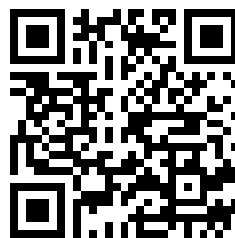

This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

GoogleTM books

<https://books.google.com>

40 P. gr. C 18 (45

]

Hbh

Nb10 (45

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

[Patrologiæ]

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB APO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;
DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA;
INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;
CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;
OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;
DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE
PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THIEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR;
ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SCORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,
A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.
EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANter
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSENTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

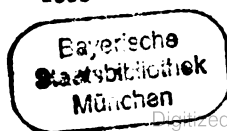
PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VICINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XLV.

S. GREGORIUS NYSSENUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1858

45

Gregorius N.

SÆCULUM V.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

—
S. P. N. GREGORII

EPISCOPI NYSSENI

OPERA QUÆ REPERIRI POTUERUNT OMNIA.

(Ed. Morell. 1638.)

NUNC DENUO CORRECTIUS ET ACCURATIUS EDITA ET MULTIS AUCTA.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS SECUNDUS.

VENIUNT TRIA VOLUMINA 33 FRANCIS GALICIS.

—
EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUË.

—
1858

ELENCHUS

OPERUM QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

S. GREGORIUS, NYSSENUS EPISCOPUS.

Oratio Catechetica magna.	Col. 9
De Pythonissa.	110
Quod non sint tres dii.	113
De Fide.	133
Contra fatum.	145
Adversus Græcos.	175
De Anima.	187
Epistola Canonica.	222
Contra Eunomium libri duodecim.	243
Adversus Apollinarem.	1123
Adversus Arium et Sabellium.	1281
Contra Macedonianos.	1301
Variorum notæ.	1335

Ex Typis MIGNÉ, au Petit-Montrouge.

PARS II. -- DOGMATICA.

ANDREÆ GALLANDII

MONITUM

IN GREGORII NYSSENI SCRIPTA NONNULLA QUÆ IN DUPLICI EDITIONE OPERUM
S. PATRIS DEERANT (a).

I. Editis jamdudum Gregorii Nysseni Operibus, plurima nunc demum fit accessio: quod quidem superius de S. Gregorio Nazianzeno disserentes præmonuimus. Primum itaque sancti Patris *Antirrheticum librum adversus Apollinarem* proferimus, quem sæculo proxime elapso ex septingentorum circiter annorum codice Vaticano, Romæ in lucem protulit cum aliis ejusdem Nysseni episcopi scriptis v. cl. Laurentius Alexander Zacagnius (1). Præclarum hujusmodi opus vetustis Ecclesiæ scriptoribus memoratum videas, Leontio videlicet Byzantino (2), Joanni Damasceno (3), Euthymio Zigabeno (4), necnon in Actis sextæ synodi act. x (5), ut mittamus Nicephorum (6). Quo vero tempore *Antirrheticum* scripsit Nyssenius, haud est exploratum. Si editorem audias (7), opus istud elucubraverit sanctus Pater ante Apollinaris obitum, quem circa æræ Christianæ annum 380 accidisse putant. Nonnullos præterea dicendi modos pluribus explanat idem vir eruditus, qui non admodum exercitatus in Nysseni scriptis pervolutandis aliquid negotii facessere valeant: ut propterea ipsum hac de re consulere juerit.

II. *Antirrheticum* excipiunt *Testimonia adversus Judæos*, quæ Latine tantum ex Laurentii Sifani versione olim edita fuerant. Ea vero ex duobus Vaticanis codicibus invicem collatis vulgavit idem Zacagnius (8). De hujusce operis integritate nonnulli eo nomine dubitarunt, quod sub ejus finem citetur Chrysostomus qui post Nysseni ætatem clauit, in illud Joan. xix, 34, *Statim exivit sanguis et aqua*. Verum (9) non est cur amplius hoc opus Nysseno abjudicent, si eo tantum argumento nitan-

tur; cum verba illa Chrysostomi pannum esse huic Nysseni operi assutum, ex Vaticano codice num. 1907 plane constet.

III. Sequuntur Orationes duæ (10), quarum prior est *Homilia II in sanctum Stephanum protomartyrem*, ex ms. Vaticano num. 446 descripta: siquidem *Homilia I* jampridem inter opera Nysseniana prodierat. Orationem vero posteriorem *De Spiritu sancto*, quæ antea ex Francisci Zini versione Latine tantum exstabat, nactus est editor in tribus codicibus Vaticanis, eamque nova interpretatione donavit.

IV. His porro subjiciuntur *Epistolæ XXII*, quarum quindecim priores hausit ex codice Vaticano num. 424 laudatus Zacagnius: septem autem posteriores e vetere libro membranaceo bibliothecæ Medicæ primus in lucem eduxit vulgavitque Florentiæ, anno 1731, v. cl. Joannes Baptista Caraciolus: qui præterea epistolas a Zacagnio editas cum eodem codice Mediceo elegantibus litteris exarato contulit, pluribusque in locis emendavit. Nostra itaque interesse duximus, viri eruditissimi adnotata singulis subjicere epistolis, quas propterea multo emendatiores quam in Zacagnii edito exhibemus.

V. *Sermonem*, seu potius epistolam, *De divinitate, ad Evagrium monachum*, quæ inter Nazianzeni opera circumfertur (11), cum virorum doctorum sententiam, tum mss. codicum veterumque scriptorum auctoritatem secuti, Nysseno vindicamus. Nam utrumque Gregorium, librariorum sive dolo, sive incuria, sæpe fuisse confusos haud est incomper-
tum. Petavius enim vir doctissimus locum re-

(1) Zac., *Collect. mon. vet. Eccl. Gr.* p. 123-287.
(2) Leont. lib. *De sect. act.* 8, *Bibl. PP.* Paris. 1644. tom. XI, pag. 526. Id. lib. I, *contra Nestor. et Eutych.* tom. I. *Thes. Canis.* pag. 552.
(3) J. Dam. *De duab. vol.* § 35. Opp. t. I, p. 548.
(4) Euthym. *Panopl.* part. II, tit. 13 et 15, *Bibl. PP.* Lugd. tom. XIX, pagg. 156, 187.

(5) *Concil.* tom. VII, pag. 822 edit. Ven. Labb.
(6) Niceph. *Hist. eccl.* lib. XI, cap. 19.
(7) Zacagn. *Præfat.* § 19, pag. 19 seqq.
(8) Id. *l. c.*, pagg. 288-299.
(9) Id. *l. c.*, § 31, pag. 38.
(10) Id. *l. c.*, pagg. 330-353.
(11) Gr. Naz. *Oraç.* XLV, Opp. t. I, p. 717 seqq.

(a) *Veterum Patrum Bibliotheca*, VI, Proleg. pag. XIV.

citans ex eodem sermone (12) : « Vere quidem istud, inquit, in Oratione xlv, supposititius Gregorius. Ut enim Gregorii illius Nazianzeni germanam esse non putem, cogit tum styli dissimilitudo, tum pedestris illius ac plebeius sermo, minimeque Nazianzeni elegantiam et granditatem redolens. » Quid quod neque Nicetas eandem Orationem tanquam Nazianzeni fetum agnovisse videtur, qui eam videlicet in suis commentariis præterierit (13)? Quin et Euthymius ex Nysseni Sermonem *Πρὸς Εὐάγγελιον μοναχὸν περὶ θεότητος*, excerpta duo descripsisse comperitur (14). His demum accedit codicum mss. fides, quos laudant Cotelierius (15) et Fabricius (16).

VI. Sequitur *De anima disputatio, ad Tatianum*. Hanc vero primus edidit Moguntiae anno 1604 inter opera Gregorii Thaumaturgi Gerardus Vossius : eandemque deinceps tanquam adhuc ineditam Parisiis anno 1697 iterum evulgavit Nicolaus Nourryus (17) ex codice bibliothecae Regiae, qui Gregorii tantum sine addito nomen præferebat. Hujusmodi autem opusculum episcopo Neocæsariensi adjudicant eruditi ad unum omnes, si Vossium excipias. Fabricius quidem ejus auctorem Thaumaturgum primo agnoverat (18) : verum mutato deinde consilio, illud Gregorio Nysseno attribuit (19), licet nullo argumento sententiam suam confirmarit. Existimaverim equidem et ipse hanc Disputationem jure optimo Nysseno episcopo vindicandam : ea utique ratione adductus, quod illam sanctus antistes Tatiano inscripserit. Nimirum sanctus Basilius ad Amphiloichium scribens, Tatiani cujusdam meminit (20), qui primum presbyter, mox vero episcopus Myrensis concilio CP. interfuit ; ejusque communionem expetebat magnus ille Cæsariensis episcopus ; propterea quod ipsum ex iis esse sciebat, qui, Valente imperante, rectam fidem omni studio profitebantur, ut probe advertit cl. Lequienius (21). Huic itaque Tatiano disputationem suam *De anima* nuncupaverit Nyssenus, Basilius germanus frater ; et fortasse quidem antequam is ecclesiasticæ militiæ nomen dederit, quippe *θεομάσιος Τατιανὸς* a Nysseno appellatur. Temporis enim vero notatio, nomenque viri ejusque præstantia, opusculi auctorem fuisse Nyssenum evincere, nedum suadere videntur.

VII. Operum Nyssenianorum supplementum claudit *Expositio Cantici canticorum paraphrastica, collecta ex sanctorum Gregorii Nyssæ pontificis, Maximi et Nili commentariis, cum Pselli στίχοις πολιτικοῖς ἐξηγητικοῖς*, ex codice Vaticano eruta et

A cum Francisci Zini versione superiore sæculo in-eunte Parisiis in lucem emissa. De ea videas, in primis Suaresium (22), ut Fabricium omittamus (23).

VIII. Jam vero superest, ut nonnulla de Fragmentis ex operibus sancti Patris deperditis nunc demum collectis observemus.

Primum itaque occurrit supplementum textus Orationis *Adversus fornicarios* ex Vaticano codice num. 445 Græce tantum a Zacagnio editum (24), quod in Appendice operum Nysseni a Gretsero evulgata desideratur. Latinam versionem Gallicio-lus meus adornavit.

Secundum fragmentum exhibet insignem locum *De Spiritu sancto* : desumptumque est ex Nysseni Sermonem in orationem Dominicam. De eo pluribus agit docte simul et erudite Lequienius (25) ; qui præcæteris, ad rem nostram hæc habet : « In nullo, inquit, ejusdem doctoris sermone in Dominicam orationem locus iste comparet : imo neque in Ser-mone qui in editis censetur tertius ; in cujus tamen fine de Spiritus sancti deitate et consubstantialitate disputatur. Verum tanquam a Nysseno acceptus citatur ab Hugone Etheriano (26). Quin et ex Euthymio certum sit (27) genuinum eum esse, transsumptumque ex ea sermonis in orationem Dominicam parte, quæ homilia tertia censetur. »

Quartum fragmentum ex Regio codice 3451 in lucem extulit laudatus Lequienius (28), ubi hoc scholion reperit : *Τοῦ Νύσσης ἐκ τοῦ εἰς τὸν Ἰωσήφ καὶ τὴν Μαρίαν Gregorii Nysseni ex oratione in Joseph et Mariam* (29).

De quinto autem jam suo loco verba fecimus : ubi viri docti censuram fragmenti sinceritatem impugnantis minime probandam demonstravimus. Quibus nunc addenda sancti Joannis Damasceni auctoritas, fragmentum idem tanquam Nyssenianum, contra Jacobitas usurpantis.

Nihil porro est, cur diutius immoremur in fragmentis recensendis quæ nobis servavit Euthymius sive ex Nysseni libro inscripto *De cognitione Dei*, sive ex oratione contra Ablabium desumpta, quæque sub n. 7 et 8 repræsentamus.

Cæterum si quis in posterum de Nyssenianis operibus junctim edendis consilium inierit : præter ista quæ alibi omissa hic protulimus, haud ipsi prætermittendus erit ejusdem sancti Patris *Dialogus de anima et resurrectione*, quem jamdiu editum, contulit cum duobus probæ notæ codicibus, et in suis *Anecd. Græcis* evulgavit cl. Wolfius (30).

(12) Petav. *Dogm. theol.* t. I, lib. II, cap. 6, § 3.

(13) Gr. Naz. *Opp.* tom. II, pag. 4263.

(14) Euthym. *Panopl.* part. I, tit. 2, p. 17, ed. laud.

(15) Cotel. *Monum. Eccl. Gr.* tom. III, pag. 550.

(16) Fabric. *Bibl.* tom. VIII, pag. 462.

(17) Nourr. *App. ad Bibl. PP.* t. II, p. 736-740.

(18) Fabric. *Bibl. Gr.* tom. V, pag. 253.

(19) Id. in *Delect. argument.* cap. 2, § 20, p. 87.

(20) Basil. ep. ccxviii, al. cccxiii, *Opp.* t. III, p. 334.

(21) Lequien. *Or. Christ.* tom. I, pag. 968.

(22) Suares. *ad Nili opusc.* pag. 637.

(23) Fabric. *Bibl. Gr.* tom. VIII, pag. 462, n. 76.

(24) Zacagn. *Collect. monum. Eccl. Gr.* pag. 353.

(25) Lequien. *Dissert. 1 Damasc.* § 47, p. xxii.

(26) Hug. Ether. lib. I, cap. 3.

(27) Euthym. *Panopl.* part. II, tit. 12.

(28) Lequien. *ad Opp. Damasc.* t. I, p. 258, n. 2.

(29) J. Damasc. *Opp.* tom. I, pag. 424.

(30) Wolf. *Anecd. Gr.* tom. II, pag. 274-350, et tom. III, pagg. 1-47.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΟΣ

Ο ΜΕΓΑΣ

ΕΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΙΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΝΤΑ ΔΙΗΡΗΜΕΝΟΣ.

S. P. N. GREGORII

EPISCOPI NYSSENI

ORATIO CATECHETICA MAGNA

DIVISA IN QUADRAGINTA CAPITA.

Gentiano Herveto interprete.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

A

Ὁ τῆς κατηχήσεως λόγος, ἀναγκαῖος μὲν ἐστὶ τοῖς προεστηκόσι τοῦ βίου τῆς εὐσεβείας, ὡς ἂν πληθύνοιτο τῇ προσθήκῃ τῶν σωζομένων ἡ Ἐκκλησία, τοῦ κατὰ τὴν διδασκίαν πιστοῦ λόγου τῇ ἀκοῇ τῶν ἀπίστων προσαγομένου· οὐ μὴν ὁ αὐτὸς τῆς διδασκαλίας τρόπος ἐπὶ πάντων ἀρμόσει τῶν προσιόντων τῷ λόγῳ. Ἀλλὰ κατὰ τὰς τῶν θρησκειῶν διαφορὰς μεθαρμόζειν προσήκει τὴν κατήχησιν, πρὸς τὸν αὐτὸν μὲν ὁρῶντας τοῦ λόγου σκοπὸν, οὐχ ὁμοιοτρόπως δὲ ταῖς κατασκευαῖς χρωμένους. Ἄλλαις γὰρ ὑπολήψεσιν ὁ Ἰουδαϊζὼν προσελήπτει, καὶ τῷ Ἑλληνισμῷ συζῶν ἑτέραις· ὁ τε Ἀνόμοιος καὶ ὁ Μανιχαῖος, καὶ οἱ κατὰ Μαρκίωνα, καὶ Οὐαλεντινόν, καὶ Βασιλίδην, καὶ ὁ λοιπὸς κατάλογος τῶν κατὰ τὰς αἵρέσεις πλανωμένων, ἰδίαις ἑκαστος ὑπολήψεσι προσελημμένοι, ἀναγκαίαν ποιοῦσι τὴν πρὸς τὰς ἐκείνων ὑπονοίας μάχην. Κατὰ γὰρ τὸ εἶδος τῆς νόσου καὶ τὸν τρόπον τῆς θεραπείας προσαρμοστέον. Οὐ τοῖς αὐτοῖς θεραπεύσεσιν τοῦ Ἑλλήνος τὴν πολυθεΐαν, καὶ τοῦ Ἰουδαίου τὴν περὶ τὸν μονογενῆ Θεὸν ἀπιστίαν· οὐδὲ ἀπὸ τῶν αὐτῶν τοῖς κατὰ τὰς αἵρέσεις πεπλανημένοις ἀνατρέψεις τὰς ἡπατημένας περὶ τῶν δογμάτων μυθοποιίας. Οὐ γὰρ δι' ὧν ἂν τις ἐπανορθώσαιο τὸν

PATROL. GR. XLV.

PRAEFATIO.

Quæ ad catechesin pertinet oratio, est quidem necessaria iis qui præsumt vitæ, pietati ac veræ religioni, ut eorum qui salutem assequuntur accessione multiplicetur Ecclesia: quod fiet, si fidelis doctrinæ sermo ad infidelium aures accedat; non idem tamen doctrinæ modus convenit omnibus verbi auditoribus, sed pro religionum diversitate mutanda et accommodanda erit catechesis, orationis quidem eundem sibi proponendo scopum, et ad eum intuendo; sed non eodem modo probando et confirmando. Aliis enim opinionibus est anticipatus qui stat a partibus Judæorum, et aliis qui favet Græcis, Anomæusque et Manichæus, et Marcionistæ, et Valentiniani, et Basilidiani, et cæteri aberrantes asseclæ sectarum et hæresum, singuli propriam anticipatam habentes opinionem, efficiunt ut sit necessario decertandum adversus ea quæ opinantur. Nam convenienter generi morbi medicina est adhibenda. Non eodem modo medeberis et Græco, qui multos esse deos opinatur, et Judæo, qui non credit Deo unigenito. Neque in iis qui decepti sunt per hæreses, iisdem refelles ac evertes falsas et confictas de dogmatibus fabulas. Non

1

enim per quæ corrigetur Sabellius, per eadem A etiam proderis Anomæo. Neque quæ adversus Manichæum suscipitur decertatio prodest etiam Judæo, sed oportet, sicut dictum est, verba facere, intuendo ad hominum opiniones, convenienter errori singulorum, proferendo in qualibet disputatione quædam principia et propositiones rationi consentaneas, ut per ea quæ ambo fatentur, et de quibus constat, consequenter aperiatur quid cogitent et sentiant. Quando ergo erit disputandum cum aliquo ex iis qui Græcis favent, recte erit si dicendi hoc sumatur initium: utrum Deum esse existimat, an est in opinione eorum qui dicuntur athei, quod Deum non esse censeant. Atque si Deum quidem non esse dicat: ex iis quæ artificiose et sapienter in mundo administrantur, inducetur ut per ea fateatur esse quamdam vim, quæ in iis ostenditur superior universitate. Sin autem Deum quidem non esse dubitet, sed eo delabatur, ut deorum putet esse multitudinem, hac adversus eum utemur consequentia, Deumne perfectum esse putet, a cui desit aliquid. Quod si, ut est consentaneum, Dei naturæ perfectionem suo tribuat testimonio, exigam ut ipse sit perfectus in omnibus quæ considerantur in divinitate, ne Deus consideretur commistus ex iis quæ sunt contraria, nempe ex eo quod est mancum, et ex eo quod est perfectum. Sed sive in potestate, sive in boni notione, sive in sapientia, et æternitate, et incorruptione, et si aliqua alia quæ Deum decet intelligentia veniat in contemplationem, omnino assentietur in divina natura considerari perfectionem ex hac consequentia rationi consentanea. Hoc autem nobis dato, non erit amplius difficile cogitationem dispersam ac dissipatam in deorum multitudinem deducere ad divinitatis unius confessionem. Si enim omnino dederit se perfectionem fateri in subjecto: dicat autem multa esse perfecta, quæ per eadem exprimuntur, suumque accipiunt characterem ac formam: necesse est omnino ut iis quæ nulla discernuntur mutatione ac diversitate, sed in iisdem considerantur, aut proprium ostendere; aut si nihil proprie ac peculiariter mentis comprehendat conceptio: in iis in quibus non est quod discernat, non existimare esse discretionem. Si enim neque in eo quod est plus aut minus inveniat differentiam, quoniam diminutionem non admittit ratio perfectionis, neque in eo quod est deterius ac præstantius. Neque divinitatem de eo poteris suspicari, a quo deterioris remota non est appellatio. Neque in eo quod est antiquum et recens. Nam quod non semper est, divinum non potest existimari. Sed si una est et eadem ratio divinitatis; cum nulla in ullo invenitur proprietas, ut est consentaneum; necesse est omnino ut aberrans et falsa de multitudine deorum phantasia compellatur ad confitendam unam divinitatem. Nam si bonitas et iustitia, sapientiaque et potentia similiter et omnisque mens pia eodem modo confitetur: omni qualibet ratione sublata differentia, simul

Σαβέλλιον, διὰ τῶν αὐτῶν ὠφελήσει καὶ τὸν Ἀν-όμοιον. Οὐδὲ ἡ πρὸς τὸν Μανιχαῖον μάχη καὶ τὸν Ἰουδαῖον δύνῃσιν, ἀλλὰ χρηρ, καθὼς εἴρηται, πρὸς τὰς ὑπολήψεις τῶν ἀνθρώπων βλέπειν, καὶ κατὰ τὴν ἐγκειμένην ἐκάστῳ πλάνην ποιεῖσθαι τὸν λόγον, ἀρχάς τινας καὶ προτάσεις εὐλόγους ἐφ' ἐκάστης διαλέξεως προβαλλόμενον, ὡς ἂν διὰ τῶν παρ' ἀμφοτέρους ὁμολογουμένων ἐκκαλυφθεῖη κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἡ διάνοια. Οὐκοῦν ὅταν πρὸς τινὰ τῶν Ἑλληνιζόντων ἡ διάλεξις ᾖ, καλῶς ἂν ἔχοι ταύτην ποιεῖσθαι τοῦ λόγῳ τὴν ἀρχὴν, πότερον εἶναι τὸ θεῖον ὑπελήφει, ἢ τῶ τῶν ἀθέων συμφέρεται δόγματι. Εἰ μὲν οὖν μὴ εἶναι λέγει, ἐκ τῶν τεχνικῶς καὶ σοφῶς κατὰ τὸν κόσμον οἰκονομουμένων προσαχθήσεται, πρὸς τὸ διὰ τούτων εἶναι τινὰ δύναμιν τὴν ἐν τούτοις διαδεικνυμένην τοῦ παντός ὑπερκειμένην ὁμολογήσαι. Εἰ δὲ τὸ μὲν εἶναι μὴ ἀμφιβάλλοι, εἰς πλῆθος δὲ θεοτήτων ταῖς ὑπονοίαις ἐκφέροτο, τοιαύτη χρῆσθαι πρὸς αὐτὸν τῇ ἀκολουθίᾳ, πότερον τέλειον ἢ ἐλλειπὲς ἡγεῖται τὸ θεῖον. Τοῦ δὲ κατὰ τὸ εἶκος τὴν τελειότητα προσμαρτυροῦντος τῇ θείᾳ φύσει, τὸ διὰ πάντων αὐτὸν τῶν ἐνθεωρουμένων τῇ θεότητι τέλειον ἀπαιτῶσμαι, ὡς ἂν μὴ σύμικτον ἐκ τῶν ἐναντίων θεωροῖτο τὸ θεῖον, ἐξ ἐλλειπούς καὶ τελείου. Ἀλλ' εἴτε κατὰ τὴν δύναμιν, εἴτε κατὰ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἔννοιαν, εἴτε κατὰ τὸ σοφόν τε καὶ ἀφθαρτον καὶ αἰδίων, καὶ εἴ τι ἄλλο θεοπρεπὲς νόημα τῇ θεωρίᾳ προσκείμενον τύχοι, ἐν παντὶ τὴν τελειότητα θεωρεῖσθαι περὶ τὴν θείαν φύσιν κατὰ τὸ εὐλογον τῆς ἀκολουθίας ταύτης συγκαταθήσεται. Τούτου δὲ δοθέντος ἡμῖν, οὐκέτι ἂν εἴη χαλεπὸν τὸ ἐσκεδασμένον τῆς διανοίας εἰς πλῆθος θεῶν πρὸς μιᾶς θεότητος περιαγαγεῖν ὁμολογίαν. Εἰ γὰρ τὸ τέλειον ἐν παντὶ δοίη περὶ τὸ ὑποκείμενον ὁμολογεῖσθαι, πολλὰ δὲ εἶναι τὰ τέλεια διὰ τῶν αὐτῶν χαρακτηριζόμενα λέγοι· ἀνάγκη πᾶσα ἐπὶ τῶν μηδεμιᾶ παραλλαγῇ διακρινόμενων, ἀλλ' ἐν τοῖς αὐτοῖς θεωρουμένων, ἢ ἐπιδείξει τὸ ἴδιον, ἢ εἰ μὴδὲν ἰδιαζόντως καταλάβοι ἡ ἔννοια, ἐφ' ᾧ τὸ διακρίνον οὐκ ἔστι μὴ ὑπονοεῖν τὴν διάκρισιν. Εἰ γὰρ μήτε παρὰ τὸ πλέον καὶ ἑλαττον τὴν διαφορὰν ἐξευρίσχοι, διότι τὴν ἐλάττωσιν ὁ τῆς τελειότητος οὐ παραδέχεται λόγος· μήτε τὴν παρὰ τὸ χεῖρον καὶ προτιμότερον· οὐ γὰρ ἂν ἔτι θεότητός τις σχοίη ὑπόληψιν, οὐ ἢ τοῦ χείρονος οὐκ ἄπεισι προστηγορίᾳ· μήτε κατὰ τὸ ἀρχαῖον καὶ πρόσφατον· τὸ γὰρ μὴ αἰεὶ ὂν, ἐξω τῆς περὶ τὸ θεῖον ἔστιν ὑπολήψεως· ἀλλ' εἰς καὶ ὁ αὐτὸς τῆς θεότητος λόγος, οὐδεμιᾶς ἰδιότητος ἐν οὐδενὶ κατὰ τὸ εὐλογον εὐρισχομένης· ἀνάγκη πᾶσα πρὸς μιᾶς θεότητος ὁμολογίαν συνθλιβῆναι τὴν πεπλανημένην περὶ τοῦ πλῆθους τῶν θεῶν φαντασίαν. Εἰ γὰρ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ δίκαιον, τό τε σοφὸν καὶ τὸ δυνατὸν ὡσαύτως λέγοιτο, ἢ τε ἀφθαρσία καὶ αἰδιότης, καὶ πᾶσα εὐσεβὴς διάνοια, κατὰ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῖτο τρόπον· πάσης κατὰ πάντα λόγον διαφορᾶς ὑφαιρουμένης, συναφαιρεῖται κατ' ἀνάγκην τὸ τῶν θεῶν πλῆθος ἀπὸ τοῦ δόγματος, τῆς διὰ πάντων ταυτέτητος, εἰς τὸ ἐν τὸ δόγμα τὴν πίστιν περιεργομένης et eodem modo dicitur, incorruptioque et æterni-

necessario tollitur a dogmate deorum multitudo, cum quæ est per omnia, ut ita dicam, identitas fidem ad unum dogma deducat.

ΚΕΦΑΛ. Α'.

Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος οἷδ' εἶναι διακρίσιν ὑποστάσεων ἐν τῇ ἐνότητι τῆς φύσεως βλέπειν, ὡς ἂν μὴ τῇ πρὸς τοὺς Ἕλληνας μάχῃ, πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν ἡμῖν ὁ λόγος ὑπενεχθῇ, πάλιν προσήκει διαστολῇ τινι τεχνικῇ, καὶ τὴν περὶ τοῦτο πλάνην ἐπανορθώσασθαι. Οὐδὲ γὰρ τοῖς ἔξω τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος ἄλογον εἶναι τὸ θεῖον ὑπεληπται· τοῦτο δὲ παρ' ἐκείνων ὁμολογούμενον ἱκανῶς διαρθρώσει τὸν ἡμέτερον λόγον. Ὁ γὰρ ὁμολογῶν μὴ ἄλογον εἶναι τὸν θεόν, πάντως λόγον ἔχειν τὸν μὴ ἄλογον συγκαταθήσεται. Ἄλλὰ μὴν ἀνθρώπινος ὁμυνύμῳς λέγεται λόγος. Οὐκοῦν εἰ λέγοι καθ' ὁμοιότητα τῶν παρ' ἡμῖν καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ὑπονοεῖν, οὕτω μετασθῆσεται πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν ὑπόληψιν. Ἀνάγκη γὰρ πᾶσα κατέλληλον εἶναι πιστεύειν τῇ φύσει τὸν λόγον, ὡς καὶ τὰ ἄλλα πάντα. Καὶ γὰρ δυνάμεις τις καὶ ζωὴ, καὶ σοφία, περὶ τὸ ἀνθρώπινον βλέπεται· ἀλλὰ οὐκ ἂν τις ἐκ τῆς ὁμυνυμίας τοιαύτην καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὴν ζωὴν, ἢ τὴν δύναμιν, ἢ τὴν σοφίαν ὑπονοήσκειν, ἀλλὰ πρὸς τὸ τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας μέτρον, συναπεινούνται αἱ τῶν τοιούτων ὁνομάτων ἐμφάσεις. Ἐπειδὴ γὰρ φθαρτὴ καὶ ἀσθενὴς ἡμῶν ἡ φύσις, διὰ τοῦτο ὠκύμορος ἡ ζωὴ, ἀνυπόστατος ἡ δύναμις, ἀπαγῆς ὁ λόγος. Ἐπὶ δὲ τῆς ὑπερχειμένης φύσεως τῷ μεγαλειῷ τοῦ θεωρουμένου πᾶν τὸ περὶ αὐτὴν λεγόμενον συνεπαίρεται. Οὐκοῦν καὶ ὁ λόγος Θεοῦ λέγεται, οὐκ ἐν τῇ ὁρμῇ τοῦ φεγγομένου καὶ τὴν ὑπόστασιν ἔχειν νομισθήσεται, καθ' ὁμοιότητα τοῦ ἡμετέρου μεταχωρῶν εἰς ἀνυπαρκτον. Ἄλλ' ὥσπερ ἡ ἡμετέρα φύσις ἐπίκτητος οὖσα, καὶ ἐπίκτητον τὸν λόγον ἔχει· οὕτως ἡ ἀφθαρτος καὶ αἰετῶσα φύσις, αἰδίων ἔχει καὶ ὑφεστῶτα τὸν λόγον. Εἰ δὴ τοῦτο κατὰ τὸ ἀκόλουθον ὁμολογηθῇ τὸ ὑφεστάναι τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον αἰδῶς, ἀνάγκη πᾶσα ἐν ζωῇ τοῦ Λόγου τὴν ὑπόστασιν εἶναι ὁμολογεῖν. Οὐ γὰρ καθ' ὁμοιότητα τῶν λίθων ἀψύχως ὑφεστάναι τὸν λόγον, εὐαγές ἐστιν οἰεσθαι. Ἄλλ' εἰ ὑφέστηκε νοερόν τι χρῆμα καὶ ἀσώματον ὄν, ζῇ πάντως. Εἰ δὲ τοῦ ζῆν κεχώρισται, οὐδὲ ἐν ὑπόστασει πάντως ἐστίν. Ἄλλὰ μὴν ἀσεβὲς ἀπεδείχθη τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον ἀνυπόστατον εἶναι. Οὐκοῦν συναπεδείχθη κατὰ τὸ ἀκόλουθον τὸ ἐν τῇ ζωῇ τοῦτον θεωρεῖσθαι τὸν λόγον. Ἀπλῆς δὲ τῆς τοῦ Λόγου φύσεως κατὰ τὸ εἰκὸς εἶναι πεπιστευμένης, καὶ οὐδεμίαν διπλόην καὶ σύνθεσιν ἐν αὐτῇ δεικνύουσας, οὐκ εἶναι τις κατὰ μετουσίαν ζωῆς ἐν ζωῇ θεωροῦν τὸν λόγον. Οὐ γὰρ ἂν ἐκτὸς εἴη συνθέσεως ἡ τοιαύτη ὑπόληψις, τὸ ἕτερον ἐν ἑτέρῳ λέγειν εἶναι· ἀλλὰ ἀνάγκη πᾶσα τῆς ἀπλότητος ὁμολογουμένης, αὐτοζῶν εἶναι τὸν λόγον οἰεσθαι, οὐ ζωῆς μετουσίαν. Εἰ οὖν ζῇ ὁ λόγος, ὁ ζωὴ ὢν, καὶ προαιρετικὴν δύναμιν ἔχει πάντως. Οὐδὲν γὰρ ἀπροαίρετον τῶν ζώντων ἐστίν. Τὴν δὲ προαίρεσιν ταύτην καὶ δυνατὴν εἶναι κατὰ τὸ ἀκόλουθον, εὐσεβές ἐστι λογίζεσθαι. Εἰ γὰρ μὴ τις τὸ δυνατόν ὁμολογοίη, τὸ ἀδύνατον πάντως κατασκευάσει. Ἄλλὰ μὴν πόρρω τῆς περὶ τὸ θεῖον ὑπολήψεως ἐστὶ τὸ

A

CAPUT I.

Sed quoniam pietatis ratio scit etiam aliquam hypostaseon, seu subsistentiarum ac personarum cernere differentiam in unitate naturæ, ne dum adversus Græcos depugnamus, ad Judaismum nostra deducatur oratio, rursus convenit artificiosa aliqua distinctione ejus rei errorem corrigere. Neque enim ii qui a nostro dogmate sunt alieni, Deum existimarunt carere ratione: hoc autem quod illi fatentur verbum nostrum satis explicabit et ostendet. Nam qui fatetur Deum non carere ratione, omnino assentietur, eum qui non caret ratione, habere rationem. Atqui humana quoque ratio, æquivoce dicitur. Si ergo dicat se rationem et Verbum intelligere, ad similitudinem eorum quæ sunt in nobis, sic ad sublimiorem deducetur opinionem. Omnino enim necesse est ut credat rationem esse naturæ congruentem, ut et alia omnia. Nam et vis quædam et vita, et sapientia cernitur in hominibus, sed ex homonymia nemo existimaverit talem in Deo esse vitam, aut vim, aut sapientiam, sed pro modo nostræ naturæ una etiam deprimitur emphasis hujusmodi nominum. Quoniam enim interitui obnoxia et imbecilla est nostra natura, propterea brevis est vita, visque quæ non potest consistere, et sermo non stabilis. In suprema autem natura, cum magnitudine ejus quod consideratur, quidquid de ea dicitur, simul extollitur. Etsi ergo dicitur Dei Verbum, ratio, aut sermo, is non in impetu ejus quod dicitur consistere existimabitur, ad nostri similitudinem, ad hoc transiens ut non sit. Sed quomodo nostra natura, cum in eam cadat interitus, sermonem quoque habet qui interit: ita natura in quam non cadit interitus, et quæ semper stat, æternum etiam habet sermonem, et qui consistit. Quod si hoc ex consequenti constituerit Dei Verbum sempiternum consistere, necesse est omnino fateri in vita Verbi esse hypostasim ac substantiam. Nefas est enim putare Verbum citra animam consistere instar lapidum. Sed si consistit, ut quod sit res quædam intelligens et incorporea, vivit omnino. Sin autem est a vita separatum, ne omnino quidem consistit. Atqui impium esse ostensum est, Dei Verbum minime consistere. Simul ergo ostensum est ex consequente, hoc Verbum in vita considerari. Cum autem Verbi creditum sit simplicem esse naturam, et quæ in se nullam ostendat duplicitatem et compositionem, non utique Verbum esse in vita quis consideraverit ex vitæ participatione. Non enim extra compositionem fuerit hujusmodi existimatio, dicere alterum esse in altero: sed omnino necesse est, cum constet de simplicitate, ipsam per se vitam Verbum esse putare, non autem vitæ participationem. Si ergo vivit Verbum cum sit vita, omnino quoque habet vim libere eligendi. Nihil enim est ex iis quæ vivunt,

D

quod non sit hac vi præditum. Hanc autem liberam electionem esse etiam potentem ex consequenti-
pium est considerare. Nisi enim fatearis potentiam, astrues omnino impotentiam. Atqui impotentia est valde remota ab ea quæ de Deo habetur existimatione. Nihil enim absurdi, et quod non cohæreat, consideratur ex iis quæ sunt in divina natura: necesse est omnino fateri tantam esse vim Verbi, quantum est etiam propositum, ne quædam mistio et concursus quidam contrariorum consideretur in eo quod est simplex, dum potentia et impotentia considerantur in eodem proposito, si quidem aliquid quidem possit, ad aliquid vero sit impotens. Cum omnia autem possit Verbi electio, eam ad nihil mali habere propensionem, ad vitium enim propensio est aliena a divina natura, sed quidquid est bonum hoc etiam velle. Volentem autem omnino etiam posse. Potentem autem non esse ejusmodi, ut non operetur, sed omne boni propositum deducit ad operationem. Bonum autem est mundus, et quæ in eo sunt omnia sapienter et artificiose considerata. Sunt enim omnia opera Verbi viventis quidem et consistentis, quia est Verbum Dei, libere autem eligentis, quia vivit, potentis autem quidquid elegerit, quod bonum est autem et sapiens omnino eligentis, et si quid præstantioris est significationis. Quoniam ergo aliquod bonum constat esse mundum, ostensum est autem per ea quæ dicta sunt mundum esse opus Verbi, quod bonum, et eligit, et potest, hoc autem Verbum est aliud ab eo cuius est Verbum. Nam hoc quoque est aliquo modo ex iis quæ dicuntur relata ad aliquid, quandoquidem oportet omnino cum Verbo etiam Verbi Patrem subaudiri. Non esset enim Verbum, si non esset Verbum alicujus. Si ergo per significationis habitudinem et relationem discernit auditorum cogitatio et ipsum Verbum, et id ex quo existit, nihil est nobis utique periculi, ne Verbi mysterium, cum Græcorum pugnant opinionibus, conveniat cum iis qui favent partibus Judæorum, sed ex æquo effugiet utrorumque absurditatem, ut qui et vivens Verbum Dei fateatur, operansque et efficiens, quod non admittit Judæus: et non differre secundum naturam ipsum Verbum, et id ex quo existit. Quomodo enim in nobis verbum seu rationem ex mente esse dicimus; neque omnino ipsum idem esse quod mentem, nec omnino alterum; nam ex illo quidem esse, est aliquid aliud, et non illud; quod autem ipsam mentem in apertum proferat, non utique existimari possit esse aliud ab illo, sed cum sit unum natura, subjecto est aliud: ita etiam Dei Verbum, eo quidem quod per se consistit, distinctum est ac divisum ab illo in seipso illa ostendit quæ cernuntur in Deo, idem est secundum naturam quod ille qui invenitur per eadem signa et indicia quibus cognoscitur. Sive enim bonitas, sive potentia, sive sapientia, sive esse sempiternum, sive in eum non cadere vitium, mortem et interitum, sive esse omnino perfectum, sive quid aliud ejusmodi sit signum quo comprehenditur Pater, per eadem signa invenies Verbum quoque quod ex illo consistit.

ἄδύνατον. Οὐδὲν γὰρ ἀπεμφαίνον τῶν περὶ τὴν θείαν θεωρεῖται φύσιν· ἀνάγκη πᾶσα τοσαύτην εἶναι ὁμολογεῖν τοῦ Λόγου τὴν δύναμιν, ὅση ἐστὶ καὶ ἡ πρόθεσις, ἵνα μὴ τις μίξις τῶν ἐναντιῶν καὶ συνδρομῇ περὶ τὸ ἀπλοῦν θεωροῖτο, ἀδυναμίας τε καὶ δυνάμεως ἐν τῇ αὐτῇ προθέσει θεωρουμένων, εἴπερ τὸ μὲν τοι δύναιτο, πρὸς δέ τι ἀδυνάτως. Πάντα δὲ δυναμένην τὴν τοῦ Λόγου προαίρεσιν πρὸς οὐδὲν τῶν κακῶν τὴν ῥοπήν ἔχειν· ἄλλοτρία γὰρ τῆς θείας φύσεως ἡ πρὸς κακίαν ὁρμή· ἀλλὰ πᾶν ὃ τί πέρ ἐστιν ἀγαθόν, τοῦτο καὶ βούλεσθαι. Βουλομένην δὲ πάντως καὶ δύνασθαι. Δυναμένην δὲ μὴ ἀνενέργητον εἶναι, ἀλλὰ πᾶσαν ἀγαθοῦ προαίρεσιν εἰς ἐνέργειαν ἄγει [ν]. Ἀγαθὸν δὲ ὁ κόσμος, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα σοφῶς τε καὶ τεχνικῶς θεωρούμενα. Ἄρα τοῦ Λόγου ἔργα τὰ πάντα τοῦ ζῶντος μὲν καὶ ὑφεστῶτος, ὅτι Θεοῦ Λόγος ἐστὶ, προαίρουμένου δὲ ὅτι ζῇ· δυναμένου δὲ πάντα ὃ τί περ ἂν ἔλθῃται, αἰρουμένου δὲ τὸ ἀγαθὸν τε καὶ σοφὸν πάντως, καὶ εἴ τι τῆς κρείττονος σημασίας ἐστίν. Ἐπει οὖν ἀγαθὸν τι ὁ κόσμος ὁμολογεῖται, ἀπεδείχθη δὲ διὰ τῶν εἰρημένων τοῦ Λόγου ἔργον τὸν κόσμον εἶναι, τοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ αἰρουμένου, καὶ δυναμένου· ὁ δὲ Λόγος οὗτος ἕτερός ἐστι παρὰ τὸν οὗ ἐστὶ Λόγος. Τρόπον γὰρ τινα τῶν πρὸς τι λεγομένων καὶ τοῦτό ἐστιν. Ἐπειδὴ χρὴ πάντως τῷ Λόγῳ καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου συνυπακούεσθαι. Οὐ γὰρ ἂν εἴη Λόγος, μὴ τινος ὢν Λόγος. Εἰ οὖν διακρίνη τῷ σχετικῷ τῆς σημασίας ἡ τῶν ἀκουόντων διάνοια, αὐτόν τε τὸν Λόγον, καὶ τὸν ὄθεν ἐστίν, οὐκέτ' ἂν ἡμῖν κινδυνεύει τὸ μυστήριον ταῖς Ἑλληνικαῖς μαχόμενον ὑπολήψεσι τοῖς τε Ἰουδαίῳν πρεσβεύουσι συνενεχθῆναι· ἄλλ' ἐπίσης ἑκατέρων τὴν ἀτοπίαν ἐκφεύξεται· ὅς τε ζῶντα τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ ἐνεργὸν καὶ ποιητικὸν ὁμολογῶν· ὅπερ ὁ Ἰουδαῖος οὐ δέχεται· καὶ τὸ μὴ διαφθεῖρειν· κατὰ τὴν φύσιν αὐτόν τε τὸν Λόγον, καὶ τὸν ὄθεν ἐστίν. Ὡς περ γὰρ ἐκ τοῦ νοῦ ἐφ' ἡμῶν φαμεν εἶναι τὸν λόγον, οὕτε δι' ὅλου τὸν αὐτὸν εἶναι τῷ νῷ, οὕτε παντάπασιν ἕτερον· τὸ μὲν γὰρ ἐξ ἐκείνου εἶναι, ἄλλο τι καὶ οὐκ ἐκεῖνό ἐστι· τὸ αὐτὸν τὸν νοῦν εἰς τὸ ἐμφανὲς ἄγειν, οὐκέτ' ἂν ἕτερον παρ' ἐκεῖνο ὑπονοοῖτο, ἀλλὰ κατὰ τὴν φύσιν ἐν ὧν, ἕτερον τῷ ὑποκειμένῳ ἐστίν· οὕτως καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τῷ μὲν ὑφεστάναι καθ' ἑαυτὸν διήρηται πρὸς ἐκεῖνον παρ' οὗ τὴν ὑπόστασιν ἔχει· τῷ δὲ ταῦτα δεικνύειν ἐν ἑαυτῷ, ἃ περὶ τὸν Θεὸν καθορᾶται, ὁ αὐτός ἐστι κατὰ τὴν φύσιν ἐκείνῳ τῷ διὰ τῶν αὐτῶν γνωρισμάτων εὐρισκομένῳ. Εἴτε γὰρ ἀγαθότης, εἴτε δύναμις, εἴτε σοφία, εἴτε τὸ αἰδιῶς εἶναι, εἴτε τὸ κακίας καὶ θανάτου καὶ φθορᾶς ἀνεπίδεκτον, εἴτε τὸ ἐν παντὶ τέλειον, εἴτε τι τοιοῦτον ὅλως σημεῖον ποιοῖτο τῆς τοῦ Πατρὸς καταλήψεως, διὰ τῶν αὐτῶν εὐρήσεις σημεῖων καὶ τὸν ἐξ ἐκείνου ὑφεστῶτα Λόγον.

ex quo habet quod consistit; eo autem quod in

seipso illa ostendit quæ cernuntur in Deo, idem est secundum naturam quod ille qui invenitur per eadem signa et indicia quibus cognoscitur. Sive enim bonitas, sive potentia, sive sapientia, sive esse sempiternum, sive in eum non cadere vitium, mortem et interitum, sive esse omnino perfectum, sive quid aliud ejusmodi sit signum quo comprehenditur Pater, per eadem signa invenies Verbum quoque quod ex illo consistit.

ΚΕΦΑΛ. Β΄.

Α

CAPUT II.

Ὡςπερ δὲ τὸν Λόγον ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς ἀναλογικῶς ἐπὶ τῆς ὑπερκειμένης ἐγνωμεν φύσεως, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καὶ τῇ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐννοίᾳ προσαχθισόμεθα, σκιάς τινας καὶ μιμήματα τῆς ἀφράστου δυνάμεως ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς θεωροῦντες φύσει. Ἄλλ' ἐφ' ἡμῶν μὲν τὸ πνεῦμα, ἡ τοῦ ἀέρος ἐστὶν ὁλκή, ἀλλοτρίου πράγματος, πρὸς τὴν τοῦ σώματος σύστασιν ἀναγκαίως εἰσελκομένου τε καὶ προχέομένου, ὅπερ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ λόγου, φωνὴ γίνεσθαι, τὴν τοῦ λόγου δύναμιν ἐν αὐτῇ φανεροῦσα. Ἐπὶ δὲ τῆς θείας φύσεως τὸ μὲν εἶναι Πνεῦμα Θεοῦ, εὐσεβὲς ἐνομισθῇ, καθὼς ἐδόθη καὶ Λόγος εἶναι Θεοῦ, διὰ τὸ μὴ δεῖν ἑλλειπέστερον τοῦ ἡμετέρου λόγου τὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι Λόγον· εἴπερ τούτου μετὰ τοῦ πνεύματος θεωρουμένου, ἐκεῖνος διχα νεύματος εἶναι πιστεῖτο. Οὐ μὴν ἀλλότριον καθ' ὁμοίτητα τοῦ ἡμετέρου πνεύματος ἔξωθεν ἐπεισεῖν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν αὐτῷ γίνεσθαι τὸ Πνεῦμα, θεοπρεπὲς ἐστὶν οἶσθαι. Ἄλλ' ὡς Θεοῦ Λόγον ἀκούσαντες, οὐκ ἀνυπόστατόν τι πρᾶγμα τὸν Λόγον ᾤθημεν, οὐδὲ ἐκ μαθήσεως ἐγγιγνόμενον, οὐδὲ διὰ φωνῆς προφερόμενον, οὐδὲ μετὰ τὸ προεχθῆναι διαλυόμενον, οὐδὲ ἄλλο τι πάσχοντα τοιοῦτον, οἷα περὶ τὸν ἡμέτερον λόγον θεωρεῖται· πάθη, ἀλλ' οὐ σώτως ὑφ' ἐστῶτα, προαιρετικόν τε καὶ ἐνεργὸν καὶ παντοδύναμον· οὕτω καὶ Πνεῦμα μεμαθηκότες Θεοῦ, τὸ συμπαραμαρτοῦν τῷ Λόγῳ, καὶ φανεροῦν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν, οὐ πνοὴν ἄσματος ἐννοοῦμεν. Ἦ γὰρ ἂν καθαιροῖτο πρὸς ταπεινότητα τὸ μεγαλεῖον τῆς θείας δυνάμεως, εἰ καθ' ὁμοίτητα τοῦ ἡμετέρου, καὶ τὸ ἐν αὐτῷ Πνεῦμα ὑπονοῖτο· ἀλλὰ δύναμιν οὐσώδη αὐτὴν ἐφ' αὐτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει θεωρουμένην, οὔτε χωρισθῆναι τοῦ Θεοῦ ἐν ᾧ ἐστὶν, ἢ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ᾧ παραμαρτεῖ δύναμένην, οὔτε πρὸς τὸ ἀνυπαρκτον ἀναχεομένην, ἀλλὰ καθ' ὁμοίτητα τοῦ Θεοῦ Λόγου καθ' ὑπόστασιν οὖσαν προαιρετικὴν, αὐτοκίνητον, ἐνεργὸν, πάντοτε τὸ ἀγαθὸν αἰρουμένην, καὶ πρὸς πᾶσαν πρόθεσιν σὺνδρομον ἔχουσα [v] τῇ βουλῇσι τὴν δύναμιν.

ΚΕΦΑΛ. Γ΄.

Ὡςπερ τὸν ἀκριβῶς τὰ βάθη τοῦ μυστηρίου διασκοπούμενον, ἐν μὲν τῇ ψυχῇ κατὰ τὸ ἀπόρρητον μετρίαν τινὰ κατανόησιν τῆς κατὰ τὴν θεογνωσίαν διδασκαλίας λαβεῖν, μὴ μέντοι δύνασθαι λόγῳ διασαφῆσαι τὴν ἀνέκφραστον ταύτην τοῦ μυστηρίου βαθύτητα· πῶς τὸ αὐτὸ καὶ ἀριθμητόν ἐστι, καὶ διαφεύγει τὴν ἐξαριθμῆσιν, καὶ διηρημένως ὁρᾶται, καὶ ἐν μονάδι καταλαμβάνεται, καὶ διακρίνεται τῇ ὑποστάσει, καὶ οὐ μεμερίσθαι τῷ ὑπακειμένῳ, καὶ ἄλλο πάλιν ἐκεῖνο, οὗ καὶ ὁ Λόγος ἐστὶ καὶ τὸ Πνεῦμα. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ διακρίνόμενον ἐν τούτοις κατανόησιν, πάλιν ἡ τῆς φύσεως ἐνότης τὸν διαμερισμὸν οὐ προσίεται· ὥστε μήτε τὸ τῆς μοναρχίας σφίζεσθαι κράτος εἰς θεότηας διαφόρους κατατεμνόμενον, μήτε τῷ Ἰουδαϊκῷ δόγματι συμβαίνειν τὸν λόγον, ἀλλὰ διὰ μέσον τῶν δύο ὑπολήψεων χωρεῖν τὴν ἀλήθειαν, ἑκατέραν τε τῶν αἰρέσεων καθαιροῦσαν, καὶ ἀφ' ἑκατέρας παραδεχόμενὴν τὸ χρήσιμον. Τοῦ μὲν γὰρ Ἰουδαίου καθαιρεῖ-

Quomodo autem ex iis quæ sunt in nobis, analogice Verbum cognovimus in suprema natura, eodem modo etiam adducemur ad notionem Spiritus, ineffabilis potentiae umbras quasdam et simulacra in nostra contemplantes natura. Sed in nobis quidem spiritus est aeris attractio, rei alienæ, quæ necessario attrahitur et profunditur ad constitutionem corporis, quæ quidem, dum verbum emittitur, sit vox, in seipsa declarans vim verbi. In divina autem natura, esse quidem Dei Spiritum, pium est existimatum, quomodo datum est esse etiam Dei Verbum, propterea quod non oporteat Dei Verbum deterius esse, et magis deficere quam nostrum verbum, siquidem cum hoc consideretur cum spiritu, credatur illud esse sine Spiritu. Neque tamen ad nostri spiritus similitudinem extrinsecus ad Deum affluere, et in eo fieri Spiritum, id Deo convenire existimandum. Sed quomodo cum Dei Verbum audivissemus, non rem esse aliquam quæ non consistat, Verbum putavimus; neque quod insit ex disciplina, neque quod voce proferatur, neque quod cum fuerit prolatum dissolvatur, neque aliquo alio modo ita affici, quo cernitur affici noster sermo, sed consistere, ut ita dicam, essentialiter, vini-que habere eligendi, esseque operans et omnipotens: ita etiam cum Dei Spiritum didicerimus, qui Verbum consequitur, et ejus declarat operationem, non intelligimus statum anhelitus; deprimeretur enim et ad nimiam demitteretur humilitatem magnitudo divinæ potentiae, si qui in eo est Spiritus, existimaretur esse instar nostri: sed essentialem potentiam, quæ ipsa in seipsa consideratur in propria hypostasi ac consistentia, neque potest separari a Deo in quo est, aut a Verbo Dei quod consequitur: neque ad hoc ut non sit, effunditur, sed, ad Dei Verbi similitudinem, est in hypostasi eligendi vi prædita per se mobili, operante, et semper bonum eligente, et ad omne propositum cum voluntate concurrentem habente potentiam.

CAPUT III.

Qui itaque diligenter et accurate considerant mysterii profunditatem, in anima quidem arcana quadam ratione mediocrem accipit intelligentiam doctrinæ Dei cognitionis, oratione tamen non potest ineffabilem aperire profunditatem mysterii; nempe quomodo idem et cadat sub numerum, et non cadat, et divisum cernatur, et comprehendatur in unitate, distinctumque sit ac discretum consistentia et hypostasi, et subjecto non sit divisum, et rursus aliud sit, cujus est Verbum et Spiritus. Sed posteaquam discrimen in his intellexeris, naturæ rursus unitas non admittit divisionem: adeo ut neque monarchiæ dominatus scindatur in diversas dissectas unitates, neque congruat id quod dicitur cum dogmate Judaico; sed per medium duarum opinionum procedat veritas, et utramque tollens hæresim, et ab utraque accipiens id quod est usui. Nam Judæi quidem dogma tollit, et Verbum admittendo, et

credendo Spiritum : eorum autem qui stant a Græcis aboletur error multorum deorum, ea quæ est secundum naturam unitate circumscribente et arcente multorum phantasiam. Rursus autem ex Judaica opinione maneat naturæ unitas, ex eo autem quod Græci opinantur, sola discretio in hypostasibus, impiæ opinioni utrinque congruo adhibito remedio. Est enim veluti quædam medicina, eorum quidem qui in uno aberrant, numerus Trinitatis : eorum autem qui sunt dispersi in multitudinem, ratio unitatis.

CAPUT IV.

Sin autem adversus hæc contradicat Judæus, non utique ex ejus propriis difficilis erit nobis adversus illum disceptatio. Ex iis enim documentis in quibus est educatus, veritatis erit declaratio. Esse enim Verbum Dei, et Spiritum Dei, potestates, quæ consistunt essentialiter, et sunt efficientes eorum quæ facta sunt, et ea quæ sunt, continent, ex divinitus inspiratis Scripturis evidenter ostenditur. Sufficit autem, cum meminerimus unius testimonii, plura invenienda relinquere studiosis. Verbo Domini, inquit, cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum¹. Quo Verbo, et quo Spiritu? Neque enim dictio est Verbum, neque Spiritus anhelitus. Si enim ad nostræ naturæ similitudinem Deus quoque homo fieret, ejusmodi quoque verbo et spiritu uti universitatis opificem statuerent. Quænam autem tanta virtus proficiscitur a verbis, et a spiritu, ut sufficiat ad cælum constituendum, et quæ in eo sunt virtutes? Si enim nostræ dictioni Dei Verbum est simile, et Spiritus spiritui, similis est omnino virtus ex similibus, et quantas nostrum, tantas vires habet Dei Verbum. Atqui et operatione sunt carentes et minime consistentes, qui cum verbis transeunt spiritus. Quo fit ut non agentes, et non consistentes illos omnino constituent, qui ad nostri verbi similitudinem Dei Verbum deducunt. Sin autem, ut dicit David, Verbo Dei firmati sunt cæli, et eorum virtutes consistunt in Dei Spiritu, constat ergo mysterium veritatis, quod dictat esse dicendum Verbum in essentia, et Spiritum in hypostasi.

CAPUT V.

Sed Dei quidem esse Verbum et Spiritum, et per communes notiones Græcus, et per Scripturas Judæus fortasse non contradicet; at Dei Verbi hominis facti dispensationem uterque eorum ex æquo reprobabit, ut quæ sit minime probabilis, et quam de Deo dicere minime conveniat. Ex alio ergo principio adducemus eos qui contradicunt, ut hoc credant, nempe. Credantne Verbo et sapientia omnia esse facta ab eo qui condidit universitatem? an hujus quoque existimationis fidem difficile admittant? Sed si non dederint Verbum seu rationem, et sapientiam fuisse ducem rerum crea-

ται τὸ δόγμα, τῇ τε τοῦ Λόγου παραδοχῇ, καὶ τῇ πιστεὶ τοῦ Πνεύματος· τῶν δὲ Ἑλληνιζόντων ἡ πολυθεὸς ἐξαφανίζεται· πλάνη, τῆς κατὰ φύσιν ἐνότητος παραγραφομένης τὴν πληθυντικὴν φαντασίαν. Πάλιν δὲ ἂν ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς ὑπολήψεως ἡ τῆς φύσεως ἐνότης παραμένει· ἐκ δὲ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ κατὰ τὰς ὑποστάσεις διακρίσις μόνη, θεραπευθείσης ἐκατέρωθεν καταλλήλως τῆς ἀσεβοῦς ὑπονοίας. Ἔστι γὰρ ὥσπερ τις θεραπεία τῶν μὲν περὶ τὸ ἐν πλανωμένων ὁ ἀριθμὸς τῆς Τριάδος· τῶν δὲ εἰς πληθὺς ἐσκαδασμένων, ὁ τῆς ἐνότητος λόγος.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Εἰ δὲ ἀντιλέγει τοῖς τοῖς Ἰουδαῖος, οὐκέτι ἂν ἡμῖν ἐκ τοῦ ἰδίου δύσκολος ὁ πρὸς ἐκείνον γενήσεται λόγος. Ἐκ γὰρ τῶν συντρόφων αὐτῷ διδαγμάτων ἡ τῆς ἀληθείας ἔσται φανέρωσις. Τὸ γὰρ εἶναι Λόγον Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ οὐσιωδῶς ὕφεστώσας δυνάμεις, ποιητικὰς τε τῶν γεγενημένων, καὶ περιεκτικὰς τῶν ὄντων, ἐκ τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν ἐναργέστερον δέικνυται. Ἀρκεῖ δὲ μίς μαρτυρία ἐπιμνησθέντας, τοῖς φιλοπονωτέροις καταλιπεῖν τῶν πλείονων τὴν εὐρεσιν. Τῷ Λόγῳ τοῦ Κυρίου, φησὶν, οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, πῦσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Ποίῳ Λόγῳ καὶ ποίῳ Πνεύματι; Ὅτε γὰρ ῥῆμα ὁ Λόγος, οὔτε ἄσθμα τὸ Πνεῦμα. Ἡ γὰρ ἂν καθ' ὁμοιότητα τῆς ἡμετέρας φύσεως καὶ τὸ θεῖον ἐξανθρωπίζοιτο, καὶ τοιοῦτῳ κεχρηθῆαι λόγῳ καὶ τοιοῦτῳ πνεύματι, τὸν τοῦ παντὸς ποιητὴν δογματίζοιεν. Τίς δ' οἴεται δύναμις ἀπὸ ῥημάτων καὶ ἄσματος τηλικαύτη, ὡς ἐξαρκεῖν πρὸς οὐρανοὺς σύστασιν καὶ τῶν ἐν τοῖς δυνάμει; Εἰ γὰρ ὁμοίως τῷ ἡμετέρῳ ῥήματι καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ πνεύματι, ὁμοίᾳ πάντως ἐκ τῶν ὁμοίων ἡ δύναμις· καὶ ὅσην ὁ ἡμέτερος, τοσαύτην καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τὴν ἰσχὴν ἔχει. Ἀλλὰ μὴν ἀνεπείρητά τε καὶ ἀνυπόστατα τὰ τοῖς ῥήμασι συνδιεξερχόμενα πνεύματα. Ἀπρακτὰ πάντως καὶ ἀνυπόστατα κάκεινα κατασκευάζουσιν, οἱ πρὸς τὴν ὁμοιότητα τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου τὸ θεῖον κατάγοντες. Εἰ δὲ, καθὼς λέγει Δαβὶδ, ἐστερεώθησαν τῷ Λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ, καὶ αἱ δυνάμεις αὐτῶν ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ τὴν σύστασιν ἔσχον· ἄρα συνέστηκε τὸ τῆς ἀληθείας μυστήριον, ἔχον ἐν οὐσίᾳ, καὶ Πνεῦμα ἐν ὑποστάσει λέγειν ὁφηγούμενον.

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Ἀλλὰ τὸ μὲν εἶναι Λόγον Θεοῦ καὶ Πνεῦμα, διὰ τε τῶν κοινῶν ἐννοιῶν ὁ Ἑλλήν, καὶ διὰ τῶν Γραφικῶν ὁ Ἰουδαῖος, ἴσως οὐκ ἀντιλέξει· τὴν δὲ κατὰ τὸν ἀνθρώπου οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ Λόγου, κατὰ τὸ ἴσον ἐκάτερος αὐτῶν ἀποδοκιμάσει, ὡς ἀπίθανόν τε καὶ ἀπρεπὲς περὶ Θεοῦ λέγεσθαι. Οὐκοῦν ἐξ ἐτέρας ἀρχῆς, καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου πίστιν τοὺς ἀντιλέγοντας προσεξόμεθα. Λόγῳ πᾶν πάντα γεγενῆσθαι καὶ σοφίᾳ παρὰ τοῦ τὸ πᾶν συστησαμένου πιστεύουσιν, ἢ καὶ πρὸς ταύτην δυσπειθῶς ἔχουσι τὴν ὑπόληψιν; Ἄλλ' εἰ μὴ δοῖεν Λόγον καθηγεῖσθαι καὶ σοφίαν τῆς τῶν ὄντων συστάσεως, ἀλογίαν τε καὶ ἀτεχνίαν τῇ ἀρχῇ

¹ Psal. cxii, 6.

τοῦ παντός ἐπιστήσουσιν. Εἰ δὲ τοῦτο ἄτοπόν τε καὶ ἀσεβές, ὁμολογεῖται πάντως ὅτι Λόγον τε καὶ σοφίαν ἡγεμονεύειν τῶν ὄντων ὁμολογήσουσιν. Ἀλλὰ μὴ ἐν τοῖς φάσμασιν ἀποδέδεικται, μὴ αὐτὸ τοῦτο ῥῆμα ὢν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἡ ἐξ ἐπιστήμης τινὸς ἡ σοφίας· ἀλλὰ κατ' οὐσίαν τις ὑφ' ἐστῶσα δύναμις, προαιρετική τε παντός ἀγαθοῦ, καὶ ἐν ἰσχυρί πᾶν τὸ κατὰ προαίρεσιν ἔχουσα. Ἀγαθὸν δὲ ὄντος τοῦ κόσμου, τὴν τῶν ἀγαθῶν ὀρεκτὴν τε καὶ ποιητικὴν δύναμιν αἰτίαν εἶναι. Εἰ δὲ τοῦ κόσμου παντός ἡ ὑπόστασις τῆς τοῦ Λόγου δυνάμεως ἐξήπται, καθὼς ἡ ἀκολουθία παρέδειξεν ἀνάγκη πᾶσα καὶ τῶν τοῦ κόσμου μερῶν μὴ ἄλλαν ἐπινοεῖν αἰτίαν τινὰ τῆς συστάσεως, ἀλλ' ἡ τὸν Λόγον αὐτὸν, δι' οὗ τὰ πάντα τὴν εἰς τὸ γενέσθαι πύρρον ἔσχε. Τοῦτο δὲ εἴτε Λόγον, εἴτε σοφίαν, εἴτε δύναμιν, εἴτε Θεόν, εἴτε ἄλλο τι τῶν ὑψηλῶν τε καὶ τιμίῳ ὀνομάζειν τις θέλοι, οὐ διοισόμεθα. Ὅτι γὰρ ἂν εὐρεθῇ δεικτικὸν τοῦ ὑποκειμένου ῥῆμα ἢ ὄνομα, ἐν ἑστὶ τὸ διὰ τῶν φωνῶν σημαινόμενον, ἡ αἰδίδος τοῦ Θεοῦ δύναμις, ἡ ποιητικὴ τῶν ὄντων, ἡ εὐρετικὴ τῶν μὴ ὄντων, ἡ συνεκτικὴ τῶν γεγονότων, ἡ προορατικὴ τῶν μελλόντων. Οὗτος τοίνυν ὁ Θεός, ὁ Λόγος, ἡ σοφία, ἡ δύναμις, ἀπεδείχθη κατὰ τὸ ἀκόλουθον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ποιητῆς, οὐκ ἀνάγκη τινὲ πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου κατασκευὴν ἐναχθεῖς, ἀλλ' ἀγάπης περιουσίᾳ τοῦ τοιοῦτου ζώου δημιουργήσας τὴν γένεσιν. Ἔδει γὰρ μήτε τὸ φῶς ἀθέατον, μήτε τὴν δόξαν ἀμάρτυρον, μήτε ἀναπόλαυστον αὐτοῦ εἶναι τὴν ἀγαθότητα, μήτε τὰ ἄλλα πάντα ὅσα περὶ τὴν θείαν καθορᾶται φύσιν, ἀργὰ κείσθαι, μὴ ὄντος τοῦ μετέχοντός τε καὶ ἀπολαύοντος. Εἰ τοίνυν ἐπὶ τοῦτοις ὁ ἀνθρώπος εἰς γένεσιν ἔρχεται, ἐφ' ᾧ τε μέτοχος τῶν θείων ἀγαθῶν γενέσθαι, ἀναγκαίως τοιοῦτος κατασκευάζεται, ὡς ἐπιτηδελως πρὸς τὴν τῶν ἀγαθῶν μετουσίαν ἔχειν. Καθάπερ γὰρ ὁ ὀφθαλμὸς διὰ τῆς ἐγκαίμενης αὐτῷ φυσικῆς αὐγῆς ἐν κοινωνίᾳ τοῦ φωτός γίνεται, διὰ τῆς ἐμφύτου δυνάμεως τὸ συγγενές ἐφελχόμενος· οὕτως ἀναγκαῖον ἦν ἐγκραθῆναι τι τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει συγγενές πρὸς τὸ Θεῖον, ὡς ἂν διὰ τοῦ καταλλήλου πρὸς τὸ οἰκεῖον τὴν ἔφεσιν ἔχοι. Καὶ γὰρ καὶ ἐν τῇ τῶν ἀλόγων φύσει, ὅσα τὸν ἐνυδρον καὶ ἐναέριον ἔλαχε βίον, καταλλήλως ἕκαστον ἐφ' τῆς ζωῆς εἶδει κατασκευάσθη, ὡς οἰκεῖον ἕκαστου καὶ ὁμόφυλλον, διὰ τῆς ποιᾶς τοῦ σώματος διαπλάσεως, τῷ μὲν τὸν ἀέρα, τῷ δὲ τὸ ὕδωρ εἶναι. Οὕτως οὖν καὶ τὸν ἀνθρώπον ἐπὶ τῇ τῶν θείων ἀγαθῶν ἀπολαύσει γενόμενον, ἔδει τι συγγενές ἐν τῇ φύσει πρὸς τὸ μετεχόμενον ἔχειν. Διὰ τοῦτο καὶ ζωῇ, καὶ λόγῳ, καὶ σοφίᾳ, καὶ πᾶσι τοῖς θεοπροπέσιον ἀγαθοῖς, κατεχοσμήθη, ὡς ἂν δι' ἕκαστου τούτων πρὸς τὸ οἰκεῖον τὴν ἐπιθυμίαν ἔχοι. Ἐπεὶ οὖν ἐν τῶν περὶ τὴν θείαν φύσιν ἀγαθῶν καὶ ἡ αἰδιότης ἐστίν, ἔδει πάντως μηδὲ τούτου τὴν κατασκευὴν εἶναι τῆς φύσεως ἡμῶν ἀπόκληρον, ἀλλ' ἔχειν ἐν ἑαυτῇ τὸ ἀθάνατον, ὡς ἂν διὰ τῆς ἐγκαίμενης δυνάμεως γνωρίζοιτο τὸ ὑπερκεῖμενον, καὶ ἐν ἐπιθυμίᾳ τῆς θείας αἰδιότητος εἶη. Ταῦτα τῇ περιληπτικῇ φωνῇ δι' ἐνὸς ῥήματος ὁ τῆς κοσμογονίας ἐνεδείξατο λόγος, κατ' εἰκόνα Θεοῦ τὸν ἀνθρώπον γεγενῆσθαι λέγων. Ἐν γὰρ τῇ ὁμοιώσει τῇ κατὰ τὴν εἰκόνα πάντως

lioniis, statuent rationis et artis egestatem fuisse in principio universitatis. Sin autem hoc constat esse plane absurdum et impium, Verbum et sapientiam rerum fatebuntur esse ducem. Atqui in iis quæ prius dicta sunt, ostensum est Dei Verbum non esse ipsam dictionem, aut ex scientia aliqua aut sapientia proficiscentem, sed quamdā quæ per essentiam consistit virtutem, quæ et omne bonum eligit, et in potestate sua situm habet quidquid elegerit. Cum autem bonus sit mundus, ejus illam, quæ est honorum appetens et efficiens, vim esse causam. Si autem, quod mundus consistat universus, id pendet a virtute Verbi, ut ostendit consequentia, omnino necesse est ut mundi quoque partium creationis non aliam existimemus esse causam, quam idem Verbum, per quod habuerunt omnia accessum ut fierent. Hoc autem Verbumne an rationem, an virtutem, an Deum, an aliquod aliud ex sublimibus et præclaris nominibus velis nominare, minime laborabimus. Quodcunque enim inventum fuerit verbum aut nomen, quod demonstrat subjectum, unum est quod significatur per voces, nempe sempiterna Dei virtus, rerum effectrix, eorum quæ non erant inventrix, quæ continet quæ facta sunt, et prævidet futura. Hunc ergo Deum, Verbum, rationem, sapientiam, virtutem, ostensum est ex consequentia effectorem esse humanæ naturæ, non aliqua necessitate inductum ad creandum hominem, sed eximia et insigni charitate hujus animalis ortum esse architectatum. Oportebat enim neque lucem esse non aspectabilem, neque gloriam carere testibus, neque eo redire ejus bonitatem, ut nemo ea frueretur: neque alia omnia, quæ in divina conspiciuntur natura, jacere otiosa, cum non esset qui eorum esset particeps, iisque frueretur. Si ergo homo ideo deducitur ad generationem, ut divinorum bonorum fiat particeps, necessario conditur ejusmodi, ut sit aptus ad eorum bonorum participationem. Quomodo enim oculus per naturaliter insitum ei splendorem lucis fit particeps, per vim ei inditam quod sibi cognatum est attrahens: ita necesse erat ut in humana natura aliquid immisceretur, quod cum Deo haberet cognationem, ut propter convenientiam teneretur desiderio ejus quod ei esset propinquitate ac necessitudine conjunctum. Nam et in natura brutorum, ea quibus obligit ut vitam degant in aqua et in aere, condita sunt unumquodque congruenter generi vitæ ab eo degendæ, ut per certam corporis effectiōnem, alteri quidem proprius et conveniens esset aer, alteri vero aqua: ita ergo etiam hominem ortum ad fruendum bonis divinis, oportebat habere aliquid in natura cognatum cum eo cujus esset particeps. Propterea fuit ornatus et vita, et ratione, et sapientia, et omnibus bonis, quæ Deum decent, ut per unumquodque eorum flagraret cupiditate ejus quod est sibi proprium ac conjunctum. Quoniam ergo unum ex iis bonis quæ sunt in di-

vina natura, est etiam aeternitas, oportebat omnino nostrae naturae constructionem nec hujus esse exsortem, sed in se habere immortalitatem, ut per vim sibi insitam cognosceret id quod est supremum, et teneretur desiderio divinae aeternitatis. Hæc voce multa complectente, uno verbo ostendit liber de mundi origine, dicens factum esse hominem ad Dei imaginem. In hac enim assimilatione ad imaginem, ea prorsus enumerantur, quæ divinitatis characterem exprimunt, et quæcunque de his Moses historica narratione percurrit (ita tamen ut ea prodogmatis habeamus) eandem doctrinam redolent. Paradisus enim ille fructuumque proprietates, quorum census non ventris saturitatem, sed scientiam et aeternitatem vitæ gustantibus donat: hæc omnia congruunt iis quæ sunt prius considerata in homine: nempe

Sed iis quæ dicta sunt forte repugnabit is qui ad præsentia aspicit, et existimat se posse probare, non esse vera quæ dicuntur, quod non in illis, sed in omnibus fere contrariis nunc homo cernatur. Ubi enim est formæ divinae similitudo in anima? Ubi ægritudinum vacuitas in corpore? Ubi animæ aeternitas? Annon est homo brevis vitæ, patibilis, caducus, omni affectionum generi obnoxius, et in anima, et in corpore? Qui hæc dicit et quæ sunt hujusmodi, et naturam insectatur, existimabit se posse evertere quæ sunt tradita de homine. Sed ne ab eo quod est consequens et consentaneum deflectatur oratio, de his etiam paucis tractabimus. Quod nunc vita humana sit in iis quæ sunt aliena et minime convenientia, non satis est argumenti quod homo nunquam fuerit in bonis. Quoniam enim homo Dei est opus, qui propter bonitatem hoc animal deduxit ad ortum, nemo jure eum, cujus bonitas causa fuit ut conderetur, illius deflectionis causam esse suspicabitur. Sed alia est causa cur et hæc nobis nunc adsint, et deserti simus ab iis quæ sunt præstantiora. Initium autem ejus quod ad hoc nunc est dicendum, non est remotum ab assensione eorum qui contradicunt. Qui enim ad hoc ut suorum bonorum particeps esset hominem fecit, quique adminiculum et occasionem ejus naturæ indidit, ut per unumquodque ad simile ferretur appetitio, non privaverit hominem eo quod est bonorum pulcherrimum et præstantissimum, illa, inquam, gratia quæ in eo consistit, quod non sit aliquid quod dominatum in eum obtineat, et quod sit sui juris et liberi arbitrii. Si enim vitæ humanæ præesset necessitas, ex ea parte falsa fuisset imago, ut quæ per dissimilitudinem aliena esset ab exemplari. Qui enim fieri posset ut natura nescio quibus necessitatis legibus astricta, naturæ omnium rerum dominatricis imago diceretur? Quod ergo per omnia Deo erat assimilatum, oportebat omnino habere in natura quod sibi imperaret, et domino minime esset subiectum, ut virtutis esset præmium bonorum participatio. Qui factum est ergo, inquires, ut qui per omnia pulcherrimis et præstantissimis fuit honestatus, commutaverit bona deterioribus? Clarum autem est id quoque quod de eo dicendum est.

Ἀ ἐπὶ τὸ θεῖον χαρακτηριζόντων ἡ ἀπαρίθμησις, καὶ ὅσα περὶ τούτων ἱστορικώτερον ὁ Μωσῆς διεξέρχεται, ἐν διηγήσεως εἰδει δόγματα ἡμῖν παρατιθέμενος, τῆς τοιαύτης ἔχεται διδασκαλίας. Ὁ γὰρ παράδεισος ἐκεῖνος, καὶ ἡ τῶν καρπῶν ἰδιότης, ὧν ἡ βρώσις οὐ γαστρὸς πλησμονήν, ἀλλὰ γνῶσιν καὶ αἰδιότητα ζωῆς τοῖς γενομένοις διδῶσι· πάντα ταῦτα συνάδει τοῖς προτεθεωρημένοις περὶ τὸν ἄνθρωπον· ὡς ἀγαθῆς τε καὶ ἐν ἀγαθοῖς οὐσίας καταρχὰς ἡμῖν τῆς φύσεως.

Ἄλλ' ἀντιλέγει τυχόν τοῖς εἰρημένοις ὁ πρὸς τὰ παρόντα βλέπων, καὶ οἷεται διελίγχειν τὸν λόγον οὐκ ἀληθεύοντα, τῷ μὴ ἐν ἐκείνοις νῦν, ἀλλ' ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς ὑπεναντίοις ὁρᾶσθαι τὸν ἄνθρωπον. Ποῦ γὰρ τῆς ψυχῆς τὸ θεοειδές; πῶς δὲ ἡ ἀπάθεια τοῦ σώματος; Ποῦ τῆς ζωῆς τὸ αἰδιον; Ἀκύμωρον, ἐμπαθές, ἐπικληρον, πρὸς πᾶσαν παθημάτων ἰδέαν κατὰ τε ψυχὴν καὶ σῶμα ἐπιτήδειον. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα λέγων καὶ κατατρέχων τῆς φύσεως, ἀνατρέπει τὸν ἀποδοθέντα περὶ τοῦ ἀνθρώπου λόγον οἰήσεται. Ἄλλ' ὡς ἂν μηδαμῶς τοῦ ἀκολουθοῦ ὁ λόγος παρατραπείη, καὶ περὶ τούτων ἐν ὀλίγοις διαληψόμεθα. Τὸ νῦν ἐν ἀτόποις εἶναι τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν, οὐχ ἱκανός ἐστιν ἔλεγχος, τοῦ μηδέποτε τὸν ἄνθρωπον ἐν ἀγαθοῖς γεγενῆσθαι. Ἐπειδὴ γὰρ Θεοῦ ἔργον ὁ ἄνθρωπος, τοῦ δι' ἀγαθότητα τὸ ζῶον τοῦτο παραγαγόντος εἰς γένεσιν, οὐκ ἂν τις εὐλόγως οὐ ἡ αἰτία τῆς συστάσεως ἀγαθότης ἐστὶ καθυποπεύσειεν. Ἄλλ' ἕτερόν ἐστιν αἴτιον, τοῦ ταῦτά τε νῦν περὶ ἡμᾶς εἶναι, καὶ τῶν προτιμωτέρων ἐρημωθῆναι. Ἀρχὴ δὲ πάλιν καὶ πρὸς τοῦτον ἡμῖν τὸν λόγον, οὐκ ἔξωθεν τῆς τῶν ἀντιλεγόντων ἐστὶ συγκαταθέσεως. Ὁ γὰρ ἐπὶ μετουσίᾳ τῶν ἰδίων ἀγαθῶν ποιήσας τὸν ἄνθρωπον, καὶ πάντων αὐτῷ τῶν καλῶν τὰς ἀφορμὰς ἐγκατασκευάσας τῇ φύσει, ὡς ἂν δι' ἐκάστου πρὸς τὸ ὅμοιον ἢ βρεξὶς φέροιτο, οὐκ ἂν τοῦ καλλίστου καὶ τιμιωτάτου τῶν ἀγαθῶν ἀπεστέρησε, λέγω δὲ τῆς κατὰ τὸ ἀδέσποτον καὶ αὐτεξούσιον χάριτος. Εἰ γὰρ τις ἀνάγκη τῇ ἀνθρωπίνῃ ἐπεστάται ζωῇ, διεφύσθη ἂν ἡ εἰκὼν κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος, ἀλλοτριωθεῖσα τῷ ἀνομοίῳ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον. Τῆς γὰρ βασιλευούσης φύσεως ἡ ἀνάγκαις τίσις ὑπεξευγμένη τε καὶ δουλεύουσα, πῶς ἂν εἰκὼν ὀνομάζοιτο; Οὐκοῦν τὸ διὰ πάντων πρὸς τὸ θεῖον ὁμοιωμένον εἶδει πάντως ἔχειν ἐν τῇ φύσει τὸ αὐτοκρατές καὶ ἀδέσποτον, ὥστε ἄλλον ἀρετῆς εἶναι τὴν τῶν ἀγαθῶν μετουσίαν. Πόθεν οὖν, ῥεῖς, ὁ διὰ πάντων τοῖς καλλίστοις τετιμημένος, τὰ χεῖρω τῶν ἀγαθῶν ἀντηλλάξαι; Σαφὴς δὲ καὶ ὁ περὶ τούτου λόγος. Οὐδεμία κακοῦ γένεσις ἐκ θελοῦ βουλήματος τὴν ἀρχὴν ἔσχεν· ἡ γὰρ ἂν ἐξω μέμφεως ἦν ἡ κακία, Θεὸν ἐκ τῆς ἐπιγραφομένη ποιητὴν καὶ Πατέρα· ἀλλ' ἐμφύεται πως τὸ κακὸν ἐνδοθεν, τῇ προαιρέσει τότε συνιστάμενον, ὅταν τις ἀπὸ τοῦ καλοῦ γένηται τῆς ψυχῆς ἀναχώρησις. Καθάπερ γὰρ ἡ ὄρασις φύσεως ἐστὶ ἐνέργεια· ἡ δὲ πῆρσις, στερήσις ἐστὶ τῆς φυσικῆς ἐνεργείας· οὕτως καὶ ἡ ἀρετὴ πρὸς τὴν κακίαν ἀνθέστηκεν. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἄλλην κακίας γένεσιν ἐν-

νοῦσαι, ἡ ἀρετῆς ἀπουσίαν. Ὡς περ γὰρ τοῦ φωτός ὁ φαιερθέντος ὁ ζῶφος ἐπηκολούθησε, παρόντος δὲ οὐκ ἔστιν· οὕτως ἔως ἂν ᾗ τὸ ἀγαθὸν ἐν τῇ φύσει, ἀνύπαρκτον ἔστι καθ' ἑαυτὸ ἡ κακία· ἡ δὲ τοῦ κρείττονος ἀναχώρησις, γίνεταί τοῦ ἐναντίου γένεσις. Ἐπεὶ οὖν τοῦτο τῆς αὐτεξουσιότητος ἔστι τὸ ἰδίωμα, τὸ κατ' ἐξουσίαν ἀναιρεῖσθαι τὸ καταθύμιον, οὐχ ὁ θεὸς σοι τῶν παρόντων ἔστιν αἴτιος κακῶν, ἀδέσποτόν τε καὶ ἀνετόν σοι κατασκευάσας τὴν φύσιν, ἀλλ' ἡ ἀβουλία τὸ χεῖρον ἀντὶ τοῦ κρείττονος προελομένη.

aliā vitii generationem, quam virtutis absentiam. Quomodo enim ablata luce consequuntur tenebrae, non sunt autem si adsit: ita quandiu fuerit bonum in natura, per se non consistit vitium; ejus autem quod est melius recessus sit generatio contrarii. Quoniam ergo hoc est proprietas liberi arbitrii, ut libere quod animo gratum fuerit eligatur, non est tibi Deus auctor et causa malorum praesentium, constructa tibi natura quae domino non paret estque libera et soluta, sed malum consilium, quod elegit pro meliori id quod est deterius.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Ζητεῖς δὲ καὶ τὴν αἰτίαν τυχόν τῆς κατὰ τὴν βουλήν διαμαρτίας· εἰς τοῦτο γὰρ ἡ ἀκολουθία τῶν λόγων φέρεται. Οὐκοῦν πάλιν ἀρχὴ τις ἡμῖν κατὰ τὸ εὐλογον εὐρεθῆσεται, ἡ καὶ τοῦτο σαφηνίσει τὸ ζήτημα. Τοιοῦτόν τινα λόγον παρὰ τῶν Πατέρων διεδεξάμεθα· ἔστι δὲ ὁ λόγος, οὐ μυθώδης διήγησις, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως ἡμῶν τὸ πιστὸν ἐπαγόμενος· Διπλῇ τίς ἔστιν ἐν τοῖς οὖσι κατανόησις, εἰς τὸ νοητὸν τε καὶ αἰσθητὸν τῆς θεωρίας διηρημένης. Καὶ οὐδὲν ἂν παρὰ ταῦτα καταληφθεῖν ἐν τῇ τῶν ὄντων φύσει, τῆς διαιρέσεως ταύτης ἔξω φερόμενον. Διήρηται δὲ ταῦτα πρὸς ἄλληλα πολλῶ τῷ μέσῳ, ὡς μήτε τὴν αἰσθητὴν ἐν τοῖς νοητοῖς εἶναι γνωρίσασαι, μήτε ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἐμείναι, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐναντίων ἐκατέραν χαρακτηρίζεσθαι. Ἡ μὲν γὰρ νοητὴ φύσις, ἀσώματόν τι χρῆμά ἐστι καὶ ἀναφῆς καὶ ἀνεῖδον. Ἡ δὲ αἰσθητὴ κατ' αὐτὸ τὸ ὄνομα, ἐντός ἐστι· τῆς διὰ τῶν αἰσθητηρίων κατανοήσεως. Ἀλλ' ὥς περ ἐν αὐτῷ τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ πολλῆς πρὸς ἄλληλα τῶν στοιχείων ὁλῆς ἐναντιώσεως, ἐπιανεόηται τις ἁρμονία διὰ τῶν ἐναντίων ἁρμοζομένη παρὰ τῆς τοῦ παντὸς ἐπιστατούσης σοφίας· καὶ οὕτως πάσης γίνεται πρὸς ἑαυτὴν συμφωνία τῆς κτίσεως, οὐδαμῶς τῆς φυσικῆς ἐναντιότητος τὸν τῆς συμποίας εἰρμὸν διαλυούσης, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τοῦ αἰσθητοῦ πρὸς τὸ νοητὸν γίνεται τις κατὰ θεῖαν σοφίαν μίξις τε καὶ ἀνάκρασις, ὡς ἂν πάντα τοῦ καλοῦ κατὰ τὸ ἴσον μετέχοι, καὶ μηδὲν τῶν ὄντων ἀμοιροῖν τῆς κρείττονος φύσεως. Διὰ τοῦτο τὸ μὲν κατάλληλον τῇ νοητῇ φύσει χωρίον, ἡ λεπτή, λογικὴ καὶ εὐκίνητος ἔστιν οὐσία, κατὰ τὴν ὑπερκόσμιον λῆξιν πολλὴν ἔχουσα τῷ ἰδιάζοντι τῆς φύσεως πρὸς τὸ νοητὸν τὴν συγγένειαν. Προμηθεὶς δὲ κρείττονι πρὸς τὴν αἰσθητὴν φύσιν γίνεται τις τοῦ νοητοῦ συνανάκρασις, ὡς ἂν μηδὲν ἀπόκλητον εἶναι τῆς κτίσεως, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, μηδὲ τῆς θείας κοινωνίας ἀπόκληρον. Τοῦτου χάριν ἐκ νοητοῦ τε καὶ αἰσθητοῦ, τὸ κατὰ τὸν ἄνθρωπον μίγμα παρὰ τῆς θείας ἀναδείκνυται φύσεως, καθὼς διδάσκει τῆς κοσμογενείας ὁ λόγος. Δαδὼρ γὰρ, φησὶν, ὁ θεὸς χοῦρ ἀπὸ τῆς γῆς, τὸν

Nullus mali ortus initium duxit ex Dei voluntate. Revera enim nulli reprehensioni affine esset vitium, ut quod sui effectorem et Patrem Deum sibi ascriberet, sed malum intrinsecus quodammodo innascitur in libero animi arbitrio et electione, tunc consistens, quando fuerit aliquis animae recessus ab eo quod bonum est et honestum. Quomodo enim visus est naturae operatio; orbitas autem est privatio naturalis operationis: ita etiam virtus adversatur vitio. Non possumus enim cogitare

Quomodo enim ablata luce consequuntur tenebrae, non sunt autem si adsit: ita quandiu fuerit bonum in natura, per se non consistit vitium; ejus autem quod est melius recessus sit generatio contrarii. Quoniam ergo hoc est proprietas liberi arbitrii, ut libere quod animo gratum fuerit eligatur, non est tibi Deus auctor et causa malorum praesentium, constructa tibi natura quae domino non paret estque libera et soluta, sed malum consilium, quod elegit pro meliori id quod est deterius.

B

CAPUT VI.

Quæris autem etiam fortasse causam peccati quod consulto admittitur, eo enim deducit orationis consequentia. Rursus ergo nobis invenietur aliquod principium, ut est consentaneum, quod hanc etiam explicabit quæstionem. A Patribus quamdam talem invenimus orationem, est autem oratio, non fabulosa narratio, sed quæ ex ipsa natura affert probabilitatem: Duplex est in iis quæ sunt consideratio, in id quod percipitur intelligentia, et id quod est sensibile, divisa contemplatione. Neque præter hæc quidquam relinqui potest in rerum natura, quod feratur extra hanc divisionem. Magno autem intervallo sunt hæc inter se disjuncta, ut neque cognita sit sensilis inter ea quæ cadunt sub intelligentiam, nec quæ intelligentia percipiuntur inter sensilia, sed utraque formam et characterem accipiunt a contrariis. Nam quæ intelligentia quidem percipitur natura, est res quædam incorporea, et intactilis, et informis. Sensilis autem ex ipso nomine, est intra mentis comprehensionem quæ fuit per sensilia. Sed quomodo cum in mundo magna sit inter se invicem elementorum repugnantia, a sapientia quæ præest universitati, excogitata est quædam harmonia, quæ concinnatur et aptatur per contraria; et ita universæ creaturæ ad seipsam extenditur concentus, naturali repugnantia minime solvente seriem conspirationis: eodem modo ejus quod est sensibile, cum eo quod cadit sub intelligentiam, a divina sapientia sit quædam commistio et concretio, ut omnia ex æquo partem habeant ejus, quod est pulchrum et honestum, et ex iis quæ sunt nihil sit expers naturæ melioris. Propterea locus quidem congruens intellectili naturæ, tenuis est et agilis substantia quæ in supramundana regione proprietate naturæ suæ maguam habet cum intellectili cognitionem. Meliori autem providentia, quædam sit contemperatio ejus quod percipitur intelligentia cum sensili natura, ut creaturæ nihil sit rejiciendum, ut dicit Apostolus¹, neque expers divinæ

¹ 1 Timoth. iv, 4.

communione. Ea de causa, ex eo quod percipitur intelligentia, et eo quod cadit sub sensum, fit in homine quædam mistio a divina natura, ut docet liber mundi generationis. Cum enim accepisset, inquit, *Deus limum ex terra, finxit hominem*, et per propriam inspirationem sigmento insufflavit vitam; ut cum eo quod est divinum simul extolleretur terrenum, et una gratia pari honore pervaderet universam creaturam, inferiori natura contemperata cum supramundana. Cum ergo prius consistente quæ intelligentia percipitur creatura, et angelicarum virtutum unaquaque operatione, ab ea quæ præest universis potestate, attributa ad constitutionem universitatis, esset quædam potestas ordinata, ut locum terrestrem contineret et dominatum in eum obtineret, viribus ad id acceptis a potestate illa quæ universitatem regit et administrat; et deinde esset conditum terrestre illud figmentum simulacrum supernæ potestatis (erat autem hoc animal homo), essetque in eo naturæ quæ percipitur intelligentia, divina pulchritudo, ineffabili quadam virtute contemperata, ægre fert et non tolerandum ducit is cui terrena obigit administratio, si ex natura ei subjecta aliqua creetur essentia assimilata ei quæ supereminet dignitati. fluxerit is, qui ad nullum malum creatus ab illo fuit, exacte quidem et accurate persequi, non est hujus operis; iis autem qui sunt paulo magis increduli, paucis poterit afferri ratio.

Virtutis enim et vitii sibi invicem adversantium consideratur discrimen, non tanquam duo sint quæ cernantur consistere; sed quomodo ab eo quod est, ut adversum distinguitur id quod non est, neque dici potest quod per hypostasim ac consistentiam distinguitur id quod non est ab eo quod est, sed non esse dicimus tanquam adversum distingui ab eo quod est esse; eodem modo etiam vitium adversatur rationi virtutis, cum per se non sit, sed intelligatur per absentiam ejus quod est melius: et quomodo dicimus a visu tanquam adversam distingui cæcitatem, cum per se non sit in rerum natura cæcitas, sed sit privatio ejus qui prius fuerat habitus: ita etiam vitium dicimus considerari in boni privatione, veluti quamdam umbram quæ accidit transitui radii. Quoniam ergo increata natura non est capax motus qui fit per conversionem, mutationem et alterationem; quidquid autem consistit per creationem, cognatione quadam jungitur cum alteratione; propterea quod ipsa quoque creaturæ consistentia cæpit ab alteratione, cum id quod non erat, virtute divina ductum sit ad hoc ut esset: creata autem erat et potestas ejus meminimus, libero sui arbitrii motu eligens quod videbatur, postquam clausit oculos ad id quod est bonum et amplum, et ab invidia remotum; quomodo qui ad solem suis connivet ciliis, amisso visu videt tenebras: ita etiam ille, eo ipso quod noluit bonum videre, id mente comprehendit quod est bono contrarium, nempe invidiam. Constat autem cujuslibet rei principium esse

ἄνθρωπον ἐκ πλασῆς· καὶ διὰ τῆς ἰδίας ἐμπνεύσεως τῷ πλάσματι τὴν ζωὴν ἐνεφύσησεν· ὡς ἂν συνεπαρθείη τῷ θεῷ τὸ γῆινον, καὶ μία τις κατὰ τὸ ὁμότιμον διὰ πάσης τῆς κτίσεως ἡ χάρις διήκῃ, τῆς κάτω φύσεως πρὸς τὴν ὑπερχόσμιον συγκιρναμένης. Ἐπεὶ οὖν τῆς νοητῆς κτίσεως προϋποστάσης, καὶ ἐκάστης τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων πρὸς τὴν τοῦ παντὸς σύστασιν ἐνεργείας τινὲς παρὰ τῆς τῶν πάντων ἐπιστατούσης ἐξουσίας προσνεμηθείσης, ἦν τις δύναμις ἡ τὸν περιγίγειον τόπον συνέχειν τε καὶ περικρατεῖν τεταγμένη, εἰς αὐτὸ τοῦτο δυναμωθείσα παρὰ τῆς τὸ πᾶν οἰκονομούσης δυνάμεως; εἴτα κατεσκευάσθη τὸ γῆινον πλάσμα τῆς ἄνω δυνάμεως ἀπεικόνισμα· τοῦτο δὲ τὸ ζῶον ὁ ἄνθρωπος· καὶ ἦν ἐν αὐτῷ τὸ θεοειδὲς τῆς νοητῆς φύσεως κάλλος, ἀβρότην τινὴ δυνάμει συγκεκραμένον· δεινὸν ποιεῖται καὶ οὐκ ἀνεκτὸν ὁ τὴν περιγίγειον οἰκονομίαν λαχὼν, εἰ ἐκ τῆς ὑποχειρίου αὐτῷ φύσεως ἀναδειχθήσεται τις οὐσία πρὸς τὴν ὑπερχόσμιαν ἁΐαν ὁμοιωμένη. Τὸ δ' ὅπερ ἐπὶ τὸ πάθος κατεβρῦν τοῦ φθόνου, ὁ ἐπὶ μηδενὶ κακῷ κτισθεὶς παρὰ τοῦ τὸ πᾶν ἐν ἀγαθότητι συστήσμενου, τὸ μὲν δι' ἀκριβείας διεξιέναι, οὐ τῆς παρούσης πραγματείας ἐστὶ· δυνατόν δ' ἂν εἴη καὶ δι' ὀλίγου τοῖς ἀπειθεστέροις παραθέσθαι τὸν λόγον

Quemadmodum autem ad invidiæ vitium defuerat, a quo universum in bonitate conditum

Τῆς γὰρ ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας οὐχ ὡς δύο τινῶν καθ' ὑπόστασιν φαινομένων, ἡ ἀντιδιαστολή θεωρεῖται· ἀλλ' ὥσπερ ἀντιδιαίρεται τῷ ὄντι τὸ μὴ ὄν, καὶ οὐκ ἔστι καθ' ὑπόστασιν εἰπεῖν τὸ μὴ ὄν ἀντιδιαστέλλεσθαι πρὸς τὸ ὄν, ἀλλὰ τὴν ἀνυπαρξίαν ἀντιδιαίρεσθαι λέγομεν πρὸς τὴν ὑπαρξιν· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ κακία τῷ τῆς ἀρετῆς ἀντικαθίστηται λόγῳ, οὐ καθ' ἑαυτὴν τις οὐσα, ἀλλὰ τῇ ἀπουσίᾳ νοουμένη τοῦ κρείττονος· καὶ ὥσπερ φαμέν ἀντιδιαίρεσθαι τῇ ὁράσει τὴν πῆρσιν, οὐ καθ' ἑαυτὴν οὖσαν ἐν τῇ φύσει τὴν πῆρσιν, ἀλλὰ προλαβούσης ἕξεως στέρησιν· οὕτω καὶ τὴν κακίαν ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ στέρησει θεωρεῖσθαι λέγομεν, οἷον τινα σκιάν τῇ διαχωρήσει τῆς ἀκτίως ἐπισυμβαίνουσαν. Ἐπειδὴ τοίνυν ἡ ἀκτίως φύσις, τῆς κινήσεως τῆς κατὰ τροπὴν καὶ μεταβολὴν καὶ ἀλλοίωσιν ἐστὶν ἀνεπίδεκτος· πᾶν δὲ τὸ διὰ κτίσεως ὑποστάν, συγγενῶς πρὸς τὴν ἀλλοίωσιν ἔχει· διότι καὶ αὕτη τῆς κτίσεως ἡ ὑπόστασις, ἀπὸ ἀλλοιώσεως ἤρξατο, τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι θεῖα δύναμις μετατεθέντος· κτιστὴ δὲ ἦν καὶ ἡ μνημονευθεῖσα δύναμις, αὐτεξουσίᾳ κινήματι τὸ δοκοῦν αἰρουμένη, ἐπειδὴ πρὸς τὸ ἀγαθόν τε καὶ ἀφθονον ἐπέμυσσε νόημα, ὥσπερ ὁ ἐν ἡλίῳ τοῖς βλεφάροις ἐπιβαλὼν τὰς ὕψεις σκότος ὄρεῖ, οὕτω κακείνους αὐτῷ τῷ μὴ θελήσει τὸ ἀγαθὸν νοῆσαι, τὸ ἐναντίον τῷ ἀγαθῷ κατενόησε, τοῦτο δὲ ἐστὶν ὁ φθόνος. Ὅμοιοι γὰρ δὲ παντὸς πράγματος ἀρχὴν τῶν μετ' ἑαυτὴν κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἐπισυμβαίνόντων αἰτίαν εἶναι· οἷον τῇ ὑγείᾳ, τὸ εὐεκεῖν, τὸ ἐργάζεσθαι, τὸ καθ' ἡδονὴν βιοτεῖσθαι· τῇ δὲ νόσῳ, τὸ ἀσθενεῖν, τὸ ἀνεργεῖν εἶναι, τὸ ἐν ἀηδίᾳ τὴν ζωὴν ἔχειν· οὕτω

καὶ τὰ ἄλλα πάντα ταῖς οἰκείαις ἀρχαῖς κατὰ τὸ ἀκολουθοῦν ἔσεται. Ὡς περ οὖν ἡ ἀπάθεια τῆς κατ' ἀρετὴν ζωῆς ἀρχὴ καὶ ὑπόθεσις γίνεται, οὕτως ἡ διὰ τοῦ φθόνου γινομένη πρὸς κακίαν ῥοπή, τῶν μεθ' ἑαυτὴν πάντων ἀναδειχθέντων κακῶν ὁδὸς κατέστη. Ἐπειδὴ γὰρ ἅπαξ πρὸς τὸ κακὸν τὴν ῥοπήν ἔσχεν ὁ τῇ ἀποστροφῇ τῆς ἀγαθότητος ἐν ἑαυτῷ γεννήσας τὸν φθόνον, ὥς περ λίθος ἀκρωρείας ἀπορῥαγείς ὑπὸ τοῦ ἰδίου βάρους πρὸς τὸ πρηνὲς συνελαύνεται, οὕτω κάκεινος τῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν συμφύτας ἀποσπασθείς, καὶ πρὸς κακίαν βαρῆσας καὶ κατανεύσας, αὐτομάτως οἶόν τινα βάρει πρὸς τὸν ἔσχατον τῆς πονηρίας ὅρον συνωσθείς ἀπηνέχθη, καὶ τὴν διανοητικὴν δύναμιν ἦν εἰς τὴν συνέργειαν τῆς τοῦ κρείττονος μετουσίᾳ ἔσχε παρὰ τοῦ κτίσαντος, ταύτην εἰς εὕρεσιν τῶν κατὰ κακίαν ἐπινοουμένων συνεργόν ποιησάμενος, εὐμηχάνως διέρχεται δι' ἀπάτης τὸν ἀνθρώπον, αὐτὸν ἑαυτοῦ πείσας γενέσθαι φονέα τε καὶ αὐτόχειρα. Ἐπειδὴ γὰρ διὰ τῆς θείας εὐλογίας δυναμωθεὶς ὁ ἀνθρώπος, ὑψηλὸς μὲν ἦν τῷ ἀξιώματι· βασιλεύειν γὰρ ἐτάχθη τῆς γῆς τε καὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς πάντων· καλὸς δὲ τὸ εἶδος, ἀπεικόνισμα γὰρ τοῦ ἀρχετύπου ἐγεγόνει κάλλους· ἀπαθὴς δὲ τὴν φύσιν, τοῦ γὰρ ἀπαθοῦς μίμημα ἦν· ἀνάπλεως δὲ παρρησίας, αὐτῆς κατὰ πρόσωπον τῆς θείας ἐμφανείας κατατρυφῶν· ταῦτα δὲ τῷ Ἀντικειμένῳ τοῦ κατὰ τὸν φθόνον πάθους ὑπεκκαύματα ἦν· ἰσχυρὸν δὲ τινα καὶ βίᾳ δυνάμειως κατεργάσασθαι τὸ κατὰ γνώμην οὐχ οἶός τε ἦν· ὑπερίσχυε γὰρ ἡ τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ δύναμις τῆς τοῦτοῦ βίας· διὰ τοῦτο ἀποστήσαι τῆς ἐπισκοπῆς αὐτὸν δυνάμειως μηχανάται, ὥς ἂν ἐὼς αὐτὸς αὐτῷ πρὸς τὴν ἐπιδοῦλὴν κατασταίῃ. Καὶ ὥς περ ἐπὶ λύχνου τοῦ πυρὸς τῆς θρυαλλίδος περιδεδραγμένου, εἰ τις ἀδυνάτων τῷ φυσήματι σθέσαι τὴν φλόγα ὕδωρ ἐμμίξει ἐν τῷ ἐλαίῳ, καὶ διὰ τῆς ἐπινοίας ταύτης ἀμαυρώσει τὴν φλόγα· οὕτως δι' ἀπάτης τῇ προαιρέσει τοῦ ἀνθρώπου τὴν κακίαν ἐμμίξας ὁ Ἀντικείμενος, σθέσιν τινὰ καὶ ἀμαυρῶσιν τῆς εὐλογίας ἐποίησεν. Ἦς ἐπιλείπουσας, ἐξ ἀνάγκης τὸ ἀντικείμενον ἀντεισέρχεται. Ἀντίκειται δὲ τῇ ζωῇ μὲν ὁ θάνατος, ἡ ἀσθένεια δὲ τῇ δυνάμει, τῇ εὐλογίᾳ δὲ ἡ κατάρρα, τῇ παρρησίᾳ δὲ ἡ αἰσχύνη, καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς τὰ κατὰ τὸ ἐναντίον νοούμενα. Διὰ τοῦτο ἐν τοῖς παροῦσι κακοῖς ἐστὶ νῦν τὸ ἀνθρώπινον, τῆς ἀρχῆς ἐκεῖνης τοιοῦτου τέλους τὰς ἀφορμὰς παρασχούσης.

pro ea subit contrarium. Adversatur autem vitæ quidem mors, viribus autem imbecillitas, benedictioni autem execratio, fiduciæ autem pudor, et omnibus bonis ea quæ intelliguntur ex contrario. Propterea homo nunc est in malis præsentibus, cum illud principium talis finis argumentum dedisset et occasionem.

ΚΕΦΑΛΑ. Ζ'.

Καὶ μηδεὶς ἐρωτᾷτω, εἰ προειδὺς τὴν ἀνθρωπίνην συμφορὰν ὁ Θεὸς τὴν ἐκ τῆς ἀδουλίᾳς αὐτῷ συμβουσιμένην, ἤλθεν εἰς τὸ κτεῖναι τὸν ἀνθρώπον, ᾧ τὸ μὴ γενέσθαι μᾶλλον ἰσως, ἢ τὸ εἶναι κακοῖς εἶναι, λυσιτελέστερον ἦν. Ταῦτα γὰρ οἱ τοῖς Μανιχαῖκοις λόγμοι δι' ἀπάτης πιαραυρέντες εἰς σύστασιν τῆς ἐκτῶν πλάνης προβάλλουσιν, ὥς διὰ τοῦτο πονηρὸν εἶναι τὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κτίστην ἀποδει-

A causam eorum quæ post se ex consequenti accidunt; ut sanitatem, quod bona sit habitudo, quod fiat operatio, quod vivatur in voluptate: morbum, quod sit imbecillitas, quod exerceri non possit operatio, quod vita agatur in mœrore et tristitia. Ita etiam alia omnia ex consequenti sua sequuntur principia. Quomodo ergo impatibilitas est principium et fundamentum vitæ agendæ ex virtute: ita quæ per invidiam ad malum existit propensio, munit viam ad omnia mala quæ fuerunt post eam. Postquam enim ad malum semel fuit propensus, qui per aversionem a bonitate in seipso genuit invidiam: quomodo lapis abruptus a promontorio, proprio pondere in declive detru-ditur, ita etiam ille avulsus a congenerata ad B bonum conspiratione, et ad vitium gravatus ac declinans, sua sponte veluti quodam pondere compulsus delatus fuit ad extremum terminum improbitatis: et vim cogitandi quam habuit a Creatore ad adjumentum participationis ejus quod est melius, ea accepta adjutrice ad ea inveniendâ quæ excogitantur ex vitio, astu et fraude hominem aggreditur, ei persuadens ut sibi mortem inferret, et sui esset homicida. Quia enim homo confirmatus et corroboratus per divinam benedictionem ampla quidem et sublimi erat auctoritate ac dignitate: constitutus enim erat, ut in terra, et in omnibus quæ in ipsa sunt regnum obtineret: erat autem C formosus, factus enim erat ad imaginem exemplaris pulchritudinis; erat autem impatibilis natura, imitator enim erat ejus qui est impatibilis, dicendi autem libertate plenus erat ac fiducia, ut qui facie ad faciem cum Deo ei apparente loquendi voluptate se expleret; hæc autem adversario erant fomes et irritamentum invidiæ, vi autem aperta et potentia robore non poterat efficere quod habebat in animo, potentior enim erat vis Dei benedictionis ejus viribus; propterea machinatur ut eum abducat a potentia quæ eum corroborabat ac confirmabat, ut ipse facile pateret insidiis. Et quomodo cum in lucerna ignis ellychnium apprehenderit, nec flatu quispiam possit flammam exstinguere, oleo aquam miscet, et ea ratione flammam debilem reddit et evanidam: ita adversarius, cum libero arbitrio D vitium immiscuisset, effecit ut quodammodo exstingueretur et evanesceret benedictio. Qua deficiente, quidem mors, viribus autem imbecillitas, benedictioni autem execratio, fiduciæ autem pudor, et omnibus bonis ea quæ intelliguntur ex contrario.

CAPUT VII.

Nemo vero interroget, an Deus, cum providisset calamitatem quæ erat ad hominem ventura ex malo consilio, ad creandum hominem accesserit, cui erat forte conducibilius ortum non esse, quam esse in malis. Qui enim ad Manicheorum dogmata fraude sunt attracti, hæc afferunt ad suum errorem confir-mandum, et per hoc ostendunt esse malum crea-torem humanæ naturæ. Nam si Deus quidem ex iis

quæ sunt, nihil ignorat : est autem homo in malis : A
 nou utique salva erit ratio Dei bonitatis, si hominem ad vitam deduxerit, qui futurus erat in malis. Si enim bonæ naturæ omnino est quæ ex bono est operatio, misera hæc vita et caduca, malisquæ et interitui obnoxia, non utique est adscribenda ejus qui bonus est opificio, sed existimandum est alium esse auctorem hujus vitæ, cuius natura propensa est ad malum. Nam hæc omnia, et quæ sunt ejusmodi, iis quidem qui tanquam fallacem quemdam colorem hæreticam fraudem in profundo imbibuerunt, videntur habere vim quamdam per apparentem quamdam probabilitatem superficie tenus : iis autem qui veritatis sunt perspicaciores, aperte cernuntur imbecilla, et quorum errores in promptu est ostendere. Mihi autem videtur recte habere, si in his adducamus Apostolum in defensionem eorum quæ contra eos dicuntur. In iis enim quæ scribit ad Corinthios, distinguit carnales et spirituales animarum constitutiones, per ea quæ dicuntur, uti, opinor, ostendens, quod bonum aut malum non est sensu dijudicandum ; sed mente abducta ab iis quæ apparent extra corpus, boni et contrarii ipsam esse per se discernendam naturam, *Spiritualis* enim, inquit, *di-judicat omnia*¹. Quod autem ii qui hæc afferunt, fabulosa hæc dogmata confinxerint, arbitror hanc fuisse causam, quod corporalis voluptatis suavitatem bonum definientes, propterea quod affectionibus et morbis necessario obnoxia est corporis natura, ut quæ sit composita, et fluat ad dissolutionem : ejusmodi autem affectiones consequitur quidam sensus dolorem afferens, humanam naturam mali opus esse existimant. Nam si sublimius aspiceret eorum cogitatio, et ab ea quæ in voluptatibus versatur affectione mente procul collocata, considerarent liberi ab animi perturbatione rerum quæ sunt naturam, non existimarent malum aliud esse quam vitium et improbitatem. Vitium autem omne et improbitas in boni privatione suam habet formam et characterem, cum per se non sit, neque consideretur in eo quod consistat. Nullum enim malum per se situm est extra liberam arbitrii electionem ; sed ita denominatur ex eo quod non sit bonum. Quod autem non est, non consistit. Ejus autem quod non consistit opifex, non est is qui est opifex eorum quæ consistunt. Malorum ergo causa non est Deus, qui est creator et effector eorum quæ sunt, non eorum quæ non sunt : qui visum est fabricatus, non autem cæcitatem ; qui virtutem indicavit, non ejus privationem ; bonæ electionis præmio adjecto bonorum fine iis qui ex virtute vitam degunt, non violentæ alicui necessitati, ut sibi videretur, humanam subjungens naturam, tanquam vas aliquod animatum invitum ad bonum attrahens. Si autem lucis tempore sereno pure lucentis, sol minime est causa ejus qui non aspicit.

¹ 1 Cor. ii, 15.

κνύοντες. Εἰ γὰρ ἀγνοεῖ μὲν τῶν ὄντων ὁ Θεὸς ὁδὸν, ἐν κακοῖς δὲ ὁ ἀνθρώπος· οὐκέτ' ἂν ὁ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ διασώζοιτο λόγος, εἴπερ ἐν κακοῖς μέλλοντα τὸν ἀνθρώπον ζῆσεσθαι πρὸς τὸν βίον παρήγαγε. Εἰ γὰρ ἀγαθῆς φύσεως ἡ κατὰ ἀγαθὸν ἐνέργεια πάντως ἐστίν, ὁ λυπηρὸς οὗτος καὶ ἐπικηρὸς βίος οὐκέτ' ἂν, φησὶν, εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ δημιουργίαν ἀνάγοιτο· ἀλλ' ἕτερον χρή τῆς τοιαύτης ζωῆς αἰτίον οἶεσθαι, ᾧ πρὸς πονηρίαν ἡ φύσις ἐπιβρεπῶς ἔχει. Ταῦτα γὰρ πάντα καὶ τὰ τοιαῦτα, τοῖς μὲν ἐν βάθει, καθάπερ τινὰ ψευδοποιὸν βαφὴν τὴν αἰρετικὴν παραδεδεγμένους ἀπάτην, ισχύον τινα διὰ τῆς ἐπιπολαίου πιθανότητος ἔχειν δοκεῖ· τοῖς δὲ διορατικωτέροις τῆς ἀληθείας σαφρὰ ὄντα, καὶ προχειρον τὴν τῆς ἀπάτης ἀπόδειξιν ἔχοντα, σαφῶς καθορᾶται. Καὶ μοι δοκεῖ καλῶς ἔχειν τὸν Ἀπόστολον ἐν τοῦτοις συνήγορον τῆς κατ' αὐτὸν παρηγορίας προσθήσασθαι. Διαιρεῖ γὰρ ἐν τῷ πρὸς Κορινθίους λόγῳ τὰς τε σαρκώδεις, καὶ τὰς πνευματικὰς τῶν ψυχῶν καταστάσεις· δεικνύς, οἶμαι, διὰ τῶν λεγόμενων, ὅτι οὐ δι' αἰσθήσεως τὸ καλὸν ἢ τὸ κακὸν προτῆκει κρίνειν, ἀλλ' ἔξω τῶν κατὰ τὸ σῶμα φαινομένων τὸν νοῦν ἀποστήσαντα, αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς τοῦ καλοῦ τε καὶ τοῦ ἐναντιοῦ διακρίνειν τὴν φύσιν. Ὁ γὰρ πνευματικὸς, φησὶν, ἀνακρίνει τὰ πάντα. Ταύτην οἶμαι τὴν αἰτίαν τῆς τῶν δογμάτων τούτων μυθοποιίας, τοῖς τὰ τοιαῦτα προφέρουσιν ἂν γεγενῆσθαι, ὅτι πρὸς τὸ ἴδιον τῆς σωματικῆς ἀπολαύσεως, τὸ ἀγαθὸν ὀριζόμενοι, διὰ τὸ πάθεσι καὶ ἀβρωστήμασι ὑποκείσθαι κατ' ἀνάγκην τὴν τοῦ σώματος φύσιν σύνθετον οὔσαν καὶ εἰς διάλυσιν βέουσαν, ἐπακολουθεῖν δὲ πως τοῖς τοιούτοις παθήμασι ἀλγεινὴν τινα αἰσθήσιν, πονηροῦ τὴν ἀνθρωποποιίαν ἔργον εἶναι νομίζουσιν. Ὡς εἶγε πρὸς τὸ ὑψηλότερον ἐβλεπεν αὐτοῖς ἡ διάνοια, καὶ τῆς περὶ τὰς ἡδονὰς διαθέσεως τὸν νοῦν ἀποικίσαντες, ἀπαθῶς ἐπεσκόπουν τὴν τῶν ὄντων φύσιν, οὐκ ἂν ἄλλο τι κακὸν εἶναι παρὰ τὴν πονηρίαν ᾤθησαν. Πονηρία δὲ πᾶσα ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ στερήσει χαρακτηρίζεται, οὐ καθ' ἑαυτὴν οὔσα, οὐδὲ καθ' ὑπόστασιν θεωρουμένη. Κακὸν γὰρ οὐδὲν ἔξω προαιρέσεως ἐφ' ἑαυτοῦ κεῖται, ἀλλὰ τῷ μὴ εἶναι τὸ ἀγαθὸν οὕτω κατονομάζεται. Τὸ δὲ μὴ ὄν, οὐχ ὑφέστηκε· τοῦ δὲ μὴ ὑφεστώτος δημιουργὸς ὁ τῶν ὑφεστώτων δημιουργὸς οὐκ ἔστιν. Οὐκοῦν ἔξω τῆς τῶν κακῶν αἰτίας ὁ Θεός, ὁ τῶν ὄντων, οὐχ ὁ τῶν μὴ ὄντων ποιητὴς ὢν, ὁ τὴν ἕρπαιον οὐ τὴν πῆρπαιον δημιουργήσας, ὁ τὴν ἀρετὴν οὐ τὴν στέρησιν αὐτῆς ἀναδείξας ἄθλον τῆς προαιρέσεως, τὸ τῶν ἀγαθῶν πέρας τοῖς κατ' ἀρετὴν πολιτευομένοις προθεῖς, οὐκ ἀνάγκη τινὶ βιαίᾳ πρὸς τὸ ἑαυτῷ δοκοῦν ὑποκεῖσθαι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καθάπερ τι σκεῦος ἐμψυχον ἀκουσίως πρὸς τὸ καλὸν ἐφελκόμενος. Εἰ δὲ τοῦ φωτὸς ἐξ αἰθρίας καθαρῶς περιλάμποντος, ἐκουσίως τις ἐπιβάλλοι τοῖς βλεφάροις τὴν ὄρασιν, ἔξω τῆς τοῦ μὴ βλέποντος αἰτίας ὁ ἥλιος.

ΚΕΦΑΛ. Η'.

A

CAPUT VIII.

Περὶ τῶν ἀγανακτούντων, διὰ τί ἀποθνήσκει ὁ ἄνθρωπος, τοῦτου μᾶλλον ἐπ' εὐεργεσίᾳ τοῦ ἀνθρώπου τυγχάνοντος, καὶ διὰ τοῦτο ὁ θάνατος.

De iis qui indignantur quod homo moritur, cum hoc sit potius ad beneficium hominis, et cur est mors.

Ἄλλ' ἀγανακτεῖ πάντως ὁ πρὸς τὴν ἀνάλυσιν βλέπων τοῦ σώματος, καὶ χαλεπὸν ποιεῖται τῷ θανάτῳ τὴν ζωὴν ἡμῶν διαλύεσθαι. Οὐκοῦν ἐπισκεψάσθω διὰ τοῦ σκυθρωποῦ τοῦτου τὴν ὑπερβολὴν τῆς θείας εὐεργεσίας. Τάχα γὰρ ἂν μᾶλλον διὰ τοῦτου προσαχθεῖ θαυμάσαι τὴν χάριν τῆς περὶ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας. Τὸ ζῆν διὰ τὴν καταθυμίαν ἀπόλαυσιν αἰρετόν ἐστι τοῖς τοῦ βίου μετέχουσιν. Ὡς εἰ γέ τις ἐν ὁδύναϊς διαβῶν, παρὰ πολὺ τῷ τοιοῦτῳ τὸ μὴ εἶναι τοῦ ἀλγεινῶς εἶναι προτιμότερον κρίνεται. Οὐκοῦν ἐξετάσωμεν εἰ ὁ τῆς ζωῆς χορηγὸς πρὸς ἄλλο τι βλέπῃ, καὶ οὐχ ὅπως ἂν ἐν τοῖς καλλίστοις βιώμεν. Ἐπειδὴ γὰρ τῷ αὐτεξουσίῳ κινήματι τοῦ κακοῦ τὴν κοινωνίαν ἐξεσπασάμεθα, διὰ τὴν ἡδονὴν οἷον τι δηλητήριον μέλιτι παραρτυθέν τῇ φύσει τὸ κακὸν καταμύσαντες, καὶ διὰ τοῦτο τῆς κατὰ τὸ ἀπαθὲς νοουμένης μακαριότητος ἐκπεσόντες, πρὸς τὴν κακίαν μετεμορφώθημεν· τοῦτου ἕνεκεν οἷον τι σκεῦος ὁστράκινον, πάλιν ὁ ἄνθρωπος εἰς γῆν ἀναλύεται· ὅπως ἂν τῆς νῦν ἐναπειλημμένης αὐτῷ ρυπαρίας ἀποκριθείσης, εἰς τὸ ἐξ ἀρχῆς σχῆμα διὰ τῆς ἀναστάσεως ἀναπασθείη. Τὸ δὲ τοιοῦτον δόγμα ἱστορικώτερον μὲν, καὶ δι' αἰνιγμάτων ὁ Μωσῆς ὑμῖν ἐκτίθεται. Πλὴν ἐκδηλον καὶ τὰ αἰνίγματα τὴν διδασκαλίαν ἔχει. Ἐπειδὴ γάρ, ψῆσιν, ἐν τοῖς ἀπηγορευμένοις ἐγένοντο οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι, καὶ τῆς μακαριότητος ἐκεῖνης ἀπεγυμνώθησαν, δερματίνοισι ἐπιβάλλει χιτῶνας τοῖς πρωτοπλάστοις ὁ Κύριος· οὐ μοι δοκεῖ πρὸς τὰ τοιαῦτα δέρματα τοῦ λόγου τὴν διάνοιαν φέρων· ποίων γὰρ ἀποσφαγέντων καὶ δαρέντων ζώων ἐπινοεῖται αὐτοῖς ἡ περιβολή; ἀλλ' ἔπειδὴ πᾶν δέρμα χωρισθὲν τοῦ ζώου, νεκρὸν ἐστι· πάντως οἶμαι τὴν πρὸς τὸ νεκροῦσθαι δύναμιν, ἣ τῆς ἀλόγου φύσεως ἐξαίρετος ἦν ἐκ προμθείας, μετὰ ταῦτα τοῖς ἀνθρώποις ἐπιβεβληκέναι τὸν τὴν κακίαν ἡμῶν λατρεύοντα, οὐχ ὡς εἰς ἀεὶ παραμένειν. Ὁ γὰρ χιτῶν, τῶν ἔξωθεν ἡμῖν ἐπιβαλλομένων ἐστὶ, πρὸς καιρὸν τὴν ἑαυτοῦ χρῆσιν παρέχων τοῦ σώματος, οὐ συμπεφυκὸς τῇ φύσει. Οὐκοῦν ἐκ τῆς τῶν ἀλόγων φύσεως ἡ νεκρότης οἰκονομικῶς περιετέθη τῇ εἰς ἀθανάσιαν κτισθείσῃ φύσει, τὸ ἔξωθεν αὐτῆς περικαλύπτουσα, οὐ τὸ ἔσωθεν, καὶ τὸ αἰσθητὸν τοῦ ἀνθρώπου μέρος διαλαμβάνουσα, αὐτῆς δὲ τῆς θείας εἰκόνης οὐ προσεαπομένη. Λύεται δὲ τὸ αἰσθητὸν, οὐκ ἀφανίζεται. Ἀφανισμὸς μὲν γὰρ ἐστίν, ἡ εἰς τὸ μὴ ὂν μεταχώρησις· λύσις δὲ ἡ εἰς τὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα πάλιν, ἀφ' ὧν τὴν σύστασιν ἔσχεν, διάλυσις. Τὸ δὲ ἐν τοῦτοις γενόμενον οὐκ ἀπόλωλε, καὶ ἐκφεύγῃ τῇ κατάλυσιν τῆς ἡμετέρας αἰσθήσεως. Ἡ δὲ αἰτία τῆς λύσεως δῆλη διὰ τοῦ ρηθέντος ἡμῖν ὑποδείγματός. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ αἰσθησις πρὸς τὸ παχὺ τε καὶ

Sed ægre fert et indignatur, qui aspicit ad dissolutionem corporis, et grave esse ducit quod morte vita nostra dissolvitur. Ex hoc ergo quod dolorem affert et molestiam, consideret insigne Dei beneficium. Per hoc enim magis adducetur ut admiretur gratiam curæ quam Deus gerit hominis. Vivere est eligendum iis qui vitæ sunt participes, propterea quod fruantur iis quæ sunt grata et jucunda. Nam si quispiam in doloribus et angoribus vitam transigeret, ei longe præstabilius judicatur non esse quam esse in dolore. Examinemus ergo an is qui vitam suppeditat, ad aliquid aliud aspiciat, quam ut vitam agamus in iis quæ sunt optima et pulcherrima. Quia enim liberi arbitrii motu attraximus mali societatem, per cuiusdam voluntatis veluti quoddam venenum melle conditum, malum naturæ immiscentes; et ideo a beatitudine quæ ex impatibilitate intelligitur excidentes, transformati sumus ad vitium, ea de causa veluti quoddam vas fictile, homo rursus in terram resolvitur⁴; ut secretis quæ in eo nunc sunt sordibus, in pristinam figuram reformetur per resurrectionem. Hoc autem dogma historice quidem, et per ænigmata nobis exponit Moses. Cæterum hæc etiam ænigmata perspicuam et claram habent doctrinam. Postquam enim, ait, in iis quæ prohibita fuerant, fuerunt primi homines, et nudati sunt beatitudine, pelliceas tunicas protoplastis imponit Deus, non sentiens, ut opinor, de ejusmodi pellibus. Quibus enim interfectis et excoriatis animalibus, eis excogitatur amictus? Sed quoniam omnis pellis ab animalibus separata est mortua, existimo omnino eum qui vitio nostro medetur, hominibus postea immisisse ex providentia vim ad moriendum, quæ excepta fuit ex natura experte rationis, ut non semper permaneret. Tunica enim est ex iis quæ nobis imponuntur extrinsecus, sui usum ad tempus præbens corpori, naturæ minime congenerata. Ex natura ergo brutorum, certo consilio ac dispensatione, addita est mortalitas naturæ quæ creata fuerat ad immortalitatem, id quod est ejus extrinsecus contegens, non id quod est intrinsecus, et sensilem hominis partem intercipiens, non attingens autem ipsam divinam imaginem. Solvitur autem id quod est sensile, non autem aboletur et evanescit. Nam abolitio quidem est ad id quod non est transitus. Solutio autem est dissolutio quæ fit rursus in mundi elementa, ex quibus fuerat compacta. Quod autem in iis fuerit, non periiit, etiamsi effugiat nostri sensus comprehensionem. Aperta autem est causa solutionis per exemplum quod nobis dictum est. Quoniam enim sensus necessitudinem habet et conjunctio-

⁴ Gen. iii, 19.

nem cum eo quod est crassum et terrestre : quod est autem præstantius et sublimius, eorum quæ in bono et honesto versantur iudicium, aberravit in probandis sensibus, ab eo autem quod bonum et honestum est aberratio, effecit, ut contrarius consisteret habitus ; inutilis reddita pars nostri, susceptione contrarii solvitur. Est autem huiusmodi exemplum ejus quod dicimus : Detur quispiam vas ex luto confectis : id autem dolo et ex insidiis repletum fuisse plumbo liquefacto : effusum autem plumbum concrevisse, et ita manere, ut effundi non possit ; dominum autem vas sibi vindicare : cum autem figuli teneat scientiam, cum plumbo testam confregisse : et deinde rursus in priorem figuram ad suum usum vas refinxisse, exinanitum materia quæ fuerat immista. Ita ergo nostri quoque vasis figulus, sensili parti (eam dico quæ est in corpore) immisto vitio, dissoluta materia quæ vitium acceperat, vas rursus refectum, contrario non mistum, per resurrectionem, ad eam quæ fuerat ab initio reformabit pulchritudinem. Quoniam autem et corpori est quædam societas et communio earum quæ ex peccato existunt affectionum ; et mortis corporalis et quædam analogia ac proportio cum morte animæ : quomodo enim in carne, a sensili vita separatam esse mortem dicimus : ita etiam in anima appellamus mortem a vera vita separationem ; quoniam ergo una est mali communio ac societas, ut prius dictum est, considerata in anima et corpore, per utrumque enim procedit anima ad operationem : propterea mors quidem dissolutionis ab indumento mortalium pellium, non attingit animam. Quemadmodum enim dissolvi posset quod non est compositum ?

Quoniam vero opus est, ut illius quoque quæ ex peccatis ei ingeneratæ insederunt maculæ, per medicinam aliquam auferantur, propterea in præsentī quidem vita adhibitum est medicamentum virtutis ad hæc curanda vulnera. Quod si curari non possit, in futuram vitam reservatur curatio. Sed quomodo in corpore sunt affectionum quædam differentię, quarum aliæ quidem facilius, aliæ vero difficilius admittunt curationem, in quibus et sectiones et cauteria, et acerbæ medicamenta adhibentur ad tollendam affectionem quæ insedit corpori : tale quid etiam denuntiat in posterum futurum iudicium ad curandos morbos animæ, quod pigris quidem et vanis minatur, graviaque et aspera intentat, ut metu rerum molestarum et asperarum quæ nobis sunt reddendæ, ad fugiendum vitium castigemur et erudiamur : iis autem, qui sunt intelligentiores, creditur a Deo esse medicina et curatio, qui flagitium suum reducit ad eam quæ erat ab initio gratiam. Quomodo enim qui clavos et verrucas, quæ in corpore enatæ sunt præter naturam, abradunt per sectionem ac ustionem, ei quem beneficio afficiunt non sine dolore adhibent medicinam, non autem ad damnum ejus qui patitur : ita etiam quæcunque nostris animis, qui per communionem

A γήινον οικείως ἔχει· κρείττονος δὲ καὶ ὑψηλοτέρας τῶν περὶ τὸ καλὸν κρίσεως, ἐν τῇ δοκιμασίᾳ τῶν αἰσθήσεων, ἀμαρτηθείσης, τῆς δὲ τοῦ καλοῦ διαμαρτίας τὴν τῆς ἐναντίας ἕξω ὑπόστασιν ἐνεργησάσης· τὸ ἀχρειωθὲν ἡμῶν μέρος, τῇ παραδοχῇ τοῦ ἐναντίου λύεται· ὁ δὲ τοῦ ὑποδείγματος λόγος τοιοῦτός ἐστι· Δεδόσθω τι σκεῦος ἐκ πηλοῦ συνεστηκέναι· τοῦτο δὲ πλήρες ἐκ τινος ἐπιβουλῆς γεγενῆσθαι τετηκότες μολίβδου. Τὸν δὲ μολίβδον ἐκχυθέντα παγῆναι καὶ μένειν ἀπρόσχυτον· ἀντιποιεῖσθαι δὲ τοῦ σκεύους τὸν κεκτημένον· ἔχοντα δὲ τοῦ κεραμεύειν τὴν ἐπιστήμην, περιθρύψαι τε τῷ μολίβδῳ τὸ δοτράκον, εἴθ' οὕτως πάλιν κατὰ τὸ πρότερον σχῆμα πρὸς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ χρῆσιν ἀναπλάσαι τὸ σκεῦος, κενὸν τῆς ἐμμιχθείσης ὕλης γενόμενον. Οὕτως οὖν καὶ ὁ B τοῦ ἡμετέρου σκεύους πλάστης, τῷ αἰσθητῷ μέρει, τὸ κατὰ τὸ σῶμά φημι, τῆς κακίας καταμιχθείσης, διαλύσας τὴν παραδεξαμένην τὸ κακὸν ὕλην, πάλιν ἀμιγῆς τοῦ ἐναντίου διὰ τῆς ἀναστάσεως ἀναπλάσας, πρὸς τὸ ἐξ ἀρχῆς, κάλλος ἀναστοιχειώσει τὸ σκεῦος. Ἐπειδὴ δὲ σύνδεσις τις καὶ κοινωνία τῶν κατὰ ἀμαρτίαν παθημάτων γίνεται, τῇ τε ψυχῇ καὶ τῷ σώματι· καὶ τις ἀναλογία τοῦ σωματικοῦ θανάτου πρὸς τὸν ψυχικόν ἐστι θάνατος· ὥσπερ γὰρ ἐν σαρκὶ τὸ τῆς αἰσθητῆς χωρισθῆναι ζωῆς προσαγορεύομεν θάνατον, οὕτως καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τὸν τῆς ἀληθοῦς ζωῆς χωρισμὸν θάνατον ὀνομάζομεν. Ἐπεὶ οὖν μία τις ἐστὶ τοῦ κακοῦ κοινωνία, καθὼς προεῖρηται, ἐν ψυχῇ τε θεωρουμένη καὶ σώματι· δι' ἀμφοτέρων γὰρ C πρῶται εἰς ἐνέργειαν τὸ πονηρὸν· διὰ τοῦτο ὁ μὲν τῆς διαλύσεως θάνατος, ἐκ τῆς τῶν νεκρῶν δερμάτων ἐπιβολῆς, τῆς ψυχῆς οὐχ ἄπτεται. Πῶς γὰρ ἂν διαλυθεῖ τὸ μὴ συγκείμενον ;

Ἐπειδὴ χρεῖα τοῦ κακείνης τὰς ἐμφυεῖσας ἐξ ἀμαρτιῶν κηλίδας διὰ τινος λατρείας ἐξαιρεθῆναι, τούτου ἕνεκεν, ἐν μὲν τῇ παρούσῃ ζωῇ, τὸ τῆς ἀρετῆς φάρμακον εἰς θεραπείαν τῶν τοιούτων προσετέθη τραυμάτων. Εἰ δὲ ἀθεράπευτος μένει, ἐν τῷ μετὰ ταῦτα βίῳ ταμιεύεται ἡ θεραπεία. Ἄλλ' ὥσπερ εἰσὶ τινες κατὰ τὸ σῶμα τῶν παθημάτων διαφοραί, ὧν αἱ μὲν ῥᾶπον, αἱ δὲ δυσκολώτερον τὴν θεραπείαν προσέλονται, ἐφ' ὧν καὶ τομαὶ καὶ καυτήρια, καὶ πικραὶ φαρμακοποιαὶ πρὸς τὴν ἀναίρεσιν τοῦ ἐνσκήφαντος πάθους τῷ σώματι παραλαμβάνονται· τοιοῦτόν τι καὶ ἡ μετὰ ταῦτα κρίσις εἰς θεραπείαν τῶν τῆς ψυχῆς ἀβρώστημάτων κατεπαγγέλλεται, ὃ τοῖς μὲν χαννοτέροις ἀπειλή, καὶ σκυθρωπῶν ἐστὶν ἐπανάστασις, ὡς ἂν φόβῳ τῆς τῶν ἀλγεῶν ἀντιδόσεως, πρὸς τὴν φυγὴν τῆς κακίας σωφρονισθεῖμεν· τοῖς δὲ συνεωτέροις λατρεία καὶ θεραπεία παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸ ἴδιον πλάσμα πρὸς τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐπανάγοντος χάριν εἶναι πιστεύεται. Ὡς γὰρ οἱ τοὺς ἡλούς καὶ τοὺς ἀκροχορδῶνας παρὰ φύσιν ἐπιγενομένους τῷ σώματι, διὰ τομῆς ἢ καύσεως ἀποξύοντες, οὐκ ἀνώδυνον ἐπάγουσι τῷ εὐεργετούμένῳ τὴν ἴασιν, πλὴν οὐκ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ ὑπομένουτος τὴν τομὴν ἀγούσιν· οὕτως καὶ ὅσα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν, διὰ τῆς τῶν παθημάτων κοινωνίας ἀποσαρκωθείσας, ὕλῃ πε-

ρετιώματα ἐπιπαύονται, ἐν τῷ καιρῷ τῆς κρίσεως ἀτέμνεται καὶ ἀποξέεται τῇ ἀπορόρητῳ ἐκείνῃ σοφίᾳ καὶ δυνάμει, καθὼς λέγει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ τοῦ κακῶς ἔχοντος λατρεύοντος· Οὐ χρεῖαν γὰρ ἔχουσι, φησὶν, οἱ ἰσχύοντες λατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. Διὰ δὲ τὸ πολλὴν γεγενῆσθαι τῇ ψυχῇ πρὸς τὸ κακὸν συμφύταιν, ὥσπερ ἡ τῆς μυρμηκίας τομὴ δριμύσσει τὴν ἐπιφάνειαν· τὸ γὰρ παρὰ φύσιν ἐμφυὲς τῇ φύσει, διὰ τινος συμπαθείας τῷ ὑποκειμένῳ προσίσχεται, καὶ τις γίνεται τοῦ ἀλλοτρίου πρὸς τὸ ἡμέτερον παράλογος συνανάκρασις, ὡς λυπεῖσθαι καὶ δάκνυσθαι τοῦ παρὰ φύσιν χωριζομένην τὴν αἰσθησίν· οὕτω καὶ τῆς ψυχῆς ἀπολεπτυνομένης τε καὶ ἐκτεταμένης ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς ἀμαρτίας ἐλέγχους, καθὼς πού φησιν ἡ προφητεία, διὰ τὴν ἐν βάθει γενομένην πρὸς τὸ κακὸν οἰκειότητά, κατ' ἀνάγκην ἐπακολουθοῦσιν ἄρρητοί τινες καὶ ἀνέκφραστοι ἀληθδόνες, ὧν ἡ διήγησις ἐκ τοῦ Ἰσού τὸ ἀφραστον ἔχει, τῇ τῶν ἐλπιζομένων ἀγαθῶν φύσει. Οὕτε γὰρ ταῦτα, οὔτε ἐκεῖνα τῇ δυνάμει τῶν λόγων, ἢ τὸν στοχασμὸν τῆς διανοίας ὑπάγεται. Οὐκοῦν πρὸς τὸ πέρας τις ἀποσκοπῶν τῆς σοφίας τοῦ τὸ πᾶν οἰκονομοῦντος, οὐκέτ' ἂν εὐλόγως κακῶν αἴτιον τὸν τῶν ἀνθρώπων δημιουργὸν ὑπὸ μικροψυχίας κατονομάζοι, ἢ ἀγνοεῖν αὐτὸν τὸ ἐσόμενον λέγων, ἢ εἰδῶτα καὶ πεποιηκότα μὴ ἔξω τῆς πρὸς τὸ πονηρὸν ὁρμῆς εἶναι. Καὶ γὰρ ᾗδει τὸ ἐσόμενον, καὶ τὴν πρὸς τὸ γινόμενον ὁρμὴν οὐκ ἐκώλυσεν. Ὅτι γὰρ ἐκτραπήσεται τοῦ ἀγαθοῦ τὸ ἀνθρώπινον, οὐκ ἠγνόησεν ὁ πάντα ἐμπερικρατῶν τῇ προορατικῇ δυνάμει, καὶ τὸ ἐφεξῆς τῷ παρωχηκότῃ βλέπων κατὰ τὸ ἴσον. Ἀλλ' ὥσπερ τὴν παρὰ τὴν ἐθεάσατο, οὕτω καὶ τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ πάλιν τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν κατενόησε. Τί οὖν ἀμεινον ἦν; καθόλου μὴ ἀγαγεῖν τὴν φύσιν ἡμῶν εἰς γένεσιν, ἐπειδὴ τοῦ καλοῦ διαμαρτησέσθαι προεῖρα τὸ γενησόμενον, ἢ ἀγαγόντα καὶ νενοσηκότα πάλιν πρὸς τὴν ἐξ ἀρχῆς χάριν ἀνακαλέσασθαι; Τὸ δὲ διὰ τὰς σωματικὰς ἀληθδόνας, αἱ τῷ βρυστῷ τῆς φύσεως κατ' ἀνάγκην ἐπισυμβαλίνουσι, κακῶν ποιητὴν τὸν θεὸν ὀνομάζειν, ἢ μὴδὲ ὅλως ἀνθρώπου κτίστην αὐτὸν οἰεσθαι, ὡς ἂν μὴ καὶ τῶν ἀλγυνόντων ἡμᾶς αἴτιος ὑπονοοῖτο, τοῦτο τῆς ἐσχάτης μικροψυχίας ἐστὶ τῶν τῇ αἰσθήσει τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν διακρινόντων, οἳ οὐκ ἴσασιν, ὅτι ἐκεῖνο τῇ φύσει μόνον ἐστὶν ἀγαθόν, οὗ ἡ αἰσθησις οὐκ ἐφάπτεται· καὶ μόνον ἐκεῖνο κακόν, ἢ τοῦ ἀγαθοῦ ἀλλοτριώσις. Πόνους δὲ καὶ ἡδοναῖς τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν κρίνειν τῆς ἀλόγου φύσεως ἰδίῳ ἐστίν, ἐφ' ὧν τοῦ ἀληθοῦς καλοῦ ἡ κατανόησις, διὰ τὸ μὴ μετέχειν αὐτὰ νοῦ καὶ διανοίας, χωρὶν οὐκ ἔχει.

Ἄλλ' ὅτι μὲν Θεοῦ ἔργον ὁ ἀνθρώπος καλὸν τε καὶ ἐπὶ καλλίστοις γεγόμενον, οὐ μόνον ἐκ τῶν εἰρημνῶν δὴλόν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ μυρίων ἐτέρων, ὧν τὸ πλῆθος διὰ τὴν ἀμετρίαν παραδραμούμεθα. Θεὸν δὲ

A perturbationum carnales erant redditi, superflua callorum excrementa coaluerant, ea iudicii tempore scinduntur et abraduntur ineffabili illa sapientia et virtute illius, qui male habentibus, ut est in Evangelio, medetur. Non enim est opus, inquit, valentibus medicus, sed male habentibus¹. Propterea autem quod animæ cum corpore est ad malum congenita quædam coalescentia, quomodo myrmeciarum seu fornicationis quæ etiam cossus dicitur, sectio, superficiem mordet acriter; nam quod præter naturam innatum est naturæ, per quemdam consensum affectionis adhærescit subjecto; et alieni cum nostro sit quædam præter rationem contemperatio, adeo ut molestia efficiatur et mordeatur sensus separatus ab eo quod est præter naturam; ita etiam cum anima attenuatur et tæbet in increpationibus propter peccatum, ut alicubi dicit prophetia, propter intimam illam cum peccato conjunctionem, necessario consequuntur ineffabiles quidam dolores et inexplicabiles, qui æque dici ac explicari non possunt, atque natura bonorum quæ sperantur. Nam neque hæc neque illa sunt ejusmodi, ut dicendi facultas aut conjectura animi ea possit assequi. Si quisquam ergo ad finem intueatur sapientiæ, quæ administrat universitatem, non utique hominum opificem malorum auctorem ac causam propter pusillum et abjectum suum animum jure nominaverit, aut dicens eum ignorare futurum: aut si sciverit et fecerit, non esse remotum a mali appetitione, et ad ipsum propensione. Sciebat enim futurum, et non prohibuit eam quæ ad id quod sit erat propensionem et inclinationem. Quod enim a bono homo esset avertendus, non ignoravit qui omnia suo dominatu continet, sua prævidendi virtute æque intuens id quod deinceps est futurum, atque id quod est præteritum. Sed quomodo vidit aversionem: ita etiam rursus excogitavit ejus ad bonum revocationem. Quid ergo erat melius, an nostram naturam non omnino ad ortum deducere, quoniam videbat futurum ut a bono aberraret: an cum aberrasset et morbo laborasset, revocare ad gratiam quam habuit ab initio? Propter corporales autem dolores, qui fluxæ naturæ necessario accidunt, Deum nominare malorum effectorem, aut ne omnino quidem eum existimare hominis creatorem, ne censeatur esse causa et auctor eorum quæ nobis dolorem afferunt, hoc est plane pusilli et abjecti animi eorum qui sensu bonum et malum dijudicant, qui nesciunt quod illud solum est bonum natura, quod sensus non attingit; et solum est illud Laboribus autem et voluptatibus dijudicare bonum in quibus locum non habet veri boni cogitatio,

Sed quod homo quidem pulchrum sit ac præclarum Dei opus, factumque ad ea quæ sunt pulcherrima et optima, non solum ex iis quæ dicta sunt, est perspicuum, sed etiam ex aliis innumerabilibus,

¹ Matth. ix, 12; Marc. ii, 17; Luc. v, 31.

quorum prætermittimus multitudinem, quod id A
esset infinitum. Cum Deum autem creatorem et
effectorem nominavimus, non oblitum sumus eorum
quæ in procemio scrutati sumus adversus Græcos,
in quibus ostensum est Dei Verbum, cum sit essen-
tiale et consistens, ipsum esse et Deum et Verbum,
ac rationem quæ complexa est omnem vim effi-
cientem, vel quæ potius est ipsa per se vis ac vir-
tus, et quæ suapte propensione ac appetitione fertur
ad omne bonum, et quidquid voluerit, simul efficit,
quod cum voluntate virtutem habeat concurrentem :
cujus et voluntas et opus est eorum quæ sunt vita,
a quo etiam homo deductus est ad vitam, divine
ornatus rebus omnibus optimis ac pulcherrimis.
Quoniam autem solum est inalterabile ex iis quæ
sunt natura id quod per creationem non habet ori-
ginem; quæcunque autem ab increata natura ex
co quod non erat, constituerunt, cum statim a con-
versione esse cœperint, seniper procedunt per alte-
rationem; et si agant quiddam secundum naturam,
ad id quod est melius eis semper fit mutatio; sin
a recta deflexerint, qui fit ad contrarium motus ea
semper excipit; cum ergo in his quoque esset
homo, cui naturæ mutabilitas dilapsa erat ad con-
trarium: a bonis autem recessus et a consequenti
omne genus mali induceret, adeo ut per aversionem
quidem a vita, ejus loco mors succederet, per pri-
vationem autem lucis, tenebræ; pro absentia autem
virtutis, invehetur vitium: in locum autem om-
nium bonorum referetur numerus contrariorum:
eum qui in hæc et quæ sunt ejusmodi malo capto
ceciderat consilio; neque enim fieri poterat ut
esset in prudentia, qui prudentiam fuerat aversa-
tus, neque ut sapiens aliquid consultaret, qui re-
cesserat a sapientia, per quemnam rursus eum
oportebat revocari ad eam quam prius habebat
gratiam? Cuinam autem conveniebat erectio ejus
qui ceciderat, aut revocatio ejus qui perierat, aut
reductio ejus qui aberraverat? Cui, inquam, om-
nino alii, quam Domino naturæ? Is enim solus qui
vitam ab initio dederat poterat, eumque simul
audimus a mysterio veritatis, ut qui discamus et
disse cum periisset.

CAPUT IX.

Sed hactenus quidem assentietur forte orationi, D
aspiciens ad id quod est consequens, propterea
quod nihil eorum quæ dicta sunt, videatur alienum
ab ea quæ Deum decet notione; in iis autem quæ
deinceps sequuntur, non itidem, per quæ maxime
confirmatur mysterium veritatis. Ea autem sunt
humana generatio, et ab infantia incrementum ad
perfectionem, cibusque et potus, et labor et som-
nus, ægritudo et lacrymæ, calumnia et judicium,
cruce et mors, ejusque depositio in monumento.
Hæc enim simul assumpta cum mysterio, hebetant
quodammodo fidem eorum qui sunt pusilli et ab-
jecti animi, ut nec ea quidem quæ deinceps dicun-
tur admittant, propter ea quæ prius dicta sunt.
Quæ enim Deum decet ex mortuis resurrectio, non

ἀνθρώπου ποιητὴν ὀνομάσαντες, οὐκ ἐπιλελήσμεθα
τῶν ἐν τῷ προοιμίῳ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἡμῖν διευ-
κρινθέντων, ἐν οἷς ἀπεδείκνυτο ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος
οὐσιώδης τις καὶ ἐνυπόστατος ὢν, αὐτὸς εἶναι καὶ
Θεὸς καὶ Λόγος, πᾶσαν δύναμιν ποιητικὴν ἐμπερι-
ληφώς, μᾶλλον δὲ αὐτοδύναμης ὢν, καὶ πρὸς πᾶν
ἔργον ἀγαθὸν ὁρμὴν ἔχων, καὶ πᾶν ὃ τί περ ἂν θελήσῃ
κατεργαζόμενος, τῷ σύνδρομον ἔχειν τῇ βουλήσει
τὴν δύναμιν, οὐ καὶ θέλημα καὶ ἔργον εἶσιν ἡ τῶν
ὄντων ζωῇ, παρ' οὗ καὶ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ ζῆν παρ-
ήχθη, πᾶσι τοῖς καλλίστοις θεοειδῶς κεκοσμημένος.
Ἐπειδὴ δὲ μόνον ἀναλλοιωτὸν ἐστὶ κατὰ τὴν φύσιν
τὸ μὴ διὰ κτίσεως ἔχον τὴν γένεσιν, τὰ δὲ ὅσα παρὰ
τῆς ἀκτίστου φύσεως ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ὑπέστη, εὐθὺς
ἀπὸ τροπῆς εἶναι ἀρξάμενα, πάντοτε δι' ἀλλοιούσεως
πρόεισιν· καὶ εἰ μὲν κατὰ φύσιν πράττοι, πρὸς τὸ
κρεῖττον αὐτοῖς τῆς ἀλλοιούσεως εἰσαεὶ γινομένης· εἰ
δὲ παρατραπείῃ τῆς εὐθείας, τῆς πρὸς τὸ ἐναντίον
αὐτὰ διαδεχομένης κινήσεως. Ἐπεὶ οὖν ἐν τούτοις
καὶ ὁ ἄνθρωπος ἦν, ᾧ τὸ τρεπτὸν τῆς φύσεως πρὸς
τὸ ἐναντίον παρώλισθεν· ἀπαξ δὲ τῆς τῶν ἀγαθῶν
ἀναχωρήσεως δι' ἀκολούθου πᾶσαν ἰδέαν κακῶν ἀν-
εισαγούσης, ὡς τῇ μὲν ἀποστροφῇ τῆς ζωῆς ἀν-
εισαχθῆναι τὸν θάνατον, τῇ δὲ στερήσει τοῦ φωτός,
ἐπιγενέσθαι τὸ σκότος, τῇ δὲ τῆς ἀρετῆς ἀπουσίᾳ,
τὴν κακίαν ἀντεισαχθῆναι, καὶ πάσῃ τῇ τῶν ἀγαθῶν
τῶν ἐναντίων καταριθμηθῆναι κατάλογον· τὸν ἐν
τούτοις καὶ τοῖς τοιούτοις ἐξ ἀδουλίας ἐμπεπτωκότα
(οὐδὲ γὰρ ἦν δυνατόν ἐν φρονήσει εἶναι τὸν ἀπεστραμ-
μένον τὴν φρόνησιν, καὶ σοφόν τι βουλευσασθαι τὴν
τῆς σοφίας ἀναχωρήσαντα) διὰ τίνος ἔδει πάλιν πρὸς
τὴν ἐξ ἀρχῆς χάριν ἀνακληθῆναι; Τίνοι δὲ ἔπρεπεν
ἡ τοῦ πεπτωκότος ἀνόρθωσις, ἡ τοῦ ἀπολωλότος
ἀνάκλησις, ἡ τοῦ πεπλανημένου χειραγωγία; Τίνοι
ἄλλω, ἢ τῷ Κυρίῳ πάντως τῆς φύσεως; Τῷ γὰρ ἐξ
ἀρχῆς τὴν ζωὴν δεδοκότε μόνῳ δυνατόν ἦν, καὶ πρέ-
πον ἅμα, καὶ ἀπολλυμένην ἀνακαλέσασθαι. Ὁ παρὰ
τοῦ μυστηρίου τῆς ἀληθείας ἀκούομεν, Θεὸν πεποι-
κέναι ἐξ ἀρχῆς τὸν ἄνθρωπον, καὶ σεσωκέναι δια-
πεπτωκότα μακράνοντες.

decebat, etiam pereuntem revocare. Quod quidem
Deum ab initio fecisse hominem, et salutem ei de-

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Ἀλλὰ μέχρι μὲν τούτων συνθήσεται τυχὸν τῷ λόγῳ,
πρὸς τὸ ἀκόλουθον βλέπων, διὰ τὸ μὴ δοκεῖν ἔξω τι
τῆς θεοπροποῦς ἐννοίας τῶν εἰρημένων εἶναι· πρὸς
δὲ τὰ ἐφεξῆς, οὐχ ὁμοίως ἔξει, δι' ὧν μάλιστα τὸ μυ-
στήριον τῆς ἀληθείας κρατύνεται· γένεσις ἡνθρω-
πίνη, καὶ ἐκ νηπίου πρὸς τελείωσιν αὐξήσις· βρώσις
τε καὶ πόσις, καὶ κόπος, καὶ ὕπνος, καὶ λύπη, καὶ
δάκρυον, συκοφαντία τε καὶ δικαστήριον, καὶ σταυρὸς,
καὶ θάνατος, καὶ ἡ ἐν μνημείῳ θέσις. Ταῦτα γὰρ συμ-
παραλαμβανόμενα τῷ μυστηρίῳ, ἀμβλύνει πως τῶν
μικροψυχωτέρων τὴν πίστιν, ὡς μηδὲ τὸ ἐφεξῆς τῶν
λεγόμενων διὰ τὰ προειρημένα συμπαράδεσθαι. Τὸ
γὰρ θεοπροπὲς τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, διὰ τὸ
περὶ τὸν θάνατον ἀπρεπὲς οὐ προσέεται. Ἐγὼ δὲ
πρότερον οἶμαι δεῖν μικρὸν τῆς σαρκικῆς παχύτητος

τὸν λογισμὸν ἀποστήσαντας, αὐτὸ τὸ καλὸν ἐφ' ἑαυ-
τοῦ καὶ τὸ μὴ τοιοῦτον κατανοῆσαι, ποίοις γυμνάσμα-
σιν ἑκάτερον τούτων καταλαμβάνεται. Οὐδένα γὰρ
ἀντερεῖν οἶμαι τῶν λελογισμένων, ὅτι ἐν κατὰ φύσιν
μόνον τῶν πάντων ἐστὶν αἰσχροὺν, τὸ κατὰ κακίαν
πάθος· τὸ δὲ κακίας ἐκτὸς, παντὸς αἰσχρὸς ἐστὶν ἄλ-
λότριον. Ὡς δὲ μηδὲν ἐναντίου μέμικται, τοῦτο πάν-
τως ἐν τῇ τοῦ καλοῦ μοίρᾳ καταλαμβάνεται. Τὸ δὲ
ἀληθῶς καλὸν, ἀμιγές ἐστι τοῦ ἐναντίου. Πρέπει δὲ
τῷ Θεῷ πᾶν ὃ τί περ ἐν τῇ τοῦ καλοῦ θεωρεῖται χώρα.
Ἡ τοίνυν δεξιὰ τὴν κακίαν εἶναι τὴν γέννησιν, τὴν
ἀνατροπὴν, τὴν αὐξήσιν, τὴν πρὸς τὸ τέλειον τῆς
φύσεως πρόοδον, τὴν θανάτου πείραν, τὴν ἐκ τοῦ
θανάτου ἐπάνοδον· ἢ εἰ ἔξω κακίας εἶναι τὰ εἰρη-
μένα συντίθενται, οὐδὲν αἰσχροὺν εἶναι τὸ κακίας ἄλ-
λότριον ἐξ ἀνάγκης ὁμολογήσουσι. Καλοῦ δὲ πάντως
ἀναδεικνυμένου, πῶς οὐκ ἔλασιν οἱ τῆς ἀλογίας, οἱ τὸ
καλὸν μὴ πρέπειν ἐπὶ Θεοῦ δογματίζοντες;

utis: vel si ea quæ dicta sunt vitio vacare concedant, nihil quod vitio caret turpe esse fateantur ne-
cesse est. Quod si id bonum esse et honestum omnino ostenditur, quemadmodum non est miserabilis
eorum stultitia, qui id quod est bonum et honestum, in Deo minime convenire docent?

ΚΕΦΑΛ. Γ.

CAPUT X.

Ἀλλὰ μικρὸν, φησί, καὶ περιγραφτὸν ἡ ἀνθρω-
πίνη φύσις· ἀπειρον δὲ ἡ Θεότης· καὶ πῶς ἂν περι-
ελήθῃ τῷ ἀτόμῳ τὸ ἀπειρον; Καὶ τίς τοῦτο φησιν,
ὅτι τῇ περιγραφῇ τῆς σαρκὸς καθάπερ ἀγγεῖν τινὶ ἡ
ἀπειρία τῆς Θεότητος περιελήθῃ; Οὐδὲ γὰρ ἐπὶ τῆς
ἡμετέρας ζωῆς ἐντὸς κατακλείεται τῶν τῆς σαρκὸς
ἔρων ἡ νοερά φύσις. Ἀλλ' ὁ μὲν ὄγκος τοῦ σώματος,
τοῖς οἰκείοις μέρεσι περιγράφεται· ἡ δὲ ψυχὴ τοῖς
τῆς διανοίας κινήμασι πάσῃ κατ' ἐξουσίαν ἐφαπλοῦ-
ται· τῇ κτίσει, καὶ μέχρι οὐρανῶν ἀνιούσα, καὶ τῶν
ἀβύσσων ἐπιβατεύουσα, καὶ τῷ πλάτει τῆς οἰκουμέ-
νης ἐπερχομένη, καὶ πρὸς τὰ καταχθόνια διὰ τῆς
πολυπραγμοσύνης εἰσδύουσα, πολλάκις δὲ καὶ τῶν
οὐρανίων θαυμάτων ἐν περινοίᾳ γίνεται, οὐδὲν βαρυ-
νομένη τῷ ἐφοκίῳ τοῦ σώματος. Εἰ δὲ ἀνθρώπου
ψυχὴ κατὰ τὴν τῆς φύσεως ἀνάγκην συγκεκραμένη
τῷ σώματι πανταχοῦ κατ' ἐξουσίαν γίγνεται· τίς ἡ
ἀνάγκη τῇ φύσει τῆς σαρκὸς τὴν Θεότητα λέγειν ἐμ-
πειρίεσθαι, καὶ μὴ διὰ τῶν χωρητῶν ἡμῶν ὑπο-
δειγμάτων στοχασμὸν ἡμῶν τινα πρόποντα περὶ τῆς
θείας οἰκονομίας λαβεῖν; Ὡς γὰρ τὸ πῦρ ἐπὶ τῆς
λαμπάδος ὥρεται τῆς ὑποκειμένης περιδεδραγμένην
ὕλης, καὶ λόγος μὲν διακρίνει τὸ τε ἐπὶ τῆς ὕλης
πῦρ, καὶ τὴν τὸ πῦρ ἐξάπτουσαν ὕλην, ἔργῳ δὲ οὐκ
ἐστιν ἀπ' ἀλλήλων ταῦτα διατεμόντας, ἐφ' ἑαυτὴν
εἰς: τὴν φλόγα διεzeugμένην τῆς ὕλης, ἀλλ' ἐν τῇ
συναμφότερα γίνεται (οὕτω καὶ μηδεὶς τὸ φθαρτικὸν
τοῦ πυρὸς συμπαραλαμβάνετω τῷ ὑποδείγματι, ἀλλ'
ὅσον εὐπρεπές ἐστι μόνον ἐν τῇ εἰκόνι δεξάμενος, τὸ
ἀνολέειν καὶ ἀπεμφαῖν ἀποποιεῖσθαι)· τὸν αὐτὸν
οὖν τρόπον, ὡς ὁρῶμεν καὶ ἐξηγούμενην τοῦ ὑποκει-
μένου τὴν φλόγα, καὶ οὐκ ἐναποκλεισμένην τῇ ὕλῃ·
εἰ καὶ οὐδεὶς θείας φύσεως ἔκασιν τινα καὶ προσεγγι-
σμὸν κατανοήσαντας, πρὸς τὸ ἀνθρώπινον τὴν θεο-
πρεπῆ διάνοιαν καὶ ἐν τῷ προσεγγισμῷ διασώζεσθαι,

ΠΑΤΡΟΙ. ΓΡ. XLV.

A admittitur propter mortem quæ non decet. Ego
autem prius existimo, a carnali crassitudine pau-
lulum abducta cogitatione, oportere ipsum per se
bonum considerare, et quod non est ejusmodi,
nempe quibusnam signis et notis utrumque com-
prehendatur. Neminem enim qui sapit, et est paulo
cordatior, contradicendum existimo, quin sola ex
omnibus secundum naturam sit turpis ea quæ est
ex vitio affectio: quæ est autem remota a vitio, sit
aliena ab omni turpitudine. Cui autem nihil est
contrarii immistum, id in eo quod est bonum et
honestum omnino comprehenditur. Quod autem
vere est bonum et honestum, minime mistum est
contrario. Deum autem decet quidquid considera-
tur in eo quod est bonum et honestum. Aut ergo
ostendant vitium esse originem, educationem,
B augmentum, ad perfectionem naturæ progressio-
nem, mortis experimentum, resurrectionem a mor-
tuis: vel si ea quæ dicta sunt vitio vacare concedant, nihil quod vitio caret turpe esse fateantur ne-
cesse est. Quod si id bonum esse et honestum omnino ostenditur, quemadmodum non est miserabilis
eorum stultitia, qui id quod est bonum et honestum, in Deo minime convenire docent?

At res est, inquit, parva, et quæ circumscribi pos-
test humana natura: Deus autem est infinitus.
Quomodo autem quod immensum est atomo com-
prehendi queat? Quis autem hoc dicit, quod carnis,
tandem vase aliquo, circumscriptione compre-
hensa sit infinitas Divinitatis? Neque enim in no-
stra vita intra carnis terminos concluditur intelli-
gens natura. Sed corporis quidem magnitudo suis
circumscribitur partibus: anima autem motibus
cogitationis et intelligentiæ libere extenditur in
universa creatura, ad cælos usque ascendens, et
abyssos ingrediens, et totius orbis terræ perva-
dens latitudinem, et subterranea curiose subiens;
sæpe autem etiam cœlestia miracula mente agitat
et versat, pondere corporis quod deprimit nihil
gravata. Si autem anima hominis, quæ naturæ ne-
cessitate est commista et contemperata corpori,
ubique versatur libere; quid necesse est dicere
Divinitatem coerceri intra naturam carnis: et non
per exempla quæ a nobis capi possunt, quæ nos
deceat conjecturam sumere de divina dispensatione?
Quo modo enim ignis videtur in lucerna subjectam
apprehendere materiam: et ratio quidem discernit
ignem qui est in materia, et materiam quæ accen-
dit ignem: reipsa autem non potest, iis a se invi-
cem dissectis, ipsa per se ostendi flamma, disjun-
cta a materia; sed ambo simul unum sunt: ita
etiam (nemo autem in igne simul sumat ad exem-
plum, id in quod cadit interitus, sed eo tantum
quod decet sumptio ad similitudinem, id quod non
est proprium et conveniens rejiciat), ita ergo, ut vi-
demus flammam quæ a subjecto dependet, et in
materia non includitur: quid vetat, quominus di-
vinæ naturæ cogitata quadam unione et appropin-
quatione ad hominem, conservetur quæ Deum de-

cel cogitatio etiam in appropinquatione credendo A πάσης περιγραφῆς ἔκτος εἶναι τὸ Θεῖον πιστεύοντας, Deum esse remotum ab omni circumscriptione, καὶ ἐν ἀνθρώπῳ ἦν ; etiamsi sit in homine ?

CAPUT XI.

Sin autem quæris quemadmodum cum humanitate contemperatur divinitas : tibi prius quærendum est, cujusmodi sit congeneratio et conjunctio animæ cum carne. Quod si ignoratur modus quo tua anima unitur corpori ; nec existimes omnino illud a te oportere comprehendere. Sed quo modo credimus hic etiam animam aliquid esse diversum a corpore, ex eo quod caro, si deserta fuerit ab anima, sit mortua, nec possit operari, et conjunctionis modum ignoramus : ita etiam quod attinet quidem ad majestatem et magnificentiam, divinam naturam differre a mortali et interitui obnoxia, confitemur : modum autem contemperationis divinitatis cum humanitate nos perspicere non posse concedimus ; sed genitum quidem esse Deum in natura hominis, per ea quæ narrantur miracula, minime dubitamus. Quomodo autem, ut quod sit majus quam quod considerare possimus, scrutari recusamus. Neque enim quod credimus omnem corpoream et quæ sub intelligentiam cadit naturam consistere ab incorporea et increata natura, simul cum fide examinamus unde id sit, et quomodo. Sed quod factum sit admittentes, quemadmodum universum consistat, curiose indagare prætermittimus, ut quod sit omnino ineffabile atque inexplicabile.

CAPUT XII.

Qui autem quærit sibi ostendi quod Deus in carne nobis apparuerit, aspiat ad operationes. Nam quod Deus sit, non potest plane alia adduci probatio, quam testimonium operationum. Quo modo enim universitatem intuentes, et mundi administrationem considerantes, et beneficia quibus divinitus afficitur vita nostra, comprehendimus aliquam esse summam virtutem, eorum quæ sunt effectoricem, et quæ ea quæ sunt conservat : ita etiam quod Deus nobis in carne apparuerit, satis probari ducimus ex miraculis quæ facta sunt in operationibus, ut qui in factis quæ sunt enarrata, D animadvertimus esse omnia per quæ divina virtus exprimitur. Dei est, vivificare homines. Dei est, ea quæ sunt, sua conservare prudentia. Dei est, cibum largiri et potionem iis quibus obtigit ut in carne vitam agant. Dei est, ei qui opus habet benefacere. Dei est, ex imbecillitate perversam naturam per sanitatem sibi restituere. Dei est similiter et eodem modo obtinere dominatum in omnem creaturam, terram, mare et aerem, et omnia quæ sunt supra aerem. Dei est ad omnia satis habere potestatis, et ante omnia esse potentioris morte et interitu. Si ergo aliquid horum deesset ei quæ de ipso narratur historiæ, merito qui a nostra fide sunt alieni, adversus nostrum

ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

Ei δὲ ζητεῖς πῶς κατακρινᾶται θεότης πρὸς τὸ ἀνθρώπινον, ὥρα σοι ζητεῖν πρὸς τοῦτου, τίς πρὸς τὴν σάρκα τῆς ψυχῆς ἢ συμφυία. Εἰ δὲ τῆς σῆς ἀγνοεῖται ψυχῆς ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐνοῦται τῷ σώματι, μηδὲ ἐκεῖνο πάντως οἶου δεῖν ἐντὸς γενέσθαι τῆς σῆς καταλήψεως. Ἀλλ' ὥσπερ ἐνταῦθα καὶ ἕτερον εἶναι τι παρὰ τὸ σῶμα τὴν ψυχὴν πεπιστεύκαμεν, ἐκ τοῦ μονωθεῖσαν τῆς ψυχῆς τὴν σάρκα νεκρὰν τε καὶ ἀνεέργητον γενέσθαι, καὶ τὸν τῆς ἐνώσεως οὐκ ἐπιγινώσκοντες τρόπον· οὕτω καὶ διαφέρειν μὲν ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον τὴν θεῖαν φύσιν πρὸς τὴν θνητὴν καὶ ἐπίκνηρον ὁμολογοῦμεν, τὸν δὲ τῆς ἀνακράσεως τρόπον τοῦ θεοῦ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον συνιδεῖν οὐ χωροῦμεν· ἀλλὰ τὸ μὲν γεγενῆσθαι Θεὸν ἐν ἀνθρώπῳ φύσει, διὰ τῶν ἱστορουμένων θαυμάτων οὐκ ἀμφιβάλλομεν· τὸ δὲ πῶς, ὡς μεῖζον ἢ κατὰ λογισμῶν ἔφοδον διερευνᾶν παραιτούμεθα. Οὐδὲ γὰρ πᾶσαν τὴν σωματικὴν τε καὶ νοητὴν γέννησιν παρὰ τῆς ἀσωμάτου τε καὶ ἀκτίστου φύσεως ὑποστῆναι πιστεύοντες, τὸ πόθεν ἢ τὸ ὅπως τῇ περὶ τούτων πίστει συνεξετάζομεν. Ἀλλὰ τὸ γεγενῆσθαι παραδεχόμενοι, ἀπολυπραγμόνητον τρόπον τῆς τοῦ παντός συστάσεως καταλείπομεν, ὡς ἀρρήτον παντάπασιν ὄντα καὶ ἀνερμήνευτον.

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

Τοῦ δὲ Θεοῦ ἐν σαρκὶ πεφανερῶσθαι ἡμῖν ὁ τὰς ἀποδείξεις ἐπιζητῶν, πρὸς τὰς ἐνεργείας βλέπειν. Καὶ γὰρ τοῦ ὅλως εἶναι Θεὸν, οὐκ ἂν τις ἑτέραν ἀπόδειξιν ἔχοι, διὰ τῆς τῶν ἐνεργειῶν μαρτυρίας. Ὅσπερ τοῖνον εἰς τὸ πᾶν ἀφορῶντες, καὶ τὰς κατὰ τὸν νόμον οἰκονομίας ἐπισκοποῦντες, καὶ τὰς εὐεργεσίας τὰς θεῶν κατὰ τὴν ζωὴν ἡμῶν ἐνεργουμένας, ὑπερκεῖσθαι τινα δύναμιν ποιητικὴν τῶν γιγνομένων, καὶ συντηρητικὴν τῶν ὄντων καταλαμβάνομεν· οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ διὰ σαρκὸς ἡμῖν φανερωθέντος Θεοῦ ἱκανὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐπιφανείας τῆς θεότητος τὰ κατὰ τὰς ἐνεργείας θαύματα πεποιήμεθα, πάντα τοῖς ἱστορηθεῖσιν ἔργοις, δι' ὧν ἡ θεία χαρακτηρίζεται φύσις, κατανοήσαντες. Θεοῦ τὸ ζωοποιεῖν τοὺς ἀνθρώπους. Θεοῦ τὸ συντηρεῖν διὰ προνοίας τὰ ὄντα. Θεοῦ τὸ βρῶσιν καὶ πόσιν τοῖς σαρκὸς τὴν ζωὴν εἰληχόσι χαρίζεσθαι. Θεοῦ εὐεργετεῖν τὸν δεόμενον. Θεοῦ τὸ παρὰ τραπεζῆσαν ἐξ ἀσθενείας τὴν φύσιν, πάλιν δι' ὕψους πρὸς ἑαυτὴν ἐπανάγειν. Θεοῦ τὸ πάσης ἐπικρατεῖν ὁμοιοτρόπως τῆς κτίσεως, γῆς, θαλάσσης, ἀέρος, τῶν ὑπὲρ τὸν αἶρα τόπων. Θεοῦ τὸ πρὸς πάντα διαρκῆ τὴν δύναμιν ἔχειν, καὶ πρό γε πάντων τὸ θανάτου καὶ φθορᾶς εἶναι κρείττονα. Εἰ μὲν οὖν τινος τούτων ἐλλειπὴς ἦν ἢ περὶ αὐτὸν ἱστορία, εἰκότως τὸ μυστήριον ἡμῶν οἱ ἔξω τῆς πίστεως ἡμῶν παρεγράφοντο· εἰ δὲ δι' ὧν νοεῖται Θεός, πάντα ἐν

τοῖς περὶ αὐτοῦ διηγήμασι καθορίζεται, τί τὸ ἐμποδί- A præscriberent mysterium; si vero omnia per quæ
ζον τῇ πίστει;

Deus intelligitur, cernuntur in iis quæ de ipso
narrantur, quid est quod fidem impediat?

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

CAPUT XIII.

Ἄλλὰ, φησὶ, γέννησίς τε καὶ θάνατος ἴδιον τῆς σα-
ρκικῆς ἐστὶ φύσεως· φημὶ καὶ γὰρ. Ἄλλὰ πρὸ τῆς
γεννήσεως καὶ τὸ μετὰ τὸν θάνατον τὴν τῆς φύσεως
ἡμῶν ἐκφεύγει κοινότητα. Εἰς γὰρ ἐκάτερα τῆς ἀν-
θρωπίνης ζωῆς τὰ πέρατα βλέποντες, ἴσμεν καὶ
θῶν ἀρχόμεθα, καὶ εἰς τί καταλήγομεν. Ἐκ πάθους
γὰρ ἀρξάμενος τοῦ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, πάθει συν-
απαρτίζεται. Ἐκεῖ δὲ οὐτε ἡ γέννησις ἀπὸ πάθους
ἤρξατο, οὐτε ὁ θάνατος εἰς πάθος κατέληξεν. Οὐτε
γὰρ τῆς γεννήσεως ἡδονὴ καθηγῆσατο, οὐτε τὸν θά-
νατον φόβος διεδέξατο. Ἀπιστεῖς τῷ θαύματι; Χαίρω B
τῇ ἀπιστίᾳ. Ὁμολογεῖς γὰρ πάντως δι' ὧν ὑπὲρ πί-
στιν ἡγῆ τὸ λεγόμενον, ὑπὲρ τὴν φύσιν εἶναι τὰ θαύ-
ματα. Αὐτὸ οὖν τοῦτο τῆς θεότητος ἔστω σοι τοῦ φα-
νέντος ἀπόδειξις, τὸ μὴ διὰ τῶν κατὰ φύσιν προίε-
ναι τὸ κήρυγμα. Εἰ γὰρ ἐντὸς ἦν τῶν τῆς φύσεως
ὄρων τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ διηγήματα, ποῦ τὸ θεῖον;
Εἰ δὲ ὑπερβαίνει τὴν φύσιν ὁ λόγος, ἐν οἷς ἀπιστεῖς,
ἐν τοῦτοις ἐστὶν ἡ ἀπόδειξις τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν κη-
ρυσσόμενον. Ἄνθρωπος μὲν γὰρ ἐκ συνδυασμοῦ τί-
κεται, καὶ μετὰ θάνατον ἐν διαφθορᾷ γίνεται. Εἰ
ταῦτα περιεῖχε τὸ κήρυγμα, οὐκ ἂν Θεὸν εἶναι πάν-
τως ὥρῃς τὸν ἐν τοῖς ἰδιώμασι τῆς φύσεως ἡμῶν
μαρτυρούμενον. Ἐπεὶ δὲ γεγενῆσθαι μὲν ἀκούεις
αὐτὸν, ἐκδεχέμεναι δὲ τῆς φύσεως ἡμῶν τὴν κοινό-
τητα, τῷ τε τῆς γενέσεως τρόπῳ, καὶ τῷ ἀνεπι-
δέκτῳ τῆς εἰς φθορὰν ἀλλοιώσεως, καλῶς ἂν ἔχοι
κατὰ τὸ ἀκόλουθον, ἐπὶ τὸ ἔτερον τῇ ἀπιστίᾳ χρῆ-
σασθαι, εἰς τὸ μὴ ἄνθρωπον αὐτὸν εἶναι τῶν ἐν τῇ
φύσει δεικνυμένων οἰεσθαι. Ἀνάγκη γὰρ πάντα τὸν
μὴ πιστεύοντα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον εἶναι, εἰς τὴν
περὶ τὸ Θεὸν αὐτὸν εἶναι πίστιν ἐναχθῆναι. Ὁ γὰρ
γεγενῆσθαι αὐτὸν ἱστορήσας, καὶ τὸ οὕτως γεγεν-
ῆσθαι συνδιηγῆσατο. Εἰ οὖν πιστὸν ἐστὶ διὰ τῶν
εἰρημένων τὸ γεγενῆσθαι αὐτὸν, διὰ τῶν αὐτῶν τού-
των πάντως οὐδὲ τὸ οὕτως αὐτὸν γεγενῆσθαι ἀπί-
θανον. Ὁ γὰρ τὴν γέννησιν εἰπὼν, καὶ τὸ, ἐκ παρ-
θένου, προσέθηκε. Καὶ ὁ τοῦ θανάτου μνηθεὶς, καὶ
τὴν ἀνάστασιν τῷ θανάτῳ προσεμαρτύρησεν. Εἰ οὖν
ἀφ' ὧν ἀκούεις καὶ τὸ γεγενῆσθαι καὶ τὸ τεθνᾶναι
εἰδώς, ἐκ τῶν αὐτῶν δώσεις πάντως καὶ τὸ ἔξω πά-
θος εἶναι καὶ τὴν γέννησιν αὐτοῦ καὶ τὸν θάνατον.
Ἄλλὰ μὴ ταῦτα μείζω τῆς φύσεως· οὐκοῦν οὐδὲ
ἐκεῖνος πάντως ἐντὸς τῆς φύσεως, ὁ ἐν τοῖς ὑπὲρ
φύσιν γεγενῆσθαι ἀποδεικνύμενος.

ΚΕΦΑΛ. ΙΔ'.

CAPUT XIV.

Τίς οὖν αἰτία, φησὶ, τοῦ πρὸς τὴν ταπεινότητα
ταύτην καταβῆναι τὸ θεῖον, ὡς ἀμφίβολον εἶναι τὴν
πίστιν, εἰ Θεὸς τὸ ἀχώρητον καὶ ἀκατανόητον καὶ
ἀνεκλόλητον πρᾶγμα, [τ]ὸ ὑπὲρ πάσαν δόξαν καὶ πά-
σαν μεγαλειότητα τῷ εὐτελεῖ ἐλύτρω τῆς ἀνθρωπι-
νῆς φύσεως καταμίγνυται, ὡς καὶ τὰς ὑψηλὰς ἐνερ-

At ortus, inquit, et mors est proprium naturæ
carnis. Concedo. Sed et id quod fuit ante ejus
ortum, et id quod fuit post mortem, effugit naturæ
nostræ communitatem. Ad humanæ enim vitæ
utrumque finem aspicientes, scimus et unde inci-
pimus, et in quid desinimus. Homo enim cum
esse cœperit ex affectione, affectione etiam con-
fiscitur et consummatur. Illic autem neque gene-
ratio cœpit ab affectione; neque mors desiit in
affectionem. Neque enim voluptas ejus præcessit
generationem; neque mortem secuta est corruptio.
Non credis miraculo? Lætor de tua incredulitate.
Per hoc enim quod supra fidem putas esse quod
dicitur, sateris miracula esse supra naturam. Hoc
ipsum ergo sit tibi argumentum divinitatis ejus
qui apparuit, quod non procedat prædicatio per ea
quæ sunt secundum naturam. Nam si intra fines
naturæ essent ea quæ de Christo narrantur, ubi
divinitas? Sin autem naturam superat id quod
dicitur, ea ipsa quæ non credis, probant Deum
esse qui prædicatur. Nam homo quidem nascitur
ex duorum copula et conjunctione, et post mortem
venit ad interitum. Si hæc contineret prædicatio,
Deum non esse omnino existimares eum quem
testaremur esse intra naturæ proprietates. Quo-
niam autem audis quidem ipsum esse genitum,
excessisse autem naturæ nostræ communitatem,
et in modo generationis, et quod non acceperit
alterationem ad interitum; recte erit ex conse-
quenti, ad alterum uti incredulitate, nempe ut non
existimes eum esse unum hominem ex iis qui
ostenduntur in natura. Ominino enim necesse est
ut qui credit eum qui est hujusmodi non esse
hominem, deducatur ad credendum quod sit Deus.
Nam qui natum eum esse narravit, simul etiam
natum esse credibile est, etiam hac ratione natum
per hæc eadem facile potest persuaderi. Qui enim
natum esse dixit, adjecit etiam, ex virgine. Et qui
mortis meminit, attestatur etiam quod post mor-
tem resurrexit. Si ergo ex iis quæ audis, das etiam
esse natum et mortuum, ex iisdem omnino dabis,
generationem ejus et mortem esse extra affectio-
nem. Verumenimvero hæc naturam exsuperant.
ergo nec is intra naturam continetur, qui supra
naturam ostenditur fuisse generatus.

excelsæ et sublimes ejus operationes simul red-
dantur abjectæ et viles cum admistione ejus quod
est abjectum et humile?

CAPUT XV.

Nobis ad hæc minime deest quæ Deum deceat
responsio. Quæris causam cur Deus genitus sit in-
ter homines? Si a vita abstraxeris quæ a Deo acce-
pta sint beneficia, dicere non poteris ex quibusnam
rebus Deum agnosces. Ex iis enim quæ accipimus,
benefactorem agnoscimus. Ad ea enim quæ sunt
aspicientes, per ea ejus qui agit naturam reputa-
mus. Si ergo divinæ naturæ indicium et signum
proprium, est benevolentia in homines, habes ra-
tionem quam quærebas, habes causam cur Deus
venerit ad homines. Opus enim habebat medico
natura nostra, quæ morbo laborabat. Opus habe-
bat eo qui erigeret, homo qui ceciderat. Opus ha-
bebat eo qui vivificaret, qui a vita exciderat. Opus
habebat eo qui ad bonum reduceret, qui defluerat
a boni participatione. Egebat lucis præsentia, qui
erat inclusus in tenebris. Quærebat redemptorem
captivus, adiutorem vinctus, liberatorem is qui
jugo premebatur servitutis. Hæcne sunt parva et
indigna quæ Deum moveant, ut descendat ad hu-
manam naturam visitandam, cum adeo infeliciter
et miserabiliter affecta esset humanitas? At pote-
rat, inquit, et homo beneficio affici, et Deus ma-
nere in impatibilitate. Qui enim universitatem vo-
luntate condidit, et quod non erat fecit consistere
solo nutu et momento voluntatis, cur non divina
aliqua auctoritate et imperio a contraria potestate
avulsam hominem deducit ad eum statum qui fuit
ab initio, si hoc ei lubebat; sed longos obit cir-
cuitus, corporis naturam subiens, et per genera-
tionem ad vitam accedens, et consequenter per
omnem transiens ætatem, et deinde moriens, et
ita per suum corpus peragens scopum resurrectionis:
perinde atque si ei non liceret manenti in
divinæ gloriæ altitudine, jussu servare hominem,
jubere autem valere ejusmodi circuitus? Necesse
est ergo ejusmodi objectionibus etiam nostram
obicere veritatem, ut nulla re impediatur fides
eorum, qui examinando quærunt verbum mysterii.
Primum ideo, quod supra jam quodammodo dis-
cussum est, consideremus, quidnam virtuti tan-
quam contrarium opponatur. Certe quemadmodum
tenebræ lumini, mors vitæ, ita virtuti quoque vi-
tium, nec aliud quidquam contrarium est. Ut enim,
cum multa sint quæ considerantur in creatura, ni-
hil aliud ex adverso distinguitur a luce aut a vita,
non lapis, non lignum, non aqua, non homo, ne-
que aliquid aliud ex iis quæ sunt, præterquam ea
quæ proprie intelliguntur ex contrario, utpote te-
nebræ et mors: ita etiam in virtute, nemo dixerit
ullam creaturam intelligi esse ei contrariam, præ-
terquam id quod mente concipitur ex vitio. Si
ergo in vitio quidem natum esse Deum nostra as-
sereret oratio, opportune posset qui contradicit,
nostram insectari fidem, ut qui ea opinaremur quæ

Α γείας αὐτοῦ τῇ πρὸς τὸ ταπεινὸν ἐπιμιξία συνευτελί-
ζεσθαι.;

ΚΕΦΑΛ. ΙΕ'.

Οὐκ ἀποροῦμεν πρὸς τοῦτο θεοπροποῦς ἀποκρί-
σεως. Ζητεῖς τὴν αἰτίαν τοῦ γεγενῆσθαι Θεὸν ἐν ἀν-
θρώποις; Ἐὰν ἀφέλῃς τοῦ βίου τὰς θεόθεν ἀπογενο-
μένας εὐεργεσίας, ἐκ ποίων ἐπιγνώσῃ τὸ Θεῖον, οὐκ
ἂν εἴπῃς ἔχοις. Ἀφ' ὧν γὰρ πάσχομεν, ἀπὸ τούτων
τὸν εὐεργέτην ἐπιγινώσκομεν. Πρὸς γὰρ τὰ γινώ-
μενα βλέποντες, διὰ τούτων τὴν τοῦ ἐνεργούντος
ἀναλογιζόμεθα φύσιν. Εἰ οὖν ἴδιον γνῶρισμα τῆς
θείας φύσεως ἡ φιλανθρωπία, ἔχεις ὃν ἐπεζήτησας
λόγον, ἔχεις τὴν αἰτίαν τῆς ἐν ἀνθρώποις τοῦ Θεοῦ
παρουσίας. Ἐδεῖτο γὰρ τοῦ λατρεύοντος ἡ φύσις
ἡμῶν ἀσθενήσασα. Ἐδεῖτο τοῦ ἀνορθοῦντος, ὁ ἐν τῷ
πτύματι ἄνθρωπος. Ἐδεῖτο τοῦ ζωοποιούντος, ὁ
ἐφαμαρτῶν τῆς ζωῆς. Ἐδεῖτο τοῦ πρὸς τὸ ἀγαθὸν
ἐπανάγοντος, ὁ ἀπορρύεις τῆς τοῦ ἀγαθοῦ μετου-
σίας. Ἐχρῆζε τῆς τοῦ φωτὸς παρουσίας, ὁ καθειρ-
γμένος τῷ σκότει. Ἐζήτει τὸν λυτρωτὴν ὁ αἰχμάλω-
τός, τὸν συναγωνιστὴν ὁ δεσμώτης, τὸν ἐλευθερω-
τὴν ὁ τῷ ζυγῷ τῆς δουλείας κατεχόμενος. Ἄρα
μικρὰ ταῦτα καὶ ἀνάξια τὸν Θεὸν δυσωπῆσαι πρὸς
ἐπίσκεψιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καταδῆναι, οὐ-
τως ἐλεεινῶς καὶ ἀθλίως τῆς ἀνθρωπότητος δια-
κειμένης; Ἀλλ' ἐξῆν, φησί, καὶ εὐεργετηθῆναι τὸν
ἄνθρωπον, καὶ ἐν ἀπαθείᾳ τὸν Θεὸν διαμείναι.
Ὁ γὰρ τῷ βουλήματι τὸ πᾶν συστήσάμενος, καὶ
τὸ μὴ ὃν ὑποστήσας ἐν μόνῃ τῇ ὁρμῇ τοῦ θελή-
ματος, τί οὐκ καὶ τὸν ἄνθρωπον δι' αὐθεντικῆς τινας
καὶ θεϊκῆς ἐξουσίας τῆς ἐναντίας δυνάμεως ἀποσπά-
σας, πρὸς τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀγεί κατὰστασιν, εἰ τοῦτο
φίλον αὐτῷ· ἀλλὰ μακρὰς περιέρχεται περιόδους
σώματος, ὑπερχόμενος φύσιν, καὶ διὰ γεννήσεως παρ-
ιὼν εἰς τὸν βίον, καὶ πᾶσαν ἀκολούθως ἡλικίαν δι-
εξιῶν, εἰτα θανάτου γευόμενος, καὶ οὕτως διὰ τῆς τοῦ
ἰδίου σώματος ἀναστάσεως τὸν σκοπὸν ἀνύων· ὡς
οὐκ ἐξὸν αὐτῷ μένοντι ἐπὶ τοῦ ὕψους τῆς δόξης διὰ
προστάγματος σῶσαι τὸν ἄνθρωπον, τὰς δὲ τοιαύτας
περίόδους χαίρειν ἑάσαι; Οὐκοῦν ἀνάγκη καὶ ταῖς
τοιαύταις τῶν ἀντιθέσεων ἀντικαταστήναι παρ' ἡμῶν
τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἂν διὰ μηδενὸς ἢ πίστεως κωλύοιτο,
τῶν ἐξεταστικῶς ζητούντων τοῦ μυστηρίου τὸν λό-
γον. Πρῶτον μὲν οὖν ὅπερ καὶ ἐν τοῖς φθάσαις ἡδὴ
μετρῶς ἐξήτασται, τί τῇ ἀρετῇ κατὰ τὸ ἐναντίον
καθέστηκεν, ἐπισκεψόμεθα. Ὡς φωτὶ σκότος καὶ θά-
νατος τῇ ζωῇ, οὕτω καὶ τῇ κακίᾳ ἡ ἀρετὴ δηλονότι,
καὶ οὐδὲν παρὰ ταύτην ἕτερον. Καθάπερ γὰρ πολλῶν
ὄντων τῶν ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένων, οὐδὲν ἄλλο πρὸς
τὸ φῶς ἢ τὴν ζωὴν τὴν ἀντιδιαίρεσιν ἔχει, οὐ λίθος, οὐ
ξύλον, οὐκ ὕδωρ, οὐκ ἄνθρωπος, οὐκ ἄλλο τι τῶν ὄντων
οὐδὲν, πλὴν ἰδίως τὰ κατὰ τὸ ἐναντίον νοούμενα, οἷον
σκότος καὶ θάνατος· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς οὐκ
ἂν τις κτίσιν τινὰ κατὰ τὸ ἐναντίον αὐτῇ νοεῖσθαι
λέγοι, πλὴν τὴ κατὰ κακίαν νόημα. Οὐκοῦν εἰ μὲν ἐν
κακίᾳ γεγενῆσθαι τὸ Θεῖον ὁ ἡμέτερος ἐπρέσβευε λό-
γος, καίρῳ ἂν εἶχεν ὁ ἀντιλέγων κατατρέχειν ἡμῶν
τῆς πίστεως, ὡς ἀνάρμοστὰ τε καὶ ἀπεμφαίνοντα

παρὶ τῆς θείας φύσεως δοξαζόντων. Οὐ γὰρ ὅθι θεμι-
τον ἦν τὴν αὐτοσοφίαν καὶ ἀγαθότητα καὶ ἀφθαρσίαν,
καὶ εἰ τι ὑψηλὸν ἐστὶ νόημά τε καὶ ὄνομα, πρὸς τὸ
ἐναντίον μεταπεπτωκέναι λέγειν. Εἰ οὖν Θεὸς μὲν ἡ
ἀληθὴς ἀρετὴ· φύσις δὲ τις οὐκ ἀντιδιαίρεται τῇ
ἀρετῇ, ἀλλὰ κακία· Θεὸς δὲ οὐκ ἐν κακίᾳ, ἀλλ' ἐν
ἀνθρώπου γίνεται φύσει· μόνον δὲ ἀπρεπὲς καὶ αἰ-
σχρὸν τὸ κατὰ κακίαν πάθος, ἐν ᾧ οὔτε γέγονε Θεός,
οὔτε τοῦ γενέσθαι φύσιν ἔχει· τί ἐπαισχύνονται τὴν
ὁμολογίαν τοῦ Θεὸν ἀνθρωπίνης ᾤψασθαι φύσεως,
οὐδεμιᾶς ἐναντιότητος ὡς πρὸς τὸν τῆς ἀρετῆς λόγον
ἐν τῇ κατασκευῇ τοῦ ἀνθρώπου θεωρουμένης; Οὐτε
γὰρ τὸ λογικὸν, οὔτε τὸ διανοητικὸν, οὔτε τὸ ἐπιστή-
μης δεκτικὸν, οὔτε ἄλλο τοιοῦτον, ὃ τῆς ἀνθρωπίνης
ἰδίου οὐσίας ἐστὶ, τῷ λόγῳ τῆς ἀρετῆς ἠναντίζεται.

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

Ἄλλ' αὐτῇ, φησὶν, ἡ τροπὴ τοῦ ἡμετέρου σώματος
πᾶθος ἐστίν. Ὁ δὲ ἐν τούτῳ γεγονώς, ἐν πάθει γί-
νεται· ἀπαθὲς δὲ τὸ θεῖον. Οὐκοῦν ἄλλοτρία περὶ
Θεοῦ ἡ ὑπόληψις, εἴπερ τὸν ἀπαθῆ κατὰ τὴν φύσιν
πρὸς κοινωνίαν πάθους ἐλθεῖν διορίζονται. Ἀλλὰ καὶ
πρὸς ταῦτα πάλιν τῷ αὐτῷ λόγῳ χρῆσώμεθα, ὅτι
τὸ πάθος τὸ μὲν κυρίως, τὸ δὲ ἐκ καταχρήσεως λέ-
γεται. Τὸ μὲν οὖν προαιρέσεως ἀπτόμενον, καὶ πρὸς
κακίαν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς μεταστρέφον, ἀληθῶς πάθος
ἐστὶ· τὸ δ' ὅσον ἐν τῇ φύσει κατὰ τὸν ἰδίον εἰρμὸν
πορευομένη διεξοδικῶς θεωρεῖται, τοῦτο κυριώτερον
ἔργον ἂν μᾶλλον, ἢ πάθος προσαγορεύοιτο, οἷον ἡ γέν-
νησις, ἡ αὐξήσις, ἡ δὲ τῆς ἐπιβρύτου τε καὶ ἀπορ-
βύτου τῆς τροφῆς τοῦ ὑποκειμένου διαμονή, ἡ τῶν
στοιχείων περὶ τὸ σῶμα συνδρομή, ἡ τοῦ συντεθέν-
τος πάλιν διάλυσίς τε καὶ πρὸς τὰ συγγενῆ μεταχώ-
ρησις. Τίνος οὖν λέγει τὸ μυστήριον ἡμῶν ἡφθαί τὸ
θεῖον; τοῦ κυρίως λεγομένου πάθους, ὅπερ κακία
ἐστίν, ἢ τοῦ κατὰ φύσιν κινήματος; Εἰ μὲν γὰρ ἐν
τοῖς ἀπγορευμένοις γεγενῆσθαι τὸ θεῖον ὁ λόγος δι-
ισχυρίζετο, φεύγειν ἔδει τὴν ἀτοπίαν τοῦ ὁγματος,
ὡς οὐδὲν ὑγίης περὶ τῆς θείας φύσεως διεξιόντος. Εἰ
δὲ τῆς φύσεως ἡμῶν αὐτὸν ἐφῆφθαι λέγει, ἥς καὶ ἡ
πρώτη γένεσις τε καὶ ὑπόστασις παρ' αὐτοῦ τὴν
ἀρχὴν ἔσχε, τοῦ τῆς Θεῆς προεπουσίας ἐννοίας διαμαρ-
τάνει τὸ κήρυγμα, μηδεμιᾶς παθητικῆς διαθέσεως
ἐν ταῖς περὶ Θεοῦ ὑπολήψεσι τῇ πίστει εἰσιούσης;
Οὐδὲ γὰρ τὸν ἱατρὸν ἐν πάθει γίνεσθαι λέγομεν, ὅταν
θεραπεύῃ τὸν ἐν πάθει γινόμενον. Ἀλλὰ καὶ προσ-
αφῆται τοῦ ἀρρώστου πάθος, ἔξω πάθους ὁ θεραπευτὴς
διακρίνει. Εἰ ἡ γένεσις αὐτῇ καὶ αὐτὴν πάθος οὐκ
ἐστὶν οὐδ' ἂν τῇ ζωῇ τις πάθος προσαγορεύσειεν.
'Αλλὰ τὸ καὶ τὸν ἰδὲν πάθος τῆς ἀνθρωπίνης καθηγεί-
ται γένεσεως, καὶ ἡ πρὸς κακίαν ὁρμὴ τῶν ζώντων,
τοῦτο τῆς φύσεως ἐστὶν ἀρρώστημα. Ἀλλὰ μὴν ἀμφο-
τέρων αὐτῶν καθαρεῖν φησὶ τὸ μυστήριον. Εἰ οὖν
τῶν ἰδῶν μὲν ἡ γένεσις ἡλλοτριῶται, κακίας δὲ ἡ ζωὴ,
ποῖον ὑπολείπεται πάθος, οὗ τὸν Θεὸν κεχοινωμέναι
φησὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον;

divinae naturae minime congruant et convenient.
Non enim fas esset dicere ipsam per se sapientiam
et bonitatem et incorruptionem, et si est aliqua
sublimis intelligentia, et sublime nomen, transmu-
tatum esse in contrarium. Si ergo Deus quidem
est vera virtus, nulla autem natura tanquam ad-
versa statuitur virtuti, sed vitium; Deus autem
non gignitur in vitio, sed in natura hominis; sola
autem est indecora et turpis quae ex vitio est affe-
ctio, in qua nec genitus est Deus, nec ea est ejus
natura ut gigni possit, cur pudet eos fateri Deum
humanam attigisse naturam, perinde ac si ratio
virtutis consideretur contraria conditioni hominis?
Neque enim rationis et intelligentiae esse partici-
pant, neque scientiae esse capacem, neque quid-
quam aliud ejusmodi, quod est proprium humanae
essentiae, repugnat rationi virtutis.

CAPUT XVI.

At ipsa, inquit, nostri corporis mutatio est affe-
ctio. Qui autem in ea fuerit, afficitur. Deus autem
est impatibilis. Est ergo aliena de Deo existimatio,
siquidem eum qui est impatibilis secundum natu-
ram, statuunt venire ad communionem affectionis.
Sed ad haec quoque rursus eadem utemur oratione,
nempe quod affectio alia quidem proprie dicitur,
alia vero per abusionem. Atque ea quidem quae
tangit liberum animi arbitrium et electionem, et
a virtute avertit ad vitium, proprie est affectio.
Quae autem in natura per suam seriem transeundo
ingrediente consideratur, ea opus potius quam af-
fectio proprie est appellanda, ut generatio, au-
gmentum, quae per affluentis et effluentis nutrimen-
tum subjecti sit permansio, elementorum circa
corpus concursio, compositi rursus dissolutio, et
ad ea quae sunt cognata transitus. Quamnam ergo
affectionem dicit mysterium nostrum Deum teti-
gisse? eamne quae proprie dicitur affectio, quae
quidem est vitium, an motum qui est secundum
naturam? Nam si in iis quidem quae sunt prohi-
bita Deum fuisse affirmaret nostra oratio, fugienda
esset absurditas dogmatis, ut quod nihil recti di-
ceret de divina natura. Sin autem dicit eum no-
stram attigisse naturam, cujus primus ortus et
substantia ab eo habuit principium, ubinam aber-
rat praedicatio ab ea quae Deum decet mentis con-
ceptione, cum nulla patibilis affectio, in iis quae
de Deo sunt opinionibus, fidem ingrediatur? Ne-
que enim medicum dicimus esse affectum, quando
eum curat qui est affectus. Sed et si attigerit agri-
tudinem, is qui imedetur, manet remotus ab af-
fectione. Si autem ipse ortus per se non est affectio,
neque vita appellanda est affectio. Sed quae
ex voluptate quidem existit affectio, humanam
praecedat generationem, et qui ad vitium fertur
viventium impetus, ea est naturae agritudo. Atqui
eum ab utroque esse mundum dicit mysterium. Si
ergo a voluptate quidem aliena est generatio; vita
autem a vitio: quænam restat affectio, cujus Deum
fuisse participem dicit divinum mysterium!

Si corporis autem et animæ disjunctionem ap-
 pellet quispiam affectionem, longe prius æquum
 fuerit utriusque concursuionem appellare affectio-
 nem. Nam si separatio est affectio eorum quæ
 sunt conjuncta, conjunctio quoque fuerit affectio
 eorum quæ sunt disjuncta. Est enim quidam motus
 unitus, et in concrectione eorum quæ sunt disjun-
 cta, et in discretione eorum quæ sunt contexta.
 Quod autem vocatur motus ultimus, hoc vocari
 convenit etiam præcedentem. Si autem primus
 motus, quem nominamus generationem, a nobis
 nominetur affectio, ex consequenti etiam is dicitur,
 per quem concursio animæ et corporis secernitur.
 Deum autem dicimus fuisse in utroque motu nostræ
 naturæ, per quem anima concurrat cum corpore,
 et corpus secernitur ab anima. Cum utroque autem
 horum, cum sensili, inquam, et intelligenti com-
 mixta humana concrectione per illam ineffabilem
 et inexplicabilem contemperationem, hoc Deus pro-
 vidit et administravit, ut eorum quæ semel unita
 essent, animæ, inquam, et corporis, etiam in sem-
 piternum permaneret unio. Cum enim nostra na-
 tura per propriam consequentiam, in illo mota es-
 set ad secretionem animæ et corporis : quæ secreta
 ac separata fuerant rursus conjunxit, eo quod
 fuerat desectum, per quoddam veluti glutinum,
 per divinam, inquam, virtutem, ad unionem quæ
 rumpi minime potest, compacto et concinnato. Et
 hoc est resurrectio, eorum quæ conjuncta fuerant,
 post dissolutionem reditus ad unionem quæ mini-
 me potest dissolvi, iis in se invicem conjunctis et
 coalescentibus, ut prima quæ fuerat hominis gratia
 revocetur, et ad vitam revertamur sempiternam,
 cum id quod nostræ naturæ mistum fuerat vitium
 effluxisset per resolutionem, ut accidit in humore,
 qui fracto ejus vase dispergitur et evanescit, cum
 nihil sit quod contineat. Quo modo autem mortis
 initium cum exstitisset in uno, simul etiam ad
 universam persuasit humanam naturam : eodem
 modo etiam principium resurrectionis, per unum
 ad universam extenditur humanitatem. Qui enim a
 se rursus assumptam animam suo uniit corpori per
 propriam virtutem, quæ utrique eorum immista
 fuerat in prima conditione, iis generaliiori quadam
 ratione sensili eam naturæ commiscuit essen-
 tiam, quæ intelligentiæ particeps est, principio ad
 finem debita consequentia deducto. Nam in huma-
 na rursus ab illo assumpta concrectione ac composi-
 tione, cum post dissolutionem anima rursus rediisset
 ad corpus, veluti a quodam initio, per ejus virtu-
 tem, unio ejus quod fuerat separatum, ex æquo
 transit ad universam humanam naturam. Est au-
 tem hoc mysterium hominis a Deo suscepti dispen-
 sationis, et resurrectionis a mortuis, quod morte
 quidem fuerit anima separata a corpore, et non
 prohibuerit necessariam naturæ consequentiam ;
 omnia autem rursus ad se invicem reduxerit per
 resurrectionem, adeo ut eis esset utriusque confinium, nempe mortis et vitæ : ut qui in se quidem
 statuerit naturam morte divisam, ipse autem fuerit principium unionis eorum quæ sunt divisa.

Εἰ δὲ τὴν τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς τις διάζευ-
 ξιν πάθος προσαγορεύει, πολλὸν πρότερον δικαίως ἂν
 εἴη, τὴν συνδρομὴν ἀμφοτέρων οὕτω κατονομάσαι.
 Εἰ γὰρ ὁ χωρισμὸς τῶν συνημμένων πάθος ἐστὶ, καὶ
 ἡ συνόφεια τῶν διεστώτων πάθος ἂν εἴη. Κίνησις
 γὰρ τίς ἐστι ἐν τε τῇ συγκρίσει τῶν διεστώτων, καὶ
 ἐν τῇ διακρίσει τῶν συμπεπλεγμένων ἢ νοουμένη.
 Ὅπερ τοίνυν τελευταία κίνησις ὀνομάζεται, τοῦτο
 προσήκει καλεῖσθαι καὶ τὴν προάγουσαν· εἰ δὲ ἡ
 πρώτη κίνησις ἦν γένεσιν ὀνομάζομεν, πάθος ἂν
 κατὰ τὸ ἀκλόουθον λέγοιτο, καθ' ἣν ἡ συνδρομὴ τοῦ
 σώματος καὶ τῆς ψυχῆς διακρίνεται. Τὸν δὲ Θεὸν
 φαμεν ἐν ἐκτέρῳ γεγενῆσθαι τῇ τῆς φύσεως ἡμῶν
 κινήσει, δι' ἧς ἡ τε ψυχὴ πρὸς τὸ σῶμα συντρέχει,
 τό τε σῶμα τῆς ψυχῆς διακρίνεται. Καταμειχθέντος δὲ
 πρὸς ἐκότερον τούτων, πρὸς τε τὸ αἰσθητὸν φημι
 καὶ τὸ νοερόν, τοῦ ἀνθρωπίνου συγκρίματος διὰ τῆς
 ἀρρήτου ἐκείνης καὶ ἀνεκφράστου συνανακράσεως,
 τοῦτο οἰκονομήσασθαι τὸ τῶν ἀπαξ ἐνωθέντων, ψυχῆς
 λέγω καὶ σώματος, καὶ εἰσαεὶ διαμείναι τὴν ἔνωσιν.
 Τῆς γὰρ φύσεως ἡμῶν διὰ τῆς ἰδίας ἀκολουθίας,
 καὶ ἐν ἐκείνῳ πρὸς διάκρισιν τοῦ σώματος καὶ τῆς
 ψυχῆς κινήσεως, πάλιν συνῆψε τὰ διακριθέντα
 καθάπερ τινὶ κόλλῃ, τῇ θεῖᾳ λέγω δυνάμει, πρὸς τὴν
 ἀρρήκτων ἔνωσιν τὸ διασχισθὲν συναρμόσας. Καὶ
 τοῦτό ἐστιν ἡ ἀνάστασις, ἡ τῶν συνεζευγμένων μετὰ
 τὴν διάλυσιν ἐπάνοδος εἰς ἀδιάλυτον ἔνωσιν ἀλλήλοις
 συμφοομένων, ὥς ἂν ἡ πρώτη περὶ τὸ ἀνθρώπινον
 χάρις ἀνακλήθῃ, καὶ πάλιν ἐπὶ τὴν αἰδίων ἐπανάλ-
 θοιμεν ζωὴν, τῆς ἐμειχθείσης τῇ φύσει κακίας διὰ
 τῆς διαλύσεως ἡμῶν ἐκρυσείσης· οἷον ἐπὶ τοῦ ὕγρου
 συμβαίνει, περιθρυφθέντος αὐτῷ τοῦ ἀγγείου, σκε-
 δαννυμένου τε καὶ ἀφανιζομένου, μηδενὸς ὄντος τοῦ
 περιστέγοντος. Καθάπερ δὲ ἡ ἀρχὴ τοῦ θανάτου ἐν
 ἐνὶ γενομένη πάσῃ συνδιεξήλασε τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει,
 κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναστάσεως
 δι' ἐνὸς ἐπὶ πᾶσαν διατείνει τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ
 γὰρ τὴν ἀναληφθεῖσαν παρ' ἑαυτοῦ ψυχὴν πάλιν
 ἐνώσας τῷ οἰκείῳ σώματι διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ
 τῆς ἐκατέρῳ τούτων παρὰ τὴν πρῶτην σύστασιν
 ἐμειχθείσης, οὕτως γενικωτέρῳ τινὶ τρόπῳ νοεράν
 οὐσίαν τῇ αἰσθητῇ συγκατέμειξε, τῆς ἀρχῆς κατὰ τὸ
 ἀκλόουθον ἐπὶ τὸ πέρας εὐοδομένης. Ἐν γὰρ τῷ
 ἀναληφθέντι παρ' αὐτοῦ ἀνθρωπίνῳ συγκρίματι,
 πάλιν μετὰ τὴν διάλυσιν πρὸς τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς
 ἐπανελθούσης, οἷον ἀπὸ τινος ἀρχῆς εἰς πᾶσαν τὴν
 ἀνθρωπίνην φύσιν τῇ δυνάμει κατὰ τὸ ἴσον ἡ τοῦ
 διακριθέντος ἔνωσις διαβαίνει. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ
 μυστήριον τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ τὸν ἀνθρώπον οἰκονο-
 μίας καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, τὸ διαλυθῆναι
 μὲν τῷ θανάτῳ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν, καὶ τὴν
 ἀναγκαίαν τῆς φύσεως ἀκολουθίαν μὴ κωλύσαι· εἰς
 ἀλλήλα δὲ πάλιν ἐπαναγαγεῖν διὰ τῆς ἀναστάσεως,
 ὥς ἂν αὐτοῖς γένοιτο μεθόριον ἀμφοτέρων θανάτου
 τε καὶ ζωῆς, ἐν ἑαυτῷ μὲν στήσας διαιρουμένην τῷ
 θανάτῳ τὴν φύσιν, αὐτὸς δὲ γενόμενος ἀρχὴ τῆς τοῦ
 διηρημένων ἐνώσεως.

ΚΕΦΑΛ. ΙΖ'.

A

CAPUT XVII.

Ἄλλ' οὕτω φῆσαι τις λελυσθαι τὴν ὑπενεχθεῖσαν ἡμῖν ἀντίθεσιν, ἰσχυροποιεῖσθαι δὲ μᾶλλον ἐκ τῶν εἰρημένων τὸ παρὰ τῶν ἀπίστων ἡμῖν προφερόμενον. Εἰ γὰρ τοσαύτη δύναμις ἐστὶν ἐν αὐτῷ, ὅστις ὁ λόγος ἀπέδειξεν, ὡς θανάτου τε καθαιρεῖται καὶ ζωῆς εἰσοδὸν ἐπ' αὐτῷ εἶναι, τί οὐχὶ θελήματι μόνῳ τὸ κατὰ γνώμην ποιεῖ, ἀλλ' ἐκ περιόδου τὴν σωτηρίαν ἡμῶν κατεργάζεται, τικτόμενός τε καὶ τρεφόμενος, καὶ τῇ τοῦ θανάτου πείρᾳ σώζων τὸν ἄνθρωπον, ἐξὸν μῆτε ἐν τούτῳ γενέσθαι, καὶ ἡμᾶς περισώσασθαι; Πρὸς δὲ τὸν τοιοῦτον λόγον ἱκανὸν μὲν ἦν πρὸς τοὺς εὐγνώμονας τοσοῦτον εἰπεῖν, ὅτι καὶ τοῖς ἱατροῖς οὐ νομοθετοῦσι τὸν τρόπον τῆς ἐπιμελείας οἱ κάμνοντες· οὐδὲ περὶ τοῦ τῆς θεραπείας εἶδους πρὸς τοὺς εὐεργέτας ἀμφισθητοῦσι, διὰ τί προσήψατο τοῦ πονούντος μέρους ὁ θεραπεύων, καὶ τότε τι πρὸς τὴν τοῦ κακοῦ λύσιν ἐνενόησεν, ἕτερον δέον· ἀλλὰ πρὸς τὸ πέρας ὁρῶντες τῆς εὐεργεσίας, ἐν εὐχαριστίᾳ τὴν εὐποιαν ἐδέξαντο. Ἄλλ' ἐπειδὴ, καθὼς φησιν ὁ προφήτης, τὸ πλῆθος τῆς χρηστότητος τοῦ Θεοῦ κεκρυμμένην ἔχει τὴν ὠφέλειαν, καὶ οὕτω διὰ τοῦ παρόντος βίου τηλαυγῶς καθορᾶται (ἥ γὰρ ἂν περιήρητο πᾶσα τῶν ἀπίστων ἀντίρρῃσις, εἰ τὸ προσδοκώμενον ἐν ὀφθαλμοῖς ἦν· νῦν δὲ ἀναμένει τοὺς ἐπερχομένους αἰῶνας, ὥστε ἐν αὐτοῖς ἀποκαλυφθῆναι τὰ νῦν διὰ τῆς πίστεως μόνῃς ὁρώμενα)· ἀναγκαῖον ἂν εἴη λογισμοῖς τισι κατὰ τὸ ἐγγυροῦν καὶ τῶν ἐπιζητουμένων ἐξευρεῖν τὴν λύσιν τοῖς προλαμβάνουσι συμβαίνουσιν.

ΚΕΦΑΛ. ΙΗ'.

C

CAPUT XVIII.

Καίτοι περιττὸν ἴσως ἐστὶ Θεὸν ἐπιδοδεμηκέαι τῷ βίῳ πιστεύσαντας διαβάλλειν τὴν παρουσίαν, ὡς οὐκ ἐν σοφίᾳ τινὶ καὶ λόγῳ γεγεννημένην τῷ κρείττονι. Τοῖς γὰρ μὴ λίαν ἀντιμαχομένοις πρὸς τὴν ἀλήθειαν, οὐ μικρὰ τῆς θείας ἐπιδομίας ἀπόδειξις, ἥ καὶ πρὸ τῆς μελλούσης ζωῆς ἐν τῷ παρόντι βίῳ φανερωθεῖσα, ἥ διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, φημί, μαρτυρία. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅπως πεπλήρωτο κατὰ πᾶν μέρος τῆς οἰκουμένης ἡ τῶν δαιμόνων ἀπάτη, διὰ τῆς εἰδωλομανίας τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων κατακρατήσασα. Ὅπως τοῦτο νόμιμον πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν κόσμον ἔθνεσιν ἦν, τὸ θεραπεύειν διὰ τῶν εἰδῶλων τοὺς δαίμονας ἐν ταῖς ζωοθυσίαις, καὶ τοῖς ἐπιθωμίοις μιάσμασιν; Ἀφ' οὗ δὲ, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, Ἐπεφάνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις, διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδομήσεως φύσεως, πάντα καπνοῦ δίκην εἰς τὸ μὴ ὂν μετεχώρησεν· ὥστε παύσασθαι μὲν τὰς τῶν χρηστηρίων τε καὶ μαντείων μανίας, ἀναιρεθῆναι δὲ τὰς ἐτησίους πομπὰς, καὶ τὰ δι' αἰμάτων ἐν ταῖς ἐκατόμβαις μολύσματα· ἐν δὲ τοῖς πολλοῖς τῶν ἐθνῶν ἀφανισθῆναι καθόλου βωμοῦς τε καὶ προπύλαια, καὶ τιμῆν, καὶ ἀφιδρύματα, καὶ ὅσα ἄλλα τοῖς θεραπευταῖς τῶν δαιμόνων ἐπὶ ἀπάτης σφῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐντυγχάνοντων ἐπιτετέλειτο· ὡς ἐν πολλοῖς τῶν τόπων μὴδὲ εἰ γέγονε ταῦτά ποτε μνημονεύεσθαι,

D

Sed dicit quispiam nondum fuisse solutam quæ nobis facta est objectionem, sed potius fuisse confirmatum ex iis quæ dicta sunt id quod nobis obiciebatur ab incredulis. Nam si tanta est in eo virtus quantam nostra ostendimus oratione, ut in ejus fuerit potestate et mortem destruere et vitam ingredi, cur non sola facit voluntate id quod lubet, sed longa circuitione nostram salutem efficit, ut qui nascatur et alatur, et periculo mortis facto salutem det homini, cum ei liceret et hæc non subire, et nos conservare? Ad hæc autem satis esset dicere apud non pervicaces, quod qui ægrotant, non præscribunt legem medicis, quomodo sint curandi; neque apud benefactores disceptant de genere medendi, nempe cur laborantem partem tetigit qui medicatur, et hoc vel illud excogitavit ad malum propulsandum, cum oporteret aliud; sed ad finem aspicientes beneficii, id grato animo accipiunt. Sed quoniam, ut ait propheta, multitudo bonitatis Dei occultam habet utilitatem, neque clare cernitur in hac vita (revera enim incredulorum ablata esset omnis contradictio, si id quod expectatur, cerneretur oculis); nunc autem futura expectat sæcula, ut in eis revelentur quæ nunc videntur per solam fidem: necesse erit aliquibus rationibus, quoad fieri poterit, eorum quæ quærentur invenire solutionem, quæ accedit præcedentibus.

Quaquam est fortasse supervacaneum, ut qui Deum ad vitam venisse crediderint, adventum ejus accusent, ut qui non aliqua exstiterit sapientia, et præstanti aliqua ratione. Iis enim qui non nimis obstinate repugnant veritati, divini adventus non parvum fuerit argumentum, id quod etiam ante futuram vitam in præsentī vita fuit manifestatum: quod, inquam, ex rebus ipsis sumitur testimonium. Quis enim nescit, quemadmodum universus orbis terræ repletus esset fraude dæmonum, quæ per insanum cultum simulacrorum in vitam hominum cōstinebat dominatum: quemadmodum omnibus quæ in mundo erant gentibus lege erat constitutum animalium sacrificiis, et quæ super altaria fiebant abominationibus, dæmones colere per simulacra? Ex quo autem, ut dicit Apostolus, Apparuit gratia Dei salutaria omnibus hominibus, quæ per humanam adventis naturam, omnia insana sumi ad nihilum redacta sunt; adeo ut cessarint quidem oraculorum et divinationum insanix, ablatae sint autem pompæ anniversariæ, et quæ in hecatombis sanguine fiebant inquinamenta, in multis autem gentibus omnino deleta sint altaria, et vestibula, et templa, et delubra; et quæcunque alia a cultoribus dæmonum ad sui fraudem, et eorum qui in ipsa incidebant, erecta et constituta fuerant:

* Tit. II, 11.

adeo ut in multis locis ne an hæc quidem unquam fuerint, meminerint; eorum autem loco in universo orbe terrarum excitatæ sint in Christi nomine ædes sacræ, templa et altaria, illudque venerandum et incruentum sacrificium, sublimisque et excelsa philosophia, quæ factis potius quam sermone exercetur; vitæque corporalis despectio, et mortis contemptio, quam ostenderunt qui a tyrannis cogebantur a fide dedicere, cruciatus corporis nihil ducentes, et sententiam capitis: hæc scilicet minime subituri, nisi apertum et minime dubium de Dei adventu habuissent argumentum. Hoc ipsum autem etiam apud Judæos licet dicere esse signum, quod adsit is qui ab eis non creditur. Nam usque ad Christi quidem Dei adventum, apud eos Jerosolymis præclara erat sedes regia, inclytum illud templum, lege constituta annua sacrificia, et quæcunque a lege per ænigmata, iis qui mystice audire possunt, sunt distincta ac definita ad hoc usque tempus, ex eis constituto ritu religionis minime erant prohibita. Postquam autem viderunt eum qui exspectabatur, et quem a lege et prophetis prius didicerant, et fidei in eum qui apparuerat prætulerunt falsam illam superstitionem: qua male expulsa conservabant verba legis, consuetudini potius servientes quam intelligentiæ; neque quæ apparuit gratiam acceperunt; quæ ex eorum religione præclara erant et veneranda, relicta sunt in solis nudisque narrationibus, cum templum ne ex ipsis quidem agnosceretur vestigiis; ampla autem et magnifica illa civitas relicta sit in ruderibus et ruinis, nec eorum quæ olim erant Judæis legitima quidquam manserit, sed et ad ipsi, qui Jerosolymis erat eis locus venerandus, jussu imperatorum prohibitus fuerit aditus.

CAPUT XIX.

Sed quoniam neque iis qui Græcorum sequuntur disciplinas, neque iis qui præsumt Judæorum dogmatibus, videtur ex his sumenda esse indicia Dei adventus, bene erit seorsum tractare de iis quæ sunt objecta, nempe quamvis de causa divina natura cum nostra connectitur, per se conservans humanitatem, non jussu operans id quod est ei in proposito. Quodnam ergo fuerit nobis principium, ad propositum scopum consequenter deducens orationem? Quod aliud, quam summam recensere quæ de Deo pie sentiuntur?

CAPUT XX.

Constat ergo apud omnes, oportere credere Deum non solum esse potentem, sed et justum et bonum, et sapientem, et quidquid ad id quod est melius, fert cogitationem. Consequens ergo est in præsentis dispensatione, non aliquid quidem ex iis quæ Deum decent apparere in iis quæ facta sunt: aliquid autem non adesse. Nam ut semel absolvam, nullum per se ex his sublimibus nominibus ab aliis disjunctum, sigillatim est virtus. Neque bonum vere est bonum, quod non est ordine collocatum cum iustitia, sapientia et potentia. Quod enim est inju-

στεροῦν δὲ κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ ὀνόματι, ναοὺς τε καὶ θυσιαστήρια, καὶ τὴν σεμνὴν τε καὶ ἀναιμάκτον ἱερωσύνην, καὶ τὴν ὑψηλὴν φιλοσοφίαν, ἔσχω μᾶλλον ἢ λόγῳ κατορθουμένην, καὶ τῆς σωματικῆς ζωῆς τὴν ὑπεροψίαν, καὶ τοῦ θανάτου τὴν καταφρόνησιν, ἣν οἱ μεταστῆναι τῆς πίστεως παρὰ τῶν τυράννων ἀναγκαζόμενοι φανερώς ἐπεδείξαντο, ἀντὶ οὐδενὸς δεξιόμενοι τὰς τοῦ σώματος αἰτίας, καὶ τὴν ἐπὶ θανάτῳ ψῆφον· οὐκ ἂν ὑποστάντες δηλαδὴ ταῦτα, μὴ σαφῆ τε καὶ ἀναμφίβολον τῆς θείας ἐπιδημίας ἔχοντες τὴν ἀπόδειξιν. Τὸ δὲ αὐτὸ τοῦτο καὶ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἱκανὸν σημεῖον εἶπεῖν, τοῦ παρῆναι τὸν παρ' αὐτῶν ἀπιστοῦμενον. Μέχρι μὲν γὰρ τῆς τοῦ Χριστοῦ θεοφανείας λαμπρὰ παρ' αὐτοῖς ἦν τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις βασίλεια, ὁ δὲ ὠνυμος ἐκεῖνος ναός, αἱ νενομισμέναι δι' ἔτους θυσίαι, πάντα ὅσα παρὰ τοῦ νόμου δι' αἰνιγμάτων τοῖς μουσικοῖς ἐπατεῖν δυναμένοις διήρηται, μέχρις τότε κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς νομιθεῖσαν αὐτοῖς τῆς εὐσεβείας θρησκείαν ἀκώλυτα ἦν. Ἐπει δὲ εἶδον τὸν προσδοκώμενον, καὶ ὃν διὰ τῶν προφητῶν τε καὶ τοῦ νόμου προσεδιδάχθησαν, καὶ πρωτιμότεραν ἐποίησαντο τῆς εἰς τὸν φανέντα πίστεως τὴν ἐσφαλμένην ἐκείνην δεισιδαιμονίαν, ἣν κακῶς ἐκβαλόντες, τὰ τοῦ νόμου ῥήματα διεφύλασσον, συνθηθεὶς μᾶλλον ἢ διανοίᾳ δουλεύοντες, οὐτε τὴν ἐπιφανείσαν ἐδέξαντο χάριν, καὶ τὰ σεμνὰ τῆς παρ' αὐτοῖς θρησκείας, ἐν διηγήμασι φιλοῖς ὑπολείπεται· τοῦ ναοῦ μὲν οὐδὲ ἐξ ἰχνῶν ἐπιγινώσκουμένου, τῆς δὲ λαμπρᾶς ἐκείνης πόλεως ἐν ῥερίλοις ὑπολειφθείσης, μείναι τε τοῖς Ἰουδαίοις τῶν κατὰ τὸ ἀρχαῖον νενομισμένων μηδέν· ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν σεβάσιμον αὐτοῖς ἐν Ἱεροσολύμοις τόπον, ἄβατον προσταγμάτων τῶν δυναστεύοντων γενέσθαι.

ΚΕΦΑΛΑ. ΙΘ'.

Ἀλλ' ὁμως ἐπειδὴ μήτε τοῖς Ἑλληνίζουσι, μήτε τοῖς τῶν Ἰουδαίων προσεστῶσι δογμάτων, δοκεῖ ταῦτα θείας παρουσίας ποιεῖσθαι τεκμήρια, καλῶς ἂν ἔχοι περὶ τῶν ἀνθυπανεχθέντων ἰδίᾳ τὸν λόγον διαλαβεῖν, ὅτου χάριν ἡ θεία φύσις πρὸς τὴν ἡμετέραν συμπλέκεται, δι' ἑαυτῆς σώζουσα τὸ ἀνθρώπινον, οὐ διὰ προσταγμάτων κατεργαζομένη τὸ κατὰ πρόθεσιν. Τίς οὖν ἂν γένοιτο ἡμῖν ἀρχή, πρὸς τὸν προκειμένον σκοπὸν ἀκολουθῶς χειραγωγοῦσα τὸν λόγον; Τίς ἄλλη, ἢ τὸ τὰς εὐσεβείας περὶ τοῦ Θεοῦ ὑπολήψεις ἐπὶ κεφαλαίων διεξελεῖν;

ΚΕΦΑΛΑ. Κ'.

Οὐκοῦν ὁμολογεῖται παρὰ πᾶσι, μὴ μόνον δυνατόν εἶναι δεῖν πιστεῦσιν τὸ Θεῖον, ἀλλὰ καὶ δίκαιον, καὶ ἀγαθόν, καὶ σοφόν, καὶ πᾶν ὃ τι πρὸς τὸ κρεῖττον ἡ διάνοια φέρει. Ἀκόλουθον τοίνυν ἐπὶ τῆς παρουσίας οἰκονομίας, μὴ τὸ μὲν τι βούλεσθαι τῶν τοῦ Θεοῦ πρεπόντων ἐπιφαίνεσθαι τοῖς γεγεννημένοις, τὸ δὲ μὴ παρῆναι. Καθόλου γὰρ οὐδὲν ἐφ' ἑαυτοῦ τῶν ὑψηλῶν τούτων ὀνομάτων διεzeugμένον τῶν ἄλλων, ἀρετὴ καταμόνας ἐστίν. Οὔτε τὸ ἀγαθὸν ἀληθῶς ἐστὶν ἀγαθόν, μὴ μετὰ τοῦ δικαίου τε καὶ σοφοῦ καὶ τοῦ δυνατοῦ τεταγμένον· τὸ γὰρ ἄδικον, ἢ ἄσοφον, ἢ

ἀδύνατον, ἀγαθὸν οὐκ ἔστιν. Οὐτε ἡ δύναμις, τοῦ δίκαιου τε καὶ σοφοῦ χωρισμένη, ἐν ἀρετῇ θεωρεῖται· θηριώδες γάρ ἐστι τὸ τοιοῦτον καὶ τυραννικὸν τῆς δυνάμεως εἶδος. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ, εἰ ἔξω τοῦ δίκαιου τὸ σοφὸν φέροιτο, ἢ τὸ δίκαιον· εἰ μὴ μετὰ δυνατοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ θεωροῖτο, κακίαν ἂν τις μᾶλλον τὰ τοιαῦτα κυρίως κατονομάσσειε. Τὸ γὰρ ἑλλειπὲς τοῦ κρείττονος, πῶς ἂν τις ἐν ἀγαθοῖς ἀριθμήσειεν; Εἰ δὲ πάντα προσήκει συνδραμεῖν ἐν ταῖς περὶ Θεοῦ δόξαις, σκοπήσωμεν εἰ ἡ κατὰ ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ οἰκονομία λείπεται τι τῶν θεοπρεπῶν ὑπολήψεων. Ζητοῦμεν πάντως ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῆς ἀγαθότητος τὰ σημεῖα. Καὶ τίς ἂν γένοιτο φανερώτερα τοῦ ἀγαθοῦ μαρτυρία, ἢ τὸ μεταποιηθῆναι αὐτὸν τοῦ πρὸς τὸ ἐναντίον αὐτομολήσαντος, μὴδὲ συνδιατεθῆναι τῷ εὐμεταβλήτῳ τῆς ἀνθρωπίνης προαιρέσεως τὴν παγίαν ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ἀμετάβλητον φύσιν; Οὐ γὰρ ἂν ἤλθαν εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς, καθὼς φησὶν ὁ Δαβὶδ, μὴ ἀγαθότητος τὴν τοιαύτην πρόθεσιν ἐμποιοῦσης. Ἄλλ' οὐδὲν ἂν ὤντησε τὸ ἀγαθὸν τῆς προθέσεως, μὴ σοφίας ἐνεργὸν τὴν φιλανθρωπίαν ποιούσης. Καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν ἀρρώστως διακειμένων, πολλοὶ μὲν ἴσως αἱ βουλόμενοι μὴ ἐν κακοῖς εἶναι τῶν κείμενων· μόνοι δὲ τὴν ἀγαθὴν ὑπὲρ τῶν καμνόντων προαίρουν εἰς πέρας ἄγουσιν, οἷς τεχνικὴ τις δύναμις συνεργεῖ πρὸς τὴν τοῦ κάμνοντος ἴασιν. Οὐκοῦν τὴν σοφίαν δεῖ συνεζευχθαι πάντως τῇ ἀγαθότητι. Πῶς τοίνυν ἐν τοῖς γεγεννημένοις τὸ σοφὸν τῷ ἀγαθῷ συνθεωρεῖται; Ὅτι οὐ γυμνὸν τὸ κατὰ πρόθεσιν ἀγαθὸν ἔστιν ἰδεῖν. Πῶς γὰρ ἂν φανείη ἡ πρόθεσις μὴ διὰ τῶν γινόμενων φανερούμενη; Τὰ δὲ πεπραγμένα εἰρμῷ τινι καὶ τάξει δι' ἀκολουθοῦν προϋόντα, τὸ σοφὸν τε καὶ τεχνικὸν τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ διαδείκνυσιν. Ἐπεὶ δὲ, καθὼς ἐν τοῖς φθάσασιν εἴρηται, πάντως τῷ δίκαιῳ τὸ σοφὸν συνεζευγμένον ἀρετὴ γίγνεται· εἰ δὲ χωρισθεῖν, μὴ ἂν ἐφ' ἑαυτοῦ καταμένῃ ἀγαθὸν εἶναι· καλῶς ἂν ἔχοι καὶ ἐπὶ τοῦ λόγου τῆς κατὰ ἄνθρωπον οἰκονομίας, τὰ δύο μετ' ἀλλήλων κατανοήσῃ, τὸ σοφὸν φημι καὶ τὸ δίκαιον.

posita, per se sejuncta non fuerit bonitas. Recte ergo fuerit in ratione suscepti hominis dispensationis, duo simul inter se invicem considerare, sapientiam, inquam, et justitiam.

ΚΕΦΑΛΑ. ΚΑ'.

Τίς οὖν ἡ δικαιοσύνη; Μεμνήμεθα πάντως τῶν κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἐν τοῖς πρώτοις τοῦ λόγου εἰρημῶν, ὅτι μίμημα τῆς θείας φύσεως κατεσκευάσθη ὁ ἄνθρωπος. τοῖς τε λοιποῖς τῶν ἀγαθῶν, καὶ τῷ αὐτοῦ ἐξουσίᾳ τῆς προαιρέσεως, τὴν πρὸς τὸ θεῖον διασώζω· ὁμοίωσιν. Τρεπτὴς δὲ φύσεως ὢν κατ' ἀνάγκην· οὐ γὰρ ἐνεδέχετο τὸν ἐξ ἀλλοιώσεως τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἔχοντα, μὴ τρεπτὸν εἶναι πάντως. Ἡ γὰρ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι πάροδος, ἀλλοιώσις τίς ἐστι, τῆς ἀνυπαρξίας κατὰ θέαν δύναμιν εἰς οὐσίαν μεθισταμένης. Καὶ ἄλλως δὲ τῆς τροπῆς ἀναγκαίως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θεωρουμένης, ἐπειδὴ μίμημα τῆς θείας φύσεως ὁ ἄνθρωπος ἦν. Τὸ δὲ μιμούμενον, εἰ μὴ ἐν ἐτερότητι τύχοι τι, ταύτῃ ἂν εἴη πάντως ἐκείνῳ ὃ ἄφομοίωται. Ἐν τούτῳ τοίνυν τῆς ἐτερότητος τοῦ

stum, insipiens et impotens, non est bonum. Neque potentia quæ est separata a justitia et sapientia, consideratur in virtute; est enim belluinum et tyrannicum ejusmodi genus potentia. Similiter autem et reliqua, nempe si a justitia remota afferatur sapientia; aut si justitia consideretur non cum potentia et bonitate, ea magis vitium proprie sunt nominanda. Nam cui deest id quod melius, quemadmodum in bonis numeraveris? Si igitur hæc omnia oportet concurrere in iis quæ de Deo sunt opinionibus, consideremus an in suscepti a Deo hominis dispensatione, deest aliqua ex iis quæ pie de Deo animis insident existimationibus. In Deo omnino quærimus signa bonitatis. Et quodnam bonitatis apertius fuerit testimonium, quam eum sibi vindicasse, et ejus curam gessisse, qui defecerat ad contrarium, firmamque ac stabilem et in bono immutabilem naturam, non simul fuisse affectam cum mutabili libero hominis arbitrio? Non enim venisset ad nos servandos, ut dicit David, nisi bonitas hoc ei immisisset propositum. Sed nihil profuisset bonitas propositi, si non effecisset sapientia, ut in opus exiret benignitas, et in homines charitas. In iis enim qui male se habent, fortasse quidem sunt multi qui vellent in malis non esse eum qui decumbit: ii autem soli ad finem deducunt bonam suam pro laborantibus voluntatem, quibus opem fert artificiosa vis quædam et potentia ad medendum ægroto. Oportet ergo sapientiam omnino esse conjunctam cum bonitate. Quomodo ergo in iis quæ facta sunt consideratur sapientia simul cum bonitate? Quoniam licet cernere non solum et nudum bonum in proposito. Quomodo enim appareret propositum, si non evidens esset per ea quæ fiant? Quæ autem facta sunt quadam serie et ordine procedentia per id quod est consequens ostendunt sapientiam et artificium Dei dispensationis: quandoquidem, sicut prius diximus, sapientia conjuncta cum justitia omnino fit virtus. Quod si seorsum si-

CAPUT XXI.

Quænam ergo est justitia? Meminimus eorum quæ ex consequenti dicta sunt in principio hujus libri, quod ad divinæ naturæ imitationem homo sit conditus, tum bonis reliquis, tum etiam libero arbitrio, Dei conservans similitudinem. Cum autem necessario esset mutabilis naturæ; neque enim fieri poterat, ut qui ab alteratione principium haberet, non esset omnino mutabilis. Ab eo enim quod non est progressus ad essentiam, est quædam alteratio, cum quæ non est substantia, virtute divina transeat in essentiam. Quin etiam cum alioquin necessario in homine consideretur mutatio, quoniam homo imitabatur naturam divinam: quod autem imitatur, nisi in aliqua esset diversitate, esset omnino idem quod illud cui est assimilatum. Cum ergo ejus quod factum

* Psal. cv, 10.

fuerať ad imaginem, in hoc esset diversitas ab exemplari, quod hoc quidem esset natura immutabile, illud vero non sic se haberet, sed consisteret quidem per alterationem, ut jam diximus; omnino autem alteraretur, propterea quod imitaretur; alteratio autem est quidam motus, ab eo in quo est semper procedens ad alterum; duo sunt genera ejusmodi mutationis: unum quidem quod semper fit ad bonum, in quo statum non habet progressus, propterea quod nec comprehenditur quidem finis ejus quod transit; alterum autem ad contrarium, cujus substantia est in hoc quod non consistat. Boni enim, sicut prius dictum est, et contrarii repugnantia, talem inter se habet distinctionem, ut dicimus id quod est, ab eo quod non est tanquam adversum distingui, et substantiam a non substantia. Quoniam ergo fieri non potest, ut quod attinet ad mutabilem et alterabilem incitationem et motum, in se natura maneat immobilis; sed ad aliquid omnino liberum procedit arbitrium, boni desiderio naturaliter ipsum trahente ad motum. Bonum autem, aliud quidem vere est bonum secundum naturam; aliud autem non ejusmodi, sed habet quamdam boni visionem ac speciem. Eorum autem iudex est intelligentia intra nos collocata. Qua in re versamur in periculo, vel assequendi ejus quod vere est bonum; aut, si ab eo diverterimus, per aliquam ejus quod apparet deceptionem, dilabendi ad contrarium: cujusmodi quidpiam accidisse narrat externa fabula cani qui in aqua viderat umbram dinisisse, inbiantem autem cibi simulacro fame

CAPUT XXII.

Postquam ergo ejus quod est vere bonum desiderio mens fraudata, ad id quod non est, fuit delata, fraude consultoris et inventoris vitii persuasa esse bonum id quod bono est contrarium: neque enim dolus fuisset efficax, nisi vitii hamo escæ instar illita fuisset boni species: cum ergo homo voluntarie in hanc incidisset calamitatem, qui se per voluntatem vitæ inimico subjunxerat, quære nili simul omnia quæ conveniunt iis quæ de Deo sentiuntur, bonitatem, sapientiam, justitiam, potentiam, incorruptionem, et si quid est melioris significationis. Tanquam bonus ergo, movetur misericordia ejus qui ceciderat: et tanquam sapiens, non ignorat modum revocationis. Sapientiæ autem est, etiam ejus quod justum est, iudicium. Nemo enim insipientiæ veram tribuerit justitiam. Quidnam ergo est in his justum? Non aliqua tyrannica in eum qui nos possidebat uti auctoritate: neque summa vi rapiendo ab eo qui dominatum obtinebat, relinquere justæ defensionis aliquam occasio nem, ei qui per voluptatem hominem redegerat in servitutem. Quo modo enim qui pecunia suam vendiderunt libertatem, sunt servi emptorum, ut qui seipsum vendiderint; et nec ipsis nec ulli alii pro eis licet proclamare ad libertatem, etiamsi ingenui et honesto loco nati essent qui sua sponte ad hanc deveniunt calamitatem: si quis vtem curam

A κατ' εἰκόνα γενομένου πρὸς τὸ ἀρχέτυπον οὐσης, ἐν τῷ τὸ μὲν ἀτρεπτον εἶναι τῇ φύσει, τὸ δὲ μὴ οὕτως ἔχειν, ἀλλὰ δι' ἀλλοιούσεως μὲν ὑποστῆναι κατὰ τὸν ἀποδοθέντα λόγον· ἀλλοιούμενον δὲ πάντως, ἐν τῷ εἶναι μίμημα, ἡ δὲ ἀλλοίωσις κίνησις ἐστὶν εἰς ἑτερον ἀπὸ τοῦ ἐν ᾧ ἐστὶν εἰσαεῖ προϊούσα· δύο λέγει τῆς τοιαύτης εἰδὸς κινήσεως· τὸ μὲν πρὸς τὸ ἀγαθὸν αἰεὶ γιγνόμενον, ἐν ᾧ πρόδοδος στάσιν οὐκ ἔχει, διότι πέρας οὐδὲ τοῦ διεξοδευομένου καταλαμβάνεται. Τὸ δὲ πρὸς τὸ ἐναντίον, οὗ ὑπόστασις ἐν τῷ μὴ ὑφ' ἑαυτῇ εἶναι ἐστὶν. Ἡ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ ἐναντιώσις, καθὼς ἐμπροσθεν εἴρηται, τοιοῦτόν τινα νοῦν κατὰ τὴν διαστολήν ἔχει, καθάπερ φαμέν τῷ μὴ ὄντι τὸ ὄν ἀντιδιαρῆσθαι, καὶ τῇ ἀνυπαρξίᾳ τὴν ὑπαρξιν. Ἐπειδὴ τοίνυν κατὰ τὴν τρεπτὴν τε καὶ ἀλλοιωτὴν ὁρμὴν τε B καὶ κίνησιν, οὐκ ἐνδέχεται τὴν φύσιν ἀφ' ἑαυτῆς μένειν ἀκίνητον, ἀλλ' ἐπὶ τι πάντως ἡ προαίρεσις ἔσται, τῆς πρὸς τὸ καλὸν ἐπιθυμίας αὐτὴν ἐφελκομένης φυσικῶς εἰς κίνησιν. Καλὸν δὲ τὸ μὲν τι ἀληθῶς κατὰ τὴν φύσιν ἐστὶ· τὸ δὲ οὐ τοιοῦτον, ἀλλ' ἐπὶ νησιζόμενον τινὶ καλοῦ φαντασίᾳ. Κριτήριον δὲ τούτων ἐστὶν ὁ νοῦς ἐνδοθεν ἡμῖν ἐνδρυόμενος. Ἐν ᾧ κινδυνεύεται, ἡ τὸ ἐπιτυχεῖν τοῦ ὄντος καλοῦ, ἡ τὸ παρατραπέντας αὐτοῦ, διὰ τινος τῆς κατὰ τὸ φαινόμενον ἀπάτης ἐπὶ τῷ ἐναντίον ἡμᾶς ἀπορρῦσθαι· οἶόν τι παθεῖν ὁ ἔξω μὲν μῦθος φησὶν, ἀπὸ τοῦ ἰδοῦσαν ἐν τῷ ὕδατι τὴν κύνα πρὸς τὴν σκιάν οὗ διὰ στόματος ἔφερε, μεθεῖναι μὲν τὴν ἀληθὴ τροφήν, περιχανοῦσαν δὲ τὸ τῆς τροφῆς εἰδωλὸν ἐν λιμῷ γενέσθαι.

ejus quod in ore gestabat: nempe verum cibum laborasse.

C

ΚΕΦΑΛ. KB'.

Ἐπεὶ οὖν τῆς πρὸς τὸ ὄντως ἀγαθὸν ἐπιθυμίας διαψευθεὶς ὁ νοῦς, πρὸς τὸ μὴ ὄν παρηνέχθη, δι' ἀπάτης τοῦ τῆς κακίας συμβούλου τε καὶ εὐρετοῦ, καλὸν ἀναπαισθεῖς εἶναι τὸ τῷ καλῷ ἐναντίον. Οὐ γὰρ ἂν ἐνῆργησεν ἡ ἀπάτη, μὴ δολέματος δίκην τῷ τῆς κακίας ἀγκίστρῳ τῆς τοῦ καλοῦ φαντασίας περιπασθεῖσθαι. Ἐν ταύτῃ τοίνυν γεγονότος ἐκουσίως τῇ συμφορᾷ τοῦ ἀνθρώπου ἑαυτὸν δι' ἡδονῆς τῷ ἐχθρῷ τῆς ζωῆς ὑποζεύξαντος, πάντα μοι κατὰ τὸν αὐτὸν ἀναζητεῖ τὰ ταῖς θείαις ὑπολήψεσι πρέποντα, τὸ ἀγαθὸν, καὶ δίκαιον, καὶ δυνατόν, τὸ ἀφθαρτον καὶ εἴ τι τῆς κρείττονος σημασίας ἐστίν. Οὐκοῦν ὡς ἀγαθὸς οἶκτον λαμβάνει τοῦ διαπεπτωκότος, καὶ ὡς σοφὸς οὐκ ἄγνοεῖ τὸν τρόπον τῆς ἀνακλήσεως. Σοφίας D δ' ἂν εἴη, καὶ ἡ τοῦ δικαίου κρίσις. Οὐ γὰρ ἂν τις ἀφροσύνη τὴν ἀληθὴ δικαιοσύνην προσάψειεν. Τί οὖν ἐν τούτοις τὸ δίκαιον; Τὸ μὴ τυραννικῇ τινι χρησασθαι κατὰ τοῦ κατέχοντος ἡμᾶς αὐθεντία· μηδὲ τῷ περιόντῳ τῆς δυνάμεως ἀποσπάσαντα τοῦ κρατοῦντος καταλιπεῖν τινα δικαιολογίας ἀφορμὴν, τῷ δι' ἡδονῆς καταδουλωσαμένῳ τὸν ἄνθρωπον. Καθάπερ γὰρ οἱ χρημάτων τὴν ἑαυτῶν ἐλευθερίαν ἀποδόμνοι, δοῦλοι τῶν ὠνησαμένων εἰσὶν, αὐτοὶ πρατῆρες ἑαυτῶν καταστάντες· καὶ οὕτε αὐτοῖς, οὕτε ἄλλῳ τινι, ὑπὲρ ἐκείνων ἔσσει τὴν ἐλευθερίαν ἐπιδοῦσθαι, καὶ εὐπάρτιδες ὥσιν οἱ πρὸς τὴν συμφορὰν ταύτην αὐτομολήσαντες· εἰ δὲ τις κηδόμενος τοῦ ἀπεμολῆ-

θέντος βία κατὰ τοῦ ὠνησαμένου χρῶτο, ἄδικος εἶναι ὁρίζει τῷ νόμῳ κτηθέντα τυραννικῶς ἐξαιρούμενος· ἐξωνεῖσθαι δὲ πάλιν εἰ δοῦλοιο τῶν τοιούτων οὐδεὶς ὁ καλῶν νόμος ἐστὶ·

ΚΕΦΑΛ. ΚΓ'.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκουσίως ἡμῶν ἑαυτοῦς ἀπεμπολῶντων, ἔδει παρὰ τοῦ δι' ἀγαθότητα πάλιν ἡμᾶς εἰς ἐλευθερίαν ἐξαιρούμενου, μὴ τὸν τυραννικὸν, ἀλλὰ τὸν δίκαιον τρόπον ἐπινοηθῆναι τῆς ἀνακλήσεως. Οὗτος δὲ ἐστὶ τις τῶ ἐπικρατοῦντι ποιήσασθαι, πᾶν ὅπερ ἂν ἐθέλοι λύτρον ἀντὶ τοῦ κατεχομένου λαβεῖν. Τί τοίνυν εἰκὸς ἦν μᾶλλον τὸν κρατοῦντα λαβεῖν ἐλῆσθαι; Δυνατὸν ἐστὶ δι' ἀκολούθου στοχασμὸν τινα τῆς ἐπιθυμίας αὐτοῦ λαβεῖν. Εἴτα πρόδηλα γένοιτο ἡμῖν τῶν ζητουμένων τεκμήρια. Ὁ τοίνυν κατὰ τὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ συγγράμματος προαποδοθέντα λόγον, τῷ πρὸς τὸν εὐήμεροντα φθόνῳ πρὸς τὸ ἀγχιθὸν ἐπιμύσας, τὸν δὲ τῆς κακίας ζῶπον ἐν ἑαυτῷ γεννήσας; ἀρχὴν δὲ τῆς πρὸς τὰ χεῖρω ῥοπῆς καὶ ὑπέθεσιν καὶ οἰονεὶ μητέρα τῆς λοιπῆς κακίας τὴν φιλαρχίαν νοσήσας, τίνος ἂν ἀντηλλάξατο τὸν κατεχόμενον, εἰ μὴ δηλαδὴ τοῦ ὑψηλοτέρου καὶ μείζονος ἀνταλλάγματος, ὥς ἂν μᾶλλον ἑαυτοῦ τὸ κατὰ τὸν τύπον θρέψειε πάθος, τὰ μείζω τῶν ἐλαττόνων διαμειβόμενος; Ἀλλὰ μὴ ἐν τοῖς ἀπ' αἰῶνος ἱστορουμένοις ἐν οὐδενὶ συνεγνώκει τοιοῦτον οὐδὲν, οἷα καθεῖρα περὶ τὴν τότε φαινομένην κυοφορίαν ἀσυτρίαστον, καὶ γέννησιν ἀφθορον, καὶ θήλην ἐκ παρθενίας, καὶ ἀνωθεν ἐπιμαρτυρούσας τῷ ὑπερφυεῖ τῆς ἀξίας ἐκ τῶν ἀοράτων φωνάς; καὶ τῶν τῆς φύσεως ἀρβῶσσημάτων διόρθωσιν, ἀπραγμάτευτον τινα καὶ ψιλὴν ἐν ῥήματι μόνῃ καὶ ὁρμῇ τοῦ θελήματος παρ' αὐτοῦ γινόμενην, τὴν τε τῶν τεθνηκότων ἐπὶ τὸν βίον ἀνάλυσιν, καὶ τὴν κατὰ τῶν δαιμόνων φόβον, καὶ τῶν κατὰ τὸν ἀέρα παθῶν τὴν ἐξουσίαν, καὶ τὴν διὰ θαλάσσης πορείαν, οὐ διαχωρῶντος ἐφ' ἑκάτερα τοῦ πελάγους, καὶ τὸν πυθμένα γυμνοῦντος τοῖς παροδείοις κατὰ τὴν Μωσέως θαυματουργίαν, ἀλλ' ἄνω τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὕδατος ὑποχερουμένης τῇ βάσει, καὶ διὰ τῆς ἀσφαλοῦς ἀντιτυπίας ὑπερειδούσης τὸ ἔχνος, τὴν τε τῆς τροφῆς ὑπεροψίαν ἐφ' ὅσον βοῦλοιτο, καὶ τὰς ἐν ἐρημίᾳ δαψιλεῖς ἐστιάσεις τῶν ἐν πολλαῖς χιλιάσιν εὐωχουμένων· οἷς οὔτε οὐρανὸς ἐπέβρεε τὸ μάνα, οὔτε ἡ γῆ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς φύσιν σιτοποιοῦσα τὴν χρεῖαν ἐπλήρωσεν· ἀλλ' ἐκ τῶν ἀρρήτων ταμείων τῆς θεας δυνάμεως ἡ φιλοτιμία προσέει, ἔτοιμος ἄρτος ταῖς χερσὶ τῶν διακονούντων ἐνγεωργούμενος, καὶ διὰ τοῦ κόρου τῶν ἐσθιόντων πλείων γινόμενος, ἥ τε διὰ τῶν ἰχθύων ὀψοφαγία, οὐ θαλάσσης αὐτοῦ πρὸς τὴν χρεῖαν συνεισφορῶσης, ἀλλὰ τοῦ καὶ τῇ θαλάσῃ τὸ γένος τῶν ἰχθύων κατασπείραντος. Καὶ πῶς ἂν τις τὸ καθ' ἕκαστον τῶν εὐαγγελικῶν διεξίη; θαυμάτων; Ταύτην τοίνυν τὴν δύναμιν καθορῶν ὁ ἐχθρὸς ἐν ἐκείνῳ, πλείον τοῦ κατεχομένου τὸ προκειμένον εἶδεν ἐν τῷ συναλλάγματι· τοῦτο χάριν αὐτὸν αἰρεῖται λύτρον τῶν ἐν τῇ τοῦ θανάτου φρουρᾷ καθεργαζόμενων γενέσθαι. Ἀλλὰ μὴ ἀμήχανον ἦν γυμνῇ προσδεδέχαι τῇ τοῦ θεοῦ φαντασίᾳ, μὴ σαρκὸς τινα μοῖραν ἐν αὐτῷ

A gerens ejus qui fuit venditus, vi utatur adversus emptorem, injustus esse videbitur, qui eum qui lege est acquisitus, vi eripit; sed si quispiam velit eum redimere, nulla est lex quæ id vetet:

CAPUT XXIII.

• Eodem modo cum nos ipsos nostra sponte vendiderimus, oportebat ab eo qui propter bonitatem nos in libertatem rursus erat restitutus, non aliquem tyrannicum, sed justum excogitari modum revocationis. Is autem est, dare quodcumque velit pretium redemptionis pro eo quem possidet. Quid ergo est verisimile, magis velle accipere eum qui habet dominatum? Possumus per consequentiam capere aliquam conjecturam ejus cupiditatis, si sint nobis manifesta signa eorum quæ quæruntur. Qui ergo, ut fuit prius explicatum in initio libri, propter invidiam in eum conceptam, cujus res erant secundæ, ad bonum clausit oculos, in seipso autem genuit tenebras vitii, et imperandi laborans cupiditate, quæ est veluti initium et fundamentum ad deteriora propensionis, et veluti mater cæterorum vitiorum, quoniam pretio commutaret eum quem possidebat, nisi quod esset longe maximum, majora accipiendo pro minoribus, ut magis aleret suam superbix affectionem? Atqui in iis quæ a prioribus sæculis aut narrata, aut litteris mandata fuerant, intelligebat nihil fuisse tale, quale videbat in eo qui nunc apparebat, nempe conceptionem absque ulla cum viro conjunctione, et ortum absque ulla corruptione, et lactantem feminam ex virginitate, et voces e superis testantes admirabilem ejus dignitatem, cum nihil tamen caderet sub aspectum, naturæ morborum et ægritudinum correctionem accurationem, quæ ab eo fiebat citra ullum negotium, soloque verbo et nutu ac momento voluntatis, et eorum qui e vita excesserant, vitæ restitutionem, et dæmonum terrorem, potestatemque in affectiones aeris, et per mare ingressum, utrinque mari non discedente, et iis qui transibant fundum aperiente, congruenter ei miraculo quod factum est a Moyse, sed maris superficie ad ingrediendum tanquam solidam terram præbente, et stabili ac resistente duritie vestigia firmante, et alimenti quantam vellet elargitionem, lautaque et splendida convivia in solitudine, multis millibus ibi opipare tractatis; quibus neque cælum pluit manna, neque terra secundum suam naturam frumentum producens, id quod eis erat opus suppeditabat: sed ex ineffabilibus divinæ potentix promptuariis procedebat liberalitas, panis paratus, eorum qui imparteiebantur tanquam agricolarum manibus elaboratus, et per eorum qui vescebantur satietatem multiplicatus, et piscium obsonium, cum eis mare nihil conferret ad usum, sed is qui etiam piscium genus in mari seminaverat. Quomodo autem enumeravit quispiam singula miracula evangelica? Hanc ergo vim in illo cernens inimicus, vidit in permutatione plus esse emolumenti, quam in eo quod possidebat. Ea de causa cum mavult fieri

pretium redemptionis eorum qui in carcere mortis erant inclusi. Sed fieri non poterat ut Dei nudam aspiceret speciem, nisi aliquam in eo carnis, quam jam olim ob peccatum in vinculis habebat, portionem animadverteret. Idcirco carne divinitas obumbrata est, ut ad id intuens quod secum fuit educatum et est sibi cognatum, non timeretur appropinquatione excellentis virtutis; et considerata quæ sensim per miracula magis ac magis resplendebat potentia, existimaret id quod apparuit magis esse: concupiscendum quam formidabile. Vides quemadmodum cum iustitia conjuncta sit bonitas, et sapientia non sit ab eis separata. Quod enim per indumentum corporis excogitavit, ut capi posset divina virtus, ne pro nobis suscepta dispensatio impediretur metu sublimitatis, omnino simul ostendit, nempe bonitatem, sapientiam et iustitiam. Voluisse enim dare salutem, est testimonium bonitatis. Quod autem tanquam ex contractu fecit redemptionem, ejus qui tenebatur dominatu ostendit iustitiam. Quod autem id quod capi non poterat, subtiliter excogitans effecit ut capi posset ab inimico, id aperte summam arguit sapientiam.

CAPUT XXIV.

Sed est consentaneum eum qui attendit eorum quæ dicta fuerunt consequentiam, quærere ubinam in iis quæ diximus, cernatur potentia Divinitatis, et ubi incorruptio divinæ potentiae. Ut igitur hæc quoque reddantur evidentiæ, consideremus ea quæ deinceps sequuntur ex mysterio, in quibus maxime ostenditur cum benignitate temperata potentia. Atque primum quidem, quod omnipotens natura potuerit descendere ad humilitatem humanitatis, id potestatem magis ostendit, quam magna et quæ naturam superant miracula. Nam quod magnum quidpiam et excelsum effectum sit a divina virtute, est quodammodo secundum naturam et consentaneum. Neque novum et admirabile quidpiam auribus attulerit, quod dicitur, universam quæ est in mundo creaturam, et quidquid extra ea quæ cernuntur, comprehenditur, Dei virtute constitisse, ejus voluntate, ut ei visum est, deducta ad essentiam. Ad id autem quod est humile et abjectum descensus, est quædam insignis et redundans copia potestatis, quæ minime impeditur in iis quæ sunt præter naturam. Quo modo enim ignis essentiae est proprium ferri sursum; neque in flamma quidquam est admirandum quod sit naturaliter; sed si eam instar gravium corporum videat deorsum tendere, ejus rei ducitur admiratione, nempe quonam modo ignis esse ignis perseveret, et in modo motus excedat naturam, tendens deorsum: ita etiam divinam et supereminentem potentiam, neque cælorum magnitudo, neque luminarium splendor, neque universi ornatus, neque rerum naturalium perpetua administratio tantum ostendit, quantum quod se demiserit ad imbecillitatem nostræ naturæ: nempe quomodo, cum excelsum exstiterit, in humili et abjecto id cernitur, nec descendit altitudo: quomodo humanitas connexa divinæ naturæ, et hoc sit, et est illud. Cum enim, sicut prius dictum est, non

θεωρήσαντα, ἣν ἤδη διὰ τῆς ἀμαρτίας χειρῶτο. Διὰ τοῦτο περιεκαλύπται τῇ σαρκὶ ἡ θεότης, ὡς ἂν πρὸς τὸ σύντροφόν τε καὶ συγγενὲς αὐτῷ βλέπων, μὴ πτοηθεῖη τὸν προσεγγισμὸν τῆς ὑπερέχουσας δυνάμεως· καὶ τὴν ἡμέρα διὰ τῶν θαυμάτων ἐπὶ τὸ μείζον διαλάμπουσιν δυνάμιν κατανοήσας, ἐπιθυμητὸν μᾶλλον ἢ φοβερὸν τὸ φανὲν εἶναι νομίσῃ. Ὅρῃς ὅπως τὸ ἀγαθὸν τῷ δικαίῳ συνέζευκται, καὶ τὸ σοφὸν τούτων οὐκ ἀποκρίνεται. Τὸ γὰρ διὰ τῆς τοῦ σώματος περιβολῆς χωρητὴν τὴν θεῖαν δυνάμιν ἐπινοῆσαι γενέσθαι, ὡς ἂν ἡ ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομία μὴ παραποδισθεῖ τῷ φόβῳ τῆς ὑψηλῆς ἐμφανείας, πάντως κατὰ ταύτῃ τὴν ἀπόδειξιν ἔχει, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ σοφοῦ, τοῦ δικαίου. Τὸ μὲν γὰρ ἐθέλῃ σῶσαι, τῆς ἀγαθότητός ἐστι μαρτυρία· τὸ δὲ συναλλαγματικὴν ποιήσασθαι τὴν τοῦ κρατουμένου λύτρωσιν, τὸ δίκαιον δείκνυσι· τὸ δὲ χωρητὸν δι' ἐπινοίας ποιῆσαι τῷ ἔχθρῳ τὸ ἀχώρητον, τῆς ἀνωτάτω συμφίας τὴν ἀπόδειξιν ἔχει.

ΚΕΦΑΛ. ΚΑ'.

Ἄλλ' ἐπιζητεῖν εἰκὸς τὸν τῇ ἀκολουθείᾳ τῶν εἰρημένων προσέχοντα, ποῦ τὸ δυνατόν τῆς θεότητος, ποῦ ἡ ἀφθαρσία τῆς θείας δυνάμεως ἐν τοῖς εἰρημένοις ὁρᾶται. Ἵνα τοίνυν καὶ ταῦτα γένηται καταφανῆ, τὰ ἐφεξῆς τοῦ μυστηρίου διασκοπήσωμεν, ἐν οἷς μάλιστα δεικνύται συγκεκραμένη τῇ φιλανθρωπίᾳ ἡ δύναμις. Πρῶτον μὲν οὖν τὸ τὴν παντοδύναμον φύσιν πρὸς τὸ ταπεινὸν τῆς ἀνθρωπότητος καταβῆναι ἰσχύσαι, πλεονα τὴν ἀπόδειξιν τῆς δυνάμεως ἔχει, ἥ τὰ μέγα τε καὶ ὑπερφυῆ τῶν θαυμάτων. Τὸ μὲν γὰρ μέγα τι καὶ ὑψηλὸν ἐξεργασθῆναι παρὰ τῆς θείας δυνάμεως, κατὰ φύσιν πῶς ἐστὶ καὶ ἀκόλουθον. Καὶ οὐκ ἂν τινα ξενισμὸν ἐπάγοι τῇ ἀκοῇ τὸ λέγειν πᾶσαν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ κτίσιν, καὶ πᾶν ὅ τι περ ἂν ἔξω τῶν φαινομένων καταλαμβάνεται ἐν τῇ Θεοῦ δυνάμει συστήναι, αὐτοῦ τοῦ θελήματος πρὸς τὸ δοκοῦν οὐσιωθέντος. Ἡ δὲ πρὸς ταπεινὸν ἀβάθος, περιουσία τίς ἐστι τῆς δυνάμεως, οὐδὲν ἐν τοῖς παρὰ φύσιν κωλυμένῃς. Ὡς γὰρ ἰδὼν ἐστὶ τῆς τοῦ πυρὸς οὐσίας ἡ ἐπὶ τὸ ἄνω φορὰ, καὶ οὐκ ἂν τις θαύματος ἄξιον ἐπὶ τῆς φλογὸς ἡγεῖτο τὸ φυσικῶς ἐνεργούμενον· εἰ δὲ βέουσαν ἐπὶ τὸ κάτω κατ' ὁμοιότητα τῶν ἐμβριθῶν σωμάτων ἴδοι τὴν φλόγα, τὸ τοιοῦτον ἐν θαύματι ποιεῖται, πῶς τὸ πῦρ διαμένει πῦρ ὄν, καὶ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς κινήσεως ἐκβαίνει τὴν φύσιν, ἐπὶ τὸ κάτω φερόμενον· οὕτως καὶ τὴν θεῖαν τε καὶ ὑπερέχουσαν δυνάμιν, οὐκ οὐρανῶν μεγέθει καὶ φωστήρων αὐγαί, καὶ ἡ τοῦ παντός διακόσμησις, καὶ ἡ διηνεχὴς τῶν ὄντων οἰκονομία τοσοῦτον, ὅσον ἡ ἐπὶ τὸ ἀσθενὲς τῆς φύσεως ἡμῶν συγκατάβασις δείκνυσιν· πῶς τὸ ὑψηλὸν ἐν τῷ ταπεινῷ καθορᾶται, καὶ οὐ καταβαίνει τὸ ὕψος· πῶς Θεότης ἀνθρωπίνῃ συμπλακείσα φύσει, καὶ τοῦτο γίνεται καὶ ἐκείνῳ ἐστίν. Ἐπειδὴ γὰρ, καθὼς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἰρηται, φύσιν οὐκ εἶχεν ἡ ἐναντία δύναμις, ἀκράτῃ προσμείζαι τῇ τοῦ Θεοῦ παρουσίᾳ, καὶ γυμνὴν ὑποστήναι αὐτοῦ τὴν ἐμφάνειαν· ὡς ἂν εὐληπτον γένοιτο τῷ ἐπιζητοῦντι ὑπὲρ ἡμῶν τὸ ἀντάλ-

λαγμα, τῷ προκαλύμματι τῆς φύσεως ἡμῶν ἐνεκρύ-
φθη τὸ Θεῖον, ἵνα κατὰ τοὺς λήχνους τῶν ἰχθύων τῷ δε-
λέατι τῆς σαρκὸς συναποσπασθῇ τὸ ἀγκιστρον τῆς Θεό-
τητος· καὶ οὕτω τῆς ζωῆς τῷ θανάτῳ εἰσοικισθῆσιν,
καὶ τῷ σκότει τοῦ φωτὸς ἐμφανέντος, ἐξαφανισθ[ῇτω]
τῷ φωτὶ καὶ τῇ ζωῇ τὸ κατὰ τὸ ἐναντίον νοούμενον.
Οὐ γὰρ ἔχει φύσιν, οὔτε σκότος διαμένειν ἐν φωτὶς
παρουσίᾳ, οὔτε θάνατον εἶναι ζωῆς ἐνεργουμένης. Οὐκ-
ῶν ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ μυστηρίου τὴν ἀκλουθίαν
ἀναλαβόντες, ἐντελῇ ποιησόμεθα τὴν ἀπολογίαν πρὸς
τοὺς κατηγοροῦντας τῆς θείας οἰκονομίας, οὗτο χάριν
δι' ἐαυτῆς ἡ Θεότης τὴν ἀνθρωπίνην οὐ κατεργάζεται
σωτηρίαν. Δεῖ γὰρ διὰ πάντων τὸ Θεῖον ἐν ταῖς πρε-
πούσαις ὑπολήψεσιν εἶναι· μὴ τὸ μὲν ὑψηλῶς ἐπ'
αὐτοῦ νοεῖσθαι, τὸ δὲ τῆς θεοπροποῦς ἀξίας ἐκβάλλε-
σθαι· ἀλλὰ πᾶν ὑψηλὸν καὶ εὐσεβὲς νόημα δεῖ πάντως
ἐπὶ Θεοῦ πιστεῦσθαι, καὶ συνηρτῆσθαι δι' ἀκολου-
θίας τῷ ἐτέρῳ τὸ ἕτερον. Δέδεικται τοίνυν τὸ ἀγαθόν,
τὸ σοφόν, τὸ δίκαιον, τὸ δυνατὸν, τὸ φοβρὰς ἀνεπίδε-
κτον, πάντα τῷ λόγῳ τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκονομίας ἐπι-
δεικνύμενα. Ἡ ἀγαθότης ἐν τῷ προεἰσθαι σῶσαι τὸν
ἀπολωλὸτα καταλαμβάνεται. Ἡ σοφία καὶ ἡ δικαιο-
σύνη, ἐν τῷ τρόπῳ τῆς σωτηρίας ἡμῶν διεδείχθη. Ἡ
δύναμις ἐν τῷ γενέσθαι μὲν αὐτὸν ἐν ὁμοιώματι
ἀνθρώπου καὶ σχηματῇ κατὰ τὸ ταπεινὸν τῆς φύσεως
ἡμῶν, καὶ ἐλπισθῆναι δύνασθαι αὐτὸν καθ' ὁμοιότητα
τῶν ἀνθρώπων τῷ θανάτῳ ἐγκρατηθῆναι· γενόμενον δὲ,
τὸ οἰκεῖον ἐαυτῷ κατὰ φύσιν ἐργάσασθαι. Οἰκεῖον δὲ
φωτὶ μὲν ὁ ἀφανισμὸς τοῦ σκότους, ζωῇ δὲ ἡ τοῦ θά-
νατου καθάρσεις. Ἐπεὶ οὖν τῆς εὐθείας ὁδοῦ κατε-
ρχόμενοι τὸ κατ' ἀρχὰς τῆς ζωῆς ἐξετράπημεν,
καὶ τῷ θανάτῳ ἐγκατηνέχθημεν· τί τοῦ εἰκότος ἔξω
παρὰ τοῦ μυστηρίου μανθάνομεν, εἰ ἡ καθαρότης
τῶν ἐξ ἁμαρτίας μολυνθέντων ἐφάπτεται, καὶ ἡ ζωὴ
τῶν τεθνηκότων, καὶ ἡ ὁδηγία τῶν πεπλανημένων,
ὥς ἂν ὁ τε μολυσμὸς καθαρωθῇ, καὶ ἡ πλάνη θερα-
πευθῇ, καὶ εἰς τὴν ζωὴν τὸ τεθνηκὸς ἐπανεέλθοι;

ΚΕΦΑΛ. ΚΕ΄.

Τὸ δὲ ἐν τῇ φύσει ἡμῶν γενέσθαι τὴν Θεότητα, τοῖς
μὴ λίαν μικροψύχοις κατανοοῦσι τὰ ἥντα, οὐδένα ἂν
ἐκ τοῦ εὐλόγου ξενισμὸν ἐπαγάγοι. Τίς γὰρ οὕτω
ἰήκιος τὴν ψυχὴν, ὥς εἰς τὸ πᾶν ἀποβλέπων μὴ ἐν
παντὶ πιστεῦειν εἶναι τὸ Θεῖον, καὶ ἐνδύον μὲν καὶ
περιέχον καὶ ἐγκαθήμενον; Τοῦ γὰρ ὄντος ἐξήπται
τὰ πάντα, καὶ οὐκ ἔνεστιν εἶναι τι, μὴ ἐν τῷ ὄντι τὸ
εἶναι ἔχον. Εἰ οὖν ἐν αὐτῷ τὰ πάντα, καὶ ἐν πᾶσιν
ἐκεῖνο· τί ἐπαισχύνονται ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ μυστη-
ρίου τὸν Θεὸν ἐν ἀνθρώποις γεγενῆσθαι διδάσκοντος,
τὸν οὐδὲ νῦν ἔξω τῶν ἀνθρώπων εἶναι πεπιστευμέ-
νον; Εἰ γὰρ καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐν ἡμῖν τοῦ Θεοῦ
παρουσίας, οὐκ αὐτὸς οὗτος ἐκεῖν· ἀλλ' οὖν τὸ ἐν
ἡμῖν εἶναι, καὶ νῦν καὶ τότε κατὰ τὸ ἴσον διωμολόγη-
ται. Νῦν μὲν οὖν ἐγκέχραται ἡμῖν ὁ συνέχων ἐν τῷ
εἶναι· τὴν φύσιν· τότε δὲ κατεμίχθη πρὸς τὸ ἡμέτερον,
ἵνα τῇ πρὸς τὸ Θεῖον ἐπιμιξίᾳ γίνηται Θεῖον, ἐξαίρεθὲν
τοῦ θανάτου, καὶ τῆς τοῦ ἀντικειμένου τυραννίδος ἔξω

A esset ea natura potestatis contrariæ, ut admisce-
retur meræ Dei præsentia, et ferret nudam ejus
apparitionem, ut ab eo qui poscebat facile pro
nobis accipi posset pretium in permutatione, na-
turæ nostræ integumento celata fuit divinitas; ut
instar piscium gulosorum cum esca carnis simul
attraheretur hamus divinitatis; et sic vita ad mor-
tem introducta, et luce apparente in tenebris, luce
et vita deleteretur id quod eis contrarium intelli-
gitur. Neque enim ea est natura tenebrarum, ut
luce præsentē permaneant: neque mortis, ut sit
vita operante. In summam itaque redacta mysterii
consequentia, perfectam faciemus defensionem ad-
versus eos qui accusant divinam dispensationem,
nempe quam de causa Divinitas humanam per
se non efficit salutem. Oportet enim in omnibus
ea de Deo sentiri et existimari quæ Deum decent;
et non hoc quidem excelsē et sublimiter de eo in-
telligi, illud autem repelli ab ea quæ Deo con-
venit dignitate; sed omnem excelsam ac piam intel-
ligentiam oportet omnino in Deo credi, et per con-
sequentiam unum pendere ab altero. Ostensum
ergo est bonitatem, sapientiam, justitiam, poten-
tiam, et incorruptionem evidenter monstrari in ra-
tione nostræ carnis a Deo susceptæ dispensationis.
Bonitas in hoc comprehenditur, quod voluerit ser-
vare eum qui perierat. In modo salutis nostræ
ostensa est sapientia et justitia. Potentia autem in
eo, quod ipse quidem factus sit in similitudine et
figura hominis, convenienter naturæ nostræ hu-
militati; et spes fuerit ipsum ad hominum simili-
tudinē morte posse teneri. Cum autem factus es-
set, id fecerit quod erat sibi proprium ac conve-
niens secundum naturam. Est autem luci quidem
propriū ac conveniens, ut deleat tenebras, vitæ
autem, ut mortem perdat. Quia ergo aberrantes a
recta via ab initio a vita aversi, et ad mortem de-
lati sumus, quid a mysterio discimus quod sit remotum a probabilitate, et non consentaneum, si puritas
eos tangit, qui a peccatis sunt inquinati; et vita mortuos, et via eos qui aberraverunt, ut et purgentur
sordes, et ab errore cessetur, et quod erat mortuum ad vitam revertatur?

CAPUT XXV.

Quod autem in nostra exstiterit natura Divinitas,
illis qui non pusillo et abjecto animo ea quæ sunt
considerant, id nequaquam dictu novum videbitur
et alienum. Quis est enim adeo puerili animo et
ingenio, ut ad universitatem aspiciens, in univer-
sitate non credat esse Deum, eam induentem et
continentem, et ei insidentem? Ab eo enim quod
est, pendent omnia, nec fieri potest ut sit aliquid,
quod in eo quod est, non habeat essentiam. Si
ergo in eo sunt omnia, et illud est in omnibus
cur eos pudet quod mysterium in dispensatione
doceat Deum exstiterit inter homines, qui ne nunc
quidem creditur esse extra hominem? Nam etsi
modus Dei inter nos præsentia, non est hic idem
qui ille; attamen quod sit in nobis ex æquo, nunc,
et tunc plane constat. Atque nunc quidem est in
nobis contemperatus, qui naturam continet in
essentia; tunc autem cum nostra natura immista

fuit Divinitas; et in ea nostræ naturæ cum divina commistione, nostra effecta est divina, ut quæ a morte sit exempla, et ab adversarii erepta tyrannide. Illius enim a morte reversio, existit mortali

γενόμενον. Ἡ γὰρ ἐκείνου ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐπάνοδος, ἀρχὴ τῶν θνητῶν γένει τῆς εἰς τὴν ἀθάνατον ζωῆν ἐπανόδου γίγνεται.

generi principium reversionis ad vitam immortalē.

CAPUT XXVI.

Sed in examinanda forte justitia et sapientia, quæ consideratur in hac dispensatione, adducitur fortasse quispiam, ut existimet fraude hanc viam et rationem a Deo pro nobis fuisse excogitatam. Quod enim non nuda Divinitate, sed tecta ab humana natura, Deus ab inimico ignoratus, in eum qui dominatum obtinebat, se insinuaverit, est quodammodo dolus quidam et circumscriptio, cum sit proprium eorum qui decipiunt, ad aliud convertere spem eorum, quibus struunt insidiæ, et aliud efficere quam quod fuit speratum. Sed qui aspicit ad veritatem, hoc quoque assentietur omnium maxime esse justitiæ et sapientiæ. Nam justus quidem est pro meritis unicuique tribuere. Sapientis autem neque justum avertere, neque bonum benignitatis scopum separare a iudicio quod sit ex justitia, sed apte et congruenter utraque inter se conjungere, justitiæ quidem tribuendo, quod datur pro meritis; bonitati autem, quod non recedatur a scopo benignitatis. Consideremus igitur annon hæc ambo considerentur in iis quæ facta sunt. Nam par pari pro meritis referre, per quod vicissim decipitur deceptor, ostendit justitiam. Ejus autem quod sit scopus, est testimonium bonitatis ejus qui operatur. Nam justitiæ quidem est proprium unicuique illa tribuere, cujus principia et causas prius jecerat; quomodo terra convenienter seminibus quæ in eam jacta sunt, fructus reddit. Sapientiæ autem est, in modo reddendi similia ab eo quod est melius non discedere. Quo modo enim cibo pharmacum similiter admiscet, et qui insidiatur, et qui ei medetur qui appetitus fuit insidiis: sed ille quidem venenum præbet letiferum, hic autem veneni præbet medicamentum, et modus curationis minime corrumpit scopum conferendi beneficii; nam etsi ab utrisque in alimento fiat mistiō pharmaci, scopum tamen et institutum aspicientes, hunc quidem laudamus, illum autem odimus et aversamur: ita hic quoque, ratione quidem justitiæ illa recipit deceptor, quorum semina suo libero jecerat arbitrio. Nam ipse quoque decipitur objecta hominis specie, qui esca voluptatis hominem prius deceperat. Eorum autem quæ sunt, scopus et institutum habet mutationem ad id quod est melius. Nam ille quidem fraude usus est ad perimendam naturam; hic autem simul, et justus, et bonus, et sapiens, excogitam adhibuit deceptionem ad salutem ejus qui perierat, per hæc beneficio afficiens non solum eum qui perierat, sed eum quoque qui nobis attulerat interitum. Nam ex eo quod vitæ quidem mors appropinquavit, luci autem tenebræ, interitus autem incorruptioni, deletur quidem id quod est deterius, et ad id quod

ΚΕΦΑΛ. ΚΖ'.

ἄλλ' ἴσως τις ἐν τῇ τῆς δικαιοσύνης ἐξετάσει καὶ σοφίας τῆς κατὰ τὴν οἰκονομίαν ταύτην θεωρουμένης, ἐνάγεται πρὸς τὸ νομίσαι ἀπάτην τινὰ τοιαύτην μέθοδον ἐπινενοῆσθαι ὑπὲρ ἡμῶν τῷ Θεῷ. Τὸ γὰρ οὐ γυμνῇ τῇ θεότῃ, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κεκαλυμμένη, ἀγνοηθέντα παρὰ τοῦ Ἐχθροῦ τὸν Θεὸν, ἐντὸς τοῦ κρατοῦντος γενέσθαι, ἀπάτη τις ἐστὶ τρόπον τινὰ καὶ παραλογισμὸς, ἐπεὶ περ ἴδιον τῶν ἀπατώντων ἐστὶ, τὸ πρὸς ἕτερον τὰς τῶν ἐπιδουλευομένων ἐλπίδας τρέπειν, καὶ ἄλλο παρὰ τὸ ἐλπισθὲν κατ' ἐργάζεσθαι· ἀλλ' ὁ πρὸς τὴν ἀλήθειαν βλέπων, πάντων μάλιστα καὶ τοῦτο τῆς δικαιοσύνης τε καὶ τῆς σοφίας εἶναι συνθήσεται. Δικαίου μὲν γὰρ ἐστὶ, τὸ κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ νέμειν· σοφοῦ δὲ τὸ μήτε παρατρέπειν τὸ δίκαιον, μήτε τὸν ἀγαθὸν τῆς φιλανθρωπίας σκοπὸν ἀποχωρίζειν τῆς κατὰ τὸ δίκαιον κρίσεως, ἀλλὰ συνάπτειν ἀλλήλοις εὐμηχάνως ἀμφοτέρω, τῇ μὲν δικαιοσύνῃ, τὸ κατ' ἀξίαν ἀντιδιδόντα· τῇ δὲ ἀγαθότητι, τοῦ σκοποῦ τῆς φιλανθρωπίας οὐκ ἐξιστάμενον. Σκοπήσωμεν τοίνυν εἰ μὴ τὰ δύο ταῦτα τοῖς γεγονόσι ἐνθεωρεῖται. Ἡ μὲν γὰρ τοῦ κατ' ἀξίαν ἀντιδόσης, δι' ἧς ὁ ἀπάτεων ἀνταπατάται, τὸ δίκαιον δεῖκνυσιν· ὁ δὲ σκοπὸς τοῦ γιγνομένου, μαρτυρία τῆς τοῦ ἐνεργούντος ἀγαθότητος γίγνεται. Ἰδίον μὲν γὰρ τῆς δικαιοσύνης, τὸ ἐκεῖνα νέμειν ἐκάστῳ, ὃν τις τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας προκατεβάλετο· ὥσπερ ἡ γῆ κατὰ τὰ γένη τῶν καταβληθέντων σπερμάτων, καὶ τοὺς καρποὺς ἀναδίδωσι. Σοφίας δὲ τὸ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς τῶν ὁμοίων ἀντιδόσεως μὴ ἐκπεσεῖν τοῦ βελτίονος. Ὡς περ γὰρ τῷ ἐδέσματι ὁμοίως παραμίσγει τὸ φάρμακον, καὶ ὁ ἐπιβουλεύων, καὶ ὁ τὸν ἐπιβουλεύθεντα ἰόμενος· ἀλλ' ὁ μὲν τὸ δηλητήριον, ὁ δὲ τὸ τοῦ δηλητηρίου ἀλεξίτηριον· καὶ οὐδὲν ὁ τρόπος τῆς θεραπείας, τὸν σκοπὸν τῆς εὐεργεσίας διελυμήνατο· εἰ γὰρ καὶ παρ' ἀμφοτέρων φαρμάκου μίξις ἐν τροφῇ γίγνεται, ἀλλὰ πρὸς τὸν σκοπὸν ἀποβλέψαντες, τὸν μὲν ἐπαινούμεν, τὸν δὲ χαλεπαίνομεν· οὕτω καὶ ἐνταῦθα, τῷ μὲν κατὰ τὸ δίκαιον λόγῳ, ἐκεῖνα ὁ ἀπάτεων ἀντιλαμβάνει, ὃν τὰ σπέρματα διὰ τῆς ἰδίας προαιρέσεως κατεβάλετο. Ἀπατάται γὰρ καὶ αὐτὸς τῷ τοῦ ἀνθρώπου προβλήματι, ὁ προπατήσας τὸν ἄνθρωπον τῷ τῆς ἡδονῆς δολέασματι. Ὁ δὲ σκοπὸς τῶν γιγνομένων ἐπὶ τὸ κρεῖττον τὴν παραλλαγὴν ἔχει. Ὁ μὲν γὰρ ἐπὶ διαφθορᾷ τῆς φύσεως τὴν ἀπάτην ἐνήργησεν· ὁ δὲ δίκαιος ἅμα, καὶ ἀγαθός, καὶ σοφός, ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ καταφθαρέντος τῇ ἐπινοίᾳ τῆς ἀπάτης ἐχρήσατο, οὐ μόνον τὸν ἀπολωλότα διὰ τούτων εὐεργετῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν ἀπώλειαν καθ' ἡμῶν ἐνεργήσαντα. Ἐκ γὰρ τοῦ προσεγγίσει τῇ ζωῇ μὲν τὸν θάνατον, τῷ φωτὶ δὲ τὸ σκότος, τῇ ἀφθαρσίᾳ δὲ τὴν φθορὰν· ἀφανισμὸς μὲν τοῦ χείρονος γίγνεται, καὶ εἰς τὸ μὴ ὂν μεταχώρησις· ὠφέλεια δὲ τοῦ ἀπὸ τούτων καθαιρομένου κα-

θάπερ γὰρ τῆς ἀτιμοτέρας ὕλης τῷ χρυσῷ καταμι-
χθείσης, τῇ διὰ τοῦ πυρὸς δαπάνῃ τὸ ἀλλότριον τε καὶ
ἀπόδητον οἱ θεραπευταὶ τοῦ χρυσοῦ καταναλῶσαν-
τες, πάλιν ἐπανάγουσι πρὸς τὴν κατὰ φύσιν λαμπη-
δὸνα τὴν προτιμωτέραν ὕλην· οὐκ ἄπνοος μέντοι γί-
νεται ἡ διάκρισις, χρόνῳ τοῦ πυρὸς τῇ ἀναλωτικῇ
δυνάμει τὸ νόθον ἐξαφανίζοντος, πλὴν ἀλλὰ θεραπεία
τις ἐστὶ τοῦ χρυσοῦ, τὸ ἐκτακῆναι παρ' αὐτῷ, τὸ
ἐπὶ λύμῃ τοῦ καλοῦ ἐγκείμενον· κατὰ τὸν αὐτὸν τρό-
πον θανάτου καὶ φθορᾶς, καὶ σκότους, καὶ εἴ τι κα-
κίας ἐκγονον, τῷ εὐρετῇ τοῦ κακοῦ περιφύοντων, ὁ
προσεγγισμὸς τῆς θείας δυνάμεως πυρὸς δίκην ἀφα-
νισμὸν τοῦ παρὰ φύσιν κατεργασάμενος, εὐεργετῇ
τῇ ἀφθαρσίᾳ τὴν φύσιν, καὶ ἐπίπνοος ἡ διάκρισις ἤ.
Οὐκοῦν οὐδ' ἂν παρ' αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου μὴ εἶναι
δίκαιον τε καὶ σωτήριον τὸ γεγονὸς ἀμφιβάλλοιτο, εἴπερ
εἰς αἰσθησὶν τῆς εὐεργεσίας ἔλθοι. Νυνὶ γὰρ καθάπερ
οἱ ἐπὶ θεραπείᾳ τετιμένοντες καὶ καίόμενοι χαλεπαί-
νουσι τοῖς θεραπεύουσι, τῇ ὁδύνῃ τῆς τομῆς δριμυ-
σόμενοι· εἰ δὲ τὸ ὑγιαίνειν διὰ τοῦτου προσηγνέτω,
καὶ ἡ τῆς καύσεως ἀλγηδὼν παρέλθοι, χάριν εἰσονται
τοῖς τὴν θεραπείαν ἐπ' αὐτοὺς ἐνεργήσας· κατὰ τὸν
αὐτὸν τρόπον ταῖς μακραῖς περιόδοις ἐξαιρεθέντος
τοῦ κακοῦ τῆς φύσεως, τοῦ νῦν αὐτοῖς καταμι-
χθέντος καὶ συμφυέντος, ἐπειδὴν ἡ εἰς τὸ ἀρχαῖον
ἀποκατάστασις τῶν νῦν ἐν κακίᾳ κειμένων γένηται,
ὁμόζωνος εὐχαριστία παρὰ πάσης ἔσται τῆς κτίσεως,
καὶ τῶν ἐν τῇ καθάρσει κεκολασμένων, καὶ τῶν μηδὲ
τὴν ἀρχὴν ἐπιθετηθέντων καθάρσεως. Ταῦτα καὶ τὰ
τοιζῶτα παραδίδωσι τὸ μέγα μυστήριον τῆς θείας
ἐνανθρωπήσεως. Δι' ὧν γὰρ κατεμίχθη τῇ ἀνθρωπό-
τητι, διὰ πάντων τῶν τῆς φύσεως ιδιωμάτων γενό-
μενος, γενέσεώς τε καὶ ἀνατροφῆς καὶ αὐξήσεως, καὶ
μέχρι τῆς τοῦ θανάτου πείρας διεξελθὼν, τὰ προει-
ρημένα πάντα κατείργασται, τὸν τε ἀνθρωπὸν τῆς
κακίας ἐλευθερῶν, καὶ αὐτὸν τὸν τῆς κακίας εὐρετὴν
ἰώμενος. Ἰασις γάρ ἐστιν ἀνθρώπις ἡ τοῦ νοσήματος
κάθαρσις, καὶ ἐπίπνοος ἤ.

ΚΕΦΑΛ. ΚΖ'.

Ἀκόλουθον δὲ πάντως, τὸν πρὸς τὴν φύσιν ἡμῶν
ἀνακρινάμενον, διὰ πάντων δέξασθαι τῶν ιδιωμάτων
αὐτῆς τὴν πρὸς ἡμᾶς συνανάκρασιν. Καθάπερ γὰρ οἱ
τὸν ῥύπον τῶν ἱματίων ἐκπλύνοντες, οὐ τὰ μὲν ἐῶσι
τῶν μολυσμάτων, τὰ δὲ ἀπορρίπτουσιν· ἀλλ' ἀπ'
ἀρχῆς ἄχρι τέλους ἐκκαθαίρουσι τῶν κηλίδων ἅπαν
τὸ ὕφασμα, ὡς ἂν ὁμότιμον ἑαυτῷ δι' ὅλου τὸ ἱμάτιον
γένοιτο, τὸ κατὰ τὸ ἴσον λαμπρυνθὲν ἐκ τῆς πλύ-
σεως· οὕτως μολυνθείσης τῇ ἁμαρτίᾳ τῆς ἀνθρωπι-
νης ζωῆς, ἐν ἀρχῇ τε καὶ τελευτῇ καὶ τοῖς διὰ μέσου
πᾶσιν, ἔδει διὰ πάντων γενέσθαι τὴν ἐκπλύνουσαν δύ-
ναμιν, καὶ μὴ τὸ μὲν τι θεραπεῦσαι τῷ καθαρσίῳ, τὸ
δὲ περιιδεῖν ἀθεράπευτον· τοῦτου χάριν τῆς ζωῆς
ἡμῶν δύο πέρασιν ἐκατέρωθεν διελημμένης, τὸ κατὰ
τὴν ἀρχὴν φημι καὶ τὸ τέλος, καὶ ἑκάτερον εὐρίσκει-
ται πέρας ἡ διορθωτικὴ τῆς φύσεως δύναμις, καὶ
τῆς ἀρχῆς ἀφαμένη, καὶ μέχρι τοῦ τέλους ἑαυτὴν
ἐπεκτείνασα, καὶ τὰ διὰ μέσου τούτων πάντα διαλα-
βοῦσα. Μιᾶς δὲ πᾶσιν ἀνθρώποις τῆς εἰς τὴν ζωὴν

A non est sit transitus; et junatur id quod ex iis
expurgatur. Quo modo enim si vili materia auro
admista, aurifices per ignem, eo consumpto quod
erat alienum et rejiciendum, ad naturalem splen-
dorem præstantiorem reducent materiem: neque
tamen citra laborem sit illa secretio, cum ignis sua
consumendi potestate, tempore deleat id quod est
adulterinum: verum enimvero auri quædam est
medicatio, quod in ipso eliquetur id quod ad boni
exitium in eo positum fuerat: eodem modo etiam
cum mors et interitus, et tenebræ, et si quis est
alius vili fetus, inventori mali adnata essent, di-
vinæ virtutis appropinquatio, tanquam ab igne
deleto eo quod est præter naturam, naturam in-
corruptionis afficit beneficio, etiamsi laboriosa sit
B secretio. Ergo ne dubitare quidem poterit adver-
sarius, quin quod factum est, sit justum et salutare,
si venerit ad sensum beneficii. Nunc/ enim quo
modo qui ut curentur, secantur et uruntur, ira-
scuntur iis qui curant, ut quibus acris et aspera
sentiantur sectio: quod si acciderit ut per id sani
fiant, et dolor transeat sectionis, habebunt gratiam
iis qui ipsos curaverint: eodem modo cum per
longum temporis ambitum ablatur fuerit naturæ
malum, quod nunc est eis immistum et coalitum,
et eorum qui nunc jacent in malis, in antiquum
statum facta fuerit restitutio, una voce agentur
gratiæ ab universa creatura, et ab iis qui castigati
fuerunt in purgatione, et ab iis qui ne omnino
quidem opus habuerunt ut purgarentur. Hæc et
quæ sunt hujusmodi, tradit magnum mysterium
susceptæ a Deo humanitatis. Per hoc enim quod
mistus fuit humanitati, cum fuerit in omnibus
naturæ proprietatibus, nempe generatione, edu-
catione et incremento, et usque ad mortis perva-
serit experientiam, effecit ea omnia quæ prius dicta
sunt, et hominem a vitio liberans, et vitii medens
inventori. Ægritudinis enim medela, est morbi
purgatio, etiamsi sit laboriosa.

CAPUT XXVII.

Consequens autem erat, ut qui nostræ admisce-
batur naturæ, per omnes ejus proprietates susci-
peret eam quæ nobiscum fiebat contemperationem.
Quo modo enim qui vestium sordes abluunt, non
D alia quidem inquinamenta conservant, alia vero
abstergunt; sed ab initio ad finem usque totius
panni maculas expurgant, ut sit vestimentum ubi-
que ejusdem pretii, ex æquo effectum eluendo ni-
tidum et splendidum: ita cum vita humana peccato
esset inquinata, et in principio, et in fine, et in
medio, vi et potestate opus habebat per omnia
abludente, et oportebat non hoc quidem expurgare,
illud vero relinquere non expurgatum: ita cum
vita nostra duobus sit intercepta finibus, nempe
principio et fine, in utroque fine invenitur vis et
potestas naturæ corrigendæ, ut quæ et princi-
pium attigerit, et porrecta sit usque ad finem, et
omnia quæ sunt intermedia interceperit. Cum au-
tem omnibus hominibus unus sit in vitam aditus,

undenam oportebat eum qui ad nos ingreditur, in vita collocari? Ex cœlo ait fortasse qui genus humanæ originis despuit tanquam turpe et abjectum. Sed in cœlo non erant homines; nec in vita supermundana versabatur morbus vitii. Qui autem cum homine miscebatur, ejus erat scopus et institutum in illa contemperatione, ut prodesset homini. Ubi ergo non erat malum, neque ibi vita debebatur humana, quemadmodum postulat quispian, ut homo illinc Deo conjungatur, imo vero non homo, sed aliquod simulacrum, et quædam similitudo hominis?

Quænam autem fieret nostræ naturæ correctio, si cum terrestre ægrotasset animal, aliquod aliud ex cœlestibus divinum suscepisset adventum? Non potest enim fieri ut curetur quod laborat, nisi pars laborans propriam ac peculiarem accipiat curationem. Si ergo quod laborabat quidem, fuisset in terra; virtus autem divina id quod laborabat minime attigisset, aspiciens ad id quod decebat; fuisset plane homini inutile divinæ virtutis negotium, in iis versans quæ nobiscum nullam habebant communionem. In Divinitate enim æque fuisset indecorum, si quidem fas est omnino aliquid aliud cogitare indecorum, præter vitium, ei quidem qui pusillo et abjecto animo divinam in hoc statuit majestatem et amplitudinem, quod nostræ naturæ proprietatum minime aliquam suscipiat communicationem, nihilo tolerabilior videtur esse turpitudine et dedecus, quod Deus cœlestis corporis figuram susceperit quam terrestris. Ab ejus enim qui est altissimus, et ad cujus altitudinem non patet aditus, natura ex æquo distat omnis creatura, et sunt omnia ei æqualiter subjecta. Nam id quod est ejusmodi, ut ad id omnino non pateat aditus, non alicui quidem præbet aditum, aliquid vero ad ipsum non potest appropinquare; sed ex æquo universa quæ sunt, superat et supereminet. Neque ergo terra est remotior a suprema illa dignitate, neque cœlum propinquius; neque quæ vitam degunt in utroque elemento, hac in re quidquam a se invicem differunt, ut alia quidem attingant naturam ad quam non patet aditus, alia vero ab ea secernantur. Nam sic quidem existimavimus, vim illam ac potestatem quæ omnia continet, non ex æquo per omnia pervadere; sed in aliis quidem eam esse abundantius; in aliis vero magis deficere; et ex majoris minorisque differentia compositus ex consequenti apparebit Deus, ut qui sibi ipsi non conveniat, siquidem procul esse a nobis existimetur ratione naturæ; alicui autem alii appropinquans, ex eo quod prope sit, facile possit apprehendi. Sed vera ratio, in excelsa et sublimi illa auctoritate, neque deorsum aspicit, neque sursum per comparisonem. Omnia enim ex æquo sunt subjecta potestati illi quæ præest omnibus. Quamobrem si terrestrem naturam existimabunt indignam quæ cum Deo connectatur, neque ulla inveniatur digna. Quod si ex æquo omnia sunt indigna: unum superest, quod Deo conve-

Α ούτως παρόδου, πόθεν ἔδει τὴν εἰσιόντα πρὸς ἡμᾶς οἰκισθῆναι τῷ βίῳ; Ἐξ οὐρανοῦ, φησὶ τυχὸν ὁ διαπτύων ὡς αἰσχρὸν τε καὶ ἄδοξον τὸ εἶδος τῆς ἀνθρωπίνης γενέσεως. Ἄλλ' οὐκ ἦν ἐν οὐρανῷ τὸ ἀνθρώπινον· οὐδὲ τις ἐν τῇ ὑπερκοσμίῳ ζωῇ, κακίας νόσου ἐπιχωρίασεν. Ἴδ' δὲ τῷ ἀνθρώπῳ καταμιγνύμενος, τῷ σκοπῷ τῆς ὠφελείας ἐποιεῖτο τὴν συνανάγκασιν. Ἐνθα τοίνυν τὸ κακὸν οὐκ ἦν, οὐδὲ ἀνθρώπινος ἐπολιτεύετο βίος, πῶς ἐπιζητεῖ τις ἐκείθεν τῷ Θεῷ περιπλακῆναι τὸν ἀνθρώπον, μᾶλλον δὲ οὐχὶ ἀνθρώπον, ἀλλὰ ἀνθρώπου τι εἶδωλον καὶ ὁμοίωμα;

Τίς δ' ἂν ἐγένετο τῆς φύσεως ἡμῶν ἡ διόρθωσις, εἰ τοῦ ἐπιγείου ζώου νενοσηχότος, ἑτέρων τι τῶν οὐρανίων τὴν θεῖαν ἐπιδημίαν ἐδέξατο; Οὐκ ἔστι γὰρ θεωραπευθῆναι τὸν κάμνοντα, μὴ τοῦ πονοῦντος μέρους ἰδιαζόντως δεξαμένου τὴν ἴασιν. Εἰ οὖν τὸ μὲν κάμνον ἐπὶ γῆς ἦν, ἡ δὲ θεία δύναμις τοῦ κάμνοντος μὴ ἐφῆψατο, πρὸς τὸ ἐαυτῆς βλέπουσα πρέπον, ἀχρηστος ἦν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ περὶ τὰ μηδὲν ἡμῖν ἐπικοινωνοῦντα τῆς θείας δυνάμεως ἀσχολία. Τὸ μὲν γὰρ ἀπρεπὲς, ἐπὶ τῆς θεότητος Ἰσον, εἴπερ ὅλως θεμιτόν ἐστιν ἄλλο τι παρὰ τὴν κακίαν ἀπρεπὲς ἕννοεῖν, πλὴν τῷ μικροψύχως ἐν τούτῳ κρίνοντι τὴν θεῖαν μεγαλειότητα, ἐν τῷ μὴ δέξασθαι τῶν τῆς φύσεως ἡμῶν ἰδιωμάτων τὴν κοινωνίαν, οὐδὲν μᾶλλον παραμυθεῖται τὸ ἄδοξον οὐρανίῳ σώματι, ἢ ἐπιγείῳ συσχηματισθῆναι τὸ θεῖον. Τοῦ γὰρ ὑψίστου καὶ ἀπροσίτου κατὰ τὸ ὕψος τῆς φύσεως, ἡ κτίσις πᾶσα κατὰ τὸ Ἰσον ἐπὶ τὸ κάτω ἀφῆστηκε, καὶ ὁμοτίμως αὐτῷ τὸ πᾶν ὑποβέθηκε. Τὸ γὰρ καθόλου ἀπρόσιτον, οὐ τίς μὲν ἔστι προσίτον, τῷ δὲ ἀπροσπέλαστον, ἀλλ' ἐπίσης πάντων τῶν ὄντων ὑπερανέστηκεν. Οὕτε οὖν ἡ γῆ πορρώτερω τῆς ἀξίας ἐστὶ, οὔτε οὐρανὸς πλησιέστερος, οὔτε τὰ ἐν ἑκατέρῳ τῶν στοιχείων ἐνδαιτώμενα, διαφέρει τι ἀλλήλων ἐν τῷ μέρει τούτῳ, ὥς τὰ μὲν ἐφάπτεσθαι τῆς ἀπροσίτου φύσεως, τὰ δὲ ἀποκρίνεσθαι, ἢ οὔτε γ' ἂν μήτε διὰ πάντων ἐπίσης εὐήκειν τὴν τὸ πᾶν ἐπικρατοῦσαν δύναμιν ὑπανοήσαιμεν, ἀλλ' ἐν τισι πλεονάζουσιν, ἐν ἑτέροις ἐνδεεστέραν εἶναι, καὶ τῇ πρὸς τὸ ἑλαττόν τε καὶ πλέον καὶ ἥττον διαφορᾷ σύνθετον ἐκ τοῦ ἀκολούθου τὸ θεῖον ἀναφανήσεται, αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ μὴ συμβαῖνον, εἴπερ ἡμῶν πόρρωθεν ὀπνονοῖτο εἶναι τῷ λόγῳ τῆς φύσεως· ἑτέρῳ δὲ τιτι γειτνιών, καὶ εὐληπτος ἐκ τοῦ συνεγγυς γίγνεται. Ἄλλ' ὁ ἀληθὴς λόγος ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς/ἀξίας, οὔτε κάτω βλέπει διὰ συγκρίσεως, οὔτε ἄνω. Πάντα γὰρ κατὰ τὸ Ἰσον τὴν του παντὸς ἐπιστατοῦσαν δύναμιν ὑποβέθηκεν. Ὡςτε εἰ τὴν ἐπίγειον φύσιν ἀναξίαν τῆς πρὸς τὸ θεῖον οἰήσονται συμπλοκῆς, οὐδ' ἂν ἄλλη τις εὐρεθῇ τε ἀξίον ἔχουσα. Εἰ δὲ ἐπίσης πάντα τῆς ἀξίας ἀπολυμπάνεται, ἐμπρόπον ἐστὶ τῷ Θεῷ τὸ εὐεργετῆν τὸν δεόμενον· ὅπου τοίνυν ἦν ἡ νόσος, ἐκεῖ φοιτῆσαι τὴν ἰωμένην δύναμιν ὁμολογοῦντες, εἰ ἔξω τῆς θεοπροποῦς ὑπολήψεως πεπιστεύκαμεν:

niat, nimirum egenti benefacere : ubi est ergo morbus, illuc medicatricem venire potestatem continententes, quidnam credimus alienum ab eo quod ut decet de Deo est existimandum?

ΚΕΦΑΛ. ΚΗ'.

A

CAPUT XXVIII.

Ἄλλὰ καμφοῦσι τὴν φύσιν ἡμῶν, καὶ τὸν τῆς γεννήσεως ἡμῶν τρόπον διαβρυλλοῦσι, καὶ οἶονται διὰ τούτων ἐπιτέλαστον ποιεῖν τὸ μυστήριον· ὡς ἀπρεπὲς ὅν τῷ Θεῷ, διὰ τῆς αὐτῆς εἰσόδου τῆς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου κοινωνίας ἐφάψασθαι. Ἄλλ' ἤδη περὶ τούτου καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρηται λόγοις, ὅτι μόνον αἰσχροὺν τῇ αὐτοῦ φύσει τὸ κακόν ἐστι, καὶ ἐν τῇ πρὸς τὴν κακίαν οἰκείως ἔχῃ. Ἡ δὲ τῆς φύσεως ἀκολουθία, θείῳ βουλῆματι καὶ νόμῳ διαταχθεῖσα, πόρρω τῆς κατὰ κακίαν ἐστὶ διαβολῆς. Ἡ οὕτω γ' ἂν ἐπὶ τὸν δημιουργὸν ἡ κατηγορία τῆς φύσεως ἐπάνοι, εἰ τι τῶν περὶ αὐτὴν ὡς αἰσχροὺν καὶ ἀπρεπὲς διαβάλλοιτο. Εἰ οὖν μόνως κακίας τὸ θείον καχώριστα, φύσις δὲ κακίας οὐκ ἐστὶ, τὸ δὲ μυστήριον ἐν ἀνθρώπῳ γενέσθαι τὸν Θεὸν οὐκ ἐν κακίᾳ λέγει· εἰ δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν βίον εἰσόδος μία ἐστὶ, δι' ἧς παραγίνεται ἐπὶ τὴν ζωὴν τὸ γεννώμενον νόμον μὲν· τίνα νομοθετοῦσιν ἕτερον τρόπον τῷ Θεῷ τῆς εἰς τὸν βίον παρόδου, οἱ ἐπιτακῶνται μὲν παρὰ τῆς θείας δυνάμεως ἀσθενήσασαν ἐν κακίᾳ τὴν φύσιν εὐλογον κρίνοντες; πρὸς δὲ τὸν τῆς ἐπισκέψεως τρόπον δυσαρεστούμενοι, οὐκ εἰδότες ὅτι πάντα πρὸς αὐτὴν ἡ κατασκευὴ τοῦ σώματος ὁμοτίμως ἔχει, καὶ οὐδὲν ἐν ταύτῃ τῶν πρὸς τὴν σύστασιν τῆς ζωῆς συντελούντων ὡς ἀτιμὸν τι ἡ πονηρὸν διαβάλλεται. Πρὸς ἓνα γὰρ σκοπὸν ἡ τῶν ὁργανικῶν μελῶν κατασκευὴ πᾶσα συντέτακται. Ὁ δὲ σκοπὸς ἐστὶ, διαμένειν ἐν τῇ ζωῇ τὸν ἀνθρώπον. Τὰ μὲν οὖν λοιπὰ τῶν ὁργάνων τὴν παροῦσαν συνέχει τῷ ἀνθρώπῳ ζωὴν, ἀλλὰ πρὸς ἄλλην ἐνέργειαν μεμερισμένα, δι' ὧν ἡ αἰσθητικὴ τε καὶ ἡ ἐνεργητικὴ δύναμις οἰκονομεῖται· τὰ δὲ γεννητικὰ τοῦ μέλλοντος ἔχει τὴν πρόνοιαν, δι' αὐτῶν φύσει τὴν διαδοχὴν ἀντείσάγοντα. Εἰ οὖν πρὸς τὸ χρειῶδες βλέποισ, τίνας ἂν εἴη τῶν τιμῶν εἶναι νομιζομένων ἐκεῖνα δεύτερα; Τίνας δὲ οὐκ ἂν προτιμότερα κατὰ τὸ εὐλογον κρίνοιτο; Οὐ γὰρ ὀφθαλμῷ καὶ ἀκοῇ, καὶ γλώττῃ, ἢ ἄλλῳ τινὶ τῶν αἰσθητρίων πρὸς τὸ διηγεῖσθαι τὸ γένος ἡμῶν διεσάγεται. Ταῦτα γὰρ, καθὼς εἰρηται, τῆς παρούσης ἐστὶν ἀπολαύσεως· ἀλλ' ἐν ἐκείνοις ἡ ἀθανασία συντηρεῖται τῇ ἀνθρωπότητι· ὡς αἰ καὶ ἡμῶν ἐνεργοῦντα τὸν θάνατον, ἀπρακτον εἶναι τρόπον τινὰ καὶ ἀνήνυτον, πάντοτε πρὸς τὸ λείπον δι' αὐτῶν ἐπιγινόμενων αὐτὴν ἀντεισαγαγούσης τῆς φύσεως. Τί οὖν ἀπρεπὲς περιέχει ἡμῶν τὸ μυστήριον, εἰ διὰ τούτων κατεμύθη ὁ Θεὸς τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ δι' ὧν ἡ φύσις πρὸς τὸν θάνατον μάχεται;

non decet, nostrum continet mysterium, si vitæ humanæ Deus per ea mistus est, per quæ natura p:gnat cum morte?

ΚΕΦΑΛ. ΚΘ'.

Ἄλλὰ μεταβάτες ἀπὸ τούτου, δι' ἐτέρων πάλιν κακίζον ἐπιχειροῦσι τὸν λόγον. Καὶ φασιν· Εἰ καλὸν καὶ πρέπον τῷ Θεῷ τὸ γινόμενον, τί ἀνευδάστο τὴν εὐεργεσίαν; Τί δὲ οὐκ ἐν ἀρχαῖς οὕσης τῆς κακίας, τὴν ἐπὶ τὸ πλεῖον αὐτῆς πρόδοον ὑπετέμνετο; Πρὸς δὲ τοῦτο σύντομος ὁ παρ' ἡμῶν ἐστὶ λόγος, ὅτι σοφία

PATROL. GR. XLV.

Sed nostram ludibrio habent naturam, et nostrum nascendi modum in vulgus jactant, existimantque se ea ratione ridiculum nostrum facere mysterium : utpote quod Deum non deceat, per ejusmodi ingressum devenire ad humanæ vitæ societatem. Sed jam de his dictum est in iis quæ prius diximus, nempe quod solum vitium est sua natura turpe, et si quid cum vitio aliquam conjunctionem habet et affinitatem. Nature autem consequentia Dei voluntate et lege ordinata, vitii criminationi longe abest ut sit affinis. Nunc autem sic quoque ad opificem est reditura naturæ accusatio, si quidquam ejus vituperetur tanquam turpe et indecorum. Jam si a solo vitio Divinitas separata est, vitii autem nulla exstat natura, mysterium porro fidei nostræ Deum dicit in homine fuisse, non in vitio; si rursus hominis in vitam ingressus unus est, per quem id quod nascitur sit vitæ particeps : quænam, quæso, alium Deo in vitam ingrediendi modum præscribunt, qui consentaneum quidem judicant, ut a divina virtute visitaretur, quæ in vitio ægrotarat natura? eis autem displicet modus visitationis, nescientibus quod par est, quod ad se attinet quælibet corporis constructio; neque in ea quidquam ex iis, quæ conferunt ad vitam constituendam, vituperatur tanquam turpe aliquid, et abjectum, et malum. Ad unum enim scopum est directa et ordinata universa instrumentariorum membrorum compositio. Is autem scopus est, ut homo in vita maneat. Atque cætera quidem membra in præsentī vita hominem continent, alia alii distributa operationi, per quæ administratur facultas sentiendi et operandi; genitalia autem curam gerunt futuri, ut quæ per se mortalium aliam inducant successionem. Si ergo aspicias ad id quod est utile, cuinam erunt illa secunda ex iis quæ existimantur præstantia esse et honorabilia? Cuinam autem non, ut est consentaneum, sunt excellentiora? Non enim oculo et auribus, et lingua, aut aliquo alio sensuum instrumento ad perpetuitatem nostrum genus traducitur. Ea enim, ut dictum est, sunt præsentis usus : sed in illis immortalitas conservatur humanitati : quippe quæ faciant, ut mors adversum nos irrita quodammodo vanaque sit, natura videlicet seipsam per ea quæ oriuntur, ad supplementum ejus quoque deficit obtrudente. Quid ergo quod

humanæ Deus per ea mistus est, per quæ natura

CAPUT XXIX.

Sed ad hoc transeunt, per alia rursus ea quæ dicimus conantur vituperare. Dicunt enim : Si quod factum est, honestum erat et Deum decebat, cur distulit beneficium? Cur autem, cum esset vitium in principio, ejus ad ulteriora progressum non amputavit? Ad hoc autem brevis est quæ a nobis affer-

tur oratio, nempe quod per sapientiam, et ejus quod nostræ naturæ conducit curam ac providentiam, beneficii in nos collati facta fuit dilatio. Nam in morbis corporalibus quando aliquis humor pravus et corruptus irrepit ad poros; priusquam in superficie apertum fuerit quidquid est præter naturam, corpori condensantia non adhibent medicamenta, ii qui medendi morbis artem profitentur: sed expectant donec extra prodierit quidquid intrinsecus in imo delitescit: ita nudæ affectioni adhibent medicinam. Postquam ergo humanæ naturæ semel incubuit morbus vitii, exspectavit medicus universalitatis, ut nullum esset reliquum genus vitii immisti naturæ. Propterea non statim post invidiam, et a Cain factam fratris cædem homini adhibet medicinam; nondum enim in luce prodierant scelera eorum qui Noemi tempore perierunt; nec Sodomiticæ iniquitatis gravissimus ille morbus caput exeruerat; neque Ægyptiorum adversus Deum pugna; neque Assyriorum superbia, nec cruenta Judæorum in Dei sanctos sævitia, neque nefaria ab Herode facta cædes infantium, nec quæcunque alia litterarum monumentis sunt mandata, et quæcunque in gentiliū historia consequentibus sæculis gesta narrantur, cum in libero hominum arbitrio multifariam multisque modis germinaret radix vitii. Postquam ergo vitium pervenit ad summum, nec erat ullum genus sceleris, quod admittere non ausi essent homines, ut per omnem ægritudinem pervaderet medicina, ea de causa non incipientem, sed jam perfectum morbum curat.

CAPUT XXX.

Si quis autem existimat se posse refellere id quod dicimus, quoniam etiam postquam fuit adhibita medicina, peccandi nondum finem facit humana vitia, is aliquo noto et familiari exemplo deducatur ad veritatem. Quomodo enim in serpente, si mortiferum aliquod vulnus in capite acceperit, non statim simul cum capite morte afficitur etiam qui pone est tractus, sed mortuum quidem est caput, cauda autem proprio animo adhuc est animata, et vitali virtute non est privata: ita etiam licet videre vitium letifero quidem vulnere confectum, in suis autem reliquiis vitæ exhibere molestiam. Sed cum mysterii rationem in his reprehendere desierint, rursus criminantur, quod fides non per omnes pervadat homines. Cur tandem, inquirunt, non ad omnes venit gratia, sed cum aliqui ad verbum Dei accesserint, non parva pars est eorum qui desunt, cum aut Deus noluerit omnibus abunde impartire beneficium, aut omnino non potuerit? quorum quidem neutrum reprehensione caret: neque enim Deo convenit quod bonum noluerit, neque quod non potuerit. Si ergo aliquod bonum est fides: cur, inquirunt, non ad omnes venit gratia? Atque si hæc quidem in iis quæ dicimus a nobis struuntur, quod a divina voluntate hominibus distribueretur fides, utpote quod alii quidem vocarentur, cæteri autem essent expertes vocationis; opportune hujusmodi reprehensio objiceretur myste-

Α γέγονε, καὶ τοῦ λυσιτελοῦντος τῇ φύσει προμηθεῖς ἡ πρὸς τὴν εὐεργεσίαν ἡμῶν ἀναβολή. Καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν σωματικῶν νοσημάτων, ὅταν τις διεφθορῶς χυμὸς ὑφάρπη πόρους, πρὶν ἅπαν ἐπὶ τὴν ἐμφάνειαν ἐκκαλυφθῆναι παρὰ φύσιν ἐγκείμενον, οὐ καταφάρμακεύεται τοῖς πυκνοῦσι τὸ σῶμα παρὰ τῶν τεχνικῶς μεθοδευόντων τὰ πάθη· ἀλλὰ μένουσι τὸ ἐνδομυχοῦν ἅπαν ἔξω γενέσθαι, καὶ οὕτω γυμνῷ τῷ πάθει τὴν ἱατρειάν προσάγουσιν. Ἐπειδὴ τοίνυν ἅπασι ἐνέσκηψε τῇ φύσει τῆς ἀνθρωπότητος ἡ τῆς κακίας νόσος, ἀνέμενεν ὁ τοῦ παντὸς θεραπευτής, μηδὲν ὑπολείφθη- ναι τῆς πονηρίας εἶδος ἐγκεχυρμένον τῇ φύσει. Διὰ τοῦτο οὐκ εὐθὺς μετὰ τὸν φθόνον, καὶ τὴν ἀδελφοκτονίαν τοῦ Καὶν προσάγει τῷ ἀνθρώπῳ τὴν θερα- πείαν· οὕτω γὰρ τῶν ἐπὶ Νῶε καταφθαρέντων ἡ κα- κία ἐξέλαμψεν, οὐδὲ τῆς Σοδομιτικῆς παρανομίας ἡ χαλεπὴ νόσος ἀνεκαλύφθη· ἢ οὐδὲ ἡ τῶν Αἰγυπτίων θεομαχία, οὐδὲ ἡ τῶν Ἀσσυρίων ὑπερηφανία, οὐδὲ ἡ τοῦ Ἡρώδου παράνομος παιδοφονία, οὐδὲ τὰ ἄλλα πάντα ὅσα τε μνημονεύεται, καὶ ὅσα ἔξω τῆς ἱστο- ρίας ἐν ταῖς καθέξης γενεαῖς κατεπράχθη· πολυτρό- πως τῆς τοῦ κακοῦ ρίζης ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων προ- αιρέσεσι βλαστανούσης. Ἐπεὶ οὖν πρὸς τὸ ἀκρότατον ἔφθασε μέτρον ἡ κακία, καὶ οὐδὲν ἔτι πονηρίας εἶδος ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἀτόλμητον ἦν, ὥς ἂν διὰ πάσης τῆς ἀβύσσου προχωρήσειεν ἡ θεραπεία, τούτου χά- ριν οὐκ ἀρχομένην, ἀλλὰ τελειωθείσαν θεραπεύει τὴν νόσον.

C

ΚΕΦΑΛ. Α'.

Εἰ δέ τις ἐλέγγειν οἶται τὸν ἡμέτερον λόγον, ὅτι καὶ μετὰ τὸ προσαχθῆναι τὴν θεραπείαν ἔτι πλημ- μελεῖται διὰ τῶν ἁμαρτημάτων ὁ ἀνθρώπινος βίος, ὑποδειγματὶ τινι τῶν γνωρίμων ὁδηγηθῆτω πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὅσπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ θφωὸς εἰ κατὰ κεφα- λῆς τὴν καιρίαν λάβοι, οὐκ εὐθὺς συννεκροῦται τῇ κεφαλῇ καὶ ὁ κατόπιν ὀλκός, ἀλλ' ἡ μὲν τέθυκε, τὸ δὲ οὐρόν ἔτι ἐψύχεται τῷ ἰδίῳ θυμῷ, καὶ τῆς ζωτι- κῆς δυνάμεως οὐκ ἐστέρεται· οὕτως ἔστι καὶ τὴν κακίαν ἰδεῖν τῷ μὲν καιρίῳ πληγείσαν, ἐν δὲ τοῖς λειψάνοις ἐαυτῆς ἔτι διοχλοῦσαν τῷ βίῳ. Ἀλλ' ἀφέντες καὶ τὸν περὶ τούτων τὸν λόγον τοῦ μυστηρίου μέμφεσθαι, τὸ μὴ διὰ πάντων διήκειν τῶν ἀνθρώπων τὴν πίστιν ἐν αἰτίᾳ ποιοῦνται. Καὶ τί δήποτε, φα- σίν, οὐκ ἐπὶ πάντας ἦλθεν ἡ χάρις, ἀλλὰ τινων προσ- θεμένων τῷ λόγῳ, οὐ μικρόν ἐστι τὸ ὑπολείπομενον μέρος, ἢ μὴ βουληθέντος τοῦ Θεοῦ πᾶσαν ἀφθόνως τὴν εὐεργεσίαν εἶναι, ἢ μὴ δυνήθέντος πάντως; Ὡν οὐθ' ἕτερον καθαρώνει τῆς μέμφεως· οὔτε γὰρ ἀδού- λητον εἶναι τὸ ἀγαθὸν προσήκει τῷ Θεῷ, οὔτε ἀδύ- νατον. Εἰ οὖν ἀγαθὸν τι ἡ πίστις, διὰ τί, φασίν, οὐκ ἐπὶ πάντας ἡ χάρις; Εἰ μὲν οὖν ταῦτα καὶ παρ' ἡμῶν ἐν τῷ λόγῳ κατεσκευάζετο, παρὰ τοῦ θείου βουλήμα- τος ἀποκλιπούσθαι τοῖς ἀνθρώποις τὴν πίστιν, τῶν δὲ μὲν καλομένων· τῶν δὲ λοιπῶν ἀμοιρούμενων τῆς κλήσεως, καιρὸν εἶχε τὸ τοιοῦτον ἐγκλημα κατὰ τοῦ μυστηρίου προφέρεσθαι. Εἰ δὲ ὁμότιμος ἐπὶ πάντας, ἡ κλήσις, οὔτε ἀξίας, οὔτε ἡλικίας, οὔτε τὰς κατὰ

τὰ ἔθνη διαγορὰς διακρίνουσα. Διὰ τοῦτο γὰρ παρὰ Ἀ
τὴν πρῶτην ἀρχὴν κηρύγματος, ὁμόγλωσσοι πᾶσι
τοῖς ἔθνεσιν οἱ διακονοῦντες τὸν λόγον ἐκ θείας ἐπι-
πνοίας ἀθρώως ἐγένοντο, ὡς ἂν μηδεὶς τῶν ἀγαθῶν
ἀμοιρήσειε· πῶς ἂν κατὰ τὸ εὐλογον ἔτι τὸν Θεὸν
αἰτιῶντο, τοῦ μὴ πάντων ἐπικρατῆσαι τὸν Λόγον; Ὁ
γὰρ τοῦ παντὸς τὴν ἐξουσίαν ἔχων, δι' ὑπερβολὴν τῆς
εἰς τὸν ἄνθρωπον τιμῆς, ἀφῆκέ τι καὶ ὑπὸ τὴν ἡμε-
τέραν ἐξουσίαν εἶναι, οὐ μόνος ἑκαστός ἐστι κύριος.
Τοῦτο δὲ ἐστὶν ἡ προαίρεσις, ἀδούλωτόν τι χρῆμα
καὶ αὐτεξούσιον ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς διανοίας κείμε-
νον. Οὐκοῦν ἐπὶ τοὺς μὴ προταχθέντας τῇ πίστει
δικαιότερον ἂν τὸ τοιοῦτον ἔγκλημα μετατεθεῖται, οὐκ
ἐπὶ τὸν κεκληκότεν πρὸς τὴν κατάθεσιν. Οὐδὲ γὰρ ἐπὶ
τοῦ Πέτρου κατ' ἀρχὰς τὸν λόγον ἐν πολυανθρώπῳ
τῶν Ἰουδαίων Ἐκκλησίᾳ κηρύξαντος, τρισχιλίων
κατὰ ταύτην παραδεξαμένων τὴν πίστιν, πλείους δυ-
τες τῶν πεπιστευκότων οἱ ἀπειθήσαντες, ἐμέμφαντο
τὸν Ἀπόστολον ἐφ' οἷς ἐπέσθησαν. Οὐδὲ γὰρ ἦν
εἰκὸς, ἐν κοινῷ προταθείσης τῆς χάριτος, τὸν ἐκου-
σίως ἀποφοιτήσαντα, μὴ αὐτὸν, ἀλλ' ἕτερον τῆς δυσ-
χληρίας ἐπαιτιᾶσθαι.

sam contulerunt, quod non crediderunt. Neque enim par erat, ut, gratia in commune proposita, is qui voluntarie ab ea abscesserat, non sibi, sed alii malam suam sortem ascriberet.

ΚΕΦΑΛ. ΑΛ'.

Ἄλλ' οὐκ ἀποροῦσιν οὐδὲ πρὸς τὰ τοιαῦτα τῆς
ἐπιστηκῆς ἀντιλογίας. Λέγουσι γὰρ δύνασθαι τὸν Θεὸν,
εἴπερ ἐδοῦλετο, καὶ τοὺς ἀντιτύπως ἔχοντας ἀναγκα-
στικῶς ἐφελκύσασθαι πρὸς τὴν παραδοχὴν τοῦ κη-
ρύγματος. Ποῦ τοίνυν ἐν τούτοις τὸ αὐτεξούσιον; Ποῦ
δὲ τῶν κατορθούντων ὁ ἔπαινος; Μόνων γὰρ τῶν ἀψύ-
χων ἢ τῶν ἀλόγων ἐστὶ τῷ ἄλλοτρίῳ βουλήματι πρὸς
τὸ δοκοῦν περιάγεσθαι. Ἡ δὲ λογικὴ τε καὶ νοερά
φύσις, εἰ μὴ τὸ κατ' ἐξουσίαν ἀπόθῃται, καὶ τὴν χάριν
τοῦ νοεροῦ συναπώλεσεν. Εἰς τί γὰρ χρῆσται τῇ δια-
νοίᾳ τῆς τοῦ προαιρεῖσθαι τι τῶν κατὰ γνῶμην ἐξου-
σίας ἐφ' ἐτέρῳ κειμένης; Εἰ δὲ ἀπρακτος ἡ προαίρε-
σις μένοι, ἠφάνισται κατ' ἀνάγκην ἡ ἀρετὴ, τῇ
ἀκινήσει τῆς προαιρέσεως ἐμποδιθεῖσα· ἀρετῆς δὲ
μὴ οὐσης, ὁ βίος ἡλίμωται, καὶ καθ' εἰμαρμένην
χωρεῖ ὁ λόγος, ἀφῆρηται τῶν κατορθούντων ὁ ἔπαι-
νος· ἀνίκητος ἡ ἀμαρτία, ἀκριτος ἡ κατὰ τὸν βίον
διαφορά. Τίς γὰρ ἂν ἔτι κατὰ τὸ εὐλογον ἢ διαβάλλοι
τὸν ἀκόλαστον, ἢ ἐπαινοῖ τὸν σώφρονα; Ταύτης
κατὰ τὸ πρόχειρον οὐσης ἐκάστῳ τῆς ἀποκρίσεως, τὸ
μηδὲν ἐφ' ἡμῖν τῶν κατὰ γνῶμην εἶναι, δυναστεία
δὲ κρεῖττονι τῆς ἀνθρωπίνης προαιρέσεως πρὸς τὸ τῷ
κρατοῦντι δοκοῦν περιάγεσθαι. Οὐκοῦν οὐ τῆς ἀγαθό-
τητος τοῦ Θεοῦ τὸ ἔγκλημα, τὸ μὴ πᾶσιν ἐγγενέσθαι
τὴν πίστιν, ἀλλὰ τῆς διαθέσεως τῶν δεχομένων τὸ
κῆρυγμα.

id quod lubet ei qui dominatum obtinet. In Dei ergo bonitatem culpa non est conferenda, quod non in omnibus fuerit fides, sed in affectionem eorum, qui prædicationem verbi audiunt.

ΚΕΦΑΛ. ΑΒ'.

Τί πρὸς τούτοις ἔτι παρὰ τῶν ἀντιλεγόντων προ-
φέρεται; Τὸ μάλιστα μὲν μὴ ὅλως δεῖν εἰς θανάτου
κῆραν ἔλθειν τὴν ὑπερέχουσαν φύσιν, ἀλλὰ καὶ δίχα
τούτου τῇ περιστάσει τῆς δυνάμεως δύνασθαι ἂν μετὰ
ῥαστώνης τὸ δοκοῦν κατεργάσασθαι. Εἰ δὲ καὶ πάν-

rio. Si autem pariter ad omnes procedit vocatio, nec auctoritatem, nec ætatem, neque gentium dis-
cernens differentiam (propterea enim in primo initio prædicationis, divina inspiratione, unius et ejusdem linguæ, cujus omnes gentes, repente facti sunt qui verbum ministrabant, ut nemo esset ex-
pers bonorum), quemadmodum fuerit consentaneum, ut Deum adhuc accusent, quod Verbum non in omnes dominatum obtinuerit? Nam qui in uni-
versitatem liberam habebat potestatem, propter summum in homines honorem, dimisit etiam ali-
quid in nostra potestate, cujus unusquisque nostrum solus est dominus. Hoc autem est liberi arbitrii libera electio, quæ subjici nequit, et sui juris est in libertate mentis et cogitationis sita.

Itaque in eos qui ad fidem adducti non sunt, crim-
inatio multo justius transferri queat, non in eum qui vocavit ad consensionem. Neque enim cum Petrus in initio verbum prædicasset in frequentis-
sima Judæorum concione, et tria millia simul fidem accepissent, ii qui non crediderunt, cum plures essent iis qui crediderant, in Apostolum cau-
sam par erat, ut, gratia in commune proposita, is qui voluntarie ab ea abscesserat, non sibi, sed alii malam suam sortem ascriberet.

CAPUT XXXI.

Sed neque ad hæc litigiosa egent contradictione. Dicunt enim Deum posse, si velit, eos etiam qui resistunt, necessario compellendo attrahere ad suscipiendam prædicationem. Ubi est ergo in his liberum arbitrium? Ubi autem est virtus? Ubi est laus eorum qui se recte gerunt? Est enim solum inanimorum, aut eorum quæ sunt expertia rationis, aliena voluntate ad id quod videtur adduci. Ratio-
nis autem particeps et intelligens natura, si liberum deposuerit arbitrium, simul etiam perdit gratiam intelligentiæ. Ad quid enim sua utetur mente ac cogitatione, si potestas ejus eligendi, quod suo arbitratu constituit, sita est in alio? Si manet autem inefficax et nullius usus liberum animi institutum et electio, necessario etiam abolita est virtus, impedita immobilitate liberi arbitrii. Si non sit autem virtus, honore privata est vita, et fato procedit ratio, ablata est laus eorum qui se recte gerunt, peccare cuivis impune licet, vitæ instituendæ discrimen nullum superest. Quis enim, ut est rationi consentaneum, amplius vel intemperan-
tem reprehenderit, vel temperantem laudaverit? cum quilibet in promptu hanc habeat responsionem, quod nihil eorum quæ nostro arbitratu statuimus, in nostra sit potestate, majori autem potentia humana trahantur instituta et proposita ad eorum, qui prædicationem verbi audiunt.

CAPUT XXXII.

Quid præter hæc affertur ab iis qui contradicunt? Maxime quidem, quod non oporteret summam et supereminentem naturam omnino mortis subire experientiam, sed absque ea sua insigni et excel-
lente virtute posset facillime quod videbatur effi-

cere. Quod si etiam arcana aliqua ratione hoc A
 omnino fieri oportebat, non tamen ignominiosæ
 mortis affici dedecore. Quæ enim mors, inquit,
 est ignominiosior ea quæ per crucem sustinetur?
 Quid ergo ad hæc quoque dicimus? Mortis quidem
 necessitatem efficit nascendi conditio. Eum enim
 qui semel statuerat esse particeps humanitatis,
 oportebat pervadere omnes naturæ proprietates.
 Si ergo cum duobus finibus intercepta sit humana
 natura, in uno fuisset, et alterum non attigisset,
 semiperfectum mansisset propositum, ut qui no-
 stræ naturæ alteram non attigisset proprietatem.
 Fortasse autem quispiam, cum mysterium accu-
 rate et exacte didicerit, magis consentaneæ dixerit,
 non evenisse mortem propterea quod natus sit,
 sed contra mortis causa fuisse ab eo acceptam
 nascendi conditionem. Neque enim æternus ille
 corpoream idcirco generationem subiit, quia vita
 egeret, sed a morte nos ad vitam revocans. Quo-
 niam igitur oportebat ut totius naturæ nostræ a
 mortuis resurrectio fieret; tanquam manum jacenti
 porrigens, et propterea ad nostrum cadaver aspi-
 ciens, morti tantum appropinquavit, quantum est
 attigisse mortalitatem, et initium resurrectionis
 suo corpore dedisse naturæ, ut qui virtute ac po-
 testate totum hominem simul suscitaverit. Quoniam
 enim non aliunde quam ex nostra massa caro erat,
 quæ Deum susceperat, quæ quidem per resurrec-
 tionem simul excitata fuit cum divinitate; quo-
 modo in nostro corpore, unius ex sensuum instru-
 mentis operatio deducit consensum ad universum
 parti unitum: ita etiam perinde ac si esset aliquod
 animal universa natura, partis resurrectio transit
 ad universum, et pro continuitate conjunctioneque
 naturæ totum ex parte concurrat. Quid enim remo-
 tum a probabilitate et verisimilitudine discimus in
 mysterio, si qui stat, inclinatur ad eum qui cecidit,
 aut ad excitandum eum qui jacet? Crux autem num
 aliquam etiam aliam profundiorē contineat ratio-
 nem, viderint ii qui res arcanas noverunt. Quod
 autem ad nos venit ex traditione, est huiusmodi:
 Quoniam omnia convenienter sublimiori vitæ in
 Evangelio dicta et facta sunt, neque quidquam est
 ejusmodi, ut inde non aperte appareat omnino di-
 vinitatis mistio cum humanitate, cum vox quidem
 aut actio transeat humanitus, id autem quod ex oc-
 culto intelligitur, ostendat divinitatem: in hac
 etiam parte fuerit consequens, ut non aspiciatur
 unum, alterum autem despiciatur, sed in immortalī
 quidem mortale consideretur, in homine autem id
 quod est divinius omni studio disquiratur. Nam
 quoniam proprium est divinitatis omnia pervadere,
 et cum eorum quæ sunt natura per omnem partem
 extendi (non enim manserit quippiam in essentia,
 nisi in eo quod est maneat. Quod autem proprie
 est et primo, divina est natura: quam ut necessa-
 rio credamus esse in cunctis quæ sunt, nos cogit
 eorum quæ sunt permansio), hoc per crucem do-
 cemur, cum ejus quadrifariam figura sit divisa,

τοὺς ἔδει τοῦτο κατὰ τινὰ λόγον ἀπόρρητον· ἀλλ' οὐν
 μὴ τῷ ἀτίμῳ τρόπῳ τοῦ θανάτου καθυδρισθῆναι. Τίς
 γὰρ ἂν γένοιτο, φησὶ, τοῦ διὰ σταυροῦ θανάτου ἀτι-
 μότερος; Τί οὖν καὶ πρὸς ταῦτά φαμεν; Ὅτι τὸν
 θάνατον μὲν ἀναγκαῖον ἢ γένεσις κατεργάζεται. Τὸν
 γὰρ ἅπαξ μετασχεῖν ἐγνωκότες τῆς ἀνθρωπότητος,
 διὰ πάντων ἔδει γενέσθαι τῶν ἰδιωμάτων τῆς φύσεως.
 Εἰ τοίνυν δύο πέρασι τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς διειλημ-
 μένης, ἐν τῷ ἐνὶ γενόμενος τοῦ ἐφεξῆς μὴ προσ-
 ήψατο, ἡμιτελής ἂν ἢ πρόθεσις ἔμεινε, τοῦ ἐτέρου τῆς
 φύσεως ἡμῶν ἰδιώματος οὐκ ἀφαμένου· τάχα δ' ἂν τις
 δι' ἀκριβείας καταμαθὼν τὸ μυστήριον, εὐλογώτερον
 εἴποι, μὴ διὰ τὴν γένεσιν συμβεβηκέναι τὸν θά-
 νατον· ἀλλὰ τὸ ἐμπάλιν τοῦ θανάτου χάριν παρα-
 ληφθῆναι τὴν γένεσιν· οὐ γὰρ τοῦ ζηῆσαι δεόμενος, ὁ αἰ-
 ζῶν τὴν σωματικὴν ὑποδύεται γέννησιν, ἀλλ' ἡμᾶς
 ἐπὶ τὴν ζωὴν ἐκ τοῦ θανάτου ἀνακαλούμενος. Ἐπεὶ
 οὖν ἔδει γενέσθαι ὅλης τῆς φύσεως ἡμῶν ἐκ τοῦ θά-
 νατου πάλιν ἐπάνοδον, οἷον ἐν χεῖρα τῷ κείμενῳ
 ὀρέγων, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὸ ἡμέτερον ἐπικύψας
 πῶμα, τοσοῦτον τῷ θανάτῳ προσήγγισεν, ὅσον τῆς
 νεκρότητος ἀφασθαι· καὶ ἀρχὴν δοῦναι τὴν φύσιν τῆς
 ἀναστάσεως τῷ ἰδίῳ σώματι, ὅλον συναναστῆσας τὸν
 ἀνθρωπον τῇ δυνάμει. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἄλλοθεν, ἀλλ'
 ἐκ τοῦ ἡμετέρου φυράματος ἡ θεοδόχος σὰρξ ἦν, ἡ
 διὰ τῆς ἀναστάσεως συνεπαρθεῖσα τῇ θεότητι, ὥστε
 ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς σώματος ἡ τοῦ ἐνὸς τῶν αἰσθη-
 τηρίων ἐνέργεια πρὸς ἅπαν τὴν συναίσθησιν ἄγει τὸ
 ἡνωμένον τῷ μέρει· οὕτως καθάπερ τινὸς ὄντος ζώου
 πάσης τῆς φύσεως, ἡ τοῦ μέρους ἀνάστασις ἐπὶ τὸ
 πᾶν διεξέρχεται, κατὰ τὸ συνεχές τε καὶ ἡνωμένον τῆς
 φύσεως, ἐκ τοῦ μέρους ἐπὶ τὸ ὅλον συνδιδόμενη. Τί
 οὖν ἔξω τοῦ εἰκότος ἐν τῷ μυστηρίῳ μαυνομένη, εἰ
 κύπτει πρὸς τὸν πεπτωκότεν ὁ ἐστὼς, ἢ ἐπὶ τὸ ἀνα-
 στῆσαι τὸν κείμενον; ὁ δὲ σταυρὸς εἰ μὴ τινὰ καὶ
 ἕτερον περιέχει λόγον βαθύτερον, εἰδοῖεν ἂν οἱ τῶν
 κρυπτομένων ἐπίσκοποι. Ὁ δ' οὖν εἰς ἡμᾶς ἐκ παρα-
 δόσεως ἤκει, τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐπειδὴ πάντα κατὰ
 τὸν ὑψηλότερόν τε καὶ θεϊότερον βίον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ
 εἴρηται καὶ γεγένηται· καὶ οὐδὲν τοιοῦτόν ἐστιν, ἐν
 ᾧ οὐχὶ πάντως μίξις τις ἐμφαίνεται τοῦ θεοῦ πρὸς
 τὸ ἀνθρώπινον, τῆς μὲν φωνῆς ἢ τῆς πράξεως ἀν-
 θρωπικῶς διεξαγομένης, τοῦ δὲ κατὰ τὸ κρυπτόν
 νοουμένου τὸ θεῖον ἐμφαίνοντος· ἀκόλουθον ἂν εἴη
 καὶ ἐν τῷ μέρει τούτῳ, μὴ τὸ μὲν βλέπειν, παρορᾶν
 δὲ τὸ ἕτερον· ἀλλ' ἐν μὲν τῷ ἀθανάτῳ καθορᾶν τὸ ἀν-
 θρώπινον, ἐν δὲ τῷ ἀνθρώπῳ πολυπραγμονεῖν τὸ
 θεϊότερον. Ἐπειδὴ γὰρ ἰδιόν ἐστι τῆς θεότητος τὸ
 διὰ πάντων ἡκεῖν, καὶ τῇ φύσει τῶν ὄντων κατὰ πᾶν
 μέρος συμπαρακτείνεσθαι· οὐ γὰρ ἂν τι διαμένοι ἐν
 τῷ εἶναι, μὴ ἐν τῷ ὄντι μένον. Τὸ δὲ κυρίως καὶ πρῶ-
 τως ὄν, ἡ θεία φύσις ἐστίν, ἣν ἐξ ἀνάγκης πιστεύειν
 ἐν πᾶσιν εἶναι τοῦ οὐσιν, ἢ διαμονῇ τῶν ὄντων
 καταναγκάζει· τοῦτο διὰ τοῦ σταυροῦ διδασκόμεθα,
 τετραχῇ τοῦ κατ' αὐτὸν σχήματος διηρημένου· ὥς ἐκ
 τοῦ μέσου, καθὼς πρὸς ἑαυτὸν συνάπτεται, τέσσαρας
 ἀριθμεῖσθαι τὰς προβολὰς· ὅτι ὁ ἐπὶ τούτου ἐν τῷ
 καιρῷ τῆς κατὰ τὸν θάνατον οἰκονομίας διατεθείς, ὁ
 τὸ πᾶν πρὸς ἑαυτῷ συνδέων τε καὶ συναρμόζων, τὰς

διαφόρους τῶν ὄντων φύσεις πρὸς μίαν σύμπνοιάν τε καὶ ἁρμονίαν δι' ἑαυτοῦ συνάγων. Ἐν γὰρ τοῖς οὐσιν ἢ ἄνω τι νοεῖται, ἢ κάτω, ἢ πρὸς τὰ κατὰ τὰ πλάγια πέρατα διαβαίνει ἡ ἔννοια.

is diversas rerum naturas ad unam per se cogit conspirationem et harmoniam. In iis enim quæ sunt, vel sursum intelligitur aliquid, vel deorsum : vel ad transversos fines transit cogitatio.

Ἄν τοίνυν λογίσῃ τῶν ἐπουρανίων, ἢ τῶν ὑποχθονίων, ἢ τῶν καθ' ἑκάτερον τοῦ παντὸς περάτων τὴν σύστασιν, πανταχοῦ τῷ λογισμῷ σου προαπαντᾷ ἡ θεότης, μόνῃ κατὰ πᾶν μέρος τοῖς οὐσιν ἐνθεωρουμένη, καὶ ἐν τῷ εἶναι τὰ πάντα συνέχουσα. Ἐπεὶ δὲ θεότης τὴν φύσιν ταύτην ὀνομάζεσθαι χρή, εἴτε λόγον, εἴτε δύναμιν, εἴτε σοφίαν, εἴτε ἄλλο τι τῶν ὑψηλῶν τε καὶ μᾶλλον ἐνδείξασθαι δυναμένων τὸν ὑπερκαίμενον, οὐδὲν ὁ λόγος ἡμῶν περὶ φωνῆς ἢ ὀνόματος ἢ τύπου ῥημάτων διαφέρεται. Ἐπεὶ οὖν πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ κτίσις βλέπει, καὶ περὶ αὐτὸν ἔστι, καὶ δι' ἐκείνου πρὸς ἑαυτὴν συμφυῆς γίνεται, τῶν ἄνω τοῖς κάτω, καὶ τῶν πλαγίων πρὸς ἄλληλα δι' ἐκείνου συμφυομένων, ἔδει μὴ μόνον δι' ἀκοῆς ἡμᾶς πρὸς τὴν τῆς θεότητος κατανόησιν χειραγωγεῖσθαι· ἀλλὰ καὶ τὴν ὅψιν γενέσθαι τῶν ὑψηλοτέρων νοημάτων διδάσκαλον, ὅθεν καὶ ὁ μέγας ὁρμηθεὶς Παῦλος μυσταγωγεῖ τὸν ἐν Ἐφέσῃ λαόν, δύναμιν αὐτοῖς ἐντιθεὶς διὰ τῆς διδασκαλίας πρὸς τὸ γινῶναι τί ἐστὶ τὸ βάθος καὶ τὸ ὕψος, τότε πλάτος καὶ τὸ μήκος. Ἐκάστην γὰρ τοῦ σταυροῦ συμπεροβόλην ἰδίῳ ῥήματι κατονομάζει. Ὑψος μὲν τὸ ὑπερέχον· βάθος δὲ τὸ ὑποκαίμενον, πλάτος τε καὶ μήκος, τὰς πλαγίας ἐκτάσεις λέγων. Καὶ σφύστερον ἐτέρωθεν τὸ τοιοῦτον νόημα πρὸς Φιλιππησίους, οἶμαι, ποιεῖ, οἷς φησιν· ὅτι Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψει, ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων. Ἐνταῦθα τὴν μέσιν καὶ γαίαν* μίᾳ προσηγορίᾳ καταλαμβάνει, πᾶν τὸ διὰ μέσου τῶν ἐπουρανίων καὶ ὑποχθονίων ὀνομάσας ἐπιγείον. Τοῦτο μεμαθήκαμεν περὶ τοῦ σταυροῦ τὸ μυστήριον. Τὰ δὲ ἀπὸ τούτου τοιαῦτα κατὰ τὸ ἀκόλουθον περιέχει ὁ λόγος, ὡς ὁμολογεῖσθαι καὶ παρὰ τῶν ἀπίστων, μηδὲν ἄλλοτριον εἶναι τῆς θεοπροποῦς ὑπολήψεως· τὸ γὰρ μὴ ἐμμεῖναι τῷ θανάτῳ, καὶ τὰς διὰ τοῦ σιδήρου κατὰ τοῦ σώματος γενομένας πληγὰς, μηδὲν ἐμπόδων πρὸς τὸ ἀναστῆναι ποιήσασθαι, κατ' ἐξουσίαν τε φαίνεσθαι τοῖς μαθηταῖς μετὰ τὴν ἀνάστασιν ὅτε βούλοιο, παρεῖναι τε αὐτοῖς μὴ ὀρώμενον, καὶ ἐν μέσῳ γίγνεσθαι, μηδὲ τῆς εἰσόδου τῆς διὰ τῶν θυρῶν προσδεόμενον, ἐνισχύειν τε τοὺς μαθητάς τῃ προσφυσήσει τοῦ Πνεύματος, ἐπαγγέλλεσθαι τε καὶ τὸ μετ' αὐτῶν εἶναι, καὶ μηδενὶ μέσῳ διατειχίζεσθαι, καὶ τῷ μὲν φαινομένῳ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνιέναι, τῷ δὲ νοούμενῳ πανταχῇ εἶναι, καὶ ὅσα τοιαῦτα περιέχει ἡ ἱστορία, οὐδὲν τῆς ἐκ τῶν λογισμῶν συμμαχίας προσδέεται πρὸς τὸ θεῖα τε εἶναι, καὶ τῆς ὑψηλῆς καὶ ὑπερεχούσης δυνάμεως· περὶ ὧν οὐδὲν οἶμαι δεῖν καθ' ἑκαστον διεξιέναι, αὐτόθεν τοῦ λόγου τὸ ὑπὲρ τὴν φύσιν ἐκφανέντος. Ἀλλ' ἐπειδὴ μέρος τι τῶν μυστικῶν διδαγμάτων καὶ ἡ περὶ τὸ λουτρόν ἐστιν οἰ-

A adeo ut ex medio, quatenus sibi ipsi conjungitur, numerentur quatuor projectiones : quoniam qui in ea fuit extensus tempore mortis susceptæ dispensationis, qui sibi universum colligat, concinnat et cogit conspirationem et harmoniam. In iis enim

Si ergo consideres cœlestium aut terrestrium, aut utrorumque universi extremorum constitutionem, tuæ considerationi semper occurrit divinitas, quæ sola ex omni parte in iis quæ sunt, venit in contemplationem, et omnia continet in essentia. Sitne autem hæc natura nominanda divinitas, an ratio, an virtus ac potestas, an sapientia, an aliquid aliud ex iis quæ sunt excelsa, et quæ magis possunt ostendere eum qui est summus et supereminens, de voce aut nomine, aut figura verborum non magis est nobis controversia. Quoniam ergo ad ipsum universa aspicit creatura, et est circa ipsum, et per illum sibi ipsi cohæret et coalescit, cum quæ sunt supra, iis quæ infra, et quæ sunt obliqua, sibi invicem congenerentur ac conjungantur : oportebat nos non solum auditione deduci ad divinitatis considerationem ; sed etiam visum effici doctorem ac magistrum sublimiorum intelligentiarum. Hinc motus magnus ille Paulus in mysterio Ephesinum instituit populum, per doctrinam eis dans virtutem ad cognoscendum quæ sit profunditas, latitudo, altitudoque et longitudo*. Unamquamque enim crucis porrectionem proprio appellat nomine. Altitudinem quidem, id quod supereminet ; profunditatem autem, id quod est subius : latitudinem vero et longitudinem, quæ sunt per transversum extensiones. Alibi autem hunc sensum clarius explicat, ut arbitror, ad Philippenses, cum dicit : *In nomine Jesu Christi omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium et inferorum*¹⁰. Hoc in loco mediam prominentiam et velut antemnam unico nomine comprehendit, ut qui quid inter cœlestia et inferna intercedit, terrestre nominaverit. Hoc quidem didicimus de mysterio crucis. Quæ autem deinceps sequuntur, ea verbum complectitur ejusmodi, ut fateantur etiam increduli nihil esse alienum ab ea quæ Deum decet existimatione. Nam quod in morte non manserit, et quæ corpori impositæ ferro fuerint plagæ, nihil impedimenti attulerint, quominus resurgeret, et quod libere discipulis post resurrectionem cum vellet, apparuerit, et eis adesset, cum tamen non videretur, et esset in medio eorum, non ingressu quidem per portas indigens, et confirmaret discipulos insufflatione Spiritus, et se cum eis futurum esse polliceretur, et nullo distinctum iri intervallo, et eo quidem quod apparebat in cœlum ascenderet, eo autem quod intelligebatur esset ubique, quæcunque hujusmodi continet historia, sint divina, excelsæque et summæ virtutis. Quæ quidem nihil opus est ut sigillatim persequamur,

* Ephes. iii, 8. ¹⁰ Philipp. ii, 10.

cum ex se ipsa oratio satis indicet ea esse supra naturam. Sed quoniam mysticorum documentorum pars est etiam aliqua, quæ in lavacro fit dispensatio: quod quidem seu baptismum, seu illuminationem, seu regenerationem velis nominare, de nomine non contendimus, bene erit breviter de eo dicere.

CAPUT XXXIII.

Nam postquam a nobis audiverint, quod cum mortale transeat ad vitam, consequens erat, prima generatione ad vitam mortalem deducente, aliam inveniri generationem, quæ neque ab interitu inciperet, neque desineret in interitum, sed eum qui fuisset generatus, ad vitam deduceret immortalem (quomodo enim ex mortali generatione mortale necessario exstitit id quod fuit generatum: ita quod ex generatione in quam non cadit interitus generatur, melius fuerit ac præstantius, quam ut a morte patiatur interitum), postquam, inquam, hæc audiverint, et quæ sunt huiusmodi, et modum prius didicerint, nempe quod ad Deum preces, et gratiæ cælestis invocatio, et aqua, et fides, sunt ea per quæ impletur mysterium regenerationis, ea difficiliter eis persuadentur, ut qui ad quod apparet aspiciant, utpote quod id quod fit corporaliter, non accadat promissioni. Quomodo enim, inquit, preces, et divinæ virtutis invocatio, quæ sit super aquam, sit dux et principium vitæ iis qui initiantur? Ad quos, si non sint nimis duri et pervicaces, simplex suffecerit oratio ad efficiendum ut assentiantur dogmati. Nam vicissim eos interrogemus, cum modus ejus quæ ex carne fit generationis sit omnibus manifestus, quemadmodum sit homo id quod dejicitur, ut ex eo consistat animal? Atqui in eo nihil dici potest, quod aliqua ratione ullam inveniat probabilitatem. Quid enim commune habet semen hominis cum ea qualitate quæ in illo consideratur? Homo compositus est res quædam particeps rationis et intelligentiæ. Illud autem consideratur in quadam humida qualitate, et nihil amplius comprehendit mentis conceptio, quam quod ex sensu cernitur. Quod ergo ab interrogatis, quomodo sit credibile ex illo constitisse hominem, consentaneum est nobis fieri responsum, hoc etiam de regeneratione per aquam interrogati respondebimus. Nam et illic unicuique eorum qui interrogantur in promptu est dicere, quod divina virtute ille sit homo, quæ si non adsit, semen est immobile et inefficax. Si ergo illic non subiectum facit hominem, sed vis divina transmutat id quod apparet in naturam hominis, extremæ fuerit insipientiæ ingratiæ et immemoris animi, illic Deo tantam tribuentes virtutem, existimare Deum hac in parte esse imbecillum ad suam implendam voluntatem. Quid commune, inquit, habet vitæ cum aqua? Quid autem (eis dicemus) commune habet humor et imago Dei? Sed nihil illic est admirabile, si Deo volente humor transit in animal præstantissimum. De hoc etiam similiter dicemus, minime esse mirandum, si divinæ vir-

Α κονομία · ὁ εἶτε βάπτισμα, εἶτε φωτισμός, εἶτε παλιγγενεσίαν βούλοιοτὶ τις ὀνομάζειν, οὐδὲν πρὸς τὴν ὀνομασίαν διαφερόμεθα, καλῶς ἂν ἔχοι καὶ περὶ τούτου βραχέα διεξελθεῖν.

ΚΕΦΑΛΑ. ΑΓ΄.

Ἐπειδὴν γὰρ παρ' ἡμῶν τὸ τοιοῦτον ἀκούσωσιν, ὅτι τοῦ θνητοῦ πρὸς τὴν ζωὴν μεταβαίνοντος, ἀκόλουθον ἦν τῆς πρώτης γενέσεως ἐπὶ τὴν θνητὸν παραγούσης βίον, ἐτέραν γέννησιν ἐξευρεθῆναι, μήτε ἀπὸ φθορᾶς ἀρχομένην, μήτε εἰς φθορὰν καταλήγουσαν · ἀλλ' εἰς ἀθάνατον ζωὴν τὸν γεγεννημένον παράγουσαν. Ὡς περ γὰρ ἐκ θνητῆς γεννήσεως θνητὸν ἐξ ἀνάγκης τὸ γεγεννημένον ὑπέστη · οὕτως ἐκ τῆς μὴ παραδεχόμενης φθορὰν γεννήσεως τὸν γεννώμενον, κρεῖττον γένεται τῆς ἐκ τοῦ θανάτου φθορᾶς. Ἐπειδὴν τούτων καὶ τῶν τοιούτων ἀκούσωσι, καὶ προδιδαχθῶσι τὸν τρόπον, ὅτι εὐχὴ πρὸς Θεὸν, καὶ χάρις τοῦ οὐρανίου ἐπικλήσις, καὶ ὕδωρ, καὶ πίστις ἐστὶ, δι' ὧν τὸ τῆς ἀναγεννήσεως πληροῦται μυστήριον, δυσπειθῶς ἔχουσι, πρὸς τὸ φαινόμενον βλέποντες, ὡς οὐ συμβαίνειν τῇ ἐπαγγελίᾳ τὸ σωματικῶς ἐνεργούμενον. Πῶς γὰρ, φησὶν, εὐχὴ καὶ δυνάμειος θέας ἐπικλήσις ἐπὶ τοῦ ὕδατος γιγνομένη, ζωῆς ἀρχηγὸς τοῖς μυομένοις γίνεται; Πρὸς οὗς, εἰπερ λανθόειν ἀντιτύπως, ἀπλοῦς ἐξαρκεῖ λόγος, πρὸς τὴν τοῦ δόγματος ἀγαγεῖν συγκατάθεσιν. Ἀντὶ ἐρωτήσω μὲν γὰρ, τοῦ τρόπου τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως πᾶσιν ὄντος προδήλον, πῶς ἀνθρωπος ἐκεῖνο γίνεται τὸ εἰς ἀφορμὴν τῆς συστάσεως τοῦ ζώου καταβαλλόμενον; Ἀλλὰ μὴν οὐδεὶς ἐπ' ἐκεῖνου λόγος ἐστίν, ὁ λογισμῷ τινι τὸ πιθανὸν ἐξευρίσκων. Τί γὰρ κοινὸν σπέρματι ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐν ἐκείνῳ θεωρουμένην ποιότητα; Συγκρινόμενος ὁ ἀνθρωπος λογικὸν τι χρῆμα καὶ διανοητικὸν ἐστὶ, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν · ἐκεῖνο δὲ ὕγρᾳ τινι ἐν θεωρεῖται ποιότητι, καὶ πλεῖον οὐδὲν τοῦ κατ' αἴσθησιν ὀρωμένου καταλαμβάνει ἐννοία. Ἦν τοίνυν εἰκὸς ἐστὶν ἀπόχρισιν γενέσθαι ἡμῖν παρὰ τῶν ἐρωτηθέντων, ὅτι Πῶς ἐστὶ πιστὸν ἐξ ἐκεῖνου συστήναι ἀνθρώπον; τοῦτο καὶ περὶ τῆς διὰ τοῦ ὕδατος γινομένης ἀναγεννήσεως ἐρωτηθέντες ἀποκρινόμεθα. Ἐκεῖ τε γὰρ πρότερόν ἐστιν ἐκάστω τῶν ἡρωτημένων εἰπεῖν, ὅτι θεὸς δύναμει ἐκεῖνος ἀνθρωπος γίγνεται, ἥς μὴ παρούσης, ἀκίνητόν ἐστι καὶ ἀνενέργητον. Εἰ οὖν ἐκεῖ οὐ τὸ ὑποκείμενον ποιεῖ τὸν ἀνθρώπον, ἀλλ' ἡ θεὰ δύναμις εἰς ἀνθρώπου φύσιν μεταποιεῖ τὸ φαινόμενον, τῆς ἐσχάτης ἂν εἴη ἀγνωμοσύνης, ἐκεῖ τοσαύτην τῷ Θεῷ προσμαρτυροῦντας δύναμιν, ἀτονεῖν ἐν τῷ μέρει τούτῳ τὸ Θεῖον οἰεσθαι πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θελήματος. Τί κοινὸν, φασὶν, ὕδατι καὶ ζωῇ; Τί δὲ κοινὸν, πρὸς αὐτὸν ἐροῦμεν, ὕγρότητι καὶ εἰκόνι Θεοῦ; Ἀλλ' οὐδὲν ἐκεῖ τὸ παράδοξον, εἰ Θεοῦ βουλομένου πρὸς τὸ τιμωτάτον ζῶον τὸ ὕγρὸν μεταβαίνει. Τὸ ἴσον καὶ ἐπὶ τούτου φαμέν, μηδὲν εἶναι θαυμαστὸν, εἰ θείας δυνάμειος παρουσία πρὸς ἀφθαρσίαν μετασκευάζει τὸν ἐν τῇ φθορᾷ φύσει γενόμενον.

utis præsentia transformat ad incorruptionem id quod natum fuerat in natura in quam cadit meritis.

ΚΕΦΑΛ. ΑΔ'.

Ἀλλὰ ζητοῦσιν ἀποδείξιν τοῦ παρεῖναι τὸ Θεῖον ἐπὶ ἁγιασμῶν τῶν γινόμενων καλούμενον. Ὁ δὲ τοῦτο ζητῶν, ἀναγνώτω πάλιν τὰ κατόπιν ἐξητασμένα. Ἡ γὰρ κατασκευὴ τοῦ τὴν διὰ σαρκὸς ἡμῖν ἐπιφανέσαν δύναμιν, ἀληθῶς θεῖαν εἶναι, τοῦ παρόντος λόγου συνηγορία γίνεται. Δειχθέντος γὰρ τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν ἐν σαρκὶ φανερωθέντα, τοῖς διὰ τῶν γινόμενων θαύμασι τὴν φύσιν αὐτοῦ δείξαντα, συναπεδείχθη τὸ παρεῖναι τοῖς γινόμενοις αὐτὸν κατὰ πάντα καιρὸν ἐπικλήσεως. Ὡς περ γὰρ ἐκάστου τῶν ὄντων ἐστὶ τις ἰδιότης ἢ τὴν φύσιν γνωρίζουσα· οὕτως ἰδιὸν ἐστὶ τῆς θείας φύσεως ἡ ἀλήθεια. Ἀλλὰ μὴν δεῖ παρῆσθαι τοῖς ἐπικαλουμένοις ἐπήγγελται, καὶ ἐν μέσῳ τῶν πιστευόντων εἶναι, καὶ ἐν πᾶσι μένειν καὶ ἐκάστῳ συνεῖναι, καὶ οὐκέτι ἂν ἐτέρως εἰς τὸ παρεῖναι τὸ Θεῖον τοῖς γινόμενοις ἀποδείξεως προσδοίμεθα· τὸν μὲν Θεὸν εἶναι διὰ τῶν θαυμάτων αὐτῶν πεπιστευκότες, ἐν δὲ τῷ ἀψευδεῖ τῆς ὑποσχέσεως παρεῖναι τὸ ἐπηγγελμένον οὐκ ἀμφιβάλλοντες. Τὸ δὲ προηγεῖσθαι τὴν διὰ τῆς εὐχῆς κλήσιν τῆς θείας οἰκονομίας, περιουσία τίς ἐστι τῆς ἀποδείξεως τοῦ κατὰ Θεὸν ἐπιτελεῖσθαι τὸ ἐνεργούμενον. Εἰ γὰρ ἐπὶ τοῦ ἐτέρου τῆς ἀνθρωποποιίας εἰδους, αἱ τῶν γεννώντων ὁρμαὶ, καὶ μὴ ἐπικληθῇ παρ' αὐτῶν δι' εὐχῆς τὸ Θεῖον, τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει, καθὼς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἴρηται, διαπλάσσοις τὸ γεννόμενον· ἥς χωρισθείσης ἀπρακτός ἐστιν ἡ σπουδὴ καὶ ἀνόνητος· πόσῳ μᾶλλον ἐν τῷ πνευματικῷ τῆς γεννήσεως τρόπῳ, καὶ Θεοῦ παρῆσθαι τοῖς γενομένοις ἐπηγγελμένου, καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ δύναμιν ἐνθεοεικότος τῷ ἔργῳ, καθὼς πεπιστεύκαμεν· καὶ τῆς ἡμετέρας προαιρέσεως πρὸς τὸ σπουδαζόμενον τὴν ὁρμὴν ἐχούσης· εἰ συμπαραληφθεῖη κατηκόντως ἡ διὰ τῆς εὐχῆς συμμαχία, μᾶλλον ἐπιτελὲς ἔσται τὸ σπουδαζόμενον; Καθάπερ δὲ οἱ ἐπιφᾶναι τὸν ἥλιον αὐτοῖς εὐχόμενοι τῷ Θεῷ, οὐδὲν ἀμβλύνουσι τὸ πάντως γινόμενον· οὐδὲ μὴν ἀχρηστον εἶναι τις φήσει τὴν τῶν προσευχομένων σπουδὴν, εἰ περὶ τοῦ πάντως ἱεμένου τὸν Θεὸν ἱκετεύουσιν· οὕτως οἱ πεπιστευμένοι, κατὰ τὴν ἀψευδῆ τοῦ ἐπαγγελαμένου ὑπόσχεσιν πάντως παρῆναι τὴν χάριν τοῖς διὰ τῆς μυστικῆς ταύτης οἰκονομίας ἀναγενωμένοις, ἣ προσθήκην τινὰ ποιοῦνται τῆς χάριτος, ἣ τὴν οὖσαν οὐκ ἀποστρέφουσιν. Τὸ γὰρ πάντως συνεῖναι διὰ τὸ Θεὸν εἶναι τὸν ἐπαγγελάμενον πεπίστευται. Ἡ δὲ τῆς Θεότητος μαρτυρία διὰ τῆς θαυμάτων ἐστίν. Ὡς τε διὰ πάντων τὸ παρῆναι τὸ Θεῖον, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἔχει.

ΚΕΦΑΛ. ΑΕ'.

Ἡ δὲ εἰς τὸ ὕδωρ κάθοδος, καὶ τὸ τρίς ἐν αὐτῷ γενέσθαι τὸν ἀνθρώπον, ἕτερον ἐμπεριέχει μυστήριον. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ τῆς σωτηρίας ἡμῶν τρόπος, οὐ τοσούτον ἐκ τῆς κατὰ διαδοχὴν ὑψηλῆς ἐνεργὸς γέγονεν, ὅσον δι' αὐτῶν ὧν ἐποίησεν ὁ τὴν πρὸς τὸν ἀνθρώπον ὑποστάς κοινωνίαν, ἔργῳ τὴν ζωὴν ἐνεργ-

A

CAPUT XXXIV.

Sed quærent ut sibi ostendatur, quod Deus adsit invocatus in iis quæ fiunt sanctificationibus. Qui autem hoc quærit, revocet in mentem ea quæ retro sunt examinata. Confirmatio enim, quod quæ per carnem nobis apparuit virtus, vere sit divina, defendit id quod dicimus in præsentia. Nam cum ostensum sit quod sit Deus qui suam ostendit naturam miraculis per ea quæ fiunt, simul etiam ostensum est, eum adesse iis quæ fiunt tempore invocationis. Quomodo enim in unoquoque eorum quæ sunt, est quædam proprietas quæ notam reddit naturam, ita divinæ naturæ proprium est veritas. Atqui invocantibus se semper affuturum est pollicitus, et futurum in medio credentium, et in omnibus mansurum, et cum unoquoque conversaturum; neque alia fuerit nobis opus probatione, quod Deus adsit iis quæ fiunt, cum Deum quidem esse per ipsa miracula crediderimus, neque dubitemus, id quod promissum est adesse certis et a mendacio alienis promissionibus. Quod autem quæ per preces sit invocatio, divinam præcedat dispensationem, satis superque probat, quod id quod sit, ex Deo peragitur. Si enim in altero genere hominum procreationis, eorum qui generant ad id incitatæ appetitiones, etiamsi ab iis Deus precibus non invocetur, divina virtute, sicut prius dictum est, efflingunt id quod generatur, qua separata inefficax et inutilis ac irrita est eorum opera: quanto magis in spirituali modo generationis, cum et Deus iis quæ facta sunt se affuturum sit pollicitus, et suam operi virtutem indiderit, ut credidimus, nostrumque propositum et institutum feratur ad id in quod studium et opera confertur, si eorum quorum decet simul per preces assumatur auxilium, magis erit perfectum id in quod confertur studium? Quo modo autem qui Deum precantur ut sibi sol illucescat, id quod sit nequaquam obtundunt et obscurant (sed nec inutile precantium dixeris esse studium, si de eo quod omnino futurum est Deo supplicant): ita ii qui crediderunt, congruenter certæ et a mendacio alienæ ejus qui pollicitus fuit promissioni, omnino adesse gratiam iis qui regenerantur per hanc mysticam dispensationem, aut gratiæ aliquam faciunt accessionem, aut certe eam quæ est minime avertunt. Nam quod omnino adsit, ex eo constat, quod Deus sit qui promisit. Cæterum Divinitatem esse miracula testantur. Itaque quin Deus in omnibus adsit, nulla est occasio dubitandi.

CAPUT XXXV.

Descensus autem in aquam, et quod in eam homo ter demissus sit, alterum continet mysterium. Nam quoniam modus nostræ salutis ad effectum et opus non adeo est deductus ex præeunte doctrina, quantum per ea ipsa quæ fecit qui cum homine subit societatem, ut qui reipsa vitam sit operatus, ut

per carnem rursus assumptam et simul deificatam simul salvaretur quicquid est ei cognatum et genere conjunctum : necessario excogitandus erat aliquis modus, in quo in iis quæ sunt esset cognatio aliqua ejus qui sequitur cum eo qui præit ac ducit. Oportet ergo videre in quibusnam est consideratus qui dux fuit et auctor nostræ vitæ : ut, sicut dicit Apostolus ¹¹, convenienter duci et auctori nostræ salutis sequentibus recte procedat imitatio. Quo modo enim, qui ad numerosam et militarem in armis motionem erudiuntur, ab iis qui ordinandæ aciei sunt periti, per ea quæ aspiciunt, deducuntur ad rite tractandorum armorum experientiam ; qui autem non agit id quod ei prius ostenditur, remanet expers ejus experientiæ : eodem modo necesse est, ut quibus studium par est ad bonum, omnino similiter sequantur per imitationem eum qui nos ducit ad salutem, ad opus deducendo id quod prius ab eo fuit ostensum. Non potest enim fieri ut ad parem finem perveniant, qui non per viam similem sunt ingressi. Quomodo enim qui labyrinthi errores non possunt ulla ratione evadere, si in aliquem inciderint qui eorum sit peritus, eum pone sequentes, varios et fallaces domorum flexus anfractusque permeant, non permeaturi nisi ejus qui præcedit, insisterent vestigiis : ita etiam mihi cogita hujus vitæ labyrinthum, quem humana natura minime potest transire, nisi quispiam eandem viam teneat, per quam qui in eo fuit, egressus est ambitum. Tropice autem dico labyrinthum, qui pertransiri non potest, vitæ carcerem, in quo detentum fuit infelix genus humanum. Quid ergo aspeximus in duce et auctore nostræ salutis? Triduanam mortem et rursus vitam. Oportet ergo in nobis quoque talem excogitari similitudinem. Quidnam est ergo excogitatum, per quod etiam in nobis ejus quod ab eo factum est impletur imitatio? Quidquid est morte affectum, quemdam proprium habet locum et secundum naturam, nempe terram in quam inclinatur, et in qua conditur. Magnam autem inter se habent cognationem terra et aqua, quæ sola ex elementis sunt gravia, et feruntur deorsum, et manent in se invicem, et per se invicem continentur. Quoniam ergo ducis et auctoris vitæ nostræ mors fuit sub terra, et secundum communem naturam : quæ fit a nobis mortis imitatio, in propinquo exprimitur elemento. Et sicut ille cælestis homo cum mortalitatem assumpsisset, postquam sub terra fuisset positus, tertio die reversus est ad vitam : ita etiam qui secundum naturam corporis est illi conjunctus, ad idem quod ab ipso recte gestum est intrens, ad vitæ, inquam, in tribus ambitibus imitatus est triduanam

Dictum est etiam tale quid in iis quæ præcesserunt, nempe quod, prudenti consilio dispensationis, a divina providentia fuit importata mors humanæ

¹¹ Hebr. xii, 2.

A γήσας, ἵνα διὰ τῆς ἀναληφθείσης παρ' αὐτοῦ καὶ συναποθεωθείσης σαρκὸς ἅπαν συνδιασωθῇναι τὸ συγγενὲς αὐτῇ καὶ ὁμόφυλον, ἀναγκαῖον ἦν ἐπινοηθῇναι τινα τρόπον, ἐν ᾧ τις ἦν συγγένειά τε καὶ ὁμοιότης ἐν τοῖς γινομένοις παρὰ τοῦ ἐπομένου πρὸς τὸν ἡγούμενον. Χρὴ τοίνυν ἰδεῖν ἐν τίσιν ὁ τῆς ζωῆς ἡμῶν καθηγησάμενος ἐθεωρήθη· ἵνα, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, κατὰ τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας ἡμῶν κατορθωθῇ τοῖς ἐπομένοις ἡ μίμησις. Ὡς περ γὰρ παρὰ τῶν πεπαιδευμένων τὰ τακτικὰ πρὸς τὴν ὀπλιτικὴν ἐμπειρίαν ἀνάγονται, δι' ὧν βλέπουσιν οἱ πρὸς τὴν εὐρυμῶν τε καὶ ἐνόπλιον κίνησιν παιδεύομενοι. Ὁ δὲ μὴ πράττων τὸ προδεικνύμενον, ἀμέτοχος τῆς τοιαύτης ἐμπειρίας μένει. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τῷ πρὸς τὴν σωτηρίαν ἡμῶν ἐξηγουμένῳ πάντως εἰς τῇ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐστὶν ἡ σπουδὴ, ὁμοίως ἐπ' ἀναγκᾶς διὰ μιμήσεως ἐπεσθαι, τὸ παρ' αὐτοῦ προδειχθῆν ἐλς ἔργον ἀγαγόντας. Οὐ γὰρ ἔστι πρὸς τὸ ἴσον καταρτίσαι πέρας, μὴ διὰ τῶν ὁμοίων ὁδεύσαντας. Καθάπερ γὰρ οἱ τὰς τῶν λαθυρίθων πλάνας διεξελθεῖν ἀμηχανοῦντες, εἰ τινος ἐμπείρως ἔχοντος ἐπιτύχοιεν, κατόπιν ἐπόμενοι τὰς ποικίλας τε καὶ ἀπατηλὰς τῶν οἰκῶν ἀναστροφὰς διεξέρχονται, οὐκ ἂν διεξελθόντες, εἰ μὴ κατ' ἴχνος ἐπόμενοι τῷ προάγοντι· οὕτως μοι νόησον καὶ τὸν τοῦ βίου τούτου λαθυρίθον ἀδιεξίτητον εἶναι τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, εἰ μὴ τις τῆς αὐτῆς ὁδοῦ λάβοιτο, δι' ἧς ὁ ἐν αὐτῇ γενόμενος ἔξω κατέστη τοῦ περιέχοντος. Λαθυρίθον δὲ φημι τροπικῶς, τὴν ἀδιέξοδον τοῦ θανάτου φθορὰν, ἣ τὸ δελταῖον τοῦ ἀνθρώπου γένος περιεσχέθη. Τί οὖν περὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας θεασάμεθα; C Τριήμερον νέκρωσιν, καὶ πάλιν ζωὴν. Οὐκοῦν χρή τι τοιοῦτον καὶ ἐν ἡμῖν ἐπινοηθῆναι ὁμοίωμα. Τίς οὖν ἐστὶν ἡ ἐπίνοια, δι' ἧς καὶ ἐν ἡμῖν πληροῦται τοῦ παρ' ἐκείνου γεγονότος ἡ μίμησις; ἅπαν τὸ νεκρωθὲν οἰκεῖόν τινα καὶ κατὰ φύσιν ἔχει χώρον, τὴν γῆν ἐν ἣ κλίνεται καὶ κατακρύπτεται. Πολλὴν δὲ πρὸς ἀλλήλα τὴν συγγένειαν ἔχει γῆ τε καὶ ὕδωρ, μόνον τῶν στοιχείων βαρὺ τε ὄντα, καὶ καταφερῆ, καὶ ἐν ἀλλήλοις μένοντα, καὶ δι' ἀλλήλων κρατούμενα. Ἐπεὶ οὖν τοῦ καθηγουμένου τῆς ζωῆς ἡμῶν ὁ θάνατος ὑπόγειος, καὶ κατὰ τὴν κοινὴν γέγονε φύσιν, ἡ τοῦ θανάτου μίμησις ἡ παρ' ἡμῶν γινομένη, ἐν τῷ γέτονι ἀποτυποῦται στοιχείῳ. Καὶ ὥς ἐκεῖνος ὁ D ἄνωθεν ἄνθρωπος, ἀναλαβὼν τὴν νεκρότητα μετὰ τὴν ὑπόγειον θέσιν, τριτάτους ἐπὶ τὴν ζωὴν πάλιν ἀνέδραμεν· οὕτω πᾶς ὁ συνημμένος κατὰ τὴν τοῦ σώματος φύσιν ἐκείνῳ, πρὸς τὸ αὐτὸ κατόρθωμα βλέπων, τὸ κατὰ τὴν ζωὴν λέγω πέρας, ἀντὶ γῆς τὸ ὕδωρ ἐπιχεάμενος, καὶ ὑποδύς τὸ στοιχεῖον, ἐν τρισὶ περιόδοις τὴν τριήμερον τῆς ἀναστάσεως χάριν ἀπεμιμήσατο.

finem, pro terra aqua ei infusa, subiens elementum gratiam resurrectionis.

Εἴρηται δὲ τοιοῦτον καὶ ἐν τοῖς φθάσασιν, ὅτι κατ' οἰκονομίαν ἐπὶ ἡται τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει παρὰ τῆς θείας προνοίας ὁ θάνατος· ὥς τῆς κακίας ἐν τῇ διαλύσει

τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς ἐκρυσίσεως, πάλιν διὰ τῆς ἀναστάσεως ὧσιν, καὶ ἀπαθῆ, καὶ ἀκέραιον, καὶ πάσης τῆς κατὰ κακίαν ἐπιμιξίας ἀλλότριον ἀναστοιχειωθῆναι τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ καθηγούμενου τῆς σωτηρίας ἡμῶν, τὸ τέλειον ἢ κατὰ τὸν θάνατον ἔσχεν οἰκονομία, κατὰ τὸν ἴδιον σκοπὸν ἐντελῶς πληρωθεῖσα. Διεστάλη τε γὰρ διὰ τοῦ θανάτου τὰ ἡνωμένα· καὶ πάλιν συνήχθη τὰ διακεκριμένα· ὥς ἂν καθαρθεῖς τῆς φύσεως ἐν τῇ τῶν συμφυῶν διαλύσει, ψυχῆς τε λέγω καὶ σώματος, πάλιν ἡ τῶν κεχωρισμένων ἐπάνοδος τῆς ἀλλοτριότητος ἐπιμιξίας γένοιτο καθαρεύουσα. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀκολουθούντων τῷ καθηγούμενῳ, οὐ χωρεῖ τὴν ἀκριθεῖ μίμῃσιν δι' ὧσιν ἡ φύσις· ἀλλ' ὅσον δυνατῶς ἔχει, τοσοῦτον νῦν παραδεξαμένη, τὸ λείπον ἐν τῷ μετὰ ταῦτα ταμιεύεται χρόνῳ. Τί οὖν ἐστὶν ὃ μιμεῖται; Τὸ τῆς ἐμμιχθείσης κακίας ἐν τῇ τῆς νεκρώσεως εἰκόνι τῇ γενομένη διὰ τοῦ ὕδατος τὸν ἀφανισμόν ἐμποιεῖται, οὐ μὴν τελείως ἀφανισμόν, ἀλλὰ τινα διακοπὴν τῆς τοῦ κακοῦ συνεχείας, συνδραμόντων δυοῖν πρὸς τὴν τῆς κακίας ἀναίρεσιν, τῆς τε τοῦ πλεμμελήσαντος μεταμελείας, καὶ τῆς τοῦ θανάτου μιμήσεως, δι' ἣν ἐκλύεται πᾶς ὁ ἀνθρώπος τῆς πρὸς τὸ κακὸν συμφοῦς, τῇ μεταμελείᾳ μὲν εἰς μίσος τε καὶ ἀλλοτριώσιν τῆς κακίας χωρῶν, τῷ δὲ θανάτῳ τοῦ κακοῦ τὸν ἀφανισμόν ἐργαζόμενος. Ἀλλ' εἰ μὲν ἦν δυνατόν, ἐν τελείῳ τῷ θανάτῳ γενέσθαι τὸν μιμούμενον, οὐδ' ἂν μίμῃσις, ἀλλὰ αὐτότης τὸ γινόμενον ἦν. Καὶ εἰς τὸ παντελὲς τῆς φύσεως ἡμῶν τὸ κακὸν ἠφανίζετο· ὥστε, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἐφ' ἧς ἀπαθῆναι τῇ ἁμαρτίᾳ. Ἐπεὶ δὲ, καθὼς εἴρηται, τοσοῦτον μιμούμεθα τῆς ὑπερεχούσης δυνάμεως, ὅσον χωρεῖ ἡμῶν ἡ πτωχεύα τῆς φύσεως· τὸ ὕδωρ τρις ἐπιχεάμενοι, καὶ πάλιν ἀναθάνατες ἀπὸ τοῦ ὕδατος, τὴν σωτήριον ταφὴν καὶ ἀνάστασιν τὴν ἐν τριημέρῳ γενομένην τῷ χρόνῳ ἀποκρινόμεθα, τοῦτο λαθόντες κατὰ δίκαιον, ὅτι ὡς ἡμῖν τὸ ὕδωρ ἐν ἐξουσίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν αὐτῷ γενέσθαι, καὶ ἐξ αὐτοῦ πάλιν ἀναδύναί, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπ' ἐξουσίας ἦν ὁ τοῦ παντὸς ἔχων τὴν δεσποτείαν, ὡς ἡμεῖς ἐν τῷ ὕδατι, οὕτως ἐκεῖνος ἐν τῷ θανάτῳ καταδύεις, πάλιν ἐπὶ τὴν ἰδίαν ἀναλύει μακαριότητα.

Εἰ οὖν τις πρὸς τὸ εἶδος βλέποι, καὶ κατὰ τὴν ἐκατέρου δύναμιν τὰ γινόμενα κρίνοι, οὐδεμίαν ἐν τοῖς γινόμενοις εὐρήσει διαφωνίαν ἐκατέρου, κατὰ τὸ τῆς φύσεως μέτρον ἐξεργασαμένου τὰ κατὰ δύναμιν. Ὡς γάρ ἐστιν ἀνθρώπῳ τὸ ὕδωρ, πρὸς τὸ ἀκινδύνως ἐπιθιγγάνειν, εἰ βούλοιτο, ἀπειροπλάσιως τῇ θεῇ δυνάμει κατ' εὐκολίαν θάνατος πρόκειται, καὶ ἐν αὐτῷ γενέσθαι, καὶ μὴ τραπήναι πρὸς πάθος. Διὰ τοῦτο τοίνυν ἀναγκαῖον ἡμῖν τὸ ἐν τῷ ὕδατι προμελετῆσαι τὴν τῆς ἀναστάσεως χάριν, ὡς ἂν εἰδείμεν, ὅτι τὸ ἴσον ἡμῖν εἰς εὐκολίαν ἐστίν, ὕδατι τε βαπτισθῆναι, καὶ ἐκ τοῦ θανάτου πάλιν ἀναδύναί. Ἀλλ' ὥσπερ ἐν τοῖς κατὰ τὸν βίον γενομένοις τινὰ τινῶν ἐστὶν ἀρχηγικώτερα, ὧν ἀνευ πάντων τινῶν γενομένων κατορθωθείη, καίτοι εἰ πρὸς τὸ πῆρας ἡ ἀρχὴ κρίνεται,

A naturæ, ut cum effluxisset vitium, in dissolutionem corporis et animæ, rursus per resurrectionem salvus, impatibilis, et integer, et alienus ab omni commistione vitii, homo reformaretur. Sed in duce quidem et auctore nostræ salutis perfectionem habuit susceptæ mortis dispensatio, ut quæ convenienter sub scopo et instituto perfecte fuerit adimpleta. Nam et per mortem disjuncta fuerunt quæ erant unita, et rursus conjuncta sunt quæ erant discreta, ut purgata natura in dissolutione eorum quæ naturaliter coierant, animæ, inquam, et corporis, eorum quæ fuerant separata reductus ab aliena admistione esset purus. In iis autem qui duce sequuntur, accuratam et perfectam imitationem non omnino capit natura, sed cum quantum potest nunc acceperit, in tempus futurum reservat id quod restat. Quid ergo imitatur? Quod vitii immisti in imagine mortis, quæ facta est per aquam, expresserit deletionem, non perfectam tamen deletionem, sed quaudam interruptionem continuationis vitii, cum duo concurrerint ad tollendum vitium, nempe et ejus qui peccavit poenitentia, et imitatio mortis, per quæ homo quodammodo dissolvitur a congenita cum vitio conjunctione, poenitentia quidem procedens ad odium vitii et alienationem, morte autem vitii operans deletionem. Sed si fieri quidem posset, ut in perfecta morte esset is qui imitatur, non esset id quod sit imitatio, sed res eadem, et a nostra natura malum perfecte deleteretur, adeo ut, sicut dicit Apostolus¹³, omnino moreretur peccato. Quoniam autem, sicut dictum est, supremæ illius potestatis tantum imitatur, quantum capit nostræ naturæ mendicitas: aqua ter infusa, ex ea rursus ascendentes, salutarem imitatur sepulturam et resurrectionem quæ facta est in tempore triduo, hanc suscipientes cogitationem, quod sicut aqua in nostra est potestate, ut et in ea simus, et ex ea rursus emergamus, eodem modo in ejus, qui universalitatis dominatum obtinet, est potestate, ut sicut nos aquas, ita ille mortem subiens, rursus ad propriam reducat beatitudinem.

Si quisquam ergo aspicat ad verisimilitudinem, et ex utriusque virtute ea quæ sunt judicet, nullam in iis quæ sunt inveniet utriusque discrepantiam, ut qui congruenter modo suæ naturæ ea effecerit quæ suæ erant potestatis. Quomodo enim est in potestate hominis, aquam, si velit, citra alium tangere periculum, infinitis partibus facilius mors est proposita divinæ virtuti, ut et in ea sit, et non convertatur ad affectionem quæ ex illa accipitur. Propterea ergo nobis necesse est in aqua præmeditari gratiam resurrectionis, ut aciamus quod ex æquo nobis est facile et aqua tingi, et e morte rursus emergere. Sed quo modo in iis quæ sunt in vita, sunt aliqua aliquibus principaliora, sine quibus etiam id quod sit, nequaquam recte

¹³ Rom. viii, 12

successerit (quanquam si cum fine conferatur principium, pro nihilo esse videbitur rei principium cum fine comparatum: quam enim habent æqualitatem homo, et quod ad procreandum animal dejicitur? sed tamen nisi illud sit, hoc non fiet): ita etiam quod in magna fit resurrectione, cum sit majus natura, hinc habet initia et causas. Non potest enim fieri ut illud fiat, nisi hoc præcesserit. Dico autem fieri non posse ut homo sit in resurrectione absque lavacri regeneratione, non aspiiciens ad massæ nostræ reflectionem et reformationem. Ad hoc enim omnino oportet devenire naturam, propria necessitate compulsam ex præscripto dispensationis ejus qui ordinavit, sive lavacri gratiam assumpserit, sive initiationis hujusmodi expers manserit, sed restitutionem beatitudinis, divinitatis et ab omni inærore immunitatis. Non enim quæcunque per resurrectionem reditum accipiunt ad essentiam, ad eandem vitam redeunt. Sed multum interest inter eos qui sunt expurgati, et eos qui indigent expurgatione. In quibus enim in hac vita præcessit per lavacrum expurgatio, iis erit reditus ad id quod est sibi cognatum. Ei autem quod est purum et mundum, proprium est et familiaritate conjunctum impatibile. Quin autem in impatibilitate sit beatum esse, minime dubitatur. Quibus autem indurata occalluerunt affectiones, neque sordium et macularum ulla fuit adhibita purgatio, non aqua mystica, non divinæ virtutis invocatio, non inconcinne pravitatis correctio, necesse est ut ii quoque sint in eo quod convenit. Manifestum est autem auro adulterino confusoque et non sincero convenire fornacem, ut cum eis mistum vitium fuerit liquefactum, longis postea sæculis Deo pura conservetur natura. Quoniam ergo in aqua et igne est vis quædam abstergerendi et mundandi, qui per aquam mysticam vitii sordes abluerunt, non opus habent altero genere purgationis. Qui autem non fuerint initiati mysterio hujus purgationis, igne purgantur necessario.

CAPUT XXXVI.

Nam et communis ratio et Scripturarum ostendit doctrina, divinum chorum non posse ingredi, qui omnes ex vitio contractas sordes ac maculas non eluerit. Hoc illud est, quod cum sit ex se parvum, magnorum est bonorum initium et fundamentum. Parvum autem dico ob recte agendi facilitatem. Quis enim est hac in re labor, credere Deum esse ubique: cum autem sit in omnibus, adesse etiam invocantibus vitalem ejus virtutem, præsentem autem facere id quod est sibi proprium et conveniens? Divinæ autem operationis est propria salus eorum qui indigent. Ipsa autem fit efflicax et ad opus deducitur per eam quæ in aqua fit expurgationem. Qui est autem expurgatus, erit particeps puritatis. Quod autem vere purum est, est divinitas. Vides quam sit parvum, et quam facile recte fieri potest id quod est in principio, nempe fides et aqua: illa quidem sita in arbitrio liberæ

ἀντ' οὐδενὸς εἶναι δόξει τοῦ πραγματος ἡ ἀρχὴ συγκρινομένη τῷ τέλει. Τί γάρ ἴσον ἀνθρώπου, καὶ τὸ πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ ζώου καταβαλλόμενον; Ἄλλ' ὁμῶς εἰ μὴ ἐκεῖνο εἴη, οὐδ' ἂν τοῦτο γένοιτο. Οὕτως καὶ τὸ κατὰ τὴν μεγάλην ἀνάστασιν μείζον ἐν τῇ φύσει, τὰς ἀρχὰς ἐντεῦθεν καὶ τὰς αἰτίας ἔχει. Οὐ γὰρ ἐστὶ δυνατόν ἐκεῖνο γενέσθαι, εἰ μὴ τοῦτο προκαθηγῆσταιτο. Μὴ δύνασθαι δέ φημι δίχα τῆς κατὰ τὸ λουτρὸν ἀναγεννήσεως, ἐν ἀναστάσει γενέσθαι τὸν ἀνθρώπον, οὐ πρὸς τὴν τοῦ συγκρίματος ἡμῶν ἀνάπλασίν τε καὶ ἀναστοιχείωσιν ἀναδιδέποντες. Πρὸς τοῦτο γὰρ δεῖ πάντως πορευθῆναι τὴν φύσιν οἰκείαις ἀνάγκαις κατὰ τὴν τοῦ τάξαντος οἰκονομίαν συνωθούμενην, καὶ ἐν προελάθῃ τὴν ἐκ τοῦ λουτροῦ χάριν, καὶ ἀμοιβὴς μείνῃ τῆς τοιαύτης μυσσεως, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τὸ μακάριόν τε καὶ θεῖον καὶ πάσης κατηφείας κεχωρισμένον ἀποκατάσταςιν. Οὐ γὰρ ὅσα δι' ἀναστάσεως τὴν ἐπὶ τὸ εἶναι πάλιν ἐπάνοδον δέχεται, πρὸς τὸν αὐτὸν ἐπάνεισι βίον. Ἀλλὰ πολὺ τὸ μέσον τῶν τε κεκαθαρμένων, καὶ τῶν τοῦ καθαρῶς προσδεομένων ἐστίν. Ἐφ' ὧν γὰρ κατὰ τὸν βίον τοῦτον ἡ διὰ τοῦ λουτροῦ προκαθηγήσατο κάθαρσις πρὸς τὸ συγγενὲς τοῦτοιο ἀναχώρησις ἐσται. Τῷ δὲ καθαρῷ τὸ ἀπαθὲς προσωκείωται. Ἐν δὲ τῇ ἀπαθείᾳ τὸ μακάριον εἶναι οὐκ ἀμφιβάλλεται. Οἷς δὲ προσεπωρώθη τὰ πάθη, καὶ οὐδὲν προήχθη τῆς κηλίδος καθάρσιον· οὐχ ὕδωρ μυστικόν, οὐκ ἐπίκλησις θείας δυνάμεως, οὐχ ἡ ἐκ μεταμελείας ὀρθωσις· ἀνάγκη πάντα, καὶ τούτους ἐν τῷ καταλλήλῳ γενέσθαι. Κατάλληλον δὲ τῷ κεκλιμένῳ χρυσῷ τὸ χωνευτήριον, ὡς τῆς ἐμμιχθείσης αὐτοῖς κακίας ἀποτακείσης, μακροῖς ὕστερον αἰώσι καθαρὰν ἀποσωθῆναι τῷ θεῷ τὴν φύσιν. Ἐπεὶ οὖν βυπτικὴ τίς ἐστὶ δύναμις ἐν τῷ πυρὶ καὶ τῷ ὕδατι, οἱ διὰ τοῦ ὕδατος τοῦ μυστικοῦ τὸν τῆς κακίας ῥύπον ἀποκλυσάμενοι, τοῦ ἐτέρου τῶν καθαρῶν εἰδούς οὐκ ἐπιδέονται. Οἱ δὲ ταύτης ἀμύνητοι τῆς καθάρσεως, ἀναγκαιῶς τῷ πυρὶ καθαρίζονται.

ΚΕΦΑΛ. ΛΓ'.

Μὴ γὰρ εἶναι δυνατόν ὃ τε κοινὸς δεικνύσι λόγος, καὶ ἡ τῶν Γραφῶν διδασκαλία, ἐντὸς τοῦ θεοῦ γενέσθαι χοροῦ τὸν μὴ καθαρῶς πάντας τοὺς ἐκ κακίας σπιλους ἀπορρύψαμενον. Τοῦτό ἐστιν ὃ μικρὸν ἐν καθ' ἑαυτὸ μεγάλων ἀγαθῶν ἀρχὴ τε καὶ ὑπόθεσις γίνεται. Μικρὸν δὲ φημι τῇ εὐκολίᾳ τοῦ κατορθώματος. Τίς γὰρ πάρεστι πόνος τῷ πράγματι, πιστεύσαι πανταχοῦ τὴν Θεὸν εἶναι· ἐν παντί δὲ ὄντα, παρῆναι καὶ τοῖς ἐπικαλούμενοις τὴν ζωτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, παρόντα δὲ τὸ οἰκεῖον ποιεῖν; Ἰδίον δὲ τῆς θείας ἐνεργείας, ἡ τῶν δεομένων ἐστὶ σωτηρία. Αὕτη δὲ διὰ τῆς ἐν ὕδατι καθάρσεως ἐνεργὸς γίνεται. Ὁ δὲ καθαρῶς ἐν μετουσίᾳ τῆς καθαρότητος ἐσται. Τὸ δὲ ἀληθῶς καθαρὸν ἡ θεότης ἐστίν. Ὁρᾷς ὅπως μικρόν τι τὸ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐστὶ καὶ εὐκατόρθωτον, πίστις καὶ ὕδωρ· ἡ μὲν ἐντὸς τῆς προσιρέσεως ἡμῶν ἀποκειμένη· τὸ δὲ σύντροφον τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ. Ἀλλὰ τὸ ἐκ τούτων ἀναφυόμενον ἀγαθὸν ὅσον

καὶ οἶον, ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ θεῖον ἔχειν τὴν οἰκειό-
τητα;

ΚΕΦΑΛ. ΑΖ'.

Ἄλλ' ἐπειδὴ διπλοῦν τὸ ἀνθρώπινον, ψυχῇ τε καὶ
σώματι συγκεκραμένον, ἀνάγκη τῷ πρὸς τὴν ζωὴν
καθηγουμένῳ, δι' ἀμφοτέρων τοὺς σωζομένους ἐφ-
έπεισθαι. Οὐκοῦν ἡ ψυχὴ μὲν διὰ πίστεως πρὸς αὐ-
τὸν ἀνακραθεῖσα τὰς ἀφορμὰς ἐντεῦθεν τῆς σωτηρίας
ἔχει· ἡ γὰρ πρὸς τὴν ζωὴν ἔνωσις, τὴν τῆς ζωῆς
κοινωνίαν ἔχει. Τὸ δὲ σῶμα ἕτερον τρόπον ἐν μετου-
σίᾳ τε καὶ ἀνακράσει τοῦ σώζοντος γίνεται. Ὡς περ
γὰρ οἱ δηλητήριον δι' ἐπιβουλῆς λαβόντες, ἄλλω φαρ-
μάκῳ τὴν φθοροποιὸν δύναμιν ἔσθωσαν· χρηὶ δὲ καθ'
ὁμοιότητά τοῦ ὀλεθρίου καὶ τὸ ἀλεξιτήριον ἐντὸς τῶν
ἀνθρώπων γενέσθαι σπλάγχνων, ὡς ἂν δι' ἐκείνων
ἐφ' ἅπαν καταμερισθῇ τὸ σῶμα ἡ τοῦ βοηθοῦντος
δύναμις· οὕτω τοῦ διαλύοντος τὴν φύσιν ἡμῶν ἀπο-
γευσάμενοι, πάλιν ἀναγκαῖον ὡς καὶ τοῦ συνάγοντος
τὸ διατελειούμενον ἐπεδεήθημεν· ὡς ἂν ἐν ἡμῖν γενό-
μενον τὸ τοιοῦτον ἀλεξιτήριον τὴν προεντεθεῖσαν τῷ
σώματι τοῦ δηλητηρίου βλάβην διὰ τῆς οἰκειᾶς ἀντι-
παθείας ἀπώσσοιτο. Τί οὖν ἐστὶ τοῦτο; Οὐδὲν ἕτερον
ἢ ἐκεῖνο τὸ σῶμα, ὃ τοῦ τε θανάτου κρείττον ἐδείχθη,
καὶ τῆς ζωῆς ἡμῶν κατήρξατο. Καθάπερ γὰρ μικρὰ
ζύμη, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ὅλον τὸ φύραμα
πρὸς ἑαυτὴν συνεξομοιοῖ, οὕτως τὸ θανατισθὲν ὑπὸ
τοῦ Θεοῦ σῶμα ἐν τῷ ἡμετέρῳ γενόμενον, ὅλον πρὸς
ἑαυτὸ μεταποιεῖ καὶ μετατίθῃσιν. Ὡς γὰρ τοῦ φθο-
ροποιῦ πρὸς τὸ ὑγιαίνον ἀναμιχθέντος, ἅπαν τὸ
ἀνακραθὲν συνηχρεῖται· οὕτως καὶ τὸ ἀθάνατον
σῶμα ἐν τῷ ἀναλαβόντι αὐτὸ γενόμενον, πρὸς τὴν
ἑαυτοῦ φύσιν καὶ τὸ πᾶν μετεποίησεν. Ἀλλὰ μὴν
οὐκ ἔστιν ἄλλως ἐντός τι γίνεσθαι τοῦ σώματος, μὴ
διὰ βρώσεως καὶ πόσεως τοῖς σπλάγχνοις καταμιγνύ-
μενον. Οὐκοῦν ἐπ' ἀνάγκης κατὰ τὸν δυνατόν τῇ φύσει
τρόπον τὴν ζωοποιὸν δύναμιν τοῦ Πνεύματος δεξασθαι.
Μόνον δὲ τοῦ Θεοδόχου σώματος ἐκείνου ταύτην δεξα-
μένου τὴν χάριν, ἄλλως δὲ δειχθέντος μὴ εἶναι δυ-
νατὴν ἐν ἀθανασίᾳ γενέσθαι τὸ ἡμέτερον σῶμα, εἰ μὴ
διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀθάνατον κοινωνίας ἐν μετουσίᾳ τῆς
ἀφθαρσίας γενόμενον· σκοπῆσαι προσήκει, πῶς ἐγέ-
νετο δυνατόν τὸ ἐν ἐκείνῳ σῶμα ταῖς τοσαύταις τῶν
πιστῶν μυριάσι κατὰ πᾶσαν τὴν εἰκουμένην εἰσαεῖ
καταμεριζόμενον, ὅλον ἐν ἐκάστῳ διὰ τοῦ μέρους γε-
νέσθαι, καὶ αὐτὸ μένειν ἐφ' ἑαυτοῦ ὅλον. Οὐκοῦν ὡς
ἂν πρὸς τὸ ἀκόλουθον ἡμῖν ἡ πίστις βλέπουσα, μη-
δεμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ προκειμένου νοήματος
ἔχοι, μικρὴν τι προσήκει παρασχολῆσαι τὸν λόγον εἰς
τὴν φυσιολογίαν τοῦ σώματος. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι
ἡ τοῦ σώματος ἡμῶν φύσις αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἐν ἰδίᾳ
τινὶ ὑποστάσει ζωὴν οὐκ ἔχει· ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιρ-
ρουσίας αὐτῇ δυνάμεως συνέχει τε ἑαυτὴν καὶ ἐν τῷ
εἶναι μένει, ἀπαύστῳ κινήσει τὸ ἐλλείπον πρὸς ἑαυτὴν
ἐφελκόμενη, καὶ τὸ περιττεῦον ἀπωθουμένη. Καὶ
ὥς περ τις ἀσκὸς ὑγροῦ τινος πλήρης ὢν, εἰ κατὰ τὸν

A nostræ electionis, hæc vero quæ simul cum vita
nostra alitur. Sed quod ex his bonum oritur,
quantum est et quale, ut cum ipso Deo homo fa-
miliaritatem habeat et conjunctionem?

CAPUT XXXVII.

Sed quoniam homo est duplex, ut qui sit com-
positus ac contemperatus ex anima et corpore,
necesse est ut qui servantur, per utrumque attingant eum qui ducit ad vitam. Ergo anima quidem
cum ipso contemperata per fidem hinc salutis ha-
bet occasionem. Nam unio cum vita vitæ habet
societatem. Corpus autem alio modo venit ad par-
ticipationem et contemperationem ejus quod dat
salutem. Quo modo enim qui venenum sumpserunt
dolo et ex insidiis, alio medicamento exstinguunt
vim quæ affert interitum, oportet autem sicut ex-
itiale, ita etiam salutare medicamentum admitti
intra viscera hominis, ut per illa distribuatur in
universum corpus virtus ejus quod fert opem: ita
cum id gustaverimus quod nostram dissolvit natu-
ram, rursus necesse est ut opus habeamus eo quod
cogit ac conciliat id quod erat dissolutum, ut cum
intra nos fuerit hoc salutare medicamentum, veneni
damnum, quod corpori fuerat inditum, per con-
trariam repellat affectionem. Quid hoc ergo est?
Nihil aliud quam illud corpus, quod et morte os-
tensum fuit esse potentius, et nostræ vitæ fuit
initium. Quomodo enim parum fermenti, ut dicit
Apostolus¹³, sibi assimilat totam conspersionem, ita
corpus a Deo morte affectum cum fuerit intra no-
strum, totum ad se transmutat et transfert. Quo-
modo enim cum quod est exitiale, mistum fuerit
cum sano, quidquid est contemperatum, simul
redditur inutile, ita etiam corpus immortale cum
fuerit intra eum qui sumpsit, universum quoque
transmutat in suam naturam. Sed fieri non po-
test ut sit aliquid aliter intra corpus, nisi per
esum et potionem misceatur visceribus. Necesse
est ergo, eo modo quo natura potest, Spiritus vi-
vificam suscipere virtutem. Cum autem solum il-
lud corpus quod Deum suscepit, hanc gratiam
acceperit, ostensum sit autem aliter fieri non
posse, ut nostrum corpus sit in immortalitate,
nisi per communionem cum immortalis factum sit
D particeps incorruptionis: oportet considerare, quo-
modo fieri potuerit, ut unum illud corpus, quod
tam multis fidelium millibus in universo orbe ter-
rarum semper distribuitur, totum per partem sit
in unoquoque, et ipsum in se totum maneat. Ut
ergo fides ad id quod est consequens aspiciens,
de sensu proposito nullam habeat dubitationem,
oportet nostram orationem paulisper immorari in
naturalis corporis consideratione. Quis enim nescit
quod nostri corporis natura ipsa per se non
habet vitam in quadam propria corporis substan-
tia, sed per quamdam affluentem ei virtutem
et seipsam continet, et manet in essentia, perpe-

¹³ I Cor. v, 6.

una motione ad se attrahens id quod deest, et repellens id quod est supervacaneum? Et quomodo uter aliquis aliquo humore plenus, si in fundo exeat id quod in eo est positum, in magnitudine suam non servaverit figuram, nisi superne pro eo quod exiit ingrediatur aliud ad id quod exinanitur: adeo ut qui videt magnitudine distentum huius vasis ambitum, sciat eum non esse proprium ejus quod apparet, sed id quod influit, cum in eo fuerit figurare id quod continet magnitudinem: ita etiam corporis nostri constructio nihil quidem habet proprium nobis cognitum ad sui constitutionem, per eam autem quæ intromittitur virtutem manet in essentia. Ea autem virtus alimentum et est et dicitur. Præterea autem non idem omnibus quæ aluntur corporibus, sed quoddam unicuique congruens attributum est ab eo qui naturam dispensat et administrat. Nam alia quidem animalia aluntur effossis radicibus; alia autem aluntur herbis; aliorum autem nutrimentum sunt carnes. Homini autem præcipue est panis, et ad humoris perduractionem et conservationem potus, non ipsa sola aqua, sed vino sæpe condita, ad opem ferendam interno nostro calori. Qui ergo ad ea aspicit, potestate aspicit ad corporis nostri magnitudinem. pus, nutrimento per vinū alterandi congruenter

His a nobis hoc modo distinctis ac declaratis, ad ea quæ sunt proposita, revocanda est cogitatio. Quærebatur enim queniadmodum quod est in illo corpus Christi, vivificat omnem hominum naturam, in quibus est fides, omnibus distributum, et ipsum minime diminutum. Fortasse ergo non procul absumus a probabili ratione. Nam si cujusvis corporis subsistentia nutrimento, nimirum cibo et potu constet, sit autem cibus ille panis, potusque aqua vino exhilarata; Dei autem Verbum, sicut prius est definitum, quod est Deus et Verbum, humana est natura temperatum; et cum esset in nostro corpore, non aliquam aliam humanæ naturæ innovavit constitutionem, sed per ea quæ sunt consueta et congruentia, suo corpori dedit permansionem, cibo et potu continens substantiam. Cibus autem erat panis. Quomodo ergo in nobis, sicut jam sæpe dictum est, qui panem vidit, humanum corpus videt quodammodo, quod cum ille in eo fuerit, hoc sit: ita illic quoque quod Deum suscepit corpus, cum panis alimentum accepisset, quadam ratione idem erat quod ille, alimento, ut dictum est, trans-eunte in naturam corporis. Nam quod est omnium proprium, id quoque pro certo et constanti est in illa carne, nempe quod illud quoque corpus pane continebatur. Corpus autem Dei Verbi inhabitatione ad divinam transmutatum est dignitatem. Recte ergo nunc quoque Dei Verbo sanctificatum panem in Dei Verbi corpus credo transmutari. Etenim panis erat potestate illud corpus. Fuit autem sanctificatus habitatione Verbi, quod tanquam in tabernaculo habitavit in carne. Igitur unde in illo corpore transmutatus panis transit in divinam

Α πυθμένα τὸ ἐγκλειμενον ὑπέξλει, οὐκ ἂν φυλάσσει τὸ περὶ τὸν ὄγκον ἑαυτοῦ σχῆμα, μὴ ἀντεισιόντος ἑκωθεν ἑτέρου πρὸς τὸ κενούμενον· ὥστε τὸν ὄρωντα τὴν ὀγκώδη τοῦ ἀγγείου τούτου περιοχὴν, εἰδέναι μὴ ἰδίαν εἶναι τοῦ φαινομένου· ἀλλὰ τὸ εἰσρέον ἐν αὐτῷ γινόμενον σχηματίζειν τὸ περιέχον τὸν ὄγκον· οὕτω καὶ ἡ τοῦ σώματος ἡμῶν κατασκευὴ ἰδίον μὲν πρὸς τὴν ἑαυτῆς σύστασιν οὐδὲν ἡμῖν γινώριμον ἔχει, διὰ δὲ τῆς ἐπεισαγομένης δυνάμεως, ἐν τῷ εἶναι μένει. Ἡ δὲ δύναμις αὕτη τροφή καὶ ἐστὶ καὶ λέγεται. Ἐτι δὲ οὐχ ἡ αὕτη πᾶσι τοῖς τρεφομένοις σώμασι, ἀλλὰ τὶς ἐκάστω κατ'ἀλλήλους παρὰ τοῦ τὴν φύσιν οἰκονομοῦντος ἀποκεκλήρωται. Τὰ μὲν γὰρ τῶν ζώων ριζωρυχούντα τρέφεται· ἑτέροις ἐστὶν ἡ πόα τρῶσιμος· τινῶν δὲ ἡ τροφή σάρκες εἰσίν. Ἀνθρώπων δὲ κατὰ τὸ προηγούμενον ἄρτος, καὶ εἰς τὴν τοῦ ὕγρου διαμονὴν καὶ συντήρησιν ποτὸν γίνεται, οὐκ αὐτὸ μόνον τὸ ὕδωρ, ἀλλ' οἶνον πολλάκις ἐφηδυνόμενον, πρὸς τὴν τοῦ θερμοῦ τοῦ ἐν ἡμῖν συμμαχίαν. Οὐκοῦν ὁ πρὸς ταῦτα βλέπων, δυνάμει πρὸς τὸν ὄγκον τοῦ ἡμετέρου σώματος βλέπει. Ἐν ἐμοὶ γὰρ ἐκεῖνα γενόμενα αἷμα καὶ σῶμα γίνεται καταλλήλως, διὰ τῆς ἀλλοιωτικῆς δυνάμεως πρὸς τὸ τοῦ σώματος εἶδος τῆς τροφῆς καθισταμένης.

Nam cum illa in me fuerint, sunt sanguis et corpus redacto ad formam corporis.

Τούτων ἡμῖν τούτων διευκρινηθέντων τὸν τρόπον, ἐπανακτέον πάλιν πρὸς τὰ προκείμενα τὴν διάνοιαν. Ἐζητεῖτο γὰρ, πῶς τὸ ἐν ἐκείνῳ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, πᾶσαν ζωοποιεῖ τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν, ἐν ὅσοις ἡ πίστις ἐστὶ, πρὸς πάντας μεριζόμενον, καὶ αὐτὸ οὐ C μειούμενον. Τάχα τοῖνον ἐγγὺς τοῦ εἰκότος λόγου γινόμεθα. Εἰ γὰρ παντὸς σώματος ἡ ὑπόστασις ἐκ τῆς τροφῆς γίνεται, αὕτη δὲ βρώσις καὶ πόσις ἐστίν· ἐστὶ δὲ ἐν τῇ βρώσει ἄρτος, ἐν δὲ τῇ πόσει τὸ ὕδωρ ἐφηδυσμένον τῷ οἶνῳ· ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καθὼς ἐν τοῖς πρώτοις διήρηται, ὁ καὶ Θεὸς ὢν καὶ Λόγος, κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην συνεκράθη φύσει, καὶ ἐν τῷ σώματι ἡμετέρῳ γενόμενος, οὐκ ἄλλην τινα παρεκαινοτόμησε τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὴν σύστασιν· ἀλλὰ διὰ τῶν συνήθων τε καὶ καταλλήλων ἔδωκε τῷ καθ' ἑαυτὸν σώματι τὴν διαμονὴν, βρώσει καὶ πόσει περικρατῶν τὴν ὑπόστασιν. Ἡ δὲ βρώσις ἄρτος ἦν. Ὡς περ τοῖνον ἐφ' ἡμῶν, καθὼς ἦδη πολλάκις εἴρηται, ὁ τὸν ἄρτον ἰδὼν, τρόπον τινὰ τὸ ἀνθρώπινον βλέπει σῶμα, ὅτι ἐν D τούτῳ ἐκεῖνο γινόμενον, τοῦτο γίνεται· οὕτω κάκει τὸ θεοδόχον σῶμα τὴν τροφὴν ἄρτου παραδεξάμενον, λόγῳ τινὶ ταῦτόν ἦν ἐκείνῳ, τῆς τροφῆς, καθὼς εἴρηται, πρὸς τὴν τοῦ σώματος φύσιν μεθισταμένης. Τὸ γὰρ πάντων ἴδιον, καὶ ἐπ' ἐκείνης τῆς σαρκὸς ὡμολογήθη, ὅτι ἄρτω κάκεινο τὸ σῶμα διεκρατεῖτο. Τὸ δὲ σῶμα τῇ ἐνοικίῃ τοῦ Θεοῦ Λόγου πρὸς τὴν θεϊκὴν ἀξίαν μετεποiehθη. Καλῶς οὖν καὶ νῦν τὸν τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἀγιαζόμενον ἄρτον εἰς σῶμα τοῦ Θεοῦ Λόγου μεταποιεῖσθαι πιστεύομαι. Καὶ γὰρ ἐκεῖνο τὸ σῶμα, ἄρτος τῇ δυνάμει ἦν. Ἠγιάσθη δὲ τῇ ἐπισκηνώσει τοῦ Λόγου τοῦ σκηνώσαντος ἐν τῇ σαρκί. Οὐκοῦν ὅθεν ὁ ἐν ἐκείνῳ τῷ σώματι μεταποιηθεὶς ἄρτος, εἰς θεῖαν μεθίστη δύναμιν, διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ

νῦν τὸ ἴσον γίνεται. Ἐκεῖ τε γὰρ ἡ τοῦ Λόγου χάρις, ἅγιον ἐποιεῖτο σῶμα, ᾧ ἐκ τοῦ ἄρτου ἡ σύστασις ἦν, καὶ τρόπον τινὰ καὶ αὐτὸ ἄρτος ἦν· ἐνταῦθα τε ὡς αὐτως ὁ ἄρτος, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἀγιάζεται διὰ Λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως, οὐ διὰ βρώσεως καὶ πόσεως προῦτων εἰς τὸ σῶμα τοῦ Λόγου, ἀλλ' εὐθὺς πρὸς τὸ σῶμα τοῦ Λόγου μεταποιούμενος, καθὼς εἴρηται ὑπὸ τοῦ Λόγου, ὅτι *Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου*. Πάσης δὲ σαρκὸς καὶ διὰ τοῦ ὑγροῦ τρεφομένης· οὐ γὰρ ἂν δίχα τῆς πρὸς τοῦτο συζυγίας τὸ ἐν ἡμῖν γεῶδες ἐν τῷ ζῆν διαμένει. Ὡς περ διὰ τῆς στερέβδς καὶ ἀντιτύπου τροφῆς τὸ στερέβδν τοῦ σώματος ὑποστηρίζομεν· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τῷ ὑγρῷ τὴν προσθήκην ἐκ τῆς ὁμογενοῦς ποιούμεθα φύσεως. Ὅπερ ἐν ἡμῖν γινόμενον, διὰ τῆς ἀλλοιωτικῆς δυνάμεως ἐξαιματοῦται, καὶ μάλιστα γὰρ εἰ διὰ τοῦ οἴνου λάβοι τὴν δύναμιν πρὸς τὴν εἰς τὸ θερμὸν μεταποίησιν. Ἐπεὶ οὖν καὶ τοῦτο μέρος ἡ θεοδόχος ἐκείνου σὰρξ πρὸς τὴν σύστασιν ἐαυτῆς παρεδέξατο· ὁ δὲ φανερωθεὶς Λόγος διὰ τοῦτο κατέμιξεν ἐαυτὸν τῇ ἐπικτήρῳ τῶν ἀνθρώπων φύσει, ἵνα τῇ τῆς θεότητος κοινωνίᾳ συναποθεωρηθῇ τὸ ἀνθρώπινον· τούτου χάριν πᾶσι τοῖς πεπιστευκόσι τῇ οἰκονομίᾳ τῆς χάριτος ἐαυτὸν ἐνσπείρει διὰ τῆς σαρκὸς, οἷς ἡ σύστασις ἐξ οἴνου τε καὶ ἄρτου ἐστὶ, τοῖς σώμασι τῶν πεπιστευκότων κατακρινάμενος, ὡς ἂν τῇ πρὸς τὸ ἀθάνατον ἐνώσει, καὶ ἀνθρωπος τῆς ἀφθαρσίας μέτοχος γένοιτο. Ταῦτα δὲ δίδωσι, τῇ τῆς εὐλογίας δυνάμει πρὸς ἐκεῖνο μεταστοιχείωσας τῶν φαινομένων τὴν φύσιν.

ΚΕΦΑΛ. ΑΗ'.

Οὐδὲν οἶμαι τοῖς εἰρημένοις ἐνδεῖν τῶν περὶ τοῦ μυστηρίου ζητουμένων, πλὴν τοῦ κατὰ τὴν πίστιν λόγου, ὃν δι' ὀλίγου μὲν καὶ ἐπὶ τῆς παρούσης ἐκθυσόμεθα πραγματείας. Τοῖς δὲ τὸν τελειότερον ἐπιζητοῦσι λόγον, ἥδη προεξεθέμεθα ἐν ἐτέροις πόνοις, διὰ τῆς δυνατῆς ἡμῖν σπουδῆς ἐν ἀκριθείᾳ τὸν λόγον ἀπλωσαντες. Ἐν οἷς πρὸς τε τοὺς ἐναντίους ἀγωνιστικῶς συνεπλάκημεν, καὶ καθ' ἑαυτοὺς περὶ τῶν προσηρομένων ἡμῖν ζητημάτων ἐπεσχεψάμεθα. Τῷ δὲ παρόντι λόγῳ τοσοῦτον εἰπεῖν περὶ τῆς πίστεως καλῶς ἔχειν ᾤθημεν, ὅσον ἡ τοῦ Εὐαγγελίου περιέχει φωνή, καὶ τὸν γεννώμενον κατὰ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν, εἰδέναι παρὰ τίνος γεννᾶται, καὶ ποῶν γίνεται ζῶν. Μόνον γὰρ τοῦτο τῆς γεννήσεως τὸ εἶδος κατ' ἐξουσίαν ἔχει, ὅτι περ ἂν ἔλθῃ τοῦτο γενέσθαι.

ΚΕΦΑΛ. ΑΘ'.

Τὰ μὲν γὰρ λοιπὰ τῶν τικτομένων, τῇ ὁρμῇ τῶν ἀπογεννώντων ὑφίσταται. Ὁ δὲ πνευματικὸς τῆς ἐξουσίας ἡρτηται τοῦ τικτομένου. Ἐπειδὴ τοίνυν ἐν τούτῳ ἐστὶν ὁ κίνδυνος, ἐν τῷ μὴ διαμαρτεῖν τοῦ συμφέροντος, κατ' ἐξουσίαν προκειμένης παντὶ τῆς αἰρέσεως, καλῶς ἔχειν φημὶ τὸν πρὸς τὴν γέννησιν τὴν ἰδίαν ὁρμῶντα προδιαγνώωναι τῷ λογισμῷ, τίς αὐτῷ λυσστέλῃσι πατήρ, καὶ ἐκ τίνος αὐτοῦ ἀμεινον συστήναι τὴν φύσιν. Εἴρηται γὰρ ὅτι κατ' ἐξουσίαν

A virtutem, per idem nunc fit similiter. Nam et illic Verbi gratia sanctum fecit corpus, cui ex pane erat substantia, et quodammodo ipsum quoque erat panis: et hic similiter panis, sicut dicit Apostolus¹⁴, sanctificatur per Verbum Dei et orationem, non eo quidem quod cibo mediante in Verbi corpus evadat, sed quod statim per Verbum in corpus transmutetur, sicut dictum est a Verbo, *Hoc est corpus meum*¹⁵. Cum autem omnis caro alatur etiam per humorem; neque enim nisi cum eo conjungatur, id quod est in nobis terrestre, in vita permanerit. Quomodo autem per durum et solidum alimentum soliditatem corporis fulcimus ac stabilimus, eodem modo etiam humori adjungimus accessionem ex natura ejusdem generis. Qui quidem cum fuerit in nobis, per alterandi facultatem fit sanguis, et maxime si per vinum acceperit virtutem transmutandi in calidum. Quoniam ergo hanc quoque partem accepit caro illa Dei susceptrix ad Dei constitutionem: manifestatum autem Verbum propterea se admiscuit interitui obnoxiae hominum naturae, ut communionem divinitatis simul etiam deificetur humanitas: ea de causa per suae gratiae dispensationem se per carnem inserit omnibus credentibus, commistus et contemperatus corporibus credentium, quibus substantia est ex pane et vino, et unione cum eo quod est immortale, sit etiam homo particeps incorruptionis. Haec autem dat, virtute benedictionis in illud transelementata eorum quae apparent natura.

C

CAPUT XXXVIII.

lis quae dicta sunt existimo nihil deesse eorum quae quaeruntur de mysterio, praeter rationem fidei, quam paucis quidem etiam in hoc praesenti libro exponemus. lis autem qui rationem quaerunt perfectiorem, in aliis operibus jam prius exposuimus, quam maximo potuimus studio re explicata. In quibus et cum adversariis decernentes manuum conseruimus, et per nos ipsos consideravimus de quaestionibus quae nobis obijciuntur. In hoc autem libro existimavimus bene esse si tantum diceremus de fide, quantum continet vox Evangelii, nempe ut qui spirituali gignitur regeneratione, sciat a quonam gignatur, et quale fiat animal. Solum enim hoc genus generationis habet in potestate ut id fiat quod delegerit.

CAPUT XXXIX.

Cetera enim quae nascuntur, consistunt ex incitata appetitione eorum qui generant. Partus autem spiritualis pendet ex potestate ejus qui nascitur. Quoniam ergo in hoc versatur periculum, ne aberraret ab eo quod est conducibile, cum cuilibet sit libera proposita electio, dico recte habere, ut qui ad propriam incitatur generationem, cogitatione prius discernat quis sibi pater futurus sit conducibilis, et ex quonam sit praestabilius sibi cor-

¹⁴ I Timoth. iv, 5. ¹⁵ Matth. xxvi, 26; Marc. xiv, 22; Luc. xxii, 19.

stare naturam. Dictum est enim quod sit in ejus A potestate eligere genitores. Cum ergo ea quæ sunt, diaspertita sint bifariam, nempe in creatum et increatum, et increata quidem natura stabilitatem in se habeat et immutabilitatem, ad mutationem autem alteretur creatura: qui considerate eligit id quod est conducibile, cujusnam malet esse filius, ejusne quæ consideratur in mutatione, an ejus quæ firmam et stabilem immutabilemque habet naturam, et in bono semper similiter et eodem modo se habentem? Quoniam ergo in Evangelio tres sunt personæ et nomina, per quæ iis qui credunt origo sit ac generatio¹⁴, generatur autem ex æquo qui in Trinitate generatur a Patre et Filio et Spiritu sancto. Ita enim de Spiritu dicit Evangelium, quod id quod est generatum ex Spiritu, est spiritus¹⁵, et Paulus gignit in Christo¹⁶, et Pater omnium est pater¹⁷.

Hic mihi sit sobria mens auditoris, ne se efficiat prolem naturæ instabilis, cum stabilem et inalterabilem sibi liceat suæ vitæ principem efficere et auctorem. Nam prout ejus qui ad dispensationem accedit, cor affectum est, id etiam quod gignitur, vires habet. Quisquis ergo sanctam Trinitatem increatam esse confitetur, ingreditur vitam immutabilem et inalterabilem; creatam autem aspiciens naturam in Trinitate falsa existimatione, et deinde in ea baptizatus, ingeneratur rursus in vita mutabili et quæ alteratur. Nam quod nascitur, est necessario ejusdem generis, cujus est natura eorum quæ generant. Quid ergo fuerit conducibilis, in vitamne ingrodi immutabilem, an rursus fluctuare in vita instabili et quæ alteratur? Cum ergo cuivis sit perspicuum, qui sit aliqua præditus intelligentia, quod id quod stat non stante est præstantius, et eo quod deficit id quod est perfectum, et eo quod eget, id quod non eget, et eo quod proficiendo ascendit, id quod non habet quo progrediatur, sed semper manet in boni perfectione: necesse fuerit ut qui sapit, unum ex duobus eligat, nempe ut aut increatæ naturæ sanctam credat esse Trinitatem, et ita per spiritualem generationem eam efficiat principem et auctorem suæ vitæ: aut si extra primi et veri et boni Dei naturam, Patris, inquam, Filium esse existimat, aut Spiritum sanctum, non simul assumens eam quæ est in hæc fidem in tempore generationis, ne imprudens seipsum tradat mancæ defectæque naturæ, et quæ eget eo quod bonum reddit, et se quodammodo rursus reducat ad id quod est ejusdem generis, ut cujus fides defecerit a summa et supereminente natura. Qui enim alicui ex rebus creatis seipsum subjunxit, non animadvertit, se in Deo spem non habere salutis. Omnis enim creatura, ex eo quod ex æquo ab eo quod non est procedit ad essentiam, sibi ipsi est propria necessitudine conjuncta; et quomodo in corporum constructione omnia membra sunt sibi invicem

τοὺς γεννήτορας ὁ τοιοῦτος αἰρεῖται τόκος. Διχῇ τοίνυν τῶν ὄντων μεμερισμένων, εἰς τὸ κτιστὸν καὶ τὸ ἀκτιστον, καὶ τῆς μὲν ἀκτίστου φύσεως τὸ ἀτρεπτόν τε καὶ ἀμετάθετον ἐν αὐτῇ κεκτημένης· τῆς δὲ κτίσεως πρὸς τροπὴν ἀλλοιουμένης· ὁ κατὰ λογισμόν τὸ λυσιτελοῦν προαιρούμενος, τίνος αἰρήσεται μᾶλλον γενέσθαι τέκνον, τῆς ἐν τροπῇ θεωρουμένης, ἢ τῆς ἀμετάστατον τε καὶ παγίαν καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσαν ἐν τῷ ἀγαθῷ κεκτημένης τὴν φύσιν. Ἐπεὶ οὖν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὰ τρία παραδέδοται πρόσωπά τε καὶ ὀνόματα, δι' ὧν ἡ γένεσις τοῖς πιστεύουσι γίνεται, γεννᾶται δὲ κατὰ τὸ Ἰσον ὁ ἐν τῇ Τριάδι γεννώμενος παρὰ τοῦ Πατρὸς τε καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἁγίου. Οὕτω γάρ φησι περὶ τοῦ Πνεύματος Εὐαγγέλιον, ὅτι τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος πνεῦμά ἐστι, καὶ ὁ Παῦλος ἐν Χριστῷ γεννᾷ, καὶ ὁ Πατὴρ πάντων ἐστὶ πατήρ.

Ἐνταῦθα μοι νηφέτω τοῦ ἀκροατοῦ ἡ διάνοια, μὴ τῆς ἀστατούσης φύσεως αὐτὴν ἔχονον ποιήσῃ, ἐξὴν τὴν ἀτρεπτόν τε καὶ ἀναλλοίωτον ἀρχηγὸν ποιήσασθαι τῆς ἰδίας. Κατὰ γὰρ τὴν διάθεσιν τῆς καρδίας τοῦ προσιόντος τῇ οἰκονομίᾳ, καὶ τὸ γινόμενον τὴν δύναμιν ἔχει. Ὡστε εὖν μὲν ἀκτιστον ὁμολογοῦντα τὴν ἁγίαν Τριάδα, εἰς τὴν ἀτρεπτόν τε καὶ ἀναλλοίωτον εἰσελθεῖν ζῶην, τὴν δὲ κτιστὴν φύσιν ἐν τῇ Τριάδι διὰ τῆς ἡπατημένης ὑπολήψεως βλέποντα, ἔπειτα ἐν αὐτῇ βαπτιζόμενον, πάλιν τῷ τρεπτῷ τε καὶ ἀλλοιουμένῳ ἐγγενηθῆναι βίῳ. Τῇ γὰρ τῶν γεννώντων φύσει κατ' ἀνάγκην ὁμογενές ἐστὶ καὶ τὸ τικτόμενον. Τί οὖν ἂν εἴη λυσιτελέστερον, εἰς τὴν ἀτρεπτον ζῶην εἰσελθεῖν, ἢ πάλιν τῷ ἀστατοῦντι καὶ ἀλλοιουμένῳ ἐγκυματοῦσθαι βίῳ; Ἐπεὶ οὖν παντὶ δῆλόν ἐστι, τῷ καὶ ὁπωσοῦν διανοίας μετέχοντι, ὅτι τὸ ἐστὼς τοῦ μὴ ἐστῶτος πολὺ τιμωτέρον, καὶ τοῦ ἐλλειποῦς τὸ τέλειον, καὶ τοῦ δεομένου τοῦ μὴ δεόμενον, καὶ τοῦ διὰ προκοπῆς ἀνιόντος τὸ μὴ ἔχον εἰς ὅτι προέλθῃ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς τελειότητος τοῦ ἀγαθοῦ μένον ἀεὶ, ἐπ' ἀνάγκης ἂν εἴη ἐν ἐξ ἀμφοτέρων αἰρεῖσθαι τὸν γε νοῦν ἔχοντα, ἢ τῆς ἀκτίστου φύσεως εἶναι πιστεύειν τὴν ἁγίαν Τριάδα, καὶ οὕτως ἀρχηγὸν διὰ τῆς πνευματικῆς γενέσεως ποιεῖσθαι τῆς ἰδίας ζωῆς· ἢ εἰ ἐξω τῆς τοῦ πρώτου καὶ ἀληθινοῦ καὶ ἀγαθοῦ Θεοῦ φύσεως, τῆς τοῦ Πατρὸς λέγου, νομίζοι εἶναι τὸν ὕδιν D ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μὴ συμπαραλαμβάνων τὴν εἰς ταῦτα πίστιν ἐν τῷ καιρῷ τῆς γενέσεως, μὴποτε λάθῃ τῇ ἐλλείπει φύσει καὶ δεομένῃ τοῦ ἀγαθύνοντος αὐτὸν εἰσποιῶν, καὶ τρόπον τινὰ πάλιν εἰς τὸ ὁμογενές αὐτὸν εἰσαγάγῃ, τῆς ὑπερεχούσης φύσεως ἀποστήσας τὴν πίστιν. Ὁ γὰρ τινι τῶν κτιστῶν αὐτὸν ὑποζεύξας, λέληθεν αὐτὸν οὐκ εἰς τὸ θεῖον τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας ἔχων. Πᾶσα γὰρ ἡ κτίσις, τῷ κατὰ τὸ Ἰσον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι προήκειν, οἰκείως πρὸς αὐτὴν ἔχει· καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῆς τῶν σωμάτων κατασκευῆς πάντα τὰ μέλη πρὸς αὐτὰ συμφυῶς ἔχει, ἅν τὰ μὲν ὑποβεβηκότα, τὰ δὲ ὑπερανεστώτα τύχῃ· οὕτως ἡ κτιστὴ φύσις ἔγνωται πρὸς αὐτὴν κατὰ τὸν λό-

¹⁴ Matth. xxviii, 19. ¹⁵ Joan. iii, 6. ¹⁶ I Cor. iv, 15. ¹⁷ Phil. i, 2.

γον τῆς κτίσεως, καὶ οὐδὲν ἢ κατὰ τὸ ὑπερέχον καὶ ἑνδόν ἐν ἡμῖν διαφορά διόστησιν αὐτὴν τῆς πρὸς ἑαυτὴν συμφύλας. Ὡν γὰρ ἐπίσης προεπινεῖται ἡ ἀνυπαρξία, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις τὸ διάφορον ἦ, οὐδεμίαν κατὰ τὸ μέρος τοῦτο τῆς φύσεως παραλλαγὴν ἐξευρίσκωμεν. Εἰ οὖν κτιστὸς μὲν ὢν ὁ ἄνθρωπος, κτιστὸν δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸν μονογενῆ Θεὸν εἶναι νομίζοι, μάταιος ἂν εἴη ἀνελπίδι τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταστάσεως πρὸς ἑαυτὸν ἀναλύων. Ὅμοιον γὰρ ταῖς τοῦ Νικοδήμου ὑπολήψεσιν ἐστὶ τὸ γινόμενον, ὃς περὶ τοῦ δεῖν ἀνωθεν γεννηθῆναι παρὰ τοῦ Κυρίου μαθὼν, διὰ τὸ μήπω χωρῆσαι τοῦ μυστηρίου τὸν λόγον, ἐπὶ τὸν μητρικὸν κόλπον τοῖς λογισμοῖς κατεσύρετο. Ὡστε εἰ μὴ πρὸς ἀκτιστον φύσιν, ἀλλὰ πρὸς τὴν συγγενῆ καὶ ὁμόδουλον κτίσιν ἑαυτὸν ἀπάγοι, τῆς κάτωθεν, οὐ τῆς ἀνωθεν ἐστὶ γεννήσεως. Φησὶ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, ἀνωθεν εἶναι τῶν σωζομένων τὴν γέννησιν.

creaturam se abducatur, est generationis quæ est inferne, non ejus quæ est desuper. Dicit autem Evangelium; desuper esse generationem eorum qui salvi fiunt.

ΚΕΦΑΛ. Μ'.

Ἄλλ' οὐ μοι δοκεῖ μέχρι τῶν εἰρημένων αὐτάρκη τὴν διδασκαλίαν ἢ κατήχησις ἔχειν. Δεῖ γὰρ, οἶμαι, καὶ τὸ μετὰ τοῦτο σκοπεῖν, ὃ πολλοὶ τῶν προσιόντων τῇ τοῦ βαπτίσματος χάριτι παρορῶσι, δι' ἀπάτης ἑαυτοὺς παράγοντες, καὶ τῷ δοκεῖν μόνον, οὐχὶ τῷ ὄντι γεννώμενοι. Ἡ γὰρ διὰ τῆς ἀναγεννήσεως γινόμενη τῆς ζωῆς ἡμῶν μεταποίησις, οὐκ ἂν εἴη μεταποίησις, εἰ ἐν ᾧ ἔσμεν δισμένοιμεν. Τὸν γὰρ ἐν τοῖς αὐτοῖς ὄντα, οὐκ οἶδα πῶς ἔστιν ἄλλον τινα γεγενῆσθαι νομίσαι, ἐφ' οὗ μηδὲν τῶν γνωρισμάτων μετεποιήθη. Τὸ γὰρ ἐπὶ ἀνακαινισμῷ καὶ τῇ μεταβολῇ τῆς φύσεως ἡμῶν τὴν σωτήριον παραλαβάνεσθαι γέννησιν, παντὶ δῆλόν ἐστιν. Ἀλλὰ μὴν ἡ ἀνθρωπότης αὐτῇ καθ' ἑαυτὴν μεταβολὴν ἐκ τοῦ βαπτίσματος οὐ προσίεται, οὔτε τὸ λογικόν, οὔτε τὸ διανοητικόν, οὔτε τὸ ἐπιστήμης δεκτικόν, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν χαρακτηριζόντων ἰδίως τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐν μεταποίησει γίνεται. Καὶ γὰρ ἂν πρὸς τὸ χεῖρον ἢ μεταποίησις εἴη, εἰ τι τούτων ὑπαμειφθεῖ τῶν ἰδίων τῆς φύσεως. Εἰ οὖν ἡ ἀνωθεν γέννησις ἀναστοιχειώσις τε τοῦ ἀνθρώπου γίνεται, ταῦτα δὲ τὴν μεταβολὴν οὐ προσίεται, σκεπτέον τίνας μεταποιηθέντος, ἐντελής τῆς ἀναγεννήσεως ἢ χάρις ἐστί. Δηλονότι τῶν πονηρῶν γνωρισμάτων ἐξαλειφθέντων τῆς φύσεως ἡμῶν, ἡ πρὸς τὸ κρεῖττον μετάστασις γίνεται. Οὐχοῦν εἰ, καθὼς φησιν ὁ προφήτης, λουσάμενοι τῷ μυστικῷ τούτῳ λουτρῷ, καθαρὸι τὰς προαιρέσεις γινόμεθα, τὰς πονηρίας τῶν ψυχῶν ἀποκλύσαντες, κρείττους γεγόνாமεν, καὶ πρὸς τὸ κρεῖττον μεταπεποιήμεθα. Εἰ δὲ τὸ λουτρὸν μὲν ἐπαχθεῖ τῷ σώματι, ἡ δὲ ψυχὴ τὰς ἐμπαθεῖς κηλίδας μὴ ἀπορρίψοιτο· ἀλλ' ὁ μετὰ τὴν μύσιν βίος συμβαίνει τῷ ἀμύητῳ βίῳ, καὶ τολμηρὸν εἰπεῖν ἦ, λέξω, καὶ οὐκ ἀποτραπήσομαι, ὅτι ἐπὶ τούτων τὸ ὕδωρ, ὕδωρ ἐστίν, οὐδαμῶς τῆς δωρεᾶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφανείσης τῷ γινόμενῳ, ὅταν μὴ μόνον τὸ κατὰ τὸν θυμὸν αἴσχος ὑβρίτης τὴν θέλαν

A conjuncta naturaliter, etiamsi alia quidem sunt inferiora, alia vero superiora : ita creata natura sibi est unita, quod ad rationem attinet creaturæ, nec quæ in eo quod exsuperat et deficit est in nobis differentia, eam disjungit, ne sibi ipsi sit naturali conjuncta conjunctione. In quibus enim ex æquo cogitatur quod non sint ac consistant, etiamsi in aliis differant, eorum in hac parte non invenimus ullam naturæ mutationem. Si ergo homo cum sit creatus, Spiritum quoque creatum esse, itemque unigenitum Deum affirmat, is vana spe ducetur, quippe qui seipsum ab illa in melius restitutione alienum faciat. Idem enim in hac re accidit quod Nicodemus existimabat, qui cum a Domino didicisset superne nasci oportere, quia nondum mysterii rationem caperet, ad maternum uterum cogitationibus devolvebatur²⁰. Quamobrem si non ad increatam naturam, sed ad cognatam et conservam

CAPUT XL.

Sed mihi non videtur catechesis usque ad ea quæ dicta sunt doctrinam habere sufficientem. Oportet enim, opinor, id quoque quod postea sequitur considerare, quod multi negligunt ex iis qui accedunt ad gratiam baptismatis, seipsos in fraudem inducentes, quod videantur tantum, et non sint revera generati. Nam quæ per regenerationem nostræ sit vitæ transmutatio, non fuerit transmutatio, si in eo in quo sumus, permanemus. Nam qui in iisdem versatur, non video quemadmodum existimandus sit factus esse alius, in quo nihil est mutatum ex iis quibus cognoscitur. Quod enim ad renovationem et mutationem nostræ naturæ salutaris assumatur generatio, cuius est perspicuum. Atqui ipsa humanitas per se mutationem non admittit in baptis-mate, neque vis ratiocinandi et intelligendi et scientiam percipiendi, neque aliquid aliud ex iis quæ humanam naturam proprie expriment, transmutatur; esset enim mutatio in deterius, si quid deleteretur ex iis quæ sunt propria naturæ. Si ergo quæ sit desuper generatio, reformatio quædam est hominis, hæc autem mutationem non admittunt, considerandum est quam tandem re mutata regenerationis gratia perficiatur. Malis scilicet notis et signis ex anima nostra deletis, fit transitus ad id quod est melius. Si ergo, ut dicit propheta, mystico lavacro loti, mundi efficiamur, pravam voluntatem et mala studia ac instituta eluentes ex animis, effecti sumus meliores, et transmutati sumus in id quod est melius. Sin autem lavacrum quidem adhibitum sit corpori, anima autem motuum et perturbationum maculas non eluerit, sed quæ post sacramentum susceptum degitur vita, convenit ei quæ debebatur priusquam sacramento initiaretur : etiamsi id dicere sit audacius, dicam tamen, nec avertar : Quæ in iis adhibita est aqua, aqua est, cum donum sancti

²⁰ Joan. iii, 2 sqq.

Spiritus ei qui generatur minime advenerit, quando non solum animi turpitudine formam divinam probro afficit, aut vitium avaritiæ, impudicusque et inhonestus animus, fastusque, et invidia, et superbia, sed et lucra quæ fecit ex injustitia, apud eum permanent, et quæ adulterio est ei parata mulier etiam postea ejus servit voluptatibus. Si hæc, et quæ sunt hujusmodi, non secus atque prius, sunt in vita ejus qui tinctus fuit baptismate, non possum videre in quonam sit mutatus, cum eundem aspiciam quem prius, qui fuerat injuria affectus, qui calumniis appetitus, qui bonis suis eversus ac dejectus, nullam videns mutationem ejus qui est generatus. Non audierunt ab eo vocem Zachæi: *Si quem circumveni per calumniam, reddo quadruplum*¹¹. Quæ dicebant ante baptismum, eadem etiam de eo nunc dicunt, et iisdem etiam nominibus appellant, avarum, alienorum bonorum appetentem, ex hominum calamitatibus delicias sibi parantem. Qui ergo versatur in iisdem, et deinde jactat in vulgus suam per baptismum in melius mutationem, audiat Pauli vocem: *Si quis videtur sibi esse aliquid, cum nihil sit, seipsum decipit*¹². Non es enim quod non factus es. *Quicumque eum acceperunt*, de regeneratis dicit Evangelium, *dedit eis potestatem ut filii Dei fierent*¹³. Qui autem factus est alicujus filius, is est omnino ejusdem generis cujus is qui genuit. Si ergo Deum accepisti, et factus es Dei filius, ostende etiam tui animi libero proposito ac electione Deum qui in te est. Ostende in te eum qui genuit. Per illa ex quibus Deum cognoscimus, oportet ostendi cum Deo conjunctionem et necessitudinem ejus qui factus est filius Dei. *Ille aperit manum, et implet omne animal bona voluntate*¹⁴: transilit iniquitates, de malo agit poenitentiam. *Suavis Dominus universis, non infert iram per singulos dies*¹⁵: *rectus Dominus Deus, et non est in eo iniquitas*¹⁶, et quæcunque hujusmodi sparsim docemur a sacra Scriptura. Si in his versabaris, factus es vere filius Dei. Si autem permanes in signis notisque vitii, temere te de superna jactas generatione. Tibi dicet prophetia: *Es filius hominis, non filius Altissimi. Diligis vanitatem, quæris mendacium*¹⁷. Nescis quod homo non aliter sit Dei filius, quam si fiat sanctus?

Necesse autem fuerit etiam his addere id quod restat, nempe quod bona quæ in promissionibus sunt proposita iis qui recte vixerunt, non sunt ejusmodi, ut verbis possint describi. Quomodo enim, quæ neque oculus vidit, nec auris audivit, neque in cor hominis ascenderunt¹⁸? Neque misera et dolore plena vita eorum qui peccaverunt est similis ulli ex iis quæ sensum hic cruciant. Sed etsi aliquod ex iis quæ illic sunt tormentis, nominatum fuerit nominibus quæ hic sunt cognita, non est tamen parvum discrimen. Nam cum ignem

Α μορφήν, ἢ τὸ κατὰ πλεονεξίαν πάθος, καὶ ἡ ἀκόλαστος καὶ ἡ ἀσχήμων διάνοια, καὶ τύφος, καὶ φθόνος, καὶ ὑπερηφανία· ἀλλὰ καὶ τὰ ἐξ ἀδικίας κέρδη παραμένῃ αὐτῷ καὶ ἡ ἐκ μοιχείας αὐτῷ κτηθεῖσα γυνὴ ταῖς ἡδοναῖς αὐτοῦ καὶ μετὰ τοῦτο ὑπηρετεῖται. Ἐὰν ταῦτα καὶ τοιαῦτα ὁμοίως πρότερόν τε καὶ μετὰ ταῦτα περὶ τὸν βίον τοῦ βαπτισθέντος ᾗ, τί μεταπεποιήται ἰδεῖν οὐκ ἔτι· τὸν αὐτὸν βλέπων, ὥπερ καὶ πρότερον, ὁ ἡδικημένος, ὁ σεσυκοφαντημένος, ὁ τῶν ἰδίων ἀπωσθείς, οὐδεμίαν δρώσιν ἐφ' ἑαυτῶν τὴν τοῦ λεγομένου μεταβολήν. Οὐκ ἤκουσαν καὶ παρὰ τοῦτου τὴν Ζαχαρίου φωνήν, ὅτι *Εἰ τίς τις ἐσσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλάσιον*. Ἀ· πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἔλεγον, τὰ αὐτὰ καὶ νῦν περὶ τοῦ αὐτοῦ διεξέρχονται, ἐκ τῶν αὐτῶν ὀνομάτων κατονομάζουσι, πλεονέκτην, τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμητήν, ἀπὸ συμφορῶν ἀνθρωπίνων τρυφῶντα. Ὁ τοίνυν ἐν τοῖς αὐτοῖς ὢν, ἔπειτα ἐπιθρυλλῶν ἑαυτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος τὴν πρὸς τὸ κρεῖττον μεταβολήν, ἀκουσάτω τῆς Παύλου φωνῆς· ὅτι *Εἰ τις δοκεῖ εἶναι μὴδὲν ὦρ, φρενακατῇ ἑαυτόν*. Ὁ γὰρ μὴ γέγονας οὐκ εἶ. Ὅσοι ἔλαβον αὐτόν, φησὶ περὶ τῶν ἀναγεννηθέντων τὸ Εὐαγγέλιον, *ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι*. Τὸ δὲ τέκνον γενόμενόν τινος, ὁμογενὲς πάντως ἐστὶ τῷ γεννήσαντι. Εἰ οὖν ἔλαβες τὸν Θεόν, καὶ τέκνον ἐγένου Θεοῦ, δεῖξον διὰ τῆς προαιρέσεως καὶ τὸν ἐν σοὶ ὄντα Θεόν. Δείξον ἐν σεαυτῷ τὸν γεννήσαντα. Ἐξ ὧν τὸν Θεὸν γνωρίζομεν. δι' ἐκείνων προσήκει δειχθῆναι τοῦ γενομένου υἱοῦ Θεοῦ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν οἰκειότητα. Γ· *Ἐκεῖνος ἀνολοίγει τὴν χεῖρα, καὶ ἐμπιπλῇ πᾶν ζῶον εὐδοκίας, ὑπερβαίνει ἀνομίαν, μετανοεῖ ἐπὶ κακίας. Χρηστὸς Κύριος τοῖς σύμπασι, μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν*. εὐθύς Κύριος ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ, καὶ ὅσα τοιαῦτα σποράδην παρὰ τῆς Γραφῆς διδασκόμεθα. Ἐὰν ἐν τούτοις ᾗς, ἀληθῶς ἐγένου τέκνον Θεοῦ. Εἰ δὲ τοῖς τῆς κακίας ἐπιμένεις γνωρίσμασι, μάτην ἐπιθρυλλεῖς σεαυτῷ τὴν ἀνωθεν γέννησιν. Ἐρεῖ πρὸς σὲ ἡ προφητεία, ὅτι *Υἱὸς ἀνθρώπου εἶ, οὐχὶ υἱὸς Ὑψίστου*. Ἀπαλῶς ματαιοῦνται, ζητεῖς ψεύδος. Οὐκ ἔγνω; ὅτι ἀνθρώπος οὐκ ἄλλως υἱὸς Θεοῦ γίνεται, εἰ μὴ ὅσιος γένηται;

Δ· Ἀναγκαῖον ἂν εἴη τούτοις προσθεῖναι καὶ τὸ λοιπόμενον, ὅτι οὔτε τὰ ἀγαθὰ τὰ ἐν ἐπαγγελίαις τοῖς εὐ βεβιωκόσι προκειμένα τοιαῦτα ἐστίν. ὡς εἰς ὑπογραφὴν λόγου ἔλθειν. Πῶς γὰρ, ἂ οὔτε ὀφθαλμὸς εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου ἀνέδη; Ὑπέπε μὴν ἡ ἀλγεῖν ἡ τῶν πεπλημεληκότων ζωὴ πρὸς τὴν τῶν τῆδε λυπούντων τὴν αἰσθησὶν ὁμοτιμῶς ἔχει. Ἀλλὰ κἄν ἐπονομασθῇ τι τῶν ἐκεῖ κολαστηρίων τοῖς ὥδε γνωριζομένοις ὀνόμασιν, οὐκ ἐν ὀλίγῳ τὴν παραλαγὴν ἔχει. Πῦρ γὰρ ἀκούων, ἄλλο τι παρὰ τοῦτο νοεῖν ἐδιδάχθη, ἐκ τοῦ προκεισθαι τι τῷ πυρὶ ἐκείνῳ

¹¹ Luc. xix, 8. ¹² Galat. vi, 3. ¹³ Joan. i, 12. ¹⁴ Psal. cxliv, 16. ¹⁵ Psal. vii, 12. ¹⁶ Psal. xcii, 16. ¹⁷ Psal. iv, 3. ¹⁸ Isa. lxiv, 4; I Cor. ii, 9.

δ ἐν τούτῳ οὐκ ἔστι. Τὸ μὲν γὰρ οὐ σβέννυται· τοῦ-
 εἰς δὲ πολλὰ παρὰ τῆς πείρας ἐξεύρηται τὰ σβε-
 στήρια· πολλὴ δὲ τοῦ σβεννυμένου πρὸς τὸ μὴ παρα-
 δεχόμενον σβένειν ἡ διαφορά. Οὐκοῦν ἄλλο τι, καὶ οὐχὶ
 τοῦτό ἐστι. Πάλιν σκώληκά τις ἀκούσας, μὴ διὰ τῆς
 ὁμωνυμίας πρὸς τὸ ἐπίγειον τοῦτο θηρίον ἀποφε-
 ρέσθω τῇ διανοίᾳ. Ἡ γὰρ προσθήκη τοῦ ἀτελεύτητον
 εἶναι, ἄλλην τινα φύσιν παρὰ τὴν γινωσκαμένην
 νοεῖν ὑποτίθεται. Ἐπεὶ οὖν ταῦτα πρόκειται τῇ ἐλ-
 πίδι τοῦ μετὰ ταῦτα βίου, καταλλήλως ἐκ τῆς ἐκά-
 στου προαιρέσεως, κατὰ τὴν δικαίαν τοῦ Θεοῦ κρίσιν
 ἀναφύμενα τῷ βίῳ, σωφρονούντων ἂν εἴη, μὴ πρὸς
 τὸ παρὸν, ἀλλὰ πρὸς τὸ μετὰ τοῦτο βλέπειν, καὶ τῆς
 ἀφράστου μακαριότητος ἐν τῇ ὀλίγῃ ταύτῃ καὶ προσ-
 καίρῳ ζωῇ τὰς ἀφορμὰς καταβάλλεσθαι, καὶ τῆς
 τῶν κακῶν πείρας δι' ἀγαθῆς προαιρέσεως ἄλλο-
 τριοῦσθαι· νῦν μὲν κατὰ τὸν βίον, μετὰ ταῦτα δὲ
 κατὰ τὴν αἰωνίαν ἀντίδοσιν / ὁ Χριστὸς βούλεται
 θεωρεῖν, δύο φύσεις οὐσιωδῶς ἡνωμένας ὁμολογοῦσα
 καὶ τούτου παριστώσα τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἐλέους, καὶ
 τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμᾶς, καταδεξαμένου
 διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς στοργὴν, συνεῖναι τε καὶ συν-
 αριθμεῖσθαι τῇ ἑαυτοῦ φύσει τὴν ἡμετέραν. Καὶ
 χάρις τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ ἀνεκδιγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ.
 Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Σεῦηρος
 ψυχᾷ προκαθέζεται φωναῖς, ἐν ῥήμασι τε μόνοις
 καὶ ἤχοις τὴν εὐσέβειαν ὑποτίθεται, καίτοι γε τοῦ
 Ἀποστόλου λέγοντος· *Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεῖα
 τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει καὶ ἀληθείᾳ*· οὗτος δὲ
 παρ' αὐτῷ Σεῦηρῳ κράτιστος θεολόγος γνωρίζεται,
 ὃς ἂν τὰς κατηγορίας Ἀριστοτέλους, καὶ τὰ λοιπὰ
 τῶν ἔξω φιλοσόφων κομψὰ ἡσχημένος τυγχάνοι,
 ἀναγκαῖον ἡμᾶς τὰ σημαινόμενα ἐκάστης λέξεως τῶν
 εἰς τὰ πρὸς αὐτὸν Σεῦηρον λεγόμενα χρειδῶς λαμ-
 βανόμενων, ἐπὶ καιροῦ σαφηνίσαι κατὰ τὸν νοῦν τῶν
 ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων, καθ' ὃν ταῦτα ἐξε-
 λήφασιν· ἵνα ἔχοιεν οἱ ἐντυγχάνοντες τοῖς ὑπογε-
 γραμμένοις λόγοις, ἐκ πρώτης ἐντεύξεως νοεῖν τῶν
 λεγομένων δύναμιν· καὶ μὴ διὰ τὴν ἀγνοίαν τοῦ
 σημαινόμενου τῶν λέξεων πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν
 ἐν αὐτοῖς θεωρημάτων παραποδίζονται.

A audis, didicisti aliquem ab illo diversum intelligere,
 ex eo quod illi igni aliquid sit additum quod non
 est in hoc. Nam ille quidem non exstinguitur,
 hunc autem multa inventa sunt quæ exstinguant ;
 magna est autem differentia inter eum qui exstin-
 guitur, et eum qui nullam admittit extinctionem ²⁹.
 Est ergo aliquis alius, et non hic ignis. Rurſus
 cum vermem audieris, ne propterea quod idem sit
 nomen, ad terrestre hoc animal tua feratur cogi-
 tatio. Adjectio enim ejus quod non moriatur,
 suggerit aliam esse intelligendam naturam, quam
 eam quæ cognoscitur. Quoniam ergo hæc sunt
 proposita spei vitæ post hæc futuræ, quæ con-
 gruerit ex libero uniuscujusque arbitrio, conve-
 nienter justo Dei judicio vitæ exoriantur, fuerit
 sapienter, non ad præsens intueri, sed ad futu-
 rum, et in hac brevi et temporali vita jacere
 materiam et sementem beatitudinis ineffabilis ; et
 per bonum propositum et electionem alienos fieri
 a malorum experientia : nunc quidem in hac vita,
 post hæc autem in æterna remuneratione, vult te
 Christus contemplari duas naturas essentialiter
 unitas, confluentes, et ex eo exhibentes magnitu-
 dinem misericordiæ et miserationum Dei in nos,
 qui propter nostri amorem in animum induxit
 nobiscum versari, et voluit cum sua natura nos-
 tram connumerari. Deo autem sint gratiæ ob
 donum ejus ineffabile. Et hæc quidem hactenus.
 Quoniam autem Severus ^a solas sectatur voces, et
 in solis verbis 'et sonis collocat pietatem, licet
 dicat Apostolus, *Non enim in sermone est regnum
 Dei, sed in virtute et veritate* ³⁰, is autem apud Se-
 verum optimus agnoscitur theologus, qui in præ-
 dicamentis Aristotelis, et in cæteris quæ apud
 externos philosophos sunt præclara, fuerit exerci-
 tatus, necesse est nos significata uniuscujusque
 dictionis eorum quæ accipiuntur, tanquam senten-
 tiæ in iis quæ dicuntur apud Severum, opportune
 declarare, ex sententia doctorum ecclesiasticorum,
 in qua ea acceperunt, ut qui in libros subscriptos
 inciderint, possint cum primum legerint, intelligere
 vim eorum quæ dicuntur, neque propter ignorationem
 significationis dictionum impediuntur, ne

²⁹ Matth. iii, 12 ; Marc. ix, 42 ; Luc. iii, 47. ³⁰ I Cor. iv, 20.

^a Cf. Fabr. *Notitia*, supra, col. 24.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΥΣΣΗΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΓΓΑΣΤΡΙΜΥΘΟΥ

ΠΡΟΣ ΘΕΟΔΟΣΙΟΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

EJUSDEM S. GREGORII

EPISCOPI NYSSENI

DE PYTHONISSA

AD THEODOSIUM EPISCOPUM, EPISTOLA

Frontone Duceo interprete.

Qui discipulis suis dixit, *Quærite et invenietis* ^{30.31}, A
is procul dubio facultatem etiam inveniendi studiose
perquirentibus, et ex præcepto Domini recondita
secreta indagantibus largietur. Non enim mendax
est, qui promisit, cujus munificentia donorumque
largitio magnifica petitioni corollarium et aucta-
rium addit. Itaque *attende lectioni, fili Timothee* ³²,
convenit enim, ut opinor, ut magni illius Pauli ver-
bis bonitatem tuam alloquar, et det tibi Dominus
intellectum in omnibus, ita ut dives fias in omni
verbo et in omni scientia. Nunc autem de iis quæ
jussisti, quæcunque suggererit Dominus, operæ
pretium me facturum putavi, si paucis tuo desiderio B
obsequer, ut ex his intelligas, quod nos oporteat
invicem per charitatem servire, dum aliorum mu-
tuo faciamus voluntatem. Primum igitur quoniam
et illa inter cætera capita prima proposita est, quæ
exquiritur de Samuele, sententia, quantum in me
situm erit, Deo dante, paucis verbis quid videatur
exponam. Quibusdam ante nos placuit veram arbi-
trari præstigiatrix illius in Samuele animarum
evocationem, atque ad opinionis suæ patrociniū
ejusmodi rationem quamdam asserunt, quod cum
propter Saulis rejectionem tristitia affectus esset
Samuel, semperque Deo proponeret Saulem præsti-
gias ventriloquorum, quibus homines in fraudem
illiciebant, de populo erasisse, ideoque ægre ferret
propheta, quod a se rejecto placari nollet, permis-
sisse Deum inquit, ut per ejusmodi magicas artes
prophetæ anima evocaretur, ut videret Samuel falsa
se Deo in ipsius defensionem allegasse, cum eum
diceret infensum ventriloquis atque hostem fuisse,

^{30.31} Matth. vii, 7. ³² I Tim. i, 4.

Ὁ εἰπὼν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, *Ζητεῖτε καὶ εὗ-
ρήσετε*, δώσει πάντως καὶ τὴν πρὸς τὸ εὗρεῖν δύ-
ναμιν τοῖς φιλομαθῶς κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου
διερευνωμένοις, καὶ ἀναζητοῦσι τὰ κεκρυμμένα μυ-
στήρια. Ἀψευδὴς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος, ὑπὲρ τὴν
αἵτησιν ἐπιδαψιλούμενος τῇ μεγαλοδωρεᾷ τῶν χαρι-
σμάτων. Οὐκοῦν *πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τέκνον*
Τιμόθεε· πρέπει γὰρ, οἶμαι, τῇ τοῦ μεγάλου φωνῇ
πρὸς τὴν σὴν ἀγαθότητα χρῆσασθαι, καὶ δῶῃ σοι
Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσιν, ὥστε σε πλουτισθῆναι ἐν
παντὶ λόγῳ καὶ πόσῃ γνώσει. Νῦν δὲ περὶ ὧν ἐπέτα-
ξας, ὅσαπερ ἂν ὁ Κύριος ὑποβάλῃ, δι' ὀλίγων
ὑπηρετήσασθαι σου τῇ προθυμίᾳ καλῶς ἔχειν ἔδοξι-
μα· ὡς ἂν διὰ τούτων μάθοις ὅτι χρὴ δι' ἀγάπης
ἀλλήλοις δουλεύειν ἡμᾶς, ἐν τῷ ποιεῖν τὰ ἀλλήλων
θελήματα. Πρῶτον τοίνυν ἐπειδὴ καὶ τῶν λοιπῶν ἦν
κεφαλαίων προτεταγμένον τὸ περὶ τοῦ Σαμουὴλ ἐπι-
ζητούμενον νόημα, διὰ βραχείων ὡς ἔστι δυνατόν
θεοῦ διδόντος ἐκθίσομαι. Ἦρσε τίσι τῶν πρὸ ἡμῶν
ἀληθῆ νομίσαι τῆς γοητερίας ἐκείνης τὴν ἐπὶ τοῦ
Σαμουὴλ ψυχαγωγίαν, καὶ τινα λόγον τοιοῦτον εἰς
συνηγορίαν τῆς ὑπολήψεως αὐτῶν ταύτης παρέχον-
ται, ὅτι λυπούμενου τοῦ Σαμουὴλ ἐπὶ τῇ ἀποβολῇ
τοῦ Σαοὺλ, καὶ πάντοτε τοῦ τῷ Κυρίῳ προσφέροντος
τὸ ὅτι θέλει· τὴν ἐκ τῶν ἐγγαστριμύθων γινομένην
γοητείαν ἐπὶ ἀπάτῃ τῶν ἀνθρώπων ἐξεκάθηρεν ἐκ
τοῦ λαοῦ Σαοὺλ· καὶ διὰ τοῦτο δυσανασχετοῦντος
τοῦ προφήτου ἐπὶ τῷ μὴ θελῆσαι τὸν Κύριον διαλ-
λαγῆναι τῷ ἀποβλήτῳ, συγχωρῆσαι· φασὶ τὸν θεὸν
ἀναχθῆναι τοῦ προφήτου ψυχὴν διὰ τῆς τοιαύτης
μαγανείας· ἵνα εἰδῇ ὁ Σαμουὴλ ὅτι ψευδὴ ὑπὲρ
αὐτοῦ τῷ θεῷ προτείνετο, λέγων αὐτὸν πολέμιον

εἶναι ταῖς ἐγγαστριμύθοις, τὸν τηνικαῦτα διὰ τῆς αὐτῶν γοητείας τὴν ἀνοδὸν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ μα-
 τεύσαντα. Ἐγὼ δὲ πρὸς τὸ εὐαγγελικὸν χάσμα βλέ-
 πων, ὃ διὰ μέσον τῶν κακῶν τε καὶ ἀγαθῶν ἐσθίρι-
 κται, φησὶν ὁ πετριάρχης, μᾶλλον δὲ ὁ τοῦ πα-
 τριάρχου Κύριος, ὡς ἀμήχανον εἶναι τοῖς τε κατα-
 κρίτοις ἐπὶ τὴν τῶν δικαίων ἀνεσιν ἀναδῆναι, καὶ τοῖς
 ἀγίοις πρὸς τὸν τῶν πονηρῶν χορὸν διαπεράσαι· οὐ δέ-
 χομαι ἀληθεῖς εἶναι τὰς τοιαύτας ὑπολήψεις, διδαχθεὶς
 μόνον ἀληθὲς εἶναι πιστεύειν τὸ Εὐαγγέλιον. Ἐπειδὴ
 τοίνυν μέγας ἐν ἀγίοις ὁ Σαμουὴλ, πονηρὸν δὲ κτῆμα
 ἡ γοητεία, οὐ πείθομαι ἐτι ἐν τοσούτῳ τῆς ἰδίας ἀνα-
 παύσεως ὁ Σαμουὴλ καταστάς, τὸ ἀδίδευστον ἐκεῖνο
 χάσμα πρὸς τοὺς ἀσεβοῦντας διήρχετο, οὔτε ἐκὼν
 οὔτε ἄκων· ἄκων μὲν οὖν οὐκ ἂν ἐτι ὑπέμεινε τὸ μὴ
 δύνασθαι τὸ δαιμόνιον διαδῆναι τὸ χάσμα, καὶ ἐν τῷ
 χορῷ τῶν ὁσίων γερόμενον μετακινήσει τὸν ἅγιον·
 ἐκὼν δὲ οὐκ ἂν τοῦτο ἐποίησε, τῷ μῆτε βούλεσθαι
 ἐπιμυχθῆναι τοῖς κακοῖς, μήτε δύνασθαι· τῷ γὰρ ἐν
 ἀγαθοῖς ὄντι ἀδούλητον ἀπὸ τῶν ἐν οἷς ἐστὶν ἡ πρὸς
 τὰ ἐναντία μετὰστασις. Εἰ δὲ τις καὶ βούλεσθαι δοίη,
 ἀλλ' ἡ τοῦ χάσματος φύσις οὐκ ἐπιτρέπει τὴν πέρ-
 σιν.

Τί οὖν ἐστὶν ὃ περὶ τούτων ἡμεῖς λογιζόμεθα;
 Ἐχθρὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐστὶν ὁ κοινὸς πάν-
 των πολέμιος, ὃ πᾶσά ἐστιν ἐπίνοια καὶ σπουδὴ εἰς
 αὐτὰ τὰ καίρια βλάπτειν τὸν ἀνθρώπου. Τίς δὲ τοιαύτη
 καίρια κατὰ τῶν ἀνθρώπων ὁλὴ πληγὴ, ὡς τὸ ἀπο-
 βληθῆναι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ζωοποιούντος, καὶ πρὸς τὴν
 ἀπώλειαν τοῦ θανάτου ἐκουσίως αὐτομολῆσαι; Ἐπειδὴ
 τοίνυν σπουδὴ τίς ἐστι κατὰ τὸν βίον τοῖς φιλοσωμά-
 τοις γινώσιν τινα τῶν μελλόντων ἔχειν· δι' ἧς ἐλπί-
 ζουσιν ἢ τῶν κακῶν ἀποφυγῇ, ἢ πρὸς τὰ καταθύμια
 χειραγωγίαν· τούτου χάριν, ὡς ἂν μὴ πρὸς τὸν Θεὸν
 οἱ ἄνθρωποι βλέποιεν, πολλοὺς τρόπους τῆς τοῦ μέλ-
 λοντος γνώσεως ἡ ἀπατηλὴ τῶν δαιμόνων ἐτεχνάσατο
 φύσις, οἰωνασκοπίας, συμβολομαντείας, χρηστηρί-
 ας, ἡπατοσκοπίας, νεκυίας, ἐνθουσιασμοῦς, κατακαυχάς,
 ἐμπνεύσεις, καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλά· καὶ ὅπερ ἂν
 τις εἶδος προγνώσεως ἐκ τινος ἀπάτης ἀληθὲς εἶναι
 νομίσειεν, ἐκεῖνο τὸ ἀπατηλὸν δαιμόνιον παραφαίνε-
 ται εἰς δικαίωσιν τῆς ἡπατημένης ὑπολήψεως τοῦ
 πεπλανημένου. Οὕτως καὶ τὴν τοῦ ἀετοῦ πτήσιν πρὸς
 τὴν τοῦ παρατετηρηκότος ἐλπίδα συνδραμεῖν παρα-
 σκευάζει ὁ δαίμων, καὶ τοῦ ἡπατος τὸν παλμὸν, καὶ
 τὴν ἐκ τοῦ φουσώδους γινομένην τῶν μηνίγγων παρα-
 φορῆν, καὶ τῶν ὀμμάτων παραστροφὴν, καὶ ἐκάστην
 κατὰ τὴν σημειωθείσαν ἐκ τῆς ἀπάτης παρατήρησιν ἡ
 τοῦ δαίμονος πανουργία προδείκνυσιν τοῖς ἀπατωμένοις·
 ὥστε ἀποστάντας τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ, προσ-
 ἔχειν τῇ θεραπείᾳ τῶν δαιμόνων, δι' ὧν ἐνεργεῖσθαι
 τὰ τοιαῦτα πιστεύουσιν. Ἐν τοίνυν ἀπάτης εἶδος ἦν
 καὶ τὸ τῶν ἐγγαστριμύθων, ὧν ἡ μαργανεία ἐπι-
 στεύετο δύνασθαι τὰς τῶν κατοικομένων ψυχὰς πάλιν
 πρὸς τὸν ἄνω βίον ἐφέλκεσθαι. Τοῦ τοίνυν Σαοὺλ ἐν
 ἀπογνώσει σωτηρίας γεγονότος, διὰ τὸ πανστρατιᾶ
 συγκεκινῆσθαι κατ' αὐτοῦ πᾶν τὸ ἀλλόφυλον, καὶ
 ἐπὶ ταύτῃ ἐλθόντος τὴν ἐπίνοιαν, ὥστε τὸν Σαμουὴλ
 αὐτῷ τρόπον ὑποθέσθαι τινὰ σωτηρίας· τὸ παραμέ-

A qui tum temporis, dum oraculum consulit, in causa
 fuerat, ut ejus anima evocaretur. Ego vero dum
 mihi in mentem venit evangelicum illud chaos,
 quod in medio malorum bonorumque firmatum est,
 inquit patriarcha, vel potius patriarchæ Dominus,
 ita ut neque possint damnati ad sanctorum quietem
 ascendere, neque sancti ad improborum cœlum
 penetrare: veras esse sententias ejusmodi non ad-
 mitto, utpote qui solum verum credere Evangelium
 sum edoctus. Quando igitur magnus inter sanctos
 erat Samuel, res autem mala est magia et incan-
 tatio, cum tantis Samuel in deliciis versaretur,
 neque volentem eum neque invitum profundum
 illum hiatum versus impios et chaos impervium ar-
 bitror trajecisse. Nam invitum quidem id non susti-
 nuisset, quod hiatum dæmon pertransire non pos-
 set, atque ex medio beatorum cœtu virum sanctum
 alio transferre; volens autem id non fecisset, quod
 neque cum improbis commisceri vellet neque pos-
 set. Qui enim in bonis versatur, ab iis in quibus
 versatur ad contraria sponte non transit. Quod si
 quis etiam illum voluisse concedat, non tamen
 ipsius hiatus natura transeundi potestatem fecisset.

Quid ergo est, quod de his nobis in mentem
 venit? Cum nature humanæ sit inimicus commu-
 nis omnium hostis, id unum cogitat studeatque, ut
 non quodvis homini, sed letale vulnus infligat.
 Quodnam porro aliud tale vulnus hominibus letale
 possit infligi, quam si a vitæ auctore Deo rejician-
 tur, ut in mortis exitium præcipites ultro seran-
 tur? Quoniam igitur homines voluptarii corporis-
 que plus æquo amantes in hac vita studio res fu-
 turas sciendi tenentur, qua cognitione vel mala se
 evitaturos sperant, vel id quod desiderant assecu-
 turos: idcirco ne a Deo pendeant homines, præ-
 notionis rerum futurarum varia genera fallax dæ-
 monum natura commenta est, auguria, divinationes
 per symbola, oracula, aruspicia, mortuorum evo-
 cationes, furoris afflatus, numinis instinctus, in-
 spirationes, aliaque plurima id genus: tum quæ-
 cunque prænotionis species ex aliqua fallacia vera
 cuiquam videatur, illa continuo a fallaci dæmone
 monstratur, ut hoc tanquam patrocínio ejus, qui
 in fraudem illectus est, fallax opinio justa compro-
 betur. Sic efficit dæmon, ut aquilæ volatus cum
 ejus, qui observavit, spe et expectatione concur-
 rat, et ut jecoris palpitatio, et membranarum ac
 pellicularum ex inflatione orta titubantia, et oculo-
 rum inversiones, et unæquæque prout notata fue-
 rit ex fallacia observatio, deceptis hominibus a
 versutia dæmonis commonestretur; ut a Deo disce-
 dentes dæmonium cultui se addicant, a quibus talia
 perfici credunt. Porro unum erat ex illis fallaciæ
 generibus hoc ventriloquorum, seu Pythonem ha-
 bentium, quorum præstigii posse animas eorum,
 qui decesserant, rursus ad hanc superstitionem vitam
 protrahere credebantur. Cum itaque Saul de sua
 salute desperaret, quod omnes copias suas adver-
 sus ipsum alienigenæ omnes collegissent, sibi que

persuasisset, se a Samuele viam aliquam atque rationem edoceri posse, qua incolumis evaderet; quod ventriloquæ insidebat dæmonium, a quo de more muliercula decipiebatur, varias sibi formas umbratiles in mulierculæ oculis effungebat, cum interim nihil eorum, quæ conspiciebat muliercula, Sauli appareret. Ut enim incantationem suam aggressa est, jamque mulierculæ ob oculos phantasmata et spectra versabantur, ex eo fidem suis apparitionibus conciliare voluit dæmon, quod ejus personam, qui dissimulato habitu latebat, declararet, quæ res majorem in admirationem Saulem traduxit, ut existimaret non aberraturam deinceps ab ullius rei cognitione mulierem, cum privati habitus magicæ facultati non imposuisset. Postquam ergo dixit illa se deos ascendentes videre, et virum erectum amictum pallio, quo pacto stabiliunt quod ad historiam attinet, qui servi sunt litteræ? Si enim vere Samuel est ille qui visus est, plane igitur veri sunt etiam dii, qui a venefica sunt visi; nam et dæmonia deos dicit Scriptura: *Omnes enim dii gentium dæmonia*⁴⁶; nam igitur cum dæmonibus erit et anima Samuelis? Absit. Verum illud, quod semper veneficæ obsequiebatur, dæmonium assumpsit et alia secum dæmonia, ut eum mulierem falleret, tum eum qui ab ipsa fallebatur Saulem; atque effecit quidem ut dæmonia dii a ventriloqua censerentur, ipsum autem illa se specie induit quæ requirebatur, et voces illius simulavit, et quantum licebat verisimili assequi conjectura ex iis quæ apparebant, conformato in speciem prophetiæ responso, quæ ex consequentia eventura putabantur, denuntiavit. Porro seipsum volens nolens arguit dæmon veritate prolata, dum dixit: *Cras tu et Jonathan mecum*⁴⁷; si enim vere Samuel erat, quomodo fieri poterat, ut is qui omnium scelerum reus erat, cum illo esset? Verum hinc liquet Samuelis loco dæmonium illud improbum visum, cum secum futurum Saulem dixit, mentitum non esse. Etsi autem Scriptura dicat etiam, Samuel hoc dixit, ne commoveant hæc verba peritum lectorem, sed additum existimet, qui putabatur esse Samuel. Hanc enim consuetudinem esse Scripturæ compertimus, ut sæpe rei veræ loco id quod apparet enarraret, ut in historia Balaam nunc quidem dicente ipso: *Audiam quid loquatur in me Deus*; deinde vero cum novisset Balaam⁴⁸, quod placeret Deo ut non malediceretur Israeli, nequaquam abiit, sicut consuetum ei erat, in occursum auspiciis: qui enim Inconsideratus fuerit, ibi quoque verum Deum cum Balaam colloqui arbitrabitur. Sane quidem quod subjicitur argumento est, eum qui Balaam putabatur, deum sic appellasse Scripturam, non eum, qui vere Deus esset. Sic igitur hic quoque is, qui Samuel esse videbatur, verba veri Samuelis simulabat, dum ingeniose dæmon, ex iis quæ probabile erat eventura, prophetiam imitaretur. Quod autem de Elia interrogasti, majori indiget consideratione: non item in proposita quæstione. Etenim qui jussus

Α νον τῇ ἐγγαστριμύθῳ δαιμόνιον, δι' οὐ ἡπατᾶτο ἐκ συνηθείας τὸ γύναιον, εἰς διαφόρους μορφὰς σκινωδῶς ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ γυναικοῦ ἐσχηματίζετο, οὐδενὸς τῷ Σαουλ προφαινόμενου, ὧν καθεύρατο τὸ γύναιον. Ὡς γὰρ ἤφατο τῆς γοητείας, καὶ ἤδη τῷ γυναικί ἦν ἐν ὀφθαλμοῖς τὰ φαντάσματα, πῶστιν τοῦ ἀληθῆ τὰ φαινόμενα εἶναι, ταύτην ὁ δαίμων ἐμηχανήσατο, τὸ πρῶτον αὐτοῦ κεκρυμμένου ἐν τῷ εἶδει τοῦ προσχηματος διασαφῆσαι, δι' οὐ μᾶλλον ὁ Σαουλ κατεπλήγη, ὡς οὐδὲν ἔτι τῆς γυναικὸς σφαλητομένης, τῷ τὸ ἰδιωτικὸν σχῆμα τὴν γοητικὴν δύναμιν μὴ ἀγνοῆσαι. Εἰπούσης τοίνυν αὐτῆς θεοὺς ἑωρακέναι ἀναβαίνοντας, καὶ ἀνθρωπον ὄρθιον ἐν διπλίδι, πῶς στήσουσι τὸ καθ' ἱστορίαν οἱ δοῦλοι τοῦ γράμματος; Εἰ γὰρ ἀληθῶς ὁ Σαμουὴλ ἐστὶν ὁ ὀφθαλμὸς, οὐκοῦν κατ' ἀλήθειαν καὶ θεοὶ εἰσιν οἱ ὀφθέντες παρὰ τῆς φαρμακίδος· θεοὺς δὲ ἡ Γραφή τὰ δαιμόνια λέγει· *πάντες γὰρ οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια*· ἄρ' οὐν μετὰ τῶν δαιμόνων καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ Σαμουήλ; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὸ πάντοτε ὑπακούον τῇ φαρμακίδι δαιμόνιον παρέλαβε καὶ ἄλλα πνεύματα πρὸς ἀπάτην αὐτῆς τε [καὶ] τῆς γυναικὸς, καὶ τοῦ δι' ἐκείνης ἀπατωμένου Σαουλ· καὶ τὰ μὲν δαιμόνια θεοὺς νομίζεσθαι παρὰ τῆς ἐγγαστριμύθου ἐποίησεν, αὐτὴ δὲ πρὸς τὸ ἐπιζητούμενον εἶδος ἐσχηματίσθη, καὶ τὰς ἐκείνου φωνὰς ὑπεκρίνατο, καὶ ὅπερ εἰκὸς ἦν ἐκ τῶν φαινομένων λογίσασθαι, τὴν ἐκ τοῦ ἀκολούθου ἐκδήσεσθαι προσδοκῆσαι ἀπόφασιν, ὡς ἐν εἶδει προφητείας ἐφθέγγετο. Ἥλεγξε δὲ καὶ ὡς οὐκ ἐβούλετο αὐτὸν ὁ δαίμων εἰπὼν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι *ἄνθρωπος οὐ καὶ ἰωρὰβ μετ' ἐμοῦ*. Εἰ γὰρ ἀληθῶς ἦν ὁ Σαμουὴλ, πῶς ἐνεδέχετο τὸν ἐν πάσῃ κακίᾳ κατεγνωσμένον μετ' ἐκείνου γενέσθαι; Ἀλλὰ δῆλον ὅτι ἀντὶ τοῦ Σαμουήλ ὀφθὲν τὸ πονηρὸν ἐκεῖνο δαιμόνιον, μετ' ἐαυτοῦ ἔσεσθαι τὸν Σαουλ εἰπὼν, οὐκ ἐψεύσατο. Εἰ δὲ λέγει ἡ Γραφή, ὅτι *καὶ εἶπεν ὁ Σαμουὴλ, μὴ ταρσάτω τὸν ἐπιστήμονα ὁ τοιοῦτος λόγος*· ἀλλὰ προσκεῖσθαι νομίζετω, ὅτι ὁ νομισθεὶς εἶναι Σαμουὴλ. Εὐρίσκομεν γὰρ τὴν Γραφικὴν συνηθειαν πολλαχοῦ τὸ δοκοῦν ἀντὶ τοῦ θύτος διεξιούσαν, ὡς ἐπὶ τοῦ Βαλαάμ, νῦν μὲν λέγοντος αὐτοῦ, ὅτι *ἀκούσομαι τί λαλήσει ἐν ἐμοὶ ὁ θεός*· μετὰ ταῦτα δὲ, ὅτι γνούς δὲ ὁ Βαλαάμ, ὅτι ἀρεστὸν ἦν τῷ θεῷ μὴ καταρᾶσθαι τοὺς Ἰσραηλῖτας, οὐκέτι κατὰ τὸ εἰωθὸς ἀπῆλθεν εἰς συνάντησιν τοῖς οἰωνοῖς· ὁ γὰρ ἀνεπίσκεπτος κακεῖ τὸν ἀληθινὸν θεὸν νομίσαι διαλέγεσθαι τῷ Βαλαάμ. Ἡ μέντοι ἐπαγωγὴ δείκνυσιν, ὅτι τὸν ὑπὸ τοῦ Βαλαάμ νομιζόμενον θεὸν οὕτως ὠνόμασεν ἡ Γραφή, οὐχὶ τὸν θύτως θύτα θεόν. Οὐκοῦν καὶ ἐν ταῦθα ὁ δόξας εἶναι Σαμουὴλ τοὺς τοῦ ἀληθινοῦ Σαμουήλ ὑπεκρίνατο λόγους, εὐφυνὸς τοῦ δαίμονος ἐκ τῶν εἰκότων μιμουμένου τὴν προφητείαν. Τὸ δὲ κατὰ τὸν ἥλιον πλείονος μὲν χρῆζει τῆς θεωρίας· οὐ μὴν ἐν τῷ προτεθέντι ζητηματι. Καὶ γὰρ ἐκ τοῦ χειμάρρου ὕδωρ πίνειν προσταχθεὶς, κατὰ τὸ λειψθὸς τοῦ θεοῦ συνεβουλεύετο, ὥστε τὴν παρὰ τοῦ προφήτου ἐκφωνηθεῖσαν κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀνομβρίας ἀπόφασιν, δι' αὐτοῦ πάλιν ἀναλυθῆναι. Ὡς γὰρ ἐδόθη ἐκ μόνου τοῦ χειμάρρου πίνειν, τοῦ δὲ κατὰ τὸ εἰκὸς

⁴⁶ Psal. xcvi. 5. ⁴⁷ I Reg. xxviii. 19. ⁴⁸ Num. xxi. 17 sqq.

ἐν τοῖς αὐχοῖς ἀποξηραίνοντο, ἄλλης τῇ προ-
φήτῃ μὴ εὐρίσκομένης πρὸς τὴν δίψαν παραμυθίας,
διὰ τὸ ἀπειρηθῆαι αὐτῷ ἀλλαχόθεν πιεῖν, ἐπάναγκας
ἦν αἰτῆσαι τὸν θυμὸν, ἵνα μὴ ἐπιλείπῃ τὸ ὕδωρ
τὸν χεῖμαρρόν· γίνεται δὲ τῷ προφῆτῃ παρὰ τῶν
κοράκων ἡ τῶν πρὸς τὴν ζωὴν ἀναγκαίων δια-
κονία, δεικνύντος διὰ τούτων τοῦ Θεοῦ τῷ προ-
φῆτῃ, ὅτι πολλοὶ εἰσιν οἱ παραμεμενηκότες τῇ τοῦ
Θεοῦ ἀληθινοῦ λατρείᾳ, ὅθεν ἐχορηγεῖτο διὰ τῶν
κοράκων ἡ τροφή τῷ προφῆτῃ· οὐ γὰρ ἂν τῶν με-
μασμένων αὐτῷ προῆγον ἄρτων, ἢ τὸ εἰδωλόθυτον
κρέας. Ὡστε καὶ διὰ τούτων ἐναυθῆναι τὸν Ἥλιαν,
καθυπεῖναι τι τοῦ κατὰ τῶν ἡσεθηκότων θυμοῦ, μα-
θόντα διὰ τῶν γινόμενων, ὅτι πολλοὶ εἰσιν οἱ πρὸς
τὸν Θεὸν ὀρώντες, οὓς οὐκ ἐστὶ δίκαιον συγκαταδικα-
σθῆναι τοῖς ὑπαιτίοις. Εἰς δὲ πρωτὶ μὲν ὁ ἄρτος, ἐν
δὲ τῇ ἐσπέρᾳ τὸ κρέας αὐτῷ διακονεῖται. Ἰσως δι' αἰ-
νίγματος πρὸς ἐνάρετον βίον σπουδῇ τὸ γινόμενον
ἔχει, ὅτι χρὴ ἀρχομένοις τῶν τελειοτέρων, κατὰ τὴν
τοῦ Παύλου φωνήν, ὅς φησιν, ὅτι *Τελείων δὲ ἐστὶν*
ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἐξίτην τὰ ἀσθητήρια
γεγενησμένα ἐχόντων. Τὸ δὲ κάλυμμα τοῦ Μωϋ-
σέως οὐκ ἀγνοήσεις πρὸς ὃ τι βλέπει, τῇ πρὸς Κοριν-
θίους Ἐπιστολῇ Παύλου καθομιλήσας. Ὅσα δὲ περὶ
τῶν θυσιῶν ἐπεζητήσας, καλῶς ποιήσεις ὅλον τὸ
Λευιτικὸν φιλοπονώτερον ἐξετάσας, καὶ μετὰ πλείο-
νος τῆς προσεδρίας καθολικῶς τὸν ἐν τούτοις θεωρή-
σας νόμον. Οὕτω γὰρ συγκατανοηθήσεται τῷ ὀλῳ μέ-
ρος· ἐφ' ἑαυτοῦ γὰρ τοῦτο μόνον οὐκ ἂν διευκρινη-
θεῖη πρὸ τῆς τοῦ παντὸς θεωρίας. Ἐν δὲ τοῖς περὶ
τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως ἐπηγορημένοις πρόδηλός
ἐστὶν ἡ λύσις, ὅτι οὐχ ἀπλῶς ἀγγελος, ἀλλ' ἐν ἀρχ-
αγγέλοις ἦν τεταγμένος ὁ ἀποστάτης γενόμενος. Δῆ-
λον οὖν ὅτι τῇ ἀρχῇ συνενδελκνύται καὶ τὸ ὑποχεῖρον
τάγμα, ὥστε λελυθῆαι τὴν ζήτησιν περὶ τοῦ πῶς εἰς
ἦν καὶ μετὰ πλήθους ἐστὶ· τῆς γὰρ ὑποχειρίου στρα-
τιᾶς αὐτῷ συναποστάσης, σεσαφηνισταὶ τὸ ζητούμε-
νον. Τὸ δὲ τελευταῖον τῶν ἐπιζητηθέντων κεφάλαιον,
λέγω δὴ τὸ, πῶς παραγίνεται τὸ Πνεῦμα πρὸ τοῦ βα-
πτίσματος, πλατυτέρας ἐξετάσεως τε καὶ θεωρίας
δεόμενον, ἰδίῳ περιγράφαντες λόγῳ, Θεοῦ διδόντος,
ἀποστελοῦμέν σου τῇ τιμιότητι.

agmen, cum eo defecerit, expositum est quod quærebatur. Postremum vero caput quæstionum pro-
positarum, quomodo, inquam, Spiritus ante baptismum adveniat, ampliori indiget disquisitione atque
consideratione, quod cum proprio libro complexi fuerimus, Deo dante, ad tuam reverentiam trans-
mittemus.

¹¹ Hebr. v, 13. ¹² II Cor. iii, 13.

A est aquam bibere ex torrente, latenter a Deo ad-
monebatur fore, ut a propheta prolata contra Israe-
litas sententia siccitatis et penuriae imbris ab ipso
rursus rescinderetur. Cui enim datum est, ut ex
solo torrente hiberet, illo quidem, ut verisimile erat,
aëstibus exsiccato, cum aliunde nihil suppeteret
prophetæ, quo sitim levaret, quandoquidem vetitum
illi fuerat, ne aliunde potum sumeret, necessitas
incumbebat, ut pluviam postularet, ne torrens aqua
destitueretur. Porro a corvis prophetæ, quæ ad vi-
ctum erant necessaria, subministrantur, Deo per
hæc prophetæ declarante, multos esse qui in Dei
veri cultu perseverarent, ex quo cibus prophetæ
suppeditabatur: neque enim pollutos ei panes, aut
idolis immolatas carnes porrigerent. Atque ita per
hæc incitabatur Elias, ut aliquid de sua in eos, qui
impii in Deum fuerant, ira remitteret, cum ex iis
quæ fiebant intelligeret, multos esse qui Deum co-
lerent, quos æquum non sit cum reis puniri. Quod
vero mane quidem panis, vespere autem carnes illi
subministrantur, fortasse per ænigma illud, quod
sit, studium, seu diligentiam ad vitam cum virtute
transigendam præ se fert, quod iis qui incipiunt
opus sit cibo, qui est perfectiorum, juxta Pauli dic-
tum: *Perfectorum autem est solidus cibus, eorum
qui pro consuetudine exercitatos sensus habent*¹¹.
Moyseis autem velamen, quo spectet, non ignorabis,
si Epistolam ad Corinthios lectitaris¹². Quod vero
attinet ad ea quæ de sacrificiis percontatus es, re-
cte feceris, si Leviticum studiosius scrutatus fueris,
majorique assiduitate generatim eas quæ ad istas
pertinent leges consideraveris. Sic enim fiet, ut
cum toto partem intelligas; separatim namque hoc
solum non facile fuerit discernere ac discutere ante
totius generis disquisitionem. In his vero quæstio-
nibus, quæ ad contrariam pertinent potestatem,
manifesta est solutio, non simpliciter angelum fuisse,
sed inter archangelos constitutum fuisse eum, qui
desertor est factus. Liquet ergo una cum imperio
subditam illi turmam indicari sic, ut soluta sit
quæstio illa, quo pacto unus fuerit, et cum mul-
titudine sit: cum enim id, quod subjectum illi erat

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΥΣΣΕΝΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΗ ΕΙΝΑΙ ΤΡΕΙΣ ΘΕΟΥΣ

ΠΡΟΣ ΑΒΛΑΒΙΟΝ.

S. P. N. GREGORII

EPISCOPI NYSSENI

QUOD NON SINT TRES DII

AD ABLABIIUM.

(Laurentio Sifano interprete. — Ed. 1638, t. II, p. 15.)

Ostendit, tres Personas divinas non posse dici tres deos, sed eas unum Deum esse. Opusculum hoc sub nomine « Epistolæ ad Ablabium de S. Trinitate » jam olim Gregorio Nysseno tribuit, loco inde prolato, conc. Lateran. anni 649, de cr. v. (Mansi, t. X, col. 1075)

Vos quidem, qui juxta internum hominem omni A robore vigetis, æquum erat cum adversariis veritatis decertare, eumque haud gravatim suscipere laborem, ut nos patres præclaris filiorum sudoribus oblectaremur (hoc enim suggerit lex naturæ); sed quoniam inverso ordine ad nos mittis impetus cuspidum, quibus adversarii veritatem petunt, postulasque a nobis senibus clypeo fidei exstingui carbonem desolatorios, et retundi tela per falsam scientiam acuta, suscipimus onus injunctum, ac tibi ad propensam obedientiam exemplo sumus, ut etiam ipse nobis invicem parem præbeas in similibus jussis retributionem, si quando te ad talia certamina excitaverimus, o strenue Christi miles Ablabie. Est autem haud parva quæstio hæc, quam proposuisti nobis, neque ejusmodi, quæ si non B convenienter ac digne tractata et examinata fuerit, non parum detrimenti allatura sit. Necesse est enim ex vi theorematum, secundum eum qui prima fronte se offert intellectum, in alterutrum prorsus dissimilium duorum incidere errorem, et vel tres dicere deos (quod nefas est), vel testimonio nostro non comprobare, quod Filio Spirituique sancto

Ἰμᾶς μὲν δίκαιόν ἐστι τοὺς ἀκμάζοντας ἐν πάσῃ δυνάμει κατὰ τὸν ἔσω ἀνθρώπον πρὸς τοὺς ἐναντίους τῆς ἀληθείας διαγωνίζεσθαι, καὶ μὴ κατοικνεῖν πρὸς τοὺς πόνοους, ὅπως ἂν ἡμεῖς οἱ πατέρες τοῖς γενναίοις ἰδρῶσι τῶν τέκνων ἐπευφραίνώμεθα (τοῦτο γὰρ ὁ τῆς φύσεως ὑποτίθεται νόμος)· ἐπειδὴ δὲ ἀναστρέψας τὴν τάξιν ἐφ' ἡμᾶς πέμπεις τὰς προσβολὰς τῶν ἀκιδῶν, αἷς οἱ ἀντικείμενοι τῇ ἀληθείᾳ βάλλουσι, καὶ κελεύεις τῷ θυρεῷ τῆς πίστεως παρ' ἡμῶν τῶν γερόντων κατασθένυσθαι τοὺς ἐρημικοὺς ἀνθρακας, καὶ τὰ ἡκονημένα διὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βέλη, δεχόμεθα τὸ ἐπίταγμα, σοὶ τύπος τῆς εὐπειθείας γινόμενοι, ὡς ἂν καὶ αὐτὸς ἡμῖν ἀντιπαρέχῃς τὴν ἰσὴν ἐπὶ τῶν ὁμοίων ἐπιταγμάτων ἀντίδοσιν, εἰποτέ σε πρὸς τοὺς τοιοῦτους ἀθλοὺς διαναστήσαιμεν, ὡ γενναίῃ τοῦ Χριστοῦ στρατιῳτᾷ Ἀβλάβιε. Ἔστι δὲ οὐ μικρὸς οὗτος ὁ λόγος ἐν προέτεινας ἡμῖν, οὐδὲ τοιοῦτος ὡς ὀλίγην φέρειν ζημίαν, εἰ μὴ τῆς προσηκούσης ἐξετάσεως τύχοι. Ἀνάγκη γὰρ ἐκ τῆς βίας τοῦ θεωρήματος, ἐν πάντως τῶν ἀπεμφαινόντων συνενεχθῆναι κατὰ τὸν πρόχειρον νοῦν, καὶ ἡ τρεῖς λέγειν θεοὺς (ὅπερ ἀθέμιτον), ἢ μὴ προσμαρτυρεῖν τῷ Ἰῶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὴν θεότητα· ὅπερ ἀσεβὲς ἐ

καὶ ἄτοπον. Τὸ δὲ λεγόμενον παρὰ σοῦ τοιοῦτόν ἐστι· Ἀπίτρος, καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης, ἐν μιᾷ ὄντες τῇ ἀνθρωπότητι, τρεῖς ἄνθρωποι λέγονται. Καὶ οὐδὲν ἔτοπον τοὺς συνημμένους κατὰ τὴν φύσιν, εἰ πλείους εἶναι, ἐκ τοῦ τῆς φύσεως ὀνόματος πληθυντικῶς ἀριθμεῖσθαι. Εἰ οὖν ἐκεῖ τοῦτο δίδωσιν ἡ συνήθεια, καὶ ὁ ἀπαγορεύων οὐκ ἔστι δύο λέγειν τοὺς δύο, καὶ τρεῖς τοὺς ὑπὲρ δύο· πῶς ἐπὶ τῶν μυστικῶν δογμάτων τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογοῦντες, καὶ οὐδεμίαν ἐπ' αὐτῶν τὴν κατὰ φύσιν διαφορὰν ἐννοοῦντες, μαχόμεθα τρόπον τινὰ τῇ ὁμολογίᾳ, μίαν μὲν τὴν θεότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγοντες, τρεῖς δὲ θεοὺς λέγειν ἀπαγορεύοντες; Ὁ μὲν οὖν λόγος, καθὼς προέφη, πολὺ τὸ δυσμεταχειρίστον· ἡμεῖς δὲ εἰ μὲν τι τοιοῦτον εὐροίμεν δι' αὐτὸ τὸ ἀμφίβολον τῆς διανοίας ἡμῶν ἐρεισθεῖν, μηκέτι πρὸς τὸ διᾶλῆμμα τὸ τῆς ἀτοπίας ἐπιδιτάζον καὶ κραδαινόμενον, εὖ ἂν ἔχοι· εἰ δὲ καὶ ἀτονώτερος ἐλεγχθεῖν τοῦ προβλήματος ὁ ἡμέτερος λόγος, τὴν μὲν παράδοσιν ἣν παρὰ τῶν πατέρων διεδεξάμεθα, φυλάξομεν εἰς ἀεὶ βεβαίαν τε καὶ ἀκίνητον· τὸν δὲ συνήγορον τῆς πίστεως λόγον, παρὰ τοῦ Κυρίου ζητήσωμεν· ὅς εἰ μὲν εὐρεθεῖ παρὰ τινος τῶν ἐχόντων τὴν χάριν, εὐχαριστήσομεν τῷ δεδωκότι τὴν χάριν· εἰ δὲ μή, οὐδὲν ἤττον ἐπὶ τῶν ἐγνωσμένων τὴν πίστιν ἀμετάθετον ἔχομεν. contigerit, nihilo secius in iis. quæ decreta atque

mus

Τί δήποτε τοῖνον ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς συνθειᾷ καθ' ἓνα τοὺς ἐν τῇ φύσει τῇ αὐτῇ δεικνυμένους ἀπαριθμήσαντες πληθυντικῶς ὀνομάζομεν, τόσους λέγοντες τοὺς ἀνθρώπους, καὶ οὐχὶ ἓνα τοὺς πάντας, ἐπὶ δὲ τῆς θείας φύσεως ἐκβάλλει τὸ πλῆθος τῶν θεῶν ὁ τοῦ δόγματος λόγος, καὶ ἀριθμῶν τὰς ὑποστάσεις, καὶ τὴν πληθυντικὴν σημασίαν οὐ προσδεχόμενος; Ἔστι μὲν οὖν κατὰ τὸ πρόχειρον, τοῦτο τοῖς ἀπλουτέροις εἰπόντα, δοῦναι τι λέγειν, ὅτι φεύγων ὁ λόγος τῆς Ἑλληνικῆς πολυθείας τὴν ὁμοιότητα, θεοὺς ἐν πλῆθει ἀριθμεῖν παρητήσατο, ὥς ἂν μὴ τις καὶ τῶν δογμάτων νομισθεῖ κοινότης, εἰ μὴ μοναδικῶς, ἀλλὰ πληθυντικῶς καὶ παρ' ἡμῶν ἀριθμοῖτο τὸ θεῖον, καθ' ὁμοιότητα τῆς παρ' αὐτῶν συνθείας· τοῦτο δὲ τοῖς μὲν ἀκεραιότεροις λεγόμενον, ἴσως ἂν τι δόξειε λέγεσθαι, ἐπὶ δὲ γε τῶν ἄλλων τὸ ἕτερον αὐτοῖς τῆς προτάσεως στήναι ζητούντων, ἢ μὴ ὁμολογεῖν ἐπὶ τῶν τριῶν τὴν θεότητα, ἢ τρεῖς πάντως ὀνομάζειν τοὺς τῆς αὐτῆς κοινωγούντας θεότητος, οὕτω τοιοῦτόν ἐστι τὸ εἰρημένον, ὅσον ἐμποίησαι τινα λύσιν τοῦ ζητήματος.

Ὁμοῦν ἐπάναγκες διὰ πλείονων ποιήσασθαι τὴν ἀπόκρισιν, ὅπως ἂν ὁδόν τε ἦ, τὸ ἀληθὲς ἀνιχνεύοντας. Οὐ γὰρ περὶ τῶν τυχόντων ὁ λόγος. Φαμὲν τοῖνον πρῶτον κατάχρησιν τινα συνθείας εἶναι τὸ τοὺς μὴ διηρημένους τῇ φύσει κατ' αὐτὸ τὸ τῆς φύσεως ὄνομα πληθυντικῶς ὀνομάζειν καὶ λέγειν, ὅτι Πολλοὶ ἄνθρωποι· ὥπερ ὁμοῖόν ἐστι τὸ λέγειν, ὅτι πολλὰι φύσεις ἀνθρώπιναι. Καὶ ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχει, δῆλον

deitas adsit : quod et impium est et absurdum. Porro quod abs te dicitur, tale est : Petrus, et Jacobus et Joannes, cum in una sint humana natura, tres homines dicuntur. Ac nullo modo absurdum est, natura conjunctos, si plures sint, ex nomine naturæ pluraliter numerari. Si igitur illic hoc consuetudo concedit, ac nemo velat duos dicere, qui duo sunt, et tres eos qui supra duos sunt : quo pacto in mysticis decretis tres hypostases confidentes, et nullam in iis circa naturam differentiam agnoscentes, adversamur quodammodo confessioni, unam quidem deitatem Patris et Filii et Spiritus sancti dicentes, tres autem deos dicere velantes? Igitur quæstio quidem, quemadmodum modo dicebam, tractatu multum difficilis est : nobiscum vero, si quidem aliquid tale possimus invenire, per quod mentis nostræ ambiguitas firmaretur, et non amplius ad absurdum dilemma dubia vacillaret atque penderet, præclare ageretur : sin autem nostra oratio proposita quæstione infirmior arguatur, traditionem quidem, quam a patribus per successionem accepimus, servabimus in perpetuum firmam et immotam : orationem vero, quæ fidei patrocinetur, a Domino requiremus : quæ si ab aliquo eorum, qui gratia præditi sunt, inventa fuerit, gratias agemus ei, qui gratiam dederit : sin minus id nobis statuta sunt, fidem stabilem et firmam retinebi-

Cur igitur tandem in nostra consuetudine cum sigillatim numeraverimus eos, qui in una natura demonstrantur, plurali nomine utimur, tot homines, et non unum omnes esse dicentes, in divina vero natura ratio decreti deorum multitudinem expellit, et hypostases numerans, et pluralem significationem non admittens? Et quidem aliquid dicere videatur, si quis simplicioribus id quod in promptu est, dicat, quod ratio decreti deorum qui a Græcis celebrantur, multitudinis similitudinem vitans, deos plures numerare noluerit, ne qua decretorum quoque existimetur esse communio, si non singulariter, sed pluraliter etiam a nobis numen numeraretur ad similitudinem consuetudinis apud illos obtinentis; atque hoc, siquidem integrioribus ac sincerioribus dicatur, forsitan aliquid dici videatur, apud alios autem, qui alterum ex propositione sibi firmum ac stabile manere desiderant, aut non confiteri videlicet deitatem in tribus, aut tres prorsus nominare eos, qui ejusdem participes et socii sint deitatis, nondum tale est id; quod diximus, ut generare et inducere possit aliquam quæstionis solutionem.

Quocirca necesse est pluribus respondere, quomodocunque poterimus investigando rei veritatem. Non enim de rebus frivolis ac vulgaribus quæstio est. Dicimus igitur primum abusum quemdam esse consuetudinis, ut eos qui natura non divisi sunt, per ipsum naturæ nomen pluraliter nominemus ac dicamus, Multi homines : cui simile est, si quis dicat, multæ naturæ humanæ. Quod autem hæc

ita se habeant, hinc nobis planum fieri possit. Cum enim appellamus aliquem, non ex natura eum nominamus, ne forte errorem communio nominis inducat, unoquoque qui audiat seipsum appellatum esse existimante, quod non propria appellatione, sed ex communi nomine naturæ vocatio fiat, sed propriam ei impositam (significatricem dico subjecti) vocem proferentes, ita eum a vulgo ac multitudine separamus. Ut multi quidem sint eandem sortiti naturam, verbi gratia, discipuli, vel apostoli, vel martyres, unus vero in omnibus sit homo. Quoniam, ut dictum est, non singularis (alicujus), sed communitatis naturæ est homo. Homo enim est vel Lucas, vel Stephanus: non tamen si quis homo est, prorsus etiam Lucas vel Stephanus est. Sed hypostaseon quidem ratio per eas, quæ in unoquoque considerantur, proprietates, dispersionem admittit, et juxta compositionem in numero consideratur. Natura vero una est, ipsa seculum unita, penitusque ac prorsus unitas individua est, quæ neque adjectione augetur neque subtractione diminuitur, sed quod est, unum ens et unum permanens, etiamsi in multitudine esse videatur, sectionis expers, continua, integra atque perfecta est, quæ non una cum singularibus qui ejus participes sunt dividitur. Ac quemadmodum plebs, populus, exercitus, concio, singulariter omnia dicuntur, unumquodque autem horum in multitudine esse intelligitur: eodem modo secundum exactiorem et exquisitiorem rationem homo quoque unus proprie dici posset, etiamsi hi, qui in eadem natura demonstrantur, multitudo sint, ut multo rectius fuerit, lapsam in nobis corrigere consuetudinem, et non amplius naturæ nomen ad multitudinem extendere, quam consuetudini servientes, errorem qui hic latet, etiam ad divinum dogma transferre. Sed quoniam consuetudinis correctio difficilis est (qui enim alicui persuaderi possit, ut non multos dicat homines qui in eadem natura demonstrantur? etenim in omni re consuetudo mutatu difficilis est), quantum attinet ad hanc internam quidem naturam, si obtinenti consuetudini non adversemur, nequaquam tantum peccaverimus, cum nullum exsistat detrimentum ex pravo nominum usu. In divino vero decreto non amplius æque tutus et a periculo vacuus, promiscuus et indifferens nominum usus est. Non enim parvum hic quod perparvum est.

Igitur unus nobis confitendus est Deus juxta Scripturæ testimonium: « Audi, Israel, Dominus Deus tuus Dominus unus est: » etiamsi vox deitatis permeat sanctam Trinitatem. Hæc autem dico secundum rationem redditam in humana natura: qua didicimus non oportere plurali designatione dilatare appellationem naturæ. Sed exactius nobis exequendum est ipsum nomen deitatis, ut per eam, quæ inest voci, significationem aliquod nobis adjumentum accedat ad declarationem propositæ quæstionis. Vox igitur deitatis vulgi quidem

ἂν ἡμῖν ἐντεῦθεν γένοιτο. Προσκαλούμενοι γὰρ τινα, οὐκ ἐκ τῆς φύσεως αὐτὸν ὀνομάζομεν, ὥς ἂν μὴ τινα πλάνην ἢ κοινότητα τοῦ ὀνόματος ἐμποιήσῃεν, ἐκαστοῦ τῶν ἀκούοντων ἑαυτὸν εἶναι τὸν προσκληθέντα νομίζοντος, ὅτι μὴ τῇ ἰδιαζούσῃ προσηγορίᾳ, ἀλλ' ἐκ τοῦ κοινού τῆς φύσεως ὀνόματος ἢ κλήσις γίνεται, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν ἐπικειμένην αὐτῷ (τὴν σημαντικὴν λέγω τοῦ ὑποκειμένου) φωνὴν εἰπόντες, οὕτως αὐτὸν τῶν πολλῶν ἀποκρίνομεν. Ὡστε πολλοὺς μὲν εἶναι τοὺς μετεσχηκότας τῆς φύσεως, φέρε εἰπεῖν μαθητάς, ἢ ἀποστόλους, ἢ μάρτυρας, εἶνα δὲ ἐν πᾶσι τὸν ἄνθρωπον. Ἐπειπερ, καθὼς εἴρηται, οὐχὶ τοῦ καθ' ἕκαστον, ἀλλὰ τοῦ κοινού τῆς φύσεως ἔστιν ὁ ἄνθρωπος. Ἀνθρώπος γὰρ ὁ Λουκᾶς, ἢ ὁ Στέφανος· οὐ μὴν εἴ τις ἄνθρωπος, πάντως καὶ Λουκᾶς ἔστιν ἢ Στέφανος. Ἀλλ' ὁ μὲν τῶν ὑποστάσεων λόγος, ὃς τὰς ἐνθεωρουμένας ἰδιότητας ἐκάστῳ τὸν διαμεριστὸν ἐπιδέχεται, καὶ κατὰ σύνθεσιν ἐν ἀριθμῷ θεωρεῖται. Ἡ δὲ φύσις μία ἔστιν, αὐτὴ πρὸς ἑαυτὴν ἡνωμένη, καὶ ἀδιάτμητος ἀκριβῶς μονάς, οὐκ αὐξανόμενη διὰ προσθήκης, οὐ μειουμένη δι' ὑφαιρέσεως, ἀλλ' ὅπερ ἔστιν ἐν οὐσᾳ, καὶ ἐν πληθει φαίνεται ἀσχιστός, καὶ συνεχής, καὶ ὁλόκληρος, καὶ τοῖς μετέχουσιν αὐτῆς τοῖς καθ' ἕκαστον οὐ συνδιαίρουμένη. Καὶ ὥσπερ λέγεται, λαὸς, καὶ δῆμος, καὶ στρατεύμα, καὶ ἐκκλησία, μοναχῶς πάντα, ἕκαστον δὲ τούτων ἐν πληθει νοεῖται· οὕτω κατὰ τὸν ἀκριβεστέρον λόγον καὶ ἄνθρωπος εἰς κυρίως ἂν ῥηθῇ, καὶ οἱ ἐν τῇ φύσει τῇ αὐτῇ δεικνύμενοι πληθὸς ὦσιν, ὥς πολὺ μᾶλλον καλῶς ἔχειν τὴν ἐσφαλμένην ἐφ' ἡμῶν ἐπανορθοῦσθαι συνήθειαν εἰς τὸ μηκέτι τὸ τῆς φύσεως ὄνομα πρὸς πληθὸς ἐκτείνειν, ἢ ταύτῃ δουλεύοντα τὴν ὥδε πλάνην καὶ ἐπὶ τὸ θεῖον δόγμα μὴ μεταβιβάζειν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀμήχανος τῆς συνθεῖας ἡ ἐπανόρθωσις (πῶς γὰρ ἂν τις πεισθῇ, εἰ μὴ πολλοὺς λέγει ἄνθρωπους τοὺς ἐν φύσει τῇ αὐτῇ δεικνυμένους; δυσμετάθετον γὰρ ἐπὶ παντός ἡ συνθεῖα), ἐπὶ μὲν τῆς κάτω φύσεως τῇ κρατούσῃ συνθεῖα μὴ ἀντιβαίνοντες, οὐδὲ ἂν τοσούτον ἀμάρτομεν, μηδεμιᾶς οὐσης ζημίας ἐκ τῆς ἡμαρτημένης τῶν ὀνομάτων χρήσεως. Ἐπὶ δὲ τοῦ θεοῦ δόγματος, οὐκέτι ὁμοίως ἀκίνδυνος ἡ διάφορος χρῆσις τῶν ὀνομάτων. Οὐ γὰρ μικρὸν ἐνταῦθα τὸ παρὰ μικρόν.

Οὐκοῦν εἰς ἡμῖν ὁμολογητέος Θεὸς κατὰ τὴν γραφικὴν μαρτυρίαν· « Ἀκούε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἰς ἐστὶ· » καὶ ἡ φωνὴ τῆς θεότητος διήκει διὰ τῆς ἁγίας Τριάδος. Ταῦτα δὲ λέγω κατὰ τὸν ἀποδοθέντα ἡμῖν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως λόγον· ἐν ᾧ μεμαθήκαμεν μὴ δεῖν πληθυντικῶν χαρακτῆρι τὴν προσηγορίαν πλατύνειν τῆς φύσεως. Ἀκριβεστέρον δὲ ἡμῖν αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς θεότητος ἔξεταστέον, ὅπως ἂν διὰ τῆς ἐγκειμένης τῇ φωνῇ σημασίας, γένοιτό τις συνεργία πρὸς τὴν τοῦ προκειμένου σαφήνειαν. Δοκεῖ μὲν οὖν τοῖς πολλοῖς ἰδιαζόντως

¹ Deut. vi, 4.

deitatem denominatam esse existimamus, τὸν θεα- A
τήν ἡμῶν id est inspectorem contemplatorem nostrum
et curatorem, Θεόν, id est Deum, et a consuetudine
et a Scripturarum doctrina appellari arbitramur.
 Quod si quis concedit, idem esse, τὸ θεάσα-
 σθαι, id est *spectare*, et τὸ βλέπειν, hoc est *vi-*
dere : atque omnia *εφορῶντα*, hoc est *insipientem*
 Θεόν, id est *Deum*, εφορον hoc est *inspectorem et*
præfectum summæ rerum et esse et dici : conside-
 ret hanc efficaciam, utrum uni adsit ex iis, quæ in
 sancta Trinitate creditæ sunt, personis, an ad
 omnes ea virtus pertineat. Nam si vera est, τῆς
 θεότητος, id est *deitatis* explicatio, et ea, quæ vi-
 deantur θεατά, id est *visibilia seu spectabilia*, et
 τὸ θεώμενον, hoc est *id quod videt et spectat*.
 Θεός, id est *Deus* dicitur, nulla jam probabili ratio-
 ne aliqua personarum, quæ in Trinitate sunt, a tali
 appellatione separabitur, propter insitam voci si-
 gnificationem. Nam quod videant et intueantur,
 Scriptura suo testimonio ex æquo attribuit et Pa-
 tri et Filio et Spiritui sancto. « Protector noster,
 aspice, Deus, » inquit David ¹. Nam ex hoc disci-
 mus speciem Dei, quatenus Deus intelligitur, habere
 peculiarem efficaciam videndi, ex eo quod dixit,
 « Aspice, Deus. » Quin etiam Jesus videt cogita-
 tiones damnantium, quod pro potestate peccata
 hominum condonaret. « Videns enim, inquit, Jesus
 cogitationes eorum ². » Item de Spiritu Petrus ad
 Ananiam dicit : « Cur implevit Satanias cor tuum,
 ut mentireris Spiritui sancto ³ ? » ostendens, quod
 eorum, quæ in occulto ausus erat Ananiās, testis
 verax et arbiter esset Spiritus sanctus, per quem
 sui ipsius fur erat, fallens omnes, ut putabat, et
 peccatum occultum habens. Spiritus autem sanctus
 simul et in Petro erat, et illius mentem ad avaritiam
 projectam deprehendit, et per sese Petro la-
 tentia videndi facultatem dat : hoc videlicet non facturus, si
 occulta videndi virtutis expertus esset.

At nondum inquiet aliquis ad id quod quæritur,
 orationis spectare structuram. Neque enim si datum
 fuerit commune naturæ vocabulum esse deitatis,
 jam (protinus) per hoc probatum fuerit, quod non
 oporteat dicere deos : quinimo contra ex his magis
 cogimur dicere deos. Reperimus enim in consue-
 tudine hominum, non solum eos, qui eandem natu-
 ram communem habent, verum etiam si qui sint ejus-
 dem studii, et officii, singulariter multos nominari.
 Qua ratione oratores multos et geometras dicimus
 agricolasque et sutores : et in cæteris omnibus
 eodem modo. Ac si quidem naturæ vocabulum deitas
 esset, magis congrueret atque conveniret juxta
 ante redditam rationem (omnes) tres hypostases sin-
 gulariter comprehendere, et unum Deum dicere,
 quippe cum natura talis sit, ut in partes secari ac
 dividi non possit. Sed quoniam per ea, quæ dicta
 sunt, affirmatum est, quod officium efficaciamque
 et non naturam significet nomen deitatis, ad con-
 trarium quodammodo sensum ex iis quæ affirmant,
 oratio redigitur, ut idcirco magis oporteat dicere

τις ταύτὸν εἶναι, τὸ θεάσασθαι, καὶ τὸ βλέπειν, καὶ
 τὸν εφορῶντα πάντα Θεὸν, εφορον τοῦ παντός καὶ
 εἶναι καὶ λέγεσθαι, λογισάσθω τὴν ἐνέργειαν ταύτην,
 πότερον ἐνὶ πρόσεστι τῶν ἐν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι πεπι-
 στευμένων προσώπων, ἢ διὰ τῶν τριῶν προσήκει ἡ
 δύναμις. Εἰ γὰρ ἀληθὴς ἡ τῆς θεότητος ἐρμηνεία,
 καὶ τὰ ὁρώμενα θεατά, καὶ τὸ θεώμενον Θεὸς λέγε-
 ται, οὐκέτι ἂν εὐλόγως ἀποκριθεῖν τι τῶν ἐν τῇ
 Τριάδι προσώπων τῆς τοιαύτης προσηγορίας διὰ τὴν
 ἐγκειμένην τῇ φωνῇ σημάσιαν. Τὸ γὰρ βλέπειν ἐπι-
 σης μαρτυρεῖ ἡ Γραφή καὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ
 Πνεύματι. « Ὑπερασπιστὰς ἡμῶν, Ἰδε, ὁ Θεός, » φησὶν
 ὁ Δαβὶδ. Ἐκ δὲ τούτου μανθάνομεν, ἰδέαν Θεοῦ, καθὼς
 Θεὸς νοεῖται, ἰδὲν ἐνέργειαν τοῦ ὁρᾶν, ἐκ τοῦ εἰπεῖν,
 « Ἰδε, ὁ Θεός. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰησοῦς ὁρᾷ τὰς ἐνθυμή-
 σεις τῶν καταγινοσκότων διότι συγχωρεῖ τὰς ἁμαρ-
 τίας ἐξ αὐθεντίας τῶν ἀνθρώπων. « Ἰδὼν γάρ, φησὶν,
 ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν. » Καὶ περὶ τοῦ Πνεύ-
 ματος λέγει πρὸς τὸν Ἀνανίαν ὁ Πέτρος· ἵνα τί
 ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου ψεύσασθαι σε
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ; Δεικνύς, ὅτι τῶν ἐν κρυπτῷ
 τετολημένων παρὰ τοῦ Ἀνανίου, μάρτυς ἦν ἀψευ-
 δὴς ἐπίστωρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, δι' οὗ καὶ τῷ Πέ-
 τρῳ τῶν λανθανόντων ἡ φανέρωσις ἦν. Ὁ μὲν γὰρ
 ἐγένετο κλέπτης αὐτοῦ ἑαυτοῦ λανθάνων, ὡς ᾤετο,
 πάντας, καὶ τὴν ἁμαρτίαν ἐπικρυπτόμενος. Τὸ δὲ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁμοῦ τε ἐν Πέτρῳ ἦν, καὶ τὴν ἐκεί-
 νου διάνοιαν πρὸς τὴν φιλοχρηματίαν καταστυρεῖσαν
 ἐφώρασε, καὶ δι' ἑαυτοῦ δίδωσι τῷ Πέτρῳ ἰδεῖν τὰ
 λανθάνοντα· οὐχ ἂν δηλονότι τοῦτο ποιοῦν, εἴπερ ἦν
 τῶν κρυφίων ἀθέατον.

etiam Petro prædebantur occulta. Atque ille quidem
 etiam Petro prædebantur occulta. Atque ille quidem

Ἀλλ' οὕτω τις ἐρεῖ πρὸς τὸ ζητούμενον βλέπειν
 τὴν κατασκευὴν τοῦ λόγου. Οὐδὲ γὰρ εἰ δοθείη κοινὴ
 τῆς φύσεως ἡ κλήσις τῆς θεότητος εἶναι, ἥδη τὸ μὴ
 δεῖν λέγειν θεοὺς διὰ τούτου κατεσκευάσθη· τούταν-
 τίν μὲν οὖν ἐκ τούτων ἀναγκαζόμεθα μᾶλλον λέγειν
 θεοὺς. Εὐρίσκομεν γὰρ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνθείας,
 οὐ μόνον τοὺς τῆς αὐτῆς φύσεως κοινωνίας, ἀλλὰ
 καὶ τινες τοῦ αὐτοῦ ὡσιν ἐπιτηδεύματος, οὐχ ἐνικῶς
 τοὺς πολλοὺς μνημονευομένους. Καθὼ φαμεν ῥήτορας
 τε πολλοὺς καὶ γεωμέτρους, γεωργοὺς τε καὶ σκυτοτό-
 μους, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὡσαύτως. Καὶ εἰ μὲν φύ-
 σεως ἦν ἡ θεότης προσηγορία, μᾶλλον ἂν εἶχε καιρὸν
 κατὰ τὸν προαποδόντα λόγον ἐνικῶς τὰς τρεῖς ὑπο-
 στάσεις περιλαμβάνειν, καὶ ἓνα Θεὸν λέγειν, διὰ τὸ
 τῆς φύσεως ἀμνηστὸν τε καὶ ἀδιαιρέτον. Ἐπειδὴ δὲ
 κατεσκευάσθη διὰ τῶν εἰρημένων ἐνέργειαν σημαί-
 νειν, καὶ οὐχὶ φύσιν τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, περιτρί-
 πεταί πως πρὸς τούταντιον ἐκ τῶν κατασκευαζόμε-
 νων ὁ λόγος, ὡς δεῖν ταύτῃ μᾶλλον λέγειν τρεῖς
 θεοὺς, τοὺς ἐν τῇ αὐτῇ ἐνεργείᾳ θεωρουμένους· ὥς
 φασὶ λέγεσθαι τρεῖς φιλοσόφους, ἢ ῥήτορας, ἢ εἰ τί

¹ Psal. LXXXIII, 10. ² Luc. IV, 47. ³ Act. V, 3.

ἔστιν ἕτερον ἐξ ἐπιτηδεύματος ὄνομα, ὅταν πλείους ᾖσιν οἱ τοῦ αὐτοῦ μετέχοντες. Ταῦτα δὲ φιλοπονώτερον ἐξεργασάμεν, τὸν τῶν ὑπεναντιῶν ἀνθυποφέρων λόγον, ὡς ἂν βεβαιότερον ἡμῖν παγίη τὸ δόγμα ταῖς εὐπονωτέραις τῶν ἀντιθέσεων κρατυόμενον. Οὐκοῦν ἐπαναληπτέος πάλιν ὁ λόγος. Ἐπειδὴ μετρίως ἡμῖν ἐκ τῆς κατασκευῆς ἀπεδείχθη, οὐ φύσει, ἀλλ' ἐνεργείας εἶναι τὴν φωνὴν τῆς θεότητος λέγων, τάχα ταύτην ἂν τις αἰτίαν εὐλόγως εἴποι, τοῦ πληθυντικῶς μὲν ἐπ' ἀνθρώπων τοὺς τῶν αὐτῶν ἐπιτηδεύματων κοινωνούντας ἀλλήλοις ἀριθμῆσθαι καὶ ὀνομάζεσθαι· μοναδικῶς δὲ τὸ θεῖον ὡς ἓνα θεὸν καὶ μίαν θεότητα λέγεσθαι, καὶ αἱ τρεῖς ὑποστάσεις τῆς ἐμφαινόμενης τῇ θεότητι σημασίας μὴ ἀποκρίνοιντο. Ὅτι ἄνθρωποι μὲν, καὶ μᾶς ὥσιν ἐνεργείας οἱ πλείονες, καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος ἀποτεταγμένος ἐνεργεῖ τὸ προκείμενον, οὐδὲν ἐπικοινωνῶν ἐν τῇ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργείᾳ πρὸς τοὺς τὸ ἴσον ἐπιτηδεύοντας. Εἰ γὰρ καὶ πλείονες εἴεν οἱ ῥήτορες, τὸ μὲν ἐπιτήδευμα ἦν ὅν, τὸ αὐτὸ ἐν τοῖς πλείοσιν ὄνομα ἔχει· οἱ δὲ μετιόντες καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος ἐνεργοῦσιν· ἰδίως ῥητορεύων ὁ δεῖνα, καὶ ἰδίως ὁ ἕτερος.

efficiendum, nihil communicans in sua actione cum aliis, qui ejusdem sunt officii atque instituti. Nam etsi plures fuerint oratores, studium quidem et officium cum sit unum, idem in pluribus nomen habet; qui autem id tractant, sigillatim quisque solus suum negotium agunt: seorsum ille, itemque alter separatim oratoriam exercentes.

Οὐκοῦν ἐν μὲν τοῖς ἀνθρώποις, ἐπειδὴ διακεκριμένη ἐστὶν ἡ ἐν ταῖς αὐτοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἑκάστου ἐνέργεια, κυρίως πολλοὶ ὀνομάζονται, ἑκάστου αὐτῶν εἰς ἰδίαν περιγραφὴν κατὰ τὸ ἰδιότροπον τῆς ἐνεργείας ἀποτεμονομένου τῶν ἄλλων. Ἐπὶ δὲ τῆς θείας φύσεως, οὐχ οὕτως ἐμάθομεν, ὅτι ὁ Πατὴρ ποιεῖ τι καθ' ἑαυτὸν, οὐ μὴ συνεφάπτεται ὁ Υἱός. Ἡ πάλιν ὁ Υἱὸς ἰδιαζόντως ἐνεργεῖ τι χωρὶς τοῦ Πνεύματος. Ἀλλὰ πᾶσα ἐνέργεια ἡ θεὸθεν ἐπὶ τὴν κρίσιν διήκουσα, καὶ κατὰ τὰς πολυτρόπους ἐννοίας ὀνομαζομένη, ἐκ Πατρὸς ἀφορμᾶται καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ πρόεισι, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ τελειοῦται. Διὰ τοῦτο εἰς πλῆθος τῶν ἐνεργούντων τὸ ὄνομα τῆς ἐνεργείας οὐ διασχίζεται, ὅτι οὐκ ἀποτεταγμένη ἑκάστου καὶ ἰδιαζουσα ἐστὶν ἡ περὶ τι σπουδὴ· ἀλλ' ὅπερ ἂν γίνεταί τῶν εἴτε εἰς τὴν ἡμετέραν πρόνοιαν φθανόντων, εἴτε πρὸς τὴν τοῦ παντὸς οἰκονομίαν καὶ σύστασιν, διὰ τῶν τριῶν μὲν γίνεται, οὐ μὴν τρία ἐστὶ τὰ γινόμενα. Νοήσωμεν δὲ τὸ λεγόμενον, ἐφ' ἑνός τινος πράγματος· ἀπ' αὐτοῦ λέγων τοῦ κεφαλαίου τῶν χαρισμάτων ζωῆς τετύχηκεν, ὅσα μετέβηκε τῆς χάριτος ταύτης. Ἐξετάζοντες οὖν πόθεν ἡμῖν γέγονε τὸ τοιοῦτον ἀγαθόν, εὐρίσκομεν διὰ τῆς τῶν Γραφῶν ὁδηγίας, ὅτι ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου. Ἀλλ' οὐκ ἐπειδὴ τρία ὑποτιθέμεθα πρόσωπα τε καὶ ὀνόματα, τρεῖς καὶ ζωὰς ἰδίως μίαν παρ' ἑκάστου αὐτῶν δεδωρησθαι ἡμῖν λογισόμεθα· ἀλλ' ἡ αὕτη ζωὴ καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐνεργεῖται, καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐτοιμάζεται, καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐξήπται βουλήσεως.

Ἐπειδὴ τοίνυν καθ' ὁμοιότητα τοῦ εἰρημένου πᾶσαν ἐνέργειαν οὐ διηρημένως ἐνεργεῖ κατὰ τὴν τῶν

tres deos, eos qui in eadem efficacia versari videntur: quemadmodum aiunt dici tres philosophos, aut oratores, aut si quod est aliud ex studio atque officio nomen, cum plures fuerint socii ejusdem vitæ instituti. Atque hæc diligentius ac magis industrie amplificavi, adversariorum ex opposito inferens orationem, ut firmitus ac certius nobis decretum constabiliatur validioribus oppositionibus munitum. Proinde ex integro nobis oratio repetenda est. Quoniam nobis per orationis structuram mediocriter demonstratum est, quod non naturæ, sed efficientiæ vocabulum deitatis sit, si quis forte hanc ejus rei causam afferat, aut absurde dixerit, quod in hominibus quidem pluraliter eos, qui eorundem studiorum et officiorum inter se participes ac socii sint, numerentur et nominentur: singulariter vero numen divinum tanquam unus Deus et una deitas dicatur, etiamsi tres hypostases ab ea, quæ in deitate apparet, significatione non secernantur. Quippe cum homines quidem, etiamsi plures ejusdem sint officii, sigillatim quisque (tamen) conjunctus agit et operatur id quod sibi sumpserit

illis, qui ejusdem sunt officii atque instituti. Nam officium cum sit unum, idem in pluribus nomen habet: seorsum ille, itemque alter

igitur in hominibus quidem, quandoquidem discreta cujusque est in iisdem officiis et institutis actio atque operatio, proprie multi nominantur, cum quilibet eorum intra suos terminos pro ratione sui peculiaris negotii ab aliis separetur. At in divina natura non ita didicimus quod Pater faciat aliquid per se solus, quod Filius non una cum eo capessat. Aut Filius rursus peculiariter aliquid operetur absque Spiritu. Sed omnis actio ad creaturam a Deo perveniens, quæ secundum varias notiones atque considerationes nomen accipit, a Patre proficiscitur, et per Filium progreditur, et in Spiritu sancto perficitur. Idcirco in multitudinem operantium nomen efficaciæ non scinditur, quoniam non separatim cujusque atque peculiare circa aliquam rem studium est: sed quidquid fit, quod vel ad nostri providentiam, vel ad summæ rerum administrationem et constitutionem pertineat, per tres quidem fit, non tamen tria sunt, quæ fiunt. Intelligemus autem id quod dicitur per unam aliquam rem: ab ipso, inquam, capite beneficiorum, vitam consecuta sunt, quæcunque in hujus beneficii societatem venerunt. Si scrutemur igitur, unde nobis tale bonum contigerit, ex commonstratione Scripturarum reperimus, id nobis contigisse a Patre et Filio et Spiritu sancto. At non quoniam tres personas ac tria nomina proponimus, tres etiam vitas, separatim unam ab unoquoque eorum largitam nobis esse arbitramur; sed eadem vita et a Patre præstat, et a Filio expeditur, et a Spiritu pendet voluntate.

Quoniam igitur ad similitudinem ejus, quod modo dictum est, non divisim pro numero hyposta-

seon sancta Trinitas omnem actionem operatur, A sed unus quidem bonæ voluntatis motus, una dispositio est, quæ a Patre per Filium ad Spiritum usque deducitur atque dirigitur : quemadmodum non dicimus tres vivificantes eos, qui unam vitam præstant, neque tres bonos, qui in eadem bonitate considerantur, nec reliqua omnia pluraliter enuntiamus : eodem modo neque tres deos nominare possumus eos, qui hanc θεϊκὴν, id est, divinam sive *inspectricem* virtutem et actionem tum in nobis, tum in omni creatura, conjunctim et non separatim per sese invicem exercent. Ut enim de Deo summæ rerum docti Scriptura dicente, quod judicet omnem terram, judicem eum universarum rerum per Filium esse dicimus : ac rursus ubi audiverimus, quod Pater neminem judicet, non existimamus pugnare secum Scripturam. Nam qui judicat omnem terram, per Filium, cui omne dedit iudicium⁵, hoc facit : ac quicquid per Unigenitum fit, ad Patrem relationem habet, ut et ipse iudex universarum rerum sit, et neminem judicet, quippe cum, ut dictum est, iudicium omne Filio dederit, et omne iudicium Filii a Patris voluntate diversum non sit : nec recte quis dixerit, vel duos iudices, vel alterum privatum ac spoliatum esse virtute ac potestate judicandi : ita etiam in divinitatis ratione, Christus Dei virtus, et Dei sapientia est : atque inspectricem ac θεατικὴν, id est, *spectatricem virtutem*, quam nimirum θεότητα id est *deitatem* sive *divinitatem* dicimus, per Unigenitum Pater operatur, Filio autem omnem virtutem in Spiritu sancto perficiente, ac judicante quidem, ut Isaias dicit, in spiritu iudicii, et spiritu adustionis⁶ : operante item secundum Evangelii vocem, quam ad Judæos edidit. Dicitenim⁷ : « Si autem ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia : » a parte totam speciem beneficii comprehendens per eam quæ circa efficientiam est unitatem : per quam unitatem mutua opera efficientia exercentur, unum nomen efficientiæ in inulto dispertiri ac dividi non potest. Quoniam enim una inspectricis et spectatricis virtutis ratio (est) in Patre et Filio et Spiritu sancto, quemadmodum in superioribus dictum est, quæ ex Patre quidem tanquam a fonte quodam proficiscitur, a Filio vero ad actionem deducitur, et in virtute Spiritus gratiam perficit et consummat : ac non separatur juxta hypostases ulla efficientia, quæ peculiariter ac disjunctim ab unaquaque hypostasi absque ea, quæ una consideratur, perficiatur : sed omnis cura providentiæque, et universarum rerum moderatio, tam earum, quæ circa sensibilem creaturam, quam quæ circa supramundanam naturam spectantur : eaque virtus quæ et res conservat, et delicta corrigit, et recte facta docet, una est et non tres, quæ quidem a sancta Trinitate peragitur, non tamen pro numero personarum, quæ in fide considerantur, trifariam divi-

ὑποστάσεων ἀριθμὸν ἢ ἁγία Τριάς, ἀλλὰ μία τις γίνεται τοῦ ἀγαθοῦ θελήματος κίνησις τε καὶ διακόσμησις, ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα διεξαγομένη· ὥς γὰρ οὐ λέγομεν τρεῖς ζωοποιούς τοὺς τὴν μίαν ἐνεργοῦντας ζωὴν, οὐδὲ τρεῖς ἀγαθοὺς τοὺς ἐν αὐτῇ τῇ ἀγαθότητι θεωρουμένους, οὐδὲ τὰ ἅλλα πάντα πληθυντικῶς ἐξαγγέλλομεν· οὕτως οὐδὲ τρεῖς Θεοὺς ὀνομάζειν δυνάμεθα, τοὺς τὴν θεϊκὴν ταύτην, ἥτοι ἐποπτικὴν δυνάμιν τε καὶ ἐνέργειαν συνημμένως καὶ ἀδιακρίτως δι' ἀλλήλων ἐφ' ἡμῶν τε καὶ πάσης τῆς κτίσεως ἐνεργοῦντας. Ὡς περ γὰρ μαθόντες περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων τῆς Γραφῆς λεγούσης, κρίνειν αὐτὸν πᾶσαν τὴν γῆν, κριτὴν τοῦ παντός αὐτὸν εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ φαμέν. Καὶ πάλιν ἀκούσαντες, ὅτι ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδέν, οὐχ ἡγοῦμεθα μάχεσθαι πρὸς ἐαυτὴν τὴν Γραφήν. Ὁ γὰρ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὃ πᾶσαν δέδωκε τὴν κρίσιν, τοῦτο ποιεῖ· καὶ πᾶν τὸ παρὰ τοῦ Μονογενοῦς γινόμενον, εἰς τὸν Πατέρα τὴν ἀναφορὰν ἔχει, ὥστε καὶ κριτὴν αὐτὸν τοῦ παντός εἶναι, καὶ κρίνειν μηδέν διὰ τὸ πᾶσαν, ὡς εἴρηται, τὴν κρίσιν τῷ Υἱῷ δέδωκέναι, καὶ πᾶσαν τὴν τοῦ Υἱοῦ κρίσιν τοῦ πατρικοῦ μὴ ἀπληλοτριῶσαι βουλῆματος· καὶ οὐκ ἂν τις εὐλόγως, ἢ δύο κριτὰς εἴποι, ἢ τὸν ἕτερον ἡλοτριῶσθαι τῆς κατὰ τὴν κρίσιν ἐξουσίας τε καὶ δυνάμεως· οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ τῆς θεότητος λόγου, Χριστὸς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία· καὶ τὴν ἐποπτικὴν τε καὶ θεατικὴν δύναμιν, ἥν περ δὴ θεότητα λέγομεν, διὰ τοῦ Μονογενοῦς ὁ Πατὴρ ἐνεργεῖ, τοῦ δὲ Υἱοῦ πᾶσαν δύναμιν ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τελειοῦντος, καὶ κρίνοντος μὲν, καθὼς Ἡσαίας φησὶν, ἐν πνεύματι κρίσεως, καὶ πνεύματι καύσεως· ἐνεργοῦντος δὲ κατὰ τὴν Εὐαγγελίου φωνήν, ἣν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους πεποιήται. Λέγει γὰρ· Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια· ἀπὸ μέρους πᾶν εἶδος εὐεργεσίας περιλαμβάνων, διὰ τῆς κατὰ τὴν ἐνέργειαν ἐνόητος· οἷς γὰρ δι' ἀλλήλων ἐνεργεῖται τὸ ἐν, εἰς πολλοὺς καταμεμερίσθαι τὸ ὄνομα τῆς ἐνεργείας οὐ δύναται. Ἐπειδὴ γὰρ εἰς ὁ τῆς ἐποπτικῆς τε καὶ θεατικῆς δυνάμεως λόγος ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι ἁγίῳ, καθὼς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, ἐκ μὲν τοῦ Πατρὸς, οἷον ἐκ πηγῆς τινος ἀφορμώμενος, ὑπὸ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐνεργούμενος, ἐν δὲ τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος τελειῶν τὴν χάριν, καὶ οὐ διακρίνεται πρὸς τὰς ὑποστάσεις οὐδεμίᾳ ἐνέργειᾳ, ἰδιαζόντως παρ' ἐκάστης καὶ ἀποτεταγμένως δίχα τῆς συνθεωρουμένης ἐπιτελουμένη· ἀλλὰ πᾶσα πρόνοια καὶ κηδεμονία, καὶ τοῦ παντός ἐπιστασία, τῶν τε κατὰ τὴν αἰσθητὴν κτίσιν, καὶ τῶν κατὰ τὴν ὑπερκόσμιον φύσιν, ἥτε συντηρητικὴ τῶν ὄντων, καὶ διορθωτικὴ τῶν πλημμελουμένων, καὶ διδασκτικὴ τῶν κατορθουμένων, μία ἐστὶ καὶ οὐχὶ τρεῖς, παρὰ μὲν τῆς ἁγίας Τριάδος κατορθουμένη, οὐ μὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ πίστει θεωρουμένων προσώπων τριχῇ τεμνομένη, ὥς ἕκαστον τῶν ἐνεργημάτων ἀφ' ἑαυτοῦ θεωρούμενον, ἢ τοῦ Πατρὸς εἶναι μόνου, ἢ τοῦ

⁵ Joan. v, 22. ⁶ Isa. iv, 4. ⁷ Matth. xii, 28.

Μονογενοῦς ἰδιαζόντως, ἥ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος A
 χειωρισμένως· ἀλλὰ διαιρεῖ μὲν ἰδίᾳ ἐκάστω τὰ ἀγαθὰ,
 καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα·
 οὐκ ἀναρχος δὲ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ κίνησις ἐκ τοῦ Πνεύ-
 ματος· ἀλλ' εὐρίσκομεν ὅτι ἡ προεπινοούμενη ταύτης
 δύναμις, ἥ τίς ἐστιν ὁ μονογενὴς Θεός, πάντα ποιεῖ,
 οὐ χωρὶς οὐδὲν εἰς γένεσιν τῶν ὄντων ἔρχεται· ἀλλὰ
 καὶ αὐτὴ πάλιν τῶν ἀγαθῶν ἡ πηγὴ, ἐκ τοῦ πατρικοῦ
 βουλῆματος ἀφορμᾶται.

Εἰ δὴ πᾶν ἀγαθὸν προᾶγμα καὶ ὄνομα, τῆς ἀνάρ-
 χου δυνάμεως τε καὶ βουλῆς ἐξηγμένον ἐν τῇ δυνάμει
 τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ ἀρχόντως καὶ
 ἀδιαστίτως εἰς τελείωσιν ἄγεται, οὐδεμιᾶς παρατά-
 σσεως ἐν τῇ τοῦ θεοῦ βουλῆματος κινήσει ἀπὸ τοῦ
 Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐπὶ τὸ Πνεῦμα γινομένης ἡ
 νοούμενης· ἐν δὲ τῶν ἀγαθῶν ὀνομάτων τε καὶ νοη-
 μάτων καὶ ἡ θεότης· οὐκ ἂν εἰκότως εἰς πλῆθος τὸ
 ὄνομα διαχέοιτο, τῆς κατὰ τὴν ἐνέργειαν ἐνότητος
 κωλυούσης τὴν πληθυντικὴν ἀρίθμωσιν. Καὶ ὥσπερ
 εἰς ὁ Σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν,
 ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου ὀνομάσται, καὶ οὐδεὶς ἐκ τῆς
 φωνῆς ταύτης ἡ τὸν Υἱὸν λέγει μὴ σώζειν τοὺς πισ-
 τεύοντας, ἡ δέξα τοῦ Πνεύματος τὴν σωτηρίαν τοῖς
 μετέχουσιν γίνεσθαι· ἀλλὰ γίνεται πάντων Σωτὴρ ὁ
 ἐπὶ πάντων Θεός, ἐνεργούντος τοῦ Υἱοῦ τὴν σωτη-
 ρίαν ἐν τῇ τοῦ Πνεύματος χάριτι, καὶ οὐδὲν μᾶλλον
 διὰ τοῦτο τρεῖς σωτῆρες ὑπὸ τῆς Γραφῆς ὀνομάζον-
 ται, εἰ καὶ ὁμολογεῖται παρὰ τῆς ἁγίας Τριάδος ἡ
 σωτηρία· οὕτως οὐδὲ τρεῖς θεοὶ κατὰ τὴν ἀποδο-
 μένην τῆς θεότητος σημασίαν, κἂν ἐφαρμόζει ἡ
 τοιαύτη κλήσις τῇ ἁγίᾳ Τριάδι. Μάχεσθαι δὲ πρὸς
 τοὺς ἀντιλέγοντας, μὴ δεῖν ἐνέργειαν νοεῖν τὴν θεό-
 τητα, οὐ πᾶν τι τῶν ἀναγκαίων μοι δοκεῖ, ὥς πρὸς
 τὴν παρούσαν τοῦ λόγου κατασκευήν. Ἡμεῖς μὲν γὰρ
 ἀόριστον καὶ ἀπερίληπτον τὴν θεῖαν φύσιν εἶναι πι-
 στεύοντες, οὐδεμίαν αὐτῆς ἐπινοοῦμεν περιλήψιν, ἀλλὰ
 κατὰ πάντα τρόπον ἐν ἀπειρίᾳ νοεῖσθαι τὴν φύσιν
 διορίζομεθα. Τὸ δὲ καθόλου ἀπειρον, οὐ τιμὴ μὲν ὀρί-
 ζεται, τιμὴ δὲ οὐχί· ἀλλὰ κατὰ πάντα λόγον ἐκφεύ-
 γει τὸν ὅρον ἡ ἀπειρία. Οὐκοῦν τὸ ἐκτὸς ὅρου, οὐδὲ
 ὀνόματι πάντως ὀρίζεται. Ὡς ἂν οὖν διαμένοι, ἐπὶ
 τῆς θείας φύσεως τοῦ ἀορίστου ἡ ἐννοια, ὑπὲρ πᾶν
 ὀνομα φάμεν εἶναι τὸ θεῖον, ἡ δὲ θεότης ἐν τῶν ὀνο-
 μάτων ἐστίν. Οὐκοῦν οὐ δύναται τὸ αὐτὸ καὶ ὀνομα
 εἶναι, καὶ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα νομίζεσθαι.

in divina natura indefiniti intellectus, super omne nomen dicimus esse divinum nomen : at deitas unum de nominibus est. Non potest igitur idem nomen et esse, et super omne nomen esse existimari.

Πλὴν εἰ τοῦτο τοῖς ἐναντίοις ἀρέσκει, μὴ ἐνεργείας
 ἀλλὰ φύσεως εἶναι τὴν σημασίαν, ἐπαναδραμούμεθα
 πρὸς τὸν ἐξ ἀρχῆς λόγον, ὅτι τὸ τῆς φύσεως ὄνομα
 ἡμαρτημένως ἡ συνήθεια εἰς πλῆθους σημασίαν ἄγει,
 ὅτε μειώσεως, ὅτε ἀεξήσεως κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον
 προσγινομένης τῇ φύσει, ὅταν ἐν πλείοσιν ἢ ἐλάττωσι

A dicitur, ut unusquisque actus, et unumquodque opus si per seipsum consideretur, aut Patris solius, aut Unigeniti peculiariter, aut Spiritus sancti separatim sit : sed dividit quidem cuique singulatim bona, ut inquit Apostolus *, unus et idem Spiritus : non autem absque principio boni motus est ex Spiritu : sed reperimus quod ea, quam ante hac mente percipimus et animadvertimus, virtus, quæ est unigenitus Deus, omnia facit, sine quo nihil eorum quæ sunt ad generationem provenit : quin et ipse rursus bonorum fons ex Patris destinatione ac voluntate existit.

Si igitur omnis res bona, et omne bonum nomen ab ea, quæ principii expers est, potestate ac consilio pendens, in virtute spiritus per unigenitum Deum sine distinctione ac spatio temporis ad perfectionem et consummationem deducitur, nec ulla mora in divini propositi destinationisque motu a Patre per Filium ad Spiritum intercedit aut intelligitur : atque unum bonorum tum nominum tum intellectuum etiam deitas est ; haud recte in multitudinem id nomen diffunditur : quippe ea, quæ circa efficientiam est, unitate pluralem numerationem prohibente. Ac quemadmodum unus servator omnium hominum maxime fidelium ab Apostolo nominatus est *, et nullus ex hac voce vel Filium dicit non servare credentes, vel absque spiritu salutem consequentibus existere : sed est servator omnium, qui super omnes est Deus, operante Filio salutem per gratiam sancti Spiritus : atque ideo nihilo magis tres servatores a Scriptura nominantur, etiamsi absque controversia salus existat a sancta Trinitate : eodem modo neque tres dii (sunt) secundum redditam deitatis significationem : quanquam convenit talis appellatio sanctæ Trinitati. Pugnare autem cum adversariis dicentibus non oportere efficaciam intelligere per deitatem, non admodum mihi necessarium esse videtur, quantum ad præsentem sermonis attinet probationem. Nam nos quidem indefinitam et incomprehensibilem divinam naturam esse credentes, nullam ejus animadvertimus comprehensionem : sed omnimodo in infinitate intelligi (eam) naturam censemus et affirmamus. Quod autem prorsus est infinitum, non aliqua quidem re definitur, aliqua vero non ; sed omni ratione infinitas effugit definitionem. Quod igitur expers est definitionis, ne nomine quidem prorsus definitur. Ut ergo permaneat, sed omnimodo in infinitate intelligi (eam) naturam censemus et affirmamus. Quod autem prorsus est infinitum, non aliqua quidem re definitur, aliqua vero non ; sed omni ratione infinitas effugit definitionem. Quod igitur expers est definitionis, ne nomine quidem prorsus definitur. Ut ergo permaneat,

Verumtamen si adversariis hoc placet, quod non efficientiæ, sed naturæ significatio sit, recurremus ad eam, quam in initio posuimus orationem, quod consuetudo perperam naturæ nomen ad multitudinis significationem trahat, neque incremento ullo, neque diminutione, secundum veram ratio-

* I Cor. xii, 11. * I Tim. iv, 10.

nem, accedente ad naturam, cum vel in pluribus vel paucioribus spectetur. Ea namque sola secundum compositionem numerantur, quæ secundum propriam circumscriptionem considerantur. Circumscriptio autem in superficie corporis, in magnitudine, in loco, in differentia figuræ et coloris comprehenditur. At quod extra hæc consideratur, effugit eam, quæ per talia fit, circumscriptionem. Quod autem non circumscribitur, non numeratur; et quod non numeratur, in multitudine considerari non potest. Nam et aurum, etiamsi in multas formas et figuras scindatur, unum et esse et dici affirmamus: nummos vero multos ac multos stateres nominamus, nullam auri naturæ redundantiam in multitudine staterum reperientes. Unde multum quoque aurum dicitur, cum majeri pondere vel in vasis vel nummis spectatur, multa autem aura propter multitudinem materiæ non nominantur: nisi quis ita dicat, aureos multos, veluti Daricos, aut stateres: in quibus non materia, sed moneta nummique multitudinis significationem admittunt. Nam proprie hos non χρυσούς, id est *aura*, sed χρυσεύς, id est *aureos*, dicere licet. Quemadmodum igitur multi quidem aurei sunt stateres, aurum vero unum est: eodem modo multi quidem singulares in natura hominis ostenduntur, ut Petrus, Jacobus, Joannes: unus vero in his homo est. Quod si Scriptura nomen dilatat et extendit ad pluralem significationem, dum dicit, « Homines per majorem jurant ¹⁰, » et « Filii hominum ¹¹, » et cætera similia, judicandum est, quod consuetudine obtinentis linguæ proprietatis, quam διάλεκτον vocamus, utatur, non legem præscribat, qua sic oporteat potius quam aliter verbis uti: nec artificiosam aliquam de verbis doctrinam instituens hæc dicat, sed secundum obtinentem consuetudinem verbo utatur, id solum spectans, ut accipientibus utilis sit oratio, nihil a modum disquirens circa dictionem, in quibus locis nullum damnum

θεωρεῖται. Μόνα γὰρ κατὰ σύνθεσιν ἀριθμεῖται, ὅσα κατ' ἰδίαν περιγραφὴν θεωρεῖται· ἡ δὲ περιγραφὴ, ἐν ἐπιφανείᾳ σώματος καὶ μεγέθει καὶ τόπῳ καὶ τῇ διαφορᾷ τῇ κατὰ τὸ σχῆμα καὶ χρῶμα καταλαμβάνεται. Τὸ δὲ ἔξω τούτων θεωρούμενον, ἐκφεύγει τὴν διὰ τῶν τοιούτων περιγραφὴν. Ὅδὲ μὴ περιγράφεται οὐκ ἀριθμεῖται, τὸ δὲ μὴ ἀριθμούμενον, ἐν πλῆθει θεωρηθῆναι οὐ δύναται. Ἐπεὶ καὶ τὸν χρυσὸν φαμεν, καὶ εἰς πολλοὺς διακερματίζεται τύπους, ἓνα καὶ εἶναι καὶ λέγεσθαι· πολλὰ δὲ νομίσματα καὶ πολλοὺς στατήρας ὀνομάζομεν, οὐδένα τῆς φύσεως τοῦ χρυσοῦ πλεονασμὸν ἐν τῷ πλῆθει τῶν στατήρων εὐρίσκοντες. Διὸ καὶ πολλὸς ὁ χρυσὸς λέγεται, ὅταν ἔγκῳ πλεονῇ, ἢ σκεύεσιν, ἢ νομίμασι θεωρεῖται, πολλοὶ δὲ οἱ χρυσοὶ διὰ τὸ πλῆθος τῆς ὕλης οὐκ ὀνομάζονται· εἰ μὴ τις οὕτω λέγοι, χρυσοὺς πολλοὺς, ὥς τοὺς Δαρείκους ἢ τοὺς στατήρας, ἐφ' ὧν οὐχ ἡ ὕλη, ἀλλὰ τὰ κέρματα τὴν τοῦ πλῆθους σημασίαν ἐδέξαντο. Κυρίως γὰρ ἔστιν οὐχὶ χρυσοὺς, ἀλλὰ χρυσεύς τούτους εἰπεῖν. Ὡς περ τοίνυν πολλοὶ μὲν οἱ χρυσοὶ στατήρες, χρυσὸς δὲ εἷς, οὕτω καὶ πολλοὶ μὲν οἱ καθ' ἕκαστον ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου δεικνύμενοι, οἷον Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, εἷς δὲ ἐν τούτοις ἀνθρώπος. Καὶ ἡ Γραφὴ πλατύνῃ τὸ ὄνομα κατὰ τὴν πληθυντικὴν σημασίαν ἐν τῷ λέγειν, « Ἀνθρώποι κατὰ τοῦ μερίζονος ὁμνύουσιν, » καὶ, « Υἱοὶ ἀνθρώπων, » καὶ ὅσα τοιαῦτα, γνωστέον ὅτι τῇ συνηθείᾳ τῆς ἐπικρατοῦσης διαλέκτου κεχρημένη, οὐχὶ νομοθετεῖ τὸ δεῖν οὕτως ἢ ὥς ἐτέρως κεχρησθαι τοῖς ῥήμασιν· οὐδέ τινα τεχνικὴν περὶ ῥημάτων διδασκαλίαν ποιουμένη ταῦτα διέξεισιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνηθειαν χρῆται τῷ λόγῳ, πρὸς τοῦτο βλέπουσα μόνον, ὅπως ἂν ἐπωφελὴς γένοιτο τοῖς δεχομένοις ὁ λόγος, οὐδὲν ἀκριβολογούμενη κατὰ τὴν λέξιν, ἐν οἷς οὐδεμία βλάβη κατὰ διάνοιαν ἐκ τῶν ῥημάτων συνίσταται.

Ac longum fuerit ad dictorum probationem ex Scriptura colligere constructiones solæcismi speciem habentes: in quibus autem periculum est, ne detrimentum patiat veritatis aliqua pars, non item promiscuus et indifferens usus, nec indiligentia discutiendi et examinandi in verbis Scripturæ reperitur. Idcirco homines quidem pluraliter nominare concedit, quippe cum nemo propter huiusmodi figuram vocis ad multitudinem humanitatum suspicione prolatur, nec multas humanas naturas significari existimet, propterea quod nomen naturæ pluraliter enuntiatum sit. At vocem Deus cum cautione et observatione per singularem figuram enuntiat, hoc prospiciens et cavens, ne diversæ naturæ plurali significatione deorum in divina essentia subintroducantur: quamobrem, « Dominus Deus, » inquit, « Dominus unus est ¹²: » quin etiam unigenitum Deum voce deitatis pronun-

Καὶ μακρὸν ἂν εἴη τὰς σολοικοφανεῖς τοῦ λόγου συντάξεις ἐκ τῆς Γραφῆς καταλέγειν εἰς τὴν τῶν εἰρημένων ἀπόδειξιν· ἐν οἷς δὲ κίνδυνός ἐστι βλαθῆναι τι τῆς ἀληθείας, οὐκέτι τὸ ἀδασάνιστόν τε καὶ ἀδιάφορον ἐν τοῖς γραφικοῖς εὐρίσκεται ῥήμασι. Διὰ τοῦτο ἀνθρώπους συγχωρεῖ πληθυντικῶς ὀνομάζειν, διὰ τὸ μηδένα τῷ τοιοῦτῳ σχήματι τῆς φωνῆς εἰς πλῆθος ἀνθρωποτήτων ταῖς ὑπονοίαις ἐκπίπτειν, μηδὲ νομίζειν πολλὰς ἀνθρωπίνας φύσεις σημαίνεσθαι, διὰ τὸ πληθυντικῶς ἐξαγγελθῆναι τὸ τῆς φύσεως ὄνομα. Τὸ δὲ θεὸς φωνὴν παρατετηρημένως κατὰ τὸν ἐνικὸν ἐξαγγέλλει τόπον, τοῦτο προμηθευμένη, τὸ μὴ διαφόρους φύσεις ἐπὶ τῆς θείας οὐσίας ἐν τῇ πληθυντικῇ σημασίᾳ τῶν θεῶν παρεισάγεσθαι. Διὸ, φησὶ, « Κύριος ὁ θεός, Κύριος εἷς ἐστιν· » ἀλλὰ καὶ τὸν μονογενῆ θεὸν τῇ τῆς θεότητος ἀνακηρύσσει φωνῇ, καὶ οὐ διαλύει τὸ ἐν εἰς διῶκην σημασίαν, ὥστε δύο θεοὺς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ὀνομάσαι· καὶ ἐκά-

¹⁰ Hebr. vi, 12 ¹¹ Psal. iv, 3. ¹² Deut. vi, 4.

τερος Θεός παρὰ τῶν ἁγίων κηρύσσεται. Ἀλλὰ Θεός Α
μὲν ὁ Πατήρ· Θεός δὲ ὁ Υἱός· εἷς δὲ ἐν τῷ αὐτῷ
κηρύγματι ὁ Θεός· διὰ τὸ μῆτε φύσεως, μῆτε ἐνερ-
γείας ἐν θεωρεῖσθαι τινα διαφορὰν τῇ θεότητι. Εἰ γὰρ
παρήλλακτο κατὰ τὴν τῶν ἡπατημένων ὑπόνοιαν ἐπὶ
τῆς ἁγίας Τριάδος ἡ φύσις, ἀκολουθῶς εἰς πλῆθος
Θεῶν ὁ ἀριθμὸς ἐπλάτυνετο, τῇ ἐτερότητι τῆς οὐσίας
τῶν ὑποκειμένων συνδιαιρούμενος. Ἐπεὶ δὲ πᾶσαν
ἀπωθεῖται τὴν κατ' οὐσίαν ἐτερότητα ἡ θεία τε καὶ
ἀπλὴ καὶ ἀναλλοίωτος φύσις, ὥς ἂν μία ᾗ, πλῆθους
σημασίαν ἐφ' ἐκτῆς οὐ προσίεται. Ἀλλ' ὥσπερ μία
λέγεται φύσις, οὕτω καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐνικῶς ὀνο-
μάζεται, Θεός, ἀγαθός, ἅγιος, σωτὴρ, δίκαιος, χρι-
στὴς, καὶ εἰ τι ἄλλο τῶν θεοπροπῶν ὀνομάτων νοεῖται,
εἴτε πρὸς φύσιν, εἴτε πρὸς ἐνέργειαν βλέπειν τις λέγῃ,
οὐ διοιστόμεθα.

Deus, bonus, sanctus, servator, justus, iudex, et si

liat : ac non dissolvit id quod unum est in dualem
significationem, ut duos deos Patrem et Filium no-
minet : tametsi uterque Deus a sanctis prædicetur.
Sed Deus quidem Pater : Deus item Filius : unus
vero in eadem prædicatione Deus est : quippe cum
neque naturæ, neque efficaciæ aliqua differentia in
deitate consideretur. Nam si variaret et diversa
esset in sancta Trinitate natura, prout suspicantur
nonnulli errore decepti, consequenter in multitudi-
nem deorum numerus dilataretur, atque una cum
diversitate essentialis subjectorum divideretur. Sed
quoniam omnem circa essentialitatem diversitatem re-
jicit divina, simplex, et variare alterarive nescia
natura, ut una sit, multitudinis significationem in
se non admittit. Sed ut una dicitur natura, ita

B cætera quoque omnia singulariter nominantur :
quod aliud augustum ac Deo conveniens nomen in-
telligitur, quod sive ad naturam sive ad efficaciam spectare quis dicat, non contendemus.

Εἰ δέ τις συκοφαντοίῃ τὸν λόγον, ὥς ἐκ τοῦ μὴ δέ-
χσθαι τὴν κατὰ φύσιν διαφορὰν, μίξιν τινὰ τῶν
ὑποστάσεων καὶ ἀνακύκλῃσιν κατασκευάζοντα· τοῦτο
περὶ τῆς τοιαύτης ἀπολογιστέμεθα μέμφεως, ὅτι τὸ
ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες, τὴν κατὰ
τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα, ἐν ᾧ
μόνῃ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβά-
νομεν, τῷ τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ
αἰτίου· καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος, πάλιν ἄλλην διαφο-
ρὰν ἐννοοῦμεν. Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου,
τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, ὥστε καὶ τὸ
Μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ
τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ
Υἱοῦ μεσιτείας καὶ αὐτῷ τὸ Μονογενὲς φυλαττούσης,
καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως
μὴ ἀπειργούσης. Αἴτιον δὲ καὶ τὸ ἐξ αἰτίου λέγοντες,
οὐχὶ φύσιν διὰ τούτων τῶν ὀνομάτων σημαίνομεν. Οὐδὲ
γὰρ τὸν αὐτὸν ἂν τις αἰτίας καὶ φύσεως ἀποδοίῃ λό-
γον, ἀλλὰ τὴν κατὰ τὸ πῶς εἶναι διαφορὰν ἐνδεικνύ-
μεθα. Εἰπόντες γὰρ τὸν μὲν αἰτιατὸν, τὸν δὲ ἄνευ αἰ-
τίας, οὐχὶ τὴν φύσιν τῶν κατὰ τὸ λόγῳ διεχωρίσαμεν·
ἀλλὰ μόνον τὸ μῆτε τὸν Υἱὸν ἀγεννήτως εἶναι, μῆτε
τὸν Πατέρα διὰ γεννήσεως ἐνεδειξάμεθα. Πρῶτον
δὲ ἡμᾶς εἶναι πιστεύειν τι ἐπ' ἀναγκῆς· καὶ τότε πῶς
ἔστι τὸ πεπιστευμένον περιεργάσασθαι. Ἄλλος οὖν ὁ
τοῦ τί ἐστι, καὶ ἄλλος ὁ τοῦ πῶς ἐστι λόγος· τὸ οὖν
ἀγεννήτως εἶναι τι λέγειν, πῶς μὲν ἔστιν ὑποτίθεται·
Τί δὲ ἐστι τῇ φωνῇ ταύτῃ οὐ συνενδεύονται. Καὶ εἰ περὶ
δένδρου τινὸς ἡρώτησας τὸν γεωργόν, εἴτε φυτευτὸν,
εἴτε αὐτομάτως ἐστίν· ὁ δὲ ἀπεκρίνατο, ἢ ἀφυτευτὸν
εἶναι τὸ δένδρον, ἢ ἐκ φυτείας· ἄρα τὴν φύσιν διὰ
τῆς ἀποκρίσεως ἐνεδείξατο· οὐ μὲν οὖν. Ἀλλὰ πῶς
ἔστιν εἰπών, δῆλον καὶ ἀνεμνήνευτον τὸν τῆς φύσεως
ἀπέλιπε λόγον. Οὕτως καὶ ἐνταῦθα ἀγεννητὸν μαθόν-
τες, ὅπως μὲν αὐτὸν εἶναι καὶ προσήκει νοεῖν ἐδιδά-
χθημεν· τὸ δὲ τί διὰ τῆς φωνῆς οὐκ ἠκούσαμεν. Τὴν
οὖν τοιαύτην διαφορὰν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος λέγον-
τες, ὥς τὸ μὲν αἴτιον, τὸ δὲ ἐξ αἰτίου εἶναι πιστεύειν,
οὐκέτι ἂν ἐν τῷ κοινῷ τῆς φύσεως τὸν τῶν ὑποστά-
σεων λόγον συνείκτειν αἰτιαθεῖμεν. Ἐπειδὴ τοίνυν
τάς μὲν ὑποστάσεις τῆς ἁγίας Τριάδος ὁ τοῦ αἰτίου

Quod si quis calumniatur orationem, quasi ex
eo quod non admittat differentiam circa naturam,
misionem quamdam et confusionem hypostaseon
facientem : hoc ad talem accusationem responde-
bimus, quod nos qui divinam naturam differentiae
variationisve expertem esse confitemur, eam quæ
circa causam et causatum consideratur differen-
tiam, non negamus, per quod solum discerni alte-
rum ab altero deprehendimus, nimirum eo quod
credimus aliud quidem causam esse, aliud vero ex
causa : et ejus quod ex causa est, rursus aliam
differentiam consideramus. Nam aliud quidem
continenter (et sine medio) ex primo est, aliud
vero per id quod immediate et ex continenti est,
ut et Unigeniti proprietates absque ambiguitate in
Filio maneat, et ex Patre Spiritum esse non dubi-
tetur : Filio, qui medius intercedit, et sibi unige-
niti proprietatem servante, et Spiritum a naturali
ad Patrem habitu non arcente. Causam autem, et
id quod ex causa est dicentes, non naturam per
hæc nomina significamus. Neque enim aliquis eam-
dem causæ et naturæ rationem reddiderit, sed eam,
quæ est secundum aliquam esse differentiam in-
dicamus. Dicentes enim alium quidem causatum
et ex causa ortum, alium vero sine causa esse,
non naturam verbo causæ separamus : sed solum-
modo neque Filium ita se habere, quasi genitus
non sit, neque partem per nativitatem et genera-
tionem esse indicamus. Prius autem necesse est
nos credere quod aliquid sit : et tunc quomodo id
quod creditum est, sit, scrutari. Alia igitur ratio
est ejus, quod quid est ; alia item ejus, quod quo-
modo est. Quocirca si quis dicat aliquid ita esse,
quasi non genitum, quomodo sit, ponit : quid au-
tem sit, hac voce simul non indicat. Etenim si de
arbore aliqua interrogaveris agricolam, utrum sa-
tiva sit, an sponte provenerit ; ille vero respon-
derit, vel non sativam esse, vel plantatam succe-
visse : nunquid naturam per eam responsionem in-
dicavit ? Minime. Sed ubi dixerit, quomodo sit, in-
certam et inexplicitam naturæ rationem reliquit.

Ita etiam hic, cum didicerimus non genitum, quomodo quidem ipsum esse atque intelligere conveniat, edocti sumus: id autem quid est, per eam vocem non audivimus. Ejusmodi igitur differentiam in sancta Trinitate edentes, ut aliud quidem causam, aliud ex causa esse credamus, non jam amplius accusari possimus, quod per communionem naturæ rationem hypostaseon confundamus. Quoniam igitur hypostases quidem sanctæ Trinitatis causæ ratio discernit, aliud quidem absque causa, aliud vero ex causa esse postulans: divina autem natura et variationis et divisionis per omnem considerationem expers esse deprehenditur: idcirco proprie una deitas, et unus Deus est, et alia omnia Deo convenientia nomina singulariter efferuntur.

διακρίνει λόγος, τὸ μὲν ἀνατίως εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου πρεσβεῦων· ἡ δὲ θεία φύσις ἀπαράλλακτός τε καὶ ἀδιαίρετος διὰ πάσης ἐννοίας καταλαμβάνεται· διὰ τοῦτο κυρίως μία θεότης, καὶ εἷς Θεός, καὶ τὰ ἄλλα πάντα τῶν θεοπρεπῶν ὀνομάτων μοναδικῶς ἐξυγγέλλεται.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΠΙΣΤΕΩΣ

ΠΡΟΣ ΣΥΜΠΛΙΚΙΟΝ.

S. P. N. GREGORII

DE FIDE

AD SIMPLICIUM

SEU

DE PATRE ET FILIO ET SPIRITU SANCTO.

Laurentio Sifano interprete.

Deus per Prophetam præcipit ne ullum deum novum Deum esse existimemus, neque deum adoremus alienum¹. Manifestum est autem quod novum dicitur id quod a sempiterno non est; ac rursus ex contrario, sempiternum dicitur quod novum non est. Igitur qui non ex sempiterno Unigenitum Deum ex Patre esse credit, novum eum esse non negat; quod enim non sempiternum, novum prorsus est; quodcumque autem novum est, Deus non est, quemadmodum dicit Scriptura: «Non erit in te Deus novus.»² Ergo qui dicit, quod aliquando Filius non erat, is negat ejus deitatem. Rursus alienum Deum vetat adorare, qui dicit: «Nunquam adorabis deum alienum»³: «Alienus autem collata

Κελεύει ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Προφήτου μηδένα πρόσφατον θεὸν θεὸν εἶναι νομίζειν, μηδὲ προσκυνεῖν ἄλλοτρίῳ θεῷ. Οὐκοῦν δῆλον ἐστίν, ὅτι πρόσφατον λέγεται ὁ μὴ ἐξ αἰδίου ἐστὶ· καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου πάλιν αἰδιον λέγεται ὁ μὴ πρόσφατός ἐστιν. Ὁ τοίνυν μὴ ἐξ αἰδίου τὸν Μονογενῆ θεὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι πιστεύων, πρόσφατον αὐτὸν εἶναι οὐκ ἀρνείται· τὸ γὰρ μὴ αἰδιον, πρόσφατον πάντως· πᾶν δὲ τὸ πρόσφατον, Θεὸς οὐκ ἐστίν, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφή, ὅτι «οὐκ ἔσται ἐν σοὶ Θεὸς πρόσφατος.» Ἄρα ὁ λέγων, ὅτι ποτὲ οὐκ ἦν, οὗτος ἀρνείται αὐτοῦ τὴν θεότητα. Πάλιν ἄλλότριον θεὸν προσκυνεῖν κωλύει ὁ λέγων, «οὐδέποτε προσκυνήσεις θεῷ ἄλλοτρίῳ·» Ὁ δὲ ἄλλότριος τῇ πρὸς τὸν ἴδιον ἡμῶν θεὸν ἀντιδιαστολῇ θεωρεῖται.

¹ Psal. LXXX, 40. ² Exod. xxxiv. 14. ³ Exod. xx, 3.

Τίς οὖν ὁ ἴδιος ἡμῶν ἐστι Θεός; Ἀπλὸν ὅτι ὁ ἀληθινὸς Θεός. Τίς δὲ ὁ ἀλλότριος; Πάντως ὁ τῆς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ φύσεως ἀλλοτρίως ἔχων. Εἰ οὖν ἴδιος ἡμῶν ἐστὶν ὁ ἀληθινὸς Θεός, ἂν μὴ ἢ τῆς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ φύσεως ὁ Μονογενὴς Θεός, καθὼς λέγουσιν οἱ αἱρετικοί, ἀλλότριος Θεός ἐστί, καὶ οὐχ ἡμέτερος. Λέγει δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ὅτι τὰ πρόβατα ἀλλοτρίῳ οὐ μὴ ὑπακούσῃ. Ὁ λέγων κτιστὸν αὐτὸν εἶναι, ἀλλότριον τῆς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ φύσεως εἶναι κατασκευάσει. Τί οὖν ποιοῦσιν οἱ λέγοντες, ὅτι κτιστός ἐστι; Προσκυνοῦσι τὸν κτιστὸν αὐτὸν, ἢ οὐχί; Εἰ μὲν γὰρ οὐ προσκυνοῦσιν, Ἰουδαίουςιν, ἀρνούμενοι τοῦ Χριστοῦ τὴν προσκύνῃσιν· εἰ δὲ προσκυνοῦσιν, εἰδωλολατρῶσι· τὸν γὰρ ἀλλότριον τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ προσκυνοῦσιν. Ἀλλὰ μὴν ἐπίσης ἀσεβὲς, καὶ μὴ προσκυνεῖν τὸν Υἱὸν, καὶ προσκυνεῖν τὸν ἀλλότριον Θεόν. Χρὴ ἄρα τοῦ ἀληθινοῦ Πατρὸς, ἀληθινὸν τὸν Υἱὸν λέγειν, ἵνα προσκυνῶμεν αὐτὸν, καὶ μὴ κατακριθῶμεν ὡς ἀλλότριον προσκυνούντες Θεόν. Πρὸς δὲ τοὺς λέγοντας τὸ ἐκ τῆς Παροιμίας ὅτι « Κύριος ἔκτισέ με », καὶ διὰ τοῦτο νομίζοντας ἰσχυρόν τι λέγειν περὶ τοῦ κτιστοῦ εἶναι τὸν πάντων κτιστὴν καὶ δημιουργόν, ταῦτα προσέχει λέγειν, ὅτι πολλὰ δι' ἡμᾶς ἐγένετο ὁ Μονογενὴς Θεός. Καὶ γὰρ καὶ Λόγος ὢν, σὰρξ ἐγένετο· καὶ Θεός ὢν, ἄνθρωπος ἐγένετο· καὶ ἀσώματος ὢν, σῶμα ἐγένετο· καὶ ἐτι πρὸς τοῦτοις καὶ ἁμαρτία, καὶ κατάρρα, καὶ λίθος, καὶ ἄξινη, καὶ ἄρτος, καὶ πρόβατον, καὶ ὁδός. καὶ θύρα, καὶ πέτρα, καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἐγένετο, οὐδὲν τούτων τῇ φύσει ὢν, ἀλλὰ δι' ἡμᾶς κατ' οἰκονομίαν γενόμενος.

A cum nostro proprio Deo distinctione consideratur. Quis igitur noster proprius est Deus? Palam est quod verus Deus. Quis item alienus? prorsus is, qui a natura Dei veri alienus est. Si igitur proprius noster Deus, Deus verus est, si Unigenitus Deus ex natura veri Dei non sit, quemadmodum hæretici dicunt, alienus Deus est, et noster Deus non est. Evangelium autem dicit quod oves alieno non obediant ¹. Qui creatum eum esse dicit, alienum a veri Dei natura facit. Quid igitur faciunt qui dicunt, quod creatus sit? Adorabuntne eum, qui creatus sit, annon? Nam si non adorant, Judæos sequuntur, negantes adorationem Christi; sin autem adorant, idololatræ sunt, adorant enim eum, qui alienus sit a Deo vero. Atqui æque impium est vel non adorare Filium, vel adorare Deum alienum. Oportet ergo veri Patris verum Filium dicere, ut adoremus eum, et non condemnemur tanquam Deum alienum adorantes. Adversus eos autem qui dicunt illud ex Proverbio, « Dominus creavit me ², » et per hoc putant, se aliquod firmum asserre argumentum ad probandum quod creatus sit omnium conditor et creator, hæc convenit dicere, quod multa propter nos factus sit Unigenitus Deus. Etenim cum Verbum sit, caro factus est, et cum Deus sit, homo factus est; et cum incorporalis esset, corpus factus est; atque his etiam amplius et peccatum, et maledictio, et lapis, et securis, et panis, et ovis, et via, et ostium, et petra, et ejusmodi multa factus est, cum natura nihil horum sit, sed propter nos per dispensationem et administrationem talis evaserit.

C nos per dispensationem et administrationem talis evaserit.

Ὡςπερ οὖν Λόγος ὢν, δι' ἡμᾶς ἐγένετο σὰρξ· καὶ Θεός ὢν, ἄνθρωπος ἐγένετο· οὕτω καὶ κτιστὴς ὢν, δι' ἡμᾶς κτίσμα ἐγένετο, κτιστὴ γὰρ ἡ σὰρξ. Ὡς οὖν εἶπεν διὰ τοῦ προφήτου, ὅτι « Οὕτως λέγει Κύριος, ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δοῦλον αὐτοῦ, » οὕτως εἶπεν καὶ διὰ τοῦ Σολομῶντος, τὸ « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, εἰς ἔργα αὐτοῦ. » Οὐκοῦν καὶ ὁ ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς παρθένου πλασθεὶς κατὰ τὸν λόγον τοῦ προφήτου, ὁ δοῦλός ἐστιν, οὐχ ὁ Κύριος· τούτέστιν, ὁ κατὰ σάρκα ἄνθρωπος ἐν ᾧ ὁ Θεός ἐφανερώθη, καὶ ἐνταῦθα ὁ κτισθεὶς εἰς ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, οὐχ ὁ Θεός ἐστιν, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος· ἐν ᾧ ἡμῖν ὁ Θεός ἐφανερώθη, ἐπὶ τὸ τὴν καταφθαρείσαν ὁδὸν τῆς ἀνθρωπίνης σωτηρίας πάλιν ἀνανεώσασθαι. Ὡστε ἐπειδὴ

Quemadmodum igitur cum Verbum sit, propter nos caro factus est; et Deus cum sit, homo factus est: ita creator cum sit, propter nos creatura factus est, quippe cum caro res creata sit. Quemadmodum igitur per prophetam dixit: « Sic dicit Dominus, qui formavit me ex ventre servum suum ³, » ita etiam dixit illud per Salomonem: « Dominus creavit me principium viarum suarum ad opera ⁴. » Omnis enim (1) creatura servit, ut inquit Apostolus. Proinde et is qui in ventre virginis formatus est, secundum verbum prophetæ, servus est, non Dominus: hoc est, is qui secundum carnem homo est, in quo Deus manifestatus est, et is, qui illic creatus est in principium viarum ejus, non Deus

D est, in quo Deus manifestatus est, et is, qui illic creatus est in principium viarum ejus, non Deus

(1) *Omnis enim.* Hæc non agnoscit Græcus liber excusus Lugduni Batavorum apud Rapheleng. ann. 1593, pag. 176, neque alter calamo exaratus, quem nobis utendum dedit V. C. Theodorus Cantærus: neque adeo reperiuntur apud Euthymium in *Panoplia*, qui parte 1, tit. 2, majorem partem libri ejus in ea descripsit, et tit. 12 partis secundæ: sed neque in Epistolis Pauli occurrunt: tantum est ad Rom. viii, 21: *Creatura liberabitur a servitute corruptionis.* Deducit tamen hanc eandem

propositionem ex alio Scripturæ loco Basilii lib. v Contra Eunomium, Πάν κτίσμα δοῦλόν ἐστι τοῦ Δημιουργοῦ, κατὰ τὸν οὕτω λέγοντα τῷ Θεῷ Προφήτην· Τὰ σύμπαντα δοῦλά σου· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐλευθερίαν ὀρέγεται καὶ υἰοθεσίαν. *Omnis creatura Creatoris serva est secundum Prophetam, qui sic Deum alloquitur (Psal. cxviii, 91.) « Quoniam omnia serviunt tibi. » Spiritus vero libertatem et adoptionem præstat.* FRONTO DUC.

¹ Joan. x, 27. ² Prov. viii, 22. ³ Isa. xlix, 5. ⁴ Prov. viii, 22.

est, sed homo : in quo nobis Deus manifestatus est, A ut corrupta ac labefactata via salutis humanæ iterum renovaretur. Itaque quoniam res duas de Christo statuimus et sentimus, unum quidem divinum, alterum vero humanum, in natura quidem divinum, in administratione ac dispensatione id quod secundum hominem est : consequenter sempiternum deitati attestamur, creatum vero humanæ naturæ assignamus. Quemadmodum enim secundum prophetam in ventre formatus est servus, ita etiam secundum Salomonem, per hanc servilem creaturam in carne manifestatus est. Porro cum dicunt : Si erat, non est genitus ; et, Si natus est, non erat : doceantur quod non oporteat carnalis nativitatis proprietates accommodare divinæ naturæ. Nam corpora quidem quæ non erant, gignuntur : Deus autem efficit ut ea quæ non sunt existant : non ipse ex eo quod non est existit. Idcirco Paulus quoque eum splendorem gloriæ nominat⁹, ut doceamur, quod sicut lumen de lucerna et ex natura lumen edentis est, et una cum illa est (simul enim atque emicuit lucerna, lumen quoque quod ab ea existit pariter effulget), ita hic quoque jubet Apostolus intelligere quod et ex Patre sit Filius, et absque Filio nunquam sit Pater : nam fieri non potest, ut gloria sit absque splendore, quemadmodum fieri non potest, ut absque splendore lucerna sit. Manifestum est autem quod sicut splendorem esse, testimonium est ejus quod in gloria est (si enim non sit gloria, non fuerit is qui ab hac editur splendor), ita si quis dicat quod C nunquam erat splendor, demonstrat quod neque gloria esset, cum non esset splendor ; fieri enim non potest, ut gloria sit absque splendore. Ut igitur de splendore dici non potest : Si erat, non editus est, et, Si editus est, non erat ; ita vanum et absurdum est hæc de Filio dicere, quippe cum Filius sit splendor.

Cæterum qui minus et majus de Filio et Patre dicunt, discant a Paulo ne metiantur ea quæ nemo potest metiri¹⁰ ; nam Apostolus Filium dicit effigiem esse Patris substantiæ. Planum est igitur quod quanta fuerit substantia Patris, tanta est etiam effigies substantiæ : fieri enim non potest, ut minor sit effigies quam substantia quæ per eam consideratur. Quin etiam magnus Joannes eadem docet cum dicit, « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum¹¹. » Ex eo namque quod dixit, quod in principio erat, et non post principium, ostendit quod nunquam absque Verbo principium erat. Ex eo vero quod ostendit, quod Verbum

δύο περὶ τοῦ Χριστοῦ γινώσκουμεν, τὸ μὲν θεῖον, τὸ δὲ ἀνθρώπινον, ἐν μὲν τῇ φύσει τὸ θεῖον, ἐν δὲ τῇ οἰκονομίᾳ τὸ κατὰ ἄνθρωπον, ἀκολούθως τὸ μὲν αἰδίον τῇ θεότητι προσμαρτυροῦμεν, τὸ δὲ κτιστὸν τῇ ἀνθρωπίνῃ λογισζόμεθα φύσει. Ὡς γὰρ κατὰ τὸν προφήτην ἐν τῇ κοιλίᾳ ἐπλάσθη δοῦλος, οὕτως καὶ κατὰ τὸν Σολομῶντα, διὰ τῆς δουλικῆς ταύτης κτίσεως ἐν σαρκὶ ἐφανερώθη. Ὅταν δὲ λέγωσιν· Εἰ ἦν οὐκ ἐγεννήθη· Καὶ, Εἰ ἐγεννήθη, οὐκ ἦν, διδαχθήτωσαν ὅτι οὐ χρὴ τὰ τῆς σαρκικῆς γεννήσεως ἰδιώματα ἐφαρμόζειν τῇ θεῇ φύσει. Σώματα μὲν γὰρ μὴ ὄντα γεννᾶται· ὁ δὲ θεὸς τὰ μὴ ὄντα εἶναι ποιεῖ· οὐκ αὐτὸς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίνεται. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἀπαύγασμα δόξης αὐτὸν ὀνομάζει, ἵνα διδαχθῶμεν, ὅτι ὥσπερ τὸ ἐκ τοῦ λύχνου φῶς καὶ ἐκ τῆς φύσεως ἐστὶ τοῦ ἀπαυγάζοντος, καὶ μετ' ἐκείνου ἐστὶν (ὁμοῦ τε γὰρ ἐξεφάνη ὁ λύχνος, καὶ τὸ φῶς τὸ ἐξ αὐτοῦ συνεξέλαμψεν), οὕτω κελεύει καὶ ἐνταῦθα νοεῖν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, καὶ οὐδέποτε χωρὶς τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ· οὐκ ἐγχωρεῖ γὰρ ἀλαμπῆ εἶναι, τὴν δόξαν, ὥς οὐκ ἐγχωρεῖ ἀνευ ἀπαυγασματος εἶναι τὸν λύχνον. Δῆλον δὲ ὅτι ὥσπερ τὸ εἶναι ἀπαύγασμα μαρτυρία ἐστὶ τοῦ κατὰ τὴν δόξαν εἶναι (μὴ γὰρ οὕσης τῆς δόξης οὐκ ἂν εἴη τὸ ἐκ ταύτης ἀπαυγάζόμενον), οὕτως τὸ λέγειν μὴ εἶναι τὸ ἀπαύγασμα, ἀπόδειξις ἐστὶ τοῦ μὴδὲ τὴν δόξαν εἶναι, ὅτε οὐκ ἦν τὸ ἀπαύγασμα· τὴν γὰρ δόξαν ἀνευ ἀπαυγασματος εἶναι ἀμήχανον. Ὅσπερ οὖν οὐκ ἐστιν ἐπὶ τοῦ ἀπαυγασματος λέγειν ὅτι, Εἰ ἦν οὐκ ἐγένετο, καὶ, Εἰ ἐγένετο οὐκ ἦν, οὕτως μάταιόν ἐστι περὶ τοῦ Υἱοῦ ταῦτα λέγειν, διότι ὁ Υἱός ἐστι τὸ ἀπαύγασμα.

Οἱ δὲ τὸ μικρότερον καὶ τὸ μείζον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς λέγοντες, διδαχθήτωσαν παρὰ τοῦ Παύλου μὴ μετρεῖν τὰ ἀμέτρητα· ὁ γὰρ Ἀπόστολος τὸν Υἱὸν χαρακτῆρα λέγει τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως. Δῆλον οὖν ὅτι (2) ὅση ἂν ἡ ὑπόστασις ἢ τοῦ Πατρὸς, τοσοῦτος καὶ ὁ χαρακτῆρ ἐστὶ τῆς ὑποστάσεως· οὐ γὰρ ἐνδέχεται εἶναι μικρότερον τὸν χαρακτῆρα τῆς θεωρουμένης ἐν αὐτῷ ὑποστάσεως. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας D Ἰωάννης ταῦτα διδάσκει λέγων, « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. » Ἐκ γὰρ τοῦ εἰπεῖν, ὅτι « ἐν ἀρχῇ ἦν, » καὶ οὐ μετὰ τὴν ἀρχὴν, ἔδειξεν ὅτι οὐδέποτε ἄλογος ἦν ἡ ἀρχή. Ἐκ δὲ τοῦ ἀποδείξαι ὅτι καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, τὸ ἀνελ-

(2) Δῆλον οὖν ὅτι. Hanc periodum non exhibebat editio Raphelengii, neque liber quo usus fuit Euthymius, sed ex ms. Canteri expressa est : neque enim absque sententiæ totius detrimento abesse poterat. Locus est apud Paulum ad Hebræos 1, 3 : Qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus. Quo etiam utitur Athanasius adversus Arianos ad

tuendum τὸ ὁμοούσιον Filii Dei, orat. 4, Καὶ γὰρ ὁ ἀπόστολος οὐ βουλήσεως· ἀλλ' αὐτῆς τῆς οὐσίας τῆς πατρικῆς ἰδίον ἀπαύγασμα καὶ χαρακτῆρα τὸν Κύριον κηρύττει. Siquidem Apostolus non voluntatis, sed ipsius paternæ essentiae proprium splendorem et figuram Filium prædicat, et homil. de Deipara : Οἷος γὰρ δακτυλλοῦ χαρακτῆρ, etc. Id.

⁹ Hebr. 1, 3. ¹⁰ Rom. xi, 34. ¹¹ Joan. 1, 4.

λιπές τοῦ Υἱοῦ ὡς πρὸς τὸν Πατέρα ἐσήμανεν, ὅλη γὰρ τῷ Θεῷ ὅλως συνθεωρεῖται ὁ Λόγος. Εἰ γὰρ ἐλλιπής ἦν ἐν τῷ ἰδίῳ μεγέθει ὁ Λόγος, ὥστε μὴ δύνασθαι πρὸς ὅλον τὸν Θεὸν εἶναι, ἀνάγκη πᾶσα ἄλογον εἶναι τοῦ Θεοῦ νομίζειν τὸ ὑπερπίπτον τοῦ Λόγου. Ἀλλὰ μὴν πάσῃ τοῦ Θεοῦ μεγαλειότητι ἡ τοῦ Λόγου μεγαλειότης συνθεωρεῖται. Ἄρα οὐκ ἔχει χώραν ἐπὶ τῶν θείων δογμάτων τὸ μείζον λέγειν καὶ τὸ μικρότερον. Οἱ δὲ λέγοντες τὸ γεννητὸν τῷ ἀγεννήτῳ εἶναι κατὰ τὴν φύσιν ἀνόμοιον, διδαχθήτωσαν μὴ μωραίνειν ἐκ τοῦ κατὰ τὸν Ἀδελ καὶ τὸν Ἀδὰμ ὑποδείγματός. Καὶ γὰρ καὶ ὁ Ἀδὰμ κατὰ τὴν φυσικὴν τῶν ἀνθρώπων γέννησιν οὐκ ἐγεννήθη· ὁ δὲ Ἀδελ ἐκ τοῦ Ἀδὰμ ἐγεννήθη. Ἀλλὰ μὴν ὁ μὴ γεννηθεὶς ἀγέννητος λέγεται· οὐδὲν δὲ ἐκώλυσε τὸν Ἀδὰμ τὸ μὴ γεννηθῆναι πρὸς τὸ ἀνθρώπον εἶναι· οὐδὲ ἡ γέννησις τὸν Ἀδελ ἄλλο τι παρὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀνθρώπος κακέινος, εἰ καὶ ὁ μὲν γεννηθεὶς ἦν, ὁ δὲ δίχα γεννήσεως.

diversum quiddam ab humana reddidit natura, sed tam ille vero absque nativitate exstiterat.

Ἄρα καὶ ἐπὶ τῶν θείων δογμάτων τὸ μὴ γεννηθῆναι καὶ τὸ γεννηθῆναι διαφορὰν οὐκ ἐξεργάζεται φύσεως, ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τοῦ Ἀδελ ἀνθρωπότης μία, οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ θεότης μία. Περὶ δὲ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου καὶ οἱ βλασφημοῦντες τὸ αὐτὸ λέγουσιν ὁ καὶ περὶ τοῦ Κυρίου, ὅτι ἐστὶ καὶ τοῦτο κτιστόν. Ἡ δὲ Ἐκκλησία ἐπίσης, ὡς περὶ τοῦ Υἱοῦ, οὕτως καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πιστεύει, ὅτι ἐστὶν ἀκτιστόν, καὶ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις ἐκ τῆς τοῦ ὑπερχαιμένου ἀγαθοῦ μετουσίᾳ γίνεται ἀγαθὴ (τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀπροσδεές ἐστὶ τοῦ ἀγαθύνοντος, ἀγαθὸν γὰρ τῇ φύσει ἐστὶ, καθὼς ἡ Γραφή μαρτυρεῖ), καὶ ὅτι ἡ κτίσις ὁδηγεῖται παρὰ τοῦ Πνεύματος, τὸ δὲ Πνεῦμα τὴν ὁδηγίαν χαρίζεται· ἡ κτίσις ἡγεμονεύεται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἡγε-

(3) *Genitus non fuit.* Legebatur antea, *genitus fuit.* contra Græci textus et ipsius exempli rationem, quo utitur etiam Gregorius Nazianzenus oral. 39 in sancta Lumina pag. 631. Οἱ δὲ τὴν ἀγεννησίαν καὶ τὴν γέννησιν φύσεις θεῶν ὁμωνύμων τιθέμενοι, τάχα ἂν καὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸν Σὴθ, ὅτι ὁ μὲν οὐκ ἀποσπάρχος (πλάσμα γάρ), ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὕας, ἀλλήλων κατὰ τὴν φύσιν ἀλλοτριώσουσιν. *Qui autem ingeneraturam et generationem deorum homonymorum, naturas esse statuunt, iidem, credo, Adamum quoque et Seth (quoniam ille non ex carne, utpote a Deo effectus, hic autem ab Adamo et Eva procreatus est), diversa natura præditos esse contendunt.* Interpres Euthymii Panopliæ locum Gregorii sic Latine reddidit : *Adam enim naturali hominum lege non est generatus.* FR. DUC.

(4) *Et qui genitus est.* Hoc membrum quoque in Græco deest excuso et manuscripto, neque ab Euthymio citatur : sed necessarium est, καὶ ὁ γεννηθεὶς γεννητός. Idem exemplum Adami, Evæ et filii utriusque profert Gregorius Nazianz. oral. 37, p. 599 : Τί οὖν ἡ Εὕα καὶ ὁ Σὴθ οὐχὶ τοῦ αὐτοῦ τοῦ Ἀδὰμ ; τίνος γὰρ ἄλλου ; ἡ καὶ ἀμφοτέρω γεννήματα ; οὐδαμῶς. Ἀλλὰ τί ; τὸ μὲν τμήμα, τὸ δὲ γέννημα,

A etiam erat apud Deum, significavit quod nihil deest Filio in comparatione Patris ; cum toto namque Deo totum simul consideratur Verbum. Nam si quid Verbo deesset in sua magnitudine, ut non posset apud totum esse Deum, prorsus necesse esset ut existimarem absque Verbo esse eam Dei partem, qua Verbo superior ac major esset. Atqui cum tota Dei majestate Verbi majestas simul consideratur. Ergo in divinis doctrinis locum non habet, ut vel majus vel minus esse dicamus. Nam qui dicunt quod genitum non genito natura dissimile sit, et similitudine et exemplo Abelis et Adami discant haud stulte judicare. Etenim Adam quoque secundum naturalem hominum nativitatem non genitus fuit (3) : Abel vero ex Adamo genitus est. At qui genitus non fuit, ἀγέννητος, id est *non generatus*, et qui genitus est (4), γεννητός, id est *natus*, dicitur ; sed nihil prohibuit Adamum esse hominem, quod genitus non erat ; neque nativitas Abelem aliud ac hic quam ille homo fuit, etsi hic quidem natus erat,

Igitur in divinis quoque dogmatibus nullam naturæ differentiam efficit genitum vel non genitum esse, sed quemadmodum in Adamo et Abele una humanitas, sive natura humana, eodem modo in Patre quoque ac Filio deitas, seu divina natura una est. Atque idem de Spiritu quoque sancto obtrectantes ei dicunt quod de Domino, nempe quod et ille creatus sit. At Ecclesia ex æquo sicut de Filio, ita de Spiritu quoque sancto credit, quod creatus non sit, tum quia omnis creatura ex participatione superni boni bona sit (Spiritus sanctus autem benefactor (5) nihil opus habet, quippe cum natura bonus sit, quemadmodum Scriptura testatur), tum quia creatura deducitur ac dirigitur a Spiritu Dei, Spiritus vero beneficium deductionis ac dire-

καὶ μὴν ἀμφοτέρω τῶν ἄλλῃς. *Quid igitur Eva et Seth, nonne ex eodem Adamo sunt ? Ex quo enim alio ? Utrum autem ambo ex eo geniti sunt ? Minime. Quid igitur ? altera segmentum, alter filius. Atqui ambo inter se idem sunt.* IO.

(5) *Benefactor.* Corrigendum monueramus, *Sanctus autem Spiritus altero, a quo bonus reddatur, nihil opus habet ;* post comperimus interpretem Euthymii vertisse, *Spiritum sanctum autem nemine a quo bonus fiat indigere ;* ἀγαθύνειν aliquando idem valet, quod ἐνεργεῖν, benefacere, beneficio afficere ut Psal. L, 20 : Ἀγάθυνον, Κύριε, ἐν τῇ εὐδοσίᾳ σου τὴν Σιών. *Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua Sion : ubi Symmachus edidit ἐνεργέτησοι ;* et Psal. cxxiv, 4, Ἀγάθυνον τοῖς ἀγαθοῖς, *benefac bonis ;* neque enim male scriptum est pro ἀγαθύνον, ut putat auctor *Thesauri Græci.* Aliquando idem quod bonum reddere, ut hoc loco, et commodum reddere, ut Ruth. iii, 10. Ὅτι ἡγάθυνες τὸ ἐλεός σου τὸ ἔσχατον. *Quia commodum reddidisti vel bonam fecisti misericordiam tuam postremam.* Porro Spiritum bonum appellat Scriptura Psal. cxlii, 10 : *Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam.* IO.

etionis largitur; creatura subdita (6) est, Spiritus vero præest, natura consolationem et exhortationem accipit, Spiritus vero consolatur et exhortatur; natura servit, Spiritus vero liberat; natura sapientiam docetur, Spiritus vero sapientiæ beneficium largitur: natura beneficiorum ac donorum partem capit, Spiritus vero ad arbitrium suum largitur. Omnia namque hæc operatur unus et idem Spiritus, distribuens cuique singulatim quemadmodum vult ¹¹. Ac sexcenta alia Scripturarum loca licet invenire, quibus demonstratur quod omnia sublimia Deumque decentia nomina, quæcunque Patri et Filio a Scriptura accommodantur, ea circa Spiritum quoque sanctum considerantur: incorruptibilitas et integritas, beatitudo, bonum, sapiens, potens, justum, sanctitas, omne denique pretiosum et honorabile nomen tam de Spiritu sancto, quam de Patre et Filio dicitur, exceptis iis, per quæ hypostases perspicue, clare et absque confusione ab invicem separantur. Dico autem quod neque Pater, neque Filius dicitur Spiritus sanctus; cætera vero quibuscunque nominibus Pater et Filius appellantur, ea Spiritui quoque sancto a Scriptura adaptantur.

Per hoc igitur deprehendimus, quod Spiritus sanctus est super naturam: quocirca ubi Pater et ubi Filius intelligitur, ibi Spiritus quoque sanctus intelligitur: nam super naturam Pater et Filius est, quod Spiritui quoque consequentia sermonis attestatur. Qui igitur supra naturam Spiritum sanctum ponit, consequenter et rectum et sanum accepit sermonem et opinionem. Unam enim confitebitur naturam non creatam, quæ et in Patre et Filio et Spiritu sancto consideratur. Quoniam autem ad demonstrandum, ut putant, quod Spiritus sanctus creatus sit, prophetæ vocem nobis proferunt, quæ ita habet: « Qui firmat tonitruum, et creat spiritum, et annuntiat in hominibus Christum suum ¹²: » hoc convenit intelligere quod alium spiritum in firmitudine tonitruum propheta creari dicit, et non Spiritum sanctum: tonitruum enim mysticus sermo Evangelium nominat. Quibus igitur firma ac stabilis de Evangelio sit fides, hi per fidem transeunt ab eo quod carnes sunt, ad hoc ut spiritus fiant, quemadmodum dicit Dominus: « Quod natum est ex carne, caro est, et quod natum est ex Spiritu, spiritus est ¹³. » Deus igitur est qui

μονεύει· ἡ κτίσις παρακαλεῖται, τὸ δὲ Πνεῦμα παρακαλεῖ· ἡ κτίσις δουλεύει, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐλευθεροῖ· ἡ κτίσις σοφίζεται, τὸ δὲ πνεῦμα τὴν τῆς σοφίας δίδωσι χάριν· ἡ κτίσις μεταλαμβάνει τῶν χαρισμάτων, τὸ δὲ Πνεῦμα κατεξουσίαν χαρίζεται. « Πάντα γὰρ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται: » καὶ μυρίας ἄλλας ἐκ τῶν Γραφῶν ἔστιν ἀποδείξεις εὐρεῖν, ὅτι πάντα τὰ ὑψηλὰ καὶ θεοπρεπῆ ὀνόματα, ὅσα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ παρὰ τῆς Γραφῆς ἐφαρμόζεται, ταῦτα καὶ περὶ τὸ ἅγιον θεωρεῖται Πνεῦμα· ἡ ἀφθορία, ἡ μακαριότης, τὸ ἀγαθὸν, τὸ σοφὸν, τὸ δυνατὸν, τὸ δίκαιον, ἡ ἀγιότης· πᾶν τίμιον ὄνομα οὕτως λέγεται ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λέγεται, πλὴν τούτων δι' ὧν αἱ ὑποστάσεις τρανῶς τε καὶ ἀσυγχύτως ἀπ' ἀλλήλων διαχωρίζονται. Λέγω δὲ ὅτι οὔτε Πατὴρ λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὔτε Υἱός· τὰ δὲ ἄλλα ὅσα ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ὀνομάζεται, ταῦτα καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι παρὰ τῆς Γραφῆς ἐφαρμόζεται.

Διὰ τοῦτο οὖν καταλαμβάνομεν ὅτι ἄνω τῆς κτίσεως ἔστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· οὐκοῦν ὅπου Πατὴρ καὶ ὅπου Υἱὸς νοεῖται, ἐκεῖ νοεῖται καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἄνω γὰρ τῆς κτίσεως ὁ Πατὴρ καὶ Υἱὸς, ὅπερ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἡ ἀκολουθία τοῦ λόγου προσημαρτύρησεν. Ὁ τοίνυν ὑπερτιθεὶς τῆς κτίσεως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀκολουθῶς τὸν ὀρθόν τε καὶ ὑγιῆ παρεδέξατο λόγον. Μίαν γὰρ ὁμολογήσει τὴν ἀκτιστον φύσιν, τὴν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι ἁγίῳ θεωρουμένην. Ἐπεὶ δὲ εἰς ἀπόδειξιν, ὡς ὀνόταν, τοῦ κτιστοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὴν τοῦ προφήτου φωνὴν ἡμῖν προφέρουσι τὴν λέγουσαν· « Ὁ στερεῶν βροντὴν καὶ κτιζὼν πνεῦμα, καὶ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, » τοῦτο προσήκει νοῆσαι, ὅτι ἄλλο κτίζεσθαι πνεῦμα ἐν τῇ στερεότητι τῆς βροντῆς, ὁ προφήτης λέγει, καὶ οὐχὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· βροντὴν γὰρ ὁ μυστικὸς λόγος τὸ εὐαγγέλιον ὀνομάζει. Ἐν οἷς οὖν γίνεται βεβαία καὶ ἀμετάθετος ἡ εἰς τὸ εὐαγγέλιον πίστις, οὗτοι διὰ τῆς πίστεως μεταβαίνουσιν ἀπὸ τοῦ εἶναι σάρκες, εἰς τὸ γίνεσθαι πνεῦμα, καθὼς λέγει ὁ Κύριος, « ὅτι τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἔστι· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος πνεῦμά ἐστι. » θεὸς οὖν ὁ διὰ τοῦ στερεοποιεῖν

(6) *Natura subdita*. Κτίσις legitur in his locis Græce, et in excuso et in ms. Cant., non φύσις, ubi et interpres Euthymii, *Res procreatas ducti, res creatas consolationem accipere, res creatas esse servas*; eodemque modo paulo post: « Ἄνω τῆς κτίσεως, supra naturam, Euthymii interpres, *Spiritum sanctum rebus creatis esse præstantiorem*. Mox etiam citatur locus Amos prophetæ iv, 13, « Ὁ στερεῶν βροντὴν. Qui firmo tonitruum, et creo Spiritum, quodque sub finem libri εὐαγγελικὴν φωνήν, vertit Sifanus, *Evangelicum tonitruum*, apud

Euthymium sic effertur aptius, *vocem evangelicam credentibus confirmans*. Solvit eandem objectionem ex Prophetæ loco desumptam adversus Spiritus divinitatem Athanasius in epist. ad Serapionem et Ambrosius lib. II, de Spiritu Sancto, cap. 7, qui legit aut effert hunc versum ut est in Vaticana edit. et in Germanicis Bibliis, « Ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντὴν, καὶ κτιζὼν πνεῦμα. Ecce ego firmans tonitruum, et creans spiritum, non ut in Complutens., et Plantinian., διότι Κύριος εἰ στερεῶν. Quia Dominus es firmans tonitruum. Id.

¹¹ I Cor. xii, 11. ¹² Amos iv, 13. ¹³ Joan. iii, 6.

τῇ εὐαγγελικῇ φωνῇ τοῖς πιστεύουσι, πνεῦμα
ποιῶν τὸν πιστεύοντα· ὁ δὲ ἐκ τοῦ Πνεύματος γεν-
νηθεὶς, καὶ πνεῦμα διὰ τῆς τοιαύτης βροντῆς γενό-
μενος, ἀπαγγέλλει τὸν Χριστὸν καθὼς ὁ Ἀπόστολος
λέγει, ὅτι οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν, «Κύριον Ἰησοῦν
Χριστὸν,» εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

A per id quod evangelicum tonitruum firmum cre-
dentibus facit, spiritum efficit eum qui credit;
qui autem ex Spiritu natus est, et per tale toni-
truum spiritus factus est, annuntiat Christum,
quemadmodum dicit Apostolus, quod nullus possit
dicere, «Dominum Jesum Christum,» nisi per Spi-
ritum sanctum ¹⁸.

¹⁸ I Cor. xii, 3.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

ΚΑΤΑ ΕΙΜΑΡΜΕΝΗΣ

S. P. N. GREGORII

EPISCOPI NYSSENI

CONTRA FATUM

SEU

DISPUTATIO CUM ETHNICO PHILOSOPHO.

Incerto interprete.

Μέμνησαι πάντως ὃ τί μοι γέγονεν, ὅτε πρῶν διὰ
πολλοῦ παρ' ὑμᾶς τὸ μέγα τῆς ἀπιστίας ὄρος,
εὐαγγελικῶς εἰπεῖν, εἰς πλίστιν μετεκινήθη· τοῦ
σφρωτάτου Εὐσεβίου τῆς πολιᾶς ἀξίως ἐν γήρᾳ βου-
λευταμένου· εἰ τίσιν ἀνθρώπου βουλὴν εἶναι χρὴ ταύ-

Meministi haud dubie accdisse mihi quidpiam
quando nuper apud vos *Magnus ille mons*, ut evan-
gelico verbo utar, *perfidiae* tandem *ad fidem am-*
plexandam traductus est; cum videlicet sapientis-
simus Eusebius dignum canis consilium in sene-

etute suscepit, si tamen id hominis fuisse consilium censendum est, ac non divinum quoddam auxilium ejus, qui humanum genus nostræ utilitatis causa gubernat. Cum ergo magnitudine rei tum obstupissem, qui tantus ille vir, magna prius imbutus perfidia, excellentia fidei modum perfidiæ superasset, atque in progressu colloquii nostri de fato incidisset sermo: præcepisti mihi, venerabile et sacrum caput, ut disputationem de hoc argumento in magna Constantini urbe cum quodam philosopho habitam tibi per litteras explicarem. Quod paulum otii nactus, paucis, oratione quantum fieri potest contracta, simplici minimeque elaborata narratione faciam, idque vel maxime cavebo, ne epistolæ modum excedat, atque ad historiæ longitudinem protendatur.

Verba feci nonnulla de nostra religione viro cuidam externæ philosophiæ, ut ex dictis ejus conjicere licebat, laud indocto, eique persuadere conabar, ut a Græca superstitione in nostram concederet sententiam. Multis enim confirmabat non in nostra potestate esse sententiarum animi delectum, sed pendere hominum vitam ex necessitate quadam, sine qua nihil fieri posset eorum quæ fierent in nobis. Atque in hunc modum orationem meam eludebat, si quidem ipsi fatale esset fieri Christianum, futurum se omnino vel nolentibus nobis; sin fati necessitate prohiberetur, fato se vim adhibere nulla ratione posse. Hæc ille cum diceret, id eum agere, uti verisimile erat, arbitratus sum, ut Græcæ superstitioni penitus addictus, nihil de Christiana fide admitteret, atque ita cursum nostræ orationis impediret. Eadem enim semper inculcare non destitit, omnia fatali subjecta esse necessitati, dominæ rerum, cujus nutui obedirent universa, vitæ modus ac finis, dissimilitudo rerum, diversa genera vivendi, corporum constitutio, inæqualitates honorum, ut imperio quisque potitus in potestate habeat omnia, quæ ei sint fatalia, aut serviat eandem ob causam, dives item sit aut pauper, valeat corpore vel ægrotet; brevisque et longæ vitæ eandem esse causam. Nam sive quis exiguo tempore viveret, sive vitam longius produceret, non ex impetu aut affectione quadam propria, sed ex illa necessitate eam ætatis diversitatem existere. Tam voluntariam quam coactam mortem ab eadem necessitate sortito decerni. Varia genera violentæ necis propter incertos casus, sive suffocationem, sive sententiam judicium, sive insidias imminentes; clades præterea his magis communes, et universales, terræ motus, naufragia, inundationes aquarum, incendia, et omnia id genus alia mala ex illa causa pendere dicebat, addebaturque vitæ etiam instituta nequaquam esse in capientis arbitrio, sed omnes potenti fato servire, sive in philosophiam, sive in eloquentiam incumbant, sive agros colant, sive nauticam faciant, sive conjugalem, sive cœlihem vitam instituunt. Et virtutis et vitii eandem esse causam, ut pro immutabili illa sortitione alius

την λογίσασθαι, καὶ μὴ θείαν τινὰ συμμαχίαν τοῦ διοικοῦντος ἐπ' ἀγαθῷ τὸ ἀνθρώπινον. Τότε δὴ μοι πρὸς τὸ παράδοξον ἐκπεπληγμένῳ τοῦ θαύματος· πῶς ὁ τοιοῦτος ἐν ἀπιστίᾳ τὸ πρότερον, πολλαπλάσιον τῷ μεγέθει τῆς πίστεως ὑπερέβαλε τῆς ἀπιστίας τὸ μέτρον, ἐπειδὴ τις προτιούσης ἡμῖν τῆς συνουσίας τῶν κατὰ τὴν εἰμαρμένην ζητουμένων λόγος ἐνέπεσεν, ἐπέταξας, ὡ τιμία μοι καὶ ἱερὰ κεφαλὴ, τὴν γενομένην πρὸς τινὰ τῶν φιλοσόφων διάλεξιν ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Κωνσταντίνου πόλει περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἐγγράφως σοι δι' ἐπιστολῆς διηγῆσασθαι. Μικρὰς τοίνυν ἐπιτυχῶν σχολῆς, δι' ὀλίγων, ὡς ὁλόν τε, συντεμῶν τὸν λόγον, ἐκτίθεμαι σοι ἐν ἀπλῷ καὶ ἀκατασκευάστῳ διηγηματι· φυλασσόμενος ὅτι μάλιστα, τὸ μὴ πόρρω τῶν ἐπιστολιμαίων μέτρων ἐκπεσεῖν τὸν λόγον εἰς λογογραφικὸν μήκος ἀποτεινόμενον.

Προσῆγον ἐγὼ τινὰς τῆς καθ' ἡμᾶς εὐσεβείας λόγους ἀνδρὶ τινι παιπαιδευμένῳ τὴν ἔξω σοφίαν, ὡς ἐνῆν ἐκ τῶν λεγομένων στοχάσασθαι, καὶ πείθειν ἐπεχείρουν ἐκ τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν συγκατάθεσιν τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος μετατάξασθαι. Ἐπεὶ δὲ πολὺς ἦν κατασκευάζων μὴ κατ' ἐξουσίαν προκείσθαι τοῖς βουλομένοις τῶν κατὰ γνώμην τὴν αἰρεσιν· ἀλλὰ διὰ τινος ἐξάπτων ἀνάγκης τὴν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν, ἥς ἄνευ μὴ ἂν τι γενέσθαι τῶν ἐν ἡμῖν γινομένων. Καὶ τούτῳ τῷ λόγῳ τὸν ἐμὸν παρεκρούετο λόγον· ὡς εἰ μὲν εἰμαρται αὐτῷ γενέσθαι Χριστιανῷ, γενήσεται πάντως καὶ ἡμεῖς μὴ βουλόμεθα· εἰ δὲ καλῶσιτο τῇ τῆς εἰμαρμένης ἀνάγκῃ, μὴ ἂν γενέσθαι δυνατόν ἐξευρεῖν τινὰ μηχανὴν ἢ τὴν εἰμαρμένην βιάσεται. Ταῦτα λέγοντος, ἐγὼ μὲν, ὅπερ εἰκὸς ἦν, φεύγειν ὥρμην αὐτὸν τὸ μαθεῖν τι περὶ τῆς πίστεως τῷ Ἑλληνισμῷ διὰ βάρους ἐγκείμενον, καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἡμετέρου παρακρούεσθαι λόγου. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἀνίει τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένων, πάντα λέγων ὑπεξεῦχαι τῇ τῆς εἰμαρμένης ἀνάγκῃ, κάκεῖν ἐπιπτατεῖν τῶν δυντων, καὶ τῇ τροπῇ ταύτης πάντα ὑποκλύπτειν τὰ δντα, ζωῆς τε μέτρα, καὶ ἡθῶν διαφορὰς, καὶ βίων αἰρέσεις, καὶ σωμάτων κατασκευὰς, καὶ τὰς τῶν ἀξιωματῶν ἀνωμαλίας· ὡς ἀρχεῖν τε πάντως τὸν καθ' εἰμαρμένην ἐπὶ τὴν ἀρχὴν παριόντα, δουλεύειν τε κατὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, καὶ πλουτεῖν ὡσαύτως καὶ πένεσθαι· ἐβρῶσθαι τε πάλιν τῷ σώματι, καὶ ἀσθενῶς ἔχειν· τὸ τε ὠκύμορον καὶ τὸ μακρόβιον, τὴν αὐτὴν ἔχει [ν] αἰτίαν. Ὁ τε γὰρ ἐν ὀλίγῳ μετασχὼν τῆς ζωῆς, καὶ ἐν μακρῷ τῷ χρόνῳ παρατείνας τὸν βίον, οὐ κατὰ οἰκίαν ὁρμὴν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνάγκης ἐκεῖνης ἐν ἑκατέρῳ ἑκάτερος γίνεταί· τὸν τε αὐτόματον καὶ τὸν ἡναγκασμένον θάνατον μὴ ἄλλως ἢ παρ' ἐκεῖνης ἀποκληροῦσθαι, τοῦ τε βιαιοῦ θανάτου τὰς πολυτρόπους διαφορὰς, ἐν συμπτύμασιν ἢ ἀγχνόνας, ἢ ψήφῳ δικαστικῇ, ἢ καὶ κατ' ἐπιβουλήν ἐπαγομένας. Καὶ τὰ ἐτι τούτων καθολικώτερα καὶ περιληπτικώτερα πάθη, σεισμούς καὶ ναυάγια, καὶ ἐπικλύσεις ὑδάτων, καὶ τὰς ἐκ πυρὸς συμφορὰς, καὶ ὅσα τοιαῦτα εἶδη κακῶν πάντα τῆς αἰτίας ἐκεῖνης ἐξάπτων, προσετίθει καὶ τῶν κατὰ τὸν βίον ἐπιτηδεύματων μετὰ τοῦ τὸν λογισμὸν τοῦ αἰρουμένου κύριον εἶναι· πάντας δὲ τῷ κράτε· τῆς εἰμαρμένης

ὑπηρετοῦντας, ἢ φιλοσοφεῖν, ἢ ῥητορεύειν, ἢ γεωρ- A
ρεῖν, ἢ ναυτίλλεσθαι, ἢ ἐν γάμῳ ζῆν, ἢ τὸν ἀγαμον
αἰρεῖσθαι βίον, ἀρετῆς τε καὶ κακίας τὴν αὐτὴν ἀνά-
γκην εἶναι διισχυρίζετο. Ὡς τε κατὰ τὴν ἀπαράδατον
ταύτην ἀποκλήρωσιν, τὸν μὲν τῇ ὑψηλοτέρᾳ προσ-
ανέχειν ζωῇ ἐν ἀκτῆμονι καὶ ἐλευθερίῳ ζῶντα βίῳ·
ἕτερον δὲ, τυμωρυχεῖν, ἢ πειρατεύειν, ἢ ἀσωτεύε-
σθαι, ἢ τῷ ἑταιρικῷ βίῳ ἀποθλύνεσθαι. Καὶ πάντα
τὰ τοιαῦτα διεξιὼν, ἰσχυρὰν ᾤετο τοῦ μὴ παραδέξα-
σθαι τὸν λόγον ἡμῶν αἰτίαν ἐπιδεδεῖσθαι, τὸ μὴ ἐφ'
ἡμῖν εἶναι ὅπερ ἂν θέλωμεν κατ' ἐξουσίαν αἰρεῖσθαι,
ἀλλὰ δεῖν ἀναμεῖναι τὴν ἀνάγκην ἐκείνην, ἥς τὸ ἐν-
δόσιμον πρὸς τὴν τοιαύτην ὁρμὴν παρασχούσης ἐπ'
ἀνάγκης εἶναι προσθέσθαι τῷ λόγῳ, καὶ μὴ βουλόμε-
νον· ἄνευ δὲ ἐκείνης, καὶ σφόδρα προαιρουμένου,
μὴ δυνατὸν εἶναι γενέσθαι. Ἐγὼ δὲ ταῦτα αὐτοῦ καὶ B
τὰ τοιαῦτα διεξιόντος, ἡρώμην αὐτὸν, εἰ θεὸν τινα
οἶεται τὸν κατὰ πάντων ἔχοντα κράτος, τὸν τῷ ὀνό-
ματι τῆς εἰμαρμένης ἀποκαλούμενον, οὗ τῷ βουλή-
ματι τὰ καθ' ἕκαστον οἰκονομεῖσθαι πεπίστευκεν. Ὁ
δὲ πολλὴν μου καταγνοῦς ἀδελτηρίαν ἐν τῷ ἑρωτή-
ματι, Οὐ μοι δοκεῖς κατανενοηκέναι, φησὶ, τῶν οὐ-
ρανίων οὐδέν. Ἡ γὰρ ἂν ἔγνως τῆς εἰμαρμένης τὴν
δύναμιν, καὶ ὅπως κατελήφθη τῶν καθ' εἰρμὸν
ἀπαραβάτως γνωμένων ἢ δυνάμεις. Ἐμοῦ δὲ καὶ
πρὸς τοῦτον ξενοφνουμένου τὸν λόγον, καὶ τι σαφέ-
στερον ἀξιοῦντος μαθεῖν, πότερον δύναμιν τινα προ-
αιρετικὴν αὐτοκρατῆ τε καὶ ἀδέσποτον, ἐν ὑπερκει-
μένῃ τινὶ ἐξουσίᾳ θεωρουμένην τὴν εἰμαρμένην εἶναι
φαντάζεται, ἢ ἄλλο τι παρὰ τοῦτο ὑπέληψε, πάλιν C
τὸν αὐτὸν ἐπαναλαβὼν λόγον, Ὁ τῶν οὐρανίων, φη-
σιν, ἐπεσχεμμένος τὴν κίνησιν, τὸν τε ζωδιοφόρον
κύκλον, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ δυοκαίδεκα τμήματα, τῇ
περιγραφῇ τῶν ἐνθεωρουμένων ζωδίων δι' ἑτοῦ ἀπ'
ἀλλήλων δισστηχότα, ἑκάστου τε τῶν ἀστρῶν τὴν
δύναμιν κατανοήσας, τίνα μὲν ἐφ' αὐτοῦ ἕκαστον
ἐκ φύσεως ἰσχύον ἔχει· τί δὲ ἡ σύνοδος αὐτῶν ἐκ τῆς
ποιᾶς πρὸς ἄλληλα κράσεως ἀπεργάζεται, τῆς κατὰ
δύναμιν ἑκάστου αὐτῶν ιδιότητος μιχθείσης τε τῷ
προσεγγισμῷ πρὸς τὴν ἑτέραν, καὶ ἀποκριθείσης διὰ
τῆς ἀποστατάσεως· τί τε πάλιν ἡ τοῦ κατωτέρου ὑπό-
θασις ἐργάζεται· καὶ τί ἡ τοῦ ὑπερκειμένου κατὰ
τὴν πάροδον ἐκλειψις, καὶ πάλιν ἀποκατάστασις, ὃ τε
ποικίλος τῶν συνιόντων τε καὶ ἀφισταμένων σχημα-
τισμὸς, ἐν τριγωνοῖς, ἢ σκαληνοῖς καταγραφόμενος
σχήμασιν, ἢ καὶ ἄλλο τι τῶν κατὰ γεωμετρίαν θεω-
ρουμένων σχημάτων ἀποτελῶν· ὃ ταῦτα καὶ τὰ
τοιαῦτα κατανοήσας, εἴσεται τῆς εἰμαρμένης τὸ ση-
μαινόμενον, ὅτι τὸ εἰρμῷ τινι ἀπαραβάτῳ κατὰ τὴν
ποιᾶν συμπλοκὴν τῶν ἀστέρων ἀναγκαιῶς ἀποτελού-
μενον τῷ ὀνόματι τῆς εἰμαρμένης διηρμήνευται.
Ἐπεὶ δὲ με καὶ τοῦτο πάλιν ἐξέειπεν· οὐ γὰρ συνήν
τῶν λεγομένων οὐδὲν, ὅτε μὴ πεπαιδευμένος ταύτην
τὴν παιδευσιν· ἡξίου, δι' ὧν ἦν μοι δυνατὸν γινώσκειν
τὴν τῆς εἰμαρμένης διάνοιαν, διὰ τούτων μοι φανε-
ρὸν ποιεῖν τὸ λεγόμενον. Τοὺς γὰρ ἀστρώφους κύ-
κλους ἄλλον ἄλλῳ ἐγκεῖσθαι, καὶ τὴν ἐναντίαν κίνησιν
τῇ ἀπλανεῖ περιφορᾷ κατὰ τὸ ἐντὸς ἀνελίσσεσθαι,
καὶ πάντας τούτους τῷ ζωδιακῷ ἐνδινεῖσθαι κύκλῳ·

vivendi genus colat sublimius, inops, et liberum :
alius sepulcra violet, aut piraticam exerceat, aut
prodige vivat, aut meretricio vitæ genere effemine-
tur. Quibus omnibus percensitis, firmam se puta-
bat non admittendæ nostræ orationis reddidisse
rationem, cum non esset in manu nostra, quod
liberet, pro arbitratu suscipere, sed illa foret exspe-
ctanda necessitas : quæ si quem in eam mentem
tanquam signo dato impulisset, orationi necesse
esse ut vel nolens assentiat : quod sine illa, quam-
vis magnopere vellet, fieri non posset. Postquam
hæc ille et ejus generis alia disseruisset, sciscitatus
ex eo sum, Deumne quempiam esse putaret, sati
nomine appellatum, qui omnium rerum potiretur,
et cujus voluntate universa crederet administrari. B
At ille me ob eam interrogationem ignorantæ no-
mine non leviter accusabat. Non videris, inquit,
mihi quidquam cœlestium rerum percepisse. Alio-
quin enim cognovisses profecto vim fati, unde
scilicet et quomodo deprehensa sit vis rerum im-
mutabili quadam serie nexuque evenientium. Ego
sermonis novitate obstupescens, cum rogassem ut
me paulo clarius edoceret, utrum fatum quod animo
fingeret, vim quamdam voluntariam, liberam, sui
juris, summæque potentæ, an vero aliud quidpiam
ab illa diversum esse statueret : eadem repetita
oratione : Qui, inquit, contemplatus est cœlestium
corporum motum, zodiacum circulum, ejusque
duodecim, quæ in eo conspiciuntur, segmenta
æquabiliter inter se dissita : nec non singulorum C
astrorum facultatem ac vires quas per se quodque
in ortu suo habet : quid eorum efficiat congressus,
propriis singulorum virtutibus inter se temperatis,
sive ex commisceantur, ut cum astrum alterum
appropinquat alteri, sive secernantur, ut cum alte-
rum ab altero recedit : quid item inferioris recessus,
quid superioris in transitu defectio, quid ejusdem
restitutio : quid varia congregantium et digredien-
tium formæ, sive trianguli, sive scaleni, aut si quam
aliam geometricam figuram referant : qui hæc. in-
quit, et hujusmodi alia perspexerit, sciet fati nomine
id significari, quod serie quadam inmutabili pro
stellarum conjunctione necessario efficitur. Cum
id quoque mihi inauditum et novum accidisset D
(non enim quidquam eorum quæ diceret, intelli-
gebam, quippe ea disciplina non eruditus), rogavi
ut eo modo mihi vim verbi declararet, quo fati
notionem assequi possem. Nam cœlestes circulos
aliū in alio esse, et motu contrario conver-
sioni firmamenti seu aplanis interius cieri, eosque
omnes in zodiaco circumvolvi : hæc, inquam, etiam
ab aliis audivi, ac proinde luminarium splendo-
rem pro conversione cuique celo propria tum
accedere tum recedere, atque inferiore astro sub-
eunte tolli e conspectu nostro superius, si quidem
inferiori directe opponatur : et quæcunque hinc
apte colligerentur, sive formam aliquam efficerent,
ut cum circulus spatium quod in se continet,
ita motu suo ambit, ut sidus in transitu aut recta

objiciatur superiori, aut declinet; sive brevi temporis intervallo, sive longiori cujusque circuitus absolveretur, quandoquidem pro singulorum magnitudine necessario vel celerior vel tardior esset conversio.

τῶν ἡμετέρων ὄψεων, εἰ κατὰ νότου γένοιτο τοῦ ὑποβαίνοντος· καὶ πάντα ὅσα εἰκὸς ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ λογίσασθαι, εἴτε τι σχῆμα διὰ τούτων ἀποτελεῖται, ὅταν ὁ κύκλος περιστῇ διὰ τῆς ἰδίας κινήσεως τὸ ἐφ' ἑαυτοῦ κείμενον ἄστρον· ὥστε ἡ κατ' εὐθείαν τοῦ ὑπερκειμένου γενέσθαι, ἢ πλαγιάσαι κατὰ τὴν πᾶρ-
οδον, εἴτε δι' ὀλίγου τοῦ χρονικοῦ διαστήματος, εἴτε διὰ πλείονος ἐκάστου τούτων ἡ περίοδος γίνεται, κατὰ τὸ μέγεθος τῆς καθ' ἑκαστον τῶν κύκλων ἀναλογίας, ἀναγκαίως ἢ θάττον ἢ βράδιον τῆς ἀναστροφῆς κινουμένης.

His omnibus silentio præteritis orabam, ut tantum fati vim perspicue mihi explicaret, Deusne aliquis fati nomine intelligeretur, hujus universi imperator, summa potestate præditus, quique omnia habebat in manu sua, et pro arbitratu gubernaret: an vero fati virtutem alterius alicujus superioris virtutis ministram statueret, ut et ipsa quodam modo alteri fato subjecta sit, præcellentioris causæ in administratione socia. Nam si eam in res omnes imperium obtinere credendum esset, ratione nos induci, ut nihil illam supereminere censeamus. Sin eam astrorum motum sequi, ac ita demum violenta quadam necessitate in res omnes dominari asseveraret, satius fuisse præcedenti quam sequenti omnipotentem illam vim attribui, ac vel sidera rerum istarum causas esse dicere, vel conversionem firmamenti, vel circulos qui in ea conspiciuntur, vel certe circum qui cælo oblique inscribuntur. Si quis enim concederet astra neque per se moveri, neque perpetua conversione inter se aut conjungi aut disjungi, sed eandem semper referre figuram, fatum non existeret. Quare si ex siderum motione fatum oritur, frustra profecto id dominari in cætera putatur, quod superiori causæ servit, neque omnino esset nisi motus esset. At non eo, inquit philosophus, nostra spectat oratio, quasi ipsum fatum per se esset aliqua natura, sed cum sit quædam rerum mutua convenientia et conjunctio, atque universum omni ex parte cohæreat, quemadmodum etiam in uno aliquo corpore quædam omnium membrorum inter se consentientium cernitur concordia, cumque superior mundi portio sit præstantior: idcirco inferiora simul cum primaria portione reguntur, ad ejusque velut nutum cælesti motui sese lingunt et accommodant, quandoquidem necessario ac multifariam, ut dictum est, vi cujusque sideris una moventur. Ut in medicamento specierum qualitates artificiosa quadam ratione commistæ, communi illo temperamento quippiam efficiunt aliud, neque tale qualis unaquæque ante misturam fuerat: sic cælestium virtutum diversæ sunt proprietates, quarum varia ex astrorum vel accessu vel recessu profecta conjunctio varias ac diversas vitæ reddit actiones, tanquam influxus quidam inde ad nos sine interruptione derivetur. Quæ etiam causa est quæmobrem ii, qui hæc diligentius investigant, futura minime falso prædicant. Quemad-

ταῦτα καὶ παρ' ἐτέρων εἶπον ἀκηκοῖναι, καὶ ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ μὴ ἀμφιβάλλειν, τὰς τῶν φωστήρων αὐγὰς κατὰ τὴν ἰδιάζουσαν ἐκάστῳ τῶν πόλων κυκλοφορίαν προσεγγίζειν τε καὶ ἀφίστασθαι, καὶ ὑποβαίνειν τὸν κατώτερον, καὶ κρῦπτεσθαι τὸν ὑπερκειμένον ἀπὸ

ὑποβαίνοντος· καὶ πάντα ὅσα εἰκὸς ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ λογίσασθαι, εἴτε τι σχῆμα διὰ τούτων ἀποτελεῖται, ὅταν ὁ κύκλος περιστῇ διὰ τῆς ἰδίας κινήσεως τὸ ἐφ' ἑαυτοῦ κείμενον ἄστρον· ὥστε ἡ κατ' εὐθείαν τοῦ ὑπερκειμένου γενέσθαι, ἢ πλαγιάσαι κατὰ τὴν πᾶρ-
οδον, εἴτε δι' ὀλίγου τοῦ χρονικοῦ διαστήματος, εἴτε διὰ πλείονος ἐκάστου τούτων ἡ περίοδος γίνεται, κατὰ τὸ μέγεθος τῆς καθ' ἑκαστον τῶν κύκλων ἀναλογίας, ἀναγκαίως ἢ θάττον ἢ βράδιον τῆς ἀναστροφῆς κινουμένης.

Ταῦτα πάντα καὶ τὰ τοιαῦτα σιγᾶν ἤξιουν, μόνον δέ μοι σαφῶς ἐκκαλύπτειν τῆς εἰμαρμένης τὴν δύναμιν, Θεὸς τίς ἐστίν ὁ τῷ ὀνόματι τῆς εἰμαρμένης νοούμενος, καὶ τοῦ παντὸς ἐξηγούμενος τὸ κράτος, καὶ πάντα κατ' ἐξουσίαν τῷ ὑπερέχοντι τῆς δυνάμεως πρὸς τὸ δοκοῦν διοικῶν· καὶ ἄλλης τινὸς ὑπερκειμένης ἐνεργείας ὑπουργὸν εἶναι τὴν τῆς εἰμαρμένης ὑποτίθεται δύναμιν, ὥστε καὶ αὐτὴν τρόπον τινὰ ὑπὸ ἐτέραν εἰμαρμένην κεῖσθαι, τῇ ὑπερεχούσῃ συνδιατιθεμένην αἰτίᾳ. Εἰ μὲν γὰρ αὕτη τὸ κατὰ πάντων ἔχειν κράτος πεπίστευται, τὸ μὴδὲν ὑπερκεῖσθαι ταύτης ἡ ἀκολουθία τοῦ λόγου δίδωσιν οἶσθαι. Εἰ δὲ τῇ κινήσει τῶν ἄστρον ἀκολουθοῦσαν τὴν εἰμαρμένην, κρατεῖν αὐτὴν βιαίᾳ τινὶ ἀνάγκῃ τῶν πάντων διισχυρίζεται, ἀσφαλέστερον ἦν τῷ προηγουμένῳ μᾶλλον ἢ τῷ ἐπομένῳ τὴν παντοδύναμον ταύτην προσμαρτυρεῖν ἐξουσίαν· καὶ τὰ ἄστρον τούτων αἰτία λέγειν, ἢ τὴν ἀπλανῆ περιφορὰν, ἢ τοὺς ἐντὸς ταύτης ἐνθεωρουμένους κύκλους, ἢ τὸν λοξῶς ἐγκυρᾶν τῷ πόλῳ κύκλον. Εἰ γὰρ τις δοίῃ καθ' ὑπόθεσιν μὴ κινεῖσθαι ταῦτα, μὴδὲ διὰ τῆς αἰτίας κυκλοφορίας, ἢ ἐν ἀλλήλοις· ἀπ' ἀλλήλων γίνεσθαι, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχήματος ὡσαύτως ἔχειν ἀεὶ· οὐκ ἂν ἡ εἰμαρμένη συσταίῃ. Εἰ οὖν ἡ κίνησις τῶν ἄστρον τίκτει τὴν εἰμαρμένην, ἄρα μάτῃ ἐπικρατεῖν αὐτὴ τῶν ἄλλων νομίζεται, ἢ τῇ ὑπερκειμένῃ αἰτίᾳ δουλεύουσα, καὶ μὴ ἂν οὕτως εἰ μὴ ἡ κίνησις ἦν. Ἄλλ' οὐ τοῦτο, φησὶν ὁ φιλόσοφος ἐκεῖνος, οὐκ οὕτως ὁ ἡμέτερος νομίζει λόγος, τὸ εἶναι αὐτὴν ἐφ' ἑαυτὴν τὴν εἰμαρμένην ἐν ὑποστάσει τινὶ θεωρουμένην· ἀλλ' ἐπειδὴ μία τίς ἐστίν ἐν τοῖς οὐσι συμπάθεια, καὶ συνεχὲς ἐστὶ τὸ πᾶν ἑαυτῷ, καὶ τὰ καθ' ἑκαστον ἐν τῷ παντὶ θεωρούμενα οἷον ἐπὶ σώματος ἐνὸς ἐν μιᾷ συμπνοίᾳ καταλαμβάνεται, πάντων πρὸς ἀλλήλα τῶν μερῶν συννευσόντων. Τούτου χάριν ἀρχηγικωτέρας οὐσῆς τῆς ἄνω λήξεως, τὰ περίγεια πάντα τῷ προηγουμένῳ συνδιατίθεται· καὶ πρὸς ἐκεῖνο νεύει· κατὰ τὴν ἄνω κίνησιν, καὶ τῶν τῇδε πραγμάτων ἐξ ἀνάγκης συγκινουμένων· ἐν διαφόρῳ δὲ καθὼς εἴρηται, τῇ δυνάμει ἐκάστου τῶν ἄστρον θεωρουμένου. Ὡς περ ἐπὶ τῆς ἱατρικῆς φαρμακείας, αἱ τῶν εἰδῶν ποιότητες λόγῳ τινὶ τεχνικῶς συμμιχθεῖσαι, ἄλλο τι τὸ ἐκ τοῦ κοινοῦ συγκραθὲν ἀπεργάσαντο, καὶ οὐκ ὅπερ ἑκαστον ἦν πρὸ τῆς πρὸς ἀλλήλα μίξεως· οὕτω καὶ τῶν ἀστέρων δυνάμεων ἐν διαφοραῖς ἰδιότησι θεωρουμένων, ἡ ποικίλη κατὰ τοὺς προσεγγισμοὺς αὐτῶν καὶ τὰς ἀποστάσεις γινομένη τῶν διαφορῶν ἰδιωμάτων συμπλοκή, τὰς ποικίλας

τῶν κατὰ τὸν βίον ἀποτελουμένων διαφορὰς ἐξεργάζεσθαι· οἷόν τινος ἀπορρόης ἀδιασπάστως ἐκείθεν ἐφ' ἡμᾶς διηκούσης. Διὰ τοι τοῦτο καὶ παρὰ τῶν ἐπιμελέστερον τὰ τοιαῦτα φιλοσοφούντων, αἱ προρρήσεις τῶν ἐσομένων οὐχ ἁμαρτάνονται. Ὡς γὰρ ὁ τῆς λατρικῆς ἐπιστήμων, εἰ τὸ θερμὸν ἢ ναρκῶδες φάρμακον ἀνακραθεῖ τῷ ἀλμῶντι ἢ παραστύφοντι, προλέγει τὴν συστησομένην ἐκ τῆς τῶν ἐτεροφυῶν μίξεως ἰδιότητα, καὶ τί κατεργάζεται, καὶ μέχρι τίνας τὴν ἰσχὺν ἔξει, καὶ τίς μὲν ὀλέθριον, τίς δὲ ἀλεγεινὸν γίνεται· οὕτως καὶ ὁ τοῖς ἄνω δι' ἐπιμελείας προσεσχηκίς, καὶ τὴν ἐκάστου τῶν ὄντων φύσιν κατανοήσας, εἴσεται τὴν ἐκ τῆς ποιᾶς αὐτῶν συμπλοκῆς δύναμιν τί ἀποτελεῖσι· αὕτη δὲ ἡ ἀπορροή, οὐδὲ ἐν ὀλίγῳ πρὸς ἑαυτὴν ὁμοίως ἔχει. Ἀλλὰ διὰ τὸ ἀστατεῖν αἰ τῶν ἐπιπλεκομένων ἀλλήλως ἄστρων τὴν κίνησιν, ἀναγκαίως κάκειν τῇ συνεχείᾳ τῆς κατὰ τὴν κίνησιν ἐτερότητας συναλλοιοῦται· αἰ συμμετακίρναμένη τῇ ποικιλίᾳ τῆς κινήσεως, καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς τῇ κινήσει τῶν ἄστρων συναλλάσσουσα. Ἦς τῶν ἐπὶ τὸν βίον παραγομένων ἑκάστος, κατὰ τὴν ἐν τῷ ἀκαρεῖ τοῦ διαστήματος ἐπιτυχοῦσαν αὐτῷ μοῖραν σπάσας, ἐκεῖνο γίνεται, ὅπερ ἡ ἰδιότης τοῦ μέρους ἐκείνου προεμήνυσέ τε καὶ ἀπετέλεσεν. Ἀνάγκη γὰρ πᾶσα καθάπερ ἐν ἐκμαγείῳ σφραγίδος τῷ ἐντεθέντι κηρῷ τὸ κατὰ τὴν γλυφὴν εἶδος περιτυπῶται· οὕτως καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸν βίον, ὃ ἂν συνενεχθῇ μορίῳ τῆς ἀπορρέουσας δυνάμεως ἐκ τῆς τῶν ἄστρων κινήσεως, κατὰ τὴν ἐκείνου τοῦ μέρους ἰδιότητα τυποῦσθαι· κάκεινο γίνεσθαι, ὅπερ εἶχεν ἐν ἑαυτῇ τῆς ἀπορρόας ἡ μοῖρα, ἣν ἔσπασεν εὐθύς τοῦ βίου ἀρχόμενος· ἢ ἀπαξ ἐσφραγισθεὶς κατὰ τὴν ἐκεῖ θεωρηθεῖσαν δύναμιν, ἀναγκαίως ἐν τῇ κατὰ τὸν βίον ἰδιότητι συμμορφοῦται· ταῦτα ποῶν ἢ πάσχω, ὧν τὰς ἀρχὰς ἢ τὰς αἰτίας ἡ πρώτη ἐντευξὶς τῆς ἀστρικής ἐκείνης ἀπορρόης κατεβάλετο.

Ἐγὼ δὲ τούτων λεγομένων, οὐ παύσει, πρὸς αὐτὸν εἶπον, φληνάφους ἐμοὶ λόγους καὶ λήρους διεξιῶν, τὸ ἀμερὲς ἐκεῖνο μέρος τῆς ἐν ἀκαρεῖ μετουσίας, τῷ ἄνωθεν ἡμῖν, ὡς φῆς, ἐπιρρεῖν τῶν πάντων αἰτιῶν τῶν ἐν ἡμῖν κατασκευάζων, οὔτε εἰ ἐμφύχον τοῦτο καὶ προαιρετικόν ἐστι λέγων, οὔτε ὅπως κατακρατεῖ τῶν ἐμφύχων τὸ ἀψύχον τε καὶ ἀνυπόστατον, καὶ μηδεμίαν ἐκ φύσεως ἰδίαν ἔχον ὁρμὴν δεῖξαι δυνάμεως, ἀλλὰ πάσης βουλῆς καὶ τῆς ἐκ τῶν λογισμῶν προμηθείας, παιδεύσεως τε καὶ ἐπιμελείας, καὶ τῶν κατ' ἀρετὴν ἐπιτηδευμάτων, καθάπερ τινὰ τυραννον ἢ δεσπότην, τὸ ἀψύχον τε καὶ ἀπροαίρετον, ἄστατόν τε καὶ παροδικόν, καὶ ἀμερὲς, καὶ ἀνυπόστατον ἐπιστήσας τῷ λόγῳ; Τῆς ἐκείνου δυνάμεως ἐξάπτεις τὴν τῶν ὄντων σύστασιν τε καὶ διοίκησιν, καὶ οὐχ ὁρᾷς εἰς οἷας ὁ λόγος ἀποπίας ἐκφέρειται; Εἰ γὰρ τοσαύτην ἔχει δύναμιν ἐκείνης τῆς ἀπορρόης ἡ μοῖρα, ὡς κατ' αὐτὴν τοὺς παρὰ τὴν πρώτην πάρεδον γεγονότας ἀποτελεῖν· πάντως ὅτι οὐκ ἐπακολουθητικῶς, ἀλλὰ προηγουμένως τῆς τῶν ὄντων συστάσεως ἐξηγῆσεται. Οὐκοῦν ἐκείνη προάξει κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν τὸν τιχτόμενον, καὶ οὐχὶ τῇ τοῦ ἀποκυθηθέντος συντυχίᾳ ὑπηρεθῆσει. Ἀδελφον γὰρ ἐνταῦθα ποῖον τίνος ἀρχηγικώτερον, ἀμφοτέρων ἐν τῷ ἀκαρεῖ κατὰ τὸ ἴσον ἀλλήλοις συμφερομένων. Ὅ τε γὰρ ἀνθρώπος καὶ πρὸ τῆς ἐξόδου τῶν σπλάγ-

A modum enim peritus medicus, si medicamentum calidum aut ejusmodi quod dissolutionem, stuporem, torporemve conciliet, cum aliquo alio commisceatur, proprietatem ex illa diversarum rerum mistura oriundam prædicit : quid item efficiat, et quamdiu vim retineat, cui perniciosum, cui salutare sit : ita is etiam, qui ad res cœlestes animum sedulo applicavit, et cujusque naturam perspexit, sciet conjunctionis earum quæ sit vis et efficacitas. Porro iste influxus ne ad breve quidem temporis spatium sibi similis est : sed quia congregantium siderum nunquam stabilis est motus, influxus quoque una cum illa motus diversitate varietur semper, ad eamque efficientiam suam accommodet necesse est. Cujus influxus portionem nascens quisque in eo temporis momento sortitur et quasi spiritu attrahit, ac talis evadit, qualem eum portionis illius proprietas et præsignificavit et effecit. Prorsus enim necesse est, ut quomodo effigies signo insculpta ceræ imprimitur : sic hominis quoque vita, in quam partem influentis ex astrorum motu virtutis incidit, ad illius proprietatem conformetur, ac talis fiat, qualem in se continebat illa influxus portio, quam quisque initio vitæ veluti spiritu attraxisset, et qua virtute semel velut insignitus esset, cum ea necessario deinceps convenire, iis rebus tum gerendis tum ferendis, quarum principia causasve sidereus ille et fortuitus influxus contulisset.

B Quæ cum ille diceret, Non desines, inquam, nugas et ineptias mihi commemorare, et confirmare individuum illam portionem momentanei influxus, quo in nos, ut ais, causæ omnes e cœlis influant, cum tamen neque dicas animatumne sit, ac voluntatis arbitriique particeps, nec qua ratione res animatas regat id quod neque per se subsistit, neque anima, neque ullo naturæ instinctu præditum possis ostendere, sed omnibus consiliis, cogitationibus, providentiæ, institutioni, curæ, studio virtutis quasi quemdam tyrannum aut dominum perficias inanimum quiddam, arbitrii expert, instabile, fluxum, insecabile, nec per se subsistens : ad cujus potentiam rerum constitutionem et gubernationem oratione tua refers? An non vides D quam hoc auribus animisque hominum sit absurdum? Si enim tantam vim habet fortuitus ille influxus, ut non sequendo sed præcedendo rerum constitutionem moderetur : certe præcedet nascentem, ac non jam nati casibus serviet. Incertum enim hic est quid quo sit prius, cum ad punctum temporis et æqualiter inter se ac simul moveantur. Nam et homo necdum in lucem editus motu quodam cietur, decrementi videlicet et incrementi naturalis, quæ quidem species motus sunt ; et stella movetur, neque quiescit prius etiam quam homo spi-

ritum ducat. Et quoniam æqualiter ac simul moveantur, certo judicare non possumus, uter præcedat, cum et ille circulatorum conversione, et hic naturæ motione feratur. Quod si in una parte temporis conveniunt ambo, quod in eis discrimen est, ut alterum ab altero pendere credamus? Si enim astra hominem progignerent, ortus rerum esset continuus, neque vel ad momentum temporis hominum procreatio intermitteretur. Jam vero cum inter nascentes acerba intersint intervalla, perspicuum fit hominum ortum non sequi motum siderum. Hic enim perpetuus est, ille interruptitur: ac suo quodam peculiari nexu atque ordine tam homines quam astra per se moventur, cum nulla necessitas inter se copulet ea quæ natura disjunctit. At si id vestra sibi vult oratio, ut in illa temporis particula sitam esse credamus causam omnium quæ in hominum vita committuntur, vide quot myriadas dominorum ac tyrannorum in dies singulos, in singulas item noctes per minutas illas et individuas temporis sectiones existant, die ac nocte in viginti quatuor, ut dicitis, horas divisit, quavis hora in sexaginta minuta, quovis minuto in sexaginta secunda, quovis secundo, ut asserunt ex vobis ii qui hæc subtilius pertractanda susceperunt, retento eodem sexagenario numero, in sexaginta tertia. Ex quibus in unum collecti momentanei illi dii sive tyranni, sive nescio quibus aliis nominibus afficiendi, amplius unam et viginti myriadas conficiunt. Jam si una hora tot nobis partium myriadas suppeditat, viginti quatuor proportionem unius omnino multiplicatæ, infinitas fatorum myriadas proferent. At enim quodvis ex illis inevitabili potentia præditum esse confirmatis; ex quo efficitur nullum eorum esse quod non agat. Neque enim potentiæ proprium esse dixeris ut non agat, quandoquidem potentia omnis in actione perspicitur. Æqualia sunt igitur etiam potentiæ effecta: quare quot sunt segmenta temporis, totidem quoque homines horis singulis nascantur, necesse est. Porro si cuiusvis fato æqualis potentia assignanda est, erunt omnes ex æquo reges, longævi, potentes, fortunati, felices, et quidquid præterea in bonis numeratur, acquirere. Nam si quis eorum defectus est, aliquod certe imbecillius et imperfectius judicandum est. Neque enim æqualem potentiam tribueris, tam ei qui magna, quam qui parva præstiterit. Exempli causa, alius centesimum superavit annum, senex, opulentus, felix, omnibus in rebus secundam expertus fortunæ; nepotibus stipatus, pronepotum aspectu lætus, sanus, incolumis, honoratus, doloris expertus, opibus affluens, et si quid aliud in hac vita pretiosum est, rebus omnibus beatus. Alius simul atque ex materno utero prodiit, suffocatur. Multi quippe ex meretricibus aut adulteris nascuntur infantes, quos utpote nothos suis ipsæ manibus matres obtruncant, cædeque flagitium supprimunt. Quæ fati potentia in his enitet? an istis æque ac illis diuturnam vitam dare non potest? Si asseritis

Α χων ἐν κινήσει πῶς ἐστὶ, διὰ μειώσεώς τε καὶ αὐξήσεως ἐν τῇ φύσει κινούμενος (ἐπεὶ καὶ τοῦτο κινήσεως εἶδος ἐστὶ)· τὸ τε ἄστρον καὶ πρὸ τοῦ τὸν ἀνθρώπον τοῦ ἀέρος σπᾶσαι, φέρεται καὶ οὐχ ἴσταται· ἢ τε συντυχία κατὰ τὸ ἴσον τῶν διὰ κινήσεως ἀλλήλοις συντυχανόντων, ἄπορον ποιεῖ τοῦ προηγουμένου τὴν κρίσιν. Καὶ γὰρ κάκεινα κινεῖται διὰ τῶν κύκλων, καὶ τοῦτο διὰ τῆς φύσεως ὁδεῦον φέρεται. Εἰ δὲ ἐν ἐνὶ μέρει τοῦ χρόνου ἀμφοτέροις ἢ πρὸς ἀλλήλους σύνδοδος γίνεται, τίς ἢ πρὸς ἀλλήλα τούτων διαφορὰ, ὥστε τοῦ ἐτέρου τὸ ἕτερον αἰτιώτερον οἶσθαι; Εἰ γὰρ διὰ τὰ ἄστρα ὁ ἀνθρώπος, πάντοτε ἀνέβρει ἢ φύσις διὰ γεννήσεως, οὐδὲ ἐν ἀκαρεῖ τι διαλείμμα τῆς ἀνθρωπίνης παρόδου ἐπιδεικνύουσα. Εἰ δὲ πολλὰ τῶν γινόμενων αἱ μεταξύ διαστάσεις, σαρῶς ἀποδείκνυνται τὸ, μὴ τῇ κινήσει τῶν ἄστρον τὴν ἀνθρωπίνην ἐπεσθαί γενέσθαι. Ἡ μὲν γὰρ, ἀεὶ κινεῖται· ἡ δὲ, οὐκ ἀεὶ γεννᾶται· ἀλλ' ἰδίῳ τοῦτο εἰρμῷ, κάκεινο πάλιν ἰδιαζόντως ἐφ' ἑαυτοῦ φέρεται, οὐδεμιᾶς ἀνάγκης συναπτούσης πρὸς ἀλλήλα τὰ διεστῶτα τῇ φύσει· εἰ δὲ τοῦτο ὁ ὑμέτερος κατασκευάζει λόγος, τὸ ἐπ' ἐκείνῃ τῇ μοίρᾳ τοῦ χρόνου τὴν αἰτίαν τῶν κατὰ τὸν βίον ἀπάντων κείσθαι, σκόπησον ὅσας μυριάδας δεσποτῶν καὶ τυράννων, ἡμέρα πᾶσα καὶ νῦξ ὡσαύτως κατὰ τὰς λεπτάς ἐκείνας καὶ ἀκαρεῖς τοῦ χρόνου τομὰς ἀπεργάζεται· εἰς τέσσαρας καὶ εἴκοσιν ὥρας νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ὡς φατε, διηρημένων· ἐκάστης δὲ ὥρας, ἐξήκοντα τμήμασι μεριζομένης· πάλιν δὲ τῶν τμημάτων τούτων ἐκάστου κατὰ τὸ ἰσάριθμον κερματιζομένου· ὡς δὲ φασιν ὁμῶν οἱ εἰς τὴν λεπτοτέραν τῶν τοιούτων παρατήρησιν τῷ λόγῳ διαδιδόμενοι, ὅτι καὶ τούτων ἕκαστον πάλιν τῶν λεγομένων τμημάτων ἰσάριθμῳ διαίρεσει ἐπιλεπτύνεται. Τὸ τοίνυν ἐκ τούτων ἀθροιζόμενον πλῆθος τῶν ἀκαριαίων ἐκείνων θεῶν, ἢ δεσποτῶν, ἢ τυράννων, ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως χρὴ λέγειν, μιᾶς πλέον καὶ εἴκοσι μυριάδων ἐστίν. Εἰ δὲ μία ὥρα τοσαύτας μοιρῶν ἡμῖν μυριάδας ποιεῖ, αἱ τέσσαρες καὶ εἴκοσι κατὰ λόγον τῆς μιᾶς πάντως πολλαπλασιασθῆσιν, τὰς ἀπείρους τῶν μοιρῶν μυριάδας ἀπογεννώσιν. Ἀλλὰ μὴν τούτων ἐκάστην ἀπαράβατον δύναμιν ἔχειν ὁ ὑμέτερος δισχυρίζεται λόγος. Οὐκοῦν ἀκόλουθον μηδεμίαν αὐτῶν ἀπρακτον εἶναι. Οὐ γὰρ ἂν τῆς δυνάμεως ἴδιον τὴν ἀπραξίαν εἶποις, ἀλλ' ἐν τῇ ἐνεργείᾳ πάντως καθορᾶται ἡ δύναμις. Οὐκοῦν ἴσα καὶ τὰ τῆς δυνάμεως ἐστὶν ἀποτελέσματα· ὥστε ὅσα τμήματα, τοσαῦτα καὶ τῶν ἀνθρώπων γενέσεις ἐξ ἀνάγκης καθ' ἐκάστην ὥραν συστήσονται. Καὶ εἴπερ ἐκάστη μοίρᾳ τὸ δυνατόν ὁμοίως προσμαρτυρεῖσθαι προσήκει, πάντας ἐπ' ἴσης βασιλέας, μακροβίους, δυνατόους, εὐκλήρους, εὐδαίμονας, καὶ ὅσα τῆς τιμιωτέρας λήξεως εἶναι νομίζεται, τὸ τῆς δυνάμεως ὁμότιμον ἀπεργάζεται· ἡ γὰρ ἑλλειψὶς τούτων τινός, τοῦ κατὰ τὴν δύναμιν ἀτελοῦς κατηγορεῖται. Οὐ γὰρ ἂν τις ἴσῃ προσμαρτυρήσειε δύναμιν, τῷ τε μεγάλῃ καὶ μικρᾷ ἐνεργήσαντι. Οἶον, ὁ μὲν ὑπερβέθηκεν ἑκατὸν ἔτη ἐν γῆρᾳ λιπαρῷ καὶ εὐδαίμονι, παῖσιν εὐθιγνοῦμενος, ἐχθόνοις δορυφορούμενος, καὶ τῷ μετὰ τούτους ἐπαχλάζομενος γένει, ἀνουςος, ἀπῆ-

μων, ἐπίτιμος, δλυπος, πλούτου δαφιλῶς ἔχων, καὶ εἰ τι ἄλλο τῶν κατὰ τὸν βίον τοῦτον ἐν τιμοῖς νενομισται, διὰ πάντων μακαριζόμενος. Ἐτερος, ὁμοῦ τῷ παραχθῆναι εἰς φῶς, κατεπνίγη· οἷα δὲ πολλὰ τῶν γινομένων ἐστὶν ἑταιρικά ἢ μοιχίδια βρέφη, ἀπερ τῶν μητέρων αἱ παρανόμως κυήσασαι, ταῖς ἑαυτῶν χερσὶ διαχειριζόμεναι, θανάτῳ τὸν ἑλεγχον κλέπτουσι· ποῦ ἡ δύναμις ἐπὶ τούτων τῆς μοίρας; Πῶς εἰς τὸ αὐτὸ τῆς ζωῆς μέτρον ἡ τῆς εἰμαρμένης ἰσχύς οὐκ ἐξήρχεσεν; Εἰ γὰρ τὸ δυνατόν αὐτῇ προσμαίρτυρεῖν ὁ ὑμέτερος λόγος οἴεται δεῖν, ἐπίσης πᾶσι τοῖς ὄντιν ἡ ἰσχύς αὐτῆς φανήσεται. Οὐ γὰρ τὸ μὲν ἰσχύσει, τὸ δὲ οὐ δυνήσεται, εἴπερ ἀληθῶς ἐν δυνάμει καταλαμβάνεται· ἡ δὲ δύναμις, διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων γνωρίζεται. Οὐκοῦν οὐδεμίαν ἀνωμαλίαν ὁ βίος ἔξει, πάντων ὁμοίως τὸ ἀκρότατον τῆς εὐδαιμονίας μέτρον ἐν ἑαυτοῖς δεικνύντων, διὰ τὸ πάντας μὲν κατὰ τὸν λόγον ὁμῶν, ὑπὸ τὴν εἰμαρμένην κείσθαι, πάντα δὲ ταύτην ἀεὶ δύνασθαι· λέγειν ὁμᾶς.

Εἰ οὖν καὶ πάντα καὶ ἀεὶ δύναται ἡ εἰμαρμένη αὕτη, πάντα ἐπὶ πάντων δυνήσεται. Ἀλλὰ μὴν πολλαὶ καὶ ποικίλαι τοῖς ἀνθρώποις τοῦ βίου διαφοραὶ, κατὰ τε τὰς ἀξίας καὶ τὰς περιουσίας, καὶ τὰ τῶν χρόνων μέτρα, καὶ τὰς τῶν σωματῶν κράσεις, καὶ πάντα ὅσα δι' ὧν ἡ μακαριστός τις ἢ ἄθλιος ὀνομάζεται. Ἀρα τὸ μὴ πάντα δύνασθαι τὴν ἀναπασθεῖσαν ἐκείνην τῷ λόγῳ μοῖραν ἢ εἰμαρμένην, ἡ τῶν ἀποτελεσμάτων ἀνίσότης σαφῶς ἐπιδείκνυσιν. Εἰ γὰρ τὸ μακρόδιον δυνάμει ἔργον νομίζομεν, ἀσθενείας πάντως ἐστὶ τὸ ὠκύμορον. Οὐκοῦν, τὴν μὲν ἀσθενεῖν τῶν εἰμαρμένων τὴν δὲ δύνασθαι δογματίζειν προσήκει. Ἐπειδὴ γὰρ ἐναντίον τῷ πολυχρονίῳ τὸ ὀλιγόν, διὰ τῶν ἐναντίων ὑφίσταται πάντως τούτων ἑκάτερον. Οὐ γὰρ ἂν τις τῆς αὐτῆς αἰτίας ἐξάψει μακαρισμὸν τε καὶ ἀθλιότητα, ἀλλ' εἴπερ τοῦτο κατορθωθείη διὰ τοῦ δύνασθαι, τὸ ἕτερον οὐ συνέστη πάντως παρὰ τὴν τῆς δυνάμει ἑλλειψιν. Οὐδὲν γὰρ ἄλλω ἢ ἀθλιότης καταλαμβάνεται, ἢ ἐν τῷ μὴ δυναθῆναι γενέσθαι μακάριον. Ἀλλὰ μὴν πλείους παρὰ τὸν βίον οἱ ἄθλιοι. Οὐκοῦν, πλείων ἡ ἀσθένεια τῆς εἰμαρμένης παρὰ τὴν δύναμιν ἐπιδείκνυται. Ποῦ οὖν ἡ μάχος ἐκείνη καὶ παντοδύναμος καὶ ἀπαράδρατος ἀνάγκη, ὥστε ἐπ' ἐκείνη τίθεσθαι πάντων τῶν κατὰ τὸν βίον οἰκονομουμένων τὴν ἐξουσίαν, ἥτις ἀπηλέγχθη διὰ τῆς ἀκολουθίας τοῦ λόγου ἀσθενῆς ἐν τοῖς πλείοσιν; Ἀλλ' ἔρεῖς, ὅτι τούτῳ μὲν τοῦτο βούλεται· τῷ δὲ ἑτέρῳ τὸ ἴσον οὐ βούλεται· δύναται καὶ ἐπ' ἀμφοῖν ὅπερ βούλεται· πάντως οὖν καὶ τὴν αἰτίαν προσθήσεις τῆς τῶν προαιρέσεων τούτων διαφορᾶς. Ἀνθρώπος οὗτος καὶ οὗτος, οὐδεμίαν κατὰ τὴν φύσιν παραλλαγὴν ἐπ' ἀμφοτέρων βλέπεις, οὔτε τούτῳ τὸ καλὸν, ἢ φαῦλον ἐκ προαιρέσεως, οὔτε τῷ ἄλλῳ, ἀλλ' οὗτος μικρόν τι τοῦ χρόνου προλαβών, τῆς μητρῴας νηδύος ἐξέθορεν, οὗτω κατὰ τὸ συμβᾶν αὐτὸν ἀποσκευασμένης τῆς φύσεως· ἐκεῖνος δὲ μετὰ τοῦτον, ἢ εὐθύς ἢ μετ' ὀλίγον. Καὶ μετὰ τοῦτο οὐκ ὁ αὐτὸς ἀμφοτέροις βίος ἀποκληροῦται, ἀλλ' ὁ μὲν, εὐδαίμων, ἢ βασιλεὺς, ἂν οὕτω τύχῃ, χρυσῷ καὶ πορφυρίδι παρὰ τὴν πρῶτην γένεσιν ἐνεيلούμενος· ὁ δὲ, τινὸς τῶν πενιχρῶν ἢ δούλων, οὐδὲ βραχίους παρὰ τῶν γεννησαμένων αὐτὸν σπαργανούμενος. Τί οὖν ῥέειπεν, ἢ προλαβὼν ἢ ἐφυστέρησας τῷ χρόνῳ μικρόν, οὐ κατ' οἰκείαν πρόθεσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς φύσεως κίνησιν, ὡς αὐτοῦ τοῦτου ἐνεκεν ἀποκληρωθῆναι τοῦ βίου τὴν ἀτιμίαν; ποῖαν τῆς δευτερίτης

A posse, omnibus in rebus ex æquo vis ejus elucebit. Neque enim aliud poterit, aliud non poterit, si vera potentia valet: at potentia ex effectis cognoscitur. Nulla ergo existet vitæ dissimilitudo, sed summani sibi felicitatem pariter omnes pollicebuntur, eo quod ex vestra sententia omnes fato sint subjecti, ipsumque fatum semper omnia possit.

Si ergo et omnia et semper potest fatum istud, omnia in omnibus poterit. Atqui multa inter homines et varia vivendi sunt genera, cum dignitate, et opibus, tum temporum corporumque temperatura, omnibusque aliis rebus, quibus beatus quispiam aut miser habetur. Itaque commentitium illud vestrum fatum non omnia posse, effectorum diversitas liquido declarat. Etenim si vitam longam a potentia proficisci existimamus, brevem profecto ab impotentia proinanare doceri oportet. Ita fatum aliud infirmum, aliud potens statuendum erit. Quia enim vitæ longitudo ejusdem brevitati contraria est, principia utique inter se contraria sibi vindicabunt. Siquidem nemo ad eandem causam retulerit et beatitudinem et miseriam; sed si illa per potentiam potiamur, hæc omnino propter defectum potentie non erit. Miseria quippe in eo vel maxime consistit, quod beatitudinem quis consequi non possit. Enimvero plures vitam degunt miseram; fati ergo infirmitas quam potentia est major et efficacior. Ubi nunc est invicta illa, et omnipotens atque ineluctabilis necessitas, ut in ea omnium rerum humanarum potestatem esse positam putemus, quam majori ex parte infirmam esse comprobavimus? Sed dices hoc istum, alium aliud velle, in utroque tamen id valere quod velit. Quæ vero hujus voluntatum diversitatis est causa? Faciamus esse duos homines, qui nihil inter se differant, neuter sive bonum sive malum ultro sit amplexus, sed hic paulo ante ex materno utero prodierit, si casu sic eum natura effuderit, ille vel continuo vel paulo post. Non eadem amibobus vita sorte obtinigit, sed alter felix aut omnino rex fortassis, auro et purpura natus mox involvitur, alter pauperis alicujus, aut etiam servi filius ne laceris quidem pannis a parentibus integitur. Quid ergo deliquit quod paulo citius vel tardius altero sit progenitus, idque non suo consilio, sed naturæ motu, ut idcirco vitam sortiretur inhonoratam? Quam vos hic defensionem pro vestra illa domina afferetis? Ubi justitia, ubi pietas, ubi numen? num dices fatum nihil horum curare, neque virtutis rationem habere, neque bono cuiquam providere? si non istis, utique contrariis studiis vacabit, quia constat quod a bono abhorret, id cum malo esse conjunctum. Neque hoc, inquires, neque illud

θεῖν δι' ἀκολουθοῦ τοινῶς ὁ λόγος δεδύνηται. Κινεῖσθαι τὰ ἀστρο φαιτέ; Καί γάρ καί ἡμεῖς τὴν τῶν ποταμῶν ἀντιπροσέφομεν κίνησιν. Ἀλλὰ διὰ παντός ἐκείνα. Καί ταῦτα ὡσαύτως δι' ὅλου. Ἀλλ' ἐκεῖνα ἐν χρόνῳ; Οὐδὲ ταῦτα ἔξω τοῦ χρόνου. Ἀλλὰ χρονικὴν οὐκ ἔστιν ἐπ' ἐκείνων ἀρχὴν ἐξευρεῖν τῆς κινήσεως; Ποῖαν δὲ τοῦτοις ἐπινοήσεις τὴν ἀπὸ χρόνων ἀρχήν; Ἀλλ' ἐκεῖνα κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως αἰεὶ κινεῖται; Οὐδὲ τοῦτοις ἂν τις τὴν ἐναντίαν προσμαρτυρήσειε κίνησιν, φυσικῶς αἰεὶ τοῦ ὕδατος ἀπὸ τοῦ ὑπερκειμένου πρὸς τὸ πρηνὲς καταβρέοντος. Ὅστες ἦ καὶ τὴν κίνησιν τῶν ποταμῶν εἰμαρμένως τινὰς ἀπογεννᾶν συγχωρήσατε, ἢ οὐδὲ ἡμεῖς τῇ τῶν ἀστρον κινήσει τῆς δυνάμεως ταύτης παραχωρήσομεν. Ἀλλὰ τῆσδε, φησὶ, τῆς δυνάμεως, ὁ Κριὸς ἢ ὁ Ταῦρος, καὶ τῆσδε τῶν πλανητῶν ἕκαστος. Ὅταν οὖν ἐν ἐνὶ τοῦτων γένηται, ἢ κατὰ μόνας ἢ μεθ' ἐτέρων περιοδικῶς τις τῶν πλανητῶν ὑπὸ τοῦ κύκλου περιεργόμενος, ἢ τῆς δυνάμεως σύνοδος τότε τὸν βίον τῷ συνερχόμενῳ τῇ ὥρᾳ ταύτῃ κατὰ τὴν γένεσιν ἀπειργάσατο. Ὡς τῆς ματαιολογίας! δοῦλειον ἂν οὕτως τυχὴν τὸν Ταῦρον λέγετε, διὰ τὸ ὑπὸ ζυγῷ τὸ ζῶον τοῦτο δαμάζεσθαι· καὶ εὐεργετικὸν τὸν Κριὸν, διὰ τὴν τῶν ἐρίφων φορὰν ἐν ἐνὶ δὲ τοῦτων γενόμενον, ἢ τότε τῶν κατὰ τὸ ἐναντίον ἀνελουμένων, κατὰ τὴν φυσικῶς ἐνυπάρχουσαν αὐτῷ δύναμιν διὰ τῆς τῶν ιδιωμάτων ἐπιμειξίας, τοιάνδε τῶν τικτομένων μοῖραν κατασκευάζειν. Τί οὖν; εἰπέ μοι, ἐκὼν ὁ ταῦρος ἔστιν ὑποζύγιος; καὶ καταθύμιον τῷ κριῷ τὸ κείρεσθαι λέγεις; Τότε βλαπτικὸν καὶ ναρκῶδες τῷ τὸν ἀνωτάτω περιδεύοντι πόλον, ἢ τὸ θερμὸν τῷ πυρρῶντι, ἢ ἄλλῃ τινὶ τῶν θεωρουμένων, ἢ ἐνυπάρχουσα δύναμις ἔκουσίως, ἢ κατὰ τὸ ἀκούσιον πρόσεστιν; Εἰ μὲν οὖν ἐκόντες ἐν κακοῖς εἶσι, καὶ βλαπτικοὶ ἐκ προαιρέσεως γίνονται, δυστυχίαν ἀντικρυς αὐτῶν ὁ ταῦτα λέγων καταψηφίζεται, τῷ κατ' ἐξουσίαν αὐτοῖς προκειμένῳ τῆς κρείττονος λήξεως, ἐν ἡδονῇ τὸ ἀτιμότερον τιθεσθαι· εἰ δὲ οὐκ ἐκ προαιρέσεως τούτων ἕκαστόν ἐστιν ὅπερ νομίζετε, ἀλλ' ἐκ τινος ἀνάγκης ἐγένετο, ἄρα τις καὶ τοῦτοις ὑπερκειμένη πάλιν αὐτῶν εἰμαρμένη ἐτέρα, τὰς τῶν φύσεών τε καὶ δυνάμεων ἐπέκλωσεν ἰδιότητος. Ὡστε ζητεῖν ἐπ' ἀνάγκης ἄλλα ἀστρο τούτων ὑπέρτερα, καὶ κίνησιν ἐφ' ἑαυτῶν ἰδιάζουσιν, ὧν ἢ ποιά συμπλοκὴ κατὰ τινὰ εἰμαρμένης ἀνάγκην, ἢ δοῦλειον εἶναι τὸν ταῦρον, ἢ ἐπιζήμιον τὸν κριὸν ἀπειργάσατο, ἢ τὸν καρκίνον ἀκέφαλον, ἢ εἰ τι ἄλλο περὶ ἑκάστου τούτων οἱ λῆροι τῶν σοφῶν διέρχονται. Καὶ εἰ ταῦτα τὰ φαινόμενα ἡμῖν κατ' ἀνάγκην τινὸς εἰμαρμένης ἐστὶ τοιαῦτα, πάντως καὶ τῆς ὑπερκειμένης ἐκείνης ἀνάγκης ἐτέραν αἰτίαν ἀναγκαστικὴν τῆς τοιαύτης καταστάσεως προσεπινοήσῃ ὁ λόγος, κάκεινης ἄλλην, καὶ πάλιν ἄλλην τῆς ἄλλης, καὶ οὕτως εἰς ἀπειρον προῖων ὁ λόγος, οὐδαμῶς στήσεται εἰμαρμένην εἰμαρμένης, καὶ μοῖραν μοῖρας, καὶ ἀνάγκης ἀνάγκην προσαναπλάσσω.

Ταῦτα δὲ μοι διεξιόντος, καὶ διὰ τῶν τοιούτων νοημάτων πρὸς τὸ ἀποπον τὸν λόγον ἐκβάλλοντος, ἐπικύβας μεταξὺ διὰ καταφορὰς προϊόντα τὸν λόγον ὁ προσδιαλεγόμενός μοι φιλόσοφος, τί μάχη, φησὶ, τῇ ἐνεργείᾳ; τί δὲ οὐχ' ἔφη τοῖς διὰ τῶν ἀριθμῶν παρατετηρηκόσι τὴν τῶν ὅλων ἀλήθειαν, οἷς εἰ πρὸς ἀκριβείαν ἡ ὥρα ληφθεῖ τῆς τοῦ ἀποκυθέντος γεννήσεως, πᾶσαν δι' ἀκολουθοῦ τὴν ζωὴν τοῦ τεχθέντος προαγορεύουσι· τὸν χρόνον, τὸν τρόπον, τὰ τῶν ἡθῶν ἰδιώματα, τὰς κινδυνώδεις περιστάσεις, γάμους καὶ παιδοποιίας καὶ ἀξιωματικῶν ἐπιτυχίας, ἢ καὶ τὸ ἐμπαλιν, ἀπαιδίας καὶ νόσους, καὶ ἀτιμίας, καὶ βραχύτητα βίου, καὶ τὰ ἐκ πενίας κακὰ; Τούτων οὖν δι' ἀκριβείας προσημανθέντων, καὶ τῇ ἐκδᾶσει τῆς ἀληθείας μαρτυρηθείσης· τίς εἴτι σοι λόγος ἐστὶν ἀπι-

A orbe circumferatur, vita illius qui in eam inciderit horam, intercedente virtutum conjunctione cum ortu consentiat. O vaniloquentiam! inquam ego. Taurum adeo servilem forte propterea dicitis, quia id animal jugo dometur, Arietem contra beneficium quod lanam ferat: ac si quis sub istorum altero natus, aut alius vicissim e medio sublatus fuerit, commistis proprietatibus certam quamdam sortem nascentibus obvenire. Quid ergo? dic mihi, sponte ne aut taurus sub iugis est. aut aries gaudet, cum tondetur? Damni item ac torporis afferendi facultas est ei qui obit supremum coelum, vel caliditas Marti, vel cuivis alii stellæ volenti sua vis inest, an invitæ? Si quidem volentes in malis sunt, ac voluntaria nocendi vi præditæ, quisquis id fatetur, palam infelices pronuntiat, quod meliorem sortem in sua potestate cum teneant, deterior ipsis voluptati sit. Sin haud sua sponte tales sunt quales existimantur, sed necessario tales quales factæ sunt: aliquod ergo aliud superius fatum his quoque naturam ac virtutum proprietates destinavit. Quo sit, ut alia sidera his superiora quærenda sint una cum motu quem sibi vindicent, quorum certa conjunctio fatali quadam necessitate, aut taurum servilem, aut arietem damnosum, aut cancrum capite mutilum effecerit, aut si quid aliud de singulis astris sophistæ nugantur. Ac si ea quæ nobis apparent, necessitate cujusdam fati sunt ejusmodi, certe etiam superioris illius necessitatis insuper alia tibi causa necessaria excogitanda erit ejusmodi constitutionis, et hujus alia, iterumque alius alia, atque ita infinite fatum fati, sortis sors, necessitatis necessitas alia semper confligenda.

C His a me ita disputatis, philosophus quicum disputabam hujusmodi rationibus in eas angustias redactus, orationis longius provecctæ flum in medio incidit, et Quid, inquit, pugnas cum vi? cur non sequeris eos, qui rerum veritatem per numeros indagaverunt, ac tempore accurate cognito totam deinceps nascentis vitam prædicunt, ætatem, ingenium, mores, pericula, casus, conjugia, procreations liberorum, honores, aut contra liberorum orbitatem, morbos, ignominias, vitæ brevitetatem, incommoda paupertatis? Quæ cum accurate præsignificentur, eventusque sit testis veritatis: quæ tibi reliqua est ratio, quamobrem fati necessitatem esse non credas? Tum ego ejusmodi prædictionum causas me paulo post allaturum pollicitus, rogavi,

num hujusmodi eventuum causa fortuita esset, neque cum certa ratione conjuncta, an vero simul etiam rationem aliquam invenissent, ut consentaneum esset fieri quæ fierent. Imo vero, inquit, ratione nituntur quæ fiunt, quia cum ex certo siderarum qualitatibus concursu certam constitutionem nascentis corpus sibi vindicet, qui accuratam cælestium rerum cognitionem habet, nascentis constitutionem prænoscit, necnon quandiu vivere possit, diutius quidem si firmior sit corporis constitutio, non item, si infirmior. His dictis arrisi, et, Nesciebam, inquam, fata tibi Galeni et Hippocratis ac similibus parentum pignora videri; quoniam illi quoque, missa siderum motione, quantum facta ex proposito corpore conjectura consequi poterant, futura prænuntiabant: ut cum sunt oculi cavi, tempora contracta, frons indurata et vix pelli adhærescens, mortem prædicunt. At multis tamen ægris ac mortem jamjam imminentem præstolantibus, ars medica hujusce fati fila quasi relexit ac retractavit: quemadmodum Plato de prædistributa Herodico scriptum reliquit, nunquam illum quidem gymnastico exercitio integram sanitatem recuperare potuisse, quod morbus esset letalis, semper tamen presentem mortem solertia sua protraxisse, neque perfecisse ut secure viveret, sed ut tardius moreretur, ac lenta morte usque ad senectutem perduraret, illo remedio sapienter invento. Quod argumento est non indissolubile esse fati vinculum, si quidem arte quadam dissolvitur. At hoc argumentum, inquit ille, prædictiones fatales non confutat, quia fieri potest ut id quoque prænuntient ii, qui cælestem motum accurate contemplati sunt, atque alii certam, alii dubiam mortem prædicant. Ille ego, Non est, inquam, ita, id quod ex ipsa ratione necessitatis constat, alia quippe est contingentium ratio, alia immutabilium, quæ minime convenit in contingentia, quorum alterutrum omnino fieri necesse est, ita tamen ut in utramque eventus partem opinionem claudicemus: quod a necessitatis ratione longissime abest. Veruntamen quæsi vi ex eo, quo fundamento niteretur futurorum eventuum prædictio? Quod, inquit ille, sæpius jam ex me audisti, de eo etiamnum percontaris? Sunt virtutes quædam siderum propriæ, quæ pro infinitis diversis conjunctionibus a perpetua motione provenientibus infinitas easque diversas producunt facultates. Qualis igitur est per id tempus astrorum conformatio, ac vis horæ, in quam cujusque ortus fortuito inciderit, talem ejus vitam fore necesse est, neque aliter se res habet. Quid, inquam, calamitates bellicæ, terræ motus, urbium ruinæ, maximarum naufragia onerariarum, inundationes, deflagrationes, hiatus terræ, aliaque hujusmodi exitii genera? qui ista cum prædictione consentient? quam multa nostra, quam multa patrum memoria contigerunt, ut diluvium ætate Noe, exustio Sodomorum, suffocatio Ægyptii exercitus in mari Rubro,

στούντι τῇ τῆς εἰμαρμένης ἀνάγκῃ; Ἐγὼ δὲ τῶν τοιούτων προρρήσεων τὰς αἰτίας μικρὸν ὑπερὸν εἰπὼν ζητήσιν, ἡρόμην· πότερον ἄλογός ἐστι καὶ συντυχικὴ τῶν τοιούτων ἐκβάσεων ἡ αἰτία, ἢ τινα καὶ λόγον τῇ παρατηρήσει ταύτῃ συνεφεύρισκουσιν, ὡς μὴ ἔξω τοῦ εἰκότος γενέσθαι τὸ γινόμενον. Καὶ μάλα μὲν τοι, φησὶ, καὶ λόγος ἐπεσσι τοῖς γινομένοις. Ὅταν γὰρ ἐκ τῆς ποιᾶς τῶν κατὰ τὰ ἄστρα ποιησέων συμπτώσεως τοιάδε κρᾶσις σώματος τῷ τικτομένῳ συστή, ὁ κατελιγμένος δι' ἀκριθείας τῶν οὐρανίων τὴν θεωρίαν, καὶ τὸ συστήσασθαι τήνδε τὴν κρᾶσιν περὶ τὸν τεχνέντα προκατενόησε, καὶ τὸ δύνασθαι μέχρι τοῦδε τοῦ μέτρου τὴν ζωὴν ἐξαρκέσαι· πλείονος μὲν, ἐπὶ τῆς ἐβρῶμενεστέρας, ἐλάττονος δὲ πάλιν, ἐπὶ τῆς νοσσοδεστέρας τοῦ σώματος κράσεως. Ἐγὼ δὲ τοῖς ῥηθείαις ἐπιγελάσας, Ἐλελήθεις ἡμᾶς, πρὸς αὐτὸν εἶπον, Γαλήνου καὶ Ἰπποκράτους καὶ τῶν τοιούτων ἐγγόνους εἶναι τὰς εἰμαρμένας δοξάζων. Ἐπεὶ κάκιστοι χαίρειν ἀφέντες τὴν τῶν ἄστρον κίνησιν, ἐκ τοῦ ὑποκειμένου στοιχαστικῶς τὸ μέλλον προαγορεύουσιν. Ὅταν ὀφθαλμοὶ κοῖλοι καὶ κρόταφοι συμπεπωκότες, καὶ τὰ μέτωπα περισκληκότες τῷ δέρματι, τὸν θάνατον προμηνύωσι. Πολλοὶς δὲ, εἶπον, νοσσοδέστερον διακειμένοις τὰ σώματα, καὶ ὅσον οὐδέπω προσδοκωμένοις τεθνήξασθαι, πρὸς τὸ ἐμπαλιν ἐξ ἱατρικῆς ἀνεκλώσθη τῆς τοιαύτης εἰμαρμένης τὰ νήματα· οἷον δὴ καὶ τὸν παιδοτρίβην Ἡρώδικον ὁ Πλάτωνος ἰσθόρησε λόγος, ὅτι διὰ γυμναστικῆς ἐμπερίας, εἰς παντελὴ μὲν ὑγίαν, ἐπιθανατίου τοῦ νοσήματος ὄντος, ἐπαναγαγεῖν τὸ σῶμα οὐχ οἶδ' ἐγὼ· αἱ δὲ τὸν θάνατον παρόντα δι' ἐπινοίας ὑπερτιθέμενος, οὐχὶ ζωῆς ἀσφάλειαν, ἀλλὰ θανάτου παράτασιν ἑαυτῷ παρεσκεύαζεν. Ὅθεν καὶ εἰς γῆρας διήρκεσε, μακρῷ θανάτῳ τὸ μὴ ἀποθανεῖν σοφισάμενος. Οὐκοῦν οὐδὲ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ἀρραγῆς ὁμὴν ἢ εἰμαρμένη καταλαμβάνεται, εἴπερ εὕρισκεται τις τέχνη τὴν ἀνάγκην ἐκλύουσα. Ἄλλ' οὐδὲν, φησὶν, ὁ τοιοῦτος λόγος τὴν ἐκ τῶν προρρήσεων περὶ τῆς εἰμαρμένης ἀπόδειξιν ἀναλύει. Δυνατὸν γὰρ ἂν γένοιτο καὶ τοῦτο προμηνυθῆναι παρὰ τοῦ δι' ἀκριθείας ἐπεσκεμμένου τῶν οὐρανίων τὴν κίνησιν· ὥστε τῷ μὲν ἀραρότως, τῷ δὲ ἀμυβόλῳ προμηνυθῆναι τὸν θάνατον. Ἐγὼ δὲ, Οὐχ ὅτως, εἶπον, ὁ τῆς ἀνάγκης διισχυρίζεται λόγος· ἄλλος γὰρ τοῦ ἐνδεχομένου ὁπότερον ἂν τύχῃ γενέσθαι, καὶ ἄλλος τοῦ ἀμεταθέτου ὁ λόγος. Ὅν οὐκ ἐστὶν ἐπὶ τῶν ἐνδεχομένων λαβεῖν· ἀλλ' ἢ τοῦτο πάντως, ἢ τὸ ἕτερον· τὸ δὲ πρὸς ἀμφοτέρας τὰς ἐκβάσεις ταῖς ἐλπίσιν ἐπικραδαίνεσθαι, πόρρω τῶν τῆς ἀνάγκης λόγων ἐστὶ· πλὴν τοῦτο φημι πρὸς αὐτὸν, Πόθεν οἶσται τὸ πιστὸν ἔχειν τῶν ἀποδησομένων τὴν προρρήσιν; Ὁ δὲ, Πολλάκις, φησὶ, διεξιόντος ἀκούσας, ἔτι καὶ νῦν περὶ τῶν αὐτῶν ἔρωτες, ὅτι τινὲς εἰσὶν ἰδιάζουσαι δυνάμεις τῶν ἄστρον· τὸ δὲ ἀεικίνητον τῆς φορᾶς, μυρία ἐκ τῆς ποιᾶς αὐτῶν συμπλοκῆς, τὰς τῶν δυνάμεων διαφορὰς ἐργάζεται; Ὁ τοίνυν παραχθὲς ἐπὶ τὸν βίον διὰ γενέσεως, κατὰ τὴν συμπεσούσαν αὐτῷ τοῦ χρόνου μοῖραν, τὴν ὑπὸ τῶν ἄστρον τοιῶσδε σχηματισθεῖσαν ἐντυπωθεὶς, ἄπειρ' ἂν ἡ δύναμις τῆς ὥρας ἐκείνης ἔχουσα κατα-

ληφθῇ, ταῦτα καὶ περὶ τὸν βίον κατ' ἀνάγκην ἔξει, καὶ ἄλλως οὐκ ἔχει. Τί οὖν, εἶπον, αἱ κατὰ πόλεμον συμφοραὶ, καὶ οἱ σεισμοί, καὶ τῶν πόλεων αἱ καταπτώσεις, καὶ τὰ αὐτανδρὰ τῶν μυριοφόρων ὀλκάδων ναυάγια, ἐπικλύσεις, καὶ ἐκπυρώσεις, καὶ χάσματα, καὶ ὅσα τοιαῦτα πανωλεθρίας εἶδη; Πῶς ταῦτα διασώσει τὸν τῆς προρῆσεως λόγον; Πόσα ἐν τοῖς προτέροις, πόσα δὲ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὁ βίος ἔδειξε πάθῃ; τὸν ἐπὶ Νῶε κατακλυσμὸν, καὶ τὴν Σοδόμων ἐκπύρωσιν; ἢ τὸν Αἰγύπτιον στρατὸν ὑποδύχον ἐν τῇ Ἑρυθρᾷ θαλάσῃ γενόμενον; ἢ τὰς μετὰ ταῦτα τῶν ἀλλοφύλων σφαγὰς, τὰς μυρίας ἐκείνας ἀνδροκτασίας; ἢ τὸν αὐτόματον ἐν ὀλίγῳ τῷ χρόνῳ θάνατον τοῦ Ἰσραηλῆτου λαοῦ ἐν πολλαῖς μυριάσι θραυσθέντος; ἢ τὰς ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε χιλιάδας τῶν Ἀσσυρίων, μιᾶ χρόνου ῥοπῇ νεκρωθείσας, τῶν τε ἐφεξῆς κακῶν τὰς ἱστορίας, ἐν Μηδικαῖς τε καὶ Ἑλληνικαῖς συμφοραῖς συμπεσοῦσας, ἐν ναυμαχίαις τε καὶ πεζομαχίαις μεγάλαις, καὶ πάντα ὅσα τοιαῦτα, ὧν ἡ μνήμη τοῖς ἐφεξῆς διδάσκαλος γίνεταί; Κἂν ταῦτα παρέλθωμεν πάντα, ἱκανὰ γένοιτο πρὸς τὴν τῶν λεγομένων μαρτυρίαν, καὶ ὅσα ὁ καθ' ἡμᾶς ἱστορήσε βίος. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὴν μεγάλην τῆς Βιθυνίας μητροπόλιν ταῖς ἐξεχούσαις τῶν πόλεων ἐναρίθμιν; τίς ἀγνοεῖ τὴν πλατεῖαν καὶ εὐρύχωρον Θράκην, πῶς τὴν μὲν ὁ πόλεμος, τὴν δὲ σεισμός μετὰ τοῦ πυρὸς ἐν ἀκαρεῖ τοῦ χρόνου ἄρδην ἐξέτριψε; Πόσοι παῖδες ἐκεῖ, πόσα νήπια; οἱ μέσως ἔχοντες, οἱ παρήλικες, ἑλευθεροὶ τε καὶ δοῦλοι, κρατοῦντες καὶ ὑποχείριτοι, πλοῦστοι, πέννητες, ἑρῶμενοι, νοσηλεύμενοι, πάντες ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ κατεφθάρσαν. Πάντας ἐπίσης τὸ πῦρ ἐνεμήθη· πᾶσιν οἱ οἴκοι τάφοι ἐγένοντο. Ποῦ αἱ τῶν ἄστρων ἐκείνων διαπλοκαί, αἱ τὰς διαφορὰς τῶν βίων τοῖς ἀνθρώποις ὀρίζουσαι; Ἄρα πᾶσιν ἐκείνοις μία τῶν ἄστρων σύνοδος τὰς ὥδιναις τῶν γενέσεων ἔλυσε, καὶ πᾶσιν ὁ Καρκίνος ὠροσκοπῶν τὴν μοῖραν ἐπέβαλε; Καὶ μὴν αἱ μυρία τῶν ἡλικιῶν τε καὶ ἀξιωματῶν διαφοραὶ, τὸ μὴ πάντας ἀλλήλοις κατὰ ταυτὸν τῇ γενέσει συνενεχθῆναι διαμαρτύρονται. Εἰ οὖν ὁ μὲν τῆς γενέσεως χρόνος ἐκάστῳ διάφορος, ἡ δὲ τῶν συμφορῶν ταυτότης οὐδεμίαν παραλλαγὴν ἐκ τῆς κατὰ τὴν γένεσιν αἰτίας ἐδέξατο· ἄρα καὶ διὰ τούτων τὸ περὶ τὴν πρόρρησιν ἀπαγὰς καὶ ἀσύστατον διελέγχεται.

Ἄλλ' ἔστι, φησί, καὶ νεῶς, καὶ πόλεως, καὶ ἔθνη C πάντ' εἰμαρμένη, κατὰ τὴν πρώτην θέσιν τὸ ἐφεξῆς ἐπικλώθουσα, καὶ τῷ περιέχοντι τὰ ἐμπεριειλημμένα κατ' ἀνάγκην συνδιατίθεται. Τίς οὖν ἡ τῆς ναυπηγίας Εὐλήθεια; Τίς δὲ ὁ τῆς πόλεως τόκος; Ἐκ ποίας δὲ ἀρχῆς τοῦ ἔθνους καθορῶμεν τὴν γένεσιν; Τέμνει ὁ δρυστόμος τὴν ὕλην, ἔμπορεύεται ταύτην ὁ τὸ ξύλον ἔμπορεύμενος, χρημάτων ὁ ναυπηγὸς ὕλην ὠνεῖται, μερίζει τῇ ἐργασίᾳ τὴν τέχνην. Ὁ μὲν γάρ τις διαιρεῖ τὸ ξύλον εἰς σάνιδας τῷ πρίονι· ὁ δὲ, τὴν τρῶπιν τεκταίνεται· ἕτερος, περὶ τὰ ὑποζώματα τὴν σπουδὴν τῆς κατασκευῆς ἔχει, ἄλλος τὴν πῶραν, καὶ ἄλλος τὴν πρύμναν ἐκορυφώσατο. Τούτῳ τοῦ ἱστοῦ μέλει, καὶ τῆς κεραίας τῷ ἐτέρῳ· οἱ δὲ, τὸ λῖνον εἰς κάλως πλέκουσιν· οἱ δὲ αὐχένες τῷ κυβερνήτῃ διὰ φροντίδος γίνονται· ἄλλοι τὰ καταστρώματα καὶ τὴν θόνην ἐνεργοῦσιν· ἄλλοι, καὶ τὸν ἐκ τῆς ζωγραφίας καλλωπισμὸν ἐπάγουσιν. Ἐτεροὶ τε αὖ διασχρόντες τῇ πίσσῃ τὰς ἀρμονίας, καὶ τὸν ἐντλὸν ἐν τῷ μέσῳ κατασκευάζοντες. Πάντως οὐ κατὰ ταύτ' ἐκαστος τὸ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργοῦσιν, ἀλλ' ὁ μὲν, νῦν· οἱ δὲ, μετ' ὀλίγον· καὶ τῷ μὲν ἤδη πέρασ

consecuta alienigenarum jugulatio et cædes, naturalis mors Israelitici populi in infinita illa multitudine confecti, clades qua centum octoginta quinque millia Assyriorum momento temporis perierunt, calamitates et mala quæ Medis, Judæis et Græcis acciderunt, atrocibus terra marique commissis præliis: et quæcunque id genus alia memorizæ prodita sunt. Quin etiamsi hæc omnia prætereantur, satis multa hujus rei testimonia nobis suppeditant, quæ nostro sæculo contigerunt. Quis enim nescit magnam Bithyniæ metropolim, unam ex præstantissimarum urbium numero, quis latam ac spatiosam ignorat Thraciam, illam terræmotu ac igne, hanc bello repente funditus esso eversam? Quot ibi pueri, quot infantes, juvenes, senes, liberi et servi, victores et victi, divites, pauperes, valentes, ægroti denique omnes puncto temporis interierunt? Omnes ex æquo assumpsit ignis, domus loco sepulcrorum fuere omnibus. Ubi sunt siderum conjunctiones, quæ diversas vitæ formas hominibus præfiniunt? num omnes illi eadem astrorum constitutione nati fuerunt? num omnium natalitium sidus fuit Cancer, omnibusque eam sortem destinavit? Atqui diversitas, pene dicam infinita, ætatum et honorum testis est, non omnes uno tempore fuisse progenitos. Quocirca si diverso quisque tempore natus, in parem nihilominus calamitatem incurrit: nonne vel hæc eventa prædictionem levitatis et inconstantiz convincunt? πάντες ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ κατεφθάρσαν.

Sed est, inquit, et navis et urbis, et gentis et cujusvis rei fatum, quod ex primo astrorum situ totum deinde statum consequentem constituit, et causam continentem ac superiorem in gubernandis rebus contentis ac inferioribus necessario juvat. Quis ergo, inquam, est navium ortus? quis civitatis? unde originem trahit quælibet gens? Cædit materiarius materiam, eam venalem habet negotiator lignorum, navium opifex pecunia redimit, partitur opificium in operarios. Alius enim serra lignum secat in asseres, alius carinam fabricatur, alius erigendis tabulatis dat operam; hic proram, ille puppim exstruit; huic malus, illi antenna curæ est; quidam ex lino rudentes texunt, clavum gubernator curat; quidam foros et velum conficiunt, quidam navem etiam picturis exornant; nonnulli pice juncturas perungunt, et in medio sentinam construunt. Neque omnes simul suum faciunt opus, sed alius jam, alius paulo post; ille cœptum jam ad finem perduxit, iste etiamnum laborat. In quo igitur tempore fatum navis sapientes collocabunt? num in eo quo lignum emitur, cæditur, aut tractatur, an quo fertum ad-

vehitur, an quo clavis asseres compinguntur? Nam cum multa et diversa diverso tempore studia conatusque adversus naufragium adhibeantur, quodnam tempus navi fatale assignabis, ut instante interitus necessitate vectores una secum perdat? Quid jam dices de civitatibus? an tum in eas dominari fatum putant, cum ii qui eam in rem incumbunt, de conendis consilium capiunt, an cum naturam loci considerant, an cum exemplar efformant aut fabris ferrum advehunt, aut lapides reponunt aut materiam comportant? Quidnam ex his est principium constituendæ civitatis? Quid porro dices de gente bellicis calamitatibus attrita? Quæ tandem aut unde orta adversa sors alios interimit, alios captivos in servitutem redigit? Qui factum est ut Annibal, aut Cæsar, aut Alexander Macedo fata æquarent omnium quibuscum bellum gerebant, usque eo necessitate illa valentiores, ut iisdem plane et æqualibus hostium malis omnia diriperent? Sed enim minime verisimile esse, eadem civitatum fata, eosdemque stellarum situs efficere, ut terræmotibus quassatæ ruina opprimantur, ex eo perspicere quis poterit, quod nemo nesciat hujusmodi terræ affectiones non solum in locis habitatis, sed etiam in inhabitabilibus exsistere. Si quis Sangæorum montem in Bithyniæ sinibus situm vel ipse vidit vel aliis referentibus audivit, quod dicam verum esse comperiet, totum jugum in viam subdisse, ac terribile prætereuntibus præbere spectaculum. Ejusmodi quoque sunt Paphlagoniæ affectiones: ubi etiam habitationes hominum his modis una sæpe convulsæ sunt: atque ideo cum tales motus oriuntur, locus ille ab incolis deseritur. Quid sigillatim dicere opus est Cyprios, Pisidas et Achivos, apud quos harum rerum multa sunt indicia? Verum cujus gratia mentionem earum fecimus, id dicam, omnes ejusmodi motus terræ esse affectiones. Si ergo ita accidat ut etiam hominum habitatio eo in loco inveniatur, ipsi quoque infortunium illud loci necessario participant: sin is ab incolis sit vacuus, infortunium loci hominibus damni dat nihil. Quæ igitur est fati necessitas, cum ex æquo loca habitata et inhabitabilia hujusmodi affectionibus sint obnoxia? Nam si possent demonstrare terram particulatim ac non universam simul conditam esse: vaniloquentia ista speciem fortassis aliquam præ se ferret, certa siderum conjunctione certæ parti terræ connexa, hoc aut illud necessario fieri. Quoniam vero omnia se mutuo complectuntur, cælum, terra, mare, atque, ut Moyses ait, terra etiam prius condita est quam astra cum motu suo: cur eorum quæ in certis terræ partibus eveniunt, causam ad siderum referunt motionem? Quapropter cum terra sit astris æquæva, neque ullam inde vel concidendi vel perdurandi causam capiat, cumque in certis partibus ejusmodi exsistant affectiones: non utique fati necessitas, sed alia quædam in iis locis istorum casuum propria causa est. Quando igitur tale

τὸ σπουδαζόμενον ἔσται· ὁ δὲ, ἐν τῷ ἐνεργεῖν καθορᾶται. Πότε τοίνυν τῇ νηὶ τὴν εἰμαρμένην οἱ σοφοὶ ἐπιστήσουσιν; Ὅτε ὠνεῖται τὸ ξύλον, ἢ ὅτε τέμνεται, ἢ ὅτε μεταχειρίζεται, ἢ ὅτε ἐπάγει τὸν σίδηρον, ἢ ὅτε συναρμώσει τοῖς γόμοις; Πολλῶν γὰρ καὶ διαφόρων ὄντων τῶν κατὰ τὴν ναυπηγίαν σπουδαζομένων, καὶ οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν ἀλλήλοισι χρόνον συνισταμένων, ποῖον ἀναθήσει χρόνον τῇ εἰμαρμένῃ, ἵνα τὴν ἀνάγκην τῆς καταδύσεως δεξαμένη, συνδιαφείρῃ μεθ' ἑαυτῆς τοὺς ἐμπλέοντας; Τί δ' ἂν εἴποις περὶ τῶν πόλεων; Πότε αὐτῆς κρατεῖν τὴν εἰμαρμένην οἶονται; Ὅτε βουλὴ τις τοῦ οἰκισμοῦ τοῖς σπουδαζοῦσι γίνεται; Ὅποτε τοῦ τόπου τὴν εὐφύαν ἐπιλογίζονται, ἢ ὅτε τὸ σχῆμα καταχαράσσουσιν, ἢ ὅταν ἐπάγωσιν ἤδη τῇ ἐργασίᾳ τὸν σίδηρον, ἢ τοὺς λίθους ἐναποτίθενται, ἢ συμφοροῦσι τὰς ὕλας; Τί τούτων ἐστὶν ἀρχὴ τῆς συστάσεως; Τί δὲ ἂν εἴποις περὶ τοῦ ἔθνους, ὃ ταῖς κατὰ πόλεμον συμφοραῖς ἐξετρίβη; Τίς ἢ πόθεν κατ' αὐτῶν τὴν ἀρχὴν λαβοῦσα ἡ μοῖρα, τοὺς μὲν κατεφρόνους, τοὺς δὲ δι' αἰγματοστονίας κατεδουλώσας; Πῶς Ἀντίδωρος ἡ Καῖσαρ, ἢ καὶ ὁ ἐκ Μακεδονίας Ἀλέξανδρος παρ' οἷς ἂν ἐγένοντο στρατεύμενοι, πᾶσιν ὁμοτιμίαν εἰμαρμένης εἰργάσαντο, τοσοῦτον τῆς ἀνάγκης ἐκείνης ὑπερισχύοντες, ὥς τοῖς αὐτοῖς τοῦ κακοῦ μέτροις πάντα συνάγεσθαι; Ἀλλὰ μὴν τὸ οἶσθαι τὰς τῶν πόλεων εἰμαρμένας, ἐν τοῖς τῶν σεισμῶν καταπτώμασι τὰς συναστρίας ποιεῖν, ὥς ἔξω τοῦ εἰκότος ὁ λόγος ἐστίν, ἐντεῦθεν ἂν τις κατίδοι· τίς οὐκ οἶδεν ὅτι τὰ τοιαῦτα πάθη τῆς γῆς, οὐ μόνον ἐν τοῖς οἰκουμένοις τόποις, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀοικήτοις συνίσταται; Εἰ τις τὸ τῶν Σαγγαγῶν ὄρος τὸ πρὸς τοῖς ὄροις τῶν Βιθυνῶν κεῖμενον, ἢ τῇ καθ' ἑαυτὸν ἔργω πείρῃ ἢ ἐκ διηγῆματο; ἤκουσεν, εὐρήσει τὴν τοῦ λόγου ἀλήθειαν, ὅτι κατ' αὐτὰς τῆς ὁδοῦ τὰς ὑπερθολὰς, πᾶσα ἡ ἀκρώρεια ὑπονοστήσασα, φοδερὸν θέαμα τοῖς διοδούουσι γίνεται. Τοιαῦτα καὶ περὶ τὰς χώρας τῶν Παφλαγόνων τὰ πάθη· ἐστὶ δὲ ὅπου καὶ οἰκῆσαι ἀνθρώπων τοῖς χάσμασι τούτοις συγκατεσπάσθησαν· πολλὰ γὰρ τῶν οἰκητόρων γυμνὸς ὁ χώρος ἐν τῷ τοιοῦτῳ δέκνυται πάθει. Καὶ τί χρὴ καλ' ἔκαστον Κυπρίους, καὶ Πισίδας καὶ Ἀχαιοὺς· ἐν οἷς πολλὰ τῶν λεγομένων ἐστὶ τεκμήρια; Ἀλλ' οὐ χάριν τῶν εἰρημένων ἐμνήσθημεν, ὅτι πάντα τὰ τοιαῦτα, γῆς ἐστὶ πάθη. Εἰ μὲν οὖν συνεχθῇ καὶ οἰκῇσιν ἀνθρώπων εὐρεθῆναι τῷ τόπῳ, κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην κάκεινοι τοῦ κατὰ τὸν τόπον δυστυχήματος παραπλήλυσαν· εἰ δὲ ἐλεύθερος εἴη τῶν οἰκητόρων, οὐδεμίαν ἀνθρώποις ἤνεγκε βλάβην τὸ περὶ τὸν τόπον δυστύχημα. Τίς οὖν ἡ τῆς εἰμαρμένης ἀνάγκη, ἐπίσης τῶν τε οἰκουμένων καὶ τῶν ἀοικήτων τὸ τοιοῦτον πάθος ὑπομενόντων; Εἰ μὲν γὰρ εἶχον ἀποδεικνύειν, κατὰ μέρη τινὰ καὶ μὴ κατὰ τὸ ἄρῶν πᾶσαν κατεσχευάσθαι τὴν γῆν, εἶχεν ἂν αὐτοῖς ἰσως καιρὸν ἢ ματαιολογία· τῷδε τῷ μέρει τῆς γῆς κτιζομένης, τῇδε τῶν ἀστρων συμπλοκῆς ἐφαρμοσθείσης, ἢ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο γενέσθαι κατ' ἀνάγκην. Ἐπεὶ δὲ πάντα μετ' ἀλλήλων καταλαμβάνεται, οὐρανὸς, γῆ, θάλαττα, κατὰ δὲ τὸν Μωσέως λόγον, καὶ προτερεύει ἡ γῆ τῆς τῶν ἀστρων κατασκευῆς καὶ κινήσεως· πῶς

τῶν μερικῶν κατὰ τὴν γῆν συμπωμαμάτων τὴν αἰτίαν εἰς τὴν τῶν ἄστρον ἀναθήσονται κίνησιν; Εἰ τοίνυν ὁμόχρονος τοῖς ἄστροις ἡ γῆ, καὶ οὐδεμίαν ἔχειθεν οὐδὲ συμπώσεως οὔτε διαμονῆς αἰτίαν ἐπάγεται· εἰ μερικαῖς δὲ τισι τόπων περιγραφαῖς τὰ τοιαῦτα ὑφίσταται πάθη· ἅρα οὐχ εἰμαρμένης ἀνάγκη, ἀλλὰ τινα ἐτέραν ἰδιόζουσαν αἰτίαν ἐν τοῖς τοιοῦτοις συμπώμασι γίνεσθαι. Ὅταν οὖν πάθῃ τι τοιοῦτον ἡ γῆ, καὶ τινας τοιαύτας συμφορὰς κατεργάζεται, τῶν οὐκητῶρων συγκαταστειθέντων τῷ πτώματι· τί ἐροῦσιν οἱ προσκυνούντες τὴν εἰμαρμένην, καὶ τὴν τῶν ἄστρον κίνησιν ἐπιστατεῖν τῶν ὄντων διοριζόμενοι; Πῶς ἔχει τὸ νήπιον, τὸ βρέφος, τὸ μεираκίον, ὁ ἀνὴρ, ὁ πατήρ, ὁ πρεσβύτερος, ὁ εὐγενής, ὁ εὐπατρίδης, ὁ μισθωτός, ὁ δεσμώτης; Οὔτε τῷ χρόνῳ τῆς γενέσεως, οὔτε διαφορᾷ τινι τῆς ἀξίας εἰς τὴν τῶν κακῶν ὁμοτιμίαν κωλύονται. Ἔτι πρὸς τοῦτοις· τίς οὐκ οἶδεν ὅτι παντὸς ἀγους ἐσχάτον ἐστὶν ἡ θυγατρομιξία, καὶ ἀδελφογαμία, καὶ εἰς μητέρας παρανομία; Τοῦτο τοίνυν εἰ κατὰ τινα μοῖρας ἀνάγκη ἐγίνετο, πάντως ἂν καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἐτολμήθη τόποις· ἐπεὶ δὲ μόνῃ τῷ ἔθνει Περσῶν, καὶ τοῖς τὰ ἐκείνων νόμιμα πεδιδωγαμένοις, τὸ τοιοῦτον ἀγος τολμάται· δῆλον ἐκ τοῦ ἀκολούθου, ὅτι μοῖρα καὶ εἰμαρμένη ἡ ἐκάστου προαίρεσις γίνεται, τὸ δοκοῦν κατ' ἐξουσίαν προαιρουμένη.

Ἔτι πρὸς τοῦτοις, ὡς ἂν μηδὲ τὸ τοιοῦτον ἔχοιεν λέγειν, ὅτι κατὰ τὰς ποιάς περικλίσεις τῶν τόπων ἰδιόζουσαι τινες ἄστρον κινήσεις καταλαμβάνονται, καὶ διὰ τοῦτο, οἱ μὲν μητρογαμοῦσιν, οἱ δὲ ξενοκτονοῦσι καὶ ἀνθρωποδοροῦσι· τῆς δὲ τῶν ἄστρον τῆς θέσεως ἐκείνοις ἰδιόζοντες ἐπιπιπτοῦσης, εἰ καὶ παντάπασιν τῶν ἀπαιδεύτων καὶ τῆς τῶν ὄντων θεωρίας ἀνεπισκέπτων ὁ τοιοῦτος λόγος ἐστὶ, τῶν οἰομένων ὅτι κατὰ τὰς ποιάς τῆς γῆς περιγραφὰς καὶ ἡ ἀνωθεν αὐτοῖς λήξις ἐπιτυποῦται· οὕτω γὰρ ἂν εὐρεθεῖται τὰ γῆναι τῶν οὐρανίων ἀρχηγικώτερα, εἰ κατὰ ταῦτα νομίζοιτο κάκεινα ἔχειν· ὁμῶς καὶ τοῦτο προσθήσομεν πρὸς ἔλεγχον τῆς ἡπατημένης αὐτῶν ὑπολήψεως· Πάντα σχεδὸν τὰ μέρη τῆς γῆς τὸ τῶν Ἰουδαίων ἐπενεμήθη γένος, ἀνατολικοὶ, νότιοι, μεσογεῶται, δυτικοὶ, προσαρκτικοὶ, πάντα σχεδὸν τὰ ἔθνη μέμικται πρὸς τὴν τῶν Ἰουδαίων συνοίκησιν. Πῶς τοίνυν οὐδεμία τῶν ἄστρον ἀνάγκη ἐπ' οὐδενὸς αὐτῶν ἰσχυρὸς τινι τῶν ἐκ τοῦ ἔθνους χαρίσασθαι τὸ ἀλώδητον, ἀλλ' ἐν ταῖς μυριοτρόποις τῶν ἄστρον ἐπιπολαῖς, ὥστερ ἂν συνενεχθῇ τὸ τιχτόμενον, ἐν τῷ ὁμοίῳ πάντως ἐστὶ, κατὰ τὴν τεταγμένην τῶν ἡμερῶν περίοδον ὑπομενούσης τὴν λώδην τῆς φύσεως; Ὁ δὲ, Ταῦτα μὲν οὕτω, φησὶν, ἐξήτασται παρ' ἡμῖν, τίνι λόγῳ διαφεύγει τὴν ἐκ τῶν ἄστρον ἀνάγκη τὰ νόμοις κεκρατημένα παρὰ πολλοῖς τῶν ἐθνῶν· ἡ μὲντοι πρὸς ῥῥήσις τῶν ἀποδοσόμενων, οὐκ ἂν μικρὸν εἰς ἀπίδειξιν νομισθεῖ, τοῦ ἀπαραβάτως ἔχειν τὰ μεμοιραμένα ἐκάστῳ. Πῶς γὰρ ὁ δεῖνα, τόνδε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν βιοτεύσειν, καὶ τοιαῖσδε συντυχίαις κατὰ τὸν βίον συνενεχθῆσθαι προμαθῶν, οὐ διεφεύσθη, εἰ μὴ τις ἀνάγκη κατὰ τὸ ἀπαραβάτον ἐκείνῳ τε ταῦτα γενέσθαι πάντως ἐπέκλωσε, τῷ τε προαγορεύοντι διὰ τῆς ποιάς τῶν κατὰ τὸν ἀριθμὸν σεσημειωμένων παρατηρήσεως δῆλον ἐποίησεν; Εἰ γὰρ οὐδὲ χρεῖτον μὲν ἔφη ἐν τοῖς τοιοῦτοις δοκεῖν ἀγνοεῖν, ἢ γέλωτος ἀφορμὴν παρασχεῖν τοῖς ἀμαθεστέροις τῶν ἡμετέρων δογμάτων· πλὴν ἀλλὰ μισρὰ φροντί-

PATROL. GR. XLV.

quidpiam terræ accidit, atque ejusmodi aliquæ calamitates inde oriuntur, etiam incolis ruina obrutis: quid dicent, qui fatum adorant, et astrorum motum rebus præesse opinantur? qui sit ut occidat infans, adolescens, vir, pater, senex, nobilis, patricius, mercenarius, vinculus? cur neque tempus nascendi, neque discrimen dignitatis ullum prohibet, quo minus pari calamitate involvantur? Adhæc quis ignorat extremum malum esse, corpus cum filia commiscere, violare matrem? quod si quadam sortis necessitate fieret, utique apud nos quoque fieret: nunc autem apud solos Persas, et qui illorum edocti sunt instituta, flagitium hoc perpetratur. Ex quo planum sit, sortem ac fatum esse cujusque voluntatem pro arbitrio quodlibet amplectentem.

Præterea ne quid tale possint dicere, in certis locis proprias quasdam astrorum motiones reperiri, atque ideo alios matres ducere in matrimonium, alios occidere hospites, et humanas vorare carnes, quod certius quidam astrorum situs vim suam in illos privatim exercent: tametsi hæc prorsus indoctorum hominum sit oratio, neque rerum contemplationi deditorum, sed existimantium certa terræ spatia certis portionibus superis circumscribi (sic autem terrestria forent potiora cœlestibus, siquidem horum constitutio ex illorum conditione penderet), tamen hoc quoque argumentum adjiciam, quo magis illorum falsa refutetur opinio, omnes propemodum terræ partes a gente Judæorum fuisse habitatas, orientales, australes, mediterraneas, occidentales, septentrionales, gentes denique ferme omnes promiscue cum Judæis habitasse. Quid ergo causæ erat, cur nulla siderum necessitas in ullo eorum valuerit, ut quempiam gentilem præstaret indemnem, sed quamvis sint infinitæ conjunctiones astrorum diversæ, qualis quisque forte fortuna natus est, talis semper esset, ac præfinitis diebus damnum natura ejus faceret? Hoc loco ille, Nondum ista quidem, inquit, apud nos explorata sunt, qua ratione res apud multas gentes legibus constitutæ imminens ex astris fatum evitent: futurorum tamen prædictio magno argumento fuerit, fatum cujusque esse inevitabile. Quomodo enim quispiam non falso prævideret, quot annos hic aut ille sit victurus, quæque ei sint eventura, nisi aliqua necessitas et illi hæc ita futura decrevisset, ut non possint non fieri, et prænuntianti per certam numerorum observationem palam fecisset? Ego vero satius esse aiebam, me rerum hujusmodi ignarum videri, quam nostrorum dogmatum rudioribus ansam præberè risus; verum tamen neglectis quæ ridicule nobis objicerentur, quam possem paucissimis omnem earum rerum causam complexurum. Est, inquam, hominum

generi natura hostis, vis quædam bonæ naturæ adversaria. Cujus rei sexcenta eaque evidentiæ afferri possunt argumenta, sed non arbitror necessarium esse in præsentī persequi ordine omnia quibus fidem facere queam. Cum ergo divinæ naturæ quodvis bonum sive cogitatum sive nominatum conveniat, a qua proficiscitur vita, lux, veritas, justitia, sapientia, immortalitas, et quidquid boni benevolus animus potest concipere: cum, inquam, talis sit divina natura, ac talia largiatur, adversariam quamdam vim cuius bono oppositam esse, omni ex genere colligimus. Quæ proinde loco vitæ mortem, loco veritatis fraudem, loco cuiuslibet boni oppositum malum hominibus irrogat: quippe cui id gratum sit, quod naturæ humanæ exitiosum. Sed quemadmodum qui veneficia exercent, letale pharmacum melle reddunt dulce, non eo animo ut comedentis gustatum oblectent, sed ne letale esse sentiat: sic mortifera illa natura, cum in animo habeat, hominem inducere, ut a bona natura desciscat, bonarum rerum formas induit, ac fraudes tegit: ut miseri mortales ad id intenti, idque bonum esse rati, illius quod natura bonum est, desiderio ne teneantur. Quomodo autem accidit, ut quis per fraudem aliquam se futuri quidpiam profiteatur prædictum: sic et fraudulentī dæmones faciunt in jecoris contemplatione, in auguriis, in ominibus, in manium evocatione, in vaticiniis ex natali petitis, cum quodlibet horum non eodem sed diverso modo futurum præsignificet. Itaque ut qui ex inspecto jecore, aut ex omine quopiam conjectat, aut ex aspectu volantis avis, non per fati necessitatem ea se prædicere pollicetur: ita cum hujusce vaticinationis sit unica causa, fraus videlicet et opera dæmonum, quoniam aliquid prænuntiatum aliquando perfectum est (si tamen omnino perfectum est), non continuo fati vis demonstratur, quia omne vaticinationis genus habere vim suam ex fato jure diceretur. Sic unum fatum esset somnium, aliud ex palpitatione, aliud ex auguriis, vel ominibus, vel quibusdam symbolis constaret. Quod si in his nihil prohibet quo minus vaticinatio sit sine fato; neque si qui fortuiti eventus cum prædictione consentiant, satis id fuerit ut probetur, non facile talia contingere. Quanquam neque certæ et indubitæ divinationes sunt eorum, qui eam artem profitentur, sed multa sibi effugia provident, ut si contrarius eventus vanitatis eos coarguat, possint evadere, prolatis rationibus quas præmeditantur. Ex quo efficitur neque scientiam eorum ullam esse, nisi ut in eum qui in hora indicanda erraverit, culpam conferant erroris, sicque prædictiones ambigue et in utramque partem paratas instituunt, ut quidquid evenierit, id prædictum esse videatur. Sæpe enim eximium quid et supra alios eventurum alicui prædixit is qui horam natiuitatis consideravit: deinde autem cum ille in exitrema mala ac calamitates non vulgares inciderit, non se aberrasse a prædictione affirmavit vates;

σας τῶν ἐν γέλωτι τὰ καθ' ἡμᾶς τιθεμένων, δι' ὁλίγων, ὡς ἂν οἶός τε ὦ, πᾶσαν τὴν περὶ τούτου αἰτίαν ἐκθήσονται. Ἔστι τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων κατὰ φύσιν πολέμιος δύναμις τις ἐκ τῶν ἐναντίων τῇ ἀγαθῇ φύσει γινωσκομένη. Τούτου δὲ μυρίας μὲν ἐστὶ τὰς ἀποδείξεις ἐξ ἐναργῶν παραστήσαι πραγμάτων. Οὐ μὴν ἀναγκαῖον ἡγοῦμαι τῷ παρόντι καιρῷ πάντα κατὰ τὸ ἀκόλουθον διεξίεναι, δι' ὧν ταῦτα οὕτως ἔχειν πεπιστεύεται. Τῆς τοίνυν θείας φύσεως ἐν παντὶ ἀγαθῷ νοήματι τε καὶ ὀνόματι θεωρουμένης, παρ' ἧς ἡ ζωὴ, τὸ φῶς, ἡ ἀλήθεια, τὸ δίκαιόν τε καὶ σοφόν, καὶ ἀφθαρτον, καὶ πᾶν ὃ τί ἐστι ἐστὶ κατ' ἐννοιαν λαβεῖν ἀγαθόν, τοῦτο οὐσης καὶ τοῦτο χαριζομένης, ἡ ἐκ τῶν ἐναντίων γνωριζομένη δύναμις ἐκ πάντων κατὰ τὸ ἀντικείμενον ἐκάστῳ τῶν ἀγαθῶν θεωρουμένων καταλαμβάνεται. Ὡστε ἀντὶ μὲν ζωῆς, θάνατον, ἀντὶ δὲ ἀληθείας, ἀπάτην, καὶ ἀνθ' ἐκάστου τῶν βελτιόνων, τὴν ἀντιδιαστέλλομένην κακίαν παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγεσθαι· εἶναι γὰρ αὐτῇ τοῦτο φίλον, ὅπερ ἂν τῇ φύσει τοῖς ἀνθρώποις ἐπ' ὀλέθρῳ γίνεσθαι. Ὡς περ δὲ οἱ διὰ τῶν δηλητηρίων κακοποιούντες, πολλάκις καὶ μέλιτι τὸ φθείρον ἐφηδύνουσι φάρμακον, οὐκ εὐφράναι τῇ γεύσει τὸν βλαπτόμενον σπουδὴν ποιούμενοι, ἀλλ' ἐκκλέψαι τὴν τοῦ φθείροντος αἴσθησιν· οὕτω καὶ ἡ φθοροποιὸς αὐτῇ φύσει, σκοπὸν ἔχουσα τῆς ἀγαθῆς φύσεως ἀποστήσαι τὸν ἄνθρωπον, ἀγαθῶν τινων πραγμάτων μορφὰς ὑποδύεται, προβόρῃσιν τις καὶ λατρείαις τὸν ἐγκχευμένον τῆς ἀπάτης λόγον ἐπικαλύπτουσα· ὡς ἂν τοῦτω προσέχοντες τὸ δελταῖον τῶν ἀνθρώπων γένος, τοῦτό τε νομίζοντες ἀγαθὸν εἶναι, τοῦ ὄντως κατὰ φύσιν ἀγαθοῦ μηδεμίαν ἔχοιεν ἐπιθυμίαν. Διὰ τοι τοῦτο καθάπερ ἂν τις προγνώσεως εἶδος διὰ τινος ἀπάτης προειλημμένος τύχη, κατ' ἐκεῖνο καὶ ἡ ἀπατηλὴ τῶν δαιμόνων ὑπήκουσε δύναμις, ἐν ἡπατοσκοπίαις καὶ οἰωνισμοῖς, ἐν κληδόσιν, ἐν νεκυαῖς ἐν γενεθλιαλογίαις· ἐκάστου τούτων, [ἀλλ'] οὐ κατὰ τὸν αὐτὴν τρόπον, ἀλλὰ διαφόρως τὸ ἐφεξῆς προμηνύοντος. Ὡς περ τοίνυν ὁ τῷ ἡπατι τὸ μέλλον διασημαίνων, ὁ διὰ τινος κληδόνος προεικάσας τὸ ἐσόμενον, ἢ ὁ πρὸς τὴν πτῆσιν τοῦ οἰωνοῦ βλέπων, οὐ τῇ τῆς εἰμαρμένης ἀνάγκῃ τὰ τοιαῦτα προαγορεύειν κατεπαγγέλλεται· τὸν αὐτὸν τρόπον μῖς οὐσης αἰτίας, καθὼς εἴρηται, τῆς δὲ τοιοῦτο τῆς προβόρῃσεως εἶδος μετιούσης, λέγω δὲ τῆς κατὰ τὴν ἀπατηλὴν τῶν δαιμόνων ἐνέργειαν· οὐκ ἐπειδὴ ποτὲ τι κατὰ τὸ συμβᾶν ἐπετέχθη τῶν εἰρημένων (εἴπερ δὴ ὅλως μὲν ἐπετέχθη), διὰ τούτου ἡ τῆς εἰμαρμένης ἀποδείκνυται δύναμις, ἐπεὶ πᾶν προβόρῃσεως εἶδος, εἰκότως ἂν ἐξ εἰμαρμένης τὴν ἰσχὺν ἔχειν κατασκευάζοιτο. Ὡστε ἡμῖν μίαν μὲν εἰμαρμένην εἶναι τὸν δνειρον· ἑτέραν δὲ τὴν ἐκ παλμῶν παρατήρησιν· ἄλλην δὲ, ἐξ οἰωνισμῶν, ἢ κληδόνων, ἢ τινων συμβόλων συνισταμένην. Εἰ δὲ οὐδὲν ἐπ' ἐκείνων κωλύει καὶ πρόβρῃσιν εἶναι καὶ εἰμαρμένην μὴ εἶναι· οὐδὲ εἰ τις ἐξ ἀριθμοῦ τοῖς γενεθλιαλογούσιν ἐπετεύχθη πρόβρῃσις, ἀρχοῦσα γένοιτο ἂν πίστις εἰς τὸ μὴ βράδιως τὰ τοιαῦτα ἐπιτυγχάνεσθαι. Καίτοι γε οὕτε ἀκριβεῖς τε καὶ ἀναμφίβολοι παρὰ τῶν τὰ τοιαῦτα ἐπαγγελλομένων αἱ προμηνύσεις γί-

νονται, ἀλλὰ πολλὰς ἑαυτοῖς ἀναχωρήσεις παρα-
 τευάζουσιν ἐπὶ τῇ ἐκθάσει, εἰ πρὸς τὸνναντίον ὁ
 λόγος ἐλέγχεται, καὶ τινὰ προτεχνολογοῦσιν ἑαυτοῖς
 οἷς τούτων μέλει· ὥστε μὴ τῆς ἐπιστήμης τῷ ἐσφαλ-
 μένῳ, ἀλλὰ τῆς κατὰ τὴν ὥραν σημειώσεως τὴν
 ἀποτυχίαν λογίζεσθαι, καὶ λοξὰ ὡς ἐπίπαν καὶ πρὸς
 τὸ διπλοῦν τῶν ἐκθάσεων ἐπιμφοτερίζουσαι γίνονται
 παρ' αὐτῶν αἱ προρρήσεις, ἔν' ὅπερ ἂν ἐκβῇ, τοῦτο
 προμεμνησθαι δοξῇ. Πολλὰκις γὰρ τὸ περιφανές τε
 καὶ τὸ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ὁ τὴν ὥραν τῆς γενέσεως
 κατανοήσας ἐμήνυσεν. Εἶτα ἐν ἐξαισίῳ τισὶ συμφο-
 ραῖς τοῦτου γεγονότος, οὐδὲν διεσφάλλαι προαγορεύ-
 σας διισχυρίσατο. Εἶχε γὰρ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους τὸ
 πλεον εἰς τὴν τῶν κακῶν μετουσίαν· καὶ τούτων ἡ
 καθ' ἡμᾶς ἱστορία μάρτυς ἐστίν. Οὐάλεντος γὰρ τοῦ
 βασιλέως ἐπὶ τῆς τῶν Ῥωμαίων ὄντος ἀρχῆς, ἀπάτη
 τις τοιαύτη πρὸς τὴν ἀνταρσιν τῆς ἀρχῆς παρεκί-
 νησε. Καὶ ὁ μὲν ὥρμησεν ἐφοδῖον πρὸς τὴν τόλμαν
 τῶν γενεθλιαλογούντων προαγορεύειν ἔχων· τὸ δὲ
 πέρας τῆς ἐγχειρήσεως τοιοῦτον ἐγένετο, ὥστε αὐτὸν
 τὸν ἐπὶ ταῖς μεγίσταις ἀρχαῖς γνωρισθέντα, ἐν τῷ
 μεγέθει τῆς συμφορᾶς γενέσθαι διασημότερον· καὶ
 τοῦτο συνεργία τῆς γενεθλιαλογίας τοῖς πολλοῖς
 ἐνομήσθη, ὅτι τὸ κατὰ συμφορὰν μέγεθος ἀντὶ τοῦ
 μεγέθους τῶν ἀγαθῶν τῷ ἀνδρὶ συνηνέχθη. Ἐγὼ δὲ
 τὸ μὲν πεπλανημένας τὰς περὶ τούτων γίνεσθαι προαγορεύσεις, οὕτω μέγα ποιοῦμαι τεκμήριον τοῦ μὴ
 ἐστάναι τῆς εἰμαρμένης τὸν λόγον· ἀλλ' ἐπειδὴ πολλὰς καὶ ἄλλαις ἐπινοίαις ἡ ἀπατηλὴ τῶν δαιμόνων
 δύναμις τὰς προρρήσεις σοφίζεται. Καὶ γὰρ καὶ ὕδωρ τι μαντικόν, παραφορὰς καὶ μανίας τοῖς γευσάμενοις
 ἐνεργαζόμενον, καὶ πνεῦμα κάτωθεν διὰ τινος στομίου διεξερχόμενον· ὅπερ εἰ ἐν γυναικείοις γένοιτο
 σπλάγχχνους ἐξωθῆκεναι τὴν γαστέρα ἔποιε, καὶ τῆς διανοίας ἐκστασιν, καὶ παραφορὰν τοῦ καθεστηκότος
 εἰργάζετο. Ἄπερ πάντα, θεῖά τε καὶ μαντικὰ τοῖς ἀπατωμένοις ἐδόκει, τῶν τε ἐξ ἡπατος ἢ πυρὸς ση-
 μείοις τισὶ τὸ μέλλον προεικαζόντων, ἢ τῶν πρὸς τὰς πτήσεις τῶν ὀρνέων, οὐδεὶς ἀνέθηκε τῇ εἰμαρμένῃ
 τὴν τῆς προρρήσεως δύναμιν· ἀλλὰ τινι δαιμονίᾳ κατακωχῇ τὸ τοιοῦτον λογίζονται.

Οὕτω φημι, ἢ μὴ εἶναι καθόλου προαγορεύειν διὰ
 τὸ πολλοῖς ἐναντιώμασι τὰς προρρήσεις ἐλέγχεσθαι,
 ἢ εἴπερ ἀποδείκνυσί τις αὐτὴν ὡς προλέγουσάν τι
 τῶν ἐκδοσμένων, ὅπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐκάστου τῶν
 κατὰ πρόρρησιν ἐπιτυχανόμενων καταλαμβάνομεν,
 τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ τοιοῦτου τῆς προρρήσεως εἶδους
 οἰόμεθα χρῆναι νομίζειν. Ἴσον γὰρ ἐπὶ πάντων τού-
 των ἐστὶ, τὸ ἐν τοῖς πλείοσι διαμαρτάνειν, τό τε ἐν
 τισιν δοκεῖν μὴ ἔξω τῆς τῶν ἐκδοσμένων ἀληθείας
 ἄγειν τὴν πρόρρησιν· καὶ τῇ ἀπατηλῇ τῶν δαιμόνων
 φύσει ὁμοίως, καὶ διὰ ταύτης καὶ πάσης ἐπινοίας ὁ
 σκοπὸς κατορθοῦται· τὸ γὰρ ἀποστήσαι τὸν ἀνθρω-
 πον τοῦ πρὸς τὸν Θεὸν βλέπειν, κἀκεῖθεν ἑαυτῷ τὴν
 τῶν ἀγαθῶν μοῖραν παρασκευάζειν, ἀντὶ παντὸς τοῖς
 δαίμοσι σπουδάζεται. Τὸ τοίνυν πεπεισθαι τοὺς εὐ-
 ξεπατήτους, μὴ ἐπὶ τῷ θείῳ βουλήματι τὰ κατὰ
 τὸν βίον κεῖσθαι· ἀλλ' ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ τῶν ἀστρων
 διαπλοκῇ, καὶ τῇ ἐκεῖθεν ἀπορρέουσῃ δυνάμει, πάν-
 των μάλιστα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς βλαπτικῆς τῶν δαι-
 μόνων φύσεως βλέπει. Εἰ οὖν κεχαρισμένον ἐστὶ τοῖς
 δαίμοσι, τοῦ Θεοῦ ἀποστήσαι τὸν ἀνθρώπον, ἀφίστησι
 δὲ ἡ περὶ ταῦτα πλάνη, ἀποδείκνυσται σαφῶς δαιμο-
 νία τις οὕσα ἐνέργεια, δι' ἀπάτης παραχρυσουμένη
 τοὺς πᾶσαν μὲν ἐν τούτοις τὴν δύναμιν εἶναι νομί-
 ζοντας· πρὸς δὲ παντοδύναμον τοῦ Θεοῦ ἐξουσίαν μὴ
 ἀποδéléποντας.

A nam id quod insigne futurum erat et supra alios,
 in adversam ac malam partem eventum fuisse sor-
 titum : idque res nostra memoria gestæ testantur.
 Valente enim Romanorum imperatore talis fraus
 et impostura quemdam ad imperium affectandum
 permovit. Animos illi quidem faciebat audaciorem-
 que reddebat genethliacorum prædictio, sed exitus
 conatum ejusmodi fuit, ut ipse summis magistra-
 tibus gestis clarus, fieret magnitudine calamitatis
 insignior : idque patrociniū genethliologiæ pleris-
 que visum est, quod res prosperæ viri prædictio-
 nibus ad fatum refellendum non nitor ; sed illa po-
 tius ratione, quod fallaces ac subdoli dæmones
 multis etiam aliis modis vaticinationes fraudulenter
 cominiscuntur. Nam divinatoria quædam aqua
 epota in mentis errorem et insaniam inducit ; et
 spiritus superne per quoddam orificium permeans,
 intraque feminea viscera receptus, et utero tumo-
 rem et menti furorem ac delirium conciliat. Quæ
 omnia, divina et vaticinia videntur errore deceptis.
 Quin etiam omnes illi, qui ex jecore aut signis
 quibusdam ignis, aut ex avium volatu futura con-
 jectant, vim vaticinii non ad fatum, sed ad afflatum
 quemdam dæmonum referunt.

C Quare existimo aut non esse omnino vera vati-
 cinia, quod multis eventibus contrariis convellun-
 tur ; aut si quis ostendat fatum præsignificare ali-
 quem futurum eventum, quod in aliis omnibus, ita
 uti prænuntiata fuerant, evenientibus reperimus,
 id in hujusmodi quoque vaticinationis genere ne-
 cessario reperiri censemus. Par enim in his omni-
 bus est ratio, ut fatidici ubi in plerisque errave-
 rint, in quibusdam certe futurorum eventuum veri-
 tatem vaticinatione videantur assecuti. Atque in-
 star fraudulentorum dæmonum in eam rem omnes
 cogitationes conferunt et curas, ut hominem eo
 redigant ne oculos ad Deum convertat, ab eoque
 omnia bona obtineat ; atque adeo consilium, quo
 homines simplices et fallacii obnoxii a divina vo-
 luntate amplectenda revocantur ad ejusmodi astro-
 rum conjunctionem ac vim inde defluentem, maxime
 ad malignorum dæmonum spectat scopum. Itaque
 si jucundum est dæmonibus animos hominum ab
 amicitia Dei avertere, sicque avertit istarum rerum
 fallacia : perspicuum fit id dæmonum quoddam
 esse opus, comparatum ad decipiendos eos, qui
 omnem illam vim hisce rebus contineri opinantur,
 neque oculos ad Dei summam convertunt pote-
 statem.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ
ΕΚ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ.

—
EJUSDEM S. GREGORII
TRACTATUS ADVERSUS GRÆCOS
EX COMMUNIBUS NOTIONIBUS.

Federicus Morellus inter. Reg. Latine vertit.

Si nomen hoc Deus personarum significativum A esset, cum tres personas dicimus, ex necessitate tres diceremus deos; quod si Deus essentiae denotativum nomen est, dum unam essentiam confitemur sanctæ Trinitatis, unum Deum merito glorificamus, quia unius substantiæ unum nomen, Deus est. Idcirco congruenter et substantiæ et nomini, unus est Deus, et non tres. Neque enim Deum et Deum et Deum dicimus, velut dicimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum, nominibus quæ personas significant, connectentes (et) conjunctionem. Eo quod non eadem sint personæ, sed diversæ potius, et a se invicem pro significato nominum differentes. Verum nomini (Deus) quod significativum est essentiae ex aliqua proprietate, quæ ipse inest, non jungimus copulam (et) ut dicamus, Deum et B Deum et Deum : quia eadem est essentia, quæ personæ sunt, et quam nomen hoc (Deus) significat, propterea quod etiam idem ipse Deus : idem vero adjecta declaratione ipsius non connectitur unquam. Quod si dicimus Patrem Deum, et Filium Deum, et Spiritum sanctum Deum, vel Deum Patrem, et Deum Filium, et Deum Spiritum sanctum, notionem personarum nominibus copulamur, nempe Patri, Filio, sancto Spiritui, ut sit Pater, Filius et Spiritus sanctus, hoc est persona et persona et persona. Idcirco et tres sunt personæ. Nomen autem hoc (Deus) absolute et eodem modo prædicatur de unaquaque personarum, absque conjunctione (et), ita ut non possimus dicere Deum et Deum et Deum ; sed C intelligere nomen tertio quidem dictum voce, propter personas subjectas, propositum vero secunda et tertia repetitione absque conjunctione (et), quia non alius atque alius Deus est. Non enim quatenus Pater diversam proprietatem suam servat apud Filium, juxta hoc Deus est Pater : namque ita non Deus esset Filius ; sed enim si quia Pater est Pater, propterea et Deus Pater, quoniam non Pater Filius, non Deus Filius : si

Ei τὸ Θεὸς ὄνομα προσώπων δηλωτικὸν ὑπῆρχε, τρία πρόσωπα λέγοντες, ἐξ ἀνάγκης ἂν τρεῖς ἐλέγομεν θεούς· εἰ δὲ Θεὸς ὄνομα οὐσίας σημαντικόν ἐστι, μίαν οὐσίαν ὁμολογοῦντες τῆς ἁγίας Τριάδος, ἓνα Θεὸν εἰκότως δοξάζομεν· ἐπεὶ μιᾶς οὐσίας ἐν ὀνόματι τὸ Θεός ἐστι. Διὸ καὶ ἀκολουθῶς τῇ τε οὐσίᾳ καὶ τῷ ὀνόματι, εἷς ἐστὶ Θεός, οὐ τρεῖς. Οὐτε γὰρ Θεὸν καὶ Θεὸν καὶ Θεὸν φάμεν, ὥσπερ λέγομεν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, ἐπὶ τοῖς ὀνόματι τοῖς τῶν προσώπων σημαντικοῖς συμπλέκοντες τὸν καὶ σύνδεσμον. Διὰ τὸ μὴ ταῦτά εἶναι τὰ πρόσωπα, ἑτεροῖα δὲ μᾶλλον, καὶ διαφέροντα ἀλλήλων κατὰ τὴν τῶν ὀνομάτων σημασίαν. Τῷ δὲ Θεὸς ὀνόματι δηλωτικῶς τῆς οὐσίας ὄντι ἐκ τινος ἰδιώματος προσόντος αὐτῆς, οὐ συνάπτομεν τὸν καὶ σύνδεσμον, ὥστε λέγειν ἡμᾶς, Θεὸν καὶ Θεὸν καὶ Θεόν· ἐπεὶ περὶ ἡ αὐτὴ ἐπὶ οὐσία ἡ ἐστὶ τὰ πρόσωπα, καὶ ἣν σημαίνει τὸ Θεὸς ὄνομα· διὸ καὶ ὁ αὐτός ὁ Θεός. Ὁ δὲ αὐτὸς καὶ ἐπιδηλώσει τοῦ αὐτοῦ οὐ συμπλέκεται ποτε. Εἰ δὲ λέγομεν Πατέρα Θεὸν, καὶ Υἱὸν Θεὸν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον Θεόν, ἡ Θεὸν Πατέρα, καὶ Θεὸν Υἱόν, καὶ Θεὸν Πνεῦμα ἅγιον, τὸν καὶ σύνδεσμον κατ' ἐννοιαν τοῖς τῶν προσώπων ὀνόμασι συνάπτομεν. Οἶον, Πατέρι, Υἱῷ, ἁγίῳ Πνεύματι, ἵνα ἡ Πατὴρ, Υἱός, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τούτεστι πρόσωπον, καὶ πρόσωπον, καὶ πρόσωπον. Διὸ καὶ τρία πρόσωπα. Τὸ δὲ Θεὸς ὄνομα, ἀπολύτως καὶ ὡσαύτως κατηγορεῖται ἐκάστου τῶν προσώπων ἅνευ τοῦ καὶ συνδέσμου, ὥστε μὴ δύνασθαι ἡμᾶς λέγειν Θεὸν, καὶ Θεὸν, καὶ Θεόν· ἀλλὰ νοεῖν τὸ ὄνομα τρίτον μὲν λεγόμενον τῇ φωνῇ, διὰ τὰ ὑποκείμενα πρόσωπα, προβαλλόμενον δὲ τῇ δευτερώσει καὶ τῇ C τριτάτῃ, ἅνευ τοῦ καὶ συνδέσμου, διὰ τὸ μὴ ἕτερον καὶ ἕτερον εἶναι Θεόν. Οὐ γὰρ καθὼς τὴν ἑτερότητα σώζει Πατὴρ πρὸς Υἱόν, κατὰ τοῦτο Θεός ὁ Πατὴρ. Οὕτω γὰρ οὐκ ἂν Θεός ὁ Υἱός· εἰ γὰρ ἐπεὶ Πατὴρ ὁ Πατὴρ, διὰ τοῦτο καὶ Θεός ὁ Πατὴρ· ἐπεὶ μὴ Πατὴρ ὁ Υἱός, οὐ Θεός ὁ Υἱός· εἰ δὲ Θεός ὁ Υἱός, οὐκ ἐπεὶ Υἱός. Ὁμοίως καὶ ὁ Πατὴρ, οὐκ ἐπεὶ Πατὴρ, Θεός· ἀλλ' ἐπεὶ οὐσία τοιαύτη, εἷς ἐστὶ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱός

Θεός. Καὶ δι' ἣν αἰτίαν Πατὴρ Θεός, καὶ Υἱὸς Θεός, καὶ Πνεῦμα ἅγιον Θεός· μὴ διαιρουμένης δὲ τῆς οὐσίας ἐν ἐκάστῳ τῶν προσώπων, ὥστε καὶ τρεῖς εἶναι οὐσίας κατὰ τὰ πρόσωπα, δηλὸν ὅτι οὕτε τὸ ὄνομα διαιρεθῇ· σεται ὅπερ σημαίνει τὴν οὐσίαν, οὕτε τὸ Θεός εἰς τὸ εἶναι· τρεῖς· θεούς· ἀλλ' ὥσπερ οὐσία ὁ Πατὴρ, οὐσία ὁ Υἱός, οὐσία τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὐ τρεῖς οὐσίαι· οὕτω καὶ Θεός ὁ Πατὴρ, Θεός ὁ Υἱός, Θεός τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ οὐ τρεῖς θεοί. Εἰς γὰρ Θεός καὶ ὁ αὐτός· ἐπεὶ καὶ μία οὐσία ἡ αὐτὴ· εἰ καὶ ἕκαστον τῶν προσώπων λέγεται, καὶ ἐνοῦσιον καὶ Θεός· καὶ γὰρ ἀνάγκη τρεῖς λέγειν οὐσίας Πατέρος καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος· ἐπεὶ οὐσία τῶν προσώπων ἕκαστον· ὅπερ ἐστὶν ἀλόγιστον· οὐδὲ γὰρ Πέτρον καὶ Παῦλον καὶ Βαρνάβαν, τρεῖς οὐσίας φαιμέν· ἀλλὰ μίαν καὶ μίαν λέγοντες οὐσίαν, ἥς ἐστι Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα, ἓνα ἀκολουθῶς φαιμέν Θεόν· εἰ καὶ τῶν προσώπων καὶ ἐνοῦσιον καὶ Θεὸν εἶναι πιστεύομεν. Ὡς περ γὰρ τῷ διαφέρειν τὴν Πατέρα τοῦ τε Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τρία φαιμέν πρόσωπα· οὕτως ἐπεὶ μὴ διαφέρουσι κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλ' ἐστὶ κατ' αὐτὴν τῶν προσώπων ταυτότης, ἔσται πάντως καὶ κατὰ τὸ Θεός ὄνομα. Δηλωτικὸν γὰρ τοῦτο τῆς οὐσίας, οὐ τὸ τί αὐτῆς παριστῶν, ἐπεὶ ἀκατάληπτον, ἀλλ' ἀπὸ τινος ἰδιωμάτων προσόντος αὐτῇ λαμβανόμενον, παραδελούον αὐτήν. Ἔστι γὰρ ἰδίωμα τῆς αἰδίου οὐσίας, ἥς Πατὴρ, Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ πάντα ἐποπτεύειν καὶ θεωρεῖν καὶ γινώσκειν καὶ αὐτὰ τὰ κρύφια. Ἐντεῦθεν εἰλημμένον τὸ Θεός ὄνομα κυρίως λεγόμενον σημαίνει τὴν οὐσίαν ἐκείνην. Μιᾶς τοιγαροῦν ὑπαρχούσης τῆς τοιαύτης οὐσίας, καὶ ἐνὸς τοῦ παραδελούοντος αὐτὴν ὀνόματος (φημί δὴ τοῦ Θεός)· εἰς κυρίως ἔσται Θεός τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας ἀκολουθῶς· ἐπεὶ μὴ πρόσωπον δηλοῖ τὸ Θεός, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν. Εἰ γὰρ πρόσωπον ἐδῆλον τὸ Θεός, ἐν καὶ μόνον τῶν προσώπων ἐλέγετο Θεός, ὅπερ ἐσημαίνετο τῷ τοιούτῳ ὀνόματι· ὥσπερ οὖν καὶ Πατὴρ, μόνος ὁ Πατὴρ λέγεται, διὰ τὸ προσώπου δηλωτικὸν εἶναι τοῦτο τὸ ὄνομα.

congruenter rationi essentiae : siquidem Deus personam non declarat, sed substantiam. Etenim si Deus personam indicaret, una et sola ex personis diceretur Deus, quæ tali nomine significaretur; sicut nimirum Pater solus dicitur Pater, quia nomen istud personam signandi vim habet.

Εἰ δὲ φαίη τις ὅτι Πέτρον καὶ Παῦλον καὶ Βαρνάβαν φαιμέν τρεῖς οὐσίας, μερικῶς δηλονότι, τοῦτο ἐστὶν ἰδικῶς (τοῦτο γὰρ κυριώτατον εἰπεῖν), ὅτι μερικὴν οὐσίαν, τοῦτέστιν ἰδικὴν λέγοντες, οὐδὲν ἕτερον σημαίνει βουλόμεθα, ἢ ἄτομον, ὅπερ ἐστὶ πρόσωπον. Προσώποις δὲ οὐχ ἔπεται τὸ Θεός, καθὼς δέδεικται. Τί οὖν λεκτέον πρὸς ἐκεῖνο, ὅτι Πέτρον καὶ Παῦλον καὶ Βαρνάβαν, τρεῖς φαιμέν ἀνθρώπους; Οὐχ ὡς ταῦτα πρόσωπα, πρόσωπα δὲ τῷ σημαντικῷ ὀνόματι τῆς κριντῆς οὐσίας οὐ σημαίνονται. Οὐδὲ ἡ μερικὴ λεγομένη ἦτοι ἰδικὴ οὐσία, ταυτὸν αὐτῇ τῷ προσώπῳ, τίνος χάριν τρεῖς ἀνθρώπους φαιμέν, αὐτοὺς μιᾶς οὐσίας ὑπάρχοντας, ἥς ἐστὶ τὸ ἀνθρώπος δηλωτικόν; Εἰ μῆτε διὰ τὰ πρόσωπα, μῆτε διὰ τὸ λέγεσθαι μερικὴν οὐσίαν, ἦτοι ἰδικὴν, ἐκφωνοῦμεν, τοῦτο φαιμέν ὅτι καταχρηστικῶς καὶ οὐ κυρίως τοῦτο λέγομεν, διὰ τινὰ συνῆθειαν ἐξ ἀναγκαίων αἰτιῶν κρατήσα-

vero Deus Filius, non quia Filius: similiter etiam Pater, non quoniam Pater, Deus; verum quia essentia talis unus est Pater, et Filius Deus: et quam ob causam Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus sanctus Deus. Cum autem non dividatur essentia in unaquaque personarum, ita ut tres sint essentiae secundum personas, videlicet neque nomen dividetur, quod significat essentiam; neque Deus, ut sint tres dii: sed sicut substantia Pater, substantia Filius, substantia Spiritus sanctus, et non tres substantiae: sic etiam Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus sanctus; non tres dii. Nam unus Deus et idem, quia una etiam substantia eadem; etsi quæque persona dicatur, et essentia subsistens et Deus; etenim necesse esset tres dicere substantias Patris et Filii et Spiritus sancti, quoniam substantia est unaquæque personarum, quod a ratione alienum est. Neque enim Petrum et Paulum et Barnabam tres substantias dicimus; sed unam et unam dicentes substantiam, quæ est Pater et Filius et Spiritus sanctus, unum consequenter dicimus Deum: tametsi unamquamque personam consubstantialem et Deum esse credimus. Nam quemadmodum, eo quod differat Pater a Filio et Spiritu sancto tres asserimus personas: itidem quia non differunt secundum substantiam, sed est juxta ipsam personarum identitas: erit etiam omnino secundum nomen [Deus], quippe hoc substantiam declarandi vim habet: non quod quid ipsa sit repræsentet, siquidem incomprehensibilis est, sed ab aliqua proprietatum, quæ ipsi inest, sumptum eam designat. Est enim proprietas sempiternæ substantiæ, cujus Pater, Filius et sanctus Spiritus, omnia intueri, et contemplari et cognoscere, etiam ea quæ occulta sunt. Inde acceptum nomen Deus proprie dictum, substantiam illam significat. Quamobrem cum una ejusmodi substantia existat; itemque nomen unum quo ipsa declaratur, nempe [Deus], unus proprie Deus erit

Quod si quis dixerit, quod Petrum et Paulum et Barnabam dicimus tres substantias particulares, videlicet proprias (hoc enim est maxime proprie loqui), quia particularem substantiam, hoc est propriam dicentes, nihil aliud significare volumus, quam individuum, quod est persona; atque Deus non designat personas, ut probatum est: quid igitur dicendum est ad illud, quod Petrum et Paulum et Barnabam tres dicimus homines? non ut hæc personæ sunt; personæ autem significativo nomine communis substantiæ non signantur. Neque ea quæ particularis dicitur, sive peculiaris et propria substantia; quia idem ipsa est cum persona: qua de causa tres homines dicimus, cum ipsi unius substantiæ existant, quam nomen hoc homo designat: siquidem neque propter personas, neque eo quod dicatur particularis substantia, nimirum propria, enuntiamus: hæc

asserimus quod abusive et non proprie hoc di- A
 cimus; propter consuetudinem quamdam quæ ne-
 cessariis de causis obtinuit adversus ea quæ non
 in sancta Trinitate considerantur: sunt autem
 ejusmodi: definitio hominis quæ non semper in
 ipsis individuis, sive personis spectatur. Etenim
 prioribus morientibus, alia individua ipsorum loco
 construuntur: ac rursus iisdem sæpenumero manen-
 tibus, alia quædam superveniunt: ita ut aliquando in
 his, aliquando in illis, interdum in pluribus, inter-
 dum in paucioribus considerentur: itemque in detra-
 ctione, exitu vitæ et procreatione individuorum, in
 quibus hominis definitio spectatur, cogimur etiam
 multos dicere homines, et paucos, mutatione et va-
 riationeseu alteratione personarum, expulsa commu-
 ni consuetudine, et præter ipsam rationem essentialē, B
 ut cum personis connumerentur quodammodo sub-
 stantiæ. In sancta vero Trinitate nihil unquam
 ejusmodi usuvenit, eo quod eadem personæ, et
 non aliæ atque aliæ dicantur, sed ad idem co-
 demque modo se habeant, neque incrementum
 ullum ipsa Trinitas admittat, ut ad tetradem ac-
 cedat, neque diminutionem, ut ad dyada redigatur:
 neque enim generatur aut procedit a Patre vel ex
 una e personis, adeo ut Trinitas etiam tetras sit
 aliquando; neque interit unquam una ex tribus
 his personis, ut Trinitas fiat dyas. Jam vero cum
 nulla accretio nec diminutio, nec conversio atque
 alteratio unquam fiat tribus personis, absurdum
 esset super tribus personis etiam tres dicere deos.
 Rursus hominis personæ omnes non ab eadem per-
 sona secundum continuum habent esse: verum hæc
 quidem ex illa, hæc autem ex illa in multa et
 diversa esse super causatis etiam causas: ve-
 rum in sancta Trinitate non ita se res habet;
 nam una et eadem persona Patris, ex quo Filius
 generatur et Spiritus sanctus procedit. Quocirca
 etiam proprie unum auctorem eorum quæ a se
 ut causa dependent, unum Deum asserimus: quan-
 doquidem una etiam cum ipsis existit. Neque enim
 tempore dividuntur a se invicem personæ deitatis,
 neque loco, neque voluntate consiliove, neque insti-
 tuto, neque operatione, neque affectione ulla ejusmodi
 quæ consideratur in hominibus, sed duntaxat quia
 Pater, Pater est, et non Filius; Filius, Filius est, et non
 Pater: similiter etiam Spiritus sanctus, neque Pater,
 neque Filius est. Quapropter nulla necessitas urget
 nos ad dicendum tres deos esse personas tres: quem-
 admodum in nobis multos homines dicimus multas
 personas, propter eas quas diximus causas, et non
 juxta rationem necessariam, quod idem est per se,
 unum et multa non potest esse. Est etiam Petrus et
 Paulus et Barnabas secundum hominem, unus homo;
 et secundum hoc ipsum, quatenus homo, multi non
 possunt esse: dicuntur autem multi homines abu-
 sive ac non proprie: quod vero per abusionem
 dicitur, haudquaquam apud eos qui sapiunt præponitur ei quod proprie. Quocirca minime pro-
 fitendum est in tribus personis divinæ essentialis, tres deos esse, quatenus Deus: unus vero et idem
 Deus propter identitatem substantiæ, cujus τὸ Deus est significativum, ut dictum est a nobis.

σαν τῶν μὴ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος θεωρουμένων.
 Εἰσὶ δὲ αὐταὶ ὁρος τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἀεὶ ἐν τοῖς
 αὐτοῖς ἀτόμοις ᾗτοι προσώποις θεωρεῖται. Τῶν μὲν
 γὰρ προτέρων τελευτώντων, ἕτερα ἀντ' αὐτῶν συν-
 ἵσταται· καὶ πάλιν τῶν αὐτῶν πολλὰκις μενόντων
 ἄλλα τινὰ ἐπιγίνεται· ὥς ποτὲ μὲν ἐν τούτοις, ποτὲ
 δὲ ἐν ἐκείνοις, καὶ ποτὲ μὲν ἐν πλείοσι, ποτὲ δὲ
 ἐν ἐλάττοσι θεωρεῖσθαι· καὶ ἐπὶ τῆς ἀφαιρέσεως,
 τῆς τε ἀποθιώσεως καὶ γεννήσεως τῶν ἀτόμων, ἐν
 οἷς θεωρεῖται ὁ τοῦ ἀνθρώπου ὁρος, ἀναγκάζομεθα
 καὶ πολλοὺς λέγειν ἀνθρώπους καὶ ὀλίγους, τῇ
 τροπῇ καὶ ἀλλοιῶσει τῶν προσώπων ἐκχρυσθεΐσης
 τῆς κοινῆς συνηθείας, καὶ παρὰ αὐτὸν τὸν τῆς οὐ-
 σίας λόγον· ὥστε συναριθμεῖν τοῖς προσώποις τινὰ
 τρόπον καὶ οὐσίαν. Ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος
 οὐδὲν τοιοῦτον συμβαίνει ποτὲ, διὰ τὸ τὰ αὐτὰ
 πρόσωπα, καὶ οὐχ ἕτερα καὶ ἕτερα λέγεσθαι,
 κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ὡσαύτως ἔχοντα· μήτε προσθήκην
 τινὰ δέχεσθαι αὐτὴν εἰς τετράδα· μήτε μείωσιν, τὴν
 εἰς δυάδα· οὔτε γὰρ γεννᾶται ἢ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ
 Πατέρος ἢ ἐξ ἑνὸς τῶν προσώπων, ὥστε καὶ τετράδα
 εἶναι ποτε τὴν Τριάδα· οὔτε τελευτᾷ ποτε ἐν τῶν
 τριῶν τούτων προσώπων, ὥστε δυάδα τὴν Τριάδα
 γίνεσθαι. Προσθήκης δὲ καὶ μειώσεως, τροπῆς τε
 καὶ ἀλλοιώσεως μηδεμιᾶς ποτε γινομένης τοῖς τρισὶ
 προσώποις, ἄτοπον πρὸς τοῖς τρισὶ προσώποις καὶ
 τρεῖς λέγειν θεοὺς. Πάλιν τὰ τοῦ ἀνθρώπου πρόσωπα
 πάντα, οὐκ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου κατὰ τὸ προσ-
 εχὲς ἔχει τὸ εἶναι· ἀλλὰ τὰ μὲν ἐκ τούτου· τὰ δὲ ἐξ
 ἐκείνου εἰς πολλὰ καὶ διάφορα εἶναι πρὸς τοῖς αἰτια-
 τοῖς καὶ τὰ αἰτία· ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος, οὐχ
 οὕτως. Ἐν γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον τοῦ Πατέρος,
 ἐξ οὗ ὁ Υἱὸς γεννᾶται, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπο-
 ρεύεται. Διὸ καὶ κυρίως τὸν ἕνα αἴτιον ὄντα τῶν αὐ-
 τοῦ αἰτιατῶν, ἕνα Θεὸν φάμεν· ἐπεὶ καὶ συνυπάρχει
 αὐτοῖς. Οὔτε γὰρ χρόνῳ διαιρεῖται ἀλλήλων τὰ πρόσ-
 ωπα τῆς θεότητος, οὔτε τόπῳ, οὐ βουλῇ, οὐ ἐπιτη-
 δεύματι, οὐκ ἐνεργείᾳ, οὐ πάθει οὐδενὶ τῶν τοιούτων,
 ὅσπερ θεωρεῖται ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· ἢ μόνον ὅτι ὁ
 Πατήρ, Πατήρ ἐστι, καὶ οὐχ Υἱός· Υἱός, Υἱός ἐστι
 καὶ οὐ Πατήρ· ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,
 οὐδὲ Πατήρ, οὐδὲ Υἱός. Διὸ περ οὐδεμία ἀνάγκη παρα-
 σκευάζει ἡμᾶς τρεῖς θεοὺς εἰπεῖν τὰ τρία πρόσωπα,
 ὥσπερ ἐφ' ἡμῶν πολλοὺς ἀνθρώπους φάμεν τὰ πολλὰ
 πρόσωπα διὰ τὰς εἰρημένους αἰτίας, καὶ οὐ κατὰ λό-
 γον ἀναγκαῖον τὸ αὐτὸν κατὰ αὐτὸν, ἐν καὶ πολλὰ οὐ
 δυνατόν εἶναι. Ἔστι δὲ καὶ Πέτρος, καὶ Παῦλος, καὶ
 Βαρνάβας, κατὰ τὸ, ἄνθρωπος, εἰς ἄνθρωπος, καὶ
 κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο, κατὰ τὸ, ἄνθρωπος, πολλοὶ οὐ
 δύνανται εἶναι. Λέγονται δὲ πολλοὶ ἄνθρωποι κατα-
 χρηστικῶς, καὶ οὐ κυρίως· τὸ δὲ καταχρηστικῶς λε-
 γόμενον, οὐκ ἂν τοῖς εὖ φρονούσι τοῦ κυρίως προτι-
 μηθεῖν. Διὸ οὐ λεκτέον ἐπὶ τῶν τριῶν προσώπων τῆς
 θείας οὐσίας τρεῖς θεοὺς εἶναι, κατὰ τὸ θεός· εἰς δὲ
 Θεὸς καὶ ὁ αὐτὸς διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας ἧς ἐστι
 Θεὸς σημαντικόν, καθὼς εἵπομεν.

Εἰ δὲ λέγοι τις· Καὶ πῶς ἡ Γραφή συναριθμεῖ **A** τρεῖς ἄνδρας κατὰ περισυσίαν· ὁράτω ὅτι Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα διδοῦσα ἡ Γραφή καὶ Θεὸν Λόγον, Θεὸν μὴ Λόγον, τουτέστι, Θεὸν Πατέρα, Θεὸν Πνεῦμα ἅγιον· Θεὸν παραδιδούσα, καθόλου παραιτεῖται τρεῖς θεοὺς εἰπεῖν, ἀσέβειαν ἡγουμένη τὴν πολυθεΐαν, καὶ ἕνα Θεὸν διόλου κηρύττουσα, μήτε τὰ πρόσωπα συμψύρουσα, μήτε τὴν θεότητα διαιρούσα· φυλάττουσα δὲ μᾶλλον ταυτότητα θεότητος ἐν ιδιότησιν ὑποστάσεων, ἢ ὡς τριῶν προσώπων. Εἰ δὲ βούλεται ὁ τοιαῦτα λέγων μαθεῖν τὸ ἀληθές, γινωσκέτω ὡς τρεῖς λέγει ἡ Γραφή· καίπερ ἕνα ἄνθρωπον τοὺς σύμπαντας γινώσκουσα, κατὰ τὸ, "Ἄνθρωπος ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ· οἷα τροφῆς ἀγαθῆς, καὶ ἰδία βρέφη τοὺς ἀνθρώπους· λογιζομένη· καὶ ἐνίοτε αὐτοῖς· συμψελλίζουσα, καὶ χρωμένη ὁμοίως ἐκείνοις τῶν ὀνομάτων τιτίν, οὐ παραγινώσκουσα τὸ τέλειον. Ἡ αὐτὴ γὰρ καὶ ὤτα, καὶ ὀφθαλμοὺς, καὶ λοιπὰ δὴ μόρια σώματος ἔχειν λέγουσα τὸν Θεόν, οὐ δόγμα τὸ τοιοῦτο παραδίδωσι, σύνθετον ὀριζομένη τὸ Θεῖον· ἀλλὰ κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον ἐκ μεταφορᾶς τῶν ἡμετέρων, πρὸς ἀναγωγὴν τῶν μὴ ἀμέσως ἐπὶ τὰ ἀσώματα χωρεῖν δυναμένων, τὰ δόγματα ἐκτίθεται· Πνεῦμα λέγουσα τὸν Θεὸν εἶναι, καὶ πανταχοῦ ἐνθα τις πορευθεῖ παρεῖναι τὸ ἀπλοῦν αὐτοῦ καὶ ἀπερίγραφον, ἡμᾶς ἐκδιδάσκουσα. Οὕτω καὶ τρεῖς ἄνδρας λέγουσα διὰ συνήθειαν, ἵνα μὴ ξενίῃ τὸ κοινὸν καὶ ἐν χρήσει τῶν πολλῶν ὑπάρχον. Καὶ ἕνα φησὶ δι' ἀκριθείαν, ἵνα μὴ παρασταλεῖ τὸ τέλος, καὶ ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων θεωρουμένη. Καὶ τὸ μὲν ἡγούμεθα συγκατάβασιν ἐπὶ χρησίμῃ καὶ συμφέροντι τῶν νηπιωδεστέρων γεγεννημένων· τὸ δὲ ὀριζόμεθα δόγμα ἐπὶ βεβαιώσει καὶ παραδόσει τῆς τελειότητος ἐκτιθέμενον. Ἀλλὰ πάλιν φασὶ τινες ὅτι, ὥστερ λέγομεν· Ὑποστάσεις ὑποστάσεως, ἡ ὑπόστασις, οὐδὲν διαφέρει· καὶ οὐ παρὰ τοῦτο μία ὑπόστασις αἱ πᾶσαι ὑποστάσεις· καὶ ὥστερ οὐσία, οὐσίας οὐδὲν διαφέρει· καὶ οὐ παρὰ τοῦτο μία οὐσία αἱ πᾶσαι οὐσίαι· οὕτως ἂν εἴπωμεν, Θεὸς Θεοῦ οὐδὲν διαφέρει· καὶ οὐ διὰ τοῦτο εἰς Θεός, αἱ τρεῖς ὑποστάσεις, καθ' ὧν τὸ Θεός κατηγορεῖται. Καὶ πάλιν, "Ἄνθρωπος ἀνθρώπου οὐδὲν διαφέρει, λέγοντες, οὐκ ἀναιρούμεν τὸ τρεῖς ἀνθρώπους εἶναι Πέτρον καὶ Παῦλον καὶ Βαρνάβαν. Διαφέρει γὰρ οὐσία οὐσίας· καὶ οὐ καθὼς οὐσία, ἀλλὰ καθὼς τοιάδε οὐσία· καὶ ὑπόστασις ὑποστάσεως, καθὼς τοιάδε ὑπόστασις, καὶ ἄνθρωπος ἀνθρώπου ἢ τοιόσδε ἀνθρώπος. Καὶ πάλιν Θεός Θεοῦ ἢ τοιόσδε Θεός· τὸ δὲ τοιόσδε ἢ τοιόσδε, ἐπὶ δύο ἢ καὶ πλείονων εἰσθὲν λέγεσθαι. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐκείνοι· ἡμεῖς δὲ δειζόμεν σόφισμα τὸ πᾶν εἶναι, αὐτοῖς τοῖς εἰρημένοις κεχρημένοι, καὶ δεικνύντες μὴ δεῖν, τοιόνδε Θεὸν καὶ τοιόνδε, ἢ τοιόνδε ἄνθρωπον καὶ τοιόνδε λέγειν· ἀλλ' ἢ ἀπὸ τοιάνδε ὑπόστασιν Θεοῦ καὶ τοιάνδε ὑπόστασιν ἀνθρώπου. Πολλὰς γὰρ ὑποστάσεις τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου, καὶ τρεῖς ὑποστάσεις τοῦ ἐνὸς Θεοῦ φαμεν διακρίως. Τὸ μὲν οὖν τοιόνδε λεγόμενον, διακρίναι βούλεται· τί τινος κοινωνήσας κατ' ἐκεῖνο τοῦνομα, ὃ τὸ τοιόνδε προστίθεται· ὅσον ζῶον τοιόνδε φαμεν τὸν ἄνθρωπον, διακρίναι αὐτὸν βουλόμενοι τοῦ ἵππου,

Quod si quis dicat, Et quomodo Scriptura tres viros connumerat ex abundantia· videat quod Filium et sanctum Spiritum tradens Scriptura, et Deum Verbum et Deum non Verbum, hoc est Deum Patrem, Deum Spiritum sanctum : Deum tradens profiteusque omnino recusat tres deos dicere, impietatem censens deorum multitudinem, et unum Deum ubique promulgans, neque personas confundens, neque divinitatem dividens, imo divinitatis identitatem conservans in proprietatibus hypostaticis trium personarum. Quod si qui hæc dicit verum discere vult, cognoscat Scripturam tres dicere, tametsi unum hominem omne genus humanum cognoscat, juxta illud, *Homo tanquam fenum dies ejus*, veluti nutrix bona, et proprios fetus homines singulos reputat : et cum ipsis interdum balbutiens, et * pariter nonnulla ex illis vocabula ad unum exhibens, non parum videns ignoransve quod perfectum est. Nam eadem sacra Scriptura, et aures, et oculos ac reliquos utique artus, et particulas corporis Deum habere dicens, non doctrinam ejusmodi tradit, ut compositam definiat divinitatem, sed modo prædicto translatione ducta a rebus nostris ad elevationem eorum, qui non absque medio quodam ad incorporea accedere possunt, exponit decreta : dum Spiritum dicit Deum esse, et quocunque locorum quiescit, simplicem et nullis cancellis circumscriptam ejus naturam adesse nos edocet : similiter etiam tres viros dicens ex more, uti ne peregrinum novumque appareat quod commune et quod vulgo usitatum est. Unum autem dicit accurato dicendi genere ne transiliat finem ac limitem, etiam in rerum natura considerata. Itemque ut illud quidem existimemus condensum, ad id quod expedit et confert iis qui imbecilliori sunt ingenio accommodatum ; hoc vero statuamus decretum esse ad confirmationem et traditionem perfectionis expositum. Sed rursus aiunt quidem quemadmodum cum dicimus : Persona personæ persona est, nihil differt, et non propterea una persona est omnes hypostases ; et veluti essentia nihil differt ab essentia, et non ideo una substantia omnes substantiæ sunt : sic etiam dicere possemus, Deus a Deo nihil differt, et non propterea unus Deus, tres sunt personæ de quibus Deus prædicatur : et rursus, Homo homini nihil interest, dicentes, non tollimus tres homines esse Petrum et Paulum et Barnabam. Sed enim differt substantia a substantia : et non quatenus substantia, sed quatenus talis quædam substantia est : et hypostasis ab hypostasi differt, quatenus talis quædam subsistentia est, et homo ab homine quia talis quidam homo est : itemque Deus a Deo quatenus talis Deus : ut vero dicatur, talis aut talis, de duobus atque pluribus dicti consuevit : verum isthæc quidem illi : nos autem ostendimus totum istud captiosum et commentitium esse : iis ipsis quæ dicta sunt ad usum adhibitum, et non oportere talem Deum et talem, aut talem

hominem atque talem dicere probantes; verum talem Dei personam et talem subsistentiam hominis; nam multas unius hominis hypostases, et tres unius Dei personas jure dicimus. Quamobrem quod tale dicitur discernere vult aliquid a quodam participante nomen illud cui tale quid adjicitur. Quemadmodum animal tale dicimus hominem, cum ipsum distinguere volumus ab equo, verbi gratia, qui commune quidem nomen animalis habet cum ipso, sed ab eo distinguitur per rationale et brutum.

Discernitur autem aliquid ab aliquo, aut substantia, aut persona, aut essentia, atque persona ac substantia quidem distinguitur homo ab equo, persona vero Paulus a Petro; essentia autem et subsistentia, hæc hominis subsistentia ab hac equi subsistentia. Verum patefacta ratione eorum quæ secundum subsistentiam, at non secundum essentiam differunt: manifesta quoque fiet ratio eorum quæ secundum substantiam distincta sunt. Nam quod tum ea quæ secundum essentiam differant duæ tresve essentiae dicantur, tum ea quæ secundum subsistentiam dissident, eodem modo duæ vel tres hypostases enuntiantur, et ipsi fatentur et nos: differimus autem in eo quod in Petro quidem et Paulo aiunt dicere oportere homines: nos vero non proprie et secundum rationem scientificam: una quippe ratio nunc est a communi atque abusivo usu. Hic enim neque ad exitium alicujus, neque ad constitutionem valet. Enimvero nobis prius perspicue declaretur, cujus rei causa hominem et equum et canem differre dicamus, quatenus talis quædam substantia, utique valde manifestum est, quod a se invicem differunt, juxta ea quæ separare solent essentias, nempe rationabili et irrationabili, hinnibili et latrabili, et si aliqua hujusmodi sit differentia. Nam dicere substantiam talem, nihil aliud est dicere quam existentiam vitæ participem ad distinctionem illius, quæ non est ejusmodi; vel, existentiam quæ nata est apta ad ratiocinandum, ut discernatur ab ea quæ bruta natura prædita est: aut existentiam quæ insignita est nota habilitatis ad hinniendum; et si quid tale occurrat. Etenim loco hujusmodi differentiarum et priorum loco, præponitur substantiæ, aut etiam cuivis generi, ad distinctionem specierum ipsi subiectarum, nempe ejusmodi aut tale quod animal, pro rationabili, vel rationis experite. Ac rursus dicimus, Petrus differt a Paulo, quatenus talis quædam hypostasis eorum cuique est, quandoquidem differunt a se invicem, secundum quædam eorum quæ hypostasim, et non subsistentiam, constituere solent: cujusmodi sunt calvities, statura, paternitas, filiatio, et si quod tale est. Nam perspicuum est, non idem esse speciem et individuum, idemque substantiam et hypostasim: subsistentia enim statim audientis mentem transfert ad querendum crispum, cæsiu, patrem, filium, ac si quid simile. Dico vero speciem, nempe substantiam ad cognoscendum animal rationabile, mortale, mentis et scientiæ capax, et animal rationis experts, mortale, hinnibile, et cætera ejusmodi. Porro non idem sunt substantiæ, et individuum, quod est hypostasis; neque eadem quæ designant, ac notant hanc et illam. Quod si hæc eadem non sunt, neque

φέρει εἰπεῖν, κοινωνούντος αὐτῷ κατὰ τοῦνομα τοῦ ζώου· διαφέροντος δὲ τῷ λογικῷ καὶ τῷ ἀλόγῳ. Διακρίνεται δὲ τί τινος, ἢ οὐσία, ἢ ὑπόστασις, ἢ οὐσία καὶ ὑποστάσει· καὶ οὐσία μὲν διακρίνεται, ὁ ἀνθρωπος τοῦ ἱππου· ὑποστάσει δὲ Παῦλος, Πέτρου. Οὐσία δὲ καὶ ὑποστάσει, ἥδε ἐστὶν ἡ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου, τῇδε ὑποστάσει τοῦ ἱππου. Ἀλλὰ φανεροῦμένου τοῦ λόγου τῶν κατ' οὐσίαν ἀπλῶς, καὶ τῶν καθ' ὑπόστασιν καὶ οὐ κατ' οὐσίαν διαφερόντων, πρόδηλος ἐστὶ καὶ ὁ παρὰ τῶν κατ' οὐσίαν διακεκριμένων λόγος. Ὅτι μὲν γὰρ καὶ τὰ διαφέροντα κατ' οὐσίαν, λέγονται δύο ἢ τρεῖς οὐσίαι· καὶ τὰ διαφέροντα καθ' ὑπόστασιν, ὡσαύτως λέγονται δύο καὶ τρεῖς ὑποστάσεις, ὁμολογοῦσι καὶ αὐτοὶ, καὶ ἡμεῖς. Διαφύματα δὲ, ὅτι ἐπὶ μὲν Πέτρου καὶ Παύλου φασὶ δεῖν λέγειν ἀνθρώπους. Ἡμεῖς δὲ οὐ κυρίως καὶ κατὰ τὸν ἐπιστημονικὸν λόγον. Οὐδὲ εἰς γὰρ λόγος νῦν παρὰ κοινῆς τε καὶ καταχρηστικῆς χρήσεως. Αὕτη γὰρ οὐδὲ πρὸς ἀναίρεσιν τινος οὔτε πρὸς σύστασιν ἰσχύει. Σαφηνιζέσθω τοιγαροῦν πρότερον ἡμῖν τὸν ἀνθρώπον καὶ τὸν ἱππον, ἢ τὸν ἱππον καὶ τὸν κύνα τίνος χάριν διαφέρειν λέγομεν, καθὼς τοιάδε οὐσίαι· ἢ πρόδηλον, ὅτι ἐπεὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τὰ χωρίζουσιν οὐσίας εἰωθότα· οἷον λογικῷ καὶ ἀλόγῳ, χρημετιστικῷ, ὑλατικῷ· καὶ εἰ τι τοιοῦτόν. Τὸ γὰρ λέγειν οὐσίαν τοιάνδε, οὐδὲν ἕτερον λέγομεν, ἢ ὑπαρξιν ζωῆς μετέχουσαν πρὸς ἀντιδιαστολήν τῆς μὴ τοιαύτης, ἢ ὑπαρξιν λογίζεσθαι πεφυκυῖαν, πρὸς διάκρισιν τῆς ἀλογίᾳ διαφερούσης· ἢ ὑπαρξιν, τὸ χρημετιστικὸν ἔχουσαν χαρακτηριστικὸν, καὶ εἰ τι τοιοῦτον. Ἀντὶ γὰρ τοιούτων διαφορῶν καὶ ἰδίῳ, προτίθεται τῇ οὐσίᾳ, ἢ καὶ παντὶ γένει, πρὸς διάκρισιν τῶν ὑπ' αὐτὸ εἰδῶν τὸ τοιόνδε, ἢ τοιόνδε ζῶον ἀντὶ τοῦ λογικόν, ἢ ἀλογον. Καὶ πάλιν λέγομεν. Διαφέρει Πέτρος Παύλου, καθὼς τοιάδε ὑπόστασις ἐκάστῳ αὐτῶν· ἐπεὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τινα τῶν ὑπόστασιν καὶ οὐ κατὰ οὐσίαν συνιστῶν πεφυκῶν· οἷον φαλακρότητα, μακρότητα, πατρότητα, υἱότητα· καὶ εἰ τι τοιοῦτον. Πρόδηλον, γὰρ ὡς οὐ ταῦτ' εἶδος καὶ ἄτομον· τοῦτο οὐσία καὶ ὑπόστασις· ἢ γὰρ ὑπόστασις εὐθὺς τὴν διάνοιαν τοῦ ἀκρωμένου παράγει πρὸς τὸ ζητῆσαι οὐλήν, γλαυκὴν, πατέρα, υἱόν, καὶ εἰ τι ὅμοιον. Λέγω δὲ εἶδος, τοῦτο ἐστὶν οὐσίαν πρὸς τὸ γινῶναι δηλονότι ζῶον λογικόν, θνητόν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν, ζῶον μὴ λογικόν, θνητόν, χρημετιστικόν, καὶ τὰ τοιαῦτα· εἰ δὲ μὴ ταῦτ' οὐσία καὶ ἄτομον, ὅπερ ἐστὶν ὑπόστασις· οὐδὲ ταῦτά τὰ χαρακτηρισζόντα ταύτην τε κάκεῖν. Εἰ δὲ καὶ ταύτην ταῦτά, οὐδὲ τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασι δυνατόν συνάπτεσθαι· ἀλλὰ τὰ μὲν, τοῖς κατ' οὐσίαν, ἢ οὐσίας καίμενοις· τὰ δὲ, τοῖς κατὰ ἄτομον λεγομένοις.

etiam nominibus iisdem conjungi possunt; sed hæc quidem iis quæ aut secundum essentiam, aut substantiis imponuntur; illa autem iis quæ secundum individuum dicuntur, congruunt.

Τρία τοίνυν ἐστὶν ὀνόματα περὶ ὧν ἡ ζήτησις, **A** οὐσία, ἄτομον, ἄνθρωπος· καὶ τῇ μὲν οὐσίᾳ συνάπτομεν τὰ τοιαῦτα, καὶ συζεύγνυμεν, πρὸς διάκρισιν, ὡς εἶπον, τῶν ὑπ' αὐτὴν εἰδῶν κατ' οὐσίαν ἀλλήλων διαφερόντων. Τῇ δὲ ὑποστάσει πάλιν ὁμοίως τὰ τοιαῦτα συζεύγνυμεν, πρὸς διαίρεσιν προσώπων τῶν ἀλλήλοις κοινωνούντων τοῦτο τοῦ ὀνόματος, τοὔτεστι τῆς ὑποστάσεως, διαφερόντων ἀλλήλων οὐ τοῖς οὐσίαις χαρακτηρίζουσιν, ἀλλὰ τοῖς λεγομένοις συμβεβηκόσιν. Τίνι οὖν βούλονται τρόπῳ συνάψαι τῷ ἄνθρωπος ὀνόματι τὸ τοιόνδε; Ἐκ γὰρ τῶν κοινῶς ὁμολογουμένων, τὰ ἀμφιβαλλόμενα δέχεται τὴν λύσιν· ὡς τῇ οὐσίᾳ ἔσται τὰ ὑπ' αὐτὴν οὐσιώδει διαφορᾷ διακεκριμένα ἀλλήλων· ὅπερ οὐκ ἔστιν. Οὐδὲν γὰρ διαφέρει κατ' οὐσίαν Παῦλος Πέτρον, καθ' ὧν κατηγορεῖται τὸ ἄνθρωπος· ἀλλ' ὡς τῇ ὑποστάσει προσώπου. Ἄρα δηλωτικὸν τὸ ἄνθρωπος οὐκ οὐσίας, ὅπερ ἄτοπον λέγειν· τὸ κοινὸν γὰρ τῆς οὐσίας σημαίνει τὸ ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἰδικὸν πρόσωπον, Παῦλον φέρε εἰπεῖν, ἢ Βαρνάβαν. Οὐκ ἄρα οὐδὲν τρόπῳ τοιαῦτα συνέπεται τῷ ἄνθρωπος κατὰ γε τὸν ἐπιστημονικὸν λόγον. Εἰ δὲ κοινῇ χρῆσις ἀποροίῃ τοῦτοις, καὶ καταχέχρηται τοῖς τῆς οὐσίας ὀνόμασιν εἰς προσώπων δῆλωσιν, οὐδὲν πρὸς τὸν ἀκριβῆ κανόνα τῆς λογικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ τί κατατρέχω τῆς συνήθους καταχρήσεως, ἀπορούσης εἰς τὰ τοιαῦτα, λαμβάνων ὅτι πολλάκις κυρίως οὐκ εὐποροῦντες, ἐτέροις καὶ αὐτοὶ καταχρώμεθα ὀνόμασι καταχρηστικοῖς πρὸς παράστασιν τοῦ λεγομένου; Πλὴν ἐκεῖνο σαφὲς ἡμῖν ἔστω, ὅτι περ εἰ ἐλέγομεν ἐπὶ Πέτρον καὶ Παῦλον, Ἄνθρωπος ἄνθρώπου, ἢ ἄνθρωπος, οὐδὲν διαφέρει· ἀλλ' ἢ τοιόνδε ἄνθρωπος· καὶ, **C** *Ὁτις οὐσία, ἢ οὐσία, οὐδὲν διαφέρει, ἀλλ' ἢ τοιαῦτα οὐσία*, λέγειν ἐπ' αὐτῶν ἡδυνάμεθα. Εἰ δὲ τοῦτο λέγειν μὴ δυνατόν, ἐπεὶ καὶ ἡ αὐτὴ οὐσία Πέτρον καὶ Παῦλον, οὐδὲ ἄρα οὐδὲ ἐκεῖνο· ἐπεὶ περ οὐσίας δηλωτικὸν τὸ ἄνθρωπος ὄνομα· εἰ δὲ τὸ τοιαῦτα καὶ τοιόνδε οὐκ ἀκόλουθον συνάψαι τῷ ἄνθρωπος ὀνόματι· οὐδ' ἄρα οὐδὲ δύο, ἢ τρεῖς κυρίως λέγομεν ἀνθρώπους. Καὶ εἰ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ταῦτα δέδεται· πόσω μᾶλλον ἐπὶ τῆς αἰδίου καὶ θείας οὐσίας κυριώτερον ἀρμόσει τὸ μὴ τοιόνδε Θεὸς καὶ τοιόνδε λέγεσθαι τῶν ὑποστάσεων ἑκάστην· μὴδὲ Θεὸν καὶ Θεὸν ἐκφωνεῖσθαι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· μὴδὲ τρεῖς, καὶ ἐν τῇ ἐνθυμήσει, δογματίζεσθαι. Συνέστηκεν οὖν ἄρα τῷ πρὸς **D** ἡμῶν δικαίῳ καὶ ἀκολούθῳ καὶ ἐπιστημονικῷ τὰ τῷ λόγῳ, ὡς ἕνα Θεὸν φάμεν τὸν τῶν ἀπάντων δημιουργόν, εἰ καὶ ἐν τρισὶ προσώποις ἢ ὡς ὑποστάσει θεωρεῖται, Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα.

Constat itaque iusta et consentanea maximeque propria dissertatio nostra, quod unum Deum asserimus omnium opifcem, tametsi in tribus personis seu hypostasibus consideretur, Patris, Filii et Spiritus sancti.

Tria igitur nomina sunt de quibus quæstio est, substantia, individuum, homo: ac substantiæ quidem connectimus et conjungimus isthæc ad distinctionem, ut dixi, specierum quæ sub ipsa sunt, qua secundum essentiam a se invicem differunt. Rursus subsistentiæ pariter hæc copulamus, ad divisionem personarum, quæ ejusdem quidem nominis, nempe hypostasis, sunt participes, sed differunt a se invicem, non iis quæ substantiam denotant, verum iis quæ dicuntur accidentia. Quoniam ergo modo conjungere volunt nomini *homo*, tale quiddam? Nam ex iis quæ communi consensu omnium approbantur, solutionem admittunt quæ in controversiam vocantur. Ut, per substantiam, quæ sub ipsa sunt essentiali differentia distincta a se invicem erunt, quod quidem non est. Nihil enim differt Petrus a Paulo secundum essentiam, de quibus prædicatur *homo*; sed ut hypostasi personæ. Itaque τὸ *homo* non substantiam denotat, quod quidem absurdum est dictu: nam *homo* commune substantiæ significat, et non particularem personam, Pauli puta aut Barnabæ. Nullo igitur pacto tale quid subsequitur *homini*, saltem juxta scientificam rationem. Quod si communis usus his destituatur, et substantiæ nominibus ad personarum declarationem abutantur, nihil hoc ad exactam logicæ scientiæ regulam pertinet. Verum cur in abusionem consuetam invectiva utor, quæ in ejusmodi deficit: non animadvertens, ut ipsi sæpe destituti propriis, aliis abutamur nominibus impropriis ad rem de qua agitur repræsentandam? Duntaxat illud aperte nobis constet, ut dicere non cunctemur in Petro et Paulo, *Homo ab homine, quatenus homo, nihil differt, sed qua talis quidam homo*; et: *Substantia, quatenus substantia, nihil differt a substantia*; sed qua talis quædam substantia est, hoc enuntiare de ipsis potuimus. Sin minus, et hoc dicere fas non est, quandoquidem eadem est substantia Petri et Pauli; neque sane illud quoque. Quoniam nomen *homo* vim habet declarandi substantiam. Si vero hoc nomine *homo* prolato, non est ei consequens tale vel tale quid: igitur neque duos, aut tres proprie dicimus homines; quod si in homine hæc probata sunt, quanto magis proprie in sempiterna et divina essentia congruet, ut non talis Deus et talis dicatur unaquæque personarum; neque Deus et Deus, et Deus enuntietur Pater et Filius et Spiritus sanctus; neque tres, quamvis animo tantum et cogitatione, doceantur.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ.

EJUSDEM S. GREGORII DE ANIMA.

Interprete eod. Feder. Morello Profess. Reg. Decano.

SERMO PRIMUS ^a.

A .

ΛΟΓΟΣ Α'.

Dissent fere antiqui omnes de animæ vi et natura. Democritus enim et Epicurus, et omnis Stoicorum philosophorum cœtus, animam corpus esse asseverant, et illi ipsi qui corpus asserunt esse animam, de essentia ipsius dissent. Nam Stoici eam spiritum esse ignei vigoris et numine afflatum dicunt. Critias autem sanguinem; Hippon philosophus aquam; Democritus ignem; alenim figuras orbiculatas atomorum, ignem et aerem, compositas ait animam perficere. Heraclitus universi quidem animam vaporem ex humidis esse censet; animam vero, quæ in animantibus inest, evaporationibus externis, et ea quæ in ipsa insita est, unius ejusdemque generis constare. Rursus ex iis qui dicunt animam incorpoream esse infinita exoritur discrepantia; cum alii substantiam eamque immortalem esse dicant; alii incorpoream quidem, non tamen substantiam, neque vero immortalem. Enimvero Thales primus animam immobilem et per se mobilem esse contendit. Pythagoras numerum se ipsum moventem. Plato essentiam intellectualem a se ipsa motum habentem per numerum harmonicum et concinnum. Aristoteles actum primum corporis naturalis, potestate vitam habentis. Dinarchus harmoniam quatuor elementorum; nec vero phthongis sonisve constantem; sed harmonicam temperiem et concentum calidorum et humidorum et frigidorum et siccorum in corpore. Perspicuum etiam est, ut ex horum numero alii animam esse substantiam proferant; Aristoteles vero et Dinarchus substantialem putant: præterea alii unam esse eamdemque omnium animam arbitrantur, discerptam in singula, ac rursus in se coeuntem, ut Manichæi et quidam alii. Sunt qui multas ac diversas species existiment. Alii unam et multas. Prorsus ergo necesse est sermonem producere, tot opinionibus adversantem. Quapropter in genere adversus omnes qui dicunt animam corpus esse, sufficient quæ ab Ammonio doctore Plotipi et Numenio Pythagorico dicta sunt, hæc nimirum:

Διαφωνεῖται σχεδὸν ἅπασιν τοῖς παλαιοῖς ὁ περὶ τῆς ψυχῆς λόγος. Δημόκριτος μὲν γὰρ καὶ Ἐπίκουρος, καὶ πᾶν τὸ τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων σύστημα, σῶμα τὴν ψυχὴν ἀποφαίνονται· καὶ αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ σῶμα τὴν ψυχὴν ἀποφαινόμενοι, διαφέρονται περὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς. Οἱ μὲν γὰρ Στωϊκοὶ, πνεῦμα λέγουσιν αὐτὴν ἐνθερμον καὶ διάπυρον· Κριτίας δὲ αἷμα· Ἰππῶν δὲ ὁ φιλόσοφος ὕδωρ· Δημόκριτος δὲ πῦρ· τὰ γὰρ σφαιροειδῆ σχήματα τῶν ἀτόμων συγκρινόμενα, πῦρ τε καὶ ἀήρ, ψυχὴν ἀποτελεῖν. Ἡράκλειτος δὲ τὴν μὲν τοῦ παντὸς ψυχὴν, ἀναθυμιάσιν ἐκ τῶν ὑγρῶν· τὴν δὲ ἐν τοῖς ζώοις, ἀπὸ τε τῶν ἐκτὸς καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἀναθυμιάσεως, ὁμογενῇ πεφυκέναι. Πάλιν δὲ καὶ τῶν λεγόντων ἀσώματον εἶναι τὴν ψυχὴν, ἄπειρος γέγονεν ἡ διαφωνία· τῶν μὲν οὐσίαν αὐτὴν καὶ ἀθάνατον λεγόντων· τῶν δὲ ἀσώματον μὲν, οὐ μὴν οὐσίαν, οὐδὲ ἀθάνατον. Θαλῆς μὲν γὰρ πρῶτος τὴν ψυχὴν ἐφησεν ἀκίνητον καὶ αὐτοκίνητον. Πυθαγόρας δὲ ἀριθμὸν ἑαυτὸν κινεῖν. Πλάτων δὲ οὐσίαν νοητὴν, ἐξ αὐτῆς κινουμένην, κατὰ ἀριθμὸν ἐναρμόνιον. Ἀριστοτέλης δὲ ἐντελέχειαν πρῶτην σώματος φυσικοῦ, ὁργανικοῦ, δυνάμει ζῶνι ἔχοντος. Δειναρχος δὲ ἀρμονίαν τῶν τεσσάρων στοιχείων· οὐ γὰρ τὴν ἐκ τῶν φθόγγων συνισταμένην, ἀλλὰ τὴν τῶν ἐν τῷ σώματι θερμῶν καὶ ὑγρῶν, καὶ ψυχρῶν, καὶ ξηρῶν ἐναρμόνιον κρᾶσιν καὶ συμφωνίαν βούλεται λέγειν. Ἀἴτιον δὲ ὅτι καὶ τούτων, οἱ μὲν ἄλλοι τὴν ψυχὴν εἶναι λέγουσιν οὐσίαν· Ἀριστοτέλης δὲ καὶ Δειναρχος ἐνούσιον. Ἐτι δὲ πρὸς τούτοις, οἱ μὲν μίαν εἶναι καὶ τὴν αὐτὴν τῶν πάντων ψυχὴν νενομίσασιν, κατακερματίζομένην εἰς τὰ καθέκαστα, καὶ πάλιν εἰς ἑαυτὴν συνιούσαν, ὥς οἱ Μανιχαῖοι καὶ ἄλλοι τινές. Οἱ δὲ πολλὰς καὶ διάφορους κατ' εἶδος· οἱ δὲ μίαν καὶ πολλὰς. Πᾶσα τοίνυν ἀνάγκη μηχανῆσαι τὸν λόγον, τοσαύταις δόξαις ἀντιλέγοντα. Κοινῇ μὲν οὖν πρὸς πάντας τοὺς λέγοντας σῶμα τὴν ψυχὴν, ἀρκέσει τὰ παρὰ Ἀμμωνίου τοῦ διδασκάλου Πλωτίνου, καὶ Νουμηνίου τοῦ Πυθαγορικοῦ εἰρημένα· εἰσὶ δὲ ταῦτα·

^a Cf. Fabric. *Notitia*, supra, col. 20. Sed ne quid a nobis prætermittatur, quod habetur impressum nomine Gregorii Nysseni, sermoni *De anima* in editione hac omnium ejusdem Gregorii Operum locum fecimus.

Τὰ σώματα τῇ οἰκείᾳ φύσει τρεπτά τε ὄντα καὶ A
 σκεδαστά δι' ὅλου, καὶ εἰς ἀπειρον τμητά, ἐν αὐτοῖς
 μηδενὸς ἀμεταβλήτου ὑπολειπομένου, δείτται τοῦ συν-
 ἔχοντος καὶ συνάγοντος, καὶ ὥσπερ συσφίγγοντος καὶ
 συγκρατοῦντος αὐτὰ, ὅπερ ψυχὴν λέγομεν. Εἰ τοίνυν
 σῶμα ἐστὶν ἡ ψυχὴ, οἷον δὴ ποτε, εἰ καὶ λεπτομερέ-
 στατον, τί δὲ πάλιν ἐστὶ τὸ συμφέρον ἐκείνην;
 Ἐδείχθη γὰρ πᾶν σῶμα δεῖσθαι τοῦ συνέχοντος· καὶ
 οὕτως εἰς ἀπειρον, ἕως ἂν καταντήσωμεν εἰς ἀσώμα-
 τον. Εἰ δὲ λέγοιεν, ὥσπερ οἱ Στωϊκοί, τονικὴν τινα
 εἶναι κίνησιν περὶ τὰ σώματα, εἰς τὸ εἰσω ἅμα κι-
 νοῦμεν, καὶ εἰς τὰ ἔξω, καὶ τὴν μὲν εἰς τὸ ἔξω, με-
 γεθῶν καὶ ποιότητων ἀποτελεστικὴν εἶναι, τὴν δὲ
 εἰς τὸ εἰσω, ἐνώσεως καὶ οὐσίας· ἐρωτητέον αὐτούς·
 Ἐπειδὴ πᾶσα κίνησις ἀπὸ τινὸς ἐστὶ δυνάμει, τίς
 ἡ δυνάμις αὕτη, καὶ τί νιν οὐσιώται; Εἰ μὲν οὖν καὶ ἡ B
 δυνάμις αὕτη ὕλη τίς ἐστὶ, τοῖς αὐτοῖς πάλιν χρῆσθ-
 μεθα λόγοις. Εἰ δὲ οὐχ ὕλη, ἀλλ' ἔνυλον, ἑτερόν ἐστι
 τὸ ἔνυλον, παρὰ τὴν ὕλην. Τὸ γὰρ μετέχον ὕλης,
 ἔνυλον λέγεται· τί ποτε ἄρα ἐστὶ τὸ μετέχον τῆς ὕλης,
 πότερον ὕλη καὶ αὐτὴ, ἢ ἄϋλον; Εἰ μὲν οὖν ὕλη, πῶς
 ἔνυλον καὶ οὐχ ὕλη; Εἰ δὲ οὐχ ὕλη, ἄϋλον ἄρα. Εἰ δὲ
 ἄϋλον, οὐ σῶμα· τὸ γὰρ σῶμα ἔνυλον. Εἰ δὲ λέγοιεν
 ὅτι τὰ σώματα τριχῇ διαστατά ἐστὶ, καὶ ἡ ψυχὴ δὲ
 δι' ὅλου διήκουσα τοῦ σώματος, τριχῇ διαστατὴ ἐστὶ·
 καὶ διὰ τοῦτο πάντως καὶ σῶμα ἐροῦμεν, ὅτι πᾶν μὲν
 σῶμα τριχῇ διαστατόν ἐστιν· οὐ πᾶν δὲ τὸ τριχῇ
 διαστατόν σῶμα. Καὶ γὰρ δ'· τὸ ποσόν, καὶ τὸ ποιόν,
 ἀσώματα ὄντα καθ' ἑαυτά, κατὰ συμβεβηκός, ἐνδγκω
 ποσοῦνται. Οὕτως οὖν καὶ τῇ ψυχῇ καθ' ἑαυτὴν μὲν
 πρόσσετι τὸ ἐκείνου, κατὰ συμβεβηκός δὲ τῷ ἐν
 ᾧ ἐστὶ, τριχῇ διαστατόν ὄντι, συνθεωρεῖται καὶ αὐτὴ
 τριχῇ διαστατὴ. Ἐτι πᾶν ἡ ἐξωθεν κινεῖται ἢ ἐν-
 δοθεν· ἀλλ' εἰ μὲν ἐξωθεν, ἀναγκαίως ἀψυχον ἔσται.
 Εἰ δὲ ἐνδοθεν, ἐμψυχον. Εἰ δὲ σῶμα ἡ ψυχὴ· εἰ μὲν
 ἐξωθεν κινεῖται, ἀψυχός ἐστιν· εἰ ἐνδοθεν, ἐμψυχός·
 ἀποπον δὲ καὶ τὸ ἐμψυχον, καὶ τὸ ἀψυχον λέγειν
 τὴν ψυχὴν. Οὐκ ἄρα σῶμα ἡ ψυχὴ. Ἐτι ἡ ψυχὴ, εἰ
 μὲν τρέφεται, ὑπὸ ἀσωμάτου τρέφεται. Τὰ γὰρ μα-
 θήματα τρέφει αὐτὴν· οὐδὲν δὲ σῶμα ὑπὸ ἀσωμάτου
 τρέφεται· οὐκ ἄρα σῶμα ἡ ψυχὴ.

ιατὴρ, necessario inanimatum erit. Quod si intus
 movetur, animatum erit. Si vero corpus sit anima,
 si quidem extrinsecus agitur, expers est animæ: quod si intus, animata: absurdum vero est et
 animatum, et inanimatum dicere animam: non est igitur anima corpus. Item anima, si quidem nu-
 tritur, ab incorporeo alitur: etenim disciplinæ ipsam nutriunt: atqui nullum corpus ab incorporeo
 nutritur: non est igitur anima corpus.

Ξενοκράτης οὕτω συνήγεν· εἰ δὲ μὴ τρέφεται, οὐ D
 σῶμα ἡ ψυχὴ· καὶ ταῦτα μὲν κοινῇ πρὸς πάντας τοὺς
 λέγοντας σῶμα εἶναι τὴν ψυχὴν· ἰδίᾳ δὲ πρὸς τοὺς
 δοξάζοντας αἷμα ἢ πνεῦμα εἶναι τὴν ψυχὴν· ἐπειδὴ
 τοῦ πνεύματος ἢ τοῦ αἵματος χωριζομένου, νεκροῦνται
 τὸ ζῶον. Οὐκ ἐκείνο ρητέον, ὅπερ τινὲς τῶν οἰομένων
 εἶναι τι μέρος, γεγραφήκασι λέγοντες, Οὐκοῦν ὅταν
 ἀπορρύη τοῦ αἵματος, μέρος ἀπεβρύη τῆς ψυχῆς.
 Κουφολογία γὰρ τὸ τοιοῦτον· ἐπὶ γὰρ τῶν ὁμοιομε-
 ρῶν, καὶ τὸ ὑπολειπόμενον μέρος, ταῦτόν ἐστι τῷ
 παντί. Ὑδωρ γοῦν καὶ τὸ πολὺ καὶ τὸ βραχύτατον,
 ἰμοίως καὶ ἄργυρος καὶ χρυσός, καὶ πάντα ὧν τὰ μέρη
 οὐ διαλλάττει ἀλλήλων κατ' οὐσίαν. Οὕτως οὖν καὶ τὸ

Corpora natura sua mutabilia esse et sparsa per
 universum, atque in infinitum secta, et cum in
 ipsis mutabile nihil relictum sit, egere eo quod
 ipsa copulet et constringat et quasi colliget et con-
 tineat: quod animum dicimus. Quare si anima
 corpus est quaecunque, licet tenuissimum, quale
 tandem foret quod coereret illam? nam probatum
 est omne corpus egere eo quod copulet: itaque in
 infinitum progressus esset, donec occurreremus iis
 quæ incorporea sunt. Quod si dicant, quemadmo-
 dum Stoici, motionem quendam intusam circa
 corpora esse, simul intus moveremur et ad ea quæ
 foris sunt; atque hanc quidem perficiendi vim ha-
 bere magnitudines et qualitates in iis quæ foras
 pergunt; in iis vero quæ quod intus est spectant,
 unionem et essentiam: quare sic interrogandi
 essent: Quia omnis motus est ab aliqua facultate,
 quænam facultas ipsa est, et quo pacto ejus essen-
 tia constituta est? Si quidem etiam potentia hæc
 materia quædam est, iisdem rursus utemur ratio-
 nibus. Si vero non materia, sed materiæ adhærens,
 aliud est materiæ particeps præter materiam; nam
 quod est compos materiæ, materiale dicitur: quid
 ergo est materiæ particeps, utrum materia etiam
 ipsum, an materiæ expers est? Quamobrem si
 materia est, qui materiale est, et non materia?
 Quod si non materia est, expers igitur materiæ est;
 sin autem materia caret, corpus non est; nam cor-
 pus materia constat. Quod si dixerint corpora tribus
 distantibus [dimensionibus] prædita esse, et anima per
 totum corpus pertinens, tres etiam distantias habet:
 ac propterea utique illam corpus dicemus; quia omne
 corpus tribus distantibus constituitur, verum non
 omne quod tres distantias habet, corpus est; et-
 enim locus et qualitas, incorporea cum sint per
 se, per accidens in mole et quantitate habentur:
 sic igitur et animæ per se quidem inest, ut distan-
 tia careat, per accidens vero simul consideratur
 trifariam distans cum eo in quo est, quod triplicem
 distantiam habet: ad hæc omnis res aut extrinse-
 cus movetur aut interius: et si quidem foris agi-
 tur, animatum erit. Si vero corpus sit anima,
 si quidem extrinsecus agitur, expers est animæ: quod si intus, animata: absurdum vero est et
 animatum, et inanimatum dicere animam: non est igitur anima corpus. Item anima, si quidem nu-
 tritur, ab incorporeo alitur: etenim disciplinæ ipsam nutriunt: atqui nullum corpus ab incorporeo
 nutritur: non est igitur anima corpus.

Xenocrates sic colligebat; at si non alitur anima,
 corpus non est; atque hæc quidem communiter
 adversus eos qui dicunt corpus esse animam; pe-
 culiariter autem adversus eos qui opinantur ani-
 mam sanguinem, aut spiritum esse; quandoquidem
 spiritu, aut sanguine separato, animal morte con-
 ficitur. Non illud dicendum est, quod quidam eo-
 rum, qui opinantur partem aliquam esse, scripse-
 runt aientes, Quoties effluit aliquid e sanguine,
 animæ pars effunditur; istud enim levis inanisque
 sermo est; sed enim in iis quæ constant partibus
 similaribus, etiam pars quæ residua est eadem
 est cum toto. Aqua certe est multa et perexigua.

Similiter autem argentum et aurum, quorum partes non discrepant a se invicem juxta essentiam: sic igitur sanguis etiam qui relinquitur, quantuscunque fuerit, anima est, siquidem anima est sanguis: illud ergo potius dicendum est, quod si hoc esset anima, quo sublato moreretur animal: prorsus etiam flegma pituitave anima est, et bilis utraque; nam quaecunque horum defuerit, finem et exitium inducit animali: idemque jecur, et cerebrum, et cor, et stomachus, et renes, et intestina, et alia pleraque; nam quo istorum exempto non moreretur animal? Cæteroqui multa sunt exsanguia quidem, sed animata; ut pisces cartilaginosi et absque squamis, ac molles, veluti sepia, et teuthides, loligo, myle, atque testacei, et omnes testa pro cute præditi et molli testa muniti, carabi et cancri et astaci. Si igitur sunt animata quidem sed exsanguia, perspicuum est animam non esse sanguinem; etenim adversus eos qui dicunt animam esse aquam, eo quod aqua videatur vivificare omnia, et absque aqua vivere fas non sit: interdum multa quoque intercidunt; neque enim absque alimento quis vitam degere potest: igitur animam, et alimenta omnia sigillatim dicenda per se: deinde multa animalia sunt quæ non bibunt, ut de quibusdam aquilis narratur, et perdix vivere potest absque potu. Sed cur potius aqua et non aer? nam ad multum tempus fieri potest ut abstinetur aqua, sed non spirare aera, ne tantillum quidem temporis possibile est: verum ne aer quidem anima est; etenim multa sunt quæ vivunt, nec tamen spirant aerem, ut insecta omnia, ut apes, fuci, vespæ, formicæ, et exsanguia, et e marinis multa, omnia denique quæ pulmone carent. Nihil enim quod pulmonem non habet spirat aerem; et id retro vicissim comineat, nihil eorum quæ respirant aerem, pulmone caret. Quandoquidem etiam Cleanthis Stoici, et Chrysippi feruntur sermones quidam non contemnendi, exponendæ sunt horum etiam solutiones, ut solverunt eas Platonis discipuli. Cleanthes talem argumentationem nectit: Non solum, inquit, similes parentibus nascimur secundum corpus, verum etiam juxta animam, ratione affectuum, morum, affectionum; corpus autem similes partes habet, et dissimiles, non incorporeum; corpus igitur anima. Sed primum quidem ex his quæ particularia sunt, una constituitur quod universum est: ad hæc vero etiam quod non est incorporeum, mendacium est; dicimus enim numeros similes esse, quorum latera proportionalia sunt; ut sex et viginti quatuor; latera enim numeri senarii sunt duo et tres; viginti autem quatuor, quaternarius et senarius. Atqui analogiam et proportionem habent duo ad quatuor, et tria ad sex; in dupla enim ratione considerantur; nam quatuor dupla sunt duorum, et sex trium; incorporei vero numeri, et figuræ pares sunt, quæcunque angulos pares habent, et latera quæ circa pares angulos sunt, proportionalia: figuram vero etiam ipsam

A ὑπολειπόμενον αἷμα, ὅσον ἂν εἴη, ψυχὴ ἐστίν, εἴπερ ψυχὴ τὸ αἷμα. Ἐκεῖνο οὖν μᾶλλον λεκτέον, ὅτι εἰ τοῦτο ἐστὶ ψυχὴ, οὐ ἔξαιρουμένου θνήσκει τὸ ζῶον· πάντως καὶ τὸ φλέγμα ψυχὴ ἐστὶ, καὶ αἱ χολαὶ ἀμφοτέραι· ὁποῖον γὰρ τούτων ἂν λείπῃ, τέλος ἐπάγει τῷ ζῳῷ· ἔτι δὲ καὶ τὸ ἥπαρ καὶ ὁ ἐγκέφαλος, καὶ ἡ καρδία, καὶ ὁ στόμαχος, καὶ οἱ νεφροὶ, καὶ τὰ ἐντερα, καὶ ἄλλα πολλά. Τίνος γὰρ τούτων ἔξαιρεθέντος, οὐ τεθνήσκει τὸ ζῶον; Ἄλλως τε πολλά ἐστίν, ἀναιμα· μὲν, ἐμψυχα δὲ, ὡς τὰ σμύραινα καὶ μαλάκια, οἷον σιπίας καὶ τευθίδες, καὶ σμύλοι, καὶ πάντα τὰ ὀστρακόδερμα, καὶ ἀπαλόστρακα, ὡς οἱ κάραβοι, καὶ οἱ καρκίνοι καὶ ἀστακοί. Εἰ τοίνυν ἐστὶν ἐμψυχα μὲν, ἀναιμα δὲ, δῆλον ὡς οὐκ ἐστὶν αἷμα ἡ ψυχὴ. Πρὸς δὲ τοὺς λέγοντας ὕδωρ εἶναι τὴν ψυχὴν, ὅτι τὸ ὕδωρ φαίνεται ζωογονοῦν πάντα, καὶ χωρὶς ὕδατος βιωτεῦσιν ἀδύνατον, ποτὲ πολλά τὰ ἀντιπίπτοντα. Οὐδὲ γὰρ τροφῆς χωρὶς οἷον τε ζῆν· ψυχὴν ἄρα, καὶ τὰς τροφὰς πάσας καθ' ἑκάστην ῥητέον κατ' αὐτάς· ἔπειτα πολλά τῶν ζῳῶν ἐστὶ μὴ πίνοντα, ὡς ἐπὶ τινῶν ἀετῶν ἰστοῦνται· καὶ πέρδιξ δὲ δύναται ζῆν χωρὶς τοῦ πίνειν. Διὰ τὴν δὲ μᾶλλον τὸ ὕδωρ καὶ οὐχ ὁ ἄηρ; Ὑδατος μὲν γὰρ καὶ ἐπὶ πολὺ δυνατὸν ἀπέρχεσθαι· τοῦ δὲ ἀναπνεῖν τὸν ἀέρα, οὐδὲ τὸ βραχύτατον· ἀλλ' οὐδὲ ὁ ἄηρ ψυχὴ. Πολλὰ γὰρ ἐστὶ ζῶντα μὲν, μὴ ἀναπνέοντα δὲ τὸν ἀέρα, ὡς τὰ ἔντομα πάντα, οἷον μέλιτται, καὶ σφῆκες, καὶ μύρμηκες, καὶ τὰ ἀναιμα, καὶ τῶν θαλαττίων τὰ πολλά, καὶ πάντα ὅσα οὐκ ἔχει πνεύμονα. Οὐδὲν γὰρ μὴ ἔχον πνεύμονα ἀναπνεῖ τὸν ἀέρα· καὶ ἀντιτρέφει, οὐδὲν μὴ ἀναπνέον τὸν ἀέρα, πνεύμονα ἔχει. Ἐπειδὴ καὶ Κλεάνθους τοῦ Στωϊκοῦ, καὶ Χρυσίππου φέρονται λόγοι τινὲς οὐκ εὐκαταφρόνητοι, ἐκρητέον καὶ τούτων τὰς λύσεις, ὡς ἀπέλυσαν οἱ ἀπὸ Πλάτωνος. Ὁ Κλεάνθης τοιόνδε πλέκει συλλογισμόν· Οὐ μόνον, φησὶν, ὅμοιοι τοῖς γονεῦσι γινόμεθα κατὰ τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν, τοῖς πάθεσι, τοῖς ἡέεσι, ταῖς διαθέσεσι. Σώματος δὲ τὸ ὅμοιον καὶ τὸ ἀν-όμοιον, οὐχὶ δὲ ἀσωμάτου· σῶμα ἄρα ἡ ψυχὴ. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους τὰ καθόλου συγκατασκευάζεται· πρὸς τοῦτω δὲ, καὶ τὸ οὐχὶ δι' ἀσωμάτου, ψευδὸς ἐστὶ. Λέγομεν γὰρ ἀριθμοὺς ὁμοίους εἶναι, ὣν αἱ πλευραὶ ἀνάλογοι εἰσιν· ὡς τὸν ἑξ καὶ τὸν εἰκοσιτέσσαρα. Πλευραὶ γὰρ τοῦ ἑξ καὶ ὁ δύο καὶ ὁ τρεῖς· τοῦ δὲ εἰκοσιτέσσαρα, ὁ τέσσαρα, καὶ ὁ ἑξ· ἀναλογίαν δὲ ἔχει ὁ δύο πρὸς τὰ τέσσαρα, καὶ ὁ τρία πρὸς τὸν ἑξ. Ἐν διπλασίονι γὰρ λόγῳ θεωρεῖται. Τὰ γὰρ τέσσαρα τῶν δύο διπλασίονα, καὶ τὰ ἑξ τῶν τριῶν· ἀσώματον δὲ οἱ ἀριθμοί· τὰ σχήματα δὲ σχήμασιν ὅμοιά ἐστίν, ὅσα τὰς τε γωνίας ἴσας ἔχει, καὶ τὰς περὶ τὰς ἴσας γωνίας πλευρὰς ἀνάλογον· τὸ δὲ σχῆμα καὶ αὐτὸ ἀσώματον καὶ αὐτοὶ ὁμολογοῦσιν εἶναι. Ἐτι ὡς τοῦ ποσοῦ ἴδιόν ἐστι τὸ ἴσον καὶ ἀνισον, οὕτω καὶ τοῦ ποιοῦ τὸ ὅμοιον καὶ τὸ ἀνόμοιον· ἀσώματον δὲ ἡ ποιότης ἐστίν· ἄρα, καὶ ἀσώματον ἀσωμάτω ὅμοιον. Ἐτι δὲ, φησὶν ὁ Κλεάνθης, οὐδὲν ἀσώματον συμπάσχει σώματι, οὐδὲ ἀσωμάτω συμπάσχει σῶμα, ἀλλὰ σῶμα σώματι· συμπάσχει δὲ ἡ ψυχὴ τῷ σώματι νοσοῦντι, καὶ τεμνομένῃ, καὶ τὰ

σῶμα τῇ ψυχῇ. Αἰσχυνομένης γὰρ ἐρυθρὸν γίνεται, A incorpoream ipsi fatentur esse. Præterea ut quantitatis simile et dissimile. Incorporeum vero qualitas est : ergo incorporeum incorporeo simile. Ad hæc, Cleanthes inquit, nihil incorporeum patitur cum corpore, neque cum incorporeo corpus patitur, sed corpus cum corpore ; verum anima simul patitur cum corpore ægrotante et cum secatur ; et corpus cum animo cruciatur ; etenim erubescēte et pudibunda anima, corpus rubrum efficitur, et ea mētuente, pallescit ; corpus ergo est anima.

Ἔστι δὲ τὸ ἕτερον τῶν λημμάτων ψεῦδος, κατὰ πρόσληψιν συγχείμενον, τὸ λέγον, Οὐδὲν ἀσώματον σώματι συμπάσχει. Τί γὰρ εἰ μόνη τῇ ψυχῇ τοῦτο πρόσκειται ; Ὡςπερ εἰ τις λέγοι, Οὐδὲν ζῶον τὴν ἄνω γένυν κινεῖ· ὁ δὲ κροκόδειλος τὴν ἄνω γένυν κινεῖ. Ἰδοὺ γὰρ ὁ κροκόδειλος καὶ ζῶον, καὶ τὴν ἄνω γένυν κινεῖ· τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ὅταν λέγῃ μηδὲν ἀσώματον σώματι συμπάσχειν· προσλαμβάνει γὰρ τὸ ζητούμενον τῇ ἀποφάσει· εἰ δὲ τις ὑπόθοιτο ἀληθὲς εἶναι τὸ μηδὲν ἀσώματον σώματι συμπάσχειν· ἀλλὰ τὸ ἐπαγόμενον οὐκ ἔστιν ὁμολογούμενον, ὅτι συμπάσχει ἡ ψυχὴ νοσοῦντι καὶ τεμονόμενῳ τῷ σώματι. Ἀμφιβάλλεται γὰρ εἴτε τὸ σῶμα μόνον ἔστι τὸ ἀλγοῦν, λαθὼν παρὰ τῆς ψυχῆς τὴν αἰσθησιν, αὕτη δὲ μένει ἀπαθὴς· εἴτε καὶ συναλγεῖ τῷ σώματι. Καὶ κρατεῖ μᾶλλον παρὰ τοῖς ἐνδοξοτέροις τὸ πρότερον· οὐδεὶς δὲ ἐκ τῶν ἀμφιβαλλομένων συνάγει τοὺς συλλογισμοὺς, ἀλλ' ἐκ τῶν ὁμολογουμένων· ἐκ περιουσίας δὲ δείκνυται καὶ τινα ἀσώματα συμπάσχοντα τοῖς σώμασιν. Αἱ ποιότητες γοῦν ἀσώματοι οὔσαι πασχόντων τῶν σωμάτων καὶ αὐτὰ συμπάσχουσιν, ἐν τε τῇ φθορᾷ καὶ τῇ γεννήσει συναλλοιούμεναι τῷ σώματι. Χρύσιππος δὲ φησιν, ὅτι ὁ θάνατός ἐστι χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος· οὐδὲν δὲ ἀσώματον ἀπὸ σώματος χωρίζεται. Οὐδὲ γὰρ ἐφάπτεται σώματος ἀσώματον· ἡ δὲ ψυχὴ καὶ ἐφάπτεται καὶ χωρίζεται τοῦ σώματος· οὐκ ἄρα ἀσώματος ἡ ψυχὴ. Τοῦτων τὸ μὲν τὸν θάνατον χωρισμὸν εἶναι ψυχῆς ἀπὸ σώματος, ἀληθές ἐστι· τὸ δὲ μὴ ἐφάπτεσθαι ἀσώματον σώματος, ψευδὲς μὲν ἐστὶ καθόλου λεγόμενον· ἐπὶ δὲ τῆς ψυχῆς ἀληθές· ψευδὸς μὲν, ἐπειδὴ καὶ ἡ γραμμὴ ἀσώματος οὔσα, ἐφάπτεται σώματος καὶ χωρίζεται, ὁμοίως καὶ ἡ λευκότης· ἐπὶ δὲ τῆς ψυχῆς ἀληθές. Οὐ γὰρ ἐφάπτεται τοῦ σώματος ἡ ψυχὴ. Εἰ γὰρ ἐφάπτεται, δηλονότι παράκειται αὐτῷ· εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ὅλῳ παράκειται. Ἀδύνατον γὰρ σῶμα σώματι ὅλον ὅλῳ παραχεῖσθαι· καὶ οὕτως οὐκ ἔσται ὅλον ἐμφυχον τὸ ζῶον. Ὡςπερ εἰ μὲν ἐφάπτεται, σῶμα μὲν ἔσται ἡ ψυχὴ· ὅλον δὲ οὐκ ἔσται ἐμφυχον τὸ ζῶον. Εἰ δὲ ὅλον ἐστὶν ἐμφυχον, οὔτε ἐφάπτεται, οὔτε σῶμά ἐστὶν ἡ ψυχὴ· τὸ δὲ ζῶον ὅλον ἐμφυχόν ἐστίν· οὔτε ἄρα ἐφάπτεται, οὔτε σῶμά ἐστι, καὶ χωρίζεται ἀσώματος οὔσα. Ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ σῶμα, ὅλῳ ἐκ τῶν εἰρημένων· ὅτι δὲ οὐδὲ ἀνούσιος, ἔξης ῥητέον.

Incorporea : quod igitur non sit anima corpus, manifestum est ex iis quæ dicta sunt ; quod dubio procul non sit substantiæ expers, deinceps declarandum est.

Ἐπεὶ δὲ καὶ Δειναρχὸς ἀρμονίαν ὥριστο τὴν ψυχὴν, καὶ Σιμίας ἀντιλέγων τῷ Σωκράτει τὴν ψυχὴν ἀρμονίαν ἐφασκεν εἶναι, λέγων ὁμοκίναται τὴν μὲν ψυχὴν ἀρμονίᾳ, τὸ δὲ σῶμα λύρᾳ· ἐκθετέον τὰς λύσεις τούτων τὰς ἐν τῷ Φαίδωνι Πλάτωνος κειμένας.

Est etiam altera sumptionum falsa, juxta prolepsin præceptionemve composita, quæ dicit, *Nihil incorporeum condolare cum corpore* : quid enim si soli animæ hoc inest ? quemadmodum si quis diceret, Nullum animal superiore maxillam movet ; sed crocodilus superiorem maxillam agitat. Ecce enim crocodilus, et animal, et superiore maxillam movet. Eodemque modo etiam cum dicit, *Nullum incorporeum cum corpore compatitur* ; at enim assumit quod quærebatur in assertionem. Si vero quis supposuerit verum esse, nullum incorporeum condolare corpori : attamen quod inducitur non est concessum, quod anima condoleat una cum corpore quod ægrotat et secatur. Quippe ambigitur an corpus solum sit, quod doleat sensu ab anima accepto, ut ipsa maneat doloris expers ; an vero doleat cum corpore. Oblinet autem potius apud clariore viros quod prius est. Atqui nemo ex controversiis colligit et concludit argumentationes, verum ex iis quæ conceduntur. Porro ex abundanti probatur etiam quædam incorporea pati cum corporibus. Quare qualitates incorporeæ cum sint, dum patiuntur corpora, ipsæ quoque condolent, dum in ortu, atque interitu aliter afficiuntur cum corpore. Chrysippus autem ait mortem esse separationem animæ a corpore ; jam vero nihil incorporeum a corpore separatur ; neque enim incorporeum contingit corpus ; anima vero et attingit corpus et separatur ab eo. Non est igitur anima incorporea. Ex his verum istud est, nempe mortem esse separationem animæ a corpore ; sed illud falsum cum in genere dicitur, quod incorporeum est non attingere corpus ; sed verum est in anima ; illud certe falsum, quoniam linea quæ incorporea est, attingit corpus, et separatur : similiter etiam candor ; in anima autem verum. Non enim anima corpus attingit ; nam si attingeret, adjaceret ei. Si vero istud, non toti adjacet ; impossibile enim est corpus corpori, totum toti adjacere, et sic non erit totum animal animatum. Itaque si quidem contigerit, corpus quidem erit anima : totum autem non erit animatum animal. Quod si totum est animatum, neque attingitur, neque corpus est anima, animal vero totum est animatum : neque ergo attingitur, neque corpus est, et separatur cum sit

Quoniam vero etiam Dinarchus animam harmoniam definierit, et Simias adversans Socrati animam concentum esse dixerit, asserens similem eam esse harmoniæ, corpus vero lyræ ; exponendæ sunt solutiones horum, quæ in Platonis *Phædone*

leguntur. Una certe est ex iis, quæ prius ab ipso probata et demonstrata fuerant. Nam antea probatum fuerat disciplinas recordationes esse; hoc igitur sumpto ut ab omnibus concesso, ita sententiam suam confirmat: Si disciplinæ sunt recordationes, anima nostra erat priusquam in humana specie consisteret. Quod si harmonia, sive concentus est, prius quidem non erat, sed posterius constitit, quam corpus apte fabricatum fuisset. Nulla enim compositio aliter se habet, quam illa se habent ex quibus constituta est; societas enim quædam est rerum compositarum compositio, quæ concentus quidam est; ac nihil prohibet quod non antecedit ea ex quibus componitur, imo sequatur illa. Quamobrem repugnat propositioni quæ dicit animam esse concentum, illa quæ asserit disciplinas esse recordationes; atqui propositio reminiscentiæ vera est, falsum igitur est animam esse harmoniam. Porro anima opponitur corpori, et principalem obtinet rationem tanquam imperans ipsi; concentus vero, neque præcedit, neque adversatur: non est igitur anima concentus: præterea harmonia magis et minus est concentu; item harmonia in laxando, et intendendo versatur; enimvero in definitione concentus haudquaquam, quippe nefas est rationem magis vel minus habere; sed in concentu reperitur: etenim si permistus, acutus sonus et gravis: deinde si remittantur, et temperentur, eandem rationem conservant in magnitudinibus sonorum. Verum mutationem accipit secundum harmoniæ copulam magis et minus intensa; anima autem non est magis vel minus anima: igitur anima non est harmonia. Item anima virtutem et vitium admittit; concentus vero concentum et inconcinnum cantum non capit. Non est igitur anima concentus. Adhæc anima in suscipiendis contrariis pars est substantiæ et subjectum; harmonia vero qualitas est et in subjecto. Substantia autem aliud est a qualitate: est igitur anima aliud a concentu. Quare nihil absurdi est animam participem esse harmoniæ; sed non propterea est concentus; neque enim quia virtutis particeps est, ideo virtus est anima. Galenus vero nihil sane asserit; verum protestatur in demonstrativo sermone, quod nihil de anima affirmaverit; sed probabile est ex iis quæ dicit, eum magis probare animam esse temperamentum. Huc enim propendere morum differentiam, ex Hippocratis dictis commentarium instituit. Quod si ita est, perspicuum est opinari animam mortalem esse, non tamen omnem, sed humanam, qua rationis expers est; verum de rationis particeps, ambigue sic loquitur: Quod vero non possit anima temperamentum corporis esse, hinc patet: Omne corpus animatum atque inanimatum ex quatuor elementis mistum est; sed enim horum mistio corpora constituit; quare si anima corporis temperamentum esset, nihil foret inanime, ut ratio demonstrat: sic enim anima corporis mistio esset. Rursus si corpus misturam habet, et omne corpus animam habet:

Μία μὲν οὖν ἐστὶν ἐκ τῶν προαποδεδειγμένων αὐτῶν· προαποδέδεικται γάρ, ὅτι αἱ μαθήσεις ἀναμνήσεις εἰσὶ. Τοῦτο οὖν λαθὼν ὡς ὁμολογούμενον, κατασκευάζει τὸν λόγον οὕτως· Εἰ αἱ μαθήσεις ἀναμνήσεις εἰσὶν, ἦν ἡμῶν ἡ ψυχὴ, πρὶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ εἶδει γενέσθαι· εἰ δὲ ἀρμονία ἐστὶ, πρότερον μὲν οὐκ ἦν, ὕστερον δὲ ἐγένετο, ἀρμολογούντος τοῦ σώματος· πάντα γὰρ σύνθεσις οὐκ ἄλλως ἔχει, ἢ ὡς ἔχει ἐκεῖνα τὰ ἐξ ὧν σύγκειται. Κοινωνία γὰρ τίς ἐστὶ τῶν συνθεθειμένων ἢ σύνθεσις ἀρμονία οὐσα, καὶ οὐ καλῶς τὸ μὴ ἡγεῖσθαι αὐτὴν ἐκεῖνων ἀφ' ὧν συνετέθη, ἀλλὰ ἐπεσθαι αὐτοῖς. Μάχεται τοίνυν τῷ ἀρμονίαν εἶναι τὴν ψυχὴν, τὸ τὰς μαθήσεις ἀναμνήσεις εἶναι· τὸ δὲ τῶν ἀναμνήσεων ἀληθές ἐστι· ψεῦδος ἄρα τὸ τὴν ψυχὴν ἀρμονίαν εἶναι. Ἔτι ἡ μὲν ψυχὴ ἐναντιοῦται τῷ σώματι, καὶ τὸν ἀρχικὸν ἐπέχει λόγον, ὅτε ἀρχοῦσα αὐτοῦ· ἡ δὲ ἀρμονία οὔτε ἡγεῖται, οὔτε ἐναντιοῦται· οὐκ ἄρα ἡ ψυχὴ ἀρμονία· ἔτι ἀρμονία ἀρμονίας μᾶλλον καὶ ἥττον ἐστὶν· ἀρμονίας δὲ τὸ χαλᾶσθαι καὶ ἐπιτείνεσθαι· ἐν τῷ λόγῳ δὲ τῆς ἀρμονίας οὐ· ἀδύνατον γὰρ λόγον τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἔχειν, ἀλλ' ἐν τῇ ἀρμονίᾳ· ἐὰν γὰρ κεκραμμένος ὁζὺς φθόγγος καὶ βαρύς· ἔπειτα ἀνεθῶσι, τὸν λόγον μὲν τὸν αὐτὸν σώζουσιν ἐν τοῖς μεγέθεσι τῶν φθόγγων· παραλλαγὴν δὲ λαμβάνει κατὰ τὴν ἀρμονίαν, μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπιτείνομένη· ψυχὴ δὲ ψυχῆς οὐκ ἐστὶ μᾶλλον καὶ ἥττον· οὐκ ἄρα ἀρμονία ἐστὶν ἡ ψυχὴ. Ἔτι ἡ ψυχὴ ἀρετὴν καὶ κακίαν ἐπιδέχεται· ἡ δὲ ἀρμονία ἀρμονίαν καὶ ἀναρμολογίαν οὐκ ἐπιδέχεται· οὐκ ἄρα ἀρμονία ἐστὶν ἡ ψυχὴ. Ἔτι ἡ ψυχὴ ἐν τῷ ἐπιδέχεσθαι τὰ ἐναντία, παρὰ μέρος, οὐσία ἐστὶ καὶ ὑποκειμένη· ἡ δὲ ἀρμονία ποιότης καὶ ἐν ὑποκειμένῳ· ἡ δὲ οὐσία ποιότητος ἕτερον, καὶ ἡ ψυχὴ ἄρα ἀρμονίας ἕτερον. Ἀρμονίας μὲν τοι μετέχειν τὴν ψυχὴν οὐδὲν ἄποπον· ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο ἀρμονία ἐστὶν· οὐ γὰρ διότι ἀρετῆς μετέχει, ἀρετὴ ἐστὶν ἡ ψυχὴ. Γαλήνης δὲ ἀποφαίνεται μὲν οὐδὲν, ἀλλὰ διαμαρτύρεται ἐν τῷ ἀποδεικτικῷ λόγῳ, ὡς οὐδὲν εἴη περὶ ψυχῆς ἀποφαινόμενος· εἰκοι δὲ ἐξ ὧν λέγει δοκιμάζειν μᾶλλον τὴν κρᾶσιν εἶναι τὴν ψυχὴν· ταύτῃ γὰρ ἐπακολουθεῖν τὴν τῶν ἡθῶν διαφορὰν, ἐκ τῶν Ἱπποκράτους κατασκευάζων τὸν λόγον· εἰ δὲ τοῦτο, ὁρῶν ὅτι καὶ ὁνητὴν αὐτὴν οἰεταί εἶναι· οὐ πᾶσαν δὲ, ἀλλὰ τὴν ἄλογον μόνην ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου· περὶ δὲ τῆς λογικῆς ἀμφιβάλλει λέγων οὕτως· Ὅτι δὲ οὐ δύναται τοῦ σώματος ἡ κρᾶσις εἶναι ψυχὴ, ὁρῶν ἐντεῦθεν· Πᾶν σῶμα ἐμψυχόν τε καὶ ἀψυχόν, ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων κεκράτηται. Ἡ γὰρ τούτων κρᾶσις τὰ σώματα ἀπεργάζεται. Εἰ τοίνυν ἡ τοῦ σώματος κρᾶσις ἐστὶν ἡ ψυχὴ, οὐδὲν ἀψυχόν ἐσται, ὡς ὁ λόγος ἀπέδειξεν. Οὕτω γὰρ ἡ κρᾶσις τοῦ σώματος ψυχὴ ἐσται. Πάλιν εἰ τὸ σῶμα κρᾶσιν ἔχει, καὶ πᾶν σῶμα ψυχὴν ἔχει· εἰ δὲ πᾶν σῶμα ψυχὴ, οὐδὲν σῶμά ἐστιν ἀψυχόν· οὔτε λίθος ἄρα, οὔτε ξύλον, οὔτε σίδηρος, οὔτε ἄλλο τι ἀψυχόν ἐσται· εἰ δὲ μὴ καθόλου πᾶσαν κρᾶσιν σώματος λέγει ψυχὴν εἶναι, ἀλλὰ τὴν τοιάνδε· ἐρωτητέον, ποία κρᾶσις ἐστὶν, ἡ ζῶον ποιοῦσα, καὶ ψυχῆς λόγον ἐπέχουσα. Ὅποιαν γὰρ ἂν εἴποι τὴν κρᾶσιν, τοιαύ-

την εὐρήσομεν εἶναι καὶ ἐν τοῖς ἀψύχοις· ἐννέα γὰρ οὐσῶν κράσεων, ὡς αὐτὸς ἐν τῷ περὶ κράσεως ἔδειξεν· ὁκτὼ μὲν τῶν δυσκρατῶν, μίᾳ δὲ τῆς εὐκρατοῦ· κατὰ μὲν τὴν εὐκρατον λέγει κεκρᾶσθαι τὸν ἀνθρώπον, οὐ πάντα δὲ, ἀλλὰ τὸν τῆς μέσης κράσεως· κατὰ δὲ τὰς ἄλλας δυσκρασίας τὰ ἄλλα ζῶα κατ' εἶδος μετὰ τῆς ἐπὶ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνέσεως τε καὶ ἐπιτάσεως εὐρίσκονται, καὶ ἐν τοῖς ἀψύχοις κράσεις μετὰ τοῦ μᾶλλον καὶ ἥττον· ὡς αὐτὸς πάλιν ἐν τοῖς ἀπλοῖς ἀπέδειξεν. Ἐτι ἡ ψυχὴ κρᾶσις ἐστίν· αἱ δὲ κράσεις κατὰ τὰς ἡλικίας καὶ τὰς ὥρας, καὶ τὰς διαίτας· ἡ ψυχὴ ἐναλλάσσεται· εἰ δὲ ἐναλλάσσεται, οὐ τὴν αὐτὴν ἔχουσαν ψυχὴν, ἀλλὰ κατὰ τὴν κρᾶσιν, ποτὲ μὲν λέοντος, ποτὲ δὲ προβάτου, ποτὲ δὲ ἄλλου τινὸς, ὅπερ ἀποπον. Ἐτι ἡ κρᾶσις οὐκ ἐναντιοῦται ταῖς ἐπιθυμίαις τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ συνεργεῖ. Αὕτη γὰρ ἐστίν ἡ κινεῖσα· ἡ δὲ ψυχὴ ἐναντιοῦται. Οὐκ ἄρα κρᾶσις ἐστίν ἡ ψυχὴ· ἔτι εἰ κρᾶσις ἐστὶ ψυχὴ, ἡ δὲ κρᾶσις ποιότης· ποιότης δὲ καὶ γίνεται καὶ ἀπογίνεται χωρὶς τῆς τοῦ ὑποκειμένου φθορᾶς· καὶ ἡ ψυχὴ ἄρα χωρισθῆσεται χωρὶς τῆς τοῦ ὑποκειμένου φθορᾶς· τοῦτο δὲ οὐκ ἀληθές· οὐκ ἄρα κρᾶσις, οὐδὲ ποιότης ἐστὶν ἡ ψυχὴ. Οὐ γὰρ δὴ πού τῶν ἀντικειμένων τὸ ἕτερον φυσικῶς προσεῖναι· φήσουσι τῷ ζῳῳ, ὡς ἐπὶ τοῦ πυρὸς τὸ θερμόν· ἀμετάθετον γὰρ τοῦτο· φαίνεται δὲ μετατιθεμένη ἡ κρᾶσις. Μᾶλλον δὲ καὶ αὐτοὶ εἰσιν οἱ διὰ τῆς ἱατρικῆς τέχνης τὰς κράσεις μεταβάλλοντες· ἔτι παντὸς σώματος αἱ ποιότητες αἰσθηταί εἰσιν· ἡ δὲ ψυχὴ οὐκ αἰσθητὴ, ἀλλὰ νοητὴ· οὐκ ἄρα ποιότης ἀσώματος ἐστίν ἡ ψυχὴ.

anima, temperatio vere est qualitas; hæc autem adest et abest absque subjecti perniciæ; etiam anima absque interitu subjecti separabitur: hoc autem vero consentaneum non est. Non igitur anima est temperamentum, nec qualitas. Non enim utique alterum oppositorum naturaliter adesse dicent animali, ut in igne calidum, namque hoc incommutabile est: atqui temperatio mutationi obnoxia videtur. Quin potius ipsi sunt qui arte medica temperamenta mutant: deinde omnis corporis qualitates sub sensum cadunt; anima vero sensibilis non est, sed intelligibilis. Non est igitur anima qualitas corporis expers.

Ἐτι ἡ τοῦ σώματος καὶ πνεύματος μετὰ παραθέσεως σαρκῶν καὶ νεύρων καὶ τῶν ἄλλων εὐκρασία ἰσχύς ἐστίν· καὶ ἡ τῶν θερμῶν δὲ καὶ ψυχρῶν καὶ ξηρῶν καὶ ὑγρῶν εὐκρασία, ὑγίεια ἐστίν· ἡ δὲ συμμετρία τῶν μελῶν μετὰ τῆς εὐχράς, τὸ κάλλος ποιεῖ τοῦ σώματος. Εἰ τοίνυν ἡ ἁρμονία τῆς ὑγίειας καὶ τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ κάλλους ψυχὴ ἐστίν, ἀνάγκη ἢ τὸν ἀνθρώπον ζῶντα μήτε νοσεῖν, μήτε ἀσθενεῖν, μήτε ἀμορφὸν εἶναι· συμβαίνει δὲ πολλάκις, οὐ μίαν μόνον, ἀλλ' ὁμοῦ πάσας τὰς τρεῖς ταύτας εὐκρασίας ἀπόλλυσθαι, καὶ ζῆν τὸν ἀνθρώπον· συμβαίνει γὰρ τὸν αὐτὸν ὁμοῦ καὶ ἀμορφὸν εἶναι καὶ ἀσθενεῖν καὶ νοσεῖν. Οὐκ ἄρα ἡ εὐκρασία τοῦ σώματος ἐστίν ἡ ψυχὴ. Πῶς οὖν φυσικαὶ τινες κακίαι καὶ ἀρεταὶ τοῖς ἀνθρώποις ἔπονται; Τοῦτο ἐκ τῆς τοῦ σώματος ἀληθῶς κράσεως γίνεται. Ὡς γὰρ φυσικῶς οἱ ὑγιεῖνοι καὶ νοσώδεις εἰσὶν ἐκ τῆς κράσεως, οὕτω τινὲς φυσικῶς πικρόχολοι ὄντες, ὀργίλοι εἰσιν, ἄλλοι δειλοὶ, ἄλλοι κατωφερεῖς· ἀλλ' ἐνιοὶ κρατοῦσι καὶ περιγίνονται· δῆλον δὲ ὅτι τῆς κράσεως κρατοῦσιν· ἄλλο δὲ ἐστὶ τὸ κρατοῦν, καὶ ἄλλο τὸ κρατούμενον· ἄλλο ἄρα

A quod si omne corpus anima est, nullum corpus est inanimum, neque ergo lapis, neque ligna, nec ferum, neque aliud quidquam inanimum erit. Quod si non universe omne temperamentum corporis dicat quis esse animam, sed tale quoddam, rogandum est qualis hæc mistura sit quæ animal efficit, atque animæ rationem obtinet? Utramvis enim dixerit talem misionem, inveniemus esse eandem etiam in iis quæ inanima sunt. Nam cum novem sint temperamenta, ut ipse in commentario de temperamentis docet, octo quidem ex iis quæ ægre temperantur, unum vero, quod facilis est temperiei, ac juxta bene temperatam misturam hominem temperatum esse dicit, sed non omnem; verum illum qui mediæ temperaturæ est, ac juxta alias B temperationes cætera animalia secundum speciem, cum remissione et intentione, ad id quod magis vel minus inveniuntur: itemque in rerum inanimatarum temperamentis cum remissione vel intentione: ut ipse in simplicibus rursus ostendit. Præterea anima temperatio est; sed temperationes secundum habitus, ætates, tempestates anni et victus regimina se habent: et anima commutatur: quod si commutatur, non eandem habemus animam, sed juxta temperiem aliquando leonis, aliquando ovis, interdum etiam alterius cujusvis animantis, quod perabsurdum est. Porro temperamentum non adversatur libidinibus corporis, imo vero cooperatur: hoc enim est quod movet. Atqui anima adversatur cupiditatibus ejusmodi; non est igitur anima C temperamentum. Porro siquidem temperatio est

Item corporis, et spiritus bona temperies cum carnis nervorum atque aliorum appositione, robur est, et calidorum ac frigidorum, siccorum et humidorum bona temperies sanitas est; membrorum autem et artuum moderata symmetria seu proportio cum bonitate coloris, pulchritudinem corporis facit. Itaque si harmonia sanitatis, et pulchritudinis concentus est anima, necesse fuerit hominem viventem neque ægrotare, neque infirmum, neque deformem esse: verum sæpe contingit non unam solam temperationem, sed tres istas prius dictas desiderari et perire, et tamen hominem vivere. Usuvenerit enim ipsum simul et deformem, et infirmum, et ægrotum esse. Non est igitur anima corporis bonum temperamentum. Quomodo ergo naturalia quædam vitia, et virtutes comitantur homines? Hoc vero ex corporis vere temperamento oritur. Nam quemadmodum naturaliter sani et morbosus sunt ex temperamento, sic naturaliter quidam acri bile perciti iracundi sunt; alii meticulosi, alii præcipientes; verum quidam continent se,

et vincunt : nimirum quia temperamentum superant. Atqui aliud est quod continet et regit, et aliud quod continetur et regitur. Aliud igitur temperamentum, et aliud anima est; nam instrumentum cum sit animi corpus, si quidem apte fabricatum comparatumque sit, operatur anima, et ipsum apte commodeque tenet; sin minus aptum ad functiones fuerit, tunc rebus sane opus animæ fuerit. Etenim decertans cum ineptitudine instrumenti, tametsi non valde evigilaverit, ut conversetur cum ipso, veluti musicus, aberrat una cum pravitate lyrae, nisi prius ipsam concinnaverit. Quapropter opus est animo cura corporis, ut comparet suum instrumentum sibi aptum, operationis et morum, ut in concentu harmonico, dum partim laxat, partim intendit, ut concinnam gratiam ipsam sibimetipsi comparet, et proprio instrumento aptoque utatur, utque ipsa non depravetur cum ipso; enimvero hoc etiam usuvenit. Cæterum Aristoteles animam actum perfectum esse dicens, nihilominus propendit ad eos qui ipsam qualitatem dicunt. Sed prius quem vocet actum perfectum, declaremus. Substantiam tribus modis dicit : hanc quidem ut materiam subjectam, quod per se quidem nihil est, potentiam tamen habet ad ortum. Aliud autem est forma et species, secundum quam specificatur materia; tertio loco utrumque simul quod ex materia et forma constitutum, quod est utique animatum. Quamobrem materia quidem potentia est, forma vero actus. Hoc porro bifariam intelligitur, ut scientia, et scientiam considerare : videlicet, illud quidem ut dispositio, hoc autem ut actus; scientia certe, ut dum anima sana est, et dum sopita jacet, et dum evigilat, primum quidem vigilia seu experrectio est in contemplando, sopor vero in videndo, et minime operando. Ac prior quidem est scientia operatione; et propterea primum actum appellat formam; secundum vero differentiam; veluti oculus est subjecti et formæ; ac subjectum quidem est in ipso, quod autem recipit visum, materia est oculi; appellatur etiam hic æquivoce oculus. Forma vero et actus primus oculorum ipse visus est, et qui præstat ut videre possit oculus. Secundus autem actus oculi est operatio, juxta quam videt. Quemadmodum igitur recens natus catulus non secundum quidem actum tenet, sed potentia præditus est actum accipiendi, sic accipere oportet animi vim et naturam. Nam ut illic exortus intuitus perficit oculum, ita hic exorta anima in corpore, perficit animal, ut neque sine corpore esse unquam anima possit, neque corpus absque anima. Verum enim corpus vita præditum, opus animæ animam vocat, sejungens ab ipsa quod rationale est. Sed oportuisset omnem simul animam humanam accipere, et non ex parte, eaque infirmissima, de toto sententiam dicere. Postea corpus ait potestate vitam habere et antequam anima exstisset. Dicit enim corpus potestate vitam habere in seipso; oportet autem corpus vitam

α κρᾶσις, καὶ ἄλλο ψυχῇ· ὄργανον γὰρ ὃν τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς, ἐὰν μὲν ἐπιτηδεῖως κατασκευασθῇ, ἐνεργεῖ τῇ ψυχῇ, καὶ αὐτὸ ἔχει ἐπιτηδεῖως· ἐὰν δὲ μὴ ἐπιτηδεῖον ἐνθρῆγχε, τότε χρεῖα τῇ ψυχῇ πραγμάτων. Ἀπομαχομένη γὰρ πρὸς τὴν ἀνεπιτηδεϊότητα τοῦ ὄργανου, καὶ μὴ σφόδρα νήψη, καὶ συνδιαστρέφεται αὐτῷ, καθάπερ μουσικὸς, συνεξαμαρτάνει τῇ τῆς λύρας διαστροφῇ, ἐὰν μὴ πρότερον αὐτὴν καταστήσῃ καλῶς. Διὸ καὶ χρεῖα τῇ ψυχῇ τῆς ἐπιμελείας τοῦ σώματος, ἵνα καταστήσῃ αὐτὸ ὄργανον ἐπιτηδεῖον ἑαυτῇ· καὶ τοῦτο δὲ ποιεῖ διὰ τε τοῦ λόγου καὶ τῶν ἡθῶν, ὡς ἐν ἁρμονίᾳ, τὰ μὲν χαλῶσα, τὰ δὲ ἐπιτείνουσα, ἵνα ἁρμόδιον αὐτὸ ἑαυτῇ κατασκευάσῃ, καὶ χρήσεται ἐπιτηδεῖν ὄργανῳ· καὶ μὴ αὐτὴ συνδιαστραφῇ αὐτῷ· συμβαίνει γὰρ καὶ τοῦτο. Ἀριστοτέλης δὲ τὴν ψυχὴν ἐντελέχειαν λέγων, οὐδὲν ἤττον συμφέρεται τοῖς ποιότητα λέγουσιν αὐτὴν· διασαφῆσωμεν δὲ πρότερον τὴν ἐντελέχειαν τίνα καλεῖ. Τὴν οὐσίαν τριχῶς λέγει· τὴν μὲν ὡς ὕλην ὑποκειμένην, ὃ καθ' ἑαυτὸ μὲν μηδὲν ἐστὶ, δύναμιν δὲ ἔχει πρὸς γένεσιν· ἕτερον δὲ μορφή καὶ εἶδος, καθ' ἣν εἰδοποιεῖται ἡ ὕλη· τρίτον δὲ τὸ συναμφοτέρον, τὸ ἐκ τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους γεγεννημένον, ὃ ἐστὶ λοιπὸν ἐμφύχον. Ἔστι μὲν οὖν ἡ μὲν ὕλη δύναμις, τὸ δὲ εἶδος ἐντελέχεια. Τοῦτο δὲ διχῶς νοεῖται, ὡς ἐπιστήμη, καὶ τὸ θεωρεῖν τὴν ἐπιστήμην· τοῦτέστι, τὸ μὲν ὡς διὰθεσις, τὸ δὲ ὡς ἐνέργεια· ἐπιστήμη μὲν, ὅτι ἐν τῇ ὑγιαίνειν τὴν ψυχὴν ὑπάρχει· καὶ ὑπνοῦσαι· καὶ ἐργηγορέναι· πρῶτον δὲ ἡ μὲν ἐργήγορσις ἐστὶ τῷ θεωρεῖν, ὃ δὲ ὕπνος τῷ βλεπεῖν καὶ μὴ ἐνεργεῖν. Προτέρα δὲ ἐστὶν ἡ ἐπιστήμη τῆς ἐνεργείας. Διὸ καὶ πρῶτην ἐντελέχειαν καλεῖ τὸ εἶδος, δευτέραν δὲ διαφορὰν τὴν ἐνέργειαν· ὅσον ὀφθαλμὸς ἐξ ὑποκειμένου ἐστὶ καὶ εἶδους· καὶ ἐστὶ τὸ μὲν ὑποκειμενὸν ἐν αὐτῷ, τὸ δὲ δεδεγμένον τὴν ὕψιν, ὕλη ὀφθαλμοῦ· καλεῖται καὶ αὕτη ὁμωνύμως ὀφθαλμός· εἶδος δὲ καὶ ἐντελέχεια ἡ πρώτη ὀφθαλμῶν αὐτῇ ὕψις, ἡ τὸ δυνατόν ὁρᾶν αὐτῷ παρεχομένη. Δευτέρα δὲ ἐντελέχεια ἐστὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἡ ἐνέργεια, καθ' ἣν ὁρᾷ. Ὅσπερ οὖν ὁ ἄρτι τεχθεὶς σκύλαξ, οὐδὲ ἐτέραν μὲν ἔχει ἐντελέχειαν, δύναμιν δὲ ἔχει τοῦ δέξασθαι τὴν ἐντελέχειαν· οὕτω δὲ λαβεῖν καὶ τὸ τῆς ψυχῆς. Ὡς γὰρ ἐκεῖ γεννηθεῖσα ἡ ὕψις τελειοῖ τὸν ὀφθαλμὸν, οὕτως ἐνταῦθα γεννηθεῖσα ἡ ψυχὴ ἐν τῷ σώματι τελειοῖ τὸ ζῶον, ὡς μήτε ἀνευ σώματος εἶναι ποτε τὴν ψυχὴν, μήτε σῶμα δίχα ψυχῆς. Ἀλλὰ τὸ μὲν ζωτικὸν σῶμα ἔργον τῆς ψυχῆς, ψυχὴν καλεῖ, χωρίζων αὐτῆς τὸ λογικόν. Ἐδεῖ δὲ πᾶσαν ὁμοῦ λαβεῖν τὴν ἀνθρώπου ψυχὴν, καὶ μὴ ἀπὸ μέρους, καὶ ταῦτα τοῦ ἀσθενεστάτου, περὶ τοῦ παντός ἀποφαίνεσθαι. Ἐπειτα τὸ σῶμα φησι δυνάμει τὸ ζῆν ἔχειν, καὶ πρὸ τοῦ γενέσθαι τὴν ψυχὴν. Λέγει γὰρ τὸ σῶμα δυνάμει ζῶν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Δεῖ δὲ τὸ σῶμα τὸ δυνάμει ζῶν ἔχον πρότερον ἐνεργεῖν σῶμα εἶναι· οὐ δύναται δὲ ἐνεργεῖν σῶμα εἶναι πρὸ τοῦ δέξασθαι τὸ εἶδος. Ὅλη γὰρ ἐστὶν ἀποιος, καὶ οὐ τὸ σῶμα. Ἀδύνατον ἄρα τὸ μὴ ὃν ἐνεργεῖν δύναμιν ἔχειν πρὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ τι γίνεσθαι. Εἰ δὲ καὶ σῶμα καὶ δυνάμει ἐστὶ· πῶς τὸ δυνάμει σῶμα, δυνάμειως ζῶν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ δύναται; Ἀλλως τε ἐπὶ μὲν τῶν

ἄλλων δυνατὸν ἔχοντά τι μὴ χρῆσθαι αὐτῷ, οἷον ὅψιν ἔχοντι μὴ χρῆσθαι αὐτῇ, ἐπὶ δὲ τῆς ψυχῆς ἀδύνατον. Οὐ γὰρ ὁ καθυδὼν ἀνευ ψυχῆς ἐνεργείας ἐστὶ. Καὶ γὰρ τρέφεται καὶ αὐξάνεται, καὶ φαντασιούται, καὶ ἀναπνεῖ· ὅπερ μάλιστα τῆς ζωῆς ἐστὶ τεκμήριον. Ἐκ τούτων οὖν φανερόν, ὅτι δυνατόν ἐστι τὸ ζῆν οὐ δύναται προσεῖναι τι, ἀλλὰ πάντως ἐνεργεῖα· προηγουμένως γὰρ τὸ εἰδοποιεῖν τὴν ψυχὴν, οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, ἀλλ' ἡ ζωὴ· τῇ μὲν γὰρ ψυχῇ σύμφυτος ἐστὶν ἡ ζωὴ· τῷ δὲ σώματι κατὰ μέθεξιν. Ὁ λέγων τοίνυν τὴν ὑγίειαν ἀνάλογον εἶναι τῇ ζωῇ, οὐ τὴν τῆς ψυχῆς ζωὴν λέγει, ἀλλὰ τὴν τοῦ σώματος· καὶ οὕτω σοφίζεται· ἡ μὲν γὰρ σωματικὴ οὐσία παρὰ μέρος τῶν ἐναντίων ἐστὶ δεκτικὴ· ἡ δὲ κατὰ τὸ εἶδος οὐδαμῶς· καὶ γὰρ κατὰ τὸ εἶδος ἡ διαφορὰ καταλλαγῇ, μεταλλάσσεται καὶ τὸ ζῶν· ὥστε οὐχὶ κατὰ τὸ εἶδος ἡ οὐσία τῶν ἐναντίων ἐστὶ δεκτικὴ, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὑποκειμένον, τουνέστιν ἡ σωματικὴ. Οὐ δύναται τοίνυν ἡ ψυχὴ κατ' οὐδένα τρόπον ἐντελέχεια τοῦ σώματος εἶναι, ἀλλ' οὐσία αὐτοτελεῖς σώματος. Παρὰ μέρος γὰρ ἐπιδέχεται τὰ ἐναντία, κακίαν καὶ ἀρετήν· ὅπερ οὐκ ἡδύνατο τὸ εἶδος δεῖξασθαι.

partes sive alternis : verum quæ secundum speciem est, nequaquam : quamvis enim juxta speciem differentia mutata sit, etiam animal mutatur; proinde non juxta speciem substantia contrariorum capax est, sed secundum subjectum, hoc est corporea essentia. Ergo non potest anima ulla ratione esse corporis actus, sed substantia est per se incorporea; sed enim per partes successive admittit contraria, vitium et virtutem : quod forma non posset admittere.

Ἐπειτα φησιν ἐντελέθειαν οὔσαν τὴν ψυχὴν, ἀκίνητον εἶναι καθ' ἑαυτὴν, κινεῖσθαι δὲ κατὰ τὸ συμβεβηκός· οὐδὲν δὲ ἀπεικὸς ἀκίνητον οὔσαν κινεῖν ἑμᾶς. Καὶ γὰρ τὸ κάλλος ἀκίνητον ὅν κινεῖ ἡμᾶς. Ἀλλ' εἰ καὶ τοῦτο ἀκίνητον ὅν κινεῖ, ἀλλὰ τὸ φύσιν ἔχον κινεῖσθαι κινεῖ, καὶ οὐχὶ καὶ τὸ ἀκίνητον. Εἰ τοίνυν καὶ τὸ σῶμα καθ' ἑαυτὸ κίνησιν εἶχεν, οὐδὲν ἦν αὐτῷ ἄτοπον αὐτὸ κινεῖσθαι ὑπὸ ἀκινήτου. Νῦν δὲ ἀδύνατον τὸ ἀκίνητον ὑπὸ ἀκινήτου κινεῖσθαι. Πόθεν οὖν τῷ σώματι τὸ κινεῖσθαι, εἰ μὴ ἀπὸ τῆς ψυχῆς; Οὐ γὰρ αὐτοκίνητόν ἐστι τὸ σῶμα· πρώτην οὖν γένεσιν κινήσεως βουλόμενος δεῖξαι, οὐ πρώτην, ἀλλὰ δευτέραν ἐδείξεν. Εἰ μὲν γὰρ μὴ κινούμενον ἐκίνοι, πρῶτην ἐποίει κίνησιν. Εἰ δὲ τὸ κινούμενον ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἄλλως κινεῖ, δευτέρας κινήσεως γένεσιν ἐξηγεῖται. Πόθεν οὖν τὸ κινεῖσθαι, εἰ μὴ ἀπὸ ψυχῆς; Οὐ γὰρ αὐτοκίνητόν ἐστι τὸ σῶμα. Πόθεν οὖν πρώτη γένεσις τῆς κινήσεως τῷ σώματι; Τὸ γὰρ λέγειν ἀφ' ἑαυτῶν κινεῖσθαι τὰ στοιχεῖα, τὰ μὲν κοῦφα ὄντα φύσει, τὰ δὲ βαρέα, ψευδός ἐστιν. Εἰ γὰρ ἡ κορυφή καὶ βαρύτης κινήσεις ἐστίν, ἀφ' ἑαυτῶν δὲ κινεῖται, οὐδέποτε στήσεται τὰ κοῦφα καὶ βαρέα· ἴσταται δὲ τὸν οἰκεῖον καταλαβόντα τόπον. Οὐκ ἄρα βαρύτης καὶ κορυφότης αἰτία πρώτης κινήσεως, ἀλλὰ ποιότητες τῶν στοιχείων. Ἐάν δὲ καὶ τοῦτο δοθῇ, πῶς τις λογίζεσθαι καὶ δεῖξαι καὶ κρίνειν δύναται, κορυφότητος καὶ βαρύτητος ἔργα εἶναι; Εἰ δὲ μὴ τούτων, οὐδὲ τῶν στοιχείων. Εἰ δὲ μὴ τῶν στοιχείων, οὐδὲ τῶν συμμάτων· ἐπεὶ εἰ κατὰ συμβεβηκός ἡ ψυχὴ κινεῖται, τὸ δὲ σῶμα ἐξ ἑαυτοῦ, καὶ μὴ οὕσης τῆς ψυχῆς ἐξ ἑαυτοῦ τὸ σῶμα κινηθήσεται. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ζῶν εἶναι χωρὶς τῆς ψυχῆς· ἄτοπα δὲ ταῦτα· ἄτοπον

PATROL. GR. XLV.

A habens potestate prius operatione corpus esse; atqui non potest actu corpus esse, priusquam acceperit formam, nam materia est qualitatis expers, et non corpus. Igitur nefas est quod non est operatione, facultatem habere, ut ex ipso aliquid fiat. Quod si corpus etiam potentia est, quomodo corpus potentia, potentia vitam in se habere potest? Cum alioqui in aliis fieri possit, ut qui habet aliquid, non adhibeat ad usum, verbi gratia, ut aciem oculorum habens non utatur ipsa. Sed in anima id impossibile est. Non enim qui dormit sine vitæ animæque operatione est : etenim alitur et augetur, et imaginatur, et respirat, quod maximum vitæ argumentum est. Quocirca manifestum ex iis est vitam potentia non posse cuiquam congruere, B sed actu omnino : nam quod animam specificat præcipue, aliud nihil est præter vitam : quandoquidem animæ vita insita et connata est ; corpori vero participatione convenit. Quare qui dicit sanitatem rationem habere vitæ, non animæ vitam dicit, sed corporis : itaque captionem utitur ; etenim corporea substantia contrariorum capax est per partes successive admittit

Adjungit præterea animam eo quod sit actus immobilem esse per se, moveri per accidens ; nihil autem absurdum est, cum sit immota, movere nos. C Enimvero pulchritudo immobilis cum sit, movet nos ; verum tametsi quod immobile est moveat, tamen quod naturam habet, ut moveatur, movet ; non id etiam quod immobile est. Quapropter si corpus etiam per se motionem haberet, nihil absurdum esset, ipsum quoque moveri ab immobili. Jam vero fieri non potest, ut immobile ab immobili moveatur. Undenam ergo accidit corpori, ut moveatur, nisi ab anima? siquidem corpus non est per se mobile. Quocirca cum primam actus originem vellet indicare, non primam sed secundam ostendit. Etenim si quod non movetur, moveret, primam faceret motionem ; sin autem quod movetur per se, aliter etiam movet, secundæ motionis ortum exponit. Undenam igitur moveri nisi ab anima oritur? Non enim corpus per se moveri potest. Unde, inquam, primus motionis ortus corpori accidit? Nam dicere elementa a se moveri, quæ partim levia sunt natura, partim gravia, mendacium est. Etenim si levitas et gravitas motiones sunt, et a seipsis moventur, nunquam levia et gravia consistent. Atqui ea quæ proprium assecuta sunt locum, consistent. Quare gravitas et levitas causæ non sunt primæ motionis, sed qualitates elementorum. Quod si hoc concessum fuerit, quomodo existimare et opinari et judicare quis potest, levitatis et gravitatis opera esse? Sin minus horum sunt, ne elementorum quidem. Quod si elementorum opera non sunt, ne corporum quidem. Præterea si

anima per accidens movetur, corpus autem ex se ipso, anima non existente corpus a se movebitur : quod si ita se res habet, animal etiam erit absque anima; atqui absurda sunt hæc; igitur etiam quod ab initio positum est, absurdum erit; sed ne verum quidem est dictu, omne quod natura movetur etiam vi moveri, et quod vi movetur, etiam natura moveri. Etenim mundus qui natura movetur, non vi movetur : hoc etiam secundum naturam quiescit. Enimvero mundus et sol et luna, quæ secundum naturam moventur, secundum naturam quiescere non possunt : eodem sane modo anima, quæ secundum naturam semper movetur, quiescere secundum naturam nequit. Nam quies exitium est animæ, et cujusvis semper mobiliis naturæ. Ad hæc natura etiam, quod in dubium vocabatur ab initio, solutum manet, unde corpus naturam contineat, cum natura comparatum sit ut dissipetur. Atque hæc e multis sufficiunt ad probandum animam neque actum perfectum esse, neque immobilem, neque in corpore nasci. Pythagoras certe, qui per notas semper comparare et Deum et omnia numeris solitus erat, etiam animam definiebat numerum seipsum moventem. Huic etiam Xenocrates adhærebatur, non quod assentiretur animam esse numerum, sed quod censeret eam in rebus numerabilibus esse, atque multitudine comprehensibilem : et quod anima sit quæ negotia discernit, formas et effigies quibusvis inferendo. Hæc enim est quæ species a speciebus separat, et differentes a se invicem declarat, tum diversitate generum, tum multitudine numeri, ideoque numerabiles efficiens res; unde non usquequaque liberæ sunt a communione per numeros. Verum quod per se movetur etiam ipse ei testimonio suo tribuit. Quod autem numerus non sit anima, hinc colligitur : Numerus quantitas est, anima vero quantitas non est, sed substantia; ergo numerus non est : tametsi potissimum etiam numerum in intelligibilibus essentiam esse volunt, ut in iis quæ deinceps sequuntur dicemus. Item anima continua est, numerus vero non est continuus. Non est igitur anima numerus. Huc accedit, quod numerus per adjectionem augetur, sed anima accessione non augetur. Item numerus par est aut impar : verum anima neque par, neque impar; ergo numerus non est. Ad hæc anima per se mobilis est : sed numerus determinatus immobilis est. Item numerus manens unus et idem natura, nulla alia qualitate quæ quidem in numeris fiat, mutatur; sed anima cum una sit secundum essentiam, mutat subinde qualitates, ex inscitia ad scientiam, et ex vitio ad virtutem migrans : igitur anima numerus non est.

Sunt igitur veterum de anima sententiæ huiusmodi. Eunomius autem animam definiit substantiam incorpoream, in corpore conditam : in quo cum Platone, et Aristotele convenit : quippe incorpoream ex Platone accepit : quod autem in corpore conditam dicit, ex Aristotelis doctrina est : nec animadvertit quantumvis acutus et solers, se in unum cogere eniti, quæ prorsus a se dissident : omne enim quod ortum habet, et corporeum simul ac temporale est, caducum et mortale existit. His etiam concinunt Moysis scripta. Nam omnium

ἄρα καὶ τὸ ἐξ ἀρχῆς· ἀλλ' οὐδὲ τὸ λέγειν ὅτι πᾶν τὸ φύσει κινούμενον καὶ βίᾳ κινεῖται· καὶ πᾶν τὸ βίᾳ κινούμενον καὶ φύσει κινεῖται, ἀληθές ἐστιν. Ὁ γὰρ κόσμος φύσει κινούμενος, βίᾳ οὐ κινεῖται· τοῦτο καὶ κατὰ φύσιν ἡρεμεῖ. Καὶ γὰρ ὁ κόσμος καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη κατὰ φύσιν κινούμενα, κατὰ φύσιν ἡρεμεῖν οὐ δύναται· τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ ψυχὴ, κατὰ φύσιν ἀεικίνητος οὖσα, κατὰ φύσιν ἡρεμεῖν οὐ δύναται. Ἡ γὰρ ἡρεμία φθορὰ τῆς ψυχῆς ἐστὶ, καὶ παντὸς ἀεικινήτου. Πρὸς τοῦτοις φύσει καὶ τὸ ἀπορούμενον ἐξ ἀρχῆς, ἄλυτον μένει, πῶθεν τὸ σῶμα φύσιν συνέχεται, πεφωκὸς καὶ διασκαδάνυσσθαι. Ἀρκεῖ δὲ ταῦτα ἐκ πολλῶν ἀποδείξεων τὴν ψυχὴν, μήτε ἐντελέχειαν οὖσαν, μήτε ἀκίνητον, μήτε ἐν σώματι γινωμένην. Πυθαγόρας δὲ συμβολικῶς εἰκάζειν αἰεὶ καὶ τὸν Θεὸν καὶ τὰ πάντα τοῖς ἀριθμοῖς εἰσθῶς, ὠρίσαστο καὶ τὴν ψυχὴν, ἀριθμὸν ἑαυτὸν κινούντα· ὃ καὶ Ξενοκράτης ἠκολούθησεν, οὐχ ὅτι ἀριθμὸς ἐστὶν ἡ ψυχὴ, ἀλλ' ὅτι ἐν τοῖς ἀριθμητοῖς ἐστὶ καὶ ἐν τοῖς πεπληθυσμένοις, καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἡ διακρίνουσα τὰ πράγματα, τῷ μορφᾷ καὶ τόπου ἐκάστοις ἐπιβαλεῖν. Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ τὰ εἶδη ἀπὸ τῶν εἰδῶν χωρίζουσα, καὶ διέφορα αὐτὰ ἀποφαίνουσα, τῇ τε ἐτερότητι τῶν εἰδῶν, καὶ τῷ πλήθει τοῦ ἀριθμοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἀριθμητὰ ποιοῦσα τὰ πράγματα. Ὅθεν οὐ παντάπασιν ἀπῆλλαται τῆς κατὰ τοὺς ἀριθμοὺς κοινωνίας· τὸ δὲ αὐτοκίνητον καὶ αὐτὸς αὐτῇ προσεμαρτύρησεν· ὅτι δὲ ἀριθμὸς οὐκ ἐστὶ, δῆλον ἐντεῦθεν· Ὁ ἀριθμὸς ποσὸν ἐστὶν, ἡ ψυχὴ δὲ οὐ ποσόν, ἀλλ' οὐσία· οὐκ ἄρα ἀριθμὸς ἡ ψυχὴ· εἰ καὶ τὰ μέγιστα καὶ τὸν ἀριθμὸν ἐν τοῖς νοητοῖς, οὐσίαν εἶναι βούλονται, ὡς ἐν τοῖς ἐξῆς ἐροῦμεν. Ἐτι ἡ ψυχὴ συνεχής ἐστιν, ὁ δὲ ἀριθμὸς οὐ συνεχής· οὐκ ἄρα ἀριθμὸς ἡ ψυχὴ. Ἐτι ὁ ἀριθμὸς κατὰ προσθήκην αὖξεται, ἡ δὲ ψυχὴ κατὰ προσθήκην οὐκ αὖξεται· ἐτι ὁ ἀριθμὸς ἄρτιός ἐστιν ἢ περιττός, ἡ δὲ ψυχὴ οὐτε ἄρτιος, οὐτε περιττή· οὐκ ἄρα ἀριθμὸς ἡ ψυχὴ. Ἐτι ἡ ψυχὴ αὐτοκίνητος ἐστὶν, ὁ δὲ ἀριθμὸς ὁ ὠρισμένος ἀκίνητος. Ἐτι ὁ μὲν ἀριθμὸς μένων εἰς καὶ αὐτὸς τὴν φύσιν, οὐδεμίαν ποιότητα τὴν ἐν ἀριθμοῖς γινωμένην ἐξαλλάσσει· ἡ ψυχὴ δὲ μία τις οὖσα κατὰ τὴν οὐσίαν, ὑπαλλάττει τὰς ποιότητας, ἐξ ἀμαθίας εἰς ἐπιστήμην καταπίπτουσα, καὶ ἐκ κακίας εἰς ἀρετὴν· οὐκ ἄρα ἀριθμὸς ἡ ψυχὴ.

Τὰ μὲν οὖν τῶν παλαιῶν δόγματα περὶ ψυχῆς τοιαῦτα. Εὐνόμιος δὲ ὠρίσαστο τὴν ψυχὴν οὐσίαν ἀσώματον, ἐν σώματι κτιζομένην· συμφωνήσας ὁμοῦ Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλει. Τὸ μὲν οὖν ἀσώματον ἐκ τοῦ Πλάτωνος εἴληφε· τὸ δὲ ἐν σώματι κτιζομένην, ἐκ τῆς Ἀριστοτέλους διδασκαλίας· οὐκ ἐνοήσας, καίπερ ὀξύς ὢν, ὅτι συνάγειν εἰς ταῦτο πειράται τὰ ἀσύμβατα· πᾶν γὰρ τὸ γένεσιν ἔχον, σωματικὸν ὁμοῦ καὶ χρονικόν, φθαρτόν ἐστι καὶ θνητόν· συνάγει δὲ τοῦτω καὶ τὰ Μωϋσέως. Τὴν γὰρ ὕλην πάντων γένεσιν ὑποτίθεται, ὡς δοξάζουσιν οἱ τοῦ Πλάτωνος

λόγοι καὶ συμφέρονται. Εἰ δὲ τις μετὰ τὴν διάπλα-
σιν τοῦ σώματος ἐμβέβηται τὴν ψυχὴν, ἥτοι μετὰ
τὸ σῶμα γεγενῆσθαι αὐτὴν, διαμαρτάνει τῆς ἀλη-
θείας. Οὐτε γὰρ ὁ Μωϋσῆς τότε αὐτὴν ἐκτίσθαι λέγει,
ὅτε τῷ σώματι ἐνεβάλλετο· οὔτε κατὰ λόγον οὕτως
ἔχει. Εἰ τοίνυν θνητὴν αὐτὴν λέγουσιν, ὡς Ἀριστοτέ-
λης, φήσας αὐτὴν ἐν σώματι γεννᾶσθαι, καὶ οἱ Στωϊκοί·
ἡ λέγων οὐσίαν ἀσώματον, παραιτείσθωσαν λέγειν ἐν
σώματι κτισομένην, ἵνα μὴ θνητῆς ψυχῆς ἐννοίαν ἡμῖν
παραστήσῃ, καὶ παντελῶς ἀλόγου· ἄλλως τε κατ'
αὐτὸν οὐ πλήρης ἐστὶν ὁ κόσμος, ἀλλὰ ἡμιτελής ἐστι
καὶ νῦν, προσθήκης ἀεὶ δεόμενος. Πεντακισμυρίαί
γούν τὸ ἐλάχιστον καθ' ἑκάστην ἡμέραν οὐσίαι νοη-
ταὶ προσγίνονται αὐτῷ· καὶ τὸ χαλεπώτατον, ὅταν
τελεσιουργηθῇ, τότε διαλυθῆσεται κατ' αὐτοῦ τῶν
τελευταίων ἀνθρώπων τῶν πρὸς τῇ ἀναστᾷ τὸν
ψυχικὸν ἀριθμὸν ἀποπληροῦντων· οὐ τί ἂν γένοιτο
ἀλογώτερον τότε φάσκειν διαφθεῖσθαι τὸν κόσμον,
ὅταν πληρωθῇ; Κομιδὴ γὰρ νηπίων παίδων ὁ τρόπος
οὗτος ἐν ψάμμῳ τῆς παιδείας, εὐθὺς μετὰ τὸ πλη-
ρῶσαι συγγέντων τὰ πράγματα. Τὸ γὰρ λέγειν προ-
νοίας λόγῳ νῦν τὰς ψυχὰς γίνεσθαι, καὶ οὐχὶ κτί-
σεως (οὐ γὰρ κοινήν οὐσίαν, οὐδὲ ἄλλην παρὰ τὴν
οὔσαν εἰσάγεσθαι, ἀλλὰ τὴν οὔσαν κατὰ πρόνοιαν
πληροῦναι, ἀγνοοῦντων ἐστὶ διαφοράν κτίσεως
καὶ προνοίας. Προνοίας μὲν γὰρ ἔργον ἐστὶ, τὸ ἐξ
ἀλληλογονίας διασῶζειν τὴν τῶν φθαρτῶν ζώων οὐ-
σίαν· λέγω δὲ τῶν μὴ κατὰ σπευδόμενα γινόμενων,
ἐπειδὴ τὴν τούτων διαδοχὴν σπευδὸν πάλιν ἑτέρα δια-
φυλάττει· κτίσεως δὲ τὸ κράτιστον ἔργον, τὸ ἐξ οὐκ
ὄντων ποιεῖν. Εἰ τοίνυν ἐξ ἀλληλογονίας αἱ ψυχαὶ γί-
νονται, καὶ φθαρταὶ εἰσι, καθάπερ τὰ ἄλλα, τὰ ἐκ
διαδοχῆς γένους γινόμενα. Εἰ δὲ ἐξ οὐκ ὄντων παρ-
άγονται, κτίσις ἐστὶ τὸ γινόμενον, καὶ οὐκ ἔστιν ἀλη-
θὲς τὸ τοῦ Μωϋσέως, τὸ, *Κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ πάν-
των τῶν ἔργων αὐτοῦ*· ἅπαντα δὲ ἀμφοτέρω. Οὐκ
ἔφα νῦν αἱ ψυχαὶ γίνονται. Τὸ γὰρ, *Ὁ Πατὴρ μου ἔως
ἀρτι ἐργάζετο*, οὐκ ἐπὶ τοῦ κτίζειν, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ
προνοεῖν εἰρησθαι· καὶ αὐτῷ δοκεῖ Ἀπολλινάριον,
τὰς ψυχὰς ἀπὸ τῶν ψυχῶν τίκεσθαι, ὥσπερ ἀπὸ τῶν
σωμάτων. Προϊέναι γὰρ τὴν ψυχὴν κατὰ διαδοχὴν
τοῦ πρώτου ἀνθρώπου εἰς τοὺς ἐξ ἐκείνου τεχθέντας,
καθάπερ τὴν σωματικὴν διαδοχὴν. Μῆτε γὰρ ἀποκεί-
σθαι ψυχὰς, μῆτε νῦν κτίζεσθαι. Τοὺς γὰρ ταῦτα
λέγοντας συνεργὸν ποιεῖν τὸν Θεὸν τοῖς μοιχοῖς· καὶ
γὰρ ἐκ τούτων παιδία τίκεται· ψεύδος δὲ εἶναι καὶ
τὸ, *Κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων
αὐτοῦ* ἢ *ἤρξατο ποιεῖν*· εἴπερ ἐτι καὶ νῦν ψυχὰς
δημιουργεῖ. Ἀλλ' εἰ πάντα τὰ κατὰ διαδοχὴν ἐξ ἀλ-
ληλογονίας γινόμενα δέδεικται θνητά· διὰ τούτου γὰρ
γεννᾶ καὶ γεννᾶται, ἵνα τῶν φθαρτῶν διαμείνῃ τὸ
γένος· ἀνάγκη καὶ τούτων ἡ θνητὴν εἶναι λέγειν τὴν
ψυχὴν, ἐξ ἀλληλογονίας γεννωμένην, ἡ μὴ κατὰ δια-
δοχὴν ἐξ ἀλληλογονίας γεννᾶσθαι τὰς ψυχὰς· τὸ γὰρ
ἐπὶ τῶν ἐκ μοιχείας γεννωμένων τῷ τῆς προνοίας λόγῳ
καταλείπομεν, ἀγνώστῳ παρ' ἡμῖν ὄντι. Εἰ δέ τι δεῖ
κατὰ τῆς προνοίας καταστοχάσασθαι, πάντως οἶδε τὸ

A materiam originem supponit, ut Platonis sermones
statuunt et perseverant. Quod si quis post cor-
poris figmentum animam insitam esse existimat,
nimirum eam post corpus ortam esse, a vero aber-
rat; neque enim Moyses tunc ipsam conditam esse
ait, quando in corpus infusa est, neque id rationi
consentaneum est; aut igitur mortalem illam esse
censeat, ut Aristoteles, qui in corpore natam esse
dixit, et Stoici: aut substantiam incorpoream esse
asserens, in corpore creatam dicere cunctetur:
ne animæ mortalis notionem et omnino rationis
expertem nobis exhibeat, præsertim cum mundus
nondum per se plenus sit, sed semiperfectus etiam
nunc est, atque accessionis semper indigens.
Quare quinquaginta millia ad minimum quotidie
intelligibilium essentialium accedunt ipsi, et quod
molestissimum est, cum perfectionem assecutus
fuerit, tunc dissolvetur, ultimorum hominum ævo,
qui instante resurrectione animarum numerum
complerent: quo quid fieri posset a ratione magis
alienum, ut tum labefactari mundus dicatur, cum
omnibus suis numeris absolutus fuerit? Enimvero
hic utique mos est infantium puerulorum, qui in
arena ubi collidunt simulatque aliquod ludicrum
struxerunt, absolutum confundunt. Nam dicere
nunc providentiæ ratione animas fieri, non autem
creationis (quippe cum non sit substantiam com-
munem nec aliam præter quæ est inducere, sed jam
existentem per providentiam complere), eorum est
qui discrimen ignorant creationis et providentiæ.
C Etenim providentiæ opus est conservare animalium
corruptibilium substantiam vicissitudine procrea-
tionis: loquor autem de iis quæ non ex putredine
nascuntur, siquidem horum successionem alia
deinceps putredo conservat. Creationis vero præ-
stantissimum opus est efficere, ut aliquid sit ex
nihilō. Quamobrem si animæ ex mutua procrea-
tione fierent, etiam mortales essent, veluti alia quæ
generis successione fiunt: quod si ex iis quæ non
sunt, deducuntur, creatio est quod fit, nec verum
est quod ait Moyses, nempe: *Requievit Deus ab
omnibus operibus suis* ⁸¹ (utrumque autem absur-
dum est). Non igitur nunc animæ nascuntur: na-
illud, *Pater meus hucusque operatur* ⁸², non usur-
patur de re creanda, sed dictum esse volunt pro eo
quod est providere; et ipsi quoque Apollinario vi-
detur animas ab animis creari velut a corporibus
[corpora]; quippe animam procedere vult ex traduce
per successionem a primo homine ad eos qui nati
sunt ex illo, instar corporeæ successionis. Neque
enim animas servari conditas, neque nunc creari:
etenim eos qui hæc dictitant, Deum efficere putant
adulterorum: ex iis enim etiam liberi
nascuntur. Porro mendacium esse autumant illud,
*Requievit ab omnibus operibus suis, quæ cepit fa-
cere*, siquidem etiam nunc animas condit. Verum
si omnia quæ successive fiunt ex mutua procrea-
tione, mortalia esse probata sunt; nam propterea

⁸¹ Gen. ii. 2. ⁸² Joan. v, 17.

generant, et generantur, ut corruptibilium genus A permaneat; necesse quoque horum aut mortalem esse animam dici, cum invicem procreatur: aut non per successionem ex se invicem generari animas: nam quæstionem de iis qui ex adulterio nascuntur providentiæ rationi relinquimus, quæ quidem a nobis ignoratur. Quod si quid oporteat de providentiâ conjectura assequi, novit probe quod creatum est, aut vitæ, aut sibi commodum atque utile futurum; atqui idcirco concedit animorum migrationem fieri. Validum vero hinc argumentum ad id ducimus Salomonem, qui ex Uriæ uxoris conceptu, et Davidis satu editus est, quasi juxta legem divinam nasceretur.

(a) Expendamus de neepsetiam Manichæorum opinionem de anima: aiunt etenim eam esse incorpoream et immortalem; sed unam solamque esse universorum animam per frusta divisam, et concisam in singula corpora, animata et inanima: atque hæc potius obtinere partem, alia minorem; ampliore quidem animata, angustiore autem inanima, multo vero angustiore cœlestia; adeo ut universæ animæ, aliæ singulæ sint particulæ quædam; et si quidem hanc individue partiiri dixissent, tanquam vocem inter audientes, mediocre malum istud fuisset. Nunc autem dicunt substantiam ipsam animæ dividi, et quod omnium molestissimum est, proprie ipsam in elementis esse volunt, et una distribui cum his in corporum generatione, ac rursus ad idem convenire eodemque redigi, solutis corporibus, sicut aqua in partes divisa, iterumque coacta et permista. Itemque animas puras ad lucem pergere, cum ipsæ lumen sint, contaminatas autem a materia, ad elementa abire, iterumque ab elementis ad plantas et animalia bruta. Itaque ipsius essentiam dissecantes, et velut corpoream affectionibus subjicientes, immortalem esse asserunt, sed in contraria incurrunt: etenim dum pollutas animas ad elementa recurrere prædicant, et commisceri inter se, rursus ipsas cruciari aiunt in commigratione ad alia corpora, pro gravitate delictorum, dum uniunt ipsas, iterumque separant ratione subsistentiæ. Enimvero umbras luce manente separari, arcta vero conjunctione uniri: quod quidem in intelligibili natura fieri nequit. Namque umbræ sunt bonorum: tametsi quis concesserit ipsas separari, ac rursus unitas copulari. Porro Plato et unam esse, et multas animas asseverat: unam quippe esse universi animam, sed et alias ex iis quæ particulares sunt; ut proprie universitas animata sit ab universa anima; sed et peculiariter per partes propria cujusque anima. Ait ergo universi quidem animam distentam esse a centro terræ ad limites cæli; nec vero ejusmodi distensionem localem esse prædicat, sed intelligibilem: ejusmodi certe animam esse, quæ circumagi in orbem universitatem, et coercet et continet corpoream mundi molem, quæque universitatis corpora penetrat, in iis quæ supra tractavimus demonstratum est. Hoc porro facit, ut anima sit specifica, si quidem quodque eorum quæ

τικτόμενον, ἢ τῷ βίῳ ἢ αὐτῷ χρήσιμον ἐσόμενον, καὶ διὰ τοῦτο συγχωρεῖ τὴν ἐμψύχωσιν γίνεσθαι· ἱκανὸν δὲ τεκμήριον τοῦτο λαμβάνομεν, τὸν ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου καὶ Δαβὶδ γεννηθέντα Σολομῶνα [ὡς κατὰ νόμον τὸν θεῖον τικτομένῳ· ὡς καὶ ἐπὶ Σολομῶντι τῷ Δαβὶδ γεννώμεναι τὰ γεννώμενα.].

Ἐξῆς ἐπισκεψώμεθα καὶ τὴν δόξαν τῶν Μανιχαίων, ἣν ἔχουσι περὶ τῆς ψυχῆς. Φασὶ μὲν γὰρ αὐτὴν ἀσώματον καὶ ἀθάνατον· μίαν δὲ μόνην εἶναι τὴν τῶν ἀπάντων ψυχὴν, κατακερματιζομένην καὶ κατατεμενομένην εἰς τὰ καθ' ἕκαστον σώματα, ἐμψυχᾶ τε καὶ ἄψυχα· καὶ τὰ μὲν πλείονος αὐτῆς μετέχειν, τὰ δὲ ἐλάττωτος· πλείονος μὲν τὰ ἐμψυχα, ἐλάττωτος δὲ τὰ ἄψυχα, πολλῶν δὲ πλείονος τὰ οὐράνια· ὡς τῆς καθόλου ψυχῆς μέρη τὰς καθ' ἕκαστον εἶναι ψυχὰς· καὶ εἰ μὲν ἀμερίστως μερίζεσθαι ταύτην ἐφασκον, ὡς τὴν φωνὴν ἐν τοῖς ἀκούουσι, μέτριον ἂν ἦν τὸ κακόν· νῦν δὲ τὴν οὐσίαν αὐτὴν τῆς ψυχῆς καταμερίζεσθαι λέγουσι, καὶ τὸ πάντων χαλεπώτατον, ὅτι κυρίως αὐτὴν ἐν στοιχείοις εἶναι βούλονται, καὶ συμμερίζεσθαι τοῖς ἐν τῇ τῶν σωμάτων γενέσει, καὶ πάλιν εἰς ταῦτόν συνιέναι διαλυσμένων τῶν σωμάτων, ὡς ὕδωρ μερίζομενον, καὶ πάλιν συναγόμενον καὶ γιγνόμενον. Καὶ τὰς μὲν καθαρὰς ψυχὰς χωρεῖν εἰς τὸ φῶς, φῶς οὕτως· τὰς δὲ μεμολυσμένας ὑπὸ τῆς ὕλης, χωρεῖν εἰς τὰ στοιχεῖα· καὶ πάλιν ἀπὸ τῶν στοιχείων, εἰς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα· καὶ οὕτω τὴν οὐσίαν αὐτῆς κατατέμνοντες, καὶ σωματικὴν κατατέμνοντες, καὶ πάθειν ὑποβάλλοντες, ἀθάνατον εἶναι φασὶ· περιπίπτουσι δὲ καὶ τοῖς ἐναντίοις· φάσκοντες γὰρ ἀνατρέχειν τὰς μεμολυσμένας ψυχὰς ἐπὶ τὰ στοιχεῖα, καὶ καταμίγνυσθαι ἀλλήλοις, πάλιν αὐτὰς ἐν ταῖς μετενσωματώσεσι φασὶ τιμωρεῖσθαι, κατὰ τὸ μέγεθος τῶν ἁμαρτημάτων, ἐνοῦντες αὐτάς, καὶ πάλιν χωρίζοντες, καθ' ὑπόστασιν. Καὶ γὰρ τὰς σκιὰς φωτὸς μένοντος χωρίζεσθαι, συναφείας δὲ γενομένης ἐνοῦσθαι, ὅπερ ἀδύνατον ἐπὶ νοητῆς φύσεως γενέσθαι. Καὶ γὰρ αἱ σκιαὶ τῶν ἀγαθῶν εἰσιν· εἰ καὶ δοίη τις αὐτάς χωρίζεσθαι, καὶ πάλιν ἐνοῦσθαι. Πλάτων δὲ καὶ μίαν εἶναι καὶ πολλὰς ψυχὰς ἀποφαίνεται. Μίαν μὲν γὰρ εἶναι τοῦ παντὸς τὴν ψυχὴν· εἶναι δὲ καὶ ἄλλας τῶν κατὰ μέρος, ὡς ἰδίαν μὲν τὸ πᾶν ἐμψυχοῦσθαι ὑπὸ τῆς τοῦ παντὸς ψυχῆς· ἰδίαν δὲ πάλιν τὰ κατὰ μέρος, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐκάστου ψυχῆς. Λέγει γοῦν τὴν μὲν τοῦ παντὸς διατετάσθαι ψυχὴν ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς γῆς ἐπὶ τὰ πέρατα τοῦ οὐρανοῦ, οὐ τοπικῶς αὐτὴν διατετάσθαι φάσκων, ἀλλὰ νοητῶς. Ταύτην δὲ τὴν ψυχὴν εἶναι τὴν περιάγουσαν σφαιροειδῶς τὸ πᾶν καὶ συναγούσαν καὶ συσφιγγούσαν τὸ σωματοειδὲς τοῦ κόσμου, διένειναι τε τὰ σώματα τοῦ σύμπαντος, ἐν τοῖς προλαβοῦσιν ἐδειχθῇ. Ποιεῖ δὲ τοῦτο τὴν εἰδοποιὸν ψυχὴν. Ζῆν γὰρ ἕκαστον τῶν ὄντων τὴν ἰδίαν ζωὴν, καὶ φθεῖρεσθαι τὴν ἰδίαν φθοράν. Ἔως μὲν γὰρ συνέχε-

(a) Locus hic luxatus est.

ται καὶ συσφίγγεται, τὸ σῶμα εἶναι λέγεται· διαλυόμενον δὲ φθείρεσθαι· καὶ ζῆν μὲν πάντα, μὴ πάντα δὲ εἶναι ζῶα. Διακρίνουσι μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν ἀψύχων τὰ φυτὰ τῷ αὐξάνεσθαι καὶ τρέφεσθαι, τουτέστι τῇ θρεπτικῇ καὶ φυσικῇ δυνάμει· τὰ δὲ ἄλλα ζῶα ἀπὸ τῶν φυτῶν τῇ αἰσθήσει· τὰ δὲ λογικὰ ἀπὸ τῶν ἀλόγων τῷ λογικῷ. Καὶ οὕτω πάντα ζῆν λέγοντες, διαστέλλουσι τὴν ἐκάστου φύσιν. Ζῆν οὖν λέγουσι καὶ τὰ πάντα ἀψύχα ἐκτικὴν ζωὴν, καθὼ συνέχεται ὑπὸ τῆς τοῦ παντός ψυχῆς, εἰς τὸ εἶναι μόνον, καὶ μὴ διαλύεσθαι. Ταύτην δὲ εἶναι τὴν ψυχὴν τὴν διακυβεσσωσαν τὸ πᾶν, καὶ τὴν τὰς μερικὰς ψυχὰς τὰς πρότερον παρὰ τοῦ δημιουργοῦ γενομένης ἐπιπέμπουσαν· δηλαδὴ αὐτοῦ τοῦ δημιουργοῦ καὶ νόμους αὐτῇ δεδοκότος, καθὼς διεξάγειν ὀφείλει τοῦτο τὸ πᾶν, οὗς καὶ εἰμαρμένην καλεῖ, καὶ χορηγούντος δύναμιν ἀρκούσαν διέπειν ἡμᾶς. Εἴρηται δὲ ταῦτα καὶ ἐν τοῖς περὶ εἰμαρμένης. Κοινῇ μὲν οὖν πάντες Ἕλληνες οἱ τὴν ψυχὴν ἀθάνατον ἀποφηνάμενοι, τὴν μετενσωμάτων σιν δογματίζουσι· διαφέρονται δὲ περὶ τὰ εἶδη τῶν ψυχῶν. Οἱ μὲν γὰρ ἐν εἶδος τὸ λογικὸν εἶναι λέγουσι· τοῦτο δὲ καὶ εἰς φυτὰ, καὶ εἰς τὰ τῶν ἀλόγων σώματα μεταβαίνειν. Οἱ μὲν γὰρ κατὰ τινας ῥητάς χρόνων περιόδους· οἱ δὲ ὡς ἔτυχεν· ἄλλοι δὲ οὐχ ἐν εἶδος ψυχῶν, ἀλλὰ δύο, λογικὸν τε καὶ ἀλογον· τινὲς δὲ πολλὰ τοσαῦτα, ὅσα τῶν ζώων τὰ εἶδη· μάλιστα δὲ οἱ ἀπὸ Πλάτωνος, τὰς μὲν θυμικὰς, τὰς δὲ ὀργίλους καὶ ἀρπακτικὰς ψυχὰς, λύκων καὶ λέοντων σώματα μεταμφιένυσθαι· τὰς δὲ περὶ τὴν ἀκολασίαν ἡσυχολημένας, ὧν καὶ τῶν τοιούτων ἀναλαμβάνειν σώματα· οἱ μὲν κυρίως ἤκουσαν τοὺς λέοντας καὶ τοὺς λύκους καὶ τοὺς θνους· οἱ δὲ τροπικῶς αὐτὸν εἰρηκέναι διέγνωνσαν, τὰ ἥθη διὰ τῶν ζώων ἐμφαίνοντα. Κρόνιος μὲν γὰρ ἐν τῷ *Παλιγγενεσίᾳ*, οὕτω μὲν καλεῖ τὴν μετενσωμάτων σιν, λογικὰς πάσας εἶναι βούλεται· ὁμοίως δὲ καὶ Θεόδωρος ὁ Πλατωνικὸς, ἐν τῷ, ὅτι *Ἡ ψυχὴ πάντα τὰ εἶδη ἐστὶ, καὶ Πορφύριος ὁμοίως*. Ἰάμβλιχος δὲ τὴν ἐναντίαν τοῖς δρασμῶν, κατ' εἶδος ζώων, ψυχῆς εἶδος εἶναι λέγει· ἡ δὲ δύο γοῦν, ἡ διάφορα. Γέγραπται γοῦν αὐτῷ μονόδιδον, ἐπιγράφων ὅτι *οὐκ ἀνθρώπων εἰς ζῶα, οὐδὲ ἀπὸ ζώων εἰς ἀνθρώπους αἱ μετενσωματώσεις γίνονται, ἀλλὰ ἀπὸ ζώων εἰς ζῶα, καὶ ἀπὸ ἀνθρώπων εἰς ἀνθρώπους*.

libro qui inscribitur, *Quod anima sit omnes species*. Porphyrius etiam idem sentit. Jamblicus vero contrarium his iter instituit, et juxta speciem animalium animæ formam esse dicit: nempe aut duas, aut diversas species agnoscit. Scriptum utique ab ipso est monobibulum cujus inscriptio hæc est, *Non hominum in bruta, neque brutorum in homines migrationes fieri, sed a brutis ad bruta, et ab hominibus ad homines*.

Καὶ μοι δοκεῖ μᾶλλον οὗτος ἕνεκα τοῦτου καλῶς κατεστοχάζεσθαι, μὴ μόνον τῆς τοῦ Πλάτωνος γνώμης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀληθείας αὐτῆς, ὡς ἐστὶν ἐκ πολλῶν καὶ ἄλλων ἐπιδείξαι, μάλιστα δὲ ἐκ τούτων. Οὐδὲ γὰρ μίαν τῶν λογικῶν κινήσεων ἐμφαίνεισθαι τοῖς ἀλόγοις τῶν ζώων. Οὔτε γὰρ τέχνηται, οὔτε μαθηματικά, οὔτε βουλαι, οὔτε ἀρεταί, οὔτε ἄλλο τι τῶν διανοητικῶν ἐν αὐτοῖς ἐστὶν· ἐξ ὧν δῆλον, ὡς οὐ μέτεστι λογικῆς ψυχῆς αὐτοῖς. Καὶ γὰρ ἀποπον λέγειν τὰ ἑλογα λογικά· εἰ γὰρ καὶ κομιδῇ νέοις οὕσι τοῖς

A sunt, vitam habet propriam, et ut pereat propria forma. Etenim donec continet et constringit, corpus esse dicitur: solum autem deperire: et vivere quidem omnia, non omnia tamen esse animalia; verum enim ab inanims discernuntur ea quæ stirpibus nituntur, quod augeantur, et alantur, quod sit potestate nutritiva, et naturali, quam vegetantem vocant: aliæ vero animantes a stirpibus distinguuntur sensu: ratione denique utentes a brutis separantur rationabili. Itaque omnia vivere dicentes, cujusque naturam dirimunt. Quocirca vivere etiam dicunt omnia inanima vita habituali, quatenus ab universi anima continentur, ut sint duntaxat, et non dissolvantur. Hanc utique animam esse quæ universa regit, et moderatur, quæque particulares

B animas prius ab opifice summo creatas immittit: nimirum cum ipse opifex mundi etiam leges ipsi dederit, juxta quas hanc universitatem administrare oporteat, easque leges fati nomine appellat; eodem opifice virtutem suppeditante idoneam ad nos gubernandos. Cæterum de his jam diximus in libro *De fato*. Porro plerique omnes Græci, qui animam esse immortalem asserunt, ejus in alia corpora migrationem docent, sed circa animarum species discrepant; siquidem alii unam speciem ratione præditam asserunt, hoc vero etiam ad stirpes, et ad brutorum corpora transire aiunt. Sed enim alii per certos quosdam annorum circuitus id fieri censent; alii ut res fert quocunque modo. Nonnulli non unam tantum speciem animarum, sed duas statuunt, rationis participem, et ejus expertem. Quidam multas, et tot numero statuunt, quot sunt animalium genera. Maxime vero Platonici alias furiosas, alias iracundas, et rapaces animas luporum et leonum corpora subire putant: illas vero quæ incontinentiæ et luxuriæ dederunt se, asinorum et ejusmodi belluarum corpora assumere, quod proprie quidam acceperunt de leonibus, lupis, et asinis: alii figuratè hoc dictum esse perspexerunt, ut mores per animalia judicarentur: etenim Cronius in commentario *De Palingenesia*, ita migrationem animarum in alia corpora nuncupat, omnes animas ratione præditas esse vult. In eadem sententia est Theodoros Platonicus in

D Ac mihi quidem videtur hic, hujus sententiæ gratia, præclare non Platonis tantum mentem assecutus, sed et ad veritatis ipsius cubile pervenisse, ut ex multis quoque aliis ostendere licet: sed ex his potissimum. Neque enim ullam tantum e motionibus rationabilibus in brutis animalibus apparere, neque artes, neque disciplinas, neque consilia, neque virtutes, neque alium quemquam habitum in intelligentia positum, in illis esse constat: ex quibus manifestum est, nullam cum ipsis

animæ rationalis particulam communicatam, etenim A absurdum est dicere bruta ratione uti : nam tametsi recens admodum natis sola motio bruta insit, nihilominus anima rationali præditos esse dicimus, quandoquidem dum adolescunt rationis usum produnt : at vero brutum nullo plane habitu vim rationis ostendit. Quare supervacuum habuisset rationalem animam, cum ratiocinandi facultas absque ullo usu futura esset : etenim nihil supervacaneum a Deo conditum esse, uno omnium consensu constat. Quod cum ita se habeat, inaniter et frustra rationalis anima belluis et brutis esset indita, cum nunquam munus et opus suum indicare posset : quinetiam vitio verteretur ei qui dedisset animam corpori minime congruam : neque enim artificis opus, neque ejus qui ordinem, aut concentum probe nossent. Quod si quis dixerit animalia moveri dispositu, et affectu quodam rationi congruenti, sed figmentum corporis capax in ipsis neutiquam esse artificiosæ actionis : idque probaret ratione ab hominibus ducta : quippe cum concisis tantum digitis manuum pleræque artes perirent ; minime solvit quod quæsitum est : siquidem remanet adhuc idem absurdum, quod Deus animam minime congruam corpori connexuisset : sed superfluum, inutilem atque inefficacem, siquidem per omnem ætatem impedimento ipsis esset ad sua munia : præterquam quod comparet ipsi rationem ex ignotis et non concessis. Unde enim illud depromptum, ex dispositione bruta moveri conveniente ratione ? melius enim esset existimare congruam cuique corpori animam connexam esse, ac nihil amplius habere ex dispositione affectuque animalia, quam simplicitatem naturalem in ipsorum operibus apparentem. Nam species quæque brutorum secundum propensionem suam ad quam a principio facta est, movetur, et usum, et actionem, ac præterea dispositionem aptam obtinuit. Haudquaquam certe Opifex ista auxilio omni destituta reliquit : verum unicuique naturalem, non rationalem solertiam inseruit : quibusdam etiam calliditatem et astutiam indidit, tanquam artis imaginem et umbram, duabus istis de causis, tum ad urgentes insidias declinandas, et ad futuras præcavendas : tum ad connectendam omnem creaturam sibimetipsi, ut antea dictum est. Quod autem non ex ratione ista faciat, perspicuum est ex eo quod animal quodque pariter eadem faciat : et quod non varient ipsorum animæ operationes in multitudine : nisi intentione vel remissione ; sed secundum unicam proclivitatem tota species concitetur. Omnis enim lepus similiter in latibulo jacet, et lupo omnis similiter versutus est : et omnis simia pariter imitatur ; hoc vero in homine non constat : sexcentæ enim viæ sunt actionum humanarum : nam ratione præditum, liberum quiddam, et sui juris, atque arbitrii est, unde non unum et idem opus est omnibus hominibus, ut cuique brutorum speciei ; quandoquidem hæc na-

βρέψουν ἡ ἄλογος μόνη κίνησις πρόσκειται, ἀλλὰ ψυχὴν λογικὴν ἔχουσιν αὐτὰ· ἐπειδὴ περ αὐτὰν ὀνόμαζον καὶ τὴν λογικὴν ἀναδείκνυσιν ἐνέργειαν. Τὸ δὲ ἄλογον κατ' οὐδεμίαν ἔξιν ἐμφαίνει τὸ λογικόν, περιττῶς ἂν ἔσχε λογικὴν ψυχὴν, ἀχρήστου παντελῶς μελλούσης ἔσεσθαι τῆς λογικῆς δυνάμεως· καὶ γὰρ οὐδὲν περιττὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι συμφώνως πᾶσι συνωμολόγηται. Εἰ δὲ τοῦτο, περιττῶς ἂν ἡ λογικὴ ψυχὴ τοῖς κτήνεσι καὶ τοῖς θηρίοις ἐγκατεβάλλετο, μηδέποτε δυναμένη τὸ ἑαυτῆς ἔργον ἐπιδείξασθαι· καὶ ἦν ἂν ἐγκλίμα τοῦ δόντος ἀνάρμοστον ψυχὴν τῷ σώματι. Οὔτε γὰρ τεχνίτου τὸ ἔργον, οὔτε τάξιν ἡ ἀρμονίαν εἰδότος. Εἰ δὲ τις λέγει κινεῖσθαι μὲν κατὰ διάθεσιν λογικῶς τὰ ζῶα, τὴν δὲ διάπλασιν αὐτῶν ἀνεπίδεκτον εἶναι τεχνικῆς πράξεως, πιστούμενος τὸν λόγον ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· περιαιρεθέντων γὰρ μόνον τῶν δακτύλων ἀπὸ τῶν χειρῶν, τὰς πλείστας τέχνας παραπόλλυσθαι· οὐ λύει τὸ ζητούμενον. Μένει γὰρ ἔτι τὸ αὐτὸ ἀτοπον, ὡς τοῦ Θεοῦ μὴ πρόσφορον ψυχὴν ἐναρμόσαντος τῷ σώματι, ἀλλὰ περιττὴν καὶ ἀνόνητον καὶ ἀνενέργητον, ἐμποδιζομένην διὰ πάσης τῆς ἡλικίας αὐτῶν, εἰς τὰς οἰκείας ἐνεργείας, πρὸς τὸ καὶ τὸν λόγον αὐτῆς κατασκευάζειν ἐξ ἀδήλων καὶ οὐχ ὁμολογουμένων. Πόθεν γὰρ ὅτι κατὰ διάθεσιν λογικῶς κινεῖται τὰ ζῶα; Βέλτιον γὰρ πρόσφορον ἡγεῖσθαι ἐκάστῳ σώματι ψυχὴν ἐνηρμόσθαι, καὶ μὴδὲν ἔχειν πλεον κατὰ διάθεσιν τὰ ζῶα τῆς ἐκφαಿನομένης τοῖς ἔργοις αὐτῶν φυσικῆς ἀπλότητος. Ἐκαστον γὰρ εἶδος τῶν ἀλόγων κατ' οἰκίαν ὁρμὴν κινεῖται, πρὸς ἣν γέγονεν ἐξ ἀρχῆς, χρεῖαν τε καὶ ἐνέργειαν, καὶ πρὸς ταῦτα καὶ τὴν διάθεσιν ἐπιτηδεῖαν ἔσχεν. Οὐ μὴν ἀδοήθητα παντάπασιν αὐτὰ καταλέλοιπεν ὁ Δημιουργός· ἀλλ' ἐκάστῳ φυσικῇ, οὐ λογικῇ ἐνέβαλε σύνεσιν· τισὶ δὲ καὶ πανουργίαν ἐνέθηκεν, ὥσπερ τέχνης εἰκόνα καὶ σκιάν δυοῖν τούτων ἔνεκεν, ὑπὲρ τοῦ καὶ τὰς ἐνεστώσας ἐπιβουλὰς ἐκκλίνειν, καὶ τὰς μελλούσας προφυλάττεσθαι· καὶ ἐπὶ τῷ συνάφαι τὴν κτίσιν πᾶσαν ἑαυτῇ, ὡς ἦδη εἴρηται. Ὅτι δὲ οὐ λογικῶς ταῦτα ποιεῖ, ὅλον ἐκ τοῦ κατ' εἶδος ἕκαστον ζῶον ὁμοίως τὰ αὐτὰ ποιεῖν, καὶ μὴ διαλλάττειν αὐτῶν ἐν τῷ πλήθει τὰς τῆς ψυχῆς ἐνεργείας· εἰ μὴ κατὰ τὸ μάλλον καὶ ἥττον· ἀλλὰ κατὰ μίαν ὁρμὴν ὅλον τὸ εἶδος κινεῖσθαι. Πᾶς γὰρ λαγῶδες ὁμοίως ἐννάσεται, καὶ πᾶς λύκος ὁμοίως πανουργεῖ, καὶ πᾶς πύθηκος ὁμοίως μιμεῖται. Ὅπερ οὐκ ἔστιν ἐπ' ἀνθρώπων. Μυρία γὰρ ὁδοὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἐλευθέρον γὰρ τι καὶ αὐτεξούσιον τὸ λογικόν, ὅθεν οὐχ ἐν καὶ ταῦτ' ἅπαν ἔργον ἀνθρώποις, ὡς ἐκάστῳ εἶδει τῶν ἀλόγων ζῶων. Φύσει γὰρ μόνῃ ταῦτα κινεῖται· τὰ δὲ φύσει ὁμοίως παρὰ πᾶσιν ἔστιν· αἱ δὲ λογικαὶ πράξεις ἄλλαι παρ' ἄλλοις, οὐκ ἐξ ἀνάγκης αἱ αὐταὶ παρὰ πᾶσιν. Εἰ δὲ λέγοιεν ἐπὶ τιμωρίᾳ τὴν ψυχὴν τῶν προσημαρτημένων ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ εἰς τοιαῦτα σώματα καταπέμπεσθαι, ἐκ τῶν ὑστέρων ποιοῦνται τὴν ἀπόδειξιν. Διὰ τί γὰρ εἰς τὰ πρῶτα γενόμενα σώματα τῶν ζῶων ἀνεβλήθησαν λογικὰ ψυχὰ; Οὐ γὰρ ὅλητον ὡς ἐν σώμασιν ἀνθρωπίνους ἁμαρτήσασαι, πρὶν καὶ εἰς σῶμα γενέσθαι ἀνθρώ-

πινον. Ἔοικε δὲ ταύτῃ δόξῃ τίθεσθαι καὶ Γαληνὸς ὁ θαυμαστάς· ἰατρὸς, καὶ καθ' ἕκαστον εἶδος ζώου διαφέρον εἶναι δοξάζει καὶ ψυχῆς εἶδος· λέγει γὰρ εὐθύς ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς *Περὶ χρείας μορίων* πραγματείας, οὕτω· «Καὶ εἰ τοῦτο, πολλὰ τῶν ζώων ἔσται μόρια· τὰ μὲν μείζω, τὰ δὲ ἐλάττω· τὰ δὲ παντάσῃς εἰς ἕτερον εἶδος ἀτμητὰ· χρεῖα δὲ αὐτῶν ἀπάντων ἐστὶ τῇ ψυχῇ. Τὸ γὰρ σῶμα ταύτης ὀργανον. Καὶ διὰ τοῦτο πολὺ διενήνοχεν ἀλλήλων τὰ μόρια τῶν ζώων, ὅτι καὶ αἱ ψυχαί.» Πάλιν δὲ προκόπτων ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ, προστίθῃσιν ἐπὶ τοῦ πιθήκου καὶ τοῦτο· «Καὶ μὴ, ὡ σοφώτατε κατηγορε (λέγειεν ἂν ἡ φύσις πρὸς σὲ γελοῖως), τὴν ψυχὴν τῶν ζώων τελείαν ἐχρῆν δοθῆναι· πρὸς τὴν τοῦ σώματος κατασκευὴν.» Οὕτως εἶδε τοὺς διαφόρους κατ' εἶδος σώμασιν διαφορούς ἐνούσας ψυχάς. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτων· εἰ δὲ τὴν ψυχὴν ἀποδείξαμεν, μήτε σῶμα οὔσαν, μήτε ἀρμονίαν, μήτε κρᾶσιν, μήτε ἄλλην τινὰ ποιότητα, ὅλῃον ἐκ τούτων, ὡς οὐσία τίς ἐστὶν ἀσώματος ἡ ψυχὴ· ὅτι μὲν γὰρ ἐστὶν, ὁμολογεῖται πᾶσιν· εἰ δὲ μήτε σῶμα, μήτε συμβεβηκὸς, ὅλῃον ἐστὶν, ὅτι ἀσώματος ἐστὶν οὐσία, καὶ οὐδὲν τῶν ἐχόντων ἐν ἄλλῳ τὸ εἶναι· ταῦτα γὰρ γίνεσθαι καὶ ἀπογίνεται χωρὶς τῆς τοῦ ὑποκειμένου φθορᾶς. Τῆς δὲ ψυχῆς χωριζομένης, τὸ σῶμα πάντως φθείρεται.

quens), animam animantium perfectam datam esse ad corporis fabricationem. Sic ille differentibus specie corporibus differentes inesse animas cognovit. Atque hæc quidem hactenus iis de rebus. Si igitur animam neque corpus esse, neque concentum, neque mistionem, neque ullam aliam qualitatem probavimus, patet ex iis animam substantiam esse corporis expertem : nam in confesso est omnibus eam existere : quare si neque corpus, neque accidens est, manifestum est incorpoream esse substantiam, et nihil eorum quæ in alio esse habent ; hæc enim adsunt, et absunt sine subjecti perniciæ. Sed anima separata perit omnino corpus.

Τοῖς αὐτοῖς δὲ χρῆσάμενον ἐστὶν ἀποδείξαι τὴν ψυχὴν ἀθάνατον οὔσαν. Εἰ γὰρ μήτε σῶμά ἐστιν, περ φύσει διαλυτὸν ἐδείχθη καὶ φθαρτὸν, μήτε ποσότης, μήτε πρᾶξις, μήτε ἄλλο τι τῶν φθειρομένων, ὁλῃόν τι ἀθάνατός ἐστι. Πολλὰ μὲν οὖν εἰσι τῆς ἀθανασίας αὐτῆς ἀποδείξεις, παρὰ τε Πλάτωνα καὶ τοῖς ἄλλοις· ἀλλ' ἐκεῖναι μὲν περισσεύει καὶ δυσκατανόητοι, καὶ μόλις τοῖς ἐντεθραμμένοις ἐκείναις ταῖς ἐπιστήμαις γινώσκοντες· ἡμῖν δὲ ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας αὐτῆς, ἡ τῶν θείων λογίων διδασκαλία, τὸ πιστὸν ἐφ' ἑαυτῆς ἔχουσα, διὰ τὸ θεόπνευστος εἶναι. Πρὸς δὲ τοὺς μὴ καταδεχομένους τὰ τῶν Χριστιανῶν δόγματα, ἀρκεῖ τὸ μὴδὲν εἶναι τὴν ψυχὴν τῶν φθειρομένων ἀποδείξαι. Εἰ γὰρ μὴδὲν ἐστὶ τῶν φθειρομένων, ἔστι δὲ ἀφθαρτος, ἔστι καὶ ἀθάνατος· ὥστε τοῦτο μὲν ἀρκούντως ἔχον παραλείπτειν. Ζητητέον δὲ πῶς ψυχῆς καὶ σώματος ἀψύχου γίνεται ἔνωσις· ἀπορὸν γὰρ τὸ πρᾶγμα· εἰ δὲ μὴ μόνον ἐκ τούτων, ἀλλὰ καὶ τοῦ νοῦ συνέστηκεν ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἰπὼν τινες, ἔτι πλέον ἀπορώτερον. Πάντα γὰρ τὰ συνιόντα εἰς μίαν οὐσίαν ὑπόστασιν πάντως ἐνούται· πάντα δὲ τὰ ἐνούμενα ἀλλοιοῦνται, καὶ οὐ μένει ἢ πρότερον ἦν, ὡς ἐπὶ τῶν στοιχείων δειχθήσεται· ἐνωθέντα γὰρ ἄλλο τι γέγονε. Πῶς οὖν, εἰ τὸ σῶμα ἡνωμένον τῇ ψυχῇ ἔτι μένει σῶμα, ἡ πάλιν ἡ ψυχὴ ἀσώματος οὔσα καὶ οὐσιώδης καθ' ἑαυτήν, πῶς ἐνούται σώματι, καὶ μέρος γίνεται τοῦ

Aura sola inveniuntur : atqui ea quæ natura constant, similiter apud omnes se habent : at vero actiones quæ ratione fiunt, aliæ apud alios sunt ; non ex necessitate eædem apud omnes. Quod si dixerint animam pro supplicio peccatorum ante commissorum in humana vita, ad ejusmodi corpora ablegari : ex posterioribus demonstrationem faciunt. Cur enim animæ rationales in ea corpora injectæ fuissent, quæ prius brutorum fuerant ? non enim certe pro peccatis in corporibus humanis commissis, priusquam in corpus humanum venissent. Videtur autem etiam Galenus admirabilis medicus, huic opinioni favere : quippe qui juxta unamquamque animantis speciem animæ quoque diversam speciem esse existimat ; nam statim initio libri primi *De usu partium*, ita scribit : « Et si id, multæ animalium partes erunt, aliæ majores, aliæ minores : quædam omnino ad aliam speciem individuatæ. Usus autem ipsarum omnium anima est : siquidem corpus instrumentum ejus est ; eamque ob rem multum a se invicem partes animalium differunt ; quando animæ etiam discrepant. » Rursus ulterius progressus in eodem libro hoc etiam adjungit super simia : « Et minime oportuit, o prudentissime accusator (diceret natura te jocose allo-

C lisdem vero rationibus utendo demonstrare licet animam immortalem esse. Nam si neque corpus est, quod quidem natura dissolubile, et caducum esse probatum est ; neque qualitas, neque quantitas, neque aliud quidpiam eorum quæ fragilia et corruptibilia sunt, videlicet immortalis est, ac multæ profecto sunt immortalitatis ipsius demonstrationes apud Platonem et alios ; sed illæ æquo longiores, et perceptu difficiles sunt : et vix iis qui educati sunt a teneris in scientiis hujusmodi, cognitæ et perspectæ ; nobis vero ad demonstrationem immortalitatis ipsius satis superque est divinorum oraculorum doctrina, quæ in se fidei faciendæ vim habet, ideo quod a Deo inspirata est. Iis vero qui non admittunt Christianorum decreta, sufficit demonstrare animam nihil esse eorum quæ pereunt. Nam si nihil est rerum pereuntium, est etiam incorrupta, eademque immortalis. Quamobrem hoc quod satis demonstratum est, prætereundum ; quærendum autem est qua ratione animæ, et corporis inanimi arcta in unum conjunctio fiat ; controversa quippe res est. Quod si non tantum ex iis, sed etiam ex mente constat homo, ut quidam dixerunt, adhuc incertius. Sed enim omnia quæ conveniunt ad unius essentialiæ subsistentiam, prorsus uniuntur : atqui omnia unita variantur, nec in eodem statu manent, in quo prius erant, ut in elementis osten-

detur. Namque unita aliud quidpiam effecta sunt. **A** Qui igitur si corpus unitum animæ adhuc manet corpus, aut rursus anima cum sit incorporea et essentialis per se, quomodo unitur corpori, et pars existit animalis, propriam animalis essentiam conservans non confusam, neque corruptam? Necesse enim est aut unita esse animam et corpus, et una mutata esse et simul corrupta, ut elementa: aut unitum non esse utrumque, ob prædictas absurditates, adjacere vero tanquam saltatores in choro, aut calculum calculo, aut mistum et confusum esse, veluti aqua et vinum. Sed quod anima nequeat adjacere corpori, in tractatu *De anima* demonstratum est: esset enim sola pars corporis animata quæ proxima esset animæ; quæ vero copulata non esset, inanimis; præterquam quod non possint unum dici quæ per appositionem sunt, ut v. g. ligna aut ferrum aut aliquid ejusmodi. Porro vini et aquæ mistio utrumque simul corrumpit: neque enim aqua est mistio pura, neque vinum: etiamsi ejusmodi temperamentum per appositionem fiat, quæ sensum fugiat propter tenuitatem partium eorum quæ mista sunt; id vero constat ex eo quod rursus a se invicem discernuntur. Spongia certe oleo tincta sugit puram aquam, et papyrus. Verum ex eo plane est quod fieri non potest, ut accurata unita separentur ratione sensibili. Quod si neque unitum est, neque mistum, neque adjacet, quænam ratio est ut dicatur unum animal? Plato certe etiam ob hoc dubium, non vult animal ex anima et corpore constare, sed animam corpori mistam, et tanquam indutam corpore. Verum hæc quoque ratio dubitationem aliquam habet. Nam quomodo unum esse potest anima, cum indumento? Non enim idem tunica et unum est cum corpore ipsa induto. Ammonius autem doctor Plotini quæstionem istam hoc modo solvebat: siquidem aiebat intelligibilia ejusmodi vim et naturam habere, ut etiam uniri percipientibus ipsa admitterent. Quemadmodum simul corrupta, et unita; et manere incorrupta, et incorrupta, velut ea quæ adjacent; etenim in corporibus unio alterationem eorum quæ coeunt, efficit: quandoquidem in alia corpora mutantur, ut elementa in res compositas, et alimenta in sanguinem, sanguis vero in carnem et reliquias corporis partes. Jam vero in intelligibilibus unio quidem fit, sed alteratio non subsequitur. Sed enim intelligibile non solet secundum essentiam alterari, verum autem excidit, aut in nihilum abit, ac mutationem non admittit, neque vero in nihilum perit. Non enim anima immortalis esset, cum ipsa vita sit, siquidem in mistione mutaretur, utique et vita amplius non esset. Quid autem conferret corpori, si vitam ipsi non præberet? Itaque anima non alteratur in unione. Hoc igitur demonstrato, quod intelligibilia non variantur secundum essentiam, necessario consequitur, ut non una pereant, quibus anima corpori unitur. Nam quod unitum sit,

ζώου, σώζουσα τὴν ἰδίαν οὐσίαν ἀσύγχυτον καὶ ἀδιάφθορον; Ἀνάγκη γὰρ ἢ ἡνῶσθαι τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, καὶ συντηλοῦσθαι καὶ συνεφθάρθαι ἀμφοτέρω, ὡς τὰ στοιχεῖα· ἢ μὴ ἡνῶσθαι μὲν διὰ τὰς προειρημένας ἀτοπίας, παρακεῖσθαι δὲ ὡς χορευτὰς ἐν χορῷ, ἢ ψήφον ψήφῳ, ἢ κεκρᾶσθαι ὡς ὕδωρ καὶ οἶνον. Ἄλλ' ὅτι μὲν οὐ δύναται παρακεῖσθαι τῷ σώματι ἡ ψυχὴ, ἐν τῷ *Περὶ ψυχῆς* ἀποδείκεται. Ἦν γὰρ ἂν μόνον αὐτὸ τοῦ σώματος ἐμψυχον μέρος τὸ πλησιάζον τῇ ψυχῇ· τὸ δὲ μὴ συντημμένον, ἀψυχον, πρὸς τῷ μὴ δύνασθαι ἐν λέγειν εἶναι τὰ κατὰ παράθεσιν, ὡς ξύλα, φέρε εἰπεῖν, ἢ σιδήρον, ἢ τι τοιοῦτον· καὶ ἡ κρᾶσις δὲ τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ὕδατος ἀμφοτέρω συνδιαφθείρει. Οὕτε γὰρ ὕδωρ ἐστὶ τὸ κρᾶμα καθαρὸν, οὕτε οἶνος· καίτοι τῆς τοιαύτης κρᾶσεως κατὰ παράθεσιν γινομένης, λανθάνουσιν τὴν αἰσθησιν, διὰ τὸ λεπτομερές τῶν κεκραμένων. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀπ' ἀλλήλων διαχωρίζεσθαι. Σπόγγος γοῦν ἐλαιωθεὶς, ἀνιμάται καθαρὸν τὸ ὕδωρ, καὶ πάπυρος. Αἰσθητῶς δὲ χωρίσαι τὰ ἀκριδῶς ἡνωμένα, παντάπασιν ἀδύνατον. Εἰ δὲ μήτε ἡνῶται, μήτε κέκραται, μήτε παράκειται, τίς ὁ λόγος τοῦ τῶν ζώων ἐν λέγεσθαι; Πλάτων μὲν οὐν καὶ διὰ ταύτην τὴν ἀπορίαν οὐ βούλεται τὸ ζῶον ἐκ ψυχῆς εἶναι καὶ σώματος, ἀλλὰ ψυχὴν σώματι κεκραμένην, καὶ ὥσπερ ἐνδεδυμένην τὸ σῶμα· ἔχει δὲ καὶ οὗτος ὁ λόγος ἀπορίαν τι. Πῶς γὰρ ἐν εἶναι δύναται μετὰ τοῦ ἐνδύματος ἡ ψυχὴ; Οὐ γὰρ ἐν ὁ χιτῶν μετὰ τοῦ ἐνδεδυμένου. Ἀμμώνιος δὲ ὁ διδάσκαλος Πλωτίνου τὸ ζητούμενον τοῦτον τὸν τρόπον ἀπελύετο· ἔλεγε γὰρ τὰ νοητὰ τοιαύτην ἔχειν φύσιν, ὡς καὶ ἐνοῦσθαι τοῖς δυναμένοις αὐτὰ δέξασθαι, καθάπερ τὰ συνεφθαρμένα καὶ ἡνωμένα, καὶ μένειν ἀσύγχυτα καὶ ἀδιάφθορα, ὡς τὰ παρακεῖμενα. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν σωμάτων ἡ ἔνωσις ἀλλοίωσιν πάντως τῶν συνιδόντων ἐργάζεται· ἐπειδὴ περ εἰς ἄλλα σώματα μεταβάλλεται, ὡς τὰ στοιχεῖα εἰς τὰ συγκεῖμενα, καὶ αἱ τροφαὶ εἰς αἷμα· τὸ δὲ αἷμα εἰς σάρκα, καὶ τὰ λοιπὰ μόρια τοῦ σώματος· ἐπὶ δὲ τῶν νοητῶν ἔνωσις μὲν γίνεται, ἀλλοίωσις δὲ οὐ παρακολουθεῖ. Οὐ γὰρ πέφυκε νοητὸν κατ' οὐσίαν ἀλλοιοῦσθαι, ἀλλ' ἢ ἐξίσταται, ἢ εἰς τὸ μὴ ὂν φθίρεται· μεταβολὴν δὲ οὐκ ἐπιδέχεται, ἀλλ' οὕτε εἰς τὸ μὴ ὂν φθίρεται. Οὐ γὰρ ἦν ἀθάνατος καὶ ἡ ψυχὴ ζωὴ οὖσα, εἰ ἐν τῇ κρᾶσει μετεβάλλετο· ἡλλοιῶθη ἂν, καὶ οὐκ ἦν ἐτι ζωή. Τί δὲ συνεβάλλετο τῷ σώματι, εἰ μὴ παρεῖχεν αὐτῷ τὴν ζωὴν; Οὐκ ἄρα ἀλλοιοῦται ἡ ψυχὴ ἐν τῇ ἐνώσει. Δεδειγμένον τοίνυν τοῦτου, ὅτι τὰ νοητὰ ἀναλλοίωτα κατ' οὐσίαν εἰσιν, ἀναγκαίως παρακολουθεῖ τὸ μὴ συνδιαφθεῖσθαι οἷς ἡνῶται σώματι ἡ ψυχὴ· ὅτι μὲν γὰρ ἡνῶται, ἢ συμπάθεια δείκνυσι. Συμπαθεῖ γὰρ ὅλον ἑαυτῷ τὸ ζῶον, ὡς ἐν ὂν· ὅτι δὲ καὶ ἀσύγχυτον μένει, ὅλον ἐκ τοῦ τὴν ψυχὴν τρόπον τινα χωριζομένην ἐκ τοῦ σώματος ἐν τῷ ὕπνῳ, καὶ ὥσπερ νεκρὸν αὐτὸ κεῖσθαι καταλιποῦσαν· μόνον δὲ ἐξατμίζουσιν αὐτῷ τὴν ζωὴν, ἵνα μὴ παντελῶς ἀπόληται, καθ' ἑαυτὴν ἐν τοῖς ὄντοισι ἐνεργεῖν, θεσπίζουσιν τὸ μέλλον, καὶ τοῖς νοητοῖς πλησιάζουσιν. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ὅταν ἐπισκῆπτεται τι τῶν νοητῶν. Καὶ τότε γάρ, ὡς οἶόν τε, τοῦ σώματος ἐαν-

τὴν χωρίζει, καὶ καθ' ἑαυτὴν γίγνεται, ἵνα οὕτως ἂν ἐπιβάλλῃ τοῖς οὖσιν· ἀσώματος γὰρ οὕσα διόλου κεχώρηκεν, ὡς τὰ συνεφθαρμένα· μένουσα ἀδιάφθορος καὶ ἀσύγχυτος, καὶ καθ' ἑαυτὴν ἐνδιόχουσα, καὶ ἐν οἷς ἂν γένηται τρέπουσα ἐκεῖνα κατὰ τὴν ἐν αὐτῇ ζωὴν, καὶ μὴ τρεπομένη ὑπ' ἐκείνων. Ὡς γὰρ ὁ ἥλιος τῇ ἰδίᾳ παρουσίᾳ αὐτοῦ τὸν ἀέρα εἰς φῶς μεταβάλλει, ποιῶν αὐτὸν φωτοειδῆ, καὶ ἐνοῦται τῷ ἀέρι τὸ φῶς, ἀσυγχύτως ἅμα αὐτῷ κεχυμένον· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ψυχὴ ἐνούμενη τῷ σώματι μένει ἀσύγχυτος, κατὰ τοῦτο μόνον διαλλάττουσα, ὅτι ὁ μὲν ἥλιος σῶμα ὢν, καὶ τόπω περιγραφόμενος, οὐκ ἔστι πανταχοῦ ἔνθα καὶ τὸ φῶς αὐτοῦ, ὡς οὐδὲ τὸ πῦρ· μένει γὰρ καὶ αὐτὸ ἐν τοῖς ξύλοις, ἢ ἐν θρυαλλίδι δεδεμένον, ὡς ἐν τόπῳ· ἡ δὲ ψυχὴ ἀσώματος οὕσα, καὶ μὴ περιγραφόμενη τόπῳ, ὅλη δι' ὅλου χωρεῖ, καὶ τοῦ φωτὸς αὐτῆς καὶ τοῦ σώματος· καὶ οὐκ ἔστι μέρος φωτιζόμενον ὑπ' αὐτῆς, ἐν ᾧ μὴ ὅλη πάρεστιν· οὐ γὰρ κρατεῖται ὑπὸ τοῦ σώματος, ἀλλ' αὕτη κρατεῖ τὸ σῶμα· οὐδὲ ἐν τῷ σώματι ἔστιν, ὡς ἐν ἀγγεῖᾳ ἢ ἀσπῷ, ἀλλὰ μέλλον τὸ σῶμα ἐν ταύτῃ. Μὴ κωλύμενα γὰρ ὑπὸ τῶν σωματίων τὰ νοητά, ἀλλὰ διὰ παντὸς σώματος χωροῦντα καὶ διαφοιτῶντα, καὶ διεξίοντα, οὐχ αἰῶ τέ ἐστιν ὑπὸ τῶν σωματικῶν κατέχεσθαι· νοητὰ γὰρ ὄντα ἐν τοῖς νοητοῖς καὶ τόποις εἰσίν. Ἡ γὰρ ἐν αὐτοῖς, ἢ ἐν τοῖς ὑπερκειμένοις νοητοῖς· ὡς ψυχὴ ποτὲ μὲν ἐν ἑαυτῇ ἔστιν, ὡς ὅτε λογίζεται, ποτὲ δὲ ἐν τῷ νῷ, ὅταν νοῇ. Ἐπὶ οὖν ἐν σώματι λέγεται εἶναι, οὐχ ὡς ἐν τόπῳ τῷ σώματι λέγεται εἶναι, ἀλλ' ὡς ἐν σχέσει, καὶ τῇ πρὸς τι ῥαπῇ καὶ διαθέσει δεδέσθαι φαμέν ὑπὸ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν, ὡς λέγομεν ὑπὸ τῆς ἐρωμένης δεδέσθαι τὸν ἔραστον, οὐ σωματικῶς, οὐδὲ τοπικῶς, ἀλλὰ κατὰ σχέσιν. Ἀμέγεθες γὰρ ὄν καὶ δοχὸν καὶ ἀμερές, τῆς κατὰ μέρος τοπικῆς περιγραφῆς κρείττον ἔστι· τὸ γὰρ μὴ ἔχον μέρος ποῖω δύναται τόπω περιγράφεσθαι; τόπος γὰρ ἔστι πέρας τοῦ περιέχοντος, καθὼς περιέχει τὰ περιεχόμενα. Εἰ δὲ τις λέγοι, Οὐκοῦν καὶ ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ πανταχοῦ ἔστιν ἡ ἐμὴ ψυχὴ, λαμβάνει ἑαυτὸν, πάλιν τόπον λέγων· καὶ γὰρ τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ ὅπως τὸ ἐν τῷδε, τόπος ἔστιν· ἐν τόπῳ δὲ ὅπως οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἐν σχέσει· δέδεικται γὰρ μὴ δύνασθαι περιληφθῆναι τόπω. Ὅταν γοῦν ἐν σχέσει γένηται νοητὸν, τόπου τινὸς ἢ πράγματος ἐν τόπῳ ὄντος, καταχρηστικώτερον λέγομεν αὐτὸ ἐκεῖ εἶναι, διὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, τοῦ ἐκεῖ τὸν τόπον ἀντὶ σχέσεως καὶ τῆς ἐνεργείας λαμβάνοντες. Δέον γὰρ λέγειν, Ἐκεῖ ἐνεργεῖ, λέγομεν, Ἐκεῖ ἔστιν.

Ἄρμόσειε δ' ἂν ὁ λόγος οὗτος καθαρώτερον, καὶ μάλιστα τῇ πρὸς τὸν ἀνθρώπον ἐνώσει τοῦ Θεοῦ Λόγου, καθ' ἣν ἐνωθεὶς, ἕμεινεν ἀσύγχυτος καὶ ἀπερίληπτος, οὐ κατὰ τὸν τῆς ψυχῆς τρόπον. Ἐκείνη μὲν γὰρ τῶν πεπληθυσμένων οὕσα, δοκεῖ καὶ συμπάσχειν

mutuus affectus declarat : etenim totum animæ sibiipsi compatitur, cum unum sit : quod autem non confusum maneat, ex eo patet, quod anima quodammodo separata a corpore in somnis tantum cadaver quoddam ipsum derelinquat, ac tantum exhalet ipsi vitam, ut non omnino pereat, et per se, dum sopitur, operetur, divinando quod futurum est, et ad intelligibilia accedendo. Idem quoque usu venit, etiam cum consideratur aliquid ex intelligibilibus : tunc enim, quæd ejus fieri potest, se a corpore sejungit, et sui juris fit, ut sic iis quæ sunt, incumbat. Nam cum incorporea sit, per totum penetravit, per ea quæ corrumpuntur manens incorrupta et non confusa, et per se degens ; atque illa cum quibus versatur mutat, et ad vitam suam conformatur, nec ab illis mutatur. Sicut enim sol presentia sua aerem immutat in lucem, dum ipsum reddit luminosum, atque aeri lux unitur sine ulla confusione cum ipso fusa : eodem certe modo etiam anima corpori unita manet inconfusa, in hoc uno discepana, quod sol cum sit corpus, et loco circumscriptus, non est ubicunque lux ipsius, ut nec ubi ignis. Siquidem manet etiam in lignis, aut in ellychnio astrictus, ut in loco ; at vero anima incorporea cum sit, et nullo circumscripta loco, tota per totum penetrat, tum per lumen ipsius, tum per corpus : nec ulla pars est ab ipsa illustrata, in qua non tota adsit : non enim a corpore detinetur, sed ipsa corpus arceat, et regit ; neque in corpore est ut in vase, aut utre ; sed corpus potius in ea : eum enim a corporibus non impediuntur intelligibilia, verum per totum corpus abeant, et libere spatientur, fieri non potest, ut a corporalibus detineantur ; sed enim cum intelligibilia sint, in locis etiam intelligibilibus sunt ; aut enim in ipsis, aut in superioribus intellectualibus ; ut anima interdum in seipsa est, ut cum cogitat, interdum vero in mente, cum intelligit. Quando igitur in corpore dicitur esse, non ut in loco esse dicitur in corpore, sed ut in situ, habitudine et momento ac dispositione ad aliquid colligari dicimus a corpore animam, prout dicimus ab amasia amatorem constrictum vinctumque esse, non corporaliter et localiter, sed ratione habitus situsque ; quippe cum magnitudinis, et molis, et partium expertus sit, præstantior est omni descriptione per partes locali : etenim quod partes non habet, quonam potest loco circumscribi ? est enim locus extremitas continens, quatenus continet id quod continetur. Quod si quis dixerit, Romæ igitur et Alexandriæ, et ubique

Congrueret sane hic sermo purius, et maxime unioni Verbi Dei cum homine, juxta quam unitus remansit inconfusus, et incomprehensibilis, non animæ more modoque. Namque illa cum ex his sit quæ numerum faciunt, videtur et condolere quo-

dammodo corpori ob arctam familiaritatem, et illud interdum continere, coercere, et ab illo coerceri. Verum Deus Verbum nihil a communione quam cum corpore et anima habet, variatur, neque infirmitatis illorum particeps est; sed cum ipsis communicet vim divinitatis suæ, idem permanens, in eodemque statu, in quo erat ante unionem; ac valde novus hic mistionis aut unionis modus est; et miscetur et manet usquequaque immistus, et inconfusus, et incommutabilis, non compatiendo, sed cooperando tantum, cum neque simul corrumpatur, nec simul alteretur: verum illa quidem conciliet, ipse vero non diminutus ab ipsis, maneat mutationis et confusionis expers: quandoquidem omnis prorsus variationis et alterationis exsors est. Testis hujus assertionis est Porphyrius, qui adversus Christum petulantem movit linguam. Verum vel inimicorum testimonia valida sunt pro nobis, cum nullam plane contradictionem admittunt. Hic igitur Porphyrius in secundo commentario *De questionibus miscellaneis*, ita ad verbum scribit: « Minime sane cunctandum est admittere essentiam aliquam, una assumptam esse ad complementum alterius substantiæ, et ejus partem esse, etiam juxta naturam suam manendo, postquam compleverit aliam essentiam: adeo ut unum cum alio fiat, et quod per se unum habet conservet; et quod majus est, ipsam nou mutata, mutare illa in quibus fuerit ad suam operationem, præsentia sua, constat. » Hæc autem dicit de unionem Verbi Dei et corporis. Quod si verus est sermo in anima, quod incorporea sit, multo magis in Deo Verbo, quod magis incomparabiliter, et ex veritate incorporeum existit. Quod quidem omnino obturat ora eorum, qui accusare aggrediuntur Dei unionem cum homine: hoc enim multi ridiculum esse temere enuntiarunt, et mortem minime probabilem: unionem vero etiam indecoram: unitum quippe esse in natura numen divinum per mistionem et unionem. Sed nos probatis testibus ipsorum adhibitis causam reddimus. Dicitur autem apud nonnullos, et potissimum Eunomianos, unitum esse Deum Verbum corpori, non secundum essentiam, sed secundum utrasque facultates. Non enim substantias unitas, aut mistas esse contendunt, sed facultates corporis divinis facultatibus commistas. Porro facultates corporis cujusvis organici, videlicet ex Aristotele, dicunt esse sensus. His ergo divini facultates commistæ unionem juxta ipsos efficiunt; verum nemo ipsis opinor concesserit, quod sensus corporeas facultates asseverent: etenim iis quæ supra diximus, ista aperte distincta sunt, quænam nimirum propria corporis sint, quænam animæ, nonnulla vero utriusque simul: atque in propriis utriusque sensus instrumenta dicebamus incorporeorum inconfuse unionem essentiarum fieri, cum diviniore nullo modo offendatur ab inferiore. Imo hæc tantum adjuvetur a diviniore: quandoquidem natura pure incorporea omnia impune pervolat late loca,

πως δι' οικειότητα τῷ σώματι, καὶ κρατεῖν ἐσθ' ὅτε, καὶ κρατεῖσθαι· ὁ δὲ Θεὸς Λόγος οὐδὲν αὐτὸς ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῆς περὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ἀλλοιούμενος, οὐδὲ μετέχων τῆς ἐκείνων ἀσθενείας· μεταδιδούς δὲ αὐτοῖς τῆς αὐτοῦ θεότητος τὴν δύναμιν, ὁ αὐτὸς μένων ἐν οἷς ἦν καὶ πρὸ τῆς ἐνώσεως· καὶ κινεώτερος οὗτος ὁ τρόπος τῆς κράσεως ἢ ἐνώσεως· καὶ κινεῖται καὶ μένει παντάπασιν ἀμικτος καὶ ἀσύγχυτος καὶ ἀδιάφθορος καὶ ἀμετάβλητος, οὐ συμπάσχων, ἀλλὰ συμπράττων μόνον, οὐδὲ συμφθειρόμενος καὶ συναλλοιούμενος· ἀλλὰ συνάγων μὲν ἐκεῖνα, αὐτὸς δὲ μὴ μειούμενος ὑπ' αὐτῶν μένει ἀτρεπτος καὶ ἀσύγχυτος. ἐπειδὴ καθαρῶς πάσης ἀλλοιώσεως ἀμέτοχος ἐστὶ. Μάρτυς τοῦτου ἐστὶ Πορφύριος, ὁ κατὰ τοῦ Χριστοῦ κινήσας τὴν ἑαυτοῦ γλῶτταν· ἰσχυραὶ δὲ εἰσιν αἱ τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίαι ὑπὲρ ἡμῶν, ὅταν μηδεμίαν ἀντιλογίαν ὦσιν ἐπιδεχόμεναι. Οὗτος τοίνυν ὁ Πορφύριος, ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ τῷ *Περὶ συμμεκτῶν ζητημάτων* γράφει κατὰ λέξιν οὕτως· « Οὐκ ἀπογνωστέον οὖν ἐνδέχεσθαι τινα οὐσίαν συμπαραληφθῆναι εἰς συμπλήρωσιν ἐτέρας οὐσίας, καὶ εἶναι μέρος οὐσίας· μένουσαν δὲ κατὰ τὴν ἑαυτῆς φύσιν, μετὰ τοῦ συμπληροῦν ἄλλην οὐσίαν, ἐν τε σὺν ἄλλῃ γενομένην, καὶ τὸ καθ' ἑαυτὴν ἐν διασώζουσας, καὶ τὸ μείζον, αὐτὴν μὲν μὴ τρεπομένην, τρέπουσαν δὲ ἐκεῖνα τὰ ἐν οἷς ἂν γιγνῇται, εἰς τὴν ἑαυτῆς ἐνέργειαν τῇ παρουσίᾳ. » Λέγει δὲ ταῦτα περὶ τῆς ἐνώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τοῦ σώματος. Εἰ δὲ ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἀληθὲς ὁ λόγος, διὰ τὸ ἀσώματον, πολλῶ πλεον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ μάλλον ἀσυγκρίτως καὶ κατὰ ἀλήθειαν ὄντος ἀσωμάτου. Ὅπερ ἀντικρὺς ἀποφράττει τὰ στόματα τῶν ἐπιχειρούντων κατηγορεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνώσεως πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Τὸ μὲν γὰρ ἐδεύλασεν· οἱ πολλοὶ γελοῖον εἶναι ἔφασκον, τὸν δὲ θάνατον καὶ ἀπὶθανον, τὴν δὲ ἔκωσιν καὶ ἀτρεπείας. Ἡνώσθαι γὰρ ἐν τῇ φύσει τὸ θεῖον κατὰ κράσιν καὶ ἔκωσιν. Ἀλλ' ἡμεῖς τοῖς εὐδοκίμοις αὐτῶν χρησάμενοι μάρτυσιν, ἀποδιδόμεθα τὴν αἰτίαν. Λέγεται δὲ παρὰ τισι, καὶ μάλιστα τοῖς Εὐνομianoῖς, ἠνώσθαι τὸν Θεὸν Λόγον τῷ σώματι, οὐ κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐκατέρας δυνάμεις. Οὐ γὰρ εἶναι τὰς οὐσίας τὰς ἐνωθείσας ἢ κραθείσας, ἀλλὰ τὰς δυνάμεις τοῦ σώματος ταῖς δυνάμεισι ταῖς θείαις συγκεκράσθαι· δυνάμεις δὲ τοῦ σώματος πάντος δήπου τοῦ ὀργανικοῦ, κατ' Ἀριστοτέλην, λέγουσιν εἶναι τὰς αἰσθήσεις. Ταύταις οὖν αἱ θεῖαι δυνάμεις συγκεκράσθαι τὴν ἔκωσιν ἀπειργάσαντο κατ' αὐτούς. Οὐδεὶς δὲ ἂν αὐτοῖς, οἶμαι, συγχωρήσειε τὰς αἰσθήσεις σωματικὰς δυνάμεις ἀποφαινομένοις. Διωρίζεται γὰρ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν σαφῶς, τίνα μὲν ἴδια σώματος, τίνα δὲ ψυχῆς, τίνα δὲ τοῦ συναμφοτέρου καὶ ἐν τοῖς ἰδίοις τοῦ συναμφοτέρου τὰς αἰσθήσεις, τὰ ὄργανα ἐλέγομεν τῶν ἀσωμάτων, ἀσυγκύτως τὴν ἔκωσιν τῶν οὐσιῶν γίνεσθαι, μὴδὲν παραβλαπτομένης τῆς θειοτέρας ἐκ τῆς ὑποδεστεράς, ἀλλὰ ταύτης μόνον ὠφελουμένης ἐκ τῆς θειοτέρας· ἐπεὶ περ ἡ καθαρῶς ἀσώματος φύσις χωρεῖ μὲν ἀκωλύτως διὰ πάντων, δι' αὐτῆς δὲ οὐδὲν· ὥστε τὸ μὲν χωρεῖν αὐτὴν διὰ πάντων ἠνώσθαι, τὸ δὲ μὴδὲν δι' αὐτῆς μένειν ἀμικτον καὶ ἀσύγχυτον. Οὐκ εὐδοκίᾳ τοίνυν ὁ

τύπος τῆς ἐνώσεως, ὡς τισι τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν δο-
κεῖ· ἄλλ' ἡ φύσις αἰτία. Τὸ μὲν γὰρ ἀναλαβεῖν σῶμα
κατ' εὐδοκίαν εἶποι τις ἂν εὐλόγως γεγενῆσθαι· τὸ δὲ
ἐνούμενον, [μὴ καὶ τὰς καταβάσεις·] εἶναι. Βέλτιον
οὖν, ὡς προεῖρηται, κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν. Τοὺς γὰρ
βιθμοὺς τῶν ψυχῶν, καὶ τὰς ἀναβάσεις, ἃς Ὁριγέ-
νης εἰσάγει, μὴδὲν συναδούσας ταῖς θείαις Γραφαῖς,
μὴδὲ προσηκούσας τοῖς τῶν Χριστιανῶν δόγμασι,
παραλείπτειν.

animarum gradus et ascensus et descensus quos Origenes inducit, ut nulla in re divinis eloquiis
concinentes, neque Christianorum decretis congruentes, prætermittere par est.

A et per ipsam nihil penetrat: ita ut vis illa pene-
trandi per omnia uniatur, virtus vero qua nihil per
ipsam transit, maneat illibata. Quamobrem unionis
modus non ad placitum est, ut quibusdam illustri-
bus viris videtur, sed natura causa est. Nam quod
assumpserit corpus ex beneplacito, factum esse
jure merito quis dicere possit. Quod autem unitur,
non secundum descensus esse: proinde melius, ut
ante dictum est, juxta propriam naturam. Cæterum

Origenes inducit, ut nulla in re divinis eloquiis
congruentes, prætermittere par est.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΝΟΝΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΛΗΤΟΙΟΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΜΕΛΙΤΙΝΗΣ.

EJUSDEM S. GREGORII

EPISTOLA CANONICA

AD S. LETOIIUM MELITINES EPISCOPUM.

Gentiano Herveto interprete.

Ἐν καὶ τοῦτο τῶν εἰς τὴν ἀγίαν ἑορτὴν συντελούν-
των ἐστὶ, τὸ κατανοῆσαι ἡμᾶς τὴν ἐννομὸν τε καὶ
κινονικὴν ἐπὶ τῶν πεπλημμεληκότων οἰκονομίαν·
ὅπως ἂν θεραπευθεῖ πᾶν ἀρρώστημα ψυχικόν, τὸ διὰ
τινος ἁμαρτίας ἐπιγινόμενον. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ καθολικὴ
καὶ αὐτὴ τῆς κτίσεως ἑορτὴ κατὰ τὴν τεταγμένην
περίοδον τοῦ ἐνιαυσιαίου κύκλου καθ' ἕκαστον ἔτος,
ἐν παντὶ πληρουμένη τῷ κόσμῳ, ἐπὶ τῇ ἀναστά-
σει τοῦ πεπτωκότος ἐπιτελεῖται· πτώσις δὲ ἐστὶν ἡ
ἁμαρτία· ἀνάστασις δὲ ἡ ἐκ τοῦ πτώματος τῆς ἁμαρ-
τίας ἀνόρθωσις· καλῶς ἂν ἔχοι κατὰ τὴν ἡμέραν
ταύτην, οὐ μόνον τοὺς ἐκ παλιγγενεσίας μεταστοι-
χειουμένους διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ χάριτος τῷ Θεῷ
προσάγειν, ἀλλὰ καὶ τοὺς διὰ τῆς μετανόας τε καὶ
ἐπιστροφῆς ἀπὸ τῶν νεκρῶν ἔργων εἰς τὴν ζῶσαν
ὁδὸν πάλιν ἐπανιόντας, καὶ τοὺς χειραγωγεῖν πρὸς
τὴν σώζουσαν ἐλπίδα, ἧς διὰ τῆς ἁμαρτίας ἀπεξενώ-
θησαν. Ἔστι δὲ οὐ μικρὸν ἔργον, τὸ τοὺς περὶ τούτων
λόγους οἰκονομῆσαι ἐν τῇ ὀρθῇ τε καὶ δεδοκιμασμένῃ
κρίσει, κατὰ τὸ παράγγελμα τοῦ Προφῆτου, τὸ κε-
λεῦον δεῖν οἰκονομεῖν τοὺς λόγους ἐν κρίσει, ἵνα,
καθὼς ἔχει τὸ λόγιον, μῆτε σαλευθῇς εἰς τὸν αἰῶνα,
καὶ εἰς μνημόσυνον αἰώνιον γένηται δικαίος.

[Can. 1 et 2.] Unum hoc quoque est eorum quæ ad
sanctum festum conferunt, si nos intelligamus legiti-
mam et canonicam in iis qui peccarunt œconomiam,
ut curetur omnis morbus animæ qui per aliquod
peccatum accidit. Quoniam enim hoc est univer-
sale festum creationis, quod in præstito annui
circuli ambitu, singulis annis in universo mundo,
propter ejus qui ceciderat resurrectionem, peragi-
tur (casus autem est peccatum, resurrectio vero,
ex peccati casu erectio), recte habuerit, si hodierno
die non solum eos qui ex regeneratione per lavacri
gratiam transmutati sunt, ad Deum adducamus,
sed eos etiam qui per pœnitentiam et conversio-
nem, a mortuis operibus ad viventem viam ascen-
dunt, ad spem quæ salvos eos faciat tanquam manu
deducamus, a qua per peccatum alienati sunt. Ne-
que vero parvum opus est, ea, quæ de iis dicenda
sunt, in recto et probato judicio dispensare, juxta
præceptum Prophetæ, quod jubet oportere *sermo-
nes dispensare in judicio*, ut quemadmodum habet
divinum oraculum, non moveatur in æternum, et
in æterna memoria sit justus²². Quemadmodum enim
etiam in corporali medela, unum est quidem in-

²² Psal cxi, 9 sqq.

stitutam medicinæ, sanare eum qui laborat, varium autem est curationis genus (pro morborum enim varietate, convenienter quoque medicinæ methodus ac disciplina unicuique morbo applicatur), ita cum multa sit in morbis quoque animæ affectionum varietas, multiformis quoque necessario fuerit medica curatio, ad affectionis rationem medicinam exercens. Ut sit autem arte aliqua procedens propositæ questionis methodus, rem ita tractabimus.

Tria sunt quæ in anima nostra considerantur secundum primam divisionem: ratio, concupiscentia, et ira. In iis sunt et recte facta eorum qui ex virtute vivunt, et delicta casusque eorum qui ad vitium dilabuntur. Quamobrem oportet eum qui ægrotanti animæ parti convenientem medelam est adhibiturus, prius quidem considerare in quonam consistit affectio, deinde sic laboranti convenientem medelam applicare. ne propter medicæ disciplinæ ignorantiam, alia quidem sit pars quæ ægrotat, alia vero cui est adhibita medela: sicut certe multos videmus medicos, qui propter primo affectæ partis ignorationem morbum suis medicamentis adaugent. Cum enim sæpe existat morbus propter dominationem et exsuperationem calidi, quoniam iis qui propter nimiam frigidi abundantiam male affecti sunt, utile est quod calefacit et consovet, id quod illis ex ratione adhibitum confert: idem iis qui immoderata caliditate succenduntur, inconsiderate applicantes, efficiunt ut sit morbus curatu difficillimus. Quemadmodum ergo medicis in primis necessaria existimata est elementorum proprietatis cognitio, ut uniuscuiusque eorum quæ bene vel male constituta sunt, id quod præter naturam affectum est, corrigatur: sic et nos, ad hanc recurrentes divisionem, quæ est eorum quæ in anima considerantur, principium et fundamentum convenientis affectionum curationis generalem faciamus contemplationem. Trifariam ergo, ut diximus, divisa proprietate motionum animæ, in rationem, concupiscentiam et iram: rationis quidem compotis animæ partis est perfectum et ex virtute recte se gerens officium, pia de Deo existimatio, boni et mali discernens scientia, et quæ habet veram et non confusam de rerum subjectarum natura opinionem; quid est quidem in iis quæ sunt, expetendum; quid vero abhorrendum et abjiciendum; et rursus ex contrario quod in ea parte est vitium omnino considerabitur, quando circa res quidem divinas fuerit impietas, nullum autem circa id quod vere honestum est iudicium: perversa autem et corrupta de rerum natura existimatio, ut *lucem tenebras ducat et tenebras lucem*^α, ut dicit Scriptura. Concupiscentis autem partis motus est ex virtute, si ad id quod est revera concupiscendum et vere pul-

ὡς περ γὰρ καὶ ἐπὶ τῆς σωματικῆς θεραπείας, ὁ μὲν σκοπὸς τῆς ἰατρικῆς εἰς ἐστὶ, τὸ ὑγιᾶναι τὸν κάμνοντα· τὸ δὲ εἶδος τῆς ἐπιμελείας διάφορον· κατὰ γὰρ τὴν ποικιλίαν τῶν ἀρρώστων κατὰλλῃως καὶ ἡ θεραπευτικὴ μέθοδος ἐκάστῃ τῶν νοσημάτων προσάγεται· οὕτω πολλῆς οὗτις καὶ ἐν τῇ ψυχικῇ νόσῳ τῆς τῶν παθῶν ποικιλίας, ἀναγκαίως πολυειδὴς γενήσεται ἡ θεραπευτικὴ ἐπιμέλεια, πρὸς λόγον τοῦ πάθους ἐνεργοῦσα τὴν ἱασιν. Ὡς δ' ἂν γένοιτό τις τεχνικὴ μέθοδος περὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος, οὕτω τὸν λόγον διαληψόμεθα.

Τρία ἐστὶ τὰ περὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν θεωρούμενα κατὰ τὴν πρώτην διαίρεσιν· τὸ τε λογικόν, καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, καὶ τὸ θυμοειδές. Ἐν τούτοις ἐπὶ καὶ τὰ κατορθώματα τῶν κατ' ἀρετὴν βιούντων, καὶ τὰ πτώματα τῶν εἰς κακίαν ἀποβρέοντων. Διὸ προσήκει τὸν μέλλοντα τὴν κατάλληλον θεραπείαν προσάγειν τῷ νενοσηκότῃ τῆς ψυχῆς μέρει, πρότερον μὲν ἐπισκέπτεσθαι ἐν τίνι συνέστη τὸ πάθος· εἰδ' οὕτω πεπονθότι προσάγειν ἀρμοδίως τὴν θεραπείαν· ὥστε μὴ δι' ἀπειρίαν τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου, ἄλλο μὲν ἢ τὸ νοσήσαν μέρος, ἕτερον δὲ τὸ τὴν θεραπείαν δεχόμενον· ὡς περ ἀμέλει βλέπομεν πολλοὺς τῶν ἰατρῶν ἐν ἀπειρίᾳ τοῦ πρωτοπαθοῦντος μέρους προσεπιτρέποντας τὴν νόσον δι' ὧν θεραπεύουσι. Τῆς γὰρ ἀρρώστιας οὕσης πολλὰ καὶ κατὰ θερμοῦ ἐπικράτησιν, ἐπειδὴ τοῖς κατὰ πλεονασμὸν τοῦ ψυχροῦ κεκακωμένοις χρησίμων τὸ θερμαίνον τε καὶ ἀναθάλπον ἐστὶ, τὸ τούτοις κατὰ λόγον συνενεγκόν, ἀπερισκέπτως τὸ αὐτὸ τοῖς ἐν ἀμετρίᾳ θερμότητος ἐκκαίόμενοις ἐπαγαγόντες, δυσίατον τὸ πάθος ἐποίησαν. ὡς περ τούτων ἀναγκαιοτάτῃ τοῖς ἰατροῖς ἐνομήσθη ἡ κατανόησις τῆς τῶν στοιχείων ιδιότητος, ὅπως ἂν ἐκάστου τῶν εὐ ἢ κακῶς διακειμένων γένοιτο τοῦ παρὰ φύσιν διατεθέντος ἢ ἐπανόρθωσις· οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐπὶ ταύτην ἀναδραμόντες τὴν διαίρεσιν τῶν ἐν τῇ ψυχῇ θεωρουμένων, ἀρχὴν καὶ ὑπόθεσιν τῆς καταλλήλου τῶν παθῶν θεραπείας ποιησόμεθα τὴν γενικὴν θεωρίαν. Οὐκοῦν τριχῇ, καθὼς ἔφαμεν, διηρημένης τῆς ιδιότητος τῶν τῆς ψυχῆς κινήματων, εἰς τὸ λογιστικόν τε καὶ ἐπιθυμητικόν καὶ θυμοειδές· κατορθώματα μὲν τοῦ λογιστικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς ἐστὶν, ἡ εὐσθεῖς περὶ τὸ θεῖον ὑπόληψις, καὶ ἡ τοῦ καλοῦ τε καὶ κακοῦ διακριτικὴ ἐπιστήμη, καὶ ἡ τρανήν τε καὶ ἀσύγχυτον ἔχουσα περὶ τῆς φύσεως τῶν ὑποκειμένων τὴν δόξαν· τί μὲν ἐστὶν αἰρετὸν ἐν τοῖς οὖσι· τί δὲ βδελυκτὸν καὶ ἀπόδλητον. Καὶ πάλιν ἐκ τοῦ ἐναντίου πάντως ἢ ἐν τῷ μέρει τούτῳ κακία θεωρηθήσεται, ὅταν ἀσέβεια μὲν ἢ περὶ τὸ θεῖον, ἀκρισία δὲ περὶ τὸ δυνάμιον καλόν· ἐνηλλαγμένη δὲ καὶ ἐσφαλμένη ἡ περὶ τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν ὑπόληψις, ὥστε τιθέναι τὸ φῶς σκότους, καὶ τὸ σκότος φῶς, καθὼς φησιν ἡ Γραφή. Τοῦ δὲ ἐπιθυμητικοῦ μέρους ἡ μὲν ἐνάρετός ἐστι κίνησις τὸ πρὸς τὸ δυνάμιον ἐπιθυμητικόν, καὶ ἀληθῶς καλὸν ἀνάγεσθαι τὸν πόθον· καὶ εἰ τις ἐν ἡμῖν ἐρωτικὴ δύναμις τε καὶ διαθέσις, ἐκστὶ κατασχολεῖσθαι πᾶσαν, ἐν τῷ πεπαισθαι μὴδὲν

^α Isa. v, 20.

ὁρεκτὸν εἶναι τῇ αὐτοῦ φύσει ἄλλο, πλὴν τῆς ἀρε-
 τῆς, καὶ τῆς τὴν ἀρετὴν πηγαζούσης φύσεως. Πα-
 ριτροπὴ δὲ καὶ ἁμαρτία τοῦ τοιοῦτου μέρους ἐστίν,
 ὅταν τις μεταγάγῃ τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς τὴν ἀνυπό-
 στατον κενοδοξίαν· ἢ πρὸς τὸ ἐπικεχρωσμένον τοῖς
 σώμασιν ἄνθος· ὅθεν γίνεται ἡ φιλοχρηματία, καὶ ἡ
 φιλοδοξία, καὶ ἡ φιληδονία, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα,
 ὅσα τοῦ τοιοῦτου ἡρτῆται τῆς κακίας γένους. Πάλιν
 δὲ τῆς θυμώδους διαθέσεως κατόρθωμα μὲν ἐστὶν ἡ
 πρὸς τὸ κακὸν ἀπέχθεια, καὶ ὁ πρὸς τὰ πάθη πόλε-
 μος, καὶ τὸ πρὸς ἀνδρείαν ἐστομᾶσθαι τὴν ψυχὴν, ἐν
 τῷ μὴ καταπτῆσθαι τὰ τοῖς πολλοῖς φοβερά νομιζό-
 μενα, ἀλλὰ μέχρις αἵματος πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀν-
 τικαθίστασθαι· καταφρονεῖν δὲ θανατικῆς ἀπειλῆς,
 καὶ ἀλγεινῶν κολαστηρίων, καὶ τῆς τῶν ἡδίστων δια-
 ζεύξεως, καὶ πάντων ἅπασι τῶν διὰ τινος συνηθείας
 καὶ προλήψεως ἐν ἡδονῇ τοὺς πολλοὺς κατεχόντων
 κρεῖττονα γενέσθαι, τῆς τε πίστεως καὶ τῆς ἀρετῆς
 προμαχόμενον. Τὰ δὲ ἀποπτώματα τοῦ τοιοῦτου μέ-
 ρους ἐστὶν ἅπαισι πρόδηλα, ὁ φόβος, τὸ μῖσος, ἡ
 μῆνις, αἱ λοιδορίαι, αἱ συμπλοκαὶ, αἱ ἐμφιλόνεικοί
 τε καὶ ἀμυντικαὶ διαθέσεις, αἱ μέχρι πολλοῦ παρα-
 τείνουσαι τὴν μνησικακίαν, καὶ πολλοὺς εἰς φόνους
 καὶ αἵματα καταθίγουσαι. Μὴ γὰρ εὐρὼν ὁ ἀπαί-
 δευτος λογισμὸς ὅπου χρήσεται λυσitelως τῷ ὅπλῳ,
 ἐφ' αὐτὸν τρέπει τὴν τοῦ σιδήρου ἀκμὴν· καὶ γίνε-
 ται τὸ ἐκ Θεοῦ δοθὲν ἡμῖν ἀμυντήριον ὅπλον τῷ κα-
 κῶς κεχρημένῳ διέθριον.

eaque arma, quæ nobis a Deo data sunt, ei qui

Τούτων τοίνυν κατὰ τὸν εἰρημένον διακρινθηέντων
 τρόπον, ὅσα μὲν ἁμαρτήματα τοῦ λογιστικοῦ τῆς ψυ-
 χῆς ἄπτεται μέρους, χαλεπώτερα παρὰ τῶν Πατέρων
 ἐκρίθη, καὶ μελίζονος καὶ διαρχεστέρας καὶ ἐπιπονω-
 τέρας τῆς ἐπιστροφῆς ἄξια· ὅσον εἴ τις ἡρνήσατο τὴν
 εἰς Χριστὸν πίστιν, ἢ πρὸς Ἰουδαϊσμόν, ἢ πρὸς εἰ-
 δωλολατρείαν, ἢ πρὸς Μανιχαϊσμόν, ἢ πρὸς ἄλλο τι
 τοιοῦτον ἀθείας εἶδος αὐτομολήσας ἐφάνη, ὁ μὲν
 ἐκουσίως ἐπὶ τὸ τοιοῦτον ὁρμήσας κακὸν, εἴτα κα-
 ταγνούς αὐτοῦ, χρόνον τὸν τῆς μετανοίας ἔχει, ὅλον
 τὸν τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Οὐδέποτε γὰρ μυστικῆς ἐπιτε-
 λουμένης εὐχῆς, μετὰ τοῦ λαοῦ προσκυνῆσαι τὸν
 Θεὸν καταξιοῦται, ἀλλὰ καταμόνας μὲν εὐξεται· τῆς
 δὲ κοινωνίας τῶν ἁγιασμάτων καθόλου ἀλλότριος
 ἔσται· ἐν δὲ τῇ ὥρᾳ τῆς ἐξόδου αὐτοῦ, τότε τῆς τοῦ
 ἀγιάσματος μερίδος ἀξιοθήσεται. Εἰ δὲ συμβαίῃ
 παρ' ἐλπίδας ζῆσαι αὐτὸν, πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι
 διαδιώσεται, ἀμέτοχος τῶν μυστικῶν ἁγιασμάτων
 μέχρι τῆς ἐξόδου γινόμενος. Οἱ δὲ βασάνοις καὶ τι-
 μωρίαις χαλεπαῖς αἰκισθέντες, ἐν βῆτῳ χρόνῳ ἐπι-
 ετιμήθησαν, οὕτω τῶν ἁγίων Πατέρων φιλανθρωπία
 ἐπ' αὐτῶν χρησαμένον, ὥς οὐχὶ ψυχῆς γεγεννημένης
 ἐν πτώματι, ἀλλὰ τῆς σωματικῆς ἀσθενείας πρὸς
 τὰς αἰτίας οὐκ ἀντισχύουσης. Διὸ τῷ μέτρῳ τῶν ἐν
 πορνείᾳ πλημμελησάντων, καὶ ἡ βεβιασμένη τε καὶ
 ἐπιδύνας παράβασις ἐν τῇ ἐπιστροφῇ συνεμετρήθη.

Οἱ δὲ πρὸς γόγῃς ἀπίοντες, ἢ μάντιες, ἢ τοὺς
 διὰ δαιμόνων καθάρσιά τινα καὶ ἀποτροπιασμούς
 ἐνεργεῖν ὑπισχνουμένους, οὗτοι ἐρωτῶνται δι' ἀκρι-
 βείας καὶ ἀνακρίνονται, πότερον ἐπιμένοντες τῇ εἰς

A chrum et honestum, erigatur desiderium; et si
 qua est in nobis amatoria facultas et affectio, tota
 in illo versetur, ut credamus nihil aliud esse
 natura expetendum præter virtutem, et naturam
 quæ virtutem effundit. Hujus autem partis declinatio
 est et peccatum, quando cupiditatem transtulerit ad
 inanem quæ non potest consistere gloriam; vel ad
 florem qui colorate corporum superficiei est illitus.
 Unde existit libido, gloriæ cupiditas, ambitio, et
 avaritia, etcætera ejusmodi quæ ab hoc vitii genere
 dependent. Animosæ autem seu irascentis partis
 recta et ex virtute actio est, mali odium et bellum
 cum animi perturbationibus, et ad fortitudinem in
 eo esse confirmatam animam, ut ea non pertimescat
 quæ vulgo terribilia videntur, sed usque ad san-
 guinem peccato resistat: mortis autem minas et
 gravia supplicia contemnat; et a rebus jucundis-
 simis, disjunctione, et omnibus, ut semel dicam,
 quæ propter aliquam consuetudinem et anticipatam
 opinionem multos in voluptate delinent, sit su-
 perior, pro fide et virtute decertans. Hujus autem
 partis prolapsiones omnibus apertæ sunt, invidia,
 odium, ira, convicia, certamina, contentiosæ et
 ultionis appetentes affectiones, quæ acceptæ inju-
 riæ recordationem longe extendunt, et multos ad
 cædem et sanguinem incitant. Dum enim non
 inveniret stulta et inerudita ratio quomodo armis
 suis utiliter uteretur, ferri aciem in se convertit;
 male utitur exitium asserunt.

C Illis itaque hoc modo distinctis, quæcunque qui-
 dem peccata ratione præditam animæ partem at-
 tingunt, esse graviora a Patribus judicata sunt,
 et majori ac sufficientiori et laboriosiori conver-
 sione digna: quemadmodum si quis fidem in Chri-
 stum negavit, vel ad judaismum, vel idolorum
 cultum, vel manichæismum, vel aliquid aliud
 impietatis genus descivisse visus sit, qui volun-
 tarie quidem se ad id malum contulit, deinde
 seipsum condemnavit, totum tempus vitæ habet
 pœnitentiæ tempus. Nunquam enim, si mystica
 peragatur oratio, Deum una cum populo adorare
 dignus censebitur, sed seorsum precabitur; a sa-
 cramentorum autem communionem omnino erit
 alienus; in hora autem sui e vita excessus, sa-
 cramenti communionis erit particeps. Sin autem
 contigerit ut is præter spem vivat, in eodem rursus
 vivet judicio, mysticorum sacramentorum ad vitæ
 exitum usque expers. Qui autem tormentis et
 gravibus suppliciis excruciat, ii præstituto tem-
 pore puniuntur, sanctis Patribus sic in eos cle-
 mentia usis, tanquam anima non lapsa sit, sed
 corporalis imbecillitas tormentis non resisterit.
 Quare mensura eorum qui in fornicatione pecca-
 runt, et vi doloreque expressa transgressio, in
 conversione, eodem spatio dimensa est.

[Can. 3.] Qui ad præstigiatores, vel vates ab-
 ierunt, vel eos qui per dæmones se piaculam quæ-
 dam et aversiones operaturos pollicentur; ii
 exacle interrogantur et examinantur, utrum in

fide in Christum permanentes, a necessitate aliqua ad illud peccatum impulsus sunt, cum afflictio aliqua vel intolerabilis jactura hunc illis animum indidisset; an omnino neglecto quod nobis creditum est testimonio, ad dæmonum societatem se contulerunt. Si enim ad fidem infirmendam, et quod Deum esse non crederent, qui a Christianis creditur et adoratur, illud fecerunt, erunt scilicet apostatarum judicio obnoxii. Sin autem non ferenda necessitas aliqua, pusillo et abjecto eorum animo superato, eo deduxit falsa aliqua spe deductos; similiter erit et in ipsos clementia, instar eorum qui tormentis in tempore confessionis resistere non potuerunt.

[Can. 4.] Eorum autem quæ ad cupiditatem et voluptatem sunt peccatorum, hæc est divisio: hoc enim vocatur adulterium, illud vero fornicatio. Ac nonnullis quidem eorum qui sunt subtiliores, placuit etiam fornicationis peccatum adulterium esse existimare, quoniam una est legitima conjunctio et mulieris cum viro, et viri cum muliere. Quidquid ergo non est legitimum, est omnino injustum et legi contrarium: et qui non habet proprium, habet omnino alienum. Homini enim una tantum data est auxiliatrix a Deo, et mulieri unum appositum est caput. Ergo si quis, quidem, proprium vas suum, ut divinus Apostolus nominat, possederit⁸⁸, ei lex naturæ justum usum concedit. Si quis autem extra proprium conversus fuerit, erit omnino in alieno: est autem unicuique alienum quidquid non est proprium, etiamsi id non contineatur qui est dominus. Non longe ergo a peccato adulterii, fornicatio ab iis qui rem paulo accuratius examinant, suscepta est, cum dicat etiam Scriptura: *Ne multus sis cum aliena*⁸⁹, sed cum imbecillioribus indulgenter agendum censuerunt Patres, distinctum est peccatum hac generali divisione, quod fornicatio quidem dicatur cupiditatis seu libidinis expletio, quæ fit sine alia alicujus injuria; adulterium vero, insidiæ et injuria quæ alteri affertur. In eo autem et cum animalibus coitum et pædicatum esse existimant; quoniam hæc sunt naturæ adulterium. In id enim quod est alienum, et quod est præter naturam, fit injustitia. Cum hæc ergo divisio in hac etiam peccati specie fiat, universale est remedium, ut a concitata in ejusmodi voluptates rabie, per poenitentiam homo purus efficiatur; sed quia eorum qui in fornicatione polluti sunt, injuria aliqua cum hoc peccato non commista est, propterea duplum conversionis tempus iis præscriptum est, qui in adulterio inquinati sunt; et in aliis itidem velitis malis, animalium initu, et rabie in masculos. In iis enim, ut dixi, peccatum duplicatur: unum quidem [in illicita et nefaria voluptate; alterum autem] quod injuria quæ fit alteri, consistit. Est autem quædam

Α Χριστὸν πιστεῖ, ὑπ' ἀνάγκης τινὸς συνηχέθησαν ἐκείνη τῇ ἀμαρτίᾳ, κακώσεώς τινος, ἢ ἀφορήτου ζημίας ταύτην αὐτοῖς τὴν ὁρμὴν ἐμποησάσης· ἡ καθόλου καταφρονήσαντες τοῦ πεπιστευμένου παρ' ἡμῶν μαρτυρίου, τῇ τῶν δαιμόνων συμμαχίᾳ προσέδραμον. Εἰ μὲν γὰρ ἀθετήσῃ τῆς πίστεως καὶ πρὸς τὸ μὴ πιστεῦναι εἶναι Θεὸν τὸν παρὰ τῶν Χριστιανῶν προσκυνούμενον, ἐκείνο ἐποίησαν, δηλαδὴ τῷ κρίματι τῶν παραδάντων ὑπαχθήσονται. Εἰ δέ τις ἀβάστακτος ἀνάγκη κατακρατήσασα τῆς μικροψυχίας αὐτῶν, εἰς τοῦτο προσήγαγε διὰ τινος ἡπατημένης ἐλπίδος παρακρουσθέντας, ὡσαύτως ἔσται καὶ ἐπ' αὐτῶν ἡ φιλανθρωπία, καθ' ὁμοιότητα τῶν πρὸς τὰς βασάνους ἐν τῷ καιρῷ τῆς ὁμολογίας ἀντισχεῖν μὴ δυνθέντων.

Β Τῶν δὲ δι' ἐπιθυμίαν τε καὶ ἡδονὴν γινομένων ἀμαρτημάτων τοιαύτη ἐστὶν ἡ διαίρεσις· τὸ μὲν γὰρ καλεῖται μοιχεία, τὸ δὲ πορνεία. Τισὶ μὲν οὖν τῶν ἀκριβεστέρων ἤρесе καὶ τὸ κατὰ πορνείαν πλημμέλημα, μοιχείαν εἶναι νομίζουσιν. Διότι μία ἐστὶν ἡ νόμιμος συζύγία, καὶ γυναικὶ πρὸς ἄνδρα, καὶ ἀνδρὶ πρὸς γυναῖκα. Πᾶν οὖν τὸ μὴ νόμιμον παράνομον πάντως, καὶ ὁ μὴ τὸ ἴδιον ἔχων, δηλαδὴ τὸ ἄλλοτριον ἔχει· τῷ γὰρ ἀνθρώπῳ μία δέδοται παρὰ τοῦ Θεοῦ βοηθός, καὶ τῇ γυναικὶ μία ἐφήρμοσται κεφαλῇ. Οὐκοῦν εἰ μὲν τις τὸ ἴδιον αὐτοῦ σκευός, καθὼς ὀνομάζει ὁ θεός· Ἀπόστολος, ἐμυτῷ κτήσαιοτο, συγχωρεῖ ὁ νόμος τῆς φύσεως τὴν δικαίαν χρῆσιν. Εἰ δέ τις ἔξω τοῦ ἰδίου τραπέλῃ, ἐν ἄλλοτρίῳ πάντως γενήσεται· ἄλλοτριον δὲ ἐκάστω πᾶν τὸ μὴ ἴδιον, καὶ μὴ ὁμολογούμενον ἔχει τὸν κυριεύοντα. Οὐκοῦν πόρῳ τοῦ κατὰ τὴν μοιχείαν πλημμελήματος, καὶ ἡ πορνεία τοῖς τὸν ἀκριβεστέρον ἐξετάζουσιν λόγον ἐδείχθη, λεγούσης καὶ τῆς θείας Γραφῆς· *ὅτι Μὴ πολὺς ἴσθι πρὸς ἄλλοτρίαν*· πλὴν ἄλλ' ἐπειδὴ τοῖς ἀσθενεστέροις ἐγένετό τις παρὰ τῶν Πατέρων συμπεριφορὰ, διεκριθὲν τὸ πλημμέλημα τῇ γενικῇ διαίρεσει ταύτῃ, ὡς πορνείαν μὲν εἶναι καὶ λέγεσθαι, τὴν χωρὶς ἀδικίας ἑτέρου γινομένην τισὶ τῆς ἐπιθυμίας ἐκπλήρῳσιν· μοιχείαν δὲ, τὴν ἐπιβουλὴν τε καὶ τὴν ἀδικίαν τοῦ ἄλλοτρίου. Ἐν ταύτῃ δὲ καὶ τὴν ζωοφθορίαν καὶ τὴν παιδεραστείαν εἶναι λογίζονται· διότι καὶ ταῦτα φύσεώς ἐστι μοιχεία. Εἰς γὰρ τὸ ἄλλοτριόν τε καὶ παρὰ φύσιν γίνεται ἡ ἀδικία. Ταύτης τοίνυν τῆς διαίρεσεως καὶ ἐν τούτῳ τῷ εἶδει τῆς ἀμαρτίας γεγεννημένης, καθολικὴ μὲν ἐστὶ θεραπεία, τὸ τῆς ἐμπαθοῦς λύσσηφ, τῆς περὶ τὰς τοιαύτας ἡδονάς, καθαρὸν ἐκ μεταμελείας γενέσθαι τὸν ἀνθρώπον· ἐπὶ δὲ τῶν ἐν πορνείᾳ μολυνθέντων ἀδικία τις τῇ ἀμαρτίᾳ ταύτῃ οὐ καταμέμικται· διὰ τοῦτο διπλάσιον ὠρίσθη τῆς ἐπιστροφῆς ὁ χρόνος τοῖς ἐν μοιχείᾳ μινυθείσι, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις τοῖς ἀπηγορευμένοις κακοῖς, ζωοφθορίᾳ τε καὶ τῇ κατὰ τοὺς ἀρβένους λύσσηφ· διπλάσιάζεται γὰρ, ὡς εἶπον, ἐπὶ τῶν τοιούτων ἡ ἀμαρτία. Μία μὲν ἡ κατὰ τὴν τοῦ ἄλλοτρίου ἀδικίαν συνισταμένη. Διαφορὰ δὲ τίς ἐστὶν ἐν τῷ λόγῳ τῆς μετανοίας, καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ ἡδονὴν πλημμελούντων

⁸⁸ I Thess. iv, 4. ⁸⁹ Eccles. ix, 12.

τοιαύτη. Ὁ μὲν γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ πρὸς τὴν ἐξαγό-
 ρευσιν τῆς ἀμαρτίας ὁρμήσας, αὐτῷ τὸ καταδέξα-
 σθαι δι' οἰκείας ὁρμῆς γενέσθαι τῶν κρυφίων κατ-
 ἡγορος· ὡς ἦδη τῆς θεραπείας τοῦ πάθους ἀρξάμε-
 νος, καὶ σημειῶν τῆς πρὸς τὸ χρεῖττον μεταβολῆς
 ἐπιδείξιμνος, ἐν φιλανθρωποτέροις γίνεται τοῖς
 ἐπιτιμίοις. Ὁ δὲ φωραθεὶς ἐπὶ τῷ κακῷ, ἢ διὰ τινος
 ὑποψίας ἢ κατηγορίας ἀκουσίως ἀπελεγχθεὶς, ἐν
 ἐπιταταμένῃ γίνεται τῇ ἐπιστροφῇ· ὥστε καθαρι-
 σθέντα δι' ἀκριβείας αὐτὸν, οὕτως ἐπὶ τὴν τῶν ἀγια-
 σμάτων κοινωνίαν παραδεχθῆναι. Ἔστι τοίνυν ὁ κα-
 νὼν τοιοῦτος, ὥστε τοὺς ἐν πορνείᾳ μολυνθέντας, ἐν
 τρισὶ μὲν ἔτεσι καθόλου τῆς εὐχῆς ἀποβλήτους εἶναι·
 ἐν τρισὶ δὲ τῆς ἀκροάσεως μετέχειν μόνως, ἐν ἄλλοις
 δὲ τρισὶν ἔτεσι μετὰ τῶν ἐν τῇ ἐπιστροφῇ ὑποπι-
 πόντων προσεύχεσθαι, καὶ τότε μετέχειν τῶν ἀγια-
 σμάτων. Ἐπὶ δὲ τῶν σπουδαιότερον κεχρημένων τῇ
 ἐπιστροφῇ, καὶ τῷ βίῳ δεικνύντων τὴν πρὸς τὸ
 ἀγαθὸν ἐπάνοδον, ἔξεστι τῷ οἰκονομοῦντι πρὸς τὸ
 συμφέρον τὴν ἐκκλησιαστικὴν οἰκονομίαν, συντεμεῖν
 τὸν χρόνον τῆς ἀκροάσεως, καὶ τάχιον εἰς ἐπιστρο-
 φὴν ἀγαγεῖν, καὶ πάλιν καὶ τοῦτον συντεμεῖν τὸν
 χρόνον, καὶ τάχιον ἀποδοῦναι τὴν κοινωνίαν, ὅπως
 ἂν τῇ ἑαυτοῦ δοκιμασίᾳ ἐκκρίνη τὴν τοῦ θεραπευο-
 μένου κατάστασιν. Ὅσπερ γὰρ τὸ τοῖς χοίροις ῥίπτειν
 τὸν μαργαρίτην ἀπείρηται, οὕτως τὸ ἀποστρεφῆναι τοῦ
 τιμίου μαργαρίτου τὸν ἦδη ἄνθρωπον διὰ τῆς κα-
 θάρτητός τε καὶ ἀπαθείας γενόμενον, τῶν ἀτόπων
 ἐστίν. Ἡ δὲ κατὰ μείξαν ἦτοι καὶ τὰ λοιπὰ εἶδη
 τῆς ἀκαθαρσίας γενομένη παρανομία, καθὼς προεί-
 ρηται, κατὰ πάντα ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι θεραπευθή-
 ζεται, ἐν ᾧ καὶ τὸ τῆς πορνείας ἄγος· τῷ δὲ χρόνῳ
 διπλασιάζεται. Παρατηρηθήσεται δὲ καὶ ἐπ' αὐτῷ ἡ
 τοῦ θεραπευομένου διάθεσις, ὅν τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν
 τῷ μολυσμῷ τῆς πορνείας συνεχθέντων, ὥστε ἢ
 ὕψιστον ἢ βραδύτερον γενέσθαι αὐτοῖς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ
 μετουσίαν.

Λέγεται πρὸς τοῦτοις τὸ θυμοειδὲς τῆς ψυχῆς προ-
 θεῖναι εἰς ἐξέτασιν, ὅταν παρασφαλίσαι τῆς ἀγαθῆς
 τοῦ θυμοῦ χρήσεως, εἰς ἀμαρτίαν ἐκπέσῃ. Πολλῶν
 τε ὄντων κατὰ θυμὸν εἰς ἀμαρτίαν ἐνεργουμένων, καὶ
 πάντων κακῶν, ἡρσέει πῶς τοῖς Πατράσιν ἡμῶν, ἐν
 τοῖς ἄλλοις μὴ λίαν ἀκριβολογεῖσθαι, μηδὲ πολλῆς
 ἀξίον ἡγεῖσθαι σπουδῆς, τὸ θεραπεύειν πάντα τὰ ἐκ
 θυμοῦ παραπτώματα· καὶ τοί γε τῆς Γραφῆς, οὐ μόνον
 τὴν· ψυχὴν ἀπαγορευούσης πληγὴν· ἀλλὰ καὶ
 πᾶσαν λοιδορίαν, ἢ βλασφημίαν, καὶ εἰ τι ἄλλο τοι-
 οῦτον ὁ θυμὸς ἀπεργάζεται· μόνον δὲ τοῦ κατὰ τὸν
 φόνον ἄγους τὴν παραφυλαχὴν ἐποίησαντο, διὰ τῶν
 ἐπιτιμιῶν. Διήρηται δὲ τὸ τοιοῦτον κακὸν τῇ διαφορᾷ
 τοῦ ἐκουσίου τε καὶ ἀκουσίου, ἐν οἷς ἐκούσιος μὲν
 ἐστὶ φόνος. Πρῶτον μὲν, ὁ ἐκ παρασκευῆς τετολμη-
 μένος τοῦ εἰς αὐτὸ τοῦτο εὐτρεπισαμένου, ὅπως ἂν τὸ
 ἄγος ἐργάσθαι. Ἐπειτα δὲ κάκεινος ἐν τοῖς ἐκουσίοις
 ἐνομήσθη, ὅταν τις ἐν συμπλοκῇ καὶ μάχῃ, τύπτων τε
 καὶ τυπτόμενος, ἐνέγκῃ κατὰ τινος καιροῦ τὴν διὰ τῆς
 χειρὸς πληγὴν. Ὁ γὰρ ἅπαξ τῷ θυμῷ κρατηθεὶς, καὶ
 τῇ ὁρμῇ τῆς ὀργῆς χαριζόμενος, οὐδὲν ἂν παρὰ τὸν
 καιρὸν τοῦ πάθους τῶν ἀνακόψαι τὸ κακὸν δυναμένων

A differentia in ratione poenitentiae in iis qui in volu-
 pte peccarunt, ejusmodi. Qui enim ex se ipso ad
 sua proferenda peccata impulsus est, eo quod sua
 sponte oculorum accusator esse voluerit, ut qui
 jam affectioni medicinam adhibere coeperit, et
 signum mutationis in id quod est melius osten-
 derit, in mitioribus poenis versatur. Qui autem in
 malo deprehensus est, vel propter aliquam suspi-
 cionem vel accusationem ingratiis convictus est,
 longius illi conversionis tempus datur; ut ipse
 perfecte purgatus, sic ad sacramentorum commu-
 nionem admittatur. Est ergo Canon ejusmodi, ut
 qui in fornicatione polluti sunt, in tribus quidem
 annis ab oratione omnino expellantur; in tribus
 autem sint solius auditionis participes, in tribus
 autem aliis, cum iis qui in conversione subster-
 nuntur, precentur, et tunc sint sacramentorum
 participes. In iis autem qui diligentiori conversione
 usi fuerint, et vita, ad id quod bonum est, reditum
 ostenderint, licet ei qui dispensat, pro ecclesia-
 sticæ œconomiae utilitate, tempus auditionis con-
 trahere, et celerius ad conversionem deducere: et
 rursus hoc quoque tempus contrahere, et celerius
 communionem reddere, ut sua probatione, ejus cui
 medela adhibetur, constitutionem dijudicet. Quem-
 admodum enim porcis margaritas projicere est ve-
 titum, ita et pretiosa margarita privare eum qui
 jam per alienationem a vitio et purgationem homo
 sit factus, absurdum est. Quæ autem in adulterio
 et in reliquis immunditiæ generibus sit iniquitas,
 ut dictum est, eodem judicio punietur quo et for-
 nicationis scelus, sed tempore duplicabitur. In eo
 autem, ejus etiam cui medela adhibetur, affectio
 considerabitur, quo modo et in iis qui fornicationis
 inquinamento illaqueati sunt, ut vel citius vel tar-
 dius eis sit boni participatio.

Restat ad hæc ut irascentem animæ partem
 examinandam proponamus, quando lapsa a bono
 iræ usu in peccatum ceciderit. [Can. 5.] Cum au-
 tem multa sint quæ per iram fiunt peccata et
 omnis generis mala, placuit omnibus nostris Pa-
 tribus in aliis quidem non nimium subtiliter
 D agere, nec nimium in eo studii operæque ponere,
 ut omnia quæ ex ira nascerentur delicta curarent;
 quamvis Scriptura non solum vulnus prohibeat,
 sed etiam omne convicium vel maledictum, et si
 quid aliud ejusmodi ita efficit; sed solam cædis
 cautionem suis poenis introduxerunt. Dividitur
 autem hoc malum, differentia voluntariæ et invo-
 luntariæ: et est cædes quidem voluntaria, quæ
 præmeditata suscepta est ab eo qui se ad hoc
 comparaverat ut hoc facinus perpetraret. Deinde
 illud quoque in voluntariis existimatum est, quan-
 do quis in congressu verberans et verberatus,
 manu plagam mortiferam intulerit. Qui enim ira
 semel victus est, et animi appetitioni cedit, nihil
 eorum quæ malum possent amputare, ei in men-
 tem venit. Quare et illic quoque qui ex concerta-

tione profectus est, cædis eventus, in factum voluntarium, non in casum confertur. Involuntariæ autem habent manifesta indicia, quando quis alicui alteri rei studium applicans, casu gravissimum aliquod malum patriverit. In his ergo, cædes quidem in triplex tempus extenditur iis qui per conversionem voluntario facinori remedium afferunt. Ter novem etiam sunt anni, novenario annorum numero in unoquoque gradu præfinito, ut in perfecta quidem segregatione novem annorum tempore versetur ab Ecclesia prohibitus; alios autem tot annos in auditione permaneat, sola doctorum et Scripturarum auditione et conversatione cum populo dignus habitus, in tertio autem novenario cum substratis in conversione orans, ut perveniat ad communionem sacramenti scilicet; et in eodem eadem erit observatio ab eo qui Ecclesiam administrat, et pro ratione conversionis illi quoque præna extensio rescindetur, ut pro novem annis in unoquoque gradu, vel octo, vel septem, vel quinque solum anni fiant, si pœnitentiæ magnitudo tempus vincat, et superet correctionis studio eos qui in longo tempore præstituto susceptas a se maculas segniter eluunt. Involuntarium autem venia quidem dignum, sed non laudabile iudicatum est. Hoc autem dixi, ut sit apertum, quod etiam si quis involuntarie fuerit in scelere homicidii: eum tanquam jam profanum, piaculum redditum, a sacerdotali gratia ejiciendum pronuntiavit canon. Quantum autem est expiationis tempus ob simplicem fornicationem, tantum etiam recte habere existimatum est in iis qui cædem involuntariam fecissent; scilicet, in iis quoque, pœnitentis voluntate examinata; ut si sit fide quidem digna conversio, non servetur annorum numerus; sed temporis prolixitate resecata, ad Ecclesiæ restitutionem et boni participationem compendio relucatur. Si quis autem non expleto tempore a canonibus præstituto vita excedat, jubet Patrum clementia ut effectus sacramentorum particeps, non viatico vacuus, ad extremam illam et longam peregrinationem mittatur. Sin autem, postquam sacramenti particeps factus fuerit, rursus ad vitam reversus sit: statutum tempus expectet, in illo gradu existens in quo erat ante communionem illi ex necessitate datam.

[Can. 6.] Altera autem idololatriæ species (sic enim divinus Apostolus avaritiam appellat⁷⁷) nescio, quomodo absque ulla pœnæ medela a Patribus prætermittitur. Atqui hoc malum quidem videtur esse trium animi constitutionum affectio. Nam et ratio, ab ejus quod pulchrum est iudicio, aberrans, esse in materia quod pulchrum est existimat, non ad pulchritudinem a materia separatam aspiciens, et desiderium ad ea quæ sunt inferiora inclinatur, ab eo quod vere est expetendum dilabens. Jam

A ἐπὶ νοῦν λάβοι. Ὡστε καὶ τὸ ἐκ τῆς συμπαροχῆς ἀποτέλεσμα τοῦ φόνου, εἰς ἔργον προαιρέσεως, καὶ οὐκ εἰς ἀποτυχίαν ἀνάγεται. Οἱ δὲ ἀκούσαιο φανερά ἔχουσι τὰ γνωρίσματα· ὅταν τις πρὸς ἑτερόν τι τὴν σπουδὴν ἔχων, ἐξ ἀποτυχίας τι τῶν ἀνηκέστων δράσῃ. Ἐπὶ τούτων τοίνυν ὁ μὲν φόνος, εἰς τριπλασίονα χρόνον παρατείνεται, τοῖς δι' ἐπιστροφῆς θεραπευμένοις τὸ ἐκούσιον ἄγος. Τρισεννέα γὰρ εἰσὶν ἐνιαυτοί, καθ' ἕκαστον βαθμὸν τῆς ἐννιάδος τῶν ἐτῶν ὀρθείσης, ὥστε ἐν μὲν τῷ παντελεῖ ἀφορισμῷ, ἐνναετὶ χρόνον διαγενέσθαι ἀπειργόμενον τῆς Ἐκκλησίας· ἀλλὰ δὲ τοσαῦτα ἔτη ἐν τῇ ἀκρόασει παραμένει, μόνης τῶν διδασκάλων καὶ τῆς τῶν Γραφῶν ἀκρόσεως, καὶ μετὰ τῆς τοῦ λαοῦ συστάσεως ἀξιούμενον, ἐν δὲ τρίτῃ ἐννιάδι, μετὰ τῶν ὑποπιπτόντων ἐν τῇ ἐπιστροφῇ προσευχόμενον, οὕτως ἔλθειν ἐπὶ τὴν μετουσίαν τοῦ ἁγιάσματος· δηλαδὴ καὶ ἐπὶ τοῦ τοιούτου, ἡ αὕτη προστήρησις ἔσται παρὰ τοῦ οἰκονομοῦντος τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πρὸς λόγον τῆς ἐπιστροφῆς συντηρηθῆσεται αὐτῷ καὶ ἡ τοῦ ἐπιτιμίου παράτασις, ὥστε ἀντὶ ἐννέα ἐτῶν, ἐφ' ἑκάστη βαθμῇ ὅστω ἢ ἐπὶ τῇ ξξ, ἢ καὶ πέντε μόνᾳ γενέσθαι· εἰπερ τὸ μέγεθος τῆς ἐπιστροφῆς νικολῇ τὸν χρόνον, καὶ ὑπερβάλλονται τῇ σπουδῇ τῆς διορθώσεως τοὺς ἐν τῇ μακρᾷ προθεσμίᾳ βαθυμότερον πως ταυτοὺς ἀπὸ τῆς κηλίδος καθαίροντας. Τὸ δὲ ἀκούσιον, συγγνωστὸν μὲν, οὐ μὴν ἐπαίνεται ἐκρίθη. Τοῦτο δὲ εἶπον, ὥστε δηλὸν γενέσθαι, ὅτι καὶ ἀκουσίως τις γένηται ἐν τῷ τοῦ φόνου μίσμασι, ὡς ἤδη βέβηλον αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἄγους γενόμενον, ἀπόβλητον ἱερατικῆς χάριτος ὁ κανὼν ἀπεφώνητο· ὅσος δὲ ἔστιν ἐπὶ τῇ ψιλῇ πορνείᾳ τοῦ καθαρῆς ὁ χρόνος, τοσούτος καὶ ἐπὶ τῶν ἀκουσίως πεφονευκῶν ἐδοκιμάσθη καλὸν ἔχειν, δηλαδὴ καὶ ἐν τούτῳ τῆς προαιρέσεως τοῦ μετανοούντος δοκιμαζόμενης· ὥστε εἰ ἀξιόπιστος γένοιτο ἡ ἐπιστροφή, μὴ πάντως παραφυλαχθῆναι τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, ἀλλὰ διὰ συντομίαν· ἀγαγεῖν αὐτὸν εἰς τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀποκατάστασιν, καὶ εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ μετουσίαν. Εἰ δὲ τις μὴ πληρώσῃς τὸν χρόνον τὸν ἐκ τῶν κανόνων ἀφορισμένον, ἐξεδύοι τοῦ βίου· κελεύει ἡ τῶν Πατέρων φιλανθρωπία μετασχόντα τῶν ἁγιασμάτων, μὴ κενὸν τοῦ ἐφοδίου πρὸς τὴν ἐσχάτην ἐκείνην καὶ μακρὰν ἀποδημίαν ἐκπεμφθῆναι. Εἰ δὲ μετασχὼν τοῦ ἁγιάσματος, πάλιν εἰς τὴν ζωὴν ἐπανέλθοι, ἀναμένειν τὸν τεταγμένον χρόνον, ἐν ἐκείνῳ τῷ βαθμῷ γενόμενον, ἐν ᾧ ἦν πρὸ τῆς κατὰ ἀνάγκην αὐτῷ δοθείσης κοινωνίας.

Τὸ δὲ εἶδος τῆς εἰδωλολατρίας· οὕτω γὰρ ὀνομάζει τὴν πλεονεξίαν ὁ θεὸς Ἀπόστολος· οὐκ οἶδα ὅπως ἀθεράπευτον ὑπὸ τῶν Πατέρων ἡμῶν περιώρηθη. Καὶ τοί γε δοκεῖ τὸ τοιοῦτον κακὸν τῆς τρίτης ἐν τῇ ψυχῇ καταστάσεως πάθος εἶναι. Καὶ γὰρ λογισμὸς τῆς τοῦ καλοῦ κρίσεως ἀμαρτάνων, ἐν τῇ ὕλῃ τὸ καλὸν εἶναι φαντάζεται, οὐ πρὸς τὸ αὐτὸν ἀναβλέπων κάλλος, καὶ ἡ ἐπιθυμία πρὸς τὰ κάτω βέλ, τοῦ ἀληθοῦς ὁρεκτοῦ ἀποβήσασα. Καὶ ἡ φιλόνηκος τε καὶ θυμώδης διὰθεσις, πολλὰς ἐκ τῆς τοιαύτης ἀμαρτίας τὰς ἀφορμὰς λαμ-

⁷⁷ Ephes. v. 5.

δάνει· Καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν, συμφωνεῖ ἡ τοιαύτη νόσος τῷ ἀποστολικῷ τῆς πλεονεξίας ὁρίῳ. Ὁ γὰρ θεὸς Ἀπόστολος, οὐ μόνον αὐτὴν εἰδωλολατρείαν, ἀλλὰ καὶ ῥίζαν πάντων τῶν κακῶν ἀπεφῆνατο· καὶ ὁμως τὸ τοιοῦτον εἶδος παρώφθη τῆς νόσου ἀνεπίσκεπτόν τε καὶ ἀτημέλητον· διὸ καὶ πλεονάζει κατὰ τὰς Ἐκκλησίας, τὸ τοιοῦτον ἀρρώστημα, καὶ οὐδεὶς τοὺς ἐπὶ τὸν κληρὸν ἀγομένους περιεργάζεται, μήπως τῷ τοιοῦτῳ εἴδει τῆς εἰδωλολατρείας κατεμάνθῃσαν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων, διὰ τὸ παρεῖσθαι τοῖς Πατράσιν ἡμῶν, ἀρκεῖν ἡγοῦμεθα τῷ δημοσίῳ τῆς διδασκαλίας λόγῳ, ὅπως ἂν οἶδόν τε ἥ, θεραπεύειν, ὥσπερ διὰ πάθῃ πληθωρικῇ, τὰς πλεονεκτικὰς ἀρρώστιας διὰ τοῦ λόγου καθαιρόντας. Μόνῃν δὲ τὴν κλοπὴν καὶ τὴν τυμωρυχίαν, καὶ τὴν ἱεροσυλίαν πάθῃ νομίζομεν, διὰ τὸ οὕτως ἐκ τῆς τῶν Πατέρων ἀκολουθίας τὴν παράδοσιν ἡμῖν περὶ τούτου γενέσθαι. Καὶ τοί γε παρὰ τῇ θεῇ Γραφῇ, καὶ ὁ πλεονασμὸς, καὶ ὁ τόκος, τῶν ἀπειρημένων ἐστὶ, καὶ τὸ ἐκ δυναστείας τινὸς τῇ ἰδίᾳ κτήσῃ προσαγαγεῖν τὰ ἀλλότρια, καὶ ἐν προσήματι πραγματείας τὸ τοιοῦτον τύχῃ γινόμενον. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ κατ' ἡμᾶς, εἰς ἐξουσίαν κανὼν ἀξιώπιστος, τὴν ἐπὶ τῶν ὁμολογουμένως ἀπηγορευμένων κανονικῶν κρίσιν ἤδη τοῖς εἰρημένους προσθήσομεν. Διήρηται οὖν ἡ κλοπὴ εἰς τε ληστείαν καὶ εἰς τοιχωρυχίαν· καὶ εἰς μὲν ἐπ' ἀμφοτέρων σκοπὸς, ἡ τῶν ἀλλοτρίων ἀφαίρεσις· πολλὴ δὲ κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν ἡ πρὸς ἀλλήλους ἐστὶ διαφορά. Ὁ μὲν γὰρ ληστής, καὶ τὴν μαιφρονίαν εἰς συμμαχίαν τοῦ σπουδαζομένου παραλαμβάνει, πρὸς αὐτὸ τοῦτο παρασκευαζόμενος καὶ ὁπλοῖς καὶ πολυχειρίᾳ, καὶ τοῖς ἐπικαίροις τῶν τόπων ὥστε τὸν τοιοῦτον, τῷ κρίματι τῶν ἀνδροφόνων ὑπάγεσθαι, εἰ διὰ μεταμελείας ἑαυτὸν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἐπαναγοί. Ὁ δὲ δι' ὑφαιρέσεως λαθανούσης σφετεριζόμενος τὸ ἀλλότριον, εἰτα δι' ἐξαγορεύσεως τὸ πλημμέλημα αὐτοῦ τῷ ἱερεῖ φανερώσας, τῇ περὶ τὸ ἐναντίον τοῦ πάθους σπουδῇ θεραπεύσει τὴν ἀρρώστιαν· λέγω δὲ διὰ τοῦ τὰ προσόντα παρέχειν τοῖς πέντησιν, ἵνα τῷ προέσθαι ἂ ἔχει, φανερὸς γένηται καθαρεύων τῆς κατὰ πλεονεξίαν νόσου. Εἰ δὲ μηδὲν ἔχει, μόνον δὲ τὸ σῶμα ἔχει, κελεύει ὁ Ἀπόστολος διὰ τοῦ σωματικοῦ κόπου τὸ τοιοῦτον ἐξιλάσασθαι πάθος. Ἐχει δὲ ἡ λέξις οὕτως· Ὁ κλέπτων, μηκέτι κλεπέτω· μᾶλλον δὲ κοπιᾷτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθόν, ἵνα ἔχη μεταδιδόναι τῷ χρεῖαι ἔχοντι.

Ἡ δὲ τυμωρυχία, καὶ αὕτη διήρηται εἰς τὸ συγγνωστὴν τε καὶ ἀσυγγνωστον. Εἰ μὲν γὰρ τις τῆς οὐσίας φειδόμενος, καὶ ἀσυλὸν ἀφελὶς τὸ κεκρυμμένον σῶμα, ὡς μὴ ἀναδειχθῇαι ἡλίθιον ἀσχημοσύνην τῆς φύσεως, λίθους τισὶ τῶν ἐν τῷ τάφῳ προβεβλημένων συγχρήσαιοτο εἰς ἔργον τινὸς κατασκευὴν, ἐπαίνεται μὲν οὐδὲ τοῦτό ἐστι· πλὴν ἀλλὰ συγγνωστὸν ἐποίησεν ἡ συνήθεια, ὅταν εἰς προσιμότερόν τι καὶ κοινωφελέστερον ἡ τῆς ὕλης μεταθέσις γίνηται. Τὸ δὲ διερευνᾶσθαι τὴν κόνιν ἀπὸ τῆς γεωθεσίης σαρκὸς, καὶ ἀνακτεῖν τὰ ὅσα, ἐλπιδί τὸν κόσμον τινὰ τῶν συγκατα-

A vero et contentiosa animosaque animæ affectio ex hoc peccato multas occasiones accipit. Et ut in universum dicam, hic morbus cum apostolica avaritiæ definitione consentit. Divinus enim Apostolus eam non solum idololatriam, sed etiam omnium malorum radicem pronuntiavit⁸⁸; et tamen hæc morbi species, inconsiderata et absque ulla ejus cura prætermissa est: quo fit, ut hic morbus valde in Ecclesia redundet, ei nemo in iis qui ad clerum adducuntur, inquit, num qui eo idololatriæ genere polluti sint. Sed de iis quidem, quoniam id a Patribus prætermisum est, sufficere existimo publica doctrinæ ratione, ea quomodo fieri potest curare, veluti quosdam morbos ex repletionem ortos, inextplebilis avaritiæ affectiones oratione purgantes. Solum autem furtum, et sepulcrorum effossionem, et sacrilegium vitia existimamus, quod sic a Patrum consequentia, hæc nobis traditio facta sit. Atqui apud divinam Scripturam et scenus et usura sunt prohibita, et per quamdam potentiam, ad suam possessionem aliena traducere, etiamsi sub contractus aut transactionis specie hoc fortasse factum sit. Quoniam ergo nos quidem ad canonum potestatem assequendam fide digni non sumus, in iis, quæ ex confesso prohibita sunt, canonicam sententiam dictis jam adjiciemus. Dividitur autem furtum in latrocinium seu deprædationem, et in murorum effossionem. Idem autem utriusque est institutum, videlicet aliena auferre: in animo autem ipsorum, magna est inter se differentia. Latro enim, etiam homicidium ad id quod studet assequi assumit, ad id paratus et armis, et copiis, et opportunitate loci, adeo ut is homicidarum judicio subijciatur, si per pœnitentiam ad Dei Ecclesiam reversus fuerit. Qui autem latenti ablatione, sibi alienum usurpat, si deinde per enuntiationem peccatum suum sacerdoti aperuerit, vitii studio in contrarium mutato ægritudinem curabit: dico autem, largiendo quæ habet pauperibus, ut, dum quæ habet profundit, se ab avaritiæ morbo liberum aperte ostendat. Sin autem nihil aliud præterquam solum corpus habeat, jubet Apostolus per laborem corporalem ei morbo mederi. Dictionis autem ita habet contextus: Qui furatur, non amplius furetur: sed potius laboret bonum operans, ut possit ei largiri qui indiget⁸⁹.

[Can. 7.] Sepulcrorum autem effossio, ipsa quoque dividitur in id quod veniam meretur, et id quod non meretur. Si enim quis mortuorum parcens facultatibus et tectum corpus intactum relinquens, ut nec soli ostendatur turpitudine corporis; lapidibus aliquot ex iis qui ante sepulcrum projecti sunt, ad aliquod opus construendum usus est; ne hoc quidem est laudabile; sed ut esset dignum venia, effecit consuetudo, quando ad aliquid melius et reipublicæ utilius materia traducta sit. Sed carnis in terram redactæ pulverem per-

⁸⁸ I Timoth. vi, 10. ⁸⁹ Ephes. iv, 28.

scrutari, et ossa movere ; spe aliquem ex defossis A
lucrificandi ornatum, id eodem judicio condemna-
tum est, quo simplex fornicatio, quemadmodum in
præcedente oratione divisio facta est ; considerante
scilicet œconomo seu dispensatore, ex ipsa vita
ejus, cui medela adhibetur, medicinam, ut spatium
a canonibus præstitutum possit contrahere.

[*Can. 8.*] Sacrilegium autem, in antiqua quidem
Scriptura, ne cardis quidem condemnatione visum
est tolerabilius. Similiter enim, et qui cædis convic-
tus erat, et qui res Deo dedicatas abstulerat, lap-
idationis supplicium subibat. In ecclesiastica au-
tem consuetudine, de poenæ gravitate nescio quo
modo aliquid detractum, et eo lenitatis descensum
est, ut illius morbi existimaretur tolerabilius pia-
culum ; in minori enim tempore quam adulterium, B
ii a Patrum traditione poenam susceperunt. Ubique
autem hoc in supplicii genere ante omnia viden-
dum est, qualis sit ejus cui adhibetur affectio ;
et non existimare tempus ad medelam sufficere
(quænam enim fuerit ex tempore medicina ?), sed
ejus, qui sibi per conversionem medetur, animum
et institutum. Hæc tibi, o homo Dei, ex iis quæ
erant ad manum studiose composita, quod oporteat
fratrum mandatis parere, studiose misimus. Tu
vero consuetas pro nobis preces Deo offerre ne
intermittas. Debes enim ut gratus filius, ei qui te
secundum Deum genuit, in senectute per tuas ora-
tiones alimentum, convenienter præcepto quod ju-
bet honorare parentes, *ut tibi bene sit, et sis lon-
gævus super terram* *. Clarum est autem quod ut
symbolum sacerdotale, litteras accipies, munusque
hospitale non contemnes, etiamsi sit minus quam
pro summa tui ingenii bonitate.

* Exod. xx, 12 ; Deut. v, 16 ; Matth. xv, 4.

ορυχθέντων κερῶναι, τοῦτο τῷ αὐτῷ κρίματι κατ-
εδικάσθη, ᾧ καὶ ἡ ψιλὴ πορνεία, καθὼς καὶ ἐν τῷ
προλαβόντι διήρηται λόγῳ · ἐπισκοποῦντος δὲ τὴν
τοῦ οἰκονόμου ἐξ αὐτοῦ τοῦ βίου τὴν ἱατρείαν τοῦ
θεραπευομένου, ὥστε συντεμεῖν τὴν ἐκ τῶν καλῶν
ὀρίσθεισαν τοῦ ἐπιτιμίου προθεσίαν.

Ἡ δὲ ἱεροσουλία, παρὰ μὲν τῇ ἀρχαίᾳ Γραφῇ, οὐδὲ
ἐνομήσθη τῆς φονικῆς κατακρίσεως ἀνεκτότερα.
Ὅμοίως γὰρ ὁ τε ἐπὶ φόνῳ ἄλous, καὶ ὁ τὰ ἀνατε-
θέντα τῷ Θεῷ ὑφελόμενος, τὴν διὰ τῶν λίθων τιμω-
ρίαν ὑπέσχετο. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνηθείας
οὐκ οἶδα πῶς συγκατάβασίς τις ἐγένετο, καὶ συμπερι-
φορὰ, ὥστε ἀνεκτότερον νομισθῆναι τὸ τῆς τοιαύτης
νόσου καθάρσιον · ἐν ἐλάττονι γὰρ χρόνῳ παρὰ τὴν
μοιχείαν, τοῖς τοιοῦτοις τὸ ἐπιτίμιον διετάξατο ἡ τῶν
Πατέρων παράδοσις. Πανταχοῦ καὶ ἐν πλημμελήματος
εἶδει τοῦτο καθορᾶν προσήκει πρὸ πάντων, οἷα ἐστὶ τοῦ
θεραπευομένου διάθεσις, μὴ τὸν χρόνον οἰεσθαι πρὸς
θεραπείαν ἀρκεῖν · τίς γὰρ ἂν ἐκ τοῦ χρόνου ἰασίς γέ-
νοιτο ; ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν τοῦ ἑαυτὸν δι' ἐπιστροφῆς
ἱατρεύοντος. Ταῦτά σοι, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, κατὰ
πολλὴν σπουδὴν ἐκ τῶν προχείρων συνθέντες, διὰ τὸ
δεῖν τοῖς τῶν ἀδελφῶν ἐπιτάγμασι πείθεσθαι, κατὰ
σπουδὴν ἀπεστείλαμεν. Σὺ δὲ τὰς συνήθεις ὑπὲρ ἡμῶν
εὐχὰς τῷ Θεῷ προσάγων μὴ διαλείπῃς. Χρεωστεῖς γὰρ
ὡς εὐγνώμων υἱός, τῷ κατὰ Θεὸν σε γεννήσαντι, τὴν
διὰ τῶν προσευχῶν γηροκομίαν, κατὰ τὴν ἐντολὴν
τὴν κελεύουσιν τιμᾶν τοὺς γονεάς, *ἵνα εὖ σοι γέ-
νηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς*. Δῆλον
δὲ ὅτι ὡς σύμβολον ἱερατικόν, δέξῃ τὸ γράμμα, καὶ
οὐκ ἀτιμάσεις τὸ ξένιον, κἂν τι μικρότερον τῆς σῆς
μεγαλοφυίας εἴῃ.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΔΕΛΦΟΝ ΑΥΤΟΥ ΠΕΤΡΟΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΣΕΒΑΣΤΕΙΑΣ.

S. P. N. GREGORII NYSSENI

EPISTOLA

AD PETRUM FRATREM SUUM, EPISCOPUM SEBASTENUM.

(Jac. Gretsero interprete.)

Μόλις ἐπιτυχὼν βραχείας σχολῆς, τῇ τε τοῦ σώματος θεραπείᾳ προσχεῖν ἡδυνήθην μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἀρμενίας ἐπάνοδον, καὶ συναγαγεῖν τὰ σχεδάρια τὰ πρὸς Εὐνόμιον κατὰ συμβουλήν τῆς σῆς συνέσεως ὑπηγορευμένα· ὥστε μοι λοιπὸν εἰς λόγου σύνταξιν ἐναρμοσθῆναι τὸν πόνον, καὶ πυκτίον ἤδη γεγενῆσθαι τὸν λόγον. Γέγραπται δέ μοι οὐ πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς λόγους· οὐδὲ γὰρ ἐπέτυχον τοσαύτης σχολῆς, τοῦ χρήσαντός μοι τὸ τῆς αἰρέσεως βιβλίον, κατὰ πολλὴν ἀπειροκαλίαν εὐθύς ἀνακαλεσαμένου πρὸς ἐαυτὸν, καὶ οὔτε μεταγράψασθαι, οὔτε κατὰ σχολὴν ἐνδιατρίψαι ποιήσαντος· ἐν ἡμέραις γὰρ ἑπτακαίδεκα μόναις σχολάσας, οὐχ οἷός τε ἡμὴν ἐν οὕτως ὀλίγῳ τῷ χρόνῳ πρὸς ἀμφοτέρους ἀρκέσαι τοὺς λόγους.

Πολλάκις δὲ παρὰ πολλῶν ἐνοχληθεὶς ἀνθρώπων τῶν τινα ζῆλον ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐχόντων, διὰ τὸ περιτεθρολλησθαι, οὐκ οἶδα ὅπως, τὸ πεπονῆσθαι ἡμῖν πρὸς τὸν βλάσφημον ἀντίρρῳσιν· καλῶς ἔχειν ψήθην πρὸ πάντων τῇ σῇ συνέσει περὶ τοῦτου συμβούλῳ χρήσασθαι, εἴτε χρὴ καταπιστεῦσαι ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς, εἴτε τι καὶ ἄλλο βουλευσάσθαι. Ὁ δέ μοι τὴν ἀμφιβολίαν ποιεῖ, τοῦτό ἐστιν· Ἐπειδὴ κατ' αὐτὴν τοῦ ἁγίου Βασιλείου τὴν κοίμησιν τὸν τοῦ Εὐνομίου λόγον ὑπεδεξάμην, ἔτι τῆς καρδίας περιζεύσεως τῷ πόθῳ, καὶ πρὸς τὴν κοινήν τῶν Ἐκκλησιῶν συμφορὰν ὑπεραλγούσης· γέγραπτο δὲ τῷ Εὐνομίῳ, οὐχ ὅσα μόνον τοῦ καθ' ἑαυτὸν δόγματος ἔχειν ἐδόκει τὴν σύστασιν, ἀλλ' ἡ πλείων αὐτοῦ σπουδὴ περὶ τὰς λοιδορίας ἦν, ἃς κατὰ τοῦ πατρὸς ἡμῶν φιλοπρόως συνέγραψε, τοῦτου ἕνεκεν ὑποτραχυθεὶς ἐκ τῶν ἐφ' ὕδρει παρ' αὐτοῦ ρηθέντων, ἔστιν ὅπου θυμὸν τινα κατὰ τοῦ συγγραφέως καὶ φλεγμονὴν καρδίας ἐνεδείξαμεν. Ἐπεὶ οὖν ἄλλα ἴσως ἡμῖν οἱ πολλοὶ συνεγνώκασιν, ὅτι δὲ πρὸς ὑπομένειν τοὺς

Paululum otii nactus valetudini operam dare potui, post reditum ex Armenia, et colligere schedulas, quas contra Eunomium tuo suasu composui, ut jam labor meus in orationis formam, et oratio in volumen evaserit. Scripsi autem non contra utrumque Eunomii librum: neque enim tantum temporis concessum est, cum is, qui librum hæreticum composito dederat, eum valde importune et incivilliter repeterit, et neque transcribendi, neque per otium evolvendi sat spatii dederit: nam septemdecim tantum dies huic lucubrationi impertiens, fieri non potuit ut tam brevi tempore utrumque librum refellerem.

Sæpius vero interpellatus a multis, qui aliquo veritatis zelo tenebantur, quod fama jam nescio quomodo vulgaverat, me adversus blasphemum Eunomium refutationem confecisse: e re fore judicavi, ante omnia te super hac re consiliario uti: num scilicet opus evulgandum, an aliud consilium capiendum sit. Quod ancipitem me reddit, est istud: Cum sub ipsam sancti Basilii mortem, librum Eunomii accepissem, corde adhuc desiderio illius æstuante, et ob communem Ecclesiarum calamitatem admodum dolente: Eunomius autem non solum ea, quæ ad sui dogmatis perversitatem stabiliendam conducunt, attulerit; sed plus diligentia in conviciis adversus patrem nostrum ejaculandis studiose posuerit, exasperatus contumeliis ab illo effusus, alibi nonnihil iræ et bilis contra scriptorem ostendi. Cum autem plerique aliam fortassis persuasionem habeant, quasi eo simus ingenio, ut eos, qui petulant in nos insurgunt, æquo et patiente animo sustinere, et ex disciplina S. Basilii moderationem

in moribus, quoad licet, exhibere soleamus; metui, ne ex his, quæ contra hunc adversarium scripsimus, le toribus novi appareremus, tanquam qui ad calumniatorum convicia facile inflammemur. An forte ne tales habeamur, obstat, quod non pro nobis, sed pro probrosis in patrem nostrum dictis irascimur. Nam in huiusmodi rebus maiorem forsitan veniam meretur succensere, quam moderate agere.

Si vero primordia orationis quasi a certamine aliena existimantur, spero eum, qui iudicio pollet, non gravate orationis nostræ institutum probaturum. Neque enim decebat ut magni Basilii famam et existimationem ab adversario maledice laceratam, B indefensam relinqueremus; neque ut hæc talia disputationi sparsim inspergeremus; quanquam et hæc accurate pendenti pars pugnae videri queant: cum enim adversarii quoque disputatio in duas partes tributa sit, in calumnias scilicet, et in doctrinæ sanæ reprehensionem, necesse erat ut et nos adversus utramque partem defensionem nostram dirigeremus. Claritatis porro gratia, et ne series eorum, quæ de ipsa doctrina disseruntur, calumniarum interpositione interrumpere, necessario in duas partes opus distribuimus: initio quidem iis quæ nobis obijciuntur contumeliis amolendis, postea defensionis dogmatis orthodoxi pro viribus intenti. Continet vero disputatio non modo hæreticæ pravitatis eversionem, verum etiam institutionem et explicationem nostrorum dogmatum. Turpe enim et generoso animo prorsus indignum arbitrati sumus, cum hostes suam absurditatem non occultent, nos veritatem liberrime non profiteri.

A ἀτάκτως καθ' ἡμῶν θρασυνομένους ἐπιτηδείως ἔχομεν, ὥς ἐστι δυνατόν, ἐκ τῆς τοῦ ἀγίου ἐκείνου διδασκαλίας ἀσκήσαντες ἐν τῷ ᾧ θεῖ· τὸ μέτριον, δέδοικα μὴ ἐκ τῶν πρὸς τὸν ἀντίπαλον ἡμῖν γεγραμμένων νεοφανεῖς τινες τοῖς ἐντυγχάνουσι δόξωμεν, ὥς εὐκόλως πρὸς τὰς τῶν ὁδοιποτῶν λοιδορίας ἐκτραχυνόμενοι. Ἡ τάχα παραιτῆσεται ἡμᾶς πρὸς τὸ μὴ δοκεῖν εἶναι τοιούτους, τὸ μὴ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν κατὰ τοῦ πατρὸς εἰρημένων ὀργιζέσθαι. Ἐν γὰρ τοῖς τοιούτοις τάχα τὸ μετριάζειν τοῦ χαλεπαίνειν ἐστὶν ἀσυγγνωστότερον.

Ei δὲ τὰ πρῶτα τοῦ λόγου ἐξαγωγή πῶς εἶναι δοκεῖ, λογιζομαι τὸν κρίνειν ἐπεσκεμμένον ἀποδέξασθαι ἂν τὴν τοιαύτην περὶ τὸν λόγον οἰκονομίαν. Οὕτε γὰρ ἀσυνγώρητον ἔδει παρεθῆναι τὴν τοῦ μεγάλου ὑπόληψιν ταῖς τοῦ ἀντιδίκου βλασφημίαις σπαρασσομένην, οὔτε πάντῃ καταμινύειν τῷ λόγῳ, σποράδην παρενείροντα τὴν περὶ τούτου μάχην· ἄλλως τε τῷ ἀκριβοῦς λογιζομένῳ καὶ ταῦτα τὰ μέρη τῶν ἀγώνων ἐστίν· ἐπειδὴ γὰρ εἰς δύο σκοποὺς καὶ ὁ τοῦ ἐναντίου λόγος μεμέρισται, εἰς τε τὰς καθ' ἡμῶν διαβολὰς, καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ ὑγιαίνοντος δόγματος, ἔδει πρὸς ἑκάτερα καὶ τὸν ἡμέτερον ἀντιταχθῆναι λόγον. Σαφηνείας δὲ χάριν, καὶ τοῦ μὴ διακοπῆναι τὸν εἰρμὸν τῶν κατὰ τὸ δόγμα ζητουμένων, ταῖς παρενθήκαις τῶν πρὸς τὰς παρ' αὐτοῦ διαβολὰς λεγομένων, ἀναγκάως εἰς δύο ταμόντες τὴν πραγματείαν· κατ' ἀρχὰς μὲν περὶ τὴν ἀπολογίαν τῶν ἐπιφερομένων ἡμῖν ἡσυχολήθημεν, μετὰ ταῦτα δὲ τοῖς κατὰ τοῦ δόγματος εἰρημένοις κατὰ τὸ δυνατόν συνεπλάκημεν. Ἐχει δὲ ὁ λόγος οὐ μόνον ἀνατροπὴν τῶν αἰρετικῶν ὑπολήψεων, ἀλλὰ καὶ διδασκαλίαν καὶ ἐκθεσιν τῶν ἡμετέρων δογμάτων. Αἰσχροὺς γὰρ εἶναι καὶ παντάπασιν ἀγεννὲς ὑπελάβομεν, τῶν ἐχθρῶν οὐκ ἐπιχρυπτομένων τὴν ἀτοπίαν, ἡμᾶς μὴ ἐμπάρρησιάζεσθαι τῇ ἀληθείᾳ.

ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΣΕΒΑΣΤΕΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΝΥΣΣΗΣ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΑΔΕΛΦΟΝ.

S. PETRI SEBASTENI

EPISTOLA

AD S. GREGORIUM NYSSENUM FRATREM SUUM.

Eodem interprete.

Τῷ θεοσεβεστάτῳ ἀδελφῷ Γρηγορίῳ, Πέτρος ἐν ᾧ *A Religiosissimo fratri Gregorio, Petrus, in Domino
Kyrie χαίρειν.* salutem.

Ἐντυχὼν τοῖς γράμμασι τῆς δισότητός σου, καὶ κατανοήσας ἐν τῷ κατὰ τῆς αἰρέσεως λόγῳ τὸν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, καὶ τὸν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Πατρὸς ἡμῶν ζῆλον· οὐ τῆς σῆς δυνάμεως ἔργον εἶναι τὸν λόγον ᾧ ἦθην, ἀλλὰ τοῦ τὴν ἀλήθειαν ἐν τοῖς ἑαυτοῦ δόγμασι λαλεῖσθαι οἰκονομήσαντος. Ὡς περ δὲ τὴν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας συνηγορίαν αὐτῷ τῷ πνεύματι τῆς ἀληθείας ἀναθεῖναι καλῶς ἔχειν φημι, οὕτω μοι δοκεῖ δεῖν καὶ τὴν κατὰ τῆς ὑγιαίνουσας πίστεως σπουδὴν οὐκ εἰς Εὐνομίον, ἀλλ' εἰς αὐτὸν ἀναφέρειν τὴν πατέρα τοῦ ψεύδους. Καὶ εἰκεν δ' ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνος, ὃ ἐν ἐκείνῳ φθεγγάμενος, καθ' ἑαυτοῦ σπουδαίως ἠκονῆκεναι τὸ ξίφος. Εἰ γὰρ μὴ ἐκεῖνος τοσούτον κατὰ τῆς ἀληθείας ἀπεθραύνετο, οὐδεὶς ἂν σε πρὸς Β συνηγορίαν τῶν τῆς εὐσεβείας δογμάτων ἐκίνησεν. Ὁ οὖν δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ παρουρίᾳ αὐτῶν, ἔδωκεν αὐτοῖς, ὡς ἂν μάλιστα τὸ σαθρόν τε καὶ ἀσύστατον τῶν δογμάτων αὐτῶν διελεγχθεῖν, καὶ φράξασθαι κατὰ τῆς ἀληθείας, καὶ τὰ κενὰ μελετήσαι διὰ τῆς κενῆς ταύτης λογογραφίας.

Ἐπειδὴ τοίνυν ὁ ἐναρξάμενος ἔργον ἀγαθὸν ἐπιτέλλεται, καὶ μὴ ἀποκάμῃς ὑπηρετῶν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος, μηδὲ ἡμιτελῇ ποιήσης τὴν ἀριστείαν τῶν κατὰ τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ στρατευομένων, ἀλλὰ μέμῃσαι τὸν γνήσιόν σου πατέρα, ὃς κατὰ τὸν ζῆλόν τὴν Φινεὲς τῇ μιᾷ πληγῇ τοῦ ἐλέγχου τὸν μαθητὴν τῷ διδασκάλῳ συναπεκέντησεν· οὕτω καὶ σὺ εὐτόνως τῇ χειρὶ τοῦ λόγου δι' ἀμφοτέρων τῶν αἰρετικῶν βιβλίων ὥσον τὴν τοῦ πνεύματος μάχαιραν, ἵνα μὴ τὴν κεφαλὴν συντεθλασμένος ὁ βῆς κατὰ τὴν οὐρὰν περιπαίρων τοὺς ἀκεραιτέρους φοβῇ. Τῶν γὰρ πρώτων τοῦ λόγου ἀναίρεθέντων, ἐὰν τὸ τελευταῖον ἀνεξέτατον ἀφελθῇ, ἰσχύον τινα κατὰ τῆς ἀληθείας ἔχειν παρὰ τοῖς πολλοῖς νομισθήσεται.

Ὁ δὲ ἐμφαινόμενος τῷ λόγῳ θυμὸς τὴν τοῦ ἁλάτος

Cum legissem litteras sanctitatis tuæ, et intellexissem tuum pro fide adversus hæresin, et pro sancto Patre nostro servorem, non tuarum virium, sed ejus, qui veritatem suis in dogmatis loqui disposuit, id opus esse existimavi. Sicuti autem veritatis patrocinium ad ipsum spiritum veritatis referre addecet: ita, me judice, diligentia in recta fide oppugnanda, non Eunomio, sed ipsi mendaciorum parenti et architecto adscribi debet. Ac videtur ille ab initio homicida¹, qui in Eunomio locutus est, contra seipsum accurate gladium excuisse: nisi enim ille tantos spiritus adversus veritatem sumpsisset, nullus te ad piorum dogmatum propugnationem permovisset. Qui igitur sapientes in sua astutia deprehendit², dedit illis (licet maxime infirmitas, et inconstantia dogmatum, quæ tumentur, redargueretur) et contra veritatem armari, et per inanem istam, verbosamque scriptionem inania meditari.

Cæterum, cum par sit, ut qui bonum opus cœpit, id perficiat, oportet, ut virtuti spiritus alacriter subservias; neque imperfecte et dimidiata tantum eorum, qui contra Christi gloriam militant, jactantiam et insolentiam refutatam relinquant; sed imitare genuinum tuum patrem, qui more æmulatoris Phinees, una redargutionis plaga discipulum simul cum magistro transfodit³; ita et tu fortiter, quasi orationis manu, per utrumque hæreticum librum, gladium spiritus transadige; ne serpens capite jam contuso, cauda adhuc palpitans, imperitiores terrefaciat. Nam cum prima pars disputationis Eunomianæ refutata sit, si posterior intacta remaneat, non deerunt, qui ei adversus veritatem aliquid virium inesse suspicientur.

Porro bilis et acrimonia orationi inspersa, salis

¹ Joan. viii, 14. ² Job v, 15; 1 Cor. iii, 19. ³ Num. xxv, 1 sqq.

vicem et gratiam sensibus animæ præbet. Quemadmodum enim, teste beato Job ⁴, *quod insulsum est, comedi nequit*, ita et oratio ad excitandam cupiditatem inefficax est, nisi divinarum litterarum arcanis oraculis condiatur.

Bono igitur animo esto, ceu præclarum exemplum posteris factus, dum doces, quomodo probos filios erga bonos parentes affectos esse oporteat. Etenim si superstite adhuc sancto, tale studium in ejus existimatione ab adversariorum spiculis vindicanda posuisses, forsitan adulationis suspicionem non effugisses. Nunc vero candorem et sinceritatem mentis tuæ, et quæ sit tua affectio erga illum, et opinio de illo, qui te spirituali partu in lucem edidit, perspicue docent partim studium, quo vita functum prosequeris, partim indignatio, qua in bestes ejus inflammaris.

Vale.

⁴ Job vi, 6.

χάριν τοῖς τῆς ψυχῆς αἰσθητηρίοις παρέχεται. Ὡς γὰρ οὐ βρωθήσεται, κατὰ τὸν Ἰωβ, ἄρτος ἀνευ ἁλατος, οὕτως ἀπληκτος ἂν ᾖ καὶ ἀκίνητος εἰς ἐπιθυμίαν ὁ λόγος μὴ τοῖς μυστικωτέροις τῶν τοῦ Θεοῦ ῥημάτων ἐφθδυνόμενος.

Θάρσει τοίνυν, ὡς καλὸν ὑπόδειγμα τῷ μετὰ ταῦτα βίῳ γενόμενος, διδάσκων ὅπως χρῆ τοὺς εὐγνώμονας παῖδας πρὸς τοὺς ἀγαθοὺς ἔχειν πατέρας. Εἰ μὲν γὰρ περιόντος ἐτι τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ τοῦ ἁγίου τὴν τοιαύτην ἐπεδείκνυσο κατὰ τῶν ἀποθρασυνομένων εἰς τὴν ὑπόληψιν ἔκλεινον σπουδῇ, οὐκ ἂν ἔσως διέφυγες τὴν τοῦ δοκεῖν κόλαξ τις εἶναι διαβολήν. Νυνὶ δὲ τὸ γνήσιον καὶ ἀληθὲς τῆς ψυχῆς ὅπως ἔχεις εὐνοίας περὶ ἔκλεινον τὸν πνευματικῶν σε ὠδίων εἰς φῶς ἀγαγόντα, ἢ περὶ τὸν κατοιχόμενον σπουδῇ, καὶ ἡ κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ἀγανάκτησις σαφῶς ἐπιδείκνυσαι.

Ἐρρώστο.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

ΠΡΟΣ ΕΥΝΟΜΙΟΝ ΑΝΤΙΠΡΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

S. P. N. GREGORII

EPISCOPI NYSSENI

LIBRI CONTRA EUNOMIUM.

CAPITA SEU SUMMARIA LIBRI PRIMI.

1. Præfatio, qua ostenditur, e re non esse, ut quis beneficio afficere tentet eos, ad quos nulla inde utilitas redit.
2. Se juste ad defensionem accessisse, permotum dolore ob accusationes fratri intentatas.
3. Se nulla re memorabili in Eunomii libro deprehensa, fidenti animo refutationem suscepisse.
4. Eunomium multa vanitate et inaniloquentia usum esse, seriis, et ad propositum facientibus non valde intentum.
5. Eunomium haud recte fecisse, cum in suis libris Eustathium Armenium, et Basilium Galatam velut in theatro traduxit.
6. Mentio Aetii, impietatis antesignani, et Eunonii; ubi etiam breviter genus et studia eorum describuntur.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

- α'. Προοίμιον, ὅτι οὐ συμφέρει τοὺς μὴ καταδεχομένους τὴν ὠφέλειαν εὐεργετῆιν πειρᾶσθαι.
- β'. Ὅτι δικαίως πρὸς τὴν ἀντίρρησην ἤλθομεν, τοῦ ἀδελφοῦ κατηγορηθέντος διπεραλγίσαντες.
- γ'. Ὅτι οὐδὲν μέγα κατὰ τὴν τοῦ λόγου δύναμιν ἐνιδόντες τῷ βιβλίῳ τοῦ Εὐνομίου, σικέτως καταθεσφύσαμεν τὴν ἀντίρρησην.
- δ'. Ὅτι πολλὴ ματαιότητι καὶ περιττολογία ἐχρηστάτο Εὐνόμιος, μὴ πάνυ σπουδάζων περὶ τὰ καίρια.
- ε'. Ὅτι οὐ καλῶς ἐποίησεν, Εὐστάθιον τὸν Ἀρμένιον, καὶ Βασίλειον τὸν Γαλιτῆν, τοὺς ἐπισκόπους, ἐν τοῖς ἰδίοις κομωδίσιας λόγοις.
- ς'. Μνήμη τοῦ προστάτου τῆς ἀσεβείας Ἀετίου καὶ τοῦ Εὐνομίου, δι' ὧν καὶ τὰ γένη καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα τῶν ἀνδρῶν περιέχοντα.

- ζ'. "Οτι αὐτὸς ὅς ἐαντοῦ ἐλέγχεται ὁ Εὐνόμιος ἀκατηγόρητον τὴν ὁμολογίαν ποιησάμενος.
- ζ'. "Οτι αἱ λοιδορίαι, αἷς κατὰ Βασιλείου ἐγρήσατο, τοῦτω μᾶλλον ἐκείνῳ πρέπουσαι, ἐκ τῶν πραγμάτων δεικνύνται.
- θ'. "Οτι ἐγκαλὼν Βασιλείῳ τὸ μὴ προστεῖναι τοῦ λόγου ἐν τῷ καιρῷ τῶν ἀγώνων, οὐδὲ αὐτὸς ἐπιδεικνύται ἀλλότριος ὢν τοῦ ἐγκλήματος.
- ι'. "Οτι ὅσα πάντα ὠρμάσεν αὐτὸν ὑβριστικὰ ῥήματα ἀπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων ψευδῇ ἐλέγχεται.
- ιβ'. "Οτι ψυχρῶς ἐγρήσατο τῷ κατὰ τὸ ἄθλον σοφίσματι, δι' οὗ κατασκευάζει, παρ' ἡμῶν ὁμολογεῖσθαι τὸ κεκρίσθαι αὐτὸν καὶ μὴ ἀκατηγόρητον τὴν ὁμολογίαν ποιήσασθαι.
- ιδ'. "Οτι μάτην ἐπονειδίζει τὴν δειλίαν τῷ τοσαύτην ἀνδρείαν ἐπὶ τῶν ἀγώνων πρὸς βασιλέα τε καὶ ὑπάρχους δειλάρει.
- ιε'. Μνήμη τῶν δογματικῶς αὐτῷ ἐρημέων, καὶ κατὰ διαίρεσιν πρὸς τὰ ἐρημένα μάχη.
- ιδ'. "Οτι κακῶς ἐποίησε μνημονεύειν τὸ σωτηρίου δόγματος, μὴ Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, καθὼς παραδέδοται, ὀνομάζων, ἀλλὰ καὶ ἄλλους ὀνόμασι χρῶσάμενος κατὰ τὸ ἴδιον βούλημα.
- ιε'. "Οτι κακῶς ἐποίησε μόνην τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν κυριαστέραν εἶπεν καὶ ἀνωτάτω, κατασκευάζων κατὰ τὸ σιωπώμενον ἀκέρως τε εἶναι τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος τὴν οὐσίαν, καὶ κατῶ.
- ισ'. Ἐξέτασις τοῦ τῆς ὑποταγῆς σημαιομένου, καθ' ὃ λέγει ὑποτετάχθαι τῇ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ οὐσίᾳ τὴν τοῦ Πνεύματος φύσιν, ἐν ᾧ κατασκευασθή, ὅτι συντάσσεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πατρὶ καὶ Υἱῷ, οὐχ ὑποτάσσεται.
- ιζ'. Ἐξέτασις τῶν ἐνεργειῶν, τίνας κατὰ τὴν φύσιν εἰσὶν, ὅς ἐπεσθαι οὗτος λέγει τῇ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ οὐσίᾳ.
- ιη'. "Οτι οὐ κατὰ λόγον ποιεῖ εἰς πλῆθος οὐσιῶν τὸ δόγμα διαμερίζων, οὐδεμίαν ἀνυδειξίμην τοῦ ταῦτα οὕτως ἔχειν παρχόμενος.
- ιβ'. "Οτι ἀπλὴν λέγων τὴν θείαν οὐσίαν, μέχρις ὀνόματος συγχωρεῖ τὴν ἀπλότητα.
- ιγ'. "Οτι κακῶς ποιεῖ τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑπάρξεως ἐνεργειάν τινα προεπινοῶν, ἀπεργαστικὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ ὑποστάσεως.
- ιδ'. "Οτι χαλεπωτέρα τῆς Ἰουδαϊκῆς πλάνης ἡ τούτων βλασφημία.
- ιε'. "Οτι οὐ χρὴ τὸ μείζον καὶ τὸ ἑλαττον ἐπὶ τῆς θείας οὐσίας δογματίζειν, ἐν ᾧ καὶ ἔκθεσις τεχνικὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων.
- ις'. "Οτι οὐκ ἀμάρτυρός ἐστιν ἡ τῆς πίστεως διδασκαλία ταῖς γραφικαῖς μαρτυρίαις ἡσυχασμένη.
- ιζ'. "Οτι ματαιολογεῖ, μεγέθη καὶ διαφορὰς ἔργων καὶ ἐνεργειῶν ἐν τοῖς δόγμασι τῆς εὐσεβείας τεχνολογῶν.
- ιη'. "Οτι ὁ πρεσβύτερον κατὰ τι διαστηματικὸν ῥήματι τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα κατασκευάζων, ἀναγκασθήσεται μὴδὲ τὸν Πατέρα ἀναρχον λέγειν.
- ιθ'. "Οτι οὐκ ἀρμόσει καὶ τῇ κτίσει τὸ τοιοῦτον θεῶρημα, ὃ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς ἐξητάσθη, ὅπερ ἐκείνοι βιάζονται, ἀλλὰ χρὴ τὸν μὲν Υἱὸν ἰδίως σὺν τῷ Πατρὶ θεωρεῖσθαι, τὴν δὲ κτίσιν ἀπὸ τινος ὠρισμένου τὴν ἀρχὴν ἐσχηκέναι ὁμολογεῖν.
- ια'. "Οτι μάτην ὑπέλαβεν τὰς αὐτὰς ἐνεργείας τὰ αὐτὰ ἔργα ποιεῖν, καὶ τὴν παραλλαγὴν τῶν ἔργων παραλλαγμένας τὰς ἐνεργείας ἐνδεικνύσθαι.
- ιβ'. "Οτι μάτην ὑπέλαβεν ἀπαράδοτον εἰρμὸν ἐν τῇ τῶν φύσεων συμφωνίᾳ δύνασθαι συστήναι.
- ιγ'. "Οτι μάτην φήσῃ τὴν ἐν ταῖς ἐνεργείαις

7. Ipsum Eunomium a seipso convinci, quod a nemine accusatus apologiam scripserit.
8. Convitia ab Eunomio in Basilium facta, magis Eunomio quam Basilio competere, ex rebus ipsis demonstratur.
9. Arguens Basilium, quasi tempore necessitatis et certaminis doctrinam suam indefensam reliquerit, ipsemet hujus culpæ reus esse ostenditur.
10. Omnia convitia et injuriose ab Eunomio in Basilium dicta rebus ipsis falsitatis convinci.
11. Eunomium frigide admodum ex vocula Athli, seu præmii, sophismate exstructo, probare velle, nos sateri ipsum subisse judicium, atque adeo sine accusatione non instituisse apologiam seu confessionem.
12. Ab Eunomio frustra objici timiditatem et trepidationem ei qui, tempore persecutionis, et erga imperatorem et erga præfectos tot et talia fecerit.
13. Recitatio eorum, quæ de dogmatibus attulit, et secundum divisionem oppugnationis eorumdem.
14. Perperam fecisse, cum salutaris doctrine mentione injecta, non Patrem et Filium et Spiritum sanctum, prout accepimus, nominavit; sed alia nomina ad libitum conficta usurpavit.
15. Perperam fecisse, cum solam Patris substantiam maxime propriam, et supremam appellavit; tacite inde concludens, impropiam et inferiorem esse Filii et Spiritus sancti substantiam.
16. Discutitur subjectionis significatum, quo ait, naturam Spiritus sancti subjici Patris et Filii substantiæ, probaturque Spiritum sanctum Patri et Filio coordinari, non subordinari.
17. Discussio operationum, quas ipse sequi dicit ad Patris et Filii substantiam.
18. Eunomium sine ratione dogma in plures substantias dividere, neque ullam demonstrationem, qua ita rem se habere planum faciat, adducere.
19. Divinam naturam simplicem esse concedens, id solum nomine tenuis concedere.
20. Perperam illum agere, cum operationem quamdam existentie Filii priorem concipit, per quam Christi hypostasis efficiatur.
21. Blasphemiam Eunomianorum graviores esse Judaica perfidia.
22. Majus et minus in divina natura non debere constitui, ubi etiam ecclesiasticorum dogmatum accurata expositio continetur.
23. Doctrinam fidei non carere testimoniis, quippe quæ divinarum litterarum oraculis munita sit.
24. Eunomium nugæ agere cum magnitudines et diversitates operum et operationum in divinis dogmatibus comminiscitur.
25. Eum qui Patrem secundum temporale quoddam intervallum Filio antiquiorem facit, necessario cogi, ut ne Patrem quidem principii expertem esse existimet.
26. De creatura tale quid affirmari non posse, quale de Patre et Filio (quod illi urgent), affirmatur, sed necesse est, ut Filius una cum Patre spectetur, credaturque omnem creaturam a definito aliquo tempore incepisse.
27. Eunomium insipienter putasse, itidem operationibus eadem quoque opera produci, et diversitatem operationum diversorum operum indicem esse.
28. Eunomium fatue existimasse, inviolabilem naturarum seriem posse concorditer subsistere.
29. Eunomium frustra credidisse se ambiguitatem

- in operationibus dissolvere posse ex substantiis et vice versa.
30. Nullum esse divinum præceptum, quod talia scrutari jubeat; ubi etiam demonstratur vanitas studii in his insumpti.
31. Ad substantiæ identitatem cognoscendam sufficere intellectionem, quæ est per providentiam.
32. Non posse intelligi Eunomianum illud effatum: modum generationis sequi modum similitudinis.
33. Frustra Eunomium asseruisse, naturali generantis dignitate, modum generationis ostendi.
34. Commemoratio eorum, quæ calumniose adversus homousionem seu consubstantialitatem effutivit, cum refutatione.
35. Probatur doctrinam Anomæorum ad Manichæismum vergere.
36. Iterum recensio, quasi in transcurso Ecclesiastici dogmatis.
37. Defensio eorum, quæ a beato Basilio dicta, ab hoc autem contumeliose impetita sunt: illo nimirum nostro asserente Patris et ingenui appellationi eandem notionem subjici posse.
38. Oppugnatio sophisticorum ipsius syllogismorum per plura epichiremata.
39. Responsio ad propositam ab ipso quæstionem: num qui est, generetur.
40. Eunomium a beato Basilio refutatum, admodum frigide sibi opem tulisse.
41. Id quod sequitur, non esse idem cum illo, ex quo sequitur.
42. Explicatur Ingeniti seu innascibilis significatio cum disquisitione de æternitate.

- ἀμφιβολίαν διαλύειν ἐκ τῶν οὐσιῶν, καὶ τὸ ἐμπαλιν.
- λ'. Ὅτι οὐδεὶς ἐστὶ λόγος θεϊκὸς ὃ τὰ τοιαῦτα ζητεῖν κελεύων, ἐν ᾧ κατεσκευάσθη καὶ τὸ μάταιον τῆς ἐν τοῦτοις φιλοσοφίας.
- λα'. Ὅτι ἰκανὴ ἐστὶν εἰς γινώσκιν τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ταυτότητος ἡ διὰ τῆς προνοίας κατανόησις.
- λβ'. Ὅτι ἀδιανόητος ἡ ἀπόφασις τοῦ εἰπόντος ἀκολουθεῖν τὸν τρόπον τῆς γεννήσεως τῷ τρόπῳ τῆς ὁμοιότητος.
- λγ'. Ὅτι μάνην ἀπερήνато τῇ φυσικῇ τοῦ γεννῶντος ἀξία διαδεκνυσθαι τὸν τῆς γεννήσεως τρόπον.
- λδ'. Μνήμη τῶν ἐπὶ διαβολῇ τοῦ ὁμοουσίου παρ' αὐτοῦ ρηθέντων, καὶ πρὸς τὰ εἰρημέτρα μίχη.
- λε'. Κατασκευὴ τοῦ πρὸς Μανιχαῖσμον ῥέπειν τὸ δόγμα τῶν Ἀνομοίων.
- λς'. Μνήμη πάντων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ἐν παραδρομῇ.
- λζ'. Συνηγορία τῶν παρὰ τοῦ μακαρίου Βασιλείου ρηθέντων, παρὰ τούτου δὲ διαβαλλομένων, ἐν οἷς φησιν ὁ ἡμέτερος, τὴν Πατὸς προσηγορίαν καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου δύνασθαι τὴν αὐτὴν σημαίνειν διάνοιαν.
- λη'. Μάχη πρὸς τοὺς σοφισματώδεις αὐτοῦ συλλογισμοὺς δι' ἐπιχειρημάτων πλειόνων.
- λθ'. Ἀπόκρισις πρὸς τὸ ἐπιφερόμενον παρ' αὐτοῦ ἐρώτημα, εἰ ὃ ὦν γεννῶται.
- μ'. Ὅτι ψυχρῶς συστήναι ἑαυτῷ ἐπεχειρήσεν, ἐλεγχθεὶς παρὰ τοῦ μακαρίου Βασιλείου.
- μα'. Ὅτι τὸ ἐπακολουθεῖν οὐ ταῦτόν ἐστιν ἐκεῖνο, ᾧ ἐπηκολούθει.
- μβ'. Ἑρμηνεία τῆς τοῦ ἀγεννήτου σημασίας, καὶ τοῦ αἰδίου θεωρίας.

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

LIBER PRIMUS.

Interprete Jac. Gretsero qui in Bibl. Bav. edidit.

(*) Fieri, ut videtur, non potest, ut quis de omnibus bene mereri, et in obvios etiam toto terrarum orbe indiscriminim beneficentiam suam effundere velit, simulque multorum reprehensiones effugiat; et ut illi, qui incurabiles curare visuntur, variorum medicamentorum jacturam non faciant, cum neque operæ pretium constet, neque utilitas ad ægros, neque laus ad illos, qui laudem quærant, redeat; quin potius sæpe contingit, ut ejusmodi merita, ansa fiant hominibus ad deteriora: morbidi enim et ad limina mortis jam admoti, efficacioribus pharmacis facile intereunt: et feris similes rationisque expertes, pejores evadunt, ut alicubi Evangelium testatur, si margaritarum objecta copia eis benefacere tentes¹. Quamobrem, utile fuerit, meo judicio, dum quid donamus, pretiosa a vilioribus discernere, ut divinus sermo præmonuit, ne liberalitatem donantis contristet improbitas margaritas conculcantis, et præclarorum numerum ignoracione beneficentiam injuria afficientis².

¹ Matth. vii, 6. ² Jerem. xv, 1 sqq.

(*) Hoc initium citat Gennadius *De Spiritu S.*, sect. 2.

Οὐκ ἦν, ὡς εἶοιξε, τὸ πάντας ἐθέλειν εὐεργετεῖν, καὶ τοῖς ἐπιτυχούσι τῶν ἀνθρώπων τὴν παρ' ἑαυτοῦ χάριν ἀνεξετάστως προέσθαι, κατὰ πάντα κόσμον καὶ τῆς τῶν πολλῶν κατηγορίας ἐλευθερον· οὐδὲ τὸ τοῖς ἀνίατα νοσοῦσι, τὴν τῶν πολλῶν φαρμάκων προσ-απολλύειν παρασκευὴν. Ἐπεὶ μὴ τῷ τῆς ὠφελείας σκοπῷ φέρεται τῆς σπουδῆς ἄξιον, ἢ τοῖς δεχομένοις τὸ κέρδος, ἢ τοῖς φιλοτιμουμένοις τὸν ἔπαινον· τοῦναντίον μὲν οὖν καὶ τοῦ χειρόνος πολλάκις ἀφορμὴ τὸ τοιοῦτον καθίσταται. Οἷ τε γὰρ νοσώδεις, καὶ ἤδη πρὸς θάνατον ἑτοιμοί, τοῖς δραστηκωτέροις τῶν φαρμάκων εὐκόλως προσδιαφθείρονται· καὶ οἱ θηριώδεις καὶ ἄλογοι, καθὼς φησὶ πού τὸ Εὐαγγελικόν, ἐν τῇ τῶν μαργαριτῶν ἀφειδείᾳ χείρους εὐεργετούμενοι γίνονται. Διὸ μοι δοκεῖ καλῶς ἔχειν, καθὼς ὁ θεὸς προείρηκε λόγος, ἀποκρίνειν ἐν τῇ παροχῇ τῶν τιμίων τὰ ἄτιμα, ὡς ἂν μὴ λυποῖται τοῦ φιλοτιμουμένου τὴν ἀγαθότητα ὁ καταπατήσας τὸν μαργαρίτην, καὶ τῇ τῶν καλῶν ἀναίσθησι τὴν εὐεργεσίαν ὑβρίσας.

Ταῦτα δέ μοι λέγειν ἐπιτῆλθεν, ἐνθυμηθέντι τὸν τε πᾶσιν ἀφειδῶς κοινωνοῦντα τῶν ἰδίων καλῶν, τὸν τοῦ θεοῦ ἀνθρωπον λέγω, τὸ τῆς εὐσεβείας στόμα Βασίλειον, τὸν ἐν τῇ περιουσίᾳ τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν, καὶ εἰς κακοτέχνους ψυχὰς ἀνεξετάστως τὴν χάριν τῆς σοφίας ἐκχέοντα, καὶ τὸν ἀγνώμονα πρὸς τοὺς ἀγαθὸν τι ποιεῖν αὐτὸν ἐσπουδακότας Εὐνόμιον. Οὗτος γὰρ τῷ ὑπερβάλλοντι τῆς κατὰ ψυχὴν ἀβρῶστιάς, ἣν περὶ τῆς πίστεως ἠσθένησεν, ἐλευνὸς μὲν ἄπασιν ἔδοξε τοῖς τῆς Ἐκκλησίας μετέχουσι. Τίς γὰρ οὕτως ἀσυμπαθής, ὥς μὴ οἰκτελεῖν τὸν ἀπολλύμενον; Ἐκείνον δὲ μόνον πρὸς τὴν ἐγγέειρσιν τῆς θεραπείας ἐκίνησε τὸν μόνον ἐν τῷ περιτετέοντι τῆς φιλοανθρωπίας, καὶ τοῖς ἀμυχάνοις ἐπιτολμῶν πρὸς ἱατρῶν, ὃς τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ ἀνδρὸς περιαλγῆσας, διὰ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ πρὸς τοὺς τάλαιπωροῦντας συμπαθειαν, οἷόν τι πονηρῶν δηλητηρίων ἀλεξιφάρμακον, τὸν ἀνατρεπτικὸν τῆς αἰρέσεως λόγον ἐποίησε, σκοπὸν ἔχων ἀνασῶσθαι πάλιν διὰ τούτων καὶ ἀποκαταστήσαι τὴν Ἐκκλησίαν τὸν ἀνθρωπον.

Ὁ δὲ καθάπερ ὑπὸ φρενιτιδὸς παραπληγείς τὴν διάνοιαν, ἀντιτίθει τῷ θεραπεύοντι, καὶ πολεμεῖ, καὶ μάχεται, καὶ ἐχθρὸν νομίζει τὸν ἐκ τοῦ βαρβάρου τῆς ἀσεβείας ἀναλαθεῖν βιαζόμενον. Καὶ ταῦτα οὐχ ἀπλῶς οὕτως κατὰ τὸ συμβῆναι ἐπὶ τῶν προστυχόντων παραίρει· ἀλλ' ἐγγράφον στήλην τῆς μελαγχολίας ταύτης καθ' ἑαυτοῦ ἀνεστήσατο· καὶ ἐν μακρῷ τῷ χρόνῳ σχολῆς ἐπιτυχῶν ὁπόσῃς ἐδόυλετο, ὑπὲρ τὰ μέγιστα καὶ πολύσασκα τῶν θηρίων ὠδινε λόγον ἐν παντὶ τῷ διὰ μέσου χρόνῳ καὶ βαρὺς ἦν ταῖς ἀπειλαῖς, ἐν ἀπορρήτοις ἐτι διαπλάσσων τὸ κύημα· ὥς δὲ ποτε καὶ μόγις εἰς φῶς προήγαγεν ἀμβλωθρίδιόν τι, καὶ ἀτελεσφόρητον γέννημα, ὃ πάντες μὲν οἱ τῆς αὐτῆς συμμετασχόντες διαφορὰς τιθηνοῦνται, καὶ θάλλουσιν· ἡμεῖς δὲ διὰ τὸν ἐκ τῆς προφητείας μακαρισμὸν· Μακάριος γὰρ, φησὶν, ὃς κροτήσῃ, καὶ ἑδωφείτ' ἃ νῆπιά σου πρὸς τὴν πέτραν· ἐπειδὴ καὶ εἰς ἡμετέρας ἀφίκετο χεῖρας, κρατῆσαι τὸ νήπιον τοῦτο λόγον καὶ ἐδαφίσαι πρὸς τὴν πέτραν, ὥς ἐν τι τῶν Βαβυλωνίων τέκνων προσημυθήμεν· Ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός· τοῦτο ἐστὶ, τῆς ἀληθείας ὁ λόγος· μόνον ἔλθοι ἐφ' ἡμᾶς ἡ τὸ ἀσθενὲς ἐνισχύουσα δύναμις διὰ τῶν εὐχῶν τοῦ ἐν ἀσθενείᾳ τοῦ σώματος τὴν δύναμιν ἑαυτοῦ τελειώσαντος.

Εἰ μὲν οὖν ἐτι καὶ νῦν ἡ θεοσιδὴς ἐκείνη, καὶ ἀγία ψυχὴ διὰ σαρκὸς ἐθεώρα τὸν ἀνθρώπινον βίον, καὶ τὸ ὑψιτὸν στόμα, κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀποκληρωθεῖσαν χάριν αὐτῇ, τὴν ἀμαχὸν ἐκείνην ἠρῆει φωνήν· τίς ἂν εἰς τοσοῦτον πεποιθήσεως ἦλθεν, ὥστε τι περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης τολμᾶσαι καὶ φθέγγεσθαι, πάντα λόγον καὶ πᾶσαν ἡχὴν τῆς θείας ἐκείνης σάλπιγγος ὑπερχύσης; Ἐπεὶ δὲ ὁ μὲν πρὸς Θεὸν ὅλος ἀνέπτατο, πρότερον μὲν ἐν ὀλίγῳ τινι, καὶ σκιοειδεῖ τῷ λευκῷ τοῦ σώματος τῆς γῆς ἐφαπτόμενος, τῷ δὲ πλείονι συμμετεωροπορῶν τῷ Θεῷ· νυνὶ δὲ καὶ τὴν σκιὰν ἐκείνην τοῦ σώματος προσάφει καὶ καταλείπων τῷ Θεῷ· οἱ δὲ κτηῆνες περιβομβοῦσι τὰ κτηρία

A Hæc mihi dicere in mentem venit cogitanti illum, qui bona sua cum omnibus liberaliter communicabat, divinum, inquam, hominem, et illud pietatis os Basilium: qui pro ea, qua circumdabatur spiritualium thesaurorum abundantia, in lividas quoque animas, promiscue, gratiam sapientiæ effundebat, ingratumque erga bene de se merentes Eunomium. Hic namque vehementia infirmitatis, qua in fide laborabat, omnibus miserabilis videbatur: Quis enim adeo omnem affectum exuisset, qui non miseretur pereuntis? Basilium itidem sola misericordia ad ferendam opem curationemque aggrediendam impulit, qui ex abundantia humanitatis, quamlibet desperatis medicas manus admoveere nihil dubitavit, quique interitu viri dolens, ob insitam a natura **B** erga calamitosos miserandi propensionem, orationem hæreseos refutatricem, ceu veneficiorum antidotum, præsensque remedium elaboravit, non alio fine, quam ut hominem sanaret sanatumque Ecclesiæ restitueret.

Ast ille similiter, ac si phrenesi correptus esset, in medicum insurgit, eique obluclatur, et repugnat, et hostis loco habet, qui illum ex impietatis barathro eripere conabatur, et in his non quomodocunque, et ut sors casusque ferunt, delirat ac desipit, sed litterarum monumentis consignatam quasi columnam insanix suæ erexit, et multo tempore otii tantum quantum cupiebat, nactus, parturit toto illo temporis intervallo librum, diutius videlicet quam elephantis immiani corporis mole animant suos fetus; interea minas jactitabat, privatimque fetum suum fingere et lambere non desistebat: cæterum sero, et vix tandem aliquando in lucem protulit abortivum quemdam et plane imperfectum partum, quem omnes, qui cum Eunomio sentiunt, tractant, nutricum instar, nutriunt et svent: nos vero propter illam Prophetæ vocem dicentis: *Beatus qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram*¹; cum in nostras quoque manus venisset, comprehendere insipientem illum libellum, et ad petram allidere velut prolem quamdam Babylonicam decrevimus, *Petra autem erat Christus*², hoc est, veritatis ratio et oratio: tantum adsit nobis virtus illa quæ imbecillitates corroborat, per preces ejus, qui in corporis infirmitate vim propriam perfecit.

D Quod si adhuc divina illa et sancta anima in corpore mortali hujus lucis usura frueretur, et grandiloquum illud os, secundum datam sibi ab initio gratiam, invictam illam vocem mitteret: quis eo confidentiæ processisset, ut de hoc argumento aliquid vel mutire auderet, quandoquidem omnem orationem omnemque sensum verba illa divina superant? Postquam vero animus Basilii ad Deum evolavit (cum prius quoque in exiguo et tenui corpusculo hanc terram incoletet, majorem temporis partem cum Deo in excelsis habitans), et nunc umbra illa corporis relicta, terræque mandata excesserit; crabrones autem et fuci necdum favos orationis

¹ Psal. cxxxi, 9. ² I Cor. x, 4.

circumvolitandi, mellisque opificia vastandi finem faciant, nemo jure audaciæ me insimularit, quod ad ultionem prodeam ejus cui sese defendendi nulla amplius suppetit facultas. Neque enim majoribus quam cæteri viribus fretus, hunc suscepi laborem; sed probe, si quis alius, compertum habui, infinitos reperiri, qui eruditionis et sapientiæ laude in Ecclesia excellent. Nihilominus cum præ omnibus aliis mortui fortunas ad me pertinere arbitrer, tum propter scriptas, tum propter naturales leges: ideo ego meam ante alios hanc quasi hæreditariam defensionem mihi vindicavi, infimus quidem illorum qui in fidelium numerum ascripti sunt: at illo, qui ab Ecclesia sese abruptit, et ad partes adversarias transtulit, nequaquam imbecillior; nam in corpore sano minimum etiam membrum propter totius conspirationem validius est et fortius, quam corruptum et abscissum, quamvis hoc majus, illud sit minus.

Nullus vero dum hæc dico existimet, quod me magnifice venditem, immaniterque velut proprio robore glorier: neque enim cum homine in arenam descendo, eam ob causam, ut eloquentiam verborumque flosculos juvenili more ostentem. Nam in eo certamine, ex quo victoriam reportare inutile et infructuosum est, libenter volentibus palmam concedimus; præsertim cum ipsum verborum sectatorem et aucupem esse mihi persuadeam: quando animum converto ad tempus, quod in isto suo dogmate exornando contrivit. Egrege vero eundem in hoc etiam libro sudasse concilio: tum ex hoc, quod in hac scriptione non minimam vitæ suæ partem collocavit; tum quod amatores illius hoc labore ejus valde exsultant et delectantur. Nec mirum est illum, qui hac in re tot annorum olympiadas posuit, majus etiam quiddam præstitisse, quam soleant, qui ex tempore scribunt. Verum ejus in hoc opere moliendo moram et cunctationem clarius adhuc demonstrant in dicendi phaleris et figuris conquirendis ineptiæ, et in his verborum lenociniis studium plane inane et supervacuum. Etenim magna dictiuncularum colluvie apparatu repentino, et extemporaneo, ex nescio quibus libris coacervata, paucisque quæ intelligi possent, infinita quadam verborum congerie sedulo superinjecta, opus hoc laboriosum procudit: quod laudant quidem et admirantur discipuli erroris, fortassis ex cæcitate, qua in rectis laborant, privati nimirum omni facultate recta a non rectis discernendi; at illi quibus cor sordibus infidelitatis obscuratum non est, rident; et nihili pendunt. Nam quis risum contineat, cum videt promitti quidem pro veritate omnem curam et industriam, ipsam vero industriam totam in verborum figurarumque ineptiis nullo emolumento poni? Quid enim momenti affert ad refutationem, ut ipse quidem arbitrat, doctrinæ nostræ, et commendationem veritatis eorum, de quibus ambigitur, existimatio quædam peregrina ornatæ schematibusque complæ

τοῦ λόγου, καὶ τὸ μέλι διαλυμαίνονται· μηδεὶς ἐγκαλείτω τὸλμαν ἐμοὶ ὑπὲρ τοῦ σιγῶντος στόματος διαναστάντι πρὸς ἄμυναν. Οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ἰσχύιν τινα λόγων ἐμαυτῷ συνεγνωκῶς, κατεδεξάμην τὸν πόνον· ἀλλ' ἀκριβῶς εἰδῶς, εἴπερ τις ἕτερος, ὅτι χιλιάδες εὐθηνούντων κατὰ τὸ χάρισμα τῆς σοφίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πληθύνουσιν· ἡμῶς ἐπειδὴ πάντων μάλιστα προσήκειν ἐμοὶ φημι τοῦ μεταστάντος τὸν κληρον διὰ τε τοὺς γεγραμμένους, καὶ τοὺς τῆς φύσεως νόμους, τούτου χάριν αὐτὸς πρὸς τῶν ἄλλων οἰκτιροῦμαι τὴν κληρονομίαν τοῦ λόγου· τῶν μὲν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ συνελευόντων τοῖς ἐσχάτοις συναριθμούμενος· τοῦ δὲ ἀπεβρώγोटος τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἀντίπαλον τάξιν οὐκ ἀσθενέστερος· ἐν γὰρ τῷ ὑγιαίνοντι σώματι, καὶ τὸ ἐλάχιστον μέρος διὰ τῆς τοῦ παντὸς συμποναίας, δυνατώτερον ἂν εἴη τοῦ διεφθορότος, καὶ τετμημένου· κἂν τὸ μὲν πλεόν, τὸ δὲ ἑλαττον ᾖ.

Μηδεὶς δὲ μεγαλορῳήμονεῖν με διὰ τούτων οἰσθῶ τῶν λόγων, ὥς ὑπὲρ τὴν προσοῦσαν δύναμιν ἐπὶ ματαίοις κομπάζοντα. Οὐ γὰρ ἀπειροχάλως εἰς λόγων ἄμιλλαν, ἢ ῥημάτων ἐπίδειξιν, συγκαθεῖναι τῷ ἀνθρώπῳ πρὸς μεираκιώδη τινὰ φιλοτιμίαν προάγομαι. Ἐφ' ᾧ γὰρ τὸ πλεόν ἔχειν ἀνωφελές, καὶ ἀνόνητον, ἐτοίμως ἐκχωροῦμεν τοῖς βουλομένοις τῆς νίκης· τουτονὶ δὲ καὶ ἄλλως μὲν τρίβωνα λόγων εἶναι στοχάζομαι, πρὸς αὐτὴν βλέπων τὴν περὶ τὸ δόγμα τριβὴν· διαφερόντως δὲ περὶ τὸν παρόντα πεπονηκέναι λόγον, τεκμαιρόμενος ἔκ τε τοῦ προσαναλῶσθαι τῇ λογογραφίᾳ ταύτῃ τῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέως οὐκ ἐλάχιστον μέρος· καὶ ἔκ τοῦ κατὰ πᾶσαν ὑπερβολὴν τοὺς ἐραστάς αὐτοῦ τοῖς πεπονημένοις ἀγάλλεσθαι. Καὶ οὐδὲν ἀπεικὸς τὸν ἐν τοσαύταις ἐτῶν ὀλυμπιάσι πονήσαντα, πλεόν τι τῶν αὐτόθεν ἐπιβαλόντων παρασκευάσασθαι· δείκνυσιν δὲ μᾶλλον τὴν τοιαύτην αὐτοῦ περὶ τῶν λόγων κατατριβὴν· ἢ περὶ τὰ σχήματα κατὰ τὴν τῶν ῥηθέντων συνθήκην ἀπειροκαλία, καὶ τὸ περιττόν τε καὶ μάταιον τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα σπουδῆς. Πολὺν γὰρ τινα συρφετὸν λεξιδίων ἐξ ὑπογυίου παρασκευῆς ἔκ τινων βιβλίων ἐρανισάμενος, ἐπ' ὀλίγοις τοῖς νοηθεῖσιν, ἀμέτρητόν τινα σωρείαν ῥημάτων φιλοπόνως συμφορήσας, τὸν πολύκμητον τούτον ἐξεργάσατο πόνον, ὃν ἐπαينوῦσι μὲν, καὶ τεθέησιν οἱ μαθηταὶ τῆς ἀπάτης, ἐκ τῆς περὶ τὰ καίρια τάχα πηρώσεως, συναφρημένοι παντὸς καλοῦ τε καὶ μὴ τοιούτου διάκρισιν· γελῶσι δὲ καὶ ἀν' οὐδενὸς εἶναι κρίνουσιν, οἷς τὸ διορατικὸν τῆς καρδίας τῷ ῥύπῳ τῆς ἀπιστίας οὐκ ἐπημαύρωται. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἐκδῶς γελάσειεν, ὁρῶν τὴν μὲν ὑπόθεσιν τῆς σπουδῆς ὑπὲρ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων ἐπηγγελμένην, αὐτὴν δὲ τὴν σπουδὴν, εἰς ῥημάτων τε καὶ σχημάτων ἀπειροκαλίαν ἡσυχολημένην ἐπ' οὐδενὶ κατορθώματι; Τί γὰρ ἂν καὶ μᾶλλον συναγωνίσαιτο πρὸς ἑλεγχον μὲν τῶν, ὡς αὐτὸς οἶεται, εἰρημένων, σύστασιν δὲ τῆς ἀληθείας τῶν ζητουμένων ἐπίνοιά τις τῶν ἐν τῷ λόγῳ σχημάτων ἀλλόκοτος, καὶ σύνταξις καινοπρεπῆς τε καὶ ἰδιόζουσα, καὶ ὕβρις σπουδαζομένη, καὶ σπουδὴ πάλιν ὕβριζομένη, κατ' οὐδένα ζῆλον τῶν προειληφότων ἐκ-

πονθηθεῖσα; Οὐ γὰρ ἂν ἔχοι τις ἐξευρεῖν πρὸς τίνα Ἀ orationis, et compositio nova et inusitata, et injuria affectata; et rursus affectatio injuriosa, nullo desiderio, ea quæ proposita fuerant, persequendi elaborata? Haud enim facile quis dixerit, cujusnam ex eloquentibus vestigia imitatus, eo processerit, ut veluti scenicus quispiam portentorum et mirabilium effector, orationem oppositis isocolis, seu paribus membris et similiter cadentibus, tanquam crepitaculis quibusdam vocularum concinnitate distinxerit. Cujusmodi præter multa alia, illa itidem sunt, quæ statim in exordio occurrunt, teretismata et crepundia, mollia et lasciva sota-dea, quæ mea quidem sententia ille ne recitare quidem posse videtur firmo et quieto corporis

statu, sed pedum strepitu, manuumque plausu apte scilicet ad numerum, additis illis, nullo amplius opus esse, neque aliis orationibus, neque curis secundis.

Ἐν τούτοις τοίνυν, καὶ τοῖς τοιούτοις τὸ πλέον Β In his igitur et similibus libenter ei primas concedo victoriaque plene frui æqua mente patior; neglecto enim circa res hujusmodi accuratiore studio tanquam illis competente qui omnia ad laudem propriam referunt, si quam tamen laudem parit in tali orationis genere studiose versari, cum verus et germanus sermonis administer D. Paulus sola veritate speciosus turpe censuerit hujusmodi lenociniis orationem variare, nosque ad solam veritatem respicere docuerit; recte et convenienter isthoc sanciens. Quid enim attinet curiositatem illam orationis, quæ in crebris incisio et comatis consistit, ad falsæ et fucatæ pulchritudinis complementum corraderet illum qui ornatu veritatis splendescit? His enim quos veritas deserit utile fortassis fuerit velare mendacium verborum venustate, inspersa hujusmodi inani et superflua diligenter orationi, tanquam fuco quodam. Nam hoc pacto error probabilis, et dignus approbatione auditoribus videri potest, utpote tectius et nitescens talibus verborum ornamentis. At quando quis ipsam veritatem puram et nullius externi admistione contaminatam sectatur, nativa quadam pulchritudine splendescit oratio.

Ἐν τούτοις τοίνυν, καὶ τοῖς τοιούτοις τὸ πλέον Β In his igitur et similibus libenter ei primas concedo victoriaque plene frui æqua mente patior; neglectedo enim circa res hujusmodi accuratiore studio tanquam illis competente qui omnia ad laudem propriam referunt, si quam tamen laudem parit in tali orationis genere studiose versari, cum verus et germanus sermonis administer D. Paulus sola veritate speciosus turpe censuerit hujusmodi lenociniis orationem variare, nosque ad solam veritatem respicere docuerit; recte et convenienter isthoc sanciens. Quid enim attinet curiositatem illam orationis, quæ in crebris incisio et comatis consistit, ad falsæ et fucatæ pulchritudinis complementum corraderet illum qui ornatu veritatis splendescit? His enim quos veritas deserit utile fortassis fuerit velare mendacium verborum venustate, inspersa hujusmodi inani et superflua diligenter orationi, tanquam fuco quodam. Nam hoc pacto error probabilis, et dignus approbatione auditoribus videri potest, utpote tectius et nitescens talibus verborum ornamentis. At quando quis ipsam veritatem puram et nullius externi admistione contaminatam sectatur, nativa quadam pulchritudine splendescit oratio.

Cæterum aggressurus jam examen et discussionem eorum, quæ scripsit Eunomius, hæere mihi anceps videor, instar agricolæ cum omnis ventus quiescit, incerti quoniam modo frumentum a paleis segreget. Tantum enim in hoc orationis acervo superflui et palearum est, ut fere credam in omnibus quæ iste attulit, nihil prorsus rerum doctarumque cogitationum inesse. At vero omnia, quæ scripsit, sigillatim commemorare, inutile simul ad nostrum propositum, et arduum, et a scopo nostro alienum arbitror. Neque enim tantum nobis otii suppetit, ut arbitrato nostro vanis hisce rebus immorari liceat. Et par est probatum operarium vim suam insumere non in infructuosos operibus, sed in iis quibus optatus fructus respondeat.

Mitto igitur quæcumque initio statim sui ostentandi gratia, tanquam veritatis præco esset, effluit; prætereo etiam infidelitatis convicium, quo adversarios suos aspersit; dum perpetuum et in-

Μέλλων δὲ ἤδη τῆς ἐξετάσεως ἄπτεσθαι τῶν εἰρημένων, ἀμνηστέον μοι δοκῶ καθάπερ ἐν νημεῖα τις γεωργός, οὐκ ἔχων ὅπως διακρίναιμι τὸν καρπὸν, καὶ τὸ ἄχυρον· τοσοῦτον ἐν τῷ θημῶνι τούτῳ τῶν λόγων, τὸ περιεττόν τε καὶ ἀχυρῶδες ἐστίν, ὡς ἐγγὺς εἶναι τοῦ μηδὲν νομίζειν ἐν πᾶσι τοῖς εἰρημένοις ὑπ' αὐτοῦ, πραγμάτων εἶναι τινα ἢ νοημάτων ὑπόστασιν. Τὸ γὰρ πᾶν ἐφεξῆς τοῖς γεγραμμένοις ἐπεξεῖναι, μάταιόν τε ἅμα πρὸς τὴν σπουδὴν, καὶ ἐπίπνον, καὶ οὐδὲ συμβαίνειν κρίνω τῇ ἡμετέρῳ σκοπῷ. Οὕτε γὰρ τοσοῦτον περισσεύει ἡμῖν τῆς σχολῆς ἔχειν κατ' ἐξουσίαν ἐνευκαλεῖν τοῖς ματαίοις· καὶ προσήκειν οἶμαι τὸν δόκιμον ἐργάτην, μὴ περὶ τὰ μάττια κατατρίβειν τὴν δύναμιν, ἀλλ' ἐν οἷς ὁ πόνος τὸν καρπὸν ὁμολογούμενον ἔχει.

Ὅσα τοίνυν εὐθύς ἐν προοιμίῳ ἀποσεμνύνων ἑαυτὸν ὡς ἀληθείας προστάτην τῷ τῆς ἀπιστίας οὐκ εἶναι τῶν ἀντιτεταγμένων καθάπτεται, λέγων ἑμμονόν τι καὶ δυσέκνιπτον αὐτοῖς ἐντετεκνέαι τὸ μῖσος. Καὶ

delebile odium ipsis insitum esse ait. Nec dicam A quam insolenter gloriatur iis quæ pro ipso nuper decreta sunt, nec tamen quænam illa sint decreta, explicat; solum dicit de quæstionibus dubiis iudicium factum. Et quidem legitimum, quod præter fas elatos moderato animo esse coegerit. Propriis verbis Lydio scilicet concentui similibus ita scribens: *Sapere coactis justo iudicio iis, qui injuste sese extollebant, quod iudicium etiam interdictionem et proscriptionem rebellium nominavit, nescio quid nomine interdictionis significare volens. Hæc et id genus alia, ut in inanem verborum turbam, et ad nihil omnino conducibilem præteribo tacitus. Sicubi autem hæreticam suam doctrinam confirmare nititur, ibi studiosius et accuratius immorari operæ pretium existimo. Ita namque divinorum dogmatum interpretes egit in suis libris: cui cum multa suppeterent, quibus orationem amplificare licuisset, adductis iis tantummodo, quæ necessaria censebat, prolixitatem argumenti contraxit, selectis blasphemiarum capitibus ex omnibus illis, quæ liber ille impius continebat.*

Quod si quis cupit refutationem nostram eodem ordine, quem ille servat, institui: is explicet velim, quo commodo id fieret. Quæ ad audientes rediret utilitas, si inscriptionis griphum et ænigma, quod instar sphynxis a tragœdis decantatæ, nobis in proœmio proponit, dissolverem, commemorans videlicet novam illam pro apologia apologiam, et nugas alias complures, et longam quoque somnii enarrationem. Puto enim lectores satis magna molestia affectum iri Eunomii oratione; partim ob sordidam et vanam in ipsa inscriptione novitatem, partim ob odiosam priorum eventuum enumerationem. Quos namque labores, et quæ certamina se suscepta non refert, terra scilicet marique pervulgata, et toto terrarum orbe celebrata? Si hæc iterum scriberentur, et quidem cum additamento, ut fieri necesse est, erroris refutatione orationem augente, quis adeo ferreus et adamantinus reperiretur, qui huiusce diligentiae importunitate non commoveretur ad nauseam? Si præterea divinam historiam ad verbum recitarem, quis nimirum ille fuerit, qui ad Euxinum Pontum propter homonymiam ipsum constrictaverit, qualis vita istic acta, quæ studia suscepta: quomodo ob morum similitudinem dissenserit a quodam Armenio, et in quibus deinde inter se convenerint reconciliatis animis, ut invicto et celeberrimo præceptoris ipsius Actio (his enim hominem afficit præconiis) assentiretur; quænam ipsi structæ sint insidiæ, et machinæ quibus in iudicium adductus sit, non ullo objecto crimine, quam quod præ cæteris gloria emineret. Si hæc, inquam, omnia hic referrem, an non, sicut ii, qui versantur cum illis, quos oculorum morbus tenet, ex continua consuetudine cum ægris, morbum sibi ipsi tandem pariunt: ita et ego correptus viderer gravi ægritudine rebus vanis ac frivolis studiose immorandi, ipsis vestigiis garru-

ως ἐπισοβαρεύεται τοῖς ἐναγχοῖς ἐγνωσμένοις αὐτῷ, τίνα μὲν τὰ γνωσθέντα μὴ προστιθεῖς, κρίσιν δὲ τινα τῶν ἀμφισθητήσιμων ἐν αὐτοῖς γεγενῆσθαι λέγων, καὶ τίνα δίκην ἐννομον τὴν τοῦ σωφρονεῖν ἀνάγκην τοῖς οὐκ ἐν δίκῃ θρασυνομένοις ἐπάγουσαν, λέγων οὕτως ἐπὶ ἰδίᾳ φωνῇ κατὰ τὴν Αὐδίου ἀρμονίαν ἐκείνην· *Καὶ τῶν οὐκ ἐν δίκῃ θρασυνομένων ἐν νόμῳ δίκῃ σωφρονεῖν ἠναγκασμένων*, ἣν καὶ ἀπόρρησις τῶν ἐπαναστάντων ὠνόμασεν· οὐκ οἶδ' ὅ τι νοῦν τὴν ἀπόρρησιν, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, ὡς μάστιον δῆλον, καὶ εἰς οὐδὲν φέροντα χρήσιμον παραδραμοῦμαι τῷ λόγῳ. Εἰ δὲ τίνα τοῦ αἰρετικοῦ φρονήματος συνηγορίαν πεποιήται, πρὸς τοῦτό μοι καλῶς ἔχειν ἡγοῦμαι τὴν πλείω ποιεῖσθαι σπουδὴν. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ τῶν θείων δογμάτων ὑποφύτης ἐν τῷ καθ' ἑαυτὸν λόγῳ πεποιήκεν· δὲ πολλῶν ὄντων δυναμένων εἰς πλάτος ἐκτείνειν τὸν λόγον, διὰ τῶν ἀναγκαίων προῦν νόμων, συντέμνει τὸ πλῆθος τῆς ὑποθέσεως, τὰ κεφάλαια τῆς βλασφημίας ἐκ πάντων τῶν εἰρημένων ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ἀσεβείας ἀναλεξάμενος.

Εἰ δὲ τις ἐπιζητεῖ κατὰ τὴν τοῦ λόγου τάξιν ἀπολύτως ἀντισταθῆναι καὶ τὸν ἡμέτερον, εἰπάτω τὸ κέρδος. Τί πλέον γενήσεται τοῖς ἀκούουσιν, εἰ τὸν γρίφον καὶ τὸ ἀίνιγμα τῆς ἐπιγραφῆς διαλύσαιμι, ὃ κατὰ τὴν τραγικὴν σφίγγα, εὐθύς ἡμῖν ἐν προοίμιῳ προτείνονται, τὴν καὶ νῦν ἐκείνην ὑπὲρ τῆς ἀπολογίας ἀπολογίαν, καὶ τὸν πολὺν ἐπὶ τούτῳ λήρον, καὶ τὴν μακρὰν τοῦ ὄνειρου καταλέγων διήγησιν. Οἶμαι γὰρ ἱκανῶς ἀποκναίειν τοὺς ἐντυγχάνοντας, καὶ ἐν μόνῳ τῷ λόγῳ τοῦ Εὐνομίου σωζόμενον τό τε γλισχρὸν, καὶ μάταιον τῆς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ λόγου καὶνότητος, καὶ τὸ φορτικὸν ἅμα, καὶ περὶ αὐτῶν τῶν οἰκίων διηγημάτων· οἴους πόνους, καὶ ἀθλους ἑαυτοῦ διεξέρχεται, διὰ πάσης γῆς, καὶ θαλάττης πεφοιτηκότης, καὶ ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ κηρυττομένου; Εἰ δὲ ταῦτα πάλιν γράφοιτο, καὶ μετὰ προσθήκης, ὡς εἰκὸς, τῶν τῆς ψευδολογίας ἐλέγχων πλεονάζόντων τὸν λόγον, τίς οὕτως στεῖρὸς φανεῖται, καὶ ἀδωμάντινος· ὡς μὴ προσανατιᾶσαι τῇ ἀκαιρίᾳ τοῦ πόνου; Εἰ δὲ καὶ τὴν ἐνθεον ἐκείνην ἱστορίαν ἐπὶ λέξεως γράφοιμι, τίς ὁ κατὰ τὸν Εὐξείνιον Πόντον, διὰ τῆς ὁμωνυμίας αὐτὸν προσηύχας, ὅς ὁ βλος, τίνες αἱ σπουδαί, πῶς διεφέρετο πρὸς τὸν Ἀρμένιον διὰ τὴν ὁμοτροπίαν τοῦ ἡθους, εἴτα ἐπὶ τίσι συνθέντό τε μετ' ἀλλήλων καὶ κατηλλάγησαν, ὡς ἐπὶ τὸν ἅμαχον ἐκείνον καὶ τῇ δόξῃ πολλὴν Ἀέτιον τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ συμφρονῆσαι (τούτοις γὰρ αὐτὸν ἀποσεμνύνει τοῖς ἐπαίνοισι), εἴτα τίς ἡ καθ' αὐτοῦ μηχανή, καὶ ἐπίνοια, δι' ἣς εἰς κρίσιν τὸν ἄνδρα κατέστησαν· ἔγκλημα ποιοῦμενοι τὸ εὐδοκίμεῖν αὐτόν, καὶ ὑπὲρ τοῖς ἄλλοις εἶναι. Εἰ ταῦτα λέγοιμι πάντα, ἄρ' οὐχὶ καθάπερ οἱ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν νόσον· ἐκ τῆς πολλῆς ὀμιλίας τῶν προνενοσηκῶτων ἐφ' ἑαυτοὺς ἔλκοντες, οὕτω καὶ αὐτὸς συμμετεσχηκέναι δόξῳ τοῦ περὶ τὴν ματαίαν σπουδὴν ἀβρίωστέματος, ἐπόμενος κατ' ἔχνος τῇ ψυαρίᾳ, καὶ τὰ κατ' ἕκαστον ἐξετάζων; Τίνας φησὶ δούλους εἰς ἐλευθερίαν ἀφιεμένους, τίνα μουσμένων σχέσιν, καὶ ἀργυρωνύτων τάξιν, καὶ τῇ

βούλονται Μόντιος, καὶ Γάλλος, καὶ Δομητιανὸς ἐπεισ-
 ὄντες τῷ λόγῳ, καὶ μάρτυρες ψευδεῖς, καὶ βασιλεὺς
 ὀργιζόμενος, καὶ εἰς ὑπερορίαν τινὲς μεθιστάμενοι;
 Τί γὰρ ἂν καὶ γένοιτο τούτων ματαιώτερον τῶν διη-
 γημάτων τῷ γε μὴ ψιλὴν ἱστορίαν διηγέσασθαι βου-
 λομένῳ, ἀλλὰ διελέγξαι τὸν ἀντειπόντα τῷ τῆς αἰρέ-
 σεως δόγματι; Πολὺ δὲ μάλλον τὰ ἐπὶ τούτοις διὰ τῆς
 ἱστορίας δηλούμενα, πλείονα τὴν ἀρχηστρίαν ἔχει·
 οἶμαι γὰρ μὴδ' ἂν αὐτὸν τὸν συγγραφεὰ διελθεῖν
 ἀνυστάκτως, κἂν φυσικῇ τινι στοργῇ κρατῶνται πρὸς
 τοὺς ἐξ αὐτῶν οἱ πατέρες· δηλοῦται γὰρ ἐκεῖ ὅθεν
 τὰ πεπραγμένα, καὶ τὰ πάθη διὰ τοῦ λόγου εἰς ὕψος
 αἵρεται, καὶ εἰς τραγῳδίας ὄγκον ἡ ἱστορία παρα-
 σκευάζεται.

quæ gesta sunt explicantur calamitatesque verbis
 ratum.

Ἄλλ' ἔνα μὴ καὶ αὐτῷ τῷ παραιτεῖσθαι πλεον τοῦ
 δέντος, ἐμβραδύνω τοῖς ἀνοήτοις, καὶ καθάπερ ὁ
 διὰ βορβόρου τινὸς διελαύνων τὸν ἵππον, καὶ τῆς
 ἐκείθεν ἀηδίας καταπιμπλάμενος, οὕτω καὶ διὰ τῆς
 μνήμης τῶν γεγραμμένων διεξάγων τὸν λόγον κατα-
 μόλυνω τὸ σύγγραμμα, πρέπειν ἡγοῦμαι πάντα τὸν
 τοιοῦτον συρφετὸν, ὅπως ἂν ἡ δυνατόν, ὑψηλῶ καὶ
 ταχεῖ τῷ ἄλματι τοῦ λόγου διαπηδῆσαι. Ἰκανὸν γὰρ
 κέρως ἡ ταχεία τῶν ἀηδῶν ἀναχώρησις, πρὸς τὸ πᾶ-
 ρας τῆς ἱστορίας ἐπισπεῦσαι τὸν λόγον· ὥς ἂν μὴ
 καὶ τῷ ἐμῷ βιβλίῳ τὰ τῆς πικρίας αὐτῶν ἐνστάζοι
 τὰ ῥήματα. Μόνη γὰρ πρεπέτω τῇ Εὐνομίῳ φωνῇ
 τοιαῦτα λέγειν περὶ ἱερῶν Θεοῦ· ὑπασπιστάς καὶ
 βαδούχους καὶ δορυφόρους καταπλήσσοντας διε-
 ρευνωμένους, λαθεῖν οὐκ ἐπιτρέποντας τὸν κρυπτό-
 μενον· καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ πολιᾶς ἱερῶν οὐκ αἰσχύ-
 νεται γράφων. Ὡς περὶ γὰρ ἐν τοῖς παιδευτηρίοις τῶν
 ἔξωθεν λόγων, εἰς γυμνασίαν τῆς κατὰ τὴν γλῶτταν
 καὶ τὸν νοῦν ἐτοιμότητος, ἀφορμαὶ καταφορὰς τοῖς μει-
 ρακίοις προβάλλονται κατὰ τινος ἀορίστου προσώπου·
 οὕτω κατ' εὐθείαν ὑπεμβαίνει τοῖς μνημονευθεῖσιν ὁ
 συγγραφεὺς· καὶ τὴν κακίγορον αὐτοῖς ἐπαφίσει
 γλῶσσαν, καὶ τὰ ἔργα τῆς πονηρίας σιγήσας, ψιλὴν
 αὐτοῖς κατασκευάζει τὴν ἐωλοκρασίαν τῶν ὕδρων· πᾶν
 ἐνείδος κατ' αὐτῶν συμπλάσσω· καὶ συντιθεῖς ἐν
 ταῖς λοιδορίαις τὰ ἄμικτα, φακοτρίβωνα (α) στρατιώ-
 την, καὶ ἄγιον ἐξάγιστον· ὑπὸ νηστείας δὲ ὠχρίωντα,
 καὶ ὑπὸ πικρίας φονῶντα, καὶ πολλὴν τοιαύτην βω-
 μολογίαν, καθάπερ ἐν ταῖς ἔξω πομπαῖς διαβέβληται
 τις, ὥς δι' ὑπερβολὴν ἀναιδείας ἀνευ προσωπεύου κω-
 μάζων, οὕτως οὐδὲν παραπετάσματος τὴν πικρίαν
 ἐαυτοῦ συσκιάζας, γυμνῇ καὶ ἀπηρυθριασμένη φωνῇ
 τὰ ἐκ τῆς ἀμάξης προσφέρει. Εἰτα ὁμολογεῖ ἐρ' οἷς
 παροξύνεται, ὅτι σπουδὴν ἐποιούντο, φησὶν, ἐκεῖνοι,
 μὴ πολλοὺς τῇ ἀπάτῃ τούτων συνδιαστρέφεσθαι· καὶ
 διὰ τοῦτο χαλεπαίνει, ἐπὶ τῷ μὴ πᾶσιν οἷς ἐβούλοντο
 τόποις κατ' ἐξουσίαν ἐνδιατρίβειν, ἀλλὰ γενέσθαι
 κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ τότε κρατοῦντος, Φρυγίαν
 αὐτοῖς ἐνδιαίτημα, ὥς ἂν μὴ πολλοὶ βλάπτωντο τῇ
 πονηρᾷ συνουσίᾳ· καὶ ὑπὲρ τούτων ἀγασσάτων ἐκεῖνα

litatem persequendo, et particulatim examinando,
 quos tandem servos libertate donatos asserat, quam
 initiatorum conspirationem, quamque mancipiorum
 aciem narret Et quid sibi volunt in orationem in-
 trusi Montius et Gallus et Domitianus, et testes
 falsi, et imperator iratus, et nonnulli in exsillum
 acti? Quid enim hujusmodi narratiunculis inanius
 et stolidius, si instituantur ab eo, qui non nudam
 historiam se profiteri scribit, sed refutationem
 ejus, qui hæreticis dogmatibus contradicit? in his
 certe historicæ narrationes nihil utilitatis afferunt,
 quas ne ipsum quidem auctorem sine oscitantia
 perlegere posse existimo: licet naturali quodam
 amore erga liberos suos trahantur patres: ibi enim
 amplificuntur, et tragico more historia exagge-

Sed ne et ipse diutius, quam par sit, me excu-
 sando, inhæream in his stultis; et quemadmodum
 is, qui per cœnum agit equum, cœno quoque as-
 pergitur et maculatur: ita ego etiam percurrendo
 et commemorando singula, quæ scripsit iste, con-
 taminem librum meum: consentaneum duco, ut
 quoad fieri poterit, totam hanc colluviem, alto et
 celeri saltu orationis transilium, magnum emolu-
 mentum ratus, ex hisce sordibus quam citissime
 evadere, et orationi finem imponere: ne libro etiam
 meo aspergantur acerbitalis plena vocabula. Cupio
 enim, ut ex solius Eunomii ore prodeant illa con-
 tra sacerdotem Dei convicia: dum vocat nos sa-
 tellites et lictores et satrapas, qui percellant et in-
 dagent absconditum, et latitare volentem non per-
 mittant, et his similia, quæ contra venerandam
 sacerdotum canitiem evomere non erubescit. Queni-
 admodum enim in ludis litterariis ad styli, lin-
 guæ et mentis exercitationem, et expeditam facili-
 tatem, themata quædam adolescentibus proponun-
 tur, quibus velut ansa quadam arrepta invehantur
 in incertam quamdam personam: ita iste decla-
 mator in prædictos Dei sacerdotes toto impetu
 incurrit, et maledicam stringit linguam, nulloque
 allato, cujus rei sint, crimine, sola conviciandi
 libidine ipsis insultat; omnibus contra illos probris
 confictis, et calumniis incompisitis, appellitans
 videlicet militem, qui lentibus vescatur, et sanctum
 sine sanctitate, jejuniis quidem pallentem, sed ob
 mentis amaritatem cædes spirantem: ut taceam
 alias id genus scurrilidades in gentiliū conventi-
 bus, hominum traducendorum gratia adhiberi so-
 litas. Et quidem nonnulli eo impudentiæ proce-
 dunt, ut talia convicia sine larva jactitent: ita et
 iste nullo tegumento acerbitalis sua velata, libera
 et impudenti voce, ex plaustro convicia fundit, et
 tandem quam ob causam adeo sit irritatus, prodit;
 quia sacerdotes Dei operam dederunt, ne multi
 fraudibus et imposturis istorum circumvenirentur.
 (b) Hoc scilicet dolet, necnon et illud, quod non ha-

(α) φακοτρ. Prov. φακὸν κόπτειν, ludere operam.
 (b) Theodoretus lib. de Hæret. fabulis: «Constantinus cum nondum a recta via deflexisset, Aetium in

quamdam Phrygiæ solitudinem relegavit. Idem de Eunomio: «In quadam Pamphyliae solitudine habitare coactus est.»

buerint potestatem ubique locorum habitandi, imperatoris edicto in Phrygiam relegati, ne complures pestifero suo convictu inficerent, propter quæ ira accensus ita scribit: *Et gravitas certaminum, et intolerandæ ærumnæ, et invicta ærumnarum tolerantia satis enituerunt, quando cum Phrygia natale solum commutarunt.* Omnino vero. Non enim dedecori erant Oltiserio illa, quæ evenerunt: neque everterunt paternæ gloriæ excelsitatem, neque generis splendorem injuria affecerunt, ut periculum esset, ne ea, ob quæ nunc succenset, redundarent quoque ad celebrem et binominem Priscum hujus patris patrem: unde iste tam eximias et præclaras de origine sua petiit narrationes: de mola nimirum et corio, servilique demenso, et de reliqua hæreditate Chanaan: et si horum gratia vituperationem merebantur, qui illis exilium præcurarunt: fateor et ego dignos esse reprehensione, qui horum istis causa fuerunt, si qui tamen fuerunt: effecerunt enim, ut rerum ab istis gestarum memoria sepulta plerosque moribus et vita graviores fugiat, neque integrum sit posterioribus de præteritis curiosius inquirere, quo tandem sanguine ambo proseminati et quod vitæ institutum a patribus acceptum secuti sint; et quid minus quidve majus, quam deceat liberos et ingenuos, in se observantes, postea ad tantam nominis celebritatem famamque pervenerint, ut et imperatoribus innotescerent, sicut in hoc scripto insolenter iste propter ipsos commoverentur, et ut potissimum mundi

An non hisce rebus, si verum fateri velimus, quam maxima injuria irrogata est, vel ipsi orationum scriptori, vel ipsius magistro, et ejusdem vitæ institutori Aetio, quem mihi videtur Eunomius non tam suspicere ob dogmatum perversitatem, quam ob vitæ compendia et copias? quod assero, non incertis quibusdam conjecturis ductus, sed hisce auribus meis ex iis, quibus id optime compertum erat, certior factus. Nam quis qualisve fuerit Aetius (b), audiavi quondam ex Galatarum Episcopo Athanasio: viro cui veritate nihil fuit antiquius, quique ad majorem fidem illis, quæ narrabat, conciliandam, epistolam Georgii Laodiceensis demonstrabat. Is ergo aiebat Aetium, non ab ineunte ætate dogmatum absurditati studuisse; sed temporis progressionem doctrinæ novandæ operam dedisse, ut hac velut arte victum sibi pararet, quippe illum relicta cultura vineæ, quam possidebat (at quam juste tacebo, ne videar odiosius narrationem auspicari), principio quidem factum esse fabrum caminarium, cujus ars circa ignem et fornaces ferreas fabricandas insumitur, manibus versantem malleos breviculos, et exiguo incudi assidere solitum: sub exili tugurio, sordideque et magna molestia vitæ necessaria hoc suo labore comparantem: quam enim mercedem adeo magni æstimandam mereretur ille, qui subpal-

(a) Ὀλτισήρις, obscurus vicus in Cappadocia, Eunomii patria, a qua eundem Ὀλτισήριον nominat, et infra, novum Pæanica ex Oltiseride prodeuntem.

γράφει: Καὶ ἡ πολλὴ βαρύτης τῶν ἁθλῶν, καὶ τὰ δυσβάστακτα πάθη· καὶ ἡ γενναία τῶν παθημάτων ὑπομονή, τὸ Φρυγίαν αὐτοὺς ἀντὶ τῆς ἐνεργουμένης ἀλλάξασθαι. Πάνυ γε. Οὐ γὰρ δνειδὸς ἦν τῇ Ὀλτισήρι (a) τὰ συμβεβηκότα, καὶ τοῦ πατρικοῦ φρονήματος καθαίρειν φέροντα, καὶ τὴν τοῦ γένους ἀξίαν ὑδρίζοντα, ὥς μὴ ἂν ἐλέσθαι ταῦτα, ἐφ' οἷς νῦν χαλεπαίνει, τὸν ὀνομαστὸν ἐκείνον, καὶ διώνυμον Πρίσκον τὸν τοῦ πατρὸς τοῦτου πατέρα. Ὅθεν τούτῳ τὰ λαμπρὰ, καὶ περιβλεπτά τοῦ γένους ἐστὶ διηγήματα. Ὁ μύλων, καὶ τὸ σκύτος, καὶ τὸ οἰκετικὸν σιτηρέσιον, καὶ ἡ λοιπὴ τοῦ Χαναάν κληρονομία: καὶ ἐπὶ τούτοις ἔδει κακίζεσθαι τοὺς τὴν μετὰστασιν αὐτοῖς προξενήσαντας. Συντίθεμαι τούτῳ καὶ γὰρ, ὅπως ἔδει τοῖς παρ' αὐτῶν μέμψεως, οἱ τούτων αὐτοῖς αἰτιοὶ γεγονότες, εἴπερ ὅλως εἰσὶ τινες, ἢ γεγόνασιν ὅτι τῶν προβεβιωμένων ἢ γνώσεις διὰ τούτων συχαλυφθεῖσα παραιρεῖται τῶν σεμνοτέρων τὴν μνήμην: καὶ οὐκ ἐξ πολυπραγμονεῖσθαι τὰ τῶν παρόντων πρεσβύτερα: ὁποῖας ἐκάτερος τὸ καταρχὰς ἀξίας ὠρμήθησαν, ποῖαν ἐκ πατέρων ἔχοντες ἀκολουθεῖν τοῦ βίου· τί μικρὸν, ἢ μείζον τῶν ἐλευθέρους περιπόνητον ἑαυτοῖς συνεγνωκότες, ἔπειτα τοσοῦτον ἐγνωρίσθησάν τε καὶ ὀνομάσθησαν, ὥστε καὶ βασιλεῖς γενέσθαι γινώρμιοι, καθὼς μεγαλαυχεῖται νῦν τῷ συγγράμματι, καὶ πάσας τὰς ὑπερεχούσας ἀρχὰς ἐπ' αὐτοῖς συγκινεῖσθαι, καὶ ἐπὶ πολὺ τῆς οἰκουμένης τὰ καθ' ἑαυτοὺς διαφέρεσθαι.

gloriat, atque omnia imperia et magistratus partem doctrina illorum pervagaretur.

Ἄρ' οὐχὶ τῷ ὄντι τὰ μέγιστα διὰ τούτων ἱσχυεται, ἢ αὐτὸς οὗτος ὁ λογογράφος, ἢ ὁ προστάτης αὐτοῦ, καὶ τοῦ ὁμοίου βίου καθηγητὴς Ἀέτιος. Ἐν μοι δοκεῖ μὴ τοσοῦτον πρὸς τὴν τῶν δογμάτων ἀπάτην βλέπων ἐξηλωκέναι, πολὺ δὲ μᾶλλον πρὸς τὴν τοῦ βίου παρασκευὴν τε καὶ εὐπορίαν; λέγω δὲ ταῦτα, οὐ στοχασμοῖς τισι τεκμαιρόμενος, ἀλλὰ τῶν ἀκριβῶς ἐγνωκόντων αὐτήκοος γεγονώς. Τὰ γὰρ κατὰ τὸν Ἀέτιον τοῦτον Ἀθανασίου ποτὲ τοῦ Γαλατῶν ἐπισκόπου λέγοντος ἤκουσα, ἀνδρὸς οὐκ ἐν τι πρὸς τῆς ἀληθείας προτιμήσαντος, ἀλλὰ καὶ εἰς μαρτυρίαν τῶν πολλῶν τοῦ λόγου, Γεωργίου τοῦ ἐκ Λαοδικείας ἐπιστολὴν ἐπιδεικνύοντος. Ἔλεγε δὲ μὴ παρὰ τὴν πρώτην αὐτὸν ἐγκεχειρηκέναι τῇ τῶν δογμάτων ἀτομίᾳ· χρόνοις δὲ ὕστερον τέχνην βίου τὴν καινοτομίαν ταύτην προστήσασθαι· ἐκδύνα γὰρ αὐτὸν εἶδεν τὴν δουλείαν ἀμπελίδος τῆς κεκτημένης αὐτὸν (τὸ δ' ὅπως οὐδὲν δέομαι λέγειν, ὥς ἂν μὴ δόξῃμι κακοθέστερον τοῦ διηγήματος ἅπτεσθαι) εἶναι μὲν καμινευτὴν κατ' ἀρχάς, τὴν ἐμπυρον ταύτην, καὶ βάνυσσον τέχνην διὰ χειρὸς ἔχοντα, σφύρα βραχεῖα, καὶ ἄκμονι μικρῷ προσκαθήμενον ὑπὸ τριχίνῃ σκηνῇ γλίσχρων καὶ μετὰ πόνου τὰ ἀναγκαῖα τοῦ βίου διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης συμποριζόμενον. Τίς γὰρ ἂν καὶ γένοιτο μισθὸς ἀξίος λόγου τῷ θεραπεύοντι τὰ ὑπόσθαρα τῶν χαλκωμάτων, καὶ παραβῶντι τὰς

(b) Aetii vitam miserrimam describit Greg. Nyss. ait Theodoretus lib. de Hæret. fabulis.

τρομακιάς, καὶ τὸν κασσί-τερον ταῖς πληγαῖς ἐπιλύοντι· **A** καὶ μολιβδόχουντι τῶν λεδήτων τὰς βάσεις· γενέσθαι δὲ τῆς τοῦ βίου μεταβολῆς αἰτίαν, συμφορὰν τινα διὰ τῆς τέχνης συμβῆσαν αὐτῷ. Λαθόντος γὰρ ποτε παρὰ γυναικὸς στρατιώτιδος χρύσεόν τι σκευὸς τῶν περὶ δέξιόν, ἢ χεῖρα προκοσμημάτων, ἐφ' ᾧτε τὴν γενομένην αὐτῷ πληγὴν διορθώσασθαι, ἀπατῆσαι δι' ἐπινοίας τὴν ἀνθρωπον· καὶ ὑφελέσθαι μὲν τὸ χρύσεον, ἀντιδοῦναι δὲ χάλκεόν αὐτῇ τὸ σκευὸς. ἱσομέγεθες τῷ χρυσῷ, καὶ τὴν ἐπιφάνειαν ὁμοίως ἔχον δι' ἐπιπολαίου βαφῆς, χρυσίῳ τὸν χάλκον ἐπαλείψαντα· κατασποφισθεῖσαν δὲ τῷ φαινομένῳ τὴν ἀνθρωπον· δεινὸς γὰρ ἦν καὶ τῇ χαλκευτικῇ διὰ τῶν τῆς τέχνης σοφισμάτων, τοὺς χρωμένους παραλογίσασθαι· χρόνῳ φεράσαι τὴν περὶ τὸ χρυσίον κακουργίαν, ἐξαλειφθεῖσης ἐκ τοῦ χάλκου τῆς βαφῆς· εἰτα μετελθεῖν ἐν **B** δίκῃ τὸν κλέπτην, στρατιωτῶν τινων κατὰ τὸ συγγενὲς καὶ ὁμόφυλον συγκληθέντων εἰς ἀγανάκτησιν. Τὸν δὲ παθόντα μετὰ τὴν τόλμαν ἐκείνην, ὅσα παθεῖν εἰκὸς τὸν ἀπατεῶνα, καὶ κλέπτην, ὅρκῳ τῆς τέχνης ἐαυτὸν ἀποστήσαι· ὥσπερ οὐχὶ τῆς προαιρέσεως, ἀλλὰ τοῦ ἐπιτηδεύματος τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῷ τῆς κλοπῆς ἐμποιήσαντος. Ἀκόλουθον δὲ μετὰ τοῦτο γενόμενον ἱατροῦ τινος τῶν ἀγυρτευόντων, ὡς ἂν μὴ παντελῶς ἀπορῆσθαι τῆς ἀναγκαίας τροφῆς, οἰκίαις τε ταῖς ἀφανεστέροις, καὶ τισιν ἀπερρίμμενοις ἀνθρώποις ἐπὶ τῷ προσχήματι τῆς ἱατρικῆς ἐπιφέρεσθαι. Εἰτα κατ' ὀλίγον εἰς εὐπορίαν αὐτῷ τῆς ἐπινοίας ἐλθούσης, Ἀρμενίου τινὸς εὐεξαπατήτου διὰ τὸ βάρβαρον, ὡς ἱατρῷ προσέχειν ἀναπεισθέντος, καὶ συχ- **C** νὸν αὐτῷ ὑποχορηγοῦντος ἀργύριον, μικρὸν ἡγεῖσθαι ἤδη τὸ θητεῦειν ἑτέροις ἐπὶ τῇ τέχνῃ, ἀλλ' αὐτὸν ἄξιόν ἱατρὸν εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι. Ἐντεῦθεν τοίνυν συλλόγων τε μετείχεν ἱατρικῶν, καὶ τοῖς πρὸς ἔριν λογομαχοῦσι καταμινύμενος, τῶν βωόντων εἰς ἦν. Καὶ ἐν τῇ τοῦ λόγου ῥοπῇ τὸ καθ' ἑαυτὸν προστιθεῖς, οὐ μικρῶς ἐσπουδάζετο παρὰ τῶν τὸ ἀναιδὲς τῆς φωνῆς πρὸς τὰς ἑαυτῶν φιλονεικίας ἐκμισθουμένων.

Λιπαρωτέρας δὲ διὰ τούτων προσγενομένης αὐτῷ τῆς μάξης, οὐκ ἐπιμένειν ᾤετο δεῖν οὐδ' ἐν τούτῳ τῷ βίῳ, ἀλλὰ τὴν ἱατρικὴν ἐκείνην μετὰ τῆς χαλκευτικῆς κατ' ὀλίγον ὑπαπεδύετο. Ἀρείου δὲ τοῦ θεομάχου τὰ πονηρὰ ταῦτα σπέρματα τῶν ζιζανίων ἐνσπείραντος· ὣν ὁ καρπὸς ἐστὶ τῶν Ἀνομοίων τὰ **D** δόγματα, αἱ τῶν ἱατρῶν σχολαὶ ττηνικαῦτα τοῖς περὶ τοῦ ζητήματος ἐκείνου θορύβοις περιηχούντο. Ἐμμελετήσας τοίνυν τῇ τοιαύτῃ διατριβῇ, καὶ τινα συλλογισμῶν ἔχον ἐξ Ἀριστοτελικῶν ἀπηχημάτων παρατηρήσας, ὀνομαστὸς ἦν τὸν πατέρα τῆς αἰρέσεως Ἀρεῖον τῇ καινότητι τῶν ἐφευρεθέντων ὑπερβαλλόμενος, μᾶλλον δὲ τῶν παρ' ἐκείνου τεθέντων τὴν ἀκολουθίαν κατανοήσας ἀγχινοὺς τις ἐδοξεν εἶναι καὶ τῶν κρυφίων εὐρετικὸς· τὸ κτιστὸν, καὶ τὸ ἐξ οὐκ ὄντων, ἀνόμοιον εἶναι τῷ κτιστῶν, καὶ τῷ παραγαγόντι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἀποφηνάμενος.

lida æramenta renovabat, qui foramina obturabat, quique stannum ictibus mollebat, et plumbeas lectetum bases fundebat, causam vero vitæ mutandæ fuisse illi calamitatem quamdam ex opificio ortam. Accepto enim ab uxore militis cujusdam vel manuum, vel colli ornamento, ut illud ictu quodam fractum repararet, circumvenisse mulierem, et aureum quidem monile surripuisse, æreum autem reddidisse, æque magnum ac aureum, planeque simile in superficie, ob tincturam externam, illito auro æri: deceptam vero apparente specie feminam (peritus enim erat variis fucis et fraudibus ærariæ suæ artis circumscribendi eos, qui opera illius utebantur) successu temporis imposturam et maleficio deprehendisse, deleta ex ære tinctura. **B** cæterum deinceps furem in jus vocatum, militibus nonnullis pro mutuo inter se usu et amore indignitatem facinoris ægre ferentibus. Hunc autem perpeccum ea quæ impostorem et furem perpeti necesse est, jurejurando artificio suo sese abdicasse. Quasi non voluntas et propositum, sed opificium ei furti cupiditatem injecerit. Posthæc factum fuisse famulum medici cujusdam circumforanei, ne omnino rebus ad victum necessariis destitueretur; et medicinæ prætextu abjectorum et sordidorum hominum casas et latibula obiisse. Postea paulatim opibus auctum, et Armenio quodam, quem tanquam barbarum in fraudem illicere nihil erat negotii, ut sibi velut medico aures daret, persuaso, multisque **C** ab illo auri ponderibus acceptis, indignum existimasse, ut in posterum aliis in arte medica serviret; sed seipsum pro medico haberi et dici voluisse. Ex illo igitur tempore conventuum medicorum participem factum, immiscuisse se illis, qui linguam ad rixas exercent, unumque ex numero rabularum fuisse, et, cum in linguæ volubilitate et viribus facultates suas sitas existimaret, non parum honoratum esse ab illis, qui impudentiam oris ad proprias contentiones conducunt.

Porro cum ex hoc vitæ genere pinguior ei obvenisset fortuna, non putavit diutius in eo perseverandum, sed artem illam medicam cum fabrili seu æraria paulatim deseruit. Ario autem inimico Dei perniciose illa zizaniorum semina serente * (quorum fructus est doctrina Anomæorum), scholæ medicorum clamoribus de hac quæstione personabant. Igitur cum Aetius in hac palæstra diligenter sese exercuisset, et syllogismorum etiam quorundam ex Aristotelicis monumentis congeriem collegisset, clarus et celebris erat, superato etiam parente hujus hæreseos Ario, quod ad inventorum dogmatum novitatem attinet; et cum magis intelligeret ordinem et connexionem eorum, quæ Arius commentus fuerat, sagax et solers habebatur, et ad res abstrusas indagandas perquam idoneus, ostendens, id quod creatum esset, et ex non ente seu nihilo, dissimile esse Creatori, et ei, quod ex nihilo eduxit.

* Matth. xiii, 24 sqq.

Ut ergo hujusmodi sermonibus rerum novarum cupiditas aures titillavit, accidit, ut hanc novitatem etiam cognosceret Theophilus Blemmys (a), cujus studio cum Gallo familiaris esset, aditus patefactus est Aetio ad palatium. At cum Gallus praefectum Domitianum et Montium (b) scelerate trucidare ausus fuisset, omnes, qui detestandi illius facinoris participes fuerant, participes etiam fuerunt, ut par erat, interitus illius: solus iste effugit supplicium, dignus judicatus, qui nihil adversi pateretur, cum aliis ejusdem sceleris consortibus. Interea magno Athanasio ex Alexandrinorum Ecclesia imperatoris tyrannide ejecto, Georgio autem Tarbasthenite populum illum convellente et exagitante, iterum Alexandrinus fit Aetius, nemine inferior ex illis qui ob offam parasitabantur Cappadoci. Non enim Georgio assentiri nesciebat, quippe Chananiæ, in quem, velut eodem genere et tribu prognatum, admodum benevolo erat animo; ille vicissim Aetii oblectabatur consuetudine, jampridem dogmatis illius perversitate captus, et Aetio velut lucrum quoddam insperatum propositus.

Quæ minime fugiebant genuinum ipsius discipulum Eunomium istum, qui cum patris sui, cætera optimi, excepto hoc uno, quod talem genuit filium, vivendi rationem honestam quidem et legibus consentaneam, sed tamen difficilem ob egestatem, et infinitis plenam molestiis videret (erat enim agricola, aratro assuetus, et rusculo suo colendo multo labore intentus: hieme vero cum ab agricultura vacatio conceditur, prima elementa et syllabas puerulis eleganter efformans, mercede inde collecta, victum amictumque sibi comparabat); hæc igitur et similia in paterna domo animadvertens, multa salute aratro, et stivæ, et omnibus paternis instrumentis dicta, ne et ipse conflictari cogeretur hujusmodi laborum difficultatibus, primum quidem mentem adjicit ad sapientiam Prunici (c); et celeri manu scribere edoctus, principio quidem habitabat cum quodam suæ stirpis et familiae, non alia ministerii, quod scribendo exhibetur, mercede, quam victu quotidiano. Deinde pædagogum agens puerorum sui domini, paulatim accendi cœpit desiderio rhetoricæ seu eloquentiæ. Et illa quidem quæ intermedio tempore gessit, sciens prætereo, ut et vltam in patria actam, et in quibus Constantinopoli deprehensus sit, et cum quibus. Posthæc lænulis et zonis conficiendis vacavit, ut ferunt.

At cum omnia hæc videret esse minora, nihilque inde valde expetendum sibi provenire, relicto priori vitæ instituto, soli ex omnibus sese addixit Aetio. Haud temere hunc, ut arbitror, tanquam vitæ ducem et exemplar, sibi delegerat. Ex quo enim in ineffabilis illius sapientiæ communionem venit, ex eo tempore omnia illi sine satu et inarata progenerantur. Sapiens enim est in iis, ad quæ animum

(a) De hoc Theophilo vide Baron. anno Christi 344, n. 11 et seq.

(b) Vide Sozomenum l. iv, cap. 6, qui Montium vocat magnum.

(c) De Prunico vide Epiphanium. Hæc. 21, 25 et

Ἐπειδὴ τοίνυν διὰ τῶν τοιούτων λόγων τὰς φιλοκαίρους τῶν ταῦτα νοσούντων ἀκοὰς ἐγαργάλιζε, γινώσκει τὴν καινοφωνίαν ταύτην καὶ ὁ Βλέμμος Θεόφιλος, ὃ συνθηλαίς τινὸς περὶ τὸν Γάλλον προ-υπαρχούσης, ὁ Ἀέτιος εἰς τὰ βασίλεια δι' αὐτοῦ παρεδύετο. Τοῦ δὲ περὶ τὸν ὑπαρχον Δομετιανὸν καὶ Μόντιον ἄγους τηνικαῦτα τομληθέντος τῷ Γάλλῳ, πάντες οἱ κοινωνοὶ τοῦ μιάσματος συμμετεῖχον, ὡς εἰκὸς, τῆς ἐκείνου καταστροφῆς. Ἀλλ' οὗτος ἐκδύνει τὴν τιμωρίαν, οὐδὲ τοῦ παθεῖν τι κακὸν μετὰ τῶν συναιτίων τοῦ ἄγους ἄξιος εἶναι κριθεῖς. Ἐπὶ τοῦτοις τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου βασιλικῇ δυναστείᾳ τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας μετατεθέντος· Γεωργίου δὲ τοῦ Ταρδασθηνίτου τὸν ἐκεῖνον λαὸν διασπώντος, πάλιν Ἀλεξανδρεὺς ὁ Ἀέτιος, οὐδενὸς ἑλαττον ἔχων τῶν ὑποτρεφομένων καὶ παρασιτούντων τῷ Καππαδόκῃ· οὐδὲ γὰρ τῆς χολακείας ἀμελήτως εἶχε· χαίρειν δὲ τούτῳ πάλαι τῇ διαστροφῇ κατελιγμένους τοῦ δόγματος, καὶ εὖρεμα εἶναι τῷ Ἀετίῳ κατ' ἐξουσίαν προκείμενος.

Οὐ τοίνυν λαμβάνει ταῦτα τὸν γνήσιον αὐτοῦ ζηλωτὴν Εὐνόμιον τοῦτον, ὃς τοῦ κατὰ φύσιν ἑαυτοῦ πατρὸς βελτίστου τὰ ἄλλα, πλην γενέσθαι τοιούτου πατέρα, εὐγνώμονα μὲν καταμαθὼν, καὶ νενομισμένην τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν, μοχθηρὰν δὲ διὰ πένιαν, καὶ μυρίων γέμουσαν πόνων (γεωργὸς γάρ τις ἦν ἐπιτεκευφὸς τῷ ἀρότρῳ, καὶ πολλὸν πόνον περὶ τὸ βραχὺ γήδιον ἔχων· διὰ δὲ τοῦ χειμῶνος, ὅτε τῶν περὶ τὴν γῆν καμάτων εἶχε τὴν ἀδειαν, τὰ πρῶτα στοιχεῖα, καὶ τὰς συλλαβὰς τοῖς παιδίοις ὑποχαράττων εὐμηχάνως διὰ τῶν μισθωμάτων ἐκείνων τὰ πρὸς τὸν βίον ἐπεσιτίζετε)· ταῦτα τοίνυν περὶ τὸν ἑαυτοῦ πατέρα βλέπων, ἐβρώσθαι φράσας τῷ τε ἀρότρῳ, καὶ τῇ σμινύῃ, καὶ πᾶσι τοῖς πατρικοῖς ἐργαλείοις, ὡς ἂν μὴ καὶ αὐτὸς προσταλαίπωροίη τοῖς ὁμοίοις τῶν πόνων, πρῶτον μὲν τῆς Προυνίκου σοφίας γίνεται μαθητῆς· καὶ γράφειν εἰς τάχος ἐκμελετήσας, συνῆν τὰ πρῶτα τῶν ἐκ τοῦ γένους οἱμαί τι, μισθὸν τῆς ἐν τῷ γράφειν ὑπηρεσίας τῇ τροφῇ ἔχων· εἴτα παιδαγωγῶν τοῦ τρέφοντος αὐτὸν τὰ μεράκια, κατ' ὀλίγον εἰς ῥητορικῆς ἐπιθυμίαν προέρχεται· καὶ τὰ ἐν τῷ μέσῳ παρίημι· τὸν τε ἐπὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ βίον, καὶ ἐφ' οἷς ἐν τῇ Κίῳ σταντίνου πόλει κατελήφθη, καὶ μετὰ τίνων. Μετὰ δὲ ταῦτα περὶ χλαυθῆ, καὶ ζώων ἀσκοληθεῖς, ὡς φασιν.

Ἐπειδὴ πάντα μικρὰ, καὶ οὐδὲν τῆς ἐπιθυμίας ἄξιον ἐκ τῆς περὶ ταῦτα σπουδῆς ἑώρα συναγερόμενον, καταλιπὼν τὰ λοιπὰ τοῦ βίου ἐπιτηδεύματα, μόνον ἐξ ἀπάντων ἐθαύμασε τὴν Ἀέτιον· οὐκ ἀσυνέτως, οἶμαι, πρὸς γε τὸν ἑαυτοῦ σκοπὸν εἰς ἐπίνοιαν βίου τοῦτο ἐπιλεξάμενος. Ἀφ' οὗ γὰρ μετέσχε τῆς ἀπορρήτου ταύτης σοφίας, ἐξ ἐκείνου πάντα ἄσπαρτα αὐτῷ καὶ ἀνήροτα φύεται, σοφὸς γάρ τις ἐστίν, περὶ ᾧ

57. Sed huc non pertinet ille Prunicius, sed iste de quo Suidas: Προυνικός δρομαῖος γοργός. Nam Prunici sunt cursores, celeres, veloces instar cursorum: item bajuli qui onera mercede portant: hic pro celeri scriba a Nysseno usurpatur.

τὴν σπουδὴν ἔχει, καὶ ἔγνω πῶς ἂν τις μάλιστα τοὺς ἐμπαθεστέρους τῶν ἀνθρώπων προσοικειώσεται. Ἐπειδὴ γὰρ εὐάλωτόν ἐστιν, ὡς τὰ πολλὰ, δι' ἡδονῆς τὸ ἀνθρώπινον, καὶ πολλὰ πρὸς τὸ πάθος τοῦτο τῆς φύσεώς ἐστιν ἡ εὐκολία, ἐκ τῶν τραχυτέρων ἐπιτηδευμάτων πρὸς τὸ τῆς ἡδονῆς λείον ἐτοιμῶς καταπιπτούσης· ὡς ἂν μάλιστα κοινωνοὺς ἑαυτῷ πολλοὺς τῆς νόσου τῶν δογμάτων προσεταιρίσαιο· τοῦτου χάριν ἡδὺς γίνεται τοῖς ὑπ' αὐτοῦ τελουμένοις, τὸ πρόπαντες καὶ ἐπίπουν τῆς ἀρετῆς, ὡς ἀπίθανον εἰς τὴν τοῦ μυστηρίου παραδοχὴν, ἀποβάλλων. Καὶ οἷα μὲν διδάσκουσιν ἐν ἀπορρήτοις, καὶ ὅσα ἐκλαλοῦσιν, καὶ εἰς τὸ ἐμφανὲς ἄγουσιν οἱ δι' ἀπάτης παραδεγμένοι τὸ μίasma τὴν τε ἀπορρήτῳ ἐκείνῃ μυσταγωγίαν, καὶ οἷα παρὰ τοῦ σεμνοῦ τῶν μυστηρίων ἱεροφάντου διδάσκονται, βαπτισμῶν τε τρόπον καὶ φύσεως συνηγορίας, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, εἴ τιτι σχολὴ δι' ἀκριβείας μαθεῖν, ἐκείνους διερωτάτω, οἷς ἀνεύθυνον φέρειν τι τῶν ἀπρεπῶν διὰ στόματος· ἡμεῖς δὲ σιγήσομεν· οὐδὲ γὰρ κατηγοροῦντας μεμνῆσθαι τῶν τοιούτων εὐάγιστον, καὶ λόγῳ τιμῇ μαθόντας τὴν καθαρότητα, οὐδὲ τοῖς ἐμμελεστέροις τῶν διηγημάτων καταβρῦπαινεῖν τὴν συγγραφὴν· καὶ ἡ ἀλήθεια τοῖς λεγομένοις προσῆ.

Πλὴν οὗ χάριν τῶν εἰρημένων ἐπεμνήσθημεν· ὅτι καθάπερ τῷ Ἀετίῳ πορισμὸς ἦν ἀσεβείας ἡ Ἀριστοτέλους κακοτεχνία· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τῷ κατηγορισμένῳ μαθητῇ κατὰ τὸ ἴσον τῷ διδασκάλῳ λιπαρῶς ἐμβιοτεύειν, τῇ ἀπλότῃ τῶν ἀπατηθέντων ὑπῆρξε. Τί ὅν τοσοῦτον ἡδίκησεν ὁ κατὰ τὸν Εὐξείνῳ Ἡόντον Βασίλειος, ἢ ὁ κατὰ τὴν Ἀρμενίαν Εὐστάθιος, περὶ ὧν ἡ μακρὰ παρενθήκη τῆς ἱστορίας ἐξυπτιάζεται; Τί τὸν τοῦ βίου σκοπὸν αὐτῷ λελυπήχαι; Τί δὲ οὐχὶ μᾶλλον τὴν καινὴν αὐτῶν δόξαν ἐπὶ τὸ μείζον ἐθρεψαν; Πόθεν γὰρ αὐτοῖς τὸ γνωσθῆναι, καὶ εἰς τοσοῦτον ὀνομασθῆναι; Ἡ οὐχὶ διὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων προσέγονεν; εἴπερ ἀληθεύει κατ' αὐτῶν ὁ κατήγορος. Τὸ γὰρ εὐδοκίμους ὄντας ἐκείνους, καθὼς ὁ συγγραφεὺς μαρτυρεῖ, ἀξιωμαχοὺς ἑαυτοῖς κρίναι τοὺς μὲν μαθόντων ἔχοντας τὸ γινώσκεισθαι, ἀφορμὴ τοῦ μέγα φρονεῖν εἰκότως καθίστατο τοῖς ἀντιταχέεσι πρὸς τοὺς πλέον ἔχειν ὑπελιγμένους τῶν ἄλλων. Ἐκ δὲ τούτου περιττὸν τὸ συσκιάζεσθαι μὲν τοῦ προτέρου βίου τὸ ταπεινόν, καὶ ἀνώνυμον· ἀπὸ δὲ τὸ μετὰ ταῦτα γνωρίμους εἶναι, καὶ φευκτὰ μὲν ἄλλως ἐστὶν τοῖς γε νοῦν ἔχουσιν· (οὐ γὰρ ἂν τις εὐξαιτο τῶν εὐ φρονούντων μέγας ἐπὶ κακῷ νομισθῆναι)· τοῖς δὲ τοιούτοις ὁ ἀκρότατος ὄρος τῆς εὐκλείας δοκεῖ· καθάπερ φασὶ τῶν ἀδόξων τινὰ καὶ ταπεινῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν, ὀνομαστὸν γενέσθαι παρ' Ἐφεσίοις ἐπιθυμήσαντα, μέγα μὲν τι καὶ λαμπρὸν ἔργον, μηδὲ εἰς νοῦν βαλέσθαι· μήτε γὰρ δύνασθαι· γενέσθαι δὲ τῶν ἐπὶ τοῖς μεγίστοις γνωρισθέντων διασημότερον, ὑπερβολὴν τινα βλάβης ἐξευρόντα κατὰ τῶν Ἐφεσίων. Εἶναι μὲν γάρ τι τῶν δημοσίων παρ' αὐτοῖς λαμπρότης πάσι καὶ πολυτελείᾳ περιβλεπόμενον· τὸν δὲ ἀνθρώπον πῦρ τὴν μεγαλουργίαν ἐκείνην ἐξαφανίσαντα, ὁμολογῆσαι τὸ τῆς ψυχῆς πάθος ἐπὶ τῇ τὸλμῃ κρινόμενον· ὅτι τὸ παρὰ

PATROL. GR. XLV.

A appellit, et probe novit, quam arte homines affectibus magis obnoxios sibi conciliare queat. Cum enim plurima mortalium pars voluptate facile capiatur, cumque ad hæc magna sit naturæ proclivitas, ab asperiore vitæ disciplina, ad voluptatis planum tramitem, natura facile delabente, ideo ut quam plurimos insani et pestiferi dogmatis sibi socios adjungat, suavem mellitumque sese præbet suis sectatoribus, repudiata virtutis difficultate, et molestia tanquam inutili, ad suorum mysteriorum approbationem. Et qualia quidem in occulto doceant, et quænam evulgent, inde lucem efferant, qui piaculo illo inquinati sunt, et qualia ipsis a gravi scilicet mysteriorum antistite tradantur, modumque et ritum baptismalem, et naturæ patrocinium, et horum similia: si quis accurate nosse velit, ipsos interroget quibus nulla est religio turpia et indecora proloqui. Nos tacebimus, neque enim æquum est, etiam accusatores horum meminisse, cum norint verbis quoque puritatem honorare, neque prætextato sermone libros commaculare; quamvis a veritate alienum non esset id quod dicerent.

Cæterum, ut redeam ad ea, quorum gratia huc delapsa est oratio: sicut Actio impietatis occasio fuit Aristotelis ars fallax et versuta: eodem modo et unico ipsius discipulo ansa hæc oblata est splendide insultandi simplicitati eorum, quos in errorem conjecerat. Qua ergo in re, tanta ipsum injuria affecti Basilii ad Euxinum Pontum, aut in Armenia Eustathius, de quibus prolixam et verbosam digressionem hoc loco textit? Qua in re turbaverunt ipsius vivendi genus? Annon potius novam ipsorum gloriam magna accessione auxerunt? Unde enim ipsis tanta nominis celebritas et fama? Annon ab illis viris, si non mentitur accusator? Quod enim celebres illi viri, ut testatur iste scriptor, dignos reputaverint, cum quibus pugnarent, illos, qui obscuri et ignoti erant: id merito occasionem adversariis præbuit, ut majores spiritus sumerent, seseque reliquis præstare sibi persuaderent; et hac ratione prioris vitæ ignobilitatem et obscuritatem tegere licuit, claro nomine apud omnes parto. Quæ omnia prudentibus sedulo vitanda sunt: neminem enim eorum, qui recte sapiunt, repereris, qui cupiat sceleribus et maleficiis inclarescere. At istis videtur hoc supremus felicitatis gradus: quemadmodum fama est, inglorium quemdam et abjectum in Asia, cum celebritatem nominis apud Ephesios appeteret: non quidem animo facinus laude dignum concepisse: haud enim tantum potuisse: sed tamen celebriorem evasisse omnibus illis, qui ob maxima patrata facinora decantantur, excogitato contra Ephesios facto perniciosissimo. Fuisse enim Ephesi ædificium quoddam publicum, magnificentia et mole sumptuosa conspicuum: hoc hominem illum injecto igne concremasse: captumque et in judicium ob audacissimum facinus ad-

ductum, animi sui cupiditatem confessum esse, scilicet se amore gloriæ ad hoc aggrediendum impulsus, quod putaret cum ipso facinore nomen etiam auctoris celebratum iri. Eadem via isti quoque ad illustrem famam emerunt : excepto quod discrimen sit in sceleris magnitudine. Non enim inanimatis ædificiis, sed viventi Ecclesiæ ædificio exitium pariunt, inmissa quasi flamma dogmatis impietate. Verum orationem de doctrina in proprium reservabo locum.

Jam vero videamus, quam vere conqueratur iste in proœmio se ab infidelibus propter veritatem odio haberi. Fortassis enim non abs re fuerit, etiam ex his, quæ ad doctrinam non pertinent, discere tanquam ex signo, qua fide versetur circa illa, quæ proprie ad dogmata spectant. Nam *qui fidelis est in minimo, ait Dominus, etiam in magno fidelis erit*¹. Apologiam enim pro apologia scripturus, ait se hujus novæ, insuetæ et paradoxæ inscriptionis et dissertationis occasionem non aliunde, quam ab illo, qui primam orationem refutaverat, desumpsisse; primæ enim orationi apologiæ appellationem indiderat: cum magister noster (a) objiceret apologiæ titulum illis solis convenire, qui aliquorum criminum accusati essent: si quis vero sponte sua aliquid scriberet, aliud quiddam quam apologiam, scriptum illud esse: hic quidem haud negat, non oportere, nisi accusatione præeunte, apologiam instituere, manifesta absurditate convictus; sed ait se maximorum scelerum insimulatum, apud judices, ad apologiam suique defensionem descendisse. At quam mendaciter hoc affirmet, planum fore arbitror, ex illis ipsis quæ jam dicemus. Conqueritur multa et intoleranda mala sibi illata ab illis, a quibus, tanquam judicibus, condemnatus sit, et hoc quemvis ex libris a se editis cognoscere posse.

Quomodo tam atrociam pertulit, si crimina objecta per apologiam diluit? si enī apologiam adhibuit ad hoc, ut effugeret ea, quorum vere arguebatur: falsa omnino et tragica, et frustra conficta illa apologia fuit; si vero perpressus est quæ narrat, utpote ea perpressus est nulla adhibita apologia: nam omnis apologiæ finis est impedire ne judices, et qui jus suffragii ferendi habent, a recto per fraudem avertantur; nisi fortassis dicat, se quidem apologiam usum esse, non tamen in suam sententiam judices adducere potuisse; ut qui minus posset et valeret quam ipsius adversarii. Sed nihil ejusmodi de judicio dicit, neque potuit. Qui enim potuisset, cum publico libro testetur, se infensorum et sibi infestorum judicum sententiam detrectasse? *Fatemur, inquit, nos silenter damnatos esse, cum in judicum subsellia malefici et improbi quidam violententer insiluissent*. Ubi valde oscitans, seu indignans, ut arbitror, et animo aliud agens, solæcismum

πολλῶν γνωσθῆναι μέγα ποιούμενος, ἐπενόησε τῷ μεγέθει τοῦ κακοῦ τὸ ὄνομα τοῦ τετολημῆτος συμνημονεύεσθαι. Τοιαύτη καὶ τούτοις ἡ τῆς περιγραφῆς ὑπόθεσις, πλὴν ὅσον πρὸς τὸ μείζον ἐν τῷ κακῷ τὴν παραλλαγήν ἔχει. Οὐ γὰρ ἀψύχοις οἰκοδομήμασιν, ἀλλ' αὐτῇ τῇ ζωῇ οἰκοδομίας τῆς Ἐκκλησίας διαλυμαίνονται· οἷόν τι πῦρ τὴν τοῦ δόγματος ἐνέντες παραφορὰν. Ἀλλὰ τὸν μὲν περὶ δόγματος λόγον εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν ὑπερῆσομαι.

Τέως δὲ νῦν ὁ διὰ τὸ ἀληθεύειν μισεῖσθαι παρὰ τῶν ἀπίστων ἐν προσιμίοις αἰτιασάμενος οἷα κέχρηται τῇ ἀληθείᾳ σκοπήσωμεν· οὐδὲν γὰρ ἴσως ἀπὸ καιροῦ, καὶ διὰ τῶν ἔξω τοῦ δόγματος λόγων, ὅπως ἔχει περὶ ἀλήθειαν μαθόντας τεκμηρίῳ τούτῳ πρὸς τὰ δόγματα χρῆσασθαι. Ὁ γὰρ πιστὸς, φησὶν, ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστὸς ἐστὶ· καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστι. Μέλλων γὰρ τὴν ὑπὲρ τῆς ἀπολογίας ἀπολογίαν συγγράφειν, τὴν καινὴν καὶ παράλογον ταύτην τοῦ λόγου καὶ ἐπιγραφὴν καὶ ὑπόθεσιν, τὴν αἰτίαν λέγει τῆς τοσαύτης παραδοξολογίας οὐχ ἐτέρωθεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀντειπόντος αὐτῷ πρὸς τὸν πρότερον γεγενῆσθαι λόγον· ἐκείνῳ μὲν γὰρ ἦν τῷ λόγῳ ἀπολογία τὸ ὄνομα· λαβόμενος δὲ τοῦ διδασκάλου ἡμῶν, ὡς μόνους τοῖς κατηγορουμένοις τῆς ἀπολογίας πρεπούσης· εἰ δὲ τις ἐφ' ἑαυτοῦ κατ' ἐξουσίαν γεγράφοι, ἄλλο τι, καὶ οὐκ ἀπολογίαν εἶναι τὸ συγγραφόμενον· τῷ μὲν μὴ δεῖν ἐπὶ προλαβούσῃ κατηγορίᾳ τὴν ἀπολογίαν ποιεῖσθαι διὰ τὸ περιφανὲς τῆς ἀτοπίας, οὐκ ἀντιλέγει· ὡς δὲ κατηγορηθεὶς ἐπὶ μεγίστοις, πρὸς τὴν ἐπενεχθεῖσαν κρίσιν ἀπολογησασθαι φησιν. Ὅσον δὲ τὸ ψεῦδός ἐστιν ἐν τούτοις, πρόδηλον ἐξ αὐτῶν οἶμαι τῶν εἰρημένων γενήσεσθαι· πολλὰ, καὶ δυσβάστακτα πάθη, παρὰ τῶν κατακρινάντων αὐτοῦ γεγενῆσθαι κατητιάσατο. Καὶ ταῦτα ἐξεστὶν ἐξ αὐτῶν τῶν παρ' αὐτοῦ γεγραμμένων μαθεῖν.

Πῶς οὖν ταῦτα πέπονθεν, εἴπερ ἐπὶ ταῖς αἰτίαις ἀπολελόγητο; Εἰ μὲν γὰρ ἐχρήσατο πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐγκλημάτων τῇ ἀπολογίᾳ, ψευδὴς ἡ τραγυδία πάντως ἐκείνη καὶ μάτην συμπέπλασται· εἰ δὲ πέπονθεν ἅπερ εἴρηκε, δηλονότι μὴ ἀπολογησάμενος πέπονθε. Πάσης γὰρ ἀπολογίας οὗτός ἐστιν ὁ σκοπός, τὸ μὴ ἔδωαι παρακρουσθῆναι διὰ συκοφαντίας τοὺς κυρίους τῆς ψήφου· εἰ μὴ ἄρα τοῦτο λέγειν ἐπιχειρήσει, ὅτι τὴν μὲν ἀπολογίαν ἐπὶ τῆς κρίσεως προσέβαλετο· προσαγαγέσθαι δὲ τοὺς δικάζειν λαγόντας οὐ δυνάμεις τῶν ἀντιδικοῦντων ἤλαττώθη. Ἀλλ' οὐκ εἶπεν ἐπὶ τῆς κρίσεως τοιοῦτον οὐδὲν, οὐδὲ ἐμέλλησε. Πῶς γάρ; Ὅς γε ὁμολογεῖ διὰ συγγράμματος τὸ τοῖς ἔχθροῖς τε καὶ πολεμίοις δικασταῖς χρῆσασθαι μὴ ἐβέλῃσαι. Ἡμεῖς γὰρ, φησὶν, ὅτι σιωπῶντες ἐάλωμεν, ὁμολογοῦμεν, κακούργων καὶ ποτηρῶν τὴν τῶν δικαζόντων χώραν εἰσφορησάντων· ἐνθα, καὶ σφόδρα σφαδάζων, ὡς οἶμαι, καὶ τῷ λογισμῷ πρὸς ἑτέροις ὦν, ἐμπλακέντο τῷ λόγῳ τὸν σολοικι-

¹ Luc. xvi, 10.

(a) Basilii, lib: 1, contra Eunomium.

σμέν εὐπαρύφως οὐ κατενόησε, πάνυ σοδαρῶς τῇ λέξει τῶν εἰσφρησάντων (a) ὑπατικίσας, ὡς ἡ χρησις, ἄλλη μὲν παρὰ τοῖς κατωρθωκόσι τὸν λόγον, ἣν ἴσασιν οἱ τοῖς τοῦ ῥήτορος λόγοις καθομιλήσαντες, ἄλλη δὲ παρὰ τῷ νέῳ ἀττικιστῇ ἐνομήσθη· ἀλλ' οὐδὲν τοῦτο πρὸς τὸν σκοπὸν τὸν ἡμέτερον.

Μικρὸν δὲ προσελθὼν, καὶ τοῦτο προστίθην· Εἰ γὰρ ὅτι μὴ τοῖς κατηγοροῖς δικασταῖς ἐχρησάμην, διὰ τοῦτο ἀναιρεῖν οἰεῖται τὴν ἀπολογία· λέληθεν ἑαυτὸν ἴαν ὡς ἀνέριος. Πότε οὖν ὁ ὀρίμυς, καὶ ἐπὶ τίνων ἀπολελόγηται, ὁ τοὺς μὲν δικαστὰς διὰ τὴν ἐχθραν παραγραφάμενος, περὶ δὲ τὴν κρίσιν, ὡς αὐτὸς διαδεβαίουται, σιγήσας; Ὅρατε τὸν σφόδρον τῆς ἀληθείας ἀγωνιστὴν· ὡς δι' ὀλίγου μεταδολόμενος αὐτομολεῖ πρὸς τὸ ψεῦδος, καὶ τῷ ῥήματι τιμῶν τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ τῶν ἔργων ἀντικαθίσταται. Ἄλλ' ἐκεῖνο χαρίεν· ὅτι καὶ πρὸς αὐτὴν ἀγωνεῖ (b) συνηγορίαν τοῦ ψεύδους. Πῶς γὰρ ὁ αὐτὸς, καὶ δικαίως πρὸς τὴν ὑπενεχθεῖσαν κρίσιν ἀπολελόγηται, καὶ φρονίμως πάλιν διὰ τὸ ἐν ἐχθροῖς εἶναι τὴν κρίσιν, ἀπεσιώπησε; Καίτοι καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ λόγου, ᾧ τὴν ἀπολογία ἐπέγραψε, φανερώς δαίχνυται τὸ μηδαμῶς συστήναι αὐτῷ δικαστήριον. Οὐ γὰρ πρὸς δικαστὰς ὠρισμένους τὸ προοίμιον τοῦ λόγου προτείνεται, ἀλλὰ πρὸς τινὰς ἀορίστους ἀνθρώπους, τοὺς τε κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον ὄντας, καὶ τοὺς ὕστερον γεννησόμενους· ἐφ' οἷς ἔγωγε καὶ αὐτὸς συνελθῆμαι, μεγάλης αὐτῷ δεῖν τῆς ἀπολογίας, οὐ κατὰ τὴν νῦν συγγραφείσαν, ἐτέρας πάλιν ἀπολογίας εἰς συνηγορίαν προσδεομένην, ἀλλὰ τινος γενικῆς τε καὶ ἐμφρονος· πείσαι τοὺς ἀκούοντας δυναμένης, ὅτι γέγραphen. Ὅς δικαστήριον ἑαυτῷ συνεκρότει τῶν μὴτε παρόντων, τάχα δὲ μὴτε γεννηθέντων ἀνθρώπων· καὶ τοῖς οὐκ οὖσιν ἀπελογεῖτο, καὶ παρητεῖτο τοὺς μὴ γεγονότας, μὴ τῷ πλήθει διακρίνειν τῆς ἀληθείας τὸ ψεῦδος, τῇ κλεινῇ μοίρᾳ τὸ κρεῖττον συνάπτοντας. Πρέπει γὰρ ὄντως πρὸς τοὺς τοιοῦτους δικαστὰς τοὺς εἶ ἐν τῇ ὁσφύϊ τῶν πατέρων ὄντας τὴν τοιαύτην ἀπολογία προτείνεσθαι, καὶ οἰεσθαι δίκαια λέγειν, ὅτι ταῖς πάντων δόξαις μόνος ἀντιβαίνειν ἔγνωκε· καὶ τῶν κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ δοξαζόντων, ἀξιοπιστοτέραν οἰεῖται τὴν πεπλανημένην ἑαυτοῦ τῆς ψυχῆς φαντασίαν.

Γραφέτω, εἰ δοκεῖ, καὶ τῆς δευτέρας ἀπολογίας ἀπολογία ἄλλην· ἡ γὰρ νῦν οὐ διόρθωσις τῶν ἡμαρτημένων, κατασκευὴ δὲ μέλλον τῶν ἐγκλημάτων ἐστὶ. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι πᾶσα νόμιμος ἀπολογία πρὸς τὴν τοῦ ἐπενεχθέντος ἐγκληματος ἀναιρεσιν βίβει; Οἷον, ὁ κλοπῆς, ἡ φόνου, ἡ τινος ἑτέρου πλημμελήματος αἰτίαν ἔχων, ἡ ἀρνεῖται καθόλου τὴν πράξιν, ἡ εἰς ἕτερον μετατίθῃ τοῦ κακοῦ τὴν αἰτίαν· ἡ εἰ μὴδὲν δύναται τούτων, συγγνώμην, καὶ ἔλεον αἰτῆσαι παρὰ τῶν κυρίων τῆς ψήφου. Ἐνταῦθα οὐτε ἀρῆσιν ὁ λόγος τῶν ἐπενεχθέντων ἔχει, οὐτε τὴν εἰς ἑτέρους μεταστάσιν· οὐτε καταφεύγει πρὸς ἔλεον, οὐτε πρὸς τὸ μέλλον εὐγνωμοσύνην κατεπαγγέλλε-

A verbis admitti non animadvertit. Vocabulo *insistentium* magnifice atticum agere sese ratus. At hujus vocis alium esse usum, quam novus auctista censuerit, omnibus compertum est, qui rhetorum præceptis exculti sunt: sed hæc nihil ad nostrum propositum.

Post pauca hæc adjungit, Si enim propterea existimat apologiam funditus tolli, quod judices corruptos fugi, valde vir bonus fallitur. Quando igitur, et apud quos acer iste apologiam instituit, si et judices, ut hostes, fugit, et in ipso judicio, ut ipsemet asserit, conticuit? Aspicite egregium hunc veritatis propugnatorem, qui levi momento immutatus, sponte sua ruit ad mendacium, et verbo veritatem honorans, facto eidem reluctatur. Sed illud jucundum est, quod etiam in patrocinio mendacii languescit. Quomodo enim idem juste de objectis criminibus per apologiam sese purgavit, et rursus prudenter conticuit, quod judices essent hostes? Atque illa ipsa oratione, quam inscripsit apologiam, manifeste ostenditur ad nullum tanquam tribunal istum fuisse vocatum. Neque enim ad certos et definitos judices præcimum orationis dirigit, sed ad quosdam incertos homines, tam qui illo tempore vivebant, quam qui postea nascituri erant: apud quos, fateor et ego longa apologia ipsi opus esse, non absimili ejus, quam nunc publicavit, cum et ipsa alia quadam apologia indigeat: sed alia generali et accurata, quæ audientibus persuadere queat, ipsum mentis compotem non fuisse, cum hæc talia chartis illineret. Mentis compos non erat, qui comminiscitur judices, neque præsentis, et fortassis neque natos, et coram illis qui non sunt, sese defendit; rogatque necdum natos, ne multitudine veritatem a mendacio discernere velint. At decet hujusmodi judices, qui adhuc in lumbis parentum suorum continentur, talis apologia. Par etiam est illos credere, talis apologia. Par etiam est illi credere, vera prædicare istum, qui solus communi omnium sensui refragatur, suamque vanam et inanem phantasiam fide digniorem arbitrat, quam unanimum consensum omnium illorum, qui toto terrarum orbe nomen Christi glorificant.

Scribat etiam, si placet, secundæ apologiæ apologiam. Hæc enim, quam nunc edidit, non est criminum correctio, sed magis confirmatio et approbatio. Nam quis nescit omnem veram apologiam ad objectorum criminum refutationem dirigi, ut, qui furti, homicidii, vel alicujus alterius sceleris postulatur, is aut negat universim se id admisisse, vel in alterum confert causam facinoris; vel si nihil horum queat, veniam et misericordiam a judicibus petit? At hic neque negat Eunomius, quæ obijciuntur, neque causam in alium transfert, neque ad misericordiam confugit, neque in futurum tempus meliora promittit, sed illud ipsum scelus,

pro εἰσπηδάω.

(b) L. ἀπολεῖ quæ est vera lectio.

(a) Εἰσφρησάντων ab εἰσφρέω quod est intus adducere vel recipio, item devoro, Eunomius accepit

de quo accusatus est, majori studio et apparatu confirmat. Nam quod obijcitur est, ut iste dicit, *impietas*; non incerta et indefinita, sed certa et determinata. Apologia vero docet impietatem; nec crimen diluit, sed prorsus stabilit. Quod si pietatis doctrina fuisset incerta, et ignota, minus fortassis periculum fuisset, moliri ejusmodi novitatem. At cum in omnium piorum animis doctrina theologi [Basili] insideat; num is, qui communibus omnium decretis et persuasionibus contraria tradit, depellit a se per defensionem ea, quorum accusatur: et non magis omnium audientium contra sese iram provocat, et vehementer sui ipsius sit accusator? Ego quidem ita sentio. Itaque utrum sectatores Eunomii audituri sint aliquam apologiam, an accusaturi ea, quæ ad pietatem pervertendam excogitavit, ipse viderit; vel et illud, quomodo accusatores injuriam illaturi et quam sententiam iudices adversus ipsum pronuntiaturo sint, stabilito per apologiam, novisque argumentis confirmato crimine.

Cæterum nescio, quonam pacto in hæc, ex orationis serie et ordine inciderim, hoc ipso dum orationis ordo non observatur. Neque enim animus nunc est examinare, qua ratione instituenda sit apologia; sed utrum apologiam Eunomius instituerit. Verum ad propositam materiam revertamur. Hunc ergo propriis verbis capi manifestum est. Nam qui ægre ferens de mendacio judicatum esse, dicit iniquos iudices se nactum, et terra marique circumductum, solisque æstu et pulvere plurima incommoda perpressum esse; mox mendacium obvelans, clavum clavo, ut proverbium habet, pellit, et alio mendacio hoc mendacium corrigit; cum enim pariter cum ipso omnes sciant, quod nullam penitus vocem in iudicio miserit, ait se detrectasse hostium tribunal, tacentemque condemnatum. Quomodo clarius ostendi posset, hunc et cum veritate et secum pugnare? Quando reprehenditur, quod male suum librum inscripserit, ait se iudicii necessitate compulsus, ut librum suum apologiæ titulo prænotaret. Quando monstratur, quod nihil apud iudices sit locutus, mox negat iudicium, iudicesque illos respuit. Videte egregium istum veritatis propugnatorem, ut valide contra mendacium pugnat? Et cum talis sit audet magnum Basilium nominare *malignum, improbum, mendacem, audacem, indoctum, adscriptitium (seu spurium), rerum divinarum imperitum*: et catalogo conviciorum addit etiam *stupiditatem, insaniam, furorem*, et infinita talia, quæ passim orationi suæ aspergit; sufficere ratus linguæ suæ asperitatem et acerbiteriam opponere, tanquam æquivalentem omnium hominum testimoniiis, qui et nomen magni Basili, tanquam alicujus veterum sanctorum adirantur: et putat iste invictum illum sola conviciandi libidine et impudentia lædi posse? Non adeo humilis et demissus sol est, ut usque ad ipsum pertingant lapides, vel aliquid aliud in ipsum

ται· ἀλλ' αὐτὸ τὸ κατηγορούμενον ἐγκλημα διὰ φιλοπονωτέρας κατασκευῆς ἰσχυροποιεῖται. Τὸ μὲν γὰρ προφερόμενον, καθὼς οὗτός φησιν, ἀσεβείας ἐστὶ γραφή, οὐκ ἀόριστον αὐτῷ τὴν αἰτίαν ἐπάγουσα, ἀλλ' αὐτὸ προφέρουσα [τῆς ἀσεβείας τὸ εἶδος· ἡ δὲ ἀπολογία, τὸ δεῖν ἀσεβεῖν κατασκευάζει, οὐκ ἀναίρουσα τὴν αἰτίαν, ἀλλὰ βεβαιόυσα τὸ ἐγκλημα. Ἀδελῶν μὲν γὰρ ὄντων τῶν τῆς εὐσεβείας δογμάτων. ἤττον ἰσως ἦν ἐπικίνδυνον κατατολμᾶν τῆς καινότητος· πάσαις δὲ τῶν εὐσεβοῦντων ψυχαῖς παγίας τῆς τοῦ θεολόγου διδασκαλίας ἐνυπαρχούσης, ὃ τὰ ἐναντία τοῖς κοινῇ παρὰ πάντων ἐγνωσμένοις βοῶν, ἄρα ἀπολογεῖται· ὑπὲρ ὧν ἐγκαλεῖται, ἡ μᾶλλον ἐφέλκεται καὶ ἑαυτοῦ τὴν τῶν ἀκούοντων ὀργὴν, καὶ πικρότερος ἑαυτοῦ κατηγορος ἴσταται; Ἐγὼ μὲν τοῦτο φημι. Ὡστε εἴπερ εἰσι κατὰ τὸν λόγον τοῦ συγγραφῆως, ἡ ἀκροαταὶ τῶν ἀπολογηθέντων, ἡ κατήγοροι τῶν κατὰ τῆς εὐσεβείας αὐτῷ τολμηθέντων, αὐτὸς εἰπάτω· ἡ πῶς οἱ κατήγοροι καθυβρίσουσιν· ἡ τίνα οἱ δικασταὶ περὶ αὐτοῦ τὴν ψήφον ἐξοίσουσι, προκατασκευαζομένου διὰ τῆς ἀπολογίας τοῦ πλημμελήματος.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὐκ οἶδα πῶς παρενέπεσον ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ λόγου τῷ μὴ καλῶς προῆχθαι τὴν ἀκολουθίαν. Οὐδὲ γὰρ περὶ τοῦ πῶς ἔχρην ἀπολογήσασθαι πρόκειται νῦν ἐξετάζειν· ἀλλ' εἰ ἀπολελόγηται ὅλως. Πρὸς δὲ τὸ προτεθὲν ἐπανεἰλωμεν· ὅτι τοῖς ἰδίοις ἀλίσκεται φανερώς οὕτως· Ὁ δυσχεραίνων τὸ ψεῦδος κεκρίσθαι λέγει καὶ παρανόμουν ἐπιτυχεῖν δικαστῶν, καὶ διὰ γῆς, καὶ θαλάσσης ἀγόμενος, πρὸς ἡλίου τε φλογμὸν, καὶ κόνιν κακοπαθῆσαι. Εἶτα πάλιν περιστέλλων τὸ ψεῦδος, ἡλψ τὸν ἥλον, κατὰ τὴν παροιμίαν, ἐκκρούει, ἄλλῃ ψεύδει τοῦτο τὸ ψεῦδος ἐπανορθούμενος. Πάντων γὰρ αὐτῷ συνεπισταμένουν, ὅτι οὐδεμίαν ἐρῆξεν ἐν δικαστηρίῳ φωνὴν, παρητήσθαι φησι τὸ τῶν ἐχθρῶν δικαστήριον, καὶ σιγῶν ἀλῶναι. Πῶς ἂν τις μᾶλλον ἐξελεγχθεῖη, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐναντίως ἔχων; Ὅταν ἐγκαλεῖται περὶ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ λόγου, τῇ κρίσει τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπολογίας προτιθήσιν· ὅταν ἐλέγχεται, μὴδὲν ἐπὶ τῶν δικαζόντων εἰπὼν, ἀρνεῖται τὴν κρίσιν, καὶ ἀπασι τοὺς δικάζοντας. Ὅρατε τὸν σφοδρὸν πρόμαχον τῆς ἀληθείας, ὡς ἐρῶμένως πρὸς τὸ ψεῦδος ἀντικαθίσταται; Εἶτα τοιοῦτος ὢν, ποιεῖ δὲ ῥῶν, καὶ κακοήθη, καὶ ψεύστην τὸν μέγαν Βασίλειον ὀνομάζειν τολμᾶ· καὶ ἐπὶ πρὸς τοῦτοις, θρασύν, ἀμαθῆ, παράγραπτον, τῶν θεῶν ἀμύητον· προστίθεται δὲ τῷ καταλόγῳ τῆς λοιδορίας, καὶ παραπληξίαν, καὶ μυριά τοιαῦτα, σποράδην παντὶ καταμυγνύων τῷ λόγῳ, ὥσπερ ἐξαρκεῖν οἰόμενος τὴν ἑαυτοῦ πικρίαν ἀντὶ ῥόπον ταῖς πάντων ἀνθρώπων μαρτυραῖς γενήσεσθαι· οἱ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου, καθάπερ τινὲς τῶν ἀρχαίων ἀγίων τεθήησιν. Καὶ νομίζει τὸν ἀτρωτον τῷ μῶμῳ δύνασθαι μόνον διὰ τῆς λοιδορίας λυμῆσθαι. Οὐχ οὕτω ταπεινὸς ὁ ἥλιος, ὡς μέχρι ἐκείνου φθάσαι τὸν κατ' αὐτοῦ λίθους, ἢ ἄλλο τι βάλλοντα. Πάλιν γὰρ ἐπαναστρέφει τὰ βληθέντα κατὰ τοῦ πέμψαντος· ὃ δὲ σκοπὸς μένει τῆς βολῆς ὑψηλότερος· καὶ τις ὡς

ἀλαμπῇ διαβάλλῃ τὸν ἥλιον, οὐ τὸ φῶς τῆς ἀκτίνος· ἔκ τῶν σκαυμάτων ἡμαύρωσεν, ἀλλ' ὁ μὲν ἥλιος ἔσται, καὶ σκαυπτόμενος, ἥλιος, τοῦ δὲ λοιδοροῦντος ὡς ἀφεγγῇ τὴν ἀκτίνα ἢ πῆρως τῶν ὁρατικῶν αἰσθητηρίων ἀπελεγχθήσεται· κἀν ὅτι μάλιστα τοὺς τε ἀκουσμένους, καὶ τοὺς ἐντευξομένους πείθειν ἐθέλῃ καθ' ὁμοίότητα τῆς ἀπολογίας ἐκείνης, μὴ ταῖς πάντων περὶ τοῦ ἡλίου δόξαις προστίθεσθαι, μηδὲ τῶν πολλῶν πείραν τῆς ἰδίας ὑπολήψεως ποιεῖσθαι κυριωτέραν, τῇ πλείονι μοίρᾳ τὸ κρεῖττον προσάπτοντας, μάτην ἐπὶ τῶν βλεπόντων ληρῇσει.

perientiam propriis persuasionibus præponant, rati apud plures inveniri id quod rectius est: delirare censebitur talis ab iis, quibus videndi sensus non est adeptus.

Τίς οὖν εὖνους τῷ Εὐνομίῳ πεισάτω χαλινὸν αὐτὸν ἐπιθεῖναι τῷ στόματι, μηδὲ ἀφηνιάζειν τῇ ἀταξίᾳ τοῦ λόγου, μηδὲ πρὸς κέντρα λακτιζειν, μηδὲ θρασυτομεῖν κατὰ τοῦ τιμίου ὀνόματος, ἀλλὰ καὶ τῇ μνήμῃ λαμβάνοντα μόνον τὸν μέγαν Βασιλεῖον, εὐλαθείας καὶ δέους τὴν ψυχὴν ἀναπύπλασθαι. Τί γὰρ αὐτῷ καὶ πλεον ἐκ τῆς ἀμέτρου πομπείας ταύτης γενήσεται· ὅταν ὁ μὲν τοιοῦτος δοκῇ παρὰ πάνσιν, οἷον αὐτὸν ἀνακηρύττει· ὁ βίος, ὁ λόγος, ἡ κοινὴ τῆς οἰκουμένης περὶ αὐτοῦ μαρτυρία· Ὁ δὲ κακίζειν ἐπιχειρῶν, τὸν αὐτοῦ δεικνύει τρόπον, ὡς *Μὴ δυνάμενος*, καθὼς φησί· *ποῦ τὸ Εὐαγγέλιον, ἀραθὰ λαλεῖν τῷ πονηρῷ εἶναι*, ἀλλ' ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας φθέγγεσθαι· καὶ ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ προχειρίζεσθαι. Ὅτι γὰρ ψιλὰ τῆς λοιδορίας ἐστὶ τὰ ῥήματα τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθείας οὐ προσαπτόμενα, ἐξ αὐτῶν ἐστὶ τῶν γεγραμμένων ὁ ἑλεγχος.

Ἦπέθετό τινα τόπον, ἐν ᾧ τὸν περὶ τῶν δογμάτων ἀγῶνα συστήναι φησιν, ἀνώνυμον δὲ τοῦτον, καὶ οὐδενὶ γνωρίμῳ σημείῳ δηλούμενον, ὥστε ἀνάγκη εἶναι τῷ ἀκροατῇ πεπλανημένους τῶν ἀδῆλων καταστοχάζεσθαι. Ἐν τούτῳ φησὶ *σύλλογον γερωνήσθαι τῶν παταχόθεν λογάδων*, καὶ ἐναχμάζει τῷ λόγῳ νεανικῶς, ὅπ' ὅβιν ἀγων δῆθεν τὴν τῶν πραγμάτων διασκευὴν. Εἴτα δικασταῖς τισι λέγει, μηδὲ τούτων ὀνομαστὶ μνησθέντος, τὸν περὶ τῶν ἐσχάτων προκεῖσθαι δρόμον, ὑποφωνεῖν δὲ παρόντα τὸν ἡμέτερον καθηγητὴν καὶ πατέρα· τῆς δὲ κρίσεως πρὸς τοὺς ἐναντίους τὸ κράτος μετατιθείσης, φεύγειν αὐτὸν τοὺς τόπους, καταλιπόντα τὴν τάξιν, καὶ τινα καπνὸν τῆς πατρίδος μεταδιώκειν· καὶ πολὺς ἐστὶ διασύρων ἐν τῇ ὑπογραφῇ τῆς δειλίας τὸν ἀνδρα· ἀπερ' ἐξεστὶν ἐκ τῶν γεγραμμένων τῷ βουλομένῳ μαθεῖν. Οὐ γὰρ ἐμοὶ σχολὴ πάντα τὸν ἔμετον τῆς ἐκείνου σχολῆς διὰ τῶν ἐμῶν λόγων κατασχεδάζειν, ἀλλ' οὐ χάριν ἐπεμνήσθην τῶν εἰρημένων, πρὸς τοῦτο καὶ μεταδίσσομαι.

Τίς ἐκεῖνος ὁ ἀνώνυμος χῶρος, ἐν ᾧ περὶ τῶν δογμάτων ἐξετάζεται λόγος; Τίς ὁ καιρὸς ὁ τοὺς ἀρίστους ἐπὶ τὸν ἀγῶνα καλῶν; Τίνες οἱ ἄνθρωποι, οἱ διὰ γῆς καὶ θαλάττης πρὸς τὴν κοινωνίαν τῶν πόνων αὐτοὺς κατεπεῖξαντες; Τίνα λέγει κόσμον ἐπὶ τοῖς ἐκδησομένοις μετέωρον, ἀναμένοντα τῆς ψήφου τὴν

emissum. Nam jacula recidunt in caput mittentis, et sol omni jactu manet altior. Et licet quis criminetur solem ut obscurum, haud tamen conviciis splendor radiorum imminuitur, sed sol etiam conviciis impetitus, nihil aliud est, quam sol. Interim, qui solis radios tenebricosos esse nugatur, nihil aliud reportat, quam quod oculorum suorum cæcitatem insigniter prodit: et quamvis maxime iis qui audiunt, et cum quibus agit, persuadere velit, instar illius apologiæ, ne assentiantur communi hominum de sole existimationi, neve multorum ex-

Qui igitur bene cupit Eunomio, moneat ut ori suo frenum imponat; ne tam insulos et inconditos sermones effutiat, neve contra stimulos calcitret, neque adeo audacter et insolenter verbis sese efferat, contemptu venerandi illius [Basili] nominis, quin potius sola memoria Basilium complexus, reverentia et metu perfundi deberet. Nam quæ ex huiusmodi jactandi sese simul et conviciandi petulantia exsistat Eunomio utilitas; cum qualis ille apud omnes habetur, talem illum prædicet vita, oratio, et concors orbis terrarum testimonium? Quem dum iste criminatur, suos mores ostendit: *nequit enim bona loqui, ut alicubi dicit Evangelium*, eo quod malus sit, sed ex abundantia cordis loquitur, et ex malo thesauro sua verba depromit. Quod autem convicia sint nuda verba, quæ ad ipsam veritatem non pertingant, demonstrare licet ex propriis istius scriptis.

Adducit locum quemdam, in quo certamen prædoctrinæ veritate sit ingressus, sed neque locum nominat, neque ullo certo signo designat, ut necesse sit auditoire incertis conjecturis fluctuare et circumferri. In hoc inquit *convenisse ex omnibus locis evocatos*, et pueriliter in verbis luxuriatur, oculis videlicet subjiciens, et repræsentans conventus illius apparatus. Deinde ait, iudiciis quibusdam, neque enim hos nominat, ultimum supplicium fuisse propositum, his vero subscripsisse etiam nostrum [Basilium] præceptorem et patrem. Iudicio autem adversariis potiores partes deferente, derepente illum fugisse, deserto ordine, patriæque fumum quemdam recta secutum esse: multasque in traducendo et irridendo viro, propter timiditatem, ut quisvis ex ipsius libro cognoscere poterit. Non enim mihi vacat omnia, quæ evomit ipsius bilis, verbis persequi, sed ad id transire, cujus gratia etiam prædicta attuli.

Quis est ille sine nomine locus, in quo de dogmatum veritate habita est disquisitio? Quo tempore, quave occasione præstantissimi quique ad certamen evocati sunt? Quinam illi homines, qui terra marique ad communionem laborum properarunt? Quem mundum narrat, eventus expecta-

* Matth. xii, 35.

tione suspensum, præstolantemque judicum sententiam? Aut quis pugnam hanc indixit? et similia. Sed forte hæc et id genus alia permittenda sunt Eunomio, ut adolescentibus in ludo litterario, qui hujusmodi inventionibus et commentis orationi pondus et amplificationem quandam conciliare student. Illud solum dicat, quis sit invictus ille pugil, cum quo congredi [Basilius] præceptor noster formidaverit. Si enim et hoc confictum est, et mendaciter excogitatum, vincat iterum, palmarumque vanitatis referat, nosque tacebimus. Dum enim cum umbris quasi et larvis inutiliter certatur, vera et genuina victoria est, sponte sese hujusmodi victoria abdicare. Quod si de rebus Constantinopoli gestis loquitur, illudque conciliabulum significat, et tragediis ibidem actis describendis B immoratur, sequæ magnum et insuperabilem athletam nominat: fateor, quod tempore illius pugnae congressum adversariorum vitavimus, licet præsentis.

Doceat, qui Basilio timiditatem exprobrat, utrum ipse in medium processerit; utrum vocem pro sui defensione doctrinaque sua ediderit, utrum juveniliter orationem amplificaverit, utrum generose cum adversa parte manus contulerit. At nihil, quod dicat, iaveniet, nisi manifeste secum ipse pugnare velit. Fassus enim est, se silentio approbasse latam a iudicibus sententiam. Si tempore illius pugnae loqui oportebat, ut nunc iste pro sua auctoritate decerneret, cur tacens condemnatur? Si vero recte et convenienter fecit, quod apud illos iudices magis optaverit silere, quam loqui, quæ tandem iniquitas est, illi silentium laudi, nobis autem calumniæ et crimini esse? Quid hac absurditate injustius fuerit, si cum duo post convocationem illum conventum, verba fecerint, se quidem opportune apologiam instituisse dicat, tanto videlicet post tempore: adversarium vero contumeliis insectari, quasi neglexerit opportunum dicendi tempus? Forte refutare debebat illam orationem, quæ postea primum scribenda erat? Hoc enim, ut videtur, querela illa postulabat. Quare præsens non refutavit, tempore iudicii, illa, quæ postmodum scripturus erat? Nam quod in ipso iudicio nulla apologia sit usus, ex propria ipsius confessione planum relinquitur. Iterum namque eadem verba repetam. Dicit enim: *Fatemur quod capti sumus tacentes*, et causam adjungit: *cum maligni homines iudicandi potestatem nacti essent*, vel ut ipse loquitur: *in locum iudicum insiluissent*. Cæterum, quod loco et tempore opportuno sese apologiam instituisse profiteatur, ex aliis, ut dixi, manifestum evadit. Sic enim habet ad verbum: *Quod autem nihil ultro commentus, sed a iudicibus coactus debito tempore et modo ad apologiam confugerim, ex rebus ipsis, et ex huius verbis perspicuum sit*. Quid igitur dicet is, qui in omnes figuras orationem contorquet? Non oportebat tacere in illo iudicio et certamine? Quare ergo in illo conflictu obmutuit Eunomius? Sed huic tempestiva et opportuna erat apologia etiam post illam concertationem. Quomodo igitur intempestiva est Basilio eorum, quæ adducta sunt, confutatio?

A κρίσιν; Ἡ τίς ῥό διατιθεῖς τοὺς ἀγῶνας: Ἡ ταῦτα μὲν ἐάσθω κατὰ τὴν τῶν παιδῶν ἐν τοῖς διδασκαλείοις συνήθειαν, ἐν τοῖς τοιοῦτοις παρευρέματιν, ἔγκον τινὰ καὶ μέγεθος ἐπιμηχανᾶσθαι τῷ λόγῳ· ἐκείνῳ δὲ μόνον εἰπάτω, τίς ὁ ἀμαχος ἐκείνος ἀγωνιστής, ᾧ συμπλακῆναι φησὶ δειλιάσαι τὸν διδασκαλὸν ἡμῶν. Εἰ μὲν γὰρ καὶ τοῦτο συμπέπλασται, νικάτω πάλιν, καὶ τὸ πλεῖον ἐχέτω τῆς ματαιότητος· ἡμεῖς δὲ σιγήσομεν. Ἐν γὰρ τῷ σκιαμαχεῖν ἐπ' οὐδενὶ χρησίμῳ ἡ ἀληθῆς ἐστὶ νίκη, τὸ τῆς τοιαύτης νίκης ἔχουσίνως ὕψεσθαι· εἰ δὲ περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινίου πόλει γενομένων φησὶ, κάκεινῳ τὸ συνέδριον λέγει· καὶ ταῖς ἐκεῖ τραγωδαίαις ἐμφλεγμαίνει τῷ λόγῳ, καὶ τὸν μέγαν, καὶ δυσανταγώνιστον ἀθλητὴν ἑαυτὸν ὀνομάζει· δεξαίμεθα τὰς αἰτίας, ὅτι παρόντες τῷ καιρῷ τῶν ἀγώνων, τοῖς ἀγωνιζομένοις οὐ συνεπλάκημεν.

Δειξάτω τοίνυν ὁ ἐκεῖνῳ τὴν δειλίαν ἐπονειδίζων εἰ κατῆλθεν εἰς μέσους αὐτός; Εἰ τινα ἐρρήξεν ὑπὲρ τῆς καθ' ἑαυτὸν εὐσεβείας φωνήν; Εἰ κατέτεινε λόγον νεανικῶς; εἰ λαμπρῶς πρὸς τοὺς ἀντιτεταγμένους διηγωνίσαστο; ἀλλ' οὐκ ἂν εἰπῇεν ἔχοι· ἢ ἑαυτῷ μάχεται περιφανῶς. Ὁμολόγησε γὰρ σιωπῇ δεδέχθαι τὴν παρὰ τῶν δικαστῶν ἐπενεχθεῖσαν ψήφον. Εἰ τοίνυν ἔδει παρὰ τοὺς ἀγῶνας λέγειν (τοῦτο γὰρ νομοθετεῖ νῦν τῷ συγγράμματι), διὰ τί τότε σιωπῶν κατακρίνεται; Εἰ δὲ καλῶς ἐποίησεν, ἐπὶ τῶν δικαζόντων τὴν ἡσυχίαν τιμήσας, τίς ἡ ἀποκλήρωσις τὸν μὲν ἐπαινέσθαι σιγῶντα, ἡμῖν δὲ πρὸς διαβολῆς εἶναι τὴν ἡσυχίαν; Τί ἂν τις ἀδικώτερον τῆς ἀτοπίας ταύτης ἐπινοήσκειν, εἰ τῶν δύο μετὰ τοὺς ἀγῶνας πεποιημένων τὸν λόγον, ἑαυτὸν μὲν κατὰ καιρὸν ἀπολογησθαι λέγει, τοσούτον τοῦ καιροῦ κατόπιν γενόμενον, τὸν δὲ ἀντειπόντα τῷ λόγῳ κακίζειν ὡς τοῦ καιροῦ τῶν ἀγώνων καθυστερήσαντα; Ἡ τάχα προδιαβαλεῖν ἔδει τῇ ἀντιρρήσει τὸν μέλλοντα ρηθῆσθαι λόγον; Τοῦτο γὰρ, ὡς ἔοικε τῷ ἐγκλήματι λείπεται· τί δὴ ποτε προγνοῦς, ἃ γράφειν ἐμελλες παρὰ τὸν τῆς κρίσεως ἐκείνης καιρὸν οὐ διήλεγξεν; Ὅτι γὰρ οὐκ ἐν τῇ κρίσει τὴν ἀπολογία ἐν ταύτῃ πεποιτῆται, φανερόν ἐστι δι' ὧν ὁμολόγησε. Πάλιν γὰρ τῶν αὐτῶν ῥημάτων ἐπιμνησθήσομαι. Ἡμεῖς γὰρ, φησὶν, ὅτι σιωπῶντες ἐάλωμεν, ὁμολογοῦμεν, καὶ τὴν αἰτίαν προστίθησι, πονηρῶν, φησὶν, ἀνθρώπων τὴν τοῦ δικάζειν ἀξίαν λαχόντων· μάλλον δὲ ὡς αὐτὸς λέγει, *Εἰς τὴν τῶν δικαζόντων χώραν εἰσέφρησάντων*. Ὅτι δὲ πάλιν τὸν προσήκοντα καιρὸν τῇ ἀπολογίᾳ προσμαρτυρεῖ, ἐξ ἐτέρων, ὧν εἶπε, δηλόν ἐστιν. Οὕτω γὰρ ἡ λέξις ἔχει· Ἀλλ' ὅτι μὲν, φησὶν, οὐ πλάσματος, ὑπὲρ δὲ τῶν μεσιτῶν ἀναγκαζόμενος, κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν καὶ τρόπον ἐπὶ τὴν ἀπολογία προήχθην, ἐκ τε τῶν πραγμάτων αὐτῶν, καὶ τῶν τούτου λόγων γέγονε δῆλον. Τί οὖν ἐρεῖ ὁ πανταχοῦ ῥηδίων ἐπιστρέφων τὸν λόγον; Οὐκ ἔδει σιωπᾶν ἐπὶ τῶν ἀγώνων; Διὰ τί οὖν ἄφρονος ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀγώνων Εὐνόμιος; Ἀλλ' εὐκαιρος ἡ μετὰ τοὺς ἀγῶνας ἀπολογία τοῦτω. Πῶς οὖν ἀκαιρος ἡ πρὸς τὰ εἰρημένα μάχῃ ἐκείνῳ;

Ἄλλα πάντων μᾶλλον, ὡς εἰκεν, ἀληθὲς τοῦ Ἀ
 ἰσίου ὁ λόγος· ὅτι ἐν προσποιήσει δὲ τῆς ἀπολογίας
 κατασκευῇ τῶν δογμάτων ἑαυτοῦ πρὸς τὸ δοκοῦν
 ἐποιήσατο, καὶ ὁ κατ' ἀλήθειαν τοῦ Φινεὲς ζηλωτῆς·
 ὁ ἐξολοθρεύων ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ λόγου πάντα τὴν
 ἀπὸ τοῦ Κυρίου πορνεύσαντα· τὴν λατρικὴν μὲν τῆς
 ψυχῆς, ἀναιρετικὴν δὲ τῆς ἀσεθείας ἀπήγαγε μάχαι-
 ραν, τὴν ἀντιβρῆσιν λέγει τῆς βλασφημίας. Εἰ δὲ
 ἀντιτύπως οὗτος ἔχει, καὶ τὴν θεραπείαν οὐ δέχεται,
 ὁ τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ διὰ τῆς ἀποστασίας νεκρώσας,
 τοῦ ἐλομένου τὸ κακὸν ἢ αἰτία, φησὶ τοῦτο καὶ ὁ ἐξω-
 θεὸν λόγος. Τοιοῦτος μὲν οὐν κατὰ τε τῆς ἀληθείας, καὶ
 καθ' ἡμῶν ὁ Εὐνόμιος. Ἡμῖν δὲ ἐξῆν μὲν κατὰ τὸν
 ἀρχαιότερον νόμον τὸν συγχωροῦντα τοῖς ἴσοις ἀμύνε-
 σθαι τοὺς ἐπάρξαντας, ἀφθότως αὐτὸν ἀντιβάλλειν
 τοῖς ὀνείδεσι, καὶ ἐν πολλῇ τῇ βραστῶνῃ πρὸς τὸν λε-
 λυπηκότα φιλοτίμῳ; ταῖς λοιδορίαις ἐνδοψιλεύεσθαι·
 εἰ γὰρ τοσοῦτων ἐκείνος εἰς ὕβριν καὶ λοιδορίαν εὐ-
 πόρησε κατὰ τοῦ μηδεμίαν εἰσδοκὸν δεδοκός τις
 μῶμῳ, πόσους εἰκὸς εὑρεθῆναι τοιοῦτους λόγους τοῖς
 τὸν σεμνὸν αὐτοῦ διακωμωδοῦσι βίον. Ἄλλ' ἐπειδὴ
 τῷ Εὐαγγελίῳ μαθητεύειν ὑπὸ μαθητοῦ τῆς ἀληθείας
 ἐξ ἀρχῆς ἐπαίδευσθαι, οὔτε οφθαλμὸν ἀντεκκόπτου-
 μεν, οὔτε ὀδόντα ὀδόντος ἀνταλλασσόμεθα, εἰδότες
 ὅτι τὰ πονηρὰ τῶν γινόμενων τοῖς ἐναντίοις λύεσθαι
 πέφυκε· καὶ οὐκ ἂν τι τῶν κακῶς λεγομένων ἢ πρα-
 τομένων εἰς τὸ ἀνήκεστον προχωρήσειεν, εἰ τι τῶν
 χρηστοτέρων διὰ μέσου παρεμπεσόν, τὸ συνεχὲς τῆς
 τῶν κακῶν ἀκολουθίας ἐκκόψειεν· οὐκοῦν ἢ τοῦ λοι-
 δορεῖσθαι, καὶ ὑβρίζειν ἀκολουθία, διὰ μακροθυμίας
 ἵσταται τῆς ἐπὶ τὰ πρόσω φορᾶς· ὡς εἰ γέ τις ὕβρει
 τὴν ὕβριν, καὶ λοιδορῇ τὴν λοιδορίαν ἀμύνοιτο,
 πλεονάσει πάντως· τρέφων διὰ τῶν ὁμοίων τὸ ἄτοπον.
 injuriam, et convicium convicio ulcisci velit, in
 magis roborata improbitas.

Διὰ τοῦτο πάντα τὸν ἐν τῷ μέσῳ λόγον καταλιπὼν,
 ὕβριν ὄντα, καὶ χλευασμὸν, καὶ λοιδορίαν, καὶ σκώμ-
 ματα, πρὸς τὴν τοῦ δόγματος ἐξέτασιν κατεπέμψεν τὸν
 λόγον. Εἰ δὲ τις παραιτεῖσθαι μετὰ τοῦ λοιδορεῖν δι'
 ἀπειρίαν τῶν ὁμοίων ἀντιδόσεων λέγοι, σκεψάσθω
 ἐξυτὸν· ὅση πρὸς τὸ χεῖρόν ἐστιν ἡ εὐκολία δίχα τινοῦ;
 πραγματείας αὐτομάτως πρὸς τὴν ἀμαρτίαν κατολι-
 σταίνουσα. Τὸ γὰρ γίνεσθαι κακὸν, ἐν τῷ προελέσθαι
 μόνον ἀπόκειται, καὶ ἤρκεσε πολλάκις πρὸς τελείωσιν
 κακίας ἡ βούλησις· πολὺ δὲ πλεον τὸ εὐχολον ἐν
 τοῖς κατὰ τὴν γλῶσσαν ἐστὶ πλημμελήμασι. Τὰ μὲν
 γὰρ λοιπὰ τῶν ἀμαρτημάτων, καὶ χρόνου, καὶ πρα-
 γμάτων, καὶ τῆς ἐξωθεν συνεργίας εἰς τὸ γενέσθαι
 προσδέεται· ἡ δὲ τοῦ λόγου πρόσφυσις κατ' ἐξουσίαν
 ἔχει τὸ πλημμελεῖν. Ἀπόδειξις δὲ τῶν λεγομένων
 αὐτὸς ὃ ἐν χερσὶν ἡμῶν τοῦ Εὐνομίου λόγος, ὃν ὁ μὴ
 παρέργως κατανοήσας, εὐρήσει τὸ χάταντες τῆς ἐν
 τοῖς ῥήμασιν ἀμαρτίας, ἣν μιμεῖσθαι πάντως τῶν εὐ-
 πορωτάτων ἐστὶ· καὶ παντελῶς τις ἀμελετήτως ἔχει
 τῆς τοῦ βλασφημεῖν ἐμπειρίας. Τί γὰρ δεῖ κάμνειν
 ὀνόματα ποιοῦντα τὰς ὕβρεις, ἐξὼν τοῖς ῥηθεῖσιν αὐτοῖς
 ἐπὶ τὸν ὑβρίσαντα χρῆσασθαι; Πάντα γὰρ ἐν τῷ

Sed verum est quam maxime id, quod sanctus
 ille dixit, hunc prætenu apologiæ, arbitrato suo
 stabilire voluisse sua dogmata : germanus imita-
 tor illius Phinees, qui rhomphaea sua perdit om-
 nem, qui a Domino per fornicationem deflectit ;
 vibravit equidem gladium, medicinam facere et
 impietatem excindere solitum, refutationem in-
 telligo blasphemiarum. Si iste resistit curationis
 impatiens, quod sua defectione animam intereme-
 rit, culpam sustinet is, qui malum elegit, ut et
 externorum quispiam dixit. Talis igitur et contra
 veritatem, et contra nos est Eunomius. Nobis vero
 licebat ex lege veteri, quæ concedit paria referre
 auctoribus, egregie ipsum conviciis onerare : et
 multa quiete ac securitate, quam moleste ferret,
 maledictis et scommatibus jaciendis, studiose et
 accurate operam impendere ; si enim ipse adeo
 conviciis et criminationibus abundavit adversus
 illum, qui hujusmodi conviciis nullam occasionem
 dedit : quam uberem et benignam inveniret quis
 materiam, si cui animus esset, gravem scilicet Eu-
 nomii vitam irridendi, et ludibrio exponendi! Ver-
 um cum ab initio a discipulo veritatis in Evange-
 licis præceptis instructi simus : oculus pro oculo
 neque excindimus, neque dentem pro dente com-
 mutamus* : probe compertum habentes maledicta
 et facta contrariis evanescere, et interire solere :
 neque unquam male dicta aut facta in infinitum
 procederent, si quid rerum meliorum interposi-
 tum, perpetuam illam malorum seriem, et tenorem
 perennem interrumpet : quia criminandi et ca-
 lumniandi primus impetus æquo et patienti animo
 sistitur, ne feratur ulterius ; quare si quis injuria
 immensum tandem excrescet semper magis atque

Quocirca ad examen et disquisitionem ipsius
 dogmatis festinabo omnibus, quæ in medio oratio-
 nis cursu infercit, præteritis, cum nihil aliud com-
 plectantur, quam injuriam, irrisionem, convicium,
 et scommata. Si quis putat me conviciandi palæ-
 stram subterfugere, quod par pari referre ne-
 sciam : is consideret seipsum velim, quanta vide-
 licet ad malum sit facilitas, quæ sponte sua et
 absque ullo magistro ad peccatum delabitur. Nam
 ut quis malus fiat, in sola electione voluntatis si-
 tum est, imo sæpe ad malum consummandum suf-
 ficit voluntas. At longe major apparet facilitas in
 vitiis linguæ. Reliqua enim peccata ut perpetren-
 tur, sæpe indigent tempore ac labore, et aliorum
 etiam auxilio. Sed oris et linguæ natura semper
 quasi domi habet peccandi facultatem. Quæ omnia
 confirmat, ille ipse, quem præ manibus habemus,
 Eunomii liber, in quo, qui cum non obiter in-
 spexerit, clare deprehendit, quanta sit proclivitas
 et facilitas in iis peccatis, quæ lingua committun-
 tur, quam imitari, res est omnium facillima, etiā
 si quis in maledicendi arte minime sit exercitatus.

* Matth. v, 38 seq.

Quid enim laboret quis in inveniendis conviciorum nominibus, cum illa ipsa, quibus ipse usus est, regerere liceat in conviciatorem, qui omnia maledictorum, et calumniarum genera in hunc suum librum comportavit? neque quidquam calumniarum repereris, quod non his suis chartis ille veritatis hostis, sophista, impostor; contrarius communi hominum opinioni et existimationi, qui redargutionem ex rebus ipsis petitam nihili pendit, qui neque legum timorem habet, neque reprehensionem hominum reveretur; imperitus discernere veritatem a vafritie et calliditate. His insuper addit impudentiam, et ad calumnias promptitudinem. Vocat præterea socordem, plenumque pugnantibus suspicionibus, qui ex inconvenientibus orationem concinnet, et cum propriis suis dictis pugnet: sibi que contradicat, quique de ipso multa mala dicere conetur; postea vero acerbis animi novitate injuriarum explere nequeat. Et cum nihil amplius, quod effutiat, suppetit, ad eadem revertitur, et ad id, quod jam dixit, quasi in orbem circumactus redit, eademque tertio et quarto et sæpius, quasi reciprocum quendam calumniarum et conviciorum cursum decurrens, repetit, et in omnes partes rerum similitudine se convertit, ut proinde non amplius indignemur ipsius impudenti calumniandi studio, ira quodammodo evanescente per satietatem et fastidium conviciorum. Exsecrationem potius quam iram alicui moverint, adeo servilia sunt omnisque leporis expertia, et ex trivio arrepta scommata, nihil a vetulæ frementis dentibusque frendentis criminationibus discrepantia.

Quid igitur? Num singula persequi oportet, et omnia injuriose et calumniose dicta accurate refellere, et demonstrare talem haudquaquam fuisse illum, in quem hæc conflictata sunt? Atqui et nos simul injuria afficeremus illum, qui solis instar, toti mundo lucet, si operose conaremur probare, eum non fuisse maleficum, et sceleratum. Memor enim sum divinæ illius vocis, cum prophetice ipsi illa ex prophetia accommodaret, ubi illum prostitute frontis et pudicitie mulierculis assimilat¹⁹, quæ sua vitia et crimina in temperantes, bonæque frugis transferre solent. Nam quem veritatis hostem esse deblaterat? quem communi hominum existimationi repugnantem? Quis rogat lectores libri sui, ut non respiciant ad multitudinem testium, neque ad antiquitatem, neque assentiantur illis, quasi fide et assensu longe dignioribus? Eiusdem videlicet est et hæc scribere, et illa proferre studereque, ut suis novitatibus auditorum animos conciliet: alios autem conviciis incessere, tanquam communi hominum opinioni contrarios. Illud vero, non revereri redargutionem ex rebus ipsis petitam, neque reprehensionem hominum, et id genus alia, quæ impotenter effutiit, lectoris judicio relinquo: cuiusnam vero competant, num illi, qui temperantiam, verecundiam, modestiam, omnemque

μέμψως τούτῳ τοῦ λόγου ψευδῆ, καὶ βλάβημα πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ παραδείγματα συμπεπασμένα διεβραψόθησε· καὶ οὐκ ἔστιν ὅτι οὐκ ἐγγέγραπται τῶν ἀτόπων. Δεινός, φησὶν, ἐριστικός, ἀληθείας ἐχθρός, σοφιστής, ἀπατεῶν, ταῖς τῶν πολλῶν δόξαις καὶ μνήμαις ἀντιταττόμενος, τὸν ἐκ τῶν πραγμάτων οὐκ αἰσχυρόμενος ἐλεγχον, οὐ φόβον τὸν ἐκ τῶν νόμων, οὐ ψόγον τὸν ἐξ ἀνθρώπων εὐλαβούμενος, ἀλήθειαν δεινότητος διακρίνειν οὐκ ἐπιστάμενος. Προστίθῃσι τούτοις καὶ ἀναδιδειν, καὶ πρὸς τὸ λοιδορεῖν ἐτοιμότητα· εἰτα ἐκμελῇ φησι, καὶ μαχομένων ὑπονοιῶν πλήρη, καὶ ἀναρμόστων τὸν λόγον ἀρμόζοντα, καὶ ταῖς ἰδίαις φωναῖς μαχόμενον, καὶ τὰ ἐναντία φθεγγόμενον· καὶ πολλὰ εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ κακὰ θέλων, εἰτα τὴν πικρίαν τῆς ψυχῆς ἐμπλήσῃαι ἐν τῇ καινότητι τῶν ὕδρεων οὐ δυνατόμενος· ἐπειδὴ οὐκ ἔχει ὅ τι καὶ εἴποι, πολλάκις ἐπὶ τὰ αὐτὰ ἐπανέρχεται· καὶ ἀπαξ εἰπὼν, ἐπανακυκλοῖ πάλιν καὶ ἐκ τρίτου τὰ αὐτὰ, καὶ ἐκ τετάρτου· καὶ ὑπὲρ ταῦτο, ὥσπερ τινὰ διαυλον ἀνακάμπτων τῷ λόγῳ, διὰ τῶν αὐτῶν ὕδρεων, καὶ τῆς λοιδορίας ληρημάτων, ἄνω καὶ κάτω διὰ τῶν ὁμοίων περιχωρῶν· ὥστε μηκέτι χαλεπαίνειν αὐτοῦ τῇ ἀναίσχυντῃ τῶν ὕδρεων, ἐν τῷ προσκορεῖ τῶν λεγομένων τὸν θυμὸν ὑπεκλύοντα. Βδελύξαιτο ἂν τις μάλλον, ἢ εἰς ὄργην ἔλθοι· οὕτως ἀνδραποδώδῃ, καὶ χαρίτων ἀμοιβῇ, καὶ ἀπὸ τῆς τριόδου τὰ σκώμματα, γράς τινος διακωθωνιζομένης, καὶ ὑπ' ὁδόντα γρουζούσης, οὐδ' ὅτι οὖν διαφέροντα.

leporis expertia, et ex trivio arrepta scommata, nihil
C Τί οὖν; Ἄρα ἐπεξελθεῖν δεῖ τοῖς καθέκαστον, καὶ περὶ πάντων τῶν ἐφ' ὕβρει ρηθέντων φιλοπόνως ἀπολογήσασθαι· ὅτι οὐκ ἦν τοιοῦτος καθ' οὗ ταῦτα συμπεπλάσται; Ἄλλ' οὕτω γ' ἂν καὶ ἡμεῖς συγκαθυδρίζειν δοκῆσαιμεν τὸν ἀντὶ φωστήηρος τῇ γενεᾷ διαλάμψαντα, ἀγαπητῶς τὸ μὴ κακοῦργον, καὶ κατεγνωσμένον εἶναι, διὰ τῶν λόγων ἀποδείκνυντες. Ἀλλὰ μέμνημαι τῆς θείας ἐκείνης φωνῆς, ὡς προφητικῶς περὶ αὐτοῦ τὰ ἐκ τῆς προφητείας ἐφθέγγετο, ὅπου ταῖς ἀναίσχυντοις αὐτὸν τῶν γυναικῶν παρεικάζει· αἶ τὰ ἴδια ὁνειδῇ ταῖς σωφρονούσαις προφέρουσι. Τίνα γὰρ ἐχθρὸν τῆς ἀληθείας οἱ λόγοι κηρύττουσι; Τίνα ταῖς τῶν πολλῶν δόξαις ἀντιτασόμενον; Τίς αἰτεῖται περὶ τῶν ἐντυγχανόντων αὐτοῦ τῷ συγγράμματι, μὴ πρὸς τὸ πλῆθος τῶν μαρτυρούντων ὀρῆν, μηδὲ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα βλέπειν, μηδὲ πρὸς τὸ ἀξιόπιστον τῶν πρὸς τὸ χρεῖστον ὑπειλημμένων βέπειν ταῖς γνώμαις; Ἄρα τοῦ αὐτοῦ ἐστὶ καὶ ταῦτα γράφειν, καὶ ἐκεῖνα προφέρειν, καὶ ταῖς μὲν ἑαυτοῦ καινοτομίαις ζητεῖν τοὺς ἀκούοντας ἔπεσθαι· φαυλίζειν δὲ πάλιν ἐτέρους ὡς ταῖς κοιναῖς ὑπολήψεσιν ἀντιβαίνοντας· τὸ δὲ, μὴ αἰσχυρῆσθαι τὸν ἐκ τῶν πραγμάτων ἐλεγχον, καὶ τὸν ἀνθρώπινον ψόγον, καὶ ὅσα τοιαῦτα κατὰ ταῦτ' διεξέρχεται, ταῖς τῶν ἀκουόντων γνώμαις καταλείπω σκοπεῖν ἐπὶ τίνος ἀληθές ἐστι λέγειν. Ἄρα τοῦ σωφροσύνην, καὶ ποσ-

¹⁹ Jer. iii, 3.

μύθητα, καὶ πᾶσαν καθαρότητα ψυχῆς τε καὶ σώματος διὰ τῆς ἀκριβεστάτης ἐγκρατείας νομοθετοῦντος ὁμοίως ἑαυτῷ, ἢ τοῖς πλησιάζουσιν, ἢ τοῦ κελεύοντος μὴ παρέχειν πράγματα τῇ φύσει πρὸς τὸ δοκοῦν διὰ τῶν τοῦ σώματος ὀρέξεων προοίση, μηδὲ ἀντιβαίνειν ταῖς ἡθοναῖς, μηδὲ ἀκριβολογεῖσθαι περὶ τὴν τοιαύτην τοῦ βίου σπουδὴν· οὐδὲ γὰρ εἶναι τινα βλάβην ψυχῆς, διὰ τῶν τοιούτων συνισταμένην· ἀλλὰ μόνην ἀρκεῖν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν αἰρετικὴν πίστιν πρὸς τελειότητα; Εἰ δὲ ἀρνεῖται τὸ μὴ οὕτως ἔχειν αὐτοῖς τὰ διδάγματα, εὐξαίμην ἂν ἔγωγε καὶ τῶν εὐφρονούντων ἕκαστος ἀληθεύειν αὐτὸν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀρνούμενον. Ἄλλ' οὐκ ἐάσουσιν αὐτῷ προχωρῆσαι τὴν ἀρνησιν, οἱ γνήσιοι μαθηταί· ἢ τὸ μέγιστον αὐτοῦ θεώρημα πεπεῖται, καὶ λυθήσεται ἡ σκηνὴ τῶν διὰ τοῦτο μάλιστα προσεδρεύοντων τῷ δόγματι. Ἀναίδης δέ τις, καὶ τὸν ἀνθρώπινον φόγον οὐκ εὐλαβοῦμενος, ἐκ τῶν ἐν νεότητι βεβιωμένων, ἢ ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα βούλει σκοπῆσμεν; ἀλλὰ δι' ἀφορτέρων, ἐπ' αὐτὸν ἂν εὖροις ἐκανιοῦσαν τῆς ἀναιδείας τὴν μέμφιν. Οὐ τὰ αὐτὰ γὰρ ἑκατέροις, οὔτε ἡ νεότης, οὔτε ὁ μετὰ ταῦτα μαρτυρεῖ βίος.

que enim eadem uterque gessit aut juvenis, aut ea *ætate*, quæ hanc sequitur.

Ἵπομνησάτω ἑαυτὸν ὁ λογογράφος τῶν τε ἐπὶ τῆς πατρίδος κατὰ τὸν τῆς νεότητος καιρὸν, καὶ τῶν ἐν Κωνσταντίνου πόλει βεβιωμένων αὐτῷ· καὶ ἀκουσάτω παρὰ τῶν εἰδότεων ὅσα τῷ συκοφαντούμενῳ συνίστασιν. Εἰ δὲ ἐκ τῶν ἐφεξῆς ἐπιτηδευμάτων τις ἐθέλοι σκοπεῖν, αὐτὸς εἰπάτω, τίς ἄξιος τοιούτου δνόματος· ὁ τὴν πατρῴαν οὐσίαν καὶ πρὸ τῆς ἱερωσύνης ἀφειδῶς ἀναλώσας τοῖς πένησι, καὶ μάλιστα ἐν τῷ τῆς σιτοδείας καιρῷ, καθ' ὃν ἐπεστέαται τῆς Ἐκκλησίας, ἔτι ἐν τῷ κλήρῳ τῶν πρεσβυτέρων ἱερατεύων, καὶ μετὰ ταῦτα, μηδὲ τῶν ὑπολειφθέντων φεισάμενος, ὥς ἂν καὶ αὐτὸς τὸ τοῦ Ἀποστόλου καυχῆσαιτο· Ὅτι *δωρεὰν ἄρτον οὐκ ἔφαγον*; ἢ ὁ προσδὼν ἀφορμὴν τὴν τοῦ δόγματος προστασίαν ποιησάμενος; Ὁ εἰσδύκων εἰς τὰς οἰκίας αὐτόκλητος, οὐδὲ τὴν ἐκ τοῦ πάθους ἀηδίαν τῇ καθ' ἑαυτὸν διαγωγῇ περιστέλλων· οὐδὲ τὴν φυσικὴν τῶν ὑγαινόντων πρὸς τοὺς τοιούτους ἀποστροφὴν λογιζόμενος, ὁ κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον διὰ τὴν ἀφῆν τῆς σημασίας ἔξω τῆς παρεμβολῆς τῶν οἰκούντων ἀφοριζόμενος.

sanior, cogitat ille, qui antiqua lege propter similitudinem significationis ex hominum societate ex-

terminatus est.

Προπετής δὲ πάλιν, καὶ ὕβριστής, καὶ καθ' ὃ ἐκίτερον ψεύστης ὀνομάζεται παρὰ τοῦ μακροθύμου· ἐν πραύτητι τοὺς ἀντιδιατιθεμένους παιδεύοντος. Οὕτω γὰρ ἐν τῷ συγγράμματι τοῖς ἐπ' αὐτοῦ λόγοις ἐνδιαθρύπτεται ὁ μηδεμίαν πικρίας ὑπερβολὴν ἀφίει, ἐν οἷς ἂν τι προσενεγκεῖν ἐξισχύσῃ. Πόθεν τοίνυν καὶ ἐκ ποίων πραγμάτων τὴν ὕβριν αὐτοῦ καὶ τὸ προπετὲς διελέγχει; Ὅτι, φησὶ, *Καππαδόκην δντα με, Γαλάτην ὠνόμασεν*· εἰτα τῷ μεθόρῳ τῶν πατριδῶν τὴν οἰκίαν ἔχοντα, ἐν ἀνωρύμῳ τινὲ *Κορνιασπινῆς* ἔσχατι· εἰ ἀντὶ τοῦ Ὀλτισίῃ ὡς *Γαλάτην* ὠνόμασεν· ἐπερ δὴ ὅλως καὶ τοῦτο προσεπείν

A puritatem mentis et corporis accuratissimo studio sectatur et sancit æque sibi ac aliis: an illi, qui docet nihil molestiæ inferendum naturæ, quando immoderatis corporis cupiditatibus ad id, quod collibitum est, fertur: neque resistendum voluptatibus; neque etiam asperiores vitæ disciplinam sequendam; neque enim quidpiam detrimenti animam capere ex voluptatum usu, sed ad perfectionem sufficere homini solam hæreticam fidem? Quod si neget hanc esse suam et suorum doctrinam, optarem ego et una omnes boni mecum, vera isthæc negari. Sed legitimi ipsius discipuli nunquam negationem hanc patienter ferent, alioquin maximum doctrinæ hujus fundamentum concideret, dissolvereturque quasi tabernaculum et tentorium illorum, qui vel propter hoc unum Eunomii dogmatibus sese addixerunt. Jam vero quis impudens sit, famæque apud homines prodigus: an vis ut statuamus ex illis, quæ in juventute: an ex iis, quæ postea gesta sunt: an ex utrisque? Sed sive ex his, sive ex illis iudicium fiat, ad ipsum redire videbis impudentiæ calumniam. Neque enim eadem uterque gessit aut juvenis, aut ea *ætate*, quæ hanc sequitur.

Revocet logodædalus sibi in memoriam ea quæ in patria sua juvenis perpetravit, et quæ Constantinopoli, intelligatque ex iis qui norunt, quam longe fuerint diversa studia ejus, quem ipse probris insectatur. Quod si quis velit hoc definire ex iis quæ postea sunt subsequuta, ipse dicat velim, quis impudentiæ nomen mereatur: illene, qui paternas facultates etiam antequam sacerdotio initiaretur, liberaliter egenis distribuit; maxime tunc quando magna annonæ penuria exsistebat: quo tempore Ecclesiæ præerat, numero presbyterorum adhuc accensus, quippe posthæc etiam nihil reliquum sibi fecit, ut et ipse gloriari posset cum Apostolo: *Quoniam gratis panem non comedi* ¹¹? An ille potius impudentiæ nomen subibit, qui doctrinæ suæ professionem pro quæstui habet? Qui non vocatus in ædes alienas sese insinuat; insolentiam facti hujus suo vivendi modo minime tegens, neque etiam quam ab hujusmodi hominibus a natura aversi sint; quibus mens et ratio est

Rursus temerarius et injuriosus et subinde etiam mendax appellatur Basilius ab illo, qui patienter et mansuete adversarios suos erudit. Ita enim in suo libro de se prædicat iste, qui nullam omnino acerbitalis occasionem prætermittit, ubicunque aliquam arripere potest. Unde igitur et quibus ex rebus temeritatem et injuriæ irrogandæ studium probat? Quia, inquit, *me, cum sim Cappadox, vocavit Galatam*. Mirum vero, si eum, qui in confiniis duarum regionum habitabat, in obscuro quodam Corniaspinæ angulo, non *Oltiserium*, sed *Galatam* nominavit; si tamen nominasse ostendi potest.

¹¹ II Thessa. III, 8,

Non enim hoc reperi in nostris codicibus, sed esto A
dixerit hoc Basilium. Num propterea temerarius et
injurius appellari, et quibusvis aliis probrosis
cognomentis affici debet? Neque intelligit sapiens
iste, quod cum sycophantæ in rebus exiguis ali-
quem accusant, magnum inde patrociniū tan-
quam insonti existat illi, qui accusatur? Nam qui
ad accusandum prosiliit, is nunquam utique gra-
vioribus prætermisiss, malignam suam operam in
levioribus insumeret, in quibus iste exaggerandis
multus est, amplificans illatam injuriam, et de
mendacio mirifice philosophans, ratus eandem esse
absurditatem, sive de gravioribus, sive de levioribus
sermo sit. Novit enim institutus a patribus suis,
Scribis, inquam, et Phariseis, accurate *excolare*
culicem, et avidè devorare gibbosam *camelum* ¹², B
pondere mañitiæ onustam. Quem forte abs re non
fuerit admonere, ut in nostra republica ab hujus-
modi legibus ferendis absteineat, ne scilicet man-
det, ut tenuitate vel magnitudine rerum menda-
cii calumniam non discernamus: non enim æ-
qualiter peccat Paulus mentiens, dum Judaico ritu
purificaretur eo tempore, quo utile erat quosdam
hac specie decipi; et Judas ipso proditiōis arti-
culo, cum amici et benevoli hominis personam in-
duit ¹³. Mentitus est et Joseph fratribus suis, be-
nevolentia quadam eis illudens, adeo quidem, ut
etiam per Pharaonis sanitatem juraret ¹⁴. Sed men-
titi sunt contra illum et fratres ¹⁵: primum quidem
morte, postea servitute ei decreta, ut alia hujus
generis omittam. Mentitur quoque Sarra, ob risum
pudore suffusa ¹⁶. Mentitur enim serpens, fore ut
homo violato Dei præcepto in divinam naturam
convertatur. At inter hæc mendacia ingens est
discrimen, nec dici potest, quantum, sive quis
huic rei veritatem astruere velit ex antiquioribus,
sive ex præsentibus. Quamobrem et nos satemur,
secundum communem illam de hominibus Pro-
phetæ sententiam: *Omnis homo mendax* ¹⁷, divi-
num hominem Basilium in mendacium incidisse,
cum finitimam regionem nomine, quod forte fortu-
na tunc occurrit, indigitavit, ignorantia vel incur-
priae propriæ appellatiōis. At mentitur etiam Eu-
nomius: et quodnam ipsius est mendacium? ipsa
videlicet veritatis corruptio, dum eum, qui semper
est, aliquando non fuisse dicit, verumque Filium
falso nomine appellari contendit: creatoremque
omnium creaturam et facturam esse definit; et
omnium Dominum servum facit: eumque cui a
natura jus dominandi competit, in servorum ordi-
nem redigit: num hæc talis et tam exilis est men-
dacii differentia, ut pro nihilo ducendum sit, sive
quis hoc, sive illo modo mentiat?

Verumenimvero videte nunc, quam curæ sit
veritas ei, qui alios ut *sophistas* crebro conviciis
impetit. Dixerat in suo adversus eum libro magi-
ster noster, quod eo tempore, quo res mutata-

ἐπιδεικνύται. Οὐ γὰρ εὔρον ἐν τοῖς ἡμετέροις βί-
βλοις τοῦτο προσκείμενον, δεδῶσθαι δὲ ὅλως εἰρησθαι.
Ἵπὲρ τούτων προπετής, καὶ ὑβριστής, καὶ πάντα
ὀνομάζεται τὰ δεινότερα; Καὶ οὐ συνήσιν ὁ σοφὸς,
ὅτι ἡ ἐπὶ μικροῖς παρὰ τοῦ συκοφάντου κατηγορία,
μεγάλῃ συνηγορίᾳ τῆς δεξιότητος τοῦ κατηγορου-
μένου παρίστησιν; Οὐ γὰρ ἂν πρὸς κατηγορίαν κε-
κινημένος, τῶν μειζόνων φειδόμενος, ἐν τοῖς μικροτέ-
ροις ἀπησχόλει τὴν πονηρίαν· ὑπὲρ ὧν καὶ πολὺς
ἐστίν, ἐπαίρων καὶ δεινῶν τὸ ἀδίκημα, καὶ σεμνῶς
περὶ τοῦ ψεύδους φιλοσοφῶν, ἴσον εἰς ἀτοπίαν κρί-
νων, ἔάν τε περὶ μειζόνων, ἔάν τε περὶ μικροτέρων
ὁ λόγος. Οἶδε γὰρ κατὰ τοὺς πατέρας αὐτοῦ τῆς αἰρέ-
σεως, τοὺς γραμματεῖς λέγω, καὶ Φαρισαίους, ἀκρι-
δῶς μὲν διυλίζειν τὸν κῶνον, ἀπειδῶς δὲ καταπίνειν
τὴν σκολιὰν κάμηλον, τὴν τῷ βάρει τῆς πονηρίας
πεφορτισμένην· πρὸς ὃν οὐκ ἀτοπον ἦν ἰσως εἰπεῖν,
ὅτι Φεῖδου τῆς τοιαύτης νομοθεσίας ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς
πολιτείᾳ, τὸ παρ' οὐδὲν ἡγεῖσθαι κελεύειν βραχύτητι
πραγμάτων, καὶ μεγέθει διακρίνειν τὴν πρὸς τὸ ψεῦ-
δος διαβολήν· οὐ γὰρ ὁμοίως ἁμαρτάνει Παῦλος ψευ-
δόμενος, καὶ Ἰουδαϊκῶς ἀγνιζόμενος ἐπὶ καιροῦ τῶν
χρησίμως ἀπατωμένων, καὶ Ἰουδας ἐν τῷ τῆς προ-
δοσίας καιρῷ φίλον καὶ προστήγορον σχῆμα ὑποδυόμε-
νος. Ἐψεύσατο καὶ Ἰωσήφ ἐν φιλανθρωπίᾳ τοὺς ἀδελ-
φοὺς διαπαίζων, καὶ ταῦτα τὴν ὑγείαν τοῦ Φαραὼ
ἐπομνύμενος. Ἀλλ' ἐψεύσαντο καὶ οἱ ἀδελφοὶ κατ'
αὐτοῦ· τὸ πρότερον μὲν, θάνατον, μετὰ ταῦτα δὲ
δουλείαν διὰ τὸν φθόνον βουλευσάντες· καὶ πολλὰ
τοιαῦτα ἔστιν εἰπεῖν· ψεύδεται Σάρρα ἐπερυθρῶσα
τῷ γέλωτι. Ψεύδεται καὶ ὁ ὄφις εἰς θέλει μεταδαινεῖν
φύσιν τὸν ἀνθρώπον ἐκ τῆς παρακοῆς εἰσηγόμενος.
C Πολλὴ τοῦ ψεύδους ἡ πρὸς τὰς ὑποθέσεις διαφορὰ·
καὶ οὐδὲ ἔστιν εἰπεῖν ὅση, εἴτε ἐκ τῶν ἀρχαίων διη-
γημάτων, εἴτε ἐκ τοῦ νῦν βίου δοκιμάζοις τὸν λόγον.
Οὐκοῦν καὶ ἡμεῖς δεξιόμεθα, ὅτι κατὰ τὴν κοινὴν περὶ
τῶν ἀνθρώπων ἀπόφασιν, ἣν διὰ τοῦ Προφήτου τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπεφάνηκε, ὅτι Πᾶς ἄνθρωπος
ψεύστης, καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος συνηνέχθη τῷ
ψεύδει, τὴν ὁμορόν τινα χώραν ἀγνοίᾳ, ἢ ὑπεροφίᾳ
τῆς τοῦ τόπου προσηγορίας κατὰ τὸ συμβᾶν ἐπιφη-
μίσας· ἀλλ' ἐψεύσατο καὶ Εὐνόμιος, καὶ τί τὸ ψεῦδος;
Aὐτῆς τῆς ἀληθείας παραγραφή, τὸν ἀεὶ ὄντα, ποτὲ
μὴ εἶναι λέγει· τὸν ἀληθῶς ὕδιν, ψευδώνυμον ἔχειν
τὴν προσηγορίαν κατασκευάζει, τὸν κτίστην πάντων,
D αὐτὸν κτίσμα εἶναι, καὶ ποίημα διορίζεται· τὸν κυ-
ριεύοντα τῶν ὄλων, δοῦλον προσαγορεύει· τὸν ἐκ φύ-
σεως τὸ ἀρχεῖν ἔχοντα, τῇ δουλευούσῃ φύσει συγκα-
τατάσσει. Ἄρα μικρὰ τοῦ ψεύδους ἡ διαφορὰ; Καὶ
τοσαύτη, ὥς ἀντ' οὐδενὸς οἰεσθαι τινα, τὸ οὕτως, ἢ
ὥς ἑτέρως ἐψεῦσθαι δοκεῖν;

¹² Matth. xxiii, 24. ¹³ Luc. xx, 47. ¹⁴ Gen. xlii, 16. ¹⁵ Gen. xxxvii, 32. ¹⁶ Gen. xviii, 15. ¹⁷ Gen. iii, 4. ¹⁸ Psal. cxv, 11.

των καταστροφῆς, οὗτος ἄθλον τῆς ἀσεβείας τὴν Κύζικον ἀπηνέγκαστο. Τί οὖν ὁ τοὺς σοφιστὰς διελέγων ποιεῖ; Εὐθὺς ἐπιφύεται τῷ τοῦ ἄθλου ὀνόματι, καὶ συνομολογεῖσθαι παρ' ἡμῶν φησι, τὸ καὶ ἀπολο-
 λογῆσθαι, καὶ νικῆσαι διὰ τῆς αὐτολογίας, καὶ τὸ ἐκ τῆς νίκης ἄθλον διὰ τῶν ἀγώνων κομισ-
 σθαι· καὶ συντίθῃσι συλλογισμὸν διὰ τῶν ἀναντιρρή-
 των, ὡς οἴεται, συμπεραίνων τὸν λόγον. Εἰρήσεται δὲ
 αὐτὰ τὰ γεγραμμένα παρ' αὐτοῦ ἐπὶ λέξεως. Εἰ γὰρ
 τὸ ἄθλον, φησὶν, νίκης ἐστὶ γνώρισμα καὶ τέλος·
 μὴνύει δὲ τὴν νίκην ἢ δίκην· συνεισάγει δὲ πάν-
 τως ἑαυτῇ τὴν κατηγορίαν ἢ δίκην· ὁ τὸ ἄθλον δι-
 δοὺς, ἀναγκαῖον εἶναι φήσκει καὶ τὴν ἀπολογίαν.
 Τί οὖν ἡμεῖς; Ἐγωνίσθαι μὲν αὐτὸν, καὶ πάνυ σφο-
 δρῶς τε καὶ ἐβρώμενως τὸν πονηρὸν τοῦτον ἀγῶνα
 τῆς ἀσεβείας, οὐκ ἀντιλέγομεν, καὶ οὐ μικρῷ τῷ μέ-
 τρῳ τοὺς ὁμοίους ὑπερβεδικέναι καὶ ὑπερέχειν ἐν
 τοῖς κατὰ τῆς ἀληθείας ἰδρωσίν· ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὸν
 ἀντιτεταγμένον ἐσχηκέναι τὰ νικητήρια· συγκρίσει
 δὲ τῶν συνδραμόντων αὐτῷ δι' ἀσεβείας ἐπὶ τὴν πλά-
 νην, προτερεῦειν πάντων ἐν τῇ περιστάσει τοῦ ψεύ-
 δους, καὶ οὕτως λαβεῖν ἀντὶ τῆς εἰς τὸ κακὸν ὑπερ-
 βολῆς ἄθλον τὴν Κύζικον· ὡς πάντων τῶν ἐπὶ τοῖς
 ἡμῶν κατὰ τῆς ἀληθείας κόνισαμένων, τὸ πλεόν
 ἔχοντα, καὶ ἐπὶ τῇ νίκῃ κατὰ τὴν βλασφημίαν ἀναρ-
 βηθῆναι λαμπρῷ καὶ περιφανεῖ τῷ κηρύγματι, ἐν τῷ
 μισθῷ τῆς ἀτοπίας αὐτῷ παρὰ τῶν οὕτως ἀγωνοθε-
 τούντων ἐξαιρεθῆναι τὴν Κύζικον· καὶ ὅτι ταῦτα κατὰ
 τὴν βηθείσαν δίδουσαν παρ' ἡμῶν ὁμολόγηται, δει-
 κνυσθαι ὁ ἡμέτερος λόγος· ὅτι ἀσεβείας ἄθλον, οὐχὶ
 ἀπολογίας κατόρθωμά φαμεν αὐτῷ γεγενῆσθαι τὴν
 Κύζικον. Τί οὖν κοινὸν ἔχει τὰ παρ' ἡμῶν εἰρημένα·
 παιδαριώδῃ ταύτῃ τῶν σοφισμάτων πλοκήν· ὡς διὰ
 τοῦτο συστῆναι αὐτῷ καὶ τὴν δίκην, καὶ τὴν ἀπολο-
 γίαν κατεσκευάσθαι; Ὅμοιον γὰρ τὸ τοιοῦτον, ὥσπερ
 ἂν τις ἐν συμποσίῳ πλείω τῶν ἄλλων τὸν ἄκρατον
 ἐγγεσάμενος, καὶ διὰ τοῦτο γέρωσ τινὸς κατὰ τῶν
 συμμεθύντων ἀξιώθεις, τὴν ἐν τῷ συμποσίῳ νίκην
 τεκμήριον ποιοῖτο τοῦ καὶ ἐν δικαστηρίοις δεδικάσθαι,
 καὶ ὑπερέχειν δικάσασθαι. Ἐξέσται γὰρ κάκεινόν
 τὴν πλοκήν τοῦ συλλογισμοῦ μιμήσασθαι· Εἰ τὸ
 ἄθλον νίκης ἐστὶ γνώρισμα καὶ τέλος· μὴνύει δὲ τὴν
 νίκην ἢ δίκην· συνεισάγει δὲ πάντως ἑαυτῇ τὴν κατη-
 γορίαν ἢ δίκην· ἐνίκησα τὴν δίκην ἐγώ, ἐπειδὴ πίνων
 ἐπέφθην ἐν τῷ τῆς πολυποσίας ἀγῶνι.

Ἄλλ' ἔρεῖ τις πάντως πρὸς τὸν οὕτω καλλωπιζό-
 μενον, ὅτι ἄλλοι ἀγῶνες ἐν δικαστηρίῳ, καὶ ἄλλος
 τρόπος τῆς ἐν συμποσίῳ ἀθλήσεως· καὶ ὁ νικήσας
 διὰ τῆς χύλικος, οὐδὲν ἔχει πλεόν ἐκ τῆς τοιαύτης
 νίκης τῶν ἐν δικαστηρίοις ἀντιτεταγμένων αὐτῷ· καὶ
 τις ἀνθίνους στεφάνους ἐπαγλαστήται. Οὐκοῦν οὐδὲ ὁ
 τῷ λόγῳ τῆς ἀσεβείας τῶν ὁμοίων προτεταγμένος,
 ἥδη καὶ τοῦ ἐν τῇ κρίσει νενικηκέναι διὰ τοῦ ἄθλου
 ἀσεβείας τὴν μαρτυρίαν παρέχεται. Τί οὖν συνηγορεῖ
 τῇ μὴ βηθείᾳ ἀπολογία ἢ τοῦ προέχειν αὐτὸν ἐν
 ἀσεβείᾳ παρ' ἡμῶν μαρτυρία; Εἰ μὲν γὰρ ἀπολο-
 γιστάμενος πρὸς τοὺς δικαστὰς, καὶ τῶν ἀντιτεταγ-

sunt, iste Cyzicum præmium impietatis reportave-
 rit. Quid igitur agit, qui aliis sophistarum nomen
 objicit? Statim arrepto præmii vocabulo, tenaciter
 ei inhæret, et nos confiteri ait, quod pro se apolo-
 giam instituerit, et per apologiam obtinuerit victo-
 riam, præmium enim victoriæ reportari ex certami-
 nibus: et mox syllogismum conficit, et ut ipse sibi
 persuadet, ex certissimis et evidentibus conclusio-
 nem infert. Recitabo autem ad verbum quæ scrip-
 sit: Si enim, inquit, præmium est signum et finis
 victoriæ, iudicium vero victorium innuit, necessario
 autem iudicium conjunctam habet accusationem:
 sequitur, ut qui concedit alicui præmium, is etiam
 fateatur institutam esse apologiam et defensionem.
 Quid igitur ad hæc nos? pugnasse istum, et quidem
 valde viriliter, et genere hanc detestandam impi-
 etatis pugnam, non imus inficias, nec ahnuimus,
 eum grandi intervallo superasse alios in certamine
 contra veritatem, sed addimus, tum non obtinuisse
 devictis adversariis suis palmam: fatemur item
 comparatione sociorum in impietatis studio pal-
 mam præripuisse omnibus, utpote in mendaciis
 exercitatissimum: et sic ob impietatis immensita-
 tem episcopatum Cyzicensem præmii loco acce-
 pisse: tanquam illum, qui omnes, in eodem ad-
 versus veritatem pulvere desudantes, longe post se
 reliquerit, illustrique et splendido præconio pro-
 clamatum, muneris loco, ob impietati navatam
 operam, a iudicibus donatum esse Cyzico. Quod
 hæc mente et sententia hæc fateamur, ex nostris
 verbis liquet, cum affirmamus, Cyzicum illi obvo-
 nisse, ut præmium impietatis, non ut apologiæ et
 defensionis honestamentum. Quid igitur nostra
 oratio commune habet cum puerilibus istius so-
 phismatum versutiis, quasi inde sequatur, cum
 subiisse iudicium, et sese defendisse? Perinde enim
 hoc est, ac si quis in convivio plus vini cæteris
 hauriens, et ob hoc dono aliquo a compotioribus
 honoratus, victoriam illam in convivio proferret,
 tanquam argumentum victoriæ in foro et iudicio
 ab adversariis relatæ. Possumus namque syllogismi
 ipsius structuram imitari: Si præmium est victoriæ
 signum et finis, victoriam autem innuit iudicium;
 et si iudicium necessario conjunctam habet accu-
 sationem, obtinui sane ego victoriam, cum inter
 potandum, et in poculorum certamine corona re-
 dimitus sim.

Sed ita glorianti occurret derepente aliquis, alias
 esse pugnas in foro et curia; aliumque concer-
 tandi modum et morem in conviviis; neque victo-
 rem in symposiis ob id meliori loco esse suis
 adversariis in foro; etiamsi supra modum suaveo-
 lentium florum sertis exsulset et gestiat. Quam-
 obrem neque is, qui impietate cæteris præstitit,
 ideirco illud impietatis præmium ostentare potest,
 tanquam signum victoriæ in iudicio legitimo ob-
 tentæ. Quid igitur commentitiæ ipsius apologiæ
 adjumenti vel utilitatis affert testimonium nostrum,
 quo fatemur, ipsum reliquos sceleribus anteces-

uisse? Si enim post sui apud iudices defensionem et excusationem, devicta parte adversa, Cyzicensi honore decoratus fuisset, tunc forte non intempestive nostris verbis contra nos uteretur: si autem in toto suo libro semper inculcat, quod odium iudicum in se declinans, silentio latam contra se sententiam exceperit, non ferens hostibus summam iudicii fuisse delatam: quid sibi ipsi illudit, et vocabulo *præmii* tanquam testimonio defensionis et apologiæ suæ utitur? Ignorat videlicet vir solers, Cyzicum sibi delatam tanquam munus impietatis, quia præter cæteros excelluit, et si arbitrato suo auget, et accipit vocem illam, præmium, velut munus victoriæ: accipiat et id, quod adjungitur, quod scilicet in Improbitalis studio reliquos superarit: si nostris contra nos uti volet, aut utrisque aut neutris uti æquum est.

Sed in nostris quidem tractandis ejusmodi est Eunomius: cæterum an in aliis quæ per injuriam effulsi veritatis amantior erit? Cum Basilium, ut *timidum et pavidum, difficiliorumque laborum fugientem*, et id genus aliis modis traducit, explicatis operose timoris et pavoris affectionibus, commemorans etiam nescio quam occultam domunculam, vectibus et seris firmiter et valide obseratam, et trepidationem ex formidine ingredientium conceptam, vocemque et oculos, et notas faciei, et omnia hujus generis, quibus timor et pavor proditur. Verum ut Eunomius nihil mentitus fuisset in suo libro, hoc tamen unicum satis foret, ut mendacii argueretur et condemnaretur. Quis enim nescit, quam magnus ille pugil [Basilius] eo tempore, quo Valens imperator Ecclesiam Christi divexabat, invicto animo steterit pro domo Dei, omnibus illis turbis et terculamentis superior, omnibus minis excogitatis mentis excelsitate major? Quis hominum ad orientem, quis in extremis nostri orbis oris habitans, egregiam illam pro veritate dimicationem contra potentiorum conatus ignoravit? Quis non obstupuit respiciens ad adversarium, qui non erat unus ex vulgo, aut qui victoriæ vim et spem sitam haberet in sophismatis fucatisque sermonibus, in quibus excellere ingloriorum, et victoriam amittere damno caret, sed is erat, qui sub ditione sua tenebat totum Romanum imperium; et cum tanto regno præssset, depravatus est calumniis contra doctrinam nostram, Eudoxio Germaniciæ episcopo per fraudem ad suas partes eum traducente: omnes autem, qui alicujus erant dignitatis, et aulicos, et qui rebus gerendis præerant, opitulatores habuit propriæ libidinis; quorum alii propter consensionem voluntatum sponte sese ad illum adjugebant; alii vero multi timore imperatoris, prompte et alacriter, id, quod illi jucundum erat, faciebant, et propter dissensionem ab orthodoxæ fidei professoribus, omni observantia illum colebant, tum scilicet quando fugas, fortunarum publicationes, exsilia, minas, et exactiones, pericula, carceres, vincula, flagella, et gravissima

Α μένων κρατήσας, οὕτως ἐδέξατο τὴν ἐπὶ Κυζίκῳ τιμὴν, καιρὸν ἂν εἶχε τὰ ἡμέτερα καθ' ἡμῶν προχειρίζεσθαι· εἰ δὲ συνεχῶς ἐπὶ τοῦ λόγου μαρτύρεται, ὅτι φεύγων τὸ δυσμενὲς τῶν κυρίων τῆς φήσου, σιωπῇ δέχεται τὴν ἐπαχθεῖσαν αὐτῷ τιμωρίαν, ἐν ἔχθροισι διαθέσθαι τοὺς ἀγῶνας οὐκ ἀνασχόμενος· εἰ ἑαυτὸν φανακίζει, καὶ τῇ φωνῇ τοῦ ἀθλοῦ εἰς μαρτυρίαν τοῦ ἀπολελογησθαι συγχέχρηται; Μὴ συνελθὼ θ θαυμάσιος τοῦ ἀθλοῦ τὴν ἔμφασιν, ὅτι καθάπερ τι γέρας καὶ ἀριστεῖον αὐτῷ τῆς κατὰ ἀσέβειαν ὑπεροχῆς ἡ Κυζίκος προεδόθη· ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς τὸ δοκοῦν δέχεται τὸ ἀθλον, καὶ ὡς δωρεὰν ἐπινίκιον, δεξάσθω καὶ τὸ συνημμένον τῷ λόγῳ· ὅτι ἐν ἀσέβειᾳ τὸ πλεόν διὰ τῆς νίκης ἔσχεν. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς ἡμετέροις καθ' ἡμῶν ἰσχυρίζεται, ἡ ἀμφοτέροις, ἡ οὐδετέροις κεχρησθαι δίκαιον.

Ἄλλ' ἐν μὲν τοῖς ἡμετέροις τοιοῦτος. Ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς τῶν ἐφ' ὕβρει ῥηθέντων, ἀρά τι ἀληθεύων ἐπιδειχθήσεται; Ἐν οἷς δειλὸν τε καὶ ἀτολμον, καὶ τοὺς παχυτέρους τῶν πόνων ἀποδιδρᾶσκοντα, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα κατ' αὐτοῦ διεξέρχεται, φιλοπόνως διασχευάζων τῆς δειλίας τὰ πάθη, καὶ οἰκίσκον λανθάνοντα, καὶ θύραν ἀσφαλῶς ἐπικειμένην, καὶ πτόησιν πρὸς τὸν φόβον τῶν εἰσιόντων, καὶ φωνὴν, καὶ βλέμμα, καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ προσώπου γνωρίσματα, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, δι' ὧν τῆς δειλίας τὸ πάθος διασημαίνεται. Ἄλλ' εἰ καὶ μηδὲν ἕτερον κατεψευσμένος ἠλέγγετο, ἱκανὸν ἦν τοῦτο μόνον αὐτοῦ διελέγειν τὸν τρόπον. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὸν μέγαν ἐκείνον ἀγωνιστὴν αὐτῷ καιρῷ τῆς τοῦ βασιλέως Οὐάλεντος κατὰ τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Κυρίου φιλονεικίας, ὅπως ὑπερανέστη τῇ μεγαλοφυῇ τῆς γνώμης τοῦ τοσοῦτου τῶν πραγμάτων ὄγκου, καὶ τῶν φοβούντων ὑψηλότερος ἦν, πάσης τῆς ἐπιμηχανηθείσης αὐτῷ καταπλήξεως ὑπεραρθεῖς τῷ φρονήματι. Τίς τῶν κατὰ τὴν ἑῶαν ἀνθρώπων· τίς τῶν τὰ τελευταῖα τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης οἰκούντων, τὴν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας αὐτοῦ μάχην πρὸς τοὺς κρατοῦντας ἠγνόησε; Τίς οὐ κατεπλήγη πρὸς τὸν ἀντίπαλον ἐπιδῶν; Οὐ γὰρ τῶν ἐπιτυχόντων εἰς ἤν· οὐδὲ ἐν σοφισματικῇς κибδῆλοις τὴν τοῦ νικᾶν ἐκέκτητο δύναμιν, οὐ καὶ τὸ ὑπερέχειν ἄδοξον, καὶ τὸ ἡττηθῆναι ἀζήμιον· ἀλλὰ πᾶσαν μὲν ὕψ' ἑαυτὸν εἶχεν εὐθυνομένην τότε τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν· καὶ τοσαύτη βασιλεῖα κομῶν, προεἰληπτο τῇ κατὰ τοῦ δόγματος ἡμῶν διαβολῇ, Εὐδοξίου τοῦ Γερμανικεῖας, δι' ἀπάτης, αὐτὸν πρὸς ἑαυτὸν μεταστήσαντος· πάντας δὲ τοὺς ἐν τέλει, καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν θεραπευτάς καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν πραγμάτων παραδυναστεύοντας συναγωνιστάς εἶχε τῆς ἰδίας ὁρμῆς· τοὺς μὲν ἐκουσίως διὰ τὴν ὁμοιοτροπίαν τῆς γνώμης προσκεκλικότας· τοὺς δὲ πολλοὺς τῷ φόβῳ τῆς δυναστείας τὰ πρὸς ἡδονὴν ἐτοίμως χαρίζομένους, καὶ διὰ τῆς ἀποτομίας τῆς κατὰ τῶν ἀντεχομένων τῆς πίστεως, πρὸς αὐτὸν ἐνδεικνυμένων σπουδῇ· ὅτε φυγαί, καὶ δημεύσεις, καὶ ἐξορίαι, ἀπειλαὶ τε καὶ προστιμήματα, κίνδυνοι, φυλακαὶ, δεσμωτήρια, μάστιγες· καὶ τί γὰρ οὐχὶ τῶν δεινोटᾶτων ἐνηργεῖτο κατὰ τῶν μὴ συντιθεμένων τῇ τοῦ βα-

σιλέας ὁρμῇ; ὅτε χαλεπώτερον ἦν ἐν οἴκῳ Θεοῦ κατα-
ληφθῆναι τοὺς εὐσεβοῦντας, ἢ ἐπὶ τοῖς πονηροτάτοις
τῶν ἐγκλημάτων ἀλῶναι.

Ἀλλὰ τὸ μὲν τοῦτοις πᾶσι καθ' ἑκάστον ἐπεξιέναι
μεγάλῃς τινὸς ἀν δέοιτο συγγραφῆς, καὶ χρόνου πολ-
λοῦ, καὶ πραγματείας ἰδίᾳς. Ἄλλως τε καὶ φανερῶν
ἅπασιν ὄντων τῶν τηνικαῦτα κακῶν, οὐδὲν ἀν γέ-
νοιτο πλέον πρὸς τὸν παρόντα λόγον ἐκ τοῦ μετ' ἀκρι-
βείας τὰς συμφορὰς ἐκείνας ἐπὶ γραμμάτων ἐκτιθε-
σθαι. Ὑπεστι δὲ καὶ φορτικὸν ἕτερον ἐν τῷ περὶ αὐ-
τῶν διηγήματι, τοὺς τῶν ἡμετέρων ἐξ ἀνάγκης τινὰ
μνήμην ποιήσασθαι καθεξῆς διεξιόντα τὴν τῶν σκυ-
θρωπῶν ἱστορίαν. Εἰ γάρ τι καὶ πέπρακται τοιούτων
ἡμῖν διὰ τοὺς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἀγῶνας, οἷον φιλο-
τιμίαν φέρειν τῷ διηγήματι, τοῖς πλεῖστον καταλιπεῖν
ἡ Σοφία κελεύει, Ἐγκωμιαζέτω σε γάρ, φησὶν, ὁ
πέλας, καὶ μὴ τὰ σὰ χεῖλη. Ὅπερ ὁ τὰ πάντα πε-
ρισκευασμένος μὴ συνειδῶς, τὸ πλεῖστον τῆς συγ-
γραφῆς ἐν ταῖς περὶ αὐτοῦ μεγαληγορίαις ἡσχό-
λησε.

Πάντα τοῖνυν ἐγὼ τὰ τοιαῦτα περιδραμῶν, τὰ τῆς
δειλίας τοῦ διδασκάλου ἡμῶν ἔργα μετ' ἀκριβείας ἐκ-
θήτομαι. Ἦν τοῖνυν ὁ ἀντιτεταγμένος αὐτῷ πρὸς
ἀντίπαλον τάξιν, βασιλεὺς αὐτός. Ὁ δὲ ὑπηρετῶν
αὐτοῦ ταῖς ὁρμαῖς, ὁ πάσης ἀρχῶν μετ' ἐκείνων τῆς
βασιλείας, οἱ συνεργοῦντες δὲ πρὸς τὴν τοιαύτην
ἐπιθυμίαν, οἱ περὶ αὐτὸν πάντες. Προσκεισθω τοῦτοις
καὶ ὁ καίριος εἰς ἀκριβεστέραν βάσανον καὶ ἐπίδειξιν
τῆς γενναίας τοῦ ἀθλητοῦ πεποιθήσεως. Τίς οὖν ἦν ὁ
καιρός; ἐξήλαυσε μὲν τῆς Κωνσταντινίου πόλεως ἐπὶ
τὴν ἑῴαν ὁ βασιλεὺς, ἄρτι τοῖς κατὰ τῶν βαρβάρων
αὐτῷ κατορθωθείσιν ἐπληρμένος τὸ φρόνημα, καὶ οὐ-
δὲν ἀντιβαίνειν αὐτοῦ ταῖς ὁρμαῖς ἀξίων· προηγείτο
δὲ αὐτοῦ τῆς πορείας ὁ ὑπαρχος, ἀντ' ἄλλου τινὸς τῶν
εἰς τὴν ἀρχὴν ἀναγκαίων τοῦτο προδιοικούμενος· τὸ
μηδὲ τίνα τὸν ἐπὶ πίστεως ὄντα μένειν ἐφέστιον, ἀλλὰ
τοῦ τοὺς μὲν ἀπελαύνεσθαι πάντας πανταχόθεν,
ἐτέρους δὲ ἀντ' ἐκείνων αὐτοχειροτονήτους τινὰς ἐπὶ
ὑβρεὶ τῆς θείας οἰκονομίας εἰσάγεσθαι. Μετὰ τοιαύ-
της οὖν γνώμης καθάπερ νέφει τινὸς χαλεποῦ, τῆς
δυναστείας ἐκ τῆς Προποντιδὸς κατὰ τῶν Ἑκκλη-
σιῶν κινήσεως· καὶ τῆς μὲν Βιθυνίας ἀθρόως ἐρη-
μωθείσης, Γαλατίας δὲ σὺν πολλῇ τῇ ῥαστώνῃ παρα-
συρείσης· καὶ πάντων αὐτοῖς κατὰ νοῦν διὰ μέσου
κεχωρηκότων, προὔκειτο ἡδὴ τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ κακοῦ
τὸ ἡμέτερον· τί οὖν ὁ μέγας τότε Βασίλειος, ὁ δειλὸς,
ὡς φησὶν οὗτος, καὶ ἀτολμος, καὶ ὑποπτῆσων τὰ
φοβερά, καὶ οἰκίσκῳ λανθάνοντι τὴν σωτηρίαν πι-
στεύων; Ἄρα κατεπλάγη τὴν τοῦ κακοῦ προσδο-
λῆν; Ἄρα τὸ πάθος τῶν προεαλωκότων σύμβουλον
πρὸς τὴν ἀσφάλειαν τῶν καθ' ἑαυτὸν ἐποίησατο; Ἄρα
κατεδέξατο τοῦ εἰῆσαι πρὸς ὀλίγον τῇ ῥύμῃ τοῦ κακοῦ
συμβουλευόντος, μηδὲ εἰς προὔπτον κίνδυνον ἑαυτὸν
ἐμβάλλειν ἐπὶ ἀνθρώπων καταγυμνασθέντων τοῖς
αἵμασιν; ἢ πᾶσα λόγων ὑπερβολή, καὶ πᾶν ὕψος νοη-

A quæque supplicia decernebat iis, qui regis libidini,
et effrenatæ cupiditati non subscriberent, quando
periculosius erat pius et Catholicos in domo Dei,
quam in turpissimis flagitiis deprehendi.

Verum hæc et similia sigillatim persequi grandi
egeret libro, et longo tempore et proprio studio.
Et cum illius temporis gesta in omnium adhuc
memoria et ore versentur, fortassis inutile esset
ad præsens nostrum institutum, calamitates illas
studiosius litteris velle consignare, ut taceam quid-
dam etiam odiosum hujusmodi rerum narrationi
subesse, quod necessario mentiri facienda sit qua-
rumdam rerum a nobis gestarum, si ordine ex-
ponere velimus, quæ tristi illo tempore evenerunt.
Etiam si enim aliquid propter pietatem gessimus,
B quod narratum laudem et decus conciliare posset,
id ut proximis nostris commemorandum relinqua-
mus, monet divina sapientia: *Laudet te*, inquit,
proximus, et non labia tua ¹⁹. Quod Eunomius
oculatissimus non considerans, maximam partem
sui libri gloriose sese effereudo, et insolenter præ-
dicando consumpsit.

Omnibus igitur hisce relictis, sedulo exponam
opera præceptoris nostri, timoris et pavoris indicia.
Erat igitur is, cum quo Basilio dimicandum erat,
ipsemet imperator. Libidinis vero et impietatis
ejus administer ille, qui post imperatorem totum
imperium regebat. Adjutores autem cupiditatis
illius omnes omnino aulici. Accedat et his ipsum
tempus, ut eo accuratius et planius demonstretur
C invictus et excelsus animus generosi illius athle-
tæ. Quod igitur tempus erat? Aberat Constantinopoli
imperator in Oriente, elatus mente rebus contra
barbaros non ita pridem feliciter gestis, existi-
mansque cupiditatibus suis nihil omnino adver-
sari debere; præcedebat eum præfectus, specie
quidem quasi necessaria imperatoris adventui præ-
parare deberet, revera autem, ut Orthodoxos pro-
priis sedibus exterminaret, in ejectorumque locum
alios non legitime vocatos et ordinatos, in con-
temptum et injuriam Ecclesiæ, substitueret. Ilac
igitur mente, velut nube quadam malorum, cum
violentia et exagitatio contra Ecclesias ex Propo-
D ntidie progressa esset, et Bithyniam quidem ex
improviso desolasset, Galatiamque sine labore
vastasset, et cum omnia illis ad voluntatem fluxis-
sent; jam serpenti malo objiciebatur nostra regio,
ut proxima. Quid igitur magnus Basilius, timidus
ille, ut iste appellat, et pavidus, et in rebus ar-
duis formidare solitus, et obscuro cuidam domi-
cilio suam salutem credens? An animo concidit
ob calamitatis illius impetum? An ea quæ aliis
evenerunt exemplo et documento sibi salutis esse
voluit? Num acquievit illorum monitis, qui pu-
tabant ad modicum tempus furori illorum ceden-
dum esse, et ut se non conjiceret in apertum
periculum obsistendo hominibus ad cædem et san-

¹⁹ ΠΡΟΤ. XXVIII, 2.

guinem assuetis? An omnis orationis copia, ver-
horumque pondus hac in re longe minor est et
inferior, quam rei gestæ veritas? Qua enim ora-
tione explicaverit quis illam omnium periculorum
despicientiam? Quomodo quis oculis subiciat, et
repræsentet novam illam, et insolitam pugnam,
quam neque ab hominibus, neque contra homines
susceptam merito quis affirmaverit sed potius virtutem et libertatem Christiani contra principis
violentiam, cædis et sanguinis appetentem, certasse quilibet dixerit.

Vocabat illum ad se præfectus, antevertens im-
peratoris præsentiam et adventum, imperatoris-
que potentiam per se formidandam, effliciebat for-
midabiliorum suppliciorum multitudine: et post
illas in Bithynia tragœdias, devictosque solita
facilitate Galatas, nullius negotii existimabat,
etiam apud nos arbitrato suo insanire. Rebus vero
futuris exordium dedit oratio minis simul et pro-
missis mista: et si quidem obtemperaret Basilius,
promittebat honores omnes ab imperatore, et præ-
terea Ecclesiæ gubernaculum et clavum; si relu-
ctaretur, proponebat omnia, quæ acerbis animi
cum potestate quidvis agendi conjuncta excogitare
potest. Et illa quidem quæ isti egerunt hujusmodi
fuerunt.

At noster tantum abfuit, ut ob ea, quæ videbat,
vel audiebat, timore percelleretur, ut sicut aliquis
medicus, vel fidus consiliarius accersitus, quo rebus
deploratis et depositis opem ferat, monuerit etiam.
ut ob ea quæ perpetraverant, poenitentiam agerent,
et de cætero cessarent ad cædem querere servos
Dei; nihil enim efficere eos posse contra illos, qui
solum Dei regnum appetant, et immortalem illam
vim et potentiam colant: neque enim eos, qui
damnis hos afflicere velint, quidpiam posse reperire
seu dictum seu factum, quod Christianum lædat
vel contristet. Publicatio, inquit, bonorum non
ohæst ei, qui solam fidem possidet. Exsilium non ter-
rebit, qui totum terrarum orbem animo suo super-
greditur; et qui omnem civitatem ut alienam, pro-
pter tempus incolatus sui; et rursus omnem, ut pro-
priam propter conditionem ejusdem naturæ et status
arbitratur. Illud autem plagas, labores, mortem tole-
rare, quando id pro veritatis defensione exigitur,
ne mulieribus quidem terrorem incutere solet: quod
omnes Christiani summæ felicitatis loco ducant,
intolerabilia etiam subire tormenta, pro spe illius
vitæ. Tantum eos dolere dicebat, quod natura
unam tantum mortem singulis decrevisset, neque
sæpius moriendo liceret pro veritate dimicare.

Cum porro Basilius hunc in modum animum suum
contra minas intenderet, et omnem fastum poten-
tiæ et imperii nihili penderet: mox ut in scena, in
repentinis personarum mutationibus, alia pro alia
producitur: eodem modo et hic asperitas inimico-
rum in blanditias conversa est: mutataque ora-
tione is, qui eo usque terrificus et minabundus
fuerat, ad blandos et moderatos sermones sese
transfert. Ne tu, inquit, nihili facias quod magnus
imperator tuo populo inseri cupit: quin potius pa-

μάτων τε καὶ ῥημάτων κάτω που τῆς ἀληθείας ἐλέγ-
χεται; Πῶς ἄρα τις διεξέλθοι τῷ λόγῳ τὴν τοσαύτην
τῶν φοβερῶν καταφρόνησιν; Πῶς ἂν τις ὑπ' ὅψιν
ἀγάγοι τὸν καινὸν ἐκείνον ἀγῶνα, ὃν οὔτε παρ' ἄν
θρώπων, οὔτε πρὸς ἀνθρώπους εἰκότως ἂν τις συστή-
ναι φήσκειν, ἀλλ' ἀρετὴν καὶ παρῳήσιαν Χριστιανοῦ
πρὸς δυναστείαν φονῶσαν ἀνταγωνίζεσθαι.

Ἐκάλει μὲν γὰρ πρὸς ἑαυτὸν προλαβὼν τὴν τοῦ
βασιλέως ἐπιστάσιαν ὁ ὑπαρχος· καὶ ἄλλως οὕτως
φοβεράν διὰ τὸ μέγεθος τὴν ἀρχὴν, φοβερωτέραν τῇ
ἀφειδίᾳ τῶν τιμωριῶν καταστήσας, καὶ μετὰ τὰς
τραγῳδίας ἐκείνας, ἃς κατὰ Βιθυνίαν ἐξεργάσατο,
Γαλατῶν ὑπὸ τῆς συνήθους εὐκολίας ἀκονιτὶ παρα-
στάντων, ἔτοιμον ὤφετο, καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς αὐτῷ πρὸς
τὸ δοκοῦν ἀπαντήσεσθαι. Τῆς δὲ τῶν ἔργων ἀπο-
τομίας προσιμῶν ὁ λόγος ἐγίνετο, ἀπειλαῖς ὁμοῦ με-
μιγμένος καὶ ὑποσχέσεσι· πεισθέντι μὲν ἐκ βασιλείως
τιμὴν, καὶ ἀρχὴν τῆς Ἐκκλησίας προτείνων· ἐνιστα-
μένῳ δὲ, πάντα ὅσα πικρία ψυχῆς προσλαβοῦσα τὸ
δύνασθαι κατ' ἐξουσίαν βουλεύεται. Τὰ μὲν οὖν παρ'
ἐκείνων τοιαῦτα.

Ὁ δὲ ἡμέτερος τοσοῦτον ἀπέσχευεν εἰς κατάπληξιν
τινα διὰ τῶν ὁρωμένων, ἢ λεγομένων ἐλθεῖν, ὥστε
καθάπερ τις ἱατρός, ἢ σύμβουλος ἀγαθὸς εἰς διόρθω-
σιν πλημμελημάτων παρακληθεὶς, καὶ ὑπὲρ τῶν
προτετολμημένων αὐτοῖς μεταγινώσκων ἐνεκελεύετο,
καὶ τοῦ λοιποῦ παύσασθαι κατὰ τῶν δούλων τοῦ Κυ-
ρίου φονῶντας· εἶναι γὰρ αὐτοῖς τῆς ἐπινομίας πλέον
οὐδὲν ἐπὶ τῶν μόνων τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν, καὶ τὸ
ἀθάνατον κράτος θεραπεύοντων. Μηδὲ γὰρ δύνασθαι
τοὺς κακοποιεῖν βουλομένους εὐρεῖν τι τοιοῦτον. ὁ
λυπήσει τὸν Χριστιανὸν, ἢ ῥηθὲν, ἢ γινόμενον. Δι-
μευσίς οὐχ ἄψεται, φησί, τοῦ μόνου κεκτημένου τὴν
πίστιν· ὑπερορισμὸς οὐ φοβήσεται τὸν πάσης τῆς γῆς
μετὰ τῆς αὐτῆς γνώμης ἐπιβατεύοντα· καὶ πᾶσαν
μὲν ὡς ἄλλοτριαν διὰ τὸ πρόσκαιρον τῆς ἐνοικησεως,
πᾶσαν δὲ πόλιν ὡς οἰκειαν, διὰ τὸ ὁμόδουλον τῆς
κτίσεως, βλέποντα. Τὸ δὲ, πληγὰς, ἢ πόνους, ἢ θάνα-
τον ὑποστήναι, ὅταν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐξῇ, μηδὲ
γυναιξὶ τοῦτο φόβον παρέχειν. Ἄλλ' εἶναι πᾶσι Χρι-
στianoῖς τὸν ἀνωτάτω τῆς εὐκληρίας ὄρον, τὸ ὑπὲρ
τῆς ἐλπίδος τι ταύτης τῶν ἀνηκέστων παθεῖν· λυπεῖ-
σθαι μόνον ἔλεγεν, ὅτι εἰς ἐστὶν ἐν τῇ φύσει ὁ θά-
νατος, καὶ οὐδεμίαν μηχανὴν ἐξευρίσκει πολλοῖς
δυνηθῆναι θανάτοις τῆς ἀληθείας προαγωνίσασθαι.

Οὕτω δὲ αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀπειλὰς ἐκείνας ἑαυτὸν
ἐπαίροντος, καὶ πάντα τὸν ὄγκον τῆς δυναστείας ἐκεί-
νης ἀντ' οὐδενὸς παραβλέποντος· ὥσπερ ἐπὶ σκητῆς
ἀθρόως ἐν ταῖς τῶν προσώπων ὑπαλλαγαῖς, ἀνθ'
ἐτέρων ἕτερα δεικνύται· τὸν αὐτὸν τρόπον, καὶ ἡ πι-
κρία τῶν ἀπειλῶν εἰς κολακείαν μετεσκευάζεται· καὶ
μεταβάλλων ὁ πῶς βαρὺς, καὶ καταπληκτικὸς τῷ
φρονήματι, τοὺς ἐπεικτικὸς τε καὶ ὑφειμένους τῶν λό-
γων· Σὺ δὲ, φησί, μὴ μικρὸν ποιοῦ βασιλεῖα τὸν
μέγαν τῷ σὺ καταμιχθῆναι λαῷ. Ἀλλὰ δέξαι χάρι-

νου κληθῆναι διδάσκαλος, μηδὲ ἀντιθεῖς τῷ βουλή-
ματι· βούλεται δὲ μικροῦ τινος τῶν ἐν τῇ πίστει
γεγραμμένων ὑφαίρεθέντος τῆς τοῦ ὁμοουσίου
λέξεως, τοῦτο γενέσθαι. Ἀλλὰ τὸ μὲν μετασχεῖν τῆς
Ἐκκλησίας τὸν βασιλέα, τῶν μεγίστων εἶναι πάλιν ὁ
διδάσκαλος ἀποκρίνεται. Μέγα γάρ, φησί, τὸ ψυχὴν
περισώσασθαι· οὐχ ὅτι βασιλέως, ἀλλ' ὅτι ὁλως ἀν-
θρώπου. Τῆς δὲ πίστει τοσοῦτον ἀποσχεῖν ὑφαίρε-
σιν, ἢ προσθήκην ποιήσασθαι, ὥς μηδὲ τὴν τάξιν ἀν-
ὲς ἀλλάξαι τῶν γεγραμμένων. Ταῦτα ὁ δειλὸς τε καὶ
ἀνανδρος, καὶ πρὸς τὸν ψόφον τῆς θύρας ἐπτοημένος,
πρὸς τὸν τοσοῦτον ἀξιώματι καὶ εἶπε τῷ λόγῳ, καὶ
διὰ τῶν ἔργων τὸ ῥῆθὲν ἐπιστάσας· ὅς τὴν τῶν
Ἐκκλησιῶν τότε καταστροφὴν, οἶόν τινα χειμάρ-
ρουν διὰ τῶν δυναστειῶν βέουσαν, ἔστησεν ἐν ἑαυτῷ,
καὶ ἀπέστρεψε· μόνος ἀρχέσας τῇ τοῦ κακοῦ προσ-
βολῇ· καθόπερ τις ἐν θαλάσῃ πέτρα μεγάλη, καὶ
ἀσειστος, ἀντὶ κύματος πολλοῦ, καὶ μεγάλου τὴν τῶν
δεινῶν προσβολὴν ἐν ἑαυτῷ περιθρύσας.

Καὶ οὐ μέχρι τούτων ἔστη τὰ τῆς ἀγωνίας αὐτῷ.
Ἄλλ' ἐκδέχεται πάλιν ὁ βασιλεὺς τὴν πείραν αὐτοῦς,
ἀγανακτῶν ὅτι μὴ κατὰ τὴν πρώτην προσβολὴν τὰ
καθ' ἡδονὴν κατειργάσατο. Ὡς περ τοίνυν διὰ τοῦ
μαγείρου Ναβουζάρδαν ἐπὶ τῶν Ἱεροσολύμων ποτὲ
ὁ Ἀσσύριος τὴν τοῦ ναοῦ καθαίρεισιν τῶν Ἰσραηλιτῶν
κατειργάσατο· οὕτως καὶ οὗτος Δημοσθένης τινὶ, τῷ
ἐπὶ τῶν ὅλων τεταγμένῳ καὶ τῶν μαγείρων ἀρχοντι,
ὥς Ἰταμωτέρῳ τῶν ἄλλων τὴν τοιαύτην ὑπηρεσίαν
προστάξας, κρατήσας ἕρετο τοῦ παντὸς ἐγγειρήμα-
τος. Πάντα τοίνυν ἐκείνου διακυκλῶντος, καὶ τινος
τῶν ἐκ τοῦ Ἰλλυρικοῦ θεομάχων πυκτίον ἔχοντος ἐν
χερσὶ, καὶ τοὺς ἐν τέλει πάντας πρὸς τοῦτο ἀθροί-
ζοντος, καὶ χαλεπώτερον τῆς προλαβοῦσης ὁρμῆς τοῦ
Μοδέστου πάλιν τὴν ὁργὴν ἀναφλέξαντος· πάντες
μὲν συνεκινούοντο πρὸς τὴν τοῦ βασιλέως ὁργὴν, συν-
αγανακτοῦντες αὐτῷ χαλεπαίνοντι, καὶ αὐτῷ τῆς ἐξου-
σίας θυμῷ χαριζόμενοι· πάντες δὲ τῷ θυμῷ τῶν προσ-
δοκιμῶν προκατέβληντο. Πάλιν γὰρ ἐκεῖνος ὁ ὑπαρ-
χος· πάλιν φόβῳ ἐπαναστάσεις, τῶν προτέρων σφο-
δρότεραι, καὶ τῶν ἀπειλῶν προσθήκαι καὶ ὁ θυμὸς
ἀκμαιότερος, καὶ ἡ περὶ τὸ δικαστήριον τραγῳδία,
κῆρυκες, εἰσαγωγεῖς, ῥαβδοῦχοι, κιγκλίδες, παρα-
πετάσματα, δι' ὧν εὐκόλως καὶ τὰ τῶν σφόδρα παρ-
εσκευασμένων καταπτοεῖται φρονήματα. Καὶ πάλιν ὁ
ἀθλητῆς τοῦ Θεοῦ τοῖς δευτέροις τῶν ἀγώνων, καὶ
τὴν ἐπὶ τοῖς προλαβοῦσι δόξαν ὑπερβαλλόμενος. Εἰ
δὲ ζητεῖς τούτων τὰς ἀποδείξεις, εἰς αὐτὰ βλέψον τὰ
πράγματα. Ποῖον οὐκ ἐπενείματο τόπον τῶν Ἐκκλη-
σιῶν ἢ τῆνικαῦτα καταστροφή; Ποῖον ἐμείνεν ἔθνος
τῆς τῶν αἰρετικῶν ἐπιστάσις ἀπειρατον; Τίς τῶν
κατὰ τὰς Ἐκκλησίας εὐδοκιμούντων οὐκ ἀπεσείσθη
τῶν πόνων; Ποῖος διέφυγε λαὸς τὴν τοιαύτην ἐπήρειαν;
Οὐ Συρία πᾶσα, καὶ τῶν ποταμῶν ἡ μέση, μέχρι
τῶν πρὸς τοὺς βαρβάρους ὄρων· οὐ Φοινίκη, καὶ Πα-
λαιστίνη, καὶ Ἀραβία, καὶ Αἰγύπτος, καὶ τὰ ἔθνη
τῆς Αἰθίως, ἕως τοῦ τέρματος τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκου-
μένης, οὐ τὰ ἐπὶ τὰς πάντας Ποντικῶν καὶ Κιλικίας,
Λύκιοι, Λυδοί, Πισίδαι, Πάμφυλοι, Κᾶρες, Ἕλλη-

tiare ipsius quoque magister nominari, neque re-
pugna pertinaciter: vult vero hoc fieri sublato exi-
guo quodam, quod in fidei Symbolo scriptum est,
nempé *homousii* seu *consubstantialis* vocabulo. At
imperatorem in Ecclesiam recipi, respondebat ma-
gister noster, rem esse omnium gravissimam. Ma-
gnum enim, inquit, quiddam est animam salvare,
non quia imperatoris est, sed quia hominis. At vero
tantum abesse alebat, ut aliquid vel demeret vel
alideret fidei, ut ne ordinem quidem formulæ fidei
mutare cogitaret. Hæc timidus ille et imbellis, et
ad ostii strepitum expavescens, ad illum, qui tanta
dignitate eminebat: et quod verbis dixit, reipsa
postea præstitit, et firmavit: qui eversionem Eccle-
siarum, velut torrentem quemdam, magno impetu
per provincias grassantem, objectu sui corporis
cohibuit et avertit, solus calamitatis incursionem
compescendæ sufficiens et aptus, instar magnæ
cujusdam et immobilis petrae marinæ, quæ vastos
maris fluctus mole sua frangit et elidit.

Neque hic certaminis finis fuit. Ipse imperator
fortunam experitur, ira inflammatus, quod primum
conatum ex voto non successisse videret. Et quem-
admodum olim rex Assyriorum opera coci
cujusdam Nabuzardan, templum Hierosolymitanum
evertit²⁹: ita et iste Demostheni cuidam promo-
condo, et cocis præfecto, aliisque impudentiori,
hac provincia demandata, sperabat se consecutu-
rum victoriam. Omnia igitur illo misceant, et impio
quodam ex Illyrico, qui tabellas manu ferebat, om-
nes procures ad opus hoc convocante, Modestoque
ira multo vehementius, quam prima impressione
accenso: omnes quidem commovebantur ob impe-
ratoris iram, et cum irato irascebantur, indignationi
videlicet illius subservientes et gratificantes: omnes
expectatione futurorum suspensi erant. Rursus ergo
adest præfectus; rursus terrores incutiuntur, et
prioribus quidem graviiores; iterum minæ intentan-
tur, et ira sævit acerbior: adest forense ministe-
rium, præcones, apparitores, lictores, cancelli,
cortinæ, quibus omnibus facile etiam eorum, qui
ad omnia valde parati accedunt, animi percelli pos-
sunt. Iterum generosus noster athleta in certamine
conspicitur, gloriam prioris pugnae longe exsupe-
rans. Quod si hujusce rei petis testes, res ipsas
intuere. Quem enim locum intactum reliquit tem-
poris illius calamitas? Quænam gens hæreticæ va-
stationis et grassationis experta mansit? Quis eorum
qui in Ecclesia florebat, non dejectus est a cœptis
et laboribus suis? Quis populus insultationem il-
lam effugit? Non Syria universa, non Mesopotamia
usque ad fines barbarorum: non Phœnicia, non
Palaestina, non Arabia, non Ægyptus, non incolæ
Libyæ usque ad terminos nostri orbis; neque alii,
qui in eo degunt Pontici, Cilices, Lycii, Lydi, Pisi-
dii, Pamphylii, Cares, Hellespontii, insulani usque
ad ipsam Propontidem: non gentes Thraciæ, qua
patet Thracia, et finitimi quique usque ad ipsum
Danubium. Quæ ex his omnibus provinciis calami-

²⁹ IV Reg. xiv, 9.

tatis hujus expertus fuit, nisi forte illa, quæ antea hoc malo tenebatur? Solus ex omnibus populus Cappadox communem cladem et ærumnam non sensit, quem magnus noster propugnator, ex omnibus tentationibus eripuit.

παδόκειος λαός, τῆς κοινῆς τῶν Ἐκκλησιῶν συμφορᾶς τῶν πειρασμῶν διεσώσατο.

Hæc scilicet timiditatis documenta edidit magister noster: hæc sunt paventis, et trepidantis ad labores arduos præclara facinora; qui non in cœtu miserarum anicularum gloriam sibi peperit, neque mulierculas omni fraudi et deceptioni obnoxias circumvenire studuit, neque a desperatis et corruptæ mentis hominibus magni fieri valde expetendum dedit; sed reipsa demonstravit vim animi sui, et imperterritum, invictum et generosum illum spiritum, cujus præclare factum salus fuit universæ patriæ, pax nostræ Ecclesiæ, exemplar omnis honesti, iis, qui secundum virtutem vivunt; eversio adversariorum, patrocinium fidei, securitas imbecilliorum, stabilimentum robustiorum, et ut uno verbo expediam, quidquid boni excogitari potest, id in hoc facto comprehenditur, in qua duntaxat narratione audiendi et videndi sensus re ipsa conveniunt: idem enim est oratione præclara quæque facinora persequi, et opere ipso orationi testimonium perhibere, et utraque mutuis quasi firmamenti corroborare, memoriam quidem ex iis, quæ sensibus obijciuntur, res vero ex iis, quæ dicuntur.

Verumenimvero nescio qua ratione longius extra propositam materiam processerit oratio, conversa ad singula, quæ sycophanta per contumeliam objecit. Atqui admodum utilis fortassis Eunomio fuerit mora hæc orationis, in his calumniis refellendis, utpote quæ occupata diluendis criminationibus contra homines ejectis, ad ea quæ majoris sunt momenti sese conferre nequeat. Quemadmodum igitur eum, qui de homicidio accusatur, supervacaneum est accusare de verborum procacitate et levitate: sufficit enim solum homicidium ad hoc, ut contra eum mortis sententia feratur, etiamsi nulla verborum temeritate sese homicida obstrinxerit: ita mihi operæ pretium videtur, ut solam istius impietatem refellendam suscipiam, relicta illa, quam in nos exercet maledicendi licentia: clarum enim est, si in rebus maximi ponderis impietas illius retundatur, eadem etiam opera confutari omnia reliqua, licet non persequamur omnia sigillatim. Caput igitur omnium eorum, quæ molitus est ipse, nullum est aliud, quam blasphemia in orthodoxam fidem, tam in priori libro, quam in hoc, quem refutare aggredimur: omnem vero adhibet diligentiam, ut funditus evellat et aboleat de unigenito Filio Dei et Spiritu sancto omnes pias cogitationes. Ut igitur omnibus perspicuum fiat, quam falsus et inconstans sit omnis ille contra veritatis dogmata apparatus: primum quidem ad verbum ponam ipsius orationem, quæ deinde, resumtis singulis, separatim examinabo.

σπόντιοι, νησιῶται, μέχρι τῆς Προποντιδὸς αὐτῆς. Οὐ τὰ ἐπὶ Θράκης πάντα, ἕως ἢν ἡ Θράκη, καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἔθνη, ἕως πρὸς τὸν Ἰστρον αὐτόν. Τί τῶ πάντων ἐπὶ σχήματος ἔμεινε, πλὴν εἰ μήτι προκατειχέτο τῷ τοιοῦτῳ κακῷ; ἀλλὰ μόνος ἐκ πάντων ὁ Καπ οὐκ ἐπῆρθετο· ὃν ὁ μέγας πρῶμαχος ἡμῶν ἐπὶ

Ταῦτα τὰ τῆς δειλίας τοῦ διδασκάλου ἡμῶν ἀποτελέσματα· ταῦτα τοῦ κατεπιτηχότος τοῦς τραχυτέρους τῶν πόνων τὰ κατορθώματα· οὐκ ἐν γραϊδίῳ δυστήνοις εὐδοκίμουτος, οὐδὲ ἀπατῆν γυναικάρια πρὸς πᾶσαν ἀπάτην εὐκόλως ἔχοντα μελετῶντος, οὐδὲ ὑπὸ τῶν κατεγνωσμένων καὶ κατεφθαρμένων θαυμάζεσθαι μέγα κρίνοντος. Ἀλλὰ διὰ τῶν ἔργων δείξαντος τὴν ἰσχὺν τῆς ψυχῆς, καὶ τὸ ἀτρεπτον, καὶ ἀνδρεῖον, καὶ γενικὸν τοῦ φρονήματος· οὐ τὸ κατόρθωμα, σωτηρία μὲν τῆς πατρίδος ἀπάτης, εἰρήνη δὲ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας, ὑπόδειγμα δὲ παντὸς ἀγαθοῦ, τοῖς κατ' ἀρετὴν ζῶσιν, ἀνατροπῇ τῶν ἐναντίων, συνηγορία τῆς πίστεως, ἀσφάλεια τῶν ἀσθενεστέρων, βεβαίωσις τῶν προθυμοτέρων, πάντα ὅσα τῆς κρείττονος μίρας εἶναι πεπίστευται· ἐπὶ τοῦτων μόνων τῶν διηγημάτων, ἀκοή τε καὶ ὄψις ἐπὶ τῶν πραγμάτων συμβαλίνουσι· ταυτὸν γάρ ἐστι λόγῳ τὰ κάλλιστα διηγήσασθαι, καὶ ἔργῳ δεῖξαι τὴν μαρτυρίαν τῶν λόγων, καὶ ἀμφοτέρω δι' ἀλλήλων πιστώσασθαι, τὴν τε μνήμην ἀπὸ τῶν φαινομένων, καὶ τὰ πράγματα διὰ τῶν λεγομένων.

Ἀλλὰ γὰρ οὐκ οἶδ' ὅπως τοσοῦτον ἔξω τῶν προκειμένων παρηνέχθη ὁ λόγος, πρὸς ἕκαστον τῶν ἐφ' ὕβρει βηθέντων παρὰ τοῦ συκοφάντου ἐπιστροφόμενος· καίτοι τῷ Εὐνομίῳ κέρδος οὐ μικρὸν ἢ περὶ τὰ τοιαῦτα τοῦ λόγου διατριβή, ἐν τῇ τῶν ἀνθρωπίνων ἀδικημάτων κατηγορίᾳ τοῖς κυριωτέροις προσδῆναι κωλυομένου. Ὅσπερ οὖν τὸν ἐπὶ φόνῳ κρινόμενον ὑπὲρ τῆς ἐν ῥήμασι προπετείας κακίζει τῶν ἀγρήστων ἐστὶν (ἀρκεῖ γὰρ ὁ φόνος ἀπελεγχθεὶς τὴν τοῦ θανάτου ψῆφον ἐπενεγκεῖν, καὶ μηδεμίαν προπέτειαν λόγων τῷ μαιφόνῳ συναπελέγχεται)· οὕτω μοι καλῶς ἔχειν δοκεῖ, μόνῃν αὐτοῦ τὴν ἀσέβειαν εἰς ἔλεγχον ἀγαγεῖν, τὰς δὲ καθ' ἡμῶν λοιδορίας χαλεπὴν ἔδωαι. Δῆλον γὰρ ὅτι περὶ τὰ μέγιστα καὶ κυριώτατα τῆς πονηρίας φωραθείσης, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα τῇ δυνάμει συναπελέγχεται· καὶ μὴ καθ' ἕκαστον ἀκριβῶς ἐπεξίωμεν. Ἔστι τοίνυν τὸ κεφάλαιον τῶν παρ' αὐτοῦ κατασκευαζομένων, βλασφημία μὲν εἰς τὸ δόγμα τῆς εὐσεβείας, ἐν τε τῷ προάγοντι λόγῳ, καὶ ἐν τῷ νῦν παρ' ἡμῶν εὐθυνομένῳ· σπουδὴ δὲ πᾶσα καθελεῖν, καὶ παραγράφασθαι, καὶ ἀνατρέψαι παντελῶς τὰς περὶ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ, καὶ τὰς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὐσεβεῖς ὑπολήψεις. Ὡς ἂν οὖν μάλιστα ψευδῆς, καὶ ἀσύστατος ἐπιδειχθῇ ἡ κατὰ τῶν δογμάτων τῆς ἀληθείας κατασκευή· πρῶτον μὲν ἐπὶ λέξεως αὐτοῦ τὴν περὶ τούτων παραθήσομαι ῥῆσιν· ἔπειτα δὲ πάλιν ὑπελεύσομαι τοῖς εἰρημένοις, ἕκαστον αὐτῶν ἐξετάζων χωρὶς.

Πᾶς δὲ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων συμπληροῦ-
ται λόγος ἐκ τε τῆς ἀνωτάτω καὶ κυριωτάτης
οὐσίας, καὶ ἐκ τῆς δι' ἐκείνην μὲν οὐσίας, μετ'
ἐκείνην δὲ πάντων τῶν ἄλλων πρωτευούσης· καὶ
τρίτης γὰρ τῆς μηδεμιᾶς μὲν τούτων συνταττομέ-
νης, ἀλλὰ τῇ μὲν, διὰ τὴν αἰτίαν· τῇ δὲ διὰ τὴν
ἐνέργειαν, καθ' ἣν γέγονεν, ὑποταττομένης· συμ-
περιλαμβανομένων δηλαδὴ πρὸς τὴν τοῦ παντός
λόγου συμπληρώσειν, καὶ ταῖς οὐσίαις παρεπο-
μένων ἐνεργειῶν, καὶ τῶν ταύταις συμφυῶν ὀνο-
μάτων· πάλιν δ' αὖ ἐκάστης τούτων οὐσίας εἰ-
λικρινῶς ἀπλῆς, καὶ πάντῃ μιᾶς οὐσίας τε καὶ
ροουμένης, κατὰ τὴν ἰδίαν ἀξίαν, συμπεριγραφο-
μένων δὲ τοῖς ἔργοις τῶν ἐνεργειῶν, καὶ τῶν
ἔργων ταῖς τῶν ἐργασυμένων ἐνεργείαις παρὰ με-
τρούμενων· ἀνάγκη δὴ πᾶσα, τὰς ἐκάστη τῶν
οὐσιῶν ἐπομένους ἐνεργείας, ἐλάττους τε καὶ με-
λλους εἶναι, καὶ τὰς μὲν πρῶτην, τὰς δὲ δευτέραν
τάξιν ἐπέχειν. Συνόλως τε εἰπεῖν, πρὸς τοσαύτην
ἐξικνεῖσθαι διαφορὰν, πρὸς ὁπόσῃ ἂν ἐξικνηται
τὰ ἔργα· ἐπεὶ μὴδὲ θεμιτὸν τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν
εἰπεῖν, καθ' ἣν τοὺς ἀγγέλους ἐποίησεν, ἢ τοὺς
ἀστέρας καὶ τὸν οὐρανὸν, ἢ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ'
ὅσῳ τὰ ἔργα τῶν ἔργων προσβύτερα καὶ τιμώ-
τερα, τοσούτῳ καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐνεργείας
ἀνυπερβέβαιον φαίει ἂν τις εὐσεβῶς διαρροῦμενος·
αἰτε δὴ τῶν αὐτῶν ἐνεργειῶν, τὴν ταυτότητα τῶν
ἔργων ἀποτελουσῶν, καὶ τῶν παρηλλαγμένων
ἔργων παρηλλαγμένης τῆς ἐνεργείας ἐμφανίον-
των. Οὕτω δὲ τούτων ἐχόντων, καὶ τῇ πρὸς ἄλ-
ληλα σχέσει τὸν εἰρμὸν ἀπαρμόδιον διατηροῦν-
των· προσήκει δὴ πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν συμφυῆ τοῖς
πράγμασι τάξιν τὴν ἐξέτασιν ποιουμένοις, καὶ
μὴ φύρειν ὁμοῦ πάντα, καὶ συγχεῖν βλαβέροις·
εἰ μὲν περὶ τῆς οὐσίας κινεῖτο ἀμφισβήτησις, ἐκ
τῶν πρώτων καὶ προσεχῶν ταῖς οὐσίαις ἐνε-
ργειῶν ποιεῖσθαι τῶν δεικνυμένων τὴν πίστιν, καὶ
τῶν ἀμφισβητουμένων τὴν διάλυσιν· τὴν δὲ ἐπὶ ταῖς ἐνεργείαις ἀμφιβολίας διαλύουσιν ἐκ τῶν
οὐσιῶν, ἀρμεδιωτέραν γὰρ μὴν καὶ τοῖς πᾶσιν ἀνυσιμωτέραν ἡγεῖσθαι τὴν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπὶ τὰ
δεύτερα κἀνοδοῦν.

Ἡ μὲν οὖν τεχνολογία τῆς βλασφημίας αὐτῇ.
Θεὸς δὲ ἡμῖν ἀληθινός, ὁ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ Υἱός,
διὰ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁδηγίας κατευθύνει τῶν
λόγων πρὸς τὴν ἀλήθειαν· πάλιν τὰ εἰρημένα καθ-
εξῆς ἀναλαμβάνει. Εἶπε τῶν καθ' αὐτὸν δογμά-
των πληροῦσθαι τὸν λόγον ἐκ τῆς ἀνωτάτω καὶ
κυριωτάτης οὐσίας, καὶ ἐκ τῆς δι' ἐκείνην μὲν
οὐσίας, μετ' ἐκείνην δὲ πάντων τῶν ἄλλων πρω-
τευούσης, καὶ τρίτης γὰρ τῆς μηδεμιᾶς τούτων
συνταττομένης. Ἀλλὰ τῇ μὲν διὰ τὴν αἰτίαν, τῇ
δὲ διὰ τὴν ἐνέργειαν ὑποταττομένης. Πρῶτον τοί-
νων τῶν ἐν τῷ λόγῳ κακουργηθέντων, τοῦτό ἐστιν,
εἶ τι δόγμα τὸ μυστικὸν ἐπαγγελιάμενος ἡμῖν ἐκ-
θήσεσθαι, ὥσπερ διορθούμενος τὰς εὐαγγελικὰς φω-
νὰς, οὐκ ἐκείνοις κέχρηται τοῖς ὀνόμασι, δι' ὧν παρ-
έθηκεν ὁ Κύριος τὸ μυστήριον ἐν τῇ τελειώσει τῆς
πίστεως, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ,

A Omnis oratio, qua dogmata nostra explicamus, perfitur ex suprema et maxime proprie dicta sub-
stantia: et ex illa quæ per illam est, post illam au-
tem reliquis omnibus antecedit: et ex tertia, quæ
cum nulla harum coordinatur. Sed illi quidem ut
causæ, huic vero ut operationi, qua facta est, sub-
jicitur, comprehensibilis videlicet ad totius orationis com-
plementum etiam operationibus, quæ manant ex sub-
stantiis, et ipsis competunt. Rursus, cum quælibet
ex his substantiis sit et intelligatur pure simplex, et
simpliciter una secundum propriam dignitatem, cir-
cumscriptionibus autem operationibus per ipsa opera, et
ipsis operibus, operantis actionibus commensuralis, om-
nino necesse est, operationes, quæ sequuntur
quælibet substantiam, majores et minores esse: et
B illas quidem in primo, illas vero in secundo ordine
esse collocandas: et, ut universim dicam, tanto dis-
crimine inter se dissident, quanto dissident ipsa
opera: cum nefas sit dicere eandem esse operationem,
quæ angelos fecit, vel stellas et cælum, vel hominem:
sed quanto opera operibus excellentiora et præstan-
tiora sunt, tanto et operationem operationi antestare
merito asseveraverit, qui pie de hoc cogitare vellet:
cum eadem operationes eosdem etiam effectus pro-
ducant, cumque diversa opera, diversas etiam ope-
rationes demonstrent. Cum vero hæc ita sese habeant,
omniaque, mutua ad sese habitudine, invariabilem
seriem observent, par est, ut qui inquisitionem se-
cundum naturalem rerum ordinem instituant, et non
omnia simul miscere et confundere cupiunt, siqui-
dem de substantia quæstio oriatur, ex primis et ex
C cognatis substantiarum operationibus argumenta re-
rum demonstrandarum petant, eorumque de quibus
ambigitur solutionem. At vero dubitationem de ope-
rationibus ex substantiis dissolvent, tali convenien-
tiorum et omnibus utiliorum fore, a primis ad se-
cunda descensum.

Hæc est blasphemia artificiosa et subdola expli-
catio. At Deus nobis verax est, et veri Dei Filius,
ductu sancti Spiritus diriget orationem nostram
ad veritatem. Nunc iterum ad verbum resumiemus,
quæ effutivit Eunomius. Dixit, dogmatum suorum
sermonem totum perfici ex suprema, et maxime pro-
prie dicta substantia, et ex illa, quæ per illam est,
post illam autem reliquis omnibus antecedit: et ex
tertia quæ cum nulla harum coordinatur. Sed illi
quidem ut causæ, huic ut operationi, qua facta est,
subjicitur: primum quidem in his verbis malitiæ
et improbitatis signum hoc est, quod pollicitus
dogma mysticum nobis exponere, tanquam corre-
cturus voces evangelicas, non ea nomina adhibuit,
quibus Dominus nobis mysterium tradidit¹⁾, cum
fidei complementum assignaret, sed nomine Patris
et Filii et Spiritus sancti suppresso, loco Patris

¹⁾ Math. xxviii, 19.

supremam et maxime proprie substantiam dicit; et loco Filii eam, quæ est propter illam, post illam vero reliquis antecedentem; loco autem Spiritus sancti, eam, quæ nulli horum conjuncta est (a). Atqui si his appellationibus uti satius esset, non adeo inops erat veritas, ut hæc nomina non repere-
ret; neque adeo imperiti erant alii, qui postea ordine subsecuti mysterii hujus prædicationem exceperunt, quique ab initio oculati testes et ministri sermonis fuerunt, et qui post illos totum terrarum orbem evangelica doctrina compleverunt; rursumque, qui posteris temporibus ortas de hoc dogmate dubitationes in communi concilio definierunt, quorum traditiones scriptæ semper in Ecclesiis custodiuntur. Si ita loqui oportebat, non utique Patris et Filii et Spiritus sancti mentionem fecissent. Quod si omnino pietati consentaneum, et ab omni periculo remotum erat, ad hanc novitatem transferre fidei vocabula, sequitur omnes illos fuisse indoctos, rerum divinarum rudes, et nominum cognatorum, ut iste dicit, expertes; illos, inquam, qui neque potuerunt neque voluerunt proprias cogitationes præponere iis nominibus, quæ a divinis oraculis accepimus.

Sed omnibus manifestam arbitror causam, cur hæc nova nomina cuderit Eunomius. Nam omnes homines audito Patris et Filii vocabulo, statim propriam et naturalem inter ipsos habitudinem ex ipsis vocabulis agnoscunt: quæ enim naturalis sit habitudo, omnibus tacentibus, ex his appellationibus intelligitur. Ut ergo hæc de Patre et Filio in animis hominum non ingenerarentur, subtrahit audientibus eam, quæ cum nominibus subit mutæ habitudinis notionem, relictisque divinitus inspiratis dictionibus, eas voces ad explicationem dogmatis adhibet, quæ evertendæ veritati quam maxime sint idoneæ.

Recte porro dicit, his non universæ Ecclesiæ de doctrina sententiam, sed suam perfici. Cuivis autem, qui vel paululum attendere velit, facile est, quam impia sint, quæ effutit, perspicere. At fortassis abs re non fuerit, sigillatim disquirere, quidnam sibi velit, cum supremam et maxime proprie substantiam soli Patris substantiæ attribuit, non autem Filii et Spiritus sancti, cum tamen concedat iis supernam et propriam substantiam. Arbitror enim ego hoc nihil esse aliud, quam machinam quamdam ad negandum funditus omnem substantiam Filii et Spiritus sancti, eumque occulte his verborum ambagibus moliri, ut præter inane nomen nihil subesse credamus, vera substantiæ et essentialis notionem per has sutelas et fraudes destructa: quodque hæc ita sese habeant, nullo negotio deprehendet, qui animum ad orationem ipsius paululum adjicere volet. Non enim is credere potest vere subsistere per propriam substantiam, Filium et Spiritum sanctum,

καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποσιωπήσας, ἀντὶ μὲν Πατρὸς, ἀνωτάτω τινὰ καὶ κυριωτάτην οὐσίαν λέγει, ἀντὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ, τὴν δι' ἐκείνην μὲν οὖσαν, μετ' ἐκείνην δὲ τῶν ἄλλων πρωτεύουσαν, ἀντὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν μηδεμιᾷ τούτων συντατομένην. Καίτοι γε εἰ οὕτως εἰπεῖν οἰκειότερον ἦν, οὐκ ἂν πάντως ἠπόρησεν ἡ ἀλήθεια τῆς τῶν βημάτων τούτων εὐρέσεως, οὐδ' ἂν πάντως οἱ καθελθῆς ἐκδεξάμενοι τοῦ μυστηρίου τὸ κήρυγμα, οἱ τε ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὀπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου, καὶ οἱ μετ' ἐκείνους πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τῶν εὐαγγελικῶν δογμάτων καταπληρώσαντες· καὶ πάλιν μετὰ ταῦτα κατὰ καιροὺς τινὰς τὰς περὶ τοῦ δόγματος κινουμένας ἀμφιβολίας ἐν κοινῷ συνεδρίῳ διαλαβόντες· ὧν αἱ παραδόσεις ἔγγραφοι ταῖς Ἐκκλησίαις ἀεὶ διασῶνται· εἰ ταῦτα λέγειν ἐχρῆν, οὐκ ἂν Πατὴρ τε καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος ἐποιοῦντο τὴν μνήμην· εἴπερ ὅλως εὐσεβὲς ἢ ἀκίνδυνον ἦν πρὸς τὴν καινότητα ταύτην μεταχαράττειν τὰ τῆς πίστεως ῥήματα, ἢ πάντες ἀμαθεῖς ἦσαν ἐκεῖνοι, καὶ ἀκατήχητοι τῶν μυστηρίων, καὶ τῶν προσφυσῶν, ὥς φησιν οὗτος, ὀνομάτων ἀνήκοοι, οἱ μήτε εἰδότες, μήτε θελήσαντες τῶν παραδοθέντων ἡμῖν διὰ τῆς θείας φωνῆς ὀνομάτων τὰς ἰδίας ἐννοίας προτιμωτέρας ποιῆσασθαι.

Ἀλλὰ παντὶ πρόδηλον οἶμαι τὴν αἰτίαν εἶναι τῆς ταύτης ὀνοματοποιίας, ὅτι πάντες ἄνθρωποι Πατὴρ καὶ Υἱοῦ προσηγορίαν ἀκούσαντες, εὐθὺς τὴν οἰκείαν αὐτῶν καὶ φυσικὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν ὑπ' αὐτῶν τῶν ὀνομάτων ἐπιγινώσκουσι. Τὸ γὰρ τῆς φύσεως συγγενὲς ἐκ τῶν προσηγορίων τούτων αὐτομάτως διερμηνεύεται. Ἵνα οὖν μὴ ταῦτα νοῆται περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, διὰ τοῦτο κλέπτει τῶν ἀκούοντων τὴν διὰ τῶν ὀνομάτων συνεισισύσαν τῆς οἰκειότητος ἔμφασιν· καὶ καταλιπὼν τὰ θεόπνευστα ῥήματα, διὰ τῶν ἐπινοηθέντων ἐπὶ λύμῃ τῆς ἀληθείας ποιεῖται τὴν τοῦ δόγματος ἑκθεσιν.

Καλῶς δὲ τοῦτο φησιν, οὐ τῶν καθόλου τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων, ἀλλὰ τῶν καθ' ἑαυτοὺς ἐν τούτοις συμπληροῦσθαι τὸν λόγον. Ἔστι δὲ πρόχειρος μὲν παντὶ τῷ γε νοῦν ἔχοντι, τῆς ἀσεβείας τῶν εἰρημένων ἢ κατανόησις. Οὐδὲν δὲ ἴσως ἀπὸ καιροῦ, καὶ καθ' ἕκαστον διεξετάσαι τῷ λόγῳ· τί βουλόμενος τὸ ἀνωτάτων τε καὶ κυριωτάτων μόνῃ προσμαρτυρεῖ τοῦ Πατρὸς τῇ οὐσίᾳ, οὔτε τοῦ Υἱοῦ, οὔτε τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἅνα τε καὶ κυρίαν εἶναι συγχωρῶν τὴν οὐσίαν. Οἶμαι γὰρ ἔγωγε μελέτην εἶναι ταύτην τῆς παντελοῦς κατὰ τὴν οὐσίαν ἀρνήσεως τοῦ Μονογενοῦς καὶ τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦτο λεληθότως κατασκευάζεσθαι διὰ τῆς τοιαύτης τεχνολογίας, τὸ μέχρις ὀνόματος εἶναι ταῦτα δοκεῖν, τὴν δὲ ἀληθῆ τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν ὁμολογίαν διὰ τῆς τοιαύτης κατασκευῆς ἀθετεῖσθαι· καὶ ὅτι ταῦτα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, χαλεπῶς ἂν τις κατανοήσειε μικρὸν προσδιατρέψας τῷ λόγῳ. Οὐκ ἔστι τοῦ νομίζοντος ἀληθῶς εἶναι κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν τὴν Μονογενῆ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ

(a) Similia S. Basilii l. iv contra Eunomium, statim sub initium.

ἄγιοι, τὸ ἀκριβολογεῖσθαι περὶ τὴν ὁμολογίαν τῶν ἁποστόλων, οἷς ἀποσεμνύνειν οἴσται δεῖν τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν. Ἡ γὰρ ἂν ἦν τῆς ἐσχάτης εὐθειας, τῷ πράγματι συντιθέμενον, μικρολογεῖσθαι περὶ τὰ ῥήματα· νυνὶ δὲ τῷ μόνῃ προσμαρτυρεῖται τοῦ Πατρὸς τῇ οὐσίᾳ τὸ ἀνώτατον τε καὶ κυριώτατον, ἔδωκε διὰ τῆς σωπῆς περὶ τῶν ὑπολοίπων, ὡς οὐ κυρίως ὑφεστῶτων, στοχάζεσθαι. Πῶς γὰρ ἔστιν ἀληθῶς εἶναι τι λέγειν, ὃ μὴ προσμαρτυρεῖται τὸ κυρίως εἶναι; Ἀνάγκη γὰρ ἐφ' ὧν οὐχ ὁμολογεῖται τὸ κύριον, τοῖς ἀντιδιαστελλομένοις τῶν ὀνομάτων συντιθεσθαι. Τὸ γὰρ μὴ κύριον, ἄκυρον πάντως. Ὡστε ἡ τοῦ μὴ κυρίως εἶναι κατασκευὴ τῆς παντελοῦς ἀνυπαρξίας ἀπόδειξις γίνεται· πρὸς ἣν ἔοικεν ὁ Εὐνόμιος βλέπων, ταῦτα καινοτομεῖν ἐν τῷ καθ' ἑαυτὴν λόγῳ τὰ ὀνόματα. Οὐ γὰρ δὴ δι' ἀπορίαν φήσει τις αὐτὸν εἰς ἀνόητον ὑπόληψιν ἐκπεσόντα τοπικῶς τὸ ἄνω πρὸς τὸ ὑπερβεβηκὸς διαστῆλιν, καὶ τῷ Πατρὶ καθάπερ γεώλοφόν τινα σκοπιᾶν ἀφορίζοντα, τὸν Υἱὸν τοῖς κοιλοτέροις ἐγκαθιδρύειν. Οὐδεὶς γὰρ οὕτω παῖς τὴν διάνοιαν, ὡς ἐπὶ τῆς νοερᾶς τε καὶ ἀσωμάτου φύσεως, τὴν κατὰ τόπον διαφορὰν ἐννοεῖν. Ἴδιον γὰρ σωμάτων ἡ ἐπὶ τόπου θέσις· τὸ δὲ τῇ φύσει νοερόν τε καὶ αἰὶνον, πόρρω τῆς κατὰ τόπον ἐννοίας ὁμολογεῖται. Τίς οὖν ἡ αἰτία τοῦ ἀνωτάτω λέγεσθαι μόνου τοῦ Πατρὸς τὴν οὐσίαν; Εἰς γὰρ ταύτας τὰς ὑπονοίας ἐξ ἀμαθίας τινὸς αὐτὸν περιφέρεσθαι, οὐκ ἂν τις εὐκόλως ὑπονοήσῃ, τὸν ἐν πολλοῖς, οἷς ἐπιδείκνυται, σοφὸν εἶναι προσποιούμενον· καὶ καθὼς ἀπαγορεύει ἡ θεία Γραφή, καὶ τὰ περισσὰ σοφίζόμενον.

Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ δυνάμει, οὐδὲ ἀγαθότητος, οὐδὲ ἄλλου τινὸς τῶν τοιούτων ὑπεροχὴν, τὸ ἄνω φήσει τῆς οὐσίας ἐνδείκνυσθαι· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο παντὶ γινώσκοντι, μὴ ὅτι τοῖς ἐπὶ σοφίᾳ πλεονεχεῖν ὑπελημμένοις· ὅτι ἀνεκδοῆς πρὸς τελείαν ἀγαθότητά τε καὶ δύναμιν, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, ἡ τε τοῦ Μονογενοῦς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶν ὑπόστασις. Τὰ γὰρ ἀγαθὰ πάντα, ἕως ἂν ἀπαράδεκτα τοῦ ἐναντιουμένου, ὅρον οὐκ ἔχει τῆς ἀγαθότητος. Ἐπειδὴ μόνους τοῖς ἐναντίοις πέφυκε περιγράφεσθαι, ὡς ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστον ὑποδειγμάτων ἐστὶν ἰδεῖν. Ἡ δύναμις ἀσθενείας παραλαβούσης ἵσταται· ἡ ζωὴ θανάτῳ περιορίζεται· φωτὸς πέρας τὸ σκότος ἐστὶ· καὶ πάντα συνελόντι φάναι, τὰ καθ' ἕκαστον ἀγαθὰ τοῖς ἐναντίοις ἐναπολήγει. Εἰ μὲν οὖν τρεπτὴν πρὸς τὸ χεῖρον τὴν φύσιν τοῦ Μονογενοῦς καὶ τοῦ Πνεύματος ὁποιοῦται, εἰκότως ἐπ' αὐτῶν κατατριμύρει τὴν τῆς ἀγαθότητος ἐννοίαν· ὡς δυναμένων καὶ τοῖς ἐναντίοις συνενεχθῆναι. Εἰ δὲ ἀνεπίδεκτός ἐστι τοῦ χείρονος ἡ θεῖα τε καὶ ἀναλλοίωτος φύσις, καὶ τοῦτο παρ' αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν ὡμολόγηται, ἀόριστος πάντως ἐν τῷ ἀγαθῷ θεωρεῖται. Τὸ δὲ ἀόριστον, ἀπείρῳ ταυτὸν ἐστίν. Ἀπείρου δὲ, καὶ ἀορίστου πλεονασμὸν, καὶ ἐλάττωσιν ἐννοεῖν, τῆς ἐσχάτης ἀλογίας ἐστὶ. Πῶς γὰρ ἂν ὁ τῆς ἀπει-

qui adeo laboriose in nominibus cudendis desudat, quibus putat Patrem esse afficiendum; nam extremae dementiae esset, eum, qui rem confiteretur, occupari velle circa vocolas. At cum supremam et maxime propriam substantiam soli Patri assignet, ipso silentio conjicere nos facit, quasi reliqui non proprie subsistant. Quomodo enim dicere possumus vere esse aliquid, si proprie esse non potest (a)? Necesse namque est ea, quibus proprie esse non convenit, oppositis nominibus denotare. Nam quod non est proprie, improprie sit oportet. Itaque asserere, quod proprie non sit Filius, et Spiritus sanctus, nihil est aliud, quam omnem omnino substantiam adimere: quod sine dubio Eunomius spectans, hæc nomina suæ doctrinæ propria excogitavit. Non enim dici potest illum eo stultitiæ processisse, ut superum tanquam locum inferiori opposuerit, et Patri velut editiorem quamdam speculam assignarit, collocato in humilioribus locis Filio. Nam nullus adeo insipiens et stolidus est, qui in natura illa sub solum intellectum cadente differentiam loci reperiri existimet; loci enim positiones proprie sunt corporum; at quod natura sua spirituale est, et omnis materie expertus, ei omnium confessione circumscriptio loci non competit. Qua igitur de causa asserit iste solam Patris substantiam esse omnium supremam? Nam ex inscitia illum in has ineptias incidere haud facile aliquis sibi persuadeat; quippe qui in rebus et scriptis suis cum primis sapientiæ laude præstare videri cupiat: quique, quod tamen Scriptura divina vetat, etiam *plus quam oportet sapiat* ²².

Atqui nec affirmare poterit *supremum* illud, quod substantiæ Patris tribuit, significare excellentiam quamdam potestatis, bonitatis, aut alterius aliqujus de genere eodem. Etenim hoc quibusvis manifestum est, exceptis iis, qui sapientiæ principatum sibi arrogant, unigeniti Filii et Spiritus sancti substantiæ nihil penitus deesse ad omnibus numeris absolutam bonitatem, potentiam, et ad id genus alia attributa. Omnia enim bona quandiu pura, et a suo contrario libera manent, limite carent. Nam solo contrario terminari, et certis quasi finibus includi solent: ut videre licet, si quis sigillatim res intueri velit. Valetudo enim veniente imbecillitate finitur, vita morte circumscribitur, lucem terminant tenebræ, et ut rem in pauca conferam, quælibet bona ingruente contrario desinunt. Si igitur arbitratur, naturam Unigeniti et Spiritus sancti mutationi in deterius obnoxiam esse, merito sane opinionem de earumdem bonitate imminuit et elevat, cum contrarii sint capaces. At si divina natura in deterius immutabilis prorsus et invariabilis est, ut ipsi quoque hostes fatentur, necessario sequitur eam interminatam bonitatem habere: interminatum autem et infinitum idem sunt.

²² Eccli. vii, 17.

(a) Profert hunc locum Cypariss. Decad. iv, cap. 9.

At in infinita et interminata copia et abundantia defectum et imminutionem animo concipere, extremæ insipientiæ argumentum est. Quomodo enim ratio et notio infinitatis subsistet, si quis in re intentionem et remissionem statuat? Ex finitum enim mutua juxta se oppositione excelsum cognoscimus. Ubi vero finis omnis abest, quam ratione excessus cognosci potest? An fortassis Eunomius huc non collineavit, sed potius temporario quodam excessu cogitatione efformato, secundam prærogativam originis et antiquitatis excellentiam intelligit, ob eamque Patris substantiam solam omnium supremam vocal? dicat ergo, cui excessum illum vitæ, qua Pater vicit, attribuat, cum nullum temporis spatium inter Patrem et unigenitum Filium interjectum animo recte concipi queat?

Faciamus tamen tempus intercedere, quomodo, B quæso, plus de ratione substantiæ participaret, prior illa secundum durationem substantia, quam posterior, de ipsa, inquam, ratione et notiones substantiæ, ut *suprema*, et quæ *proprie sit*, appellari mereretur, illa vero nequaquam? Prior enim respectu posterioris, diuturnioris quidem temporis particeps est, at de substantiæ ratione, neque plus, neque minus, quam posterior participat. Clarior res tota exemplis evadet. Quid minus habuit quam Abraham, quod ad substantiæ rationem attinet, beatus David, quatuordecim generationibus illo minor²²? An quod tempore posterior natus sit, ob id humana natura in eo mutata est, minusve homo fuit? Quis tam fatuus est, qui hoc asserat? Eadem enim et in hoc et in illo substantiæ ratio est, temporis processu nihil penitus variata. Neque ullus dixerit illum magis esse hominem, quod tempore antecesserit; hunc vero minus naturæ humanæ participem esse, quod post alios in hanc vitæ scenam ingressus sit: quasi vel consumpta jam natura in iis, qui antecesserant, vel quasi tempus in iis omnem suam vim et facultatem insumpserit. Neutiquam enim penes tempus est cujusvis naturam velut demensam dare, sed ipsa in seipsa eadem manet, in posteris quoque seipsam conservans. At tempus volvitur more sibi insito, naturamque fixam, et immutabilem et intra proprios terminos constantem, sive prætergreditur, sive præterlabitur. Quamobrem neque si tempore et duratione prior esset Pater, ut in hypothesi nostra posuimus, ob id proprie soli Patri principatus et summitas substantiæ ascribi deberet; cum vero nulla sit quoad temporis durationem diversitas, qua tandem ratione in illa, quæ sæcula antecessit natura, tale quid comminisci quis audeat: cum enim omne intervallum aliquid dimetiri solitum, infra illam divinam naturam reperiatur, quid, oro, effugii relinquatur illis, qui conantur substantiam illam, tempus omne antegressam, et animo incomprehensum superi et inferi positionibus discriminare?

At perspicuum est, et sine ulla dubitatione, hoc quod iste asserit, nihil aliud esse, quam patrocinium Judaicæ impietatis, qui solam Patris sub-

stantiæ διασωθείη λόγος, εἰ τὸ πλεόν τε καὶ ἑλαττον ἐν αὐτῷ δογματίζονται; Ἐκ γὰρ τῆς τῶν περάτων πρὸς ἄλληλα παραθέσεως, τὸ πλεόν διαγινώσκομεν· ἐφ' ὧν δὲ πέρας οὐκ ἔστι, πῶς ἂν τις δυνηθείη τὸ περισσὸν ἐννοῆσαι; Ἡ οὐχὶ τοῦτο, χρονικὴν δὲ τινα τὴν ὑπεροχὴν ἐννοῶν, κατὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς ἀρχαιότητος τὸ πλεόν νέμει, καὶ διὰ τοῦτο τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν μόνην ἀνωτάτω φησὶν; Οὐκοῦν εἰπάτω τίνι τοῦ πλεόν τῆς τοῦ Πατρὸς ζωῆς διεμέτρησης, μηδεὶς διαστήματος χρονικοῦ προεκπινοῦμένου τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως.

Καίτοι εἰ καὶ τοῦτο ἦν (εἰρήσθω γὰρ καὶ ὑπόθε- C σιν τέως) ἡ τῷ χρόνῳ προήκουσα τῆς μεταγενεστέρας οὐσίας, τί μᾶλλον ἔχει τὸ εἶναι, κατ' αὐτὸν λέγω τὸν τοῦ εἶναι λόγον, ὥστε τὴν μὲν ἀνωτάτω καὶ κυρίαν λέγειν, τὴν δὲ μὴ οὕτως ἔχειν; Τοῦ γὰρ προγενεστέρου πρὸς τὸ νεώτερον, ὁ μὲν χρόνος τῆς ζωῆς πλεων ἔστιν· ἡ δὲ οὐσία παρὰ τοῦτο, οὐδὲ πλεόν τῇ ἑλαττον ἔχει. Σαφέστερον δὲ τοῦτο καὶ δι' ὑποδείγματων γυνήσεται· τί ἑλαττον εἶχε τοῦ Ἀβραάμ κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον, ὁ μετὰ δεκατέσσαρας γενεάς ἀναδειχθεὶς Δαβὶδ; Ἀρὰ τι μετεποιήθη τῆς ἀνθρωπότητος ἐπὶ τούτου; Καὶ ἦτον ἀνθρώπος ἦν, ὅτι τῷ χρόνῳ μεταγενέστερος; Καὶ τίς οὕτως ἡλίθιος ὥστε τοῦτο εἰπεῖν; Εἰς γὰρ ἐφ' ἑκατέρων τῆς οὐσίας ὁ λόγος, οὐδὲν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου συναλλοιούμενος; οὐδ' ἂν τις εἴπῃ τὸν μὲν μᾶλλον ἀνθρώπον εἶναι, διὰ τὸ προήκειν τῷ χρόνῳ· τὸν δὲ ἑλαττον μετέχειν τῆς φύσεως, ὅτι μεθ' ἑτέρους τῇ ζωῇ ἐπεδήμησεν· ὥστε πῃ προαναλωθείσης τῆς φύσεως ἐν τοῖς προλαβοῦσιν, ἡ τοῦ χρόνου τὴν δύναμιν ἐν τοῖς παρῳχῆσιν προδω- πανήσαντος. Οὐτε γὰρ ἐπὶ τῷ χρόνῳ ἔστιν ἀφορίζεσθαι ἑκάστῳ τὰ μέτρα τῆς φύσεως, ἀλλὰ αὕτη μὲν ἐφ' ἑαυτῆς μένει διὰ τῶν ἐπιγινομένων ἑαυτὴν συντηροῦσα· ὁ δὲ χρόνος φέρεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, εἴτε περιέχων, εἴτε παραβρέων τὴν φύσιν, παγίαν καὶ ἀμετάθετον ἐν τοῖς ἰδίοις μένουσαν ὅροις. Οὐκοῦν οὐδὲ εἰ τῷ χρόνῳ δοθείη τὸ πλεόν ἔχειν, καθὼς ὁ λόγος ὑπέθετο, κυρίως τῷ Πατρὶ μόνῳ τὸ ἀνώτατον τῆς οὐσίας προσμαρτυρήσουσι· μηδεμίαν δὲ οὐσης τῆς κατὰ τὰ πρεσβεῖα τοῦ χρόνου διαφορᾶς, πῶς ἂν τις ἐπὶ τῆς προαιωνίου φύσεως τὸ τοιοῦτον ἐπινοήσῃ; Παντὸς γὰρ διαστήματος μετρητικοῦ τῷ κάτω τῆς θείας φύσεως εὐρίσκομένου, τίς καταλείπεται λόγος τοῖς ἐπιχειροῦσι τὴν πρόχρονόν τε καὶ ἀκατάληπτον οὐσίαν τῇ πρὸς τὸ ἄνω καὶ κάτω διαφορᾷ διασχίζεσθαι;

Ἄλλ' οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὁ λόγος ἔχει, ὅτι συνηγορία τοῦ Ἰουδαϊκοῦ δόγματός ἐστι, τὸ παρὰ τούτων δογματιζόμενον, μόνην ὑφessestάναι τοῦ Πατρὸς τὴν

²² Matth. i. 2-6.

οὐσίαν ἐνδεικνυμένων, ἣν μόνην κυρίως εἶναι δισχυρίζονται, τὴν δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἐν τοῖς μὴ οὖσι λογιζομένων· πᾶν γὰρ τὸ μὴ κυρίως ὄν, ἐν βήματι μόνῳ, καὶ καταχρήσει συνηθείας εἶναι λέγεται. Ὅσπερ καὶ ἄνθρωπος ὀνομάζεται, οὐχ ὁ διὰ μιμήσεως ἐπὶ τῆς εἰκόνος δεικνυμένος, ἀλλ' ὁ κυρίως λεγόμενος οὗτος, οὐχ ὁμοίωμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὸ ἀρχέτυπον ἐστὶ τοῦ ὁμοιώματος· ἡ δὲ εἰκὼν, μέχρις ὀνόματος ἄνθρωπος, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔχει τὸ κυρίως λέγεσθαι, ὅπερ λέγεται, ὅτι οὐκ ἐστὶ τῇ φύσει ὁ ὀνομάζεται. Καὶ ἐνταῦθα τοῖσιν, εἰ μόνου τοῦ Πατρὸς ἡ οὐσία κυρίως λέγεται, ἡ δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος οὐκέτι, τί ἄλλο; Ἡ οὐχὶ ἀρνήσις ἐστὶ περιφανῆς τοῦ σωτηρίου κηρύγματος; Οὐκοῦν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τὰς συναγωγὰς τῶν Ἰουδαίων παλινδρομεῖτωσαν, ἐν τῷ μὴ δίδόναι τὸν Υἱὸν κυρίως εἶναι, τὸ μὴ δὲ ὅλως εἶναι κατασκευάζοντες· τὸ γὰρ ἄκυρον τῷ ἀνυπάρκτι ταυτὸν ἐστίν.

dum nolentes concedere Filium proprie esse, id lant. Nam idem est improprie esse, et non esse.

Ἐπεὶ δὲ καὶ σφόδρ ἐστὶν τὰ τοιαῦτα βούλεται, καὶ διαπτύει τοὺς ἀνευ λογικῆς ἐντρεχείας ἐπιχειροῦντας τῷ γράφειν· εἰπάτω τοῖς καταφρονουμένοις ἡμῖν ἐκ πᾶσας σοφίας τὸ μᾶλλον τε καὶ ἥττον τῆς οὐσίας ἐγνώρισε. Τίς λόγος ὁ τὴν τοιαύτην διαφορὰν παραστήσας, ὅτι οὐσία τις ἐτέρας οὐσίας μᾶλλον ἐστὶ, κατ' αὐτὸ λέγω τὸ σημαίνονμενον τῆς οὐσίας; Μὴ γὰρ δὴ προφερέτω τὰς τῶν ποιότητων ἢ τὰς τῶν ἰδιωμάτων διαφορὰς, δοαὶ περὶ οὐσίαν τῷ λόγῳ τῆς ἐπινοίας καταλαμβάνονται, ἄλλο τι παρὰ τὸ ὑποκείμενον οὔσαι. Οὐ γὰρ ἀτμῶν, ἢ χρωμάτων, ἢ βάρους, ἢ δυνάμεως, ἢ ἀξιώματος, ἢ τρόπων, καὶ ἥθους διαφορὰς, ἢ εἰ τι ἄλλο περὶ τε σῶμα καὶ ψυχὴν θεωρεῖται, ταῦτα πρόκειται νῦν ἐξετάζειν· ἀλλ' αὐτὸ λέγω ὑποκείμενον, ᾧ κυρίως τὸ τῆς οὐσίας ἐπικέκληται ὄνομα, εἰ τίνα πρὸς ἄλλην οὐσίαν ἐν τῷ μᾶλλον εἶναι τὴν διαφορὰν ἔχει. Ἄλλ' οὕτω μέχρι τοῦ νῦν ἀκηρύσμεν δύο τινῶν ὁμολογουμένων εἶναι, ἕως ἂν ἀμφοτέρω ἢ, τὸ μὲν τι μᾶλλον, τὸ δὲ ἥττον εἶναι· ἐστὶ γὰρ ὁμοίως ἐκάτερον, ἕως ἂν ἡ καθὼ ἐστίν, ὑπεξηρημένον, καθὼς προεῖρηται, τοῦ κατὰ τὸ προτιμότερον ἢ διαρκέστερον λόγου.

alterum minus esse. Æqualiter enim utrumque est, cessus et defectus ratione, ut antea diximus.

Εἰ μὲν οὖν οὐ δίδωσιν ὅλως ἐν οὐσίᾳ τὸν Μονογενῆ θεωρεῖσθαι (πρὸς τοῦτο γὰρ ἔοικε λεληθότως αὐτῷ κατολισθαίνειν ὁ λόγος), ὁ μὴ διδοὺς αὐτῷ τὸ κυρίως εἶναι, μὴδὲ τὸ ἥττον ἐπ' αὐτοῦ συγχωρεῖτω· εἰ δὲ ἐνούσιον δύναμιν ὁμολογεῖ τὸν Υἱὸν ὅπως οὖν ὑποστάνα (οὕτω γὰρ περὶ τοῦτου διαμαχόμεθα), τί πάλιν ἀφαιρεῖται; ὁ δίδωσι· τὸν ὁμολογηθέντα εἶναι, τῷ μὴ κυρίως εἶναι κατασκευάζων, ὅπερ ἰσὸν ἐστὶ, καθὼς εἰρηται, τῷ μὴδὲ ὅλως εἶναι; Ὡς γὰρ οὐκ ἐστὶν ἄνθρωπον εἶναι, ᾧ μὴ τελείως ὁ κατὰ τὸ ὄνομα λόγος ἐφηρμυσται· τῷ δὲ ἑλλείποντι τῶν ἰδιωμάτων, ὅλος ὁ τῆς οὐσίας αὐτῷ συνδιαγράφεται λόγος· οὕτω καὶ ἐπὶ παντὸς πράγματος, ᾧ μὴ τελείως, μῆτε κυρίως τὸ εἶναι προσμαρτυρεῖται, οὐδεμίαν ἀπόδειξιν ἔχει τῆς ὑποστάσεως ἢ μερικῆ τοῦ εἶναι· συγκατά-

A stantiam subsistere credunt, et quam solam proprie esse asseverant; conjecta Filii et Spiritus sancti substantia in eorum, quæ non sunt, numerum et ordinem, quia omne illud, quod proprie non est, verbo solo, et abusu quodam quotidianæ consuetudinis esse dicitur. Quemadmodum hominis quoque appellationem non sortitur ille, qui imitatione tantum, et in expressa imagine homo est, sed qui proprie talis dicitur, quique non similitudo hominis est, sed ipsum archetypum et exemplar similitudinis. At imago nomine tenuis homo est. Quapropter non proprie est quod appellatur; quia ex natura non est quod dicitur. Pari igitur modo et hic, si sola Patris substantia proprie dicitur, non autem Filii et Spiritus sancti, quid aliud hoc censeam, quam abnegationem manifestam totius salutis, quæ nobis cœlitus annuntiata est? Conferant ergo æse ab Ecclesia ad synagogas Judæorum, unum moliantur, ut totum illius esse e medio tol-

Quia vero Eunomius in his intelligendis admodum solers sibi esse videtur, et quia spernit omnes illos, qui sine disserendi subtilitate et acumine ad scribendum accedunt, explicet rudibus nobis, qui ex numero vulgi sumus, ex quali philosophia didicerit substantiam intensionis et remissionis capacem esse. Quæ ratio dictat, aut suadet, unam substantiam altera magis esse substantiam, secundum ipsam dico substantiæ rationem? neque volo, ut adducat nobis qualitatium aut proprietatum differentias, quas in substantia cogitatione concipimus, quæque diversum quiddam sunt ab eo cui insunt: non enim inquisitionem instituimus de diversitate halituum, colorum, gravitatis, roboris, dignitatis, morum et indolis, vel aliorum, quæ corpori et animo inhærerere contemplamur: sed de ipso subjecto, cui proprie nomen substantiæ competit, quærimus in præsentī; num respectu alterius, prærogativam quamdam in hoc, quod magis sit, obtineat. Atqui ad hunc usque diem nunquam audivimus duo quædam, quæ omnium consensu sunt, quamdiu ambo quidem sunt, alterum magis, quamdiu est, quod est, sublata omni prorsus ex-

D Si igitur omnino non conceditur, unigenito Filio rationem substantiæ convenire: huc enim, quamvis clandestina via, tendere videtur illius oratio; cum eum proprie esse negat, deberet etiam negare eum minus esse. Quod si fatetur Filium esse substantiam quamdam, quomodocunque subsistentem (nondum enim de hoc disceptamus), cur iterum eidem quod largitur adimit, dum eum quem confessus est esse, per hoc quod contendit improprie esse, penitus abolere et tollit? Idem enim est quod omnino non esse, et paulo ante monuimus. Quemadmodum enim illud homo non est, cui nominis ratio perfecte non congruit: quod autem proprietatibus rei caret, ei tota substantiæ illius ratio abjudicatur: ita generatim contingit in omni re, de

qua vere non affirmatur, quod vel perfecte, vel proprie sit : non enim ob id eam esse demonstraveris, quod eidem partem quasi essentiae et existentiae concedas. Qui enim rem proprie non esse astruit, is totius rei interitum et perniciem meditatatur. Quapropter ad meliora, si sapit, animum et cogitationem transferat, et docere cesset substantiam Unigeniti improprie et minus esse. Quod si in impietate persistere statuit (quamvis nesciam, cur velit conditorem suum Deumque et benefactorem blasphemias remunerare), poenas luat vanae existimationis, quam de doctrina sua concepit : quippe qui imperite substantiam alia aliam secundum substantiae rationem faciat maiorem, et hanc quidem superam, illam vero inferam, eo modo, qui consistere nequit, decernat : alteramque proprie, alteram improprie esse tradat. Neque vero quam philosophorum etiam a fide nostra abhorrentem sonat hoc vel divinis oraculis vel communibus hominum notionibus.

Quid igitur in his vocabulis novandis iste sibi proposuerit, satis, ut arbitror, ex dictis jam est manifestum : videlicet tanquam propugnaculum vel fundamentum quoddam totius improbitatis suae, verba haec praemittit et supponit : ut si persuaserit unicam solam substantiam supremam et maxime propriam esse, facilius de aliis rem conficiat : quasi de iis, quae infra illam primam, et non proprie esse cogitentur. Maxime vero hoc ostendit progressu disputationis, cum sua de Filio et Spiritu sancto placita edisserit : nusquam enim ulitur veris nominibus, ne, ut ante dixi, naturae consortium et communionem inter se, ipsis vocabulis etiam invitius mentibus nostris objiciat, sed sine propriis nominibus illorum mentionem facit is, qui docet, ex verbis et nominibus idoneis et accommodatis animos audientium ad rei veritatem ducendos esse. At quale nomen accommodatius esse queat, quam quod ab ipsa veritate impositum est? Sed Evangelicis adversa in mundum introducere volens, non nominat Filium, sed substantiam, quae per illam primam sit, et quae post illam primas teneat. Quod autem haec non alio consilio affirmet, quam ut sanam et orthodoxam de unigenito Filio opinionem ex mentibus hominum eximat, magis etiam patefacit et reliquis illius imposturis et machinamentis. Porro quoniam modus loquendi, quo usus est, ita comparatus videtur, ut is etiam, qui aliquid impie de Christo proferre non cupit, eo ut queat : propterea ego quoque tacitus nunc praetermitto eam, quae est de Domino nostro, disputationem, exstructa illius refutatione ex manifestissimis tantummodo blasphemias contra Spiritum sanctum, quem aperta et nullo verborum involucre tecta blasphemia aggreditur, dum eum dicit non ejusdem ordinis cum Patre et Filio censi posse, utrique autem subjectum. Quam ejus impietatem pro viribus nunc examinabo.

Quae igitur subjectionis vocabulo notio subjecta sit, et in quibus rebus divina Scriptura id nomen usurpet, principio inquirere oportet. Cum Deus hominem honorasset, eo quod ipsum ad imaginem

A thesis : ἀλλὰ τὴν καθόλου τοῦ ὑποκειμένου ἀναίρεσιν κατασκευάζει ἡ περὶ τοῦ μὴ τελείως εἶναι κατασκευῆ. Ὅστε εἰ μὲν αὐ φρονεῖ, πρὸς τὴν εὐσεβῆ διάνοιαν μεταθέσθαι, τὸ ἤττον καὶ τὸ ἄκυρον ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ Μονογενοῦς τε καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑφελὼν ἐκ τοῦ δόγματος. Εἰ δὲ ἀσεβεῖν ἐβρωκε πάντως (ὡς ἐγωγε οὐκ οἶδα ἀνθ' οὗτο καὶ βούλεται τὸν κτίστην ἑαυτοῦ καὶ θεὸν καὶ εὐεργέτην διὰ βλασφημίας ἀμείβεσθαι), τὴν γοῦν τοῦ δοκεῖν τις εἶναι κατὰ τὴν παίδευσιν ὑπόνοιαν ζημιούσθω· ἀμαθῶς οὐσίαν ὑπερτιθεὶς οὐσίας· καὶ τὴν μὲν ἄνω, τὴν δὲ κάτω κατὰ τὸν μὴ εὐρισκόμενον λόγον ἀποφαινόμενος· καὶ τῇ μὲν τὸ κύριον, τῇ δὲ μὴ τοιοῦτον προσμαρτυρῶν. Οὕτε γὰρ τῶν ἐξω τῆς πίστεως πεφίλοσοφκώτων ἐβρωμέν τινα τοῦτο ληρήσαντα, οὔτε ταῖς θεοπνεύστοις φωναῖς, οὔτε ταῖς κοιναῖς ἐννοαῖς τὸ τοιοῦτο συμβαίνει.

cognovimus, qui adeo deliraret : neque consonat hoc vel divinis oraculis vel communibus hominum notionibus.

Τὸν μὲν οὖν σκοπὸν τῆς τῶν ὀνομάτων τούτων ἐπινοίας ἱκανῶς ἐκ τῶν εἰρημένων οἶμαι πεφανερῶσθαι· ὅτι καθάπερ ὀρμητήριον, ἢ θεμέλιον τῆς πάσης ἑαυτοῦ περὶ τὸ δόγμα κακουργίας, τὰ ῥήματα ταῦτα προὑποβάλλεται· ἵνα κατασκευάσας τὸ μόνην τὴν μίαν οὐσίαν ἀνωτάτω τε καὶ κυριωτάτην νομίζειν, ῥαδίως κατατρέχῃ τῶν ἄλλων, ὡς ἐν τοῖς κάτω, καὶ μὴ κυρίως θεωρουμένων. Δείκνυσι δὲ τοῦτο μάλιστα διὰ τῶν ἐξῆς, ἐν οἷς τὰ δοκούντα περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαλεγόμενος, οὐκ ἐπὶ τῶν ὀνομάτων ἐρχεται τοῦτων· ἵνα μὴ, καθὼς προεῖπον, τὸ οἰκεῖον τῆς φύσεως αὐτῶν ταῖς προσηγορίαις, καὶ μὴ βουλόμενος, παραστήσῃ· ἀλλ' ἀνώνυμον αὐτῶν ποιῆται τὴν μνήμην ὁ δογματίζων, ἀπὸ τῶν προσφώνων ὀνομάτων καὶ ῥημάτων δεῖν τὰς τῶν ἀκουόντων διανοίας προσάγεσθαι. Καίτοι τί προσφύεστερον ὄνομα τοῦ παρ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ὀνομασμένου; Ἀλλ' ἀντιδογματίζει τοῖς Εὐαγγελίοις, οὐχ Υἱὸν ὀνομάζων, ἀλλὰ τὴν δι' ἐκείνην μὲν οὔσαν, μετ' ἐκείνην δὲ πάντων τῶν ὄντων πρωτεύουσαν. Τοῦτο δὲ, ὅτι μὲν ἐπὶ καθαιρέσει τῆς εὐσεβοῦς περὶ τοῦ Μονογενοῦς ὑπολήψεως λέγεται, ἐκ τῆς λοιπῆς αὐτοῦ κατασκευῆς μᾶλλον φανερωθήσεται. Ἐπεὶ δὲ μέσως ἔχειν δοκεῖ τὰ εἰρημένα, ὡς καὶ τὸν μηδὲν ἀσεβὲς περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγοντα, χρῆσασθαι ἂν ποτε τοῖς ῥήμασι· τοῦτοις· διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς τὸν περὶ τοῦ Κυρίου λόγον νῦν ὑπερβῆσομαι, ταῖς φανερωτέραις κατ' αὐτοῦ βλασφημίαις ταμειυσάμενος τὴν ἀντίρρῃσιν· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐπειδὴ φανερὰ καὶ ἀπαρακαλύπτῃ χρῆται τῇ βλασφημίᾳ, λέγων ἀσύντακτον εἶναι Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἀμφοτέροις δὲ ὑποτεταγμένον, ἥδη καθόσον οἷός τε ὦ, ἐξετάσω τὸν λόγον.

D eum dicit non ejusdem ordinis cum Patre et Filio censi posse, utrique autem subjectum.

Τί τοίνυν τῆς ὑποταγῆς ἐστὶ τὸ σημαινόμενον καὶ ἐπὶ τίνων ἢ θεῶν Γραφῇ τῷ τοιοῦτῳ προσχρῆται ῥήματι, πρῶτον κατανοήσωμεν. Τιμὴν τὸν ἀνθρώπον τῷ κατ' εἰκόνα γεγενῆσθαι τοῦ κτίσαντος, πᾶσαν αὐτῷ

τὴν ἄλογον φύσιν ὑπέταξεν ὁ κτίσας Θεὸς, καθὼς ὁ μέγας Δαβὶδ ἐν ὕμνοις τὴν χάριν αὐτὴν διεξῶν ἀνευφήμησε. *Πάρτα γάρ, φησὶν, ὑπέταξεν ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ· καὶ ἐπ' ὀνόματος μέμνηται τῶν ὑποτεταγμένων.* Ἔστι πάλιν ὑποταγῆς παρὰ τῇ θεῇ Γραφῇ καὶ ἄλλο τὸ σημαινόμενον. Τῶν γὰρ ἐν τοῖς πολέμοις κατορθωθέντων αὐτῷ, τῷ Θεῷ τῶν ὧλων ἀνατιθεὶς τὴν αἰτίαν, *ὑπέταξε λαοὺς, φησὶν, ἡμῖν, καὶ ἔθνη ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν· καὶ πάλιν, Ὁ ὑποτάσσων λαοὺς ὑπ' ἐμέ.* Καὶ πολλάκις ἔστι τὴν φωνὴν αὐτὴν ἐν ταῖς θείαις εὐρεῖν Γραφαῖς, τὸ κατὰ τῶν ἀντιτεταγμένων κράτος ἀποσημαίνουσιν. Τὸ γὰρ τοῦ Ἀποστόλου ἐπὶ τῆς ἐν ὑστέρω γενησόμενης ὑποταγῆς πάντων τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν Μονογενῆ, καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ἐν οἷς ἐν τῷ βάθει τῆς σοφίας τὸν μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων αὐτὸν ὑποτάσσεσθαι τῷ Πατρὶ λέγει (τὴν πάντων ἀνθρώπων ὑπακοήν, διὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ μετεσχηκότος τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὸν Πατέρα ὑποταγῆς αἰνισσόμενος), ὡς πλείονος καὶ φιλοπονωτέρας δεόμενον τῆς ἐξηγήσεως, πρὸς τὸ παρὸν ὑπερβήσομαι. Ἄλλ' ἐν τοῖς προδήλοις, ἐν οἷς οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν τὸ τῆς ὑποταγῆς σημαινόμενον ἔχει, κατὰ τίνα νοῦν ὑποτετάχθαι τὴν τοῦ Πνεύματος οὐσίαν τῇ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς ἀποφαίνεται; Ὡς Υἱὸς τῷ Πατρὶ ὑποτάσσεται, καθὼς νοεῖ ὁ Ἀπόστολος; Οὐκοῦν κατὰ τοῦτο συντάσσεται τῷ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα, οὐχ ὑποτάσσεται, εἴπερ τὰ δύο πρόσωπα τῶν ὑποταττομένων ἔστιν. Ἡ οὐχ οὕτω (πῶς οὖν ἑτέρως), ὡς τῇ λογικῇ φύσει τὴν ἄλογον ἐν τῷ ψαλμῷ μεμαθήκαμεν; Οὐκοῦν τοσοῦτον παρηλλαχταί, ὅσον ἡ τῶν κτηνῶν πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ περιγράφεται καὶ τοῦτον ἴσως τὸν λόγον; Οὐκοῦν ἐπὶ τὸν λειπόμενον ἥξει· ὅτι ἀντιτεταγμένη καὶ ἀντιστρατοῦσα τὸ πρότερον, μετὰ ταῦτα διὰ βεβαιότερας ἀνάγκης ὑποκύπτειν κατηγονακάσθη τῷ κατισχύσαντι.

abnuet? Ad reliquam ergo veniat oportet, ut scilicet ita subijci dicat, quo pacto is, qui repugnat et reluctatur, subijci solet tunc, cum a potentiore

Ἐπιλεξάσθω τῶν εἰρημένων ὃ βούλεται· ἀλλ' οὐκ οἶδα τί τοῦτων ἐλόμενος, τὴν ἀφυκτον κατὰκρυσιν τῆς βλασφημίας ἐκφεύξεται· εἴτε ἐν ἰσῷ τοῖς ἀλόγοις ὑποτετάχθαι λέγει τὸ Πνεῦμα, ὡς τῷ ἀνθρώπῳ τοὺς ἰχθύας, καὶ τὰ πετεινὰ, καὶ τὰ πρόβατα· εἴτε καθ' ὁμοιότητα τῶν ἀφεστῶτων ὡς περ αἰχμάλων προσάγοι τῷ πλεονεκτοῦντι κατὰ τὴν δύναμιν. Ἡ τοῦτων μὲν οὐδὲν, φησὶ δὲ μὴ κατὰ τὴν τῆς Γραφῆς ἐννοίαν τῷ τῆς ὑποταγῆς ῥήματι χρῆσασθαι, ἀλλὰ καθ' ἕτερον σημαινόμενον ὑποτετάχθαι τὸ Πνεῦμα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ λέγειν. Τί οὖν ἔστι τοῦτο; Ἄρα ἐτι τρίτον κατὰ τὴν τάξιν ἣν παρὰ τοῦ Κυρίου τοῖς μαθηταῖς παρεδόθη, διὰ τοῦτο ὑποτάσσειν νομοθετεῖ, καὶ οὐ συντάσσειν; οὐκοῦν καὶ τὸν Πατέρα τῷ Μονογενεῖ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὑποτασσέτω· ἐπειδὴ πολλὰ καὶ προτάξασα τοῦ Κυρίου τὸ ὄνομα ἡ θεῖα Γραφή, ἐν δευτέροις τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τὴν μνήμην πεποιήται. Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ, φησὶν ὁ Κύριος· τὸ καθ' ἑαυτὸν προτάσσω. Καὶ, Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου

A et similitudinem sui creatoris effecisset²⁴, omnem rationis expertem creaturam subiecit illi conditor Deus. Quemadmodum magnus etiam David in Psalmis hanc gratiam Dei enarrans decantavit, *Omnia*, inquit, *subiecit sub pedibus ejus*²⁵, et deinceps nominatim exsequitur illa, quæ ei sunt subjecta. Præterea aliud subjectionis in sacris Litteris reperitur significatum; rerum enim in bello feliciter ab ipso gestarum causam Deo universo ascribens B. David : *Subiecit populos nobis*, inquit²⁶, *et gentes sub pedibus nostris*; iterumque : *Qui subiecit populos mihi*. Sæpiusque invenire est vocem hanc in sacra Scriptura ea notione, qua significat dominationem in adversarios partam : nam illud Apostoli de futura sub finem mundi subiectione omnium hominum, qua Unigenito subji- cientur, et per ipsum Patri, cum non absque recondita sapientia dicit : ipsum etiam mediatorem Dei et hominum Patri subjectum iri²⁷, insinuans, videlicet omnium hominum erga Patrem obedientiam per Filium humanitatis nostræ participem : in præsentia prætermittendum censeo, quippe quod longiore et accuratiori declaratione egeat. Non discedam a perspicuis, iisque in quibus nulla ambiguitas de significato subjectionis residet. Quo igitur sensu docet, Spiritus substantiam, Patris et Filii substantiæ subjectam esse? Num ut Filius Patri subijciatur, quomodo subjectionis vocabulum usurpat Apostolus? Sequitur ergo, quoad hoc Spiritum sanctum Filio non subijci, sed ejusdem potius cum illo ordinis esse, siquidem duæ personæ sunt, quæ subijciuntur? An non hoc sensu? Quo igitur alio? Num ut rationali naturæ rationis expertem subijci ex psalmo didicimus? Igitur tantum differt, quantum subiectio brutorum respectu hominis. Sed forte hanc quoque notionem coactus sese submittit, victusque manus præbet.

Eligat ex dictis, quidquid voluerit, non satis dispicio, quoniam eorum electo, inevitabilem prolatae blasphemiae causa damnationem effugere queat, sive dicat Spiritum subijci ad modum, quo subijciuntur bruta animantia homini, pisces nimirum, volucres et oves, sive ad modum eorum, qui ab imperio defecerunt, eum, velut captivum, adduxerit ad ejus solium, qui viribus et armis prævalens victoriam obtinuit. At nihil horum affirmabit, sed respondebit potius se subjectionis vocabulo, non ex Scripturæ præscripto et significato usum esse, sed alia quadam notione Spiritum sanctum subjectum esse Patri et Filio. Quæ igitur hæc est notio? An quia tertio loco in ordine verborum, quæ discipuli a Domino acceperunt²⁸, collocatus est, ob id docet eum subijci, et non ejusdem cum illis esse ordinis? Eadem ratione Patrem quoque unigenito Filio subijciat, cum Scriptura sæpe Domini nomine prius posito, secundo demum loco Dei, qui

²⁴ Gen. i, 25. ²⁵ Psal. viii, 8. ²⁶ Psal. xlvii, 4 sqq. ²⁷ I Cor. xv, 24. ²⁸ Matth. xxviii, 19.

est super omnia, mentionem faciat. *Ego et Pater*, A inquit Dominus¹⁹, præposito utique suo nomine. Et : *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei*²⁰ : et infinita talia occurrent Scripturæ studiosis, qui talia testimonia colligere volent. Cujusmodi est et illud : *Divisiones gratiarum sunt, idem vero Spiritus; et divisiones ministeriorum sunt, idem vero Dominus; et divisiones operationum sunt, idem vero Deus*²¹. Itaque secundum istam rationem subjectus est Filio et Spiritui sancto ipse super omnia Deus, tertio loco a Paulo recensitus. Sed hactenus ejusmodi philosophiam nunquam audivimus, quæ secundum et tertium, ex consecutione quadam positum et pronuntiatum conjiciat in ordinem eorum, quæ alteri sunt subjecta et obnoxia, et tamen iste enumerationem personarum, ex serie et consecutione quadam, contendit esse naturarum majorem et minorem præstantiam. Ordinis enim seriem docet esse argumentum diversitatis naturarum, nescio a quo in hæc inania segmenta inductus, et qua etiam necessitate compulsus in hanc sententiam descenderit; nam ordo numeri non efficit naturarum diversitatem. Sed res numeratæ suam quidem naturam invariata retinent, sive numerentur, sive non. Numerus autem signum est, quo rerum quantitas innotescit; neque ea, quæ inferioris naturæ sunt, in secundam quasi classem reponit; sed arbitrio eorum, qui numerant, res numero significatas, immutata quadam serie disponit et ordinat. *Paulus et Sylvanus et Timotheus*²². Cum trium hominum hic, ordine quodam, arbitratu ejus, qui numeravit mentionem fecerit, Sylvanumque secundo loco post Paulum posuerit: num aliud quid, et non hominem, Sylvanum esse demonstravit? Et num Timotheus tertio ordine collocatus, alterius ejusdam naturæ erit propter ordinem orationis ejus, qui tres istos nominavit? Minime vero. Quivis enim illorum homo est, et ante et post numerationem. Oratio autem cum unica voce tres simul significare nequeat, uniuscujusque divisim, ordine, quo lubet, mentionem facit: conjungitque nomina copulis et nexibus interjectis, et trium, ut arbitror, cum uno consensum et convenientiam hac nominum compositione ostendit.

Verum hæc novo huic sectario et doctori non D placent. Itaque ordini et dispositioni divinorum oraculorum adversa sancit, eumque qui ab ipso Domino Patri et Filio conjunctus est, avellit a naturali et propria quasi statione et ordine, rebusque subjectis annumerat, et amborum opus esse dicit: Patris quidem ut causam effectiois illius subministrantis; unigeniti vero Filij, tanquam ejus, qui efficiat illius hypostasim et subsistentiam, hancque causam subjectionis esse confirmat, cum tamen subjectionis significatum nondum nobis explanarit.

Deinde dicit: *Comprehensis videlicet ad totius*

A ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ· καὶ μυρία τοιαῦτα τοῖς φιλοπόνουσι ἀναζητοῦσι τὰς ἐκ τῶν Γραφῶν μαρτυρίας πάρεστιν ἀναλέξασθαι, οἷον ἐκεῖνο ἐστίν· *Διαίρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαίρέσεις διακονιῶν εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαίρέσεις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Θεός*· ὥστε κατὰ τὸν λόγον τοῦτον ὑποτετάχθω τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ Πνεύματι ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, ἐν τρίτῃ τάξει παρὰ τοῦ Παύλου μνημονευθεῖς. Ἄλλ' οὐδέπω καὶ νῦν ταύτης ἀκηκόαμεν τῆς σοφίας· ἢ τὸ δευτέρον καὶ τρίτον ἐκ τινος ἀκολουθίας λεγόμενον, εἰς τὴν τῶν ὑποχειρίων καὶ ὑποτεταγμένων ἀπωδεῖται τάξιν. Ὅπερ οὗτος βούλεται τὴν τῆς παραδόσεως τῶν προσώπων ἀκολουθίαν, ἀξιωμάτων, καὶ φύσεων, ὑπεροχὰς τε καὶ B ἐλαττώσεως κατασκευάζων ἐνδείκνυσθαι. Τῆς γὰρ τῶν φύσεων ἐτερότητας ἐνδεικτικὴν εἶναι τὴν τῆς τάξεως ἀκολουθίαν ὀρίζεται, οὐκ οἶδα πόθεν φαντασθεῖς τὰ τοιαῦτα, καὶ ἐκ ποίας ἀνάγκης ἐπὶ τὴν ὑπόνοιαν ταύτην καταπεσών. Οὐ γὰρ ἡ κατὰ τὸν ἀριθμὸν τάξις τῶν τῶν φύσεων διαφορὰν κατεργάζεται· ἀλλὰ τὰ μὲν ἀριθμούμενα, ὡς ἂν ἐχῇ φύσεως ἐφ' ἑαυτῶν μένει· καὶ ἀριθμῆται, καὶ μὴ· ὁ δὲ ἀριθμὸς σημειῶν ἐστὶ γνωριστικὸν τῆς τῶν πραγμάτων ποσότητος· οὐ πάντως ὅσα τῷ ἀξιώματι τῆς φύσεως ὑποβέβηκεν εἰς δευτέραν τάξιν ἀποπεμπόμενος, ἀλλὰ πρὸς τὸ βούλημα τῶν ἐξαριθμούντων, τὴν τῶν σημαινόμενων τοῦ ἀριθμοῦ πραγμάτων ἀκολουθίαν ποιούμενος· Παῦλος καὶ Σιλουανός καὶ Τιμόθεος· τριῶν προσώπων ἐνταῦθα μνημονευθέντων, κατὰ τὸ τοῦ μνημονεύσαντος βούλημα. Ἄρα τὸ, Σιλουανόν, ἐν δευτέροις ταχθέντα μετὰ τὸν Παῦλον, ἄλλο τι, καὶ οὐχὶ ἄνθρωπον ὁ ἀριθμὸς ἐνεδείξατο; ἢ ὁ Τιμόθεος ἐν τρίτοις ταχθεὶς, εἰς ἐτερότητα τινα φύσεως ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ μνημονεύοντος οὕτως ὑπενόηθη; Οὐκ ἐστὶ ταῦτα. Ἄνθρωπος γὰρ τούτων ἕκαστος, καὶ πρὸ τοῦ ἀριθμοῦ, καὶ μετὰ τοῦτο· ὁ δὲ λόγος ἐπειδὴ μιᾷ φωνῇ τοὺς τρεῖς κατὰ ταυτὸν ἦν ἀδύνατον ἐνδείξασθαι, μέμνηται μὲν διηρημένως ἐκάστου κατὰ τὴν ἀρέσασαν τάξιν, συνάπτει δὲ τὰ ὀνόματα διὰ τῶν διὰ μέσου συνδέσμων, ὡς ἂν, ὅμαι, τὴν τῶν τριῶν πρὸς τὸ ἐν σύμπνοίαν διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων συναφείας ἐνδείξεται.

Ἄλλ' οὐχ οὕτως ἀρέσκει τῷ καινῷ δογματιστῇ. Ἀντινομοθετεῖ δὲ τῇ διατάξει τῆς θείας φωνῆς· καὶ τὸ συντεταγμένον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου Πατρὶ καὶ Υἱῷ, τῆς οικείας αὐτῷ καὶ κατὰ φύσιν τάξεως καὶ συναφείας ἀποσχινίσας, ἐν τοῖς ὑποτεταγμένοις ἠρίθμησε, καὶ ἔργον ἑκατέρων εἶναι φησι· τοῦ μὲν Πατρὸς, ὡς τὴν αἰτίαν τῆς κατασκευῆς ὑποβάλλοντος· τοῦ δὲ Μονογενοῦς, ὡς αὐτοουργήσαντος αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν, καὶ ταύτην αἰτίαν εἶναι τῆς ὑποταγῆς διορίζεται, αὐτῆς μὴ τῆς ὑποταγῆς ἐκκαλύψας τὸ σημαινόμενον.

Εἰτά φησι· *Συμπεριλαμβανομένων δηλαδὴ καὶ τῶν ταῖς οὐσίαις ἐπομένῳ ἐνεργειῶν, καὶ τῶν*

¹⁹ Joan. x, 30.

²⁰ II Cor. xiii, 13.

²¹ I Cor. xii, 4 sqq.

²² I Thess. i, 1.

ταύταις προσφυνῶν ὀνομάτων. Τούτων δὲ ὁ νοῦς ἴσκει μὲν οὐ λίαν εὐσύννοπος, πολλῶν τῶν γνῶναι τῆς ἀσεβείας κεκαλυμμένος· ὡς δ' ἂν τις εἰκάσας ὑπονοήσῃ, τοιοῦτός ἐστιν· Ἐνεργείας οὐσιῶν ὀνομάζει τὰς ἀποτελεστικὰς, ὡς οἶμαι, τοῦ Ὑποῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δυνάμεις· δι' ὧν ἡ πρώτη οὐσία τὴν δευτέραν ἐργάσατο, καὶ ἡ δευτέρα τὴν τρίτην· καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀποτελεσθέντων ἔργων προσφυνῶς συγκατασκευάσθαι τοῖς ἔργοις φησίν· ἀλλὰ τὴν μὲν περὶ τὰ ὀνόματα καχοῦργίαν ἤδη τε κατὰ τὸ δυνατόν ἐξητάσαμεν· καὶ ὅταν εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς ἐξετάσεως ἔλθωμεν, ἐὰν ὁ λόγος ἐπιζητῇ, πάλιν προσθήσομεν.

Τέως δὲ νῦν ἄξιόν ἐστι λογίσασθαι· πῶς ἔπονται ταῖς οὐσίαις αἱ ἐνέργειαι; τί οὐσίαι κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν; ἄλλοι παρὰ τὰς οὐσίας αἷς παρέπονται, ἡ μέρος ἐκείνων καὶ τῆς φύσεως; καὶ εἰ μὲν ἄλλο, πῶς ἡ παρὰ τίνος γινόμεναι; εἰ δὲ τὸ αὐτὸ, πῶς ἀποτεμνόμεναι, καὶ ἀντὶ τοῦ συνυπάρχειν αὐταῖς ἐξωθεν παρεπόμεναι; Οὐδὲν γὰρ ἀπλῶς οὕτως ἐκ τῶν εἰρημένων ἐστι μαθεῖν· πότερον ἀνάγκης τινὸς φυσικῆς ἀπροαιρέτως τὴν ἐνέργειαν, ἥτις ποτὲ αὕτη ἐστὶν ἀκολουθεῖν τῇ οὐσίᾳ βιαζομένης, ὡς ἔπεται τῷ πυρὶ ἡ καύσις, καὶ οἱ ἄνθρωποι, καὶ αἱ ἀναθυμιάσεις τοῖς ἀφ' ὧν ταῦτα γίνονται σώμασιν; Ἄλλ' οὐκ ἂν αὐτὸν οἶμαι τοῦτο εἰπεῖν· ὥστε ποικίλον τι χρῆμα καὶ σύνθετον νομίζειν τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν, ἀχώριστον ἔχουσαν καὶ συνεπιθεωρουμένην ἑαυτῇ τὴν ἐνέργειαν, ὡς τι συμβεβηκὸς ἐν ὑποκειμένῳ δεικνύμενον· ἀλλὰ προαιρετικῶς καὶ αὐτεξουσίως κινουμένους τὰς οὐσίας τὸ δοκοῦν φησι καθ' ἑαυτὰς ἀπεργάζεσθαι. Καὶ τίς τὸ ἐκ προνοίας ἐκουσίως γινόμενον, ὡς τι τῶν ἐξωθεν ἐπακολουθούτων ἔπασθαι λέγει; Οὐδὲ γὰρ κατὰ τὴν κοινὴν συνήθειαν ἐπὶ τῶν τοιούτων ἔγνωμεν τετρακμήνην τὴν λέξιν· ὥστε τὴν ἐνέργειαν τοῦ περὶ τι πονούμετος ἀκολουθεῖν τῷ πονούντι λέγειν. Οὐδὲ γάρ ἐστι δυνατόν τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου διαζεύσσοντα, καταλαβεῖν ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ λειπόμενον· ἀλλ' ὁ τὴν ἐνέργειαν εἰπὼν, τὸ κατ' αὐτὴν κινούμενον τῷ λόγῳ συμπεριέλαβε· καὶ ὁ τοῦ ἐνεργούντος μνηθεῖς, καὶ τὴν ἐνέργειαν πάντως κατὰ τὸ σωπώμενον συνεσήμανε. Σαφέστερον δὲ διὰ τῶν ὑποδειγμάτων τὸ λεγόμενον ἔσται· Χαλκεύειν τινὰ λέγομεν, ἢ τεκταίνεσθαι, ἢ ἄλλο τι ἐνεργεῖν τῶν τοιούτων. Οὐκοῦν τῇ μιᾷ φωνῇ, τὴν τε ἐργασίαν, καὶ τὸν μετιόντα τὴν τέχνην κατὰ ταυτὸν ὁ λόγος παρέστησεν, ὥστε εἰ χωρισθεῖ τὸ ἕτερον, μὴ ἂν ὑποσθῇ τὸ λειπόμενον. Εἰ οὖν τὰ δύο μετ' ἀλλήλων νοεῖται, αὐτῇ τε ἡ ἐνέργεια καὶ ὁ κατ' αὐτὴν κινούμενος, πῶς ἐνταῦθα ἔπασθαι λέγεσθαι τῇ οὐσίᾳ τῇ πρώτῃ ἢ τὴν δευτέραν οὐσίαν ἀπεργαζομένη ἐνέργεια, μεστεύουσα πῶς δι' ἑαυτῆς ἀμφοτέραις, καὶ οὕτε τῇ πρώτῃ κατὰ τὴν φύσιν συμβαίνουσα, οὕτε πρὸς τὴν δευτέραν συναπτομένη; Τῆς μὲν γὰρ χωρίζεται· τῷ μὴ φύσις εἶναι, ἀλλὰ φύσεως κίνησις· τῇ δὲ μεθ' ἑαυτὴν οὐ συμβαίνει· ὅτι οὐ ψιλὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ἐνεργὸν οὐσίαν δι' ἑαυτῆς ὑπεστήσατο.

A orationis complementum etiam operationibus, quæ manant ex substantiis, nominibusque, quæ illis competunt. Harum orationum sensus non est intellectu facilis, quippe multa impietatis caligine tectus: videtur autem, quantum quidem conjectura assequi licet, ejusmodi esse: Operationes substantiarum productrices, ut puto, Patris et Filii facultates nominat, per quas prima substantia secundam produxit, et secunda tertiam, et nomina horum operum, quæ effecta sunt, apte et convenienter ipsis operibus imposita esse dicit. Cæterum malignam versutiam, qua in ipsis nominibus usus est, jam pro virili patefecimus: et quotiescunque materia nos

Nunc par est disquirere, quomodo operationes sequantur ex substantiis, et quidnam sint secundum suam propriam naturam. Nunquid aliud sunt a substantiis, ex quibus effluunt? Num pars illarum et naturæ? et si quidem aliud sunt: quomodo, aut a quo effectæ sunt? Si vero idem sunt, quomodo sejunctæ sunt, ita ut neque insint, sed extrinsecus substantiam comitentur? Nihil enim horum ex dictis perspicue satis intelligitur. Num necessitate quadam naturali cogente operationem, qualiscunque demum illa sit, sequi ad substantiam, sublata omni libertatis ratione, quemadmodum ustio et vapor ad ignem, et exhalationes ad corpora, ex quibus existunt, consequuntur? Sed non arbitror illum hoc velle: ut sibi persuadeat divinam naturam esse quid compositum et varium, quæ inseparabilem a se operationem contineat, quamque necesse sit in ipsa Dei substantia, quasi insitam concipere: tanquam accidens in subjecto; quia dicit substantias istas ex certo consilio et libero moveri ad agendum quidvis arbitrato suo. Et quisnam illud, quod ex proposito et libere suscipitur, sequi ait instar eorum, quæ extrinsecus ad substantiam sequi solent? Neque enim communi hominum consuetudine hoc sensu hunc loquendi modum usurpatum novimus, ut scilicet operationem ejus, qui circa aliquam rem occupatur et laborat, sequi quis dicat ad substantiam ejus, qui operatur. Nec fieri potest, ut qui alterum ab altero sejungit, separatim et per se solum, quod relinquitur, accipiat; sed qui operationem nominat, is etiam id, quod per operationem cietur, animo comprehendit, et qui operantis mentionem facit, ille omnino tacite operationem quoque significavit. Fiet autem id quod asserimus dilucidius exemplis. Dicimus igitur aliquem æs malleo tundere, vel fabricare, vel aliud quiddam de genere eodem agere. Igitur uno vocabulo et ipsam operationem et opificem oratio repræsentavit: ita ut si alterum sejungatur, alterum subsistere nequeat. Si igitur duo hæc simul intelliguntur, operatio videlicet, et is qui operatione illa agit, quomodo affirmat iste ad primam substantiam sequi illam operationem, qua prima secundam substantiam effluxit, ut sit media quodammodo inter utramque, et neque primæ secun-

dum naturam congruens, neque cum secunda copulata? Nam ab illa separata est, quod non sit natura, sed naturæ quædam motio; alteri vero, quam post se relinquit, non competit, quia non nudam operationem, sed substantiam agendi facultate præditam, seipsa produxit.

Deinde hoc etiam disquisitione dignum censeo: **A** Opus substantiæ vocat substantiam: secundam quidem primæ, rursus secundæ tertiam. At qua ratione hoc demonstravit? Quas probationes ad hoc ostendendum adhibuit? ex qua methodo et arte evicit, credi debere posteriorem esse prioris opus? Si enim ex his, quæ in hac rerum universitate videntur, de his etiam ratiocinandum esset: neque sic quidem deceret, ex his caducis et in imo positis conjecturam de illis sublimioribus facere: sed tamen veniam mereretur, quisquis his, quæ ob oculos obversantur, inductus, erraret circa illa, quæ comprehendere nequeunt. Nunc vero quis affirmare ausit, cælum esse quidem opus Dei, cæli vero solem? Solis lunam, hujus stellas, et harum aliam quandam ex rerum creaturarum numero? Omnia enim unius sunt opera, cum sit unus Deus et Pater omnium, ex quo omnia ²². Quod si quædam ex se mutuo sunt, ut, exempli causa, animalium generatio; neque sic aliud ex alio fit, manente eadem, in his quæ gignuntur, natura. Qua igitur ratione id, quod nec in rebus creatis invenitur, illi supremæ naturæ attribuit, primæ videlicet substantiæ secundam esse opus, et hujus sequentem? Quod si inspecto animalium ortu permotus est, ut simile quid de illibata illa, et intemerata natura decerneret, prioris scilicet opus quoddam esse posteriorem, ne sic quidem rebus convenienter sentit. Nam quæ ex se invicem gignuntur, ea ejusdem omnino naturæ sunt, cum illis, ex quibus gignuntur. Iste autem alienam et peregrinam naturam affligit illis, qui ex se mutuo nati sunt, ut patefaciat mendacii vanitatem, et tanquam ambidexter pugil gemino ictu veritatem appetat. Ut enim subjectionem dignitatisque naturalis Filii et Spiritus sancti imminutionem stabiliat, alterum ex altero editum dicit. Ne vero dum hæc asserit, in cognitionem ejusdem existentiae in eadem natura deveniant illi qui generationem ex se invicem intelligunt, cum ipsa naturæ ratione pugnat, dum alterum ex altero progeneratum concedit; diversæque naturæ, et quasi spurix eum, qui natus est, a suo genitore efficit.

Cæterum, quod mihi ante omnia dignum reprehensione videtur, hoc est: Si aliorum quispiam docendi imperitus, et in his exercitationibus rudis et hospes sententiam suam, prout res tulisset, enuntiasset, merito ei ignoscere, quod hujusmodi apparatu ad stabilienda dogmata usus esset. At cum iste ea facultate polleat, ut et ad ea quæ longe supra naturam nostram posita sunt, investiganda perspicacitate sua sese extendat, quonam modo ignoravit principium, quo in his rerum occultarum disquisitionibus indagatio instituitur?

Eἰτα κάκεινο τοῦτοις προσεξετάσωμεν. Ἔργον ὀνομάζει τῆς οὐσίας τὴν οὐσίαν· τὴν μὲν δευτέραν τῆς πρώτης· τῆς δὲ δευτέρας πάλιν, τὴν τρίτην. Τίνι τρόπῳ προαποδείξας τὸν λόγον; τίσι κατασκευαῖς εἰς τοῦτο χρῆσάμενος; ἐκ ποίας μεθόδου τὸ δεῖν ἐνέργειαν τῆς προλαβούσης τὴν ἐφεξῆς εἶναι πιστεύειν συναναγκάσας; Εἰ μὲν γὰρ ἐκ τῶν λοιπῶν τῶν ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένων ἔδει καὶ περὶ τούτων ἀναλογίσασθαι, εἴχε μὲν οὐθ' οὕτως καλῶς ἐκ τῶν κατωτέρων καὶ τῶν ὑπερκειμένων στοχάζεσθαι· πλὴν ἀλλ' εἴχε τι συγγνωστὴν ἴσως ὁ λόγος, διὰ τῶν φαινομένων ἐν τοῖς ἀκαταλήπτῳις πλανώμενος. Νυνὶ δὲ τίς τοῦτο λέγειν ἐπιχειρήσει, ὅτι οὐρανὸς μὲν ἔργον Θεοῦ, οὐρανοῦ δὲ ἥλιος· καὶ ἡλίου σελήνη, καὶ ταύτης ἀστέρες, κάκειων ἄλλο τι τῶν ἐν τῇ κτίσει; **B** Ἐνδὸς γὰρ ἔργα τὰ πάντα, ἐπειδὴ εἰς Θεὸς καὶ Πατὴρ πάντων, ἐξ οὗ τὰ πάντα. Εἰ δὲ τι καὶ δι' ἀλλήλων γίνεται, ὥσπερ ἡ τῶν ζῶων γένεσις, οὐδὲ τοῦτο ἕτερον ἐξ ἐτέρου γίνεται, διαμενούσης ἐν τοῖς ἐπιγινομένοις τῆς φύσεως. Πῶς οὖν ἐπ' οὐδενὸς τῶν ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένων ἔχων τὸ τοιοῦτον εἰπεῖν, ἐπὶ τῆς ὑπερκειμένης οὐσίας τοῦτο κατασκευάζει, τὸ ἔργον εἶναι τὴν δευτέραν τῆς πρώτης, καὶ ταύτην τῆς ἐφεξῆς; Εἰ δὲ τὴν ζωὴν γένεσιν ἐννοήσας, ἐντεῦθεν ἐφαντάσθη καὶ περὶ τῆς ἀκηράτου φύσεως ὁμοιότηρόν τι λογίσασθαι, ὥστε ἔργον νοηθῆναι τὸ ἐφεξῆς τοῦ προάγοντος, οὐδ' ἐν τούτῳ τὸ ἀκόλουθον διασώζει τοῦ λόγου. Τὰ γὰρ ἐξ ἐτέρων γινόμενα, ὁμοιογενῆ πάντως ἐστὶ τοῖς ἐξ ὧν γίνεται. Ὁ δὲ τὸ ξένον τε καὶ ἀλλόφυλον τοῖς δι' ἀλλήλων γεγεννημένοις προσμαρτυρεῖ, ἵνα δεῖξη τὴν περιουσίαν τοῦ ψεύδους, ὥσπερ δεξιὸς ἄγωνιστὴς διπλῇ τῇ χειρὶ βάλλειν ἐπιχειρῶν τὴν ἀλήθειαν. Ἴνα γὰρ τὸ ὑφειμένον καὶ κατὰ τὴν φυσικὴν ἀξίαν ἡλαττωμένον τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἐπιδείξη, ἕτερον ἐξ ἐτέρου γινόμενον λέγει· ὥς μήποτε εἰς οἰκειότητος ἔννοιαν ἐκ τοῦ τοιοῦτου τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἔλθοιεν οἱ τὴν ἐξ ἀλλήλων γένεσιν μεμαθηκότες, καὶ αὐτῷ μάχεται τῷ τῆς φύσεως λόγῳ, καὶ ἕτερον ἐξ ἐτέρου γενέσθαι λέγων, καὶ νόθον τὸν γεγεννημένον, ὥς πρὸς τὴν τοῦ γεγεννηκότος φύσιν, ἀποφαίνόμενος.

Ἦ δὲ μοι δοκεῖ πρὸς τούτων ἂν τις εἰκότως μέψασθαι, τοῦτό ἐστιν· Εἰ μὲν τῶν ἄλλων τις ᾗ ἐν ἀπειρίᾳ τοῦ λέγειν ἀτριβῆς τῶν τοιούτων κατασκευῶν, καὶ ἀγύμναστος, ἔπειτα τὸ παραστὰν αὐτῷ κατὰ τὸ συμβὰν ἀπεφαίνετο, συγγνωστὸς ἂν ἴσως ταῖς νομισμέναις περὶ τούτων ἐφ' ὁδοῖς εἰς τὴν τῶν δογμάτων κατασκευὴν μὴ συγχρώμενος. Ἐπεὶ δὲ τοσοῦτον αὐτῷ περίεστι τῆς ἐν τούτῳ δυνάμεως, ὥστε καὶ εἰς τὰ ὑπερέκεινα τῆς φύσεως ἡμῶν διὰ τῆς καταληπτικῆς ἐφ' ὁδοῦ ὑπερεκτείνεσθαι, πῶς ἠγνόησε τὴν ἀρχὴν, δι' ἧς παντὸς κεκρυμμένου πράγματος ἐν ταῖς

²² 1 Cor. viii, 6.

λογικαῖς ταύταις ἐπιχειρήσεσιν ἡ κατάληψις γίνεται· Τίς γάρ οὐκ οἶδεν, ὅτι πᾶς λόγος ἐκ τῶν φανερῶν τε καὶ πᾶσιν ἐγνωσμένων τὰς ἀρχὰς λαμβάνων, τοῖς ἀμφισβητούμενοις δι' αὐτοῦ ἐπάγει τὴν πίστιν, καὶ οὐκ ἂν ἐτέρως τι καταληφθεὶς τῶν κεκρυμμένων, μὴ τῶν ὁμολογουμένων ἡμᾶς πρὸς τὴν τῶν ἀδελφῶν σύνεσιν χειραγωγούντων· Εἰ δὲ τὰ ἐν ἀρχαῖς λόγων πρὸς τὴν τῶν ἀγνοουμένων φανέρωσιν λαμβανόμενα, ταῖς τῶν πολλῶν ὑπολήψεσι μάχοιτο, σχολῇ γ' ἂν καὶ διὰ τούτων φανερωθεῖη τὸ ἀγνοούμενον.

Οὐκοῦν ἡ πᾶσα μάχη καὶ ἀμφιβολία τοῦ δόγματος τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς πρὸς τοὺς Ἀνομοίους ἐστὶ, περὶ τοῦ δεῖν ἢ κτιστὸν νοεῖν τὸν Υἱόν, καὶ τὸ Πνεῦμα κατὰ τὸν λόγον τῶν ἐναντίων, ἢ τῆς ἀκτίστου φύσεως, καθὼς ἡ Ἐκκλησία πεπίστευκε. Οὗτος τοίνυν αὐτὸ τὸ παρὰ πάντων ἀντιλεγόμενον, ὡς ὁμολογούμενον ἀποφαίνεται. Καὶ οὐδεμίαν ἀπόδειξιν ἐξευρῶν τοῦ ἔργου εἶναι τῆς προαγωγῆς οὐσίας τὴν ἐφεξῆς, θαρσῶν δογματίζει τὸ οὕτως ἔχειν. Οὐκ οἶδα ἐκ ποίας παιδεύσεως ἢ σοφίας τοῦτο θαρσέσθαι. Εἰ γὰρ πάσης κατασκευῆς καὶ ἀποδείξεως ὁμαχὴν τινα καὶ ἀναμειβόλον προηγεῖσθαι χρὴ τὴν ὁμολογίαν, ὥστε τῷ προκατειλημμένῳ τὸ ἀγνοούμενον ταῖς διὰ μέσου κατασκευαῖς οἰκειῶς προσαγόμενον ἀποδείκνυσθαι, ὃ τὸ ζητούμενον ἐστὶ εἰς κατασκευὴν ἐτέρων προτείνων, οὐδὲν ἕτερον ἢ δι' ἀγνοίας ἀγνοῖαν, καὶ δι' ἀπάτης ἀπάτην κατασκευάζει. Τοῦτό ἐστι τὸ τυφλοῦ τυφλὸν ὁδηγὸν ποιεῖσθαι, καθὼς φησὶ πού τὸ Εὐαγγέλιον. Ὅντως γὰρ τυφλῷ καὶ κενεμβατοῦντι τῷ λόγῳ, τῷ κτίσματι καὶ ποιήματι τὸν πάντων κτίστην καὶ δημιουργὸν εἶναι λέγοντι, ἕτερον τυφλὸν λόγον παραευγύνουσι, τὸ ἀλλότριον εἶναι τῇ φύσει καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ἀνόμοιον, καὶ πάντῃ τῆς φυσικῆς οἰκειότητος ἀμέτοχον, εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν· ἀλλ' οὕτω περὶ τούτων· ἐν οἷς γὰρ γυνώτερον ἐκκαλύπτει τὸ ἀσεβὲς τοῦ φρονήματος, ἐν τούτοις εὐκαιρὸν ἐστὶ καὶ ἡμᾶς ὑπερβῆσθαι τῆς ἀσεβείας τὸν ἐλεγχον. Νοῦν δὲ ἡμῖν πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τῶν παρ' ἐκείνου ρηθέντων ἐπαντέον.

Πάλιν δὲ αὖ ἐκάστης τούτων οὐσίας ἐλλιπνοῦς, ἀπλήρης, καὶ ἀντὶ τῆς οὐσίας τε καὶ ρουμέτης κατὰ τὴν ἰδίαν ἀξίαν, συμπεριγραφόμενων ἐκ τοῖς ἔργοις τῶν ἐνεργειῶν, καὶ τῶν ἔργων ταῖς ἰσῶν ἐργασαμένων ἐνεργείαις παραμετρούμενων· ἀνάγκη δὴ πού πᾶσα, καὶ τὰς ἐκάστη τῶν οὐσιῶν ἐπομένας ἐνεργείας, ἐλάττους δὲ καὶ μείζους εἶναι· καὶ τὰς μὲν πρώτης, τὰς δὲ δευτέρας τάξιν ἐπέχειν. Ἡ μὲν διάνοια διὰ πάντων τῶν εἰρημένων, καὶ ἐν πλήθει ρημάτων αὐτῷ συμπεραίνεται, μία ἐστὶ. Τὸ κατασκευάσαι μηδεμίαν συνάφειαν εἶναι τῷ Πατρὶ πρὸς τὸν Υἱόν, ἢ πρὸς τὸν Υἱὸν πάλιν τῷ Πνεύματι· ἀλλ' ἀπερχέσθαι τὰς οὐσίας ἀπ' ἀλλήλων, εἰς ἀπεξηνομένην τινα φύσιν καὶ ἀδύμφολον ἀλλοτριότητα διασπαρμένας· καὶ οὐ τούτῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ πηλικότητι, καὶ ἀξιομάτων ὑφέσει διαφερούσας·

A Quis enim nescit orationem ex manifestis perspicuisque ductam conciliare fidem illis, de quibus ambigitur: neque in cognitionem rerum ignotarum et abstrusarum nos pervenire, nisi quæplerumque conceduntur et approbantur, ad rerum incertarum perspicentiam nos quasi manu ducant? Si vero ea quæ in principio disputationis, ad ignotas res notificandas adhibuimus, communi hominum sensui repugnent, ægre profecto id, quod in dubio versatur, atque adeo penitus negatur, illis adhibitis explanabitur.

I tunc omnis controversia inter orthodoxos, qui Ecclesiam sequuntur, et inter Anomæos in hoc consistit: utrum oporteat Filium Dei et Spiritum sanctum numerare inter res creatas, ut volunt adversarii, an inter res increatas, ut sentit Ecclesia. Hoc igitur cui ab omnibus contradicatur, sumit ipse tanquam concessum ab omnibus; etiam nulla allata demonstratione, quod posterior sit opus substantiæ prioris, confidenter docet, rem ita sese habere, nescio qua institutione aut disciplina ita edoctus, et eo usque confidentiæ proventus. Si enim omni probationi et demonstrationi præmittenda sunt certa, omniumque consensu corroborata, ut ignotum cum iis quæ præmissa sunt, apte et convenienter connexum patefiat et clarescat: sane is qui quod in quæstione positum est, ad alia demonstranda asciscit, nihil aliud quam ignorantiam ignorantia, fraudemque fraude cumulat. Hoc scilicet est cæcum cæco se præbere ducem, ut alicubi Evangelium loquitur²⁴. Vere enim cæco et pleno vanitatis sermoni, qui omnium creatorem et conditorem in reum creatarum et effectuarum ordinem conjicit, adiungunt alium æque cæcum, alienæ videlicet naturæ eos esse, et secundum substantiam inæquales, Filiumque cognatione naturæ Patri nullo modo consociari; sed de his postea viderimus: par enim est, ut quæ manifestiorem præ se ferunt impietatem, nos quoque aliis locis indaganda reservemus. Nunc ad orationem Eunomii revertamur.

Rursus vero cum quælibet ex his substantiis et intelligatur pura, simplex, et simpliciter una, secundum propriam dignitatem, circumscriptis autem operationibus per ipsa opera, et ipsis operibus operantium actionibus commensuralis: omnino necesse est operationes, quæ sequuntur quamlibet substantiam, majores et minores esse, et illas quidem in primo, illas in secundo ordine collocari debere. Sententia omnium horum verborum, licet valde multa sint, et redundantia, una est, probare nimirum, Patrem nullam connexionem habere cum Filio, rursusque Filium cum Spiritu sancto, sed substantias a sese mutuo sejunctas esse, divulsas et distractas, peregrina quadam et insociabili naturæ diversitate: nec hoc solum, sed et magnitudine et dignitatis imparitate divisas, et alia maiore, alia minore, ut ipse

²⁴ Matth. xv, 14; Luc. vi, 39.

ait, et quoad alia omnia multum etiam inter se distantibus.

Nos vero, licet multis supervacaneum videatur, in his tam dilucidis immorari, et omnia sigillatim refutare velle, quæ a plerisque falsa et execranda, et nullius omnino momenti existimentur: nihilominus ne putemur propter inopiam refutationis, aliquid eorum, quæ attulit, intactum et irrepercutsum præterire, pro viribus his itidem refellendis insistimus. Dicit: *Unamquamque harum substantiam puram, simplicem, unamque esse et intelligi.* Rursus hic ea quæ dubia sunt, pro certis et compertis assumens, putat se aliquid dicere, sufficere ratus pro omni demonstratione, si ipse affirmet. Tres substantias dicit. Hoc enim ostendit, dum ait: *cujuslibet ex his substantiæ.* Neque enim ita locutus esset, si unam existimasset. Si igitur ita substantiarum inter se distinctionem assignat, ut non videatur in Sabellii impietatem delabi qui uni subjecto tres accommodabat appellationes; assentimur et nos, neque quispiam huic dogmati contradicit, nisi quod solis nominibus, et sola prolatione orationis errare videbitur, substantias pro hypostasibus usurpans: non enim, quæ substantiæ rationem eandem habent, similiter etiam in ratione hypostaseos conveniunt; nam Petrus, Jacobus et Joannes in ratione substantiæ unum et idem sunt inter se mutuo, quilibet enim horum homo est, sed in proprietatibus hypostaticis, minime conveniunt. Igitur si hoc contendit, non esse miscendas personas seu hypostases, neque uni personæ adaptandas tres appellationes, *fidelis* fuerit, juxta Apostoli verbum, *sermo, et omni acceptione dignus*³⁵. Quia vero non huc tendit, neque etiam hæc asserit, ut hypostases suis idiomatis et proprietatibus a se mutuo secernat, sed ut in ipsa natura subjecta diversitatem ab alia, vel potius a seipsa inesse doceat, et ob id multas substantias nominat, quasi quælibet collata cum aliis propriam habeat diversitatem: propterea dico orationem illius principio et capite destitutam esse, cum seriem blasphemix suæ non ex concessis et certis pertexere pergat. Neque enim probatio illius ita instructa est, ut quis per illam ad persuasionem induci possit, sed nudam et exilem impietatis expositionem continet, sicut in somnii alicujus narratione. Nam cum Ecclesia doceat fidem minime scindendam et dividendam in pluralitatem substantiarum, sed in tribus personis et hypostasibus nihil secundum essentialiam differentix credendum esse: adversarii vero in ipsis substantiis varietatem et inæqualitatem statuunt: iste id, quod nulla ratione demonstratum est, aut demonstrari potest, audacter, tanquam jam probatum, protulit et pronuntiat, cum forte id nunquam antehac cum ullo mortalium communicaasset; alioqui ab iis, qui recte et probe instituti

ὥστε τὰς μὲν μείζους, καθὼς αὐτός φησι, τὰς δὲ μικροτέρας νοεῖσθαι, καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ πάντα τὴν παραλλαγὴν ἔχειν.

Ἡμεῖς δὲ κἀν περιττὸν τοῖς πολλοῖς εἶναι δοκῇ τὸ τοῖς προδήλοις ἐνδιατρίβειν, καὶ τὰ καθ' ἑκάστον διελέγειν πειρᾶσθαι, ὅσα παρὰ τοῖς πολλοῖς αὐτόθεν ψευδῇ, καὶ βδελυκτᾷ, καὶ οὐδεμίαν ἰσχὺν ἔχειν νομίζεται, ὅμως ὑπὲρ τοῦ μὴ δοκεῖν δι' ἀπορίαν ἐλέγχων ἀνεξέταστόν τι παρορᾶν τῶν παρ' ἐκείνου ῥηθέντων, κατὰ δύναμιν καὶ τοῖς ἐπελευσόμεθα. Ἐκάστην φησὶ τούτων οὐσίαν ἐκκλησίαν, ἀπλὴν, καὶ πάντη μίαν εἶναι τε καὶ νοεῖσθαι κατὰ τὴν ἰδίαν ἀξίαν, πάλιν ἐνταῦθα ὡς ὁμολογούμενα τὰ ἀμφιβαλλόμενα προτεινόμενος, οἰεταί τι λέγειν, ἀντὶ πάσης ἀποδείξεως ἐξαρκεῖν νομίζων τὸ αὐτὸς ἀποφύνασθαι. Τρεῖς οὐσίαι φησὶ. Τοῦτο γὰρ ἐνδείκνυται τῷ εἰπεῖν, Ἐκάστης τούτων οὐσίαι. Οὐδὲ γὰρ ἀν' οὕτως εἶπεν, εἰ μίαν ᾔρετο. Εἰ μὲν οὖν οὕτω λέγει τὴν τῶν οὐσιῶν πρὸς ἀλλήλας διαφορὰν, ὡς μὴ δοκεῖν τῇ ἀσεβείᾳ τοῦ Σαβελλίου συμφέρεσθαι, ἐν τῷ ὑποκειμένῳ τρεῖς ἐφαρμόζοντος προσηγορίας, καὶ ἡμεῖς συντιθέμεθα· καὶ οὐδεὶς τῶν εὐσεβοῦντων ἀντιλέγει τῷ δόγματι· πλὴν ὅσον μόνοις τοῖς ὀνόμασι καὶ τῇ προφορᾷ τοῦ λόγου πλημμελεῖν δοκεῖ οὐσίαι ἀντὶ ὑποστάσεων ὀνομάζων. Οὐ γὰρ ὅσα τὸν τῆς οὐσίας λόγον τὸν αὐτὸν ἔχει, ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῇ ὑποστάσει τῇ ἀποδόσει τοῦ λόγου συνενεχθήσεται. Πέτρος γὰρ καὶ Ἰακώβ, καὶ Ἰωάννης ἐν μὲν τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας, οἱ αὐτοὶ ἦσαν ἀλλήλοις (ἄνθρωπος γὰρ τούτων ἕκαστος), ἐν δὲ τοῖς ἰδιώματι τῆς ἐκάστου αὐτῶν ὑποστάσεως, ἀλλήλοις οὐ συνεφέροντο. Οὐκοῦν εἰ μὲν τοῦτο κατεσκεύαζε, τὸ μὴ δεῖν φύρειν τὰς ὑποστάσεις, καὶ ἐνὶ προσώπῳ τὰς τρεῖς ἐφαρμόζειν προσηγορίας, Πιστὸς ἂν ἦν, κατὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου μαρτυρίαν, ὁ λόγος αὐτῷ, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἀξίος. Ἐπεὶ δὲ οὐ πρὸς τοῦτο βλέπει, οὐδὲ τὰς ὑποστάσεις ἀπ' ἀλλήλων τοῖς ἐπιθεωρουμένοις ἰδιώμασι διακρίνων. ταῦτά φησιν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν ὑποκειμένην οὐσίαν ἀλλοτρίως πρὸς τὴν ἑτέραν, μάλλον δὲ πρὸς ἑαυτὴν ἔχειν κατασκευάζει, καὶ διὰ τοῦτο πολλὰς οὐσίας ὀνομάζει, ὡς ἐκάστης ἰδιάζουσας ἐχούσης τινὰ τὴν πρὸς τὰς ἄλλας ἀλλοτριότητα, διὰ τοῦτό φημι ἀναρχὸν αὐτῷ καὶ ἀκέφαλον εἶναι τὸν λόγον, ἀπὸ οὐθενὸς ὁμολογούμενου, κατὰ τὸ ἀκόλουθον, τὴν βλασφημίαν κατασκευάζοντα. Οὐ γὰρ ὅπως ἂν τις προσαχθεῖν τῇ τοιαύτῃ τοῦ δόγματος ὑπόληψιν, κατασκευὴν ἔχει· ἀλλ' ὥσπερ ἐπ' ὀνείρου διηγῆσεως, ψιλὴν καὶ ἀκατάσκευον ἐμπεριέχει τῆς ἀσεβείας τὴν ἔχθειν. Τῆς γὰρ Ἐκκλησίας δογματιζούσης, μὴ εἰς πληθος οὐσιῶν διασχίζουσαν τὴν πίστιν, ἀλλ' ἐν τρισὶ προσώποις καὶ ὑποστάσεσι μηδεμίαν τὴν κατὰ τὸ εἶναι διαφορὰν πιστεύειν, τῶν δὲ ἐναντίων ἐν αὐταῖς ταῖς οὐσίαις τὴν παραλλαγὴν, καὶ τὴν ἀνομοιότητα τιθεμένων, οὕτως τὸ μηδενὶ λόγῳ, μήτε δεῖχθαι, μήτε δειχθῆναι δυνάμενον, ὡς προκατεσκευασμένον, θαρσύν ἀποφαίνεται, τάχα οὐδέπω καὶ νῦν εἰς ἀκούοντων ὦτα λαλήσας. Ἡ γὰρ ἂν ἐδιδάχθη πρὸς τῶν συνεπῆς ἀκρωμένων, ὅτι πᾶς λόγος ἕως ἂν κατ' ἐξουσίαν

³⁵ 1 Tim. 1, 15

ἀναπόδεικτος φέρηται, τὸ λεγόμενον, γραῶν ὕψος ἄστιν, οὐδεμίαν ἰσχὺν ἔχων πρὸς τὸ δεῖξαι δι' ἑαυτοῦ τὸ ζητούμενον· ὅταν μηδεμία συνηγορία, μήτε ἐκ τῶν θεῶν φωνῶν, μήτε ἐκ λογισμῶν ἀνθρωπίνων τοῖς λεγομένοις ἐπάγγεται. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον.

Ἡμεῖς δὲ τὰ εἰρημένα διασκεψώμεθα. Ἀπλῆν εἶναι καὶ πάντη μίαν φησὶ τοῦτων ἐκάστην τῶν οὐσιῶν, ἃς τῷ λόγῳ ἀνετυπώσατο. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἀπλῆν εἶναι τὴν θεῖαν τε καὶ μακαρίαν, καὶ πάντα νοῦν ὑπεραίρουσαν φύσιν· οὐδὲ τοὺς ἄγαν κτηνώδεις, καὶ ταπεινοὺς τὴν διάνοιαν ἀντιλέγειν οἰόμεθα. Τὴν γὰρ αἰετὶς τε καὶ ἀσχημάτιστον πληκότητος τε πάσης, καὶ τῆς ἐν τῷ μεγέθει ποσότητος κεχωρισμένην, πῶς ἂν τις πολυειδῇ καὶ σύνθετον ὑπολάβῃ; Ὅτι δὲ οὐ συμβαίνει τῷ παρ' αὐτῶν κατασκευαζομένῳ δόγματι, τὸ ἀπλῆν εἶναι τὴν ὑπερκείμενην οὐσίαν οἰεσθαι, κὰν τῷ λόγῳ χαριεντίζωνται, φανερὸν ἔσται τῷ καὶ μικρὸν ἐπιστήσαντι. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι κατὰ τὸν ἴδιον λόγον ἢ ἀπλότης ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον οὐκ ἐπιδέχεται; Περὶ ἣν γὰρ οὐκ ἔστι μίξιν τινα ποιότητων καὶ συνδρομῆν ἐννοῆσαι, ἀλλ' ἄμερῃ τινα, καὶ ἀσύνητον δύναμιν καταλαμβάνει ἡ ἔννοια, πῶς ἂν τις καὶ κατὰ τὴν λόγον τὴν παρὰ τὸ πλεον, καὶ τὸ ἕλαττον διαφορὰν καταμάθῃ; Ἀνάγκη γὰρ πᾶσα τὸν παρηλλάχθαι ταῦτα διορίζμενον, ποιότητων τινῶν ἐμπιώσεις περὶ τὸ ὑποκείμενον ἐννοεῖν. ἦτοι γὰρ καθ' ὑπερβολὴν καὶ ἐλάττωσιν τὸ διάφορον ἐν τοῦτοις ἐπινοεῖ, καὶ διὰ τούτου τὴν τῆς πληκότητος ἐννοίαν ἐπεισάγει τῷ ζητούμενῳ, ἢ κατὰ τὸ ἀγαθόν, καὶ δυνατόν, καὶ σοφόν, καὶ εἴ τι ἄλλο περὶ τὸ θεῖον εὐσεβῶς νοεῖται, πλεονάζειν, ἢ ὑποβαθιζέσθαι κατασκευάζει· καὶ οὕτω τὸν τῆς συνθέσεως λόγον οὐ διαφεύγεται. Οὐδὲν γὰρ ἑλλειπῶς κατὰ σοφίαν, ἢ δύναμιν, ἢ κατ' ἄλλο τι τῶν ἀγαθῶν ἔχει, ὃ μὴ ἐπὶ κτητῶν ἔστι τὸ ἀγαθόν· ἀλλ' αὐτὸ καθὼς ἐστὶ τοιοῦτον πέφυκεν. Ὅστε ὁ λέγων ἐλάττωσιν τε καὶ μείζους ἐν τῇ θεῇ φύσει καταλαμβάνειν τὰς οὐσίας, λήθηθεν ἑαυτὸν σύνθετον ἐξ ἀνομοίων κατασκευάζων τὸ θεῖον· ὥς ἄλλο μὲν τι νοεῖν εἶναι τὸ ὑποκείμενον· ἕτερον δὲ πάλιν τὸ μετεχόμενον· οὐ κατὰ μετουσίαν ἐν τῷ ἀγαθῷ γίνεται, τὸ μὴ τοιοῦτον ἐν. Εἰ δὲ ἀληθῶς ἀπλῆν, καὶ πάντη μίαν ἐνενοεῖ τὴν οὐσίαν, αὐτὸ ὅπερ ἔστιν ἀγαθὸν οὐσαν, οὐ γινωσκόμενην ἐξ ἐπιτήσεως, οὐκ ἂν τὸ μείζον, καὶ τὸ ἕλαττον περὶ αὐτὴν ἐλογίζετο. Εἴρητο γὰρ καὶ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν, ὅτι μόνῃ τῇ τοῦ κακοῦ παρουσίᾳ τὰ ἀγαθὰ κατασκηρύνεται. Ἐφ' ὧν δὲ ἡ φύσις ἀνεπίδεκτος ἐστὶ τοῦ χείρονος, ἕρος οὐκ ἐπινοεῖται τῆς ἀγαθότητος· τὸ δὲ ἄριστον, οὐ τῇ πρὸς ἕτερον σχέσει τοιοῦτον ἐστὶν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ καθ' ἑαυτὸ νοούμενον, ἐκφεύγει τὸν ὅρον· ἄπειρον δὲ ἀπείρου, πλεόν καὶ ἕλαττον λέγειν, οὐκ οἶδα ὥς λελογισμένον συνθήσεται· ὥστε εἰ ἀπλῆν ὁμολογῇ τὴν ὑπερκείμενην οὐσίαν, καὶ οἰκελὺς ἔχειν αὐτὴν πρὸς ἑαυτὴν, συντιθέσθω τῇ κατὰ τὸ ἀπλόν, καὶ ἄπειρον κοινωνία συναπτομένην. Εἰ δὲ δι-

sunt, didicisset, omnem orationem, quandiu ex mera libidine, et sine ulla probatione effutitur, esse quod dici solet, nugas aniles, et gerras germanas, nullius prorsus momenti et efficacis ad demonstrandum id, quod per eam quaeritur, quando videlicet nihil firmamenti neque ex sacra Scriptura, neque ex ratiocinationibus humani ingenii, iis, quae asseruntur, accedit. Et haec quidem hactenus.

Nos vero verba Eunomii excutiamus. *Simplicem esse et omni modo unam quamlibet harum substantiarum* affirmat: quas oratione sua expressit. Cæterum simplicem esse divinam illam et beatam, omnibusque supereminentem naturam, neque agrestes admodum et hebetes ingenio negaturos esse puto. Quomodo enim quis naturam illam speciei et figurarum varietatis expertem, et omni quantitate, quæ in magnitudine visitur, separatam, credat esse multiformem et compositam (a)? Quod vero juxta dogma ab istis confictum sublimis illa, et super aliarum rerum ordinem posita substantia simplex non sit (licet alioquin verbis pulchre simplicitatem asserant), facile deprehendet, quisquis paululum mentem advertere voluerit. Nam quis ignorat, quod simplicitas secundum suam propriam rationem in sanctissima Trinitate remissionem et intensionem non recipiat? In qua enim natura missionem et concursum qualitatum invenire non est, quin potius in qua impartibilem, et compositionis plane expertem facultatem animo concipimus: quomodo quis intensionis et remissionis diversitatem aliquo modo cogitatione complectetur? Necesse enim est, ut is, qui differentiam in his statuit, qualitatum quarundam confluentiam circa subjectum concedat; quia vel per excessum, vel per defectum differentiam in his considerat; et per hoc quantitatis rationem ei, quod quaeritur, superinducit; vel in bonitate, potentia, sapientia, vel si quid aliud in divina natura inesse posse cogitatur, redundantiam, vel imminutionem astruit; et sic compositionis rationem non evitabit; nam sapientiam, potentiam et hujus generis alia bona, sine imminutione ac defectu possidet id, cui bonum non est adventitium; sed ipsum quale est, tale natura sua est. Itaque qui asserit majores et minores esse in divina natura substantias, ia imprudens divinum numen ex inæqualibus compositum efficit, ut aliud concipiamus esse subjectum, aliud vero id, quod participatur: cujus secundum eomunicationem in bono fiat id, quod non est tale. Quod si vere simplicem omnique modo unam existimasset substantiam, ipsamque sicuti est, bonitatem, non ex acquisitione bonitatis ejusmodi factam esse credidisset, haudquaquam intensionem et remissionem in ea statuisset; nam prius quoque diximus solam mali præsentiam bona imminuere. In his autem, quorum natura deterioris non est capax, non licet terminum bonitatis ani-

mo comprehendere. At infinitum non est tali habitudine ad aliud; sed ipsum secundum seipsum spectatum, nullo termino coercetur. Porro infinitum infinito plus minusve habere, nescio quomodo concessurus sit is, qui rem accuratius perpenderit. Itaque si substantiam illam supernam fatetur esse simplicem, secumque ipsam sine dissensione convenientem, necesse est, ut concedat eam quoque in communicatione simplicitatis, et infinitatis junctim convenire. Si vero substantias ab invicem discriminat, et quasi alienat aliam Unigeniti a substantia Patris, et aliam Spiritus sancti a substantia Filii statuens, intensionemque et remissionem ipsis attribuit; non fallat nos occultis insidiis, dum verbo quidem simplicitatem asserit, reipsa vero compositionem Dei affligit.

Sed jam rursus verba illius ordine resumamus. Ait: *Cum sincera sit et simplex substantia ac prorsus una; talisque cogitetur et intelligatur secundum propriam dignitatem. Quid sibi vult illud, secundum propriam dignitatem?* Si enim existimat substantias esse dignitate pares, inanis certe et superflua fuerit horum verborum appositio, utpote in rebus certis, et omnium confessione perspicuis immorans; sed danda est venia fortassis dictionis intempestivæ usurpationi, cum melior et sanior de Deo existimatio non repudiet hanc orationis inanitatem et superfluitatem. Verum non imminet ei periculum committendi peccata verborum (facile enim medicabilis morbus est), sed longe pejora molitur, et impie aggredi tentat. Nam simplicem dicit quamlibet trium substantiarum secundum propriam dignitatem, ut decretis suis, quæ ab initio sancivit, de prima, secunda, et tertia substantia, pervertatur quoque simplicitatis ratio. Nam quemadmodum solam supremam, et solam propriam Patris substantiam nominavit, nihil horum Filio vel Spiritui sancto assignans, videlicet neque supremæ, neque maxime propriæ appellationem; eodem modo cum substantias simplices nominat, arbitratur cuilibet simplicitatis rationem concedendam esse, secundum modum et mensuram dignitatis, qua pollet, ut prima quidem et maxime propria substantia quasi in arce et culmine simplicitatis constituatur; secunda, proportionem quadam secundum mensuram distantiae a prima, simplicitatis rationem participet; et tertia similiter tantum a perfecta simplicitate recedat, quantum necesse est proportionem et statum dignitatis imminui; adeo ut ex hoc sequatur, Patris quidem substantiam, pure et mere simplicem esse; Filii vero substantiam non simpliciter simplicem esse, sed aliquid compositionis admistum habere; sancti Spiritus autem substantiam plurimum de compositionis natura participare, cum simplicitatis ratio in extremis paulatim imminuatur; et sicuti illud, quod non est perfecte bonum, in parte quadam sione, asseritur: ita id, quod non omnino simplex est, effugere haud potest, quominus videatur compositum esse.

Quod autem hæc spectans, isto loquendi genere sit usus, manifestus fiet ex sequentibus, ubi apertius et clarius existimationem Filio et Spiritui sancto debitam ad humiles quasdam et abjectas opiniones deducit. Cum enim, inquit, operibus cir-

Α ἰσῆσι, καὶ ἀποξενοῖ τὰς οὐσίας ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλήν τοῦ Μονογενοῦς παρὰ τὸν Πατέρα, ἐτέραν δὲ τὴν τοῦ Πνεύματος παρὰ τὴν τοῦ Μονογενοῦς ἐννοῶν, καὶ τὸ πλεόν καὶ τὸ ἔλαττον ἐπ' αὐτῶν λέγει, μὴ λανθανέτω τῷ μὲν δοκεῖν τὸ ἀπλοῦν χαριζόμενος, τῇ δὲ ἀληθεῖ κατασκευάζων τὸ σύνθετον

Β Πάλιν δὲ τὸν ῥηθέντα παρ' αὐτοῦ λόγον καθεξῆς ἀναλάβωμεν. Ἐλλικρινούς, φησὶν, ἀπλῆς τῆς οὐσίας, καὶ πάντη μιᾶς οὐσης καὶ νοουμένης κατὰ τὴν ἰδίαν ἀξίαν. Τί βούλεται τὸ κατὰ τὴν ἰδίαν ἀξίαν; Εἰ μὲν γὰρ ἐν κοινότητι τῆς ἀξίας θεωρεῖ τὰς οὐσίας, περισσὴ μὲν καὶ οὕτως ἦν, καὶ παρέλκουσα ἢ προσθήκη τοῦ λόγου τοῖς ὁμολογουμένοις γένεσιν ἐνδιατρίβουσα· πλὴν ἀλλ' εἰχέ τι συγγνωστὸν ἴσως ἡ ἀκαιρία τῆς λέξεως, τῆς εὐσεβεστερας ἐννοίας οὐκ ἀπόδλητον ποιούσης τὸ μάταιον, καὶ περιττόν τοῦ λόγου. Νῦν δὲ οὐ μέχρι τῆς τῶν ῥημάτων αὐτῷ διαμαρτίας ἐστὶν ὁ κίνδυνος· (ἡ γὰρ ἂν εὐλατον ἦν τὸ ἀρρώστημα) ἀλλ' ἐτι τῶν πονηρῶν ἔχεται τεχνασμάτων. Ἀπλὴν γὰρ λέγει τῶν τριῶν οὐσιῶν ἐκάστην κατὰ τὴν ἰδίαν ἀξίαν· ἵνα τοῖς ἐξ ἀρχῆς ῥηθεῖσιν αὐτῷ διορισμοῖς, περὶ τῆς πρώτης τε καὶ δευτέρας, καὶ τρίτης οὐσίας, καὶ ὁ τῆς ἀπλότητος συγκακουρηγῇ λόγος. Ὡς περὶ γὰρ μόνην ἄνωτάτω, καὶ μόνην κυρίαν τὴν τοῦ Πατρὸς προσηγόρευσεν οὐσίαν, οὐδὲν τοῦτων ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος ὁμολογήσας, οὔτε τὴν ἄνω φωνήν, οὔτε τὴν κυριωτάτην· κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, καὶ ἀπλᾶς προσειπὼν τὰς οὐσίας, κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐπιθεωρουμένης ἐκάστης ἀξίας, καὶ τὴν τῆς ἀπλότητος ἐννοίαν ἐφαρμόζειν οἴεται χρῆναι· ὥς τῆς μὲν κυριωτάτης, καὶ πρώτης, ἐν τῇ ἀκρᾷ καὶ τελείᾳ θεωρουμένης ἀπλότητι, τῆς δὲ δευτέρας ἀναλόγως, κατὰ τὸ μέτρον τῆς τῶν πρωτείων ὑφέσεως, καὶ τὸν τῆς ἀπλότητος λόγον ὑποστελλούσης· καὶ ἐπὶ τῆς τελευταίας ὡσαύτως τοσοῦτον ὑποκαταβαίνει τῆς τελείας ἀπλότητος, ὅσον καὶ ἡ ἀναλογία τοῦ ἀξιώματος ἐπὶ τῶν ἐσχάτων κατασμικρύνεται· ὥς ἐκ τοῦτου συμβαίνει τὴν μὲν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν ἀπλὴν καθαρῶς ὑπονοεῖσθαι· τὴν δὲ τοῦ Υἱοῦ, μὴ ἀκριβῶς ἀπλὴν, ἀλλὰ καὶ τῆς συνθέτου φύσεως αὐτῇ παραμειχθαι· τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος πλεονάζειν ἐν τῇ συνθέτῳ τὴν φύσιν, τοῦ τῆς ἀπλότητος λόγου κατ' ὀλίγον ἐν τοῖς ἐσχάτοις ἐλαττωμένου. Ὡς περὶ γὰρ τὸ μὴ τελείως αγαθὸν μέρει τινὶ τῆς ἐναντίας ἕξεως μετέχειν ὁμολογεῖται, οὕτως ὁ μὴ παντελῶς ἐστὶν ἀπλοῦν, οὐ διαφεύγει τὸ μὴ σύνθετον εἶναι δοκεῖν.

contrarii habitus consors esse, omnium confessione, asseritur: ita id, quod non omnino simplex est, effugere haud potest, quominus videatur compositum esse.

Καὶ ὅτι ταῦτα νοῶν τοῦτοις τοῖς λόγοις κέχρηται, διὰ τῶν ἐφεξῆς σαφέστερον δέικνυται, δι' ὧν φανερώτερον εἰς χαμαιζήλους τινάς, καὶ ταπεινάς ὑπολήψεις καταγει τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἐννοίαν. Συμπεριγραφόμενων, φησὶ, τοῖς ἔργοις τῶν ἐνεργειῶν·

καὶ τῶν ἔργων ταῖς τῶν ἐργασαμένων ἐνεργείαις **A** παραμετρούμενων, ἀνάγκη δὴ πον καὶ τὰς ἐκάστη τῶν οὐσιῶν ἐπομένης ἐνεργείας, ἐλάττους τε καὶ μείζους εἶναι· καὶ τὰς μὲν πρώτην, τὰς δὲ δευτέραν ἐπείχειν τάξιν. Ταῦτα γὰρ εἰ καὶ φιλοπόνως τῇ ὁμίλῃ τῆς λέξεως συγκαλύψας δυσθῆρατον αὐτῶν τὴν ἔννοιαν εἶναι τοῖς πολλοῖς παρεσκεύασεν· ἀλλ' οὖν ἐκ τῆς ἀκολουθίας τῶν ἐξητασμένων εὐκόλως σαφηνισθήσεται. Συμπεριγραφόμενων, φησὶ, τοῖς ἔργοις τῶν ἐνεργειῶν. Ἔργα ὀνομάζει τὸν Υἱὸν, καὶ Πνεῦμα· ἐνεργείας δὲ τὰς ἀποτελεστικὰς τοῦτων δυνάμεις, δι' ὧν ἀπειργάσθησαν, ἅσπερ μικρῶ πρόθεον ἔπεσθαι φησι ταῖς οὐσίαις. Ἡ δὲ τοῦ συμπεριγράφεσθαι λέξις δηλοῖ τὸ ἰσοστάσιον τῆς ἀποτελεστικῆς οὐσίας πρὸς τὴν ὑποστῆσασαν δύναμιν· μᾶλλον δὲ οὐχὶ δύναμιν, ἀλλὰ δυνάμειος ἐνέργειαν· καθὼς αὐτὸς ὀνομάζει· ἵνα μὴ πάσης τῆς τοῦ ἐνεργούντος δυνάμειος ἔργον ᾗ τὸ ἀποτελεσμα, ἀλλὰ τινος μερικῆς ἐνεργείας, τοσοῦτον τῆς πάσης δυνάμειος κινηθείσης, ὅσον σύμμετρον ἔμελλε τῇ ἀπεργασίᾳ τοῦ γινομένου φανῆσθαι. Καὶ πάλιν τὸ αὐτὸ ἐπαναστρέψας φησὶ, Καὶ τῶν ἔργων ταῖς τῶν ἐργασαμένων ἐνεργείαις παραμετρούμενων. Τοῦτων δὲ ὁ νοῦς γένοιτο ἂν ἡμῖν δι' ὑποδείγματος γνωριμώτερος. Ὑποθώμεθα γὰρ ἐπὶ ὄργανου τινὸς τῶν σκυτοτομικῶν εἶναι τὸν λόγον οὗτω· τὸ σμίλον εἰς κύκλου σχῆμα περιηγμένον, ἐὰν ἐπιδηθῇ τινὶ ᾧ χρὴ τὸν τοιοῦτον ἐγγενέσθαι τύπον, συμπεριγράφεται τῷ σχήματι τοῦ σιδήρου τὸ δι' αὐτοῦ ἐντεμνόμενον, καὶ τοσοῦτος ὁ ἐν τῇ τομῇ κύκλος δειχθήσεται, ὅσος ἐν τῷ ὄργανῳ ἐστὶ· καὶ πάλιν, ὅσην δεαστῆματι περιῆχται τὸ ὄργανον, τοσοῦτον καὶ διὰ τῆς τομῆς περιγράφει τὸν κύκλον. Τοιαύτη τοῦ θεολόγου ἡ ἔννοια περὶ τῆς θείας τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως. Ἐνέργειάν τινα καθάπερ ὄργανον τῇ πρώτῃ οὐσίᾳ παρεπομένην σύμμετρόν φησιν αὐτῇ ἔργον πεποιηκέναι τὸν Κύριον· οὕτως εἶδε τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ δοξάζειν, τὸν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς νῦν δοξαζόμενον, καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς κρίσεως ἐκκαλυφθόμενον· τοῦτόν φησιν ἔργον ὄντα, τῇ ἐργασαμένῃ αὐτὸν ἐνεργείᾳ παραμετρεῖσθαι. Τίς τοίνυν ἡ ἐνέργεια, ἡ τῷ Θεῷ μὲν τῶν ὧν παρεπομένη· πρὸ δὲ τοῦ Μονογενοῦς νοούμενη, καὶ περιγράφουσα αὐτοῦ τὴν οὐσίαν; Δύναμις τις οὐσιώδης καθ' αὐτὴν ὁφειστώσα, καὶ τὸ δοκοῦν ἐργαζομένη δι' αὐτεξουσίου κινήματος; Οὐκοῦν αὐτῇ, Πάτερ τοῦ Κυρίου· καὶ τί ἐστὶ ἐπιθρουλεῖται τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ ἡ τοῦ Πατρὸς κλησις, εἰ μὴ ἐκεῖνος, ἀλλὰ τις ἐνέργεια τῶν ἐξωθεν παρεπομένων τὸν Υἱὸν ἀπειργάσατο; πῶς δὲ Υἱὸς, ὁ Υἱὸς· ὃν δι' ἑτέρου μὲν τινος ὑποστῆναι λέγει, καθάπερ δὲ τινα τῶν ὑποβολιμαίων (ὡς δὲ εἴη τῷ λόγῳ ὁ Κύριος), οὕτω τὴν οἰκειότητα τοῦ Πατρὸς ὑποδύεσθαι μόνῃ τῇ προσηγορίᾳ τοῦ Υἱοῦ τετιμημένον; πῶς δὲ μετὰ τὸν Θεὸν τῶν ὧν, καὶ τὸν Κύριον τάξει ὁ τρίτον ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἀριθμῶν, τῆς μεσιτευούσης ἐνεργείας ἐκείνης ἐν δευτέρᾳ τάξει μετὰ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἀριθμουμένην, κατὰ δὲ τὴν ἀκολουθίαν ταύτην, καὶ Πνεῦμα τὸ τρίτον πάντως οὐκέτι ἐν

cumscribantur energiae seu operationes, et ipsis etiam operibus operantium operationes commensurentur et adaequantur, necesse est operationes, quæ ad quamlibet substantiarum consequuntur, majores et minores esse, et has quidem primas, illas vero secundas tenere. Hæc enim licet studiose verborum caligine cooperta sensum contineant intellectu et explicatæ multis valde difficilem, tamen ex progressu refutationis facile elucescent. Cum circumscribantur, inquit, operibus operationes. Opera nominat Filium et Spiritum, operationes vero productrices horum facultates, quibus producti sunt, quas paulo antea dixit sequi ad substantias. At vero vox circumscribendi significat æqualem statum productæ substantiæ cum facultate, quæ illam producere potest; **B** vel potius non cum facultate, sed cum facultatis operatione, quemadmodum ipse nominat, ne univærsæ facultatis ejus, qui operatur, opus sit, sed cujusdam particularis operationis, tantum videlicet ex totius facultatis viribus manante: quantum videri potest par et ex æquo respondens effectiioni ejus, quod productum est. Rursumque idem inculcans ait: Cumque opera ipsis etiam operationibus commensurentur et adaequantur; quorum verborum sensus clarior fiet allatis exemplis. Ponamus de instrumento aliquo sutorio sermonem esse in hunc modum; scalprum in circuli modum conformatum, si imponatur alicui, in quo quis typum ejus et figuram exprimere velit, tunc id quod scinditur, formam et figuram ferri recipit; et tantus est in **C** sectione ambitus, quantus in instrumento, quantoque intervallo circumductum est instrumentum, tantum in sectione etiam circulum describet. Talis est theologi hujus cogitatio de divina unigeniti Filii hypostasi. Ait, Operationem quamdam, quasi instrumentum, quæ ad primam substantiam sequatur, effecisse opus sibi commensuratum, videlicet Dominum nostrum: sic enim glorificat iste Filium Dei, qui in gloria Patris ²⁴ nunc glorificatur, hunc asserit opus commensuratum, et certa proportionē respondens ei, quæ effectus sit, operationi. Quæ igitur est hæc energia et operatio, quæ Deum quidem universorum æquatur, et ante Unigenitum præconcipiatur circumscribens ipsius substantiam? Estne essentialis quædam potentia, per seipsam subsistens, et arbitrato suo, per liberam voluntatis actionem id, quod placet, operans? Igitur ipsa est, Pater Domini: et cur amplius nomen Patris Deo universorum attribuimus, si non ipse, sed energia quædam, et operatio extrinsecus consequens et adveniens Filium producit? Et quomodo Filius est Filius, quem per aliud quiddam subsistere, et instar supposititii cujusdam et spurii (det veniam orationi Dominus) in Patris consortio irrepsisse, et sola Filii appellatione honestatum esse dicit? Quomodo collocabit post Deum universorum, Filium; qui tertium a Patre numerat

²⁴ Philipp. II, 11.

Filium, collocata media illa energia seu operatione secundo loco? Hac serie Spiritus sanctus non tenebit amplius locum tertium, sed quintum: operatione, quæ ad substantiam Unigeniti sequitur, et per quam Spiritus sanctus subsistit, ut Eunomius putat, media interjecta.

Sed et illud evangelistæ, *Omnia per ipsum facta sunt*³⁷, hac ratione vanum et falsum efficitur, alia quadam substantia antiquiore, quam sit Unigenitus, ab hoc novo theologo conflictata, cui meliorem causam omnis creationis et creaturæ accepta feratur, cum ipsius etiam Unigeniti productio secundum hanc opinionem ab illa energia et operatione pendeat. Quod si has absurditates vitare volens, asserat operationem illam esse rem non subsistentem, rursus explicet nobis, quomodo ad id, quod existit, sequatur id, quod non existit, et quomodo id, quod non subsistit, efficiat eum, qui existit. Ex his certe efficitur a Deo prodire ea, quæ non existunt, et causam rerum esse ea, quæ non sunt: et ea quæ natura sua non subsistunt, circumscribere eorum, quæ subsistunt, naturam: omnisque creaturæ vis effectrix et productrix continebitur secundum propriam suam rationem eo quod non subsistit. Talia sunt istius theologi placita, qui Dominum cæli et terræ, et omnis creaturæ conditorem, Verbum Dei, quod in principio erat, et per quod omnia facta sunt, subsistere docet ex non existente vel subsistente re quadam vel conceptione, vel nescio quo alio nomine fictam ab ipso energiam et operationem appellare liceat, ipsaque non existentia, velut septem quodam et limite, undique circumscriptum et obseptum esse: at non intelligit is qui invisibilia se videre jactitat, in quidnam oratio tandem desinat. Si enim operatio Dei non subsistit, hacque circumscribitur et quasi ambitur, illud, quod a non existentia producit, omnino necesse est, ut secundum naturam suam effectus ejusmodi judicetur, qualis est natura ejus, quod iste committitur, effectum produxisse; nam quod a non-existentia effectum est, eaque comprehensum includitur, id quale sit, satis liquet: nimirum non ens, seu nihil. Neque enim ita natura comparatum est, ut contraria contrariis comprehendantur et circumscribantur, puta ab igne aqua, a morte vita, a tenebris lumen, ab ente non ens. Sed hæc quidem præ nimia sapientia, aut non intelligit, aut sciens volensque cæcutit ad veritatem.

Porro ex necessitate quadam imminutionem in substantia et hypostasi Filii ponit; iterumque in Spiritu sancto, respectu Filii, similem perfectionis decretionem statuit: nam hæc sunt ejus verba: *Necessarium omnino est, ut operationes, quæ ad quamlibet substantiarum consequuntur, sint majores et minores.* Hanc autem necessitatem quæ in divina natura hæc efficiat, intensionemque et remissionem

A τρίτη, ἀλλ' ἐν πέμπτῃ τάξει καταληφθήσεται, τῆς ἐνεργείας ἐκείνης ἐν δευτέρᾳ τάξει μετὰ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἀριθμουμένης, κατὰ δὲ τὴν ἀκολουθίαν ταύτην, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πάντως οὐκ ἐστὶ ἐν τρίτῃ, ἀλλ' ἐν πέμπτῃ τάξει καταληφθήσεται. Τῆς ἐνεργείας τῆς τῷ Μονογενεῖ παρεπομένης, καθ' ἣν ὑπῆσθη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ὁ Εὐνομίου λόγος, διὰ μέσου πάντως ἀριθμουμένης.

Ἄλλὰ καὶ τὸ, Πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι λέγειν, ἀσύστατον διὰ τούτων ἐπιδειχθήσεται· ἐτέρως τινὸς ὑποστάσεως πρεσβυτέρας τοῦ Μονογενοῦς προαναπλασθείσης ὑπὸ τοῦ καινοῦ θεολόγου, εἰς ἣν εἰκότως ἡ αἰτία τῆς κτίσεως τῶν πάντων ἀνενεχθήσεται· διότι καὶ αὐτοῦ τοῦ Μονογενοῦς ἡ κατασκευὴ κατὰ τὸν ἐκείνων λόγον, τῆς ἐνεργείας ἐκείνης ἤρτηται. Εἰ δὲ ταῦτα τὰ ἀτοπα φεύγων ἀνυπόστατον τι πρᾶγμα λέγοι τὴν ἐνέργειαν, ἥς ἀποτέλεσμα τὸν Υἱὸν διορίζεται, πάλιν εἰπάτω, πῶς ἐπεται τῷ ὄντι τὸ μὴ ὄν. Πῶς δὲ κατεργάζεται τὸν ὑπερσῶτα, τὸ μὴ ὑπερσῶς. Εὐρεθήσεται γὰρ διὰ τούτων, ἀκολουθοῦντα μὲν τῷ Θεῷ τὰ ἀνυπάρκτα· αἷτια δὲ τῶν ὄντων τὰ μὴ ὄντα γινόμενα, καὶ περιγράφοντα τὴν τῶν ὑπερσῶτων φύσιν, ἃ τῇ ἑαυτῶν οὐχ ὑφέστηκε φύσει, καὶ ἡ πᾶσα τῆς κτίσεως ἀποτελεσματικὴ, καὶ δημιουργὸς δύναμις τῷ ἀνυπάρκτι κατὰ τὸν ἴδιον λόγον περιληφθήσεται. Τοιαῦτα τοῦ θεολόγου τὰ δόγματα, ὅς τὸν Κύριον τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, πάσης τῆς κτίσεως δημιουργόν, τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα Λόγον Θεοῦ, τὸν δι' οὗ τὰ πάντα, τοῦτον ἀνυπάρκτι τινὶ καὶ ἀνυποστάτῳ πράγματι, ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως ὀνομάσαι προσήκει τὴν παρ' αὐτοῦ νῦν ἀναπλασθεῖσαν ἐνέργειαν, ὑποστῆναι λέγει, καὶ ἐν αὐτῇ περιγεγράφθαι, οἷόν τι ἐρκίω τῇ ἀνυπαρξίᾳ πανταχόθεν διελημμένον. Καὶ οὐ συνήσιν ὅτ' ἀθέατα βλέπων, εἰς οἷον καταστρέφει πέρας ἡ ἀκολουθία τοῦ λόγου. Εἰ γὰρ ἀνυπόστατος μὲν ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ταύτῃ δὲ ἐμπεριγράφεται τὸ ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας ἀποτελεσθὲν ἔργον· πάντως ὅτι τοιοῦτόν τι νοηθήσεται τῇ φύσει τὸ ἀποτέλεσμα, οἷα καὶ ἡ τοῦ ὑποστησαμένου τὸ ἔργον φύσις ἀνεπλάσθη τῷ λόγῳ. Τὸ γὰρ ἀποτελεσθὲν ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας, καὶ ἐμπεριλημμένον ταύτῃ, παντὶ δήπου πρόδηλον, τί νοεῖται· ὅτι οὐδέν. Οὐδὲ γὰρ ἔχει φύσιν ὑπὸ τῶν ἐναντίων τὰ ἐναντία περιέχεσθαι· οὔτε γὰρ ὑπὸ πυρὸς, ὕδωρ· οὔτε ὑπὸ θανάτου, ζωὴν· οὔτε ὑπὸ σκότους, φῶς· οὔτε ὑπὸ τοῦ μὴ ὄντος, τὸ ὄν. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὸ τῆς περιτενουσῆς αὐτῷ σοφίας, ἢ οὐ συνήσιν, ἢ ἐκὼν ἀμολυώττει πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ἐξ ἀνάγκης δὲ τινος τὸ ἐλάττον ἐπὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως νοεῖν· καὶ πάλιν, ἐπίτασιν τινα τῆς ἐλαττώσεως παρὰ τὸν Υἱὸν ἐνθεωρεῖν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι κατασκευάζει· οὕτω λέγων τοῖς ῥήμασιν· Ἀνάγκη πᾶσα τὰς ἐκάστη τῶν οὐσιῶν ἐπομνάς ἐνεργείας ἐλάττους δέ, καὶ μείζους εἶναι. Τὴν μὲν οὖν ἀνάγκην τὴν ταῦτα ἐν τῇ θεῇ φύσει βιαζομένην, καὶ τὸ μείζον, καὶ τὸ ἐλάττον διακλῆροῦσαν,

³⁷ Joan. i. 3.

οὕτε παρ' αὐτοῦ μεμαθήκαμεν, οὕτε ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν συνείναι μέχρι τοῦ νῦν δεδυνήμεθα. Τέως γάρ παρὰ πᾶσι κρατεῖ τὸ δόγμα τοῖς τὸν ἰδιωτισμὸν καταδεχομένοις τοῦ ἀπλουστεροῦ κηρύγματος· ὅτι οὐδεμία τις ἀνάγκη τῆς θείας ὑπέρεκειται φύσεως, ἢ πρὸς τὸ ἑλαττον κάμπτει, καὶ βιάζεται καθάπερ τινὰ τῶν ἀργυρωνύκτων τὸν Μονογενῆ· ἀλλὰ τοῦτο παρεῖς, καίτοι οὐ μικρὰς ζητήσεως ἄξιον, μόνον τὸ δεῖν ἑλαττον νοεῖν δογματίζει. Καὶ μὴν, οὐκ εἰς τοῦτο μόνον ἡ ἀνάγκη τὸν λόγον καθίστησιν, ἀλλὰ τι καὶ πλεον εἰς βλασφημίαν κατασκευάζει, καθὼς ἤδη μερικῶς προεξήταται. Εἰ γὰρ μὴ ἐκ Πατρὸς ὁ Υἱός, ἀλλ' ἐκ τινος ἀνυποστάτου ἐνεργείας ἀνεφύετο, οὐκ ἐλάττων μόνον τοῦ Πατρὸς νοηθήσεται, ἀλλὰ τὸ παράπαν Ἰουδαΐζειν ἀνάγκη τῷ δόγματι. Τὸ γὰρ τοῦ μὴ ὄντος ἀποτελεσμα, οὐχὶ μικρὸν ἢ τῆς ἀνάγκης ταύτης ἀκολουθία δεικνυσιν. Ἄλλ' ὅπερ οὐδὲ κατηγοροῦντι λέγειν ἀκίνδυνον. Ὡς περ γὰρ ἀναγκαιῶς ὁμολογεῖται εἶναι, τὸ ἐκ τοῦ ὄντος ἔχον τὴν γέννησιν, οὕτε τὸ ἔμπανιν ἐξ ἀνάγκης ὁμολογηθήσεται, τὸ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἀναφύετον. Ὅταν γὰρ αὐτὸ τι μὴ ᾗ, πῶς ἕτερον ἐξ αὐτοῦ ὑποστήσει;

ortum ducit: sic contraria ratione de isto sentiendum erit, quod ex non existente nascitur. Si enim ipsum non sit aliquid, quomodo aliud ex ipso exsistet?

Εἰ οὖν οὐκ ἔστιν ἐν ἰδίᾳ οὐσίᾳ, ἢ τῷ Θεῷ μὲν παρεπομένη ἐνέργεια, τὸν δὲ Υἱὸν ἐργαζομένη, τίς οὕτω τυφλός, ὥς μὴ συνιδεῖν τὴν τῆς βλασφημίας κατασκευὴν, ὅτι πρὸς τὴν αὐτὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀρνησιν ὁ σκοπὸς αὐτῷ βλέπει; Καὶ εἰ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπόστασιν ἢ τοῦ δόγματος αὐτῶν ἀκολουθία ὑποκλίνει τῆς πίστεως, οὐδὲν αὐτῷ πλὴν ψιλοῦ ὀνόματος καταλείπουσα· σχολῇ γ' ἂν εἶναι κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν πιστευθεῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ διὰ τῆς τῶν ἀνυπάρχτων ἀκολουθίας γεναελογούμενον. Ὅταν γὰρ μὴ ὑπάρχη μὲν κατ' οὐσίαν ἢ παρεπομένη τῷ Θεῷ ἐνέργεια, ἀνυπαρκτον δὲ τὸ ταύτης ἀποτελεσμα καταλαμβάνη ἐξ ἀνάγκης ὁ λόγος, τοῦτ' ὅτι πάλιν ἄλλη τις ἐνεργείας ἀνυπαρξία παρέπηται· εἴτα διὰ τοῦτο γεγενῆσθαι τὸ Πνεῦμα κατασκευάζεται, πῶς οὐκ εὐδελον πᾶσιν ἢ βλασφημία, ὅτι μετὰ τὸν ἀγεννήτως ὄντα Θεόν, οὐδὲν ἀλλοῦς ὑφεστάναι κατασκευάζουσι, διὰ σκιῶν καὶ ἀνυπάρχτων ἀναπλασμῶν προΐοντος αὐτῶν τοῦ δόγματος, καὶ οὐδενὶ τῶν κατ' ἀλήθειαν ὑφεστῶτων ἐπεριδομένου· ἀλλ' ἡ μὲν κατασκευὴ τῶν τὰ τοιαῦτα δογματιζόντων, εἰς τοιαύτην ἀτοπίαν ἐκβάλλει τὸν λόγον.

deducto, et nulli eorum, quæ secundum rei veritatem subsistunt, innixo. Et conatus quidem eorum, qui hanc doctrinam propagant, huc impietatis et absurditatis prorumpit.

Διδόσθω δὲ καθ' ὑπόθεσιν μὴ οὕτως ἔχειν. Καὶ δὲ γὰρ ὁμολογοῦσι δῆθεν καὶ τῷ λόγῳ φιλανθρωπεύονται συγχωροῦντες εἶναι τῷ μονογενεῖ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν. Ἄλλ' εἰ μὲν ὁμολογοῦντες ταῦτα, καὶ τὰς περὶ αὐτῶν ὑπολήψεις συνωμολόγουν, οὐδ' ἂν ἐμάχοντο πάντως περὶ τὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲ τῆς κοινῆς ἐλπίδος τῶν Χριστιανῶν ἀπεσχίζοντο· εἰ δὲ καθάπερ ὕλην τινὰ, καὶ ἀφορμὴν βλασφημίας ἑαυτοῖς ὑποβάλλον-

A sorte quasi dividat, neque ab ipso didicimus, neque in hunc usque diem proprio studio intelligere potuimus. Hucusque enim apud omnes, qui suscipiant evangelicæ prædicationis simplicitatem, sententia illa obtinet, nulli necessitati divinam naturam subjacere, quæ ad substantiæ immutationem Unigenitum Filium tanquam mancipium quoddam emptitium cogat et dejiciat. Sed hoc, licet non exigua disquisitione dignum sit, omisso, id unum elaborat, ut persuadeat, defectum concipiendum esse: neque huc duntaxat necessitas orationem adigit, sed ad majorem impietatem et blasphemiam progreditur, quemadmodum jam speciatim explicatum est. Si enim Filius non ex Patre, sed ex quadam non existente energia productus est, non solum minor erit Patre, sed ipsa necessitate cogente, oportebit ad judaismum doctrinam hanc deflectere; nam quod non entis effectus est, illud ratio necessitatis hujus, non parvum aut minus arguit, sed potius illud esse declarat, quod ne ipsi quidem accusatori proferre tutum est. Quemadmodum enim omnium consensu exsistit, id quod ex ente

(a) Si igitur non existit secundum propriam substantiæ suæ rationem energia illa, quæ Deum sequitur, et quæ Filium producit: quis adeo cæcus est, ut non intelligat hujus blasphemiae molitionem: quod videlicet dirigat omnem suam industriam et cogitationem ad hoc, ut Salvator noster penitus abnegetur? Quod si Filii subsistentiam series disputationis, quam isti texunt, ex animis et fide fidelium auferat, nihil ei, nisi nudum nomen relinquens, haud proclive creditu erit, Spiritum sanctum subsistere, quippe cujus productio a non existentibus deducatur. Si enim secundum propriam suam substantiam non existit ea quæ ad Deum consequitur operatio, necessario conficitur, etiam id quod ab hac producit, esse quid non subsistens; et si ab hoc rursus operatio quædam non existens procedit, per quam Spiritus sanctus sit effectus et productus: quomodo non omnibus liquido constat blasphemia: quod scilicet, præter Deum ingeneratum, conentur persuadere, nihil aliud subsistere, non existentium figmentorum sermone et probamento per varios et obscuros anfractus subsistunt, innixo. Et conatus quidem eorum,

Faciamus tamen, posita hypothesi, rem non ita se habere: etenim verbo quidem humaniores non nihil sunt, conceduntque unigenito Filio et Spiritui sancto propriam hypostasim et subsistentiam. At si hæc non inflicarentur, communemque de ipsis existimationem approbarent, utique non adversarentur Ecclesiæ in isto dogmate, neque a communi Christianorum spe sese abjunctissent: si vero eam materiam et fundamentum blasphemiarum suarum sub-

struant, Filio et Spiritui sancto existentiam largiuntur, fortassis, licet audacius dictum videri queat, conducibilis ipsis esset, abjurata fide, ad Judæorum cultum transire, quam Christianorum nomen et professionem per commentitiam confessionem violare. Illi enim fidei hujus hucusque expertes, in eo tantum impietate notantur, quod abnuunt confiteri Christum jam venisse; at venturum sperant, neque quisquam a quoquam illorum audit sententiam perversam, et quæ debitam existimationem, quam habent de illo, quem expectant, tollat. Isti vero novæ circumcisionis, vel potius, ut Apostolus loquitur³⁸, *concisionis*, eum, qui exspectabatur venisse non inficiantur quidem; imitantur autem illos, qui Domini secundum carnem præsentiam, per incredulitatem et injuriam inhonorarunt; illi Dominum lapidibus obruere conabantur³⁹, isti impiis et nefariis vocibus veritatis sermonem obruunt, et quasi lapidibus sepeliunt. Illi objiciebant humilitatem et abjectionem generationis secundum carnem⁴⁰, minime progressi ad divinam illam et anteaecularem nativitatem: similiter et isti abnegantes confessionem magnificæ illius, sublimis et ineffabilis ex Patre generationis, affirmant illum per creationem esse accepisse, ex qua humana quælibet natura, et omnia quæ facta sunt, originem ducunt.

Ægre ferebant Judæi Dominum nostrum esse Filium Dei⁴¹, cui omnia parent. Indignantur et isti adversus illos, qui hanc confessionem de Filio inviolatam custodiunt. Illi putabant se honorare Patrem, si ab æqualitate honoris et majestatis Filium excluderent; isti etiam gratificari se credunt universorum Deo, si tollant et aboleant opinionem hanc de Filio, Patri soli hoc honore reservato, ut taceam id genus alia, quæ quis pro dignitate enaret? quibus suam adversus Unigenitum Dei Filium injuriam et contumeliam produunt; conflictant operationem quamdam productricem subsistentiæ Christi comminiscences, ejusque opus et effectum ipsum esse affirmantes: quod asserere hactenus Judæi ausi non fuerunt. Deinde concludunt et circumscribunt Domini naturam terminis quibusdam et limitibus ejus facultatis, a qua producta est, insuper perfectione et qualitate virtutis, ac potentie productricis, velut mensura et quantitate quadam eum dimetiuntur, et velut tunica quadam, energia ab ipsis excogitata undique coarctant. In his non possumus accusare Judæos.

Præterea contractionem quamdam secundum imminutionem in substantia inesse cogitant, cum, nescio qua ratione, eum qui mole et magnitudine caret, suis cogitationibus et persuasionibus metiantur: at quomodo reperire queant, quantum ad virtutis perfectionem desit Unigenito Filio, quo cum destitutus sit, in minori et imperfectiori statu versatur? ut sileam id genus alia plurima, quorum

³⁸ Philipp. III, 3. ³⁹ Joan. VIII, 59; x, 31. ⁴⁰ Joan. XIX, 7.

Α τες, διὰ τοῦτο τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ Πνεύματι τὸ εἶναι χαρίζονται τάχα, κἄν τολμηρὸν εἶπεν ἡ, λυσitelésteron ἦν αὐτοῖς αὐτομολῆσαι πρὸς τὴν τῶν Ἰουδαίων λατρείαν ἐξομοσασμένοις τὴν πίστιν, ἢ καθυβρίζειν διὰ τῆς δοκοῦσης ὁμολογίας τῶν Χριστιανῶν τὴν προσηγῶριαν. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ ἀπαράδεκτο τοῦ λόγου μέχρι τοῦ νῦν διαμεινάντες, τοσοῦτον ἀσεβοῦσι μόνον, ὅσον τὸν ἐλθόντα Χριστὸν μὴ ὁμολογεῖν, ἀλλ' ἐλπίζειν ἐλεύσεσθαι· πονηρὰν δὲ τινα, καὶ καθαιρετικὴν ἔννοιαν τῆς τοῦ προσδοκωμένου παρ' αὐτοῖς δόξης οὐδεμίαν ἔστι λεγόντων ἀκούειν· οἱ δὲ τῆς νέας περιτομῆς, μᾶλλον δὲ τῆς, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, κατατομῆς, ἐηλυθῆναι μὲν οὐκ ἀρνούνται τὸν προσδοκώμενον· μιμούνται δὲ τοὺς τὴν κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου παρουσίαν δι' ἀπιστίας καὶ ὕβρεως ἀτιμάζοντας· ἐκεῖνοι λίθοις βαλεῖν ἐπεχείρουν τὸν Κύριον· οὗτοι ταῖς βλασφημίαις φωναῖς τὸν τῆς ἀληθείας λόγον καταλιθάουσιν. Ἐκεῖνοι προέφερον τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως τὸ ταπεινὸν τε καὶ ἄδοξον, τὴν θείαν καὶ προαιώνιον οὐ προσιέμεναι γέννησιν· κατὰ ταῦτα καὶ οὗτοι τῆς μεγαλοπρεπούς, καὶ ὑψηλῆς, καὶ ἀβρόχτου ἐκ Πατρὸς γεννήσεως τὴν ὁμολογίαν ἀρνούμενοι, διὰ κτίσεως αὐτὸν ἔχειν τὸ εἶναι κατασκευάζουσιν· ὅθεν καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, καὶ πᾶσι τοῖς γεγονόσιν ἐστὶν ἡ γένεσις.

Ἐγκλημα τοῖς Ἰουδαίοις ἦν, τὸ, Υἱὸν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ θεωρηθῆναι τὸν Κύριον· ἀγανακτοῦσι καὶ οὗτοι κατὰ τῶν ἐν ἀληθείᾳ τὴν ὁμολογίαν ταύτην C ἐπ' αὐτοῦ ποιουμένων. Κάκεινοι τιμᾶν ᾤοντο τὸν Θεὸν τῶν ὄλων, τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοτιμίας τὸν Υἱὸν ἀποκλείοντες· ταῦτα καὶ οὗτοι τῷ ἐπὶ πάντων χαρίζονται, ἐν τῇ καθαιρέσει τῆς τοῦ Κυρίου δόξης τῷ Πατρὶ τὴν τιμὴν χαρίζόμενοι. Τὰ δὲ ἄλλα, πῶς ἂν τις πρὸς ἀξίαν διεξέλθοι; δι' ὧν καὶ οἶων τὴν κατὰ τοῦ Μονογενοῦς ὕδριν ἐνδείκνυνται· ἐνέργειάν τινα προαναπλάσσοντες τῆς τοῦ Χριστοῦ ὑποστάσεως, ἐκείνης ἔργον αὐτὸν καὶ ἀποτέλεσμα λέγουσιν· ὅπερ τοῖς Ἰουδαίοις οὕτω μέχρι τοῦ δεῦρο τετόλμηται· εἰτα περιγράφουσι τοῦ Κυρίου τὴν φύσιν, ἐντὸς ὅρων τινῶν τῆς ποιησαμένης δυνάμεως αὐτὸν ἀποκλείοντες· καὶ οἷον εἰ μέτρη τιτὴ τῇ ποσότητι, τῆς ὑποστησαμένης αὐτὸν ἐνεργείας περισχοινίζοντες, ὥσπερ χιτῶνί τινι τῇ ἐπινοήσει παρ' αὐτῶν D ἐνεργείᾳ πανταχόθεν περιειργόμενον. Ταῦτα κατηγορεῖν τῶν Ἰουδαίων οὐκ ἔχομεν.

Εἰτα βραχύτητα τινα τῇ οὐσίᾳ κατ' ἐλάττωσιν ἐνθεωροῦσιν· οὐκ οἶδα τί μεθόδῳ τὸν ἄπιστον τε καὶ ἀμεγέθη τῇ ἑαυτῶν ὑπολήψει περιμετρησαντες, καὶ εὐρεῖν δυνηθέντες πόσον ἐνδεὶς τῷ μεγέθει τοῦ Μονογενοῦς Θεοῦ πρὸς τὴν τελείωσιν· οὐ μὴ προσόντος ἐν τῷ μικροτέρῳ τε καὶ ἀτελεῖ θεωρεῖται, καὶ πολλὰ ἕτερα, τὰ μὲν ἐκ τοῦ προφανοῦς ὁμολογοῦντες, τὰ δὲ κατὰ τὸ λανθάνον κατασκευάζοντες, ἐμμελέτημα

Matth. XIII, 55; Marc. VI, 3. ⁴¹ Matth. XXVII, 43;

τῆς πονηρίας ἐαυτῶν τὴν ὁμολογίαν τοῦ Χιού, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐποίησαντο. Πῶς οὖν οὐκ ἐλεεινότεροι τῆς Ἰουδαϊκῆς κατακρίσεως, εἴπερ τὰ μηδέποτε παρ' ἐκείνων τετολημμένα, προδήλως οὕτω παρὰ τούτων κατασκευάζεται; Ὁ γὰρ ἐλαττῶν τὴν οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς μὲν εἰπεῖν ἡ ἀκοῦσαι, μικρὸν ἀσεβεῖν ἰσως δοκεῖ· εἰ δέ τις ἀκριβῶς τὸν λόγον κατεξετάσειεν, εἰς αὐτὸ τὸ κεφάλαιον βλασφημιῶν ἐλεγχθήσεται. Οὕτως δὲ σκοπήσωμεν, καὶ μοι συγκεχωρήσθω διδασκαλίας χάριν καὶ σαφηνείας τοῦ παρὰ τῶν ἐναντίων κατασκευαζομένου ψεύδους, ἐπὶ τὴν ἐκθεσίων τῶν ἡμετέρων ὑπολήψεων τὸν λόγον προάγοντι.

τινὲς δὲ ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαίρεσις εἰς τὸ βονητὸν, καὶ τὸ αἰσθητὸν τὴν τομὴν ἔχει. Καὶ ἡ μὲν αἰσθητὴ φύσις γενικῶς ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου ὁρατὴ κατωνόμασται. Ἐπειδὴ γὰρ πᾶν σῶμα ἐν χρώματι, τούτου δὲ ἡ ὁρασις τὴν ἀντίληψιν ἔχει· καταλιπὼν τὰς ὑπολοίπους ποιότητες, ὅσαι οὐσιωδῶς συμπεφύκασιν, ἐκ τοῦ προχείρου κατὰ τὴν αἰσθησιν, ὁρατὴν προσηγόρευσε. Τῆς δὲ βονητῆς φύσεως πάσης ὄνομα μὲν κοινὸν ἐστὶ, καθὼς φησιν Ἀπόστολος, τὸ ἀόρατον (τῇ γὰρ ὑπεξαίρειται τῆς αἰσθητικῆς καταλήψεως, ἐπὶ τὸ ἀσώματόν τε καὶ βονητὸν χειραγωγεῖ τὴν διάνοιαν). Ὁ δὲ λόγος εἰς δύο τέμνει καὶ ταύτης τὴν ἐννοίαν· ἡ μὲν γὰρ ἀκτιστος, ἡ δὲ κτιστὴ ὑπὸ τῆς εὐακολουθίας καταλαμβάνεται· ἀκτιστος μὲν ἡ ποιητικὴ τῆς κτίσεως· κτιστὴ δὲ, ἡ διὰ τῆς ἀκτίσεως φύσεως τὴν αἰτίαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ εἶναι ἔχουσα. Ἐν μὲν οὖν τοῖς ἀκτιστοῖς ἐστὶ πάντα ὅσα διὰ τῶν τοῦ σώματος αἰσθητηρίων καταλαμβάνομεν, ἐφ' ὧν αἱ τῶν ποιότητων διαφοραὶ, τὸν τοῦ μείζονος τε καὶ ἐλάττωτος ἐπιδέχονται λόγον, κατὰ τὸ ποσὸν, καὶ τὸ ποιὸν, καὶ λοιπὰς ιδιότητας, τῆς διαφορᾶς ἐν τοῖς θεωρουμένῃς.

Ἐπὶ δὲ τῆς βονητῆς φύσεως, τῆς ἐν τῇ κτίσει λέγω, ὃ μὲν τοιοῦτος τῆς διαφορᾶς λόγος, οἷος ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν κατελήφθη, χώραν οὐκ ἔχει· ἕτερος δὲ τις εὐρίσκεται τρόπος, τὴν τοῦ μείζονος πρὸς τὸ ἐλαττον διαφορὰν ἐξευρίσκων. Ἐπειδὴ γὰρ παντὸς ἀγαθοῦ πηγὴ, καὶ ἀρχὴ, καὶ χορηγία ἐν τῇ ἀκτίσει θεωρεῖται φύσει· πᾶσα δὲ πρὸς ἐκαῖνο νένευκεν ἡ κτίσις διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ τῆς ὑψηλῆς φύσεως, ἐφαπτομένη δὲ καὶ μετέχουσα ἐξ ἀνάγκης κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς τῶν ὑψηλῶν μετουσίας, τῶν μὲν πλείονως, τῶν δὲ ἐλαττόνως κατὰ τὸ αὐτεξούσιον τῆς προαιρέσεως μεταλαμβάνοντων, τὸ πλεον καὶ τὸ ἥττον ἐν τῇ κτίσει γνωρίζεται ἀναλόγως τῆς ἐκάστου ὁρμῆς. Τῆς γὰρ φύσεως τῆς ἐν τῇ κτίσει νοουμένης ἐν μεθορίῳ τῶν ἀγαθῶν, καὶ τῶν ἐναντίων ἐστώσης, ὡς δεκτικὴν ἐκατέρων εἶναι κατ' ἐξουσίαν, τοῖς κατὰ γνώμην προσκλινομένην, καθὼς παρὰ τῆς Γραφῆς μεμαθήκαμεν· πρὸς λόγον τῆς τε τῶν χειρῶν ἀποστάσεως καὶ τοῦ προσεγγισμοῦ

¹² Coloss. 1, 16. ¹³ ibid. 15.

A multa manifeste continentur, alia vero clanculum machinantur; posita velut pro improbitatis suae exercitamento, professione fidei de Filio et Spiritu sancto. Quomodo ergo censeri non debent ipsis perfidis Judæis miserabiliores, cum eæ, quæ Judæi nequaquam ausi fuerunt, luce palam, et in omnium conspectu ab ipsis fiant? Qui enim imminuit substantiam Filii et Spiritus sancti, ut solummodo aliquid dicat vel audiat, is fortassis non magno impietatis scelere sese obstrinxerit. At qui hoc accurato studio et meditatus agit, is ad supremum impietatis culmen pervenisse, merito existimari potest. Sic vero disquisitionem instituiamus, primumque mihi ignosci cupio, si ad declaranda magis et explananda illa, quæ adversarii mendaciter machinantur et proferunt, expositionem eorum, quæ nos hic sentimus et docemus,

B Omnium rerum maxime communis et generalis divisio est in eas, quæ intellectu, et in eas quæ sensu percipiuntur. Et sensibilis quidem natura ab Apostolo generatim dicta est *visibilis*¹²: cum enim omne corpus coloratum sit, hocque visio ipsa percipiat; relictis aliis qualitatibus, quæ substantiæ naturaliter inhærent, ex eo quod sensui promptum et obvium est, *visibilem* appellavit: intellectilis vero naturæ nomen commune, ut ait Apostolus, est *invisibile*¹³; remotione enim naturæ sensibilis, mentem ad naturam incorpoream et intellectilem quasi manu ducit. Ratio porro in duas rursus partes hujus notionem dividit, quarum altera increata, altera, creata natura, ex ipsa orationis consecutione appellanda est; increata, creaturæ effectrix est; creata, quæ per increatam naturam suam existentiam et facultatem habet. In sensibilibus igitur numerantur omnia illa, quæcunque corporis sensibus percipiuntur, quorum qualitates diversimode plus et minus admittunt; differentia in his considerata secundum quantitatis, aut qualitatis aut aliarum proprietatum rationem.

In natura vero intellectili, creata, inquam, talis diversitatis ratio, qualis reperitur in rebus sensui objectis, locum non habet; alius tamen invenitur modus, in quo majoris et minoris differentia apparet. Cum enim omnis boni fons et origo et largitio in natura increata insit, omnisque creatura ad ipsam oculis quasi intentis suspiciat, per communionem supremi boni ab eadem suspensa; ejusdemque particeps effecta, necessario secundum proportionem participationis rerum sublimium, dum aliæ plus, aliæ minus, pro libertate arbitrii et consilii sui, accipiunt; plus et minus in creaturis admittendum est, accommodate quarumlibet appétitioni. Natura enim creata, quasi in confinio bonorum et malorum constituta est, ut capax utrumque arbitratu suo, quibus animum adjungere voluerit, sicut ex divinis Litteris didicimus. Itaque comparatione et respectu ad malum, vel propinquatione ad bonum, affirmare possumus, intensio-

nam et remissionem locum habere in eo, quod virtute excellit. At increata natura procul abest ab hujusmodi differentia, quippe cui bonitas non est adventitia, neque accepta pulchritudo et honestas ex communione supereminenteris ejusdam pulchritudinis et honestatis; sed in se, et in natura sua hoc quod est, bonum est, et ut bona intelligitur, fons bonitatis, simplex et uniformis, expers omnis compositionis, etiam adversariorum nostrorum testimonio. Distinctionem vero in eo habet majestati naturæ suæ competentem: non quæ in intensione et remissione consistat, ut vult Eunomius (qui enim existimationem de bonitate imminuit in aliquo, quod de SS. Trinitate creditur, is nihil aliud contendit, quam aliquid contrarii habitus ei, in quo defectus bonitatis apparet, admistum esse; quod vel de unigenito Filio, vel Spiritu sancto cogitare, impietate non caret), sed positam in summa perfectione, et incomprehensibili excellentia, quæ cujusvis personæ proprietatibus inesse cognoscitur, inconfusamque et discreta differentia constantem. Hinc natura divina, in hoc, quod est increatum esse, communione quadam secum immutabiliter convenit; in peculiaribus autem singularum personarum proprietatibus nulla communione jungitur. Proprietas enim, quæ cuiusvis hypostasi et personæ divinæ inesse intelligitur, manifeste et pure alterum ab altero distinguit, ut exempli gratia, Pater appellatur increatus et ingenuus, neque enim genitus neque creatus est. Increatum igitur esse commune habet cum Filio et Spiritu sancto. Sed ingenuum et Patrem esse, hoc proprium est et incommunicabile; neque in ulla aliarum personarum reperitur. Filius autem cum Patre et Spiritu sancto jungitur in eo quod increatus est; quod vero unigenitus Filius et sit et appelletur, id ut proprium sibi vindicat, quod neque de universorum Deo, neque de Spiritu sancto affirmari potest. Spiritus sanctus communionem habet cum Patre et Filio, in hoc, quod est increata natura præditum esse: nihilominus a Patre et Filio propriis suis notionibus distinguitur. Notio enim illius et signum maxime proprium est, ut nihil eorum sit, quæ Patri et Filio inesse ratio dictat. Nam quod non sit ingenuus et non unigenitus, et tamen vere sit, hoc ipsius peculiarem proprietatem, qua a prædictis distinguitur, representat. Spiritus enim Patri conjunctus est, secundum quod uterque increatus est; rursus ab eo distinguitur, eo quod non est Pater, prout ille est: Filio vero (a) et secundum quod uterque increatus est, et secundum quod uterque ex primo principio suam subsistentiam habet, conjunctus; distinguitur ab eo sua proprietate, quæ est, quod nec ut unigenitus ex Patre productus est, et quod per ipsum Filium sit manifestatus. Et cum creatura per Filium sit pro-

των καλῶν, τὸ πλεόν, καὶ τὸ ἐλάττω λέγεται ἐν τῷ κατ' ἀρετὴν ὑπερέχοντι, χώραν ἔχει. Ἡ δὲ ἄκτιστος φύσις τῆς μὲν τοιαύτης διαφορᾶς πόρρωθεν ἀπεστίν, ὅτε οὐκ ἐπικτήτητον ἔχουσα τὰ ἀγαθὸν, οὐδὲ κατὰ μετοχὴν ὑπερκειμένου τινὸς καλοῦ τὸ καλὸν ἐν ἑαυτῇ δεχομένη· ἀλλ' αὐτὸ ὅπερ ἐστὶ τῇ φύσει καὶ ἀγαθὸν οὐσα, καὶ ἀγαθὸν νοούμενη, καὶ ἀγαθοῦ πηγὴ, ἀπλὴ τε, καὶ μονοειδὴς, καὶ ἀσύμθετος, ὑπὸ τῶν μαχομένων ἡμῖν μαρτυρουμένη. Διαφορὰν δὲ πρὸς ἑαυτὴν ἔχει τῷ μεγαλείῳ τῆς φύσεως πρέπουσαν, οὐ πρὸς τὸ μείζον καὶ ἐλάττω θεωρουμένην, ὡς ὁ Εὐνόμιος οἶσται, ὁ γὰρ τὴν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἔννοιαν ἐλαττῶν ἐν τινι τῶν ἐν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι πεπιστευμένων, μεμίσχαι τι τῆς ἐναντίας ἕξεως τῷ κατὰ τὸ ἀγαθὸν ὑστερουμένῳ πάντως παρασκευάσει· ὅπερ οὕτε ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς, οὕτε ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὐσεβὲς ἐστὶ λογίζεσθαι· ἀλλ' ἐν ἁρχῇ τελειότητι, καὶ ἐν ἀκαταλήπτῳ τῇ, ὑπεροχῇ θεωρουμένη τοῖς ἐνυπάρχουσιν ἐκάστη τῶν ὑποστάσεων ἰδιώμασιν, ἀσύγχυτον, καὶ διακεκριμένην τὴν διαφορὰν ἔχει. Ἐν μὲν τῇ κατὰ τὸ ἄκτιστον κοινωνίᾳ, τὸ ἀπαράλλακτον ἔχουσα, ἐν δὲ τοῖς ἐξαιρέτοις τῶν ἰδιωμάτων ἐκάστου τὸ ἀκοινωνήτων. Ἡ γὰρ ἐπιθεωρουμένη ἐκάστη τῶν ὑποστάσεων ἰδιότης, τρανῶς καὶ καθαρῶς τὸ ἕτερον ἀπὸ τοῦ ἑτέρου διίστησιν· οἷον ὁ Πατὴρ ἄκτιστος εἶναι ὁμολογεῖται, καὶ ἀγέννητος· οὕτε γὰρ γεγέννηται, οὕτε ἔκτισται. Τοῦτο οὖν τὸ ἄκτιστον, κοινὸν αὐτῷ πρὸς τὸν Υἱὸν ἐστὶ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλὰ καὶ ἀγέννητος καὶ Πατὴρ· τοῦτο ἰδίον τι καὶ ἀκοινωνήτων, ὅπερ ἐν οὐδενὶ τῶν ὑπολοίπων καταλαμβάνεται· ὁ δὲ Υἱὸς κατὰ τὸ ἄκτιστον τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Πνεύματι συναπτόμενος, ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ Μονογενῆς εἶναι τε καὶ ὀνομάζεσθαι, τὸ ἰδιάζον ἔχει, ὅπερ οὕτε ἐπὶ πάντων Θεῶν, οὕτε τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶ. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν τῷ ἄκτιστῳ τῆς φύσεως τὴν κοινωνίαν ἔχον πρὸς Υἱὸν, καὶ Πατέρα, τοῖς ἰδίοις πάλιν γνωρίσμασιν ἀπ' αὐτῶν διακρίνεται. Γνώρισμα γὰρ αὐτοῦ, καὶ σημεῖόν ἐστιν ἰδιαίτητον, τὸ μηδὲν ἐκείνων εἶναι, ἅπερ ἰδίως τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ ὁ λόγος ἐνεθεώρησε. Τὸ γὰρ μήτε ἀγεννήτως εἶναι μήτε μονογενῶς, εἶναι δὲ ὅλως, τὴν ἐξαιρετον αὐτοῦ ἰδιότητα πρὸς τὰ εἰρημένα παρίστησιν. Τῷ γὰρ Πατρὶ κατὰ τὸ ἄκτιστον συναπτόμενον, πάλιν ἀπ' αὐτοῦ τῷ μὴ Πατρὶ εἶναι, καθάπερ οὗτός ἐστι, διαχωρίζεται· τῇ πρὸς τὸν Υἱὸν κατὰ τὸ ἄκτιστον συναφείᾳ, καὶ ἐν τῷ τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἐκ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἔχειν ἐνούμενον, ἀφίσταται πάλιν ἐν τῷ ἰδιάζοντι· ἐν τῷ μήτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι, καὶ ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφνηναι· πάλιν δὲ τῆς κτίσεως διὰ τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως, ὡς ἂν μὴ κοινότητά τινα πρὸς ταύτην ἔχειν νομισθῇ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφνηναι ἐν τῷ ἀτρέπτῳ, καὶ ἀναλλοιώτῳ, καὶ ἀπροσδεεῖ τῆς ἐτέρουθεν ἀγαθότητος, διακρίνεται τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τῆς κτίσεως. Τὸ γὰρ ἀτρέπτον ἢ κτίσις ἐν τῇ φύσει οὐκ

(a) Citat hunc locum Bessarion in *Orat. dogm. c. 6*, et Gennad. *Apol. pro Concil. Florent. de Spiritu Sancto*, sect. 6.

ἔχει, καθὼς φησιν ἡ Γραφή, τοῦ ἐωσφόρου τὴν Ἀ
πῶσιν διηγούμενη, περὶ οὗ καὶ ὁ Κύριος ἀποκα-
λύπτων τοῖς μαθηταῖς τὰ μυστήρια ἔλεγεν· Ἐθεώ-
ρουρ τὸν Σατανᾶν, ὡς δστραπήν πεσόντα ἐκ
τοῦ οὐρανοῦ. Δι' ὧν δὲ τῆς κτίσεως ἀφίσταται, διὰ
τῶν αὐτῶν τούτων πρὸς τὸν Πατέρα τε καὶ Υἱὸν ἔχει
τὴν οἰκειότητα. Εἰς γὰρ καὶ ὁ αὐτὸς ἐπὶ τῶν κατὰ
φύσιν ἀνεπιδέκτων τοῦ χείρονος, ὁ τοῦ ἀτρέπτου,
καὶ ἀναλλοιώτου λόγος.

Filio cognationem habet, una enim eademque immutabilitatis et invariabilitatis ratio est in omni-
bus illis, quæ natura sua deterioris non sunt capacia.

Τούτων δὲ ἡμῖν οὕτω προειρημένων, καιρὸς ἂν
εἴη λοιπὸν καὶ τὸν τῶν ἐναντίων κατεξετάσαι λόγον.
Ἀνάγκη, φησὶ, μείζους τε καὶ ἐλάττους τὰς
οὐσίας εἶναι ἐν τῇ περὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἀγίου
Πνεύματος τεχνολογία. Σκοπήσωμεν τοίνυν κατὰ
τίνα διάνοιαν ἐπινοεῖ τῆς τοιαύτης διαφορᾶς τὴν
ἀνάγκην· πότερον σωματικῆς τιнос γενομένης τῆς
πρὸς ἄλλα τῶν παραμετρουμένων συγκρίσεως, ἢ
κατὰ τὸ νοητὸν ἐν τῷ κατ' ἀρετὴν υπερβάλλοντι, καὶ
ἐνδόντι θεωρουμένης, ἢ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτὴν;
Ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῆς οὐσίας ἐδεῖχθη παρὰ τῶν τὰ
τοιαῦτα φιλοσοφεῖν εἰδόντων, μηδεμίαν δύνασθαι δια-
φορὰν ἐννοῆσαι, ἐὰν τις αὐτὴν ψιλώσας, καὶ ἀπο-
γυμνῶσας τῶν ἐπιθεωρουμένων ποιότητων τε καὶ
ιδιωμάτων αὐτὴν, ἐφ' ἑαυτῆς ἐξετάξῃ, κατὰ τὸν τοῦ
εἶναι λόγον· ἐπιτάσσει δὲ καὶ ὑφέσει τῆς ἀρετῆς τὴν
τοιαύτην διαφορὰν ἐννοεῖν περὶ τοῦ Μονογενοῦς καὶ
τοῦ Πνεύματος, καὶ διὰ τοῦτο μεταπτωτὴν ἀναγ-
καίως ἐφ' ἑκάτερα τὴν φύσιν αὐτῶν ὑποτίθεσθαι, ὡς
δεκτικὴν οὖσαν ἐπίσης τῶν ἐναντίων, καὶ ἐν μεθωρίῳ
καλοῦ τε καὶ τοῦ ἐναντίου κειμένην, τῆς ἐσχάτης
ἀσεβείας ἐστίν. Ἄλλο γάρ τι εἶναι αὐτὴν κατὰ τὸν
ἴδιον λόγον, καὶ ἄλλο τι γίνεσθαι τῇ μετουσίᾳ τοῦ
καλοῦ, καὶ τοῦ χείρονος, ὁ ταῦτα λέγων κατασκευά-
σε· ὅσον ἐπὶ τοῦ σιδήρου συμβαίνει· ὅς ἐπὶ πλείον
μὲν τῷ πυρὶ καθομιλῆσας, τὴν ποιότητα τοῦ θερμοῦ
ὑποδέεται, μένων ἐν τῷ σιδήρῳ εἶναι· εἰ δὲ ἐν χιόνι
γένοιτο, ἢ κρυστάλλῳ, μεταβάλλει πρὸς τὸ ἐπικρα-
τοῦν τὴν ποιότητα, τὸ ψυχρὸν τῆς χιόνος τοῖς ἰδίοις
μορίοις ἀναδεξάμενος.

Ὡς περ οὖν οὐκ ἐκ τῆς ἐπιθεωρουμένης τῷ σιδήρῳ
ποιότητος τὴν ὕλην προσαγορεύομεν· οὐ γὰρ πῦρ
αὐτὴν, ἢ κρυστάλλου ὀνομάζομεν τὸν ἐνὶ τούτων πε-
ποιημένον· οὕτως εἰ δοθεῖ, κατὰ τὸν τῶν ἀσεβῶν
λόγον, ἐπὶ τῆς ζωοποιοῦ δυνάμεως, μὴ κατ' οὐσίαν
ἐνυπάρχειν αὐτῇ τὸ ἀγαθόν· ἀλλ' ἐκ μετουσίας προσ-
γίνεσθαι· οὐκέτι ἐκ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ προσηγορίας
κυρίως ὀνομασθήσεται. Ἀλλὰ τι ἕτερον ἐννοεῖν ἢ
τοιαύτη ὑπόληψις ἀναγκάσει, ὡς μήτε ἀδίκως αὐτῷ
τὸ ἀγαθὸν ἐνθεωρεῖσθαι, μήτε αὐτὸ, ὅπερ ἐστίν, ἐν
τῇ τοῦ ἀγαθοῦ φύσει καταλαμβάνεσθαι· ἀλλ' ὡς
καὶ ποτὲ μὴ ἐν αὐτῇ τὸ ἀγαθόν, καὶ ποτὲ μὴ
ἐξόμενον. Εἰ γὰρ τῷ μετέχειν τοῦ κρείττονος ἀγαθὰ
γίνεται, ὅθλον ὅτι πρὸς τῆς μετουσίας τοιαῦτα
οὐκ ἔν. Καὶ εἰ ἄλλο τι ἐντὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἀγα-

ducta, ne quis putet aliquid commune esse Spiritui
et creaturæ, propterea quod dicitur per Fillum
manifestatus : immutabilitate et immobilitate a
creatura distinguitur. Nam creatura ex sua natura
non est immutabilis, ut Scriptura testatur casum
Luciferi enarrans⁴⁴ : de quo Dominus quoque ex-
plicans discipulis suis mysteria, aiebat : *Vidi Sa-
tanam tanquam fulgur cadentem ex cælo*⁴⁵. Quibus
antem a creaturis differt, his ipsis cum Patre et

His ita explanatis, tempus flagitare videtur, ut
reliquam adversariorum orationem examinemus.
*Necessarium, inquit, est majores et minores esse
Filii et Spiritus sancti substantias.* Hoc asserit, in
sua de Filio et Spiritu sancto dissertatione. Vi-
deamus igitur, quo sensu hanc diversitatis hujus-
modi necessitatem mente concipiat; num corporea
quadam collatione facta eorum, quæ inter se com-
mensurantur, an instituta comparatione secundum
intelligentiam in excessu vel defectu virtutis, an
rerum substantiis; sed ab his, qui hoc accuratius
perscrutantur, demonstratum est, nullam ejusce-
modi differentiam reperiri in substantia, si quis
eam nude et per se, secundum essentiam suam ra-
tionem, et ab omnibus qualitatibus et proprieta-
tibus sejunctam consideret. At vero intensione et
remissione virtutis et potentiam hujusmodi diffe-
rentiam, in unigenito Filio et Spiritu sancto de-
finire velle, et ob hoc asserere, quod præditi sint
natura, quæ mutatione facta, ad utraque trans-
ferri queat, ita ut ex æquo contrariorum capax
sit constituta in confinio bonitatis, ejusque quod
huic adversatur: extremæ cujusdam impietatis
argumentum est. Aliud enim illam esse secundum
propriam suam rationem, et aliud illam participa-
tione bonitatis fieri, is, qui talia tradit persuadere
conatur: ut in ferro accidit, quod in igne diu reli-
ctum, caloris qualitatem induit, sed tamen ferrum
manet; si vero injiciatur nivi vel glaciei, tunc qua-
litatem suam valentioris nivis frigore commutat,
idque intra partes suas recipit.

Quemadmodum igitur non ex impressa ferro qua-
litate materiam denominamus, neque ignem vel
glaciem vocamus, eo quod alterutrius qualitatibus
affectum sit: ita si concedatur, ut impii volunt,
in vivificatrice illa potestate, non ex natura boni-
tatem inesse, sed ex participatione ipsi accidere:
non sortietur proprie nominationem ex bonitate,
sed necessario cogemur, aliud quiddam animo et
cogitatione efformare: ab æterno videlicet bonita-
tem ei neque competere, neque naturam ejus et
essentiam, et hoc ipsum quod est, in bonitate
consistere, quasi aliquando bonitate caruerit, ea-
demque etiam futuris temporibus aliquando cari-
tura sit. Si enim communionem boni, in bonis nu-
merantur Filius et Spiritus sanctus, clarum est,

⁴⁴ Isa. xiv, 12. ⁴⁵ Luc. x, 18.

eos ante hanc communionem tales nequaquam fuisse: et si, cum aliud quiddam essent, praesentia bonitatis, quasi colore quodam tincti sunt, omnino sequitur, eos, si a bonitate separarentur, diversum quiddam a bonitate censendos esse. Et si haec opinio inualescat, jam non magis bonorum subministratrix et suppeditatrix existimabitur divina natura, quam ea a qua ipsa velut indiga beneficiis afficitur. Quomodo enim quis alteri dederit id, quo ipse caret? Si igitur perfecte bonitatem possidet, nullum ergo defectum in hac perfectione admittimus, stultusque merito judicatur, qui in perfectione imminutionem collocat. At si boni participatio ipsis imperfecta obvenit, ut ob id remissioni obnoxii dicantur, vide quid inde sequatur: nimis id, quod ita natura comparatum est, nihil beneficii in eum qui inferioris conditionis est, conferet, sed elaborabit, ut suam penuriam depellat, idque quod deest suppleat, ut proinde, horum sententia, falsum esse oporteat, quidquid traditur de providentia, de judicio, incarnatione, omnibusque illis, quae aut per Unigenitum facta sunt, aut adhuc peragenda creduntur: quippe qui, ut par est, in proprii et privati boni procuracione occupatus sit, dimissa hujus universitatis administratione.

Si enim semel firmiter in animis hominum insideat persuasio haec, Redemptorem nostrum non esse in omnis bonitatis abundantia perfectissimum et consummatissimum, difficile non erit perspicere, quorsum evasura sit haec blasphemia. Nam si haec ita sese habent, vana est fides, inanis praedicationis, inanes spes nostrae, quae fide velut basi et fundamento quodam nituntur. Ut quid enim baptizantur in Christi nomine, cum careat propria bonitatis potentia? Avertat Deus hanc ab ore meo blasphemiam! Cur credant in Spiritum sanctum, si eadem de hoc sibi persuadent? Quomodo regenerantur per baptismum, et ab illa corruptioni obnoxia generatione restituntur, si, ut isti censent, vis et potestas, per quam regenerantur, non possident naturaliter immutabilitatem, sine illius boni defectu et indigentia? Quomodo *transfigurat corpus humilitatis* eorum⁴⁴, cum ipsum etiam existiment egere mutatione in melius, ac proinde opus habere alio, a quo et ipse transfiguretur. Quandiu enim inferioris sortis quoad bonitatem fuerit, cum id quod supremum est, indesinentem quamdam, et irrequietam sui cupiditatem rebus inferioribus naturaliter indiderit, nullo modo excessus appetitio conquiescet, sed cum ad id, quod nondum obtinuerit, cupiditatem semper extendi necessarium sit, perpetuo id quod defectu laborat, desiderio majoris et excellentioris flagrabit, et absque fine sursum ad majora nitetur, neque unquam ad perfectum usque perveniet, eo quod terminus desit, quo apprehenso, ascensus et ulterior progressus prohibeatur. Cum enim supremum bonum natura sua infinitum sit, necessario sequitur infinitam quoque esse participationem, et fruitionem hujus

Α θού ἐπεχρώσθη, πάντως κἀν μονωθῇ τούτου, ἄλλο τι τὸ ἀγαθὸν νομισθῆσεται· καὶ ἐὰν τοῦτο κρατήσῃ, οὐ μᾶλλον ἀγαθῶν παρεκτικὴ ἢ θεῖα φύσις καταληφθήσεται, ἢ καὶ αὐτὴ προσδεομένη τοῦ ἀγαθόνοντος. Πῶς γὰρ ἂν τις ἐτέρῳ παράσχοι τὸ ὃ μὴ αὐτὸς ἔχει; Εἰ μὲν οὖν τελείως ἔχει, οὐδεμίαν ὕφεσιν ἐπὶ τῆς τελειότητος ἐννοήσομεν· καὶ μάταιος ὁ κατασκευάζων ἐν τῷ τελείῳ τὸ ἐλαττον. Εἰ δὲ ἀτελὴς ἐν αὐτοῖς ἡ τοῦ ἀγαθοῦ μετουσία νομίζεται, καὶ κατὰ τοῦτο τὸ ἐλαττον λέγουσι, σκόπῃσιν τὴν ἀκολουθίαν· ὅτι τὸ οὕτως ἔχον, οὐχ ἢ τὸ ὑπερστέρον εὐεργετήσῃ· ἀλλ' ὅπως τὸ ἐαυτοῦ ἐνδόν ἀναπληρώσῃ, τὴν σπουδὴν ἔξει· ὥστε ψευδὴς κατ' αὐτοὺς καὶ τῆς προνοίας ὁ λόγος, καὶ τῆς κρίσεως, καὶ τῆς οἰκονομίας, καὶ πάντων· καὶ παρὰ τοῦ Μονογενοῦς γεγενῆσθαι· καὶ εἰσαεὶ γίνεσθαι πεπιστευμένων, ἐν τῇ περὶ τὸ ἴδιον ἀγαθὸν ἐπιμελείᾳ, κατὰ τὸ εἶδος, ἀσχολουμένου, καὶ τὴν τοῦ παντὸς ἐπιστάσιαν διαφείντος.

Εἰ γὰρ αὕτη κρατήσῃεν ἡ ὑπόνοια, τὸ μὴ τετελειώσθαι τὸν Κύριον ἐν παντὶ ἀγαθῷ, οὐκέτι δύσκολον συνιδεῖν εἰς ὃ τι καταστρέφει ἡ βλασφημία. Ὑπὸν γὰρ τῶν τοιούτων, ματαία μὲν ἡ πίστις, κενὸν δὲ τὸ κήρυγμα, ἀνυπόστατοι δὲ αἱ ἐλπίδες, αἱ δὲ τῆς πίστεως τὴν ὑπόστασιν ἔχουσιν. Τί γὰρ βαπτίζονται εἰς Χριστὸν, ὃ μὴ ἰδίᾳ δύναμις ἀγαθοσύνης; Ἀπίτω δὲ τοῦ στόματός μου τὸ βλάσφημον. Τί δὲ πιστεύουσιν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ περὶ τούτου αὐτὰ λογίζονται; Πῶς δὲ ἀπὸ τῆς φθαρτῆς γεννήσεως διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀναγεννῶνται, οὐδὲ ἀναγεννώσῃ αὐτοὺς δυνάμει τὸ ἀπώτατον καὶ ἀπροσδεὲς φυσικῶς καθὼς οἶονται κεκτημένης; Πῶς δὲ μετασχηματίζει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως αὐτῶν, ὅταν αὐτὸν τὸν μετασχηματίζοντα τῆς πρὸς τὸ κρεῖττον ἀλλοιώσεως ἐπιδεισθαι νομίζωσιν, ἄλλου πάλιν τοῦ καὶ αὐτὸν μετασχηματίζοντος προσδεόμενον. Ἔως γὰρ ἐν τῷ ἐλάττω ἢ διὰ τὸ ἀγαθὸν τῆς φύσεως, τοῦ ὑπερκειμένου ἀπαυστόν τινα πρὸς ἑαυτὴν τὴν ὀλκὴν τοῖς ὑποδεεστέροις φυσικῶς ἐντιθέντος, οὐδενὶ τρόπῳ ἢ τοῦ πλείονος ἔφεσις στήσεται. Ἀλλὰ πρὸς τὸ μήπω ληφθὲν ὑπερτεινομένης καὶ τῆς ὀρέξεως, πάντοτε τὸ ἐλαττούμενον τοῦ πλείονος ὀρεχθήσεται, καὶ αἰεὶ πρὸς τὸ μείζον ἀλλοιωθήσεται, καὶ οὐδέποτε πρὸς τέλος φθάσει τῷ μὴ εὐρίσκειν τὸ πέρας, οὐ δραξάμενον στήσεται τῆς ἀνόδου. Ἐπειδὴ γὰρ ἀπειρον ἐν τῇ φύσει τὸ πρῶτον ἀγαθὸν, ἀπειρον ἐξ ἀνάγκης ἔσται καὶ ἡ μετουσία τοῦ ἀπολαύοντος, ἔσσει τὸ πλεόν καταλαμβάνουσα, καὶ πάντοτε εὐρίσκουσα τοῦ καταληφθέντος τὸ περισσότερον, καὶ μηδέποτε πορισωθῆναι αὐτῷ δυναμένη, τῷ μῆτε τὸ μετεχόμενον περατοῦσθαι, μῆτε τὸ διὰ τῆς μετουσίας ἐπαυξανόμενον ἴστασθαι.

boni, utpote cui semper plus, quod percipiat, restet,

⁴⁴ Philipp. iii, 21.

οοque quod jam accepit, perpetuo aliquid amplius supersit, cui exæquari nequeat, quia id quod participatur termino careat, idque quod per participationem augescit, nequaquam sistatur ut conquiescat.

Τοιαῦτα μὲν οὖν ἐστὶν ἐκ τῆς κατὰ τὸ ἀγαθὸν δια-
φορᾶς ἀνακύπτουσα ἐκ τοῦ λόγου τὰ βλάσφημα. Εἰ
δὲ κατὰ τινα σωματικὴν πρόληψιν τὸ μείζον τε καὶ
ἐλαττον ἐπ' αὐτῶν θεωροῦσιν, αὐτόθεν ὁμολογεῖται
τοῦ λόγου τὸ ἄτοπον, κἂν μὴ καθέκαστον ἀκριδῶς
ἐξετάζηται. Ἀνάγκη γὰρ πᾶσα ποιότητάς τινας,
διαστάσεις, ὄγκους τε καὶ σχήματα, καὶ πάντα, δι'
ῶν πληροῦται ὁ τοῦ σώματος λόγος, ταῖς ὑπονοίαις
ταύταις, καὶ ἐπὶ τῆς θείας φύσεως συνεισάγεσθαι.
Ὅπου δὲ τὸ σύνθετον λέγεται, πάντως ἐκεῖ συνομο-
λογεῖται καὶ ἡ τοῦ συνθέτου διάλυσις. Ἄλλ' ἐκ μὲν
τῆς τοῦ δόγματος ἀτοπίας τῆς τὸ ἐλαττον, καὶ τὸ
ὑπερέχον ἐν τοῖς ἀμεγέθεσι, καὶ ἀσυγκρίτοις ἀπο-
φαίνεσθαι τολμώσης, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα κατα-
σκευάζεται, ὡς ὀλίγα ἐκ πολλῶν ὁ λόγος ὑπέδειξεν.
Θύτε γὰρ εὐκολον πάντα τὴν ἐγκαχυμένον τῷ δό-
γματι δόλον διανακαλύψαι τῷ λόγῳ· καὶ δι' ὀλίγων δὲ
τῶν εἰρημένων, οὐδὲν ἤττον ἡ ἀτοπία τῶν κατὰ τὸ
ἀκόλουθον τῆς βλασφημίας ἀναφανομένων ἐπιδειχθή-
σεται. Ἡμεῖς δὲ πρὸς τὰ ἐφεξῆς τοῦ λόγου προέλθω-
μεν, μικρῶν ἔτι πρὸς σύστασιν τοῦ ἡμετέρου δόγμα-
τος προσδιορθθέντων. Ἐπειδὴ γὰρ κριτήριον ἀσφαλές
τῆς ἀληθείας ἐπὶ παντὸς δόγματος ἡ θεόπνευστός
ἐστὶ μαρτυρία, καλῶς ἔχειν ἡγοῦμαι τῇ παραθέσει
τῶν θείων, καὶ τὸν ἡμέτερον λόγον πιστώσασθαι.

Οὐκοῦν ταύτας ἐγνωμεν ἐν τῇ διαιρέσει τῶν ὄντων
τὰς διαφοράς. Πρῶτον τὸ ὡς πρὸς τὴν ἡμετέραν κα-
τάληψιν· πρῶτον, τὸ αἰσθητὸν λέγω· μετὰ τοῦτο δὲ, τὸ
διὰ τῆς τῶν αἰσθητῶν χειραγωγίας ὑπὸ τοῦ νοῦ θεω-
ρούμενον, ὃ δὲ νοητὸν εἶναι φασμέν· καὶ τοῦ νοητοῦ πά-
λιν ἑτέραν διαφορὰν κατελάβομεν, εἰς τὸ κτιστὸν καὶ
ἄκτιστον διαιρουμένην. Καὶ τῆς μὲν ἀκτίστου φύσεως
τὴν ἁγίαν Τριάδα εἶναι διωρισάμεθα· τῆς δὲ κτιστῆς
πάντα ὅσα μετ' ἐκείνην λέγεται τε καὶ ἐστὶ καὶ ὀνο-
μάζεται. Ἵνα τοίνυν μὴ ἀναπόδεικτος ἡμῶν ὁ δι-
ορισμὸς ὑπάρχη, ἀλλὰ ταῖς τῆς Γραφῆς μαρτυρίαις
ἠσφαλισμένος, τοῦτο τοῖς εἰρημένοις προσθήσομεν·
ὅτι οὐκ ἐκτίσθη ὁ Κύριος, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξ-
ῆλθε· καθὼς ὁ Θεὸς Λόγος αὐτοπροσώπως ἐν τῷ Εὐ-
αγγελίῳ μαρτύρεται, κατὰ τὸν ἀρρήτον ἐκείνον καὶ
ἀνεκδιήγητον τῆς γεννήσεως, ἥτοι τῆς ἐξόδου τρόπον.
Καὶ τίς ἂν εὐρεθῇ μάρτυς ἀληθέστερος τῆς τοῦ
Κυρίου φωνῆς διὰ παντὸς τοῦ Εὐαγγελίου, *Πατέ-
ρα*, καὶ οὐχὶ *κτίστην*· ἑαυτοῦ τὸν ἀληθινὸν ἀποκαλοῦν-
τος *Πατέρα*· καὶ οὐχὶ *ἐργον* Θεοῦ, ἀλλ' *Υἱὸν* Θεοῦ
ἐκυτὸν ὀνομάζοντος; Ὅσπερ γὰρ τὴν κατὰ σάρκα πρὸς
τὸ ἀνθρώπινον κοινωνίαν σημαίνων, *Υἱὸν ἀνθρώπου*
τὸ φαινόμενον προσηγόρευε, δεικνύς τὴν κατὰ φύσιν
τῆς σαρκὸς αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐξ ἧς ἐλήφθη συγγένειαν·
οὕτω καὶ τὴν πρὸς τὸν τῶν ὄλων Θεὸν ἀληθῆ, καὶ
γενναῖον σχέσιν τῇ προσηγόρᾳ τοῦ Υἱοῦ διασημαίνει,
τὸ κατὰ τὴν φύσιν οἰκεῖον διὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ φωνῆς
ἐνδεικνύμενος, κἂν τινες ἐκ τῆς παροιμιώδους ῥήσεως
τὰ ἐν παραβολῇ σκοτεινῶς δι' αἰνίγματος εἰρημένα,

Hæc igitur illa sunt blasphemiae et impietatis
capita, quæ ex doctrina hac, de inæqualitate boni-
tatis, caput quasi extollunt. Quod si majus et mi-
nus, corporeo quodam modo, inesse Deo conside-
rant, satis per se suam suique dogmatis absurdi-
tatem produnt, etiam sine accuratiore disquisitione
et refutatione : necessarium enim est qualitates
quasdam, distantias, molesque et figuras, et id
genus alia, quibus corporis ratio continetur, eos,
qui hæc sibi imaginantur, etiam in natura divina
constituere. At ubi statuitur compositio, ibi etiam
concedenda est ejusdem compositionis dissolutio.
Verum ex absurditate dogmatis, quod in magnitu-
dinis, omnisque concretionis expertibus rebus ma-
gis et minus admittit, hæc et talia consequuntur,
ex quibus multis pauca hactenus demonstravimus.
Neque enim facile fuerit omnes fraudes et impostu-
ras, quæ hac doctrina velantur, oratione persequi.
Nihilominus tamen ex his paucis satis etiam pate-
scit absurditas aliorum, quæ ex hac impietate,
serie quadam, manant, et a quovis deduci possunt.
Nos vero ad reliqua orationis examiuanda acceda-
mus, ubi prius paucula quædam de nostro dogmate
attulerimus. Cum enim in omni dogmate optima
judicandi ratio sit divinitus inspirata Scriptura,
operæ pretium existimo, divinorum testimoniorum
firmamentis doctrinam nostram corroborare.

Has igitur in divisione rerum inesse novimus
differentias. Prima secundum nostrum quidem per-
cipiendi modum, est res sensibilis; post hanc illa
ad cujus intelligentiam, per hanc quasi manudu-
cimur, quæ mente et cogitatione percipitur, quam-
que intellectilem nominamus. Rursus intellectilem
aliam quamdam differentiam assignamus (dividitur
enim in rem creatam et increatam, et in hac
sanctissimam Trinitatem numeramus : creatis vero
rebus cætera omnia deputantur, quæcunque post
illam et sunt et nominantur). Ne vero nostra asser-
tio absque probatione maneat, sed Scripturæ testi-
moniis firmata persistat, hoc prædictis adjiciendum
videtur : nimirum Dominum non esse creatum, sed
ex Patre progenitum, sicut ipsum Verbum divinum
suapte testificatione in Evangelio ostendit, modo
generationis et processionis inexplicabili, et ineffa-
bili : et quis fide dignior testis reperiri queat ipso
Domino, qui in toto Evangelio, Patrem non suum
creatorem, sed Patrem nominat, neque scipsum
opus, sed Filium Dei appellat? Quemadmodum enim
communione et convenientiam cum natura hu-
mana *Filii hominis* appellatione significavit, osten-
dens suam cognationem secundum carnem cum illa,
ex qua carnem assumpserat : sic suam quoque ad
universorum Deum veram et genuinam habitudinem
Filii appellatione demonstrat : naturæ cognatione
per Filii vocabulum ostensa, licet quidam ex prover-
biali sermone ea quæ per parabolam et ænigma ob-

acure dicta sunt, nude et sine explicatione, veritatis evitendæ gratia, proferant, vocem, inquam, creavit, quam ex persona Sapientiæ Proverbiorum auctor protulit. Quod si illud: *Dominus creavit me* ⁴⁷, pro sui dogmatis patrocinio, velint esse tanquam testimonium, quod Dominus creatus sit, quasi ipse Unigenitus hac voce istud minime neget, nequaquam audiendi sunt. Neque enim evidenter probant hæc verba omnino ad Dominum nostrum referenda esse; neque etiam possunt sensum hunc verbis aptare ex Hebraico sermone, cum reliqui interpretes loco verbi *creavit*, reddiderint verbum *possedit*, vel *constituit*; neque tamen si in primigenia illa Scriptura dictio hæc expresse fuisset posita, planus satis et facilis sensus exstisset, cum parabolica doctrina soleat non manifeste, sed occulto, et quasi sub velamine, et obliqua insinuatione, dictorum scopum vimque et notionem ostendere. Itaque ex ipso verborum, quæ hoc loco ponuntur, contextu, cuius in promptu est orationis difficultatem cognoscere. Ut cum dicit, quando *Constituit thronum suum super ventos*, et id genus alia; quis enim thronus Dei, sive materialis, sive intellectilis? et qui venti, utrum consueti isti nobisque noti, quos philosophi ex exhalationibus et vaporibus nasci tradunt, an alterius cujusdam rationis sunt illi venti, quos ait baseos et fulcri vicem throno præstare? Et quæ cathedra incorporei et incircumscripsi figuraque carentis Dei? Hæc et similia cuncta quis ex consuetâ vocabulorum significatione intelligat?

Clarum igitur evadit, hæc quæ istic dicuntur ænigmata, aliquorum, et quidem obscura, involucri esse; abstrusiorē quamdam, quam sit communis et trita, intelligentiam complectentia. Itaque ex his nulla ratione oriri potest suspicio, Dominum creatum esse, apud eos, qui hæc pie considerant et expendunt, præsertim apud eos, qui ex Evangelio edocti sunt, omnia quæ facta sunt, per ipsum facta esse, et in ipso subsistere. *Omnia enim, inquit, per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est in ipso* ⁴⁸. Non utique hoc dicturus fuisset evangelista, si Dominum quoque unum ex his quæ facta sunt, esse credidisset. Quomodo enim per illum omnia flunt, et quomodo omnia in illo subsistunt, si is, qui omnia fecit, diversa penitus a rebus factis natura constans, non seipsum, sed creaturam fecit? Si enim creatura per ipsum est, ipse vero Dominus non est per seipsum: omnino sequitur diversum quiddam a creatura esse, evangelista utique palam affirmante: *Omnia per ipsum facta esse, et sine ipso factum esse nihil, quod factum est in ipso*: et præcipue demonstrante, in Filio ea quæ facta sunt, facta esse, neque ab alio ortum suum et principium ducere.

Quibus egregie D. Paulus concinit, orationem

A φιλά και ἀνερμήνευτα πρὸς ἀνατροπὴν τῆς ἀληθείας προφέροντες, τὴν τοῦ ἐκτίσθαι φωνήν, ἣν ἐκ προσώπου τῆς Σοφίας ὁ Παροιμισαστὴς ἐποίησατο, εἰς συνηγορίαν τῆς τοῦ δόγματος αὐτῶν διαστροφῆς προχειρίζονται, λέγοντες τὸ, *Κύριος ἐκτίσέ με*, ὁμολογίαν εἶναι τὸ ἐκτίσθαι τὸν Κύριον· ὡς αὐτοῦ τοῦ Μονογενοῦς διὰ τῆς φωνῆς ταύτης τὸ τοιοῦτον οὐκ ἀρνούμενου, ἡμῖν οὐ προσεκτέον τῷ λόγῳ. Οὐδὲ γὰρ τοῦ πάντως δεῖν εἰς τὸν Κύριον ἀνάγειν τὸν λόγον τοῦτον τὰς ἀποδείξεις παρέχονται· οὐδὲ τοῦ ῥητοῦ τὴν διανοίαν ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων Γραφῆς εἰς τοῦτο τὸ σημανόμενον φέρουσαν ἐπιδείξει δυνήσονται, τῶν λοιπῶν ἐρμηνεύων τὸ Ἐκτίσαστο, καὶ Κατέστησεν, ἀντὶ τοῦ Ἐκτίσεν, ἐκδεδωκότων· οὔτε δὲ εἰ οὕτως εἶχεν ἡ λέξις ἐν τῇ πρωτοτύπῳ Γραφῇ, πρόχειρος ἂν ἦν καὶ σαφὴς ἡ διάνοια, τῆς παροιμιακῆς διδασκαλίας οὐ προδῆλως, ἀλλὰ μετ' ἐπικρύψεως τὸν τῶν λεγομένων σκοπὸν ἐνδεικνυμένης διὰ πλαγίας ἐμφάσεως, ὡς ἐκ τῆς περὶ τὸν τόπον τοῦτον συμφράσεως τῶν εἰρημένων πάρεστιν ἐπιγινῶναι τοῦ λόγου τὸ εὐσεβώρητον· ἐν οἷς φησιν, ἦν ἡ Αἰωνία τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Τίς γὰρ Θεοῦ θρόνος; εἴτε ὕψις, εἴτε νοητός; Καὶ τίνες ἀνεμοὶ; πότερον οἱ συνῆθεις οὗτοι, καὶ γινώριμοι, οὓς ἐκ τῶν ἀνῶν τε καὶ τῶν ἀναθυμιάσεων συνίστασθαι λέγουσιν οἱ ταῦτα φυσιολογοῦντες; εἴτε καθ' ἑτερον τρόπον ὑπονοοῦμενοι, ὃν οὐκ ἐπιγινώσκει ἡ ἀνθρωπίνη συνήθεια· οὓς φησιν ἀντὶ βάσεως τῷ θρόνῳ γίνεσθαι; Καὶ τίς καθέδρα τοῦ ἀσωμάτου, καὶ ἀπεριγράπτου, καὶ ἀσχηματίστου Θεοῦ, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα τίς ἂν ἐκ τῆς συνήθους τῶν ῥημάτων τούτων σημασίας κατανοήσῃ;

Δῆλον οὖν ὅτι ἀνιγνυμένα τινῶν ἐστὶ τὰ λεγόμενα, βαθυτέραν τινὰ τῆς προχείρου διανοίας τὴν θεωρίαν ἐμπεριέχοντα· ὡς ἐκ τούτων μηδὲν λόγῳ τὴν τοῦ ἐκτίσθαι τὸν Κύριον ὑπόνοιαν ἐκ τῆς Γραφῆς ταύτης τοῖς εὐσεβῶς λογιζομένοις ἐγγίγνεσθαι, τοῖς πεπαιδευμένοις μάλιστα διὰ τῆς εὐαγγελιστοῦ μεγαλοφωνίας, τὸ πάντα τὰ γεγονότα δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι, καὶ ἐν αὐτῷ συνεστάναι, λέγοντος· *Πάντα γὰρ, φησί, δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ*. Οὐκ ἂν τοῦτο διορισάμενος, εἰ καὶ αὐτὸν τὸν Κύριον ἐν τῶν γεγονότων ἐπίσταυε. Πῶς γὰρ δι' ἐκείνου τὰ πάντα γίνεται, καὶ ἐν αὐτῷ τὰ γεγονότα τὴν σύστασιν ἔχει, εἰ μὴ πάντως ἄλλο τι παρὰ τὴν τῶν πεπονημένων φύσιν ὁ ποιητὴς ὑπάρχων, οὐχ ἑαυτὸν, ἀλλὰ τὴν κτίσιν εἰργάσατο; εἰ γὰρ ἡ κτίσις δι' ἐκείνου, αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος οὐ δι' ἑαυτοῦ, ἄλλο τι πάντως καὶ οὐχὶ κτίσις ἐστὶ. Τοῦ τοίνυν εὐαγγελιστοῦ φήσαντος, ὅτι *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ*· καὶ φανερώς διὰ τούτων ἐνδειξαμένου, ὅτι καὶ ἐν τῇ Ἰδιῇ τὰ γενόμενα γέγονε, καὶ οὐ δι' ἑτέρου τινὸς τὴν εἰς τὸ γενέσθαι ἀπόδοσιν ἔσχεν.

Ἐκδέχεται τὸν λόγον τοῦτον ὁ Παῦλος· καὶ ὡς ἂν

⁴⁷ Prov. viii, 22. ⁴⁸ Joan. i, 3.

μηδεμίαν καταλίποι πρόφασιν τῇ βλασφημίᾳ φωνῇ τοῦ συναριθμεῖν τοῖς γεγονόσι καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος φύσιν, ὅπ' ἀριθμὸν ἄγει τὰ πάντα, ποῖά ἐστι ταῦτα, ἅ πάντα τῷ εὐαγγελιστῇ καὶ εἰρηται καὶ νενόηται. Καὶ καθάπερ ὁ μέγας Δαυὶδ, πάντα ὑποτετάχθαι τῷ ἀνθρώπῳ φήσας, καὶ τὸ κατ' εἶδος προσέθηκε, ποῖα ἦν τὰ ἐμπεριλαμβανόμενα τῇ τῶν πάντων φωνῇ, τούτέστι, τὰ χερσαῖα, καὶ τὰ ἐνυδρα, καὶ τὰ ἐναερίᾳ ζῶα· οὕτω καὶ ὁ τῶν θείων δογμάτων ἐξηγητῆς ὁ ἀπόστολος Παῦλος, πάντα ἐν αὐτῷ γεγενῆσθαι εἰπὼν, περιγράφει τοῖς ἀριθμηθεῖσι τῶν πάντων τὴν ἐννοίαν. Ὅρατ' ἄρα, φησὶ, καὶ ἀόρατα. Διὰ μὲν τῶν ὁρατῶν, καθὼς εἰρηται, τὰ τῇ αἰσθήσει γνῶριμα περιλαβὼν τῷ ὀνόματι· διὰ δὲ τῶν ἀοράτων, τὴν τῶν νοητῶν αἰνιξάμενος φύσιν.

Ἄλλὰ περὶ μὲν τῶν αἰσθητῶν, οὐδὲν ἐδέησε λεπτομερῶς διεξελεῖν ἐπ' ὀνόματος. Οὐδὲς γάρ οὕτω σαρκενὸς οὐδὲ κτηνώδης ἐστίν, ὥς ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὑποπεῦσαι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι. Τῶν δὲ ἀοράτων μνησθεὶς, ἐπειδὴ νοερά, καὶ ἀσώματος, καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος φύσις ἐστίν, ὥς ἂν μή τις ἐν τούτοις ὑπονοήσειεν ὑφ' ἐστάναι τὸ Πνεῦμα διὰ τὴν κατὰ τὸ ἀόρατον κοινωνίαν, ἐναργεστάτην ποιεῖται τὴν διαιρέσιν τῶν τε διὰ τῆς κτίσεως γεγονότων, καὶ τῆς ὑπὲρ τὴν κτίσιν οὐσίας. Τὰ μὲν γὰρ κτισθέντα καταριθμεῖται τῷ λόγῳ, Θρόνους τινάς, καὶ Ἀρχάς, καὶ Ἐξουσίας, καὶ Κυριότητας λέγων· γενικοῖς τισὶ καὶ περιληπτικοῖς ὀνόμασι τῶν ἀοράτων τούτων δυνάμεων τὴν διδασκαλίαν ποιούμενος, τὰ δὲ ὑπὲρ τὴν κτίσιν, δι' αὐτῆς τῆς σιωπῆς ἀποχωρίζει τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κτισθέντων, Ὡς περ ἂν εἴ τις προσταχθεὶς ἐπὶ στρατοπέδῳ τὰς λεπτομερεῖς καὶ ὑποβεβηκυίας ἀρχὰς εἰπεῖν ἐπ' ὀνόματος, ταξίαρχας, καὶ λοχαγούς, ἑκατοντάρχους τε καὶ χιλιάρχους, καὶ εἴ τινες ἄλλαι τῶν κατὰ μέρος δυναστειῶν ὀνομασμέναι εἰσὶ, πάσας διεξελοῦν τῷ λόγῳ, τῆς πάντων κρατούσης, καὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν διεπούσης ἀρχῆς μηδεμίαν μνήμην ποιήσαιτο· οὐ δι' ὑπεροχίαν, ἢ λήθην τὴν ὑπερέχουσαν ἀρχὴν σιωπήσας, ἀλλ' ὅτι μόνον τὴν ὑπὸ τὴν τε καὶ ὑποχείριον τάξιν διεξελεῖν ἢ προσταχθεὶς, ἢ προθέμενος· ὁδρίσειεν ἂν ἐν τῇ τῶν ὑποκειμένων μνήμῃ συμπεριλαβὼν καὶ τὴν ἀρχουσαν· οὕτω μοι δοκεῖ καὶ ὁ ἐν παραδείσῳ μνηθεὶς τὰ ἀπόρρητα Παῦλος, ὅτε ἀρπαγὴς ἐν αὐτῷ ἐγένετο καὶ τῶν ὑπερουρανίων θαυμάτων θεατὴς καταστάς, τὰ ἀνθρώποις ἄρρήτα καὶ εἶδε, καὶ ἤκουσεν· οὗτος τὰ τῷ Κυρίῳ κτισθέντα διδάξαι προθέμενος, ἐπειδὴ διεξῆλθε ταῦτα τῷ λόγῳ περιληπτικαῖς τισὶ φωναῖς, διαδραμὼν τὴν ἀγγελικὴν, καὶ ὑπερκόσμιον δύναμιν, ἔστησεν ἐν τοῖς μνημονευθεῖσι τὸν λόγον, τῶν ὑπὲρ τὴν κτίσιν οὐδὲν εἰς τὸν κατάλογον τῶν κτιστῶν καθελκύσας· ὥς ἐκ τούτου σαφῶς ἄνω τῆς κτίσεως εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὑπὸ τῆς Γραφῆς μαρτυρεῖσθαι.

navit, nihil eorum, quæ supra creaturam sunt, in ordinem creaturarum trahens, ut ex hoc ipso

A evangelistæ excipiens; et ne ullus impiis subterfugiendi locus relinquatur, Spiritus sancti naturam rebus creatis annumerandi, sigillatim percenset omnia illa, qualia sint, quæ ab evangelista *omnium* nomine dicta et comprehensa sunt: et quemadmodum B. David cum pronuntiasset, omnia homini esse subjecta, etiam in specie declaravit, quænam sint illa, quæ *omnium* vocabulo intellexisset: hoc est, terrestria, aquatilia, et aëria animalia⁴⁹: sic et divinorum oraculorum interpretes apostolus Paulus, cum dixisset, omnia in ipso esse facta, definit notionem *omnium*, ipsarum rerum enumeratione. *Visibilia*, inquit, *et invisibilia*⁵⁰. Aspectabilem nomine iis comprehensis, quæ sub sensum cadunt, ut antea diximus: nomine vero inaspectabilem B eorum naturam significans, quæ sola intelligentia percipiuntur.

Sed de sensibilibus quidem enucleate, et nominatim exsequi, nulla necessitas exigebat; nemo enim adeo carnalis et stupidus est, qui suspicetur Spiritum sanctum rerum sensibilibus ordine contineri. At cum inaspectabilem mentionem fecisset, cum ipsa etiam Spiritus sancti natura sit intellectilis et incorporea, ne quis fortassis ipsum etiam Spiritum sanctum in harum classem conjiceret, ob communionem cum rebus ab oculorum aspectu remotis, evidentissimam distinctionem facit eorum quæ per creationem facta sunt, ejusque substantiæ, quæ creatione superior est. Creati enim percenset illa oratione, cum *Thronos*, quosdam, et *Principatus*, et *Potestates*, et *Dominaciones* nominat⁵¹: generalibus quibusdam et vim multitudinis habentibus, doctrinam harum inaspectabilem virtutum tradens; ea vero, quæ supra creaturæ censum evecta sunt, ipso silentio ex numero creaturarum segregat. Quemadmodum si quis jussus distincte et nominatim enumerans minores et inferiores functiones bellicas, ordinum ductores, decuriones, centuriones, chiliarchas, et si quæ sunt alia munia speciatim percenseret, omnibusque enumeratis supremam, et quæ alias omnes continet, potestatem silentio præteriret, non contemptu vel oblivione suum officium prætermittens, sed quod vel jussus, vel dedita opera tantum enumerare vellet munera inferiora et ab aliis pendencia: is injuria imperatorem afficeret, si eum in ordine eorum, qui inferioris sunt dignitatis, reponeret: ita videtur mihi etiam D. Paulus res abditas in paradiso edoctus, quando in eum raptus, et cœlestium arcanorum spectator effectus est, eaque videret et audiret, quæ homini nefas eloqui⁵², cum enarrare proposuisset res in Domino creatas postquam communibus quibusdam vocabulis eas enumerasset: pervagatus angelicam et supermundanam illam potestatem, orationem in supradictis termi-

⁴⁹ Psal. viii, 8 sqq. ⁵⁰ Coloss. i, 16. ⁵¹ ibid.

⁵² II Cor. xii, 2 sqq.

manifestum testimonium a sacris Litteris perhibeatur, Spiritum sanctum extra creaturarum rerum numerum habendum esse.

Quod si quis refutandi gratia objiciat, ne cherubimorum quidem mentionem a D. Paulo esse factam, verum et hos quoque cum Spiritu sancto in ordinem creaturarum ipsa præteritione conjectos esse, simulque probare conetur, vel hos etiam, eo quod sint prætermissi, super creaturas evenhentos, vel neque Spiritum sanctum ex illorum ordine eximendum esse : is diligentius, oro, perpendat sensum eorum, quæ in illa enumeratione posita sunt, idque quod omissum videtur, quia nominatim non est expressum, inveniet cum supradictis positum. Qui enim *thronos* nominavit, is alio nomine *cherubim* expressit, obscuriorem videlicet vocem Hebraicam clariore Græca significans : cum legisset, Deum sedere super *cherubim*, virtutes istas ejus, qui supra ipsas sedet, thronos appellavit ; similiter et *seraphim* apud Isaiam, a quibus mysterium sanctæ Trinitatis perspicue annotatum est : quando hymnum illum, *Sanctus*, in qualibet sanctæ Trinitatis persona pulchritudinem et decorem obstupescences, mirabiliter concinuerunt, comprehensi sunt in catalogo supraposito a magno Paulo, et quidem nomine virtutum : et ante a propheta Davide, qui ait : *Benedicite Dominum, omnes virtutes ejus ; ministri ejus, qui facitis voluntatem ejus* ¹¹ : Isaias autem loco verbi *Benedicite*, ipsa benedictionis et hymni verba posuit : *Sanctus, Sanctus Sanctus Dominus Deus Sabaoth : plena est omnis terra gloria ejus* ¹² : ministros vero esse has virtutes, facientes voluntatem Dei, per peccatorum emundationem, secundum voluntatem mittentis, ab uno ex seraphinorum ordine insinuatam est. Hoc enim est ministerium horum spirituum, mitti videlicet ad salutem eorum curandam qui salvantur.

Quod mihi animadvertisse videtur divinus Apostolus, et intellexisse eandem rem a duobus prophetis diversis appellationibus significari, accepta ex iis, quæ omnium erat aptissima, seraphinos appellavit virtutes : ut nulla occasio sycophantis relicta sit, asserendi Spiritum sanctum relictum esse, instar horum alicujus, in ordine creaturarum. Nominati enim sunt, ut jam ostensum est ; illa vero præterita sunt, quemadmodum ex ipsa Paulinæ narrationis serie cognoscere licet, qui omnem creaturam numero multitudinis extulit : eorum vero, quæ singulariter dicuntur, singulariter quoque mentionem facit : hoc enim proprium est Trinitatis singulariter enuntiari ; unus Pater, unus Filius, unus Spiritus sanctus. At omnia superius enumerata, in multitudinis numero recensita sunt : *Principatus, potestates, dominationes et virtutes* ; ut nullus præbeatur suspicandi locus, unam quampiam rem ex his esse itidem ipsum Spiritum sanctum : sed Paulus silentio præterit inexplicabilia, et bene

El δὲ τις ἀνατρέποι τὸν λόγον, ὡς οὐδὲ τῶν Χερουβὶμ ὑπὸ τοῦ Παύλου μνημονευθέντων· ἀλλὰ καὶ τούτων μετὰ τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ τῶν γεγονότων ἀπαριθμῆσει σιωπηθέντων, καὶ κατασκευάζει διὰ τοῦ παραλείφθαι τὴν περὶ τούτων μνήμην, ἥ καὶ ταῦτα ὑπὲρ τὴν κτίσιν, ἥ μὴδὲ τὸ Πνεῦμα δεῖν οἰεσθαι, λογισάσθω τὴν τῶν ἀπαριθμημένων διάνοιαν, καὶ τὸ παρῆσθαι δοκοῦν, ὅτι μὴ ἐξ ὀνόματος ἡ μνήμη γέγονεν, ἐν τοῖς εἰρημένοις κατόφεται. Ὁ γὰρ *Θρόνων* μνημονεύσας, ἄλλω ὀνόματι τὰ *Χερουβὶμ* διηγήσατο, τῇ γνωριμωτέρᾳ προσηγορίᾳ τὸ ἀσαφὲς τῆς Ἑβραϊδος ἐξελληνίσας. Καθίσθαι γὰρ τὸν Θεὸν ἐπὶ τῶν *Χερουβὶμ* ἀκούσας, τὰς δυνάμεις ταύτας τοῦ ἐπ' αὐτῶν καθεζομένου θρόνου ὠνόμασεν· ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ παρὰ τῷ Ἑσαΐᾳ *Σεραφὶμ*, παρ' ὧν ἐναργῶς τὸ τῆς *Τριάδος* ἐκηρύχθη μυστήριον· ὅτε τὴν Ἁγίον φωνὴν τὸ ἐν ἐκάστῳ τῶν ἐν τῇ Τριάδι κάλλος καταπλησσομένα, θαυμαστικῶς ἐξεδόσαν· περιεληπτὰ τῷ καταλόγῳ τῶν μνημονευθέντων, τῇ προσηγορίᾳ τῶν δυνάμεων ὀνομασθέντα παρὰ τε τοῦ μεγάλου Παύλου, καὶ πρὸ τούτου παρὰ τοῦ προφήτου Δαβὶδ· ὁ μὲν γὰρ φησιν· *Εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, λειτουργοὶ αὐτοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα αὐτοῦ*. Ὁ δὲ Ἑσαΐας ἀντὶ τοῦ *Εὐλογεῖτε* εἰπεῖν, τὰ ῥήματα τῆς εὐλογίας ἀνέγραψεν, Ἁγίος, Ἁγίος, Ἁγίος Κύριος Σαβαώθ· πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ· τὸ δὲ λειτουργοὺς εἶναι τὰς δυνάμεις ταύτας ποιοῦσας τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς γενομένης ἁμαρτιῶν καθάρσεως κατὰ τὸ βούλημα τοῦ ἀποστειλαντος, παρ' ἑνὸς τῶν *Σεραφὶμ* ὑπηγίστατο· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ λειτουργία τῶν πνευματικῶν τούτων, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν σωζομένων ἐκπέμπεσθαι.

horum spirituum, mitti videlicet ad salutem eorum

Ἄ μοι δοκεῖ κατανοήσας ὁ θεὸς Ἀπόστολος, καὶ μαθὼν ὅτι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα παρὰ τῶν δύο προφητῶν ἐν διαφόροις ταῖς προσηγορίαις σημαίνεται, τὴν γνωριμωτάτην τῶν φωνῶν ἐκλεξάμενος, δυνάμεις τὰ *Σεραφὶμ* ὠνόμασεν, ὡς μηδεμίαν ἀφορμὴν τοῖς συκοφάνταις καταλείφθαι τοῦ κατὰ τὸ ἴσον τούτων ἐνὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς κτίσεως παραλείφθαι λέγειν· τὰ μὲν γὰρ εἰρηται καθὼς ἀποδείκνυται, τὰ δὲ σεσιώπηται, καθὼς ἐστὶν ἐκ τῶν κατελεγμένων ὑπὸ τοῦ Παύλου μαθεῖν, τοῦ πᾶσαν μὲν πληθυντικῶς ἀναριθμησαμένου τὴν κτίσιν· τῶν δὲ μοναδικῶς λεγομένων ἐνικῶς μνημονεύσαντος. Τοῦτο γὰρ ἴδιον τῆς ἁγίας Τριάδος ἐστὶ, τὸ μοναχῶς ἐξαγγέλλεσθαι· εἰς Πατὴρ, καὶ εἰς Υἱὸς, καὶ ἐν Πνεύμα ἁγίον. Τὰ δὲ εἰρημένα πάντα ἐν πλήθει κατεῖλεται, Ἀρχαί, καὶ Ἐξουσίαι, καὶ Κυριότητες, καὶ Δυνάμεις, ὡς μηδεμίαν παρέχειν ὑπόνοιαν τοῦ ἐν τούτων εἶναι καὶ τὸ Πνεῦμα ἅγιον· ἀλλὰ Παῦλος μὲν σιωπᾷ τὰ ἀπόρρητα, καὶ καλῶς ποιεῖ· οἷδε γὰρ ἀκούειν μὲν ἐν παραδείτῳ τὰ ἀρρήτα ῥήματα,

¹¹ Psal. cii, 21. ¹² Isa. vi, 3.

φείδεσθαι δὲ τῆς τῶν ἀνεκφωνήτων ἐξαγορεύσεως, A facit : novit enim in paradiso audire ineffabilia
ὅταν περὶ τῶν κατωτέρων ποιῆται τὸν λόγον. verba, et abstinere ab iisdem expromendis et eloquen-

dis, quando de rebus inferioris conditionis et sta-
tus sermonem instituit.

Οἱ δὲ τῆς ἀληθείας πολέμοι, καὶ τῶν ἀρρήτων
κατατολμῶσι, τὸ μαγαλεῖον τοῦ Πνεύματος τῷ τα-
πεινῷ τῆς κτίσεως καθυβρίζοντες· ὡς περ οὐκ ἀκη-
κότες, ὅτι αὐτοὺς ὁ Θεὸς Λόγος, παραδιδούς τοῖς
μαθηταῖς τὸ τῆς θεογνωσίας μυστήριον, ἐν ὁνό-
ματι Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος
τοῖς ἀναγεννωμένοις εἶπε τὴν ζωὴν συμπληροῦ-
σθαι, καὶ παραγίνεσθαι καὶ διὰ τοῦτο συντάξας·
τῷ Πατρὶ, καὶ ἑαυτῷ, τῆς περὶ τὴν κτίσιν ὑπονοίας
τὸ Πνεῦμα ἐχώρισεν, ὡς ἐξ ἀμφοτέρων εὐσεβῇ καὶ
πρέπουσαν γίνεσθαι περὶ αὐτοῦ τὴν ὑπόληψιν· Παύ-
λου μὲν ἐν τῇ μνήμῃ τῆς κτίσεως τὴν μνήμην ἀπο-
σιγῆσαντος· τοῦ δὲ Κυρίου ἐν τῇ μνήμῃ τῆς ζωο-
ποιουῦ δυνάμεως, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῷ Πατρὶ καὶ
ἑαυτῷ συναρμόσσαντος. Οὕτως ἡμῖν ὁ λόγος διὰ τῆς
ἁγίας Γραφῆς ὀδηγούμενος ὑπερτίθησι μὲν τῆς
κτίσεως τὸν Μονογενῆ, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον·
κατὰ δὲ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀπόφασιν, ἐν τῇ μακαριζά-
ται καὶ ζωοποιῷ, καὶ ἀκτίστῳ φύσει θεωρεῖν διὰ πί-
στεως ὑποτίθεται· ὥστε τὸ ἄνω τῆς κτίσεως, καὶ τῆς
πρωτευούσης, καὶ διὰ πάντων τελείας φύσεως ἐν
πιστευόμενον, μηδὲν ῥόμπῳ, τὸν τῆς ἐλαττώσεως
παραδέχεσθαι λόγον· καὶ ὁ τῆς αἰρέσεως προστάτης
περικόπτει τὸ ἀόριστον ἐν τῇ τοῦ ἐλάττονος ἐπινοίᾳ,
οἶονε διακολοβῶν καὶ συστέλλων τῆς θείας οὐσίας τὴν
τελειώτητα ἐν τῷ, τὸ μείζον καὶ τὸ ἐλαττον αὐτοῖς
ἐνθεωρεῖν, διορίζεσθαι.

Τί τοίνυν προστίθῃσι τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν εἰρημένων,
σκοπήσωμεν. Μετὰ τὸ εἰπεῖν, *ἐξ ἀνάγκης, ἐλάτ-
τους τε καὶ μείζους τὰς οὐσίας οἰεσθαι δεῖν εἶναι·*
καὶ τὰς μὲν πρῶτην ἐπέχειν τάξιν κατὰ τινα μεγέ-
θους καὶ ἀξίας διαφορὰν ἐν τῇ προτιμῇσει τεταγμέ-
νας· τὰς δὲ δευτέρας, διὰ τὸ ὑποδεσθῆναι τῆς φύσεως
τε καὶ τῆς ἀξίας ἀπεωσμένας, ταῦτα ἐπήγαγεν·
πρὸς τοσαύτην φησὶν ἐξικνεῖσθαι διαφορὰν, πρὸς
ὁπόσῃν ἂν ἐξικνῆται τὰ ἔργα. Ἐπεὶ μηδὲ θεμιτὸν
τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν εἰπεῖν καθ' ἣν τοὺς ἀγγέ-
λους ἐποίησεν, ἢ τοὺς ἀστέρας καὶ τὸν οὐρανόν,
ἢ τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ' ὅσῳ τὰ ἔργα τῶν ἔργων
πρεσβύτερα, καὶ τιμώτερα, τοσοῦτ' αὖ καὶ τὴν ἐνέρ-
γειαν τῆς ἐνεργείας ἀναβεβηκέναι φαλῇ ἂν τις
περὶ τούτου διαβεβαιούμενος· ὅτε δὲ τῶν αὐτῶν
ἐνεργειῶν τὴν ταυτότητα τῶν ἔργων ἀποτελουσῶν,
καὶ τῶν παρηλλαγμένων ἔργων, παρηλλαγμένας
καὶ τὰς ἐνεργείας ἐμφανίσαντων.

Ταῦτα τοίνυν ἐγὼ μὲν ὑπολαμβάνω, μηδὲ αὐτὸν
τὸν συγγραφεὰ δύνασθαι ἂν εὐπόρως εἰπεῖν, ὅτι ποτὲ
νόησας συνέγραψεν· οὕτως ἀνατεθόλωται τῇ ἰαυτῇ
τῆς φράσεως ἢ διάνοια τῶν εἰρημένων, ὡς μηδὲνα
ἂν διδῇ ἐν εὐκλῶς ἐν τῷ βορβόρῳ τῆς ἐρμηνείας
δυστηθῆναι τὸ βούλημα. Τὸ γὰρ, πρὸς τοσαύτην ἐξ-
ικνεῖσθαι διαφορὰν, πρὸς ὁπόσῃν ἂν ἐξικνῆται τὰ
ἔργα, Λοξίου τινὸς κατὰ τὸν ἔξωθεν μῦθον ὑπονοή-

At veritatis adversarii etiam ineffabilibus non
abstinent, majestatem Spiritus humili creaturæ
conditione violantes, quasi ignari essent ipsum
Verbum Deum, quando discipulis mysterium divinæ
agnitionis tradebat, asseruisse, in nomine Patris
et Filii et Spiritus sancti, regeneratis vitam
conferri et consummari : ac proinde quia secum,
et cum Patre Spiritum sanctum conjunxit, eum-
dem a rerum creaturarum ordine exemit : ut ex his
duobus locis inter se comparatis competens et
digna de Spiritu sancto existimatio exsistat : cum
B Paulus in enumeratione creaturarum ejus mentio-
nem nullam fecerit ; et Dominus, cum vivifica illa
regenerationis verba describeret, eundem Patri et
sibi copularit. Quo fit, ut ratio, Scripturæ sacræ
auspiciis et ductu directæ, supra creaturæ sortem
evehat Unigenitum et Spiritum sanctum, et se-
cundum Salvatoris mandatum, in beata illa, vivi-
ficatrice et increata natura ipsum fide contemplari
jubeat. Itaque id, quod creditur unum ex iis quæ
supra creaturam sunt, naturæque primæ, et om-
nibus numeris absolutæ, nullo modo imminutionis
rationem subire potest : etiamsi hæresens auctor
circumscribere et quasi circumdare velit infinitum
minoris opinione, velut mutilans et contrahens
divinæ naturæ perfectionem ; dum plus et minus
C in ea considerandum esse docet.

Videamus igitur quid amplius afferat, dum ora-
tionis suæ seriem pertexere pergit. Cum dixisset
ex necessitate quadam minores et majores substan-
tias existimandas esse ; et has quidem primum te-
nere locum, secundum magnitudinis et dignitatis
differentiam, in honoris præcellentia ordinatas et
dispositas : has vero secundum, propter naturæ
inferiorem conditionem, defectumque dignitatis :
hæc subjecit : *Tanto discrimine inter se dissidere,*
quanto dissident ipsa opera, cum nefas sit dicere,
*eandem esse operationem, qua angelos fecit, vel stel-
las et cælum, vel hominem : sed quanto opera operi-
bus excellentiora et præstantiora sunt, et operatio-
nem operationi antestare merito quis asseveraverit,*
qui pie de hoc cogitare velit : cum eædem operationes
eosdem etiam effectus producant ; cumque diversa
opera diversas etiam operationes demonstrent.

Hæc ne ipsum quidem auctorem intelligentia
assequi, certo mihi persuadeo, adeo verborum
quasi cæno sententia omnis inquinata et sordidata
est, ut nemo sit, qui in hoc elocutionis cæno di-
spicere queat quænam sit subjecta notio. Illud
enim : *Tanto discrimine distare, quanto distant ipsa*
opera, videtur esse Apollinis cujusdam oblique
vaticinantis, ut exterorum scriptis fertur, et au-

¹⁰ Math. xxviii, 19.

ditores in fraudem et deceptionem ambiguitate garrulitatis inducere volentis. Si vero me iis quæ hactenus discussi, insistentem, conjecturam facere oportet de iis, quæ hoc loco subdole textit, hoc videlicet vult asserere, tantam operationum diversitatem statnendam esse, quanta sit ipsorum operum inter se mutuo differentia. At de quibusnam operibus hic sermonem faciat, non est proclive ex dictis colligere : si enim loquitur de rebus, quæ in creaturarum ordine collocantur, non satis dispicio, quinam cohereant hæc cum præcedentibus. Cum enim quæstio sit de Patre et Filio et Spiritu sancto, non apparet, qua occasione disserat de terra, aqua, aere, igne, animaliumque diversitatibus ; verbisque explicet, et describat opera operibus dignitate et excellentia præstantiora, et quam etiam prudenter, et cum ratione operationum operationi antecellere asseveret. Si vero unigenitum Filium et Spiritum sanctum nominat opera, quasnam appellat operationum differentias, quibus opera hæc efficiuntur ? Quænam istæ ipsæ operationes, quæ alias operationes præstantia transcendunt ? Neque explicat, quidnam intelligat nomine *transcensionis*, qua una operatio alteram transcendit, neque quidquam de natura operationum tradidit, sed hucusque nihil agens oratione processit, cum neque demonstret eas secundum essentialiam suam subsistere, neque voluntatis quamdam motionem per se non subsistentem esse. Sententia enim eorum, quæ disseruit, inter utramque harum opinionum fluctuans, et quasi in medio suspensa, ad utramque persuasionem inclinatur.

Addit vero, nefas esse existimare, eandem esse operationem, qua angelos fecit, vel stellas, vel cælum, vel homines. Rursus qua necessitate vel serie disputationis coactus, hæc prædictis adjunxerit ? Nec intelligo, quomodo apie conficiatur : *Tantum distare a se operationes, quanto discrimine ipsa opera inter se dissident*, ex hoc quod probat non omnes effectus ex eodem, sed alios ex aliis exstitisse. Nam cælum, et angelum, et stellas, et hominem, et omnia, quæ in creaturis numerantur, unius esse opera, a sacris Litteris edocti sumus. At vero iste cum suo dogmate, conatur ostendere non unius opera esse Filium et Spiritum sanctum ; sed Filium quidem esse opus operationis, quæ ex prima substantia manat ; Spiritum autem sanctum operis hujus aliud esse opus. Dicat igitur ipse, vel si quis alius reconditæ illius sapientiæ particeps est, quam tandem cum horum assertionem connexionem et communionem habeat, cælum et homo, angelus et stellæ, quæ omnia iste ad probationem nunc assumit ? In his enim manifeste impietas apparet, et per se conspicua est ; at impietatis probatio et affirmatio sibi ipsa prorsus est dissimulanea. Credere enim in sanctissima Trinitate tantam esse diversitatem, quanta conspicitur in cælo, quod ambitu suo omnem creaturam complectitur, collato cum unico homine, vel cum stella quapiam

σειεν ἂν τις εἶναι πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκούοντων φληναφουμένου. Εἰ δὲ χρὴ τοῖς προσεξητασμένοις ἐπιμνηνον καὶ τῶν ἐνταῦθα αὐτῷ κατασκευαζομένων στοχάσασθαι, τοῦτό ἐστιν, ὃ ἐνδείκνυται, ὅτι ὅση τῶν ἔργων ἡ πρὸς ἄλληλά ἐστι παραλλαγή, τοσαύτη καὶ τῶν ἐνεργειῶν ἡ διαφορὰ πρὸς ἄλληλας ἐπιγνωσθήσεται. Περὶ τίνων τοίνυν ἔργων ἐνταῦθα ποιεῖται τὸν λόγον, οὐκ ἔστιν ἐκ τῶν εἰρημένων εὐρεῖν. Εἰ μὲν γὰρ περὶ τῶν ἐν τῇ κτίσει λέγει θεωρουμένων, οὐκ οἶδα ποίαν ἀκολουθίαν ἔχει ταῦτα πρὸς τὰ προάγοντα. Τῆς γὰρ ζητήσεως περὶ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος οὕσης, τίνος καιρὸν ἔχει γῆν, καὶ ὕδωρ, καὶ ἀέρα, καὶ πῦρ, καὶ τὰς τῶν ζώων διαφορὰς φυσιολογεῖν, καὶ διεξιέναι τῷ λόγῳ, καὶ διαγράφειν ἔργα ἔργων πρεσβύτερα, καὶ τιμιώτερα, καὶ ἐνέργειαν ἐνεργείας ἀναδεσθῆναι λέγειν εὐλόγως διανοούμενον. Εἰ δὲ τὸν Μονογενῆ Υἱόν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα προσαγορεύει τὰ ἔργα, τίνας λέγει πάλιν τὰς τῶν ἐνεργειῶν διαφορὰς, δι' ὧν τὰ ἔργα ταῦτα ἀποτελεῖται ; Τίνες δὲ κάκειναι αἰτῆται αἱ ἐνέργειαι, αἱ τὰς ἐνεργείας ἀναβαλίνουσαι ; Οὐτε γὰρ τὴν ἀνάστασιν ἦν ἀναβαίνειν, καθὼς φησιν αὐτὸς, ἡ ἐνέργεια τῆς ἐνέργειαν, ὅτι ποτὲ νοεῖ διεσάρχησεν, οὐτε τι περὶ τῆς φύσεως τῶν ἐνεργειῶν διελέχθη, ἀλλ' ἐπ' οὐδενὸς μέχρι τοῦ νῦν βέβηκεν ὁ λόγος αὐτῷ, οὐτε τὸ οὐσιωδῶς ὑφεστάναι κατασκευάζων, οὐτε θελήματός τινα κίνησιν ἀνυπόστατον ἐνδείκνυμενος. Δι' ὅλου γὰρ ἡ διάνοια τῶν εἰρημένων ἐπὶ τοῦ μέσου τῶν ὑπολήψεων ῥιψέστα, πρὸς ἑκατέρας τὰς ὑπονοίας μεταρρίπτεται.

Προστίθῃσι δὲ, ὅτι οὐδὲ θέμις τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν εἰπεῖν, καθ' ἣν τοὺς ἀγγέλους ἐποίησεν, ἢ τοὺς ἀστέρας, καὶ τὸν οὐρανὸν, ἢ τὸν ἀνθρώπον. Πάλιν ταῦτα ἐκ ποίας ἀνάγκης, ἢ ἀκολουθίας τοῖς εἰρημένοις ἐπήγαγεν ; ἢ τι μᾶλλον διὰ τούτων κατασκευάζεται ; τὸ, *Παρηλλάχθαι τὰς ἐνεργείας κατὰ τοσοῦτον ἀλλήλων, ὅση καὶ τῶν ἔργων ἐστὶν ἡ πρὸς ἀλλήλα διαφορὰ*, τῷ μὴ τοῦ αὐτοῦ τυγχάνειν ἔργα τὰ πάντα, ἀλλ' ἕτερα ἐξ ἑτέρου γεγενῆσθαι κατασκευάζειν, ἐγὼ μὲν οὐ συνορῶ. Οὐρανὸν γὰρ, καὶ ἀγγελον, καὶ ἀστέρα, καὶ ἀνθρώπον, καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ἐν τῇ κτίσει νοούμενα, ἐνὸς ἔργα τὰ πάντα παρὰ τῆς Γραφῆς μεμαρτήκαμεν. Ὁ δὲ τοῦ δόγματος αὐτῶν κατασκευάζει λόγος, ὅτι οὐκ ἐνὸς ἔργα ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα· ἀλλ' ὁ μὲν Υἱὸς τῆς παρεπομένης τῇ πρώτῃ οὐτίκα ἐνεργείας ἔργον ἐστὶ· τὸ δὲ Πνεῦμα τοῦ ἔργου πάλιν ἕτερον ἔργον. Τίνα οὖν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὴν ἐκεῖ κατασκευὴν οὐρανὸς, καὶ ἀνθρώπος, ἀγγέλός τε καὶ ἀστὴρ νῦν συμπαραληφθέντες ὑπὸ τοῦ λόγου, αὐτὸς εἰπάτω, ἢ εἰ τις τῆς ἀπορρήτου σοφίας αὐτοῦ κοινωνὸς ἐστίν ; Ἐν τούτοις γὰρ τὸ μὲν ἀσεβὲς φανερώς τοῖς εἰρημένοις ἐμφέρεται· ἡ δὲ τῆς ἀσεβείας κατασκευὴ, καὶ πρὸς αὐτὴν ἐστὶν ἀσύμφωνος. Τὸ μὲν γὰρ οἶεσθαι τοσαύτην ἐν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι διαφορὰν θεωρεῖσθαι, ὅσον ἐστὶ κατανοῆσαι οὐρανοῦ τοῦ πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐμπεριειληφένου πρὸς τὸν ἕνα τῷ ἀριθμῷ ἀνθρώπον, ἢ τὸν ἐν οὐρανῷ φαινόμενον ἀστέρα, φανε-

ρὰν τὴν ἀσέβειαν ἔχει· τὸ δὲ συντεταγμένον τῶν νοημάτων, καὶ ἀκόλουθον τῆς περὶ αὐτὸ τοῦτο κατασκευῆς, τοῦτό φημι, μήτε ἐμοί, μήτε αὐτῷ τάχα τὸ [τῷ] πατρὶ τῆς βλάσφημίας εὐσύννοπον εἶναι. Εἰ μὲν γὰρ τοιαῦτα περὶ τῆς κτίσεως ἐλογίζετο, ὅτι οὐρανὸς μὲν ἔργον ἐστὶν ὑπερκειμένης τινὸς ἐνεργείας, τῆς δὲ τῷ οὐρανῷ παρεπομένης ἐνεργείας ἀποτέλεσμα ὁ ἀστὴρ, ἐκείνου δὲ ἄγγελος, καὶ τούτου, ὁ ἄνθρωπος· εἶχεν ἂν τι ὁ λόγος αὐτῷ διὰ τῆς τῶν ὁμοίων παραθέσεως κατασκευάζειν τὸ δόγμα. Εἰ δὲ ταῦτα μὲν δι' ἐνὸς γεγενῆσθαι καὶ αὐτὸς συντίθεται (εἰ γὰρ μὴ παντελῶς τῇ τῶν Γραφῶν φωνῇ διαμάχεται), τῆς δὲ ἐκείνων κατασκευῆς ἑτερόν τινα διορίζεται τρόπον· τίς ἡ κοινωνία τῶν ἐπαχθέντων πρὸς τὰ προάγοντα;

Δεδόσθω δὲ τι καὶ κοινὸν ἔχειν ταῦτα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς τῶν οὐσιῶν παραλλαγῆς· ταῦτα γὰρ ἐπιθυμείει δι' ὧν λέγει κατασκευάζειν· ἀλλὰ τὰ ἐφεξῆς πῶς συνήρτησε τοῖς εἰρημένους, ἀκούσωμεν. Ὅσῳ, φησί, τὰ ἔργα τῶν ἔργων πρεσβύτερα καὶ τιμώτερα, τοσοῦτῳ καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐνεργείας ἀναβεδικνέαι *φαίη ἂν τις εὐσεβῶς διαρροῦμενος*. Ταῦτα μὲν εἰ μὲν περὶ τῶν αἰσθητῶν λέγει, πόρῳ τῶν προτεθέντων ἐστὶν ὁ λόγος· τίς γὰρ ἡ ἀνάγκη τὸν περὶ τῶν δογμάτων εἰπεῖν τι προθέμενον, περὶ τῆς τάξεως τῶν ἐν τῇ κοσμογονίᾳ δημιουργηθέντων φιλοσοφεῖν, καὶ ὑψηλοτέρας, καὶ ὑφειμένας τὰς ἐνεργείας τοῦ κτίσαντος πρὸς λόγον τῆς ἐκάστου τῶν γεγονότων πληκτότητος εἶναι διευχυρίζεσθαι; Εἰ δὲ περὶ ἐκείνων ποιεῖται τὸν λόγον, καὶ ἔργα ἔργων πρεσβυτέρα τε καὶ τιμιώτερα λέγει τὰ διαπλασθέντα παρ' αὐτοῦ, νῦν ἐν τῷ δόγματι, τοῦτ' ἐστὶ τὸν ὕμνον, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τάχα καλῶς ἔχει, σιωπῇ μᾶλλον τὸν λόγον βδελύξασθαι, ἢ διὰ τοῦ συμπλακῆναι τὸ δοκεῖν αὐτὸν, καὶ λόγον εἶναι κατασκευάσαι. Πῶς γὰρ ἂν εὐρεθείη προτιμότερον, ἐν οἷς οὐκ ἐστὶ τὸ ἀτιμότερον; Εἰ μὲν γὰρ μέχρι τούτου τῇ πρὸς τὸ κακὸν εὐκολίᾳ, καὶ ἐτοιμότητι πρόεισιν, ὥστε τοῦ ἀτιμότερου καὶ τὴν φωνὴν καὶ τὴν ἔννοιαν ἐπὶ τινος τῶν ἐν τῇ ἀγίᾳ Τριάδι διαπιστευομένων ὑπονοῆσαι, βῦσαι τὰ ὅσα προσήκει καὶ φυγεῖν, ὅση δύναμις, ἀπὸ ἀκοῆς πονηρᾶς· ὥς ἂν μὴ κοινωνία τις τοῦ μιάσματος γένοιτο τῷ ἀκούοντι· καθάπερ ἐξ ἄγγελου τινὸς πλήρους ἀκαθαρσίας εἰς τὴν τῶν ἀκούοντων καρδίαν μεταχέομένου τοῦ λόγου.

Πῶς γὰρ ἂν τις ἐπὶ τῆς θείας τε καὶ ὑπερκειμένης φύσεως εἰπεῖν τι τοιοῦτο τολμήσειε, δι' οὗ τὸ ἀτιμότερον συγκριτικῶς ὑπὸ λόγου κατασκευάζεται; *Ἰνα πάντες, φησί, τιμῶσι τὸν ὕμνον, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα*. Τῆς οὖν φωνῆς ταύτης τὸ ἴσον τῆς τιμῆς νομοθετοῦσης· νόμος γὰρ ἐστὶν ἡ θεία φωνή· ὅστις καὶ τὸν νόμον καὶ τὸν νομοθέτην αὐτὸν παραγράφεται, καὶ τῷ μὲν πλεονα, τῷ δὲ ἐλάττωνα τὴν τιμὴν διανέμει, οὐκ οἶδα ὅπως τὰ μέτρα τοῦ πλεονάζοντος τῆς τιμῆς ἐξευρίσκων· ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς ἀν-

ex iis quæ in æthere lucent, perspicuam præ se fert impietatem; connexionem vero disputationis et ordinem probationum, ad hoc ipsum concludendum et demonstrandum, aio neque mihi, neque fortassis ipsi impietatis parenti satis liquere. Nam si ita de rebus creatis statuisset, cælum quidem opus esse supremæ cujusdam operationis, stellam vero operationis ejus, quæ naturam cœli sequitur, hujus autem angelum, et hujus hominem: potuisset fortassis oratio ejus aliquid evincere per similitum allata argumenta. Si autem hæc omnia ipsemet ab uno effecta fatetur (nisi omnino sacrarum Litterarum oraculis contradicere velit), et tamen effectiois rerum illarum alium quemdam modum introducit, non apparet quomodo hæc cum præcedentibus cohæreant.

Sed faciamus hæc apta esse ad demonstrandam diversitatem substantiarum: hoc enim obtinere cupit: attamen quomodo quæ sequuntur cum iis quæ supra disseruit, connexa sint, audiamus. *Quanto igitur opera operibus digniora et præstantiora sunt, tanto etiam operationem ab operatione superari omnis ille non gravate dabit, qui pie de his cogitaverit*: hæc enim si de rebus sub sensum cadentibus asserit, longe a proposito aberrat oratio; nam quæ necessitas cogit illum qui de doctrina fidei disputare ingreditur, disserere de ordine, quæ res initio mundi fuerint dispositæ, Creatorisque operationes superiores et inferiores fuisse asserere pro perfectione nimirum rerum creatarum? Quod si de illis sermonem facit, et quæ opera operibus digniora et præstantiora dicit, quæ ipse nunc primum commentus est circa fidei doctrinam, hoc est, de Filio et Spiritu sancto, operæ pretium fortassis magis fuerit, silentio sententiam hanc exsecrari, ne ob refutationem videatur aliquid probabilitatis ac rationis habere. Quomodo enim in iis præstantius et dignius reperitur, ubi non invenitur minus præstans et minus dignum? Si enim sua ad improbitatem facilitate et alacritate eo usque processit, ut indignioris quoque vocem et notitiam in eorum aliquo, quæ in sanctissima Trinitate inesse creduntur, admittat, par est, ut obturatis auribus pro virili nostra parte fugiamus ab auditione mala: ne communio aliqua tanti piaculi ad audientem transferatur oratione, velut ex vase omnis impuritatis plenissimo in audientium animos transfusa.

Nam quomodo quis in divina illa et omnibus eminentiore natura tale aliquid fingere audeat, ut minus dignum per comparisonem in divinis adstruat? *Ut omnes, inquit, honorificent Filium, quemadmodum honorificant Patrem*²⁵. Cum igitur vox hæc æqualitatem honoris, quasi lege lata sanciat: lex enim est vox divina: iste et legem et legislatorem ipsum traducit, et huic quidem majorem, huic vero minorem honorem impertitur, nescio ubinam majoris et minoris mensura reperta; in

²⁵ Joan. v, 23.

hominum enim communi societate diversitas dignitatum honores itidem optimatibus dimittitur, ita ut subditi non eodem gestu et vultu adeant reges quo minores magistratus. Sed adeuntium major quidem et submissior timoris et reverentiae significatio ostendit quoque maiorem et minorem eorum qui honorantur dignitatem et excellentiam, quique dignitate priores sint, maxime declarat subditorum habitus et ad honorem exhibendum conformatio, quando quis proximis metuendus apparere, et maiore reverentia, quam alii, affici cupit. In divina autem natura propter omnimodam bonitatis perfectionem, quæ in divino numine inest, ne secundum nostram quidem intelligendi rationem præcellentiam alicujus modum invenire licet. Quibus enim neque potentiam, neque gloriæ, neque sapientiæ, neque benignitatis, neque alterius cujusquam perfectionis excessus vel defectus adest, sed potius omnia bona, quæ Filius habet, Patriis itidem sunt, et quæ Pater possidet, in Filio quoque reperiuntur: quam ratione honoris præ Filio prærogativam Patri tribuimus? Si regiam potestatem et excellentiam mente efformemus, rex est Filius: si judicem cogitemus, omne iudicium Filii est^{18,19}; si magnitudinem creandi animo concipiamus, omnia per ipsum facta sunt²⁰: si in memoriam revocemus nostræ vitæ causam, novimus veram illam vitam, quæ usque ad nostram naturam sese demisit: si translationem ex tenebris nobis ob oculos ponamus, non ignoramus lumen verum, quo a tenebrarum caligine liberati sumus: quod si cui sapientia honorabilis videtur: en Christus *Dei sapientia et virtus est*²¹.

Animo igitur nostro ad hæc et similia Christi miracula, prout par est, quantum valet, tantum mirifico quodam modo attendente, quinam honoris excessus, et quæ præeminentia relinqui potest, quæ Patri soli specialim et proprie competat, et cujus jure expers sit Filius? Nec humanus erga divinum numen honos recta ratione consideratus aliud est, quam affectio quædam amoris plena, et earum perfectionum, quæ illi insunt, confessio, mihi quæ videtur, ita honorandum esse Filium, sicut honoratur Pater, sub *dilectionis* nomine indicatum esse. Lex enim mandat, ut Deum ex toto corde et viribus diligamus, quo conveniens ei honor exhibeatur, et præceptum, quod hic æqualitatem dilectionis velut lege lata sancit, sic ait oportere Filium honorare, sicut honoratur Pater. Hunc honoris modum observavit etiam erga Dominum magnus David, in proœmio cujusdam psalmi²², dum confitetur diligere se Dominum, simulque dilectionis causas explicat, quod scilicet sibi esset *fortitudo, firmamentum, et refugium, et liberator, et Deus auxiliorum, et protector, et cornu salutis, et adjutor*²³, et id genus alia. Si igitur unigenitus Dei Filius hæc omnia nec est, nec præstat, negetur illi sane hono-

Α θρωπίνης συνηθείας, αἱ κατὰ τὰς ἀξίας διαφοραὶ, τὰς τιμὰς τοῖς κρατοῦσιν ὀρίζονται, ὥς μὴ ἐν ὁμοίᾳ καὶ ἰσῶ τῷ σχήματι, τοὺς ὑποχειρίους βασιλεύσας προσιέναι, καὶ ταῖς ὑποδεσχηταῖς ἀρχαῖς· ἀλλ' ἡ πλείων τε καὶ ὑφαιμένη τοῦ φόβου καὶ τῆς αἰδοῦς τῶν προσιόντων ἐπιδείξις τὸ ἐνδεόν καὶ περιττεῖον τῆς τιμῆς ἐπὶ τῶν τιμωμένων ἐνδείκνυται· καὶ τοῦτο μάλιστα τοὺς προτιμωτέους ἐν τῇ διαθέσει τῶν ὑποχειρίων ἔστιν εὐρεῖν, ὅταν τις ὑπὲρ τοῦ τοῖς πέλας φοβερώς εἶναι μᾶλλον, καὶ πλείονος τῆς αἰδοῦς ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἀξιοῦσθαι δοκεῖ. Ἐπὶ δὲ τῆς θείας φύσεως, διὰ τὸ πᾶσαν τὴν κατὰ τὸ ἀγαθὸν τελειότητα συνεμφαίνεσθαι τῷ τοῦ Θεοῦ προσήματι, οὐκ ἔστιν εὐρεῖν, κατὰ γε τὴν ἡμετέραν διάνοιαν, τὸν τρόπον τῆς προτιμώσεως. Ἐν οἷς γὰρ οὐ δυνάμεις, οὐ δόξης, οὐ σοφίας, οὐ φιλανθρωπίας, οὐδὲ τινος ὅλων τῆς κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἐννοίας πλεονασμὸς ἢ ἐλάττωσις ἐπινοεῖται, ἀλλὰ πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς ἀγαθὰ, τοῦ Πατρὸς ἔστι, καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς πάντα ἐν τῷ Υἱῷ καθορᾶται· πῶς διατεθέντες τὸ πλεόν τῆς τιμῆς ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ἐνδείξόμεθα; Εἰ βασιλικὴν δύναμιν κατ' ἀξίαν τῇ διανοίᾳ λάβοιμεν, βασιλεὺς ὁ Υἱός· ἐὰν κριτὴν ἐννοήσωμεν, ἢ κρίσις πᾶσα τοῦ Υἱοῦ ἔστιν· ἐὰν τὸ μεγαλεῖον τῆς κτίσεως τῇ ψυχῇ δεξώμεθα, πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· ἐὰν τῆς ἡμετέρας ζωῆς τὴν αἰτίαν κατανοήσωμεν, ὁδοῦμεν τὴν ἀληθῆ ζωὴν τὴν μέχρι τῆς φύσεως ἡμῶν καταβᾶσαν· καὶ ἐκ τοῦ σκότους μετὰ στασιν καταμάθωμεν, οὐκ ἀγνοοῦμεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, δι' οὗ τοῦ σκότους ἡλωτρώθημεν· εἰ δὲ τι νινε τίμον ἡ σοφία δοκεῖ, Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία.

Πρὸς τοίνυν τὰ τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα τοῦ Χριστοῦ θαύματα, τῆς ψυχῆς ἡμῶν, κατὰ τὸ εἶδος ὅσον χωρεῖ, τοσοῦτον θαυμαστικῶς διατιθεμένης, τίς ὑπερβολὴ τιμῆς καταληφθῆναι δυνήσεται, τῆς τῷ Πατρὶ μόνῳ κατεξείρετον προσαγομένης, ἥς ἀμοιρᾷται πρεπόντως ὁ Κύριος; Αὐτὸ γὰρ τοῦτο ἡ ἀνθρωπίνη πρὸς τὸ Θεὸν τιμὴ, κατὰ τὸν εἰκότα νοῦν θεωρουμένη, οὐδεμία τις ἄλλη ἔστιν, ἀλλ' ἡ ἀγαπητικὴ σχέσις, καὶ ἡ τῶν προσόντων αὐτῷ ἀγαθῶν ὁμολογία, καὶ μοι δοκεῖ τὸ οὕτω δεῖν τιμᾶσθαι τὸν Υἱόν, ὥς ὁ Πατὴρ τιμᾶται, ἀντὶ τῆς ἀγάπης ὑπὸ τοῦ λόγου τετάχθαι. Ὁ γὰρ νόμος ἐν τῷ ἀγαπᾶν τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης καρδίας καὶ δυνάμεως τὴν πρέπουσαν αὐτῷ τιμὴν ἀπονέμειν κελεύει· καὶ ἐνταῦθα τὸ ἰσοστάσιον τῆς ἀγάπης, ὃ ὁ λόγος νομοθετῶν οὕτω φησὶ δεῖν τιμᾶσθαι τὸν Υἱόν, ὥς ὁ Πατὴρ τιμᾶται. Τοῦτον τὸν τρόπον τῆς τιμῆς ἐπλήρου καὶ ὁ μέγας Δαβὶδ πρὸς τὸν Κύριον ἐν τινι προοιμίῳ τῆς ψαλμωδίας, ἀγαπᾶν ὁμολογῶν τὸν Κύριον, καὶ διεξιὼν τὰ τῆς ἀγάπης αἴτια, *ισχὺν, καὶ κραταίωμα, καὶ καταφυγὴν, καὶ ῥυστήν, καὶ Θεὸν βοηθόν, καὶ ἐλπίδα, καὶ ὑπερασπιστήν, καὶ σωτηρίας κέρας, καὶ ἀντιλήπτορα*, καὶ τὰ τοιαῦτα καλῶν. Εἰ μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ὁ μονογενὴς Υἱὸς ταῦτα τοῖς ἀνθρώποις γενόμενος,

^{18,19} Joan. v, 22. ²⁰ Joan. i, 3. ²¹ I Cor. i, 24.

²² Psal. vii, 1. ²³ Psal. xvi, 2, 3.

ὑποστελλέσθω τὸ πλεονάζον τῆς τιμῆς ἐπὶ τούτου, κατὰ τὸν τῆς αἰρέσεως νόμον· εἰ δὲ πάντα ταῦτα, καὶ ὑπὲρ ταῦτα τὸν μονογενῆ Θεὸν εἶναι τε καὶ ὀνομάζεσθαι πεπιστεύκαμεν, κατὰ πᾶσαν ἀγαθοῦ πράγματος καὶ νοήματος ἐπίνοιαν, πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῆς ἐν τῷ Πατρὶ ἀγαθότητος ἐξισαζόμενον· πῶς ἂν τις εὐλογον εἶναι λέγοι, ἢ μὴ ἀγαπᾶν τὸ τοιοῦτον, ἢ ἀτιμάζειν τὸ ἀγαπώμενον; Οὐ γὰρ ἂν εἴποι τις τὴν μὲν ἀγάπην δεῖν ἐξ ὅλης ἐρχεσθαι· τῆς καρδίας καὶ τῆς δυνάμεως, τὴν δὲ τιμὴν ἐξ ἡμισείας. Εἰ οὖν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας τιμάται ὁ Υἱὸς, διὰ τοῦ πᾶσαν ἀνατιθέναι αὐτῷ ἀγάπην, τίς ἐπίνοια τὸ πλεόν τῆς τιμῆς ἐξευρήσει, ὅλης τῆς καρδίας, ὅσον χωρεῖ, τοσούτον αὐτῷ διὰ τῆς ἀγάπης τὸ τῆς τιμῆς μέτρον δωροφоруούσης; Ὡστε μάταιος ἐπὶ τῶν κατὰ φύσιν τιμῶν ὁ τὸ προτιμότερον δογματίζων, καὶ διὰ τῆς τοιαύτης συγκρίσεως τοῦ ἀτιμωτέρου παριστῶν τὴν ἔννοιαν.

Ἀλλὰ καὶ τὸ πρεσβύτερον ἐπὶ μὲν τῆς κτίσεως λέγειν ἀληθές ἐστι· τῆς γὰρ ἀκολουθίας τῶν ἔργων ἐν τῇ τάξει τῶν ἡμερῶν δεικνυμένης, εἴποι τις ἂν τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς τόσονδε προγενέστερον εἶναι τὸν οὐρανὸν, καὶ διαμετρήσει τὸν διὰ μέσου χρόνον τῶν ἡμερῶν διαστήματι. Ἐπὶ δὲ τῆς πρώτης φύσεως τῆς πᾶσαν μὲν χρονικὴν ἔννοιαν ὑπεραιρούσης, πᾶσαν δ' ἐπίνοιαν καταληπτικὴν ἀπολειπούσης, τὸ μὲν τι προάγειν ἐν τοῖς κατὰ τὸν χρόνον πρεσβείαις, τὸ δὲ ἐφυστερίζειν οἰεσθαι, τῆς νῦν ἀναφανείσης σοφίας ἐστίν. Ὁ γὰρ πρεσβύτερον τὸν Πατέρα τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως ἀποφαίνόμενος, οὐδὲν ἄλλο ἢ νεώτερον τῶν διὰ τοῦ Υἱοῦ γενομένων αὐτὸν τὸν Υἱὸν ἀποφαίνεται· εἴπερ ἀληθὲς πάντας αἰῶνας καὶ πᾶν διάστημα χρονικὸν μετὰ τὸν Υἱὸν, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι λέγειν. Καὶ ἔτι πρὸς τούτοις, ὅπερ καὶ μᾶλλον ἀπελέγχει τὴν ἀτοπίαν τοῦ δόγματος, οὐ μόνον τῷ Υἱῷ κατασκευασθῆσεται χρονικῇ τις ἢ ἀρχὴ τῆς ὑπάρξεως ἐκ τοῦ τοιοῦτου λόγου, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ Πατρὸς ἐκ τῆς τοιαύτης ἀκολουθίας φέρονται, τὸ μὴ οὐχὶ χάκεινον ἀπὸ χρόνου τὴν ἀρχὴν ἐσχηκέναι κατασκευάσαι· εἰ γὰρ τι σημεῖον ὑπέρκειται γνωριστικὸν τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως, ἐκεῖνο δηλονότι καὶ τῷ Πατρὶ τὴν ἀρχὴν ὀρίσει τῆς ὑποστάσεως.

Σαφηνείας δὲ χάριν οὐκ ἄκαιρον ἔως φιλοπονώτερον ἐξετάσαι τὸν λόγον. Ὁ πρεσβύτερον τῆς τοῦ Υἱοῦ ζωῆς τὴν τοῦ Πατρὸς δογματίζων, διαστήματι τινι τὸν Μονογενῆ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ διόστησι· τοῦτο δὲ ἢ ἀπειρόν τι ὑποθήσεται τὸ διὰ μέσου διάστημα, ἢ τισι πέρασι καὶ σημείοις φανεροῖς ὀριζόμενον. Ἀλλ' ἀπειρον μὲν ἐπείν οὐκ ἔσσει ὁ τῆς μεσότητος λόγος, ἢ παντελῶς τὴν τοῦ Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ ἔννοιαν διαγράψει τῷ λόγῳ· καὶ οὐδὲ μέσον αὐτὸ νοήσει, ἔως ἂν ἀπειρον ἢ πρὸς οὐθέτερον ὀριζόμενον, οὔτε ἐπὶ τὸ δυνά τῆς τοῦ Πατρὸς ἐννοίας ἀποτεμνουμένης τοῦ ἀπείρου τὴν πρόσδοον, οὔτε ἐπὶ τὸ κάτω τοῦ Υἱοῦ τὴν ἀπειρίαν ἐκχόπτοντος· αὕτη γὰρ

ris præcellentia, ut hæresiarcha contendit; si autem credimus, omnia hæc, et his longe plura, unigenitum Filium et esse, et recte dici, æqualemque Patri factum in omni perfectione, et magnificentia, in omni opere recto et cogitatione, quæ in nostram intelligentiam cadere possit: quomodo aliquis rationi consentaneum esse credat, vel non diligere talem, vel quem diligas inhonorare? Neque enim recte quis dixerit amorem ex toto corde et ex totis viribus proficisci debere, honorem vero ex mediis. Si igitur honoratur Filius ex toto corde, quod totus amor in eum sit conferendus, quænam cogitatio excessum honoris inveniet, cum totum cor quantam potest, tantam ipsi per amorem honoris mensuram admetiatur? Itaque vanus est et fatuus, qui ex rebus in hac rerum universitate honore dignis honoris inæqualitatem in divinis colligit, harumque comparatione minoris cuiusdam dignitatis existimationem invehit.

Cæterum et vocabulum *antiquius* in rebus creatis recte usurparetur. Cum enim ordo et series rerum sit et constet ordine et serie dierum¹⁷: jure affirmarit quis hominis creatione tanto et tanto antiquius, et prius esse cælum, dimetieturque tempus interjectum intervallo dierum. In prima vero illa natura, quæ omnem temporariam rationem transcendit, omnemque intelligentiam longissime exsuperat, aliud quidem prius credere et docere, secundum temporis durationem et præcellentiam, aliud vero posterius, proprium est ejus sapientiæ, quæ jam nuper prodiit in lucem. Qui enim Patrem antiquiorem statuit, quam unigenitum Filium, is nihil aliud agit, quam quod juniorem Filium facit iis, quæ per ipsum facta sunt: si verum est, omnia sæcula et omne intervallum temporale post Filium, et per Filium facta esse. Præterea, quod clarius absurditatem dogmatis coarguit, non solum hac ratione Filii hypostasi et existentie temporale aliquod principium attribuemus, sed et Pater in periculo erit, ne et ipse affirmetur originem ab aliquo temporis initio traxisse; si enim indicium aliquod est, quo innotescat Filii generatio, illud omnino Patris quoque ortum et existentiam definet ac circumscribet.

Claritatis porro gratia forte non intempestivum fuerit accuratius examinare assertionem. Qui Patris existentiam docet antiquiorem esse existentiam Filii, is intervallo quodam unigenitum Filium separat ab omnium Deo: hoc vero interjectum intervallum aut infinitum statuatur, aut certis et manifestis limitibus circumscriptum. At infinitum esse non permittit ratio medii interjecti, vel certe Patris et Filii rationem penitus tollet; neque medium animo concipere licebit, quousque fuerit infinitum, neutra ex parte certis terminis conclusum; neque supreme si Patrem concipiat, infiniti immensitate desinente, neque inferne Filio

¹⁷ Gen. i, 3 sqq.

infiniti spatium terminante. Ista enim infiniti notio A et ratio est, quaquaversum natura sua diffusum esse, neque ullo limite ullo modo comprehendi.

Igitur ut fixa et immota maneat Patris et Filii substantia, et quam de hac habemus, existimatio, non licet ulla ratione infinitum intervallum affirmare, sed necesse erit, ut finito quodam spatio Filius a Patre sit segregatus. Hoc igitur est, quod assero, doctrinam hanc eo tendere, ut obtineat Deum universorum ab aeterno non fuisse, sed definito quodam temporis puncto ortum habuisse: quod appositis ad rem exemplis declarabo, ut nobis per ea quæ nota sunt, perspicuum fiat id quod ignoratur. Quoniam dicimus quinta die post cælum hominem esse conditum ex Moysis libro ²⁵, facile etiam significamus ante hunc horum dierum numerum ne cælum quidem existisse: adeo id quod posterius est, definit quoque et circumscribit per intervallum, id quod antecessit, nempe substantiam et existentiam ejus, quod tanquam prius concipitur et consideratur. Quod si non satis clare rem hoc exemplo illustravimus, possumus eandem alio evidentius demonstrare: cum legem per Moysen datam, quadringentis et triginta annis posteriorem esse affirmamus promissione illa divina quæ ad Abraham facta est, si, ducto a lege initio, tempus anteactum cogitatione quasi ascendendo percurrere velimus, et tandem ad finem annorum, quos numeravimus, perveniamus, dilucide deprehendimus, quod ante hoc tempus divina illa promissio nondum fuerit; multaque suppetunt hujus generis exempla, quibus sigillatim percensendis

Convenienter igitur alicui modo in prædictis exemplis ostenso, oportet, ut discutiamus quoque propositam quæstionem; est autem ista, ut quidem adversarii sibi persuadent, prius et posterius, seu antiquius et recentius, de Patris et Filii et Spiritus sancti substantia dici; cum ergo Filii generatione transcurra, ut hæreticus iste nugatur, accesserimus ad id intervallum, quod medium interponitur (prout vana hæreticorum persuasio aliquid inter Patrem et Filium statuit), cumque ad extremum illud punctum processerimus, quo isti intercapedinem illam terminant, istic, in supremo quasi culmine, Dei totius universitatis vitam subistentem reperimus, ex quo necessario conficitur, ut credamus Deum, qui semper est, ante illud punctum non fuisse.

Quod si adhuc ambigis, rursus id exemplis explanabo. Quemadmodum enim quando duabus regulis acceptis, altera majore, altera minore, fines earundem æquare volumus, in extremitate excessum cognoscimus; juxtaposita enim minoris extremitate, excessum majoris deprehendimus, et quantum breviori desit, mensura aliqua, sive ulna, sive aliud quidpiam sit, minus cum termino

τοῦ ἀλείρου ἢ ἔννοια τὸ πανταχόθεν ἐκκεχύσθαι τῇ φύσει, καὶ μηδενὶ πέρατι μηδαμόθεν περιλαμβάνεσθαι.

Οὐκοῦν ἵνα παγία καὶ ἀμετάθετος διαμένη περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἢ τοῦ εἶναι ὑπόληψις, οὐδεμίαν ἐξεῖ χώραν ἄπειρον ἐννοεῖν τὸ διάστημα, ἀλλὰ πεπερασμένην τινὶ κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην τὸν Μονογενῆ τοῦ Πατρὸς διαστήσουσι. Τοῦτο οὖν ἐστὶν ὁ φημι, ὅτι ὁ λόγος οὗτος οὐκ ἐξ αἰδίου εἶναι τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν, ἀλλ' ἀπὸ τίνος ὠρισμένου σημείου τὴν ἀρχὴν ἐσχηκέναι παρασκευάσει· ὃ δὲ λέγω, τοιοῦτόν ἐστι· λέξω δὲ διὰ τῶν γνωρίμων ὑποδειγμάτων σαφηνίζων τὸ νόημα, ὡς ἂν γένοιτο διὰ τῶν φαινομένων καταφανὲς ἡμῖν τὸ ἀγνοούμενον. Πέμπτη μετὰ τὸν οὐρανὸν ἡμέρᾳ γεγενῆσθαι τὸν ἄνθρωπον λέγοντες B ἐκ τῆς Μωσέως Γραφῆς, συγκατεσκευάσαμεν τῷ λόγῳ τούτῳ κατὰ τὸ σιωπώμενον τὸ πρὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἡμερῶν τούτων, μηδὲ τὸν οὐρανὸν εἶναι· οὕτω τὸ μετὰ τι γινόμενον διὰ τοῦ πρὸ ἑαυτοῦ διαστήματος ὀρίξει καὶ τὴν τοῦ προϋπονοουμένου ὑπόστασιν. Εἰ δὲ οὐχ ἱκανῶς τῷ ὑποδείγματι τὸν λόγον ἐσαφηνίσσαμεν, δυνατὸν ἐστὶ, καὶ δι' ἑτέρων τὸ νοητὸν παραστήσαι, τὸν διὰ Μωσέως δοθέντα νόμον τετρακοσίοις ἔτεσι καὶ τριάκοντα τῆς τοῦ Ἀβραάμ ἐπαγγελίας μεταγενέστερον λέγοντες· ἐὰν ἀπὸ τοῦ νόμου τὸν κατόπιν χρόνον δι' ἀναλύσεως τῷ λογισμῷ παροδεύσαντες, εἰς τὸ πέρας τῶν ἡριθμημένων φθάσωμεν ἑτῶν, σαφῶς καταλαμβάνομεν, ὅτι πρὸ τοῦ χρόνου τούτου ἢ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελία οὕτω ἦν· καὶ πολλὰ τοιαῦτα λέγειν ἐστὶν, οἷς τὸ καθ' ἕκαστον ἐπεξῆναι, ὡς ὀχληρὸν παραιτήσομαι.

supersedebo, tædii vitandi gratia.

C Κατὰ τοίνυν τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἐν τοῖς ὑποδείγμασι εἰρημένων, καὶ τὴν προκείμενον ἐξετάζωμεν λόγον· ἦν δὲ οὗτος κατὰ τὴν τῶν ἐναντιῶν ὑπόληψιν, τὸ πρεσβύτερον καὶ νεώτερον ἐπὶ τῆς τοῦ Πατρὸς τε καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑποστάσεως, ἕτερον ἐτέρου λέγειν εἶναι. Οὐκοῦν ἐπειδὴν τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν διεβάντες, καθὼς ὑψηλεῖται ὁ τῆς αἰρέσεως λόγος, ἔπειτα προσθῶμεν τῷ διὰ μέσου διαστήματι· ὅπερ ἢ ματαία τῶν ταῦτα δογματιζόντων οἰήσις ὑποτίθεται, τῶν μεταξὺ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς εἶναι τι λογισμῶν· ἐὰν εἰς τὸ ἄκρον ἐκεῖνο σημεῖον φθάσωμεν, ὃ τὸ διάστημα τὸ μεταξὺ περιγράφουσιν, ἐκεῖ καὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἵσταμένην ἐπὶ τὸ ἄνω τὴν ζωὴν εὐρίσκομεν, ὡς ἐξ ἀνάγκης κατασκευάζεσθαι τὸ πρὸ ἐκείνου, μηδὲ αἰεὶ ὄντα Θεὸν πιστεύειν εἶναι.

D Εἰ δὲ ἀμφιβάλλεις ἔτι, πάλιν τὸν λόγον δι' ὑποδείγμάτων κατανοήσωμεν. Ὡςπερ γὰρ ἐπὶ δύο κανόνων, ὅταν ὁ μὲν ἐλάττων, ὁ δὲ ὑπερέχων ᾗ, τὰς βάσεις ἀμφοτέρων ἰσώσαντες, ἐν ταῖς κορυφαῖς τὸ πλεονάζον ἐπιγινώσκωμεν (παραθέντες γὰρ τὸ τοῦ ἐλάττονος πέρας, ἀπ' ἐκείνου τὸ περισσὸν τοῦ ὑπερέχοντος ἔγνωμεν· καὶ ὅσον ἐνδεὶ τῷ βραχυτέρῳ, διὰ τίνος μέτρου τὸ λείπον πρὸς τὸ πέρας τοῦ μείζονος παρ-

²⁵ Gen. 1, 26.

ἰσῶσαντες εὐρομεν, εἴτε πῆχυς, εἴτε ὁπόσον οὖν ἔστιν, ὅσον τοῦ ἐλάττωτος τὸ μείζον ἀφρέστηκεν) οὕτως εἰ τίς ἐστι, κατὰ τὸν τῶν ὑπεναντίων λόγον, τῆς τοῦ Πατρὸς ζωῆς ὡς πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ Υἱοῦ πλεονασμὸς, ἐν τινι ῥητῇ διαστήματι πάντως ἐστὶ· τοῦτο δὲ οὐκ εἰς τὸ ἐφεξῆς περισσεύειν ἀναγκαίως συνθήσονται. Ἀθάνατον γὰρ ὁμοίως ἐκάτερον εἶναι καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς ἀληθείας ὁμολογοῦσιν· ἀλλ' εἰς τὸ ἄνω τὴν διαφορὰν ταύτην ἐπινοοῦσιν, οὐκ ἰσοῦντες πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ τὴν ζωὴν, ἀλλ' ἐκτείνοντες τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς ἐννοίαν τῇ τῆς ζωῆς διαστάματι. Ἐπεὶ οὖν διάστημα διπλοῖς πέραςι περιγράφεται, πάντως ἀνάγκη πᾶσα, καὶ τοῦ ἐπινοηθέντος παρ' αὐτῶν διαστήματος, τὰ δύο σημεῖα τὰ γνωριστικά τῶν περάτων καταληφθῆναι. Ὡς περ οὖν τὸ ἐν μέρος, κατ' αὐτοὺς, ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Μονογενοῦς τὴν ἀρχὴν ἔχει, οὕτω καὶ τὸ ἕτερον ἄκρον, ἐτέρῳ τινὶ πέρατι πάντως συναπολήξει, ᾧ συναπαρτιζόμενον τὸ διάστημα ἑαυτὸ περιγράφει. Τί οὖν ἐστὶ τοῦτο τὸ πέρας, αὐτοὶ εἰπάτωσαν, εἴτερ τοῖς ἰδίοις λόγοις ἀκολουθεῖν οὐκ αἰσχύνονται.

nam iste sit terminus, ipsimet exponant, siquidem

Ἄλλ' οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὁ λόγος ἔχει. Ὅτι οὐδὲ εὐρήσουσι τὸ ἕτερον μέρος, ἐπὶ τὸ ἕτερον μέρος τοῦ ἀναπλασθέντος παρ' αὐτῶν διαστήματος, εἰ μὴ τινα πάντως ἀρχὴν ὑπόθωκον τοῦ ἀγεννήτου, ἀφ' ἧς τὸ μέσον ὡς πρὸς τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν τῇ λόγῳ διαλαμβάνουσι. Τοῦτο οὖν ἐστὶν ὃ λέγομεν, ὅτι ὁ μεταγενέστερον τὸν Υἱὸν, ἐν τινι διαστηματικῇ παρατάσει, τῆς τοῦ Πατρὸς ζωῆς λέγων, ὠρισμένην δώσει καὶ τῇ Πατρὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεως, τῇ ἐπινοηθέντι κατὰ τὸ μέσον διαστήματι συμπεριγραφομένην· καὶ οὕτως αὐτοῖς εὐρεθήσεται ἡ πολυβύλλητος τοῦ Πατρὸς ἀγεννησία διὰ τῆς τοιαύτης κατασκευῆς ὑπ' αὐτῶν τῶν προμύλων τῆς ἀγεννησίας ἐγκλεπτομένην, τὸν ἀγέννητον Θεὸν μὴ δεῖ εἶναι λέγειν, ἀλλ' ἀπὸ τίνος ἀρχῆς τοῦ εἶναι τὴν ἀρχὴν ἐσχηκέναι κατασκευάζειν· ὃ γὰρ ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἔχων ἀναρχὸς οὐκ ἐστίν. Εἰ δὲ παντὶ τρόπῳ τὸ ἀναρχὸν τοῦ Πατρὸς ὁμολογεῖσθαι προσήκει, μηδὲ τῆς τοῦ Υἱοῦ ζωῆς ὠρισμένον τι πολυπραγμονεῖσθαι σημείον, ἀφ' οὗ τοῦ εἶναι ἀρξάμενος, τῆς εἰς τὸ ἐπέκεινα τοῦ σημείου ζωῆς ἀποτεμένεται· ἀλλ' ἀρκεῖ κατὰ μόνον τὸν τῆς αἰτίας λόγον προεπινοεῖν τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, καὶ μὴ κενωρισμένην, καὶ ἰδιάζουσαν ποτε τοῦ Πατρὸς τὴν ζωὴν, πρὸ τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως· ἵνα μὴ συνεισέλθῃ τῇ ὑπολήψει ταύτῃ διαστηματικὸν τι νόημα πρὸ τῆς τοῦ Υἱοῦ ἀναδείξεως, τῇ ζωῇ τοῦ γεγεννηκότος παραμετρούμενον· ᾧ κατ' ἀνάγκην ἀκολουθήσει τὸ καὶ τοῦ Πατρὸς ἀρχὴν τινα τῆς ζωῆς ὑπερθέσθαι, καθ' ἣν τὸ ἀναπλασθὲν πρὸ αὐτοῦ διάστημα προτὶν ἐπὶ τὸ ἄνω στήσεται συμπεριγράφον αὐτῇ τῆς προεπινοηθείσης τοῦ Πατρὸς ζωῆς τὴν ἀρχὴν. Ἀλλὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ ὁμολογούτας, καὶ τολμηρόν τι φαίνεται, καὶ τὸ σὺν αὐτῇ μὴ ἀρνεῖσθαι, ὑπὸ τῆς ἐν ταῖς ὑποθήκαις Γραφῆς πρὸς τὴν ἐννοίαν ταύτην ὁδηγουμένου. **Ἀπαύγασμα** γὰρ **ἀδίδου φωτός** παρὰ τῆς **Σοφίας** ἀκούσαντες, συνεπιθεωροῦμεν τῇ ἀδιδότητι τοῦ πρωτοτύπου φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα, καὶ τὸ αἶτιον τοῦ ἀπαυγίσματος ἐν-

PATROL. GR. XLV.

A majoris comparantes, indagamus, quantum absit major a minore: ita si, ut adversarii volunt, aliquis excessus est vitæ et existentiae Patris respectu vitæ et existentiae Filii, omnino oportet, ut sit in quodam certo durationis intervallo; at necessario fateri debent hoc non esse secundum aliquem futuræ durationis excessum. Utrumque enim similiter esse immortalem non inficiantur ipsi etiam veritatis hostes, sed diversitatem hanc secundum præteritam durationem concipiunt, dum Filii vitam et existentiam cum Patris vita non æquant, extensa prorogataque per intervallum vitæ cogitatione et existimatione de Patre. Cum igitur omne intervallum duplici termino circumscribatur, oportet ut et intervallo ab his excogitato, duo hæc signa, tanquam extremitatum indicia, assignentur. Quemadmodum igitur ex illorum sententia, altera quidem pars initium ducit ab ortu unigeniti Filii, sic et alteram extremitatem altero quodam termino finire necesse est, ex quo intervallum illud verum aptumque seipsum definit et circumscribit. Ergo quis-

Sed res omni ambiguitate caret. Non enim invenient alteram partem connexam cum altera in conflictu ab ipsis intervallo, nisi admittant et statuunt aliquod initium ejus, qui omnino est ingenuus omnisque ortus expers, ex quo medium ad Filii usque generationem cogitatione producant et protrahant. Hoc igitur est quod affirmamus, eum qui Filium posteriorem asserit, secundum intervalli quandam extensionem, Patris vita et existentia, similiter quoque certis spatiis et finibus existentiam Patris coarctare, utpote circumscriptam per medium extenso intervallo: et sic videmus celebrem illam passimque jactatam Patris innascibilitatem, per hanc technam et machinationem ab ipsis innascibilitatis propugnatoribus everti, dum asserunt Deum non esse ingenuum, sed a certo quodam initio principium duxisse; nam quod initium suæ existentiae habet, non caret principio. Quod si omnimodo confutandum est Patrem principio carere, oportet ut neque Filii vitæ definitum et certum terminum statuas, a quo vivendi principium duxerit, vitæque eo, quod supra hunc terminum est, spatio penitus caruerit; sed sufficit secundum solam principii rationem præintelligere Patrem Filio, neque Patris vita separatim, et quasi propria illius, ante Filii generationem spectanda est, ne animo subeat intervalli alicujus cogitatio, quod ante Filii generationem cum ipso Patre generante simul exstiterit; ex quo necessario concluditur, etiam vitæ et existentiae Patris principium esse admittendum, a quo conflictum ab isto intervallum procedens ibidem ex supera parte finitur; secumque pariter definit et circumscribet principium præintellectæ et præexistentis vitæ Patris. Verum enimvero eum, quem ex Patre procedere confitemur, etiamsi facinus audax videatur, non negemus simul cum ipso esse, in hanc sententiam ab

ipsis sacræ Scripturæ oraculis ducti. Cum enim ab ipsa Sapiëntia audimus, eum esse *splendorem æterni luminis*¹⁹, statim mentē concipimus ipsum splendorem, tanquam æque æternum ac lumen illud princeps, ex quo splendor emicuit; dumque causam et principium splendoris intelligimus, simul etiam rationem antiquioris seu prioris repudiamus: quo sit, ut quod pie nobis traditum est, inviolatum custodiatur, dum neque vita Filii priori aliquo intervallo deficit, neque etiam æternitas Patris mutilatur, Filii vita et existentia certæ alicujus durationis limitibus inclusa.

Sed forte dixerit quispiam ex adversariorum numero, ipsam quoque creaturam omnium confessione certum principium habere, neque tamen res creatas ut cœternas Opifici suo concipi posse, neque etiam eas suo initio infinitatem divinæ naturæ terminare, quod nos cum de Patre et Filio disputabamus, tanquam absurdum, consequi dicebamus. Itaque necessario concludendum esse ob hoc, vel creaturam esse cœternam Deo, vel certe sine scrupulo concedi posse, Filium esse Patre suo posteriorem; nam ratio intervalli æqualiter absurditatem secum affert, quando a creatura ad Creatorem ipsum ducitur.

At qui hoc objicit, is forte non satis accurate et diligenter dogmate ipso introspecto, ex alienis et omnino nihil ad propositum nostrum facientibus, contra ea quæ disseruimus, argumenta promittit. Nam si demonstrare posset, aliquid eorum, quæ supra creaturam sunt, subsistentiæ suæ in puncto alicujus intervalli originem ducere, sicque præterea pro certo, communi omnium approbatione constaret, fieri posse, ut etiam ante creaturæ effectiōnem intervalli alicujus ratio conciperetur: tum fortassis non omnino præter rem foret hujusmodi argumentis demonstratam de Filio æternitatem eludere et oppugnare velle. At cum omnium recte sentientium suffragiis et consensione liqueat, entium aliud quidem esse creatum, aliud increatum: cumque veritatis et pietatis disciplina doceamur, divinam naturam increatam esse, in qua aliud quidem sit principium, aliud ex principio inseparabiliter substantiam suam accipiat, et creatura in intervallo quodam representata contineatur: omnis omnino temporalis ordo et series rerum creaturarum a tempore comprehenditur; illa vero antææcularis, seu ante tempus existens natura, caret omni ea diversitate, qua alia antiquiora, alia recentiora esse solent, eo quod in divina illa et beata vita minime quærenda et consideranda sint, quæ ratio nostra in creatura inesse conspicit. Nam omnis creatura, sicut dictum est, secundum ordinem et seriem quamdam producta mensuratur duratione temporis, et si quis ratione ascendat per rerum creaturarum ordinem ad earumdem principium, indagatiōnem suam temporis exortu et conditione circumscribet. At vero substantia, quæ supra creaturam evecta est, tanquam ab omni intercapedine temporali libera, omnem temporis seriem transcendit; a nullo hujuscemodi principio, ullo modo secundum ordinem procedens,

Α νοούντες, καὶ τὸ πρεσβύτερον οὐ θαχόμενοι· καὶ οὕτως ἡμῖν ὁ τῆς εὐσεβείας διασωθήσεται λόγος· οὕτε τῷ Υἱῷ τῆς ζωῆς ἐπὶ τὸ ἄνω λειπούσης, οὕτε τῆς αἰδιότητος τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ ὁριστῇ ὑποκρίσθαι τοῦ Υἱοῦ τὴν ἀρχὴν κολοῦσιν.

Β Ἄλλ' ἴσως ἐρεῖ τις τῶν ἐνισταμένων τῷ λόγῳ, ὅτι καὶ ἡ κτίσις ὁμολογουμένην ἀρχὴν ἔχει, καὶ οὕτε συνεπινοεῖται τῇ αἰδιότητι τοῦ Δημιουργοῦ τὰ γενόμενα, οὕτε ἴσῃσι διὰ τῆς ἰδίας ἀρχῆς τὸ ἀόριστον τῆς θείας ζωῆς, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πατρὸς ἐξεταζόμενος ὁ λόγος τὴν ἀτοπίαν ὑπέδειξεν. Ὡς ἀκούουθον εἶναι διὰ τούτου ἢ τὴν κτίσιν συναΐδιον τῷ Θεῷ, ἢ καὶ τὸν Υἱὸν μεταγενέστερον ἀφ' ὧς λέγειν· ὁ γὰρ τοῦ διαστήματος λόγος ὁμοίως ὑποδείξει τὸ ὅτι οὐκ ἔστιν ἀπὸ τῆς κτίσεως ἐπὶ τὸν πεποιητότα διαμετρούμενος.

Γ Ὁ δὲ τὸ τοιοῦτον ἀνθυποφέρων, οὐκ ἀκριδῶς τάχα τῇ διανοίᾳ τοῦ δόγματος ἐφιστὰς, διὰ τῶν ἀλλοτρίων καὶ παντάπασιν ἀκοινωνήτων τοῦ προκειμένου τὴν πρὸς τὰ εἰρημένα ποιεῖται μάχην. Εἰ μὲν γὰρ τι τῶν ὑπὲρ τὴν κτίσιν δεικνύειν εἶχεν, ἐν τινι διαστηματικῷ σημείῳ τὴν ἀρχὴν ἔχον τῆς ὑποστάσεως, καὶ τοῦτο παρὰ πάντων ὁμολογεῖτο δυνατόν εἶναι, καὶ τὴν τοῦ διαστήματος ἔνοιαν καὶ πρὸ τῆς κτίσεως ἔνοειν, εἶχεν ἂν ἴσως καιρὸν τὴν ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς ἀποδείχθεισαν διὰ τῶν εἰρημένων αἰδιότητα τοῖς τοιούτοις ἐπιχειρήμασιν ἀναλύειν πειρᾶσθαι. Ἐπεὶ δὲ πάσαις ταῖς τῶν εὐσεβούντων ψήφοις ὁμολογεῖται, ὅτι πάντων τῶν ὄντων τὸ μὲν διὰ τῆς κτίσεως ἔστι, τὸ δὲ πρὸ τῆς κτίσεως, καὶ ὅτι ἡ μὲν θεία φύσις ἀκτιστος εἶναι πεπίστευται, ἐν ᾗ τὸ μὲν αἰτιον, τὸ δὲ ἐξ αἰτίου τὴν ὑπόστασιν ἀδιαστάτως ἔχειν ὁ τῆς εὐσεβείας διδάσκει λόγος, τῆς δὲ κτίσεως ἐν παραστάσει τινὶ διαστηματικῇ θεωρουμένης· πᾶσα χρονικὴ τάξις καὶ ἀκολουθία τῶν γεγονότων διὰ τῶν αἰώνων καταλαμβάνεται· ἡ δὲ προαιώνιος φύσις ἐκπέφυγε τὰς κατὰ τὸ πρεσβύτερον τε καὶ νεώτερον διαφορὰς, τῷ μὴ συνθεωρεῖσθαι τῇ θεῷ καὶ μακαρίᾳ ζωῇ, ὅσα περὶ τὴν κτίσιν ἰδίως ὁ λόγος βλέπει. Ἡ μὲν γὰρ κτίσις πᾶσα, καθὼς εἴρηται, κατὰ τινὰ τάξεως ἀκολουθίαν γεγεννημένη, τῷ τῶν αἰώνων διαστήματι παραμετρεῖται· καὶ εἰ τις ἀντίοι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν κτισθέντων ἀκολουθίας, ἐπὶ τὴν τῶν γεγονότων ἀρχὴν, τῇ τῶν αἰώνων καταβολῇ περιορίσει τὴν ζήτησιν. Ἡ δὲ ὑπὲρ τὴν κτίσιν οὐσία, ἅτε παντὸς διαστηματικοῦ νοήματος κεχωρισμένη, πᾶσαν χρονικὴν ἀκολουθίαν ἐκπέφυγεν, ἀπ' οὐδεμιᾶς τοιαύτης ἀρχῆς εἰς οὐδὲν πέρας δι' οὐδενὸς τρόπου κατὰ τινὰ τάξιν εὐρισκομένην προϊοῦσα, ἢ καταλήγουσα. Τῷ γὰρ διαβάντι τοὺς αἰῶνας καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς γεγονότα, καθάπερ τι πύλαος ἀχανὲς, ἡ τῆς θείας φύσεως θεωρία τοῖς λογισμοῖς προφανείσα, οὐδὲν

¹⁹ Hebr. 1, 3.

δώσει σημεῖον ἐφ' ἑαυτῆς γνωριστικὸν ἀρχῆς τινος ἂν εἰς τὰ ἐπέκεινα διατείνοντι τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν· ὥστε τὸν πολυπραγμονοῦντα τὸ τῶν αἰώνων πρεσβύτερον, καὶ ἀνιόντα ἐπὶ τὴν τῶν ὄντων ἀρχὴν, ἐν μηδενὶ στήναι τῷ λογισμῷ δυνήθηναι, αἰ τοῦ ζητουμένου ἀπεκπροθέοντος, καὶ μηδεμίαν στάσιν τῇ πολυπραγμοσύνῃ τῆς διανοίας ὑποδεκνύντος, ut qui circa temporum maiorem antiquitatem occupatur, et ad primum principium rerum ascendit, nusquam cogitationem suam sistere et figere possit: semper enim id quod investigatur, quodammodo subterfugit, nullumque statum et terminum curiosæ inquisitioni concedit.

Σαφές δὲ ὁ λόγος καὶ τῷ μετρίως ἐπεσκεμμένῳ τὴν τῶν ὄντων φύσιν, ὅτι τῇ μὲν θεῇ τε καὶ μακαρίᾳ ζωῇ τὸ παραμετρούμενόν ἐστιν οὐδέν. Οὐ γὰρ ἐκείνη ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἐξ ἐκείνης ὁ χρόνος· ἡ δὲ κτίσις ἀπὸ τινος ὁμολογουμένης πάντως ἀρχῆς ἐπὶ τὸν ἴδιον σκοπὸν διὰ τῶν χρονικῶν διαστημάτων ὁδεύουσα φέρεται, ὡς ταύτης μὲν δυνατὸν εἶναι, καθὼς φησὶ πού ὁ Σολομών, ἀρχὴν, καὶ τέλος, καὶ μεσότητά διασκοπῆσαι, διὰ τῶν χρονικῶν τμημάτων, τὴν ἀκολουθίαν τῶν κατ' αὐτὴν σημειούμενα. Ἡ δὲ ὑπερκειμένη τε καὶ μακαρία ζωὴ, ἅτε μηδενὸς συμπαροδεύοντος αὐτῇ διαστήματος, τὸ διαμετροῦν καὶ διαλαβάνον οὐκ ἔχει. Τὰ μὲν γὰρ γεγονότα πάντα τοῖς ἰδίοις μέτροις ἐμπεριγεγραμμένα κατὰ τὸ ἀρέσαν τῇ σοφίᾳ τοῦ κτίσαντος, οἷόν τιτι δρω τῷ προσήκοντι μέτρῳ, ὡς πρὸς τὴν τοῦ παντὸς εὐαρμοσίαν ἐμπεριέληπται. Διὰ τοῦτο καὶ τῇ ἀσθενείᾳ τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν ἀνέφικτος ἡ τῶν ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένων ἔφοδος, ἀλλ' οὖν τὸ πεπερατῶσθαι τὰ πάντα τῇ τοῦ πεποιηκότος δυνάμει, καὶ ἐντὸς εἶναι τῶν τῆς κτίσεως ὄρων οὐκ ἀμφιβάλλεται. Ἡ δὲ ποιητικὴ τῶν ὄντων δύναμις τὴν τῶν γεγονότων ἐν ἑαυτῇ συμπεριγράφουσα φύσιν, αὐτὴ τὸ περιέχον οὐκ ἔχει· πᾶν νόημα τὸ πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς θείας ζωῆς ἀναλθεῖν ἐπιγόμενον, ἐντὸς ἑαυτῆς κατακλείουσα, καὶ πάσης περιεργίας καὶ φιλοπραγμοσύνης τῆς πρὸς τὸ πέρας τοῦ ἀορίστου φθάσαι φιλονεικούσης ὑπερεκπίπτουσα. Ἀπασα γὰρ ἡ μετὰ τοὺς αἰῶνας ὁδοὸς καὶ διάστασις τοῦ νοῦ τοσούτον ὑψωθήσεται μόνον, ὅσον κατιδεῖν ἐκ τοῦ ζητουμένου ἀδιεξίτητον, καὶ ἔοικεν οἷόν τι μέτρον, καὶ ὅρος τῆς τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν κινήσεως, καὶ ἐνεργείας, ὁ αἰὼν, καὶ τὰ ἐντὸς τούτων εἶναι, τὰ δὲ ὑπερκειμένα τούτων ἄληπτα καὶ ἀνεπίδρατα λογισμοῖς μένει, παντὸς τοῦ δυναμένου ὑπὸ κατάληψιν ἀνθρωπίνην ἔλθειν καθαρεύοντα. Ἐν οἷς γὰρ οὐκ εἶδος, οὐ τόπος, οὐ μέγεθος, οὐ τὸ ἐκ τοῦ χρόνου μέτρον, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν καταληπτῶν ἐπινοεῖται, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡ καταληπτικὴ τοῦ νοῦ δύναμις ζητούσα τινος περιδράσασθαι, τοὺς αἰῶνας, καὶ τὴν ἐν τούτοις κτίσιν εἰς τὸ συγγενὲς ἑαυτῇ καὶ ὁμόφυλον συζητήσει, τῆς ἀλήτου φύσεως πανταχόθεν ἀπολιθεύουσα.

quæ animo comprehendimus, si intelligentia mentis assequi velit, necessario tempora, et in his res creatas, secundum cognatam et insitam sibi consuetudinem quæret et apprehendet, ab incomprehensibili illa natura procul et undique aberrans.

Παντὶ γὰρ οἶμαι τοῦτο γνώριμον εἶναι τῷ καὶ μετρίως ἐπεσκεμμένῳ τὰ ὄντα, ὅτι τοὺς αἰῶνας καὶ τὸν ἐν τούτοις τόπον οἷόν τι χώρημα δεκτικὸν τῶν γινομένων προκαταβάλλομενος ὁ τῶν ὄλων δημιουργός,

vel in ullum desinens. Ei enim, qui omnia tempora et omnia, quæ in illis condita sunt, percurrit atque perlustrat, ipsius divinæ naturæ consideratio, tanquam immensum quoddam pelagus menti apparebit, nullumque argumentum suppeditabit, quod alicujus initii indicium sit ei, qui facultatem suam intelligendi in illa ulteriora extendere volet; adeo, ut qui circa temporum maiorem antiquitatem occupatur, et ad primum principium rerum ascendit, nusquam cogitationem suam sistere et figere possit: semper enim id quod investigatur, quodammodo subterfugit, nullumque statum et terminum curiosæ inquisitioni concedit.

Manifestum est porro omni illi, qui sobrie rerum naturam considerare ingreditur, nullam rem esse, quæ divinæ illi et beatæ vitæ commensuretur. Nam natura divina non continetur tempore, sed ab illa tempus est. Creatura vero a certo et noto initio ad præfixam sibi metam per temporalia intervalla decurrens fertur, adeo ut ejus quidem, quemadmodum sapiens alicubi Salomon ait, liceat principium, finem et medium invenire, temporariis quibusdam sectionibus et divisionibus seriem eorum, quæ in ipsa sunt, designantia. At suprema illa et beata natura, quam nullum temporis spatium comitatur, nihil habet, quo mensuretur et contineatur; omnia enim, quæ facta sunt, propriis quasi ambitibus, divinæ sapientiæ arbitratu descripta, tanquam terminis quibusdam congruenti modo, ad hujus universitatis decorem, et concinnam coagmentationem, comprehenduntur; quocirca licet humanæ imbecillitati ratio eorum, quæ in creatis rebus apparent, sit investigabilis, attamen omnia Conditoris potentia finita et certis limitibus circumscripta esse et intra metas creaturæ contineri, minime dubium est. At vero vis efficiens rerum, quæ in seipsa rerum creatarum naturam circumscribit, termino circumscribente caret, omnemque intelligendi vim, quæ ad principium divinæ naturæ pervenire contendit, intra seipsam concludit et terminat, quippe transcendens omnem curiositatem et conatum qui ad terminum ejus, quod interminatum est, penetrare nititur; omnis enim ascensus et mentis contentio post temporis rerumque temporalium intervalla tantum duntaxat evehetur, ut videre possit ejus, quod quæritur, imperscrutabilem rationem, ita ut terminus et modus humanarum cogitationum, motionis et actionis, videatur esse tempus, et ea, quæ in tempore sunt, quæ supra hæc posita sunt, cogitationibus nostris investigabilia, et impenetrabilia inænant, utpote procul sejuncta ab omnibus illis, quæ in humanam cogitationem cadere possunt. Ea enim, quibus neque figura est, neque locus, neque magnitudo, neque mensura temporaria, neque aliud quidpiam ex his,

Puto enim cuivis, qui vel obiter animum ad hæc advertere velit, manifestum esse, universi hujus Conditorem, tempora et spatia loci, velut intervallum quoddam quo res producendæ reciperen-

tur, præparavisse, et in illis res omnes creasse. A Neque enim fieri potest, ut aliquid quod vel creatur vel nascitur, non habeat esse suum vel in loco vel in tempore. At vero illa nullius indigens et sempiterna, et quæ omnia suo complexu comprehendit natura, neque in loco est, neque in tempore, sed ante hæc est, et supra hæc inenarrabili quadam ratione, ipsaque in seipsa sola fide conspicitur, neque sæculis circumscripta, neque cum tempore decurrens, sed in seipsa consistens et in seipsa velut fundata et solidata, in qua neque præteritum, neque futurum invenias: nihil enim ipsius extra ipsam est, quo transeunte aliud quidem prætereat, aliud vero futurum sit. Hæc enim propriæ sunt affectiones rerum creaturarum, spei et memoriæ causa, vita varie divisa, secundum divisionem temporis. B At in illa suprema et beata potestate, cui omnia æqualiter de præsentī adsunt, etiam id quod futurum est, ob illam infinitam comprehendendi vim, inesse consideratur.

Ipsa itaque est substantia, in qua, ut Apostolus ait, omnia constituta sunt, etiam singularia, in qua vivimus, movemur, et sumus²⁰: quæ omni principio superior est, neque ulla suæ naturæ argumenta præbet, sed hac sola nota cognoscitur, quod comprehendī nequeat; nam hæc nota ei est quam maxime propria, omni nota omnique caractere ad intelligendum accommodato superiorem esse. Creatura Igitur eo ipso quod sua in ratione cum increato non convenit, a comparatione et communione sui Conditoris secernitur, diversitate, inquam, substantiæ, quodque in seipsa exhibeat rationem quasi demonstratricem, quod cum eo ex quo exstitit, nihil commune possideat. At vero divina natura procul abest ab omnibus illis proprietatibus et cognoscendi indiciis, quæ creaturis inesse considerantur; hinc et infra se relinquit omnes temporis sectiones, prius dico et posterius, omnes de loco cogitationes, ut nec superius de ea proprie affirmari queat. Omne enim quod spectatur in increata illa natura, supra est, et principium est, et rationem rei maxime proprie dictæ habet.

Cum igitur hactenus demonstratum sit, unigenitum Filium et Spiritum sanctum non inter creaturas quæri, sed supra omnes creaturas evectos credi debere; fieri fortassis poterit, ut creaturæ per studium et contentionem eorum, qui circa hæc talia laboriose occupantur, principium proprium repariatur: at quod supra creaturæ sortem est, id hoc modo et medio nunquam sub cogitationem cadet, cum nullum indicium, quo ad cognitionem quasi manu ducamur, in eo ante temporis ortum liceat invenire. Si ergo in increata illa natura non modo res, sed et nomina miranda inesse cogitantur, Pater videlicet et Filius, et Spiritus sanctus, quomodo fieri potest, ut quod mens curiosa, et pluribus quam par est intenta, in his rebus inferioribus anim-

έν τούτοις κτίζει τὰ πάντα. Οὐ γὰρ ἐνδέχεται τι τῶν διὰ κτίσεως γεγονότων, ἢ γινομένων μὴ πάντως ἢ ἐν τόπῳ, ἢ ἐν χρόνῳ τὸ εἶναι ἔχειν· ἡ δὲ ἀπροσδεής, καὶ ἀτίδως, καὶ τῶν ὄντων ἐμπεριεκτικὴ φύσις οὐτ' ἐν τόπῳ ἐστίν, οὔτε ἐν χρόνῳ, ἀλλὰ πρὸ τούτων, καὶ ὑπὲρ ταῦτα κατὰ τὸν ἀφραστον λόγον, αὐτὴ ἐφ' ἑαυτῆς διὰ μόνης πίστεως θεωρεῖται, οὔτε αἰῶσι παραμετρομένη, οὔτε χρόνοις συμπατρέρχουσα, ἀλλ' ἐφ' ἑαυτῆς ἐστῶσα, καὶ ἐν ἑαυτῇ καθιδρυμένη, οὔτε τῷ παρῳχηκότη, οὔτε τῷ μέλλοντι συνθεωρουμένη· οὐδὲ μὴν ἐστὶ τι παρ' αὐτὴν, ἔξω αὐτῆς, οὐ παροδεύοντος τὸ μὲν τι παρέρχεται, τὸ δὲ μέλλει. Ταῦτα γὰρ ἴδια τῶν ἐν τῇ κτίσει τὰ πάθη πρὸς ἐλπίδα καὶ μνήμην κατὰ τὴν τοῦ χρόνου διαίρεσιν τῆς ζωῆς σχιζομένης. Ἐκεῖνη δὲ τῇ ὑψηλῇ καὶ μακαρίᾳ δυνάμει, ἢ πάντα κατὰ ἐνεστώσας αἰετὰ παρέσθιν ἐπίσης, καὶ τὸ προσδοκώμενον ὑπὸ τῆς περιεκτικῆς πάντως δυνάμει ἐγκρατοῦμενον καθορᾶται.

Αὕτη τοίνυν ἡ οὐσία ἐστίν, ἐν ᾗ πάντα, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, συνέστηκε, καὶ οἱ καθέκαστος εἶναι μετέχοντες, ζῶμέν τε καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν, ἡ ἀνωτέρα μὲν πάσης ἀρχῆς, σημεῖα δὲ τῆς ἰδίας φύσεως οὐ παρεχόμενη, ἀλλ' ἐν μόνῳ τῷ μὴ δύνασθαι καταληφθῆναι γινωσκομένη. Τοῦτο γὰρ αὐτῆς ἰδιαίτατον γνῶρισμα, τὸ παντὸς χαρακτηριστικοῦ νοήματος ὑψηλοτέραν αὐτῆς εἶναι τὴν φύσιν. Ἡ τοίνυν κτίσις διὰ τὸ μὴ τὸν αὐτὸν τῷ ἀκτίστῳ λόγον ἔχειν, αὐτῷ τούτῳ τῆς πρὸς τὸν πεποιηκότα συγκρίσεώς τε καὶ κοινωνίας χωρίζεται, τῇ κατὰ τὴν οὐσίαν λέγω διαφορᾷ, καὶ τῷ, ἴδιον ἐφ' ἑαυτῇ τὸν παραστατικὸν τῆς φύσεως ἐπιδέχεσθαι λόγον, οὐδὲν ἐπικοινωνοῦντα τῷ ἐξ οὗ γέγονεν. Ἡ δὲ θεία φύσις πάντων τῶν ἰδιαζόντως ἐπιθεωρουμένων τῇ κτίσει σημείων ἀλλοτριῶς ἔχουσα, κάτω αὐτῆς καταλείπει τὰ τε χρονικὰ τμήματα, τὸ πρεσβύτερον λέγω καὶ τὸ νεώτερον, καὶ τὰς τοπικὰς ἐπινοίας, ὡς μήτε ἀνώτερον ἐπ' αὐτῆς τι κυρίως λέγεσθαι. Πᾶν γὰρ τὸ νοούμενον ἐπὶ τῆς ἀκτίστου δυνάμει, ἄνω ἐστὶ, καὶ ἀρχὴ ἐστὶ, καὶ τὸν τοῦ κυρωτάτου λόγον ἐπέχει.

Ἐπεὶ οὖν δέδεικται διὰ τῶν εἰρημένων μὴ ἐν τῇ κτίσει τὸν μονογενῆ Υἱὸν, καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα διερευνᾶσθαι, ἀλλ' ἄνω τῆς κτίσεως πιστεύειν εἶναι· ἡ μὲν κτίσις ἐπὶ τινος ἰδιαζούσης ἀρχῆς διὰ τῆς φιλοπραγμοσύνης τῶν τὰ τοιαῦτα ζητεῖν φιλονεικούντων ἴσως καταληφθῆσεται· τὸ δὲ ὑπὲρ ταύτην, οὐδὲν ἂν διὰ τούτων μᾶλλον εἰς γνῶσιν ἔλθοι, οὐδὲν ἐν αὐτῷ σημείῳ δεικτικῷ πρὸ τῶν αἰώνων εὐρισκομένου. Εἰ οὖν ἐν τῇ ἀκτίστῳ φύσει νοεῖται τὰ θαυμαστά πράγματά τε καὶ ὀνόματα, ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, πῶς ἐστὶ δυνατόν, ὅπερ ἐπὶ τῶν κάτω περιεργαζομένη καὶ πολυπραγμονοῦσα καταλαμβάνει ἡ ἔννοια, ἕτερον ἑτέρου συγκριτικῶς ὑποτιθεῖσα, διὰ τινος χρονικοῦ διαστήματος, τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς ἀκτίστου καὶ προαιωνίου νομίζειν οὐσίας

²⁰ Act. xvii, 28

εἶναι· ἐν ᾗ Πατήρ μὲν ἀναρχος, καὶ ἀγέννητος, καὶ ἀεὶ Πατήρ νοεῖται· ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως ὁ μονογενὴς Υἱὸς τῷ Πατρὶ συνεπινοεῖται· δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ' αὐτοῦ, πρὶν τι κενὸν τε καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμβέσσειν νόημα, εὐθύς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συνημένως καταλαμβάνεται· οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὑπαρξίν μετὰ τὸν Υἱόν· ὥστε ποτὲ τὸν Μονογενῆ δίχα τοῦ Πνεύματος νοηθῆναι· ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι, ὅθεν καὶ τὸ μονογενὲς ἐστὶ φῶς, διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν· οὔτε διαστήματι, οὔτε φύσεως ἐτερέτητι τοῦ Πατρὸς, ἢ τοῦ Μονογενοῦς ἀποτεμένεται. Διάστημα μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς προαιωνίου φύσεως οὐκ ἔστιν· ἡ δὲ κατὰ τὴν οὐσίαν διαφορὰ οὐδεμία. Οὐδὲ γάρ ἐστι δυνατόν ἀκτίστου πρὸς ἀκτίστον διαφορὰν ἐννοῆσαι· ἀκτίστον δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς ἐν τοῖς προλαβοῦσιν ἀποδείκνυται λόγοις.

ulla naturæ diversitas : neque enim fieri potest, ut increatum ab increato, quoad naturam, diversum sit. Est autem Spiritus sanctus increatus, quemadmodum superiori disputatione demonstratum est.

Τούτων οὕτως ἔχειν ὑπειλημμένων παρὰ πᾶσι τοῖς καταδεχομένοις τὸν ἰδιωτισμὸν τοῦ ἀπλουστέρου κηρύγματος, τίνα καιρὸν ἔχει τὴν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα συνάφειαν διὰ τῆς κτίσεως ἀναλύειν πειρασθαι, ὡς ἐπάναρχες εἶναι τι καὶ ταύτῃ συναΐδιον, ἢ καὶ τὸν Υἱὸν μεταγενέστερον οἶεσθαι· Οὕτε γὰρ ἡ γέννησις τοῦ Μονογενοῦς ἐντὸς τῶν αἰώνων, οὔτε ἡ κτίσις πρὸ τῶν αἰώνων, ὥστε οὐδενὶ τρόπῳ προσήκει τὴν ἀδιάστατον φύσιν καταμερίζεσθαι· καὶ μεταξύ τῆς πάντων ποιητικῆς αἰτίας, διαστηματικὴν τινα παρενεῖρειν ὑπόνοιαν ἐν τῷ λέγειν, ποτὲ μὴ εἶναι τὸν πᾶσι δεδοκτα τὸ εἶναι.

Οὐκοῦν ἀληθὲς ὁ προαποδομένος λόγος, ὅτι τῇ μὲν ἀγεννησίᾳ τοῦ Πατρὸς ἡ τοῦ Μονογενοῦς ἀϊδιότης γεννητικῶς συνεπινοεῖται· εἰ δέ τι διάστημα μεταξύ νομισθῇ, ᾧ ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ τῆς τοῦ Πατρὸς ζωῆς διατέμενεται, τοῦτ' καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ὀρισθῆσεται, ὅπερ ἀποκτον. Τὴν δὲ κτίσιν κωλύει οὐδὲν ἄλλο τι οὔσαν κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν παρὰ τὸν κτίσαντα ἀπὸ τινος ἰδιαζούσης· νοηθῆναι ἀρχῆς, καθὼς ἐφάμεν, κατ' οὐδὲν τῇ ἀκηράτῃ καὶ προαιωνίῳ φύσει συμβαίνουσιν. Τὸ γὰρ ἐκ μὴ ὄντων, ἢ, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἐκ μὴ φαινομένων, οὐρανὸν, ἢ γῆν, ἢ ἄλλο τι τῶν ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένων γεγενῆσθαι λέγειν, οὐδεμίαν τῷ Ποιητῇ τῶν ὄλων ἀδοξίαν προστρίβεται· ἐπεὶ καὶ μεμαθήκαμεν παρὰ τῆς θείας Γραφῆς, μήτε ἐξ αἰδίου ταῦτα εἶναι, μήτε εἰσαεὶ διαμένειν. Εἰ δέ τι τῶν ἐν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι πεπιστευμένων μὴ ἀεὶ συνυπάρχειν τῷ Πατρὶ πιστευθῇ, ἀλλὰ τις κατὰ τὸν τῆς αἰρέσεως λόγον ἐπινοηθῇ διάνοια γυμνοῦσα ποτὲ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν τῆς τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δόξης, οὐδὲν ἕτερον, ἢ παντὸς ἀγαθοῦ καὶ θείου πράγματός τε καὶ νοήματος, κατὰ τὸν τῆς αἰρέσεως λόγον, ὁ Θεὸς κχωρησμένος ἐπιδειχθῆσεται. Εἰ δὲ ἀεὶ ἐνδοξος ὁ Πα-

advertit, ut scilicet altera alteri collata superior sit et prior, secundum aliquam temporis durationem, hoc etiam in increata illa et æterna natura inesse existimet? in qua Pater principii expers, et iagenitus, et semper Pater concipitur, ex ipso autem unigenitus Filius, sine ulla interruptione et divulsionem, una cum Patre intelligitur, cum ipso vero et per ipsum, antequam nescio quod inane, et quiddam non subsistens, tanquam medium interveniret, statim etiam et conjunctim Spiritus sanctus concipitur, non posterior Filio secundum suam subsistentiam, quasi possit aliquando unigenitus Filius intelligi absque Spiritu sancto, qui et ipse ex universorum Deo sui subsistentiæ originem habet, a quo etiam unigenitum illud lumen est de vero lumine resplendens : neque diversitate durationis, neque natura a Patre vel Unigenito separatur. Durationis namque intercapedo non est in sempiterna illa natura, neque

increatum ab increato, quoad naturam, diversum sit.

Cum igitur hæc ita sese habeant, consensu omnium illorum, qui veræ et sanæ fidei simplicitatem amplectuntur, non nisi intempestivum apparet, Filium cum Patre conjunctionem dissolvere velle per id, quod est creaturæ, quasi necesse sit, vel huic etiam aliquid coæternum, vel certe Filium Patre posteriori fore. Nam generatio Filii tempore non concluditur, neque creaturæ tempore antiquior est. Itaque nullo modo convenit naturam indivisam et inseparatam parti et dissecare, et inter causam omnium rerum effectricem, intercapedinem quamdam durationis cogitatione interjicere, ut scilicet affirmetur aliquando non fuisse illum, qui omnibus fuit auctor, ut sint.

Verum ergo est, quod asseruimus, nempe quod cum Patris innascibilitate unigeniti Filii æternitas nascibiliter conjuncta consideretur; si quis autem putet intervallum intercessisse, quo generatio Filii a Patris vita separetur, is hoc ipso etiam Deo universorum principium vitæ et subsistentiæ attribuat, quod absurdissimum est. Nihil vero prohibet creaturam, utpote a suo Creatore diversam, considerari tanquam a proprio quodam initio procedentem, ut diximus, quod in illam immortalem et æternam naturam nullo pacto convenire potest; dicere enim *ex non entibus*, vel, ut Apostolus ait, *ex non apparentibus*²¹, vel invisibilibus cælum vel terram aut aliquid eorum quæ in creaturarum ordine censentur, exstitisse, nullam injuriam universorum Conditori affert, eum ex Scriptura compertum nobis sit, hæc neque ab æterno fuisse, neque in æternum fore. At si quid eorum, quæ in Trinitate inesse creduntur, credatur non semper Patri coexistuisse; et si convenienter hæreticorum institutis et placitis, admittatur ejuscemodi cogitatio, quæ Deum omnium gloria Filii et Spiritus sancti denudet et spoliât, tunc nihil aliud sequitur ex hæreticorum

²¹ Hebr. xi, 1.

istorum opinione, quam quod Deus omni bonitate et divinitate, divinitatque competente existimatione spoliatus apparebit. At si suam gloriam semper habet Pater, qui est ante sæcula, gloria vero Patris est æternus Filius, similiter et Filii gloria Spiritus sanctus, qui una cum Filio et Patre semper consideratione cernitur, undenam sapientissimus iste, et ex quali disciplina in æternis temporisque expertibus statuit prius et antiquius, et honorabilius seu dignius in iis quæ sua natura sunt æque honorabilia et digna, unum alteri per comparationem præferens, qui hoc ipso quod primas honoris uni defert, sic quod deinceps est inhonorat ista præstantioris et honorabilioris, neminem latet.

Jam vero qualia sunt quæ his subjungit, cum affirmat, *easdem operationes eadem opera efficere, et mutatis operibus mutatas etiam operationes conspici*? Opportune profecto egregia iste ad inexpugnabilem orationis suæ defensionem se confert. *Eadem operationes*, inquit, *eadem etiam opera efficiunt*. Videmus igitur quam verum hoc sit, allatis exemplis. Una ignis operatio est calefacere; dispiciamus igitur, qualem convenientiam habeant hujus operationis opera. Calore liquescit æs, lutum indurescit, cera consumitur; reliqua animantia si in igne sint corrumpuntur, at salamandra vivificatur: stupa ardet, amiantum (seu amiantus, nomen gemmæ) flamma, velut aqua, purgatur. Tanta est similitudo operum ejusdem operationis! Quid vero sol? annon et ipse eadem sua vi et potentia omnia æqualiter fovens, plantarum quidem aliam auget, aliam vero exsiccatur, mutato operationis fine pro materia substratæ conditione et qualitate? Illam enim plantam, quæ supra petram est, arefacit, at eam, quæ altis in terra egit radices, patulis ubique ramis diffundit. Quod si opera naturæ mente lustrare, et quid in corporibus natura agere soleat, observare velis, clarius intelliges, quam circumspice iste dixerit, *eandem operationem eadem efficere opera*. Una operatio est causa conceptionis, sed compositio ejus quod intus fit et constituitur, varia est et multiformis, ut nulli facile sit enumerare diversitatem omnium earum, quæ in corpore insunt, qualitatibus. Infantibus una itidem operatio est, lactis attractio et exsuctio. At quis varietatem effectuum talis alimenti percenseat? quod tanquam per canalem ex ore in meatus destinatos descendit; nutriendi vero et alterandi facultas unicuique membrorum convenienter lac adducit, sexcentis modis per concoctionem alimentum illud subigens et dividens, et cuilibet ex subjectis membris simile cognatumque consentanea ratione efficiens. Nam ex eodem alimento aluntur et augentur arteriæ, venæ, cerebrum, meninges (seu membranæ), medulla, ossa, nervi, muscoli, tendines, caro, extremitas seu superficies, chondri, adeps, capilli, ungues, sudores, halitus, pituita, bilis, et si quæ alia superflua et inutilia ex eadem causa existunt. Si membra intuearis, quorum alia sunt organica, alia sensibus deservientia, alia aliter molem hanc

Α τηρ, ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων, δόξα δὲ τοῦ Πατρὸς ὁ προαιώνιος Υἱὸς, ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ δόξα τὸ τοῦ Χριστοῦ Πνεῦμα, τὸ αἰεὶ συνθεωρούμενον τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πατρὶ, πῶθεν ὁ σοφὸς οὗτος, καὶ ἐκ ποίας παιδεύσεως τὸ πρεσβύτερον ἐν τοῖς ἀχρόνοις, καὶ τὸ τιμιώτερον ἐν τοῖς κατὰ φύσιν τιμίοις ἀποφαίνεται, συγκριτικῶς ὑπερτίθεις τοῦ ἐτέρου τὸ ἕτερον, καὶ διὰ τῆς τοῦ ἐνὸς προσημείσεως τὸ ἐφεξῆς ἀτιμάζων; Ἡ γὰρ ἀντιδιαστολή τοῦ τιμιωτέρου φανερωτέρα πάντως ἐστίν, εἰς ὃ τι φέροι.

et injuria afficit? Nam quorsum tendat distinctio

Ὅλα δὲ τοῖς εἰρημένους ἐπάγει, καὶ τὰ ἀκόλουθα; Ἄτε, φησί, τῶν αὐτῶν ἐνεργειῶν τὴν ταυτότητα τῶν ἔργων ἀποτελοῦσῶν, καὶ τῶν παρηλλαγμένων ἔργων, παρηλλαγμένας καὶ τὰς ἐνεργείας ἀποβαινόντων. Καλῶς ὁ γεννάδας ἤλθεν ἐπὶ τὴν ἔμπαλον συνηγορίαν τοῦ λόγου. Αἱ αὐταὶ ἐνεργεῖαι τὴν ταυτότητα τῶν ἔργων ἀποτελοῦσι, φησί. Ἰδωμεν τοίνυν ἐπὶ τῶν πραγμάτων τὸν λόγον. Μία τοῦ πυρὸς ἡ διὰ τοῦ θερμαίνειν ἐνέργεια, ἀλλὰ τὰ ἔργα οἷαν ἔχει τὴν συμφωνίαν, ἐπισκεψώμεθα. Τίθεται ὁ χαλκός· ὁ πηλὸς πήγνυται· ὁ κηρὸς ἀναλίσχεται· τὰ λοιπὰ τῶν ζώων εἰ ἐν αὐτῷ γένοιτο, φθείρεται, ἡ σαλαμάνδρα ζωογονεῖται· τὰ στρυπτεῖον καίεται· τὸ ἀμίαντον, ὥσπερ ἐν ὕδατι, τῇ φλογὶ καταπύνεται. Τσαύτη ἡ ταυτότης τῶν ἔργων ἐκ τῆς μιᾶς ἐνεργείας. Τί δὲ ὁ ἥλιος; Ἄρ' οὐχὶ καὶ αὐτός, ἐκ τῆς αὐτῆς δυνάμεως ὁμοίως ἐπιθάλπων τὰ πάντα, τὸ μὲν τι τῶν φυτῶν ἠΰξησε, τὸ δὲ κατεμάρανεν, πρὸς τὴν ὑποκειμένην δύναμιν ὑπάλλασσαν τῆς ἐνεργείας τὸ τέλος; Τὸ μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς πέτρας ἐξήρανεν, τὸ δὲ ἐκ τῆς βαθείας γῆς ἑκατοντάρχουν ἐποίησεν. Εἰ δὲ εἰσέλθοις εἰς τὰ τῆς φύσεως ἔργα, καὶ ἴδοις ἐν τοῖς σώμασιν ὅσα φιλοτεχνούσα ἐργάζεται, μᾶλλον ἂν τὸ περιεσκεμμένον καταμάθοις τοῦ λέγοντος, ὅτι Ἡ αὐτὴ ἐνέργεια τὴν ταυτότητα τῶν ἔργων ἀποτελεῖ. Μία ἐνέργεια τῆς συλλήψεως ἐστὶν ἡ αἰτία· ἀλλὰ τὸ σύγκριμα τοῦ ἐνδον οἰκονομουμένου πολυειδές, ὥς ἂν μὴ δυνηθῆναι βῆδῶς τινὰ τὴν διαφορὰν τῶν ἐν τῷ σώματι ποιότητων ἀπαριθμήσασθαι. Μία πάλιν ἐνέργεια ἐπὶ τῶν νηπίων ἡ τοῦ γάλακτος ἐστὶν ὀλκή· τὸ δὲ ποικίλον τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς τοιαύτης τροφῆς τίς ἂν διεξέλθοι λόγος; Ἡ μὲν γὰρ καθάπερ διὰ σπηλῆος ἐκ τοῦ στόματος ἐπὶ τοὺς ἀποκριτικούς διεξέρχεται πόρος· ἡ δὲ ἀλλοιωτικὴ τῆς φύσεως δύναμις ἐκάστῳ τῶν μελῶν καταλλήλως προσάγει τὸ γάλα, διὰ τῆς πέψεως εἰς μυρίας διαφορὰς τὴν τροφὴν κερματίζουσα, καὶ τοῖς ὑποκειμένοις ὁμοφυεῖς ἀπεργαζομένη τὸ ἐκάστῳ κατὰλληλον. Ἐκ γὰρ τῆς αὐτῆς τρέφονται βρώσεως ἀρτηρίαι, φλέβες, ἐγγεφάλοι, μὴνιγγες, μυελὸς, ὀστά, νεῦρα, σύνδεσμος, ἐπώνυια, σάρκες, ἐπιφάνεια, χόνδροι, πιμελαί, τρίχες, δυνυχες, ἰδρώτες, ἄνμοι, φλέγμα, χολή, καὶ ὅσα λοιπὰ περιττὰ καὶ ἀχρεῖα τῆς αὐτῆς αἰτίας ἐξήπται. Κἂν τὰ τῶν μελῶν εἴπηρ ὀνόματα, τὰ τε ὀργανικὰ καὶ τὰ αἰσθητήρια, καὶ ὅσα ἄλλα πληροὶ τὸν τοῦ σώματος ὄγκον, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς

αὐτῆς κατὰ τὴν τροφὴν ἐνεργείας εἰς τὰς τοσαύτας διαφορὰς ἀλλοιοῦται. Εἰ δὲ τις καὶ τὰς τέχνας ἀναλόγῳ εὐρήσει καὶ διὰ τούτων τὸ κατεζητασμένον τοῦ δόγματος· μίαν γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῶν διὰ χειρὸς τι ποιούντων ἐπὶ πάσης τέχνης ὁρῶμεν ἐνεργεῖαν· αὐτὴν λέγω τῆς χειρὸς τὴν κίνησιν· ἀλλὰ τίς ἡ κοινωνία τῶν ἀποτελεσμάτων, σκοπήσωμεν. Τί κοινὸν ἔχει ναοῦ κατασκευὴ πρὸς ἱμάτιον, τῆς ἐν ἑκατέρῳ τέχνης κίνησει χειρὸς ἐνεργουμένης; Κινεῖ τὴν χεῖρα καὶ ὁ τοιχωρύχος, κινεῖ καὶ ὁ φρεωρύχος· καὶ γῆ μεταλλεύεται, καὶ φονεύεται ἄνθρωπος· κινήσεως χειρὸς ἔργα τὰ πάντα. Ὁ τε γὰρ πολέμιστής ἐπὶ τῆς μάχης διὰ χειρὸς ἐνεργεῖ τὴν τῶν ἐναντίων σφαγὴν· καὶ ὁ γεωπόνος πάλιν τῇ χειρὶ διὰ τῆς διέκλῃς ἐπιθρύπτει τὴν βῶλον. Πῶς οὖν ἡμῖν ὁ δογματιστὴς ἀποφαίνεται τὰς αὐτὰς ἐνεργείας; τὴν ταυτότητα τῶν ἔργων ἀποτελεῖν; Ἐὰν δὲ δοθῇ τι καὶ ἀληθές· ἔχειν τὰ εἰρημένα, πάλιν καὶ διὰ τούτου τὸ κατὰ τὴν οὐσίαν οἰκεῖον τοῦ τε Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν πλέον συνίσταται. Εἰ μὲν γὰρ ἦν τις τῶν ἐνεργειῶν παραλλαγὴ, ὡς ἄλλως μὲν τοῦ Πατρὸς, ἑτέρως δὲ τοῦ Υἱοῦ τὸ δοκοῦν ἐργαζομένου, καλῶς εἶχεν ἐκ τοῦ παρηλλαγμένου τῶν ἐνεργειῶν, καὶ τὸ τῆς ἐργασθείσης ὑπ' ἑκατέρου τούτων οὐσίας παρηλλαγμένον τεκμαίρεσθαι. Εἰ δὲ ὅς τρῶπος ἐνεργεῖ ὁ Πατήρ, πάντα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ, κατὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου φωνήν, καὶ κατὰ τὸν εἰκότα λόγον (οὐ γὰρ ὁ μὲν ἀσωμάτως, ὁ δὲ διὰ σώματος, οὐδὲ ἐκεῖνος μὲν ἐκ τῆσδε ὕλης, ἐκ δὲ τῆς ἑτέρας ὁ ἕτερος, οὐδὲ ἐν χρόνῳ, οὐδὲ ἐν τόπῳ ἄλλος ἄλλῳ τὸ δοκοῦν κατεργάζεται· οὐδ' αὐτῶν ὀργάνων διαφορὰ τὸ παρηλλαγμένον κατασκευάζουσιν· ἀλλ' ἄρκει μόνῃ θελήματος κίνησις, καὶ προαιρέσεως ὁρμῇ, σύνδρομον ἔχουσα, καὶ ἐπακολουθοῦσαν πρὸς τὴν τῶν ἔργων ὑπόστασιν. τὴν ὑφιστάσαν τὰ πάντα δύναμιν), καὶ ἐν πᾶσιν ὁμοίως ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ὁ Υἱός, δι' οὗ τὰ πάντα, κατ' αὐτὸ τῆς ἐνεργείας τὸ εἶδος ἐργάζονται, πῶς οὕτως τὴν κατὰ τὰς οὐσίας διαφορὰν ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος ἀποδεικνύειν οἴεται διὰ τοῦ παρηλλαγμένου τῆς τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐνεργείας ἀπ' ἀλλήλων χωριζομένης; Τούναντίον γὰρ, καθὼς ἔφαμεν, παρασκευάζεται, ὅτι οὐδὲ τὸς τρόπος τῆς τῶν ἐνεργειῶν παραλλαγῆς ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ θεωρεῖται, καὶ τὸ μηδεμίαν ἐν ταῖς οὐσίαις τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος εἶναι δέαστασιν, ἐν τῇ ταυτότητι τῆς ὑποστησαμένης δυνάμεως ἐπιδείκνυνται, καθὼς καὶ ἡ τοῦ λογογράφου μαρτυρία βεβαίη τοῦ λόγον, οὕτως ἐπὶ λέξεως ἔχουσα· Ἄθε, φησὶ, τῶν ἐνεργειῶν τὴν ταυτότητα τῶν ἔργων ἀποτελοῦσών. Ὅστε εἰ ταυτότης ἐπιτελεῖται τῶν ἔργων ἐν τῇ τῶν ἐνεργειῶν ὁμοιότητι, ἔργον δὲ κατ' αὐτοὺς τοῦ μὲν Πατρὸς ὁ Υἱός, τούτου δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἡ ὁμοιοκρατία τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐνεργείας τὴν ταυτότητα πάντως τῆς ἀποτελεσεῖσης οὐσίας ἐνδείξεται.

Ἄλλὰ προστίθῃσι καὶ, παρηλλαγμένων ἔργων παρηλλαγμένας καὶ τὰς ἐνεργείας ἐμφαινόντων. Πάλιν τοίνυν καὶ τοῦτο σκοπήσωμεν, τίμῃ τὸ ἰσχυρὸν

A corporis constituentia, videbis et hæc ex una nutrimenti operatione in talem et tantam diversitatem excrecere. Si quis res manu et arte factas contemplari cupiat, inveniet etiam in his, quam inconsiderate hoc quod contraria sententia vult, assertum sit; unam enim ut plurimum in iis qui manu laborant, in omni arte videmus operationem, ipsam, inquam, manus motionem: at dispiciamus quænam sit similitudo effectuum. Quid commune et simile habet templi exstructio cum vestis confectione, arte utrobique per manus motionem operante? Manum movet, tam qui muros perfodit, quam qui puteum fodit; ex terra eruitur metallum, quo homo occiditur, et omnia sua efficere conatur homo motione manus. Nam miles in bello manu eadem et stragem suorum hostium edit, et agricola manu per ligonem glebas frangit. Quomodo igitur hæreticus iste affirmat, earumdem operationum eosdem esse effectus? et licet concederemus a veritate aliena non esse, quæ dicit, tamen ex his etiam recte confirmari posset Filii cum Patre, et Spiritus sancti cum Filio convenientia in natura. Nam si esset aliqua operationum mutatio, ut aliter quidem Pater, aliter autem Filius id, quod sibi videretur, ageret, recte ex mutatione et varietate operationum concluderetur diversitas effectuum, qui ab utroque producti essent. At si eo modo quo Pater operatur omnia, Filius itidem omnia facit, ut ipse Dominus testatus est, et res ipsa postulat (non enim unus modo incorporeo, alter corporeo, neque ille ex hac materia, ex alia vero alius, neque alius alio tempore vel loco, quam alius id quod vult efficit, sed neque instrumentorum diversitas hic reperitur, quæ diversitates arguat, quia sufficit sola voluntatis motio, et electionis appetitio quæ conjunctam habet, et quasi comitem ad rerum effectum, vim illam et facultatem, quæ rebus omnibus subsistentiam tribuit), si igitur in omnibus similiter Pater, a quo omnia, et Filius, per quem omnia, eadem operationis specie operantur, quomodo iste diversitatem substantiæ in Patre et Filio colligit ex diversitate operationis eosdem a se mutuo separantis? Contrarium enim, ut antea diximus, conficitur. Cum namque nullus modus diversarum operationum in Patre et Filio appareat, sit, ut etiam in substantia Patris et Filii nulla sit discretio seu distantia, quod attinet ad effectricis potentie identitatem: cui rei accedit ipsius declamatoris (Eunomii) testimonium, ita se verbatim habens: iisdem operationibus eadem quoque opera efficientibus. Itaque si eadem opera ex iisdem operationibus prodeunt, opus vero Patris, ipsorum quidem iudicio, est Filius, huius vero Spiritus sanctus; similitudo operationis, quæ in Patre et Filio est, productæ quoque substantiæ identitatem evidenter evincet.

Addit, diversa opera diversitate operationum indicare. Ergo dispiciamus, quantum roboris in hac assertionem insit, idque, si placet, perspicuis exem-

plis comprobemus. An non una est præcepti ope- A ratio ejus, qui universum mundum, et omnia, quæ illius complexu continentur, sola voluntate condidit? *Ipse enim dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt*³². Annon mandatum hoc omnibus æqualiter essentiam dedit, solaque voluntas satis fuit, ut id quod non erat procrearetur? Quomodo igitur, cum ex una mandati hujus operatione tanta rerum diversitas exstiterit, iste quasi oculis clausis nihil videns, affirmat, operum varietatem diversitatem quoque operationis arguere? E contrario enim oportebat, omnia quæ in hoc mundo visuntur, ejusdem speciei esse, si, ut sectarius iste tradit, diversitate operum etiam diversitas operationum demonstratur. An res istas omnes ut æquales intuetur, in solo autem Patre et B Filio inæqualitatem deprehendit?

Igitur, si non prius, saltem jam inspicat eam, quæ in elementis inest differentiam, et quomodo quodlibet eorum quæ ad mundi constitutionem concurrunt, ad contrarias partes agatur. Nam levia sursum tendunt, gravia deorsum: et alia quidem semper consistunt, alia perpetuo moventur. Et inter ea quæ moventur, alia immutabilem motionem habent, ut cælum et planetæ, quorum cursus semper eodem reflectitur: at illa, quæ circumquaque diffunduntur, semper ut sors fert, aguntur, ut aer, mare, et quidquid liquida natura constat. Quid vero attinet explicare, quomodo calidum frigido adversetur, aut humido siccum: et quomodo id quod supra est, ab eo quod infra est, distet? Quantas porro in animalibus cernere est a natura insitas dissimilitudines? Et quæ hominis lingua enumeret omnes illas diversitates, quæ in plantis sese offerunt, quoad figuram, magnitudinem, fructuumque et qualitatum diversitates?

At sapientissimus iste magister dissimilium et diversorum operum dissimiles quoque et diversas statuit operationes; idque vel quia formam divinæ operationis necdum intellexit, de qua sacra Scriptura testatur, *verbo mandati ejus omnia condita esse*; vel quia ad rerum creaturarum differentiam cæcutit, et tamen de divinis dogmatibus usque adeo inconsiderate nobis quasi leges præscribit, cum forte necdum ex quopiam audierit, omne illud, quod negative, non tamen universim pronuntiatur, indubitatum et concessum esse, respectu rei cujus probandæ gratia adducitur. Verum de eo, cui circumspectus et rem probe perpendens non assentiatur, novi dogmatis auctor, arbitrato suo, pro sua auctoritate, decernit, quod nihil penitus differt a somniis vel anilibus fabellis, quæ in computationibus enarrantur. Cumque in supra dictis tanta insit inconvenientia et absurditas, sit, ut quemadmodum illi, qui per somni phantasiam aliquid eorum quibus vigilantes operam dederunt, sibi videre videntur, cupide iis, quæ non existunt affixi in-

δ λόγος ἔχει, καὶ, εἰ δοκεῖ, διὰ τῶν ἐναργῶν ὑποδείγμάτων ταῦτα κατανοήσωμεν. Ἄρ' οὐχὶ μία ἐστὶν ἡ τοῦ προστάσσειν ἐνέργεια τοῦ πάντα τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ συστήσασθαι διὰ μόνου θελήματος; Αὐτὸς γὰρ εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. Οὐκ ἐπὶ πάντων ὁμοίως οὐσώθη τὸ πρόσταγμα, καὶ ἤρκεσεν ἡ βούλησις μόνῃ, τὸ μὴ δὲν ὑποστήσασθαι; Ἠὼς οὖν ἐκ μίδς τῆς διὰ τοῦ προστάσσειν ἐνεργείας, τοσαύτης τῆς διαφορᾶς καθορωμένης, οὗτος ὥσπερ οὐχ ὁρῶν τὰ πράγματα, τὴν τῶν ἔργων παραλλαγὴν τὸ παρηλλαγμένον τῆς ἐνεργείας ἐνδείκνυσθαι λέγει; Τοῦναντίον γὰρ ἔδει μονοειδῆ πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι, εἴπερ κατὰ τὸν δογματιστὴν, τῷ διαλλάσσοντι τῶν ἔργων καὶ τὸ τῶν ἐνεργειῶν παρηλλαγμένον ἐμφαίνεται. Ἡ ταῦτα ὁμοία πάντα βλέπει, ἐν μόνῳ δὲ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἐνθεωρεῖ τὸ ἀνόμοιον;

Οὐκαὶν ἐπισκεψάσθω νῦν, εἰ καὶ μὴ πρότερον, τὴν ἐν τοῖς στοιχείοις διαφορὰν, καὶ ὡς ἕκαστον τῶν ἐν τῷ κόσμῳ πρὸς τὴν τοῦ παντὸς σύστασιν συντελούντων, πρὸς τὸ ἐναντίον ἀπῆκται τῆς φύσεως. Τὰ μὲν γὰρ κοῦφά τε καὶ ἀνωφερῆ πέφυκε, τὰ δὲ βαρέα καὶ εἰς τὸ κάτω βριθόντα, καὶ τὰ μὲν αἰεὶ ἐστῶτα, τὰ δὲ διόλου κινούμενα. Καὶ ἐν τοῖς κινουμένοις, τὰ μὲν ἀπαράδατον ἐπὶ τὸ ἐν ἔχει τὴν κίνησιν, ὡς ὁ οὐρανός, καὶ τῶν ἀστέρων οἱ πλανώμενοι, οἷς ὁ δρόμος εἰς τὸ ἔμπαλιν τοῦ παντὸς ἀνελλίσσεται· τὰ δὲ πανταχόθεν διαχεόμενα κατὰ τὸ συμβαῖνον αἰεὶ φέρεται, ὡς ὁ ἀήρ, καὶ ἡ θάλασσα, καὶ ἡ πᾶσα τῆς ὑγρᾶς οὐσίας φύσις. Τί δ' ἂν εἴποι τις τὴν τοῦ θερμοῦ πρὸς τὸ ψυχρὸν ἐναντιώσιν, ἢ τοῦ ὕγρου τὴν πρὸς τὸ ξηρὸν διαφορὰν, τοῦ τε ἀνω τὴν πρὸς τὰ κάτω διάστασιν; ὅσαι δὲ τῶν ζώων αἱ κατὰ τὴν φύσιν ἀνομοιότητες; τὰς δὲ ἐν τοῖς φυτοῖς κατὰ τε τὰ σχήματα, καὶ τὰ μεγέθη, καὶ τὰς τῶν καρπῶν καὶ ποιότητων παραλλαγὰς τίς ἂν ἐπέλθοι λόγος ἀνθρώπινος;

Ἄλλ' ὁ σοφὸς οὗτος τῶν παρηλλαγμένων ἔργων παρηλλαγμένας καὶ τὰς ἐνεργείας ἡμῖν ἀποφαίνεται, ἢ τὸ εἶδος τῆς θέας ἐνεργείας μήπω μαθὼν, ὃ φησιν ἡ Γραφή, ὅτι *τῷ λόγῳ προστάγματος πάντα γεγένηται*, ἢ πρὸς τὴν τῶν γεγονότων διαφορὰν ἀμβλυώτων· καὶ οὕτως ἡμῖν ἀπερισκέπτως φθειγγόμενος, περὶ θεῶν δογμάτων νομοθετεῖ, οὕτω τάχα τινὸς ἀκηκῶς, ὅτι πᾶν τὸ ἀποφαντικῶς λεγόμενον, ἐὰν μὴ καθόλου, τὸ ἀμαχόν τε καὶ ὁμολογούμενον περὶ τοῦ προκειμένου πράγματος ἔχη. Ἄλλὰ περὶ ὧν οὐκ ἂν τις τῶν ἐπισκεψαμένων σύνθοιτο, περὶ τούτων κατ' ἐξουσίαν ὁ δογματίζων λέγει, Οὐδὲν διαφέρει τῶν ὀνειρῶν ἢ μύθους παρὰ πότον διηγουμένων. Καὶ τοιαύτης οὐσίας τῆς ἐν τοῖς εἰρημένοις ἀναρμοστίας, καθάπερ οἱ δὲ ἐνυπνίου φαντασίας τῶν καθ' ὕπαρ σπουδαζομένων ὁρᾶν τι νομίσαντες, προθυμῶς ἔχονται τῶν ἀνυπάρχοντων, καὶ τῆς περὶ τὸ φαινόμενον ἐπιθυμίας διὰ τῆς ἡπατημένης ὀψεως ἀναπειδούσης ἔχειν οἴονται· οὕτω καὶ αὐτὸς διὰ τῆς ὀνειρώδους ταύτης τῶν δογμάτων ἀνατυπώσεως ἰσχύειν αὐτῷ φαντασθεῖς τὰ εἰρημένα, ταῦτα οὕτως ἔχειν διαθε-

³² Psal cxxviii, 5

βαιοῦται, καὶ δι' αὐτῶν κατασκευάζειν ἐπιχειρεῖ τὰ ὑπολοῖπα· ὅθεν δὲ καὶ αὐτὴν παραθέσθαι τὴν λέξιν ἔχουσαν οὕτως·

modum valida et efficacia esse, hæc ita se habere cujus ipsissima verba apponere non abs re fuerit.

Οὕτω δὲ τούτων ἔχόντων, καὶ τῇ πρὸς ἁλλήλα σχέσει τὸν εἰρμὸν ἀπαράβατον διατηρούντων, προσήκει δὴ πού τοὺς κατὰ τὴν συμφυῆ τοῖς πράγμασι τάξιν τὴν ἐξέτασιν ποιουμένους, καὶ μὴ φύρειν ὁμοῦ πάντα, καὶ συγγεῖν βιαζομένους· εἰ μὲν περὶ τῆς οὐσίας κοινοῖτό τις ἀμφισβήτησις, ἐκ τῶν πρώτων καὶ προσεχῶν ταῖς οὐσίαις ἐνεργειῶν ποιεῖσθαι τῶν δεικνυμένων τὴν πίστιν, καὶ τῶν ἀμφιβαλλομένων τὴν διάλυσιν· τὴν δὲ ἐπὶ ταῖς ἐνεργείαις ἀμφιβολίαν διαλύειν ἐκ τῶν οὐσιῶν.

Ἐγὼ τοίνυν ὁρκεῖν ἡγοῦμαι πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀπορίας τῶν εἰρημένων αὐτὰ τὰ ῥήματα τῆς ἀσεθείας. Ὡς περ γὰρ ὁ τὸ λελωθμένον ἐκ πάθους πρόσωπον ὑπογράφων τῷ λόγῳ, μᾶλλον ἂν ἐπιδείξειεν ἀπογυμνώσας τῶν προκαλυμμάτων τὴν νόσον, ὡς μὴδὲν δεῖσθαι λόγῳ μαθεῖν τοὺς τὸ φαινόμενον βλέποντας· οὕτως ἡγοῦμαι τὸ εἰδεχθὲς τοῦτο καὶ περιεκομμένον τοῦ αἰρετικοῦ δόγματος ἱκανῶς φανεροῦσθαι τοῖς διορατικοῖς τὴν ψυχὴν, καὶ διὰ μόνης τῆς ἀγνώσεως ἐκκαλυπτόμενον. Ἀλλ' ἐπειδὴ χρὴ καθάπερ τινα δάκτυλον ἐπὶ τὰ σαθρὰ τοῦ δόγματος τὸν δεικτικὸν λόγον ἐπάγοντα, φανερωτέραν τοῖς πολλοῖς καταστήσῃαι τὴν ἐγκειμένην λύσιν τῷ δόγματι, πάλιν ἐφεξῆς τὸ ῥηθὲν ἀναλήφομαι. Οὕτω δὲ, φησὶ, C τούτων ἔχόντων. Τί λέγει ὁ ἐνυπνιαστής; Ποῶν ἢ τούτων, καὶ πῶς ἔχόντων; ὅτι Μόνη κυρία, καὶ ἀνωτάτω τοῦ Πατρὸς ἡ οὐσία, ἀκυρος δὲ κατὰ τὸ ἀκόλουθον πάντως ἡ ἐφεξῆς, καὶ ἀκυροτέρα ἡ τρίτη. Ταῦτα γὰρ οἷς εἶπεν ἐνομοθέτησεν· ἢ ὅτι παρεπομένης τῇ οὐσίᾳ τῇ πρώτῃ ἐνεργείας τινός, ἥς ἀποτελεσμα καὶ ἔργον ὁ μονογενὴς ἐστὶν Υἱὸς, τῷ μέτρῳ τῆς ὑποσησαμένης αὐτὸν ἐνεργείας ἐνδεεζόμενος; ἢ ὅτι ἐλάττους τε καὶ μείζους αἱ οὐσίαι νοοῦνται, διὰ τὸ ἐγκεῖσθαι πως ἀλλήλαις, καὶ περιέχεσθαι ὑπὸ τῆς εὐρυχωροτέρας τὴν ἡσσονα· ὥς περ ἐπὶ τῶν κάδων συμβαίνει, τῶν ἀλλήλοις ἐντιθεμένων, καὶ ὁ μείζους τε καὶ ἐλάττους ἐνορᾷ τὰς οὐσίας, τὰς οὐδενὶ πέρατι καὶ ὅρῳ περιειλημμένας· ἢ ὅτι τῶν δημιουργημάτων αἱ διαφοραὶ καὶ τὴν τῶν δημιουργῶν ἐτερότητα συνεμφαίνουσιν, ὡς ἀμήχανον ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν διαφόρους τὰς δημιουργίας συνίστασθαι; Ἀρ' οὖν ἐστὶ τις τοσούτῳ κώματι κατεχόμενος τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια, ὥστε ἀκούσας τῶν τοιούτων δογμάτων εὐθὺς συνθέσθαι τῷ διαβεβαυμένῳ, ὅτι Οὕτω δὲ τούτων ἔχόντων, καὶ τῇ πρὸς ἁλλήλα σχέσει τὸν εἰρμὸν ἀπαράβατον διατηρούντων; Τῆς γὰρ αὐτῆς οἶμαι παραπληξίας εἶναι, λέγειν τε τὰ τοιαῦτα, καὶ λεγόντων ἀκούειν ἀνεξέταστος, ὅτι εἰρμῷ τινι διὰ τῆς πρὸς ἁλλήλα σχέσεως εὐθύνεται τὰ διὰ τῆς κατὰ τὴν φύσιν ἀνομοιότητος ἀπ' ἀλλήλων διεσχισμένα. ἢ γὰρ ἥνωται διὰ τῆς οὐσίας κατὰ τὸν ἡμέτερον λόγον, καὶ οὕτως ἐν τῇ πρὸς ἁλλήλα σχέσει τὸν εἰρμὸν ἀπαράβατον διατηρήσει· ἢ

A hæreant, putentque cupiditate ex fallaci viso persuasi, se tenere quod non tenent: ita et iste ex somnuculosa dogmatum efformatione, ratus ea adait, iisque positis reliqua conficere aggreditur,

Cum hæc ita se habeant, inquit, omniaque mutua ad se habitudine invariabilem seriem observent, par est, ut qui inquisitionem secundum naturalem rerum ordinem instituunt, neque omnia miscere et confundere cupiunt, si quidem de substantia quæstio oriatur, ex primis et ex cognatis substantiarum operationibus argumenta rerum demonstrandarum petant, eorumque de quibus ambigitur solutionem; at vero dubitationem de operationibus ex substantiis dissolvent.

Ego vero ad absurditatis, quæ in prædictis inest, ostensionem ipsa impietatis plenissima verba sufficere arbitror. Quemadmodum enim faciem deturpatam et detruncatam oratione describens, magis videntium oculis morbum subjicit, si ablatis velamentis faciem nudam commonstret, ita ut verbis nihil amplius opus sit, quando rem ipsam spectatores jam intuentur: sic existimo hæretici hujus dogmatis turpitudinem et laceram deformationem, iis quibus perspicendi facultas suppetit, satis ex ipsa verborum relatione et lectione manifestam fore; sed cum necesse sit, ut demonstrationem, velut digitum, in doctrinæ hujus putredinem immittamus, quibus turpitudine ejus adhuc manifestior plerisque evadat, agendum ordine verba Eunomii resumamus. Cum hæc ita se habeant, inquit. Quid ais, o somniator? quæ sunt ista, et quomodo se habent? Solam Patris substantiam esse propriam et supremam; impropriam vero plane illam, quæ ordine consequitur, et adhuc magis impropriam, tertiam. Ista enim his ipsis verbis quasi lege lata sancit. An quia sequente ad primam substantiam operatione quadam, cujus effectus et opus unigenitus Filius est, mensuræ efficientis illum operationis quasi illigatur? An quia majores et minores substantias concipit, quasi in se mutuo includantur, quodque vastior et latior minorem contineat, quemadmodum accidere solet in cadis et vasis, quæ D sibi mutuo imponuntur? Aut secundum quem tandem modum, tanquam majores et minores intuetur substantias, quæ nullo penitus termino circumscribuntur ac definiuntur? An quia rerum effectarum differentiarum producentium quoque diversitatem indicant, quasi fieri effectus prodeant? Num cujus mentem usque adeo gravis veternus occupat, ut cum talia dogmata audit, e vestigio assentiatur asseveranti: Hæc cum ita se habeant, et mutua habitudine invariabilem seriem observent? Ejusdem enim stuporis arbitror, et dicere et dicentibus absque ulla discussione aures præbere, serie quadam et nexu per mutuam habitudinem dirigi res, quas naturæ dissimilitudo invicem disjunxit. Aut enim substan-

tiæ conjunctæ sunt, secundum nostram intelligendi rationem; et sic mutua habitudine seriem illam invariabilem observant; aut a se mutuo sejunctæ sunt propter naturæ diversitatem, quemadmodum ille sibi persuadet: at quænam in rebus adeo diversis reperiri poterit secundum seriem illam habitudine, quæ invariabilem rationem observet? Quis præterea est insitus ille rerum ordo, ex cujus norma iste disquisitionem institui jubet? Si enim doctrinam veritatis intuitus solo ordine eorum, quæ in sanctissima Trinitate credimus, differentiam assignasset, non confusus se permistis per cognatum, quem vocat, ordinem hypostasibus, salva communionem secundum substantiam, et divisionem secundum hypostasim, non utique in adversariorum numerum relatus esset, quippe eadem nobiscum sentiens et docens. At vero tota ejus disputatio aliorum tendens, efficit, ut difficile sit intelligere, quid tandem per cognatum ordinem intellexerit. Plurimum enim interest inter ea, quæ ex proposito et deliberatione, et ea quæ sponte naturæ ex naturali quadam necessitate, ad finem abeunt. Cognatus est igni calor, splendor radio, fluor aquæ, lapidi motus deorsum, ut plura alia hujus generis omittam. Si quis vero domum ædificavit, aut magistratum iniit, aut mercaturam inchoavit, aut aliquid eorum quæ ex deliberatione et meditata præparatione suscipi solent, aggressus est, non licet proprie dicere rebus per illum actis cognatum ordinem inesse. Nam ex voluntate ejus, qui rem aggreditur, et ex utilitate rei susceptæ et peractæ, æstimatur ordo ab illis, qui actionem aliquam aggrediuntur. At hinc, postquam hæreticus Filium a naturali cum Patre convenientia abjunct, idemque de Spiritu sancto sibi persuadet, tanquam scilicet extraneus prorsus sit ab unionem cum Patre et Filio; cumque in tota sua disputatione hoc unum molitur, ut demonstret Filium esse opus Patris, et rursus Filii opus esse Spiritum sanctum; et cum sic omnia opera sint electionis seu propositi, non natura effecta, quomodo ordinem esse statuit?

Nec scio quid sibi oratione sua velit. An Deum universorum eandem naturam in Filio et Spiritu sancto produxisse, et ejusmodi excessum in naturis effecisse, ut altera alteri subiceretur? si hac mente est, cur quod asseruit, diserte non explicavit, qua scilicet ratione hæc in Deo considerare oporteat? An quia in imperfectione sui imminutione effectuum major potentia Dei elucescat? Et quisnam assentietur huic effato: Magnam causam et potentiam in effectuum imperfectione apparere: quasi non potuerit in omnibus a se productis ad perfectionem pertingere? Et quomodo suffragatur Eunomio illud, *Supremum et maxime proprium*, si minor est ejus potentia, quam velit? An dicet imperfectionis rationem in ea productione abesse, ne omnino honor et gloria ejus, qui propter excellentiam supra alios colitur, extenuetur et deteratur? Et quis adeo miserabilis est, qui neque divinam et beatam illam

ἀφύσθηκεν ἀλλήλων διὰ τῆς κατὰ φύσιν ἀλλοτριότητος, καθὼς ἐκεῖνος οἰεῖται· καὶ τίς εὐρεθήσεται καθ' εἰρμὸν σχέσις ἐν τοῖς ἀλλοτρίως ἔχουσιν, ἡ συντηρούσα τὸ ἀπαράβατον; Τίς δὲ ἡ συμφυῆς τῶν πραγμάτων τάξις, καθ' ἣν ποιεῖσθαι νομοθετεῖ τὴν ἐξέτασιν; Εἰ μὲν γὰρ εἰς τὸ δόγμα τῆς ἀληθείας εὐώρα, καὶ μόνῃ τῇ τάξει κατὰ τὸ ἀκόλουθον τῶν ἐν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι πεπιστευμένων πραγμάτων τὴν διαφορὰν ἐλογίζετο, τῆς συμφυῆς ταύτης, ὥς φησι, τάξεως ἀσύγχυτον ποιουμένης τὴν τῶν ὑποστάσεων κρίσιν, ὥστε καὶ κοινωθεῖν κατὰ τὴν οὐσίαν, καὶ διηρησθαι κατὰ τὸν τῆς ὑποστάσεως λόγον οἰεσθαι, οὐκ ἂν πάντως ἐν τοῖς ὑπεναντίοις ἐτέτακτο, ταῦτα λέγων, ὡς ἂν ἡμεῖς προῖστάμεθα. Νυνὶ δὲ ἅπας ὁ λόγος αὐτῷ, πρὸς τὸ ἐναντίον βλέπων, ἀπορον εἶναι παρασκευάζει τῆς ἐνταῦθα νοηθείσης αὐτῷ τάξεως τὴν κατανόησιν. Πλείστον γὰρ δήπου διενήνοχε τῶν τε καὶ ἐκ προβουλευσεως, καὶ τῶν κατὰ τὸ αὐτόματον ἐκ φυσικῆς τινος ἀνάγκης ἀποβαινόντων τὸ πέρας. Συμφυῆς ἐστὶ τῷ πυρὶ ἡ θερμότης, καὶ ἡ λαμπρότης τῇ ἀκτίνι· καὶ τὸ ῥέειν τῷ ὕδατι· καὶ τῷ λίθῳ ἡ ἐπὶ τὸ κάτω φορά, καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἐστὶν εἰπεῖν. Εἰ δὲ τις οἰκίαν ἐδομήσατο, ἢ μετῆλθεν ἀρχὴν, ἢ ἐμπορίαν ἐτείλειτο, ἢ ἄλλο τι τῶν ἐκ προβουλευσεως καὶ παρασκευῆς κατορθουμένων μετεχειρίσατο, οὐκ ἐστὶν ἐπὶ τοῦτου κυρίως λέγειν, ὅτι συμφυῆς τις τοῖς παρ' αὐτοῦ πεπραγμένοις ἐπεστὶ τάξις. Κατὰ γὰρ τὸ βούλημα τοῦ προαιρουμένου, καὶ κατὰ τὸ χρήσιμον τοῦ ἐπιτελουμένου πράγματος ἡ τάξις παρὰ τῶν τὰ καθ' ἕκαστον ἐνεργούντων ἐπάγεται. Ἐνταῦθα τοίνυν ἐπειδὴ ἀποσχίζει τῆς φυσικῆς οἰκειότητος τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ὁ τῆς αἰρέσεως λόγος· τὰ αὐτὰ δὲ καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος οἰεῖται, ὥς ἀπεξενωμένου τῆς τε πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα ἐνώσεως· ἐν παντὶ δὲ λόγῳ κατασκευάζεται τὸ, ἔργον εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν· ἔργον δὲ πάλιν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα· πάντα δὲ τὰ ἔργα προαιρέσεως, οὐ φύσεως ἀποτελέσματα· πῶς οὖτος τὸ τοῦ θελήματος ἔργον συμφυῆ τινὰ τάξιν πραγμάτων εἶναι ὀρίζεται;

iste voluntatis opus cognatum, quemdam rerum

Οὐκ οἶδα τί νοῶν ἐν τῷ λόγῳ· ὥς ταύτην τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων τὴν φύσιν ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου δημιουργήσαντος, καὶ τὸ ὑπερῷον τῶν οὐσιῶν τοιοῦτον εἶναι ποιήσαντος, ὥστε ὑποχειρίως ἔχειν τῷ ἑτέρῳ τὸ ἕτερον; καὶ εἰ ταῦτα νοεῖ, διὰ τί τὸ εἰρημένον οὐ διεσάφησε, κατὰ τὴν λόγον προεπιννοεῖται ταῦτα περὶ Θεοῦ γινώσκειν; Ὡς ἐν τῇ βραχύτητι τῶν ἔργων, μειζονος ἐπιδειχθησομένης αὐτοῦ τῆς δυνάμεως; Καὶ τίς τοῦτο συνθήσεται, τὸ μεγάλην αἰτίαν, καὶ δύναμιν τῇ τῶν ἀποτελεσμάτων ἐνθεωρεῖσθαι βραχύτητι, ἀλλ' ὥς οὐ δυναμένου τὸ τέλειον ἐν πᾶσι τῶν ἐξ αὐτοῦ συνυποστῆσαι; Καὶ πῶς αὐτῷ συμμαρτυρεῖ τὸ ἀνώτατον τε καὶ κυριώτατον, εἴπερ ἐλάττωνα τῆς προαιρέσεως ἐπιδεικνύει τὴν δύναμιν; Ἡ οὐδὲ προτεθεῖσθαι λέγει τὸν τοῦ τελείου λόγον τῷ ἐξ αὐτοῦ ἐγγενέσθαι, ἵνα μὴ πάντως ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα τοῦ διὰ τὸ ὑπερέχον τιμωμένου κατασμικρύνηται; Καὶ τίς οὕτως ἄθλιος ὥστε μὴδὲ τὴν

Θεῖαν τε καὶ μακαρίαν φύσιν καθαρεύειν ἀπὸ τοῦ Α κατὰ τὸν φθόνον πάθους ὑπολογίζεσθαι; Ποία οὖν εὐ-
 πρεπὴς αἰτία τοῦ ταῦτα οὕτω παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν
 ὄλων ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς καὶ τοῦ Πνεύματος διατε-
 τάχθαι; 'Αλλ' οὐκ ἐκείθεν, φησὶν. Πόθεν οὖν ἄλλοθεν,
 εἰ μὴ κατὰ τὴν φύσιν οικειῶς ἔχουσιν, ἡ συμφυὴς αὐ-
 τοῖς τάξεις ἐνθεωρεῖται; 'Αλλ' ἰσως τὸ ὑφειμένον τῆς οὐ-
 σίας ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, τὸ συμφυὲς
 ὀνομάζει τῆς τάξεως. 'Αλλ' ἐγὼ καὶ αὐτοῦ τούτου
 δέομαι τὴν αἰτίαν μαθεῖν, δι' ἣν ὁ Υἱὸς κατὰ τὴν οὐ-
 σίαν ἡλάττωται, τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἐν τοῖς
 ἰσῶς καὶ τοῖς αὐτοῖς γνωρίσμασι τε καὶ ἰδιώμασιν
 εὐρυσκομένων. Εἰ δὲ οὐκ αὐτὸς τῆς τε οὐσίας καὶ
 τῆς ἐνεργείας ὁ λόγος, ἀλλὰ διάφορον ἐφ' ἑκατέρου
 τὸ σημαίνον, πῶς διὰ τῶν ξένων καὶ ἄλλοτριῶν
 αἱ ἀποδείξεις τοῖς ζητουμένοις ἐπάγονται; Ὡς περ ἂν Β
 εἰ τις, πολυπραγμονουμένης τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας,
 καὶ ζητουμένου εἰ γαλακτικὸν ζῶον ὁ ἄνθρωπος, ἡ
 γραμματικῆς δεκτικὸν, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ προτεθέντος
 παραλαμβάνει οἰκίας ἢ πλοίου κατασκευὴν, ἣν ὁ
 οἰκοδόμος ἢ ὁ ναυπηγὸς ἐτεκνήνατο· ἔπειτα ἰσχυρί-
 ζοιτο τῷ σοφῷ τούτῳ λόγῳ, ὅτι ταῖς ἐνεργείαις τὰς
 οὐσίας γνωρίζομεν· ἐνεργεῖα δὲ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ οἰ-
 κία καὶ τὸ πλοῖον. Ἐκ τούτων ἄρα καταλαμβάνομεν
 τὸ πλατυύνυχον καὶ γαλακτικὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον,
 ἀπλούστατε; 'Αλλ' οὐ τοῦτο, φαίη τις ἂν, τὸ ζητού-
 μενόν ἐστιν, εἰ τινα κίνησιν καὶ ἐνεργεῖαν ὁ ἄνθρω-
 πος ἔχει, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἐνεργεῖν τίποτε κατὰ τὴν φύ-
 σιν ἐστίν· ὁ πολλοὺ δέω μαθεῖν ἐκ τῆς ἀποκρίσεως.
 Καὶ γὰρ εἰ περὶ ἀνέμου τι μαθεῖν ἐβουλόμην, οὐκ ἂν
 ψάμμου σωρεῖαν ἐξ ἀνέμου συστᾶσαν, ἢ ἀχύρου θη- C
 μῶνα, ἢ κόνεως διάχυσιν δειξας, ἐντελὴ ἂν τοῦ ζη-
 τουμένου τὸν λόγον ἀπέδωκας. Ἐτερος γὰρ τοῦ
 ἀνέμου ὁ λόγος· καὶ ἄλλα ταῦτα ἀντὶ τοῦ ζητουμένου
 δεικνύμενα. Πῶς οὖν οὕτως ταῖς ἐνεργείαις τὰς οὐ-
 σίας δεικνύσι, καὶ τὸν τὸν εἶναι λόγον αὐτοῦ τοῦ δυ-
 ντος, ἐκ τῶν γενομένων παρὰ τοῦ δυνατοῦ παρίστησιν;
 Quomodo igitur iste ex operationibus substantias demonstrat,
 et rationem essendi ipsius entis ex effecti-

bus entis?
 Εἴτα κάκεινο σκοπήσωμεν· τί ἔργον τοῦ Πατρὸς,
 δι' οὗ καταλαμβάνεσθαι λέγει τὴν οὐσίαν τοῦ ἐνεργη-
 σαντος; Τὸν Υἱὸν λέγει πάντως, εἴπερ τὰ συνήθη λέ-
 γοι. 'Αλλ' οὗτος, ὡ σοφώτατε, κατὰ τὸν σὸν λόγον τῇ
 ἐργασαμένῃ αὐτὸν ἐνεργείᾳ περιμετρούμενος, ἐκείνην
 δεικνύει μόνην. Τὸ δὲ ζητούμενον οὐδὲν ἦτορ ἐν
 ἀδήλῳ μένει· εἴπερ ἡ ἐνεργεῖα τῶν παρεπομένων τις
 εἶναι τῇ πρώτῃ οὐσίᾳ, καὶ παρὰ σοῦ μεμαρτύρηται.
 Αὕτη γὰρ τῷ ἔργῳ τῷ παρ' αὐτῆς ἀποτελεσθέντι συμ-
 παρεκτείνεται, καθὼς σὺ λέγεις, καὶ δεικνύται διὰ
 τοῦ ἀποτελέσματος, οὐδὲ αὕτη κατὰ τὴν φύσιν ἡ ἐνεργ-
 εῖα ἥτις ἐστίν· ἀλλὰ πῶς αὐτῆς μόνον ἐνθεωρεῖται
 τῷ ἔργῳ. Ὡς γὰρ οὐ πᾶσα ἡ τοῦ χαλκεύοντος δύναμις
 συγκινηθεῖσα τὸ τρύπανον ἐξεργάσατο, ἀλλ' ὅσον
 σύμμετρον ἦν πρὸς τὴν τοῦ σκεύους ἀπεργασίαν,
 τοσοῦτον ἡ τέχνη διὰ τοῦ χειρουργούντος ἐνήργησε,
 πολλὰ καὶ παντοδαπὰ κατεργάσασθαι δυνατῶς ἔχουσα·
 οὕτω τὸ μέτρον τῆς ἐνεργείας ἐν αὐτῷ δεικνύσιν ὁ
 παρ' ἐκείνης γενόμενος. Τὸ δὲ ζητούμενον οὐχὶ πο-
 σὲν ἐστὶ τῆς ἐνεργείας, ἀλλ' αὕτη τοῦ ἐνεργήσαντος

naturam ab invidiæ affectu immunem esse affirmet?
 Quæ est igitur condecens ratio, cur hæc hunc in
 modum a Deo universorum in Filio et Spiritu
 sancto ordinata et disposita sint? *Non inde*, inquit.
 Unde ergo, si cognatus ordo ipsis non inest, quod
 in natura convenient? At fortassis id, quod infe-
 rius seu minus est in essentia Filii et Spiritus
 sancti, *cognatum ordinem* appellat. Sed ego huius
 ipsius causam cognoscere aveo, per quam Filius
 in essentia sua minor effectus est: quandoquidem
 essentia seu substantia et operatio pares easdem-
 que ad agnitionem notas et proprietates exhibent.
 Si vero non est eadem essentia et operationis ra-
 tio, sed diversa utriusque significatio, quomodo
 per peregrina et extranea, ea quæ in quæstione
 versantur, demonstrat? Perinde facit, ac si, cum
 de homine disceptatio esset exorta, et quæreretur,
 num animal risibile, aut grammaticæ capax esset,
 aliquis ad propositæ dubitationis resolutionem as-
 sumeret domus aut navis structuram, quam archi-
 tectus aut navium faber extruxit, et deinde id
 confirmaret eleganti asserto, ex operationibus sub-
 stantias cognosci; operationem autem hominis esse
 et domum et navim. An ex his, o stolidissime, con-
 cludimus hominem latis unguibus et facultate ri-
 dendi præditum esse? At dicet quispiam, hoc non
 esse id quod quæritur, num homo motionem ali-
 quam et operationem habeat, sed quidnam secun-
 dum suam naturam sit ipsum quod operatur, seu
 ipse homo qui agit: quod, ut ex data responsione
 cognoscam, multum certe abest. Etenim si de
 vento aliquid discere vellem, ostenso arenæ cumulo,
 quem ventus conguessit, aut palearum acervo, aut
 pulveris dissectione, haud equidem perfectam ejus,
 de quo quæstio erat, rationem reddidisse censerer;
 alia est enim ratio venti, ut et omnium aliorum,
 quæ loco ejus, quod quærebatur, ostensa sunt.

Deinde illud etiam consideremus: quodnam est
 illud opus Patris, per quod deprehendi ait substan-
 tiam ipsius operantis? Filium hoc opus esse om-
 nino dicet, si constare sibi velit. At iste, o sa-
 pientissime, operatione quæ ipsum effecit cir-
 cumscripserit, illam solam monstrat. Id vero, de
 quo disceptatur, adhuc obscurum manet, si recte
 a te assertum est, iis etiam quæ ad primam sub-
 stantiam sequuntur, aliquam operationem inesse.
 Hæc enim operi ab ipso effecto coextenditur, quem-
 admodum tu dicis, et per effectum, non ipsa in se
 operationis natura ostenditur; sed tantummodo
 quanta sit, in opere conspicitur. Sicut enim non
 tota facultas fabri ærarii motione sua terebram
 effecit, sed quantum ad vasis effectum propor-
 tionem requirebatur, tantum ars per artificis manum
 operata est, cum longe plura et varia alia adhuc
 producere queat; ita mensuram et modum opera-
 tionis in seipso repræsentat id, quod per illam
 extulit. At non est quæstio quanta sit operatio,

sed quæ sit ipsius operantis essentia. Pari modo, si dicat, per Spiritum sanctum (quem ait esse opus ejus operationis, quæ ex Filio procedit) Unigeniti naturam deprehendi ac cognosci, oratio ejus subsistere non poterit: nam et hic operatio effectui coextenditur, neque naturam suam vel operantis, per id quod productum est, palefecit.

Ut vero et hoc concedamus, esto, ex operationibus substantiæ cognoscantur. Igitur prima illa substantia per opus suum cognoscetur, et similiter secundam opus quod ab illa proficiscitur nobis manifestat. Tertiæ igitur, dic, o sapientissime, quis index erit, cum nullum tertiæ hujus substantiæ opus tale inveniatur? Si enim ex operationibus, ut tu dicis, substantiæ cognoscuntur, oportet ut naturam Spiritus sancti incomprehensam affirmes, cum non suppetat ejus per continuationem operatio aliqua, cujus beneficio in cognitionem Spiritus sancti pervenire possis. Aut igitur monstra quodnam sit essentialiale opus sancti Spiritus, aut tota ista araneæ tela: tactu orationis diffuet. Nam si ex continuata operatione essentia, secundum nostrum intelligendi modum, cognoscitur, essentialis vero operatio Spiritus sancti nulla est, quemadmodum Patris quidem Filium, Filii autem Spiritum sanctum asseritis, sequitur naturam Spiritus plane incognitam et incomprehensibilem esse, cum nulla ejus hypostatica operatio, per quam innotescat, exstet. Si vero Spiritus sanctus comprehensionem effugit, quomodo per id, quod comprehendere nequit, sublimior illa natura comprehenditur? Nam si ignoraretur Filii opus, quod est, ut dicunt, sanctus Spiritus, haud ad Filium cognoscendum ulla via pateret, utpote omni cognoscendi indicio destitutum: et si Unigeniti natura hoc modo delitescit, quomodo per latentem et absconditam manifestabitur suprema et maxime propria, cum Spiritus sancti occultatio ad Patrem per Filium redundet? ut ex his necessario convincatur, etiam ipsorum hostium testificatione, Patris substantiam ignotam esse. Unde ergo iste perspicacissimus, qui quæ non sunt intuetur, rerum non apparentium et incomprehensarum naturam et ipse videt, et nos hortatur, ut ex operibus essentias, et ex his opera investigemus?

Verum reliqua excutiamus. *Dubitationes* inquit *de operationibus ex substantiis resolvendas esse*. Quomodo aliquis istum a vanissimis persuasionibus saltem ad humanas cogitationes traducat? *Dubitationes de operationibus exortas arbitratur ex substantiarum cognitione definiri posse*. Quomodo per ea quæ cognitione non sunt comprehensa, rebus dubiis fidem conciliabit? Si enim ipsa substantia incognita est, quodnam operæ pretium est occupari circa operationem, quasi illius ductu ad ejus, de quo ambigitur, notitiam provehendi essemus? Si vero operationis inquisitio ideo necessaria est, ut per illam ad substantiæ, a qua fuit, intelligentiam ducamur, quæ ratione non cognita nobis du-

η οὐσία. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον, καὶ εἰ διὰ τοῦ Πνεύματος (ἔργον ὀνομάζει τῆς τῷ Υἱῷ παρεπομένης ἐνεργείας) κατελιγμένα ἴσται τοῦ Μονογενοῦς τὴν φύσιν, οὐδεμίαν σύστασιν ὁ λόγος ἔχει, πάλιν καὶ ἐνταῦθα τῆς ἐνεργείας μὲν τῷ ἀποτελέσματι συμπαρεκτεινομένης, τὴν δὲ φύσιν ἐαυτῆς τε καὶ τοῦ ἐνεργοῦντος, διὰ τοῦ κατεργασθέντος οὐ δεικνύουσης.

Ἦνα δὲ καὶ τοῦτο συγχωρήσωμεν, δεδοσθα ταῖς ἐνεργείαις τὰς οὐσίας γινώσκεισθαι. Οὐκοῦν ἡ πρώτη οὐσία, διὰ τοῦ ἐξ αὐτῆς ἔργου γνωρίζεται, καὶ τὴν δευτέραν ὡσαύτως τὸ ἔργον, τὸ παρ' αὐτῆς γινόμενον, δείκνυσιν τὴν τρίτην τοῖνυν εἰπε, ὡ σοφώτατε, τί τὸ δεικνύον ἐστὶ, μηδενὸς ἔργου τοιοῦτου τῆς τρίτης οὐσίας θεωρουμένου; Εἰ γὰρ ταῖς ἐνεργείαις, ὡς σὺ φῆς, αἱ οὐσίαι καταλαμβάνονται, ἀκατάληπτον εἶναι τὴν τοῦ Πνεύματος φύσιν ὁμολογήσεις· οὐκ ἔχων κατὰ τὸ προσεχὲς τοιαύτην ἐνέργειαν, καὶ τοῦτο παραστησάμενος, δι' ἐκείνης τὴν τοῦ Πνεύματος φύσιν ἀναλογίσασθαι. Ἡ τοῖνυν δειξὼν τί οὐσιώδες ἔργον τοῦ Πνεύματος, δι' οὗ κατελιγμένα φῆς τὴν οὐσίαν τοῦ Πνεύματος, ἡ ὁλος ὁμῖν ὁ ἰσθὲς τῆς ἀράχνης τῇ ἐπαφῇ τοῦ λόγου περιβρύχεται. Εἰ γὰρ ἐκ τῆς προσεχοῦς ἐνεργείας ἡ οὐσία γνωρίζεται κατὰ τὸν ἡμέτερον λόγον, ἐνέργεια δὲ οὐσιώδης τοῦ Πνεύματος οὐδεμία, καθάπερ τοῦ Πατρὸς μὲν τὸν Υἱόν, τοῦ Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμά φασι, ἀνεπίγνωστος πάντως ἡ τοῦ Πνεύματος φύσις καὶ ἀκατάληπτος διὰ τούτων συνωμολόγηται· μηδεμιᾶς αὐτὴν ἐνεργείας τῆς καθ' ὑπόστασιν νοουμένης παραδολούσης. Εἰ δὲ τοῦτο διαπέφουε τὴν κατάληψιν, πῶς τοῦ μὴ κατελιγμένου ἡ ὑπερχεμένη οὐσία καταλαμβάνεται; Εἰ γὰρ ἀγνωεῖται τοῦ Υἱοῦ τὸ ἔργον, ὅπερ ἐστὶν, ὡς φασι, τὸ Πνεῦμα, οὐδ' ἂν ἐκεῖνος ἐπιγνωσθεῖη πάντως, τῇ ἀθλίᾳ τοῦ τεκμηριοῦντος συσκιαζόμενος. Καὶ εἰ τοῦ Μονογενοῦς ἡ οὐσία τῷ τρόπῳ τούτῳ διαλανθάνοι, πῶς διὰ τῆς λανθανούσης ἡ ἀνωτάτω καὶ κυριωτέτῃ φανερωθήσεται, τῆς τοῦ Πνεύματος ἀθλίᾳ κατὰ ἀνάλυσιν διὰ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα διαδοθείσης; ὡς ἐκ τούτων σαφῶς ἀποδείκνυσθαι, καὶ διὰ τῆς τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίας, τὸ ἀκατάληπτον εἶναι πάντη τοῦ Πατρὸς τὴν οὐσίαν. Ἡδὲν οὖν ὁ ὀξύδερκὴς οὗτος, ὁ τὰ ἀνύπαρκτα βλέπων, τὴν τῶν ἀφανῶν τε καὶ ἀκατάληπτων φύσιν δι' ἀλλήλων αὐτὸς τε βλέπει, καὶ ἡμῖν ἐγκελεύεται, ἐκ τῶν ἔργων τὰς οὐσίας, καὶ ἐξ

Δ ἐκείνων τὰ ἔργα λέγων καταλαμβάνεσθαι; Ἄλλὰ καὶ τὸν ἐφεξῆς λόγον ἐπισκοπήσωμεν· καὶ τὴν ἐπὶ ταῖς ἐνεργείαις ψφὶν ἀμφιβολίαν διαλύειν ἐκ τῶν οὐσιῶν. Πῶς ἂν τις αὐτὸν ἐκ τῶν ματαίων ὑπολήψεων μεταγάγοι; Καὶ τὰς ἐπὶ ταῖς ἐνεργείαις ἀμφιβολίας οἴεται δυνατόν εἶναι διὰ τῆς καταλήψεως τῶν οὐσιῶν διαλύεσθαι. Πῶς διὰ τῶν μὴ κατελιγμένων τὸ ἀμφιβαλλόμενον εἰς πίστιν ἀγει; Εἰ μὲν γὰρ κατεληπτο ἡ οὐσία, τίς χρεια πολυπραγμονεῖσθαι τὴν ἐνέργειαν, ὡς δι' ἐκείνης μελλόντων ἡμῶν τῇ καταλήψει τοῦ ζητουμένου προσάγεσθαι; Εἰ δὲ διὰ τοῦτο ἀναγκαῖα ἡ τῆς ἐνεργείας ἐξέτασις, ὡς ἂν διὰ ταύτης πρὸς τὴν σύνεσιν τῆς ἐνεργούσης αὐτὴν οὐσίας ὀδηγηθῇμεν, πῶς ἡμῖν ἡ μήπω γνωσθεῖσα φύσις τὴν ἐπὶ ταῖς ἐνεργείαις ἀμφιβολίαν διαλύσαι δυνήσεται; Παν-

τὸς γὰρ πράγματος ἀμφιβαλλομένου, διὰ τῶν ὁμολο-
γούμενων αἱ ἀποδείξεις γίνονται. Ὅταν δὲ ἐπίσης ἐν
ἀμφοτέροις ἢ τοῖς ζητούμενοις τὸ δῶλον· πῶς τὰ δι'
αὐτῶν ἀγνοούμενα δι' ἀλλήλων καταλαμβάνεσθαι φη-
σιν ὁ Εὐνόμιος; Ἀμφιβαλλομένης γὰρ τῆς τοῦ Πα-
τρὸς οὐσίας, διὰ τῆς παρεπομένης αὐτῷ ἐνεργείας,
καὶ τοῦ παρὰ ταύτης ἀποτελεσθέντος ἔργου, φανε-
ροῦσθαι τὸ ζητούμενον λέγει. Πάλιν δὲ τῆς τοῦ Μο-
νογενοῦς οὐσίας ζητούμενης ἥτις ἐστὶν (ὃν εἶτε ἐνέρ-
γειαν, εἶτε τῆς ἐνεργείας ἀποτέλεσμα λέγει· κέχρη-
ται γὰρ ἑκατέρῳ τῶν λόγων), ἐκ τῆς τοῦ πεποιηκό-
τος φησὶν οὐσίας εὐκολον εἶναι διαλύειν τὴν περὶ τοῦ
Μονογενοῦς ἀμφισβήτησιν.

Ἡδέως δ' ἂν καὶ τοῦτο παρ' αὐτοῦ μάθοιμι· Ἐπὶ
μόνης τῆς θείας φύσεως τὴν ἐπὶ ταῖς ἐνεργείαις ἀμ-
φιβολίαν ἐκ τῆς ἐργασαμένης οὐσίας διαλύεσθαι λέ-
γει, ἢ καὶ ἐπὶ παντός πράγματος, ὃ τις δύναμις
ποιητικῇ συνπάργει, διὰ τῆς τοῦ ποιοῦντος οὐσίας,
καὶ τὴν τῶν γεγονότων φύσιν ἐπιγινώσκει. Εἰ μὲν οὖν
ἐπὶ μόνης τῆς θείας δυνάμεως τὸ τοιοῦτον ἀποφαί-
νεται δόγμα, δεῖξάτω πῶς τὴν ἀμφισβήτησιν τῶν
τοῦ Θεοῦ ἔργων διαλύει διὰ τῆς τοῦ ἐνεργήσαντος
φύσεως. Ἰδοὺ γὰρ ἀναμφίβολον ἔργον Θεοῦ, οὐρανός,
γῆ, θάλασσα, ὅλος ὁ κόσμος. Ζητεῖσθω δὲ καθ' ὑπό-
θεσιν, τούτων ἐνὸς ἡ οὐσία· καὶ ἔστω οὐρανός τε
θεωρίᾳ τοῦ λόγου προκειμένος. Ἀμφιβαλλομένης
τοίνυν τοῦ οὐρανοῦ τῆς οὐσίας, διὰ τὰς ποικίλας ἐπὶ
τούτῳ δόξας τῶν διαφορῶς κατὰ τὸ φανὲν ἐκάστῳ
περὶ αὐτοῦ φυσιολογούντων, πῶς ἡμῖν ἐπάγει τὴν διά-
λυσιν τῆς τοῦ ζητούμενου ἀμφιβολίας ἢ τοῦ πεποιη-
κότος τὸν οὐρανὸν θεωρίᾳ; Ἐκεῖνος αἰὼς, ἀόρατος,
ἀσχημάτιστος, ἀγέννητός τε καὶ εἰσαεὶ διαμένων,
φθορᾶς, καὶ τροπῆς, καὶ ἀλλοιώσεως, καὶ τῶν τοιούτων
πάντων ἀνεπίδεκτος μένων. Πῶς οὖν ὁ τοιαύτην περὶ
τοῦ ἐνεργήσαντος λαβὼν τὴν διάνοιαν, πρὸς τὴν ἐπί-
γνωσιν τῆς τοῦ οὐρανοῦ φύσεως ἐναχθήσεται; Πῶς
ἐκ τοῦ ἀοράτου, τὸ ὀρατὸν, ἐκ τοῦ ἀφάρτου, τὸ φθο-
ρᾶ ὑποκείμενον, ἐκ τοῦ ἀγεννήτως ὄντος, τὸ ἀπὸ
χρόνου τὴν σύστασιν ἔχον, ἐκ τοῦ εἰσαεὶ διαμένοντος,
τὸ πρόσκαιρον κεκτημένον τὴν ὑπαρξιν, καὶ ἐκ πάν-
των τῶν ἐναντίων, τὴν περὶ τοῦ ζητούμενου ποιήσε-
ται κατανόησιν; Εἰπάτω ὁ περισκευημένος δι' ἀκρι-
θείας τὰ ὄντα· εἰπάτω πῶς ἐστὶ δυνατόν τὰ ἀνομοίως
κατὰ τὴν φύσιν ἔχοντα, δι' ἀλλήλων ἐπιγινώσκεισθαι·
καίτοι γε δι' αὐτῶν τούτων ὧν αὐτός φησιν, εἴπερ τοῖς
ἰδίους κατακολουθεῖν ἡπίστατο λόγους, ὥδηγῆθαι ἂν
πρὸς τὴν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος συγκατάθεσιν.
Εἰ γὰρ ἡ τοῦ ποιήσαντος φύσις τὸ παρ' αὐτῆς γεγε-
νημένον δείκνυσι, καθὼς οὗτός φησι, ποίημα δὲ κατ'
αὐτοὺς ὁ Υἱός ἐστι τοῦ Πατρὸς, πάντως ὁ τὴν τοῦ
Πατρὸς φύσιν κατανοήσας, καὶ τὴν τοῦ Μονογενοῦς
δι' ἐκείνης ἐγνώρισεν· εἴπερ ἡ τοῦ ἐνεργήσαντος φύ-
σις τὸ ἐνεργηθὲν ἀπεσήμηνεν.

Ὡς καὶ διὰ τούτου τὸν τῆς ἀνομοιότητος αὐτῆς
Μονογενῆ, τῶν τῆς Προνοίας ἔργων ἀποσχοινίζεσθαι·
μηδὲν πολυπραγμανεῖσθαι ἡ γένεσις, μηδὲ βεδιασμέ-
ως ἐκείθεν ἢ ἀνομοιότης τοῦ Μονογενοῦς ἐλεγχέσθω.

A dubitationem de operationibus dissolvere et eximere
poterit? Omnis enim rei, de qua dubitatur, de-
monstratio, ex confessis et concessis instituenda
est. Quando autem æqualiter in utrisque, de qui-
bus quæstio est, incertitudo inest: quomodo quæ
in utrisque ignorata sunt, per utraque mutuo pate-
fieri Eunomius jubet? Cum enim de Patris sub-
stantia dubitatur et inquiritur, vult per operatio-
nem substantiæ illius comitem, et ex opere ab ista
operatione effecto ignotum patefieri. Rursus vero
si quærat, quænam sit Unigeniti substantia,
quem (Unigenitum) sive operationem, sive opera-
tionis effectum appellat (utroque enim loquendi
genere utitur), proclive esse ait, ex conditoris sub-
stantia dubitationem de Unigenito dissolvere.

B Cæterum libenter et istud ex illo intelligerem,
num in sola natura divina dubitationem de operatio-
nibus ex operantis essentia dissolvi posse asserat;
an vero in omni re, cui agendi facultas suppetit,
per efficientis essentiam effectuum quoque essentiam
cognoscat? Si de sola divina tale dogma traditur,
ostendat nobis, quomodo dubitationibus, quæ de
creaturis Dei existunt, ex creatoris natura satis-
faciat. Ecce enim indubitatum opus Dei est cælum,
terra, mare, totus mundus. Quærat ergo per
hypothesin unius ex istis essentia, sitque cælum,
exempli gratia. Cum igitur cæli essentia dubia sit,
propter varias eorum, qui varie de cælo philoso-
phantur, opiniones, quomodo nobis dubitationem
eximet, ejus, qui cælum fecit, contemplatio? Nam
ille materie expertus est, inaspectabilis, figura ca-
rens, ingenerabilis, perpetim manens, corruptio-
nis, mutationis, et alterationis, omniumque simi-
lium incapax. Quomodo igitur ille, qui tali senten-
tia de cæli conditore imbutus est, ad cognitionem
naturæ, qua cælum constat, perducetur? Quomodo
ex inaspectabili, id quod sub aspectum cadit, ex
incorruptibili corruptioni obnoxium, ex ente inge-
nito, id quod ex tempore coagmentatum est, et
ex eo quod semper durat et manet, id quod tem-
porariam et caducam existentiam accepit, colli-
get, et ex iis quæ rei, de qua quæritur, prorsus
adversantur, intelligentiam formabit? Dicat, qui ac-
curate res conditas perlustrat, dicat, inquam, quo-
modo fieri possit, ut quæ dissimilis naturæ sunt,
per se mutuo cognoscantur? Quanquam per illa
ipsa quæ dicit, si propriis suis sermonibus insi-
stere nosset, eo adduci posset, ut ecclesiastico
dogmati assensum præberet. Si enim conditoris na-
tura, id quod ab illa productum est, ostendit,
prout ipse affirmat, opus autem ex ipsorum sen-
tentia, est Filius, plane oportet, ut qui Patris
naturam cognoscit, cognoscat quoque per illam,
Unigeniti naturam; si producentis natura indicat
etiam id quod productum est.

Quin et per hanc de inæqualitate doctrinam
Unigenitum a Providentiæ operibus excludunt. Ne
studiosius occupemur circa ejus generationem, ne-
que inde violenter inæqualitas Filii redarguatur.

Sufficit enim et voluntatum diversitas ad hoc, ut naturæ diversitatem notificet. Quapropter cum omnium, etiam adversariorum, confessione, prima essentia simplex sit, necessarium prorsus est, ut naturam voluntas et electio comiletur; cum vero bona voluntas per providentiam demonstretur, simul etiam demonstratur bonam esse naturam, a qua est voluntas. Cum vero solus Pater bona operetur, Filius autem eadem non vellet (loquor ex hypothesi adversariorum gratia), evidens esset differentia in natura, utpote diversitate voluntatum testata. At si Pater providentiam omnium gerit, similique modo Filius omnibus providet (quæ enim videt Patrem facientem, similiter et Filius facit): identitas voluntatis, eorumdem eadem prorsus volentium, communionem in natura ostendit. Cur igitur rejicitur sermo de providentia, quasi nihil opis ad propositam quæstionem conferat? Quamquam multa etiam ex communi hac vita desumpta, disputationi nostræ suffragantur, intelligo autem omnibus nota exempla. Qui ignis lucem vidit, et calefactricis potentiae experimentum cepit, si in aliam huiusmodi lucem et calorem incidat: enimvero in notitiam ignis deducetur ex similitudine eorum, quæ sensu percepit, ad cognitionem et convenientiam naturæ, per quam effecta sunt, proventus; non enim aliquid omnia, quæ ignis sunt, ageret, si ignis non esset. Sic si in Patre et Filio similem prorsus, et æqualem providentiæ rationem agnoscimus; tunc et per res, quæ in nostram intelligentiam cadunt, et per illas, quæ eandem superant, colligimus, in iis quibus æquales prorsus et similes sunt actiones, nihil diversitatis in natura reperiri. Etenim quemadmodum mutuo sese habent externa cuiusque indicia: sic necessario etiam sese habebunt ea quæ substrata sunt; et si indicia sibi contraria sunt, sequitur ea etiam quæ his notis et symbolis patefunt, contraria esse. Quod si hæc similiter sese habent, neque illa dissimiliter sese habebunt. Et quemadmodum per ænigma Dominus ait, fructus esse signa naturæ, qua arbores constant, quasi hæc talia præter naturam non immutentur, cum neque malis arboribus boni fructus, neque vice versa bonis arboribus mali fructus congruant; nam ex fructibus, inquit, arbores cognoscuntur²²: sic cum in providentiæ fructu nulla penitus differentia appareat, iure unam quoque naturam, hos fructus proferentem confitemur: etiamsi ex distinctis numero arboribus fructus progenerentur. Igitur per ea quæ nobis cognita sunt (cognita autem nobis est providentiæ ratio, similiter Patri et Filio competens), extra dubitationem relinquitur quoque naturæ similitudo, et communio Unigeniti cum Patre, utpote ex iisdem providentiæ fructibus manifestata.

Verum, ne hoc cogitetur, occurrit Eunomius dititans, se necessitate quadam coactum abstinuisse

Αὐτάρχης γὰρ καὶ ἡ τῶν προαιρέσεων διαφορὰ τὴν τῆς φύσεως ἐτερότητα φανερώσαι· διότι ἀπλῆς εἶναι συνομολογηθείσης, καὶ παρὰ τῶν ἐναντίων, τῆς πρώτης οὐσίας, ἐπάναγκές ἐστι τῇ φύσει σύνδρομον ἐνοεῖν τὴν προαίρεσιν· τῆς δὲ προαιρέσεως ἀγαθῆς διὰ τῆς προνοίας ἀποδείχθεισης, ἀγαθὴ συναπαδείχθη καὶ ἡ φύσις, ἀρ' ἧς ἡ προαίρεσις· μόνου δὲ τοῦ Πατρὸς τὰ ἀγαθὰ ἐνεργοῦντος, τοῦ δὲ Υἱοῦ μὴ τὰ αὐτὰ προαιρουμένου (λέγω δὲ καθ' ὑπόθεσιν τῶν ἐναντίων ἔνεκεν), πρόδηλος ἂν ᾖ ἡ κατὰ τὴν οὐσίαν διαφορὰ, τῷ παρηλλαγμένῳ τῶν προαιρέσεων μαρτυρούμενῃ. Εἰ δὲ προνοεῖ μὲν ὁ Πατὴρ τῶν ἀπάντων, προνοεῖ δὲ ὡσαύτως καὶ ὁ Υἱὸς (ὃ γὰρ βλέπει τὸν Πατέρα ποιῶντα, καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ)· ἡ τῶν προαιρέσεων ταυτότης τὸ κοινὸν τῆς φύσεως τῶν τὰ αὐτὰ προαιρουμένων πάντως ἐνδείκνυται. Διὰ τί οὖν ἀτιμάζεται ὁ τῆς προνοίας λόγος, ὡς οὐδεμίαν παρέχων πρὸς τὸ ζητούμενον τὴν συνεργίαν; Καίτοι πολλὰ καὶ τῶν κατὰ τὸν βίον ὑποδείγματων τῷ ἡμετέρῳ λόγῳ συναγωνίζεται, λέγω δὲ ἀπὸ τῶν πᾶσι γνωρίμων τὰ ὑποδείγματα. Ὁ τοῦ πυρὸς τὸ φῶς τεθεσμένος, καὶ τῆς θερμαντικῆς αὐτοῦ δυνάμεως εἰς πεῖραν ἐλθὼν, εἰ ἄλλῳ τοιοῦτῳ φωτὶ, καὶ θερμότητι τοιαύτῃ πελάσειε, δηλονότι πρὸς τὴν τοῦ πυρὸς ἔνοιαν ἀπαχθήσεται, ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν φανέντων αὐτῷ, πρὸς τὴν συγγένειαν τῆς ἀπεργασμένης αὐτὰ φύσεως ἐναγόμενος· οὐ γὰρ ἂν τι κατὰ πάντα τὰ τοῦ πυρὸς ἐνεργήσειε μὴ πῦρ ἐν· οὕτως εἴπερ ὁμοιον καὶ ἴσον τὸν αὐτὸν τῆς προνοίας λόγον τῷ τε Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καθορώμεν, διὰ τῶν εἰς τὴν ἡμετέραν γνῶσιν φανόντων, καὶ τῶν ὑπερπιπτόντων τὴν κατὰληψιν ἡμῶν στοχαζόμεθα, ὡς οὐκ ἂν τοῦ ἐτερογενοῦς κατὰ τὴν φύσιν τοῖς ἴσοις καὶ ὁμοίως ἐνεργήμασι καταληφθέντος. Καὶ γὰρ ὅπως ἂν ἔχη πρὸς ἄλληλα τὰ ἐπιφανόμενα ἐκάστη γνωρίσματα, οὕτως ἐξ ἀνάγκης, καὶ τὰ ὑποκείμενα ἔξει. Καὶ εἰ μὲν ἐναντίως ἔχει τὰ γνωρίσματα, ἐναντία χρή πάντως λογίζεσθαι καὶ τὰ διὰ τούτων δηλούμενα. Εἰ δὲ ταῦτα ὡσαύτως, οὐδὲ ἐκεῖνα ἐτέρως. Καὶ δι' αἰνίγματος, τῆς τῶν δένδρων φύσεως τοὺς καρποὺς ὁ Κύριος εἶναι φησι τὰ σημεῖα, ὡς οὐκ ἐπαλλασσομένων παρὰ φύσιν τῶν τοιούτων, οὐδὲ τοῖς κακοῖς τῶν ἀγαθῶν, οὐδὲ τὸ ἐμπαλιν τοῖς καλοῖς τῶν ἐναντίων ἐφαρμοζόντων· Ἐκ γὰρ τῶν καρπῶν, φησὶ, τὰ δέδρα γνωρίζεται· οὕτω καὶ τοῦ καρποῦ τῆς προνοίας οὐδεμίαν ἔχοντος διαφορὰν, μίαν ὁρῶμεν καὶ τὴν τοὺς καρποὺς τούτους ἐκδυστήσασαν φύσιν· καὶ ἐκ διαφορῶν ὁ καρπὸς τῶν δένδρων προβάλλεται. Οὐκοῦν διὰ τῶν τῇ ἡμετέρᾳ καταλήψει γνωρίμων (γνωρίμος δὲ ἡμῖν ἐστὶ τῆς προνοίας ὁ λόγος, ὡσαύτως ἐπὶ Πατρός τε καὶ Υἱοῦ θεωρούμενος) ἀναμφίβολος γίνεται, καὶ ἡ κατὰ τὴν φύσιν ὁμοιότης, καὶ κοινωνία τοῦ Μονογενοῦς πρὸς τὸν Πατέρα, διὰ τῆς ταυτότητος τῶν καρπῶν τῆς προνοίας γνωριζομένη.

Ἄλλ' ἔνα μὴ τοῦτο νοηθῇ, ὡς ἐξ ἀνάγκης τινὸς βιασθεῖς, ἀποστῆναι μὲν λέγει τῶν τῆς προνοίας ἐρ-

²² Matth. vii, 18.

γων, ἀναχθῆναι δὲ ἐπὶ τὸν τῆς γεννήσεως τρόπον, διὰ τὸ ἀκολουθεῖν, φησὶ, τῷ τῆς γεννήσεως τρόπῳ τὸν τρόπον τῆς ὁμοιότητος. Ὡς βιαίως ἡμᾶς ἡ περιουσία τῆς ἐν τῷ λέγειν τέχνης καταναγκάζει τοὺς εἰρημένους συντίθεσθαι! Ἀκολουθεῖν λέγει τῷ τρόπῳ τῆς γεννήσεως τὸν τρόπον τῆς ὁμοιότητος. Ὅσον τὸ τεχνικὸν καὶ περιεσκεμμένον τῆς ἀποφάσεως! Οὐκοῦν ἂν γνωρίσθῃ τὸς γεννήσεως, συναπεδείχθη τούτῳ καὶ ὁ τρόπος τῆς ὁμοιότητος. Ἐπειδὴ τοίνυν τῶν διὰ σαρκὸς τικτομένων ζώων πάντων, ἡ τῶν πλείστων, ὁ αὐτός ἐστι τῆς γεννήσεως τρόπος, ἀκολουθεῖ δὲ κατ' αὐτοὺς τῷ τρόπῳ τῆς γεννήσεως ὁ τρόπος τῆς ὁμοιότητος, πάντα τὰ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τικτόμενα, ὁμοίως ἔξει πάντως πρὸς τὰ ὁμοίως γεννώμενα. Εἰ οὖν ὁ τῆς γεννήσεως τρόπος, καθὼς φησιν ὁ τῆς αἰρέσεως λόγος, ἐαυτῷ τὸ τικτόμενον ὁμοιοῖ· οὗτος ἰὲ κατ' οὐδὲν ἐν ταῖς ποικίλαις τῶν ζώων διαφοραῖς ἀλλοιοῦται, ἀλλ' ὁ αὐτὸς ἐπὶ τῶν πλείστων ἐστίν· ἐδρεθίσεται ἡ καθόλου καὶ δίχα τινὸς διορισμοῦ γενομένη ἀπόφασις, πάντα ἀλλήλους ὁμοία κατασκευάζουσα διὰ τὸ τῆς γεννήσεως ὁμοιον, ἀνθρωπον, κύνα, κάμηλον, μῦν, ἐλέφαντα, πάρδαλιν, καὶ τὰ ἄλλα πάντα, ὅσα κατὰ τὸν ὁμοιον τρόπον τικτεσθαι πέφυκεν· ἡ οὐκ ἀλλήλοις φησὶν ὁμοία τὰ παραπληρώς τικτόμενα, ἀλλ' ἕκαστον ἐκατὴν μόνῃ, παρ' οὗ τὴν γένεσιν ἔχει. Ἄλλ' εἰ τοῦτο λέγειν ἐβούλετο, τῷ τικτοντι ὁμοιον ἔδει τὸ τικτόμενον ἀποφῆναι, οὐχὶ τῷ τρόπῳ γεννήσεως ὁμοιότητος τρόπον. Ἄλλ' ὁ μὲν εἰκός ἐστι, καὶ ἐν τῇ φύσει θεωρεῖται, τὸ ὁμοιογενὲς εἶναι τῷ γεννῶντι τὸ γεννώμενον, τοῦτο οὐ δέχεται, ὥς ἂν μὴ τούναντίον αὐτῷ περιτραπέῃ τὸ κατασκευάσμα. Εἰ γὰρ τῷ γεννῶντι τὸ τικτόμενον ὁμοιον ἔλεγε, φροῦδα πάντα, καὶ ἀνυπόστατα τὰ φιλοπόνως αὐτῷ συντεθέντα περὶ τῆς ἀνομοιότητος τῶν οὐσιῶν ἀπηλέγχετο.

Νυνὶ δὲ τῷ τρόπῳ γεννήσεως τρόπον φησὶν ὁμοιότητος ἔπεσθαι· τοῦτο δὲ τοῖς ἀκριδῶς ἐπισταμένοις ἐξετάζειν ἐννοίας λόγον, ἀδιάντητον παντελῶς εὐρεθίσεται. Τί γὰρ δεῖ νοῆσαι γεννήσεως τρόπον ἀκούσαντες, πᾶν τῶν ἀπόρων ἐστὶ. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀποτίκτοντος λέγει, ἡ τὴν ὁρμὴν, ἡ τὴν διάθεσιν, ἡ τὸν τρόπον, ἡ τὸν χρόνον, ἡ τὸ διὰ συλλήψεως τελειοῦσθαι τὸ ἐμβρυον, ἡ αὐτῶν τῶν γεννητικῶν μέμνηται τόπων; ἡ ταῦτα μὲν οὐχί, ἕτερον δὲ τῶν κατὰ τὴν γέννησιν θεωρουμένων λέγει; καὶ πῶς ἂν μάθωμεν τὸ λεγόμενον; Τὸ γὰρ ἀκυρον καὶ ἀσήμαντον τῆς τοῦ τρόπου λέξεως, ἐπιδιστάζειν ἡμᾶς τοῖς σημασινομένοις παρασκευάζει, ἐπίσης πάντων ταῖς ὑπονοίαις ὑποπιπτόντων, καὶ κατ' ἴσον ἕκαστου τὸ ἀσυνάρτητον πρὸς τὸ προκείμενον ἔχόντων· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ φησιν, ὁμοιότητος τρόπου, οὕτως ἐπὶ λεγόμενον, ἀλλότριον πάσης διανοίας ὑπονοοῦμεν πρὸς τὰ ὑποδείγματα τῶν διὰ τῆς συνηθείας γνωρίμων ἀποσκοποῦντες. Οὐ γὰρ τὸ εἶδος ἡ τὸν τρόπον τοῦ τόκου, καὶ τὸ γεννώμενον ὁμοιοῦται· ὁ μὲν γὰρ τόκος ἐπὶ τῆς διὰ σαρκὸς γεννήσεως, σῶματός ἐστι διαστολή, τὸ τελειωθὲν

a providentiæ operibus, ad generationis vero modum adactum esse, quod, ut ait, ad generationis modum sequatur modus similitudinis. O ineluctabilem demonstrationum necessitatem! Quam violenter nos dicendi copia cogit, ut iis, quæ asseruit, astipulemur! Consequi ait ad generationis modum, modum quoque similitudinis. Quantum artis et circumspectionis in hac assertionem inest! Igitur si cognoscitur modus generationis, simul etiam demonstratus erit modus similitudinis. Cum ergo eorum quæ per carnem generantur, omnium animalium, vel certe plurimorum, idem sit generationis modus, ipsorum autem iudicio ad generationis modum sequatur modus similitudinis, oportet, ut omnia, quæ eodem modo progenerata sunt, eodem modo ad similiter progenita sese habeant; quæ enim eidem similia sunt, inter se quoque similia sunt. Si igitur modus generationis, ut hæreticus contendit, sibi id quod generatur, simile reddit, hic autem modus in variis animalibus prorsus nihil mutatur, sed idem prorsus in compluribus invenitur: necesse est, ut ex universali et absque ulla distinctione, prolata enuntiatione propter generationis similitudinem similia fiant homo, canis, camelus, mus, elephas, pardalis, et alia omnia, quæ simili modo progenerari consueverunt. An vult: sibi mutuo non esse similia, quæ similiter gignuntur, sed quodlibet illi soli, a quo generationis principium ducit? At si hoc volebat, dicendum erat, generanti generatum esse simile: non autem modo generationis modum similitudinis. Sed neque id quidem, quod verisimile est, et in rerum natura reperitur, generanti simile esse genitum: ita comprobatur, ut contrarium contingere nequeat. Nam si generatim id, quod generatum est, generanti simile perhibetur, concidant oportet omnia illa, quæ tam studiose de substantiarum dissimilitudine disseruit.

Nunc autem ad generationis modum ait sequi modum similitudinis. An non hoc iis qui accurate rerum rationes scrutari didicerunt, primo statim intuitu ejusmodi apparebit, quod penitus intelligi nequeat? Nam quid concipiendum sit, si generationis modum audias, admodum certe perplexum est. D Num hac locutione figuram generantis intelligit, num impetum, num dispositionem, num locum, num tempus? An embryonis per conceptionem complementum, an ipsa generationi destinata receptacula, an horum nihil, aliud vero quidpiam eorum, quæ cum generatione connexa sunt, insinuat? Qua ratione ad veram significationem pervenimus? Nam improprium nihilque significans modi vocabulum facit, ut de significatione hæreamus, cum ex æquo omnes significationes mentem subeant, et quælibet ex æquo nullum cum re proposita connexionem habeat. Sic et quod ait, similitudinis modum, ita quidem prolatum, ab omni prorsus intelligentia remotum esse discimus, si exempla quæ communi consuetudine nota sunt,

intueamur : non enim ad speciem vel modum partus assimilatur, id quod paritur : nam partus in iis quorum generatio carne perficitur, est corporis divisio, perfecte jam omnibus membris formatum animal in lucem emittens ; id vero quod generatur homo est, aut equus, aut bos, vel aliud quidvis, quod per generationem nasci solet. Quomodo igitur similitudinis in eo, quod generatum est, modus sequatur modum generationis, explicet nobis vel ille ipse, vel alius obstetricandi artem ab illo edoctus. Aliud est enim partus, et aliud quod est ex partu, et diversa est utriusque ratio. Igitur assertionem ejus falsam esse in iis quæ per carnem generantur,

Si vero aliquid efficere et construere vocat modum generationis, ad quem in genito sequatur modus similitudinis, ne sic quidem oratio ejus verisimilitudinem habet, quod exemplis planum fiet. Ferrum a fabro ictibus tunditur, ut inde quid vitæ usibus utile concipiatur et efformetur. Quomodo igitur schema percussione, si ita sors ferat, assimiletur manus artificis, vel modo effectio, puta forcipibus, incudi, foliis, carbonibus, quibus rem efformavit et procudit, nemo facile explicaverit. Quod de uno exemplo dictum est, id omnibus, quæ actione aliqua efficiuntur, competit, nempe modo generationis, id, quod generatum est, nequaquam simile reddi. Quid enim forma vestis commune habet cum stamine, cum regulis, cum pectine, et cum toto illo textoris apparatu? Quid scamnum cum actione, quæ versatur circa ligna, vel alius quispiam effectus cum forma artificis? Ergo in rebus sensibilibus et corporeis a veritate alienum esse, quod asserit, ipsos adversarios fateri existimo.

Reliquum est, ut dispiciamus, quidnam concinandæ suæ blasphemiae ulterius afferat. Quid ergo erat quod in quæstione versabatur? Hoc videlicet, fateri oportere, Filium in sua substantia Patri similem, vel dissimilem esse : quod cum, ut ait, ex providentiæ ratione discere nequiverit, recurrisset dicit ad generationis modum, ut istius interventione cognosceret, non utrum genitus genitori dissimilis sit, sed num habeat modum quemdam similitudinis, et quia modus iste multis ignotus sit, ea de causa, se de substantia, quæ genuit, pluribus disseruisse. Num igitur propriæ suæ assertionis oblitus est, quando dixit, *ex operibus investigari debere substantias*? cum ergo necdum ullo modo constet, quomodo substantia generata, quam *opus supremæ* appellat, sese habeat secundum naturam; qua ratione id quod inferius est, ut ipse loquitur, et ideo ad cognoscendum proclivius et facilius, transiliens, maxime propriæ et supremæ substantiæ adhaerescit, et cum in opere suo videri velit, quasi divinorum oraculorum admodum guarus sit, nunc ea parvi pendit, perinde ac si nesciret, ad Patris cognitionem, non nisi per Filium accessum pate-

ζῶον ἐν τῇ διαπλάσει τῶν σπλάγγων ἐπὶ τὸ εἶδος προάγουσα. Τὸ δὲ γεννώμενον ἀνθρώπος ἐστὶν ἢ ἴππος, ἢ βοῦς, ἢ ὅ τι ἂν τύχη διὰ γεννήσεως ὑφιστάμενον. Πῶς τοίνυν ὁ τῆς ὁμοιότητος τοῦ τικτομένου τρόπος ἐπεταὶ τῷ τρόπῳ τῆς γεννήσεως, εἰπάτω αὐτὸς οὗτος, ἢ εἰ τις ὑπ' αὐτοῦ μαieυτρίαν ἐπαideύθῃ τέχνην. Ἄλλο γὰρ ὁ τόκος, καὶ τὸ ἐκ τοῦ τόκου ἄλλο, καὶ διάφορος ἑκατέρου ὁ λόγος. Ὅτι μὲν οὖν ἐπὶ τῶν διὰ σαρκὸς τικτομένων ψευδὴς ἐστὶ τὸ λεγόμενον, οὐδεὶς ἂν ἀντείποι τῶν νοῦν ἔχόντων.

et diversa est utriusque ratio. Igitur assertionem ejus falsam esse in iis quæ per carnem generantur,

Εἰ δὲ τὸ ποιεῖν καὶ τὸ κατασκευάζειν, τρόπον γεννήσεως ὀνομάζει, ᾧ ἐπεσθαὶ τὸν τρόπον τῆς τοῦ γινόμενου, φησὶν, ὁμοιότητος· καὶ οὕτως ὁ λόγος τοῦ εἰκότος κεχώριται· οὕτως δὲ διὰ τῶν ὑποδειγμάτων σκοπήσωμεν· Πληγαὶς τυποῦται αἰδέηρος, πρὸς τι τῶν ἐν τῷ βίῳ χρησίμων παρὰ τοῦ δημιουργοῦντος σχηματιζόμενος. Τὸ οὖν σχῆμα τῆς ἀκμῆς, ἂν οὕτω τύχη, πῶς ὁμοιοῦται τῇ χειρὶ τοῦ τεχνίτου, ἢ τῷ τρόπῳ τῆς κατασκευῆς, οἷον σφύραις, καὶ ἀνθραξί, καὶ φύσαις, καὶ ἀκμονί, δι' ὧν αὐτὴν ὁ δημιουργὸς ἀνετυπώσατο, οὐκ ἂν τις εἰπεῖν ἔχοι· τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ ἐνὸς ὑποδείγματος εἰρημένον, πᾶσιν ἐφαρμόζει τοῖς διὰ τινος κατασκευῆς ἀπεργασθεῖσιν, ὅτι τῷ τρόπῳ τῆς γεννήσεως τὸ γινόμενον οὐδαμῶς ὁμοιοῦται. Τί γὰρ κοινὸν ἔχει τὸ εἶδος τοῦ ἱματίου πρὸς τὸ πηνίον, ἢ τοὺς κανόνας, ἢ τὴν κερκίδα, ἢ ὅλως πρὸς τὸν τρόπον τῆς τοῦ ὀφάντου κατασκευῆς; τί δὲ τὸ βάθρον πρὸς τὴν τῶν ξύλων ἀπεργασίαν, ἢ ἄλλο τι τῶν γινόμενων πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ κατεργασμένου; Ἄλλ' ἐν μὲν τοῖς αἰσθητοῖς καὶ σωματικοῖς ἀργεῖν τὸν λόγον τοῦτον, καὶ αὐτοὺς εἶμαι τοὺς ἐναντίους συντίθεσθαι.

Ἵπόλοιπον δ' ἂν εἴη σκοπεῖν εἰ τίνα συντέλειαν πρὸς τὴν τῆς βλασφημίας κατασκευὴν συνεισφέρεται. Τί οὖν τὸ ζητούμενον ἦν; Τὸ δεῖν κατὰ τὴν οὐσίαν ὁμοίως ἢ ἀνομοίως ἔχειν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν ὁμολογεῖσθαι. Ὑπερ διὰ τὸ μὴ δύνασθαι, φησὶν, ἐκ τῶν τῆς προνοίας λόγων μαθεῖν, ἐπὶ τὸν τῆς γεννήσεως ἀνεληλυθέναι τρόπον· ὡς διὰ τοῦτου γινῶναι οὐχὶ τὸν γεννηθέντα, εἰ ὁμοίως ἔχει πρὸς τὸν γεννησάντα, ἀλλὰ τίνα ὁμοιότητος τρόπον, καὶ διὰ τὸ τοῖς πολλοῖς ἀγνωστον εἶναι τοῦτον, διὰ τοῦτο τὴν γεννήσαντα οὐσίαν περιεργάζεσθαι. Ἄρα οὖν ἐπιλέλησται τῶν ἰδίων διορισμῶν, ἐν οἷς φησιν, ἐκ τῶν ἔργων δεῖν τὰς οὐσίας καταλαμβάνεσθαι; Τῆς οὖν γεννηθείσης οὐσίας, ἣν ἔργον ὀνομάζει τῆς ὑπερκειμένης, μηδέπω φανερωθείσης, πῶς ἔχει κατὰ τὴν φύσιν, πῶς ὑπερβάς τὸ, ὡς αὐτὸς λέγει, κατώτερον, καὶ διὰ τοῦτο τῇ καταλήψει τῶν ζητούντων προσεχέστερον, τῇ κυριωτάτῃ καὶ ἀνωτάτῃ προσφύεται· καὶ τὸ ἀκριβῶς εἰδέναι τὰς θείας φωνάς, ἐν τῷ κατ' αὐτὸν λόγῳ, κατασκευάζων, νῦν κακέλινον ὀλίγον ποιεῖται τὸν λόγον, ὥσπερ ἀγνοῶν ὅτι οὐκ ἐστὶ τῇ γνώσει τοῦ Πατρὸς προσθῆναι, μὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ προσεγγίσαντα; Οὐδεὶς γὰρ, φησὶν, ἔγνω τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ὁ ἐὰν βούλη-

ται δ' Υἱὸς ἀποκαλύψαι. Ἄλλ' οὗτος, ἐν οἷς μὲν ἂν μέλλῃ καθυβρίζειν τὰς εὐσεβεῖς καὶ τῇ θεότητι πρεπούσας τοῦ Μονογενοῦς ὑπολήψεις, ἐλάττονα εἶναι λέγει, γυμνῇ τῇ φωνῇ· ἐν δὲ τῇ ἐπινοίᾳ τῆς γνώσεως τῶν θεῶν, λανθάνει τὸ μεῖζον ἐπ' αὐτοῦ κατασκευάζων· ἐπερ τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν, ὡς ἐτοιμοτέραν εἰς κατανόησιν καταλαβὼν, δι' ἐκείνης ἀνιχνεύειν πειράται καὶ συλλογίζεσθαι τοῦ Υἱοῦ τὴν φύσιν.

Ἄνεισι γοῦν ἐπὶ τὴν γεννήσασαν οὐσίαν, καὶ δι' ἐκείνης τὴν γεννηθεῖσαν ἐπισκοπεῖ, διὰ τὸ τῇ φυσικῇ, φησὶ, τοῦ γεννήσαντος ἀξίᾳ δεικνύσθαι τὸν τῆς γεννήσεως τρόπον. Πάλιν τοῦτο ἀπλῶς καὶ ἀδιορίστως παρὰρρίψεν, ἐπὶ πάντα παραπλησίως διαχεῖσθαι παρασκευάζει τοῦ ζητοῦντος τὴν ἔννοιαν. Τοιαῦτα γάρ ἐστι καθολικῶς τὰ δογματιζόμενα, ὡς ἐπὶ πάντα φέρεσθαι ταῖς ὑπονοίαις, καὶ μὴδὲν ὑπεξαίρεισθαι τῆς περιληπτικῆς ἀποφάσεως. Εἰ οὖν πάντως ὁ τῆς γεννήσεως τρόπος τῇ φυσικῇ τοῦ γεννῶντος ἀξίᾳ γνωρίζεται, πολλαὶ δὲ τῶν τικτόντων αἱ κατὰ τὰς ἀξίας διαφοραὶ, καὶ κατὰ πολλὰς ἐπινοίας καταλαμβάνονται (γεννᾶται γὰρ Ἰουδαῖος, Ἕλλην, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος), τί ἐκ τούτων κατασκευάζεται; Ὅτι ὅσαι εἰσὶ τῶν γεννῶντων κατὰ τὰς φυσικὰς ἀξίας διαφοραὶ, τοσοῦτοι καὶ τρόποι γεννήσεως κατὰ τὸ εἶδος εὐρεθῇσονται· ὡς μὴ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πληροῦσθαι πᾶσι τὴν γένεσιν· ἀλλὰ ταῖς τῶν γεννῶντων ἀξίαις τὰς φύσεις συμμεταβάλλεσθαι, καὶ δεῖν ἐκάστῳ τῶν τικτομένων, κατὰ τὴν τῶν ἀξιωμάτων διαφορὰν, ἰδιάζοντά τινα γεννήσεως τρόπον καινοτομεῖσθαι. Πᾶσι γὰρ συμφυεῖς ἀξίαι τινές εἰσι πάντως· ἐπιθεωρούμεναι τοῖς καθ' ἕκαστον, διαφέρουσι δὲ ἀλλήλων πρὸς τὸ κρεῖττον ἢ καταδεέστερον· ὅπως ἂν ἐκάστῳ συμπέσῃ, γένος, ἀξίωμα, θρησκεία, πατρις, δυναστεία, δουλεία, πλοῦτος, πενία, τὸ αὐτεξούσιον, τὸ ὑποχείριον, πάντα ὅσα τὰς κατὰ τὴν βίον διαφορὰς ἐν ταῖς ἀξίαις ἐργάζεται. Εἰ οὖν τῇ φυσικῇ τοῦ γεννῶντος ἀξίᾳ, καθὼς φησιν ὁ Εὐνόμιος, ὁ τῆς γεννήσεως δεικνύται τρόπος (πολλαὶ δὲ αἱ κατὰ τὰς ἀξίας διαφοραὶ), πολλοὶ πάντως καὶ οἱ τῆς γεννήσεως τρόποι, κατὰ τὸν δογματιστὴν εὐρεθῇσονται, τῆς κατὰ τὰς ἀξίας διαφορᾶς νομοθετοῦσης τῇ φύσει τὸν τόκον.

Εἰ δὲ μὴ δέχοιτο φυσικὰς εἶναι τὰς τοιαύτας ἀξίας, ὡς ἔξω τῆς φύσεως θεωρουμένας, οὐδὲ ἡμεῖς ἀντιλέγομεν· ἐκεῖνον μέντοι πάντως συνθήζεται, ὅτι φυσικῇ τινι πάντως ἀξίᾳ τῆς ἀλόγου ζωῆς ἡ ἀνθρωπίνη κειχώριται. Ἄλλ' ὁ τοῦ τόκου τρόπος, οὐδεμίαν ἐν τῇ κατὰ τὴν φυσικὴν ἀξίαν διαφορᾷ τὴν παραλλαγὴν ἔχει, ὁμοιοτρόπως τῆς φύσεως τὰ τε λογικὰ καὶ τὰ ἄλογα διὰ τῆς γεννήσεως εἰς τὴν ζωὴν παραγούσης. Εἰ δὲ ἐπὶ μόνῃς ἐκείνης τῆς οὐσίας τῆς, ὡς αὐτὸς ὀνομάζει, κυριωτάτης, καὶ ἀνωτάτης, τὸ συμφυὲς ἀξίωμα καταλαμβάνει, ἴσμεν ὅτι καὶ νοῦν τοῦτο λέγει. Ὡς μὲν γὰρ ὁ ἡμέτερος λόγος, συμφυὲς ἐστὶν ἀξίωμα

A fieri? Nullus enim, inquit, novit Patrem nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare³¹. Sed iste cum debitam existimationem, quam de Unigeniti divinitate habemus, imminuere et deterere molitur, minorem Filium nuda voce astruit, quem ignarus licet majorem facit, in rerum divinarum comparanda cognitione: si quidem Patris substantiam, velut cognitu expeditiorem accipiens, per illam indagare et colligere nititur naturam Filii.

Ascendit igitur ad naturam quæ generavit, et per illam, considerat generatam, eo quod per naturalem generantis dignitatem modus generationis demonstretur. Qua sua assertione ita simpliciter et indefinite prolata, ad omnia æqualiter lectoris animi diffundere et abducere tentat. Talia enim sunt, quæ universim affirmantur, ut cogitationem ad omnia traducant, nihilque extra suum ambitum relinquunt. Si igitur omnino modus generationis ex naturali generantis dignitate cognoscitur, generantium vero variae, et diversarum notionum secundum dignitatem differentiarum reperiuntur: generat enim Judæus, Græcus, Barbarus, Scythæ, servus, liber: quid ex his concluditur? An quot sunt generantium secundum naturalem dignitatem naturæ, tot etiam modi generationis, ut decet, existant, ita ut haudquaquam eodem modo generatio perficiatur; sed ut naturæ una cum generantium dignitatibus mutantur, adeoque, ut cuilibet eorum, quæ generantur, secundum dignitatum differentiam proprius quidam generationis modus assignandus sit? Omnibus enim a natura insitæ dignitates et excellentiæ sunt, quas in singulis invenire licet, discrepantes nonnihil a se mutuo, secundum majus et minus: ita ut quodlibet eorum, quæ generantur, pro dignitatum proportionem, comitentur peculiaribus quædam, ut genus, dignitas, religio, patria, potentia, servitus, divitiæ, paupertas, libertas arbitrii, subjectio, et omnia alia, quæ in hac vita differentiam aliquam constituunt. Si igitur naturali generantis dignitate modus generationis ostenditur, ut dicit Eunomius, variae autem sunt secundum dignitatem differentiæ, plane sequitur etiam varios esse, ex novatoris huius sententia, generationis modos, et alia aliter nasci; cum quæ secundum dignitates est differentia, naturam in partu quasi legibus circumscribat.

D Quod si quis non admittat, huiusmodi dignitates esse naturales, cum extra naturæ leges versari videantur, cum hoc non digladiabimur. Illud tamen omnino concedendum erit, naturali quadam dignitate et præcellentia humanam vitam ab illa, quæ ratione caret, discriminatam esse; at partus modus nullam penitus in differentia secundum naturalem dignitatem, variationem habet, quia natura eodem modo tam rationis capacia, quam rationis expertia per generationem in hanc lucem edit. Si vero in sola illa natura, quam ipse propriissimam et supremam nominat, insitam dignitatem constituit, videamus

³¹ Matth. xi, 27.

quid tandem talia dicens, a nobis intelligi velit: A nam, ut nos quidem arbitramur, Deo cognata sunt, ipsa divinitas, sapientia, potentia, bonitas, iudicium, iustitia, fortitudo, longanimitas, veritas, esse creatorem, dominatorem, invisibilem, interminatum, et si quid aliud hujus generis ad gloriam Dei amplificandam, divinitus inspirata Scriptura prodidit, quæ omnia etiam unigenito Filio proprie et a natura inesse asserimus, solumque in eo quod est principii expertem esse, differentiam confitemur; neque tamen principii expertem esse penitus a Filio abdicamus (nemo orationem nostram calumniose vellicet, quasi demonstrare velimus eum, qui vere Filius est, esse ingenitum; non enim minus impietatis damnamus tale quid docentes, ac illos, qui inæqualitatem introducunt); sed cum vocabulum principii variis significatis constet, et animum ad plura ducat, dicimus esse etiam aliquid, secundum quod principio carere competat itidem Filio. Quando enim hac voce significamus id quod ex nullo penitus principio suam subsistentiam habet, tum principii expertem esse, tanquam solius Patris ingeniti proprium confitemur. Quando vero de reliquis principii significatis disquisitio instituitur, cum et creaturæ sit principium, et temporis, et ordinis, etiam in his unigenitum Filium omni principio superiorem esse docemus: ita ut eum, per quem facta sunt omnia, supra omne creaturæ principium, et temporis rationem, ordinisque consecutionem et seriem evectum credamus; itaque quem in hypostasi principii expertem esse negamus, eum in aliis omnibus principii expertem statuimus; et Patrem quidem principii expertem et innascibilem, Filium autem ad prædictum modum principii expertem, non tamen innascibilem esse docemus.

In quam igitur cognatam Patris dignitatem intuens, per illam generationis modum colligit? In innascibilitatem respondebit, opinor. Igitur si omnia alia nomina, quæ ad gloriam Dei celebrandam accepimus, inania et significatu destituta censes, superflua erit talium vocum enumeratio, in solo et nudo catalogo posita: siquidem nulla cæterarum appellationum naturalem ejus, qui supra omnia est, dignitatem menti objicit. At vero si singulis vocabulis quæ recensuimus, notio propria, et existimationi divinæ consentanea substernitur: D enimvero tum etiam cognatas Dei dignitates secundum multiplicationem nominum multiplicari oportet, per quas similitudo naturæ recte colligitur: si cognatæ substantiis dignitates et præeminentiæ subjectarum rerum indicia sunt. Cum vero in utroque eadem dignitates et excellentiæ appareant, perspicue prorsus identitas substantiæ in rebus, quæ his dignitatibus subsunt, ostenditur. Si enim unius vocabuli mutatio diversam substantiam demonstrat, quanto magis multa millia ejusdem rationis vocabula communionem naturæ indicabunt? Quæ igitur causa est, cur reliqua nomina negligentur, unoque solo generatio investigetur? Cur Patri solam innascibilitatem, ceu cognatam

τῷ Θεῷ, αὐτῇ ἡ θεότης, ἡ σοφία, ἡ δύναμις, τὸ ἅγαθὸν εἶναι, κριτὴν, δίκαιον, ἰσχυρὸν, μακρόθυμον, ἀληθινὸν, κτίστην, ἐξουσιαστὴν, ἀόρατον, ἀτελεύτετον, καὶ εἴ τι ἄλλο τῶν εἰς δοξολογίαν παρὰ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς εἰρημένων ἐστίν· ἅπερ πάντα καὶ τῷ μονογενεῖ Υἱῷ κυρίως καὶ συμφυῶς ἐνθεωρεῖσθαι φάμεν· ἐν μόνῃ τῇ κατὰ τὸ ἀναρχὸν ἐννοίᾳ τὴν διαφορὰν ἐπιστάμενοι, καὶ ταύτην οὐ κατὰ πᾶσαν ὑπόνοιαν τοῦ Μονογενοῦς ἀποτεμένομεν· μηδεὶς δὲ διαπαράσσειε διὰ συκοφαντίας τὸν λόγον, ὡς ἀγέννητον ἡμῶν δεικνύειν ἐπιχειροῦντων τὸν ἀληθῶς Υἱὸν· οὐδὲν γὰρ ἔλαττον ἀσθελεῖν τοὺς τὰ τοιαῦτα λέγοντας τῶν τὸ ἀνόμοιον δογματίζοντων διοριζόμεθα. Ἄλλ' ἐπειδὴ πολῦσημος ὁ τῆς ἀρχῆς λόγος, καὶ εἰς πολλὰ ταῖς ὑπονοίαις φερόμενος· ἔστιν ἐν οἷς φάμεν καὶ τῷ B μονογενεῖ Υἱῷ μὴ ἀπεμφαίνειν τὴν τοῦ ἀναρχοῦ προσηγορίαν. Ὅταν μὲν γὰρ τὸ μὴ ἐξ αἰτίου τινὸς τὴν ὑπόστασιν ἔχειν ἐκ τῆς φωνῆς τοῦ ἀναρχοῦ νοηταί, τοῦτο μόνον τοῦ Πατρὸς ἴδιον ὁμολογοῦμεν· ἔταν δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ τῶν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς σημανομένων ἢ ἐξέτασις ἢ, ἐπειδὴ καὶ κτίσεώς τινος ἐπινοεῖται ἀρχή, καὶ χρόνου, καὶ τάξεως, κἀν τοῦτοις καὶ τῷ Μονογενεῖ προσμαρτυροῦμεν τὸ ὑψηλότερον ἀρχῆς εἶναι, ὡς ὑπὲρ πᾶσαν κτίσεως ἀρχὴν, καὶ χρόνον ἔννοιαν, καὶ τάξεως ἀκολουθίαν εἶναι πιστεύειν τὸ δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· ὥστε τὸν τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως μὴ ἀναρχον, ἐν τοῖς ἄλλοις πᾶσιν ὁμολογούμενον ἔχειν τὸ ἀναρχον· καὶ τὸν μὲν Πατέρα, καὶ ἀναρχον, καὶ ἀγέννητον· τὸν δὲ Υἱὸν ἀναρχον C μὲν κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον, οὐ μὴν καὶ ἀγέννητον.

Εἰς ποῖον οὖν συμφυὲς ἀξίωμα τοῦ Πατρὸς βλέπων, δι' ἐκείνου τὸν τῆς γεννήσεως τρόπον ἀναλογίζεται; Εἰς τὴν ἀγεννησίαν πάντως ἔρει. Οὐκοῦν εἰ μὲν πάντα τὰ ὀνόματα, ὅσα εἰς δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἐμάθομεν, ἀργά σοι καὶ ἀσῆμαντα λέγομεν, περιττὴ τίς ἐστὶ καὶ παρέλκουσα ἡ τῶν τοιούτων φωνῶν ἀπαριθμῆσις ἐν ψιλῷ τῷ καταλόγῳ προφερομένη, εἴπερ οὐδεμία τῶν λοιπῶν προσηγορίων τὴν φυσικὴν ἀξίαν τοῦ ἐπὶ πάντων παρίστησιν· εἰ δὲ ἐχάστου τῶν λεγομένων ἰδιόζουσά τις ἔννοια, καὶ πρέπουσα τῇ περὶ Θεοῦ ὑπολήψει γνωρίζεται· δὴλον δὲ κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀνομάτων καὶ αἱ συμφυεῖς ἀξίαι τοῦ Θεοῦ θεωροῦνται· καὶ διὰ τούτων ἡ τῶν οὐσιῶν ὁμοιότης κατασκευάζεται· εἴπερ τὰ συμφυῆ ταῖς οὐσίαις ἀξιώματα γνωριστικὰ τῶν ὑποκειμένων ἐστί. Τῶν δὲ ἀξιωμάτων ἐφ' ἑκατέρου τῶν αὐτῶν φαινομένων, ἡ κατὰ τὴν οὐσίαν ταυτότης τῶν ταῖς αὐταῖς ἀξίαις ὑποκειμένων πραγμάτων σαφῶς ἐπιδείκνυται. Εἰ γὰρ ἱκανῇ νομίζεται ἐνὸς ὀνόματος παραλλαγὴ τὸ ζῆνον τῆς οὐσίας ἐνδείξασθαι, πόσω ἄλλον ἰσχυροῦσι ἡ τῶν μυρίων ὀνομάτων ταυτότης τὸ κοινὸν παρῆσθαι τῆς φύσεως; Τίς οὖν ἡ αἰτία, δι' ἣν τὰ μὲν λοιπὰ τῶν ὀνομάτων περιορίζεται, μόνῳ δὲ τῷ ἐνὶ τεκμηριούτῃ ἡ γέννησις; Καὶ διὰ τί μόνῳ συμφυὲς ἀξίωμα τὴν ἀγεννησίαν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ἐν-

γυμνάζουσι. τὰ λοιπὰ παρωσάμενοι ; ἵνα τῇ πρὸς τὸ γεννητὸν ἀντιδιαστολῇ τὸν τῆς ἀνομοιότητος κακουργήσῃσι τρόπον, ὅπερ καὶ αὐτὸ, κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν εὐθυνόμενον, ἐπίσης τοῖς προειρημένοις ἀδρανές τε καὶ ἀνυπόστατον καὶ ἀντ' οὐδενὸς εὐρεθήσεται.

Ὅτι δὲ εἰς τοῦτο βλέπουσιν αἱ κατασκευαὶ πᾶσαι, τὸ ἐπιφερόμενον δείκνυσιν, ἐν οἷς ἑαυτὸν ἀποδέχεται, ὡς προσήκοντως τῇ ὁδῷ ἔχειν πρὸς τὴν κατασκευὴν τῆς βλασφημίας χρησάμενος· καὶ οὐκ εὐθὺς ἀπογυμνῶσας τοῦ λόγου τὸ βούλημα, οὐδὲ πρὸ τοῦ συναρτῆσαι τὴν κατασκευὴν τῆς ἀπάτης, ἀγυμνάστοις ἑταῖς ἀκοαῖς προσβαλὼν τὴν ἀσέβειαν· οὐδὲ ἐν προοιμίῳ τῶν λόγων τὴν ἀγεννησίαν οὐσίαν ἀποφηνάμενος, καὶ τὴν τῆς οὐσίας ἐτερότητα διαθρυλλήσας, οὕτως λέγων κατὰ τὴν λέξιν· Ἡ καθὼς τομοθετεῖ Βασίλειος, ἀπ' αὐτῶν ἀρξασθαι τῶν ζητουμένων ἔδει, ἀσυναρτήτως τὴν ἀγεννησίαν οὐσίαν λέγοντας, καὶ τὴν τῆς οὐσίας ἐτερότητα θρυλλεῖν, ἢ ταυτότητα ; Περὶ ὧν πολλὰ διὰ μέσου διεξελθὼν ἐν σκώμμασι, καὶ λοιδορίαις, καὶ ὑβρεσιν (οὕτω γὰρ οἶδεν ὁ σοφὸς ὑπὲρ τῶν ἰδίων δογμάτων διαγωνίζεσθαι), πάλιν ἐπαναλαμβάνει τὸν λόγον, καὶ πρὸς τὸν ἀντίπαλον δῆθεν ἀποτεινόμενος, κάκεῖν τῶν λεγομένων τὴν αἰτίαν ἀνατιθεῖς, τοιάδε φησὶν· Ἐπεὶ καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ὑμεῖς ἔροχοι τοῦτοις τοῖς πλημμελήμασιν, οἱ τὴν αὐτὴν οὐσίαν τῷ γεννήσαντι καὶ τῷ γεννηθέντι διακληρώσαντες. Διὸ καὶ τὴν ἐπὶ τοῦτοις λοιδορίαν, ὥσπερ τινα πάγην ἀφυκτον καθ' ἑαυτῶν ἐτεκτήνασθε, τῆς δίκης, ὡς εἰκός, τοῖς ὑμετέροις καθ' ὅμων αὐτῶν ἐπιψηφίζούσης. Ἦτοι γὰρ ἀνάρχως ἁλλήλων κεχωρίσθαι τὰς οὐσίας ταύτας ὑπολαμβάνοντες, τοῦτων δὲ τὴν ἑτέραν εἰς Υἱοῦ τάξιν διὰ γεννήσεως ἄγοντες καὶ τὸν ἀνάρχως ὄντα ὑπὸ τοῦ ὄντος γενέσθαι διατενόμενοι, τοῖς ἰδίοις ὑπόκεισθε λοιδορήμασιν. Ὅν γὰρ ἀγεννητον εἶναι φαντάζεσθε, τοῦτω τὴν παρ' ἑτέρου γέννησιν ἐπισημνίζετε, ἢ μίαν, καὶ μόνην ἀναρχον ὁμολογοῦντες οὐσίαν, εἴτα ταύτην εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν τῇ γεννήσει περιτράζοντες, αὐτὴν παρ' ἑαυτῆς γεγενῆσθαι τὴν ἀγεννητον οὐσίαν φήσετε.

Τὰ μὲν οὖν πρὸ τῶν ἀνεγνωσμένων αὐτῷ γεγραμμένα, ὡς φίλῃ ἔχοντα κατὰ τοῦ διδασκάλου καὶ πατρὸς ἡμῶν ἀναισχυντίαν, καὶ οὐδὲν πρὸς τὸν προκείμενον συντελοῦντα σκοπὸν, ὑπερβήσομαι. Ἐν δὲ τοῖς εἰρημένοις, ἐπειδὴ δεινῶς ἡμῖν τοὺς ἀμφήκεις τοῦτους ἐλέγχους διχόθεν στομύσας, διὰ τῆς τῶν διλημμάτων ἐπινοίας προτείνεται, ἀνάγκη καὶ ἡμᾶς μὴ σωπῇ δέξασθαι τὸν κατὰ τοῦ δόγματος πῦλεμον, ἀλλ' ὡς ἔχομεν δυνάμει συμμαχεῖσθαι τῷ λόγῳ, καὶ δεῖξαι τὴν φανεράν ταύτην καὶ ἀμφίστομον μάχαιραν, ἣν κατὰ τῆς ἀληθείας ἐθήξατο, τῶν ἐν ταῖς συζητήσεσιν φαινομένων ἀδοανεστέρων.

Διπλαῖς ἐννοαῖς διαβάλλει τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας, καὶ φησιν, ἢ δύο ἀγεννητοὺς ἀρχὰς ἀντιπαρεξηγομένους ἀλλήλαις, τὴν μὲν Πατέρα, τὴν δὲ Υἱὸν ἡμᾶς ὀνομάζειν,

A dignitatem, attribuant, reliquis omnibus repudiat? Nimirum, ut oppositione ingeni et geniti modum æqualitatis subvertant, quod ipsum opportuno tempore, æque ac prædicta, frivolum, inane, et nullius momenti esse demonstrabitur.

Ad hanc vero metam omnes eorum machinas tendere, argumento est id quod infertur, cum (Eunomius) se ipsum commendat, et laudat, quasi probe et convenienter via illa ad blasphemiam structuram usus fuerit, neque statim voluntatis suæ propositum patefecerit, neque prius quam fallaciæ telam pertexeret, auribus adhuc inexercitatis impietatem intulerit. Neque etiam statim sub exordium disputationis innascibilitatem, substantiam esse definierit, neque de substantiæ diversitate multa deblateraverit : hæc enim sunt Eunomii verba : An quemadmodum præscribit Basilus, exordiri oportebat ab illis quæ in quæstione versantur, et absque ulla connexione inscienier de innascibilitate, seu de substantia, deque substantiæ diversitate et identitate nugari debebam? Et post multa scommata, convicia et probra (his enim firmamentis sapientissimus iste dogmata sua tuetur) ad institutum redit, et conversus ad adversarium, in eumque omni culpa rejecta, ita fatur : Præ omnibus aliis vos his culpis affines estis, qui Genitori et Genito eandem essentiam seu substantiam attribuitis. Quocirca reprehensionem, qua eam ob causam objugamini, ipsi vobis, seu ineluctabilem laqueum contexistis, iustitia, ut par erat, ex vestris placitis contra vos sententiam pronuntiante. Etenim cum substantias istas a se mutuo per hoc, quod principio careant, separatas esse, affirmetis, earumque olleam per generationem Filio ascribatis, et eum, qui sine principio est, ex illo qui sine principio est natum contendatis, nonne propriis maledictis redarguimini? quem enim innascibilem esse imaginamini, hunc ab a'io natum esse dicitis; vel unam et solam principii expertem substantiam stauentes, eamque postea Patre et Filio per generationem circumscribentes, ipsam innascibilem substantiam a seipsa natam esse asseritis.

Quæ superius ante hæc recitata verba Eunomius effutiverat, omittam, quippe nihil aliud nisi suam impudentiam contra doctorem patremque nostrum Basilium complectentia, et nihil ad propositum facientia. At in iis quæ jam recitavimus, cum in nos graviter ancipites quasi reprehensionum gladios utrinque acuat, et dilemmatum robore intorqueat, nonnihil immorabimur, neque enim decet ut bellum veræ doctrinæ illatum, silentes excipiamus, sed oportet, ut pro viribus veritati patrucinemur, ostendamusque metuendam istam et ancipitem machæram, quam contra veritatem exacuit, umbratilibus simulacris longe imbecilliore esse.

Duplici argumento calumniatur communionem essentialiæ, et ait, aut duo ortus expertia principia sibi mutuo opposita nos statuere, alterumque Pa-

treim, alterum Filium a nobis nominari; quando eum qui est, ex illo qui est, progenitum tradimus: vel unam eandemque substantiam utrumque ex parte participare nomen, ita ut substantia illa et Pater sit et Filius, ipsa a seipsa per generationem progenita. Hæc meis verbis præponere volui, non ut mentem ejus secus, quam oportet, interpretarer, sed ut tumidum illud et exaggeratum explanationis genus corrigerem, et quæ sit Eunomii sententia, omnibus manifestum evaderet, utpote clavis et dilucidis verbis exposita. Ille enim qui inscientiam nostram traducit, nosque ad causam agendum haud sufficiente apparatu præmissis accessisse obijcit, ita orationem suam comit, et pectit, sicque ut ipsemet loquitur, ad unguem omnia sua vocabula elimat, et superflua elegantia scriptionem suam exornat, ut verborum dulcedine auditorem confestim abripiat, qualia ex multis aliis sunt etiam illa, quæ antea recitavimus, et nunc repetemus: *Quapropter reprehensionem, qua eam ob causam obfurgamini, ipsi vobis, ceu ineluctabilem laqueum, consuistis, justitia, ut par erat, ex vestris placitis contra vos sententiam ferente.*

Vide veteris Atticæ flosculos. Vide ut verborum compositione, oratio splendet, et rutilat. Quam speciose et varie nitescit et vernat? Sed de his unusquisque arbitrato suo statuat et sentiat. Nos ad examinandum sensum revertamur, et quidem ipsis Eunomii verbis adductis. Etenim cum substantias istas a se mutuo, per hoc, quod principio careant, separatas esse affirmatis, earumque alteram per generationem Filio ascribitis, et eum, qui sine principio est, ex illo, qui sine principio est, natum contendatis. Sufficiunt ista. Duas ingenitas substantias a nobis statui ait. Quomodo istud dicit, qui ob confessionem unius essentialis, nos omnia miscere et confundere criminatur? Si enim nos quoque duas naturas inter se substantia convenientes statueremus, ad exemplum eorum, qui inæqualitatem comminiscuntur, forte non abs te existimari poterat, duas divisas naturas, ad duo principii expertia principia cogitationem ducere. Si vero unam naturam in diversis personis confitemur, Patremque credimus, et Filium glorificamus, quomodo adversarii fingunt per hujusmodi dogmata duo principia constitui? Deinde ex duobus istis principiis (ingenitis) dicit, alterum a nobis in Filii ordinem redigi, et eum qui est, ex eo qui est, natum esse; ostendat assertionis hujus auctorem, et nos tacebimus; sive certam quampiam personam, quæ istud affirmaverit, redarguat, sive generatim in Ecclesia tale quid tradi ac doceri sciat. Quis enim adeo insanæ et emotæ mentis est, ut cum Patrem et Filium nominat, duo ingenita principia concipiat, et rursus alterum ex altero natum putet? Quæ necessitas dogma nostrum ad hujusmodi cogitationes et suspensiones impellit? Quibus tandem argumentis effecit, ut necessario hæc absurditas ex doctrina nostra promicaret? Si enim

τὸν ὄντα παρὰ τοῦ ὄντος γεγενῆσθαι λέγοντα, ἡ μίαν νοουμένην καὶ τὴν αὐτὴν οὐσίαν, ἐκατέρων ἐν μέρει μεταλαμβάνειν τῶν ὀνομάτων, καὶ Πατέρα, οὐσίαν, καὶ Υἱὸν γινομένην, αὐτὴν παρ' αὐτῆς διὰ γεννήσεως παραγομένην. Ταῦτα διὰ τῆς ἑμαυτοῦ λέξεως γράφω, οὐ παρερμηνεύων αὐτοῦ τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ τὸ στομῶδες καὶ κατεσσιδασμένον τῆς ἐρμηνείας ἐπανορθούμενος, ὡς ἂν εὐσύνοπτον αὐτοῦ πᾶσι τὸ βούλημα γένοιτο, διὰ τῆς κατὰ τὴν λέξιν σαφηνείας ἐκκαλυπτόμενον. Ὁ γὰρ τὴν ἀμαθίαν ἡμῶν διασφύρων, καὶ τὸ μὴ ἐξαρκούσης παρασκευῆς ἐπὶ τὸν λόγον ἐληλυθέναι προφέρων, οὕτως ἀδρύνει τῇ λαμπρότητι τῆς ἐρμηνείας τὸν ἴδιον λόγον, οὕτως ἐξονυχίζει, καθὼς αὐτὸς ὀνομάζει, τὰ ῥήματα, ἐν τῇ περιττῇ ταύτῃ καλλιπερίᾳ τὴν σύγγραφὴν ἀγλαΐζων, ὡς αὐτόθεν αἰρεῖν τῇ τῆς λέξεως ἡδονῇ τὸν ἀκούσαντα· οἷα μετὰ πολλῶν ἄλλων καὶ τὰ νῦν ὑπανεγνωσμένα ἐστί· καὶ εἰ δοκεῖ, πάλιν ὑπανεγνώσομαι· Διὸ καὶ τὴν ἐπὶ τοῦτοις λοιδορίαν, ὥσπερ τινα πάτην ἀφυκτον καθ' αὐτῶν ἐτεκτῆρασθε. τῆς δίκης, ὡς εἰκός, τοῖς ὑμετέροις καθ' ὁμῶν αὐτῶν ἐπιψηφισούσης.

Ὅρα τὰ ἄνθη τῆς ἀρχαίας Ἀττίδος. Ὡς ἐπατράπτει τῇ συντάξει τοῦ λόγου τὸ λεῖον καὶ κατεσσιδασμένον τῆς λέξεως! Ὡς γλαφυρῶς, καὶ ποικίλως τῇ ὥρᾳ τοῦ λόγου περιανθίζεται! Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἔχεται, ὡς ἂν τῷ δόξῃ. Ἡμῖν δὲ πρὸς τὴν διάνοιαν τῶν εἰρημένων τρεπέσθω πάλιν ὁ δρόμος· καὶ δι' αὐτῶν, εἰδοκεῖ, γενόμεθα τοῦ λογογράφου τῶν λέξεων. Ἦτοι γὰρ ἀνάρχως ἀλλήλων κειχωρίσθαι τὰς οὐσίας ταύτας ὑπολαμβάνοντες, τούτων δὲ τὴν ἐτέραν εἰς Υἱοῦ τάξιν διὰ γεννήσεως ἀγορτες, καὶ τὸν ἀνάρχως ὄντα ὑπὸ τοῦ ὄντος γεγενῆσθαι διατεινόμενοι. Ἀρχεῖ ταῦτα. Δύο φησὶν ἡμᾶς ἀγεννήτους οὐσίας πρεσβεύειν· πῶς τοῦτο λέγων, ὁ φύρειν τὰ πάντα, καὶ συγχεῖν αἰτιώμενος, διὰ τοῦ μίαν ὁμολογεῖν τὴν οὐσίαν; Εἰ μὲν γὰρ δύο φύσεις ἄλλοτρίως κατὰ τὸ εἶναι πρὸς ἀλλήλας ἐχούσας καὶ ὁ ἡμέτερος ἐπρεσβεύει λόγος, κατὰ τὸ ἴσον τῶν τὸ ἀνόμοιον δογματιζόντων, καλῶς εἶχε τὸ διηρημένον τῆς φύσεως εἰς δύο τινῶν ἀνάρχων ὑπονοίας ἐμφέρειν νομίζεσθαι. Εἰ δὲ μία φύσις ὁμολογεῖται παρ' ἡμῶν ἐν διαφόροις ταῖς ὑποστάσεσι, καὶ Πατὴρ πιστεύεται, καὶ Υἱὸς δοξάζεται, πῶς δύο πρεσβεύειν ἀρχὰς τὸ τοιοῦτο δόγμα παρὰ τῶν ἐναντίων συκοφαντεῖται; εἴτε ἐκ τῶν δύο τοιούτων ἀρχῶν τὴν μίαν λέγει παρ' ἡμῶν εἰς Υἱοῦ τάξιν κατὰγεσθαι· δειξάτω τὸν προστάτην τοῦ λόγου τούτου, καὶ ἡμεῖς σιωπήσομεν, εἴτε τι πρόσωπον διελέγχει τὸ ταῦτα παραφθεγγόμενον, εἴτε καὶ ἀπλῶς τὸν λόγον τοῦτον ἐν Ἐκκλησίᾳ οἶδε φερόμενον. Τίς γὰρ οὕτως παράφορος τοῖς λογισμοῖς, κατεξστηκὴς τὴν διάνοιαν, ὡς Πατέρα καὶ Υἱὸν λέγειν, καὶ δύο πάλιν ἀγέννητα ὀφείσθαι, καὶ τὸ ἐν αὐτοῖς παρὰ τοῦ ἐνὸς γεγενῆσθαι νομίζειν; Τίς δὲ καὶ ἡ ἀνάγκη ἡ πρὸς τὰς τοιαύτας ὑπονοίας ἐξωθεῖσθαι τὸ δόγμα; Ἐκ πῶλιν παρ' αὐτοῦ λόγων τοῦτο κατεσκευάσθη, ὡς ἀναγκαίως ταύτην ἀνακύψαι τὴν ἀτοπίαν; Εἰ μὲν γὰρ τῶν παρ' ἡμῶν ὁμολογούμενων προέφερον· εἴτα διὰ τούτου προῆγεν, εἴτε σο-

ψιτικῶς, εἴτε κατὰ τινὰ δύναμιν ἀποδεικτικὴν τὴν τοιαύτην συκοφαντίαν· εἶχεν ἰσως καιρὸν ἐπὶ διαβολῇ τοῦ δόγματος τὰ τοιαῦτα προφέρειν. Εἰ δὲ οὕτε ἐστίν, οὕτε μὴ γένηται λόγος ἐν Ἐκκλησίᾳ τοιοῦτος, οὕτε ὁ εἰπὼν ἐλέγχεται, οὕτε ὁ ἀκηκῶς ἐπιδείκνυται, οὕτε ἀνάγκη τις εὐρίσκεται, διὰ τίνος ἀκροῦθου τὴν ἀτοπίαν ταύτην κατασκευάζουσα, εἰ βούλεται αὐτῷ ἡ σκισμαχία, οὐ συνορύ. Ὅσπερ ἂν εἰ τις ὑπὸ φρενιτιδος παραπαίων, συμπεπλῆχθαι νομίζοι τινὶ, μηδενὸς προσπαλαίνοντος, εἴτα κατὰ σπουδὴν ἑαυτὸν καταβαλὼν, τὸν προσμαχόμενον οἴοιτο· τοιοῦτόν τι πέπονθεν ὁ σοφὸς λογογράφος, ἀναπλάσων ὑπονοίας, ἃς ἡμεῖς οὐ γινώσκουμεν, καὶ σκιαῖς προσμαχόμενος, ἃς διὰ τῶν λογισμῶν ἰδίων ἀνετυπώσατο.

adversarium existimet : tale quid declamatori huic et cum umbris dimicanti, quas ex proprio cerebro

Εἰπάτω γάρ, τίς ἡ ἀνάγκη τὸν ὁμολογοῦντα Υἱὸν ἐκ Πατρὸς γεγενῆσθαι, εἰς δύο ἀγεννήτων ὑπολήψεις ἐκφέρεισθαι; Ἡ τίνος μᾶλλον ἐστὶ δύο κατασκευάζειν ἀγέννητα; τοῦ τὸν Υἱὸν ψευδωνύμως λέγεσθαι κατασκευάζοντος, ἢ τοῦ διαθεδαιουμένου τῇ προστηγορίᾳ τὴν καλῆσιν ἐπαληθεύεσθαι; Ὁ γὰρ τὴν ἀληθεῖ γέννησιν τοῦ Υἱοῦ μὴ δεξάμενος, εἶναι δὲ δῶκες ὁμολογῶν, οἰκειότερον ἂν ὑπονοηθεῖ ἀγέννητον λέγειν, τὸν ὄντα μὲν, μὴ διὰ γεννήσεως δὲ τὸ εἶναι ἔχοντα. Ὁ δὲ τὸ γνωριστικὸν ὁμοίωμα τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως, αὐτὸ τὸ γεννητῶς αὐτὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι διοριζόμενος, πῶς ἂν εἰς τὸ ἀγέννητον αὐτὸν οἶσθαι παρενεχθεῖ; καίτοι καθ' ὅμᾶς τοὺς σοφοὺς, ἕως ἂν κρατῇ, τὸ μὴ γεννηθῆναι παρὰ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν, ἐνὶ τινὶ τρόπῳ τῶν ὑπὸ τοῦ ἀγεννήτου σημεινομένων, καὶ αὐτὸς ἀγέννητος κυρίως ὀνομασθήσεται. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ μὲν τικτόμενα, τὰ δὲ κατασκευαζόμενα γίνεται, τὸ μὴ διὰ γεννήσεως ὑφεστῶς, οὐδὲν κωλύει ἀγεννήτως ὑφεστάναι λέγειν, κατὰ μόνον τὸ τῆς γεννήσεως σημαινόμενον. Τοῦτο δὲ ὁ ὑμέτερος περὶ τοῦ Κυρίου κατασκευάζει λόγος, ὁ κτίσμα εἶναι διοριζόμενος. Οὐκοῦν καθ' ὅμᾶς, ὃ σοφώτατοι, ἀγέννητος ὁ Μονογενὴς ἐκ τῆς τοιαύτης ἀκολουθίας ὀνομασθήσεται, οὐ κατὰ τὸ ἡμέτερον δόγμα· καὶ εὐρίσκεται ὅμιν ἡ δίκη, ἥτινα καὶ λέγεις δίκην, τοῖς ὑμετέροις καθ' ἡμῶν ἐπιψηφίζουσα.

Εὐκαιραν γάρ ἐκ τοῦ βορβόρου τῶν ἐκστῆεν λόγων προσπιύσαι τῇ βδελυρίᾳ τοῦ δόγματος· καὶ γὰρ καὶ τὸ ἕτερον μέρος τῶν κατὰ τὸ δόγμα τεθέντων αὐτῷ, τῆς ἰσῆς ἔχεται παραπληξίας. Ἡ μίαν, ψῆσι, καὶ μόνῃν ἀναρχον ὁμολογοῦντες οὐσίαν, εἴτα ταύτην εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν τῇ γεννήσει περιγράφοντες, αὐτὴν παρ' ἑαυτῆς γεγενῆσθαι τὴν ἀγέννητον οὐσίαν φήσετε. Τίς αὕτη πάλιν ἡ καινὴ τερατολογία; πῶς αὐτὸς τις ὑφ' ἑαυτοῦ γεννᾶται, ἑαυτὸν Πατέρα ἔχον, καὶ Υἱὸς ἑαυτοῦ πάλιν γινόμενος; Τίς ἡ ναυτία; Τίς ἡ παραφροσύνη; Στρέφασθαι ἑαυτοῖς ἐπὶ τὸ κάτω τὸν ὄροφον, καὶ ὑπὲρ κεφαλῆς τὸ ἰδοῦν ἔχειν; Ὁ οἱ ὑπὸ μέθης καρτερῶντες νομίζουσι, καὶ βῶσι, καὶ διατείνονται, μήτε τὴν γῆν αὐτοῖς πεπηγέναι, φεύγειν τε καὶ τοὺς τοίχους, καὶ ἐν

A ex iis, quæ concedimus, aliquid protulisset, postea ex hoc, sive sophistice, sive demonstrationis efficitate sycophantiam inde conclusisset, fortassis occasionem habuisset tale quid de dogmate nostro per calumniam proferendi. Si vero neque est, neque unquam erit in Ecclesia talis doctrina, et si neque auctor reprehenditur, neque qui tale quid audiverit, demonstratur, neque ulla etiam necessitas apparet, quæ hujusmodi absurditatem consecutione quadam evincat. non video quorsum cum sua umbratili digladiatione tendat : quemadmodum si quis in phrenesi delirans, se, nemine congre-diente, cum aliquo congressum existimet, deinde in seipsam acriter impetu dato, seipsam quoque accidit, fingenti sensa, quæ nos non agnoscimus, exsculpit.

B Dicat enim, quænam necessitas eum, qui Filium ex Patre natum docet, ad duo ingenua principia statuenda adigat? Quis potius duo innascibilia principia introducit? illene, qui probare nititur, Filium falso Filii nomen tenere, an ille, qui cum hac appellatione naturam quoque concinere ait? nam qui veram Filii generationem non admittit, ipsum tamen existere confitetur, justius existimatur, quod Filium innascibilem faciat, cum existat, neque tamen per generationem, esse suum habeat. Ille vero qui affirmat hypostaseos Unigeniti characterem et notam esse, per generationem ex Patre esse, quomodo Filium ingenuum pronuntiat? Quamquam ex placito vestro, o sapientes, quandiu Filium a Patre per generationem esse negatis, una quadam significatione ex iis quæ innascibili subjiciuntur, ipse etiam Filius propriæ innascibilis nominabitur. Cum enim alia quædam generentur, alia ab arte conficiuntur, nihil obstat, quominus id, quod per generationem non subsistit, ingenite subsistere dicamus, sola generationis significatione considerata. Huc vero vestra doctrina collineat, utpote quæ Dominum creaturis annumeret. Igitur secundum vos, o sapientissimi, Unigenitus ingenuus ex tali consecutione nominabitur, non ex dogmate nostro : et sic justitia seu Dice (sic enim appellatis) contra nos ex vestris sententiam profert.

D Opportunum jam tempus est, ut ex sordibus orationis eluctati, conspuamus ipsam execrabile dogma: nam et altera pars eorum, quæ per dilemina protulit, simili vesania tenetur. Ait enim, vel unam et solam principii expertem substantiam statuentes, eamque postea Patre et Filio circumscribentes, ipsam innascibilem substantiam a seipsa natam esse asseritis. Quæ est ista iterum adeo nova et monstruosa oratio? Quomodo aliquis a seipso nascitur, sui ipsius Pater factus, et rursus sui ipsius Filius? Quæ est hæc nausea? quæ amentia? tectum humi, et pavementum supra caput collocare, quod ebrii capite gravati sibi obtingere autumant, qui vociferantur et pertendunt, neque terram sibi firmam consistere, parietes fugere, in orbem omnia circum-

agi, nec quæ apparent quiete ulla stabiliri. Forte tali æstu concitatus scripsit declamator quæ scripsit, qui misericordia magis quam detestatione dignus est. Quis enim usque adeo divinorum dogmatum rudis est, quis ab Ecclesiæ doctrina tam alienus, ut huiusmodi fidei adversam existimationem in animum suum admittat? imo potius forte dicendum erit, neminem repertum iri, cui vel levis suspicio de tali absurditate oboritur: nam quis in natura humana, vel alia quapiam re nobis sensuum ministerio nota, cum naturæ communionem audit, principii expertia omnia illa credit, quæ substantiæ ambitu continentur, aut aliquid ex seipso nasci: et generare simul seipsum, et a seipso generari asserit?

Primus homo, et qui ex illo genitus est (Abel) diversimode suum esse adepti sunt, alter quidem ex conjunctione parentum, alter vero ex formatione terræ, et tamen duo esse censentur, ac in ratione et notione substantiæ mutuo non separantur, neque duas substantias principii expertes sibi oppositæ productas appellamus, neque eum qui est, ab illo qui est, generari dicimus, neque unum pro duobus habemus. quemadmodum portentilocus iste facit, ut sui ipsius patrem, et rursus sui ipsius filium utrumque æstimemus: homines enim sunt, et hic, et ille, et ratio substantiæ ambobus communis est. Mortalis uterque, ratione præditus æqualiter, mentis et scientiæ capax similiter. Si igitur ratio naturæ humanæ in Adamo et Abele, ob varium generationis modum, non variatur, nullam neque ordine neque modo existentiae mutationem naturæ inferente: sed similiter omnia sese habent, communi omnium eorum, qui sobrii sunt, suffragio et assensu: neque ullus, qui non vehementer helleboro egeat, repugnet: quæ necessitas istos cogit, ut in natura divina, prodigiosum istud commentum architectentur? Patrem et Filium veritatis voce cum audimus, in duabus subjectis personis unitatem naturæ edocui sumus, a vocabulis naturaliter propter mutuum ad se respectum, significatam, et ab ipso Domini testimonio. Nam qui dixit: *Ego et Pater unum sumus*³², quid aliud indicat, nisi se Patris mentione facta, principii expertem non esse, seque cum eodem communem naturam habere, propter unionem cum Patre? Ut existimem prædictis Christi verbis ab exerratione ad utrumque extremum, sanam doctrinam in sua puritate conservari, ut neque Sabellii error personarum distinctionem et proprietatem a medio tollens, locum inveniat, cum Unigenitus aperte sese a Patre discriminet, dum ait: *Ego et Pater unum sumus*: neque etiam Arii perfida, alienam et peregrinam naturam introducens, approbationem mereatur, uniuscuiusque unitate nullam penitus in natura divisionem admittente. Nihil enim aliud in hac oratione per unitatem Patris et Filii significa-

κύκλω περιδινεῖσθαι τὰ πάντα, καὶ μηδεμίαν ἔχειν τὰ φαινόμενα στάσιν. Τάχα τοῖνον ἐν τοιοῦτῳ σάλῳ τὴν ψυχὴν ἔχων ὁ λογογράφος, συνέγραφε· καὶ ἐλεεῖν προσήκει μᾶλλον ἐπὶ τοῖς γεγραμμένοις αὐτὸν, ἢ βδελύττεσθαι. Τίς γὰρ οὕτω τῶν θείων δογμάτων ἀνήκοος; Τίς οὕτω πόρρω τῶν τῆς Ἐκκλησίας μυστηρίων ἐστὶν, ὡς τὴν τοιαύτην ἔννοιαν κατὰ τῆς πίστεως δέξασθαι, μᾶλλον δὲ μικρὸν ἰσως τὸ τοιοῦτον λέγειν, τὸ μηδὲνα κατὰ τῆς πίστεως τὴν ἀτοπίαν ταύτην ὑπονοῆσαι· ἀλλὰ τίς ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν δι' αἰσθήσεως καταλαμβανομένων, ἐπειδὴν τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας ἀκούσῃ, ἢ ἀναρχα ὑπονοεῖ πάντα ὅσα τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας ἀλλήλοις συμφέρεται, ἢ αὐτὸ τι ἐξ ἑαυτοῦ γίνεσθαι λέγει, καὶ τίχτειν ἅμα ἑαυτὸ καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ γενεᾶσθαι;

Ὁ πρῶτος ἀνθρώπος, καὶ ὁ ἐξ ἐκείνου γεγωνῶς, διαφόρως ἐκάτεροι τὸ εἶναι ἔχοντες, ὁ μὲν ἐκ συνδυασμοῦ τῶν γονέων, ὁ δὲ ἐκ τῆς τοῦ Χριστοῦ διαπλάσεως, καὶ δύο εἶναι πιστεύονται, καὶ τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας ἀπ' ἀλλήλων οὐ διασχιζόμενοι· καὶ οὕτε ἀναρχοὶ δύο οὐσίαι ἀλλήλαις ἀντιπαρεξάγεσθαι λέγονται, οὕτε εἰς οἱ δύο ποτὲ ἐνοήθησαν ἐν τῇ τοιαύτῃ τερατολογίᾳ τοῦ λόγου, ὡς ἑαυτοῦ πατέρα καὶ ἑαυτοῦ πάλιν υἱὸν ἀμφοτέρους νομίζεσθαι· ἀνθρώπος γὰρ καὶ οὗτος· καὶ ἐκεῖνος, καὶ ὁ λόγος τῆς οὐσίας ἐπὶ τῶν δύο κοινός, ὁνητὸς ἐκάτερος, λογικὸς ὁμοίως, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸς ὡσαύτως. Εἰ οὖν ὁ τῆς ἀνθρωπότητος λόγος ἐπὶ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τοῦ Ἀβελ τῷ παρῃλλαγμένῳ τῆς γεννήσεως οὐχ ὑπαλλάσσεται (οὐδεμίαν οὕτε τῆς τάξεως, οὕτε τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως τῇ φύσει τὴν παραλλαγὴν ἐμποιοῦντων), ἀλλ' ὡσαύτως ἔχειν τῇ κοινῇ τῶν νηφόντων συγκαταθέσει διωμολόγηται (καὶ οὐδεὶς ἀντεῖποι τούτῳ, μὴ σφόδρα τοῦ ἐλλεθόρου δεόμενος)· τίς ἡ ἀνάγκη κατὰ τῆς θείας φύσεως τὸ παράλογον τοῦτο τῆς ἐννοίας κατασκευάζεσθαι; Πατέρα καὶ υἱὸν παρὰ τῆς ἀληθείας ἀκούσαντες, ἐν δύο τοῖς ὑποκειμένοις τὴν ἐνότητά τῆς φύσεως ἐδιδάχθημεν, ὑπὸ τε τῶν ὀνομάτων φυσικῶς διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλα σχέσεως σημαίνουμένης, καὶ ὑπ' αὐτῆς πάλιν τῆς τοῦ Κυρίου φωνῆς. Ὁ γὰρ εἰπὼν, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐσμεν*, τί ἄλλο, ἢ τό τε μὴ ἀναρχον ἑαυτοῦ διὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ὁμολογίας παρίστησιν, καὶ τὸ κοινὸν τῆς φύσεως διὰ τῆς πρὸς τὸν Πατέρα ἐνότητος, ὡς ἂν οἶμαι, διὰ τῶν εἰ-

ρημένων τῆς ἐφ' ἐκάτερῃ τῶν αἰρέσεων παρατροπῆς ὁ τῆς πίστεως καθαρῆς λόγος· μήτε τοῦ Σαβελλίου χώραν ἔχοντος εἰς σύγχυσιν ἄγειν τὴν τῶν ὑποστάσεων ἰδιότητα, φανερώς τοῦ Μονογενοῦς ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς διακρίναντος, ἐν τῷ εἰπεῖν· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ*· μήτε τοῦ Ἀρείου τὸ ξένον τῆς φύσεως κατασκευάζειν ἰσχύοντος, οὐ προσιεμένης τὴν κατὰ φύσιν διαίρεσιν. Οὐδὲν γὰρ ἄλλο τί ἐστὶν ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, τὸ διὰ τῆς ἐνότητος ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ σημαίνον, πλὴν κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν· τὰ γὰρ λοιπὰ τῶν ἀγαθῶν ὅσα ἐπιθεωρεῖται τῇ φύσει κοινὰ προκεῖσθαι πᾶσιν εἰπὼν τις, καὶ τοῖς διὰ κτίσεως γεγεννημένοις, οὐχ ἀπαρτίζεται. Οἷον οἰκτιρῶν καὶ

³² Joan. x, 30

ἐλεήμων ὁ Κύριος παρὰ τοῦ Προφήτου λέγεται. Αὐτὰ βούλεται πάλιν ὁ Κύριος καὶ ἡμᾶς γίνεσθαι καὶ ὀνομάζεσθαι· *Γίνεσθε γὰρ οἰκτίρμονες*, καὶ, *Μακάριτοι οἱ ἐλεήμονες*, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ἄρ' οὖν, εἴ τις διὰ προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας τῷ θεῷ βουλή-
ματι ἑαυτὸν ὁμοιώσας, ἀγαθὸς ἢ οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων ἐγένετο, ἢ πρῶτος καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καθὼς μεμαρτύρηται πολλοὶ τῶν ἁγίων ἐν τοῖς προ-
τερήμασι τούτοις γενόμενοι· παρὰ τοῦτο ἐν εἰσι πρὸς τὸν Θεὸν, ἢ διὰ τίνος τούτων πρὸς αὐτὸν συναπτό-
μενοι; Οὐκ ἔστι. Τὸ γὰρ μὴ ἐν πᾶσι ταῦτόν, ἐν εἶναι πρὸς τὸν τῇ φύσει διηλλαγμένον οὐ δύναται. Διὰ τοῦτο ἄνθρωπος πρὸς ἄνθρωπον ἐν γίνεται, ὅταν διὰ προαιρέσεως, καθὼς εἶπεν ὁ Κύριος, τελειωθῶσιν εἰς τὸ ἐν, τῆς φυσικῆς συναφείας τὴν κατὰ προαίρεσιν ἐνότητά προσλαβούσης. Καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν Β
εἰσι, τῆς κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν προαίρεσιν κοι-
νωνίας εἰς τὸ ἐν συνδραμούσης. Εἰ δὲ τῷ θελήματι μόνῃ συνηρμοσμένος κατὰ τὴν φύσιν διήρητο, πῶς ἑμαρτύρει ἑαυτὴν τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἐνότητα τῷ κυριωτάτῳ διεσχισμένος;

Unitatem est communione in idem concurrente. Si vero sola voluntate unitus, natura a Patre diversus est, quomodo attribuit sibi unitatem cum Patre, se junctus in eo quod maxime proprium est?

Ἀκούσαντες τοίνυν, ὅτι Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἔσμεν, τὸ τε ἐξ αἰτίου τὸν Κύριον καὶ τὸ κατὰ τὴν φύσιν ἀπαράλλακτον τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς ἐπαι-
δεύθημεν ἐκ τῆς φωνῆς, οὐκ εἰς μίαν ὑπόστασιν τὴν περὶ αὐτῶν ἔννοιαν συναλείφοντες, ἀλλὰ φυλάσσοντες μὲν διηρημένην τὴν τῶν ὑποστάσεων ἰδιότητα, οὐ συνδιαρροῦντες δὲ τοῖς προσώποις τὴν τῆς οὐσίας ἐνό-
τητα, ὡς ἂν μὴ δύο ἑτερογενῆ πράγματα ἐν τῷ τῆς ἀρχῆς λόγῳ ὑπολαμβάνοιτο, καὶ διὰ τοῦτο πάροδον
λάβοι τῶν Μανιχαίων τὸ δόγμα· τὸ γὰρ κτιστὸν, καὶ τὸ ἄκτιστον, ἐκ διαμέτρου πρὸς ἄλληλα τὴν κατὰ τὸ
σημαινόμενον ἐναντίωσιν ἔχει. Εἰ οὖν τὰ δύο ταῖς ἀρχαῖς ταχθεῖη, κατὰ τὸ λεληθὸς ἡμῖν ὁ Μανιχαϊσμός·
εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ εἰσφθαρῆσεται. Λέγω δὲ ταῦτα, ζήλω τῶν ἐναντίων περιεργότερον κατεξ-
ετάζων τὸν λόγον. Καὶ οὐδεὶς ἂν ἰσως ἀντίποι, μὴ ἐγγὺς τοῦ εἰκότος τὴν θεωρίαν προάγεσθαι· ὅτι δυνα-
τοῦ ὄντος τοῦ κτιστοῦ κατὰ τὸ ἴσον τῷ ἄκτιστῳ, ἀντι-
στήσεται πῶς τὸ ἑτερογενὲς τῇ φύσει τῷ μὴ ὡσαύτως ἔχοντι. Καὶ ἔως ἂν μηθετέρῳ αὐτῶν ἐπιλίπη ἡ δύνα-
μις, εἰς ἀσύμφωνόν τινα στάσιν πρὸς ἄλληλα τὰ δύο διενεχθήσεται. Πᾶσα γὰρ ἀνάγκη κατὰλληλον εἶναι,
καὶ οἰκεῖαν ὁμολογεῖν τῇ φύσει καὶ τὴν προαίρεσιν· καὶ εἰ ἀνομοίως ἔχοιεν κατὰ τὴν φύσιν, ἀνόμοια εἶναι
καὶ τὰ θελήματα· τῆς δὲ δυνάμεως ἐφ' ἑκατέρων ἰκα-
νῶς ἔχουσης, οὐδέτερον ἀτονήσει πρὸς τὴν ἐκπλή-
ρωσιν τοῦ ἰδίου θελήματος· καὶ εἰ τοσοῦτον ἑκάτερον δύναιτο ὅσον καὶ βούλεται, εἰς ἀμφήριστον ἑκατέροις ἡ ἀρχὴ καταστήσεται, τῷ ἀνευθεῖ τῆς δυνάμεως εἰς τὸ ἀντίπαλον προῖοῦσα. Καὶ οὕτω τὸ τῶν Μανιχαίων δόγμα παρειδύσεται, δύο τινῶν ἐναντίων ἀλλήλοις ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀρχῆς ἀντιφανέντων, τῷ διαλλάσσοντι τῆς φύσεως καὶ τῆς προαιρέσεως πρὸς τὸ ἀντικείμε-
νον διατμηθέντων· καὶ γίνεται αὐτοῖς ἡ τῆς ἐλαττώ-

tum est, nisi essentiae seu naturae unitas : reliquas enim omnes affectiones, quae in natura inesse cer-
nuntur, si quis etiam rebus creatis communes esse dicat, non aberrabit. Verbi gratia, Dominus appel-
latur a Propheta²⁶ *miserator et misericors*. At haec, ut efficiamur, et appellemur, Dominus praecepit. *Es-
tote*, inquit, *miserikordes*²⁷, et: *Beati misericordes*²⁸, et id genus alia. Si igitur aliquis industria et cura cum divina voluntate se conformans, bonus aut mi-
serator, aut misericors evasit, aut mitis, aut hu-
milis corde, prout multi ex sanctorum numero in his dotibus excellentes testantur, num ideo unum sunt cum Deo, aut per aliquam ex his dotibus cum ipso copulati? Secus se res habet. Nam quod non in omnibus unum est, haud potest unum esse cum altero natura a se distincto. Quapropter homo cum homine unum fit, quando per voluntatem, ut Do-
minus ait, in unum consummantur, et coalescunt, naturali conjunctione unitatem, quae per voluntatem est, antecedente. At Pater et Filius unum sunt, ea, quae secundum naturam, et ea quae secundum vo-

luntatem est communione in idem concurrente. Si vero sola voluntate unitus, natura a Patre diversus est, quomodo attribuit sibi unitatem cum Patre, se junctus in eo quod maxime proprium est?

Cum igitur audimus illud: *Ego et Pater unum sumus*: et Filium a principio esse, et Patris et Filii invariabilem in natura unitatem cognoscimus, non quod in unam hypostasim illos contrahamus, sed quia servata divisa personarum proprietate, cum personis unitatem essentiae non dividimus, ne quis diversi generis duas res pro principiis constituat, et ita Manichaeorum sectae fenestram ape-
riat: nam creatum et increatum ex diametro secundum significationem sibi invicem repugnant. Si igitur duo in principiis numerentur, sensim et tacite Manichaeismus in Ecclesiam irrepet. Ista autem dico, et accuratius doctrinae hujus arcana discutio, justo in adversarios zelo impulsus. Et forte quis haud gravate fatebitur considerationem nostram verisimilitudine haud carere: quia cum creatum potentia valeat, aequis viribus increato reluctabitur, tanquam diversum natura, ei, quod secum in natura non convenit, et quousque utrique illorum vires suppetunt, in irreconciliabile bellum duo ista incident. Necessario enim fatendum est voluntatem consentaneam et conformem naturae esse: et si quae in natura non conveniant, in volu-
tatibus etiam discrepare: cum autem in utroque ex istis sit potentiae et facultatis, neutrum ad propriae voluntatis executionem cunctabitur, et si quodlibet tantum potest, quantum vult, utique dominatio anceps fiet, utroque inexhausta virtutis suae potentia in adversarium semper irruente. Ita Manichaeorum dogma introducitur, qui duo quaedam sibi invicem contraria, et tam naturae, quam voluntatis diversitate ad opposita vergentia, principia eundem, sitque illis illa inaequalitatis et imminutionis asseveratio, principium ad Manichaeorum prodigiosa

²⁶ Psal. cii, 8. ²⁷ Luc. vi, 36. ²⁸ Matth. v, 7.

placita: nam dogma (Eunomii) naturæ diversitatem in duo principia creati et increati rationibus distincta dividit, prout jam demonstratum est.

At forte multi erunt, qui hujus doctrinæ absurditatem, nimis violenter hinc collectam et deductam causentur, optentque hæc penitus in litteras relata non esse. At sit ita, neque nos contradicimus: neque enim proprio impulsu, sed propter adversarios, ad hanc digressionem instituendam adacti sumus. Quod si hæc dicere non oportet, multo magis decebat, ut adversarii silerent, qui tali oratione sua hujusmodi refutationi occasionem præbent. Neque enim aliter is, qui improbos refellit, cohiberi potest, quam si materia refutationis subtrahatur. Cæterum libenter iis, qui ita affecti sunt, suaderem, ut paululum extra contentionis aleam sese collocarent, neque admodum ardentem pro suis propriis persuasionibus, quibus jam præoccupati sunt, digladiarentur: neque undequaque adminiculis corrogatis, id unum studerent, ut potiores semper partes præ suis adversariis obtineant: sed ut, quasi pro anima cursus sit, soli illi quod expedit, et veritati victoriam concedant. Si quis igitur omissa altercandi prurigine, ipsam (Eunomii) orationem propius intueri, et accuratius perpendere velit, facile absurditatem ex hac doctrina promicantem deprehendet.

Supponamus enim innascibilitatem esse subsistentiam, ut adversarii volunt: et rursus ipsam quoque generationem substantiis accensendam esse. Igitur si quis accuratius ea, quæ dicta sunt, perpendere et rimari velit, Manichæorum dogma per eos hac ratione renovari intelliget: siquidem Manichæi malum bono, lucem tenebris, et omnia hujus generis ipsa naturæ contrarietate sibi mutuo opponi tradunt. Quæ vere a me dici, facile, ut opinor, annuet, qui non segniter orationem prætervolabit. Ita vero disquisitionem instituamus: Quodlibet ex subjectis sua habet cognata et insita signa et notas quibus substratæ naturæ proprietates cognoscantur, sive ad animalia, sive ad alia, quocumque animum et cogitationem convertas: non enim iisdem notis et signis insigniuntur lignum et animal; neque animalibus participat natura rationis expers ea signa et indicia, quæ hominibus sunt. Neque rursus eædem notæ ostendunt vitam et mortem, sed in omnibus simpliciter, sicut dixi, est impermixta, et incommunicabilis rerum subjectarum distinctio, neque ullo modo per signorum et notarum participationem confusa. Ad hanc igitur normam expendatur adversariorum assertio. Innascibilitatem aiunt esse substantiam, generationem quoque ad substantiam referunt. At quemadmodum hominis et lapidis alia sunt indicia (neque enim eandem definitionem attuleris, si animatum, et inanimatum describere aggrediaris), ita non gravate concedant, innascibile aliis signis

notis innotescere, aliis etiam id quod est nasci-

σεως κατασκευὴ τῶν Μανιχαϊκῶν δογμάτων ἀρχή. Τὸ γὰρ τῆς οὐσίας ἀσύμφωνον εἰς δύο ἀρχὰς περι-
ιστῆσι τὸ δόγμα, καθὼς ὁ λόγος ὑπέδειξε, τῷ κτιστῷ
καὶ τῷ ἀκτίστῳ διηρημένως.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως βεβησιασμένην ἔχοντα τὴν τοῦ
ἀτόπου κατασκευὴν, οἱ πολλοὶ αἰτιάσονται, καὶ οὐδὲ
γεγράφθαι τὸ παράπαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἀξιώσουσιν.
Ἔστω ταῦτα· οὐδὲ ἡμεῖς ἀντιλέγομεν· οὐδὲ γὰρ
κατ' οἰκείαν ὁρμὴν, ἀλλὰ διὰ τοῦς ἀντιμαχομένους
εἰς τὴν τοιαύτην περιεργίαν ἐκβαλεῖν τὸν λόγον ἐκ
τῆς ἀκολουθίας προήχθημεν. Εἰ δὲ οὐ χρὴ ταῦτα λέ-
γειν, πολὺ πρότερον σιωπᾶσθαι προσήκει τῶν ἐναν-
τίων τὸν λόγον, τὸν τῆς τοιαύτης ἀντιρρήσεως τὰς
ἀφορμὰς παρεχόμενον. Οὐ γὰρ ἔστιν ἐτέρως ἐπισχεῖν
τὸν τοῖς πονηροῖς ἀντιλέγοντα, μὴ τὴν ὑπόθεσιν ἐξ-
B ἐλόντα τῆς ἀντιρρήσεως. Πλὴν ἡδέως ἂν συμβουλευ-
σαιμι τοῖς οὕτω διακειμένοις μικρόν τι τῆς φιλονει-
κίας ἐξω γενέσθαι, καὶ μὴ λίαν ἐκθύμω, τῶν οἰκείων
ὑπερμαχεῖν ὑπολήψων, αἷς ἤδη προελημμένοι τυγ-
χάνουσι· μὴδὲ πανταχόθεν ἀναζητεῖν, ὅπως ἂν τὸ
πλείον ἔχοιεν τῶν ἀντιτεταγμένων· ἀλλ' ὥς ὑπὲρ
ψυχῆς ὄντος τοῦ δρόμου, μόνω τῷ συμφέροντι τί-
θεσθαι, καὶ τῇ ἀληθείᾳ δίδοναι νικητήρια. Εἰ τοίνυν
φιλονεκεῖν τις ἀποστάς, αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ διασκοποῖ
τὸν λόγον, οὐ χαλεπῶς εὐρήσει τὴν ἐμφαινομένην
ἀτοπίαν τῷ δόγματι.

Ὑποθώμεθα γὰρ συγχωρεῖσθαι κατὰ τὸν λόγον τῶν
ὑπεναντίων, καὶ ἀγεννησίαν οὐσίαν εἶναι· καὶ πάλιν
C ὡσαύτως τὴν γέννησιν εἰς οὐσίαν ἀναλαμβάνεσθαι.
Οὐκοῦν εἰ τις ἀκριβῶς τῇ διανοίᾳ τῶν λεγομένων ἀπο-
λουθήσειε, τὸ Μανιχαϊκὸν αὐτοῖς δόγμα διὰ τῆς ὁδοῦ
ταύτης ἀναπλασθήσεται, εἰπερ κακοῦ πρὸς ἀγαθόν,
καὶ φωτὸς πρὸς σκότος, καὶ πάντων τῶν τοιούτων
κατὰ τὸ ἐναντίον τῆς φύσεως, τὴν ἀντιθεσιν δογματί-
ζειν τοῖς Μανιχαίοις δοκεῖ. Καὶ ὅτι ταῦτα ἀληθῆ λέγω,
ῥαδίως οἶμαι συνθήσεσθαι τὸν μὴ ῥαθύμως παρα-
δραμόντα τὸν λόγον· οὕτως δὲ διασκεψώμεθα· Ἐκά-
στῳ τῶν ὑποκειμένων προσφύῃ τινα πάντως ἐπιθεσε-
ρεῖται γνωρίσματα, δι' ὧν τὸ ἰδιάζον τῆς ὑποκειμέ-
νης ἐπιγινώσκεται φύσεως, εἴτε ἐπὶ τῆς τῶν ζώων
διαφορᾶς ἐξετάζοις τὸν λόγον, εἴτε ἐπὶ τῶν ἄλλων
ἀπάντων. Οὐ γὰρ τοῖς αὐτοῖς τὸ ζῦλον καὶ τὸ ζῶον
D χαρακτηρίζεται· οὐδὲ τοῖς ζώοις ἐπικοινωνεῖ τὰ τοῦ
ἀνθρώπου γνωριστικὰ σημεῖα πρὸς τὴν ἄλογον φύσιν.
Οὐδ' αὖ πάλιν τὰ αὐτὰ δείκνυσιν τὴν τε ζωὴν καὶ τὸν
θάνατον· ἀλλ' ἐπὶ πάντων ἀπαξιαπλῶς, καθὼς εἰρη-
ται, ἄμικτός τις ἐστὶ καὶ ἀκοινώνητος ἡ τῶν ὑπο-
κειμένων διάκρισις, οὐδὲν τοῖς τῶν ἐπιθεωρουμένων
γνωρίσμασι διὰ τινος κοινωνίας συγχεομένη. Κατὰ
τοίνυν τὴν ἀκολουθίαν ταύτην ἐξετασθήτω τῶν ὑ-
εναντίων ὁ λόγος. Τὴν ἀγεννησίαν, οὐσίαν φασί·
καὶ τὴν γέννησιν ὡσαύτως εἰς οὐσίαν ἀνάγουσιν.
Ἄλλ' ὡσπερ ἀνθρώπου, καὶ λίθου ἕτερα, καὶ οὐ τὰ
αὐτὰ γνωρίσματα· οὐ γὰρ ἂν τὸν αὐτὸν ἑκατέρου
ἀποδοίης λόγον ἐμφυχόν τε καὶ ἀψυχόν, τὸ τί ἐστὶν
ὀριζόμενος· οὕτω πάντως ἄλλοις μὲν γνωρίζεσθαι τὸν
ἀγεννητον σημεῖοις δώσουσιν, ἑτέροις δὲ τὸν γεννη-

πῶν. Οὐκοῦν θεωρήσωμεν τὰ ἰδιόζοντα τοῦ ἀγεννήτου Ἀ-
 θεοῦ, ὅσα εὐσεβῶς λέγειν τε καὶ νοεῖν παρὰ τῆς ἁγίας
 Γραφῆς περὶ αὐτοῦ μεμαθήκαμεν.

Τίνα οὖν ἐστὶ ταῦτα; Οὐδένα οἶμαι τῶν Χριστιανῶν ἀγνοεῖν, ὅτι ἀγαθός, ὅτι χρηστός, ὅτι ἅγιος, δίκαιός τε καὶ ἕσιος, ἀόρατός τε καὶ ἀθάνατος, φθορᾶς τε καὶ τροπῆς καὶ ἀλλοιώσεως ἀνεπίδεκτος, δυνατός, σοφός, εὐεργέτης, Κύριος, κριτής, πάντα τὰ τοιαῦτα. Τί γὰρ δεῖ ὁμολογουμένοις ἐνδιατρίβοντα παρατείνειν τὸν λόγον; Εἰ οὖν ταῦτα ἐν τῇ ἀγεννήτῳ φύσει καταλαμβάνομεν, τὸ δὲ γεννηθῆναι τῷ μὴ γεννηθῆναι ὑπεναντίως ἔχει κατὰ τὴν ἔννοιαν· ἀνάγκη πᾶσα συνθέσθαι τοὺς τὴν ἀγεννησίαν καὶ τὴν γέννησιν οὐσίαν εἶναι ὀριζομένους κατὰ λόγον τῆς τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον ἀντιθέσεως· καὶ τὰ γνωριστικὰ σημεῖα τῆς γεννητῆς οὐσίας, ὑπεναντίως ἔχειν τοῖς ἐπιθεωρουμένοις τῇ ἀγεννήτῳ φύσει. Εἰ γὰρ τὰ αὐτὰ λέγοιεν, οὐκέτι τὸ ἕτερον τῆς τῶν ὑποκειμένων φύσεως διὰ τῆς ταυτότητος τῶν ἐπιθεωρουμένων συστήσεται. Τῶν γὰρ ἑτεροῦς ἔχόντων, ἕτερα χρή πάντως εἶναι καὶ τὰ γνωρίσματα οἰεσθαι· ὅσα δὲ ὡσαύτως κατὰ τὸν λόγον τῆς οὐσίας ἔχει, τοῖς αὐτοῖς δηλαδὴ σημεῖοις χαρακτηρίζεται. Εἰ μὲν οὖν τὰ αὐτὰ καὶ τῷ Μονογενεῖ προσμαρτυροῦσιν, οὐδεμίαν, καθὼς εἴρηται, περὶ τὸ ὑποκείμενον διαφορὰν ἐννοοῦσιν. Εἰ δὲ τοῖς βλασφήμοις ἐπιμείνοιν λόγους, καὶ τὸ παρηλλαγμένον τῆς φύσεως ἐν τῇ διαφορᾷ τοῦ γεννητοῦ καὶ τοῦ ἀγεννήτου κατασχευάζοιεν, εὐκολον συνιδεῖν πάντως τὸ ἐκ τῆς ἀκολουθίας ἀναφανίσκον· ὅτι κατὰ τὴν τῶν ὀνομάτων ἀντιθεσιν, καὶ τῆς φύσεως τῶν ὑπὸ τῶν ὀνομάτων σημαυνομένων ὑπεναντίως ἔχειν πρὸς ἑαυτὴν νομισθείσης, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τὰ ἐπιθεωρούμενα ἑκατέρους πρὸς τὸ ἐναντίον διενεχθῆναι· ὥστε τῶν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς λεγομένων, τὰ ἀντικείμενα τῷ Μονογενεῖ ἐφαρμόζεσθαι, θεότητος, ἁγιασμοῦ, ἀγαθότητος, ἀφρασίας, αἰδιότητος, καὶ εἰ τι ἄλλο τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν διὰ τὴν εὐσεβῶν ἡμῶν νοημάτων παρίστησιν· ὥστε πάντα τὰ ἀπεμφανόντα, καὶ ἑκάστῳ τῶν πρὸς τὸ κρεῖττον ὑπειλημμένων ἀντιδιατελλόμενα, τῆς γεννητῆς ἰδία νομίζειν οὐσίας εἶναι. Deum universorum per pias cogitationes nobis omnia naturæ indicia melioribus illis contraria,

Σαφηνείας δὲ χάριν, προσδιατριπτέον ἐστὶ τῷ τόπῳ. Ὡς περ τῷ θερμῷ καὶ τῷ ψυχρῷ, ἐναντίους οὖσι κατὰ τὴν φύσιν· (ὑποκείσθω δὲ τῷ λόγῳ πῦρ τε καὶ κρύσταλλος. Ἐκεῖνο ἑκάτερον ὄν, ὅπερ οὐκ ἔστι τὸ ἕτερον. Καὶ τὰ ἰδίως ἑκατέρῳ τούτων ἐπιφαινόμενα, παρηλλαγμένως ἔχει πάντως πρὸς ἀλλήλα· ἴδιον γὰρ τοῦ μὲν χρυστάλλου ἡ ψύξις· τοῦ δὲ πυρὸς, ἡ θερμότης) οὕτως ἐπερ κατὰ τὴν ἐν τοῖς ὀνόμασιν ἐναντίωσιν ἐπὶ τοῦ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ, καὶ ἡ διὰ τῶν ὀνομάτων δηλουμένη φύσις πρὸς τὸ ἀντικείμενον διασταίη, οὐκ ἐνδέχεται τὰς δυνάμεις τῶν κατὰ φύσιν ὑπεναντίων, ὁμοίας ἀλλήλαις εἶναι· ὡς οὐκ ἐνδέχεται, οὔτε ἐν πυρὶ τὴν ψύξιν, οὔτε ἐν χρυστάλλῳ γενέσθαι τὴν πύρωσιν. Εἰ οὖν ἐν τῇ ἀγεννήτῳ οὐσίᾳ ἡ ἀγαθότης νοεῖται, διέστηκε δὲ, καθὼς ἔκεῖνοί φασιν, ἐν τῷ λόγῳ τῆς φύσεως πρὸς τὴν γεννητὴν ἡ ἀγέννη-

bile. Videamus igitur proprias notas, et conditiones innascibilis Dei, quas pie de Deo dici et cogitari ex sacris litteris didicimus.

Quæ sunt istæ notæ? Neminem Christianorum ignorare arbitror huiusmodi notas censerī istas: Esse bonum, lenem, sanctum, justum, invisibilem, immortalem, corruptionis, mutationis et alterationis incapacem, potentem, sapientem, benefactorem, Dominum, judicem, et omnia huius generis. Quid enim rebus planis et exploratis immorantem, verba multiplicare attinet? * Si igitur ista in innascibili inesse deprehendimus, id vero quod nascibile est, ei quod est innascibile, secundum rationem opponitur, perspicue sequitur eos, qui innascibilitatem, et nascibilitatem aiunt esse substantiam, fateri debere, pro oppositione innascibilis ad nascibile, notas quonque et conditiones ad cognoscendum aptas substantiæ nascibilis contrarias esse illis, quæ in naturâ innascibili apparent. Si enim utrobique easdem notas ponant, haud amplius diversitas naturæ rerum subjectarum, per easdem notas nobis representabitur. Nam ea, quæ aliter natura sese habent, necessario comitantur alia ibidem, quibus cognoscantur, indicia: quæ autem secundum substantiæ rationem similiter sese habent, ea iisdem etiam notis et symbolis signantur. Si igitur unigenito Filio easdem quoque notas ascribunt, nullam, prout dixi, in substantia diversitatem statuere vel cognoscere queunt. Si vero in sua impietate persistant, et diversitatem naturæ per nascibilis et innascibilis differentiam fabricent, facile est videre, quænam inde oriatur consecutio: nempe si secundum nominum oppositionem ipsæ etiam naturæ eorum, qui per nomina significantur, contrarie sese invicem habent, inevitabiliter sequitur, ea etiam, quæ illis inesse considerantur, contrarie sese habere: ut proinde Unigenito prorsus opposita iis, quæ de Patre affirmantur, accommodanda sint, opposita, inquam, divinitati, sanctitati, bonitati, incorruptioni, æternitati, et id genus aliis, quæ repræsentant. Quare oportet, ut omnes notæ, et naturæ genitæ propria existimari debeant.

At claritatis causa isti loco nonnihil immorari libet. Quemadmodum calidum et frigidum sibi mutuo adversantibus naturis constant (accipiamus exempli gratia ignem et glaciem. Quodlibet est illud, quod non est alterum, et quæ cuilibet horum proprie conveniunt, prorsus inter se discrepant: nam glaciæ proprium est refrigerare, ignis calefacere), ita, si ut nomina in innascibili et nascibili sibi contraria sunt, sic etiam natura nominibus significata oppositionem habet, fieri non potest, ut potentiæ eorum quæ secundum naturam contraria sunt, sint inter se similes, prout fieri non potest, ut in igne inveniatur frigus, et in glacie calor. Si igitur in natura innascibili bonitas inest, discrepat autem, quod illi affirmant, in ratione naturæ innascibilis a nascibili, necesse om-

nino est, ut id, quod est proprium innascibilis, A discrepet quoque ab illo, quod est proprium nascibilis. Itaque si in illa natura inest bonitas, in hac id, quod bono opponitur, concipiendum erit. Ita opera insignium istorum dogmatistarum reviviscet Manes mali naturam opponens bono, et substantiarum diversitatem in ipsis quoque potentiis et virtutibus astruens.

Si autem nihil penitus dissimulandum est, sed omnia libere dicenda : Manes merito venia dignior existimari potest, quam isti : quem aiunt primum fuisse, qui Manichæa dogmata cudere ingressus, sectam de suo nomine appellaverit. Hæc dixerim, quasi si quis ex vipera et aspidē benigniorem et mitiorem eligat, cum etiam inter ipsa bruta animantia sit discrimen quoddam. Nonne illos (Manichæos) his (Eunomianis) tolerabiliore dogmata a l examen vocata ostendunt? Ille enim (Manes) bonorum auctori et principio se patrocinari existimabat, tanquam nulla mali causa ab illo originem ducat : propterea ad aliud principium proprium omnium eorum, quæ in malis numerantur, causam retulit, quasi pro Deo universorum advocatum agens : perinde ac si piaculum esset bonorum omnium fontem, eorum, quæ præter rationem committuntur, accusare : non intelligens, præ animi angustiiis, fieri posse, ut neque Deus malorum auctor habeatur, neque alia quæpiam causa principii expers introducatur. De quo longa est disputatio, neque præsentis temporis. Causa, cur hoc loco horum mentionem fecerimus, ista est, quia Manes arbitrabatur a Deo universorum omni modo principium mali removeri debere. At isti (Eunomiani) longe graviorem quam illi, et absurdiorem contra Filium blasphemiam cudunt. Naturam malorum similiter ut illi, oppositione secundum substantiam metiuntur, quatenus vero in hoc suo figmento, universorum Deum statuunt conditorem, a quo, ut aiunt, generatione substantia producta alienæ naturæ sit a natura sui opificis, eatenus impietate Manichæos longe superant : quia non solum ei, quod secundum suam naturam bono adversatur, hypostasin tribuunt, sed quia bonum Deum alterius Dei natura prorsus diversi progenitorem faciunt, tantum non manifeste hac sua doctrina vociferantes, aliquid esse naturæ boni contrarium, quod ab ipso bono hypostasin acceperit. Nam cum Patris substantia bona sit credita, substantia vero Filii, eo quod non eodem modo se habeat cum Patre secundum naturæ rationem, prout hæreticorum est opinio, in contrariorum ordine ex necessaria consecutione collocari debeat, quid hinc conficitur? Hoc nimirum, subsistere aliquid bono oppositum, et ex ipso bono id, quod natura contrarium est, pietate horribilius esse.

Si vero verbis inficiuntur blasphemiam, quæ ex eorum doctrina perspicue deducta est, dicantque, Unigenitum bona Patris hæreditasse, non quod vere sit Filius, ut impii opinantur ; sed quia per

τος, συνδιαστήσεται πάντως καὶ τοῦ ἀγγενήτου τὸ ἴδιον ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸ γεννητὸν ἰδιάζοντος. Ὅστε εἰ ἐν ἐκείνῳ τὸ ἀγαθὸν, ἐν τούτῳ νοεῖσθαι τὸ τῷ ἀγαθῷ ἀντικείμενον. Καὶ οὕτως ἡμῖν διὰ τῶν σοφῶν τούτων δογματιστῶν, πάλιν ὁ Μάνης ἀναδιώσεται τὴν τῆς κακίας φύσιν ἀντιπαρεξάγων τῷ ἀγαθῷ, καὶ τῇ τῶν οὐσιῶν ἐτερότητι δογματίζων τὸ ἐν ταῖς δυνάμεσιν αὐτῶν ἀντικείμενον.

Εἰ δὲ χρὴ μὴδὲν ὑποστειλάμενον μετὰ παρρησίας εἰπεῖν, συγγνωστότερος τούτων ὁ Μάνης εἰκότως ἂν εἶναι νομίζοιτο· ὃν πρῶτόν φασι τοῖς δόγμασι Μανιχαίων ἐπιτολμήσαντα, ἀφ' ἑαυτοῦ κατονομάσας τὴν αἵρεσιν. Λέγω δὲ ταῦτα, ὡς ἂν εἴ τις ἐχθρὸς καὶ ἀσπίδος τὴν φιλανθρωποτέραν ἐκλέγοιτο· πλὴν ἀλλ' ἐπειδὴ ἐστὶ καὶ ἐν θηρίοις κρίσις, οὐχὶ τούτων ἐκείνων ἀνεκτοτέρους εἶναι δοκιμαζόμενα τὰ δόγματα δείκνυσιν; Ὁ μὲν γὰρ συναγορεύειν φετο τῷ αὐτῷ ἀγαθῷ αἰτία· ὡς οὐδεμιᾶς κακῶν αἰτίας ἀπ' ἐκείνου τὴν ἀρχὴν λαβούσης. Καὶ διὰ τοῦτο εἰς ἀρχὴν ἑτέραν ἰδιάζουσιν, τῶν πρὸς τὸ χεῖρον ἀριθμουμένων πάντων τὴν αἰτίαν ἀνῆψεν· οἷον ἀπολογούμενος ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, ὡς οὐκ εὐαγὲς ὃν, τὴν τῶν ἀγαθῶν πηγὴν καὶ τῶν παρὰ λόγον πλημμελουμένων ἐπαιτιᾶσθαι· οὐ συνιεὶς ὑπὸ μικροψυχίας, ὅτι δυνατόν ἦν, μὴδὲ κακῶν δημιουργὸν τὸν Θεὸν οἶεσθαι, μήτε ἄλλο τι ἀναρχὸν παρὰ τὸν Θεὸν φαντασθῆναι. Περὶ ὧν πολὺς ὁ λόγος, καὶ οὐ τοῦ πάροντος ἂν εἴη καιροῦ. Καὶ οὐ χάριν τῶν εἰρημένων ἐμνήσθημεν; Ὅτι ἐκεῖνος μὲν ἀπιστᾶν φετο δεῖν περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων τῆς κακίας ἀρχὴν· οὗτοι δὲ κακείνων χαλεπωτέραν κατασκευάζουσι τὴν ἐκτοπον ταύτην κατὰ τοῦ Θεοῦ βλασφημίαν. Τῶν μὲν γὰρ κακῶν τὴν φύσιν παραπλησίως ἐκείνοις διὰ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ἐναντιότητος δογματίζουσιν· ἐν ᾧ δὲ πάλιν τοῦ τοιοῦτου πλάσματος τὸν Θεὸν τῶν ὄλων δημιουργὸν ἀποφαίνονται, παρ' οὗ φασι τὴν γέννησιν ἐργασθεῖσαν οὐσίαν ἄλλοτρίως ἔχειν κατὰ τὴν φύσιν πρὸς τὸν ποιήσαντα, ἐν τούτῳ τὸ πλεῖον εἰς ἀσέβειαν παρὰ τοὺς μνημονευθέντας ἔχουσιν· ὅτι οὐ μόνον ὑπόστασιν διδῶσιν τῷ ἐναντίῳ πρὸς τὸ ἀγαθὸν κατὰ τὴν φύσιν ἔχοντι, ἀλλ' ὅτι τὸν ἀγαθὸν Θεὸν, ἄλλου Θεοῦ τοῦ κατὰ τὴν φύσιν διηλλαγμένου λέγουσιν αἰτίαν εἶναι, μονονοῦχι φανερώς βοῶντες ἐν τῷ δόγματι, ὅτι ἐστὶ τι ὑπεναντίον τῇ τοῦ ἀγαθοῦ φύσει, παρ' αὐτοῦ ἔχον τοῦ ἀγαθοῦ τὴν ὑπόστασιν. Τῆς γὰρ τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἀγαθῆς εἶναι πεπιστευμένης, τῆς δὲ τοῦ Υἱοῦ διὰ τὸ μὴ ὡσαύτως ἔχειν τῷ Πατρὶ, κατὰ τὸν τῆς φύσεως λόγον, καθὼς δοκεῖ τῇ αἰρέσει, ἐν τοῖς ἐναντίοις κατὰ τὸ ἀκόλουθον εὐρισκομένης, τί διὰ τούτων κατασκευάζεται; Τὸ καὶ ὑφεστάναι τὸ τῷ ἀγαθῷ ἀντικείμενον, καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ στήναι τὸ ὑπεναντίον τῇ φύσει. Τοῦτό φημι καὶ τῆς τῶν Μανιχαίων ἀτοπίας εἶναι φρικτότερον.

originem ducere. Hoc dico ipsa Manichæorum im-

Εἰ δὲ ἀρνοῦνται τῷ λόγῳ τὸ βλάσφημον, ὅπερ ἡ ἀκολουθία τοῦ δόγματος δείκνυσιν, φασὶ δὲ τῶν ἀγαθῶν τοῦ Πατρὸς τὸν Μονογενῆ κεκληρονομηκεῖναι, μὴ ἴδὼν ἄληθώς ἦντα, κατὰ τὴν τῶν ἀσέβων δόξαν, ἀλλὰ διὰ

κτίσεως τὴν ὑπόστασιν ἔχοντα· καὶ τοῦτο πάλιν κατεξετάσωμεν, εἰ δυνατόν ἐστι συστήναι κατὰ τὸν εἰκότα λόγον τὴν τοιαύτην ὑπόνοιαν. Ἐὰν γὰρ δοθεῖη κατὰ τὸν λόγον αὐτῶν, μὴ ἀληθῶς ὕδιν ὄντα κεκληρονομηκέναι τὸν πάντων Κύριον, ἀλλὰ κτισθέντα, καὶ ποιηθέντα τῶν ὁμογενῶν ἄρχειν, πῶς καταδέξεται, καὶ οὐ συστασιάζει ἢ λοιπὴ κτίσις ἐκ τοῦ ὁμοφύλου πρὸς τὸ ὑποχείριον ἀπωσθεῖσα, εἰ μὴδὲν κατὰ τὴν φύσιν ἔλαττον (ἔχουσα κτιστὴ γὰρ καὶ αὕτη, ὡσπερ κάκεινος), ἔπειτα ὁμοφύλῳ δουλεύειν, καὶ ὑποκῦπτειν καταδικάζοιτο; Τυραννίδι γὰρ ὅμοιον τὸ τοιοῦτον, μὴ τῇ τῆς οὐσίας ὑπεροχῇ τὸ κράτος νέμειν, ἀλλὰ μενουσῆς ἐν τῷ ὁμοτίμῳ τῆς φύσεως, μερισθῆναι τὴν κτίσιν εἰς δουλείαν καὶ κυριότητα· ὥστε ἐν αὐτῇ τὸ μὲν τι ἄρχειν, τὸ δὲ ὑποχείριον εἶναι, καθάπερ ἐξ ἀποκληρώσεως τοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος συντυχικῶς προσγενομένου τῷ μετὰ τὸν κληρον λαθόντι τὴν τῶν ὁμοίων προτίμησιν. Οὐδὲ γὰρ ἀνθρώπος ὁμοτίμως ἔχων πρὸς τὴν ὑποχείριον φύσιν, τὴν κατὰ τῶν ἀλόγων ἀρχὴν ἐκληρώσατο· ἀλλὰ προτερεύων τῷ λόγῳ κυριεύει τῶν ἄλλων, τῷ πρὸς τὸ κρεῖττον αὐτῷ παρηλλάχθαι τὴν φύσιν, προτεταγμένους. Αἱ δὲ ἀνθρώπινα δύνασται, τοῦτο χάριν ἀγχιτρόφους ἔχουσι τὰς μεταβολὰς, ὅτι οὐ δέχεται τὸ κατὰ τὴν φύσιν ὁμοτίμον, μὴ ἰσομορεῖν ἐν τῷ κρείττονι· ἀλλὰ τις ἔγκειται φυσικῇ πᾶσιν ἐπιθυμίᾳ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦν ἐξισάζεσθαι, ὅταν ὁμόφυλον ᾖ. alteri non æquetur : sed inest omnibus naturalis secum classis pares efficiantur.

Ὡς δὲ ἀληθὲς ἔσται τὸ πάντα δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι, ἐὰν ἀληθὲς ᾖ τὸ καὶ αὐτὸν τὸν ὕδιν ἐν τι τῶν γεγονότων εἶναι; ἦτοι γὰρ καὶ ἑαυτὸν πεποιηκῶς ἔσται, ἵνα μὴ ψεύδος τὸ γεγραμμένον ᾖ, ὅτι *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*· καὶ οὕτω κατ' αὐτῶν ἰσχύσει τὸ ἄτοπον, ὃ κατὰ τοῦ δόγματος ἡμῶν ἐσοφίσαντο, τὸ αὐτὸν ὅψ' ἑαυτοῦ γενέσθαι λέγειν· ἢ εἴπερ τοῦτο παράλογον, καὶ φύσιν οὐκ ἔχον, ἀσύστατον πάντως ἐκείνῳ δειγθήσεται, τὸ τὴν κτίσιν πᾶσαν δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι δισχυρίζεσθαι. Ἡ γὰρ τοῦ ἐνὸς ὑπεξαίρεσις, ψευδὴ τὸν περὶ πάντων κατασκευάζει λόγον. Ὡστε ἐκ μὲν τοῦ κτιστὸν εἶναι τὸν Μονογενῆ διορίζεσθαι, δύο πονηρῶν καὶ ἀτόπων τὸ ἕτερον πάντως ὁ λόγος οὐ διαφεύζεται· ἢ τὸ μὴ εἶναι πάντων αὐτὸν τῶν γεγονότων αἴτιον, εἴπερ αὐτὸς ἐκεῖνος ὑπεξαίροίτο τῶν πάντων, ὃν ἐν τῶν ἔργων δισχυρίζονται· ἢ τὸ καὶ ἑαυτοῦ ποιητὴν ἀποδείκνυσθαι, εἴπερ μὴ ψεύδεται ὁ μὴδὲν τῶν γεγονότων χωρὶς ἐκείνου γεγενῆσθαι κηρύξας. Τὰ μὲν οὖν παρ' ἐκείνων τοιαῦτα.

Εἰ δὲ τις ὕψαινοῦσθαι διδασκαλίᾳ προσέχων, ἐκ τῆς θείας τε καὶ ἀκράτου φύσεως τὸν ὕδιν εἶναι πιστεύει, πάντα συνωδᾷ τῷ τῆς εὐσεβείας ἀναφανήσεται δόγματι, τὸ ποιητὴν εἶναι τῶν πάντων τὸν Κύριον· τὸ βασιλεύειν τῶν ὄντων, οὐ κατὰ ἀποκληρώσειν, ἢ κατὰ τυραννικὴν τινα δύναστείαν τῶν ὁμοφύλων προτεταγμένον, ἀλλὰ τῇ τῆς φύσεως ὑπεροχῇ, τὸ κατὰ πάντων ἔχοντα κράτος. Καὶ ἐπεὶ πρὸς τοῦτοις, τὸ μὴ εἰς διαφόρους ἀρχὰς τῇ ἑτερότητι τῆς φύσεως

A creationem subsistentiam acceperit : id jam discutiamus, num secundum rectam rationem constare queat. Si enim concedatur, ut ipsi volunt, eum hæreditasse universorum Dominum, cum verus Filius non sit, sed creatus factusque omnibus imperet, quomodo reliqua creatura eum recipiet, nec sine tumultu et seditione rejiciet, ab eo qui ejusdem sortis et classis est, in servitutem redacta, si spectata natura non minus, quam ipse habeat : creata enim est, sicuti et ille : et postea damnetur ut ei, qui ejusdem generis et cognationis est, serviat et subiaceat? Speciem enim tyrannidis præ se fert, non ei, qui natura præstantior est, imperium deferre, sed manente honoris et præstantiæ æqualitate, creaturam, in eam quæ servit, et in eam, quæ dominatur, distribuere, ut in ipsa sit tam dominatio, quam subjectio, perinde ac si sorte quadam dignitas hæc fortuito accidisset illi, qui post sortitionem cæteris anteponitur : neque enim homo quasi ejusdem præstantiæ cum sibi subjecta natura, imperium in bruta adeptus est, sed cum ratione omnibus aliis præcelleret, iisdem etiam dominatur, præpositus aliis ob naturæ suæ in melius formatæ sublimitatem. Humana vero imperia ideo repentinæ mutationes subeunt, quia non patitur, qui secundum naturam ejusdem dignitatis et præstantiæ est, ut in eo, quod honorificentius apparet, quædam cupiditas, ut in imperio aliis ejusdem

C Porro qua ratione verum erit, omnia per ipsum facta esse, si verum est, ipsum quoque Filium esse aliquid ex his quæ facta sunt? certe seipsum quoque fecisse necesse erit, si veritati consonet, quod scriptum est, *omnia per ipsum facta esse* : quo fit ut in illos recidat absurditas, quam adversus doctrinam nostram commenti sunt : *eundem a seipso genitum esse*; aut si hoc est præter rationem, et naturæ penitus adversum, etiam illud non poterit subsistere, nempe omnem creaturam per ipsum factam esse. Nam vel unius exceptio enuntiationem universalem de omnibus falsam efficit. Itaque si quis Unigenitum creatum esse dicat, alterum ex duobus nefariis et absurdis non effugiet, aut illum non esse omnium, quæ facta sunt, causam, si ille ex omnium numero eximatur, quem contendunt unum esse ex illis, quæ facta sunt : vel illum sui ipsius effectorem existitisse, si vera loquitur, qui omnia per ipsum facta esse dicit. Ea igitur, quæ ab ipsis (adversariis) proficiscuntur talia sunt.

Si quis vero sanæ doctrinæ attendens, ex divina et illibata natura Filium esse credat, omnia pietatis traditioni et institutioni concinent : videlicet Dominum esse rerum omnium effectorem, imperare rebus, non ex sorte aut tyrannide imperium in æquales adeptum, sed naturæ suæ excellentia, in omnia dominationem obtinere : insuper non in diversa imperia, et diversitatem naturæ, monarchiam illam dispertiri, sed esse unam divinitatem, unum

imperium, et unam omnium potestatem: ita ut in similitum consensione divinitas spectetur, et per simile ad simile mentem ducat: ut omnium rerum principium, quod est Dominus, per Spiritum sanctum animis nostris illuceat: fieri enim non potest, ut quis Jesum aspiciat, nisi in Spiritu sancto, prout testatur Apostolus: per Filium vero, qui est principium omnium, reperimus illum, qui est supra omne principium, nempe universorum Deum: neque enim fieri potest, ut primigenium illud bonum cognoscatur, si non in imagine invisibilis relucent. Perinde vero ac in reciproco cursu, reflectentes post divinæ cognitionis caput, ipsum, inquam, universorum Deum, et per ea, quæ menti cognata et familiaria sunt, decurrentes, a Patre per Filium ad Spiritum sanctum accedimus: nam in consideratione ingeni luminis constituti, lumen illud, quod ex ipso continue procedit cognovimus, videlicet tanquam radium cum sole pariter subsistentem, cujus esse causam a sole habet, sed existentia simul est cum sole, non posteriore demum tempore, adjecta, verum simul ac sol apparuit, ipse etiam radius inde resplenduit. Quin potius (non enim necesse est, ut qui imagini serviunt, calumniatoribus, allati exempli minus apta accommodatione, dent contradicendi occasionem) non radium ex sole, sed ex ingenito sole alium solem mente ac cogitatione apprehendemus, qui simul cum primo per generationem exstiterit, in omnibus primo æqualis, pulchritudine, potentia, splendore, magnitudine, fulgore; breviter, omnibus aliis, quæ in sole insunt: et rursus aliud tale lumen ad prædictum modum constituemus, nullo temporali intervallo a lumine genito abscissum: sed per ipsum equidem effulgens, principium vero suæ hypostaseos a primævo lumine accipiens: lumen quidem et ipsum est ad similitudinem præconcepti luminis lucens et illuminans, et omnia alia, quæ luci competunt efficiens: neque enim in hoc ipso est luminis a lumine aliqua distinctio seu variatio, quando in illuminandi gratia et virtute nullus plane adest defectus, utpote omni perfectione cum Patre et Filio ad supremum usque evectum, quodque cum Patre et Filio numerari et noninari, et per seipsum ad lumen, quod in Patre et Filio inesse intelligitur, adducere omnes qui illius participes fieri possunt, consuevit. Sed hæc hactenus.

Cæterum cum (Eunomius) multus sit, et quasi diffuata jactandis conviciis et pro omni disputandi exordio contumeliam subternat, proque omni ejus, quod in controversia versatur, demonstratione, probra et calumnias afferat, aegedum paucis videamus, quas de ingenito seu innascibilis vocabulo synephrantice in doctorem nostrum (Basilium) et in ejus dissertationem criminationes evommerit. Recitavit autem ipsa magistri nostri verba, quæ ita se habent: *Ego vero etiam ingeniti, sive innascibilis appellationem, quamvis summo opere cogitationibus nostris congruat: tamen quoniam nullo loco in Scriptura ipsam invenio, et*

A διηρημένως, τὸ τῆς μοναρχίας δόγμα καταμερίζεσθαι, ἀλλὰ μίαν θεότητα, μίαν ἀρχὴν, μίαν τῶν πάντων ἐξουσίαν εἶναι πιστεύειν· ἐν τῇ τῶν ὁμοίων συμφωνίᾳ τῆς θεότητος θεωρουμένης, καὶ διὰ τοῦ ὁμοίου πρὸς τὸ ὅμοιον τὴν διάνοιαν ἀγούσης, ὡς τῆς πάντων μὲν ἀρχῆς, ἥτις ἐστὶν ὁ Κύριος, διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ταῖς ψυχαῖς ἐλλαμπούσης. Ἀμήχανον γὰρ ἀληθῶς θεωρηθῆναι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, διὰ δὲ τοῦ Κυρίου, ὃς ἐστὶν ἡ πάντων ἀρχή, τῆς ἐπέκεινα πάσης ἀρχῆς ἡμῖν εὐρισκομένης, ἥτις ἐστὶν ὁ ἐπὶ πάντων Θεός· οὐδὲ γὰρ δυνατόν ἐστιν ἄλλως, τὸ ἀρχέτυπον ἀγαθὸν ἐπιγνωσθῆναι, μὴ ἐν τῇ εἰκόνι ἀοράτου φαινόμενον. Ὅσπερ δὲ τινα διαυλοὺν ἀνακάμπτοντες μετὰ τὸ κεφάλαιον τῆς θεογνωσίας, αὐτὸν λέγου τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, διὰ τῶν προσεχῶν τε καὶ οἰκείων τῇ διανοίᾳ τρέχοντες, ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα ἀναχωροῦμεν. Ἐν περινοίᾳ γὰρ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς καταστάτες, ἐκείθεν πάλιν τὸ ἐξ αὐτοῦ φῶς, κατὰ τὸ προσεχὲς ἐνοήσαμεν, ὅσον ἀκτίναν τινα τῷ ἡλίῳ συνυφισταμένην· ἥς ἡ μὲν αἰτία τοῦ εἶναι, ἐκ τοῦ ἡλίου· ἡ δὲ ὑπαρξίς, ὁμοῦ τῷ ἡλίῳ, οὐ χρόνους ὕστερον προσγενομένη· ἀλλ' ὁμοῦ τῷ ὀφθῆναι τὸν ἥλιον, ἐξ αὐτοῦ ἀναφανισμένη. Μᾶλλον δὲ (οὐ γὰρ ἀνάγκη πᾶσι τῇ εἰκόνι δουλεύοντας δοῦναι τοῖς συκοφάνταις κατὰ τὸ λόγου λαθὴν ἐν τῇ τοῦ ὑποδείγματος ἀτονίᾳ) οὐχὶ ἀκτίναν ἐξ ἡλίου νοήσομεν, ἀλλ' ἐξ ἀγεννήτου ἡλίου· ἄλλον ἥλιον, ὁμοῦ τῇ τοῦ πρώτου ἐπινοίᾳ γεννητῶς αὐτῷ συνεκλάμποντα, καὶ κατὰ πάντα ὡσαύτως ἔχοντα, κάλλει, δυνάμει, λαμπρότητι, μεγέθει, φαιδρότητι, καὶ πᾶσιν ἅπασι τοῖς περὶ τὸν ἥλιον θεωρουμένοις. Καὶ πάλιν ἕτερον τοιοῦτον φῶς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, οὐ χρονικῶς τινι διαστήματι τοῦ γεννητοῦ φωτὸς ἀποστεμνόμενον, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ μὲν ἐκλάμπον· τὴν δὲ τῆς ὑποστάσεως αἰτίαν ἔχον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου φωτὸς· φῶς μέντοι καὶ αὐτὸ καθ' ὁμοιότητα τοῦ προσεπινοηθέντος λάμπον, καὶ φωτίζον, καὶ τὰ ἄλλα πάντα τὰ τοῦ φωτὸς ἐργαζόμενον. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶ φωτὶ πρὸς ἕτερον φῶς κατ' αὐτὸ τοῦτο παραλλαγῆ· ὅταν κατ' οὐδὲν τῆς φωτιστικῆς χάριτος ἐνδέον, ἢ ὕστερόν μιν φαίνεται, ἀλλὰ πάσῃ τελειότητι πρὸς τὸ ἀκρότατον ἐπηρμένον, μετὰ Πατρός καὶ Υἱοῦ θεωρεῖται, μετὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν ἀριθμῆται, καὶ δι' ἐκείνου τὴν προσαγωγὴν πρὸς τὸ ἐπινοούμενον φῶς, τὸ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, πᾶσι τοῖς μετασχεῖν δυνατόν ἐστιν ἀποσπᾶσθαι. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς τοιοῦτον.

B Ἐπεὶ δὲ πολὺς ἐστὶν εὐρύθων ταῖς λοιδορίαις, καὶ πάσης μὲν ἀρχῆς κατασκευὴν τὴν ὕβριν ποιούμενος, ἀντὶ δὲ πάσης ἀποδείξεως τῶν ἀμφισβητούμενων τὴν λοιδορίαν ἐπάγων· φέρε καὶ ὅσα περὶ τῆς τοῦ ἀγεννήτου φωνῆς συκοφαντῶν τὸν διδάσκαλον ἡμῶν, καὶ εἰς αὐτὸν ἐκείνων καὶ εἰς τὸν λόγον ἐξύβρισε, βραχέα διαλεχθῶμεν. Παρέθετο τοῦ διδασκάλου περὶ τούτων λέξιν ἔχουσαν οὕτως· Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίαν, καὶ τὰ μάλιστα δοκῇ ταῖς ἐννοιαῖς ἡμῶν συμβαίνειν, ἀλλ' οὐκ ὡς οὐδαμοῦ τῆς Γραφῆς κειμένην, καὶ πρῶτον στοιχεῖον οὖσαν τῆς βλασφημίας αὐτοῦ,

σωπαῦσθαι ἂν δικαίως ἀξίον εἶναι φήσοιμι· τῆς Α. *quoniam primum est elementum blasphemiae istorum,* Πατὴρς φωνῆς ἰσὸν δυναμένης τῷ ἀγεννήτῳ [πρὸς τῷ καὶ τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ ἔννοίαν συντημμένως ταυτῇ διὰ τῆς σχέσεως συνεισάγειν.] Ὁ γὰρ ὅτως Πατήρ, καὶ μόνος, ἐξ οὐδενός ἐστιν ἑτέρου· τὸ δὲ ἐξ οὐδενός, ταῦτόν ἐστι τῷ ἀγεννήτῳ. Τίνα οὖν ἐπάγει τοῖς εἰρημένους ἀπόδειξιν τοῦ κακῶς εἰρῆσθαι τὸν λόγον τοῦτον, ἀκούσωμεν· Τὴν μὲν οὖν ἀνωμαλίαν τῶν λόγων ἐκ προπετείας οὐχ ἥτεον ἢ πονηρίας ἀναιδοῦς τοῖς ἐκ τοῦ καταμύρυσιν ἐγγχειρήμασι, τῷ τῆς γνώμης ἀστηρικτῷ, καὶ τῇ τῶν λογισμῶν ἀσθενείᾳ περιφερόμενος. Ὅρατε τὸ εὐστοχον τῆς ἀπαντήσεως, ὡς τεχνικῶς κατὰ τὴν λογικὴν αὐτοῦ ἐντρέχειαν ἐκείνην, διαλύει μὲν τῶν εἰρημένων τὴν δύναμιν, ἀντιεσάγει δὲ τὴν εὐσεβεστέραν ὑπόληψιν γνώμην. Ἀνώμαλος, φησὶ, τὸν λόγον, προπετῆς οὐχ ἥτεον ἢ πονηρὸς τὴν γνώμην, ἀστηρικτος, τῇ τῶν λογισμῶν ἀσθενείᾳ περιφερόμενος. Πόθεν ταῦτα, καὶ ἐκ ποίας αἰτίας παροξυνθεὶς ὁ τὴν γνώμην ἐστηρικμένος, καὶ τοῖς λογισμοῖς ὑγιαίνων φησὶ; Τίνος μάλιστα καταγνοῦς τῶν εἰρημένων; Ὅτι τὴν ἔννοιαν δέχεται τοῦ ἀγεννήτου, τὴν δὲ φωνὴν, ὡς κακῶς ἐκληφθεῖσαν παρὰ τῶν διαστρεφόντων, σιωπῆς ἀξίαν φησὶ; τί γὰρ μὴ ἐν ῥήμασι καὶ προφορᾷ τὸ ἀσφαλὲς κινδυνεύει τῆς πίστεως, τῆς δὲ κατὰ τὴν διάνοιαν ἀκριβείας λόγος οὐδεὶς; Ἡ οὐχὶ προηγουμένως τῇ καρδίᾳ καθαρεύειν ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἐννοημάτων ὁ τῆς ἀληθείας παρασκευάζεται λόγος; ῥήμασι δὲ κεχρησθαι πρὸς δῆλωσιν τῶν τῆς ψυχῆς κινήματων, δι' ὧν ἂν ἡ δυνατόν ἐνδείξασθαι τοῦ νοῦ τὸ ἀπόρρητον, οὐδὲν περὶ τὸν τοιόνδε τῆς φωνῆς ἤχον μικρολογούμενον; Οὐ γὰρ τὸ οὕτως, ἢ ὡς ἑτέρως εἰπεῖν αἶτιον τῆς ἐν ἡμῖν διανοίας καθίσταται; ἀλλὰ τὸ χρυπτόν τῆς καρδίας νόημα τῶν τοιῶνδε λόγων τὴν αἰτίαν ἐνδίδωσιν· Ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος, φησὶ, τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ.

Καὶ τῶν νοηθέντων ἑρμηνεία τὸν λόγον ποιοῦμεθα, οὐ τὸ ἐμπαλιν τὴν διάνοιαν ἀφ' ὧν λέγομεν συναγεῖρομεν, καὶ μὲν ἀμφοτέρω συμβαίνει, καὶ νοεῖν δεξιῶς, καὶ ἑρμηνεύειν, ἄριστος δὲ ἑκατέρων ὁ ἀνθρώπος· εἰ δὲ τὸ ἕτερον λίποι, ὀλίγη τῷ ἰδιώτῃ κατὰ τὸν λόγον ἡ ζημία, τῆς κατὰ ψυχὴν γνώσεως πρὸς τὸ ἀγαθὸν κατηρτισμένης. Ὁ λαὸς, φησὶν, οὗτος τοῖς χεῖλεσι με τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ· τί τοῦτο σημαίνει; Ὅτι προτιμότερα παρὰ θεῷ κριτῇ, τῷ τῶν ἀλαλήτων στεναγμῶν ἐπαύοντι, ἡ τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν ἀλήθειαν σχέσις, τῆς ἐν ῥήματι εὐπρεπειας τοῦ λόγου. Τούτοις μὲν γὰρ ἐστὶ καὶ πρὸς τὸ ἐναντίον συγχρῆσθαι, κατὰ τὴν ἐξουσίαν τοῦ φθεγγομένου, πρὸς τὸ δοκοῦν εὐκόλως ὑπηρετοῦσης τῆς γλώσσης· ἡ δὲ τῆς ψυχῆς διάθεσις, ὅπως ἂν ἔχουσα τύχοι, οὕτως ὁράται τῷ εἰς τὰ χρύφια βλέποντι. Τίνος οὖν χάριν ἀνώμαλος, καὶ προπετῆς οὐχ ἥτεον ἢ πονηρὸς, ὁ τὸ μὲν εὐσεβῶς νοούμενον ἐκ τῆς τοῦ ἀγεννήτου φωνῆς, καὶ νοῶν, καὶ δεχόμενος, τὸ δὲ ὅσον συντελεῖ πρὸς ἀσέβειαν τοῖς τὰ δυνάμια παρανομοῦσι, τοῦτο σιωπᾶσθαι κελεύων; Εἰ

Patris vox et id possit quod ingenti, et ad id etiam, propter relationem conjunctam sibi Filii, cogitationem adducat. Qui enim vere Pater et solus Pater est, a nullo est: qui autem a nullo est, ingenuus est. Audiamus ergo quomodo demonstret hæc perperam dicta esse. Dissimilitudinem et inæqualitatem non minus, quam impudentem improbitatem ex temeritate suis verbis admiscet, instabilitate mentis et cogitationum imbecillitate circumactus. Videte quam considerate adversario occurrat. Quam artificiose ex logica sua peritia vires eorum quæ dicta sunt, enervat, introducta pietati magis consentanea existimatione. Dissimilis est, inquit, sermone, non minus præceps et temerarius quam malitiosus: animo instabilis, cogitationum suarum infirmitate circumactus. Unde, et qua causa impulsus, qui mente adeo solidatus est, et cogitatione adeo sanus et sincerus, talia effutit? Quidnam ex dictis maxime improbat? An quia (Basilius) sensum qui vocabulo innascibilis subjicitur, recepit, vocem vero ipsam, tanquam a depravatoribus male acceptam, silentio premendam judicat? Quid enim? An in verbis et prolatione securitas et sinceritas fidei periclitatur? An nulla ratio habenda ejus quæ ex sensu est, accuratioris? Annon primario et ante omnia id veritatis ratio studeat, ut cor a perversis opinionibus expurgetur, verbis vero ad notionum animæ manifestationem utatur, quibus arrana mentis patefiant, seposita de vocis sono anxia sollicitudine? Non enim utrum hoc vel illud, isto vel isto modo proferatur, conceptuum nostrorum causa est, sed absconditus animi sensus his vel illis verbis causam subministrat: nam ex abundantia cordis os loquitur³⁹.

Et interpretes eorum quæ mente concipimus, sermo est: non e contrario sensum ex iis, quæ dicuntur, colligimus: quamvis utrumque contingere queat, et dextre intelligere, et dextre explicare, ad utrumque autem homo idoneus et perfectus est, et si alterum absit, exigua idiotæ et imperito huic imminet jactura, quippe cujus cognitio ad id, quod bonum est, concinnata et composita sit. *Populus iste labiis me honorat, inquit, cor autem eorum longe est a me⁴⁰. Quid hoc dicto significare voluit? Potiorent, apud Deum judicem, gemitus vere non expressos audientem, esse mentis ad veritatem affectionem, quam verborum ornatum et eloquentiam. Nam his etiam in contrarium uti licet, pro ejus qui loquitur facultate, lingua non difficulter ad id quod visum est subserviente. At vero animæ affectio, qualiscunque ea sit, talis etiam apparet ei qui occulta intuetur. Quare igitur temerarius est, et non minus improbus, qui quod innascibilis seu ingenti vocabulo pie significatur, recipit et approbat, illud vero quod impiis impie-*

³⁹ Matth. xii 34. ⁴⁰ Isa. xxix, 13; Matth. xvi, 8.

tatis struendæ ansam præbet, sileri jubet? Nam si A dixisset non esse usurpandum *innascibilia* vocabulum, habuisset forte justam hæc et adhuc graviora adversus illum jactandi convicia occasio- nem. Si vero ex communi piorum existimatione hoc confitetur, et quasi sententiam magistro dignam profert se abstinuisse ab hac voce, quatenus perversa hæreticorum doctrina hinc originem traxit, remque ipsam significatam, Deum scilicet esse *innascibilem*, teneri jubet, haud quidquam admisit, ob quod tantis conviciis laceraretur. Annon ab ipsa Veritate edocti sumus talia facere, neque etiam valde claris adhærere, si quid horum ad malum ducat? Imo etiam dextrum oculum, pedem et manum similiter amputari præcipit, si quid ex istis nos scandalizet ⁴¹⁻⁴². Quid aliud hoc ænigmate B faciendum innuit quam etiam illa, quæ boni speciem habent, si hominem ex inconsideratione utentium ad malum abducant, repudianda esse, quod conducibilis sit iis quæ peccati occasionem præbent, amputatis, salvari, quam his addictum et implicatum interire?

Quid autem Christi imitator Paulus? Ipse etiam in profundo sapientiæ idem docet. Nam qui dixit omnia esse bona, et nihil abjiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur, ille idem propter conscientiam infirmorum, respuit aliquando nonnulla ex iis, quæ receperat et probaverat, et jubet quoque respu. Si enim per cibum, inquit, *frater meus contristatur, non manducabo carnes in æternum* ⁴³. Idem facit quoque imitator Pauli (Basilius) qui animadvertens malo hæreticorum usu per *innascibilia* vocabulum errorem eorum qui inæqualitatem in Deo comminiscuntur, confirmari, suadet, ut vera et pia sententia de *innascibili* animis firmiter retineatur, ipsi vero voculæ, tanquam perditis occasionem suppeditanti, non nimium inhæreatur: nam Patris appellationem, significato suo, etiam *innascibilis* significationem satis superque cogitationi subjicere; cum enim Patrem audimus, statim eum, qui omnibus aliis principium et causa existendi est, concipimus, qui si aliam quamdam se superiorem substantiam haberet, non nominaretur proprie Pater, quia propria Patris appellatio superiori illi substantiæ competeret. Si autem ipse D est omnium principium et causa, et si ex ipso sunt omnia, ut testatur Apostolus, nimirum nihil prius existentia ejus concipi potest: et hoc est omnis ortus et principii expertem esse.

Sed hæc recte se habere laud annuit ille qui se magis quam ipsam Veritatem fide dignum existimari cupit, sed contra nititur, obloquitur, et ea quæ dicimus subsannat. At si jubet, inevitabiles illos syllogismos, et varias sophismatum sutelas et contorsiones, quibus nostra refutari putat, discontiamus. Sed metuo ne exilitas et futilitas eorum,

µὲν γὰρ ἔλεγεν, μὴ δεῖν ἀγεννήτην νοεῖν τὸν Θεόν, εἶχεν ἰσως καιρὸν ταύταις καὶ ἐπὶ τούτων χαλεπωτέ- ραις κατ' αὐτοῦ κεχρησθαι ταῖς λοιδορίαις. Εἰ δὲ τοῦτο μὲν ὁμολογεῖ κατὰ τὴν κοινὴν τῶν εὐσεβοῦντων ὑπό- ληψιν· οἶονεὶ δὲ γνώμῃν δίδωσι διδασκαλικὴ διαθήσει πρέπουσαν, ὅτι Ἀπέχου τῆς φωνῆς ταύτης, εἰς ἣν ἐν- τεῦθεν ἡ τῆς καταστροφῆς ὑπόθεσις τὴν ἀρχὴν ἔχει· τὴν δὲ ἐννοίαν ἔχειν περὶ τοῦ ἀγεννήτου εἶναι τὸν Θεόν, καὶ δι' ἐτέρων ὀνομάτων κελεύει, οὐδὲν διὰ ταῦτα τῶν λοιδοριῶν τούτων ἀξιος. Ἡ οὐχὶ καὶ παρὰ τῆς ἀληθείας ταῦτα ποιεῖν ἐδιδάχθημεν, μήτε τῶν σφόδρα τιμίων ἀντέχεσθαι, ἐάν [τέ] τι τούτων εἰς κακὸν συντελῇ, ὀφθαλμὸν δεξιὸν, καὶ πόδα, καὶ χεῖρα, ὡσαύτως ἀποτεμνεῖν κελεύων, ὅταν σκανδαλίσῃ τι τούτων; Τί ἄλλο διὰ τοῦ αἰνίγματος τούτου ποιεῖν ὑποτίθεται; ἢ οὐχὶ καὶ τὰ δοκοῦντα καλῶς ἔχειν, εἰ πρὸς τι κακὸν ἐξ ἀβουλίας τῶν χρωμένων ἀπάγει τὸν ἀνθρώπον, ἀργὰ, καὶ ἄπρακτα ποιεῖ εἶναι, ὡς λυσι- τελέστερον ὃν τῶν πρὸς ἁμαρτίαν χειραγωγούντων ἀκρωτηριασθέντων σωθῆναι, ἢ τούτων περιεχόμενον δι' αὐτῶν ἀπολέσθαι;

Τί δὲ ὁ μιμητὴς τοῦ Χριστοῦ Παῦλος; Καὶ αὐτὸς ἐν τῷ βάθει τῆς σοφίας τὰ αὐτὰ δογματίζει. Ὁ γὰρ πάντα καλὰ προσειπὼν, καὶ μηδὲν ἀπόβλητον εἰ μετ' εὐχαριστίας μεταλαμβάνεται, ἔστιν ὅτε διὰ τὴν συνειδήσιν τοῦ ἀσθενούντος ἀθετεῖ τινα πάλιν ἐξ ὧν ἀπέβλετο, καὶ παραιτεῖσθαι κελεύει. Εἰ γὰρ διὰ βρώ- μης, φησὶν, ὁ ἀδελφός μου λυπεῖται, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα. Τοῦτο τοίνυν καὶ ὁ μιμητὴς Παύ- λου ποιεῖ· ὃς τῇ πονηρᾷ τῆς αἰρέσεως χρήσει διὰ τῆς τοῦ ἀγεννήτου λέξεως ἰσχυροποιουμένην ἰδὼν τὴν ἀπάτην τῶν διὰ τοῦ ῥήματος τούτου τὸ ἀνέμοιον δογματιζόντων, συνεβούλευε τὴν μὲν εὐσεβῆ περὶ τοῦ ἀγεννήτου διάνοιαν ταῖς ψυχαῖς διασώζειν· τὴν δὲ λέξιν, ὡς ἁμαρτίας γενομένην τοῖς ἀπολλυμέ- νοις ἐσθλόν, μὴ λίαν σπουδάζεσθαι· τὴν γὰρ τοῦ Πατρὸς προσηγορίαν κατὰ τὸ σημαινόμενον, καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου σημασίαν ἱκανῶς ἡμῖν ἐμποιεῖν. Πα- τέρα γὰρ ἀκούσαντες, τὸν αἴτιον τοῦ εἶναι τοῖς πᾶ- σιν εὐθὺς ἐνοήσαμεν· ὃς εἴπερ ἄλλῃ τινὰ ὑπερκειμέ- νην αἰτίαν ἔχεν, οὐκ ἂν κυρίως Πατὴρ ὀνομάσθῃ. ἐπὶ τὴν προνοηθεῖσαν αἰτίαν τῆς κυρίας τοῦ Πατρὸς κλήσεως ἐπανιούσης. Εἰ δὲ αὐτὸς πάντων αἴτιος, καὶ ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ὁτ- λονότι τῆς ἐκείνου ὑπάρξεως οὐδὲν προεπινοηθῆναι δύναται· τοῦτο δὲ ἐστὶ, τὸ ἀγεννήτως εἶναι πιστεῦε- σθαι.

Ἄλλ' οὐ συγχωρεῖ ταῦτα καλῶς ἔχειν, ὁ μὴδὲ τὴν ἀλήθειαν ἑαυτοῦ πιθανωτέραν εἶναι δοκεῖν ἀξίων, ἀλλ' ἀντινομοθετεῖ, καὶ ἀντιφθέγγεται, καὶ δια- χλευάζει τὸν λόγον· εἰ βούλει, καὶ τοὺς ἀφύκτους συλλογισμοὺς, καὶ τὰς ποικίλας τῶν σοφισμάτων ἀντιστροφάς, δι' ὧν ἐλέγχειν οἴεται τὸν λόγον, ἐπι- σκεψάμεθα. Ἀλλὰ δέδοικα μὴ τὸ μικροπρεπὲς τε

⁴¹⁻⁴² Matth. xviii, 6; Marc. ix, 41. ⁴³ I Cor. viii, 15.

καὶ γλίσχρον τῶν εἰρημένων, τρόπον τινὰ συνδια-
βάλῃ καὶ τὸν εὐθύνονα λόγον. Τὸ γὰρ μειρακίους εἰς
ἀμίλλαν προκαλουμένους συμπλέκεσθαι, πλείονα
ψόγον ἐκ τοῦ προσωφρονεῖν τοῖς τοιοῦτοις, ἢ περ ἐκ
τοῦ νενικηκέναι δοκεῖν φέρεῖ τοῖς ἀνδράσι τὸν ἔπαι-
νον. Πλὴν ἀλλὰ τοιοῦτο τὸ εἰρημένον ἐστὶ. Τὰ γὰρ
ἐφ' ὕβρει ῥηθέντα, μετὰ τῆς συνήθους καλλιφωνίας
ἐκείνης, ὡς αὐτῷ τε λέγειν προσήκοντα, καὶ ἡμῖν εἰς
γυμνάσιον μακροθυμίας προκείμενα, σιωπῆς ἄξια
καὶ λήθης ποιούμεθα. Οὐ γὰρ εὑπρεπὲς οἶμαι τὰ
καταγέλαστα τῶν εἰρημένων αὐτῷ τοῖς παρ' ἡμῶν
σπουδαζομένοις ἐνσπείροντας, εἰς ἀκόσμους τε καὶ
δωμάδεας γέλωτας, τὴν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας διαλύειν
σπουδὴν. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶν ἐν τῇ ἀκρόασει τούτων δια-
μεῖναι ἀγέλαστον, ἐὰν ἀκούσωμεν λέγοντος ἐκ τῆς
ὑψηλῆς ἐκείνης, καὶ μεγαλοφυοῦς εὐγλωττίας. Ὡν
γὰρ ἡ προσθήκη τῶν λόγων εἰς προσθήκην τελεῖ
βλασφημίας, τούτων τὸ σιγᾶν ἡμῖσι μέρει τοῦ λαλεῖν
ἐστὶ κουφότερον. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν γέλωσθω παρὰ
τῶν ἐπισταμένων, ὃ τι μὲν ἀποδοχῆς ἐστὶν ἄξιον,
ὃ τι δὲ γέλωτος. Ἡμεῖς δὲ τὸ δριμύ των συλλο-
γισμῶν, οἷς τὸν ἡμέτερον περισύρει λόγον, σκοπήσω-
μεν.

Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ, φησὶ, τῷ ἀγεννήτῳ ταύτων κατὰ
τὴν δύναμιν, τὰ δὲ τὴν αὐτὴν ἔχοντα δύναμιν
τῶν ὀνομάτων, ταύτων πάντως καὶ σημαίνειν
πέφυκε· σημαίνει δὲ τὸ ἀγεννητόν κατ' αὐτοὺς
τὸ ἐξ οὐδενὸς εἶναι τὸν Θεόν· ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ
Πατὴρ σημαίνει τὸ ἐξ οὐδενὸς εἶναι τὸν Θεόν·
οὐχὶ δὲ τὸ γεγεννηκέναι τὸν Υἱόν. Διὰ τῆς τοῦ Πα-
τρὸς φωνῆς οὐκέτι σημαίνεται, ἐὰν ἡ αὐτὴ προσ-
τηγορία καὶ τὸ ἀναρχὸν ἡμῖν τοῦ Πατρὸς δι' αὐτῆς
παραστήσῃ. Εἰ μὲν γὰρ ἀναρετικὸν ἦν τοῦ ἐτέρου
τὸ ἕτερον, κατὰ τὴν τῶν ἀντικειμένων φύσιν, ἀναγ-
καίως ἢ τοῦ ἐνὸς θέσις τὴν ἀναρρεσιν τοῦ λοιποῦ
κατεσκεύαζεν. Εἰ δὲ τὸ κωλύον ἐστὶν οὐδὲν τὸν αὐ-
τὸν καὶ Πατέρα εἶναι καὶ ἀγεννητόν, ἐὰν διὰ τῆς
τοῦ Πατρὸς κλήσεως, κατὰ τινα διάνοιαν, καὶ τὸν
ἀγεννητόν ἐνοήσωμεν, τίς ἢ ἀνάγκη τὴν πρὸς τὸν
Υἱὸν σχέσιν διὰ τῆς τοῦ Πατρὸς φωνῆς μηκέτι γνω-
ρίζεσθαι; Οὐδὲ γὰρ τὰ λοιπὰ τῶν ὀνομάτων, ὅσα
τὴν πρὸς ἄλληλα κοινωνίαν ἔχει, καὶ διὰ πάντων ταῖς
ἐννοίαις συμφέρεται· ἐπεὶ καὶ αὐτοκράτορα καὶ
ἀδέσποτον τὸν βασιλέα καλοῦμεν, καὶ τὸν αὐτὸν
τῶν ὑποχειρίων ἡγούμενον· καὶ οὕτε ψευδὸς ἐστὶ
περὶ αὐτοῦ λέγειν, ὅτι ἡ τοῦ βασιλέως φωνὴ ση-
μαίνει καὶ τὸ ἀδέσποτον· οὕτε ἐπ' ἀναγκῆς εἶναι φα-
μεν, εἰ τὸ αὐτοκρατὲς τε καὶ ἀναρχὸν διὰ ταύτης
τῆς φωνῆς σημαίνει, μηκέτι τὸ κατὰ τῶν ὑπηκόων
κράτος διὰ τῆς βασιλείας σημαίνεισθαι· μέσον γὰρ
ἐκατέρων τῶν ὑπολήψεων ὃν τῆς βασιλείας τὸ ὄνομα,
πῇ μὲν τὸ ἀδέσποτον, πῇ δὲ τὸ ἀρχικὸν τῶν ὑποτε-
ταγμένων ἐνδείκνυται. Καὶ ἐνταῦθα τοῖνον, εἰ μὲν
ἐστὶ τις τοῦ Πατρὸς τοῦ Κυρίου Πατρὸς προεπινοού-
μενος ἕτερος, δεξιότασιν οἱ τὴν ἀπόρρητον αὐχρύν-
τες σοφίαν· καὶ τότε συνθησόμεθα, μὴ δύνασθαι τοῦ
ἀγεννήτου τὴν ἐννοίαν, ὑπὲρ τῆς τοῦ Πατρὸς προσ-
τηγορίας παρίστασθαι. Εἰ δὲ ὁ πρῶτος Πατὴρ, αἰτίαν
τῆς αὐτοῦ συστάσεως ὑπερχαίμεν ὅχι ἔχει· τῷ δὲ

A quæ affert, aliquo modo ipsi etiam veritati fraudi
sit et calumniam pariat. Nam cum pueris ad pu-
gnam provocantibus manus conserere, maiorem
vituperationem ex congressu cum talibus, quam
ex victoriæ opinione laudem affert. Cæterum hæc
sic dicta sunt; nam quæ contumeliose consueta
sibi vocis concinnitate effutivit, ea, ut ab ipso pro-
ferri digna, nobis vero, ceu ad exercitationem pa-
tientiae proposita, silentio et oblivioni transmitten-
mus. Non enim decere arbitror, ut ridicula illa,
quæ eructavit, seriis nostris disputationibus in-
spargamus, et veritatis propugnationem in incon-
ditos ac plebeios risus desinere faciamus: neque
enim fieri potest ut quis talibus auditis risum te-
neat. præsertim si illum ex sublimi illa et magnifica
eloquentia perorantem audiamus. Nam quorum
verborum recitatio ad blasphemiae augmentum con-
fert, ea silere dimidia ex parte facilius est quam
eloqui. Verum hæc rideantur ab illis, qui norunt,
quænam sint approbanda, quæ vero ridenda.
Nos vero formidabiles illos syllogismos, qui-
bus nostrum traducit sermonem, jam contemplemur.

Si Pater, inquit, et innascibilis virtute idem sunt,
ea vero nomina, quæ eadem vi pollent, idem quoque
omnino significant: ex ipsorum autem sententia in-
nascibile idem est, quod Deum ex nullo principio
esse: necessario etiam vocabulum Patris significat,
Deum ex nullo principio esse, non autem, quod Fi-
lium genuerit. Qua necessitate compulsus ait, Patris
vocabulo non significari, quod Filium genuerit, si
ista ipsa appellatio nobis quoque Patrem principio
carere comunstrat? Si enim alterum tolleretur
ab altero, prout fert natura oppositorum, necessa-
rio positio unius esset interemptio alterius. At si
nihil penitus obstat, eundem et Patrem et ingenitum
esse, si Patris appellatione, secundum aliquam
significationem, etiam ingenitum concipiamus, quæ
necessitas efficit, ut habitudo et relatio ad Filium
per Patris vocabulum amplius non innotescat?
Neque enim alia nomina, quæ mutuam comunio-
nem habent, per omnia notionibus conveniunt:
nam et imperatorem sui ipsius dominum, et do-
mini expertem, et simul etiam subditis præside-
tem nominamus: neque falsum est dicere, voca-
bulo imperatoris significari id quod est domino
carere, neque necessarium arbitramur, si isto ipso
vocabulo significatur id quod est, sui ipsius do-
minum esse, et nullius imperio subiecti, non am-
plius per imperii vocabulum significetur potestas
et dominium in subditos: cum enim imperii no-
men inter utramque notionem medium consistat,
partim id, quod est domino carere, partim domina-
tionem in subditos innuit. Et hic quidem osten-
dant, qui reconditæ sapientiæ titulo insolenter sese
effertunt, num sit alius Pater prior Patre nostro et
Domino, et tunc fatebimur notionem ingeniti non
posse a Patris appellatione repræsentari. Si vero
primus ille Pater suæ subsistentiæ causam supe-

riorem non habet, cum Patre vero Unigeniti quodque hypostasis prorsus connexa intelligitur, quid nos artificiosis istis sophismatum connexionibus terrere conantur, persuadere vel potius decipere volentes, si innascibilitatem Dei universorum vocabulo Patris significari concedamus, Patris ad Filium habitudinem abolitum iri?

Sed puerili hac et futili istorum objectione contempta, quod ipsi, cœu absurditatis plenum, profertur, hoc nos intrepide proferimus, nimirum *Patris et innascibilis* nomine idem significari, et *innascibile* Patrem ex nullo principio esse declarare, Patremque notionem Unigeniti conjunctim propter habitudinem ad illum, audientibus ingenerare. Etenim cum hoc ipsum magister noster (Basilius) sua in dispositione expresse posuisset, generosus iste et invictus bellator, sursum expunxit, ablatione eorum, quæ vere dicta erant, faciliorem sibi viam ad refutationem munjens. Nam verba doctoris nostri ita verbalim habent: *Ego autem etiam ingeniti seu innascibilis appellationem, quamvis summo opere cogitationibus nostris congruat, tamen quoniam nullo loco in Scriptura ipsam invenio, et quoniam primum est elementum blasphemie istorum, silentio tradendam merito duxerim, præsertim cum Patris vox et id possit, quod ingeniti, et ad id etiam, propter relationem, conjunctam sibi Filii cogitationem adducat.* Egregius vero iste veritatis propugnator, id quod cautelæ causa adjectum fuerat (illud inquam, *præsertim cum Patris vox idem possit, quod ingeniti, et ad id etiam, propter sibi conjunctam relationem, Filii cogitationem sive intelligentiam adducat*), insita sibi audentia subtrahit, et perspecta eorum, quæ dicta erant, ratione, cum reliquis digladiatur, et mutilata corporis serie, utque arbitratur, ad refutationem aptiore et procliviori via sibi patefacta, frigido et infirmo sophismate sectatores suos circumvenit, demonstrare volens, illud, quod secundum aliquid communionem habet, etiam totius significati communionem habere, sic leves suorum aures sibi concilians. Cum enim nos dixissemus, secundum aliquod significatum, Patris vocem etiam ingeniti significationem habere, iste perfectam significati participationem a consueta nominum usurpatione instituens, assertionem nostram absurditatis scilicet arguit, quasi non amplius Patris ad Filium habitudo hac appellatione indicetur, si ingeniti notio per eum sese nobis exhibeat. Perinde ac si quis, de pane duas rationes edoctus, diceret, illum ex frumento constare, et comedenti alimoniam præbere; alius autem contra obnitens oggeret, eundem prorsus sophismatum modum adhibens, aliam esse rationem ejus, quod ex frumento constitutum est, et aliam nutrimenti. Si igitur demus panem ex frumento confectum esse, non poterit, amplius alimentum nominari. Similis prorsus est sensus Eunomiani syllogismi. Ait enim: *Si ingenitum seu innascibile vocabulo Patris significatur, non poterit amplius ab eodem vocabulo si-*

A Πατρί συναπακούεται πάντως καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἡ ὑπόστασις, τί μορμολύττονται ἡμᾶς ταῖς τεχνικαῖς ταύταις τῶν σοφισμάτων διαπλοκαῖς πείθειν, μᾶλλον δὲ φενακίζειν βουλόμενοι, εἰ τὸ ἀγέννητον τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ διὰ τῆς Πατρὸς προσηγορίας ὁμολογηθεῖν, τῆς πρὸς τὸν Υἱὸν σχέσεως τοῦ Πατρὸς ἀποσχί-
ζειν τὴν ἔννοιαν;

Ἄλλὰ διαπτύσαντες τὴν παιδιῶδη ταύτην καὶ ἐπιπόλαιον αὐτῶν ἐπιχείρησιν, τὸ ὡς ἄτοπον παρ' ἐκείνων προφερόμενον ἀνδρικῶς ὁμολογήσομεν· ὅτι καὶ ταῦτόν σημαίνει τῷ ἀγεννήτῳ τὸ τοῦ Πατρὸς ὄνομα, καὶ τὸ ἀγέννητον τὸ ἐξ οὐδενὸς εἶναι τὸν Πατέρα παρίστησι· καὶ ὁ Πατήρ τὴν περὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔννοιαν συνημμένως διὰ τῆς σχέσεως μεθ' αὐτοῦ συνεισάγει. Καὶ γὰρ καὶ ταύτην προσκειμένην τῷ λόγῳ τοῦ διδασκάλου τὴν ῥῆσιν, ὁ δεινὸς τε καὶ ἀμαχος οὗτος ἀγωνιστὴς τῶν γεγραμμένων ἐξεκλήψε, τῇ ἀφαιρέσει τῶν ἀσφαλῶς εἰρημένων ἐξευμαρίῳων αὐτῶ τὴν ἀντίρρῃσιν. Ὁ μὲν γὰρ παρὰ τοῦ διδασκάλου ῥηθεὶς λόγος, οὕτως κατὰ τὴν λέξιν ἔχει· Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίαν, καὶ τὰ μάλιστα δοκῇ ταῖς ἐννοιαῖς ἡμῶν συμβαίνειν, ἀλλ' οὐν ὡς οὐδαμοῦ τῆς Γραφῆς κειμένην, καὶ πρῶτον στοιχεῖον οὖσαν τῆς βλασφημίας αὐτῶν, σιωπᾶσθαι ἂν δικαίως ἀξίαν εἶναι φήσοιμι, τῆς Πατρὸς φωνῆς ἰσὺν δυναμένης τῷ ἀγεννήτῳ, πρὸς τῷ καὶ τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐννοιαν συνημμένως αὐτῇ διὰ τῆς σχέσεως συνεισάγειν. Ὁ δὲ γενναῖος οὗτος τῆς ἀληθείας πρωταγωνιστὴς, τὸ μὲν ἀσφαλείας ἔνεκεν τῷ λόγῳ προσκειμένον (λέγω δὲ τὸ, *Καὶ τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐννοιαν συνημμένως αὐτῇ διὰ τῆς σχέσεως συνεισάγειν*), τοῦτον μὲν ὑπὸ τῆς συγγενεῦς ἐλευθερίας ὑφέλλετο. Καὶ διατρέψας τῶν γεγραμμένων τὸν λόγον, τοῖς ὑπολοίτοις συμπλέκεται· καὶ ἀκρωτηριάσας τὸν εἰρμὸν τοῦ σώματος, καὶ ὡς ῥετο σθερρότερον αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὴν ἀντίρρῃσιν εὐεπίδωτον καταστήσας, ψυχρῶ καὶ ἀδρανεῖ τῷ σοφίσματι τοὺς καθ' αὐτὸν παρακρούεται, τὸ κατὰ τι κοινωνοῦν, καὶ διὰ πάντων τὴν κατὰ τὸ σημαίνόμενον κοινωνίαν ἔχειν κατασχευάζειν, καὶ τούτων τὴν ἐπιπόλαιον ἀκοήν συναρπάζων. Ἡμῶν γὰρ κατὰ τι σημαίνόμενον τὴν τοῦ Πατρὸς εἰρηκώτων φωνήν, καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου σημασίαν παρέχεσθαι, οὗτος τὴν παντελὴ τοῦ σηματομένου μετέληψιν ἀπὸ τῆς ἀκνήθους τῶν ὀνομάτων ἐμφάσεως ποιησάμενος, εἰς ἄτοπον ᾗθεν ἐκβάλλει τὸν λόγον, ὡς οὐκέτι τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν σχέσιν τῆς προσηγορίας ταύτης ἐνδείκνυμένης, εἰ καὶ τὸ τοῦ ἀγεννήτου νόημα διὰ τοῦτου ἐσημαίνετο. Ὡς περ ἂν εἰ τις δύο ἐννοίας περὶ τοῦ ἄρτου μαθῶν, ὅτι τε ἀπὸ σίτου συνέστηκεν, καὶ ὅτι τροφὴ τῷ χρωμένῳ γίνεται, μάχοιτο πρὸς τὸν λέγοντα, τῷ ὁμοίῳ τρόπῳ τῶν σοφισμάτων κατ' αὐτοῦ χρώμενος, ὅτι ἄλλος λόγος ἐστὶ τῆς ἐκ τοῦ σίτου συστάσεως, καὶ ὁ τῆς τροφῆς πάλιν ἕτερος. Εἰ οὖν δοθεῖν, τὸ ἐκ τοῦ σίτου εἶναι τὸν ἄρτον, οὐκέτι αὐτὸ τοῦτο καὶ τροφὴ κυρίως ὀνομασθήσεται. Τοιαύτη τοῦ συλλογισμοῦ ἡ διάνοια. Εἰ γὰρ τὸ ἀγεννήτου, φησὶν, ὑπὸ τῆς τοῦ Πατρὸς προσηγορίας σημαίνεται, οὐκέτι τὸ γεγεννημένον τὸν Υἱὸν ἢ

φωνή αὐτῇ παρίστησιν. Ἄλλ' εὐκαιρον ἴσως τὴν σεμνὴν ἐκείνην τοῦ κύλου περίοδον καὶ παρ' ἡμῶν ἐπαχθῆναι τῷ λεγομένῳ. Πρέπει γὰρ τοῖς τοιούτοις πάντως τοιαῦτα · ὅτι πλέον ἂν ἔσχεν πρὸς τὸ δοκεῖν σωφρονεῖν, εἰ παντελεῖ σωπῇ ταύτην ὥρισε τὴν ἀσφάλειαν. Ὡ γὰρ ἡ προσθήκη τῶν λόγων εἰς προσθήκην τελεῖ βλασφημίας, μᾶλλον δὲ τῆς ἐσχάτης ἀνοίας, τοῦτι' τὸ σιγᾶν, οὐχ ἡμίσει μέρει, ἀλλὰ τῷ παντὶ τοῦ λαλεῖν ἐστι κουφότερον.

Τάχα ἂν τις μᾶλλον ἐκ τῶν καθ' ἑαυτὴν προσάγοιτο πρὸς τὴν τῶν λεγομένων ἀλήθειαν. Καὶ δὴ καταλιπόντες τὸ κατηγκυλωμένον τῆς τῶν σοφισμάτων πλοκῆς, ἰδιωτικώτερόν τε καὶ κοινότερον περὶ τοῦ προκειμένου διαλεξώμεθα. Ὁ οὖν Πάτερ, ὦ Εὐνόμει, πάντως ἄνθρωπος ἦν · ἄλλ' ὁ αὐτὸς οὗτος καὶ σοὶ τοῦ εἶναι γέγονεν αἷτιος. Ἄρ' οὖν ἐχρήσω τῷ σοφῷ τούτῳ, καὶ ἐπ' ἐκείνου, ὥστε τὸν πατέρα τὸν σὸν, εἰ τὸν τῆς φύσεως ὁρισμὸν δέχοιτο, διὰ τὸ ἄνθρωπος εἶναι, μηκέτι δύνασθαι τὴν πρὸς σὲ σχέσιν ἀποσημαίνειν; Χρῆναι γὰρ πάντως τῶν δύο τὸ ἕτερον, ἢ ἄνθρωπον εἶναι, ἢ Εὐνομίου πατέρα. Εἴτα σοὶ μὲν οὐκ ἔξεστι μὴ κατὰ τὸ οἰκεῖον τῆς σημασίας προσφέρεισθαι τὰ τῶν οἰκειῶν ὀνόματα. Ἀλλὰ κἄν ὕβρεως γράψαι τινὰ τὸν χλευαστικῶς εἰς σὲ, διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων ὑπάλλαγης, διαπαίζοντα, οὐ φρίττεις; καὶ διαγελῶν τὰ δόγματα τῶν μυστηρίων, ἀκινδύνως γελᾷς; Ὡς γὰρ ὁ σὸς πατήρ, καὶ τὴν πρὸς σὲ δέκνυσιν οἰκειότητα, καὶ τὸ ἄνθρωπος εἶναι οὐδὲν διὰ τούτου κωλύεται · καὶ οὐκ ἂν τις σωφρονούντων, ἀντὶ τοῦ πατέρα σου προσεῖπεν τὸν γεννήσαντα, ὁ δὲ τοῦ ἀνθρώπου τὸν ὁρισμὸν ἀποδοίῃ · ἢ πάλιν περὶ τοῦ γένους ἐρωτηθεῖς, καὶ ὁμολογήσας τὸ εἶναι ἀνθρώπου, κωλύεσθαι λέγει, διὰ τῆς ὁμολογίας ταύτης, τὸ καὶ σοῦ αὐτὸν εἶναι πατέρα · οὕτως ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, ὁ μὲν εὐσεβὴς, καὶ τὸ ἀγεννήτως αὐτὸν εἶναι σημαίνεσθαι, διὰ τῆς προσηγορίας τοῦ Πατρὸς οὐκ ἀρνήσεται, καὶ τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν οἰκειότητα καθ' ἕτερον ἐνδείκνυσθαι σημαίνόμενον. Ὁ δὲ καταγελῶν τῆς ἀληθείας, οὐκέτι τὸ γεγεννηκέναι τὸν Υἱὸν τὴν τοῦ Πατρὸς προσηγορίαν λέγει σημαίνειν, ἐὰν καὶ τὸ ἀγέννητον εἶναι διὰ τῆς αὐτῆς φωνῆς διδασκόμεθα.

Ἔτι δὲ καὶ τοῦτο πρὸς ἔλεγχον τῆς τῶν ῥηθέντων ἀτοπίας συμπαράλαβωμεν · ὅπερ οὐδένα φημί, οὐδὲ τῶν κοινῶν νηπίων ὑπὸ γραμματιστῆ καὶ παιδαγωγῷ πρὸς τὴν ὀνομαστικὴν τεχνολογίαν ἐναγόμενον, ἀγνοεῖν. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι τῶν ὀνομάτων τὰ μὲν ἀπόλυτά τε καὶ ἄσχετα, τὰ δὲ πρὸς τινα σχέσιν ὀνομασμένα ἐστίν; Αὐτῶν δὲ τούτων πάλιν ἐστὶν ἃ κατὰ τὴν τῶν χρωμένων βούλησιν ἐπιρρέπως πρὸς ἑκάτερον ἔχει · ἃ ἐφ' ἑαυτῶν μὲν λεγόμενα τὴν ἀπλὴν ἐνδείκνυται δύναμιν, μετατιθέμενα δὲ πολλάκις τῶν πρὸς τι γίνεται. Καὶ ἵνα μὴ τι πόρρω τῶν προκειμένων ὑποδείγμασι χρώμενος ἐπιμηκύνω τὸν λόγον, ἐξ αὐτῶν τῶν δογμάτων, ὃ λέγω, σαφηνισθήσεται.

Ὁ Θεός, καὶ Πατήρ, καὶ βασιλεὺς λέγεται, καὶ
PATROL. GR. XLV.

A gnificari, quod Pater genuerit Filium. Sed fortassis haud intempestivum fuerit, gravem illam colli periodum in ipsius auctoris caput a nobis retorqueri. Talia enim tales omnino decent, quia plus adjumenti ad sobrii hominis existimationem comparandam habuisset, si pleno silentio sibi consultum ivisset. Cui enim verborum additio confert ad blasphemiam, vel potius ad extremæ dementiae additionem, huic non solum silere media, sed omni ex parte est facilius, quam loqui.

Fortē quispiam magis ab ipso Eunomio desumptis exemplis ad veritatem amplectendam promovebitur. Itaque relictis tumidis et tortuosis syllogismorum nexibus, pinguiori Minerva, ex communi sensu, de proposito argumento disseramus. Pater tuus, Eunomi, omnino homo erat; at ille ipse tibi ut esses, causa exstitit. Num et de illo acutum illud tuum inventum usurpasti? patrem videlicet tuum, si per hoc, quod homo est, a natura suis quasi limitibus circumscribitur, non posse amplius habitudinem ad te significare? Alterum enim ex duobus plane est necessarium, aut hominem esse, aut Eunomii patrem. Neque tibi fas est, ut proprio significato non proferas ea nomina quæ proprium significatum habent. Verum licet injuriæ actionem intendas illis, qui propter nominum mutationem tibi subsannando illudunt, non cohorrescis, et divinorum dogmatum mysteria irridens, impune rides? Quemadmodum enim tuus pater cognationem, quam tecum habet, ostendit, et quominus homo sit, per hoc nihil penitus impeditur, nullusque sani capitis, si quis jubeatur nominare patrem, qui te genuit, ille vero definitionem hominis assignet, vel interrogatus de genere, respondeat esse hominem, dixerit hujusmodi responsionem obstare, quominus pater tuus sit: ita quoque sese res habet cum universorum Deo, quem pietatis cultor ingenitum esse, idque Patris appellatione significari, et utroque significato habitudinem et cognationem ad Filium declarari libenter confiteatur. At veritatis irrisor contendit Patris appellatione non amplius significari, quod Filius ex eo sit genitus, si eadem appellatione ingeniti quoque notio mentibus ingeneretur.

D Præterea ad absurditatis refutationem etiam hoc adsciscamus, quod neminem, ne valde quidem infantem, qui adhuc a grammaticis et pædagogis in nominum discendorum arte exercetur, ignorare existimo. Quis enim nescit nominum quædam esse absoluta, et omnis respectus expertia, quædam vero ad aliud quidpiam respectum habere? Ex his rursus nonnulla inveniuntur, quæ ex utentium arbitrio ad utrumlibet apta sunt, quæ simpliciter prolata vi quoque simplici constant, transposita vero sæpius relativa fiunt. Et ne aliunde, procul ab instituto nostro, exemplis accersitis oratio longior evadat, ex ipsis dogmatibus, de quibus disputatio suscepta est, id quod assero, planum faciam.

Deus tam Pater quam rex appellatur, et sexcen-

tis aliis nominibus a sacra Scriptura afficitur. Ex his igitur nominibus, quædam absolute et sine ullo ad aliud respectu, solitarie et per se usurpare licet, qualia sunt *in corruptibilis*⁴⁴, *æternus*⁴⁵, *immortalis*⁴⁶, et si quæ alia sunt hujus classis : hæc enim, licet nihil aliud subaudiatur, perfectum de Deo conceptum ingenerant. Alia vero nomina id solum, quod ad aliquid utile est, significant, ut est *adjutor*⁴⁷, *propugnator*⁴⁸, *susceptor*⁴⁹, et cætera hujus generis. Tolle enim eum, qui auxilio egeat, jam otiosa erit his vocabulis significata virtus. Sunt autem quædam vocabula, ut antea dixi, et absolute et relate usurpari solita, ut est *Deus*, *bonus*⁵⁰, et similia ; non enim semper et in omnibus meus in absoluto manet : nam qui universorum Deus est, sæpe proprius ejus, qui invocatur, efficitur, prout sancti nos docent, qui naturam nullius dominio subjectam crebro sibi propriam faciunt : *Sanctus Dominus Deus*. Hæc hucusque absoluta sunt ; sed qui adjungit, *noster*, ille causa est, cur hoc nomen non possit amplius absolute et sine relatione accipi ; quia habitudine ad se significatum sibi proprium reddidit. Iterum Spiritus clamat : *Abba Pater*⁵¹. Hæc vox Patris particulari aliqua habitudine caret. Sed cum *nostrum* qui est in cælis, compellere jubemur⁵², rursus significatio habitudinem induit. Quemadmodum igitur, qui universorum Deum sibi proprium efficit, nihil penitus de ejus in res omnes potestate detrahit : sic nihil obstat, Patrem, et eum qui est ex ipso, omnis nimirum creaturæ primogenitum, repræsentare Patris appellatione, etiam Filii ex ipso generationem significante, et illud insuper eadem voce declarari, Patrem a nulla superiore causa esse. Nam qui primum Patrem nominat, is eum qui ante omnia cogitatur et intelligitur, nominat, ultra quem quod est, ille ipse est, non habens quod ante se videat, cui nullus post se terminus, in quem desinat, sed undequaque æqualiter semper est, omnem finis metam et initii cogitationem infinitate sua transcendens, utpote qui quocumque

Sed hanc vulgatam doctrinam non capit Eunomius, qui se multum incomprehensibilium rerum contemplatione occupat, nec cognoscit geminam in Patris appellatione significationem, quarum altera est, omnia ex ipso esse, et ante omnia Filium unigenitum, per quem facta sunt omnia ; altera est, Patrem nullam se superiorem causam habere. At licet ipse hanc doctrinam conspuat, nos, contempto ejus risu spreisque omnibus sanis, fidenter id, quod jam a nobis dictum est, respondemus : nempe, Patrem et ingenitum idem esse, et quod Filium genuerit, quodque ex nullo sit significare.

Verum ille, certamine repetito et oratione in contrarium conversa, ita infit : Si Deus, qui Filium genuit, Pater est, et ex eodem etiam significato

⁴⁴ Rom. i. 23. ⁴⁵ Rom. xv. 26. ⁴⁶ i. Tim. i. 17. ⁴⁷ Psal. ix. 20. ⁴⁸ Isa. lxiii. 1. ⁴⁹ Psal. iii. 4. ⁵⁰ Matth. xix. 16 ; Mar. 10. 13. ⁵¹ Rom. viii. 15. ⁵² Matth. vi. 9.

μυρίοις ὀνόμασιν ἄλλοις παρὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς ὀνομάζεται. "Ἐστι τοίνυν ἐκ τῶν ὀνομάτων τούτων, τὸ μὲν ἀπλῶς οὕτως ἐφ' ἑαυτοῦ μεμνημένον, ἀπολύτως εἶπεν, οἶον, ἀφθαρτος, αἰώνιος, ἀθάνατος, καὶ εἰ τι ἄλλο τοιοῦτον. Ταῦτα γὰρ, κἂν μὴ δὲν ἕτερον συναπακούηται νόημα, ἀπηρτισμένην τινὰ περὶ Θεοῦ τὴν διάνοιαν ἐν ἑαυτοῖς περιγράφει. "Ἐτερα δὲ τῶν ὀνομάτων τὸ πρὸς τι χρῆσιμον ἀποσημαίνει μόνον, ὡς βοηθός, καὶ ὑπερασπιστής, καὶ ἀντιλήπτωρ, καὶ ὅσα τῆς τοιαύτης σημασίας εὗρίσκεται. ὣν ἐὰν ὑφέλῃς τὸ τῆς βοηθείας δεόμενον, ἤρῃσεν ἡ ἐμφαινόμενη τῷ ὀνόματι δύναμις. "Ἐστι δὲ τινα, καθὼς προεῖρηται, καὶ ἐφ' ἑαυτῶν καὶ μετὰ τῶν πρὸς τι λεγόμενα, οἶον τὸ, Θεός, καὶ τὸ, ἀγαθός, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Οὐ γὰρ μέχρι παντὸς ἐν τῷ ἀπολύτῳ τούτων διαμένει ἡ ἔννοια. Ὁ γὰρ καθόλου Θεός, ἴδιος τοῦ ἐπικαλουμένου πολλάκις γίνεται, καθὼς ἐστι τῶν ἁγίων ἀκούειν, ἰδιοποιουμένων τὴν ἀδέσποτον φύσιν. "Ἁγιος Κύριος ὁ Θεός. "Ἐως τοῦτου ἀρχετον· ἄλλ' ὁ προσθεὶς τὸ, ἡμῶν, οὐκέτι ἔδωκεν ἐφ' ἑαυτοῦ νοεῖσθαι τὸ ὄνομα, τῇ πρὸς ἑαυτὸν σχέσει τὸ σημαίνονον οἰκειώσας· πάλιν, Ἀβὲν ὁ Πατήρ, τὸ Πνεῦμα βοᾷ· αὕτη ἡ τῆς μερικῆς σχέσεως ἀπολελυμένη φωνή. Ἀλλὰ καὶ Πατέρα ἡμῶν τὸν Πατέρα τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς καλεῖν προσετάχθημεν· αὕτη πάλιν ἡ σχετικὴ σημασία. Ὡς περ τοίνυν τὸν καθόλου Θεὸν ἑαυτοῦ τις ποιησάμενος, οὐδὲν τὴν ἐπὶ πάντων ἀξίαν ἡμάρωσεν· οὕτως οὐδὲν ἐστὶ κώλυμα, τὸν Πατέρα, καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸν πάσης κτίσεως πρωτότοκον ἀναδείξαντα, ὁμοῦ τῷ γεγεννηκέναι τὸν Υἱὸν διὰ τῆς τοῦ Πατρὸς προσηγορίας σημαίνειν, καὶ τὸ μὴ ἐξ αἰτίας ὑπερκειμένης εἶναι διὰ τῆς αὐτῆς ἐρμηνεύειν φωνῆς. Ὁ γὰρ τὸν πρῶτον Πατέρα εἰπὼν, τὸν τοῦ παντὸς προετινιούμενον ἐνδείξατο. Οὗτος ἐπέκεινα, οὗτος ἐκείνός ἐστιν, οὐκ ἔχων ὃ τι πρὸ ἑαυτοῦ ἴδῃ, οὐδὲ εἰς ὃ τι πέρας μεθ' ἑαυτὸν καταλήξῃ· ἀλλὰ πανταχόθεν ἐπίσης αἰὲν ὢν, καὶ τέλους ὄρον, καὶ ἀρχῆς ἔννοιαν τῇ ἀπειρίᾳ τῆς ζωῆς διαβαίνων, πάσῃ προσηγορίᾳ συναπακούμενον ἔχει καὶ τὸ ἰδίον.

Ἀλλ' οὐδέχεται τὸν ἰδιωτισμὸν τοῦτον ὁ πολὺς ἐν ταῖς τῶν ἀλήπτων θεωρίαις Εὐνόμιος· οὐδὲ διπλοῦν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ σημαίνονον τίθεται· ἐν μὲν τὸ, ἐξ ἐκείνου τὰ πάντα, καὶ πρὸ πάντων τὸν Υἱὸν μονογενῆ, δι' οὗ τὰ πάντα, σημαίνεσθαι· ἕτερον δὲ τὸ μηδεμίαν αὐτὸν ὑπερκειμένην αἰτίαν ἔχειν. Ἀλλὰ κἂν ἐκείνος διαπτύει τὸν λόγον, ἡμεῖς παρ' οὐδὲν τὸν γέλωτα τὸν χλευαστικὸν ποιησάμενοι, θαυροῦντες ἀποκρινόμεθα, ὅπερ εἰρήκαμεν ἤδη, ὅτι καὶ ταύτῃ ἐστιν ὁ Πατήρ τῷ ἀγεννήτῳ, καὶ τὸ γεγεννηκέναι τὸν Υἱὸν σημαίνει, καὶ τὸ ἐξ οὐδενός εἶναι παρίστησιν.

Ὁ δὲ καὶ ἐπαγωνίζεται τοῖς εἰρημίοις, καὶ φησι, καὶ μέντοι καὶ πρὸς τοῦναντίον ἀντιστρέφει πάλιν ὁ λόγος· Εἰ γὰρ διὰ τὸ γεγεννηκέναι τὸν Υἱὸν ὁ Θεός

ἐστι Πατήρ, καὶ ταύτων δὲ σημαινόμενον Πατὴρ ἔστιν καὶ ἀγέννητος, διὰ τὸ γεγεννηκέναι τὸν Υἱόν, ὁ Θεὸς ἐστὶν ἀγέννητος. Ἰδωμεν τοίνυν καὶ τὸν τῆς ἀναστροφῆς αὐτοῦ λόγον, πῶς πρὸς τούναντιον ἀναλύων τὴν τοῦ προτέρου σοφίσματος σύνθεσιν, πάλιν ἡμᾶς καὶ διὰ τούτου ταῖς ἀφύκτοις ἀνάγκαις περιστοιχίζεται. Ὁ πρότερος εἶχε συλλογισμὸς τοῦτο τὸ ἄποπον· *Εἰ ὁ Πατήρ σημαίνει τὸ ἐξ οὐδενὸς εἶναι τὸν Θεόν, ἐξ ἀνάγκης τὸ γεγεννηκέναι τὸν Υἱόν οὐκέτι ἐνδείκνυται.* Οὗτος, διὰ τῆς πρὸς τούναντιον ἀναστροφῆς, ἑτέραν ἡμῖν ἀποτίαν κατὰ τοῦ ἡμετέρου δόγματος ἐπαγγέλλεται. Τίς οὖν ἡ τοῦ ἐκεῖ δευτέρου ἀνάγκη; *Εἰ διὰ τὸ γεγεννηκέναι, φησὶ, τὸν Υἱόν, ὁ Θεὸς ἐστὶ Πατήρ.* Τοῦτο ἡμῖν ὁ πρότερος συλλογισμὸς οὐ παρέστησεν, ἀλλὰ τῷ μὲν, δύνασθαι, εἰ τὸ ἀγέννητον τοῦ Πατρὸς σημαίνει, καὶ τὴν πρὸς τὸν Υἱόν σχέσιν σημαίνει ἢ ἀκολουθία τοῦ συλλογισμοῦ δῆθεν ἐδείκνυνεν. Τὸ δὲ διὰ τοῦτο τὸν Θεὸν εἶναι Πατέρα, διότι γεγέννηκε τὸν Υἱόν, οὐδὲν ἡ τοῦ προτέρου σοφίσματος κατασκευὴ διωρίσατο. Τί οὖν ἐστὶ τὸ ἀναστροφόμενον ὑπὸ τῆς διαλεκτικῆς τε καὶ τεχνικῆς ἀγχινολίας, ὅπως συνέμει.

Πλὴν ἀλλὰ σκοπήσωμεν τὴν τῶν εἰρημένων διάνοιαν· *Εἰ διὰ τὸ γεγεννηκέναι τὸν Υἱόν ὁ Θεὸς ἐστὶν ἀγέννητος, πρὶν γεννηθῆναι τοῦτον, οὐκ ἦν ἀγέννητος.* Πάλιν ἔτοιμος πρὸς τὸ εἰρημένον, καὶ ἀπλούς τῆς ἀληθείας ὁ λόγος· ὅτι καὶ τὸ γεγεννηκέναι τὸν Υἱόν ἡ τοῦ Πατρὸς ἐνδείκνυται κλήσις, καθὼς ἡμῖν ἐν τοῖς προειρημένοις προσαποδεδείκνυται, καὶ τὸ μὴ ἐξ αἰτίας νοεῖσθαι τινος τὸν γεννησάντα· ἐάν μὲν γὰρ πρὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ βλέπῃς, ἡ τοῦ Μονογενοῦς ὑπόστασις διὰ τῆς τοῦ Πατρὸς προσηγορίας γνωρίζεται. Ἐάν δὲ τὸ πρὸ αὐτοῦ ἐξετάξῃς, ἡ τοῦ Πατρὸς κλήσις τὸ ἀναρχον τοῦ τὸν Υἱόν γεγεννηκότος ἐνδείκνυται· τὸ δὲ λέγειν, ὅτι πρὶν γεννηθῆναι τὸν Υἱόν οὐκ ἦν ἀγέννητος ὁ Θεός, διπλὴν φέρει τὴν κατηγορίαν τῷ λογογράφῳ· τῆς τε καθ' ἡμῶν συκοφαντίας, καὶ τῆς κατὰ τοῦ δόγματος ὑβρεως· τὸ τε γὰρ μήτε παρὰ τοῦ διδασκάλου ῥηθῆναι, μήτε νῦν παρ' ἡμῶν, ὡς ὁμολογούμενον διασύρει· καὶ τὸν Θεόν φησιν ὑπερόν ποτε γεγενῆσθαι Πατέρα, ἄλλο τι ὄντα πρότερον, καὶ οὐ Πατέρα. Δι' ὧν γὰρ τὸ ἄποπον τοῦ ἡμετέρου λόγου καταχλευάζει, τὴν αὐτοῦ περὶ τὸ δόγμα παρανομίαν βοᾷ. Ὡς γὰρ ὁμολογούμενον ἔχων, ὅτι πρότερον ἄλλο τι ὦν, μετὰ ταῦτα κατὰ προκοπὴν ἐγένετό τε καὶ ὠνομάσθη Πατήρ· τοῦτο φησιν, ὅτι *πρὶν γεννηθῆναι τὸν Υἱόν, καὶ διὰ τοῦτο κληθῆναι Πατὴρ, οὐδὲ ἀγέννητος ἦν, εἴπερ ἡ ἀγεννησία τῇ τοῦ Πατρὸς ἐννόμῳ γνωρίζεται.* Τοῦτο ὅσῃν ἔχει τὴν ἀνοιαν, οὐδὲν οἶμαι δεῖν τοῦ ἐλέγχοντος· ἰκανῶς γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ παρίσθησι τοῖς γε νῦν ἔχουσιν. Εἰ γὰρ ἄλλο τι ἦν ὁ Θεός πρὸ τοῦ γενέσθαι Πατὴρ, τί ἐροῦσιν οἱ προστάται τοῦ δόγματος; Ἐν ποίᾳ καταστάσει θεωρεῖσθαι φήσουσι; Τί ὄνομα τῇ τότε διαγωγῇ, παῖς, νήπιον, βρέφος, μειράκιον; Ἡ τούτων μὲν ἐροῦσιν οὐδὲν, τὸ περιφανὲς ἴσως τῆς ἀτοπίας ἐρυθριῶντες, τέλειον δὲ αὐτὸν ἐξ ἀρχῆς εἶναι οὐκ ἀπαρνήσονται; εἰτα πῶς τέλειος μήπω πατήρ εἶναι δυνατόν; ἢ τὸ μὲν ἰσχύειν οὐκ ἀφαιρήσονται· φήσουσι δὲ μὴ πρέ-

A Pater ingenuus est, sequitur Deum esse ingenuum, quia Filium genuit : prius igitur, quam Filium generaret, non erat ingenuus. Discutiamus igitur hanc ejus in contrarium conversionem, et quomodo per prioris syllogismi resolutionem ineluctabilibus nodis nos constringat, dispiciamus. Prior syllogismus hanc nobis absurditatem objiciebat : Si vocabulum Patris significat, Deum ex nulla alia causa esse, necessario sequitur, illo vocabulo non amplius significari, quod Filium genuerit. At iste syllogismus, via in contrarium versa, aliam doctrinæ nostræ absurditatem imponit. Quæ igitur est ista prioris syllogismi resolutio ? Si, inquit, Deus est Pater, quia Filium genuit. Hoc prior syllogismus non continebat, sed istud fieri non posse, ut si vocabulum Patris significet Patrem ingenuum esse, simul etiam Patris ad Filium relationem significet, hoc scilicet syllogismus ille demonstrabat. At in prioris sophismate non asserebatur Deum ideo esse Patrem, quod Filium genuerit. Quænam igitur hæc sit reciproca conversio ex dialectica et artificiosa solertia profecta, ego non video.

Nihilominus expendamus ea quæ dicit: *Si propterea Deus est ingenuus, quia Filium genuit, ergo priusquam generaret, ingenuus non erat.* Rursus facilis et expedita veritati responsio suppetit, nimirum Patris appellatione significari, eum genuisse Filium, prout antea demonstratum est, eumque ex nulla alia causa esse : nam si respicias ad id quod est ex ipso, Unigeniti hypostasis per Patris nomen innotescit. Si vero quid prius ipso sit, indages, Patris nomenclatura a Patre principii experte Filium genitum esse ostendit. Cæterum dicere Deum prius non fuisse ingenuum, quam Filium generaret, duplici reprehensione declamatorem dignum esse arguit : tum ob sycophantiam adversus nos structam, tum ob contumeliam ipsi doctrinæ illatam. Nam quod neque a magistro nostro neque a nobis dictum est, illud tanquam concessum traducit, atque Deum posteris tandem temporibus factum esse Patrem, cum prius aliud quiddam esset, et non Pater. Nam iisdem argumentis, quibus dogma nostrum tanquam absurdum subsannat, improbitatem suam circa illud ipsum dogma patetefacit. Sumit enim velut jam probatum et concessum, Deum prius aliquid aliud fuisse, et postea per profectum, Patrem factum et appellatum esse : ideo ait, *priusquam generaret Filium, et inde Patris nomen acciperet, ne ingenuum quidem fuisse, si innascibilitas Patris notioni adhæret.* Demonstrare quantum hæc stultitiæ complectantur, non arbitrator ullo labore opus esse. Satis enim per seipsa amentiam suam produnt apud illos qui mentis non carent. Nam si aliud quiddam erat Deus priusquam Filium generaret, quid dicent impietatis hujus antesignani? In quo statu eum constituent? Quodnam nomen ei in tali vivendi ratione constituto imponent? Num appellabunt puerum? Num infantem tenellum? An nihil horum dicent,

manifestam absurditatem reveriti, perfectumque ab initio exstitisse non indicabuntur? Sed quomodo perfectus, qui necdum pater esse potuerit? An potuisse non negabunt, sed non decuisse dicent, ut simulac esset, etiam pater esset? At si neque pulchrum, neque decorum ei est ab initio fuisse Patrem talis Filii, quomodo successu temporis, id quod pulchrum non erat, acquisivit? At nunc est pulchrum et magnificentiae divinae congruum talis Filii fieri parentem. Igitur Deum ab initio ejus quod pulchrum est, exsortem fuisse aiunt: et quandiu Deus Filium non habebat (ignoscat Deus

A πειν ὁμοῦ τῷ εἶναι αὐτὸν καὶ Πατέρα εἶναι; καὶ εἰ μὴ καλὸν, μήτε πρέπον αὐτῷ, τὸ ἐξ ἀρχῆς εἶναι Πατέρα τοιοῦτου Παιδός, πῶς προῦν τὸ μὴ καλὸν ἐπεκτῆσατο; Ἄλλα καλὸν ἐστὶ νῦν, καὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ πρέπον τὸ τοιοῦτου γενέσθαι Πατέρα. Οὐκοῦν ἀμέτοχον αὐτὸν τοῦ καλοῦ τὸ καταρχὰς εἶναι κατασκευάζουσι· καὶ ἕως οὐκ εἶχε τὸν Υἱὸν ὁ Θεός (ὡς δὲ εἴη τῷ λόγῳ ὁ Θεός), μήτε σοφίαν ἔχειν αὐτὸν ἐροῦσι, μήτε δύναμιν, μήτε ἀλήθειαν, μήτε τὰ ἄλλα πάντα, ὅσα κατὰ διαφόρους ἐπινοίας ὁ μονογενὴς Υἱὸς ἐστὶ τε καὶ ὀνομάζεται.

orationi mæ), neque sapientiam illum habuisse

Verum hæc in capita auctorum convertantur. Nobis iterum regrediendum est, unde digressi sumus. Si, inquit, *Deus est Pater, quia genuit Filium, Patris vero vocabulum ingentum significat, antequam istum generaret non erat ingentus*. Hæc forte tolerari possent, si de eo, quod apud homines contingere solet, assererentur, apud quos fieri nequit, ut diversorum studiorum habitus sine temporis successione ingenerentur, dum quilibet post alium acquiritur. Si pari modo de Deo ratiocinandum esset, quasi nunc quidem innascibilitatem habuerit, postea vero adeptus sit potentiam, deinde incorruptionem, post hæc prudentiam, et temporis successu paternitatem, deinde justitiam, tandem æternitatem, utque alia, quæ Deo insunt, ordine quodam ac serie acquisierit: fortassis absurdum non esset existimare, nomen, quæ de Deo prædicantur, altera alteris priora esse, et prius quidem esse ingentum, postea Patrem evasisse. At vero quis adeo abjectæ mentis est, et divinæ majestatis adeo imperitus, qui causam omnium rerum mente concipiens, non omnia quæ de Deo pie affirmantur, simul et quasi uno complexu, animo et cogitatione apprehendat, sed aliud quidem posterius, aliud ab initio, aliud in medio quasi per consecutionis ordinem Deo advenisse putet? Non enim fieri potest, ut is, qui, quæ de Deo pie affirmantur, obit et perlustrat, incidat in aliam vel rem vel notionem, quæ antiquitatem dicti Dei transcendat, sed omne nomen pietati consentaneum, et omnis Deo competens cogitatio, omnisque lingua et existimatio, quæ notionibus de Deo convenit, connexa et unita est cum altera, omnesque junctim, absque interruptione, et quasi in unum mutuo congestæ, in Deo concipiuntur, ut mansuetudo, innascibilitas, potentia, incorruptio, bonitas, potestas, et omnia alia. Non enim aliquod ex his attributis Dei, divisim quasi ab aliis resectum, et seorsim, secundum temporale aliquod intervallum, tanquam altero prius vel posterius spectatur, sed quodcumque nomen divinæ magnificentiae et pietati congruens repereris, illud æternitati Dei respondet. Quemadmodum igitur nunquam affirmare licet Deum non esse bonum, non potentia præditum, vel incorruptum, vel immortalem: pari modo pietas

B Ἄλλα ταῦτα μὲν εἰς κεφαλὴν τῶν αἰτίων τραπέη. Ἡμῖν δὲ πάλιν ἐπανιτέον, ὅθεν ἐξέβημεν. Εἰ διὰ τὸ γεγεννηκέναι, φησὶν, ὁ Θεός ἐστι Πατήρ· ὁ δὲ Πατήρ τὸ ἀγέννητον σημαίνει, πρὶν γεννηθῆαι τοῦτον, οὐκ ἦν ἀγέννητος. Ταῦτα εἰ μὲν κατὰ τὴν ἐπ' ἀνθρώπων λέγει συνήθειαν, ἐφ' ὧν ἀφ' ἡμῶν ἐστὶ πλειόνων ἐπιτηδεύματων ἔξιν κατὰ ταῦτον κτήσασθαι τινα, μὴ κατὰ τινα χρόνον τάξιν καὶ ἀκολουθίαν ἕκαστον τῶν σπουδαζομένων ἀναλαμβάνοντα. Εἰ οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἐκεῖ λογίζεσθαι, ὡς νῦν μὲν τὴν ἀγεννησίαν ἔχειν, μετὰ ταῦτα δὲ προσλαμβάνειν τὴν δύναμιν, εἴτα τὴν ἀφθαρσίαν, εἴτα τὴν φρόνησιν, καὶ προϊόντα Πατέρα γίνεσθαι, καὶ πάλιν δίκαιον, καὶ ἐφεξῆς ἀδίκον, καὶ πάντα ὅσα περὶ αὐτὸν θεωρεῖται διὰ τινος ἀκολουθίας προσκταῖσθαι· οὐ σφόδρα ἦν ἄτοπον ἴσως ἕτερον τοῦ ἐτέρου προτερεῦειν τῶν περὶ τὸν Θεὸν ὀνομάτων οἰεσθαι, καὶ πρότερον μὲν ἀγέννητον, μετὰ δὲ ταῦτα Πατέρα γεγενῆσθαι λέγειν. Νυνὶ δὲ τίς οὕτω ταπεινὸς τὴν διάνοιαν, καὶ τῆς τῶν θεῶν δογμάτων μεγαλοφυΐας ἀμύητος, ὥστε τὴν αἰτίαν τῶν ὄντων εἰς νοῦν λαβὼν, μὴ πάντων κατὰ ταῦτὸν ἀθρόαν καὶ συγκεκροτημένην τῶν περὶ τὸν Θεὸν εὐσεβῶς νοουμένων ἀναλαβεῖν τὴν διάνοιαν· ἀλλὰ τὸ μὲν ὕστερον, τὸ δὲ κατ' ἀρχάς, ἕτερον δὲ τι διὰ μέσου κατὰ τινα τάξιν· ἀκολουθίαν προσγεγενῆσθαι νομίζειν; ὡς γὰρ ἐστίν, ἐν τι τῷ λογισμῷ διαβάντα τῶν περὶ τὸν Θεὸν εὐσεβῶς λεγομένων, ἐντυχεῖν ἐτέρῳ πράγματι ἢ νοήματι ὃ τῆς τοῦ ῥηθέντος ἀρχαιότητος ὑπεραρτιοῦναι δυνήσεται. Ἄλλὰ πᾶν ὄνομα θεῖον, καὶ πᾶν μεγαλοπρεπὲς νόημα, καὶ πᾶσα γλῶσσα, καὶ ὑπόληψις, ταῖς περὶ Θεοῦ ἐννοίαις ἀρμόζουσα, συνήρτηται πρὸς τὴν ἐξέραν καὶ ἡνωταί· καὶ πᾶσαι κατὰ τὸ συνεχὲς ἀθρόαι καὶ συγκεκροτημέναι μετ' ἀλλήλων αἰ περὶ τοῦ Θεοῦ ὑπολήψεις καταλαμβάνονται, ἡ πατρὸς τῆς, ἡ ἀγεννησίας, ἡ δύναμις, ἡ ἀφθαρσία, ἡ ἀγαθότης, ἡ ἐξουσία, τὰ ἄλλα πάντα· οὐ γὰρ διηρομένως τοῦτων ἕκαστον, τῶν λοιπῶν ἀποτελεσθέντων ἐφ' αὐτοῦ κατὰ τι χρονικὸν διάστημα νοεῖται, ὡς προσερεῖον ἐτέρου, ἢ ἐφεπόμενον· ἀλλ' ὅπερ ἂν εὐρεθῇ μεγαλοπρεπὲς τε καὶ εὐσεβὲς ὄνομα, τῇ ἀδιόκλησι τοῦ Θεοῦ συνεμφαίνεται. Ὡς οὖν οὐκ ἐστὶν εἰπεῖν, μὴ εἶναι ποτε τὸν Θεὸν ἀγαθὸν, ἢ δυνατὸν, ἢ ἀφθαρτον, ἢ ἀθάνατον· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀσεβὲς ἐστὶ μὴ αἰεὶ αὐτῷ προσμαρτυρεῖν τὴν πατρότητα· ἀλλ'

ὑστερον προσγεγενῆσθαι λέγειν. Ὁ γὰρ ἀληθῶς Πατήρ, ἀεὶ Πατήρ· εἰ δὲ μὴ προσεῖη τὸ ἀεὶ τῇ ὁμολογίᾳ, ἀλλὰ τις ἐννοία κατὰ τὸ μάταιον προεπισυνουμένη ἀποτέμῃ, καὶ κολοδώσειεν ἐπὶ τὸ ἄνω τὴν τοῦ Πατρὸς ἐννοίαν, οὐκέτι τὸ ἀληθῶς Πατήρ εἶναι κυρίως ὁμολογηθήσεται, τῆς ἐννοίας ἐκείνης τῆς τοῦ Υἱοῦ προεπισυνουμένης, παραγραφομένης τὸ ἀίδιον καὶ διηνεχὲς τῆς πατρότητος. Πῶς γὰρ δυνατόν τὸ μετὰ ταῦτα ποτε γεγνημένον νοεῖσθαι ὃ νῦν λέγεται; Εἰ οὖν πρῶτον ἀγέννητος ὢν μετὰ ταῦτα ἐγένετο, καὶ ὠνομάσθη Πατήρ, οὐκ ἀεὶ ἦν πάντως ὃ νῦν ὀνομάζεται· ὃ δὲ Θεὸς ὃ νῦν ἐστὶ, καὶ ἀεὶ ἐστίν, οὔτε χείρων, οὔτε βελτίων ἐκ προσθήκης γεγνημένος, οὔτε τι ἄλλο ἐξ ἄλλου μεταλαμβάνων καὶ ἀλλοιούμενος, ἀλλ' ὁ αὐτὸς ἐστίν αὐτῷ ἀεὶ. Εἰ μὲν οὖν οὐκ ἦν ἐξ ἀρχῆς Πατήρ, οὔτε μετὰ ταῦτα ἐγένετο. Εἰ δὲ ὁμολογεῖται εἶναι Πατήρ· πάλιν τὸν αὐτὸν λόγον ἐπαναλήψομαι· ὅτι εἰ νῦν ἐστίν, καὶ ἀεὶ ἦν· καὶ εἰ ἀεὶ ἦν, καὶ εἰσασίεσται. Οὐκοῦν ἀεὶ Πατήρ ὁ Πατήρ, τῷ δὲ Πατρὶ συνεπισυνουμένου πάντως καὶ τοῦ Υἱοῦ· οὐδὲ γάρ ἐστι δυνατόν βεβαιωθῆναι τοῦ Πατρὸς τὴν κλῆσιν, μὴ Υἱοῦ τὴν προσχηγορίαν ἐπαληθεύοντος, καὶ τὰ τῷ Πατρὶ θεωρούμενα πάντα καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καθορᾶται. Πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ· καὶ τὰ τοῦ Υἱοῦ πάντα ὁ Πατήρ ἔχει. Ὁ Πατήρ εἶπε, τὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἂν μὴ ἐξείη τῷ συκοφάντῃ συμπεριλαμβάνειν ἐπηρειαστικῶς πως πᾶσι, καὶ τὸ μὴ γεγενῆσθαι τὸν Υἱόν, ἐν τῷ λέγειν, Πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν ἔχειν, ἢ πάλιν τὸν γεννητὸν εἶναι καὶ τὸν Πατέρα. ἐν τῷ τὰ τοῦ Υἱοῦ πάντα ἐν τῷ Πατρὶ καθορᾶσθαι. Πάντα γὰρ τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει ὁ Υἱός, οὐχὶ Πατήρ ἐστι; καὶ τὸ ἔμπαλιν, τὰ τοῦ Υἱοῦ πάντα ἐν τῷ Πατρὶ θεωρεῖται, οὐχὶ Υἱός ἐστιν;

omnia Filii in Patre inesse: nam si omnia quæ Patris sunt, Filius habet, nonne Pater erit? Et si omnia quæ sunt Filii, in Patre inveniuntur, nonne Filius erit?

Εἰ οὖν ἐν τῷ Μονογενεῖ τὰ τοῦ Πατρὸς πάντα, οὗτος δὲ ἐν τῷ Πατρὶ, ἢ δὲ πατρότης τῆς ἀγεννησίας οὐ διατέμνεται, τί πρὸ τῆς τοῦ Υἱοῦ ἐννοίας κεχωρισμένως ἐφ' αὐτοῦ κατὰ τι διάστημα περὶ τὸν Πατέρα νοεῖσθαι δύναται, ἐγὼ μὲν οὐ συνορῶ. Οὐκοῦν ἀφῶως ἐστὶν ἐπιπαρσάσαντας τοῖς προφερομένοις διὰ τοῦ σοφίσματος ἡμῖν ὁμοσε χωρῆσαι, καὶ μηδὲν πτοηθέντας τοῦ συλλογισμοῦ τὴν γοργόνα τὴν ἐπὶ καταπλήξει τῶν παίδων σεσοφισμένην, εἰπεῖν, ὅτι ὁ Θεός, καὶ ἅγιος, καὶ ἀθάνατος, καὶ Πατήρ, καὶ ἀγέννητος, καὶ αἰδώς, καὶ ὁμοῦ τὰ πάντα ἐστί· καὶ ἐν τῶν εὐσεβῶν περὶ αὐτοῦ λεγομένων καθ' ὑπόθεσιν μὴ εἶναι ὧς, τὰ πάντα τῷ ἐνὶ συνανήρηται. Οὐ γὰρ ἐστὶ δυνατόν, ἔάν μὴ ἀθάνατος ἦ, τὰ λοιπὰ εἶναι. Ὁ δὲ ἐπὶ μέρους εἴρηται, καθόλου νοεῖσθω. Οὐκοῦν οὐδὲν περὶ αὐτὸν οὔτε προγενέστερον, οὔτε νεώτερον, ἢ οὕτως ἂν εὐρεθῇσεται πρεσβύτερος αὐτὸς αὐτοῦ καὶ νεώτερος. Εἰ γὰρ μὴ πάντοτε πάντα ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλὰ κατὰ τινα τάξιν καὶ ἀκολουθίαν, τὸ μὲν τί ἐστὶ, τὸ δὲ γίνεται, σύνθεσις δὲ περὶ αὐτὸν οὐδεμία· ἀλλ' ἄπερ ἂν ἦ, ὅλος ἐστί· κατὰ δὲ τὸν τῆς αἰρέσεως λόγον, πρότερον ἀγέννητος ὢν μετὰ ταῦτα γίνεται Πα-

A exigit, ut Deo semper paternitatem ascribamus, neque eam posterius tandem eidem advenisse sentiamus. Nam qui vere Pater est, semper Pater est. et nisi istud *semper* ad confessionem adjungatur, sed vana quædam cogitatio notionem Patris superne quasi amputet et mutillet, non poterit amplius proprie Pater vocari, conceptione illa, quæ prius quam Filius existit, elicitur, circumscribente paternitatis æternitatem et nusquam intercisam durationem. Quomodo enim fieri potest, ut quod postea factum est, id prius esse intelligatur, quod nunc dicitur? Si igitur primo cum esset ingenuus, postea factus et appellatus est Pater, omnino non semper erat id, quod nunc nominatur: at Deus, quod jam est, semper est, et neque deterior, neque melior nulla additione evasit, neque aliud ab alio accipiens, neque mutationem subiens, semper idem sibi ipse est. Si igitur non erat ab initio Pater, neque postea Pater factus est. Si autem in confesso est, cum nunc esse Patrem: idem namque, quod ante dictum est, repetam: sequitur semper fuisse Patrem, et si semper Pater erat, semper etiam posteris sæculis erit. Semper igitur Pater est, et fuit Pater, semperque cum Patre Filius indivisibili nexu copulatus erat: neque enim Patris appellatio constabilir potest, nisi Filius eam veram faciat. Et omnia, quæ Patri insunt, etiam Filio insunt: omnia enim quæ Pater habet, Filii sunt: et omnia, quæ sunt Filii, Pater habet. *Omnia*, dixit Filius⁵², ne quis calumniator omnibus illudens oggerat, etiam *ingenitum* esse competere Filio, eo quod dixerit, *omnia* Patris habere Filium, vel e contrario *genitum* esse convenire Patri, quod dixerit Filius erit?

Si igitur omnia Patris sunt in Unigenito, hic vero est in Patre, paternitas vero ab innascibilitate non sejungitur, quidnam ante Filii notionem, separatim, per se, et secundum quoddam intervalum, concipere quis possit, ego non intelligo. Igitur intrepide et fidenter ea quæ in sophismate isto nobis objiciuntur, aggredientes, nihilque syllogismi hujus terriculamento pueris perterrefaciendis excogitato, retardati, affirmamus, Deum et sanctum, et immortalem, et Patrem, et ingenuum, et æternum, et simul omnia esse: et si posita hypothesei, aliquid eorum, quæ de Deo orthodoxe dicuntur, sustuleris, omnia alia simul cum isto sublata sunt. Non enim fieri poterat, ut si immortalis non esset, reliqua esset. Et quod de uno in particulari dictum est, de omnibus universim intelligatur. Itaque nihil in illo antiquius, nihil recentius est, nihil prius aut posterius, ut ne sic quidem seipso sit senior et junior. Si enim Deus non semper est omnia, sed ordine quodam et successionem, hoc quidem est, illud sit, in illo autem nulla compositio locum habet, sed quæcumque est, ea totus est, ut

⁵² Juan. xvii, 10.

vero hæretica doctrina habet, prius fuit ingenuus. A postea Pater, nulla attributorum collectione in ipso spectata : nihil aliud sequitur, quam ipsum totum seipso toto priorem et posteriorem esse, et quidem secundum innascibilitatem seipso priorem, at secundum Patris notionem seipso posteriorem esse. Cæterum si, ut Propheta dicit, *idem ipse est*, vanus est, quisquis asserit, eum, priusquam generarit, non fuisse ingenuum, quia neutrum horum sine altero reperitur, neque Patris nomen, neque ingenui, sed simul ista duo et conjunctim mentibus recte de Deo sentientium ingenerantur : nam et ab æterno Deus est Pater, et Pater æternus, et omnia alia, quæ religiose de Deo prædicantur, simul prædicantur, secluso, ut diximus, omni temporis spatium ab illa natura, quæ omnia sæcula antecedit.

Videamus et reliqua dialectices acumina quæ ipse *ridicula et miseranda* esse ait. Vere profecto. Revera enim ea quæ iste asserit, copiosam ridendi materiam continent, vel potius causam lugendi, ob impium errorem, qui animos detinet et occupat. Cum enim Pater, secundum quoddam significatum, etiam ingenui notionem complectatur, ut nostra fert sententia, iste, arrepta propria Patris significatione, ita contra ingenuum disputat : *Si enim idem est ingenuus et Pater, licebit nobis, relicto Patris vocabulo, et assumpto ingenui nomine, dicere : Ingenuus Filii est ingenuus. Sicut enim ingenuus est Filii Pater, ita vicissim Filii ingenuus est Pater.* Subit admirari Eunomium ob solertiam, cujus copiam et varietatem circa dogmatum peritiam, multorum facultatem superare arbitror. Magister noster paucis verbis breviter dixit, fieri posse, ut etiam per Patris appellationem *innascibilitas* significetur : iste tot et tanta oggerit, ut multitudo jam non sit amplius in sensuum differentia, sed in circuitu et repetitione eorundem verborum. Quemadmodum enim illi qui velatis oculis circa molam discursant, multo labore exantlati, in eodem loco manent : ita iste semper circa eadem vertitur, et ab iisdem non absistit.

ὁδοπορία κατὰ τὸν αὐτὸν μένουσι τόπον· οὕτω; ἀεὶ λίσταται.

Dixerat semel subsannans nos, *Patrem non significare id quod est generare, sed id quod est ex nullo esse*; mox eadem cantilena iterata, *Si Pater, inquit, significat ingenuum, antequam generaret, non erat ingenuus.* Deinde tertio ad eadem recurrens, *Licebit, inquit, accepto ingenuo dicere, Ingenuus Filii est ingenuus* : et e vestigio repetit, quod sæpe jam evomuerat : *Sicuti, inquit, ingenuus est Filii Pater, sic vice versa Filii ingenuus est Pater.* Quoties ad eundem vomitum relabatur? Quoties eadem repetit? Quoties eadem eructat? An non et nos molesti plerisque erimus, si nostra oratione vanitatem eorum quæ iste adducit, discutere et refellere velimus? Et forte ad ista silere decentius fuerit. At ne quis id ex imbecillitate orationis et penuria argumentorum accidere arbitretur, ista responsa

τῆρ, οὐδεμιᾶς σωρείας ἐπιτηδευμάτων περὶ αὐτὸν νοουμένης, οὐδὲν ἄλλο, ἢ ὁλος αὐτὸς ἑαυτοῦ ὅλου προσυτέρως τε καὶ μεταγενέστερος γίνεται· κατὰ μὲν τὸ ἀγέννητον, ἑαυτοῦ προτερεύων, κατὰ δὲ τὴν τοῦ Πατρὸς ἔννοιαν, ἑαυτοῦ γενόμενος δεύτερος· εἰ δὲ καθὼς φησι περὶ τοῦ Θεοῦ ὁ Προφήτης, ὅτι Ὁ αὐτὸς ἐστὶ· μάταιος ὁ λέγων, ὅτι πρὶν γεννηθῆναι, οὐκ ἦν ἀγέννητος· ὅτι οὐδέτερον τούτων χωρὶς τοῦ ἑτέρου εὐρίσκειται, οὔτε τοῦ Πατρὸς τὸ ὄνομα, οὔτε τοῦ ἀγεννήτου. Ἄλλ' ὁμοῦ τὰ δύο, καὶ μετ' ἀλλήλων ταῖς διανοαῖς τῶν εὐσεβῶς λογιζομένων ἐγγίνεται τὰ νοήματα. Καὶ γὰρ ἐξ αἰδίου Πατὴρ ὁ Θεός, καὶ Πατὴρ αἰδιός, καὶ πάντα ὅσα εὐσεβῶς λέγεται, κατὰ ταύτην ὀνομάζεται, τῆς χρονικῆς ταύτης, καθὼς ἔφαμεν, ἀκολουθίας καὶ τάξεως ἐπὶ τῆς προαιωνίου φύσεως ἀργούσης.

Ἰδωμεν δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς διαλεκτικῆς εὐστροφίας, ἃ καὶ αὐτὸς γελοῖα τε ἅμα, καὶ ἐλεεινὰ φησιν εἶναι. Καλῶς τοῦτο λέγων. Πλάτεις γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐν τοῖς εἰρημένοις ὁ γέλως, μᾶλλον δὲ πολὺς ὁ θρήνος ἐπὶ τῇ κατεχούσῃ τὴν ψυχὴν ἀπάτῃ· ἐπεὶ γὰρ κατὰ τὴν σημαίνονμενον ὁ Πατὴρ καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου περιελθόντων ἔννοιαν, ὡς ὁ ἡμέτερος λόγος, μεταβαλὼν τὴν κυρίαν τοῦ Πατρὸς σημασίαν εἰς τὸ ἀγέννητον, τάδε φησιν· *Εἰ γὰρ ταῦτόν ἐστιν εἰπεῖν, ἀγέννητος, ἢ Πατὴρ, ἐξέσται ἡμῖν καταλιποῦσι τὴν τοῦ Πατρὸς φωνήν, μεταλαβεῖν δὲ τὸ ἀγέννητον, εἰπεῖν· Ὁ ἀγέννητος, Υἱοῦ ἐστὶν ἀγέννητος.* Ὅσπερ γὰρ ἀγέννητος Υἱοῦ Πατὴρ, οὕτως ἐμπαλιν Υἱοῦ ἀγέννητος ὁ Πατὴρ. Ἐπεισὶ

μοι λοιπὸν θαυμάζειν τὸν ἄνδρα τῆς εὐμηχανίας, καὶ πολύτερον αὐτοῦ, καὶ ποικίλον τῆς εἰς τὰ δόγματα παιδείας, ὑπὲρ τὴν τῶν πολλῶν εἶναι δύναμιν οἰεσθαι. Τὸ μὲν εἰρημένον παρὰ τοῦ διδασκάλου ἡμῶν, εἰς λόγος ἐν βραχεὶ τὴν περιγραφὴν ἔχων, τὸ δυνατόν εἶναι καὶ διὰ τῆς τοῦ Πατρὸς προσγορίας τὴν ἀγεννησίαν σημαίνεσθαι· τὰ δὲ παρὰ τούτου τοσαῦτα, ὧν τὸ πλῆθος οὐκ ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν νενοημένων ἐστίν, ἀλλ' ἐν τῇ περιόδῳ καὶ ἀναστροφῇ τῶν ὁμοίων ῥημάτων. Καθάπερ γὰρ οἱ τὴν μύλην κεκαλυμμένοις τοῖς ὀφθαλμοῖς περιθέοντες, ἐν πολλῇ τῇ περὶ τὰ αὐτὰ στρέφεται, καὶ τῶν αὐτῶν οὐκ ἀφ-

Εἶπεν ἅπαξ ἐπιχλευάζων, ὅτι Οὐ τὸ γεννηθῆναι σημαίνει ὁ Πατὴρ, ἀλλὰ τὸ ἐξ οὐδενὸς εἶναι. Πάλιν τὸ ὁμοίον ἐπλέξεν· *Εἰ Πατὴρ τὸ ἀγέννητον σημαίνει, πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν ἀγέννητος.* Εἴτα ἐκ τρίτου ἐπὶ τὰ αὐτὰ ἐπανάρχεται· *Ἐξέσται γὰρ, φησὶ, μεταλαβεῖν τὸ ἀγέννητον εἰπεῖν· Ὁ ἀγέννητος, Υἱοῦ ἐστὶν ἀγέννητος· καὶ εὐθὺς ἐπανάλαβεν ὁ πολλάκις ἐξήμεσε, καὶ φησιν· Ὅσπερ γὰρ ὁ ἀγέννητος Υἱοῦ Πατὴρ, οὕτως ἐμπαλιν Υἱοῦ ἀγέννητος ὁ Πατὴρ. Ὡς πολλάκις ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ ἕμετον ἐπανάδραμε! ποσάκις ἐπανάλαβε! ποσάκις ἐξέβλυσεν! Ἀρ' οὖν οὐκ ἐπαχθεῖς καὶ ἡμεῖς τοῖς πολλοῖς γεννησόμεθα, τῇ ματαιότητι τῶν παρ' αὐτοῦ προφερομένων, καὶ τὸν ἡμέτερον λόγον συμπεριτίροντες; Καὶ ἴσως τὸ σιωπᾶν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀρμοδιώτερον. Ἀλλ' ἵνα μὴ τις τῇ περὶ τοῦ λέγειν ἀσθε-*

νεῖξ καθυφίναται νομίση τὸν λόγον, ταῦτα τοῖς εἰρη-
 μένοις ἀποκρινοῦμεθα· Οὐκ ἔξεστί σοι λέγειν, Υἱοῦ
 ἀγέννητον τὸν Πατέρα, καὶ ἡ τοῦ Πατρὸς κλήσις, τὸ
 μὴ ἐξ αἰτίας εἶναι τὸν γεγεννηκότα σημαίνει. Ὅσπερ
 γὰρ κατὰ τὸ ῥηθὲν ἡμῖν ὑπόδειγμα, τὴν τοῦ βασι-
 λέως ἀξίαν ἀκούσαντες, δύο ἐκ τοῦ ὀνόματος ἐνοή-
 σαμεν, τὸ τε ὑποτετάχθαι μηδενὶ τὸν κατ' ἐξουσίαν
 προέχοντα, καὶ τὸ τῶν ὑποχειρίων κρατεῖν· οὕτω
 καὶ ἡ τοῦ Πατρὸς προσηγορία, διπλὴν ἡμῖν ἐπὶ τοῦ
 Θεοῦ τὴν σημασίαν παρέχεται· τὴν τε πρὸς τὸν
 Υἱὸν νοουμένην, καὶ τὸ μηδεμιᾶς αὐτὸν ἐξῆφθαι
 προσηγορίας αἰτίας. Ὅσπερ οὖν οὐκ ἔστιν ἐπὶ
 τοῦ βασιλέως εἰπεῖν, ὅτι εἰ τὰ δύο διὰ τῆς αὐτῆς
 προσηγορίας σημαίνεται, τὸ τε κρατεῖν τῶν ὑποχει-
 ρίων, καὶ τὸ μὴ ἔχειν τὸν προηγούμενον, ἔξεστι μὴ
 ἄρχοντα τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἀδασίλευτον τῶν ὑποτε-
 ταγμένων προσαγορεύειν· οὐδὲ συντιθέντας τὸ
 τοιοῦτο λέγειν· ὅτι ὡς περ βασιλεὺς ἔθνους λέγεται,
 οὕτω καὶ ἀδασίλευτος τοῦ ἔθνους ὀνομαζήσεται, τὸν
 αὐτὸν τρόπον καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς φωνῆς, τὸν τε
 Υἱὸν ἐνδεικνυμένης, καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου ἔννοιαν
 περιπτώσης, οὐκ ἔξεστι μετατιθέντας παρὰ τὸ δέον
 τὴν σημασίαν, τῇ πρὸς τὸν Υἱὸν οἰκειότητι γελοιῶς
 προσκολλᾶν τοῦ ἀγεννήτου τὴν ἔννοιαν, ἐν τῷ λέγειν·
 Υἱοῦ ἀγέννητος.

Ἐπὶ τοιούτοις δὲ τοῖς εἰρημένοις, ὡς ἐπιβὰς τῆς
 ἀληθείας, καὶ διελέγξας τῶν ἀντιτεταγμένων τὸ ἄτο-
 πον, οἷα μεγαλαυχούμενος φθέγγεται· *Καὶ τίς πώ-
 ποτε σωφρονῶν σιωπᾶσθαι τὴν φυσικὴν ἔννοιαν
 ἐδικαίωσε, τὴν δὲ παράνοιαν ἐτίμησεν;* Οὐδεὶς,
 ὡ σφώτατε, οὐκοῦν οὐδὲ ὁ ἡμέτερος λόγος, ὁ εἰπὼν
 τὴν τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίαν ταῖς ἐννοιαῖς συμ-
 βαίνειν, καὶ δεῖν ταύτην ἔχειν ἐν ταῖς καρδίαις
 ἀκίνητον· ἀντὶ δὲ τῆς διαστραφείσης παρ' ἡμῶν
 φωνῆς τὴν τοῦ Πατρὸς προσηγορίαν ἱκανὴν εἶναι,
 καὶ πρὸς ἐκείνην ἄγειν τὴν ἔννοιαν. Μνήσθητι γάρ
 ὦν αὐτὸς παρθένου ῥημάτων, ὅτι οὐχὶ σιωπᾶσθαι
 τὴν φυσικὴν ἔννοιαν ἐδικαίωσε, τὴν δὲ παράνοιαν,
 ὡς αὐτὸς ὀνομάζει, ἐτίμησεν· ἀλλὰ τὴν προσηγορίαν
 μόνην τοῦ ἀγεννήτου, τοῦτ' ἔστι, τὴν ἐν ταῖς συλλα-
 βαῖς προφορὰν, ὡς κακῶς ἐξελημμένην, καὶ ἅμα
 μήτε παρὰ τῆς Γραφῆς εἰρημένην ἀκινδύνως σιωπᾶν
 συμβουλεύει· τὸ δὲ σημαίνον, καὶ μάλιστα ταῖς
 ἐννοιαῖς ἡμῶν συμβαίνειν φησίν.

Ἄλλὰ τὰ μὲν παρ' ἡμῶν τοιαῦτα· ὁ δὲ τοὺς Σο-
 φιστὰς διαβάλλων, καὶ τῇ ἀληθείᾳ καθοπλίζων τὸν
 λόγον, καὶ τῶν ἡμετέρων πλημμελημάτων κατηγο-
 ρῶν, οὐκ ἐρρυθρίῃ ἐν τοῖς περὶ τῶν δογματικῶν λόγοις
 διὰ σοφισμάτων ἀσταίζόμενος, καὶ μικροῦμενος τοῖς
 ἐν συμποσίοις διὰ κομψευμάτων τιῶν ἐφελχομέ-
 νους τὸν γέλωτα. Θεᾶσθε γὰρ τὸ ἐμβριθὲς, καὶ λε-
 λογισμένον τῆς τοῦ συλλογισμοῦ πλοκῆς· τῶν αὐτῶν
 γὰρ πάλιν ἐπιμνησθήσομαι. Εἰ γὰρ ταῦτόν ἐστιν·
*εἰπεῖν Ἀγέννητος, ἢ Πατήρ, ἔξεσται ἡμῖν κατα-
 λιπούσι τὴν τοῦ Πατρὸς φωνήν, μεταλαβοῦσι δὲ
 τὸ ἀγέννητον εἰπεῖν· Ὁ ἀγέννητος, Υἱοῦ ἐστιν
 ἀγέννητος. Ὅσπερ γὰρ ὁ ἀγέννητος Υἱοῦ Πατὴρ,
 οὕτως ἐμπαλιν Υἱοῦ ἀγέννητος ὁ Πατήρ. Παρα-*

A damus : Non licet tibi dicere Filii ingenuitum esse
 Patrem, etiamsi Patris appellatio significet eum qui
 genuit, ex nulla causa esse. Sicuti enim juxta ad-
 ductum a nobis exemplum, imperatoris dignitate
 audita, duo isto nomine concipimus, nempe eum,
 qui potestate omnibus præeminet, nulli subesse
 et subditis imperare : ita et Patris appellatio du-
 plicem nobis de Deo significationem suppeditat :
 alteram, quæ est cum respectu et habitudine ad
 Filium, alteram, quod a nulla priore et superiore
 causa dependeat. Quemadmodum ergo de impera-
 tore non licet dicere, si duo prædicta per eandem
 appellationem significantur, nimirum, quod sub-
 ditis imperet, neque alium se superiorem agnos-
 cat, fas fore, non regem populi, sed regni ex-
 B pertem, intuitu subditorum, appellare : neque si
 hoc concedamus, ideo integrum erit asseverare,
 ut rex populi rex nuncupatur, sic etiam regni ex-
 pertem, respectu populi, dici posse : pari modo
 cum Patris vocabulum et Filium monstret et in-
 geniti notionem repræsentet, non licet translata,
 præter necessitatem, significatione, habitudini ad
 Filium ridicule affingere et imponere ingenuiti no-
 tionem, dicendo eum qui est ingenuitus, Filii in-
 genitum esse.

His hunc in modum pertractatis, quasi verita-
 tem acutius tetigisset et adversariorum absurditatem
 omnium oculis exposuisset, in hæc jactabundus
 erumpit verba : *Et quis unquam sobriæ et sanæ
 mentis, ut naturalis intelligentia silentio premeretur,
 ratum habuit, et vesaniam honoravit?* Nullus, o
 C sapientissime, neque nos igitur, qui diximus in-
 geniti appellationem notionibus competere, eamque
 in cordibus immobiliter retineri debere : loco au-
 tem vocabuli a nobis depravati et distorti, *Patris*
 appellationem posse ad eandem notionem ingene-
 randam sufficere. Memineris enim verborum quæ
 ipse protulisti, quod neque naturalem intelligentiam
 silentio dissimulari probaverit, neque *vesaniam*,
 ut tu nominas, honoraverit, sed solam *ingenuiti*
 appellationem, hoc est, prolationem in syllabis
 sitam, ceu male acceptam et intellectam, simulque
 a Scripturis non traditam, sileri posse suaserit :
 at rem significatam cogitationibus nostris maxime
 D congruere ait.

Sed hæc quidem a nobis hactenus. At iste qui
 nos *Sophistas* esse calumniatur, suamque dispu-
 tationem veritate instruens, nostra errata re-
 prehendit, non erubescit tractionem de fidei
 capitibus, sophismatis lepide exornare, illos imi-
 tatus, qui in symposiis jucunde et festive dictis
 risum ciere solent. Videte enim quam formida-
 bilis et elaborata sit hæc syllogismi complexio :
 eadem enim denuo reponam. *Si idem est ingenu-
 itus et Pater, licebit nobis, omisso Patris vocabulo,
 accepto autem ingenuiti nomine, dicere ingenuitum
 Filii esse ingenuitum. Sicut enim ingenuitus est Filii
 Pater, sic vice versa, Filii ingenuitus est Pater. As-
 simile prorsus hoc huic, si quis bono et sano*

intellectu diceret, nihil interesse, sive quis Adamum patrem omnium, sive primum a Deo formatum hominem nominet, idem enim utroque vocabulo significari; deinde aliquis ex Eunomianæ dialecticæ schola prosiliens, ejusque textum et nexum argumentandi imitans occlamet: Si idem est eundem a Deo primum creatum esse, et patrem omnium posterorum esse, licebit, relicto patris vocabulo et accepto protoplasti nomine, dicere: *Adamus non est Abelis pater, sed protoplastus*: quemadmodum protoplastus est filii pater, ita vice versa filii protoplastus est pater. Si talia in caupona percenserentur, quantum plausus et risus a compotioribus reportarent, tam festive inventis admurmurantibus et adstreptantibus Talibus argumentis oppugnat nostra solers iste theologus, indigens pædagogo vel potius baculo ut discat, non omnia quæ de aliquo prædicantur, ad idem omnino significatum respicere, quemadmodum per exemplum de Adamo et Abele allatum demonstratum est. Nam Adamum eundem et patrem Abelis et opus Dei esse verum est. Non igitur cum ipse utrumque sit, etiam in Abele utrumque est. Sic in Deo Patris appellatio manifestat quidem id quod proprie ab hoc vocabulo significatur, nempe generasse Filium, indicat vero et istud nullam causam antecessisse, istum vere appellatum Patrem. Non igitur necessarium est ut, quando Filii mentionem facimus, non Patrem, sed *ingenitum Filii* nominemus: neque rursus necesse est ut, si ad Filii habitudinem id quod est principii expers, reticeatur, ex mente nostra *ingenitum*, Patri competens, ejiciamus. Sed hujusmodi nominum usum repudiat iste, et more eorum qui risus concitandi artifices sunt, subsannat responsiones nostras, sophismatum absurditate cachinnos excitans.

των, καὶ κατὰ τοὺς μίμους τῶν γελοίων, διαχλευάζει τὸν λόγον τῷ ἀλλοκότῳ τῶν σοφισμάτων γελωτοποιῶν ἐν τοῖς δόγμασι.

Rursus enim ea quæ effutivit resumam: Si idem est dicere *ingenitus vel Pater*, licebit nobis, deserto Patris vocabulo et assumpto ingenito, dicere: *Ingenitus Filii est ingenitus*. Sicuti enim *ingenitus est Filii Pater*, ita vicissim *Filii ingenitus est Pater*. Verum, ut et nos ridendi materiam habeamus, si videtur, in contrarium sophisma retorqueamus. Si non est idem Pater cum ingenito, Patris Filius non erit ingeniti Filius: nam cum ad solum Patrem habitudinem habeat, extraneus omnino erit natura sua ab illo qui aliud quiddam est, et Patris notioni nequaquam conforme. Itaque si aliud quiddam est Pater ab ingenito, neque Patris appellatio ingeniti significatum complectitur, non poterit qui est unus, in duas rerum habitudines dividi, idemque esse et Patris et ingeniti Filius. Et ut absurdum censetur *ingenitum Deum* dicere, ita omnino in conversione par absurditas invenietur, nominando *Unigenitum Filium ingeniti*: ut ex duobus alterum confici oporteat, vel idem esse *ingenitum et Patrem*, ut Patris Filius etiam ingeniti Filius

A πλῆσιον γὰρ τοῦτο ἐκείνῳ· ὥσπερ γὰρ εἰ τις τὸν Ἀδὰμ ὀρθῶ καὶ ὑγιαίνει λόγῳ μὴ διαφέρειν λέγει, ἢ πατέρα πάντων ἀνθρώπων, ἢ πρῶτον ἀνθρώπων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεπλάσθαι λέγειν· ταῦτὸν γὰρ δι' ἐκατέρων σημαίνεισθαι· εἰτὰ τις τῶν κατ' αὐτὸν διαλεκτικῶν ἐφαλλόμενος τοῖς εἰρημένους μίμοις τὴν τοιαύτην πλοκὴν, ὅτι εἰ ταῦτόν ἐστιν, ἢ πρῶτον αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεπλάσθαι λέγειν, ἢ πατέρα τῶν μετὰ ταῦτα, ἐξέσται καταλιποῦσι τὴν τοῦ Πατρὸς φωνήν, μεταλαβοῦσι δὲ τὸ πρωτόπλαστον εἰπεῖν· Ὁ Ἀδὰμ τοῦ Ἀβελ οὐχὶ πατὴρ ἐστίν, ἀλλὰ πρωτόπλαστος. Ὅσπερ γὰρ ὁ πρωτόπλαστος υἱὸς πατὴρ· οὕτω τὸ ἔμπαλιν υἱὸς πρωτόπλαστος ὁ πατὴρ. Εἰ ταῦτα ἐν κατηλείῳ λέγοιτο, πόσον ἂν εἴη κρότον καὶ γέλωτα παρὰ τῶν διακωθωνιζομένων βραγῆναι, ἐπικαυχάζοντων τῇ κομφεῖζ τοῦ παρευρέματος! Τοιοῦτοις ὁ σοφὸς θεολόγος ἰσχυρίζεται καθ' ἡμῶν τοῖς λόγοις, καὶ κατατρέχει τοῦ δόγματος, παιδαγωγοῦ τινος ὄντως καὶ βακτηρίας δέμενος, ὡς ἂν διδασκείη ὅτι οὐ πάντα ὅσα κατὰ τινος κατηγορεῖται, πρὸς ἕν πάντως τὸ σημαίνόμενον βλέπει· ὡς διὰ τοῦ βῆθέντος ἡμῖν κατὰ τὸν Ἀβελ καὶ τὸν Ἀδὰμ ὑποδείγματος δέκνυται. Τὸν γὰρ Ἀδὰμ, τὸν αὐτὸν καὶ πατέρα τοῦ Ἀβελ, καὶ ἔργον τοῦ Θεοῦ λέγειν, ἀληθὲς ἐστίν· οὐ μὴν ἐπειδὴ αὐτὸς ἀμφοτέρω ἐπὶ τοῦ Ἀβελ τὰ δύο· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ὅλων ἢ τοῦ Πατρὸς προσηγορία δηλοῖ μὲν καὶ τὸ ἰδίως ὑπὸ τοιαύτης φωνῆς σημαίνόμενον τὸ γεγεννηκέναι τὸν Υἱόν· ἐνδείκνυται δὲ καὶ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν προεπινοεῖσθαι τοῦ ἀληθῶς Πατρὸς· οὐ μὴν ἐπ' ἀνάγκης ὅταν τοῦ Υἱοῦ μνησθῶμεν, μὴ Πατέρα λέγειν, ἀλλ' ἀγένητον Υἱοῦ προσαγορεύειν· οὐδ' αὖ πάλιν εἰ πρὸς τὴν τοῦ Υἱοῦ σχέσιν τὸ ἀναρχον σωπηθεῖη, ἐκδάλειν τῆς διανοίας ἡμῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγένητον. Ἀλλ' ἀπωθεῖται τὴν τοιαύτην χρῆσιν ὀνομάτων.

C
D Πάλιν γὰρ τῶν παρ' αὐτοῦ βῆθέντων ἐπιμνησθήσομαι· Εἰ ταῦτόν ἐστιν εἰπεῖν, Ἀγένητος ἢ Πατὴρ, ἐξέσται ἡμῖν καταλιποῦσι τὴν τοῦ Πατρὸς φωνήν, μεταλαβοῦσι δὲ τὸ ἀγένητον, εἰπεῖν· Ὁ ἀγένητος, Υἱὸς ἐστὶν ἀγένητος. Ὅσπερ γὰρ ὁ ἀγένητος Υἱὸς Πατὴρ, οὕτως ἔμπαλιν Υἱὸς ἀγένητος ὁ Πατὴρ. Ἀλλ' ἀντιγελῶμεν, εἰ δοκεῖ, καὶ ἡμεῖς, εἰς τοῦναντίον αὐτῷ περιγαγόντες τὸ σόφισμα· Εἰ οὐκ ἐστὶ ταῦτόν ὁ Πατὴρ τῷ ἀγεννήτῳ, ὁ τοῦ Πατρὸς Υἱὸς οὐκ ἐστὶ τοῦ ἀγεννήτου Υἱός· πρὸς γὰρ τὸν Πατέρα μόνον τὴν σχέσιν ἔχων, ἄλλοτρίως πάντως ἔξει κατὰ τὴν φύσιν πρὸς τὸν ἄλλο τι ὄντα καὶ τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Πατρὸς μὴ συμβαίνοντα· ὥστε εἰ ἄλλο τι παρὰ τὸν ἀγεννήτὸν ἐστὶν ὁ Πατὴρ, καὶ οὐ περιλαμβάνει τοῦ Πατρὸς ἢ προσηγορία, καὶ τοῦ ἀγεννήτου τὸ σημαίνόμενον· οὐ δύναται ὁ εἰς ὧν, εἰς δύο πραγμάτων σχέσεις καταμερίζεσθαι, καὶ ὁ αὐτὸς εἶναι τοῦ τε Πατρὸς καὶ τοῦ ἀγεννήτου Υἱός· καὶ ὡς ἄτοπον ἐνομήσθη Υἱὸς ἀγένητον τὸν Θεὸν λέγειν, οὕτω πάντως ἐν τῷ ἀντιστρέφοντι τὸ ἴσον ἄτοπον εὐρεθήσεται τοῦ ἀγεννήτου Υἱὸν μονογενῆ

λέγειν· ὥστε τῶν δύο τὸ ἑτερον, ἢ ταυτὸν ἐστὶ τῷ ἀγεννήτῳ ὁ Πατήρ, ἵνα ὁ τοῦ Πατρὸς Υἱὸς, καὶ τοῦ ἀγεννήτου Υἱὸς ᾦ, καὶ μάτην ἡμῶν διεχλευάσθῃ ὁ λόγος· ἢ εἰ ἑτερόν τι παρὰ τὸ ἀγεννητὸν ἐστὶν ὁ Πατήρ, ὁ τοῦ Πατρὸς Υἱὸς τῆς πρὸς τὸ ἀγεννητον σχέσεως ἡλλοτρίωται. Καὶ ἐὰν τοῦτο κρατήσῃ, μὴ ἐκ τοῦ ἀγεννήτου εἶναι τὸν Μονογενῆ, γεννητὸν αὐτῷ πάντως ἢ ἀκολουθίᾳ τοῦ λόγου τὸν Πατέρα ἐνδείξεται· τὸ γὰρ ὃν μὲν, μὴ ἀγεννήτως δὲ ὄν, γεννητὴν πάντως ὑπόστασιν ἔχει. Εἰ οὖν γεννητὸς ὁ Πατήρ κατ' ἐκείνους, ἄλλο τι ὢν παρὰ τὸν ἀγεννητον, ποῦ ἢ πολυθρύλλητος ἀγεννησία ἔχειν; Ποῦ ἢ κρηπίς καὶ ἡ ὑποβάθρα τῆς αἰρετικῆς πυργοποιίας; Οἷχεται καὶ ἠφάνισται διὰ τοῦ γλισχροῦ τῶν σοφισμάτων, ἐκ τῶν κατέχειν τέως δοκούντων διολισθῆσαν τῆς λαβῆς τὸ ἀγεννητον· καὶ ἡ τοῦ ἀνομοίου κατασκευῆ, καθάπερ τινὲς ὄναρ, διαβρῦεσσα τοῦ λόγου τὴν ἐπαφὴν διαπέφυγε τῷ ἀγεννήτῳ συναποπτῶσα. Οὕτως ὅταν τι ψεῦδος ᾖ πρὸ τῆς ἀληθείας τιμώμενον, κἂν πρὸς ὀλίγον διὰ τῆς ἀπάτης ἀνθήσῃ, ταχέως πρὸς ἑαυτὸ καταβρεῖ, καὶ ταῖς ἰδίαις κατασκευαῖς διαλύεται. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὅσον ἐπιμειδιάσαι τῇ κομφεῖᾳ τῆς τοῦ ἀνομοίου ἀνταποδόσεως, καὶ ἐπαναγαγεῖν ἐπὶ τὴν ἀκολουθίαν τὸν λόγον.

Οὐ βούλεται ὁ Εὐνόμιος ὑπὸ τῆς τοῦ Πατρὸς φωνῆς, καὶ τοῦ ἀγεννήτου τὴν σημασίαν παρίστασθαι· ἵνα τὸ ποτὲ μὴ εἶναι τὸν Μονογενῆ κατασκευάσῃ. Καὶ γὰρ καὶ πολὺ τοῦτο παρὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τὸ ἐρώτημα, ὅτι Ὁ ὢν πῶς γεννᾶται; Ἀτίον δὲ τοῦτου οἶμαι, τὸ μὴ ἐθέλειν τῆς ἀνθρωπίνης χρήσεως τῶν ὀνομάτων καὶ ἐπὶ τῶν θεῶν διανοημάτων ἀφίστασθαι. Ἀλλ' ἡμεῖς εὐνοικῶς αὐτὸ τὸ πεπλασμένον τῆς ὑπονοίας εἰς τὸ εὐθὲς προαγάγωμεν, εἰπόντες ἃ περὶ τοῦτου γινώσκομεν.

Ἄλλα σημαίνει παρ' ἡμῖν, ὡ Εὐνόμιε, τὰ ὀνόματα, καὶ ἑτέραν ἐπὶ τῆς ὑπερκειμένης δυνάμεως τὴν σημασίαν παρέχεται. Καὶ γὰρ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς πᾶσι πολλῷ τῷ μέσῳ ἢ θεῖα φύσις ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης διατετελείχεται· καὶ οὐδὲν ἐνταῦθα τοιοῦτον ἢ πείρα δείκνυσιν, ὅσον ἐν ἐκείνῃ στοχασμαῖς τισι καὶ ὑπονοίας εἰκάζεται. Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν τοῖς ὑπὸ τῶν ὀνομάτων σημαίνουσιν, κἂν ὁμωνυμία τις ᾖ τῶν ἀνθρωπίνων πρὸς τὸ αἰδιον, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τῆς τῶν φύσεων ἀποστάσεως, καὶ τὰ σημαίνόμενα διὰ τῶν ὀνομάτων κεχώριται. Οἷον, οἰκοδεσπότην ἀνθρώπον διὰ τῆς παραβολῆς τὸν θεὸν ὀνομάζει ὁ Κύριος· ἀλλὰ πολὺ τοῦτο καὶ ἐν τῷ βίῳ τὸ ὄνομα. Ἀρ' οὖν ὁ αὐτὸς λόγος τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀνθρώπου, καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου· καὶ τοιοῦτος ὁ ἡμέτερος οἶκος, ὅτε ἡ μεγάλη οἰκία ἐκείνη, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἐν ᾗ τὰ σκευὴ τὰ χρυσᾶ, καὶ ἀργυρᾶ, καὶ ὅσα τοῖς λοιπῇς ὕλης ἡριθμῆται· ἢ ἄλλα μὲν ἔχεινα, ἃ οὐδ' ἂν ἐπιγνοῖ τις εὐκόλως, ἐν ἀσφαρείᾳ καὶ μακαριότητι θεωρούμενα, ἄλλα δὲ τὰ παρ' ἡμῶν ἐκ γῆς ὄντα, καὶ εἰς γῆν καταβρέοντα. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς πᾶσι σχεδὸν ὁμωνυμία τις ἐστὶ πρὸς τὰ θεῖα τῶν ἡμετέρων πραγμάτων, ἐν τῇ ταυτοτητι

A sit, ut frustra nos adversarius traduxit, vel si diversum quiddam ab ingenito Pater est, Filius ab habitudine ad ingenitum prorsus sit alienus. Quod si obtineatur Unigenitum non esse ab ingenito, consequens omnino est ut Patrem genitum faciamus. Nam quod est, nec tamen ingenite est, omnino genitam subsistentiam habet. Si igitur secundum illos Pater est genitus, aliud quid ab ingenito exsistens, ubi decantata illa *innascibilitas*? Ubi fundus et fundamentum hæreticæ substructionis? Abiit et evanuit per jejuna ista sophismata. Ex quibus, cum eo usque prævalida viderentur, amissa ansa delapsus est *ingenitum*, et omnis inæqualitatis machina, velut somnium, diffuens, orationis ictum effugit, simul cum ingenito avolans. Ita quando mendacium veritati antepositur, licet modico tempore per errorem vigeat et floreat, postea tamen seipso concidit, et propriis machinamentis dissolvitur. Verum hæc quidem animi gratia in remunerationem festivæ istius inæqualitatis a nobis dicta sint. Tempus fuerit ut oratio ad propositum iter revertatur.

παρ' ἡμῶν προεήνεχται. Καιρὸς δ' ἂν εἴη πάλιν

Negat Eunomius Patris appellatione etiam ingeniti significationem representari, ut inde conficiat Unigenitum aliquando non fuisse. Frequens enim est apud discipulos ejus hæc quæstio: *Quomodo generatur qui est?* Causam hujus rei arbitror, quod nolint ab humano vocabulorum usu, tunc quoque eum divina tractant, absistere. Sed nos hunc errorem et mentis deceptionem benevole emendemus, allatis iis quæ de hoc didicimus.

Alias significationes, Eunomi, nomina apud nos habent, et alia de suprema illa potentia ingenerant. Nam et in reliquis omnibus longe plus quam dimidiata ex parte natura divina ab humana sejungitur: et experientia hic nihil simile exhibet, quale conjecturis quibusdam et suspicionibus in illa efformatur. Eodem modo se res habet cum rebus per nomina significatis: etiamsi nominum quadam similitudine humanæ cum divinis conveniant, nihilominus pro proportionem, qua naturæ istæ inter se distant, etiam ea, quæ his nominibus significantur, separata sunt. Exempli causa, Dominus in evangelica parabola vocat Deum hominem patremfamilias⁴⁴, quæ appellatio in vita quoque humana admodum frequentatur. An igitur eadem est ratio nostri alicujus hominis et illius: talisque nostra est domus qualis magna illa domus, ut loquitur Apostolus⁴⁵, in qua sunt vasa aurea et argentea, et alia ex aliis materiis constantia, quæ ibidem Apostolus perccenset? Num alia quidem illa cognitu non prona, quæ in illa incorruptione et beatitudine spectantur, alia vero, quæ apud nos exstant ex terra procreata et in

⁴⁴ Matth. xiii, 27, 52.

⁴⁵ II Tim. ii, 20.

terram dilabantia? Similiter in omnibus ferme aliis convenientia est nominum divinorum et rerum cum humanis. At in nominum convenientia grande est discrimen rerum significatarum: propterea et membrorum et sensuum nomina utrobique similiter reperire licet. Sicuti enim in nobis, ita in divina illa vita quam omnem sensum excedere omnes mortales confitentur, sunt digiti, brachium, manus, oculus, palpebræ, auditus, cor, pedes, calceamenta, equi, equitatus, currus, et infinita alia, quæ ex humanæ vitæ consuetudine ad cœlestium manifestationem per involucrium a sacris Litteris translata sunt. Quemadmodum igitur quodlibet horum nominum et humanum et supra humanum significandi modum habet: sic et patris nomen licet pariter et de nostra et de divina natura usurpetur, attamen pro proportionem differentiarum rerum nominibus substratarum, etiam res vocibus significatæ inter se discriminantur: aliter enim humanam generationem concipimus, aliter de divina generatione conjectamus. Homo in tempore generatur, et aliquis omnino locus vitam ejus excipit, sine quibus natura non constituitur. Quocirca necessario in hominis vita sectiones quædam temporariæ inveniuntur, præteritum scilicet, præsens et futurum. Vere enim de aliquo qui generatur, dicitur, eum aliquando non fuisse, nunc esse, et tandem quoque non amplius fore. Cæterum cum æterna illa, et quæ cuncta sæcula antegreditur, generatione temporariæ istæ notiones non concurrunt, utpote quæ nullam cognationem habeant cum divina natura, omnium eorum judicio qui sobrie de his ratiocinantur. Nam id, quod aliquando vocatur, *posterius* itidem, et *prius*, et omnia alia, quæ temporalem extensionem significant, transcendens, qui divinam vitam contemplatur, sublimiter sublimia considerabit et perlustrabit, neque omnibus, divinam illam et dominationis expertem obnoxiam arbitrabitur.

Humanam compositionem antecedit mutatio, et corporeæ quædam materiæ ac dispositiones ad animalis formationem substernuntur: et subest divino nutu natura, quæ hæc omnia mirifice efficit, unde quaque id quod ad fœtus perfectionem congruum est et conforme corrogans, ab elementis quidem mundi, quantum a quolibet sufficit, et a tempore mensuram consummationis, et ex nutrimento eorum, quæ fœtum fingunt et formant, quantum ei, quod formatur commodum est; et ut rem in pauca conferam, natura omnia pervadens, quibus constitutio humana perficitur, ita ad generationem id, quod non erat, adducit, et propterea id, quod non erat, nasci dicimus, quia quod aliquo tempore non erat, postea aliquo tempore esse incipit. At in divina generatione neque naturæ ministerio, neque temporis revolutione ad ejus, quod generatur, complementum, neque aliis, quæ in terrestri generatione cernuntur, opus est, neque in ullas humiles abjectasque cogitationes incidit, quisquis omni sensu carnali exutus, ad divinorum con-

τῶν ὀνομάτων, πολὺ τὸ διάφορον τῶν σημαινομένων ἐνδεικνυμένη· διὸ καὶ τὰ τῶν μελῶν καὶ τὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀνόματα παραπλησίως ἔστιν εὐρεῖν, ὥστερ ἐφ' ἡμῖν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς θείας τεταγμένα ζωῆς, ἣν ὑπὲρ αἰσθησιν εἶναι πάντες ὁμολογοῦσιν ἄνθρωποι, δάκτυλοι, καὶ βραχίον, καὶ χεῖρ, ὀφθαλμός τε καὶ βλέφαρα, καὶ ἀκοή, καὶ καρδία, καὶ πόδες, καὶ ὑποδήματα, καὶ ἵπποι, καὶ ἱππασία, καὶ ἄρματα, καὶ μυρία τοιαῦτα ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου πρὸς τὴν τῶν θείων δῆλωσιν δι' αἰνίγματος ὑπὸ τῆς Γραφῆς μετενήνεκται. Ὅσπερ τοίνυν ἕκαστον τούτων τῶν ὀνομάτων, καὶ ἀνθρωπίνως λέγεται, καὶ οὐκ ἀνθρωπίνως σημαίνεται· οὕτω καὶ τὸ τοῦ πατρὸς ὄνομα, καὶ ὡσαύτως ἐπὶ τε τῆς ἡμετέρας καὶ ἐπὶ τῆς θείας λέγεται φύσεως, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τῆς διαφορᾶς τῶν ἐν τοῖς ὀνόμασιν ὑποκειμένων, καὶ τὰ διὰ τῶν φωνῶν σημαινομένα τὴν παραλλαγὴν ἔχει· ἄλλως γὰρ νοοῦμεν τὴν γέννησιν ἐπ' ἀνθρώπων, καὶ ἄλλως περὶ τῆς θείας γεννήσεως στοχαζόμεθα. Ὁ ἄνθρωπος ἐν χρόνῳ τίκεται, καὶ τόπος τις αὐτῷ πάντως τὴν ζωὴν ὑποδέχεται· ὧν ἄνευ συστήναι φύσιν οὐκ ἔχει. Διὰ τοῦτο τοίνυν χρονικὰ τμήματα περὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν ἀναγκαίως εὐρίσκειται· τὸ πρὸ αὐτοῦ λέγω, καὶ τὸ κατ' αὐτὸν, καὶ τὸ μετὰ τοῦτο. Ἀληθὲς γάρ ἐστιν εἰπεῖν περὶ τίνος τῶν γεγεννημένων, ὅτι μὴ ποτε ὧν νῦν ἔστι, καὶ μέντοι καὶ ποτε πάλιν τοῦ εἶναι παύσεται· ἐπὶ δὲ τῆς προαιωνίου γεννήσεως τὰ χρονικὰ ταῦτα νοήματα, ἅτε μηδὲν ἔχοντα συγγενὲς πρὸς ἐκείνην τὴν φύσιν τοῖς νηφόντως λογιζομένοις, οὐ συνεισέρχεται. Τὸ γὰρ ποτέ, καὶ τὸ ὕστερον, καὶ τὸ πρότερον, καὶ ὅσα τὴν χρονικὴν ταύτην παράτασιν ἀποσημαίνει διαβάς, ὁ τὴν θείαν ζωὴν λογιζόμενος, ὕψιλως τὰ ὑψηλὰ κατασκέπτεται, καὶ οὐχ ὅσα περὶ τὴν ἀνθρωπίνην γέννησιν βλέπει, τούτοις νομίσσει δουλεύειν καὶ τὴν ἀδέσποτον.

Φύσιν ἐνταῦθα πάθος προηγείται τῆς ἀνθρωπίνης συστάσεως, καὶ σωματικαὶ τινες ἀφορμαὶ, πρὸς τὴν τοῦ ζῶου κατασκευὴν καταβάλλονται, καὶ ὑπόκειται κατὰ τὸ θεῶν βούλημα ἢ τὰ τοιαῦτα θαυματοποιούσα φύσις, πανταχόθεν τὸ οἰκεῖόν τε καὶ κατὰλλλον εἰς τὴν τοῦ γινομένου τελείωσιν ἐρανίζουσα· τῶν τε τοῦ κόσμου στοιχείων, ὅσον ἱκανὸν ἀφ' ἐκάστου, καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ χρόνου συνεργίας τὸ μέτρον· καὶ ἐκ τῆς τῶν διαπλασθέντων τὸ τιετόμενον τροφῆς, ὅσον οἰκεῖον τῷ πλασσομένῳ γίνεται· καὶ συνελόντι φάναι, διὰ πάντων χωροῦσα ἡ φύσις, δι' ὧν ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ τὴν κατασκευὴν ἔχει, οὕτως εἰς γέννησιν τὸ μὴ ὄν ἄγει, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ὄν γίνεσθαι λέγομεν· ὅτι ἐν τινι χρόνῳ μὴ ὄν, ἐν ἄλλῳ χρόνῳ τοῦ εἶναι ἀρχεται· ἐπὶ δὲ τῆς θείας γεννήσεως ἡ ἔννοια τὴν τε τῆς φύσεως ὑπηρεσίαν, καὶ τὴν τοῦ χρόνου τελείωσιν πρὸς τὴν τοῦ γινομένου συνεισορᾶν, καὶ πάντα ὅσα περὶ τὴν κάτω γέννησιν ὁ λόγος ἐθεώρησεν, οὐ προσέεται, καὶ οὐδὲν τῶν ταπεινῶν νοημάτων συνεμπεσεῖται ὁ μὴ σαρκικαῖς διανοαῖς τῶν θείων ἐπιβατεύων· ἀλλὰ ζητεῖ τινα διάνοιαν τῷ μεγαλείῳ τοῦ σημαινομένου

κρέπουσαν· οὐτε γὰρ πάθος περὶ τὸν ἀπαθῆ νοήσει· οὕτε συνεργίας φυσικῆς τὸν δημιουργὸν πάσης φύσεως ἐπιδεῖσθαι λογίζεται· οὐτε χρονικὴν παράτασιν ἐπὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς περιδέξεται· ἀλλὰ πάντων τούτων καθαρεύουσιν τὴν θείαν γέννησιν κατανοήσας, μόνον τὸ μὴ ἀνάρχως εἶναι διὰ τῆς τοῦ Πατρὸς σημασίας τὸν Μονογενῆ δηλοῦσθαι συνθήσεται, ὡς τὴν αἰτίαν μὲν ἐκεῖθεν ἔχειν τοῦ εἶναι, ἀρχὴν δὲ τῆς ὑποστάσεως μὴ λογίζεσθαι· διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τι σημεῖον τοῦ ζητουμένου κατανοῆσαι. Τοῦ γὰρ προγενεστέρου, καὶ τοῦ νεωτέρου, καὶ πάντων τῶν τοιούτων νοημάτων ἐν τοῖς χρονικοῖς διαστήμασιν εὐρισκομένων, ἐὰν ὑφέλῃς τῷ λόγῳ τὸν χρόνον, πάντα συνυφήρηται τὰ τοιαῦτα σημεῖα, καὶ συνυπεσπάρθη μετὰ τοῦ χρόνου.

Ἐπεὶ οὖν τὸ ποτὲ οὐ προσίεται ὁ πρὸ τῶν αἰώνων κατὰ τὸν ἀφραστον λόγον τῷ Πατρὶ συνὼν, γεννητὴς μὲν ἔστιν, οὐ μὴν ποτε τοῦ εἶναι ἀρχεται· οὐτε γὰρ ἐν χρόνῳ, οὐτε ἐν τόπῳ τὴν ζωὴν ἔχει, ἐξαιρεθέντος δὲ καὶ τόπου, καὶ χρόνου, καὶ παντὸς τοιούτου διανοήματος, ἐπὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως, τὸ πρὸ ἐκεῖνου νοούμενον, ὁ Πατὴρ ἔστι μόνος. Ἄλλ' ἐν τούτῳ καὶ ὁ Μονογενὴς ὢν, καθὼς αὐτὸς ἐκεῖνός φησι, τὴν τοῦ ποτε μὴ εἶναι ὑπόνοιαν δέξασθαι φύσιν οὐκ ἔχει. Εἰ μὲν γὰρ ποτε οὐκ ἦν καὶ Πατὴρ, ἀναγκαίως τῇ τοῦ Πατρὸς ἀνυπαρξίᾳ καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ ἀτιμία ἐπὶ τὸ ἀνω συναπεκόπτετο. Εἰ δὲ αἰετὶν ὁ Πατὴρ, πῶς ὁ Υἱὸς ποτε οὐκ ἔστιν ὁ μὴ δυνάμενος ἐφ' ἑαυτοῦ χωρὶς τοῦ Πατρὸς νοηθῆναι, ἀλλὰ κατὰ τὸ σιωπώμενον αἰετὶ τῷ Πατρὶ συνομαζόμενος; Ἡ γὰρ τοῦ Πατρὸς κλήσις ἐπίσης τῶν δύο προσώπων τὴν σημασίαν ἔχει· αὐτομάτως τῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐννοίας, τῇ φωνῇ ταύτῃ συνεισιούσης. Πότε οὐκ ἦν ὁ Υἱός; Ἐν τίνι τὸ μὴ εἶναι αὐτοῦ κατελήφθη; Ἐν τόπῳ; Τόπος οὐκ ἦν. Ἐν χρόνῳ; Πρὸ χρόνων ὁ Κύριος. Εἰ οὖν πρὸ τούτων ἦν, πότε οὐκ ἦν; Καὶ εἰ ἐν τῷ Πατρὶ ἦν, ἐν τίνι οὐκ ἦν, εἰπατε οἱ τὰ ἀθέατα βλέποντες; Τί διὰ μέσου ὁ λογισμὸς ὑμῶν ἀνετυπώσατο; Τί κενὸν τοῦ Μονογενοῦς ἐνόησατε, ἢ πρᾶγμα, ἢ νόημα, ὃ τῷ Πατρὶ συμπαρεκτεινόμενον περισσοτέρων αὐτοῦ τὴν ζωὴν τοῦ Μονογενοῦς ἀποδείκνυσι; Καὶ τί τοῦτο λέγει; οὐδὲ γὰρ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων κυρίως ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι οὐκ ὢν τις ἐγεννήθη. Λεῦτ' γὰρ πρὸ πολλῶν γενεῶν τῆς κατὰ σάρκα αὐτοῦ γεννήσεως ὑπὸ τοῦ Μελχισεδέκ δεδεκάτωται· οὕτω γὰρ φησιν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι Λεῦτ' ὁ τὰς δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται, καὶ τὴν ἀπόδειξιν τοῖς λεγομένοις ἐπήγαγεν· ὅτι ἐν τῇ ὁσφύϊ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἦν, ὅτε Ἀβραὰμ τῷ ἱερεὶ τοῦ Ὑψίστου συνήτησεν. Εἰ οὖν ἄνθρωπος τρόπον τινὰ ὢν γεννᾶται, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν μαρτυρίαν, διὰ τοῦ κοινοῦ τῆς οὐσίας ἐν τῷ γεγεννηκότι αὐτὸν προῦφεσώς, πῶς ἐπὶ τῆς θείας φύσεως τὴν φωνὴν ταύτην τομῶσι προφέρειν, ὅτι οὐκ ὢν ἐγεννήθη ὁ ἐν τῷ Πατρὶ ὢν, καθὼς φησιν ὁ Κύριος· Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί; Κατ' ἄλλην δηλαδὴ καὶ ἄλλην ἐν-

A templationem accedit, sed quærit aliquam intelligentiam, majestati rei significatæ consentaneam; neque enim mutationem aliquam in impassibili apprehendet, neque cogitabit eum, qui omnis naturæ conditor est, indigere naturali ope et auxilio, neque temporariam intensionem in æterna vita admittet; sed ab omnibus istis liberam puramque divinam generationem intelligens, solum confitebitur Patris appellatione hoc duntaxat significari, unigenitum Filium non esse principii expertem, quippe qui a Patre subsistentiæ suæ ortum habeat, omni autem initio careat, eo quod nullum initii signum in eo, quod quæritur, appareat. Nam prius et posterius et aliæ successiones, quæ in temporariis intervallis inveniuntur, si tempus tollas, pariter tolluntur, unaque cum tempore omnia alia hujus generis signa evanescent.

Cum igitur illud *aliquando* non admittat, qui ante sæcula, ineffabili modo Patri præsens est, ex generatione quidem est, sed nunquam incipit esse; neque enim in tempore, neque in loco vitam habet; sublato igitur et loco, et tempore, et omni hujusmodi cogitatione procul ab hypostasi Unigeniti amandata, quod ante illum cogitatur, unicus Pater est. Sed cum in hoc ipse etiam Unigenitus sit, prout ipse testatur, nulla ratio permittit, ut eum aliquando non fuisse suspicemur; nam si aliquando ipse etiam Pater non erat, necessario per Patris non-exsistentiam æternitas Filii sursum versus interrumpitur. Si vero Pater semper est, quomodo Filius aliquando non est, qui non potest separatim per se, absque respectu ad Patrem intelligi, sed tacite semper cum Patre nominatur? Nam Patris appellatio ex æquo duas personas significat, sponte sua Filii notione ad Patris vocabulum subsequente. Quando non erat Filius? In quo *non esse* illius deprehensum est? Num in loco? At locus non erat. Num in tempore? At ante tempora Dominus est. Si igitur ante tempora erat, quando non erat? Et si in Patre erat, in quo non erat, dicite, quæso, vos qui inaspectabilia cernitis? Quid intermedii cogitatio vestra effinxit? Quod vacuum circa Unigenitum reperistis? Num rem, an conceptionem, quæ cum Patre extensa vitam ejus productionem faciat, quam vitam Unigeniti? Et quid in his immoror, cum neque de hominibus proprie affirmare liceat, eum, qui non est, generatum esse? Nam Levi multis generationibus ante suam secundum carnem nativitatem a Melchisedech decimatus est: ita enim ait Apostolus, Levi qui decimas accipiebat, decimatum esse: et addit probationem, quia in lumbis patris sui erat, quando Abraham sacerdoti Altissimi occurrit¹⁶. Si igitur homo aliquo modo existens generatur, teste Apostolo, quatenus per communionem essentiæ in generante præexistit: quomodo de divina natura vocem hanc emittere audent, nempe eum non existen-

¹⁶ Genes. xiv, 18 sqq.

tem genitum esse, cum in Patre sit, prout ipse ait : *Ego in Patre, et Pater in me est* ⁷⁷? nimirum secundum aliam et aliam intelligentiæ notionem alter in altero esse dicitur. Filius quidem in Patre, quemadmodum imaginis pulchritudo est in elegantia prototypi : at Pater in Filio est sicut in imagine decor et venustas ipsius primigenii exemplaris. In imaginibus manufactis tempus interpositum speciem acceptam a prototypo penitus sejungit. Hic vero alterum ab altero separari nequit, ut ait Apostolus, neque hypostasis seu substantia a charactere : neque a divina gloria splendor, neque a bonitate imago avelli potest, sed quidquid horum animo conceperis, conjunctim, quod cum illo intelligitur, mentem ac cogitationem subibit. *Qui cum sit*, inquit, *splendor gloriæ* ⁷⁸ : *cum sit*, non qui factus est. Quam perspicue istis duarum opinionationum impietatem refellit, ut neque ingentium existimemus Unigenitum, quia vocat illum *splendorem gloriæ* : nam ex gloria splendor est, non vice versa, a splendore gloria : neque quod aliquando existentiae initium acceperit. Nam illud, *cum sit*, perpetuitatem et æternitatem Filii omni tempore

Itaque importuna prorsus est et futilis illa quæstio ab adversariis ad fidei eversionem et proprii erroris stabilimentum, tanquam invictum telum, objici solita : *Num qui est, generatur*? Quibus integre respondendum est, eum qui in ingenito erat, ex ipso genitum esse, et principium existendi inde ducere ; inquit enim ⁷⁹ : *Ego vivo propter Patrem* : at initium, quando inde processerit, haud est dicere, cum non interjiciatur aut res, aut cogitatio, aut temporis intervallum, quo esse Filii ab esse Patris secernatur et divellatur, neque existat signum seu indicium aliquod, ex quo Unigenitus a vita Patris separatus proprium subsistendi initium ceperit. Si igitur nullum aliud est principium, quod Filii vitam antegrediat, cumque pietatis ratio et traditio solum Patrem indubitanter ante Filii hypostasim præconciat, Pater vero principii expers sit et ingentus, ipsis adversariis id conflentibus : quomodo initium essendi habet, quem in principii experte existere intelligimus?

Quid vero detrimenti vera et sana doctrina sustinebit, si quis admittat voces adversariorum, quas ut absurdas proferunt, sciscitantium, *Num qui est, generatus sit*? neque enim volumus, eum, qui existens genitus est, genitum esse eo modo, quem sibi crassa quadam cogitatione Nicodemus Domino colloquens imaginabatur, ratus eum, qui jam natus esset, non posse denuo nasci ⁸⁰; sed quia semper ab eo, qui principio caret, suum esse uniter aptum et connexum habet, quique prius quiddam seu antiquius indagantem semper comitatur, et curiositatem mentis ascendentem in superiora antevertit, omnibus Patris notionibus quasi admittus, neque esse incipit, neque ingentus est, sed

νοϊαν, ἑκάτερος ἐν τῷ ἑτέρῳ εἶναι λεγόμενος. Ὁ μὲν Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, ὡς τὸ ἐπὶ τῆς εἰκόνης κάλλος, ἐν τῇ ἀρχετύπῳ μορφῇ · ὁ δὲ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, ὡς ἐν τῇ εἰκόνι ἑαυτοῦ τὸ πρωτότυπον κάλλος · ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν χειροκμήτων εἰκόνων ὁ διὰ μέσου χρόνος τὴν μεταληφθεῖσαν μορφήν ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου πάντως διίστησιν. Ἐκεῖ δὲ οὐκ ἔστι χωρίσαι τοῦ ἑτέρου τὸ ἕτερον, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος · οὔτε τῆς ὑποστάσεως τὸν χαρακτήρα, οὔτε τῆς θείας δόξης τὸ ἀπαύγασμα, οὔτε τῆς ἀγαθότητος τὴν εἰκόνα · ἀλλ' ὁ τούτων τι διανοηθεὶς, συνημμένως καὶ τὸ μετ' αὐτοῦ νοούμενον τῇ διανοίᾳ συμπαρεδέξατο. Ὡν γὰρ, φησὶν, ἀπαύγασμα τῆς δόξης · ὦν, οὐχὶ γενόμενος, ὡς σαφῶς διὰ τούτου τὸ ἐφ' ἑκατέρᾳ τῶν ὑπολήψεων ἀσεβὲς ἀποπέμπασθαι · καὶ μήτε ἀγέννητον οἰσθῆναι τὸν Μονογενῆ, διὰ τοῦ εἰπεῖν, ἀπαύγασμα τῆς δόξης (ἐκ γὰρ τῆς δόξης ἐστὶ τὸ ἀπαύγασμα · καὶ οὐ τὸ ἔμπαιον ἀπὸ τούτου ἡ δόξα), μήτε ὅτι ποτὲ τοῦ εἶναι ἤρξατο. Ἡ γὰρ τοῦ ὦν μαρτυρία τὸ διγενεῖς τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἀδίδιον, καὶ τὸ πάσης χρονικῆς σημασίας ὑπερκεῖμενον ἐρμηνεύει.

Ὡστε τίνα καιρὸν ἔχει τὴν μικροπρεπῆ ταύτην ἐρώτησιν ἐπὶ λύμῃ τῆς εὐσεβείας παρὰ τῶν ἐναντίων προφέρεσθαι, ἣν ὡς ἀμαχὸν ἡμῖν εἰς κατασκευὴν τοῦ οἰκείου προβάλλονταί δόγματος, διερωτῶντες, *Εἰ ὁ ὦν γεννᾶται*; Πρὸς οὗς ἔστιν εὐθαρσῶς ἀποκρίνασθαι, ὅτι ὁ ἐν τῷ ἀγεννήτῳ ὦν, ἐξ αὐτοῦ ἐγεννήθη, τὴν μὲν αἰτίαν τοῦ εἶναι ἐκεῖθεν ἔχων · Ἐγὼ γάρ, φησὶ, ζῶ διὰ τὸν Πατέρα · τὴν δ' ἀρχὴν οὐκ ἔστιν εἰπεῖν · ὅτε μὴ γὰρ ὄντος τοῦ μεσιτεύοντος πράγματος, ἢ διανοήματος, ἢ χρονικοῦ διαστήματος, ᾧ διακρίνεται, καὶ διαχωρίζεται τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς · οὐδὲ ἐπινοεῖται σημείον, ἀφ' οὗ ὁ Μονογενὴς τῆς τοῦ Πατρὸς ζωῆς διαζευχθεὶς ἐκ τινος ἰδιαζούσης ἀρχῆς ἀναφαίνεται. Εἰ οὖν οὐδεμία ἐστὶν ἄλλη ἀρχὴ, ἥτις τοῦ Υἱοῦ τῆς ζωῆς ἡγεμονεύει, ἀλλὰ μόνον τὸν Πατέρα ὁ εὐσεβὴς λόγος τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ προθεωρεῖ ἀδιαστάτως, ὁ Πατὴρ δὲ ἀναρχὸς καὶ ἀγέννητος, καθὼς καὶ ἡ τῶν ὑπεναντίων συνομολογεῖ μαρτυρία, πῶς ἀρχὴν τοῦ εἶναι λαμβάνει ὁ τῷ ἀνάρχῳ ἐνθεωρούμενος;

Τί δὲ βλάπτεται τῆς εὐσεβείας ὁ λόγος ἐκ τοῦ συντίθεσθαι ταῖς τῶν ἐναντίων φωναῖς, ἃς ὡς ἀτόπους προτείνονται λέγοντες, *Εἰ ὁ ὦν ἐγεννήθη*; οὐδὲ γὰρ τοῦτό φαμεν, ὅτι κατὰ τὴν ῥυπαράν τοῦ Νικοδήμου πρὸς τὸν Κύριον ἐπαπόρησιν, καθ' ἣν ᾤετο μὴ εἶναι δυνατόν ἐκεῖνος εἰς δευτέραν γέννησιν τὸν ὄντα ἐλθεῖν, οὕτως ὁ ὦν τὴν γέννησιν δέχεται · ἀλλ' ὅτι τοῦ αἰ, καὶ ἀνάρχως ὄντος, ἐξημμένον ἑαυτοῦ τὸ εἶναι ἔχων, καὶ τῷ τὰ πρεσβύτερα πολυπραγμονοῦντι συνανιῶν, καὶ εἰς τὸ ὑπερκεῖμενον τῆς πολυπραγμοσύνης τοῦ νοῦ προλαμβάνων, καὶ πάσαις ταῖς περὶ τοῦ Πατρὸς ἐννοίαις συγκεκραμένος, οὔτε τοῦ εἶναι ἀρχεται, οὔτε ἀγέννητός ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ἐγεννήθη, καὶ ἦν · τῷ μὲν τῆς αἰτίας λόγῳ τὴν ἐκ τοῦ

⁷⁷ Joan. x, 14. ⁷⁸ Hebr. i, 3. ⁷⁹ Joan. vi, 58. ⁸⁰ Joan. iii, 2 sqq.

Πατὴρ γενέσθαι ὁμολογῶν· τῷ δὲ ἀδίδῳ τῆς ζωῆς, τὸ ἄπο· τὸ μὴ εἶναι οὐ προσείμενος.

Ἄλλ' ἀντιθαίνει τοῖς εἰρημένοις, ὁ τὰ περισσὰ σοφισζόμενος, καὶ διασχίζει τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως τοῦ Μονογενοῦς τὴν οὐσίαν· διότι ὁ μὲν γεγέννηται, ὁ δὲ ἀγέννητός ἐστι, καὶ τοσοῦτον ὄντων τῶν ὀνομάτων τῶν εὐσεβῶς περιθεωρουμένων τῇ θεῇ φύσει, ἐν οἷς οὐδεμία παραλλαγή πρὸς τὸν ὕδιν καθορᾶται· πάντων δὲ κατὰ τὸ ἴσον ἀμφοτέροις ἐφαρμοζόντων οὐδενὸς τῶν ἄλλων ἐπιμνησθεὶς δι' ὧν τὸ κοινὸν γνωρίζεται, μόνῃ τῷ ὀνόματι τῆς ἀγεννησίας προσφύεται· καὶ οὐδὲ ταύτης τὴν συνήθη, καὶ νενομισμένην ἔμφασιν δέχεται· ἀλλὰ καινοτομεῖ τοῦ ἀγεννήτου τὴν ἔννοιαν· τὰς κοινὰς περὶ τῆς φωνῆς ταύτης ὑπολήψεις παραγράφόμενος. Τί ποτ' οὖν ἐστι τούτων τὸ αἴτιον; Οὐδὲ γὰρ ἀνευ μεγάλης τινὸς αἰτίας τῆς μὲν συνήθους τῶν ὀνομάτων ἔμφασεως τὸν λόγον ἀφίστησι, ξενίζει δὲ τῇ παραλλαγῇ τῆς τῶν φωνῶν σημασίας. Οὐδὲν ἀκριβῶς ὅτι εἰ μὲν ἐπὶ τῆς συνήθους φυλαχθεῖ τῶν ὀνομάτων ἡ χρῆσις, οὐδεμίαν ἰσχὺν εὐρήσει πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ ὑγιαίνοντος δόγματος. Εἰ δὲ τῶν κοινῶν καὶ νενομισμένων διανοημάτων παρακινήσει τὰ ῥήματα, τῇ περὶ τὴν φωνὴν κακωτροπία ῥαδίως δύνασθαι συγκακουρήσειν τὰ δόγματα. Οἷον ἐπ' αὐτῶν γὰρ ἔλθωμεν τῶν ἀδικουμένων ῥημάτων· εἰ κατὰ τὴν κοινὴν τῶν δογμάτων ὑπόληψιν διὰ τὸ μὴ γεγεννησθαι ἀγέννητον λέγεσθαι τὸν Θεὸν κατεδείξατο, διέπεσεν ἂν ὅλον αὐτοῖς τὸ μηχανήμα τῆς ἀλπίσεως, ὑποσπασθέντος τοῦ κατὰ τὴν ἀγεννησίαν σοφίσματος. Εἰ γὰρ ἐπέισθη διὰ τῆς ἀκολουθίας ταύτης κατ' ὁμοιότητα, πάντων σχεδὸν, τῶν εἰς Ἐκκλησίαν Θεοῦ συντελούντων, ὥσπερ ὀράτον, καὶ ἀπαθῆ, καὶ ἀσώμζον, οὕτω καὶ ἀγέννητον νοεῖσθαι· τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, δι' ἐκάστων τῶν ὀνομάτων τὸ μηδαμῶς προσὸν τῷ Θεῷ σημαίνεσθαι συντιθέμενος, μὴ σῶμα, μὴ πάθος, μὴ χρῶμα, μὴ τὸ ἐξ αἰτίας ἔχειν τὸ εἶναι. Εἰ ταῦτα οὕτως ἔχειν ὑπέλαβεν, οὐδεμίαν ἔσχεν ἂν δύναμιν ὁ τῆς ἀνομοιότητος λόγος αὐτῶν· ἐν τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅσα περὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν θεωρεῖται, συγχωροῦνται καὶ τῶν ἐναντίων τῷ Μονογενεῖ πρὸς τὸν Πατέρα τὸ ὅμοιον.

Ἄλλ' ἵνα μὴ τοῦτο γένηται, πάντων τῶν περὶ τὸν Θεὸν ὀνομάτων, τῶν ἐνδεικτικῶν λέγω τῆς ὑπερκειμένης δυνάμεως, προτίθῃσι τὸ τῆς ἀγεννησίας ἔννομα· καὶ τοῦτο πεποιήται τῆς κατὰ τοῦ δόγματος ἡμῶν καταδρομῆς ὁρμητήριον, τὴν τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον κατὰ τὴν προφορὰν ἐναντίωσιν ἐπὶ τὰ πρόσωπα μεταφέρων οἷς ἐφήρμοσται τὰ ὀνόματα· καὶ διὰ τούτων τὴν ἑτερότητα τῶν οὐσιῶν τῷ παρηλλαγμένῳ τῶν ὀνομάτων σοφίζεται· οὐκ ἐπειδὴ γεγέννηται γεννητόν, οὐδ' ὅτι μὴ γεννηθεὶς ἐστιν, ἀγέννητον λέγεσθαι συντιθέμενος· ἀλλὰ τὸν μὲν, ἐκ τῆς γεννήσεως οὐσῶσθαι λέγειν· οὐκ οἶδα ποίας αὐτὸν σοφίας ἐπὶ τὴν τοιαύτην σύνεσιν χειραγωγούσης. Εἰ γάρ τις αὐτὰς ἐφ' ἑαυτῶν καταμάθοι τῶν ὀνομάτων τὰς ἐμφάσεις, ὑφελὼν τῷ λόγῳ τὰ πρόσωπα ἐφ' ὧν τετάχθαι δοκεῖ τὰ ὀνόματα, εὐρήσει τὸ μάταιον τῆς διανοίας τῶν παρ' αὐτοῦ λεγόμενων. Μὴ

et genitus est, et erat, principii ratione generationem suam ex Patre manifestans, æternitate vitæ, illud, quod aliquando non fuerit, a se propulsans.

Cæterum prædictis obstrepit sciolus, supervacanea edoctus, et a Patris natura Unigeniti essentiam resecat, eo quod iste genitus sit, alter vero, ingenitus, cumque tot sint nomina, quæ de natura divina pie enuntiantur, in quibus nulla differentia vel variatio ad Filium apparet, omnibus illis, quæ utrique æqualiter conveniunt, (quibus etiam naturæ communio notificatur) prætermissis, soli innascibilitatis seu ingeniiti vocabulo adhærescit: et neque hujus consuetam, omniumque calculo probatam significationem recipit: sed ingeniiti notionem novat, repudiatis communibus hujus vocis significationibus. Quæ horum omnium causa? non enim sine urgente ratione ab usitata vocabulorum notatione orationem abducens, peregrinitatem vocum sectatur. Probe noverat, si consuetum vocabulorum usum retineret, se nullum ad veræ doctrinæ everisionem aditum reperturum. Si vero a communibus et passim approbatis notionibus voces abstraheret, perversitate vocis, facile etiam ipsam doctrinam perverti posse. Exempli gratia (ad ipsa enim depravata vocabula accedemus), si ex communi omnium sententia Deum ingenitum, quod genitus non sit, appellari decuisset: utique hæreticæ structuræ machina corruisset, sublata ea, quam ex *innascibilitate* texit, cavillatione; si enim credidisset, ex hac consecutione secundum similitudinem ferme omnium, quæ Ecclesia Dei usurpat, quemadmodum invisibile, impassibile et incorporeum, sic et ingenitum Deo universorum attribui, concessissetque quolibet horum nominum significari id quod Deo non inest, quia nec corpus, nec passionem, nec colorem, nec aliunde causam essendi habet: si, inquam, rem hic ita sese habere existimasset, nulla ei ad inæqualitatis dogma architectandum occasio reliqua fuisset, cum ipsi etiam adversarii fateantur, in reliquis omnibus Unigenitum Patri æqualem esse.

Cæterum ne hoc contingat, ex omnibus nominibus, quæ divinam et sublimem illam potentiam declarant, elegit sibi *innascibilitatis* vocabulum, et hoc pro arce et propugnaculo, unde in doctrinam sanam irruat, constituit, contrariam rationem, quæ est in vocibus *geniti* et *ingeniti*, ad ipsas personas, quibus nomina conveniunt, transferens, et naturarum diversitatem ex nominum diversitate comminiscens. Ait enim, non dici genitum, quia genitus sit, nec ingenitum, quia genitus non sit: sed alterum ex generatione *essentiatum* esse (ut ita loquar), nescio quam sapientia ad hanc intelligentiam inductus. Si enim quis seorsim, et per se singulorum nominum significationes perpendat, subtractis orationi personis, de quibus ordine enuntiari videtur, mox vanitatem eorum, quæ iste asserit, intelliget: non enim, quia Pater, ut veræ filii doctrina

tradit, præintelligitur Filio, nominum quoque ordinem ex subjectarum personarum dignitate, et ordine instituemus, sed nomina per se considerentur, quodnam alteri per rationem præponatur (iterum dico nomen, nou rem nomine significatam), et quodnam ex dictis, notionis alicujus positionem: et quodnam positæ notionis ablationem indicet. Dispiatur exempli gratia; arbitrator enim consultum fore, ut res similibus exemplis declaratur. Scientia et inscitia, passio et impassibilitas, et hujus generis alia, nomina quædam sunt. Quænam prius aliis præconciuntur et intelliguntur, num illa, quæ rem positam tollunt, an quæ rem ponunt? Ego ita sentio, prius intelligi scientiam, iram, et passionem, postmodum ea, quæ extinctionem et interemptionem significant. Ita cogita de generatione et innascibilitate. Neque ullus studio propriæ religionis incensus calumniatur, quasi Filium generanti præposuerimus: non enim id molimur, ut Filius Patri præponatur et præconciatur, cum de geniti et ingeniti significatione disserimus: certe generatio alicujus rei vel notionis positionem significat, at vero *innascibilitas* ejus, quod positum est, sublationem, prout antea dictum, ut proinde necessarium sit, omni modo prius intelligi nomen generationis, quam nomen *innascibilitatis*. Cur igitur ordinem secundum, qui in nominibus visitur, Patri violenter aptare contendunt, putantque notionem rei alicujus privatricem, posse demonstrare et complecti nominis essentiam? et tamen iis qui fatuitatem et insulsiatatem eorum, quæ asserunt refellunt, admodum succensent, et in eos concitantur.

Vide enim quam insaniat in illum, qui infirmitatem et futilitatem argumentorum ejus patefacit, et quam, ut potest, ab illo vindictam exigit: potest autem solis conviciis illatisque injuriis: cujus profecto gazæ copiosissimus ei domi proventus est. Quemadmodum enim illis, qui libros eleganter, munde et nitide describunt, nexus quidam et quasi vincula sunt, quibus vacua spatia explent, et toti scriptioni venustatem et elegantiam conciliant: ita iste pleraque conviciis exornat, calumniandi eximia facultate præclare insignitus. Iterum enim nos appellat *vanos*, qui a rectis cogitationibus aberremus, neque satis idoneo apparatu ad certamen accesserimus, neque etiam vim et mentem disputantis assequi valeamus. Hæc enim omnia, et plura talia a modesto isto, et bene composito ore in magistrum nostrum (Basilium) conjiciuntur. Et forsitan justa iræ causa suppetit, meritoque declamator effervescit. Quid enim necesse erat, ut ipsum contristaret, demonstrando imbecillitatem eorum, quæ ipse disseruit, manifestando insuper, omniumque oculis exponendo blasphemiam verisimilitudine sophismatum tectam? Cur non potius silentio fragilitatem dogmatis hujus tegit? Cur miserum ubique traducit, et ad publicum quasi spectaculum exponit, cum illius magis misereri, et disputatio-

A γάρ ὅτι προεπινεύεται τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ κατὰ τὴν ἀληθῆ λόγον τῆς πίστεως, διὰ τοῦτο καὶ τὴν τῶν ὀνομάτων τάξιν ἀξιούτω τις τῇ τῶν ὑποκειμένων αὐτοῖς προσώπων ἀξίᾳ καὶ τάξει συνδιατίθεσθαι. Ἀλλὰ ταῦτα σκοπεῖται ἐφ' ἑαυτῶν τὰ ὀνόματα, ποῖον τοῦ ἐτέρου τῷ λόγῳ τῆς ἐπινοίας προτετάχεται· τὸ ὄνομα πάλιν φημι, οὗ τὸ πρᾶγμα τὸ διὰ τοῦ ὀνόματος σημαίνον· ποῖον τῶν εἰρημένων, θέσιν τινὸς νοήματος, καὶ ποῖον τὴν τοῦ θεέντος ἀναίρεσιν ἐνδείκνυται. Οὖν· σαφηνείας γὰρ ἔνεκεν διὰ τῶν ὁμοίων οἶμαι χρῆναι παραστήσαι τὸν λόγον· παιδεύσεις καὶ ἀπαιδευσία, πάθος καὶ ἀπάθεια, καὶ ὅσα τοῦ τοιοῦτου εἶδους ἐστὶ, ποῖα τούτων τὸ προεπινεύεσθαι τῶν ἄλλων ἔχει; Ὅσα τὴν ἀναίρεσιν τοῦ θεέντος, ἢ ὅσα τὴν θέσιν τοῦ ὑποκειμένου παρίστησιν; Ἐγὼ μὲν τοῦτο φημι. Πρῶτον γὰρ νοεῖται ἡ παιδεύσεις καὶ ἡ ὀργή, καὶ τὸ πάθος, καὶ τότε ἡ τῶν νοηθέντων ἀναίρεσις· οὕτω καὶ ἡ γέννησις, καὶ ἡ ἀγεννησία· καὶ μὴδεὶς διὰ τῆς ἐθελοθρησκείας διαβαλλέτω τὸν λόγον, ὡς προτιθέντα τὸν Υἱὸν τοῦ γεννήσαντος. Οὐ γάρ τὸν Υἱὸν προτετάχεται τοῦ Πατρὸς, καὶ προεπινεύεσθαι κατασκευάζομεν, εἰ περὶ τῆς τοῦ γεννητοῦ, καὶ ἀγεννήτου σημασίας διαλαμβάνει ὁ λόγος. Οὐκοῦν ἡ μὲν γέννησις τινος πράγματος ἢ νοήματος θέσιν ἀποσημαίνει· ἡ δὲ ἀγεννησία τὴν τοῦ θεέντος, καθὼς εἶπον, ἀναίρεσιν· ὥστε παντὶ τρόπῳ προεπινεύεσθαι τοῦ τῆς ἀγεννησίας ὀνόματος, τὸ τῆς γεννήσεως ὄνομα. Τί οὖν ἐν τούτοις οἰκεῖον τῷ Πατρὶ, τὸ τῇ τάξει δεύτερον ἐν τοῖς ὀνόμασιν ἐφαρμόζειν βιάζονται, καὶ ὁλοῦνται τὸ τινος ἀφαιρετικὸν νόημα δεικτικὸν, καὶ περιληπτικὸν εἶναι τῆς τοῦ ὀνόματος οὐσίας; καὶ πρὸς τοὺς ἐλέγχοντας τὴν σαθρότητα τῶν λόγων ἀγανακτοῦσι, καὶ παροξύνονται.

Ἰδοὺ γὰρ πῶς μνησικακεῖ τῷ τὸ σαθρὸν αὐτοῦ καὶ ἀσθενὲς τῆς κακουργίας φωράσαντι· καὶ ὡς ἀμύνεται αὐτὸν, εἰ ὧν δύναται· δύναται δὲ διὰ λοιδορίας μόνης, καὶ ὑβρεως· καὶ σφόδρα γε αὐτῷ περιττεύει τὸ κτήμα τῆς τοιαύτης δυνάμεως. Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῶν καλλιγραφούντων τὸν λόγον, σύνδεσμοι τινες· τοῦ ρυθμοῦ τὸ ἐνδόν παραπληροῦσι· τὸ εὐχρόν τε καὶ ἐναρμόνιον δι' αὐτῶν ἐντιθέντες τῇ συνάξει τῆς λέξεως· οὕτως ἐν τοῖς πλείστοις ὧν λέγει, ἐν ταῖς λοιδορίαις καταποιχιλλεῖ τὴν συγγραφὴν, ὥσπερ καλλωπιζόμενος τῇ περιουσίᾳ τῆς τοῦ ὑβρίζειν δυνάμεως. Πάλιν γὰρ ἡμεῖς μάταιοι· πάλιν τῶν ὀρθῶν λογισμῶν ἀμαρτάνοντες, καὶ οὐ μετὰ τῆς ἀρκούσης τῇ χρείᾳ παρασκευῆς τοῖς λόγοις ἐπιχειροῦντες, καὶ τῆς τοῦ λέγοντος διανοίας ἀπολειπόμενοι. Ταῦτα γὰρ πάντα, καὶ ἔτι πλείω τούτων παρὰ τοῦ εὐσταθοῦντος στόματος ὁ διδάσκαλος ἡμῶν ὀνομάζεται· καὶ ἴσως οὐκ ἄλογος τῆς ὀργῆς ἡ αἰτία, ἀλλὰ δικαίως ὁ λογογράφος παρῶνται· τί γὰρ αὐτὸν ἔδει λυπεῖν ἐξελέγχοντα τὴν ἀβρῶστίαν τοῦ λόγου τοῦδε, παραγυμνοῦν τε καὶ φανερὸν ποιεῖν τοῖς εὐκλειπτέροις τὸ βλάσφημον, τῇ πιθανότητι τῶν σοφισμάτων συγκαλυπτόμενον; διὰ τί δὲ οὐκ ἐπικαλύπτει τῇ σιωπῇ τὰ σαθρὰ τοῦ δόγματος, ἀλλὰ στηλιτεύει τὸν δολαίον· δέον ἐλεεῖν καὶ ἐπικαλύπτειν διὰ ἡσυχίας τὴν ἀσχημοσύνην τοῦ λόγου; Ὁ δὲ ἐλέγχει καὶ θεα-

τρίζει τὸν ὁπωσοῦν παρὰ τοῖς ἰδίοις μαθηταῖς ἐπὶ A
 σοφίᾳ, καὶ ἀγχινοῖα τιμώμενον. Ἐπέ που τῶν ἐαυ-
 τοῦ λόγων ὁ Εὐνόμιος· Ἐπεσθαι τῷ Θεῷ τὸ ἀγέ-
 νητον· ἐπέστη τῷ ῥήματι ὁ διδάσκαλος ἡμῶν· ὅτι
 τὸ ἐπόμενον, τῶν ἐξωθεν ἐπιθεωρουμένων ἐστίν· ἡ δὲ
 οὐσία οὐ τῶν ἐξωθέν τινος, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ εἶναι,
 καθὼς ἐστι, τὴν σημασίαν ἐνδείκνυται. Διὰ τοῦτο ἀγα-
 νακτεῖ ὁ ἐπεικὴς τε καὶ ἄμαχος· καὶ πολὺς ἐστὶν
 εὐρωῶν τοῖς ἐνείδεσι· διότι ἀκούσας τοῦ ῥηθέντος,
 καὶ τῆς διανοίας ἐπήρθετο. Τί οὖν ἡμαρτεν, εἰ ἐπι-
 στικτικῶς τῇ διανοίᾳ τῶν γεγραμμένων ἐπηκολούθη-
 σεν; Εἰ μὲν γὰρ οὐ κατὰ λόγον τῶν εἰρημένων ἐλά-
 θετο, καλῶς ἔχει σοι τὰ εἰρημένα, καὶ ἡμεῖς ἀγνοή-
 σομεν. Εἰ δὲ ἐρυθρίξ; πρὸς τὸν ἑλεγχον, τί οὐκ ἐξ-
 αλείφεις ἐκ τῶν γεγραμμένων, ἀλλὰ λοιδορεῖς τὸν
 προφέροντα; Ναί, φησὶν, ἀλλ' οὐ συνῆκε τοῦ λό-
 γου τὸ βούλημα. Τί οὖν ἀδικοῦμεν, εἰ ἄνθρωποι
 ὄντες ἐκ τῶν εἰρημένων τῆς διανοίας ἐστοχασάμεθα,
 τῶν ἐν κρυπτῷ τῆς καρδίας οὐδεμίαν κατάληψιν
 ἔχοντες; Θεῷ μὲν γὰρ ὑπάρχει καὶ τὰ ἀθέατα βλέ-
 πειν, καὶ τῶν μηδὲν τρόπων καταλαμβάνοντων τοὺς
 χαρακτῆρας ἐπισκοπεῖν, καὶ τὴν ἀνομοιότητα τῶν
 δοράτων ἐπιγινώσκειν· ἡμεῖς δὲ μόνον, δι' ὧν
 ἀκούομεν, κρίνομεν.
 prehenduntur, notas intueri et inæqualitatem inaspectabilium cognoscere. Nos vero ex auditis ju-
 dicamus.

Εἴρηται τοίνυν, Παρέπεσθαι τῷ Θεῷ· παρακολου-
 θούντων, τὴν ἀγεννησίαν αὐτὸν λέγειν ὑπενόησαμεν.
 Πάλιν εἴρηται, Μᾶλλον δὲ αὐτὸ ἐστὶν οὐσία τὸ
 ἀγένητον. Οὐκέτι τοῦτου συνεῖναι τὴν ἀκολουθίαν
 ἰσχύσαμεν, πολὺ τὸ ἀπεμφανίζμενον, καὶ τὸ ἀλλό-
 κοτον ἐν τοῖς σημαινόμενοις κατανοήσαντες. Εἰ γὰρ
 παρέπεται τῷ Θεῷ τὸ ἀγένητον, τὸ δὲ ἀγέννητον
 οὐσία ἐστὶ, δύο πάντως οὐσιῶν ἔνομιαν ἐν ταῦτῳ
 κατασκευάζει ὁ λόγος· ὥς εἶναι μὲν τὸν Θεὸν κατὰ
 ταῦτόν, ὥς εἶναι ποτὲ, καὶ εἶναι πεπίστευται· ἔχειν
 δὲ παρεπομένην αὐτῷ οὐσίαν ἄλλην, ἣν ἀγεννησίαν
 προσαγορεύουσιν, ἑτερόν τι οὖσαν, παρὰ τὸν οὗ ἐστιν
 ἐπακολούθημα, καθὼς φησιν ὁ διδάσκαλος· καὶ εἰ
 οὕτω ταῦτα κελεύει νοεῖν, συγγνώμῃ τοῖς ἰδιώταις
 ἡμῖν, μὴ δυναμένοις τῇ λεπτότητι ταύτῃ τῶν θεω-
 ρημάτων ἐφίστασθαι.

Εἰ δὲ ἀποβάλλει τοῦτον τὸν λόγον, καὶ οὐ φησι διπλῇν
 οὐσίαν περὶ τὸν Θεὸν λέγειν, τὴν μὲν ἐκ τῆς θεότητος,
 τὴν δὲ ἐκ τῆς ἀγεννησίας γνωριζομένην, ἐαυτῷ συμ-
 βουλευσάτω ὁ μήτε προπετής καὶ ἀπόννηρος, μὴ πολὺ
 νέμειν ταῖς λοιδορίαις, ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἀγῶ-
 σιν· ἀλλὰ διασαφεῖν τοῖς ἀπαιδεύτοις ἡμῖν, πῶς τὸ ἐπ-
 ακολουθεῖν, καὶ τὸ προηγούμενον οὐκ ἄλλο τι καὶ
 ἄλλο ἐστίν, ἀλλ' ἐν ἀμφοτέροις γίνεται· καὶ γὰρ ἐν οἷς
 ὑπερμάχεται νῦν τοῦ λόγου, μένει παραπλησίως τὸ
 ἀτοπον καὶ οὐδὲν, καθὼς αὐτός φησιν, ἡ τῶν εὐαρι-
 θμητῶν ἐκείνων προσθήκη ῥημάτων διορθοῦται τὸ
 τῶν εἰρημένων ἀσύμφωνον. Τίνα γὰρ ἐν τούτοις ἐστὶν
 εὐρεῖν διδασκαλίαν, οὕτω κατιδεῖν ἡδυνήθην. Εἰρή-
 σεται δὲ αὐτὰ τὰ γεγραμμένα παρ' αὐτοῦ ἐπὶ λέ-
 ξει, Εἰπομεν, φησὶ, Μᾶλλον δὲ αὐτὸ ἐστὶν ἀγέ-
 νητον, οὐκ εἰς τὸ εἶναι συναιρουντες τὸ δειχθέν

nis turpitudinem tacite operire deceat? At iste re-
 futat et velut in theatrum rapit illum, qui a suis
 discipulis propter sapientiæ et acuminis opinionem,
 nullis non honoribus afficitur. Dixerat alicubi in
 suis dissertationibus Eunomius, *Ingenitum sequi
 Deum*. Objecit doctor noster dicto huic insistent:
 id quod sequitur, esse ex eorum numero, quæ ex-
 trinsecus adveniunt, at essentiam non esse ex illis,
 quæ extrinsecus adveniunt, sed ipsius esse, secun-
 dum quod est, significationem continere. Hic ira
 inflammatur modestus ille et invictus, et multa
 probra eructat, quia dicto percepto, ipsum quoque
 sensum percepit. Quid igitur peccavit, si constan-
 ter sententiam verborum secutus est? Si enim a
 sententia aberrasset, recte ea, quæ effutivisti, a te
 prolata esse, nos quoque confiteremur. Si vero
 ad refutationem erubescis, cur non expungis, quæ
 scripsisti? cur eum contumeliis incessis? *Utique,*
inquit, sed non intellexit, quorsum tenderet oratio.
 Quam igitur injuriam irrogamus, si cum simus ho-
 mines, ex verbis de mente conjecturam facimus,
 cum nullum aliud eorum, quæ in corde delitescunt,
 indicium suppetat? Deo enim pronum est etiam
 invisibilia videre, et eorum, quæ nullo modo com-

Dixit igitur: *Ingenitum sequi Deum*. His verbis
 adducti credidimus enim affirmare, *innascibilitatem*
 esse ex eorum numero, quæ extrinsecus Deum
 comitantur. At cum rursus dixit: *Magis vero sub-*
stantia est ingenitum: non amplius connexionem
 intelligere potuimus, quippe in significatis diversa
 admodum et adversa varietate deprehensa. Si enim
ingenitum sequitur Deum: ingenitum autem est
 substantia, diversæ substantiæ in eodem consti-
 tuantur oportet; ut quidem Deus sit secundum
 idem, sicut olim erat, et esse creditus est, habeat
 vero subsequentem se substantiam aliam, quam
 innascibilitatem nominant, quæ aliud quiddam sit
 ab illo, cujus sequela est, prout doctor objicit.
 Quod si hunc in modum hæc intelligi cupit, igno-
 scat nobis indoctis, qui subtilitatem hujusmodi
 speculationum capere nequimus.

Cæterum si hoc sensu repudiato asserat, se non
 statuere in Deo duplicem essentiam, alteram de di-
 vinitate, alteram de innascibilitate, obtineat a se
 homo, neque præceps, neque malitiosus, ut in cer-
 taminibus pro veritate, conviciis non multum in-
 dulgeat; sed dilucide exponat nobis, quomodo id,
 quod sequitur, et id, quod antegreditur, sint unum
 et idem, non aliud atque aliud; nam nunc quidem
 iis, quæ sui tuendi causa profert, nihil efficit, ab-
 surditate æque ac antea perseverante, neque, ut
 ipseniet ait, orationis illius tam concinnæ rotun-
 ditas ac concentus inconsonæ doctrinæ medetur.
 Quam enim eruditionem in his reperire liceat, ego
 necdum perspicere potui. Sed verbatim hic red-
 damus ea, quæ scripsit *Diximus*, inquit, *Magis
 ipsum ingenitum est substantia, non ad existen-*

tiam perducentes, quod sequi demonstratum est, sed hoc quidem sequitur appellationi, id vero quod est, essentiae accommodantes. Quæ omnia si in unum colligas, huc tota oratio recidet: sequi Ingenitum nomen: quandoquidem ipsum est ipse ingenitus. Quem horum verborum interpretem advocabimus? *Non ad existentiam, inquit, perducentes, quod sequi demonstratum est.* Illud συναιρούντες dixerit forte aliquis arcanorum expositor, eum usurpare loco vocabuli συνάπτοντες, connectentes. Reliquorum autem, qua tandem ratione aliquis intelligentiam, et connexionem assequatur? Quod ortum est ex sequela, non ad essentiam, sed ad appellationem, cognitionem et habitudinem habet. Quid vero, o sapientissime, appellatio? Num dissonat ab essentia, an ei secundum notionem consonat? Si enim appellatio cum essentia nullam prorsus communionem haberet, quomodo ab ingeniti appellatione essentia proprio suo characterē insigniretur? Si igitur, prout ipse vocas, cognate et naturaliter essentia ab innascibilitate continetur, quo pacto hic sejungitur? *Nomen essentiae seu substantiae, inquit, ad aliud sequitur;* et rursus: *ipsa essentia ad aliud.* Quæ vero totius hujus orationis structura est? Sequitur, inquit, Deum, ingenitum nomen, quandoquidem est ipse ingenitus. Deum, qui aliud quiddam est, quam ingenitum, subsequi ait hoc nomen. Quomodo divinitatem innascibilitate definit? At iterum oggerit, Deum, qui ingenite est, subsequi ingenitum? Quis nobis reconditorum hujusmodi dogmatum nodos dissolvat? Ecce tibi *ingenitum antecedens, et ingenitum subsequens;* et appellationem substantiæ, nunc quidem naturaliter competentem, nunc ceu alienæ sortis subsequentem. Quis hic tantus est erga *innascibilitatis* nomen pavor et obstupescitio, ut illi totam divinitatis naturam adscribat, dictitando, si hoc nomine Deus afficiatur, omnia pietatis jura integra fore; si minus, totam fidei summam in periculum vocari? At nisi quis arbitretur supervacaneum prorsus et infructuosum fore, de his breviter disserere, sic disputationem instituemus.

Æternitas divinæ vitæ, si eam velut definitione quadam describere velis, ejusmodi est, semper est, nec admittit aliquando non fuisse, et aliquando non futurum. Sed quemadmodum qui ex circulari figura planum dimetiuntur, æqualiter a centro ad distantiam lineæ in se convolutæ, indefinitum principium figuræ esse aiunt, linea neque in apertum finem desinente, neque etiam a manifesto initio progrediente, sed undequaque pari spatio a centro sibimetipsi copulata, et principio et fine carere videtur: procul absit calumniator, quod circumscriptæ et definitæ figuræ, circumscriptam naturam comparaverim: non enim ad circuli circumscriptionem, sed ad similitudinem ejus vitæ seu naturæ, quæ undequaque incomprehensibilis est, intuiti, affirmamus hanc æternitatis notionem esse. A præsentis enim momento, velut a centro et signo quodam, mentem ad infinitatem vitæ illius extendentes et circumagentes, æqualiter et similiter ab immen-

ἀκολουθεῖν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἀκολουθεῖ τῇ προσηγορίᾳ, τὸ δὲ ἐστὶ, τῇ οὐσίᾳ συναρμολογούμενον. Ὡς συντεθέντων, γένοιτο ἂν πᾶς ὁ λόγος τοιοῦτος· ὅτι ἀκολουθεῖ τὸ ἀγέννητον ὄνομα· ἐπεὶ περ αὐτὸ ἐστὶν ἀγέννητος. Τίνα τοίνυν ἐρμηνεία τῶν εἰρημένων παραστησόμεθα; Οὐκ εἰς τὸ εἶναι, φησὶ, συναρμολογούμενον τὸ δειχθὲν ἀκολουθεῖν. Ἀλλὰ τὸ μὲν συναρμολογούμενον, ὥς ἂν τινες τῶν αἰνιγματιστῶν εἰπωσιν ἀντὶ τοῦ συνάπτοντες, αὐτῷ νενοῆσθαι. Τῶν δὲ λοιπῶν πῶς ἂν τις ἐπιγνοίῃ τὸ συνετὸν καὶ ἀκόλουθον; Τὸ φανέν, φησὶν, ἐκ τῆς ἀκολουθίας, οὐ πρὸς τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ πρὸς τὴν προσηγορίαν οἰκείως ἔχει. Ἡ δὲ προσηγορία, ὡς σοφώτατε, τί; Πότερον ἀπάδει τῆς οὐσίας, ἢ σύνδρομός ἐστι κατὰ τὴν ἐννοίαν; εἰ μὲν γὰρ ἀνοικείως ἔχει πρὸς τὴν οὐσίαν τὸ ὄνομα, πῶς ὑπὸ τῆς τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίας ἡ οὐσία χαρακτηρίζεται; Εἰ δὲ προσφυῶς, καθὼς αὐτὸς ὀνομάζει, ὑπὸ τῆς ἀγεννησίας ἡ οὐσία περιλαμβάνεται, πῶς ἐνταῦθα καταμερίζεται; Καὶ τὸ μὲν ὄνομα τῆς οὐσίας ἐτέρω ἀκολουθεῖ, αὐτὴ δὲ πάλιν ἡ οὐσία ἐτέρω. Τίς δὲ ἡ σύνθεσις τοῦ παντὸς λόγου; Ἀκολουθεῖ, φησὶ, τῷ Θεῷ τὸ ἀγέννητον ὄνομα, ἐπεὶ περ αὐτὸς ἐστὶν ἀγέννητος. Ἄλλο τι ὄντι τῷ Θεῷ παρὰ τὸ ἀγέννητον ἀκολουθεῖν τοῦτο λέγει τὸ ὄνομα; Καὶ πῶς τὴν θεότητα ἐν τῇ ἀγεννησίᾳ ὀρίζεται; ἀλλ' ἀγεννήτως ὄντι τῷ Θεῷ ἐπεσθαι πάλιν φησὶ τὸ ἀγέννητον; Καὶ τίς ἡμῖν τῶν αἰνιγμάτων τούτων διαλύσει τὸν γρίφον; Ἀγέννητον προηγούμενον, καὶ ἀγέννητον ἐφεπόμενον, καὶ προσηγορίαν οὐσίας, νῦν μὲν προσφυῶς ἐφηρμοσμένην, πάλιν δὲ ὡς ἄλλοτριαν παρεπομένην. Τίς δὲ αὐτῷ καὶ ἡ τοσαύτη περὶ τὸ τῆς ἀγεννησίας ὄνομα πτόησις· ὥστε ἐκεῖνῳ πᾶσαν ἀνατιθέναι τὴν τῆς θεότητος φύσιν· καὶ εἰ μὲν οὕτως ὀνομασθῆναι, μηδὲν τῆς εὐσεβείας ἐνδεῖν· εἰ δὲ μή, τὸν πάντα τῆς πίστεως κινδυνεύεσθαι λόγον; Καὶ εἰ μὴ περιττόν τις καὶ παρέλκον οἰήσεται τὸ περὶ τούτων βραχεῖα διαλαβεῖν, οὕτως αὖ τὸν λόγον διαληψόμεθα.

Τὸ αἰδίον τῆς θείας ζωῆς, ὡς ἂν τις ὄρω τι ἐπιλαβὼν ὑπογράψῃ, τοιοῦτον ἐστὶν· ἀεὶ μὲν ἐν τῷ εἶναι καταλαμβάνεται· τοῦ δὲ ποτὲ μὴ εἶναι, καὶ ποτὲ μὴ ἐσεσθαι τὸν λόγον οὐκ ἐπιδέχεται. Ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τοῦ κυκλοτεροῦς σχήματος, οἱ τὰ ἐπιπέδῳ γεωμετροῦντες, ἐξίσχουσιν ἀπὸ τοῦ κέντρου πρὸς τὸ διάστημα τῆς γραμμῆς πρὸς ἑαυτὴν ἐλγείσθαι, ἀόριστον εἶναι τὴν ἀρχὴν τοῦ σχήματος λέγουσι· μήτε εἰς τέλος ὁμολογούμενον, μήτε εἰς ἀρχὴν φανεράν τῆς γραμμῆς διασπασμένης, ἀλλ' ἐκ τῶν ἴσων διαστημάτων πανταχόθεν ἐκ τοῦ κέντρου πρὸς ἑαυτὴν ἠγώμενης, ἐκφυγεῖν τὸ ἀρχὴν τινα καὶ τελευτὴν ἐπιδείξασθαι· οὕτω καὶ μηδεὶς συκοφαντεῖτω τὸν λόγον ὡς περιγεγραμμένῳ σχήματι τὴν ἀόριστον φύσιν προσεικαζόντων· οὐ γὰρ πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ κυκλοῦ βλέποντες, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὅμοιον τὸν πανταχόθεν ἀλήπτου τῆς ζωῆς ἀφορώμενος, φημὲν τοῦ αἰδίου τὴν ἐννοίαν ταύτην εἶναι. Ἀπὸ γὰρ τοῦ νῦν ἐνεστώτος, ὥσπερ ἀπὸ κέντρου, καὶ σημείου τούτου

πανταρχθεν την διάνοιαν πρὸς τὸ ἀπειρον τῆς ζωῆς ἔπεκτεινόντες τε καὶ περιάγοντες, ἰσως καὶ ὁμοίως ὑπὸ τῆς ἀκαταληψίας ἐν κύκλῳ περιελκόμεθα, συνεχῇ καὶ ἀδιάσπαστον αὐτὴν πρὸς ἑαυτὴν τὴν θεῖαν ζωὴν ἀπανταρχθεν καταλαμβάνοντες· καὶ οὐδὲν πέρας, καὶ οὐδὲν μέρος ἐπιγινῶναι δυνάμενοι. Τοῦτο λέγομεν περὶ τῆς ἀδιόττητος τοῦ Θεοῦ, ὃ παρὰ τῆς προφητείας ἰχοῦσαμεν, ὅτι Θεός, καὶ βασιλεὺς προαιώνιος· καὶ βασιλεύει τὸν αἰῶνα, καὶ ἐπ' αἰῶνα, καὶ ἔτι. Καὶ διὰ τοῦτο ἀνώτερον μὲν πάσης ἀρχῆς, περισσότερον δὲ παντὸς τέλους εἶναι διορίζομεθα. Ταύτην οὖν τὴν ἔννοιαν ὡς πέπουσαν Θεῷ τὸν ὅλων περὶ αὐτὸν ἔχοντες, δύο προσηγορίας τὸ νοηθὲν ἐξαγγέλλομεν, τῷ ἀγεννήτῳ, καὶ τῷ ἀτελευτήτῳ τὸ ἀπειρον, καὶ διηνεχές, καὶ ἀίδιον τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ παριστῶντες. Εἰ γὰρ τὸ ἕτερον τούτων μόνον εἰς τὴν διάνοιαν ταύτην παραληφθεῖη, σιωπηθεῖη δὲ τὸ λειπόμενον, χωλεύσει πάντως τὸ σημαίνον ἐν τῷ λείποντι. Οὕτε γὰρ ἔστι δυνατόν ἐνός τινος τούτων τὴν ἐν ἑκατέρῳ σημασίαν ὑγιῶς παραστήσαι· ὃ γὰρ ἀτελευτήτων εἰπὼν, τὴν πρὸς τὸ τέλος μόνον ἀλλοτριώσιν ἔδειξεν· οὐ μὴν τι καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς διελέχθη· καὶ ὁ τὸν ἀναρχον ὀνομάσας, τὸ μὲν ὑπὲρ ἀρχὴν εἶναι τὸ σημαίνον ἐδείξε· τὸν δὲ περὶ τοῦ τέλους λόγον ἀφῆκεν ἀμφίβολον.

Τούτων οὖν, ὡς ἔφην, τῶν ὀνομάτων ἐπίσης τὸ ἀίδιον τῆς θείας ζωῆς παριστῶντων, καιρὸς ἂν εἴη κατεξετάσαι, πῶς οὗτοι διατέμνοντες τοῦ αἰδίου τὸ σημαίνον, τὸ μὲν τῆς ἀρχῆς ἀναρετικὸν νόημα, οὐσίαν εἶναι φασιν, οὐ περὶ τὸ ἀίδιον θεωρεῖσθαι· τὸ δὲ τοῦ τέλους ἀνεπίδεκτον, ἐν τοῖς ἔξω τῆς οὐσίας λογίζονται. Οὐκ οἶδα τί νιν διανοίᾳ τὸ τοιοῦτον ἀποκληροῦντες· ὥστε τὸ μὲν ἀρχὴν μὴ ἔχειν ἐν οὐσίᾳ θεωρεῖσθαι· τὸ δὲ τέλος μὴ ἔχειν, ὡς ἐκτὸς τῆς οὐσίας ἀποποιεῖσθαι. Ἐχρῆν γὰρ ἐπειδὴ τὰ δύο περὶ αὐτὸ θεωρεῖται, ἢ ἀμφοτέρω εἰς τὸν τῆς οὐσίας παραδέξασθαι λόγον· εἰ τὸ ἐν ἀπόβλητον ἔκριναν, συναποβάλλειν τοῦτω καὶ τὸ λειπόμενον. Εἰ δὲ πάντως ἀρέσκει διελθόντας τοῦ αἰδίου τὴν ἔννοιαν, τὸ μὲν τι εἰς οὐσίαν τῆς θείας φύσεως κατατάττειν· τὸ δὲ ἐν τοῖς μὴ οὔσι συλλογίζεσθαι, ἐπειδὴ ταπεινοὺς λογισμοὺς τὰ τοιαῦτα κρίνειν ἐθέλουσι· πρὸς τὸ ὕψος τῶν περὶ Θεοῦ νοημάτων, ὥστε τὰ περορρύθησαντα τῶν ὀρνέων οὐκ ἀνιπτάμενοι· συμβουλευσαίμιν ἂν αὐτοῖς ἔγωγε μεταλαβείν πρὸς τὸ ἐναντιὸν τὰ δόγματα· ὡς τὸ μὲν ἀτελευτήτων ἐν οὐσίᾳ λογίζεσθαι, περιορᾶν δὲ μᾶλλον τοῦ ἀτελευτήτου τὸ ἀναρχον, τῷ μέλλοντι, καὶ τῷ κατ' ἐλπίδας πλέον, ἢ τῷ παρωχικότι καὶ ἐώλῳ τὰ πρωτεῖα προσνέμοντας. Ἐπειδὴ γὰρ (λέγω δὲ ταῦτα διὰ τοὺς μικροὺς τὰ ψυχάρια, ἐκουσίως τῇ τῶν νηπίων ὑπολήψει συγκατάγαν τὸν λόγον)· ἐπειδὴ τοῖνον τὸ παρελθὸν τῆς ζωῆς ἀντ' οὐδενός ἐστι τῷ ζήσαντι· πᾶσα δὲ ἡ σπουδὴ τοῖς ζῶσι πρὸς τὸ μέλλον, καὶ προσδοκώμενον γίνεται, τιμωτέρον ἂν εἴη τοῦ ἀνάρχου τὸ ἀτελευτήτων· ὅτι πρὸς τὸ μέλλον, καὶ προσδοκώμενον τὸ ἀθάνατον φέρεται. Ὡστε ἢ θεοπρεπῆ, καὶ ὑψηλὰ περὶ τῆς θείας φύσεως ἔστω νοήματα, ἢ εἴπερ ἀνθρωπίνους λογισμοὺς κρίνουσι τὰ τοιαῦτα, τὸ μέλλον ἔστω τοῦ παρωχικότος αὐτοῖς

⁸³ · Psal. LXXIII, 2.

A sitate illa in circulo circumrotamur: continuamque et indivulsam ipsam ad seipsam divinam vitam undequaque complectimur, omnis finis partisque expertem. Hoc de æternitate Dei docemus, quod a Propheta cognovimus: *Deum esse regem ante sæcula, qui regit ab æterno in æternum, et ultra*⁸³: ea propter, superiorem omni principio, et ulteriorem omni fine statuimus. Hanc existimationem, qua velut universorum Deo consentanea de divina maiestate imbuti suinus, duobus nominibus efferre solemus, *ingenito*, et *interminato*, quorum illo infinitatem et immensitatem, hoc perpetuitatem divinæ vitæ declaramus. Si enim alterum duntaxat ex duobus prædictis vocabulis ad rem hanc explicandam assumatur, alterum reticeatur, significatum in eo, quod relinquitur, mancum et mutilum erit: non enim fieri potest, ut unum horum ex his significationem, quæ in alterutro est, recte repræsentet. Nam qui interminatum nominat, is solum termino carere indicat, at de principio nihil interim asseruit. Et qui principii expertem appellat, is id, quod significatur, supra omne principium esse ostendit, at finis rationem relinquit ambiguan.

Cum igitur hæc vocabula, ut dixi, æqualiter æternitatem vitæ divinæ exhibeant, tempus est, ut disquiramus, quomodo isti æternitatis significato quasi dissecto, dicant, notionem illam, quæ omne principium removel (quam substantiam esse aiunt), in æternitate non spectari; et termino carere, in iis, quæ extra essentiam sunt, computari debere. Nescio quam notionem et speculationem secuti tradant, principii expertem esse, esse substantiam, at finis negationem, quasi extra substantiam ablegandam esse. Oportebat enim, cum duo ista in eodem considerentur, aut utrumque in substantiæ classem recipere, vel si unum abjiciendum censuerunt, abjicere simul et alterum. Si vero illis omnino lubet, divisa æternitatis notione, alterum quidem substantiæ divinæ naturæ deputare, alterum iis, quæ non existunt, accensere (quandoquidem abjectis et vilibus cogitationibus hæc dijudicare nituntur, nequaquam idonei, qui se ad sublimia de Deo sensa attollant, in altum non subvolantes, more videlicet avium, quibus pennæ defluerunt): suaserim ego illis, ut doctrinam suam invertant, et *interminatum* in substantia numerent, nec multum curent, an *interminatum* principio careat, futuroque potius, et quod spe apprehenditur, quam præterito, jamque evanido, priores partes deferant. Hæc dixerim propter eos, qui pusillo et angusto sunt pectore, sponte oratione ad insipientium captum et sensum demissa. Itaque cum vivens præteriti nullam rationem ducat, omnemque industriam ad id, quod futurum est et exspectatur, conferat, præclarius utique erit, interminabilem esse, quam principio carere: quia quod immortale est, fertur ad futurum, et ad id, quod exspectatur. Itaque aut Deo digna

et sublimia de divina natura sensa concipiant, aut si humano modo hæc talia æstimare velint, præterito præferant futurum, eoque divinam essentiam circumscribant: quandoquidem quidquid temporis præterit, ipso transitu evanescit: at vero illud, quod exspectatur, ipsa spe subsistit.

Cæterum hæc tanquam ridicula et puerilia, pueris in foro sessitantibus et lusitantibus convenientia, profero: neque enim evenire potest, quominus in lulum resolvatur, quisquis propius sectæ hujus vilitatem, et ad humilia abjectionem introspexerit. Illud addere non abs re fore visum est, cum æternitatis notio utrisque ex supradictis conficiatur, ex negatione scilicet principii et finis: si essentiam Dei uno circumscribant, semiperfecta erit essentiæ ratio, quippe in sola principii negatione consistens, excluso ab essentia interminato. Si autem ambobus conjunctis essentiæ rationem ex utroque conflent, rursus dispiciamus, quænam absurditas hanc assertionem consequatur: videbimus enim illos, non jam solum cum unigenito Filio, sed etiam secum pugnare, quod planum apertumque est, neque multa probatione egens. Nam ratio principii et finis sibi mutuo opponuntur, et diversum est utriusque significatum, quemadmodum etiam in aliis, quæ per diametrum sibi repugnant, inter quæ medium nullum intercedit. Is enim a quo principii definitio exigitur, non utique finis definitionem assignabit, sed contrariam omnino rationem principio competentem, et fini oppositam proferet. Igitur et quæ cuilibet horum opposita sunt, pro modo oppositionis a se invicem distabunt: et aliud erit principii expertem esse, oppositum illi, quod principio subjacet: aliud vero interminatum, quod negationem finis significat. Si igitur duo ista, principii, inquam, expertem esse, et termino carere, essentiæ divinæ adscribant, Deum ex duobus repugnantibus et sibi dissonis rebus coagmentabunt: nam finis et principii repugnantiam ipsa notio utrique horum insita per se manifestat: quæ enim oppositis opposita sunt, etiam inter se opposita sunt. Verum est autem illud: omnia, quæ secundum naturam sibi mutuo adversantibus adversantur, ea etiam sibi mutuo adversari, ut exemplorum inspectione liquet. Igni aqua adversatur. Igitur etiam facultates, quibus se invicem interimunt, contrariæ inter se erunt: nam si ignem exstinguit humor, aquam autem e medio tollit siccitas, repugnantiam aquæ cum igne, insitæ itidem qualitates in seipsis retinent, ut necesse sit confiteri siccitati humiditatem adversari. Ita ergo cum principium et finis opponantur, oportet ut et nomina secundum sensum sibi adversentur, principii, inquam, et finis negatio. Si igitur alterum horum duntaxat essentiam demonstrare contendunt, resumam enim, quod antea dictum est, dimidiatum quoddam esse Deo attribuent, sola principii negatione essentiam ejus circumscribentes, ad finis autem negationem nequaquam extendentes; si vero utrumque ad rationem divinæ es-

τιμιώτερον· καὶ τοῦτω τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν περιγραφέτωσαν. Ἐπειδὴ πᾶν τὸ παρελθὸν ἤδη τοῦ χρόνου τῇ παρόδῳ συναφανίζεται· τὸ δὲ προσδοκώμενον διὰ τῆς ἐλπίδος τὴν ὑπόστασιν ἔχει.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ὡς παιδίους τοῖς ἐν τῇ ἀγορᾷ καθήμενοις καὶ παίζουσι γελοῖα, καὶ παιδαριώδη προφέρειν· οὐδὲ γὰρ ἔστι τὸ χαμαιβρίφες τε καὶ γήϊνον τῶν τῆς αἰρέσεως δογμάτων ἐπισκεπτόμενον, μὴ οὐχὶ πάντως εἰς μεираκιώδη τινὰ παιδὶν ὑποφέρεσθαι. Ἐκεῖνο δὲ προσθεῖναι τῷ λόγῳ καλῶς ἔχειν φημί· ὅτι τῆς τοῦ ἀλλοῦ σημασίας δι' ἀμφοτέρων, κατὰ τὸν ῥηθέντα λόγον συμπληρουμένης, ἔκ τε τῆς ἀρχῆς, καὶ ἔκ τῆς τοῦ τέλους ἀλλοτριώσεως· εἰ μὲν ἐν τῷ ἐνὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ περιγράφουεν, ἡμιτελὲς αὐτοῖς, καὶ ἡμίτομος ὁ τῆς οὐσίας λόγος ἀναφανήσεται, ἐν μόνῳ τῷ ἀνάρχῳ νοούμενος· τὸ δὲ ἀτελεύτητον ἐν αὐτῷ κατ' οὐσίαν μὴ κεκτημένος. Εἰ δὲ ἀμφοτέρω συνθέντες τὸν τῆς οὐσίας λόγον δι' ἐκατέρω συνπαρτίσουσι, πάλιν σκοπῶμεν τὴν συναναδεικνυμένην ἀτοπίαν τῷ λόγῳ· εὐρεθήσεται γὰρ αὐτοῖς οὐκέτι πρὸς τὸν Μονογενῆ μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸν ἀλλοτριῶς ἔχων· σαφὲς δὲ ὁ λόγος, καὶ οὐδὲ πολλῆς τῆς ἐπιστασίας δεόμενος. Ὁ γὰρ τῆς ἀρχῆς, καὶ ὁ τοῦ τέλους λόγος, ἐναντίως ἐκάτερος πρὸς τὸν ἕτερον ἔχει· καὶ διάφορον ἐπ' ἀμφοτέρων τὸ σημαίνόμενον· ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν τῶν κατὰ διάμετρον ἀλλήλοις ἀντικειμένων· οἷς οὐδὲν ὑπεσσι μέσον. Ὁ γὰρ ἐρωτηθεὶς τὸν περὶ τῆς ἀρχῆς λόγον, οὗ τὸν αὐτὸν ἀποδώσει τῷ περὶ τοῦ τέλους ὅρῳ· ἄλλ' ἐπὶ τὸ ἐναντίον ἐκείνῳ προᾶξει τὸν ὠρισμένον τῆς ἀρχῆς λόγον. Οὐχοῦν καὶ τὰ ἐκατέρῳ τούτων ἀντικείμενα, κατὰ τὸ ἴσον μέτρον τῆς ἀντιθέσεως, καὶ ἀπ' ἀλλήλων διενεχθήσεται· καὶ ἄλλο τι ὁμολογηθήσεται εἶναι τὸ ἀναρχον, ὅπερ ἀντίκειται τῷ ὑπὸ τῆς ἀρχῆς δηλουμένῳ· ἄλλο δὲ τι τὸ ἀτελεύτητον, ὅπερ ἀνααιρετικόν τοῦ τέλους ἐστίν. Εἰ οὖν ταῦτα τὰ δύο εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ φέροντες ἀναθήσουσι, τὸ ἀτελεύτητόν φημι καὶ τὸ ἀναρχον, δύο τινῶν ἐναντίων καὶ ἀσυμφώνων συνδρομῇ τὸν Θεὸν αὐτῶν ἀποδείξουσι. Τὴν γὰρ τοῦ τέλους πρὸς τὴν ἀρχὴν ἐναντίωσιν, ἢ ἐκατέρῳ τούτων ἀντικείμενη διάνοια καὶ ἐφ' αὐτῆς ἐπιδείκνυται. Τὰ γὰρ τοῖς ἀντικειμένοις ἐναντία, καὶ ἀλλήλοις ἐναντία πάντως ἐστίν. Ἀληθὲς δὲ ὁ λόγος, ὅτι πάντα, ὅσα τοῖς ἐναντίως ἔχουσι κατὰ τὴν φύσιν ἀντικαθίσταται, ταῦτα καὶ πρὸς ἀλλήλα τὸ ἐναντίον ἔχει· ὡς ἐπὶ τῶν ὑποδείγματων ἔστιν ἰδεῖν. Τῷ πυρὶ τὸ ὕδωρ ἀνέστηκεν. Οὐχοῦν καὶ αἱ ἀνααιρετικαὶ τούτων δυνάμεις, ἀλλήλαις ἐναντιώσονται. Εἰ γὰρ σθεστικὴ τοῦ πυρὸς ἐστὶν ἡ ὑγρότης· ἀνααιρετικὴ δὲ τοῦ ὕδατος ἐστὶν ἡ ξηρότης, τὴν τοῦ ὕδατος πρὸς τὸ πῦρ ἐναντίωσιν, καὶ αἱ ἀντικείμεναι τούτοις ποιότητες, καὶ ἐφ' αὐτῶν διεσώσαντο, ὡς ἐναντίως ἔχειν ὁμολογεῖσθαι τῷ ξηρῷ τὴν ὑγρότητα. Οὕτως οὖν καὶ τῆς ἀρχῆς, καὶ τοῦ τέλους ὑπεναντίως διακειμένων, τὰ ἀντικείμενα τούτοις ὀνόματα καὶ ἀλλήλοις μάχεται κατὰ τὴν ἐναντίαν, τὸ ἀναρχον λέγω καὶ τὸ ἀτελεύτητον. Εἰ

τοίνυν τὸ ἕτερον τοῦτον μόνον τῆς οὐσίας ἐνδεικτικὸν εἶναι ἐρίζονται· πάλιν γὰρ τὸν αὐτὸν ἐπαναλήψομαι λόγον· ἐξ ἡμισείας προσμαρτυρήσουσιν οὕτω τῷ Θεῷ τὸ εἶναι, ἐν μόνῳ τῷ ἀνάρχῳ περιγράφεσθαι λέγοντες αὐτοῦ τὴν οὐσίαν, πρὸς δὲ τὸ ἀτελεύτητον οὐκέτι ἐκτείνοντες. Εἰ δὲ ἀμφοτέρω εἰς τὸν τῆς οὐσίας λόγον φέροντες καταθήσουσιν οὐδὲν ἕτερον, ἢ ἐξ ἐναντίων αὐτὴν συγκεῖσθαι· ἀποφανοῦνται κατὰ τὸν ῥηθέντα τρόπον, τῇ κατὰ τὸ τέλος, πρὸς τὴν ἀρχὴν ἐναντιώσῃ τῷ ἀτελευτήτῳ, καὶ ἀνάρχῳ κατ' οὐσίαν διασχιζομένην. Καὶ οὕτως εὐρίσκεται αὐτῶν ὁ Θεὸς ποιῶν τι χρῆμα καὶ σύνθετον, ἐξ ἀντικειμένων τινῶν συγκεκροτημένος.

Ἄλλ' οὔτε ἐστίν, οὔτε μὴ γένηται ὄγμα τοιοῦτον ἐν Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ· ὥστε τὸν ἀπλοῦν, καὶ ἀσύνθετον μὴ μόνον πολυεῖδῃ, καὶ ποικίλῳ, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐναντίων συγκεῖμενον ἀποφαίνεσθαι. Ἡ γὰρ ἀπλότης τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων, τὸν Θεὸν ὅπερ ἐστίν ὑποτίθεται· οὔτε ὀνόματι, οὔτε διανοήματι, οὔτε τινὶ ἄλλῃ καταληπτικῇ ἐπινοίᾳ περιληφθῆναι δυνάμενον· οὐ μόνον ἀνθρώπινος, ἀλλὰ καὶ ἀγγελικῆς, καὶ πάσης ὑπερκοσμίου καταλήψεως ὑψηλότερον μένοντα, ἀφραστόν τε καὶ ἀνεκφώνητον, καὶ πάσης τῆς διὰ λόγων σημασίας ἀνώτερον, ἐν ὀνόματι γνωστικῶν τῆς ἰδίας ἔχοντα φύσεως, τὸ μόνον αὐτὸν ὑπὲρ πάντων εἶναι ὀνομα· ὃ δὴ καὶ τῷ Μονογενεὶ κεχαρίσται, διὰ τὸ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι· τῆς δὲ αἰδιότητος αὐτοῦ, οὐχὶ τῆς οὐσίας ἐνδεικτικὰς εἶναι τὰς φωνὰς ταύτας ὁμολογεῖ τῆς εὐσεβείας ὁ λόγος· τὴν τε ἀγέννητόν φημι καὶ τὴν ἀτελεύτητον. Ὡς τοῦ μὲν ἀγεννήτου, τὸ μηδεμίαν αὐτοῦ ὑπερκεῖσθαι ἀρχὴν, καὶ αἰτίαν ἐνδεικνυμένου· τοῦ δὲ ἀτελευτήτου τὸ εἰς μηδὲν πέρας στήσεσθαι αὐτοῦ τὴν βασιλείαν σημαίνοντος. Σὺ γὰρ, φησίν, ὁ αὐτὸς εἰ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι. Διὰ μὲν τοῦ εἶναι τὸ μὴ ἐξ αἰτίας τινὸς ὑποστῆναι σημαίνων· διὰ δὲ τοῦ ἐφεξῆς τὴν ἀπαυστόν τε καὶ ἀτελεύτητον μακαριότητα τῆς ζωῆς ἐνδεικνύμενος.

Ἄλλ' ἴσως ἐρεῖ τις καὶ τῶν εὐλαβεστέρων, ἐπιστάς τοῖς περὶ τοῦ αἰδίου ἡμῖν ἐξητασμένοις· ὅτι χαλεπὸν ἐστὶ τὸν περὶ τοῦ Μονογενοῦς λόγον διὰ τῶν εἰρημένων παρελθεῖν ἀπροσκόπως. Δύο γὰρ ἀπεμφαινόντων δογμάτων, ἐνὶ πάντως συνενεχθήσεται· ἢ γὰρ ἀγέννητον εἶναι καὶ τὸν Υἱὸν κατασκευάσμενον, ὅπερ ἀτοπον, ἢ οὐδὲ τὸ αἰδιον αὐτῷ συγγωρήσομεν, ὅπερ ἴδιον τῶν βλασφημούντων ἐστίν. Εἰ γὰρ τῷ ἀνάρχῳ, καὶ ἀτελευτήτῳ ἡ αἰδιότης γνωρίζεται, ἀνάγκη πάντα, ἢ ἀσεβεῖν μὴ ὁμολογοῦντας τοῦ Υἱοῦ τὸ αἰδιον, ἢ πρὸς τὴν τῆς ἀγεννησίας ὑπόληψιν ἐν ταῖς περὶ τοῦ Μονογενοῦς ὑπονοίαις φέρεσθαι. Τί οὖν ἡμεῖς; Εἰ μὲν τίνα χρονικὴν ἔμφασιν ὑπερεῖθαι τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως ὁ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ μόνῳ τῆς αἰτίας λόγῳ προθεωρῶν, εἰκότως ἀν' ὃ τῆς αἰδιότητος ἡμῖν περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὁ Υἱὸς λόγος ἐκινδυνεύεται. Νυνὶ δὲ, τὸ ποτὲ μὴ ἔσεσθαι ἐπὶ τῆς προαιωνίου φύσεως ἰσως, καὶ ὁμοίως ἐπὶ τε τῆς τοῦ Πατρὸς ζωῆς, καὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁμολογίας οὐ δέχεται. Ἐνθα γὰρ χρόνος οὐκ ἐστὶ, καὶ τὸ ποτὲ συναφήσεται. Εἰ δὲ ἀεὶ ἐν τῇ

sentiae referant, nihil aliud efficient, quam ut eam ex repugnantibus modo supra exposito coalitam, et ob repugnantiam, quæ est inter principii et finis negationem, ipso interminato et principii experte, secundum substantiam, discissam esse, patefaciant. Quo fit ut Deus illorum sit res quædam varia et ex pugnantibus rebus composita.

At neque est, neque exoriatur in Ecclesia Dei talis doctrina, ut dicamus, simplicem, et ab omni compositione immunem, non modo multiformentem et varium, sed etiam ex rebus pugnantibus conflatum esse: nam divinæ veritatis simplicitas Deum id, quod est, esse docet: eum scilicet, qui neque nomine, neque cogitatione, neque alia ratione comprehendi valeat, non solum humana, sed et angelica, tota illa supra mundum erecta facultate eminentiorem, ineffabilem, et inenarrabilem, et omni, quæ verbis perficitur significatione excelsiorem: qui unum nomen, seu propriæ naturæ notam ac indicium habet, quod ipse scilicet solus sit super omne nomen, quod etiam Unigenito concessum est, quia omnia quæ sunt Patris sunt etiam Filii⁶⁶. Has porro voces *ingentum* et *interminatum* æternitatis, non autem essentiæ indices esse, vera et pia doctrina tradit: ita ut ingentum nullum ipso antè principium, nullamque priorem causam exstare indicet: interminatum vero, regnum ejus nullo fine clausum iri ostendat. Tu enim, inquit, *idem ipse es, et anni tui non deficiunt*⁶⁷: per esse eum ex nullo principio prodire innuens, sequentibus autem verbis, infinitam illam, et nullis limitibus circumseptam vitæ illius beatitudinem delineans.

At forte objiciat quis etiam ex religiosiorum cœtu occasione eorum, quæ de æternitate disseruimus: difficile esse unigeniti Filii honorem salvum et illibatum præstare, si quæ dicta sunt subsistant: cum enim duæ sint dogmatum rationes, alterum illorum Filio convenire oportet: vel enim ipsum quoque Filium ingentum esse probabimus, et hoc est absurdum, vel æternitatem ei adimemus, quod proprium est blasphemantium. Si enim ex principii et finis negatione æternitas cognoscitur, plane sequitur aut nos impietatis labem contrahere, utpote, qui Filii æternitatem non confiteamur, aut intelligentiam nostram, quando de Unigenito cogitamus, ad innascibilitatem quoque deflectere. Quid igitur nos? si temporalem quamdam intercapedinem hypostasi seu subsistentiæ Filii anteponeret, qui Patrem sola principii ratione prius Filio concipit, jure censeri posset doctrina de Filii æternitate in periculum vocata. Nunc pari prorsus modo, aliquando non futurum esse, a Patre et Filio, quin et a Spiritu exsulat, nam ubi nullum tempus, ibi etiam ali-

⁶⁶ Philipp. II. 16. ⁶⁷ Psal. CI. 4.

quando sublatum est. Si autem Filius semper tanquam existens concipitur, in ipsa Patris notione relucens, quæ formido nos absterreat, quominus æternitatem Filio adscribamus, qui neque principium dierum, neque finem vitæ habet? Quemadmodum enim ex lumine lumen, vita ex vita, ex bono bonus, sapiens, justus, potens, et cætera ad eundem modum, exque tali talis, sic ex æterno plane æternus processit.

Sed litigiosus quispiam nostro quasi ex ore disputationem subripiens, oggeret, ex dictis suspicionem oriri, quasi etiam ingenuus ex ingenito fuerit. Verum qui ista objicit, corde sobrius sit, et propriis vocibus insistat: nam qui Filium ex Patre esse confitetur, jam eo ipso ingenui rationem a Filio removet, neque ulla causa suppetit, cur metuamus Filium æternum, et tamen non ingenuum pronuntiare: quia enim vita Filii nullo temporis intervallo definitur, sed et ante sæcula, et post condita sæcula immensitas vitæ ejus undequaque diffusa est, proprie æterni appellatione afficitur: quia vero Filius et est et nominatur, Patrisque notionem junctim in seipso contemplandam offert, fieri non potest, ut quis illum ingenui existere credat, eum, inquam, qui semper cum Patre est, et ut etiam divinus ille doctor noster docuit, qui genite Patris ininascibilitati unitur, idemque de sancto Spiritu docemus, in solo ordine differentia constituta. Quemadmodum enim Patri Filius conjungitur, et cum ex illo originem ducat, hypostasi tamen posterior non est, sic etiam Spiritus sanctus ad Filium se habet; nam in sola principii ratione Filius priusquam Spiritus sancti hypostasis, concipitur: temporales autem dimensiones in illa omne sæculum antegressa vita non inveniuntur: ita ut excepta principii ratione sanctissima Trinitas in omnibus probe sibi consonet: quam decet gloria et imperium.

Α εἶναι καταλαμβάνεται ὁ Υἱὸς τῇ περὶ τοῦ Πατρὸς ἐννοίᾳ συναναφανήμενος, τίς ὁ φόβος προσμαρτυρεῖν τῷ Μονογενεῖ τὸ αἰδίον, τῷ μὴτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μὴτε ζωῆς ἔχοντι τέλος; Ὡς γὰρ ἐκ φωτὸς φῶς, καὶ ζωὴ ἐκ ζωῆς, καὶ ἐξ ἀγαθοῦ ἀγαθὸς, σοφὸς τε καὶ δίκαιος, καὶ δυνατὸς, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὡσαύτως, ἐκ τοιοῦτου τοιοῦτος, οὕτως καὶ ἐξ αἰδίου πάντως αἰδιός.

Ἄλλ' ὑφαρπάζει τὸν λόγον ὁ ἀντιλογικὸς τε καὶ φιλέρις, ὡς τῆς ἀκολουθίας ταύτης, καὶ ἐξ ἀγεννήτου ἀγεννήτον ὑπονοεῖσθαι ποιούσης. Ἀλλὰ νηφάτω τῇ καρδίᾳ, καὶ ταῖς ἰδίαις ἐπιστήται φωναῖς ὁ μαχόμενος· ὅτι τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁμολογῶν, τὴν τοῦ ἀγεννήτου ὑπόνοιαν ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς ἀπεπέμφατο· καὶ οὐδεὶς ἔπεισι φόβος, καὶ αἰδίον αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀγέννητον λέγειν. Ὅτι μὲν γὰρ οὐ διαστήματι χρονικῷ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι περιορίζεται· ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν αἰώνων, καὶ μετὰ τούτους τὸ ἀπειρον αὐτοῦ τῆς ζωῆς ἀπανταχόθεν ἐκκέχυται, κυρίως τῇ τοῦ αἰδίου προσηγορίᾳ κατονομάζεται. Ὅτι δὲ πάλιν Υἱὸς ὢν καὶ λεγόμενος, συνημμένως τὴν τοῦ Πατρὸς ἐννοιαν ἑαυτῷ συνθεωρεῖσθαι δίδωσι, τὸ ἀγεννήτως εἶναι δοκεῖν διὰ τοῦτου ἐκπέφυγεν, ἀεὶ συνὼν τῷ ἀεὶ ὄντι Πατρὶ, καθὼς εἶπε καὶ ἡ θεόπνευστος ἐκείνη τοῦ διδασκάλου ἡμῶν φωνή, ὅτι γεννητῶς τῇ ἀγεννησίᾳ τοῦ Πατρὸς συναπτόμενος· ὁ δὲ αὐτὸς ἡμῖν καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγος ἐν μόνῃ τῇ τάξει τὴν διαφορὰν ἔχων. Ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων, οὐχ ὑστερεῖ κατὰ τὴν ὑπαρξίν· οὕτως πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοῖα μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως· αἱ δὲ χρονικαὶ παρατάξεις ἐπὶ τῆς προαιωνίου ζωῆς χώραν οὐκ ἔχουσιν. Ὡστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξηρημένου, ἐν μηδενὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα πρὸς ἑαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν· ἢ πρέπει ἡ δόξα.

ΚΑΤΑ ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

CONTRA EUNOMIUM LIBER SECUNDUS.

Interpr. Nic. Gulonæ, in Acad. Par. Græc. litt. professore regio.

CAPITA SEU SUMMARIA LIBRI SECUNDI. D

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΛΟΓΟΥ.

1. Secundus liber divini Verbi Incarnationem, et traditam a Domino discipulis fidem explanat; et hæreticos, qui hanc evertunt, et alia dogmata cunctant, ex patre diabolo esse ostendit.

2. Deinde Patris et Filii, et Spiritus sancti æternitatem pluribus explicat.

3. Postea ineffabile nomen SS. Trinitatis, et perso-

α'. Ὁ δεῦτερος λόγος τὴν σάρκωσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ τὴν δοθείσαν παρὰ Κυρίου τοῖς μαθηταῖς πίστιν ἐκδιδάσκει, καὶ τοὺς ταύτην ἀνατρέποντας αἱρετικούς· καὶ ἕτερα προσεπινοήσαντας ὁρμάτω, ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου εἶναι λέγει.

β'. Εἶτα τὴν αἰδίον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος διὰ πλειόνων ἐξηγήσεων διέξεισιν.

γ'. Ἐπειτα τὴν τοῦ ἀκατονεμίστου τῆς ἁγίας

- Τριάδος ὀνόματος, καὶ τὴν τῶν προσώπων πρὸς ἀλλήλα σχέσιν, εἰ τε τὸ τῆς οὐσίας ἀγνωστον, καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦ συγκατάθεσιν, καὶ τὴν ἐκ τῆς Παρθένου γέννησιν, καὶ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν, καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τε καὶ ἀνταπόδοσιν.
- δ. Μετὰ τοῦτο τὴν κατὰ μέρος τοῦ Εὐνομίου περὶ τοῦ θέντος κερὴν καὶ βλάβημον ἐκθεσιν πανσόφως διελέγχει.
- ε'. Εἰτα τὸ ἀδιανόητον τῶν τοῦ Εὐνομίου ρημάτων, τῶν τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς μὴ χωρίζεσθαι, ἢ μερίζεσθαι, ἢ ἄλλο τι γίνεσθαι λεγόντων θαυμαστῶς ἀνατρέπει.
- ς'. Εἰθ' οὕτως τὴν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἐνότητά, καὶ τοῦ Εὐνομίου τὸ τῶν Γραφῶν ἀνόητον καὶ ἀμύητον δεικνύσι.
- ζ'. Πρὸς τοῦτοις δεικνύσιν οὐ μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκ Μονογενῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς Παρθένου ἀπαθῶς ἐκ Πνεύματος ἁγίου γεννηθεῖς, τὴν οὐσίαν οὐκ ἐμέρισεν. Ἀλλ' οὐδὲ ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις γεννημένη ἀπὸ τῶν τικτόντων μερίζεται, ἢ σχίζεται· καθὼς ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ καὶ τοῦ Ἀβραάμ πανσόφως ἀπεδείχθη.
- η'. Ἐπὶ τούτοις τὴν τοῦ μονογενοῦς, καὶ τὴν τοῦ πρωτοτόκου ἐρμηνείαν τετρακίς παρὰ τοῦ Ἀποστόλου βηθεῖσιν παν ἀρμοδιῶς διέξουσιν.
- θ'. Εἰτα πάλιν τὴν τοῦ Μονογενοῦς γέννησιν, ἑτέρας τε διαφορὰς ὁλικὰς τε καὶ ὁδολογίας γενήσεις τεχνολογήσας, ἀπαύγασμα δόξης, καὶ οὐ κτισμα τὸν Υἱὸν μεγαλοπρεπῶς ἀποδεικνύσιν.
- ι'. Ἐπειτα τὴν τοῦ Κυρίου ἑκτισέ με, ρῆσιν καὶ τὸν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Υἱοῦ λόγον, τό τε ἀπυθλόν τῶν τοῦ Εὐνομίου ρημάτων, καὶ τὴν τε λέγουσαν ρῆσιν, τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ δώσω, ποικίλως διεξέσδασ, καλῶς διερμηνεύσεν.
- ια'. Εἰτα τὴν τοῦ Πατοκράτορος ἀξίαν, καὶ τὴν τοῦ Μονογενοῦς ἀδιόλητα, καὶ τὸ, Γενόμενος ὑπῆκοος, διασαφήςας, τὸ τοῦ Εὐνομίου ἀνόητον ἐν τῷ λέγειν, οὐκ ἐκ τῆς ὑπακοῆς αὐτὸν προσλαβεῖν τὸ εἶναι Υἱόν, δεικνύσιν.
- ιβ'. Εἰθ' οὕτως τὴν τοῦ Μεσίτου ἐρμηνείαν, τοῦ τε ὁμοίου, καὶ ἀγεννήτου, καὶ γεννητοῦ, τὴν τε εἰκόνα, καὶ σφραγίδα τῆς τοῦ Πατοκράτορος ἐνεργείας, καὶ τῶν ἔργων, παγκάλως διέξουσιν.
- ιγ'. Μετὰ τοῦτο τὴν εὐαγγελικὴν διερμηνείαν ρῆσιν, Ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα. Ἐπὶ τοῦ μετὰ ψυχῆς καὶ σώματος ἀναλησθέντος ἀνθρώπου παρὰ τοῦ Κυρίου, τὴν τε παράθεσιν τοῦ Ἀδάμ, καὶ τὸν θάνατον, καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἐξανάστασιν διεσάφησε.
- ιδ'. Πρὸς τοῦτοις τὴν δόξαν, ἣν ἡ Ἐκκλησία ὁ τε Εὐνόμιος περὶ τοῦ ἁγίου ἔχουσι Πνεύματος, διεξέρχεται, καὶ ὅτι οὐ τρεῖς θεοὶ, ἀλλ' εἰς, ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· πρὸς οἷς καὶ διαφόρους ὑποταγὰς ἐκτίθεται. Ἐν οἷς καὶ τὴν παρὰ πάντων πρὸς τὸν Υἱὸν ὑποταγὴν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ταυτὴν ἀπέδειξεν.
- ιε'. Εἰτα τὸ ἀδιανόητον τοῦ Εὐνομίου πολλῶν ἀποδείξας, ποτὲ μὲν κτιστὸν τὸ ἅγιον λέγοντος Πνεῦμα, καὶ τοῦ Υἱοῦ ἔργον κάλλιστον, ποτὲ δὲ ἀπὸ τῶν ἐνεργείων αὐτοῦ θεὸν ὁμολογούντος, τελειοῖ τὸν λόγον.

narum mutuum habitudinem, essentiali ignotam rationem, Verbi ad nos condensationem, ex Virgine nativalem, secundum ejus adventum, et a mortuis resurrectionem et retributionem exponit.

4. Eunomii de Ente inanem et blasphemam expositionem redarguit.
5. Obscura, et quæ intelligi nequeunt verba Eunomii dicentis: substantiam Patris neque separari, neque dividi, mirabiliter evertit.
6. Patris cum Filio unitatem, et Eunomii in sacris litteris imperitiam, et ruditer ostendit.
7. Ad hæc demonstrat Unigenitum non solum ex Patre, sed et ex Virgine per Spiritum impassibiliter natum, substantiam seu essentiali non divisisse, cum neque hominum natura genita a genitoribus dividatur aut scindatur; quemadmodum exemplo Adami et Abrahami perquam sapienter comprobatur.
8. Deinde unigeniti et primogeniti significationem quater ab Apostolo positam admodum scite et apposite exponit.
9. Rursus de Unigeniti generatione, deque variis partim materia constantibus, partim a materia liberis generationibus disserens, Filium splendorem gloriæ divinæ, et non creaturam esse, egregie demonstrat.
10. Postea explanat dictum illud: Dominus creavit me, mox de principio Filii disserit, et fraudes sub Eunomii verbis latentes aperit, illudque dictum: Gloriam meam non dabo alteri, varie excutit, optime interpretatur.
11. Omnipotentis dignitatem, et Unigeniti æternitatem, et illud: Factus obediens, explanans, Eunomii stuporem redarguit dicentis: Filium ex obedientia non accepisse, ut Filius esset.
12. Deinceps Mediatoris, æqualis, ingeniti, et geniti, notionem, imaginem insuper et sigillum Omnipotentis operationis, et operum, perquam pulchre excutitur.
13. Postea Evangelicum illud exponit dictum: Pater non judicat quemquam: addit, hominis cum corpore et anima assumptionem a Domino factam, prævaricationem Adami, et ex mortuis resurrectionem.
14. Deinde existimationem, quam Ecclesia, et quam Eunomius de Spiritu sancto habet, proponit; docetque, non tres deos esse, sed unum, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum; et insuper subjectionem qua res omnes subjiuntur Filio, eandem esse cum illa, qua Filius subjicitur Patri.
15. Ad extremum inconstantem intricationem, et obscuritatem Eunomii dicentis aliquando Spiritum sanctum esse creaturam, et Filii pulcherrimum opus: aliquando autem ex operationibus Deum esse confitentis, copiose patefacit, et sic libro finem imponit.

Ἡ τῶν Χριστιανῶν πίστις ἡ εἰς πάντα τὰ ἔθνη Α κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ Κυρίου παρὰ τῶν μαθητῶν κηρυχθεῖσα· οὗτε ἐξ ἀνθρώπων ἐστίν, οὗτε δι' ἀνθρώπων. ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὃς Λόγος ὢν καὶ ζωὴ, καὶ φῶς, καὶ ἀλήθεια, καὶ θεὸς, καὶ σοφία, καὶ πάντα ὅσα κατὰ φύσιν ἐστὶ· διὰ τοῦτο μάλιστα ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου γενόμενος,

Christianorum fides, quæ secundum Domini mandatum a discipulis omnibus gentibus in toto terrarum orbe prædicata est, neque ex hominibus est, neque per homines, sed per Dominum nostrum Jesum Christum, qui est Dei Verbum, et vita, et lux, et veritas, et Deus, et Sapientia, et hæc omnia per naturam: propter hoc maxime in

hominis similitudine factus naturæque nostræ particeps per omnia secundum similitudinem absque peccato. Secundum autem similitudinem, quia cum anima et corpore totum hominem assumpsit: ita ut per utrumque nobis factus sit salus. Hic in terris visus est, et cum hominibus conversatus, ut non amplius homines pro animi sui sententia, de eo quod est, opinentur, eas suspensiones vel opinioniones quas ex levibus quibusdam conjecturis assequuntur, pro veris et firmis decretis habentes. Sed persuasi quod vere Deus in carne apparuit, illud solum verum pietatis mysterium esse credamus, quod per ipsum Verbum et Deum nostrum traditum est, qui per seipsum apostolis locutus est. Eam vero quæ tum ex Veteri Scriptura, tum ex lege et prophetiis et proverbiali disciplina facta est de supereminente natura doctrinam, per speculum quoddam et ænigma, tanquam revelatæ nobis veritatis testimonium amplectamur, pie sententiam eorum quæ dicuntur accipientes. Ita ut in fide quæ a Domino universorum exposita est acquiescamus: quam in dictione puram intentatamque, sicut accepimus, custodimus: atque in exiguo verborum traditorum perversionem et depravationem, extremam judicamus blasphemiam et impietatem. Credimus igitur quemadmodum suis discipulis Dominus fidem exposuit sic locutus: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti*. Hic est sermo mysterii, in quo per supernam generationem nostra natura in melius transformatur, dum a corruptibili ad incorruptibile, ex vetere homine renovatur, secundum imaginem ejus qui in principio divinam similitudinem creavit. Hujus itaque a Deo apostolis traditæ fidei neque subtractionem neque immutationem sive perversionem, neque additionem facimus: aperte scientes eum qui audet vocem divinam calumnia quadam et malitiosa interpretatione pervertere, ex patre diabolo esse: utpote qui omisissis veritatis verbis, ex propriis loquitur, pater mendacii factus. Nam quidquid præter veritatem dicitur, merum est prorsus mendacium, et non veritas.

Quoniam igitur hoc decretum ab ipsa Veritate exponitur: si quid perperam hujus vocis contemptu comminiscuntur malignarum hæresum inventores, ita ut loco Patris creatorem et opificem Filii nominent: atque Filii loco opificium et creaturam et quid factitium fingant: pro sancto Spiritu creaturam creaturæ, et opus operis, et quæcunque Deo rebellibus ac contumacibus de ipso placet autumare. Hæc omnia quæ sunt ejusmodi, revelatæ nobis in hoc dogmate divinitatis abnegationem et transgressionem nominamus. Semel enim a Domino didicimus, ad quod nos cogitatione et mente perspicere oportet: per quod a mortali ad immortale nostræ naturæ fit transformatio, hoc autem est Pater, Filius, et Spiritus sanctus. Quamobrem horribile et exitiale esse asseveramus cum has voces divinas maligne et perperam pervertere, tum alias

καὶ μετασχὼν τῆς φύσεως ἡμῶν κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας. Καθ' ὁμοιότητα δὲ τῷ μετὰ ψυχῆς καὶ σώματος ἀναλαβεῖν ὅλον τὸν ἄνθρωπον· ὥστε δι' ἀμφοτέρων ἡμῖν γενέσθαι τὴν σωτηρίαν. Οὗτος ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστρέφει· ἵνα μὴ κέτι οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὰς ἑαυτῶν γνώμας περὶ τοῦ ὄντος δοξάζωσι· τὰς γνώμας αὐτοῖς ἀπὸ στοχασμῶν τινῶν ὑπονοίας δόγμα ποιοῦμενοι. Ἀλλὰ πεισθέντες ὅτι ἀληθῶς θεὸς ἐνανερώθη ἐν σαρκί, ἐκεῖνο μόνον ἀληθινὸν τῆς εὐσεβείας μυστήριον εἶναι πιστεύσωμεν, ὃ δι' αὐτοῦ ἡμῖν τοῦ Λόγου καὶ Θεοῦ παρεδόθη, τοῦ δι' ἑαυτοῦ τὰς ἀποστόλους λαλήσαντος. Τὴν δὲ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος Γραφῆς, ἐκ νόμου τε καὶ προφητείας, καὶ τῆς παροιμιώδους διδασκαλίας γινομένην περὶ τῆς ὑπερεμμένης φύσεως διδασκαλίαν, δι' ἐσόπτρου τινὸς καὶ αἰνίγματος ὡς μαρτυρίαν τῆς ἀποκαλυφθείσης ἡμῖν ἀληθείας δεχόμεθα, εὐσεβῶς τὴν διάνοιαν τῶν ἡγίων ἐκλαμβάνοντες· ὡς συμφωνεῖν τῇ παρὰ τοῦ ἀποστόλου τῶν ὅλων ἐκτεθείσῃ πίστει· ἣν ἐπὶ λέξεως καθαρὰν καὶ ἀπαρεγγεῖρητον φυλάσσομεν, ὡς παρελάβομεν· καὶ τὴν ἐν ὀλίγῳ παρατροπῇ τῶν παραδθέντων ῥημάτων ἐσχάτην κρίνοντες βλασφημίαν τε καὶ ἀπίθειαν. Πιστεύομεν οὖν καθὼς ἐξέθετο τοῖς μαθηταῖς τὴν πίστιν ὁ Κύριος· ὃ εἰπὼν, ὅτι *Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*. Οὗτός ἐστιν ὁ λόγος τοῦ μυστηρίου, ἐν ᾧ διὰ τῆς ἀνωθεν γεννήσεως μετασκευάζεται ἡμῶν ἡ φύσις ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ πρὸς τὸ ἀφθαρτον· ἐκ τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου ἀνανακινιζομένη κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος· ἐν ἀρχῇ τὸ θεοειδὲς ὁμοίωμα. Ταύτης οὖν παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀποστόλοις παραδοθείσης τῆς πίστεως, οὔτε ὑφαίρειν, οὔτε παραλλαγῇ, οὔτε προσθήκῃ ποιοῦμεθα· σαφῶς εἰδότες ὅτι ὁ τολμῶν τὴν θέλειαν φωνὴν διὰ κακουργίας σοφιστικῆς παρατρέπειν, οὗτος ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστίν· ὃς ἀφείλες τῆς ἀληθείας τὰ ῥήματα, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, πατὴρ ψεύδους γινόμενος. Πᾶν γάρ τὸ παρὰ τὴν ἀλήθειαν λεγόμενον, ψεῦδος ἐστὶ πάντως καὶ οὐκ ἀληθές.

Ἐπεὶ οὖν τὸ δόγμα τοῦτο παρ' αὐτῆς ἐκτίθεται τῆς ἀληθείας· εἴ τι παρεπινοῶσιν ἐπὶ ἀθετήσει τῆς θείας ταύτης φωνῆς οἱ τῶν πονηρῶν αἱρέσεων εὐρεταί· ὡς ἀντὶ μὲν τοῦ Πατρὸς κτίστην αὐτὸν καὶ δημιουργὸν τοῦ Υἱοῦ ὀνομάζειν· ἀντὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἔργον καὶ κτίσμα καὶ ποίημα· ἀντὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κτίσμα κτίσματος, καὶ ἔργον ἔργου· καὶ πάντα ὅσα τοῖς θεομάχοις περὶ αὐτοῦ λέγειν δοκεῖ· πάντα τὰ τοιαῦτα ἀρνησιν τῆς ἀποκαλυφθείσης ἡμῖν ἐν τῷ δόγματι τούτῳ θεότητος, καὶ παραβάσιν ὀνομάζομεν. Ἀπαξ γάρ μεμαθήκαμεν παρὰ τοῦ Κυρίου, πρὸς ὃ βλέπομεν πρὸς τῇ διανοίᾳ· δι' οὗ γίνεται ἡ ἀπὸ τοῦ θνητοῦ πρὸς τὸ ἀθάνατον τῆς φύσεως ἡμῶν μεταστοιχείωσις· τοῦτο δὲ ἐστὶν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· φοβερὸν οὖν εἶναι φάμεν καὶ ἄθροιον παραλογισσάσθαι μὲν τὰς θείας ταύτας φωνάς· ἀντεπινοεῖν δὲ τὰς ἐπὶ ἀθετήσει τούτων παρερισσο-

μενας· ὡς περ ἐπιδιορθουμένας τὸν Θεὸν Λόγον, τὸν Α illis omnino contrarias excogitare, quæ ad eas in-
νομοθετήσαντα ταῦτα τὰς φωνὰς ἡμῖν ἐπὶ τῆς πί- firmandas et eludendas inveniuntur, ac si Verbum
στεως ἔχειν. Ἐκάστη γὰρ τῶν κλήσεων τούτων διὰ Dei vellent emendare et corrigere, quod nobis lege
τῆς προσφουσὺς σημασίας νοουμένη, καὶ κινὸν ἀληθείας, edixit has voces in fide constanter tenere. Harum
καὶ νόμος εὐσεβείας τοῖς Χριστιανοῖς γίνεται. Πολλῶν, siquidem appellationum unaquæque dum in nativa
γὰρ ὄντων καὶ ἄλλων ὀνομάτων, οἷς τὸ Θεῖον διαση- significatione mente percipitur, regula veritatis,
μαίνεται, ἐν ἱστορίᾳ τε καὶ προφητείᾳ, καὶ νόμῳ· atque pietatis norma et lex Christianis efficitur.
πάντα καταλιπὼν ὁ Θεοπότης Χριστὸς, ἡμᾶς προσά- Nam cum multa sint alia nomina quibus Deus
γεσθαι δυνάμενος τῇ περὶ τοῦ ὄντος πίστει, ταῦτα significatur, in historia et prophetia, et lege, his
τὰς φωνὰς παρατίθεται· ἀρκεῖν ἀποφηνάμενος παρα- omnibus posthabitis relictisque Dominus Christus
μένειν ἡμᾶς τῇ τοῦ Πατρὸς τε καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ad fidem quæ est de eo quod est, nos adducere po-
ἁγίου Πνεύματος κλήσει, εἰς κατανόησιν τοῦ ὄντος tens, has voces apponit, ratus si nos in Patrisque,
ὄντος· ὅπερ καὶ ἐν ἐστὶ καὶ οὐχ ἓν. Τῷ μὲν γὰρ et Filii, et Spiritus sancti appellatione permanere-
λόγῳ τῆς οὐσίας ἐν ἐστὶ· διὸ καὶ εἰς ἐν ὄνομα βλέ- mus, ad ejus quod vere est cognitionem sufficere,
πειν ὁ Θεοπότης ἐνομοθέτησε· τοῖς δὲ γνωριστικοῖς quod quidem et unum est, et non unum. Nam essen-
τῶν ὑποστάσεων ἰδιώμασιν, εἰς Πατρός τε καὶ Υἱοῦ Β tiæ quidem ratione unum est, quocirca et in unum
καὶ ἁγίου Πνεύματος πίστει διήρηται· ἀδιστάτως τε nomen respicere Dominus edixit: sed secundum
μεριζόμενον καὶ ἀσυγγύτως ἐνούμενον. Ὅταν γὰρ ἀκού- eas proprietates quibus divinæ personæ dignoscun-
σωμεν Πατέρα, ταύτην ἀναλαμβάνομεν τὴν διάνοιαν, tur, in Patris, et Filii, et Spiritus sancti fidem di-
ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο, οὐκ ἐφ' ἑαυτοῦ νοεῖται μόνον, ἀλλὰ stinctum est, inseparabiliter in partes distributum
καὶ τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν σχέσιν διὰ τῆς ἰδίᾳς ἐμφράσεως et inconfuse unitum. Cum enim audimus Patrem,
ἀποσημαίνει. Οὐ γὰρ ἂν Πατὴρ κεχωρισμένος ἐφ' hanc notionem et intelligentiam concipimus, quod
ἑαυτοῦ νοηθείη, μὴ Υἱοῦ συνημμένον διὰ τῆς τοῦ hoc nomen non in ipso solum intelligitur, sed etiam
Πατρὸς ἐκφωνήσεως. Πατέρα οὖν μαθόντες, τῇ αὐτῇ cum Filio mutuam relationem propria quadam vi de-
φωνῇ καὶ τὴν εἰς τὸν Υἱὸν πίστιν συνεδιδέχθημεν. clarat: non enim Pater separatus in seipso mente
Ἐπεὶ δὲ τοίνυν τὸ Θεῖον τῇ φύσει ὅπερ ἐστὶ καθὼς ἐστὶν comprehendi posset, non unito et adunato Filio
ἀεὶ ὡσαύτως ἔχει· οὔτε ποτέ τι μὴ ὄν δ νῦν ἐστίν, per hanc Patris enuntiationem. Hac itaque voce,
οὔτε ποτέ τι ἐσόμενον, δ νῦν οὐκ ἐστὶ. Πατὴρ δὲ ὡνομάσθη παρὰ τοῦ Λόγου ὁ ἀληθινὸς Πατὴρ· τῷ δὲ
Πατρὶ καὶ ὁ Υἱὸς συνεμφαίνεται· ἀναγκαίως πιστεύο- C qua est, semper et eodem modo se habet, cum
μεν, ὅτι ὁ μηδεμίαν τροπὴν ἢ ἀλλοίωσιν ἐν τῇ φύσει nunquam quid non fuerit quod nunc est, neque
πραδεχόμενος, δ νῦν ἐστὶ, καὶ ἀεὶ πάντως ἦν· ἢ unquam quid futurus sit quod nunc non est. Pater
εἰ ποτέ τι οὐκ ἦν, οὐδὲ νῦν πάντως ἐστίν. Ἐπεὶ οὖν autem a Verbo nominatus est verus Pater, simul
Πατὴρ ὑπὸ τοῦ ἀληθινοῦ Λόγου κατονομάζεται, πάν- autem cum Patre Filius ostenditur: necessario cre-
τοτε πάντως καὶ ἦν Πατὴρ καὶ ἐστὶ, καὶ ἔσται ὡς δι- dimus, quod is qui nullam mutationem neque alte-
ῖν. Οὐ γὰρ δὴ θέμις ἐπὶ τῆς θείας τε καὶ ἀκηράτου rationem in natura suscipit, quod nunc est, omnino
φύσεως, μὴ πάντοτε τὸ καλὸν περὶ αὐτὴν εἶναι λέ- semper erat, et si quid aliquando non erat, nec
γειν· εἰ γὰρ μὴ ἀεὶ ἦν δ νῦν ἐστίν, ἐτράπη πάντως nunc est. Quandoquidem ergo a vero Verbo sive
ἢ πρὸς τὸ χεῖρον ἀπὸ τοῦ κρείττονος, ἢ πρὸς τὸ κρείτ- Filio Pater nominatur, semper omnino et erat Pa-
τον ἀπὸ τοῦ χείρονος· τούτων δὲ ἴσόν ἐστι τὸ ἀσε- ter et est, critque sicut fuit. Neque enim fas in
βὲς καθ' ἑκάτερον· ὁπότερον ἂν ἐπὶ τῆς θείας λέγη- divina et immortalī natura, quod bonum est, non
ται φύσεως. Ἀλλὰ μὴν ἀνεπίδεκτόν ἐστι τὸ Θεῖον id in ipsa semper esse dicere. Si enim non semper
τροπῆς τε καὶ ἀλλοιώσεως. Ἄρα πᾶν ὅτι περ ἐστὶ fuit, quod nunc est, penitus immutata est vel a
καλὸν καὶ ἀγαθόν, ἀεὶ περὶ τὴν τοῦ καλοῦ θεωρεῖται meliore in deterius, vel in melius a deteriore.
πηγὴν· καλὸν δὲ καὶ καλοῦ παντὸς ἐπέκεινα ὁ Μονο- D Aequalis autem est in utroque impietas, alter-
γενῆς ἐστὶ Θεός, ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πα- utrum de natura divina dicatur. Nam deitas est
τρὸς· ὁ δὲ ὢν ἐν τοῖς κόλποις, οὐχὶ ἐγγενόμενος; prorsus versionis expers, et mutationis nescia.
Quamobrem quidquid bonum est et honestum, semper in fonte honesti et boni intelligitur. Bonum autem
et supra bonum omne Unigenitus est Deus, qui est in sinibus Patris⁴³; qui autem est in sinibus, nonne
est genitus?

Οὐκοῦν ἀποδέδεικται διὰ τούτων τὸ ἐξ αἰδίου τὸν Υἱὸν ἐνθεωρεῖσθαι τῷ Πατρὶ τῷ ἐν ᾧ ἐστίν, ζωὴν ὄντα καὶ φῶς, καὶ ἀλήθειαν· καὶ πᾶν ἀγαθὸν ὄνομα τε καὶ νόημα· ὢν χωρὶς ἐφ' ἑαυτοῦ λέγειν εἶναι ποτε τὸν Πατέρα, τῆς ἐσχάτης ἀσεβείας ἅμα καὶ παραπλη- ξίας ἐστίν. Εἰ γὰρ ὁ Υἱὸς, καθὼς ἡ Γραφὴ λέγει, δύ- ναμεις ἐστὶ Θεοῦ, καὶ σοφία, καὶ ἀλήθεια, καὶ φῶς,

Igitur per hæc demonstratum est Filium ab æterno intelligi in Patre in quo est, cum ipse sit vita vi-vens, lux et veritas, omneque bonum et nomen, et notio, sine quibus aliquando Patrem in seipso esse affirmare extremæ est impietatis simul et insanix atque stupidæ amentix. Nam si Filius, sicut Scriptura dicit, virtus est Dei, sapientia, et veritas,

⁴³ Joan. i, 18.

et lux, et sanctificatio, et pax, et vita, et quæ sunt ejusmodi, antequam Filius esset, sicut hæreticis videtur, nullo prorsus modo hæc erant. Quæ si non erant, talibus bonis vacuum, et inanem Patris sinum intelligent. Ne igitur et Pater suis ipsius bonis destitutus intelligatur, neve in hanc absurditatem nostra labatur opinio: necessario, secundum vocem Domini, cum Patris æternitate de Filio fides considerata perspicitur. Cujus gratia omnibus prætermisissis nominibus quæ ad demonstrationem supereminentis naturæ dicuntur, Patris appellationem ut certiores, et ad demonstrandam veritatem aptiorem et clariorem nobis in fide exprimit. Quæ quidem Patris appellatio, sicut jam dictum est, relativa notitia secum Filium etiam complectitur, et simul demonstrat. Cum autem Filius qui est in Patre, semper sit quod est, sicut jam in superioribus dictum est sermonibus; quia Deus natura, incrementum ad majus non suscipit: non enim extra seipsum videt aliud bonum, per cujus participationem aliquid amplius accipiat. Sed cum eodem modo semper se habeat, neque quod habet, abdicat, neque quod non habet extrinsecus assumit. Neque enim quid eorum quæ repudiantur, habet. Et si quid est beatum et incorruptibile, immortale, et verum, et bonum, circa ipsum atque in ipso omnino est, necessario videmus non aliqua vi adventitia et ascititia adesse ipsi et adnasci Spiritum sanctum, qui est rectus dux, et princeps et director, vivificus, omnisque creaturæ dominator et sanctificator, qui omnia in omnibus prout vult operatur et efficit. **H**aut nullum aliud intervallum intelligas Christi ad chrisma, id est, ad unctionem, quam regis ad regnum, quam sapientiæ ad spiritum sapientiæ, quam veritatis ad spiritum veritatis, quam virtutis ad spiritum virtutis: sed ab æterno in Patre Filius intelligitur, qui est et sapientia et veritas, consilium et fortitudo, cognitio et intelligentia. Ab æterno una cum ipso etiam Spiritus sanctus cognoscitur, qui quidem est Spiritus sapientiæ et veritatis, consilii et intelligentiæ, cæteraque alia quæ Filius et est et nominatur. Idcirco asserimus conjunctum sive adunatum, simul etiam discretum ac distinctum, sanctis discipulis traditum fuisse pietatis mysterium, nempe oportere credere in **D**nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Nam hypostasew proprietatem veram et inconfusam hanc efficit personarum distinctionem. Unum autem nomen propositum expositionis quæ est secundum fidem, manifesto nobis unitatem essentiae personarum quæ sunt in fide interpretatur, dico Patris, et Filii, et Spiritus sancti, siquidem per has appellationes non naturæ differentiam docemur, sed solas hypostasew γνωριστικὰς, id est personarum notificas proprietates. Ita ut nos cognoscamus neque Filium Patrem esse, neque Patrem Filium, neque Filium vel Patrem esse, vel Spiritum sanctum: sed unumquemque in proprio et peculiari hypostasew characterem permanentem intelligamus in indefinita perfectione atque in seipso considerari, et a conjuncto sive unito non dividi.

Quid igitur illud significat innominabile nomen

Α καὶ ἁγιασμὸς, καὶ εἰρήνη, καὶ ζωὴ, καὶ τὰ τοιαῦτα, πρὸ τοῦ τὸν Υἱὸν εἶναι, καθὼς τοῖς αἵρετικοῖς δοκεῖ, οὐδὲ ταῦτα ἦν πάντως. Τοῦτων δὲ μὴ ὄντων, κενὸν πάντως τῶν τοιούτων ἀγαθῶν τὸν πατρῶνον ἐννοήσουσι κόλποι· ὡς ἂν οὖν μήτε ὁ Πατὴρ ἐρημὸς τε τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν ἐννοηθεῖη· μή δὲ εἰς ταύτην τὴν ἀτοπίαν ἐκπέσοι τὸ δόγμα, ἀναγκασίως κατὰ τὴν φωνὴν τοῦ Δεσπότου, τῇ αἰδιότητι τοῦ Πατρὸς ἡ περὶ τοῦ Υἱοῦ πίστις συνθεωρεῖται. Οὐ γὰρ ἵνα πάντα καταλιπὼν τὰ ὄντα δοῶ πρὸς ἐνδοξίαν τῆς ὑπερκειμένης φύσεως λέγεται, τὴν τοῦ Πατρὸς κλήσιν, ὡς ἐνδεικτικωτέραν τῆς ἀληθείας ἐκτίθεται ἡμῖν ἐπὶ τῆς πίστεως, ἥτις, καθὼς εἴρηται, τῇ σχετικῇ διανοίᾳ καὶ τὸν Υἱὸν μεθ' ἐαυτῆς συνενδοξικνύται· τοῦ δὲ Υἱοῦ ὅς ἐστιν ἐν τῷ Πατρὶ, ἀεὶ ὄντος ὅπερ ἐστίν, καθὼς εἴρηται καὶ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν λόγοις· ὅτι τὸ θεῖον τῇ φύσει τὴν πρὸς τὸ μείζον αὐξήσιν οὐ προσδέχεται· οὐ γὰρ ὅρᾳ τι ἔξω αὐτοῦ ἄλλο ἀγαθόν, οὐ κατὰ μετουσίαν προσλαμβάνει τὸ πλεῖον· ἀλλ' ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντος, οὔτε ἀποβάλλοντος ὃ ἔχει, οὔτε προσλαμβάνοντος ὃ μὴ ἔχει· οὔτε γὰρ τῶν ἀποβλήτων ἔχει, καὶ εἰ τι μακάριον καὶ ἀκήρατον, καὶ ἀληθινόν, καὶ ἀγαθόν περὶ αὐτὸν καὶ ἐν αὐτῷ πάντως ἐστίν· ἀναγκασίως ὁρῶμεν, οὐκ εἰ ἐπικτησεως αὐτῷ προσγιγνόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἀγαθόν τε καὶ ἅγιον· ὅπερ ἐστίν εὐθὲς ἡγεμονικόν, ζωοποιόν, τὸ πάσης τῆς κτίσεως περικρατητικόν τε καὶ ἁγιστικόν· ὃ πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργεῖ καθὼς βούλεται· ὡς μὴδὲν τι μεταξὺ διάλειμμα τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸ Χρίσμα νοεῖν, ἢ τοῦ βασιλέως πρὸς τὴν βασιλείαν· ἢ τῆς σοφίας πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς σοφίας· ἢ τῆς ἀληθείας πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας· ἢ τῆς δυνάμεως, πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς δυνάμεως· ἀλλ' ἐξ αἰείου τῷ Πατρὶ ἐνθεωρουμένου τοῦ Υἱοῦ· ὅς ἐστι σοφία τε καὶ ἀλήθεια, καὶ βουλὴ, καὶ ἰσχύς, καὶ γνώσις, καὶ σύνεσις· ἐξ αἰδίου καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτῷ συνθεωρεῖται· ὅπερ ἐστὶ Πνεῦμα σοφίας τε καὶ ἀληθείας, καὶ βουλῆς, καὶ συνέσεως· καὶ πάντα τὰ ἄλλα ὅσα ὁ Υἱὸς ἐστὶ καὶ ὀνομάζεται. Διὰ τοῦτό φαμεν συνημμένον ἅμα καὶ διακεκριμένον παραδεδοσθαι τοῖς ἁγίοις μαθηταῖς τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· τὸ δεῖν πιστεύειν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἡ μὲν γὰρ τῶν ὑποστάσεων ἰδιότης, τρανὴν τε καὶ ἀσύγχυτον ποιεῖται τὴν προσωπὴν διαστολήν· ἐν δὲ ὄνομα προκειμένον τῆς κατὰ τὴν πίστιν ἐκθέσεως, σαφῶς ἡμῖν τὴν ἐνότητά τῆς οὐσίας τῶν ἐν τῇ πίστει προσώπων διερμηνεύει, Πατρός τε λέγω καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου· διὰ γὰρ τῶν κλήσεων τούτων, οὐ φύσεως διαφορὰν διδασκόμεθα, ἀλλὰ μόνως τὰς τῶν ὑποστάσεων γνωριστικὰς ἰδιότητας. Ὡστε γινώσκειν ἡμᾶς, μήτε Υἱὸν τὸν Πατέρα εἶναι, μήτε Πατέρα τὸν Υἱόν· μήτε Υἱὸν ἢ τὸν Πατέρα, ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλ' ἕκαστον ἐν τῷ ἰδιόχοντι τῆς ὑποστάσεως χαρακτηρὶ γνωρίζειν· ἐν ἁορίστῳ τελειότητι, καὶ ἐφ' αὐτοῦ θεωρούμενον, καὶ ἀπὸ τοῦ συνημμένου οὐ διαιρούμενον

Τί οὖν σημαίνει τὸ ἀκατονόμαστον ὄνομα περὶ οὗ

εἰπὼν ὁ Κύριος; ὅτι βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα, οὐ προσέθηκεν αὐτὴν τὴν σημαντικὴν φωνὴν τὴν ὑπὸ τοῦ ὀνόματος δηλουμένην. Ταύτην ἔχομεν περὶ αὐτοῦ τὴν διάνοιαν· ὅτι πάντα τὰ ἐν τῇ κτίσει ὄντα, διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων σημασίας περιλαμβάνεται· ἵτε γὰρ οὐρανὸν εἰπὼν, ἐπὶ τὸ δηλούμενον ὑπὸ τοῦ ὀνόματος κτίσμα τὴν διάνοιαν τοῦ ἀκούοντος ἤγαγε· καὶ ὁ ἀνθρώπου, ἥ τινος τῶν ζώων μνηθεὶς ἐπ' ὀνόματος, εὐθὺς τὸ εἶδος τοῦ ζώου τῷ ἀκηκοῦτι ἐνετυπώσατο· καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὡσαύτως διὰ τῶν ἐπιχειμένων ὀνομάτων ἐνζωγραφεῖται τῇ καρδίᾳ τοῦ διὰ τῆς ἀκοῆς παραδεξαμένου τὴν προσηγορίαν τὴν ἐπιχειμένην τῷ πράγματι. Μόνῃ δὲ ἡ ἀκτιστος φύσις, ἡ ἐν τῷ Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι ἁγίῳ πιστευομένη, κρεῖττον πάσης ἐστὶν ὀνομαστικῆς σημασίας. Διὰ τοῦτο ὄνομα εἰπὼν ὁ Λόγος ἐν τῇ παραδίξει τῆς πίστεως, τὸ τί οὐ προσέθηκε· πῶς γὰρ ἂν εὑρεθῇ ὄνομα ἐπὶ πράγματος ὃ ὑπὲρ πάντων ἐστὶν ὄνομα; Ἄλλ' ἐξουσίαν ἔδωκεν, ὅπως ἂν χωρήσῃ ἡ διάνοια ἡμῶν εὐσεβῶς κινουμένη εὐρεῖν τι ὄνομα τῆς ὑπερκειμένης φύσεως ἐνδεικτικόν· τοῦτο ὁμοίως ἐφαρμόζειν Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, εἴτε τὸ ἀγαθόν, εἴτε τὸ ἀφάρτων, ὅπερ νομίσει ἕκαστος ἄξιον εἶναι πρὸς ἐνδειξιν τῆς ἀκηράτου παραλαμβάνεσθαι φύσεως· καὶ τοῦτο δέ μοι δοκεῖ διὰ τῆς ἐκθέσεως ταύτης νομοθετεῖν ὁ Λόγος· τὸ πεπεισθαι δόξῃ τὸν τε καὶ ἀκατάληπτον τὸ τῆς θείας οὐσίας εἶναι. Φανερόν γάρ ἐστι ἡ τοῦ Πατρὸς κλησις, οὐκ οὐσίας ἐστὶ παραστατικῇ· ἀλλὰ τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν σχετὶν ἀποσημαίνει· οὐκοῦν εἰ δυνατόν ἦν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει οὐσίαν διδασχθῆναι Θεοῦ· ὃ πάντας θέλω σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, οὐκ ἂν τὴν περὶ τούτου γνῶσιν ἀπεσιώπησεν. Νῦν δὲ τῷ μηδὲν περὶ τῆς οὐσίας εἰπεῖν, ἔδειξεν ὅτι ἐκείνης μὲν ἡ γνῶσις ἀμήχανος· ὃ δὲ χωροῦμεν μαθόντες, οὐδὲν τοῦ ἀχωρήτου δεόμεθα· ἀρχοῦσαν ἔχοντες πρὸς τὴν σωτηρίαν ἡμῶν τῆς παραδοθείσης διδασκαλίας τὴν πίστιν. Τὸ γὰρ μαθεῖν ὅτι ἐκεῖνός ἐστι τὸ ὄντως ὄν· ὃ διὰ τῆς σχετικῆς ἐννοίας ἡ τοῦ Υἱοῦ μεγαλειότης συναναφαίνεται, ἡ τελειστάτη διδασκαλία τῆς εὐσεβείας ἐστὶ, τοῦ Υἱοῦ, καθὼς εἰρηγεται, συνημμένως μεθ' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα τῆς ζωῆς τε καὶ ἀληθινὸν συνενδεικνυμένον· ἐπειδὴ αὐτός ἐστι καὶ ζωὴ καὶ ἀλήθεια.

doctrina est, cum sicut jam supra dictum est, Filius conjunctim et una cum ipso Spiritus vitæ et veritatis commonstretur: siquidem ipse est vita et veritas.

Τούτων οὕτω διηρημένων, πᾶσαν αἰρετικὴν ὑπόληψιν ἐν τοῖς θεοῖς δόγμασιν ἀναθεματίζοντες, πιστεύομεν καθὼς ἐδιδάχθημεν ὑπὸ τῆς τοῦ Κυρίου φωνῆς, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὁμολογοῦντες μετὰ τῆς πίστεως ταύτης, καὶ τὴν γενομένην παρὰ τοῦ Δεσπότης τῆς κτίσεως ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων οἰκονομίαν· Ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐκ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι Ἰσὺ Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφῇ τοῦ δούλου λαβὼν· καὶ σαρκωθεὶς ἐν τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ, ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τοῦ θανάτου· ἐν ᾧ κατεχόμεθα

A de quo sic Dominus locutus est? Quod baptizantes ipsos in nomen, non addidit ipsam significativam vocem quæ sub hoc nomine declaratur. Illud sic intelligimus, quod omnia quæcunque creata sunt, nominum significatione comprehenduntur. Nam qui cælum dixit, ad eam quæ hoc nomine significatur, creaturam audientis mentem induxit, et qui hominis vel alicujus animalium ipso nomine mentionem fecit, statim speciem animalis in animo ejus qui audivit, impressit. Eodem pacto alia omnia per imposita nomina pinguntur in corde ejus, qui per auditum accepit appellationem rei impositam: sola autem increata natura, quæ in Patre, et Filio, et Spiritu sancto creditur, omni præstantior est et melior nominis significatu. Idcirco Verbum, id est

B Filius Dei, cum in fidei traditione dixisset in nomen, quod esset id nomen non addidit. Quomodo enim inveniri posset nomen ei rei aptum quæ nomen omne exsuperat? sed potestatem fecit, ut pro captu suo intelligentia nostra, pie commota, inveniret aliquod nomen, quod supereminentem naturam ostenderet: illudque similiter accommodaret, et Patri, et Filio, et Spiritui sancto; sive bonum sive incorruptibile diceret, vel quod unusquisque existimaverit dignum esse assumere ad immortalis et æternæ naturæ demonstrationem. Atque hoc mihi videtur secundum hanc expositionem Verbum lege sanxisse; nempe ut persuaderet divinam essentiam quid esse ineffabile, non enarrabile et incomprehensibile. Perspicuum est enim, quod Patris appellatio non est essentia significatrix, sed relationis ad Filium index. Si igitur naturæ humanæ fas esset Dei essentiam doceri et percipere; ille qui vult omnes salvos fieri, et ad veritatis agnitionem venire⁶³, non de hoc cognitionem retinisset: nunc autem cum nihil de essentia dixerit, ostendit quod illa cognitio haberi nulla solertia possit. Quod autem ab illo edocti mente percipimus, demonstrat quod eo quod comprehendi minime potest non egemus; sufficientem ad salutem nostram habentes, traditæ doctrinæ fidem. Nam in eo quod discimus quod ille est id quod vere est, quo nomine etiam Filii magnificentia per relativam notitiam ostenditur, perfectissima Religionis nostræ doctrina est, cum sicut jam supra dictum est, Filius conjunctim et una cum ipso Spiritus vitæ et

D His itaque sic distinctis omnem hæreticam opinionem in divinis decretis detestantes credimus, sicut a Domini voce docti fuimus, in nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti: confitentes cum hac fide factam a Domino creaturæ pro hominibus dispensationem, Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens⁶⁴, atque in sancta Virgine incarnatus ex morte nos redemit, in qua detinebamur sub peccato venundati, dans permutationem sive pretium redemptionis

⁶³ 1 Timoth. II, 4. ⁶⁴ Philipp. II, 6.

animarum nostrarum suum pretiosum sanguinem, A quem per crucem effudit, ac per se nobis viam stravit ad resurrectionem. Veniet enim suis temporibus in gloria Patris omnem animam in iustitia iudicaturus: quando omnes qui in monumentis sunt audient vocem ejus, et prodibunt qui bona egerint in resurrectionem vitae, qui vero mala, in resurrectionem iudicii ⁶⁵. Quare ne in aliquem simpliciorum inexplorate illapsa haeretica discordia, quæ nunc ab Eunomio disseminatur, sinceram fidem et doctrinam lædat et depravet, proponentes expositionem quæ ab ipsis circumfertur, dogmatis ipsorum pravitatem redarguere conabimur.

Sic igitur habent verba dogmatis: *Credimus in B unum et solum verum Deum secundum ipsius Domini doctrinam, non mentita voce ipsum colentes (est enim omnis mendacii expers), sed eum qui vere est natura et gloria, Deus unus, absque principio, æterne, sine fine, solus*. Qui secundum Domini doctrinam credere promisit, ne pervertat factam ab universorum Domino fidei expositionem, ad id quod sibi ipsi videtur, sed vocibus a veritate profectis assentiat. Illic igitur cum verbum fidei complectatur nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti, quam consonantiam habent ea quæ nunc sunt composita cum Domini vocibus, ut ad illorum doctrinam tale dogma possit referri? Ubinam dixit Dominus in Evangelii oportere credere in unum et solum verum Deum? Non possent ostendere nisi habeant ipsi novum aliquod Evangelium. Quæ enim ab antiquis per traditionem ad hæc usque tempora in Ecclesiis leguntur, hanc vocem non continent, quæ dicat oportere, credere vel baptizare in unum et solum verum Deum, quemadmodum isti autumant, sed in nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Nos autem sicut a Domini voce edocti fuimus, hoc asserimus quod *unum* non Patrem significat solum, sed etiam Filium simul cum Patre demonstrat, cum sic dixit Dominus, *Ego et Pater unum sumus* ⁶⁶. Quinetiam et deitatis appellatio æqualiter imposita est et principio, in quo erat Verbum, et ipsi Verbo quod erat in principio. Dixit enim quod etiam *Verbum erat apud Deum* ⁶⁷, et quod *Deus erat Verbum*. Ita ut in deitatis significato, simul cum Patre Filius intelligatur. Præterea id quod essentia verum est, nihil aliud præter veritatem potest intelligi. Quod autem Dominus sit veritas, nullus contradicit plane, nisi a veritate devius prorsus et alienus. Si igitur in uno Verbum est, et Deus est et veritas, quemadmodum in Evangelii prædicatur, ad quam Domini doctrinam refert illud dogma, qui his distinctivis vocibus est usus? Nam contraria differentia solius ad non solum, est etiam Dei ad non Deum, et veri ad non verum. Si igitur ad idola intuentes, hanc ad illa verborum adversam divisionem faciunt, nos etiam assentimur. Siquidem per homo-

υπό της ἀμαρτίας πεπραμένοι· δοὺς ἀντάλλαγμα τῆς λυτρώσεως τῶν ψυχῶν ἡμῶν, τὸ τίμιον αὐτοῦ αἷμα, ὃ ἐξέχεε διὰ τοῦ σταυροῦ· καὶ ὁδοποιήσας ἡμῖν δι' αὐτοῦ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν· ἤξει γὰρ καιροῖς ἰδιοὺς ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς· κρίναι πᾶσαν ψυχὴν ἐν δικαιοσύνῃ· ὅτε πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ· καὶ ἐξελεύσονται οἱ μὲν τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. Ὡς ἂν μὴ δέ τινα τῶν ἀπλουστέρων ἀνεξετάτως παρεμπεσοῦσα ἡ αἰρετικὴ διαφορά, ἡ νῦν παρὰ τοῦ Εὐνομίου διασπειρομένη, βλάψῃ τὴν ἀκέραιον, ἀναγκαιῶς προστιθέντες τὴν περιφερομένην παρ' αὐτῶν ἐνθεσιν, διελέγξαι τὴν κακίαν τοῦ δόγματος αὐτῶν περιρρασμέθα.

Ἐχει τοίνυν ἡ λέξις τοῦ δόγματος, οὕτω· Πιστεύομεν εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν κατὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν· οὐκ ἔχουσμένην φωνῇ τιμῶντες αὐτόν· ἔστι γὰρ ἀψευδής· ἀ.λ.λ' ὅτως ὄντα φῶσει τε καὶ δόξῃ Θεὸν ἕνα, ἀνάρχως, αἰδιῶς, ἀτελευτήτως, μόνον. Ὁ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν πιστεύειν ἐπαγγελιάμενος, μὴ παρατρέπῃ τὴν παρὰ τοῦ Δεσπότου τῶν ὅλων γενομένην τῆς πίστεως ἐκθεσιν, πρὸς τὸ αὐτῷ δοκοῦν· ἀλλ' ἀκολουθεῖτω ταῖς παρὰ τῆς ἀληθείας φωναῖς. Ἐκεῖ τοίνυν τοῦ λόγου τῆς πίστεως περιέχοντος τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τίνα συμφωνίαν ἔχει τὰ νῦν συνθεσμένα πρὸς τὰς τοῦ Δεσπότου φωνάς· ὥστε εἰς τὴν ἐκείνων διδασκαλίαν τὸ τοιοῦτον ἀναφέρειν δόγμα; Ποῦ τοίνυν εἶπε δεῖν πιστεύειν εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Κύριος· οὐκ ἂν ἔχοιμεν ἐπιδοεῖσαι, εἰ μὴ τι νέον ἐστὶ παρ' αὐτοῖς Εὐαγγελίον· ἃ γὰρ ἐξ ἀρχαίων μέχρι τοῦ νῦν κατὰ διαδοχὴν ἐν ταῖς Ἐκκλησιαῖς ἀναγινώσκειται, ταύτην τὴν φωνὴν οὐ περιέχει τὴν λέγουσαν· δεῖν πιστεύειν ἢ βαπτίζειν εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καθὼς οὗτοι λέγουσιν· ἀλλ' εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὡς δὲ ἡμεῖς παρὰ τῆς τοῦ Δεσπότου φωνῆς ἐδιδάχθημεν, τοῦτο φάμεν· ὅτι τὸ ἕν οὐ τὸν Πατέρα σημαίνει μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ συνενδεικνύται· οὕτως εἰπόντος τοῦ Κυρίου, ὅτι Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἓν ἐσμεν. Ὁμοίως καὶ τὸ θεότητος ὄνομα, ἐπίσης ἐπικέκληται, τῇ τε ἀρχῇ ἐν ἣ ὁ Λόγος, καὶ τῇ ἐν τῇ ἀρχῇ ὄντι Λόγῳ· εἶπε γὰρ ὅτι καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· ὥστε καὶ ἐν τῷ τῆς θεότητος σημαίνοντι ὁμοίως τῷ Πατρὶ καὶ τὸν Υἱὸν συνθεωρεῖσθαι. Πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ τὸ ἀληθινόν, ἄλλο τι παρὰ τὴν ἀληθειαν νοηθῆναι οὐ δύναται· ὅτι δὲ ἀληθεῖς ὁ Κύριος, οὐδεὶς ἀντιλέξει πάντως, εἰ μὴ τις εἴῃ τῆς ἀληθείας ἀλλότριος. Εἰ τοίνυν καὶ ἐν τῷ ἑνὶ ὁ Λόγος ἐστὶ· καὶ Θεὸς ἐστὶ, καὶ ἀληθεῖς, καθὼς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις χρηρῆσται, εἰς ποῖαν τῶν Κυρίου διδασκαλίαν ἀναφέρει τὸ δόγμα, ὃ ταῖς διασταλτικαῖς ταύταις φωναῖς χρηρημένος; Ἢ γὰρ ἀντιδιαστολὴ τοῦ μόνου πρὸς τὸν μὴ μόνον, ἐστὶ καὶ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν μὴ Θεόν· καὶ τοῦ ἀληθινοῦ πρὸς τὸν

⁶⁵ Joan. v, 29. ⁶⁶ Joan. x, 30. ⁶⁷ Joan. i, 1.

μη ἀληθινόν· εἰ μὲν οὖν πρὸς τὰ εἰδῶλα βλέποντες πρὸς ἑκείνα ποιοῦνται τὴν τῶν ῥημάτων ἀντιδιαίρεσιν, καὶ ἡμεῖς συντιθέμεθα· καθ' ὁμωνυμίαν γὰρ τὸ τῆς θεότητος ὄνομα τοῖς εἰδῶλοις τῶν ἐθνῶν ἐπιλέγεται· *Πάντες γὰρ οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια*· καὶ ἄλλως πρὸς τὸ πλήθος ἀντιδιαίρει τὸν μόνον· καὶ πρὸς τὰ ψευδῆ τὸν ἀληθινόν· καὶ τοὺς μὴ ὄντας θεοὺς πρὸς τὸν ὄντα Θεόν. Εἰ δὲ πρὸς τὸν Μονογενῆ Θεόν, ἡ ἀντιδιαίρεσις γίνεται, μαθήτωσαν οἱ σοφοί· ὅτι ἀλήθεια πρὸς μόνον τὸ ψεῦδος τὴν ἀντιδιαστολὴν ἔχει· καὶ Θεὸς πρὸς τὸν μὴ ὄντα Θεόν· τοῦ δὲ Κυρίου ὃς ἐστὶν ἀλήθεια Θεοῦ ὄντος, καὶ ἐν τῷ Πατρὶ ὄντος· καὶ ἐν πρὸς τὸν Πατέρα ὄντος, αἱ διασταλτικαὶ αὗται φωναὶ ἐπὶ τοῦ δόγματος χώραν οὐκ ἔχουσιν· ὁ γὰρ ἀληθῶς εἰς τὸν ἕνα πιστεύων βλέπει ἐν τῷ ἐνί, τὸν διὰ πάντων αὐτῷ ἡνωμένον, ἐν ἀληθείᾳ τε καὶ θεότητι, καὶ οὐσίᾳ, καὶ ζωῇ, καὶ σοφίᾳ· καὶ πᾶσιν ἀπαξιαπλῶς. Ἡ εἰ μὴ βλέπει ἐν τῷ ἐνί τὸν ταῦτα ὄντα, εἰς οὐδὲν ἔχει τὴν πίστιν, χωρὶς γὰρ Υἱοῦ Πατρὸς οὕτε ἐστὶν οὕτε λέγεται· οὕτε μὴν χωρὶς δυνάμεως ὁ δυνατός· οὕτε χωρὶς σοφίας ὁ σοφός· Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ σοφία Θεοῦ. Ὡστε ὁ τῆς δυνάμεως, ἡ τῆς ἀληθείας, ἡ τῆς σοφίας, ἡ τῆς ζωῆς, ἡ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐκτός βλέπειν φανταζόμενος, ἡ οὐδὲν βλέπει, ἡ τὸ κακὸν πάντως βλέπει· ἡ γὰρ τῶν ἀγαθῶν ὑπεξαίρεσις, τοῦ κακοῦ καὶ θείας, καὶ ὑπαρξίς γίνεται· Οὐκ ἔψευσμένη φωνῇ, φησὶ, τιμῶντες αὐτόν· ἐστὶ γὰρ ἀψευδής. Ταύτῃ τῇ φωνῇ εὐχομαι τὸν Εὐνόμιον εἰ γὰρ οὕτω φρονοῖ ὅτι πᾶν τὸ παρὰ τοῦ Κυρίου λεγόμενον τοῦ ψεύδους κεχώρισται· πεισθίζεται πάντως ἀληθεύειν τὸν εἰπόντα· ὅτι Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ ἐστὶ, δηλαδὴ ὅλος ἐν ὅλῳ· οὕτε τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ Υἱῷ περιτεύοντος· οὕτε τοῦ Υἱοῦ ἐν τῷ Πατρὶ λείποντος· καὶ ὅτι Οὕτω χρη τιμᾶσθαι τὸν Υἱὸν καθὼς τιμᾶται ὁ Πατὴρ· καὶ ὅτι Ὁ ὥρακός ἐμὲ, ὥρακε τὸν Πατέρα· καὶ ὅτι Οὐδεὶς εἶδε τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ· καὶ ὅτι Καὶ τὸν Πατέρα οὐδεὶς ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱός. Δι' ὧν ἀπάντων, οὕτε δόξης, οὕτε οὐσίας, οὕτε ἄλλου τινὸς παραλλαγὴ ὑπονοεῖται ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῖς ταῦτας τὰς φωνὰς ὡς ἀληθινὰς δεξαμένοις. Ὅντως ὄντα, φησὶ, φῶσει τε καὶ δόξῃ Θεὸν ἕνα. Τὸ ὄντως ὄν, ἀντιδιαίρεται πρὸς τὸ μὴ ὄντως ὄν. Ἔστι δὲ ὄντως ὄν, ἕκαστον τῶν ὄντων καθὼς ἐστὶν· τὸ δὲ μέχρι φαντασίας τινὸς καὶ ὑπονοίας δοκοῦν μὲν εἶναι, μὴ ὄν δὲ, τοῦτο οὐκ ὄντως· ἐστὶν· ὡς τὸ ἐνύπνιον, φάσμα, ἡ ὁ ἐπὶ τῆς εἰκόνης ἀνθρώπος. Ταῦτα γὰρ καὶ τὰ τοιαῦτα μέχρι φαντασίας ὄντα τὸ ὄντως εἶναι οὐκ ἔχει. Εἰ μὲν οὖν κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν ὑπόληψιν κατασκευάζουσι καθόλου μὴ εἶναι τὸν Μονογενῆ Θεόν· καλῶς τῷ Πατρὶ μόνῳ τὸ ὄντως εἶναι προσμαρτυροῦσιν. Εἰ δὲ οὐκ ἀρνοῦνται τὸν πάντων ποιητὴν ὅτι ἐστὶν, πεισθίτωσαν μὴ ἀποστρεφῆναι τὸν ὄντα τοῦ ὄντως εἶναι· ὃς ἑαυτὸν ἐν τῇ γενομένη Μωϋσῇ θεοφανεῖα, ὄντα ὡνόμασεν, εἰπὼν ὅτι Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν· καθὼς ὁ Εὐνόμιος ἐν τοῖς ἐφεξῆς λόγοις, τοῦτω συν-

nymiam deitatis nomen gentium idolis tribuitur: *Omnes enim dii gentium darmonia* ⁶⁶: et aliter ad multitudinem opponit eum qui solus est: et ad falsa eum qui verus est, et eos qui dii non sunt ad eum qui Deus est: Quod si ad unigenitum Deum sit hac adversa differentia, discant isti sapientes, quod veritas ad solum mendacium contrariam habet differentiam: et Deus ad eum qui non est Deus. Cum autem Dominus, qui est veritas, Deus sit et in Patre, et unum sit cum Patre, hæ discretivæ voces in dogmate locum non habent. Nam qui vero in unum credit, videt in uno eum qui per omnia ipsi unitus est, in veritate, et deitate, et essentia, et vita, et sapientia, et in omnibus prorsus. Vel si in uno non eum videt qui est hæc ipsa, in nihil fidem habet. Nam absque Filio Pater neque est neque dicitur; neque quidquam absque potentia qui potens est, neque absque sapientia qui sapiens. Christus enim Dei potentia et Dei sapientia. Quare qui extra potentiam, vel veritatem, vel sapientiam, vel vitam, vel verum lumen respicit, falsa sibi animo fingens, vel nihil videt, vel malum prorsus videt. Nam bonorum subtractio, mali positio et existentia efficitur. *Non mentita voce*, inquit, *ipsum colentes: est enim verax*. In hac voce Eunomium precor permanere veritati testimonium perhibentem, quod non mentitur Deus.

ἑπιμένειν μαρτυροῦντα τῇ ἀληθείᾳ, ὅτι ἐστὶν ἀψευδής. Si enim ita sentiat, quod quidquid a Domino dicitur a mendacio separatum est: procul dubio credet eum verum loqui, qui dixit: *Ego in Patre, et Pater in me est* ⁶⁷, nimirum totus in toto, neque Patre in Filio exsuperante, neque Filio in Patre deficiente: et: *Sicut Pater honorificatur, sic Filium honorificandum esse* ⁶⁸, et quod *Qui vidit me, vidit Patrem* ⁶⁹, et quod *Nullus novit Filium nisi Pater*, et quod *Patrem nullus cognoscit, nisi Filius* ⁷⁰. Quibus omnibus neque gloriæ, neque essentiae, neque ullius alius rei in Patre et Filio differentia ab iis intelligitur, qui has veras voces admiserunt. *Qui vere est*, inquit, *natura et gloria Deus unus*. Quod vere est ens opponitur ei quod non est vere ens. Est autem vere ens unumquodque entium qua est, quod autem phantasia, id est, visione quadam et suspitione videtur quidem esse cum non sit ens, hoc non vere est, sicut somnium, spectrum, vel in imagine homo. Hæc igitur et ejusmodi visione tenuis cum sint, vere esse non habent. Quod si judaica opinione omnino non esse Unigenitum astruunt, præclare soli Patri vere esse suo testimonio attribuant. Quod si non negant eundem Unigenitum omnium factorem, quia est, persuadeantur eum qui est vera essentia nequaquam privare. Qui seipsum in ea, quæ Moysi facta est, Dei apparitione, eum qui est, nominavit, cum dixit: *Ego sum qui sum* ⁷¹. Quemadmodum Eunomius in se-

⁶⁶ Psal. xcvi, 5. ⁶⁷ Joan. x, 38; xiv, 10. ⁶⁸ Joan. v, 25. ⁶⁹ Joan. xiv, 9. ⁷⁰ Matth. xi, 27. ⁷¹ Exod. iii, 14.

quentibus sermonibus, huic assentitur dicens. A ipsum esse Unigenitum qui Moysi apparuit. Deinde ait, *Et natura et gloria Deum esse unum*. Si igitur Unigenitus est Deus, nec sit natura Deus: ipse viderit qui hæc dicit. Quod si non est Deus qui non sit natura Deus, discant a magno Paulo, quod qui serviunt iis qui non sunt natura dii, non serviunt Deo ¹⁴. Nos autem Deo viventi et vero servimus sicut Apostolus dicit: *Cui servimus Jesus est Christus* ¹⁵. Huic enim ipse etiam apostolus Paulus servire gloriatur, dum dicit: *Paulus servus Jesu Christi* ¹⁶. Nos igitur qui non amplius servimus iis qui non sunt natura dii, eum qui est natura Deus cognovimus, *Cui genu omne flectitur caelestium, terrestrium, et inferorum* ¹⁷. Non autem servissemus, nisi credidissemus, quod hic est vivus et verus Deus, cui omnis lingua confitetur, *Quia Dominus Jesus in gloria est Patris* ¹⁸.

Deum, inquit, unum, absque origine sive principio: æternæ, sine fine solum. Rursus intelligite, parvuli, astutiam ¹⁹ (inquit Solomon), ne aliquando decepti in deitatis Unigeniti abnegationem incidatis. Id sine fine est, quod mortis et interitus non est capax. Eodem modo id æternum est quod non ad tempus dicitur. Quod igitur neque æternum est, neque fine caret, hoc prorsus in natura corruptibili et temporali cernitur. Ergo qui uni et soli Deo id quod fine et exitu caret suo testimonio attribuit; non autem complectens Filium æterni et fine carentis significatione, corruptibilem ipsum esse et temporalem per hunc sermonem confirmat, qui ab æterno, et incorruptibili, et fine carenti differt. Nos autem quamvis audiamus quod solus Deus habet immortalitatem ²⁰: per immortalitatem etiam Filium intelligimus. Immortalitas enim est vita; iametsi Deus dicatur habitare lucem inaccessam ²¹: etiam verum lumen, quod est mendacio inaccessibile, Unigenitum intelligi non ambigimus, in quo Deum Patrem esse ab ipsa veritate didicimus. Ex his auditor quod magis sit pium colligat: utrum sic de Unigenito opinari et sentire Deo decore oportet; an corruptibilem, et ad tempus eum esse dicere, sicut censet hæresis. *Non essentia* (inquit) *secundum quam est unus, in plures separatum, vel alias aliud quid factum, vel ab eo quod est, demigrantem, neque ex una essentia in trinam hypostasim figuratum. Omnino enim et penitus unus est, secundum eadem et eodem modo permanens solus*. Ex his propositis decet intelligentem auditorem discernere, primum quidem, quæ sine sensu projecta sunt in oratione inania verba, ab iis quæ significationem aliquam habere videntur; deinde in reliquis dictis sententiam quæ Jesum conveniat.

Priora igitur verba quæ hic sunt apposita in universum, neque bonam, neque malam aliquam

τίθετα: αὐτὸν εἶναι λέγων, τὸν τῷ Μωϋσῇ φανέντα. Εἶτα φῦσει τε καὶ δόξῃ Θεὸν φησιν ἓνα. Εἰ μὲν οὖν ἔστιν ὁ Θεὸς χωρὶς τοῦ εἶναι φύσει Θεός, αὐτὸς ἂν εἰδείη ὁ ταῦτα λέγων· εἰ δὲ οὐκ ἔστι Θεὸς ὁ μὴ φύσει Θεὸς ὢν, μαθέτωσαν παρὰ τοῦ μεγάλου Παύλου, ὅτι οἱ δουλεύοντες τοῖς μὴ φύσει θεοῖς, Θεῶ οὐ δουλεύουσιν· ἡμεῖς δὲ δουλεύομεν Θεῷ ζῶντί τε καὶ ἀληθινῷ· καθὼς ὁ Ἀπόστολος λέγει· Ῥ δὲ δουλεύομεν, Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστός. Τούτῳ γὰρ καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος δουλεύειν καυχᾶται, λέγων· Παῦλος δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡμεῖς τοίνυν οἱ μὲν δουλεύοντες τοῖς φύσει μὴ οὖσι θεοῖς, ἐπέγνωμεν τὸν φύσει ὄντα Θεόν, Ῥ πᾶν γόνυ κάμπτει ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων καὶ κατασθονίων. Οὐκ ἂν ἐδουλεύσαμεν, εἰ μὴ ἐπιστεύσαμεν, ὅτι οὗτος ἐστὶν ὁ ζῶν τε ἀληθινὸς Θεός· ὃ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογείται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς.

Θεὸν, φησιν, ἓνα, ἀνάρχως, ἀδίως ἀτελευτήτως ὄντα. Πάλιν νοήσατε, ἄκακοι, πανοργίαι, φησὶν ὁ Σολομών· μὴ ποτε εἰς ἀρνησιν τῆς τοῦ Μονογενοῦς θεότητος ἀπατηθέντες ἐκπέσητε. Ἀτελευτήτων ἐστὶ τὸ θανάτου καὶ φθορᾶς ἀνεπίδεκτον. Ὡσαύτως καὶ ἀδίδιον τὸ μὴ πρόσκαιρον λέγεται. Ὁ τοίνυν μήτε ἀδίδιον ἐστὶ, μήτε ἀτελευτήτων· τοῦτο πάντως ἐν τῇ φθαρτῇ τε καὶ ἐπικλήρῳ θεωρεῖται φύσει. Οὐκοῦν ὁ τὸ ἀτελευτήτων τῷ ἐνὶ καὶ μόνῳ προσμαρτυρῶν Θεῷ μὴ συμπεριλαμβάνων δὲ τὸν Ὑῖον τῇ τοῦ ἀτελευτήτου καὶ ἀδίου σημασίᾳ, φθαρτὸν αὐτὸν εἶναι καὶ πρόσκαιρον διὰ τοῦ τοιούτου λόγου κατασκευάζει, τὸν τῷ ἀδίδῳ καὶ ἀτελευτήτῳ ἀντιδιαστελλόμενον. Ἡμεῖς δὲ κἂν ἀκούσωμεν ὅτι μόνος ὁ Θεὸς ἔχει τὴν ἀθανασίαν, τὸν Ὑῖον διὰ τῆς ἀθανασίας νοοῦμεν. Ἀθανασία γάρ ἐστιν ἡ ζωὴ· κἂν λέγεται φῶς οἰκεῖν ἀπρόσιτον. Πάλιν τὸ ἀληθινὸν φῶς, ὅπερ ἐστὶ τῷ ψεύδει ἀπρόσιτον, τὸν Μονογενὴ νοεῖσθαι οὐκ ἀμφιβάλλομεν, ἐν ᾧ τὸν Πατέρα εἶναι παρ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἐμάθομεν. Ἐκ τούτων δὲ ὁ ἀκροατὴς, ἐπιλεξάσθω τὸ εὐσεβέστερον, εἰτε οὕτω χρῆ περὶ τοῦ Μονογενοῦς θεοπροπίως δοξάζειν· εἰτε φθαρτὸν τε καὶ πρόσκαιρον εἶναι λέγειν, ὡς ὀφηγείται ἡ αἵρεσις. Οὐ τὴν οὐσίαν, φησὶ, καθ' ἣν ἐστὶν εἰς, χωριζόμενον εἰς πλείους· ἢ ἄλλοτε ἄλλον γινόμενον, ἢ τοῦ εἶναι ὁ ἐστὶ μεθιστάμενον, οὐδὲ ἐκ μᾶς οὐσίας εἰς ὑπόστασιν τριστὴν σχηματιζόμενον. Πάντη γὰρ καὶ καθόλου ἐστὶν εἰς, κατὰ τὰ αὐτὰ τε καὶ ὡσαύτως διαμύνηται ὁ ἄνθρωπος. Ἐκ τούτων δὲ τὴν παρατεθέντων προσήκει τὸν συνετὸν ἀκροατὴν διακρίνειν, πρῶτον μὲν τὰ χωρὶς διανοίας ἐκρίφεντα τῷ λόγῳ διάκενα ῥήματα ἀπὸ τῶν δοκούτων νοῦν ἔχειν. Μετὰ ταῦτα δὲ τὴν εὐρισκομένην ἐν τοῖς ὑπολοίποις διάνοιαν τῶν εἰρημένων ἐπισκοπεῖν, εἰ συμβαίνει τῇ περὶ τὸν Χριστὸν εὐσεβείᾳ.

invenitur perspicere, utrum pietati quæ est in

Τὰ μὲν οὖν πρῶτα τῶν παρατεθέντων καθόλου πάτης καὶ καλῆς καὶ κακῆς διανοίας κεχώρισται. Τίνα γὰρ

¹⁴ Rom. i, 21. ¹⁵ ibid. 9. ¹⁶ ibid. 1. ¹⁷ Philipp. ii, 10. ¹⁸ ibid. 41. ¹⁹ Prov. viii, 5. ²⁰ I Tim. vi, 16. ²¹ ibid.

διάνοιαν ἔχει τὸ, οὐ τὴν οὐσίαν καθ' ἣν ἐστὶν εἷς, Α χωριζόμενον εἰς πλείους, ἢ ἄλλοτε ἄλλον γινόμενον, ἢ τοῦ εἶναι ὃ ἐστὶν μεθιστάμενον; Οὐτ' ἂν αὐτὸς εἴποι· οὔτε τινὰ τῶν συμμαχούντων αὐτῷ νομίζω δύνασθαι ἂν ἐξευρεῖν σκιάν τινα διανοίας ἐν τοῖς εἰρημένους. Οὐ τὴν οὐσίαν καθ' ἣν ἐστὶν εἷς. Χωριζόμενον αὐτὸν λέγει τῆς οὐσίας αὐτοῦ, μὴ χωρίζεσθαι, ἢ τὴν οὐσίαν λέγει ἀπ' αὐτοῦ μὴ μερίζεσθαι. Ὑόφος τίς ἐστι, καὶ ἥχος μάταιος εἰκὴ συγκαίμενος, ὃ ἀσήμεντος οὗτος λόγος. Καὶ τί χρὴ παραμένειν τῇ ἐξετάσει τῶν ἀδιανοήτων τούτων ῥημάτων; Πῶς γάρ τις τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας χωρισθεὶς ἐν τῷ εἶναι μένει; Ἡ πῶς ἡ οὐσία τινὸς μερισθείσα, ἐφ' ἑαυτῆς δεικνύται; Ἡ πῶς ἐστὶ δυνατόν ἀπὸ τοῦ ἐν ᾧ ἐστὶν ἐκθάντα, ἄλλον γενέσθαι ἔξω ἑαυτοῦ γινόμενον; Ἀλλ' οὐδὲ ἐκ μῖα, φησὶν, οὐσίας εἰς ὑποστάσεις τρεῖς σχηματίζομενον. *Parti γὰρ καθάπαξ ἐστὶν εἷς, κατὰ τὰ αὐτὰ τε καὶ ὡσαύτως διαμένῳ μόνος.* Τὸ μὲν οὖν ἀδιανόητον ἐν τοῖς εἰρημένους, παντὶ δῆλον εἶναι καὶ πρὸ τῶν ἡμετέρων οἶμαι λόγων· τούτοις δὲ ἀντιλεγέτω ὁ νομίζων εἶναι τινα ἐν τοῖς λεγομένοις νοῦν ἢ διάνοιαν· ὁ γὰρ κρίνειν ἐπεσχεμμένος λόγου δύναμιν, ἀπαξιῶσει τοῖς ἀνυποστάτοις συμπλέκεσθαι. Τίνα γὰρ ἰσχύον ἔχει κατὰ τοῦ ἡμετέρου δόγματος, τὸ λέγειν, *Οὐ τὴν οὐσίαν, καθ' ἣν ἐστὶν εἷς χωριζόμενον, ἢ μερίζομενον εἰς πλείους, ἢ ἄλλοτε ἄλλον γινόμενον· ἢ τοῦ εἶναι ὃ ἐστὶ μεθιστάμενον· οὔτε ἐκ μῖα οὐσίας εἰς ὑποστάσεις τρεῖς σχηματίζομενον;* Ἀ μήτε λέγεται παρὰ τῶν Χριστιανῶν, μήτε πιστεύεται· μήτε ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ διὰ τῶν παρ' ἡμῖν ὁμολογούμενων νοεῖται. Τίς γὰρ εἶπε τοῦτο ποτε. ἢ λέγοντος ἤκουσεν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, ὅτι ὁ Πατὴρ τὴν οὐσίαν ἢ χωρίζεται ἢ μερίζεται, ἢ ἄλλοτε ἄλλος γίνεται, ἔξω ἑαυτοῦ γινόμενος, ἢ εἰς ὑποστάσεις τρεῖς σχηματίζεται; Ἐαυτῷ ταῦτα λαλεῖ ὁ Εὐνόμιος· οὐ πρὸς ἡμᾶς μαχόμενος, ἀλλ' ἰδίας φληνάφους εἰρων· πολλὴν καταμίζας τῇ ἀσθεείᾳ τῶν λεγομένων τὴν ἀνοίαν. Ἡμεῖς γὰρ ἐπιστὸς ἀσθεὲς τε καὶ ἄθεον λέγομεν, καὶ τὸ κτιστὸν λέγειν τὸν ἀεσπότην τῆς κτίσεως· καὶ τὸ οἶσθαι τὸν Πατέρα καθὼ ἐστὶ, χωρίζεσθαι ἢ τέμνεσθαι, ἢ ἑαυτοῦ ἐξίστασθαι, ἢ εἰς ὑποστάσεις τρεῖς σχηματίζεσθαι· ὥσπερ τινὰ πηλὸν, ἢ κηρὸν, ἐν μορφαῖς διαφόροις διαπλασσόμενον.

plurimam impietati suæ dementiam ex his dictis admiscuit. Nos enim ex æquo et impium, et quod Deum tollit dicimus, creaturæ Dominum quid creatum esse profari : et putare Patrem, qua est, separari vel dissecari vel ex seipso emigrare, vel in tres subsistentias sive personas formari, velut lutum quoddam, vel ceram, cum formis differentibus effingitur.

Ἀλλὰ τοὺς ἐφεξῆς λόγους σχεψώμεθα. *Πάρτη γὰρ καὶ καθάπαξ ἐστὶν εἷς· κατὰ τὰ αὐτὰ τε καὶ ὡσαύτως διαμένῳ μόνος.* Εἰ περὶ τοῦ Πατρὸς λέγει, τοῦτο καὶ ἡμεῖς συντιθέμεθα. Εἷς γὰρ ἐστὶν ὡς ἀληθῶς ὁ Πατὴρ, μόνος καὶ πάντη καθάπαξ κατὰ τὰ αὐτὰ τε καὶ ὡσαύτως ἔχων. Καὶ οὐδέ ποτε ὅπερ ἐστὶν, οὔτε μὴ ὦν, οὔτε μὴ ἐσόμενος. Εἰ τοίνυν πρὸς τὸν Πατέρα βλέπει ἢ τοιαύτη φωνή, μὴ μαχέσθω τῷ δόγματι τῆς εὐσεβείας, συμφωνῶν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τοῦτο τὸ μέρος· ὁ γὰρ ὁμολογῶν τὸν Πατέρα πάντοτε καὶ ὡσαύτως ἔχειν, ἕνα καὶ μόνον ὄντα, τὸν τῆς εὐσεβείας κρατύνει λόγον· βλέπων ἐν τῷ Πατρὶ

sententiam in se continent. Quam enim sententiam habet hoc, non essentia secundum quam est unus, separatum in plures, vel alias aliud quid factum, vel ab esse quod est, demigrantem? Nec ipse dixerit; neque quemquam eorum qui ab ejus causa stant in his quæ dicta sunt sententiæ umbram aliquam arbitror posse invenire. *Non essentia secundum quam est unus.* Separatum ipsum dicit ab essentia sui ipsius, non separari, vel essentiam ejus dicit ab ipso non dividi. Strepitus quidam est et sonitus inanis temere conflatus, hæc nihil significans oratio. Ecquid est necesse in verborum mente et sensu carentium examinatione diutius insistere? Quomodo enim quis a sua ipsius essentia divulsus in suo esse manet? vel quomodo essentia alicujus in partes divisa in se ipsa ostenditur? vel qui fieri potest, ut qui ab eo in quo est exierit, alius fiat extra seipsum factus? *Sed neque ex una,* ait, *essentia in tres hypostases figuratum.* Prorsus enim et penitus unus est, secundum eadem et eodem modo permanens solus. Quod igitur mente caret et sensu in iis quæ recitata sunt Eunomii verbis, cuivis perspicuum esse etiam ante nostras rationes arbitror : his ergo contradicat, qui putat iis verbis aliquam mentem et intelligentiam inesse : qui enim sermonis istius vim consideraverit, absurdus et nullum fundamentum habentibus implicari et hæerere dedignabitur. Quid enim roboris et momenti contra nostrum dogma habet, hoc enuntiare, *non essentia secundum quam est unus separatum, vel in plures partitione facta divulsum, aut qui alias aliis efficitur, vel qui ab eo quod est, esse discedit : neque ex una essentia in tres subsistentias transformatur?* Quæ neque a Christianis dicuntur, neque creduntur : neque ex consequente per ea quæ apud nos certa sunt et concessa, intelliguntur. Quis enim hæc unquam dixit, vel ex dicente in Dei Ecclesia audivit, quod Pater secundum essentiam vel separatur vel distribuitur, vel alias alius gignitur, extra seipsum factus, et quod in tres hypostases figuratur? Sibi ipsi loquitur Eunomius, non nos oppugnans, sed suas nugas nectens,

Sed quæ sequuntur verba consideremus. *Omni ex parte et absolute unus est : secundum eadem et eodem modo permanens solus.* Si de Patre dicit, hoc etiam nos comprobamus. Unus enim est vere Pater, solus etiam ubique et prorsus omninoque, et secundum eadem eodemque modo se habens. Neque unquam quod est, neque non ens, neque non futurus. Si ergo hæc vox Patrem respicit, pietatis decreto non pertinax adversetur, sed in hac parte Ecclesiæ consentiat. Qui enim Patrem semper et eodem modo se habere confitetur, unumque et solum esse confirmat, pietatis retinet do-

ctinam, intuens in Patre Filium : sine quo Pater A
neque est neque dicitur. Quod si aliquem alium
Deum præter Patrem fingit, cum Judæis disputet,
vel cum his qui Hysistiani nominantur : quorum
est hæc cum Christianis discordia, quod ipsi Deum
quidem confitentur esse quemdam ὕψιστον, id est,
altissimum, vel παντοκράτορα, id est, omnipoten-
tem : Patrem autem ipsum esse non admittunt.
Christianus vero, nisi Deo Patri credat, Christianus
non est.

Quæ his deinceps adjicit hæc sunt : *Non habens,*
inquit, *deitatis suæ participem socium, non partia-*
rium gloriæ, non consortem potestatis, non regni
consessorem : unus enim est et solus Deus omni-
potens, Deus deorum, Rex regnantium, Dominus
dominantium. Nescio in quem intuens Eunomius, B
non ipsi divinitatem communicare Patrem contesta-
tur. Siquidem ad simulacra vana et ad conflictam
simulaericolarum opinionem talia dicit, quemadmo-
dum Paulus clamat, quod *non est consensio, sive*
conventio Christo cum Beliar, neque communicatio
templo Dei cum templis idolorum ⁸², etiam nos con-
firmamus. Quod si unigenitum Deum per ea quæ
dicuntur, a patria deitate separat, discat, dilemma
impietatis ejus in seipsum recriminationem con-
struere ; vel enim absolute Dei Unigenitum negat
esse Deum, ut Patri conservet ac vindicet, quod
est cum Filio in deitate incommunicabile, ac per
hoc transgressor ac prævaricator redarguitur, Deo
Christianorum abnegato ; vel si concesserit, illum C
esse Deum secundum naturam cum Deo vero non
convenientem, omnino necessarium est ipsum con-
fiteri, se orare deos naturarum differentia a se
divisos ac diremptos. Horum utrum voluerit, eli-
gat, vel negare Filii deitatem, vel deos suo dogmate
inducere : utrum enim horum elegerit, nihil refert,
ad impietatem par scelus est. Nos enim inspira-
tis a Deo Scripturæ verbis instituti et edocti non
in Patre et Filio deitatis communionem cernimus,
sed unitatem, hoc propriis verbis Domino docente,
quibus ait, *Pater et ego unum sumus* ⁸³, et, *Qui*
vidit me, vidit Patrem ⁸⁴. Nam si non esset ejus-
dem naturæ, quomodo vel haberet in semetipso
quod alienum ; vel quomodo in seipso ostenderet
quod est dissimile ; externa et aliena natura non
excipiente diversi generis characterem sive for-
mam ? Dicit autem quod *gloriæ partiarium* sive
socium *non habet* : hoc autem ut se habet dicit,
tametsi nesciat quid dicat : non enim Filius cum
Patre gloriam partitur, sed totam cum Patre glo-
riam habet, sicut etiam Pater omnem cum Filio
habet gloriam. Sic enim dixit ad Patrem, quod
Omnia mea tua sunt, et tua mea ⁸⁵. Ideoque in
tempore judicii seipsum appariturum esse in glo-
ria Patris affirmat ⁸⁶, cum redditurus est cuique
secundum opera sua ; hac autem voce unionem
naturæ demonstrat. Quemadmodum enim alia glo-

τὸν Υἱὸν οὐ χωρὶς Πατρὸς οὕτως ἐστίν, οὕτως λέγεται.
Εἰ δὲ ἄλλον τινὰ παρὰ τὸν Πατέρα Θεὸν ἀναπλάσσει,
Ἰουδαίους διαλεγέσθω, ἢ τοῖς λεγομένοις Ὑψιστια-
νοῖς· ὧν αὕτη ἐστὶν ἡ πρὸς τοὺς Χριστιανούς διαφορὰ·
τὸ Θεὸν μὲν αὐτοὺς ὁμολογεῖν εἶναι τινα, ὃν ὀνομά-
ζουσιν Ὑψιστον, ἢ Παντοκράτορα· Πατέρα δὲ αὐτὸν
εἶναι μὴ παραδέχεσθαι. Ὁ δὲ Χριστιανὸς, εἰ μὴ τῷ
Πατρὶ πιστεύει, Χριστιανὸς οὐκ ἔστιν.

Ἄλλὰ ἐκ τούτοις ἐφεξῆς προστίθῃσι, ταῦτα ἐστίν.
Οὐ κοινῶν ἔχων, φησὶ, τῆς θεότητος, οὐ μερίτην
τῆς δόξης, οὐ σύγκληρον τῆς ἐξουσίας, οὐ συν-
θρονον τῆς βασιλείας. Εἰς γὰρ ἐστὶ καὶ μόνος
Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, Θεὸς θεῶν, βασιλεὺς τῶν βα-
σιλευνόντων, Κύριος τῶν κυριευόντων. Οὐκ οὐ-
τὰ πρὸς τίνα βλέπων ὁ Εὐνόμιος, τὸ μὴ κοινωνεῖν ἑαυτοῦ
τῆς θεότητος τὸν Πατέρα διαμαρτύρεται. Εἰ μὲν
γὰρ πρὸς τὰ εἰδῶλα τὰ μάταια, καὶ τὴν πεπλανημέ-
νην τῶν εἰδωλοκρατούντων ὑπόληψιν τὰ τοιαῦτα λέ-
γει, καθὼς καὶ ὁ Παῦλος βοᾷ· ὅτι οὐκ ἐστὶ συμφώ-
νησις Χριστῷ πρὸς Βελιάρ· οὐδὲ κοινοῦν τῶν
Θεοῦ μετὰ εἰδῶλων, καὶ ἡμεῖς συντιθέμεθα. Εἰ δὲ τὸν
μονογενῆ Θεὸν διὰ τῶν λεγομένων τῆς πατρικῆς ἀπο-
ρίξει θεότητος, μαθέτω ὅτι διλήμμα τὴν τῆς ἀσέβειας
αὐτοῦ κατηγορίαν ἐφ' ἑαυτῷ κατασκευάζει· ἢ γὰρ
ἀρνεῖται καθόλου Θεὸν εἶναι τὸν Μονογενῆ Θεοῦ· ἵνα
φυλάξῃ τῷ Πατρὶ τὸ ἐν τῇ θεότητι πρὸς τὸν Υἱὸν
ἀκοινωνῆτον· καὶ διὰ τούτου παραβάτης ἐλέγχεται,
τὸν Θεὸν τῶν Χριστιανῶν ἀρνησάμενος· ἢ εἰ δοῖη
κἀκεῖνον εἶναι Θεὸν κατὰ τὴν φύσιν τῷ ἀληθινῷ Θεῷ
μὴ συμβαλόντα, ἀνάγκη πᾶσα αὐτὸν Θεοὺς πρε-
θεύειν, ὁμολογεῖν, τῇ διαφορᾷ τῶν φύσεων ἀπ' ἀ-
λήλων διεσχισμένους. Ἐλέσθω τούτων ὁ βούλεται, ἢ
ἀρνεῖσθαι τοῦ Υἱοῦ θεότητα, ἢ Θεοὺς ἐπεισάγειν
τῷ δόγματι· ὅπερ γὰρ ἂν ἔληται τούτων, ἴσόν ἐστιν
εἰς ἀσέβειαν. Ἡμεῖς γὰρ παρὰ τῶν θεοπνεύστων τῆς
Γραφῆς λόγων μυσταγωγούμενοι, οὐχὶ κοινωνίαν
θεότητος ὀρώμεν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἀλλ' ἐνότητα·
τοῦτο τοῦ Δεσπότης διὰ τῶν ἰδίων λόγων διδάξαντος,
ἐν οἷς φησιν, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐσμέν· καὶ ὅτι
Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα. Εἰ γὰρ μὴ
τῆς αὐτῆς ἦν φύσεως, πῶς ἂν ἡ ἑσχεν ἐν ἑαυτῷ τὸ
ἀλλότριον, ἢ πῶς ἂν ἔδειξεν ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ ἀνόμιον,
μὴ δεχομένης τῆς ξένης τε καὶ ἀλλοτρίας φύσεως
τὸν τοῦ ἑτερογενοῦς χαρακτήρα ; Λέγει δὲ ὅτι οἷδὲ
μερίτην ἔχει τῆς δόξης. Τοῦτο δὲ ὡς ἔχει λέγει, εἰ
καὶ μὴ οἶδεν ὁ λέγει· οὐ γὰρ μερίζεται ὁ Υἱὸς πρὸς
τὸν Πατέρα τὴν δόξαν, ἀλλ' ὅλην ἔχει τοῦ Πατρὸς
τὴν δόξαν, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ πᾶσαν ἔχει τοῦ Υἱοῦ τὴν
δόξαν. Οὕτως γὰρ εἶπε πρὸς τὸν Πατέρα, ὅτι Πάντα
τὰ ἐμὰ σὰ ἐστίν, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ. Διὸ καὶ ἐν τῷ
καιρῷ τῆς κρίσεως ἐπιφανήσεσθαι ἑαυτὸν φησιν ἐν τῇ
δόξῃ τοῦ Πατρὸς· ὅτε μέλλει ἀποδιδόναι ἐκάστῳ κατὰ
τὰ ἔργα αὐτοῦ. Δείκνυσιν δὲ διὰ τῆς φωνῆς ταύτης τὸ
ἡνωμένον τῆς φύσεως. Ὡς γὰρ ἄλλη δόξα τοῦ Θεοῦ, καὶ
ἄλλη δόξα σελήνης· διὰ τὸ μὴ συμβαίνειν πρὸς ἄλληλα

⁸² II Cor. vi, 14, 15. ⁸³ Joan. x, 30. ⁸⁴ Joan. xiv, 9. ⁸⁵ Joan. xvii, 10. ⁸⁶ Matth. xxv, 31.

τῶν στοιχείων τὴν φύσιν · ὥς εἰ γε ἡ αὐτὴ δόξα ἐπ' ἀμφοτέρων ἦν, οὐκ ἂν τις διαφορά τῆς φύσεως αὐτῶν ἐνομίσθη. Οὕτως ὁ ἑαυτὸν ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς δόξῃ φανήσεσθαι προειπὼν, ἔδειξε διὰ τῆς κατὰ τὴν δόξαν ταυτότητος, τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως.

Τὸ μὴ σύνθρονον τῆς βασιλείας λέγειν εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν, πολλὴν μαρτυρεῖ τῷ Εὐνομίῳ τὴν τῶν θείων λογίων μελέτην, ὅς ἐκ τῆς ἄγαν προσηχῆς τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν, οὕτως ἤκουσεν, ὅτι *τὰ ἄνω φρονεῖτε, οὗ ὁ Χριστὸς ἐστὶν ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς καθήμενος*, καὶ ὅτι ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ κεκράθικεν· καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλὰ, ὧν οὐκ ἂν ῥηδῶις τις τὸ πλῆθος ἐξαριθμήσειεν· ἅπερ μήπω μαθὼν ὁ Εὐνόμιος ἀπαγορεύει σύνθρονον εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν. Τὸ δὲ σύγκληρον τῆς ἐξουσίας, μάλλον ὡς ἀνόητον παραδραμεῖν χρῆ, ἢ ὡς ἀσεβὲς διελέγξαι. Τίνα γὰρ διάνοιαν ἔχει τὸ *σύγκληρον* λέξις, ἐκ τῆς κοινῆς τοῦ λόγου καταχρήσεως, οὐκ ἔστιν εὐρεῖν. *Ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν τοῦ Κυρίου βάλλουσι κληρον*, καθὼς ἡ Γραφή λέγει, οἱ μὴ βουλόμενοι διασχίσει τὸν δεσποτικὸν χιτῶνα, ἀλλ' ἐνδὸς αὐτῶν ποιῆσαι κτήμα, ᾧ ἂν ὁ κληρὸς χαρίσθῃ. Οἱ τοίνυν πρὸς ἀλλήλους ὑπὲρ τοῦ χιτῶνος διακληρούμενοι, δύνανται ἰσως σύγκληροι λέγεσθαι.* Ἐνταῦθα δὲ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐν τῇ φύσει οὐσης τῆς ἐξουσίας. *Τὸ τε γὰρ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ὅπου θέλει πνεῖ*· καὶ πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργεῖ καθὼς βούλεται, καὶ ὁ Υἱὸς δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο ὁρατὰ τε καὶ ἀόρατα ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησε· καὶ οὗς θέλει ζωοποιεῖ· καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ τοὺς χρόνους ἔθετο, ἀπὸ τῶν χρόνων δὲ, καὶ πάντα τὰ ἐν τῷ χρόνῳ γεγενημένα, νοοῦμεν εἶναι τῷ Πατρὶ ὑπεξούσια. Εἰ οὖν ἐν ἐξουσίᾳ τοῦ ποιεῖν ἃ βούλονται ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα ὡς εἴπομεν ἀποδίδεσθαι· τίνα νοῦν ἢ τοῦ συγκλήρου τῆς ἐξουσίας λέξις ἔχει; Κατιδεῖν οὐκ ἔστιν· ὁ γὰρ πάντων κληρονόμος, ὁ τῶν αἰώνων δημιουργὸς, ὁ τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς συνεκλάμπων, καὶ χαρακτηρίζων ἐν ἑαυτῷ τοῦ Πατρὸς τὴν ὑπόστασιν, πάντα ὅσα ὁ Πατὴρ αὐτὸς ἔχει, καὶ πάσης ἐξουσίας Κύριός ἐστιν· οὐ μεθισταμένης ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εἰς τὸν Υἱὸν τῆς ἀξίας· ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῷ μενούσης καὶ ἐν ἐκείνῳ οὔσης. *Ὁ* τε γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ ὢν μετὰ πάσης δηλαδὴ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐστὶν ἐν τῷ Πατρὶ· καὶ ὁ ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα ἔχων, πᾶσαν περιέχει τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν. Ὅλον γὰρ ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα· καὶ οὐχὶ μέρος αὐτοῦ. Ὁ δὲ ὅλον ἔχων καὶ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ πάντως ἔχει. Τί οὖν νοῦν Εὐνόμιος ἀποφαίνεται, μὴ ἔχειν τὸν Πατέρα σύγκληρον τῆς ἐξουσίας; Εἴποιεν ἂν ἰσως οἱ τῆς ματαιότητος αὐτοῦ μαθηταί· ὁ γὰρ εἰδὼς ἐπατεῖν λόγων, τὰ δι' ἄχα διανοίας λεγόμενα, ὁμολογεῖ συνεῖναι μὴ δύνασθαι. Οὐκ ἔχει, φησί, σύγκληρον τῆς ἐξουσίας ὁ Πατὴρ. Τίς γάρ ἐστιν ὁ λέγων ἐκ διακληρώσεως ὑπὲρ

*A*ria sive claritas solis, alia lunæ ⁸⁷, quia horum elementorum natura sibi invicem non conveniat: quod si amborum eadem esset gloria, nulla ipsorum naturæ putaretur differentia; sic qui seipsum in Patris gloria prædixit appariturum, per hanc eandem gloriam naturæ communionem demonstravit.

Dicere autem Filium non esse regni cum Patre consensorem, hoc probat quam sit Eunomius in divinis eloquiis exercitatus, qui ex nimia divinitus inspiratarum Scripturarum attentione nondum audit: *Quæ sursum sunt sapite, ubi Christus est ad dexteram Patris sedens* ⁸⁸, et quod ad dexteram throni Dei consedit, multaue alia quæ sunt ejusmodi, quorum multitudinem non facile quis recensuerit: quæ cum nondum Eunomius didicerit, negat Filium simul cum Patre sedere. Hoc autem, potestatis consortem, magis ut quid dementiæ ac furoris simile percurrere oportet, quam ut impium et sacrilegum redarguere. Quam enim sententiam habet συγκλήρου, *consortis*, dictio ex communi orationis nuncupatione, non licet invenire. *Super vestimentum Domini miserunt sortem*, sicut Scriptura loquitur ⁸⁹, qui noluerunt tunicam Domini discindere, sed unius ipsorum rem propriam facere, cui sors gratuito dederit. Illi igitur qui pro tunica inter se sortem mittebant, dici possunt σύγκληροι, consortes. Hic autem minime dici potest in Patre et Filio et Spiritu sancto, cum æqualem in rebus creatis habeant potestatem. Nam *Spiritus sanctus ubi vult spirat* ⁹⁰, et omnia in omnibus operatur prout vult; et Filius per quem omnia facta sunt, visibiliaque et invisibilia in cælis et in terra, omnia quæ voluit fecit, et quos vult vivificat; et *Pater in sua potestate tempora posuit* ⁹¹, a temporibus autem omnia quæ sunt in tempore facta Patri subjecta esse intelligimus. Si igitur æqualem habere potestatem faciendi quæcunque volunt et Patrem et Filium et Spiritum sanctum, sicut diximus, demonstratum est, quam igitur notionem habet hæc dictio consortis potestatis? Conspicere non licet: qui enim est universorum hæres, qui sæculorum conditor, qui cum gloria Patris elucet, qui in seipso Patris hypostasin figurat, et qui habet omnia quæcunque Pater habet, omnis etiam potestatis Dominus est: non quod a Patre in Filium transmigret dignitas, sed etiam apud ipsum maneat atque in illo sit. Qui enim in Patre est, cum omni nimirum sua potentia est in Patre: et qui in seipso Patrem habet, omnem patriam potestatem et vim complectitur. Totum enim in seipso habet Patrem: neque pars ejus est. Qui autem totum habet, etiam potestatem ejus omnino habet. Quid igitur Eunomius intelligens pronuntiat Patrem non habere potestatis consortem? Dixerint fortasse vanitatis ejus astipulatores disci-

⁸⁷ I Cor. xv, 41. ⁸⁸ Coloss. iii, 1. ⁸⁹ Joan. xix, 34; Psal. xxi, 49. ⁹⁰ Joan. iii, 8. ⁹¹ Act. i, 7.

puli; nam qui sermones audire novit, ea quæ sine mente et sententia funditantur, se non intelligere fatetur. Non habet, inquit, Pater potestatis consortem. Quis enim Patrem et Filium de potestate inter se ex sortitione dicat contendere? Quibus mediator interveniens sacer Eunomius am-

τῆς ἐξουσίας πρὸς ἀλλήλους τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν διαμάχεσθαι; Οἷς μεσιτεῶν ὁ ἱερὸς Εὐνόμιος διὰ φιλικῆς συμβάσεως, ἀνευ κλήρου νέμει τῷ Πατρὶ μὲν τὰ πρεσβεῖα τῆς ἐξουσίας. Quibus mediator interveniens sacer Eunomius ami-

Videte ridiculam et puerilem, vilem et abjectam horum documentorum expositionem. An ille qui universa fert verbo suæ potentia⁹², qui dicit quæ fieri vult, et qui facit in imperii virtute quæ vult, cui concurrat cum voluntate potentia, cuius potentia mensura ejus est voluntas: *Ipse enim, inquit, dixit, et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt*⁹³; qui omnia per se fecit, et in seipso constituit; quo sine nihil eorum quæ sunt, factum est⁹⁴, neque in natura manet, iste exspectat ex quadam sortitione eam potestatem obtinere? Judicate, auditores, an qui hæc asserit sit mentis compos. *Unus est, inquit, et solus Deus omnipotens*. Si quidem Patrem omnipotentis appellatione ostendit, nostrum, non alienum sermonem pronuntiat: sin autem alium aliquem præter Patrem intelligit omnipotentem, etiam circumcisionem si ei videatur prædicet, qui Judaicorum decretorum est præses, Christianorum siquidem fides in Patrem intuetur. Omnia enim est Pater, *Altissimus, omnipotens, rex regnantium, Dominus dominantium*⁹⁵, et quæcunque excelsam habent et eximiam significationem, Patris sunt propria, et quæ sunt Patris, etiam Filii sunt omnia. Quod si ita est, hæc etiam admittimus. Si autem Patre omisso alium omnipotentem autumat, decreta Judæorum profert, vel Platonis doctrinam sequitur^(a). Nam et illum philosophum aiunt dicere, esse quemdam supremum creatorem et factorum quorundam aliorum deorum inferiorum. Quemadmodum igitur in Judaicis et Platonicis decretis qui Patrem non admittit Christianus non est, tametsi omnipotentem quemdam colat in suo dogmate: sic etiam Eunomius contra nomen mentitur, Judaizans præ superbia et mentis ferocia, vel Græcorum numina præferens, Christianorum appellationem subinduens. Quin etiam de his quæ sequuntur, eadem erit oratio. Dicit enim quod *Deus deorum*. Nos adjecto Patris nomine vocem familiarem et propriam facimus, scientes quod Pater Deus deorum. Quæ vero sunt Patris omnia, omnino etiam sunt Filii⁹⁶. Et *Dominus dominantium*: eadem de hoc quoque est oratio; atque *Altissimus supra omnem terram*. Nam quemlibet mente conceperis, altissimus est super omnem terram. Similiter superne in terrestribus facta speculatione a Patre, Filio et Spiritu sancto. Verum etiam quæ deinceps dictis adjiciuntur, *Altissimus in celestibus, altissimus in altissimis, supercaelestis, verus in essentia, qui est et permanet, verus in sermonibus, verus in operibus*: hæc enim omnia ex æquo inspicit Christianorum oculus in Patre et Filio et Spiritu sancto. Quod si

Ὅρατε τὸ καταγέλαστον καὶ παιδαριῶδες τῆς χαμαιζήλου ταύτης τῶν δογμάτων ἐκθέσεως. Ἄρα ὁ τὰ σύμπαντα φέρων τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, λέγων ἃ γενέσθαι θέλει, καὶ ποιεῖν ἐν τῇ τοῦ προστάγματος δυνάμει ἃ βούλεται, οὐ σύνδρομός ἐστι τῇ βουλήσει ἡ δύναμις, καὶ μέτρον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τὸ θέλημα γίνεται. Αὐτὸς γὰρ, φησὶν, εἶπε καὶ ἐγένεθησαν, αὐτὸς ἐντέλλετο καὶ ἐκτίσθησαν. ὁ πάντα δι' ἑαυτοῦ ποιήσας, καὶ ἐν ἑαυτῷ συστήσας, οὐ χωρὶς τῶν ὄντων οὐδὲν οὕτε ἐγένετο, οὔτε ἐν τῷ εἶναι μένει· οὕτως ἀναμένει ἐκ διακληρώσεως τινος σχεῖν τὴν ἐξουσίαν; Κρίνατε, οἱ ἀκούοντες, εἰ ὁ ταῦτα λέγων ἐν τῷ καθεστηκότι τὴν διάνοιαν ἔχει. Εἰς γὰρ ἐστὶ, φησὶ, καὶ μόνος θεὸς παντοκράτωρ. Εἰ μὲν οὖν τὸν Πατέρα διὰ τῆς τοῦ παντοκράτορος προσηγορίας ἐνδείκνυται, ἡμέτερον λέγει τὸν λόγον καὶ οὐκ ἀλλότριον· εἰ δὲ ἄλλον τινὰ παρὰ τὸν Πατέρα νοεῖ παντοκράτορα, καὶ τὴν περιτομὴν εἰ δοκεῖ χρυσεῖται, ὁ τῶν δογμάτων τῶν Ἰουδαϊκῶν προστάτης. Τῶν γὰρ Χριστιανῶν ἡ πίστις πρὸς τὸν Πατέρα βλέπει. Πάντα δὲ ἐστὶν ὁ Πατὴρ, Ὑψίστος, παντοκράτωρ, βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, Κύριος τῶν κυριευόντων, καὶ πάντα ὅσα τῆς ὑψηλῆς ἔχεται σημασίας, τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ἴδια. Τὰ δὲ τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ πάντα. Ὅστε τούτου ὄντος κακεῖνα δεχόμεθα. Εἰ δὲ ἀφελὺς τὸν Πατέρα, ἄλλον παντοκράτορα λέγει, τὰ τῶν Ἰουδαίων λέγει, ἢ καὶ τοῖς Πλάτωνος ἐπιτεταί λόγοι. Καὶ γὰρ κακεῖνόν φασι τὸν φιλόσοφον λέγειν, εἶναι τινὰ ὑπεράνωθεν κτίστην καὶ ποιητὴν ὑποδεηκόντων τινῶν θεῶν. Ὅσπερ οὖν ἐν τοῖς Ἰουδαϊκοῖς καὶ Πλατωνικοῖς δόγμασιν ὁ τὸν Πατέρα μὴ παραδεχόμενος, Χριστιανὸς οὐκ ἐστὶν, καὶ παντοκράτορά τινά πρεσβεύει ἐπὶ τοῦ δόγματος, οὕτως καὶ ὁ Εὐνόμιος καταψεύδεται τοῦ ὀνόματος, Ἰουδαϊζῶν ἐπὶ τῷ φρονήματι· ἢ τὰ τῶν Ἑλλήνων πρεσβεύων, τὴν δὲ τῶν Χριστιανῶν προσηγορίαν ὑποδυόμενος. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἐκτεθειμένων, ὁ αὐτὸς ἐστὶ λόγος. Λέγει γὰρ, ὅτι θεὸς θεῶν. Προσθέντες ἡμεῖς τὸ τοῦ Πατρὸς ὄνομα, τὴν φωνὴν οἰκείουμεθα, εἰδότες ὅτι ὁ Πατὴρ θεός ἐστι τῶν θεῶν. Τὰ δὲ τοῦ Πατρὸς πάντα, τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ πάντως. Καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων· ὁ αὐτὸς καὶ περὶ τούτου λόγος· καὶ Ὑψίστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ὅν γὰρ ἂν τῇ διανοίᾳ λάβῃς, ἐκεῖνος ὕψιστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ὁμοίως ἀνωθεν τοῖς ἐπιτελοῖς τῆς ἐπισκοπῆς γινομένης παρὰ τε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐφεξῆς τοῖς εἰρημνοῖς προσκείμενα· Ὑψίστος ἐν οὐρανοῖς, ὕψιστος ἐν ὑψηλοῖς, ἐπουράριος, ἀληθινὸς ἐν τῷ εἶναι ὁ ἐστὶ, καὶ διαμένων· ἀληθινὸς ἐν λόγοις, ἀληθινὸς ἐν ἔργοις· ταῦτα

⁹² Hebr. 1, 5. ⁹³ Psal. cxlviii, 5. ⁹⁴ Joan. 1, 3. ⁹⁵ Tim. vi, 15. ⁹⁶ Joan. xvii, 10.

(a) In Timæo.

γάρ πάντα ἐπίσης ἐνορᾷ ὁ τῶν Χριστιανῶν ὀφθαλμός· ἔπ' αὐτῷ καὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι ἁγίῳ. Εἰ δὲ μόνον ἐνί τινι τῶν ἐν τῇ πίστει παραδοθέντων προσώπων ὁ Εὐνόμιος ταῦτα νέμει· τοιμησάτω μὴ ἀληθινὸν εἰπεῖν ἐν λόγοις τὸν εἰπόντα, ὅτι 'Εγὼ εἰμι ἡ ἀληθεῖα, ἣ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ἣ ἀληθινὸν ἐν ἐργοῖς μὴ συνθέσθω τὸν ποιῶντα κρίμα καὶ δικαιοσύνην, ἣ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐνεργοῦν τὰ πάντα ἐν παντί καθὼς βούλεται· ταῦτα γὰρ εἰ μὴ προσμαρτυροῖ τοῖς παραδοθεῖσιν ἐν τῇ πίστει προσώποις, καθόλου τὴν τῶν Χριστιανῶν παραγράφεται πίστιν. Πῶς γὰρ τις πίστεως ἄξιον οἴησεται τὸν ψευδῆ μὲν ἐν τοῖς λόγοις, μὴ ἀληθινὸν δὲ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ;

Ἄλλὰ πρὸς τὸ ἐφεξῆς τῷ λόγῳ προέλθωμεν. Φησὶ γάρ ὅτι 'Ἀρχῆς ἀπάσης, ὑποταγῆς, ἐξουσίας ἀνθρώπου. Ἡμέτερος οὗτος ὁ λόγος καὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἴδιος, τὸ πιστεύειν τὴν θείαν φύσιν πάσης ἀρχῆς ἀνωτέραν εἶναι· ὑποχείριον δὲ αὐτῆς ἔχειν πᾶν ὅτιπέρ ἐστιν ἐν τοῖς οὐσί νοούμενον. Θεία δὲ φύσις ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Εἰ δὲ μόνον τῷ Πατρὶ ταύτην προσμαρτυροῖ τὴν δύναμιν· καὶ εἰ μόνον αὐτὸν τροπῆς τε καὶ μεταβολῆς ἐλεύθερον ἀποφαίνεται, καὶ εἰ μόνον αὐτὸν λέγει ἀκήρατον, πρόδηλον τὸ ἐκ τούτων κατασκευαζόμενον· ὅτι ὁ ταῦτα μὴ ἔχων, τρεπτὸς ἐστὶ πάντως καὶ φθαρτός, καὶ μεταβλητός καὶ ἐπίκτητος. Οὐκοῦν ταῦτα δογματίζει ὁ Εὐνόμιος ἐπὶ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οὐ γὰρ ἂν ἐχρήσατο τῇ ἀντιδιαστολῇ, τοῖς ἀντιδιαίρων τὸν Πατέρα, μὴ ταύτην τὴν διάνοιαν ἔχων περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί, δοκιμάσατε, εἰ μὴ διώκτης ἐστὶ τις τῶν Χριστιανῶν πίστεως, ταῦτα φρονῶν. Τίς γὰρ τὸ τρεπόμενον καὶ μεταβαλλόμενον καὶ τὸ ἐπίκτητον καταδέξεται σεβάσιμον αὐτῷ κρίναι; Οὐκοῦν ὅλος ὁ σκοπὸς ἐστὶ τῷ κατασκευάζοντι τὰ τοιαῦτα νοήματα, ἐκβάλλειν τῆς Ἐκκλησίας τὴν εἰς τὸν Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα πίστιν· δι' ὧν κατασκευάζει, μήτε ἀκήρατον εἶναι, μήτε ἀτρεπτον, μήτε ἀμετάβλητον, ἣ αὐτὴν ἀληθεῖαν, ἣ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας.

Ἰδόμεν δὲ καὶ οἷα τοῖς εἰρημένοις προστίθωσιν. Οὐκ ἐν τῷ γεννῶν, φησὶ, τὴν ἰδίαν οὐσίαν μερίζων, καὶ ὁ αὐτὸς γεννῶν, καὶ γεννώμενος, ἣ αὐτὸς Πατὴρ γινόμενος καὶ Υἱός· ἐστὶ γὰρ ἀφ' αὐτοῦ. Τοιοῦτον τάχα ἐστὶν ὃ φησὶ περὶ τῶν ἀπεδῶν ὁ προφήτης, ὅτι 'Ἰστὸν ἀράχνης ὑφαίνουσιν'. Ὡς γὰρ ἐπ' ἐκείνου σχῆμα μὲν ἐστὶ τοῦ ὑφάσματος, ὑπόστασις δὲ οὐκ ἐστὶν ἐν τῷ σχήματι· ὁ γὰρ ἀφ' αὐτοῦ οὐδενὸς ὑφαστῶτος ἄπτεται, περιφθειρομένων τῇ τῶν δακτύλων ἀρῇ τῶν ἀραχνίων νημάτων· τοιαύτη ἐστὶ καὶ ἡ τῶν ματαίων λέξις ἀνυπίστατος ἰστοργία. Οὐκ ἐν τῷ γεννῶν, φησὶ, τὴν ἰδίαν οὐσίαν μερίζων, καὶ ὁ αὐτὸς γεννῶν καὶ γεννώμενος. Ἄρα λόγον ὀνομάσαι χρὴ τὰ λεγόμενα, ἢ μᾶλλον φλέγματός τινος ὄγκον, ὑπὸ τινος ὑδρικῆς πληθύσεως ἀναπτύσσμενον; Τί γὰρ ἐστὶ τὸ τὴν αὐτοῦ μερίζειν οὐσίαν ἐν τῷ γεννῶν, καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι

solum uni alicui earum, quæ fide traditæ sunt, personæ Eunomius hæc attribuit, audeat asserere non veracem esse eum qui dixit : *Ego sum veritas* 87; vel Spiritum veritatis, vel verum in operibus non concedat eum qui facit iudicium et justitiam, vel Spiritum qui efficit omnia in omnibus prout vult : hæc enim nisi his quæ traditæ sunt in fide, personis, astipulentur, in universum Christianorum si fide expungunt et obliterant. Quomodo enim quis fide dignum existimabit mendacem in sermonibus, non verum in operibus suis ?

Sed ad id quod sequitur pergamus. Dicit enim : *Omni imperio, subjectione, potestate superior est.* Noster hic est sermo, et catholicæ Ecclesiæ proprius, credere nempe naturam divinam omni imperio superiorem esse, subjectum autem sui ipsius habere quidquid in his quæ sunt intelligitur. Divina autem natura Pater et Filius et Spiritus sanctus. Quod si hanc potentiam soli Patri suo testimonio asserat, et si solum eum a vicissitudine et mutatione liberum affirmat, atque ipsum solum incorruptum perspicuum et manifestum plane quod ex his construitur, quod qui hæc non habet, mutabilis prorsus et corruptibilis et interitui obnoxius. Hæc igitur Eunomius dogmata tradit de unigenito Deo et Spiritu sancto; non enim uteretur hac differentia dum his Patrem distinguit, nisi hanc haberet de Filio et Spiritu sancto sententiam. Reliquum, fratres, probate, si non est Christianorum fidei persecutor, dum hæc sentit. Quis enim quod vertitur et mutatur, quod fato obnoxius est et interitui, sibi venerandum esse dijudicavit? Quam obrem ei qui hæc cogitat et sentit, totus scopus propositus est, ab Ecclesia excludere atque eliminare fidem, quam habet in Filium et Spiritum sanctum, cum his confirmare conetur, neque incorruptibilem, neque invertibilem, neque immutabilem, vel ipsam veritatem, vel veritatis Spiritum.

Jam videamus quæ his dictis adjicit. *Non quidem generando, inquit, propriam essentiam partiens, et idem generans, et qui generatur, et idem Pater qui gignitur et Filius: est enim incorruptibilis.* Tale hoc fortasse est quod de impiis dicit: propheta. *Telam araneæ texunt* 88. Ut enim in illa figura quidem est texturæ, sed non subest in figura firma soliditas: qui enim tangit, nihil quod subsistat tangit, pereuntibus digitorum tactu araneæ filis: talis est etiam hæc inanum dictionum futilis nec subsistens textura. *Non enim generando, ait, suam essentiam partiens, et idem est qui generat, et qui generatur.* An orationem hæc dicta nominare oportet, an potius pituitæ ejusdam humorem, ex aliqua aquosa redundantia excretum? Quid enim est suam in generando partiiri essentiam, et eundem esse generantem et generatum? Quis ita mentis

87 Joan. xiv, 6. 88 Isa. lxx, 5.

inops et vecors, ut hunc sermonem seriat, quem A videtur Eunomius impugnare? Ecclesia quidem verum Patrem credit, vere esse proprii Filii Patrem, sicut ait Apostolus, non alieni: sicut enim in quadam Epistolarum effatus est: *Qui proprio Filio suo non pepercit*⁹⁹: proprii adjectioni opponens eos qui gratia non natura adoptione digni censentur. Hic autem nostram hanc opinionem calumnians, quid dicit? *Non in generando suam ipsius essentiam partiens, neque idem qui generat, et qui generatur, vel idem Pater qui gignitur et Filius: est enim incorruptibilis.* Quispiam audiens, *In principio erat Verbum, et Deus erat Verbum*¹, et, *Verbum ex Deo Patre exivit*: siccine sincerum et purum dogma, tam foedis et tetris ac graveolentibus notionibus inquinat et conspurcat? dum dicit: *Non in generando suam essentiam partitur.* O execrandas et abominandas, impuras et sordidas cogitationes! Quomodo qui talia profert non intelligit, quod neque per carnem, Deus qui manifestatur, humanæ naturæ passionem ad sui corporis coagmentationem accepit, sed puer natus est nobis ex Spiritu sancto et virtute Altissimi², neque Virgo ipsa quidquam perpessa est, neque Spiritus diminutus est, neque virtus Altissimi in partes dissecta fuit? Etenim Spiritus totus est, et Altissimi virtus integra sine ulla immutatione mansit. Et puer natus est totus, neque matris integritatem labefactavit. Deinde caro ex carne quidem procreata est, sed absque perpe-
 C
 D
 sione: hunc autem gloriæ splendorem non vult Eunomius ab ipsa esse gloria, quoniam gloria quæ lucem generat neque minuitur, neque in partes divellitur. Et quidem verbum hominis impartibiliter ex mente generatur. At Deus Verbum, nisi Patris essentia in partes fuerit secta, non potest ex Patre gigni! Quis ita vecors et stupidus, qui dogmatis hujus absurditatem et amentiam non intelligat? *Non in generando, inquit, propriam essentiam partiens.* Cujus propria essentia in generando, in partes distribuitur? Essentia enim in hominibus est humana natura. In rationis expertibus generaliter quidem natura rationis expers, specialiter vero in hominibus et in ovibus, et in omnibus belluis quæ secundum proprietatum differentias spectatur natura. Quid igitur horum per partem sive fetum suam essentiam partitur? Nonne per successionem eorum quæ enascuntur in unoquoque animalium semper integra manet natura? Præterea homo dum ex se hominem gignit, non suam naturam distribuit, sed et in eo qui genuit atque in genito tota est, neque ex hoc ad illum dividitur, neque discedit, neque in eo mutilatur, cum in illo perfecta sit, atque omnis in eo consistat, et omnis in illo invenitur. Siquidem priusquam ex se hominem generaret, erat animal rationis particeps, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax. Idem postquam ex se talem genuit hominem: ita ut omnes naturæ proprietates in

γεννῶντά τε καὶ γεννώμενον; Τίς οὕτως παράφορος τὴν διάνοιαν, ὡς τοῦτον εἰπεῖν τὸν λόγον, πρὸς ἐν μάχεσθαι δοκεῖ ὁ Εὐνόμιος; Ἡ μὲν γὰρ Ἐκκλησία πιστεύει τὸν ἀληθινὸν Πατέρα ἀληθῶς εἶναι Ὑπο Πατέρα ἰδίου, καθὼς φησὶ ὁ Ἀπόστολος, οὐκ ἄλλοτέρου· οὕτω γὰρ ἐν τινι τῶν Ἐπιστολῶν ἀπεφώνηται, Ὅς τοῦ ἰδίου Υἱοῦ οὐκ ἐφέλισται· ἀντιδιαστέλλων τῇ τοῦ ἰδίου προσθήκῃ τοὺς χάριτι καὶ οὐ φύσει τῆς υἱοθεσίας ἡξιωμένους. Ὁ δὲ ταύτην ἡμῶν διαβάλλον τὴν ὑπόληψιν, τί λέγει; Οὐκ ἐν τῷ γεννᾶν τὴν οὐσίαν ἑαυτοῦ μερίζω, οὐδὲ αὐτὸς γεννῶν καὶ γεννώμενος· ἡ δὲ αὐτὸς Πατὴρ γινόμενος καὶ Υἱός· ἔστι γὰρ ἀφθαρτος. Ἀκούων τις λόγον ἐν ἀρχῇ ὄντα· καὶ, Θεὸν ὄντα τὸν λόγον, καὶ, λόγον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξεληθέντα· οὕτω καταβρύχαι-
 B
 νει τὸ ἀκήρατον δόγμα, τοῖς αἰσχροῖς τούτοις καὶ ὁδωδῶσι νοήμασι; λέγων· Οὐκ ἐν τῷ γεννᾶν τὴν οὐσίαν μερίζει. Ὡς τῆς ββελυρίας τῶν αἰσχρῶν τούτων καὶ βυπτῶν νοημάτων! Πῶς οὐ συνήσιν ὁ πᾶς τοιαῦτα λέγων, ὅτι οὐτε διὰ σαρκὸς ὁ Θεὸς φανερούμενος τὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πάθος πρὸς τὴν τοῦ ἰδίου σώματος σύστασιν παρεδίξατο, ἀλλὰ καὶ παῖδιον ἐγεννήθη ἡμῖν ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ δυνάμεως Ὑψίστου· καὶ οὕτε ἡ Παρθένος ἐπαθεν, οὕτε τὸ Πνεῦμα ἐμειώθη, οὕτε ἡ δύναμις τοῦ Ὑψίστου ἀπεμερίσθη; Καὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα ὅλον ἐστὶ, καὶ ἡ τοῦ Ὑψίστου δύναμις ἀμείωτος ἐμεινε. Καὶ τὸ παῖδιον ἐγεννήθη ὅλον, καὶ τὴν τῆς μητρὸς ἀφθορίαν οὐκ ἔλυμηντο. Εἴτα σὰρξ μὲν ἀπὸ σαρκὸς ἐγεννήθη, δίχα πάθους· τὸ δὲ τῆς δόξης ἀπαύγασμα οὐ βούλεται ἀπ' αὐτῆς εἶναι ὁ Εὐνόμιος τῆς δόξης· ἐπειδὴ οὕτε μειοῦται γεννῶσα τὸ φῶς ἡ δόξα, οὕτε μερίζεται. Καὶ ὁ μὲν ἀνθρώπινος λόγος ἀμερίστως ἐκ τοῦ νοῦ γεννᾶται. Ὁ δὲ Θεὸς λόγος, ἐὰν μὴ μερίσθῃ τοῦ Πατρὸς ἡ οὐσία, ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθῆναι οὐ δύναται. Ἀρα τίς οὕτως ἐστὶν ἡλίθιος, ὡς μὴ συνείναι τὴν ἀλογίαν τοῦ δόγματος; Οὐκ ἐν τῷ γεννᾶν, φησὶ, τὴν ἰδίαν οὐσίαν μερίζω. Τίνος γὰρ ἐν τῷ γεννᾶν ἡ ἰδία οὐσία μερίζεται; Οὐσία γὰρ ἐπὶ μὲν τῶν ἀλόγων, γενικῶς μὲν ἡ ἀλογος· ἰδικῶς δὲ ἐπὶ τῶν βούων καὶ ἐπὶ τῶν προβάτων, καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἀλόγων, κατὰ τὰς τῶν ἰδιωμάτων διαφορὰς θεωρουμένη. Τί τοίνυν ἐκ τούτων μερίζει τὴν ἰδίαν οὐσίαν διὰ τοῦ τόκου; Οὐκ αἰετὶ μένει διὰ τῆς διαδοχῆς τῶν ἐπιγινόμενων ἐφ' ἐκάστου τῶν ζώων ἀκεραία ἡ φύσις; Εἴτα ἄνθρωπος μὲν ἐξ ἑαυτοῦ τίχτων ἄνθρωπον, οὐ μερίζει τὴν φύσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ γεννᾶν καὶ ἐν τῷ γεννηθέντι ὅλη ἐστίν· οὐκ ἐκ τούτου πρὸς ἐκείνον ἀποσχίζομένη καὶ μεθισταμένη, οὐδὲ ἐν τούτῳ κολοβούμενη, ὅταν ἐν ἐκείνῳ τελεία γέννηται· ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἐν τούτῳ οὐσα, καὶ πᾶσα ἐν ἐκείνῳ εὐρισκομένη. Καὶ γὰρ καὶ πρὶν γεννηθῆναι τὸν ἐξ αἰ- τοῦ ὁ ἄνθρωπος, ζῶων ἦν λογικὸν, θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν. Καὶ ὅταν ἐγέννησε τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, ὥστε ἐν ἐκείνῳ δειχθῆναι πάντα τὰ ἰδιώ-
 D
 ματα τῆς φύσεως· ὡς οὐκ ἀπώλεσε τὸ εἶναι ἄνθρω-
 99 Rom. viii, 32. 1 Joan. i, 4. 2 Matth. i, 18; Luc. i, 27.

⁹⁹ Rom. viii, 32. ¹ Joan. i, 4. ² Matth. i, 18; Luc. i, 27.

πας ἐξ ἑαυτοῦ γεννήσας τὸν ἄνθρωπον· ἀλλ' ὁ ἦν πρὸ τούτου, καὶ μετὰ τούτο διέμεινεν, οὐδὲν διὰ τοῦ γενέσθαι τὸν ἐξ αὐτοῦ ἄνθρωπον τῆς ἐξ αὐτοῦ φύσεως ἐλαττώσας. Καὶ ἄνθρωπος μὲν ἐξ ἀνθρώπου γεννᾶται, καὶ ἡ τοῦ γεννῶντος οὐ μερίζεται φύσις.

Τὸν δὲ μονογενῆ Θεὸν τὸν ὄντα ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς οὐ δέχεται ὁ Εὐνόμιος ἀληθῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι· δεδοικώς μὴ ἀκρωτηρίασῃ τὴν ἀκέραιον τοῦ Πατρὸς φύσιν διὰ τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως. Ἀλλ' εἰπὼν ὅτι οὐ τὴν οὐσίαν ἐν τῷ γεννῶν μερίζων, προσέθηκεν· ἡ αὐτὸν γεννῶν καὶ γεννώμενος· ἡ αὐτὸς Πατὴρ γινόμενος καὶ Υἱός· καὶ οἶεται διὰ τῶν ἀσυναρτήτων ῥημάτων, σαθροποιεῖν τὸν ἀληθῆ τῆς εὐσεβείας λόγον· ἡ ἰσχύοντινα πορίζειν τῇ ἀσεβείᾳ· οὐκ εἰδὼς ὅτι δι' ὧν ἐπινοεῖ κατασκευάζειν τὸ ἀτοπον, διὰ τούτων συνेतῆς τῆς ἀληθείας εὐρίσκεται. Φαμέν γάρ καὶ ἡμεῖς, ὅτι ὁ πάντα τὰ τοῦ ἰδίου Πατρὸς ἔχων, ὅλον ἐκείνῳ ἐστι, πλὴν τοῦ Πατὴρ εἶναι. Καὶ ὁ πάντα τὰ τοῦ Υἱοῦ ἔχων, ὅλον τὸν Υἱὸν ἐν ἑαυτῷ δείκνυσσι, πλὴν τοῦ Υἱὸς γενέσθαι. Ὡστε ἡ τοῦ ἀτόπου κατασκευή, ἣν κατασκευάζει νῦν ὁ Εὐνόμιος, συμμαχία τῆς ἀληθείας γίνεται, πρὸς τὸ σαφέστερον διασταλέντος παρ' ἡμῶν τοῦ νοήματος, κατὰ τὴν τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου ὑφήγησιν. Εἰ γὰρ ὁ ἑωρακὴς τὸν Υἱὸν ὁρᾷ τὸν Πατέρα· ἄλλον ἑαυτὸν ἐγέννησεν ὁ Πατὴρ, οὔτε ἑαυτοῦ ἐξιστάμενος, καὶ ἐν ἐκείνῳ ὅλος φαινόμενος. Ὡς διὰ τούτων τὸ δοκοῦν κατὰ τῆς εὐσεβείας εἰρησθαι, συμμαχίαν ἀποδειχθῆναι τοῦ ὑγιαίνοντος δόγματος.

Ἄλλ' οὔτε τὴν ἰδίαν οὐσίαν, φησὶν, ἐν τῷ γεννῶν μερίζων, καὶ αὐτὸς γεννῶν καὶ γεννώμενος, ἡ αὐτὸς Πατὴρ γινόμενος καὶ Υἱός. Ἔστι γὰρ ἀφθαρτος. Ὡς τῆς ἀνάγκης τοῦ συμπεράσματος· τί λέγεις, ὦ σοφώτατε; Διότι ἀφθαρτός ἐστιν οὐ μερίζει τὴν ἰδίαν οὐσίαν γεννῶν τὸν Υἱόν· οὐδὲ ἑαυτὸν γεννᾷ, καὶ παρ' ἑαυτοῦ γεννᾶται, οὔτε Πατὴρ ἀμὰ γίνεται ἑαυτοῦ καὶ Υἱός· ἐπειδὴ ἐστιν ἀφθαρτος. Οὐκοῦν εἰ τίς ἐστὶ φθαρτῆς φύσις, τέμνει τὴν οὐσίαν ἐν τῷ γεννᾶν· καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ γεννᾶται, καὶ ἑαυτὸν γεννᾷ, καὶ πατὴρ καὶ υἱὸς αὐτοῦ γίνεται· διότι ἀφθαρτος οὐκ ἐστιν. Εἰ δὲ ταῦτα οὕτως ἔχει, οὐκ ἐγέννησε διὰ τὸ φθαρτός εἶναι ὁ Ἀβραάμ τὸν Ἰσμαὴλ τε καὶ Ἰσαάκ, ἀλλ' ἑαυτὸν διὰ τῆς παιδείκης καὶ νομίμου γαμετῆς ἐτεκνώσατο, ἣ κατὰ τὴν ἐτέραν περὶ θρησκείαν τοῦ λόγου, ἐμέρισεν εἰς τοὺς γεννηθέντας ἑαυτοῦ τὴν οὐσίαν. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπὶ τοῦ διὰ τῆς Ἀγαρ τόκου, εἰς δύο τμήματα διαιρέθεις, ἐν τῷ ἐνὶ τῶν ἡμιτόμων γίνεται Ἰσμαὴλ· καὶ ἐν τῷ ἐτέρῳ διαμένει ἡμισυς Ἀβραάμ. Μετὰ ταῦτα δὲ τὸ λειπόμενον τῆς τοῦ Ἀβραάμ οὐσίας, εἰς τὸν διπλοῦν τόκον τοῦ Ἰσαάκ ἐμερίσθη· ὥστε τὸ ἐγδοῦν ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἐγγόνων γενέσθαι. Πῶς ἄν τις ἐν τοῖς δώδεκα πατριάρχαις κερματίζεν εἰς μέρη διαλεπτύνων τὸ ὄγδον· ἢ ἐν ταῖς πέντε καὶ ἐβδομήκοντα ψυχαῖς ἐν αἷς ὁ Ἰακώβ κατήλθεν εἰς

A illo demonstrentur; neque homo qui ex se hominem genuit, id quod ipse est amisit, sed quod erat ante, et post permansit; neque quidquam propter eum quem ex seipso genuit hominem, de sua natura diminuit. Homo quidem ex homine generatur, neque ejus qui generat in partes diffunditur natura.

At vero Eunomius unigenitum Deum, qui est in Patris sinibus non admittit vere ex Patre esse: veritus ne integram Patris et incorruptam naturam mutilet et obtruncet per Unigeniti subsistentiam. Sed cum dixisset, non essentiam in generando partiens, adjecit, vel idem qui generat et qui generatur, vel idem Pater qui gignitur et Filius. Atque per hæc inepta neque cohærentia verba, putat se veram pietatis doctrinam putrefacere et corrumpere, vel impietati vires aliquas sufficere, nescius quod per ea quibus absurdum construere cogitat, veritatis patronus ac defensor deprehenditur. Nam et nos dicimus quod qui omnia sui Patris habet, totum illud est, eo dempto quod sit Pater. Et qui omnia quæ sunt Filii habet, totum Filium in seipso demonstrat, præterquam quod sit Filius. Quare hujus absurdi constructio quam nunc molitur Eunomius, veritatis defensio invenitur, cum tamen nostra sit clarior et manifestior intelligentia, secundum verbi evangelici deductionem. Si enim qui vidit Filium, videt Patrem, alium seipsum genuit Pater, neque ex seipso emigrans, et in illo totus apparens. Sic per hæc, quod videbatur contra veritatem esse dictum, sani documenti auxilium esse demonstratur.

Sed, inquit, non propriam essentiam in generando partiens, et idem qui generat et qui generatur, vel idem Pater qui gignitur et Filius: est enim incorruptibilis. O necessitatem conclusionis! Quid ais, sapientissime? quia incorruptibilis est, suam non disperditur essentiam generando Filium: neque seipsum generat, et a seipso generatur, neque Pater simul gignitur sui ipsius etiam Filius: quoniam est incorruptibilis. Si quis igitur est naturæ corruptibilis, suam essentiam generando discindit: et ex seipso generatur, et seipsum generat: et pater et filius ipse sui ipsius efficitur, quia non est incorruptibilis. Quod si hæc ita sunt, Abraham non genuit Ismaelem et Isaacum, quia corruptibilis erat; sed seipsum per ancillam et legitimam conjugem procreavit, vel alia quadam portentosa ratione in genitos suam essentiam partiendo diffudit. Primum quidem in partu per ancillam Agar, in duo segmenta divisus, in uno semisectorum gignitur Ismael: in altero dimidiis permanet Abraham. Postea vero reliquum essentiae Abraham in duplicem partum ipsius Isaac disperditum fuit, ita ut in utroque gnatorum pars octava fuerit. Quomodo quis in duodecim patriarchas dissecuerit, in particulas octavam partem comminuens, vel in quinque et septuaginta animas, cum quibus Jacob

in Ægyptum descendit³? Et quid hæc dico, cum a primo homine ducto argumento horum verborum esset refellenda dementia? Si enim solius est incorruptibilis, in generando naturam non dispartiri: corruptibilis vero Adami ad quem dictum est: *Quia terra es, et in terram reverteris*⁴, omnino suam essentiam partiebatur, secundum rationem Eunomii, cum in ex seipso genitos divideretur: multitudine autem posterorum (cum necesse esset in quoque essentiae segmentum inveniri) pro numero eorum qui nascerentur, si divideretur, prius Adami essentia absumeretur, quam ad Abraham subsistentem naturam perveniretur, infinitis ex ipso progenitis decies millibus per tennes illas et individuas particulas dispersa. Neque quidquam essentiae Adami amplius inveniretur reliquum, quod in Abraham et ejus filios ac posteros dispartitum diffunderetur: quia prius in infinitis et innumerabilibus ante ipsum progenitis per illas segmentorum minutias esset assumpta et exhausta natura. Videte hominis amentiam quæ dicat nescientis, neque de quibus affirmet. Cum enim dicit, quoniam incorruptibilis est, neque suam partitur essentiam, neque seipsum generat, neque Pater ex seipso nascitur; in omni eo quod corruptioni subjicitur, ex consecutione dedit intelligenda, illa in generatione contingere, quæcunque soli incorruptibili non inesse confirmavit. Sed cum multa sint alia quæ possint horum dictorum vanitatem arguere; quæ sunt hactenus in medium prolata ad hujus amentiae demonstrationem satis esse arbitror: hoc autem apud doctos et scientes concessum est et convenit, quid ex quaque re consequatur respiciendum esse. Qui soli Patri incorruptibile attribuit, omnia quæ post Patrem animo et mente cernuntur, illa quæ est ad incorruptibile differentia corruptibilia esse confirmat. Ita ut neque Filium a corruptione liberum esse demonstret. Si igitur Filium ab incorruptibili differre facit, non solum ipsum esse corruptibilem definit, sed etiam alia de ipso astruit, quæcunque soli immortalis non adesse dicit. Necessario enim si solus Pater neque seipsum generat, neque a seipso generatur, quidquid incorruptibile non est et seipsum generat et a seipso generatur, et pater et filius idem suiipsius efficitur, utrisque essentiae partibus accommodatum. Si enim solius sit Patris incorruptibilem esse, proprium autem incorruptibilis hæc non esse; nec incorruptibilis omnino Filius est, omnia prorsus in ipso sunt, essentiam dispartiri, seipsum producere, et a seipso generari, patrem et filium ipsum sui ipsius fieri.

Sed fortasse cum amentibus et insanis diutius immorari et detineri vanum est. Ad ea igitur quæ deinceps sequuntur in ejus oratione transeamus. His itaque adjicit: *Non in faciendo materia vel partibus, vel naturalibus instrumentis indigens (nullius enim rei est indigus)*. Hanc notionem tametsi ad verbum remissionem exponit Eunomius, tamen hanc

Α Αἰγυπτὸν; Καὶ τί ταῦτα λέγω, δέον ἀπὸ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου διελέγξαι τῶν λεγομένων τὴν ἀνομίαν; Εἰ γὰρ μόνου τοῦ ἀφθάρτου ἐστὶ, μὴ μερίζειν τὴν φύσιν ἐν τῷ γεννᾶν· φθαρτὸς δὲ ὁ Ἀδὰμ, πρὸς ὃν ἐρρήθη, ὅτι *Γῆ ἐκ τοῦ εἰς γῆν ἀπελευσθη*. ἐμέριξε πάντως ἑαυτοῦ τὴν οὐσίαν, κατὰ τὸν λόγον τοῦ Εὐνομίου, εἰς τοὺς παρ' ἑαυτοῦ γεννωμένους τεμνόμενος. Τῷ δὲ πλήθει τῶν ἐπιγινομένων ἀναγκαίως τοῦ εὐρισκομένου παρ' ἐκάστῳ τῆς οὐσίας τμήματος, κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν τικτομένων διαιρουμένου, προδαπανᾶται τῆς τοῦ Ἀβραάμ ὑποστάσεως ἡ τοῦ Ἀδὰμ οὐσία, ταῖς ἀπείροις τῶν ἐξ αὐτοῦ μυριάδι διὰ τῶν λεπτῶν τε καὶ ἀτόμων ἐκείνων μορίων σκεδασθεῖσα· καὶ οὐκέτι ἂν εὐρίσκαται λείψανον οὐσίας τὸ ἐκ τοῦ Ἀδὰμ εἰς τὸν Ἀβραάμ, καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ μερίζόμενον, προαναλωθείσης ἐν ταῖς ἀπείροις τῶν πρὸ αὐτοῦ γεγονότων μυριάδι διὰ τῆς λεπτομερείας τῶν τμημάτων τῆς φύσεως. Ὅρατε τὴν ἀνομίαν τοῦ μὴ εἰδότος ἃ λέγει, μὴδὲ περὶ τίνων διαβεβαιούται. Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν, ἐπειδὴ ἀφθαρτός ἐστιν, οὔτε μερίζει τὴν οὐσίαν, οὔτε ἑαυτὸν γεννᾷ, οὔτε ἑαυτοῦ Πατὴρ γίνεταί, ἔδωκεν ἐπὶ παντός τοῦ φθορᾷ ὑποκειμένου ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ, ἔχεινα νοεῖν ἐπὶ τῆς γεννήσεως συμβαίνειν, ὅσα μόνῃ τῷ ἀφθάρτῳ μὴ προσεῖναι διευχυρίσατο. Ἀλλὰ πολλῶν ὄντων καὶ ἄλλων τῶν δυναμένων ἐπιδείξει τὴν ματαιότητα τῶν λεγομένων, ἀρκεῖν οἴομαι πρὸς ἀποδείξιν τῆς ἀνομίας τὰ εἰρημένα. Τοῦτο δὲ πάντως προωμολόγηται κατὰ τοὺς ἐπισταμένους, πρὸς τὸ ἀκόλουθον βλέπειν· ὅτι μόνῃ τῷ Πατρὶ προσμαρτυρήσας τὸ ἀφθαρτον, πάντα τὰ μετὰ τὸν Πατέρα νοούμενα τῇ πρὸς τὸ ἀφθαρτον ἀντιδιαστολῇ φθαρτὰ εἶναι κατασκευάζει. Ὡς μὲν τὸν Ἰῶν φθορᾶς ἐπιδεικνύειν ἐλευθερον. Εἰ οὖν ἀντιδιαστέλλει τὸν Ἰῶν τῷ ἀφθάρτῳ, οὐ μόνον αὐτὸν φθαρτὸν εἶναι διορίζεται, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα περὶ αὐτοῦ κατασκευάζει, ὅσα μόνῃ τῷ ἀφθάρτῳ μὴ προσεῖναι λέγει. Ἀναγκαίως γὰρ εἰ μόνος ὁ Πατὴρ οὗτος ἑαυτὸν γεννᾷ, οὔτε ὕψ' ἑαυτοῦ γεννᾶται, πᾶν δὲ μὴ ἀφθαρτὸν ἐστὶ, καὶ ἑαυτὸ γεννᾷ, καὶ ὕψ' ἑαυτοῦ γεννᾶται, καὶ πατὴρ καὶ υἱὸς αὐτὸ ἑαυτοῦ γίνεταί, πρὸς ἐκάτερα τῆς οὐσίας μεθαρμολόμενον. Εἰ γὰρ μόνον τοῦ Πατρὸς ἐστὶ τὸ ἀφθαρτον εἶναι, ἴδιον δὲ τοῦ ἀφθάρτου τὸ μὴ ταῦτα εἶναι, οὔτε ἀφθαρτος πάντως ὁ Υἱὸς κατὰ τὸν τῆς αἰρέσεως λόγον, καὶ ταῦτα πάντα περὶ αὐτὸν πάντως ἐστίν· τὸ μερίζεσθαι τὴν οὐσίαν, τὸ τίχτειν ἑαυτὸν καὶ ὕψ' ἑαυτοῦ γεννᾶσθαι, πατέρα καὶ υἱὸν αὐτὸν ἑαυτοῦ γίνεσθαι.

secundum hanc haereses orationem, et hac etiam

Ἡ μάταιον ἴσως ἐπὶ πλεῖον ἐμφιλοχερεῖν τοῖς ἀνοήτοις· ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐφεξῆς τοῦ λόγου μετέλωμεν προστίθῃ γὰρ τοῦτο· *Οὐκ ἐν τῷ ποιεῖν ἑλθῆς, ἢ μερῶν, ἢ φυσικῶν ὀργάνων προσδεόμενος*. ἐστὶ γὰρ πάντος ἀπροσδεής. Τοῦτο τὸ νόημα, εἰ καὶ ἀνωτέρω κατὰ τὴν λέξιν ἐκτίθεται ὁ Εὐνόμιος, ὁμοίως τῆς εὐσεβείας οὐκ ἀποβάλλομεν. Μαθόντες γὰρ οὕτως

³ Genes. XLVI, 2. ⁴ Gen. III, 19.

Αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐντέλλεται καὶ ἐκτίσθωσαν, οἶδαμεν ὅτι ποιητὴς ἐστὶ τῆς ὕλης ὁ Λόγος, εὐθύς συναπεργαζόμενος μετὰ τῆς ὕλης καὶ τὰς ποιότητας. Ὡς εἶναι αὐτῷ τὰ πάντα, καὶ ἀντὶ πάντων τὴν ὁρμὴν τοῦ παντοδυνάμου θελήματος, ὕλην, ὄργανον, τόπον, χρόνον, οὐσίαν, ποιότητα, πᾶν ὃ, τί πέρ ἐστὶν ἐν τῇ κτίσει νοούμενον. Ὁμοῦ τε γὰρ ἠθέλησε τὸ δέον γενέσθαι, καὶ συνέδραμεν ἡ ἐξεργαστικὴ τῶν ὄντων δύναμις τῷ νοήματι, ἔργον ποιοῦσα τὸ θέλημα. Οὕτω γὰρ φιλοσοφεῖ περὶ τῆς θείας δυνάμεως ὁ πολλὸς Μουῦσης ἐν τῇ κοσμογενεῖα, προστακτικαῖς φωναῖς ἀνατιθεῖς ἐκάστου τῶν ἐν τῇ κτίσει φαινομένων τὴν ποίησιν. Εἶπε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεός, ὅτι Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς, καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως, οὕτε ὕλης ἐμνήσθη, οὕτε ὀργανικῆς ὑποουργίας. Οὐκοῦν οὐκ ἀποβλήτος ἐν τῷ μέρει τούτῳ τοῦ Εὐνομίου ὁ λόγος. Ὁ γὰρ Θεὸς κτίζων ὅσα διὰ κτίσεως ἔσχε τὴν γένεσιν, οὕτε τινὸς ὑποκειμένης ὕλης, οὕτε ὀργάνου εἰς τὴν κατασκευὴν ἐδεήθη. Ἀπροσδεῆς γὰρ ἀλλοτριᾶς βοηθείας ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις τε καὶ σοφία. Χριστὸς δὲ ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις καὶ σοφία, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ οὗ χωρὶς τῶν ὄντων ἐστὶν οὐδέν· καθὼς Ἰωάννης μαρτύρεται. Εἰ οὖν πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, ὁρατά τε καὶ ἀόρατα, ἐφαρκεῖ δὲ πρὸς τὴν τῶν ὄντων ὑπόστασιν ἡ βούλησις μόνη· δύναμις γὰρ ἐστὶν ἡ βούλησις· τὸν ἡμέτερον εἶπε λόγον ἐναυτονοῦσθαι τῇ λέξει Εὐνόμιος. Ὁ γὰρ τὰ σύμπαντα φέρων τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, τίνος ἂν ὀργάνου καὶ ποίας ὕλης δεηθεῖν ἐν τῷ φέρειν διὰ τοῦ παντοδυνάμου ῥήματος τὴν τῶν ὄντων ὑπόστασιν; Εἰ δὲ ὅπερ ἐπὶ τῆς κτίσεως περὶ τοῦ Μονογενοῦς πεπιστεύκαμεν, τοῦτο ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ κατασκευάζει· ὡς ὁμοιοτρόπως αὐτὸν τοῦ Πατρὸς κτίσαντος, καθάπερ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἡ κτίσις ἐγένετο· τὸν ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ῥηθέντα λόγον καὶ νῦν πάλιν ἀναλαμβάνομεν, ὅτι ἡ τοιαύτη ὑπόληψις ἄρνησις τῆς τοῦ Μονογενοῦς ἐστὶ θεότητος. Ἡμεῖς γὰρ ἴδιον εἶναι τῶν εἰδωλολατρῶντων παρὰ τῆς μεγάλτης τοῦ Παύλου φωνῆς μεμαθήκαμεν, τὸ σέβασθαι καὶ λατρεύειν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα· καὶ τοῦ ἀδελφοῦ ἐκείνου, ὅτι Οὐκ ἔσται ἐν σοὶ Θεὸς πρόσφατος, οὐδὲ προσκυνήσεις Θεῷ ἄλλοτρίῳ. Κανόνι τοῦτι καὶ γνώμονι χρίσμεθα πρὸς τὴν τοῦ προσκυνουμένου ἐπίγνωσιν ὥστε πεπεισθαι τοῦτο ἀληθὲς εἶναι Θεὸν, ὃ μῆτε πρόσφατον ἐστὶ, μῆτε ἀλλότριον. Ἐπειδὴ τοίνυν Θεὸν πιστεύειν εἶναι τὸν μονογενῆ Θεὸν ἐδιδάχθημεν· τὸ μῆτε πρόσφατον αὐτὸν εἶναι, μῆτε ἀλλότριον συνομολογοῦμεν διὰ τοῦ πιστεύειν, ὅτι ἐστὶ Θεός· εἰ οὖν Θεός ἐστὶ, πρόσφατος οὐκ ἐστὶν· ὃ δὲ μὴ πρόσφατος, αἰδῖος πάντως ἐστίν· οὕτε οὖν πρόσφατος ἐστὶν ὁ αἰδῖος, οὕτε ἀλλότριος τῆς ἀληθινῆς θεότητος, ἐκ τοῦ Πατρὸς ὢν, καὶ ἐν τοῖς κλίτοις ὢν τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐν ἐαυτῷ τὸν Πατέρα ἔχων. Ὡστε ὁ ἀποσχίζων τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως τὸν Υἱόν, ἢ καθόλου ἀθετεῖ τὴν προσκύνησιν, ἵνα μὴ ἄλλοτρίῳ Θεῷ προσκυνήσῃ.

A pietate non excludimus, qui didicimus quod *Ipsa dixit, et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt* ⁵, scimus quod materia factor est Verbum, simul cum ipsa materia continuo etiam qualitates perficiens : ita ut ei sint omnia et pro omnibus Impetus omnipotentis voluntatis, materia, instrumentum, locus, tempus, essentia, qualitas, et quidquid in creatura intelligitur. Simul enim atque voluit quod oporteret fieri, operatrix eorum quæ sunt potentia cum notione concurrat, opus faciens voluntatem : sic enim de divina potentia philosophatur copiosus Moses in mundi creatione, imperativis vocibus eorum cujusque quæ in creatura apparent creationem ascribens. *Dixit enim (ait) Deus : Fiat lux, et facta est lux* ⁶, et de aliis eodem modo, neque materiæ meminit, neque instrumentalis ministerii. Non igitur hac in parte Eunomii repudianda oratio. Deus enim creans quæcunque per creationem habent ortum, neque alia subjecta materia, neque instrumentis ad constructionem indiguit. Nam Dei virtus et sapientia ⁷ nullius alieni auxilii est indiga. At Christus Dei est virtus et sapientia, per quem *omnia facta sunt, sine quo nihil eorum quæ sunt, est* ⁸, quemadmodum testatur Joannes. Si igitur omnia per ipsum facta sunt, visibilia et invisibilia, ad eorum autem quæ sunt subsistentiam sola Dei voluntas sufficit (virtus enim sive potentia ipsa est voluntas), nostrum sermonem oratione remissa protulit Eunomius. Qui enim verbo suæ potentia fert universa, quo instrumento et qua materia indigeret, dum eorum quæ sunt subsistentiam verbo suo omnipotenti sustinet ⁹? Quod si quod in creatura de Unigenito credidimus, hoc in Filio astruit, velut simili modo ipsum Patre creante quemadmodum a Filio creatura facta est : dictum antea sermonem nunc etiam rursus repetimus, quod ejusmodi opinio negatio est deitatis Unigeniti. Nos enim idololatrarum proprium esse ex magnâ Pauli voce didicimus, colere et servire creaturæ, præter eum qui creavit ¹⁰; et ex voce David dicentis, quod *Non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum* ¹¹. Hac regula, hoc gnomone et indice utimur ad ejus qui adoratur cognitionem : ita ut nobis sit persuasum hoc verum esse Deum, quod neque recens est, neque alienum ¹². Quoniam igitur Unigenitum Deum esse credere educti sumus idcirco neque ipsum recentem esse neque alienum confitemur, quia credimus quod est Deus : si igitur est Deus, recens non est ; qui autem non est recens, omnino est æternus : neque igitur recens est qui æternus, neque a vera deitate alienus qui ex Patre est, et *qui in sinibus Patris est* ¹³, et in seipso Patrem habet. Quare qui Filium a Patris natura discindit, vel in universum adorationem et cultum abolet, ne Deum alienum adoret, vel idolum ecclit,

⁵ Psal. cxlviii, 5. ⁶ Genes. i, 3. ⁷ I Cor. i, 24. ⁸ Joan. i, 3. ⁹ Hebr. i, 3. ¹⁰ Rom. i, 20. ¹¹ Psal. lxxx, 9. ¹² Exod. xx, 3; xxxiv, 14; Deut. v, 7. ¹³ Joan. i, 18.

creaturam et non Deum suæ adorationi præstituens, A et Christi nomen idolo ponens.

Quod autem in ea existimatione quam habet de Unigenito, ad hanc respicit intelligentiam, manifestius fiet ex his quæ de ipso Unigenito percurrit, quæ ad hunc se habent modum: *Credimus etiam in Dei Filium, unigenitum Deum, primogenitum omnis creaturæ, Filium verum non ingnitum, vere genitum ante sæcula: non absque generatione antequam esset, nominatum Filium, ante omnem creaturam genitum, non increatum.* Arbitror solam verborum citatorum lectionem satis etiam absque nostra examinatione hujus dogmatis impietatem declarare: nam primogenitum cum dixit ipsum, ne aliquam audientibus ambiguitatem ingeneraret, ipsum non esse creatum; subjunxit continuo *non increatum*, ne aliquando Filii significatione, ut solet, mente percepta, pia aliqua notio in audientium animis insereretur: hac de causa cum in primis Dei Filium, et unigenitum Deum confessus esset, continuo per ea quæ inferuntur mentem auditorum a pia opinione ad hæreticam intelligentiam perperam avertit. Qui enim audit Filium Dei et unigenitum Deum, necessario ad altiores speculationes erigitur, per harum vocum significationem quasi manu ductus, quod nulla naturæ differentia ab hac voce, Deus, et ab hac Filii significatione subinsinuetur. Quomodo enim quid aliud præter Patris naturam intelligeretur, qui vere Dei Filius est, et qui ipse Deus est? Sed ne prius in auditorum cordibus per hæc nomina pietatis notiones imprimantur, statim dicit creaturæ ipsum primogenitum; non absque generatione antequam esset, nominatum Filium, ante omnem creaturam genitum, non increatum. Ut igitur manifestum fiat improbum istum et versutum, has voces primas pro illecebra hominibus protendere, ut venenum mortiferum veluti quodam melle religiosioribus nominibus edulcatum accipiat; paululum in hoc sermone commoremur. Quis non videt quanta sit unigeniti ad primogenitum secundum id quod significatur, differentia? Neque enim unigenitus cum fratribus intelligitur, neque sine fratribus primogenitus: sed primogenitus unigenitus non est, fratrum enim est prorsus primogenitus: unigenitus vero fratrem non habet: non enim unigenitus esset, si cum fratribus numeraretur. Præterea, cujus essentiae fuerint fratres primogeniti, ejusdem omnino erit etiam primogenitus. Neque hoc solum hac voce significatur, sed etiam quod ab eodem esse habet, ipseque primogenitus, et qui post illum geniti sunt, nihil primogenito ad generationem eorum qui deinceps nascuntur conferente: ita ut per hæc vox Joannis falsa esse astrueretur, quæ testatur quod omnia per ipsum facta sint¹⁴: si enim primogenitus est, sola temporis prærogativa ab his

ἡ εἰδωλὸν σέβεται, κτίσμα καὶ οὐ θεὸν τῆς προσκυνησεως αὐτοῦ προστετάμενος, καὶ Χριστοῦ ὄνομα τῷ εἰδώλῳ θέμενος.

Ὅτι δὲ πρὸς ταύτην βλέπει τὴν διάνοιαν ἐν τῇ περὶ τοῦ Μονογενοῦς ὑπολήψει, φανερώτερον ἂν γένοιτο δι' ὧν τὰ περὶ αὐτοῦ τοῦ Μονογενοῦς διεξέρχεται, τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον· *Πιστεύομεν καὶ εἰς τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, τὸν μονογενῆ Θεόν, πρωτότοκον πάσης κτίσεως, Υἱὸν ἀληθινόν, οὐκ ὀφεινόμενον, ἀληθῶς γεννηθέντα πρὸ αἰώνων, οὐκ ἄνευ τῆς πρὸ τοῦ εἶναι γεννήσεως ὀνομαζόμενον Υἱόν, πρὸ πάσης κτίσεως γένόμενον, οὐκ ἄκτιστον.* Ἀρχαῖν ἡγοῦμαι μόνην τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐκτεθέντων, καὶ διχα τῆς παρ' ἡμῶν ἐξετάσεως φανεῶσαι τοῦ δόγματος τὴν ἀσέβειαν· πρωτότοκον γὰρ εἰπὼν αὐτόν, ἵνα μὴ τινὰ τοῖς ἀκούουσιν ἀμφιβολίαν ἐμποίησιν τοῦ μὴ εἶναι αὐτὸν κτιστόν, ἐπηγάγεν εὐθύς τὸ οὐκ ἄκτιστον, ἵνα μὴ ποτε τῆς τοῦ Υἱοῦ σημασίας ὡς πέφυκε νοηθείσης, εὐσεβὲς τι περὶ αὐτοῦ νόημα τοῖς ἀκηκόουσιν ἐγγίνεται· τοῦτου χάριν ὁμολογήσας ἐν πρώτοις Υἱὸν Θεοῦ, καὶ μονογενῆ Θεόν, εὐθύς διὰ τῶν ἐπιφερομένων παρατρέπει τῶν ἀκούοντων τὴν γνώμην πρὸς τὴν αἰρετικὴν διάνοιαν ἀπὸ τῆς εὐσεβοῦς ὑπολήψεως. Ὁ γὰρ ἀκούσας Υἱὸν Θεοῦ, καὶ μονογενῆ Θεόν, ἀναγκάως πρὸς τὰς ὑψηλοτέρας ἐμφάσεις ἀνάγεται, διὰ τῆς τῶν φωνῶν τούτων σημασίας χειραγωγούμενος, τῷ μηδεμίαν φύσεως διαφορὰν ὑπὸ τῆς Θεοῦ φωνῆς, καὶ ὑπὸ τῆς σημασίας τοῦ Υἱοῦ παρεισάγεσθαι. Πῶς γὰρ ἂν ἄλλο τι παρὰ τὴν τοῦ Πατρὸς νοηθεῖν φύσιν ὁ ἀληθὺς Θεοῦ Υἱὸς ὧν, καὶ αὐτὸς Θεὸς ὧν; Ἀλλ' ἵνα μὴ φθάζῃ ταῖς καρδίαις τῶν ἀκηκόωντων ἐντυπωθῇται διὰ τῶν ὀνομάτων τούτων καὶ τῆς εὐσεβείας νοήματα, εὐθύς λέγει, κτίσεως αὐτὴν πρωτότοκον· οὐκ ἄνευ τῆς πρὸ τοῦ εἶναι γεννήσεως ὀνομαζόμενον Υἱόν, πρὸ πάσης κτίσεως γινόμενον, οὐκ ἄκτιστον. Ὡς ἂν οὖν φανεῖται καὶ τὰς πρώτας φωνὰς ὁ κακοῦργος ἀντιδιδασκαλίας τοῖς ἀνθρώποις προτείνων, ὥστε παραδεχθῆναι τὸ δηλητήριον, οἷόν τι μελίτι τοῖς εὐσεβεστέροις δόγμασι γλυκαινόμενον· μικρὸν τῷ λόγῳ προσδιατρέψωμεν. Τίς οὐκ οἶδεν ὅση τοῦ μονογενοῦς πρὸς τὸν πρωτότοκον ἡ κατὰ τὸ σημερινόν ἐστι διαφορὰ; Οὔτε γὰρ μονογενὴς μετὰ ἀδελφῶν νοεῖται, οὔτε χωρὶς ἀδελφῶν ὁ πρωτότοκος· ἀλλ' ὁ μὲν πρωτότοκος, μονογενὴς οὐκ ἔστιν· ἀδελφῶν γὰρ ἐστὶ πάντως πρωτότοκος· ὁ δὲ μονογενὴς ἀδελφῶν οὐκ ἔχει· οὐ γὰρ ἂν εἴη μονογενὴς ἐν ἀδελφοῖς ἀριθμούμενος. Καὶ ἐτι πρὸς τούτοις, ἥσπερ ἂν οὐσίας ὡσιν οἱ ἀδελφοὶ τοῦ πρωτοτόκου, τῆς αὐτῆς ἔσται πάντως καὶ ὁ πρωτότοκος. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον ὑπὸ τῆς φωνῆς ταύτης σημαίνεται, ἀλλ' ὅτι καὶ παρὰ τοῦ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχει, αὐτὸς τε ὁ πρωτότοκος, καὶ οἱ μετ' ἐκείνου γινόμενοι· οὐδὲν τοῦ πρωτοτόκου πρὸς τὴν γέννησιν τῶν ἐφεξῆς συνεισφέροντος. Ὡς διὰ τούτων ψευδοῦ τοῦ Ἰωάννου τὴν φωνὴν εἶναι κατασκευάζεσθαι, τὴν μαρτυροῦσαν ὅτι πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Εἰ γὰρ πρωτότοκός ἐστιν, μόνοις τοῖς κατὰ τὸν χρόνον πρεσβείαις τῶν μετ' αὐτὸν γεγονότων διαφέρει· πάντως· ἄλλω

¹⁴ Joan. 1, 3.

δυντος δι' οὗ καὶ τούτῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἢ πρὸς τὸ εἶναι γέγονε δύναμις. Ἄλλ' ὡς ἂν μὴ τινι τῶν συκοφαντούμενων ὑπόνοιαν δοίμεν, ὡς μὴ παραδεχόμενοι τὰς θεοπνεύστους φωνὰς δι' ὧν ἐνιστάμεθα, πρότερον τὴν ἡμετέραν διάνοιαν ἣν ἔχομεν περὶ τῶν ὀνομάτων τούτων παραθησόμεθα· εἴθ' οὕτω τὴν τοῦ βελτίονος κρίσιν τοῖς ἀκρωμένους προσθήσομεν. Ὁ μέγας Παῦλος εἰδὼς ὅτι παντὸς ἀγαθοῦ ἀρχηγός τε καὶ αἷτιος ὁ μονογενὴς ἐστὶ Θεός, ὁ ἐν πᾶσι πρωτεύων, προσμαρτυρεῖ αὐτῷ τὸ μὴ μόνον τὴν τῶν ὄντων κτίσιν δι' ἐκείνου γενέσθαι, ἀλλ' ὅτι τῆς ἀρχαίας τῶν ἀνθρώπων κτίσεως παλαιωθεῖσης τε καὶ ἀφανισθείσης, καθὼς αὐτὸς ὀνομάζει, ἄλλης δὲ καινῆς κτίσεως ἐν Χριστῷ γενομένης, οὐδὲ ταύτης ἄλλος τις καθηγήσατο· ἀλλὰ πάσης τῆς διὰ τοῦ Εὐαγγελίου τῶν ἀνθρώπων γενομένης κτίσεως, αὐτὸς ἐστὶν ὁ πρωτότοκος. Καὶ ὡς ἂν σαφέστερον γένοιτο τὸ περὶ τούτου νόημα, οὕτως ἐπὶ τὸν λόγον διαληφόμεθα· Τετράκις τῆς φωνῆς ταύτης μέμνηται ὁ θεὸς Ἀπόστολος· ἅπας μὲν οὕτως εἰπὼν· ὅτι Πρωτότοκος πάσης κτίσεως· πάλιν δὲ ὅτι Πρωτότοκος ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· ἐκ τρίτου δὲ, ὅτι Πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν· μετὰ ταῦτα δὲ ἀπολυτὸν τε καὶ ἀσυζυγῇ τὴν φωνὴν παρατίθεται, εἰπὼν· Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην λέγει· Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Οὐκοῦν ἤνπερ ἂν διάνοιαν ἐπὶ τῶν ἄλλων συζυγιῶν τοῦ ὀνόματος τούτου κατανοήσωμεν, ἀκολουθῶς τὴν αὐτὴν καὶ τῷ πρωτοκῶ τῆς κτίσεως ἐφαρμόσομεν. Μιᾶς γὰρ καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας φωνῆς, ἀνάγκη πᾶσα μίαν εἶναι καὶ τὴν σημαυνομένην διάνοιαν. Πῶς γίνεται τοίνυν πρωτότοκος ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς, πῶς δὲ νεκρῶν πρωτότοκος, ἢ τοῦτο πάντως ἐστὶ δῆλον; Ὅτι διὰ τὸ γενέσθαι ἡμᾶς αἷμα καὶ σάρκα, καθὼς φησιν ἡ Γραφή, ὁ δι' ἡμᾶς γενόμενος καὶ ἡμᾶς, καὶ σαρκὸς καὶ αἵματος κοινωνήσας, μέλλων ἡμᾶς μεταποιεῖν ἐκ τοῦ φαρτοῦ πρὸς τὸ ἀφθαρτον, διὰ τῆς ἡνωθεν γεννήσεως, τῆς δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος, αὐτὸς τοῦ τοιοῦτου τόκου καθηγήσατο, διὰ τοῦ ἰδίου βαπτίσματος τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐπὶ τὸ ὕδωρ ἐπισπασάμενος· ὥστε πάντων τῶν πνευματικῶς ἀναγεννωμένων πρωτότοκον αὐτὸν γενέσθαι, καὶ ἀδελφούς ὀνομάσαι τοὺς τῆς ὁμοίας αὐτοῦ διὰ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ Πνεύματος μετεσχηκότας γεννήσεως. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἔδει αὐτὸν ἐναποθέσθαι τῇ φύσει τὴν δύναμιν, πάλιν γίνεται ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων, καὶ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ὁ πρῶτος δι' ἑαυτοῦ λύσας τὰς ὀδύνας τοῦ θανάτου· ὥστε καὶ ἡμῖν ὁδοποιηθῆναι τὴν ἐκ τοῦ θανάτου παλιγγενεσίαν, διὰ τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως τῆς ὁδίνος τοῦ θανάτου λυθείσης, ἐν ᾗ κατειρόμεθα. Ὅπερ οὖν μετασχὼν τῆς διὰ λουτροῦ ἀναγεννήσεως, ἀδελφῶν πρωτότοκος γίνεται· καὶ πάλιν ἀπαρχὴ τῆς ἀναστάσεως αὐτὸν ποιήσας, πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν ὀνομάζεται, οὕτως ἐν πᾶσι πρωτεύων. Μετὰ τὸ παρελθεῖν τὰ ἀρχαῖα πάντα,

qui postea sunt geniti plane differt, cum sit alius, per quem et huic et reliquis fuit, ut essent, potestas. Sed ne cui eorum qui calumniari solent suspicandi occasionem demus, quod a Deo inspiratas voces non admittimus, quas contra insurgimus, prius nostram sententiam, quam de his nominibus habemus, apponemus, deinde sic melioris iudicium audientibus adjiciemus. Magnus Paulus, sciens quod omnis boni princeps et auctor Unigenitus est Deus, qui in omnibus primas tenet ¹⁵, attestatur, non solum eorum quæ sunt, creationem per illum factam esse, sed quod antiqua hominum creatione veterascente et evanescente, sicut ipse nominat, alia nova in Christo creatione facta, nullus alius hujus fuit dux et auctor, sed **B** omnis, quæ per Evangelium facta est, creationis ipse est primogenitus. Atque ut dilucidior et clarior nostra de hoc elucescat cogitatio, sic sermone nem dispescimus (a) : Quater hujus vocis meminit divinus Apostolus ; semel sic locutus, quod *primogenitus omnis creature* ¹⁶ : iterum, quod *primogenitus in multis fratribus* ¹⁷ : tertio, quod *primogenitus ex mortuis* ¹⁸ : præterea absolutam non copulatam neque ad aliud relatam vocem apponit, cum dixit : *Cum autem inducit primogenitum in orbem terrarum dicit : Et adorent ipsum omnes angeli Dei* ¹⁹. Ergo quam intelligentiam in aliis conjugationibus nominis hujus animo conceperimus, consequenter eandem primogenito creationis accommodabimus : cum enim sit una eademque vox, necesse est unam, quæ per eam significatur, esse intelligentiam. Quomodo igitur nascitur primogenitus in multis fratribus, quomodo mortuorum primogenitus, an hoc prorsus est perspicuum ? Propterea quod nos nati sumus sanguis et caro, sicut dicit Scriptura ²⁰ ; qui autem propter nos, secundum nos natus est, carnis et sanguinis particeps, nos ex corruptibili ad incorruptibile vindicaturus per supernam generationem, quæ est per aquam et Spiritum, ipse talis partus dux exstitit, per suum baptismum, sanctum Spiritum in aquam attrahens ²¹ : ita ut omnium qui spiritualiter regenerantur ipse sit primogenitus, fratresque nominet eos qui similis cum ipso per aquam et Spiritum generationis facti sunt participes. Quoniam vero etiam per suam a mortuis resurrectionem ipsum indere vim naturæ humanæ ad resurgendum oportebat, rursus fit dormientium primitiæ, et primogenitus ex mortuis, qui primus per seipsum mortis dolores resolvit : ita ut nobis a morte sit patefacta via ad regenerationem, per Domini resurrectionem mortis doloribus resolutis, in qua detinebamur. Quemadmodum igitur particeps factus ejus quæ fit per lavacrum regenerationis, fratrum primogenitus efficitur ; rursus etiam qui seipsum resurrectionis primitias fecit, ex mortuis

¹⁵ Coloss. i, 18. ¹⁶ ibid. 15. ¹⁷ Rom. viii, 29. ¹⁸ I Cor. xv, 20 ; Apocal. i, 5. ¹⁹ Hebr. i, 6. ²⁰ Joan. i, 13. ²¹ Matth. iii, 13 sqq.

(a) Vide, tom. seqq., orat. De perfecta Christi forma.

primogenitus nominatur, sic inter omnes principem locum obtinens. Postquam vetera omnia praeiterunt, sicut ait Apostolus ¹¹, novae in Christo creationis hominum promogenitus efficitur, per duplicem regenerationem, et per sanctum baptismum, et per resurrectionem a mortuis, dux et princeps vitae per utramque nobis factus, et primitiae, et primogenitus. Hic igitur primogenitus fratres habet, de quibus ait ad Mariam : *Perge, et dic fratribus meis : Vado ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum* ¹². Illis dictis totum secundum hominem dispensationis scopum summam complectitur. Homines enim a Deo recedentes servierunt iis qui non sunt natura dii, et cum essent Dei filii, improbo et falsi nominis patri adhererunt. Quocirca, mediator Dei et hominum ¹³ omnis humanæ naturæ primitias cum assumpsit, non ex divina persona sed ex nostra ad fratres mittit hæc sua indicia, dicens : Vadam per meipsum facturus vestrum Patrem, verum Patrem a quo separati estis : et facturus per meipsum Deum vestrum verum Deum a quo defecistis ; nam propter primitias quas assumpsit omnem humanam naturam ad Deum Patrem in meipso adducam.

Cum igitur primitiae Deum suum fecerint eum qui Deus est, et Patrem eum qui bonus Pater est, omni naturæ bonum rectum efficitur : et sit hominum propter primitias, Pater et Deus. Quod si primitiae sanctæ, inquit, et conspersio massæ, ubi vero primitiae Christus, Christus autem primitiae, illic et qui sunt Christi, quemadmodum ait Apostolus ¹⁴. In quibus igitur per conjugationem meminit primogeniti, mortuorum et creaturæ et fratrum mentione facta, hæc et quæ sunt ejusmodi intelligere præcipit ; ubi vero absque tali adjectione dicit, Cum rursus induxerit primogenitum in orbem terrarum ¹⁵, adjectio hujus vocis rursus apparitionem Domini universorum quæ fiet in fine, prædicat. Sicut enim *In nomine Jesu genu omne curvatur, caelestium, terrestrium et subterraneorum* ¹⁶ ; quinetiam Filius humanum nomen non habet, quia sit super omne nomen : sic ab omni supermundana creatura dicit primogenitum adorari, qui propter nos sic nominatus est ; rursus in orbem terrarum ingredientem, cum judicabit orbem terræ in iustitia, et populos in rectitudine ¹⁷. Sic ex verbo pietatis discernitur ac dijudicatur quod primogeniti et unigeniti nomine significatur, utriusque nominis inter se servata significatio. Qui autem primogeniti nomen ad eam existentiam quæ est ante sæcula reducit, quomodo unigeniti notionem animo perceptam conservat ? Auditor intelligens consideret an hæc inter se congruant, cum neque primogenitus sine fratribus intelligatur, neque unigenitus cum fratribus. Cum enim dixit, *In principio erat Verbum* ¹⁸, per hoc Unigenitum intelleximus. Cum vero subjungit : *Et Verbum caro factum est* ¹⁹, per

A καθώς φησιν ὁ Ἀπόστολος, τῆς καινῆς ἐν Χριστῷ κτίσεως τῶν ἀνθρώπων πρωτότοκος γίνεται, διὰ τῆς διπλῆς παλιγγενεσίας, τῆς τε κατὰ τὸ ἅγιον βάπτισμα, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς καὶ ἐκάτερον ἡμῖν γενόμενος, καὶ ἀπαρχὴ καὶ πρωτότοκος. Οὗτος οὖν ὁ πρωτότοκος καὶ ἀδελφούς ἔχει, περὶ ὧν φησὶ πρὸς τὴν Μαρίαν, ὅτι *Πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν*. Ὅλον γὰρ τῆς κατὰ ἀνθρώπων οἰκονομίας ἀνακεφαλαιούται τὸν σκοπὸν διὰ τῶν εἰρημένων. Ἀποστάντες γὰρ τοῦ Θεοῦ οἱ ἄνθρωποι, ἐδόλευσαν τοὺς φύσει μὴ οὔσι θεοῖς· καὶ, ὄντες τέκνα Θεοῦ, τῷ πονηρῷ τε καὶ ψευδωνύμῳ πατρὶ προσωκειώθησαν. Διὰ τοῦτο ἡ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων πάσης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ἀπαρχὴν ἀναλαβὼν, οὐκ ἐκ τοῦ Θεοῦ προσώπου, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἡμετέρου πέμπει τοῖς ἀδελφοῖς ἑαυτοῦ τὰ δηλώματα λέγων, ὅτι Πορεύομαι δι' ἐμαυτοῦ ποιεῖσαι ὑμῶν Πατέρα, τὸν ἀληθινὸν Πατέρα οὗ ἐχωρίσθητε· καὶ ποιῆσαι δι' ἐμαυτοῦ Θεὸν ὑμῶν, τὸν ἀληθινὸν Θεὸν οὗ ἀπέστητε· διὰ γὰρ τῆς ἀπαρχῆς ἣν ἀνέλαβον προσάγω ἅπαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ἐν ἐμαυτῷ τὸ ἀνθρώπινον.

Τῆς οὖν ἀπαρχῆς Θεὸν ἑαυτῆς ποιησαμένης τὴν ὄντα Θεὸν, καὶ Πατέρα τὸν ἀγαθὸν Πατέρα, πάτη κατορθοῦται τῇ φύσει τὸ ἀγαθόν, καὶ πάντων ἀνθρώπων γίνεται διὰ τῆς ἀπαρχῆς Πατὴρ καὶ Θεός. Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, φησὶ, καὶ τὸ φύραμα· ὅπου δὲ ἡ ἀπαρχὴ Χριστὸς, Χριστὸς δὲ ἡ ἀπαρχὴ, ἐκεῖ καὶ οἱ τοῦ Χριστοῦ, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος. Ἐν οἷς οὖν διὰ συζυγίας τὴν μνῆμην τοῦ πρωτοτόκου πεποιήται, νεκρῶν τε καὶ κτίσεως καὶ ἀδελφῶν μνημονεύσας, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα νοεῖν ὑποτίθεται. Ὅπου δὲ εἰς τῆς τοιαύτης προσθήκης φησιν, Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει, ἡ τοῦ πάλιν προσθήκη τὴν ἐπὶ τέλει γενησομένην τοῦ Δεσποτοῦ τῶν ὅλων ἐμφάνειαν προαγορεύει. Ὡς γὰρ *Ἐν τῷ ἐνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμπτει, ἐπουρανίων, ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων*· καίτοι ὁ Υἱὸς τὸ ἀνθρώπινον ὄνομα οὐκ ἔχει, τῷ ὑπὲρ πάντων εἶναι ὄνομα, οὕτως παρὰ πάσης τῆς ὑπερκοσμοῦ κτίσεως προσκυνεῖσθαι τὸν πρωτότοκον λέγει, τὸν δι' ἡμᾶς οὕτως ὠνομασμένον· πάλιν εἰς τὴν οἰκουμένην εἰσιόντα, D ὅταν κρίνῃ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ καὶ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. Οὕτως διακρίνεται παρὰ τοῦ λόγου τῆς εὐσεβείας, τό τε τοῦ πρωτοτόκου καὶ τὸ τοῦ μονογενοῦς σημαίνονμενον, ἑκατέρω τῶν ὀνομάτων τῆς καταλήλου σημασίας φυλαττομένης. Ὅ δὲ εἰς τὴν προακώνιον ὑπαρξὶν ἀνάγων τοῦ πρωτοτόκου τὸ ὄνομα, πῶς διασώζει τὴν τοῦ μονογενοῦς ἔννοιαν ; Ὁ συνεπὴς ἀκροατὴς ἐπισκεψάσθω, εἰ συμβαίνει ταῦτα πρὸς ἀλλήλα, μήτε τοῦ πρωτοτόκου χωρὶς ἀδελφῶν νοουμένου, μήτε τοῦ μονογενοῦς μετὰ ἀδελφῶν. Ὅταν μὲν γὰρ εἴπῃ ὅτι *Ἦν ἀρχὴ ἡν ὁ Λόγος*, διὰ τούτου τὸν Μονογενῆ ἐνόησαμεν. Ὅταν δὲ ἐπάγῃ ὅτι *Ὁ Λόγος σὺς ἐγένετο*, διὰ τούτου τὸν Πρωτότοκον τῇ διανοίᾳ παρ-

¹¹ II Cor. v, 17. ¹² Joan. xx, 17. ¹³ I Tim. ii, 5. ¹⁴ Rom. xi, 16. ¹⁵ Heb. i, 6. ¹⁶ Philip. ii, 10. ¹⁷ Psal. ix, 11. ¹⁸ Joan. i, 1. ¹⁹ ibid. 14.

ἐδεξιμέθα. Καὶ οὕτως ἀσύγχυτος μένει τῆς εὐσεβείας ὁ λόγος, φυλάσσων ἐκατέρω τῶν ὀνομάτων τὰς προσφρεῖς σημασίας, ὡς ἐν μὲν τῷ μονογενεῖ βλέπειν τὸ προαιώνιον, διὰ δὲ τοῦ πρωτοτόκου τῆς κτίσεως, τὴν διὰ σαρκὸς τοῦ προαιωνίου φανέρωσιν.

Πάλιν δὲ τοῦ Εὐνομίου τὸν λόγον ἐπιλέξεως ἀναλάβωμεν. Πιστεύομεν καὶ εἰς τὸν Θεοῦ Υἱόν, τὸν μονογενῆ Θεόν, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως, Υἱὸν ἀληθινόν, οὐκ ἀγέννητον, ἀληθῶς γεννηθέντα πρὸ αἰώνων. Ὅτι μὲν οὖν μεταγεί τὴν τῆς γεννήσεως ἔμφασιν εἰς τὸ τῆς κτίσεως σημαίνονμενον, δῆλόν ἐστιν, ἐξ ὧν διαρρήδην κτιστὸν αὐτὸν προσηγόρευσε, γενόμενον εἰπὼν αὐτὸν καὶ οὐκ ἄκτιστον. Ἡμεῖς δὲ, ὡς ἂν μάλιστα τὸ ἀνεπίσχεπτον αὐτοῦ καὶ ἀπαίδευτον ἐν τοῖς δόγμασι φανερωθεῖη, ἀφέντες τὸ σχετιάζειν ἐπὶ τῷ προδῆλῳ τῆς βλασφημίας, τεχνικῇ τινι διαιρέσει τὸν περὶ τούτου λόγον διαληψώμεθα. Δοκεῖ γάρ μοι καλῶς ἔχειν, αὐτὸ τὸ τῆς γεννήσεως σημαίνονμενον δι' ἐπιμελεστέρας ἐξετάσεως διασκοπῆσαι τῷ λόγῳ. Ὅτι μὲν οὖν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι τινος τὸ ὄνομα τούτου παρίσθῃσι, παντὶ δῆλόν ἐστι, καὶ οὐδὲν οἶμαι περὶ τούτου χρῆναι διαγωνίζεσθαι· ἀλλ' ἐπειδὴ διάφορος τῶν ἐξ αἰτίας ὑπεστώτων ὁ λόγος ἐστὶ, τοῦτ' οἶμαι προσήκειν διὰ τινος τεχνικῆς διαιρέσεως σαφηνισθῆναι τῷ λόγῳ. Τῶν τοίνυν ἐκ τινος αἰτίας γεγενημένων ταύτας τὰς διαφορὰς κατελήφαμεν. Τὰ μὲν γὰρ ἐξ ὕλης ἐστὶ καὶ τέχνης, ὡς αἱ τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τῶν λοιπῶν ἔργων κατασκευαί, διὰ τῆς κατ' ἀλλήλου ὕλης γινόμεναι, ὧν καθηγεῖται τις τέχνη πρὸς τὸν ἴδιον σκοπὸν τὸ προτεθὲν συμπεραίνουσα· τὰ δὲ, ἐξ ὕλης καὶ φύσεως. Τὰς γὰρ ἐξ ἀλλήλων γεννήσεις τῶν ζώων ἡ φύσις οἰκοδομεῖ, διὰ τῆς ἐν τοῖς σώμασιν ὕλικῆς ὑποστάσεως τὸ αὐτῆς ἐνεργοῦσα. Τὰ δὲ ἐξ ὕλικῆς ἀπορροίας, ἐφ' ὧν καὶ τὸ προηγουμένον μένει ὁδόν ἐστιν, καὶ τὸ ἀπ' ἐκείνου βέον ἐφ' αὐτοῦ καθορᾶται, ὡς ἐπὶ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς ἀκτίνος, ἥ ἐπὶ τῆς λαμπάδος καὶ τῆς αὐγῆς, ἐπὶ τῶν ἀρωμάτων τε καὶ τῶν μύρων, καὶ τῆς ἐκείθεν ἐκδιδομένης ποιότητος. Ταῦτα γὰρ ἐφ' αὐτῶν ἀμείωτα μένοντα, εὐθὺς ἔχει συμπαρομαρτοῦσαν ἐκάστην τὴν ἀπ' αὐτῶν ἐκδιδομένην φυσικὴν ἰδιότητα· ὅσον ὁ μὲν ἥλιος τὴν ἀκτῖνα, ἡ δὲ λαμπάς τὴν αὐγὴν, τὰ δὲ ἀρώματα τὴν τῷ ἀέρι ἐντικτομένην ἐξ αὐτῶν εὐωδίαν. Ἔστι καὶ

ἕτερον εἶδος παρὰ ταῦτα γεννήσεως· οὗ ἡ μὲν αἰτία ἀνὴρ ἐστὶ καὶ ἀσώματος, ἡ δὲ γέννησις αἰσθητὴ τε καὶ διὰ σωμάτων· λέγω δὲ τὴν ἐκ τοῦ νοῦ γεννώμενον λόγον. Ἀσώματος γὰρ ὧν καθ' αὐτὸν ὁ νοῦς διὰ τῶν αἰσθητῶν ὀργάνων τίττει τὸν λόγον. Τοσαύτας γεννήσεων διαφορὰς ὅσον ἐν γεννητῇ τινι θεωρήξαι κατενόησαμεν.

ἔστιν ὁμοῦ καὶ ὁμοῦ τῶν τῆς γεννήσεως τρόπων οὕτως ἡμῖν διηρημένων, καιρὸς ἂν εἴη καταθεῖν πῶς ἡ φιλο-ἀνθρώπου τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἰκονομία, παραδιδούσα τὰ θεῖα μυστήρια διὰ τῶν ἡμῖν χωρητῶν τὴν εὐδοκασίαν ποιεῖται τὴν ὑπὲρ λόγον. Πάντα γὰρ τὰ

A hoc Primogenitum mente et intelligentia concepimus. Et sic inconfusus manet pietatis sermo, utrique nomini adnatas et adliærentes significationes conservans, sicque in unigenito id quod est ante sæcula; per primogenitum vero creationis, per carnem ejus qui est ante sæcula manifestationem intuemur.

Sed Eunomii ad verbum orationem repetamus: Credimus, inquit, in Dei Filium, unigenitum Deum, primogenitum omnis creaturæ, Filium verum non ingenuum, vere ante sæcula genitum. Quod igitur generationis significationem ad creationis significatum adducat, perspicuum est ex his, quibus aperte et manifeste ipsum creatum appellavit, factum ipsum cum dixit, et non increatum. Nos autem ut temeraria et inconsiderata ipsius inscitia atque ignorantia in suis pravis opinionibus manifestetur magis, omissis deplorationibus atque dolendi rationibus, propter manifestam et omnibus notam blasphemiam sive sacrilegam impietatem, artificiosam quadam distinctione de eo orationem dividamus. Res enim mihi videtur præclare habere, si diligentiore examine generationis significatum oratione perspicimus. Quod igitur ex causa esse aliqua, hoc ipsum nomen designat, cuivis perspicuum est, neque puto de eo decertandum esse. Sed quoniam eorum quæ ex causa subsistunt diversa est ratio, hoc arbitror artificiosa quadam divisione convenire dilucidari. Eorum igitur quæ ex causa sunt aliqua exorta, has differentias accepimus: Quædam ex materia et arte constant, ut ædificiorum et reliquorum operum extructiones, quæ ex materia inter se conjuncta sunt, quibus ars aliqua magistra præest, ad proprium scopum id quod propositum est terminans. Alia vero ex materia et natura. Generationes enim animalium ex se invicem natura exstruit, per materialem quæ est in corporibus subsistentiam suum opus conficiens. Alia etiam ex materiali defluxu, in quibus quod antecedit manet quale est, et quod ex illo fluit in se ipso conspicitur: ut in sole et radio, aut in lucerna et in splendore, vel in odoramentis et unguentis et in ea quæ inde dimanat qualitate. Hæc enim in se ipsis non imminuta manentia, continuo habent singula concomitantem ab ipsis emanantem naturalem proprietatem: ut sol quidem radium, lucerna fulgorem: odoramenta vero suavem ex seipsis in aere diffusum habent odorem. Præter has etiam alia est generationis species, cujus quidem causa materiæ atque corporis est expers, generatio vero sensilis et per corpora, dico autem ex mente productum sermonem. Cum enim mens ipsa per se sit incorporea per instrumenta sensum moventia

D

His igitur generationis modis sic a nobis distinctis, tempus jam fuerit conspiciendi, quomodo benevola in hominum genus Spiritus sancti dispensatio nobis per ea quæ capere possumus divina tradens mysteria, doctrinam omni sermone supero-

rem præbet. Omnes enim generationis species, quas humana cognoscit intelligentia, divinitus inspirata doctrina ad ineffabilis potentiae demonstrationem, corporeis nominum significationibus omissis, assumit. Cum enim de potentia conditrici et creatrici loquitur, generationem certe nominat vim talem efficiendi, quia oporteat sermonem ad humilem et imbecillum captum nostrae facultatis et intelligentiae descendere. Non quidem omnia quæ apud nos cum generatione quidpiam astruente conspiciuntur, commonstrat, non locum, non tempus, non materiae præparationem, non instrumentorum cognitionem, non scopum in quem quæ nascuntur tendunt: sed hæc nobis cogitanda relinquens, magnifice et sublimiter eorum quæ sunt generationem Deo attribuit, in quibus asserit, *Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt*²¹. Rursus cum inexplicabilem atque non enarrabilem Unigeniti ex Patre existentiam, quæ omnem rationem et orationem humanam exsuperat, exponit, quia humana mendicitas et egestas documentorum quæ sermone et intelligentia humana longe sunt sublimiora et altiora, capax non est, illic nostris verbis usa est, seque nostræ capacitati accommodat, et Filium nominat, quod apud nos consuetudo nomen usurpat de re ea quæ ex materia naturaliter gignitur. Sed quemadmodum generationem per creationem factam cum dixit sermo divinus, quod ex quadam materia ipsa facta est, non apposuit materiae essentiam, locum et tempus et cætera quæ sunt ejusmodi voluntatis Dei esse virtutem declarando: sic et hic Filium cum dixit, omisit omnia alia quæ in generatione infima humana natura cernit: affectiones dico et dispositiones, atque ex tempore concurrentem operationem, locique usum, et ante omnia materiam, sine quibus omnibus inferior generatio naturalis minime consisteret. Omni igitur materiali et locali essentia in Filii significatione non comprehensa, sola subrelicta est natura. Ideoque Filii voce, quod proprium est et germanum demonstrationi quæ ex Patre est in Unigenito, explicatur; ac quoniam ejusmodi generationis species non satis plene poterat nobis sufficientem inenarrabilis Unigeniti existentiae cogitationem ingenerare: alteram generationis speciem ad Filii significationem assumit theologia, ejus nempe quæ ex materiali emanatione consistat; et dicit Splendorem gloriæ, Odorem unguenti, et Vaporem Dei, quæ quidem in exposita a nobis artificiosa generationis distinctione consuetudo nostra materialem emanationem nominat.

Sed quemadmodum in prædictis, neque creaturæ generatio, neque Filii significatio, vel tempus, vel materiam, vel locum, vel affectionem commonstrat, sic et hic omni materiali notione prætermissa, solum splendoris et reliquorum commemoratorum significationem, quod Deo decorum est et tali specie generationis dignum, sacra Scripturæ sermo assumens ostendit: quod oporteat ex ipso et cum ipso eodem modo per hanc dictionis hujus significatio-

της γεννήσεως εἶδη, ὅσα ἡ ἀνθρωπίνη γινώσκει διὰ νοία, ἡ θεόπνευστος διδασκαλία πρὸς τὴν παράστασιν τῆς ἀρρήτου δυνάμεως παραλαμβάνει, οὐ συμπαραδεχομένη τὰς σωματικὰς τῶν ὀνομάτων ἐμφάσεις. Ὅταν μὲν γὰρ περὶ τῆς κατασκευαστικῆς λέγει δυνάμεως, γέννησιν μὲν ὀνομάζει τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν, διὰ τὸ δεῖν πρὸς τὸ ταπεινὸν τῆς ἡμετέρας δυνάμεως καταθῆναι τὸν λόγον. Οὐ μὴν συνενδείκνυται τὰ ὅσα παρ' ἡμῖν τῇ κατασκευαστικῇ γεννήσει συνθεωρεῖται, οὐ τόπον, οὐ χρόνον, οὐχ ὕλης παρασκευὴν. οὐκ ὀργάνων συγγένειαν, οὐ τὸν ἐπὶ τοῖς γινομένοις σκοπὸν· ἀλλὰ ταῦτα ἡμῖν καταλιπούσα, μεγαλοφυῶς τε καὶ ὑψηλῶς τῷ Θεῷ προσμαρτυρεῖ τῶν ὄντων τὴν γένεσιν, ἐν οἷς φησιν ὅτι Αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐκτετέλεστο καὶ ἐκτίσθησαν. Πάλιν ὅταν τὴν ἀπόρρητόν τε καὶ ὑπὲρ λόγον τοῦ Μονογενοῦς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπαρξίν ἐρμηνεύῃ, διὰ τὴν ἀχώρητον εἶναι τὴν ἀνθρωπίνην πτωχείαν τῶν ὑπὲρ λόγον τε καὶ ἔννοιαν διδαγμάτων, κακεῖ τοῖς ἡμετέροις συγκέχρηται, καὶ Ἰῶν ὀνομάζει, ὅπερ παρ' ἡμῖν συνήθεια τοῖς ἀπὸ ὕλης καὶ φύσεως ἀποτικτομένοις ὄνομα τίθεται. Ἀλλ' ὥσπερ τὴν διὰ τῆς κτίσεως γέννησιν εἰπὼν ὁ λόγος ἐπὶ Θεοῦ, τῷ διὰ τινος ὕλης γενέσθαι αὐτὴν, οὐ προσέθηκεν οὐσίαν ὕλης καὶ τόπον καὶ χρόνον, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, τὴν τοῦ Θεοῦ θελήματος εἶναι δυνάμιν ἀποφηνάμενος· οὕτως καὶ ἐνταῦθα Ἰῶν εἰπὼν, ἀφῆκε πάντα τὰ τε ἄλλα ὅσα περὶ τὴν κάτω γέννησιν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ὁρᾷ, πάθη τε λέγω καὶ διαθέσεις, καὶ τὴν ἐκ τοῦ χρόνου συνέργειαν, καὶ τὴν τοῦ τόπου χρεῖαν, καὶ πρὸ πάντων τὴν ὕλην, ὣν ἀνευ πάντων ἡ κάτω γέννησις ἐκ τῆς φύσεως οὐ συνίσταται. Πάσης δὲ τῆς τοιαύτης ὕλικῆς τε καὶ διαστηματικῆς μὴ συμπαλειφθείσης ἐν τῇ τοῦ Ἰοῦ σημασίᾳ οὐσίας· μόνῃ ὑπελείφθη ἡ φύσις. Καὶ διὰ τοῦτο τῇ τοῦ Ἰοῦ φωνῇ τὸ οἰκεῖον καὶ γνήσιον τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀναδείξεως ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς ἐρμηνεύεται. Καὶ ἐπειδὴ οὐχ ἱκανὸν ἦν τὸ τοιοῦτον τῆς γεννήσεως εἶδος ἀρκούσαν ἡμῖν ἐμποιῆσαι τῆς ἀρρήτου τοῦ Μονογενοῦς ὑπάρξεως τὴν φαντασίαν, συμπαραλαμβάνει καὶ τὸ ἕτερον τῆς γεννήσεως εἶδος πρὸς σημασίαν τῆς τοῦ Ἰοῦ θεολογίας, τὸ ἐκ τῆς ὕλικῆς ἀπορρόιας, καὶ φησιν Ἀπαύγασμα δόξης, καὶ Ὅσμήν μύρου, καὶ Ἀτμίδα Θεοῦ, ὅπερ ἐν τῇ ἐκτεθείῃ παρ' ἡμῶν τεχνολογίᾳ ἡ καθ' ἡμᾶς

συνήθεια ὕλικῇ ἀπόρροϊαν ὀνομάζει. D συνίθεια ὕλικῇ ἀπόρροϊαν ὀνομάζει. materiali emanatione consistat; et dicit Splendorem gloriæ, Odorem unguenti, et Vaporem Dei, quæ quidem in exposita a nobis artificiosa generationis distinctione consuetudo nostra materialem emanationem nominat.

Ἀλλ' ὥσπερ ἐν τοῖς προσηρημένοις, οὕτε ἡ τῆς κτίσεως γέννησις, οὕτε ἡ τοῦ Ἰοῦ σημασία, ἡ χρόνον, ἡ ὕλην, ἡ τόπον, ἡ πάθος συμπαρεδέξατο, οὕτως καὶ ἐνταῦθα πάσης τῆς ὕλικῆς ἐννοίας τὴν τοῦ ἀπαύγασματος, καὶ τῶν λοιπῶν τῶν μνημονευθέντων σημασίαν μόνῃ, τὸ θεοπεπέδες τοῦ τοιοῦτου τῆς γεννήσεως εἶδους ὁ λόγος παραλαβὼν ἐνδείκνυται· τὸ δεῖν ἐξ αὐτοῦ τε καὶ μετ' αὐτοῦ κατὰ ταυτὸν νοεῖσθαι· διὰ τῆς κατὰ τὴν λέξιν ταύτην ἐμφάσεως. Οὕτε γὰρ

²¹ Psal. CXLVIII, 3.

ἡ ἀτμὶς τὴν εἰς ἀέρα διάχυσιν ἐκ τῆς ὑποκειμένης ὕλης παρίστησιν· οὕτε ἡ ὁσμὴ τὴν ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ μύρου γινομένην πρὸς τὸν ἀέρα μετάσταςιν· οὕτε τὸ ἀπαύγασμα τὴν τοῦ ἡλιακοῦ σώματος διὰ τῶν ἀκτίνων γινομένην ἀπὸ ῥόαν· Ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἐκ πάντων καθὼς ἐλρῆται διὰ τοῦ τοιοῦτου τῆς γεννήσεως τρόπου δηλοῦται, τὸ ἐξ ἐκείνου τε εἶναι καὶ μετ' ἐκείνου νοεῖσθαι μηδενὸς διαστήματος μεταξὺ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ μεσιτεύοντος. Ἐπειδὴ διὰ πλείονα φιλανθρωπίαν, ἢ τοῦ ἀγίου Πνεύματος χάρις πολλαχόθεν ἡμῖν ἐγγενέσθαι τὰς θείας περὶ τοῦ Μονογενοῦς ὑπολήψεις ψυχονομήσατο· προσέθηκε καὶ τὴ λειπόμενον τῶν ἐν τῇ γενέσει θεωρουμένων εἶδος τὸ ἐκ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου· ἀλλ' ἐκ τούτων πλείονι χρῆται τῇ προμηθεῖ ὁ ὑψηλὸς Ἰωάννης· ὥστε μὴ ὑπὸ ἀτονίας τε καὶ μικροψυχίας καταπεσεῖν τὸν ἀκούοντα πρὸς τὴν κοινὴν ἔννοιαν τοῦ λόγου, ὡς φθόγγον τοῦ Πατρὸς τὸν Ἰῶν νομισθῆναι· διὰ τοῦτο προσωμαρτυρεῖ τῷ Λόγῳ τὸ κατ' οὐσίαν εἶναι ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ καὶ μακαρίᾳ φύσει, οὕτως ἀναδοῆσας τὸ κήρυγμα· ὅτι Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καὶ πρὸς τὸν Θεόν· καὶ Θεὸς φῶς, καὶ ζωὴ καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ἡ ἀρχὴ καὶ αὐτὸς ἦν. Τοῦτον τοίνυν τὸν τῆς γεννήσεως τρόπον ἵτοι τῶν ἐξ αἰτίας ὑφεστώτων ἐν τε τῇ καθ' ἑμῆς συνηθεῖα γινωσκομένων, διαληφθέντων δὲ καὶ παρὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς πρὸς τὴν τῶν ὑπερκειμένων διδασκαλίαν, οὕτως, ὡς εἰκὸς ἐστὶ πρὸς παράστασιν τῶν θεῶν ὑπολήψεων ἕκαστον τούτων εὐσεβῶς μεταληφθῆναι.

Καιρὸς ἂν εἴη κατανοῆσαι καὶ τοῦ Εὐνομίου τὸν λόγον ἐπὶ τοῦ διόχευται σημαινομένου τὴν τῆς γεννήσεως ἔμφασιν. *Υἱὸν, φησὶν, ἀληθινόν οὐκ ἀγέννητον καὶ ἀληθῶς γεννηθέντα πρὸ αἰώνων.* Τὴν μὲν οὖν ἐν τῇ διαστολῇ κακουρηθεῖσαν ἀκολουθεῖσαν ὡς παντὶ γινώριμον οὖσαν παραδραμεῖν, οἶμαι, προσήκει. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι τῷ μὲν Υἱῷ, πρὸς τὸν Πατέρα, τῷ δὲ γεννητῷ πρὸς τὸν ἀγέννητον οὐσίας τῆς ἀντιδιαστολῆς, οὗτος τὸν Πατέρα παρὲς ἀντιδιαστέλλει τῷ Υἱῷ τὸν ἀγέννητον. Δέον, εἴπερ ἐληθείας ἐποιεῖτο φροντίδα, μὴ παρατρέψαι τῆς σχετικῆς ἀκολουθίας τὸν λόγον· ἀλλ' εἰπεῖν ὅτι τὸν Υἱὸν ἀληθινὸν οὐ Πατέρα. Οὕτω δὲ ἂν συνδιεσώθῃ τῇ ἀκολουθείᾳ τοῦ λόγου καὶ ἡ εὐσέβεια, τῇ διακρίσει τῶν προσώπων μὴ συνδιασχεῖσθαι τῆς φύσεως. Ἀλλὰ τὴν ἀληθῆ τε καὶ ἔγγραφον τοῦ Πατρὸς χρῆσιν τὴν παρ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου παραδοθεῖσαν ἐν τῷ λόγῳ τῆς πίστεως ὑπαμείψας, ἀγέννητον ἀντὶ τοῦ Πατρὸς κατωνόμωσεν· ἵνα χωρίσας αὐτὸν τῆς φυσικῆς ἐνθεωρουμένης τῇ τοῦ Πατρὸς κλήσει τῆς πρὸς τὸν Υἱὸν οἰκειότητος, κοινοποιήσῃ πρὸς πάντα τὰ ἐν τῇ κτίσει φαινόμενα, οἷς κατὰ τὸ ἴσον ἡ ἀντιδιαστολή ἐστὶ πρὸς τὸ ἀγέννητον. *Ἀληθῶς, φησὶ, γεννηθέντα πρὸ αἰώνων.* Παρὰ τίνος εἰπάτω· παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐρεῖ πάντως, εἴπερ μὴ ἀναισχυνοίη πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦ ἀδίδου Πατρὸς οὐκ ἐστὶ τὴν ἀδιόκλητα τοῦ Υἱοῦ διαστήσαι, συνενδεικνυμένης πάντως καὶ τὸν Υἱὸν τῆς τοῦ Πατρὸς σημασίας· διὰ

nem intelligi. Neque enim vapor diffusionem per aerem ex subjecta materia repræsentat : neque odor ex qualitate unguenti per aerem fieri emigrationem ostendit, neque splendor sive effulgentia solaris corporis per radius factam emanationem demonstrat. Sed hoc solum ex omnibus, sicut dictum est, per talem generationis modum declaratur, ex illo et cum illo intelligi nullo intervallo interjecto inter Patrem et eum, qui ex ipso est, conciliatorem. Quoniam vero propter maiorem in homines amorem sancti Spiritus gratia multis ex locis nobis tales de Unigenito divinas notiones informari procuravit : adiecit et reliquam eorum quæ in generatione considerantur, speciem ex mente et verbo : sed ex his maiore providentia sublimis ille Joannes utitur, ita ut neque auditor præ languore et pusilli animi imbecillitate in communem sermonis notitiam decidat, sic ut Filius existimetur sonus Patris : propterea attribuit Verbo, ut per essentiam in ipsa prima et beata sit natura, sic præconium alta voce præfatus : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum* ²² : et Deus et lux et vita et quæcunque est principium et ipsum Verbum erat. His igitur generationis et eorum quæ ex causa subsistunt, modis ex nostro more cognitis, et a sacra Scriptura usurpatis et assumptis ad tradendam rerum supremarum doctrinam, sic eorum unumquemque (ut decet) ad divinas informationes in animo consignandas sumere debemus.

Sed jam tempus exigit ut Eunomii sermo intelligatur in quo significatu generationis appellationem accipiat. *Filium, inquit, verum non ingentum et vere genitum ante sæcula.* Quæ in distinctione maligne facta est, consecutionem, ut cuius notam præterire, opinor, convenit. Quis enim ignorat cum Filius Patri, et genitus ingenito opponatur, hunc, Patre omisso, ingentum Filio opponere? Oportebat autem si ullam veritatis curam habuisset, relativæ consequentiæ rationem nequaquam pervertere, sed dicere Filium verum non Patrem : hoc modo pictas cum rationis consequentia servata fuisset, et cum personarum discretionem minime discissa fuisset natura. Sed iste, verum et in Scripturis sacris usurpatum Patris usum, et ab ipso Verbo in fidei sermone traditum, permutans, loco Patris dixit ingentum, ut ubi ipsum a naturali quæ cum Patris appellatione consideratur, cum Filio familiaritate et convenientia separasset, eundem cum omnibus rebus creatis communem faceret ; quibus ex æquo contraria differentia cum ingenito convenit. *Vere* quidem asserit *genitum ante sæcula*, sed dicat a quo genitum? A Patre dicet prorsus, siquidem non ad veritatem erubesceret. Sed quoniam ab æterno Patre Filii æternitatem non licet divellere, quia Patris significantia Filium quoque una commonstrat : propterea Patris appellatione repudiata, transfert verbum ad ingentum, quoniam hujus nominis signifi-

²² Joan. 1, 1.

catum nullam cum Filio relationem et communionem habeat, atque ita auditoribus abductis a considerando Filio simul cum Patre, immutatione nominis facta, viam maleficio dedit, per ingeniti interpositionem ad impietatem viam sternens. Qui enim secundum Domini præceptum in Patrem credunt, simul atque Patrem audierint, mente concipiunt etiam Filium nullo interjecto intervallo, cogitatione statim a Filio ad Patrem transeunte. Qui vero Patris loco ad ingeniti appellationem traducti, tenuem hujus nominis notitiam recipiunt, solum quod ipse non sit genitus discentes, non quod sit Pater. Ex hoc autem nihilominus intelligenter audientibus inconfusa fides manet, etiam per hanc notionem. Nam et genitum non esse similiter et de natura increata dicitur. Increatum autem ex æquo Pater et Filius et Spiritus sanctus. Quoniam omnis creatura et sensibilis et supermundana (sive angelica) ex Patre et Filio et Spiritu sancto subsistere ex his quæ divinis vocibus consentanea sunt creditum est. Nam qui audivit, Verbo Dei cælos firmatos esse, et Spiritu oris ejus omnem virtutem eorum, non per Verbum dictionem aliquam mente concepit, neque per Spiritum, halitum quemdam; sed Deum Verbum et Dei Spiritum, per ea quæ sunt dicta animo impressit. Non enim idem potest creare et creari. Sed cum ea quæ sunt bipartita sint, nempe in id quod facit et in id quod fit, utrumque natura diversum alterum ab altero, ita ut quod fit, non sit increatum, neque creatum id quod eorum quæ sunt naturam efficit; hi ergo qui secundum dominicam fidei institutionem in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti crediderunt, horum nihil genitum esse, ex æquo fatentur, nullumque ingeniti significatum sanam fidem perperam kedit. Crassipellibus autem et hebetibus nec bene compactis et sibi collærentibus hoc nomen a sano sermone perversionis fit primordium. Non enim verum hujus nominis sensum intelligentes, nempe quod hæc vox ingenitum significat solum non esse genitum, et quod non genitum esse commune est in tota superveniente natura, omissa fide in Patrem, nomen ingenitum pro Patre præstituerunt: cum autem, sicut dictum est, cum hoc ingeniti nomine, Unigeniti subsistentia, sive persona, non simul appareat: certo quodam determinato principio Filii naturam definiunt, dicentes, quod modo iste dictis adjecit, *Filium nominatum non absque generatione, quæ esse antecedit.*

ἀπὸ τίνος ὠρισμένης ἀρχῆς ὁρίζουσι τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι, λέγοντες, ὅπερ νῦν οὗτος τοῖς εἰρημένοις προσέθηκε· τὸ, *Ὅτι ἀντὶ τῆς ἀπὸ τοῦ εἶναι γεννήσεως ἐνομαζόμενον Υἱόν.*

Quamnam hæc rursus prodigiosa affirmatio? An nescit se de Deo verba facere? qui est in principio et in Patre est? nec est omnino quod tunc non erat? ignorat quod dicit. Nihil de aliquo affirmatur; sed tanquam hominum alicujus genealogiam describeret, quæ proprie dicuntur de natura inferiore, hæc omnis creaturæ Domino adaptare et affingere conatur. Exempli gratia, Ismael non erat ante genera-

Α τοῦτο τοῦ Πατρὸς ἀποδοκιμάσας τὴν κλήσιν μετάρχει τὸν λόγον πρὸς τὸ ἀγέννητον· ἐπειδὴ τοῦτου τοῦ ὀνόματος ἀσχετόν τε καὶ ἀκοινώνητόν ἐστι πρὸς ἰδὸν Υἱόν τὸ σημαίνον· Καὶ οὕτως παραγαγὼν τοὺς ἀκούοντας πρὸς τὸ μὴ συνθεωρεῖν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν· διὰ τῆς ὑπαλλαγῆς τοῦ ὀνόματος ὁδὸν ἔδωκε τῇ κακουργίᾳ, διὰ τῆς τοῦ ἀγεννήτου πάρενθης ἑδοποιῶν τὴν ἀσέβειαν. Οἱ γὰρ κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ Δεσπότης εἰς τὸν Πατέρα τὴν πίστιν ἔχοντες, ὁμοῦ τῷ ἀκοῦσαι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν τῇ διανοίᾳ συμπαραδέξαντο· οὐδενὶ τῷ μεταξὺ διαστήματι τῆς διανοίας ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα κενεματωμένης. Οἱ δὲ ἀντὶ τοῦ Πατρὸς παρενεχθέντες πρὸς τὴν τοῦ ἀγεννήτου κλήσιν, ψίλην τοῦ ὀνόματος τοῦτου ἀναλαμβάνουσιν ἐννοίαν· μόνον τὸ μὴ γενέσθαι αὐτὸν διδασκόμενοι, οὐ μὴν καὶ τὸ Πατέρα εἶναι. Ἐκ τοῦτου δὲ τοῖς μὲν συνετῶς ἐπαίουσιν ἀσύγχυτος μένει καὶ διὰ ταύτης τῆς διανοίας ἡ πίστις. Τὸ γὰρ μὴ γενέσθαι ὡσαύτως ἐπὶ τῆς ἀκτίστου λέγεται φύσεως. Ἀκτιστον δὲ κατὰ τὸ Ἰσὺν ὁ Πατὴρ τε καὶ Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διότι πᾶσα ἡ κτίσις αἰσθητὴ τε καὶ ὑπερκόσμιος, ἐκ Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου τὴν ὑπόστασιν ἔχειν παρὰ τῶν ἀκολουθούντων ταῖς θεαῖς φωναῖς πεπίστευται. Ὁ γὰρ ἀκούσας ὅτι τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν· οὕτε ῥῆμα τὸν Λόγον ἐνόησεν, οὕτε ἄσθμα τὸ Πνεῦμα· ἀλλὰ τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, διὰ τῶν εἰρημένων ἀνετυπώσατο. Οὐ δύναται δὲ τὸ αὐτὸ καὶ κτίζειν καὶ κτίζεσθαι. Ἀλλὰ διττῇ μεμερισμένῳ τῶν ὄντων εἰς τὸ ποιοῦν τε καὶ τὸ γινόμενον· ἀλλ' ὅτι ἐκάτερόν ἐστι τῇ φύσει παρὰ τὸ ἕτερον, ὥς μήτε τὸ γινόμενον ἀκτιστον εἶναι, μήτε κτιστὸν, ὃ τὴν τῶν γινομένων κατεργάζεται φύσιν· τοῖς μὲν οὖν κατὰ τὴν δεσποτικὴν τῆς πίστεως ἔκθεσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πιστεύσασιν, τὸ μὴ γενέσθαι τι τοῦτον ἐπίσης ὁμολογεῖται· καὶ οὐδὲν τοῦ ἀγεννήτου τὸ σημαίνον· παραβιάπτει τὴν ὑγιαίνουσαν πίστιν. Τοῖς δὲ παχυδέρμοις καὶ ἀδιαρθρώτοις ἀρχὴ τῆς ἀπὸ τοῦ ὑγιαίνοντος λόγου παρατροπῆς τοῦτο τὸ ὄνομα γίνεται. Μὴ συνιέντες γὰρ τὴν ἀληθὴ τοῦ ὀνόματος ἔμφασιν, ὅτι μόνον τὸ μὴ γεγενῆσθαι σημαίνει ἡ τοῦ ἀγεννήτου φωνή, καὶ ὅτι τὸ μὴ γενέσθαι κοινὸν ἐστὶν ἐπὶ παντὸς τοῦ ὑποκειμένου τῆς κτίσεως· ἀφέντες τὴν εἰς τὸν Πατέρα πίστιν, τὸ ἀγέννητον ὄνομα ἀντὶ τοῦ Πατρὸς προσστήσαντο· μὴ συνεκφαινομένης δὲ, καθὼς εἴρηται, τῷ ὀνόματι τοῦτου τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως,

Τίς αὐτὴ πάλιν ἡ κενὴ τερατεία; Ἄρα ἐπίσταται ὅτι περὶ Θεοῦ ποιεῖται τὸν λόγον; Τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος καὶ ἐν τῷ Πατρὶ ὄντος; Καὶ οὐκ ἐστὶν ὅτε οὐκ ὄντος; Οὐκ οἶδεν ὃ λέγει. Οὐδὲν περὶ τίνος διτχυρίζεται, ἀλλ' ὥς τινὰ τῶν ἀνθρώπων γενεαλογῶν, τὰ κυρίως ἐπὶ τῆς κάτω λεγόμενα φύσεως, ταῦτα ἐφαρμόζειν πειράται τῷ Δεσπότη πᾶσης τῆς φύσεως· ὃ γὰρ Ἰσραὴλ, φέρε εἰπεῖν, οὐκ ἦν πρὸ τῆς εἰς τὸ εἶναι γεννή-

σεως. Ἦν δὲ πρὸ τῆς γεννήσεως αὐτῶν πάντως τὸ χρονικὸν λέγω διάστημα. Ἐπὶ δὲ τοῦ τῆς δόξης ἀπαυγάσματος, τὸ πρὸ καὶ τὸ μετὰ τοῦτο χώραν οὐκ ἔχει. Πρὸ γὰρ τοῦ ἀπαυγάσματος πάντως οὐδὲν ἡ δόξα ἦν. Ὁμοῦ γὰρ τῷ εἶναι τὴν δόξαν, συνεχλάμπει πάντως καὶ τὸ ἀπαύγασμα· καὶ διαζευχθῆναι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου φύσιν οὐκ ἔχει. Οὐτε δυνατόν ἐστι πρὸ τοῦ ἀπαυγάσματος ἐφ' ἑαυτῆς τὴν δόξαν ἰδεῖν. Ἀλαμπῇ γὰρ καὶ τυφλῇ ἐφ' ἑαυτῆς εἶναι κατασκευάζει τὴν δόξαν ὁ τοῦτο λέγων· μὴ συνεχλάμποντος αὐτῇ τοῦ ἐξ αὐτῆς ἀπαυγάσματος. Αὕτη δὲ ἡ τῆς αἰρέσεως κακουργία, ἵνα διὰ τῶν περὶ τοῦ ἀνθρώπου νοουμένων τε καὶ λεγομένων ἀποστήσῃ τὸν Μονογενῆ θεὸν τῆς πρὸς τὸν Πατέρα ἐνότητος. Διὰ τοῦτό φησιν, Πρὸ τῆς εἰς τὸ εἶναι γεννήσεως οὐκ ἦν Υἱός· οἱ δὲ τῶν κριῶν υἱοί, ὧν ὁ Προφῆτης μέμνηται, οὐκ ἀκχεῖνοι μετὰ τὸ γενέσθαι καλοῦνται υἱοί; ὅπερ οὖν τοῖς υἱοῖς τῶν κριῶν ἐνορᾷ ὁ λόγος, τὸ πρὸ τῆς εἰς τὸ εἶναι γεννήσεως μὴ εἶναι· αὐτοὺς υἱούς κριῶν· τοῦτο νῦν ὁ σεμνὸς θεολόγος ἀνατίθει τῷ ποιητῇ τῶν αἰώνων καὶ πάσης τῆς κτίσεως, τῷ τὸν αἰδιον Πατέρα ἐν ἑαυτῷ ἔχοντι, καὶ ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς ἀδιότῃ θεωρουμένῳ, καθὼς αὐτὸς φησιν, ὅτι· Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. Ἀλλ' οἱ μὴ δυνάμενοι τὴν ἐν τῷ λόγῳ κακουργίαν ἐφορᾶσθαι, μηδὲ τινα τοῦ ἀκολούθου κατανόησιν πεπαιδευμένοι, τοῖς ἀσυναρτῆτοις τοῦτοις ἀκολουθοῦσιν, ὡς ἀκόλουθον δεχόμενοι τὸ τοῦτοις προκειμένον.

Φησὶ γὰρ, ὅτι πρὸ πάσης τῆς κτίσεως γενόμενον· καὶ ὥσπερ οὐκ ἀρκούσης τῆς φωνῆς ταύτης πρὸς ἐνδείξιν τῆς ἀσεβείας, ἐφεδρεύει τῷ ἐφεξῆς λόγῳ τὴν βλασφημίαν εἰπών, ὅτι οὐκ ἄκτιστον. Πῶς οὖν ὀνομάζει Υἱὸν ἀληθινὸν τὸν οὐκ ἄκτιστον; Εἰ γὰρ τὸν κτιστὸν υἱὸν ἀληθινὸν λέγειν προσήκει· ἀληθινὸς υἱὸς καὶ ὁ οὐρανὸς πάντως ἐστὶ· καὶ γὰρ αὐτὸς οὐκ ἄκτιστός ἐστιν. Οὕτως ἀληθινὸς υἱὸς καὶ ὁ ἥλιος, καὶ πάντα ὅσα ἡ κτίσις ἔχει μικρά τε καὶ μέζονα, τῆς τοῦ ἀληθινοῦ Υἱοῦ προσηγορίας ἄξια πάντως ἐστίν. Πῶς δὲ λέγει Μονογενῆ τὸν γενόμενον; Πάντα γὰρ τὰ γενόμενα ἀδελφὰ πάντως ἐστὶν ἀλλήλων, κατ' αὐτὸν λέγω τὸν τοῦ γενέσθαι λόγον. Παρὰ τίνος δὲ καὶ γενόμενον; Πάντα γὰρ εἴ τι γέγονε, παρὰ τοῦ Υἱοῦ πάντως ἐγένετο. Οὕτως γὰρ ὁ Ἰωάννης μαρτυρεται λέγων, ὅτι Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Εἰ τοίνυν καὶ ὁ Υἱὸς κατὰ τὸν τοῦ Εὐνομίου λόγον ἐγένετο, πάντως ἐν τῇ φύσει τῶν γενομένων καὶ ὁ οὗτός ἐστιν. Εἰ οὖν πάντα τὰ γενόμενα δι' ἐκείνου ἐγένετο· ἐν δὲ τῶν γενομένων καὶ ὁ Λόγος ἐστίν· τίς οὕτως ἀνόητος ὡς μὴ συνιδεῖν διὰ τῶν τεθέντων τὸ ἄτοπον, ὅτι αὐτὸν ἑαυτοῦ ἔργον γεγενῆσθαι τὸν Δεσπότην τῆς κτίσεως ὁ καινὸς οὗτος δογματιστὴς ἀποφαίνεται, τῷ διαρρήδην εἰπεῖν μὴ ἄκτιστον εἶναι τὸν Κύριον τὸν δημιουργὸν πάσης τῆς κτίσεως; Πῶθεν ἔχει τὴν παρῃσίαν, εἰπάτω. Ἐκ ποίας θεοπνεύστου φωνῆς; Τίς εὐαγγελιστῆς, ποῖος ἀπόστολος τὴν τοιαύτην ἀφῆκε φωνήν; Τίς προφῆτης, ἢ νομυθέτης,

quæ ut hic esset, fecit. Erat autem ante eorum generationem prorsus quod temporis est dico intervallum. At in gloriæ splendore præpositiones hæ, ante, et post, locum non habent. Siquidem ante splendorem gloria nihil erat : simul enim atque gloria exstitit, prorsus et effulsit splendor, nec alterum ab altero natura disjungitur. Nec ante splendorem gloria in seipsa ullo prorsus modo conspici potuit. Obscuram enim et cæcam in seipsa gloriam esse astruet, qui dicit hoc, non simul cum ipsa effulgente ex ipsa splendore : hæc est hæreseos calumnia et improbitas, ut per ea quæ de homine et intelliguntur et dicuntur, Unigenitum Deum ab unitate cum Patre abstrahant. Idcirco dicunt ante generationem quæ esse efficit, Filium non fuisse. Arietum filii quorum meminit Propheta²³, non et illi postquam geniti fuerunt, vocantur filii? Quod igitur in filiis arietum inspicit intellectus, ante generationem, quæ ut sint causa est, ipsos non esse filios arietum, hoc ipsum iste severus theologus factori sæculorum omnisque creaturæ attribuit, ei inquam, qui æternum Patrem in se ipso habet, quique in Patris æternitate intelligitur. Quemadmodum ait ipse²⁴, *Ego sum in Patre, et Pater in me est*. Sed qui non possunt hanc calumniam et malitiosam interpretationem perspicere, neque ullam consecutionis rationem didicerunt, his tam male cohærentibus assentiuntur admittentes tanquam consequens C quod his adjicitur.

Ait enim, *Quod ante omnem creaturam factum*, et quasi hæc vox non sufficeret ad demonstrationem impietatis, insidiatur sequente sermone blasphemore locutus *quod non est quid increatum*. Quomodo igitur, verum Dei Filium nominat eum qui non est increatus? si enim eum qui creatus est, verum filium fas est dicere : cælum verus filius dicitur, quia et ipsum non est increatum; sic verus filius sol. Atque omnia quæ creata sunt, sive parva sive majora, veri filii appellatione digna omnino erunt. Cum autem Unigenitum dicit factum esse, omnia quæ facta sunt communi inter se fratris nomine appellabuntur, dico secundum ipsam ejus quod factum esse dicitur, rationem. A quo autem factum esse dicitur? Nam D omnia quæ facta sunt, prorsus a Filio facta sunt : sic enim testatur Joannes cum dicit, *Omnia per ipsum facta sunt*²⁵. Si ergo etiam Filius factus est, secundum Eunomii rationem, prorsus in rerum factarum natura idem ipse est. Quod si quæ fiunt omnia per illum facta sunt; unum eorum quæ facta sunt dicitur et ipsum Verbum. Quis ita excors et avius a vera ratione, qui non ex his quæ posita sunt, quod absurdum sequitur intelligat : nempe ipsum creaturæ Dominum sui ipsius opus factum esse, ab hoc novo doctore pronuntiari, quia diserte dixerit, ipsum Dominum, qui est omnis creaturæ opifex et conditor, non esse increatum? Unde hanc affirmandi audaciam habet, dicat. Ex qua di-

²³ Psal. cxiii, 5. ²⁴ Joan. xiv, 5. ²⁵ Joan. i, 5.

vinitus inspirata voce? Quis apostolus, quis evangelista talem emisit vocem? Quis propheta, vel legislator, vel patriarcha, vel quis alius eorum qui a Spiritu sancto afflati et instructi fuerunt, quorum voces litteris non sunt expressæ? quis talis dictionis auctor exstitit? Patrem et Filium et Spiritum sanctum in fidei traditione a veritate didicimus, an quid creatum ipsum esse nos credere oportuit? Quomodo veritas nobis mysterium tradens, fidem in Filium et non in creaturam sancivit? Quomodo divus Apostolus Christum adorans, eos qui creaturæ serviunt præter creatorem, idololatrias esse expresse dicit³⁶? vel non adorasset si creatus esset, vel eos qui creaturas colunt idolorum cultoribus non annumerasset: ne et ipse idolis servire visus esset, creato adorationem exhibens, sed novit, quod qui ab eo adoratur in omnibus Deus est: sicut enim in sermone ad Romanos Filium nominat. Qui igitur a Patris essentia Filium alienant, ipsum etiam creatum dicentes, cur per ludibrium et sannam ipsi falsominem appellationem gratificantur, a vera deitate alieno Dei nomen perpetam assignantes, tanquam Bel, vel Dagon, vel draconi? Quare vel non Deum consteantur, qui ipsum creatum esse aperte autumant, ut Judaizare videantur: vel sicut qui creatus fuit, Deum esse consteantur, se idolis servire non inficiantur. Sed vocem proverbialem plane proferrunt, quæ dicit, *Dominus creavit me principium*

(a) Hoc pluribus verbis quomodo se habet clarius et manifestius exponendum est: verumtamen hoc etiam fas esset viris candidis et æquis quid significet paucis tradere: quidam enim in divinis Scripturis accurate et diligenter instituti et versati dicunt, apud Hebræos non scriptum esse, *creavit*: nos etiam in vetustioribus libris scriptum legimus *ἐκτίσας* *possedit*, pro *ἐκτίσέ με* *condidit me*. Servum prorsus aperte indicat creatio per proverbialia ænigmata, eum qui propter nos servi formam assumpsit. Quod si quis in Ecclesiis prævalentem lectionem in hac parte objiciat, neque nos hoc verbum *ἐκτίσας*, *creavit*, rejicimus. Atque hoc certe ad servi significationem per ænigmata intuendam: siquidem *omnis creatura servit*, quemadmodum ait Apostolus³⁸. Quamobrem hoc verbum *creavit* pie accipere posuimus. Creatus est enim vere in novissimis diebus ille qui propter nos secundum (b) nos natus est³⁹. Qui in principio Verbum cum esset et Deus, postea caro et homo factus est. Carnis autem natura creata est: cuius per omnia factus particeps secundum similitudinem excepto peccato, creatus quidem secundum Deum non secundum hominem, sicut ait Apostolus, novo quodam modo, non humano more. Didicimus enim, quod ex Spiritu sancto et virtute Altissimi, verumtamen hic novus homo creatus est, quem ille non enarrabilem my-

A ἡ πατριάρχης, ἡ ἄλλος τις τῶν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεοφορουμένων, ὡν ἀνάγραφοί εἰσιν αἱ φωναί. τῆς τοιαύτης ῥήσεως καθηγήσατο; Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἐν τῇ παραδόσει τῆς πίστεως παρὰ τῆς ἀληθείας ἐμάθομεν, ἡ κτιστὸν αὐτὸν εἶναι πιστεύειν ἐχρήν; Πῶς παραδίδουσα ἡμῖν τὸ μυστήριον ἡ ἀλήθεια, τὴν εἰς τὸν Υἱὸν πίστιν καὶ οὐκ εἰ; τὸ κτίσμα ἐνομοθέτησε; Πῶς δὲ προσκυνῶν τὸν Χριστὸν ὁ θεὸς Ἀπόστολος, τοὺς τῇ κτίσει λατρεύοντας παρὰ τὸν κτίσαντα, εἰδωλολατρεῖν διορίζεται; ἡ γὰρ οὐκ ἂν προσεκύνησεν εἰ κτιστὸς ἦν, ἡ οὐκ ἂν τοῖς εἰδωλολάτραις συνέταξε τοὺς τῇ κτίσει λατρεύοντας· ἵνα μὴ καὶ αὐτὸς εἰδωλολατρεῖν δόξῃ. προσάγων τῷ κτιστῷ τὴν προσκύνησιν. Ἀλλ' οἶδεν ὅτι ὁ παρ' αὐτοῦ προσκυνούμενος ἐπὶ πάντων ἐστὶ θεός· οὕτω γὰρ ἐν τῷ πρὸς Ῥωμαίους λόγῳ τὸν Υἱὸν ὀνομάζει. Οἱ τῆς οὐσίας τοίνυν τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν, καὶ κτιστὸν αὐτὸν λέγοντες, τί χλευαστικῶς αὐτῷ τὴν ψευδώνυμον κλήσιν χαρίζονται, τῷ ἄλλοτρίῳ τῆς ἀληθινῆς θεοότητος τὴν θεὸς φωνὴν μάτην ἐπιφημίζοντες, ὥσπερ τῷ Βῆλ, ἡ τῷ Δαγῶν, ἡ τῷ δράκοντι; Ὡστε ἡ μὴ θεὸν ὁμολογεῖτωσαν αὐτὸν οἱ κτιστὸν εἶναι διορίζομενοι, ἵνα φανῶσιν Ἰουδαίζοντες· ἡ εἴπερ ὁμολογοῦσιν τὸν κτισθέντα εἶναι θεὸν, εἰδωλολατρεῖν μὴ ἀρνέσθωσαν. Ἀλλὰ τὴν παροιμιώδη φωνὴν πάντως προφέρουσιν, ἡ φησιν, ὅτι Κύριος ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, εἰς ἔργα αὐτοῦ.

*viarum suarum, ad opera sua*³⁷.

C Τοῦτο δὲ διὰ πλειόνων μὲν ἐστὶ παραθέσθαι σαφέστερον ὅπως ἔχει· πλὴν δυνατὸν ἂν εἴη καὶ δι' ὀλίγων τοῖς εὐγνώμοσι παραδοῦναι τὸ νόημα· λέγουσι γὰρ καὶ τοῦτό τινες τῶν δι' ἀκριθείας τὰ θεῖα πεπαιδευμένων, ὅτι οὐ γέγραπται παρ' Ἑβραίων τὸ ἐκτίσας· καὶ ἡμεῖς ἐν ἀρχαιοτέραις βίβλοις ἀνεγνώμεν, *Ἐκτίσας*, γεγραμμένον, ἀντὶ τοῦ *ἐκτίσέ με*. Ἐμφαίνει δὲ πάντως τὸν δούλον ἡ κτίσις διὰ τῶν παροιμιῶν καὶ αἰνιγμάτων, τὸν δι' ἡμᾶς ἀναλαβόντα τὴν τοῦ δούλου μορφὴν. Εἰ δέ τις καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἀνάγνωσιν ἐν τῷ μέρει τούτῳ προβάλοιτο, οὐδὲ τὴν, *Ἐκτίσας*, φωνὴν ἀποβάλλομεν. Καὶ τοῦτο γὰρ πρὸς τὴν δούλου σημασίαν διὰ τοῦ αἰνίγματος βλέπει· ἐπεὶ δὲ Πᾶσα ἡ κτίσις δουλεύει, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος. Διὰ τοῦτο καὶ ταύτην φωνὴν εὐσεβῶς ἔχειν φαμέν. Ἐκτίσθη γὰρ ἀληθῶς ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ὁ δι' ἡμᾶς καθ' ἡμᾶς γενόμενος· ὁ ἐν μὲν τῇ ἀρχῇ Λόγος ὢν καὶ θεός, μετὰ ταῦτα δὲ σὰρξ γενόμενος καὶ ἄνθρωπος. Κτιστὴ δὲ τῆς σαρκὸς ἡ φύσις, ἥς μετασχὼν κατὰ πάντα καθ' ὁμοίωτα χωρὶς ἀμαρτίας. Ἐκτίσθη δὲ κατὰ θεὸν, οὐ κατὰ ἄνθρωπον, καθὼς φησιν Ἀπόστολος, καινὸν τινα τρίπον, καὶ οὐ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην συνθεσίαν. Ἐμάθομεν γὰρ ὅτι ἐκ Πνεύματος ἁγίου, καὶ τῆς τοῦ Ὑψίστου δυνάμεως, πλὴν ἄλλ' ἐκτίσθη ὁ καὶνὸς οὗτος ἄνθρωπος, ὃν κελεύει ὁ τῶν ἀρρήτων μυστηρίων ὑφηγητής.

³⁶ Rom. i, 25. ³⁷ Prov. viii, 29. ³⁸ Rom. viii, 20. ³⁹ Isa. xlv, 4.

(a) In Græco non in editione vulgari. Hunc locum gravissime et copiosissime tractat D. Hl. i, 12, de Trinitate.

(b) D. Basil., lib. iv contra Eunom., locum hunc Prov. viii, 22, non intelligit de humana Christi natura.

Παῦλος ἐνδύσασθαι ἡμᾶς, διχῶς ὀνομάζων τὸ ἐνδυμα-
 νῶν μὲν λέγων, Ἐνδύσασθε τὸν καιρὸν ἄνθρωπον
 τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα, πάλιν δέ, ὅτι Ἐνδύσα-
 σθε τὸν Κίριον Ἰησοῦν Χριστόν. Οὕτως γὰρ ἡμῖν
 τοῖς ἐνδυσασμένοις αὐτὸν γίνεται ἀρχὴ τῶν ὁδῶν τῆς
 σωτηρίας ὁ εἰπών· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός, ἵνα ἔργα τῶν
 ἑαυτοῦ χειρῶν ποιήσῃ ἡμᾶς, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ πλά-
 σματος τῆς ἁμαρτίας πρὸς τὴν ἰδίαν εἰκόνα πάλιν
 μεταγραφάμενος· ὁ δὲ αὐτὸς καὶ θεμέλιος ἡμῖν γίνε-
 ται πρὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, κατὰ τὴν τοῦ Παύλου
 φωνήν, ὃς φησιν, ὅτι θεμέλιον οὐδεὶς δύναται θεῖ-
 ναι παρὰ τὸν κείμενον· καὶ πρὸ τοῦ ἔλθεῖν τὰς
 πηγὰς τῶν ὑδάτων, καὶ πρὸ τοῦ ὄρη ἔδρασθῆναι,
 καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, καὶ πρὸ πάν-
 των βουνῶν γενεᾷ με· δυνατόν γάρ ἐκαστον τού-
 των κατὰ τὴν παροϊμώδη συνθήειαν μεταληφθὲν,
 εἰς τροπικὴν θεωρίαν ἐφαρμοσθῆναι τῷ λόγῳ. Ὁ
 γὰρ μέγας Δαβὶδ δικαιοσύνην ὀνομάζει τὰ ὄρη τοῦ
 Θεοῦ, ἀβύσσους δὲ τὰ κρίματα, πηγὰς δὲ τοὺς διδα-
 स्कालοὺς ἐν Ἐκκλησίαις, λέγων· Εὐλόγεῖτε τὸν Θεὸν
 Κίριον ἐκ πηγῶν Ἰσραὴλ· βουνούς δὲ τὴν ἀκακίαν
 ἣν διὰ τοῦ σκερτήματος τῶν ἀρνίων ἐνεδείξατο. Πρὸ
 τούτων οὖν ἐν ἡμῖν γεννᾶται ὁ δι' ἡμᾶς κτισθεὶς ἄν-
 θρωπος, ἵνα καὶ ἡ τῶν τοιούτων κτίσις, ἐν ἡμῖν χώ-
 ραν εὕρῃ. Ἀλλὰ παραδραμεῖν οἶμαι χρῆναι τὸν περὶ
 τούτων λόγον, ἵκανῶς τοῖς εὐγνώμοσιν ὑποδειχθείσης
 δι' ὀλίγων τῆς ἀληθείας.

Ἐπὶ δὲ τὰ ἐφεξῆς τῶν τοῦ Εὐνομίου λόγων μετ-
 ἔλθωμεν. Ἐν ἀρχῇ, φησὶν, ὄντα, οὐκ ἀναρχον·
 ὡς πῶς νοεῖ τὰς θείας φωνάς, ὁ ἐπὶ συνέσει ὑπὲρ τοὺς
 ἄλλους φρονῶν; Τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα, ἀρχὴν ἔχοντα ἐρ-
 μνηνεύει· καὶ οὐκ οἶδεν ὅτι εἰ ἀρχὴν ἔχει ὁ ἐν ἀρχῇ
 ὢν, καὶ ἡ ἀρχὴ πάντως ἔχει ἄλλην ἀρχήν. Ὁ γὰρ ἂν
 ἐπὶ τῆς ἀρχῆς εἴπῃ, τοῦτο κατ' ἀνάγκην καὶ περὶ τοῦ
 ἐν τῇ ἀρχῇ ὄντος ὁμολογήσει πάντως. Πῶς γὰρ τὸ
 ἐν τῇ ἀρχῇ ὄν, τῆς ἀρχῆς χωρισθῆσεται; Πῶς δὲ τις
 τὸ οὐκ ἦν, προεπινοήσει τοῦ ἦν; ὅπως γὰρ ἂν τις
 ἀναγαγὼν ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν πρὸς τὴν κατανόησιν
 τῆς ἀρχῆς ὑπερτείνῃ, συγκατανοεῖ πάντως τὸν ἐν
 αὐτῇ ὄντα Λόγον χωρισθῆναι τῆς ἐν ἣ ἔστιν ἀρχῆς
 μὴ δυνάμενον, οὐδέποτε τοῦ ἐν αὐτῇ εἶναι οὔτε ἀρχό-
 μενον, οὔτε παυόμενον. Μηδεὶς δὲ διὰ τούτων εἰς δύο
 ἀρχὰς διασχιζέτω τὸ δόγμα. Μία γάρ ἐστιν ὡς ἀλη-
 θῶς ἡ ἀρχὴ, ἣ ἀχωρίστως ἐνθεωρεῖται ὁ Λόγος, ὁ διὰ
 πάντων πρὸς τὸν Πατέρα ἡνωμένος. Ταῦτα φρονῶν
 οὐδεμίαν δώσει τῇ αἵρέσει πάροδον, διὰ τῆς καινοτο-
 μίας τοῦ ἀγεννήτου ὀνόματος τῇ εὐσεβεῖα λυμαινε-
 σθαι. Ἐν δὲ ταῖς ἐφεξῆς ἐκτεθείσιν ἀρτῷ ἔοικεν ὁ
 λόγος αὐτοῦ πολλὴν ἔχοντι τὴν ἐπιμιξίαν τῆς ἁμμου.
 Τοῖς γὰρ ὑγιῶς λεγομένοις τὰ αἱρετικὰ τυμμίζας
 νοήματα, ἄβρωτον διὰ τοῦ συμμεμιγμένου λίθου ποιεῖ
 καὶ τὸ τρώφιμον. Λέγει γὰρ σοφίαν ζῶσαν τὸν
 Κίριον, καὶ ἀληθείαν ἐνεργουῦσαν, καὶ δύναμιν
 ἰφσεστώσαν, καὶ ζωήν. Ἐως τούτου τὸ τρώφιμον,
 ἐνέλιθι· δὲ τοῖς εἰρηγμένοις τὸν ἰὸν τῆς αἵρέσεως.
 Ἰεννητὴν γὰρ τὴν ζωὴν ὀνομάσας, ἄλλο τι τῇ πρὸς
 τὴν ἀγέννητον ζωὴν ἀντιδιαστολῇ νοεῖ, καὶ οὐχὶ τὴν

steriorum interpres Paulus nos induere jubet, du-
 plici nomine appellans illud indumentum : modo
 q̄ idem dicens, *Induite novum hominem qui secundum
 Deum creatus est* ⁴⁰ : modo vero, *Induite Dominum
 Jesum Christum* ⁴¹. Sic enim nobis ipsum induen-
 tibus principium sit viarum salutis qui dixit : *Ego
 sum via* ⁴², ut opera manuum suarum nos efficiat,
 a maligno figmento peccati ad suam imaginem cum
 rursus refinxerit : idem ipse nobis est fundamen-
 tum ante futurum sæculum, secundum Pauli vo-
 cem qui dicit, quod *nullus potest aliud fundamen-
 tum jacere præter illud quod positum est* ⁴³; et : *Prius-
 quam montes firmati essent, et priusquam abyssos se-
 cisset, et ante colles, genuerat me* ⁴⁴; veri enim po-
 test, ut horum unum quodque proverbiali consue-
 tudine ad tropicam contemplationem transsumptum,
 verbo sit accommodatum. Nam magnus David ju-
 stitiam Dei montes noninat, abyssos vero judicia,
 fontes autem doctores in Ecclesiis; dicens : *Bene-
 dicite Deo Domino ex fontibus Israel* ⁴⁵. Colles vero
 innocentiam, quam per agnorum exultationem
 demonstravit. Ante hæc igitur in nobis generatur
 ille qui propter nos creatus est homo, ut et talium
 creatura in nobis locum inveniat. Sed de his dis-
 putationem prætereundam esse arbitror, cum satis
 abunde præsertim æquis et candidis auditoribus
 sit paucis demonstrata veritas.

Quare ad Eunomii quæ deinceps sequuntur
 verba pergamus. *In principio*, inquit, *qui erat*,
non tamen principio caret. Quomodo hic Dei voces
 intelligit, qui intelligentia alios superare vult videri?
 Eum qui erat in principio, principium habentem
 interpretatur. Nescit quod si qui erat in principio,
 habet principium, procul dubio etiam principium
 aliud habebit principium. Quod enim de principio
 dixerit, hoc etiam de eo qui erat in principio neces-
 sario prorsus concesserit. Quomodo enim qui est in
 principio, a principio separabitur? Quomodo quis
 hoc nempe, *non erat*, prius intelliget, quam hoc
 scilicet, *erat*? Quo enim modo quis adductam suam
 intelligentiam ad principii cognitionem superexten-
 dit, simul prorsus mente concepit Verbum quod
 est in eo, ab eo principio in quo est non posse separari,
 neque unquam in ipso esse incipere neque desinere.
 Nullus autem per hæc in duo principia dogma dis-
 cindat : unum enim est vere principium in quo inse-
 parabiliter Verbum esse intelligitur, quod per om-
 nia in Patre unitum est. Qui hæc sentit nullum
 præbebit hæresi aditum, ut novitate nominis inge-
 niti pietatem contamine. In sequentibus autem
 verbis editis, *pani multam arenæ admisionem ha-
 benti ejus similis videtur oratio*. Cum enim sane
 dictis hæreticas commiscuit notiones, lapidibus
 commistis cibum reddit non esui aptum. Dicit
 enim *sapientiam viventem Dominum et veritatem
 operantem, et potentiam subsistentem, et vitam*. Huc
 usque quod potest alere; sed dictis venenum insec-

⁴⁰ Ephes. iv, 24. ⁴¹ Rom. xiii, 14. ⁴² Joan. xiv, 6. 25. ⁴³ I Cor. iii, 11. ⁴⁴ Prov. viii, 26 seqq.
⁴⁵ Psal. lxxvii, 21.

rit hæreses. Dum enim vitam generabilem nominat, aliud quiddam quod ingenerabili vitæ sit oppositum intelligit, neque Filium vere vitam esse supponit. Deinde dicit, *Ut Filium Dei vivificantem mortuos, lucem veram, lucem quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*⁴⁶, *bonum et suppeditatorem bonorum*: hæc omnia pro quodam melle simplicioribus protendens, horum verborum dulcedine letale virus occultat: continuo enim dictis subinde suum perniciosum et virulentum animi sensum prodit, dum dicit: *Non cum eo qui genuit simul dignitatis partem accepisse: non alii cuiquam patriam essentiam esse tributam: sed ortum esse ex illustri generatione etiam gloriæ Dominum, et a Patre gloriam accepisse, non illius gloriæ participem esse: non enim Omnipotentis gloria alteri tribui potest, sicut dixit, « Gloriam meam alteri nondabo*⁴⁷, hæc sunt mortifera venena, quæ habent exercitata.

Horum autem mortiferum vitium manifestius in postremis dictis revelatur. *A Patre, inquit, adeptum gloriam, non illius gloriæ participem: non enim communicabilis est Omnipotentis gloria, sicut ipse dixit: « Gloriam meam alteri non dabo.* Quis est ille alter cui dixit Deus se majestatem suam non daturum esse? Nam propheta de adversario loquitur: at vero Eunomius in Unigenitum Deum vaticinium refert. Cum enim ex Dei persona dixisset propheta, *Gloriam meam alteri non dabo*: addidit, *et virtutes meas sculptilibus*. Siquidem Deo debitum cultum et adorationem adversario homines fraude illecti attribuerunt, sculptilibus simulacris dedicatis inimicum Dei colentes, multiformiter in hominibus per simulacra formatum. Humani interitus misertus ille qui male habentes sospitat, postremis temporibus ex ipso oriturum in genus humanum benevolentiam, in abolitione simulacrorum per prophetam vaticinatus est, dicens: Manifestata veritate non amplius mea gloria alii dabitur, neque meæ virtutes sculptilibus dedicabuntur. Non enim homines, qui meam gloriam noverint, his qui naturæ dii non sunt servient. Quæcunque igitur de contraria operatione ex persona Domini propheta dicit, hæc Deo rebellis et pugnax in ipsum refert Dominum, qui hæc per prophetam protulit. Quis talis inter tyrannos exstitisse fidei persecutor memoratur? Quis hoc unquam molitus est? Quod ille qui propter animarum nostrarum salutem per carnem apparuit, sicut credidimus, non verus est Deus, sed ille Deo contrarius, qui in sculptilibus et idolis operabatur adversus homines errorem et deceptionem: quæ enim de illo per prophetam dicta sunt, hæc Eunomius in Deum unigenitum detorquet. Neque hoc ipsum intellexit, quod ipse Unigenitus est, qui hæc in propheta profatus est, quemadmodum ipse in sequentibus asserit, quod ipse est qui in prophetis locutus est.

αὐτὸς ἐν τοῖς ἐφεξῆς λέγει, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ ἐν τοῖς

ἁγίως ζῶν, τὸν Υἱὸν ὑποτίθεται. Εἶτα φησὶν· Ὡς Υἱὸν Θεοῦ ζωοποιοῦντα τοὺς νεκροὺς, ὥς ἀληθινόν, ὥς φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ἀγαθὸν καὶ χορηγὸν ἀγαθῶν. Ταῦτα πάντα ἀντὶ μελὶτός τινος τοῖς ἀκεραιότεροις προτεινών, ὑποκρύπτει τῇ γλυκύτητι τῶν ῥημάτων τούτων τὸ δηλητήριον. Εὐθὺς γὰρ ἐπάγει τοῖς εἰρημένοις τὸ φοροποῖον αὐτοῦ νόημα, λέγων· Οὐχὶ τῷ γεννήσαντι συμμερισάμενον τὴν δόξαν· οὐκ ἂν λφ τινὲ τὴν πατριχὴν οὐσίαν· ἀλλὰ γενόμενον ἐκ γενήσεως ἐνδοξον, καὶ τῆς δόξης Κύριον. καὶ λαβόντα παρὰ τοῦ Πατρὸς δόξαν· οὐ τῆς ἐκείνου μεταλαβόντα δόξης, ἀμετάδοτος γὰρ ἡ δόξα τοῦ Παντοκράτορος, καθὼς εἶπε· «Τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ δώσω.» Ταῦτά ἐστιν τὰ ἐπὶ θανάτῳ φάρμακα, ἃ μόνοι διαγιγνώσκουσιν οἱ γεγυμνασμένα τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια.

solī dignoscunt quī animi intelligentis instrumenta

Τούτων δὲ ἡ θανατηφόρος κακία φανερώτερον ἐν τοῖς τελευταίοις τῶν εἰρημένων ἀνακαλύπτεται· λαβόντα, φησὶ, παρὰ τοῦ Πατρὸς δόξαν, οὐ τῆς ἐκείνου μεταλαβόντα δόξης· ἀμετάδοτος γὰρ ἡ δόξα τοῦ Παντοκράτορος, καθὼς εἶπε· «Τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ δώσω.» Τίς ἐστιν ὁ ἕτερος ἐκεῖνος ὃς εἶπεν ὁ Θεὸς, *Τὴν δόξαν μου μὴ δώσω*; Ὁ μὲν προφήτης περὶ τοῦ ἀντικειμένου λέγει· ὁ δὲ Εὐνόμιος εἰς αὐτὸν τὸν Μονογενῆ Θεὸν ἀναφέρει τὴν προφητείαν. Εἰπὼν γὰρ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ ὁ προφήτης, ὅτι *Τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ δώσω*, προσέθηκεν αὐτῇ καὶ τὰς ἀρετὰς μου τοῖς γλυπτοῖς. Ἐπεὶ γὰρ τὴν Θεῷ χρεωστούμενην λατρείαν καὶ προσκύνησιν τῷ ἀντικειμένῳ προσήγον δι' ἀπάτης οἱ ἄνθρωποι, τοῖς τῶν γλυπτῶν ἀφιδρύμασι τὸν ἔχθρον τοῦ Θεοῦ σεβάζοντες, τὸν πολυειδῶς ἐν τοῖς ἀνθρώποις διὰ τῶν εἰδώλων μορφοῦμενον. Οἴκτον λαβὼν τῆς ἀνθρωπίνης ἀπωλείας ὁ τοὺς κακῶς ἔχοντας ἱατροῦσαν, τὴν χρίνοισ ὕστερον γεννητομένην παρ' αὐτοῦ φιλανθρωπίαν, ἐν τῷ ἀφανισμῷ τῶν εἰδώλων, διὰ τοῦ προφήτου προτῆρευσεν, λέγων· ὅτι Φανερωθεῖσης τῆς ἀληθείας, οὐκέτι ἡ ἐμὴ δόξα ἄλλῃ δοθήσεται, οὔτε αἱ ἐμαὶ ἀρεταὶ τοῖς γλυπτοῖς ἀνατεθήσονται. Οὐ γὰρ δουλεύουσιν τοῖς ψύσει μὴ οὔσι θεοῖς, τὴν ἐμὴν δόξαν ἐπιγινώσκοντες οἱ ἄνθρωποι. Ὅσα τοίνυν περὶ τῆς ἀντικειμένης ἐνεργείας ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου ὁ προφήτης φησὶ ταῦτα ὁ Θεομάχος εἰς αὐτὸν ἀναφέρει τὸν Κύριον, τὰ ταῦτα διὰ τοῦ προφήτου φερεγγάμενον. Τίς τοιοῦτος ἐν τοῖς τυράννοις μνημονεύεται γεγενῆσθαι διώκτης τῆς πίστεως; Τίς τοῦτο κατεσχέασεν; ὥς ὁ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ψυχῶν ἡμῶν διὰ σαρκὸς ἐπιφανείς, καθὼς ἐπιστεύσαμεν, οὐκ ἀληθινός ἐστι Θεός· ἀλλὰ ὁ τῷ Θεῷ ἀντικείμενος, ὁ ἐν τοῖς γλυπτοῖς τε καὶ τοῖς εἰδώλοις ἐνεργῶν τὴν κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἀπάτην· ἃ γὰρ περὶ ἐκείνου εἰρηται διὰ τοῦ προφήτου, ταῦτα ὁ Εὐνόμιος εἰς τὸν Μονογενῆ Θεὸν μετατίθεται. Οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο νοήσας, ὅτι αὐτὸς ὁ Μονογενὴς ἐστὶν ὁ ταῦτα ἐν τῷ προφήτῃ φερεγγάμενος, καθὼς οὐκ ἔστιν αὐτὸς λαλήσας.

⁴⁶ JOAN. 1, 9. ⁴⁷ ISA. XLII, 8.

Τί με χρή περί τούτων πλείω διεξίναί; Τῆς αὐ-
 τῆς γὰρ ἔχεται βλασφημίας, καὶ τὰ πρὸ τούτων εἰ-
 ρημένα· *Λαβόντα*, φησὶν, *παρὰ τοῦ Πατρὸς δόξαν*,
οὐ τῆς ἐκείνου μεταλαβόντα δόξης· ἀμετάδοτος
γὰρ ἡ δόξα τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ. Ἐγὼ γὰρ
 εἰ καὶ περί Μωϋσέως ὁ λόγος ἦν τοῦ δοξασθέντος
 ἐν τῇ διακονίᾳ τοῦ νόμου, οὐδ' οὕτως ἤνεγκα ἂν τὸν
 τοιοῦτον λόγον. Ὅς εἰ καὶ ὅτι μηδεμίαν ἔχων οἰκοθεν
 δόξαν ἐκεῖνος, διὰ τῆς γενομένης αὐτῷ θεόθεν δω-
 ρεῖας, ἐνδοξὸς ἀθρόως τοῖς Ἰσραηλίταις ἐφάνη. Αὕτη
 γὰρ ἡ γενομένη τῷ νομοθέτῃ δόξα οὐκ ἄλλου τινὸς
 ἦν, ἀλλὰ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἦν πάντας κελεύει ζητεῖν
 ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὁ Κύριος, δι' ὧν αἰτίζεται τοὺς τὴν
 ἀνθρωπίνην δόξαν περὶ πολλοῦ ποιουμένους, τὴν δὲ
 παρὰ μόνου τοῦ Θεοῦ δόξαν μὴ ζητοῦντας. Δι' ὧν
 γὰρ ζητεῖν ἐνεκαλεύσατο τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ
 δόξαν, τὸ δυνατόν εἶναι τυχεῖν τοῦ ζητουμένου κατ-
 επιγγεῖλατο. Ὡς οὖν ἀμετάδοτος ἡ δόξα τοῦ Παντο-
 κράτορος, εἰ γε καὶ χρή τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ
 δόξαν αἰτεῖν, καὶ πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει κατὰ τὴν τοῦ
 Κυρίου φωνήν; Ὁ δὲ περὶ τοῦ ἀπαυγασματος τῆς
 δόξης λέγων, ὅτι λαβὼν ἔχει τὴν δόξαν, οὐδὲν ἕτερον
 λέγει, ἢ ὅτι *ἀδοξον καθ' ἑαυτὸ τὸ τῆς δόξης ἀπαύ-
 γασμα·* χρήζει δὲ λαβεῖν παρ' ἑτέρου δόξαν, ἵνα οὕτω
 ποτὲ καὶ αὐτὸς γένηται Κύριός τινος δόξης· ποῦ τοί-
 νυν θήσομεν τὰς τῆς ἀληθείας φωνάς, τὴν τε λέγου-
 σαν, *ὁμοῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς*, καὶ
 πάλιν, ὅτι *πάντα ἃ ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὰ ἐστίν*; τίνοι
 χρή προσέχειν τὸν ἀκούοντα; τῷ λέγοντι ὅτι ἀμέτο-
 χός ἐστι τῆς τοῦ Πατρὸς δόξης ὁ *πάντων τῶν ἐν τῷ*
Πατρὶ κληρονόμος, καθὼς ἔφησιν ὁ Ἀπόστολος· ἡ τῷ
 ὁμολογοῦντι ὅτι *πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ καὶ αὐτὸς*
ἔχει; Ἐν δὲ τοῖς πᾶσι καὶ ἡ δόξα πάντως ἐστίν. Ἀλλ'
 ἀμετάδοτον εἶναι φησὶ τὴν δόξαν τοῦ Παντοκράτορος·
 τοῦτο οὐτε ὁ Ἰωὴλ οὐτε ὁ μέγας Πέτρος μαρτύρεται,
 ὁ τὸν προφητικὸν λόγον ἐν τῇ δημηγορίᾳ τῇ πρὸς
 τοὺς Ἰουδαίους οἰκειωσάμενος. Φησὶ γὰρ ἐκ προσ-
 ῶπου τοῦ Θεοῦ, ὃ τε προφήτης, καὶ ὁ ἀπόστολος, ὅτι
Ἐκχρῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν
σάρκα. Ὁ τοίνυν τοῦ ἰδίου πνεύματος τῆς κοινωνίας
 πάσῃ σαρκὶ μὴ φθονήσας· πῶς τῷ Μονογενεῖ Υἱῷ τῷ
 ὄντι ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς, τῷ πάντα ἔχοντι
 ὅσα ὁ Πατὴρ ἔχει, τῆς οἰκείας δόξης οὐ μεταδίδω-
 σιν; Ἡ τάχα εἴποι τις ἂν ἀληθεύειν τὸν Εὐνόμιον
 ἐν τούτῳ καὶ μὴ βουλόμενον; Ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ μὴ
 ἔχοντος οἰκοθεν τὴν δόξαν, κυρίως ἡ μετὰδοσις λέγε-
 ται, ὅ τ' ἔχειν ἑτέρωθεν προσγίνεται οὐκ ἐκ φύσεως·
 ὅπου δὲ μία καὶ ἡ αὕτη καταλαμβάνεται φύσις, οὐ
 χρήζει τοῦ καθ' ἑκαστον μεταδιδόντος ὁ ἐκεῖνο κατὰ
 τὴν φύσιν ὄν, ὅπερ ὁ Πατὴρ εἶναι πεπίστευται· μά-
 λον δὲ τρανώτερον τε καὶ φανερώτερον εἰπεῖν, Ἐχει
 καλῶς. Τί χρήζει τῆς τοῦ Πατρὸς δόξης ὁ ὅλον ἔχων
 ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα, οὐδενὸς τῶν ἐν τῷ Πατρὶ
 θεωρουμένων ὑψηλόμενου; τίς δὲ καὶ ἡ τοῦ Παντο-
 κράτορος ἀξία, ἥς ἀμέτοχον ὁ Εὐνόμιος τὸν Υἱὸν
 ἀποφαίνεται; λεγέτωσαν μὲν οὖν οἱ σοφοὶ παρ' ἑαυ-

Ecquid est necesse me de his pluribus verbis dis-
 serere? Eamdem enim habent blasphemiam quæ
 præcedunt dicta: *adeptum*, inquit, *a Patre gloriam*,
non illius consortem sive participem gloriæ: non enim
est communicabilis Dei omnipotentis gloria. Ego enim
 tametsi de solo Mose sermo fuisset in legis mini-
 sterio glorificato, nunquam tamen talem orationem
 protulissem: qui licet nulla ex seipso gloria clarus,
 tamen per id donum quod ei divinitus accidit, il-
 lustris et gloriosus Israelitis totus repente appa-
 ruit ⁴⁸. Ipsa enim quæ in eo legislatore effulsit
 claritas, non alius cujusquam erat, quam ipsius
 Dei, quam omnes quærere jubet in Evangelio Do-
 minus ⁴⁹, per ea verba quibus eos accusat qui
 humanam gloriam magnificantes, quæ a solo est
 Deo gloriam non quærunt. Per quæ enim quæ a solo
 Deo est gloriam quærere jussit; id quod quæritur
 haberi posse certe promisit. Quomodo igitur Dei
 omnipotentis gloria communicari non potest, si
 oportet eam quæ a solo Deo est gloriam postulare,
 et omnis qui petit accipit, secundum Domini vo-
 cem ⁵⁰? Qui autem de splendore gloriæ dicit, quod
 eam habet gloriam quam accepit, nihil aliud dicit,
 quam gloriæ splendorem per seipsum gloriæ exper-
 tem esse; ab altero enim gloriam indiget accipere,
 ut sic aliquando fiat Dominus gloriæ: ubi igitur
 veritatis voces ponemus, et eam quæ dicit, *ipsum*
videndum esse in gloria Dei Patris ⁵¹; et iterum,
Omnia quæ habet Pater, mea sunt ⁵²? cui fidem
 adhibere oportet auditorem? an ei qui autumat
 illum non esse Patris gloriæ participem, *qui omnium*
est in Patre hæres, sicut ait Apostolus ⁵³; an ei
 qui confitetur se habere *omnia quæ Pater habet*?
 nam in omnibus ipsa gloria penitus continetur.
 Hic autem inficiatur Omnipotentis gloriam posse
 communicari: sed hoc neque Joel, neque magnus
 Petrus testatur, qui propheticum sermonem ⁵⁴ in
 concione ad Judæos sibi proprium fecit. Nam ex
 persona ipsius Dei inquit propheta, et apostolus,
Effundam de spiritu meo in omnem carnem ⁵⁵. Qui
 igitur sui spiritus communicationem omni carni
 non invidit, quomodo Unigenito Filio qui est in
 sinibus Patris ⁵⁶, qui habet quæcunque Pater habet,
 suam gloriam non impertit? An non fortasse quis
 dixerit in eo verum dicere Eunomium, etiam si
 nolit? Nam proprie communicatio sive impertitio
 dicitur de eo qui e domo gloriam non habet: cui
 aliunde habere non ex natura adnascitur. Sed ubi
 una eademque natura comprehenditur, non indiget,
 ut sibi sigillatim communicet, qui illud est secun-
 dum naturam, quod quidem Pater esse creditur.
 Imo vero certius et manifestius dicere: Præclare
 habet. Quid Patris gloria indiget, qui in seipso to-
 tum Patrem habet: cum a nihilo eorum quæ in
 Patre intelliguntur sit avulsus et separatus? Quæ-
 nam Omnipotentis dignitas, cujus exsortem esse

⁴⁸ Exod. xxxiv, 35. ⁴⁹ Joan. v, 44. ⁵⁰ Matth. vii, 8. ⁵¹ Philipp. ii, 11. ⁵² Joan. xvii, 10.
⁵³ Hebr. i, 25. ⁵⁴ Act. ii, 17. ⁵⁵ Joel. ii, 28. ⁵⁶ Joan. i, 18.

Filium Eunomius affirmat? Qui igitur apud seipso A sunt sapientes, et coram seipsis scientes, terrestria proferant dogmata: qui, sicut ait propheta, ex terra vocem edunt. Nos vero qui Verbum adoramus, et veritatis sumus discipuli, imo vero esse gloriamur; neque hanc vocem non perfectam et inexploratam prætereamus: scimus enim quod omnium nominum quibus Numen significatur, quædam certe sunt divinæ majestatis demonstrativa, quæ ipsa in semetipsis dicuntur et intelliguntur: quædam vero ex his operationibus quæ propter nos et omnem creaturam fiunt, denominantur. Cum enim dicit divinus Apostolus, incorruptibili, invisibili, soli sapienti Deo¹⁷, et quæ ejusmodi: per hæc nomina notiones quæ supereminentem potentiam repræsentant, ostenduntur. Cum autem in Scripturis misericors, miserator, multum misericors, verax, Christus, Dominus, medicus, pastor, via, panis, fons, rex, creator, conditor, protector, propugnator, qui est in omnibus, et per omnia, qui in omnibus omnia, hæc et ejusmodi eorum quæ in creatura a divina in genus humanum benevolentia efficiuntur, illustrem continent significationem. Quare omnitenentis nomen penitus et exacte exquirentibus non aliud quid in divina potentia significare invenitur, quam quod illa vis et operatio, quæ universa quæ in creatione considerantur continet, quodammodo ad aliquid refertur. Hoc omnitenentis ostendit illustris appellatio; quemadmodum enim medicus non esset nisi ægrotantium causa; neque miserator, neque misericors et quæ sunt ejusmodi, cognominaretur, nisi propter eum qui miseratione et misericordia indiget: sic neque omnipotens sive cunctiteneus, nisi creatura omnis indigeret eo qui ipsam potenter complectatur et in natura sua conservet. Quemadmodum igitur medicus sit ei qui curatione indiget, sic omnipotens sive cunctiteneus ei qui contineri eget; et quemadmodum qui bene valent medicus non opus habent, sed qui male habent¹⁸: sic ex consequenti præclare licet inferre non amplius illum continente sive conservante indigere in quo natura est omnino erroris nescia et casus omnisque mutationis expers. Cum igitur cunctiteneus παντοκράτωρ nomen audimus, hoc mente concipiamus, nempe Deum omnia in suo esse sive in sua natura et essentia continere, et quæ intelligentia natura constant. Ideoque terræ gyrum sive orbem continet, propter hoc in manu habet terræ fines, propter eandem causam cælum palmo complectitur¹⁹, propter hoc ipsum aquam manu commensurat, propter id ipsum omnem incorpoream et sub intelligentiam cadentem creaturam in seipso comprehendit, ut omnia in suo esse sive in sua natura maneant potentia comprehensiva, sive continente, comprehensa et contenta.

Quis igitur is sit qui omnia in omnibus operatur, inquiramus. Quis est qui omnia fecit, sine quo nihil eorum quæ sunt constat? Quis est in quo sunt omnia condita, et in quo quæ sunt permanentiam habent? In quo vivimus, movemur, et su-

Α τοῖς, καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες, τὰ γῆινα δόγματα· οἱ, καθὼς φησὶν ὁ Προφήτης, ἐκ γῆς φωνοῦντες. Ὅσοι δὲ προσκυνοῦμεν τὸν Λόγον, καὶ τῆς ἀληθείας ἐσμὲν μαθηταί, μᾶλλον δὲ εἶναι εὐχόμεθα, μὴδὲ ταύτην παραδράμωμεν τὴν φωνὴν ἀθεώρητον· οἴδαμεν γάρ ὅτι πάντων τῶν ὀνομάτων, δι' ὧν τὸ θεῖον διασημαίνεται, τινὰ μὲν ἐνδεικτικὰ τῆς θείας μεγαλωσύνης ἐστὶν, αὐτὰ ἐφ' ἑαυτῶν λεγόμενά τε καὶ νοούμενα· τινὰ δὲ ταῖς ὑπὲρ ἡμᾶς τε καὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐνεργείαις ἐπονομάζεται. Ὅταν μὲν γὰρ λέγει ὁ θεὸς Ἀπόστολος, ἀφάρτῳ, ἀοράτῳ, μόφ σοφῷ θεῷ, καὶ τὰ τοιαῦτα, τὰ παραστατικὰ τῆς ὑπερκειμένης δυνάμεως νοήματα διὰ τῶν ὀνομάτων τούτων ἐνδείκνυται. Ὅταν δὲ λέγεται παρὰ τῶν Γραφῶν, οἰκτίρων καὶ ἐλεήμων, πολυέλεος, ἀληθινός, Χριστός, Κύριος, πατὴρ, ποιμὴν, ὁδός, ἄρτος, πηγὴ, βασιλεὺς, κτίστης, δημιουργός, ὑπερασπιστής, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων, ὁ ἐν πᾶσι τὰ πάντα· ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ἐν τῇ κτίσει παρὰ τῆς θείας φιλανθρωπίας ἐνεργουμένων περιέχει τὴν ἐμφασιν. Τὸ τοίνυν τοῦ παντοκράτορος ὄνομα τοῖς ἀκριδῶς ἐξετάζουσιν εὐρίσκεται, μὴ ἄλλο τι σημαῖον ἐπὶ τῆς θείας δυνάμεως, ἢ τὸ πρὸς τί πως ἔχειν τὴν κρατητικὴν τῶν ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένων ἐνέργειαν, ἢ τοῦ παντοκράτορος ἐμφασιν ὑποδείκνυσιν· ὥσπερ γὰρ οὐκ ἂν πατὴρ ᾗν εἰ μὴ τῶν νοσοῦντων χάριν, οὐδ' ἂν ἐλεήμων τε καὶ οἰκτίρων καὶ τὰ τοιαῦτα κατωμαζέτο· εἰ μὴ διὰ τὸν οἰκτιρμού τε καὶ ἐλέου δεόμενον· οὕτως οὐδὲ παντοκράτωρ, εἰ μὴ πᾶσα ἡ κτίσις τοῦ περικρατοῦντος αὐτὴν, καὶ ἐν τῷ εἶναι συνεκτιρουμένης ἐδέετο. Οὐκοῦν ὥσπερ πατὴρ τῷ δεομένῳ τῆς θεραπείας γίνεται, οὕτω καὶ παντοκράτωρ τῷ χρῆζοντι τοῦ κρατεῖσθαι· καὶ ὥσπερ οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχυόντες πατρὸς, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες· οὕτως ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ καλῶς ἐστὶν εἰπεῖν, μηκέτι τοῦ κρατοῦντος χρῆζειν ἐκείνον, ἐν ᾧ τὸ ἀπλανές τε καὶ ἀμετάπτωτον ἡ φύσις ἔχει. Οὐκοῦν ὅταν τῆς παντοκράτωρ φωνῆς ἀκούσωμεν, τοῦτο νοοῦμεν, τὸ πάντα τὸν θεὸν ἐν τῷ εἶναι συνέχειν, ὅσα τε νοητά, καὶ ὅσα τῆς οὐκίτης ἐστὶ φύσεως. Διὰ τοῦτο γὰρ κατέχει τὴν γύρον τῆς γῆς, διὰ τοῦτο ἔχει ἐν τῇ χειρὶ τῆς γῆς τὰ πέρατα, διὰ τοῦτο περιλαμβάνει τὸν οὐρανὸν τῇ σταθμῇ, διὰ τοῦτο περιμετρεῖ τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, διὰ τοῦτο τὴν νοητὴν πᾶσαν κτίσιν ἐν ἑαυτῷ περιέχει.

Δ ἵνα πάντα ἐν τῷ εἶναι μένη τῇ περιεκτικῇ δυνάμει περικρατούμενα.

solaque mente cernuntur, et quæ materiali natura constant. Ideoque terræ gyrum sive orbem continet, propter hoc in manu habet terræ fines, propter eandem causam cælum palmo complectitur¹⁹, propter hoc ipsum aquam manu commensurat, propter id ipsum omnem incorpoream et sub intelligentiam cadentem creaturam in seipso comprehendit, ut omnia in suo esse sive in sua natura maneant potentia comprehensiva, sive continente, comprehensa et contenta.

Τίς οὖν ὁ πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργῶν, ἐξετάσωμεν. Τίς ὁ πάντα ποιήσας, οὗ χωρὶς τῶν ὄντων ἐστὶ οὐδέν; Τίς ἐστὶν ἐν ᾧ τὰ πάντα ἐκτίσθη, καὶ ἐν ᾧ τὰ ὄντα τὴν διαμονὴν ἔχει; Ἐν τίνι ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμὲν; Τίς ὁ τὰ πάντα ἔχων ἐν ἑαυτῷ, ὅσα

¹⁷ 1 Timoth. i, 17. ¹⁸ Matth. ix, 12. ¹⁹ Isa. xl, 12.

ὁ Πατήρ ἔχει; ἄρα ἀγνοοῦμεν ἔτι διὰ τῶν εἰρημένων, ἅ τιν ἐπὶ πάντων θεὸν τὸν ὑπὸ τοῦ Παύλου οὕτως ὀνομαζόμενον, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν; Ὅς πάντα ἐν τῇ χειρὶ τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχων, καθὼς αὐτὸς φησι, περιδέδραται πάντως διὰ τῆς πολυχώρου αὐτοῦ παλάμης τῶν πάντων, καὶ κρατεῖ τῶν περιδεδραγμένων, καὶ οὐδεὶς αἶρει ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ τοῦ κρατοῦντος τῇ χειρὶ τῶν πάντων; Εἰ οὖν πάντα ἔχει, καὶ κρατεῖ ὧν ἔχει, τί ἄλλο καὶ οὐχὶ παντοκράτωρ πάντως ἐστίν, ὁ κρατῶν τῶν πάντων; Εἰ δὲ λέγοι ἡ αἵρεσις ὅτι καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος κρατεῖ ὁ Πατήρ, πρῶτον ἀποδειξάσαντες ὅτι τρεπτῆς ἐστὶ φύσεως ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἕκον, καὶ τότε τὸν κρατοῦντα τῷ τρεπομένῳ ἐπιστησάσαντες. ἵνα τῇ ἀνωθεν ἐγγινομένη βοηθείᾳ, μένῃ τὸ κρατούμενον, πρὸς τὸ κακὸν ἀμετάπτωτον. Εἰ δὲ ἀνεπίδεκτος κακίας ἡ θεία φύσις, ἀτρεπτός τε καὶ ἀναλλοίωτος, καὶ αἰὶ ὡσαύτως ἔχει· εἰς τί τοῦ κρατοῦντος ἐπιδεήσεται; Ἡ δὲ ἐαυτῆς πᾶσαν ἐπικρατοῦσα τὴν κτίσιν, αὐτὴ δὲ τοῦ κρατοῦντος μὴ δεομένη διὰ τὸ ἀτρεπτον. Διὰ τοῦτο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμπτει, ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων. Οὐ γὰρ ἂν ἑκαμψεν, εἰ μὴ τὸν ἐπὶ σωτηρίᾳ κρατοῦντα πάντως ἐγίνωσκε. Τὸ δὲ λέγειν τῇ ἀγαθότητι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν γεγεννηθῆναι, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ εἰς τὸ ὁμοτίμον αὐτὸν καταστήσαι τοῖς ἐσχάτοις τῆς κτίσεως. Τί γὰρ οὐχὶ τῇ ἀγαθότητι τοῦ πεποιηκότος ἦλθεν εἰς γένεσιν; Τίτι λογίζεται ἡ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κατασκευὴ, πονηρίᾳ, ἢ ἀγαθότητι τοῦ ποιήσαντος; Τίτι δὲ ἡ τῶν ζώων γένεσις, ἢ τῶν φυτῶν τε καὶ βλαστημάτων φύσις; οὐδὲν ἐστὶν ὃ μὴ τῇ ἀγαθότητι τοῦ πεποιηκότος ἔσχε τὴν γένεσιν. Ὅπερ οὖν ἐπὶ πάντων ὁ λόγος ὀρᾷ, τοῦτο ὁ Εὐνόμιος τῷ Υἱῷ ἀπὸ φιλανθρωπίας χαρίζεται· τὸ δὲ μὴ μερίσασθαι πρὸς τὸν Πατέρα τὴν οὐσίαν ἢ τὴν ἀξίαν, ἢ ὅσα τοιαῦτα φλυαρῶν διεξέρχεται, ἥδη ἐν τοῖς περὶ τοῦ Πατρὸς λόγοις προεξηλέχεται· ὡς μάτην αὐτοῦ ταῦτα καὶ δίχα διανοίας προσρῖψαντος. Οὐδὲ γὰρ ἡμῖν τοῖς ἐξ ἀλλήλων τικτομένοις, οὐσίας διαίρεσις γίνεται· ὅλος γὰρ ἐν ἐκάστῳ μένει τῆς οὐσίας ὁ λόγος, ἐν τῷ γεγεννημένῳ καὶ τῷ γενήσαντι, οὔτε ἐν τῷ γεννῶντι μελῶσιν, οὔτε ἐν τῷ γεγεννημένῳ αὐξήσιν τοῦ λόγου τῆς οὐσίας λαμβάνοντος. Ὁ δὲ τῆς ἀξίας ἢ τῆς βασιλείας μερισμὸς ἐπὶ τοῦ πάντα ἔχοντος τὰ τοῦ Πατρὸς, οὐδεμίαν· διάνοιαν, πλὴν τοῦ ἔλεγχον εἶναι τῆς ἀσεβείας. Οὐκοῦν περιττὸν ἂν εἴη τοῖς τοιοῦτοις συμπλεκόμενον εἰς ἀμετρίαν ἀποτελεῖν τὸν λόγον.

in eo qui omnia quæ sunt Patris habet nullam intelligentiam habet, sed impietatis notam et argumentum. Superfluum igitur fuerit talibus complicatum in immensum protrahere sermonem.

Πρὸς δὲ τὰ ἐφεξῆς τούτοις μετέλθωμεν. *Δοδοξασμένον*, φησὶ, *παρὰ τοῦ Πατρὸς πρὸ αἰώνων*. Ἀποδείκνυται τῆς ἀληθείας ὁ λόγος, τῇ μαρτυρίᾳ τῶν ἐλθρῶν κρατυνόμενος. Τοῦτο γὰρ τῆς ἡμετέρας πίστεως ἐστὶ τὸ κεφάλαιον, ὅτι παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξ αἰδίου δοξάζεται ὁ Υἱός. Τὸ γὰρ πρὸ τοῦ αἰῶνος ταῦτό ἐστι τῷ αἰδίῳ κατὰ τὴν ἐννοιαν, οὕτω τῆς προ-

mus? Quis est ille qui in seipso habet omnia quæ Pater habet? An ignoramus, ex his quæ dicta sunt, eum esse qui super omnia Deus est a Paulo sic nominatus, Dominus noster Jesus Christus, qui omnia in manu quæ sunt Patris habet, sicut ipse dicit: omnia quidem amplissima sua palma complexus est, et comprehensa continet imperans, et nullus de manu omnia continentis tollit? Si igitur omnia habet, si continet et gubernat quæ habet, quid aliud prorsus ipse est quam παντοκράτωρ cunctiteneus omnium Dominus, qui tenet omnia potenter et his dominatur? Quod si hæresis dicat quod Pater Filium et Spiritum continet, primum demonstrent Filium et Spiritum sanctum esse mutabilis naturæ, ac tunc ei qui vertitur ac mutatur illum qui contineat præficient, ut superne innascente auxilio maneat id quod continetur ad malum incommutabile. Quod si vitii est incapax divina natura, invertibilis, immutabilis, nec deficiens in consummationis exitu, semperque eodem modo se habet, ad quid eo qui contineat indigebit? Quæ per seipsam omnem continet creaturam, continente alio non indiget, quia sit mutationis et inversionis expers. Propterea in nomine Jesu omne genu se flectit supercælestium, terrestrium et subterraneorum. Non autem se flecteret, nisi prædominantem et continentem pro eorum salute penitus agnosceret. At vero dicere Patris bonitate Filium generatum esse, nihil aliud est, quam ipsum constituere et redigere ad consimilem honorem cum infimis creaturis. Quid enim non ejus qui fecit bonitate ad generationem pervenit? cui imputatur humanæ naturæ constructio, improbitati an bonitati ejus qui fecit? cui animalium generatio? plantarum et germinum natura? Nihil est quod non habeat suum ortum ex bonitate ejus qui fecit. Quod igitur in omnibus ratio perspicit, id Eunomius ex benevolentia Filio gratificatur. Quod autem Filius non cum Patre essentiam vel majestatem participet, et quæcunque talia nugando et blaterando persequitur Eunomius, jam in sermonibus de Patre rephensa sunt et refutata, ut qui hæc frustra et absque ulla intelligentia projecit. Neque enim nobis licet ex mutuo satu nascentibus essentiæ sit divisio, tota enim in unoquoque essentiæ manet ratio, et in genito et gignente, neque in generante immutationem, neque in genito incrementum essentiæ ratio recipit. Dignitatis autem vel regni partitio

Ad ea quæ sequuntur pergamus. *Glorificatum*, inquit, *a Patre ante sæcula*. Veritatis sermonem inimicorum testimonio confirmari demonstratum est. Hoc enim fidei nostræ caput est, quod a Patre ex omni æternitate Filius glorificatur. Nam ante sæculum, idem est quod ab æterno secundum notitiam, sic prophetia nobis interpretante quod Dei

“ Act. xvii, 28. “ Philipp. ii, 11. “ ibid. 10.

æternum est, in quibus ait : *Qui est ante sæcula*. A Igitur si esse ante sæcula extra omne principium est : ille qui ante sæcula Filio tribuit gloriam, multo prius ipsi sempiternam suo testimonio asserit existentiam ; non enim id quod non est, sed id quod est prorsus glorificatur. Postea vero blasphemiam contra Spiritum sanctam sibi ipsi semina spargit ; non ut Filium glorificet, sed ut in Spiritum sanctum temulentus debacchetur. Nam dum vult Spiritum sanctum partem esse angelicæ potestatis, hoc profudit : cum dixit, *Glorificatur a spiri-
ritu per sæculum et ab omni rationali et generabili
essentia*. Ac si nulla omnino esset inter Spiritum sanctum, et quidquid gignitur differentia, siquidem sic Dominum Spiritus sanctus glorificat. Sicut et alia omnia de quibus Propheta enarrat, angeli et potestates, et celorum cœli et quæ supra mundum est aqua. Et quæ sunt ex terra omnia, dracones, abyssi, ignis, grande, nix, glacies, spiritus procellæ, montes et omnes colles, ligna fructifera et omnes cedri, bestię, jumenta, reptilia et volucra peunata⁹⁹. Si igitur cum his dicit etiam Spiritum sanctum glorificare Filium, unum horum esse prorsus et idem impia Deo rebellis lingua pronuntiat.

Quæ sequuntur deinceps male cohærentia et contexta dico præclare se habere si prætermittantur. Non quod sint invicta atque inexpugnabilia, sed quod a pie sentientibus dici possint, siquidem essent a maligna enuntiatione disjuncta. Nam si quid ab ipso eorum quæ ad pietatem pertinent proponitur, id tale pro esca et illecebra simplicioribus porrigitur, ut simul cum his impietatis hamus absorbeatur. Cum enim dixisset quædam, quæ etiam diceret ecclesiasticus, adjicit, *obediens ad eorum quæ sunt opificium et generationem, obediens ad omnem dispensationem, non ex obedientia hoc adeptus ut esset Deus Filius, sed quia sit Filius et
genitus Unigenitus Deus, factus obediens in verbis,
obediens in operibus*. Atqui quis eorum qui in divinis vocibus versati et exercitati sunt nesciat, quando a magno Paulo dictum est, et hoc semel tantum de ipso, quod obediens factus est¹⁰⁰ ? cum enim, ut per crucem adimpleret mysterium, venit, cum seipsum exinanivit in forma servi, cum seipsum humilem et abjectum præbuit in hominis similitudine et figura, inventus ut homo in humili hominum natura, tunc obediens efficitur qui nostras assumpsit infirmitates et morbos gestavit, inobedientiam, sive contumaciam hominum sua obedientia perfecte sanans, ut ejus vibice, sive livore nostrum sanaretur vulnus, et propria morte, communem hominum mortem aboleret, tunc propter nos factus est obediens, sicut et peccatum et maledictio, sive execratio propter dispensationem pro nobis susceptam factus est, cum natura hoc non

φητείας ἐρμηνευούσης ἡμῖν τοῦ Θεοῦ τὸ ἄλθιον, ἐν οἷς φησιν, 'Ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων. Εἰ οὖν τὸ ὑπάρχειν πρὸ τῶν αἰώνων, πάσης ἀρχῆς ἐστιν ἐξωτερὸν· ὁ τὴν πρῶταινιον τῷ Υἱῷ ἀνατιθεὶς δόξαν, πολὺ πρότερον αὐτῷ τὴν ἐξ ἀδίου προσημαρτύρησεν ὑπαρξιν. Οὐ γὰρ τὸ μὴ ὄν, ἀλλὰ τὸ ὄν πάντως δοξάζεται. Μετὰ ταῦτα δὲ, τῆς κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος βλασφημίας αὐτῷ τὰ σπέρματα καταβάλλει· οὐχ ἵνα τὸν Υἱὸν δοξάσῃ, ἀλλ' ἵνα τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἐμπαροινήσῃ. Βουλόμενος γὰρ μέρος τῆς ἀγγελικῆς δυνάμεως ἀποδεῖξαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦτο προσέβριψεν, εἰπὼν, ὅτι *δοξαζόμενον ὑπὸ τοῦ πνεύματος δι' αἰῶνος, καὶ πάσης λογικῆς καὶ γεννητῆς οὐσίας*· ὡς μηδεμίαν εἶναι διαφορὰν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ πρὸς πᾶν τὸ γινόμενον, εἴπερ οὕτω δοξάζει τὸν Κύριον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. 'Ὡς καὶ τὰ ἄλλα πάντα περὶ ὧν ὁ Προφήτης διέξεισιν, οἱ ἄγγελοι καὶ αἱ δυνάμεις, καὶ τῶν οὐρανῶν οἱ οὐρανοὶ, καὶ τὸ ὑπερκόσμιον ὕδωρ. Καὶ τὰ ἐκ τῆς πάντα, δράκοντες, ἄδυσσοι, πῦρ, χιλάρα, χιῶν, κρύσταλλος, πνεῦμα καταιγίδος, τὰ ὄρη καὶ πάντες οἱ βουνοὶ, ξύλα καρποφόρα καὶ πᾶσαι κέδροι, τὰ θηρία καὶ πάντα τὰ κτήνη, ἐρπετὰ καὶ πετεινὰ πτερωτά. Εἰ οὖν μετὰ τούτων λέγει δοξάζειν τὸν Κύριον καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐν τοῦτων εἶναι πάντως καὶ αὐτὸ, ἡ θεομάχος ἀποφαίνεται γλῶσσα.

Τὰ δὲ ἐφεξῆς τούτοις ἀσυναρτήτως προσκείμενα ὑπερβῆναι φημι δεῖν καλῶς ἔχειν, οὐχ ὡς ἀλήτως ἔχοντα, ἀλλ' ὡς δυνάμενα καὶ παρὰ τῶν εὐσεβοῦντων λέγεσθαι, εἴπερ διαzeugθεῖ τῆς κακοτρόπου ἐμψέως. Εἰ γάρ τι καὶ πρόσκειται παρ' αὐτοῦ τῶν εἰς εὐσέβειαν συντεινόντων, ἀντὶ δολοφονίας τοῦ τοιοῦτον τοῖς ἀκραιότεροις προτείνεται, ἵνα συγκαταποθῇ τούτοις καὶ τὸ τῆς ἀσεβείας ἀγκιστρον. Εἰπὼν γὰρ τινα ἄπερ ἂν καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς εἴποι, προστίθῃσιν, *Υπήκοος πρὸς τὴν τῶν ὁσίων δημιουργίαν καὶ γένεσιν, ὑπήκοος πρὸς πᾶσαν διοίκησιν, οὐκ ἐκ τῆς ὑπακοῆς προσλαβὼν τὸ εἶναι Υἱὸς Θεός, ἀλλ' ἐκ τοῦ Υἱὸς εἶναι καὶ γεννηθῆναι Μονογενὴς Θεός, γενόμενος ὑπήκοος ἐν λόγοις, ὑπήκοος ἐν ἔργοις*. Καίτοι τίς οὐκ οἶδε τῶν ταῖς θείαις καλῶ μιμητότων φωναῖς, πότε εἴρηται παρὰ τοῦ μεγάλου Παύλου καὶ τοῦτο ἐφ' ἅπαξ περὶ αὐτοῦ, ὅτι ὑπήκοος ἐγένετο ; 'Ὅτε γὰρ ἐπὶ τῷ πληρῶσαι τὸ διὰ τοῦ σταυροῦ μυστήριον ἦλθεν, ὁ κενώσας ἑαυτὸν ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ, καὶ ταπεινῶσας ἑαυτὸν τῷ τοῦ ἀνθρώπου ὁμοιωμάτι τε καὶ σχήματι, εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος ἐν τῇ ταπεινῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει, τότε ὑπήκοος γίνεται, ὁ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀναλαβὼν, καὶ τὰς νότους βαστάσας, τὴν παρακοὴν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς ἰδίας ὑπακοῆς ἐξιόμενος, ἵνα τῷ μὴ ὁμοιωτῇ αὐτοῦ τὸ ἡμέτερον λάσθαι τραῦμα, καὶ διὰ τοῦ ἰδίου θανάτου τὸν κοινὸν θάνατον τῶν ἀνθρώπων ἐξαφανίσῃ, τότε δι' ἡμᾶς ὑπήκοος γίνεται, ὡς καὶ ἀμαρτία καὶ κατὰρα διὰ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν ἐγένετο, οὐ φύσει τοῦτο ὢν, ἀλλὰ κατὰ φιλανθρωπίαν γενόμενος. Τὸν δὲ τοσούτων ὑπακοῶν κατάλογον,

⁹⁹ Psal. cxlviii, 8 seqq. ¹⁰⁰ Philipp. ii, 8.

παρὰ πείας ἐδιδάχθη Γραφῆς; Τὸ ἐναντίον μὲν οὖν ἅπαντα θεόπνευστος Γραφή τὴν αὐθεντικὴν αὐτῷ καὶ αὐτοκρατορικὴν προσμαρτυρεῖ ἐξουσίαν, λέγουσα, *Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετέλλετο, καὶ ἐκτίσθησαν*. Δῆλον γὰρ ὅτι ταῦτά φησιν ὁ Προφήτης περὶ τοῦ τὰ σύμπαντα φέροντος τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, οὗ ἡ ἐξουσία, πᾶσαν οὐσίαν καὶ φύσιν, καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ κτίσει νοούμενά τε καὶ ὁρώμενα, ἐν μόνῃ τῇ τοῦ θελήματος ὁρμῇ συνεστήσατο. Πῶθεν τοίνυν κινούμενος ὁ Εὐνόμιος, μυριοτρόπως ἐπιφημίζει τῷ βασιλεῖ τῆς κτίσεως τὸ ὑπάρχον, Ὑπήκοος, λέγων, πρὸς πᾶσαν δημιουργίαν, καὶ πρὸς πᾶσαν διοίκησιν ὑπήκοος, ὑπήκοος ἐν λόγοις καὶ ἔργοις. Καίτοι παντὶ δῆλον τὸ τοιοῦτόν ἐστιν, ὅτι μόνος ἐν λόγοις τε καὶ ἔργοις ἐτέρευ τις ὑπήκοος γίνεται, ὁ μῆπω τὴν ἐξουσίαν τοῦ ποιεῖν ἀκριβῶς ἡ λέγειν ἀλήπτως ἐν ἑαυτῷ κατορθώσας· ἀλλὰ πρὸς τὸν διδάσκαλον ἑαυτοῦ καὶ καθηγεμόνα βλέπων, ταῖς ὑποθήκαις ἐκείνου τὸ ἐν τοῖς λόγοις τε καὶ ἐν τοῖς ἔργοις ἀκριβῶς ἐκπαιδεύεται. Τὸ δὲ τὴν Σοφίαν ἐπιστάτου χρήζειν οἴεσθαι καὶ διδασκάλου, τοῦ τὴν ἀκολουθίαν ἢ τὴν δικαιοσύνην πρὸς τὸ δέον αὐτῇ κατευθύνοντος, μόνης τῆς Εὐνομίου φαντασίας ἐστίν. Καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς φησιν, ὅτι Πιστὸς ἐν λόγοις, καὶ πιστὸς ἐν ἔργοις· τῷ δὲ Υἱῷ τὸ πιστὸν ἐν τοῖς γενομένοις τε καὶ λεγομένοις οὐκ ἐμαρτύρησεν, ἀλλ' ὑπάρχον αὐτὸν ἐν λόγοις εἶναι, καὶ οὐ πιστὸν ἀπεφάνετο. Ὡς διὰ πάντων ὧν λέγει τὴν κατ' αὐτοῦ βλασφημίαν τὸ ἴσον ἔχειν· τὸ δὲ μωρόν τε καὶ ἀδιανόητον τῆς μεταξὺ τούτων παρεντεθείσης ῥήσεως, πρέπει τάχα σιωπῇ παρελθεῖν, μὴ τις τῶν ἀπερισκέπτων ἐπιγελάσῃ τῇ ματαιότητι, δακρύειν δέον ἐπὶ τῇ τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἀπωλείᾳ, ἣ γελᾷ ἐπὶ τῇ μωρίᾳ τῶν λόγων. Φησὶ γὰρ ὁ σοφὸς οὗτος καὶ περισκεμμένος δογματιστής, οὐκ ἐκ τῆς ὑπακοῆς αὐτὸν προσλαβεῖν τὸ εἶναι Υἱόν. Ὡς τῆς ἀγχινολίας· ὡς ἀναγκάως περὶ τούτων ἡμῖν διορίζεται! Ὅτι οὐ πρότερον ὑπήκοος ἐγένετο, καὶ τότε Υἱὸς, οὐδὲ πρεσβυτέραν χρὴ νοεῖν τὴν ὑπακοὴν αὐτοῦ τῆς γεννήσεως. Εἰ δὲ μὴ προσδιώριστο ταῦτα, τίς οὕτω μωρὸς καὶ ἡλίθιος ἦν, ὡς μισθὸν ὑπακοῆς αἰσθῆναι παρὰ τοῦ Πατρὸς αὐτῷ δεδοσθαι τὴν γέννησιν, τῷ πρὸ τῆς γεννήσεως ἐπιειξαμένῳ τὸ εὐπειθές καὶ ὑπήκοον; Ἀλλ' ἵνα μὴ προχειρῶς τις ἐκ τῆς ἀνοίας τῶν λεγομένων κατασυρῇ πρὸς τὸν γέλωτα, νοησάτω ὅτι ἔχει τι καὶ ἡ μωρία τῶν λεγομένων δακρύων ἄξιον. Ὁ γὰρ βούλεται κατασκευάσαι διὰ τούτων, τοιοῦτόν ἐστιν, ὅτι φύσις αὐτῷ ἐστὶν ἡ ὑπακοή. Ὡς μὴδὲ βουλευμένῳ δυνατόν γενέσθαι τὸ μὴ ὑπάρχον εἶναι.

promptu ex dictorum amentia et vecordia risu quatiatur, intelligat quod hæc fatuitas et stultiloquentia aliquid lacrymis dignum habeat. Quod enim vult per hæc conficere, tale est, quod natura ei est obedientia. Ita ut etiam si velit fieri non possit,

τοιοῦτον γὰρ αὐτὸν κατεσκευάσθαι λέγει, ὡς πρὸς ὑπακοὴν μόνῃ τὴν φύσιν αὐτοῦ ἐπιτεθείας ἔχειν. Καθάπερ τῶν ὁργάνων τὸ πρὸς τινα τῶν ἐσχηματισμένων, ἔκεινο τὸ εἶδος ἐντυπῶι κατ' ἀνάγκην τῷ ὑποκειμένῳ, ὅπερ ὁ χαλκεύων τῇ τοῦ

sit, sed propter amorem et benevolentiam in hominum genus factus est. Harum vero tantarum obedientiarum catalogum, ex quanam Scriptura edoctus est? Contra quidem omnis divinitus inspirata Scriptura ei summam maiestatem et primariam potestatem ac merum imperium assignat, cum ait, *Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt*⁶⁶. Perspicuum est enim quod hæc ait Propheta de eo qui suæ potentiae verbo fert universa⁶⁶: cuius potestas omnem essentiam et naturam, et omnia quæ in creatura intelliguntur et cernuntur, solo voluntatis impetu et nutu condidit. Unde igitur Eunomius commotus, modis infinitis in rege creaturæ obedientiam celebrat? cum ait, Obediens ad omnem officium et fabricam, ad omnem administrationem obediens, obediens in sermonibus et operibus. Quinetiam hoc cuilibet est perspicuum et clarum, quod solus in sermonibus et operibus alteri quispian sit obediens, qui nondum exacte faciendi habitum vel dicendi absque errore et reprehensione in seipso perfecit, sed in suum magistrum et præceptorem intuens præceptis illius quod in sermonibus et operibus accuratum est et limatum instruitur et eruditur. Putare autem Sapientiam magistro et doctore indigere eo qui vel consecutionem, vel iustitiam ad id quod ei opus est dirigat, solius Eunomii visionis est. Ac de Patre inquit, quod fidelis in sermonibus et fidelis in verbis; Filio autem quod fidele est in dictis et factis non attribuit, sed ipsum obedientem, non fidelem, in sermonibus et operibus pronuntiavit. Ita ut per omnia quæ ipse asserit, impietas et blasphemia contra ipsum perinde et æqualiter se habeat; stultitiam autem et amentiam verborum intersectorum præstat fortasse silentio involutum præterire, ne quis inconsultorum et improvidorum, horum vanitatem derideat, cum potius fleendum esset propter animarum ipsorum interitum, quam ridendum propter sermonum stultitiam et fatuitatem. Ait enim iste sapiens et consideratus dogmatista, non ex obedientia ipsum accepisse, ut sit Filius. O solertiam! quam necessario de his nobis disserit! Quod non prius obediens factus est, et tunc Filius, neque oportet intelligere obedientiam ejus generatione antiquiorem. Quod si hæc minime distinxisset, quis ita fatuus et stolidus, ut mercedem obedientiæ pullet a Patre ipsi datam esse generationem, qui antequam ortus esset suam in parendo facilitatem et in obediendo alacritatem ostendisset? sed ne quis in

Tale quiddam seipsum construxisse affirmat, quod ad obedientiam solam natura ejus convenienter se habeat, quemadmodum instrumentum illud quod ad aliquem typum sive formam conformatum est,

⁶⁶ Psal. cxlviii, 5. ⁶⁶ Hebr. 1, 3.

necessario eam speciem imprimit materiæ subjectæ, quam quidem instrumenti fabricationi indidit fabricator, cui instrumento non est facultas rectam lineam faciendi in subjecto quod ejus vestigium exceperit, si machina fuerit circularis, vel circulum ostendendi per typum, si ad rectam lineam figuratum sit instrumentum. Quanta sit autem talis cogitationis et intelligentiæ blasphemia et execrabilis impietas, quid necesse est nostra oratione revelare, cum vox ipsa hærefica absurditatem clamat? Si enim propter hoc obediens, quia talis natus est, neque cum humana natura prorsus æquale habet. Siquidem nobis anima est libera, sui juris compos, nullius dominio mancipata, sponte sua arbitrioque suo quod sibi placet et gratum est eligens. Qui autem naturæ necessitati subjugatus est, operatur semper, imo vero perpetitur obedientiam: atque etiam si nolit, hoc facere ejus natura non indulgeat. Ex eo enim quod sit filius et sic natus, obediens factus est in dictis, et obediens in factis. O stuporem et vecordiam dogmatis! verbis obediens Verbum facis, et mente concipis alia Verba ante Verbum quod est per essentiam: et inter Verbum quod erat in principio, scilicet medium est et interjectum aliud Verbum, principii ad ipsum transmittens voluntatem. Nec illud unum est Verbum, sed plura sunt quædam Verba, quæ per medium principii et Verbi ab Eunomio translibulantur, et quæ ut ipsis lubet hujus obedientia abutuntur. Sed quid in horum dictorum vanitate diutius immorari necesse est? Cuivis enim perspicuum, quod quando Paulus dixit Ipsum factum fuisse obedientem, sic dixit quemadmodum dicit et ipsum factum fuisse carnem et servum, et execrationem et peccatum propter nos, neque tunc Dominum gloriæ, dedecus aspernatus, et in carne passionem suscipiens, potestate summa et libera seipsum privavit, dicens *Ἦ, Solvite templum hoc, et in tribus diebus ipsam excitabo*. Et iterum, *Nullus tollit animam meam a me; potestatem habeo ponendi ipsam, et potestatem habeo resumendi ipsam*. Et cum ad ipsum propius accesserunt ea nocte quæ ejus passionem præcessit, qui ferro et lignis armati erant, omnes retrorsum evertit, cum hoc dixit, *Ego sum*. Et rursus latrone supplicante ut sui memor esset, suam in omnibus potestatem ostendit, cum dixit, *Hodie mecum eris in paradiso*. Si igitur neque tempore passionis a potestate separatur: ubinam tandem hæresis subjectionem Regis gloriæ conspiciat? Quænam hæc etiam multimoda meditatio quam in Deo jactat, dicens mediatorem in decretis, mediatorem in lege? Non hæc ab alta voce Apostoli sumus edocti, qui ait, quod legem mandatorum evacuans suis documentis, hic est mediator Dei et hominum, cum dixit hoc ipsum verbum, quod Unus Deus est, unus mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus. Totum nobis hic mysterii

ὁργάνου κατασκευὴ ἐναπέθετο, ὃ οὐκ ἔστι δύναμις, ἢ εὐθὺ ποιῆσαι τῷ ὑποδοχόμενῳ τὸ ἴχνος, εἰ περιφερὴς εἴη ἡ ἐργασία, ἢ κύκλον δεῖξαι διὰ τοῦ τύπου, εἰ κατ' εὐθείαν ἐσχηματισμένον τύχοι τὸ ὄργανον. Ὅσον δὲ τῆς τοιαύτης διανοίας ἐστὶ τὸ βλάσφημον, τί χρὴ διὰ τῶν ἡμετέρων ἐκκαλύπτεσθαι λόγων; αὐτῆς τῆς αἰρετικῆς φωνῆς τὴν ἀτοπίαν βούσσης; Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο ὑπήκοος, διότι τοιοῦτος ἐγένετο, οὐδὲ πρὸς ἀνθρωπίνην φύσιν πάντως τὸ ἴσον ἔχει. Εἴπερ ἡμῖν μὲν αὐτεξουσίος ἐστὶν ἡ ψυχὴ καὶ ἀδέσποτος, αὐτοκρατορικῶς αἰρουμένη κατ' ἐξουσίαν τὸ καταθῦμιον· ὁ δὲ ἀνάγκη φύσεως ὑπεζευγμένος, ἐνεργεῖ διὰ παντός, μᾶλλον δὲ πάσχει τὴν ὑπακοήν· οὐδὲ εἰ μὴ βούλοιτο τοῦτο ποιεῖν συγχωρούσης τῆς φύσεως. Ἐκ γὰρ τοῦ Ὑῖος εἶναι καὶ γεγενῆσθαι οὕτως, ὑπήκοος γέγονεν ἐν λόγοις, καὶ ὑπήκοος ἐν ἔργοις. Ὡς τῆς ἀναισθησίας τοῦ δόγματος! Λόγοις ὑπήκοον τὸν Λόγον ποιεῖς, καὶ προεπιννοεῖς τοῦ ὄντος Λόγου Λόγους ἐτέρους· καὶ μεσιτεύει τοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ ὄντος Λόγου ἕτερος Λόγος τῆς ἀρχῆς πρὸς αὐτὸν διαπορθμεύων τὸ βούλημα. Καὶ οὐχ εἰς οὗτος, ἀλλὰ καὶ πλεονέες εἰσὶ τινες Λόγοι, οἱ διὰ μέσου τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ Λόγου παρὰ τοῦ Εὐνομίου παρενειρόμενοι, καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς τῇ ὑπακοῇ αὐτοῦ καταγρόμενοι. Ἀλλὰ τί χρὴ τῇ ματαιότητι τῶν λεγομένων ἐνδιατρίβειν; Παντὶ γὰρ δῆλον ἐστίν, ὅτι καὶ ὅτε ὁ Παῦλος εἶπεν αὐτὸν γεγενῆσθαι ὑπήκοον, εἶπε δὲ οὕτως αὐτὸν γεγενῆσθαι, σάρκα καὶ δοῦλον, καὶ κατάραν καὶ ἁμαρτίαν δι' ἡμᾶς γενόμενον, οὐδὲ τότε ὁ Κύριος τῆς δόξης, ὁ τῆς αἰσχύνης καταφρονήσας, καὶ τῇ σαρχὶ τὸ πάθος ἀναδεξάμενος, τῆς αὐθεντικῆς ἐξουσίας ἑαυτὸν ἡλωτρίωσεν, λέγων, *Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν*. Καὶ πάλιν, *Οὐδεὶς ἀλρεῖ τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν*. Καὶ ὅτε προσήγγισαν αὐτῷ κατὰ τὴν πρὸ τοῦ πάθους νύκτα, οἱ τῷ σὲδῳ καὶ τοῖς ξύλοις καθωπλισμένοι, πάντας αὐτοὺς εἰς τὸ κατόπιν ἀνέτρεψε διὰ τοῦ εἰπεῖν, ὅτι *Ἐγὼ εἰμι*· καὶ πάλιν τοῦ ληστοῦ ἱκετεύσαντος ἐν μνήμῃ παρ' αὐτοῦ γενέσθαι, ἔδειξε τὴν ἐπὶ πάντων ἐξουσίαν, ἐν οἷς φησι, *Σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσθ' ἐν τῷ παραδείσῳ*. Εἰ τοίνυν οὐδὲ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους τῆς ἐξουσίας χωρίζεται, ποῦ ποτε βλέπει ἡ αἰρεσις τοῦ βασιλέως τῆς δόξης τὸ ὑπεξουσίον; Τίς δὲ καὶ ἡ πολύτροπος αὕτη μεσιτεία, ἣν ἐπιθρυλλεῖ τῷ Θεῷ, μεσίτην λέγων ἐν δόγμασι, μεσίτην ἐν νόμῳ; Οὐ ταῦτα παρὰ τῆς ὑψηλῆς τοῦ Ἀποστόλου φωνῆς ἐπαيدةύθημεν· ὅς φησιν, ὅτι τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν καταργήσας τοῖς ἑαυτοῦ δόγμασιν, οὗτός ἐστιν ὁ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Εἰπὼν τοῦτο τὸ ῥῆμα, ὅτι Εἰς Θεός, καὶ εἰς μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς· ὅλον ἡμῖν ἐνταῦθα τὸν σκοπὸν τοῦ μυστηρίου διὰ τῆς τοῦ μεσίτου λέξεως διαλαβὼν, ἀπεκάλυψεν· ὁ δὲ σκοπὸς οὗτός ἐστιν· ἀπέστη διὰ τῆς τοῦ ἀντικειμένου κακίας ποτὲ τὸ ἀνθρώπινον, καὶ τῇ ἁμαρτίᾳ δουλοῦν,

⁶⁷ Joan. II, 19.

καὶ τῆς ὄντως ἡλλοτριώθη ζωῆς. Ἀνακαλεῖται μετὰ Α ταῦτα τὸ ἑαυτοῦ πλάσμα ὁ τοῦ πλάσματος Κύριος, καὶ γίνεται ἄνθρωπος μετὰ τοῦ εἶναι Θεός· κάκεινο ὅλον ὦν, καὶ τοῦτο ὅλον γενόμενος· καὶ οὕτως συνανεπράθη θεῷ τὸ ἀνθρώπινον, τοῦ κατὰ Χριστὸν ἀνθρώπου τὴν μεσιτείαν ἐργασαμένου. Ὡς διὰ τῆς ἀναληφθείσης ἡμῖν ἀρχῆς, ὅλον τῇ δυνάμει συνανεπράθη τὸ φύραμα. Ἐπεὶ οὖν ὁ μεσίτης ἐνὸς οὐκ ἔστιν, ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἔστιν, οὐδὲν τοῖς προσώποις τοῖς ἐν τῇ πίστει παραδεδομένοις ἐμμεριζόμενος, μία γὰρ ἡ θεότης ἐν Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ, καὶ Πνεύματι ἁγίῳ· διὰ τοῦτο γίνεται μεσίτης ἅπαξ ὁ Κύριος, Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, συνάπτων τὸν ἄνθρωπον δι' ἑαυτοῦ τῇ θεότητι. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ κατὰ τὸν μεσίτην νοήματος τὸ εὐσεδὲς τῆς πίστεως ἐδιδάχθημεν· ὁ γὰρ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ὥσπερ τῆς ἀνθρώπινης φύσεως τὴν κοινωνίαν ἐδέξαστο, οὐ νομισθεὶς ἄνθρωπος, ἀλλὰ γεγονὼς κατὰ ἀλήθειαν, οὕτω καὶ ἀληθινὸς Θεὸς ὦν, οὐκ ἐπωνυμίᾳ τετιμημένος ἔστιν φιλῆς τῆς θεότητος, ὡς ὁ Εὐνόμιος βούλεται. veritatem, sic etiam verus Deus est non cognomento iuius.

Ὅσα δὲ τοῖς εἰρημένοις προστίθῃσι, τῆς αὐτῆς ἀνοίας ἔχεται, μᾶλλον δὲ κακονοίας· Ὑἱὸν γὰρ αὐτὸν εἰπὼν, ὃν ἐν τοῖς μικρῷ πρόσθεν εἰρημένοις. κτιστὸν εἶναι σαφῶς διωρίσατο, καὶ Μονογενῆ Θεὸν ὀνομάσας, ὃν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν διὰ τῆς κτίσεως γεγονότων ἱρίθμηνεν, ὁμοιον εἶπε τῷ γεννήσαντι, κατ' ἐξαιρέτον ὁμοιότητα μόνον, κατὰ τὴν ἰδιάζουσαν ἔννοιαν. Χρὴ τοίνυν διασταλθῆναι πρῶτον τοῦ ὁμοίου τὸ σημανόμενον, ποσάκῳ ἐν τῇ καταρχῇσε τῆς συνηθείας λέγεται. Εἴθ' οὕτως ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν προκειμένων ἐλθεῖν. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅσα παραψεύδεται τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν, οὐ τὰ αὐτὰ μὲν ἀλλήλοις ὄντα, κατὰ τὴν φύσιν, παρὰ δὲ τινος τῶν παρεπομένων τοῖς ὑποκειμένοις, σχήματος λέγω καὶ χρώματος καὶ ἤχου, καὶ τῶν ὅσα διὰ γεύσεως τε καὶ ὀσφρῆσεως καὶ ἀφῆς τὸν παραλογισμὸν ἐμποιεῖ. Ἀλλὰ μὲν τὴν φύσιν, ἕτερα δὲ παρ' αὐτῆς ἐπέφυκεν εἶναι ὑποκρινόμενα, ταῦτα ὁμοίως ἔχειν ἡ συνηθεια λέγει· οἷον ὅταν ἡ ψυχὸς ὕλη μορφωθῇ διὰ τῆς τέχνης πρὸς τινα ζῶον μέμῃσιν, διὰ γλυφῆς ἢ ζωγραφίας, ἢ πλάσματος, ὁμοιον λέγεται τῷ ἀρχετύπῳ τὸ μέμημα. Ἐνταῦθα γὰρ ἄλλη μὲν τοῦ ζώου ἡ φύσις, ἑτέρα δὲ τῆς παραψευδομένης τὴν ὄψιν διὰ χρώματος μόνον καὶ σχήματος. Τοῦ δὲ αὐτοῦ εἶδους ἔστι τῆς ὁμοιότητος, καὶ ἡ ἐν κατόπτρῳ εἰκὼν, τῆς ἀρχετύπου μορφῆς ἐναργεῖς φέρουσα τὰς ἐμφάσεις, οὐ μὴν ἐκείνο κατὰ τὴν φύσιν οὖσα, ὅπερ ἔστι τὸ ἀρχετύπον. Ὅσαῦτως καὶ τὴν ἀκοὴν ἔστι τὸ ἴσον παθεῖν, ὅταν τις τὴν φωνὴν τῆς ἀηδόνος τῷ οἰκείῳ φθόγγῳ μιμούμενος, ὀρνέου δοκεῖν ἐπακροᾶσθαι τὴν ἀκοὴν ἀναπείσῃ. Πάσχει δὲ τὸν τοιοῦτον παραλογισμὸν καὶ ἡ γεῦσις, ὅταν ὁ τοῦ καρποῦ τῶν σύκων χυμὸς, τὴν τοῦ μέλιτος ἡδονὴν ὑποκρίνεται· ἔχει γὰρ τι εἰσὶν πρὸς τὴν γλυκύτητα τοῦ μέλιτος ὁ χυμὸς τῆς ὀπώρας· οὕτω δι' ὁμοιότητος ἔστι παραλογισθῆναι ποτε καὶ τὴν ὀσφρῆσιν, ὅταν ὁ ἀτμὸς τῆς χαμαιμήλου βοτάνης, αὐτὸ τὸ εὐώδες μῆλον τῇ εὐνοίᾳ μιμούμε-

scopum mediatoris nomine complexus revelavit : hic autem scopus est : adversarii malitia quondam humanum genus a Deo defecerat, et peccato servierat, et a vera vita alienatum erat. Revocat postea suum figmentum, qui figmenti Dominus est, et fit homo cum eo qui est Deus, et illud totum cum esset, et hoc totum factus : et sic quod humanum est, cum Deo temperatum est, homine qui secundum Christum est, mediationem operante. Cui per assumptas a nobis primitias tota virtute contemperata est massa. Quoniam igitur mediator unius non est, Deus autem unus est, neque in personis in fide traditis in partes distributus : una enim deitas in Patre, Filio, et Spiritu sancto : propterea fit mediator semel Dominus, Dei et hominum, copulans hominem per semetipsum deitati. Quin etiam notione per mediatorem concepta fidei pietatem didicimus : mediator enim Dei et hominum, quemadmodum humanæ naturæ communionem accepit, non putatus homo, sed natus secundum tantum honoratus nudæ deitatis, ut vult Eunomius.

Quæ autem his dictis adjicit eandem resipiunt amentiam, vel potius malevolentiam : Filium enim ipsum cum dixisset, quem in his quæ paulo ante dicta fuerunt, quid creatum esse aperte et diserte determinavit : et Unigenitum Deum nominasset, quem cum reliquis creaturis connumeravit, similem dixit genitori tantum præcellenti et eximia quadam similitudine, secundum propriam et peculiarem notitiam. Primum igitur similis significatio distinguenda est, quot modis in abusu consuetudinis dicitur. Deinde sic ad propositorum exquisitionem veniendum. Primum quidem quæcunque nostros sensus fallunt, cum natura non sint inter se eadem, sed ab aliquo eorum quæ subjecta consequuntur accidente, figura dico et colore, et sono, et quæ per gustum et odoratum et tactum sensuum deceptionem ingenerant : cum alia quidem sint secundum propriam naturam, alia vero quam quæ revera sunt esse simulantur : hæc similiter se habere consuetudo dicit : velut cum inanima materia ad aliqujus animalis imaginem arte aliqua effingitur vel sculptura, vel pictura, vel fictrice ; quod effictum est et imitatum, archetypo, id est exemplari primigenio, simile dicitur. Hic enim alia quidem animalis natura, alia vero materiæ visum ementientis et fallentis solo colore et figura. Ejusdem autem speciei similitudinis est, quæ in speculo apparet imago, exemplaris formæ evidentes referens apparitiones, cum tamen non sit illud secundum naturam, quod quidem est primigenium exemplar. Eodem modo etiam auditus afficitur, et æquale quiddam perpetitur, cum quis proprio sono vocem lusciniæ imitans avem audire sibi videri auditu persuaserit. Tale quiddam fallax et captiosum gustus percipit, cum fructus ficuum sapor mellis voluptatem simulat : sapor enim illius fructus quid simile habet cum mellis dulcedine : sic etiam qua-

dam similitudine odoratus aliquando decipitur, cum vapor chamæmeli herbæ ipsum malum sive pomum suaviter olens dulci aspiratione imitans sensum deceperit. Idem tactui accidit, similitudo enim vario modo veritatem mentitur. Siquidem argenteus nummus vel æreus, æqualis cum aureo magnitudinis et ejusdem ponderis, simile quiddam

Α νος, ἀπατήσῃ τὴν αἰσθήσιν. Τὸν αὐτὸν δὲ τρέπον καὶ ἐν τῇ ἀφῇ ποικίλως ἡ ὁμοιότης διαφεύδεται τὴν ἀλήθειαν. Ἐπειδὴ ἀργυροῦν ἢ χάλκεον νόμισμα ἰσομέγεθες τῷ χρυσῷ, καὶ κατὰ τὸν σταθμὸν, ὁμοίως ἔχων ἀντὶ τοῦ χρυσοῦ νομισθῇ, μὴ ἐπικρινούσης τῆς ὁφείας τὴν ἀλήθειαν.

cum aureo habere existimabitur, visu non discer-

Hæc paucis generaliter dicta sunt de his quæ propter similitudinem quamdam sensuum instrumenta fallaciter decipiunt, dum aliud quid esse quam sunt putantur. Liceret adhuc accuratiore disquisitione sermonem dilatare per ea quæ cum sint diversi generis inter se, ex aliquo tamen eorum accidentium quæ rem consequuntur, alterum alteri simile esse existimatur. Nunquid Eunomius talem quamdam similitudinis speciem jactitat in Filio? Sed non eo amentix et insanix venerit, ut fallacem et fraudulentam similitudinem in veritate contempletur. Rursus aliam similitudinem in divinitus inspirata Scriptura didicimus ab eo qui dixit: *Faciamus hominem ad imaginem nostram et similitudinem*⁶⁶. Sed non opinor Eunomium in Filio et Patre hanc similitudinis speciem considerare, ut eundem cum homine Unigenitum Deum esse pronuntiet. Scimus etiam aliam similitudinis speciem, quam in mundi creatione de Seth sermo affirmat: *Genuit Adam Seth ad imaginem et similitudinem suam*⁶⁷, quam quidem si dicit Eunomius, non ejus orationem repudiandam esse censemus. Hic enim neque natura eorum quæ inter se similitudine conveniunt differt, et character et species communionem habent. Hæc et talia sunt, quæ de similibus differentia et discrimine nos intelleximus; videamus igitur, ad quid respiciens Eunomius, eximiam illam similitudinem cum Patre attribuit Filio, dicens, *similem esse ei qui genuit eximia quadam similitudine et propria notione, non ut Patri Patrem, non enim sunt duo Patres*. Hanc per excellentiam similitudinem Filii cum Patre ostendere pollicitus, quomodo non convenit intelligere ipsum similem, sermone astruit; cum enim dixit quod non ut Pater Patri similis est, astruxit verbo, quod non sit similis. Et rursus cum adjecit quod neque sicut ingenito ingenitus, propterea negavit in Filio cum Patre similitudinem; deinde subjungens quod neque ut Filio Filius, tertium induxit intellectum, quo prorsus rationem similis pervertit. Hic igitur proprias rationes sequitur, demonstrationem similis per constructionem dissimilis faciens. Ejus autem sapiens et simplex dictum examinamus, quod determinationibus demonstrat. Filium enim Patri similem esse cum dixit, tutum reddit auditum, non oportere sicut Patrem Patri Filium similem esse intelligere. Quis autem sic inter homines stupidus et intelligentiæ expers, ut Filium Patri similem esse cum didicerit, ad Patris

Ταῦτα γενικῶς εἴρηται δι' ὀλίγων, ὅσα δι' ὁμοιότητος τινος τὸν παραλογισμὸν ἐμποιεῖ τοῖς αἰσθητηρίοις, ἄλλο τι παρ' ὃ ἐστὶ νομιζόμενα. Ἐξεστὶ δὲ διὰ φιλοπονωτέρας τῆς ἐξετάσεως, πλατύναι διὰ τῶν πραγμάτων τὸν λόγον, ὅσα ἑτερογενῶς μὲν ἔχει προσάλληλα· διὰ δὲ τινος τῶν παρεπομένων ὁμοιοῦσθαι τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ νομίζεται· ἄρα μὴ τι τοιοῦτον ὁμοιότητος εἶδος ἐπιθρολλεῖ τῷ Υἱῷ; Ἀλλ' οὐκ ἂν εἰς τοῦτο παραπληξίας ἔλθοι, ὥστε τὴν ἀπατήλῃ ὁμοιότητα ἐπὶ τῆς ἀληθείας βλέπειν. Πάλιν ἀλλήν ὁμοιότητα ἐν τῇ θεοπνεύστῳ Γραφῇ ἐδιδάχθημεν παρὰ τοῦ εἰπόντος, ὅτι *Ποιῶσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν*. Ἀλλ' οὐκ ἂν οἴμαι τὴν Εὐνόμιον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς τοῦτο βλέπειν τὸ εἶδος τῆς ὁμοιότητος, ὡς ταῦτ' ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸν Μονογενῆ Θεὸν ἀποφῆναι. Οἴδαμεν καὶ ἕτερον ὁμοιότητος εἶδος, ὅπερ ἐν τῇ κοσμογενεῖα φησὶ περὶ τοῦ Σὴθ ὁ λόγος· ὅτι *Ἐγέννησε τὸν Σὴθ ὁ Ἀδὰμ κατὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν ὁμοιότητα*, ὅπερ εἰ λέγοι ὁ Εὐνόμιος, οὐκ ἀπόβλητον τὸν λόγον ποιούμεθα. Ἐνταῦθα γὰρ, οὔτε ἡ φύσις τῶν ἀλλήλοις ὁμοιοῦμένων διάφορος, καὶ ὁ χαρακτήρ καὶ τὸ εἶδος τὴν κοινωὺν ἔχει· ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτά ἐστιν, ὅσα περὶ τῆς τοῦ ὁμοίου διαφορᾶς ἡμεῖς ἐνοήσαμεν. Ἰδωμεν ταῦνυν πρὸς τί βλέπων ὁ Εὐνόμιος, τὴν ἐξαιρετον ἐκατὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Πατέρα μαρτυρεῖ τῷ Υἱῷ λέγων, *ὁμοιοι εἶναι τῷ γεννήσαντι μόνον κατ' ἐξαιρετον ὁμοιότητα κατὰ τὴν ἰδιόζουσαν ἔννοιαν*, οὐχ ὡς *Πατρί Πατέρα. Οὐ γάρ εἰσι δύο Πατέρες*. Τὴν κατεξαιρετον ὁμοιότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα δεικνύειν ἐπαγγεϊλάμενος, ὅπως μὴ προσήκει νοεῖν αὐτὸν ὁμοιον κατασκευάζει τῷ λόγῳ. Εἰπὼν γὰρ ὅτι οὐχ ὡς Πατρί Πατὴρ ἔοικεν, κατεσκευάσας τῷ λόγῳ, ὅτι οὐκ ἔοικε. Καὶ πάλιν προσθεὶς, ὅτι οὔτε ὡς ἀγεννήτω ἀγέννητος, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέειπε νοεῖν ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα τὴν ὁμοιότητα· εἰτα ἐπαγαγὼν, οὔτε ὡς Υἱῷ Υἷδς, τρίτον ἐπήγαγε νόημα, δι' οὗ παντάπασιν τὸν τοῦ ὁμοίου παραφέρεται λόγον. Οὗτος μὲν οὖν τοῖς ἰδίῳις ἔπεται λόγοις, τὴν τοῦ ὁμοίου ἀπόδειξιν διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνομοίου ποιούμενος. Ἐξετάσωμεν δὲ τὸ σοφὸν αὐτοῦ καὶ ἀπλοῦν, ὃ τοῖς διορισμοῖς ἐπιδείκνυται. Υἷδν γὰρ Πατρί ὁμοιον εἶναι εἰπὼν, ἀσφαλίζεται τὴν ἀκοήν, μὴ δεῖν ὡς Πατέρα Πατρί τὸν Υἷδν εἰκέναι νοεῖν. Τίς δὲ οὕτως ἐν ἀνθρώποις ἀνόητος, ὥστε Υἷδν ὁμοιον τῷ Πατρί μαθὼν εἶναι, εἰς τὴν Πατὸς πρὸς τὸν Πατέρα ὁμοιότητα τοῖς λογισμοῖς ἐναχθῆναι; Οὐδὲ ὡς Υἱῷ, φησὶ, Υἷδν· πάλιν τὸ ἴσον ἐν τῷ διορισμῷ ἢ ὁριμύτῃ ἔχει. Πατρί Υἷδν ὁμοιον εἶναι εἰπὼν, τὸ μὴ δεῖν ὡς πρὸς Υἷδν ἄλλον ὁμοίως ἔχειν

⁶⁶ Gen. ii, 26. ⁶⁷ Gen. v, 5.

προσδιορίζεται. Ταῦτα τῶν σεμνῶν τοῦ Εὐνομίου δογμάτων ἐστὶ τὰ μυστήρια, δι' ὧν σοφώτεροι τῶν ἄλλων οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ γίνονται. Μαθόντες ὅτι Πατρὶ Υἱὸς εἰκώς, οὐχ Υἱῷ εἰκεν. Οὐ γὰρ ἐστὶ Υἱὸς Πατὴρ· οὐδὲ ὡς ἀγεννήτῳ ἀγεννήτος. Οὐ γὰρ ἀγεννήτος ἐστὶν ὁ Υἱός. Τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς μυστήριον, ὅταν Πατέρα εἴπῃ, Υἱοῦ Πατέρα πάντως διακελεύεται, καὶ ὅταν Υἱὸν ὀνομάσῃ, Πατρὸς Υἱὸν διδάσκει νοεῖν. Καὶ οὐδὲν τῆς περιττῆς ταύτης σοφίας μέχρι καὶ νῦν ἐδεήθημεν. Ὡστε διὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δύο Πατέρας ἢ δύο Υἱοὺς ὑποτίθεσθαι, ὡς ἀγεννητῶν δυάδα.

Patrem omnino jubet intelligere. Neque adhuc hac

Τί δὲ βούλεται ἡ πολλὴ περὶ τὸ ἀγεννητον τοῦ Εὐνομίου σπουδὴ, πολλάκις μὲν ἤδη δεδήλωται· καὶ νῦν δὲ πάλιν δι' ὀλίγων εἰρήσεται. Τῆς γὰρ τοῦ Πατρὸς σημασίας μηδεμίαν πρὸς τὸν Υἱὸν διαφορὰν κατὰ τὴν φύσιν ἐνδείκνυμένης, εἰ μέχρι τούτων τὸν λόγον ἔστησεν, οὐκ ἂν ἔσχεν ἰσχύον ἡ ἀσέβεια, τῆς φυσικῆς τῶν ὀνομάτων ἐνείας οὐ παραδεχομένης τὸ κατ' οὐσίαν ἀλλότριον. Νῦν δὲ ἀγεννητον καὶ γεννητὸν λέγων, ἐπειδὴ ἄμεσός ἐστι πρὸς ἄλληλα τῶν ὀνομάτων τούτων ἡ ἐναντίωσις, ὡς θνητοῦ καὶ ἀθανάτου, καὶ λογικῶν, καὶ ἀλόγων, καὶ πάντων τῶν ὁμοιοτρόπως ἐκφωνουμένων, ὅσα διὰ τῶν κατὰ τὸ ἐναντίον σημαινόμενων ἀλλήλοις ἀντικαθίστησεν, ἔδωκεν ὁδὸν τῇ βλασφημίᾳ διὰ τῶν ὀνομάτων τούτων· ὥστε τὴν τοῦ θνητοῦ πρὸς τὸ ἀθάνατον διαφορὰν ἐν τῷ γεννητῷ πρὸς τὸ ἀγεννητον ἐνθεωρῆσαι. Καὶ ὥσπερ ἄλλη τοῦ θνητοῦ καὶ ἄλλη τοῦ ἀθανάτου ἡ φύσις, καὶ τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ ἀλόγου ἀσύμβατα κατὰ τὴν οὐσίαν ἐστὶ τὰ ἰδιώματα, οὕτω βούλεται ἄλλην μὲν τοῦ ἀγεννήτου κατασκευάσαι τὴν φύσιν, ἄλλην δὲ τὴν τοῦ γεννητοῦ. Ὡς ὥσπερ ὑποχείριος τῷ λογικῷ ἡ ἀλογος φύσις δεδημιουργηται, οὕτως διὰ φυσικῆς ἀνάγκης ὑπερτερουμένη τῷ ἀγεννήτῳ τὸ γεννητὸν ἐπιδείξῃ. Διὸ συνάπτει τῷ ἀγεννήτῳ τὸ τοῦ Παντοκράτορος ὄνομα, ὃ οὐκ ἐξ προνομικτικῆν ἐνέργειαν, ὡς προλαβὼν ὁ λόγος ὑπέδειξεν, ἀλλ' εἰς τυραννικὴν ἐξουσίαν μεταλαμβάνει τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Παντοκράτορος. Ὡς μέρος τῆς ἀρχομένης τε καὶ ὑποχείριου φύσεως καὶ τὸν Υἱὸν ποιῆσαι, μετὰ πάντων δουλεύοντα τῷ διὰ τῆς τυραννικῆς ἐξουσίας κρατοῦντι κατὰ τὸ ἴσον τῶν πάντων· καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο βλέπων ταῖς τοιαύταις χρῆται τοῦ λόγου διαστολαῖς, ἐκ τῶν ὑποκειμένων σαφηνισθήσεται. Εἰπὼν γὰρ ἐκεῖνα τὰ σοφὰ τε καὶ περισσευμένα, ὅτι οὔτε ὡς Πατρὶ εἰκε Πατὴρ, οὐδὲ ὡς Υἱῷ Υἱός· καίτοι γε οὐδεμία ἐστὶν ἀνάγκη εἰκέναι πάντως Πατρὶ Πατέρα, καὶ Υἱῷ Υἱόν· πατὴρ γὰρ τίς ἐστιν ἐν Αἰθίοφι, πατὴρ καὶ ἐν Σκύθαις, καὶ υἱὸς ἐκατέρου τούτων, μέλας μὲν ὁ τοῦ Αἰθίοπος, λευκόχρους δὲ καὶ ὑποχρυσίζων κατὰ τὴν κόμην ὁ Σκύθης. Καὶ οὐδὲν μάλλον διὰ τὸ πατέρα εἶναι ἐκάτερον, οὔτε διὰ τὸν Αἰθίοπα ὁ Σκύθης μελαίνεται, οὔτε διὰ τὸν Σκύθην ἀλοιοῦται τὸ σῶμα πρὸς τὸ λευκὸν τοῦ Αἰθίοπος.

Et nihilo magis quia pater sit uterque, neque propter Æthiopem, Scythia nigrescit, neque propter Scytham corpus Æthiopis albescit).

Ἄλλ' ὅμως εἰπὼν ταῦτα κατὰ τὸ ἀρέσκον αὐτῷ ὁ Εὐνόμιος, ἐπήγαγεν, ὅτι Ὅμοιος ἐστὶν ὡς Υἱὸς τῷ

A cum Patre similitudinem adducatur? Neque sicut Filio Filium, inquit. Rursus eandem vim habet in hoc termino ejus subtilitas. Patri Filium similem esse cum dixit, non oportere sicut cum Filio alio similiter se habere determinat. Hæc sunt gravium Eunomii decretorum mysteria, quibus ejus sunt discipuli aliis sapientiores. Cum didicerunt quod Patri Filius similis, Filio similis non est. Non est enim Filius Pater; neque sicut ingenito ingenitus, non enim est Filius ingenitus. Mysterium autem quod est secundum nos, cum Patrem dixerit, Filii supervacanea sapientia indiguimus. Ita ut per Patrem et Filium, duos Patres et duos Filios supponat, tanquam ingenitorum dualitatem.

B Quid autem velit circa ingenitum tantum Eunomii studium, sæpe quidem jam declaratum est; et nunc iterum paucis dicitur. Cum enim Patris significatio nullam cum Filio differentiam secundum naturam demonstret, si ad hæc usque sermonem inhibuisset, nullam vim habuisset impletas; quia naturalis horum nominum notitia non admittit quod est secundum essentiam alienum. Nunc autem ingenitum et genitum dicens, siquidem horum nomen inter se immediata est contrarietas, sicut mortalis et immortalis, et rationalium et irrationalium, et omnium quæ simili modo enuntiantur, quæcumque per significata contraria inter se opposuerimus; per hæc nomina viam blasphemiae et impiæ linguæ patefecit; ita et eam quæ est mortalis ad immortale differentiam in genito ad ingenitum contemplerur. Et quemadmodum alia est mortalis, alia immortalis natura, et rationalis atque irrationalis proprietates secundum essentiam congruere nullo modo possunt, sed maxime dissident; sic vult Eunomius aliam quidem ingeniti constitutere naturam, aliam vero geniti. Ut quemadmodum rationali subdita mancipataque irrationalis natura creata est: sic naturali necessitate ingenito genitum subjugatum et addictum demonstret. Quocirca ingenito nomen Omnipotentis copulat, quod non ad providendi operationem, sicut præcepta occasione oratio demonstravit; sed Omnipotentis interpretationem in tyrannicam potestatem transfert. Ita ut partem naturæ subjectæ et mancipatæ etiam Filium faciat cum omnibus creaturis servientem ei qui tyrannica potestate æqualiter omnibus imperat. Quod autem ad hoc respiciens talibus utitur verborum distinctionibus, ex subjectis postea manifestabitur. Cum enim illa docta et considerata protulit, quod neque sicut Patri similis videtur Pater; neque sicut Filio Filius (quanquam nulla necessitas cogit dicere prorsus Patri Patrem similem videri, et Filio Filium. Pater enim aliquis est inter Æthiopes; pater etiam inter Scythas; horum utriusque filius, niger quidem filius Æthiopis, albi-color vero et comam subauream habens Scythæ.

C Verumtamen cum hæc dixisset Eunomius, sicut ei placuit, subjunxit, quod similis est sicut Filium

D

Patri. Sed cum ejusmodi ratio similitudinis, quod secundum naturam est proprium demonstret, sicut in Seth et in Adamo divinitus inspirata testatur doctrina; parvi faciens et pro nihilo habens dogmatista intelligentes auditores, inanem subjunxit appellationis Filii interpretationem, ipsum imaginem et sigillum Omnipotentis operationis definiendo. *Filius enim est, inquit, imago et sigillum operationis sive efficaciae Omnipotentis.* Hoc ipsum primum qui aures audientes habet consideret. Quodnam est illud operationis sigillum? Omnis enim operatio in eo qui elaborat, id quod elaboratur, spectat. Cum autem quod peragitur, perfectum aut transactum fuerit, per se non substat ipsamet operatio: velut cursus operatio quæ sit pedibus, est motio: cessante motione non amplius in seipsa subsistit operatio. Idem dici potest in omni re quæ suscipitur agenda, vel tractanda, videlicet actionem ipsam cessare simul cum opera et studio ejus qui circa eam laborat; actionem vero ipsam in seipsa non subsistere, si neque sit ullus qui operetur in proposito sibi opere et studio, vel si is qui elaborat ab opere cessaverit. Quid igitur dicit esse per seipsam operationem, quæ neque est essentia, neque character sive figura, neque substantia? Igitur ejus quod non subsistit ipsum ait esse simulacrum; hoc autem quod non existenti simile est, neque ipsum omnino est: hæc inanium est decretorum portentosa vanitas, credere in id quod non est. Quod enim non enti simile est, non est ullo prorsus modo. O Paule, o Joannes, o evangelistarum et apostolorum reliqui cœtus! Quinam virulenta suas linguas contra vestram vocem exacuunt? Quinam cœlestibus vestris tonitribus ramosas suas voces Stygia palude excitas obtrudunt? Quid igitur dicit tonitruum filius? *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*⁷⁰. Quid ille qui post illum, vel alius ille qui intra cœlestia adyta et sacraria raptus fuit, qui in paradiso initiatus⁷¹, non in vulgus efferenda didicit? Sic inquit, *Qui cum sit splendor gloriæ et figura sive expressa imago ejus substantiæ*⁷². Quid post hoc dicit ventriloquus iste? Sigillum, inquit, operationis Omnipotentis: tertium ipsum post Patrem facit, a non existente illa operatione mediatum, imo vero a non existentia ut libet formatum. Operationis est sigillum ille qui est in principio, Verbum Deus, et qui in æternitate principii eorum quæ sunt inspicitur, Unigenitus Deus, *qui est in sinibus Patris*, qui fert universa verbo suæ virtutis, qui factor est sæculorum, ex quo omnia, et per quem omnia, qui terræ continet ambitum, qui cœlum palmo comprehendit, qui manu metitur aquam, qui omnia quæ sunt complexus est⁷³, *qui in excelsis habitans humilia respicit*⁷⁴, imo vero intuitus est, ut omnem terræ orbem sibi ipsi scabellum faciat⁷⁵,

Α Πατρί. Τοῦ δὲ τοιοῦτου λόγου τὸ κατὰ τὴν φύσιν ὀκείων δεικνυμένου· ὡς ἐπὶ τοῦ Σήθ καὶ τοῦ Ἀδάμ ἡ θεόπνευστος μαρτυρεῖ διδασκαλία· μικρὰ φροντίσας ὁ δογματιστής τῶν συνετῶς ἀκρωμένων, τὴν κινήν ἐπήγαγεν ἐρμηνείαν τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας, εἰκόνα καὶ σφραγίδα τῆς τοῦ Παντοκράτορος ἐνεργείας αὐτὸν ὀρισάμενος. Υἱὸς γάρ ἐστι, φησὶν, εἰκὼν καὶ σφραγὶς τῆς τοῦ Παντοκράτορος ἐνεργείας. Αὐτὸ μοι τοῦτο πρῶτον ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἐπισκεψάσθω. Τίς ἐστὶν ἡ τῆς ἐνεργείας σφραγὶς; Πᾶσα γὰρ ἐνέργεια, ἐν μὲν τῷ ἐκπονοῦντι τὸ σπουδαζόμενον θεωρεῖται. Περαιωθέντος δὲ τοῦ σπουδαζομένου, καθ' ἑαυτὴν οὐχ ὑφέστηκεν· οἷον ἐνέργεια τοῦ δρόμου, ἡ διὰ τῶν ποδῶν ἐστὶ κίνησις· παυσάμενης δὲ τῆς κινήσεως, οὐκέτι ἐστὶν ἐφ' ἑαυτῆς ἡ ἐνέργεια. Οὕτως καὶ ἐπὶ παντὸς ἐστὶν ἐπιτηδεύματος τὸ ἴσον εἶπειν. Β τῇ σπουδῇ τοῦ περὶ τι πονοῦντος συναπολήγειν καὶ τὴν ἐνέργειαν· ἐφ' ἑαυτῆς δὲ οὐκ οὔσαν οὔτε ἐνεργούντος τινος τὴν προκακείμενην ἑαυτῷ σπουδῇ, οὔτε εἰ τῆς σπουδῆς ἀπολήξειε. Τί οὖν λέγει εἶναι καθ' ἑαυτὴν τὴν ἐνέργειαν, τὴν οὔτε οὔσαν οὔσαν, οὔτε χαρακτῆρα, οὔτε ὑπόστασιν; Οὐκοῦν τοῦ ἀνυποστάτου αὐτὸν εἶπεν ὁμοίωμα· τὸ δὲ τῷ ἀνυπάρκτῳ ὁμοίον, οὐδὲ αὐτὸ πάντως ἐστίν· αὕτη τῶν κενῶν δογμάτων ἡ τερατεία, τὸ πιστεῦειν εἰς τὸ μὴ ὂν. Τὸ γὰρ μὴ τῷ ὂντι ὁμοίον, οὐκ ἐστὶ πάντως. Ὁ Παῦλε, καὶ Ἰωάννη, καὶ ὁ λοιπὸς τῶν εὐαγγελιστῶν τε καὶ τῶν ἀποστόλων χορὸς· τίνες τῇ ὑμετέρᾳ φωνῇ τὰς λοβόλους γλώσσας αὐτῶν ἀνθοπλίζουσι; Τίνες ταῖς οὐρανίαις ὑμῶν βρονταῖς τὰς βατραχώδεις αὐτῶν φωνὰς ἀντεγγείρουσι; Τί οὖν λέγει ὁ υἱὸς τῆς βροντῆς; Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Τί δὲ ὁ μετ' ἐκείνων, ἄλλος ἐκεῖνος, ὁ ἐντὸς τῶν οὐρανίων ἀδύτων γενόμενος, ὁ ἐν τῷ παραδείσῳ μυηθεὶς τὰ ἀπόρρητα; Ὡν, φησὶν, ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Τί μετὰ τούτους λέγει ὁ ἐγγαστρίμυθος; Σφραγὶς, φησὶ, τῆς ἐνεργείας τοῦ Παντοκράτορος· τρίτον αὐτὸν μετὰ τὸν Πατέρα ποιεῖ, τῇ ἀνυπάρκτῳ ἐκείνῃ ἐνεργείᾳ μεσιτευόμενον· μᾶλλον δὲ πρὸς τὸ δοκοῦν τῇ ἀνυπαρξείᾳ τυποῦμενον. Ἐνεργείας ἐστὶ σφραγὶς ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν, Λόγος Θεός, καὶ τῇ αἰδιότητι τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων ἐνθεωρούμενος, ὁ Μονογενὴς Θεός, ὁ ὢν ἐν τοῖς κέλλοις τοῦ Πατρὸς, ὁ τὰ σύμπαντα φέρων τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ὁ ποιητὴς τῶν αἰώνων, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, ὁ κατέχων τὸν γύρον τῆς γῆς, ὁ διεκλιφῶς τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, ὁ περιμετρῶν τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, ὁ περιδεδραγμένος πάντων τῶν ὄντων, ὁ ἐν ὑψέλοισι κατοικῶν καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν, μᾶλλον δὲ ἐπιδῶν, ἵνα ποιήσῃ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἑαυτῷ ὑποπόδιον, τῷ ἔχει τοῦ Λόγου ἐντυπωθεῖσαν· ἐνεργείας ἐστὶ σφραγὶς, ἡ μορφή τοῦ Θεοῦ. Οὐκοῦν ἐνεργεία ἐστὶν ὁ Θεός, οὐχ ὑπόστασις. Καὶ μὴ αὐτὸ τοῦτο διερμηνεύων φησὶν ὁ Παῦλος, ὅτι χαρακτὴρ ἐστὶν οὗ τῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ τῆς ὑποστάσεως· ἡ τὸ τῆς δόξης

⁷⁰ Joan. i, 1. ⁷¹ II Cor. xi, 2 seqq. ⁷² Hebr. i, 2. ⁷³ Isa. xl, 12. ⁷⁴ Psal. cxii, 5. ⁷⁵ Isa. lxvi, 1.

ἀπαύγασμα σφραγίς ἐστιν ἐνεργείας Θεοῦ. Ὁ τῆς ἀσεβοῦς ἀμαθίας· τί μέσον ἐστὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀδελφίου μορφῆς; τί νὺν μεσιτεύεται πρὸς τὸν χαρακτήρα ἐαυτῆς ἡ ὑπόστασις; τί δὲ μεταξὺ νοεῖται τῆς δόξης καὶ τοῦ ἀπαύγασματος; Ἀλλὰ τοιούτων ὄντων καὶ τοσούτων, δι' ὧν τὸ μεγαλεῖον ἀνακηρύσσεται τοῦ Δεσπότου τῆς κτίσεως, παρὰ τῶν πεπιστευμένων τὸ κήρυγμα, οἷα περὶ αὐτοῦ διεξέρχεται ὁ τῆς ἀποστασίας πρὸδρομος, τί λέγει; Ὡς εἰκόνα, φησὶ, καὶ σφραγίδα πάσης τῆς τοῦ Παντοκράτορος ἐνεργείας καὶ δυνάμεως. Πῶς παραγράφεται τὰς τοῦ μεγάλου Παύλου φωνάς; ἐκεῖνός φησιν, ὅτι Θεοῦ δύναμις ἐστὶν ὁ Υἱὸς, οὗτος δὲ αὐτὸν σφραγίδα λέγει δυνάμει, οὐχὶ δυνάμει.

rationis et virtutis Omnipotentis. Quomodo magni Pauli voces perperam transcribit? Ille ait, quod Dei virtus sive potentia est Filius, hic ipsum sigillum virtutis autumat, non virtutem.

Καὶ πάλιν ἐπαναλαβὼν τὸν λόγον, οἷα· τοῖς εἰρη-
μῆνοις προστίθουσιν; Σφραγίδα λέγει τῶν τοῦ Πα-
τρὸς ἔργων καὶ βουλευμάτων. Ποίους ἔργοις τοῦ
Πατρὸς ἐστὶν ὁμοίος; τὸν κόσμον πάντως ἐρεῖ, καὶ
τὰ ἐν αὐτῷ πάντα· ἀλλὰ μὴν πάντα ταῦτα, τοῦ Μο-
νογενοῦς ἔργα εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον ἐμαρτύρησε.
Ποίους τοίνυν ἔργοις τοῦ Πατρὸς ὁμοιωθῇ; Τίνων
ἐγένετο ἔργων σφραγίς; Ποία δὲ Γραφή σφραγίδα
τῶν πατρικῶν ἔργων αὐτὸν προσηγόρευσεν; Εἰ δὲ
τις αὐτῷ καὶ τοῦτο δόλῃ, τὴ πλάττειν λόγους κατ'
ἐξουσίαν ὡς βούλεται· καὶ ἡ Γραφή μὴ συντίθεται,
εἰπάτω ποῖα τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ἔργα τῶν παρὰ τοῦ
Υἱοῦ γεγονότων κεχωρισμένα, ὧν σφραγίδα λέγει
τὸν Υἱὸν γεγενῆσθαι; Ἔργα τοῦ Λόγου τὰ ὁρατὰ
πάντα καὶ τὰ ἀόρατα· ἐν τοῖς ὁρωμένοις ὁ κόσμος ὅλος
καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα, ἐν τοῖς ἀοράτοις ἡ ὑπερκόσμιος
κτίσις. Ποῖα τοίνυν ὑπολείπεται ἔξω τῶν ὁρωμένων
τε καὶ ἀοράτων ἔργα τοῦ Πατρὸς ἐφ' ἑαυτῶν θεωρού-
μενα, ὧν σφραγίδα λέγει τὸν Υἱὸν γεγενῆσθαι; Ἡ
τάχα πάλιν ἐπὶ τὸν δυσώδη τῆς αἰρέσεως ἔμετον
ἐπανήξει στενοχωρούμενος, καὶ λέξει ἔργον εἶναι τοῦ
Πατρὸς τὸν Υἱόν; Πῶς οὖν σφραγίς γίνεται τῶν ἔργων
τούτων ὁ Υἱός; Αὐτὸς ὧν, ὡς φησιν αὐτὸς, τὸ ἔργον,
ἢ τὸν αὐτὸν λέγει καὶ ἔργον, καὶ ἑαυτὸν ὁμοίωμα;
Δεδόσθω ταῦτα· εἰπάτω τὰ λοιπὰ ἔργα, ὧν λέγει
δημιουργὸν τὸν Πατέρα, οἷς ὁ Υἱὸς ὁμοιωθῇ· εἴπερ
διὰ τῆς σφραγίδος νοεῖ τὸ ὁμοίωμα. Ποίους δὲ λόγους
ἄλλους τοῦ Πατρὸς οἶδεν ὁ Εὐνόμιος, παρὰ τὸν αἰεὶ ἐν
τῷ Πατρὶ ὄντα Λόγον, ὃν σφραγίδα ὀνομάζει, τὸν
κυρίως καὶ ἀληθῶς καὶ πρῶτως ὄντα τε καὶ ὀνομα-
ζόμενον Λόγον; Πρὸς ποῖα δὲ βουλευματα βλέπει τῆς
τοῦ Θεοῦ σοφίας κεχωρισμένα, οἷς ὁμοιοῦται ἡ τοῦ
Θεοῦ σοφία, σφραγίς γινόμενη τῶν βουλευμάτων;
Ὅρῃτε τὸ ἀδιάκριτον καὶ ἀπερίσχεπτον καὶ συρφετὸν
τοῦ λόγου, οἷα τοῦ μυστηρίου κατασκευάζει; Μῆτε ἂν
λέγει ἐπιστάμενος, μῆτε περὶ τίνος ποιεῖ τὸν λόγον.
Ὁ γὰρ ὅλον ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα, καὶ ἐν τῷ
Πατρὶ ὅλος ὧν, ὡς Λόγος καὶ Σοφία καὶ δύναμις,
καὶ ἀλήθεια καὶ χαρακτήρ καὶ ἀπαύγασμα, αὐτὸς
ἐστὶν ἐν τῷ Πατρὶ τὰ πάντα· οὐκ ἄλλων τινῶν ἐν
τῷ Πατρὶ πρὸ αὐτοῦ θεωρουμένων· εἰκὼν γινόμενος
καὶ σφραγίς καὶ ὁμοίωμα. Εἴτα χαρίζεται αὐτῷ τὸν

Verbi vestigiis impressum. Operationis est sigil-
lum, Dei forma. Igitur Deus est operatio, non sub-
stantia. Atqui D. Paulus hoc ipsum interpretans,
ait⁷⁴, Character est, id est expressa imago, non ope-
rationis sed substantiæ; vel gloriæ splendor sigil-
lum est operationis Dei. O impiam inscitiam! Quidnam est medium inter Deum et æternam for-
mam? A quo autem mediatur ad characterem sui
ipsius substantia? Quidnam intelligitur interjectum
inter gloriam et splendorem? Sed cum tot et talia
sint, per quæ magnificum Domini creaturæ ab his
qui crediderunt prædicatur præconium, qualia
percurrit de eo defectionis præcursor, quid dicit?
Tanquam imaginem, inquit, *et sigillum omnis ope-*

Ac rursus repetito sermone, qualia his quæ dicta
jam fuerunt addit? *Sigillum Patris operum et ver-*
borum et consiliorum. Quibus operibus Patris est
similis? mundum procul dubio dicet, et quæ in ipso
sunt omnia. Verumtamen hæc omnia Unigeniti esse
opera Evangelium testatur. Quibus igitur Patris
operibus similis factus est? quorum operum factus
est sigillum? Quæ autem Scriptura ipsum pater-
norum operum sigillum nominavit? Quod si quis
hoc etiam Eunomio dederit, fingere sermones ad
libitum prout ipse voluerit, etiamsi Scriptura non
concedat: dicat quæso quænam Patris sunt opera
ab his quæ sunt a Filio facta separata, quorum si-
gillum dicit Filium fuisse? Opera Verbi omnia as-
pectabilia et inaspectabilia: in his quæ sub aspectum
cadunt, totus mundus et quæ in ipso continentur
omnia: in his quæ sensum oculorum effugiunt,
omnis supermundialis creatura. Quænam igitur
restant extra ea quæ conspiciuntur, et quæ non
oculis cernuntur Patris opera in seipsis spectata,
quorum Dei Filium autumat fuisse sigillum? An
fortasse iterum ad graveolentem hæreseos vomitum
redibit in arctum coarctatus, et dicet Filium esse
opus Patris? quomodo igitur sigillum horum ope-
rum efficitur Filius? Ipse cum sit, ut asserit, opus,
an eundem dicit etiam opus et operis simulacrum?
hæc dentur: dicat reliqua opera quorum fabri-
catorem et opificem Patrem affirmat, quibus fuit
Filius assimilatus: siquidem per sigillum intelligit
simulacrum. Quænam alia verba Patris novit Eu-
nomius præter illud quod in Patre semper est Ver-
bum, quod sigillum nominat, proprie et vere primi-
tus quod est et nominatur Verbum? Ad quæ autem
consilia respicit a Dei sapientia separata ac divulsa,
quibus fit similis Dei sapientia, facta Dei consiliorum
sigillum? Videte indigestam atque inconsideratam
faciem et colluviem orationis. Quale construit my-
sterium? neque quæ dicit sciens, neque de quo verba
facit. Qui enim totum habet in seipso Patrem, et
qui totus est in Patre, ut Verbum et Sapientia et
virtus, et veritas et character et splendor; ipse
est in Patre omnia: cum non alia in Patre ante

⁷⁴ Hebr. 1, 3

ipsum opera conspiciantur, hic imago est factus A et sigillum et simulacrum. Deinde ei gratificatur hominum abolitionem per aquam quæ Noe temporibus accidit; et eum qui in Sodomos ingruit igneum imbrem, atque Ægyptiorum justam pœnam et supplicium, ut magna quædam attribuit ei qui manu terræ fines continet, in quo omnia constant, quemadmodum affirmat Apostolus, velut nesciens quod ei qui omnia complectitur, et id quod sibi placet agit, et fert, et quæ jam facta, et quæ sunt futura, non tantum faciunt additamentum gloriæ, duo vel tria commemorata miracula, quantum detrimentum et damnum reliquorum silentium. Sed ut hæc silentio prætereantur, vox una D. Pauli comprehensive per se satis poterit omnia demonstrare quæ ipsum asserit, et per omnia et in omnibus.

Deinde inquit, *Legem fert secundum Dei æterni B mandatum*. Quisnam æternus est Deus? et quis ei subministrat in legislatione? Sed cuius est perspicuum, quod per Mosem legem fert Deus iis qui legem accipiunt. Cum autem antea Eunomius fateatur esse Unigenitum Deum qui in Moyse operabatur miracula: quomodo ejus præsens sermo in Mosis ordinem universi Dominum obnixè redigit? æterni vero Dei significatum soli Patri assignat. Ita ut ea quæ est ad æternum differentia, non æternum, sed recentem Unigenitum Deum demonstrat, sæculorum factorem. Verum enimvero mihi videtur oblitus esse ille discendi cupidus et memor, quod hæc omnia de seipso Paulus ait, annuntians hominibus Evangelii præconium secundum Dei imperium. Quæ ergo de seipso narrat Apostolus, hæc Eunomius prophetarum et apostolorum Domino attribui non veretur, ut Dominum Paulo suo servo honore parem constituat. Ecquid necesse est me singula reprehendentem turbam oratione inducere? In quibus qui simplicius et oscitantius in ejus scripta incidet, ipsum in sacra Scriptura dicere concessa existimabit; at qui diligenti examine facto singula potest perpendere, nulla in re ab hæretica malitia et perversitate separata esse et differre comperiet. Dicit enim ecclesiasticus et hæreticus, quod *Pater neminem judicat, sed omne judicium dedit Filio* ^{17.18}. At dictum hoc uterque non similiter intelligit. Per eadem verba ecclesiasticus in omnibus potestatem intelligit: hæreticus vero aliquid deficiens et mancipatum sive subditum construit.

Sed illud dictis adjiciendum est, quod velut fundamentum aliquod impietatis in sermone de dispensatione ponunt, non totum hominem ab ipso servatum esse determinantes, sed hominis dimidium, corpus intelligo. Hic enim malitiæ talis scopus in hoc documento ipsis est propositus, ut voces humiliores ostendant, quas ex humana natura profert Dominus, ut ab ipsa divinitate videantur esse factæ, ut per has validiorem ostendant blas-

ἐπὶ Νῦν δὲ ὕδατος τῶν ἀνθρώπων ἀφανισμόν, καὶ τὴν ἐν Σοδόμοις τοῦ πυρὸς ἐπομβρίαν, καὶ τῶν Αἰγυπτίων τὴν ἐνδικὸν τιμωρίαν, ὥς τινα μεγάλα προσμαρτυρῶν τῷ ἐν τῇ χειρὶ ἔχοντι τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης, ἐν ᾧ τὰ πάντα συνέστηκε, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος· ὡς περ οὐκ εἰδὼς ὅτι τῷ περιέχοντι τὰ πάντα, καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν ἄγονεῖ τε καὶ φέρονε, τὰ τε ἤδη γεγεννημένα, καὶ τὰ ἐσόμενα, οὐ τοσούτων προσθήκην ποιεῖ τῆς δόξης, δύο, ἢ τρία μνημονεύοντα θαύματα, ὅσων ἀφαίρεσιν καὶ ζημίαν ἡ τῶν λοιπῶν σωτηρία. Ἀλλὰ καὶ τοῦτων σωτηριέμενον, ἀρκεῖ ἡ μία τοῦ Παύλου φωνὴ περιληπτικῶς τὰ πάντα δι' αὐτῆς ἐνδείξασθαι, ἡ ἐπὶ πάντων αὐτὸν λέγουσα, καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν.

Εἶτα, *Νομοθετεῖ*, φησὶ, *κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ*. Τίς ὁ αἰώνιος ἐστι Θεός; Καὶ τίς ὁ ὑπουργῶν αὐτῷ περὶ τὴν τοῦ νόμου θέσιν; Ἀλλὰ παντὶ δῆλον τοῦτό ἐστιν, ὅτι διὰ Μωσέως νομοθετεῖ ὁ Θεός τοῖς δεχομένοις τὸν νόμον. Αὐτοῦ δὲ τοῦ Εὐνομίου τὸν Μονογενῆ Θεὸν εἶναι ὁμολογοῦντος, τὸν Μωσὴ χρηματίζοντα· πῶς ὁ παρὼν αὐτοῦ λόγος εἰς τὴν τοῦ Μωσέως τάξιν τὸν τοῦ παντὸς Δεσπότην ἀντικαθίστησιν; Τὸ δὲ τοῦ αἰωνίου Θεοῦ σημαίνόμενον, τῷ Πατρὶ ἀνατίθησι μόνῳ. Ὡς τῇ πρὸς τὸν αἰώνιον διαστολῇ, μὴ αἰώνιον, ἀλλὰ πρόσφατον Μονογενῆ Θεὸν ἀποδεικνύσθαι, τὸν ποιητὴν τῶν αἰώνων. Ἀλλὰ καὶ ἐπιλέγεται μοι δοκεῖ ὁ φιλομαθὴς τε καὶ μνήμων, ὅτι πάντα ταῦτα περὶ αὐτοῦ ὁ Παῦλος φησὶ, διαγγέλλων ἐν ταῖς ἀνθρώποις τοῦ Εὐαγγελίου τὸ κήρυγμα, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Θεοῦ. Ἄ τοίνυν περὶ αὐτοῦ διεξέρχεται ὁ Ἀπόστολος, ταῦτα ὁ Εὐνόμιος τῷ Δεσπότη τῶν προφητῶν τε καὶ ἀποστόλων ἀνατιθεὶς οὐκ αἰσχύνεται, ἵνα ὁμοίᾳ καταστήσῃ τῷ Παύλῳ τῷ ἰδίῳ δοῦλῳ, τὸν Κύριον. Καὶ τί με χρὴ τὰ καθ' ἕκαστον διελέγχοντα, πλήθος ἐπεισάγειν τῷ λόγῳ; Ἐν οἷς ὁ μὲν ἀπλούστερον ἐντυγχάνων τοῖς παρ' αὐτοῦ γεγραμμένοις, οἰήσεται τὰ συγκεχωρημένα παρὰ τῆς Γραφῆς αὐτὸν λέγειν· ὁ δὲ ἐξεταστικῶς ἕκαστον ἀναπτύσσει δυνάμενος, ἀποδείξει μὴδὲν τῆς αἵρετικῆς κακουργίας κεχωρισμένα. Λέγει γάρ καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς καὶ ὁ αἵρετικὸς, ὅτι Ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πῦσιν δέδωκε τῷ Υἱῷ. Νοεῖ δὲ οὐχ ὁμοίως τὸ εἰρημένον ἑκάτερος. Διὰ γὰρ τῶν αὐτῶν ῥημάτων, ὁ μὲν ἐκκλησιαστικὸς τὴν ἐπὶ πάντων ἐξουσίαν νοεῖ· οὗτος δὲ κατασκευάζει τὸ ὑποδεῆς τε καὶ ὑποχείριον.

Ἀλλ' ἐκεῖνο χρὴ προσθεῖναι τοῖς εἰρημένοις, ὅπερ χρητέριον τινὰ ποιοῦνται τῆς ἀσεβείας, ἐν τῷ περὶ τῆς οἰκονομίας λόγῳ· οὐχ ὅλον ἀνθρώπον παρ' αὐτοῦ σεσῶσθαι διοριζόμενοι, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἡμίτομον, τὸ σῶμα λέγω. Ὁ δὲ σκοπὸς ἐστὶν αὐτοῖς τῆς τοιαύτης περὶ τὸ δόγμα κακουργίας, τὸ δεῖξαι τὰ ταπεινότερας φωνάς, ἃς ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου ποιεῖται ὁ Κύριος, παρ' αὐτῆς τῆς θεότητος γεγενῆσθαι δοκεῖν, ἵνα διὰ τούτων ἰσχυρότεραν ἀποδείξωσι τὴν

^{17.18} Joan. v, 22.

βλασφημίαν, δι' αὐτῆς τῆς τοῦ Κυρίου ὁμολογίας κρατυνομένην· τούτου χάριν φησὶ, *Τὸν ἐκ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν γετόμενον ἄνθρωπον, οὐκ ἀναλαβόντα τὸν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ἄνθρωπον*. Ἐγὼ δὲ πᾶσαν διερευνησάμενος τὴν θεόπνευστόν τε καὶ ἁγίαν Γραφήν, οὐχ ὥρῳ ταύτην τὴν φωνὴν ἐγγεγραμμένην, ὅτι μόνην τὴν σάρκα διχα ψυχῆς, ἐν τῷ καιρῷ τῆς κατὰ ἄνθρωπον οἰκονομίας, ὃ τὰ πάντα ποιήσας εἰς ἑαυτὸν ἀνεδέξατο. Ἀναγκαίως οὖν πρὸς τε τὸν σκοπὸν τῆς σωτηρίας ἡμῶν βλέπων, καὶ πρὸς τὰ δόγματα τῶν Πατέρων, καὶ πρὸς τὰς θεοπνεύστους φωνάς, τὴν ἐν τῷ μέρει τούτῳ κατασκευαζομένην ἀπέδειξαν διελέγειν πειράσομαι. Ἦλθεν ὁ Κύριος ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς· ἀπώλετο δὲ οὐ σῶμα, ἀλλ' ὅλος ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ψυχῆς συγκεκραμένος. Καὶ εἰ χρή τὸν ἀληθέστερον εἰπεῖν λόγον, τοῦ σώματος ἢ ψυχῆ προαπώλετο. Ἡ γὰρ παρακοή, προαιρέσις, οὐ σώματος, ἀμαρτία ἐστίν· ἴδιον δὲ ψυχῆς ἡ προαίρεσις, ἀφ' ἧς πᾶσα ἡ τῆς φύσεως συμφορὰ τὴν ἀρχὴν ἔσχεν· ὥς μαρτυρεῖ τοῖς λόγοις ἡ ἀψευδὴς τοῦ Θεοῦ ἀπειλή· ὅτι ἐν ἡμέρᾳ τῶν ἀπηγορευμένων ἄψωνται, ἀνυπερβέτως συναφθήσεται τῇ βρώσει ὁ θάνατος. Διπλοῦ δὲ ὄντος τοῦ ἀνθρώπου συγκράματος, καταλλήλως καθ' ἑκάτερον ἐνεργεῖται ὁ θάνατος, τῆς διπλῆς ζωῆς ἐνεργούσης τῷ νεκρομένῳ τὴν στέρτησιν. Σώματος μὲν γάρ ἐστι θάνατος, ἡ τῶν αἰσθητηρίων σβέσις, καὶ ἡ πρὸς τὰ συγγενῆ ἡν στοιχείων διάλυσιν. Ψυχῆ δὲ, φησὶν, ἡ ἀμαρτανούσα, αὐτὴ ἀποθάνειται. Ἀμαρτία δὲ ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ ἀλλοτριώσις, ὃς ἐστὶν ἡ ἀληθινὴ τε καὶ μόνη ζωή. Οὐκοῦν πολλὰς ἐτῶν ἑκατοντάδας ἐπέβιωμετὰ τὴν παρακοὴν ὁ πρωτόπλαστος, ἀλλ' ὁ Θεὸς οὐκ ἐψεύσατο εἰπών· *Ἐν ἡ ἡμέρᾳ φάγητε, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε*. Διὰ γὰρ τοῦ ἀλλοτριωθῆναι αὐτὸν τῆς ὄντως ζωῆς, αὐθημερὸν ἐκυρώθη κατ' αὐτοῦ ἡ τοῦ θανάτου ἀπόφασις. Μετὰ ταῦτα δὲ χρόνοις ὕστερον καὶ ὁ σωματικὸς τῷ Ἀδὰμ ἐπηκολούθησε θάνατος. Ὁ τοίνυν διὰ τοῦτο ἐλθὼν, ἡν ζητήσῃ καὶ σώσῃ τὸ ἀπολωλὸς, ὅπερ ἐν τῇ παραβολῇ ὁ ποιμὴν πρόβατον ὀνομάζει· καὶ εὐρίσκει τὸ ἀπολωλὸς, καὶ ἀναλαμβάνει ἐπὶ τῶν ἰδίων ὤμων ὅλον τὸ πρόβατον, οὐ μόνον τὴν τοῦ προβάτου δοράν· ἵνα ἄρτιον ποιήσῃ τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον, διὰ ψυχῆς τε καὶ σώματος ἀνακραθέντα πρὸς τὴν θεώτητα. Καὶ οὕτως οὐδὲν ἀφῆκε τῆς φύσεως· ἡμῶν δ' οὐκ ἀνέλαβεν ὁ κατὰ πάντα πεπειραμένος καθ' ὁμοιότητα, χωρὶς ἀμαρτίας. Ἡ δὲ ψυχὴ ἀμαρτία οὐκ ἐστίν, ἀλλὰ δεκτικὴ ἀμαρτίας ἐξ ἀβουλας ἐγένετο, ἣν διὰ τοῦτο ἀγιάζει διὰ τῆς πρὸς ἑαυτὸν ἀνακράσεως· ἵνα τῇ ἀπαρχῇ ὅλον συναγίσσῃ τὸ φῶμα. Οὐ χάριν καὶ ὁ ἄγγελος μηνύων τῷ Ἰωσήφ τὴν τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κυρίου ἀπώλειαν, φησὶν, *ὅτι Τεθνήκασιν οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου*. Καὶ ὁ Κύριος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους λέγει, *ὅτι Ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὁμῖν λαλάληκα*; Ἀνθρώπος δὲ τὸ τοῦ ἀνθρώπου σῶμα οὐ λέγεται, ἀλλὰ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων συγκεκείμενον. Καὶ πάλιν φησὶ πρὸς αὐτοὺς, *ὅτι Ἐμοὶ χολᾶτε, ὅτι*

phemiam, per hanc ipsam Domini confessionem confirmatam: huius rei gratia dicit, *eum qui in novissimis diebus factus est homo, non assumpsisse hominem anima et corpore constantem*. Ego vero omnem divinitus inspiratam et sacram Scripturam perscrutatus, hanc vocem scriptam non video, quod solam carnem absque anima, in tempore secundum hominem dispensationis qui omnia fecit in seipsum assumpsit; necessario igitur ad scopum salutis nostræ respiciens, et ad Patrum decreta, et ad divinitus afflatas voces constructam in hac parte impietatem redarguere conabor. Venit Dominus ut quæreret et salvum faceret quod perierat. Perierat autem non corpus, sed totus homo ex anima contemperatus. Et si verius loquendum est, ante corpus anima perierat. Nam inobedientia, electionis sive voluntatis, non corporis peccatum est. Propria est autem animæ electio, a qua omnis naturæ calamitas principium habuit, ut verbis testatur haudquaquam mendax Dei minitatio, quod in quo die prohibitos fructus tetigerint, sine cunctatione esui mors cohærebit. Cum autem sit duplex hominis compositum, congruenter in utrumque mors duplicis vitæ munere fungentis suo ei qui moritur privationem operatur: corporis quidem mors est, sensuum instrumentorum extinctio, et in cognata elementa dissolutio. Anima autem, inquit, *quæ peccaverit, ipsa morietur*⁹⁹. Peccatum autem est a Deo alienatio, qui est vera solaque vita. Multas igitur annorum centurias post prævaricationem insuper vixit protoplastus homo, sed Deus non est mentitus cum dixit: *In qua die comederitis, morte moriemini*. Propterea enim quod alienatus fuit et aversus ipse a vera vita, ipso die firmata et rata fuit adversus eum mortis sententia. Postea vero labentibus annis mors corporalis Adam consecuta est. Qui igitur propter hoc venit, ut quæreret et servaret quod perierat, id quod in parabola pastor ovem nominat: et invenit quod perierat, et super humeris suis totam assumit ovem, non solam ovem pellem. ut integrum Dei hominem redderet animo et corpore ad divinitatem retemperatum, et ita nihil naturæ nostræ dimisit, quod non ille assumpsit, qui per omnia tentatus est per similitudinem absque peccato¹⁰⁰. Anima autem non est peccatum, sed peccati per imprudentiam et consilii inopiam capax facta est, quam propterea per temperationem sive ad seipsum assumptionem sanctificat, ut per primitias totam sanctificet massam. Cujus gratia etiam angelus Josepho inimicorum Domini nuntians interitum, ait, quod *Mortui sunt qui quærebant animam pueri*¹⁰¹. Et Dominus ad Judæos dicit: *Quæritis me interficere, hominem qui veritatem locutus sum vobis*¹⁰²? homo autem hominis corpus non dicitur, sed quod ex ambobus constat. Et iterum ad eos dicit: *Mihi succensetis quia totum ho-*

⁹⁹ Ezech. xviii, 20. ¹⁰⁰ Hebr. iv, 15. ¹⁰¹ Matth. ii, 20. ¹⁰² Joan. viii, 40.

minem sanum effeci in sabbato⁴⁵. Manifestavit autem totius hominis notionem, in aliis quidem Evangeliiis ad eum qui per lectulum in medium laxatus est sive demissus, cum dixit: *Dimittuntur tibi peccata*⁴⁶, quæ animæ est sanatio. Et illud, *Surge et ambula*⁴⁷, quod ad carnem respicit. Et in Evangelio secundum Joannem, posteaquam corpori sanitatem dedit, animam etiam a proprio morbo liberavit, in quibus dicit: *Sanus factus es, noti amplius peccare, ne quid tibi deterius accidas*⁴⁸: inde ille utraque parte curatus fuit, animo et corpore. Sic etiam D. Paulus ait, ut duos crearet in seipso in novum hominem. Et sic in tempore passionis prædicit, suam animam voluntarie a corpore proprio discedere, dicens: *Nullus tollit animam meam a me: sed ego pono ipsam a meipso: potestatem habeo ponendi animam meam et potestatem habeo iterum eam sumendi*⁴⁹. Atque etiam propheta David secundum magni Petri interpretationem in ipsum prospiciens dixit: *Non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem*⁵⁰. Sic apostolo Petro effatum interpretantem⁵¹, quod neque anima ejus relicta est in inferno: neque caro ipsius vidit corruptionem. Nam divinitas et ante carnem, et in carne, et post passionem eodem modo se habet, et quod erat natura semper est, et in æternum permanet. In passione autem humanæ naturæ, pro nobis dispensationem explevit, animam ad tempus a corpore disjungens: sed a neutro separata est, cui semel contemperata est. Et iterum dissita copulavit. Ita ut consequentiam et principium dederit omni humanæ naturæ resurrectionis a mortuis, ut totum quod est corruptibile induat incorruptionem, et quod mortale est immortalitatem⁵². Primitiis nostris per temperationem cum Deo in divinam naturam transformatis: sicut dixit Petrus quod Dominum ipsum et Christum fecit Deus hunc ipsum Jesum, quem vos cruci suffixistis⁵³; multaque ex Evangeliiis ad defensionem hujus opinionis et sententiæ sumere possumus. Quomodo Dominus per Christi humanitatem mundum sibi ipsi reconcilians, animæ et corpori beneficium ex se profectum hominibus dispartiendo tribuit, volens quidem per animam, attingens vero per corpus: sed esset supervacaneum omnia persequentem confer-
tam turbam oratione congerere.

Illud autem cum dictis adjecero, ad ea quæ deinceps sequuntur pergam: *Dissolvite templum hoc et intra tres dies excitabo ipsum*⁵⁴. Quemadmodum nos per animam et corpus, templum efficitur Dei in nobis habitantis et inambulantis: sic etiam Dominus templum nominat, quod ex utroque conflatum est, cujus solutio animæ a corpore dissolutionem significat. Quod si Evangelii vocem proferant, *Et Verbum caro factum est*⁵⁵, quasi nulla

ἄλλοι ἄνθρωποι ὕμνη ἐποίησιν ἐν σαββάτῳ. Ἐφάνερως δὲ τὸ τοῦ ὅλου νόημα, ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις Εὐαγγελίοις, πρὸς τὸν διὰ τῆς κλίνης ἐν τῷ μέσῳ κεχάλασμένον εἰπὼν, Ἀφένονται σου αἱ ἁμαρτίαι· ὅπερ ψυχῆς ἐστὶν ἰασις· καὶ ὅτι Ἐγείραι καὶ περιπάτει· ὅπερ εἰς τὴν σάρκα βλέπει. Ἐν δὲ τῷ κατὰ Ἰωάννην, μετὰ τὸ δοῦναι τὴν ὑγίειαν τῷ σώματι καὶ τὴν ψυχὴν ἐλευθερώσας τῆς ἰδίας νόσου, ἐν οἷς φησιν, ὅτι Ὑγιὴς γέγονας, μηκέτι ἁμαρτάνε· ἐντεῦθεν ὁ δι' ἀμφοτέρων θεραπευμένος, ἐν ψυχῇ τε λέγω καὶ σώματι. Οὕτω γάρ φησι καὶ Παῦλος, ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον. Καὶ οὕτως ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους προλέγει, τὸ ἐκουσίως ἀποστῆναι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπὸ τοῦ ἰδίου σώματος, λέγων· Οὐδεὶς αἶρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ· ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. Ἀλλὰ καὶ ὁ προφήτης Δαβὶδ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ μεγάλου Πέτρου, εἰς αὐτὸν προορώμενος εἶπεν, ὅτι Οὐκ ἀγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾗδην, οὐδὲ δώσεις τὸν ὀσίδόν σου ἰδεῖν διαφθοράν· οὕτω τοῦ ἀποστόλου Πέτρου τὸ ῥητὸν ἐρμηνεύσαντος, ὅτι οὔτε ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐγκατελείφθη εἰς τὸν ᾗδην, οὔτε ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν. Ἡ γὰρ θεότης καὶ πρὸ τῆς σαρκὸς, καὶ ἐν τῇ σαρκί, καὶ μετὰ τὸ πάθος αἰεὶ ὡσαύτως ἔχει, ὥς ἡ τῇ φύσει πάντοτε οὖσα καὶ εἰς αἰεὶ διαμένουσα. Ἐν δὲ τῷ πάθει τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν ἐπὶ ἡλώρωσε, διαζεύξασα τὴν ψυχὴν πρὸς καιρὸν ἐκ τοῦ σώματος, χωρισθεῖσα δὲ οὐδέτερος ᾧ ἅπαρξ συνανεκράθη, καὶ πάλιν τὰ διεστῶτα συνάψασα, ὥστε ἀκολουθίαν καὶ ἀρχὴν δοῦναι πάσῃ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως· ἵνα τὸ φθαρτὸν ἅπαν ἐνδύσῃται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τὴν ἀθανασίαν· τῆς ἀπαρχῆς ἡμῶν διὰ τῆς πρὸς τὸν θεὸν ἀνακράσεως εἰς θεῖαν φύσιν μεταποιηθείσης· καθὼς εἶπεν ὁ Πέτρος, ὅτι Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ἐποίησεν ὁ θεός, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε· καὶ πολλὰ τοῦ τοιοῦτου δόγματος ἐκ τῶν ἁγίων Εὐαγγελίων ἐστὶν εἰς συμμαχίαν λαβεῖν· πῶς ὁ Κύριος τῷ κατὰ Χριστὸν ἀνθρώπῳ, τὸν κόσμον ἑαυτῷ καταλλάσων, ἐπεμέρισε τῇ ψυχῇ τε καὶ τῷ σώματι τὴν παρ' αὐτοῦ γινομένην τοῖς ἀνθρώποις εὐεργεσίαν· θέλων μὲν διὰ τῆς ψυχῆς, ἐφαπτόμενος δὲ διὰ τοῦ σώματος· ἀλλὰ περιττὸν ἂν εἴη πάντα διεξιόντα, ὅχλον ἐπεισάγειν τῷ λόγῳ.

Ἐκεῖνο δὲ τοῖς εἰρημένους ἐτι προσθεὶς, πρὸς τὰ ἐφεξῆς μεταθέσθαι· Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἔγερῶ αὐτόν. Ὡσπερ ἡμεῖς διὰ ψυχῆς καὶ σώματος ναὸς γινόμεθα τοῦ ἐνοικούντος ἐν ἡμῖν καὶ ἐμπεριπατοῦντος, οὕτως καὶ ὁ Κύριος ναὸν ἐνομάζει τὸ συναμφοτέρον, οὗ ἡ λύσις τὴν τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σώματος σημαίνει διάλυσιν. Εἰ δὲ προφέρουσι τὴν τοῦ Εὐαγγελίου φωνήν, ὅτι Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ὥς διὰ τοῦ μὴ συμνημονεῦσθαι

⁴⁵ Joan. vii, 20 sqq. ⁴⁶ Matth. ix, 2. ⁴⁷ Luc. v, 18 sqq. ⁴⁸ Joan. v, 14. ⁴⁹ Joan. x, 18. ⁵⁰ Psal. xv, 10. ⁵¹ Act. ii, 27. ⁵² I Cor. xv, 53. ⁵³ Act. ii, 36. ⁵⁴ Joan. ii, 19. ⁵⁵ Joan. i, 14.

καὶ τὴν ψυχὴν, κατασκευάζεσθαι τὸ ἡψυχον ἀνελῆφθαι τὴν σάρκα· μαθέτωσαν ὅτι οὐνιθές ἐστι τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ τῷ μέρει συμπεριλαμβάνειν τὸ ὅλον. Ὁ γὰρ εἰπὼν, ὅτι *Πρὸς σὲ πᾶσα σὰρξ ἦξει*, οὐ κεχωρισμένην τῶν ψυχῶν τὴν σάρκα λέγει τῷ Κριτῇ παραστήσεσθαι. Καὶ τὸν Ἰακώβ ἐν ἐβδομήκοντα πέντε ψυχαῖς ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον καταβάντα παρὰ τῆς ἱστορίας ἀκούσαντες, καὶ τὴν σάρκα μετὰ τῶν ψυχῶν ἐνόησαν. Οὕτως οὖν καὶ ὁ Λόγος σὰρξ γενόμενος, ὅλην μετὰ τῆς σαρκὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀνέλαβε φύσιν. Ὅθεν καὶ τὸ πεινῆν καὶ τὸ διψῆν, καὶ τὸ δειλῆν καὶ τὸ φοβεῖσθαι, καὶ τὸ ἐπιθυμεῖν, καὶ τὸ καθεῦδειν, καὶ τὸ ταράττεσθαι, καὶ τὸ θαυμάζειν, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα γίνεσθαι, ἐν αὐτῷ χώρῳ ἔσχεν, οὔτε γὰρ ἡ θεότης κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν τι τοιοῦτον ἀναδίσχεται πάθος, οὔτε καθ' ἑαυτὴν ἡ σὰρξ ἐν ἑκαίνους γίνεται, **B** μὴ ψυχῆς συνδιατιθεμένης τῷ σώματι.

Καὶ περὶ μὲν τῆς εἰς τὸν Υἱὸν βλασφημίας τοσαῦτα· ἴδωμεν δὲ καὶ ὅσα περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διεξέρχεται. Μετὰ τοῦτο, *Πιστεύομεν*, φησὶν, *εἰς τὸν Παράκλητον τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας*. Ἐγὼ δὲ ὅλον οἶμαι πᾶσιν εἶναι τοῖς ἐντυγχάνουσιν, πρὸς ὃ τι βλέπων παρατρέπει τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου παραδοθεῖσαν τῆς πίστεως ἐκθεσιν ἐν τοῖς περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς λόγοις. Τῆς ἀτοπίας ταύτης ἀπελεγχθεῖσης, ὁμῶς δὲ καὶ νῦν δι' ὀλίγων τὸν σκοπὸν αὐτοῦ τῆς κακουργίας φανερὸν καταστήσῃ πειράσομαι. Ὡς γὰρ ἐκεῖ Πατέρα οὐκ εἶπεν, ἵνα μὴ τῇ αἰδιότητι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν συνενδείξῃται, οὐδὲ τὸν Υἱὸν ὠνόμασεν, ἵνα μὴ τὴν κατὰ τὴν φύσιν οἰκιστότητα τῇ φωνῇ ταύτῃ συμπαραστήσῃ· οὕτω καὶ νῦν οὐ λέγει Πνεῦμα ἅγιον, ἵνα μὴ τὸ μεγαλεῖον τῆς δόξης αὐτοῦ καὶ τὸ κατὰ πάντα ἡνωμένον Πατρί τε καὶ Υἱῷ διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου συνομολογήσῃ. Ἐπειδὴ γὰρ τῷ Πατρί καὶ τῷ Υἱῷ, κατὰ τὸ ἴσον ἡ τε τοῦ Πνεύματος καὶ ἡ τοῦ ἁγίου κλήσις παρὰ τῆς Γραφῆς ἐφαρμόζεται (πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός, καὶ πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος, καὶ ἅγιος Κύριος ὁ Θεός, καὶ εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός), ἵνα μὴ τις γένηται τοῖς ἀκούουσιν ἁγίου Πνεύματος εὐσεβὴς διὰ τούτων ὑπόληψις, ἡ διὰ τὸ κοινωνεῖν τε τῷ Πατρί καὶ τῷ Υἱῷ τῆς ἐνδόξου κλήσεως ἐγγινόμενῃ· τούτου χάριν παρακρουσάμενος τὴν ἀκοὴν τῶν ἀνοήτων, τῆς παρὰ Θεοῦ προεκτεθείσης πίστεως ἐν τῇ παραδόσει τοῦ μυστηρίου ὑπαλλάσσει τὰ ῥήματα· ὥσπερ ὁδοποιήσας διὰ τῆς ἀκολουθίας ταύτης τὴν κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀπέδεικνεν. Εἰ γὰρ εἶπεν ὅτι *Πιστεύομεν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον*, Πνεῦμα δὲ ὁ Θεός, ὑπέκρουσεν ἂν ὁ τὰ θεῖα παπαιδευμένος, ὅτι εἰ χρὴ πιστεύειν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· πνεῦμα δὲ ὁ Θεός ὀνομάζεται· οὐκ ἄλλο τι κατὰ τὴν φύσιν ἐστίν, ἢ ἑαυτὸ πάντως ὃ διὰ τῶν αὐτῶν ὀνομάτων κυρίως κατονομάζεται. Ὅσα γὰρ οὐ ψευδῶς, οὐδὲ ἐκ καταχρήσεως, ἀλλὰ κυρίως ὑπὸ τῶν αὐτῶν ὀνομάτων δηλοῦται, τούτων ἀνάγκη πᾶσα μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁμολογεῖσθαι φύσιν, τὴν τοῖς αὐτοῖς σημαίνουμένην ὀνόμασι. Διὰ ταῦτα σιωπήσας τὴν παρὰ

A animæ facta commemoratione, caro animæ expers assumpta fuerit, discant id sacræ Scripturæ familiare esse, parte aliqua totum complecti. Qui enim dixit, *Ad te omnis caro veniet*¹¹, non separatam ab animis carnem, ad judicem venturam esse dicit. Et Jacob cum septuaginta animis in Ægyptum descendisse, ex historiis nos qui audimus¹², etiam carnem cum animis intelligimus. Sic etiam Verbum caro factum totam cum carne humanam naturam assumpsit. Unde et esurire et sitire, formidare, extimescere, concupiscere, obdormiscere, turbari et illacrymari, et quæ sunt ejusmodi in eo locum habuerunt : neque enim divinitas propria natura tales affectus suscipit ; neque caro per se in illis est, si anima cum corpore non est conjuncta.

C Ac quidem de blasphemia, id est, impio convicio In Filium Dei hæc sint hactenus dicta. Jam videamus quæ de sancto Spiritu percenset. Post hoc, *Credimus*, inquit, *in Paracletum Spiritum veritatis*. Ego autem clarum esse omnibus arbitror qui hæc legunt, ad quid respiciens a Domino fidei traditam expositionem, in sermonibus de Filio et Patre pervertit. Quamvis hujus absurditas satis jam fuerit refutata, nunc tamen paucis verbis hujus fallacis astutiæ scopum patefacere operam dabo. Ut enim illic Patrem non dixit, ne cum Patris æternitate Filium pariter ostenderet, neque Filium nominavit, ne eam quæ secundum naturam est, familiaritatem et necessitudinem hac voce simul repræsentaret, sic et nunc non dicit Spiritum sanctum, ne majestatem gloriæ ipsius et quod per omnia Patri et Filio unitum est, hoc ipso nomine confiteri cogeretur. Quandoquidem enim Patri et Filio ex æquo cum *Spiritus* tum etiam *sancti* nuncupatio in sacra Scriptura accommodatur (Deus enim est spiritus, et spiritus ante personam nostram Christus Dominus : et sanctus Dominus Deus, et unus sanctus, unus Dominus Jesus Christus), ne qua audientibus per hæc verba, Spiritus sancti pia et religiosa ingeneraretur opinio, ex eo insita quod Spiritus sanctus communem habeat cum Patre et Filio illustrem appellationem, idcirco **D** indoctorum et amentium auditum fallens et eludens, a Deo expositæ fidei in traditione mysterii verba immutat et invertit, tanquam hic viam sternens per hanc consequentiam ad impietatem contra Spiritum sanctum. Si enim dixisset *Credimus in Spiritum sanctum*, Spiritus autem Deus est ; qui in divinis eruditus est, subcrepuisset, Si in Spiritum sanctum credendum est, spiritus autem Deus nominatur, non aliud quid secundum naturam est ille omnino qui per eadem nomina cognominatur. Nam quæcunque non falso, nec ex abusu, sed proprie per eadem nomina declarantur, horum unam eandemque naturam necesse est omnino fa-

¹¹ Psal. LXIV, 3. ¹² Gen. XLVI, 27 ; Act. VII, 14.

teri, quæ iisdem nominibus significatur. Quapropter A silentio tacitus involvens a Domino in fide prolatam et constitutam vocem, *Credimus*, inquit, in *Paracletum*, id est, consolatorem et confirmatorem. Ego autem in divinitus inspirata Scriptura, hoc nomen esse commune Patris et Filii didici. Filius enim ex æquo et seipsum atque etiam Spiritum sanctum nominat Paracletum, id est, consolatorem. Pater vero per quæ operatur paraclesim, id est *consolationem*, nomen paracleti, id est *consolatoris*, sibi prorsus vindicat. Non enim qui opus paracleti et consolatoris facit, nomen operis indignatur. Et enim David ad Patrem dicit: *Tu, o Domine, auxiliatus es mihi et consolatus es me* ⁶⁶⁻⁶⁷, et magnus Apostolus eadem de Patre recenset, dum dicit, *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra* ⁶⁸: Filium autem Joannes in una Catholicarum Epistolarum aperte nominat paracletum ⁶⁹, id est *consolatorem*. Atque ipse Dominus per ea verba quibus dixit, se alium nobis missurum esse paracletum ¹, id est, *consolatorem*, de Spiritu loquens, in seipso prorsus hoc nomen ante confessus est. Cum autem hujus verbi *παράκλητιν* (*consolari*) sit duplex significatio, una quidem per honorifica verba et figuras quibus eum quo indigemus ad conimiserationem adducimus et flectimus: altera vero notitia curatrix est et sanatrix afflictionum animi et corporis: utriusque significati ex æquo sancta Scriptura naturæ divinæ notionem paracleti assignat. Modo quidem Paulus Dei sanatricem nostri virtutem per paraclesim repræsentat, dicens, *Qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in adventu Titi* ². Rursus in altera intelligentia sive significatione ad Corinthios scribens hæc narrat, *Pro Christo legatione fungimur tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo* ³.

Quæ cum ita sint, quomocunque in Spiritu nomen Paracleti intellexeris, non a Patris Filiique communione secundum utrumque significatorum discedes. Non igitur in hac parte neque volens Spiritus sancti gloriam deprimere potuit, illud ei attribuens quod quidem Patri et Filio a sancta Scriptura ascribitur. Spiritum autem veritatis cum dixit Eunomius, ipse quidem, sicut opinor, hac voce voluit quid subditum astruere. Siquidem veritas Christus est, illum autem Spiritum veritatis nominavit. Ac si quis dicat creaturam veritatis esse et subditum, nesciens quod Deus justitia dicitur: neque sane creaturam justitiæ Deum intelligimus. Quare cum Spiritum veritatis didicimus, hac voce Deo decoram intelligentiam accepimus, illato sermone ad præstantius et melius quasi manu ducti. Cum enim dixit Dominus, *Spiritum veritatis*, statim subjunxit, *qui a Patre procedit* ⁴. Quod quidem nulli eorum quæ in creatione intelliguntur vox Domini attribuit, non iis quæ videntur, non illis quæ obtutulo oculo-

του Κυρίου νομοθετηθεῖσαν ἐν τῇ πίστει φωνήν, Πιστεύομεν, φησὶν, εἰς τὸν παράκλητον. Ἐγὼ δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα κοινὸν ἔμαθον εἶναι παρὰ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, Πατὴρς τε καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου. Ὁ γὰρ Υἱὸς ἐπίσης ἑαυτὸν τε καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὀνομάζει Παράκλητον. Ὁ δὲ Πατήρ δι' ὧν ἐνεργεῖ τὴν παράκλησιν, οἰκισοῦται πάντως τοῦ παρακλήτου τὸ ὄνομα. Οὐ γὰρ δὴ τὸ ἔργον ποῖων τοῦ παρακλήτου, ἀπαξιοῖ τοῦ ἔργου τὸ ὄνομα. Ὁ τε γὰρ Δαβὶδ πρὸς τὸν Πατέρα φησὶν, ὅτι Σὺ Κύριε ἐβοήθησάς μοι καὶ παρεκάλεσάς με· καὶ ὁ μέγας Ἀπόστολος τὰ αὐτὰ περὶ τοῦ Πατρὸς διεξέρχεται, λέγων, *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν*. Τὸν δὲ Υἱὸν ὁ Ἰωάννης ἐν μιᾷ τῶν Καθολικῶν Ἐπιστολῶν διαβρήδην ὀνομάζει παράκλητον. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος, δι' ὧν εἶπε καὶ ἄλλον παράκλητον ἡμῖν ἀποσταλῆσεσθαι, περὶ τοῦ Πνεύματος λέγων, ἔφ' ἑαυτοῦ πάντως τὸ ὄνομα τοῦτο προωμολόγησε. Διτλῆς δὲ οὕσης τῆς τοῦ παρακαλεῖν σημασίας, μιᾶς μὲν, διὰ τῶν τιμητικῶν ῥημάτων τε καὶ σχημάτων, ὑπὲρ ὧν ἂν τινος δεόμενοι τύχωμεν, εἰς συμπάθειαν αὐτὸν ἐπαγόμενοι· ἐτέρας δὲ τῆς θεραπευτικῆς τῶν ψυχικῶν τε καὶ σωματικῶν παθημάτων ἐπινοίας, τῶν καθ' ἑκάτερον σημαινόμενων ἐπίσης ἡ ἁγία Γραφή προσμαρτυρεῖ τῇ θεῇ φύσει τοῦ παρακλήτου τὴν ἔννοιαν. Νῦν μὲν γὰρ ὁ Παῦλος τὴν λατρικὴν ἡμῶν τοῦ Θεοῦ δύναμιν διὰ τῆς παρακλήσεως ἡμῖν παρίστησι, λέγων· Ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς, παρεκάλεσεν ἡμᾶς ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου. Πάλιν δὲ κατὰ τὴν ἐτέραν διάνοιαν πρὸς τοὺς Κορινθίους γράφων, ταῦτα διεξέειπεν, ὅτι Ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύομεν ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν. Δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ Θεῷ.

Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων, ὅπως ἂν ἐπὶ τοῦ Πνεύματος νοήσης τοῦ παρακλήτου τὸ ὄνομα. τῆς τοῦ Πατρὸς τε καὶ τοῦ Υἱοῦ κοινωνίας, καθ' ἑκάτερον τῶν σημαινόμενων, οὐκ ἀποστήσεις. Οὐκοῦν ἐν τῷ μέρει τούτῳ οὐδὲ βουλόμενος κατασμιχρύνειν τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος δόξαν δεδύνηται, ἐκεῖνο προσμαρτυρῶν αὐτῷ, ὅπερ καὶ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ παρὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς ἀνατίθεται. Πνεῦμα δὲ ἀληθεῖας εἰπὼν Εὐνόμιος, αὐτὸς μὲν, ὡς οἶμαι, τὸ ὑποχείριον ἡβουλήθη διὰ τῆς τοιαύτης παραστήσαι φωνῆς. Ἐπειδὴ ἀλήθεια μὲν ὁ Χριστὸς ἐστίν· ἐκεῖνο δὲ Πνεῦμα ἀληθείας ὠνόμασεν. Ὡς εἰ τις λέγοι κτῆμα τῆς ἀληθείας εἶναι καὶ ὑποχείριον, οὐκ εἰδώς ὅτι δικαιοσύνη ὁ Θεὸς λέγεται· καὶ οὐ δῆπου κτῆμα τῆς δικαιοσύνης τὸν Θεὸν ἐνόησαμεν. Ὡστε καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας μαθόντες, τὴν θεοπρεπῆ διάνοιαν παρὰ τῆς φωνῆς ἐδεξάμεθα, τῷ ἐπαχθέντι λόγῳ πρὸς τὸ χρεῖτον χειραγωγούμενοι. Εἰπὼν γὰρ ὁ Κύριος, *Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας*, ἐπήγαγεν εὐδὺς, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Ὅπερ οὐδενὶ τῶν ἐν

⁶⁶⁻⁶⁷ Psal. lxxxvii, 17. ⁶⁸ II Cor. i, 3, 4. ⁶⁹ I Joan. ii, 1. ¹ Joan. xvi, 7, 13. ² II Cor. vii, 6. ³ II Cor. v, 20. ⁴ Joan. xv, 26.

τῇ κτίσει νοουμένων ἢ φωνῇ τοῦ Κυρίου προσεμαρ-
 τύρησεν. οὐ τοῖς ὁρωμένοις, οὐ τοῖς ἀοράτοις, οὐ θρό-
 νοις, οὐκ ἀρχαῖς, οὐκ ἐξουσίαις, οὐ κυριότησιν, οὐκ ἄλλω
 τινὶ ὀνομαζομένῳ ὀνόματι· οὕτε ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ,
 οὕτε ἐν τῷ μέλλοντι. Οὐ τοίνυν πᾶσα ἡ κτίσις ἀμέτοχος,
 δῆλον ἂν εἴη πάντως ὅτι τοῦτο τῆς ἀκτίστου φύσεως
 ἰδιὸν ἔστι καὶ ἐξαίρετον. Οὗτος δὲ πιστεύειν καλεῖται εἰς
 τὸν καθηγῆται τῆς εὐσεβείας. Οὐκοῦν πιστεύτω εἰς
 τὸν Παῦλον τε καὶ Βαρνάβαν, καὶ Τίτον, καὶ Σιλουα-
 νὸν, καὶ Τιμόθεον, καὶ πάντας ἐκείνους δι' ὧν πρὸς τὴν
 πίστιν καθωδηγήθημεν. Εἰ[ς] γὰρ τὸ καθηγούμενον
 εἰς εὐσέβειαν μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πιστεύεσθαι
 χρῆ, πάντες οἱ προφῆται καὶ νομοθέται, καὶ πα-
 τριάρχαι, κήρυκες τε καὶ εὐαγγελισταί, καὶ ἀπόστολοι,
 ποιμένες τε καὶ διδάσκαλοι ὁμοτίμως ἔχουσι πρὸς
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθηγῆται τοῖς μετ' ἐκείνους τῆς
 εὐσεβείας γενόμενοι. *Γενόμενος*, φησὶν, ὑπὸ τοῦ
 μόνου Θεοῦ διὰ τοῦ Μονογενοῦς. Ἀνακεφαλαίου-
 νται πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἀσέβειαν διὰ τῶν εἰρημένων.
 Πᾶν μόνον Θεὸν τὸν Πατέρα κατονομάζει ὁργάνῳ
 κεχρημένον τῷ Μονογενεῖ πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ
 Πνεύματος. Ποῖαν εὐρίων ἐκ τῆς Γραφῆς σκιὰν τοῦ
 τοιοῦτου νοήματος, ταῦτα τολμᾷ; Ἐκ ποίας ἀρχῆς
 δι' ἀκολουθοῦ πρὸς τὸ τοιοῦτο πέρας προήγαγε τὴν
 ἀσέβειαν; Τίς τῶν εὐαγγελιστῶν φησι; τίς ἀπόστο-
 λος; τίς προφήτης; Πᾶν μὲν οὖν τὸ ἐναντίον
 πᾶσα Γραφή θεόπνευστος, ἡ διὰ τῆς ἐπιπνοίας τοῦ
 Πνεύματος ἀναγραφείσα, μαρτυρεῖ τῷ Πνεύματι
 τὴν θεότητα. Οἷον (κρεῖττον γὰρ δι' αὐτῶν τῶν
 μαρτυριῶν ἀποδείξει τὸν λόγον) οἱ λαβόντες ἐξου-
 σίαν τοῦ τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, μαρτυροῦσι τῷ Πνεύ-
 ματι τὴν θεότητα. Τίς γὰρ ἄγνοεῖ τὴν τοῦ Κυρίου
 φωνήν, ὅτι Οἱ ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννηθέντες, Θεοῦ
 τέκνα εἰσὶν; Οὕτω γὰρ διαρρήδην μαρτυρεῖ τῷ ἁγίῳ
 Πνεύματι τῶν τοῦ Θεοῦ τέκνων τὴν γέννησιν, εἰ-
 πὼν, ὅτι *Ὡς περ τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκός,*
σάρεξ ἐστίν· οὕτως καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ
τοῦ πνεύματος, πνεῦμα ἐστίν. Ὅσοι δὲ ὑπὸ τοῦ
 Πνεύματος ἐγεννήθησαν, Θεοῦ τέκνα προσηγορέυ-
 θησαν. Οὕτως καὶ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προσφυσήμα-
 τος δεδωκότος τοῖς μαθηταῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,
 φησὶν ὁ Ἰωάννης, Ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς
 πάντες ἐλάβομεν. Ἐν αὐτῷ δὲ κατοικεῖν τὸ πληῖμα
 τῆς θεότητος, ὁ μέγας Παῦλος διαμαρτύρεται. Ἀλλὰ
 καὶ ἐτι διὰ τοῦ προφήτου Ἠσαίου περὶ τῆς γενομέ-
 νης αὐτῷ θεοφανείας, ὅτε εἶδε τὸν καθήμενον ἐπὶ
 θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπλημένον, ἡ μὲν ἀρχαιότερα
 παράδοσις τὸν Πατέρα εἶναι λέγει τὸν ὀφθέντα· ὁ
 δὲ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, εἰς τὸν Κύριον ἀναφέρει
 τὴν προφητείαν, λέγων περὶ τῶν μὴ πεπιστευκότων
 Ἰουδαίων τὰς τῷ προφήτῃ ῥηθείας περὶ τοῦ Κυ-
 ρίου φωνάς, ὅτι *Ταῦτα εἶπεν Ἠσαίας, ὅτε εἶδε*
τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ. Ὁ δὲ
 μέγας Παῦλος τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὸν αὐτὸν τοῦτον
 λόγον προσεμαρτύρησεν, ἐν τῇ γενομένῃ αὐτῷ πρὸς
 τοὺς Ἰουδαίους κατὰ τὴν Ῥώμην δημηγορίᾳ. Ὅτε
 φησὶν, Καλῶς εἶπε περὶ ὑμῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,

rum effugiunt, non thronis, non principatibus, non
 potestatibus, non dominationibus, non alii qui no-
 mine aliquo nominatur; neque etiam in hoc sæ-
 culo neque in futuro. Cujus igitur omnis creatura
 expers est, perspicuum fuerit omnino hoc increate
 naturæ proprium esse et præcipuum: hic autem
 jubet credere (in magistrum pietatis.) Ergo credat
 in Paulum, et Barnabam, et Titum, et Sylvanum,
 et Timotheum, omnesque illos per quos ad fidem
 deducti fuimus. Nam si in id quod ad pietatem du-
 cit cum Patre et Filio credere oportet, omnes pro-
 phetæ et legislatores, patriarchæ, præconesque et
 evangelistæ et apostoli pastoresque et doctores
 pari honore cum Spiritu sancto decorandi sunt,
 quia fuerunt iis qui post illos nati sunt pietatis
 præstitites et magistri. *Factus*, inquit, *a solo Deo*
per Unigenitum; in summam et caput redigit om-
 nem suam impietatem, per hæc dicta. Rursus solum
 Deum Patrem nominat instrumento usum Unigenito
 ad constructionem Spiritus. Quamnam ex Scriptura
 umbram hujusmodi notionis nactus hæc audet? Ex
 quo principio per consecutionem ad talem conclu-
 sionem produxit impietatem? Quisnam evangeli-
 starum hoc dicit? quis apostolus? quis propheta?
 omnino quidem contrarium omnis a Deo inspirata
 Scriptura afflatu Spiritus descripta, deitatem Spi-
 ritui suo testimonio asserit, exempli gratia, præstat
 enim testimoniis orationem demonstrare, qui acce-
 perunt potestatem ut Dei filii fierent, suo testimo-
 nio Spiritui vindicant divinitatem. Quis enim Do-
 mini vocem ignorat? Qui ex Spiritu nati sunt filii
 Dei sunt⁴. Sic enim aperte Spiritui sancto filiorum
 Dei generationem ascribit, cum dixit: *Quemad-*
modum quod ex carne genitum est, caro est: ita
etiam quod ex spiritu genitum est spiritus est, qui-
 cunque a Spiritu geniti sunt filii Dei appellati
 sunt⁵. Sic etiam cum Dominus per suum afflatum
 discipulis dedisset Spiritum sanctum, ait Joannes⁶,
 Ex plenitudine ejus omnes accepimus. In eo au-
 tem inhabitare plenitudinem deitatis magnus Pau-
 lus testificatur. Quia etiam per prophetam Isaiam
 de ea quæ sibi facta est Dei apparitione, cum vi-
 dit sedentem in throno excelso et elevato, anti-
 quior traditio Patrem esse dicit eum qui visus est.
 Sed Joannes evangelista ad Dominum refert prophe-
 tiam, dicens de Judæis qui non crediderunt, eas
 voces quæ a Domino prophetæ dictæ fuerunt. *Hæc*,
 inquit⁷, *dixit Isaias, quando vidit gloriam ejus et*
*locutus est de eo*⁸. Magnus vero Paulus eundem
 sermonem Spiritui sancto attribuit, in ea concione
 quam ipse Romæ habuit ad Judæos, cum ait, Bene
 dixit de vobis Spiritus sanctus, quod auditu au-
 dietis et non intelligetis: ostendens, sicut opinor,
 per hanc sanctam Scripturam⁹, quod omnis visio
 divini omnisque Dei apparitio, atque om-
 nis sermo qui ex persona Dei dicitur, de Patre
 et de Filio et de Spiritu sancto intelligitur.

⁴ Joan. iii, 6. ⁵ Joan. i, 15. ⁶ Joann. xx, 22. ⁷ Isa. vi, 1. ⁸ Joan. xii, 41. ⁹ Act. xviii, 25, 26.

Propter hoc Davide dicente quod ad iram Deum A provocaverunt in deserto, et exacerbaverunt in terra¹¹ inaquosa; Apostolus ad Spiritum sanctum refert ea quæ ab Israelitis contra Deum facta sunt, sic ad verbum scribens, Quocirca sicut dicit Spiritus sanctus: *Nolite obdurare corda vestra sicut in exacerbatione in die tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri*^{12,13}: et alia omnia personæ Spiritus sancti ascribit, quæcunque prophetia Deo tribuit. Qui autem nos per hæc dogmata tres deos fingere jactitant, nondum fortasse nec numerare didicerunt. Si enim Filius et Pater a se invicem in dualem significationem non disper-tiuntur (unum enim sunt, non duo secundum vocem Domini, unum etiam Spiritus sanctus), quomodo unum cum uno conjunctum in trium deorum numerum discinditur? vel plane perspicuum est quod nullus nobis trium deorum numerum in crimen verterit, qui non prius ipse deorum dualitatem proprio dogmate astruxerit. Duobus enim unum qui addit, ternarium deorum numerum perficit; a quibus autem unus Deus adoratur, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, quem locum habet trium deorum criminatio?

Idiō δόγματι κατασκευάζων. Τοῖς γὰρ δύο τὸ ἐν συντιθέμενον, τὴν Τριάδα τῶν θεῶν ἀπεργάζεται· πρῶτον δὲ εἰς προσκυβεῖται Θεός, ἐπὶ ὀνόματι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου, ποῖαν ἔχει χώραν ἡ τῶν τριῶν θεῶν κατηγορία;

Sed omnem Eunomii sermonem resumamus. Factus, inquit, a solo Deo per Unigenitum et hic. Quænam igitur hæc est demonstratio, et hic: an hunc unum esse eorum quæ ab Unigenito facta sunt? omnia per ipsum esse facta omnino dicent, et in omnibus comprehensum esse et hunc. Ad quos dicemus, *Omnia per ipsum facta sunt*. Sicut autem ait Paulus¹⁴, facta sunt aspectabilia et inaspectabilia, throni, potestates, principatus, dominationes, virtutes; in annumeratis autem per thronos et potestates Cherubim et Seraphim Paulus complexus est: huc usque omnia. Spiritum autem sanctum, utpote qui est super naturam eorum quæ creata sunt, in enumeratione eorum quæ sunt tacitus præterit; neque factum esse, neque subjectum per suos sermones nobis demonstrans, sed sicut Propheta¹⁵, bonum et rectum et ducem se præbentem Spiritum sanctum nominat, per ducem se præbentem, principalem significans. Sic etiam Apostolus omnia in omnibus operari prout vult, asserens¹⁶, auctoritate plenam potestatem Spiritus dignitati attribuit. Dominus autem liberam ejus potentiam et operationem in sermone cum Nicodemo declarat, dicens, *Spiritus ubi vult spirat*¹⁷. Quomodo igitur Eunomius hunc asserit unum esse eorum quæ a Filio condita sunt, æternæ subjectioni condemnatum: omnino, inquit, subjectum. Non intelligo qua subjectionis specie eum subdit qui imperium et principatum habet: vox enim hæc in sancta Scriptura multiplex est, multisque modis intelligitur et dici-

ἔστι ἀκοῇ ἀκούετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· δεικνύς, ὡς οἶμαι, δι' αὐτῆς τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὅτι πᾶσα ὀπτασία θειοτέρα, καὶ πᾶσα θεοφάνεια, καὶ πᾶς λόγος ἐκ προσώπου Θεοῦ λεγόμενος, ἐπὶ τοῦ Πατρὸς νοεῖται, καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. Διὰ τοῦτο τοῦ Δαβὶδ εἰπόντος, ὅτι παρώργισαν τὸν Θεὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ παρώρυσαν αὐτὸν ἐν γῇ ἀνύδρῳ, ὁ Ἀπόστολος εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναφέρει τὰ παρὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν κατὰ τοῦ Θεοῦ γεγεννημένα, οὕτως γράψας τῷ ῥήματι Διὸς, καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, *Μὴ σκληρύνετε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὐ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ τὰ ἄλλα πάντα τῷ πρωτόπαρ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀντιβῆσιν*, ὅσα ἡ προφητεία τοῦ Θεοῦ ἀναφέρει. Οἱ δὲ τρεῖς ἡμῖν θεοὺς διὰ τῶν τριούτων ἐπιθρολλοῦντες δογμάτων, οὕτω τάχα οὐδὲ ἀριθμεῖν ἐδιδάχθησαν. Εἰ γὰρ ὁ Υἱὸς καὶ ὁ Πατὴρ οὐ μερίζονται ἀπ' ἀλλήλων εἰς διῆκην σημασίαν (ἐν γὰρ εἰσι, καὶ οὐχὶ δύο, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν· ἐν δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον), πῶς τὸ ἐν συντιθέμενον εἰς τριῶν θεῶν ἀριθμὸν διασχίζεται; ἡ δὲ ἁπλοῦς πάντως ἐστίν, ὅτι οὐκ ἂν τις ἐπικαλέσειεν ἡμῖν τριῶν θεῶν ἀριθμὸν, μὴ πρότερον αὐτοῦ θεῶν δυάδα ἐν τῷ

Ἀλλ' ἐπαναλάβωμεν πάντα τοῦ Εὐνομίου τὸν λόγον. Γενόμενος, φησὶν, παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ διὰ τοῦ Μονογενοῦς καὶ τοῦτο. Τίς οὖν ἀπόδειξις τοῦ καὶ τοῦτο ἐν τῶν παρὰ τοῦ Μονογενοῦς εἶναι; Πάντα δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι πάντως ἐροῦσιν, ἐν δὲ τοῖς πᾶσι συμπεριελήφθαι καὶ τοῦτο πρὸς οὓς ἐροῦμεν ὅτι *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*. ἐγένετο δὲ, καθὼς ὁ Παῦλος φησὶν, ὁρατὰ καὶ ἀόρατα, θρόνοι, ἐξουσίαι, ἀρχαί, κυριότητες, δυνάμεις· ἐν δὲ τοῖς ἀπριθμημένοις διὰ τῶν θρόνων τε καὶ τῶν δυνάμεων, τὰ Χερουβὶμ καὶ τὰ Σεραφὶμ ὑπὸ τοῦ Παύλου κατελείπεται· ἕως τοῦτο τὰ πάντα. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ὑπὲρ τὴν φύσιν τῶν γεγονότων ἐν τῇ ἀπαριθμήσει τῶν ὄντων ὁ Παῦλος ἀπεσιώπησεν, οὕτε τὸ γενέσθαι, οὕτε τὸ ὑποτετάχθαι διὰ τῶν αὐτοῦ λόγων ἡμῖν ἐνδειζάμενος· ἀλλ' ὥσπερ ὁ Προφήτης ἀγαθὸν, καὶ εὐθὲς, καὶ ἡγεμονικὸν ὀνομάζει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ τὸ ἀρχικὸν ἐνδεικνύμενος· οὕτω καὶ ὁ Ἀπόστολος πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργεῖν. καθὼς βούλεται, διορίζμενος, τὴν αὐθεντικὴν ἐξουσίαν προσμαρτυρεῖ τῇ ἀξίᾳ τοῦ Πνεύματος· ὁ δὲ Κύριος τὴν αὐτεξούσιον αὐτοῦ δυνάμιν τε καὶ ἐνέργειαν ἐν τῷ πρὸς Νικόδημον λόγῳ φανεράν ποιεῖ, λέγων, ὅτι *Τὸ Πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ*. Πῶς οὖν καὶ ὁ Εὐνόμιος ἐν καὶ τοῦτο τῶν γεγονότων εἶναι παρὰ τοῦ Υἱοῦ διορίζεται, τῇ αἰδῶ ὑποταγῇ καταδεδικασμένον· *Καθάπαξ* γὰρ, φησὶν, *ὑποταγμένον*· οὐκ οἶδα ποῦ τῆς ὑποταγῆς εἶδος τὸ ἡγεμονικὸν τε καὶ ἀρχικὸν ὑποζεύξας. Πολύσημος γὰρ ἡ τοιαύτη φωνὴ παρὰ τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ, καὶ πολυτρόπως νοουμένη καὶ λεγομένη.

¹¹ Psal. xciv, 9. ^{12,13} Hebr. iii, 8; Psal. xciv, 1. ¹⁴ 1. Cor. xii, 11. ¹⁵ Joan. iii, 8.

8 sqq. ¹⁶ Coloss. i, 16. ¹⁷ Psal. l, 12, 13, 14.

Καὶ γὰρ καὶ τὴν ἀλογον φύσιν ὑποτετάχθαι φησὶν ὁ Προφήτης, καὶ τοὺς ἐν πολέμῳ κεκρατημένους τῷ αὐτῷ ὑπάγει ὀνόματι, καὶ δούλους τοῖς ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσονται νομοθετεῖ ὁ Ἀπόστολος, καὶ τὰ τέκνα ἐν ὑποταγῇ ἔχειν τοὺς τῆς ἱερωσύνης προσετηκότας διακελεύεται· ὡς τῆς γινομένης παρ' αὐτῶν ἀταξίας, καθ' ὁμοιότητα τῶν Ἰσραὴλ τοῦ ἱερέως παίδων, εἰς τοὺς πατέρας διαδαινούσης. Ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὑποταγὴν, ὅταν ἐνωθέντες οἱ πάντες ἀλλήλοις, διὰ τῆς πίστεως ἐν σῶμα τοῦ Κυρίου τοῦ ἐν πᾶσιν ὄντος γενώμεθα, τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ὑποταγὴν ὁ Ἀπόστολος λέγει, τῆς παρὰ πάντων ὁμοθυμαδὸν γινομένης τῷ Υἱῷ προσκυνήσεως παρὰ τε τῶν ἐπουρανίων, καὶ τῶν ἐπιγείων, καὶ τῶν καταχθονίων, εἰς τὴν τοῦ Πατρὸς δόξαν διαδαινούσης· οὕτως εἰπόντος τοῦ Παύλου, οἱ Αὐτῷ κάμψει πᾶν γόνυ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Οὗ γενομένου, τὸν ἐν πᾶσιν ὄντα Υἱὸν διὰ τῆς τῶν πάντων, ἐν οἷς ἐστὶν ὁ Υἱὸς, ὑποταγῆς αὐτὸν ὑποτάσσονται τῷ Πατρὶ, ἡ μεγάλῃ τοῦ Παύλου διαβεβαιούται σοφία. Τίνα οὖν ἐπιθυλλεῖ τῷ Πνεύματι τὴν καθάπαξ ὑποταγὴν ὁ Εὐνόμιος; οὐκ ἐστὶν ἐκ τῆς προσριφείσης παρ' αὐτοῦ διδαχθῆναι φωνῆς τῶν ἀλόγων, ἢ τῶν αἰχμαλώτων, ἢ τῶν οἰκετῶν, ἢ τῶν σωφρονιζομένων τέκνων, ἢ τῶν διὰ τῆς ὑποταγῆς σωζομένων. Ἡ γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν τῶν ἀνθρώπων ὑποταγὴ, σωτηρία τοῖς ὑποτασσομένοις ἐστὶ. Κατὰ τὴν τοῦ Προφήτου φωνὴν ἢ φησιν, ὑποτάσσονται τῷ Θεῷ τὴν ψυχὴν, ἐπειδὴ παρ' αὐτοῦ γίνεται διὰ τῆς ὑποταγῆς τὸ σωτήριον· ὡς εἶναι τὴν ὑποταγὴν, τῆς ἀπωλείας ἀλεξιτήριον. Ὅσπερ τοῖνυν ἱατρικὴ τὴς νοσοῦσι σπουδάζεται, οὕτως καὶ ἡ ὑποταγὴ τοῖς δεομένοις τῆς σωτηρίας. Τὴ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ζωοποιῶν τὰ πάντα, ποίας ἐνδεές ἐστι ζωῆς, ἵνα διὰ τῆς ὑποταγῆς τὴν σωτηρίαν ἑαυτῷ κατακτήσῃται; Ἐπειδὴ τοῖνυν οὕτε ἀπὸ τινος θείας φωνῆς τὸ τοιοῦτον ἐπιθυλλεῖν ἔχει τῷ Πνεύματι, οὔτε ἐκ τῆς τῶν εἰκότων λογισμῶν ἀκολουθίας ταύτην, κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν βλασφημίαν προήκατο· ὁ γὰρ ἄνθρωπος εἴη τοῖς νοῦν ἔχουσιν, ὅτι ἀσυνήγορον ἐκτίθεται κατ' αὐτοῦ τὴν ἀσέβειαν, οὔτε μαρτυρίαν τιλὶ Γραφικῇ, οὔτε μὴν ἀκολουθία λογισμῶν κρατυνομένην.

Προστίθῃσι δὲ τούτοις, ὅτι *Ὅτε κατὰ τὸν Πατέρα, οὔτε τῷ Πατρὶ συναριθμούμενος, εἰς γὰρ ἐστὶ καὶ ὁ μόνος Πατὴρ ὁ ἐπὶ πάντων Θεός· οὔτε τῷ Υἱῷ συνεξισούμενος, μονογενὴς γὰρ ἐστὶν ὁ Υἱός, οὐδένα ἔχων ὁμογενῆ.* Ἐγὼ μὲν, εἶγε μόνον τοῦτο τῷ λόγῳ προσέθηκε, τὸ μὴ εἶναι πατέρα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μάταιον καὶ τούτοις ὥμην τοῖς παρὰ μηδενὸς ἀμφισβητούμενοις ἐμφιλοχερεῖν, ἐκεῖνα περὶ αὐτοῦ νοεῖν κωλύοντα, ἅπερ οὐδ' ἂν τῶν ἁγίων ἀνοήτων ὑπονοήσειεν. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῶν ἀνοικειῶν τε καὶ ἀπροσκόλλων κατασκευάζειν ἐπιχειρεῖ τὴν ἀσέβειαν, δι' ὧν μὴ εἶναι λέγει τοῦ Μονογενοῦς πατέρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ τούτων ἀποδεικνύειν

A tur. Etenim naturam rationis expertem subjectam esse dicit Propheta ¹⁸, et bello devictos eidem nomini subicit, et servos suis dominis subijci sancit Apostolus ^{19, 20}, et sacerdotii præstitibus suos filios in subjectione habere præcipit, quia ab ipsis facta confusio, ad similitudinem filiorum Eli sacerdotis, in patres transit. Quin etiam omnium hominum subjectionem sive submissionem ad Deum, cum omnes invicem uniti per fidem unum corpus Domini, qui est in omnibus, effecti fuerimus: Filii ad Patrem subjectionem Apostolus dicit, cum ab omnibus uno consensu Filio exhibita adoratio, a cælestibus, terrestribus et subterrestribus ad Patrem transeat et pertingat. Sic dicente Paulo, quod *Ei flectetur omne genu cælestium, terrestrium et subterraneorum, et omnis lingua confitebitur quod Dominus Jesus Christus, ad gloriam Dei Patris* ²¹. Quo facto Filium qui in omnibus est, per omnium in quibus est Filius subjectionem ipsum Patri subijci magna Pauli confirmat sapientia. Quam igitur de Spiritu omnimodam subjectionem Eunomius prædicat? Ex voce projecta ab ipso non licet doceri, rationis expertem an captivorum, an famulorum, an liberorum, qui ad modestiam et temperantiam instituuntur, vel eorum qui per subjectionem servantur. Nam ad Deum hominum subiectio salus est his qui subijciuntur. Secundum Prophetæ dictionem quæ ait: *Nonne Deo subjecta erit anima mea, quoniam ab ipso (per subjectionem) salutare meum* ²²? Ita ut sit subiectio, interitus salutiferum remedium. Quemadmodum igitur medicina fert opem ægrotantibus, sic subiectio salute indigentibus. At vero Spiritus sanctus, qui omnia vivificat, quamam vita indiget, ut per subjectionem salutem sibi ipsi acquirat? Quoniam igitur neque ab ulla divina dictione tale quid de Spiritu divulgare potest; neque ex ea quæ fit rationibus probabilibus consecutione, hanc contra Spiritum sanctum blasphemiam prompsit: perspicuum certe fuerit sana mente præditis et recte sentientibus hominibus, quod hanc patrocinio carentem adversus ipsum profert impietatem: quæ neque ullo scripto testimonio, neque ulla rationum consecutione confirmatur.

D His autem adjicit, *Neque secundum Patrem, neque cum Patre annumeratur. Unus enim est et solus Pater, qui in omnibus Deus, neque cum Filio exæquatur, unigenitus enim est Filius, nullum habens congenitum.* Ergo equidem si hoc solum orationi addidisset, Spiritum sanctum Filii patrem non esse, vanum putarem in his de quibus nullus controversiam movet, immorari, cum illa de ipso prohibeat intelligere, quæ neque amentium quisquam suspicaretur. Sed quia per absurda et inconvenientia neque cohærentia impietatem construere conatur, per ea quæ dicit, Spiritum sanctum non esse Unigeniti patrem, per hæc dem -

¹⁸ Psal. viii, 8. ^{19, 20} Ephes. vi, 5; Coloss. iii, 22. ²¹ Philipp. ii, 10, 11. ²² Psal. lxi, 2.

strare putans esse subjectum et mancipatum, hujus gratia ad hujus amentiae reprehensionem horum verborum mentionem feci. Qui Spiritum sanctum Patri subjectum se demonstrare opinatur, propterea quod Spiritus non est Unigeniti pater, quia necessitate tale quid conficit? Quia pater non sit, idcirco prorsus sit subjectus. Si demonstratum esset idem significatu, patrem esse et tyrannum, consequens esset intellecta tyrannide in patre asserere Spiritum subjectum et submissum esse ei qui potestate praemineret. Quod si per patrem relatio ad filium sola intelligitur: nulla autem tyrannica et imperiosa hac voce inducitur notio: quomodo consequens est Spiritum esse subditum, ex eo quod non sit Filii pater? *Neque Filio*, inquit, *simul exaquatur*, quomodo hæc dicit? Quod enim immutabile est, neque ullius mali capax, quodque semper eodemque modo in bono permanet, nullam habet differentiam in Filio et Spiritu. Ex æquo enim quod incorruptibile est in Spiritu a perniciæ sive corruptione alienum est, et quod natura bonum est, eodem plane modo a contrario secretum est. Et quod in omni bono perfectum est, similiter sine defectu habet quod plus est.

Hæc autem omnia de Spiritu sancto affirmat et docet a Deo inspirata Scriptura, bonum, sapientem, et incorruptibilem, et immortalem, atque omnia excelsa et Deo decora sensa animi et nomina Spiritui sancto assignans. Si igitur in nullo horum imminutus est, in quo inæqualitatem Filii et Spiritus Eunomius dimittitur? *Unigenitus enim est*, inquit, *Filius, nullum fratrem habens similigenam*. Sed de eo quod non oporteat cum fratribus intelligere Unigenitum, in sermone de primogenito omnis creaturæ disseruimus. Quod autem ab hoc per malitiam et improbitatem projectum est, decet non indiscussum atque non examinatum præterecurrere. Nam cum ecclesiasticum dogma unam in Patre et Filio, et Spiritu sancto virtutem et bonitatem, et essentiam, et gloriam sive majestatem, et omnia quæ sunt ejusmodi prædicet, excepta differentia quæ est secundum personas: hic cum vult communem facere cum creatura Unigeniti essentiam, primogenitum ipsum dicit omnis creaturæ secundum ante æternum exsistentiam, omnia quæ in creatura intelliguntur hac voce esse fratres Domini affirmans. Primogenitus enim non eorum qui sunt diversi generis, sed eorum qui ejusdem sunt generis, omnino primogenitus est. Cum autem a connexione sive cohesione quæ est cum Filio Spiritum divellit, Unigenitum ipsum dicit, non habentem fratrem congenerem, sive ejusdem generis, non ut absque fratribus ipsum intelligat, sed ut per hoc de Spiritu quod secundum essentiam alienum est construat. Nam Spiritum sanctum fratrem Domini non appellare ex Scriptura didicimus. Sed non oportere Spiritum ejusdem generis, id est, substantiæ cum Filio dicere, ex nullo divinorum scriptorum loco demonstratur. Si enim virtus vivifica in Patre et

οίόμενος τὸ εἶναι ὑποτεταγμένον καὶ ὑποχείριον, τοῦτον χάριν εἰς ἔλεγχον τῆς ἀνοίας αὐτοῦ τῶν ῥημάτων τούτων τὴν μνήμην ἐποιήσαμην. Ὅς οἶεται ἀποδεικνύειν ὑποτεταγμένον τῷ Πατρὶ τὸ Πνεῦμα, διότι οὐκ ἔστι πατὴρ τοῦ Μονογενοῦς τὸ Πνεῦμα· ἐκ ποίας γὰρ ἀνάγκης τὸ τοιοῦτον κατασκευάζεται, ὡς εἰ μὴ πατὴρ εἴη καὶ ὑποτετάχθαι πάντως; Εἰ μὲν οὖν ἀποδείκνυτο ταυτὸν εἶναι τῷ σηματινομένῳ πατέρα καὶ τύραννον, ἀκόλουθον ἦν, περὶ τὸν πατέρα νοθεύσεως τῆς τυραννίδος, ὑποτετάχθαι λέγειν τὸ Πνεῦμα τῷ κατὰ τὴν ἐξουσίαν προέχοντι. Εἰ δὲ διὰ τοῦ πατρὸς ἡ πρὸς τὸν υἱὸν σχέσις νοεῖται μόνη, οὐδὲν δὲ τυραννικὸν καὶ ἐξουσιαστικὸν νόημα διὰ ταύτης τῆς φωνῆς παρεισάγεται· πῶς ἀκολουθεῖ τῷ μὴ εἶναι πατέρα τοῦ Υἱοῦ τὸ ὑποτετάχθαι τὸ Πνεῦμα; Οὕτε τῷ Υἱῷ, φησὶ, *συνεξισούμενον*. Πῶς ταῦτα φησὶ; Τὸ γὰρ οὕτε καὶ ἀτρεπτον καὶ κακοῦ πάντως ἀνεπίδεκτον, καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἐν τῷ ἀγαθῷ διαμένον, οὐδεμίαν ἔχει παραλλαγὴν ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Ἐπίσης γὰρ τὸ τοῦ Πνεύματος ἀφθαρτον τῆς φθορᾶς ἡλλοτριῶται, καὶ τὸ τῇ φύσει ἀγαθὸν ὡσαύτως τοῦ ἐναντίου κεχώρισται. Καὶ τὸ ἐν παντὶ ἀγαθῷ τέλειον, ὁμοίως ἀνεκδοῦν ἔχει τοῦ πλείονος.

Ταῦτα δὲ λέγειν περὶ τοῦ Πνεύματος πάντα ἡ θεόπνευστος διδάσκει· Γραφή, ἀγαθὸν, καὶ σοφὸν, καὶ ἀφθαρτον, καὶ ἀθάνατον, καὶ πάντα τὰ ὑψηλὰ καὶ τὰ θεοπρεπῆ νοήματά τε καὶ ὀνόματα προσμαρτυροῦσα τῷ Πνεύματι. Εἰ οὖν ἐν οὐδενὶ τούτων ἡλάττωται, ἐν τίνι τὸ ἀνίσσον τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος διαμετρεῖ ὁ Εὐνόμιος; *Μονογενὴς γὰρ ἔστι*, φησὶν, *ὁ Υἱός, οὐδένα ἔχω ἀδελφὸν ὁμογενῆ*. Ἀλλὰ περὶ τοῦ μὴ δεῖν μετὰ ἀδελφῶν νοεῖν τὸν Μονογενῆ, ἐν τῷ λόγῳ τῷ περὶ τοῦ πρωτοτόκου πάσης τῆς κτίσεως διειλήφαμεν. Τὸ δὲ παρὰ τούτου νῦν διὰ κακοσυρίας προσριπὴν τῷ λόγῳ, προσέχει μὴ παραδραμεῖν ἀνεξέταστον. Τοῦ γὰρ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος μίαν, ἐν Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι ἁγίῳ, δύναμιν τε καὶ ἀγαθότητα καὶ οὐσίαν καὶ δόξαν, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα κηρύσσοντος, πλὴν τῆς κατὰ τὰς ὑποστάσεις διαφορᾶς, οὗτος ὅταν μὲν βούληται κοινοποιῆσαι πρὸς τὴν κτίσιν τοῦ Μονογενοῦς τὴν οὐσίαν, πρωτότοκον αὐτὸν λέγει πάσης τῆς κτίσεως, κατὰ τὴν προαιώνιον ὑπαρξίν, ἀδελφὰ τοῦ Κυρίου πάντα τὰ ἐν τῇ κτίσει νοούμενα διὰ τῆς φωνῆς ταύτης εἶναι ἀποφαινόμενος. Ὁ γὰρ πρωτότοκος, οὐ τῶν ἑτερογενῶν, ἀλλὰ τῶν ὁμογενῶν πάντως ἔστι πρωτότοκος. Ὅταν δὲ τῆς πρὸς τὸν Υἱὸν συναφείας ἀποσχίσει τὸ Πνεῦμα, Μονογενῆ αὐτὸν λέγει, μὴ ἔχοντα ἀδελφὸν ὁμογενῆ, εὐχῆνα ἀνευ ἀδελφῶν αὐτὸν νοήσῃ, ἀλλ' ἵνα διὰ τούτου κατασκευάσῃ περὶ τοῦ Πνεύματος τὸ κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλότριον. Τὸ μὲν γὰρ μὴ λέγειν ἀδελφὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, παρὰ τῆς Γραφῆς μεμαθήκαμεν· τὸ δὲ μὴ δεῖν ὁμογενὲς τῷ Υἱῷ λέγειν τὸ Πνεῦμα, οὐδαμῶθεν ἐκ τῶν θείων ἀποδείκνυται λόγων. Εἰ γὰρ δὴ ζωοποιὸς δύναμις ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἀποδείκνυται καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, κατὰ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου φωνήν. Εἰ τὸ ἀφθαρτὸν τε καὶ ἀτρεπτον καὶ τὸ κακοῦ παντὸς ἀνεπίδεκτον, εἰ τὸ ἀγαθὸν τε καὶ εὐθὲς καὶ τὸ

ἡγεμονικόν, καὶ τὸ πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργοῦν καθὼς βούλεται, εἰ πάντα τὰ τοιαῦτα ὡσαύτως ἔστιν ἰδεῖν ἐπὶ Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου· πῶς ἔστι διὰ τῆς ἐν τούτοις ταυτότητος τὸ ἑτερογενὲς ἐννοῆσαι; Οὐκοῦν τὸ μὴ δεῖν ἀδελφότητά τινα περὶ τὸν Μονογενῆ θεωρεῖν, ὃ τῆς εὐσεβείας συντίθεται λόγος· τὸ δὲ μὴ εἶναι τῷ Υἱῷ ὁμογενὲς τὸ Πνεῦμα, τῷ εὐθεῖ τὸ εὐθεῖς, τῷ ἀγαθῷ τὸ ἀγαθόν, τῷ ζωοποιῷ τὸ ζωοποιόν, τοῦτο τῆς αἰρετικῆς κακουργίας ἐκ τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας σαφῶς ἀποδεδείχεται.

Spiritum non esse cum Filio ejusdem generis, id est, substantiæ, rectum cum recto, bonum cum bono. vivificum cum vivifico, hoc hæreticæ esse pravitatis, ex rationis consecutione aperte demonstratum est.

Τί οὖν διὰ τούτων κολοβοῦται ἡ μεγαλειότης τοῦ Πνεύματος; Οὐδὲν γάρ ἐστι τὸ πλεονασμὸν ἢ ὑφ᾽ ἐσιν ἐμποῖσθαι δυνάμενον ἐκ τῶν θεοπρεπῶν νοημάτων· ὦν πάντων κατὰ τὸ ἴσον ἐπιλεγόμενων τῷ τε Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι παρὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἐν τίνι βλέπει τὸ ἄνισον; Οὐκ ἂν εἰπεῖν ἔχοι. Ἀλλὰ γυμνὴν καὶ ἀκατάσχετον, καὶ μηδεμιᾶς ἡρτημένην ἀκολουθίας τὴν κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος προφέρει ἀσέβειαν. Οὔτε μὴν ἄλλω, φησὶ, *τὴν συντασσόμενον*. Ἀπάντων γὰρ ἀναβέβηκε τῶν διὰ τοῦ Υἱοῦ γενομένων ποιημάτων, γενέσει, καὶ φύσει, καὶ δόξῃ, καὶ γνῶσει, ὡς πρῶτον ἔργον καὶ κράτιστον τοῦ Μορογενοῦς, μέγιστόν τε καὶ κάλλιστον. Ἐγὼ δὲ τὸ μὲν ἀπαιδεύτον καὶ συρφετώδες τῆς λέξεως, ἄλλοις κωμωδεῖν καταλείψω· ἀπρεπὲς εἶναι κρίνων πρεσβυτικῇ πολιᾷ τὴν ἐν τοῖς ῥήμασιν ἀπαιδευσίαν προφέρειν τῷ ἀσεβοῦντι εἰς τὸν προσκυνούμενον Λόγον· ἐκεῖνο δὲ προσθήσω τῇ ἐξετάσει· Εἰ πάντων ἀναβέβηκε τῶν τοῦ Υἱοῦ ποιημάτων τὸ Πνεῦμα· χρήσομαι γὰρ αὐτοῦ τῇ σεσολοικισμένῃ ταύτῃ καὶ ἀνοήτῃ φωνῇ, μᾶλλον δὲ πρὸς τὸ σαφέστερον διὰ τῆς ἐμαυτοῦ λέξεως παραστήσω τὸ νόημα· εἰ πάντων προέχει τῶν παρὰ τοῦ Υἱοῦ γεγονότων, ἀσύνταχτόν ἐστι τῇ λοιπῇ κτίσει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ εἰ πλεονεκτεῖ, καθὼς φησιν ὁ Εὐνόμιος, τῷ πρὸ τῶν ἄλλων γενέσθαι· ἀνάγκη πᾶσα καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης κτίσεως τὰ τῇ γενέσει κατὰ τὴν τάξιν προήκοντα, τῶν ἐφεξῆς αὐτὸν ὁμολογεῖν προτιμότερα. Ἀλλὰ μὴν τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς ἢ τῶν ἀλόγων προϋπέστη φύσις. Οὐκοῦν κατασκευάζεται πάντως διὰ τούτων προτιμότεραν εἶναι τῆς λογικῆς οὐσίας τὴν ἄλογον. Οὕτω καὶ ὁ Κάιν τοῦ Ἀβελ κρείττων κατὰ τὸν τοῦ Εὐνομίου λόγον δειχθήσεται, προτερεῦον τῷ χρόνῳ κατὰ τὴν γένεσιν. Οὕτω καὶ τῶν ἐκ τῆς γῆς φερόμενων ἀπάντων, ἐλάτων καὶ καταδεστέρα ἢ τῶν ἄστρων φύσις ἀναδειχθήσεται. Τὰ μὲν γὰρ τῇ τρίτῃ τῶν ἡμερῶν ἐκ τῆς γῆς ἐξανέτειλεν, οἱ δὲ μεγάλοι φωστῆρες καὶ τὰ ἄστρα πάντα, κατὰ τὴν τετάρτην γεγενῆσθαι παρὰ τοῦ Μωσέως ἱστορεῖται. Ἀλλὰ μὴν οὐδεὶς οὕτως ἀνόητος, ὡς τῶν οὐρανίων θαυμάτων τὴν γῆνιν ποίαν προτιμότεραν διὰ τὰ τοῦ χρόνου πρεσβεῖα λογισασθαι· ἢ τῷ Κάιν δοῦναι κατὰ τοῦ Ἀβελ τὰ νικητήρια, ἢ ὑποξεῦσαι τοῖς ἀλόγοις τὸν ἀνθρώπον τὸν μετ' ἐκεῖνα γενόμενον. Οὐκ ἄρα νοῦν ἔχει τινὰ τὸ παρὰ τούτου

A Filio, demonstratur etiam in Spiritu sancto, secundum Evangelii edictionem: si quod incorruptibile et incommutabile, quodque nullius mali est capax, si quod bonum et rectum, et quod principatum habet, et quod omnia in omnibus efficit prout vult: si omnia quæ sunt talia eodem modo videre licet in Patre, et Filio et Spiritu sancto, quomodo licet hac identitate quod diversi generis est intelligere? Non igitur oportere aliquam fraternitatem in Unigenito cernere pietatis consentit sermo. Sed

Spiritum non esse cum Filio ejusdem generis, id est, substantiæ, rectum cum recto, bonum cum bono. vivificum cum vivifico, hoc hæreticæ esse pravitatis, ex rationis consecutione aperte demon-

stratum est. Quid igitur per hæc Spiritus majestas minus habet? Nulla est enim ex his Deo decoris et convenientibus notionibus quæ vel redundantiam in uno vel imminutionem in altero possit inserere; quæ omnia cum ex æquo dicantur a sacra Scriptura de Filio et de Spiritu, in quo animadvertit inæqualitatem? certe non posset dicere. Sed nudam et incompositam et ex nulla consecutione pendentem adversus Spiritum sanctum profert impietatem. Neque cum alio quodam, inquit, ordinatur. Omnia enim opera quæ per Filium sunt facta superascendit, ortu, natura, gloria, cognitione, ut primum opus et optimum Unigeniti, maximumque et pulcherrimum. Ego autem inscitiam et colluvionem dictionis aliis comice deridendam relinquam: indecorum esse judicans senili canitie, verborum ineptias objicere ei qui impie agit in Verbum Dei quod a nobis adoratur. Illud autem examinationi addam: Si omnia Filii officia (quæ ποιήματα vocat) Spiritus superascendit, utar enim ejus hac insolenti et insana voce; imo vero ut clarius res elucescat, mea dictione sententiam exprimam: si ex eo quod omnia quæ a Filio sunt facta antecedit Spiritus, cum nulla alia creatura componi potest neque ordinari: et si, quemadmodum ait Eunomius, in eo exsuperat et plus habet quod facius sit ante alia: necesse est etiam ipsum fateri, quod in omni alia creatura, quæ ortu secundum ordinem præeunt sequentibus sunt præstabiliora. Atqui hominis formatione belluarum natura prior exstitit. Ex his igitur concludet naturam rationis expertem, rationis particeps omnino præstantiorem esse. Sic hæc Eunomii ratione Cain Abele melior demonstrabitur: prior enim est tempore secundum ortum. Sic omnibus quæ ex terra funduntur, siderum natura minor et inferior ostendetur. Illa siquidem tertio die ex terra exorta sunt. At magna hæc lumina et sidera omnia quarto die creata esse a Mose proditum est²². Verumtamen nullus est tam a ratione devius et amens, ut cœlestibus illis miraculis terrestrem herbam, præcipuo temporis jure præstantiorem esse existimet: aut qui Caino contra Abolem det victoriæ præmia, aut qui brutis animantibus hominem subjuget, quoniam sit post illa sa-

²² Gen. 1, 6.

ἐν αὐτῷ, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς, εἰς ἃν κυρίως ὀνομασθεῖται Θεός, καὶ πρῶτος καὶ μόνος, χωρισθῆναι ἀπὸ τοῦ ἐν ᾧ ἐστὶν οὐ δυνάμενος. Νῦν δὲ προσθεὶς τὸ, *Πάντων προῦχων τῶν τοῦ Υἱοῦ ποιημάτων*· ἀνατροπὴν θολερὰν τὸν βλάσφημον ἑαυτοῦ λόγον ἀπέδειξε, τῷ ὅπου θέλει πνεῶντι καὶ πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργοῦντι, τῇ πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν ποιημάτων συγκρίσει παρ-έχοντα προτιμότερον.

Ἰδωμεν δὲ καὶ ὅσα τούτοις προσέθηκεν· Ἀγιάζων, φησὶν, τοὺς ἁγίους. Τοῦτο ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τε καὶ τοῦ Υἱοῦ τις λέγων, ἀληθῶς ἔρεῖ. Ἐν οἷς γὰρ ἂν γένηται ὁ ἕγιος, ἁγίους ποιεῖ, ὡς καὶ ὁ ἀγαθὸς ἀγαθοὺς ἀπεργάζεται. Ἅγιος δὲ καὶ ἀγαθὸς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς ἀποδόδει-κται. *Μυσταγωγῶν*, φησὶ, τοὺς προσιόντας τῷ μυστηρίῳ. Τοῦτο καλῶς ἔχει λέγειν περὶ Ἀπολλῶ τοῦ τὴν φυτεῖαν Παύλου ποτίζοντος. Φυτεύει μὲν γὰρ διὰ τῆς καθηγέσεως ὁ Ἀπόστολος, ποτίζει δὲ βαπτίζων ὁ Ἀπολλῶς, διὰ τῆς μυστικῆς ἀναγεννή-σεως προσάγων τοὺς παρὰ Παύλου κατηγουμένους τῷ μυστηρίῳ. Οὐκ οὖν εἰς τὸ ὁμῆτιμον ἄγει τῷ Ἀπολλῶ τὸ διὰ τοῦ βαπτίσματος τελειοῦν τοὺς ἀν-θρώπους. *Διανέμων*, φησὶν, *πᾶσαν δωρεάν*. Τούτῳ καὶ ἡμεῖς συντιθέμεθα. Πᾶν γὰρ, ὃ τί πέρ ἐστιν ἀγαθόν, τῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος δωρεῶν μερίς ἐστι. *Συνεργῶν*, φησὶ, *τοῖς πιστοῖς εἰς κατανόησιν καὶ θεωρίαν τῶν διατεταγμένων*. Τῶν δὲ παρὰ τίνος δια-τεταγμένων μὴ προσθεὶς, ἀμφίβολον τὸν λόγον ἐποίη-σεν, εἴτε ὀρθῶς, εἴτε καὶ ὡς ἑτέρως ἔχει. Ἄλλ' ἡμεῖς τῇ εὐσεβείᾳ τὸ ἐληγμένον προσέξομεν δι' ὁλήγης προσ-θήκης. Ἐπειδὴ γὰρ εἴτε λόγος σοφίας, εἴτε λόγος γνώσεως, εἴτε πίστις, εἴτε ἀντιληψίς, εἴτε κυβέρ-νησις, εἴτε τι ἕτερον ἐν τοῖς σώζουσιν ἡμᾶς ἀνα-γέγραπται, ταῦτα πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται· τούτου ἕνεκεν οὐκ ἀποβάλλομεν τοῦ Εὐνομίου τὸν λό-γον, εἰπόντος συνεργεῖν τὸ Πνεῦμα τοῖς πιστοῖς πρὸς κατανόησιν καὶ θεωρίαν τῶν παρ' αὐτοῦ διατεταγμέ-νων τοῦ Πνεύματος, διὰ τὸ πάντα ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ διδάγματα παρ' αὐτοῦ διατετάχθαι. Ὑπηχῶν, φησὶν, *εὐχομένοις*. Τούτου τοῦ ῥήτου τὴν διάνοιαν, μωρὸν ἂν εἴη κατὰ σπουδὴν ἀπελέγχειν, αὐτόθεν πᾶσιν ἐπίσης τοῦ γελοίου τε καὶ ἀνοήτου τῆς λέξεως ταύ-της προφανομένου. Τίς γὰρ οὕτω παράφορος καὶ τῆς διανοίας ἐξεστηκώς, ὡς ἀναμεῖναι παρ' ἡμῶν μαθεῖν, ὅτι οὐκ ἔστι κώδων ἢ πῖθος διάκονος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οἷόν τινα πληγῇ τῇ φωνῇ τοῦ εὐχομένου ὑπ-ηχῶν καὶ δονούμενος; Ὁδηγῶν, φησὶ, *πρὸς τὸ συμ-φέρων*. Τοῦτο καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ. Ὁδηγεῖ γὰρ ὥσελ πρόβατον τὸν Ἰωσήφ, καὶ ὠδήγη-σεν ὡς πρόβατα τὸν λαὸν αὐτοῦ. Καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἀγαθὸν ὠδηγεῖ ἡμᾶς ἐν γῇ εὐθείᾳ. *Κρατύνων*, φησὶ, *πρὸς εὐσέβειαν*. Θεοῦ ἔργον ὁ Δαβὶδ λέγει εἶναι τὸ ἐν εὐσεβείᾳ κρατύνειν τὸν ἄνθρωπον. *Κραταίωσις* γὰρ *μου καὶ καταφυγὴ μου εἰ εἶπὼν*, φησὶν ὁ Προφή-της· καὶ Κύριος *κραταίωμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ*· καὶ αὐτὸς δώσει *δύναμιν καὶ κραταίωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ*.

A nibus Filii operibus, turbidam inversionem esse impium et blasphemum suum sermonem demon- stravit, contra eum qui ubi vult spirat²⁵, et qui omnia in omnibus operatur²⁶, cum ei per compara- tionem cum reliquis creaturis honorabiliorē gra- dum sive locum tribuit.

Videamus autem quæ etiam his adjecit: *Sancti- ficans*, inquit, *sanctos*, hoc de Patre et Filio simul quis dicens vere enuntiabit. In quibus enim fuerit sanctus, sanctos facit, sicut etiam bonus cum sit bonos efficit. Sanctus, bonus, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, sicut demonstratum est. *Initians*, inquit, *eos qui accedunt ad mysterium*: hoc præclare potest dicere de Apollo plantationem Pauli irri- gante²⁷. Plantat enim Apostolus per magisterium sive institutionem; rigat autem Apollo baptizando, per mysticam sive initialem regenerationem, eos qui a Paulo instituebantur adducens ad mysterium. Hunc igitur honore parem facit cum Apollo, ut- pote qui per baptismum homines initiet. *Distribuens*, inquit, *omni omne donum*. Huic etiam nos astipula- mur: quodcunque enim bonum est, Spiritus sancti donorum pars est. *Cooperans*, inquit, *fidelibus ad cognitionem et speculationem jussorum*. A quo autem jussorum, quia non adjecit, ambiguum sermonem reliquit, sive recte sive etiam aliter res se habet. Sed nos pietati quod dictum est adhibebimus brevi adjectione. Siquidem sive sermo sapientiæ, sive sermo cognitionis, sive fides, sive recuperatio, sive gubernatio, sive quid aliud inter ea quæ nos ser- vant scriptum est, *hæc omnia operatur unus et idem Spiritus, dividens propria cuique prout vult²⁸*: hujus causa non repudiamus Eunomii sermonem, cum dixit Spiritum cooperari fidelibus ad cogniti- onem et contemplationem eorum quæ ab ipso Spi- ritu jussa sunt et ordinata; quia omnia bona de- creta nobis ab ipso mandata sunt et edicta. *Suc- cinens*, inquit, *supplicantibus*: hujus dicti mentem stultum fuerit serio redarguere, cum ex ipso om- nibus ridiculum pariter et insanum hac ipsa dictione satis appareat. Quis enim ita mentis præceps et vecors, et ab intelligentia dimotus, ut expectet a nobis doceri, quod Spiritus sanctus non est tintin- nulum aut dolium inane, qui velut ictui alicui supplicantis voci subsonet et succinat agitatus? *Deducens in viam*, inquit, *sed ad id quod conducit*: hoc etiam Pater et Filius similiter facit; deducit enim velut ovem Joseph, et deduxit velut ovem po- pulum suum²⁹, et Spiritus sanctus nos in viam rectam deducit. *Confirmans*, inquit, *ad pietatem*: Dei opus David esse dicit, hominem in pietate con- firmare. *Quoniam firmamentum meum et refugium meum es tu*, inquit Propheta³⁰, et *Dominus firma- mentum populi sui, et ipse dabit virtutem et fir- mationem populo suo³¹*. Hæc igitur, si dicta sunt

²⁵ Joan. iii, 8. ²⁶ I Cor. xii, 6. ²⁷ I Cor. iii, 6. 3; xxx, 4. ³⁰ Psal. xxviii, 11.

²⁸ I Cor. xii, 11. ²⁹ Psal. lxxix, 2. ³¹ Psal. lxx,

secundum mentem prophetæ, deitatis Spiritus sancti sunt testimonia. Quod si prophetiæ adversentur, per hoc ipsum accusatur blasphemia, quia sanctis prophetis contraria sermone censet. Deinde dicit, *illuminans animas lumine cognitionis*: hanc gratiam et Patri et Filio et Spiritui sancto pietatis sermo ascribit. Illa enim illuminatio a Davide nominatur, et illinc lumen cognitionis iis qui illuminantur in-nascitur. Similiter rationum purgatio proprium, ut ait Scriptura¹¹, virtutis Domini. Nam splendor, gloria et character substantiæ purgationem peccatorum nostrorum fecit. Arcere dæmonas, quod Spiritus proprium dicit Eunomius, hoc etiam facit unigenitus Deus, qui dicens dæmoni, Tibi impero, attribuit virtuti Spiritus dicens: *Si ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia*¹². Quare non est Spiritus gloriæ demolitio dæmonum sublatio, sed constitutio divinæ ejus et supereminentis virtutis. *Ægrotantes*, inquit, *curans, infirmos sanans, afflictos consolans, labentes erigens, laborantes reficiens*, hæc sunt pie sentientium de sancto Spiritu verba. Non enim alii horum cujusque efficaciam quam Deo quis assignaverit: si igitur quæ nullus potest efficere quam solus Deus, hæc virtute Spiritus effici confirmat hæresis, obtinemus pro quibus obnixè et studiose contendimus etiam ab inimicis testimonium: quo modo a Deo petit Propheta sanationem dicens: *Miserere mei quoniam infirmus sum, sana me, Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea*¹³. Deo dicit Isaias, *Ros defluens a te remedium est ipsis*¹⁴. Atque errantium conversionem opus Dei esse prophetia testatur. *Erraverunt enim, inquit, in deserto et aquis carente loco*¹⁵. Deinde subjunxit, *Et deduxit eos in rectam viam, ut proficiscerentur in civitatem habitationis*¹⁶. Et, *Dum converteret Dominus captivitatem Sion*¹⁷. Similiter afflictorum consolatio ad Deum refertur, sic Paulo dicente: *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi qui consolatur nos in omni tribulatione nostra*¹⁸. Et Propheta ex persona Dei ait, *In tribulatione invocavi et inveni te*¹⁹. Labentium autem erectio, infinitis modis a sacra Scriptura ad Domini potentiam refertur. *Pulsus eversus sum ut caderem, et Dominus suscepit me*²⁰. Et, *Cum ceciderit non collidetur quia Dominus sustentat eum manu sua*²¹. Et, *Dominus erigit elisos*²². Laborantium recreatio sive refocillatio Dei benevolentiae in hominum genus confessionem habet: siquidem quod ex prophetia didicimus, et hic novit: quemadmodum sermo dicit: *Posuisti tribulationes super dorsis nostris; conscendere fecisti homines in capita nostra: percurrimus per ignem et aquam, et eduxisti nos in refrigerium*²³. *μέγας*. Ἡ δὲ τῶν πονούντων ἀνάκτησις, τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας τὴν ὁμολογίαν ἔχει· εἴπερ δὲ παρὰ τῆς προφητείας ἐμάθομεν, καὶ οὗτος ἐνόησε. Καθὼς δὲ λόγος φησὶν, ὅτι Ἐθνοὶ θλίψεις ἐπὶ τῶν πρώτων ἡμῶν· ἐπεβίβυσας ἀνθρώπους ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν· διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος, καὶ ἐξήγαγες ἡμᾶς εἰς ἀνάψυχην.

Οὐκοῦν τὰυτα εἰ κατὰ τὸν προφητικὸν εἴρηται νοῦν, τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος μαρτυρία ἐστίν· εἰ δὲ ἐναντιοῦται τῇ προφητείᾳ, δι' αὐτοῦ τούτου κατηγορεῖται ἡ βλασφημία, ὅτι τοῖς ἁγίοις προφήταις ἀντιδοξάζει τῷ λόγῳ. Εἰτά φησι· *Φωτίζων τὰς ψυχὰς τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως*. Ταύτην χάριν Πατρί τε καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι ἅγλῳ ὁ τῆς εὐσεβείας ἀνατίθηται λόγος. Ἐκεῖνος γὰρ φωτισμὸς παρὰ τοῦ Δαδὶδ ὀνομάζεται, καὶ ἐκεῖθεν τὸ φῶς τῆς γνώσεως τοῖς φωτιζομένοις ἐγγίνεται. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ καθαρσις τῶν λογισμῶν, ἴδιον, ὡς φησιν ὁ Λόγος, τῆς τοῦ Κυρίου δυνάμεως. Τὸ γὰρ ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ ὁ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως τὴν καθαρσὶν τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἐποίησατο· τὸ δὲ ἀπείργειν τοὺς δαίμονας, ὁ τοῦ Πνεύματος ἴδιον φησιν ὁ Εὐνόμιος, τοῦτο καὶ ὁ μονογενὴς Θεὸς, ὁ λέγων τῷ δαίμονι, ὅτι Ἐγὼ ἐπιστάσω σοι, προσμαρτυρεῖ τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος, λέγων· *Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκδάλλω τὰ δαιμόνια*. Ὡστε οὐκ ἐστὶ καθαίρεισις τῆς δόξης τοῦ Πνεύματος ἡ τῶν δαιμόνων ἀναίρεισις, ἀλλὰ σύστασις τῆς θείας αὐτοῦ καὶ ὑπερεχούσης δυνάμεως. Νοσοῦντας, φησὶ, θεραπεύων, ἀρρώστουσιν ὡμερος, θλιβομένους παρακαλῶν, οὐκ ἀλῶντας ἀνθρώπων, ποιοῦντας ἀνακτιώμενος. Ταῦτα τῶν εὐσεβούντων περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶ τὰ ῥήματα. Οὐ γὰρ ἂν ἄλλῳ τις ἀναθεῖη τούτων ἐκάστου τὴν ἐνέργειαν πλὴν τῷ Θεῷ. Εἰ τοίνυν ἅπερ οὐδενὸς ἐπιποιεῖν, ἢ Θεοῦ μόνου, ταῦτα τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἐνεργεῖσθαι διαβιβασθῆναι ἡ αἵρεσις, ἔχομεν ὑπὲρ ὧν σποδάζομεν καὶ τὴν παρὰ τὴν ἐχθρῶν μαρτυρίαν· πῶς παρὰ τοῦ Θεοῦ ὁ Προφήτης ζητεῖ τὴν ἰασιν, λέγων· *Ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι ἀσθενὴς εἰμι*. Ἰασαί με, Κύριε, ὅτι ἐταράχθη τὰ ὀστά μου· Τῷ Θεῷ λέγει ὁ Ἠσαΐας, ὅτι Ἡ δρόσος ἡ παρὰ σοῦ, ἰαμα αὐτοῖς ἐστίν. Καὶ τὴν τῶν πλανωμένων ἐπιστροφὴν, Θεοῦ ἔργον εἶναι ἡ προφητεία μαρτυρεῖται. *Ἐπλανήθησαν γὰρ, φησὶν, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐν ἀνιδίῳ*. Καὶ ἐπήγαγεν, ὅτι *καὶ ὠδήγησεν αὐτοὺς εἰς ὄρεα σὺθεῖαν, τοῦ παρευθῆναι εἰς πόλιν κατοικητηρίου*. Καὶ, *Ἐν τῷ ἐπιστρέψαι Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν Σιών*. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ τῶν θλιβομένων παράκλησις εἰς Θεὸν ἀναφέρεται, οὕτως εἰπόντος τοῦ Παύλου· *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν*. Καὶ ὁ Προφήτης, ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ φησιν· *Ἐν θλίψει ἐπικαλέσασθαι, καὶ εὐρησάμην σε*. Ἡ δὲ τῶν οὐκ ἀλῶντων ἀνθρώπων, μυριστρόπως ὑπὸ τῆς Γραφῆς εἰς τὴν τοῦ Κυρίου δύναμιν ἀναφέρεται. *Ἄσθεις ἀνετράπηται τοῦ πεσεῖν, καὶ ὁ Κύριος ἀντελάβετό μου*· καὶ, *Ὅταν πέσῃ οὐ καταβράχθησεται, ὅτι Κύριος ἀντιστηρίξει χεῖρα αὐτοῦ*· καὶ, *Κύριος ἀνθρώποις κατεβράχυνται*. Θεοῦ φιλανθρωπίας τὴν ὁμολογίαν ἔχει· εἴπερ δὲ παρὰ τῆς προφητείας ἐμάθομεν, καὶ οὗτος ἐνόησε. Καθὼς δὲ λόγος φησὶν, ὅτι Ἐθνοὶ θλίψεις ἐπὶ τῶν πρώτων ἡμῶν· ἐπεβίβυσας ἀνθρώπους ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν· διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος, καὶ ἐξήγαγες ἡμᾶς εἰς ἀνάψυχην.

¹¹ Hebr. i, 3¹² Luc. ii, 20.¹³ Psal. vi, 3.¹⁴ Isa. xxvi, 19.¹⁵ Psal. cxvi, 4.¹⁶ ibid. 7.¹⁷ Psal. cxiv, 1.¹⁸ II Cor. i, 4.¹⁹ Psal. iv, 2.²⁰ Psal. cxvii, 13.²¹ Psal. xxxvi, 24.²² Psal. cxv, 8.²³ Psal. lxxv, 11, 12.

Μέχρι μὲν οὖν τούτου, διὰ τῆς τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίας ἀποδείκνυνται τὸ μεγαλεῖον τοῦ Πνεύματος· ἐν δὲ τοῖς ἐφεξῆς πάλιν τῷ αἰρετικῷ βορβόρῳ τὸ καθαρόν τῆς εὐσεβείας καταμολύνεται. Φησὶ γὰρ περὶ τοῦ Πνεύματος, ὅτι *τοῖς ἀγωνιζομένοις ὑποφωνεῖ*. Τοῦτο δὲ τῆς ἐσχάτης ἀνοίας τε καὶ ἀσεβείας τὴν κατηγορίαν ἔχει. Ἐν γὰρ τοῖς σταδίοις, οἱ μὲν ἀγωνοθετοῦσι τοῖς μέλλουσι τὴν ἀθλητικὴν ἰσχὺν ἐπιδείκνυσθαι· οἱ δὲ τῇ δυνάμει καὶ τῇ τέχνῃ τῶν ἄλλων προέχοντες, ὑπὲρ τῆς νίκης ἀθλοῦσι, πρὸς τοὺς κατ' ἀλλήλων ἀγῶνας ἀποδιδόμενοι· οἱ δὲ λοιποὶ ταῖς εὐνοίαις πρὸς τοὺς ἀγωνιστάς μεριζόμενοι, ὅπως ἂν σχῶσιν ἕκαστος περὶ τινα τῶν ἀθλητῶν σπουδῆς τε καὶ διαθέσεως, ἐν τῷ καιρῷ τῆς συμπλοκῆς ὑποφωνοῦσιν· ἢ καὶ τὸ προῖδεν τὴν βλάβην, ἢ τὸ μνησθῆναι παλαίσματος, ἢ τὸ φυλάξαι διὰ τῆς τέχνης ἐξυτὸν ἀκατάπτωτον. Εἰς τίνα τοίνυν τάξιν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθίστησιν ὁ Εὐνόμιος, ἐκ τῶν εἰρημένων κατανοήσατε· ἐν γὰρ τοῖς σταδίοις, τῶν μὲν ἀγωνοθετούντων, τῶν δὲ κρίνοντων τὴν νόμιμον ἀθλήσιν, τῶν δὲ ἀγωνιζομένων, τῶν δὲ τοῖς ἀγωνιζομένοις ὑποφωνούντων, οἵτινες ὁμολογοῦνται πολὺ τῶν ἀθλούντων εἶναι καταδεέστεροι· ὥς ἓνα τῶν ἐκ τοῦ δήμου θεωμένων, ἢ τινα τῶν τοῖς ἀθληταῖς ὑπηρετουμένων, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁρᾷ ὁ Εὐνόμιος· ὃ μῆτε ἀγωνοθετεῖ, μῆτε κρίνει τὴν νίκην, μῆτε πρὸς τὸν ἀντίπαλον ἀγωνίζεται, ἀλλὰ δι' ὑποφωνήσεως συνεργεῖ μὲν πρὸς τὴν νίκην οὐδέν. Οὕτε γὰρ συναγωνίζεται, εὔτε τὴν πρὸς αὐτὸ τοῦτο δύναμιν ἐμποιεῖ· βούλεται δὲ μόνον, μὴ δεύτερον δειχθῆναι τῶν ἀντιπάλων τὸν παρ' αὐτοῦ σπουδαζόμενον. Καὶ Παῦλος μὲν ἀγωνίζεται πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, καὶ πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους, καὶ πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς δυνάμεως οὐχὶ ἐνισχύει τοὺς ἀθλητάς, οὐδὲ διανέμει τοῖς ἀθληταῖς τὰ χαρίσματα, *διὰ ἑκάστην καθὼς βούλεται*, ἀλλὰ μέχρι τοῦ ὑποφωνεῖν τοὺς συμπλεκομένους τὴν δύναμιν ἔχει.

Πάλιν, φησὶ, *δειλανδροῦντας θρασύνων*. Ἄλλ' οὗτος μὲν ἀκολουθεῖ κατὰ τὸν ἑαυτοῦ λόγον τῇ προλαβοῦσῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος βλασφημίᾳ, φανεροὶ δὲ καὶ διὰ τοῦ ἐχθροῦ στόματος ἑαυτὴν ἡ ἀλγία. Οὐδενὸς γὰρ ἔστιν ἐτέρου θάρσος ἐμποιεῖν τοῖς δειλιανομένοις· ὁ Θεοῦ μόνου, λέγοντος τῷ δειλιῶντι· *Μὴ φοβοῦ, μετὰ σοῦ γάρ εἰμι, μηδὲν εὐλαβοῦ*· ὥς φησὶν ὁ Προφήτης· *Ἐὰν γὰρ πορευθῶ ἐν μέσῳ σκιᾶς θανάτου, οὐ φοβηθήσομαι κακὰ, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ*. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Δεσπότης πρὸς τοὺς δειλιῶντάς φησι, *Μὴ ταρσασέσθω ἡ καρδία ὑμῶν, μηδὲ δειλιάτω· καὶ, τί δειλοὶ ἐστέ, ὀλιγόπιστοι*; καὶ, *Θαρσεῖτε, ἐγὼ εἰμι· μὴ φοβεῖσθε*· καὶ πάλιν, *Θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον*. Οὐκοῦν καὶ ἄκοντος τοῦ Εὐνομίου, δι' αὐτῆς τῆς πολεμίας φωνῆς δείκνυσιν ἑαυτὴν ἡ εὐσέβεια. Συμφωνεῖ δὲ καὶ ὁ ἐφεξῆς τῷ προάγοντι λόγος· *Ἀπάντων, φησὶ, κηδόμενος, καὶ πᾶσαν φροντίδα καὶ πρόνοιαν εἰσφερόμενος*. Μόνο γὰρ ἔστιν ὡς ἀληθῶς τοῦ Θεοῦ τὸ κηδεσθαι καὶ

*Hactenus quidem inimicorum testimonio, Spiritus majestas et magnificentia demonstrata est. In sequentibus autem hæretico luto pietatis puritas contaminatur. Autumat enim de Spiritu, quod certantibus subclamat. Hoc autem extremæ amentię et impietatis crimen habet. Nam in stadiis, alii quidem certamina instituunt et designant, athleticum robur ostentare cupientibus; alii vero vi et arte aliis præstantiores, de victoria fortiter certant, ad certamina mutua sese exuentes; reliqui vero benevolentia erga certatores divisi, prout studio et voluntate in aliquem athletarum quisque fuerit affectus, in complexus sive congressus tempore subclamat, seu quia damnum præviderit, seu quia luctaminis meminerit, vel quia arte sua caverit ne corrueret. In quo igitur ordine Eunomius Spiritum sanctum constituit? ex his quæ dicta sunt intelligite. In stadiis enim cum aliqui certamina ponant, alii vero judicent de legitima certatione, alii autem certent, alii vero certantibus subclament, qui quidem certantibus multo inferiores pro confesso habentur. Ut unum e populo spectantium, Eunomius Spiritum sanctum videt, qui neque certamen instituit, neque de victoria judicat, neque contra adversarium certat, sed sua subclamatione ad victoriam nihil cooperatur. Non enim concertat, neque ad hoc ipsum certamen vim inserit; tantummodo vult ut ille cui favet, ex athletis non secundus vel inferior declaretur. Atqui Paulus certat adversus principatus, adversus potestates, adversus mundi potentes tenebrarum hujus sæculi, et adversus spiritualia nequitie in cœlestibus. Spiritus autem virtutis non vim et robur athletic confert, neque luctatoribus dona sua largitur, *dividens cuique prout vult*, sed hucusque tantum ut conferentibus subclamet, vim habet.*

Rursus, inquit, meticulosos et pavidos audentes reddit. Hic quidem suo sermone blasphemiam præcedentem sequitur, sed veritas seipsam per os inimici manifestat. Nullius enim alterius est expavescentibus fiduciam et animi præsentiam ingenerare, quam solius Dei, qui dicit metuenti: Noli timere, tecum enim sum⁴⁴, nihil reformida, sicut dicit Propheta: Si enim ambulavero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es⁴⁵. Quin etiam ipse Dominus ad metuentes dicit: Ne turbetur cor vestrum, neque formidet⁴⁶. Et, Quid timidi estis, modicæ fidei⁴⁷? Et, Confidite, Ego sum: nolite timere⁴⁸, atque iterum: Confidite, ego vici mundum⁴⁹. Quamobrem invito etiam Eunomio, per hostilem vocem seipsam demonstrat pietas. Sermo etiam qui deinceps sequitur præcedenti consonat. Omnium, inquit, curam habens, et omnem curam et providentiam inferens. Solius enim est Dei vere omnium cogitationem et curam habere. Sic Davide magno dicente: Ego mendicus sum et pauper, et

⁴⁴ Joan. vi, 20. ⁴⁵ Psal. xxi, 4. ⁴⁶ Joan. xiv, 27. ⁴⁷ Matth. viii, 28. ⁴⁸ Marc. vi, 50. ⁴⁹ Joan. xvi, 33.

*Dominus sollicitus erit mei*⁸⁰. Quod si reliqua sine sententia in strepitu inanum verborum explosa sunt, nullus accuset ipsum, dum videt in pluribus omnis prudentis et sanæ intelligentiæ expertem, inanem et indoctum. Quid enim intelligens, inquit, ad benevolentiorum favorem et custodiam fideliorum, non ipse diceret, neque illi qui insane et insipienter illius decreta et scripta admirantur. In Christo Jesu, cui gloria et imperium, in sæcula sæculorum. Amen.

⁸⁰ Psal. xxxix, 18.

KATA EYNOMIOY ΛΟΓΟΣ Γ'.

CONTRA EUNOMIUM LIBER TERTIUS.

CAPITA SEU SUMMARIA LIBRI TERTII.

1. *Tertius iste liber tertiam Eunomii hallucinationem ostendit, velut ejus, qui seipsum redarguat, et interdum quidem dicat, Filium Unigenitum esse nominandum, eo quod secundum naturam ex Patre natus sit, sacris Litteris, ut ait, superne hoc testantibus; interdum vero propter creationem non Filium, sed creaturam nomet.*
2. *Iterum dictum illud: Dominus creavit me, admodum scite, apposite et accurate exponit.*
3. *Deinde geniti et ingeniti significationem non peregrinam naturam ingerere, ex Adami, et Abelis, aliorumque exemplis demonstrat.*
4. *Postea æterni ad Patrem veritatem, et identitatem essentiæ, et communionem naturæ demonstrat: ubi etiam dissertatio de generatione vini, quodque Filius et genimen de Unigenito pronuntiatur, inter se cognata sint.*
5. *Ad hæc, divinæ essentiæ incomprehensibilitatem exsequitur, illudque ad Samaritanam: Vos adoratis, quod nescitis, interpretatur.*
6. *Postea appellationem Filii et genimnis, pluresque differentias filiorum Dei, hominum, arietum, perdutionis, lucis et diei exponit.*
7. *Tandem Unigeniti appellationibus divinis et humanis enodatis; et genito, atque ingenito diligenter excusso, librum terminat.*

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

- α'. Ὁ τρίτος οὗτος λόγος τρίτην πτώσιν τοῦ Εὐνομίου δεικνύει, ὡς αὐτὸν διελέγχοντα, καὶ ποτὲ μὲν λέγοντα, ὅτι διὰ τὸ γεννηθῆναι κατὰ φύσιν δεῖ τὸν Μορगेνη ὀνομάζεσθαι, ὡς τῆς ἀγίας Γραφῆς, φησὶν, ἀνωθεν τοῦτο ἐκλουσῆς· ποτὲ δὲ, ὅτι διὰ τὸ κτισθῆναι, μηκέτι τὸν, ἀλλὰ ποίημα λέγεσθαι.
- β'. Ἐπὶ αὐτὴν τὴν τοῦ, Κύριος ἐκτίσέ με, ῥῆσιν παγκάλως καὶ ὁρμολίως καὶ ἀκριβῶς διεξετάσας ἐκτίθεται.
- γ'. Ἐπειτα τὴν τοῦ γεννητοῦ καὶ ἀγεννητοῦ οὐκ ἀλλοτριώσιν οὐσίας ἐκ τε τοῦ Ἀδὰμ καὶ Ἀβελ καὶ ἑτέρων ὑποδειγμάτων δεικνύσιν.
- δ'. Ἐπὶ οὕτως τὴν τοῦ ἀδίδου πρὸς τὸν Πατέρα ἐνότητα, καὶ τὸ ταῦτό τῆς οὐσίας, καὶ κοινὴν τῆς φύσεως, ἐν ᾧ καὶ φυσιολογία περὶ γεννήσεως οἶνον, καὶ ὅτι ὁ τε Υἱὸς καὶ τὸ γέννημα ἐπὶ τῆς τοῦ Μορगेνοῦς προσηγορίας ὁμογενὴ τὴν οἰκειότητα ἔχουσιν.
- ε'. Πρὸς τοὺς τοῦ ἀκατάληκτου τῆς θείας οὐσίας, διέξεισι, καὶ τὸ πρὸς τὴν Σαμαρείτιν βιβλόν, Ὑμεῖς προσκυνεῖτε, ὃ οὐκ οἴδατε, ἐρμηνεύει.
- ς'. Καὶ μετὰ ταῦτα τὴν τοῦ Υἱοῦ κλήσιν καὶ τοῦ γεννήματος, διαφορὰς τε υἱῶν Θεοῦ πλείστας, καὶ ἀνθρώπων, καὶ κριῶν, καὶ ἀπώλειας, φωτός τε καὶ ἡμέρας ἐκτίθεται.
- ζ'. Πρὸς οὓς τὰς τοῦ Μορगेνοῦς προσηγορίας θεϊκὰς τε καὶ ἀνθρωπίνους διερμηνεύσας, τὸ γεννητὸν καὶ ἀγεννητον διεξετάσας, τὸν λόγον ἀληθεύει.

Legitime decertanti, laborum in certaminibus exantlatorum hic terminus est: ut vel adversarius laboribus defessus fractusque et languidus sponte ei qui superarit herbam porrigat et cedat victoria: vel ut secundum athleticam legem ter prostratus in terram ruat: per quæ victori, præsidium iudicio, clara præconis denuntiatione, ob adeptam coronam illustris accedit gloria. Quoniam igitur his superioribus orationibus prostratus Eunomius, nondum veritati cedit, nec ipsam sinit contra mendacium, victoriæ præmia reportare: sed rursus

Τῷ νομίμως ἀθλοῦντι, τῶν ἐν τοῖς ἀγῶσι πόνων ὄρος ἐστίν, ἢ τὸ παντελῶς ἀπειπόντα πρὸς τοὺς πόνους τὸν ἀνταγωνιστὴν ἐκουσίως ἐκστῆναι τῷ κεραιχότι τῆς νίκης· ἢ τρισὶ πτώμασι κατὰ τὸν ἀθλητικὸν καταβληθῆναι νόμον· δι' ὧν γίνεται τῷ νενικηκότι, τῇ κρίσει τῶν βραβευόντων, ἢ ἐπὶ τῷ στεφάνῳ δόξα διὰ λαμπροῦ τοῦ κηρύγματος. Ἐπεὶ οὖν δις ἤδη καταβληθεὶς ἐν τοῖς προλαβοῦσι λόγοις Εὐνόμιος, οὐπω συγχωρεῖ τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τοῦ ψεύδους ἔχειν τὰ νικητήρια· ἀλλ' ἐκ τρίτου πάλιν κατὰ τῆς εὐσεβείας διὰ τῆς λογογραφίας κινίζεται ἐν τῇ συνήθει

παλαιστρά τοῦ ψεύδους, εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀπάτης Ἀ
ἀγῶνας ἑαυτὸν ἐπιβρώσας· ἀναγκάως καὶ νῦν δι'
ἡμῶν ὁ τῆς ἀληθείας λόγος, πρὸς τὴν τοῦ ψεύδους
ἀνατροπὴν ἀντεγίρεται, τῷ νικοποίῳ τε καὶ ἀγνω-
θέτῃ τῆς νίκης ἀναθεὶς τὰς ἐλπίδας, καὶ ἅμα τῇ κα-
κοτεχνίᾳ τῶν τοῦ ἐναντίου παλαισμάτων ἐνδυναμού-
μενος. Ὁμολογοῦμεν γὰρ ἀνεπαισχύντως ἡμεῖς, μήτε
τινὰ λόγον διὰ βητορικῆς τεθηγμένον ἐπὶ τοὺς ἀγῶνας
παρεσκευάσθαι, μήτε δεινότητά διαλεκτικῆς ἀγχι-
νοίας εἰς συμμαχίαν κατὰ τῶν ἀντιτεταγμένων προ-
βάλλεσθαι, ἥ καὶ τὴν ἀλήθειαν πολλάκις εἰς ὑπόνοιαν
ψεύδους ἐπὶ τῶν ἀπείρων ἀντιμεθίστησιν. Ἀλλὰ μία
δύναμις τοῦ ἐν ἡμῖν λόγου κατὰ τοῦ ψεύδους ἐστὶ.
Πρῶτον μὲν αὐτὸς ὁ ἀληθινὸς Λόγος, ἰσχύς τοῦ ἡμετέ-
ρου, τὴν παίδευσιν, ἀλλὰ σοφὸν, ἐκ προπαιδεύσεως
γενέσθαι πρῶτον διακελεύεται, εἰθ' οὕτως τὴν ἐκ τῆς
Παροιμίας παιδείαν χωρεῖν. Φρονήσεως γὰρ εἶναι λό-
γους φησὶ, διὰ στροφῆς τὸν σκοπὸν ἐκκαλύπτοντας.
Τὸ γὰρ μὴ ἐπ' εὐθείας νοούμενον, στροφῆς τινος χρῆ-
ζει πρὸς τὴν τοῦ κεκρυμμένου κατάληψιν. Καὶ ὥσπερ
ὁ Παῦλος, ἀλλάζειν ἑαυτοῦ τὴν φωνὴν ἐπηγγέλατο,
μέλλων μετατιθέσθαι τὴν ἱστορίαν εἰς τροπικὴν θεω-
ρίαν· οὕτως ἐνταῦθα ἡ τῶν κεκρυμμένων φανέρωσις,
στροφή τοῦ λόγου παρὰ τοῦ Σολομῶντος κατονομάζε-
ται· ὥς οὐ δυναμένου κατανοηθῆναι τοῦ κάλλους τῶν
νοημάτων, εἰ μὴ τις τοῦ λόγου τὸ προφανόμενον εἰς
τὸ ἔμπροσθεν ἀναστρέψας, ἴδοι τὴν ἀποκεκρυμμένην
αὐγὴν τοῦ νοήματος. Οἷον ἐπὶ τοῦ πτεροῦ συμβαίνει,
ὅ κατὰ τὸ οὐραῖον ὁ ταῶς καλλωπίζεται. Ἐπὶ τοῦτου
γὰρ ὁ μὲν τὰ νῦτα τοῦ πτεροῦ θεασάμενος, κατὰ τὸ
ἀκαλλές τε καὶ ἄμορφον, καταφρονεῖ πάντως ὡς εὐ-
τελοῦς τοῦ θεάματος. Εἰ δέ τις ἀναστρέψας αὐτοῦ τὴν
ἐτέραν ὄψιν προδείξειεν, ὅρῃ τὴν ποικίλην ζωγραφίαν
τῆς φύσεως, καὶ τὸν ἡμιτελὴ κύκλον ἐν πορφυρᾷ τῇ
βαφῇ κατὰ τὸ μέσον ἐκλάμποντα, καὶ τὸν χρυσοειδῆ
περὶ τὸν κύκλον ἀέρα, τοῖς πολυχρόοις ἱρίσι κατὰ τὸ
ἄκρον διεζωσμένον τε καὶ λαμπόμενον. Ἐπεὶ οὖν οὐ-
δὲν τῷ προχείρῳ τῆς λέξεως ἔπεστι κάλλος· Πᾶσα
γὰρ, φησὶν, ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως
ἔσῳθεν, ἐν τοῖς χρυσοῖς νοήμασι τῷ κρυπτῷ δια-
λίμπουσα κόσμῳ· ἀναγκάως ὁ Σολομὼν τοῖς ἐν-
τυγχάνουσι τῷ βιβλίῳ τούτῳ τὴν τοῦ λόγου στροφήν
ὑποτίθεται, ἵνα διὰ τούτου νοήσῃ παραβολὴν καὶ
σκοτεινὸν λόγον, ῥήσεις τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα.

Quare cum in orationis primo prospectu nulla inest pulchritudo : *Omnis enim, inquit, gloria filiae regis ab intus, in aureis intellectionibus occulto refulgens ornata*¹ : necessario Solomon, hunc librum legentibus, sermonem invertere præcepit, ut hoc modo intelligant parabolam et obscurum sermonem, verba sapientium et ænigmata eorum².

Ταῦτα τοῖων περιεχούσης τῆς Παροιμιακῆς ταύτης D
διδασκαλίας, οὐδὲν ἂν τις τῶν εὐφρονούντων ἀνεξ-
ετάστωκ τε καὶ ἀθεωρήτωκ τῶν ἐκ τῆς βίβλου ταύ-
της προφερομένων δέξεται, κἂν ὅτι μάλιστα σαφές
ἐκ τοῦ προχείρου καὶ γνώριμον τυγχάνει. Πάντως
γὰρ ὑπεστὶ τις καὶ τοῖς προδῆλοις εἶναι δοκοῦσι κατὰ
ἀναγωγὴν θεωρία. Εἰ δὲ τὰ πρόχειρα τῆς Γραφῆς

tertio contra pietatem per scriptionem pulverem excitat in assueta sibi palæstra mendacii, ad ite-
randa pro errore certamina seipsum corroborans :
necessario etiam nunc per nos veritatis sermo ad
mendacii eversionem contra exsurgit in aucto-
rem victoriæ et agonotheam (id est, certaminum
constitutorem), totam victoriæ spem reponens, si-
mul etiam ex adversarii prava luctatione vires
concipiens et colligens. Nos enim absque pudore
constitemur, neque aliquam orationem rhetorico
artificio elaboratam et acuminatam ad certandum
præparasse : neque dialecticæ subtilitatis solertiam
et acrimoniam ad auxilium et defensionem contra
ea quæ ab adversariis sunt objecta protendere, quæ
etiam veritatem in suspicionem mendacii apud im-
peritos traducit. Sed nostri sermonis unica virtus
adversus mendacium est. Ac primum quidem ipse
verus sermo, sive Verbum, robur sermonis nostri,
eruditionem suscipere præcipit, sed sapientem ex
antecedente disciplina : deinde sic ex Proverbio di-
sciplinam capere. Prudentiæ enim esse, inquit,
sermones qui per inversionem scopum occultant.
Quod enim recto sensu non potest intelligi, ver-
sione aliqua indiget, ut id quod in ejusmodi verbis
occultum latet, comprehendatur : et quemadmodum
Paulus in tropicam sive allegoricam speculationem
historiam translaturus, se suam quoque vocem mu-
taturum esse promisit³ : sic hoc in loco abdito-
rum declaratio, sermonis inversio, vel sermonum
versutiæ a Solomone nominantur (a). Quasi notio-
num pulchritudo mente comprehendi non possit,
nisi quis sermonis prima specie retro versa, no-
tionis occultum splendore inspexerit. Quemadmo-
dum in ea penna contingit, qua in cauda pavo
adornatur. Si quis enim pennam a tergo contem-
platus fuerit, propter nescio quid invenustum ac
deforme, quod in ea apparet, omnino despexerit,
tanquam vile aliquod et nihili faciendum spectacu-
lum. Quod si quis inversa penna ejus alterum pro-
spectum ostenderit, variam naturæ picturam intue-
bitur, et semicirculum purpurea tinctura in medio
emicantem, et circumfusus aera circulo aurea spe-
cie nitentem, ejusque summitatem multicoloribus
iridibus cinctam et venusto splendore fulgentem.

Cum igitur hæc Proverbialis doctrina ista conti-
neat : qui recte sapit, nihil eorum quæ ex libro ci-
tantur, inconsiderate et temere accipiet ; quamvis
illud prima fronte maxime apertum et cognitum vi-
deatur. Omnino enim etiam in his quæ valde perspi-
cua putantur, subest per anagogen, id est figuram,
qua intellectus ad altiora subvehitur, contemplatio.

¹ Galat. iv, 20. ² Psal. xlv, 14. ³ Prov. i, 6.

(a) Sap. viii, 8, sic habetur : *Si multitudinem scientiæ desiderat quis : scit præterita et de futuris æstimat, scit versutias sermonum, et dissolutiones argumentorum.*

Quod si quæ facilia sunt et in promptu in hac Scriptura necessario subtiliorem inquisitionem et examinationem postulant, quanto magis illa quibus plurimum inest obscuritatis et difficultatis, ex ea quæ inde sumitur, cognitione et intelligentia? Quamobrem exquiramus ex verborum contextu illius loci, si quem manifestum sensum habet propositorum lectio. Describit sermo Sapientiam, sermones quosdam ex propria persona enarrantem. Scit autem studiosus plane, quæ in eo loco dicuntur; ubi Sapientia, in consilio habitare se prædicat⁴, advocat autem cognitionem et notitiam, possessionem vero dicit se habere fortitudinem et prudentiam, ipsa autem nominatur intelligentia, in viis iustitiæ se ambulare, et in medio semitarum iudicii conversari: dicit etiam per se reges regnare, potentes iustitiam decernere, et terræ suæ tyrannos dominari. Quod enim ex his quæ dicta sunt qui rectæ rationis iudicio usus fuerit nihil temere et inconsiderate ex eo sensu qui in promptu est et prima fronte apparet, admitte, cuius est perspicuum. Nam si per illam ad potentiam reges provebuntur, et ab ipsa robur habet tyrannis: omnino est necessarium, sapientiam tyrannificam nobis apparere, atque eorum qui improbe in regno dominantur, crimina in seipsam transferre. Sed novimus alios reges, qui a sapientia vere ad æternum fineque carens ducuntur imperium, videlicet pauperes spiritu, quorum possessio regnum est cælorum: sicut Dominus, qui est sapientia Evangelii, promittit⁵: tales etiam potentes intelligimus, qui adversus appetitus et passiones potentiam exercent, qui non serviunt potestati peccati, qui in vita sua tanquam tabula quadam iustitiam inscribunt. Sic etiam laudabilis tyrannis, quæ auxilio sapientiæ passionum sive affectuum democratiam, in mentis monarchiam postquam converterit, ea quæ male in libertatem frenum mordent et ferocius exsultant, in servitutem redigit. Omnia corporalia et terrestria cogitata et studia intelligo. Caro enim concupiscit adversus spiritum⁶ et contra animi imperium exsurgit: huic igitur terræ dominatur iste tyrannus, cuius

Sicut igitur hæc ab omnibus recte sentientibus conceduntur, cum tali intelligentia legenda esse potius quam cum ea quæ corticotenus in verbis apparet prima fronte oblata. Sic ex consequentia consentaneum est, coherentem his vocem illam conscriptam, non simpliciter et inexplorato ab his qui recte sapiunt admitti: Si annuntiavero vobis, inquit, ea quæ quotidie fiunt, et si in memoriam revocavero numerare ea quæ a sæculo facta sunt, Dominus creavit me⁷. Quid mihi ad hanc vocem? dicet servus dictionis, qui syllabarum sono adhæret Judaico more. An non hæc verborum constructio videtur eorum auditui, qui attentiores sunt, nescio quid peregrini et novi ingenerare? Si annuntiavero vobis quæ

ταύτης ἀναγκάως ἐπιζητεῖ τὴν λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν, πόσῳ μᾶλλον ἐκεῖνα οἷς πολὺ τὸ ἀσαφές τε καὶ δυσθεώρητον ἐκ τῆς αὐτόθεν ἐστὶ κατανοήσεως; Ἐξετάσωμεν τοίνυν ἐκ τῆς περὶ τὸν τόπον ἐκείνον συμφράσεως τῶν ῥημάτων, εἰ τι σαφές ἡ τῶν παρακειμένων ἀνάγνωσις ἔχει. Προδιαγράφει τὴν Σοφίαν ὁ λόγος, ῥήσεις τινὰς ἐξ οἰκείου διεξιούσαν προσώπου· ἐπίσταται δὲ πάντως ὁ φιλομαθὴς τὰ ἐν τῷ τόπῳ λεγόμενα· ὅπου κατασκηνοῖ μὲν βουλὴν ἡ Σοφία, ἐπικαλεῖται δὲ γνῶσιν καὶ ἔννοιαν, κτῆμα δὲ ἔχειν φησὶν, ἰσχύν τε καὶ φρόνησιν· αὐτὴ δὲ ὀνομάζεται σύνεσις· ἐν ὁδοῖς δὲ περιπατεῖν δικαιοσύνης, καὶ ἀναμέσον ὁδῶν δικαιώματος ἀναστρέφεται. Φησὶ δὲ δι' αὐτῆς βασιλεῦειν τοὺς βασιλευόντας, δικαιοσύνην γράφειν τοὺς δυναστεύοντας, καὶ τῆς αὐτῶν κατακρατεῖν γῆς τοὺς τυράννους. Ὅτι γὰρ οὐδὲν τῶν εἰρημένων ὁ λελογισμένος ἀνεξετάστως ἐκ τῆς ἐτοίμου διανοίας προσδέχεται, παντὶ δῆλόν ἐστιν. Εἰ γὰρ οἱ βασιλεῖς δι' ἐκείνης ἐπὶ τὴν δυναστείαν προάγονται, καὶ παρ' αὐτῆς ἡ τυραννὶς τὴν ἰσχύν ἔχει· ἀνάγκη πᾶσα τυραννοῖν ἡμῖν τὴν σοφίαν ἀναφανῆναι, καὶ τῶν ποιηρῶς ἐν βασιλείᾳ δυναστεύσαντων, εἰς αὐτὴν μετατιθεῖναι τὰς μέμφεις. Ἄλλ' οἶδαμεν βασιλέας τοὺς ὑπὸ τῆς σοφίας ὄντως εἰς τὴν ἀτελεύτερον προΐοντας ἀρχὴν τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι· ὧν κτῆμα ἡ τῶν οὐρανῶν ἐστὶ βασιλεία· καθὼς ὁ Κύριος, ὅς ἐστιν ἡ σοφία τοῦ Εὐαγγελίου, καταπαγγέλλεται. Τοιοῦτους καὶ τοὺς δυνάστας ἐπιγινώσκωμεν, τοὺς κατὰ τῶν παθῶν δυναστεύοντας, τοὺς μὴ δουλομένους τῇ δυναστείᾳ τῆς ἀμαρτίας· οἱ καθάπερ δέλτιον τιτὶ τῷ ἰδίῳ βίῳ τὴν δικαιοσύνην ἐγγράφουσιν. Οὕτως καὶ ἡ ἐπαινετὴ τυραννὶς, τῇ συμμαχίᾳ τῆς σοφίας τὴν τῶν παθῶν δημοκρατίαν εἰς τὴν τοῦ νοῦ μοναρχίαν μετασκευάσασα, δουλαγωγεῖ τὰ κακῶς εἰς ἐλευθερίαν ἀφηνάζοντα· πάντα τὰ σωματικά τε καὶ γήινα λέγω φρονήματα. Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, καὶ τῇ ἀρχῇ τῆς ψυχῆς ἐπανάσταται. Ταύτης οὖν κρατεῖ τῆς γῆς ὁ τοιοῦτος τύραννος, ἥς ἀρχὼν ἐτάχθη κατὰ τὴν πρώτην κτίσιν ὑπὸ τοῦ Λόγου.

adversus spiritum⁶ et contra animi imperium exsurgit princeps secundum primam creationem a Verbo est

Ὡς τοίνυν ταῦτα παρὰ πάντων ὁμολογεῖται τῶν εὐφρονούντων, μετὰ τοιαύτης διανοίας ἀναγινώσκεισθαι μᾶλλον ἢ μετὰ τῆς τοῖς ῥητοῖς ἐπιφαινομένης κατὰ τὸ πρόχειρον· οὕτως εἰκόσ ἐστιν ἐκ τοῦ ἀκολούθου προσεχῶς τοῦτοις τὴν φωνὴν ἐκείνην συγγεγραμμένην, μὴ ἀπλῶς τε καὶ ἀνεξετάστως παρὰ τῶν εὐφρονούντων παραδεχθῆναι· Ἐὰν ἀναγγείλω ὑμῖν, φησὶ, τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀπαριθμήσασθαι, Κύριος ἐκτίσέ με. Τί μοι πρὸς ταύτην, ἐρεῖ, τὴν φωνήν, ὅ τῆς λέξεως δοῦλος, ὁ τῷ ἔχῳ τῶν συλλαβῶν Ἰουδαϊκῶς προσκαθήμενος; Ἀρ' οὐ δοκεῖ ξενισμὸν ἐμποιεῖν τῇ ἀκοῇ τῶν ἐπιστατικῶν ἢ σύνταξις; Ἐὰν ἀναγγείλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, Κύριος ἐκτίσέ με. Ὡς ἐὰν μὴ ἀναγγείλῃ τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, κατὰ τὸ ἀκόλουθον

⁴ Prov. viii, 12.⁵ Matth. v, 5.⁶ Galat. v, 17.⁷ Prov. viii, 22.

καὶ τὸ ἐκτίσθαι πάντως ἀρνήσεται. Ὁ γὰρ εἰπὼν, ὅτι ἂν ἀναγγεῖλω ἐκτίσθην, δέδωκε νοεῖν κατὰ τὸ σιωπώμενον, ὅτι οὐκ ἐκτίσθην ἂν μὴ ἀναγγεῖλω. Κύριος ἐκτίσέ με, φησὶν, ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προσελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθῆναι· πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. Τίς ἡ καινὴ τῆς κατασκευῆς τοῦ κτίσματος τούτου τάξις; Πρῶτον κτίζεται, καὶ μετὰ τοῦτο θεμελιούται, καὶ τότε γεννᾶται. Κύριος ἐποίησε, φησὶ, χώρας ἀοικήτους, καὶ ἄκρα οἰκούμενα τῆς ὑπ' οὐρανόν. Ποῖον Κύριον λέγει χώρας ἀοικήτου ποιητὴν καὶ οἰκουμένης; Πάντως τὸν καὶ τὴν σοφίαν ποιήσαντα. Ἐκ γὰρ τοῦ αὐτοῦ προσώπου καὶ οὗτος κάκεινος ὁ λόγος, ὅτε τὸ, Ἐκτίσέ με Κύριος, λέγων, καὶ ὁ προστιθεὶς τὸ, Ἐποίησε Κύριος χώρας καὶ ἀοικήτους. Οὐκοῦν ἐπίσης τῶν δύο δημιουργοὶ ἐστὶν ὁ Κύριος, αὐτῆς τε τῆς σοφίας, καὶ τῆς οἰκουμένης τε καὶ ἀοικήτου χώρας. Ποῦ τοίνυν τὰ πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ οὐδὲ ἓν; Εἰ γὰρ ὁ αὐτὸς Κύριος καὶ τὴν σοφίαν κτίζει, ἣν ἀντὶ τοῦ Υἱοῦ νοεῖν συμβουλεύουσι, καὶ τὰ καθ' ἑκάστον ὅσα ἡ κτίσις ἔχει, πῶς ἀληθεύει ὁ ὑψηλὸς Ἰωάννης, πάντα λέγων δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι; Ἀντιφθέγγεται γὰρ ἡ Γραφὴ αὕτη πρὸς τὴν τοῦ Εὐαγγελίου φωνήν, τῷ τὴν σοφίαν κτίσαντι, τῆς ἀοικήτου τε καὶ οἰκουμένης χώρας ἀνατιθεῖσα τὴν ποίησιν· οὕτω δὲ καὶ τὰ ἐφεξῆς πάντα θρόνον Θεοῦ τινα διεξέρχεται, ἐπ' ἀνέμων ἀφοριζόμενον, ἰσχυρὰ γίνεσθαι τὰ ἄνω νέφη λέγει, καὶ ἀσφαλεῖς τὰς ὑπουρανίους πηγὰς, καὶ πολλὰ τοιαῦτα περιέχει ἡ σύμφωναις, πολλὴν ἐπιζητοῦντα τὴν διὰ λεπτῆς τινος καὶ διορατικῆς φρενὸς εὐρισκομένην ἐν τοῖς προειρημένοις διάνοιαν. Τίς ὁ ἐπ' ἀνέμων ἀφοριζόμενος θρόνος; Τίς ἡ ἀσφάλεια τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πηγῶν; Πῶς ἰσχυρὰ γίνεται τὰ ἄνω νέφη; Εἰ γὰρ τις πρὸς τὰ φαινόμενα κρίνει τὸν λόγον, πολλὴν εὐρήσει μάχην τῶνπραγμάτων πρὸς τὰ λεγόμενα. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι τὰ ἄκρα τῆς ὑπ' οὐρανόν, ἢ τῷ λίαν καθομιλεῖν τῇ τοῦ ἡλίου θερμότητι, ἢ τῷ καθ' ὑπερβολὴν ἀφεστάναι, διὰ τὴν καθ' ἑκάτερον ἀμετρίαν ἐστὶν ἀοίκητα; τὰ μὲν ξηρὰ τε καὶ δικαῆ πέρα τοῦ μετρίου γινόμενα· τὰ δὲ τῷ ὑγρῷ πλεονάζοντα, καὶ κατεφυγμένα διὰ τῆς πῆξεως οἰκεῖται δὲ μόνα ὅσα τῆς καθ' ἑκάτερον τῶν ἐναντίων ἀκρότητος ἐπίσης ἀπώκισται. Εἰ δὲ τὸ μέσον τῆς γῆς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων διελήπται, πῶς τὰ ἄκρα λέγει τῆς ὑπ' οὐρανὸν οἰκεῖσθαι ἡ παροιμία; Τίς γὰρ ἰσχύς ἐνθεωρηθεῖη τοῖς νέφεσιν, ὥς ἀληθεύειν τὸν λόγον κατὰ τὴν πρόχειρον ἔννοιαν, ὅς φησιν ἰσχυρὰ γεγενῆσθαι τὰ ἄνω νέφη. Μανώτερος γὰρ τίς ἐστὶν ἀπὸ τῆς, ἢ τοῦ νέφους φύσις κατὰ τὸν ἀέρα διαγεόμενος· ὅς ἐποχεῖται μὲν τῷ ἐναερίῳ πνεύματι διὰ πολλὴν λεπτότητα κοῦφος γενόμενος. Συμβεβῆκε δὲ πρὸς ἑαυτὸν ἐκ τῆς συμπλήσεως, διεκρίπτεται τοῦ ἀνέχοντος πνεύματος, σταγῶν βαρεῖα γινόμενος. Τίς οὖν ἐστὶν ἐν τούτοις ἡ ἰσχύς ἐν οἷς οὐδεμία τοῖς ἀποτομνοῖς ἀντίληψις γίνεται; Τὸ γὰρ μανὸν τοῦ ἀέ-

quotidie sunt, Dominus creavit me. Quasi nisi ea quæ sunt annuntiaverit, vi consecutionis se creatum prorsus negabit. Qui enim dixit, Si annuntia-vero creatus sum, animo intelligendum tacite dedit, quod Non creatus sum, nisi annuntiavero. Dominus creavit me, inquit, principium viarum suarum ad opera ejus; ante sæculum fundavit me in principio, antequam terram, antequam abyssos scississet, priusquam fontes aquarum erupissent, priusquam montes essent firmati, ante omnes colles genuit me. Quis novus constructionis hujus creaturæ ordo? primum creatur et postea fundatur, tum vero etiam generatur. Dominus, inquit, fecit regiones non habitatas, et extremitates terræ quæ incoluntur sub cælo. Qualem Dominum dicit regionis incultæ et habitatæ factorem? Omnino eum qui sapientiam fecit: ex eadem enim persona et hic et ille sermo, et qui dicit, Creavit me Dominus, et qui adjicit, Fecit Dominus regiones etiam inhabitatas. Igitur æqualiter duorum conditor erit Dominus, ipsiusque sapientiæ, et terræ quæ habitatur et quæ non habitatur. Quomodo igitur omnia per Filium facta sunt, et sine ipso nihil? Si enim idem Dominus et sapientiam creat (quam pro Filio intelligere consulunt), et singula quæ creata sunt: quomodo sublimis Joannes verum dicit, omnia per ipsum facta esse? contradicit enim hæc Scriptura voci Evangelii, ei qui sapientiam creavit inhabitabilis et habitabilis regionis creationem assignans. Sic etiam omnia quæ deinceps enarrat: thronum quendam Dei esse, super ventis determinatum, quæ supra sunt nubes firmari ait, et tantos subcælestes fontes, et multa talia complectitur orationis contextus, quæ subtili quadam et perspicaci mente in prædictis excogitatum requirunt intelligentiam. Quis super ventis distinctus thronus? Quæ securitas sive tuta sedes fontium qui sub cælo sunt? quomodo firmæ sunt nubes quæ sursum sunt? si quis ex ea quæ apparet specie sermonem judicet, magnam rerum repugnantiam cum iis quæ dicuntur inveniet. Quis enim ignorat extrema terræ sub cælo, vel quia nimis solis calori sint affinia et propinqua, vel quia supra modum distent disjuncta, propter utriusque immoderationem non habitari posse? altera quidem sicca et æstu ferventia ultra moderatam temperiem esse; altera vero humido redundantia frigidibus et pruinis obriguisset: habitantur autem ea sola quæ ab utraque extremitate æqualiter dissita sunt et seorsum collocata. Quod si terræ medium ab hominibus occupatur et incolitur, quomodo extrema orbis sub cælo habitari dicit patremia? Quæ porro formido in nubibus spectari potest, ut verus sermo esse possit ex ea quæ prima fronte occurrit intelligentia, qui asserit firmas factas esse et validas nubes sursum. Rarior est enim quidam vapor nubis natura, per aerem diffusus: qui pro-

* Joan. 1, 3.

pter multam tenuitatem aërio spiritu supervelitur, A
levis cum sit, confluens autem in seipsum ex con-
cretionem, decidit, cum jam aërius ille spiritus sus-
tinere non possit, dum gutta sive stilla gravis
ellicitur. Quodnam igitur robur in his quæ tactu
minime possunt apprehendi? Nam in nube aerem
rarum et diffusu facilem videre licet. Quomodo
rursus in ventorum instabili natura divinus defi-
nitur thronus? Hoc autem quod dicitur primum
creari, tum denuo generari, et inter creationem
et generationem fundari, quam rationem cum communibus et in promptu positis congruentem noti-
tiis habere quis dixerit? Quinetiam illud de quo jam ante dubitatum est in sermone, quomodo an-
nuntiatio eorum quæ fiunt quotidie, et recordatio numerationis eorum quæ a sæculo sunt, velut
causa quædam est dicendi sapientiam a Deo creatam esse?

Quoniam igitur ex his quæ dicta sunt clare de-
monstratum est in his nihil tale esse, cur inexplora-
to et inconsiderate hic sermo admittatur, opera
pretium erit instar reliquorum, et hoc quod di-
citur, *Dominus creavit me*, non ex ea quæ vi verbi
ingeneratur nobis intelligentia, interpretari, sed
omni attentione et diligentia inquirere, quod pie
per hæc verba intelligitur. Verum enimvero ac-
curate et ad amussim propositorum sententiam
concipere eorum solum fuerit, qui Spiritu sancto
ducti profunditates scrutantur, sciuntque fari in
spiritu divina mysteria. Sed in his verbis de quibus
agitur, tantum oratio nostra immorabitur,
quantum sufficit ut eorum scopus non indiscussus
et inexploratus prætermittatur. Quis igitur noster
sermo? fieri, opinor, minime potest, sapientiam
quæ ex divina illuminatione fit, hanc solam absque
reliquis sancti Spiritus donis cuiquam adesse, sed
omnino oportet, simul cum hac prophetiæ gra-
tiam sive donum concurrere. Si enim sapientiæ
proprium est, veritatem eorum quæ sunt animo
comprehendere; prophetia vero futurorum conti-
net declarationem, nullus perfectum sapientiæ
donum fuerit consecutus, qui non prophetica co-
operatione futuri cognitionem complexus fuerit.
Quoniam igitur non humanam aliquam sapientiam
sibiipso vindicat Solomon, cum dixit, *Deus docuit
me sapientiam* ⁹, et omnes sermones suos Deo at-
tribuit, cum ait, *Mei sermones dicti sunt a Deo* ¹⁰,
præclare agemus, si admistam sapientiæ prophe-
tiam in hac parte proverbii hujus perscrutemur.
Ergo dicimus quod in his quæ hunc locum præ-
cedunt verbis cum dixisset, *sapientiam sibi do-
num ædificasse* ¹¹, carnis Domini constructionem
per hunc sermonem obscure indicat; non enim in
alieno domicilio vera sapientia habitavit, sed sibi
domicilium ex virginali corpore ædificavit. Hic
autem quod ex ambobus unitum est, Verbo attri-
buit, ex domo dico et sapientia quæ domum ædifi-
cavit, id est, ex humanitate et cum homine tem-
perata sive conjuncta deitate, horum utrique con-
gruas et convenientes voces accommodat, ut in
Evangeliiis fieri videre licet, in quibus sermo, qui

ρος καὶ εὐδιάχυτον, καὶ ἐπὶ τοῦ νέφους ἔστιν ἰδεῖν.
Πῶς δὲ πάλιν ἐπὶ τῇ ἀσάτῃ τῶν ἀνέμων φύσει ὁ
θεὸς ἀφορίζεται θρόνος; Τὸ δὲ πρῶτον κτίζεσθαι, καὶ
ἐπὶ τέλει λέγειν γεννᾶσθαι, καὶ διὰ μέσου τούτων θε-
μελιῶσθαι, τίνα λόγον εἰποι τις ἂν ἔχειν ταῖς κοιναῖς
τε καὶ προχείροις ἐννοαῖς συμβαίνοντα; Τὸ τε πρὸ
τούτων ἐπαπορηθὲν ἐν τῷ λόγῳ, πῶς ἡ ἀναγγεῖλα
τῶν καθ' ἡμέραν γινομένων, καὶ ἡ μνήμη τῆς ἐξ-
αριθμημένης τῶν ἐξ αἰῶνος, ὡς περ αἰτία τις γίνεται
τοῦ ἐκτίσθαι παρὰ τοῦ θεοῦ τὴν σοφίαν λέγειν;

Οὐκοῦν ἐπειδὴ δέδεικται φανερώς διὰ τῶν εἰρημέ-
νων, μηδὲν ἐν τούτοις τοιούτων εἶναι, ὡς ἀνεξετάστος
τε καὶ ἀθεωρήτως παραδεχθῆναι τὸν λόγον, καλῶς
ἂν ἔχοι καθ' ὁμοιότητα τῶν λοιπῶν, καὶ τὸ, *Κύριος
ἐκτίσέ με*, μὴ κατὰ τὴν αὐτόθεν ἡμῖν ἐκ τοῦ ῥήμα-
τος ἐγγινομένην διάνοιαν ἐρμηνεύειν, ἀλλὰ ζητεῖν
κατὰ πᾶσαν προσοχὴν τε καὶ ἐπιμέλειαν, τὸ εὐσεβῶς
διὰ τοῦ λεγομένου νοούμενον. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἀκριδῶς
κατεληφέναι τὴν τῶν προκειμένων διάνοιαν, μόνων
ἂν εἴη τῶν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὰ βάθη διερευνούντων,
καὶ λαλεῖν ἐπισταμένων ἐν πνεύματι τὰ θεῖα μυστή-
ρια. Παρ' ἡμῶν δὲ τοσοῦτον ἐν τοῖς προκειμένοις ὁ
λόγος ἀσχοληθήσεται, ὅσον μὴ πάντῃ περιδεῖν τὴν ἐν
τούτοις σκοπὸν ἀθεώρητον. Τίς οὖν ὁ ἡμέτερος λόγος;
Οὐκ ἔστιν, οἶμαι, δυνατόν τὴν ἐκ θείας ἐλλάμψεως
γινομένην ἐν τινι σοφίαν, μόνην ταύτην δίχα τῶν λοι-
πῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος παραγίνεσθαι, ἀλλὰ
χρῆ πάντως συνεισελθεῖν ταύτῃ καὶ τῆς προφητείας
τὴν χάριν. Εἰ γὰρ ἴδιον σοφίας ἐστίν, ἡ τῆς τῶν ὁ-
ντων ἀληθείας κατὰληψις, προφητεία δὲ τὴν τῶν με-
λόντων περιέχει σαφῆναι, οὐκ ἂν ἐν τῷ τελείῳ τις
τῆς σοφίας εἴη χάρισματι, μὴ διὰ τῆς προφητικῆς
συνεργείας, συμπεριλαβὼν τῇ γνώσει καὶ τὸ ἐσόμε-
νον. Ἐπεὶ οὖν οὐκ ἀνθρωπίνην τινὰ σοφίαν ἑαυτῷ
προσμαρτυρεῖ Σολομὼν, ὁ εἰπὼν, *Ὁ θεὸς δεδύ-
δαχέ με σοφίαν*, καὶ πάντα τὸν παρ' ἑαυτοῦ λόγον
ἀνατιθεῖς τῷ θεῷ, ἐν οἷς φησιν, *ὅτι οἱ ἐμοὶ λόγοι
εἴρηται ἀπὸ θεοῦ*, καλῶς ἂν ἔχοι τὴν ἀναμεμιγμένην
τῇ σοφίᾳ προφητείαν ἐν τῷ μέρει τούτῳ τῆς παροι-
μίας διερευνησασθαι. Φαμὲν τοίνυν ὅτι ἐν μὲν τοῖς
πρὸ τούτου λόγοις εἰπὼν, *τὴν σοφίαν ἑαυτῇ ὠκοδο-
μηκέναι τὸν οἶκον*, τὴν τῆς σαρκὸς τοῦ Κυρίου κατα-
σκευὴν διὰ τοῦ λόγου αἰνίσσεται· οὐ γὰρ ἐν ἀλλοτρίῳ
οἰκοδομήματι ἡ ἀληθινή σοφία κατέκχησεν, ἀλλ' ἑαυτῇ
τὸ οἰκητήριον ἐκ τοῦ παρθενικοῦ σώματος ὠκοδομή-
σατο. Ἐνταῦθα δὲ τὸ ἐνωδὲν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν λόγων
προστίθῃσι, τοῦ τε οἴκου λέγω καὶ τῆς σοφίας τῆς
οἰκοδομησάσης τὸν οἶκον, τοῦτ' ἐστίν, ἐκ τε τοῦ ἀν-
θρωπίνου καὶ ἐκ τῆς ἀνακραθείσης τῷ ἀνθρώπῳ θεό-
τητος, ἐκατέρῃ δὲ τούτων ἐφαρμοζεῖ τὰς καταλλή-
λους τε καὶ περπούσας φωνάς, καθὼς ἐστίν ἰδεῖν καὶ
ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις γινόμενον, ἐν οἷς ὁ λόγος κατὰ
τὸ πρόσφορον τῷ ὑποκειμένῳ διεξαγόμενος, διὰ μὲν

⁹ Sap. vii, 21. ¹⁰ ibid. ¹¹ Prov. ix, 1.

τῆς ὑψηλοτέρας τε καὶ θεοπροποῦς σημασίας τὸ θεῖον ἐνδείκνυται· διὰ δὲ τῆς χαμαιζήλου τε καὶ ταπεινῆς, τὸ ἀνθρώπινον. Οὕτως ἔστιν ἰδεῖν καὶ ἐν τῷ μέρει τούτῳ προφητικῶς τὸν Σολομῶντα κινούμενον, καὶ ὅλον παραδεδωκότα τὸ τῆς οἰκονομίας μυστήριον. Λέγει γὰρ πρότερον μὲν τὴν προαιώνιον τῆς σοφίας δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, ἐν οἷς τῷ Εὐαγγελιστῇ τρόπον τινὰ καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ῥημάτων συμφέρεται. Ὡς γὰρ κεῖνος τῇ περιληπτικῇ φωνῇ πάντων αὐτὸν αἴτιον καὶ δημιουργὸν ἀνεκέρυσεν, οὕτως ὁ Σολομὼν παρ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι τὰ καθέκαστα λέγει τὰ ἐν τῷ παντὶ ἀριθμούμενα. Φησὶ γὰρ, ὅτι ὁ Θεὸς ἐν τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡτοίμισε δὲ οὐρανοὺς ἐν χρόνῳ· σελ, καὶ ὅσα τούτοις κατὰ τὸ ἀκλόουθον ἔπεται τῆς αὐτῆς ἐχόμενα διανοίας. Καὶ ὡς ἂν μὴ δοκοῖη τὴν δωρεάν τῆς ἐν ἀνθρώποις ἀρετῆς περιορᾶν ἀμνημόνευτον· πάλιν ἐκ προσώπου τῆς Σοφίας διέξεισι, λέγων, ὡν μικρῷ πρόσθεν ἐμνημονεύσαμεν, τὸ, *Κατεσκήνωσα βουλήν καὶ γνῶσιν καὶ ἐννοίαν· καὶ ὅσα τῆς σοφίας τε καὶ ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας ἐστί.*

Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διεξελθὼν, ἐπάγει καὶ περὶ τῆς κατὰ τὸν ἀνθρώπου οἰκονομίας διδασκαλίαν, διὰ τὴν *σάρξ* ὁ Λόγος ἐγένετο. Φανεροῦ γὰρ ἵπασιν ὄντος, ὅτι οὐδὲν ἐν ἑαυτῷ κτιστὸν ἢ ἐπίσαστον ὁ ἐπὶ πάντων ἔχει Θεός, οὐ δύναμιν, οὐ σοφίαν, οὐ φῶς, οὐ λόγον, οὐ ζωὴν, οὐκ ἀλήθειαν, οὐδὲ ὅλως τι τῶν ἐν τῷ πληρώματι τοῦ θεοῦ κόλπου θεωρουμένων, ἅπερ πάντα ἐστίν, ὁ μονογενὴς Θεός, Ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἂν τινι τῶν ἐν τῷ Θεῷ θεωρουμένων, εὐλόγως ἐφαρμοσθεῖν τὸ τῆς κτίσεως ὄνομα. Ὅστε εἰπεῖν τὸν ἐν τῷ Πατρὶ Υἱόν, ἢ τὸν ἐν τῇ ἀρχῇ Λόγον, ἢ τὸ ἐν τῷ φωτὶ φῶς, ἢ τὴν ἐν τῇ ζωῇ ζωὴν, ἢ τὴν ἐν τῇ σοφίᾳ σοφίαν, ὅτι Κύριος ἐκτισέ με. Εἰ γὰρ κτιστὴ τοῦ Θεοῦ ἡ σοφία, Χριστὸς δὲ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, ἐπίσαστον πάντως ἔσχεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν, ὕστερον ἐκ κατασκευῆς προσλαβὼν, ὃ μὴ παρὰ τὴν πρῶτην εἶχεν. Ἀλλὰ μὴν ὁ ἐν τοῖς κόλποις ὢν τοῦ Πατρὸς, οὐδέποτε κενὸν ἑαυτοῦ δίδωσι νοεῖν τὸν πατρῶον κόλπον, ἅρα οὐ τῶν ἐξωθεν ἐγγεγεννημένων ἐστὶ κόλπος. Ἀλλὰ παντὸς ἀγαθοῦ πλήρωμα ὢν, πάντως ἐν τῷ Πατρὶ νοεῖται ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν, οὐκ ἀναμένων τὸ διὰ κτίσεως ἐν αὐτῷ γενέσθαι, ὡς ἂν μήποτε κενὸς ἀγαθὸν ὁ Πατὴρ νοηθεῖν. Ἀλλ' ὁ ἐν τῇ ἀϊδιότητι τῆς πατρικῆς θεότητος εἶναι νοούμενος, ἀεὶ ἐν αὐτῷ ἐστὶ· δύναμις ὢν καὶ ζωὴ, καὶ ἀλήθεια, καὶ φῶς καὶ σοφία, καὶ τὰ τοιαῦτα. Οὐκοῦν οὐκ ἐκ τοῦ θεοῦ τε καὶ ἀκηράτου ἐστὶν ἡ *Ἐκτισέ με φωνή*, ἀλλὰ καθὼς ἐρρηται, ἐκ τοῦ ἀνακραθέντος κατ' οἰκονομίαν ἀπὸ τῆς κτιστῆς ἡμῶν φύσεως.

Πῶς οὖν ἡ αὐτὴ καὶ τὴν γῆν θεμελιοῖ, καὶ τοὺς οὐρανοὺς ἐτοιμάζει, καὶ τὰς ἀβύσσους ἀναρρόηγνυσι, σοφία καὶ φρόνησις καλούμενη, καὶ ἐνταῦθα κτίζει-

A pro rei subjectæ commodo deducitur, per excel-
sorem Deoque decoram significantiam quod di-
vinum est ostendit, per humilem vero et demis-
sam, quod est humanum : sic etiam in hac parte
licet perspicere Solomonem prophetice commotum
totum tradidisse œconomix sive incarnationis my-
sterium. Dicit enim sapientiæ virtutem et opera-
tionem fuisse ante sæcula, in quibus quodam modo
Evangelistæ in ipsis verbis consentit. Ut enim ille
universalis sive comprehensiva quadam voce, om-
nium ipsum auctorem et conditorem prædicavit :
sic Solomon ab ipso procreata esse dicit singula
quæ in universo enumerantur. Inquit enim, quod
*Deus sapientia terram fundavit ; præparavit autem
cælos in prudentia, et quæcunque sequuntur eam-*
dem habentia sententiam¹¹. Atque ne videretur
donum virtutis quæ est in hominibus silentio præ-
teritum despicere : rursus ex persona Sapientiæ
pergit, dicens ea quæ paulo ante commemoravi-
mus : *Contubernale habui consilium et cognitio-*
nem et intelligentiam ; et quæcunque intelligentis et
scientiam gignentis sunt doctrine.

Hæc et quæ sunt hujusmodi persecutus, sub-
jungit doctrinam quæ est de dispensatione secun-
dum hominem, id est, de Verbi incarnatione, quam
ob causam *Verbum caro factum est*¹². Nam cum
sit perspicuum omnibus quod nihil in seipso crea-
tum vel adventitium habet ille qui est in omnibus
Deus, non virtutem, non sapientiam, non lucem,
non rationem, non vitam, non veritatem, neque
omnino quidquam eorum quæ in plenitudine divini
sinus conspiciuntur, quæ quidem omnia est uni-
genitus Deus, *qui est in sinibus Patris*, nulli eo-
rum quæ in Deo cernuntur creationis nomen recte
et convenienter poterit applicari¹³. Ita ut conve-
niat Filium qui est in Patre, vel Verbum quod
erat in principio, vel in luce lucem, vel in vita
vitam, vel in sapientia sapientiam dicere, *Dom-*
*inus creavit me*¹⁴. Si enim creata est Dei sapientia,
Christus autem Dei virtus et sapientia, adventi-
tiam profecto Deus habuit sapientiam, posterius
quid ex creatione adeptus, quod non prius habe-
bat. Verumtamen qui est in sinibus Patris, nun-
quam seipso vacuum sinit intelligere sinum pater-
num, nihil enim eorum quæ extrinsecus ingene-
rantur, est in sinu. Sed omnis boni cum sit pleni-
tudo, omnino in Patre intelligitur qui erat in
principio, non exspectans in ipso per creationem
esse, ne aliquando Pater, bonis vacuus et inanis
mente concipi possit. Sed qui in æternitate pa-
ternæ deitatis esse intelligitur, in ipso est sem-
per : virtus cum sit et vita et veritas, lux et sapientia et quæ sunt talia, haud igitur hæc vox,
Creavit me, de eo quod divinum est et incorruptibile accipienda est, sed sicut dictum est, de eo
quod per incarnationem contemperatum est ex creata natura nostra.

Quomodo igitur eadem terram etiam fundat &
cælos præparat, et abyssos perrumpit, sapientia
et prudentia, et divinus sensus qui vocatur, etiam

¹¹ Prov. viii, 24 sqq. ¹² Joan. i, 14. ¹³ ibid. 18.

huc in loco creatur ad operum principium? Non, inquit, absque magna causa talis particeps operis adhibetur dispensatio, id est, humana Christi natura. Verum quandoquidem homines eorum quæ accepto mandato observare et custodire debuerant ex sua memoria per contumaciam et inobedientiam expulerunt gratiam, bonorum obliti, propterea ut vobis annuntiarem quæ quotidie ob vestram salutem fiunt, et in memoriam reducerem ea quæ sunt a sæculo, enumerando vobis ea quorum memoriam amisistis: *Non enim novum quoddam Evangelium nunc annuntio, sed vestram in pristinum statum restitutionem molior*; hujus gratia ego qui semper sum, creatus fui, qui nulla, ut essem, indigebam creatione. Ita ut sim principium viarum ad opera Dei, homines dico. Nam corrupta via prima, viam recentem et vivam errantibus innovari rursus oportebat, nempe me ipsum qui sum via. Quod ad humanitatem respicit sententia verbi, *Creavit me, nobis manifestius reddit suis verbis divinus Apostolus, quibus jubet inuovere Dominum Jesum Christum*¹³; præterea ubi eodem repetito sermone dicit, *Induite novum hominem qui secundum Deum creatus est*¹⁴. Si enim unicum est salutare indumentum, hoc autem est Christus, non alium quis dixerit præter Christum esse novum hominem, eum qui secundum Deum creatus est. Sed clarum est, quod qui Christum induit, novum induit hominem, eum qui secundum Deum creatus est. Solus enim hic vere et proprie novus nominatur homo, qui non per notas et consuetas naturæ vias in hominum vita apparuit: sed inusitata quædam et peculiaris in hoc solo innovata est creatio. Idcirco ad hunc admirabilem et inauditum generationis modum respiciens Apostolus, eundem novum hominem secundum Deum creatum nominat, et ad divinam intuens naturam creationi hujus novi hominis attemperatam, Christum appellat. Quare pro uno et eodem duas poni voces certum est, et hanc vocem, Christi dico, et illam novi hominis secundum Deum creati.

Quoniam igitur Christus sapientia est, intelligens auditor sermonem consideret, et eorum qui nobis adversantur, et nostrum, et judicet uter pietati magis congruat et consentaneus sit. Uter magis Deo decoras intelligentias in dicto conservet, an qui universi Creatorem et Dominum factum esse definit, et servienti creaturæ honore parem construit; an potius qui ad dispensationem incarnationis respiciens, servat quod opinioni de divinitate et de humanitate convenit, et apte congruit: magno Paulo hoc præsertim dogma comprobante, qui in novo homine creationem respicit, et in vera sapientia potestatem creationis. Quinetiam orationis ordo hujus sensus contemplationi consentit. Nisi enim in nobis viarum principium creatum esset, non eorum, quæ sperantur, sæculorum fundamentum jactum fuisset; non factus nobis esset Domi-

¹³ Rom. xiii, 14. ¹⁴ Ephes. iv, 24.

ται εις ἔργων ἀρχήν; Οὐκ ἄνευ, φησὶν, αἰτίας μεγάλης ἢ τοιαύτης συνεργεῖται οἰκονομία. Ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν παραφυλακτικῶν ἡμῖν τὴν ἐντολὴν λαβόντες οἱ ἄνθρωποι ἐξέβαλον τῆς μνήμης τὴν χάριν διὰ τῆς παρακοῆς ἐν τῇ τῶν ἀγαθῶν λήθῃ γενόμενοι, διὰ τοῦτο ἵνα ἀναγγελῶ πάλιν ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν ἐπὶ σωτηρίᾳ γινόμενα, καὶ ἀναμνήσω τὰ ἐξ αἰῶνος, ἀπαριθμήσάμενος ὧν ἐπελάβασθε· Οὐ γὰρ καιρὸν τι καταγγέλλω νῦν Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ τὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασιν ὑμῶν πραγματεύομαι· τοῦτο χάριν ἐκτίσθην ὁ ἀεὶ ὢν, καὶ μηδὲν τοῦ κτισθῆναι πρὸς τὸ εἶναι δεόμενος. Ὡστε με γενέσθαι ἀρχὴν ὁδῶν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, τοὺς ἀνθρώπους λέγω. Τῆς γὰρ ὁδοῦ τῆς πρώτης καταφθαρείσης, ἔδει πάλιν ἐκκατασκευάζειν τοὺς πλανωμένους ὁδὸν πρόσφατον τε καὶ ζῶσαν, αὐτὸν ἐμὲ, ὅς εἰμι ὁδός. Καὶ ὅτι πρὸς τὸ ἰσχυρῶς ἀποκρίναι τὸ, Ἐκίσέ με, διάνοια βλέπει, σαφέστερον ἡμῖν τοῦτο παρίστανται διὰ τῶν ἰδίων λόγων ὁ θεὸς Ἀπόστολος, ἐν οἷς διακελεύεται, ὅτι Ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ πρὸς τοῦτοις ὅπου τὸν αὐτὸν ἐπαναλαβὼν λόγον φησὶν, Ἐνδύσασθε τὸν καιρὸν ἀνθρώπων τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα. Εἰ γὰρ ἐν μέν ἐστι τὸ σωτήριον ἔνδυμα, τοῦτο δὲ ἐστὶν ὁ Χριστός, οὐκ ἂν ἄλλον τις εἴποι παρὰ τὸν Χριστὸν εἶναι τὸν καιρὸν ἀνθρώπων τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα. Ἀλλ' ὁ δὴλον, ὅτι ὁ τὸν Χριστὸν ἐνδυσάμενος, τὸν καιρὸν ἐνδεδυται ἀνθρώπων, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα. Μόνος γὰρ οὗτος ὡς ἀληθὺς καιρὸς κυρίως ὀνομάζεται ἀνθρώπων, ὅς οὐχὶ διὰ τῶν γνωρίμων τε καὶ συνήθων τῆς φύσεως ὁδῶν ἐν τῷ τῶν ἀνθρώπων ἐφάνη βίβη, ἀλλ' ἐξηλλαγμένη τις καὶ ἰδιαίχουσα ἐπὶ μόνου τοῦτου ἐκκατασκευάζει τὴν κτίσιν. Διὰ τοῦτο τὸν αὐτὸν πρὸς τε τὸ παραδόξον τῆς γεννήσεως βλέπων, καιρὸν ἀνθρώπων κατὰ Θεὸν κτισθέντα κατονομάζει, καὶ πρὸς τὴν θείαν φύσιν ὁρῶν τὴν ἐγκραθεῖσαν τῇ κτίσει τοῦ καινοῦ τοῦτου ἀνθρώπου, Χριστὸν προσαγορεύει. Ὡς καθενὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τὰς δύο κεῖσθαι φωνάς, τὴν τε τοῦ Χριστοῦ λέγω, καὶ τὴν τοῦ καινοῦ ἀνθρώπου τοῦ κατὰ Θεὸν κτισθέντος.

Ἐπεὶ οὖν Χριστὸς ἡ σοφία ἐστίν, ὁ συνετὸς ἀπρόσ-
της ἐπισκεψάσθω τὸν λόγον τῶν τε προμαχομένων
ἡμῖν, καὶ τὸν ἡμέτερον, καὶ κρινάτω τὸν εὐσεβέστε-
ρον. Τίς μᾶλλον τὰς θεοπρεπεῖς ἐννοίας ἐν τῷ βίβῳ
διασώζει, ὁ τὸν τοῦ παντὸς Κτίστην καὶ Κύριον πε-
ποιήσθαι· διοριζόμενος, καὶ τῇ δουλευούσῃ κτίσει κα-
τασκευάζων ὁμότιμον· ἢ μᾶλλον ὁ πρὸς τὴν οἰκο-
νομίαν ὁρῶν, καὶ φυλάσσων τῇ τε περὶ τὸ θεῖον, καὶ
τῇ περὶ τὸ ἀνθρώπινον ὑπολήψει τὸ πρόσφορον. Συμ-
μαρτυροῦντος τοῦ μεγάλου Παύλου τῷ δόγματι, ὅς ἐν
μέν τῷ καινῷ ἀνθρώπῳ τὴν κτίσιν βλέπει, ἐν δὲ τῇ
ἀληθινῇ σοφίᾳ τὴν ἐξουσίαν τῆς κτίσεως. Συμβαίνει δὲ
καὶ ἡ τάξις τοῦ λόγου τῇ θεωρίᾳ τοῦ δόγματος. Εἰ
γὰρ μὴ ἐκτίσθῃ ἐν ἡμῖν ἡ τῶν ὁδῶν ἀρχή, οὐκ ἂν ὁ
τῶν προσδοκωμένων αἰῶνων θεμέλιος κατεβλήθη,
οὐδ' ἂν ἐγένετο ἡμῖν ὁ Κύριος Πατὴρ τοῦ μέλλοντος
αἰῶνος, εἰ μὴ κατὰ τὸν Ἰσαΐαν παῖδ' ἐγενήθη,

ἡμῖν, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ· τὰ τε ἄλλα πάντα ὅσα ὁ προφήτης ὠνόμασε· καὶ μετὰ πάντων, *Πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος*. Πρῶτερον οὖν γέγονε τὸ κατὰ τὴν παρθενίαν μυστήριον, καὶ ἡ περὶ τὸ πάθος οἰκονομία. Καὶ τότε οἱ σοφοὶ τῆς πίστεως ἀρχιτέκτονες τὸν θεμέλιον τῆς πίστεως κατεβάλλοντο. Οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ Χριστὸς, ὁ *Πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος*, ὃς ἐποικοδομεῖται ἡ τῶν ἀτελευτήτων αἰώνων ζωὴ. Τούτου δὲ γενομένου, ἵνα ἐν ἐκάστῃ τῶν πεπιστευκότων τὰ θεῖα θελήματα τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου, καὶ τὰ ποιήματα τοῦ ἁγίου Πνεύματος χαρίσματα γένηται, ἅπερ πάντα τροπικῶς κατὰ τινα προσφυῇ σημασίαν ὄρη καὶ βουνούς ὀνομάζει· ἡ θεία Γραφή· τὴν δικαιοσύνην μὲν ὄρη Θεοῦ ὀνομάζουσα, τὰ δὲ κλήματα, ἀδύσους προσπαγορεύουσα, γῆν δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Λόγου σπειρομένην καὶ καρποφοροῦσαν τὸν πολὺχουν καρπὸν. Ἡ ὡς ἐτέρωθεν παρὰ τῷ Δαβὶδ μὲν εἰρήνην διὰ τῶν ὀρῶν, δικαιοσύνην δὲ διὰ τῶν βουνῶν διδασκόμεθα· ἀναγκαίως ἐν τοῖς πιστοῖς ἡ σοφία γεννᾶται, καὶ ἀληθὴς ὁ Λόγος. Ὁ γὰρ ἐν τοῖς δεξαμένοις αὐτὸν ὢν, ἐν τοῖς ἀπίστοις οὐπω ἐγεννήθη. Ἴνα οὖν ταῦτα καὶ παρ' ἡμῖν γένηται, χρὴ τὸν τοῦτον δημιουργὸν ἐν ἡμῖν γεννηθῆναι. Οὕτω δὲ καὶ τὰ ἐφεξῆς τοῖς κατὰ τὸν εἰρμὸν τοῦτον κατανοήσομεν. Ἐάν γὰρ γεννηθῇ ἐν ἡμῖν ἡ σοφία, τότε παρὰ τοῦ Θεοῦ κατασκευάζεται ἐν ἐκάστῃ, ἥ τε χώρα καὶ ἡ ἀοίκητος. Χώρα μὲν ἡ δεχομένη τοῦ Λόγου τὴν σποράν, καὶ τὴν ἄροσιν· ἀοίκητος δὲ ἡ τῶν πονηρῶν οἰκητόρων χωριζομένη καρδία· καὶ οὕτως ἐστὶ ἡμῶν ἡ οἰκῆσις ἐπὶ τῶν ἄκρων τῆς γῆς. Ἐπειδὴ γὰρ τῆς γῆς τὸ μὲν τι βάθος ἐστίν, τὸ δὲ ἐπιπόλαιον, ὅταν τις μὴ ὑπόγειος γένηται μηδὲ σπηλαιώδης, ἐν τῷ τὰ κάτω φρονεῖν· οἷός ἐστι τῶν ἐν ἀμαρτίᾳ ζώντων ὁ βίος, τῶν ἐμπεπηγότων τῇ ἀνυποστάτῃ τοῦ βυθοῦ ἱλύι, οἷς ἀληθῶς φρέαρ ἐστὶν ἡ ζωὴ, κατὰ τὴν ψαλμωδίαν τὴν λέγουσαν· *Μηδὲ συσχετό ἐπ' ἐμὲ φρέαρ τὸ στόμα αὐτοῦ*. Ἐάν οὖν τις ἐγγεννηθείσης αὐτῷ τῆς σοφίας τὰ ἄνω φρονῇ, τοσοῦτον τῆς γῆς ἐφαπτόμενος, ὅσον ἐπάνω· οὗτος τὰ ἄκρα τῆς ὑπ' οὐρανὸν οἰκεῖ, οὐκ ἐμβαθύνων τῷ γῆιν φρονήματι· τοῦτ' ἐν τῷ οὐρανῷ ἐν ἑαυτῷ ἀντὶ τῆς γῆς ἐτοιμάζοντι ἡ σοφία πάρεστι. Καὶ ὅταν τὴν τῶν ἀνωθεν νεφῶν διδασκαλίαν, ἰσχυρὰν ἑαυτῷ ποιεῖ, εἰς ἔργον ἄγων τὰ παραγγέλματα, τὴν τε μεγάλην καὶ εὐρύχωρον τῆς κακίας θάλασσαν τῇ ἀκριβεῖ πολιτείᾳ καθάπερ ἡϊόνι τινὶ διαλαδὼν, κωλύει τὸ ἐμπαστον ὕδωρ προΐεναι τοῦ στόματος. Κἂν ἐν πηγαῖς καταχθῇ τῷ τῆς διδασκαλίας χαρίσματι, μετ' ἀσφαλείας προχέων τοῦ λόγου τὸ νᾶμα· ὥς μὴ τινι παρασχεῖν τὸ ποτὶν, ἀντὶ καθαροῦ ὕδατος ἀνατροπὴν θοιερὰν, κἂν ὑπερβῇ πάσης γῆινης βίας, διαέριος τῷ βίῳ γένηται, ἐπὶ τῆς πνευματικῆς βεθικῶς πολιτείας, ἣν ἀνέμους ὁ λόγος ὠνόμασεν· ὥστε εἰς θρόνον τοῦ ἐν αὐτῷ καθιδρυμένου ἀφορισθῆναι. Οἷος ἦν ὁ Παῦλος ἀφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον, εἰς τὸ γενέσθαι σκεῦος ἐκλογῆς. τοῦ βασιτάσαι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὥς ἄλλος Λόγῳ θρόνος ἐγένετο, ὁ τὸν ἑαυτοῦ καθιδρυμένον βασιτάων. Ὅταν ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα κατορθώσῃ, ὥστε εὐφραίνεσθαι

¹⁷ Isai. ix, 6. ¹⁸ Psal. lxxviii, 16.

PATROL. GR. XLV.

A nus, *Pater futuri sæculi*, nisi secundum *Isaiam* ¹⁷ parvulus puer nobis natus esset, et ejus nomen vocatum esset, et cætera quæ propheta nominat, et cum omnibus, *Pater futuri sæculi*. Prius igitur fuit mysterium quod in virgine factum est, atque illa in passione dispensatio. Atque tunc sapientes fidei architecti sive principes fabri fidei fundamentum posuerunt. Hic autem est Christus, *Pater futuri sæculi*, super quo ædificatur sæculorum finem nunquam habiturorum vita. Quod factum fuit, ut in unoquoque credentium divinæ voluntates legis Evangelicæ, et varia sancti Spiritus dona flant, quæ omnia tropice secundum quamdam agnatam sive adhærentem significantiam montes et colles nominat Scriptura divina. Justitiam quidem montes Dei nominans, judicia vero abyssos appellans, terram autem a Verbo satam et ferentem multiplicem et copiosum fructum. Vel sicut alibi a Davide docemur, per montes quidem pacem, per colles vero justitiam; necessario in fidelibus sapientia generatur, et verum Verbum; qui enim est in his qui acceperunt ipsum, in non credentibus nondum est. Ut igitur hæc nobis innascantur, oportet eorum effectorem in nobis nasci. Sic autem et quæ deinceps sequuntur hoc ipso nexu intelligemus. Si enim in nobis genita fuerit sapientia, tunc a Deo construitur in unoquoque et regio quæ habitatur, et quæ non habitatur: regio quidem habitabilis, quæ divini Verbi sationem recipit et arationem; inculta autem sive inhabitabilis, cor quod a perversis et pravis habitatoribus et incolis deseritur, et sic erit nobis habitatio in summis terræ partibus. Siquidem terræ pars quædam est profunda, quædam quæ in extremitate eminet, cum quis non subterraneus neque cavernosus fuerit, dum quæ sunt deorsum sapit; qualis est vita eorum qui in peccato vivunt, qui in limo profundi non subsistente sunt infixi: quibus puteus vere vita est, secundum Psalmi cantum: *Neque urgeat super me puteus os suum* ¹⁸. Si quis igitur, postquam in ipso divina fuerit genita sapientia, quæ supra sunt sapiat: tantumdem terræ attingens quantum necesse est, hic extrema terræ sub cælo habitat: non in terrenas cogitationes demersus: huic cælum sibi loco terræ præparanti sapientia assistit. Cumque doctrinam cælestium nubium validam et firmam sibi facit, ad opus revocans præcepta; magnumque et spatiosum vitiorum mare accurata bene vivendi ratione tanquam littore quodam dispescens, turbulentam aquam ex ore suo profluere prohibet. Quod si ad fontes fuerit adductus doctrinæ dono quod Deus gratificatur, tunc cum securitate verbi profundit laticem, ita ut non alicui potum pro aqua pura turbidam eversionem præbeat. Et si supra omnem terrenum gressum sublimatus, aerius sive spiritualis vivendi ratione factus fuerit, spiritalem politiam sive conversationem ingressus, quam ventos nominavit divinus sermo: ita ut in

thronum ejus qui in ipso consedit, segregetur : **A** ἡ δὲ τὸν ἐν ἑαυτῷ τὴν οἰκουμένην τοῦ Θεοῦ συνε-
 qualis fuit Paulus segregatus ad Evangelium, ut
 esset vas electionis et ferret nomen Dei ¹⁹ : tunc
 velut alius Verbi thronus factus est, qui illud gestat
 quod in ipso consedit. Cum hæc et quæ sunt
 ejus generis perfecit, ita ut letetur ille qui in
 seipso terram a Deo habitatam penitus absolverit et
 compleverit, gaudens quod non belluarum quarum-
 dam ferarum et rationis expertium, sed hominum
 pater factus est, qui filii divinæ sunt cogitationes
 et sensa, quæ ad divinam imaginem conformantur
 per fidem in eum qui in nobis creatus est et
 genitus : (a) fides autem voce D. Pauli fundamentum
 intelligitur, per quam fidelibus ingeneratur sapi-
 entia, et omnia quæ sunt dicta operatur : tunc ejus
 qui sic perfectus et omnibus modis absolutus fuerit
 vita vere beata efficitur : eique omni tempore con-
 sentit et congaudet sapientia, qui quotidie hac sola
 delectatur. *Nam Dominus latatur in sanctis suis* ²⁰ ;
et in cælo gaudium fit super his qui salvi fiunt ²¹.
 Et Christus Pater propter filium qui salvus factus
 est, festum celebrat. His a nobis cursim et breviter
 dictis, industrius et solers lector, qui divinæ Scri-
 pturæ pavimenta percurrit, his speculantibus sive
 commentationibus accommodet ænigmata (id est
 obscura involucria quæ verbis aliud præferunt, aliud
 sensibus tenent), probans, an non multo melius est
 existimare huc intueri sententiam ænigmatum, non au-
 tem ad eum sensum qui primus occurrit. Non enim D. Joannis theologia vera potest existimari, quæ
 omnia creata opus Verbi esse prædicat, si quidem hic qui sapientiam creavit, cum ipsa alia omnia fecisse
 credatur. Non enim amplius per illam erunt omnia, sed cum omnibus creatis illa connumerabitur.

Quod autem ad hoc respiciunt ænigmaticæ **C**
 voces, sequenti deinceps sermone evolvitur,
 qui dicit : *Nunc itaque, fili, audi me. Beatus est
 qui meas vias custodit* ²² : vias, scilicet ad virtutem
 aditus, quarum principium fit sapientiæ acquisitio.
 Quis igitur ad hanc divinam intuens Scripturam
 non impios pariter et sycophantas veritatis inimicos
 censebit? Impios quidem, quia ineffabilem uni-
 geniti Dei majestatem, quantum in ipsis est, de-
 struentes, creaturæ adjungunt : unum eorum quæ
 ab ipso producta sunt Dominum demonstrare ob-
 nixe contententes, cujus unigenitum est in omnia
 imperium. Sycophantas vero, id est calumniatores,
 quia cum ad tales astruendas opiniones nullam
 omnino illis occasionem sacra Scriptura præbeat,
 quasi illinc testimonium educentes, adversus pie-
 tatem armantur. Quoniam igitur nullam ex sacris
 libris vocem ostendere possunt, quæ quidem ante-
 æternam unigeniti Dei gloriam cum subjecta crea-
 tura intueri consulat; his a nobis demonstratis,
 præclare habet pietatis sermoni contra mendacium
 victoriæ præmia adjudicare, atque his omnibus
 artificiosis nominum impositionibus repudiatis,
 quibus creaturam cum creatore, et facturam cum
 factore copulant : confiteri quemadmodum docet

B ἀναγνούς τῆς θείας Γραφῆς τὰ ἐδάφη. προσαρμο-
 σάτω τοῖς θεωρήματι τὰ αἰνίγματα· δοκιμάσας εἰ
 μὴ παραπολὺ χρεῖστόν ἐστι πρὸς τοῦτο βλέπειν οἰε-
 σθαι τὴν τῶν αἰνιγμάτων διάνοιαν, καὶ μὴ κατὰ τὸ
 προσχεῖρος ὑπονοοῦμενον. Οὐ γὰρ ἐστι δυνατόν τὴν
 τοῦ Ἰωάννου θεολογίαν ἀληθῆ νομισθῆναι, τὴν πάντα
 τὰ κτισθέντα ἔργον εἶναι τοῦ Λόγου ὑμνήσαντα,
 εἴπερ ἐνταῦθα ὁ τὴν σοφίαν κτίσας, μετ' αὐτῆς καὶ τὰ
 ἄλλα πάντα πεποιηκέναι πιστεύοιτο. Οὐκέτι γὰρ δι'
 ἐκείνης ἔσται τὰ πάντα, ἀλλὰ μετὰ πάντων ἐκείνη
 τῶν γεγονότων ἀριθμηθήσεται.

D "Οτι δὲ πρὸς τοῦτο βλέπουσιν αἱ αἰνιγματώδεις
 φωναί, διὰ τοῦ ἐφεξῆς λόγου σαφῶς ἐκκαλύπτεται,
 ὅς φησι· *Nūn οὖν, υἱέ, ἀκουσόν μου· καὶ, Μακά-
 ριος ὅς τὰς ἐμὰς ὁδοὺς φυλάσσει·* ὁδοὺς δηλαδὴ
 λέγων, τὰς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐφόδους, ὧν ἀρχὴ γί-
 νεται τῆς σοφίας ἡ κτήσις. Τίς τοίνυν πρὸς τὴν θεῖαν
 βλέπων Γραφὴν οὐκ ἀσεβεῖς τε ὁμοῦ καὶ συκοφάντας
 εἶναι τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἀληθείας συνθήσεται; Ἀσε-
 βεῖς μὲν, ὅτι τὴν ἀρῆστον τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ δό-
 ξαν, ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, καθελόντες, τῇ κτίσει συν-
 ἄπτουσιν· ἐν τῶν παρ' αὐτοῦ γεγονότων ἀποδεικνύειν
 φιλονεικοῦντες τὸν Κύριον, οὗ μονογενὲς ἐστὶ κατὰ
 πάντων τὸ κράτος. Συκοφάντας δὲ, ὅτι μεγαλύν-
 αὐτοῖς τῆς Γραφῆς πρὸς τὰς τοιαύτας ὑπολήψεις ἀφορ-
 μὴν παρασχομένης, ὡς ἐκείθεν ἐπαγόμενοι τὴν μαρ-
 τυρίαν κατὰ τῆς εὐσεβείας ὑπλίσσονται. Ἐπεὶ οὖν παρ'
 οὐδενὸς ἔχουσι τῶν ἁγίων Γραφῶν ἐπιδείξαι τινα φω-
 νήν, ἥτις τὴν προαιώνιον τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ δόξαν
 μετὰ τῆς ὑποχειρίου κτίσεως ὀρεῖν συμβουλεύει, κα-
 λῶς ἂν ἔχει τούτων ἡμῖν ἀποδειχθέντων ἡδὴ προσ-
 μαρτυρηθῆναι τῷ τῆς εὐσεβείας λόγῳ κατὰ τοῦ ψευ-
 δους τὰ νικητήρια, καὶ πάσας αὐτῶν τὰς ὀνομαστι-
 κάς ταύτας τεχνολογίας παρωσαμένους, δι' ὧν συναρ-
 μόζουσι τὸ κτίσμα τῷ κτίσαντι, καὶ τὸ ποιεῖν τῷ
 ποιήσαντι· ὁμολογεῖν, καθὼς διδάσκει τὸ ἐξ οὐρα-

¹⁹ Act. ix, 1 sqq. ²⁰ Psal. LXXXVIII, 8. ²¹ Luc. xv, 40. ²² Prov. III, 13

(a) Locus obscurus, sed e Græca LXX Interpretum versione Proverb. III intelligendus.

νῶν Εὐαγγέλιον, Ἰδὼν ἀγαπητὸν, οὐ νόθον, οὐδὲ ὑπο-
βλητὸν, τῇ δὲ τοῦ Υἱοῦ φωνῇ πᾶσαν τὴν φυσικὴν
οἰκειότητα συμπαραδεξαμένους, Θεὸν ἀληθινὸν τὸν
ἐκ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ λέγειν· καὶ τὰ πάντα ὡσαύ-
τως ἐπ' αὐτοῦ πιστεῦσιν, ὅσα ἐν τῷ Πατρὶ καθορᾶται·
διότι ἐν εἰσι, καὶ ἐν τῷ ἐτέρῳ νοεῖται τὸ ἕτερον, οὐχ
ὑπερπίπτον, οὐκ ἐλαττούμενον, οὐ κατὰ τινα θεο-
πρεπῆ τε καὶ ἀγαθὸν χαρακτῆρα παρῆλλαγμένον, ἢ
ἀλλοιούμενον.

Φανερὰς τοίνυν τῆς πρὸς ἑαυτὸν μάχης τοῦ Εὐνο-
μίου γεγεννημένης, ἐν οἷς ἐναντία λέγων ἑαυτῷ ἀπ-
ελέγχεται, νῦν μὲν διὰ τὸ γενηθῆναι κατὰ φύσιν,
λέγω δεῖν αὐτὸν Ἰδὼν ὀνομάζεσθαι· ἄλλιν δὲ διὰ τὸ
κτισθῆναι, μὴκέτι Ἰδὼν, ἀλλὰ ποίημα λέγεσθαι.
Προσέκειν οἶμαι τὸν νοουεχῶς καὶ ἐπιστατικῶς ἐπαί-
οντα, ἐπειδὴ οὐκ ἐνδέχεται δύο μαχομένων ἀλλήλοις
λόγων, κατὰ τὸ ἴσον ἐν ἑκατέρῳ τὸ ἀληθὲς εὐρεθῆναι,
ὁ ποβάλλειν ἐξ ἀμφοτέρων τὸ ἀσεβές τε καὶ βλάσφη-
μον, τὸ κατὰ τὸ κτίσμα λέγω καὶ ποίημα· θέσθαι
δὲ μόνῃ τῷ πρὸς εὐσεβείαν βλέποντι τῷ κατὰ φύσιν
ὁμολογοῦντι προσεῖναι τῷ μονογενεῖ Θεῷ τὴν τοῦ υἱοῦ
προσηγορίαν· ὡς ἂν καὶ διὰ τῆς τῶν ἑθρῶν φωνῆς
ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος ἔχοι τὴν σύστασιν.

Λέγων δὲ ἄλλιν, ἀναλαβὼν ὃν ἐξ ἀρχῆς αὐτοῦ παρ-
εβέμην λόγον· *Γεννητὸν ὄντα*, φησὶ, *τὸν Ἰδὼν καὶ*
γέννημα λέγειν οὐ παραιτούμεθα, τῆς γεννηθεῖ-
σης αὐτῆς οὐσίας, καὶ τῆς τοῦ υἱοῦ προσηγορίας,
τὴν τοιαύτην τῶν ὀνομάτων οἰκειομένης σχέσιν.
Τέως μὲν οὖν ὁ κριτικῶς τῶν λεγομένων ἀκούων, τοῦ-
του μεμνήσθω, ὅτι τὴν γεννηθεῖσαν λέγει, ὡς μὴκέτι
μῆτε τὴν ἀγεννησίαν μῆτε τὴν γέννησιν, ἀντ' οὐσίας
παραλαμβάνεσθαι· ἀλλ' ἰδίᾳ μὲν τὴν οὐσίαν παρα-
λαμβάνεσθαι, ἰδίᾳ δὲ τὸ γενηθῆναι αὐτῇ, ἢ μὴ
γεννηθῆναι, διὰ τῶν ἐπιθεωρουμένων αὐτῇ ἰδιωμά-
των κατανοεῖσθαι. Φιλοπονώτερον δὲ τὸν περὶ τοῦτου
λόγον κατανοήσωμεν. *Οὐσίαν γεγεννησθαι* λέγει,
Ἰδὼν δὲ εἶναι τῆς γεννηθείσης οὐσίας τὸ ὄνομα.
Ἄλλ' ἐν τοῦτοις ὁ παρ' ἡμῶν λόγος διὰ δύο τῶν
ἐναντιῶν ἐλέγξει λόγον· ἐνδὲς μὲν τῆς κακουργίας
τὴν ἐπιχείρησιν· ἐτέρου δὲ τῆς καθ' ἡμῶν ἐπιχει-
ρήσεως τὴν ἀτονίαν. Κακουργεῖ μὲν γὰρ, γέννησιν
οὐσίας λέγων, ἵνα κατασκευάσῃ τὴν πρὸς ἀλλήλας
τῶν οὐσιῶν ἐναντιώσιν, τῷ γενητῷ τε καὶ ἀγεννήτῳ
πρὸς ἑτερότητα φύσεως διεσχισμένας. Ἐλέγχεται δὲ
τὸ τῆς ἐπιχειρήσεως ἀπὸν, δι' αὐτῶν ὧν ἡ κακουρ-
γία κατασκευάζεται. Ὁ γὰρ γεγεννησθαι τὴν οὐσίαν
εἰπὼν, ἕτερόν τι τὴν γέννησιν εἶναι· παρὰ τὴν οὐσίαν
σαφῶς διορίζεται. Ὡς μὴ ἂν τὸ σημερινόν τι τῆς
γεννήσεως τῷ τῆς οὐσίας ἐφαρμοσθῆναι λόγῳ. Οὐ
γὰρ ὅπερ ἐν πολλοῖς κατεσκευάσας, τοῦτο καὶ ἐν τῷ
μέτρῳ τοῦτω πεποίηκεν. Ὡστε αὐτῇ εἰπεῖν οὐσίαν
εἶναι τὴν γέννησιν, ἀλλὰ γενηθῆναι ὁμολογεῖ τὴν
οὐσίαν, ὡς διακεκριμένην ἐφ' ἑκατέρας φωνῆς τοῖς
ἀκούουσιν ἐγγενέσθαι τὴν ἔννοιαν. Ἄλλο γάρ τι νόη-
μα γίνεται τῷ ὅτι ἐγεννήθη ἀκούσαντι, καὶ ἄλλο διὰ
τοῦ τῆς οὐσίας ὀνόματος. Σαφέστερος δὲ γένοιτ' ἂν
ἡμῖν ὑπὸ τῶν ὑποδείγματων ὁ λόγος. Εἶπεν ἐν τῷ

A Evangelium e caelis auditum, *Filium dilectum* ¹¹,
non nothum sive adulterinum, non supposititium,
et simul Filii voce omnem naturalem cognationem
accipientes, *Deum verum de Deo* vero dicere, simi-
literque omnia in ipso credere, quæ in Patre con-
spiciuntur: quia unum sunt, et in altero alterum
intelligitur: non superincidens, non imminutum,
non secundum aliquem Deo decorum et bonum
characterem immutatum, vel aliud factum.

(a) Cum ergo sit manifesta Eunomii secum repu-
gnantia, in quibus sibiipsi contradicere redargutus
est, nunc quidem quia sit genitus secundum natu-
ram, dico ipsum oportere Filium nominari: rursus,
quia sit creatus, non amplius Filium, sed facturam
dici. Convenire puto eum qui attente et scienter
audit, quoniam duorum inter se pugnantium ex
æquo sermonum in utroque verum non contingit in-
veniri, ex ambobus quod est impium et blasphemum
repudiare, quod secundum creaturam et facturam
est dico; assentiri autem soli ad pietatem spectanti et
confitenti, quod secundum naturam ipsi unigeniti
Deo filii appellatio competit, ut etiam inimicorum
vocalis pietatis sermo confirmetur et asseratur.

Repetito autem ipsius quem ab initio appo-
sui sermone: *Genitum*, inquit, *Filium esse*, et
gennema sive progeniem dicere non recusamus: cum
ipsa genita essentia, et filii appellatio talem nomi-
num relationem sibi vindicare possit. Eo usque
quidem, qui cum iudicio ea quæ dicuntur audit,
hujus meminerit, quod, genitam essentiam dicit, ut
non amplius naturam generationis expertem neque
generationem pro ipsa essentia sumamus; sed sepa-
ratim quidem essentiam, separatim vero ipsam
genitam esse, vel non genitam, per proprietates
quæ in ipsa conspiciuntur, intelligamus. Sed accu-
ratius de hoc sermonem consideremus. *Essentiam*
genitam esse dicit, Filium vero essentiae genitæ esse
nomen. Sed in his qui noster est sermo, duobus
contrariis arguet sermonem: uno quidem impro-
bitatis sive malitiæ conatum: altero vero contra
nos incursionis imbecillitatem. Maligne enim agit,
dum dicit generationem essentiae, ut essentiarum
inter se contrarietatem astruat, dum eas in id quod
genitum est et non genitum, ad differentiam natu-
ræ, dividit. Arguitur etiam aggressionis suæ in
nos imbecillitas, per ipsamet quæ ejus malitia mo-
litur. Qui enim essentiam genitam esse dixit, aliud
quiddam esse generationem præter essentiam
aperte definit; ita ut quod generationis nomine si-
gnificatur, non essentiae rationi conveniat. Non
enim quod in multis astruxit, hoc etiam in hac
parte fecit: ita ut dicat ipsam essentiam esse gene-
rationem, sed genitam esse confitetur essentiam:
ita ut per utramque vocem distincta notio animis
audiendum ingeneretur. Alia enim notio concipitur
in animo ejus qui audit, quod genitus est: alia
vero per essentiae nomen. Sed exemplorum appo-

¹¹ Matth. iii, 17; xvi, 5.

(a) Hic puto multa deesse.

atione dilucidior nobis fiet sermo. Dicit in Evangelio Dominus ²⁴, quod propinquante partus cruciatus, mulier est in dolore, sive tristitiam habet: postea vero gaudium gaudet, quia natus est homo in mundo. Ut igitur in hac parte duo sensa ab Evangelio discreta discimus, unum quidem, partum quem per generationem intelleximus; alterum vero idipsum quod sit ex partu: non enim partus est homo, sed per partum homo: sic et in hoc loco, cum Eunomius concesserit genitam esse essentiam, priori quidem in verbo quod ex aliquo est edocti sumus: sequente vero ipsum subjectum intelleximus, cui ex aliquo est subsistentia. Si igitur aliud est essentiae significatum, aliud vero vox generationis intelligere supponit, docta commenta ipsis repente corruperunt, velut frivola vasa fictilia collisa, atque inter se contracta. Non enim amplius eis licebit geniti cum ingenito differentiam in Filii et Patris essentias transferentibus, simul ad res nominum inter se repugnantiam transferre. Cum enim ab Eunomio sit concessum genitam esse essentiam, quemadmodum exemplum Evangelicum hunc sensum explicat, in quo hominem natum esse cum didicimus, non hominem idem esse cum generatione intelleximus, sed propriam in utroque nomine notionem comprehendimus, non amplius locum habebit haeresis quæ per ejusmodi voces essentiarum diversitatem suo dogmate decernit.

Ut autem manifestius nobis de his sermo reveletur, sic rursus quod proponitur diducamus: Naturam humanam a principio cum omnibus fecit ille qui universum condidit, ac postquam factus est Adam, tunc generationem quæ sit ex mutuo complexu hominibus instituit, cum dixit, *Crescite et multiplicamini* ²⁵. Cum igitur Abel per generationem substituit, quis sanæ mentis compos non dixerit, secundum idem humanæ generationis significatum, absque generatione Adamum substituisse? Attamen primus homo totum in seipso humanæ essentiae terminum habuit: et qui ex illo generatus est, similiter in eadem essentiae ratione subscribitur. Quod si genita essentia diversa, ab ea quæ genita non est construeretur, non utrisque eadem essentiae ratio competeret. Quorum enim essentia diversa, horum non est eadem essentiae ratio sive definitio. Quoniam igitur iisdem designatus proprietatibus et ea quæ est Adæ, et ea quæ est Abelis essentia, necesse est omnino in ambobus unam essentiam esse confiteri: alium autem atque alium in eadem natura demonstrari. Nam Adam et Abel in naturæ ratione unus duo sunt: sed in proprietatibus quæ in ipsorum utroque cernuntur, inconfusum inter se habent discrimen. Non igitur proprie dici potest, quod Adam essentiam a seipso aliam sive diversam genuit, sed melius, quod ex seipso genuit alium seipsum: cum quo omnis ejus qui genuit essentiae ratio simul edita est. Quod igitur de

A Εὐαγγελίῳ ὁ Κύριος, ὅτι προσεγγιζούσης τῆς ὥδινος, ἐν λύπῃ γίνεται ἡ γυνή· μετὰ ταῦτα δὲ χαρὰν χαίρει, ὅτι ἐγεννήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον. Ὡς τοίνυν ἐν τῷ μέρει τοῦτῃ δύο νοήματα διακεκριμένα παρὰ τοῦ Εὐαγγελίου μαρτάνομεν, ἐν μὲν, τὸν τόκον ὃν διὰ τῆς γεννήσεως ἐνόησαμεν· ἕτερον δὲ αὐτὸ τὸ ἐκ τοῦ τόκου γινόμενον· οὐ γὰρ ὁ τόκος ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ διὰ τοῦ τόκου ὁ ἄνθρωπος· οὕτω καὶ ἐνταῦθα, τοῦ Εὐνομίου γεννηθῆναι τὴν οὐσίαν ὁμολογήσαντος· τῷ μὲν προάγοντι ῥήματι τὸ ἐκ τινος ἐδιδάχθημεν, τῷ δὲ ἐφεξῆς, αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον ἐνόησαμεν, ὃ ἐκ τοῦ τινός ἐστιν ἡ ὑπόστασις. Εἰ οὖν ἄλλο μὲν ἐστὶ τῆς οὐσίας τὸ σημαινόμενον· ἕτερον δὲ ἡ τῆς γεννήσεως φωνὴ νοεῖν ὑποτίθεται, διαπέπτωκεν ἀθρόως αὐτοῖς τὰ σοφὰ μηχανήματα, ὥσπερ ὀστράκινα σκευὴ ἀλλήλοις προσαχθέντα, καὶ δι' ἀλλήλων διατρυφθέντα. Οὐκέτι γὰρ αὐτοὶς ἐξέσταται τὴν τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον διαστολὴν ἐπὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς οὐσίας μεταφέρουσιν, συμμεταφέρειν ἐπὶ τὰ πράγματα τὴν προσάλληλα τῶν ὀνομάτων μάχην. Ὁμολογήθε· τὸς γὰρ παρὰ τοῦ Εὐνομίου ὅτι ἐγεννήθη ἡ οὐσία, καθὼς καὶ τὸ εὐαγγελικὸν ὑπόδειγμα τὴν τοιαύτην ἐρμηνεύει διάνοιαν, ἐν ᾗ τὸν ἄνθρωπον γεννηθῆναι μαθόντες, οὐ ταῦτ' ἐνόησαμεν τῇ γεννήσει τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἴδιον ἐφ' ἑκατέρου τῶν ὀνομάτων ἐδεξάμεθα νόημα, οὐκέτι χώραν ἔξει πάντως ἡ αἵρεσις τὴν ἐτερότητα τῶν οὐσιῶν διὰ τῶν τοιούτων φωνῶν δογματίζουσα.

Ὡς δ' ἂν μάλιστα σαφέστερον ἡμῖν ὁ περὶ τούτων λόγος ἐκκαλυφθῇ, οὕτως αὖ τὸ προκείμενον πάλιν διαληψόμεθα· Ἐποίησε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν κατ' ἀρχὰς μετὰ πάντων ὁ τὸ πᾶν συστησόμενος, καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν Ἀδὰμ, τότε τὴν ἐξ ἀλλήλων γέννησιν τοῖς ἀνθρώποις ἐνομοθέτησεν, εἰπὼν, *Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε*. Τοῦ τοίνυν Ἀβὲλ γεννητῶς ὑποστάντος, τίς οὐκ ἂν εἴποι τῶν εὐ φρονούντων, κατ' αὐτὸ τὸ τῆς ἀνθρωπίνης γεννήσεως σημαινόμενον, ἀγεννήτως τὸν Ἀδὰμ ὑποστήναι. Ἀλλὰ μὴν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ὅλον ἔσχεν ἐν ἑαυτῷ τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας τὸν ὅρον, καὶ ὁ ἐξ ἐκείνου γεννηθεὶς, ὡσαύτως ἐν τῷ αὐτῷ τῆς οὐσίας ὑπογράφεται λόγῳ. Εἰ δὲ ἄλλη τις ἡ γεννηθεῖσα οὐσία παρὰ τὴν μὴ γεννηθεῖσαν κατεσκευάζετο, οὐκ ἂν ἐπ' ἀμφοτέρων ὁ αὐτὸς τῆς οὐσίας ἤρμοσε λόγος. Ὡν γὰρ ἡ οὐσία διάφορος, τούτων οὐδὲ ὁ λόγος ἐστὶν ὁ αὐτὸς τῆς οὐσίας. Ἐπεὶ οὖν τοῖς αὐτοῖς χαρακτηρίζεται ἰδιώμασιν ἡ τε τοῦ Ἀδὰμ καὶ ἡ τοῦ Ἀβὲλ οὐσία· πᾶσα ὀνάγκη, μίαν μὲν οὐσίαν ἐπ' ἀμφοτέροις εἶναι συντίθεσθαι· ἄλλον δὲ καὶ ἄλλον τὸν ἐν τῇ αὐτῇ φύσει δεικνύμενον. Ὁ γὰρ Ἀδὰμ καὶ ὁ Ἀβὲλ ἐν τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, εἰς οἱ δύο εἰσὶν· ἐν δὲ τοῖς ἐπιθεωρουμένοις ἑκατέρῳ αὐτῶν ἰδιώμασιν, ἀσύγχυτον ἔχουσι τὴν ἀπ' ἀλλήλων διάκρισιν. Οὐκοῦν οὐκ ἔστι χωρίως εἰπεῖν, ὅτι ὁ Ἀδὰμ οὐσίαν παρ' αὐτὸν ἄλλην ἐγέννησεν, ἀλλὰ μάλλον ὅτι ἐξ ἑαυτοῦ ἐγέννησεν ἄλλον ἑαυτόν· ὃ πᾶς ὁ τῆς τοῦ γεννήσαντος οὐσίας συναπετέχθη λόγος. Ὅπερ οὖν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης μεμαθήκαμεν φύσεως, διὰ τῆς

²⁴ Joan. xvi, 21. ²⁵ Genes. i, 23.

κατὰ τὸ ἀκόλουθον ὑπο τοῦ λόγου προδειχθείσης ἡμῖν ὁδηγίας, τοῦτο οἶμαι δεῖν καὶ ἐπὶ τὴν ἀκήρατον τῶν θείων δογμάτων κατανόησιν εἰς ὁδηγίαν λαβεῖν. Πίσσαν γὰρ σαρκώδη καὶ ὕλικὴν ἔννοιαν τῶν θείων τε καὶ ὕψιων δογμάτων ἀποσεισάμενοι, ἀσφαλεστάτην ἐξομεν διὰ τοῦ καταλειπομένου νοήματος, ὅταν ἐκκαθαρθῇ τῶν τοιούτων, τὴν ἐπὶ τὰ ὕψιλά τε καὶ ἀπρόσιτα χειραγωγίαν. Ὑμολογείται γὰρ καὶ παρὰ τῶν ἐναντιῶν τὸν ἐπὶ πάντων ὄντα Θεὸν, Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς καὶ εἶναι καὶ λέγεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸν Μονογενῆ Θεὸν τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὄντα, γεννητὸν διὰ τὸ γεννηθῆναι κατονομάζουσιν. Ἐπεὶ οὖν ἐν ἀνθρώποις τὸ τοῦ πατρὸς ὄνομα συνευγεγμένως ἔχει τινὰς ἐμφάσεις, ὧν ἡ ἀκήρατος ἡλλοτριώται φύσις· πάντα προσήκει ὅσα περὶ τὴν σαρκώδη τοῦ πατρὸς σημασίαν ὕλικὰ νοήματα συνεισέρχεται, καταλίποντα, θεοπρεπῆ τινα διάνοιαν ἐμφαντικὴν μόνῃς τῆς γνησιότητος ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐντυπώσασθαι. Ἐπεὶ οὖν οὐ μόνον ὅσα ἡ σὰρξ νοεῖν ὑποτίθεται τῇ τοῦ ἀνθρώπου πατρὸς ἐννοίᾳ συγκαταλαμβάνεται, ἀλλὰ καὶ διαστηματικὴ τις ἐννοια συνεπινοεῖται πάντως τῇ ἀνθρωπίνῃ πατρότητι, καλῶς ἂν ἔχοι τῷ σωματικῷ ῥύπῳ καὶ τὴν διαστηματικὴν ἔννοιαν ἐπὶ τῆς θείας συναποδόλλειν γεννήσεως, ὡς ἂν πανταχόθεν ἐκπλυνθείσης τῆς ὕλικης ἰδιότητος, καθαρεύει παντὸς οὐ μόνον ἐμπαθοῦς, ἀλλὰ καὶ διαστηματικοῦ νοήματος, ἢ ὑπερέχουσα γέννησις. Οὐκοῦν ὁ Πατέρα τὸν Θεὸν λέγων, τῇ τοῦ εἶναι τὸν Θεὸν ἐννοίᾳ, καὶ τὸ τι εἶναι συμπεριλήφεται. Ἡ γὰρ ἀπὸ τίνος ἀρχῆς ἐστὶ τὸ εἶναι, τοῦτω καὶ τὸ τι εἶναι πάντως ἀπὸ τίνος ἄρχεται· ἐφ' οὗ δὲ τὸ εἶναι οὐκ ἤρξαστο, οὐδὲ εἴ τι ἄλλο περὶ αὐτὸν θεωρεῖται, ἀπὸ τίνος τὴν ἀρχὴν ἔχει. Ἀλλὰ μὴν Πατὴρ ὁ Θεός, οὐκοῦν ἐξ αἰδίου ἐστὶν ὅπερ ἐστίν. Οὐ γὰρ ἐγένετο, ἀλλ' ἐστὶ Πατὴρ· ἐπὶ Θεοῦ γὰρ ἡ ἦν, καὶ ἐστὶ καὶ ἔσται· εἰ δὲ τί ποτε μὴ ἦν, οὔτε ἐστὶν οὔτε ἔσται· οὐ γὰρ τοιοῦτου τινὸς πεπίστευται εἶναι Πατὴρ, οὐ χωρὶς εὐσεβείας ἐστὶν ἐφ' αὐτοῦ ποτε τὸν Θεὸν εἶναι λέγειν. Ζωῆς γὰρ ἐστὶ πατὴρ ὁ Πατὴρ, ἀληθείας τε καὶ σοφίας, καὶ φωτὸς καὶ ἀγιασμοῦ καὶ δυνάμεως, καὶ πάντων τῶν τοιούτων, ὅσα ὁ Μονογενὴς ἐστὶ καὶ ὀνομάζεται. Ὅταν τοίνυν παρὰ τῶν ἐχθρῶν κατασκευάζεται τὸ μὴ εἶναι ποτε φῶς, οὐκ οἶδα, τίνας πλείων ἐστὶν ἡ ζημία, πότερον αὐτοῦ τοῦ φωτὸς, ὅταν μὴ τὸ φῶς ἦ, ἢ τοῦ ἐχόντος, ὅταν μὴ ἔχῃ τὸ φῶς. Οὕτω καὶ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς δυνάμεως, καὶ τῶν ἄλλων πάντων ὅσα τὸν πατρικὸν πληροῦ κόλπον ὁ Μονογενὴς, ἐν τῷ ἰδίῳ πληρώματι τὰ πάντα ὦν. Ἰση γὰρ καθ' ἑκάτερόν ἐστιν ἡ ἀτομία, καὶ τῆς κατὰ τοῦ Υἱοῦ βλασφημίας ἀντίρροπος ἡ κατὰ τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ἀσέβεια. Ἐν γὰρ τῷ εἰπεῖν ποτε μὴ εἶναι τὸν Κύριον, οὐχ ἀπλῶς δώσεις τοῦ μὴ εἶναι τὴν δύναμιν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ μὴ εἶναι λέξεις τὴν δύναμιν, τοῦ Πατρὸς τῆς δυνάμεως. Οὐκοῦν ἡ τοῦ μὴ εἶναι ποτε τὸν Υἱὸν διὰ τοῦ σου λόγου κατασκευή, οὐδὲν ἄλλο ἢ παντὸς ἀγαθοῦ ἐρημίαν περὶ τὸν Πατέρα κατασκευάζει. Ὅρα τίς πρὸς ὃ τι καταστρέφει τῶν σοφῶν ἡ ἀγγίνοια. Πῶς ἀληθεύει καὶ διὰ τούτων ἡ τοῦ Κυρίου φωνή, ἢ φησιν, ὅτι Ὁ ἀθετῶν ἐμεῖ, ἀθετεῖ ἐὼν ἀποστειλιντὰ με· δι' ὧν γὰρ τὸ εἶναι ποτε τοῦ

A natura humana didicimus, ea consequentiæ deductione quæ ante a nobis ratione demonstrata est, hoc etiam, ut facilius ad incorruptibilem divinorum decretorum cognitionem ducamur, sumendum esse arbitror. Nam cum omnem carnalem et materiale a divinis et excelsis decretis removerimus notionem, ex reliquo mentis perceptu talibus perpur-gato, ad sublimia et inaccessa certam et expeditam viam habebimus. Adversarii enim consentiunt eum qui in omnibus est Deus, Patrem Unigeniti et esse et dici, quin etiam unigenitum Deum qui ex Patre est, propterea quod est genitus, eum genitum nominant. Quoniam vero patris nomen inter homines conjunctas secum habet quasdam emphases, id est, significationes, a quibus immortalis natura prorsus est aliena: omnes quæ circa carnalem patris significantiam concurrunt materiales conceptus relinquente, decet quamdam Deo decoram intelligentiam solius germanitatis indicem, in Deo et Patre informare. Quandoquidem igitur non solum quæcumque caro intelligere suggerit, notitia patris humani comprehenduntur, sed etiam intervallo distincta quædam notio cum paternitate humana omnino mente concipitur, præclare habeat, in divinæ generationis contemplatione una cum corporeis sordibus illam etiam intervallarem notionem penitus abjicere, ut omni ex parte eluta materiali proprietate, illa supereminens generatio non solum omni turbido, sed etiam intervallo distincto intellectu pura sit. Ergo qui Patrem Deum dicit, notitia quod Deus sit, et quod sit aliquid complectetur. Cui enim ab aliquo principio est, ut sit, huic et aliquid esso omnino ab aliquo incipit: in quo autem esse non coepit, neque si quid aliud in ipso consideretur, ab aliquo principium habet. At Pater est Deus, igitur ab æterno est quod est, non enim est genitus, sed Pater est. In Deo enim quod fuit, est et erit. Si autem quid aliquando non fuit, neque est, neque erit: non enim talis alicujus Pater esse creditus est, quo sine pium est in seipso aliquando Deum esse dicere. Vitæ enim est pater, qui est Pater, veritatisque et sapientiæ, et lucis et sanctificationis et virtutis, omniumque ejusmodi quæ Unigenitus est et nominatur. Cum igitur ab adversariis astruitur lucem non aliquando fuisse: nescio cujus major est mulcta, utrum ipsius lucis quando lux non erat, an habentis, cum lucem non habet. Sic et de vita et de virtute, aliisque omnibus quibus paternum sinum Unigenitus implet, qui in propria plenitudine est omnia; æqualis enim in utroque est absurditas, atque in Filium blasphemie æquilibris est adversus Patrem impietas. Dicendo enim aliquando non esse Dominum, non simpliciter dabis non esse potentiam, sed Dei non esse potentiam dices, Patris potentia. Igitur per tuam orationem assertio, quod aliquando non fuerit Filius, nihil aliud quam omnis boni solitudinem, sive desertionem in Patre construit. Vide quem exitum habet sapientium solertia, quomodo verum dicit de

his vox Domini quæ ait, *Qui me spernit, eum qui me misit spernit* 18: per quæ enim Unigeniti esse aliquando aspernantur, Patrem ipsum dedecorant: omne bonum nomen et notionem paternæ gloriæ hoc sermone deprædantes.

Ex his igitur quæ dicta sunt, evidenter scriptoris imbecilla et languida malignitas deprehensa est: qui dum astruere conatur essentia Unigeniti diversitatem a paterna essentia, ex eo quod hanc quidem ingentiam, illam vero genitam nominet, sibi contradicere redarguitur, futilis et vanus blatero, qui fingat quod esse nullo modo possit. Nam ex ejus verbis demonstratum est, primum quidem aliud esse essentia, aliud vero generationis nomen. Deinde quod non aliqua nova essentia et separata ab ea quæ Patris est, Filio inest. Sed quod Pater est in ratione naturæ, hoc etiam est ille qui ex illo existit, cum natura in diversitate non mutetur in Filii persona, secundum ante demonstratam nobis sermonis veritatem. In Abelis subsistentia naturæ differentiam non fecit: sic etiam in incorruptibilibus decretis nihil in seipso per propriam generationem Unigenitus Deus essentiam non geniti immutavit, ex Patre qui exivit, et qui est in Patre, sicut Evangelium dicit. Sed est secundum simplicem et proprium fidei nostræ sermonem, lumen de lumine, Deus verus de Deo vero, omnia hic est quæcunque est ille, eo excepto quod ille est Pater. Scopus autem cujus causa hæc artificiose tractans persequitur, non arbitror oportere impræsentiarum dicere. Sive audax et periculosum, sive concessum est et periculo vacat, figurare ex aliquo ad aliquid in divina natura significativas dictiones, et γέννημα (progeniem) dicere eum qui genitus est.

Hæc prætereo, ne dum super minora certans præter decorum sermo noster occupatur, quod est majus negligat. Sed illud dico accurate et diligenter cognoscendum esse et discutiendum, utrum secundum naturam relatio horum induit nominum usum: hoc enim ille prorsus ait, quod cum appellationum proprietate pariter id quod est secundum essentiam inducitur. Non enim in seipsis nuda nomina ab emphasi significatorum disjuncta, relationem inter se habere aliquam et familiaritatem quis dixerit: sed in iis rebus quæ per dictiones significantur, quod est familiare et alienum in appellationibus discernimus. Ergo si Filium habere naturalem relationem cum Patre conficitur, relictis appellationibus, vim quæ est in significatis dignoscamus. Utrum quod alienum est ab essentia in propinquitate et proprietate nominum cognoscitur, an quod cognatum est et proprium. Sed alienum dicere manifestæ est insanitæ. Quomodo enim quis externorum et cum quibus nulla est communio, contiguam et propinquam in nominibus conservet ordinationem, cum ipsa genita essentia (sicut ait) et Filii appellatio, tamen nominum ut propriam sibi vindicet relationem?

Μονογενοῦς ἀποδοῦναι, διὰ τούτων ἀτιμάζουσι τὸν Πατέρα· πᾶν ἀγαθὸν δοῦναι τε καὶ νόημα, τῆς πατρικῆς δόξης τῷ λόγῳ περισυλήσαντες.

Οὐκοῦν ἐναργῶς πεφώραται διὰ τῶν εἰρημένων τοῦ λογογράφου ἡ ἀτονία τῆς κακουργίας, ὃς κατασκευάζειν ἐπιχειρῶν τὴν τῆς οὐσίας τοῦ Μονογενοῦς πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς ἐναντίωσιν· δὲ τοῦ τὴν μὲν ἀγέννητον τὴν δὲ γεννητὴν ὀνομάζειν, ἀπηλέγχθη τοῖς ἀνυστάτοις ἐμματαίῳ. Ἐδείχθη γὰρ διὰ τῶν παρ' αὐτοῦ λόγων, πρῶτον μὲν ἕτερον εἶναι τὸ τῆς οὐσίας, καὶ ἄλλο τῆς γεννήσεως ὄνομα· ἔπειτα δὲ ὅτι οὐκ οὐσία τις καινὴ καὶ παρηλλαγμένη παρὰ τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν τῷ ὕψι ὑπέστη. Ἀλλ' ὅπερ ἐστὶν ὁ Πατὴρ ἐν τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, τοῦτο καὶ ὁ ἐξ ἐκείνου ἐστίν, οὐ μεταβληθείσης εἰς ἕτερότητα ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσει τῆς φύσεως, κατὰ τὴν προδειχθεῖσαν ἡμῖν τοῦ λόγου ἀλήθειαν. Ἐπὶ τῆς τοῦ Ἀβελ οὐσίας τὴν τῆς φύσεως παραλλαγὴν οὐκ ἐποίησαν· οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν ἀκηράτων δογμάτων, οὐδὲν ἐν ἑαυτῷ διὰ τῆς ἰδίας γεννήσεως, τὴν τοῦ μὴ γεννηθέντος οὐσίαν ἡλλοίωσεν ὁ Μονογενὴς Θεός, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξεληθὺν καὶ ἐν τῷ Πατρὶ ὄν, καθὼς τὸ Εὐαγγέλιον λέγει. Ἀλλ' ἐστὶ κατὰ τὴν ἀπλοῦν τε καὶ ἰδιωτικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς πίστεως λόγον, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸς ἀληθινὸς ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, πάντα ὡν οὗτος ὅσα ἐστὶν ἐκεῖνος, πλὴν τοῦ ἐκείνου εἶναι Πατὴρ. Τὸν δὲ σκοπὸν οὐ χάριν ταῦτα τεχνολογῶν διεξέρχεται, οὐδὲν οἶμαι δεῖν ἐν τῷ παρόντι λέγειν. Εἴτε τολμηρὸν τε καὶ κινδυνώδες, εἴτε συγκεχωρημένον ἐστὶ καὶ ἀκίνδυνον τὸ παρασχηματίζειν ἐκ τινος εἰς τι τὰς σημαντικὰς ἐπὶ τῆς θείας φύσεως λέξεις, καὶ γέννημα λέγειν τὸν γεννηθέντα.

Παρίημι ταῦτα, ὡς ἂν μὴ τῇ πρὸς τὰ μικρότερα μάχη, πέρα τοῦ δέοντος ὁ λόγος ἡμῖν ἐνασχολούμενος, ἀμελοῖται τοῦ μεζονος. Ἀλλ' ἐκεῖνός φημι δεῖν ἀκριβῶς κατανοῆσαι, εἰ ἡ κατὰ φύσιν σχέσις παρειαγεται τῶν ὀνομάτων τούτων τὴν χρῆσιν· τοῦτο γὰρ ἐκεῖνός φησι πάντως, ὅτι τῇ τῶν προσηγοριῶν οἰκειότητι καὶ τὸ κατ' οὐσίαν οἰκεῖον συμπαρειαγεται. Οὐ γὰρ ἂν ἐφ' ἑαυτῶν ψιλὰ τὰ ὀνόματα τῆς τῶν σημαινομένων ἐμφάσεως διεzeugμένα, σχέσιν ἔχουν τινὰ πρὸς ἄλληλα καὶ οἰκειότητα φήσειεν· ἀλλ' ἐν ταῖς σημασίαις ταῖς ὑπὸ τῶν λέξεων δηλούμεναι, τὸ οἰκεῖν τε καὶ ἀλλότριον τῶν προσηγοριῶν διακρίνομεν. Οὐκοῦν, εἰ φυσικὴν ἔχουν ὁμολογεῖ σχέσιν τὸν Υἱὸν πρὸς τὸν Πατέρα, καταλιπόντες τὰς προσηγορίας, τὴν ἐν ταῖς σημαινομένοις κατανοήσωμεν δύναμιν. Πότερον τὸ ἀλλότριον τῆς οὐσίας ἐν οἰκειότητι κατανοεῖται, ἢ τὸ συγγενές τε καὶ ἴδιον. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἀλλότριον εἰπεῖν, φανερὰς μανίας ἐστίν. Πῶς γάρ τις τῶν ξένων τε καὶ ἀκωνωνήτων συναφῇ τε καὶ οἰκεῖαν ἐν τοῖς ὀνόμασι διασώζει τάξιν, τῆς γεννηθείσης αὐτῆς οὐσίας, καθὼς φησι, καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας τὴν τοιαύτην τῶν ὀνομάτων οἰκειομένην σχέσιν; ἢ δὲ τὸ οἰκεῖον διὰ τῶν προσηγοριῶν τούτων ἀποσχη-

18 Luc. x, 16.

μαίνεσθαι λέγοι, συνήγορος ἐξ ἀνάγκης τοῦ κοινοῦ τῆς οὐσίας ἀναφανήσεται διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων οἰκειότητος. Καὶ τὸ τῶν ὑποκειμένων συναφὲς κατασκευάζων σημαίνεσθαι, καὶ τοῦτο πολλαχρὸς τῆς λογογραφίας ποιῶν οὐκ ἐπίσταται. Δι' ὧν γὰρ ἐπιχειρεῖ καθαιρεῖν τὴν ἀλήθειαν, ἀκουσίως πολλάκις καθέλκεται πρὸς συνηγορίαν τῶν πολεμουμένων δογμάτων. Οἶόν τι καὶ περὶ τοῦ Σαουλ ἐκ τῆς ἱστορίας ἤκουσαμεν, ὅτι θυμῷ ποτε κατὰ τῶν προφητευόντων κινούμενος, ἤττιθ τῆς χάριτος, καὶ τῶν θεοφορουμένων εἰς ἦν· τοῦ προφητικοῦ πνεύματος, ὡς οἶμαι, δι' ἑαυτοῦ τὴν ἀποστασίην παιδεύσαι θελήσαντος. "Θθεν τὸ παράλογον τῆς συντυχίας παροιμία τῷ μετὰ ταῦτα γέγονε βίῳ, θαυμαστικῶς τῆς ἱστορίας τὸ τοιοῦτο διεξιούσης, *Εἰ καὶ Σαουλ ἐν προφήταις*;

A Quod si proprietatem sive propinquitatem per has appellationes significari dicat, necessario patronus communis essentiae ostendetur per nomen usitatam consuetudinem. Et astruens subjectorum propinquitatem sive cohesionem significare, idque multis in locis libri ab eo scripti nescit se facere. Per quae enim veritatem abolere conatur, saepe ad patrociniū decretorum quae oppugnat invite accedit. Quale quiddam de Saule ex historia audivimus, quod ira aliquando contra prophetas commotus a gratia superatus est, et unus erat eorum qui numine afflabantur, prophetico spiritu, sicut arbitrator, per seipsum erudire apostatam volente. Unde proverbium in vita posteriorum factum est, de eo quod esset inopinabile et praeter spem. mirabiliter historia hoc recitante: *Nunquid et Saul inter prophetas* ²⁶?

Ἐν τίσιν οὖν ὁ Εὐνόμιος τῇ ἀληθείᾳ συνίσταται; Ἐν οἷς φησιν· ὅτι Αὐτὸς ὁ Κύριος, Υἱὸς ὧν τοῦ Θεοῦ τοῦ ὧντος τὴν ἐκ τῆς Παρθενου γέννησιν οὐκ ἐπαισχυνόμενος, ἐν τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις Υἱὸν ἀνθρώπου πολλάκις ὠνόμασεν ἑαυτὸν. Τοῦτον γὰρ καὶ ἡμεῖς τὸν λόγον εἰς ἀπόδειξιν τοῦ κοινοῦ τῆς οὐσίας προσφέρομεν· ὅτι τιῦ Υἱοῦ τὸ ὄνομα ἴσθην κατ' ἀμφοτέρα τῆς τῆς φύσεως κοινωνίαν (α). Οὕτως καὶ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς πάντως νοεῖται διὰ τὴν τῆς οὐσίας αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐξ ἧς ὑπέστη συνάφειαν· καὶ τὸ μέγιστον τῆς ἀληθείας ὅπλον οὗτος ὁ λόγος ἐστίν. Τὸν γὰρ μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, καθὼς ὠνόμασεν ὁ μέγας Ἀπόστολος, οὐδὲν οὕτως ὡς τὸ τοῦ Υἱοῦ δέικνυσιν ὄνομα, ἐκατέρω φύσει τῇ θεῇ τε καὶ ἀνθρωπίνῃ κατὰ τὸ ἴσον ἐφαρμοζόμενον. Ὁ γὰρ αὐτὸς καὶ Θεοῦ Υἱὸς ἐστὶ, καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου κατ' οἰκονομίαν ἐγένετο· ἵνα τῇ πρὸς ἐκάτερον κοινωνίᾳ, δι' ἑαυτοῦ συνάφῃ τὰ διεστῶτα τῇ φύσει. Εἰ μὲν οὖν γενόμενος Υἱὸς ἀνθρώπου ἀμέτοχος ἦν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀκόλουθον ἂν ἦν Θεοῦ Υἱὸν ὄντα αὐτὸν, μηδὲ κοινωνεῖν τῆς θεῆς οὐσίας λέγειν. Εἰ δὲ πᾶν τὸ ἀνθρώπινον σύγκραμα ἐν αὐτῷ ἦν (ἐπεirάσθη γὰρ κατὰ πάντα καθ' ὁμοίότητα χωρὶς ἁμαρτίας) ἀνάγκη πάντα καὶ πᾶν τῆς ὑπερεχούσης οὐσίας ἰδίωμα, ἐν αὐτῷ πιστεύειν εἶναι τῆς τοῦ Υἱοῦ φωνῆς ὁμοίως αὐτῷ μαρτυρούσης ἐκάτερον· ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μὲν, τὸ ἀνθρώπινον, ἐν δὲ τῷ Θεῷ, τὸ θεῖον.

Εἰ οὖν αἱ προσηγορίαι, καθὼς φησιν ὁ Εὐνόμιος, τὸ οἰκεῖον ἐνδείκνυνται· ἡ δὲ οἰκειότης ἐν τοῖς πράγματι, οὐκ ἐν ψιλαῖς θεωρεῖται ταῖς τῶν ὀνομάτων φωναῖς, πράγματα δὲ φημι καθ' ἑαυτὰ νοούμενα, εἰ μὴ τολμηρὸν οὕτως εἰπεῖν τὸν Υἱὸν τε καὶ τὸν Πατέρα, τίς ἀντίποι, μὴ οὐχὶ καὶ αὐτὸν τὸν τῆς βλασφημίας προστάτην αὐτομάτως πρὸς τὴν συνηγορίαν τῆς εὐσεβείας καθέλκεσθαι, δι' ἑαυτοῦ τοὺς οἰκίους ἀνατρέποντα λόγους· καὶ τὸ τῆς οὐσίας κοινωνῶν ἐπὶ τῶν θεῶν δογμάτων ἀνακηρύσσοντα; Οὐ γὰρ ψεύδεται περὶ τούτων ἀκουσίως παρ' αὐτοῦ προσηγορεῖς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ὁ λόγος, ὅτι οὐκ ἂν ἐκλήθη

In quibus igitur Eunomius veritati assentitur? In quibus dicit, quod ipse Dominus, Filius cum sit Dei viventis, ex Virgine generationem non erubescens, in suis sermonibus Filium hominis saepe seipsum neminavit. Nos enim etiam hunc sermonem ad demonstrationem communis essentiae proferimus. Nam Filii nomen aequale ad utraque naturae communionem designat. Sic etiam Filius hominis intelligitur propter eam quam assumpsit cum humana essentia conjunctionem, et maximum veritatis velum hoc Verbum est. Nam mediatorem Dei et hominum, quemadmodum magnus Paulus nominavit, nihil aequae ac Filii nomen demonstrat, quod utrique naturae divinae et humanae aequaliter accommodatur ²⁷. Idem enim et Dei Filius est, et Filius hominis per incarnationem factus est; ut per eam quam cum utroque habet communionem, quae natura distant per seipsum copulet. Si igitur Filius hominis factus humanae naturae esset expers, consequens esset affirmare, etiamsi Dei Filius ipse sit, non tamen cum divina essentia communicare. Quod si omne humanum concretum in ipso erat (tentatus est enim per omnia secundum similitudinem absque peccato ²⁸), necesse est omnino omnem supereminentis essentiae proprietatem in ipso esse credere: cum Filii vox sibi utrumque tribuat, in homine quidem humanum, in Deo divinum.

Si igitur appellationes, quemadmodum dicit Eunomius, quod proprium est et familiare demonstrant: proprietas autem in rebus, non nudis nominum vocibus spectatur, res autem dico per se spectatas et intellectas (nisi forte sit audax et temerarium sic appellare Filium et Patrem:) quis negaverit ipsum blasphemiae auctorem et praesidem ad veritatis patrociniū sponte trahi, per se proprios sermones evertentem, et communionem essentiae in divinis decretis asserentem et praedicantem? Non enim mentitur de his invite ab ipso projectus pro veritate sermo, quod non vocatus

²⁶ 1 Reg. x, 11. ²⁷ 1 Tim. ii, 5. ²⁸ Hebr. iv, 15.

(α) Supple ex cod. Bavarico apud Greiserum: κοινωνίαν ἐνδείκνυνται. Ὡς γὰρ αὐτὸς ἀνθρώπου λέγεται διὰ τὴν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐξ ἧς ἐγεννήθη συγγένειαν, οὕτω καὶ κ. τ. λ.

esset Filius, nisi naturalis nominum notitia veram appellationem ostenderet; sicut enim scabellum sive scamnum non dicitur filius fabri, neque quisquam prudentum diceret, ædificatorem domum peperisse, neque vitium propaginem, vineæ cultoris progeniem nominamus: sed opus hominis quod ab eo fabricatum est: filium vero hominis eum qui ex ipso genitus est: sic, opinor, ut quod subjectis significaretur: ita et Dei Filium unigenitum edocti, non Dei creaturam hac appellatione intelleximus, sed quod vere vox filii significato demonstrat. Quod si vitis genimen, fructus sive germen, vinum nominatur a Scriptura: neque sic ex hac nominis communione sive æquivocatione in decretis pietatis sermo lædatur. Non enim quercus germen sive fructum vinum dicimus, neque vitis glandem; sed aliqua est communio secundum naturam gennematis sive fructus ad id unde est: humor enim qui est in vite, per fundum radicis a medulla extractus, potestate quidem aqua est, consecutione vero quadam per naturæ vias permeans, et ex inferioribus ad id quod supereminet confluent, in vini qualitatem mutatur, solis radio cooperante, qui calore humidum e profundo ad germen eliciens, propria et convenienti cocatione et maturitate humorem efficit vinum: ita ut secundum naturam humor ille qui est in vite nullam cum vino ex ea producto alienationem sive diversitatem habeat: ex illo enim humido, hoc humidum, neque quisquam aliam vini humiditatis causam dixerit, nisi humorem, qui naturaliter palmitibus inest. Qualitatum autem differentiarum, non secundum id quod humidum est, discrimen inferunt, sed proprietas est quædam, quæ humidum quod est in vino ab ea quæ est in palmite astrictione discernit, vel ob dulcedinem, vel humiditatem quæ horum alterutrum comitatur ita ut subjecto, idem sint, qualitatum vero differentiis distinguantur. Igitor quemadmodum cum ex Scriptura audivimus unigenitum Deum Filium esse hominis; ex hac nominis relatione cum vero homine necessitudinem et cognationem didicimus: sic quamvis secundum sermonem adversariorum gennema sive germen Filius dicatur, nihilominus etiam per hoc, quod secundum essentiam proprium est et conjunctum cum eo qui genuit intelligimus. Quia cum vinum dicatur gennema, sive fructus vitis, non tamen alienum sive diversum invenitur secundum humiditatis rationem, ab ea naturali quæ in vite inest potestate. Sed quæ dicuntur ab adversariis si quis sane examinet, ad nostrum dogma spectant; sententia vero propriis ipsorum astructionibus repugnat, ubique quod secundum essentiam alienum est asserere cupide certantium. Atqui conjicere nequaquam facile est, unde ad ejusmodi opiniones adducti fuerunt. Si enim filii appellatio non simpliciter ex aliquo esse significat, sed proprie naturalem propinquitatem per id significatum per-

A Υἱός, μὴ τῆς φυσικῆς τῶν ὀνομάτων ἐννοίας ἐπαληθεύσεως τὴν κλήσιν. Ὡς γὰρ οὐ λέγεται βάθρον υἱὸς τοῦ τεχνίτου, οὐδ' ἂν τις εἴποι τῶν σωφρονούντων, ὅτι ὁ οἰκοδόμος τὴν οἰκίαν ἐτεκνώσατο· οὐδὲ γέννημα τοῦ ἀμπελουργοῦ τὸν ἀμπελῶνα κατονομάζομεν ἀλλ' ἔργον μὲν ἀνθρώπου τὸ κατασκευάσμα· υἱὸν δὲ ἀνθρώπου τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννώμενον· ὡς ἂν, οἶμαι, τὸ πρόσφορον διὰ τῶν ὀνομάτων ἐν τοῖς ὑποκειμένοις τημαίνετο· οὕτως καὶ Υἱὸν Θεοῦ τὸν Μονογενῆ διαχθέντες, οὐ κτίσμα Θεοῦ διὰ τῆς προστηγορίας ἐνοήσαμεν ταύτης, ἀλλ' ὅπερ ἀληθῶς ἡ τοῦ Υἱοῦ φωνὴ τῷ σημαινόμενῳ ἐνδείκνυται. Εἰ δὲ καὶ ἀμπελὸν γέννημα ὁ οἶνος ὑπὸ τῆς Γραφῆς ὀνομάζεται· οὐδὲ οὕτως ἐκ τῆς ὁμωνυμίας ταύτης ἐπὶ τῶν τῆς εὐσεβείας δογμάτων ὁ λόγος παραλαβήσεται. Οὐ γὰρ ὁρῶν γέννημα τὸν οἶνον φάμεν, οὐδὲ ἀμπελῶν τὴν βάλανον. Ἄλλ' εἰ τίς ἐστι κοινωνία κατὰ τὴν φύσιν τοῦ γνήματος πρὸς τὸ ὅθεν ἐστίν· ἡ γὰρ ἐν τῇ ἀμπελῷ ωτὶς, διὰ τοῦ πυθμένος τῆς ῥίζης, ὑπὸ τῆς ἐντερρώσης ἐξελκομένη, τῇ δυνάμει μὲν ὕδωρ ἐστίν, ἀκολουθεῖ δὲ τινὶ διὰ τῶν ὁδῶν τῆς φύσεως πορευομένη, καὶ ἐν τῶν κατωτέρων πρὸς τὸ ὑπερκείμενον μεταβάλλουσα πρὸς οἶνον μεταβάλλει ποιότητα, συνεργούσης τι καὶ τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος, ἡ διὰ τῆς θερμότητος τὸ ὕγρὸν ἐκ τοῦ βάθους ἐπὶ τὴν βλάστην ἐξέλκουσα, διὰ τῆς οἰκείας καὶ καταλλήλου πέψεως, οἶνον τὴν ἱκμάδα ποιεῖ· ὥστε κατὰ φύσιν, μηδεμίαν ἀλλοτριότητα τῇ ἐγκειμένῃ τῇ ἀμπελῷ νοτιδα πρὸς τὸν οἶνον τὸν ἐξ αὐτῆς ἀπογεννώμενον ἔχειν· ἐξ ἐκείνου γὰρ τοῦ ὕγρου τὸ ὕγρὸν τοῦτο, καὶ οὐκ ἂν τις ἑτέραν τῆς τοῦ οἶνου ὕγρότητος αἰτίαν εἴποι, εἰ μὴ τὴν φυσικῶς ἐγκειμένην τοῖς κλήμασι νοτιδα· αἱ δὲ τῶν ποιότητων διαφοραὶ, οὐ τὴν κατὰ τὸ ὕγρὸν παραλλαγὴν ἐμποιοῦσιν ἀλλὰ τινος ιδιότητος τὸ ἐν τῷ οἶνῳ ὕγρὸν ἀπὸ τῆς ἐν τῷ κλήματι διακρινούσης στύψεως, ἡ γλυκύτητι, ἡ ὑγρότητι, θατέρῳ οὕτως παρομαρτούσης· ὥστε τῷ μὲν ὑποκειμένῳ ταῦτόν εἶναι, ταῖς δὲ τῶν ποιότητων διαφοραῖς ἐξαλλάσσειν. Οὐκοῦν ὥσπερ Υἱὸν ἀνθρώπου τὸν μονογενῆ Θεὸν παρὰ τῆς Γραφῆς ἀκηκόετε, διὰ τῆς τοῦ ὀνόματος σχέσεως τὴν πρὸς τὸν ἀληθινὸν ἀνθρωπὸν οἰκειότητα μεμαθήκαμεν· οὕτω καὶ γέννημα κατὰ τὸν λόγον τοῦ ὑπεναντιοῦ ὁ Υἱὸς λέγεται, οὐδὲν ἥττον καὶ διὰ τοῦτο τὸ κατ' οὐσίαν οἰκεῖον αὐτοῦ πρὸς τὸν γεγεννηχότα μανθάνομεν, διὰ τοῦ καὶ τὸν οἶνον γέννημα τῆς ἀμπελῶν λεγόμενον, μὴ ἀλλότριον εὐρεθῆναι κατὰ τὸν τῆς ὑγρότητος λόγον τῆς φυσικῆς ἐγκειμένης τῇ ἀμπελῷ δυνάμεως. Ἀλλὰ τὰ μὲν λεγόμενα παρὰ τῶν ὑπεναντιῶν, εἰ τις ὕγιως ἐξετάξῃ, πρὸς τὸ ἡμέτερον δόγμα βλέπει· ἡ δὲ διάνοια ταῖς ἰδίαις αὐτῶν κατασκευαῖς ἀντιφθέγγεται, πανταχοῦ τὸ κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλότριον κατασκευάζειν φιλονεικούντων. Καίτοι γε παντάπασιν ἀπορρῶν ἐστὶ καταστοχάζασθαι, ὅθεν πρὸς τὰς τοιαύτας ὑπολήψεις ὑπήχθησαν. Εἰ γὰρ ἡ τοῦ υἱοῦ προστηγορία οὐχ ἀπλῶς τὸ ἐκ τινος εἶναι σημαίνει, ἀλλὰ ἰδίως τὴν κατὰ φύσιν οἰκεῖωσιν διὰ τοῦ σημαινόμενου περιστατήσιν, ὡς αὐτὸς φησὶν ὁ Εὐνόμιος· καὶ γέννημα ὁρῶν οἶνος οὐ λέγεται, καὶ γεννήματα τῶν ἐχιδνῶν, καθὼς φησι τὸ Εὐαγγέλιον, ὁρῶν εἰσεὶ καὶ οὐ πρόβατα·

ἔχον ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς ἡ τε τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ γεννήματος προσηγορία οὐκ ἂν πρὸς τὸ ἐτερογενὲς ἔχει τὴν οικειότητα· ἀλλ' εἶπερ κατὰ τὸν λόγον τῶν ὑπεναντίων καὶ γέννημα λέγεται, καὶ κατὰ τὴν φύσιν, ὡς ὁμολογοῦσιν, ἐστὶν ἡ τοῦ Υἱοῦ πλησις, τῆς οὐσίας ἐστὶ πάντως τοῦ γεγεννηκότος ὁ Υἱός, οὐκ ἄλλου τινὸς τῶν ἐξω θεωρουμένων τῆς φύσεως. Εἰ δὲ ἐκεῖθεν ἀληθῶς ἐστίν, οὐκ ἀπεξένωται πάντως τοῦ ὅθεν ἐστίν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἐδείχθη· ὅτι πᾶν τὸ γεννητὸν ἐκ τινος ὑποστάν, ὁμογενὲς ἐστὶ πάντως τῷ ἐξ οὗ γέγονεν.

quam eorum quæ extra considerantur. Quod si illinc vere est, non est prorsus alienus ab eo unde est, sicut in aliis demonstratum est; quia omne generis et naturæ cum eo ex quo genitum est.

Εἰ δὲ τις ἀπειτοίῃ τῆς θείας οὐσίας ἐρμηνεύειν τινὰ καὶ ὑπογραφὴν καὶ ἐξήγησιν, ἀμαθεῖς εἶναι τῆς τοιαύτης σοφίας οὐκ ἀρνησόμεθα· τοσοῦτον ὁμολογοῦντες μόνον, ὅτι οὐκ ἐστὶ τὸ ἀόριστον κατὰ τὴν φύσιν ἐπινοία τινὲς ῥημάτων διαληφθῆναι. Τὸ γὰρ μὴ ἔχειν ὄρον τὴν θεῖαν μεγαλωσύνην, ἡ προφητεία βοᾷ διαῤῥήδην κηρύσσουσα· ὅτι τῆς μεγαλοπρεπειας, τῆς δόξης, τῆς ἀγιωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἐστὶ πέρας. Εἰ δὲ τὰ περὶ αὐτὸν ἀπεράττωτα, πολλὸ μᾶλλον αὐτοῦς ἐκείνος κατ' οὐσίαν ὃ τί ποτέ ἐστίν, οὐδενὶ ὄρω κατ' οὐδὲν μέρος διαλαμβάνεται. Εἰ οὖν ἡ διὰ τῶν ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων ἐρμηνεία διαλαμβάνει πως τῇ σημασίᾳ τὸ ὑποκείμενον· τὸ δὲ ἀόριστον περιληφθῆναι οὐ δύναται· οὐκ ἂν τις εἰκότως τὴν ἀμαθίαν ἡμῶν αἰτιάσαιτο, μὴ θρασυνομένων κατὰ τῶν ἀτολμήτων. Τίνι γὰρ ὀνόματι διαλάβω τὸ ἀπεριληπτόν; Διὰ ποίας φωνῆς ἐξαγγεῖλαι τὸ ἀνεκφώνητον; Ἐπεὶ οὖν κρεῖττόν ἐστὶ καὶ ὑψηλότερον τῆς ὀνομαστικῆς σημασίας τὸ Θεῖον, σωπῇ τιμᾶν τὰ ὑπὲρ λόγον τε καὶ διάνοιαν μαμαθήκαμεν. Κἂν ἐπεμβαίῃ τῇ εὐλαβείᾳ ταύτῃ τοῦ λόγου ὁ ὑπερφρονῶν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, ἐν γέλωτι τὴν ἀμαθίαν ἡμῶν τὴν περὶ τῶν ἀκαταλήπτων ποιούμενος, καὶ τοῦ ἀσχηματιστοῦ καὶ ἀόριστου καὶ ἀμεγέθους καὶ ἀπόσου, Πατρός τε λέγω καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου, τὴν κατὰ τὸ ἀνόμοιον ἐπιγινώσκει παραλλαγὴν, καὶ προσφέρει τοῦτο πρὸς ἑλεγχον τῆς ἀμαθίας ἡμῶν, ὃ συνεχῶς παρὰ τῶν μαθητῶν τῆς ἀπάτης προτείνεται· τὸ, Ὑμεῖς προσκυνεῖτε δὲ οὐκ οἴδατε· οὐ φοβητῆσθε κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ προφήτου τὸν ἐνεειδισμὸν τῶν ἀφρόνων· οὐδὲ διὰ τὸν φαυλισμὸν αὐτῶν κατὰ τῶν ἀνεκφωνήτων θρασυστομήσομεν· τὸν ἰδιώτην τῷ λόγῳ Παύλου διδάσκαλον τῶν ὑπὲρ γινώσκιν μυστηρίων ποιούμενος· ὃς τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ τὴν θεῖαν φύσιν ἐντὸς τῆς ἀνθρωπίνης περινοίας ὀφείσθαι, ὡς καὶ τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ ἀνεξερεύνητά λέγειν, καὶ τὰς ὁδοὺς ἀνεξιχνιάστους, καὶ τὰ τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ βίῳ τῷδε κατορθωθέντων ἐπηγγελμένα, ὑπὲρ κατάληψιν εἶναι διςχυρίζεσθαι· ὡς μήτε ὀφθαλμῷ λαβεῖν, μήτε ἀκοῇ παραδέξασθαι, μήτε καρδίᾳ χωρῆσαι δυνατόν εἶναι. Ταῦτα τοῖνυν μαθόντες ἀπὸ τοῦ Παύλου, θαμβοῦντες ἀποφανόμεθα, ὅτι οὐ μόνον τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ τῆς

libet, ut ipse autumat Eunomius; et *gēndema* sive fructus quercus vinum non dicitur, et *gēndema* sive progenies viperarum, sicut loquitur alicubi Evangelium **, serpentes sunt et non oves, perspicuum est quod et in Unigenito sive filii sive *gēnematis* appellatio nunquam ad id quod est diversi generis necessitudinem habeat; sed si quidem secundum adversariorum rationem etiam *gēndema* dicitur, atque etiam secundum naturam, sicut conflentur, est Filii nominatio, essentiae est prorsus ejus qui genuit Filius, non naturæ alius ejusdem genitum ex aliquo subsistens ejusdem plane est

Quod si quis divinæ essentiae interpretationem postulet, et descriptionem atque enarrationem, indoctos esse nos et ignaros talis sapientiae non inficiabimur: solum hoc tantum conflentes, quod infinitum est secundum naturam nullo verborum conceptu comprehendere posse. Nam divinam majestatem non habere terminum nec posse circumscribi, prophetia clare clamitat et prædicat: quod magnificentiae, gloriae, sanctificationis ejus non est finis **. Quod si quæ sunt circa ipsum infinita sunt, multo magis ille ipse secundum essentiam quicquid tamen est nullo termino nulla parte comprehenditur. Si igitur interpretatio quæ sit per nomina et verba complectitur quodammodo significatione quod subijcitur; quod autem infinitum est non potest comprehendere; nullus merito inscitiam nostram culpaverit, quod de non audendis non audacter loquamur. Quoniam enim nomine quod incomprehensibile est complectar? Qua voce enuntiabo quod nulla voce exprimi et enuntiari potest? Quoniam igitur Numem melius est omnique nominali significantia excelsius, quæ orationem omnem et cogitationem superant silentio colere et adorare didicimus. Et si in hanc piam cautionem sive reverentiam sermonis insultet, ille qui sapit eximie supra id quod sapere oportet, nostram de incomprehensibilibus inscitiam irridens, atque ejus quod figuræ expers est, quod infinitum est, quod magnitudine caret, quod quantum non est, Patris dico et Filii et Spiritus sancti, secundum dissimile cognoscit differentiam, et hoc profert ad nostræ inscitiae reprehensionem, quod continuo ab erroris discipulis protenditur, hoc nempe, *Vos adoratis quod nescitis* **, si essentiam ejus qui adoratur ignoratis: non secundum prophetæ consilium opprobrium insipientium metuemus, neque propter contemptum ipsorum contra ea quæ nulla voce possunt exprimi audacter loquemur: Paulum sermone imperitum facientes, qui magister fuit mysteriorum quæ sunt supra cognitionem; qui tantum abest ut divinam naturam humanā intelligentia et mente comprehendere possit existimet, ut etiam Dei judicia im-perscrutabilia esse dicat, viasque non pervesti-

** Matth. iii, 7. ** Psal. clix, 5. ** Joan. iv, 22.

gubiles²², et quæ diligentibus ipsum pro perfectis in hac vita officiis promissa sunt, supra omnem mentis captum esse confirmet, ut neque ea oculis videre, neque auditu percipere, neque corde cogitare quisquam possit²³. Hæc igitur a Paulo edocti confidentes asseveramus, quod non solum judicia Dei altiora sunt virtute eorum qui ea perscrutari tentant, sed etiam viæ cognitionis ejus adhuc invivæ manent, nullisque vestigiis calcatae. Hoc enim Apostolum velle significare arbitramur, cum dixit vias impervestigabiles, quæ ad incomprehensibile provehunt; ostendens per hanc dictionem, quod inaccessa et impervia humanis rationibus est illa cognitio, necdum quisquam suam cogitationem firmavit tali rationis progressu, neque ullum vestigium neque signum comprehensivi aditus ad incomprehensibilia indicavit.

Hæc itaque cum ex magno Pauli ingenio didicerimus, ex his quæ dicta sunt colligimus, quod si Dei judicia nulla persecutione possunt inveniri, neque viæ pervestigari, et bonorum promissio omnem opinabilem conjecturam et verisimilitudinem superat, quanto magis secundum ineffabile atque inaccessibleius superius est et excelsius ipsum Numen omnibus his quæ de ipso mente et intellectu concipiuntur, quorum tamen nullam esse cognitionem a Deo edoctus Paulus pronuntiat? propterea in nobis ipsis confirmamus dogma quod subsanatur, nos inferiores esse secundum cognitionem his quæ omnis cognitionis modum excedunt, confitentes, et vere nos adorare dicimus quod scimus. Scimus autem gloriæ celsitudinem ejus qui adoratur, eo ipso, quod non possimus rationibus comprehendere, æstimantes magnitudinem inexcogitabilem, et quod a Domino Samaritanæ dictum est, et contra nos ab adversariis prolatum, magis proprie adversus illos dicatur. *Vos adoratis quod nescitis*, inquit Dominus ad Samaritanam²⁴, corporalibus notitiis in opinionibus de Deo præoccupatam, cujus sermo præclare perstringitur: quod Samaritani Deum se adorare putantes, deinde Deum corporaliter loco insidere arbitantes, voce tenus colunt, aliud quiddam potius quam Deum adorantes. Nihil enim quod loco circumscriptum intelligitur, Numen est. Sed proprium est Deitatis, ubique esse et per omnia meare, nulloque spatio circumseribi. Quare sermo qui contra nos profertur in accusationem, in ipsos Christi oppugnatores convertitur. Ut enim locali quadam descriptione Deum contineri Samaritani putantes, reprehensi fuerunt per ea quæ audierunt, quia Adoratis quod nescitis, et vobis cultus ad Deum spectans sit inutilis: nam qui putatur loco insidere, non est Deus: sic proprie etiam ad hos novos Samaritanos liceat dicere, quod nomine ἀγεννησίας ingenerationis, velut loco quodam circumscriptam esse divinam essentiam suspicantes, *adoratis quod nescitis*, sicut Deo quidem servientes, sed ignorantes Dei infinitatem excedere omnem significantiam nominum et comprehensionem.

τῶν ἐρευνᾶν ἐπιχειροῦντων δυνάμει· ἐστὶν ὑψηλότερα· ἀλλὰ καὶ τῆς γνώσεως ὁδοί, μέχρι τοῦ νῦν ἀτριβεῖς τε καὶ ἀνεπίδατοι μένουσι. Τοῦτο γὰρ ἡγοῦμεθα τὸν Ἀπόστολον σημαίνει βουλόμενον, ἀνεξιχνιάστους εἶπεν τὰς ὁδοὺς, αἱ πρὸς τὸ ἀκατάληπτον προσφέρουσι, δεικνύντα διὰ τῆς λέξεως, ὅτι ἀνεπίδατός ἐστι λογισμοῖς ἀνθρωπίνους ἡ γνώσις ἐκείνη, καὶ οὕτω τις ἐπέστησεν αὐτοῦ τὴν διάνοιαν τῇ τοιαύτῃ τοῦ λόγου πορείᾳ, οὕτε τι ἔχνος, οὕτε σημεῖον καταληπτικῆς ἐφόδου τοῖς ἀληπτοῖς ἐνεσημάνετο.

Ταῦτα τοίνυν ἐκ τῆς ἀποστολικῆς μεγαλοφυΐας μαθόντες, ἀναλογιζόμεθα διὰ τῶν εἰρημένων, ὅτι εἰ τὰ κρίματα ἐξερυνήθηναὶ οὐ δύναται, καὶ αἱ ὁδοὶ οὐκ ἐξιχνιάζονται, καὶ ἡ τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελία πάσης ὑπέρκειται τῆς ἀποστολασμῶν εἰκασίας, πόσω μᾶλλον τῷ μέτρῳ κατὰ τὸ ἄφραστον τε καὶ ἀπροσέλαστον, ἀνώτερόν ἐστι καὶ ὑψηλότερον αὐτὸ τὸ Θεῖον τῶν περὶ αὐτὸ νοουμένων, ὧν οὐδεμίαν εἶναι γνώσιν ὁ Θεοδιδάκτος ἀποφαίνεται Παῦλος; καὶ διὰ τοῦτο βεβαιούμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὸ καταχλευαζόμενον δόγμα· ὁμολογοῦντες ἐλάττωτος εἶναι κατὰ τὴν γνώσιν τῶν ὑπερβαίνοντων τὴν γνώσιν, καὶ προσκυνεῖν φάμεν ἀληθῶς ὅπου οἴδαμεν· Οἴδαμεν δὲ τὸ ὕψος τῆς δόξης τοῦ προσκυνουμένου, αὐτῷ τῇ μὴ δύνασθαι τοῖς λογισμοῖς καταλαβεῖν, ἀναλογιζόμενοι τὸ τοῦ μεγέθους ἀνείκαστον, καὶ τὸ πρὸς τὴν Σαμαρείτιν παρὰ τοῦ Κυρίου βῆθην, καθ' ἡμῶν δὲ παρὰ τῶν ἐχθρῶν προσφερόμενον, πρὸς ἐκείνους ἂν μᾶλλον κυρίως λέγοιτο. Τὸ γὰρ, Ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, φησὶ πρὸς τὴν Σαμαρείτιν ὁ Κύριος, σωματικαῖς ἐννοίαις ἐν ταῖς περὶ Θεοῦ δόξαις προειλημμένην, ἥς καλῶς ὁ λόγος καθάπτειται· ὅτι Θεὸν προσκυνεῖν οἱ Σαμαρεῖται νομίζοντες, εἴτα σωματικῶς ἐγκαθιδρύσθαι τόπω τὸ Θεῖον οἰόμενοι, μέχρι τῆς φωνῆς εὐσεβοῦσιν, ἄλλο τι προσκυνοῦντες καὶ οὐ Θεόν. Οὐδὲν γὰρ ἐν περιγραφῇ νοούμενον, Θεῖον ἐστίν· ἀλλ' ἴδιον τῆς Θεότητος, τὸ πανταχοῦ εἶναι, καὶ διὰ πάντων ἔχειν, καὶ μηδὲν περιεργεσθαι. Ὡστε περιστρέφεται τοῖς χριστομάχοις εἰς κατηγορίαν αὐτῶν ὁ καθ' ἡμῶν προσφερόμενος λόγος. Ὡς γὰρ τοπικῇ τινι περιγραφῇ τὸ Θεῖον περιέχεσθαι Σαμαρεῖται νομίζοντες, ἐπετιμήθησαν δι' ὧν ἔχουσιν· ὅτι Προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, καὶ ἀνόνητος γίνεται ὑμῖν ἡ λατρεία ἡ πρὸς Θεὸν βλέπουσα· Θεὸς γὰρ τόπω τινι καθιδρύσθαι νομιζόμενος, Θεὸς οὐκ ἐστίν· οὕτως ἂν εἴη κυρίως καὶ πρὸς τοὺς νέους Σαμαρεῖτας εἶπεν, ὅτι τῷ ὀνόματι τῆς ἀγεννησίας, οἷόν τινα τόπω περιελεῖσθαι τὴν Θεῖαν οὐσίαν ὑπονοοῦντες, προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ὡς Θεῷ μὲν λατρεύοντες, ἀγνοοῦντες δὲ ὅτι πάσης τῆς ἐξ ὀνομάτων σημασίας καὶ περιλήψεως ὑπερπίπτει τὸ τοῦ Θεοῦ τὸ ἄόριστον.

²² Rom. xi, 33. ²³ I Cor. ii, 9. ²⁴ Joan. iv, 22.

Ἄλλὰ ἐπὶ πλείον παρηνέχθη τῶν προκειμένων **A** ὁ λόγος, τοῖς δὲ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἐφευρισκομένοις ἐπόμενος· οὐκοῦν πάλιν τὴν ἀκολουθίαν ἐπαναλάβωμεν. Ἐπειδὴ τὴν προτεθείσαν αὐτῷ ῥῆσιν ἀποχρώντως οἶμαι διὰ τῶν εἰρημένων πεφανερῶσθαι, οὐ πρὸς τὴν ἀλήθειαν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἔχουσιν ἐναντίως. Εἰ γὰρ κατ' αὐτοὺς ἡ φυσικὴ σχέσις τῇ τοῦ Υἱοῦ προσηγορίᾳ πρὸς τὸν Πατέρα συνίσταται, καὶ πρὸς τὸν γεγεννηχότα, ἡ τοῦ γεννήματος, κατὰ τινὰ γραμματικὴν φλυαρίαν, τὰς σημαντικὰς τῆς θείας φύσεως λέξεις τῆς σοφίας τούτων εἰς ὀνομάτων σχῆμα παρατυπούσης, οὐκέτι ἂν τις ἀμφιβάλλοι τὴν ἐκ φύσεως συνισταμένην τῶν ὀνομάτων πρὸς ἄλληλα σχέσιν, ἀπόδειξιν τῆς κατ' οὐσίαν αὐτῶν οἰκειότητος, μᾶλλον δὲ ταυτότητος γίνεσθαι. Ἀλλὰ μὴ μεταβαλέτω τὴν ἐναντίαν φωνὴν ὁ ἡμέτερος λόγος. **B** Ὡς ἂν μὴ δοκοῖ τῇ ἀσθενείᾳ μόνῃ τῶν ἀντιμαχομένων τὸ δόγμα τῆς εὐσεβείας κρατύνεσθαι, ἀλλ' ἐν αὐτῷ μάλιστα τὴν ἰσχὺν ἔχειν. Ὡς οὖν ἐστὶ δυνατόν, δι' εὐτονωτέρας τῆς συνηγορίας βεβαιωθήτω παρ' ἡμῶν αὐτῶν ὁ ἀντικείμενος λόγος, ὡς ἂν τὸ ὑπερβάλλον τῆς δυνάμεως διαγνωσθῇ κατὰ πολλὰν πεποίθησιν, καὶ τὰ παραλειμμένα παρὰ τῶν ἐναντίων εἰς ἀκριθεῖ βάσανον τῆς ἀληθείας ἡμῶν προφερόντων. Ἐπεὶ γὰρ ἴσως ὁ τοῖς ἐναντίοις ἰσχυριζόμενος, ὅτι οὐ πάντως ἡ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ γεννήματος κατὰ τὴν φύσιν οἰκεῖον παρίστανται. Καὶ γὰρ καὶ τέκνον τις ὀργῆς ἐν τῇ Γραφῇ λέγεται, καὶ ἀπωλείας υἱὸς, καὶ γέννημα ἐχθρῶν, καὶ οὐ δέπου κοινότης τις φύσεως τοῖς τοιούτοις ὀνόμασι συνανεφάνη. Οὐ γὰρ ταῦτόν ἐστι τῷ ὑποκειμένῳ Ἰουδᾶς **C** ὁ τῆς ἀπωλείας υἱὸς ὀνομασμένος, καὶ αὐτὴ κατὰ τὸ νοούμενον ἡ ἀπώλεια. Ἄλλο γὰρ τοῦ κατὰ τὸν Ἰούδαν, καὶ ἕτερον τῆς ἀπωλείας τὸ σημαίνον. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου τὴν ἰσὺν κατασκευεῖν ὁ λόγος ἔχει. Υἱοὶ γὰρ φωτὸς τινος καὶ υἱοὶ ἡμέρας λεγόμενοι, οὐ ταῦτόν εἰσι τῷ φωτὶ καὶ τῇ ἡμέρᾳ κατὰ τὸν λόγον τῆς φύσεως, καὶ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ εἰ λίθοι γίνονται, ὅταν διὰ τῆς πίστεως καὶ τῶν ἔργων συγγένειαν τὴν πρὸς αὐτὸν οἰκειώσωνται, καὶ οἱ τῷ *ἡνεύματι* τοῦ Θεοῦ ἀγόμενοι, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, υἱοὶ Θεοῦ λέγονται, οὐ ταῦτόν ἐντες τῷ Θεῷ κατὰ τὴν φύσιν· καὶ πολλὰ τοιαῦτα παρὰ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ἐστὶν ἀναλέξασθαι, δι' ὧν ἡ ἀπάτη καθάπερ εἰκὼν τις ἐπηνησιμένη ταῖς γραφικαῖς μαρτυραῖς τὸ τῆς ἀληθείας εἰδῶλον ὑποκρίνεται.

Τί οὖν ἡμεῖς πρὸς τοῦτό φημεν; Οἶδεν ἡ θεία Γραφὴ κατ' ἀμφοτέρων τῶν ἐννοιῶν κεχρησθαι τοῦ υἱοῦ τῇ φωνῇ. Ὡς τε τισὶ μὲν ἐκ φύσεως, τισὶ δὲ ἐπισκευαστῇ καὶ ἐπίκτητον εἶναι τὴν ταύτην προσηγορίαν. Ὅταν μὲν γὰρ υἱοὺς ἀνθρώπων καὶ υἱοὺς λέγῃ κριῶν, τὴν κατ' οὐσίαν τοῦ γεννηθέντος πρὸς τὸν ἐξ οὗ γέγονε σχέσιν ἀποσημαίνει. Ὅταν δὲ υἱοὺς δυνάμεως ἢ τέκνα λέγῃ Θεοῦ, τὴν ἐκ προαιρέσεως γινωμένην ἀγχυσταίναν παρίστανται. Καὶ μὲν τοὶ κατὰ τὴν ἐναντίαν διάνοιαν, οἱ αὐτοὶ καὶ υἱοὶ Ἠλεὶ καὶ υἱοὶ λοῖμοι ὀνομάσθησαν, πρὸς ἑκάτερον νόημα

Sed longius de rebus propositis oratio excurrit, quasi perpetua serie ea quæ per consequentias inveniuntur sequens : Quare consecutionem rursus repetamus. Quandoquidem propositam ab ipso dictionem abunde satis reor per ea quæ dicta sunt declaratam esse, non solum veritati, sed etiam sibiipsi esse contrariam. Si enim, ut ipsi volunt, naturalis relatio Filii appellatione ad Patrem constituitur, et ad eum qui genuit gennematis, id est progeniei, relatio, secundum quandam grammaticam nugationem, significativas divinæ naturæ dictiones horum sapientia ad figuram nominum effingente, non amplius quis ambigat, ex natura constitutam nominum inter se relationem, necessitudinem vel potius identitatis demonstrationem fieri. Sed adversariorum vocem nostra non mutet neque repudiet oratio. Ut non sola imbecillitate adversantium pietatis dogma confirmari videatur, sed in seipso maxime robur habere. Quantum igitur fieri potest, robustiore patrocínio a nobis ipsis adversarium sermo confirmetur, ut ex multa nostra fiducia quantum viribus superemus dignoscatur, ea etiam quæ ab adversariis sunt præterita ad veritatis exactam probationem proferentes. Dicit fortasse qui contrariis nititur et contendit fortiter, quod non omnino filii et gennematis, sive progeniei appellatio, quod secundum naturam est proprium representat; nam et in Scriptura filius iræ quis dicitur, et perditionis filius, et gennema sive progenies viperarum, neque ulla naturæ communitas his nominibus simul declarata est; non enim idem est cum subjecto Juda perditionis filius nominatus, et ipsa secundum id quod intelligitur perditio. Aliud enim significatum hominis Judæ, aliud perditionis. Similiter etiam e contrario æqualem constructionem sermo habere possit. Nam filii lucis alicujus et filii diei qui dicuntur, non idem sunt cum luce et die, secundum naturæ rationem, et filii Abraham lapides fiunt cum per fidem et opera cognationem cum ipso sibi asciverint, et qui Spiritu Dei aguntur, sicut loquitur Apostolus ²⁵, filii Dei dicuntur, cum non sint idem cum Deo per naturam : et multa ejusmodi ex Scriptura divinitus inspirata licet colligere, quibus fraus tanquam imago efflorescens ex Scriptura testimonio veritatis simulacrum mentitur.

Quid igitur nos ad hoc dicimus? In utroque sensu filii voce uti novit divina Scriptura, ita ut quibusdam a natura, quibusdam vero adjectitia et adventitia sit talis appellatio. Cum enim filios hominum dicit et filios arietum, relationem quæ est secundum essentiam geniti cum eo qui genuit significat. Cum vero filios potentie vel Dei filios dicit, propinquitatem quæ arbitrii libera voluntate et electione fit, ostendit. Quinetiam contrario sensu iidem et filii Ieli et filii Belial nominati sunt, ad utramque notionem filiorum appellatione con-

²⁵ Rom. viii, 14.

gruenter conveniente. Quod enim filii Heli vocati sunt ³⁶, quod secundum naturam cognatum est, cum illo habere perhibiti sunt. Belial vero filii nominati ³⁷, ob electionis sive instituti pravitatem accusati sunt, ut pote patrem in vitæ ratione non æmulantes, sed peccato suum consilium et vitæ institutum applicantes. In natura igitur infima, atque in his rebus nostris, quia quod humanum est habet ad utrumque, ad vitium dico et virtutem, æqualem propensionem, in nobis est, vel noctis vel diei filius fieri, manente nihilominus secundum id quod præcipuum est in propriis terminis natura. Neque enim ille qui propter vitium iræ filius factus est, ab humana generatione alienatus est, neque is qui per electionem seipsum bono familiarem adjunxit, per urbanitatem et honestam morum conformationem ex hominibus natus esse dici desiit; sed natura in utrisque stante, secundum electiones et vitæ instituta differentia nomina propinquitatis sive necessitudinis induunt; vel ut Dei filii per virtutem, vel contrarii per vitium fiant.

In divinis autem documentis qui naturalem servat ordinem Eunomius (ipsius enim verbis scriptoris utar), et superius lectis insistens, et eum qui genitus est gennema sive progeniem dicere non recusans: cum, inquit, ipsa genitæ essentia, et filii appellatio talem nominum relationem sibi asciscat: quo modo quod genitum est a generante alienat et disjungit ab ea quæ secundum essentiam est necessitudine? Nam de his qui propter crimina dicuntur filii vel gennemata sive germina, vel rursus de eo quæ laus ob talia nomina concomitatur, non licet dicere, quod quis vere ab ira genitus iræ filius appelletur. Neque rursus diem quis habuit corporaliter suam matrem, ita ut ejus filius fuerit nominatus, sed delectuum differentia ejusmodi parit cognitionis nomina. Hic dicit Eunomius, *Filiam cum sit genitus, genuema*, id est, progeniem, dicere non recusamus, quoniam, inquit, *genita essentia et filii appellatio talem nominum affectionem sive relationem sibi conciliet*. Si igitur, quia filius sit vere gennema (progenies) confitetur talem nominum sibi asciscere relationem; quomodo habet occasionem talem nominum causam accommodandi, et his quæ per translationem et abusum dicuntur, et his quibus naturalis affectio, sive relatio, sicut ait Eunomius, talem conciliat nuncupationem? Hoc igitur verum est in iis solis quibus est confinis ad virtutem et vitium natura, in quibus sæpe quis contraria assumit nomina, modo lucis, modo vero tenebrarum, factus filius, propter eam quam habet cum honesto vel contrario affinitatem et cognationem. Ubi vero contrarietas locum non habet, nullus amplius filii vocem ex translatione celebrari dicat, instar eorum qui ex instituto et delectu hanc sibi appellationem conciliant. Non enim eadem est

ἡ τῆς τῶν υἱῶν προσηγορίας εὐαριστία ἔχουσα. Τῷ μὲν γὰρ υἱοὶ τοῦ Ἥλι κληθῆναι, τὸ κατὰ φύσιν συγγενὲς πρὸς ἔκείνον ἔχειν ἐμαρτυρήθησαν. Λοιμοὶ δὲ υἱοὶ κατονομασθέντες, ἐπὶ τῇ τῆς προαιρέσεως μοχθηρίᾳ κατηγορήθησαν, ὥς οὐχὶ τὸν πατέρα ζηλοῦντες τῷ βίῳ, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ τὴν προαίρεσιν αὐτῶν οικειώσαντες. Ἐπὶ μὲν οὖν τῆς κάτω φύσεως, καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων, διὰ τὸ πρὸς ἐκάτερον ἐπιβρῶ πῶς τὸ ἀνθρώπινον ἔχειν, πρὸς κακίαν λέγω καὶ ἀρετὴν, ἐφ' ἣμῖν ἔστιν, ἡ νυκτὸς ἡ ἡμέρας υἱοὺς γενέσθαι, μενούσης κατὰ τὸ προηγούμενον ἐν τοῖς ἰδίῳις ὅροις τῆς φύσεως. Οὕτε γὰρ ὁ διὰ κακίαν ὀργῆς τέκνον γενόμενος τῆς ἀνθρωπίνης ἡλλοτριώθη γενήσεως, οὕτε ὁ τῷ ἀγαθῷ διὰ προαιρέσεως ἐκτὸν οικειώσας, τὸ ἐξ ἀνθρώπων φῦναι διὰ τῆς ἀστειότητος τῶν ἐπιτηδευμάτων ἀπώσατο· ἀλλὰ τῆς φύσεως ἐφ' ἐκατέρων ἐστῶσης, αἱ κατὰ τὰς προαιρέσεις διαφοραὶ τὰ ὀνόματα τῆς οικειότητος ὑποδύνονται· ἡ θεοῦ τέκνα δι' ἀρετῆς, ἡ τοῦ ἀντικειμένου διὰ κακίας γινόμενοι.

Ἐπὶ δὲ γε τῶν θείων δογματικῶν ὁ τὴν φυσικὴν διασώζων τάξιν Εὐνόμιος· αὐτοῖς γὰρ χρῆσθαι τοῦ λογογράφου τοῖς ῥήμασι· καὶ τοῖς ἀνωθεν ἐγνωσμένοις ἐμμένων, καὶ γεννητὸν ὄντα γέννημα λέγειν οὐ παραιτούμενος· τῆς γεννηθείσης αὐτῆς, ὡς φησιν, οὐσίας, καὶ τῆς τοῦ υἱοῦ προσηγορίας τὴν τοιαύτην τῶν ὀνομάτων οικειουμένην σχέσιν· πῶς ἄλλοτριᾷ τῆς κατ' οὐσίαν οικειότητος τὸ γεννηθὲν τοῦ γεννήσαντος; ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἐπὶ διαβολῇ λεγομένων υἱῶν ἡ γεννημάτων, ἡ πάλιν ἐφ' ᾧ ἔπαινός τις παρομαρτεῖ τοῖς τοιοῦτοις ὀνόματι, οὕτως ἔστιν εἰπεῖν ὅτι ἀληθῶς τις παρὰ τῆς ὀργῆς γεννηθεὶς, τέκνον ὀργῆς προσηγορεύεται· οὐδ' αὖ πάλιν ἡμέραν τις σωματικῶς ἔσχεν αὐτοῦ μητέρα, ὥστε υἱὸς ταύτης ὀνομασθῆναι· ἀλλ' ἡ τῶν προαιρέσεων διαφορὰ ποιεῖται τὰ τῆς τοιαύτης συγγενείας ὀνόματα. Ἐνταῦθα δὲ φησιν ὁ Εὐνόμιος· ὅτι *Γεννητὸν ὄντα τὸν υἱὸν γέννημα λέγειν οὐ παραιτούμεθα· τῆς γεννηθείσης, φησὶν, οὐσίας καὶ τῆς τοῦ υἱοῦ προσηγορίας τὴν τοιαύτην τῶν ὀνομάτων σχέσιν οικειουμένην*. Εἰ οὖν διὰ τὸ ἀληθῶς γέννημα εἶναι τὸν υἱὸν ὁμολογεῖ τὴν τοιαύτην τῶν ὀνομάτων οικειοῦσθαι σχέσιν, πῶς ἔχει καιρὸν ἐφαρμόζειν τὴν τοιαύτην τῶν ὀνομάτων αἰτίαν τοῖς τε κατὰ μεταφοράν, ἐκ καταχρήσεως λεγομένοις, καὶ οἷς ἡ φυσικὴ σχέσις, καθὼς φησιν ὁ Εὐνόμιος, τὴν τοιαύτην οικειοῦται κλήσιν; Οὐκοῦν ἐπὶ μόνων ἀληθῆς τὸ τοιοῦτόν ἐστιν, οἷς μεθόριος πρὸς ἀρετὴν τε καὶ κακίαν ἡ φύσις· ἐφ' ᾧ πολλάκις τὰ ἐναντία τις μεταλαμβάνει τῶν ὀνομάτων, νῦν μὲν φωτὸς, πάλιν δὲ σκότος, διὰ τῆς πρὸς τὸ καλὸν ἢ πρὸς τὸ ἐναντίον οικειώσεως, τέκνον γινόμενος. Ὅπου δὲ τὸ ἐναντίον χώραν οὐκ ἔχει, οὐκέτ' ἂν τις τοῦ υἱοῦ τὴν φωνὴν ἐκ μεταφορᾶς ἐπιφθιμίεσθαι λέγοι, καθ' ὁμοίετα τῶν διὰ προαιρέσεως οικειουμένων τὴν κλήσιν. Οὐ γὰρ ἂν

³⁶ 1 Reg. II, 22. ³⁷ 1 Reg. I, 16.

εις τοῦτον ἔλθοι τὸν λόγον, ὅτι ὡς περ ἄνθρωπος ἀπο-
θέμενος τὰ ἔργα τοῦ σκότους, διὰ τῆς εὐσχήμονος
ζωῆς φωτὸς γίνεται τέκνον· οὕτως καὶ ὁ μονογενὴς
Θεὸς, ἐκ μεταβολῆς ἐκ τοῦ χειρόνους ἀντιλαμβάνει τὸ
προτιμότερον. Ἀνθρωπος γάρ τις ὢν, υἱὸς Θεοῦ
γίνεται, διὰ τῆς πνευματικῆς γεννήσεως Χριστῷ
συναπτόμενος· ὁ δὲ τὸν ἄνθρωπον δι' αὐτοῦ Θεοῦ
υἱὸν ποίῳν, αὐτὸς ἄλλου υἱοῦ τοῦ χαριζομένου αὐτῷ
τὴν υἱοθεσίαν οὐκ ἐπιδέσται, ἀλλ' ὅπερ ἐστὶ κατὰ
φύσιν καὶ ὀνομάζεται. Ἀνθρωπος μὲν αὐτὸς ἑαυτὸν
ἀμείβει, τοῦ παλαίου τὸν νέον ἀνταλλάσσόμενος. Θεὸς
δὲ, εἰς τί ἀλλαγῆσεται, ὥστε ὁ μὴ ἔχει προσκτήσα-
σθαι; Ἀνθρωπος μὲν ἑαυτὸν ἀπεκδυσάμενος, τὴν
οὐσίαν ἐπεδύεται φύσιν. Ὁ δὲ αἰὶ ὡσαύτως ἔχων, τί
ἀποτίθεται, ἢ τί περιβάλλεται; Ἀνθρωπος μὲν υἱὸς
Θεοῦ γίνεται προσλαβὼν ἃ οὐκ ἔχει, καὶ ἀποδαλὼν ἃ
ἔχει. Ὁ δὲ μηδέποτε γεγρονὼς ἐν κακίᾳ, οὔτε ὁ λάβῃ,
οὔτε ὁ καταλίπῃ ἔχει. Πάλιν ὁ ἄνθρωπος δύναται
πῇ μὲν ἀληθῶς τινος υἱὸς λέγεσθαι, ὅταν πρὸς τὴν
φύσιν βλέπων τις λέγει, πῇ δὲ ἐκ καταχρήσεως,
ὅταν ἡ τοῦ βίου προαίρεσις ἐπιβάλῃ τὸ ὄνομα. Ὁ δὲ
Θεός, ἐν ὧν ἀγαθόν, ἐν ἀπλῇ τε καὶ ἀσυνθέτῃ τῇ
φύσει, πάντοτε πρὸς τὸ αὐτὸ βλέπει, καὶ οὐδέποτε
ταῖς τῆς προαιρέσεως ὁρμαῖς μεταβάλλεται, ἀλλ' αἰὶ
καὶ βούλεται ὅπερ ἐστίν, καὶ ὁ ἔστι πάντως καὶ βού-
λεται. Ὡστε δι' ἀμφοτέρων υἱὸς Θεοῦ κυρίως καὶ
ἀληθῶς ὀνομάζεσθαι· τῆς τε φύσεως ἐν ἑαυτῇ τὸ
ἀγαθὸν ἐχούσης, τῆς τε προαιρέσεως οὐκ ἀπεβρώ-
γυϊας τοῦ κρείττονος. Ὡς μὴ ἂν ἐκ καταχρήσεως
αὐτῷ τὴν φωνὴν ταύτην ἐπικληθῇ. Οὐκ οὖν οὐ-
δεμίαν ἔχει χώραν, ἅπας ἐκ προσώπου τῶν ἐναντίων
ἑαυτοῖς ἀντεθήκαμεν, ταῦτα ἐπὶ γραφῇ (α) τῆς κατὰ
φύσιν οἰκειότητος παρὰ τῶν ἐναντίων προφέρεσθαι.
Ἄλλ' οὐκ οἷδ' ὅπως ἡ διότι μισούντες τε καὶ
ἀποστρεφόμενοι τὴν ἀλήθειαν, υἱὸν μὲν αὐτὸν ὀνομά-
ζουσιν, ὡς δ' ἂν μὴ τὸ κατ' οὐσίαν κοινὸν διὰ τῆς
φωνῆς ταύτης μαρτυρηθεῖ, τῆς ἐγκειμένης τῷ ὀνό-
ματι σημασίας τὴν φωνὴν χωρίσαντες, κενὸν τὸ ὄνο-
μα τοῦ υἱοῦ καὶ ἀσήμενον τῷ Μονογενεῖ καταλεί-
πουσι, μόνον αὐτῷ τὸν ψῆφον τῆς φωνῆς χαρίζομενοι.
Καὶ ὅτι ταῦτα ἀληθῆ λέγω, καὶ οὐ παραστοχάζομαι
τοῦ σκοποῦ τῶν ὑπεναντίων, φανερώς ἐστίν ἐξ αὐτῶν
ὧν κατεπιχειροῦσι τῆς ἀληθείας μαθεῖν. Τοιαῦτα γάρ
ἐστίν ἃ παρ' αὐτῶν ἐπὶ κατασκευῇ τῆς βλασφημίας
προφέρεται, ὅτι πολλὰ τοῦ Μονογενοῦς ὀνόματα παρὰ
τῆς θείας Γραφῆς ἐδιδάχθημεν, λίθον, ἀξίνην, πέ-
τραν, θεμέλιον, ἄρτον, ἀμπελον, θύραν, ὁδόν, ποι-
μένα, πηγὴν, ξύλον, ἀνάστασιν, διδάσκαλον, φῶς,
καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλά· ἀλλ' οὐδὲν τούτων κατὰ τὴν
πρόχειρον σημασίαν εὐσεβές ἐστίν ἐπὶ τοῦ Κυρίου
νοοῦντας λέγειν. Ἡ γὰρ ἂν εἴη τῶν ἀτοπωτάτων, τὸ
ἀσώματόν τε καὶ ἄϋλον, ἀπλοῦν τε καὶ ἀσχημάτιστον,
ταῖς ἐμφαινομέναις τισὶ τῶν ὀνομάτων σημασίαις
διαμορφοῦσθαι νομίζειν. Ὡστε ἀξίνην ἀκούσαντας,
τὸ τοιόνδε σχῆμα τοῦ σιδήρου νοεῖν, ἢ φῶς τὸ ἐν-
αέριον, ἢ ἀμπελον τὴν ἐκ φυτείας κλημάτων, ἢ τι
τῶν ἄλλων ἕκαστον, καθὼς ἡ συνήθεια νοεῖν ὑποτί-
θεται, ἀλλ' ἐπὶ τὸ θεοπρεπέστερον τὰς τῶν ὀνομάτων
τοῦτων μετενεγκόντες ἐμφάσεις, ἄλλο τι νοοῦμεν, κἂν

A ratio, quod quemadmodum homo qui tenebrarum
opera deposuit, per honestam vitam lucis filius
gignitur, sic etiam unigenitus Deus, ex mutatione
a deteriori quod honorabilius est accipit. Etenim
aliquis cum sit homo, filius Dei efficitur, cum per
spiritalement generationem Christo conjungitur. Qui
autem hominem per seipsum Dei filium efficit, ipse
alio filio qui ei adoptionem gratificetur non indiget,
sed quod est secundum naturam, hoc etiam nomi-
natur. Ipse quidem homo seipsum immutat, pro
vetere novum vindicans. Deus autem ad quid mu-
tabitur, ita ut quod non habet acquirat? Homo
quidem seipsum exuens divinam induit naturam :
qui vero semper eodem modo se habet quid depo-
nit, vel circumvestit? Homo quidem Dei filius effi-
citur, assumens quæ non habet, et quæ habet ab-
jiciens : qui autem omni semper caruit vitio, neque
quod capiat habet, neque quod relinquat. Rursus
homo potest partim vere dici filius alicujus, cum
ad naturam respiciens quis dicit, partim ex abusu,
cum vitæ institutum ei nomen imposuit. Deus au-
tem qui est unum bonum in simplici et incompressa
natura, semper ad idem intuetur, neque unquam
propositi impulsione commutatur, sed semper
vult id quod est, et quod est omnino etiam vult :
ita ut per utraque proprie et vere Dei Filius sic
nominetur, cum et ejus natura in seipsa bonum
habeat, tum quod ejus voluntas ab eo quod melius
est, nunquam possit abrumpi. Itaque vox hæc de
ipso non ex abusu pronuntiatur. Nullum igitur
habent locum quæ ex persona adversariorum nobis
ipsis opposuimus, ut hæc ab adversariis e scri-
ptura cognitionis secundum naturam proferantur.

Sed nescio quomodo vel quomobrem odio ha-
bentes, vel aversantes veritatem, filium quidem
ipsum nominant, ne vero quod et secundum es-
sentiam commune est per hanc vocem testatum
esset, ab imposita nomini significantia vocem se-
parantes, inane filii nomen et nihil significans
Unigenito relinquunt, solum vocis sonum ei grati-
ficantes. Quod hæc vera dico, neque a scopo ad-
versariorum aberro, licet ex his quæ ipsi adversus
veritatem moliantur, liquido perdiscere. Talia
enim sunt quæ ab ipsis ad astruendam blasphemiam
proferuntur, quod multa Unigeniti nomina
ex divina Scriptura didicimus, lapidem, securim,
petram, fundamentum, panem, vitem, ostium,
pastorem, fontem, lignum, doctorem, lucem, et
alia ejusmodi multa; sed horum nullum prompta
et usitata significatione pium est de Domino intel-
ligentem dicere : vel enim absurdissimum fuerit
quod incorporeum est, et materiæ expertum, sim-
plexque et figuræ exsors, apparentibus quibusdam
nominum significationibus putare posse efformari.
Ita ut securim cum audierimus, talem ferri figu-
ram mente concipiamus, vel lucem quæ est in
aere, vel vitem ex plantatione palmitum, vel quid
alioquin unumquodque, sicut consuetudo monti
subjicit : sed ad id quod magis Deo conveniat et

decorum sit horum nominum transferentes significantias, aliud quiddam intelligimus, et sic nominamus, non quod sit horum tale quid secundum naturæ rationem, sed sic hæc cum dicitur, aliud quiddam præter ea per hæc mente intelligitur. Quod si talia nomina etiam vere de unigenito Deo dicuntur, et naturæ demonstrationem non continent; consequens esse dicunt, neque filii significantum secundum prævalentem consuetudinem ad naturæ interpretationem assumere, sed invenire hujus vocis aliquam significantiam alteram ab ea quæ communis est et in promptu. Hæc et ejusdem modi philosophantur, ut astruant non esse Filium, quod quidem est et dicitur. Nobis vero ad aliud festinabat sermo, nempe ad demonstrandum recentem Eunomii scriptionem falsam esse nec sibi constantem et coherentem, neque veritati neque sibi ipsi consentaneam. Quoniam vero per quæ ipsorum dogma accusamus, veluti blasphemiae quoddam patrocinium oratione inductum est, præclare se habeat de eo pauca disserere, deinde sic ad

Fas igitur est de his aliquid dicere, et a congruente proposito non aberrare. Quod cum sint multa nomina, sicut illi aiunt, quæ Unigenito a Scriptura tribuuntur, nullum aliorum per relationem cum eo qui genuit cognationem et adhesionem habere dicimus. Non enim sicut Patris Filium, sic vel lapidem, vel resurrectionem, vel pastorem, vel lucem, vel quid aliorum ad Deum universorum referentes dicimus. Sed licet tanquam arte quadam et regula bifariam divinorum nominum significantiam distinguere. Quædam enim excelsæ et ineffabilis gloriæ sive majestatis indicationem habent: quædam vero providæ dispensationis varietatem demonstrant. Ita ut secundum hypothesin nisi esset id quod beneficio afflictor, neque hæc voces quæ beneficium indicant, his essent tribuæ. Quæ autem quod Deo convenit et decorum est declarant, etiam sine his quorum gratia fit dispensatio, cognate et proprie unigenito Deo attribuuntur. Ut autem evidentius hæc sententia nobis evoluta pateat, ipsa nomina contemlemur. Nunquam vitis nominatus esset Dominus, nisi plantationis causa eorum qui in ipso radicanter: neque pastor, nisi oves domus Israel periissent: neque medicus nisi ægrotantium causa, neque reliqua nomina in seipsum reciperet, nisi per aliquam providam vim efficientem commode eorum gratia qui beneficio afficiuntur, hæc voces tanquam sibi proprias ascisceret. Quid enim opus est singula percurrerem in his quæ certa sunt et conceduntur sermonem producere? Filius autem et dextera, et Unigenitus, et Verbum, et Sapientia, et Virtus, et omnia hujusmodi quæ ad aliquid dicuntur, tanquam conjugatione quadam relativa cum Patre omnium, dum simul nominatur, dicitur. Dei enim virtus nominatur, et dextera et Dei sapientia et Patris Filius et Unigenitus, et Verbum apud Deum, et quæcunque sunt ejusmodi. Consequens igitur ex his dictis, cu-

A οὕτω κατονομάζομεν, οὐχ ὡς ὄντα τι τούτων κατὰ τὸν λόγον τῆς φύσεως, ἀλλ' ὡς ταῦτα μὲν λεγόμενον, ἄλλο δὲ τι παρὰ ταῦτα διὰ τῶν λεγομένων νοοῦμενον. Εἰ δὲ τὰ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων καὶ ἀληθῶς ἐπιλέγεται τῷ μονογενεῖ Θεῷ, καὶ τῆς φύσεως οὐ περιέχει τὴν ἐνδείξιν, ἀκόλουθον εἶναι λέγουσι, μηδὲ τοῦ υἱοῦ τὸ σημαίνον, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν εἰς τὴν τῆς φύσεως ἐρμηνείαν παραλαμβάνειν, ἀλλ' ἐξευρίσκειν τινὰ σημασίαν ταύτης τῆς φωνῆς, ἑτέραν παρὰ τὴν κοινὴν τε καὶ πρόχειρον. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα φιλοσοφοῦσι, πρὸς κατασκευὴν τοῦ μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν, ὅπερ ἐστὶ τε καὶ λέγεται. Ἡμῖν δὲ πρὶς ἑτέρον μὲν ἦν σπεύδων ὁ λόγος, τὴν πρόσφατον τοῦ Εὐνομίου λογογραφίαν δεῖξαι ψευδῆ καὶ ἀσύστατον, καὶ οὕτε πρὸς τὴν ἀλήθειαν, οὕτε πρὸς ἑαυτὴν συμφωνοῦσαν. Ἐπεὶ δὲ δι' ὧν κατηγοροῦμεν τοῦ δόγματος αὐτῶν, οἷόν τις συνηγορία τῆς βλασφημίας ἐπιστήχθη τῷ λόγῳ· καλῶς ἂν ἔχοι περὶ τούτου πρότερον ἐν ὀλίγῳ διαλαβεῖν, εἰδ' οὕτως ἐπὶ τὴν ἀκολουθίαν τῶν γεγραμμένων ἐπανελθεῖν.

B scriptorum consequentem seriem redire.

Τί τοίνυν ἐστὶν εἰπόντας πρὸς τὰ τοιαῦτα μὴ διαμαρτεῖν τοῦ προσήκοντος; Ὅτι πολλῶν ὄντων, καθὼς καὶ αἱνοῖ! φασί, τῶν ὀνομάτων, ἃ τῷ Μονογενεῖ παρὰ τῆς Γραφῆς ἐπιλέγεται, οὐδὲν τῶν ἄλλων τῇ πρὸς τὸν γεγεννηκότα φαινὲν ἀναφορᾷ τὸ προσφυὲς ἔχειν. Οὐ γὰρ ὥσπερ Υἱὸν τοῦ Πατρὸς, οὕτως ἡ λίθον, ἡ ἀνάστασιν, ἡ ποιμένα, ἡ φῶς, ἡ τι τῶν ἄλλων ἐπὶ τὸν Θεὸν ὄλων ἐπαναφέροντες λέγομεν. Ἄλλ' ἐστὶν οἷον τέχνη τινὴ καὶ κανὸν διχῇ διελέσθαι τῶν Θεῶν ὀνομάτων τὴν σημασίαν. Τὰ μὲν γὰρ τῆς ὑψηλῆς τε καὶ ἀφράστου δόξης τὴν ἐνδείξιν ἔχει, τὰ δὲ τὸ ποικίλον τῆς προνοητικῆς οἰκονομίας ἐνδείκνυνται· ὥστε καθ' ὑπόθεσιν, εἰ μὴ τὸ εὐεργετούμενον εἴη, μηδὲ τὰς φωνὰς ταύτας ἐπ' αὐτῶν τετάχθαι, αἱ τὴν εὐεργεσίαν ἐνδείκνυνται. Ὅσαι δὲ τὸ θεοπρεπὲς ἐρμηνεύουσιν, καὶ διὰ τῶν οἰκονομουμένων προσφυῶς καὶ κυρίως ἐφαρμόζονται τῷ μονογενεῖ Θεῷ. Ὡς ὁ ἂν ἐναργέστερον ἡμῖν ἐκκαλυφθεῖ τὸ τοιοῦτο δόγμα, ἐπ' αὐτῶν ἔσται τῶν ὀνομάτων ἡ θεωρία. Οὐκ ἂν ἄμπελος ὀνομάσθῃ ὁ Κύριος, εἰ μὴ τῆς φυτείας χάριν τῶν ἐν αὐτῷ ριζουμένων· οὐδ' ἂν ποιμήν, εἰ μὴ τὰ πρόβατα τοῦ οἴκου Ἰσραὴλ ἀπολώλει· οὐδ' ἱατρός, εἰ μὴ τῶν νοσοῦντων χάριν, οὐδὲ τὰ λοιπὰ τῶν ὀνομάτων ἐφ' αὐτοῦ κατεδέχτο, μὴ διὰ τινος προνοητικῆς ἐνεργείας προσφόρως ἐπὶ τῶν εὐεργετούμενων τὰς φωνὰς οἰκισόμενος. Τί γὰρ δεῖ τὰ καθ' ἑκάστον λέγοντα μηχανεῖν ἐν τοῖς ὁμολογουμένοις τὸν λόγον; Υἱὸς δὲ καὶ Δεξιὰ, καὶ Μονογενὴς, καὶ Λόγος, καὶ Σοφία, καὶ Δύναμις, καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα ὅσα πρὶς τι λέγεται, καθάπερ ἐν συζυγίᾳ τινὴ σχετικῇ τῷ Πατρὶ πάντων συνονομαζόμενος· λέγεται. Θεοῦ γὰρ δύναμις ὀνομάζεται, καὶ Θεοῦ δεξιὰ, καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ Πατρὸς Υἱὸς, καὶ Μονογενὴς, καὶ Λόγος πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Οὐκοῦν ἀκόλουθον ἐκ τῶν εἰρημένων ἐκάστου τῶν ὀνομάτων καταλλήλῃ τινι τῷ ὑποκειμένῳ, καὶ πρόπουσαν ἐνθεωρεῖν σημασίαν· ὥς ἂν μὴ τῷ διαμαρτεῖν τῆς ὀρθῆς διανοίας περὶ τὸν τῆς εὐσεβείας πληρημελήσαντα λόγον. Ὡςπερ τοίνυν

τῶν ἄλλων ἕκαστον πρὸς τὸ θεοπρεπὲς μεταλαμβάνοντες, ἀθετοῦμεν τὴν πρόχειρον ἐπ' αὐτῶν ἔννοιαν, ὥς μήτε φῶς ὕλην, μήτε πατούμενην ὕδην, μήτε τὸν ἐκ γεωργίας ἄρτον, μήτε τὸν διὰ βρῆμάτων λόγον, ἀλλ' ἀντὶ τούτων ἕκαστα νομίζειν ὅσα τὸ μεγαλεῖον τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ λόγος παρίστησιν. οὕτως εἴ τις ἀθετοίῃ τοῦ υἱοῦ τὴν συνήθη καὶ κατὰ φύσιν σημασίαν, δι' ἧς τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ γεγεννηκότος μανθάνομεν, πρὸς τινὰ θεοπρεπεστέραν ἐρμηνείαν μεταλήψεται πάντως τὸ ὄνομα. Ἐπειδὴ γὰρ τῶν ἄλλων ἕκαστον πρὸς τὸ ἐνδοξότερον ἢ μεταλήψις γινόμενη πρὸς τὴν τῆς θείας δυνάμεως ἐνδείξιν ἤρμοσεν, ἀκόλουθον πάντως ἐστὶ καὶ τούτου τοῦ ὀνόματος ἐπὶ τὸ ὑψηλότερον μετενεχθῆναι τὸ σημαίνον. Τίς ἂν οὖν γένοιτο θεοπρεπεστέρα διάνοια ἐπὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας, εἰ ἀθετοίτο κατὰ τὸν λόγον τῶν ὑπερναντίων ἢ φυσικῇ πρὸς τὸν γεννήσαντα σχέσις; Τάχα γὰρ οὕτως οὐδαίς πρὸς ἀσέβειαν τολμηρὸς, ὥς ἐν τοῖς περὶ τῆς θείας φύσεως λόγοις τὸ ταπεινὸν καὶ χαμαιζήλον τῶν ὑψηλῶν τε καὶ μεγάλων ἀρμοδιώτερον οἰεσθαι. Οὐκ οὖν εἰ μὲν τινὰ ταύτης μεγαλοφυστέραν διάνοιαν ἐξευρίσκουσιν, ὥς ἀνάξιον εἶναι δοκεῖν περὶ τοῦ Μονογενοῦς νοεῖν, τὸ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Πατρὸς εἶναι, εἰπάτωσαν εἴ τι γινώσκουσιν, κατὰ τὴν ἀπόρρητον αὐτῶν σοφίαν τῆς πατρικῆς φύσεως ὑψηλότερον· ὥστε πρὸς ἕκεινον τὸν μονογενῆ Θεὸν ἐπαράντας, τῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως αὐτὸν ὑπερβαίειν. Εἰ δὲ παντὸς ὕψους ὑπέρκειται, καὶ πᾶσαν δύναμιν θαυμαστικὴν ὑπερβαίνει τῆς θείας φύσεως τὸ μεγαλεῖον, τίς ὑπολείπεται λόγος, ἐπὶ τὸ μείζον φέρων τῆς τοῦ Υἱοῦ κλήσεως τὴν ἐρμηνείαν; Ἐπειδὴ τοίνυν ὁμολογεῖ πᾶσαν περὶ τοῦ Μονογενοῦς σημαντικὴν λέξιν, καὶ ἐκ τῆς κάτω συνηθείας ὀνομάζεται, πρὸς τὸ μεγαλειότερον ταῖς ἐννοαῖς μετατεθείσαν κυρίως λέγεσθαι· δείκνυται δὲ μὴ δύνασθαι τινὰ μεγαλοφυστέραν ἔννοιαν τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας εὑρεῖν ταύτης, ἢ τὸ γνήσιον πρὸς τὸν γεγεννηκότα παρίστησιν· οὐδὲν οἶμαι χρῆναι πλέον ἐπιδιατρέθειν τῷ τόπῳ, ἱκανῶς διὰ τῶν εἰρημένων ἀποδείχθέντος· ἔτι οὐ προσήκει καθ' ὁμοιότητα τῶν λοιπῶν ὀνομάτων καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ προσηγορίαν μεθερμηνεύεσθαι.

Unigenitus significatur, tametsi ex vulgari consuetudine nominatur, ad magnificentiorem sensum et notionem translata proprie dici: demonstrat autem se non posse sublimiorem et magnificentiorem notitiam huius Filii appellationis invenire, quam eam quæ quod est germanum et propinquum cum eo qui genuit exhibeat: nihil puto oportere diutius in hoc loco immorari, cum ex dictis abunde satis demonstratum sit quod non convenit instar reliquorum nominum etiam Filii appellationem interpretari.

Ἄλλ' ἐπὶ τὸ βιβλίον πάλιν ἐπανακτέον τὴν θεωρίαν. Οὐκ ἔστι τῶν αὐτῶν, τὸν γεννητὸν γέννημα λέγειν μὴ παραιτεῖσθαι· τοῖς γὰρ ἐκείνων χρῆσθαι βήμασιν· τῆς γεννηθείσης αὐτῆς οὐσίας καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας τὴν τοιαύτην τῶν ἐνερμάτων οἰκειομένην σχέσιν· καὶ πάλιν μετατεθεῖναι τὰ; προσφρεῖς ὀνομασίας εἰς τροπικὰς μεταλήψεις, ὥστε τοῦτον ὑπάρχειν, ἢ τὸ πρότερον τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῖς διαπέπτωκε, καὶ μάλιν καταφεύγουσι πρὸς τὴν ἐκ φύσεως τάξιν, εἰς κατασκευὴν τοῦ δεῖν γέννημα τὸν γεννηθέντα προσαγορεύειν· ἢ εἰ τοῦτο

A jusque horum nominum significationem quamdam subjecto mutuo respondentem et congruentem inspicere, ne a recta intelligentia aberrantes in sermonem pietatis peccemus. Quemadmodum igitur aliorum nominum unumquodque ad id quod Deum decet cum transtulerimus, prima specie in ipsis apparentem notionem spernimus, ita ut neque lucem materiale, neque viam quæ pedibus calcatur, neque panem qui ex agricultura conficitur, neque verbum quod fit ex vocabulis, sed pro his illa intelligamus quæcunque majestatem potentie Verbi Dei repræsentant: ita si quis despiciat assuetam filii et naturalem significantiam, per quam ejusdem essentie cum genitore esse didicimus, plane ad aliquam Deo magis decoram et congruentiorem interpretationem nomen hoc transsumere necesse fuerit. Siquidem enim aliorum cujusque ad id quod illustrius et decentius transsumptio facta ad divinæ potentie demonstrationem accommodavit, consequens omnino est hujus etiam nominis significatum ad id quod est excelsius et sublimius transferri. Quenam igitur esse poterit Deo convenientior magisque decora intelligentia in Filii appellatione, si secundum adversariorum sermonem naturalis cum genitore affectio sive relatio repudiatur? fortasse enim nullus tam audax et præceps ad impietatem fuerit, ut in sermonibus de natura divina, quod vile et abjectum est, magnis et sublimibus convenientius et aptius opinetur. Quamobrem s aliquam magnificentiorem intelligentiam hac ipsa excogitant, ita ut indigna videatur esse de Unigenito notio, nempe esse ex Patris natura dicant, si quid cognoscunt secundum suam arcanam et reconditam atque incommemorabilem sapientiam paternam natura aliquid excelsius et sublimius: ut ad illud unigenitum Deum attollentes, cum super relationem quam ad Patrem habet extollamus. Quod si naturæ divinæ majestas et amplitudo omnem altitudinem supereminet, omnemque admirabilem virtutem superat: quis relinquitur sermo Filii appellationis interpretationem ad aliquid majus extollens? Quoniam igitur fatetur omnem dictionem, qua

D Sed ad ejus libellum contemplationem transferamus. Non est eorundem, genitum et gennema (progeniem) dicere non recusare (illorum enim verbis utar), cum genita ipsa essentia et Filii appellatio talem nominum sibi propriam vindicet relationem: et rursus transferre genuinas et naturales nominationes ad tropicas transsumptiones, ita ut duorum alterum, vel prius ipsorum argumentum excidit, frustra quoque ad naturæ ordinem confugiunt ad astruendum oportere genitum appellare gennema (progeniem): quod si illud convenienter

sit dictum, ratio altera ex his quæ ante fuerunt A
 astructa dissolvitur. Qui enim secundum illos
 gennema sive progenies dicitur ob id quod genitus
 sit, eadem de causa ipsum facturam vel creaturam
 dici natura non patitur. Plurimum enim utriusque
 nominum differt significatio, decetque eum qui
 recta ratiocinatione vocibus utitur, ad subjectum
 intuentem verbis uti, ne qua in notitiis confusio nobis
 contingat, improprie voces secundum significata mu-
 tantibus. Ob eam causam artificis opus id quod arte
 elaboratum est nominamus: filium vero hominis
 eum qui ex illo procreatus est appellamus.
 Neque opus filium, neque filium opus quis-
 quam hominum prudentium dixerit. Est enim
 confundentis et conturbantis in falso nominum usu
 veram significantiam, ita ut sit necesse duorum ho-
 rum alterum de Unigenito vere affirmare: si qui-
 dem est Filius, creaturam non dici, si autem crea-
 tus, a Filii appellatione remotum esse: sicut etiam
 cælum et terra, et mare, et quæ singula sunt omnia
 creata, filii appellationem non induunt: sed quo-
 niam unigenitum Deum Eunomius genitum esse
 testatur, atque ad veritatis commendationem et
 confirmationem adversariorum valentius est testi-
 monium: omnino non esse creatum, dum dicit
 genitum esse, testatus est. Sed de his quidem hac-
 tenus. Multis enim nobis sermonibus affluentibus,
 ne multitudo modum exsuperet, de his quæ pro-
 posita sunt, hæc dixisse sufficit.

κατὰ τὸ προσήκον λέγεται, ὁ ἕτερος λόγος ὑπὸ τῶν
 προκατεσκευασμένων διαλυθήσεται. Ὁ γὰρ διὰ τὸ
 γεννηθῆναι γέννημα κατ' ἐκείνους λεγόμενος, δι' αὐτὸ
 τοῦτο ποίημα καὶ κτίσμα λέγεσθαι φύσιν οὐκ ἔχει.
 Πλεῖστον γὰρ δῆπου διενήνοχε ἑκατέρου τὸ σημαί-
 μενον τῶν ὀνομάτων, καὶ προσέκει τὸν λελογισμέ-
 νως ταῖς φωναῖς κεχρημένον, πρὸς τὸ ὑποκειμένον
 βλέποντα κεχρηθῆναι τοῖς ῥήμασιν, ὥς ἂν μὴ τινα
 σύγχυσιν περὶ τὰς ἐννοίας πάθοιμεν, ἀνοικεῖως τοῖς
 σημαינוμένοις τὰς φωνὰς ὑπαλλάσσοντες. Διὰ τοῦτο
 τεχνίτου μὲν ἔργον τὸ διὰ τῆς τέχνης ἀπεργασθῆναι
 ὀνομάζομεν· οὐδὲν δὲ ἀνθρώπου τὸν ἐξ ἐκείνου φύσιν
 προσαγορεύομεν. Οὕτως δὲ τὸ ἔργον οὐδὲν, οὕτε οὐδὲν
 τὸ ἔργον τῶν σωφρονούντων εἴποι τις ἄν. Συγγέγοντος
 γὰρ ἔστι καὶ ἀναθολούντος ἐν τῇ πεπλανημένῃ τῶν
 ὀνομάτων χρήσει τὴν ἀληθῆ σημασίαν, ὥστε τῶν
 δύο τούτων τὸ ἕτερον ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς ἀληθεύειν
 ἐπ' ἀνάγκης· εἰ μὲν Υἱὸς ἔστιν, κτίσμα μὴ λέγεσθαι,
 εἰ δὲ κτιστὸς, τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας ἀλλοτριω-
 θῆναι· καθάπερ καὶ οὐρανὸς, καὶ γῆ, καὶ θάλασσα, καὶ
 τὰ καθ' ἑκάστον πάντα κτίσματα ὄντα, τὴν τοῦ
 υἱοῦ κλῆσιν οὐχ ὑποδύεται. Ἀλλ' ἐπειδὴ μαρτυρεῖ
 γεννητὸν εἶναι τὸν μονογενῆ Θεὸν ὁ Εὐνόμιος, ἱσχυ-
 ροτέρᾳ δὲ πρὸς τὴν ἀληθείαν σύστασιν ἢ τῶν ἐχθρῶν
 μαρτυρία, καὶ τὸ μὴ κτιστὸν εἶναι πάντως διὰ τοῦ
 γεννητὸν εἰπεῖν εἶναι, συνεμαρτύρησεν. Ἀλλὰ περὶ
 μὲν τούτων τσαῦτα. Πολλῶν γὰρ ἡμῖν λόγων ἐπιφ-
 ρεόντων, ὥς ἂν μὴ τὸ πᾶθος εἰς ἀμετρίαν ἐκπίπτει,
 τοῖς περὶ τῶν προτεθέντων ἀρκεσθῆσόμεθα.

KATA EYNOMIOY ΛΟΓΟΣ Δ'.

CONTRA EUNOMIUM LIBER QUARTUS.

CAPITA SEU SUMMARIA LIBRI QUARTI.

1. Quartus liber dissertationem de genimine, et tractationem de impassibili generatione Unigeniti continet, et illud: In principio erat Verbum; præterea natiuitatem ex Virgine dilucide explanat.
2. Deinde ostendit, Eunomium, cum ea, quæ creatæ et terrenæ hypostasi congruunt, ad Unigeniti hypostasin accommodarit, id conatum esse, ut faceret Unigenitum mutabilem, et in creaturarum censum referret.
3. Postea Primogeniti rationem ab Apostolo quater commemoratam, mirabiliter explanat.
4. Rursus de impassibilitate generationis Christi tractat, et stultitiam Eunomii refellit, dicentis, substantiam generatam appellatione Filii affici: qui mox sui ipsius immemor habitudinem Filii ad Patrem negat: ubi etiam de Circes et Mandragoræ pharmaco sermo est.
5. Iterum ostendit Eunomium ab ipsa veritate coactum orthodoxæ doctrinæ patrocinari; cum non modo Patris, sed et Unigeniti substantiam maxime propriam et primam confitetur.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

- α'. Ὁ τέταρτος λόγος τὴν περὶ τοῦ γεννήματος φυσιολογίαν, καὶ τὴν περὶ τῆς ἀπαθούς γεννήσεως τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, ἐπὶ τῇ ἐκ Παρθένου γεννήσει σαφῶς διεμνησύνει.
- β'. Εἰδ' οὕτως τὰ ἀρμόζοντα περὶ τῆς ἐποστάσεως τῆς γῆς ταῦτα περὶ τοῦ Μονογενοῦς τὸν Εὐνόμιον εἰρηκέναι διελέξεως, τραπεῖν αὐτὸν, καὶ κτιστὸν βουλούμενον δεῖξαι ἀποδείκνυσιν.
- γ'. Εἶτα τὸν περὶ τοῦ Πρωτοτόκου λόγον πάλιν ὡς παρὰ τοῦ Ἀποστόλου τετρακτὶς μνημονευθέντα θυμωσάμενος διέξεισιν.
- δ'. Μετὰ τούτων πάλιν τὸ ἀπαλὲς τῆς τοῦ Κυρίου γεννήσεως, καὶ τὸ τοῦ Εὐνομίου ἀνέστηναι, ὡς τὴν γεννηθεῖσαν οὐσίαν τὴν τοῦ Υἱοῦ προσηγχοῖαν ἔχειν ἐπιτόκος, πάλιν δὲ ἐπ' ἀλλοθιμένον, καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ πρὸς Πατέρα σχέσιν ἀφρομένον, ὡς οὗ καὶ τὸ κατὰ Κίρκην, καὶ τὸ Μανδραγόρον διέξεισι φάρμακον.
- ε'. Πάλιν τε τὸν Εὐνόμιον ὑπὸ τῆς ἀληθείας ἀναγκάζομενον τῷ ἑρῶς συνηγοροῦντα δεικνύει δόγματι, κυρωτάτῃ καὶ πρώτῃ, οὐ μόνον τὴν τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ Μονογενοῦς οὐσίαν ὁμοιοῦντα.

5. Εἶτα τὸν περὶ τοῦ γεννητοῦ, καὶ ποιήματος, καὶ κτίσματος γυμνάζει λόγον, καὶ τὸ ἀμεσί-
τευτον, καὶ ἀμέριστον τῆς οὐσίας, καὶ τὴν πρὸς
τὸν κτίοντα καὶ πεποιηκότα σχέσιν ἀσεβῶς
παρὰ τὸ Εὐνομίῳ καὶ Θεογνώστῳ λεγόμενα
ἀποδείκνυσι.

6. Πρὸς τοῦτοις τὸ ἀσύγκριτον τῶν μετὰ τὸν Υἱὸν
γενομένων, καὶ τὴν κακούργως παρὰ τοῦ Εὐ-
νομίου ἐκινηθεῖσαν διὰ τῆς τοῦ Μονογενοῦς,
καὶ τοῦ Υἱοῦ ὀνομασίας εἰς ἀπάτην τῶν ἀκρω-
μένων ἐπιεκχυμμένην εἰδωλολατρῆαν σαφῶς
καὶ ἐντέχνως διελέγχει.

7. Εἴθ' οὕτως τὴν τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ οὐσίαν
ἀπαράλλακτον δείκνυσιν ἐν ᾧ καὶ πολλὰς πα-
ρὰ τὴν ἀρμονίαν ἐκδιδάσκει, τὴν τε
μορφήν, καὶ σφραγίδα, καὶ χαρακτῆρα δια-
σφύων.

8. Ἐπειτα οὐσίαν τε καὶ γέννησιν διασαφήςας,
τοῦ Εὐνομίου κερτολογίαν καὶ φλυαρίαν κροτάλῳ
ἐοικέναι ἀποκαλεῖ. Εἶτα τὰ περὶ τῆς τοῦ Μο-
νογενοῦς γεννήσεως παρὰ τοῦ μεγάλου Βασι-
λείου ρηθέντα, ὡς παρὰ Εὐνομίῳ κακῶς δια-
βληθέντα, σαφῶς διελέγξας, τὸν λόγον πληροῖ.

6. Deinde de genito, factura, et creatura disserit :
et immediatum et impartibile substantiæ, et habi-
tudinem ad Creatorem et factorem, impie ab Eu-
nomio et Theognosto doceri demonstrat.

7. Ad hæc perspicue ostendit ea, quæ post Filium
condita sunt, cum Filio comparari non posse :
simul etiam erudit et clare redarguit idololatriam,
quam sub fictitia Filii appellatione ad simplici-
orum deceptionem Eunomius nefarie commentus est.

8. Postea Patris et Filii substantiam invariata esse
monstrat; varios simul variationis et convenientie
modos adferens, deque figura, sigillo, et caractere
dilucide disputans.

9. Substantiæ et generationis ratione declarata, Eu-
nomii inaniloquentiam, et garrulitatem cymbalo
similem pronuntiat. Quibus peractis ea, quæ a
magno Basilio de Unigeniti generatione dicta sur-
runt, ab Eunomio perperam reprehensa esse, pla-
num facit; et ita libro finem imponit.

Κέρδος δ' ἂν εἴη καὶ τὴν περὶ τοῦ γεννήματος
φυσιολογίαν τὴν ἐπιμελῶς αὐτῷ φιλοσοφηθεῖσαν ἐξ-
ετάσαι τῷ λόγῳ· φησὶ τοίνυν (ἐρῶ δὲ κατὰ λέξιν
ἐὼν καλλιγραφηθέντα λόγον αὐτῷ, κατὰ τῆς ἀληθείας).
Τίς γὰρ οὕτως ἀμελής, καὶ τῆς τῶν ὄντων φύ-
σεως ἀνεπίσκεπτος, ὡς ἀγορεῖν οἱ τῶν σωμάτων
ἴσα περὶ γῆν ἐν τῷ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι, ποιεῖν
τε καὶ πάσχειν ἐξεταζόμενα, καὶ τὰ γεννῶντα
μεταδίδωσι τῆς ἰδίας οὐσίας, καὶ τὰ γεννώμενα
τῆς αὐτῆς μεταλαμβάνειν πέφυκεν, ἅτε κοινῆς
οὐσης ὑλικῆς αἰτίας, καὶ τῆς ἐξωθεν ἐπιβρεού-
σης χορηγίας, τὰ τε γεννώμενα γεννᾶται κατὰ
πάθος, καὶ τὰ γεννῶντα κατὰ φύσιν οὐ καθαρὰν
ἴσχει τὴν ἐνέργειαν, διὰ τὸ παντοίοις πάθεσι συ-
ζευχθῆναι τὴν φύσιν; Ὅρατε πῶς προπρόντως τοῦ
ἐν ἀρχῇ ὄντος Λόγου Θεοῦ διαλαμβάνει τῇ θεωρίᾳ τὴν
προαιώνιον γέννησιν, ὃ τὴν τῶν ὄντων φύσιν δι'
ἀκριβείας ἐπισκεπτόμενος, σώματα περὶ γῆν καὶ
ὕλικήν αἰτίαν, καὶ πάθος γεννῶντων τε καὶ γεννωμέ-
νων, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, δι' ὧν ἐρυθρίασειεν ἂν
τις τῶν νοῦν ἔχόντων κἂν περὶ ἡμῶν λέγεται, στηλι-
τευομένης τῷ λόγῳ τῆς ἐμπαθοῦς ἡμῶν φύσεως.
'Αλλ' ἡ μὲν λαμπρὰ τοῦ λογογράφου περὶ τοῦ μονο-
γενοῦς Θεοῦ φυσιολογία τοιαύτη. Ἡμεῖς δὲ τὸ σχε-
τιάζειν ἀφέντες (τί γὰρ ἂν καὶ πλέον ὁ σεναγμὸς
ἡμῖν πρὸς κατάλυσιν τῆς τῶν ἐχθρῶν κακίας συν-
αγωνισαίτο;) τὸν νοῦν τῶν εἰρημένων ὅπως ἂν οἶοι τε
ᾤμεν, δημοσιεύσωμεν.

amplius ad inimicorum destruendam malitiam, gemitus vel suspirium profuerit?) sententiam eorum
quæ dicta sunt, quantum quidem poterimus, tractabimus.

Περὶ ποίου γεννήματος ἡ θεωρία προῦκειτο, τοῦ
κατὰ σάρκα συνισταμένου, ἡ τοῦ κατὰ τὸν μονο-
γενῆ Θεοῦ; Διπλῆς γὰρ οὐσης τῆς θεωρίας, ἐπὶ τε τῆς
θείας καὶ ἀπλῆς καὶ ἀύλου ζωῆς, καὶ ἐπὶ τῆς ὑλικῆς
τε καὶ ἐμπαθοῦς ὑποστάσεως, καὶ ὁμοίως λεγομένης
ἐπ' ἀμφοῖν τῆς γεννήσεως· ἀναγκαίως ἂν εἴη τρα-
νήν καὶ ἀσύγκριτον τὴν διαστολήν τῶν σημαινόμενων
ποιήσασθαι· μήπω τὴν ἀλήθειαν ἡ τῆς γεννήσεως
ὁμωνυμία παραλογίσταται. Ἐπειδὴ τοίνυν ἡ μὲν διὰ

PATROL. GR. XLV.

A Operæ pretium fuerit etiam de gennemate sive
progenie physiologiam, id est naturæ rationem, ab
eo diligenter et philosophice tractatam, nostra
oratione examinare; dicit itaque (nam ad verbum,
mirifice contra veritatem ab eo perscriptum ser-
monem referam): Quis enim ita negligens et na-
turæ eorum quæ sunt ita improvidus considerator,
ut ignoret e corporibus quæ in terra dum generant
et generantur, agunt et patiuntur, explorantur, ea
quæ generant suam essentiam generalis communi-
care, et quæ gignuntur eandem participare solere,
utpote quorum sit communis materialis causa et ex-
trinsecus influens copia, quæque generantur affectu

B naturali generari, et quæ generant secundum natu-
ram non habere purum actum, quod eorum natura sit
omnimodis affectibus involuta? Videte quam decore
et reverenter Verbi Dei, quod erat in principio,
ante sæcula generationem suam contemplatione
complectitur, qui eorum quæ sunt naturam consi-
derat, et corpora quæ circa terram sunt eorumque
materiam causam, affectus item generantium et
generatorum, et quæ sunt huiusmodi omnia, quæ
si de nobis dicerentur, verecundus quis mente
præditus erubesceret, dum sic sermone nostra af-
fectibus obnoxia natura velut in cippo notatur et
pingitur. Verumtamen splendida huius scriptoris
de unigenito Deo naturæ descriptio talis est. Nos
autem omissis lamentationibus (quid enim nobis

C De quo gennemate sive germine contemplatio
proposita est? an de eo quod secundum carnem
constituitur, an de eo quod est secundum unigeni-
tum Deum? Nam cum sit duplex contemplatio, una
quidem de divina et simplici et immateriali vita,
altera vero de materiali et affectibus dedita subsi-
stentia, similiter cum de ambabus dicatur genera-
tio, necessarium fuerit apertam et inconfusam
distinctionem constituere, ne generationis homo-

nymia sive nominis ambiguitas veritatem fallaciter A pervertat. Quoniam igitur via quæ per carnem aliquid esse facit, materialis quædam est et per affectum provehitur, quod autem incorporeum nec tangi potest et informe et ab omni materiali concretionem liberum procul ab omni affectione et perturbatione remotum est et alienum: de qua generatione quæritur hoc loco, spectare convenit, an de incorruptibili et divina, an de obnoxia affectibus et sordida. Sed nullus dixerit de unigenito Deo æternam existentiam non proponi contemplationi hujus sermonis. Quid igitur immoratur in hac corporali naturæ ratione, in abominando et sædo sermonis apparatu, naturam sordibus inquinans, libidinesque humanæ generationis publicans proposito argumento relicto? Non enim animalem hanc generationem quæ per carnem perficitur discere egebamus. Quis enim ita stolidus ut seipsum intuens et quod humanum est in seipso intelligens alium sui ipsius naturæ quærat interpretem, et scire indigeat necessarios affectus qui in corporis generatione considerantur? Quod aliter quidem qui gignit, aliter vero qui gignitur afficitur, ut ex hac doctrina homo discat, quod ipse per affectum generat, et quod affectus ei fuerit generationis principium. Hæc enim sive taceantur sive dicantur nihil interest, sive quis divulgando naturæ occulta enarret, sive silentio involvat quæ non sunt efferenda in vulgus, naturam nostram affectu sive appetitu ferri non ignoramus. excelsa et non enarrabili unigeniti Dei existentia,

Itaque cum hæc sit proposita inquisitio, novus C iste theologus fluxum et affectum et materiale causam et functionem quamdam sordibus non carentem, et extrinsecus affluentem seminis largitionem omniaque hujusmodi huic sermoni adjicit. Haud scio quid ei acciderit, qui ob nimiam scientiam nihil eorum quæ comprehendere nequeunt extra suam cognitionem relictum esse gloriatur, et ineffabilem Filii generationem se interpretari proficitur, a propositis rebus discedens, anguillæ instar seculentum lutum et cœnum vilissimum cogitationum lubricus subit, non secus quam ille nocturnus Nicodemus qui cum a Domino supernam generationem doceretur, ad eam quæ fit in uteri sinibus, cogitationibus trahebatur, et quomodo iterum in ventrem matris ingrederetur, dubitabat, dicens: *Quo pacto hoc potest fieri?* existimans quia senex denuo in matris viscera ingredi, et in utero gestari non posset, spiritualem generationem non posse fieri neque consistere, se redarguturum esse. Sed illius errantem opinionem Dominus corrigit, dicens, ea quæ sunt carnis et spiritus propria nullam habere societatem, nec posse commisceri. Et hic seipsum in similibus si velit emendet: oportet enim, ut opinor, veritatis curatorem contemplari subjectum ex iis quæ ipsi propria sunt, non ex materialium accusatione calumniari eum qui materiæ est expers. Si enim homo, vel bos, vel aliud quid eorum quæ

σάρκως εἰς τὸ εἶναι πάροδος ὀλική τις ἐστὶ καὶ διὰ πάθους προάγεται, τὸ δὲ ἀσώματον, καὶ ἀναφές, καὶ ἀνέλθεον, καὶ τῆς ὕλδους ἐπιμιξίας ἐλευθερον, πάσης διαθέσεως ἐμπαθοῦς ἡλλοτριῶται· θεωρῆσαι προσήκει περὶ ποίας γεννήσεως ἡ ζήτησις ἦν, τῆς ἀκηράτου καὶ θείας, ἢ τῆς ἐμπαθοῦς καὶ ρυπώτης. Ἄλλ' οὐκ ἂν τις εἴποι, τὸ μὴ περὶ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ τὴν προαιώνιον ὑπαρξίν προκεῖσθαι τῇ θεωρίᾳ τοῦ λόγου. Τί οὖν ἐμφυλοχωρεῖ τῇ σωματικῇ ταύτῃ φυσιολογίᾳ ἐν τῇ βδελυρᾷ τοῦ λόγου διασκευῇ, καταρρυπαίνων τὴν φύσιν, καὶ τὰ περὶ τὴν ἀνθρωπίνην γέννησιν πάθη δημοσιεύων, καταλιπὼν τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν; Οὐ γὰρ τὴν ζωὴν ταύτην γέννησιν τὴν διὰ σάρκως συνισταμένην μαθεῖν ἐδεόμεθα. Τίς γὰρ οὕτως ἡλίθιος, ὡς ἑαυτὸν βλέπων καὶ νοῶν ἐν ἑαυτῷ τὸ B ἀνθρώπινον, ἄλλην ἐρμηνείαν τῆς ἑαυτοῦ ζητεῖν φύσεως, καὶ δεῖσθαι μαθεῖν τὰ ἀναγκαῖα πάθη ὅσα τῇ γεννήσει συνθεωρεῖται τοῦ σώματος; Ὅτι ἄλλως μὲν ὁ τίκτων, ἐτέρως δὲ τὸ τικτόμενον ἐν πάθει γίνεται, ὡς ἂν μάθοι ἐκ τῆς διδασκαλίας ταύτης ὁ ἀνθρωπος, ὅτι αὐτὸς τε διὰ πάθους γεννᾷ, καὶ πάθος αὐτῷ τῆς γεννήσεως ἤρξατο. Ταῦτα γὰρ καὶ σιωπώμενα καὶ λεγόμενα, τὸ ἴσον ἔχει, καὶ τις διεξείη δημοσιεύων τὰ κρύφια, καὶ συγκαλύπτει τῇ σιωπῇ τὰ ἀπόρρητα, τὸ διὰ πάθους προεῖναι τὴν φύσιν ἡμῶν οὐκ ἠγνόησαμεν· ζητοῦμεν δὲ περὶ τῆς ὑψηλῆς καὶ ἀφράστου περὶ τοῦ Μονογενοῦς ὑπάρξεως, καθ' ἣν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι πεπίστευται, σαφηνισθῆναι τὸν λόγον. Quærimus autem ut oratio aperte tractet de illa secundum quam ex Deo Patre esse creditus est.

C Ταύτης τοίνυν προκειμένης τῆς ἐξετάσεως, ὁ καινὸς θεολόγος βεῦσιν καὶ πάθος καὶ ὀλικὴν αἰτίαν, καὶ ἐνέργειάν τινα ρύπου μὴ καθαρεύουσιν, καὶ ἐξωθεν ἐπιρρέουσιν χορηγίαν, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα τῷ λόγῳ προστίθουσιν. Οὐκ οἶδα τί παθὼν ὁ τῷ ὑπερβάλλοντι τῆς σοφίας μηδὲν τῶν ἀλήτων ἐξω τῆς ἑαυτοῦ γνώσεως καταλιπέσθαι λέγων, καὶ τὴν ἑρμῆτον τοῦ Υἱοῦ γέννησιν ἐπαγγελλόμενος, ἀποστὰς τῶν προκειμένων, ἐγγέλους δίκην εἰς τὸν λιυδὴν βόρβορον τῶν λογισμῶν καταδύεται· κατὰ τὸν νεκτερινὸν ἐκείνον Νικόδημον, ὃς τὴν ἀνωθεν γέννησιν τοῦ Κυρίου διδάσκοντος πρὸς τὸν ἐν μήτρᾳ κόλπον τοῖς λογισμοῖς κατεσύρετο· καὶ πῶς ἂν ἐκ δευτέρου πάλιν ἐντὸς τῆς νηδύος γένοιτο, διηπόρει, λέγων· Πῶς δύναται τοῦτο γενέσθαι; νεμίζων τὸ μὴ δύνασθαι τὸν πρεσβύτερον διὰ σπλάγχχνα πάλιν κυοφορηθῆναι μητέρα, τὴν πνευματικὴν γέννησιν διελέγξιν ἀσύστατον. Ἀλλὰ κάκεινου τὴν πεπλανημένην ὑπόληψιν διορθοῦται ὁ Κύριος, ἀμικτα λέγων εἶναι τὰ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ πνεύματος ἰδιώματα. Καὶ οὗτος ἑαυτὸν ἐν τοῖς ὁμοίοις, εἰ βούλεται, διορθοῦσθαι. Δεῖ γὰρ, οἶμαι, τὸν φροντιστὴν τῆς ἀληθείας ἐκ τῶν ἰδίων θεωρεῖν τὸ προκειμένον, μὴ διὰ τῆς τῶν ὀλικῶν κατηγορίας διαβάλλειν τὸν αἶλον. Εἰ γὰρ ἄνθρωπος, ἢ βοῦς, ἢ ἄλλο τι τῶν διὰ σάρκως τικτομένων οὐ καθαρεύει πάθους γεννῶν ἢ γεννώμενος· τί τοῦτο πρὸς τὴν ἀπαθῆ καὶ ἀκήρατον φύσιν; Οὐδὲ γὰρ τὸ θνητοῦ ἡμᾶς εἶναι, τὴν ἀθανασίαν τοῦ Μονογενοῦς παραγράφ-

^a Joan. iii, 10.

φεται· οὐδὲ ἡ πρὸς κακίαν τροπὴ τῶν ἀνθρώπων, ἅμφιβολον ἐπὶ τῆς θείας φύσεως εἶναι παρασκευάζει τὸ ἀτρεπτον· οὐδὲ ἄλλο τι τῶν ἡμετέρων καὶ ἐπὶ τὸν θεὸν μεταφέρεται, ἀλλὰ τις ἀμικτός ἐστι καὶ ἀκωνήντος ἡ ἰδιότης τῆς ἀνθρωπίνης τε καὶ τῆς θείας ζωῆς· καὶ παρήλακται παντάπασιν τὰ γνωριστικὰ ἰδιώματα, ὥς μήτε ταῦτα ἐπ' ἐκείνης, μήτε τὸ ἔμπαν- λιν ἐπὶ ταύτης ἐκείνα καταλαμβάνεσθαι.

insociabilis et incommutabilis proprietas : sed modis omnibus ejusmodi proprietates, quibus utraque natura distinguitur et a se invicem discernitur, longo intervallo distant, ut neque hæc in illa, neque rursus vice versa in hac illæ comprehendantur.

Πῶς οὖν ὁ Εὐνόμιος, τῆς θείας προκειμένης τῷ λόγῳ γεννήσεως, ἀφελὲς τὸ προκειμενον, τὰ ἐν τῇ γῇ διεξέρχεται, οὐδεμίαν ἡμῖν περὶ τούτων πρὸς αὐτὸν οὐσης ἀμφισθητήσεως; Ἀλλὰ πρόδηλος ὁ σκο- πὸς τοῦ τεχνίτου, ἵνα τῇ πρὸς τὸ πάθος διαβολῇ παραγράφῃ τοῦ Κυρίου τὴν γέννησιν. Ἐφ' οὗς ἔγωγε τὸ κατὰ τὴν βλασφημίαν παρεῖς, θαυμάζω τῆς ἀγχι- νοίας τὸν ἀνθρωπον, πῶς μέμνηται τῆς οικείας σπουδῆς, ὅς τὸ δεῖν γέννημα τὸν Ἰῶν εἶναι καὶ λέγε- σθαι, διὰ τῶν προειρημένων κατασκευάσας, νῦν περὶ τοῦ μὴ χρῆναι γέννησιν περὶ αὐτὸν ἔννοεῖν ἀγωνίζεται. Εἰ γὰρ πᾶσα γέννησις, καθὼς οὗτος οἶεται, συνευγμένην ἔχει τὴν κατὰ τὸ πάθος διάθε- σιν· ἀνάγκη πᾶσα διὰ τούτων ὁμολογεῖσθαι, ὅτι τὸ τοῦ πάθους ἀλλότριον συναλλοτριούται πάντως καὶ τῆς γεννήσεως. Εἰ γὰρ ταῦτα συνηγμένως μετ' ἀλ- λήλων νοεῖται, τὸ πάθος τε καὶ ἡ γέννησις, ὁ τοῦ ἑνὸς τούτων ἀμέτοχος οὐδ' ἂν πρὸς τὸ ἕτερον τὴν κοι- νωσίαν ἔχοι. Πῶς οὖν γέννημα διὰ τὴν γέννησιν λέ- γει, τὸν ὅτι οὐκ ἐγεννήθη διὰ τῶν νῦν παρ' αὐτοῦ λεγομένων ἀποδεικνύμενον; καὶ ὑπὲρ τίνος μάχεται πρὸς τὸν διδάσκαλον ἡμῶν τὸν συμβουλευόντα μὴ κατατολμᾶν ἐπὶ τῶν θείων δογμάτων τῆς ὀνοματο- ποιίας, ἀλλὰ γεγενῆσθαι μὲν ὁμολογεῖν, μὴ παρα- σχηματίζειν δὲ τὴν ἔννοιαν ταύτην εἰς ὀνόματος τύ- πον· ὥστε γέννημα τὸν γεννηθέντα προσαγορεύειν, ἰδίως τῆς φωνῆς ταύτης ἐπὶ τῶν ἀψύχων, ἢ ἐπὶ τῶν εἰς εἰκόνα πονηρίας παρεπιλημμένων, ὑπὸ τῆς Γραφῆς τεταγμένης; Ἀλλ' ὅταν μὲν παρ' ἡμῶν λέγεται τὸ δεῖν σιωπᾶσθαι τὴν φωνὴν τοῦ γεννήματος, τὴν ἀμα- χον ἐκείνην ῥητορικὴν προχειρίζεται, συμπαραλαμ- βάνων εἰς συμμαχίαν καὶ τὴν γραμματικὴν ψυχρο- λογίαν· καὶ διὰ τῆς τεχνικῆς τῶν ὀνομάτων εἴτε πα- ραγωγῆς, εἴτε παρωνυμίας, εἴτε οὐκ οἶδ' ὅπως δεῖν λέγειν ταῦτα προσήκει, διὰ τούτων τοὺς συλλογι- σμούς συμπεραίνει, γέννημα τὸν γεννηθέντα λέγειν οὐ παραιτούμενος. Ἐπειδὴν δὲ τοῦτο δεξιόμορον τὴν τοῦ ὀνόματος ἔννοιαν θεωρήσωμεν, ὥς τοῦ κοινού τῆς οὐσίας ἐντεῦθεν συνδεικνυμένου· πάλιν ἀνατίθεται τὰς ἰδίας φωνάς, καὶ περὶ τοῦ μὴ γεννηθῆναι τὸ γέν- νημα διατείνεται, τῇ ῥυπύσῃ φυσιολογίᾳ τοῦ σωμα- τικοῦ τέκνου τὴν καθαρὰν τε καὶ θείαν καὶ ἀπαθῆ τὸν Κυρίου παραγραφόμενος γέννησιν· ὥς οὐκ ἐνδε- γόμενον τὰ δύο κατ' αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θεοῦ συνδραμεῖν, τὸ τε πρὸς τὸν Πατέρα γνήσιον, καὶ τὴν ἀπάθειαν τῆς φύσεως· ἀλλ' εἰ μὲν τὸ ἀπαθὲς εἴη, οὐκ εἶναι τὴν γέννησιν, εἰ δὲ τὸ γνήσιόν τις ὁμολογῇ, καὶ πάθος τῇ γεννήσει πάντως συμπαραδέχεσθαι.

A per carnem gignuntur, non purum est ab affectu dum gignit vel gignitur, quid hoc ad naturam im- patibilem et incorruptibilem? Non enim quod nos mortales sumus, Unigenæ immortalitatem præscri- bit; neque hominum ad vitium propensio, divinæ naturæ immutabilitatem dubiam reddit: neque no- strorum quidquam ad Deum transfertur. Sed hu- manæ et divinæ naturæ certa quædam est immista,

Quomodo igitur Eunomius cum divinam genera- tionem enarrare proposuerit, omisso proposito, quæ in terra sunt oratione persequitur, cum inter nos de his nulla sit controversia? Sed evidens est vafri et callidi artificis scopus, ut calumnia ejus genera- tionis quæ sit ex affectu sive appetitu, pervertat Domini generationem. In quibus ego, prætermis- sa blasphemia, hominis ingenium et solertiam ad- miror, quomodo sui studii meminit, qui Filium oportere esse dicique gennema (germen) sive pro- geniem ex prædictis astruit, nunc non oportere generationem in ipso intelligere contendit. Si enim omnis generatio, ut ipse autumat, conjunctam habet ex affectu sive motu dispositionem; per hæc om- nino necesse confiteri, quod ab affectu alienum est, simul etiam a generatione alienari. Si enim hæc copulate inter se intelliguntur et affectus et gene- ratio, qui horum unius est expers, neque cum altero habet communionem. Quomodo igitur gen- nema (germen) per generationem dicit eum quem non genitum esse ex iis quæ modo ab ipso sunt dicta demonstrat? Cujus causa contra magistrum nostrum pugnat, consulentem in divinis decretis non audendum esse nomina fingere, sed genitum quidem esse confitendum, minime vero fingendam esse notionem hanc ad nominis formam: ita ut genitum gennema sive progeniem appellemus, cum hæc vox proprie de inaninis, vel per metaphoram de his qui ad imaginem improbitatis mores fingunt, a sacra Scriptura ponatur? Sed cum a nobis dicitur, hanc vocem gennema (germen) silentio præter- eundam esse, hanc inexpugnabilem rhetoricam profert, et ad auxilium etiam assumit grammati- cum sermonem frigidum et inanem: atque per ar- tificiosam nominum sive derivationem, sive deno- minationem, sive nescio quomodo hæc sint enun- tianda, per hæc syllogismos concludit, non recu- sans eum qui genitus est dicere gennema seu ger- men. Tum vero si hoc nomen accipientes, hujus notionem perspiciamus, ut etiam inde communio essentiæ demonstretur, rursus proprias voces ex- ponit, et gennema ad illud quoque quod non geni- tum est extendit, sordida physiologia corporalis partus puram et divinam et affectibus non obnoxiam Domini generationem describens: ac si hæc duo juxta ejus opinionem non possint in Deo concurrere, et quod cum Patre germanum est, et naturæ ἀπεί- θειαν, affectuum vacuitatem: sed si quod affectu

caret fuerit, non esse generationem : quod si quis confiteatur quod germanum est, affectum etiam cum generatione admittere

Non sic sublimis Joannes, non sic vox illa tonans theologiae prædicat mysterium, qui etiam Filium Dei nominat, omnique opinione affectibus hærente expurgat præconium. Ecce enim quomodo auditum præparat et ante sanat in præconiis Evangelii. Quanta porro in doctore providentia, ne audientium aliquis in humiles et abjectas opiniones corruiat, ad absurdas quasdam suspiciones ex inscitia lubrico lapsu incitatus! Ut enim quam longissime ab affectu non exercitatum auditum abduceret, non Filium dixit in præconio, non Patrem, non generationem; ne quis in primis vel Patrem audiens, ad promptam et notam hujus nominis significationem traheretur, vel Filium prædicari cum didicisset, consueto more et usitato significato hoc nomen animo comprehenderet, et in generationis vocabulum procideret, tanquam in lapidem offensivum: sed Patris loco principium nominat, et pro verbo, genitus est, posuit verbum, erat, et loco Filii, τὸν Λόγον, Verbum, et ait: *In principio erat Verbum*². Quis in his affectus? dic mihi: et erat, et Verbum: num affectus fuit principium? num in affectu erat? num per affectum, ὁ Λόγος, Verbum? Vel quoniam in dictis non est affectus, neque quod proprium et germanum est hoc præconio enuntiatur. Atqui quomodo aliter magis et clarius id quod secundum essentiam commune est et germanum, quodque coæternum Verbi cum principio, quam per hæc verba expressum esset? Non enim dixit, Ex principio genitum est Verbum, ne quadam extensiva notione a principio Verbum disjungeret; sed simul cum principio prædicavit commune, cum dixit et de principio et de Verbo, nempe erat; ne principio posterius esset Verbum, sed præconio auditum anteverteret, priusquam solum principium in seipso admitteret, cum principii fide congressus. Deinde ait, *Et Verbum erat apud Deum*³. Adhuc evangelista nostrum timet rude et inexercitatum ingenium, adhuc metuit nostram infantiam et imperitiam, nondum fidei committit auditui Patris appellationem, ne quis eorum qui magis carnem sapiunt, cum Patrem audierit, mox matrem ex consequente animo suo fingat et imprimat. Sed neque adhuc Filium nominat in hoc præconio: suspicatur enim nostram ad naturam imam consuetudinem, ne quis audito Filii nomine ad hominis formam divinitatem turbida quadam et affectu plena opinione reduceret. Quapropter præconium repetens rursus Verbum nominavit, hæc tibi naturali modo declarans infideli. Ut enim tuus sermo ex mente prodit, neque affectui medius intermiscetur: sic etiam illic Verbum cum audisti, et ne affectum ex aliquo intelligas, ideo repetito præconio ait, *Et Verbum erat apud Deum*. O quomodo Deo adnectit Verbum! imo vero, quomodo infinitum cum infinito

Οὐχ οὕτως ὁ ὑψηλὸς Ἰωάννης, οὐχ οὕτως ἐκείνη ἡ βροντὴ φωνὴ τὸ τῆς θεολογίας κηρύσσει μυστήριον· ὅς καὶ Υἱὸν ὀνομάζει Θεοῦ, καὶ πάσης ἐμπαθοῦς ὑπολήψεως ἐκκαθαίρει τὸ κήρυγμα. Ἰδοὺ γὰρ πῶς προθεραπεύει τὴν ἀκοὴν ἐν τοῖς προοιμίοις τοῦ Εὐαγγελίου. Ὅση γὰρ ἐν τῷ διδασκάλῳ προμήθεια τοῦ μὴ τινα τῶν ἀκούοντων εἰς ταπεινάς ὑπολήψεις καταπεσεῖν, πρὸς ἀτόπους τινὰς ὑπονοίας ἐξ ἀμαθείας ὑπολισθῆσαντα! Ὡς γὰρ ἂν μάλιστα πόρρω πάθους ἀπαγάγοι τὴν ἀγύμναστον ἀκοὴν, οὐχ Υἱὸν εἶπεν ἐν προοιμίῳ, οὐ Πατέρα, οὐ γέννησιν, ἵνα μὴ τις ἐν πρώτοις ἢ Πατὴρ ἀκούσας, κατασπυρῇ πρὸς τὴν πρόχειρον ἐμφασιν τοῦ ὀνόματος, ἢ Υἱὸν μαθὼν κηρυσσόμενον, κατὰ τὴν ὥδε συνθήθειαν νοήσῃ τὸ ὄνομα, ἢ προπταίῃ τῷ ῥήματι τῆς γεννήσεως, ὡς λίθῳ προσκόμματος· ἀλλ' ἀντὶ μὲν Πατρὸς, ἀρχὴν ὀνομάζει, ἀντὶ δὲ τοῦ ἐγεννήθη, τὸ ἦν, ἀντὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ, τὸν Λόγον, καὶ φησὶν· Ἐρ ἀρχὴ ἦν ὁ Λόγος. Ποῶν ἐν τοῦτοις πάθος; εἰπέ μοι· καὶ ἦν, καὶ Λόγος· μὴ πάθος ἡ ἀρχή, μὴ ἐν πάθει τὸ ἦν, μὴ διὰ πάθους ὁ Λόγος; Ἡ ἐπειδὴ πάθος ἐν τοῖς εἰρημένους οὐκ ἔστιν, οὐδὲ τὸ οἰκεῖον συνεκφαίνεται τῷ κηρύγματι. Καίτοιγε πῶς ἂν ἐτέρως μᾶλλον διαφανείη τὸ κατ' οὐσίαν κοινόν τε καὶ γνήσιον, καὶ τὸ συναϊδιάζον τοῦ Λόγου πρὸς τὴν ἀρχὴν, ἢ διὰ τούτων τῶν λόγων; Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐγεννήθη ὁ Λόγος, ἵνα μὴ τινα παρατατικῷ νοήματι τῆς ἀρχῆς διαζεύῃ τὸν Λόγον, ἀλλ' ὁμοῦ τῇ ἀρχῇ συνεκήρυξε, κοινὸν εἰπὼν τῆς ἀρχῆς τε καὶ τοῦ Λόγου τὸ ἦν· ἵνα μὴ ἐφυστέρῃ μετὰ τὴν ἀρχὴν ὁ Λόγος, ἀλλὰ φθάσῃ τὴν ἀκοὴν τῷ κηρύγματι, πλὴν μόνης τὴν ἀρχὴν ἐφ' ἑαυτῆς παραδέξασθαι, τῇ περὶ τῆς ἀρχῆς πίστει συνελθὼν. Εἰτά φησι, Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐτι ἐξοικνεῖ ἡμῶν ὁ εὐαγγελιστὴς τὸ ἀγύμναστον· ἐτι φοβεῖται ἡμῶν τὸ νηπιωδὲς τε καὶ ἀπαιδεύτον. Οὕτω καταπιστεύει τῇ ἀκοῇ τὴν τοῦ Πατρὸς προσηγορίαν, ἵνα μὴ τις τῶν σαρκωδεστέρων Πατέρα μαθὼν, καὶ μητέρα κατὰ τὸ ἀκόλουθον διὰ τῆς διανοίας ἀνατυπώσῃται. Ἀλλ' οὐδὲπω οὕτε Υἱὸν ὀνομάζει ἐν τῷ κηρύγματι· ὑποπτεύει γὰρ ἐτι ἡμῶν τὴν πρὸς τὴν κάτω φύσιν συνθήθειαν, μὴ τις Υἱὸν ἀκούσας, ἐξανθρωπίνῃ τὸ Θεῖον δι' ἐμπαθοῦς ὑπολήψεως. Διὰ τοῦτ' ἐπαναλαμβάνων τὸ κήρυγμα, Λόγον πάλιν ὀνόμασεν, σὺ ταῦτα φυσιολογῶν τῷ ἀπίστῳ. Ὡς γὰρ ὁ σὺς λόγος καὶ ἐκ τοῦ νοῦ ἀναφαίνεται καὶ οὐ μεσιτεύεται πάθει· οὕτως καὶ ἐκ Λόγον ἀκούσας, καὶ οὐκ ἐκ τινος νοήσεως τὸ πάθος. Διὰ τοῦτό φησιν ἀναλθὼν πάλιν τὸ κήρυγμα, Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Ὡς πῶς παραμετρῇ τῷ Θεῷ τὸν Λόγον· μᾶλλον δὲ, πῶς συμπαρατίθει τῷ ἀπίστῳ τὸ ἀπειρον! Ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· πρὸς ὅλον τὸν Θεὸν πάντως· ὅλος ὁ Λόγος. Οὐκοῦν ὅσος ὁ Θεός, τοσοῦτος δηλαδὴ καὶ ὁ Λόγος ὁ πρὸς αὐτὸν ὢν· ὥστε εἰ ὁ Θεός περιώρισταί, καὶ ὁ Λόγος πάντως ἐν ὅρῳ. Εἰ δὲ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀπειρία διαβαίνει τὸν ὅρον, οὐδὲ τούτῳ συνθεωρούμενος Λό-

² Joan. 1, 1. ³ ibid.

γὰρ ὁροις καὶ μέτροις διαλαμβάνεται. Οὐ γὰρ ἂν τις εἴπῃ, μὴ πάση τοῦ Πατρὸς τῇ θεότητι συνθεωρεῖσθαι τὸν Λόγον, ὡς ἂν μὴ τοῦ Θεοῦ τὸ μὲν ἐν Λόγῳ εἴη, τὸ δὲ γυμνὸν τοῦ Λόγου ἐλέγχωτο. Πάλιν πατρικῇ τοῦ Ἰωάννου φωνῇ, πάλιν τῶν νηπιαζόντων τιθε- νεῖται τὴν ἀκοήν ὁ εὐαγγελιστὴς τῷ κηρύγματι· οὕτω τοσοῦτον ἠξήθημεν ἐν ταῖς πρώταις φωναῖς, ὡς Ἰῶν ἀκούσαντες οὐκ ἂν ὀλίθοιμεν, διὰ τῆς συνήθους ἐμφάσεως. Διὰ τοῦτο πάλιν ὁ κήρυξ ἀναθεῶν ἐν τῇ τρίτῃ φωνῇ εἴη Λόγον οὐχ Ἰῶν ἀνεκήρυξεν, εἰπών· *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Πρῶτον εἶπεν ἐν ᾧ ἦν, εἶτα πρὸς τίνα ἦν, νῦν τί ἐστὶν λέγει. Διὰ τῆς τρίτης ἐπαναλήψεως τελεῖ τὸν σκοπὸν τοῦ κηρύγματος. Οὐ γὰρ Λόγον, φησὶ, τινὰ τῶν κατὰ τὸ πρόχειρον νοου- μένων, ἀλλὰ Θεὸν κηρύσσω ἐν τῷ τοῦ Λόγου προση- ματι· οὗτος γὰρ ὁ Λόγος, ὃς ἐν ἀρχῇ ἦν, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἦν, οὐκ ἄλλο τι παρὰ τὸν Θεὸν ἦν, ἀλλὰ καὶ αὐ- τὸς Θεὸς ἦν. Καὶ συνεχῶς διὰ τῆς ἐπαναλήψεως ἐπακμάζων ταῖς μεγαλοφωνίαις ὁ κήρυξ, τοῦτον λέ- γει τὸν Θεὸν τὸν ἐν τῷ κηρύγματι προδηλούμενον. Τοῦτον εἶναι δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ ζῶν εἶναι, καὶ ὡς ἀνθρώπων, καὶ ὡς ἀληθινὸν ἐν σκοτίᾳ λάμ- πον, καὶ ὑπὸ τῆς σκοτίας οὐκ ἀμαυρούμενον, τοῖς ἰδίοις ἐπιδημοῦντα, καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων οὐ λαμβανόμε- νον, καὶ σάρκα γενόμενον, καὶ διὰ τῆς σαρκὸς τῇ ἀν- θρωπίνῃ κατασκηνοῦντα φύσει. Καὶ τοσαῦτα προδιεξ- ειλῶν καὶ τοιαῦτα, τότε Πατέρα λέγει, καὶ Μονογενῆ ὀνομάζει, ὅτε οὐκέτι κίνδυνος ἦν τις τῷ διὰ τοσοῦτον κεκαθαρμένῳ, πρὸς τίνα ῥυτίσσαν κατολισθῆσαι δι- νοιοῖεν, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς σημασίας· *Ἐθεασάμεθα γὰρ, φησὶ, τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός*.

natura requiescens, sive tanquam in tabernaculo Patrem dicit, et Unigenitum nominat, cum nullum amplius periculum imminet ei qui per totidem per- purgatus est, ne in sordescentem illabatur cogitationem ex Patris significantia: *Vidimus enim, in-*

quit, *gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre*. Εἰπέ πρὸς ταῦτα τῷ εὐαγγελιστῇ, εἰπέ τὰ σοφά σου ταῦτα, Εὐνόμιος, ὅτι πῶς Πατέρα, καὶ πῶς Μο- νογενῆ κατονομάζεις τῷ λόγῳ; *Πάσης σωματικῆς γεννήσεως διὰ πάθους ἐνεργουμένης*. Ἀποκρίνε- ται σοὶ πάντως ὑπὲρ αὐτοῦ ἡ ἀλήθεια· ὅτι ἄλλο θεο- λογίας ἐστὶ μυστήριον, καὶ ἄλλη τῶν ῥευστῶν σωμα- τῶν φυσιογία. Πολλῷ τῷ μέτῳ ἀπ' ἀλλήλων ταῦτα διατετέλχισται· τί συνάπτεις διὰ τοῦ λόγου τὰ ἀμικτα; Πῶς τῷ ῥυτίωντι λόγῳ τὸ καθαρὸν μολύνεις τῆς θείας γεννήσεως; Πῶς διὰ τῶν παθῶν τοῦ σώ- ματος τεχνολογεῖς τὸ ἀσώματον; Μὴ ἐκ τῶν κάτω φυσιολογεῖ τὰ ἄνω. Ἰῶν Θεοῦ κηρύσσω τὸν Κύριον, ὅτι καὶ τὸ ἐξ οὐρανῶν Εὐαγγέλιον διὰ τῆς φωτεινῆς νεφέλης οὕτως ἐκήρυξεν· *Οὗτος γὰρ, φησὶν, ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός*. Οὐ μὲν ἐπειδὴ Ἰῶν ἐδιδάχθη, πρὸς τὰς ὁδοὺς τοῦ υἱοῦ σημασίας κατεῖλκυσθην ἐκ τοῦ ὀνό- ματος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς οἶδα, καὶ ἐκ τοῦ πά- θους οὐκ οἶδα. Ἐγὼ δὲ καὶ τοῦτο τοῖς εἰρημένους προσθήσω· ὅτι οἶδ' αἰνὰ καὶ σωματικὴν γέννησιν καθαρεύουσαν πάθους, ὡς καὶ ἐν τούτῳ ψευδῇ τοῦ Εὐνομίου τῆς σωματικῆς γεννήσεως τὴν φυσιογίαν

A extendit! *Verbum erat apud Deum*: apud totum Deum prorsus totum Verbum. Ergo quantus Deus. tantum procul dubio etiam Verbum, quod apud ipsum est. Quare si Deus termino circumscriptus est, Verbum quoque in termino. Quod si Dei immen- sitas sive infinitas terminum pertransit, neque Verbum quod cum hoc mente cernitur, termino aut mensuris comprehenditur. Nemo enim negaverit, Verbum cum omni Patris deitate simul conspici, ne Dei pars aliqua esse in Verbo, pars vero nuda Ver- bo redarguatur. Rursus paterna Joannis vox: ite- rum infantium auditum evangelista suo præconio nutricatur: nondum tantum in primis vocibus aucti sumus, quin si Filium audissemus, propter consuetam et cognitam significationem lapsi non fuissimus. Propterea rursus præco tertia voce cla- mans, adhuc Verbum, non Filium edixit, dicens, *Et Deus erat Verbum*. Primum dixit in quo erat, deinde apud quem, nunc quid est dicit. Tertia re- petitione præconii scopum absolvit. Non enim Verbum, inquit, eorum aliquod quæ prompte in- telliguntur, sed Deum prædico hac Verbi (Λόγου) dictione: hoc enim Verbum, quod in principio erat, et apud Deum erat, non aliud quidquam præ- ter Deum erat, sed et ipsum Deus erat. Et jugiter per resumptionem magnificis vocibus invalescens præco, hunc Deum dicit, hoc præconio sive edicto palam declaratum. Hoc esse per quod omnia facta sunt, et vitam esse atque lucem hominum, et lucem veram in tenebris fulgentem, et a tenebris non hebescentem, in suis versans, et a suis non rece- ptum, et carnem factum, et per carnem in humana

Ad hæc dic evangelistæ, o Eunomi, dic tua docta inventa. Quomodo Patrem, quomodo Unigenam no- minas sermone? cum omnis corporalis generatio per affectum efficiatur. Tibi pro ipso respondet ve- ritas: quod aliud est theologia mysterium, alia corporum quæ sunt in fluxu physiologia (naturæ ratio). Longo medio hæc a se invicem, tanquam muro interjecto, dissita sunt: quid oratione quæ misceri et sociari nullo modo queunt consuis? D quomodo sermone impuro et sordido divinæ gene- rationis puritatem conspurcas? quomodo per cor- poris affectus quod est incorporeum architectaris? Noli ex his quæ sunt infima et deorsum caduca, de supernis et divinis philosophari. Dei Filium præ- dico Dominum, quod etiam e cælo Evangelium per lucidam nebulam sic edixit: *Hic enim, inquit, Filius meus dilectus* *. Non tamen postquam Filium edoctus sum, ad vulgares filii significantias ex no- mine attractus fui, sed ex Patre novi, ex affectu non novi. Ego autem hoc etiam dictis addam: quod etiam scio aliquam corporalem generationem ab

* Matth. iii, 17.

affectedu liberam et puram. Quare in hoc falsa Eunomii corporalis physiologia, id est, naturalis disputatio, redarguitur, siquidem aliquis corporis partus affectum non habens inveniatur. Dic enim, Verbumne factum est caro, annon? Non dices non esse factum. Factum est igitur, nec est qui inficitur. Quomodo igitur in carne manifestatus est Deus? Per partum, profecto dices. Cujus igitur, an meministi? perspicuum quod Virginis, et quod in ea genitum, ex Spiritu sancto erat, et quod impleti sunt dies ut ipsa pareret, et peperit⁴, et nihilominus incorruptibilitas sive integritas cum partu conservata est. Deinde generationem ex matre muliere affectu puram credis esse (si credis): divinam vero et incorruptam ex Patre non admittis, ne in generatione affectum animo concipias? Sed manifeste scio, quod iste affectum non refugiat in dogmate, qui nec principium in divina incorruptibilique natura inspicit, sed ut omnis creaturæ conditor pars esse creaturæ putetur, hæc adstruit ad abnegationem unigeniti Dei, figurata circa affectum cautione adjunctrice utens.

Atque hoc demonstrat liquido per quæ contra ea quæ sunt dicta certat, dicens, *genitam esse a Patre Filii essentiam, non per abscessum projectam, non per defluxum vel divisionem ab ejus qui genuit conjunctione avulsam, non per incrementum perfectam, non per alterationem transformatam, sed sola ejus qui genuit voluntate sortitam, ut esset*. Quis enim ignorat, nisi qui mentis oculos penitus clausos habeat, quod Filius per ea quæ ab Eunomio sunt dicta, pars creaturæ esse astruitur? Quid enim velat hæc omnia sicut sunt in dictione, et de aliorum unoquoque quæ in creatura intelliguntur, dicere? Et si videtur, alicui eorum quæ creata cernuntur, sermonem accommodemus; quod si non eandem habet consecutionem, contra nos ipsos sententiam dicemus, utpote qui ludificantium more, et non exacta et veritatem decente cura eorum sermonem examinemus. Submutato itaque Filii nomine totum ad verbum legamus sermonem. Dicimus enim a Patre genitam esse terræ essentiam, non per abscessum vel divisionem ab ejus qui genuit conjunctione divulsam, neque per accretionem perfectam, non per alterationem projectam, sed sola voluntate ejus qui genuit, ut esset, sortitam. Estne aliquid ex iis quæ dicta sunt, quod cum terræ subsistentia non conveniat? Ne-ninem arbitror id esse dicturum; non enim Deus extentus terram propagavit, neque fluens vel se ipsum dividens ab ea quæ secum est conjunctione, hujus essentiam existere fecit; neque ex parvo ad magnitudinem, per eam quæ sensim sit accretionem, perfecit; neque ullam versionem vel alterationem subiens in terræ speciem transformatus est; sed ei satis fuit, ad eorum quæ genita sunt essentia subsistentiam, voluntas. Ipse enim dixit, et facta sunt, ita ut generationis nomen, non dis-

A ἀπελεγθῆναι· εἴπερ εὐρεθείη σώματος τόκος πάθος οὐ προσδεξάμενος. Εἰπὲς γὰρ, ἐγένετο σὰρξ ὁ Λόγος ἢ οὐχί; Οὐκ ἂν εἴποις μὴ γεγενῆσθαι. Γέγονε τοίνυν, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἀρνούμενος. Πῶς οὖν ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ ὁ Θεός; Διὰ τόκου, πάντως ἔρεις. Ποίου οὖν τούτου μνησθεῖς; ἢ ὅλῳ ὅτι τῆς παρθενίας, καὶ ὅτι τὸ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἁγίου ἦν, καὶ ὅτι ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν, καὶ ἔτεκε, καὶ οὐδὲν ἦττον ἡ ἀφθαρσία συνδιεφυλάχθη τῷ τόκῳ. Εἴτα τὴν ἐκ μέρους γυναικὸς γέννησιν καθάραν πάθους εἶναι πιστεύεις (εἴτε πιστεύεις), τὴν δὲ θείαν τε καὶ ἀκήρατον ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐδέχῃ, ἵνα μὴ πάθος νοήσης περὶ τὴν γέννησιν. Ἄλλ' οἶδα σαφῶς, ὅτι οὐχὶ τὸ πάθος αὐτῷ φευκτόν ἐστιν ἐν τῷ δόγματι, ὃ μήτε τὴν ἀρχὴν ἐνορᾷ τῇ θείᾳ τε καὶ ἀκηράτῳ φύσει· ἀλλ' ὅπως ἂν ὁ ποιητὴς πάσης τῆς κτίσεως μέρος νομισθῇ τῆς κτίσεως, ταῦτα κατασκευάζει πρὸς τὴν ἀρνήσιν τοῦ Μονογενοῦς Θεοῦ, τῇ ἐσχηματισμένῃ περὶ τὸ πάθος εὐλαδεῖα συνεργῶ χρώμενος.

Καὶ τοῦτο δείκνυσιν περιφανῶς δι' ὧν τοῖς εἰρη-
 μένοις ἐπαγωνίζεται λέγων, *γεννηθῆσθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν, οὐ κατὰ ἔκτασιν προβληθεῖσαν, οὐ κατὰ βρῦσιν ἢ διαίρεσιν τῆς τοῦ γεννήσαντος συμφυτῆς ἀποσπασθεῖσαν, οὐ κατὰ αὐξησιν τελειωθείσαν, οὐ κατὰ ἀλλοίωσιν μορφωθείσαν, μόνῃ δὲ τῇ βουλήσει τοῦ γεννήσαντος τὸ εἶναι λαχοῦσαν*. Τίς γὰρ ἀρνοεῖ διὰ τούτων τῶν μὴ παντελῶς μεμυκῶτων τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια, ὅτι μέρος τῆς κτίσεως ὁ Υἱὸς εἶναι διὰ τῶν εἰρημένων παρὰ τοῦ Εὐνομίου κατασκευάζεται; Τί γὰρ κωλύει ταῦτα πάντα, καθὼς ἐστὶν ἐπὶ λέξεως, καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἐκάστου τῶν ἐν τῇ κτίσει θεμι-
 C ρουμένων εἰπεῖν; Καὶ εἰ δοκεῖ, συναρμώσωμέν τινι τῶν κατὰ τὴν κτίσιν φαινομένων τὸν λόγον· καὶ μὴ τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν ἔχει, καθ' ἣμῶν αὐτῶν καὶ τὴν ψήφον· τὸν λόγον ἐξοίσομεν, ὡς ἐπιρρεαστικῶς, καὶ οὐ μετὰ τῆς περικοπῆς τῇ ἀλήθειᾳ φροντίδος ἐξεταζόντων τὸν λόγον. Ὑπαλλάξαντες τοίνυν τὸ νομα τοῦ Υἱοῦ, τὸν ἐπὶ λέξεως ἀναγνωσόμεθα λόγον· φαμέν γὰρ γεγενῆσθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς τῆς γῆς τὴν οὐσίαν, οὐ κατ' ἔκτασιν ἢ διαίρεσιν τῆς τοῦ γεννήσαντος συμφυτῆς ἀποσπασθεῖσαν, οὐδὲ κατὰ αὐξησιν
 D τελειωθείσαν, οὐ κατ' ἀλλοίωσιν προβληθεῖσαν, μόνῃ δὲ τῇ βουλήσει τοῦ γεννήσαντος τὸ εἶναι λαχοῦσαν. Μὴ τίς ἐστι τῶν εἰρημένων πρὸς τὴν τῆς γῆς ὑπόστασιν ἀναρμοστία; Οὐδένα ἂν οἶμαι τοῦτο εἰπεῖν· οὔτε γὰρ ἔκταθεις ὁ Θεὸς τὴν γῆν προσβάλετο, οὔτε βρεῖς ἢ τεμῶν ἑαυτὸν τῆς πρὸς ἑαυτὸν συμφυτῆς τὴν οὐσίαν ταύτης ὑπέστησεν· οὔτε ἐκ μικροῦ πρὸς μέγεθος διὰ τῆς κατ' ὀλίγον αὐξήσεως ἐτελείωσεν· οὔτε τινὰ τροπὴν ἢ ἀλλοίωσιν ὑποστάς εἰς τὸ τῆς γῆς εἶδος διεμορφώθη· ἀλλ' ἤρκεσεν αὐτῷ πρὸς ὑπόστασιν τῆς τῶν γεγονότων οὐσίας ἡ βούλησις. Αὐτὸς γὰρ εἶπε, καὶ ἐγεννήθησαν· ὥστε καὶ τὸ τῆς γεννήσεως νομὰ μὴ ἀπάρτειν τῆς κατὰ τὴν γῆν ὑποστά-

¹ II Timoth. iii, 16. ² Matth. i, 18.

σεως. Εἰ οὖν ἐπὶ τῶν μυρίων τοῦ κόσμου ταῦτα λέγειν ἀληθές ἐστι, τίς ἐτι λείπεται περὶ τοῦ δόγματος τῶν ἐναντίων ἀμφιβολία; Ὅτι μέχρι ῥημάτων ὕδιν ὀνομάζοντες, ἐν τῶν διὰ κτίσεως γεγονότων εἶναι κατασκευάζουσι, μόνοις τοῖς κατὰ τὴν τάξιν πρεσβείοις προτεταγμένοι τῶν ἄλλων. Καθάπερ ἐπὶ τῆς χαλκευτικῆς ἔστιν εἰπεῖν, πάντα μὲν ἐκ ταύτης εἶναι τὰ ἐκ σιδήρου κατασκευάσματα, προγεγενῆσθαι δὲ τῆς τῶν λοιπῶν ἀπεργασίας, τό τε τῆς πυράγρας καὶ τὸ τῆς σφύρας ὄργανον, δι' ὧν τυποῦται πρὸς τὴν χρεῖαν ὁ σίδηρος· οὐ μὴν ἐπειδὴ πρωτεύει τοῦτο τῶν ἄλλων, ἤδη τις καὶ διαφορὰ κατὰ τὴν ὕλην ἔστι, τοῦ τε ἐκτυποῦντος ὄργανου, καὶ τοῦ σχηματιζομένου σιδήρου κατὰ τὸ ὄργανον. Σίδηρος καὶ τοῦτο κάκεινο, τὸ δὲ σχῆμα προγενέστερον τοῦ ἐτέρου τὸ ἕτερον.

Τοιαύτη τῆς αἰρέσεως ἡ περὶ τοῦ Ὑιοῦ θεολογία· τὴν μὴδὲν οἰεσθαι διαφέρειν κατ' οὐσίαν αὐτόν τε τὸν Κύριον καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ γεγονότα, πλὴν τῆς κατὰ τὴν τάξιν διαφορᾶς. Τίς τοίνυν τῶν καὶ ὁπωσοῦν εἰς Χριστιανούς συντελούντων, τῶν τε μυρίων τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ πεποιηκότος τὸν κόσμον τὸν αὐτὸν εἶναι τῆς οὐσίας λόγον συνίσθεται; Ἐγὼ μὲν γὰρ φρίττω τὴν βλασφημίαν, εἰδὼς ὅτι ὧν ὁ λόγος αὐτός, τούτων πάντως οὐδὲ ἡ φύσις διάφορος. Ὡς γὰρ Πέτρος καὶ Ἰωάννου καὶ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ὁ τε λόγος τῆς οὐσίας κοινός, καὶ ἡ φύσις μία· τὸν αὐτὸν τρόπον εἰ ὡσαύτως ἔχει κατὰ τὴν φύσιν ὁ Κύριος τοῖς τοῦ κόσμου μέρεσιν· ἅπερ ἂν ἐν ἐκείνοις κατανοήσωσιν, τοῦτοις ὑποκεῖσθαι καὶ τοῦτον κατ' ἀνάγκην ὁμολογήσωσιν. Ἀλλὰ μὴν ὁ κόσμος οὐκ εἰσαεὶ διαμένει· ἄρα κατ' αὐτοὺς καὶ ὁ Κύριος; μετὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς παρελεύσεται· εἴπερ ὁμοιογενῶς ἔχει τῷ κόσμῳ. Εἰ δὲ αὐτὸς αἰδῖος ὁμολογεῖται, ἀνάγκη πᾶσα μὴδὲ τὸν κόσμον τῆς θείας φύσεως ἀμοιρον οἰεσθαι· εἴπερ τῷ Μονογενεῖ κατὰ τὴν κτίσιν συμβαίνει. Ὅρξες πρὸς ὁ τι φέρεται διὰ τῆς καλῆς ταύτης ἀκολουθείας ὁ λόγος, οἶδν τις λίθος ἀπορράγεις ἀκρωρείας, καὶ ἐπὶ τὸ πρανὲς ὑπὸ τοῦ ἰδίου βάρους συναυνόμενος. Ἀνάγκη γὰρ ἡ καὶ τὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ματαιότητα σεβάσμια φαίνεσθαι, ἡ μὴδὲ τὸν ὕδιν προσκυνεῖσθαι· οὕτως δὲ σκοπήσωμεν· ἐξ οὐκ ὄντων γεγενῆσθαι τὴν κτίσιν φάμεν, τὴν τε νοητὴν καὶ ὁσὴ τῆς αἰσθητῆς ἐστὶ φύσεως· ταῦτα καὶ περὶ τοῦ Κυρίου κηρύσσουσι. Θελήματι Θεοῦ πάντα συστήναι τὰ γεγονότα λέγομεν· ταῦτα καὶ περὶ τοῦ Μονογενοῦς διεξέρχονται. Οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ πεποιηκότος, οὔτε τὴν ἀγγελικὴν κτίσιν, οὔτε τὴν ἐγκόσμιον πεπιστεύκαμεν· κάκεινον ὁμολῶς τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἄλλοτριούσι. Δουλεύειν τὰ σύμπαντα τῷ θελήματι τοῦ πεποιηκότος ὁμολογοῦμεν· ταύτην ἔχουσι καὶ περὶ τοῦ Μονογενοῦς τὴν διάνοιαν. Οὐκοῦν ἐξ ἀνάγκης καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὁσαπερ ἂν ἐπὶ ταύτης νοήσωσι, ταῦτα καὶ τῷ Μονογενεῖ ἐφαρμόσουσι, καὶ ὅπερ ἂν ἐκεῖνυ πιστεύσωσι, τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως ὑπολήφονται, ὥστε εἰ Θεὸν ὁμολογοῦσι τὸν Κύριον, καὶ τὴν λοιπὴν κτίσιν θεοποιήσωσιν. Εἰ δὲ ταῦτα τῆς θείας φύσεως ἀμοιρεῖν διορίζονται, τὴν αὐτὴν ὑπόληψιν καὶ περὶ τοῦ Μονογενοῦς

A crepet a terræ subsistentia. Si igitur in mundi particulis hæc dicere verum est, quænam adhuc restat de dogmate adversariorum dubitatio? quia verbo tenus Filium nominantes, unum eorum quæ per creationem genita sunt astruunt, solis ordinis privilegiis et primigeniis primi et maximi natu filii aliis præpositum: quemadmodum in fabrica ferraria licet dicere, omnia quidem ex hac esse quæ ex ferro fabricata sunt, prius autem conflata quæ ad reliquorum operas requiruntur, et forcipis et mallei instrumenta, quibus ad usum ferrum formatur; non tamen quoniam hoc aliis anteit, jam aliqua secundum materiam differentia quærenda est, et instrumenti imprimentis et ferri quod per instrumentum figuratur: ferrum enim et hoc et illud, B figura alterum altero prius genitum est.

Talis de Filio hæreseos est theologia: quia nihil secundum essentiam differre putet et ipsum Dominum et quæ ab ipso producta sunt, excepta ordinis differentia. Quis igitur est eorum qui quocunque modo inter Christianos censentur, qui mundi partium et ejus qui mundum condidit, eandem esse rationem essentia assentiat? Ego quidem blasphemiam referens perhorresco, sciens quorum est eadem ratio, horum omnino naturam non differre. Ut enim Petri et Joannis et reliquorum hominum ratio essentia communis, sic et natura una: similiter si eodem modo se haberet secundum naturam Dominus cum mundi partibus, quæ quidem in illis intellexerint, his subjici et hunc necessario confiteantur. Atqui mundus non semper idem permanet: ergo juxta eorum opinionem, Dominus etiam cum cælo et terra præteribit: siquidem ejusdem generis esset cum mundo. Quod si ipso æternus censetur, necesse est omnino neque hunc mundum divinæ naturæ expertem putare: siquidem hoc Unigenito per creationem contingeret. Vides quo ex hac præclara consequentia fertur sermo, sicut quidam lapis et promontorio abruptus, suo in præceps pondere devolvitur. Necesse enim etiam mundi elementa secundum Græcam vanitatem veneranda et colenda videri, vel neque Filium adorari: sic autem consideremus: ex nihilo creaturam factam esse asserimus, et quæ mente et quæ sensu percipitur; hæc etiam de Domino prædicant. Dei voluntate omnia quæ sunt facta, constituisse dicimus: hæc etiam de Unigenito enarrant. Non ex essentia ejus qui fecit, constare, neque creaturam angelicam, neque quæ in mundo est naturam credimus; illum quoque a Patris essentia alienum esse et disjunctum volumus. Cuncta quæ sunt ejus qui fecit voluntati servire condlemur; idem sentiunt de Unigenito. Igitur necessario quæcunque alia de hac intellexerint, eadem omnia Unigenito accommodant: et quod de illo crediderint, hoc etiam in creatura opinabuntur. Quare si Dominum Deum confitentur, reliquam etiam creaturam edificaverint. Quod si hæc divinæ naturæ expertia definiunt, eandem

opinionem de Unigenito non negabunt. At nullus sorius et prudens creaturæ attribuit divinitatem. Non igitur reliquum tacitus prætereo, ne linguam adversariorum blasphemiae et impio convitio videar applicare. Illi potius quæ consequuntur enuntient, quibus os ad blasphemiam exercitatum est. Ratio autem etiam conticescentium est perspicua. Duorum enim alterum necessario consequetur, vel manifeste unigenitum Deum rejicient, ita ut amplius apud illos neque sit neque dicatur; vel si ei divinitatem assignant, omni quoque creaturæ æqualiter attribuent; vel denique fugientes eam quæ in utroque est manifestam impietatem, ad pium sermonem confugient, ipsi quoque creatum non esse procul dubio assentientur, ut Deum ipsum vere esse consiteantur.

Quid alia persequentem, quæcunque necessario ex hoc principio sermoni subsunt impia convitia, diutius opus est immorari? Qui ad id quod consequens est respicit, ex his quæ dicta sunt intelliget, quod mendacii pater, quod mortis auctor, peccati inventor, cum sit creatus in intelligente et incorporea natura, non a natura prohibitus est quin per mutationem fieret quod quidem est. Quod enim mutabili constat essentia, cum in utrumque per libertatem sui arbitrii moveatur, vim naturæ et potestatem habet electionis sive propositi momentum concomitantem, ita ut illud fiat ad quod electio ipsum deduxerit. Igitur etiam Dominum contrariorum capacem definient, qui ad angelicam honoris æqualitatem ipsum abstrahunt per creationem. Sed altam vocem Pauli audiant, quomodo hunc solum Filium vocatum esse ait, quia sit angelorum natura quid melius, et præstabilius. Cuinam enim quondam angelorum dixit: *Filius meus es tu? Et rursus, cum inducit in orbem terrarum Primogenitum, dicit, Et adorent eum omnes angeli Dei. Et ad angelos quidem dicit: Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignis flammam. Ad Filium autem, Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi: virga reclusionis, virga regni tui*¹⁰. Et alia quæcunque cum his prophetia de Deo loquens persequitur. Addit etiam ex alio cantico quæ conveniunt: *Tu a principio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli: et quæ sequuntur omnia, eo usque: Tu autem idem es, et anni tui non deficient*¹¹: quibus verbis immutabilitas et æternitas divinæ naturæ describitur. Si igitur Unigeniti deitas tanto supereminet naturam angelicam, quanto servis præstantior est qui possedit: quomodo communem faciunt, vel cum sensu perceptibili creatura creationis Dominum, vel cum angelorum natura, eum qui ab ipsis adoratur? hæc de modo existentiae ipsius disserentes, quæ singulis creaturis proprie accommodari poterunt, quemadmodum jam ab hæresi perhibitum de Domino sermonem terræ creatio-

Α οὐκ ἀρνήσονται. Ἀλλὰ μὴν οὐδεὶς τῶν σωφρονοῦντων τῇ κτίσει προσμαρτυρεῖ τὴν θεότητα. Οὐκ ἔρα καὶ σιωπῶ τὸ λειπόμενον, ὡς ἂν μὴ χρῆσθαιμ τῇ τῶν ἐχθρῶν βλασφημίᾳ τὴν γλῶσσαν. Ἐκείνοι λεγέτωσαν τὸ ἐκ τῆς ἀκολουθίας ἐπιφερόμενον, οἷς τὸ στόμα πρὸς τὴν βλασφημίαν καταγεγύμνασται. Ὁ δὲ λόγος καὶ σιωπῶντων δῆλός ἐστι. Δύο γὰρ τὸ ἕτερον ἐξ ἀνάγκης ἔσται, ἢ φανερώς ἀποχειροτονήσουσι τὸν μονογενῆ Θεόν, ὥστε μηκέτι παρ' ἐκείνοις καὶ εἶναι τοῦτο καὶ λέγεσθαι· ἢ εἰ προσμαρτυροῦσιν αὐτῷ τὴν θεότητα, καὶ πάσῃ τῇ κτίσει τὸ ἴσον προσμαρτυρήσουσιν· ἢ τὸ λειπόμενον, φεύγοντες τὴν ἐφ' ἐκτέρεα προφανομένην ἀσέβειαν, ἐπὶ τὸν εὐσεβῆ καταφεύζονται λόγον, καὶ τὸ μὴ κτιστὸν εἶναι πάντως συγκαταθήσονται, ἵνα Θεὸν αὐτὸν ἀληθῶς εἶναι ὁμολογήσωσι.

Τί δεῖ τὰ ἄλλα λέγοντα διατρίβειν, ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὅσα κατ' ἀνάγκην ὑπέστη τῷ λόγῳ τὰ βλασφημῆματα; Συνήσει γὰρ διὰ τῶν εἰρημένων ὁ πρὸς τὸ ἀκόλουθον βλέπων, ὅτι καὶ ὁ τοῦ ψεύδους πατήρ, ὁ τοῦ θανάτου δημιουργός, ὁ τῆς κακίας εὐρετής, κτιστὸς ὢν ἐν νοεῷ τε καὶ ἀσωμάτῳ φύσει, οὐκ ἐκωλύθη ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ μεταβολῆς γενέσθαι, ὅπερ ἔστι. Τὸ γὰρ τρεπτόν τοῦ οὐσίας, ἐφ' ἐκτέρεον κατ' ἐξουσίαν κινούμενον, ἀκολουθοῦσαν ἔχει τῇ τῆς προαιρέσεως ῥοπῇ τὴν τῆς φύσεως δύναμιν· ὥστε ἐκεῖνο γενέσθαι πρὸς ὅπερ ἂν ἡ προαίρεσις αὐτῆς ἀφηγήσεται. Οὐκοῦν δεστικὸν καὶ τῶν ἐναντίων τὸν Κύριον διορίσονται, ὡς πρὸς ἀγγελικὴν ὁμοτιμίαν αὐτὸν κατασπῶντες διὰ τῆς κτίσεως. Ἀλλ' ἀκουσάτωσαν τῆς μεγάλης τοῦ Παύλου φωνῆς, πῶς μόνον τοῦτον ὕδιν κεκληθῆναι φησι, διὰ τὸ εἶναι οὐχὶ τῆς τῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ τῆς κρείττονος φύσεως. *Τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων, Υἱός μου εἰ σύ; Καὶ ὅταν πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν Πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει· Καὶ προσκυνήσατέσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει· Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. Πρὸς δὲ τὸν ὕδιν, Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, βάθδος εὐθύτητος ἢ βάθδος τῆς βασιλείας σου· καὶ ὅσα ἄλλα μετὰ τούτων ἡ προφητεία θεολογοῦσα διεξέειπε. Προστίθῃσι δὲ καὶ ἀφ' ἐτέρας ὕμνων τὰ πρόσφορα· τὸ, Σὺ κατ' ἀρχάς τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, Κύριε, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσιν οἱ οὐρανοί· καὶ τὰ ἐφεξῆς πάντα, ἕως τοῦ, Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν· δι' ὧν τὸ ἀναλλοιώτῳ τε καὶ τὸ ἀίδιον ὑπογράφει τῆς φύσεως. Εἰ οὖν τοσοῦτον ὑπέρκειται τῆς ἀγγελικῆς φύσεως τοῦ Μονογενοῦς ἡ θεότης, ὅσον διαφέρει τῶν δούλων ὁ κεκτημένος· πῶς κοινοποιῶσιν, ἢ πρὸς τὴν αἰσθητὴν κτίσιν τὸν τῆς κτίσεως Κύριον, ἢ πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων φύσιν τὸν ὑπ' αὐτῶν προσκυνούμενον; ταῦτα περὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ διεξιόντες, ἃ τοῖς καθ' ἑκάστον τῶν ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένων κυρίως ἐφαρμοσθήσεαι.*

¹⁰ Hebr. i, 5 sqq.; Psal. ii, 7; xcvi, 17; ciii, 4; xliii, 7. ¹¹ Psal. ci, 26 sqq.

κ.θ.ὡς ἤδη τὸν ἀποδοθέντα περὶ τοῦ Κυρίου λόγον ἔχοντα καὶ οἰκείως ἐδείξαμεν. Ἀλλ' ὥς ἂν μὴ τι τοῖς ἐντυγχάνουσι τοῖς πόνοις ἡμῶν ἀμφίβολον ὑπολιποῖτο, τῶν τινα συνηγορίαν τοῖς αἰρετικοῖς δόγμασι παρεχομένων, ἐκ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ἄξιον ἂν εἴη καὶ τοῦτο τοῖς ἐξητασμένοις παρ' ἡμῶν προτεθῆναι.

Ἐροῦσι γὰρ ἰσως ἐξ αὐτῶν τῶν ἀποστολικῶν ὧν ἡμεῖς ἐπεμνήσθημεν, ὅτι Πῶς ἂν πρωτότοκος κτίσεως ὠνομάσθῃ, εἰ μὴ τοῦτο ἦν, ὅπερ ἡ κτίσις ἐστὶ; Πῶς γὰρ πρωτότοκος οὐ τῶν ἐτεροφυῶν, ἀλλὰ τῶν ὁμογενῶν ἐστὶ πρωτότοκος, ὥς ὁ Ῥουβὶμ τῶν μετ' ἐκείνων ἀριθμουμένων προτερῶν κατὰ τὸν τόκον, πρωτότοκος ἦν ἀνθρώπων ἀνθρώπος. Καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν συναριθμουμένων ἀδελφῶν πρωτότοκοι λέγονται. Λέγουσι τοίνυν, ὅτι Ἦν περ ἂν πάσης τῆς κτίσεως οὐσίαν νοήσωμεν, καὶ τὸν ταύτης πρωτότοκον τῆς αὐτῆς εἶναι λέγομεν. Εἰ μὲν οὖν ὁμοούσιος ἐστὶ τῷ Πατρὶ τῶν ὄλων ἡ πᾶσα κτίσις, τοῦτο καὶ τὸν πρωτότοκον αὐτῆς εἶναι οὐκ ἀρνησόμεθα. Εἰ δὲ διαφέρει κατὰ τὴν οὐσίαν τῆς κτίσεως ὁ τῶν ὄλων Θεός, ἀνάγκη πᾶσα μὴδὲ τὸν πρωτότοκον ταύτης κοινωνεῖν τῷ Θεῷ τῆς οὐσίας λέγειν. Ἡ μὲν οὖν τῆς ἀντιθέσεως κατασκευὴ τοιαύτη, οὐδὲν ἀγεννέστερον, οἶμαι, παρ' ἡμῶν ἀντιτεθεῖσα τῷ λόγῳ, ἣν ὡς εἰκὸς ἦν ἀντεπενεχθῆναι παρὰ τῶν μαχομένων ἡμῶν. Ἀ δὲ πρὸς ταῦτα γινώσκειν χρή, νῦν ὥς ἂν οἶοι τε ὤμεν τῷ λόγῳ σαφηνισθήσεται. Τετράκις εἰρηται παρὰ τοῦ Ἀποστόλου ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, τοῦ πρωτότοκου τὸ ὄνομα · διαφορῶς δὲ, καὶ οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ ὀνόματος τούτου τὴν μὴμην πεποιήται. Νῦν μὲν γὰρ φησι Πρωτότοκον πάσης τῆς κτίσεως · πάλιν δὲ Πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς, εἴτα, Πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν. Ἐν δὲ τῇ πρὸς Ἑβραίους, ἀπόλυτόν ἐστιν ἐφ' ἑαυτοῦ μνημονευθὲν τοῦ πρωτότοκου τὸ ὄνομα. Λέγει γὰρ οὕτως, Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει · Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ. Οὕτω δὲ τούτων διηρημένων, καλῶς ἂν ἔχει ἕκαστον τούτων ἐφ' ἑαυτοῦ διελέσθαι χωρὶς · πῶς τῆς κτίσεως ἐστὶ πρωτότοκος, καὶ πῶς ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς, καὶ πῶς ἐφ' ἑαυτοῦ χωρὶς ἑκάστου τούτων μνημονευθεὶς, ὅταν πάλιν εἰσαγῇ εἰς τὴν οἰκουμένην, προσκυνεῖται ὑπὸ πάντων τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. Οὐκοῦν ἀπὸ τῶν τελευταίων εἰδοχῶν, τῆς τῶν προκειμένων θεωρίας ἀρξώμεθα.

Ὅταν πάλιν εἰσαγάγῃ, φησὶ, τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην · ἡ τοῦ πάλιν προσθήκη, τὸ μὴ πρῶτως γίνεσθαι τοῦτο διὰ τῆς κατὰ τὴν λέξιν ταύτην σημασίας ἐνδεικνύται. Ἐπὶ γὰρ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἁπασ γεγόντων τῇ λέξει ταύτῃ κεχρήμεθα. Οὐκοῦν τὴν ἐπὶ τῷ τέλει τῶν αἰώνων φοβεράν αὐτοῦ ἐπιφάνειαν σημαίνει τῷ λόγῳ · ὅτε οὐκέτι ἐν τῇ τοῦ βιύλου καθορᾶται μορφῇ, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς

ni proprie et native accommodari posse ostendimus. Sed ne quid eorum quæ hæreticis decretis patrocinium aliquod præbeant, dubium et ambiguum, his qui in hos nostros labores incident, relictum sit, ex divinitus inspirata Scriptura hoc etiam dignum fuerit quod his quæ a nobis exposita fuerunt, adjiciatur.

Nam fortasse ex ipsis apostolicis verbis, quorum nos meminimus, dicent interrogantes, Quomodo primogenitus creaturæ nominatus est, si non hoc erat, quod creatura est? Omnis enim primogenitus non eorum quæ sunt diversæ naturæ, sed quæ sunt ejusdem generis est primogenitus: sicut Ruben primogenitus erat eorum qui post illum recensentur, ut polequi primus, secundum partum, hominum homo: et alii multi fratrum qui cum eis numerantur, primogeniti dicuntur. Dicunt itaque, Quamcunque omnis creaturæ essentiam mente conceperimus, hujus etiam primogenitum esse ejusdem essentiae necesse est. Si igitur ὁμοούσιος (simul essentialis) est Patri universorum omnis creatura, hoc etiam primogenitum ipsius esse non negabimus. Quod si differt secundum essentiam a creatura universorum Deus, necessarium est omnino neque primogenitum ejus participem dicere cum Deo essentiae. (a) Contrariæ igitur objectionis astructio talis est, nostro sermoni opposita (qua nil vilius et ignobilius puto), digna hercle quæ ab adversariis nostris opponeretur nobis. Quæ autem ad hæc nosse oportet, nunc pro viribus nostris oratione declarabitur. Quater ab Apostolo in omnibus ejus sermonibus primogeniti nomen dictum est, sed differenter, neque eodem modo nominis hujus mentio facta est. Modo enim dicit Apostolus, Primogenitum omnis creaturæ¹¹: rursus, Primogenitum in multis fratribus¹²: deinde, Primogenitum ex mortuis¹³. In Epistola vero ad Hebræos absolutum est in seipso commemoratum primogeniti nomen. Sic enim dicit: Cum vero rursus inducit primogenitum, in orbem terrarum, dicit: Et adorent eum omnes angeli ejus¹⁴. His sic distinctis, operæ pretium erit horum unumquodque in seipso seorsim distinguere, quomodo omnis creaturæ est primogenitus, et quomodo in multis fratribus, et quomodo primogenitus ex mortuis, et quomodo in seipso sine horum unoquoque commemoratus, cum rursus inductus fuerit in orbem, adoratur ab omnibus angelis ejus. A postremis igitur, si videtur, propositorum speculationem exordiamur.

Cum iterum, inquit, inducit primogenitum in orbem: adjectio particulæ iterum, hoc non primogeniti per hanc dictionis significantiam ostendit. Nam in repetitione eorum quæ semel facta sunt, hac dictione utimur. Igitur in fine sæculorum terribilem ejus apparitionem hoc sermone significat: quando non amplius in servi forma conspicitur, sed in solio regni magnifice sedens, et ab angelis

¹¹ Coloss. 1, 15. ¹² Rom. viii, 29. ¹³ Col. 1, 18; I Cor. 15, 10. ¹⁴ Hebr. 1, 6; Psal. cix, 7.

(a) Corruptum exemplar Græcum suspicor hoc in loco. Consentient tamen Codd. Bavaricus et Lipsiciensis ap. Gretserum.

οἰσιν οὖν circum ipsum adoratus. Propterea qui semel in orbem ingressus, primogenitus factus ex mortuis, et fratrum et omnis creaturæ primogenitus, cum iterum ingreditur in terrarum orbem, iudicans, ipsum orbem in justitia, sicut testatur vaticinium, non repudiat primogeniti nomen, quod semel pro nobis accepit : sed sicut in nomine JESU omne genu se curvat ei qui supra omne nomen est ^{16, 17}, sic etiam eum qui in nomine primogeniti venit, omnis angelorum plenitudo obviam facta adoratur, ob hominum revocationem affecta gaudio, quam, quia sit noster factus primogenitus, rursus ad gratiam quæ a principio fuit revocavit, siquidem gaudium sit angelis super his qui ex peccato resipiscentes salvi sunt ¹⁷. Quocirca usque nunc congemiscit creatura illa, et condolescit nostræ vanitati ¹⁸, multam suam et detrimentum iudicans nostram perditionem, cum revelatio facta fuerit filiorum Dei, quam pro nobis semper exspectant et præstolantur, et cum salva fuerit ovis cum superna illa centuria : (nos autem omnes sumus, humana natura, hæc ovis, quam, quia factus primogenitus, bonus pastor servavit ¹⁹;) tunc præcipue in vehementi pro nobis gratiarum actione Deo adorationem adducent ei, qui propter primogenituram revocavit eum qui a patrio lare longe abscesserat.

πρωτοτοκίας ἀνακαλεσαμένην τὸν τῆς πατρῴας ἐστίας
His a nobis sic intellectis, nullus amplius dubitet, cujus gratia ex mortuis sit primogenitus, vel creaturæ vel in multis fratribus. Hæc enim omnia ad eundem scopum spectant, etsi in unoquoque secundum proprietatem insignis quædam notio apparet. Primogenitus ex mortuis fit, qui primus per se acres mortis dolores solvit, ut omnibus etiam viam faciat ad partum qui fit ex resurrectione. In fratribus rursus primogenitus factus, qui novo regenerationis partu prior genitus est in aqua, cujus partum columbæ volatus obstetricatus est. Per quem eos qui cum ipso similis generationis participes sunt, sibi fratres asciscit, et primogenitus efficitur eorum qui post ipsum ex aqua et spiritu regenerantur. Et ut summam dicam, cum sint tres in nobis generationes, quibus vivificatur humana natura, una e corpore, altera secundum regenerationis mysterium, tertia per speratam ex mortuis denuo resurrectionem, in his tribus primogenitus dicitur. Duplex quidem cum sit regeneratio, quæ per utrumque efficitur, et per baptismum, et per resurrectionem, ipse factus dux et princeps secundum utramque, in carne autem primogenitus fit, primus et solus ignotum naturæ partum in seipso per Virginem novum molitus, cujus nullus in tot hominum generationibus auctor exstitit. Si hæc secundum rationem intellecta fuerint; neque creaturæ significatum, cujus primogenitus est ignorabitur. Duplicem enim naturæ nostræ creationem cognovimus : primam, secundum quam formati sumus et secundam, per quam reformati

βασιλείας μεγαλοπρεπῶς προκαθήμενος, καὶ ὅπῃ τῶν ἀγγέλων πάντων περὶ αὐτὸν προσκυνούμενος. Διὰ τοῦτο ὁ ἀπαξ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκουμένην, πρωτότοκος γενόμενος ἐκ τῶν νεκρῶν τε καὶ ἀδελφῶν, καὶ πάσης τῆς κτίσεως, ὅταν πάλιν εἰσέρχεται εἰς τὴν οἰκουμένην ὁ κρίνων τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καθὼς ἡ προφητεία λέγει, οὐκ ἀποβάλλει τοῦ πρωτοτόκου τὸ ὄνομα, ὁ ἀπαξ ὑπὲρ ἡμῶν κατεδέξατο· ἀλλ' ὡς ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμπτει, τῷ ὑπὲρ πᾶν ὄντι ὄνομα, οὕτως καὶ τὸν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πρωτοτόκου γενόμενον προσκυνεῖ ἀπάντων ἀγγέλων τὸ πλῆρωμα, τῇ ἀνακλήσει τῶν ἀνθρώπων ἐπευφραίνόμενον, ἣν διὰ τοῦ γενέσθαι ἡμῶν πρωτότοκος, πάλιν εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς χάριν ἀνεκαλέσατο. Ἐπειδὴ γὰρ χαρὰ γίνεται τοῖς ἀγγέλοις ἐπὶ τοῖς ἀνασωζομένοις ἐξ ἁμαρτίας· διότι μέχρι τοῦ νῦν συστενάζει ἡ κτίσις ἐκείνη καὶ συνωδίνει τῇ καθ' ἡμᾶς ματαιότητι, ζημίαν οἰκείαν κρίνουσα τὴν ἡμετέραν ἀπώλειαν, ὅταν ἡ ἀποκαλύψις γένηται τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ, ἣν ὑπὲρ ἡμῶν ἀεὶ καρδοχοῦσι καὶ ἀπεκδέχονται, καὶ ὅταν ἀποσωθῇ τῇ αἰῶν ἑκατοντάδι τὸ πρόβατον· ἡμεῖς δὲ πάντες ἐσμὲν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦτο τὸ πρόβατον ὃ διὰ τοῦ γενέσθαι πρωτότοκος, ὁ ἀγαθὸς ποιμὴν ἀνέσωσατο· τότε διαφερόντως ἐν ἐπιτεταμένῃ τῇ ὑπὲρ ἡμῶν εὐχαριστίᾳ, προσάξουσι τῷ Θεῷ τὴν προσκύνησιν τῷ διὰ τῆς ἀποφοιτήσαντα.

Τούτων δὲ οὕτως ἡμῖν νοηθέντων, οὐκέτ' ἂν τις περὶ τῶν λοιπῶν ἀμφιδάλλοι, ὅπου χάριν ἡ νεκρῶν γίνεται πρωτότοκος, ἡ κτίσεως, ἡ ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς. Πάντα γὰρ ταῦτα πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν βλέπει, καὶ ἐκάστῳ τι κατὰ τὸ ἰδιάζον ἐμφαίνεται νόημα. Πρωτότοκος γὰρ ἐκ τῶν νεκρῶν γίνεται ὁ πρῶτος δι' ἑαυτοῦ τὰς ὁδὸν τοῦ θανάτου λύσας, ἵνα καὶ πᾶσιν ὁδοποιήσῃ τὸν ἐξ ἀναστάσεως τόκον. Ἐν ἀδελφοῖς δὲ πάλιν πρωτότοκος γινόμενος, ὁ τοῦ καινοῦ τῆς παλιγγενεσίας τόκου προγεννηθεὶς ἐν τῷ ὕδατι, οὗ τὰς ὁδὸν ἡ πτῆσις τῆς περιστέρως ἐμαιεύσατο. Δι' οὗ τοὺς συμετασχόντας αὐτῷ τῆς ὁμοίας γεννήσεως ἀδελφοὺς ἑαυτοῦ ποιεῖ, καὶ πρωτότοκος γίνεται τῶν μετ' αὐτὸν γεννωμένων ἐκ τοῦ ὕδατος τε καὶ τοῦ πνεύματος. Καὶ συνελόντι φάνα, τριῶν οὐσῶν ἐν ἡμῖν τῶν γεννήσεων, δι' ὧν ζωοποιεῖται ἡ ἀνθρωπίνη φύσις· τῆς μὲν ἀπὸ σώματος, τῆς δὲ κατὰ τὸ τῆς παλιγγενεσίας μυστήριον· τῆς δὲ, διὰ τῆς ἐλπιζομένης ἐκ τῶν νεκρῶν πάλιν ἀναστάσεως, ἐν ταῖς τριῶν πρωτότοκος γίνεται. Τῆς μὲν διπλῆς παλιγγενεσίας τῆς δι' ἁμοτέρων ἐνεργουμένης, διὰ τε τοῦ βαπτίσματος καὶ διὰ τῆς ἀναστάσεως, αὐτὸς γενόμενος ἀρχηγὸς καθ' ἑκάτερον, ἐν δὲ τῇ σαρκὶ πρωτότοκος γίνεται· πρῶτος καὶ μόνος τὸν ἄγνωστον τῇ φύσει τόκον ἐφ' ἑαυτοῦ διὰ τῆς παρθενίας καινοτομήσας, οὗ μηδεὶς ἐν ταῖς τοσαύταις τῶν ἀνθρώπων γενεαῖς καθηγῆσατο. Εἰ ταῦτα τοῖνον κατὰ λόγον νενοήται, οὐδὲ τὸ τῆς κτίσεως σημαινόμενον, ἥς πρωτότοκος ἐστίν, ἀγνοηθήσεται. Διπλῆν γὰρ τῆς φύσεως ἡμῶν τὴν κτίσιν ἐγγνώκα·

^{16, 17} Philipp. II, 10. ¹⁷ Matth. XVIII, 13, 14; Luc. XV, 7. ¹⁸ Rom. VIII, 19. ¹⁹ Matth. XVIII, 12.

μεν, τήν τε πρώτην καθ' ἣν ἐπλάσθημεν, καὶ τήν
 δευτέραν καθ' ἣν ἀνεπλάσθημεν. Ἄλλ' οὐκ ἂν ἦν
 τῆς δευτέρας ἡμῶν κτίσεως χρεῖα, εἰ μὴ τήν πρώτην
 ἔα τῆς παρακοῆς ἡκρειώσαμεν. Ἐκείνης τοίνυν πα-
 λαιωθείσης τε καὶ ἀφανισθείσης, ἔδει καινὴν ἐν
 Χριστῷ γενέσθαι κτίσιν, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος.
 Οὐδὲν ἔτι τῶν πεπαλαιωμένων ἐπὶ τῆς δευτέρας κτί-
 σεως ἀξιοὶ βλέπειν, Ἀπεκδυσάμενοι, λέγων, τὸν πω-
 λαίδον ἀνθρώπου, σὺν ταῖς πράξεσι καὶ ταῖς ἐπιθυ-
 μίαις αὐτοῦ, ἐνδύσασθε τὸν καιρὸν ἀνθρώπου τὸν
 κατὰ Θεὸν κτισθέντα· καὶ, Εἰ τις ἐν Χριστῷ, φησὶ,
 καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε
 καινὰ· εἰς γὰρ καὶ ὁ αὐτὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως
 ποιητὴς, καὶ τὸ κατ' ἀρχὰς καὶ τὸ μετὰ ταῦτα·
 τότε λαβὼν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, τὸν ἀνθρώπου ἐπλασε·
 πάλιν λαβὼν τὸν ἐκ τῆς παρθενίας χοῦν, οὐχ ἀπλῶς
 τὸν ἀνθρώπου ἐπλασεν, ἀλλ' ἑαυτῷ περιέπλασε.
 Τότε ἔκτισεν, μετὰ ταῦτα ἔκτισθη· τότε ὁ Λόγος
 σὰρκα ἐποίησεν, μετὰ ταῦτα ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο,
 ἵνα μετασκευάσῃ πρὸς πνεῦμα τὴν ἡμετέραν σὰρκα
 διὰ τοῦ συµμετασχεῖν ἡμῖν σαρκότητος καὶ αἵματος.
 Ταύτης τοίνυν τῆς καινῆς ἐν Χριστῷ κτίσεως, ἧς ὁ
 αὐτὸς καθηγῆσάτο, πρωτότοκος ὀνομάσθη, πάντων
 ἀπαρχὴ γενόμενος, καὶ τῶν εἰς ζωὴν γεννωμένων,
 καὶ τῶν δι' ἀναστάσεως νεκρῶν ζωοποιουμένων, ἵνα
 καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ, καὶ ὅλον διὰ τῆς
 ἐν ἑαυτῷ ἀπαρχῆς συναγίσθη τὸ φύραμα. Ὅτι γὰρ
 οὐ κατὰ τὴν προαιώνιον ὑπαρξίν ἐφαρµόζεται τῷ
 Υἱῷ τὸ πρωτότοκον, ἡ τοῦ Μονογενοῦς προσηγορία
 διαµαρτύρεται. Ὁ γὰρ ἀληθῶς Μονογενὴς ἀδελφοὺς
 οὐκ ἔχει. Πῶς οὖν ἂν τις εἴη µονογενὴς ἐν ἀδελφοῖς
 ἀριθµούµενος; ἀλλ' ὡς λέγεται Θεὸς καὶ ἄνθρωπος,
 Υἱὸς Θεοῦ καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου· μορφὴ γὰρ Θεοῦ καὶ
 μορφὴ δούλου, τὰ μὲν κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν φύσιν
 ὦν, τὰ δὲ κατὰ τὴν φιλόανθρωπον οἰκονομίαν γενόμε-
 νος· οὕτω καὶ µονογενὴς Θεὸς ὢν, πρωτότοκος πά-
 σης κτίσεως γίνεται, Μονογενὴς μὲν ὢν ἐν τῷ πα-
 τρὶ καὶ πόλῳ, ἐν δὲ τοῖς διὰ τῆς καινῆς κτίσεως
 παυζομένοις πρωτότοκος τῆς κτίσεως καὶ γενόμενος
 καὶ λεγόμενος. Εἰ δὲ, καθὼς ἡ αἵρεσις βούλεται, διὰ
 τὸ προκατεσκευάσθαι τῆς λοιπῆς κτίσεως πρωτότο-
 κος; λέγεται, οὐ συμφωνεῖ τοῖς παρ' αὐτῶν περὶ τοῦ
 µονογενοῦς Θεοῦ κατασκευαζομένοις τὸ ὄνομα. Οὐ
 γὰρ τοῦτό φησιν, ὅτι Πατὴρ τοῦ Πατρὸς ὁμοίως ὅ τε
 Υἱὸς καὶ τὰ πάντα ἐγένετο· ἀλλὰ ποῖημα μὲν τοῦ
 Πατρὸς τὸν µονογενῆ Θεὸν λέγουσιν, τοῦτου δὲ τὰ ἄλλα
 πάντα· ᾧ τοίνυν λόγῳ κτισθῆναι τὸν Υἱὸν δογματί-
 ζοντες, Πατέρα τοῦ κτίσματος τὸν Θεὸν ὀνομάζουσι,
 τῷ αὐτῷ λόγῳ πάντως παρὰ τοῦ µονογενοῦς Θεοῦ τὰ
 πάντα κατασκευάσθαι λέγοντες, οὐ πρωτότοκον τῶν
 δι' αὐτοῦ γεγεννηµένων, ἀλλὰ Πατέρα κυριώτερον αὐ-
 τὸν ὀνομάζουσι, τῆς αὐτῆς ἐπ' ἀµφοτέρων πρὸς τὰ
 κτίσματα σχέσεως, τὴν αὐτὴν κατὰ τὸ ἀκόλουθον
 προσηγορίαν ποιούσης. Εἰ γὰρ κυρίως τοῦ ἰδίου
 κτίσματος ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς οὐ πρωτότοκος, ἀλλὰ
 Πατὴρ ὀνομάζεται, τῷ αὐτῷ λόγῳ πάντως καὶ τῶν
 ἰδίων κτισμάτων Πατὴρ ὁ µονογενὴς Θεὸς οὐ πρω-

A fuimus; sed non opus esset secunda creatione,
 nisi primam per prævaricationem inutilem reddi-
 dissemus. Illa igitur inveterata, obsoleta et eva-
 nida, novam in Christo fieri creaturam erat ne-
 cesse, sicut ait Apostolus: nihil amplius vetusto-
 rum in secunda creatura censet intueri: *Exiētes*,
 inquit, *veterem hominem cum actibus et cupidita-*
tibus ejus, induite novum hominem qui secundum
*Deum creatus est*³⁰. Et, Si qua in Christo, inquit, *nova*
*creatura: vetera præterierunt, ecce nova facta sunt*³¹;
 unus enim et idem humanæ naturæ factor, qui se-
 cit et quod ab initio, et quod postea factum est,
 tunc ex pulvere accepto hominem finxit; rursus
 pulvere ex Virgine sumpto, non simpliciter homi-
 nem formavit, sed sibi ipsi affluxit. Tunc creavit,
 B postea creatus est; tunc Verbum carnem fecit, postea
 vero Verbum caro factum est, ut carnem nostram
 ad spiritum converteret; quia sit nobiscum parti-
 ceptus factus carnis et sanguinis. Hujus igitur novæ
 in Christo creaturæ, cujus ipse dux fuit, primoge-
 nitus est vocatus, omnium factus primitiæ, et eo-
 rum qui ad vitam generantur, et eorum qui per
 resurrectionem ex mortuis vivificantur, ut mor-
 tuis et vivis dominetur, atque ut totam per pri-
 mitias in seipso sanctificet conspersionem. Quod
 enim non secundum ante-æternam existentiam
 Filio primogeniti nomen applicatur, Unigeniti ap-
 pellatione testatur. Nam qui vere Unigenitus est,
 fratres non habet. Quomodo enim quis esset uni-
 C genitus qui cum fratribus annumeratur? sed ut
 dicitur Deus et homo, Filius Dei et Filius homi-
 nis; forma enim Dei et forma servi, partim qui-
 dem secundum naturam existentem cum sit, par-
 tim vero cum sit factus secundum humanitatis dis-
 pensationem: sic etiam unigenitus Deus cum sit,
 primogenitus omnis creaturæ efficitur. Unigenitus
 quidem in paterno sinu, in his vero qui per novam
 creaturam servantur, primogenitus creaturæ et
 factus et dictus. Quod si, ut vult hæresis, quia sit
 ante omnem creaturam conditus, primogenitus di-
 citur, his quæ ab ipsis de unigenito Deo astruun-
 tur primogeniti nomen non consonat. Non enim
 hoc aiunt: Quia a Patre similiter et Filius et re-
 liqua omnia facta sunt; sed facturam. Patris uni-
 D genitum Deum dicunt; hujus autem, nempe Uni-
 geniti, alia omnia. Quo igitur sermone creatum
 esse Dei Filium docentes, Patrem creaturæ Deum
 nominant, eodem plane sermone ab unigenito Deo
 omnia condita esse dicentes, non primogenitum
 eorum quæ per ipsum sunt producta, sed Patrem
 magis proprie nominant; cum eadem quæ est in
 utrisque cum creaturis relatio, eandem ex conse-
 cutione appellationem faciat. Si enim proprie ille
 qui est in omnibus Deus, propriæ creaturæ non
 primogenitus, sed Pater nominatur, eadem ratione
 omnino et propriarum creaturarum Pater unigeni-
 tus Deus non proprie primogenitus nominabitur:

³⁰ Coloss. III, 9, 10. ³¹ II. Cor. V, 17.

ita ut prorsus impropria et supervacanea sit primo-
geniti appellatio, nec in hæretica notione locum
habeat.

Sed ad eos qui divinæ generationi affectum assumunt et connectunt, redeundum est; ac per hoc vere genitum esse Dominum negant, ne affectum intelligant. Nam quod dicunt omnium generationi affectum insitum et copulatum, ac propterea existimandum esse Filium ab opinione secundum generationem valde alienum esse, ut pure extra affectum permaneat Numen: deceptu facilibus et incautis fortasse rationem aliquam habere hæc opinio videri potest, sed mysteriorum divinorum disciplina eruditis et excultis, ex probatis et concessis prompta est in manu reprehensio. Quis enim ignorat generationem esse quæ in veram et beatam vitam nos adducat, non quæ est eadem cum ea, quæ ex sanguibus et voluntate carnis constat, in qua et fluxus et mutatio et quæ sensim fit perfectio et alia quæcunque in hac considerantur generatione? Altera vero generatio ex Deo est et cælestis; et ut ait Evangelium¹¹, quæ desuper esse credita est, quæ quidem carnis et sanguinis affectus non admittit.

Jam adversarii audeant duorum alterum affirmare: vel non esse generationem quæ sit desuper, vel si sit, per carnis affectum esse. Atqui esse assentiuntur, et in ipsa affectum non inveniunt; non igitur omnis generatio cum affectu data cohæret; sed quæ affectibus obnoxia est et indita, materialis, quæ vero affectuum est expers et pura, immaterialis est. Quæ igitur necessitas, quæ vis cogit ea quæ sunt carnis propria, incorruptibili Filii generationi affricare et aspergere, et ludificando carnalem hanc et infamam generationem indecora physiologia, a paterna familiaritate sive necessitudine Filium excludere? Quod si et in nobis generatio quidem utriusque vitæ dux est et magistra; sed quæ per carnem, carnalis et affectibus obnoxia, spiritalis vero pura. Nec eorum qui modo quocunque Christianorum numero adscripti sunt, huic orationi quisquam contradixerit, quomodo in divina incorruptibili natura de generatione cogitantem fas sit affectum suspicari. Hoc etiam amplius dictis additum examinemus: Si propter affectum carnalem fidem derogant impassibilitati divinæ generationis, ex iisdem exemplis quæ sunt in nobis dico, neque ipsum mundi Conditorum ab omni affectu sive passione liberum et vacuum credant. Si enim humano more divinam majestatem judicant, neque Deum generare neque creare confitebuntur: horum enim neutrum in nobis elicatur. Vel igitur ambo a divina natura, creationem et generationem, separent, ut per utraque Deo impassi-

Α τότοκος κυρίως ὀνομασθήσεται· ὡς ἄκυρον κατὰ πάντα καὶ παρέλκουσαν εἶναι τοῦ πρωτοτόκου τὴν προστηγορίαν, ἐπὶ τῆς αἰρετικῆς ἐννοίας χώραν οὐκ ἔχουσαν.

Β Ἄλλ' ἐναντιέον πρὸς τοὺς τῇ θεῷ γεννήσει τὸ πάθος συνάπτοντας, καὶ διὰ τοῦτο ἀπαρνούμενους τὸ ἀληθῶς γεννηθῆναι τὸν Κύριον, ἵνα μὴ πάθος νοήσωσι. Τὸ γὰρ λέγειν ὅτι συνέzeugται πάντων τῇ γεννήσει τὸ πάθος, καὶ διὰ τοῦτο χρῆναι τῆς κατὰ τὴν γέννησιν ὑπολήψεως ἁλλοτρίως ἔχειν τὸν Υἱὸν οἰεσθαι, ὡς ἂν καθαρῶς ἔξω πάθους διαμῖνοι τὸ θεῖον, τοῖς μὲν εὐεξαπατήτοις ἴσως ἂν τινα λόγον ἔχειν δοκοίη· τοῖς δὲ πεπαιδευμένοις τὰ θεῖα μυστήρια πρόχειρος ἐκ τῶν ὁμολογουμένων ὁ ἐλεγχος. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὅτι γέννησις ἡμᾶς εἰς τὴν ἀληθινὴν τε καὶ μακαρίαν ἀνάγει ζωὴν, οὐχ ἡ αὐτὴ οὖσα τῇ ἔξ αἱμάτων καὶ θελήματος σαρκὸς συνισταμένη, ἐν ἣ καὶ ῥύσις, καὶ ὅσα ἄλλα περὶ ταύτην θεωρεῖται τὴν γέννησιν; Ἡ δὲ ἑτέρα ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ οὐράνιος, καὶ καθὼς φησι τὸ Εὐαγγέλιον, ἀνωθεν εἶναι πεπιστευμένη, ἥτις τὰ σαρκὸς καὶ αἵματος οὐ παραδέχεται· πάθη.

Γ Ἡ τολμησάτωσαν οἱ ἐναντίοι τῶν δύο τὸ ἕτερον ἀποφῆνασθαι, ἢ μὴ εἶναι τὴν ἀνωθεν γέννησιν, ἢ διὰ πάθους εἶναι. Ἀλλὰ μὴν καὶ εἶναι συντίθενται, καὶ τὸ πάθος ἐπ' αὐτῆς οὐκ εὐρίσκουσιν· οὐκοῦν οὐ πᾶσα γέννησις τῷ πάθει συμπεφυκεν· ἀλλ' ἐμπαθῆς μὲν ἡ ὕλική, καθαρὰ δὲ πάθους ἡ αἰὼλος. Τίς οὖν ἡ ἀνάγκη τὰ σαρκὸς ἰδία τῇ ἀκηράτῳ τοῦ Υἱοῦ γεννήσει προστρίβασθαι, καὶ διὰ τοῦ κωμπεῖν τὴν κάτω γέννησιν τῇ ἀσχήμονι φυσιολογίᾳ τῆς πατρικῆς οικειότητος τὸν Υἱὸν ἀποκλείειν; Εἰ δὲ καὶ ἐφ' ἡμῶν γέννησις μὲν ἐκατέρας καθηγεῖται ζωῆς· ἀλλ' ἡ μὲν διὰ σαρκὸς, ἐμπαθοῦς, ἡ δὲ πνευματικῆ, καθαρᾶς· καὶ οὐκ ἂν τις ἀντίποινα τῷ λόγῳ τῶν ἐπωσούν ἐν Χριστιανοῖς ἀριθμουμένων, πῶς ἔστιν ἐπὶ τῆς ἀκηράτου φύσεως γέννησιν ἐννοήσαντα πάθος ὑπολογίζεσθαι. Ἐτι δὲ καὶ τοῦτο τοῖς εἰρημένοις προσεξετάσμεν· Εἰ διὰ τὸ περὶ τὴν σάρκα πάθος ἀπιστοῦσι τῇ ἀπαθείᾳ τῆς θείας γεννήσεως, ἐκ τῶν αὐτῶν ὑποδείγματων, τῶν ἐν ἡμῖν λέγω, μήτε δημιουργὸν ἀπαθῆ τὸν Θεὸν πιστευέτωσαν. Εἰ γὰρ πρὸς τὰ ἡμέτερα τὸ θεῖον κρίνουσιν, οὔτε γεννᾶν τὸν Θεὸν οὔτε κτίζειν ὁμολογήσουσι· τοῦτων γὰρ οὐθ' ἕτερον ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται [δύναμις καὶ ὕλης(a)]. Ἡ οὖν ἀμφοτέρω τῆς θείας φύσεως χωρίζετοσαν, τὴν κτίσιν τε καὶ τὴν γέννησιν· ἵνα δι' ἐκατέρων τῷ Θεῷ τὴν ἀπάθειαν φυλάξωσι, καὶ καθόλου τὴν εἰς τὸν Μονογενῆ πίστιν ἐκ τοῦ δόγματος αὐτῶν ἐκβάλωσαν, ὡς ἂν ἔξω πάθους ὁ Πατὴρ φυλάσσοιτο, μήτε ἐν τῷ γεννᾶν μολυνόμενος· ἢ εἰς τὸ ἕτερον ἀπαθὲς ἐνεργεῖσθαι συγχωρεῖται παρὰ τῆς θείας δυνάμεως, μήτε περὶ τοῦ ἁλλοῦ ζυγομα-

¹¹ Joan. 1, 15.

(a) Uncis inclusa deerant in ex. Græco. — Nec comparant in Boico et Livinianco. Lectio vera est

quam habet codex Boicus, τούτων γὰρ οὐθέτερον ἐν ἡμῖν ἀπαθὲς ἐνεργ.

χεῖτωςαν. Εἰ γὰρ κτίζει δίχα πόνου καὶ ὕλης, καὶ ἄ

γεννᾷ πάντως δίχα πόνου καὶ ρεύσεως. funditus universam in Unigenitum fidem suo dogmate expellant, ut Pater extra affectum custodiatur, neque in generando contaminetur; vel ad alterum nempe impassibiliter sive absque ullo affectu operari divinam virtutem concedant, neque de altero altercentur. Si enim creat absque labore et materia, etiam generat prorsus absque labore et fluxu.

Ἔχω δὲ πάλιν καὶ πρὸς τοῦτον τὸν λόγον συνηγοροῦντά μοι τὸν Εὐνόμιον. Λέξω δὲ συντεμὼν ἐν ὀλίγῳ τὴν φλυαρίαν αὐτοῦ, πᾶσαν διὰ βραχέων ἐπιδραμὼν τὴν διάνοιαν· ὅτι *Οἱ ἄνθρωποι οὐ τὰς ὕλας ἡμῖν κατασκευάζουσιν, ἀλλὰ τὸ εἶδος μόνον ἐπιτεχνῶνται τῇ ὕλῃ· αὕτη τῶν παρ' αὐτῶν ῥηθέντων διὰ πολλῆς φλυαρίας ἐστὶν ἡ διάνοια.* Εἰ οὖν ἐν τῇ κάτω γεννήσει σύλληψιν καὶ διάπλασιν ἐννοῶν ἀπαγορεύει διὰ τοῦτο τὴν καθαρὰν τῆς γεννήσεως ἐννοίαν, ἀκολουθῶς κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς ὥδε κτίσεως περὶ τὸ εἶδος ποιοῦσης, ὕλην δὲ συνεκπορίζειν τῷ εἶδει μὴ δυναμένης, ἀπαγορευέτω διὰ τοῦτο καὶ δημιουργὸν εἶναι τὸν Πατέρα οἰεσθαι. Εἰ δὲ μὴ βούλεται κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τῆς δυνάμεως μέτρον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὴν κτίσιν νοεῖν, μὴδὲ τὴν θείαν γέννησιν ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων διαβαλέτω. Ὡς δ' ἂν μᾶλλον αὐτοῦ τὸ ἀκριβές τε καὶ περιεσκεμμένον ἐν τοῖς λεγομένοις φανερὸν κατασταλῇ, μικρόν τι τῶν παρ' αὐτῶν ῥηθέντων πάλιν ἐπαναλήψομεν

Φησὶ γὰρ τὰ ποιοῦντα καὶ πάσχοντα κοινωνεῖν ἀλλήλοις τῆς φύσεως, καὶ μετὰ τὴν ἐκ σωμάτων γέννησιν, τὰς τεχνικὰς ἐπὶ τῶν ὕλῶν δημιουργίας ἐκτίθεται. Σκεψάσθω τοίνυν ὁ ἀγχίνους ἀκροατῆς διὰ τούτων, πῶς ἐκπίπτει τοῦ ἰδίου σκοποῦ τοῖς ἀεὶ κατὰ τὸ συμβᾶν παρενρισκομένοις ἐπιπλανώμενος. Τὸ ποιοῦν καὶ πάσχον ἐν τοῖς διὰ σαρκὸς γινομένοις ἐπὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας ὁρᾷ· ὥς τοῦ μὲν, μεταδιδόντος τῆς οὐσίας· τοῦ δὲ, μετέχοντος. Οὕτως οἶδε δι' ἀκριθείας ἐν τῇ τῶν ὄντων φύσει ὁρᾶν τὴν ἀλήθειαν, ὥστε χωρίζειν τῆς οὐσίας τὸν μεταδιδόντα καὶ τὸν μετέχοντα, καὶ ἄλλον ἐφ' ἑαυτοῦ δίχα τῆς οὐσίας εἶναι λέγειν τούτων ἑκάτερον. Ὁ γὰρ μεταλαμβάνων ἢ μεταδίδους, ἕτερος πάντως ἐστὶ παρὰ τὸ μετεχόμενόν τε καὶ διδόμενον. Ὡς δεῖν πρότερον ἐφ' ἑαυτοῦ νοεῖσθαι τινα καθ' ὑπόστασιν ἰδίαν ὁρώμενον. Εἴθ' οὕτω λέγειν περὶ αὐτοῦ ἢ διδόναι, ἢ ἔχειν, ἢ δὲ μὴ προέχει προσιεσθαι. Καὶ τοῦτον οὕτως ἐπιγελάσας ἐκπύσας τὸν λόγον, τῷ ἐφεξῆς πάλιν ἑαυτὸν ἀνατρέπων ὁ σοφὸς οὐκ αἰσθάνεται. Καὶ γὰρ ὁ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διὰ τῆς τέχνης πρὸς τὸ δοκοῦν σχηματίζων, ποιεῖ τι πάντως διὰ τῆς ἐνεργείας, καὶ ἡ ὕλη παρὰ τοῦ ἐνεργούντος τὴν τέχνην ἐν τῷ πάσχειν τὸν σχηματισμὸν ἀναδέχεται. Οὐ γὰρ ἀπαθὴς καὶ ἀντίτυπος ἡ ὕλη μένουσα, τὴν ἐκ τῆς τέχνης μορφήν παραδέχεται. Εἰ τοίνυν καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ τέχνην ἐνεργουμένων οὐκ ἂν τι γένοιτο, μὴ πάθους καὶ ἐνεργείας συνδεδραμηχότων ἀλλήλοις πρὸς τὸ γινόμενον, πῶς ἔστι διὰ τούτων ἐφιστάναι τοῖς παρ' ἑαυτοῦ λεγομένοις τὸν λογογράφον οἰεσθαι, ὅς ἐν πάθει καὶ ἐνεργείᾳ τὴν κοινωνίαν τῆς οὐσίας ἀποφαίνόμενος, κινδυνεύει μὴ μόνον τῷ γεννηθέντι προσμαρ-

Habeo autem rursus ad hanc rationem mihi patrocinantem Eunomium. Concisa autem breviter ejus importuna garrulitate, omnem paucis complectar sententiam: quod homines non materias nobis construunt, sed speciem solum in materia fabricantur. Hæc est eorum quæ ab ipsis multis nugis dicta sunt, sententia. Si igitur propterea quod in ima generatione conceptionem et conformationem intelligit, idcirco puram generationis intellectionem repudiat; consequenter per eandem rationem creationis quæ hic sit per artem, quæ quidem circa formam et speciem laborat, sed materiam formæ subministrare non valet, hac etiam de causa Patrem mundi opificem esse vetet existimare. Quod si non vult secundum humanum potentiæ modum in Deo creaturam intelligere, neque divinam generationem ex iis quæ hominibus accidunt calumnietur. Ut autem ejus subtilitas et accurata consideratio in dictis manifestior et clarior constituatur, exiguum quiddam eorum quæ ab ipsis dicta sunt, iterum repetemus.

Alit enim, *Quæ agunt et patiuntur communem inter se naturam habere*; et post generationem quæ fit ex corporibus, artificiosas in materiis operum effectivæ exponit. Ex his itaque solers et acutus auditor consideret, quomodo a proposito suo scopo excidit semper in his quæ fortuito et ex eventu invenit aberrans. Quod agit et patitur in his quæ per carnem gignuntur in eadem essentia videt; cum illud quidem suam essentiam communicet, hoc vero participet. Sic in eorum quæ sunt natura subtiliter et accurate novit veritatem cernere, ita ut ab essentia separet et distrahat eum qui participem facit, et eum qui particeps efficitur; atque alium in seipso citra essentiam horum utrumque dicat esse. Qui enim particeps est, vel qui communicat, alius omnino est ab eo quod participatur vel communicatur. Ita ut prius oporteat in seipso intelligi aliquem qui in propria sibi quadam subsistentia cernatur, tum demum sic dicere de ipso, vel dare vel accipere, vel quod non prius habet appetere. Atque ubi hunc sic ridiculum sermonem expuit, eo quod deinceps sequitur rursus seipsum evertere iste sapiens non sentit. Etenim qui subjectam materiam per artem ad id quod sibi videtur, figurat, facit aliquid omnino hac actione sive operatione: et materia ab eo qui artem exercet, patiando conformationem accipit. Non enim manens impatiibilis et renitens materia ex arte formam admittit. Si igitur in his quæ arte efficiuntur nil fieri potest, nisi perpressio et actio simul ad id quod sit concurrant, quomodo putandum est per hæc scriptorem in suis dictis constare, qui in per-

passione et actione communionem essentialis pronuntians, videtur non solum ei qui genitus est attribuire quodam modo cum eo qui genuit communem essentialiam, verum etiam omnem creaturam cum eo qui fecit ejusdem essentialis facere? Siquidem quod agit et quod patitur eodem genere inter se habere secundum naturam definit. Itaque per quæ construit quod vult, per hæc destruit et evertit quod studiose contendit, sua repugnantia ὁμοουσίου (simul essentialis) gloriam firmiorem reddens. Si enim ex aliquo generatio ejus qui genuit essentialiam in eo qui genitus est demonstrat: artificialis autem constructio, quæ per actionem et passionem perficitur, secundum hujus rationem ad essentialis communionem adducit et id quod facit et id quod efficitur; genitum esse Dominum passim in suis scriptis iste scriptor astruens. Ergo per quæ a Patris essentialia Dominum alienat, per hæc ipsi coherentiam sive connexionem attribuit. Si enim neque per generationem, neque per artis fabricationem juxta hujus rationem essentialis separatio conspicitur, quod quidem si dederit esse, Dominum sive creatum sive gennema, id est progeniem, dixerit, per ambo quod est secundum essentialiam proprium testatus est, qui in agente et patiente, in generante et eo qui gignitur, naturæ communionem arte sua tradidit. Sed ad id quod deinceps sequitur in ejus oratione pergamus.

Oratos velim lectores non ægre examinationis sublimitatem, quæ in immodicam prolixitudinem non sponte sermonem protrahit. Non enim de quibuscumque periculum est, ut si forte quid prætermiserimus eorum quæ accuratius indigent contemplatione, leve damnum faciamus, sed de spei summa periclitamur. Proponitur enim vel ut Christiani simus, non ab hæretica perniciæ perversi: vel ut omnino ad Judaicas vel gentiles opiniones pertrahamur: ut igitur nobis neutrum horum contingat, ne per abnegationem Filii vere geniti Judaicis documentis circumferamur, neque per adorationem creaturæ exhibitam in præcipitium gentilium simulacris servientium corruamus; necessario in disputatione ea de re suscepta immorabimur, positus Eunomii verbis, quæ sic habent: *His itaque sic divisis, merito quispiam dixerit principalissimam et primam et solam actu Patris subsistentem essentialiam in seipsam recipere gennematis sive genituræ et facturæ et creaturæ appellationes. Et paulo post, Solus autem Filius, ait, Patris actu consistens incommunicabilem habet naturam, et cum eo qui genuit relationem. Et in præcedentibus: Genitum gennema sive genituram, dicere non recusandum esse inquit, cum essentialia ipsa genita et Filii appellatio talem neminum affectionem sibi vindicet, propriamque reddat.*

Cum igitur tam aperta et clara sit in his dictis repugnantia, hujus dogmatis laudatorum solertiam et subtilitatem subit admirari. Incertum enim fuerit ad quod eorum quæ ab ipso sunt dicta versi non in reliquum peccent. Prior ser-

τυρεῖν πως πρὸς τὸν γεγεννηχότα τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας· ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν τῷ πεποιηχότι ποιεῖν ὁμοῦσιον; Εἴπερ τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχειν ὁμογενῶς ἔχειν ἀλλήλοις κατὰ τὴν φύσιν ὁρίζεται. Οὐκοῦν δι' ὧν κατασκευάζεται ὁ βούλεται, διὰ τούτων ἀνατρέπει τὸ σπουδαζόμενον, ἰσχυροτέρην τῇ παρ' ἑαυτοῦ μάχῃ ποιῶν τὴν τοῦ ὁμοουσίου δόξαν. Εἰ γὰρ ἡ μὲν ἐκ τινος γέννησις τὴν τοῦ γεγεννηχότος οὐσίαν ἐν τῷ γεννηθέντι δείκνυσιν· ἡ δὲ τεχνικὴ κατασκευὴ, δι' ἐνεργείας τε καὶ πάθους ἀποτελουμένη, κατὰ τὸν τούτου λόγον εἰς κοινωνίαν οὐσίας ἀγει τὸ ποιοῦν τε καὶ τὸ γινόμενον· γεγεννηθῆαι τὸν Κύριον πολλαγῇ τῶν ἰδίων συγγραμμάτων ὁ λογογράφος κατασκευάζων. Ἄρα δι' ὧν ἄλλοτριοί τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὸν Κύριον, διὰ τούτων αὐτῷ προσμαρτυρεῖ τὴν συνάφειαν. Εἰ γὰρ μὴ διὰ γεννήσεως, μήτε διὰ κατασκευῆς κατὰ τὸν τούτου λόγον ὁ τῆς οὐσίας χωρισμὸς καθορᾶται· ὅπερ ἂν δὴ εἶναι τὸν Κύριον, εἴτε κτιστὸν εἴτε γέννημα, δι' ἀμφοῖν τὸ κατ' οὐσίαν οἰκεῖον προσμαρτύρησεν, ὁ ἐν τῷ ποιοῦντι καὶ πάσχειν, γινῶντι καὶ γενομένῳ, τὴν τῆς φύσεως κοινωνίαν τεχνολογήσας. Ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐφεξῆς τοῦ λόγου τρεπόμεθα.

Παραιτοῦμαι δὲ τοὺς ἐντυγχάνοντας μὴ δυσχεραίνειν τῇ ἀκριθείᾳ τῆς ἐξετάσεως, εἰς πλῆθος ἀκούσιον προσαγοῦσης τὸν λόγον. Οὐ γὰρ περὶ τῶν τυγχόντων ὁ κίνδυνος, ὥστε τι παραδραμόντας τῶν φιλοπονωτέρας δεομένων τῆς θεωρίας, ἐν ὀλίγῳ τὴν ζημίαν παθεῖν, ἀλλ' αὐτῷ τῷ κεφαλαίῳ τῆς ἐλπίδος ἐγκινδυνεύομεν. Πρόκειται γὰρ ἡ Χριστιανούς εἶναι, μὴ παρενεχθέντας ὑπὸ τῆς αἰρετικῆς ἀπωλείας· ἡ πάντως πρὸς Ἰουδαϊκὰς τε καὶ Ἑλληνικὰς ὑπολήψεις κατασyrῆται. Ὡς ἂν οὖν μηδέτερον πάθοιμεν τῶν ἀπειρημένων, μήτε διὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἀληθοῦς γεννηθέντος Υἱοῦ, τοῖς Ἰουδαϊκοῖς δόγμασι συμπερόμενοι, μήτε διὰ τῆς τοῦ κτίσματος προσκυνήσεως τῷ πτώματι τῶν εἰδωλολατρῶντων συγκαταπίπτοντες, ἀναγκαίως προδιατρέψομεν τῷ περὶ τούτων λόγῳ, θέντες αὐτὴν τοῦ Εὐνομίου τὴν ῥῆσιν ἔχουσαν οὕτως· Οὕτω δὲ τούτων διηρημένων, εὐκλότως φαίη τις ἂν τὴν κυριωτάτην καὶ πρώτην καὶ μόνην, ἐνεργεία τοῦ Πατρὸς ὑποστᾶσαν οὐσίαν, εἰς ἑαυτὴν δέχεσθαι τὰς τοῦ γεννημένου καὶ ποιήματος καὶ κτίσματος προσσηγορίας. Καὶ μετ' ὀλίγα, Μότος δὲ ὁ Υἱός, φησὶν, τῇ τοῦ Πατρὸς ἐνεργείᾳ συστάς ἀκοινῶρητον ἔχει τὴν τε φύσιν, καὶ τὴν πρὸς τὸν γεγεννηχότα σχέσιν. Ἐν δὲ τοῖς πρὸ τούτου· τὸν γεγεννητὸν γέννημα λέγειν μὴ παρατεῖσθαι φησὶ τῆς γεγεννηθείσης αὐτῆς οὐσίας καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ προσσηγορίας τὴν τοιαύτην τῶν ὁνομάτων οἰκειομένης σχέσιν.

Οὕτω τοίνυν προδήλου τῆς ἐν τοῖς εἰρημένους οὐσης ἐναντιότητος, θαυμάζειν ἔπειτα μοι τῆς ἀγχινοίας τοὺς ἐπαινετὰς τούτου τοῦ δόγματος. Ἀπορὸν γὰρ ἂν εἴη πρὸς ὅτι τῶν εἰρημένων παρ' αὐτοῦ τραπένητες, οὐκ ἂν πλημμελοῖεν εἰς τὸ λειπόμενον. Ὁ πρὸ-

τερος κατσεύαζε λόγος αὐτῷ, τὴν γεννηθεῖσαν καὶ τὴν τοῦ Υἱοῦ προσηγορίαν τὴν τοιαύτην τῶν ὀνομάτων οἰκειοῦσθαι σχέσιν· ἡ νῦν τεχνολογία τὸ ἐναντίον φησὶν, Ἀκοινῶντην ἔχειν τὸν Υἱὸν τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκότα σχέσιν. Ἐὰν τῷ πρώτῳ πιστεύσωσιν, οὐ παραδέξονται πάντως τὸ δεύτερον· ἂν πρὸς τοῦτο βέψωσι, κατὰ τῆς πρώτης ὑπολήψεως στήσονται. Τίς αὐτοῖς διαλύσει τὴν μάχην; Τίς μεσιτεύσει τῷ ἐμφυλίῳ πολέμῳ; Τίς συμβιδάσει πρὸς συμφωνίαν τὴν στάσιν; αὐτῆς τῆς εὐχῆς πρὸς αὐτὴν ἐκ τῶν λεγομένων μεριζομένης, καὶ πρὸς τὴν ἐναντιότητα τῶν δογμάτων διελκομένων. Ἡ τοῦτο τῆς προφητείας ἐστὶ τάχα ἀνίγμα, ὃ περὶ τῶν Ἰουδαίων φησὶν ὁ Δαβὶδ· ὅτι Διεσχίσθησαν καὶ οὐ κατενύγησαν. Ἰδοὺ γὰρ οὐδὲ πρὸς τὴν ἐναντίωσιν τῶν δογμάτων διασχίζόμενοι τὴν τοῦ πλημμελήματος αἰσθησιν ἔχουσιν. Ἀλλὰ φέρονται διὰ τῶν ὧτων, ἀμφορῶν δίκην πρὸς τὸ δοκοῦν τῷ μετατιθέντι περιγόμενοι. Ἦρεσκεν αὐτῷ τὴν γεννηθεῖσαν οὐσίαν προσφυῶς τὴν τοῦ Υἱοῦ προσηγορίαν ἔχειν εἰπεῖν, εὐθύς καθάπερ οἱ νυστάζοντες τοῖς εἰρημένοις ἐπένευσαν· μετέθετο πάλιν πρὸς τὸναντίον τὸν λόγον· καὶ ἀρνεῖται τοῦ Υἱοῦ τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκότα σχέσιν· πάλιν οἱ φίλτατοι καὶ τούτῳ συννεύουσιν, ὥσπερ αἱ τῶν σωμάτων σκιά, τῇ αὐτομάτῳ μιμῆσει πρὸς τὴν τοῦ προάγοντος συμμετασηματίζονται κίνησιν. Ὅπῃ περ ἂν ἐθέλῃ πρὸς τοῦτο βλέποντες, κἂν αὐτῷ μάχεται, καὶ τοῦτο καταδεχόμενοι. Ἄλλος τις οὗτος Ὀμηρικὸς κυκεὼν, οὐ τὰ σώματα τῶν φαρμακευμένων ἀλλάσσωσιν εἰς ἀλόγων μορφάς, ἀλλὰ κατὰ τῶν ψυχῶν ἐνεργῶν τὴν ἐπὶ τὸ ἄλογον αὐτῶν μεταμόρφωσιν. Περὶ μὲν γὰρ ἐκείνων ὁ λόγος φησὶν, ὅτι βέλαιος αὐτῶν ὁ νοῦς ἦν, ἀλλοιωθέντος πρὸς τὸ θηριώδες τοῦ εἶδους. Ἐνταῦθα δὲ τῶν σωμάτων αὐτοῖς ἐν τῷ κατὰ φύσιν διαμενόντων, πρὸς τὸ ἄλογον αἱ ψυχαὶ μεταπλάσσονται. Καὶ ὥσπερ ἐκεῖ φησὶν ἡ ποιητικὴ τερατεία, εἰς διαφόρων θηρίων εἶδη τοὺς φαρμακευθέντας ἀλλάσσεσθαι, κατὰ τὸ ἀρσέσκον τῇ παρασφιζομένῃ τὴν φύσιν· τὰ αὐτὰ καὶ νῦν γίνεται παρὰ τοῦ Κιρκαίου τούτου κρατήρος. Οἱ γὰρ ἐμπνόντες τῆς γεγοητευμένης ἀπάτης ἐκ τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος, εἰς διαφόρων δογμάτων μορφάς ἀλλοιοῦνται, νῦν μὲν τούτῳ, πάλιν δὲ τῷ ἐτέρῳ μορφοῦμενοι. Καὶ ἐπὶ τούτοις οἱ γλυκύτατοι κατὰ τὴν τοῦ μύθου διασκευὴν, ἀγαπῶσιν ἔτι τὸν τῆς τοιαύτης ἀλογίας αὐτοῖς ἐξηγούμενον. Καὶ οἶόν τινα καρπὸν κρανίας, ἡ βάλανον, τοὺς διαρρίπτομένους παρ' αὐτοῦ λόγους ὑποκεκυφότες ἐκλέγουσιν· συὼν δίκην πρὸς τὰ χαμαιρρίφῃ τῶν δογμάτων λαιμάργως ἐπιτρέχοντες, τοῖς δὲ ὑψηλοῖς τε καὶ οὐρανίοις ἐνατενίσκειν φύσιν οὐκ ἔχοντες. Διὰ τοῦτο τὴν ἐπὶ τὰ ἐναντία τοῦ λόγου παρατροπὴν οὐχ ὀρῶσιν, ἀλλὰ τὸ ἐπ' αὐτοὺς ἐλθὼν ἀνεξετάστως ἀρπάξουσιν. Οἷον δ' ἂν ἦν καὶ καθάπερ φασὶ τῶν διὰ μανδραγόρου κεκαρωμένων κώματι τινι καὶ δυσκινήσιφ κρατεῖσθαι τὰ σώματα· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τοῦτοις διάκειται τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια, πρὸς τὴν σύνεσιν τῆς ἀπάτης ἀποναρκήσαντα.

Amo ei astruebat, genitam essentiam et filii appellationem, talem nominum sibi asciscere et vindicare relationem, at praesens ejus artificiosa dissertatio contrarium nunc asserit: *Incommunicabilem* inquit *Filium habere cum eo qui ipsum genuit relationem*. Si primo fidem habent, nullo prorsus modo secundum admittent; si ad hoc vergant, adversus primam opinionem stabunt. Quis ipsis pugnam dirimet? Quis bello civili medius interveniet? quis seditionem ad concordiam coire faciet, cum hoc votum ad seipsum ex dictis sit divisum, et in contrarium dogmata sint distracta? An hoc prophetiae fortasse est aenigma, quod de Judaeis inquit David, quod *Divisi sunt et non compuncti****. Ecce enim neque ad dogmatum contrarietatem discissi, sui erroris sensum habent; sed amphorarum instar per aures feruntur, ad arbitrium ejus qui transversos agit circumacti. Placuit ipsi dicere genitam essentiam conjuncte sive adhaesae Filii appellationem habere, mox instar dormitantium dictis annuerunt: iterum in contrarium sermonem transtulit, et negat Filii cum eo qui genuit relationem: huic rursus carissimi condicunt, quemadmodum corporum umbræ, spontanea imitatione ad motum progredientis configurantur, quocumque voluerit ad id sese contrahentes et vergentes, tametsi ipse sibi repugnet, hoc etiam approbantes. Altera sane est quædam HomERICA miscellanea portio, non corpora eorum qui veneno inficiuntur immutans in brutorum animalium figuras, sed in animas vires suas exserens, et in id quod brutum est et ratione caret transformationem efficiens. De illis enim fabula ait, quod firma ipsorum mens erat, immutata in ferinam humana forma. Hic vero corporibus in naturali figura permanentibus, in brutam et rationis expertem naturam animæ transformantur. Et ut illic narrat poetica prodigiosa fabula, in differentium belluarum species, veneno infectos sive incantatos immutari, sicut placebat veneficæ naturam adulteranti ac pervertenti: eadem etiam nunc fiunt a Circæo hujus poculo; qui enim maleficum errorem et præstigias ex ejus scripto bibunt, in diversorum dogmatum formas transmutantur: nunc quidem in hoc, rursus vero in alterum D transformati. Atque in his dulcissimi, secundum fabulæ apparatus, amant etiam eum qui se ipsis erroris et amentiae ducem et magistrum præbet. Et veluti quemdam corni fructum vel glandem, proni et ab ipso projectos sermones in terram curvi colligunt, porcorum instar, ad humi projecta dogmata avidis faucibus adcurrentes, ad excelsa autem et cœlestia intentis oculis contueri et spectare nequeunt. Quapropter ad contraria orationis perversionem non vident, sed quidquid ad ipsos venerit, inexplorato abripiunt. Quemadmodum aiunt corpora eorum qui mandragoræ esu veterinosi facti sunt, profundo quodam sopore et

*** Psal xxxiv, 16.

stupore corripitur, haud secus horum animi sentiendi instrumenta afficiuntur ad erroris intelligentiam torpescunt. Grave quidem est occultis dolis ex quadam fallaci argumentatione per ignorantiam detineri. Verumtamen venia dignum erratum sive infortunium, si non esset voluntarium: sed consulto et data opera et adhibito studio ad mali experientiam pertrahi, non ignorantem calamitatem, omnem infortuniorum exsuperantiam pertransit. Quis talia fando temperet a lacrymis? Quis juste non doleat? cum audimus, quod piscium quidam gulosi nudum quidem propinquans ferrum fugiunt, ad escam vero decepti, spe cibi hamum pertrahunt et devorant. In quibus autem malum provisum est ac praecognitum, sponte ad hujus perniciem venire, piscium amentia miserabilis est. Illi enim ad interitum occultum per ingluviem illecti sunt; isti vero circum nudum impietatis hamum hiant, affectu quodam et assensu ratione carente interitum amantes. Quid enim hac contrarietate apertius, quam dicere eundem esse genitum et creaturam et suis alienari a Filii significantia?

Sed haec quidem hactenus. At fortasse non abs re fuerit propositae a nobis dictionis Eunomii omnem consequenter perspicere sententiam, ad orationis principium cursu revocato. Quae enim sunt examinata et exquisita propter manifestam dictorum repugnantiam, prompte nos ab extremis ejus verbis contradictionem exordiri commoverunt. Haec igitur ab Eunomio sunt dicta: *Sic igitur his divinis merito quis dixerit, principalissimam et primam et solam actu Patris subsistentem essentiam in seipsam recipere genematis sive geniturae et facturae, et creaturae appellationes.* Primum igitur eos qui sermoni aures attentas habent, velini in memoriam sibi revocare, quod maxime propriam et principalissimam etiam Patris essentiam in prima scripta oratione autumat; per haec verba sermonem producem: quod omnis secundum nostra dogmata completur sermo ex suprema et principalissima essentia. Et hic principalissimam dicit et primam Unigeniti essentiam. Quare ab utroque libro Eunomii voces componentes hunc ipsum testem communis essentiae citabimus, qui alibi tale quiddam protulit: quod quorum eadem appellationes, horum natura nulla in re differt. Non enim quae natura distant iisdem appellationibus significasset, qui sibi ipsi pugnat. Sed quoniam una in Patre et Filio essentiae ratio, ob id omnino principalissimam quidem illam, principalissimam vero et hanc esse ait. Huic etiam rationi hominum consuetudo adscribitur, quae nulli quod est principalissimum applicat, cui nomen non vere et secundum naturam competat. Cujusmodi ex abusu quodam simulacrum aliquod, hominem dicimus. Sed proprie et principaliter hac voce nominamus animal, quod in natura demonstratur; et Deum similiter idolum interdum et daemonium, et ventrem novit Scripturae sermo appellare. Sed haec tamen quod hujus nominis

Δεινὸν μὲν οὖν καὶ τοῖς κεκρυμμένοις δόλοις ἐκ τίνος παραλογισμοῦ κατὰ τὸ λεληθὸς ἐνσχεθῆναι. Πλὴν ἀλλὰ συγγνωστὸν τὸ ἀτύχημα, ὅταν ἀκούσιον ᾖ, τὸ δ' ἐκ προνοίας τινὸς καὶ σπουδῆς τοῦ κακοῦ τὴν πείραν ἐφέλκεσθαι, μὴ ἀγνοοῦντα τὴν συμφορὰν, πᾶσαν ὑπερβολὴν δυστυχημάτων παρέχεται. Πῶς γὰρ οὐκ ἔστιον σχετλιάζειν, ὅταν ἀκούσωμεν ὅτι καὶ τῶν ἰχθύων οἱ λίχνοι, γυμνὸν μὲν προσεγγίζοντα τὸν σίθρον φεύγουσι, πρὸς δὲ τὸ δέλεαρ ἀπατῶμενοι, τροφῆς ἐλπίδι κατασπύσι τὸ ἀγκιστρον. Ἐν οἷς δὲ πρόδηλόν ἐστι τὸ κακὸν, αὐτομολεῖν ἐκουσίως ἐπὶ τὸν θάλασσαν τοῦτον, καὶ τῆς τῶν ἰχθύων ἀλογίας ἐστὶν ἀθλιώτερον. Οἱ μὲν γὰρ πρὸς τὸν κεκαλυμμένον διὰ γαστριμαργίας ὑπήχθησαν θάλασσαν· οἱ δὲ γυμνὸν περιχαίνουσι τῆς ἀσεθείας τὸ ἀγκιστρον· διὰ τίνος ἀλόγου προσηπαθείας ἀγαπῶντες τὸν θάλασσαν· τί γὰρ ἂν ταύτης τῆς ἐναντιότητος γένοιτο προδηλότερον, ἢ τὸ λέγειν ὅτι ὁ αὐτὸς καὶ ἐγενήθη, καὶ κτίσμα ἐστὶ, καὶ τὸ προσφύει ἔχει τῆς τοῦ Υἱοῦ κλήσεως, καὶ πάλιν ἀλλοτριούται τῆς τοῦ Υἱοῦ σημασίας;

Filii nomen habere cognatum et adhærens, et rur-

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. Χρήσιμον δ' ἂν ἴσως εἴη, τῆς παρατεθείσης ἡμῖν τοῦ Εὐνομίου ῥήσεως πᾶσαν ἀκολουθῶν ἰδεῖν τὴν διάνοιαν, ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἀναδραμοντάς τοῦ λόγου. Τὰ γὰρ νῦν ἐξετασθέντα, διὰ τὸ προφανὲς τῶν εἰρημένων ἐναντιότητος, προχειρῶς ἡμᾶς ἐκίνησεν ἐκ τῶν τελευταίων. C τῆς ἀντιῥήσεως ἀρξασθαι. Εἰρήνεται τοίνυν παρὰ τοῦ Εὐνομίου ταῦτα· *Οὕτω δὲ τούτων διηρημένων, εἰκότως φαίνεται εἰς ἃν τὴν κυριωτάτην καὶ πρώτην καὶ μόνην ἐνεργεῖα τοῦ Πατρὸς ὑποστάσαν οὐσίαν, εἰς αὐτὴν δέχεσθαι τὰς τοῦ γεννητήματος καὶ ποιήματος καὶ κτίσματος προσηγορίας.* Πρῶτον τοίνυν ὑπομνησθῆναι τοὺς τῷ λόγῳ προσέχοντα; βούλομαι, ὅτι κυριωτάτην εἶναι καὶ τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν, ἐν τῇ πρώτῃ λογογραφία φησὶ· διὰ τούτων προαγαγὼν τῶν ῥημάτων τὸν λόγον, ὅτι πᾶς ὁ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων συμπληροῦται λόγος ἐκ τῆς ἀνωτάτης καὶ κυριωτάτης οὐσίας. Καὶ ἐνταῦθα κυριωτάτην λέγει καὶ πρώτην τοῦ Μονογενοῦς τὴν οὐσίαν. Οὐκοῦν συνθέντες ἀφ' ἐκατέρου βιβλίου τὰς Εὐνομίου φωνάς, αὐτὸν τοῦτον παρασημασμένον μαρτυρα τοῦ κοινοῦ τῆς οὐσίας τὸν ἐτέρωθεν που τὸ τοιοῦτον ἀποφηνάμενον· ὅτι ὧν αἱ αὐταὶ προσηγορίαι, τούτων οὐδὲν ἢ φύσις διάφορος. Οὐ γὰρ ἂν διεστώτα τῇ φύσει τῇ ταυτότητι τῶν προσηγοριῶν διεσθῆμαι, ὁ αὐτῷ μαχόμενος. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ ὁ τῆς οὐσίας λόγος, διὰ τοῦτο πάντως κυριωτάτην μὲν ἐκείνην, κυριωτάτην δὲ καὶ ταύτην εἶναι φησι. Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων συνήθεια, μηδὲν τὸ κυριωτάτον ἐφαρμύζουσα, ὅ μὴ συναληθεύεται τῇ φύσει τὸ ὄνομα. Οἱ οὖν ἀνθρώπων ἐκ καταχρήσεως τὸ ὁμοῖωμα λέγομεν· ἀλλὰ κυρίως τῇ φωνῇ ταύτῃ κατονομάζομεν τὸ ζῶον τὸ ἐν τῇ φύσει δεικνύμενον. Καὶ θεὸν ὡσαύτως εἰδῶλον ὅταν καὶ δαιμόνιον, καὶ κοιλίαν οἶδεν ὁ τῆς Γραφῆς λόγος προσαγορεύειν· ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ κύ-

ριων ἔχει καὶ τὰ ἄλλα πάντα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. **A** **Β**εδρωκένας τις κατὰ τὴν ἐνύπνιον φαντασίαν λέγεται· ἀλλ' οὐκ ἔστι κυρίαν βρώσιν τὴν φαντασίαν εἰπεῖν. Ὡς περ τοίνυν ἐπίσης δύο τινῶν ἀνθρώπων κατὰ φύσιν ὑφ' ἐστῆς φύσεως, ἐκάτερον αὐτῶν κυρίως τῇ φωνῇ προσαγορεύομεν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰ δὲ τὴν αἴψυχόν τις εἰκόνα πρὸς τὸν κατὰ ἀλήθειαν ἀνθρώπον συνθεῖς ἀριθμήσειεν, δύο μὲν ἂν εἴποι, τὸν τε ἀληθῶς ὄντα καὶ τὸ ὁμοίωμα, οὐκέτι δ' ἂν καὶ τὸ κύριον ἀμφοτέροις προσμαρτυρήσειεν. Οὕτως εἴπερ ἄλλο τι παρὰ τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν ἢ τοῦ Μονογενοῦς φύσις ὑπενόητο, οὐκ ἂν κυριωτάτην ἐκατέραν τῶν οὐσιῶν ὁ λογογράφος ὠνόμαζε. Πῶς γὰρ ἂν τις τὰ διαφέροντα τῇ φύσει, τῇ ταυτότητι τῶν ὀνομάτων σημάνειεν; Ἄλλ' ἔοικεν ἡ ἀλήθεια καὶ διὰ τῶν πολεμούντων αὐτῇ φανεροῦσθαι, μὴ δυναμένου καθάπαξ μηδὲ ἐν ταῖς τῶν ἐχθρῶν φωναῖς ὑπερισχύειν τῆς ἀληθείας τοῦ ψεύδους. Διὰ τοῦτο τῷ στόματι τῶν ἀντικειμένων καὶ μὴ εἰδῶτων ἃ λέγουσιν ὁ τῆς εὐσεβείας ἀνακηρύσσεται λόγος· καθάπερ καὶ ἐπὶ τοῦ Καίφα τοῦ σωτήριον ὑπὲρ ἡμῶν τοῦ Κυρίου πάθος προηγόρευτο, οὐκ εἰδὸτος ὁ λέγει. Οὐλοῦν εἰ κοινὸν ἐπ' ἀμφοτέρων τῆς οὐσίας τὸ κυριώτατον, τοῦ Πατρὸς λέγω καὶ τοῦ Υἱοῦ· τίνα χώραν ἔχει τὸ παρηλλάχθαι τὰς οὐσίας ἀλλήλων λέγειν; Ἡ πῶς ἐν αὐταῖς ἡ πρὸς τὸ δυνατότερόν τε καὶ μεῖζον καὶ προτιμότερον ἐνθωρεῖται διαφορὰ, τῆς κυριωτάτης οὐσίας οὐδεμίαν παραδεχομένης ἐλάττωσιν; Τὸ γὰρ ἀτελὲς ὄν, ὅτι περ ἂν ἦ, κυρίως οὐκ ἔστιν, οὐ φύσις, οὐ δύναμις, οὐκ ἀξίωμα, οὐκ ἄλλο τι τῶν καθ' ἑκάστον θεωρουμένων οὐδὲν· ὥστε ἡ κατ' οὐσίαν τοῦ Πατρὸς ὑπεροχὴ, καθὼς ἡ αἴρεσις βούλεται, τὸ ἀτελὲς τῆς οὐσίας τοῦ Μονογενοῦς διελέγχει. Εἰ οὖν ἀτελὲς, οὐ κυρία· εἰ δὲ κυριωτάτη, καὶ τελεία πάντως. Τέλειον γὰρ τὸ ἐλλίπεος ὀνομάζεσθαι φύσιν οὐκ ἔχει. Ἄλλ' οὐδὲ συγκριτικῶς ἀντιπαρθεμένου τελείου πρὸς τέλειον, διαφορὰν τίνα κατὰ πλεονασμὸν ἢ ἐλλείψιν γινόμενὴν δυνατόν ἐστιν ἐπινοῆσαι. Μία γὰρ ἐπ' ἀμφοῖν, ὥς περ ἐπὶ κανόνος, ἡ τελειότης, οὔτε κοιλαινομένη τῷ λείποντι, οὔτε ἀνωμαλοῦσα τῷ πλεονάζοντι. Τῇ μὲν οὖν ὑπὲρ τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος τοῦ Εὐνομίου συνηγορίαν, ἱκανῶς ἐκ τῶν εἰρημένων ἔστιν ἰδεῖν· μᾶλλον δὲ οὐ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν σπουδὴν, ἀλλὰ τὴν πρὸς ἑαυτὴν μάχην. Δι' ὧν γὰρ τὸ ἡμέτερον δόγμα τοῖς ἰδίῳ συνίστησι λόγοις, καθ' ἑαυτοῦ τρέπει τὰ μηχανήματα. Ἡμεῖς δὲ πάλιν τοῖς γεγραμμένοις κατ' αὐτὴν τὴν λέξιν ἀκολουθήσομεν, ὡς ἂν φανερόν γένοιτο πᾶσιν, ὅτι πλὴν τοῦ βούλεσθαι κακουργεῖν, οὐδεμίαν ἰσχὺν πρὸς τὴν κακίαν ὁ παρ' αὐτῶν λόγος ἔχει.

inimicorum vocibus veritati praevalere mendacium. Idcirco adversariorum ore quæ dicunt nescientium pietatis sermo prædicatur: quemadmodum in Caipha salutaris pro nobis Domini passio prænuntiabatur, nesciente quid diceret²¹. Ergo si coniunctæ est in utrisque, quod essentia est principalissimum, Patre dico et Filio: quam causam habet essentias a se invicem disjunctas et separatas esse dicendi? vel quomodo in ipsis cum eo quod potentius et majus et præstabilius est, inspicitur differentia, cum principalissima essentia nullam imminutionem admittat? Quod enim imperfecte est, quodcumque fuerit, proprie non est, non natura, non vis, non dignitas, non aliud quidquam eorum quæ in unoquoque spectantur. Ita ut Patris quæ est secundum essentiam eminentia, sicut vult hæresis, imperfectam Unigeniti essentiam arquat. Si igitur imperfecta, non est principalis et propria. Si autem principalissima est, et maxime propria, etiam perfecta omnino. Quod enim deficit perfectum nominari natura non potest. Sed neque comparate, si cum perfecto perfectum componatur, differentiam aliquam per redundantiam vel defectum factam fas est intelligere. Una enim in ambobus, sicut in norma, perfectio est, quæ neque cavatur sive vacuatur propter defectum, neque rudis est, et inæqualis propter redundantiam. Quare pro nostro dogmate Eunomii patrociniū abunde satis ex his quæ dicta sunt licet perspicere. Immo vero non pro nobis studium, sed secum dissidium. Per quæ enim nostrum dogma suis commendat sermonibus, in seipsum vertit machinamenta et astus. Nos autem rursus scripta ad

verbum sequemur, ut manifestum et planum fiat aliam ad vitium, quam malitiose et dolose nocendi voluntate.

Ἀκούσωμεν τοίνυν τῶν εἰρημένων. Εἰκότως γαίη τις ἂν τὴν κυριωτάτην καὶ πρώτην καὶ μόνην ἐνεργεῖαν τοῦ Πατρὸς ὑποστᾶσαν οὐσίαν εἰς ἑαυτὴν δέχεσθαι τὰς τοῦ γεννήματος καὶ ποι-

Audiamus igitur ea quæ sunt ab eis dicta. Merito dixerit aliquis maxime propriam et primam et solam actu Patris subsistentem essentiam ad seipsam admittere genuinitatis sive genituræ et facturæ et

²¹ Joan. xi, 51.

creaturæ appellationes. Quis ignorat creaturæ vocem in Dei Filio dictam id esse quod Ecclesiam ab hæresi separet? Quamobrem cum sit apud omnes certa concessaque secundum dogma differentia, eum qui demonstrare nititur suas opiniones nostris veriores, quid agere congruentius erat? An scilicet proprium sermonem conficere, ex iis rationibus quibus demonstrare possit oportere Dominum existimare creatum esse? an vero hoc prætermisso, audientibus persuadere et affirmare, quod ea quæ dubia sunt et controversa, omnino sunt certa, vera et concessa? Illud equidem affirmo: fortasse autem etiam omnes quibus est intelligentia, hoc a contradicentibus exquirent, ut quod dissertationis principium est, id primo stabiliant super aliqua basi et fundamento cui contradici non possit: hoc autem sic constitutum demum in iis quæ sequuntur acriter insistent et decertent. Hic autem, omisso illo stabilimine quod oporteat ipsum creatum esse putare, cætera persequitur, non subsistenti propositioni ratiocinationum consequentiam accommodans: quale quid usu venit his qui vanis cupiditatibus animum applicantes profunde cogitant, vel ad regnum vel ad aliud quiddam eorum quæ vehementer expectantur cogitationibus effusi. Non ut ipsis aliquid eorum quæ summo studio expetunt eveniat, agitant animo, sed tanquam eo præsentē sibiipsis disponunt et dispensant pro arbitrio fortunæ felicitatem: voluptate quadam in falsa rerum specie et imagine ludentes animo vagantur. Sic nobis sapiens iste scriptor, tritam multum et vulgatam suam dialecticam nescio ubi sapiens, priusquam id de quo quæritur demonstraverit, tanquam parvulis quibusdam pueris captiosam hanc et inconditam sui dogmatis futilitatem sive importunam loquacitatem confabulando obtrudit, velut narrationem quamdam petulantem et lascivam exponens. Dicit enim Patris actu subsistentem essentiam recipere gennematis (genituræ) et facturæ et creaturæ appellationem. Quænam ratio monstravit velut fabrilī quadam operatione Filium subsistere: Patris vero naturam inefficacem velut ad Filii hypostasim manere? hoc enim erat de quo ambigebatur, et quod quærebatur, utrum subsistentia Patris Filium genuit, utrum quid eorum quæ extrinsecus comitantur naturam, hunc fecit. Quoniam igitur Ecclesia divina doctrina erudita Unigenitum credit vere esse Deum, et deorum multitudinem abominatur, et propterea naturarum discrimen non admittit, ne essentiarum differentia in numerum divinitates incidant. Quod quidem non est aliud quam deorum turbam in vitam inducere. Hæc igitur Ecclesia cum populariter doceat, quod ex essentia veri Dei, verus Deus secundum essentiam Unigenitus est Deus. Eum autem qui his concessis et cognitis decretis repugnat et contradicit, quomodo anticipatam opinionem evertere oportebat? Nonne debuit oppositum sermonem

ἡµατος καὶ κτίσματος προσηγορίας. Τίς οὐκ οἶδεν ὅτι τὸ χωρίζον ἀπὸ τῆς αἰρέσεως τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ τοῦ κτίσματος ἐστὶ φωνὴ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λεγομένη; Οὐκοῦν ὁμολογουμένης παρὰ πᾶσι τῆς κατὰ τὸ δόγμα διαφορᾶς, τὸν ἐπιχειροῦντα δεικνύειν τῶν ἡμετέρων τὰς ἰδίας ὑπολήψεις ἀληθεστέρας, τί πράττειν εὐλογώτερον ἦν; Κατασκευάζειν δηλονότι τὸν ἴδιον λόγον, δι' ὧν οἷόν τε ἦν, ἀποδεικνύντα κτιστὸν τὸν Κύριον εἶναι δεῖν οἰεσθαι; Ἡ τοῦτο παρέντα, νομοθετεῖν τοῖς ἀκούουσιν, ὡς ὁμολογούμενα τὰ ἀμφιβαλλόμενα λέγειν; Ἐγὼ μὲν ἐκεῖν φημι· τάχα δὲ καὶ πάντες οἷς μέτεστι διανοίας, τοῦτο παρὰ τῶν ἀντιλεγόντων ἐπιζητήσουσι, τὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου πρῶτον ἐπὶ τινος ἀναντιρρήτου βάσεως στήσαντας. Οὕτως τοῖς ἀκολουθοῖς ἐναγωνίζεσθαι, οὕτως τοῖσιν **B** ἀφελὲς τὴν περὶ τοῦ χρῆναι κτιστὸν αὐτὸν οἰεσθαι κατασκευὴν, τὰ ἐφεξῆς διεξέρχεται· τῷ ἀνυποστάτῳ ἡμῶν τὴν τῶν λογισμῶν ἀκολουθίαν ἀρμύζων· οἷόν τι πάσχουσιν οἱ ταῖς ματαίαις ἐπιθυμίαις κατὰ ψυχὴν ἐμβαθύνοντες, ἢ πρὸς βασιλείαν ἢ πρὸς ἄλλο τι τῶν σπουδαζομένων ταῖς ἐννοαῖς διαχεόμενοι. Οὐχ ὅπως ἂν γένοιτό τι τῶν σπουδαζομένων αὐτοῖς ἐπινοῦσιν· ἀλλ' ὡς τοῦτο παρόντος διατιθέασιν ἑαυτοῖς καὶ οἰκονομοῦσι· πρὸς τὸ δοκοῦν τὸ εὐτύχημα, διὰ τινος ἡδονῆς τοῖς ἀνυπάρχτοις ἐπιπλανώμενοι. Οὕτως ἡμῖν καὶ ὁ σοφὸς λογογράφος τὴν πολυθρόλλητον ἑαυτοῦ διαλεκτικὴν οὐκ οἶδα ὅπου κατακοιμήσας, πρὶν ἀποδείξῃ περὶ τοῦ ζητουμένου, καθάπερ τισὶ παιδίοις διαμυθολογεῖται τὴν ἀπατηλὴν ταύτην καὶ ἀκατάσκευον τοῦ καθ' ἑαυτὸν δόγματος φλυαρίαν, οἷον διήγημά τι παροίσιον ἐκτιθέμενος. Λέγει γάρ τὴν ἐνεργείαν τοῦ Πατρὸς ὑποστάσαν οὐσίαν δέχεσθαι τὴν τοῦ γεννήματος καὶ ποιήματος καὶ κτίσματος προσηγορίαν. Τίς ἀπέδειξε λόγος ἐνεργείαν τινὲ κατασκευαστικὴν τὸν Υἱὸν ὑποστήναι, τὴν δὲ φύσιν τοῦ Πατρὸς ἀνενέργητον ὡς πρὸς τὴν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ μέναι; Τὸ γὰρ ἀμφιβαλλόμενόν τε καὶ ζητούμενον, τοῦτο ἦν· εἴτε ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς ἐγέννησε τὸν Υἱόν, εἴτε τι τῶν ἐξωθεν παρεπομένων, τῇ φύσει τοῦτον εἰργάσατο. Τῆς τοίνυν Ἐκκλησίας κατὰ τὴν θεῖαν διδασκαλίαν ἀληθῶς Θεὸν εἶναι τὸν Μονογενῆ πιστευούσης, τὴν δὲ πολυθεὸν δεισιδαιμονίαν βδελυσσομένης, καὶ διὰ τοῦτο τὴν τῶν φύσεων διαφορὰν οὐ προσδεχομένης, ὡς ἂν μὴ **C** τῇ παραλλαγῇ τῶν οὐσιῶν ὑπὲρ ἀριθμὸν αἱ θεϊότητες πίπτοιεν. Ὅπερ οὐδὲν ἐστὶν ἕτερον, ἢ τὴν πολυθεῖαν πάλιν ἐπεισάγειν τῷ βίῳ. Ταῦτα τοίνυν τῆς Ἐκκλησίας ἰδιωτικῶς διδασκούσης, ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ἀληθινὸς Θεὸς κατ' οὐσίαν ὁ Μονογενὴς ἐστὶ Θεός. Τὸν ἀντιβαίνοντα τοῖς ἐγνωσμένοις, πῶς ἀνατρέπειν ἔδει τὴν προειλημμένην ὑπόληψιν; Οὐχὶ τὸ κατασκευάζειν τὸν ἀντικείμενον λόγον διὰ τινος ὁμολογουμένης ἀρχῆς; συναποδεικνύοντα τὸ ἀμφίβολον; Οὐκ ἂν οἶμαί τινα τῶν νοῦν ἔχόντων ἕτερόν τι παρὰ ταῦτα ζητήσαι. Ἀλλ' οὕτως ἀπὸ τῶν ἀμφισθητουμένων ἀρχεται, καὶ ὡς ἀποδείκνυται, ἀρχὴν τῷ ἐφεξῆς δίδωσι λόγῳ. Ἀποδειχθέντος γὰρ πρότερον ὅτι διὰ τινος ἐνεργείας ὁ Υἱὸς ὑπέστη· τίς ἂν ἦν μάχῃ πρὸς τὸ ἐπόμενον, τὸ

εἰς αὐτὴν δέχεσθαι τὴν τοῦ ποιήματος προσηγορίαν λέγειν, τὴν δι' ἐνεργείας τινὸς ὑποστᾶσαν οὐσίαν; Ἔως δ' ἂν ἀκατάσκευον ἢ τὸ προηγούμενον, πῶς ἰσχυρὸν ἔχει τὸ ἐφεπόμενον, εἰπάτωσαν οἱ τῆς ἀπάτης συνήγοροι. Καὶ γὰρ εἰ τις πτηνὸν γενέσθαι καθ' ὑπόθεσιν δοίη τὸν ἀνθρώπον, περὶ τῶν ἐφεξῆς οὐκέτι δοθήσεται. Καὶ πηήσεται γὰρ πῶς ὁ πτηνὸς γινόμενος, καὶ ἄνω τῆς γῆς αὐτὸν ἀνάξει μετάρσιος ἐπὶ πετερύγων δι' ἄερος φερόμετος· ἀλλὰ σκεπτέον πῶς ἂν γένοιτο πτηνός, ὁ τὴν φύσιν οὐ λαχὼν ἐν-αέριον. Τοῦτου δὲ μὴ ὄντος, μάταιον τὸ μετὰ τοῦτο διεξιέναι.

structum fuerit, quomodo robor habebit consequens? dicant hujus erroris sive fraudis patroni. Nam si quis verbi gratia ex hypothesi hominem alatum concederet, de sequentibus non amplius dubitaretur. Nam alatus factus volabit sursumque supra terram sese attollet passis alis suspensus, et sublimis per aerem feretur. Sed quomodo esse queat alatus, considerandum, qui naturam aeriam non est sortitus. Quod cum non ita sit, vanum est quod postea sequitur exponere.

Κάκεινος τοίνυν τοῦτο πρῶτον ἐπιδείξάτω, τὸ μά-την πεπιστευκέναι τὴν Ἐκκλησίαν ἀληθῶς εἶναι τὸν μονογενῆ Υἱόν, οὐ κατὰ θέσιν εἰσποιηθέντα ψευδωνύμῳ Πατρὶ· ἀλλὰ κατὰ φύσιν γεννητῶς ἐκ τοῦ ὄντος ὄντι, μὴ ἀπεξενωμένον τῆς τοῦ γεννήσαντος φύσεως. Ταῦτα πρῶτον ὡς ψευδῆ διελεγχάτω, καὶ τότε περὶ τῶν ἀκολουθῶν διεξιὼν πιθανὸς ἔσται. Ἔως δ' ἂν τὸ πρῶτον ἀναπόδεικτον ἦ, φλυαρίας ἐστὶν ἐμφιλοχερεῖν τοῖς δευτέροις. Καὶ μοι μηδεὶς ὑποκρουέτω καὶ τὸ παρ' ἡμῶν διομολογούμενον διὰ κατασκευῆς κυρωθῆναι· ἀρκεῖ γὰρ εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἡμετέρου λόγου τὸ ἔχειν πατρόθεν ἤκουσαν πρὸς ἡμᾶς τὴν παράδοσιν, οἷόν τινα κληρὸν δι' ἀκολουθίας ἐκ τῶν ἀποστόλων διὰ τῶν ἐφεξῆς ἁγίων παραπεμφθέντα· οἱ δὲ πρὸς τὴν καινότητα ταύτην μετατιθέντες τὰ δόγματα, πολλῆς ἂν δέοντο τῆς ἐκ τῶν λογισμῶν συμμαχίας, εἰ μέλλοιεν μὴ τοὺς κοινορτώδεις τῶν ἀνθρώπων καὶ εὐρίπistus, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐμβριθεῖς τε καὶ βεβηκότας ταῖς διανοαῖς προσάγεσθαι. Ἔως δ' ἂν ἀκατάσκευος αὐτοῖς καὶ ἀναπόδεικτος ὁ λόγος προφέροιτο· ἂν, τίς οὕτως ἡλίθιος καὶ κτηνώδης, ὡς τῶν εὐαγγελιστῶν τε καὶ ἀποστόλων, καὶ τῶν καθ' ἑξῆς ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις διαλαμπάντων, ἀσθενεστέραν τὴν διδασκαλίαν διὰ τῆς ἀναποδείκτου φλυαρίας ποιήσασθαι;

Ἴδωμεν δὲ καὶ τὸ διαφορώτατον τῆς ἀγχινολας τοῦ λογογράφου, ὅπως τῇ περιουσίᾳ τῆς διαλεκτικῆς ἐμπειρίας πρὸς τούναντίον εὐμηχάνως τοὺς ἀκαιροιστέ-ρους ἐφέλκεται. Προσέβριψε τῇ τοῦ ποιήματος καὶ κτισματος προσηγορίᾳ καὶ τὴν φωνὴν τοῦ γεννήματος, εἰπὼν, εἰς αὐτὴν δέχεσθαι τὰ ὀνόματα ταῦτα τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν. Καὶ ὥσπερ ἐν μεθυόντων συνεδρίῳ δημηγορῶν οἰεται μὴδὲν κατάφορον αὐτοῦ τὴν περὶ τὸ δόγμα κακοουργίαν γενήσεσθαι. Τῷ γὰρ συνάψαι τὸ γέννημα τῷ κτίσματι τε καὶ τῷ ποιήματι, ἐκκλέπτειν ἡγεῖται τὴν κατὰ τὸ σημαίνόμενον τῶν ὀνομάτων διαφορὰν, διὰ τῆς τῶν ἀκοινωνήτων συντάξεως. Ταῦτα τὰ σοφὰ τῆς διαλεκτικῆς μηχανήματα· ἀλλ' ἡμεῖς οἱ ἰδιῶται τῷ λόγῳ, τὸ μὲν εἶναι τοῦτο κατὰ τὴν φωνὴν καὶ τὴν γλῶσσαν, ὅπερ ὁ λόγος περὶ ἡμῶν

A construere et conficere ex aliquo vero et concesso principio demonstratione facta ejus quod dubium et controversum erat? neminem arbitror eorum qui mentis sunt compotes aliud quidquam præter hæc quærere. Sed iste ab incertis et dubiis exorditur, et tanquam demonstratis sequenti sermoni dat principium. Si enim hoc prius esset demonstratum, actu quodam et operatione extranea Filium subsistere, quæ controversia esset ad id quod sequitur, nempe dicere essentiam actu aliquo subsistentem in seipsam admittere facturæ appellationem? Quandiu hoc antecedens rude nec præ-

B Ille igitur hoc primum ostendat Ecclesiam frustra credidisse vere esse unigenam Filium, non adoptione ascitum falsi nominis Patri; sed secundum naturam per viam generationis ex eo qui est existentem; non externum neque alienum ab ejus qui genuit natura: hæc primum ut falsa arguat, et tunc de consequentibus disputator persuasorius erit. Sed quandiu primum indemonstratum fuerit, nugatorium est in secundis inhærere. Nullus mihi subcrepet quod illud etiam quod a nobis pro confesso habetur, rationibus et argumentis indigeat confirmari et probari; sufficit enim ad nostri sermonis demonstrationem quod habeamus a patribus venientem ad nos traditionem, velut hæreditatem quamdam per successionem ex apostolis per sanctos sequentes transmissam. Qui autem ad novitatem hanc transmutant dogma multis indigerent rationum argumentis et auxiliis, si non pulverulentos et agitatu faciles sive Euripi more mobiles homines, sed etiam graves et constantes et propositi tenaces essent ad suam sententiam adlucturi. Quandiu autem rudis nec probabilis et indemonstratus eorum sermo ita proferetur, fatuus et brutus habebitur, ut qui evangelistarum et apostolorum, et eorum qui deinceps in Ecclesiis illuxerunt, doctrinam infirmiore indemonstrabili garrulitate faciat.

Sed scriptoris solertia et ingenii præstantissimum acumen perspicimus, quomodo quidem affluentia experientiæ dialecticæ in contrarium facile simpliciores attrahit. Facturæ et creaturæ appellationi vocem etiam gennematis (id est, progeniei) adjecit cum dixit, Filii essentiam in seipsam hæc nomina recipere; et velut in ebriorum consensu concionans nemini putat suum in dogmate maleficium planum et perspicuum fore. Nam creaturæ et facturæ compingendo gennema (genituram) nomen differentiam secundum significatum clam et furtim se tollere existimat, hæc nomina quæ nullam inter se habent communionem, simul componendo. Hæc sunt docta dialecticæ machinamenta; sed nos rudes et imperiti sermone, hoc quidem

esse secundum vocem et linguam, quod quidem A de nobis demonstrat oratio, non inficiamur. Auriculas autem, sicut ait Propheta, nobis aptatas esse et compositas ad auditum bene intelligentem confitemur. Propterea per compagem nominum quæ nullam inter se habent communionem, ad significatorum confusionem neutiquam inducimur. Nam etsi magnus Apostolus in eodem orationis contextu nominet ligna et fenum et stipulam, aurumque et argentum et lapides pretiosos¹¹; tamen et numerum eorum quæ recensuit summam computamus, atque etiam naturam eorum quæ nominata sunt proprie et singulariter prout cuique convenit non ignorabimus; sic etiam nunc gennema et factura cum de eodem nominata sint, ex vocibus ad significata transeuntes, non eandem in quoque B nominum intelligentiam intuemur: aliud enim τὸ κτίσμα (creatura), aliud vero significat τὸ γέννημα (genitura sive progenies) Ita ut etsi ille misceat ea quæ nequeunt commisceri: intelligens auditor distincte audiet et demonstrabit ex his esse quæ fieri non possunt, γεννήματος genituræ et κτίσματος facturæ appellationem unam aliquam in seipsam recipere naturam. Si enim horum alterum vere dici posset, mendacium necessario erit alterum. Quare si κτίσμα factura esset, non esset γέννημα (genitura): et vice versa, si nomine. Sed ait Eunomius, in seipsam recipere (facturæ) et κτίσματος (creaturæ) appellationes.

Sed nunquid per ea quæ sequuntur hunc sine capite et sine radice sermonem confirmavit, qui quidem ex iis quæ prius dicta sunt nullo robore fundatus est ad id quod superædificatum est? An etiam reliqua eadem vanitate laborant, a nullo ex rationibus petito auxilio robur adepta; sed latam et inconditam velut in somniorum narratione blasphemiam expositionem habentia? Dicit enim dictis hæc annectens: *Immediatam quidem sive nullo intercurrente medio habentem generationem, impartibiliter autem servantem cum eo qui genuit et fecit, et creavit relationem.* Si enim, eo dempto quo dicit, immediatum et impartibilem, ipsam in seipsa verborum sententiam spectemus, inveniemus quod ubique doctrinæ delirium et meras nugas nulloque rationis momento confirmatum sermonem auribus deceptorum projicit. *Eum qui genuit, inquit, et D qui creavit, et qui fecit.* Hæc etsi tria videntur, duorum tamen sensu significantiam habent, quia duæ sunt ex eis voces quæ æquivalent et conveniunt inter se in eodem sensu. Nam τὸ ποιεῖν, hoc est *facere*, et τὸ κτίζειν (a), id est *creare*, idem est prorsus; verum generatio differt ab utrisque. Cum igitur communis hominum opinio ad differentiam sensus ex verborum significantia dividatur;

¹¹ I Cor. iii, 12.

(a) Hoc verbum est secundum Græcam phrasim; nam pro eodem τὸ κτίζειν et τὸ ποιεῖν Græci ponunt. Latini autem differre dicunt: nam creare

δείκνυσιν, οὐκ ἀρνούμεθα. Ὅτι δὲ, καθὼς φησιν ὁ Προφήτης, κατηρτίσθαι καὶ ἡμῖν πρὸς ἀκοὴν εὐσύνετον, ὁμολογοῦμεν. Διόπερ οὐδὲν διὰ τῆς συναφείας τῶν ἀκοινωνήτων ὀνομάτων εἰς τὴν τῶν σημαινόμενων σύγχυσιν ὑπαγόμεθα· ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Ἀπόστολος κατὰ ταῦτόν ὀνομάσθη ξύλα καὶ χόρτον, καὶ καλάμην, χρυσὸν τε καὶ ἀργυρον καὶ λίθους τιμίους· καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν μνημονευθέντων ἐπὶ κεφαλαίῳ συλλογιζόμεθα, καὶ τὴν φύσιν ἐκάστου τῶν κατωνομασμένων ἰδιαζόντως οὐκ ἀγνοήσομεν· οὕτω καὶ νῦν γεννήματος καὶ ποιήματος κατὰ ταῦτόν μνημονευθέντων, ἐκ τῶν φωνῶν ἐπὶ τὰ σημαινόμενα μεταδάντες, οὐ τὴν αὐτὴν ἐκάστῳ τῶν ὀνομάτων ἐνθεωροῦμεν διάνοιαν. Ἄλλο γάρ τι τὸ κτίσμα, καὶ ἕτερον σημαίνει τὸ γέννημα· ὥστε καὶ ἐκεῖνος μιγνύη τὰ ἄμικτα· ὁ συνετὸς ἀκροατὴς διακεκριμένως ἀκούσεται καὶ δείξει τῶν ἀδυνάτων εἶναι τὴν τοῦ γεννήματος καὶ τὴν τοῦ κτίσματος προσηγορίαν, μίαν τινὰ φύσιν εἰς ἑαυτὴν δέχεσθαι. Εἰ γὰρ τὸ ἕτερον ἀληθεύοιτο τούτων, ψεῦδος ἐξ ἀνάγκης ἔσται τὸ ἕτερον. Ὡστε εἰ κτίσμα εἴη, μὴ εἶναι γέννημα· καὶ τὸ ἐμπαιν, εἰ γέννημα λέγοιτο, ἀλλοτριούσθαι τῆς ἐπωνυμίας τοῦ κτίσματος. Ἀλλὰ φησιν ὁ Εὐνόμιος, εἰς ἑαυτὴν δέχεσθαι τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν τὰς τοῦ γεννήματος καὶ ποιήματος καὶ κτίσματος προσηγορίας.

γέννημα (genitura) diceretur, alienaretur a facturæ Filii essentiam γεννήματος (genituræ) et ποιήματος

Μή τι διὰ τῶν ὑπολοίπων κατησφαλίσατο τὸν ἀκέφαλον τοῦτον καὶ ἄρριζον λόγον, ὃς οὐδεμίᾳ διὰ τῶν πρώτων κατεβλήθη πρὸς τὸ κατασκευαζόμενον δύναμι; Ἡ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς αὐτῆς ἔχεται ματαιότητος, οὐκ ἀπὸ τινος τῆς ἐκ τῶν λογισμῶν συμμαχίας τὴν ἰσχὺν προλαβόντα· ἀλλὰ διεξοδικῆν τε καὶ ἀκατάσκευον ὥστερ ἐπὶ τῆς τῶν ὀνείρων διηγέσεως τὴν τῆς βλασφημίας ἐκθεσὶν ἔχοντα; Λέγει γὰρ τοῖς εἰρημένοισ ἐπισυνάψας ταῦτα· ὅτι Ἀμεσίτευτορ μὲν ἔχουσαν τὴν γέννησιν, ἀμερίστως δὲ σώζουσιν τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκότα καὶ πεποιηκότα καὶ κτίσαντα σχέσιν. Εἰ γὰρ τὸ ἀμεσίτευτόν τε καὶ ἀμερίστον καταλαμβάνοντες, αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς θεωρήσαιμεν τὴν τῶν ῥημάτων διάνοιαν, εὐρήσομεν ὅτι πανταχοῦ τὸ ληρώδες τῆς διδασκαλίας δι' οὐδενὸς ἰσχυροποιούμενον λόγου ταῖς ἀκοαῖς τῶν ἀπατωμένων προσρίπτεται. Τὸν γεγεννηκότα, φησὶ, καὶ κτίσαντα καὶ ποιήσαντα. Ταῦτα καὶ τρία δοκεῖ, δύο νοημάτων ἔχει τὴν σημασίαν, τῷ τὰς δύο φωνῶν ἰσοδυναμεῖν ἀλλήλαις κατὰ τὴν ἔννοιαν. Τὸ γὰρ ποιῆσαι τῷ κτίσαι ταῦτόν ἐστιν· ἕτερον δὲ τὰ παρὰ εἰρημένα ἢ γέννησις. Τῆς οὖν κοινῆς τῶν ἀνθρώπων ὑπολήψεως, πρὸς διαφόρους ἐννοίας ἐκ τῆς τῶν ῥημάτων σημασίας μεριζομένης, τίς ἡμῖν ἐπέδειξε λόγος ταῦτόν εἶναι τῇ γεννήσει τὸ ποῖμα· ἵνα τὴν μίαν οὐσίαν τῇ τῶν

proprie dicitur, ex nihilo, facere vero ex aliqua subjecta materia.

ῥημάτων διαφορᾷ, προσαρμόσωμεν; Ἐως γὰρ ἂν ἡ ἁ συνήθης κρατῇ σημασία τῶν λέξεων, καὶ μηδεὶς εὐρίσκειται λόγος ὁ μετασκευάζων εἰς τὸ ἐναντίον τὰς τῶν ῥημάτων ἐμφάσεις· οὐκ ἐνδέχεται μίαν τινὰ φύσιν πρὸς τὴν τοῦ ποιήματος καὶ γεννήματος ἐννοίαν διασχισθῆναι. Ἐπειδὴ γὰρ ἐφ' αὐτοῦ λεγόμενον τούτων ἐκάτερον, ἰδιάζουσιν ἔχει τὴν ἐρμηνείαν, ἀνάγκη πᾶσα, οἰκεῖαν τε καὶ συγγενῇ τοῖς ὀνόμασι συνεπινοεῖσθαι καὶ τὴν σχετικὴν συζυγίαν. Καὶ γὰρ τὰ λοιπὰ τῶν πρὸς τι λεγομένων, οὐ πρὸς τὸ ἀλλότριον τε καὶ ἀκατάλληλον ἔχει τὴν οἰκειότητα. Ἀλλὰ καὶ σιωπηθῇ πρὸς ὃ λέγεται, αὐτομάτως μετὰ τοῦ πρωτοτύπου καὶ τὸ συνευγεμένον ἀκούεται· οἷον δημιουργός, δούλος, φίλος, υἱός, καὶ τὰ τοιαῦτα. Πάντα γὰρ ὅσα τῇ πρὸς ἕτερον ἀναφορᾷ θεωρεῖται, τὴν οἰκειάν ἕκαστον, καὶ συνημμένην τοῦ δηλουμένου συγγένειαν διὰ τῆς προσηγορίας παρίστανται, ἀμικτον ἔχοντα τὴν πρὸς τὸ ἑτερογενὲς κοινωνίαν. Οὕτε γὰρ τοῦ δημιουργοῦ τὸ ὄνομα τῷ υἱῷ συνῆκεται, οὔτε ἡ τοῦ δούλου φωνὴ πρὸς τὸν δημιουργὸν ἀναφέρεται, οὔτε ὁ φίλος τὸν δούλον ἐδῆλωσεν, οὔτε ὁ υἱὸς τὸν δεσπότην· ἀλλὰ φανεράν καὶ διακεκριμένην τούτων ἐκάστου τὴν πρὸς τὸ κατὰλληλον συζυγίαν ἐπιγινώσκωμεν, νοοῦντες διὰ μὲν τοῦ φίλου ἕτερον φίλον, διὰ δὲ τοῦ δούλου τὸν κύριον· τὸ δὲ ἔργον διὰ τοῦ δημιουργοῦ, καὶ διὰ τοῦ υἱοῦ τὸν πατέρα. Οὕτω τοῖνον καὶ τὸ γέννημα πρὸς τι τὴν κυρίαν ἐμφασιν ἔχει. Οὐκοῦν συνευγεται τῷ μὲν γεννήματι ὁ γεννήσας, τῷ κτίσματι ὁ κτίσας. (α). Καὶ δεῖ πάντος, εἴγε μὴ μέλλοιμεν σύγχυσιν τινα τῶν πραγμάτων διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων ὑπαλλαγῆς ἐμποιεῖν, σώζειν ἐκάστην τῶν πρὸς τι λεγομένων τὸ οἰκεῖως συσσημαινόμενον. **C** ille qui genuit τῷ γεννήματι (genituræ) conjunctus confusionem quamdam per nomen inmutationem suam et propriam servare significationem.

Φανεροῦς οὖν αὐτοῦ τῆς τῶν λέξεων τούτων ἐννοίας, πρὸς ὃ τι βλέπει, πῶς ὁ διὰ τῆς λογικῆς τεχνολογίας προάγων τὰ δόγματα, τὴν οἰκεῖαν τὴν πρὸς τι διάνοιαν, ἐπὶ τῶν ὀνομάτων τούτων οὐ κατενόησεν; Ἀλλ' ἀρμόζειν οἴεται τῷ πεποιηκῶτι τὸ γέννημα, τῷ γεγεννηκῶτι τὸ ποίημα, λέγων τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν εἰς αὐτὴν δέχεσθαι τὰς τοῦ γεννήματος καὶ ποιήματος καὶ κτίσματος προσηγορίας· ἀμέριστον δὲ σώζειν τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκῶτα καὶ ποιήσαντα καὶ κτίσαντα σχέσιν. Τὸ γὰρ ἐν πρᾶγμα πρὸς διαφορὰς καταμερισθῆναι, φύσιν οὐκ ἔχει. Ἀλλ' ὁ μὲν Υἱὸς τῷ Πατρὶ προσηκείωται, καὶ τὸ γεννηθὲν τῷ γεννήσαντι· τὸ δὲ ποίημα πρὸς τὸν πεποιηκῶτα τὴν ἀναφορὰν ἔχει· πλὴν εἰ μὴ τινα κατάχρησιν ἐν ἀδιαφόρῳ τινὲ συντήρῃ ῥημάτων κυριωτέραν ἡγοῦτό τις εἶναι τῆς προσφωοῦς σημασίας...

T... (b) οὖν λογισμοῖς, καὶ ποίοις, κατὰ τὴν ἀμαχὸν διαλεκτικὴν ἐκείνην εἰς τοῦναντίον τὰς δόξας τῶν πολλῶν μεταστῆσας ταῦτα κατεξουσιάζας διέξεισιν· ὅτι τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ καὶ κτίστου καὶ Πατρὸς νοοῦ-

(a) Lege ex cod. Bavarico ap. Gretser., οὐκοῦν συνευγεται τῷ μὲν γεννήματι ὁ γεννήσας, ὁ δὲ κτίσας τῷ κτίσματι.

quæ ratio nobis ostendit idem esse cum generatione facturam : ita ut unam eandemque essentialiam verborum differentiam accommodemus? Donec enim dictionum familiaris significancia prævaluerit, et nulla inveniatur ratio quæ verborum in contrarium transmutet notas significationes, non fieri potest ut una aliqua natura ad facturæ et genituræ notitiam discindatur : quandoquidem in seipso cum dicitur horum utrumque, peculiarem habet interpretationem, necesse est prorsus, propriamque et cognatam cum nominibus mente concipere mutuatam et relativam conjugationem. Nam et reliqua quæ relata dicuntur, non ad alia quæ diversi sint generis relationem sive necessitudinem habent; sed etiamsi relatorum alterum taceatur, nihilominus sponte cum primitivo etiam conjugatum intelligitur. Veluti opifex, servus, amicus, filius, et quæ sunt ejusmodi. Omnia enim quæ per relationem ad alterum considerantur propriam et coherentem ad id quod declaratur cognationem per appellationem animo repræsentant, nullamque omnino cum eo quod est diversi generis communionem possunt admittre. Neque enim opificis nomen cum filio conjugatum est; neque servi vox ad opificem refertur, neque amicus servum declaravit, neque filius dominum : sed apertam et distinctam horum cujusque inter se conjugationem cognoscimus, per amicum mente concipientes alterum amicum, et per servum, dominum : opus vero per opificem, per filium, patrem. Sic igitur hoc nomen γέννημα (genitura) cum aliquo confertur, et cum eo habet propriam significationem. Itaque est, et creator creaturæ coheret, et nisi rerum inducere velimus, omnino oportet cuique relatorum

Cum sit itaque harum dictionum notitia manifesta ad quod respicit hic, qui per dialecticum artificium dogmata profert, quomodo propriam relatorum vim et sententiam in his nominibus non animadvertit? Sed genituram factori et facturam genitori conjugare autumat dicens. Filii essentialiam in seipsam admittre γεννήματος (genituræ) et ποιήματος (facturæ) et κτίσματος creaturæ appellationes; impartibilem vero servare cum eo qui genuit et qui fecit, et creavit relationem. Rem enim unam ad diversas relationes distribui naturæ non est consentaneum. Sed Filius quidem Patri naturali necessitudine conciliatus est, quod genitum est cum eo quod genuit, factura cum eo quod fecit habet mutuam relationem; nisi fortasse aliquam abusionem in indifferente quadam verborum consuetudine magis propriam quis esse existimet quam sit naturalis significatio.

Quibus igitur rationibus, et qualibus secundum inexpugnabilem illam dialecticam in contrarium opiniones multorum transmutans hæc pro libito persequitur. Quod cum in omnibus Deus et crea-

(b) Idem cod., Τίσις οὖν λογισμοῖς κ. π., quod interpretes vidit.

tor, et Pater intelligatur et dicatur, Filius ad utrasque appellationes apposite et congruenter se habeat, et creatura simul et genitura dicatur. Nam cum consuetudo et exacta loquendi forma hæc nomina apte discernat, et generationis nomen usurpet in his quæ gignuntur ex ipsa essentia; nomen vero creaturæ in his quæ foris et extra construentis naturam consistunt. Quapropter in traditione cognitionis Dei, dogmata divina nobis tradiderunt, Patrem et Filium, non creatorem et opificium; ne quis mentis alienatæ error ad blasphemiam fieret, si ad alienum et peregrinum huiusmodi appellatio Filium depelleret, et ne aditum aliquem haberent hæc impia dogmata, quæ Unigenitum Patris a familiaritate sive necessitudine quæ est secundum essentiam separant et distrahunt. Nam qui dicit facturæ appellationem Filio congruere, dicet procul dubio per consequentiam etiam facturæ Filii appellationem natura convenire. Quare si Filius est creatura, etiam cælum filius, et singula quæ facta sunt a Domino secundum hunc scriptorem filii appellatione cognominantur. Si enim ille, non quia communem cum eo qui genuit naturam habeat, hoc nomine appelletur, sed quia creatus est, Filius nominatur: eadem dabit ratio, et agnum, et canem, et ranam, et quæcunque voluntate facientis subsistunt, filii appellatione nominari. Quod si horum unumquodque quia sit extra Filii naturam, Filius non est; neque Deus dicitur consequenter omnino, qui vere et proprie est Filius, propterea quod ex eadem natura cum eo qui genuit constet, Filius est, et Deus esse asseritur. Sed generationis notionem abominatur, et hoc nomen criminans carnalis naturæ ratione a divinis secretis separat: sed abunde satis in antecedentibus pro his sermo ostendit, quod secundum Prophetam, *illic trepidaverunt timore ubi non erat timor* 14. Si enim in hominibus non omnem generationem demonstratum est ex affectu sive passione constare, sed aliam quidem materiale per affectum; aliam vero spiritalem puram et incorruptam. Quod enim generatum est ex spiritu, spiritus et non caro gignitur; in spiritu nulla patibilis conspicitur affectio. Quoniam igitur, per exempla nostra necessarium apparuit huic vanissimo scriptori vim divinam ac potentiam considerandam esse, discat et sibi persuadeat ex alio generationis modo in divina generatione quod affectus sit expers intelligere. Sed has tres inter se appellationes confundens, quarum duæ æquas habent vires: putat se auditores arripere per duarum vocum secundum significatum communionem, ita ut tertiam idem significare arbitrentur. Quoniam enim facturæ et creaturæ appellatio, id quod factum est extra naturam ejus qui fecit esse demonstrat, his vocem τοῦ γεννήματος [genituræ] adaptat, ut hoc etiam nomen cum

μένον τε καὶ λεγόμενον, ὁ Υἱὸς πρὸς ἀμφοτέρας τὰς προσηγορίας ἐπιτηδεῖως ἔχει, καὶ κτίσμα καὶ γέννημα κατὰ τὸ ἴσον λεγόμενος. Τῆς γὰρ τοῦ λόγου συνηθείας τε καὶ ἀκριθείας οἰκείως διακρινούσης τὰ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων, καὶ τὸ μὲν τῆς γεννήσεως ὄνομα ἐπὶ τῶν ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας γεννωμένων λεγούσης· τὸ δὲ τῆς κτίσεως ἐπὶ τῶν ἐξωθεν τῆς τοῦ κατασκευάζοντος φύσεως ἐπισταμένων. Καὶ διὰ τοῦτο τῶν θείων δογμάτων ἐν τῇ παραδόσει τῆς θεογνωσίας Πατέρα καὶ Υἱὸν παραδεδωκότων, οὐ κτίστην, καὶ ἔργον· ὥς ἂν μὴ τις γένοιτο παραφορὰ πρὸς τὸ βλάσφημον, εἰς τὸ ἀλλοτριῶν τε καὶ ξένον τῆς τοιαύτης προσηγορίας τὸν Υἱὸν ἀπωθούσης, μηδὲ τινα πάροδον λάβοι τὰ ἄθεα δόγματα, τὰ τῆς καθ' οὐσίαν οικειότητος τὸν Μονογενῆ τοῦ Πατρὸς ἀφορίζοντα. Ὁ λέγων τῷ Υἱῷ τὴν τοῦ ποιήματος ἀρμόζειν προσηγορίαν, ἐρεῖ πάντως κατὰ τὸ ἀκόλουθον καὶ ἐπὶ τοῦ ποιήματος τὴν τοῦ Υἱοῦ κλήσιν προσφυῶς ἔχειν. Ὡστε, εἰ ὁ Υἱὸς κτίσμα, καὶ οὐρανὸς οὐδὲ, καὶ τὰ καθ' ἕκαστον τῶν γενομένων κυρίως κατὰ τὸν λογογράφον τῇ τοῦ υἱοῦ προσηγορίᾳ κατονομάζεται. Εἰ γὰρ ἐκείνος οὐχὶ τῷ κοινωνεῖν τῷ γεγεννηκότῃ τῆς φύσεως ἔχει τὸ ὄνομα, ἀλλὰ καθὼς κτιστός ἐστι, κατὰ τοῦτο Υἱὸς ὀνομάζεται· ὁ αὐτὸς δίδωσι λόγος, καὶ ἀμὺν, καὶ κύνα, καὶ βάτραχον, καὶ πάντα ὅσα θελήματι τοῦ πεποιηκότος ὑπέστη, τῇ τοῦ υἱοῦ προσηγορίᾳ κατονομάζεσθαι. Εἰ δὲ τούτων ἕκαστον διὰ τὸ ἐξω τῆς τοῦ Υἱοῦ φύσεως εἶναι Υἱὸς οὐκ ἔστιν· οὐδὲ Θεὸς λέγεται κατὰ τὸ ἀκόλουθον πάντως ὁ κυρίως Υἱὸς, διὰ τὸ ἐξ αὐτῆς εἶναι τοῦ γεγεννηκότος τῆς φύσεως, Υἱὸς ἔστιν, καὶ Θεὸς εἶναι ὁμολογεῖται. Ἀλλὰ μυσάττεται τὴν τῆς γεννήσεως ἔννοιαν, καὶ ἀφορίζει τῶν θείων δογμάτων τῇ σαρκώδεϊ φυσιολογίᾳ διαβάλλων τὸ ὄνομα. Ἀλλ' ἱκανῶς ὑπὲρ τούτων ἐν τοῖς φθάσασιν ὁ λόγος ἀπέδειξεν, ὅτι κατὰ τὸν Προφήτην, *φοδοῦνται φόβον οὐ οὐκ ἔστι φόβος*. Εἰ γὰρ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων οὐ πᾶσα γέννησις ἐδείχθη κατὰ πάθος συνισταμένη· ἀλλ' ἡ μὲν ὑλικὴ διὰ πάθους, ἡ δὲ πνευματικὴ καθαρὰ καὶ ἀκίρατος. Τὸ γὰρ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος, πνεῦμα καὶ οὐχὶ σὰρξ γίνεται, τῷ δὲ πνεύματι οὐδεμία παθητικὴ συνθεορεῖται διάθεσις. Ἐπειδὴ διὰ τῶν καθ' ἡμᾶς ὑποδειγμάτων ἀναγκαῖον ἐφάνη τῷ λογογράφῳ τὴν θείαν ἐπιλογίζεσθαι δύναμιν, πεισάτω ἐκ τούτων ἐκ τοῦ ἐτέρου τῆς γεννήσεως τρόπου τὸ περὶ τὴν θείαν γέννησιν ἀπαθὲς ἔννοεῖν. Ἀλλὰ τὰς τρεῖς ταύτας μετ' ἀλλήλων προσηγορίας συγχέας ἐξ ὧν ἰσχυροῦσιν αἱ δύο· συναρπάζειν οἴεται τοὺς ἀκούοντας διὰ τῆς τῶν δύο φωνῶν κατὰ τὸ σημαίνον κοινωρίας, τὸ καὶ τὴν τρίτην ὡσαύτως οἴεσθαι. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ τοῦ ποιήματος καὶ κτίσματος προσηγορία, ἐξω τῆς τοῦ πεποιηκότος φύσεως εἶναι τὸ πεποιημένον ἐνδείκνυται, προσάπτει τούτοις τὴν φωνὴν τοῦ γεννήματος· ὥς ἂν καὶ τοῦτο τοῖς προειρημένοις συνερμηνεύοιτο. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον εἶδος τοῦ λόγου κακουργία, καὶ ἀπάτη καὶ φενακισμὸς ὀνομάζεται, οὐ πεφροντισμένη, καὶ τεχνικὴ τις ἀπόδειξις. Μόνη γὰρ ἡ διὰ τῶν ὁμολογουμένων φανερούσα τὸ ἀγνωστὸν, ἀπ-

14 Psal. xiii. 5.

δείξει λέγεται. Τὸ δὲ παραλογίζεσθαι διὰ κακουργίας. Α καὶ ὑποκλέπτειν τὸν ἔλεγχον, καὶ συγγεῖν ἐν ταῖς ἐπιπολαίοις ἀπάταις τὴν διάνοιαν τῶν, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, κατεφθαρμένων τὸν νοῦν, οὐκ ἂν τις τῶν σωφρονούντων ἀπόδειξιν τεχνικὴν ὀνομάσειεν.

docet, demonstratio dicitur, sed per malitiam falsa argumentatione uti et surripere argumentum, et apparentibus fallaciis confundere intelligentiam eorum, qui, ut ait Apostolus ²¹, mentem depravatam. oi improbam habent, nullus eorum qui modeste sapiunt artificiosam demonstrationem nominavit.

Ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀκολουθεῖαν μετέλθωμεν. Ἀμεσίτευτον δὲ φησιν εἶναι τῆς οὐσίας τὴν γέννησιν, καὶ ἀμερίστως σώζειν τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκότα καὶ ποιήσαντα καὶ κτίσαντα σχέσιν. Εἰ μὲν οὖν τὸ ἀμερίστον τε καὶ ἀμεσίτευτον εἰπὼν τῆς οὐσίας, ἐν τούτῳ τὸν λόγον ἔστησεν, οὐκ ἂν τῆς εὐσεβοῦς ὑπολήψεως παρετράπη, ἐπεὶ καὶ παρ' ἡμῶν ὁμολογεῖται τοῦ Υἱοῦ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα συναφές τε καὶ ἀμεσίτευτον· ὡς μηδὲν εἶναι τὸ διὰ μέσου τούτῳ παρεννερόμενον, ὃ μεταξὺ τῆς τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα συναφείας εὐρίσκεται, μὴ διαστηματικόν τι νόημα, μὴ αὐτὸ τὸ ἀκαρές τε καὶ ἄτομον, ὃ διχῇ τεμνομένου τοῦ χρόνου, τῷ παρωχηκότι τε καὶ τῷ μέλλοντι, κατὰ τὸ ἐνεστώως ἀμερῶς ἐφ' ἑαυτοῦ νοεῖται, οὔτε τοῦ παρωχηκότος, οὔτε μέλλοντος μέρος γενέσθαι δυνάμενον, διὰ τὸ εἶναι καθόλου ἀδιάστατόν τε καὶ ἄτομον, καὶ ὅπερ ἂν προστεθῇ, ἀνεπίδηλον. Τὸ οὖν καθαρῶς ἄμεσον, οὐδενὶ τοιούτῳ μεσιτεύεσθαι λέγομεν. Οὐ γὰρ ἂν ἔτι ἄμεσον εἴη τὸ μέσῳ τινι διειργόμενον. Εἰ τοίνυν κάκεινος ἀμεσίτευτον εἶναι εἰπὼν τοῦ Υἱοῦ τὴν γέννησιν, μηδὲν τῶν εἰρημένων ἐπήνεγκε, τὴν εὐσεβῶς νοουμένην τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα συνάφειαν ἐδογματίζεν. Ἐπειδὴ δὲ καθάπερ μεταμεληθεὶς ἐφ' οἷς εἴρηκεν, εὐθύς ἐπήγαγεν, ὅτι *Σώζει τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκότα καὶ πεποιηκότα, καὶ κτίσαντα σχέσιν*, ἐμόλυνε τοῖς δευτέροις τὰ πρότερα, τῷ καθαρῷ λόγῳ τὴν βλάσφημον φωνὴν ἐπεμέσας. Δῆλον γὰρ ὅτι κάκει τὸ ἀμεσίτευτον, οὐ πρὸς τὸ εὐσεβὲς βλέπει. Ἀλλ' ὡς ἂν τις λέγοι μεταξὺ τοῦ ἤλου καὶ τοῦ χαλκῶς μεσιτεύειν τὴν σφύραν ταύτης δὲ εἶναι τὴν κατασκευὴν ἀμεσίτευτον. Οὕτω γὰρ τῶν ὀργάνων ὑπὸ τῆς τέχνης ἐξευρημένων, ἐπινοῖα τινὲς τὴν σφύραν δι' ἑτέρου τινὸς ὀργάνου παρὰ τοῦ τεχνίτου πρῶτην γενέσθαι, καὶ οὕτω διὰ ταύτης τὰ ἄλλα. Ταῦτα καὶ περὶ τοῦ Μονογενοῦς νοεῖν ἢ τοῦ ἀμεσίτευτου λέξις τὸν λογογράφον ἐνδείκνυται. Καὶ οὐ μόνος ἐν τούτῳ πεπλάνηται κατὰ τὴν ἀτοπίαν τοῦ δόγματος ὁ Εὐνόμιος· ἀλλ' ἔστι καὶ ἐν τοῖς Θεογνώσται πεπονημένοις τὸ ἴσον εὐρεῖν· ὅς φησι τὸν Θεὸν βουλόμενον τότε τὸ πᾶν κατασκευάσαι, πρῶτον τὸν Υἱὸν οἷον τινα κανόνα τῆς δημιουργίας προῦποστήσασθαι. Οὐδὲ ἐκεῖνος συνιδὼν ἐν τῷ λόγῳ τὸ ἄτοπον· ὅτι τὸ μὴ ἑαυτοῦ χάριν, ἀλλὰ δι' ἄλλο τι ἀτιμότερόν ἐστι πάντως τοῦ δι' ὃ γίνεται, ὡς τὸ γεωργικὸν ἐργαλεῖον τῆς ζωῆς χάριν ἐπιτηδεύομεν· οὐ μὴν ἐπίσης τιμᾶται τῇ ζωῇ καὶ τὸ ἄροτρον. Οὕτω τοίνυν καὶ εἰ διὰ τὸν κόσμον ὁ Κύριος, καὶ οὐχὶ δι' ἐκείνον τὰ πάντα, προτιμότερα ἂν εἴη τοῦ Κυρίου πάντα, ὧν χάριν ἐκεῖνον γενέσθαι λέγουσι. Τοῦτο καὶ νῦν διὰ τοῦ λόγου κατασκευάζουσι δι' ὧν ἀμεσίτευτον ἔχειν τὸν

A prædictis, eadem interpretatione comprehendat. Sed talis species sermonis malitia, et fraus et impostura nominatur, non prudenter et accurate excogitata et artificiosa demonstratio; sola enim quæ ex certis et concessis et notis, id quod ignoratur clare

argumentatione uti et surripere argumentum, et apparentibus fallaciis confundere intelligentiam eorum, qui, ut ait Apostolus ²¹, mentem depravatam.

Sed ad ea quæ sequuntur transeamus. *Immediatam et nullo intercurrente medio conjunctam essentialis generationem asserit*; atque *impartibiliter servare cum eo qui genuit et qui fecit et qui creavit relationem*. Si cum impartibile essentialis et immediatum dixit, in eo sermonem sisteret, non a pia et religiosa opinione deflecteret, quia etiam a nobis conceditur Filii cum Patre connexio et immediatio, quia nihil sit quod per horum medium inse-ratur, quod inter Filii cum Patre compagis sive connexionis medium inveniat. Non intervallo distincta notio, non ipsum minimum et individuum, quod neque secari neque dividi ob exiguitatem potest; cum tempus bifariam dividatur, præterito et futuro, præsens in seipso impartibiliter intelligitur quod neque præteriti, neque futuri pars esse potest, quia omni dimensione careat, sitque continuum et individuum, et si quid adjectum fuerit, inconspicuum. Quod igitur pure medii expers est, nullo tali intercurrente medio dividi potest; non enim amplius esset medii expers, quod aliquo medio coercetur. Si igitur ille qui cum dixit immediatam esse Filii generationem, nihil eorum quæ ab ipso dicta sunt intulisset, eam quæ pie cum Patre intelligitur Filii connexionem suo dogmate comprobasset. Sed quoniam velut pœnitentia ductus ob ea quæ dixit, continuo subjunxit, *quod servat cum eo qui genuit, et fecit, et creavit, relationem*, posterioribus priora contaminavit, et in sermonem purum blasphemiam et impiam vocem evomuit. Perspicuum enim illic τὸ ἀμεσίτευτον (immediatum) cum dixit, non quod pium est respicere, sed ut si quis diceret inter clavum et ærarium fabrum medium intervenire malleum, hujus autem structuram et fabricationem medio carere. Nondum enim instrumentis ab arte inventis solertia quadam malleum per aliud quoddam instrumentum ab artifice primum factum esse, et sic per hunc alia. Hæc de Unigenito vanum hunc scriptorem intelligere dictio ἀμεσίτευτον (medio carentis) ostendit. Nec solus in hoc per absurditatem dogmatis deceptus est Eunomius, sed etiam in libris a Theognosto conscriptis, quid simile licet invenire, qui dicit Deum volentem hoc universum construere, primum Filium velut quamdam normam opificii prius substituisse. Neo ille sermonis hujus absurditatem intellexit, quod nempe non est sui ipsius gratia, sed propter aliud quiddam vilius est prorsus eo propter quod efficitur, velut rusticum aliquod instrumentum vitæ, gratia curamus,

²¹ Rom. 1, 29, 30.

non tamen pari honore afficitur aratrum quo vita. **A** Ἰδὼν τὴν πρὸς τὸν κτίσαντα καὶ πεποιηκότα χάριν Sic igitur, si propter mundum Dominus et non δισχυρίζονται. propter illum omnia, honore majore essent dignanda quam Dominus, omnia quorum gratia illum genitum esse asserunt. Hoc etiam nunc per hunc sermonem construunt, quo confirmant Filium habere ἀμσάπτειον (immediatam) cum eo qui creavit et fecit relationem.

Sed benigne et comiter agit in reliquis, et dicit : *Cum nullo eorum quæ per ipsam et post hanc facta sunt comparari.* Talia Domino veluti satellites ferunt et ministrant veritatis inimici per quæ manifestius blasphemia, id est, impium convitium construitur. Dic mihi quidnam est ex reliquis quæ sunt secundum creaturam, quod cum altero comparisonem habeat? cum omnino in unoquoque appareat proprietas, quæ non appellat cum rebus iis quæ sunt diversi generis communionem. Non cum terra cælo est comparatio, non terræ cum stellis, non sideribus cum mari, non aquæ cum lapide, non animalibus cum arboribus, non terrestribus cum volatilibus, non quadrupedibus cum natatilibus, non brutis cum rationis participibus. Et quid necesse in singulis morantem plura dicendo persequi, et ostendere de singulis rebus creatis idem posse dici? Quod quidem ut eximium et præcipuum Unigenito projectum est, quod nempe cum nullo eorum quæ post ipsum, et per ipsum facta sunt comparisonem habent. Manifestum est enim, quod quidquid separatim et in seipso consideraveris, nec cum universo nec cum singulis creaturis potest comparari. Et quod in qualibet creatura verum est dicere, hoc velut idoneum et sufficiens ad honorem et gloriam, Unigenito Deo ab inimicis veritatis assignatur. Hæc et ejusmodi cum adstruxit, de cætero inanibus ipsum auget honoribus, Dominum et Unigenitum appellans, sed ne per hæc nomina aliqua pia intelligentia et cogitatio auditoribus ingeneretur, illico his honorationibus appellationibus blasphema, id est, impia et execranda verba immiscet. Ita fert autem ejus oratio : *Utpote, inquit, cum neque essentia generata cuicquam alteri locum ad communionem relinquat (unigenita enim est), neque ejus qui fecit communis operatio cernatur.* O contumeliam! ut inter brutos et belluinos, vel insanos et fatuos concionatus quibus non est intelligentia, pro suo arbitrio per contraria sermonem circumagit. Imo vero idem ei accidit quod visu privatis, quoniam et illi sæpe in oculis cernentium indecore se gerunt, quia neque ipsi videant, neque se videri suspicentur. Quis enim in his quæ dicta sunt non videt contrarietatem? Quia sit generata, inquit, essentia, locum aliis ad communionem non relinquit; unigenita enim. Et hoc locutus ut vera, vel ipse non intuens, vel non putans se videri, quæ nullam habent cum prædictis communionem, ut optime coherentia et ordine procedentia addit, Unigeniti essentia ejus qui fecit operationem accommodans: genitus enim cum eo qui genuit, et Unigenitus cum Patre ex consecutione omnino habet relationem. Et qui verum vult videre, non factoris operatio-

Ἄλλα φιλοφρονεῖται τοῖς ὑπολοίτοις καὶ φησὶν· Οὐδενὶ τῶν δι' αὐτῆς καὶ μετ' αὐτὴν γενομένων συγκρίνεσθαι. Τοιαῦτα δορυφοροῦσιν οἱ τῆς ἀληθείας ἐχθροὶ τῷ Κυρίῳ, δι' ὧν περιφανέστερον ἡ βλάσφημία κατασκευάζεται. Τί γάρ, εἰπέ μοι, τῶν ὑπολοίπων, ὅσα κατὰ τὴν κτίσιν ἐστὶ, τὴν πρὸς ἕτερον σύγκρισιν ἔχει; Καθόλου τῆς ἐν ἐκάστῳ φαινομένης ιδιότητος, οὐ προσιεμένης τὴν πρὸς τὰ ἑτερογενῆ κοινωνίαν. Οὐκ οὐρανῷ πρὸς γῆν ἐστὶν ἡ σύγκρισις, οὐ ταύτῃ πρὸς τοὺς ἀστέρας, οὐ πρὸς τὰ πελάγη τοῖς ἄστροις, οὐ πρὸς τὸν λίθον τῷ ὕδατι· οὐ πρὸς τὰ δένδρα τοῖς ζώοις, οὐ πρὸς τὰ πτηνὰ τοῖς χειρσαίοις, οὐ πρὸς τὰ νηκτὰ τοῖς τετράποσιν, οὐ πρὸς τὰ λογικὰ τοῖς ἀλόγοις. Καὶ τί ἂν τις περὶ τῶν καθ' ἕκαστον λέγων διατρίβῃ, δεικνύς ὅτι ταυτὸν ἐστὶν ἐφ' ἐκάστῳ τῶν ἐν τῇ κτίσει θεουρουμένων εἶπεν; Ὅπερ ὡς ἐξείρετον τῇ Μονογενεὶ προσεβόλη, τὸ πρὸς μηδὲν τῶν μετ' αὐτὸν, καὶ δι' αὐτοῦ γεγεννημένων τὴν σύγκρισιν ἔχειν. Φανερὸν γάρ ἐστιν, ὅτι πᾶν ὅπερ ἂν ἐφ' αὐτῶν νοήσης, ἀσύγκριστόν ἐστι τῷ παντί τε καὶ τοῖς καθ' ἕκαστον. Καὶ ὅπερ ἐπὶ τοῦ τυχόντος κτίσματος ἀληθῶς ἐστὶν εἰπεῖν, ὡς ἱκανόν ἐστι τοῦτο καὶ αὐταρκές εἰς τιμὴν καὶ δόξαν, ὃ μόνον ἐστὶ θεῷ παρὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας ἀποκληροῦται. Καὶ τοιαῦτα κατασκευάσας, πάλιν ἐν τοῖς ὑπολοίτοις ταῖς διακρίσεις αὐτὸν ἀποσεμνύνει τιμαῖς, Κύριον καὶ Μονογενῆ προσεπιπών· ἀλλ' ὡς ἂν μὴ τις εὐσεβὴς διάνοια διὰ τῶν ὀνομάτων τούτων τοῖς ἀκηκόσιν ἐγγίνοιτο, εὐθὺς καταμείνυσσι τοῖς εὐσημείοις τὰ βλάσφημα. "Ἐχει δὲ οὕτως ἡ λέξις· "Ἐστὶ δὲ, φησὶ, μήτε τῆς γεννηθείσης οὐσίας ἐτέρῳ τιπὶ χώραν εἰς κοινωνίαν καταλείπουσας, μονογενῆς γάρ, μήτε τῆς τοῦ ποιήσαντος ἐνεργείας κοινῆς θεωρουμένης. Ὡς τῆς ὕδρεως! ὡς ἐν ἀλόγοις ἡ ἀνοήτοις θημηγορῶν, οἷς οὐκ ἐστι σύνεσις, κατ' ἐξουσίαν διὰ τῶν ἐναντίων περιάγει τὸν λόγον· μᾶλλον δὲ ταυτὸν πάτχει τοῖς ἐστερημένοις τῶν βλεψῶν, ἐπεὶ κάκεῖνοι πολλάκις ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν βλέπόντων ἀσχημονοῦσι· διὰ τὸ μὴ βλέπειν αὐτοὶ, μηδὲ ὁρᾶσθαι ὑποτιθέμενοι. Τίνος γάρ οὐκ ἐστὶ συνιδεῖν τὴν ἐν τοῖς εἰρημένους ἐναντιότητα; Διὰ τὸ γεννηθῆναι, φησὶν, ἡ οὐσία χώραν εἰς κοινωνίαν ἐτέροις οὐ καταλείπει· μονογενῆς γάρ· καὶ τοῦτο εἰπὼν ὡς κατὰ ἀλήθειαν, ἡ μὴ βλέπων αὐτὸς, ἡ μὴ νομίζων ὁρᾶσθαι, τὰ μηδεμίαν ἔχοντα κοινωνίαν ὡς στοιχοῦντα τοῖς εἰρημένοις προστιθῇ, τῇ τοῦ Μονογενοῦς οὐσίᾳ τὴν τοῦ πεποιηκότος ἐνεργείαν ἐφαρμόσας. Ὁ γὰρ γεννηθεὶς πρὸς τὸν γεγεννηκότα, καὶ ὁ Μονογενὴς πρὸς τὸν Πατέρα κατὰ τὸ ἀκόλουθον πάντως τὴν ἀναφορὰν ἔχει· καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν βλέπων, οὐ πεποιηκὸς ἐνεργείαν, ἀλλὰ γεννησάντος φύσιν ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ θεωρεῖ συστοιχία. Ὁ δὲ καθάπερ φωτὸν ἢ σπερμάτων, ἢ τινος ἄλλου τῶν κατὰ τὴν κτίσιν ἐπιμνησθεὶς, τὴν τοῦ ποιήσαντος ἐνεργείαν τῇ ὑπο-

ο:άσεις τοῦ Μονογενοῦς παρατίθησιν. Εἰ μὲν γὰρ λίθος ἢ ξύλον, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον τῇ θεωρίᾳ προέκειτο· ἀκούουθον ἦν προσεπινούειν τὴν τοῦ πεποιηκότος ἐνέργειαν. Εἰ δὲ ὁμολογεῖται καὶ παρὰ τῶν ὑπεναντιῶν ὁ μονογενὴς Θεός, Υἱός τε εἶναι καὶ γεννητὸς ὑποστῆναι· πῶς ἀρμόζουσιν αὐτὰ φωναὶ τοῦτω, καὶ τοῖς τῶν μορίων τῆς κτίσεως ἐσχάτοις; Καὶ ὅπερ περὶ τοῦ μύρμηκος, ἢ τοῦ κύνωπος ἀληθῶς ἔστιν εἰπεῖν· τοῦτο καὶ περὶ τοῦ Κυρίου· λέγειν εὐσεβὲς εἶναι νομίζουσιν. Εἰ γὰρ τις καταμάθοι τὴν τοῦ μύρμηκος φύσιν οἷς ἰδιόζει πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν ζώων, οὐκ ἂν ἔξω τῆς ἀληθείας εἴποι τὴν τοῦ πεποιηκότος αὐτὸν ἐνέργειαν κοινήν πρὸς τὰ ἄλλα μὴ θεωρεῖσθαι. Ἄ τοῖνον ἐπὶ τῶν τοιούτων λέγεται, ταῦτα καὶ ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς ἀποφαίνονται· καὶ καθάπερ οἱ θηρεύοντες λέγονται βόθροις τισὶν ὑπολαμβάνειν τῶν θηρίων τὴν πάροδον· κρύπτειν δὲ τὴν ἐπιβουλὴν διὰ σαθρῶν τινῶν καὶ ἀνυποστάτων τὰ στόματα τῶν βέθρων ἐπικαλύπτοντες, ὡς ἂν ὑπόπεδος φαίνοιτο τῷ παρακειμένῳ βόθρος· τοιοῦτόν τι μηχανάται κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἡ ἄρεσις, τὸν βόθρον τῆς ἀσεβείας διὰ τῶν εὐφημῶν τούτων καὶ εὐσεβῶν ὀνομάτων, οἷον διὰ τινος ἐπιπολαίου στέγης ἐπικαλύπτουσα, ὥστε τοὺς ἀλογωτέρους ταῦτόν εἶναι τῇ ἀληθινῇ πίστει τὸ τούτων κήρυγμα διὰ τῆς τῶν ῥημάτων ὁμολογίας νομίζοντας, πρὸς ψιλὸν τὸ ὄνομα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἐπιδραμόντας. κανεμβατῆσαι τῷ βέθρῳ, τῆς τῶν προσηγορῶν σημασίας οὐχ ὑπεριδούσης αὐτῶν τὴν βάσιν, ἀλλ' εἰς τὸ τῆς ἀρνήσεως τοῦ Χριστοῦ βάραθρον καταφερούσης. διὰ τοῦτο γεννηθείσης οὐσίας μέμνηται, μηδὲν χωρὰν εἰς κοινωνίαν καταλιπούσης, καὶ Μονογενὴ ὀνομάζει. Ταῦτά ἐστι τὰ τοῦ βέθρου καλύμματα. Ἐπειδὴν δὲ τις παραστὰς πρὶν ὑποληφθῆναι τῷ χάσματι, καθάπερ τινὰ χεῖρα τὴν διὰ τοῦ λόγου πείραν ἐπαγάγῃ τῷ λόγῳ, βλέπει τὸν τῆς εἰδωλολατρείας βλαβερὸν ὑπωρυγμένον τῷ δόγματι. Ὡς γὰρ Θεῷ καὶ Υἱῷ Θεοῦ προσερχόμενος, κτίσμα Θεοῦ εὐρίσκει τῇ λατρείᾳ προκείμενον. διὰ τοῦτο ἄνω καὶ κάτω τὸ ὄνομα τοῦ Μονογενοῦς περιφέρουσιν, ἔν' εὐπαράδεκτος γένηται τοῖς ἀπατωμένοις ὁ δλεθρὸς, ὡς εἰ τις ἄρτω τὸ δηλητήριον καταμίξας, θανάτῳ τοὺς θεομένους τῆς προφῆς δεξιῶσαιτο· οὐκ ἂν δεξαμένους γυμνὸν προσέειθαι τὸ φθοροποιὸν δηλητήριον μὴ δολασθέντας πρὸς τὸ φαίνόμενον. Σοφῶς τοῖνον κατὰ γε τὸν ἑαυτὸν πρὸς τὸ σπουδαζόμενον βλέπει. Εἰ γὰρ παντελῶς ἐξέβαλε τοῦ καθ' ἑαυτὸν δόγματος τὴν τοῦ Υἱοῦ φωνήν, ἀπαράδεκτος ἢ ἀπάτη τοῖς ἀνθρώποις ἐγένετο, φανερῶς διαβωμένης τῆς ἀρνήσεως ἐν προδῆλῳ κηρύγματι· νυνὶ δὲ καταλιπὼν μόνον τὸ ὄνομα, τὸ δὲ σημαινόμενον πρὸς τὴν τῆς κτίσεως ἔνοιαν μεταγαγὼν, καὶ κατορθοῖ τὴν εἰδωλολατρείαν, καὶ ὑποκλέπτει τὸν ἐλεγχον. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐ χεῖλεσι τιμᾶν τὸν Θεὸν προσετάχθημεν, οὐδὲ ἐν ἤχῳ φωνῆς ἢ εὐσεβεία κρίνεται· ἀλλὰ χρὴ πρῶτον τῇ καρδίᾳ πιστευθῆναι τὸν Υἱὸν εἰς δικαιοσύνην, καὶ τότε ὁμολογηθῆναι· τῷ στόματι εἰς σωτηρίαν, καὶ οἱ ἐν καρδίᾳ λέγοντες μὴ εἶναι Θεὸν, κἔν τῷ στόματι Κύριον ὁμολογῶσι, διεφθάρησαν, καὶ ὡς ὁ Προφήτης φησὶ. διὰ τοῦτο φημι· χρῆναι

A nem, sed genitoris naturam in Filii conjugatione contemplatur. Hic autem velut plantarum vel seminum, vel alicujus alius eorum quæ sunt creata mentione facta, operationem factoris subsistentiæ Unigeniti apponit. Si enim lapis vel lignum, vel quid tale contemplationi esset propositum: consequens esset mente percipere ejus qui fecit operationem. Quod si etiam adversarii consentientur unigenitum Deum et Filium esse et genitum subsistere: quomodo eædem voces huic congruunt, et infimis creaturæ partibus? et quod de formica vel culice vere potest dici, hoc etiam de Domino dicere pium esse existimant. Si enim quispiam formicæ naturam perdidicerit, quibus proprietatibus peculiariter a reliquis animalibus separatur, non extra veritatem dixerit ejus, qui fecit ipsam, operationem communem cum aliis non videri. Quæ igitur de talibus dicuntur, hæc de Unigenito pronuntiant: et quemadmodum venatores prærípere foveis quibusdam ferarum accessum dicuntur, insidias autem putridis quibusdam operculis et soliditatem non habentibus orificia fovearum cooperientes occultare, ut planum adjacenti profundum videatur: tale quiddam adversus homines hæresis machinatur, foveam impietatis per hæc fausta et pia nomina veluti quodam superficiario tecto contegens: ita ut qui minus rationis judicio valent, idem cum vera fide horum præconium per verborum confessionem existiment, ad exile nomen Filii et Unigeniti accurrentes. per vacuum et inanem foveam vadunt, appellationum significatione gressum ipsorum non firmante, sed ad Christi abnegationis barathrum præcípites agente. Propterea genitæ essentiæ meminit, nulli ad comunionem locum relinquentis, atque Unigenitum nominat. Hæc sunt foveæ operimenta. Cum autem aliquis adstans, priusquam hiatu et voragine subreptus fuerit, veluti quamdam inanum, nempe per sermonem factam experientiam, sermoni adjunxerit, idololatriæ interitum dogmate suffossum perspicit; sic enim ad Deum et Dei Filium accedens, Dei creaturam cultui propositam invenit. Ideoque sursum et deorsum Unigeniti nomen circumferunt, ut incantis et deceptis interitus plausibilis facile acceptetur, veluti si quis mortifero veneno pani admisto egentes cibo ad mortem invitatos dextera apprehendisset. Quia nisi inescati essent et specie decepti, perniciosum et letale venenum nunquam admisissent. Prudenter igitur et ad mentem suam apposite ad id quod intendit, respicit. Si enim funditus e suo dogmate Filii vocem exclusisset, error hominibus non acceptus fuisset, palam negatione reclamante aperto et propatulo præconio: nunc autem solo relicto nomine, significato ad creaturæ notitiam traducto, falsum deorum cultum instaurat et reprehensionem declinat. Sed quoniam non labiis Deum colere jussi sumus: neque vocis sono pietas censetur, sed oportet primum corde in Filium credere ad justitiam, tuncque ore confiteri ad

salutem²²; et qui corde dicunt non esse Deum, etsi ore Dominum confitentur, tamen corrupti sunt et nequam, sicut ait Propheta²³. Quocirca dico oportere mentem perspicere per dictionem, noster hic sermo est et non adversariorum. Quod si quis Filii nomen creaturæ apponit, falsorum deorum cultoribus adscribetur. Nam et illi et Dagon, et Bel, et draconem Deum nominabant, sed non propterea Deum adorabant; non enim Deus lignum, et æs et bellua.

Sed quid necesse est conjecturis sententiam quærentes sermone abditam fallaciam revelare, et fortasse occasiones præbere audientibus, quod tanquam non vere nos hæc inimicis objecimus? Ecce enim nobis nudam exponit blasphemiam, nullo velamine dolum sive fraudem occultans, sed audacter absurda loquens libera voce: sic enim scripta habent: *Nos equidem, inquit, nihil aliud invenientes præter essentiam Filii quod generationem capiat, in eadem essentia putamus oportere appellationes ordinare, sive nudis et exilibus verbis dicamus Filium et genitum, sive hæc ab essentia divellamus, ex his incitati essentias a se invicem separatas distare firmiter tenemus.* Nihil opus esse puto absurditatem quæ in his dictis est, nostris sermonibus reprehendi. Ipsa enim scriptorum lectio satis potest blasphemiam notare; sic enim perspicimus: *Essentias Patris et Filii separatas a se differre autumat.* Quid igitur per *παρηλλαγμένον*, (id est, discrepans et diversum) significatur? Primum ipsam dictionis vim et significationem separatim examinemus, ut magis per huius verbi interpretationem impium convitium delegatur. Dicitur ergo in consuetudinis abusione hoc nomen τῆς παραλλαγῆς, in corporibus quidem, quando ex resolutione vel alia perpeffione membrum aliquod a naturali concentu perversum et detortum fuerit. Nam ex contraria positione affecti membri cum eo quod sanum est, in deterius perversionem ejus quod perpeffum fuit παραλλαγῆν nominamus. In his autem qui in moribus secundum virtutem et vitium differunt, cum intemperans vita puræ et temperanti opponitur, vel justo injustus, vel mansueto et pacifico et quieto, iracundus, bellicosus, et qui iram recondere non potest: et omnino quicquid melioris oppositione in vitio accusatur παρηλάχθαι dicitur (id est discrepare). Quia non illis invicem accidunt quæ in utrisque sunt insignia indicia, honesti dico et deterioris. Præterea παρηλάχθαι (discrepare) dicimus qualitates quæ in elementis considerantur, quæ ex contrario sibi invicem occurrunt, corrupticem vim mutuo habentes, ut calidum et frigidum, vel siccum et humidum, vel omnino siquid alteri contrario opponitur et quod in his nullo modo potest coire, παραλλαγῆς nomine (id est, differentiæ, sive discrepantiæ) interpretamur. Et quicquid prorsus dissonat ab altero in his indicibus, ex quibus

²² Rom. x, 40. ²³ Psal. xiii, 4 sqq.

(a) Locus sic restituendus ex cod. Bavar.... πρὸς τὸν νοῦν βλέπειν τῶν προβαλλομένων δῶθεν τὰ τῆς πίστεως ῥήματα, μὴ πρὸς τὰς φωνὰς δελεάζεσθαι. Εἰ οὖν Ἰῶν λέγων οὐ πρὸς κτίσμα βλέπει διὰ τῆς λέξεως, ἡμέτερος καὶ οὐχὶ τῶν ἐναντιῶν ἐστίν. Quæ Latine

πρὸς τὸν νοῦν βλέπειν διὰ τῆς λέξεως, ἡμέτερος καὶ οὐχὶ τῶν ἐναντιῶν ἐστὶ (a) λόγος. Εἰ δὲ τις Ἰοῦ δογματῇ κτίσει τίθεται, ἐν τοῖς εἰδωλολάτραις τετάσσεται. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι καὶ τὸν Δάγων, καὶ τὸν Βηλὸν, καὶ τὸν δράκοντα Θεὸν ὠνόμαζον, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο καὶ τὸν Θεὸν προσεκύνουν. Οὐ γὰρ Θεὸς τὸ ξύλον, καὶ ὁ χαλκὸς καὶ τὸ θηρίον.

Ἀλλὰ τί χρὴ καταστοχαζομένους τῆς διανοίας ἀνακαλύπτειν τῷ λόγῳ τὴν κεκρυμμένην ἀπάτην, καὶ παρέχειν ἰσως ἀφορμὰς τοῖς ἀκούουσιν, ὥς οὐκ ἀληθῶς ἡμῶν ταῦτα τοῖς ἐχθροῖς προφερόντων; Ἰδοὺ γὰρ γυμνὴν ἡμῖν ἐκτίθεται τὴν βλασφημίαν, δι' οὐδενὸς προκαλύμματος τὸν δόλον ἐπικρυπτόμενος, ἀλλ' ἐμπρόβηται, ὁρῶμενος τοῖς ἀτόποις ἐλευθέρῳ φωνῇ· οὕτω δὲ ἔχει τὰ γεγραμμένα· Ἡμεῖς μὲν οὖν, φησὶν, οὐδὲν ἕτερον εὐρίσκοντες παρὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Ἰοῦ τὸ δεχόμενον τὴν γέννησιν, ἐπ' αὐτῆς τῆς οὐσίας τάττειν οἰόμεθα δεῖν τὰς προσηγορίας, εἴτε καὶ ψυλοῖς ῥήμασι λέγομεν Ἰῶν καὶ γεννητὸν, εἴ γε ταῦτα τῆς οὐσίας χωρίζαιμεν, ἐκ τούτων ὁρμώμενοι καὶ τὸ περηλάχθαι τὰς οὐσίας ἀλλήλων πιστεύομεθα. Οὐδὲν οἶμαι χρῆναι τὴν ἐν τοῖς εἰρημνικοῖς ἀτοπίαν διὰ τῶν ἡμετέρων ἐλέγχεσθαι λόγων. Αὕτη γὰρ ἡ τῶν γεγραμμένων ἀνάγκη· ἰκανὴ στηλιτεῖται τὴν βλασφημίαν. Οὕτως δὲ διασκοπήσωμεν· Παρηλάχθαι λέγει τὰς οὐσίας ἀλλήλων τοῦ Ἰοῦ τε καὶ τοῦ Πατρός. Τί τοίνυν διὰ τοῦ παρηλλαγμένου σημαίνεται; Πρῶτον αὐτὴν τὴν τῆς λέξεως ἔμφασιν ἐφ' ἑαυτῶν ἐξετάσωμεν, ὥς ἂν μὴ δόλον διὰ τῆς τοῦ ῥήματος ἑρμηνείας ἐκκαλυφθεῖ τὸ βλάσφημον. Λέγεται τοίνυν ἐν τῇ καταχρήσει τῆς συνθεῆας τὸ ῥῆμα τῆς παραλλαγῆς, ἐπὶ σωμάτων μὲν, ὅταν ἐκ παραλύσεως ἢ τινος ἑτέρου πάθους παρατραπῇ τι μέλος τῆς φυσικῆς ἁρμονίας. Ἐκ γὰρ τῆς πρὸς τὸ ὑγιαίνειν τοῦ πεποιηθότος ἀντιπαρθέσεως τὴν πρὸς τὸ χεῖρον παρατροπὴν τοῦ παραδεξαμένου τὸ πάθος, παραλλαγῆν ὀνομάζομεν. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐν ἡβει κατ' ἀρετὴν καὶ κακίαν διαφερόντων, ὅταν ὁ ἀκόλαστος βίος ἀντιπαρετίθεμενος τῷ καθαρῷ τε καὶ σώφρονι, ἢ τῷ δικαίῳ ὁ ἀδίκος, ἢ πρὸς τὸν πρῶτον τε καὶ εἰρηνικὸν τε καὶ ἡσύχιον, ὁ θυμώδης τε καὶ πολεμικὸς, καὶ τὴν ὀργὴν ἀταμίευτος· καὶ πᾶν ὅλως τὸ τῇ παραθέσει τοῦ κρείττονος ἐν κακίᾳ κατηγορούμενον, παρηλάχθαι λέγεται· τῷ μὴ συμβαίνειν ἀλλήλοις τὰ ἐπ' ἀμφοτέρων γνωρίσματα, τοῦ τε καλοῦ φημι καὶ τοῦ χείρονος. Ἐτι παρηλάχθαι φάμεν καὶ τὰς ἐπὶ τῶν στοιχείων θεωρουμένας ποιότητας, ὅσαι κατὰ τὸ ἐναντίον ἀντιστοιχοῦσιν ἀλλήλαις, φθαρτικὴν κατ' ἀλλήλων ἔχουσαι δύναμιν, οἷον τὸ θερμὸν τε καὶ τὸ ψυχρὸν, ἢ τὸ ξηρὸν τε καὶ τὸ ὑγρὸν, ἢ ὅλως, εἴ τε ἐτέρῳ πρὸς τὸ ἐναντίον ἀντικαθίσταται, καὶ τὸ ἐν τούτοις ἀσύμβατον, τῷ τῆς παραλλαγῆς διερμηνεύομεν ῥήματι. Καὶ πᾶν ὅλως τὸ διαφωνοῦν πρὸς τὸ ἕτερον ἐν τοῖς ἐπιθεωρουμένοις γνωρίσμασι,

sic vertes: *Eam ob causam dico respiciendum esse ad mentem eorum qui vocabula fidei proferunt et non solis vocibus inescuri. Si igitur qui Filium nominat, hoc vocabulo ad creaturam non respicit, noster est et non adversariorum.*

ἡ τῶν παρηλλαγμένων ἐστίν· ὡς ὕψεια πρὸς νόσον, ἅ ἐκείνη καὶ πρὸς θάνατον ἢ ζωὴν, καὶ πρὸς εἰρήνην ὁ πόλεμος, καὶ ἀρετὴ πρὸς κακίαν, καὶ ὅσα τούτοις ἐστὶν ὁμοιότροπα.

Τούτων δὲ ἡμῖν οὕτω διευκρινιθέντων, κατανοήσωμεν καὶ ἐπὶ λογογράφου, πῶς παρηλλάχθαι λέγει τὰς οὐσίας ἀλλήλων ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τε καὶ Υἱοῦ. Τί τοῦτο λέγων; Ἄρ' ὡς τοῦ Πατρὸς μὲν ὄντος κατὰ φύσιν, τοῦ δὲ Υἱοῦ παρηλλαγμένου τῆς φύσεως. Ἡ τὴν τῆς ἀρετῆς παρατροπὴν τῷ ῥήματι τοῦτ' ἐπερμηνεύει, χωρίζων τῷ τῆς παραλλαγῆς ὀνόματι τὸ κακὸν ἀπὸ τοῦ κρείττονος, ὡς ταύτην μὲν ἐν τῷ καλῷ τὴν οὐσίαν βλέπειν, ἐν δὲ τῷ ἐναντίῳ τὴν ἄλλην; ἢ κατὰ τὸν λόγον τῆς τῶν στοιχείων ἐναντιώσεως, καὶ τὴν θεϊαν οὐσίαν παρηλλάχθαι τὴν ἐτέραν ἐκ τῆς ἐτέρας διυσιζομένης; ἢ ὡς ἔχει πρὸς εἰρήνην ὁ πόλεμος, καὶ πρὸς θάνατον ἢ ζωὴν, καὶ τὴν πρὸς τὰ τοιαῦτα πάντα τῷ τοιοῦτ' ὁμοίᾳ μάχην ἐνορᾷ ταῖς οὐσίαις; Ὡς μὴ ἂν αὐτὰς μετ' ἀλλήλων συμῶναι· τῷ τὴν μίξιν τῶν ἐναντίων δαπανητικὴν κατὰ τὴν μίγνυν ἐχρῆν τὴν δύναμιν. Καθὼς φησι περὶ τοῦ τοιοῦτου δόγματος ἡ παροιμιώδης Σοφία, ὅτι· ὕδωρ καὶ πῦρ οὐ μὴ εἴπωσιν, Ἀρχεὶ τὴν ἰσοπαλὴν τε καὶ ἰσοστάσιον τῶν ἐναντίων φύσιν, καὶ τὴν κατ' ἀλλήλων φθορὰν διὰ τοῦ αἰνίγματος ἐρμηνεύουσα· κατ' οὐδὲν τούτων εἶναι λέγει τὴν ἐν ταῖς οὐσίαις ἐκείναις παραλλαγὴν καθορᾶν; Οὐκοῦν εἰπάτω τὸ παρὰ ταῦτα νοούμενον. Ἄλλ' οὐκ ἂν εἰπεῖν ἔχοι· καὶ τὰ συνήθη λέγει· ὅτι ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν γεγεννηχότα παρήλλαχται. Τούτῳ γὰρ μᾶλλον ἢ ἀτοπία τῶν παρ' αὐτοῦ λεγομένων ἐλέγχεται· τί γὰρ οὕτω προσηφύως τε καὶ ἀρμοδίως ἄλλῃ ἄλλο ἐμφύεται τε καὶ ἐναρμόζεται, ὡς ἡ σχετικὴ πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ σημασία; Ἀπόδειξις δὲ τούτου, ὅτι· καὶ μὴ τὰ δύο ῥήθη ταῦτα ὀνόματα, τῷ ἐνὶ καὶ τὸ παρατεθὲν συσσημαίνεται· οὕτως ἔχεται καὶ ἐν ῥημοσται τῷ ἐτέρῳ τὸ ἕτερον, καὶ ἐν τῷ ἐνὶ καθορᾶται ἀμφοτέρω, ὡς μὴ ἂν ἐφ' ἑαυτοῦ νοηθῆναι τούτων τὴν χωρὶς τοῦ ἄλλου. Τὸ δὲ παρηλλαγμένον, τῷ ἀρμόζοντι πάντως ἐξ ἐναντίου καὶ νοεῖται καὶ λέγεται. Οἷον ἡ σπάρτος πρὸς τὴν εὐθείαν ἀρμοδίως ἔχει· τὸ δὲ σκολιὸν τῷ εὐθεῖ παρὰ τὴν εὐθείαν, οὐκ ἀρμόζεται· καὶ τοῖς μουσικοῖς σύνηθες τὴν συμφωνίαν τῶν τόνων ἀρμονίαν προσαγορεύειν, ἀνάρμοστον δὲ τὸ ἐκτροπὸν τε καὶ ἀπρόσχορον. Οὐκοῦν ταῦτόν ἐστι παρηλλαγμένον τε εἰπεῖν καὶ ἀνάρμοστον. Εἰ οὖν παρήλλαχται κατὰ τὸν τῆς αἰρέσεως λόγον πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν, ἡ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ φύσις, οὐδὲ ἀρμόζεται πάντως· τὸ δὲ ἐνάρμοστον οὐκ ἂν γένηται ἐν ἐκείνῳ ᾧ ἐναρμοσθῆναι οὐ δύναται. Ὡς περὶ γὰρ μιᾶς οὐστὴς μορφῆς, ἐπὶ τε τοῦ κηροῦ καὶ τῆς ἐν τῇ σφενδόνη γλυφίδος, ὅταν ἐντεθῇ πάλιν τῇ σφενδόνη, ὁ ἐκτυπωθεὶς παρὰ ταύτης κηρὸς ἐναρμόζει τὸν περὶ ἑαυτὸν χαρακτῆρα τῷ περιέχοντι τοὺς ἰδίους καταλαμβάνων τύπους ἐν τῷ χαρακτῆρι, πρὸς τε τὰ κοῖλα διαδομένους, καὶ τὰς ἐξοχὰς τῆς γλυφῆς ἰδίους ἀναδεχόμενος τύπους. Εἰ δὲ ξένος τις καὶ ἀλότηριος τύπος ἐντεθῇ τῇ γλυφῇ τῆς σφενδόνης, τραχύνει καὶ συγχεῖ τὴν ἰδίαν μορφήν τοῖς ἀνοικεῖσις

ejus vis et natura dignoscitur inter παρηλλαγμένα (id est, disjuncta) ponitur, ut sanitas a morbo et vita a morte, et a pace bellum, et virtus a vitio, et quæ sunt ejusdem modi, omnia a se invicem dissident.

His autem sic distinctis in hoc scriptore cogitemus, quomodo dicit essentias in Patre ac Filio παρηλάχθαι (disjunctas) esse a se invicem. Cur hoc dicit? an quia Pater est secundum naturam, et Filius παρηλλαγμένος (discrepans) a natura? vel virtutis παρατροπὴν (perversiōnem) hoc verbo interpretatur, separans παραλλαγῆς (differentiæ) nomine, quod malum est a meliore, ut hanc in pulchro et honesto essentiam inspiciat, in contrario vero alteram? vel secundum rationem contrarietatis elementorum etiam divinam essentiam alteram ab altera παρηλλάχθαι (discrepare) confirmat? an ut se habet bellum cum pace, et vita cum morte, et pugnam cum talibus et omnibus hoc modo in essentiis intuetur? Ita ut ipsæ non inter se coeant, quia contrariorum missionem consumptricem habeant secundum vim eorum quæ miscentur. Sicut de tali dogmate proverbialis ait Sapientia, quod aqua et ignis nunquam dixerint: Sufficiat; æqualem in pugna et æquilibrem contrariorum naturam et mutuam inter se perniciem hoc ænigmati significans. An nullo horum in illis essentiis παραλλαγῆν (differentiam) dicit se conspiciere? dicat igitur quod præter hæc intelligitur; sed non dicere possit. Quod si inusitata proferat, quod Filius ad eum qui genuit παρήλλαχται (differt): hoc enim etiam magis eorum quæ ab ipso dicuntur absurditas redarguitur. Quid enim ita agnate, apte et congruenter aliud alii innascitur et convenit, quam relativa cum Patre Filii significantia? Quod sic demonstrari potest: nam etsi hæc duo nomina dicta non fuerint, per unum alterum quod ei adjunctum est consignificatur. Sic incumbit et congruit alteri alterum, et in uno utraque conspiciuntur, ut nihil horum in ipso intelligi possit sine altero. Quod autem παρηλλαγμένον (discrepans vel disjunctum), congruenti prorsus ex contrario et intelligitur et dicitur; ut funiculus ad rectam lineam congruenter se habet· obliquum vero recto cum adjicitur non congruit. Quin etiam musicis familiare est consonantiam appellare tonorum harmoniam, id est concentum sive concordiam, discors autem id quod inconcinnum est et dissonum nec fidibus congruum. Ergo idem est dicere παρηλλαγμένον (id est, alienum et inusitatum), et discrepans et discors. Si igitur secundum hæreseos sermonem cum Patris essentia Unigeniti Dei natura παρήλλαχται (disjuncta est) neque prorsus congruit: congruum autem quid esse non potest cum illo cui non potest congruere neque adaptari. Quemadmodum enim si una eademque forma fuerit et in cera et incisura sive sculptura quæ est in annuli pala, cum rursus indita fuerit palæ, expressa ab ea cera characterem sive figuram circa seipsam adaptat, circūdu suo impressas ab

ipso figuras occupans et complectens in sculptura : A et ad cava subiens, et sculpturae eminentias suis formis excipiens. Quod si peregrina aliqua aliena figura fuerit indita sculpturae palae annuli, exasperat et confundit propriam formam alienis notis speciem circumsculptentibus. Verumtamen qui est in forma Dei non alio quodam caractere praeter Patrem formatus est, quia sit character substantiae Patris¹⁸; forma autem Dei idem penitus est cum substantia. Ut enim in forma servi factus in essentia servi formatus est¹⁹: non nudam et simplicem in seipso formam assumpsit, et ab essentia disjunctam, sed essentia simul cum forma significatur: sic prorsus qui dixit ipsum in forma Dei esse, per formam, essentiam indicavit. Si igitur in forma Dei est, et in Patre cum sit, paterna gloria signatus est, sicut ait vox Evangelii quae dicit, *Hunc Pater signavit Deus*²⁰. Quocirca qui vidit Filium videt Patrem²¹: bonitatis imago, et gloriae splendor, et Patre non habere discrepantiam testantur.

Ergo aperte et perspicue blasphemiae adversariorum instabilitas et futilitas ex dictis refellitur. Si enim quae dissita sunt non congruunt; qui autem a Patre signatus est et in seipso Patrem ostendit, et in Patre est, atque in seipso habet illum, per omnia ostendit quod natura conjunctum est, et concors et congruum. Per haec igitur adversariorum absurditas vehementer redarguitur: sicut enim demonstratum est quod παρῃλλαγμένον (id est, quod dissitum est) incongruum et dissonum esse: sic vice versa contradictorie quod bene congruit et aptum est, conceditur omnino ἀπαράλλακτον (indivulsum sive incommutabile.) Ut enim quod dissitum, non congruit, sic quod congruit et cohæret non disjunctum est: qui autem dicit Unigeniti naturam παρῃλλαττειν (differre sive discrepare) a Patris bona essentia, in ipso bono prorsus παρῃλλαγήν (discrepantiam) videt. Quod autem a calliditatem, ait paræmia.

Sed hæc ut perspicuam habentia absurditatem orationis cursu superabo; quod autem hæc præcedit examinemus. Nihil inquit alterum inveniri præter essentiam Filii, quod generationem admittat: quid intelligens hæc dicit? Duo enim discernens a se invicem nomina, quæque per hæc significantur simul secernens oratione, in seipso utrumque proprie et separatim exponit. Unum nomen est generatio, alterum nomen essentia. Accipit, inquit, essentia generationem, ut quæ sit aliud quid videlicet quam generatio. Si enim generatio essentia esset, quod quidem assidue affirmat: ita ut duæ appellationes inter se æqualem vim habeant secundum significationem; non dixerit quod essentia generationem accipit; æquale enim esset dicere quod essentiam essentia capit, vel quod generationem generatio accipit, si idem esset essentia et generatio. Igitur aliud quiddam generationem intelligit, aliud vero quid essentiam quæ generationem

ἁ χαράμασι περιγλύφω· τὸ εἶδος. Ἀλλὰ μὴν ὁ ἐν τῇ μορφῇ τοῦ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐκ ἄλλω τινὶ χαρακτηρὶ παρὰ τὸν Πατέρα μερόφωται, χαρακτηρὶ ὧν τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως· ἡ δὲ μορφὴ τοῦ Θεοῦ ταῦτὸν τῇ οὐσίᾳ πάντως ἐστίν. Ὡς γὰρ ἐν τῇ μορφῇ τοῦ Θεοῦ γενόμενος, τῇ οὐσίᾳ τοῦ δούλου ἐνεμορφώθη, οὐ φιλήν ἀναλαβὼν ἐφ' ἑαυτοῦ τὴν μορφήν, οὐδὲ τῆς οὐσίας διεzeugμένην· ἀλλ' ἡ οὐσία τῇ μορφῇ συσσημαίνεται· οὕτως πάντως καὶ ὁ εἰπὼν αὐτὸν ἐν μορφῇ Θεοῦ εἶναι, τὴν οὐσίαν διὰ τῆς μορφῆς ἐνεδείξατο. Εἰ οὖν ἐν τῇ μορφῇ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ καὶ ἐν τῷ Πατρὶ ὧν ἐσφράγισται τῇ πατρὶ· δόξῃ, καθὼς φησὶν ἡ τοῦ Εὐαγγελίου φωνὴ ἡ λέγουσα· Τοῦτο· ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός· διὸ καὶ ὁ ἑωρακὴς τὸν Υἱὸν ὁρᾷ τὸν Πατέρα· ἡ τῆς ἀγαθότητος εἰκὼν, καὶ τὸ τῆς δόξης ἀπαύγασμα, καὶ πάντα ὅσα τοιαῦτα, τὸ μὴ ἀναρμόστως ἔχειν τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν πρὸς τὸν Πατέρα μαρτυρεται.

omnia quæcunque ejusmodi Filii essentiam cum

Ἄρα προδήλως τὸ τῆς βλασφημίας τῶν ἀντικειμένων ἀσύστατον διὰ τῶν εἰρημένων ἐλέγχεται. Εἰ γὰρ τὰ παρῃλλαγμένα οὐ συναρμόζεται, ὁ δὲ σφραγισθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐν ἑαυτῷ δεικνὺς τὸν Πατέρα, καὶ ἐν τῷ Πατρὶ ὧν, καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχων ἐκεῖνον, διὰ πάντων δείκνυσσι τὸ συμφυὲς καὶ εὐάρμοστον. Ἄρα διὰ τούτων ἡ ἀτοπία τῶν ἐναντιῶν κατὰ κράτος ἐλέγχεται. Ὡς γὰρ ἐδείχθη τὸ παρῃλλαγμένον ἀνάρμοστον, οὕτω τὸ ἐμπαλιν ἀναντιρρότης ὁμολογεῖται τὸ εὐάρμοστον ἀπαράλλακτον πάντως. Ὡς γὰρ τὸ παρῃλλαγμένον οὐκ ἀρμόζεται, οὕτω τὸ ἀρμόζόμενον οὐ παρῃλλαττειται· ὁ δὲ λέγων τῆς ἀγαθῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὴν τοῦ Μονογενοῦς παρῃλλαττειν φύσιν, ἐν αὐτῷ τῷ ἀγαθῷ τὴν παρῃλλαγὴν πάντως βλέπει. Τὸ δὲ τοῦ ἀγαθοῦ παρῃλλαγμένον, τί ἐστὶ, Νοήσατε, οἱ ἀκακοὶ, τὴν παρουρίαν, ἡ πειρομία φησὶν.

bono discrepat, quid est, Animadvertite, o boni viri,

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς πρόδηλον ἔχοντα τὴν ἀτοπίαν παραδραμοῦμαι τῷ λόγῳ, τὸ δὲ πρὸ αὐτῶν ἐξετάσωμεν. Οὐδὲν φησὶν ἕτερον εὐρίσκεισθαι παρὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ τὸ δεχόμενον τὴν γέννησιν· τί νοῦν ταῦτα λέγει; Δύο γὰρ ἀπ' ἀλλήλων διακρίνεις δνόματα, καὶ τὰ δι' αὐτῶν σημαίνόμενα συνδιαχωρῶν τῷ λόγῳ, ἐφ' αὐτοῦ ἐκότερον ἰδιαζόντως ἐκτίθεται, ἐν δνομα τῇ γέννησι, καὶ ἕτερον δνομα τῇ οὐσίᾳ. Δέχεται, φησὶν, ἡ οὐσία τὴν γέννησιν, ἄλλο τι οὕτω δηλονότι παρὰ τὴν γέννησιν. Εἰ γὰρ ἡ γέννησις οὐσία ἦν, ὅπερ δὴ συνεχῶς ἀποφαίνεται· ὥστε τὰς δύο προσηγορίας ἰσθοναμεῖν ἀλλήλων κατὰ τὴν ἐμφασιν, οὐκ ἂν εἶπεν ὅτι δέχεται ἡ οὐσία τὴν γέννησιν· ἴσον γὰρ ἂν ἦν τὸ εἰπεῖν, ὅτι τὴν οὐσίαν ἡ οὐσία, ἡ ἐν τὴν γέννησιν ἡ γέννησις δέχεται, εἴπερ ταῦτ' ἦν τῇ οὐσίᾳ ἡ γέννησις. Οὐκοῦν ἄλλο μὲν τι νοεῖ τὴν γέννησιν, ἄλλο δὲ τι τὴν οὐσίαν ἡ τὴν γέννησιν δέχεται. Οὐ γὰρ ἂν ἦν ταῦτ' ὅτ' ὑποδεχομένη τὸ λαμβανόμενον. Τοῦτο μὲν οὖν ἡ σοφία τοῦ λογογράφου τεχνι-

¹⁸ Hebr. i, 3. ¹⁹ Philipp. ii, 7. ²⁰ Joan. vi, 27.

²¹ Joan. xiv, 9.

λογία φησίν. Εἰ δέ τις ἐγκτεται νοῦς τοῖς εἰρημένοις, ὁ κρίνεν ἐπεσκεμμένος ἐπισκεψάσθω τὸν λόγον. Πάλιν δὲ τὸ ῥηθὲν ἀναλήφωμαι.

Οὐδὲν ἕτερον εὐρίσκειν λέγει παρὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ τὸ δεχόμενον τὴν γέννησιν. Ἀλλὰ τὸ μηδεμίαν ἐγκτεῖσθαι τοῖς εἰρημένοις διάνοιαν, παντὶ δῆλόν ἐστι τῷ καὶ ὁπωσοῦν ἐπαύοντι λόγον· ὑπόλοιπον δὲ ἂν εἴη τὴν βλασφημίαν εἰς τὸ ἐμφανὲς ἀγαγεῖν, ἣν διὰ τῶν ἀδιανοήτων τούτων κατασκευάζει ῥημάτων. Βούλεται γάρ, εἰ καὶ μὴ δύναται, διὰ τὴν ἐρμηνευτικὴν ἀτονίαν, ταύτην ἐμποιεῖσαι τοῖς ἀκροαταῖς τὴν διάνοιαν, ὅτι κατασκευαστὴ ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ ἡ σημασία· γέννησιν δὲ τὴν κατασκευὴν ὀνομάζει, τῇ εὐσημοτάτῃ φωνῇ τὸ φρικτὸν περιστέλλων τῆς βλασφημίας· ὡς ἂν εὐπαράδεκτος γένοιτο ἡ τοῦ ἐκτεῖσθαι τὸν Κύριον συγκατάθεσις, τῇ τῆς γεννήσεως λῆξει τῆς κατασκευῆς δηλουμένης. Λέγει τοίνυν ὅτι ἡ οὐσία τὴν γέννησιν δέχεται, ἵν' ὥσπερ ἐν ὑποκειμένῳ τινὶ πράγματι πᾶσα κατασκευὴ θεωρῆται. Οὐ γὰρ ἂν τις εἴποι κατασκευάσθαι ὃ μὴ ὑφέστηκεν, οὕτως οἶδ' ὅτι κατασκευάσασθαι τὴν τοῦ Μονογενοῦς Θεοῦ φύσιν προτείνας τῷ λόγῳ τὴν ποίησιν. Εἰ τοίνυν τὴν γέννησιν δέχεται ταύτην, φησὶ, τοιοῦτο σημεῖον βουλόμενος ὅτι οὐκ ἂν ἦν, εἰ μὴ κατασκευάσθῃ. Τί δὲ ἄλλο τῶν ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένων ἐστὶ μὴ γνόμενον; Οὐρανός, γῆ, ἀήρ, θάλαττα, πᾶν ὃ τί πέρ ἐστι, γνόμενον πάντως ἐστίν. Ὃν οὐδὲν ἂν ἦν, εἰ μὴ γνόμενον ἦν. Πῶς οὖν ὡς ἐξαίρετόν τι τῇ τοῦ Μονογενοῦς ἐνεθεώρησε φύσει, τὸ εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν ἀναδέεσθαι τὴν γέννησιν; Οὕτω γὰρ τὴν κατασκευὴν ὀνομάζει, ὡς τοῦ βομβυλίου καὶ τοῦ κύνωπος οὐκ εἰς ἑαυτὸν, ἀλλ' εἰς ἕτερόν τι παρ' ἑαυτὸν δεξαμένου τὴν γέννησιν. Οὐκοῦν ὁμολογεῖται διὰ τῶν γεγραμμένων, ὅτι καὶ πρὸς τὰ μικρότατα τῆς κτίσεως μόρια, κοινοποιεῖται παρ' αὐτῶν τοῦ Μονογενοῦς ἡ οὐσία, καὶ πᾶν ἐπιχείρημα δι' οὗ κατασκευάζεται ἡ πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ ἀλλοτριώσις, ἴσῃ ἰσὺν καὶ ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστον ἔχει. Τίς οὖν αὐτῷ χρεῖα τῆς ποικίλης ταύτης λεπτοουργίας εἰς κατασκευὴν τῆς κατὰ φύσιν ἀλλοτριότητος, δέον τὴν σύντομον τῆς ἀρνήσεως ὁδὸν τραπῆναι τῷ φανερώς ἀπειπεῖν μὴ δεῖν ὁμολογεῖσθαι τοῦ Υἱοῦ τὸ ὄνομα, μηδὲ τὸν μονογενῆ Θεὸν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις κηρύσσεσθαι, ἀλλὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν λατρείαν κυριωτέραν τῆς τῶν Χριστιανῶν κρίνειν ὁμολογίας, καὶ μόνον κτίστην καὶ δημιουργὸν ὁμολογοῦντας τὸν Πατέρα, τὰ λοιπὰ πάντα τῷ τῆς κτίσεως ὑπάγειν ὀνόματι τε καὶ νοήματι· ἐν δὲ τούτοις τὸ τῶν ἄλλων προτεταγμένων ἔργον ποίημα λέγειν διὰ τινος κατασκευαστικῆς ἐνεργείας γνόμενον, καὶ πρωτόκτιστον ἀντὶ μονογενοῦς Θεοῦ καὶ ἀληθινοῦ Υἱοῦ προσαγορεύοντας;

Ἡρὴν constructione factam : et loco Unigeniti Dei et veri Filii πρωτόκτιστον (primo creatum) appellandum?

accipit; non enim esset idem cum eo quod suscipit id quod sumitur. Hoc quidem huius scriptoris artificiosa disputatio asserit. Quod si qua dictis insidet intelligentia, qui judicare diligenter meditatus est, consideret sermonem. Iterum quod dictum est resumam.

Nihil aliud licet invenire, inquit, præterquam essentiam Filii quod admittat generationem. Sed nullum subesse his dictis sensum cuius perspicuum est, vel quocunque modo sermonem audienti. Reliquum fuerit blasphemiam in apertum proferre, quam per hæc verba nullum sensum habentia construit. Vult enim, etsi non potest, per interpretativam imbecillitatem hanc auditoribus inserere sententiam, quod Filii significatio constructa est, id est quid conditum indicans; generationem enim structuram nominat significantissima voce horribilem blasphemiam communiena, ut sit acceptissima assensio quod Dominus sit creatus, generationis dictione structuram declarante. Dicit itaque quod essentia generationem accipit, ut tanquam in aliqua re subjecta omnis constructio spectetur. Non enim quis dixerit constructum esse quod non subsistat, sic velut quoddam ædificium Dei Unigeniti naturam protendens sermone facturam. Si igitur, inquit, generationem hanc accipit, hoc significare volens, quod non esset, nempe Unigeniti essentia, nisi condita esset. Quid autem aliud eorum quæ in creatura conspiciuntur est non factum? Cælum, terra, aer, mare, quidquid est, omnino factum est: quorum nihil esset nisi factum esset. Quomodo igitur ut eximium quiddam in Unigeniti natura speculatus est, nempe eam ipsam essentiam accipere generationem? Sic enim creationem nominat, ut bombylii (cujusdam apidis obstreperæ) et culicis, non in seipsum, sed in alterum quiddam quam seipsum qui accepit generationem. Igitur confitetur per scripta quod etiam cum minimis creaturæ particulis ab ipsis Unigeniti essentia communis efficitur: omnisque argumentatio qua ad Patrem Filii alienatio construitur in singulis rebus vim habet æqualem. Quid igitur ei fuit opus hac varia et subtili arte, ut astruat Filii essentiam a natura Patris alienam esse; cum oporteret compendiarium et brevem viam abnegationis ingredi ad aperte negandum et dicendum non esse Filii nomen confitendum, neque unigenitum Deum in Ecclesiis prædicandum; sed Judæorum cultum judicandum esse proprium magis quam Christianorum confessionem, qui quidem Judæi solum creatorem et opificem condiderunt et nomini creaturæ esse subjicienda; in his autem, quod aliis præpositum est sive prius ordinatum opus dicendum ποίημα facturam, velut quadam fabrica πρωτόκτιστον (primo creatum) appellandum?

His enim prævalentibus, facillime ad ipsorum scopum dogmata concluduntur, omnibus ut consentaneum ex tali principio ad id quod est consequens directis: eum nempe qui neque genitus, neque Filius est, sed qui operatione quadam subsi-

stit, communem cum Deo habere essentiam non posse. Quoad autem Evangeliorum voces prævalent, quibus Filius et Unigenitus et ex Patre et ex Deo, et talia prædicatur: frustra delirabit seipsum et suos talibus nugis fallens et decipiens. Nam cum Filii appellatio veram cum Patre relationem clamitet, quis ita stupidus et vecors, ut Joanne et Paulo, et reliquo choro sanctorum germanas has voces et necessitudinis indices prædicantibus non ad illos respiciat, sed inanibus crepitaculis illectus cavillorum Eunomii doctrinam amplectatur: ipsumque Eunomium veriore doctrine existimet his qui a Spiritu afflati loquuntur mysteria, et Christum in seipsis portant? Quemnam hunc Eunomium? Unde ad docendum Christianos elatum? sed hæc quidem omittantur. Atque ut fieri potest studium circa proposita cor nostrum explanet, fidei zelo et ardore adversus blasphemantes supra modum tumens. Quomodo enim ad iram et odium non concitaremur, videntes Deum et Dominum, et vivificum, et Servatorem ab istis hominibus ludibrio affici, et veluti cæno conspurcari? Si enim mihi patrem carnis convitiis incesset, vel in meum benefactorem hostiliter se haberet, an imperturbato animo possem iram continere, et ferre æquo animo contra dilectos et charos injuriam? Quod si animæ meæ Dominus, qui ipsam ante non existentem fecit subsistere, et in servitutem redactam redemit: qui vitæ præsentis gustum præbuit, et futuram præparavit; qui ad regnum vocat, et quomodo gehennæ judicium fugiamus mandat; parva dico hæc, neque adhuc communis Domini majestate digna: qui ab omni creatura adoratur, cælestibus, terrestribus, subterrestribus, cui adstiterunt ministrorum cælestium decem millia: ad quem conversum est totum hoc omne quod hic administratur et honesti desiderio tenetur; si hic in convitium hominibus exponitur, quibus non sufficit solum seipsos particulæ hujus apostatæ, id est, defectoris, adhærescere, sed damnum arbitrantur non etiam alios secum in barathrum sive voraginem suis scriptis pertraxisse, ut posteris non deficiat ad interitum deductio: nunquid quis iram in eos conceptam culpatur? Sed ad ea quæ sequuntur recurramus.

Criminatur enim in sequentibus nos rursus humanis similitudinibus Filii generationem dedecorare, atque eorum quæ a nostro patre de his scripta sunt meminit: in quibus, inquit, duo cum significantur ex Filii voce, nempe ea quæ sit per affectum productio, et ea quæ cum eo qui genuit intercedit germanitas: illud quidem quod indecorum et carnale est, in divinis sermonibus non admittere; hoc vero quantum ad testimonium gloriæ Unigeniti est, hoc solum in excelsis documentis assumere. Quis igitur humanis opinionibus Filii generationem dedecorat, qui quod passibile est et humanum exterminat a divina generatione, impassibiliter autem Filium cum eo qui genuit copulat: an qui commu-

κοινωνεῖν τῷ Θεῷ τῆς οὐσίας οὐχ οἶόν τε. Ἔως δ' ἀνκρατῶσιν αἱ τῶν Εὐαγγελίων φωναί, δι' ὧν Υἱὸς καὶ Μονογενὴς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τοιαῦτα κηρύσσεται· μάτην ληρήσει, ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς καθ' ἑαυτὸν διὰ τῶν τοιούτων φληνάφων παρακρουόμενος. Τὴν γὰρ ἀληθὴ πρὸς τὸν Πατέρα σχέσιν τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγούρας βοήσεως, τίς οὕτως ἡλίθιος, ὡς Ἰωάννου καὶ Παύλου καὶ τοῦ λοιποῦ χοροῦ τῶν ἁγίων τὰς γενήσας ταύτας φωνὰς καὶ τῆς οἰκειότητος ἐνδεικτικὰς κηρυσσόντων, μὴ πρὸς ἐκείνους βλέπειν, ἀλλὰ τοῖς διακένους κροτάλοις τῶν Εὐνομίου σοφισμάτων διδασκαλίαν, τῶν διὰ τοῦ Πνεύματος λαλούντων μυστήρια, καὶ Χριστὸν ἐν ἑαυτοῖς φερόντων, Εὐνόμιον ἀληθέστερον οἰεσθαι; Τίνα τοῦτον Εὐνόμιον; Τὸν πόθεν εἰς τὸ καθηγεῖσθαι Χριστιανούς ἐπαρθέντα; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἑάσθω· καὶ ὡς ἔστι δυνατόν ἡ περὶ τὰ προκείμενα σπουδὴ καταλεινέτω τὴν καρδίαν ἡμῶν, ζήλω τῆς πίστεως κατὰ τῶν βλασφημούντων ὑπερουδαίνουσιν. Πῶς γὰρ ἔστι μὴ παρακινήθῃαι πρὸς ὀργὴν καὶ ἀπέχθειαν, ἐν τῷ τὸν Θεὸν ἡμῶν καὶ Δεσπότην, καὶ ζωοποιον, καὶ Σωτῆρα, παρὰ τῶν ἀνθρωπίνων τούτων προπηλακίζεσθαι; Εἰ γάρ μοι τὸν τῆς σαρκὸς ἐλοιδορεῖ πατέρα, ἡ πρὸς τὸν εὐεργέτην εἶχε τὸν ἔμδον θυμῶν, ἄρα δυνατὸν ἦν ἀπαθῶς βαστάσαι τὴν κατὰ τῶν ἀγαπωμένων ὀργήν; Εἰ δὲ ὁ τῆς ψυχῆς τῆς ἐμῆς Κύριος, μὴ οὖσαν αὐτὴν ὑποστήσας, καὶ δουλωθεῖσαν ἐξαγυράσας· ὁ τῆς τε παρούσης γεύσας ζωῆς, καὶ τὴν μέλλουσαν παρασκευάσας· ὁ πρὸς βασιλείαν καλῶν, καὶ ὅπως ἂν φεύγοιμεν τὴν τῆς γεέννης κατάκρισιν παρεγγυῶν (μικρὰ λέγω ταῦτα καὶ οὐπω τῆς τοῦ κοινῶς Δεσπότης μεγαλωσύνης ἐπάξιον), ὑπὸ πάσης τῆς κτίσεως προσκυνούμενος, ἐπουρανίων, ἐπιγείων, καταχθονίων· ὧς παρεστήκεσαν τῶν κατ' οὐρανὸν λειτουργῶν μυριάδες· πρὸς ὃν ἐπέστραπται πᾶν ὅσον ὧδε οἰκεῖται καὶ τοῦ καλοῦ τὴν ἔφεσιν ἔχει· εἰ οὕτως ἔκκειται πρὸς λοιδορίαν ἀνθρώποις, οἷς οὐκ ἀρκεῖ μόνον τὸ ἑαυτοὺς τῇ μερίδι τοῦ ἀποστάτου προσοικεῖν, ἀλλὰ ζημίαν ποιοῦνται τὸ μὴ καὶ ἄλλους εἰς τὸ αὐτοῦ βάραθρον μετ' ἑαυτῶν ἐφελκύσασθαι διὰ τῆς λογογραφίας· ὡς ἂν μὴ λείποι τοῖς ἐπιγινόμενοις ἡ πρὸς τὸν ὄλεθρον χειραγωγία· ἄρα τις μέμφεται τὴν ἐπὶ τούτοις ὀργήν; Ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀκολουθίαν ἐπαναδράμωμεν.

D

Διαβάλλει γὰρ ἐν τοῖς ἐφεξῆς πάλιν ἡμᾶς ὡς ταῖς ἀνθρωπίναις ὁμοίτησιν ἀτιμάζοντας τοῦ Υἱοῦ τὴν γεννήσιν, καὶ μέμνηται γε τῶν γεγραμμένων τῷ ἡμετέρῳ πατρὶ περὶ τούτων· ἐν οἷς φησι, δύο σημεῖα νομένων ἐκ τῆς τοῦ Υἱοῦ φωνῆς, τῆς τε διὰ πάθους συστάσεως, καὶ τῆς πρὸς τὸν γεγεννηκότα γεννητότητος· τὸ μὲν ἀπρεπὲς καὶ σαρκῶδες ἐν τοῖς θεοῖς μὴ προσέειναι λόγοις· τὸ δὲ ὅσον εἰς μαρτυρίαν τῆς τοῦ Μονογενοῦς δόξης ἐστὶ, τοῦτο μόνον ἐν τοῖς ὑπὸ τοῖς παραλαμβάνεσθαι δόγμασι. Τίς οὖν ἀτιμάζει ταῖς ἀνθρωπίναις ὑπολήψεις τοῦ Υἱοῦ τὴν γεννήσιν, ὁ ἐξορίζων τῆς θέας γεννήσεως τὸ παθητὸν καὶ ἀνθρώπινον, ἀπιθῶς δὲ συνάπτων τὸν Υἱὸν τῷ γεννησαντι· ἢ ὁ κοινοποιῶν πρὸς τὴν κάτω κτίσιν τὸν τὰ

πάντα παραγαγόντα εἰς γένεσιν; Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον, ὡς εἰκεν, ἡ καινὴ αὕτη σοφία πρὸς ἀτιμίαν εἶχε βλέπειν, τὸ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν οἰκειῶσαι, μέγα δὲ καὶ ὕψηλόν τὸ καταγαγεῖν αὐτὸν εἰς ὁμοτιμίαν τῆς ἡμῖν ὁμοδοῦλου κτίσεως. Ὡς κενῶν ἐγκλημάτων! Βασίλειος ὡς ἀτιμάζων τὸν Υἱὸν διαβάλλεται, ὃ τιμῶν αὐτὸν καθὼς τιμᾷται ὁ Πατήρ. Καὶ Εὐνόμιος τῆς τιμῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑπερμάχεται, ὃ τῆς ἀγαθῆς φύσεως τοῦ Πατρὸς ἀφανίζων. Τοιαύτην ἔσχε καὶ Παῦλος αἰτίαν παρ' Ἀθηναίοις ποτὲ πρὸς αὐτὴν ἐκείνων κατηγορούμενος, ὡς ξένα καταγγέλλων δαιμόνια, ὅτε τὴν περὶ τοὺς δαίμονας πλάνην τῶν εἰδωλομανούντων διήλεγε καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐχειραγῶγει, καταγγέλλων ἐν τῷ Ἀρειοπάγῳ τὴν ἀνάστασιν. Ταῦτα καὶ νῦν οἱ νέοι Στωϊκοὶ καὶ Ἐπικουρεῖοι τῷ μιμητῇ τοῦ Παύλου προσφέρουσιν, οἱ εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαιροῦντες, καθὼς περὶ τῶν Ἀθηναίων ἡ ἱστορία φησὶν, ἡ εἰς τὸ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον. Τί γὰρ ἀνερθεῖται τούτων καινότερον, Υἱὸς ἐνεργείας, καὶ Πατήρ κτίσματος, καὶ Θεὸς πρόσφατος ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἀναφυόμενος, καὶ ἀγαθὸν ἀγαθοῦ παρηλλαγμένον; Οὗτοι εἰσιν οἱ διὰ τοῦ μὴ εἶναι αὐτὸν λέγειν, ὅπερ ἐστὶν ἡ τοῦ γεννήσαντος φύσις, τιμᾶν προσποιούμενοι ταῖς καθηκούσαις τιμαῖς. Ἀρ' αἰδεῖται τὸ εἶδος τῆς τοιαύτης τιμῆς ὁ Εὐνόμιος, εἰ μὴ πρὸς τὸν Πατέρα λέγοι τις αὐτὸν οἰκειώσασθαι τῇ φύσει, ἀλλὰ πρὸς τι τῶν ἑτερογενῶν τὴν κοινωνίαν ἔχειν; Εἰ γὰρ ὁ πρὸς τὴν κτίσιν κοινωποιῶν τὸν τῆς κτίσεως Κύριον, τιμᾶν ἐν τούτοις αὐτὸν διορίζεται, τιμᾶσθω καὶ οὗτος πρὸς τὸ ἄλογον ἢ ἀναίσθητον κατὰ τὴν φύσιν κοινωποιούμενος. Εἰ δὲ τούτῳ χαλεπὸν καὶ ἐφύδριστον ἢ πρὸς τὸ χεῖρόν ἐστι κοινωνία, πῶς τῷ δεσποτεῦντι ἐν τῇ δυναστείᾳ αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος, καθὼς φησὶν ὁ Προφῆτης, τιμῇ ἐστί, τὸ τῇ ὑποχειρίῳ καὶ δουλευούσῃ φύσει συγκατατάττεσθαι; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον.

nem facit eum qui omnia ad generationem adduxit cum creatura infima? Sed hoc tale, ut consentaneum est, nova hæc sapientia ad ignominiam videtur intueri, nempe majestati Patris Filium conciliare, magnum autem et excelsum ipsum adducere ad æqualem honorem creaturæ nobis conservæ. O vana crimina! Basilius ut Filium dedecore afficiens insinuat, qui colit ipsum, sicut colitur Pater. Et Eunomius pro honore Unigeniti pugnat, qui bona Patris natura ipsum privat. Hujusmodi crimen apud Athenienses quondam Paulus incurrit²²: cum accusaretur quod peregrina annuntiaret diæmonia, cum tamen circa dæmones errorem eorum qui insano idolorum cultui erant dediti, reprehenderet, et ad veritatem manu duceret, annuntians in Areopago resurrectionem. Hæc etiam nunc novi Stoici et Epicurei imitatori Pauli objiciunt, ad nihil aliud idonei, sicut de Atheniensibus historia refert, quam ut novi aliquid vel dicerent vel audirent. Quid his novum magis inveniri posset, quam Filius operationis, et Pater creaturæ, et Deus recens ex non ente enascens, et bonum a bono disjunctum vel discrepans? Ipsi sunt qui quia dicunt ipsum non esse id quod est ejus qui genuit natura, colere se simulant convenientibus honoribus. Nunquid talis honoris speciem veretur Eunomius, si non cum Patre quis dicat ipsam natura necessitudine devinciri, sed cum aliquo eorum quæ sunt diversi generis communionem habere? Si enim qui cum creatura communem facit Dominum creaturæ, colere in his ipsum definitur, hic etiam eum honore afficiat, qui cum bruto rationis experte, vel cum sensu carente secundum naturam facit communem. Quod si huic acerba et contumeliosa videtur cum deteriore communio; quomodo dominanti in potentatu ipsius sæculi, sicut ait Propheta, honor est in subditæ et servientis naturæ ordinem redigi? Sed hæc quidem hæcenus.

²² Act. xvii, 17. sqq.

ΚΑΤΑ ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΛΟΓΟΣ Ε΄.

CONTRA EUNOMIUM LIBER QUINTUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΛΟΓΟΥ,

- α'. Ὁ δὲ πέμπτος λόγος τὰ παρὰ τῆς τοῦ ἀποστόλου Πέτρου φωνῆς ρηθέντα ἐπαγγέλλεται εἰπεῖν, ἀναβάλλεται δὲ. Καὶ πρότερον μὲν περὶ τῆς κτίσεως διαλέγεται, ὅτι μηδὲν αὐτῆς ἐστὶ σεβάσμιον, ἀλλ' ἀπαιδεύτῳ καὶ ἀσθερεῖ διαβολῇ πλανηθέντες οἱ ἄνθρωποι, καὶ τὸ κάλλος αὐτῆς θανυμάσαντες, τὰ μέρη τοῦ κόσμου ἐθεοποίησαν. Ἐρ' ὃ καὶ τὴν Ἡσαίου ρῆσιν τὸ, Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, παγκράτως διημύνηνυσεν.
- β'. Ἐἶτα τὴν Πέτρου διέξειςιν ρῆσιν, ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς αὐτὸν ἐποίησεν. Ἐρ' ὃ καὶ τὴν παρὰ Εὐνομίου ἀντιρρήσιν, ἣν κατὰ τοῦ ἁγίου

CAPITA SEU SUMMARIA LIBRI QUINTI.

1. Quintus liber explanationem dicti cujusdam sancti Petri apostoli promittit, sed differt. Ac primum quidem de creatura disserit; nullam scilicet illarum venerandam esse (nempe instar Dei); sed homines partim inscitia, partim mentis imbecillitate in errorem abductos, partes mundi ob earum pulchritudinem in deorum numerum retulisse. Ubi etiam dictum illud Isaia: Ego Deus primus sum, admodum scilicet interpretatur.
2. Illud D. Petri dictum explicat, quod Deus ipsum Dominum et Christum fecerit. Ubi etiam Eunomii oppugnationem, qua ob dictum hoc S. Basilium

aggressus est, convitia insuper et triviales contumelias ab Eunomio eructatas commemorat.

3. Quidus ipse mirabili quadam et nova demonstratione virtutis ac potentiae crucifixi occurrit, addens, subjectionem illam fuisse naturae humanae, non ejus, quam Unigenitus a Patre acceperat. Ubi etiam signum crucis, et Christi appellationem, ut et dona ex unione divinae naturae cum humana nobis concessa, explicata reperias.

4. Falsam esse ostendit calumniam Eunomii dicentis, magnum Basilium asseruisse, hominem in hominem exinanitum esse, et Unigeniti exinanitionem contigisse, quando in passione homo Christus passus est, declarat.

5. Postea non duos Christos, neque duos Dominos, sed unum Christum, et unum Dominum esse docet, naturasque divinam et humanam conjunctas, et utramque inconfuse et impermixtissime proprietates suas conservasse, et propter unionem communes etiam operationes appellari, Deumque in se servi etiam affectiones et passiones suscepisse: et naturam humanam pariter cum divina honorari et glorificari, quod unita natura divina humanam quasi in se transtulerit, copiose et erudite ostendit.

Jam vero de Petri apostoli voce¹, cura majore et vigilantiore industria tempus poscit ut disquiramus, et examinemus quae ab ipso Eunomio et nostro patre (a) de hoc sunt dicta. Quod si accurata et diligens speculatio prolixiorum orationem in multam disputationem extendat, ignoscet procul dubio benignus et candidus auditor, non insinulans nos nugari et inscite garrere, sed in eum qui causam praebuit culpam transferens, mihi breviter quaedam prius de propositorum inquisitione percurrere concedatur, neque haec fortasse a proposito scopo rerum seriarum absona. Nihil eorum quae per creationem facta sunt, adorandum esse ab hominibus, sermo divinus lege sancta jussit: ut ex omni fere a Deo inspirata Scriptura tale licet perdiscere. Moses, tabulae, lex, deinceps prophetae, Evangelia, apostolorum decreta omnium, ex aequo velant ad creaturam intueri. Ac quidem longum esset singula ordine quae huc pertinent apponere, sed etsi pauca ex multis ex divinitus inspirato testimonio deprompta in medium proferamus, nihilominus tamen sermo fide dignum testimonium in se continet, quia divinorum unumquodque ad veritatis manifestationem, vim aequalem obtinet, etsi minimum fuerit. Nam cum bifariam de his quae sunt, divisa sit opinio: in creaturam, et in naturam increatam (b): si, quod nunc ab adversariis contenditur, praevaluerit: ita ut dicant Dei Filium creatum esse, necesse est omnino, vel evangelicum praenium sperni, nec Deum Verbum quod in principio erat adorari, quia sit nefas patriae cultum creaturae adhibere: vel si quidem praepudore non audeant negare

Βασίλειον διὰ τὴν τοιαύτην ῥῆσιν ἐποίησαν, τὰς τε λαϊδικὰς καὶ ὑβρικοὺς ὑφαιμένας ἐξέθετο. γ'. Πρὸς δὲ ἀπάντησιν θαυμαστὴ τις καὶ ξηρὴ καὶ ἀποδείξις τῆς τοῦ σταυρωθέντος δυνάμεως, καὶ ὅτι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, οὐ τῆς τοῦ Μορφογενοῦς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἡ ὑπόψις γέγονε. Καὶ ἐρμηνεία τοῦ σταυρικοῦ σχήματος, καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας, καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀνακραλλείσης θεότητος τῷ ἀνθρωπίνῳ χαρισθέντα ἀγαθὰ.

δ'. Εἰτα τὴν Εὐνομίου συκοφαντίαν, ὡς ἀνθρώπου εἰς ἀνθρώπων κεκενωσθαι τὸν μέγαν Βασίλειον λέγοντα, ψευδῇ ἀποδεικνύσι, καὶ τὴν τοῦ Μορφογενοῦς κένωσιν, ἐπὶ ἀνακλήσει τοῦ πεπονηθέντος ἀνθρώπου γεγενῆσθαι ἀποφαίνει.

ε'. Μετὰ τοῦτο οὐ δύο Χριστοὺς, οὐδὲ δύο Κύριους, ἀλλ' ἓνα Χριστὸν, καὶ ἓνα Κύριον ἀποδεικνύσι, καὶ ὅτι ἡ θεία φύσις τῇ ἀνθρωπίνῃ μίχθεῖσα ἀσυγχύτους ἐκατέρας φύσεως τὰς ιδιότητας διετήρησε, καὶ διὰ τὴν συμφύσιν κοινὰς καὶ τὰς ἐνεργείας κατονομαζέσθαι εἰρηκας, τοῦ τε Θεοῦ εἰς ἑαυτὸν καὶ τὰ πάθη τοῦ δούλου ἀναλαμβάνοντος, καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου τῇ δεσποτικῇ τιμῇ συνδοξαζομένου, καὶ τῇ δυνάμει τῆς ἀνακραλλείσης θείας φύσεως εἰς ἑαυτὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἀναποιουθείσης, διὰ τὰς ὧν παρσφως ἐξέθετο.

Περὶ δὲ τῆς Πέτρου τοῦ ἀποστόλου φωνῆς κληρὸς ἂν εἴη φιλοπονώτερον διεξετάσαι τὰ εἰρημένα αὐτῷ τε τῷ Εὐνομίῳ, καὶ τῷ ἡμετέρῳ πατρὶ περὶ τοῦτου. Εἰ δὲ εἰς πλῆθος ἐκτείνουσι τὸν λόγον ἡ ἀκριβοῦς θεωρία, συγγνώσεται πάντως ὁ εὐγνώμων ἀκροατὴς, οὐχ ἡμᾶς ἀδόλοσχεῖν αἰτιώμενος, ἀλλ' ἐπὶ τὴν τὴν ἀφορμὴν δεδωκότα τὴν αἰτίαν ἐπαναφέρειν, καὶ μοι συγχωρηθεῖν βραχεία τινα προδιεξελθεῖν τῆς τῶν προκειμένων ἐξετάσεως· οὐδὲ ταῦτα τυχόν τῷ σκοποῦ τῶν σπουδαζομένων ἀπάρχοντα. Οὐδὲν τῶν διὰ κτίσεως γεγονότων σεβάσμιον εἶναι ταῖς ἀνθρώποις ὁ θεὸς ἐνομοθέτησε λόγος· ὡς ἐκ πάσης μικροῦ δεῖν εἶσι τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς τὸ τοιοῦτον μαθεῖν. Ὁ Μωυσῆς, αἱ πλάκες, ὁ νόμος, οἱ καθῆκοντες προφῆται, τὰ Εὐαγγέλια, τῶν ἀποστόλων τὰ ὄργανα πάντων, ἐπίσης ἀπαγορεύουσι τὸ πρὸς τὴν κτίσιν βλέπειν. Καὶ μακρὸν ἂν εἴη τὰ καθ' ἕκαστον ἐφεξῆς παρατίθεσθαι παρὰ τῶν εἰς τοῦτο φερόντων· ἀλλὰ καὶ ὀλίγα τῆς θεοπνεύστου μαρτυρίας ἐκ πολλῶν παραθώμεθα, ἐπίσης πάντως ὁ λόγος τὸ ἀξιόπιστον ἔχει· δίδωσι τῶν θεῶν ἕκαστον εἰς φανέρωσιν ἀληθείας τὸ ἴσον ἔχει, καὶ ἐλάχιστον ἦ. Διχῇ γὰρ διηρημένῃ τῆς περὶ τῶν ὄντων ὑπολήψεως, εἰς τε τὴν κτίσιν καὶ εἰς τὴν ἄκτιστον φύσιν, ἔαν ἐπικρατήσῃ τὸ παρὰ τῶν ἐναντίων νῦν σπουδαζόμενον· ὥστε κτιστὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ λέγειν, ἀνάγκη πάντα, ἢ ἀθετεῖσθαι τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, καὶ μὴ προσκυνεῖσθαι τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα Λόγον Θεόν, διὰ τὸ μὴ δεῖν προσάγειν τὴν λατρείαν τῇ κτίσει, ἢ εἴπερ δυσωποῦναι τὰ ἐν Εὐαγγελίοις θαύματα, δι' ὧν πρὸς τὸ σεβάσθαι καὶ προσκυνεῖν τὸν ἐν ἑκείνοις δηλούμενον ἐναγόμεθα. εἰς ὁμοτιμίαν ἀγειν τὸ κτιστὸν καὶ τὸ ἄκτιστον. Εἴπερ

¹ Act. vii.

(a) D. Basilium intelligit.

(b) Id est, in Creatorem et res creatas.

κατὰ τὸ δόγμα τῶν ὑπαναντιῶν καὶ ὁ χριστὸς προσκυ-
νοῖτο Θεὸς, οὐδεμίαν ἐν τῇ φύσει τὴν προτίμησιν
ἔχων τῆς ἄλλης κτίσεως· καὶ εἰ τοῦτο κρατήσκειν,
εἰς ἀναρχίαν τινὰ πάντη καὶ δημοκρατικὴν αὐτονο-
μίαν τὰ δόγματα τῆς εὐσεβείας μετενεχθήσεται.
Ὅταν γὰρ μὴ μίαν εἶναι τὴν προσκυνουμένην φύσιν
πιστεύωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' εἰς διαφόρους θεότητας
ταῖς ἐννοίαις ἀπενεχθῶσιν, οὐκ ἔστιν ὅς στήσει τὴν περὶ
τὸ Θεῖον ὑπόληψιν προϊούσαν διὰ τῆς κτίσεως· ἀλλὰ
τὸ νομισθὲν ἐν τῇ κτίσει Θεῖον, ἀφορμὴ πρὸς τὴν ἴσιν
ὑπόληψιν τῷ μετ' ἐκεῖνο θεωρουμένῳ γενήσεται·
κάκεινο τῷ ἐφεξῆς, καὶ διὰ πάντων, ἐκ τῆς ἀκολου-
θίας ταύτης ἡ πλάνη διενεχθήσεται· τῆς πρώτης
ἀπάτης διὰ τῶν παρακειμένων μέχρι τῶν ἐσχάτων
διεξιούσης.

creatura divinum existimatum fuerit, ut de eo quod post illud consideratur eadem opinio animis hominum ingeneretur, occasio fiet; et illud ei quod deinceps, sicque per omnia ex hac consecutione error diffundetur, prima fallacia per propinqua sive apposita usque ad extrema percurrente.

Καὶ ὅτι οὐκ ἔξω τι τοῦ εἰκότος παραστοχάζομαι, ἀξιόπιστον τοῦ λόγου παραστήσομαι μάρτυρα, τὴν μέχρι τοῦ νῦν ἐπικρατοῦσαν ἐν τοῖς Ἑλλήσι πλάνην. Ἐπειδὴ γὰρ ἀπαιδεύειν καὶ μικροφρεῖ διανοίᾳ πρὸς τὰ τῆς κτίσεως κάλλη θαυμαστικῶς διετέθησαν, οὐ χειραγωγῶ τε καὶ ὁδηγῶ τῷ θαύματι τῶν φαινομένων πρὸς τὴν τοῦ ὑπερκαίμενου κάλλους κατανόησιν συγχερσάμενοι· ἀλλὰ μέχρι τῶν καταλαβανομένων ἔστησαν ἑαυτῶν τὴν διάνοιαν, καὶ ἕκαστον τῆς κτίσεως μέρος ἰδιαζόντως ἐθαύμασαν. Διὰ τοῦτο οὐκ ἐν ἐνὶ τινὶ μόνῳ τῶν φαινομένων τὴν περὶ τὸ Θεῖον ὑπόληψιν ἔστησαν· ἀλλὰ πᾶν τὸ ἐν τῇ κτίσει βλέπόμενον, Θεῖον ἐνόμισαν. Καὶ οὕτω τοῖς μὲν Ἀιγυπτίοις περὶ τὰ νοερά πλεῖον ἐνεργηθείσης τῆς πλάνης, αἱ μυρίαι τῶν δαιμόνων μορφαὶ εἰς φύσεις Θεῶν ἠριθμήθησαν. Τοῖς δὲ Βαβυλωνίοις ἡ ἀπλανὴς τοῦ πύλου περιφορὰ Θεὸς ἐνομήσθη, ὃν καὶ Βῆλ ὠνόμασαν. Οὕτω δὲ καὶ τοὺς ἐφεξῆς ἑπτά, ἡ Ἑλληνικὴ ματαιότης ἰδιαζόντως θεοποίησασα, ἄλλον ἄλλοις κατὰ τινὰ τῆς ἀπάτης ἰδιαζόντα λόγον, ὑπέκυψε. Πάντας γὰρ τούτους ἐν ἀλλήλοις ἀναστρεφόμενους τοὺς κύκλους κατανόησαντες, ἐπειδὴ περὶ τὸ ἀκρότατον ἐπλανήθησαν, δι' ἀκολουθίαν καὶ μέχρι τοῦ ἐσχάτου τὴν αὐτὴν πλάνην συνδιέσαντο. Καὶ πρὸς τοῦτους αὐτόν τε τὸν αἰθέρα, καὶ τὸν ὑποκεχυμένον ἄερα, τὴν τε γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ὑποχθόνιον λῆξιν, καὶ αὐτῆς δὲ τῆς γῆς ὅσα χρειώδη καὶ ἀναγκαῖα πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐστὶ ζωὴν, οὐδὲν ὅ τι τῆς θείας ἀπόκληρον εἶναι φύσεως ἔδογματίσαν. Ἀλλ' ἐκάστῳ τούτων ὑπέκυψαν, δι' ἐνός τινος τῶν ἐν τῇ κτίσει προφαινομένων πᾶσιν ἑαυτοὺς τοῖς ἐφεξῆς τῆς κτίσεως μορίοις καταδουλώσαντες. Ὡς εἴγε κάκεινοις ἀθέμιτον ἐξ ἀρχῆς κατεφάνη τὸ πρὸς τὴν κτίσιν βλέπειν, οὐκ ἂν εἰς τὴν πολυθεΐαν ταύτην ἀπάτην ἀπεπλανήθησαν. Ὡς ἂν οὖν μὴ ταῦτά πάθοιμεν καὶ ἡμεῖς οἱ πρὸς τὴν ἀληθινὴν θεότητα βλέπειν παρὰ τῆς Γραφῆς διδασκόμενοι, πᾶν τὸ χριστὸν ἔξω τῆς θείας φύσεως νοεῖν ἐπαυδεύθημεν, μόνην δὲ τὴν ἁκρίστον φύσιν λατρεύειν τε καὶ σεβάζεσθαι, ἥς χαρακτήρ ἐστι καὶ γνώρισμα τὸ μῆτε ἄρχεσθαι τοῦ εἶναι ποτε, μῆτε παύεσθαι εἶναι. Οὕτως τοῦ μεγάλου

PATROL. GR. XLV.

A quæ sunt in Evangeliiis miracula, quibus ad colendum et ad adorandum eum qui in illis revelatur, inducimur; necesse est, inquam, pari honore afficere quod creatum est, et quod increatum. Si quidem secundum adversariorum dogma etiam creatus Deus adoraretur, nullam in natura prærogativam haberet præ alia creatura: quod si hoc prævaluerit, ad anarchiam certe et multitudinis effrenatæ quamdā prorsus licentiam, et popularem suis legibus pro libidine utentem statum pietatis dogmata transferentur. Cum enim non unam esse naturam quæ adoretur crediderint homines, sed ad diversas Deitatis naturas notitiis animo informati abrepti fuerint, non est qui procedentem per creaturam divinitatis opinionem possit sistere; sed quod in

post illud consideratur eadem opinio animis hominum ingeneretur, occasio fiet; et illud ei quod deinceps, sicque per omnia ex hac consecutione error diffundetur, prima fallacia per propinqua sive apposita usque ad extrema percurrente.

B Quod autem a vero alienum minime conjicio, fide dignum testem producam, nempe ad hoc usque tempus inter Græcos prævalentem errorem. Postquam enim homines imperiti et pusilla cogitatione ac sententia ad creaturæ pulchritudines mirabiliter affecti sunt, non eorum quæ cernebantur admiratione ceu manu ductore et optimo duce ad supereminentis pulchritudinis cognitionem sunt usi, sed ad ea usque quæ mente comprehendendi possunt, suam intelligentiam stiterunt; et creaturæ partem unamquamque peculiariter admirati sunt. Quapropter non in uno quodam solo eorum quæ oculis cernuntur divinitatis opinionem stabilierunt; sed quidquid in creatura cernitur, numen existimaverunt. Et sic Ægyptiis quidem circa naturas intellectuales amplius invalescente errore, innumerales dæmonum formæ ad deorum naturas annumeratæ sunt. Apud Babylonios vero orbis cœli inerrans Deus existimatus est, quem etiam Bel nominaverunt. Sic etiam orbis inferiores septem, Græcorum vanitas modo peculiari cum deos fecisset, alii alium secundum erroris quandam rationem peculiarem subiecit. Nam cum hos omnes orbis in seipsos volvi animadvertissent, quandoquidem circa summum erraverunt, per consequens, usque ad ultimum et citimum eundem errorem conservarunt. Præterea ipsum ætherem, atque subsum aerem, terramque et mare et subterraneam sortem sive extremitatem, et hujus ipsius terræ quæcunque ad vitam humanam tuendam et sustentandam sunt utilia et necessaria, nihil est quod divinæ naturæ exsors esse docuerint; sed unumquodque horum ut Deum venerati sunt; propter unum horum aliquod quæ in creatura præfulgent, seipsos omnibus subsequentibus ordine creaturæ partibus in servitutem addicentes. Quod si a principio nefas visum fuisset in creaturam oculos convertere, non in hanc multitudinis deorum fraudem et imposturam erroribus decepti incidissent. Ne igitur etiam nobis eadem contingant, qui in veram deitatem intueri a sacra Scriptura docemur; quid-

22

quid creatum est, id extra divinam naturam intelligere eruditi sumus; sed solam increatam naturam colere et adorare, cujus character et nota, et signum est, neque cœpisse esse, neque desinere. Cum magnus Isaias excelsa voce de his decretis sic theologice vaticinatus fuerit, qui ex Dei persona inquit: *Ego primus, et ego novissimus, et ante me Deus non est factus, et post me Deus non erit*¹. Omnibus enim exactius et perfectius evangelicæ pietatis sciens mysterium magnus hic propheta, qui etiam illud admirabile et inopinatum signum Virginis significavit, et Filii generationem evangelizavit, atque nomen illud Filii manifeste protulit; hic igitur, qui omnem per Spiritum circumplexus est veritatem, ut omnibus divinæ naturæ character esset notissimus, quo vere ens ab eo quod actum exstitit discernimus; hoc ait, ex persona Dei: *Ego sum primus, et ego post hæc, et ante me Deus non fuit, et post me non est*. Quoniam igitur, neque ante Deum, Deus; neque post Deum, Deus; quod enim post Deum, creatura est; quod autem ultra Deum, nihil; nihil vero, Deus non est; imo vero quod supra Deum, ipse est ille in æterna beatitudine, nulla re determinatus: quoniam igitur hæc vox spiritualis ore prophetico est enuntiata, ex hac decretum hoc sive dogma discimus: quod una quædam est divina natura continua secum et indivulsa, prius et posterius in seipsa non admittens, tametsi in Trinitate prædicatur; nihil eorum quæ in ipsa considerantur antiquius, neque posterius habens. Quoniam igitur Dei hæc vox: sive enim Patris des hunc sermonem esse, sive Filii, ex æquo per utrumque pietatis dogma confirmatur; sive enim Pater hæc dicat, testificatur Filio, quod non est post ipsum. Si enim Deus est Filius, quod autem est post Patrem, Deus non est: perspicuum quod in Patre et non post Patrem Filium esse sermo testatur. Sive Filii det aliquis hanc vocem esse, quod *Non exstitit ante me*, doctrina manifesta erit simul cum principii æternitate comprehendere eum qui in principio consideratur. Si quis igitur post Deum est, creatura certe, et non Deus per ea quæ Deus non est.

Hac igitur prius a nobis de his quæ sunt, exposita speculatione, tempus jam fuerit propositum sermonem examinare. Dictum est igitur a Petro ad Judæos quod *Dominum ipsum et Christum fecit* (a) *Deus, hunc ipsum Jesum quem vos crucifixistis*². Dicitur autem a nobis, non ad Unigeniti divinitatem pium esse referre verbum, *fecit*, sed ad servi formam secundum tempus adventus in carne, non sine mysterio et certa ratione et dispensatione, id est, per incarnationem factam. Qui autem in contrarium hunc sermonem violenter torquent, ante æternam generationem hac voce *fecit* ab Apo-

A 'Hσαίου διὰ τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ φωνῆς περὶ τῶν δογμάτων τούτων θεολογήσαντος, ὃς ἐκ τοῦ θείου προσώπου φησὶν· 'Εγὼ πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, καὶ ἔμπροσθέν μου θεὸς οὐκ ἐγένετο, καὶ μετ' ἐμὲ θεὸς οὐκ ἔσται. Πάντων γὰρ μᾶλλον ἀκριβῶς εἰδὼς τὸ τῆς εὐαγγελικῆς εὐσεβείας μυστήριον ὁ μέγας ὁυτός προφήτης, ὁ καὶ τὸ παράδοξον ἐκεῖνο τῆς Παρθένου μηνύσας, καὶ τοῦ Παιδιοῦ τὴν γέννησιν εὐαγγελισάμενος, καὶ τὸ τοῦ Υἱοῦ ὄνομα ἐκεῖνο σαφῶς παραστήσας· οὗτος τοίνυν ὁ πᾶσαν ἐμπεριειληφώς διὰ τοῦ Πνεύματος ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἂν μάλιστα πᾶσι γένοιτο ὁ δὲ τῆς θείας φύσεως χαρακτήρ, δι' οὗ τὸ ὄντως ὄν διακρίνομεν ἀπὸ τοῦ γενομένου· τοῦτό φησιν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ὅτι· 'Εγὼ εἰμι πρῶτος καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, καὶ ἔμπροσθέν μου Θεὸς οὐ γέγονε, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔστιν. B 'Ἐπεὶ οὖν οὕτε τὸ πρὸ τοῦ Θεοῦ, Θεός· οὕτε τὸ μετὰ τὸν Θεόν, Θεός· τὸ μὲν γὰρ μετὰ τὸν Θεόν, κτίσις· τὸ δὲ ἐπέκεινα τοῦ Θεοῦ, οὐδέν· τὸ δὲ οὐδὲν, θεὸς οὐκ ἔστιν· μᾶλλον δὲ τὸ ἐπέκεινα τοῦ Θεοῦ αὐτῆς ἐκεῖνος ἐν τῇ ἀδιῳ μακαριότητι πρὸς οὐδὲν ὀρίσμενος· ἐπεὶ οὖν ἡ φωνὴ αὕτη ἡ πνευματικὴ ἐν τῷ προφητικῷ στόματι λαληθεῖσα, δόγμα διὰ τούτου μανθάνομεν· ὅτι μία τίς ἐστὶν ἡ θεία φύσις, συνεχῆς πρὸς ἑαυτὴν καὶ ἀδιάσπαστος, τὸ πρότερον καὶ ὕστερον ἐφ' ἑαυτῆς οὐ προσειμένη, καὶ ἐν Τριάδι κηρύσσεται· οὕτε πρεσβύτερόν τι τῶν ἐν αὐτῇ θεωρουμένων, οὕτε μεταγενέστερον ἔχουσα. 'Ἐπεὶ οὖν Θεοῦ ἡ φωνή· ἔάν τε τοῦ Πατρὸς ὄψις εἴναι τὸν λόγον, ἔάν τε τοῦ Υἱοῦ, ἐπίσης δι' ἐκατέρου τὸ δόγμα τῆς εὐσεβείας κρατύνεται. C 'Ἐάν μὲν γὰρ ὁ Πατὴρ ταῦτα λέγῃ, μαρτυρεῖ τῷ Υἱῷ τὸ μὴ μετ' αὐτὸν εἶναι. Εἰ γὰρ Θεός μὲν ὁ Υἱός, πᾶν δὲ μετὰ τὸν Πατέρα θεὸς οὐκ ἔστι, ὁ δὲ λόγος μαρτυρεῖται. Εἴτε τοῦ Υἱοῦ δοτὴ τις εἴναι τὴν φωνὴν ταύτην, τὸ, *Οὐ γέγονε ἔμπροσθέν μου*· διδασκαλία σαφὴς ἔσται τῇ τῆς ἀρχῆς ἀδιόκλητι συγκαταλαμβάνεσθαι καὶ τὸν ἐν τῇ ἀρχῇ θεωρούμενον. Εἰ τις οὖν μετὰ τὸν Θεόν ἐστὶ, κτίσις τοῦτο καὶ οὐ Θεός διὰ τῶν εἰρημένων εὐρίσκεται. Τὸ γὰρ μετ' ἐμὲ ὄν, φησὶ, Θεός οὐκ ἔστι.

dicta sunt invenitur. Quod, enim ait, post me est,

D Ταύτης τοίνυν προεκτεθείσης ἡμῖν τῆς περὶ τῶν ὄντων θεωρίας, καιρὸς εἴη τὸν προκείμενον ἐξετάσαι λόγον. Οὐκοῦν εἴρηται μὲν παρὰ τοῦ Πέτρου πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, ὅτι Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ἐποίησεν ὁ Θεός, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἔσταυρώσατε. Λέγεται δὲ παρ' ἡμῶν, οὐ πρὸς τὸ θεῖον τοῦ Μονογενοῦς εὐσεβὲς εἶναι τὸ ἐποίησεν ἀναφέρειν, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ δούλου μορφὴν τὴν κατὰ καιρὸν τῆς ἐν σαρκὶ παρουσίας οἰκονομικῶς γενεμένην· οἱ δὲ πρὸς τὸναντίον τὸν λόγον βιάζονται· τὴν προαίωνιον τοῦ Υἱοῦ γέννησιν τῇ ἐποίησεν φωνῇ παρὰ τοῦ Ἀποστόλου διασημαίνεσθαι λέγουσι·

¹ Isa. xli, 2; xvi, 12. ² Act. ii, 36.

(a) Verbum *fecit* non ad essentiam divinam Filii Dei, sed ad statum et summam dignitatem re-

ferendum est, in quam Christus servi formam exrens erectus est.

Προθέντες τοίνυν ἐν τῷ μέσῳ τὸν λόγον, καὶ δι' ἀκρι-
βείας ἀμφοτέρας τὰς ὑπολήψεις ἐπισκεψάμενοι, τῷ
ἀκροατῇ τὴν κρίσιν τοῦ ἀληθοῦς καταλείβομεν. Ἀλλὰ
τῆς μὲν τῶν ἐναντιῶν διανοίας ἱκανὸς ἂν εἴη συν-
ήγορος αὐτὸς ὁ Εὐνόμιος, οὐκ ἀγεννῶς ἐν τούτοις
ἀγωνισάμενος, ὥστε τὸν ἐκείνου λόγον ἐπὶ λέξεως
διεξεληθόντες, ἐντελῶς τὸν ὑπὲρ τῶν μαχομένων ἡμῖν
λόγον διελυσσόμεθα· τοῦ δὲ καθ' ἡμᾶς δόγματός
ἡμεῖς κατὰ δυνατόν προστησόμεθα, τοὺς παρὰ τοῦ
μεγάλου Βασιλείου προσκεθεῖσιν, ὅπως ἂν οἱ τοί τε
ᾤμεν, κατ' ἔχοντες ἐπόμενοι· οἱ δὲ τῇ ἀληθείᾳ διὰ τῆς
ἀναγνώσεως δικάζοντες, καθὼς φησὶ τις τῶν προφη-
τῶν, *Κρίμα δίκαιον κρίνατε, μὴ ταῖς φιλονεικίαις*
προλήψαι, ἀλλὰ τῇ δεικνυμένῃ διὰ τῆς ἐξετάσεως
ἀληθείᾳ δόντες τὰ νικητήρια. Καὶ παρίτω γε πρῶ-
τος ὁ τῶν ἡμετέρων κατήγορος, ὥσπερ ἐν δικαστη-
ρίῳ τὰ γεγραμμένα λέγων·

« Πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις, καὶ τὸ ἐποίησεν ἐπὶ
τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ λαβεῖν παραιτούμενος, ὁμοῦ τε
τὸν σταυρὸν ἐπαισχυρόμενος, εἰσθῆναι μὲν τοῖς ἀποστο-
λοις ἃ μηδαὶς μηδὲ τῶν εἰς σκαῖα βλάσφημεῖν αὐ-
τοὺς ἐσπουδακότων, δύο δὲ σαφῶς Χριστοῦς, καὶ
δύο Κυρίους ἐπεισάγει τοῖς ἑαυτοῦ δόγμασι καὶ λό-
γοις· φησὶ γάρ· *Ὡς οὐ τὸν ἐν ἀρχῇ ἔντα Λόγον*
Κύριον καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησεν, ἀλλὰ τὸν
κενώσαντα ἑαυτὸν εἰς μορφήν δούλου, καὶ σταυρω-
θέντα ἐξ ἀσθενείας. Καὶ γράφει δὲ ὁ μέγας Βα-
σίλειος διαῤῥήδην οὕτως· *Ἔτι δὲ οὐδὲν ἡ τοῦ ἀπο-*
στόλου διάνοια, ἣ τὴν πρὸ αἰῶνος ὑπόστασιν τοῦ
Μονογενοῦς ἡμῖν παρίστησι, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν τῷ
παρόντι· οὐ γὰρ περὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς τοῦ Θεοῦ
Λόγου τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ περὶ
τοῦ κενώσαντος ἑαυτὸν ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ, καὶ
γενομένου συμμόρφου τῷ σώματι τῆς ταπεινώσεως
ἡμῶν, καὶ σταυρωθέντος ἐξ ἀσθενείας, σαφῶς δι-
λέγεται. Καίτοι τοῦτο παντὶ γινώριμον, τῷ καὶ μι-
κρὸν ἐπιστήσαντι τῆς ἀποστολικῆς λέξεως τῷ βου-
λήματι, ὅτι οὐχὶ θεολογίας ὑμῖν παραδίδωσι τρόπον,
ἀλλὰ τοὺς τῆς οἰκονομίας λόγους παρεισάγει. *Κύριον*
γὰρ αὐτὸν, φησὶ, καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε, τοῦ-
τον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε· τῇ δει-
κτικῇ φωνῇ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ καὶ βλεπόμε-
νον πᾶσι, προδήλως ἐπερειδόμενος. Ταῦτα μὲν οὖν
ὁ τῷ τῶν ἀποστόλων βουλήματι τὸν ἑαυτοῦ νοῦν ὑπ-
αλλάξας, οὐ γὰρ δὴ θέμις εἰπεῖν ἐπιστήσας, μήποτε
τις τοσαύτην καταψηφίσαιτο παράνοιαν ἀνδρῶν ὁσίων,
καὶ πρὸς τὸ τῆς εὐσεβείας κήρυγμα λογάδων· ὥστε
τὴν ἐκείνων διδασκαλίαν εἰς τοσαύτην ὑπερβολὴν
ἀπολείπουσαν ἐσθριβεῖν. Οἱ τὸν ἑαυτῶν λήρον εἰς τὴν
τῶν ὁσίων μνήμην ἀναφέροντες, ποίας οὐ μεστοὶ παρα-
χῆς; Ποίας οὐκ ἀτοπίας γέμοντες, οἱ τὴν ἀνθρωπίνον
εἰς ἀνθρωπίνον κενώσθαι δοξάζοντες, καὶ διὰ τούτου,
τὸν ἐξ ὑπακοῆς ἑαυτὸν ταπεινώσαντα τῇ τοῦ δούλου
μορφῇ, σύμμορφον εἶναι τοῖς ἀνθρώποις καὶ πρὶν ταύ-
την ἀναλαβεῖν τὴν μορφήν κατασκευάζοντες; Καὶ τίς,

A stolo significari autumant. Cum itaque in medium
sermonem proposuerimus, subtiliterque et accu-
rate ambas opiniones expenderimus, auditori ju-
diciū veri relinquemus. Sed adversariorum in-
telligentiæ idoneus fuerit patronus ipse Eunomius,
qui in his non segniter certavit. Itaque cum illius
sermonem ad verbum percurrerimus, tum demum
rationes eorum quæ pro adversariis nostris faci-
ciant enarrabimus. Ad confirmationem vero
nostri dogmatis proponemus ea quæ sunt a magno
Basilio prius exposita, quæ quidem quantum fieri
poterit e vestigio sequemur. Alii autem ex hac le-
ctione pro veritate iudiciū ferentes, sicut pro-
phetarum quidam ait: *Iustum iudiciū judicate*,
non contentiosis anticipatis opinionibus, sed veri-
tati per inquisitionem demonstrare victoriæ præ-
mia attribuentes. Primus jam nostrorum huc pro-
deat accusator, tanquam in foro scripta recitans (a):

« Insuper, hoc etiam verbum *fecit* in essentia Filii
sumere recusans, simulque ad crucem erubescens
imponit quidem apostolis quæ nullus neque ex his qui
ad sinistra, id est ad infausta vel inepta, ipsos impiis
conviciis incessere vehementer conati sunt: duos autem
Christos aperte et duos Dominos inducit suis decretis
et sermonibus: dicit enim: *Quod non eum qui in prin-*
cipio erat Verbum, Dominum et Christum Deus fecit,
sed eum qui exinanivit seipsum in formam servi, et
crucifixum ex infirmitate. Hæc autem scribit aperte
Basilius iste magnus. Præterea vel nullus est apostoli
sensus, vel eam quæ est ante sæcula, hypostasim Uni-
geniti nobis repræsentat, de qua sermo in præsentī;
non enim de essentia ipsa Dei Verbi, quod in prin-
cipio erat apud Deum, sed de eo qui seipsum ex-
inanivit in forma servi, et qui factus est conformis
corpori humilitatis nostræ, quique crucifixus est
ex infirmitate, manifeste disserit. Et hoc quidem
cuivis, vel mediocriter attendenti, quid sibi velit
illud dictum apostolicum, cognitu facile est, non
theologiæ nobis modum tradere, sed œconomix,
id est, de mysterio incarnationis rationes inducere.
Dominum, inquit, ipsum et Christum Deus fecit hunc
ipsum Jesum, quem vos in crucem egistis. Voce de-
monstrativa ad humanitatem ipsius, et ad id quod
ab omnibus videbatur aperte intendens; hæc igitur
D profert iste qui apostolorum sententiæ et intentioni
propriam menti submutat; nefas enim est di-
cere quod intelligat, nequando quis tantæ amentix
insimulet viros sanctos, et ad pietatis prædicationem
selectos, ita ut illorum doctrinam in tantum
deficientem contumeliose audeat asserere. Qui ergo
suas nugas et deliria ad sanctorum memoriam re-
ferunt, qua non pleni sunt perturbatione? qua non
absurditate referti? qui hominem in hominem eva-
cuatum esse opinantur, et per hoc eum qui pro sua
obedientia seipsum humiliavit formam servi acci-
piens, conformem hominibus fuisse etiam priusquam

* Deut. i, 16; Joan. vii, 21.

(a) Verba sunt Eunomii heretici, Basilii magni scripta refellere conantis.

hanc formam assumpsisset, præstruunt. O vos om-
nium socordissimi, qui servi formam habet, formam
servi assumit? quomodo quis seipsum in eo quod jam
est exinanierit? Nullam enim ad hæc invenietis ma-
chinam, sitis licet cum ad dicendum tum ad sentien-
dum impossibilia audacissimi. Sed quomodo nom-
inum vos estis maxime miserandi, hominem pro om-
nibus hominibus passum esse opinantes, ipsique
illorum redemptionem attribuentes? Si enim non
de Verbo quod erat in principio, et quod Deus erat,
beatus Petrus disserit, sed de eo qui videbatur,
et qui seipsum exinanivit, sicut ait Basilius: Se-
ipsum autem exinanivit is qui videbatur homo in
servi formam: qui vero exinanivit seipsum ad
servi formam, ad hominis generationem seipsum
exinanivit: igitur qui jam videbatur homo ad ho-
minis generationem exinanivit seipsum. Sed et
ipsa rerum natura repugnat ipsis, contradicit
etiam manifeste is ipse qui hanc dispensationem
in sua Theologia celebravit; non eum hominem
qui videbatur, sed ipsum Verbum quod erat in
principio, et qui Deus erat, carnem assumpsisse
dicens: quod quidem aliis verbis idem est ac si
diceret, servi formam sumpsisse. Qui igitur hæc
credibilia existimatis, ab errore discedite, desinite
hominem exinanitum esse opinari. Quod si non
potestis incredulis persuadere, altera voce et se-
cunda sententia perfidiam sive incredulitatem sol-
vite. In memoriam revocate eum qui dixit: *Qui in
forma Dei cum esset, non rapinam arbitratus est
esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit
formam servi accipiens*¹. Nullus enim est hominum,
qui hunc sibi vindicet et peculiarem faciat sermo-
nem. Nullus unquam sanctorum qui fuerunt, Uni-
genitus fuit Deus, homo factus. Hoc enim est in
forma Dei existentem servi formam sumere. Si
igitur de eo qui semetipsum ad formam servi exi-
nanivit beatus Petrus disserit: semetipsum au-
tem ad servi formam exinanivit qui in principio
erat Verbum, et Deus qui est Unigenitus; de eo
qui erat in principio et Deus erat, beatus Petrus
disserit, et hunc docet factum esse Dominum et
Christum². Hanc quidem pugnam ipse secum
versat Basilius, et clare ostendit, neque intentioni
sive sententiæ apostolorum suam mentem atten-
tam reddere, neque suorum sermonum servare
consequentiam: ex quibus vel inæqualitatem ser-
monis sui animadvertens, concedit eum qui erat
in principio Verbum, et Deum qui erat, factum
esse Dominum, vel pugnantibus pugnantia con-
suens, et in his contentiose permanens, alia ad-
diciet hostiliora: duos astruens esse Christos, et
duos Dominos: si enim alter quidem qui erat in
principio Deus Verbum: alter vero qui semet-
ipsum exinanivit et formam servi assumpsit; Do-
minus autem et Deus Verbum per quem omnia;
Dominus autem et Christus hic Jesus qui cruci-

ᾧ πάντων ὑμεῖς ῥαθυμότατοι, μορφὴν ἔχων δούλου,
μορφὴν ἀναλαμβάνει δούλου; Πῶς δ' ἂν τις ἑαυτὸν
εἰς τοῦτο κενώσῃεν ὅπερ ἐστίν; Οὐ μὲν οὖν εὐρήσετε
τούτων τινὰ μηχανήν, καίπερ ὄντες τολμηροὶ λέγειν
καὶ φρονεῖν ἀμήχανα. Πῶς δὲ οὐκ ἐλσεινóτατοι πάν-
των ὑμεῖς, ἀνθρώπον ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων πε-
πονθέναι δοξάζοντες, καὶ τοῦτω τὴν ἑαυτῶν ἀνατι-
θέντες λύτρωσιν; Εἰ γὰρ μὴ περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος
Λόγου καὶ Θεοῦ ὄντος ὁ μακάριος διαλέγεται Πέ-
τρος, ἀλλὰ περὶ τοῦ βλεπομένου καὶ κενώσαντος
ἑαυτὸν, καθὼς φησι Βασίλειος· Ἐκένωσεν δὲ ὁ βλε-
πόμενος ἀνθρώπος ἑαυτὸν εἰς δούλου μορφὴν· ὁ δὲ
κενώσας ἑαυτὸν εἰς δούλου μορφὴν, εἰς ἀνθρώπου
γένεσιν ἐκένωσεν ἑαυτὸν, ὁ βλεπόμενος ἀνθρώπος
εἰς ἀνθρώπου γένεσιν ἐκένωσεν ἑαυτόν. Ἄλλ' ἀντι-
μάχεται μὲν τοῦτοις καὶ αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἡ
φύσις· ἀντιφθέγγεται δὲ περιφανῶς καὶ αὐτὸς ὁ τῇ
θεολογίᾳ τὴν οἰκονομίαν ταύτην ὁμνήσας· οὐ τὸν βλε-
πόμενον ἀνθρώπον, ἀλλ' αὐτὸν τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα Λό-
γον, καὶ Θεὸν ὄντα, σάρκα ἀνελιφέναι λέγων· ὅπερ
ἄλλαις φωναῖς ἰσὸν ἐστὶ τῇ μορφῇ δούλου λαθεῖν.
Οἱ μὲν οὖν ταῦτα νομίζετε πιστά, μετὰθεσθε τοῦ
πλάνου, παύσασθε τὸν ἀνθρώπον εἰς ἀνθρώπον κε-
κινῶσθαι δοξάζοντες. Εἰ δὲ οὐχ ἱκανοὶ ἐστέ περὶ
ἀπίστους, ἐτέρᾳ φωνῇ καὶ δευτέρᾳ ψήφῳ τὴν ἀπι-
στίαν λύσατε. Ὑπομνήσθητε τοῦ φήσαντος· Ὅς ἐν
μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο
τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφῇ
δούλου λαθὼν· οὐ γὰρ ἐστὶν ἀνθρώπων. οὐδεὶς δὲ
τοῦτον οἰκείωσεται τὸν λόγον. Οὐδεὶς τῶν πώποτε
γενομένων ἁγίων, μονογενὴς ἦν Θεός, γενόμενος ἀν-
θρώπος. Τοῦτο γάρ ἐστιν ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχοντα,
μορφῇ δούλου λαθεῖν. Εἰ τοίνυν περὶ τοῦ κενώσαν-
τος ἑαυτὸν εἰς τὴν τοῦ δούλου μορφὴν ὁ μακάριος
διαλέγεται Πέτρος· ἐκένωσεν δὲ ἑαυτὸν εἰς τὴν δούλου
μορφὴν ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν Λόγος, καὶ Θεὸς ὢν μονογενὴς,
περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος καὶ Θεοῦ ὄντος ὁ μακάριος
διαλέγεται Πέτρος, καὶ τοῦτον ἐκδιδάσκει γεγενέ-
ναι Κύριον καὶ Χριστόν. Ταύτην μέντοι τὴν μάχην
αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν ἀναστρέφει Βασίλειος καὶ δει-
κνυται σαφῶς, οὔτε τῷ βουλήματι τῶν ἀποστόλων
τὸν ἑαυτοῦ νοῦν ἐπιστήσας, οὔτε τῶν οἰκείων λόγων
φυλάττων τὴν ἀκολουθίαν· ἐξ ὧν ἡ συναισθόμενος
τῆς ἀνωμαλίας συγχωρήσει τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα Λόγον
καὶ Θεὸν ὄντα γεγενέσθαι Κύριον, μαχομένοις μαχό-
μενα συνάπτων καὶ τοῦτοις παραμένων φιλονεικῶς.
Ἔτερα προσθήσει πολεμιώτερα· δύο κατασκευάζων
εἶναι Χριστοὺς, καὶ δύο Κυρίους· εἰ γὰρ ἕτερος μὲν
ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν Θεὸς Λόγος· ἕτερος δὲ ὁ κενώσας ἑαυτὸν
καὶ μορφῇ δούλου λαθὼν· Κύριος δὲ καὶ ὁ Θεὸς Λόγος
δι' οὗ τὰ πάντα· Κύριος δὲ καὶ ὁ Χριστὸς οὗτος ὁ Ἰη-
σοῦς, ὁ σταυρωθεὶς, μετὰ τὸ γενέσθαι τὰ πάντα· δύο
κατ' αὐτὸν Κύριοι καὶ Χριστοί. Τοῦτον μὲν οὖν οὐδεὶς
παραιτήσεται λόγος τῆς οὕτω περιφανοῦς βλασφη-
μίας. Εἰ δέ τις τοῦτο συνιστάμενος φησὶ τὸν αὐτὸν
μὲν εἶναι τὸν ἐν ἀρχῇ Λόγον καὶ γεγενόμενον Κύριον,
κατὰ δὲ τὴν ἐν σαρκὶ παρουσίαν γεγενῆσθαι Κύριον

¹ Philipp. II, 6. ² Act. II, 36.

καὶ Χριστὸν, ἀναγκασθῆσεται πάντως εἰπεῖν, πρὸς ἅ-
της ἐν σαρκὶ παρουσίας μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν Κύριον.
Ἀλλὰ γὰρ εἰ καὶ Βασιλεῖψ, καὶ τοῖς κατ' αὐτὸν ἀπί-
στοις δύο Κύριοι καὶ Χριστοὶ καταγγέλλονται ψευ-
δῶς, ἀλλ' ἡμῖν γε εἰς Κύριος καὶ Χριστὸς, δι' οὗ τὰ
πάντα γέγονεν, οὐ κατὰ προκοπὴν γενόμενος Κύριος,
ἀλλὰ πρὸ πάσης κτίσεως, καὶ πρὸ πάντων αἰώνων
ὑποστάς Κύριος Ἰησοῦς, δι' οὗ τὰ πάντα τοῦτο πάν-
των ἡμᾶς τῶν ἁγίων συμφώνως ἐκδιδασκόντων, καὶ
καταγγειλάντων δογμάτων τὸ κάλλιστον. Ὁ τε γὰρ
μακάριος Ἰωάννης τὸν Θεὸν Λόγον, δι' οὗ τὰ πάντα
γέγονεν, ἐν σαρκὶ γεγενῆσθαι διδάσκει, λέγων· *Καὶ ὁ*
Λόγος σὰρξ ἐγένετο· ὃ τε θαυμασιώτατος Παῦλος,
εἰς ταπεινοφροσύνην ἐνάγων τοὺς προσέχοντας· αὐτῷ
τὸν νοῦν, Χριστὸν Ἰησοῦν λέγει τὸν ἐν μορφῇ Θεοῦ
ὑπάρχοντα, καὶ κενώσαντα ἑαυτὸν εἰς δούλου μορ-
φήν, καὶ ταπεινωθέντα μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ
σταυροῦ· καὶ πάλιν ἐν ἑτέροις, Κύριον τῆς δόξης
ἐνομάζει τὸν σταυρωθέντα. *Εἰ γὰρ ἔγνωσαν*, φησὶν,
οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν· καὶ
πολύ γε τούτου γυμνότερον αὐτὴν τὴν οὐσίαν ἐνο-
μάζει Κύριον, εἰπὼν· Ὁ δὲ Κύριος τὸ πνεῦμά
ἐστίν. Εἰ τοίνυν ἐν ἀρχῇ Λόγος, καθὼς πνεῦμα, Κύ-
ριος καὶ τῆς δόξης Κύριος· τοῦτον δὲ τὸν Κύριον
καὶ Χριστὸν ἐποίησεν ὁ Θεός· αὐτὸ τὸ πνεῦμα καὶ
τὸν Θεὸν Λόγον ἐποίησεν ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἄλλον τινὰ
Κύριον, ὃν ὀνειροπολεῖ Βασίλειος.

Et rursus in aliis, Dominum gloriæ nominat eum qui in crucem actus est. Si enim cognovissent, inquit, Dominum gloriæ, non crucifixissent^a. Et hoc multo nudius ipsam essentiam nominat Dominum cum dixit: Dominus autem spiritus est. Si igitur qui in principio erat Verbum, quatenus spiritus, Dominus est et gloriæ Dominus: hunc autem Dominum et Christum fecit Deus: ergo et ipsum spiritum et Deum Verbum fecit Deus, nec alium quemdam Dominum quem somniat Basilus (a).

Ἡ μὲν δὲ κατηγορία, τοιαύτη. Δοκεῖ δέ μοι χρῆ-
ναι πρῶτον ἐπὶ κεφαλαίων ἕκαστον τῶν ἐπενηγε-
γμένων ἐν ὀλίγῳ διεξελεῖν· εἴθ' οὕτως εὐθύναι τῷ
λόγῳ τὰ εἰρημένα, ὥς ἂν τοῖς τε κρίνουσι τὴν ἀλη-
θειαν εὐμνημόνευτος ἢ καθ' ἡμῶν εἴη γραφή, πρὸς
ἣν ἀπολογησασθαι χρή· καὶ ἡμεῖς ἐν τάξει καὶ ἀκο-
λουθίᾳ τῶν ἐγκλημάτων ἕκαστον διαλύσαιμεν. Ἐπει-
σχύνεσθαι φησιν ἡμᾶς τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ, καὶ
κατηγορεῖν τοὺς ἁγίους, καὶ ἀνθρώπων εἰς ἀνθρώπων
κεκνωσθαι λέγειν, καὶ πρὸς τῆς διὰ σαρκὸς παρου-
σίας τὴν τοῦ δούλου μορφήν ἔχειν τὸν Κύριον οἶσθαι,
καὶ ἀνθρώπῳ ἀνατιθέναι τὴν λύτρωσιν, καὶ δύο Χρι-
στοὺς τε καὶ Κυρίους ἐν τῷ δόγματι λέγειν· ἢ εἰ μὴ
τοῦτο, πρὸ τοῦ πάθους μὴ λέγειν εἶναι τὸν μονογενῆ
Χριστὸν τε καὶ Κύριον. Ὡς ἂν οὖν φύγωμεν τὴν
βλασφημίαν ταύτην, πεποιθῆσθαι φησὶ δεῖν τοῦ Υἱοῦ
τὴν οὐσίαν ὁμολογεῖν, ὥς καὶ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου
τὸ τοιοῦτο δόγμα τῇ ἰδίᾳ βεβαιούντος φωνῇ. Ταῦτα
τῆς κατηγορίας ἐστὶ τὰ κεφάλαια· τὰ γὰρ ὅσα πρὸς
τὴν καθ' ἡμῶν λοιδορίαν πεφιλοπόνηται, ὥς οὐδὲν
συντελοῦντα πρὸς τὸν σκοπὸν, σιωπήσομαι. Τάχα
γὰρ ἡ τοιαύτη τῶν λόγων καταφορά, κατὰ τινὰ τε-
χνικὴν θεωρίαν συνήθης ἐστὶ τοῖς ῥητορεύουσι, πρὸς

fixus est, posteaquam sunt facta omnia: duo se-
cundum ipsum Domini et Christi: hunc quidem
nulla excusabit oratio, tam apertæ et manifestæ
impietatis sive blasphemiæ reum. Quod si quis hoc
commendans dixerit eundem esse eum qui in
principio erat Verbum, et factum Dominum, sed
per carnis assumptionem et præsentiam factum
esse Dominum et Christum: cogetur omnino di-
cere ante adventum in carne non esse Filium Do-
minum. Verumenimvero tametsi Basilio et se-
cundum ipsum infidelibus duo Domini et Christi
falso annuntiantur, tamen nobis unus Dominus et
Christus, per quem omnia sunt facta, non secun-
dum profectum sive progressum factus Dominus,
sed ante omnem creaturam et ante omnia sæcula
exsistens Dominus Jesus, per quem omnia, hoc nos
omnibus sanctis una concordique voce et con-
sensu docentibus atque decretorum pulcherrimum
annuntiantibus: interdum enim beatus Joannes
Deum Verbum, per quem omnia facta sunt, in
carne factum esse docet, dum dicit, *Et Verbum caro*
factum est^b. Et Paulus omnium admirabilissimus,
ad humilitatem exhortans eos qui ipsi mentem
adhibent, Christum Jesum dicit eum qui in forma
Dei exsistit, et qui semetipsum exinanivit formam
servi accipiens: *Et qui humiliavit seipsum factus*
obediens usque ad mortem, mortem autem crucis^c.

Accusatio quidem talis est. Mihi autem videtur
oportere primum sigillatim unumquodque eorum
quæ illata sunt brevi sermone percurrere: deinde
sic oratione quæ sunt dicta adamussim dirigere,
ut et veritatem judicantibus memoratu facilis sit
contra nos susceptæ accusationis libellus, ad quem
defensio paranda est, et ut nos ordine et optima
serie, eriminum unumquodque diluamus. Nos ait
super cruce Christi erubescere et sanctos crimi-
nari et hominem in hominem exinanitum esse di-
cere, atque ante adventum per carnem, Dominum
servi formam habere putare; et homini redemptio-
nem attribuere, duosque Christos et Dominos in
dogmate asserere; vel si non hoc asserimus, sal-
tem illum ante passionem non dicere unigenitum
esse Christum et Dominum. Ut igitur hanc blas-
phemiam sive impiam offensionem fugiamus, opor-
tere autumat nos confiteri factam esse Filii essen-
tiam, cum sic etiam Petrus apostolus tale dogma
propria voce confirmet. Hæc accusationis sunt ca-
pita; nam quæcunque ad maledicentiam et convitia
contra nos sunt elaborata, ut ad rem nihil perti-
nentia tacitus præteribo. Fortassis enim talis ora-

^a 1 Joan. i, 14. ^b Philipp. ii, 8. ^c 1 Cor. ii, 8.

(a) Hucusque verba sunt Eunomii adversus Basilium M. a Gregorio Nysseno ad verbum relata et inserta.

tionum impetus artificiosa quadam ratione decurrens oratoribus familiaris est ad maiorem accusationis tumorem inventus. Quare contumeliose agat sua arte hic sophista, et probris ac sævis dictis nos juveniliter lacessat et incitet: ac inter certamina longiores spiritus producens, appellet nos inertissimos, omnium maxime miserabiles, turbido et absurdo motu plenos; et quidquid vult pro suo jure nos omnium vilissimos et contemptissimos subsannet, et turpi fama differat; nos sustinebimus; dedecus est enim viro prudenti, non sane convitiantem audire, sed ad ea quæ dicuntur convitia retorquere. Utile etiam aliquid habet fortasse ipsum contra nos suo ingenio usum fuisse; nam maledicam suam in nos linguam exercens, fortasse breves inducias pugnae contra Deum faciet. Igitur contumeliis et atrocibus injuriis satiatur et impleatur pro sua licentia, non erit qui contradicat. Neque enim si quis tetrum et graveolentem spiret odorem propter corporis intemperiem, vel propter pestilentem et malignum morbum, provocaret bene valentem ad infortunii æmulationem, ita ut velit par pari referre, ac per proprium morbum insuavitatem ejus qui male olet arcere: talium enim misereri et non imitari communis consulit natura. Quare prætermisissis talibus quæ labore et studio sermoni admiscuit, cavillando, lamentando, moleste graviterque ferendo, et convitiando, solum de doctrina sermonem consideremus. Repetentes igitur

Principium accusationis erat, *nos crucis pudere*. Eorum certe qui ad talem deflexerunt opinionem, magis proprium fuerit crimen conari crucem pudendam efficere. Si enim similiter ab utrisque passionis dispensatio credita est, nos quidem Deum per crucem manifestatum sic arbitramur colendum esse et honore afficiendum sicut Pater colitur et honoratur; istis vero passio sit impedimento, quominus unigenitum Deum æqualiter ac Patrem qui ipsum genuit glorificent. Igitur in contrarium vertuntur sophistæ crimina, et quibus nos criminari putat, suam in suis decretis impietatem divulgat. Perspicuum est enim quod hujus causa Patrem supra Filium ponit, majoribusque augeat honoribus, quia crucis infamia in ipso non cernitur; ob eamque causam in deterius immutatam esse Filii naturam contendit, quia crucis probum in ipsum solum refertur, quod Patrem non attingit. Nullus autem existimet me solam secundum ejus mentem consecutionem scripti sequentem hæc dicere. Cum enim legendo percurrissem omnem orationis ejus accurate compositam ab ipso blasphemiam, in sequentibus manifeste nuda dictione hanc expositam reperi blasphemiam. Et, si videtur, in orationis meæ serie ea quæ ab ipso scripta sunt apponam, quæ sic se habent: ait enim: *Si quidem demonstrare potest etiam Deum qui in omnibus est, qui quidem lux est inaccessa, in carne factum esse vel fieri posse, sub potestatem venisse, imperiis obediisse, humanis legibus gubernatum fuisse, crucem tulisse, dicat*

μερίζονα κατηγορίας ὄγκον ἐξευρημένην. Ὅριζέτω τοίνυν διὰ τὴν τέχνην ὁ σοφιστής, καὶ τοῖς καθ' ἡμῶν ὀνειδεσιν ἐνακμαζέτω· μεταξύ τῶν ἀγώνων ταῖς καταφοραῖς ἐμπομπέων, καλείτω πάντων βριθυμοτάτους, καὶ πάντων ἐλεεινοτάτους, παραχῆς τε καὶ ἀτοπίας πλήρεις· καὶ πάντων ὅτι βούλεται φανιζέτω κατ' ἐξουσίαν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς ἀνεξόμεθα· αἰσχύνῃ γάρ ἐστι τῷ γε νοῦν ἔχοντι, οὐ τὸ λοιδοροῦντος ἀκούειν, ἀλλὰ πρὸς τὸ βῆθ' ἐπιστρέφεσθαι. Ἐχει δέ τι καὶ χρήσιμον ἴσως τὸ καθ' ἡμῶν αὐτὸν κεχρησθαι τῇ φύσει· τάχα γὰρ τὴν κακῆγορον αὐτοῦ γλῶσσαν εἰς ἡμᾶς ἀσχολήσας, μικρὰν γοῦν ἐκχειρίαν τῆς κατὰ τοῦ Θεοῦ μάχης ποιήσεται. Οὐκοῦν ἐμπορεύσθω κατ' ἐξουσίαν τῶν ὄβρων, καὶ ὁ ἀντιλέγων οὐκ ἔσται. Οὐδὲ γὰρ εἰ τις ἀτοπον καὶ δυσώδες πνέει κατὰ σωματικὴν δυσκρασίαν, ἢ κατὰ τινα λοιμώδη καὶ δύστροπον ἀρρώστιαν, προκαλέσεται τοῦ ἄν τὸν ὑγιαίνοντα πρὸς ζῆλον τοῦ δυστυχήματος, ὡς ἐθέλεσθαι τινα τῷ ἴσῳ δι' οἰκείας νόσου τὴν τοῦ ὁσώδотος δυσωδίαν ἀμύνασθαι. Ἐλεεῖν γὰρ οὐ μίμνει τοὺς τοιοῦτους ἡ κοινὴ συμβουλεύει φύσις. Οὐκοῦν παρέντες ὅσα τοιαῦτα κατὰ σπουδὴν τῷ λόγῳ κατέμειξεν, σκώπτων, σχετλιάζων, ἀγανακτῶν, λοιδορούμενος, μόνον τὴν περὶ τῶν δογμάτων ἐπισκεψόμεθα λόγον. Ἀναλαβόντες τοίνυν ἐξ ἀρχῆς ἐν μέρεσι πρὸς ἕκαστον τῶν ἐγκλημάτων στησόμεθα.

a principio vicissim contra singula crimina stabimus. Ἀρχὴ τῆς κατηγορίας ἦν, τὸ *ἐπαισχύνεσθαι ἡμᾶς τὸν σταυρόν*. Τῶν γὰρ πρὸς τὴν τοιαύτην παρατραπέντων ὑπόληψιν οἰκειότερον ἂν εἴη τὸ ἐγκλημα τοῦ κατασκευάζειν ἐν αἰσχύνῃ τὸν σταυρόν ποιέσθαι. Εἰ γὰρ ὁμοίως μὲν παρ' ἀμφοτέρων ἡ κατὰ τὸ πάθος οἰκονομία πεπίστευται, ἡμεῖς δὲ τὸν διὰ σταυροῦ φανερωθέντα Θεὸν οὕτως τιμᾶν οἴομεθα δεῖν καθὼς τιμάται ὁ Πατήρ, τοῖς δὲ τὸ πάθος ἐμπόδιον γίνεται· πρὸς τὸ δοξάζειν τὸν μονογενῆ Θεὸν ἐπίσης τῷ γεγεννηκότι Πατρί· ἄρα περιτρέπεται πρὸς τούναντίον τῷ σοφιστῇ τὰ ἐγκλήματα, καὶ δι' ὧν κατηγορεῖν ἡμῶν οἶεται, τὴν ἰδίαν δημοσιεύει κατὰ τῶν δογμάτων ἀσέβειαν. Δῆλον γὰρ ὅτι τούτου χάριν ὑπερτίθηται τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, καὶ ταῖς μερίζουσιν ἀποστερνύει τιμαῖς, ὅτι ἡ κατὰ τὸν σταυρόν αἰσχύνῃ περὶ αὐτοῦ οὐχ ὁράται· καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὸ χεῖρον παρηλλάχθαι τοῦ Υἱοῦ τὴν φύσιν δυσχυρίζεται, ὅτι τοῦ σταυροῦ τὸ ὄνειδος εἰς αὐτὸν ἀναφέρεται μόνον, τοῦ Πατρὸς οὐχ ἀπτόμενον. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω με μόνῃ τῇ κατὰ τὸν νοῦν ἀκολουθίᾳ τῆς λογογραφίας ἐπόμενον ταῦτα λέγειν. Προσδιελθὼν γὰρ τοῦ λόγου πᾶσαν τὴν φιλοπόνως συγχειμένην ἐν αὐτῷ βλασφημίαν, ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα σαφῶς εὗρον γυμνῇ τῇ λέξει ταύτην ἐκτεθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τὴν βλασφημίαν. Καὶ εἰ δοκεῖ, παραθήσομαι τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν ἐμῶν λόγων τὰ παρ' αὐτοῦ γεγραμμένα, ἔχοντα οὕτως· *ἐστὶ γὰρ· Εἰ μὲν ἔχει δεικνύναι καὶ τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν, ὅσπερ ἐστὶν ἀπρόσιτον ὥς, ἐν συμμίγνόμενον, ἢ γενέσθαι δυνάμενον, ὑπ' ἐξουσίαν ἐλθεῖν, προστάγματι ὑπακούσαι, νόμοις ἀνθρώ-*

πίνοις πολιτεύεσθαι, σταυρὸν ἐνεργεῖν, ἴσον A
 λεγέτω τῷ φωτί τὸ φῶς. Τίς οὖν ὁ ἐπαισχυνόμε-
 νος τῷ σταυρῷ; ὁ καὶ μετὰ τὸ πάθος προσκυνῶν
 Ἰσα Πατρὶ τὸν Υἱὸν, ἧ ὁ καὶ πρὸ τοῦ πάθους ὑβρί-
 ζων, οὐ μόνον τῇ πρὸς τὴν χεῖρ ὁμοτιμία, ἀλλὰ
 καὶ τῷ κατασκευάζειν τῆς ἐμπαθοῦς αὐτὸν εἶναι
 φύσεως, μὴ ἀνελθόντα πρὸς τὴν τῶν παθημάτων
 πείραν, εἰ μὴ δεκτικὴν εἶχε τῶν τοιοῦτων τὴν φύσιν;
 Ἡμεῖς μὲν γὰρ καὶ τὸ σῶμα ᾧ τὸ πάθος ἐδέξατο,
 τῇ θεῇ φύσει κατακραθέν, ἐκεῖνο πεποιτῆσθαι φα-
 μεν διὰ τῆς ἀνακράσεως, ὅπερ ἡ ἀναλαβούσα φύσις
 ἐστὶ. Τοιοῦτον ἀπέχουμεν τοῦ μικρόν τι περὶ τὸν μο-
 νογενῆ Θεὸν ἐννοεῖν, ὡς εἰ τι καὶ τῆς κάτω φύσεως
 διὰ τὴν φιλόανθρωπον προσελήφθη οἰκονομίαν, καὶ
 τοῦτο πιστεύειν μεταπεποιτῆσθαι πρὸς τὸ θεῖον τε
 καὶ ἀκήρατον· ὁ δὲ σημεῖον τῆς πρὸς τὸ ταπεινότε-
 ρον κατ' οὐσίαν παραλλαγῆς τὸ περὶ τὸν σταυρὸν
 πάθος πεποιτῆται. Οὐκ οἶδα ὅπως τὴν ὑπερβάλλουσαν
 τῆς δυνάμεως ἐνέργειαν, καθ' ἣν καὶ τοῦτο ἡδυνήθη,
 τεκμήριον ἀσθενείας; ποιοῦμενος· οὐδὲ τοῦτο συνεί-
 ῃ, ὅτι οὐδὲν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν κινούμενον ὡς ἐπὶ
 παραδόξῳ θαυμάζεται· ἀλλ' ὅσα τοὺς ὅρους ἐκβαί-
 νει τῆς φύσεως, ταῦτα μάλιστα πάντων ἐν θαύματι
 γίνεται, καὶ πρὸς ταῦτα πάντα μὲν ἐπιστρέφεται
 ἀκοή, πᾶσα δὲ διάνοια τείνεται τὸ παράδοξον θαυ-
 μάζουσα. Διὸ καὶ πάντες οἱ τὸν λόγον κηρύσσοντες,
 ἐν τούτῳ τὸ θαῦμα τοῦ μυστηρίου καταμνηνύουσιν,
 ὅτι Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ὅτι Ὁ Λόγος σὰρξ
 ἐγένετο, ὅτι τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ ἔλαμψεν, ὅτι ἡ
 ζωὴ θανάτου ἐγεύσατο, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα βοῶσιν C
 οἱ κήρυκες, δι' ὧν πλεονάζεται τὸ θαῦμα τοῦ διὰ
 τῶν ἔξω τῆς φύσεως τὸ περιττὸν τῆς δυνάμεως ἑαυτοῦ
 φανερώσαντος. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοις ὑβρίζειν διὰ ταῦτα
 δοκῇ, καὶ τῆς πρὸς τὸν Πατέρα ὁμοτιμίας διὰ τὴν
 περὶ τὸν σταυρὸν οἰκονομίαν τὸν Υἱὸν ἀποσχονίζω-
 σιν· ἡμεῖς καθὼς παρέδωκαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς
 αὐτόπται καὶ ὑπὲρ τῶν λόγων γενόμενοι, διὰ τῶν
 ἁγίων Γραφῶν πεπιστευκάμεν ὅτι ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν
 Θεός, μετὰ ταῦτα, καθὼς φησιν ὁ Βαρούχ, ἐπὶ τῆς
 γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναρעστράφη,
 ἀντάλλαγμα τοῦ ἡμετέρου θανάτου γενόμενος, ἔλυσε
 διὰ τῆς ἰδίας ἀναστάσεως τὰ δεσμὰ τοῦ θανάτου, καὶ
 ὠδοποίησε πᾶσιν σαρκὶ δι' ἑαυτοῦ τὴν ἀνάστασιν,
 ὁμόθρονός τε καὶ ὁμόδοξός ὢν τῷ ἰδίῳ Πατρὶ, κατ'
 ἀξίαν τῶν βεβιωμένων, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως D
 ποιήσει τὴν ψῆφον τοῖς κρινομένοις.

Ταῦτα περὶ τὸν ἐσταυρωμένον ἡμεῖς πεπιστευκά-
 μεν· καὶ διὰ τοῦτο ὑπερψύοντες κατὰ τὸ ἡμέτερον
 τῆς δυνάμεως μέτρον οὐκ ἀπολήγομεν· ὅτι ὁ μηδὲν
 χωρητὸς διὰ τὴν ἀφραστον αὐτοῦ καὶ ἀπρόσιτον με-
 γαλειότητα, πλην ἑαυτῷ καὶ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύ-
 ματι τῷ ἁγίῳ, οὗτος καὶ πρὸς κοινωνίαν τῆς
 ἀσθενείας ἡμῶν κατελθεῖν ἡδυνήθη. Οἱ δὲ ταύτην
 ἀποδείξιν τῆς κατὰ τὴν φύσιν ἀλλοτριότητος τοῦ Υἱοῦ

aequalem luci lucem. Quis igitur crucis pudore affi-
 citur? ille qui post passionem Filium aequaliter ac
 Patrem adorat, an is qui etiam ante passionem con-
 tumeliose afficit, non solum cum creatura honoris
 aequalitate, verum etiam affirmando ipsum esse natu-
 rae affectibus obnoxiae, non venisse ad passionum
 experientiam, nisi habuisset naturam talium cap-
 pacem? Nos quidem etiam corpus, quo passionem
 suscepit, divinæ naturæ contemperatum, illud fac-
 tum esse per temperationem dicimus, quod quidem
 est natura quæ assumpsit. Tantum abest ut quid
 exiguum de unigenito Deo sentiamus: ita ut si
 quid etiam naturæ infimæ assumptum est, propter
 dispensationem hominum generi benevolam, hoc
 etiam credamus ad id quod divinum est et immor-
 tale transformatum esse: hic autem ad id quod
 humiliter est secundum essentiam mutationis sig-
 num sive argumentum fecit passionem quam in
 cruce sustulit. Nescio quo modo exsuperantem po-
 tentiæ efficacitatem sive operationem, secundum
 quam hoc etiam potuit, certum infirmitatis indi-
 cium facit; neque hoc intelligens quod nihil quod
 secundum naturam movetur, admodum mira-
 bile præterque opinionem videtur: sed quæcunque
 naturæ fines superant, hæc maxime omnium sunt
 in admiratione, et ad hæc omnis auditus converti-
 tur. Omnis enim intelligentia tenditur, dum ali-
 quid inusitatum et inopinabile suspicit et admira-
 tur. Quocirca omnes qui verbum prædicant, in hoc
 miraculum mysterii declarant: quod Deus mani-
 festatus est in carne⁹, quod *Verbum caro factum*
*est*¹⁰: quod lux in tenebris splenduit, quod vita
 mortem gustavit, omniaque hujusmodi præcones
 clamitant, per quæ exundat miraculum ejus, qui
 per ea quæ sunt extra naturam manifestavit suæ
 potentiæ exsuperantiam. Verumtamen licet illis con-
 tumeliam facere propter hæc videatur, et ab æquali
 honore cum Patre per crucis dispensationem Filium
 tanquam funiculo disjungant; nos autem sicut tra-
 diderunt nobis qui ab initio oculati testes et spe-
 ctatores, et administratores verbi fuerunt, per san-
 ctas Scripturas credidimus, quod qui erat in prin-
 cipio Deus, postea, sicut vaticinatur Baruch, in
 terra visus est, et cum hominibus conversatus est¹¹,
 nostræ mortis permutatio sive redemptio factus,
 per suam resurrectionem mortis vincula solvit,

Hæc nos de crucifixo credimus; et propter hoc
 pro modo nostræ facultatis superextollere non desi-
 nimus; quoniam qui a nullo capi potest propter
 ineffabilem ejus et inaccessibilem majestatem, nisi
 a seipso et Patre et Spiritu sancto: hic etiam ad
 infirmitatis nostræ communionem descendere potuit.
 Isti vero hæc demonstratione utuntur, ut probent
 alterius esse naturæ Filium cum Patre, quod nempe

⁹ 1 Timoth. iii, 16.¹⁰ Joan. i, 14.¹¹ Baruch iii, 28.

Filius per carnem et crucem Dominus est manifestatus; quod Patris quidem natura pura in impassibilitate permaneat; Filius vero quia ad humilitatem natura transmutata fuit, et ad carnis mortisque experientiam venire non impossibiliter se habeat: quasi non magna facta sit status mutatio; sed quodammodo ad cognatum et contribule ex simili transierit, ex eo quod creatam quidem naturam humanam, creatam etiam Unigeniti naturam supponat. Uter igitur jure accusatur, ob crucem erubescere? an is qui de seipso vilia et humilia dicit? an ille qui de sublimioribus contendit? Nescio si hic accusator Pauli magnam vocem audivit: qui sic Deum in cruce cognitum deprimit, qualia et quanta ille ore magniloquo de cruce enarrat. Qui enim per tanta et talia miracula seipsum notum facere potest: *Absit, inquit, in alio gloriari nisi in cruce Jesu Christi*¹³, et ad Corinthios dicit verbum crucis, virtutem Dei esse, his qui salvi sunt¹⁴. Ephesiis autem virtutem quidquid est superantem et continentem crucis figura describit¹⁵, in quibus vult ipsos exaltatos nosse exsuperantem gloriam virtutis hujus: altitudinem et profunditatem et latitudinem et longitudinem nominans unumquemque apicem eorum quæ in crucis figura conspiciuntur, propriis appellans nominibus, ita ut partem supernam altitudinem dicat, profunditatem vero quod post compagem subjicitur, transversum autem per utrumque apicem sive antennam longitudinis et latitudinis nomine significans (a). Ita ut per hoc magnum mysterium manifestetur, quia coelestia, subterranea et omnia eorum quæ sunt extrema continentur et coercentur ab eo qui hanc ineffabilem et magnam virtutem in hac crucis figura ostendit. Sed in his criminationibus non amplius decertandum esse arbitror, supervacaneum judicans adversus calumniam argumentis obnix et vehementer contendere, præsertim cum veritas paucis demonstrata sit.

Quare ad alterum accusationis caput transeamus. Dicit itaque sanctos a nobis in invidiam rapi, et per calumniam peti. Sed si ipse audivit, calumniantium verba referat; quod si nos aliis dixisse asserit, per testes veram culpam ostendat: si vero ex iis quæ scripsimus demonstrat, recitet dicta, et culpam recipiemus; atqui nihil tale proferre queat. Nostra enim scripta cuivis examinanda et probanda proponuntur. Si igitur neque ei dictum est, neque ab aliis audivit, neque ex scriptis nostris tanquam obsignatis tabellis potest convincere, tacere puto oportere eum qui defensionem instituerit. Nam adversus crimen quod nulla probatione subsistit, præclara sane defensio est, omnino silere. Petrus inquit apostolus, *Dominum et Christum Deus fecit hunc ipsum Jesum quem vos in crucem ejistis*¹⁶. Hæc

A πρὸς τὸν Πατέρα ποιοῦνται, τὸ διὰ σαρκὸς καὶ σταυροῦ φανερωθῆναι τὸν Κύριον· ὡς τῆς μὲν φύσεως τοῦ Πατρὸς καθαρὰς ἐν ἀπαθείᾳ διαμενούσης· τοῦ δὲ Υἱοῦ διὰ τὸ πρὸς τὸ ταπεινότερον παρῆλθαι τὴν φύσιν, πρὸς σαρκὸς τε καὶ θανάτου πείραν οὐκ ἀδυνατούντος ἔλθειν· ὡς οὐ πολλῆς γενομένης τῆς μεταστάσεως, ἀλλὰ τρόπον τινὰ πρὸς τὸ συγγενὲς καὶ ὁμόφυλον ἐκ τοῦ ὁμοίου μεταχωρούσης, διὰ τοῦ κτιστὴν μὲν τὴν ἀνθρωπίνην, κτιστὴν δὲ καὶ τὴν τοῦ Μονογενοῦς ὑποτίθεσθαι φύσιν. Τίς τοίνυν εἰκότως ἐπαισχύνεσθαι τῷ σταυρῷ κατηγορεῖται; ὃ τὸ ταπεινὰ περὶ ἑαυτοῦ λέγων, ἡ δὲ περὶ τῶν ὑψηλοτέρων ἀγωνιζόμενος; Οὐκ οἶδα εἰ τῆς Παύλου μεγαλοφωνίας ὁ κατήγορος ἤκουσεν, ὃ οὕτω κατασμιχνύων τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ γνωρισθέντα Θεόν, οἷα καὶ ὅσα ἐκεῖνος τῷ ὑψηλῷ στόματι περὶ τοῦ σταυροῦ διεξέρχεται· ὃ γὰρ διὰ τοσούτων καὶ τοιούτων θαυμάτων ἑαυτὸν γνωρίζειν ἔχων, *Μὴ γένοιτο, φησὶν, ἐπὶ τινὶ ἄλλῳ καυχᾶσθαι, εἰ μὴ ἐπὶ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ*· καὶ πρὸς Κορινθίους λέγει τὸν λόγον τοῦ σταυροῦ δύναμιν Θεοῦ τοῖς σωζομένοις εἶναι· Ἐφεσίους δὲ τὴν τὸ πᾶν διακρατούσαν τε καὶ συνέχουσαν δύναμιν, τῷ σχήματι τοῦ σταυροῦ καταγράφει, ἐν οἷς βούλεται αὐτοὺς ὑψωθέντας γινώσκειν ὑπερβάλλουσιν δόξαν τῆς δυνάμεως ταύτης, ὕψος καὶ βάθος, καὶ πλάτος, καὶ μήκος κατονομάζων, ἐκάστην κεφαλὴν τῶν κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ θεωρουμένων, ἰδίοις προσαγορεύων ὀνόμασιν ὡς τὸ μὲν ἄνω μέρος, ὕψος εἰπεῖν· βάθος δὲ, τὸ μετὰ τὴν συμβολὴν ὑποκείμενον· τὴν δὲ ἐγκάρσιον καθ' ἑκάτερον κεφαλάν, τῷ τοῦ μήκους τε καὶ πλάτους ὀνόματι διασημαίνων· ὡς ἂν διὰ τούτου φανερωθῇ τὸ μέγα μυστήριον, ὅτι καὶ τὰ οὐράνια καὶ τὰ καταχθόνια, καὶ πάντα τῶν ὄντων τὰ πέματα διακρατεῖται καὶ συνέχεται παρὰ τοῦ τὴν ἀπόβητον καὶ μεγάλην ταύτην δύναμιν ἐν τῷ τύπῳ τοῦ σταυροῦ παραδείξαντος. Ἄλλ' οὐδὲν οἶμαι δεῖν πλεοναυταῖς αἰτίαις ταύταις ἐναγωνίζεσθαι, περιττὸν κρίνω ἐμφιστοιμῆσθαι τοῖς κατὰ τῆς συκοφαντίας ἐλιγχνού, καὶ δι' ὀλίγων τῆς ἀληθείας δειχθείσης.

Οὐκοῦν πρὸς ἕτερον ἐγκλημα τῷ λόγῳ μετέλθωμεν· Διαβάλλεσθαι λέγει παρ' ἡμῶν τοὺς ἀγίους. Ἄλλ' εἰ μὲν αὐτὸς ἀκήκοε, λεγέτω τὰ ῥήματα τῆς κατηγορίας· εἰ δὲ πρὸς ἑτέρους εἰρηκέναι λέγει, D δεῖξάτω διὰ τῶν μαρτυρούντων ἀληθῆ τὴν αἰτίαν. Εἰ δὲ ἀφ' ὧν γεγραφήκαμεν ἀποδείκνυσιν, ἀναγκάστως τὰ εἰρηκμένα, καὶ τὴν αἰτίαν δεξόμεθα· ἀλλ' οὐκ ἐν τι τοιοῦτον προσενεγκεῖν ἔχοι. Πρόκειται γὰρ παντὶ τῷ βουλομένῳ τὰ παρ' ἡμῶν εἰς ἐξέτασιν. Εἰ δὲ μήτε πρὸς αὐτὸν εἰρηται, μήτε ἐτέρων ἀκήκοεν, μήτε διὰ τῶν γεγραμμένων ἔχει τὸν ἔλεγχον, σιγᾶν οἶμαι χρῆναι τὸν ὑπὲρ τούτων ἀπολογούμενον. Πρὸς γὰρ τὸ ἀνυπόστατον ἐγκλημα, πρέπουσα πάντως ἐστὶν ἀπολογία ἡ σιωπὴ. Πέτρος φησὶν ὁ ἀπόστολος· Κύριον καὶ Χριστὸν· ὁ Θεὸς ἐποίησε τοῦτο ἐν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε. Ἡμεῖς ταῦτα παρ'

¹³ Galat. vi, 14. ¹⁴ I Cor. i, 18. ¹⁵ Ephes. iii, 18. ¹⁶ Act. ii, 53.

(a) Idem fusius docet D. Greg. Nyss. in *Catechetica oratione* c. 52.

αὐτοῦ μεταθιγόμενοι φαμέν, περὶ ἐν πᾶσαν βλέπειν τῶν εἰρημένων τὴν σύμφρασιν, αὐτὸν τε τὸν σταυρὸν, καὶ τὸ ἀνθρώπινον ὄνομα, καὶ τὸ δεικτικὸν τῆς φωνῆς. Δύο γὰρ πράγματα περὶ ἐν πρόσωπον ὁ τῆς Γραφῆς λόγος γεγεννησθῆναι φησι· παρὰ μὲν τῶν Ἰουδαίων τὸ πάθος, παρὰ δὲ τοῦ Θεοῦ τὴν τιμὴν· οὐχ ὡς ἄλλου μὲν πεπονθότος, ἐτέρου δὲ διὰ τῆς ἀνυψώσεως τετιμημένου· καὶ σαφέστερον ἐφερμηνεύει λέγων διὰ τῶν ἐφεξῆς· *Τῇ δεξιᾷ* γὰρ, φηοῖν, τοῦ Θεοῦ ὑψώθεις. Τίς οὖν ὑψώθη; Ὁ ταπεινὸς δὲ, ἢ ὁ ὑψιστος; Τί δὲ ἄλλο παρὰ τὸ θεῖόν ἐστιν ὁ Ὑψιστος; Ἀλλὰ μὴν ὁ Θεὸς ὑψώθηναι οὐ δέεται, ὑψιστος ὢν. Ἄρα τὸ ἀνθρώπινον ὁ ἀπόστολος ὑψώσθαι λέγει. Ὑψώθη δὲ διὰ τοῦ Κύριος καὶ Χριστὸς γενέσθαι. Διὰ τοῦτο δὲ μετὰ τὸ πάθος ἐγένετο. Οὐκοῦν, οὐ τὴν προαιώνιον ὑπαρξίν τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ ἐποίησε βήματος παρίσταναι ὁ ἀπόστολος, ἀλλὰ τὴν τοῦ ταπεινοῦ πρὸς τὸ ὑψηλὸν μεταποίησιν, διὰ τῆς δεξιᾶς τοῦ Θεοῦ γεγεννημένην. Σαφηνίζεται γὰρ καὶ διὰ τοῦτο τοῦ βήματος τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον. Ὁ γὰρ εἰπὼν ὅτι τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ ὑψώθεις, φανερώς ἐκκαλύπτει τὴν ἀπόρρητον τοῦ μυστηρίου οἰκονομίαν. Ὅτι ἡ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ ἡ ποιητικὴ πάντων τῶν ὄντων, ἢ ἐστιν ὁ Κύριος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ οὗ χωρὶς ὑπῆσθη τῶν ὄντων οὐδὲν, αὐτὴ τὸν ἐνωθέντα πρὸς αὐτὴν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἴδιον ὕψος ἀνήγαγε διὰ τῆς ἀνακράσεως, ὅπερ ἐστὶν αὐτὴ κατὰ τὴν φύσιν, κάκεινον ποιήσασα. Ἔστι δὲ αὐτὸ Κύριος καὶ Βασιλεὺς· Χριστὸς γὰρ ὁ βασιλεὺς ὀνομάζεται· ταῦτα κάκεινον ἐποίησεν. Ὡς περ γὰρ ἐν τῷ ὑψίστῳ γενόμενος ὑπερυψώθη, οὕτω καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐγένετο, ἐν τῷ ἀθανάτῳ ἀθάνατος, ἐν τῷ φωτὶ φῶς, ἐν τῷ ἀφάρτῳ ἀφάρτος, ἐν τῷ ἀοράτῳ ἀόρατος, ἐν τῷ Χριστῷ Χριστὸς, ἐν τῷ Κυρίῳ Κύριος. Πέφυκε γὰρ ἐπὶ τῶν σωματικῶν ἀνακράσεων, ὅταν πολλῷ τῷ μέτρῳ τὸ ἕτερον πλεονάζει μέρος, πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν πάντως μεταποιεῖσθαι τὸ ἐλαττούμενον. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ μυστικοῦ λόγου σαφῶς διὰ τῆς τοῦ Πέτρου φωνῆς διδασκόμεθα, ὅτι τὸ ταπεινὸν τοῦ ἐξ ἀσθενείας σταυρωθέντος, ἡ δὲ ἀσθενεία τὴν σάρκα δηλοῖ, καθὼς περὶ τοῦ Κυρίου ἠκούσαμεν. Τοῦτο δὲ διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀπειρὸν τε καὶ ἀόριστον τοῦ ἀγαθοῦ ἀνακράσεως, οὐκέτι ἔμεινεν ἐν τοῖς ἰδίῳ μέτροις καὶ ἰδιώμασιν· ἀλλὰ τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ συνεπήρθη, καὶ ἐγένετο ἀντὶ ὑποχειρίου Χριστὸς βασιλεὺς, ἀντὶ ταπεινοῦ ὑψιστος, ἀντὶ ἀνθρώπου Θεός. Τίνα τοίνυν ὁ ὑπὲρ τῶν ἀποστόλων πολεμεῖν ἡμῖν σχηματιζόμενος, εὗρεν ἐκ τῶν γεγραμμένων κατὰ τῶν ἁγίων λαβὴν; Ἀλλὰ σιωπήσω καὶ τοῦτο τὸ ἐγκλημα· μικρὸν γὰρ οἶμαι καὶ ἀγεννὲς εἶναι, πρὸς τὰ ψευδῆ τε καὶ ἀναπόδεικτα τῶν λεγομένων ἵστασθαι. Ἀλλ' ἐπὶ τὸ σφοδρότερον τῆς κατηγορίας μετέλθωμεν.

Φησὶ, τὸν ἄνθρωπον κεχρῶσθαι λέγειν ἡμῶς, καὶ τὸν ἐξ ὑπακοῆς ἑαυτὸν ταπεινώσαντα τῇ τοῦ δούλου μορφῇ, σύμμορφον εἶναι τοῖς ἀνθρώποις, καὶ πρὶν ταύτην ἀναλαβεῖν τὴν μορφὴν. Οὐδὲν

A nos ab eo edocti, dicimus in unum omnem dictorum phrasim respicere; et ipsam crucem, et humanum nomen, et vim vocis demonstrativam. Duae enim res circa unam personam Scripturae sermo asserit fuisse factas, a Iudaeis quidem passionem, a Deo autem honorem: non quod alius quidem passus sit, alius vero per exaltationem sit honoratus, quod clarius verbis sequentibus interpretatur, dum dicit, *Dextra Dei exaltatus*. Quis igitur exaltatus est? humilisque an altissimus? Quid autem aliud quam Deus est ille qui est Altissimus? Atqui Deus altissimus cum sit, non indiget ut sublimetur: igitur apostolus quod humanum est, exaltatum esse dicit. Exaltatus est autem, quia Dominus et Christus factus est. Propter hoc autem post passionem factus est. Quamobrem apostolus non Domini existentiam quæ antecessit sæcula, per verbum fecit, repræsentat, sed humilis ad excelsum mutationem per dexteram Dei factam. Quin etiam per hoc verbum pietatis mysterium declaratur. Qui enim dixit quod dextra Dei exaltatus, manifeste ineffabilem mysterii dispensationem evoluit. Quod dextra Dei omnium quæ sunt est effectrix, quæ quidem est Dominus, per quem omnia condita sunt, et sine quo nihil eorum quæ sunt subsistit. Hæc unitum secum hominem ad propriam celsitudinem per temperationem extulit, quod quidem est ipsa secundum naturam, etiam illum faciens. Est autem ipsum Dominus et Rex, Christus enim rex nominatur, hæc etiam illum effecit; ut enim in altissimo factus, superexaltatus est, sic etiam alia omnia factus est, in immortalis immortalis, in lucelux, in incorruptibili incorruptibilis: in invisibili invisibilis; in Christo Christus; in Domino Dominus. Nam in corporalibus temperationibus, cum pars altera multa mensura exuberat, quæ minor est transformari solet in eam partem quæ prævalet: hoc etiam in mystico sermone plane per vocem Petri docemur, quod humilitas ejus qui ex infirmitate crucifixus est, ipsa autem infirmitas carnem declarat, sicut de Domino audivimus; hoc autem per temperationem cum infinito et interminato non mansit in propriis mensuris et proprietatibus, sed dextra Dei sublime elatum est, atque servi loco Dominus factus est, et pro subdito Christus rex: proque humili altissimus, et pro homine Deus. Quamnam ergo qui pro apostolis bellum nobis inferre simulat, ex scriptis contra sanctos ansam nactus est? Sed hoc crimen silentio involvatur: angusti enim et degeneris animi esse reor, contra falsa et nulla demonstratione firmata crimina stare. Sed ad accusationis vehementius et validius telum pergamus.

Ait nos (a) hominem in hominem exinanitum esse affirmare, atque eum qui semetipsum ex obedientia submisit servi forma sumpta, hominibus conformem esse, etiam priusquam hanc formam assump-

(a) D. Basilium intelligit, qui de eodem disserit lib. II, contra Eunomium.

psisset. Nihil de dictione submutatum fuit, sed eadem verba a nobis translata sunt ex illius sermone in nostrum: si enim quid in nostris scriptis est tale, (nostra enim dico quæ sunt doctoris,) nullus oratori calumniam imputet, omnem imploro veritatis eorum; et nos testabimur. Quod si horum nihil est in nostris scriptis, oratio non exilem culpam iaducit. Sed tanquam liquido et plane demonstratis succenset et indignatur, prodigiosas loquacitates nugis et perturbatione plenas, et salebras, et talia vocans. Quid agendum sit non video. Quemadmodum ad improvisas iras phrenitide laborantium et furentium, anxii et perplexi non habent quid consilii capient: sic ego ipse adversus hanc desperationem nihil consilii et remedii invenio. Ait magister (rursus enim ad verbum ejus sermonem repetam) quod non theologiæ modum nobis tradit, sed dispensationis rationes. Iste autem accusator ex his impulsus nos astruere hominem exinanitum in hominem contendit. Quæ horum et illorum communio? Si dicimus apostolum non nobis modum theologiæ tradidisse, sed suo sermone dispensationem secundum passionem subostendisse, propter hoc hominis in hominem exinanitionem et servi formam ante sæcula et adventu in carne antiquiorem ex Maria hominem dicere damnamur. Sed supervacaneum esse arbitror in certis et confessis immorari; præsertim cum ipsa veritas nos ab omni crimine liberet. Tunc enim accusantibus resistere oportet, quando quis in se ipsum calumniatori ansam præbuerit: in quibus autem nullum est periculum suspicandi aliquid absurdi, non falsi criminis ejus qui calumniose accusatur, sed accusantis furoris et insanie reprehensio, accusatio constituitur. Sed quemadmodum ob crucem erubescendi crimine falso accusati, per ea quæ sunt examinata in contrarium conversum regeri accusatori crimen demonstravimus: sic et hanc culpam in accusatores transferri ostendemus, quod illi non nos ex simili ad simile Filii mutationem in œconomia (id est dispensatione) passionis doceamus. Examinabimus enim quæ ab utrisque dicuntur inter se comparata et summatim posita. Nos dicimus unigenitum Deum qui per seipsum produxit omnia: unum autem eorum quæ ab ipso facta sunt, et humanam naturam esse, quæ cum in peccatum lapsa fuisset, et ideo in mortis corruptionem incidisset, rursus ipsam per semetipsum ad immortalē vitam traxisse per hominem, in quo tanquam tabernaculo mansit, tota humanitate in seipso assumpta, atque suam vivificam virtutem mortali et corruptibili naturæ admiscuisse; nostramque mortificationem per attemperationem ad se in vitalem gratiam et virtutem transmutasse. Et hoc asserimus esse secundum carnem Domini mysterium: quia qui est incommutabilis in mutabili gignitur, ut ab eo quod deterius est in melius transferens et immutans admistam dispositioni mutabili vitiositatem, aboleret a natura absumptum in seipso peccatum. Nam Deus noster ignis con-

υπημειβθη τῆς λέξεως· ἀλλ' αὐτὰ τὰ ῥήματα παρ' ἡμῶν μετενήχεται ἀπὸ τοῦ ἐκείνου λόγου πρὸς τὸν ἡμέτερον. Εἰ μὲν ἐστὶ τι τοιοῦτον ἐν τοῖς παρ' ἡμῶν γεγραμμένοις (ἡμέτερα γὰρ τὰ τοῦ διδασκάλου σημ), μηδεὶς ἐγκαλεῖτω συκοφαντῆαν τῷ ῥήτορι, πᾶσαν αὐτῷ φροντίδα τῆς ἀληθείας· καὶ ἡμεῖς μαρτυρήσομεν. Εἰ δὲ τούτων μὲν ἐστὶν ἐν τοῖς γεγραμμένοις οὐδὲν, ὁ λόγος δὲ οὐκ αἰτίαν ἐπάγει ψιλήν. Ἄλλ' ὡς ἐπὶ φανερώς ἀποδεδειγμένοις ἀγανακτεῖ καὶ ὀργίζεται, τερατείας, καὶ λήρου, καὶ ταραχῆς πλήρεις, καὶ ἀνωμαλίας, καὶ τῇ τοιαύτα καλῶν. Τί χρὴ πρῆτειν οὐ συνορῶ. Καυάπερ οἱ πρὸς τὰς ἀπροσέστοις ὀργὰς τῶν φρενιτιζόντων ἀμηχανοῦντες ὧν ἔχουσιν ὁ τι βουλεύσονται, οὕτως οὐδὲ αὐτὸς ἐξευρίσκει τινὰ πρὸς τὴν ἀμηχανίαν ταύτην ἐπίνοιαν. Φησὶν ὁ διδάσκαλος (πάλιν γὰρ ἐπὶ λέξεως αὐτοῦ τὸν λόγον ἐπαναλήψομαι), ὅτι οὐχὶ θεολογίας ἡμῖν παραδίδωσι τρόπον, ἀλλὰ τοὺς τῆς οἰκονομίας λόγους. Ὁ δὲ κατήγορος ἐκ τούτων ὀρμηθεὶς, ἀνθρώπων εἰς ἀνθρώπον κεκενῶσθαι λέγει κατασκευάζειν ἡμᾶς. Τίς κοινωνία τούτων ἀκείνων; Εἰ φαμέν τὸν ἀπόστολον μὴ θεολογίας ἡμῖν παραδεδωκέναι τρόπον, ἀλλὰ τὴν κατὰ τὸ πάθος οἰκονομίαν ὑποδείξαι τῷ λόγῳ, διὰ τοῦτο ἀνθρώπου εἰς ἀνθρώπον κένωσιν, καὶ δοῦλα μορφὴν προαιώνιον, καὶ τῆς ἐν σαρκὶ παρουσίας πρεσβύτερον τὴν ἐκ Μαρίας ἀνθρώπον λέγειν διαβολόμεθα. Ἀλλὰ περιττὸν οἶμαι τοῖς ὁμολογουμένοις ἐνδιατρίβειν, αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἀφειστής ἡμᾶς τοῦ ἐγκλήματος. Τότε γὰρ χρὴ τοῖς κατηγοροῦσιν ἀντικαθίστασθαι, ὅταν τις παράσχη καθ' ἑαυτοῦ τῷ συκοφαντῇ λαθὲν· ἐφ' ὧν δὲ κινδυνὸς ἐστὶν οὐδεὶς ὑπονοηθῆναι τι τῶν ἀτόπων, οὐ τῆς τοῦ συκοφαντωμένου διαβολῆς, ἀλλὰ τῆς τοῦ κατηγοροῦντος μανίας ἔλεγχος ἡ κατηγορία καθίσταται. Ἄλλ' ὥσπερ ἐπαισχύνεσθαι τῷ σταυρῷ τὴν αἰτίαν ἔχοντες ἐδείξαμεν διὰ τῶν ἐξητασμένων εἰς τὸναντίον περιτρεπόμενων τῷ κατηγορῷ τὸ ἐγκλημα· οὕτω καὶ τὴν αἰτίαν ταύτην εἰς τοὺς κατηγοροὺς ἐπαναστρέφουσιν δείξομεν· ὡς ἐκείνων οὐχ ἡμῶν τὴν ἐξ ὁμοίου πρὸς τὸ ὅμοιον τοῦ Χριστοῦ μετέστασιν ἐν τῇ κατὰ τὸ πάθος οἰκονομίας δογματιζόντων. Ἐξετάσομεν γὰρ παράλληλα θέντες ἐπὶ κεφαλαίου τὰ παρ' ἑκατέρων λεγόμενα. Ἡμεῖς φάμεν τὸν μονογενῆ Θεὸν δι' ἑαυτοῦ παραγαγόντα τὰ πάντα, ἐν δὲ τῶν παρ' αὐτοῦ γεγονότων, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἥς πρὸς κακίαν ἀπορρύεισης, καὶ διὰ τοῦτο γενομένης ἐν τῇ τοῦ θανάτου φθορᾷ, πάλιν αὐτὴν δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὴν ἀθάνατον ζωὴν ἐφελκύσασθαι διὰ τοῦ ἀνθρώπου, ᾧ κατεσχένησεν, ὅλον ἀναλαβόντα πρὸς ἑαυτὸν τὸ ἀνθρώπινον, καὶ τὴν ζωοποιὸν αὐτοῦ δύναμιν τῇ θνητῇ καὶ ἐπικτήτῳ καταμίξαι φύσει· καὶ τὴν ἡμέτεραν νέκρωσιν διὰ τῆς πρὸς ἑαυτὸν ἀνακρίσεως εἰς ζωτικὴν μεταποιῆσαι χάριν καὶ δύναμιν. Καὶ τοῦτο φάμεν εἶναι τὸ κατὰ τὴν σάρκα τοῦ Κυρίου μυστήριον· ὅτι ὁ ἀρεπτος ἐν τῷ τρεπτῷ γίνεται, ἵνα πρὸς τὸ κρεῖττον ἀλλοιωσας, καὶ μεταβαλὼν ἐκ τοῦ χειρόνος τὴν ἐμμιχθεῖσαν τῇ τρεπτῇ διαθέσει κακίαν, ἐξαφανίσῃ ἀπὸ τῆς φύσεως ἐν ἑαυτῷ τὸ κακὸν δαπανήσας. Ὁ γὰρ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκων ἐστίν, ᾧ ἐναγνίζεται πᾶσα κακία ὅλη

Ὁ ἡμέτερος λόγος. Ὁ δὲ κατήγορος; τί φησιν; Οὐ τὸν ἄτρεπτόν τε καὶ ἀκίστον τῷ διὰ κτίσεως γεγονότι, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς κακίαν ἀλλοιωθέντι, καταμιχθῆναι· ἀλλὰ καὶ αὐτὸν κίστον ὄντα πρὸς τὸ συγγεγῆς ἐλθεῖν ἑαυτῷ καὶ ὁμόφυλον, οὐκ ἐξ ὑπερεχούσης φύσεως διὰ φιλονορηπίας τὴν ταπεινότηραν ὑποδύντα φύσιν, ἀλλ' ὅπερ ἦν, τοῦτο γινόμενον. Τῷ γάρ γενικῷ τῆς προστιγορίας, ἐν κατὰ πάντων ἐστὶ τῶν ἐκ τοῦ μὴ ἦτος ὑποστάντων, τὸ τῆς κτίσεως ὄνομα· αἱ δὲ μερικαὶ τῶν ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένων διαφοραὶ, ταῖς τῶν ιδιωμάτων παραλλαγαῖς, ἑτέρα τῆς ἑτέρας διενηνόχασιν. Ὡστε εἰ πιστὸς μὲν ἐκεῖνος, κτιστὸς δὲ ἄνθρωπος, αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν ἐκενώθη κατὰ τὴν Εὐνομίου φωνήν· καὶ οὐ πρὸς τὸ ταπεινὸν ἐκ τοῦ ὑπερέχοντος, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὁμοίου πρὸς τὸ ὁμοίμιον μετεχώρησε, πλὴν τῆς κατὰ τὸ σῶμα καὶ τὸ ἀσώματον ιδιότητος. Πρὸς τίνα τοίνυν ἡ δικαία τῶν δικαζόντων ἐνεχθήσεται ψήφος; ἢ τίς τοῖς ἐγκλήμασιν ἐκεῖνοις ὑπεύθυνος ἀναφανήσεται; Ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀκίστου τὸν κτιστὸν σεσωσθαι λέγων, ἢ ὁ τῷ κτίσματι τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀνατιθεὶς τὴν αἰτίαν;

Ἄλλ' οὐκ ἄδηλος τῶν εὐσεβοῦντων ἡ χρεῖς. Ὁ γάρ ἀκριδῶς ἐπιστάμενος τὴν διαφορὰν τοῦ κτιστοῦ πρὸς τὸ ἀκίστον· ὣν ἡ παραλλαγή κυριότητι καὶ δουλείᾳ χαρακτηρίζεται· τοῦ μὲν ἀκίστου Θεοῦ δεσπόζοντος ἐν τῇ δυναστείᾳ αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος, καθὼς φησιν ὁ Προφήτης· πάντων δὲ τῶν ἐν τῇ κτίσει δουλευόντων κατὰ τὴν τοῦ αὐτοῦ προφήτου φωνήν, ἡ φησιν, *ὅτι τὰ σύμπαντα δούλα σά· ὁ ταῦτα τοίνυν δι' ἐπιμελείας κατανοήσας οὐκ ἀγνοεῖ πάντως τὸν ἐκ δουλείας εἰς δουλείαν τὸν Μονογενῆ μετοικίζοντα*. Εἰ γάρ δουλεύει μὲν ἡ κτίσις πᾶσα κατὰ τὸν Παῦλον, κτιστὴ δὲ κατ' Εὐνόμιον τοῦ Μονογενοῦς ἡ οὐσία, οὐ δεσπότην καταμιχθῆναι δούλοις, ἀλλὰ δούλον ἐν δούλοις γενέσθαι διὰ τῶν δογμάτων οἱ ἐναντίοι πάντως κατασκευάζουσιν. Ἀλλὰ μὴν τὸ πρὸ τῆς ἐν σαρκὶ παρουσίας ἐν δούλου μορφῇ λέγειν εἶναι τὸν Κύριον, ἰσὺν ἐστὶ τῷ διαβάλλειν ἡμᾶς ὡς μέλανας τοὺς ἀστέρας, καὶ ζοφώδη τὸν ἥλιον, καὶ τὸν οὐρανὸν χθιμαλὸν, καὶ τὸ ὕδωρ ξηρὸν, καὶ πάντα λέγοντας τὰ τοιαῦτα. Ὁ γάρ οὐκ ἐξ ὧν ἀήχως τι κατασκευάζων, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν ὁρμὴν τὸ δοκοῦν ἀναπλάσσω, μηδὲ τῶν τοιούτων φειδέσθω καθ' ἡμῶν ἐγκλημάτων. Ἴσον γάρ ἐστιν ὑπὲρ γε τούτων ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἐκείνων εὐθύνεσθαι, τῷ μηδὲν τούτων τὰς ἀρχὰς ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔχειν. Ὁ γάρ ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς ὁδῷ τὸν ἀληθινὸν Υἱὸν εἶναι διορίζομενος, πῶς ἂν ἐν μορφῇ δούλου τὴν αἰώνιον τοῦ Μονογενοῦς ὁδὸν ὑβρίζει; Ἐπειδὴ τοίνυν δοκεῖ τῷ λογογράφῳ λέγειν κακῶς, φροντίζει δὲ τοῦ δοκεῖν εὐπροσώπους τὰς αἰτίας κατασκευάζειν, οὐδὲν περιττὸν ἂν εἴη καὶ ἀχρηστον τοῖς ἀσυστάτοις τῶν ἐγκλημάτων ἐναγωνίζεσθαι.

Καὶ γὰρ ἡ ἐφεξῆς κατηγορία παραπλήσιον τὸ παράλογον ἔχει· δύο γὰρ Χριστοὺς καὶ δύο Κυρίους

sumens est¹⁴, quo peccati materia omnis consumpta evanescit. Hic noster est sermo. Accusator autem quid ait? *Non immutabilem et increatum ei qui per creationem factus est, et ob id in vitium mutato, admistum esse: sed et ipsum creatum existentem ad sibi cognatum et contribute venisse, non ex supereminenti natura propter benevolentiam in genus humanum humiliorem, inquit, subitisse naturam, sed quod erat, hoc factum*. Nam generali appellatione, unum de omnibus est eorum quæ ex nihilo substiterunt, creaturæ nomen, sed particulares eorum quæ in creatura considerantur differentiarum, proprietatum discriminibus aliæ ab aliis discrepant. Quare si creatus quidem ille, creatus vero homo, ipse in seipsum evacuatus est secundum Eunomii vocem; nec ad humile ex superexcellentē, sed ex simili ad id quod in honore æquale est, transiit, excepta proprietate quæ est corporis ad id quod corporis est expers. In quem igitur justa iudicantium sententia feretur, vel quis criminibus illis obnoxius pronuntiabitur? An ille qui a Deo increato creatum salvum factum esse dicit, an qui salutis nostræ causam creaturæ assignat?

Sed non obscurum est pie sentientium iudicium. Qui enim exacte scit creati cum increato differentiam, quorum discrepantia dominatione et servitute notatur; cum increatus Deus dominetur in potestate sua in sæculum sæculi, sicut ait Propheta: omnes vero creaturæ serviant, secundum ejusdem prophetæ vocem, quæ ait: *Omnia serviunt tibi*¹⁵; qui hæc igitur diligenter animadvertit, non ignorat omnino eum qui Unigenitum ex servitute in servitutem migrare facit. Si enim omnis creatura servit, ut ait Paulus, creata est autem Unigeniti essentia, ut censet Eunomius: non Dominum servis permistum, sed servum inter servos factum esse suis decretis omnino adversarii astruunt. Verumtamen ante adventum in carne in servi forma esse Dominum affirmare, perinde est ac si calumniarentur nos dicere nigras stellas et caliginosum solem et cælum ad terram depressum, et aquam siccam, et omnia quæ sunt ejusmodi: qui enim non ex auditis quid astruit, sed pro suo impulsu quod sibi videtur fingit, neque parcat contra nos ejusmodi crimina intendere. Nihil enim interest utrum pro his an pro illis iudicium subeamus, quia nihil horum ex iis quæ asserimus principium habere potest. Qui enim in Patris gloria verum Filium esse determinat, quomodo in servi forma æternam Unigeniti gloriam contumelia afficeret? Quoniam vero huic scriptitatori placet maledictis incessere: ipsique est curæ ut videatur plausibiles et speciosas accusationes instruere: non supervacaneum et inutile fuerit, criminibus instabilibus et falsis resistere.

Etenim sequens accusatio simile absurdum habet; duos enim Christos et duos Dominos dicere nos

¹⁴ Hebr. xii, 29. ¹⁵ Psal. cxviii, 91.

insimulavit, non ex nostris scriptis accusationem instituens, sed ad arbitrium pro suo jure mendacio utens. Quoniam igitur in ejus potestate est quicquid lubet dicere, cur parce et stricte mentitur, duos solos Christos a nobis induci affirmans? dicat pro suo jure, si ei videtur, nos decem Christos asserere, et decies totidem, et ad mille numerum producat, ut juvenilius et inconsideratius calumniam apprehendat. Nam blasphemia in duobus et in pluribus Christis æquale habet, criminaque non probata, nec demonstrata similiter æqualia sunt. Ostendat igitur nos asseverare duos Dominos et duos Christos, ut de decies mille reprehensione facta contra nos sententiam ferat. Sed ex nostris scriptis nos convincere contendit. Rursus quæ a magistro dicta sunt dispiciamus, per quæ iste contra nos putat crimina intentare. *Non theologiæ modum nobis tradit, inquit, sed æconomix sive dispensationis rationes, qui dicit, quod Dominum ipsum et Christum fecit Deus hunc Filium quem vos crucifixistis: voce demonstrativa ad id quod humanum est et quod cernitur omnibus incumbens.* Hæc igitur sunt scripta. Hi vero duo Christi. unde ab Eunomio per id quod dictum est intrusi sunt? utrum dicere demonstrativam vocem, ad id quod apparet incumbere, hoc duorum Christorum constitutionis certam habet probationem? Igitur negare decet et hoc, nempe superexaltatum esse ab ipso post passionem Dominum, ne duos Altissimos dicere accusemur. Siquidem Altissimus quidem qui in principio est Verbum Deus, superexaltatus autem post passionem qui ex mortuis resurrexit, sicut ait Apostolus. E duobus enim necessario alterum eligendum est, vel dicendo superexaltatum esse post passionem, quod quidem æquale est huic assertioni, Dominum factum esse et Christum, impietatis apud Eunomium reum vocari, vel accusationem declinando inficiari confessionem superexaltationis ejus qui passus est.

Sed ad hæc rursus oportet accusatoris sermonem nostræ causæ dictionis patrociniū præstituerē. Quæ itaque sunt ab illo posita ad verbum recitabimus, per quæ noster sermo constituitur, ad hunc modum: *Beatus Joannes, inquit, Deum Verbum per quem omnia facta sunt, in carne factum esse docet, dum dicit: « Et Verbum caro factum est »*¹⁴. An intelligens quæ scribit, hæc orationi suæ adjicit? Equidem non arbitror ipsum seire horum verborum sententiam. Nam si quis accurate quæ dicuntur consideraret, nullam in his et quæ a nobis, et quæ ab illo dicuntur, inter se repugnantiam inveniret. Nos enim ea etiam quæ per carnem dispensata sunt seorsim spectamus, et divinam virtutem in seipsa intelligimus. Ille similiter, ut nos, eum qui in principio erat Verbum in carne manifestatum esse dicit, neque alius quisquam ipsum, neque ipse scipsum unquam accusavit, ut

λέγειν ἡμᾶς ἠτιάσατο, οὐκ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐλέγχειν τὴν αἰτίαν ἔχων, ἀλλὰ πρὸς τὸ δοκοῦν κατ' ἐξουσίαν τῷ ψεύδει χρώμενος. Ἐπεὶ οὖν ἐπ' αὐτῷ ποιεῖται τὸ λέγειν ἃ βούλεται, τί μικρολόγως φέρει τὸ ψεῦδος, δύο μόνους Χριστοὺς λέγεσθαι παρ' ἡμῶν κατασκευάζων; λεγέτω κατ' ἐξουσίαν, εἰ δοκεῖ, καὶ δέκα Χριστοὺς πρεσβεύειν ἡμᾶς, καὶ δεκάκις τοσούτους, καὶ εἰς χιλίους τὸν ἀριθμὸν ἐκτεινέτω, ὡς ἂν νεανικώτερον τῆς συκοφαντίας ἀντιλαμβάνοιτο. Ἡ τε γὰρ βλασφημία, καὶ ἐπὶ δύο καὶ ἐπὶ πλείονων Χριστῶν τὸ ἴσον ἔχει, καὶ τὸ ἀναπόδεικτον τῶν ἐγκλημάτων ὡσαύτως ἴσον ἐστὶ. Δείξας τοίνυν τὸ δύο λέγειν ἡμᾶς Κυρίους καὶ δύο Χριστοὺς, ὡς περὶ μυρίων τὸν ἑλεγχον ποιησάμενος, τὴν καθ' ἡμῶν ψήφον ἔχεται. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἡμετέρων ἡμᾶς διελέγχειν φησί. Πάλιν γὰρ τὰ εἰρημένα τῷ διδασκάλῳ διασκευώμεθα, δι' ὧν οὗτος οἰεταὶ κινεῖν καθ' ἡμῶν τὰ ἐγκλήματα. Οὐ θεολογίας ἡμῖν παραδίδωσι τρόπον, φησὶν, ἀλλὰ τοὺς τῆς οἰκονομίας λόγους, ὃ λέγων ὅτι Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ἐποίησεν ὁ Θεός, τοῦτον τὸν Υἱὸν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, τῇ δεικτικῇ φωνῇ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ καὶ βλεπόμενον πᾶσιν ἐπερείδμενος. Τὰ μὲν οὖν γεγραμμένα ταῦτα· οἱ δὲ δύο Χριστοὶ πῶθεν παρὰ τοῦ Εὐνομίου διὰ τοῦ εἰρημένου εἰπεκυκλήθησαν; Ἄρα τὸ τὴν δεικτικὴν φωνὴν πρὸς τὸ φαινόμενον εἰπεῖν ἐπερείδασθαι, τοῦτο τῆς τῶν δύο Χριστῶν κατασκευῆς τὴν ἀπόδειξιν ἔχει; Οὐκοῦν ἀρνεῖσθαι προσήκει, καὶ τὸ ὑπερυψωθῆναι παρ' αὐτοῦ μετὰ τὸ πάθος τὸν Κύριον, ὡς ἂν μὴ καὶ δύο Ὑψίστους λέγειν αἰτιαθῇμεν; εἴπερ Ὑψίστος μὲν ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν Λόγος Θεός, ὑπερυψωθῆναι δὲ μετὰ τὸ πάθος ὁ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος. Τῶν δύο γὰρ ἔστιν ἐξ ἀνάγκης ἐλέσθαι τὸ ἕτερον, ἢ λέγοντας ὑπερυψωθῆναι μετὰ τὸ πάθος, ὅπερ ἴσον τῷ Κυρίον γενόμενον καὶ Χριστὸν, ἀσεβείας παρὰ τῷ Εὐνομίῳ φέρειν γραφὴν, ἢ τὴν κατηγορίαν ἐκκλίνοντας, ἀρνεῖσθαι τὴν ὁμολογίαν τῆς τοῦ παθόντος ὑπερυψώσεως.

Ἀλλὰ χρὴ πρὸς ταῦτα πάλιν τὸν τοῦ κατηγόρου λόγον συνήγορον τῆς ἡμέτερας ἀπολογίας προστήσασθαι. Οὐκοῦν ἐροῦμεν ἐπὶ λέξεως τὰ παρ' ἐκείνου τεθέντα, δι' ὧν ἡμέτερος συνίσταται λόγος, τοῦτον τὸν τρόπον· Ὁ μακάριος, φησὶν, Ἰωάννης τὸν Θεὸν Λόγον, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν, ἐν σαρκὶ γεννηθῆναι διδάσκει λέγων· « Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο. » Ἄρα συνιελὶς ἃ γράφει, ταῦτα τῷ ἰδίῳ λόγῳ προστίθῃσιν; Ἐγὼ μὲν οὐκ οἶμαι τὸν αὐτὸν καὶ τὴν τούτων εἰδέναι διάνοιαν, καὶ πρὸς τὸν ἡμέτερον διαμάχεσθαι λόγον. Εἰ γὰρ τις ἀκριβῶς ἐπισκέψαιτο τὰ λεγόμενα, οὐδεμίαν ἐν τούτοις εὐρήσει πρὸς ἀλλήλα τῶν τε παρ' ἡμῶν καὶ τῶν παρ' ἐκείνου λεγομένων τὴν μάχην. Ἡμεῖς τε γὰρ καὶ τὰ διὰ σαρκὸς οἰκονομηθέντα κατ' ἰδίαν ὁρώμεν, καὶ τὴν θείαν δύναμιν ἐφ' ἑαυτῆς νοοῦμεν· ἐκείνός τε παραπλησίως ἡμῖν τὸν ἐν ἀρχῇ Λόγον ἐν σαρκὶ πεφανερωθῆναι λέγει, καὶ οὔτε ἄλλος τις αὐτὸν, οὔτε αὐτὸς ἑαυτὸν ἠτιάσατο

¹⁴ Joan. i, 14.

πώποτε, ὡς δύο Λόγους κηρύσσοντα, τὸν τε ἐν ἀρχῇ ὄντα, καὶ τὸν σάρκα γενόμενον. Οἶδε γὰρ πάντως ὅτι ὁ μὲν Λόγος ὁ αὐτός ἐστι τῷ Λόγῳ, ὁ ἐν σαρκὶ φανεῖς τῷ πρὸς Θεὸν ὄντι. Ἡ δὲ σὰρξ οὐχ ἡ αὐτὴ τῇ θεότητι· πρὶν μεταποιηθῆναι καὶ ταύτην πρὸς τὴν θεότητα, ὡς ἐξ ἀνάγκης ἄλλα μὲν ἐφαρμόζειν τῷ Θεῷ Λόγῳ, ἕτερα δὲ τῇ τοῦ δούλου μορφῇ. Εἰ οὖν ἐκεῖνος οὐκ ἐγκαλεῖ αὐτῷ διὰ τῆς τοιαύτης ὁμολογίας τῶν Λόγων δυάδα, πῶς ἡμεῖς πρὸς δύο Χριστοὺς διαμερίζειν τὴν πίστιν διαβαλλόμεθα; οἱ τὸν ἐκ τοῦ πάθους ὑπερυψωθέντα, τοῦτον Κύριόν τε καὶ Χριστὸν γεγενῆσθαι λέγοντες, διὰ τῆς πρὸς τὸν ὄντως Κύριον καὶ Χριστὸν ἐνώσεως, εἰδότες δι' ὧν μεμαθήκαμεν, ὅτι ἡ μὲν θεία φύσις ἀεὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ καὶ ὡσαύτως ἔχουσα· ἡ δὲ σὰρξ καθ' ἑαυτὴν μὲν ἐστὶ τοῦτο, ὅπερ καταλαμβάνει περὶ αὐτῆς ὁ λόγος τε καὶ ἡ αἰσθησις· ἀνακραθεῖσα δὲ πρὸς τὸ Θεῖον, οὐκέτι ἐν τοῖς ἑαυτῆς ὅροις τε καὶ ἰδιώμασι μένει, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν τε καὶ ὑπερέχον ἀναλαμβάνεται. Διαμένει δὲ ἀσύγχυτος τὸν τε τῆς σαρκὸς καὶ τὸν τῆς θεότητος ἰδιωμάτων ἡ θεωρία, ἥως ἂν ἐφ' ἑαυτῶν θεωρεῖται τούτων ἐκότερον· οἷόν τι λέγων· Ὁ Λόγος πρὸ τῶν αἰώνων ἦν· ἡ σὰρξ δὲ ἐπὶ τῶν ἐσχάτων ἐγένετο χρόνων. Καὶ οὐκ ἂν τις ἀναστρέψας εἴποι, ἡ ταύτην προαιώνιον εἶναι, ἢ ἐν τοῖς ἐσχάτοις γεγενῆσθαι τὸν Λόγον. Ἡ σὰρξ παθητικῆς ἐστὶ φύσεως· ἐνεργητικῆς δὲ ὁ Λόγος. Καὶ ὥστε αὐτὴ δημιουργικὴ τῶν ὄντων, οὕτε ἡ θεότης παθητικὴν ἔχει τὴν δύναμιν. Ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν ὁ Λόγος· ἐν τῇ τοῦ θανάτου πείρᾳ ὁ ἄνθρωπος· καὶ οὕτε ἐξ αἰδίου τὸ ἀνθρώπινον, οὕτε θνητὸν τὸ Θεῖον. Καὶ τὰ ἄλλα πάντα κατὰ τὸν αὐτὸν θεωρεῖται τρόπον· οὕτε ζωοποιεῖ τὸν Λάζαρον ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, οὕτε δακρύει τὸν κείμενον ἡ ἀπαθὴς ἐξουσία, ἀλλ' ἴδιον τοῦ μὲν ἀνθρώπου τὸ δάκρυον· ἡ δὲ ζωὴ τῆς ὄντως ζωῆς· οὐ τρέφει τὰς χιλιάδας ἡ ἀνθρωπίνη πτωχεία, οὕτε τρέχει ἐπὶ τὴν συκὴν ἡ παντοδύναμος ἐξουσία. Τίς ὁ κοπιῶν ἐκ τῆς ὁδοπορίας, καὶ τίς ὁ ἀπόνως ὅλον τὸν κόσμον ὑποστῆσας τῷ λόγῳ; Τί τὸ τῆς δόξης ἀπαύγασμα; Τί τὸ τοῖς ἡλοῖς διαπειρόμενον; Ποία μορφή ἐπὶ τοῦ πάθους ραπίζεται, καὶ ποία ἐξ αἰδίου δοξάζεται; φανερά γὰρ ταῦτα κἄν μὴ τις ἐφερμηνεύσῃ τῷ λόγῳ, ὅτι αἱ μὲν πληγαὶ τοῦ δούλου, ἐν ᾧ ὁ Δεσπότης· αἱ δὲ τιμαὶ τοῦ Δεσπότης περὶ ὃν ὁ δούλος· ὡς διὰ τὴν συνάρκειάν τε καὶ συμφύσιν κοινὰ γίνεσθαι ἐκατέρας τὰ ἀμφοτέρα, τοῦ Δεσπότης τοὺς δουλικούς μῶλωπας εἰς ἑαυτὸν ἀναλαμβάνοντος, καὶ τοῦ δούλου τῇ Δεσποτικῇ δοξαζομένου τιμῇ· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοῦ Κυρίου τῆς δόξης ὁ σταυρὸς λέγεται, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογεῖται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς.

Εἰ δὲ χρὴ καὶ τὰ λοιπὰ κατὰ τὸν αὐτὸν διελεῖν τρόπον, σκεψόμεθα, τί τὸ ἀποθνήσκειν, καὶ τί τὸ καταλύον τὸν θάνατον· τί τὸ ἀνακαινούμενον· καὶ τί τὸ κενούμενον. Κενοῦται μὲν γὰρ ἡ θεότης, ἵνα χωρητῇ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει γέννηται· ἀνακαινούται δὲ τὸ ἀν-

duo Verba prædicantem, et quod in principio erat, et quod in carne factum est. Novit enim prorsus idem Verbum esse, quod in carne apparuit cum eo quod erat apud Deum. Caro autem non eadem est cum divinitate: priusquam hæc ad divinitatem transiret, ut necessario aliqua quidem Deo Verbo congruerent, alia vero formæ servi. Si igitur ille non ipsum accusat per talem confessionem Verborum dualitatem inducere, quomodo nos ad duos Christos fidem dispertiri per calumniam dicimur? qui superexaltatum ex passione, eum Dominum et Christum factum esse asserimus, per unionem cum vero Domino et Christo, scientes ex iis quæ didicimus, quod divina quidem natura semper una eademque et eodem modo æ habet; caro vero per semetipsam hoc quidem est, quod de ipsa ratioque et sensus assuunt; sed cum divinitate temperata non amplius in suis terminis et proprietatibus manet, sed ad id quod prævalet et supereminet assumitur. Carnis tamen et divinitatis proprietatum inconfusa permanet contemplatio, quandiu in se ipsis horum utrumque spectatur: tale quid dicens: Verbum ante sæcula erat, caro vero in extremis temporibus facta est. Nec quis retrovertens dixerit, vel hanc ante sæcula fuisse, vel in novissimis temporibus Verbum factum esse. Caro patibilis est naturæ; verbum autem est agentis. Neque ipsa est eorum quæ sunt opifex sive conditrix, neque divinitas vim patibilem habet. *In principio apud Deum erat Verbum*: in mortis experimento est homo: neque ab æterno humanitas est, neque divinitas est mortalitatis. Et alia omnia eodem modo spectantur; neque humana natura vivificat Lazarum, neque jacentem plorat impatibilis potestas. Sed hominis propria est lacryma; vita vero est vitæ quæ revera est. Non humana mendicitas pascit multa hominum millia; non ad sicum currit omnipotens potestas. Quis fatigatur ex itinere, et quis absque labore universum mundum verbo subsistere facit? Quis gloriæ splendor? Quid quod clavis est transfixum? Quæ facies in passione colaphis infligitur? et quæ ab æterno glorificatur? Hæc enim sunt clara, etiamsi quis sermone non explicet, quod plagæ et verbera sunt servi, in quo Dominus; honores autem Domini, circa quem servus: ita ut per compagem et nexum naturalem communia fiant utriusque utraque, Domino serviles vibices assumente, et servo Dominico honore glorificato: ob eam causam enim et Domini gloriæ crux dicitur, et omnis lingua confitetur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris ¹⁹.

Quod si oportet reliqua etiam eodem modo distinguere, consideremus quid quod moritur, et quid quod mortem dissolvit: quid etiam id quod renovatur, et quid quod exinanitur. Exinanitur enim divinitas, ut capi possit in humana natura: re-

novatur véro quod humanum est, cum sit divinum per temperationem cum Divinitate. Quemadmodum enim aer sive spiritus in aqua non continetur, cum aliquo graviori corpore conclusus et contrarius in aquæ profunditate relictus fuerit, sed ad cognatum sibi recurrit principium. Aqua autem sæpe cum recurso spiritus attollitur, in subtili quadam et in modum membranæ tenui superficie aërio circulo incurvata : sic etiam vera vita in carne sita ad seipsam post passionem cum recurrit : etiam caro quæ circum ipsam a divina immortalitate in altum sublata est, a corruptione ad id quod est incorruptibile sursum compulsa. Et quemadmodum in ligno ignis intra superficiem conditus et sopitus, videntium vel tangentium fallit sæpe sensum ; suscitatus autem apparet : sic in morte, quam fecit pro sua potestate, qui animam suam a corpore disjunct, cum ad Patrem dixit : *Pater, tibi in manus commendo spiritum meum*¹⁰; qui, sicut dixit, potestatem habet iterum ipsam sumendi : hic confusione quæ ab hominibus est contempla, quia sit Dominus gloriæ, veluti vitæ in natura corporis contacto suscitabulo, sive igniculo, in dispensatione secundum mortem rursus accendit, et suscitavit potentia suæ deitatis, quod mortificatum erat resovens, et sic in divinæ potentiae infinitatem, breve illud naturæ nostræ libamentum cum infudit, quod quidem ipse erat, hoc et illud fecit, servilem formam, Dominum : et hominem ex Maria natum, Christum ; et crucifixum ex imbecillitate, vitam et potentiam : atque omnia quæcunque in Deo Verbo pie considerantur, etiam in assumpto a Verbo faciens. Ita ut non per divisionem peculiariter in utroque hæc videantur esse, sed cum divinitate temperatione, secundum id quod præpotentius est recreata corruptibilis natura, potentiae deitatis particeps facta sit, ut si quis dicat, aceti guttam vasto mari immistam, per hujusmodi mistionem maris qualitates induisse, quia non amplius secundum naturam hujus liquoris qualitas in immensitate præpotentis immanent. Sic noster sermo non numerum Christorum, ut criminatur Eunomius, sed unionem hominis cum Deo affirmans, mortalis cum immortalis, servi cum Domino, peccati cum justitia ; execrationis cum benedictione ; hominis cum Christo transmutationem, facturam nominat. Quis igitur sycophantis relinquitur sermo ? Quod nos duos Christos dogmate nostro prædicemus : si eum qui a principio increabiliter est in Patre, Dominum et Christum, et Verbum Deum factum esse negamus. Beatum vero Petrum breviter secundum carnem mysterium obiter demonstrantem dicere, secundum ante demonstratam intelligentiam, definivimus. Quia quod ex imbecillitate crucifixum est, et ipsum propter prævalentem inhabitantis potentiam illud factum est, quod ille qui inhabitavit est et nominatur, Christus et Dominus, sicut diximus.

¹⁰ Luc. XIII, 46 ; Psal. XXX, 6.

Ἀ ὁρώπινον, διὰ τῆς πρὸς τὸ Θεῖον ἀναγκάσεως Θεῖον γινόμενον. Ὡς γὰρ οὐ κρατεῖται πνεῦμα ἐν ὕδατι, ὅταν τινὲ τῶν βαρυτέρων συγκατασπασθὲν ἐναπολειφθῇ τῷ βάθει τοῦ ὕδατος, ἀλλ' ἐπὶ τὸ συγγενὲς ἀνατρέχει· τὸ δὲ ὕδωρ πολλάκις τῇ ἀναδρομῇ τοῦ πνεύματος συνεπαίρεται, ἐν λεπτῇ τινι καὶ ὑμενώδει τῇ ἐπιφανείᾳ ἀερώδει κύκλῳ περικυρτούμενον· οὕτω καὶ τῆς ἀληθινῆς ζωῆς τῆς ἐγκειμένης τῇ σαρκὶ πρὸς ἐαυτὴν μετὰ τὸ πάθος ἀναδραμούσης· καὶ ἡ περὶ αὐτὴν σάρεξ συνεπλήρθη ὑπὸ τῆς Θεϊκῆς ἀθανασίας, ἀπὸ τῆς φθορᾶς συνανασθεῖσα ἐπὶ τὸ ἀφθαρτον. Καὶ ὥσπερ τὸ ἐν τῷ ξύλῳ πῦρ ἐντός πολλάκις τῆς ἐπιφανείας κρυπτόμενον, λανθάνει τῶν ὁρώντων ἢ τῶν ἀπτομένων τὴν αἴσθησιν· ἀναζωπυρούμενον δὲ φανεροῦται· οὕτως καὶ ἐν τῷ θανάτῳ ὃν πεποιήται κατ' ἐξουσίαν ὁ διαζεύξας τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος, ἐλπίων πρὸς τὴν ἰδίαν Πατέρα, ὅτι Ἐν ταῖς χειρὶ σου παρατίθηναι τὸ πνεῦμά μου· ὃ, καθὼς φησιν, ἐξουσίαν ἔχων πάλιν λαβεῖν αὐτὴν, οὗτος ὁ τῆς ἐν ἀνθρώποις αἰσχύνης καταφρονήσας, διὰ τὸ εἶναι τῆς δόξης Κύριος, οἰοεὶ συγκαλύψας τὸ τῆς ζωῆς ἐμπύρευμα τῇ φύσει τοῦ σώματος, ἐν τῇ κατὰ τὸν θάνατον οἰκονομίᾳ, πάλιν ἀνῆψέ τε καὶ ἀνεζωπύρησε τῇ δυνάμει τῆς ἰδίας Θεότητος, τὸ νεκρωθὲν ἀναθάψας, καὶ οὕτως τῷ ἀπείρῳ τῆς Θεϊκῆς δυνάμεως τὴν βραχεῖαν ἐκείνην τῆς φύσεως ἡμῶν ἀπαρχὴν ἀναχέας· ὅπερ αὐτὸς τῆς, τοῦτο κάκεινο ἐποίησε, τὴν δουλικὴν μορφήν Κύριον· καὶ τὸν ἀνθρώπον τὸν ἐκ Μαρίας Χριστόν· καὶ τὸν σταυρωθέντα ἐξ ἀσθενείας ζωὴν καὶ δύναν· καὶ πάντα ὅσα ἐν τῷ Θεῷ Λόγῳ κατὰ τὸ εὐσεβὲς θεωρεῖται, καὶ ἐν τῷ ἀναληφθέντι παρὰ τοῦ Λόγου ποιήσας· Ὡς μὴ κατὰ διαίρεσιν ἰδιαζόντως ἐφ' ἑκατέρου ταῦτα δοκεῖν εἶναι, ἀλλὰ τῇ πρὸς τὸ Θεῖον ἀναγκάσει κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἀναποιθεῖσθαι τὴν ἐπικληρὸν φύσιν, μεταλαβεῖν τὴν τῆς Θεότητος δύναν· ὡς εἰ τις λέγοι, ὅτι τὴν σταγόνα τοῦ ἕξους ἐμμιχθεῖσαν τῷ πελάγει, θάλασσαν ἢ μίξιν ἐποίησε, τῷ μηκέτι τὴν κατὰ φύσιν ποιότητα τοῦ ὕγρου τοῦτον ἐν τῇ ἀπειρίᾳ τοῦ ἐπικρατοῦντος συμμένειν· οὕτως ὁ ἡμέτερος λόγος οὐκ ἀριθμὸν Χριστῶν, καθὼς κατηγορεῖ ὁ Εὐνόμιος, ἀλλὰ ἔνωσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ Θεῖον πρεσβεύων, τὴν τοῦ θνητοῦ πρὸς τὸ ἀθάνατον, καὶ τὴν τοῦ δούλου πρὸς τὸν Κύριον, καὶ τὴν τῆς ἀμαρτίας πρὸς τὴν δικαιοσύνην, καὶ τὴν τῆς κατάρας πρὸς τὴν εὐλογίαν, καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Χριστὸν μεταστοιχείωσιν, ποιῆσιν ὀνομάζων. Τίς οὖν ἐτι τοῖς συκοφάνταις υπολείπεται λόγος ; Ὡς δύο Χριστοὺς ἡμῶν ἐν τῷ δόγματι χρυσάζοντων, εἰ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἀκτίστως ἐκ τοῦ Πατρὸς ὄντα, Κύριον καὶ Χριστόν, καὶ Λόγον καὶ Θεὸν οὐ λέγομεν πεποιήσθαι. Τὸν δὲ μακάριον Πέτρον ἐν βραχεῖ τὸ κατὰ τὴν σάρκα μυστήριον παροδικῶς ἐνδεικνύμενον λέγειν διοριζόμεθα, κατὰ τὴν προαποδειγμένην διάνοιν. Ὅτι τὸ σταυρωθὲν ἐξ ἀσθενείας, καὶ αὐτὸ διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν τοῦ ἑνοῦ κήσαντος δύναν· ἐκείνο γέγονεν ὅπερ ὁ ἐνοικήσας ἐστὶ τε καὶ ὀνομάζεται, Χριστὸς καὶ Κύριος, καθὼς εἰρήκαμεν.

ΚΑΤΑ ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΛΟΓΟΣ Γ'.

CONTRA EUNOMIUM LIBER SEXTUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΕΚΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

α'. Καὶ ὁ ἕκτος δὲ λόγος οὐ ψιλὸν ἀνθρώπων τ' ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἐλθόντα, ὡς ὁ Εὐνόμιος τὸν μέγαν Βασίλειον εἶπερ εἰρηκέναι, ψευδῶς διαβάλλων, δείκνυσιν, ἀλλὰ τὸν μορογενῆ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν σάρκα ἀνθρωπείαν ἐνδυσάμενον, καὶ μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων γενόμενον, παθητὸν σαρκὶ, ἀπαθῆ τῇ θεότητι πιστωσάμενον, τὸν Εὐνόμιον σycophάντην ἀπέδειξεν.

β' Εἰτα πάλιν τῆς τοῦ Πέτρου μέμνηται φωνῆς τῆς, Ἐποίησε, καὶ τῆς ἐκ τῆς πρὸς Ἑβραίους, ἡ φησιν, Ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τὸν Ἰησοῦν παρὰ Θεοῦ γεγενῆσθαι· ἵκανώς τε ὑπὲρ τῶν παρὰ Εὐνομίου ἐπαχθέντων αὐτῷ ἐγκλημάτων ἀπολογησάμενος, αὐτὸν τὸν Εὐνόμιον συνηγοροῦντα τοῖς τοῦ μεγάλου ἀποδείκνυσιν Βασιλείου λόγοις, καὶ Κύριον τὸν μορογενῆ Υἱὸν σάρκα ἐνδυσάμενον γεγονέναι λέγοντα.

γ'. Ἐπειτα τὸ πρὸς τὸν Φίλιππον ρηθὲν παρὰ τοῦ Κυρίου, Ὁ ἑωρακώς ἐμὲ, τὸν ἐν τῷ ἄλλουθεντι σώματι ὄντα, ἑώρακε τὸν Πατέρα, θαυμασιῶς διέξεισιν. Ἐν ᾧ καὶ τὸ κατὰ τὸ φιλόανθρωπον πάθος τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ Πατρὸς ἀπαθὲς, δημιουργικόν τε καὶ προνοητικόν, καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων συμφυίαν, καὶ εἰς τὰ ἐξ ὧν διετέθησαν ἀνάλυσιν παγκάλως διελέλυθεν.

δ'. Εἰτα πάλιν τὴν παρὰ τοῦ Πέτρου ῥῆσιν ἀναλαβὼν, ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς αὐτὸς εἰποίησε, καὶ διὰ πολλῶν συλλογισμῶν ταύτην πανσόφως διασαφῆσας, ἐν ταύτῃ τὸν Εὐνόμιον τῷ ὀρθῷ συνηγοροῦντα δείκνυσιν δόγματι· ἐν οἷς τὰ τε θεῖα καὶ ἀνθρώπινα ὀνόματα διὰ τὴν τῶν φύσεων ἀνάκρασιν ἑκατέρᾳ φύσει ἔμυρμόσας, τὸν λόγον πληροῖ.

CAPITA SEU SUMMARIA LIBRI SEXTI.

1. Sextus liber ostendit, eum qui pro salute hominum venit, non fuisse nudum merumque hominem, ut magnum Basilium asseruisse Eunomius mendaciter calumniabatur: sed unigenitum Dei Filium carnem humanam induisse, factumque mediatorem Dei et hominum, passibilem carne, impassibilem divinitate; et Eunomium sycophantam agere demonstrat.

2. Iterum meminit dicti a S. Petro prolati (Act. II. Certissime ergo sciat omnis domus Israel, quia et Dominum eum, et Christum fecit Deus) et illius ad Hebræos, quod ait: Christum a Deo Apostolum et summum Pontificem factum esse: et cum prolata satis apologia accusationes contra Basilium ab Eunomio productas diluisset, ostendit ipsum Eunomium Basilii dictis subscribere, et unigenitum Filium carne assumpta Dominum factum esse, affirmare.

3. Illud Domini ad Philippum: Qui videt me, in corpore mutato existentem, vidit et Patrem, mirifice explanat. Ubi etiam in benignissima Passione Domini, Patris impassibilitatem, et vim creandi, ac providentiam, et hominum in natura convenientiam, et in ea, ex quibus compositi sunt, resolutionem perquam pulchre docet.

4. Deinde resumpto Divi Petri dicto, Quem Dominum et Christum Deus ipse fecit, multisque syllogismis sapientissime declarato; ostendit Eunomium hic etiam rectæ doctrinæ astipulari; tandemque divinam et humanam nomina propter naturarum unionem utrique naturæ accommodans, librum terminat.

Ἄλλ' αἰσθάνομαι πέρα τοῦ δόντος ἐμφιλοχωρήσας τῷ τόπῳ, τῆς ἀνάγκης τῶν νοημάτων πρὸς τὴν θεωρίαν ἡμᾶς ταύτην ἐξαναγούσης, ἐπαναληπτέον δὲ τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἐγκλημάτων, ὡς ἂν μηδὲν τῶν ἐπενεχθέντων ἡμῖν ἀναπολόγητον παραδράμοιμεν. Καὶ πρῶτον, εἰ δοκεῖ, τοῦτο σκεψώμεθα, ὅπως ἡμᾶς αἰτιᾶται κοινὸν ἀνθρώπων τὴν τοῦ παντὸς σωτηρίαν ἐνηργηκέναι λέγειν. Τοῦτο γὰρ εἰ καὶ διὰ τῶν ἐξητασμένων μετριῶς ἦδη προαποδέδεικται, ἀλλ' ὡς ἂν διὰ πάντων ἐκκαθαρθεῖ τῶν ἐκ διαβολῆς κρινόντων ἡ ὑπόληψις, ἐν ὀλίγῳ πάλιν διαληφώμεθα. Ἡμεῖς τοσοῦτον ἀπέχομεν εἰς κοινὸν ἀνθρώπων τῆς μεγάλης καὶ ὑπὲρ λόγον χάριτος τῶν αἰτίαν ἀνάγειν, ὥστε καὶ εἰς Πέτρον καὶ Παῦλον, ἡ εἰς οὐράνιον ἄγγελον ἀναφέρῃ τις τὴν τοιαύτην εὐεργεσίαν, ἀνάθεμα λέγειν τοῦτον κατὰ τὸν Παύλου νόμον. Οὔτε γὰρ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ἡμῶν, οὔτε εἰς ἀνθρώπινον ἐδα-

A Sed sentio ultra quam oportet nobis indulsisse, et in hoc loco libentius moram fecisse, notionum necessitate ad hanc contemplationem nos subvehente, criminum consequentia resumenda est, ut nihil eorum quæ nobis objecta et illata fuerunt, indefensum prætereamus. Ac primum si videtur consideremus quo modo nos accusat communem sive purum hominem universi salutem operatum esse dicere. Hoc enim etsi per ea quæ sunt mediocriter excussa et examinata jam demonstratum est: tamen ut prorsus eorum qui ex calumnia iudicant expurgata sit opinio, paucis rursus disseminemus. Tantum adest ut ad communem hominem ingentis omnemque rationem superantis gratiæ causam adducamus, ut etiam si quis ad Petrum vel Paulum, vel ad cœlestem angelum talem operationem referret, diceremus hunc, secundum Paulū

legem, anathema (id est *sacrum, devotum, detestabilem*). Neque enim Paulus pro nobis crucifixus est; neque in humanum nomen sacro lavacro tincti sumus. Ilud tamen quoniam vim Christi salutem humana natura præstantiorem esse constitemur, jam adversariorum dogma contra veritatem prævalet: his enim propositus est scopus, præstruere per omnia, Filii essentiam a Patris essentia alienam esse et diversam: nec solum geniti cum ingenito differentia, verum etiam patibilis cum impatibili oppositione, quod secundum essentiam est dissimile, demonstrare obnixè contendunt. Atque struitur.

Non minus etiam per ea quæ nunc dicuntur manifestum est. Nam si eos qui naturæ humanæ passionem attribunt accusat: ipsam omnino divinitatem passioni vult subicere. Cum enim sit duplex et ambigua opinio, utrum divinitas an humanitas perpessa fuerit: horum unius accusatio, ejus quod relinquitur plane fit præstructio. Si igitur eos qui passionem in homine intuentur accusant, illos prorsus qui Filii divinitatem passibilem dicunt, laudabunt. Quod autem astruitur, patrociniū absurditatis dogmatis ipsorum efficitur. Si enim juxta illorum rationem patitur Filii divinitas; Patris vero in omni impassibilitate secundum essentiam custoditur: impassibilis igitur natura ab ea quæ perpassioni obnoxia est alienatur. Quandoquidem hoc quod dicitur, quantum verbis circumscribitur, breve quidem est, sed omnis in dogmate pravitatis principia et hypotheses præbet: justum fuerit lectores non responsum concisum et breve, sed quod validum est et tutum postulare. Nos igitur neque homini salutem nostram attribuimus, neque incorruptibilem et divinam naturam patibilem et corruptibilem esse admittimus, sed quoniam divinis vocibus omnino et indubitanter oportet fidem habere, quæ Deum Verbum in principio esse prædicant, post vero Verbum carnem factum in terra visum esse et cum hominibus conversatum, convenientes voci divinæ notiones in fide accipimus. Cum enim audimus, quod lux est, et virtus, et justitia, et vita, et veritas, quodque omnia per ipsum facta sunt, hæc omnia et ejusmodi fide digna et certa facimus ad Verbum Deum referentes. Cum vero dolorem, et somnum, et egestatem, etiam turbationem, et vincula, et clavos, et lanceam, et sanguinem, et vulnera, et sepulturam, et monumentum, et quæcunque alia ejusmodi, etsi prius demonstratis, modo subcontrario habere se videantur: nihilominus et fide digna certa, veraque affirmamus, ad carnem spectantes, quam per fidem, cum verbo accepimus. Quemadmodum non licet carnis proprietates in Verbo quod erat in principio contemplari: sic contra, neque ea quæ sunt divinitatis propria, in natura carnis fas est intelligere. Quamobrem cum de Domino doctrina evangelica sit mista, et ex sublimibus, Deoque quadrantibus, atque ex humilibus utrumque intellectum, utrique

πίσθημεν ὄνομα. Οὐ μὴν ἐπειδὴ κρείττω τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἶναι τὴν σωτήριον τοῦ Χριστοῦ δύναμιν ὁμολογοῦμεν, ἥδη τὸ δόγμα τῶν ὑπεναντιῶν τὸ κατὰ τῆς ἀληθείας κρατύνεται. Τοῖς μὲν γὰρ σκοπὸς ἐστὶ διὰ πάντων κατασκευάσαι τὴν τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς ἀλλοτρίωσιν, καὶ οὐ μόνον τῇ τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον διαστολῇ, ἀλλὰ καὶ τῇ τοῦ παθητοῦ πρὸς τὸ ἀπαθὲς ἀντιθέσει, τὴ κατ' οὐσίαν ἀνόμοιον ἀποδεικνύειν σπουδάζουσι. Καὶ τοῦτο γυμνότερον μὲν ἐν τοῖς τελευταίοις τοῦ λόγου κατασκευάζεται.

hoc in postremis sermonis partibus nudius con-

Φανερόν δὲ καὶ διὰ τῶν νῦν λεγομένων οὐχ ἥττον ἐστίν. Εἰ γὰρ αἰτιάται τοὺς τὸ πάθος τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀνατίθεντας, βούλεται πάντως αὐτὴν τῷ πάθει ὑπαγαγεῖν τὴν θεότητα. Διπλῆς γὰρ οὐσῆς καὶ ἀμφιδόλου τῆς ὑπολήψεως, εἴτε τὸ θεῖον εἴτε τὸ ἀνθρώπινον ἐν πάθει γέγονεν, ἡ τοῦ ἐνὸς κατηγορία, κατασκευὴ πάντως τοῦ λειπομένου γίνεται. Εἰ τοίνυν αἰτιῶνται τοὺς τὸ πάθος περὶ τὸν ἀνθρώπον βλέποντας, ἐπαινέσουσι πάντως τοὺς ἐμπαθεῖ λέγοντας τοῦ Υἱοῦ τὴν θεότητα. Τὸ δὲ κατασκευαζόμενον, συνηγορία τῆς τοῦ δόγματος αὐτῶν ἀτοπίας γίνεται. Εἰ γὰρ πάσχει μὲν κατὰ τὸν λόγον αὐτῶν τοῦ Υἱοῦ ἡ θεότης· ἡ δὲ τοῦ Πατρὸς ἐν ἀπαθείᾳ πάση φυλάσσεται κατὰ τὴν οὐσίαν· ἡ ἀπαθὲς ἄρα φύσις πρὸς τὴν παραδεχομένην τὸ πάθος ἀλλοτρίως ἔχει. Ἐπειδὴ τοίνυν βραχὺ μὲν ὅσον ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν ῥημάτων ἐστὶ τὸ λεγόμενον, πάσης δὲ τῆς περὶ τὸ δόγμα κακίας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ὑποθέσεις παρέχεται, δίκαιον ἂν εἴη τοὺς ἐντυγχάνοντας μὴ τὸ σύντομον τῆς ἀποκρίσεως, ἀλλὰ τὸ ἀσφαλὲς ἀπαιτεῖν. Ἡμεῖς τοίνυν οὔτε ἀνθρώπῳ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἀνατίθεμεν, οὔτε τὴν ἀκήρατον καὶ θεῖαν φύσιν ἐμπαθεῖ καὶ ἐπίκληρον εἶναι καταδεχόμεθα· ἀλλ' ἐπειδὴ χρὴ πάντως πιστεῦειν ταῖς θεαῖς φωναῖς, αἱ θεὸν τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα Λόγον κηρύσσουσιν· μετὰ ταῦτα δὲ τὸν Λόγον σάρκα γενόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ὀφθῆναι, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστροφῆναι, τὰ πρόσφορα τῆς θείας φωνῆς νοήματα τῇ πίστει δεχόμεθα. Ὅταν μὲν γὰρ ἀκούωμεν ὅτι φῶς ἐστὶ, καὶ δύναμις, καὶ δικαιοσύνη, καὶ ζωὴ, καὶ ἀλήθεια, καὶ ὅτι πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· πάντα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα πιστὰ ποιοῦμεθα, εἰς τὸν Λόγον τὸν Θεὸν ἀναφέροντες. Ὅταν δὲ λύπην, καὶ ὕπνον, καὶ ἐνδειαν, καὶ ταραχὴν, καὶ δεσμὰ, καὶ ἥλους, καὶ λόγχην, καὶ αἷμα, καὶ τραύματα, καὶ ταφὴν, καὶ μνημεῖον, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, κἂν ὑπεναντίως ἔχη τοῖς προαποδοδεδομένοις, οὐδὲν ἥττον πιστὰ τε καὶ ἀληθῆ εἶναι δεχόμεθα, πρὸς τὴν σάρκα βλέποντες, ἣν τῇ πίστει μετὰ τοῦ λόγου παρεδεξάμεθα. Ὡς οὐκ ἐστὶ τὰ τῆς σαρκὸς ἰδιώματα τῷ ἐν ἀρχῇ ὄντι ἐπιθεωρηθῆναι Λόγῳ· οὕτως αὖ πάλιν οὐδὲ τὰ τῆς θεότητος ἴδια ἐν τῇ τῆς σαρκὸς φύσει κατανοῆσαι. Διὸ μεμιγμένης τῆς εὐαγγελικῆς περὶ τοῦ Κυρίου διδασκαλίας διὰ τε τῶν ὑψηλῶν τε καὶ θεοπρεπῶν καὶ διὰ τῶν ταπεινῶν, ἐκάτερον τῶν νοημάτων ἐκτέρω τῶν ἐν τῷ μυστηρίῳ νοουμένων καταλλήλως ἀρμύζομεν, τὸ μὲν ἀνθρώπινον τῷ ἀνθρωπίνῳ, τὸ δὲ

ὑψήλῳ τῇ θεότητι, καὶ φαμεν ὅτι καθὼς Θεὸς ὁ Υἱὸς, ἀπαθὴς πάντως ἐστὶ καὶ ἀκήρατος. Εἰ δέ τι πάθος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ περὶ αὐτοῦ λέγοιτο, διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πάντως τοῦ δεχομένου τὸ πάθος τὸ τοιοῦτον ἐνήργησεν. Ἐνεργεῖ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ θεότης διὰ τοῦ περὶ αὐτὴν σώματος σωτηρίαν, εἶναι τῆς μὲν σαρκὸς τὸ πάθος, τοῦ δὲ Θεοῦ τὴν ἐνέργειαν, καὶ τὸν Ἀπόστολον εἰς συνηγορίαν τινὲς τοῦ ἐναντίου κατέλκωσι δόγματος, λέγοντα, ὅτι *Τοῦ Ἰδοῦ Υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο*· καὶ, *Ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν ἐπεμψεν*, καὶ ὅσα τοιαῦτα πρὸς τὴν θείαν φύσιν ἐν τῇ τοῦ πάθους οἰκονομίᾳ, καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον βλέπειν δοκεῖ· οὐδὲν ἦν τῶν ὑγιῶν δογμάτων οὐκ ἀφεξόμεθα, αὐτοῦ τοῦ Παύλου γυμνότερον τὸ περὶ τούτου σαφηνίσαντος ἡμῖν μυστήριον. Πανταχοῦ γὰρ τῷ ἀνθρωπίνῳ μέρει τοῦ Χριστοῦ τὴν τοῦ πάθους οἰκονομίαν προσμαρτυρεῖ, λέγων· *Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν*· καὶ, *Ὁ Θεὸς ἑαυτοῦ Υἱὸν ἐπέμψας, ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί*· ἐν τῇ σαρκὶ γὰρ φησιν, οὐκ ἐν τῇ θεότητι· καὶ, *Ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας*· τὴν σάρκα διὰ τῆς ἀσθενείας σημαίνων· *ζῆ δὲ ἐκ δυνάμεως*, τὸ θεῖον διὰ τῆς δυνάμεως ἐνδεικνύμενος· καὶ, *Ἀπέθανε τῇ ἁμαρτίᾳ*, τοῦτ' ἐστὶν τῷ σώματι, *ζῆ δὲ τῷ Θεῷ*, τοῦτ' ἐστὶ τῇ θεότητι. Ὡς διὰ τούτων κατασκευάζεσθαι, ὅτι ὁ μὲν ἀνθρώπος τοῦ θανάτου ἐγεύσατο· ἡ δὲ ἀθάνατος φύσις τὸ κατὰ θάνατον οὐ παρεδέξατο πάθος· καὶ, *Τὸν μὴ γινόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησε*· πάλιν ἁμαρτίαν ὀνομάζων τὴν σάρκα.

Τοῦτο δὲ καὶ ἐκ παρόδου λέγωμεν, οὐκ ἀχρηστότερον ἴσως δοκεῖ τοῦ προκειμένου τὸ ἐπεισόδιον. Ἐπειδὴ γὰρ εἰπόντος τοῦ ἁγίου Πέτρου, *Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ἐποίησε*· καὶ πάλιν τοῦ ἀποστόλου Παύλου πρὸς Ἑβραίους, ὅτι *Ἰερεῖα ἐποίησε*· ἀρπάζει τὴν *Ἐποίησε* φωνὴν ὁ Εὐνόμιος, ὡς ἐνδεικτικὴν τῆς προαιωνίου ὑπάρξεως. Καὶ διὰ τούτου ποίημα εἶναι τὸν Κύριον κατασκευάζειν οἴεται δεῖν. Ἀκουσάτω τοῖνον τοῦ Παύλου λέγοντος, ὅτι *Τὸν μὴ γινόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησε*. Εἰ τὸ *Ἐποίησεν* ἐπὶ τοῦ Κυρίου, ἔκ τε τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, καὶ ἐκ τῆς Πέτρου φωνῆς εἰς τὸ προαιώνιον ἀναπέμπει νόημα, καλῶς ἂν ἔχοι, καὶ τὴν ἐνταῦθα φωνὴν, ἥ φησιν, ὅτι *Ἀμαρτίαν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησεν*, εἰς τὴν πρώτην τῆς οὐσίας ἀνάγειν ὑπόστασιν, καὶ διὰ τοῦτο πεποιθῆσθαι αὐτὸν καθ' ὁμοίτητα τῶν ἄλλων μαρτυριῶν, ἀποδεικνύειν πειράσθαι. Ἵνα τὴν *Ἐποίησεν* λέξιν εἰς τὴν οὐσίαν ἀνενέγκοι, ἀκολούθως ἑαυτῷ ποιῶν, καὶ τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ οὐσίᾳ βλέπων. Εἰ δὲ τοῦτο διὰ τὸ περιφανὲς τῆς ἀτοπίας αἰσχύνοιτο, καὶ τὴν ἐπ' ἐσχάτων οἰκονομίαν διὰ τοῦ εἰπεῖν, *Ἀμαρτίαν ἐποίησεν*, ἐνδείκνυσθαι τὸν Ἀπόστολον λέγει, πεισάτω αὐτὸν διὰ τῆς αὐτῆς ἀκολουθίας, καὶ καὶ τὸ *Ἐποίησε* πρὸς τὴν οἰκονομίαν βλέπειν.

A eorum quæ in mysterio intelliguntur, inter se accommodamus, et quod humanum humanitati, quodque excelsum est divinitati; et asserimus, quod quatenus Deus est Filius, impassibilis prorsus est et incorruptibilis. Quod si in Evangelio permissio et affectio aliqua dicatur, per humanitatem, quæ talem affectum suscepit, operatus est. Divinitas enim per corpus assumptum, salutem vere operatur, carnis quidem passionem esse, Dei vero operationem, tametsi quidam Apostolum contrarii dogmatis patronum ac defensorem attrahunt dicentem, quod *proprio Filio non pepercit* ¹, et, *Deus suum Filium misit* ², quæque sunt huiusmodi, quæ divinam naturam in passionis dispensatione, non vero humanitatem spectare videntur: nihilominus a sacris decretis non recedemus, ipso Paulo nudius de hoc mysterium nobis explanante. Ubique enim Christi parti humanæ passionis dispensationem assignat, cum dicit: *Quoniam per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum* ³. Et: *Deus suum Filium cum misit, in similitudine carnis peccati, in carne peccatum condemnavi: in carne inquit* ⁴, non in divinitate; et: *Crucifixus est ex infirmitate*, carnem per infirmitatem significans: *vivit autem ex virtute* ⁵, divinitatem per virtutem demonstrans; et: *Mortuus est peccato*, id est corpori: *vivit autem Deo* ⁶, id est divinitati. Quare per hæc astruitur quod homo mortem gustavit: immortalis vero natura mortis passionem non accepit. Et: *Eum qui peccatum non novit, pro nobis peccatum fecit* ⁷: rursus peccatum carnem nominans.

Hoc autem etiam obiter dicamus, non inutilis forte principali proposito videbitur adventitium hoc acroama. Siquidem sancto Petro dicente, *Domini ipsum et Christum fecit* ⁸; et rursus apostolo Paulo ad Hebræos: quod *sacerdotem fecit* ⁹: abripit Eunomius verbum *fecit* ut existentia ante sæcula demonstrativum. Ac per hoc putat oportere præstruere Dominum quid factitium esse. Audiat is Paulum dicentem, quod *eum qui non novit peccatum, pro nobis peccatum fecit* ¹⁰. Si verbum *fecit* de Domino, atque ex epistola ad Hebræos, et ex Petri voce ad æternam notionem remittit, præclare habeat, et hanc ibi vocem quæ ait, quod peccatum ipsum fecit Deus, ad primam essentia subsistentiam revocare, et ex hoc testimonio, ut de aliis jam fecit, demonstrare conari, ipsum factum esse. Ita ut dictionem *fecit* ad essentiam referat, sibi ipsi cohærenter faciens, et peccatum in essentia respiciat. Quod si hoc propter absurditatis perspicuitatem dicere erubescat, atque in extremis temporibus factam œconomiam, id est dispensationem, dicat Apostolum ostendere ex eo quod dixit, *Peccatum fecit*; sibi ipsi persuadeat per eandem consequentiam, et illic verbum *fecit* ad œconomiam respicere.

¹ Rom. viii, 32. ² ibid. 3; Galat. iv, 4. ³ I Cor. xv, 21. ⁴ Rom. viii, 3. ⁵ II Cor. xiii, 4.
⁶ Rom. vi, 10. ⁷ II Cor. v, 21. ⁸ Act. ii, 36. ⁹ Hebr. v, 6. ¹⁰ Rom. vi, 10.

Sed revertamur rursus ad id unde digressi sumus; sexcenta enim alia præter hæc ex ipsa Scriptura possumus colligere. Nec putet quisquam divinum Apostolum in seipsum divisum sibi ipsi contraria sentire; ac pro confirmatione suorum dogmatum pugnantibus ad argumentandum in utramque partem ex æquo per sua scripta materias præbere: siquidem invenerit quis diligenter exquirens, quod ad unum exacte ejus sermo respicit. Neque in sentiis, neque in notionibus incertat: ubique enim humani cum divino temperationem prædicans, nihilominus in utroque quod cuique proprium est intuetur, ut etiam humana infirmitate per communionem cum incorruptibili in id quod melius est transmutata: et divina potentia, non a propria dignitate excidente, per eam quam habet connexionem cum eo quod est humile. Cum igitur dicit 'quod Filio non pepercit', verum Filium discernit a generatis et (a) adoptatis: his dico, qui per ejus imperium producti sunt ad generationem: proprii additione quod secundum naturam est familiare significans. Ac ne quis immortalis naturæ passionem crucis affricet, per alia manifestiora talem emendat errorem, mediatorem ipsum Dei et hominum, et hominem et Deum nominans, ut cum duo de uno dicuntur, congruum intelligatur in utroque: in eo quod divinum est impassibilitas, in eo quod est humanum, in passione dispensatio, cum intellectus distinguat et dividat, quod propter benignitatem in homines quidem unitum est, ratione autem distinctum et discretum. Cum autem quod supereminet et superat omnem intellectum prædicat, altioribus ususest nominibus, in omnibus Deum et magnum Deum, et virtutem Dei, et sapientiam, et talia nominando. Cum vero omne necessario propter nostram infirmitatem assumptum per passionum experimentum sermone describit: ex nostro simul utrumque nominat, hominem ipsum appellans, non communem faciens cum reliqua natura per vocem eum qui significatur (b) ut in utraque quod pium est conservetur et humanitate per assumptionem glorificata, et divinitate per accommodationem exinanita. Sed qui det quidem per passionibus humanam partem, operetur vero ejus qui perpassus est resurrectionem per divinam virtutem. Et sic mortis experimentum ad eum qui particeps factus est naturæ patibilis refertur, propter hominis secum unionem. Atque illa excelsa et Deo decora nomina in hominem descendunt. Ita ut Dominus gloriæ is qui in cruce visus est, nominetur, propter temperationem naturæ ipsius cum eo quod est humile, et quod gratia nominum ex divino ad humanum transeat. Ob eam causam varie differenterque ipsum tradit, modo quidem eum qui de cælis descendit, modo e muliere ge-

" Rom. viii, 32.

(a) Hoc invenitur in Justinianied. De fide adv. hæreses.
(b) Textus Græcus corruptus. — Medicinam facit cod. Bavar., où κοινοποιῶν πρὸς τὴν λοιπὴν φύσιν διὰ τῆς φωνῆς τὸν διελεύμενον, ἀλλ' ὥστε περὶ ἐκάτερον τὸ εὐσεβὲς συλα-

Ἄλλ' ἐπανέλθωμεν πάλιν θέν ἐξέβημεν. Μυρία γὰρ πρὸς τούτοις ἄλλα δυνατόν ἐστιν ἐκ τῆς αὐτῆς Γραφῆς πρὸς τὸν σκοπὸν ἀναδέξασθαι. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω τὸν θεῖον Ἀπόστολον καθ' αὐτοῦ πρὸς τὰ ἐναντία μερίζεσθαι, τοῖς μαχομένοις κατὰ τὰ δόγματα πρὸς τὴν εἰς ἐκάτερον ἐπιχειρήσιν ἐκ τοῦ Ἰσοῦ παρέχειν διὰ τῶν ἰδίων τὰς ὕλας· εὖροι γὰρ ἂν τις ἀκριδῶς ἐξετάζων, ὅτι πρὸς ἐν αὐτῷ βλέπει δι' ἀκριβείας ὁ λόγος. Καὶ οὐκ ἐπιδιστάζει ταῖς ἐπινοίαις· πανταχού γὰρ τὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πρὸς τὸ θεῖον ἀνάκρασιν κηρύσσων, οὐδὲν ἤττον ἐν ἐκατέρῳ τῷ ἰδίῳ καθορᾷ, ὡς καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀκήρατον κοινωνίας πρὸς τὸ κρείττον ἀλλοιωθεῖσθαι, καὶ τῆς θείας δυνάμεως οὐ συγκαταπιπτούσης τῇ πρὸς τὸ ταπεινὸν συναφείᾳ τῆς φύσεως. Ὅταν οὖν λέγῃ, ὅτι Τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἐφείσαστο, τὸν ἀληθινὸν ὕψιν ἀντιδιαστέλλει τοῖς γεννηθεῖσι καὶ ὀφθαλμοῖσι καὶ ἀθετήσας· τούτοις λέγω, τοῖς διὰ προστάγματος παρ-αχθεῖσιν εἰς γένεσιν· τῇ τοῦ ἰδίου προσθήκῃ τὸ κατὰ τὴν φύσιν οἰκεῖον ἐπιστημαίνων. Καὶ ὡς ἂν μὴ τις τῇ ἀκηράτῃ φύσει τὸ κατὰ τὸν σταυρὸν πάθος προστρέβοιτο, δι' ἐτέρων τραυτοτέρων τὴν τοιαύτην ἐπανορθοῦται πλάνην, μεσίτην αὐτὴν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, καὶ ἀνθρώπων καὶ Θεοῦ ὀνομάζων, ἐν· ἐκ τοῦ τὰ δύο περὶ τὸ ἐν λέγεσθαι, τὸ πρόσφορον νοοῖτο περὶ ἐκάτερον· περὶ μὲν τὸ θεῖον, ἡ ἀπάθεια, περὶ δὲ τὸ ἀνθρώπινον ἡ κατὰ τὸ πάθος οἰκονομία, αὐτῆς οὖν ἐπινολίας διαιρούσης τὸ κατὰ φιλανθρωπίαν μὲν ἡνωμένον, τῷ δὲ λόγῳ διακρινόμενον. Ὅταν δὲ τὸ ὑπερκεῖμενόν τε καὶ ὑπερέχον πάντα νοῦν κηρύσσει, τοῖς ὑψηλοτέροις κέχρηται τῶν ὀνομάτων, ἐπὶ πάντων Θεὸν, καὶ μέγαν Θεὸν, καὶ δύναμιν Θεοῦ, καὶ σοφίαν, καὶ τὰ τοιαῦτα καλῶν. Πᾶσαν δὲ τὴν ἀναγκαίως διὰ τὸ ἡμέτερον ἀσθενὲς συμπαράληφθεῖσαν τῶν παθημάτων πείραν ὑπογράφων τῷ λόγῳ, ἐκ τοῦ ἡμετέρου κατονομάζει τὸ συναμφοτέρον· ἀνθρώπων αὐτὸν προσαγορεύων, οὐ κοινοποιῶν πρὸς τὴν λοιπὴν φύσιν διὰ τῆς φωνῆς τὸν δ...τέραν τὸ εὐσεβείαν φυλαχθῆναι, τοῦ τε ἀνθρωπίνου διὰ τῆς ἀναλήψεως δοξαζομένου, καὶ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς συγκαταβάσεως κενουμένου (a) ἀλλὰ διδόντος μὲν τοῖς πᾶσι θήμασι τὸ ἀνθρώπινον μέρος· ἐνεργούντος δὲ τὴν τοῦ πεπονητότος ἀνάστασιν διὰ τῆς θείας δυνάμεως. Καὶ οὕτως ἦ τε τοῦ θανάτου πείρα ἐπὶ τὸν κεκοινωνηκότα τῆς ἐμπαθοῦς φύσεως ἀναφέρεται διὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτὸν ἔνωσιν· καὶ τὰ ὑψηλά τε καὶ θεοπρεπῆ τῶν ὀνομάτων ἐπὶ τὸν ἀνθρώπον καταβαίνει. Ὡς καὶ Κύριον τῆς δόξης τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ φανέντα κατονομάζεσθαι, τῇ τῆς φύσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ ταπεινὸν ἀνακράσει, καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων χάριτος ἐκ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον συμμετελθούσης. Διὰ τοῦτο ποικίλως καὶ διαφόρως αὐτὸν παραδίδωσι, νῦν μὲν τὸν ἐξ οὐρανῶν κατελθόντα, νῦν δὲ τὸν ἐκ γυναικὸς γεννηθέντα, καὶ Θεὸν προαιώνιον, καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν ἀνθρώπον, οὕτως καὶ ἀπαθὲς ὁ

χθὲν τοῦ τε ἀνθρωπίνου διὰ τῆς ἀναλήψεως δοξαζομένου, καὶ τοῦ θεοῦ διὰ τῆς συγκαταβάσεως μὴ μολυνομένου. Infra idem cod., καὶ οὕτως οὔτε τοῦ θαν. κτλ.

μον γενηθῆς Θεός, καὶ παθητὸς ὁ Χριστὸς εἶναι πιστεύε-
ται, καὶ ὁ Λόγος διὰ τῶν ἐναντίων οὐ ψεύδεται, τὸ
πρόσφορον ἑκατέρω τῶν ὀνομάτων ἐν τοῖς νοήμασιν
ἐφαρμόζων. Εἰ οὖν ταῦτα φρονεῖν ἐκ τῆς θεοπνεύστου
διδασκαλίας ἐμάθομεν· πῶς ἀνθρώπων κοινῷ τὴν αἰ-
τίαν τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀνατίθεμεν; Εἰ δὲ τὴν τοῦ
μακαρίου Πέτρου Ἐποίησεν φωνήν, οὐκ εἰς τὸ προ-
αἰώνιον τῆς ὑποστάσεως, ἀλλ' εἰς τὸ πρόσφατον τῆς
οἰκονομίας βλέπειν διοριζόμεθα, τί τοῦτο κοινώνει
τῷ ἐγκλήματι; Ὁ γὰρ μέγας οὗτος Ἀπόστολος, τὸ
περὶ τὴν τοῦ δούλου μορφὴν ὁρώμενον, ἐκεῖνο διὰ τῆς
ἀναλήψεως πεποιθῆσθαι φησιν, ὅπερ ὁ ἀναλαβὼν κατὰ
τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἦν. Καὶ γὰρ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους
ἐπιστολῇ, τὸ ἴσον ἐστὶ παρὰ τοῦ Παύλου μαθεῖν λέ-
γοντος, ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τὸν Ἰησοῦν παρὰ
τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι, πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐ-
τόν. Κάκει γὰρ τὸν τῷ ἰδίῳ αἵματι περὶ ἁμαρτιῶν
ἡμῶν ἱερατικῶς ἡλωσάμενον, ἀρχιερέα κατονομάσας·
οὐ τὴν πρώτην τοῦ Μονογενοῦς ὑπόστασιν διὰ τῆς
ἐποίησεν λέξεως ἀπαγγέλλει, ἀλλὰ τὴν συνήθως
ἐπὶ τῆς τῶν ἱερέων ἀναδείξεως ὀνομαζομένην χάριν
παραστήσαι θέλων, φησὶ τὸ ἐποίησεν. Ἰησοῦς γὰρ,
καθὼς φησὶ Ζαχαρίας, ὁ ἀρχιερεὺς, ὁ μέγας, ὁ τὸν ἴδιον
ἀμνόν, τοῦτ' ἐστὶ τὸ ἴδιον σῶμα, ὑπὲρ τῆς κοσμητικῆς
ἁμαρτίας ἱερουργήσας, ὁ διὰ τὰ παῖδια τὰ κεκοινωνη-
κότα σαρκὸς τε καὶ αἵματος καὶ αὐτὸς παρακλητικῶς
σύμμετασχών τοῦ αἵματος, οὐ καθὼ ἐν ἀρχῇ ἦν. Λόγος
ὢν καὶ Θεός, καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, καὶ ὢν Ἰσα
Θεῷ· ἀλλὰ καθὼ ἐκένωσεν ἑαυτὸν ἐν τῇ τοῦ δούλου
μορφῇ, καὶ προσήγαγε πρόσφορον καὶ θυσίαν ὑπὲρ
ἡμῶν· οὗτος ἐγένετο ἱερεὺς, πολλαῖς ὑστερον γενεαῖς,
κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Οἶδε δὲ πάντως τὸ περὶ
τοῦτου μυστήριον, ὁ μὴ παρέργως τῷ πρὸς Ἑβραίους
καθολομολήσας λόγῳ. Ὁμοίως οὖν ἐνταυθὰ τε ἱερεὺς
καὶ ἀπόστολος, κάκει Κύριος καὶ Χριστὸς πεποιηθῆαι
λέγεται· τὸ μὲν, ὡς πρὸς τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν·
τὸ δὲ διὰ τὴν πρὸς τὸ θεῖον τοῦ ἀνθρωπίνου μεταβο-
λὴν τε καὶ μεταποίησιν· ποιήσιν γὰρ ὁ Ἀπόστολος
λέγει· τὴν μεταποίησιν. Οὐκοῦν πρόδηλος ἡ συκοφαν-
τίς τῶν ἐναντίων, τὰ τῆς οἰκονομίας ῥήματα εἰς τὴν
προαἰώνιον ὑπόστασιν ἐπηρεαστικῶς ἀρπαζόντων.
Οὐδὲ γὰρ ὁμοίως ἐμάθομεν παρὰ τοῦ Ἀποστόλου
γινώσκειν Χριστὸν νῦν τε καὶ πρότερον, οὕτως εἰ-
πόντος τοῦ Παύλου, ὅτι *Εἰ καὶ ἐγνώκαμέν ποτε κατὰ
σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν*,
ὡς ἐκεῖνης τῆς γνώσεως τὴν πρόσκαιρον οἰκονομίαν
διελούσης, τοῦτο δὲ τὴν αἰδιον ὑπαρξιν. Οὐκοῦν μετρίως
ἡμῖν ὁ λόγος ὑπὲρ τῶν ἐγκλημάτων ἀπολελόγηται, τὸ
μήτε δύο νομίζειν Χριστοὺς ἢ Κυρίους, μήτε ἐνασχύ-
νεσθαι τῷ σταυρῷ, μήτε κοινὸν ἀνθρώπον ὑπὲρ τοῦ
κόσμου πεπονθέναι δοξάζειν, μήτε μὴν τὸ ἐποίησεν
εἰς τὴν τῆς οὐσίας κατασκευὴν οἰεσθαι φέρειν.
Εἴς δὲ τοιαύτης ἡμῶν ὑπόληψέως, οὐ μικρὰν ἔχει
παρ' αὐτοῦ τοῦ κατηγοροῦ τὴν συμμαχίαν ὁ λόγος,
ἐν οἷς μεταξὺ καταφορικῶς ἡμῖν ἐπελαύνων τὴν γλῶσ-
σαν, καὶ τοῦτο προφέρει, ὅτι *Ταύτην μέντοι μάχην
ζήτῳς πρὸς αὐτὸν ἀναφέρει Βασίλειος, καὶ δεῖ-*

nitum, et Deum ante sæcula, et in extremis diebus
hominem, sic etiam impatibilis unigenitus Deus,
et patibilis Christus esse creditur, nec sermo per
contraria mentitur, applicans et accommodans utri-
que nominum quod congruum est secundum sensum.
Si igitur hæc sapere, ex divinitus inspirata doc-
trina didicimus: quomodo homini communi salutis
nostræ causam attribuimus? Quod si beati Petri
vocem *fecit* non ad subsistentiam æternam, sed
ad recentem œconomiam (id est dispensationem)
respicere determinamus, quid hoc commercii ha-
bet cum crimine? Magnus enim hic Apostolus,
quod in servi forma videtur, illud per assumptionem
factum esse ait ¹², quod quidem ille qui *assumpsit*
secundum suam naturam erat. Etenim in epistola
ad Hebræos æquale ex Paulo discere licet, dum
dicit, apostolum et pontificem confessionis nostræ,
Jesum a Deo constitutum esse, fidelem ei qui *fecit*
illum ¹³. Illic enim eum qui proprio sanguine
pro peccatis nostris sacrificæ sive sacerdotaliter
placavit, pontificem cum nominavit; non primam
Unigeniti subsistentiam per dictionem *fecit* renun-
tiat, sed usitato more in sacerdotum indicatione
nominatam gratiam repræsentare volens, ait, *fecit*.
Jesus enim, sicut inquit Zacharias, *magnus sacer-*
dotum princeps ¹⁴, qui proprium agnum, hoc est pro-
prium corpus pro mundi peccato immolavit, qui
propter filios qui participes sunt carnis et san-
guinis, similiter ipse sanguinis particeps factus,
non quatenus in principio erat Verbum et Deus,
etiam in forma Dei existens, et cum Deo æqua-
liter se habens, sed qua seipsum exinanivit in
forma servi, et se oblationem et sacrificium obtu-
lit pro nobis, hic erat sacerdos multis post ge-
nerationibus secundum ordinem Melchisedech. Novit
plane de hoc mysterium, qui non frigide et lan-
guide in sermone ad Hebræos collocutus. Similiter
igitur, ibique sacerdos et apostolus, et illic Domi-
nus et Christus factus esse dicitur, partim quidem
ut ad œconomiam (id est dispensationem) pro no-
bis; partim vero propter humanitatis in divinita-
tem transformationem et instaurationem. Nam Apo-
stolus ibi ποιήσιν *facturam* intelligit μεταπολι-
σιν *refectionem* sive *instaurationem*. Manifesta
igitur calumnia adversariorum, *œconomιæ* (*dis-*
persationis) vocabula ad æternam ante sæcula sub-
sistentiam calumniose rapientium. Neque enim
similiter et nunc et prius ab Apostolo Christum
cognoscere didicimus, sic dicente Paulo: *Et si ali-*
quando cognovimus secundum carnem Christum,
sed nunc jam non novimus ¹⁵; quasi illa quidem co-
gnitio temporariam dispensationem declarat, hæc
vero æternam existentiam indicet. Non igitur
mediocriter criminibus refellendis ratio nobis de-
fensionem attulit, quod neque duos Christos, vel
Dominos existimemus, neque crucem erubescamus,
neque communem hominem pro mundo passum

¹² Philipp. ii, 6 sqq. ¹³ Hebr. iii, 1. ¹⁴ Zach. iii, 1. ¹⁵ II Cor. v, 16.

opinemur: neque verbum fecit, ad essentiae præstructionem referendum esse putemus. Hæc autem nostra cum talis sit opinio, non parvum habet ab ipso accusatore auxilium oratio. In quibus dum vehementer et impetuose in nos linguam vibrat, et hoc objicit, quod hanc ipse secum repugnantiam refert Basilius, atque aperte ostendit, neque sententiae apostolorum mentem adhibere, neque suorum sermonum consecutionem servare, ex quibus vel inæqualitatis conscius concedet Verbum quod erat in principio, et Deus erat, factum esse Dominum, vel pugnantibus pugnantia compingit. Hic enim etiam noster est sermo quem profert Eunomius, dicens eum qui in principio erat Verbum et Deus erat, factum esse Dominum. Ens enim quod erat et Deus, Verbum, et vita, et lux, gratiaque et veritas, et Dominus, et Christus, et omne excelsum divinumque nomen in assumpto homine, qui nihil horum erat, aliaque omnia factus est quæcumque Verbum erat: et cum aliis etiam Christus et Dominus secundum Petri doctrinam, et secundum Eunomii confessionem, non divinitate per progressum quid adipiscente, sed in natura divina omni excelsa dignitate elucescente, sic fit et Dominus et Christus, non secundum divinitatem ad gratiæ accessionem veniens, nullo enim destituta bono divinitatis natura pro confesso habetur, sed quod humanum est ad divinitatis participationem adducens, quæ per Christum et Dominum significatur.

Ac de his quidem sufficit. Quod autem in calumniam nostri dogmatis ab Eunomio dicitur, quod in seipsum exinanitus sit Christus, jam abunde per ea quæ sunt dicta exquisitum est, per quæ demonstratum est, ipsum suam blasphemiam nostro dogmati affricare. Non enim qui naturam immutabilem subiisse creatam et mortalem confitetur, a similli ad simile transitum dicit, sed qui nullam omnino migrationem a magnificentia naturæ ad id quod humilior est cogitat. Si enim creatus est ille secundum ipsorum sermonem: creatus autem et homo; funditus miraculum prædicationis verbi subreptum est, et in his quæ dicuntur nihil est admirabile et inopinatum, si creatura ipsa in seipsa facta sit. Sed nos qui ex vaticinio didicimus dextræ Excelsi immutationem; dexteram Patris Dei potentiam sive virtutem dicimus universi conditricem, quæ quidem est ipse Dominus, non ut pars ex toto pendens, sed ex illo quidem (nempe Deo) cum sit, in seipsa secundum propriam subsistentiam conspicitur. Hoc dicimus, quod neque dextra secundum rationem naturæ ab illo demutata est, cuius est dextra: neque mutatio ejus alia quædam præter eam quæ carnis est (a) a perspicacibus visus, qua quidem faciebat opera a Patre, dextra Dei, et est et intelligitur; quia vero carnis velamento obducebatur secundum id quod oculis cernebatur, alius sive diversus ab eo quod erat natura conspiciebatur. Ideo ad Philippum dicit, solum quod mutatum erat carneis oculis intuentem: Respice per mutatum id quod est immutabile et

(a) Locum ex cod. Bavarico sic supple. οὔτε ἀλλοίωσις αὐτῆς ἄλλη τις παρὰ τὴν τῆς σαρκὸς οἰκονομίαν λέγεσθαι: δύναται ἦν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ δεξιὰ αὐτοῦ ὁ ἐν σαρκὶ φανερωθείς Θεός δι' αὐτῆς τῆς σαρκὸς τοῖς διορατικοῖς γνωσθῆναι. Ne-

κρυταὶ συμφῶς οὐδὲ τῷ βουλήματι τῶν ὑποστόλων αὐτὸν ἐπιστήσας, οὔτε τῶν οἰκείων λόγων φυλάττωσαν τὴν ἀκολουθίαν· ἐξ ὧν ἡ συναισθόμενος τῆς ἀνωμαλίας συγχωρήσει τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα Λόγον, καὶ Θεὸν ὄντα, γεγονέναι Κύριον, ἢ μαχομένοις μαχομένα συνάπτει. Οὗτος γὰρ καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος ὃν φησι καὶ ὁ Εὐνόμιος, ὁ τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα Λόγον καὶ Θεὸν ὄντα γεγονέναι Κύριον λέγων. Ὡν γὰρ ὅπερ ἦν καὶ Θεὸς καὶ Λόγος, καὶ ζωὴ καὶ φῶς, χάρις τε καὶ ἀλήθεια, καὶ Κύριος, καὶ Χριστὸς, καὶ πᾶν ὑψηλὸν τε καὶ θεῖον ἔνομα ἐν τῷ προσληφθέντι ἀνθρώπῳ, ὃς οὐδὲν τούτων ἦν, τὰ τε ἄλλα ἐγένετο ὅσα ὁ Λόγος ἦν, καὶ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ Χριστὸς καὶ Κύριος, κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν Πέτρου, καὶ κατὰ τὴν ὁμολογίαν Εὐνομίου, οὐχὶ τῆς θεότητος κατὰ προκοπὴν τι προσλαμβάνεν, ἀλλὰ τῇ φύσει τῇ θείᾳ πάσης ὑψηλῆς ἀξίας ἐνθεωρουμένης, οὕτω γίνεται καὶ Κύριος καὶ Χριστὸς, οὐ τῇ θεότητι ἐπὶ τὴν τῆς χάριτος προσθήκην ἐρχόμενος· ἀνελλιπὴς γὰρ ἀγαθοῦ παντὸς ἡ τῆς θεότητος ὁμολόγηται φύσις· ἄλλα τὸ ἀνθρώπινον εἰς τὴν τῆς θεότητος μετουσίαν ἄγων, ἣ διὰ τοῦ Χριστοῦ τε καὶ τοῦ Κυρίου σημαίνεται.

Καὶ περὶ μὲν τούτων ἀπόχρη. Τὸ δὲ ἐπὶ διαβολῇ τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος παρὰ τοῦ Εὐνομίου λεγόμενον, ὡς εἰς ἑαυτὸν τοῦ Χριστοῦ κενωθέντος, ἥδη μὲν ἱκανῶς διὰ τῶν εἰρημένων ἐξήτασται· δι' ὧν ἀποδείκνυται τὴν αὐτοῦ βλασφημίαν τῷ ἡμετέρῳ δόγματι προστριβόμενος. Οὐ γὰρ ὁ τὴν ἄτρεπτον φύσιν ὁμολογῶν ὑποδύνας, τὴν κτιστὴν καὶ ἐπίκτητον, τὴν ἐκ τοῦ ὁμοίου μεταχώρησιν λέγει, ἀλλ' ὁ μηδεμίαν μετάστασιν ἀπὸ τοῦ μεγάλου τῆς φύσεως ἐπὶ τὸ ταπεινότερον ἐννοῶν. Εἰ γὰρ κτιστὸς μὲν ἐκεῖνος κατὰ τὸν λόγον αὐτῶν, κτιστὸς δὲ ὁ ἀνθρώπος· διεκλάπη πάντως τὸ θαῦμα τοῦ λόγου, καὶ παράδοξον ἐν τοῖς λεγομένοις ἐστὶν οὐδὲν, τῆς κτίσεως αὐτῆς ἐν αὐτῇ γενομένης. Ἀλλ' ἡμεῖς μεμαθηκότες παρὰ τῆς προφητείας τὴν ἀλλοίωσιν τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου· δεξιὰν τοῦ Πατρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ λεγόμεν δύναμιν, τὴν ποιητικὴν τοῦ παντὸς, ἥτις ἐστὶν ὁ Κύριος, οὐχ ὡς μέρος ἐξηρητημένη τοῦ ὅλου, ἀλλ' ὡς ἐξ ἐκεῖνου μὲν οὔσα, ἐφ' ἑαυτῆς δὲ κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν θεωρουμένη. Τοῦτο φάμεν, ὅτι οὔτε ἡ δεξιὰ κατὰ τὸν λόγον τῆς φύσεως ἐκεῖνου παρήλαται, οὐ ἐστὶ δεξιὰ· οὔτε ἀλλοίωσις αὐτῆς ἄλλη τις παρὰ τὴν τῆς σαρκὸς τοῖς διορατικοῖς καθορώμενος· καθὼ μὲν ἐποίησε τὰ ἔργα παρὰ τοῦ Πατρὸς, δεξιὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ὦν καὶ νοούμενος· ἐν ᾧ δὲ περιερίχτο τῷ τῆς σαρκὸς προκαλύμματι κατὰ τὸ βλεπόμενον, ἀλλοίως παρ' ὃ τῇ φύσει ἦν θεωρούμενος. Διὰ τοῦτο πρὸς Φίλιππον λέγει τὸν πρὸς μόνον τὸ ἀλλοιωθὲν ἀτενίζοντα, ὅτι βλέπεις διὰ τοῦ ἀλλοιωθέντος τὸ ἀναλλοίωτον, καὶν τοῦτο ἴδης, αὐτὸν τὸν Πατέρα ὃν ζητεῖς ἰδεῖν, ἑωρακῶς εἶ. Ὁ γὰρ ἑωρακῶς ἐμὲ, οὐ τὸν ἐν τῇ ἀλλοίωσει φαινόμενον, ἀλλὰ τὸν ἀληθῶς

que alia hujus dextræ diversitas præter eam, quam ex carne assumpta habet, adferri potest: erat enim vere dextera ipse Deus in carne manifestatus, et per carnem ab illis, quibus perspicacior intelligendi facultas erat, cognitus.

ἐμὲ τὸν ἐν τῷ Πατρὶ ὄντα, αὐτὸν ἐκείνον ἐωρακώς ἔσται τον ἐν ᾧ εἰμι, τῷ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα τῆς θεότητος ἐπ' ἀμφοῖν καθορᾶσθαι. Τὴν οὖν ἀκήρατον καὶ ἀπαθῆ καὶ ἀκτιστον φύσιν, ἐν τῷ παθητῷ τῆς κτίσεως γεγενῆσθαι πιστεύοντες, καὶ ἐκ τούτων νοοῦντες τὴν ἀλλοίωσιν· πῶς αὐτὸν εἰς ἑαυτὸν κεκνωθῆαι λέγειν κατηγοροῦμεθα παρὰ τῶν τὸν ἴδιον λόγον τοῖς ἡμετέροις δόγμασιν ἐπιθρολλούντων; Τοῦ γὰρ κτιστοῦ πρὸς τὸν κτιστὸν ἡ κοινωνία, οὐδεμία δεξιᾶς ἐστὶν ἀλλοίωσις. Κτιστὴν γὰρ δεξιάν τῆς ἀκτίστου φύσεως λέγειν, Εὐνομίου μόνου, καὶ τῶν τὰ ὁμοία τούτῳ φρονούντων ἐστίν. Ὁ γὰρ ὀφθαλμὸν ἔχων πρὸς τὴν ἀλήθειαν βλέπωντα, οἷον τὸν Ὑψίστον ὁρᾷ, τοιαύτην καὶ τὴν δεξιάν τοῦ Ὑψίστου κατόλυσται, ἀκτιστον ἀκτίστου, ἀγαθοῦ ἀγαθὴν, αἰδίου αἰδίου, μηδὲν τὴν αἰδιότητα τοῦ γεννητῶς εἶναι αὐτὴν ἐν τῷ Πατρὶ καταβλάπτοντος. Ὡστε λέληθεν ἑαυτὸν ὁ κατηγορὸς τοῖς ἰδοῖς δνειδεσι καὶ ἡμῶν χρώμενος, πρὸς δὲ τοὺς τῷ πάθει προσπιπλόντας, καὶ διὰ τούτου κατασκευάζοντας τὴν τῶν οὐσιῶν ἑτερότητα· ὥς τοῦ Πατρὸς μὲν διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς φύσεως οὐ παραδεχομένου τὸ πάθος, τοῦ Υἱοῦ δὲ διὰ τὸ καταδεῆς καὶ παρηλλαγμένον πρὸς τὴν τῶν παθημάτων κοινωνίαν συγκατιόντος.

naturæ excellentiam sive eminentiam passionem immutatum statum ad perpeccionem communionem

Ταῦτα προσθεῖναι βούλομαι τοῖς εἰρημένοις, ὅτι οὐδὲν κατὰ ἀλήθειαν πάθος ἐστὶν ὃ μὴ εἰς ἀμαρτίαν φέρει. Οὐδὲ κυρίως ἂν τις τὸν ἀναγκαῖον τῆς φύσεως εἰρμὸν πάθος λέγοι, βλέπων ὁδῷ προϊούσαν ἐν τάξει τινὶ καὶ ἀκολουθίᾳ τὴν σύνθετον φύσιν. Ἡ γὰρ τῶν ἑτεροφυῶν στοιχείων πρὸς ἀλλήλα συνδρομὴ, κατὰ τὴν τοῦ σώματος ἡμῶν κατασκευὴν, σύνθεσις τις ἐστὶ διὰ πλειόνων ἀνομοίων ἀρμοζομένη. Ἐκλυθείσης δὲ τῷ καθήκοντι καιρῷ τῆς συνδεδούσης τὴν τῶν στοιχείων συνδρομὴν ἀρμονίας, πάλιν τὸ σύνθετον εἰς τὰ ἐξ ὧν συνέστηκεν ἀναλύεται. Ἔργον οὖν ἐστὶ τοῦτο μάλλον, καὶ οὐχὶ πάθος τῆς φύσεως. Μόνον γὰρ τὸ ἐξ ἐναντίου τῇ κατὰ τὴν ἀρετὴν ἀπαθείᾳ νοούμενον, κυρίως προταγορεύμεν πάθος· οὗ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς ἡμετέρας φύσεως ἀμέτοχον διαμεῖναι τὸν τὴν σωτηρίαν ἡμῖν χαριζόμενον πεπιστεύκαμεν, τὸν πεπειρασμένον κατὰ πάντα καὶ ἐμοιότητα χωρὶς ἀμαρτίας. Τοῦ μὲν οὖν κατὰ ἀλήθειαν πάθους, ὃ προαιρέσεώς ἐστὶ νόσος, οὐκ ἐκονώντηεν· Ἀμαρτίαν γὰρ, φησὶν, οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εἰρήθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· τῶν δὲ τῆς φύσεως ἡμῶν ιδιωμάτων, ἃ διὰ τινος συντηθείας καὶ καταχρήσεως ὁμωνύμως λέγεται πάθος, τούτων μετασχεῖν ὁμολογοῦμεν τὸν Κύριον, γεννησεως, καὶ τροφῆς, καὶ αὐξήσεως, ὕπνου τε καὶ κόπης, καὶ ὅσα πρὸς τὰς σωματικὰς ἀχθῶδνας ἡ ψυχὴ φυσικῶς συνδιατίθεται πέφυκε, τὴν τοῦ ἐνδόντος ἔφρσιν ἐκ τοῦ σώματος ἐπὶ τὴν ψυχὴν τῆς ὁρέξεως διατεινούσης, καὶ λύπης αἰσθησιν, καὶ δειλίαν πρὸς θάνατον, καὶ ὅσα τοιαῦτα, πλὴν εἰ μὴ τι πρὸς ἀμαρτίας ἀκολουθίαν φέρει. Ὡς περ τοίνυν τὴν διὰ πάντων

A semper idem. Et si hoc videris, ipsum Patrem quem quæris videre, intuitus es. Qui enim videt me¹⁶, non eum qui apparet in mutatione, sed vere me, qui sum in Patre, ipsum illum videbit in quo sum, quia idem character divinitatis in ambobus conspicitur. Immortalem igitur et impatibilem et increatam naturam in patibili creatura credentes, et in his mutationem intelligentes, quomodo ipsum in seipsum exinanitum esse dicere insimulamur ab iis qui suam rationem præ nostris decretis venditant? Creati enim ad creatum communio, nulla est dextræ mutatio. Nam creatam dextram increatæ naturæ autumare, solius est Eunomii, et eorum qui similia cum eo sentiunt. Qui enim oculum habet ad veritatem contuentem,

B qualem Altissimum videt, talem et dexteram Altissimi contemplabitur: increatam increati, boni bonam, æternam æterni, cum nihil æternitatem ejus offendat, quod per modum generationis sit in Patre. Quare fefellit seipsum accusator, dum propriis conviciis et probris contra nos utitur, nesciens se hoc proferre adversus eos qui in passionem impingunt, et per hoc essentialium diversitatem (alteritatem) præstruunt: quasi Pater quidem propter non admittat, Filius vero propter defectum et descendat.

Hæc dictis adjicere volo: quod secundum veritatem nulla est passio, quæ non ad peccatum ferat. Neque proprie quis necessariam naturæ C seriem, πάθος, id est passionem, seu affectum dixerit, spectans via progredientem in ordine quodam et consecutione compositam naturam. Nani elementorum diversi generis inter se concursio ad corporis nostri constructionem, compositio quædam est ex pluribus dissimilibus congruenter conflata. Resoluta autem convenienti tempore, quæ elementorum concursus colligabat harmonia; rursus compositum in ea ex quibus constabat dissolvitur. Hoc igitur naturæ potius opus est quam πάθος id est passio, sive affectio. Solum enim quod ex contrario ei quæ secundum virtutem est, τῇ ἀληθείᾳ, impassibilitati intelligitur, proprie πάθος, passionem vocamus, cujus etiam in communione nostræ naturæ expertem permansisse eum qui nobis salutem gratificatur, credidimus, qui per omnia secundum similitudinem tentatus est, absque peccato¹⁷. Ejus igitur qui vere est affectus, qui quidem morbus est electionis sive consilii, non particeps fuit: Peccatum enim (inquit) non fecit, nec in ore ejus dolus inventus est¹⁸: proprietatem autem naturæ, quæ per aliquam consuetudinem et abusionem æquivoce dicuntur πάθος, id est, *passiones*: harum participem fuisse Dominum confitemur, ut generationis, nutritionis, accretionis, somnique et lassitudinis, et aliorum quibus naturaliter anima ad corporeas molestias et dolores solet affici, ejus quod opus est desiderium, ex corpore ad animam

¹⁶ Joan. xiv, 9. ¹⁷ Hebr. iv, 15. ¹⁸ I Petr. ii, 22; Isa. lxi, 9.

appetitu extendente, et doloris sensum et timiditatem ad mortem, et quæcunque ejusmodi, præter id quod ad peccati conserutionem fert. Quemadmodum igitur ipsius virtutem per omnia penetrantem animo comprehendentes, in cælo et in aere, et terra, et mari, et si quid supercæleste et subterraneum, ubique, et per omnia ipsum esse credimus, nihil autem eorum in quibus est illum esse dicimus. Non enim cælum est is qui ipsum palmo continente universum complexus est; neque terra, qui continet gyrum, sive ambitum terræ, neque rursus aqua, qui humidam complectitur naturam; sic neque per dictas carnis affectiones venientem ipsum affectibus obnoxium esse dicimus: sed ut eorum quæ sunt auctorem et universi comprehensorem, atque ineffabili potentia propriæ magnificentiæ quiddam movetur gubernantem, et quod stat in fixa stabilique basi conservantem. Atque in nobis natum esse dicimus ad sapandum peccati morbum, concinne congruenterque affectui sive passioni medicinæ efficaciam accommodantem; ut noverat conferre parti creaturæ ægrotanti, sic sanationem inducentem. Conducebat autem sic tactu curari affectum ejus, cui cura et medicina adhibebatur. Non tamen quoniam infirmitatem curat, idcirco ipse morbo et passioni obnoxius fuisse putandus est. Neque enim de hominibus tale quid dicere consuetudo permittit. Qui enim ægrotum tangit, ut curet, non eum morbi participem esse dicimus, sed ægrotanti gratificari et liberaliter ad sanitatem redditum præbere, non autem morbi participem esse dicimus, neque enim illum affectus, sed contra ille morbum tangit; si igitur qui per artem corporibus bonum aliquod operatur, non languidus et ægrotus, sed humanus, et benefactor, et id genus nominibus appellatur: cur ut humilem, abjectam et ignobilem circa nos dispensationem calumniantes, per hanc prompte Filii essentiam imminutam esse astruunt, quod Patris quidam natura sit perpersionibus et affectionibus superior, Unigeniti vero a passione non libera et pura? Si enim scopus dispensationis per carnem, non ut Dominus perpersionibus fieret obnoxius, sed ut humani generis amator et benivolus ostenderetur; benignus autem et benivolus erga humanum genus Pater esse non ambigitur: in iisdem igitur est Pater cum Filio: si quis ad scopum velit spectare. Quod si Pater mortis dissolutionem non operatus est, nihil mireris. Etenim etiam omne iudicium dedit Filio, ipse neminem judicans¹⁹, non quod non possit vel servare quod perierat, vel judicare eum qui peccaverat, per Filium hæc faciens, sed quia per suam potentiam per quam omnia operatur, hæc etiam faciat; potentia autem Patris est Filius. Quare qui per Filium salvi facti sunt, potentia Patris servati sunt. Et qui ab hoc judicantur, Dei justitia iudicium subeunt. Christus enim est Dei justitia, quæ per

αὐτοῦ διήκουσαν δύναμιν κατανοοῦντες, ἐν οὐρανῷ τε καὶ ἁέρι, καὶ γῆ, καὶ θαλάσσῃ, καὶ εἰ τι ἐπουράνιον, καὶ εἰ τι καταχθόνιον, πανταχοῦ μὲν καὶ διὰ πάντων αὐτὸν εἶναι πιστεύομεν, οὐδὲν δὲ τούτων τῶν ἐν ᾧ ἐστίν, ἐκείνους εἶναι φαμεν. Οὐ γὰρ οὐρανός ἐστι, διειληφώς αὐτὸν τῇ περικρατητικῇ τοῦ παντός σπιθαμῇ, οὐδὲ γῆ, ὁ κατέχων τὸν γύσον τῆς γῆς· οὐδὲ ὕδωρ πάλιν, ὁ τὴν ὑγρὰν περιέχων φύσιν· οὕτως οὐδὲ διὰ τῶν λεγομένων τῆς σαρκὸς παθημάτων ἐλθόντα, ἐμπαθῇ αὐτὸν εἶναι φαμεν. Ἄλλ' ὥς τῶν ὄντων αἰτίον, καὶ τοῦ παντός περιδεσραγμένον, καὶ τῇ ἀφράστῳ δυνάμει τῆς ἰδίας μεγαλειότητος, πᾶν τὸ τε κινούμενον οἰαχίζοντα, καὶ τὸ ἐστὼς ἐν παγίῳ συντηροῦντα τῇ βάσει, καὶ ἐν ἡμῖν γεγενῆσθαι φαμεν ἐπὶ θεραπείᾳ τῆς κατὰ τὴν ἁμαρτίαν νόσου, καταλλήλως τῷ πάθει τὴν ἐνέργειαν τῆς ιατρικῆς ἀρμοσάμενον, ὥς ᾗδαι συμφέρειν τῷ ἀρρώστοντι μέρει τῆς κτίσεως, οὕτως ἐπαγαγόντα τὴν ἱασιν· συνέφερε δὲ τῇ ἐπαφῇ τὸ πάθος ἰάσασθαι οὕτω καὶ ἰασάμενον. Οὐ μὴν ἐπειδὴ ἱατροῦς τὴν ἀρρώστιαν, διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐμπαθὴς γεγενῆσθαι νομίζεται. Οὐδὲ γὰρ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τὸ τοιοῦτον λέγειν ἡ συνήθεια δίδωσι. Τὸν γὰρ θεραπευτικῶς ἀπτόμενον τοῦ νενοσηκότος, οὐκ αὐτὸν μετέχειν τῆς ἀρρώστιας φαμέν, ἀλλὰ καὶ τῷ νοσοῦντι χαρίζεσθαι τὴν εἰς ὑγίαν ἐπάνοδον, καὶ μὴ μετέχειν τῆς ἀρρώστιας φαμέν· οὐδὲ γὰρ ἐκείνου τὸ πάθος, ἀλλὰ τὸ ἐμπαλιν ἐκείνος τοῦ ἀρρώστηματος ἄπτεται. Εἰ οὖν ὁ διὰ τῆς τέχνης ἀγαθὸν τι τοῖς σώμασιν ἐνεργῶν, οὐχὶ νοσθεὶς τε καὶ ἀρρώστος, ἀλλὰ φιλόανθρωπος τε καὶ εὐεργέτης, καὶ ὅσα τοιαῦτα κατονομάζεται· τί ὥς ταπεινὸν τε καὶ ἄδοξον τὴν περὶ ἡμᾶς οἰκονομίαν διαβάλλοντες, διὰ ταύτης τὸ πρόχειρον παρηλλάχθαι τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν κατασκευάζουσιν, ὥς τῆς τοῦ Πατρὸς μὲν φύσεως ἀνωτέρας τῶν παθημάτων οὐσης, τῆς δὲ τοῦ Μονογενοῦς οὐ καθαρευούσης τοῦ πάθους; Εἰ γὰρ ὁ σκοπὸς τῆς διὰ σαρκὸς οἰκονομίας, οὐ τὸ ἐμπαθῇ γενέσθαι τὸν Κύριον, ἀλλὰ τὸ φιλόανθρωπον ἐπιδειχθῆναι· φιλόανθρωπος δὲ καὶ ὁ Πατὴρ εἶναι οὐκ ἀμφιβάλλεται· ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐστὶν ἔρα τῷ Υἱῷ ὁ Πατὴρ, εἰ πρὸς τὸν σκοπὸν τις ἐθέλοι βλέπειν. Εἰ δὲ οὐχ ὁ Πατὴρ ἐνήργησε τὴν τοῦ θανάτου κατάλυσιν, θαυμάσης μηδὲν. Καὶ γὰρ καὶ τὴν κρίσιν πᾶσαν ἔδωκε τῷ Υἱῷ, αὐτὸς κρίνων οὐδένα, οὐ τῷ μὴ δύνασθαι ἢ σῶσαι τὸν ἀπολόμενον, ἢ κρίναι τὸν ἁμαρτήσαντα, διὰ τοῦ Υἱοῦ ταῦτα ποιῶν, ἀλλὰ τῷ διὰ τῆς ἰδίας δυνάμεως, δι' ἧς τὰ πάντα ἐργάζεται, καὶ ταῦτα ποιεῖν· δύναμις δὲ τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ὁ Υἱός. Οὐκοῦν οἱ διὰ τοῦ Υἱοῦ σωθέντες, τῇ δυνάμει τοῦ Πατρὸς ἐσώθησαν. Καὶ οἱ παρὰ τούτου κρινόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ τὴν κρίσιν ὑπέχουσι. Χριστὸς γὰρ ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη, ἡ διὰ τῆς εὐαγγελικῆς ἀποκαλυπτομένη, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, κἂν εἰς τὸν κόσμον ἰδῆς ὅλον, κἂν εἰς τὰ μέρη τοῦ κόσμου τὰ συμπληροῦντα τὸ ὅλον, πάντα ταῦτα τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ἔργα, τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἔργα γενόμενα, καὶ οὕτως ἀληθεύει· δι' αὐτοῦ ἐγὼ δὲ

¹⁹ Joan. v, 22.

λόγος· καὶ πάντα τὸν Πατέρα ἐργάζεσθαι λέγων· καὶ χωρὶς τοῦ Υἱοῦ γίνεσθαι τῶν ὄντων οὐδέν· ἡ γὰρ τῆς δυνάμεως ἐνέργεια, εἰς τὸν οὐ ἔστιν ἡ δύναμις τὴν ἀναφορὰν ἔχει. Ἐπεὶ οὖν δυνάμεις τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός· πάντα τὰ ἔργα τοῦ Υἱοῦ, τοῦ Πατρὸς ἔστιν ἔργα. Ὅτι γὰρ οὐχὶ φύσεως ἀσθενεία, πρὸς τὴν τοῦ πάθους οἰκονομίαν, ἀλλ' ἐξουσίᾳ θελήματος ἐργεταί, μυρίας ἔστιν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου παραθέσθαι φωνάς, ἃς σιωπήσω διὰ τὸ πρόδηλον, ὥς ἂν μὴ τοῖς ὁμολογουμένοις ἐνδιατρίβων, ὁ λόγος μηκύνοντο. Εἰ μὲν οὖν κακὸν τὸ γινόμενον, οὐ τὸν Πατέρα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ κακοῦ χωριστέον. Εἰ δὲ ἀγαθὸν ἡ σωτηρία τῶν ἀπολωλότων, καὶ οὐ πάθος, ἀλλὰ φιλοανθρωπία τὸ γεγενημένον ἐστὶ· τί ἄλλοτριον τὸν Πατέρα τῆς ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ ἡμῶν εὐχαριστίας, τὸν διὰ τῆς ἰδίας δυνάμεως, ἥτις ἔστιν ὁ Χριστὸς, τὴν ἐκ τοῦ θανάτου ἐλευθερίαν τοῖς ἀνθρώποις κατεργασμένον; Ἄλλ' ἐπανιτέον πάλιν ἐπὶ τὸν σφοδρὸν λογογράφον, καὶ τὴν σύντονον ἐκείνην καθ' ἡμῶν ῥητορείαν ἀναληπτέον ἡμῖν. Αἰτιᾶται τὸ μὴ λέγειν πεποιῆσθαι τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν ἡμᾶς, ὥς ἐναντιουμένους τῇ φωνῇ Πέτρου, Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε. Καὶ πολὺς ἔστιν ἀγανακτῶν ἐπὶ τούτοις καὶ λοιδορούμενος, καὶ κατασκευάζει δι' ὧν οἴεται διελέγχειν τὸν ἡμέτερον λόγον.

Dominum ipsum et Christum fecit, hunc Jesum quem vos crucifixistis. Multusque est ob hæc indigne ferens, et conviciis proscindens, et construit ea quibus putat se nostrum sermonem refutare.

Ἴδωμεν τοίνυν τῶν ἐπιχειρημάτων τὴν δύναμιν· Καὶ τίς, φησὶν, ὃ πάντων ὑμεῖς ῥαθυμότατοι, μορφὴν ἔχωρ δούλου, μορφὴν ἀναλαμβάνει δούλου; Οὐδεὶς τῶν νοῦν ἔχόντων, πρὸς αὐτὸν ἐροῦμεν ἡμεῖς, τὸ τοιοῦτον ἂν εἴποι, πλην εἰ μὴ τινες καθόλου τῆς ἐλπίδος τῶν Χριστιανῶν ἡλλοτριῶνται. Οὗτοι δὲ ἐστε ὑμεῖς οἱ ἐγκαλοῦντες ῥαθυμίαν ἡμῖν, ὅτι μὴ κτιστὸν τὸν κτίστην καταδεχόμεθα. Εἰ γὰρ μὴ ψεύδεται ῥῖα τοῦ προφήτου λέγων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅτι Τὰ σύμπαντα δούλα ἡ, καὶ πᾶσα ἡ κτίσις δουλεύει, κτιστὸς δὲ καθ' ὑμᾶς ὁ Υἱός, ὁμόδουλός ἐστι πάντως τοῖς σύμπασιν, τῷ κοινωνεῖν τῆς κτίσεως, εἰς τὸ κοινωνεῖν καὶ τῆς δουλείας συγκαθελόμενος. Τῷ δὲ δουλεύοντι πάντως ὑμεῖς καὶ τὴν δουλικὴν μορφήν περιθήσετε. Οὐ γὰρ δεῖ δούλον ὁμολογοῦντας τῇ φύσει τῷ προσώπῳ τῆς δουλείας ἐπαισχυνθῆσθαι. Τίς οὖν, ὃ δριμύτατοι ῥητόρων, ὁ ἐκ τῆς δουλικῆς μορφῆς τὸν Υἱὸν εἰς ἄλλην δούλου μεταβάλλων μορφὴν, ὁ τὸ ἀκτιστον αὐτῷ προσμαρτυρῶν, ᾧ καὶ τὸ μὴ δουλεύειν συναποδείκνυται; Ἡ μᾶλλον οἱ διαβόλην βωύοντες ὑμεῖς δούλον εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, καὶ πρὸ τῆς τοῦ δούλου μορφῆς καὶ ὑπ' αὐτοῦ κυριεύεσθαι; Οὐδέομαι δικαστῶν ἑτέρων, σοὶ τὴν περὶ τούτων ἐπιτρέπω ψήφον. Οἶμαι γὰρ μὴ ἂν οὕτω πρὸς τὴν ἀληθειαν ἀναιδῶς τινὰς ἔχειν, ὥστε τοῖς ὁμολογουμένοις δι' ἀναισχυντίας ἐνίστασθαι. Πρόδηλον γὰρ παντὶ τὸ λεγόμενον, ὅτι τὸ δούλον τῇ φύσει, τοῖς ἰδιώμασι τῆς δουλείας χαρακτηρίζεται, ἔβιον γὰρ δουλείας ἡ κτίσις. Ὁ οὖν δούλον αὐτὸν ὄντα τὴν ἡμετέραν λέγων ὑπετληθῆναι μορφήν,

A Evangelicam doctrinam revelatur, sicut ait Apostolus **, sive totum mundum inspicias, sive partes mundi quæ totum complent, hæc omnia sunt Patris opera, potentia ipsius opera facta, sicque de ambobus vere dicit sermo, dum ait Patrem omnia operari, et sine Filio nihil eorum quæ sunt fieri: potentia enim efficacia, ad eum cujus est potentia relationem habet. Quoniam igitur Patris potentia Filius est, omnia opera Filii sunt Patris opera. Quod enim non naturæ infirmitate ad passionis dispensationem, sed potestate voluntatis venit, infinitas voces ex Evangelio proferre liceret, quas omitam, quia hoc satis perspicuum est, ne in certis et confessis immorans, sermo longius protrahatur. Quod si malum est id quod factum est, non solum Patrem, sed etiam Filium a malo separare oportet. Si autem bonum eorum qui perierunt salus, non passio, sed in hominum genus amor et benevolentia quod factum est: cur Patrem a gratiarum actione ob salutem nostram alienas, qui per propriam potentiam, quæ quidem est Christus, libertatem a morte hominibus operatus est? Sed ad vehementem orationum scriptorem redeundum est, et concitata illa contra nos eloquentia resumenda nobis est. Accusat nos, propterea quod non dicamus essentiam Filii factam esse, ut Petri,

C Videamus igitur vim argumentorum: *Ecquid, inquit, o inertissimi omnium! servi formam habens formam servi accipit?* Nos ei respondebimus, Nullus eorum qui mente sunt præditi tale quid dixerit, nisi eorum aliqui, qui omnino a Christianorum spe alienati fuerint. Sed vos isti estis qui nos inertie et stuporis accusatis, qui creatum Creatorem non admittimus. Si enim non mentitur qui per prophetam dicit Spiritus sanctus: quod Cuncta serviunt, et omnis creatura servit; creatus autem secundum vos Filius, conservus penitus est cum universis, quia cum creatura communicat, et ad servitutis communionem simul adigitur. Ei autem qui servit prorsus vos servilem formam circumponitis. Non enim jam servum natura constitentes, ob servitutis personam erubescere vos oportet. Quis igitur, o oratorum acutissime, ex servili forma Filium in aliam formam servi transfert, an ille qui ei increatam naturam attribuit, qua etiam non servire simul demonstratur? an potius vos qui clamantes propalatis Patris Filium servum esse, et ante servi formam, ipsius imperio subjici? Non alios iudices postulo, ubi de iis committo sententiam. Neminem enim arbitror sic adversus veritatem impudenter affici, ut certis et concessis præ impudentia incunctanter adversari velit. Quod enim dicitur cuivis notum est et perspicuum: quod id quod natura servum est, servitutis proprietatibus et notis insignitur; proprium enim servitutis est creatum esse. Qui igitur ipsum servum dicit uo-

** Rom. i, 18.

atram subiisse formam, ille est plane qui ex servitute in servitutum Unigenitum remigrare facit. Sed dictis reluctatur, et dicit paululum infra: Quæ enim interjecta sunt, quia mediocriter in præcedentibus examinata sunt nunc transcendam: ut ad dicendum et sentiendum impossibilia audaces nos calumnians, miseratione etiam dignissimos appellans, hæc adjicit: Si enim non de Verbo quod erat in principio et erat Deus, beatus Petrus disse- rit: sed de eo qui videbatur, et qui seipsum exinanivit, sicut ait Basilius; qui autem videbatur homo seipsum exinanivit in servi formam; qui autem seipsum in formam servi exinanivit, in hominis generationem seipsum exinanivit.

Fortasse quidem continuo ex iis quæ perfecta sunt, auditorum iudicio deprehensa est constructionis hujus sermonis calliditas simul et amentia. Nihilominus paucis verbis eorum quæ ab ipso dicta sunt refutationem subijciemus: non ad eversionem tam indocti et insciti commenti, quod etiam per se apud attente audientes eversum est: sed ne videamur prætextu et specie contemptus vilitatis sermonis, despiciere quod propositum est inexcussum. Sic igitur sermonem consideremus: Quænam apostoli vox? Notum sit, inquit, quod Dominum ipsum Christum fecit Deus¹¹. Deinde velut si quis sciscitatus esset in quo facta esset talis gratia, ceu digito subjectum ostendit: Hunc, inquit, Jesum quem vos crucifixistis. Quid de eo inquit Basilius? quod hæc vox sermonis demonstrativa hunc factum esse dicit Christum et Dominum, qui ab ipsis audientibus crucifixus fuerat. Vos enim, ait, crucifixistis. Et verisimile erat eos qui contra ipsum cædem postulaverant, auditores fuisse sermonis. Non enim a cruce ad Petri concionem multum aberat tempus. Quid igitur ad hoc profert Eunomius? Nisi de eo quod erat in principio Verbum, et Deus erat, disse- rit Petrus, sed de eo qui videtur, quique seipsum exinanivit, sicut ait Basilius: Exinanivit autem qui cernitur homo in servi formam. Subsiste. Quis hoc dicit: quod rursus seipsum exinanivit qui cernitur homo in servi formam; vel quis astruit, quod ante apparitionem per carnem, crucis facta est passio? Neque enim crux ante corpus, neque corpus ante servi formam. Sed quidem Deus in carne manifestatur; caro autem quæ Deum in seipsa ostendit, postquam implevit per seipsam magnum mortis mysterium, in excelsum et divinum per temperationem transmutatur, facta Christus et Dominus, in illud transformata et immutata quod quidem erat qui in illa carne seipsum manifestavit. Sed si nos rursus hæc diceremus, eum qui in cruce demonstratus est in alterius hominis generationem exinanitum esse, quod nos dicere iste veritatis propugnator astruit, hoc ad Verbum composito cavillo: Si qui videtur homo, inquit, exinanivit seipsum in servi formam: qui

ἄκεινός ἐστι πάντως ὁ ἐκ δουλείας εἰς δουλείαν τὴν Μονογενῇ μετοικίζων. Ἄλλ' ἐπαγωνίζεται τοῖς εἰρημένοις, καὶ φησὶ μικρὸν ὑποβάς· Τὰ γὰρ ἐν τῷ μέσῳ, διὰ τὸ μετρίως ἐν τοῖς προάγουσιν ἐξετασθῆναι, νῦν ὑπερβήσομαι· ὡς τολμηροὺς εἰς τὸ λέγειν καὶ φρονεῖν ἀμύχανα διαβάλλων, ἐλεεινοτάτους τε προσαγορεύσας, ταῦτα προστίθῃσιν· Εἰ γὰρ μὴ περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος Λόγου, καὶ Θεοῦ ὄντος, ὁ μακάριος διαλέγεται Πέτρος· ἀλλὰ περὶ τοῦ βλεπομένου καὶ κενώσαντος ἑαυτὸν, καθὼς φησιν ὁ Βασιλῆιος, ἐκένωσεν ἑαυτὸν δὲ ὁ βλεπόμενος ἄνθρωπος [ἑαυτὸν] εἰς δούλου μορφὴν, ὁ δὲ κενώσας ἑαυτὸν εἰς δούλου μορφὴν, εἰς ἀνθρώπου γένεσιν ἐκένωσεν ἑαυτόν.

Τάχα μὲν οὖν εὐθὺς ἐκ τῶν ἀνεγνωσμένων προεπαφύραται τῇ κρίσει τῶν ἀκούοντων, τῆς τοῦ λόγου κατασκευῆς ἥ τε κακουργία καὶ τὸ ἀνόητον· πλὴν δι' ὀλίγων καὶ παρ' ἡμῶν ὁ τῶν εἰρημένων ἐλεγχος προστεθήσεται· οὐκ εἰς ἀνατροπὴν τοσούτου τοῦ ἀπαιδευτοῦ σοφίσματος, ὁ δι' ἑαυτοῦ παρὰ τοῖς ἔχουσιν ἀκοὴν ἀνατέτραπται· ἀλλ' ὡς ἂν μὴ δοκοῖμεν ἐν προσχῆματι τοῦ καταφρονεῖν τῆς εὐτελείας τοῦ λόγου περιορᾶν τὸ προτεθὲν ἀνεξέταστον. Οὕτως τοῖνυν τὸν λόγον ἐπισκεψώμεθα· Τίς ἐστὶν ἡ τοῦ ἀποστόλου φωνή; Γνωστὸν ἔστω, φησὶν, ὅτι Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ἐποίησεν ὁ Θεός. Εἴτα ὡς ἂν πυθομένου τινος περὶ τίνα γέγονεν ἡ τοιαύτη χάρις, οἷον εἰ δακτύλῳ τὸ ὑποκαίμενον δεικνύσι, Τοῦτο, εἰπὼν, Ἰησοῦν δὲν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε. Τί περὶ τούτου φησὶν ὁ Βασιλῆιος; Ὅτι ἡ δεικτικὴ τοῦ λόγου φωνή, τοῦτον πεποιθῆσθαι Χριστὸν λέγει· καὶ Κύριον, τὸν παρ' αὐτῶν τῶν ἀκούοντων ἐσταυρωμένον. Ὑμεῖς γὰρ ἐσταυρώσατε, φησὶ· καὶ εἰκὸς ἦν τοὺς αἰτημένους τὸν κατ' αὐτοῦ φόνον, ἀκροατὰς εἶναι τοῦ λόγου. Οὐδὲ γὰρ πολὺς ἦν ὁ ἀπὸ τοῦ σταυροῦ πρὸς τὴν δημογορίαν τοῦ Πέτρου χρόνος. Τί οὖν πρὸς ταῦτα προσφέρει ὁ Εὐνόμιος; Εἰ μὴ περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος Λόγου, καὶ Θεοῦ ὄντος ὁ μακάριος διαλέγεται Πέτρος, ἀλλὰ περὶ τοῦ βλεπομένου, καὶ κενώσαντος ἑαυτοῦ, καθὼς φησὶν ὁ Βασιλῆιος· Ἐκένωσεν δὲ ὁ βλεπόμενος ἄνθρωπος εἰς δούλου μορφὴν. Ἐπίσχε' τίς τοῦτό φησιν, ὅτι πάλιν ἑαυτὸν ἐκένωσεν ὁ βλεπόμενος ἄνθρωπος εἰς δούλου μορφὴν, ἡ τίς κατασκευάζει, ὅτι πρὸ τῆς διὰ σαρκὸς ἐπιφανείας, τὸ κατὰ τὸν σταυρὸν γέγονε πάθος; Οὕτε γὰρ ὁ σταυρὸς πρὸ τοῦ σώματος, οὔτε τὸ σῶμα πρὸ τῆς τοῦ δούλου μορφῆς· ἀλλ' ὁ μὲν Θεὸς ἐν σαρκὶ φανεροῦται, ἡ δὲ σὰρξ ἡ τὸν Θεὸν ἐν αὐτῇ διέλασα, μετὰ τὸ πληρῶσαι δι' ἑαυτῆς τὸ μέγα τοῦ θανάτου μυστήριον, μεταποιεῖται πρὸς τὸ ὑψηλὸν τε καὶ θεῖον δι' ἀνακράσεως, Χριστὸς γενομένη καὶ Κύριος, εἰς ἐκεῖνο μετατεθείσα καὶ ἀλλαγείσα, ὅπερ ἦν ὁ ἐν ἐκείνῃ τῇ σαρκὶ ἑαυτὸν φανερώσας. Ἀλλ' εἰ ταῦτα λέγοιμεν πάλιν ἡμεῖς, τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ δειχθέντα εἰς ἄλλου ἀνθρώπου γένεσιν κεκενῶσθαι, ὁ λέγειν ἡμᾶς ὁ προαγωνιστῆς αὐτοῦ τῆς ἀληθείας κατασκευάζει, συνθεὶς οὕτως κατὰ τὴν λέξιν τὸ σῶμα· Εἰ ὁ βλεπόμενος, φησὶν, δὲν

¹¹ Act. II, 36.

θρῶπος ἐκένωσεν ἑαυτὸν εἰς δούλου μορφήν· ὁ δὲ κενώσας ἑαυτὸν εἰς δούλου μορφήν, εἰς ἀνθρώπου γένεσιν ἐκένωσεν ἑαυτὸν· ὁ βλεπόμενος ἀνθρώπος εἰς ἀνθρώπου γένεσιν ἐκένωσεν ἑαυτὸν.

Ἡ πῶς μέμνηται τῆς προκειμένης σπουδῆς! πῶς κατὰ σκοπὸν συμπραίνει τὸν λόγον! Χριστὸν πεποιθῆσθαι καὶ κατὰ τὸν βλεπόμενον ἄνθρωπον, φησὶν εἰρηκέναι τὸν ἀπόστολον ὁ Βασίλειος· ὁ δὲ δεινὸς οὗτος καὶ ἀγγίλους τῶν εἰρημένων ἀνατροπεύς· Εἰ μὴ τὴν οὐσίαν, φησὶ, τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πεποιθῆσθαι λέγει ὁ Πέτρος, ἐκένωσεν ἑαυτὸν βλεπόμενος ἄνθρωπος εἰς δούλου μορφήν. Ὁ δὲ κενώσας ἑαυτὸν εἰς δούλου μορφήν, εἰς ἀνθρώπου γένεσιν ἐκένωσεν ἑαυτὸν. Ἡστῆμεθα τῆς ἀμάχου ταύτης σοφίας, Εὐνόμιε.

Ἀπελήλεγκται κατὰ κράτος τὸ μὴ πρὸς τὸν ἐξ ἀσθενείας σταυρωθέντα βλέπειν τοῦ ἀποστόλου τὸν λόγον, δι' ὧν ἐμάθομεν. Ὅτι ἂν τοῦτο οὕτως ἔχειν πιστεύσωμεν, πάλιν ὁ βλεπόμενος ἄνθρωπος ἕτερος γίνεται, εἰς ἄλλην ἀνθρώπου κενούμενος γένεσιν. Οὐ παύσῃ ποτὲ παίζων κατὰ τῶν ἀτολήμων; Οὐκ ἐρυθρίασεῖς ἐν οὕτω γελοίοις σοφίσμασι τὸν τῶν θείων μυστηρίων ἐκλύων φόδον; Οὐκ ἐπιστραφήσῃ νῦν σοῦν, εἰ καὶ μὴ πρότερον πρὸς τὸ γνῶναι ὅτι ὁ Μονογενὴς Θεὸς, ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς, Λόγος ὢν καὶ βασιλεὺς καὶ Κύριος, καὶ πᾶν ὑψηλὸν νομά τε καὶ νόημα, οὐδὲν τῶν ἀγαθῶν γενέσθαι προσδέεται, αὐτὸς ὢν τῶν ἀγαθῶν πάντων τὸ πλήρωμα. Ὁ δὲ εἰς τί μεταβαλλόμενος, ἐκείνο γίνεται ὃ μὴ πρότερον ἦν; Ὡς περ οὖν ὁ μὴ γνοὺς ἁμαρτίαν, ἁμαρτία γίνεται, ἵνα ἄρῃ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, οὕτως πάλιν ἡ δεξαμένη τὸν Κύριον σὰρξ, Χριστὸς καὶ Κύριος γίνεται, ὃ μὴ ἦν τῇ φύσει εἰς τοῦτο μεταποιουμένη διὰ τῆς ἀνακράσεως. Δι' ὧν μαθάνομεν, ὅτι οὐτ' ἂν ἐν σαρκὶ ὁ Θεὸς ἐφανέρωθῃ, εἰ μὴ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο· οὐτ' ἂν μετεποιήθῃ πρὸς τὸ θεῖον ἢ περὶ αὐτὸν τοῦ ἀνθρώπου σὰρξ, εἰ μὴ τὸ φαινόμενον ἐγένετο Χριστὸς τε καὶ Κύριος. Ἀλλὰ διαπτύουσι τὸν ἰδιό... (α) τοῦ ἡμετέρου κηρύγματος, οἱ τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν συλλογισμῶν ἐμβατεύοντες, καὶ βούλονται τὸν πάντα τὰ ὄντα διαπαράγοντα εἰς γένεσιν, αὐτὸν ἀποδείξαι μέρος ὄντα τῆς κτίσεως, καὶ σύμμαχον τῆς τοιαύτης σπουδῆς, τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου πρὸς κατασκευὴν τῆς βλασφημίας ἐφέλκοντες, τοῦ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους φησαντος, ὅτι Γνωστὸν ἔστω παντὶ τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, ὅτι Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε· τούτην τοῦ κτιστὴν εἶναι τοῦ Μονογενοῦς Θεοῦ τὴν οὐσίαν, προβάλλονται τὴν ἀπόδειξιν. Τί οὖν, εἰπέ μοι, μὴ πρὸ αἰῶνος οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς οὓς ὁ λόγος ἐγένετο; μὴ προκόσμιος ὁ σταυρός; Μὴ πρὸ πάσης κτίσεως ὁ Πιλάτος; Μὴ πρῶτον Ἰησοῦς, καὶ μετὰ ταῦτα Λόγος; μὴ πρεσβυτέρα ἡ σὰρξ τῆς θεότητος; Μὴ πρὸ τοῦ κόσμου ὁ Γαβριὴλ τῇ Μαρίᾳ εὐαγγελίζεται; Οὐχ ὁ μὲν κατὰ Χριστὸν ἄνθρωπος, ἐπὶ Καίσαρος Αὐγούστου τὴν ἀρχὴν λαμβάνει διὰ γεννήσεως, ὁ δὲ ἐν ἀρχῇ ὢν Λόγος Θεὸς, βασιλεὺς ἡμῶν προαιώνιος, καθὼς ὁ

A autem exinanivit seipsum in servi formam, in hominis generationem seipsum exinanivit: qui igitur videtur homo, in hominis generationem seipsum exinanivit.

O quomodo propositi studii memor est! quomodo secundum scopum conclusionem conficit! Christum factum esse et secundum hominem qui cernitur, apostolum dixisse ait Basilus: hic autem vehemens et solers dictorum eversor: Si non essentiam, inquit, ejus qui erat in principio factam esse dicit Petrus, qui oculis cernitur homo in servi formam, seipsum exinanivit. Qui autem exinanivit semetipsum in servi formam in hominis generationem seipsum exinanivit. O Eunomi, hac inexpugnabili sapientia victi sumus. Refutata sunt potenter, per

B ea quibus didicimus, apostoli sermonem non respicere ad eum qui ex infirmitate crucifixus est. Quod si hoc ita esse crediderimus, rursus qui videtur homo, alius gignitur, in aliam hominis generationem exinanitus. Non cessabis aliquando ludere contra non audenda? non erubescas in tam ridiculis cavillis divinorum mysteriorum exsolvere metum? non converteris nunc certe, siquidem non prius ad cognoscendum quod Unigenitus Deus qui erat in sinu Patris, Verbum, etiam rex et Dominus, et omne excelsum nomen et cogitamen, nihil bonorum fieri indiget, ipse cum sit omnium bonorum plenitudo. Hic autem in quid mutari potest, ut fiat illud quod prius non erat? Quemadmodum igitur qui non novit peccatum, peccatum fit, ut tollat peccatum mundi: sic rursus caro quæ Dominum accepit, Christus et Dominus efficitur, quod non erat natura in hoc transmutata per temperationem. Ex quibus discimus, quod Deus non in carne manifestatus esset, nisi Verbum caro factum esset; neque caro hominis quæ circumdedit ipsum in divinitatem transmutata fuisset, nisi quod apparebat factum esset et Christus et Dominus. Sed despuunt nostræ prædicationis, qui per syllogismos in essentiam Dei irruunt, et volunt eum qui omnia quæ sunt ad ortum adduxit, demonstrare ipsum partem esse creaturæ, atque in auxilium talis conatus vocem Petri ad blasphemiam præstructionem pertrahunt, qui ad Judæos dixit: Notum sit omni domui Israel, quod Dominum ipsum et Christum fecit hunc Jesum quem vos crucifixistis: hac voce Unigeniti Dei essentiam creatam esse demonstrare prætendentes. Quid igitur, dic mihi, num ante sæculum Judæi ad quos factus est sermo? num ante mundum crux? num ante omnem creaturam Pilatus? num primum Jesus, et postea Verbum? num divinitate antiquior caro? num ante mundum Gabriel Mariæ faustum annuntiat? Non hic quidem secundum Christum homo, imperante Cæsare Augusto, principium sumit per generationem, sed hic qui in principio erat Verbum Deus Rex noster, ante æternus, sicut Pro-

¹¹ II Cor. xiii, 4. ¹² Act. ii, 36.

(α) Lege ἰδιωτισμὸν ex codice Bavarico.

pheta testatur. Non vides qualem inducis verbo confusione, omnia sursum ad deorsum juxta proverbium confundens? Quinquagesimus post passionem erat dies, quando hæc Judæis Petrus concionabatur dicens, quod *Et Dominum et Christum ipsum Deus fecit hunc ipsum Jesum quem vos crucifixistis*. Sed quem vos, inquit, crucifixistis, hunc fecit Deus Christum et Jesum, ut ex his perspicuum esset: quod non illud quod ante sæcula, sed quod post dispensationem factum est intelligit Petrus.

Quomodo igitur non vides totam in eo quod demonstratur sermonis versari notitiam; sed ridiculus videris in puerili sophismatis plexu dicens, quod eum qui videbatur et Christum et Dominum factum esse a Deo credimus: necessarium esse rursus in hominem post exinaniri Dominum, et secundam subire generationem? Quid magis per hæc vestrum dogma confirmatur? quomodo per dicta regis creaturæ essentia creata demonstratur? Ego vero contrarium dico, nostra per ea quæ nobis repugnant defendi, et præ nimia attentione egregium locutionem non advertisse quod ad absurdum certe disputationem propellens, quibus conatur evertere, per hæc his quibus bellum infertur, opitulatur. Si enim ex eo quod supereminet ad id quod est humile credendum factum esse Jesu demigrationem: sola autem supereminet creaturæ divina et increata natura, creatus autem homo: fortasse perspicuus ex propria ratione ad veritatem convertetur, assentiens propter benevolentiam et benignitatem erga homines, quod increatum est factum esse in creato. Quod si putat creatum Dominum se demonstrare per id quod demonstravit, eum qui erat Deus humanæ naturæ participem factum esse: multa ejusmodi ad eandem probationem astruendam invenientur, ex simili patrocinium orationi implentia. Et enim quoniam Verbum erat et Deus erat: posthæc autem, sicut ait propheta ¹⁴, *In terra visus, et cum hominibus conversatus est*, unum ex creatis esse per hæc demonstrabitur. Quod si hæc longe absunt ab his quæ quæruntur, neque similia plane propositis accommodata sunt. Idem est enim secundum sensum, eum qui erat in principio Verbum, manifestatum esse posthæc hominibus dicere; et qui erat in forma Dei formam servi habuisse. Quorum si alterum ad blasphemiam præstructionem est inutile, necesse est et reliquum abjicere. Sed humane et benevole nobis consulit ab errore desciscere, et quam ipse præstruit subinde indicat veritatem: Eum qui erat in principio, inquit, Verbum et Deus, hunc factum esse docet Petrus apostolus. Siquidem ille nobis somnia fingeret et quæ in somnis contingit divinationem narraret, nihil fortasse periculi esset ipsi concedere ad quidvis pro suo arbitratu adducere visionis ænigmata. Sed quia divinas voces dicit ipse se enarrare, non tutum est nobis pro sua licentia ei indulgere verba perperam interpre-

A προφήτης μαρτύρεται; Οὐχ ὁρᾷς ὅταν ἐπάγεις τῷ λόγῳ τὴν σύγχυσιν, τὰ ἄνω κάτω κατὰ τὴν παραμίαν κυκλῶν; Πεντηχοστὴ μετὰ τὸ πάθος ἡμέρα ἦν, ὅτε ταῦτα τοῖς Ἰουδαίοις ἐδημηγόρει ὁ Πέτρος; λέγων, ὅτι *Τοῦτον ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε Χριστὸν καὶ Κύριον ὁ Θεὸς ἐποίησεν*. Ἀλλὰ ὃν ὑμεῖς, φησὶν, ἐσταυρώσατε, τοῦτον ἐποίησεν ὁ Θεός, Χριστὸν τε καὶ Κύριον· ὡς δῆλον ἐκ τούτων εἶναι, ὅτι οὐ τὸ πρὸ τῶν αἰώνων, ἀλλὰ τὸ μετὰ τὴν οἰκονομίαν ὁ Πέτρος λέγει.

B Πῶς οὖν οὐχ ὁρᾷς ὅλην περὶ τὸ δεικνύμενον ἀναστροφὴν τοῦ λόγου τὴν ἔννοιαν, ἀλλὰ γελοιάζεις ἐν τῇ μειρακιώδει πλοκῇ τοῦ σοφίσματος, λέγων· Εἰ τὸν φαίνόμενον Χριστὸν τε καὶ Κύριον πεποιθῆσθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ πιστεῦσκάμεν, ἀνάγκη εἶναι πάλιν εἰς ἄνθρωπον μετακενοῦσθαι τὸν Κύριον, καὶ δευτέραν ὑποδύεσθαι γέννησιν; Τί μᾶλλον διὰ τούτων τὸ καθ' ὑμᾶς δόγμα κρατύνεται; Πῶς διὰ τῶν εἰρημένων ἡ τοῦ βασιλέως τῆς κτίσεως οὐσία κτιστὴ ἀποδείκνυται; Ἐγὼ μὲν γὰρ τοῦναντίον φημι, τὰ ἡμέτερα διὰ τῶν μαχομένων ἡμῖν συναγορεύεσθαι, καὶ ὑπὸ τῆς ἄγαν προσοχῆς μὴ συνεωρακέναι τὸν ῥήτορα, ὅτι πρὸς τὸ ἀτοπον ὤθην ἐξωθῶν τὸν λόγον, δι' ὃν ἀνατρέπειν ἐπιχειρεῖ, διὰ τούτων τοῖς πολεμουμένοις συναγωνίζεται. Εἰ γὰρ ἐκ τοῦ ὑπερέχοντος πρὸς τὸ ταπεινὸν πιστεύειν χρὴ γεγενῆσθαι τοῦ Ἰησοῦ τὴν μετέσταςιν· μόνη δὲ ὑπέρχεται τῆς κτίσεως ἡ θεία τε καὶ ἀκτιστος φύσις, κτιστὸς δὲ ὁ ἄνθρωπος· τάχα διαβλέψας διὰ τοῦ ἰδίου λόγου πρὸς τὴν ἀλήθειαν μετατάσσεται, συνθέμενος ἐν τῷ κτιστῷ κατὰ φιλο- C ἠρωπρίαν γεγενῆσθαι τὸ ἀκτιστον. Εἰ δὲ οἴεται κτιστὸν ἀποδεικνύειν τὸν Κύριον, διὰ τοῦ δεῖξαι θεὸν ὄντα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μετεσχηκέναι, πολλὰ τοιαῦτα πρὸς τὴν τοῦ Ἰσοῦ κατασκευὴν εὐρεθήσεται, ἐκ τοῦ ὁμοίου τὴν συνηγορίαν πληροῦντα τῷ λόγῳ. Καὶ γὰρ ἐπειδὴ Λόγος ἦν καὶ Θεὸς ἦν· μετὰ ταῦτα δὲ, καθὼς φησὶν ὁ προφήτης, *Ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστρέφει*, ἐν τῶν κτισμάτων εἶναι διὰ τούτων ἀποδείχθησεται. Εἰ δὲ ταῦτα πόρρω τῶν ζητούμενων, οὐδὲ τὰ ὅμοια πάντως τοῖς προκειμένοις ὀφείλονται. Ἰσον γὰρ ἐστὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα Λόγον μετὰ ταῦτα πεφανερωθῆναι τοῖς ἀνθρώποις διὰ σαρκὸς λέγειν, καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχοντα, τὴν τοῦ δούλου μορφήν ὑποδύεσθαι. D Εἰ τὸ ἕτερον εἰς κατασκευὴν τῆς βλασφημίας ἀνόνητον, συναποβαλεῖν ἀνάγκη καὶ τὸ λειπόμενον. Ἀλλὰ συμβουλευεῖ φιλοανθρώπως ἡμῖν μεταβῆσθαι τοῦ πλάνου, καὶ ὑποδείκνυσιν ἦν αὐτὸς κατασκευάζει ἀλήθειαν, τὸν ἐν ἀρχῇ, φησὶν, ὄντα Λόγον καὶ Θεόν, τοῦτον πεποιθῆσθαι διδάσκει ὁ ἀπόστολος Πέτρος. Ἀλλ' εἰ μὲν ὀνείρους ἡμῖν ὑποκρίνεται, καὶ τὴν ἐνύπνιον ἐπηγγέλλετο μαντικὴν, κίνδυνος ἦν ἰσως οὐδεὶς πρὸς τὸ δοκοῦν συγχωρεῖν αὐτῷ παραγαγεῖν τὰ τῆς φαντασίας αἰνίγματα. Ἐπεὶ δὲ τὰς θείας φωνὰς ἐξηγήσασθαι φησιν, οὐκ ἐτ' ἀσφαλὲς ἡμῖν κατ' ἐξουσίαν αὐτῷ διδόναι παρερμηνεύειν τὰ ῥήματα. Τί φησιν ἡ Γραφή; *Ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν ἐποίη-*

¹⁴ Baruch III, 37.

σεν ὁ θεὸς τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε. Οὐκοῦν πάντων κατ' αὐτὸν συνδραμόντων, τῆς δεικτικῆς φωνῆς τοῦ ἀνθρωπίνως ὀνομασμένου, τῆς τῶν μαιφονησάντων κατηγορίας, τοῦ κατὰ τὸν σταυρὸν πάθους, ἐξ ἀνάγκης ἡ διάνοια πρὸς τὸ φαινόμενον βλέπει. Ὁ δὲ φησι ταῦτα μὲν λέγειν Πέτρον· ἐνδείκνυσθαι δὲ δὲ τῆς ἐποίησεν λέξεως τὴν προαιώνιον οὐσίαν. Ἀλλὰ τίτθαις μὲν ἡ γρατῖδιος ἀκίνδυνον συγχωρεῖν παίζειν πρὸς τὰ μετράκια, καὶ πρὸς τὰ δοκοῦντα μετὰγειν τὰς τῶν ἐνυπνίων ἐμφάσεις· τῆς δὲ θεοπνεύστου φωνῆς προκειμένης ἡμῖν εἰς ἐξήγησιν, κωλύει ἡ μέγας Ἀπόστολος τὰς γραῶδεις κενοφωνίας προσέεισθαι. Σταυρὸν γὰρ ἀκούσας, τὸν σταυρὸν νοῶ, καὶ ἀνθρώπινον ὄνομα διδασθῆναι, ὁρῶ τὴν δηλούμενην ὑπὸ τοῦ ὀνόματος φύσιν. Τοῦτον οὖν μαθὼν πεποιῆσθαι παρὰ τοῦ Πέτρου Κύριον καὶ Χριστόν, τὸν ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν γεγενημένον, λέγειν οὐκ ἀμφιβόλλω. Ἐπειδὴ καὶ συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους οἱ ἅγιοι, τοῖς τε ἄλλοις πᾶσι, καὶ περὶ τοῦτο τὸ μέρος. Ὡς γὰρ αὐτὸς τὸν ἐσταυρωμένον Κύριον πεποιῆσθαι λέγει, οὕτω καὶ Παῦλος φησιν αὐτὸν ὑπερυψῶσθαι μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν, οὐ καθὼς θεὸς ἐστι κατ' ἐκεῖνο ὑψούμενον· (τί γὰρ ὑπέρκειται τοῦ θεοῦ ὑψους ἀνώτερον, ὥστε πρὸς ἐκεῖνο λέγειν τὸν θεὸν ὑψοῦσθαι;) ἀλλὰ τὸ ταπεινὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὑψοῦσθαι λέγει, δεικνύντος, οἶμαι, τοῦ λόγου τὴν τοῦ ἀναληφθέντος ἀνθρώπου πρὸς τὸ ὑψος τῆς θεας φύσεως ἐξομολοῦσθαι τε καὶ ἔνωσιν. Τοῦτο τοίνυν σημαίνει καὶ μέγαν πεπιστεύκαμεν Πέτρον, ἐν τῇ λέγειν τὸν Κύριον ἐπὶ τοῦ σταυροῦ γεγενῆσθαι, διὰ τῆς κατὰ πάντα πρὸς τὸ θεῖον ἐνώσεως, ἐκεῖνο γενόμενον ὃ τὸ θεῖον ἐστίν. Εἰ δέ τις καὶ συγχωρήσει ἐν αὐτῷ παρεξηγεῖσθαι τὴν θεῖαν φωνήν, οὐδὲ οὕτως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς αἰρέσεως ὁ λόγος συμπερανθήσεται. Δεδόσθω γὰρ περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος λέγειν τὸν Πέτρον, ὅτι Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστόν ἐποίησε τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε. Εὐρίσκομεν γὰρ οὕτε διὰ τοῦτου τὴν βλασφημίαν ἰσχύν τινα κατὰ τῆς ἀληθείας λαμβάνουσιν· Κύριον, φησὶν, αὐτὸν καὶ Χριστόν ἐποίησεν ὁ θεός. Εἰς τί τοίνυν τῶν εἰρημένων ἐπαναφέρειν χρὴ τὸ ἐποίησεν; τίνι τῶν ἐν τῇ φράσει κειμένων τὴν φωνὴν ἐφαρμόσομεν; Τρία γὰρ ἐστὶν τὰ προκειμένα· οὗτος, καὶ Κύριος καὶ Χριστός· τίνι τούτων τὴν ἐποίησεν συσχευάζει φωνήν; Ἀλλ' οὐδεὶς οὕτως κατὰ τῆς ἀληθείας θρασὺς, ὥς εἰπεῖν ὅτι μὴ πρὸς τὸν Χριστόν τε καὶ Κύριον τὸ ἐποίησεν βλέπει. Ὅντα γὰρ αὐτὸν ὃ τί ποτε ἦν, Χριστόν καὶ Κύριον γεγενῆσθαι παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Πέτρος φησὶν. Οὐκ ἐμὸς ὁ λόγος, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ μαχομένου τῷ λόγῳ.

Φησὶ γὰρ ἐν αὐτοῖς τοῖς προκειμένοις τοῦτοις ἡμῖν εἰς ἐξέτασιν, οὕτως τοῖς ῥήμασι λέγων· Περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος καὶ θεοῦ ὄντος, ὁ μακάριος διαλέγεται Πέτρος, καὶ τοῦτον ἐκδιδάσκει γεγονέναι Κύριον καὶ Χριστόν. Οὐκοῦν τὸν ὄντα ὃ τί ποτε καὶ ἦν, Χριστόν γεγονέναι καὶ Κύριον ὁ Εὐνόμιος λέγει, οἷα δὴ καὶ περὶ τοῦ Δαβὶδ ἱστορία φησὶν, ὅτι Ὑῖὸς ὢν τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ τῶν ποιμνίων ἐπιστατῶν, εἰς βασιλεῖα

tari. Quid ait Scriptura? *Dominum et Christum fecit Deus hunc Jesum quem vos crucifixistis.* Omnibus igitur in eundem concurrentibus et voce demonstrante eum qui humane nominatus est, et accusatione eorum qui cæde se polluerant, et passione secundum crucem: necessario ad id quod apparet intelligentia verborum referenda est. Hic autem Eunomius ait Petrum hæc quidem dicere, et per verbum *fecit* quæ est ante sæcula essentiam demonstrare, sed nutricibus et aniculis concedere cum infantulis et parvulis ludere nihil affert periculi, et ad quælibet suas in somniis visiones traducere. Sed cum a Deo inspirata vox ad expositionem proponitur, vetat magnus Apostolus aniles et inanes voces affectare. Crucem enim audiens, crucem intelligo, et humanum nomen doctus, video declaratam per id nomen naturam. Hunc igitur cum didici ex Petro factum esse Dominum et Christum, eum qui in nostris oculis factus est dicere non ambigo, præsertim cum sancti sibi concordēs sint invicem in aliis omnibus, tum in hac parte. Ut enim ipse crucifixum factum esse dicit Dominum: sic et Paulus ait ipsum superexaltatum esse post passionem et resurrectionem, non qua Deus est, secundum illam rationem exaltatum: quid enim Dei altitudine altius supereminet, ut ad illud Deum extolli dicat? sed quod humanæ naturæ humile est exaltari dicit, demonstrante, ut puto, sermone assumpti hominis ad divinæ naturæ celsitudinem, similitudinemque et unionem. Hoc igitur magnum Petrum significare credimus, dum dicit Dominum in cruce factum esse, propter in omnibus eum divinitate unionem illud factum quod Deus est. Quod si quis etiam concedet in ipso recte interpretari divinam vocem, neque sic ad scopum hæreseos concludetur oratio. Detur enim Petrum loqui de eo qui erat in principio, quod *Dominum ipsum et Christum fecit hunc Jesum quem vos crucifixistis.* Comperimus enim neque per hoc blasphemiam vim aliquam contra veritatem assumere: *Dominum*, ait, *ipsum et Christum fecit Deus.* Ad quid igitur horum dictorum verbum *fecit* referendum est? cui eorum quæ in hac locutione posita sunt vocem aptabimus? Tria enim sunt: *hic*, et *Dominus* et *Christus*: cum quo horum verbum *fecit* construit? Sed nullus est tam audax et temerarius veritatis oppugnator, quin dicat verbum *fecit* ad Christum et Dominum respicere: ipsum enim cum esset, quod quidem jam erat, Christum et Dominum factum esse a Deo Petrus asserit. Non meus est sermo, sed ejus qui nos oppugnat oratione.

Ait enim in his ipsis quæ examinanda nobis proposuimus, sic verbis dicens: *De eo qui in principio erat Deus, beatus disserit Petrus, et hunc docet factum esse Dominum et Christum.* Ergo eum cum esset quod quondam etiam erat, Christum factum esse et Dominum, ait Eunomius, qualia certe etiam de David historia dicit: quod filius cum esset Jessæ, et gregibus præfectus, in regem unctus fuit: non

quod nuncio tunc primum ipsum hominem fecerit, sed cum esset quod quidem erat secundum suam naturam, ex privato in regem mutaverit. Quid igitur? magisne per hæc Filii essentiam factam esse præstruitur, si, quemadmodum ait Eunomius, in principio ipsum qui erat, et Deus erat, et Dominum et Christum Deus fecit? Dominatio enim non essentiae nomen sed potestatis est, et Christi appellatio regnum ostendit, alius autem regni, alius naturæ sermo. Verumtamen hæc circa Filium Dei facta esse ait Scriptura. Consideremus igitur quod magis pium est et consentaneum. Quemnam per profectum alicujus honorum excelsiorum participem fieri fas est et pium dicere, Deum an hominem? Quis ita mente puer, qui putet Deum accessione et augmento ad perfectum ferri? De humana autem natura tale cogitare non est dissentaneum, quandoquidem vox evangelica manifesto secundum humanitatem Domino attribuit incrementum. *Jesus enim, ait, proficiebat ætate, et sapientia, et gratia*²⁵. Quid igitur magis consentaneum est ex apostoli voce supponere Deum qui erat in principio ex accessione et profectu Dominum factum esse, quam quod humane est humanæ naturæ ex communione cum divinitate ad dignitatis celsitudinem assumi? Etenim David propheta ex persona Domini inquit: *Ego constitutus sum rex ab eo*²⁶. Perinde ac si diceret, Christus factus sum. Et rursus, tanquam ex persona Patris ad Filium: *Dominare in medio inimicorum tuorum*²⁷. Idem cum Petro dicens, Dominus fias inimicorum tuorum. Quemadmodum igitur regni constitutio non essentiae significat constructionem, sed ad dignitatem provectionem, et qui jubet dominari, non tunc fieri, quod non erat jubet, sed ei qui est contra rebelles dat imperium: sic beatus Petrus Christum, hoc est regem omnium factum esse cum dicit, adjecit, ipsum, ut ab essentia, et his quæ in hac spectantur separet sermonem. cum enim esset id quod est, quæ dicta sunt fecit. Si igitur fas esset in supereminente natura dicere aliquid fieri per profectum et augmentum, quale ex privato regem, ex humili excelsum, et ex servo dominum: fortasse etiam vocem Petri divinæ Unigeniti essentiae deceret accommodare. Quoniam autem divina natura quodcumque unquam esse credita est, semper eodem modo se habet, omni quidem accessione superior, imminutionis vero non est capax necesse omnino est, ad id quod humanum est, sermonem revocare; qui enim Deus Verbum, quod quidem erat in principio, hoc etiam nunc est, et in æternum permanet. Semper Rex, semper Dominus, Altissimus semper et Deus, nihil horum ex profectu factus, sed omnia qui est in potentia et virtute naturæ, quæcumque etiam dicuntur. Humana vero natura, per assumptionem ad divinitatem exaltata, aliud quid cum esset, et aliud quid facta, proprie et vere Christus et Dominus facta esse dici-

ἔχρισθη· οὐκ ἄνθρωπον αὐτὸν τηλικαῦτα ποιούσης τῆς χρίσεως, ἀλλ' ὄντα κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν ὅπερ ἐτύγγανεν, ἐξ ἰδιώτου πρὸς βασιλέα μετατιθείσης. Τί οὖν μᾶλλον διὰ τούτων τὸ πεποιθῆσθαι τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν κατασκευάζεται, εἰ, καθὼς φησιν ὁ Εὐνόμιος, ἐν ἀρχῇ αὐτὸν ὄντα, καὶ Θεὸν ὄντα, καὶ Κύριον, καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησεν; Ἡ γὰρ κυριότης οὐχὶ οὐσίας ὄνομα, ἀλλ' ἐξουσίας ἐστὶ, καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ προσηγορία τὴν βασιλείαν ἐνδείκνυται, ἄλλος δὲ τῆς βασιλείας, καὶ ἕτερος ὁ τῆς φύσεως λόγος. Ἀλλὰ μὴ ταῦτα περὶ τὴν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι φησιν ἡ Γραφή. Οὐκοῦν ἐπισκεψώμεθα τὸ μᾶλλον εὐσεβὲς καὶ ἀκόλουθον. Τίνα κατὰ προκοπὴν μετέχειν τινὸς τῶν ὑψηλοτέρων εὐαγές ἐστι λέγειν; τὸν Θεόν, ἢ τὸν ἄνθρωπον; Τίς οὕτω παῖς τὴν διάνοιαν, ὥς οἰεσθαι τὸ Θεῖον ἐκ προσθήκης ἐπὶ τὸ τέλειον φέρεσθαι; Περὶ δὲ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὸ τοιοῦτον ὑπονοεῖν, οὐκ ἔξω τοῦ εἰκότος ἐστὶ, σαφῶς τῷ Κυρίῳ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου φωνῆς τὴν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον αὐξησιν προσμαρτυρούσης· Ἰησοῦς γὰρ προέκοπτε, φησὶν, ἡλικία καὶ σοφία καὶ χάριτι. Τί τοίνυν εὐλογώτερόν ἐστιν ἐκ τῆς τοῦ ἀποστόλου φωνῆς ὑποτιθεσθαι; τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα Θεόν, ἐκ προκοπῆς Κύριον γενέσθαι, ἢ τὸ ταπεινὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐκ τῆς πρὸς τὸ Θεῖον κοινωνίας, εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀξίας ἀναλαμβάνεσθαι; Καὶ γὰρ ὁ προφήτης Δαβὶδ ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου φησὶν. Ὅτι Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ· παρὰ πλῆθιον λέγων τῷ Χριστῷ ἐγενόμην. Καὶ πάλιν ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Κύριον, *Κατακυριευσεν*, φησὶν, *ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου*· ταυτὸν λέγων τῷ Πέτρῳ, τὸ, Κύριος γίνου τῶν ἐχθρῶν σου. Ὡς περ τοίνυν ἡ τῆς βασιλείας σημαίνει κατάστασις, οὐ τὴν τῆς οὐσίας κατασκευὴν, ἀλλὰ τὴν εἰς τὸ ἀξίωμα πρόδόν, καὶ ὁ κατακυριεύειν ἐγκλειστέμενος, οὐ τότε γίνεσθαι τὸ μὴ ὂν κλειυέι, ἀλλὰ τῷ ὄντι δίδωσι τὴν κατὰ τῶν ἀπειθουσίων ἀρχήν· οὕτω καὶ ὁ μακάριος Πέτρος Χριστὸν, τοῦτ' ἐστὶ βασιλέα πάντων γεγενῆσθαι λέγων, προσέθηκε τὸ, αὐτὸν, ἵνα χωρίσῃ τῆς τε οὐσίας καὶ τῶν περὶ ταύτην θεωρουμένων τὸν λόγον. Ὅντα γὰρ ὅπερ ἐστὶ, τὰ εἰρημένα ἐποίησεν. Εἰ μὲν οὖν εὐαγές ἦν ἐπὶ τῆς ὑπερεχούσης φύσεως τὸ κατὰ προκοπὴν τι γενέσθαι λέγειν, οἷον ἐξ ἰδιώτου βασιλέα, καὶ ἐκ ταπεινοῦ ὑψηλόν, καὶ ἐκ δούλου κύριον, ἔπρεπεν ἴσως καὶ τὴν τοῦ Πέτρου φωνὴν τῇ θεῇ τοῦ Μονογενοῦς ἐφαρμόζεεν οὐσίᾳ. Ἐπεὶ δὲ τὸ Θεῖον ὃ τίποτε εἶναι πεπίστευται, πάντοτε ὡσαύτως ἔχει, προσθήκης μὲν πάσης ἀνώτερον, μειώσεως δὲ ἀνεπίδεκτον, ἀνάγκη πᾶσα πρὸς τὸ ἀνθρώπινον ἄγειν τὸν λόγον. Ὁ γὰρ Θεὸς Λόγος, ὅπερ ἐν ἀρχῇ ἦν, τοῦτο καὶ νῦν ἐστὶ, καὶ εἰσαεὶ διαμένει. Αἰεὶ βασιλεὺς, αἰεὶ Κύριος, Ὑψίστος αἰεὶ καὶ Θεός, οὐδὲν τούτων ἐκ προκοπῆς γινόμενος, ἀλλὰ πάντα ὧν ἐν τῇ δυνάμει τῆς φύσεως, ὅσα καὶ λέγεται. Ὁ δὲ ἐξ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀναλήψεως πρὸς τὸ Θεῖον ὕψωθείς, ἄλλο τι ὧν, καὶ ἄλλο γινόμενος, κυρίως καὶ ἀληθῶς Χριστὸς καὶ Κύριος γεγενῆσθαι λέγεται. Ἐκ δούλου γὰρ αὐτὸν Κύριον.

²⁵ Luc. II, 52. ²⁶ Psal. II, 6. ²⁷ Psal. CIX, 2.

καὶ ἐξ ὑποχειρίου βασιλεία, καὶ Χριστὸν ἐξ ὑπηκόου Ἀ
ἐποίησε· καὶ τὸ ταπεινὸν ὑπερύψωσε, καὶ τῷ τὸ ἀν-
θρώπινον ἔχοντι ὄνομα, ἐχαρίσατο τὸ ὑπὲρ πᾶν
ὄνομα. Καὶ οὕτω γέγονεν ἡ ἀβήρτης ἐκείνη μίξις καὶ
σύνθεσις τῆς ἀνθρωπίνης βραχυτέρας πρὸς τὸ θεῖον
μέγεθος ἀνακραθείσης. Διὸ καὶ τὰ μεγάλα καὶ θεο-
πρεπῆ τῶν ὀνομάτων, τῷ ἀνθρωπίνῳ κυρίως ἐφῆρ-
μοῦνται, καὶ τὸ ἑμπαλιν διὰ τῶν ἀνθρωπίνων ἡ
θεότης κατονομάζεται. Ὁ γὰρ αὐτὸς καὶ τὸ ὑπὲρ πᾶν
ὄνομα ἔχει, καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ τῷ κατὰ Ἰησοῦν
ὀνόματι παρὰ πάσης προσκυνεῖται τῆς κτίσεως. Ἐν
γὰρ τῷ ὀνόματι, φησὶν, Ἰησοῦ πᾶν γένυ κἀμφεί,
ἐκουφανίων, καὶ ἐπιγελῶν, καὶ καταχθονίων· καὶ
πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰη-
σοῦς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς
ταῦτο.

¹⁰ Philipp. II, 10.

tur : ex servo enim ipsum Dominum et ex subjecto
regem, et Christum ex obediente fecit : et quod
humile abjectumque erat superexaltavit. Atque ei
qui humanum habebat nomen, quod superat omne
nomen, gratificatus est. Et sic facta est illa ineffa-
bilis mistio et coitio brevitatis humanæ temperatæ
cum divina magnitudine. Quocirca et magna
Deoque decora nomina humanæ naturæ proprie
accommodata sunt; et contra per humana deitas
nominatur; hic enim ipse habet nomen quod est
supra omne nomen, et in humana natura secundum
nomen Jesu ab omni adoratur creatura. Inquit
enim, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœ-
lestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua
confiteatur, quod Dominus Jesus in gloria est Dei
Patris¹⁰. Sed hæc hactenus.

ΚΑΤΑ ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΛΟΓΟΣ Ζ΄.

CONTRA EUNOMIUM LIBER SEPTIMUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΩ ΕΒΔΟΜΟΥ ΛΟΓΟΥ.

α. Καὶ ὁ Ζ΄ δὲ λόγος τὴν Κυρίου λέγει οὐκ οὐ-
σίᾳς ὄντος, κατὰ τὴν Εὐνομίου ἐκθεσιν, ἀλλ'
ἀείας, ἐκ τε τῶν πρὸς Κορινθίους διαφόρων
ρήτων καὶ τῶν πρὸς Ἑβραίους, τῆς τε τοῦ
Κυρίου φωνῆς ἀποδείκνυσιν. Πολλὰ τε περὶ
Πνεύματος καὶ Κυρίου θαυμαστῶς φιλοσοφί-
σας, τὸν Εὐνόμιον ἀπὸ τῶν ἰδίων ἐλέγχει ρη-
μάτων τοῖς ὀρθοῖς συνηγοροῦντα, καὶ μὴ βου-
λόμενον, δόγμασι, καὶ τοῖς ἰδίοις βαλλόμενον
βέλει.

β. Εἴτα λέγει, ὅτι ἡ προσφυῆς τῶν ὀνομάτων
πρὸς τὰ πράγματα σχέσις ἀμετάθετος ἐστίν,
εἰδ' οὕτως τὸν περὶ γεννητοῦ καὶ ἀγεννητοῦ
λόγον ὡς κάλλιστα διέξεισι.

γ. Μεθ' αὐτοῦ περὶ παραλλαγῆς ὀνομάτων, καὶ πα-
ρὰ τῶν διεξιῶν, περὶ τοῦ ἀνευ αὐτῆς ἀγεννη-
του, καὶ ἀνυπάρχτου, ὅσον σκινδαφῶν καὶ Μι-
νωταύρου, καὶ βλίτυρι, καὶ Κύκλωπος, καὶ
Σκύλλης, τῶν μὴ ὅλως γεννηθέντων, διεξελ-
θὼν, τὰ κατ' οὐσίαν ἀλλότρια, φαρτικά ἀλλή-
λων ὑπάρχοντα δεικνύσιν, ὡς πῦρ ὕδατος, καὶ
τὰ λοιπὰ ἀλλήλων. Ἐπὶ δὲ Πατρός καὶ Υἱοῦ
κοινῆς τῆς οὐσίας οὐσίας, καὶ ἐν ἀλλήλοις τῶν
ἰδιότητων ὄντων, οὐδεμία τῇ φύσει λάθῃ ἐπ-
άγεται.

δ. Ἐπειτα λέγει ὅτι πάντα τὰ ἐν τῇ κτίσει ὄντα
πράγματα παρὰ ἀνθρώπων ὀνομάσται. Εἰ καὶ
διαφόρως παρ' ἐκάστου καλεῖται ἔθρους, ὡς
καὶ ἡ τοῦ ἀγεννητοῦ παρ' ἡμῶν ὀνομάσται·
αὐτῆς δὲ τῆς θεῆς οὐσίας προσηγοριᾶν κυρίαν,
τῆς θείας ἔχουσιν φύσεως ἔμφραση, ἢ καθόλου
μὴ εἶναι, ἢ ἡμῖν ἀγνωστον εἶναι.

ε. Πολλὰ τε περὶ τοῦ ὄντος, καὶ ἀγεννητοῦ καὶ
ἀθανάτου διαλεχθεὶς, περὶ τε τῆς ἀμοουσίουότητος,
εἰ τε τῶν οὐρανίων δυνάμεων, τὸ μὴ παρηλ-
λαγμένον τῆς οὐσίας δέξας, ἀλλὰ τὴν τῶν
ἀξιωματικῶν διαφορὰν, τὸν λόγον κληροῖ.

CAPITA SEU SUMMARIA LIBRI SEPTIMI.

1. Libro septimo nomen Domini non esse nomen essen-
tiæ, ut Eunomius opinabatur, sed dignitatis, ex
variis ad Corinthios et ad Hebræos dictis, ex
ipsius Domini vocabulo demonstrat. Et post multa
mirabiliter de Spiritu et Domino disputata, ex pro-
priis verbis ostendit, Eunomium rectis dogmatibus,
tametsi nolentem, propriisque telis percutsum
patrocinari.

2. Dicit naturalem et insitam vocabulorum ad res
habitudinem, esse immutabilem; postea disputa-
tionem de genito et ingenito pulcherrime exsequitur.

3. Quibus expeditis de nominum et rerum differentia
disserit, et de illo, quod cum omni causa careat,
ingenitum et non subsistens est, ejusmodi Scin-
dapsus, Centaurus, Blituri, Cyclops, Scylla, quæ
nunquam omnino nati sunt: ea etiam quæ secun-
dum substantiam sibi adversantur, se mutuo cor-
rumpere dicit: nam ignis aquam corrumpit, et
alia, alia. Cum autem in Patre et Filio natura
communis sit, et proprietates unus in altero sint,
et vice versa, nihil detrimenti naturæ impendit.

4. Docet omnia, quæ in rerum natura condita sunt,
nomina ab hominibus accepisse: licet varie a va-
riis nationibus appellentur, quemadmodum etiam
a nobis ingeniti, seu innascibilis, appellatio orta
est. At divinæ essentiae nomen proprium, quod di-
vinæ naturæ vim exprimat, vel penitus non esse,
vel nobis ignotum esse.

5. Multis vero de ente, de ingenito, de bono et de
consubstantialitate disputatis, ostenso insuper cœ-
lestes virtutes non substantia, sed dignitate differre,
libro finem imponit.

Quoniam autem ait Eunomius, nomen hoc, *Dominus*, de essentia Unigeniti, non de dignitate enuntiari, atque Apostolum ad hæc testem citat dicentem ad Corinthios : *Dominus autem Spiritus est* ¹, opportunum quidem fuerit, neque hunc ejus errorem incorrectum despicere. Dictionem *Dominus* essentiae significativam asserit, et ad hujus opinionis demonstrationem, dictum sermonem adducit. Videamus igitur si quid commune habet hoc quod proponitur. *Dominus*, inquit, *Spiritus est*. Hic vero Scripturam pro suo arbitrio exponens, essentiam nominat dominationem; et ex iis quæ dicta sunt, putat ad probationem certam hunc sermonem adducere. Sed si dictum esset a Paulo, *Dominus* essentia est, non etiam dictis assentiremur. Quoniam vero a Deo inspiratus sermo *Dominum Spiritum* esse dicit : Eunomius vero dominationem dicit essentiam; nescio unde vim et robur ejus sermo possit habere, nisi forte rursus etiam spiritus dictionem a Scriptura poni pro essentia dicat. Quamobrem inquiramus diligenter utrum alicubi spiritus dictione usus Apostolus, essentiam per hanc vocem indicavit. *Ipsæ*, inquit, *Spiritus contestatur spiritui nostro* ²; et, *Nullus novit quæ sunt hominis nisi spiritus qui est in ipso* ³; et, *Littera occidit, spiritus vivificat* ⁴; et, *Si spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis* ⁵; et, *Si spiritu vivimus, spiritu incedamus* ⁶. Ecquis Apostoli voces de hac re enumerando percenseat, in quibus per hanc dictionem essentiam significari nusquam comperimus? Nam qui dicit, quod *ipse Spiritus testimonium dat spiritui nostro*, nihil aliud indicat præter Spiritum sanctum, in mente fidelium insitum. Etenim mentem suorum sermonum sæpe spiritum nominat, quæ cum spiritus communionem accepit, his qui acceperunt, adoptionis dignitas accedit : et hoc, *Nullus novit ea quæ sunt hominis, nisi spiritus qui est in ipso*. Si etiam homo de essentia, et spiritus similiter, duas essentias in homine esse ex iis quæ dicta sunt, astruitur. Qui autem dicit litteram occidere, spiritum vero vivificare, nescio quomodo essentiam litteræ opponit : vel rursus quomodo hic putat Paulum dicentem, spiritu oportere facta corporis tollere, ad essentiam adducere spiritus significatum. Illud vero vivere spiritu et ambulare spiritu, hoc etiam prorsus extra intelligentiam fuerit, si ad essentiam spiritus significatum referatur. Per aliud enim quidnam et non per essentiam, vitæ sumus participes omnes qui in vita sumus? deinde, de hoc scilicet consilium nobis dat Apostolus : essentia vivere; quasi diceret : Per vos ipsos et non per alios vitæ participes estis. Si igitur nusquam hunc proprie licet sensum percipere, quomodo hic rursus unirocitas somniorum imitatus, pro essentia jubet spiritum capere; ut concludat syllogistice dictionem *Dominus* de essentia exponendam esse? Si enim spiritus essentia est, et Dominus est spiritus, Domi-

Ἄπει δὲ φησι τὴν Κύριος λέξιν τῆς οὐσίας τοῦ Μονογενοῦς, οὗ τῆς ἀξίας κατηγορεῖσθαι· καὶ τὸν Ἀπόστολον τούτοις ἐπιμαρτύρεται λέγοντα πρὸς Κορινθίους· Ὁ δὲ Κύριος, τὸ Πνεῦμα ἐστίν· εὐχαιρον ἂν εἴη μὴδὲ ταύτην αὐτοῦ τὴν πλάνην περιδεῖν διδιόρθωτον. Τὴν Κύριος λέξιν τῆς οὐσίας εἶναι σημαντικὴν διορίζεται, καὶ εἰς ἀποδείξιν τῆς ὑπολήψεως ταύτης ἐπάγει τὸν ῥηθέντα λόγον. Ἰδωμεν τοίνυν εἴ τι κοινὸν τοῦτο προκαίμενον ἔχει. Ὁ Κύριος, φησί, τὸ Πνεῦμα ἐστίν. Ὁ δὲ τὴν Γραφὴν πρὸς τὸ δοκοῦν ἐξηγουόμενος, οὐσίαν ὀνομάζει τὴν κυριότητα, καὶ διὰ τῶν εἰρημένων οἰεταί τὸν λόγον εἰς ἀποδείξιν ἄγειν. Ἀλλ' εἰ μὲν εἴρητο παρὰ τοῦ Παύλου, Ὁ δὲ Κύριος οὐσία ἐστίν, καὶ ἡμεῖς τοῖς λεγομένοις ἂν συνεδράμομεν. Ἐπει δὲ ὁ μὲν θεόπνευστος λόγος τὸ Πνεῦμα φησιν εἶναι τὸν Κύριον· ὁ δὲ Εὐνόμιος οὐσίαν λέγει τὴν κυριότητα· οὐκ οἶδα πόθεν ὁ λόγος αὐτῷ τὴν ἰσχὺν ἔχει, εἰ μὴ τάχα πάλιν καὶ τὴν τοῦ πνεύματος λέξιν ἀντὶ τῆς οὐσίας λέγοι παρὰ τῇ Γραφῇ καίτθαι. Ἐξετάσωμεν τοίνυν εἴ που τῇ τοῦ πνεύματος λέξει χρῆσάμενος ὁ Ἀπόστολος, τὴν οὐσίαν διὰ τῆς φωνῆς ἐνεδείξαιτο. Αὐτὸ, φησί, τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν· καὶ, οὐδεις οἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τὸ ἐν αὐτῷ· καὶ, τὸ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ· καὶ, εἰ πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θυρατούτε, ζήσετε· καὶ, εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν. Καὶ τίς ἂν ἐξαριθμήσαιτο τὰς τοῦ Ἀποστόλου περὶ τούτου φωνάς· ἐν αἷς οὐδαμοῦ τὴν οὐσίαν διὰ τῆς λέξεως ταύτης σημαίνουμένην εὐρίσκομεν; Ὁ γὰρ λέγων, ὅτι Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ ἅγιον ἐνδείκνυται Πνεῦμα, τὸ τῇ διανοίᾳ τῶν πιστῶν ἐγγινόμενον. Καὶ γὰρ καὶ τὸν νοῦν πολλαχθὶ τῶν ἑαυτοῦ λόγων πνεῦμα κατονομάζει, οὗ δεξαμένου τὴν κοινωνίαν τοῦ πνεύματος, παραγίνεται τοῖς δεξαμένοις τὸ τῆς υἰοθεσίας ἀξίωμα· καὶ τὸ, οὐδεις οἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τὸ ἐν αὐτῷ. Εἰ καὶ ὁ ἄνθρωπος κατὰ τῆς οὐσίας, καὶ τὸ πνεῦμα ὡσαύτως, δύο οὐσίαι ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῶν εἰρημένων εἶναι κατασκευάζεται. Ὁ δὲ τὸ γράμμα λέγων ἀποκτενύναι, ζωοποιεῖν δὲ τὸ πνεῦμα, οὐκ οἶδ' ὅπως οὐσίαν ἀντιδιαστέλλει τῷ γράμματι· ἢ πάλιν πῶς οὗτος οἰεταί λέγοντα τὸν Παῦλον, πνεύματι δεῖν τὰς πράξεις τοῦ σώματος ἀναιρεῖν, ἐπὶ τὴν οὐσίαν ἄγειν τὸ τοῦ πνεύματος σημαίνουμενον. Τὸ δὲ ζῆν πνεύματι, καὶ στοιχεῖν πνεύματι, τοῦτο καὶ παντάπασιν ἔξω διανοίας ἂν εἴη, εἰ πρὸς τὴν οὐσίαν τὸ τοῦ πνεύματος σημαίνουμενον φέροιτο. Τίτι γὰρ ἄλλῃ καὶ οὐχὶ τῇ οὐσίᾳ τοῦ ζῆν μετέχοντες ἅπαντες οἱ ἐν τῷ ζῆν ὄντες; Εἴτα περὶ τούτου συμβουλήν ἡμῖν ὁ Ἀπόστολος κατατίθεται· οὐσία ζῆν, ὡς ἂν εἰ ἔλεγεν, ἔτι δι' ὁμῶν αὐτῶν καὶ μὴ δι' ἑτέρων τῆς ζωῆς μετέχετε. Εἰ οὖν οὐδαμοῦ ταύτην κυρίως ἐστὶ περιληφθῆναι τὴν ἔννοιαν, πῶς ἐναυθα πάλιν τοὺς ὑποκριτὰς τῶν ὀνείρων μιμούμενος ἀντὶ τῆς οὐσίας κελεύει τὸ πνεῦμα παραλαμβάνεσθαι, ἵνα συμπαράνῃ

¹ II Cor. iii, 17. ² Rom. viii, 16. ³ I Cor. ii, 11. ⁴ II Cor. iii, 6. ⁵ Rom. viii, 13. ⁶ Gal. v, 25.

συλλαοιστικῶς τὸ κατὰ τῆς οὐσίας συγκεῖσθαι τὴν *Κύριος* λέξιν. Εἰ γὰρ τὸ πνεῦμα οὐσία ἐστίν, ὁ δὲ Κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν, ὁ Κύριος οὐσία πάντως εὐρίσκεται. Ὡς πῶς ἀνανταγώνιστος ἡ τοῦ ἐπιχειρήματος δύναμις! Πῶς ἔστιν ἐκδύναμι καὶ ἀναλύσαι τὴν ἀμύχανον ταύτην τῶν ἀποδείξεων ἀνάγκη; ὁ Κύριος κατὰ τῆς οὐσίας λέγεται, πῶς τοῦτο κατασκευάζων; Ὅτι φησὶν ὁ Ἀπόστολος, Ὁ δὲ Κύριος τὸ πνεῦμά ἐστι. Τί οὖν τοῦτο πρὸς τὴν οὐσίαν; Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα καλεῖται ἀντὶ τῆς οὐσίας τετάχθαι τῶν ἀποδεικτικῶν ἐφόδων αἱ τέχναι. Ταῦτα τῆς Ἀριστοτελικῆς τεχνολογίας τὰ κατορθώματα. Διὰ τοῦτο ἐλευσινὸν μὲν ἡμεῖς κατὰ τὸν σὸν λόγον, οἱ τῆς σοφίας ταύτης ἀμύητοι (μακαριστὸς δὲ οὐ πάντως ὁ διὰ τῆς τοιαύτης ἐφόδου τάληθὲς ἀνιχνεύων), οὕτω νοεῖν τὸν Ἀπόστολον, ὡς ἀντὶ τῆς οὐσίας τοῦ Μονογενοῦς οἶσθαι τὸ πνεῦμα παρ' αὐτοῦ τετάχθαι.

Πῶς οὖν ἀρμόσεις κατὰ τὸ ἀκόλουθον; Οὐ γὰρ τούτοις τὸ νόημα περιγράφεται. Εἰπὼν γὰρ ὁ Παῦλος, Ὁ δὲ Κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν, ἐπήγαγε, Οὐ δὲ τὸ πνεῦμα Κυρίου, ἐλευθερία. Εἰ οὖν Κύριός ἐστιν ἡ οὐσία, οὐσία δὲ τὸ πνεῦμα· τίς πάλιν ἡ τῆς οὐσίας οὐσία; Μία γὰρ οὐσία τὸ πνεῦμα κατὰ τὸν λόγον τὸν σὸν, ὅπερ ἐστὶν ὁ Κύριος. Πάλιν τοῦ Κυρίου, ὅς ἐστι πνεῦμα, ἔτερον λέγει πνεῦμα, τοῦτ' ἐστὶν ἄλλαν οὐσίαν, κατὰ τὴν σὴν ἐρμηνείαν. Οὐδὲν οὖν ἄλλο κατὰ τὸν ὑμέτερον λόγον, ἢ οὐσίαν οὐσίας νοεῖ ὁ Ἀπόστολος, Κύριον πνεῦμα, καὶ πνεῦμα Κυρίου διαῤῥήδην γράφων. Ἀλλ' Εὐνομίῃ μὲν ἐχέτω τὰ γεγραμμένα κατὰ τὸ ἀρέσκον αὐτῷ· ὃ δὲ ἡμεῖς περὶ τούτου γινώσκουμεν, τοιοῦτόν ἐστιν· Ἡ θεὸς πνευστος Γραφή, καθὼς ὁ θεὸς Ἀπόστολος αὐτὴν ὀνομάζει, τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶ Γραφή. Τὸ δὲ βούλημα ταύτης, ἡ τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν ὠφέλεια. Πᾶσα γὰρ, φησὶ, Γραφὴ θεοπνευστος καὶ ὠφέλιμος. Ποικίλη δὲ καὶ πολυειδὴς ἡ ὠφέλεια, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἐλεγμὸν, πρὸς ἐπανάρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ. Τὸ δὲ τοιοῦτο κέρδος, οὐκ ἐκ τοῦ προχείρου λαβεῖν ἐστὶ τοῖς ἐντυχάνουσιν· ἀλλ' οἷον παραπετάσματί τινα τῷ σώματι τῆς Γραφῆς τὸ θεῖον ὑποκρύπτεται. . . . νομοθεσία· τινὲς ἢ ἱστορίας τῶν κατὰ τὸν νοῦν θεωρουμένων προβεβλημένους. Διὰ τοιούτου τοὺς πρὸς τὸ σῶμα βλέποντας τῆς Γραφῆς, ὁ Ἀπόστολος κάλυμμα ἐπὶ τῆς καρδίας ἔχειν φησὶ, καὶ μὴ δύνασθαι πρὸς τὴν δόξαν διαβλέψαι· τοῦ πνευματικοῦ νόμου, κωλυομένους διὰ τοῦ ἐπιβεβλημένου τῷ προσώπῳ τοῦ νομοθέτου καλύμματος. Διὸ φησὶ· Τὸ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ· δεικνύς ὅτι πολλὰ τῶν γεγραμμένων ἢ πρόχειρος ἐρμηνεία, εἰ μὴ κατὰ τὸν προσήκοντα νοῦν ἐκληφθεῖη, τῇ διὰ τοῦ πνεύματος ὑποδεικνυμένῃ ζωῇ τὸ ἐναντίον ποιεῖ. Τοῦ μὲν, τὸ τέλος τῆς ἀρετῆς ἐν ἀπαθείᾳ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις νομοθετοῦντος· τῆς δὲ, τῶν γεγραμμένων ἱστορίας, ἐστὶν ὅπου καὶ ἀπαμ-

nus igitur prorsus essentia invenitur. O quomodo ineluctabilis est vis argumentationis! Quomodo licet exuere et resolvere hanc inexpugnabilem demonstrationum necessitatem? Dominus de essentia dicitur: quomodo hoc praestruit? quia Apostolus inquit, *Dominus spiritus est*¹. Quid igitur hoc ad essentiam? Sed spiritum pro essentia poni jubent demonstrationum argumentationum artes. Haec sunt Aristotelici artificii praeclara documenta: propterea nos qui hujus sapientiae sacris non sumus initiati, miserabiles secundum tuum sermonem (beatus autem non tamen omnino qui per talem argumentationem verum pervestigat), sic intelligere Apostolum, ut pro essentia Unigeniti, spiritum ab ipso poni existimet.

Quomodo igitur quod consequitur aptabis? non enim his circumscribitur sensus. Postquam enim dixit Paulus, *Dominus autem spiritus est*, induxit, *Ubi autem spiritus Domini, libertas est*. Si igitur Dominus est essentia, essentia autem spiritus, quæ rursus essentia essentiae? una enim essentia spiritus, secundum tuum sermonem, qui quidem est Dominus. Rursus Domini, qui est spiritus, alterum dicit spiritum, id est, aliam essentiam, secundum tuam interpretationem. Nihil igitur aliud, secundum vestrum sermonem, quam essentiam essentiae intelligit Apostolus, Dominum spiritum, et spiritum Domini aperte scribens. Sed Eunomio quidem scripta habeantur prout ei placet: quod autem nos de hoc sentimus, tale est. Divinitus inspirata Scriptura, sicut ipsam divinus Apostolus nominat, sancti Spiritus est Scriptura. Hujus autem voluntas et intentio hominum est utilitas. *Omnis*, inquit, *Scriptura divinitus inspirata et utilis*²: varia autem et multiplex utilitas, sicut ait idem Apostolus, ad doctrinam, ad redargutionem, ad reprehensionem, ad correptionem, ad disciplinam, sive institutionem quæ est in iustitia. Tale autem lucrum non in promptu est quibuslibet sumere, sed veluti quodam involuero, corpore Scripturae quod divinum est subocculatur. . . . (a) quia videlicet legis alicujus sanctio, vel rei gestæ narratio prætendatur iis rebus quæ mente debent intelligi. Quocirca Apostolus dicit, eos in corde velum habere, nec posse ad legis spiritualis gloriam conuertere, qui prohibentur per obductum faciei legislatoris velum. Ideo inquit, *Littera perimit, spiritus autem vivificat*, ostendens, quod sæpe eorum quæ scripta sunt primus qui occurrit sensus, nisi juxta convenientem interpretationem sumatur, contrarium operatur ei vitæ quæ per spiritum subdemonstratur: cum spiritus quidem, id est, spiritualis

¹ II Cor. iii. 17. ² II Tim. iii. 16.

(a) Supple βούλημα ex codice Boito. Lex justitiæ reus statuit et morti addicit: Evangelium confert

justitiam et vitam; quo etiam tendit legis sensus spiritualis, non litteralis.

Scripturæ sensus, perfectionem virtutis in omni affectuum vacuitate hominibus imperet; littera vero, Scripturarum historica narratio, alicubi etiam dissentanearum sive abhorrentium quarundam rerum contineat expositionem; ac veluti naturæ affectionibus concurrere videatur, quibus si quis prompte attendat, mortis doctrinam litteram faciet. Eorum igitur qui corporaliter in scripta incidunt animi sentiendi instrumentis obductum esse velamentum dicit; qui vero ad id quod mente intelligitur, speculationem convertunt, veluti persona quadam nudata revelari gloriam littera involutam. Quod autem altiore cogitatione invenitur, Dominum esse ait, qui quidem est spiritus: cum enim ad Dominum se converterit, velamen auferri dicit, *Dominus autem spiritus est*. Hoc autem dicit, servituti litteræ dominationem spiritus opponens; ut enim ei quod interficit, opponit id quod vivificat, sic Dominum servituti adversari facit. Ac ne confusionem aliquam patiamur de Spiritu sancto, dum docemur per vocem Domini, ad Unigeniti opinionem adducti, propterea resumptione sermonem communit, et Dominum Spiritum dicens, et Spiritum Dominum appellans, ut per dignitatem dominationis, naturæ excellentiam demonstraret, et hypostascos sive personæ proprietatem non confundat sermone. Qui enim et Dominum ipsum et Spiritum Domini dicit, proprium quid præter Unigenam intelligere docet: quemadmodum et alibi Christi spiritum dicit: hoc idem præclare et mystice, id est arcane, et quod consentaneæ pium est, secundum evangelicam traditionem designans. Sic nos qui omnium maxime miserandi dicimur, ab Apostolo instituti, ex littera quæ occidit, ad spiritum vivificantem transimus, edocti ab eo qui in paradiso arcana ineffabilia didicit, quod quæcunque sacra Scriptura dicit, Spiritus sancti sint voces sive effata. *Præclare certe Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam, prophetans patribus nostris*⁹. Hoc ad Judæos qui Romæ erant cum dixit, Isaïæ voces infert. Et ad Hebræos cum præposuisset spiritum, in quibus ait, *Quapropter sicut dicit Spiritus*¹⁰, ille sanctus subjicit psalmi¹¹ verba, ex persona Dei fuse et late dicta. Et ab ipso Domino idem didicimus, quod David non in se manens, id est, non secundum humanam naturam personans coelestia annuntiabat mysteria. Quomodo enim quis homo existens coeleste colloquium Patris cum Filio novisset? sed Spiritu afflatus dixit, etiam Dominum Domino loqui quæ dixit. *Si enim David in spiritu*, inquit, *vocat eum Dominum, quomodo Filius ejus est*¹²? Ergo numine afflatus sancti vates virtute Spiritus sancti inspirantur: et ideo omnis Scriptura divinitus inspirata dicitur¹³, quia sit divinæ inspirationis doctrina. Si corporeum involucrium circum auferatur, reliquum Dominus est, vita et spiritus,

Α φαινόντων πραγμάτων τινῶν περιεχοῦσης τὴν ἐκθεσιν, καὶ οἷον εἰ συντρέχειν νομιζομένης τοῖς τῆς φύσεως πάθεσιν, οἷς εἰ τις προσέχοι κατὰ τὸ πρόχειρον, θανάτου διδασκαλίαν τὸ γράμμα ποιήσεται. Τῶν μὲν οὖν σωματικώτερον τοῖς γεγραμμένοις ἐντυγχάνοντων, προβεβλησθαι φησι τῶν τῆς ψυχῆς αἰσθητηρίων τὸ κάλυμμα· τῶν δὲ εἰς τὸ νοητὸν τὴν θεωρίαν τρεπόντων, οἷον προσωπείου τινὸς γυμνωθεῖσαν ἀνακαλύπτεσθαι τὴν ἐγκειμένην δόξαν τῷ γράμματι. Τὸ δὲ διὰ τῆς ὑψηλοτέρας κατανοήσεως εὐρισκόμενον, Κύριον εἶναι φησιν, ὅπερ ἐστὶ πνεῦμα. Ἡνίκα γὰρ ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖσθαι λέγει τὸ κάλυμμα· Ὁ δὲ Κύριος τὸ πνεῦμά ἐστι. Λέγει δὲ τοῦτο, τῇ δουλείᾳ τοῦ γράμματος τὴν τοῦ Πατρὸς ἀντιδιαίρων κυριότητα. Ὡς γὰρ τῷ ἀποκτεννύντι τὸ ζῶοντι οὖν ἀντιτίθεται· οὕτως ἀντιδιαστέλλει τὸν Κύριον τῇ δουλείᾳ. Καὶ ὡς ἂν μὴ τινα σύγχυσιν πάθοιμεν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδασκόμενοι διὰ τῆς τοῦ Κυρίου φωνῆς, πρὸς τὴν τοῦ Μονογενοῦς ὑπόνοιαν ἐναγόμενοι· διὰ τοῦτο τῇ ἐπαναλήψει τὸν λόγον κατασφαλίζεται, καὶ Κύριον τὸ Πνεῦμα εἰπὼν, καὶ Πνεῦμα Κύριον προσαγορεύσας, ἵνα τῷ τιμῇ τῆς κυριότητος, τὸ τῆς φύσεως ὑπερέχον ἐνδείξῃται, καὶ τὸ τῆς ὑποστάσεως ἰδιάζον μὴ συγχέῃ τῷ λόγῳ. Ὁ γὰρ καὶ Κύριον αὐτὸν, καὶ Κυρίου Πνεῦμα εἰπὼν, ἰδὼν τι παρὰ τὸν Μονογενὴ διδάσκει νοεῖν· ὥστε καὶ ἐτέρωθι Χριστοῦ πνεῦμα λέγει· τὸ αὐτὸ τοῦτο καλῶς καὶ μυστικῶς, τὸ κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ δόγματος εὐσεβὲς κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν παράδοσιν ὑπογράφει. Οὕτως ἡμεῖς οἱ πάντων ἐλευσίνεστοι παρὰ τοῦ Ἀποστόλου μυσταγωγούμενοι, ἐκ τοῦ ἀποκτεννύντος γράμματος πρὸς τὸ ζῶοντι μεταβαίνοντες πνεῦμα, μαθόντες παρὰ τοῦ μυηθέντος ἐν παραδείσῳ τὰ ἄρρητα· ὅτι ὅσα ἡ θεία Γραφή λέγει, τοῦ Πνεύματος εἰσι τοῦ ἁγίου φωναί. Καλῶς γὰρ προεφήτευσεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· τοῦτο πρὸς τοὺς κατὰ Ῥώμην Ἰουδαίους εἰπὼν, τὰς Ἡσαίου φωνὰς ἐπιφέρει· καὶ πρὸς Ἑβραίους τὸ πνεῦμα προτάξας, ἐν οἷς φησιν, ὅτι *Διὸ καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον*, ἐπάγει τὰ τῆς ψαλμῳδίας ῥήματα, τὰ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ διεξοδικῶς εἰρημένα. Καὶ παρ' αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου τὸ ἴσον ἐμάθομεν, ὅτι *Δαδὶ οὐκ ἐν ἐκυστῇ μένων*, τοῦτ' ἐστὶν οὐ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν φθειγγόμενος, τὰ οὐράνια διεξῆκει μυστήρια. Πῶς γὰρ ἂν τις ἀνθρώπος ὢν, τὸν ἐπουράνιον διάλογον τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν γοίῃ; Ἀλλ' ἐν Πνεύματι ὢν, καὶ Κύριον εἶπε τῷ Κυρίῳ λαλεῖν ἃ εἶρηκεν. *Εἰ γὰρ Δαδὶ ἐν πνεύματι*, φησὶ, *καλεῖ αὐτὸν Κύριον*, πῶς *Υἱὸς αὐτοῦ ἐστιν*; Οὐκοῦν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος οἱ θεοφορούμενοι τῶν ἁγίων ἐμπνέονται. Καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα Γραφὴ θεόπνευστος λέγεται, διὰ τὸ τῆς θείας ἐμπνεύσεως εἶναι διδασκαλίαν. Εἰ περιαιρεθῇ τὸ σωματικὸν τοῦ λόγου προκάλυμμα, τὸ λειπόμενον Κύριός ἐστι, καὶ ζωὴ καὶ πνεῦμα, κατὰ τε τὸν μέγαν Παῦλον, καὶ κατὰ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου φωνήν. Ὁ μὲν γὰρ Παῦλος τῷ ἐπιστρέψαντι ἐκ τοῦ γράμματος πρὸς τὸ πνεῦμα, οὐκέτι τὴν ἀναίρουσαν δουλείαν, ἀλλὰ

⁹ Act. xxviii, 25. ¹⁰ Hebr. iii, 7. ¹¹ Psal. xciv, 8. ¹² Matth. xxii, 45. ¹³ II Tim. iii, 16.

Κύριον εἶπε καταλαμβάνεσθαι, ὅς τὸ ζωοποιὸν πνεῦμα ἐστὶ. Τὸ δὲ ὑψηλὸν Εὐαγγέλιον φησί· *Τὰ ῥήματα δ' ἐγὼ λαλῶ πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή*, ὡς γυνά ὄντα τοῦ σωματικοῦ προκαλύμματος. Οὐσίαν δὲ τοῦ Μονογενοῦς τὸ πνεῦμα νοεῖν, τοὺς ὄνειροπόλους ἀν φήσωμεν· μᾶλλον δὲ κατὰ περιουσίαν πολλήν καὶ τοῖς ἐκείνων χρησόμεθα, καὶ διὰ τῶν ἐναντίων βελῶν καθοπλισομένην τὴν ἀλήθειαν. Ἐξεστὶ γὰρ συλλαγωγείσθαι παρὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν τὸν Αἰγύπτιον, καὶ ποιῆσαι τὸν ἐκείνων πλοῦτον ἡμέτερον κόσμον. Εἰ πνεῦμα λέγεται τοῦ Υἱοῦ ἡ οὐσία, πνεῦμα δὲ καὶ ὁ Θεός· οὕτω γὰρ λέγει καὶ τὸ Εὐαγγέλιον· καὶ ἡ τοῦ Πατρὸς οὐσία πάντως λέγεται πνεῦμα. Ἀλλὰ μόνον ἐκείνων λόγος ἐστὶ, τὰ ἀνομοίως προφερόμενα, καὶ κατὰ τὴν φύσιν ἀνομοίως ἔχειν· συνάγεται πάντως, τὰ ὡσαύτως λεγόμενα, μηδὲ κατὰ τὴν φύσιν ἡλλοτριῦσθαι πρὸς ἄλληλα. Ἐπεὶ οὖν κατὰ τὸν λόγον αὐτῶν πνεῦμα λέγεται τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς ἡ οὐσία· τὸ μὴ εἶναι τῆς οὐσίας διαφορὰν, διὰ τούτων σαφῶς ἀποδέδεικται.

Quoniam igitur secundum rationem ipsorum, Filii et differentiam esse, per hæc manifesto demonstratum

Μικρὸν γὰρ μετὰ ταῦτα φησιν ὁ Εὐνόμιος, ὅτι *Τῶν παρηλλαγμένων οὐσιῶν, παρηλλαγμέναι πάντως καὶ αἱ σημιαντικαὶ τῆς οὐσίας εἰσι προσηγοραῖαι*. Ἐφ' ὧν δὲ μία καὶ ἡ αὐτὴ φωνή, ἐν πάντως ἐστὶ καὶ τὸ τῇ αὐτῇ προσηγορίᾳ δηλούμενον. Ὡστε διὰ πάντων ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν, τοὺς μακροὺς πόνους τοῦ λογογράφου, καὶ τοὺς μυρίους ἐπὶ τοῖς πονηθεῖσιν ἰδρωτάς, πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος περιήγαγεν. Εἰ γὰρ πνεῦμα μὲν ὁ Θεός ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγεται· πνεῦμα δὲ τοῦ Μονογενοῦς ἡ οὐσία παρὰ τοῦ Εὐνομίου κατασκευάζεται, τῷ ὀνόματι πρὸς τὸ ὄνομα μηδεμιᾶς ὑποῦσης διαφορᾶς, οὐδὲ τὰ σημαινόμενα πάντως ὑπὸ τῶν ὀνομάτων ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν φύσιν διενεχθήσεται. Κάμοι δοκεῖ καλῶς ἔχειν τὴν ἀδρανῆ ταύτην καὶ ἀπληκτον σκιομαχίαν τὴν ἐφεξῆς αὐτῷ συγγραμμένῃ, πρὸς κατηγορίαν τῶν τοῦ διδασκάλου λόγων, παραδραμεῖν ἀνεξέταστον. Ἐλεγχος γὰρ ἱκανὸς τῆς τῶν εἰρημένων ἐστὶ ματαιότητος, αὐτὸς ὁ λόγος δι' ἑαυτοῦ βοῶν τὴν ἀσθένειαν. Τὸ δὲ τοῖς τοιοῦτοις ἐν ἀγωνίᾳ συμπλέκεσθαι, ἴσόν ἐστὶ τῷ καὶ νεκροῖς ἐπεμβαίνειν. Ἐκθέμενος γὰρ ἐκ πολλῆς πεποιθήσεως ῥῆσιν τοῦ διδασκάλου τινὰ, καὶ προδιαβαλὼν καὶ διαπτύσας, καὶ ἀντὶ τοῦ μηδενὸς εἶναι δεῖξειν ἐπαγγειλάμενος, ταῦτ' ἐπαθε τοῖς νηπίοις τῶν παίδων· ὅς τὸ ἀτελὲς καὶ ἄωρον τῆς διανοίας καὶ τὸ τῶν αἰσθητηρίων ἀγύμναστον οὐκ ἀκριβῆς δίδωσι τῶν φαινομένων τὴν κατανόησιν. Διὰ τοῦτο πολλάκις πικρὸν ὑπὲρ κεφαλῆς εἶναι τοὺς ἀστέρας νομίζοντες, βώλοις τισὶν ὑπὸ παιδικῆς ἀνοίας προφανέντας καταλιθάουσιν. Εἴτα καταπεσοῦσης τῆς βώλου, σὺν χρώτῳ καὶ γέλιῳ πρὸς τοὺς ἡλικιώτας μεγαλαυχούσιν, ὡς ἐπ' αὐτοὺς τοὺς ἀστέρας τῆς βολῆς ἐνεχθείσης. Τοιοῦτος ὁ τῷ βέλῃ τῶν νηπίων τὴν ἀλήθειαν βαλὼν· ὃς καθάπερ ἀστέρας τινὰς τοὺς

A juxta magnum Paulum et Evangelii vocem. Nam Paulus ei qui se a littera ad spiritum converterit, non amplius intericientem servitutem, sed Dominum dixit comprehendere, qui vivificus est spiritus. Sublime autem Evangelium dicit: *Verba quæ ego loquor, spiritus sunt et vita*¹⁴, ut quæ nuda sint et vacua corporali velamento. Essentiam autem Unigeniti spiritum intelligere somniorum interpretes dixerimus. Quin etiam pro corollario illorum rationibus utemur, et adversariorum telis veritatem armabimur. Licet enim Israelitis Ægyptum deprædari et eorum divitias ornatum nostrum facere et nostra. Si spiritus dicitur Filii essentia, spiritus autem Deus, sic enim ait Evangelium, atque etiam Patris essentia prorsus dicitur spiritus. Sed solum illorum ratio hæc est, quod ea quæ dissimiliter dicuntur, etiam secundum naturam dissimiliter se habent; concluditur prorsus quod ea quæ eodem modo dicuntur, neque secundum naturam sunt inter se alienata et diversa. Patris essentia dicitur spiritus, non essentia est.

Paulo post vero ait Eunomius: *Disjunctarum essentialium disjunctæ sunt prorsus essentialium significantie appellationes. In quibus vero una eademque vox, unum penitus erit quod eadem appellatione declaturatur*. Quare per omnia qui corripit sapientes in astutia ipsorum, longos labores scriptoris hujus et infinitos ob elaborata sudores ad nostri dogmatis commendationem circumduxit. Si enim in Evangelio spiritus Deus dicitur; spiritus autem Unigeniti essentia ab Eunomio astruitur, cum nulla subsit differentia nominis cum nomine, neque significata prorsus sub nominibus inter se secundum naturam different. Ac mihi videtur præclare habere hanc imbellem et minime lædentem umbratilem pugnam deinceps ab ipso conscriptam, ad doctoris sermonum accusationem, inexpunctam sive inexcussam prætercurrere. Reprehensio enim satis valida est et idonea vanitatis dictorum, ipse sermo per se clamans imbecillitatem. Talibus autem in lucta et certamine complicari, æquale est ei quod dicitur in mortuos insultare. Cum enim multa confidentia et persuasione dictionem quamdam doctoris exposuisset, ante calumniatus et execratus, ei pro nihilo esse se monstraturum pollicitus, idem ipsi accidit quod stultis et infantibus, quibus imperfecta et nondum matura intelligentia, et instrumentorum sensu apparent imbecillitas non dat exactam eorum quæ apparent cognitionem: propterea sæpe acerbum supra caput esse stellas ab ipsis prævisas putantes, glebis quibusdam præ puerili amentia lapidant. Deinde cum gleba cecidit, cum plausu et risu ad suos æquales gloriantur, sublati cervicibus, perinde ac si ictus ad stellas ipsas pervenisset. Talis est hic qui telo infantium veritatem percussit, qui tanquam quasdam stellas

¹⁴ Joan. vi, 64.

superlucantes illos doctoris sermones cum prius exposuisset, et proculcata et humi repente intelligentia, e terra terrenos et instabiles projecit sermones. Qui tantum sublimati, quantum non habeant unde ceciderint, casu et temere suo apte pondere subversi sunt. Magni enim Basilii dictio sic ad verbum habet (a) : *Etenim quis huic sermoni mentis compos et sobrius consenserit, quorum nomina sunt differentia, horum etiam essentias dissidere, necesse est? Nam Petri, et Pauli, et ut semel dicam, omnium hominum appellationes quidem sunt differentes: omnium tamen essentia una. Quocirca in plurimis iidem inter nos sumus, solis autem proprietatibus quæ in singulis considerantur alii ab aliis differimus. Ideoque sequitur appellationes, quæ singulos designant et notant, non esse essentiarum significatrices, sed proprietatum. Cum igitur audierimus hoc nomen Petrum, non essentiam ejus hoc nomine mente concipimus; essentiam autem nunc dico non materiale subjectum, sed proprietatum quæ in ipso spectantur notitiam informamus. Hæc igitur Magnus dicit. Qui autem dictis repugnat, quali contra nos utitur solertia, cui abunde vacat inutilibus et frivolis tempus et otium conterere, ex ipsa Eunomii conscriptione licet cognoscere.*

Non enim mihi volupe est meis inserere laboribus nauseosam hujus oratoris loquacitatem, inscientiamque ipsius et amentiam in medio meorum sermonum notare et insectari: encomium enim et laudem nescio quam exponit eorum verborum quæ significantiora sunt, et subjectum magis declarant, et usitata sibi dictione componit et compingit in triviis quædam dictiuncularum abjecta et lacera vestimenta. Rursusque infelix Isocrates (b) consumitur et corroditur, verba et figuras ad compositionem propositæ sibi dictionis depilans et deglabrans. Interdum etiam quod Hebræus Philo idem patitur ex propriis laboribus dictiunculas sibi complanans: sed neque sic adhuc perfecte elaboratus est ipsi variis coloribus depictus et distinctus sermonum textus, sed omne argumentum, et omnis petitio, sive intentio notionum, atque omnis artificiosa præstructio ipsa, circa seipsam defluxit: et quale quid circa bullas solet contingere, cum in aliquam aquarum congeriem desuper stillantes guttæ decidunt, spumosas eruptiones efficiunt, quæ simul atque extumuerint, repente dilapsæ cadunt, nullum propriæ consistentiæ in aquis vestigium subinde relinquentes: tales hujus scriptitatoris notionum ampullæ, quæ simul atque projectæ fuerint, nullis tangentibus exstinguuntur. Nam post illos insolubiles apparatus et philosophiam in somnis apparentem, per quam nominum differentiis asseruit divisam essentiam comprehendere, velut quidam spumosis tumor per fluxum qui abducitur alicui corpori duriori illius dilabatur: sic incassum

(a) Verba D. Basil. habentur libro πi contra Euzemonem.

(b) Isocrates tres pene Olympiadas consumpsit

ὑπερλαμπεῖς ἐκείνους τοῦ διδασκάλου προεκθέμενος λόγους, χαμόθεν ἐκ τῆς πεπατημένης καὶ χαμαιβριπούς διανοίας, τοὺς γεώδεις τε καὶ ἀστάτους ἐρράφη λόγους· οἳ τοσοῦτον ὕψωθέντες, ὅσον μὴ ἔχειν ὄθεν πέσωσιν αὐτομάτως, τῷ ἑαυτῶν βάρει περιετράπησαν. Ἡ μὲν γὰρ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ῥῆσις οὕτως κατὰ τὴν λέξιν ἔχει· Καίτοι τίς ἂν τῷ λόγῳ τούτῳ σωφροτῶν πρόσθοιτο· ὅτι ὦν τὰ ὀνόματά ἐστι διάφορα, τούτων παρηλλάχθαι καὶ τὰς οὐσίας ἀνάγκη; Πέτρον γάρ καὶ Παῦλον καὶ ἀπαξαπλῶς, ἀνθρώπων προσηγοῖται μὲν διάφοροι· οὐσία δὲ πάντων μία. Διόπερ ἐν τοῖς πλείστοις οἱ αὐτοὶ ἀλλήλοις ἐσμέν, τοῖς δὲ ἰδιώμασι μόνοις τοῖς περὶ ἕκαστον θεωρουμένοις, ἕτερος ἑτέρου διετηρόχαμεν. Ὅθεν καὶ προσηγοῖται οὐχὶ τῶν οὐσιῶν εἰσι σημαντικαί, ἀλλὰ τῶν ἰδιωμάτων, αἱ τὸν καθ' ἓνα χαρακτηρίζουσιν. Ὅταν οὖν ἀκούσωμεν Πέτρον, οὐ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ νοοῦμεν ἐκ τοῦ ὀνόματος· οὐσίαν δὲ λέγω τὴν, οὐ τὸ ὅλκον ὑποκείμενον, ἀλλὰ τῶν ἰδιωμάτων τῶν περὶ αὐτὸν θεωρουμένων τὴν ἐννοίαν ἐντυπούμεθα. Ταῦτα μὲν ὁ Μέγας φησὶν. Ὁ δὲ μαχόμενος τοῖς εἰρημένοις, οἷα κέχρηται καθ' ἡμῶν τῇ εὐστοχίᾳ, ὅση σχολὴ τοῖς ἀνοήτοις ἐνευκαλεῖν, ἐξ αὐτῆς τοῦ Εὐνομίου τῆς συγγραφῆς διδασκόμεθα.

Οὐ γὰρ μοι φίλον τοῖς ἐμοῖς παρεντιθέσθαι πόνοις τὴν ναυτιώδη φλυαρίαν τοῦ ῥήτορος, καὶ τὸ ἀμαθὲς αὐτοῦ καὶ ἄνουν διὰ μέσου τῶν ἐμῶν λόγων ἐνστηλιτεύεσθαι. Ἐπαινῶν γὰρ τινὰ διεξέρεται λόγων τῶν σημαντικῶν, τὸ ὑποκείμενον φανερούμενον· καὶ διὰ τῆς συνήθους ἑαυτοῦ λέξεως συντίθησι καὶ διακολλᾷ τὰ ἐν τριόδοις ἀπερρίμμενα τῶν λεξεϊδίων ῥακώματα. Καὶ πάλιν ὁ τλήμων Ἰσοκράτης περιεσθίεται ῥήματά τε καὶ σχήματα πρὸς τὴν σύνθεσιν τῆς προκειμένης παρατιλλόμενος. Ἔστι δὲ ὅπου καὶ ὁ Ἑδραῖος Φίλων τὰ ἴσα πάσχει, ἐκ τῶν ἰδίων πόνων συντρανίζων αὐτῷ τὰ λεξεῖδια· καὶ οὐδὲ οὕτως ἐξεῖργασθὲ τὸ πολυκέντητον τοῦτο καὶ πολυχρωμον τῶν λόγων ἐξύφασμα· ἀλλὰ πᾶν ἐπιχείρημα, καὶ πᾶσα προβολὴ νοημάτων, καὶ πᾶσα παρασκευὴ τεχνικὴ, αὐτὴ περὶ ἑαυτὴν κατεβρύχῃ· καὶ οἷόν τι περὶ τὰς πομφόλυγας συμβαίνειν εἰσθεν, ὅταν πρὸς τινὰ σύστασιν ὑδάτων ἄνωθεν αἱ σταγόνες φερόμεναι, τὰς ἀφρώδεις ἐπαναστάσεις ἐργάζονται, αἱ ὁμοῦ τε συνεστήσαν, καὶ παραχρῆμα διέπεσον, μηδὲν τῆς ἰδίας συστάσεως τοῖς ὑδασιν ἴχνος ὑπολείπονται· τοιαῦται τῶν τοῦ λογογράφου νοημάτων αἱ φυσαλίδες, ὁμοῦ τῷ προβληθῆναι δίχα τῶν ἀπτομένων κατασθενύμεναι. Μετὰ γὰρ τὰς ἀλύτους ἐκείνας κατασκευὰς, καὶ τὴν ἐνύπνιον φιλοσοφίαν, δι' ἧς ταῖς τῶν ὀνομάτων παραλλαγαῖς τὸ διετηρόμενον εἶπε τῆς οὐσίας καταλαμβάνεσθαι, καθάπερ τις ἀφρώδης ὄγκος κατὰ ῥοὴν ἀπαγόμενος, ἐνσεύσας τινὲ τῶν στερεωτέρων διέπεσεν· οὕτω κατὰ τὸ αὐτόματον ὁ λόγος φερόμενος, καὶ ἀπροόπτως τῇ ἀληθείᾳ προσενεχθεὶς, τὴν ἀνυπόστατον ταύτην καὶ πομφολυγώδη τοῦ ψεύδους σύστασιν

in scribenda oratione panegyrica. Vide Plat. *De gloria Athen.*

εις τὸ μὴ ὄν διεσκέδασεν. Λέγει γὰρ τοῖς ῥήμασι τοῦτοις· Τίς οὕτως ἡλίθιος, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως ἐκτός· ὡς περὶ ἀνθρώπων διαλεγόμενος, τὸν μὲν εἰπεῖν ἀνθρώπον, τὸν δὲ ἵππον, καλῶν συγκρίνων; Εἴποιμι ἂν πρὸς αὐτὸν ἐγὼ· Καλῶς ὀνομάζεις ἡλίθιον, τὸν οὕτως περὶ τὰς φωνὰς ἀμαρτάνοντα, καὶ χρῆσθαι πρὸς συνηγορίαν τῆς ἀληθείας μάρτυρι σοί. Εἰ γὰρ τῆς ἐσχάτης ἐστὶν ἡλιθιότητος, τὸν μὲν ἵππον, τὸν δὲ ἀνθρώπον λέγειν, εἴπερ ἀνθρώποι κατὰ ἀλήθειαν εἶεν ἀμφοτέροι· τῆς ἰσῆς πάντως παραπληξίας ἐστὶ, Θεοῦ μὲν τοῦ Πατρὸς, Θεοῦ δὲ τοῦ Υἱοῦ εἶναι πεπιστευμένου, τὸν μὲν κτιστὸν, τὸν δὲ ἀκτιστον λέγειν, ὡς ἐκαὶ τῆς ἀνθρωπότητος, οὕτως καὶ ἐνταῦθα τῆς θεότητος οὐκ ἐπιδεχομένης τὴν πρὸς τὸ ἑτερογενὲς παρατροπὴν τοῦ ὀνόματος. Ὁ γὰρ ἐστὶν τὸ ἄλογον πρὸς τὸν ἀνθρώπον, τοῦτο καὶ ἡ κτίσις πρὸς τὴν θεότητα, κατὰ τὸ ἴσον μὴ δυναμένη τὸν αὐτὸν ἐπιδέξασθαι τῷ προάγοντι λόγον. Καὶ ὡς οὐκ ἔστιν τὸν αὐτὸν ἐφαρμόσαι ὅρον τῷ λογικῷ τε καὶ τῷ τετραπόδι (διδίσκεται γὰρ φυσικῶς ἐκότερον ἀπὸ τοῦ ἐτέρου τῷ ἰδιάζοντι), οὕτως οὐδὲ τὴν κτιστὴν τε καὶ ἀκτιστον οὐσίαν διὰ τῶν αὐτῶν ἐρμηνεύσεις, τῶν ἐπὶ ταύτης λεγομένων τῆς οὐσίας, οὐκ ἐφευρισκομένων τῇ ἄλλῃ· ὡς γὰρ οὐχ εὐρίσκεται τὸ λογικὸν ἐν ἵππῳ, οὐδὲ ἐν ἀνθρώπῳ τὸ μονώνυχον· οὕτως οὕτε τῇ κτίσει ἡ θεότης, οὕτε τῇ θεότητι τὸ διὰ κτίσεως εἶναι· ἀλλ' εἰ Θεὸς, πάντως καὶ ἀκτιστος· εἰ δὲ κτιστός, οὐ Θεός. Εἰ μὴ τις ἄρα διὰ χρήσεώς τινος καὶ συνηθείας λόγων, φίλον ἐπὶ τὴν κτίσιν ἄγοι τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, καθάπερ καὶ ἵπποις τίσι τὰ ἀνθρώπινα τῶν ὀνομάτων παρὰ τῶν ἱππικῶν ἐπιβέβηται· ἀλλ' οὕτε ὁ ἵππος ἀνθρώπος, καὶ ἀνθρωπίνη προσηγορία κατονομάζεται, οὕτε τὸ κτίσμα Θεός, καὶ προσμαρτυρῶσιν αὐτῷ τινες τὴν φωνὴν τῆς θεότητος, φθόγγον διάκενον ἐν δυνάδι συλλαβῶν χαριζόμενοι. Ἐπεὶ οὖν συνηγέθη κατὰ τὸ αὐτόματον ὁ τῆς αἰρέσεως λόγος πρὸς τὴν ἀλήθειαν, αὐτὸς ἑαυτῷ συμβουλευσάτω τοῖς οἰκείοις ἐμμένειν· καὶ μὴδ' ἐν τρόπῳ τὰς ἑαυτοῦ φωνὰς ἀνατίθεσθαι, ἀλλὰ τῷ ὄντι νομίζειν ἡλίθιον εἶναι καὶ παρεξεστηκότα, τὸν δὲ ὑποκείμενον μὴ ὡς ἔστιν ὀνομάζοντα, ἀλλ' ἀντὶ ἀνθρώπου ἵππον, καὶ ἀντὶ οὐρανοῦ θάλασσαν, καὶ ἀντὶ Θεοῦ λέγοντα κτίσμα· καὶ μηδεὶς οἰέσθω παρὰ λόγον ἀντιδιαρεῖσθαι τῷ Θεῷ τὴν κτίσιν; ἀλλὰ πρὸς τοὺς προφῆτας καὶ πρὸς τοὺς ἀποστόλους βλεπέτω. Ὁ μὲν γὰρ προφήτης φησὶν ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς, ὅτι Ἡ χεὶρ μου ἐποίησε πάντα ταῦτα, χεῖρα τὴν τοῦ Μονογενοῦς δύναμιν τῷ αἰνίγματι λέγων· ὁ δὲ Ἀπόστολος ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὰ πάντα, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα λέγει· συμβαίνει δὲ πως τὸ προφητικὸν πνεῦμα τῇ ἀποστολικῇ διδασκαλίᾳ καὶ ταύτῃ διὰ πνεύματος γενομένη. Ἐκεῖ τε γὰρ τὰ πάντα τῆς χειρὸς ἔργα τοῦ ἐπὶ πάντων ὁ προφήτης εἰπὼν, διαστέλλει τὴν τῶν γεγονότων φύσιν πρὸς τὴν ποιήσαντα. Ὁ δὲ ποιήσας ἐστὶ διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς· τὰ πάντα, ὁ ἐπὶ πάντων Θεός· τὴν μὲν χεῖρα ἔχων, τὰ δὲ πάντα δι' αὐτῆς ἐργαζόμενος. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν ὁ Ἀπόστολος τὴν αὐτὴν ποιεῖται τῶν ὄντων τομὴν· τὰ πάντα μὲν τῆς

et temere dum fertur oratio, et ex improvise in veritatem allapsa, hanc instabilem et ampullarem mendacii constitutionem in nihilum dissipavit. His enim verbis dicit : Quis ita stupidus et vecors et humanitatis exsors, ut de hominibus disserens, hunc quidem hominem, illum vero equum dixerit, ipsorum comparatione facta? At ego ipsi dixerim : Praeclare nominas stolidum et hebetem, et bardum sic circa voces aberrantem : et ad veritatis patrocinium te utar teste. Si enim est extremae stoliditatis et fatuitatis, hunc quidem equum, illum vero hominem dicere, si quidem vere ambo essent homines : aequalis prorsus stuporis est cum Deus quidem Pater, Deus vero Filius esse credatur, hunc quidem creatum, illum vero increatum affirmare, cum nec illic humanitas, nec hic divinitas, ad id quod diversi generis est nominis perversionem possit admittere. Quod enim est rationis expertus ad hominem, hoc etiam creatura ad divinitatem, cum ex æquo non possit admittere eandem cum producente rationem. Et quemadmodum non potest eadem definitio congruere rationis participi, et quadrupedi : distat enim alterum ab altero naturaliter sua peculiari proprietate : sic neque creatam et incretam essentiam per eadem interpretaberis, cum ea quæ de ista dicuntur essentia, non inveniuntur in alia : sicut enim in equo rationale non invenitur; neque in homine, quod unam solidamque habet ungulam : sic neque in creatura divinitas, neque in divinitate quod per creationem esse comperitur. Sed si Deus est, etiam prorsus increatus : si creatus est, non est Deus. Nisi quis usu quodam et consuetudine loquendi tenue nomen divinitatis ad creaturam trahat, quemadmodum et equis quibusdam humana nomina ab equestribus sunt indita : sed neque equus homo, etsi humana appellatione nominatur, neque creatura Deus, quamvis ei quidam vocem divinitatis attribuant, sonum inanem in syllabarum dualitate gratificantes. Quoniam igitur temere et fortuito hærescos sermo veritati consensit, ipse sibi consulat propriis immanere; nec per tropum sive figuram suas voces attribuere, sed vere et realiter existimare stolidum esse, neque sui compotem, eum qui non ut est subiectum nominat, sed pro homine equum, et pro cælo mare, et pro Deo creaturam dicendo : et ne quis existimet, præter rationem creaturam Deo ex adverso opponi, sed ad prophetas, et ad apostolos respiciat. Nam propheta inquit ex persona Patris : *Manus mea hæc omnia fecit* ¹⁸, per manum, Unigeniti virtutem obscure significans. Apostolus vero ex Patre esse omnia, et per Filium omnia dicit ¹⁹; propheticus autem spiritus consentit apostolicæ doctrinæ, quæ etiam per eundem spiritum facta est. Illic enim omnia opera manus ejus qui est in omnibus propheta cum dixit, naturam eorum quæ facta sunt, ab eo qui fecit distinguat ac separat. Qui autem manu propria fecit

¹⁸ Isa XLVIII, 13. ¹⁹ I Cor. VIII, 6.

omnia, is est super omnia Dens; manum quidem habens, omnia vero per ipsam operatus. Et hic quidem Apostolus eandem eorum quæ sunt sectionem facit, omnia quidem causæ effectrici adnectens, non in omnibus autem id quod efficit annumerans: ita ut liquido et clare per hæc naturæ creati et increati differentiâ recte doceatur, et aliud quidem quod efficit secundum propriam naturam, aliud vero quod gignitur demonstretur. Quoniam igitur omnia a Deo, Deus autem Filius; præclare creatura divinitati ex adverso opponitur: Unigeniti autem natura aliud quiddam et diversum vere est ab omnium quæ facta sunt natura: cum Necesse est omnino similiter Filio creaturam ex adverso opponi. Siquidem non mentiuntur sanctorum voces testantes per ipsum facta esse omnia.

Cum igitur Deus Unigenitus in divinis Scripturis prædicetur, suum sermonem intelligat Eunomius, atque omnis stuporis et vecordiæ condemnet eum qui divinitatem in id quod creatum est et increatum distribuit; secundum similitudinem ejus qui dividit hominem in equum et in hominem: dicit enim ipse post nugatoriam loquacitatem quæ est in medio, paululum progressus, quod *immutabilis nominum cognata cum rebus relatio*. Hoc etiam ipse ratione comprobans, quia sit firma, vera appellationum cum subjecto familiaritas. Si igitur nomen divinitatis Unigenito Deo adhæse et conjuncte impositum est, assentietur autem omnino, et si velit nobiscum dimicare et colluctari, non mentiri Scripturam, neque dissonantem a natura Unigenito imponi divinitatis nuncupationem, sibi ipse ex suis scriptis persuadeat. Quod si immutabilis adhærens nominum ad res relatio, Deus autem et Dominus dicitur, non potest differentiam aliquam secundum divinitatis notitiam in Filio et in Patre mente percipere: siquidem in ambobus commune est hoc nomen: imo vero non hoc solum, sed longa est nominum recensio, quibus Unigenitus cum Patre immutabiliter et indifferenter nominatur, bonus, incorruptibilis, justus, iudex, longanimis, misericors, æternus, sempiternus, et quæcunque magnificæ naturæ et potentix significantiam ostendunt, cum nulla fiat in eo subtractio, secundum sublimitatem intelligentiæ in aliquo nominum. Sed tantum divinarum appellationum numerum, veluti conniventi oculo præteriens, ad unum solum respicit, genitum et ingenitum, tenui et infirmo funiculo, quod fluctuat et circumfertur erroris flatibus, dogma committens.

Dicit enim, *neminem, qui veritatis curam habeat, genitorum quidquam nominare ingenitum, neque eum, qui est in omnibus Deus, Filium vel genitum*: hoc autem non amplius nostris indiget sermonibus ad redargutionem; non enim velamentis quibusdam pro suo more dolum contegit, sed absurdo similem facit inversionem, dum dicit, neque genitorum quidquam dici ingenitum, neque qui est in omnibus Deus, Filium, vel genitum nominari: nihil proprie et peculiariter Unigeniti Filii divinitati a

ποιητικῆς ἐξάπτων αἰτίας, οὐκ ἐν τοῖς πᾶσι δὲ τὸ ποιοῦν ἐξαριθμῆσας· ὡς σαφῶς διὰ τούτων τὸ τῆς φύσεως διάφορον τοῦ κτιστοῦ πρὸς τὸ ἀκτιστον διαχθῆναι· καὶ ἄλλο μὲν τὸ ποιοῦν κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν, ἕτερον δὲ τὸ γινόμενον δεικνυσθαι. Ἐπεὶ οὖν τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, Θεὸς δὲ ὁ Υἱός· καλῶς ἡ κτίσις ἀντιδιατελλεται τῇ θεότητι· τοῦ δὲ Μονογενοῦς ἄλλο τι παρὰ τὴν τῶν πάντων ὄντων φύσιν· καὶ οὐδὲ τῶν μαχομένων τῇ ἀληθείᾳ πρὸς τοῦτο ἐνισταμένων. Ἀνάγκη πᾶσα καὶ τῷ Υἱῷ κατὰ τὸ ἴσον ἀντιδιαρῆσθαι τὴν κτίσιν. Εἴπερ μὴ ψεύδονται δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι τὰ πάντα τῶν ἁγίων αἱ φωναὶ μαρτυρόμεναι. neque hi qui veritati adversantur hoc inficientur.

Θεοῦ τοίνυν τοῦ Μονογενοῦς ἐν ταῖς θαλαῖς κηρυσσομένου Γραφαῖς, νοησάτω τὸν ἴδιον λόγον Εὐνόμιος, καὶ καταγνώτω πᾶσαν ἡλιθιότητα τοῦ τὸ θεῖον τῷ κτιστῷ καὶ ἀκτιστῷ καταμερίζοντος· καθ' ὁμοιότητα τοῦ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἵππον διαιροῦντος καὶ ἄνθρωπον· λέγει γὰρ αὐτὸς μετὰ τὴν διὰ μέσου φλυαρίαν μικρὸν ὑποβάς, ὅτι Ἀμετάθετος ἡ προσφῆς τῶν ὀνομάτων πρὸς τὰ πράγματα σχέσις. Τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐπιψφρίζων τῷ λόγῳ, τῷ πάγιον εἶναι τὴν ἀληθῆ τῶν προσηγοριῶν πρὸς τὸ ὑποκαίμενον οἰκειότητα. Εἰ οὖν τὸ θεότητος ὄνομα τῷ Μονογενεὶ Θεῷ προσφῶς ἐπικέκληται, συνθήσεται δὲ πάντως, καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐθέλῃ διαπληκτίζεσθαι, τὸ μὴ ψεύδεσθαι τῷ Μονογενεὶ τὴν τῆς θεότητος κλήσιν, πεισάτω διὰ τῶν ἰδίων ἑαυτὸν. Ὅτι εἰ ἀμετάθετος ἡ προσφῆς τῶν ὀνομάτων πρὸς τὰ πράγματα σχέσις, Θεὸς δὲ ὁ Κύριος λέγεται, οὐ δύναται διαφοράν τινα κατὰ τὴν τῆς θεότητος ἔννοιαν ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς ἐννοῆσαι· ἐπεὶ περ κοινὸν ἐπ' ἀμφοτέρων τοῦτο τὸ ὄνομα· μᾶλλον δὲ οὐχὶ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ πολὺς ἐστὶν ὀνομάτων κατάλογος, οἷς ἀπαρallάκτως ὁ Μονογενὴς τῷ Πατρὶ συνονομάζεται, ἀγαθός, ἀρθαρτός, δίκαιος, κριτής, μακρόθυμος, ἐλεῆμων, ἀίδιος, ἀτελεύτητος· πάντα ὅσα τῷ μεγάλῳ τῆς φύσεως τε καὶ τῆς δυνάμεως τὴν σημασίαν ἐνδείκνυνται, οὐδεμίαν ὑποστολῆς κατὰ τὸ ὑψηλὸν τῆς ἐννοίας ἐν τινὶ τῶν ὀνομάτων ἐπ' αὐτοῦ γινομένης· ἀλλὰ τὸν τοσοῦτον ἀριθμὸν τῶν θείων προσηγοριῶν οἷον μεμυκῆτι τῷ ὀφθαλμῷ παροδεῦον, πρὸς ἓν μόνον διαβλέπει, τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον, λεπτῷ τε καὶ ἀθρόνῃ τῷ πείσματι, τὸ κλυδωνιζόμενόν τε καὶ περιφερόμενον, τοῖς πνεύμασι τῆς πλάνης δόγμα πιστεύσας.

Φησὶ γὰρ μηδὲνα τῶν ἀληθείας περφορικῶν, οὕτε τῶν γεννητῶν οὐδὲν ὀνομάζειν ἀγέννητον, οὕτε τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν, Υἱὸν ἡ γεννητόν. Τοῦτο δὲ οὐκ ἐστὶ τῶν ἡμετέρων ἐπιδέεται λόγων πρὸς ἔλεγχον. Οὐδὲ γὰρ προκαλύμμασι τισι κατὰ τὸ σύνθεσις αὐτῷ περισκέπει τὸν ὅλον· ἀλλ' ἴσῃ ποιεῖται τοῦ ἀτόπου τὴν ἀναστροφὴν, ἐν τῷ λέγειν, μήτε τῶν γεννητῶν λέγεσθαι τι ἀγέννητον, μήτε τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν Υἱὸν ἢ γεννητὸν ὀνομάζεσθαι· οὐδὲν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῇ μονογενεὶ τοῦ Υἱοῦ θεότητι παρὰ τὰ

κατὰ τῶν γεννητῶν ἀποκρίνας, ἀλλ' ὁμοτίμως ποιέται τὴν πρὸς Θεὸν διαστολὴν πάντων τῶν γεγονότων· οὐκ ἐξελών τὸν Υἱὸν τῶν πάντων. Καὶ διὰ τῆς τῶν ἀνθρώπων δῆθεν ἀναστροφῆς, φανερώς τὸν Υἱὸν τῆς θείας ἀρίστησι φύσεως, λέγων μήτε τι τῶν γεννητῶν ἐγέννητον, μήτε τὸν Θεὸν Υἱὸν ἢ γεννητὸν λέγεσθαι, ἢ ἐντιδιαίρεσει σαφῶς τὸ φρικτὸν ἐκκαλύπτων τῆς βλασφημίας· διαστείλας γὰρ τὰ γεγονότα πρὸς τὸ ἐγέννητον, ἐν τῇ κατὰ τὸ ἀντίστροφον ἐπαγωγῇ οὐκ ἔτι τὸν ἀγέννητον, ἀλλὰ τὸν Θεὸν εἶπεν Υἱὸν ἢ γεννητὸν ἄδύνατον εἶναι λέγειν, δεικνύς διὰ τῶν εἰρημένων, ὅτι τὸ μὴ ἀγέννητον Θεὸς οὐκ ἔστι, καὶ ὅτι τοσοῦτον ἀπέχει ὁ μονογενὴς Θεὸς διὰ τὸ γεννητὸν εἶναι τοῦ εἶναι Θεός, ὅσον καὶ ὁ ἀγέννητος τοῦ γεννητός εἶναι ἢ λέγεσθαι. Οὐ γὰρ ἀγνοίᾳ τῆς κατὰ τὸν λόγον ἀκολουθίας ἀσύμφωνόν τε καὶ ἀνάρμοστον ποιεῖται τῶν πέντων τὴν ἀναστροφήν, ἀλλὰ κακουργῶν τῆς εὐσεβείας τὸν λόγον, ἀντιδιαστέλλει τῷ γεννητῷ τὴν θεότητα, τοῦτο δι' ὧν λέγει κατασκευάζων, ὅτι τὸ μὴ ἐγέννητον Θεὸς οὐκ ἔστιν. Ἡ γὰρ ἀληθὴς ἀκολουθία τοῦ λόγου τις ἦν, εἰπόντα μηδὲν τῶν γεννητῶν εἶναι ἐγέννητον, ἐπαγαγεῖν ὅτι οὐδὲ ἐν τι κατὰ φύσιν ἔστιν ἐγέννητον, γεννητὸν εἶναι δύναται. Ὁ γὰρ τοιοῦτος λόγος, καὶ τὸ ἀληθὲς ἔχει, καὶ τῆς βλασφημίας κεχωρίσται. Νῦν δὲ τῷ προθεῖναι μὲν ὅτι τῶν γεννητῶν οὐδὲν εἶναι ἀγέννητον, ἐπαγαγεῖν δὲ ὅτι οὐδὲ γεννητός ὁ Θεός, σαφῶς τοῦ εἶναι Θεὸν τὸν Μονογενῆ Θεὸν ἀπορρίπτει· διὰ τοῦ μὴ ἀγέννητον αὐτὸν εἶναι, τὸ μηδὲ θεὸν αὐτὸν εἶναι κατασκευάζων. Ἄρ' οὖν ἐτέρων ἔτι πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἐκτόπου ταύτης βλασφημίας τῶν ἡέχων δεόμεθα; Καὶ οὐκ ἀρκεῖ τοῦτο μόνον ἀντὶ στήλης γενέσθαι τῷ Χριστομάχῳ, τῷ κατασκευάζοντι ἐκ τῶν εἰρημένων μὴ εἶναι Θεὸν τὸν ἐν ἀρχῇ ὢντα λόγον Θεόν; Τί οὖν ἔτι χρὴ πρὸς τοὺς τοιοῦτους συμπείνεσθαι; Οὐδὲ γὰρ τοῖς περὶ τὰ εἰδωλα καὶ τὸ ἐπιβώμιον λύθρον ἀσχολοιμένοις διαπλεσκόμεθα, οὐχὶ τῷ συντίθεσθαι τῇ ἀπωλείᾳ τῶν εἰδωλομανούντων, ἀλλὰ τῷ βαρύτεραν εἶναι τὴν νόσον αὐτῶν τῆς παρ' ἡμῶν θεραπείας. Ὡς περ τοίνυν τὴν εἰδωλολατρίαν αὐτὸ καταμηνύει τὸ ἔργον, καὶ προλαμβανόντων τῶν κατηγορῶν τὸν ἡέχον τὸ κακὸν ἐν παρόρσειά τοιμώμενον· οὕτως καὶ ἐν ταῦθα σιγῇ οἶμαι δεῖν τὸν τῆς εὐσεβείας συνήγορον, πρὸς τὸν βοῶντα καθ' ἑαυτοῦ περιφρονῶς τὴν ἀσέβειαν. Καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν τῷ καρπικώδει πάθει κεκρατημένων ἀπρακτοῦ ἢ ἰατρείᾳ μένει, διὰ τὸ ὑπερισχύειν τῆς τέχνης τὴν νόσον.

Πλὴν ἐπειδὴ τι μετὰ τὰ εἰρημένα καὶ ἰσχυρότερον ἐπαγγέλλεται λέγειν, ὥς ἂν μὴ φόβῳ τῶν δυνατέρων καθυφίεναι δοκοῖν τὴν ἀντίρρῳσιν, καὶ τοῖς εἰρημένοις προσεξετάσωμεν. Ἐδεῖ, φησὶ, πάντων ἀφρέμενον, ἐπὶ τὸν ἰσχυρότερον χωρῆσαι λόγον. Ἐκεῖνα φησάμην ἂν, ὅτι καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ἡέχον ἀποβληθέντων ὀνομάτων παραδειχθέντων, οὐδὲν ἥττον ἀληθὲς ὁ παρ' ἡμῶν φερωνόησεται λόγος. Εἴπερ ἢ παραλλαγὴ τῶν τὰς ὁμολογίας σημειωθέντων ὀνομάτων τὴν παραλλα-

A reliquis quæ per creationem facta sunt, tribuens et discernens, sed æqualem facit eorum omnium quæ per generationem facta sunt cum Deo differentiam, ab omnibus non excepto Filio. Et per absurdorum certe inversionem manifeste Filium a divina natura abstrahit, cum dicit, neque genitorum quidquam ingentum, neque Deum, Filium vel genitum dici, hac oppositorum divisione horribilem blasphemiam aperte recludens. Cum enim ea quæ facta sunt ab ingenito distinxisset, mox in ea quæ per inversionem fit inductione, non amplius ingentum, sed Deum dixit, Filium vel genitum nullo posse modo dici, per hæc dicta demonstrans, quod illud quod non est ingentum, non est Deus. Et quod tantum abest, ut unigenitus Deus sit Deus, quia sit genitus, quantum etiam ingentus ut sit genitus vel dicatur. Nec enim ignorance ejus quæ secundum rationem est consequentiæ, inconcinnam et incongruam facit positorem inversionem, sed malitiose et dolose pietatis sermonem depravans, opponit genito divinitatem, hoc per ea quæ dicit præstruens : quod illud quod non est ingentum, non est Deus. Nam vera quædam hæc esset rationis consequentia, dicere quod nihil eorum quæ genita sunt, est ingentum, ac proinde inferre, quod neque si quid secundum naturam est ingentum genitum esse potest. Talis enim oratio et verum continet et a blasphemia separata est. Nunc vero proponentem, quod eorum quæ genita sunt nihil est ingentum, inferre quod neque genitus est Deus, manifesto ab eo quod est Deus Unigenitum Deum abstrahere est : dum ex eo quod ipse non est ingentus, neque ipsum esse Deum astruit. An igitur aliis ad demonstrationem hujus tam insolentis blasphemiarum argumentis egemus? nec illud solum sufficit instar cippi huic Christi oppugnatore, qui ex dictis præstruit non esse Deum, qui in principio erat Verbum Deus? Quid igitur amplius necesse est adversus hujusmodi hæreticos implicari? neque enim cum his qui circa idola, et super aras effusum cruorem occupantur, nobis est negotium, non quod interitui eorum, qui insano cultu idolorum tenentur, assentiamur, sed quia gravior sit eorum morbus quam omnis nostra medendi ratio. D Quemadmodum igitur idolorum cultum declarat ipsum opus, et accusatorum judicium præripit crimen quod in libera contumacia audenter committitur : sic arbitror hic oportere pietatis patronum contescere adversus eum qui contra seipsum impietatem in propatulo vociferatur. Quemadmodum etiam in his qui carcinomate sunt obsessi, iners et inofficiosa manet medicina, quia docta plus valet arte malum.

Verumtamen quoniam post ea quæ jam ab eo dicta sunt, adhuc aliquid valentius in medium adducturum se esse pollicetur, ne metu potentiorum videamur contradictionem remittere et prævaricari, illud etiam subinde examinabimus. Oportebat, inquit, omnibus omissis, ad valentiorum rationem venire. Illa utique dixerim, quandoquidem cum ea quæ ab ipso ad reprehensionem nostram adducuntur nomina recte demonstrata fuerint, nihilominus verus noster manifestabitur sermo. Siquidem nominum quæ

proprietates significant differentia, rerum etiam declaratur discrepantiam, necesse est procul dubio concedere etiam per differentiam nominum quæ essentias significant, simul demonstrari essentiarum discrimen. Atque hoc in omnibus ita esse quis compererit, dico substantiis, actionibus, coloribus, figuris et aliis qualitatibus, ignem etiam et aquam differentes essentias distinctis appellationibus significamus, aeremque et terram, frigidumque et calidum, et album et nigrum, vel triangulum et rotundum. Quid enim opus est verba facere de spiritualibus essentiis, quas recensens Apostolus per differentiam nominum, discrepantiam essentiarum pariter declaravit? Quis non obstupuerit attonitus ad hanc inexpugnabilem argumenti vim? hercle! promissionem superat hic sermo! terribilior sane imitatio hic conatus! Ad fortiorem, inquit, veniam rationem. Quænam hæc est? quod cum per omnia quæ proprietates significant proprietatum cognoscatur differentia, necesse est, inquit, concedere etiam differentias essentiarum in nominum differentiis denotari. Quænam igitur hæc sunt essentiarum appellationes quibus in Patre et Filio naturæ dissidium demonstratum est? ignem dicit et aquam et aerem, et terram, frigidumque et calidum, album et nigrum, et triangulum et circulum: vicit exemplis, superavit valida potentique ratione, neque ipse contradico, per incommutabilia nomina differentiam naturarum commonstrari. Sed hoc solum non vidit hic acutus et perspicax ad intelligendum: quod hic et Pater Deus, et Filius Deus, justusque et incorruptus, et omnia theologiæ nomina æqualiter de Patre et Filio dicuntur; quare si discrimen appellationum differentiam naturarum significat, communis nominum essentia communionem prorsus indicabit. Et si concedendum est divinam essentiam per nomina significari, has excelsas et Deo convenientes voces divinæ naturæ magis decuerit accommodare, quam geniti et ingenti cognominationem. Quia bonum quidem et incorruptum, justum et sapiens, et quæcunque sunt ejusmodi soli proprie et convenienter superant omnem mentem naturæ congruunt. Genitum vero etiam cum his quæ inter inferiores creaturas sunt viliora, nominis habet communionem, siquidem canem et ranam genitam dicimus, et omnia quæ per generationem in lucem eduntur. Quin etiam hoc nomen, *ingentum*, non solum de eo quod sine causa subsistit dicitur, sed etiam cum eo quod non existit, habet necessitudinem: ingentus etiam dicitur sciadapsus (a): ingentus et Minotaurus, Scylla et Chimæra, non quod ingentio modo se habeant, sed quia ne quidem omnino in rerum natura sunt. Si igitur diviniore nomina Filio cum Patre sunt communia, quæcunque autem vel cum eo quod omnino non existit, vel cum humilibus et abjectis nominis habent communionem, hæc discrepant. Robusta sane contra

A γῆν ἐμφαίνει τῶν πραγμάτων, ἀνάγκη δὲ που συγχωρεῖν καὶ τῇ παραλλήλῃ τῶν τὰς οὐσίας σημαιρόντων, συνεμφαίνεισθαι τὴν παραλλήλῃ τῶν οὐσιῶν. Καὶ τοῦτο ἐπὶ πάντων οὕτως ἔχον εἶποι τις ἂν, λέγω δὲ οὐσιῶν, ἐνεργειῶν, χρωμάτων, σχημάτων, τῶν ἄλλων ποιότητων. Πῦρ τε γὰρ καὶ ὕδωρ, διαφόρους οὐσίας παραλληλῶς σημαιτρομεν προσηγορίας, ἀέρα τε καὶ γῆν, ψυχρὸν τε αὐ καὶ θερμὸν, λευκὸν τε καὶ μέλαν, ἢ τρίγωνον καὶ περιφερές. Τί γάρ δεῖ περὶ τῶν νοητῶν λέγειν οὐσιῶν, ἀς καταλέγω ὁ Ἀπόστολος, τῇ διαφορᾷ τῶν ὀνομάτων τὴν παραλλήλῃ ἐνέφηγε τῶν οὐσιῶν; Τίς οὐκ ἂν καταπλαγείη πρὸς τὴν ἀνανταγώνιστον ταύτην τοῦ ἐπιχειρήματος δύναμιν; Ὑπὲρ τὴν ἐπαγγελίαν ὁ λόγος· φοβερωτέρα τῆς ἀπειλῆς ἡ πείρα. Ἐπὶ τὸν ἰσχυρότερον, φησὶν, ἔξω τῶν λόγων. Τίς οὗτος ἐστίν; Ὅτι τῆς τῶν ἰδιωμάτων διαφορᾶς διὰ τῶν ὀνομάτων γινωσχομένης τῶν σημαινόντων τὰς ἰδιότητας· ἀνάγκη δὲ που συγχωρεῖν, φησὶ, καὶ τὰς τῶν οὐσιῶν διαφορὰς ἐν ταῖς τῶν ὀνομάτων παραλλαγαῖς ἐρμηνεύεσθαι. Τίνες οὖν αἱ τῶν οὐσιῶν προσηγορίαι, δι' ὧν ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ παραλληλῶς ἐδιδάχθη φύσεως; Πῦρ λέγει καὶ ὕδωρ, καὶ ἀέρα, καὶ γῆν, ψυχρὸν τε καὶ θερμὸν, λευκὸν τε καὶ μέλαν, τρίγωνον καὶ περιφερές· νενίκηκε τοῖς ὑποδείγμασιν· ὑπερέσχε κατὰ κράτος τῷ λόγῳ, οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ἀντιλέγω, τὰ διὰ πάντων ἀκοινώνητα τῶν ὀνομάτων τὴν τῶν φύσεων διαφορὰν συνενδείκνυσθαι. Ἀλλὰ ταῦτα μόνον οὐκ εἶδεν ὁ ὀξύς καὶ διορατικὸς τὴν διάνοιαν, ὅτι ἐνταῦθα ὁ τε Πάτερ Θεός, καὶ ὁ Υἱὸς Θεός, δίκαιός τε καὶ ἀφθαρτός, καὶ πάντα τὰ τῆς θεολογίας ὀνόματα κατὰ τὸ ἴσον ἐπὶ τε Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγεται· ὥστε εἰ τὸ παραλληλῶς τῶν προσηγοριῶν τὴν διαφορὰν σημαίνει τῶν φύσεων· ἡ κοινότης τῶν ὀνομάτων τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας πάντως ἐνδείκνυται. Καὶ εἰ χρή συνθέσθαι τὴν θείαν οὐσίαν δι' ὀνομάτων μηνύεσθαι, πρέπον ἂν εἴη τὰς ὑψηλὰς ταύτας καὶ θεοπρεπεῖς φωνὰς ἐφαρμόζειν τῇ θείᾳ φύσει μᾶλλον, ἢ τὴν τοῦ γεννητοῦ καὶ ἀγεννήτου ἐπωνυμίαν. Ὅτι τὸ μὲν ἀγαθόν τε καὶ ἀφθαρτον, δικάιον τε καὶ σοφόν, καὶ ὅσα τοιαῦτα μὴ προσφῶς τῇ ὑπερεχούσῃ πάντα νοῦν ἐφαρμόζεται φύσει. Τὸ δὲ γεννητὸν καὶ πρὸς τὰ εὐτελῆ τῆς κάτω κτίσεως τὴν ὀμωνυμίαν ἔχει· γεννητὸν γὰρ φάμεν καὶ κύνα καὶ βάτραχον, καὶ πάντα ὅσα διὰ γεννήσεως ἔχει τὴν πάροδον. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγέννητον ὄνομα, οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ ἀνευ αἰτίας ὕφεστώτος λέγεται, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ ἀνυπαρκτον ἔχει τὴν οικειότητα· ἀγέννητος λέγεται καὶ ὁ σκινδαφός· ἀγέννητος ὁ Μινώταυρος, ἡ Σκύλλα, ἡ Χίμαιρα, οὐ τῷ ἀγεννήτως εἶναι, ἀλλὰ τῷ μὴ γενέσθαι ὅλως. Εἰ οὖν τὰ θεϊότερα τῶν ὀνομάτων κοινὰ τῷ Ἱῶ πρὸς τὸν Πατέρα· τὰ δὲ ὅσα ἢ πρὸς τὸ ἀνυπαρκτον, ἢ πρὸς τὰ ταπεινὰ τὴν ὀμωνυμίαν ἔχει, ταῦτα παρήλλαχται· ἡ ἰσχυρὰ τοῦ Εὐνομίου καθ' ἡμῶν ἐπιχειρήσεις, αὐτὴ κρατύνει τῆς ἀληθείας τὸ δόγμα, μηδεμίαν εἶναι κατὰ τὴν φύσιν διαφορὰν μαρτυροῦσα, διὰ τὸ μηδὲ τοῖς ὀνό-

(a) Sciadapsus vox fictitia, quæ nihil revera existens significat, ut fragelaphus.

μασὶ τινα παραλλαγὴν καθορᾶσθαι. Εἰ δὲ ἐν τῷ γεννητῷ καὶ ἀγεννήτῳ τὸ διάφορον τῆς οὐσίας τίθεται, ὡς τῷ πυρὶ καὶ τῷ ὕδατι· καὶ οὕτως οἴεται τὰ ὁνόματα καθ' ὁμοιότητα τῶν ἐν τοῖς ὑποδείγμασιν εἰρημένων διακεῖσθαι, ὡς τῷ πυρὶ καὶ τῷ ὕδατι πρὸς ἀλλήλα, πάλιν ἐνταῦθα τὸ φρικτὸν τῆς βλασφημίας καὶ σιωπῶντων ἡμῶν φανερωθήσεται. Τὸ πῦρ γὰρ καὶ ὕδωρ, φθαρτικὴν κατ' ἀλλήλων τὴν φύσιν ἔχει, καὶ ἰσως ἐκάτερον ἐν τῷ ἑτέρῳ γενόμενον, τῇ ἐπικρατήσῃ τοῦ πλεονάζοντος φθείρεται. Εἰ οὖν οὕτω διεστάναι τοῦ ἀγεννήτου τὴν φύσιν πρὸς τὴν τοῦ Μονογενοῦς δογματίζει, πάντως καὶ τὴν φθαρτικὴν ταύτην ἐναντιότητα τῇ παραλλαγῇ τῶν οὐσιῶν ἐνυπάρχειν κατὰ τὸ ἀκόλουθον διδωσιν· ὡς ἀσύμβατον αὐτῶν διὰ τοῦτου καὶ ἀκοινώνητον εἶναι τὴν φύσιν, καὶ ἐνδapaνᾶσθαι τῷ ἑτέρῳ τὸ ἕτερον, εἰ ἐν ἀλλήλοις ἀμφοτέρω ἢ μετ' ἀλλήλων γένοιτο.

me convenire et sociari possit, alterumque ab altero absumatur, si in se invicem utraque vel una simul fuerint.

Πῶς οὖν ἐν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ οὐ φθείρεται, καὶ πῶς ἐν τῷ Υἱῷ ὁ Πατὴρ ὢν, εἰς τὸ διηνεχὲς ἀντέχει μὴ δαπανώμενος, ἐπεὶ ἢ τοῦ πυρὸς πρὸς τὸ ὕδωρ ἰδιότης καὶ ἐν τῇ τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγεννητον διασώζεται σχέσει, καθὼς φησιν ὁ Εὐνόμιος; Ἄλλ' οὕτε γῆς πρὸς ἀέρα κοινωνίαν ὁ λόγος; βλέπει· ἢ μὲν γὰρ, σταθερὰ καὶ ἐμβριθὲς καὶ ἀντίτυπος καὶ κατωφερὲς καὶ βαρεῖα, τῷ δὲ ἀέρι ἐκ τῶν ἐναντιῶν ἡ φύσις. Ὁμοίως τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν ἐν τῇ ἐναντιότητι τῶν χρωμάτων εὐρίσκεται. Καὶ τῷ τριγώνῳ τὸ περιφερὲς μὴ ταῦτὸν εἶναι συντίθεται· ἐκεῖνο γάρ ἐστιν ἐκάτερον ἐν τῷ λόγῳ τοῦ σχήματος, ὅπερ οὐκ ἐστὶ τὸ ἕτερον. Ἐπὶ δὲ Θεοῦ τοῦ Πατρὸς, καὶ Θεοῦ τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ, κατὰ τί βλέπει τὴν ἐναντίωσιν, οὐχ εὐρίσκω. Ἀγαθότης μία, σοφία, δικαιοσύνη, φρόνησις, δύναμις, ἀφθαρσία, τὰ ἅλλα πάντα ὅσα τῆς ὑψηλῆς ἐστὶ σημασίας, ἐφ' ἐκατέρου ὡσαύτως λέγεται, καὶ τρόπον τινὰ ἐν τῷ ἑτέρῳ τὸ ἕτερον τὴν ἰσχὺν ἔχει. Ὅ τε γὰρ Πατὴρ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα ποιεῖ, ὅ τε Μονογενὴς δύναμις ὢν τοῦ Πατρὸς, ἐν ἑαυτῷ τὸ πᾶν κατεργάζεται. Τίνα τοίνυν χρεῖαν πληροῖ πῦρ τε καὶ ὕδωρ εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἐπὶ Υἱοῦ τε καὶ Πατρὸς κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλοτριότητος, καὶ τίς ὁ ἰσχυρὸς ἐκεῖνος καὶ ἀπόρρητος λόγος, ὁ διὰ τούτων ἀποδεικνύμενος; Ἀλλὰ τολμηροῦς ἡμᾶς ὀνομάζει τὴν τε τῆς φύσεως ἐνότητα (α), καὶ τὴν τῶν ὑποστάσεων διαφορὰν παραστήσαντας, καὶ δευνά φησι παρ' ἡμῶν τολμᾶσθαι, εἰ τοῖς ὕλικοις ὑποδείγμασι τῇ τῶν νοητῶν θεωρίᾳ τὸν λόγον προάγομεν. Καλῶς ὁ διορθωτὴς τῶν ἡμετέρων πταισμάτων· καλῶς ἐπικαλεῖ τὴν τολμάν ἡμῖν τοῖς τὸ Θεῖον διὰ τῶν ὕλικῶν ἐρμηνεύουσι. Τί οὖν περὶ τῶν στοιχείων ἔρεις, ὁ σταθερὸς τε καὶ περισχευμένους; Ἀὐτὸν τὴν γῆν, νοητὸν τὸ πῦρ, ἀσώματον τὸ ὕδωρ, ἔξω τῆς αἰσθητῆς ἀντιλήψεως τὸν ἀέρα. Οὕτω συντέτακται σοι πρὸς τὸν σκοπὸν ἢ διάνοια, οὕτω πανταχόθεν ὀξυωπεῖς, ἀληπτον τοῖς ἀντιτεταγμένοις διεξάγων τὸν λόγον, ὡς μὴ βλέπῃς ἐν σεαυτῷ τὰ κατὰ τῶν κατηγορουμένων ἐγκλήματα; Ἡ σοὶ μὲν διὰ τῆς ὕλης τὸ

A nos Eunomii argumentatio, ipsa veritatis dogma confirmat, nullam esse secundum naturam differentiam testificans, quia in nominibus nulla immutatio, sive discrepantia cernatur. Quod si in his nominibus, geniti scilicet et ingeniti, essentiae discrimen ponitur, sicut in igne et aqua, sicque putat nomina, per similitudinem eorum quæ in exemplis dicta sunt, inter se affici, sicut in igne et aqua inter se invicem: rursus hic horribilis blasphemia etiam tacentibus nobis manifestabitur. Ignis enim et aqua corruptivam inter se naturam habent, et fortasse alterutrum in altero dum sit, victoria exsuperantis corrumpitur. Si igitur ingeni naturam cum natura Unigeniti dissidere docet, omnino etiam hanc corruptivam contrarietatem ob essentialium differentiam inesse ex consecutione dat: ita ut propterea natura ipsorum minime

Quomodo igitur in Patre Filius non corrumpitur, et quomodo Pater qui est in Filio in perpetuum resistit non absumptus, siquidem proprietates ignis ad aquam, etiam in ea quæ est geniti cum ingenito relatione servatur, sicut ait Eunomius? Sed neque eam quæ est terræ cum aere communionem sermo spectat, siquidem terra stabilis, solida, renitens, gravis, deorsum tendens, aeri vero ex contrariis natura inest. Similiter album et nigrum in colorum contrarietate invenitur. Et circulum cum triangulo non idem esse consentitur. Illud enim est alterutrum in ratione figuræ, quod non est alterum. At in Deo Patre et Deo unigenito Filio secundum quid contrarietatem respicit non invenio: una bonitas, sapientia, iustitia, prudentia, potentia, immortalitas et alia omnia quæcunque sunt excelsæ significantiæ, in utroque eodem modo dicuntur, et quodam modo in altero alterum robur habet. Nam et Pater per Filium omnia facit, et Unigenitus, cum sit Patris potentia, in ipso cuncta operatur. Quam igitur vicem implent ignis et aqua ad demonstrationem ejus quæ est in Filio et Patre secundum essentialium diversitatis? quænam robusta illa et inexpugnabilis ratio, quæ per hæc demonstratur? Sed nos audaces nominat qui et naturæ unitatem, et personarum differentiam astruimus, et gravia dicit nos audere, si materialibus exemplis ad intelligibilem contemplationem sermonem appellimus. Nostrorum errorum egregius corrector audaciæ et temeritatis nos accusat, quod divinam naturam materialibus exemplis explicemus. Quid igitur de elementis dices qui ita firmus es et circumspectus? immaterialem terram, ignem mente perceptibilem, aquam incorpoream, aerem extra sensibilem comprehensionem. Sic ad scopum tibi ordinata est intelligentia, sic undique acute cernis incomprehensum adversariis educens sermonem, ut non videas in te ipso crimina quæ reis obijciuntur? An tibi

(α) Sic suppl. ex codice Boico, ἀλλὰ τολμ. ἡμᾶς ὀνομ. Πέτρου καὶ Παύλου τὴν τε τῆς φύσεως ἐνότητα.

per exempla a rebus materialibus sumpta essentialium diversitatem præstruendi concedemus? Nos autem qui per exempla quæ a nobis capi possunt, naturæ proprietatem et communionem demonstramus, repudiandi sumus?

Sed Petrus, inquit, et Paulus ab hominibus nominati sunt, propterea in ipsis appellationes potuerunt immutari. Quidnam eorum quæ sunt non est ab hominibus nominatum? te sermonis testem adduco. Si enim nominum inmutatio signum et argumentum facis, quod ab hominibus res sint nominatæ, per hoc omnino constebris omne nomen a nobis rebus quæ sunt inditum esse, ex eo quod non eadem voces et appellationes rerum apud omnes prævaluerint. Ut enim Paulus, qui prius Saulus, et Petrus ex Simone, sic terra et cælum, et aer, et mare, et omnes creaturæ partes non similiter apud omnes nominatæ sunt. Sed aliter quidem apud Hebræos, aliter apud nos, et apud singulos differentibus nominibus appellantur. Si igitur validum est Eunomii argumentum, ob id Petrum et Paulum sic postea vocatos esse præstruentis, quia ab hominibus nomina sunt ipsis imposita; noster prorsus inualescet sermo ex similibus progrediens, qui omnia a nobis esse nominata dicit, propterea quod appellationes secundum gentium differentias penitus immutantur. Quod si omnia sic se habent, neque genitum prorsus neque ingenitum aliter: siquidem hæc etiam sunt ex his quæ nominantur. Etenim eam quæ de subjecto nobis innascitur notionem, sicut nominis formam assumentes, aliquando verbis aliis quod mente conceptum est enuntiamus, res non immutantes, sed voces quibus res nominamus. Nam res ut earum fert natura in se ipsis manent, intellectus autem res ipsas attingens, quibus potest verbis sensum suum aperit. Et quemadmodum Petri essentia cum mutatione nominis non commutatur: sic neque aliud quidquam eorum quæ considerantur in nominum differenti varietate permutatur. Quamobrem et *ingeniti* vocem a nobis inditam esse dicimus Patri, vero et primo universorum auctori, nullumque in subjecti significatione fieri detrimentum, si ex alia voce idem cognoscamus. Fas enim est loco ingeniti primum ipsum auctorem appellare; vel Patrem Unigeniti, vel eum qui nulla ex causa subsistit, multaque alia quæ ad eandem intelligentiam pertinent. Quapropter per eosdem sermones quibus adversum nos accusationem instituit, confirmat nostra dogmata, cum dicit, non didicisse nomen quod sit divinæ naturæ significativum. Sed quod quidem ipsa sit edocti sumus; vim autem sive potentiam talis appellationis, qua ineffabilis et indefinita natura comprehenditur, vel non esse omnino asserimus, vel plane nobis esse incognitam. Quare familiares sibi nugas et fabulas præmittens, ostendat significativas essentialium appellationes et per nominum discrepantiam subjectum quoque dividat ac divellat. Sed quousque verus est

Α κατ' οὐσίαν ἄλλότριον κατασκευάζοντι συγχωρήσασιν, ἡμεῖς δὲ διὰ τῶν χωρητῶν ἡμῖν ὑποδείγματων τὸ οἰκεῖον τῆς φύσεως ἀποδεικνύντες ἀπόβλητοι;

Ἀλλὰ Πέτρος, φησὶ, καὶ Παῦλος παρὰ ἀνθρώπων κατωνομάσθησαν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ μετατεθῆναι τὰς προσηγορίας ἐπ' αὐτῶν δυνατόν γέγονε. Τί δὲ τῶν ὄντων οὐ παρὰ ἀνθρώπων ὀνόμασται; Σὲ μάρτυρα τοῦ λόγου προσάγομαι. Εἰ γὰρ τὴν τῶν ὀνομάτων μεταθεσιν σημειῖον ποιῇ τοῦ παρὰ ἀνθρώπων κατωνομάσθαι τὰ πράγματα, συνθήσῃ διὰ τοῦτο πάντως πᾶν ὄνομα παρ' ἡμῶν τεθεῖσθαι τοῖς οὖσιν, ἐκ τοῦ μὴ τὰς αὐτὰς τῶν ὑποκειμένων προσηγορίας παρὰ πᾶσι κεκρατηθέναι. Ὡς γὰρ Παῦλος, ὁ πρότερον Σαῦλος, καὶ Πέτρος ἐκ Σίμωνος, οὕτω γῆ τε καὶ οὐρανός, καὶ ἀήρ, καὶ θάλασσα, καὶ πάντα τὰ τῆς κτίσεως μέρος, οὐχ ὁμοίως παρὰ πᾶσιν ὀνόμασται· ἀλλ' ἐτέρως μὲν παρ' Ἑβραίοις, ἐτέρως δὲ παρ' ἡμῖν, καὶ παρ' ἑκάστοις τῶν ἐθνῶν διαφόροις ταῖς προσηγορίαις κατονομάζεται. Εἰ οὖν ἰσχύει τοῦ Εὐνομίου τὸ ἐπιχείρημα, Πέτρον καὶ Παῦλον διὰ τοῦτο μετακληθῆσθαι κατασκευάζοντος, διὰ τὸ παρὰ ἀνθρώπων αὐτοῖς τὰς προσηγορίας τεθεῖσθαι, ἰσχύσει πάντως καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τῶν ὁμοίων ὁρμώμενος, ὁ πάντα παρ' ἡμῶν κατωνομάσθαι λέγων, τῷ πάντων τὰς προσηγορίας κατὰ τὰς τῶν ἐθνῶν διαφορὰς ἐνηλλάχθαι. Εἰ δὲ τὰ πάντα οὕτως, οὐδὲ τὸ γεννητὸν πάντως καὶ ἀγέννητον ἄλλως. Καὶ γὰρ καὶ ταῦτα τῶν μετονομαζομένων ἐστὶ. Τὸ γὰρ ἐγγινόμενον ἡμῖν περὶ τοῦ ὑποκειμένου νόημα, ὡς ὀνόματος τύπον μεταλαμβάνοντες, ἄλλοτε ἄλλοις ῥήμασι τὸ νοηθὲν ἐξαγγέλλομεν, οὐχὶ μεταποιοῦντες τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ τὰ ῥήματα δι' ὧν ὀνομάζομεν. Τὰ μὲν γὰρ πράγματα καθὼς ἂν ἔχῃ φύσεως ἐφ' ἑαυτῶν μένει· ἡ δὲ διάνοια τῶν ὄντων ἀπτομένη, δι' ὧν ἂν γένηται δυνατόν ῥημάτων, ἀνακαλύπτει τὸ νόημα. Καὶ ὥσπερ οὐ συμμετεβλήθη τῇ μεταβολῇ τοῦ ὀνόματος ἡ οὐσία τοῦ Πέτρου· οὕτως οὐδὲ ἄλλο τι τῶν θεωρουμένων ἐν τῇ τῶν ὀνομάτων ἐπαλλαγῇ μεταβάλλεται. Διὸ καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου φωνὴν παρ' ἡμῶν ἐπιτεθεῖσθαι φαμεν τῷ ἀληθινῷ καὶ πρώτῳ Πατρὶ τῷ τοῦ παντός αἰτίῳ, καὶ μηδεμίαν ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ ὑποκειμένου γίνεσθαι βλάβην, εἰ ἐξ ἐτέρας φωνῆς τὸ ἴσον γνωρίσαιμεν. Ἐξεστὶ γὰρ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν ἀγέννητον, πρῶτον αἶτιον αὐτὸν προσεῖπεν· ἢ Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς, ἢ ἐκ μηδεμιᾶς αἰτίας ὕφεστηκότα, καὶ πολλὰ τοιαῦτα ὅσα πρὸς τὴν αὐτὴν διάνοιαν φέρει. Ὡστε καὶ δι' ὧν ἐγκαλεῖ λόγων, κρατύνει τὰ ἡμέτερα δόγματα· ὅτι ὄνομα τῆς θείας φύσεως σημαντικὸν οὐκ ἐμάθομεν. Ἀλλὰ τὸ μὲν εἶναι αὐτὴν ἐδιδάχθημεν, δύναμιν δὲ προσηγορίας τοιαύτης δι' ἧς ἐμπεριλαμβάνεται ἡ ἀφραστός τε καὶ ἀόριστος φύσις, ἢ οὐκ εἶναι καθ' ὅλου φαμέν, ἢ πάντως ἡμῖν ἀγνωστον εἶναι. Ὡστε παρεῖς τὴν συνθήκην μυθολογίαν, δεικνύτω τὰς σημαντικὰς τῶν οὐσιῶν προσηγορίας, καὶ τῷ παρηλλαγμένῳ τῶν ὀνομάτων συνδιασχίζετω τὸ ὑποκείμενον. Ἔως δ' ἂν ὁ τῆς Γραφῆς ἀληθεύει λόγος, ὅτι Ἀβραὰμ καὶ Ἰωσὴς οὐκ ἐχώρησαν τὴν τοῦ ὀνόματος γυνῶσιν· καὶ ὅτι θεὸς

οὐδεὶς εὗρεκε πώποτε, καὶ εἶδεν αὐτὸν ἀνθρώπων οὐδείς, οὕτως ἰδεῖν δύναται· καὶ ὅτι τὸ περὶ αὐτὸν φῶς ἀπρόσιτον, καὶ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ πέρας οὐκ ἔστιν, ἕως ἂν ταῦτα λαλῇται παρ' ἡμῶν καὶ πιστεῦνται. Πῶς λόγος ὁ περιληψὶν τινα καὶ ἐρμηνεῖαν τῆς ἀορίστου φύσεως διὰ τῆς ὀνομαστικῆς σημασίας ἐπαγγελλόμενος, ὁμοίος· ἔστι τῷ διὰ τῆς ἰδίας παλάμης πᾶσαν ἐκπεριλαμβάνειν οἰομένῳ τὴν θάλασσαν· ὁ γὰρ ἔστι χειρὸς κοτύλη πρὸς πέλαγος ὅλον, τοῦτο πᾶσα δύναμις λόγων πρὸς τὴν ἀφραστον καὶ ἀπεριληπτον φύσιν.

totum pelagus, hoc omnis sermonis vis sive potentia ad ineffabilem et incomprehensibilem naturam.

Ταῦτα δὲ φαμεν, οὐχ ὥς ἀρνούμενοι τὸ ἀγεννήτως εἶναι τὸν Πατέρα, οὐδ' ὥς μὴ συντιθέμενοι τῷ γεννητῶν εἶναι τὸν Μονογενῆ Θεόν. Ἀλλὰ καὶ οὕτως γεγέννηται, κάκεινος οὐ γεγέννηται. Τί δὲ κατὰ τὴν φύσιν ἔστιν ὁ δίχα γεννήσεως ὢν καὶ γεγεννησθαι πεπιστευμένος, ἐκ τῆς τοῦ γεννηθῆναι καὶ μὴ γεννηθῆναι σημασίας οὐκ ἐδιδάχθημεν. Εἰπόντες γὰρ ὅτι οὗτος ἡ γεγέννηται, ἡ οὐ γεγέννηται, διὰ πλὴν ἐντυπούμεθα διὰ τῶν εἰρημένων διάνοιαν· τῷ μὲν δεικτικῷ τοῦ λόγου πρὸς τὸ ὑποκειμένον βλέποντες, τῷ δὲ Γεγέννηται, ἡ οὐ γεγέννηται, τὸ τῷ ὑποκειμένῳ προσθεωρούμενον διδασκόμεθα. Ὡς ἄλλο μὲν τι περὶ τοῦ ὄντος νοεῖν, ἄλλο δὲ τι περὶ τοῦ ἐπιθεωρουμένου τῷ ὄντι. Ἀλλὰ καὶ παντὶ ὀνόματι τῷ περὶ τὴν θεῖαν λεγομένην φύσιν, τὸ ἔστι πάντως συνυπακούεται, οἷον δικαίος, ἀφθαρτος, ἀθάνατός τε καὶ ἀγέννητος, καὶ εἰ τι ἕτερον λέγεται, καὶ μὴ τῇ φωνῇ συμπαρομαρτοῦν τύχη τὸ ῥῆμα τοῦτο. Ἀλλ' ἡ διάνοια πάντως τοῦ φεγγομένου καὶ τοῦ ἀκούοντος, τῷ ἔστι προσαπαρτίζει τὸ ὄνομα, ὥς εἰ μὴ τοῦτο προσέκοιτο, κατὰ κενοῦ τὴν προσηγοριαν πίπτειν· οἷον (χρεῖτον γὰρ ἐν ὑποδείγματι παρασησῆσαι τὸν λόγον), εἰπόντος τοῦ Δαβὶδ, ὅτι Ὁ Θεὸς κριτὴς δικαίος καὶ ἰσχυρὸς καὶ μακρόθυμος· εἰ μὴ συνυπακούοιτο τῶν κατειλημμένων ὀνομάτων ἐκάστω τὸ ἔστι, ματαία δόξα καὶ ἀνυπόστατος ἡ τῶν προσηγοριῶν ἀπαριθμησις, πρὸς οὐδὲν ὑποκειμένον ἐρειδομένη· συνυπακουομένου δὲ τοῦ ἔστιν ἐκάστω τῶν ὀνομάτων, ἰσχύσει πάντως τὰ εἰρημένα περὶ τὸ ὄν θεωρούμενα. Ὡς περ τοίνυν εἰπόντες ὅτι κριτὴς ἔστι, διὰ μὲν τῆς κρίσεως, ἐνέργειάν τινα περὶ αὐτὸν ἐνόησαμεν· διὰ δὲ τοῦ ἔστι τῷ ὑποκειμένῳ τὸν νοῦν ἐπεβάλομεν, σαφῶς διδασκόμενοι διὰ τούτων, μὴ τὸν αὐτὸν νομίζειν τῇ ἐνεργείᾳ, τὸν τοῦ εἶναι λόγον. Οὕτως καὶ ἐκ τοῦ εἰπεῖν, ὅτι γεννητὸς ἡ ἀγέννητος ἔστι, μερίζομεν πρὸς διπλὴν ὑπόληψιν τὴν διάνοιαν· διὰ μὲν τοῦ ἔστι νοοῦντες τὸ ὑποκειμένον, διὰ δὲ τοῦ γεννητὸς ἡ ἀγέννητος, τὸ προσὸν τῷ ὑποκειμένῳ καταλαμβάνοντες. Καθὰ περ τοίνυν κριτὴν ἡ μακρόθυμον παρὰ τοῦ Δαβὶδ εἶναι τὸν Θεὸν διδαχθέντες, οὐ τὴν θεῖαν οὐσίαν, ἀλλὰ τι τῶν περὶ αὐτὴν θεωρουμένων ἐμάθομεν· οὕτως καὶ ἐνταῦθα, τὸ μὴ γεγεννησθαι ἀκούσαντες, οὐ τὸ ὑποκειμένον διὰ τῆς ἀπεμφύσεως ἔγνωμεν· ἀλλὰ τί οὐ χρὴ περὶ τὸ ὑποκειμένον νοεῖν ὠδηγήθημεν. Τὸ δὲ κατ' οὐσίαν ὁ τί

Scripturæ sermo qui dicit, quod Abraham et Moses non nominis habuerunt cognitionem, et quod Deum nemo vidit unquam¹⁷, et novit ipsum nullus hominum, neque videre potest¹⁸: quodque circum ipsum lux inaccessibilis et majestatis ejus comprehensio non est, quandiu hæc proferuntur a nobis atque creduntur. Quomodo sermo qui aliquam de infinita natura per nominis significantiam, comprehensionem et interpretationem pollicetur, similis est ei qui propria manu omne putat complecti mare? quod enim est manus vola ad

Hæc vero dicimus, non quod inficiemur Patrem modo ingenito esse; neque ut non assentiamur Unigenitum Deum, genitum esse. Sed et hic genitus est et ille non genitus. Quid autem secundum naturam est quod sine generatione et genitum esse creditur, ex significatione geniti et non geniti non sumus edocti. Cum enim dicimus, hic vel genitus est, vel non est genitus, duplicem informamus per hæc dicta intelligentiam: demonstrativo quidem pronomine, ad subjectum respicientes, verbo vero genitus est, vel non genitus est, id quod in subjecto consideratur docemur. Ita ut quid aliud quidem de eo quod est intelligamus, aliud vero de eo quod consideratur, in eo quod est. Quinetiam in omni nomine quod de divina natura dicitur, semper subauditur omnino hoc verbum *est*, ut justus, incorruptus, immortalis et ingenitus, et si quid aliud dicitur, etiamsi hoc verbum, nempe *est*, voco non enuntietur. Sed intelligentia et mens loquentis et audientis nomen adaptat verbo *est*, ita ut nisi hoc adjaceat, incassum appellatio cadat. Verbi gratia (præstat enim orationem exemplis animo repræsentare) cum dixit David, quod *Deus judex justus et fortis, et longanimis*¹⁹; nisi subaudiatur in quoque nominum quæ hoc versiculo comprehenduntur, verbum *est*, vana opinio, et quæ nequit subsistere appellationum enumeratio, cum nullo subjecto sit fulta et innixa. Si vero in singulis nominibus his subaudiatur verbum *est*, vim certe habebunt ea quæ dicta sunt cum in eo quod est considerantur. Quemadmodum enim cum dicimus quod judex est, per judicium quidem operationem quamdam in ipso intelleximus; per verbum vero *est*, ad subjectum mentem appulimus, aperte per hæc edocti, non eamdem esse existimare actus et essentiae rationem. Sic etiam ex eo quod dicimus, quod *genitus est*, vel *ingenitus*, in duplicem notionem intelligentiam nostram partimur; nam per verbum *est*, intelligimus subjectum; et per genitum vel ingenitum, id quod adest subjecto comprehendimus. Quemadmodum igitur judicem, vel longanimum esse Deum a Davide cum docti sumus, non divinam essentiam, sed eorum aliquid quæ in ipsa considerantur didicimus: sic et hic non genitum esse

¹⁷ Joan. 1, 18. ¹⁸ I Tim. vi, 16. ¹⁹ Psal. cxiiv, 8

audientes, non subjectum per hanc declarationem novimus, sed aliquid quod non oportet de subjecto mente concipere inducti sumus: quod autem secundum essentiam quidnam tandem est nihilominus in obscuro manet. Sic etiam cum sancta Scriptura reliqua divina nomina de eo quod est enuntiat, ipsum vero innominabile Mosis tradit. Qui ergo naturam ejus quod est aperire se profitetur, neutiquam ea quæ sunt de eo quod est explicet, sed ipsam suis verbis si potest nobis explanet naturam. Quodcunque enim nomen dixeris, est de eo quod est; non illud est: bonus, ingenitus, sed quod est a nullo horum describitur. Hujus igitur qui est bonus et qui est ingenitus, sicuti est definitionem qui redditurum se pollicetur, vanus fuerit, dum ea quæ in eo quod est considerantur, sermone tractat, de ipsa vero essentia, quam oratione explicare pollicetur ne verbum quidem. Nam ingenite esse unum est eorum quæ in eo qui est considerantur. Alia enim oratio quæ dicit esse; alia vero quæ ait quodam modo esse. Quod hucusque est ineffabile, nec per ea quæ dicta sunt explicabile. Prius igitur nobis essentiae nomina manifestet: tum demum appellationum fallacis naturam dividat. Donec enim quod quaeritur manet non expressum, incassum hæc de nominibus ab ipso artificiose excogitata fuerint, cum non sint nomina.

Talis igitur robustior illa Eunomii ansa adversus veritatem, cum multa in hac parte scriptionis dogmata silentio sint præterita. Nam mihi quidem videtur eos decere qui in hoc armorum curriculo versantur adversus veritatis hostes, ut contra eos quidem armentur qui speciosa quadam mendacii probabilitate muniti esse videntur; minime vero sermonem contaminare in cadaverosis ac putidis aliorum notionibus. Nam putare omnia quæ essentiae ratione unita sunt omnino etiam corporeæ corruptioni alligata esse: hoc enim quod hac in parte ait, ut cadaverosam graveolentiam libens transgrediar: cujusvis puto mentem habentis, in promptu conspiciere est, quod mortuum est et collapsum in ejus oratione. Quis enim ignorat infinitam esse humanarum animarum multitudinem, unam vero essentiam omnibus subjici; et quod in ipsis est subjectum, a corporum labe et corruptione alienatum esse, ita ut etiam parvulis notus sit sermo? quod corpora non quia sint inter se ejusdem essentiae corrumpuntur et dissolvuntur, sed quia compositam indepta sunt naturam. Alia enim compositi, alia subjecti essentiae ratio. Quare dicere quod corpora quæ sunt ejusdem substantiæ corruptioni sunt obnoxia, verum est, conversio autem verum non habet. Quod quidquid est ejusdem substantiæ, hoc sit omnino corruptibile: sicut ostenditur in animis, quorum una est essentia, communioni tamen essentiae interitus non inest. Quod vero de animis definivimus, id etiam de omni intellectuali substantia quæ in creatura spectatur, vere et proprie dici potest. Non enim, ut vult Eunomius, a Paulo collectæ voces virtutum transmutationum naturas aliquas inter se differentes et disparēs significant, sed appellationum significantia

ποτέ ἐστιν, οὐδὲν ἦττον ἐν ἀδῆλῳ μένει· οὕτω καὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς τὰ μὲν λοιπὰ τῶν θείων ὀνομάτων κατὰ τοῦ ὄντος κατηγορούσης, αὐτὸ δὲ τὸ ὄν ἀκατονόμαστον τῷ Μωσῇ παραδίδωσιν. Ὁ τοίνυν τοῦ ὄντος ἐκκαλύπτων τὴν φύσιν, μὴ τὰ περὶ τὸ ὄν διεξίεται, ἀλλ' αὐτὴν ἡμῖν φανεροῦται δι' ὧν λέγει τὴν φύσιν. Πᾶν γὰρ ὁ τί περ ἂν εἴπῃς ὄνομα, περὶ τὸ ὄν ἐστίν, οὐκ ἐκείνῳ ἐστίν· ἀγαθός, ἀγέννητος, ἀλλὰ τὸ ἐστίν, ἐκάστου τούτων οὐκ ἀπολείπεται. Τοῦτου τοίνυν τοῦ ὄντος ἀγαθοῦ, καὶ ὄντος ἀγεννήτου, καθὼς ἐστίν, τὸν λόγον τις ἀποδώσειεν ἐπαγγελιάμενος, μάταιος ἂν εἴη· τὰ μὲν ἐπιθεωρούμενα λέγων· αὐτὴν δὲ σιωπῶν τὴν οὐσίαν ἣν ἐρμηνεύειν τῷ λόγῳ κατεπαγγέλλεται. Τὸ γὰρ ἀγεννήτως εἶναι, ἐν τῶν ἐπιθεωρουμένων ἐστὶ τῷ ὄντι. Ἄλλος δὲ τοῦ εἶναι, καὶ ἄλλος τοῦ πῶς εἶναι ὁ λόγος. Ὅ μὲχρι τοῦ νῦν ἀρρόητόν τε καὶ ἀνερμήνευτον ἐκ τῶν εἰρημένων ἐστίν. Οὐκοῦν φανερώσάτω πρότερον ἡμῖν τὰ τῆς οὐσίας ὀνόματα· καὶ τότε τῇ παραλογίᾳ τῶν προσηγοριῶν διατεμένῳ τὴν φύσιν. Ἔως δ' ἂν ἀνεκφώνητον τὸ ζητούμενον μὲν, μάτην αὐτῷ τὰ περὶ τῶν ὀνομάτων τετεχνολόγηται, τῶν ὀνομάτων οὐκ ὄντων.

Ἡ μὲν οὖν ἰσχυροτέρα τῶν Εὐνομίου κατὰ τῆς ἀληθείας λαβὴ, τοιαύτη, πολλῶν κατὰ μέρος τοῦτο τῆς λογογραφίας σιωπηθέντων δογμάτων. Δοκεῖ γάρ μοι πρέπειν τοῖς τὸν ἐνόηλον τοῦτον κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας τρέχουσιν δρόμον, πρὸς τοὺς πεφραγμένους ποσῶς τῇ πιθανότητι τοῦ ψεύδους ὀπλιζέσθαι· τοῖς δὲ νεκροῖς καὶ ὁδωδόσι τῶν νσημάτων, μὴ ἐμμολύνειν τὸν λόγον. Τὸ γὰρ οἶσθαι πάντα ὅσα τῷ τῆς οὐσίας ἦνωται λόγῳ, πάντως καὶ ἐν σωματικῇ φθορᾷ συνεξεῦχθαι (τοῦτο γάρ, ὃ ἐν τῷ μέρει τοῦτω φησὶν, ὡς νεκρῶδῃ δυσωδίᾳ, ἐκὼν ὑπερβήσομαι), παντὸς οἴμαι τοῦ νοῦν ἔχοντος· ἐκ τοῦ προχείρου κατεῖδεν δυναμένου τὸ τεθνηκὸς τε καὶ διαπεπτωκὸς τοῦ λόγου. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι πλήθος μὲν ἀπειρον τῶν ἀνθρωπίνων ἐστὶ ψυχῶν, οὐσία δὲ πάσαις ὑπόκειται μία· καὶ τὸ ὑποκείμενον ἐν αὐταῖς· τῆς σωματικῆς διαφθορᾷς ἡλιοστρίωται; Ὡστε νηπίοις φανερὸν εἶναι τὸν λόγον, ὅτι τὰ σώματα οὐ διὰ τὸ ὁμοούσια εἶναι ἀλλήλοις, διαφθίρεται τε καὶ διαλύεται· ἀλλὰ διὰ τὸ σύνθετον εἰληφέναι τὴν φύσιν. Ἄλλος δὲ τοῦ συνθέτου, καὶ ἕτερος τοῦ ὑποκειμένου τῆς οὐσίας λόγος· ὥστε τὸ μὲν ὁμοούσια τὰ φθαρτὰ σώματα λέγειν, ἀληθές ἐστιν, ἡ δὲ ἀναστροφὴ τὸ ἀληθές οὐκ ἔχει· πᾶν τὸ ὁμοούσιον, τοῦτο καὶ φθαρτόν ἐστι πάντως. Ὡς ἐπὶ τῶν ψυχῶν ἀποδείκνυται, ὧν καὶ οὐσία μία, καὶ φθορὰ τῇ κοινότητι τῆς οὐσίας οὐ πρόσεστιν. Ὁ δὲ περὶ τῶν ψυχῶν ἀποδοθεὶς λόγος, καὶ περὶ πάσης νοερᾶς ὑποστάσεως τῆς ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένης οἰκείως ἂν ἔχοι. Οὐ γὰρ καθὼς Εὐνόμιος βούλεται, αἱ παρὰ τοῦ Παύλου κατελειγμέναι φωναὶ τῶν ὑπερκosμίων δυνάμεων φύσεις τινὰς ἀλλήλων παρηλλαγμένας σημαίνουσιν· ἀλλ' ἡ τῶν προσηγοριῶν σημασία σαφῶς ἐνδείκνυται, τὸ μὴ φύσεων διαφορὰς, ἀλλὰ τῆς ἐπουρανίου στρατιᾶς τάς ποικίλας τῶν ἐνεργειῶν ιδιότητας τῷ λόγῳ περιστάσθαι. Ἀρχαὶ γὰρ, φησὶ,

καὶ θρόνοι, καὶ ἐξουσίαι, καὶ δυνάμεις, καὶ κυριότητες· ταῦτα δὲ τὰ ὀνόματα τοιαῦτά ἐστιν, ὡς αὐτόθεν παντὶ πρόδηλον εἶναι, τὸ κατ' ἐνεργείας τινὸς τετάχθαι τὰ σημαίνόμενα. Τὸ γὰρ ἄρχειν, καὶ τὸ ἐξουσιάζειν, καὶ τὸ κυριεύειν, καὶ τὸ θρόνον εἶναι τινος· ταῦτα πάντα οὐκ ἂν ὁ λογιζόμενος εἰς οὐσιῶν διαφορὰς ἐπαγάγῃ, προδήλως τῆς ἐνεργείας ὕψ' ἐκάστου τῶν ὀνομάτων σημαίνουμένης. Ὡστε ὁ λέγων φύσεων διαφορὰς ἐν τοῖς κατεileγμένοις ὀνόμασι παρὰ τοῦ Παύλου σημαίνεσθαι, φρεναπατᾷ ἑαυτὸν, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, μὴ εἰδὼς μήτε ἁ λέγει, μήτε περὶ τίνων διαβεδαίουται, σαφῶς ἐνδεικνυμένης τῆς τῶν ὀνομάτων σημασίας, ὅτι ἀξιωματῶν τινῶν διαφορὰς ὁ Ἀπόστολος ἐν ταῖς νοηταῖς δυνάμεσιν οἶδεν, οὐκ οὐσιῶν ιδιότητος διὰ τῶν ὀνομάτων ἐνδείκνυται.

dicat, neque de quibus affirmat, quia aperte nominum significantia demonstrat, quod Apostolus per hæc nomina quarundam dignitatum differentias in intellectualibus virtutibus novit, non essentialium proprietates ostendit.

•• I Tim. 1 7.

ΚΑΤΑ ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΛΟΓΟΣ Η΄

CONTRA EUNOMIUM LIBER OCTAVUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΟΓΔΟΟΥ ΛΟΓΟΥ.

- α'. Ὁ δὲ ἡ λόγος τὴν παρὰ τῶν αἱρετικῶν βλασφημίαν, τῶν ἐξ οὐκ ὄντων τὸν Μορογενῆ λεγόντων, καὶ ὅτι ἦν, ὅτε οὐκ ἦν, πᾶν θαναστῶς ἀνατρέπει, καὶ οὐ πρόσφατον, ἀλλ' ἐξ αἰδίου τὸν Υἱὸν ὄντα δείκνυσιν, ἐκ τε τοῦ τῷ Μωϋσεῖ εἰρηκεῖναι. Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, τῷ δὲ Μαρῶ, "Ἰνα τί ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου; καὶ τοῦτό ἐστι θαυμαστόν. Πρὸς τοῦτοις καὶ ὁ Δαβὶδ πρὸς τὸν Θεὸν φησι, Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἰ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡσαΐας, Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα. Καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς, Ἐν ἀρχῇ ἦν, καὶ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν· καὶ μὴτε ἀρχὴν, μὴτε τέλος ἔχοντα· εἰδωλολάτρης δὲ τοὺς πρόσφατον ἐξ οὐκ ὄντων αὐτὸν λέγοντας ἀποδείκνυσιν. Ἐν οἷς καὶ τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς ὑποστάσεως παγκάλως διερμηνεύει.
- β'. Εἶτα τὴν βουλῆσιν τοῦ Πατρὸς περὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως διεξιὼν, δείκνυσιν τὸ ἀγαθὸν βούλημα ἐξ αἰδίου ὄν, ὅπερ ἐστὶν ὁ Υἱός, τῷ Πατρὶ ἐνυπάρχων, καὶ καθάπερ τῇ φλογὶ ἡ αὐγὴ, καὶ τῷ ὀφθαλμῷ ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐνέργεια, συμμετρῆς οὕσα τῇ βουλήσει.
- γ'. Εἰθ' οὕτως τὰ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ὡς προεξετασθέντα παραδραμῶν, τὸ περὶ τῆς γεννήσεως σημαινόμενον διέξεισι, διαφόρους εἰπὼν γεννήσεις ἐξ ὕλης, καὶ τέχνης, καὶ οἰκοδομημάτων, καὶ τῆς ἐκ τῶν ζώων διαδοχῆς, τῶν τε ἐξ ἀποβόλου, ὡς ἐξ ἡλίου καὶ ἀκτίνος, λαμπάδος καὶ αὐγῆς, ἀρωματῶν καὶ μύρων, καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ποιότητος, καὶ τὸν ἐκ τοῦ νοῦ λόγον, καὶ τὸν ἀπὸ σήψεως ξύλων, καὶ πυρὸς συμμιλλήσεως, καὶ ἐτέρων μυρίων παισέως διεκλήλυθεν.
- δ'. Πρὸς τοῦτοις τὰς περὶ Θεοῦ ἐνεργείας ἐκ τῶν ἀνθρώπων δείκνυσιν ὑποδείγματων· καὶ γὰρ

A aperte demonstrat non naturarum differentias, sed celestis militiæ varias functionum, muneris, sive operationum proprietates oratione significari. Principatus enim, inquit, et throni, et dominationes, et potestates, et virtutes : hæc autem nomina talia sunt, ut inde cuivis perspicuum esse possit, ea quæ significantur ordinata esse ad aliquam muneris functionem. Nam principatum tenere, habere potestatem, dominari, et thronum esse sive solium alicujus : hæc omnia qui ratione expendit, non ad essentialium differentias reduxit, cum aperte functio muneris in quoque nomine significetur. Quare qui dicit naturarum differentias in illis a Paulo collectis nominibus significari, seipsum seducit, ut loquitur Apostolus ²⁰, neque sciens quæ

aperte nominum significantia demonstrat, quod Apostolus per hæc nomina quarundam dignitatum differentias in intellectualibus virtutibus novit, non essentialium

CAPITA SEU SUMMARIA LIBRI OCTAVI.

1. Octavus liber illam hæreticorum blasphemiam, Unigenitum ex non existentibus esse : et erat, quando non erat, plane mirabiliter evertit, Filiumque non esse recentem, sed ab æterno demonstrat ex illo Moysis : Ego sum, qui sum. Et ex illo ad Manue : Quid quæris nomen meum, quod est admirabile? Adhæc David ait : Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient. Et Isaias : Ego sum Deus primus, et ego post hæc. Et Evangelista : In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum, principii et finis exers. Addit idololatrias eos esse, qui Filium nuper esse, et ex non entibus exstitisse tradunt ; ubi etiam de splendore gloriæ, et de caractere substantiæ perquam pulchre disserit.
2. Voluntatem Patris de generatione Filii explicans ostendit id quod ex bona voluntate venit, nempe Filium, ab æterno Patri inexistere, et coexistere ; et ut flammæ fulgorem, et oculo videndi facultatem : ita Filium voluntati illi cognatum et naturaliter coexistentem esse.
3. Postea ea, quæ sunt de substantia Filii tanquam prius discussa, prætercurrentes, generationis significantes explanat ; varias scilicet generationes esse : ex materia, ex arte et ædificiis, ex animalium successione et ex emanatione, ut ex sole et radio ; ex lampade et splendore, ex aromatibus et unguentis, et ex ipsorum qualitatibus seu evaporationibus ; ex mente et ratione, ex putredine lignorum, ex ignis condensatione, et ex aliis sexcentis.
4. Adhæc operationes Dei humanis exemplis declarat : etenim quod sunt manus et pedes, et reliquæ cor-

poris partes, quibus homines aliquid efficiunt; illud loco omnium Deo est sola voluntas. Ita etiam se generationis differentia habet: idcirco Unigenitus appellatus est, quod ut generatio ejus cum nulla aliarum communionem habeat: sed cum splendor gloriæ et odor unguenti vocetur, ipso nomine conjunctionem et coæternitatem naturæ suæ cum Patre præ se fert.

5. Ostendit Creatoris et Unigeniti hypostasin non habere initium, instar rerum creatarum, prout Eunomius censebat: sed esse initii expertem, et æternam: Unigenitoque neque ratione substantiæ, neque ratione nominum ullam cum creaturis communionem intercedere; sed ab æterno cum Patre existere, quemadmodum liber panaretus, sive Ecclesiasticus, testatur; temporumque initium, finem et medium esse: multisque de Unigeniti divinitate et æternitate, præterea de animabus, de angelis, de vita et morte disputatis, libro finem imponit.

Eunomii quidem valida rationum firmamenta ita se habent. Ego autem, cum ea quæ pollicitus fuerat argumentorum robor: ita cariosa et invalida sint oratione demonstrata, reliqua silentio præterire arbitror oportere, quia, valentioribus reliquis prostratis argumentis, alia simul eadem virtute profligantur: quemadmodum in bellis usu venit, cum pars aliis potentior occubuit, reliqua pars exercitus nullo deinceps in pretio a victoribus habetur. Sed caput blasphemiarum quod in sequenti orationis serie proponitur, non sinit me tacere. Nam ex eo quod non est, ad id quod est, Unigenitum prodiisse, hoc certe horribile, Deumque negans omnique impietate magis fugiendum Eunomii dogma, nunc in consequenti sermone molitur. Sed quoniam omnibus hoc errore incantatis, in lingua promptum est ad præstruendum Unigenitum, qui omnem creaturam ex nihilo creavit, ex eo quod ante non erat, esse: quod nempe dicunt: Si erat, non est genitus; et si genitus est, non erat. Ac propterea huic errori ex huiusmodi multum accessit auxilii: quandoquidem ii qui animo sunt imbecilliores, hac apparente et superficiali probabilitate angustii urgentur, et ad consentiendum huic blasphemiarum pertrahuntur, necesse est radicem amaritudinis huius placiti non præterire: ne, sicut ait Apostolus (a), sursum crescens molesta inturbet. Ac primum quidem hunc in seipso sermonem considerandum esse dico, sine respectu ad eam quæ ad disquisitionem et confutationem eorum quæ proponuntur esse veniendum.

Veræ divinitatis unum indicium et insigne sanctæ Scripturæ sermo indicat, quod Moses voce cælitus emissa didicit, cum audivit eum qui dixit: *Ego sum qui sum*¹. Ergo hoc solum numen esse arbitramur, quod secundum æternitatem et infi-

δ χεῖρες, καὶ πόδες, καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ σώματος, μεθ' ὧν οἱ ἄνθρωποι δημιουργοῦσι, τούτο ἀντὶ πάντων ἐπὶ Θεοῦ μόνον τὸ βούλημα ὑπάρχει. Οὕτω δὲ καὶ τὸ περὶ τῆς γεννήσεως παρηλλαγμένον τυγχάνει· διὸ καὶ Μονογενὴς προσηγόρεται, διὰ τὸ μηδεμίαν κοινωνίαν ἑτέρας γεννήσεως, ἣ ἔχειν τὴν κτίσιν· ἀλλ' ἀπαύρασμα δόξης, καὶ δομὴ μύρου λεγόμενος, τὸ συνημμένον καὶ συναϊδίον τῆς πρὸς τὸν Πατέρα φύσεως δείκνυσιν.

- ε'. Εἶτα τὴν τοῦ Δημιουργοῦ καὶ Μονογενοῦς ὑπόστασιν οὐκ ἀρχὴν ἔχειν, ὥσπερ καὶ τὰ δημιουργήματα, ὡς ὁ Εὐνόμιος φησιν, ἀλλ' ἀναρχον καὶ αἰδίον, καὶ μηδεμίαν κοινωνίαν, μήτε ἀπὸ τῆς οὐσίας, μήτε ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τὸν Μονογενῆ πρὸς τὴν κτίσιν ἔχοντα, ἀλλ' ἐξ αἰδίου τῷ Πατρὶ συνόντα, καθὼς ἡ παράτετος λέγει Σοφία, ἀρχὴν τε καὶ τέλος καὶ μεσότητα χρόνων ὄντα· πολλὰ τε περὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς θεότητος καὶ αἰδιότητος, ἔτι τε περὶ ψυχῶν καὶ ἀγγέλων, καὶ ζωῆς, καὶ θανάτου αἰών, τὸν λόγον πληροῖ.

Τὰ μὲν ἰσχυρὰ τῶν τοῦ Εὐνομίου τοιαῦτα. Ἐγὼ δὲ τῶν ἐν ἐπαγγελίᾳ δυνάμεων οὕτω σαθρῶν τε καὶ ἀνυποστάτων ἐπαδειχθέντων τῷ λόγῳ, σιωπᾶν οἶμαι δεῖν ἐπὶ τῶν ὑπολοίπων, τοῖς κατὰ τῶν ἰσχυρῶν ἐλέγχοις καὶ τῶν ἄλλων τῇ δυνάμει συναπελεγθέντων· καθάπερ ἐπὶ τῶν πολέμων συμβαίνει, τοῦ δυνατωτέρου τῶν ἄλλων καταπεσόντος, μηκέτι τὸ λοιπόμενον τῆς στρατιᾶς ἐν λόγῳ τινὶ τοῖς κεκρατηκόσι τοῦ ἰσχύοντος γίνεσθαι. Ἀλλ' οὐκ ἔξ σιωπᾶν τὸ κεφάλαιον τῆς βλασφημίας ἐν τοῖς ἐφεξῆς τοῦ λόγου προκείμενον. Τὴν γὰρ ἐκ μὴ ὄντων εἰς τὸ εἶναι τοῦ Μονογενοῦς πάρεσθον, τούτο δὴ τὸ φρικτόν τε καὶ ἄθεον, καὶ πάσης ἀσεβείας φευκτότερον δόγμα τοῦ Εὐνομίου, νῦν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ λόγου κατασκευάζεται. Καὶ ἐπειδὴ πᾶσι τοῖς διὰ τῆς ἀπάτης ταύτης γεγοητευμένοις, ἔτοιμον ἐπὶ γλώσσης ἐστὶν εἰς κατασκευὴν τοῦ ἐκ μὴ ὄντος εἶναι τὸν Μονογενῆ, καὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐξ οὐκ ὄντων ποιήσαντα, τὸ λέγειν, Εἴ ἦν, οὐ γεγέννηται· καὶ εἰ γεγέννηται, οὐκ ἦν· καὶ πολλὴν ἔχει διὰ τούτων ἡ ἀπάτη τὴν συμμαχίαν, τῶν μικροψυχωτέρων ἐν τῇ ἐπιπολαίῳ ταύτῃ πιθανότητι στενωχωρουμένων· καὶ πρὸς κατάθεσιν τῆς βλασφημίας ὑπαγομένων· ἀνάγκη μὲν παρελθεῖν τὴν ρίζαν τῆς πικρίας τοῦ δόγματος· ἵνα μὴ, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἄνω φύουσα διοχλῇ. Πρῶτον δὲ φημι δεῖν αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ τὸν λόγον κατανοῆσαι, δῖχα τῆς πρὸς τοὺς ἐναντίους μάχης· εἴθ' οὕτως ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν τε καὶ τὸν ἐλεγχον τῶν ἐκτεθέντων ἐλθεῖν.

nobis est cum adversariis pugnam: tum demum

Ἐν γνώρισμα τῆς ἀληθινῆς θεότητος ὁ τῆς ἁγίας Γραφῆς ὑποδείκνυσαι λόγος, ὃ διὰ τῆς ἀνωθεν φωνῆς ἐδιδάχθη ὁ Μωσῆς, ἀκούσας τοῦ εἰπόντος, ὅτι Ἐγώ εἰμι ὁ ὢν. Οὐκοῦν τούτο μόνον Θεῖον εἶναι· ὡς ἀλθῶς πιστεύειν οἰόμεθα δεῖν, ὃ κατὰ τὸ αἰδιόν τε καὶ ἀό-

¹ Exod. iii, 14.

(a) Videtur alludere ad id quod scribit D. Paulus, II ad Tim. 2: Sermo eorum ut cancer serpit.

ριστον ἐν τῷ εἶναι καταλαμβάνεται· καὶ πᾶν τὸ περὶ αὐτὸ θεωρούμενον αἰεὶ ὡσαύτως ἔχει, οὔτε προσγι-
 νόμενον οὔτε ἀπογινόμενον. Ὡστε εἴ τις λέγοι περὶ
 Θεοῦ, ὅτι πρότερον μὲν ἦν, νῦν δὲ οὐκ ἔστιν, ἢ ὅτι
 νῦν μὲν ἔστι, πρότερον δὲ οὐκ ἦν, ἐπίσης ἄθεον κρί-
 νομεν τῶν εἰρημένων ἐκάτερον· κολοβοῦται γὰρ
 ὁμοίως δι' ἀμφοτέρων ὁ τῆς αἰδιότητος λόγος, καθ'
 ἐκάτερον μέρος ὁμοίως τῷ ἀνυπάρκτι περικοπιό-
 μενος. Εἰ προσθεωροίη τις τὸ μὴ ὂν τοῦ ὄντος, εἴτε
 καταλῆγειν τὸ ὂν εἰς τὸ μὴ ὂν ἀποφαίνεται, καὶ οὐ-
 δὲν παραμυθίζεται τὴν ἀσέβῃ περὶ τὸ Θεῖον ὑπόληψιν,
 ἐν πρώτοις ἢ τελευταίοις ἐπιθρullούμενον τῷ Θεῷ
 τὸ ἀνυπάρκτον. Διὰ τοῦτο τὴν περὶ τοῦ μὴ εἶναι
 ποτε τὸν ὄντως ὄντα κατασκευὴν, ἀρνησίν τε καὶ
 ἀθέτησιν τῆς ἀληθινῆς θεότητος εἶναι διορίζομεθα.
 Ἐπειδὴ γὰρ ὁ μὲν διὰ τοῦ φωτὸς ἑαυτὸν τῷ Μωσῇ
 δείξας, ὄντα ἑαυτὸν ὀνομάζει, λέγων, Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν.
 Ἡσαίας δὲ καθάπερ ὄργανον τοῦ ἐν αὐτῷ φθειγμένου
 γενόμενος, ἐκ προσώπου λέγει τοῦ ὄντος, ὅτι Ἐγὼ
 πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, ὡς διὰ τούτου νοεῖσθαι
 καθ' ἐκαστέραν ἔννοιαν ἐπὶ Θεοῦ τὸ αἰδιον.
 Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ πρὸς τὸν Μανωὲ γενομένη φωνή, τὸ ἀπερί-
 ληπτον εἶναι διὰ τῆς τοῦ ὀνόματος σημασίας τὸ Θεῖον
 ἐνδείκνυται, ὅτε μαθεῖν ἀξιούντος τοῦ Μανωὲ τὸ ὄνομα
 ὡς προελθούσης εἰς ἔργον τῆς ἐπαγγελίας ἐπ' ὄνομα-
 τος δοξάσῃ τὸν εὐεργέτην, λέγει πρὸς αὐτόν· Τί τοῦτο
 ἔρωγας; καὶ αὐτὸ ἔστι θαυμαστόν· ὡς διὰ τούτου
 μαθεῖν, ὅτι ἔν ἐστι σημαντικὸν τῆς θείας φύσεως
 ὄνομα, τὸ ἀρρήτως περὶ αὐτῆς ἡμῖν θαῦμα κατὰ
 ψυχὴν ἐγγινόμενον. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ μέγας Δαβὶδ,
 ἐν τοῖς καθ' ἑαυτοῦ λόγοις, τὸ Ἰσὺν βοᾷ, ὡς πάσης
 μὲν τῆς κτίσεως ὑπ' αὐτοῦ παραχθείσης εἰς γένεσιν,
 μόνου δὲ τοῦ Θεοῦ ὡσαύτως αἰεὶ τε ὄντος, καὶ εἰσαεὶ
 ἑαυμένου· ἐν οἷς φησι, Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ
 ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα
 παρὰ τῶν θεοφορουμένων ἀκούοντας, πῶς οὐχ ὁ μὴ
 ἐξ αἰδίου ἔστιν, ὡς πρόσφατόν τε καὶ ἀλλότριον τῆς
 ἀληθινῆς Θεότητος, τοῖς εἰδωλόταταις προσκυνεῖν
 καταλείπομεν; Τὸ γὰρ νῦν ὂν, πρότερον δὲ μὴ ὂν, πρόσ-
 φατόν ἐστι πάντως καὶ οὐκ αἰδιον· τὸ δὲ πρὸς τι τῶν
 προσφάτων ὄρῃν, δαιμόνων λατρεῖαν ὁ Μωσῆς ὀνο-
 μάζει, λέγων· Ἐθυσαν δαιμονίοις καὶ οὐ Θεῷ·
 θεοὶς οἷς οὐκ ἤδεισαν οἱ πατέρες αὐτῶν, καιροὶ καὶ
 πρόσφατοι ἦσαν. Εἰ οὖν τὸ πρόσφατον ἐν σεβά-
 σματι, δαιμόνων ἐστὶ λατρεία, καὶ τῆς ἀληθινῆς Θεό-
 τητος ἡλλοτριῶται· ὁ δὲ νῦν μὲν ἔστιν, αἰεὶ δὲ οὐκ
 ἦν, πρόσφατόν ἐστι καὶ οὐκ αἰδιον, ἀναγκαιῶς πρὸς
 τὸ ὂν βλέποντες, τοὺς τὸ μὴ ὂν τῷ ὄντι συνθεωροῦν-
 τας καὶ λέγοντας, ὅτι ποτε οὐκ ἦν, τοῖς θεραπευταῖς
 τῶν εἰδώλων ἐγκαταλέγομεν. Καὶ γὰρ ὁ μέγας Ἰωάν-
 νης τὸν μονογενῆ Θεὸν ἰδίῳ καταγγέλλων χρύγματι,
 παντοίως τὸν ἑαυτοῦ κατασφαλίζεται λόγον, ὡς μὴ
 τινα πάροδον τὴν τοῦ μὴ εἶναι ὑπόληψιν κατὰ τοῦ
 ὄντος λαβεῖν. Λέγει γὰρ, ὅτι Ἐν ἀρχῇ ἦν, καὶ πρὸς
 τὸν Θεὸν ἦν, καὶ Θεὸς ἦν, καὶ φῶς ἦν, καὶ ζωὴ καὶ
 ἀλήθεια, καὶ πάντα τὰ ἀγαθὰ πάντοτε ἦν, καὶ οὐδὲν
 οὐδέποτε τι τῶν καλῶν οὐκ ἦν, ὁ πάντων τῶν ἀγα-

nitatem in esse deprehenditur: et quidquid in ipso
 spectatur semper eodem modo se habet, neque in
 eo sit quidquam vel prius vel posterius. Quare si
 quis dicat de Deo quod prius quidem erat, nunc
 autem non est, vel quod nunc quidem est, prius
 autem non erat: ex æquo impium utrumque dicto-
 rum censemus: pariter enim per utrumque æter-
 nitatis ratio mutilatur, ab utraque parte a non
 existente circumcisa. Si quis prospicere velit non
 ens in ente, vel deficere ens in non ens pronun-
 tiat, hic impiam de Deo opinionem in animis insi-
 tam nihil juvat, in primis seu postremis, id quod
 non existit in Deo, passim asserens. Quapropter
 eum qui vere est non esse astruere, negationem
 contemptumque esse veræ deitatis diserte et expres-
 se dicimus. Siquidem ille qui semetipsum per
 lucem Mosis demonstravit, entem seipsum nominat
 dicens, *Ego sum qui sum*. Isaias vero tanquam in-
 strumentum ejus, qui in eo loquebatur factus ex
 persona ejus qui est dicit: *Ego primus et ego post
 hæc* ¹, ut per hoc secundum utramque notitiam
 quod æternum est, in Deo intelligatur. Similiter
 etiam vox illa quæ ad Manoe facta est, Deum esse in-
 comprehensibilem, per nominis significantiam osten-
 dit, quæ cum discere vellet Manoe nomen ejus, ut pro-
 missione adimpleta nominatim benefactorem glori-
 ficaret, ad eum dicit, *Quid hoc interrogas? et ipsum
 est admirabile* ², ita ut ex hoc discere liceat, quod
 unum est divinæ naturæ significativum nomen, quod
 nempe de ipsa ineffabiliter mentem nostram subit
 admiratio. Similiter etiam magnus David dum de
 eo loquitur, idem clamat: omnem quidem creaturam
 ab ipso ad generationem adductam fuisse, solum
 vero Deum eodem modo semper esse, eundemque in
 perpetuum permanere. In quibus ait: *Tu autem
 idem es, et anni tui non deficient* ³. Hæc
 et ejusmodi ex viris Dei spiritu afflatis cum audi-
 mus, quomodo id quod ab æterno non est, ut recens
 et alienum a vera Deitate, idololatriæ, id est, si-
 cutiorum deorum cultoribus adorandum non relin-
 quimus? Quod enim nunc est, prius autem non
 erat, recens est omnino nec æternum; intueri au-
 tem in aliquid recentium, dæmonum cultum vocat
 Moses, dicens: *Immolaverunt dæmoniis, et non
 Deo: diis quos ignorarunt patres ipsorum, novi
 recentesque venerunt* ⁴. Si igitur quod recens est in
 his quæ coluntur, dæmonum est cultura, et a vera
 Deitate alienum est: quod autem nunc est, sem-
 per autem non erat, recens est et non æternum: ne-
 cessario nos qui id quod est intuemur, eos qui quod
 non est cum eo quod est contemplantur, et dicunt
 quod quondam non erat, idolorum cultoribus an-
 numeramus. Etenim magnus Joannes unigenitum
 Deum suo præconio annuntians, suum omnibus
 modis præmunit sermonem, ut nullus sit aditus ad
 opinionem concipiendam contra id quod est ipsum
 non aliquando fuisse: dicit enim, In principio erat,

¹ Isai. xlv, 5. ² Judic. xiii, 18. ³ Psal. ci, 28.

⁴ Deut. xxxii, 17.

et apud Deum erat, et Deus erat, et lux erat, et vita et veritas, et omnia bona semper erat ¹: et nihil unquam quidquam bonorum non erat, qui est omnium bonorum plenitudo, et in sinibus Patris. Si igitur Moses velut veræ Deitatis characterem aliquem nobis lege sanxit, nihil nempe aliud de Deo cognoscere quam hoc solum quod est: hoc enim demonstrat, *Ego sum qui sum* ². Isaias autem undique infinitatem entis suo præconio pronuntiat, neque in principio, neque in fine ens in Deo limitatum et definitum intuens. Nam cum dixit: *Ego primus et ego post hæc* ³, in neutro æternitatis terminum statuit. Ita ut neque ad principium cernentes, inveniamus signum aliquod a quo esse cœperit, et post quod non erat: neque ad id quod deinceps sequitur intelligentiam appellentes, termino aliquo ejus quod est intercidamus processum in æternum. Cum præsertim David propheta recentem et alienum deum adorare vetet ⁴: in quorum utrumque non esse æternum, recentem, in eo quod a natura veri

Hæc igitur cum ita se habeant, quidquid ejusmodi per cavillos præstruunt, quod videlicet aliquando non fuerit ille qui vere est, nihil aliud quam transgressionem Christianismi, et ad idolorum culturam reversionem esse definimus. Cum enim evangelista per theologiam undique ex eo quod est, quod non est exterminarit, et per continuam verbi, *erat*, repetitionem, quod non sit, suspicandi occasionem diligenter expunxerit, ipsum vero Unigenitum, et Deum, et Verbum Dei, et Filium Dei, et æqualem Deo, et omnia quæ sunt hujusmodi ubique nominaverit, firmum habemus hoc in nobisipsis iudicium atque immutabile, quod si Deus est unigenitus Deus, semper credendum est ipsum esse Deum qui creditus est. Quinetiam si vere est Deus, semper omnino est, et nunquam non esse comprehenditur. Deus enim, sicut sæpe diximus, si nunc est, et semper omnino fuit: quod si aliquando non fuit, nihil nunc est funditus. Sed quoniam Filium esse unigenitum Deum et in perpetuum permanere, etiam ab inimicis veritatis conceditur: hoc dicimus quod qui semper est in Patre, non secundum unum solum est in ipso, sed secundum omnia quæ Pater esse intelligitur, per omnia est in ipso. Quemadmodum igitur is qui in incorruptione Patris est, incorruptibilis est et in bonitate bonus, et in potestate potens, et in quoque eorum quæ præstantiora in Patre intelliguntur, illud est: sic etiam qui in æternitate Patris est, omnino æternus est. Patris autem æternitas inde dignoscitur, quod videlicet neque ex non ente cœperit, neque in id quod non est desinat. Ergo ille qui omnia quæ sunt Patris habet, atque in omni gloria Patris consideratur, quemadmodum existens in vita Patris sine carentis, finem vitæ non habet: sic in Patre originem non habente, dierum principium non habet, sicut inquit Apostolus ⁵, sed et ex Pa-

θῶν τὸ πλήρωμα ὢν, καὶ ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς ὢν. Εἰ τὸν Μωσῆς μὲν οἶόν τινα χαρακτῆρα τῆς ἀληθινῆς Θεότητος ἡμῖν νομοθετεῖ, τὸ μὴδὲν ἄλλο περὶ Θεοῦ γινώσκειν, ἢ τοῦτο μόνον ὅτι ἐστὶ. Τοῦτο γὰρ ἐνδείκνυται τὸ, Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. Ἡσαίας δὲ τὸ πανταχόθεν ἀόριστον τοῦ ὄντος βοᾷ τῷ κηρύγματι, μῆτε δι' ἀρχῆς, μῆτε διὰ τέλους βλέπων τὸ ὄν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ὀριζόμενον. Ὁ γὰρ εἰπὼν, ὅτι Ἐγὼ πρῶτος καὶ μετὰ ταῦτα, ἐν οὐθετέρῳ τὸν ὄρον τῆς αἰδιότητος ἵστησιν· ὡς μῆτε πρὸς τὴν ἀρχὴν ὀρίωντας εὐρεῖν τι σημεῖον ἀφ' οὗ ἐστὶ, καὶ μεθ' οὗ οὐκ ἦν, μῆτε πρὸς τὸ ἐφεξῆς τὴν διάνοιαν ἀνάγοντας, ὅρω τινὲ διακόπτειν τοῦ ὄντος τὴν ἐπὶ τὸ αἰδίον πρόοδον· τοῦ δὲ προφήτου Δαβὶδ πρόσφατόν τι καὶ ἀλλότριον θεὸν προσκυνεῖσθαι ἀπαγορεύοντος, ὃν ἐκάτερον ἐν ταῖς

Β δόγμασιν ἐστὶ τῆς αἰρέσεως. Ἐν μὲν τῷ μὴ αἰδίῳ τὸ πρόσφατον, ἐν δὲ τῷ τῆς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ φύσεως ἀπεξενώσθαι, τὸ ἀλλότριον σαφῶς ἐπιδείκνυται.

Τούτων οὖν οὕτως ἔχόντων, πᾶσαν τὴν διὰ τῶν σοφισμάτων κατασκευὴν τὴν περὶ τοῦ μὴ εἶναι ποτε τὸν ὄντος ὄντα, οὐδὲν ἄλλο ἢ παράβασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ τροπὴν εἰς εἰδωλολατρίαν εἶναι διορίζομεθα. Τοῦ γὰρ εὐαγγελιστοῦ διὰ τῆς θεολογίας πανταχόθεν ἐξορίσαντος τὸ μὴ ὄν ἐκ τοῦ ὄντος, καὶ διὰ τῆς συνεχοῦς τοῦ ἦν ἐπαναλήψεως τὴν τοῦ μὴ εἶναι ὑπόνοιαν ἐπιμελῶς ἐξαλείψαντος, μονογενῆ δὲ Θεὸν, καὶ Λόγον Θεοῦ, καὶ Υἱὸν Θεοῦ, καὶ Ἰσὺν Θεῷ, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα κατονομάσαντος, παγίαν ἔχομεν ταύτην ἐν αὐτοῖς τὴν κρίσιν καὶ ἀμετάθετον, ὅτι εἰ Θεός ἐστιν ὁ μονογενὴς Θεός, αἰεὶ χρὴ πιστεῦναι αὐτὸν εἶναι τὸν Θεὸν πεπιστευμένον. Ἀλλὰ μὴν ἀληθῶς ἐστὶ Θεός, καὶ πάντα ἐστὶ, καὶ οὐδέποτε ἐν τῷ μὴ εἶναι καταλαμβάνεται. Θεός γὰρ, καθὼς πολὺ λάκκις εἰρήκαμεν, εἰ νῦν ἐστὶ, καὶ αἰεὶ πάντως ἦν, εἰ δὲ ποτε μὴ ἦν, οὐδὲ νῦν ἐστὶν ὅλως. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸν Υἱὸν εἶναι τὸν μονογενῆ Θεὸν καὶ εἰσαεὶ διαμένειν, καὶ παρὰ τῶν ἑχθρῶν τῆς ἀληθείας ὁμολογεῖται· τοῦτο φάμεν, ὅτι ὁ ἐν τῷ Πατρὶ ὢν, οὐ καθ' ἑν μόνον ἐστὶν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ κατὰ πάντα ὅσα νοεῖται ὁ Πατὴρ, διὰ πάντων ἐστὶν ἐν αὐτῷ. Ὡς οὖν ἐν τῷ ἀφάρτῳ τοῦ Πατρὸς ὢν, ἀφθαρτός ἐστι, καὶ ἐν τῷ ἀγαθῷ ἀγαθός, καὶ ἐν τῷ δυνατῷ δυνατός, καὶ ἐν ἐκάστῳ ὢν τῶν πρὸς τὸ κρεῖττον ἐν τῷ Πατρὶ νοουμένων, ἐκείνός ἐστιν· οὕτως καὶ ἐν τῷ αἰδίῳ πάντως αἰδῖος. Ἡ δὲ τοῦ Πατρὸς αἰδιότης ἐν τῷ μῆτε ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἀρξασθαι, μῆτε εἰς τὸ μὴ ὄν καταλήγειν γνωρίζεται. Οὐκοῦν ὁ πάντως τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχων, καὶ ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς θεωρούμενος, ὥσπερ ἐν τῷ ἀτελευτήτῳ τοῦ Πατρὸς ὢν, ζωῆς τέλος οὐκ ἔχει· οὕτω καὶ ἐν τῷ ἀνάρχῳ τοῦ Πατρὸς ὢν, ἀρχὴν ἡμερῶν οὐκ ἔχει, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ αἰδιότητι τοῦ Πατρὸς καθορτάται, καὶ τοῦτω μάλιστα τῷ τρόπῳ, τὸ διὰ πάντων τῆς εἰκόνος ἀπαράλλακτον, πρὸς τὸν οὗ ἐστὶν εἰκὼν, θεωρεῖται. Καὶ ἀληθὲς ὁ λό-

¹ Joan i, 4 sqq. ² Exod. iii, 14. ³ Isai. xlv, 5.

⁴ Psal. lxxx, 9. ⁵ Hebr. vii, 3.

τος ἐν τούτοις εὐρίσκεται, ὁ εἰπὼν, ὅτι ὁ Ἐωρακὼς ἔμε ἔωρακε τὸν Πατέρα. Ἀλλὰ καὶ τὸ παρὰ τοῦ Ἀποστόλου εἰρημένον οὕτως ἂν μάλιστα νοηθῇ, καλῶς καὶ προσφυῶς ἔχον, τὸ ἀπαύγασμα εἶναι τῆς δόξης καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως τὸν Υἱόν. Τοῖς γὰρ ἀδυνατοῦσιν ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς θεογονίας τὸν λογισμὸν ἀγαγεῖν διὰ τῆς τῶν νοητῶν θεωρίας· τοῦτοις ἐκ τῶν τῇ αἰσθήσει προφαινομένων ἐμποιεῖ τινα τοῖς ἀκούουσιν ὁ Ἀπόστολος τοῦ ἀληθοῦς φαντασίαν. Ὡς γὰρ τὸ ἡλιακὸν σῶμα ὅλῳ τῷ περιέχοντι κύκλῳ χαρακτηρίζεται, καὶ ὁ τὸν κύκλον ἰδὼν, ὅλου τοῦ κατὰ τὸ βάθος ὑποκειμένου τὴν ὑπόστασιν διὰ τοῦ φαινομένου ἀνελόγισατο· οὕτως εἶπεν ἐν τῷ μεγέθει τῆς τοῦ Υἱοῦ δυνάμεως τὸ τοῦ Πατρὸς μεγαλεῖον χαρακτηρίζεσθαι, ἵνα ὅσον τοῦτο γινώσκῃται, τοσοῦτον εἶναι κάκεινο πιστεύῃται. Καὶ πάλιν ὡς ἐκ παντὸς τοῦ ἡλιακοῦ κύκλου τῇ τοῦ φωτὸς λαμπρόνι ἀπαυγάζεται· οὐ γὰρ τὸ μὲν τι λάμπει, τὸ δὲ ἀλαμπές ἐστι τοῦ κύκλου· οὕτως ὅλη ἡ δόξα ἥτις ἐστίν, ὁ Πατήρ, τῷ ἐξ ἑαυτῆς ἀπαύγασματι, τοῦτ' ἐστι τῷ ἀληθινῷ φωτὶ πανταχόθεν περιαιγάζεται. Καὶ ὡς ἐκ τοῦ ἡλίου μὲν ἐστὶν ἡ ἀκτίς· οὐ γὰρ ἂν ἦν ἀκτίς, εἰ μὴ ὁ ἥλιος ἦν, οὐ μὴν ποτε χωρὶς τῆς ἀπαυγαζομένης ἀκτίνος ἐφ' ἑαυτοῦ νοεῖται ὁ ἥλιος· οὕτω τὸ συναφές τε καὶ ἀίδιον τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπάρξεως τοῦ Μονογενοῦς παραδιδούς ὁ Ἀπόστολος, ἀπαύγασμα δόξης τὸν Υἱὸν κατωνόμασε. sol esset, nunquam enim sine refulgente radio in

tre est, et in Patris æternitate conspicitur, et hoc maxime modo quod per omnimodam et invariabilem imaginis similitudinem, quam habet cum eo cuius est imago, spectatur. Et verus in his sermo invenitur, qui dixit: *Qui vidit me, vidit et Patrem* ¹⁰. Sed et hoc quod dictum est ab Apostolo, sic intelligi potest, praeclare et apposite se habens, quod nimirum Filius sit splendor gloriæ, et figura substantiæ Patris ¹¹. His enim qui minime valent ad celsitudinem cognitionis Dei ratiocinationem educere per intelligibilem speculationem: ex his quæ sensibus occurrunt quamdam veri visionem sive imaginationem Apostolus audientibus ingenerat. Ut enim solare corpus toto circumplectente circulo figuratur, et qui circulum vidit, totius subjecti subsistentiam secundum profunditatem, ex apparente circulo colligit: sic etiam dixit in magnitudine potentiæ Filii, Patris magnificentiam exprimi, ut quanta hæc cognoscatur, tanta esse etiam illa credatur. Ac rursus sicut ex omni solari circulo lucis fulgore resplendet: non enim pars aliqua lucet, pars vero circuli alia obscura est: sic quantacunque est omnis gloria ejus, Pater, ex splendore ab ipsa promanante, hoc est vero lumine, undique circum illustratur. Atque ut ex sole quidem est radius: non enim esset radius, nisi seipso sol intelligitur: sic conjunctionem et coæ-

Apostolus ¹², splendorem gloriæ Filium appellavit.

Τούτων οὖν ἡμῖν οὕτω διηρημένων, οὐκέτ' ἂν τις ἀμφιβάλλοι, πῶς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς Μονογενὴς εἶναι πεπίστευται, καὶ αἰδίως ἐστὶ, κἂν δοκῇ κατὰ τὴν πρόχειρον ἔννοιαν μὴ συμβαίνειν ὁ λόγος τῷ λόγῳ, ὁ ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸν εἶναι λέγων, τῷ μαρτυροῦντι αὐτῷ τὸ αἰδίον. Εἰ δὲ χρὴ καὶ ἐτέρῳ τὸν λόγον πιστώσασθαι, δυνατόν ἂν γένοιτο νοῆσαι τὸ περὶ τούτου δόγμα διὰ τινων τῶν κατὰ τὴν αἰσθησιν ἡμῖν γνωριζομένων. Μηδεὶς δὲ ἐπηρεάζετω τῷ λόγῳ, μὴ δυναμένῳ τοιαύτην ἐν τοῖς οὖσιν εὐρεῖν εἰκόνα τοῦ ζητουμένου, ἥ διὰ πάντων ἀρχέσει δι' ἀναλογίας τιῶς καὶ ὁμοιότητος πρὸς τὴν τοῦ προκειμένου παράστασιν. Βουλόμεθα γὰρ τοὺς λέγοντας πρότερον βεβουλῆσθαι τὸν Πατέρα, εἴθ' οὕτως ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ γενέσθαι Πατέρα, καὶ διὰ τούτου τὸ μεταγενέστερον τῷ λόγῳ κατασκευάζοντας, πείσαι δι' ὧν ἂν γένοιτο δυνατόν ἡμῖν ὑποδειγμάτων, μετάγειν πρὸς τὸ εὐσεβὲς τὴν διάνοιαν· οὕτε γὰρ ἡ ἀμεσὸς αὐτῇ συνάφεια ἐκβάλλει τὴν βούλησιν τοῦ Πατρὸς, ὡς κατὰ τινὰ φύσεως ἀνάγκην ἀπροαιρέτως τὸν Υἱὸν ἐσχηκότος· οὕτε ἡ βούλησις διίσταται τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, ὥς τι διάστημα μεταξὺ παρεμπύπτουσα. Ὡς μήτε ἐκβάλλειν τοῦ δόγματος τὴν ἐπὶ τῷ Υἱῷ βούλησιν τοῦ γεννήσαντος, οἷον στενοχωρουμένην ἐν τῇ συναφείᾳ τῆς τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἐνότητος, μήτε μὴν τὴν ἀδιάστατον διαλύειν συνάφειαν, ὅταν ἐνθεωρῇται τῇ γεννήσει βούλησις. Τοῦτο γὰρ τῆς βαρείας ἡμῶν καὶ δυσκινήτου φύσεως ἐστὶν ἴδιον, τὸ μὴ ἐν ταῦτ' πολ-
λοὺς παρῆναι ἡμῖν, καὶ τὸ ἔχειν τι, καὶ τὸ βούλεσθαι·

His igitur a nobis ita distinctis, non amplius quisquam dubitet, quomodo etiam ex Patre Unigenitus esse creditur et æternus est, quamvis videatur secundum eam quæ primo et in promptu apparet notitiam, sermo sermoni non convenire, et qui ex Patre ipsum esse dicit, et qui æternitatem ipsi attribuit. Quod si alio argumento sermonem oportet confirmare, intelligi posset hujus assertionis veritas ex quibusdam quæ sensibus a nobis percipiuntur. Nullus autem sermonem risu et cachinnis excipiat, quod nequeat invenire talem in his quæ sunt in rerum natura, ejus quod quæritur imaginem, quæ per omnia sufficiat, proportionem quadam et similitudine propositum repræsentare. Volumus enim ut isti qui dicunt prius Patrem voluisse, deinde sic venisse ad id, ut Pater fieret, et per hoc posterioritatem Verbo astruunt, persuasum habeant ut ex his quæ possumus in medium proferre exemplis, cogitationem suam ad id quod pium est de Deo sentire transferant; neque enim hæc immediata conjunctio Patris voluntatem excludit, ut quadam necessitate naturæ, et involuntarie Filium habeat: neque voluntas Filium a Patre disjungit, ut intervallum quoddam intermedium incidens. Quare neque ab hoc dogmate licet excludere in Filii generatione voluntatem ejus qui genuit, veluti in angustias adductam in cohærentia unionis Filii cum Patre, neque indisjunctam dissolvere cohæsionem, cum in generatione inspicitur

¹⁰ Joan. xiv, 9. ¹¹ Hebr. i, 3. ¹² Ibid.

voluntas. Hoc enim est nostræ gravis et motu difficilis naturæ proprium, non in eodem instanti adesse nobis multos, et aliquid habere et velle: sed modo aliquid eorum quæ non habemus volumus habere, post vero assequimur ea quæ minime vellemus. In simplici autem et omnipotenti natura simul omnia et in eodem instanti intelliguntur, et velle bonum, et habere quod voluit. Omnino enim effrax et coessentialis vereque subsistens in æterna natura bona sempiternaque consideratur voluntas, neque ab alio quoquam separato principio innascitur, neque absque eo quod in voluntatem cadit, vel bonam voluntatem non esse, vel bonum simul cum voluntate non adesse: cum nulla sit causa, quæ quod Patri convenit, quominus totum non adsit, minuat, vel quominus id quod vult habere impediatur. Quoniam igitur natura bonum, vel, ut rectius dicam, supra omne bonum, Unigenitus est, at Patri bonum non est ingratum et præter voluntatem: manifeste per hæc demonstratur, quod etiam immediata est Filii cum Patre connexio, neque extruditur aut arcetur ab individua inest. Quod si quis inoffenso animo hunc auscultat

Quemadmodum si quis, dico autem ex suppositione, electivam sive voluntariam aliquam flammæ facultatem dederit, perspicuum fuerit quod simul atque esse cœperit, flamma etiam ex seipsa fulgorem velit elucere: volens autem non erit impotens, cum naturalis ejus facultas id efficere possit, ut simul ac flamma constiterit, voluntatem etiam fulgendi habeat: ita ut citra contradictionem, si hoc datum fuerit, voluntario nempe motu flammam moveri, hæc omnia concurrere simul intelligantur, et ignis accensio et fulgendi voluntas, ac denique fulgor ipse, cum voluntarius iste motus fulgoris subsistentiæ dignitatem nullo modo impediatur: sic per hoc quod a nobis allatum est exemplum, etiam si Patri bonam voluntatem inesse confitearis, non tamen propter ejusmodi voluntatem Filium a Patre separabis; neque enim consentaneum est, ut illud quod videlicet ipse Filius voluntate Patris sit genitus, impedimento sit quominus illico cum voluntate sit genitus. Sed quemadmodum in oculo videre et velle videre, illud quidem est naturæ operationis, velle autem arbitrii; attamen hic voluntatis motus non impeditur, sed voluntatem actu videndi ad hoc ipsum ingenerat; nam sigillatim et separatim horum unumquodque in seipso consideratur, et alterum alteri non est impedimento ut sit, sed hæc duo inter se inutuo quodammodo sunt: nam et naturalis videndi actus voluntatem sequitur, et rursum voluntas ab hoc motu videndi qui est secundum naturam, non deseritur: ut igitur oculo inspectio seu visio natura insita est, et videndi voluntas nullam dilationem ad ipsum videndi actum attulit, sed vult ei adesse, et quod vult est: sic et in ineffabili, omnemque cogitationem superante natura, omnia simul et secundum idem esse intelligimus, et æterni Patris

ἀλλὰ νῦν μὲν βουλόμεθα τι ἔχειν ὧν οὐκ ἔχομεν, μετὰ ταῦτα δὲ τυγχάνομεν ὧν τυχεῖν οὐκ ἠδουλήθημεν. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀπλῆς καὶ παντοδυνάμου φύσεως, ὁμοῦ τὰ πάντα καὶ κατὰ ταῦτόν νοεῖται, καὶ τὸ θέλειν τῇ ἀγαθόν, καὶ τὸ ἔχειν ὅπερ ἠθέλησε. Πάντα γὰρ ἐνεργόν καὶ ἐνοούσιον, καὶ ἐνυπόστατον τῇ αἰδίῳ φύσει τὸ ἀγαθόν τε καὶ τὸ αἰδίων ἐνθεωρεῖται θέλημα, οὔτε ἀπὸ τινος ἰδιαζούσης ἀρχῆς ἐγγινόμενον, οὔτε διχα τοῦ θελήτου νοηθῆναι δυνάμενον. Οὐδὲ γὰρ ἐνδέχεται παρὰ τῷ Θεῷ, ἢ τὸ ἀγαθὸν θέλημα μὴ εἶναι, ἢ μὴ συνεῖναι τῷ θελήματι· οὐδεμιᾷς αἰτίας οὐδὲ τὸ πρέπον τῷ Πατρὶ μὴ πάντα εἶναι μειούσης, οὔτε πρὸς τὸ ἔχειν τὸ βουλητὸν ἐμποδίζουσας. Ἐπεὶ οὖν φύσει τὸ ἀγαθόν, μᾶλλον δὲ παντὸς ἀγαθοῦ ἐπέκεινα ὁ μονογενῆς Θεός, οὐκ ἀσούλητον δὲ τῷ Πατρὶ τὸ ἀγαθόν· φανερώς ἀποδεικνύται διὰ τούτων, ὅτι καὶ ἀμεσός ἐστι τοῦ Υἱοῦ ἢ πρὸς τὸν Πατέρα συνάφεια, καὶ οὐκ ἐξωθεῖται οὐδὲ ἐξείργεται ὑπὸ τῆς ἀδιαστάτου συναφείας τὸ βούλημα τὸ τῇ ἀγαθῇ φύσει διὰ παντὸς ἐνυπάρχον. Εἰ δέ τις ἀνεπηρέαστως ἀκούει τοῦ λόγου καὶ τοιοῦτόν τι τοῖς εἰρημένοις προσθεῖναι βούλομαι. sermonem, tale quid etiam dictis volo adicere.

Ὡς περ εἰ τις, λέγω δὲ καθ' ὑπόθεσιν, προαιρετικὴν τινα τῇ φλογὶ δύναιμι δοῖν, δῆλον ἂν εἴη ὅτι ὁμοῦ τῷ εἶναι ἢ φλῆξ καὶ τὴν αὐτὴν ἐκλάμπειν ἀφ' ἑαυτῆς θελήσει· θελήσασα δὲ πάντως οὐκ ἀδυνατήσει, τῆς φυσικῆς δυνάμεως ἐπιτελὲς ποιούσης ὁμοῦ τῷ συστήναι τὴν φλόγα, τὸ περὶ τῆς αὐγῆς βούλημα· ὡς ἀναντιρρήτως εἰ τοῦτο δοθεῖν τὸ προαιρετικῶς κινεῖσθαι τὴν φλόγα, πάντων κατὰ ταυτὴν τὴν συνδρομὴν νοεῖσθαι, τῆς τε τοῦ πυρὸς ἐξάψεως, καὶ τοῦ περὶ τὴν αὐτὴν θελήματος, καὶ αὐτῆς τῆς αὐγῆς, ὡς μηδὲν τῆς προαιρετικῆς κινήσεως πρὸς τὴν ἀζῖαν τῆς αὐγῆς ὑπόστασιν ἐμποδίζουσας· οὕτως κατὰ τὸ ρηθὲν ἡμῖν ὑπόδειγμα, καὶ τῷ Πατρὶ τὸ ἀγαθὸν θέλημα συνομολογῶν, οὐκ ἀποστήσεις διὰ τοῦ θελήματος τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν. Οὐδὲ γὰρ εἰκός ἐστι τὸ τοῦ εἶναι αὐτὸν βούλημα, ἐμπόδιον τοῦ εὐθὺς εἶναι γίνεσθαι. Ἀλλ' ὥς περ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τό τε βλέπειν καὶ τὸ θέλειν βλέπειν, τὸ μὲν τῆς φύσεως ἐστὶν ἐνέργεια, τὸ δὲ ὀρηκθῆναι, τῆς προαιρέσεως, οὐ μὴν ἐμπόδιον, ἀλλὰ βουλὴν ἐμποιεῖ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ βλέπειν πρὸς αὐτὸ τοῦτο τῆς προαιρέσεως ἢ κινήσεως· ἰδίᾳ γὰρ τούτων ἐκάτερον καὶ ἐφ' ἑαυτοῦ θεωρεῖται, οὐδὲν ἐμπόδιον πρὸς τὸ εἶναι τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ γινόμενον, ἀλλὰ τὰ δύο, τρόπον τινὰ μετ' ἀλλήλων ἐστὶ, τῆς τε φυσικῆς ἐνεργείας τῇ προαιρέσει παρομαρτούσης, καὶ τῆς προαιρέσεως πάλιν τοῦ κατὰ φύσιν οὐκ ἀπολιμπανόμενης κινήματος· ὡς οὖν τῷ ὀφθαλμῷ ἡ κατανόησις συμφυῆς ἐστὶ, καὶ ἡ τοῦ ὁρᾶν βούλησις οὐδεμίαν ὑπέρθεσιν πρὸς αὐτὸ ὁρᾶν ἐνεποίησεν, ἀλλὰ καὶ θέλει αὐτῷ εἶναι τὴν ὁρασιν, καὶ ὁ θέλει ἐστίν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἀρρήτου καὶ ὑπὲρ πάσαν ἐννοίαν φύσεως, πάντων ἅμα κατὰ ταυτὴν ἐγγίνεται ἡμῖν ἡ διάνοια, τῆς τε αἰδίου τοῦ Πατρὸς ὑπάρξεως, καὶ περὶ τὸν Υἱὸν θελήματος, καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ, τοῦ, καθὼς φησιν ὁ Ἰωάννης, ἐν τῇ ἀρχῇ ὄντος, καὶ οὐ μετὰ τὴν ἀρχὴν νοουμένου. Ἀρχὴ δὲ τοῦ παντὸς ὁ Πατήρ· ἄλλ' ἐν τῇ

ἀρχῇ ταύτῃ καὶ ὁ Υἱὸς εἶναι κεχρησται, ἐκεῖνο ὡν ἡ ἀρχὴ κατὰ τὴν φύσιν, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἀρχή. Θεὸς γὰρ καὶ ἡ ἀρχή. καὶ ὁ ἐν τῇ ἀρχῇ ὢν Λόγος Θεὸς ἐστίν. Τῆς δὲ ἀρχῆς τὸ ἀΐδιον ἐνδοικνυμένης, καλῶς ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ ἀρχῇ συνάπτει τὸν Λόγον, ἐν αὐτῇ εἶναι λέγων τὸν Λόγον· τοῦτο ὡς οἶμαι κατασκευάζων, ἵνα μὴ φθάσῃ μόνῃ καθ' ἑαυτὴν ἐγγενέσθαι ἡ ἀρχὴ τῷ ἀκούσαντι, ἀλλὰ πρὶν ταύτην ἐντυπωθῆναι τῇ διανοίᾳ, συγκατανοηθῇ τῇ ἀρχῇ καὶ ὁ Λόγος ὁ ἐν ἐκείνῃ ὢν, συνεισελθὼν μετ' αὐτῆς εἰς τὴν τοῦ ἀκούοντος ἐνοσίαν, καὶ μετὰ τῆς ἀρχῆς τῇ ἀκοῇ ἐγγενόμενος. πρᾶeventus auditor, solum per se principium esse statim intelligat, sed antequam ipsum principium in mente audientis imprimatur, Verbum etiam simul cum principio intelligatur, illud ens quod ipsum est principium simul cum ipso in audientis mentem subiens, et una cum principio in auditu insitus.

Οὕτως δὲ τοῦ λόγου ἡμῖν διευκρινηθέντος, καί τις ἂν εἴη καὶ τὸν ἐναντίον προθεῖναι καὶ θεωρησάμενος λόγον, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἡμετέρας ὑπολήψεις ἀντεξέταζοντα· λέγει δὲ οὕτως· Ἄνο γὰρ ἔνταως, φησὶ, τῶν ὅν ἡμῶν εἰρημένων, τοῦ τε πρὸ τῆς ἰδίας γεννήσεως μὴ εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τοῦ γεννηθεῖσαν πρὸ πάντων εἶναι, οὐδ' ἕτερον τῶν εἰρημένων ἐλέγχει ψευδός. Οὐτε γὰρ ὡς πρὸ τῆς ἀνωτάτω γεννήσεως καὶ συστάσεως ἦν, εἰπεῖν ἐτόλμησεν, ἀντικειμένου τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως, καὶ τῆς τῶν σωφρονούντων κρίσεως. Τίς γὰρ ἂν καὶ παραδέξαιτο σωφρονῶν Υἱὸν ὄντα καὶ γεννητόν, πρὸ τῆς ἀνωτάτω γεννήσεως, μὴ θεομένου γεννήσεως πρὸς τὸ εἶναι ὁ ἐστὶ τοῦ χωρὶς γεννήσεως ὄντος; Εἰ μὲν οὖν ἀληθεύει τὸν διδάσκαλον ἡμῶν μηδὲν ἠγωνίσθαι λέγων πρὸς τὰς ἀντιθέσεις, ὅσοιεν πάντες ὅσοι τοῖς λόγοις ἐκεῖνος καθωμίληκασιν. Ἐγὼ δὲ (μικρὸν γὰρ εἰς ἀπόδειξιν κακίας τὸν ἐλεγχον τῆς περὶ ταῦτα συκοφαντίας εἶναι λογίζομαι) καταλιπὼν τὸ δεῖξαι μὴ ἀνεξέταστον παρεωρᾶσθαι τὸ μέρος τοῦτο παρὰ τοῦ διδασκάλου, περὶ τὴν εξέτασιν τῶν προτεθέντων, ὥπως ἂν οἶόν τε ἦ, τρέψω τὸν λόγον. Ἄνο φησὶν ἐν τῷ καθ' ἑαυτὴν εἰρηκεῖν λόγῳ, ἐν μὲν, τὸ πρὸ τῆς ἰδίας γεννήσεως μὴ εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς· ἕτερον δὲ, τὸ γεννηθεῖσαν πρὸ πάντων εἶναι. Ἄλλ' οἷ μὲν οὐ καὶνὴ τις οὐσία παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐγεννήθη ἔξω τῆς ἐν αὐτῷ τῷ Πατρὶ θεωρουμένης, ἰκανῶς οἶμαι διὰ τῶν προειρημένων ἡμῖν ἀποδοδεῖσθαι, καὶ μηδὲν χρῆζειν ἡμᾶς, ὡς πρῶτως ἡμῖν προεχθέντος τοῦ λόγου, πρὸς τὴν τοιαύτην βλασφημίαν συμπλέκεσθαι, πρὸς δὲ τοῦτο μόνον ἀναγκαῖον εἶναι τὴν σπουδὴν γενέσθαι τῷ λόγῳ, πρὸς τὴν θεὸν αὐτοῦ λέγων καὶ φρικτῶς φωνῇ, τὴν φανερώς εἰποῦσαν περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὅτι οὐκ ἦν· ἀλλὰ καὶ περὶ ταύτης τῆς βλασφημίας ἐν τοῖς προειρημένοις μετρίως διαλαβόντος τοῦ λόγου, τάχα περιττὸν ἂν εἴη πάλιν διὰ τῶν ὁμοίων θεωρημάτων τὰ προαποδεδειγμένα κατασκευάζειν. Τοῦτο γὰρ ἔνεκεν καὶ προειρηται· παρ' ἡμῶν ἐκεῖνα, ὡς τῆς εὐσεβοῦς διανοίας προετυπωθείσης, τοῖς ἐντυγχάνουσιν καταφανέσθαι γενέσθαι τῶν ἐναντίων τὴν βλασφημίαν, τῶν ἐπὶ τοῦ

existentia et generandi Filii voluntas, et ipsemet Filius qui secundum Joannem in principio erat, et non post principium intelligitur. Principium quidem universi Pater est, sed in hoc principio etiam Filius esse praedicatus est, illud cum sit secundum naturam, quod est principium. Deus enim est ipsum principium, et Deus est quod in principio erat Verbum. Cum autem principium aeternitas principii esset demonstrata, praeclare Joannes in principio Verbum copulat, cum Verbum in ipso esse dicit: hoc ut opinor praestruens, ne videlicet

Cum igitur dogmatis nostri assertionem, sic distinxerimus, opportunum fuerit contrarium sermonem proponere et speculari, ex adverso cum nostris opinionibus facta collatione. Sic autem dicit: Cum enim, inquit, duo vere dixerimus, quod videlicet ante propriam generationem non erat Unigeniti essentia, et quod ante omnia est genita, neutrius horum arguit mendacium: neque enim quod ante supremam generationem et constitutionem erat, ausus est dicere (a), reluctantem Patris natura, et prudentum adversante iudicio. Quis enim compos mentis et iudicii admittat Filium esse et genitum ante supremam generationem, ac si non indigeret generatione ut esset id quod est is qui absque generatione est? Si igitur verum est quod asserit, magistrum nostrum nihil egisse adversus ejus oppositiones: viderint omnes quicunque in illius sermonibus versati sunt. Ego vero, quoniam parum ad demonstrandam ejus malitiam facere arbitror, eum in his palam calumniatum arguisse, omittam ostendere magistrum nostrum non inexcussam praetermisisse eam partem, et ad examinanda ea quae ab ipso proponuntur, quantum fieri poterit, orationem convertam. Duo inquit in suo sermone dixisse, unum quidem quod ante generationem quae ipsi propria est, Unigeniti essentia non erat; alterum vero quod ante omnia genita est ejus essentia. Sed quod non nova quaedam essentia a Patre sit genita, extra eam quae in ipso Patre consideratur, abunde per ea quae dicta sunt a nobis, demonstratum esse existimo; nihilque opus esse nos, ut primum nobis prolato sermone, cum tali blasphemia configere; sed in hoc solum necessarium esse studio incumbere in hac disputatione, dico adversus horribilem et impiam ejus vocem obnixè contendere, quae aperte dixit de Verbo Deo quod non erat. Sed de hac blasphemia in antedictis cum jam disseruerimus, fortasse supervacaneum fuerit rursus per similia theorematum, id est speculamina, quae prius fuerunt demonstrata exstruere. Hac enim de causa in superioribus sermonibus illa praemisimus, ut his qui in hac scri-

(a) Basilus nempe qui contra Eunomium scripserat.
PATROL. GR. XLV.

pta inciderint, pia notione ac intelligentia præmunis manifestior fiat adversariorum blasphemia, qui in unigenito Deo non esse quam esse astruunt antiquius.

Operæ pretium autem mihi videtur, quid generationis nomen significet, exactiore examine in hac disputatione perpendere. Quod igitur ex aliqua causa esse nomen illud repræsentet, cuivis perspicuum est, nec hac de re dimicandum esse arbitror. Sed quoniam eorum quæ ex aliqua causa subsistunt differens est ratio, hoc existimo convenire, si artificiosa aliqua divisione planius explicetur. Eorum igitur quæ ab aliquo fiunt, has differentias comprehendimus. Quædam enim ex materia sunt et arte, ut ædificiorum et reliquorum operum constructiones, quæ ex congrua fiunt materia, quibus præest ars aliqua, quæ ad proprium scopum sive finem propositum sibi subjectum, ex iis quæ fiunt, perducit ac absolvit: quædam ex materia et natura; nam successivas animalium generationes natura exstruit, ex materiali corporum subsistentia suum opus efficiens: alia vero ex materiali defluxu, in quibus et principale subjectum manet quale est, et quod ab illo fluit in seipso consideratur, ut in sole et radio, vel in lucerna et fulgore, vel in odoramentis et unguentis, et inde evaporata qualitate: hæc enim licet in seipsis non diminuta maneant, statim habent singula concomitantem ex seipsis emanantem naturalem proprietatem, ut sol radium, lucerna fulgorem, odoramenta in aere suavem ex ipsis editam fragrantiam. Est præterea species alia generationis, cujus causa quidem immaterialis est et incorporea, generatio vero sensibilis et corporalis: dico autem sermonem ex mente generatum: cum enim sit incorporea mens, per instrumenta sensibilia sermonem parit. Totidem generationis differentias velut in generali quadam speculatione cognovimus. Nam quæcunque miro quodam et prodigioso modo a natura gignuntur, seu cum corpora quorundam animalium in alia quædam diversæ speciei mutat, seu cum ab aliqua humidorum alteratione, vel seminum corruptione, vel lignorum putredine animalia quædam producit; vel cum ex ignis condensatione humidum ex torribus halitum in fundo relictum, ad animalis generationem transmutat, quod salamandram appellant, etiamsi extra eas generationum species quas supra definivimus, esse videantur, nihilominus tamen in ipsis possunt comprehendi. Natura enim per corpora varia hæc animalium genera producit; qualis enim corporis versio fuerit, taliter a natura affecta sive disposita, talem quamdam animalis speciem effecit: quæ quidem non alia est generationis species, præter eam quæ ex natura et materia absolvitur. Cum igitur hi modi generationis hominibus essent cogniti, hominum generi benevola sancti Spiritus dispensatio nobis tradens divina mysteria, per ea quæ a nobis comprehendi possunt, doctrinam facit eorum quæ omnem sermo-

A μονογενοῦς Θεοῦ τὸ μὴ εἶναι τοῦ εἶναι κατασκευάζοντων πρεσβύτερον.

Δεκεῖ δέ μοι καλῶς ἔχειν αὐτὸ τῆς γεννήσεως τὸ σημαίνον, δι' ἐπιμελεστέρας ἐξετάσεως διασκοπῆσαι τῷ λόγῳ. Ὅτι μὲν οὖν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι τινος τὸ ὄνομα τοῦτο παρίσται, παντὶ δὴλόν ἐστι, καὶ οὐδὲν οἶμαι χρῆναι περὶ τοῦτου διαγωνίζεσθαι. Ἀλλ' ἐπειδὴ διάφορος τῶν ἐξ αἰτίας ὑφεστηκότων ἐστὶν ὁ λόγος, τοῦτ' οἶμαι προσήκειν διὰ τινος τεχνικῆς διαρίσεως σαφηνισθῆναι τῷ λόγῳ. Τῶν τοίνυν ἐκ τινος γινόμενων ταύτας τὰς διαφορὰς κατελήφθαμεν. Τὰ μὲν γὰρ ἐξ ὕλης ἐστὶ καὶ τέχνης, ὡς αἱ τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τῶν λοιπῶν ἔργων κατασκευαί, διὰ τῆς καταλλήλου ὕλης γινόμεναι· καθηγείται τις τέχνη πρὸς τὸν ἰδίον σκοπὸν τῶν γινόμενων τὸ προτεθέν συμπεραίνουσα· τὰ δὲ ἐξ ὕλης καὶ φύσεως· τὰς γὰρ ἐξ ἀλλήλων γενέσεις τῶν ζώων ἢ φύσις οἰκοδομεῖ, διὰ τῆς ἐν τοῖς σώμασιν ὕλικῆς ὑποστάσεως τὸ ἐαυτῆς ἐνεργούσα· τὰ δὲ ἐξ ὕλικῆς ἀπορρόιας, ἐφ' ὧν καὶ τὸ προηγούμενον μένει ὁδὸν ἐστὶ, καὶ τὸ ἀπ' ἐκείνου ῥέον ἐφ' ἑαυτοῦ νοεῖται, ὡς ἐπὶ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς ἀκτίνος, ἢ ἐπὶ τῆς λαμπρόδος καὶ τῆς αὐγῆς, ἢ ἐπὶ τῶν ἀρωμάτων τε καὶ μύρων, καὶ τῆς ἐκείθεν ἐνδοθεμένης ποιότητος· ταῦτα γὰρ ἐφ' ἑαυτῶν ἀμείωτα μένοντα, εὐθὺς ἔχει συμπαρομαρτοῦσαν ἐκάστην τὴν ἀπ' αὐτῶν ἐκδιδομένην φυσικὴν ιδιότητα· οἷον ὁ μὲν ἥλιος τὴν ἀκτίνα, ἢ δὲ λαμπρὰ τὴν αὐγὴν, τὰ δὲ ἀρώματα τὴν τῷ ἀερίῳ ἐξ αὐτῶν ἐντετατομένην εὐωδίαν. Ἔστι καὶ ἕτερον εἶδος παρὰ ταῦτα γεννήσεως, οὗ ἡ μὲν αἰτία ἄλλος ἐστὶ καὶ ἀσώματος, ἡ δὲ γέννησις αἰσθητὴ τε καὶ διὰ σώματος· λέγω δὲ τὸν ἐκ τοῦ νοῦ γινόμενον λόγον· ἀσώματος γὰρ ὧν καθ' ἑαυτὸν ὁ νοῦς, διὰ τῶν αἰσθητῶν ὀργάνων τίττει τὸν λόγον. Τούτῳ γὰρ γεννήσεως διαφορὰς οἷον ἐν γενικῇ τινι θεωρίᾳ κατενόησαμεν. Τὰ γὰρ ὅσα θαυματουργεῖται παρὰ τῆς φύσεως, τῆς σώματα ζώων τινῶν εἰς ἕτερον φύσιν τινα μεταβαλλούσας, ἢ ἀπὸ τινος τῶν ὑγρῶν ἀλλοιώσεως, ἢ σπερμάτων φθορᾶς, ἢ ξύλων σπινθίνος ζῶα τινα δημιουργούσας, ἢ ἐκ τῆς τοῦ πυρὸς συμπλήσεως τὴν ψυχρὴν ἐκ τῶν δαλῶν ἀτμὸν ἐναποληφθέντα τῷ βάθει πρὸς ζῶον γένεσιν μεταποιούσας, ὁ σαλαμάνδραν προσαγορεύουσιν, καὶ ἐξ αὐτῶν διορισθέντων εἶναι δοκῇ, οὐδὲν ἥττον ἐν τοῖς εἰρημένους ἐστὶ. Διὰ γὰρ σωμάτων ἢ φύσις τὰ ποιήματα ταῦτα τῶν ζώων εἶδη τεχνάζεται· ἡ γὰρ ποίησις τοῦ σώματος τροπὴ, τοῖωσδε παρὰ τῆς φύσεως διατεθεῖσα, τὸ δὲ τι τοῦ ζώου τὸ εἶδος ἐδημιουργεῖται· ὅπερ οὐκ ἄλλο τί ἐστὶν εἶδος γεννήσεως, παρὰ τὸ ἐκ φύσεως καὶ ὕλης ἀποτελούμενον. Τούτων τοίνυν τῶν τῆς γεννήσεως τρόπων φανερῶν τοῖς ἀνθρώποις ἑνῶν, ἡ φιλόανθρωπος τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἰκονομία παραδιδούσα τὴν διὰ τὰ θεῖα μυστήρια, διὰ τῶν ἡμῶν χωρητῶν τὴν διδασκαλίαν ποιεῖται τῶν ὑπὲρ λόγον, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἀπασι τοῦτο ποιεῖ, ὅταν σωματικῶς διαγράφῃ τὸ Θεῖον, ὀφθαλμῶν, καὶ βλέφαρα, καὶ οὖς, καὶ δακτύλους, καὶ χεῖρα, καὶ δεξιάν, καὶ βραχίονα, καὶ πόδα, καὶ ὑποδήματα, καὶ τὰ τοιαῦτα

περὶ Θεοῦ διεξιούσα, ὧν οὐδὲν κατὰ τὴν πρόχειρον **A** nem et rationem superant, sicut in aliis omnibus
 ἔννοιαν, ἐν τῇ θεῇ καταλαμβάνεται φύσει.
 hoc facit, cum corporaliter Deum describit, oculum
 et palpebras, aures et digitos et manum etiam dexteram, et brachium, et pedem, et calceamenta et
 quæ sunt ejusmodi de Deo enarrans, quorum nihil secundum consuetam intelligentiam in divina de-
 prehenditur natura.

Ἀλλὰ πρὸς τὸ ἡμῖν εὐσύνοπτον τὴν διδασκαλίαν
 ἀγούσα, ταῖς τετριμέναις ἐν τῇ συνθεῇ τῶν ἀν-
 θρώπων φωναῖς τὰ ὑπὲρ πᾶσαν σημασίαν πρᾶ-
 γματα διορίζει, ἀναλογικῶς ἡμῶν, δι' ἐκείτου τῶν
 περὶ Θεοῦ λεγομένων, πρὸς τὴν ἀναγομένων ὑψηλο-
 τέραν ὑπόνοιαν. Οὕτως οὖν καὶ τὰ πολλὰ τῆς γεν-
 νήσεως εἶδη παρὰ τῆς θεογενεστίας διδασκαλίας εἰς
 παράστασιν τῆς ἀρρόγητου τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως
 παραλαμβάνει, τοσοῦτον ἀφ' ἐκείτου λαμβάνουσα, ὅσον
 εὐαγές ἐστιν εἰς τὰς περὶ Θεοῦ ὑπολήψεις παραληφθη-
 ναι. Ὡς γὰρ ἡ τῶν δακτύλων μνήμη ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς
 χειρὸς καὶ τοῦ βραχίονος, οὐ τὴν ἐξ ὅστων καὶ νεύρων καὶ
 σαρκῶν καὶ συνδέσμων τοῦ μέλους κατασκευὴν ὑπογρά-
 φει τῷ λόγῳ, ἀλλὰ τὴν πρακτικὴν αὐτοῦ καὶ ἐνεργη-
 τικὴν δύναμιν τῷ τοιοῦτῳ διασημαίνει ὀνόματι. καὶ δι'
 ἐκείτου τῶν ἄλλων τὰ κατὰ ἄλλα τῶν περὶ Θεοῦ
 νοουμένων ἐνδείκνυται, οὐ συμπαράδεχομένη τῆς σω-
 ματικῆς τῶν ὀνομάτων ἐμφάσεως· οὕτως καὶ τὰ τῶν
 γενέσεων τούτων εἶδη λέγει μὲν ἐπὶ τῆς θείας φύ-
 σεως, οὐ μὴν οὕτω λέγει, ὡς νοεῖν οἶδεν ἡ καὶ ἡμᾶς
 συνθεῖα. Τὰ μὲν γὰρ περὶ τῆς κατασκευαστικῆς
 λέγει δυνάμεως, γέννησιν μὲν ὀνομάζει τὴν τοιαύτην
 ἐνέργειαν, διὰ τὸ δεῖν πρὸς τὸ ταπεινὸν τῆς θείας
 δυνάμεως καταβῆναι τὸν λόγον· οὐ μὴν ἐνδείκνυται
 τὰ ὅσα παρ' ἡμῖν τῇ κατασκευαστικῇ γενέσει συν-
 θεωρεῖται, οὐ τόπον, οὐ χρόνον, οὐχ ὁ λόγος παρα-
 κευὴν, οὐκ ὀργάνων συνεργίαν, οὐ τὴν ἐπὶ τοῖς γι-
 νομένοις θόρυβον, ἀλλὰ ταῦτα ἡμῖν καταλείπουσα,
 μεγαλοφυῶς καὶ ὑψηλῶς τῷ Θεῷ προσμαρτυρεῖ τῶν
 ὄντων τὴν γέννησιν· ὡς ὅταν λέγει, ἔτι αὐτὸς
 εἶπεν καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτί-
 σθησαν. Πάλιν ὅταν τὴν ἀπόρρητον τε καὶ ὑπὲρ
 λόγον τοῦ Μονογενοῦς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν
 ἐρμηνεύῃ, διὰ τὸ ἀχώρητον εἶναι τὴν ἀνθρωπίνην
 πτωχείαν τῶν ὑπὲρ λόγον τε καὶ ἔννοιαν διδαγμάτων,
 ἐκεῖ τοῖς ἡμετέροις συγκρίχεται, καὶ ὕδιν ὀνομάζει,
 ὅπερ ἡ παρ' ἡμῖν συνθεῖα τοῖς ἀπὸ ὕλης καὶ φύσεως
 ἀποτικτομένοις ὀνοματίζεται. Ἀλλ' ὅσπερ τὴν τῆς κτί-
 σεως γένεσιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ὁ λόγος εἰπὼν, τὸ διὰ τινος
 ὕλης γίνεσθαι αὐτὴν οὐ προσέθηκεν, οὐσίαν ὕλης,
 καὶ τόπον, καὶ χρόνον, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, τὴν
 τοῦ θελήματος δύναμιν εἶναι ἀποφηνάμενος· οὕτω
 καὶ ἐνταῦθα ὕδιν εἰπὼν, ἀφῆκε πάντα τε τὰ ἄλλα ὅσα
 περὶ τὴν κάτω γέννησιν ἡ ἀνθρωπίνην φύσιν ὁρᾷ,
 πάθῃ λέγων καὶ διαθέσεις καὶ τὴν ἐκ τοῦ χρόνου συν-
 ἐργειαν, καὶ τὴν τοῦ τόπου χρῆσιν, καὶ πρὸ πάντων
 τὴν ὕλην, ὧν ἄνευ ἀπάντων ἡ κάτω γέννησις ἐκ τῆς
 φύσεως οὐ συνίσταται. Πάσης δὲ τοιαύτης ἐννοίας
 ὑλικῆς τε καὶ διαστηματικῆς μὴ συμπαράληφθῆσεως
 ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ σημασίᾳ, μόνῃ ὑπελείφθη ἡ φύσις·
 καὶ διὰ τοῦτο τῇ τοῦ Υἱοῦ φωνῇ τὸ εἰκελὸν καὶ γνή-
 σιον τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀναδείξεως ἐπὶ τοῦ Μονο-

Sed ad id quod a nobis perspicui facilius potest,
 doctrinam adducens, tritis et vulgatis in hominum
 consuetudine vocibus, res quæ omnem exsuperant
 significantiam determinat, dum per analogiam seu
 proportionem quamdam, per ea quæ de Deo dicun-
 tur, ad aliquam sublimiorem cogitationem suble-
 vamus. Sic igitur multas generationis species a
 Deo inspirata doctrina ad representationem inef-
 fabilis subsistentiæ Unigeniti assumit, tantum ab
 unoquoque assumens, quantum ad eas quæ de Deo
 sunt opiniones, pium est assumi. Ut enim cum
 digitorum sit mentio in Deo, et manus et brachii,
 non ex ossibus et nervis et carnibus et vinculis
 membri constitutionem sermone describit, sed
 activam ipsius et efficacem vim ac potestatem tali
 nomine significat, et per aliorum unumquodque,
 quæ de Deo intelliguntur, his nominibus respon-
 dentia, demonstrantur, non tamen simul accipit
 corpoream nominum significantiam: sic etiam
 harum generationum species de divina quidem na-
 tura dicit, non tamen sic dicit, ut nostra consue-
 tudo novit intelligere. Nam cum de ea vi ac poten-
 tia qua cuncta condidit, loquitur, hanc operatio-
 nem generationem quidem nominat, quando qui-
 dem necesse est de divina virtute sermonem ad
 humilitatem nostram descendere, non tamen omnia
 quæcunque apud nos in ea generatione, qua quid
 construitur, spectantur, ostendit, non locum, non
 tempus, non sermo constitutionem, non instru-
 mentorum adjutricem operam, non in his quæ hu-
 mano more sunt tumultu, sed hæc nobis relin-
 quens, sublimi quodam et magnifico modo, Deo
 attribuit eorum quæ sunt generationem, verbi
 gratia cum ait, *Ipse dixit et facta sunt; ipse man-
 davit et creata sunt* ¹². Rursus cum inenarrabilem
 et omnem sermonem exsuperantem Unigeniti ex
 Patre subsistentiam declarat, quia non est capax
 humana egestas et mendicitas documentorum quæ
 sunt supra sermonem et notitiam exsuperant, ille
 D vocabulis nostris utitur, et Filium nominat, quod
 quidem nostra consuetudo his qui ex materia et
 natura gignuntur nomen imponit. Sed quemad-
 modum creationis generationem cum divinus ser-
 mo dixit, quia ex aliqua materia facta est, ipse
 non adjecit, sed essentialiam materiæ et locum et
 tempus et quæ sunt ejusmodi, nihil aliud esse
 præter divinæ voluntatis potentiam declarat: sic
 etiam hic Filium cum dixit, omisit omnia alia,
 quæcunque in infima generatione humana natura
 spectat, dico passiones et dispositiones, et eam
 quæ sit ex tempore operationem, et loci necessi-
 tatem, et ante omnia materiam, sine quibus omni-

¹² Psal. cxlviii, 5.

bus infima generatio quæ est a natura, non consistit. Cum autem in generatione Filii hæc omnia quæ de materia et locorum seu temporum intervallis intelliguntur, non comprehendisset, in Filii significatione sola subrelicta est natura: propterea- que voce Filii proprietas naturæ et legitima origo, quæ est in ea generatione quæ a Patre editur in unigenito Dei Filio explicatur. Et quoniam talis generationis species non erat idonea ad inferendam nobis sufficientem ineffabilis existentiae Unigeniti imaginationem, alteram generationis speciem simul assumit theologia ad significandam Filii generationem, eam nempe quæ sit ex materiali defluxu, et dicit splendorem gloriæ, et suavitatem unguenti, vaporem Dei, quæ, ut superiori tractatu exposuimus, nostra consuetudo defluxum materialem nominat. Sed quemadmodum in his quæ prius recensuimus neque creaturæ generatio, neque Filii significantia, tempus, vel materiam, vel laborem, vel affectionem simul admisit; sic et hic omni materiali cogitatione expurgans splendoris et cæterorum quorum mentio facta est, significantiam, solum id quod Deo convenit et decorum est, in talis generationis specie, sermo cum assumpsit, per emphasim, seu claram hujus dictionis significantiam, cum ipso esse et cum ipso aperte ostendit. Neque enim vapor sive halitus in aerem diffusionem ex subjecta materia animo repræsentat, neque odor ex qualitate unguenti in aerem transmutationem, neque splendor ex solari corpore per radios defluxum, sed hoc solum ex omnibus, sicut dictum est, per talem generationis modum declaratur, ex illo esse et cum illo intelligi, nullo intervallo inter Patrem et eum qui ex ipso est interjecto. Sed quoniam ob majorem in homines benevolentiam sancti Spiritus gratia multis ex locis nobis ingenerari divinas de Unigenito opiniones dispensavit: his etiam addidit reliquam eorum quæ in generatione considerantur speciem, dico eam quæ ex mente et sermone. Sed majore usus est providentia sublimis Joannes, ut nunquam præ languore et animi pusilli debilitate audientis intelligentia decidat ad communem notitiam verbi, ut Filius Patris sonus existimetur: propterea in essentia spectare Verbum instruit prima prædicatione, et non in essentia aliqua peregrina et abrupta ab ea quæ Deus est, sed in ipso et in prima beataque natura. Hæc enim docet, dicens: *In principio erat Verbum, et apud Deum, et Deus*¹⁴, et omnia quæ principium est, et ipse est. Sic enim de æternitate Unigeniti theologicè disserens exponit. Cum igitur tales sint generationis modi, seu certe eorum quæ ex causa subsistunt, qui quidem nostra consuetudine cognoscuntur, quos assumpsit sacra Scriptura ad supereminentium doctrinam quorum unumquodque sic debeat assumi ut consentaneum est ad firmandas et stabilendas rerum divinarum notiones, judicet jam rectum iudicium, ille qui hunc sermonem legit, si quid eorum quæ ab hæresi proferuntur robur aliquod habet contra veritatem.

Sed rursus adjiciam ipsam ad verbum adversarii

Α γενούς ἐρμηνεύεται. Καὶ ἐπειδὴ οὐχ ἱκανὸν ἦν τὸ τοιοῦτο τῆς γεννήσεως εἶδος ἀρκούσαν ἡμῖν ἐμποιεῖσαι τῆς ἀρρήτου περὶ τοῦ Μονογενοῦς ὑπάρξεως τὴν φαντασίαν, συμπαραλαμβάνει καὶ ἕτερον τῆς γεννήσεως εἶδος, πρὸς σημασίαν τῆς τοῦ Υἱοῦ θεολογία, τὸ ἐκ τῆς ὑλικῆς ἀποβόλας, καὶ φησιν ἀπαύγασμα ὁδῆς, καὶ ὁσμὴν μύρου καὶ ἀτμίδα Θεοῦ, ἅπερ ἐν τῇ προεκτεθείσῃ παρ' ἡμῶν τεχνολογίᾳ ἡ καθ' ἡμᾶς συνήθεια ὑλικὴν ἀποβόλαιον ὀνομάζει. Ἄλλ' ὥσπερ ἐν τοῖς προειρημένοις οὔτε ἡ τῆς κτίσεως ποίησις, οὔτε ἡ τοῦ Υἱοῦ σημασία χρόνον, ἢ ὕλην, ἢ κόπον, ἢ πάθος συμπαραδέξατο· οὕτως καὶ ἐνταῦθα πάσης τῆς ὑλικῆς ἐννοίας ἐκκαθάρας τὴν τοῦ ἀπαυγασματος καὶ τῶν λοιπῶν τῶν μνημονευθέντων σημασίαν, μόνον τὸ θεοπρεπὲς τοῦ τοιοῦτου τῆς γεννήσεως εἶδους ὁ λόγος παραλαβὼν, ἐνδείκνυται τὸ ἐξ αὐτοῦ τε καὶ μετ' αὐτοῦ νοεῖσθαι, διὰ τῆς κατὰ τὴν λέξιν ταύτην ἐμφάσεως. Οὔτε γὰρ ἡ ἀτμίς τὴν εἰς ἀέρα διάχυσιν ἐκ τῆς ὑποκαείμενης ὕλης παρίστησιν, οὔτε ἡ ὁσμὴ τὴν ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ μύρου γινόμενου πρὸς τὸν ἀέρα μετástασιν, οὔτε ἀπαύγασμα τὴν ἐκ τοῦ ἡλιακοῦ σώματος διὰ τῶν ἀκτίνων ἀποβόλαιον. Ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἐκ πάντων, καθὼς εἴρηται, διὰ τοῦ τοιοῦτου τῆς γεννήσεως τρόπου δηλοῦται, τὸ ἐξ ἐκείνου τε εἶναι καὶ μετ' ἐκείνου νοεῖσθαι· μηδενὸς διαστήματος μεταξὺ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ μεσιτεύοντος. Ἐπεὶ δὲ διὰ πλείονα φιλανθρωπίαν ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάρις πολλαχθὲν ἡμῖν ἐγγενέσθαι τὰς θείας περὶ τοῦ Μονογενοῦς ὑπολήψεις ἐκονομήσατο· προσέθηκε καὶ τὸ λειπόμνον τῶν ἐν γενέσει θεωρουμένων εἶδος, τὸ ἐκ τοῦ νοῦ φημι καὶ τοῦ λόγου. Ἀλλὰ πλείονι χρῆται τῇ προμηθείᾳ ὁ ὕψηλός Ἰωάννης, ὡς μήποτε ὑπὸ ἀτονίας τε καὶ μικροψυχίας καταπασεῖν τὸν ἀκούοντα πρὸς κοινὴν ἐννοίαν λόγου, ὡς φθόγγον τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν νομισθῆναι· διὰ τοῦτο ἐν οὐσίᾳ βλέπειν τὸν Λόγον παρασκευάζει τῷ πρώτῳ κηρύγματι, καὶ ἐν οὐσίᾳ οὐκ ἀπεξενωμένην τινὶ ἀπερρήγυλᾳ τῆς ὁδὸς ἐστίν, ἀλλ' ἐν αὐτῷ καὶ τῇ πρώτῃ καὶ μακαρίᾳ φύσει. Ταῦτα γὰρ διδάσκει, λέγων, *ὅτι Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεός, καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ἡ ἀρχὴ, καὶ αὐτὸς ὢν*. Οὕτως γὰρ περὶ τῆς αἰδιότητος τοῦ Μονογενοῦς θεολογῶν διεξέρχεται. Τούτων τοίνυν πῶν τῆς γεννήσεως τρόπων, ἦτοι τῶν ἐξ αἰτίας ὑφ' ὧς ἐστὶν, ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς συνήθειᾳ γινωσκομένων, παραληφθέντων δὲ καὶ παρὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς πρὸς τὴν τῶν ὑπερκείμενων διδασκαλίαν, οὕτως ὡς εἰκὸς ἐστὶ πρὸς παράστασιν τῶν θείων ὑπολήψεων ἕκαστον τούτων μεταληφθῆναι, κρινάτω δικαίαν κρίσιν ὁ ἐντυγχάνων τῷ λόγῳ· εἰ τι τῶν περὶ τῆς αἰρέσεως φερομένων ἰσχύον τινα κατὰ τῆς ἀληθείας ἔχει.

Προσθήσω δὲ πάλιν αὐτὴν ἐπὶ λέξεως τοῦ ἐναντίου

¹⁴ Joan. 1 4.

τῶν ῥῆσιν ἔχουσιν οὕτως· Δύο, φησὶν, ὄντων τῶν παρ' ἡμῶν εἰρημένων, τοῦ τε πρὸ τῆς ἰδίας γεννήσεως μὴ εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τοῦ γεννηθεῖσαν πρὸ πάντων εἶναι. Ποῖον γεννήσεως εἶδος ὁ δογματιστὴς ἡμῖν προτείνεται; Ἄρα τὸ πρέπον ἐπὶ Θεοῦ νοεῖν τε καὶ λέγειν; Καὶ τίς οὕτως ἄθεος ὥστε προεπινοεῖν τοῦ Θεοῦ τὸ μὴ εἶναι; Ἀλλὰ δῆλον ὅτι πρὸς τὴν ὑλικὴν ταύτην βλέπουσιν, τὴν κάτω φύσιν τῆς περὶ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ ὑπολήψεως ποιεῖται διδάσκαλον· καὶ ἐπειδὴ βοῦς, ἢ ὄνος, ἢ κάμηλος πρὸ τῆς ἰδίας γεννήσεως οὐκ ἔστιν, τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς βούλεται λέγειν, ὃ ἐπὶ τῶν ζώων ἡ ἀκολούθεια τῆς κάτω φύσεως δίδωσι βλέπειν, οὐδὲ τοῦτο νοῶν ὁ σωματικὸς θεολόγος, ὅτι τὸ μονογενὲς ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενον, αὐτῷ τῷ ῥήματι τὸ πρὸς πᾶσαν γένεσιν ἀκοινώνητόν τε καὶ ἰδιάζον ἀποσημαίνει. Πῶς γὰρ ἂν εἴη μονογενὴς αὐτῇ ἡ γένεσις, εἰ κοινῶν κατὰ τὴν ἔμφασιν καὶ ταυτοῦτητα πρὸς ἄλλην γένεσιν ἔχει; Τὸ γὰρ μόνον κατεξαίρετον ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται, ὃ οὐκ ἔστιν ἐπ' ἄλλης κατανοῆσαι γεννήσεως, κυρίως τε καὶ προσφυῶς τῷ προσρήματι τοῦ Μονογενοῦς ἐρμηνεύεται· ὥς εἰ γέ τι τῆς κάτω γεννήσεως καὶ ἐπ' αὐτοῦ θεωρεῖται, οὐκέτ' ἂν εἴη Μονογενὴς, ὃ τίς τῆς γεννήσεως ἰδιώματι πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν γεννηθέντων κοινοποιούμενος· εἰ γὰρ τὰ αὐτὰ καὶ ἐπὶ τούτου λέγοιτο, ἃ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν διὰ γεννήσεως προϋόντων εἰς τὸ εἶναι λέγεται, εἰς ἀδελφικὴν τινα σχέσιν τὸ τοῦ Μονογενοῦς σημαίνονμενον μετασκευάσει ὁ λόγος. Οὐκοῦν εἰ τὸ ἄμικτόν τε καὶ ἀκοινώνητον πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν γινομένων ἐνδεκνυται τὸ τοῦ Μονογενοῦς σημαίνονμενον, οὐδὲν τῶν περὶ τὴν κάτω γέννησιν ὀρωμένων, καὶ ἐπὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ νοεῖσθαι καταδεξόμεθα. Ἀλλὰ μὴ ἴδιον πάντων τῶν διὰ γεννήσεως ὑφ' ἐστῆκότων, τὸ μὴ εἶναι πρὸ τῆς γεννήσεως· ἀλλότριον δ' αὖ τοῦτο τῆς τοῦ Μονογενοῦς ἰδιότητος, ὃ μὴδὲν τοῦ τρόπου τῆς κοινῆς γεννήσεως εἶδους τὸ πεπλανημένον προσεῖναι ἢ τοῦ Μονογενοῦς ἔκγονον μαρτύρεται. Οὐκοῦν πιστωθῆτω ὁ ὑλικὸς οὗτος καὶ τῇ αἰσθήσει φίλος, διὰ τοῦ ἐτέρου τῆς γεννήσεως εἶδους τὸ πεπλανημένον τῶν ὑπολήψεων αὐτοῦ διορθώσασθαι. Ἀλλ' ἴως ἔρεῖς, ἔπαν ἀπαύγασμα δόξης καὶ ὁσμὴν μύρου ἀκοῦσης, ὅτι οὐκ ἦν τὸ ἀπαύγασμα πρὸ τῆς ἰδίας γεννήσεως· ἀλλ' ὅταν τοῦτο εἴπῃς, οὐδὲν τὴν δόξαν πάντως εἶναι δώσεις· οὔτε τὸ μύρον, οὐ γὰρ ἔστιν· ἢ τυφλὴν ἐφ' ἑαυτῆς καὶ ἀλαμπῇ ποτε νομισθῆναι τὴν δόξαν εἶναι, ἢ τὸ μύρον τῆς εὐνοίας ἄγονον. Ὡστε εἰ τὸ ἀπαύγασμα οὐκ ἦν, οὐδὲ ἡ δόξα ἦν πάντως. Καὶ τῆς ὁσμῆς οὐκ οὖσης, τὸ μὴδὲ τὸ μύρον εἶναι συναπεδείχθη. Εἰ δὲ φοβεῖ τινα ταῦτα παρὰ τῆς Γραφῆς παραληφθέντα, τὰ ὑποδείγματα, ὥς οὐκ ἀκριβῶς τὸ μεγαλεῖον τοῦ Μονογενοῦς παριστῶντα, διὰ τὸ μὴ ταῦτόν εἶναι τῷ ὑποκειμένῳ κατὰ τὴν οὐσίαν, ἢ τὸν ἀτμὸν τῷ μύρῳ, ἢ τὴν ἀκτίνα τῷ ἡλίῳ, ὁ ἀληθινὸς Λόγος διορθώσασθαι τὸν ὁδόν, ὃ ἐν τῇ ἀρχῇ ὢν, καὶ πάντα ὢν, ὅσα ἐστὶν ἡ ἀρχὴ, καὶ τοῦ παντὸς προὑπάρχων, οὕτως ἐν τῷ πηγύγματι τοῦ Ἰωάννου βοησάντος, ὅτι καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἦν ὁ Λόγος, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Εἰ οὖν Θεός

A orationem, quæ sic habet: Duo, inquit, cum dixerimus, et ante generationem quæ ipsi propria est, non esse Unigeniti essentiam, et ante omnia generatam esse. Quamnam generationis speciem nobis iste dogmatista protendit? num de Deo quod pium est et decorum decet intelligere et dicere? Et quis adeo impius et Dei negator, ut non esse in Deo prius intelligat? Sed perspicuum quod ad materialem hanc respiciens generationem, infimam naturam de unigenito Deo opinionis facit magistram. Et quoniam bos, vel asinus, vel camelus ante suam generationem non est, hoc etiam in Unigenito vult asserere, quod in animalibus series et ordo naturæ huius infimæ dat videre, neque hoc animadvertit carnalis iste theologus, quod cum Unigenitus in Deo dicitur, hoc ipso verbo, quod cum omni generatione nullam habet prorsus communionem, et quod ab ea peculiariter secretum est significatur. Quomodo enim fuerit Unigenitus, si hæc ipsa generatio communionem secundum significationem et identitatem cum alia generatione habet? Solum enim quod eximium et præcipuum in ipso intelligitur, quod non in alia generatione cognoscitur, proprie et congruenter Unigeniti nomine significatur: ita ut si quid ex iis quæ infimæ generationi conveniunt in ipso spectetur, non amplius sit Unigenitus, utpote qui aliquibus generationis proprietatibus cum reliquis genitis communicet: si enim eadem in eo dicerentur, quæ in aliis quæ per generationem in rerum natura prodeunt, ad fraternam aliquam relationem Unigeniti significatum sermo transferret. Quare si quod cum aliis quæ generantur, neque misionem, neque communionem patitur, Unigeniti significatum ostendit, nihil certe eorum quæ in ima generatione cernuntur, in hypostasi Filii, quæ ex Patre est, intelligi admitemus. Atqui proprium est omnium quæ per generationem subsistunt, ante generationem non esse; hoc igitur alienum ab Unigeniti proprietate, cui nihil vagum et erroneum in ulla communis generationis specie et modo adesse et competere Unigeniti appellatio testatur. Ergo iste materialis et sensui amicus doctor persuadeatur, per aliam generationis speciem suarum opinionum vagum errorem emendare. Sed forte dices, cum splendorem gloriæ et unguenti odorem audis, quod non erat splendor ante propriam generationem; sed cum hoc dixeris, nihil prorsus esse gloriam dabis, neque unguentum, non enim est: vel cæcam in seipsa et luce carentem aliquando fuisse gloriam existimandum, vel unguentum suavis expirationis sterile. Quare si splendor non erat, neque gloria erat omnino. Et si odor non est, neque unguentum esse nunc demonstratum est. Quod si terrent aliquem hæc quæ a Scriptura assumuntur exempla, ut non exacte Unigeniti magnificentiam exprimentia, quia non idem sit cum subjecto secundum substantiam, vel halitus cum unguento, vel radius cum sole, verus sermo metum ejus exprimat, qui dicit, quod erat in principio, et quod omni-

nia est, quæcunque est principium et quod ante omnia præexistit, præsertim cum Joannes in præconio suo vociferetur, quod *Et apud Deum erat Verbum, et Deus erat Verbum*. Si igitur Pater est Deus, et Deus est etiam Filius, quænam ad exactam de Unigenito theologiam relinquitur dubitandi ratio, cum Filii significatione proprietas naturæ notificetur, per splendorem vero, unio et conjunctio nullis intervallis dissita significetur, Dei autem appellatio quæ Patri et Filio æqualiter accommodatur, honoris per omnia æqualitatem indicet? Character vero sive figura omnis substantiæ quæ in priæ magnitudinis penitus significat, et forma Dei strando in seipso per quæ positio figuratur.

Rursus igitur proponamus Eunomii sermonem. *Non erat, inquit, ante propriam generationem*. Quis hic est, quem non esse autumat? Recenseat divina nomina, quibus ille qui ex Eunomii opinione aliquando non erat, nominatur. Dicit ergo lucem, beatitudinem, vitamque et incorruptibilitatem, et justitiam et sanctificationem, et virtutem et veritatem, et quæ sunt ejusmodi. Iste igitur qui ait ante generationem ipsum non fuisse, palam procul dubio clamat, quod non erat veritas, quando ille non erat, non erat vita, non erat lux, non erat incorruptibilitas, non aliud quidquam eorum quæ in Deo intelliguntur. Præterea quod est absurdius et ad impietatem acerbius, non erat splendor, non erat character, sive figura. Dum enim dicit non esse splendorem, non esse quoque vim resplendentem prorsus simul astruit, ut in exemplo lucernæ videre est. Qui enim lucernæ fulgorem dixit, lucernam splendere simul ostendit; et qui non esse fulgorem dicit, lucernæ ardentis extinctionem consignificavit. Quare cum Filius non esse dicitur, etiam Patris non existentia necessaria consecutione astruitur. Si enim alterum alteri coheret continenter, secundum apostolicum testimonium, et splendor gloriæ, et character substantiæ, et sapientia Dei, qui alterum conjunctorum negat esse, unius sublatione reliquum funditus sustulit. Quare si non est splendor, confitendum est, neque splendentem naturam esse, et si character non subsistit, neque figuratam esse personam. Si præterea non est sapientia et virtus Dei, neque illum esse prorsus fatendum est, qui non absque sapientia et virtute in seipso intelligitur. Si igitur non erat unigenitus Deus, priusquam fieret, sicut ait Eunomius, Christus autem Dei est virtus et Dei sapientia, et character, et splendor: igitur non erat omnino Pater, ejus Filius est virtus et sapientia, et character, et splendor: nullo quippe modo licet ratione complecti, neque substantiam nullo characterem signatam, neque gloriam quæ luce careat, neque Deum sapientia orbatum, neque opitricem absque manu, neque principium rationis expers, neque Patrem sine Filio. Sed omnia quæ sunt ejusmodi, et his qui fatentur et qui aspernantur, sibi invicem simul esse declarantur. Et per unius sublationem et quod conjun-

μὲν ὁ Πατήρ, Θεὸς δὲ καὶ ὁ Υἱός· τίς ἐστι καταλείπεται πρὸς τὴν ἀκριβῆ τοῦ Μονογενοῦς θεολογίαν ἀμβολία, ὅταν τῇ μὲν τοῦ Υἱοῦ σημασίᾳ τὸ κατὰ φύσιν οἰκεῖον γνωρίζεται, τῷ δὲ ἀπαυγασματι τὸ συναφές τε καὶ ἀδιείστατον, τῇ δὲ τοῦ Θεοῦ προσηγορίᾳ κατὰ τὸ ἴσον ἐξηρμοσμένη Πατρί τε καὶ Υἱῷ, τὸ διὰ πάντων ὁμοίμον; Ὁ δὲ χαρακτήρ πάση τῇ ὑποστάσει τοῦ Πατρὸς ἐπιθεωρουμένη τὸ ἀνελλιπὲς τοῦ ἰδίου μεγέθους διασημαίνει, καὶ ἡ μορφή τοῦ Θεοῦ τὴν διὰ πάντων καταμνησθεὶς ταυτότητα, τῷ πάντα δεικνύειν ἐφ' ἑαυτῆς δι' ὧν ἡ θέσις χαρακτηρίζεται. Patre consideratur, perfectam plenitudinem propter omnia ostendit identitatem, omnia demon-

Πάλιν τοίνυν προθῶμεν τοῦ Εὐνομίου τὸν λόγον. Οὐκ ἦν, φησί, πρὸ τῆς ἰδίας γεννήσεως. Τίς οὗτος ἐστίν, ὃν οὐκ εἶναι λέγει; Εἰπάτω τὰ θεῖα ὀνόματα, οἷς ὁ κατ' Εὐνόμιον ποτε μὴ ὦν ὀνομάζεται. Οὐκοῦν φῶς ἐρεῖ καὶ μακαριότητα, ζωὴν τε καὶ ἀφθαρσίαν, καὶ δικαιοσύνην καὶ ἁγιάσμον, καὶ δύναμιν καὶ ἀλφειαν, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὁ τοίνυν πρὸ τῆς γεννήσεως λέγων αὐτὸν μὴ εἶναι, ἀντικρὺς ταῦτα βοᾷ, ὅτι οὐκ ἦν ἀλήθεια, ὅτε ἐκεῖνος οὐκ ἦν, οὐκ ἦν ζωὴ, οὐκ ἦν φῶς, οὐκ ἦν δύναμις, οὐκ ἦν ἀφθαρσία, οὐκ ἄλλο τι ἦν τῶν ἐν Θεῷ νοσούμενων οὐδέν. Καὶ τὸ ἐπὶ τούτων παραλογώτερον, καὶ εἰς ἀσέβειαν χαλεπώτερον, οὐκ ἦν ἀπαύγασμα, οὐκ ἦν χαρακτήρ. Ἐν γὰρ τῷ μὴ εἶναι λέγειν ἀπαύγασμα, τὸ μὴδὲ τὴν ἀπαυγάζουσαν δύναμιν εἶναι συγκατασκευάζεται πάντως, πῶς ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸν λόγον ἐστίν ὑποδείγματός. Ὁ γὰρ τὴν αὐγὴν τοῦ λόγου εἰπὼν τὸ καὶ λάμπειν τὸν λόγον συνεδείξατο, καὶ ὁ μὴ εἶναι τὴν αὐγὴν λέγων τὴν σθέσιν τοῦ φωτίζοντος συνεστήμανεν. Ὡς οὖν ὅταν ὁ Υἱὸς μὴ εἶναι λέγεται, καὶ ἡ τοῦ Πατρὸς ἀνυπαρξία κατ' ἀνάγκην ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ κατασκευάζεται. Εἰ γὰρ συνημμένως ἔχεται τοῦ ἐτέρου τὸ ἕτερον, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν μαρτυρίαν, καὶ τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ ὁ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως, καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, ὁ τὸ ἕτερον τῶν συνημμένων μὴ εἶναι λέγων, τῇ τοῦ ἐνὸς ἀναίρεσει συναεῖλε πάντως καὶ τὸ λειπόμενον· ὥστε τοῦ ἀπαυγασματος μὴ ὄντος, ὁμολογεῖσθαι μὴ εἶναι μὴδὲ τὴν ἀπαυγάζουσαν φύσιν, καὶ τοῦ χαρακτῆρος μὴ ὑπερστώτος, μὴδὲ τὴν χαρακτηριζομένην εἶναι ὑπόστασιν, σοφίας δὲ καὶ δυνάμεως Θεοῦ μὴ οὔσης, μὴδὲ ἐκεῖνον πάντως εἶναι ὁμολογεῖσθαι, τὸν δίχα σοφίας τε καὶ δυνάμεως ἐφ' ἑαυτοῦ μὴ νοούμενον. Εἰ οὖν οὐκ ἦν ὁ μονογενὴς Θεὸς πρὶν γενέσθαι, καθὼς φησιν ὁ Εὐνόμιος· Χριστὸς δὲ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ χαρακτήρ καὶ ἀπαύγασμα· οὐκ ἦν πάντως οὐδὲ ὁ Πατήρ, οὐδ' ὁ Υἱὸς δύναμις ἐστὶ καὶ σοφία, καὶ χαρακτήρ καὶ ἀπαύγασμα· οὐ γὰρ ἔστιν ἐπινοῆσαι τῷ λόγῳ, οὔτε ὑπόστασιν ἀχαρακτήριστον, οὔτε ἀλεμπῆ δόξαν, οὔτε ἄσπορον Θεόν, οὐκ ἄχρηστα δημιουργόν, οὐκ ἄλογον ἀρχὴν, οὐκ ἀπαῖδα Πατέρα. Ἀλλὰ πάντα τὰ τοιαῦτα ἐπὶ τοῖς ὁμολογοῦντων καὶ ἐπὶ τῶν ἀθετούντων καὶ ἀλλήλοις συναφανίζεται. Καὶ διὰ τῆς τοῦ ἐνὸς ἀναρρέσεως καὶ τὸ συνημμένον συναφανίζεται. Ἐπειδὴ τοίνυν κατασκευάζεται παρ' αὐτῶν τὸ μὴ εἶναι τὸν

Υἱὸν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ὃ ἐστὶν ἀπαύγασμα δόξης ἢ δὲ ἀκολούθεια συναναίρεσι τῇ τοῦ ἀπαυγάσματος ἀνυπαρξίᾳ καὶ τὴν τῆς δόξης ἀϊδιότητα· δόξα δὲ ὁ Πατήρ, ὅθεν τὸ μονογενὲς φῶς ἀπηρυγάζεται, νοησάτωσαν οἱ περιττοὶ τὴν σοφίαν, ὅτι σύμμαχοι τῶν Ἐπικουρεῶν δογμάτων ἀναπεφύκτασιν, καὶ προσχρήματι χριστιανισμοῦ τὴν ἀθειαν πρεσβεύοντες. Διπλῆς τοίνυν κατὰ τὸ ἀκόλουθον τῆς ἀτοπίας ἀναφανείσης, ἡ καθόλου μὴ εἶναι τὸν Θεὸν λέγειν, ἡ μὴ ἀνάγκως εἶναι, ἐλέσθωσαν τὸ δοκοῦν ἐκ τῶν φανεύων, ἡ ἄθεοι λέγεσθαι, ἡ μηκέτι ἀναρχον εἶναι τῷ Πατρὶ τὴν οὐσίαν λέγειν. Ἀλλὰ μὴν φεύγειν εἰκὸς αὐτοὺς τὸ ἀθέους νομίζεσθαι. Οὐκοῦν λείπονται τὸ μὴ εἶναι αἰδίου τὸν Θεὸν κατασκευάζειν. Εἰ δὲ τοῦτο ἡ τῶν ἀποδειχθέντων ἀκολούθεια συναναγκάζει, ποῦ αἱ ποικίλαι καὶ ἄστροφοι τῶν ὀνομάτων ἀντιστροφαί; Ποῦ ἡ ἀμήχανος τῶν συλλογισμῶν ἀνάγκη, διὰ τῆς τοῦ ἀγεννήτου πρὸς τὸ γεννητὸν διαστολῆς τὰς γραῶδεις ἀκοᾶς περιβομβοῦσα;

sunt consequentia cogit necessario, ubi variæ et irretortæ nominum reciprocae conversiones? ubi ineluctabilis syllogisimorum necessitas, per ingeniti cum genito differentiam circum aniles aures hominans?

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. Καλῶς δ' ἂν ἔχει μὴδὲ τὸ ἐφεξῆς παρῆεν ἀνεξέταστον· σιωπάσθω δὲ τὰ διὰ μέσου παίγνια, οἷς ὁ δεινὸς οὗτος ῥήτωρ μιτρακιωδῶς ἐναθρόνεται, εἴτε παίζων, εἴτε σπουδάζων ἐν ταῖς καθ' ἡμῶν λοιδορίαις, ὡς διὰ τοῦτου κρείττων κατὰ τὸν λόγον ἐσόμενος. Οὐ γὰρ δὴ βιάσεται τις ἡμᾶς, ἡ τοῖς λοξοῖς τὰ ἡμᾶς συνδιαστρέφειν τὰς ἔψεις, ἡ τοῖς ὑπὸ δαιμονίας νόσου παραπεπληγῶσι συνδιαστρεβλοῦσθαι, συνεξάλλεσθαι καὶ συγκαταπίπτειν τῷ σώματι. Ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἐλεήσομεν, ἡμεῖς δὲ τοῦ καθεστηκότος οὐκ ἐκστήσόμεθα. Φησὶ τοίνυν στρέψας πρὸς τὸν διδάσκαλον ἡμῶν τὸν ἐν τῷ πράγματι λόγον, ὡς δὴ κατὰ πρόσωπον τὴν μάχην ποιούμενος, ὅτι τοῖς ἰδίοις ἀλώσει περσὺς. Ἐκεῖνον γὰρ εἰρηκότος, τὸ καλὸν αἰετὶ παρῆναι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, καλὸν δὲ τὸ τοιοῦτου παιδὸς εἶναι πατέρα· οὐκοῦν μηδέποτε τὸ καλὸν ἀπεῖναι αὐτοῦ, μηδὲ ἄνευ Υἱοῦ τὸν Πατέρα θελήσαι· θελήσαντα δὲ μὴ ἀδυνατῆσαι, δυνάμενον δὲ καὶ βουλόμενον, ἐν τῷ κατὰ γνώμην εἶναι καὶ αἰετὶ ἔχειν τὸν Υἱόν, διὰ τὸ αἰετὶ θέλειν τὸ ἀγαθόν· πρὸς τοῦτο γὰρ ἡ διάνοια τῶν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἡμῶν εἰρημένων βλέπει· ταῦτα προδιασύρας ὁ Εὐνόμιος ἐκ τῆς ἐξωθεν σοφίας ἐπεισάχοντα, τοιαύτην τινὰ ῥῆσιν πρὸς ἀνατροπὴν τῶν εἰρημένων προβάλλεται, καὶ φησι, *Τίς γεννήσῃ;* λέγοντός τινος τῶν τοῖς τοιοῦτοις λόγοις ἐμμελετηκότων· ὥσπερ εἴπερ τὸ δημιουργεῖν καλὸν καὶ πρέπον Θεῷ, πῶς οὐκ ἀνάγκη αὐτῷ τὸ καλὸν καὶ πρέπον παρῆναι, εἴπερ ἀναρχὸς ὁ Θεός; Καὶ ταῦτα μῆτε ἀγνοίας κωλυούσης, μῆτε ἀσθενείας ἐμποδιζούσης, ἡ πρὸς τὸ δημιουργεῖν ἡλικίας, καὶ ὅσα συμφορήσας κακῶς σεαυτῷ κατέχευας· οὐ γὰρ δὴ τοῦ Θεοῦ θέμις εἰπεῖν. Εἰ μὲν οὖν ἦν δυνατὸν αὐτὸν τὸν διδάσκαλον πρὸς τὸ ἐρωτηθῆναι ἀποκρίνασθαι, ἔδειξεν ἂν τῷ Εὐνομίῳ, τίς ἂν ἐγένετο, καθὼς οὗτος ἡρώτησε διὰ τῆς θεοπαίδεῦτος γλώττης, τὸ τε θεῖον ἐκκαλύπτων μυστήριον, καὶ μαστιζὼν τοὺς ἐλέγχους τοὺς τῆς ἀπάτης προστάτας, ὥστε φανερόν γενέσθαι

ctum ei adhæret simul evanescit. Quoniam igitur ab ipsis Filius non esse astruitur priusquam genitus esset, qui est gloriæ splendor (consequentia autem simul cum splendoris non-existentia tollit etiam gloriæ æternitatem; gloria autem est Pater, unde unigenita lux resplenduit), intelligant isti qui sapientia exuberant, se Epicureorum decretorum patronos et defensores manifestos esse, et christianismi prætextu ac specie atheiam (id est impietatem, sive *Dei abnegationem*) asserere. Cum igitur sit duplex ex consecutione demonstrata absurditas, vel omnino Deum non esse ut dicant, vel non esse absque principio: quod ex his manifeste probatis ipsis videbitur eligant, vel ut divinitatis abnegatores dicantur, vel ut non amplius essentiam principio carentem Patri esse affirmant. Enimvero verisimile est ipsos fugere Dei negatores existimari. Reliquum est igitur eos astruere Deum non esse æternum. Quod si hoc eorum quæ demonstrata

tortæ nominum reciprocae conversiones? ubi ineluctabilis syllogisimorum necessitas, per ingeniti cum genito differentiam circum aniles aures hominans?

Sed hæc hactenus. Operæ pretium autem videtur, quod deinceps sequitur non indiscussum præterire. Sed ludiera interjecta silentio involvantur, quibus hic vehemens orator juveniliter exsultat, sive jocans, sive serio agens in conviciis contra nos coniectis, quasi per hæc ratione superior futurus. Nullus enim vi nos adiget, cum limis et obliquis oculos iidem extorquere, vel cum morbo dæmoniaco percussis simul exagitari, una saltare et corpore concidere. Sed illorum quidem miserebimur, nos autem de composito mentis statu non dimovebimur. Ait igitur in magistrum nostrum sermone converso, quasi re ipsa contra personam decertans, quod propriis pennis captus sit. Cum enim ille dixisset, quod pulchrum est sive honestum semper adessee Deo, qui est in omnibus, præclarum autem sive honestum talis filii esse patrem: igitur nunquam honestum abesse ab ipso, neque sine Filio Patrem esse voluisse: volentem autem non impotentem fuisse, sed potentem et volentem voti sui compotem esse, semperque habere Filium, quia semper vult bonum: ad hoc enim eorum quæ a patre nostro dicta sunt tendit intelligentia: hæc Eunomius prius traducens et carpens, advecta ex sapientia externa, talem quamdam dictionem ad eversionem eorum quæ dicta sunt proponit, et ait: *Quis generabit?* (cum dixisset aliquis eorum qui in talibus sermonibus exercitati sunt:), quemadmodum, siquidem condere et creare honestum et Deo decorum est: quo modo ipsi origine carenti honestum et decens non aderat, siquidem origine et principio caret Deus? Ergo etiam hæc quæ creata sunt, cum neque ignorantia sit quæ prohibeat, neque infirmitas quæ impediatur vel ætas ad operandum, et quæcunque congerens male in te ipsum effudisti; nam in Deum, dicere nefas. Si igitur posset magister ad interrogatum respondere, Eunomio os-

tenderet, quis genitus est, sicut hic interrogavit A per linguam a Deo eruditam, et tunc divinum revelans mysterium, et refutationibus flagellans erroris præsides, ut omnibus sit manifestum quantum intersit inter ministrum mysteriorum Christi, et mimum ridiculum, vel fictorem novorum et prodigiosorum placitorum. Sed quoniam ille quidem, sicut ait Apostolus, mortuus Deo loquitur, hic vero, tanquam non sit qui contradicat, talia projicit: etsi nostra responsio Basilii magni vocem non æquet, nihilominus hæc ad præsens interroganti respondimus, quod Sermo tuus, quem ad subversionem nostrorum profers sermonum, ipse testatur nos vera dicere in iis in quibus impietatis tuæ dogma refellimus. Neque enim aliud nos tam graviter accusamus, quam quod contendis existimare nos debere, Dominum creaturæ nihil differre ab iis quæ communia sunt creaturæ: et quod a vobis prætenditur contra Unigenitum omnino damnamus. Nam si quod in creatura vides, putas oportere hoc etiam unigenito Deo congruere, conclusum est, quod summopere contendimus; per tuos enim sermones rationum tuarum absurditas satis est demonstrata omnibusque facta perspicua; et quod nos in veritate sermonem pravum corrigimus ac reprehendimus, quodque tibi de unigenito Deo opinio talis est, ac de reliquis creaturis; perinde ac si de aliquadubitatio esset, non de unigenito Filio, Deo, opifice omnis creaturæ, sive ante erat, sive post Patri aderat. Quid igitur ad hæc inflit vox magistri? Quod natura bonum est, non pium est non semper in Deo esse credere. Nullam enim videre causam propter quam consentaneum est bonum bono non adesse, neque propter potestatis defectum, neque propter voluntatis inopiam. Quid ad hæc dicit qui his adversatur? Quod si Deum Verbum ex æterno credendum esse dederis, et de creaturis idem fateris. Quomodo novit ratione discernere creaturarum naturam et divinam maiestatem! Quomodo scit quæ utrisque sunt congrua, quæque de Deo et quæ de creatura pie fas est existimare! Si, inquit, opifex a tempore opificium auspicatur. Non enim alio aliquo eorum quæ sunt facta, principium licet notare, nisi tempus in proprio intervallo principia et extrema his quæ fiunt definierit.

Quocirca inquit, oportere factorem temporum a principio simili esse cœpisse. Sed creatura quidem principium habet sæcula, factoris autem sæculorum quodnam principium cogitabis? Si quis dicat, illud principium esse quod est in Evangelio, quod quidem est illud quod declaratur, cum quo cohærenter Filii confessio simul demonstratur, nec fas est eum, qui est in Patre, sicut dicit Dominus, ab aliquo puncto temporali cœpisse. Sin autem aliud quoddam præter illud principium esse asserit, dicat nomen quo tale principium significatur, cum nullum ante sæculorum constitutionem comprehendatur. Ergo talis sermo a pia et religiosa opinione erga unigenitum Deum nullo modo nos dimovebit, tametsi anus mulierculæ huic quæstioni tanquam validæ applaudant, siquidem in his quæ ab initio

παῖσιν ὅτον τὸ μέτον ἐστὶ μεταξὺ διακόνου μυστηρίων Χριστοῦ, καὶ μίμου γελοίου, ἢ ποιητοῦ καὶ τῶν τε καὶ ἀλλοκότων δογμάτων. Ἐπεὶ δὲ ὁ μὲν, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἀποθανὼν τῷ Θεῷ λαλεῖ, ὁ δὲ ὡς οὐκ ὄντος τοῦ ἀντερουόντος τοιαῦτα προβάλλει, καὶ μὴ τῇ ἰσὺν ἢ παρ' ἡμῶν ἀπόκρισις ἔχη, ὡς πρὸς τὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου φωνήν, πλὴν ἐν παρόντι ταῦτα πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα φάσμεν, ὅτι Μαρτυρία τοῦ ἀληθεύειν ἡμᾶς ἐν οἷς τὸ δόγμα τῆς ἀσεβείας ἐλέγχμεν, ὁ οὗς γίνεται λόγος ὁ ἐπὶ ἀνατροπῇ τῶν ἡμετέρων προφερόμενος λόγος. Οὕτε γὰρ ἄλλο τι τοσούτου ἡμεῖς αἰτιώμεθα, ἢ τὸ μηδὲν οἶσθαι διαφέρειν ἡμᾶς τοῦ κοινοῦ τῆς κτίσεως τὸν Δεσπότην τῆς κτίσεως· καὶ τὸ παρ' ὑμῶν προτεινόμενον κατὰ τοῦ Μονογενοῦς ἡμεῖς αἰτιώμεθα. Εἰ γὰρ ὅπερ ἐπὶ τῆς κτίσεως βλέπεις, τοῦτο δεῖν οἶει ἐφαρμόζειν καὶ τῷ μονογενεῖ Θεῷ, πέρας ἔχει τὸ παρ' ἡμῶν σπουδαζόμενον· ἀπελήλεκται γὰρ διὰ τῶν σῶν λόγων τὸ ἄτοπον, καὶ πᾶσι γέγονε καταφανές· ὅτι τε ἡμεῖς ἐν ἀληθείᾳ τὸν λόγον εὐθύνομεν, καὶ ὅτι σοι ἡ περὶ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ ὑπόληψις τοιαύτη ἐστίν, οἷα καὶ περὶ τὰ λοιπὰ τῶν κτισμάτων, περὶ τίνος ἡ ἀμφισβήτησις ἦν, οὐ περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ πάσης τῆς κτίσεως, εἴτε ἀεὶ ἦν, εἴτε ὕστερον τῷ Πατρὶ προσεγένετο. Τί οὖν περὶ τούτου φησὶν ἡ τοῦ διδασκάλου φωνή; Ὅτι τὸ τῇ φύσει καλὸν, οὐκ εὐαγές ἐστὶ μὴ ἀεὶ ἐν τῷ Θεῷ πιστεύειν εἶναι. Μηδὲ γὰρ αἰτέον ὁρᾶν τινα καθ' ἣν εἰκός ἐστι τὸ ἀγαθὸν τῷ ἀγαθῷ μὴ παρεῖναι, μήτε κατὰ δυνάμειος ἑλλείψιν, μήτε κατὰ τὴν τῆς βουλῆς ἀγονίαν. Τί πρὸς ταῦτα φησὶν ὁ τοῖς εἰρημένοις μαχόμενος; Ὅτι ἐὰν τὸν Θεὸν Λόγον ὁμῶς ἐξ ἀδιδίου πιστεύεσθαι, καὶ περὶ τῶν δημιουργημάτων τὸ ἴσον δώσεις. Ὡς πῶς οἶδε διακρίνειν τῷ λόγῳ δημιουργημάτων φύσιν καὶ θέαν μεγαλειότητά! πῶς ἐπίσταται περὶ ἑκατέρου τὰ πρότερα, ὅσα τε περὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅσα περὶ τῆς κτίσεως εὐσεβῶς ἔστιν οἶσθαι! Εἰ ὁ δημιουργὸς, φησὶν, ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς δημιουργίας ἀρχεται. Οὐ γὰρ ἄλλω τινὲ τῶν γεγονότων ἀρχὴν ἔσται σημειώσασθαι, μὴ ἐν τῷ ἰδίῳ διαστήματι τοῦ χρόνου τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ τέλη τοῖς γινομένοις ὀρίζοντες.

Διὰ τοῦτο φησὶ δεῖν καὶ τὸν ποιητὴν τῶν χρόνων ἀπὸ τῆς ὁμοίας ἀρχῆς τοῦ εἶναι ἀρξασθαι. Ἀλλ' ἡ μὲν κτίσις ἀρχὴν τοὺς αἰῶνας ἔχει, τοῦ δὲ ποιητοῦ τῶν αἰώνων ποίαν ἐπινοήσεις ἀρχὴν; Εἰ μὲν γὰρ τὴν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τις λέγῃ, ὅπερ ἐστὶν ἐκεῖνο τὸ δηλούμενον, ὃ συντημένως καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ ὁμολογία συναναδείκνυται, καὶ οὐκ ἔστι τὸν ἐν τῷ Πατρὶ ὄντα, καθὼς φησὶν ὁ Κύριος, ἀπὸ τίνος σημείου χρονικοῦ ἀρξασθαι. Εἰ δὲ ἄλλην τις ἀρχὴν παρ' ἐκείνην λέγει, εἰπάτω τὸ ὄνομα ὃ σημειοῦται τὴν τοιαύτην ἀρχὴν, μηδενὸς καταλαβανομένου, πρὸ τῆς τῶν αἰώνων συστάσεως. Οὐκοῦν οὐδὲν ἡμᾶς παρακινήσει τῆς εὐσεβοῦς περὶ τὸν μονογενὲ Θεὸν ὑπολήψεως ὁ τοιοῦτος λόγος, καὶ ἐπιχροτῶσιν αἱ γράες ὡς ἰσχυρῶ τῷ προβλήματι. Μένοντες γὰρ ἐπὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς ἐγνωσμένων, ἐρηρυσμένον ἔχοντες ἐπὶ τῆς ἀληθείας τὴν

λόγον· ὅτι ὅσα περὶ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ λέγειν ὁ
 τῆς εὐσεβείας ὑποτίθεται λόγος, οὐδεμίαν ἔχει πρὸς
 τὴν κτίσιν τὴν οἰκειότητά, ἀλλὰ πολλῶ τῷ μέσῳ διώ-
 ρισται τοῦ τε πάντα πεποιηκότος, καὶ τῶν ἔργων
 αὐτοῦ τὰ γνωρίσματα. Εἰ μὲν οὖν ἐν ἑτέροις τισὶν
 εἶχε τινα κοινωνίαν ὁ Υἱὸς πρὸς τὴν κτίσιν, ἔδει πάν-
 τως μὴδὲ κατὰ τὴν τῆς ὑπάρξεως τρόπον παρηλ-
 λᾶσθαι λέγειν. Εἰ δὲ ἄμοιρος ἡ κτίσις τῶν τοιούτων
 ἐστὶ τῶν ὅσα περὶ τὸν Υἱὸν μεμαθήκαμεν· ἀναγ-
 καῖον πάντως, μὴδὲ κατὰ τοῦτο λέγειν τὴν κοινωνίαν
 ἔχειν. Οὐδὲ γὰρ ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ κτίσις, οὔτε πρὸς τὸν
 Θεὸν ἦν, οὔτε Θεὸς ἦν, οὐ ζωὴ, οὐ φῶς, οὐκ ἀνά-
 στασις, οὐ τὰ λοιπὰ τῶν θεοπροπῶν ὀνομάτων, οἶον,
 ἀλήθεια, δικαιοσύνη, ἀγίασμός, κριτής, δίκαιος,
 ποιητής τοῦ παντός, ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων, βα-
 σιλευὼν τὸν αἰῶνα, καὶ ἐπ' αἰῶνα καὶ ἔτι, οὐκ ἀπαύ-
 γασμα δόξης ἡ κτίσις, οὐ χαρακτήρ ὑποστάσεως,
 οὐκ ἀγαθότητος εἰκὼν, οὐ χάρις, οὐ δύναμις, οὐκ
 ἀλήθεια, οὐ σωτηρία, οὐκ ἀπολύτρωσις, οὐδὲ τι
 τοιούτων ὅλως τῶν εἰς δόξαν τοῦ Μονογενοῦς παρὰ
 τῆς Γραφῆς λεγομένων, οὐδὲν ἐπὶ τῆς κτίσεως, οὔτε
 ἐστίν, οὔτε λέγεται, ἵνα τὰς ὑψηλοτέρας παρίστημι
 φωνάς, τὸ, Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν
 ἐμοί, καὶ, Ὁ ὡρακῶς ἐμὲ ὥρακε τὸν Πατέρα, καὶ,
 Οὐδεὶς εἶδε τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ. Εἰ μὲν οὖν
 εἶχε τὰ τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα προσμαρτυρεῖν ὁ λό-
 γος τῇ κτίσει, καλῶς ἂν τὸ περὶ ταύτην θεωρούμενον
 καὶ ταῖς περὶ τοῦ Μονογενοῦς ὑπολήψειςιν ἐφαρμόζειν
 ἔετο δεῖν, ἐκ τῶν ὁμοφύλων πρὸς τὸ συγγενὲς γινο-
 μένης τῆς παραθέσεως. Εἰ δὲ πάντα τὰ τοιαῦτα νοή-
 ματὰ τε καὶ ὀνόματα πρὸς μὲν τὸν Πατέρα τὴν κοι-
 νωνίαν ἔχει, τῆς δὲ περὶ τὴν κτίσιν ὑπονοίας ὑπέρ-
 κείται· ἄρ' οὐ καταδύεται ὑπ' αἰσχύνῃς ὁ σοφὸς καὶ
 ἀγχίνους διὰ τῶν ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένων φυσιολο-
 γῶν τῆς κτίσεως Κύριον, οὕτω συνιελὺς ὅτι ἄλλα τῆς
 κτίσεως ἐστὶ τὰ γνωρίσματα; Τῶν γὰρ δυντῶν πάν-
 των ἡ ἀνωτάτω διαίρεσις εἰς τὸ κτιστὸν καὶ ἄκτιστον
 τὴν τομὴν ἔχει· τὸ μὲν ὡς αἴτιον τοῦ γεγονότος,
 τὸ δὲ ὡς ἐκείθεν γενόμενον. Διηρημένης τοίνυν τῆς
 τε κτιστοῦ φύσεως καὶ τῆς θείας οὐσίας, καὶ οὐδε-
 μίαν ἐπιμιξίαν ἐχούσης κατὰ τὰς γνωριστικὰς ιδιό-
 τητας, ἀνάγκη πάντα μὴ διὰ τῶν ὁμοίων ἐκατέραν
 νοεῖν, μὴδὲ τὰ αὐτὰ γνωρίσματα τῶν διεστηκότων
 κατὰ τὸν τῆς φύσεως λόγον ἀναζητεῖν. Τῆς τοίνυν
 ἐν τῇ κτίσει φύσεως, καθὼς φησι τῆς παναρέτου Σο-
 φίας ὁ λόγος, ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ μεσότητά χρόνων
 ἐν ἑαυτῇ δεικνυούσης, καὶ πᾶσι συμπαραινομένης
 τοῖς χρονικοῖς διαστήμασι, ταύτην τὴν ιδιότητα, οἶόν
 τινα χαρακτῆρα τοῦ ὑποκειμένου λαμβάνομεν, ἐν τῷ
 πάντως καὶ ἀρχὴν αὐτοῦ τινα τῆς συστάσεως βλέ-
 πειν, καὶ πρὸς τὸ μέσον ὄρεῖν, καὶ πρὸς τὸ πέρας ταῖς
 ἐπιταῖς συμπαραινεσθαι. Μεμαθήκαμεν γὰρ ὅτι
 οὔτε ἐξ αἰδίου ἦν ὁ οὐρανὸς, καὶ ἡ γῆ, οὔτε εἰς τὸ
 αἰδίον ἔσται, ὡς ἐκ τούτου δῆλον εἶναι, ὅτι καὶ ἀπὸ
 ἀρχῆς τινος τὰ δυντὰ ἤρξατο, καὶ εἰς τι πάντως κα-
 ταλήξει πέρας. Ἡ δὲ θεία φύσις κατ' οὐδὲν μέρος
 παραιτούμενη, ἀλλὰ πανταχόθεν ἐν τῷ ἀορίστῳ πᾶν

A sunt decreta manemus, firmatam atque innixam
 veritati habentes rationem: quia quaecunque de
 unigenito Deo dicere pietatis sermo suggerit, nul-
 lam habent cum creatura necessitudinem, sed longo
 intervallo, et ejus qui fecit, et operum ipsius notæ
 et indicia sunt distincta. Si igitur in aliis quibus-
 dam haberet aliquam communionem Filius cum
 creatura, oportet et omnino dicere eum secundum
 existentiam modum non differre. Quod si exors est
 creatura talium quaecunque in Filio didicimus:
 necessarium plane, neque secundum hoc dicere
 habere communionem. Neque enim in principio
 erat creatura, neque apud Deum erat, neque Deus
 erat, neque vita, neque lux, non resurrectio, neque
 reliqua nomina quæ Deum decent, ut veritas, ju-
 stitia, sanctificatio, judex, justus, opifex molitorque
 universi, qui est ante sæcula, moderans sæculum et
 regnans in sæculum et ultra, non splendor gloriæ
 creaturæ, non character, sive expressa forma sub-
 stantiæ, non bonitatis imago, non gratia, non vir-
 tus, non veritas, non salus, non redemptio, neque
 quid ejusmodi eorum quæ ad gloriam Unigeniti a
 Scriptura dicuntur, nihil in creatura neque est ne-
 que dicitur, ut sublimiores illas voces prætermittam,
 nempe: *Ego in Patre et Pater in me*; et, *Qui vidit me, vidit et Patrem*, et, *Nullus vidit Filium nisi Pater*¹⁸. Si igitur talia et tanta de creatura
 posset sermo testari, recte ipsi viderentur quæ in
 ipsa spectantur, accommodari posse notionibus his
 quas de Unigenito habere debemus, comparatione
 facta eorum quæ sunt ejusdem generis inter se.
 Quod si omnes hæ notionem et nomina quæ de Filio
 dicuntur, cum Patre habent communionem, notio-
 nes autem quæ de creatura sunt superant, annon
 iste sapiens et solers pudore confunditur, dum per
 ea quæ in creatura considerantur, de Domino crea-
 turæ, velut naturali ratione disserit, necdum in-
 telligens alia esse signa et indicia per quæ creatura
 dignoscitur? Eorum enim omnium quod sunt, summa
 divisio in id quod creatum est, et quod increatum,
 partitionem habet: hoc quidem ut causam ejus
 quod factum est, illud vero ut illinc factum. Cum
 igitur natura creata et divina essentia sit ita dis-
 tincta, nullamque societatem habeat secundum
 proprietates, quibus dignoscuntur; omnino necesse
 est non per similia utramque intelligere, neque
 eisdem notas seu cognitionis insignia eorum quæ
 secundum naturæ rationem distant, inquirere. Cum
 igitur natura creata, sicut ait omnipotentis Sapien-
 tiæ sermo, principium et finem et medium tempo-
 rum in seipsa demonstret, et cum omnibus tempo-
 ralibus intervallis extendatur, hanc proprietatem
 velut characterem quemdam, id est notam subjecti
 sumimus, in eo quod aliquod principium suæ con-
 stitutionis videmus, et medium cernimus, et ad
 extremum terminum spe pariter extendimur. Didici-
 mus enim quod cælum non est ab æterno, et

¹⁸ Joan. xiv, 9.

terra, neque in æternum erit, ut ex eo sit perspicuum, quod ab aliquo principio quæ sunt in rerum natura cœperunt, et in aliquod extremum prorsus desinent. Divina autem natura nulla parte terminata, sed undique in infinitum omnem terminum permeans, longe abest ab his signis et notis quæ in creatura inveniuntur. Etenim dimensionis expers, sine quantitate et incircumscrip̃ta potentia, in seipsa complectens sæcula, et omnem quæ in ipsis continetur creaturam, atque omni ex parte sæculorum infinitatem propriæ naturæ æternitate exsuperans, vel nullum habet signum quod naturam ejus significet, vel aliud quiddam omnino, et quod creatura non habet. Quoniam igitur proprium creaturæ est, principium habere, alienum prorsus ab increata natura, quod creaturæ est proprium. Si enim ad similitudinem creaturæ etiam Unigeniti existentiam ab aliquo comprehensibili principio cœpisse, supponere quis censuerit, necessario et reliqua quæ in creatura inveniuntur, rationi ejus accommodaverit. Non enim integrum est dato principio non simul confiteri quod sequitur.

Quemadmodum enim si quis hominem esse concesserit, quæ sunt naturæ humanæ eum habere per hanc confessionem annexuit, et animal ipsum et rationale dicens, et si quid aliud in homine intelligitur: eadem ratione si unum quid eorum quæ propriæ creaturæ attribuantur, in divina essentia intellexerimus, jam non nobis liberum erit amplius rationem eorum quæ in ipsa considerantur naturæ immortalī non applicare. Principium enim violente et necessario quod post ipsum sequitur exigit: principium enim quod sic intelligitur, eorum quæ post ipsum sunt principium est. Quare si illa fuerint, et hoc esse necesse est: si vero illa sublata fuerint, neque quod antecedit manere. Cum igitur sapientia et medietatem et finem principio præponat, si in Unigeniti natura principium aliquod ejus subsistentiæ ab aliquo puncto determinatum sumpserimus, sicut dogmatizat hæresis, procul dubio concedet sapientia, et finem et medium principio copulare. Quod si hoc fiat, invenietur nobis theologus iste argumentis demonstrare Deum mortalem esse. Si enim principium finis secundum rationem sapientiæ necessario sequitur, medium etiam inter extrema consideratur: qui unum dederit, potestate et alia simul astruit, mensuras et extremum vitæ finem naturæ infinitæ determinans. Quod si hoc impium est et absurdum, æquali vel etiam majore accusatione dignum est, principium dare sermoni in impietatem desinenti: hujus autem absurditatis principium inde elucet, quod existiment vitam Filii alio circumscrip̃to principio esse conclusam. Quare duorum alterum, vel mutabuntur ad sanum sermonem per ea quæ dicta sunt coacti, et cum Patris æternitate eum qui ex illo est, contemplabuntur; vel nisi hoc velint, utroque extremo terminabunt Filii æternitatem, nempe principio et fine, infinitatem vitæ ipsius ad id quod non existit adducentes. Quod si et animorum et angelorum natura sine caret, neque prohibetur in æternum perpetuari, quia sit

πέρας, διαβαίνουσα, πόρρωθέν ἐστι τῶν ἐπὶ τῆς κτίσεως εὐρισκομένων σημείων. Ἡ γὰρ ἀδιάστατος καὶ ἄποτος καὶ ἀπερίγραπτος δύναμις, ἐν ἐκυτῇ τοῖς αἰῶνας καὶ πᾶσαν τὴν ἐν τοῦτοις ἔχουσα κτίσιν, καὶ πανταχόθεν τῆς τῶν αἰώνων ἀπειρίας τῇ ἀδιόκτῃ τῆς ἰδίας ὑπερεκπύπτουσα φύσεως, ἥ οὐδὲν ἔχει σημείον τὸ καταμηνύον τὴν φύσιν, ἢ ἄλλο τι πάντως, καὶ οὐχ ὅπερ ἡ κτίσις ἔχει. Ἐπεὶ οὖν ἴδιον τῆς κτίσεως τὸ ἀρχὴν ἔχειν, ἀλλότριον ἂν εἴη τῆς ἀκτίστου φύσεως τὸ τῆς κτίσεως ἴδιον. Εἰ γὰρ καθ' ὁμοιότητα κτίσεως καὶ τὴν τοῦ Μονογενοῦς ὑπαρξίν ἐκ τίνος καταλαμβανομένης ἀρχῆς ὑποτίθεται τις ἀξιώσεις, κατ' ἀνάγκην πάντα κατὰ τὴν τῶν λοιπῶν ἀκολουθεῖαν τῷ περὶ τούτου λόγῳ συνεφαρμόσει. Οὐ γὰρ ἐστὶ τῆς ἀρχῆς δοθείσης μὴ συνομολογῆσαι καὶ τὸ ἐπόμενον.

Ὡς περὶ γὰρ εἰ τις ἀνθρώπον εἶναι δοίη, τὸν τὰ τῆς φύσεως διὰ τῆς ὁμολογίας ταύτης συνήρῃ, καὶ ζῶον αὐτὸν καὶ λογικὸν εἶναι λέγων, καὶ εἰ τι ἄλλο νοεῖται περὶ τὸν ἀνθρώπον· κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, εἰ ἔν τι τῶν περὶ τὴν κτίσιν ἰδιωμάτων ἐπὶ τῆς θείας οὐσίας κατανοήσασθαι, οὐκέτ' ἐφ' ἡμῖν ἔσται, τὸν λόγον τῶν ἐπ' αὐτῆς θεωρουμένων, μὴ ἐφαρμόσαι τῇ ἀκηράτῳ φύσει. Ἡ γὰρ ἀρχὴ βίαιως τε καὶ ἀναγκαιῶς τὸ μεθ' αὐτὴν ἀκολουθοῦν ἐπιζητήσει· ἡ γὰρ οὕτω νοούμενη ἀρχὴ τῶν μετ' αὐτὴν ἐστὶν ἀρχὴ, ὥστε εἰ ἐκεῖνα εἴη, καὶ ταύτην εἶναι· εἰ δὲ ἀναιρέτο τὰ συνημμένα, μηδὲ τὸ προηγούμενον μένειν. Τῆς τοίνυν σοφίας καὶ μεσότητος καὶ τέλους τῇ ἀρχῇ προτιθέσθαι, εἰ λάβοιμεν ἐπὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς φύσεως ἀρχὴν τινα ἀπὸ τίνος σημείου ὀριζομένην τῆς ὑποστάσεως, καθὼς δογματίζει ἡ αἵρεσις, οὐ συγχωρήσει πάντως ἡ σοφία, μὴ καὶ τὸ πέρας καὶ τὸ μέσον τῇ ἀρχῇ συναρτῆσαι. Εἰ δὲ τοῦτο γένοιτο, εὐρεθήσεται ἡμῖν ὁ θεολόγος, θνητὸν τοῖς ἐπιχειρήμασιν ἀποδεικνύων τὸ Θεῖον. Εἰ γὰρ τῇ ἀρχῇ τὸ τέλος κατὰ τὸν τῆς σοφίας λόγον ἀναγκαιῶς ἐφέπεται, καὶ τὸ μέσον ἐνθεωρεῖται τοῖς πέρασιν· ὁ δὲ ἐν δοῦς, τῇ δυνάμει καὶ τὰ ἄλλα συγκατεσκεύασε, μέτρα καὶ πέρας ζωῆς ὀρίζων τῇ ἀορίστῳ φύσει. Εἰ δὲ τοῦτο ἀσεβές τε καὶ ἀτοπον, τῆς ἰσῆς ἢ καὶ μεζόνος ἄξιον κατηγορίας ἐστὶ, τὸ ἀρχὴν δοῦναι τῷ λόγῳ τῷ ἀπέθειαν λέγοντι· ἀρχὴ δὲ τῆς τοιαύτης ἀτοπίας ἐφάνη, τὸ ἐν ἀρχῇ τινι περιγεγραμμένην τοῦ Υἱοῦ τὴν ζωὴν νομίσαι. Ὡς τε δοῦν ἑταίρον, ἢ μεταθρόνοναι πρὸς τὸν υἱαίνοντα λόγον ὑπὸ τῶν εἰρημένων ἀναγκασζόμενοι, καὶ τῇ τοῦ Πατρὸς ἀδελότητι τὸν ἐξ ἐκεῖνου συνθεωρήσουσιν· ἢ εἰ μὴ τοῦτο βούλονται, καὶ ὁ ἑκάτερον περατώσουσι τοῦ Υἱοῦ τὸ αἶδιον, τῇ ἀρχῇ καὶ τῷ τέλει τὸ ἀπειρον αὐτοῦ τῆς ζωῆς εἰς τὸ ἀνύπαρκτον ἄγοντες. Εἰ δὲ ἀτελεύτητος καὶ τῶν ψυχῶν καὶ τῶν ἀγγέλων ἡ φύσις, καὶ οὐδὲν κωλύεται εἰς τὸ αἶδιον προϊέναι, διὰ τοῦ καὶ κτιστὴν εἶναι, καὶ ἀπὸ τίνος τὴν ἀρχὴν τῆς συστάσεως ἐσχηκεῖναι, ὥς διὰ τούτου δύνασθαι ἂν καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ ἴσον τοῖς ὑπεραντίοις εἰπεῖν· ὥς μήτε ἐξ

ἀδίδου ὄντος καὶ εἰς τὸ ἀτελεύτητον παρατείνοντος. Ὅ παῦτα προφέρων κἀκεῖνα λογιζέσθω, ὅσον μεταξὺ τῆς κτίσεως ἢ θεότης ἔσθηκε τοῖς ἰδιώμασι. Τῆς μὲν γὰρ θεότητος ἴδιον τὸ ἀνευδὲς παντὸς τοῦ κατὰ τὸ ἀγαθὸν θεωρουμένου νοήματος· ἡ δὲ κτίσις ἐκ μεταοχτῆς τοῦ βελτίονος ἐν τῷ καλῷ γίνεται· ἥτις οὐ μόνον τοῦ εἶναι ἤρξατο, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐν τῷ καλῷ εἶναι πάντοτε διὰ τῆς πρὸς τὸ κρεῖττον ἐπαυξήσεως, ἐν τῷ ἀρχεσθαι καταλαμβάνεται. Διότι οὐδέποτε ἐπὶ τοῦ κατεληγμένου ἵσταται· ἀλλὰ πᾶν τὸ κτηθὲν διὰ τῆς μετουσίης ἀρχὴ τῆς πρὸς τὸ μείζον ἀνόδου γίνεται. Καὶ κατὰ τὴν Παύλου φωνήν, οὐδέποτε παύεται τοῖς ἐμπροσθεν ἐπικτεινομένη, καὶ λήθην ποιομένη τῶν ὀπίσθεν. Ἐπεὶ οὖν ἡ μὲν θεότης αὐτοζῶν ἔστι· Θεὸς δὲ ὁ μονογενὴς, Θεὸς καὶ ζωὴ, καὶ ἀλήθεια, καὶ πᾶν ἐφ' οὗ ὑψηλὸν καὶ θεοπρεπὲς ἔστι νόημα· ἡ δὲ κτίσις ἐκείθεν τῶν ἀγαθῶν λαμβάνει τὴν χορηγίαν· φανερὸν ἐκ τούτων ἂν εἴη, ὅτι εἴπερ μετέχουσα τῆς ζωῆς, ἐν τῷ ζῆν ἔστι· καὶ εἰ παύσαιτο τῆς μετουσίης, καὶ τοῦ ἐν τῷ ζῆν εἶναι παύσεται πάντως. Εἰ μὲν οὖν καὶ περὶ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ ταῦτα λέγειν τολμῶσιν, ὅσα περὶ τῆς κτίσεως ἀληθὲς ἔστι λέγειν, καὶ τοῦτο μετὰ πάντων λεγέτωσαν, ὅτι ὁμοίως τῇ κτίσει καὶ τοῦ εἶναι ἀρχεται, καὶ ἐν τῷ ζῆν καθ' ὁμοιότητα τῶν ψυχῶν διαμένει. Εἰ δὲ ὁ μὲν αὐτοζῶν ἔστι, καὶ τοῦ ἐπίστατον ἔχειν ἐν αὐτῷ τὴν ζωὴν οὐ προσδέεται· τὰ δὲ ἄλλα πάντα οὐχὶ ζωὴ ἔστιν, ἀλλὰ μεθεκτικὰ τῆς ζωῆς γίνεται.

permanet. Quod si ille quidem est ipsamet vita, nec necesse est eum aliunde in se vitam adventitiam habere; alia autem omnia non vita sunt, sed

Τίς ἀνάγκη διὰ τῶν ἐν τῇ κτίσει βλεπομένων παραγράφεσθαι τῷ Μονογενεὶ τὸ αἰδίων; Τὸ μὲν γὰρ αἰὲ ὡσαύτως κατὰ τὴν φύσιν ἔχον, ἀπαράδεκτόν ἐστι τοῦ ἐναντίου, καὶ τῆς πρὸς τὸ ἕτερον μεταβολῆς ἀνεπίδεκτον. Οἷς δὲ ἡ φύσις μεθόριος, τούτοις ἐπαμφοτερίζει πρὸς ἑκάτερον ἡ βροχὴ, κατ' ἐξουσίαν τοῖς κατὰ γνώμην προσκινουμένοις. Εἰ οὖν ἡ ὄντως ζωὴ ἐν τῇ θεῇ τε καὶ ὑπερκείμενῃ θεωρεῖται φύσει, ἡ ἀπόπτωσις ταύτης πρὸς τὸ ἀντικείμενον πάντως κατὰ τὸ εἶδος καταλήξει. Πολύσημος δὲ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἡ ἔννοια, καὶ οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν νοουμένη τρόπον. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς σαρκὸς, ἡ τῶν σωματικῶν αἰσθήσεων ἐνέργειά τε καὶ κίνησις ζωὴ λέγεται· καὶ τὸ ἐμπαλιν ἡ σβέσις αὐτῶν καὶ διάλυσις, θάνατος ἐνομάζεται. Ἐπὶ δὲ τῆς νοερᾶς φύσεως, ἡ πρὸς τὸ θεῖον οικείωσις, ἡ ἀληθὴς ἔστι ζωὴ· καὶ ἡ τούτου ἀπόπτωσις, θάνατον ἔχει τὸ ἔννοια. Διὸ καὶ τὸ ἀρχέγονον κακὸν ὁ διάβολος, καὶ θάνατος λέγεται, καὶ εὐρετὴς θανάτου· ἀλλὰ καὶ κράτος ἔχειν θανάτου παρὰ τοῦ Ἀποστόλου λέγεται. Οὐκ οὖν διπλῆς, καθὼς εἴρηται, τῆς τοῦ θανάτου σημασίας ἐκ τῶν Γραφῶν νοουμένης, ὁ μὲν ἀληθῶς ἀτρεπὸς τε καὶ ἀναλλοίωτος, μόνος ἔχει τὴν ἀθανασίαν, καὶ φῶς οἰκεῖ τῷ ζῶντι τῆς κακίας ἀπρόσιτόν τε καὶ ἀπροσπέλαστον. Ὅσα δὲ τοῦ θανάτου μετέχει, τῆς ἀθανασίας διὰ τῆς ἐπὶ τὸ ἐναντίον βροχῆς πύρρως γινόμενα· εἰ δὲ ἀπρόβρῃ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ

A creata et ab aliquo principium suae subsistentiae habeat, ita ut per hoc adversarii possint in Christo idem dicere, quod quamvis non sit ab aeterno, tamen in aeternum se protendat. Qui haec profert, etiam illa secum reputet, quantum distet divinitas a creatura, per proprietates quae in ea sunt. Nam divinitatis quidem proprium est nulla quae secundum bonum spectetur notione indigere; creatura vero melioris participatione in pulchro fit, quae quidem non solum esse coepit, sed etiam semper apprehenditur incipere in pulchro esse, propter incrementum quo semper tendit in melius. Quare nunquam in comprehensione totius boni consistit, sed omne quod partum est per participationem principium fit ascensus ad id quod melius est. Et B juxta Pauli vocem, nunquam cessat ad anteriora extendere se et oblivisci eorum quae sunt retro ¹⁶. Quoniam igitur divinitas ipsa vita est, Deus autem unigenitus Deus et vita, et veritas, et quodcumque excelsum et Deo decorum cogitari potest, creatura vero illinc bonorum subministrationem capit, ex his manifestum esse possit, quod si quidem particeps est vitae, verum est eam vivere; si participare cessaret, proculdubio desineret etiam vivere. Si igitur et de unigenito Deo haec dicere audent, quaecumque de creatura verum est dicere, illud etiam his omnibus quae dicunt addant, quod similiter cum creatura esse coepit, et in vita instar animarum vitae participia sunt.

C Quae igitur necessitas cogit, ex iis quae in creatura cernuntur aeternitatem vitae Unigenito praescribere? Quod enim semper eodem modo natura se habet, contrarii capax non est, neque in alterum mutationis est particeps. Quibus vero natura est contermina, seu in confinio boni et mali constituta, horum propensio anceps in alterutrum vergit, pro libera potestate eorum qui ex animi sententia moventur. Si igitur vera vita in divina et supereminenti natura spectatur, hujus dilapsio ad oppositum prorsus, ut consentaneum est, desinet. Multiplex autem vitae et mortis significatio, neque modo eodem intelligitur. Nam in carne, corporeorum sensuum functio et motio vita dicitur; contra ipsorum extinctio et dissolutio mors nominatur. In intellectuali vero natura approximatio ad Deum vera est vita, aversio autem et lapsus a Deo mortis nomine appellatur. Quapropter princeps malum, id est primus mali auctor diabolus, et mors vocatur et mortis inventor, sed et mortis imperium habere ab Apostolo dicitur ¹⁷. Cum igitur, sicut dictum est, mortis duplex significatio in Scripturis intelligatur, is quidem qui vere immutabilis est atque inalterabilis, solus habet immortalitatem, et lucem habitat caligini vitiositatis inaccessam et inviam ¹⁸. Quaecumque autem morti sunt obnoxia, cum ab immortalitate ob propensionem quam ha-

¹⁶ Philipp. iii, 13. ¹⁷ Hebr. ii, 14. ¹⁸ I Tim. vi, 16.

bent in contrarium procul absint, si a boni participatione defuant, ob naturæ mutabilitatem deterioris communionem possunt accipere: quod quidem nihil aliud est quam mors, proportionem quamdam cum morte corporali habens. Quemadmodum enim in corporibus, naturalium functionum extinctio mors vocata est, sic in spirituali essentia, ad bonum non moveri, mors est et vitæ secessus. Quare hæretica absurditas non adversetur sermoni arguenti quod intelligitur in creatura incorporea. Mors enim quæ naturæ spirituali competit, hæc est a Deo separatio quam non vitam nominamus, neque ab hac natura potentia separata est. Nam entis a non ente processio naturæ mutabilitatem indicat. Cui autem cognata est alteratio, hoc gratia et favore corroborantis a contrarii consortio arcetur, non propriæ naturæ virtute in bono manet. Quod autem tale est, non est æternum. Si ergo verum est dicere, divinam essentiam et creatam naturam per eadem non esse dimetiendam, neque etiam conveniens est per aliquod principium essentiam Filii circumscribere, ut non hoc dato, et reliquæ creaturæ proprietates unius confessione simul adesse concedantur. Aperte enim redarguitur absurditas ejus qui unigenitum Deum per ea quæ de creatura dicuntur, a Patris æternitate abscindit. Ut enim nihil aliud eorum quæ notis signant creaturam in factore creaturæ conspicitur, sic neque ex eo quod hæc sit ab aliquo principio demonstrari potest, semper in Patre esse Filium, qui est sapientia et virtus, et lux, et vita et omnia quæ in paterno sinu considerantur.

A μετουσίᾳς, ὁρίζαιτο ἂν τῷ τρεπτῷ τῆς φύσεως τὴν κοινωνίαν τοῦ χείρονος· ὅπερ οὐδὲν ἑτερόν ἐστιν, ἢ θάνατος, ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸν σωματικὸν θάνατον ἔχων. Ὡς γὰρ ἐνταῦθα τῶν τῆς φύσεως ἐνεργημάτων ἡ σβέσις θάνατος κέκληται, οὕτως καὶ ἐπὶ τῆς νοερᾶς οὐσίας, ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀκίνησία θάνατός ἐστι, καὶ ζωῆς ἀναχώρησις. Ὡς μὴ ἀντιπίπτειν τῷ λόγῳ τὴν αἰρετικὴν ἀτοπίαν ἐλέγχοντι τὸ περὶ τὴν ἀσώματον κτίσιν νοούμενον. Ὁ γὰρ κατὰλληλος τῇ νοερᾷ φύσει θάνατος, τοῦτ' ἐστὶν ὁ χωρισμὸς τοῦ Θεοῦ, ὃν οὐ ζῶν ὀνομάζομεν, οὐδὲ ταύτης τῆς φύσεως τῇ δυνάμει κεχώρισται. Ἡ γὰρ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος πάροδος τὸ τρεπτὸν καταμηνύει τῆς φύσεως. Ὡς δὲ συγγενὴς ἡ ἀλλοίωσις, τοῦτο χάριτι τοῦ ἐνισχύοντος τῆς τοῦ ἐναντίου μετουσίᾳς ἀπείργεται, οὐχὶ δυνάμει τῆς ἰδίας φύσεως ἐν τῷ ἀγαθῷ μένει. Τὸ δὲ τοιοῦτον οὐκ αἰδίων. Εἰ οὖν καὶ ἀληθεύει λέγων, μὴ δεῖν διὰ τῶν αὐτῶν τὴν θείαν οὐσίαν καὶ τὴν κτιστὴν φύσιν ἐναλογίζεσθαι· μηδὲ διὰ τίνος ἀρχῆς περιγράφειν τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι, ὡς ἂν μὴ τοῦτου δοθέντος, καὶ τὰ λοιπὰ τῆς κτίσεως ἴδια τῇ τοῦ ἐνδὲς ὁμολογίᾳ συμπαρεσιέλθοι. Ἐλέγχεται γὰρ προδήλως ἡ ἀτοπία τοῦ τὸν μονογενῆ Θεὸν διὰ τῶν περὶ τῆς κτίσεως λεγομένων τῆς τοῦ Πατρὸς αἰδιότητος ἀποσχιζόντος. Ὡς γὰρ οὐδὲν ἄλλο τῶν χαρακτηριζόντων τὴν κτίσιν περὶ τὸν ποιητὴν καθορᾶται τῆς κτίσεως, οὕτως οὐδὲ τὸ ἀπ' ἀρχῆς τίνος εἶναι ταύτην, ἀποδείξις γίνεται καὶ πάντοτε εἶναι ἐν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν· ὅς ἐστι σοφία τε καὶ δύναμις, καὶ φῶς, καὶ ζωὴ, καὶ πάντα ὅσα ἐν τῷ πατρικῷ θεωρεῖται κώλυ.

KATA EYNOMIOY ΛΟΓΟΣ Θ'.

CONTRA EUNOMIUM LIBER NONUS.

CAPITA SEU SUMMARIA NONI LIBRI.

1. *Nonus liber theologiam Eunomii aliquo usque recte se habere ait. Deinde immensam absurditatem detestatus, mirabiliter redarguit illud ex Philone Judæo ab Eunomio (propter convenientiam animorum) transcriptum, Deus est ante omnia, quæ genita sunt, addito et hoc: Qui propriæ dominatur potentiae.*
2. *Filii generationem non habere se ad modum Eunomii dicentis: Tunc Pater genuit Filium, quando voluit, et non prius: sed Filium omnium bonorum plenitudinem semper existere, et in Patre spectari, sapientissime demonstravit, ipso Eunomii dicto ad demonstrationis confirmationem assumpto.*
3. *Generationem Filii omnia sæcula antegressam, non æstimari debere ex communi et carnali generatione, sed initii et finis expertem esse; non au-*

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΕΝΝΑΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

- α'. Ὁ δὲ θ' λόγος τὴν Εὐνομίου θεολογίαν μέχρι μὲν τίνος καλῶς φηθεῖσαν λέγει. Εἴτε ἐξεβῆς ἐκ τῶν Φίλωνος λόγων τὸ, Ὁ Θεὸς πρὸ τῶν ἄλλων, ὅσα γεννητὰ, διὰ τὴν συγγένειαν τοῦ προσηµατος, μετὰ τῶν ἰδίων ἀναμύξας λόγων, προσθεῖς δὲ καὶ τὸ, Τῆς ἰδίας κατακρατεῖ δυνάμει, τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἀτοπίας µυσσαλθεῖς, θανατωδῶς ἐξελέγχει.
- β'. Εἴτε τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν οὐ κατὰ τὴν Εὐνομίου φωνήν, τότε ἐγέννησε, λέγοντος, ὅτε ἠθέλησεν ὁ Πατήρ, καὶ οὐ πρότερον, ἀλλὰ πάντων ἀγαθῶν καὶ καλῶν πλήρωμα τὸν Υἱὸν ἔντα, ἀεὶ ἐν τῷ Πατρὶ θεωρεῖσθαι, παρσέως ὑπέδειξε, αὐτῶν τῶν Εὐνομίου λόγων συνηγορίαν ποιησάμενος τῆς τοιαύτης ἀπεδείξεως.
- γ'. Καὶ ὅτι κατὰ τὴν κοινὴν καὶ σαρκώδη γέννησιν ἡ προαιώνιος τοῦ Μορογενεὺς οὐ τεκμαίρεται, ἀλλ' ἀναγκῆς ἐστὶ καὶ ἀνελευτέρος καὶ οὐ κα-

ὥς Εὐνόμιος ἀνοήτως ἀπὸ τῶν Πλάτωνι περὶ ψυχῆς ἐηθέτων, καὶ τῆς παρ' Ἑβραίοις τοῦ Σαββάτου ἀναπαύσεως ἀναπλάττει, μὴ εἰδὼς τὴν δύναμιν αὐτοῦ.

8. Εἶτα τὴν κατὰ τοῦ μεγάλου Βασιλείου παρὰ τοῦ Εὐνομίου συκοφαντίαν, ὡς ἀγέννητον τὸν Μονογενῆ καλοῦντος, ψευδῇ ἀποδείξας, πάλιν περὶ τὸ αἰδιον καὶ ὄν, καὶ ἀτελεύτητον τῆς τοῦ Μονογενοῦς δημιουργίας τε καὶ φωτός καὶ σκότους παρσόφως διεξελέων, τὸν λόγον ἀληθεύει.

tem ita se habere, sicuti ex Platonis de anima dictis, et ex Sabbati requie apud Hebræos comminiscitur, vim eorum minime intelligens.

4 Tandem refutata Eunomii calumnia, qua magnum Basilium mendaciter appetiverat, quasi Unigenitum ingenuum affirmasset, rursus de Unigeniti æternitate, existentia et finis carentia, deque creatione luminis et tenebrarum perquam eruditè disserens, librum concludit.

Ἄλλ' ἐπὶ τοὺς ὑψηλοτέρους μετέρχεται λόγους, καὶ μετεωρίσας ἑαυτὸν καὶ ὀγκύσας ἐν διακένῳ φουσμάτι, λέγειν ἐπιχειρεῖ τι τῆς τοῦ Θεοῦ μεγαλοπρεπείας ἐπάξιον. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· Θεὸς γὰρ ὢν, φησὶ, τὸ πάντων ἐξοχώτατον ἀγαθόν, καὶ πάντων κρείττιστον, καὶ πάσης ἀνάγκης ἐλεύθερον. Καλῶς ὁ γεννάδας καθάπερ τι πλοῦτον ἀνερμάτιστον αὐτομάτως ὑπὸ τῶν τῆς ἀπάτης κυμάτων τῷ λιμένι τῆς ἀληθείας· ἐγκαθορμίζει τὸν λόγον. Πάντων τῶν ἀγαθῶν ἐξοχώτατόν ἐστιν ὁ Θεός. Ὑπέρευγε τῆς ὁμολογίας! Πάντως δὲ τὸν μέγαν Ἰωάννην οὐκ ἂν γράψαιτο παράνομον γραφὴν, παρ' οὗ Θεὸς ὁ μονογενὴς ἐν ὑψηλῷ τῷ κηρύγματι διαγέλλεται· ὁ καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὢν, καὶ Θεὸς ὢν. Οὐκοῦν εἰ ἀξιοπίστος τῆς τοῦ Μονογενοῦς θεότητος κήρυξ ἐκεῖνος· ὁ δὲ Θεὸς τὸ ἐξοχώτατόν ἐστιν ἀγαθόν· ὁ Υἱὸς ἄρα τὸ ἐξοχώτατον ἀγαθὸν παρὰ τοῦ ἐχθροῦ τῆς δόξης αὐτοῦ μεμαρτύρηται. Τῆς δὲ τοιαύτης φωνῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ἀρμολύουσας, τὸ ὑπερθετικὸν τῆς τοῦ ἐξοχωτάτου ἐμφάσεως, οὐδεμίαν ἐκ συγχρίσεως παραδίδεται μείωσιν ἢ ὑπέρθεσιν. Τούτων δὲ ἡμῖν παρὰ τῆς τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίας πρὸς ἀπόδειξιν τῆς τοῦ Μονογενοῦς δόξης παρελημμένον, προσθετόν εἰς συμμαχίαν τοῦ ὑγιαίνοντος λόγου, καὶ τὸν ἐφεξῆς αὐτοῦ λόγον. Φησὶ γάρ, ὅτι τὸ ἐξοχώτατον ἀγαθὸν ὁ Θεός, ἅτε μήτε φύσεως ἐμποδιζούσης, μήτε αἰτίας ἀναγκαζούσης, μήτε χρείας κατεπειγούσης, γεννᾷ τε καὶ δημιουργεῖ κατὰ τὴν τῆς ἰδίας ἐξουσίας ὑπεροχὴν, τὴν βούλησιν ἀρκοῦσαν ἔχων δύναμιν πρὸς τὴν τῶν γεινομένων σύστασιν. Εἰ τοίνυν πῶς καλὸν κατὰ τὴν τοῦτου βούλησιν, οὐ μόνον γεινόμενον ὀρίζει καλόν, ἀλλὰ καὶ ὅτε γενέσθαι καλόν, ἀλλὰ καὶ ὅτε γενέσθαι καλόν, ἀλλὰ καὶ ὅτε γενέσθαι καλόν, ἀλλὰ καὶ ὅτε γενέσθαι καλόν. Μέχρι τοῦτου παραληπτέος ἡμῖν πρὸς σύστασιν τῶν εὐσεβῶν δογμάτων ὁ ἐκ βυπαρῶν τε καὶ πάντως κεκομμένον λεξιειδῶν διαπεπορημένον τῶν ἐναντίων λόγος· εἰ γὰρ κατὰ τὴν τῆς ἰδίας ἐξουσίας ὑπεροχὴν τὴν βούλησιν ἀρκοῦσαν ἔχων δύναμιν, πρὸς τὴν τῶν γεινομένων σύστασιν, ὁ τὰ πάντα κτίσας, μήτε φύσεως ἐμποδιζούσης, μήτε αἰτίας ἀναγκαζούσης, οὐ μόνον τὸ γεινόμενον ὀρίζει καλόν, ἀλλὰ καὶ ὅτε γενέσθαι καλόν. Ὁ δὲ πάντα ποίῳν, ὁ Μονογενὴς ἐστὶ Θεός, καθὼς κηρύσσει τὸ Εὐαγγέλιον· οὗτος ὅτε ἠθέλησε, τότε καὶ τὴν κτίσιν ἐποίησεν· τότε περιέλαχε τῷ οὐρανῷ σώματι διὰ τῆς κυκλοφορουμένης οὐσίας πάντα τὸν ἐντὸς τοῦ σχήματος ἀπειλημμένον κόσμον.

Sed ad altiores transit sermones in sublimē sese efferens, et inani flatu intumescens, quod Dei magnificentia dignum sit, dicere aggreditur. Quod autem ait tale est: *Deus*, inquit, *cum sit omnium eminentissimum bonum, et omnium optimum ac potentissimum, et ab omni necessitate liberum*. Præclare generosus hic, veluti navigium quoddam non saburratum temere et fortuito a fluctibus erroris in portum veritatis sermonem appellit *Omnium bonorum eminentissimum est Deus*. O egregiam confessionem! plane magnum Joannem non accusabit legis perperam latæ, a quo *Deus Unigenitus* in excelso præconio annuntiatur, qui apud Deum erat, et *Deus* erat. Ergo si fide dignus Unigeniti deitatis præco ille: *Deus* autem est eminentissimum bonum; Filius igitur summum bonum, ab inimico ejus gloriæ probatus est. Cum hæc vox etiamsi Patri accommodet superlativum significationis ejus, quod est eminentissimum, nullam tamen ex comparatione admittit imminutionem vel superlationem. His igitur nobis ex testimonio inimicorum ad demonstrationem gloriæ Unigeniti assumptis, ad auxilium sani sermonis adjiciendum est etiam quod ipse deinceps dicit: inquit enim: *Eminentissimum bonum, Deus*, utpote neque natura impediēte, neque causa cogente, neque indigentia urgente, generat et creat per superexcellentiam suæ potestatis, voluntatem sufficientem habens potentiam, ad eorum quæ facta sunt constitutionem. Si igitur omne bonum, secundum hujus voluntatem, non solum factum definit bonum, verum etiam quando factum est bonum: siquidem imbecillitatis est facere quod non vult. Hucusque assumendus nobis, ad stabiliendam piorum dogmatum veritatem, ex sordidis et penitus intercis dictiunculis infibulatus adversariorum sermo, si secundum propriæ potestatis superexcellentiam, voluntatem sufficientem habens potentiam ad eorum quæ fiunt constitutionem, qui omnia condidit, neque natura impediēte, neque causa cogente, definit non solum bonum factum esse, sed etiam aliquando factum esse bonum. Qui autem facit omnia Unigenitus est *Deus*, quemadmodum prædicat Evangelium, hic quando voluit, tunc et creaturam fecit, tunc cælesti corpore per essentiam quæ in orbem fertur, omnem in figura intus comprehensum complexus est mundum: quando præclare habere hoc ita factum pri-

tavit, tum aridam patefecit, tunc aquas in cavatibus seorsim inclusit; tunc exstiterunt germina, tunc fructus, tunc animalium ortus, tunc hominis fictio, quando horum unumquodque opportunum videbatur sapientiæ ejus qui creavit. Qui autem fecit omnia (rursus enim eundem resumemus sermonem) Unigenitus est Deus, qui fecit sæcula; intervallo enim sæculorum iis quæ facta sunt præsupposito, non tempus fas est dicere hoc temporale adverbium, quando voluit, tunc etiam fecit. Cum autem non esset sæculum, neque ulla intervallis distincta notio circa divinam naturam quantitatis expertem, et dimensione carentem intelligatur, necesse est omnino adverbiorum temporalium significationes jacere otiosas et inanes. Quare creaturæ quidem temporale principium, ut placuit sapientiæ ejus qui omnia fecit, datum esse dicere, non extra verisimilitudinem est. Sed ipsam divinam naturam in aliqua extensione intervallata speculari, eorum tantum est qui novam sapientiam edocti sunt. Quale enim et illud quod dictis appositum est sponte prætergressus sum, ad propositum festinans, quod nunc ad demonstrationem solertiæ scriptoris repetens recitabo.

Eminentissimus enim ipse Deus ante alia quæcunque sunt genita, inquit, sui ipsius dominatur potentiæ. Sermo quidem ad verbum ex Philone Hebræo translatus est a scriptitore in proprium sermonem. Et cui cordi est, ex ipsis Philonis operibus furtum Eunomii manifestum fiet. Ego autem hoc notavi in præsens, non tantum ut verborum propriorum et notionum penuriam scriptori probro vertam, quantum legentibus ostendere cupio Eunomii dogmatum cum Judæorum sermonibus affinitatem; non enim ejus oratio notionibus Philonis ad verbum congruisset, nisi quædam esset etiam intelligentiæ hujus cum illo cognatio et societas. Sic enim sermonem invenire licet positum apud Hebræum: *Deus ante alia quæcunque genita*. Quod autem sequitur ex nupera Judæorum doctrina projectum est, nempe *Propriæ dominatur potentiæ*. Hoc autem quantam absurditatem habet, aperte ostendet sermo cum discussus fuerit. *Deus*, ait, *propriæ dominatur potentiæ*. Dic mihi quid existens cui dominatur? an aliud quid præter potentiam ipse existens; propriæ dominatur potentiæ, quæ quidem sit aliud quid quam quod ipse est? Ergo ab impotentia superatur potentia. Quod enim aliud quid est præter potentiam, non est penitus potentia. Et sic invenitur quatenus non est potentia, secundum illud potentiæ dominari. Sed Deus cum sit potentia, rursus aliam in seipso potentiam haberet, et per hanc alteri dominatur. Et quæ pugna et dissensio, ut Deus in seipso existentem multitudinem partitus, uno segmento potentiæ alterum prosternat? Non enim in seipso retineret potentiam, nisi major aliqua et violentior potentia cum ipso adversus hoc præliaretur. Talis Eunomii Deus nescio quis biformis, sive duplicis naturæ, vel multum compo-

ἄτε καλῶς ἔχειν ᾗθη τοῦτο γενέσθαι, τότε ἀνέδειξε τὴν ξηρὰν, τότε τὰ ὕδατα τοῖς κοίλοις ἐγκατέκλεισε χώροις· τότε καὶ βλαστήματα. τότε καρποὶ, τότε ζῶων γένεσις, τότε ἀνθρώπου πάσις· ὅτε τούτων ἕκαστον εὐκαίρην ἐδόκει τῇ σοφίᾳ τοῦ κτίσαντος. Ὁ δὲ τὰ πάντα ποιήσας (πάλιν γὰρ τὴν αὐτὸν ἐπαναλήψομαι λόγον) ὁ Μονογενὴς ἐστὶ Θεὸς, ὁ τοὺς αἰῶνας ποιήσας, τοῦ γὰρ τοῦ διαστήματος τῶν αἰώνων προκαταβεβλημένου τῶν ὄντων, οὐ καίριός ἐστιν εἰπεῖν τὸ χρονικὸν τοῦτο ἐπιβόημα, ὅτι τότε ἐβουλήθη καὶ τότε ἐποίησεν. Αἰῶνος δὲ οὐκ ὄντος, οὐδὲ τίνος διαστηματικῆς ἐννοίας περὶ τὴν θείαν φύσιν τὴν ἀποσόντε καὶ ἀδιάστατον θεωρουμένης· ἀργεῖν ἀνάγκη πάντως τὰς τῶν χρονικῶν ἐπιβόημάτων ἐμφάσεις. Ὡστε τῇ μὲν κτίσει τὴν χρονικὴν ἀρχὴν κατὰ τὸ ἀρέταν τῇ σοφίᾳ τοῦ τὰ πάντα πεποιηκότος δεδούσθαι λέγειν, οὐκ ἔξω τοῦ εἰκότος ἐστίν. Αὐτὴν δὲ τὴν θείαν φύσιν ἐν παρατάσει τινὶ διαστηματικῇ θεωρεῖν, μόνων τῶν τῇν νέαν σοφίαν πεπαιδευμένων ἐστίν. Οἷον γὰρ κακείνῳ τοῖς εἰρημένοις ἐγκείμενον ὑπερέβηεν ἐκείν, πρὸς τὸ προκειμένον σπεύδων, ὃ νῦν εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀγχινοίας τοῦ λογογράφου ἐπαναλαμβάνει ἀναγνώσομαι.

Ὁ γὰρ ἐξοχώτατος αὐτὸς Θεὸς πρὸ τῶν ἁλλῶν, φησὶν, ὅσα γεννητὰ, τῆς αὐτῆς κρατεῖ ἐνδυνάμει. Ὁ μὲν λόγος ἐπ' αὐτῆς τῆς λέξεως ἀπὸ τοῦ Φίλωνος τοῦ Ἑβραίου μετενέγκεται παρὰ τοῦ λογογράφου ἐπὶ τὸν ἰδίον λόγον. Καὶ ὅσην φύσιν, ἐξ αὐτῶν τῶν πεποννημένων τῷ Φίλωνι κατάφωρος; ἡ κλοπῇ τοῦ Εὐνομίου γενήσεται. Ἐγὼ δὲ τοῦτο παρεστημηνάμην ἐπὶ τοῦ παρόντος, οὐ τοσοῦτον τὴν πτωχείαν τῶν ἰδίων λόγων τε καὶ νοημάτων τῷ λογογράφῳ ἐπονεῖδιζων, ὅσον δεῖξαι τοῖς ἐντυγχάνουσιν ὅλων τὴν οἰκειότητα πρὸς τοὺς Ἰουδαίων λόγους τῶν Εὐνομίου δογμάτων. Οὐ γὰρ ἂν ἐπ' αὐτῆς τῆς λέξεως τοῖς τοῦτου νοήμασιν ὁ τοῦ Φίλωνος ἐνηρμίσθη λόγος, εἰ μὴ τις ἦν καὶ τῆς διανοίας τοῦτου πρὸς τὴν ἐκείνου συγγένεια. Οὕτω γὰρ ἐστὶν εὐρεῖν κείμενον παρὰ τῷ Ἑβραίῳ τὸν λόγον· τὸ, Ὁ Θεὸς πρὸ τῶν ἁλλῶν ὅσα γεννητὰ. Τὸ δὲ ἐφεξῆς ἐκ τῆς νέας Ἰουδαϊκῆς· προσεβρίφη· τὸ, τῆς ἰδίας κατακρατεῖ ἐνδυνάμει. Τοῦτο δὲ, ὅσην τὴν ἀτοπίαν ἔχει, δείξει σαφῶς ὁ λόγος ἐξεταζόμενος. Ὁ Θεός, φησὶ, κρατεῖ τῆς ἰδίας ἐνδυνάμει. Τί ὦν, εἰπέ μοι, τίνος κρατεῖ; Ἄλλο τι παρὰ τὴν δύναμιν ὣν αὐτῆς, ἄλλο τι οὗσης κατακρατεῖ τῆς ἰδίας ἐνδυνάμει; Οὐκοῦν ἡττάται τῆς ἀδυναμίας ἡ δύναμις. Τὸ γὰρ ἄλλο τι παρὰ τὴν δύναμιν ὄν, δύναμις πάντως οὐκ ἐστίν. Καὶ οὕτως εὐρίσκεται καθὼς δύναμις οὐκ ἐστίν, κατ' ἐκείνην κρατῶν τῆς ἐνδυνάμει. Ἀλλὰ δύναμις ὦν ὁ Θεός, πάλιν ἄλλην ἐν ἑαυτῷ δύναμιν ἔχει, καὶ ταύτῃ κατακρατεῖ τῆς ἐτέρας. Καὶ τίς ἡ μάχη καὶ ἡ διάστασις, ὥστε μερίσαντα τὸν Θεὸν τὴν ἐνυπάρχουσαν ἰσχύον ἑαυτῷ, τῷ ἐν τμήματι τῆς ἐνδυνάμει καταπαλαίειν τὸ ἕτερον; Οὐ γὰρ ἂν κρατήσῃ τῆς ἐνδυνάμει ἑαυτῷ, μὴ συμμαχοῦσας αὐτῷ πρὸς τοῦτο μείζονός τις καὶ βίαιότερας ἐνδυνάμει. Τοιοῦτος ὁ Εὐνομίου Θεός, διφυῆς τις ἢ πολυ-

σύνθετος, αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν μεριζόμενος, ἀσύμφωνον ἔχων τῇ δυνάμει τὴν δύναμιν· ὡς ταύτῃ μὲν πρὸς ἀταξίαν ἐκφέρεσθαι, τῇ δὲ ἐτέρᾳ κωλύειν τὸ πλημμελὲς τῆς κινήσεως. Τί δὲ καὶ βουλόμενος κρατεῖ πρὸς γένεσιν ὁρμῶσαν τὴν δύναμιν, μὴ τι γένηται κακὸν ἐκ τοῦ μὴ κωλυθῆναι τὴν γέννησιν, μᾶλλον δὲ πρὸ τοῦτου τί τῇ φύσει τὸ κρατούμενόν ἐστιν, ἐρηγνευσάτω. Τὸ γὰρ λεγόμενον, ὁρμητικὴν τινα καὶ προαιρετικὴν ὑποδείκνυσαι κινήσιν, ἐφ' ἑκτῆς ἰδιαζόντως θεωρουμένην· ἄλλο γάρ τι τὸ κρατοῦν, καὶ ἕτερον ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ τὸ κρατούμενον. Κρατεῖ τοίνυν ὁ Θεὸς τῆς δυνάμεως καὶ οὐστὴς αὐτοπροαιρέτου τινὸς φύσεως, ἢ ἄλλο τι παρὰ τοῦτο, ὁρμώτης πρὸς ἐνέργειαν, ἢ ἀτρεμούσης. Εἰ μὲν γὰρ ἤρξαμιν ὑποτίθεσθαι, τὸ ἡσυχάζον τοῦ κρατοῦντος οὐκ ἐπιδέσεται. Εἰ δὲ κρατεῖν φησι, δηλονότι κινουμένου τε καὶ ὁρμῶντος κρατεῖ. Τοῦτο δὲ ἄλλο τι τῇ φύσει παρὰ τὸν ἐπικρατοῦντα πάντως ἐρεῖ. Τί οὖν νοεῖ, τοῦτω φανερωσάτω τῷ λόγῳ· ἄλλο τι παρὰ τὸν Θεὸν ἐν ὑποστάσει θεωρούμενον. Καὶ πῶς ἀνεῖη ἐν τῷ Θεῷ τὸ ἀλλότριον; Ἡ ἔξιν τινα κατὰ τὸ ἀνυπόστατον ἐν τῇ θεῖᾳ φύσει θεωρουμένην; Ἀλλ' οὐκ ἂν εἴποι τοῦτο. Τὸ γὰρ μὴ ὑφαστῶς οὐκ ἐστι, τὸ δὲ μὴ ὄν, οὐδὲ κρατεῖται, οὔτε ἀφίσταται; Τίς οὖν ἡ κρατούμένη δύναμις ἐκείνη καὶ κωλυομένη πρὸς τὴν ἰδίαν ἐνεργίαν, ἔως ἔμελλεν ὁ καιρὸς τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως ἐπιστάς ἀκώλυτον ἀφίεναι τὴν δύναμιν πρὸς τὴν κατὰ φύσιν ἐνέργειαν φέρεσθαι; Τίς δὲ ἡ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀναβολῆς αἰτία, δι' ἣν ὁ Θεὸς τὴν τοῦ Μονογενοῦς ὑπερέθετο γέννησιν οὕτω καλὸν εἶναι οἰόμενος τὸ γενέσθαι Πατὴρ; Τί δὲ τὸ μέσον τοῦτο ὁ μεταξὺ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ζωῆς παρενέρεται; Οὐ χρόνος, οὐ τόπος, οὐ διαστηματικόν τι νόημα, οὐκ ἄλλο τοιοῦτον οὐδέν. Πρὸς τί τοίνυν ὁ ἐξὺς καὶ διορατικὸς ὀφθαλμὸς ἀτενίζων, ἐνορᾷ τῆς ζωῆς τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς ζωὴν, τὴν διάστασιν; Ἀλλὰ πανταχόθεν συνελαυνόμενος, οὐδὲν μὲν εἶναι τὸ μεταξὺ καὶ αὐτὸς ἐξ ἀνάγκης συντίθεται.

Μτθενδὸς δὲ ὄντος τοῦ μεσιτεύοντος, ἄμεσον καὶ συναφῇ τὴν κοινωνίαν εἶναι οὐ καταδέχεται. Ἀλλ' ὑποκαταβαίνει πρὸς τὰ ἡμέτερα τῆς γνώσεως μέτρα, καὶ ἀνθρωπικῶς ἡμῖν ὡς εἰς ἡμῶν καὶ αὐτὸς διαλέγεται· ὑφομολογῶν ἡρέμα τῶν λογισμῶν τὴν ἀσθένειαν, καὶ καταφεύγων ἐπὶ τὸν λόγον, ὃν Ἀριστοτέλης τε καὶ οἱ κατ' αὐτὸν οὐκ ἐδίδαξαν. Τότε γάρ, φησί, καλὸν καὶ πρέπον γεννῆσαι τὸν Υἱὸν ὅτε ἐβούλετο. Μηδεμιᾶς ἐκ τούτου ζητήσεως ἐγγινομένης τοῖς σώφροσιν· τοῦ, διὰ τί μὴ πρότερον; Τί ταῦτα, Εὐνόμει; καὶ σὺ περσεύεις κατὰ τοὺς ἰδιώτας ἡμᾶς, καὶ καταλιπὼν τὰς τεχνικὰς περιόδους, ἐπὶ τὴν ἀλογον συγκατάθεσιν καὶ αὐτὸς καταφεύγεις, ὁ πολλὰ τοῖς ἀνευ λογικῆς ἐντρεχίας ἐπιχειροῦσι τῷ γράφειν ἐπονειδίσας; Ὁ πρὸς Βασίλειον λέγων, ὅτι δι' ὧν ἀδύνατον τοῖς ἀνθρώποις εἶναι λέγεις τὰς ὑπὲρ τῶν πνευματικῶν λόγων εὐθύνας, τὴν ἰδίαν ἐλέγχεις ἄγνοιαν. Καὶ πάλιν ἐτέρωθεν τὸ ἴσον προφέρειν· ὅτι τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν κοινο-

situs, ipse secum in partes divisus, discordem habens potentiae potentiam, ut hac quidem ad confusionem et inordinationem efferatur, altera vero prohibeat motus excessum. Quid autem quod volens retinet ad generationem erumpentem potentiam, ne quid mali nascatur ex hoc quod non prohibita sit generatio, imo vero ante hoc quid sit quod natura tenetur explicet. Quod enim dicitur impultricem quamdam et spontaneam ostendit motionem quæ in seipsa peculiariter consideretur; aliud enim quid hoc quod retinet, et alterum necessarium quod retinetur. Retinet igitur Deus potentiam quæ est aliquid liberæ et suæ spontis naturæ, vel quæ sit aliud quid præter hoc, quæ vel ruat ad actum, vel quæ quiescat; si enim quiescere supponatur, quod quietum est non eget retinente. Si autem retinere dicit, videlicet quod movetur et ruit, tenet; hoc autem quid aliud natura quam ille retinet prorsus dicet. Quid igitur intelligit, hoc explanet sermone; quid aliud quam Deum qui in hypostasi cernitur. Quomodo in Deo quid erit alienum? an habitum aliquem secundum id quod nequit subsistere in divina natura consideratum? sed non hoc dixerit. Quod enim non subsistit, non est. Quod autem non est, neque tenetur, neque dimittitur. Quæ igitur potentia illa quæ tenetur et quæ prohibetur, ne ad actum erumpat, donec generationis Christi tempus instet, et urgeat potentiam liberam minimeque impeditam dimittere, ut ad naturalem actum feratur? Quæ vero interjecta dilationis causa per quam Deus Unigeniti distulit generationem, nondum bonum esse ratus Patrem fieri? Quodnam hoc medium inter Patris et Filii vitam inseritur? non tempus, non locus, non ulla intervallata notio, nihil aliud ejusmodi. Ad quid igitur acutus iste et perspicax oculus contuens vitæ Filii distantiam a Patris vita conspiciat? Sed undique dum compellitur et perlustrat, nihil esse interjectum ipse necessario astipulatur.

Cum autem nullum sit interjectum medium, immediatam et continuam communionem esse non admittit, sed ad nostras cognitionis mensuras descendit, et humano more ut unus nostrum et ipse disserit, subconfitens sensim ratioecinationum imbecillitatem, et subterfugiens ad rationem quam Aristoteles et ejus sectatores non docuerunt. Tunc enim, inquit, bonum et decens generare Filium, quando voluit. Neque ulla apud prudentes de ea re sit quæstio, Cur non prius? Quorsum ista, o Eunomi? tu etiam pedibus incedis adversus nos rudes et indoctos, et relictis artificiosis circuitibus ad assensionem ratione carentem et ipse confugis, qui multa his qui absque rationali diligentia scribere aggrediuntur, probra objecisti? Qui ad Basilium dicis, quod per quæ dicis fieri non posse, ut homines pro spiritualibus sermonibus rationes reddant, propriam arguis ignorantiam. Ac rursus alibi simile quid

proferens. Quod propriam infirmitatem communem facis, dum quod tibi possibile non est, omnibus impossibile pronuntias. Qui hæc et talia dicis, sic auditum allicis ejus qui causam inquit, propter quam Pater differt ut talis Filii sit pater: sufficere putas ad demonstrationem, dicere, quod *Tunc genuit, quando voluit*, ac de eo quidem nulla sit quaestio. Sic tibi ad dogmatum astru- ctionem infirma est comprehensiva visio sive imaginatio? Quo propositiones utrinque vincentes et constringentes? Quo violentæ præstructiones? Quo tibi evanidæ et non subsistentes dilapsæ ab- eunt artis formidabiles et inevitabiles ratioeci- nationum conclusiones? Tunc genuit Filium quando voluit, neque sit de hoc quaestio: hæc multorum sudorum, hæc prætumidorum promissorum effe- cta? Quænam erat interrogatio? Si bonum et de- corum Deo talem habere Filium, cur non semper bonum cum ipso esse creditur? Quæ responsio, quam ex ipsis adytis sive sacrariis philosophiæ nobis fecit; insolubilibus necessitatibus constrin- gens sermonem? *Tunc fecit Filium cum voluit, neque de hoc ulla sit quaestio, Cur non prius?* Quod si de aliquo eorum quæ rationis sunt exper- tia, quæ naturali impulsione operantur, propone- retur consideratio, quam ob causam non prius quod libebat effecit, vel aranea telas, vel apis favum, vel turtur nidum, quid aliud diceres? Non hæc in promptu esset responsio, quod tunc fecit cum voluit, nullaque sit de eo inquisitio? Quin- etiam de fictore aliquo vel pictore, per artem imi- tatricem quodlibet operante, vel in picturis, vel figmentis dici potest, qui cum non sit alicui pote- stati mancipatus et addictus ad operationem artem impellit: hanc talem vocem etiam congruere arbi- trator apud eum qui vult discere, cur non prius ar- tem efficacem fecit. Quia nulla necessitate coactus, operationis tempus, electionem sive propositum fecit; homines enim propterea quod non semper eadem volunt, neque pierumque habent faculta- tem cum voluntate operantem, tunc aliquid ex sententia efficiunt, cum ipsis propositum et libera voluntas ad opus propendat, nihilque extrinsecus prohibet. Quod autem semper eodem modo habet, cuique nihil honorum adventitium est, in quo om- nis differentia consiliorum, quæ in contrarium ob aliquem errorem vel ignorantiam innascitur, lo- cum non habet; cui nihil ex mutatione fit, quod a principio non ut bonum noverit, de hoc dicere non semper ipsum honestum habere, sed postea elegisse aliquid habere quod non prius elegerat: hæc sunt sapientiæ nos superantis propria. Nos enim didicimus, Deum semper omni bono plenum esse, imo vero ipsam bonorum plenitudinem, etiamsi nulla accessione ad perfectionem eget, sed ipse est sui natura boni perfectio. Quod autem perfectum est, ex æquo ab incremento et decre- mento alienum est, eamque ob causam quæ in di- vina natura consideratur, bonorum perfectionem

ποιεῖς, τὸ σοὶ μὴ δυνατόν, πᾶσιν ἀδύνατον ἀποφαν-
μενος, ὅτι τὰ καὶ τὰ τοιαῦτα λέγων, οὕτω προσάγει τὴν
ἀκοὴν τοῦ ἐπιζητούντος τὴν αἰτίαν, καθ' ἣν ἀναβάλλε-
ται τοιοῦτου γενέσθαι πατὴρ ὁ Πατήρ· ἀρκεῖν οἷσι πρὸς
ἀπόδειξιν τὸ εἰπεῖν, ὅτι *Τότε ἐγέννησεν ὅτε ἐβού-
λετο, καὶ μηδεμίαν ἔστω περὶ τοῦτου ζήτησιν*. Οὕτως
σοι πρὸς τὴν κατασκευὴν τῶν δογμάτων ἰσθénéσεν
ἡ καταληπτικὴ φαντασία; Ποῦ αἱ διλήμματοι προ-
τάσεις; Ποῦ αἱ βίαιοι κατασκευαί; Πῶς σοι φροῦδα
καὶ ἀνυπόστατα διαρρέοντα τῆς τέχνης οἰχεται τὰ
φοβερά τε καὶ ἀρυστα τῶν συλλογισμῶν συμπερά-
σματα; Τότε ἐγέννησε τὸν Υἱὸν ὅτε ἐβούλετο, καὶ
μηδὲ ἔστω περὶ τοῦτου ζήτησις. Ταῦτα τῶν πολλῶν
ἰδρώτων, ταῦτα τῶν υπερόγκων ἐπαγγελμάτων ἀπο-
τελέσματα; Τί τὸ ἐρώτημα ἦν; Εἰ καλὸν καὶ πρέ-
πον Θεῷ, τοιοῦτον ἔχειν Υἱόν, διὰ τί μὴ αὖτε τὸ καλὸν
μετ' αὐτοῦ εἶναι πιστεύεται; Τίς ἡ ἀπόκρισις ἦν ἐξ
αὐτῶν ἡμῖν τῶν ἀδύτων τῆς φιλοσοφίας πεποίηται,
ταῖς ἀλύτοις ἀνάγκαις διασφίγγας τὸν λόγον; *Τότε
ἐποίησε τὸν Υἱὸν ὅτε ἐβούλετο, καὶ μηδεμίαν περὶ
τοῦτου ζήτησιν ἔστω, διὰ τί μὴ πρότερον;* Εἰ δὲ περὶ
τῶν ἀλόγων τινὸς ἡ σκέψις πρόκειται, τῶν κατὰ τινά
φυσικὴν ὁρμὴν ἐνεργούντων, διὰ τί μὴ πρότερον τὸ
δοκοῦν κατεργάσατο, ἢ ἀράχην τὰ νήματα, ἢ τὸ κρήν
ἢ μέλιττα, ἢ τὴν καλὴν ἢ τρυγῶν; Τί ἂν ἕτερον εἰπεῖν
εἴχες; Οὐκ αὐτὴ πρόχειρος ἂν ἦν ἡ ἀπόκρισις, ὅτι τότε
ἐποίησεν ὅτε ἐβούλετο, καὶ μηδεμίαν ἔστω περὶ τοῦτου
ζήτησις; Ἀλλὰ καὶ περὶ πλάστου τινὸς ἡ ζωγράφου
τὸ δοκοῦν διὰ τῆς μιμητικῆς ἐνεργούντος τέχνης, ἢ
ἐν γραφαῖς, ἢ ἐν πλάσμασιν, ὅταν μὴ ὑποχρεῖται ὡς
ἐξουσία τινα πρὸς ἐνέργειαν αἴτῃ τὴν τέχνην· ἀρμύ-
ζειν οἶμαι τὴν τοιαύτην φωνὴν ἐπὶ τοῦ μαθεῖν ἐθέ-
λοντος, διὰ τί οὐ πρότερον ἐνεργῶν τὴν τέχνην ἐποίη-
σεν· ὅτι οὐκ ἔχων ἀνάγκην, καίρων τῆς ἐνεργείας
πεποίηται τὴν προαίρεσιν. Ἀνθρώποι γὰρ διὰ τὸ
μήτε αὐτὰ βούλεσθαι, μήτε συνεργοῦσαν ἔχειν
ὡς τὰ πολλὰ τῇ βουλήσει τὴν δύναμιν, τότε ποιοῦσι
τι τῶν κατὰ γνῶμην, ὅταν αὐτοῖς ἡ τε προαίρεσις
πρὸς τὸ ἔργον βέβη, καὶ μηδὲν κωλύῃ τῶν ἐξωθεν.
Τὸ δὲ αὐτῶς ἔχον, ὅ ἐπικτητὸν τῶν ἀγαθῶν
ἐστὶν οὐδὲν, ἐν ᾧ πᾶσα διαφορὰ βουλευμάτων, ἡ
κατὰ τὸ ἐναντίον κατὰ τινά πλάνην καὶ ἀγνοίαν ἐγ-
γινομένη, χώραν οὐκ ἔχει, ὅ οὐδὲν ἐκ μεταβολῆς γί-
νεται, ὁ μὴ ἐξ ἀρχῆς ὡς ἀγαθὸν κατενόησε, περὶ
τούτου λέγειν μὴ αὖτε τὸ καλὸν ἔχειν, ἀλλ' ὕστερον
ἐλθεῖν τι ἔχειν, ὁ μὴ πρότερον εἶλετο· ταῦτα τῆς
ἐπεβαλλούσης ἡμᾶς σοφίας ἐστίν. Ἡμεῖς γὰρ ἐμά-
θομεν ὅτι τὸ Θεῖον αὐτὸ πάντος ἀγαθοῦ πλήρες ἐστίν·
μᾶλλον δὲ αὐτὸ τῶν ἀγαθῶν ἐστὶ τὸ πλήρωμα, εἰ
καὶ οὐδεμιᾶς προσθήκης εἰς τελείωσιν δεῖται, ἀλλ'
αὐτὴ τῇ ἑαυτοῦ φύσει, ἡ τοῦ ἀγαθοῦ τελειότης ἐστὶ.
Τὸ δὲ τελείον ἐπίσης αὐξήσεως τε καὶ μειώσεως ἡ-
λωτρίωται. Καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἐπιθεωρουμένην τῇ
θεῇ φύσει τῶν ἀγαθῶν τελειότητα, πάντοτε φάμεν
τὴν αὐτὴν εἶναι· καθ' ὅσον ἂν τὴν διάνοιαν ἑαυτῶν
ἐπεκτείνωμεν, ἐκεῖ τοιαύτην καταλαμβάνοντες. Οὐκ
οὖν οὐδέποτε κενὸν ἀγαθοῦ τὸ Θεῖον. Ἀλλὰ μὲν
ἀγαθοῦ παντὸς πλήρωμα ὁ Υἱός· πάντοτε δὲρα ἐν τῷ
Πατρὶ θεωρεῖται, ὅ φύσις ἡ ἐν παντὶ ἀγαθῷ τελείω-

δτης. Ἀλλὰ, φησὶ, μηδεμία ἔστω ζήτησις, διὰ τί μὴ Ἀ πρότερον. Πρὸς δὲ ἐροῦμεν ἡμεῖς· ὅτι ἄλλο ἐστὶν, ὃ σφώτατα, νομοθετεῖν τι τῶν καταγνῶμῶν ἐξ ἐπιτάγματος, καὶ ἕτερον τὸ λόγῳ περὶ τῶν ἀμφιβαλλομένων προσάγεσθαι. Ἔως ἂν τοίνυν μηδεμίαν ἐχῇς αἰτίαν εἰπεῖν, καθ' ἣν εὐσεβὲς ἐστὶν ὕστερον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν προσγεννηθῆναι λέγειν, ἀργήσει σοι τὸ ἐπιτάγμα παρὰ τοῖς σωφρονοῦσιν.

mandato aliquid eorum quæ fert animus, lege sancire et edicere: aliud vero ratione de dubiis et controversis fidem facere. Quandiu ergo nullam causam poteris reddere, propter quam pium est dicere Filium posterius a Patre genitum esse, iners et irritum erit tibi edictum, apud sobrios et prudentes.

Οὕτω μὲν οὖν ἡμῖν ἐκ τῆς τεχνικῆς ἐφόδου τὴν ἀλήθειαν Εὐνόμος εἰς τὸ ἐμφανὲς ἀγει. Ἡμεῖς δὲ κατὰ τὸ σύνθετος ἡμῖν τὸν ἐκείνου λόγον πρὸς κατασκευὴν τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων οικειωσόμεθα. Ὡς ἂν καὶ διὰ τοῦτο γένηται δῆλον, ὅτι πανταχοῦ κατὰ τὸ ἐκούσιον ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἀναγκαζόμενοι, τῷ καθ' ἡμᾶς συναγορεύουσι λόγῳ. Εἰ γὰρ τότε ἐγέννησε τὸν Υἱὸν, ὅτε ἐβούλετο, καθὼς φησὶν ὁ ἀντίπαλος, ἐβούλετο δὲ τὸ ἀγαθὸν αἰεὶ, σύνδρομος· δὲ τῇ βουλήσει ἡ δύναμις, αἰεὶ ἄρα ὁ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς νοηθήσεται, τοῦ αἰεὶ καὶ βουλομένου τὸ καλὸν, καὶ δυναμένου ἔχειν ὃ βούλεται. Εἰ δὲ χρῆ καὶ τὸν ἐφεξῆς αὐτοῦ λόγον προσάγαγεῖν τῇ ἀληθείᾳ, ῥᾷδιόν ἐστι καὶ τοῦτον τῷ καθ' ἡμᾶς συναρμόσαι δόγματι, ὅτι μηδεμία περὶ τοῦτου ζήτησις ἔστω τοῖς σφώροσιν, διὰ τί μὴ πρότερον; Ἡ γὰρ τοῦ πρότερον λέξις χρονικὴν τινα τὴν ἐνδειξίν ἔχει, ἀντιδιασπαστομένη πρὸς τὸ μετὰ ταῦτα καὶ ὕστερον· ὅταν δὲ χρόνος μὴ ᾖ, συναίρεται πάντως καὶ τῆς χρονικῆς διαστάσεως τὰ ὀνόματα. Ἀλλὰ μὴν πρὸ χρόνων καὶ πρὸ αἰώνων ὁ Κύριος· ἀχρηστὸς ἄρα τοῖς νοῦν ἔχουσιν ἐπὶ τοῦ ποιητοῦ τῶν αἰώνων, ἡ τοῦ πρότερον καὶ ὕστερον ζήτησις. Κενὰ γὰρ πάσης διανοίας ἐστὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων μὴ ἐπὶ χρόνου λεγόμενα. Ἐπεὶ οὖν πρὸ τῶν χρόνων ὁ Κύριος, τὸ πρότερον πάντως καὶ τὸ ὕστερον ἐπὶ αὐτοῦ χώραν οὐκ ἔχει. Τὰχα μὲν ἀπόχρη καὶ ταῦτα πρὸς ἀνατροπὴν τῶν οὐ δεομένων τοῦ προσπαλαιότητος, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀτονίας καταπιπτόντων. Τίς γὰρ τοσοῦτον εὐσχολος ἐκ τῶν τοῦ βίου φροντίζων, ὥς ἐπὶ τοσοῦτον ἐαυτὴν δοῦναι τῇ ἀκροάσει τῇ; τε ματαιότητος τῶν ὑπεναντίων λόγων, καὶ τῆς ἡμετέρας πρὸς τὰ μάταια πράγματα μάχης; ἀλλ' ἐπειδὴ τοῖς προειλημμένοις τῇ ἀσεβείᾳ, καθάπερ τις δευσοποιὸς βαφῇ, καὶ δυσέκνιπτος ἡ ἀπάτη, καὶ διὰ βάθους ταῖς καρδίαις ἐγκέκαυται, μικρὸν ἔτι τῷ λόγῳ προσδιατριψόμεν, εἴ πως δυνηθείημεν τῆς πονηρᾶς ταύτης κηλίδος αὐτῶν τὰς ψυχὰς ἀπορρύψαι. Εἰπὼν γὰρ τὰ εἰρημένα, καὶ ἐπαγαγὼν τοῦτοις, κατὰ τὸν παιδευτὴν αὐτοῦ Προϋνικόν, ἀσυναρτήτους τινὰς καὶ ἀναρμόστους ὕδρεων τε καὶ λοιδορημάτων ὀκτάδας, ἐπὶ τὸν κολοφῶνα τῶν ἐπιχειρημάτων μετέρχεται, καὶ καταλιπὼν τὴν ἀσυλλόγιστον τῆς ματαιότητος ἐκθεσιν, πάλιν τοῖς κέντροις τῆς διαλεκτικῆς καθοπλίσας τὸν λόγον, συλλογιστικῶς, ὡς οἴεται, καθ' ἡμῶν κατασκευάζει τὸ ἀποπν.

Ἔχει δὲ οὕτως ἡ λέξις· Πάσης γεννήσεως οὐκ ἐπ' ἀπειρον ἐκτεινομένης, ἀλλ' εἰς τι τέλος

PATROL. GR. XLV.

semper eandem esse dicimus; ad quodcunque nostram cogitationem extenderimus, illic eandem perfectionem comprehendentes. Numquam igitur bono vacuum Numen manet. Atqui omnis boni plenitudo est Filius; semper igitur Filius in Patre cernitur, cui natura est, in omni bono perfectio. Sed, inquit, nulla sit inquisitio, cur non prius. Ad quem nos dicemus: Aliud est, o sapientissime, ex

Sic igitur nobis artificiosa iasinuatione veritatem in lucem profert Eunomius. Nos autem sicut est moris nostri illius sermonem ad exstructionem documentorum veritatis applicabimus. Ut etiam ex hoc perspicuum sit, eos ubique etiam sponte, ab ipsa veritate coactos, nostro patrocinari sermoni. Si enim tunc genuit Filium cum voluit, sicut dicit refractarius, voluit autem semper bonum, concurrat autem voluntati potentia, semper igitur Filius cum Patre intelligetur, qui semper vult bonum, et potest habere quod vult. Quod si oportet sequentem ejus sermonem ad veritatem adducere, non est arduum etiam hunc nostro dogmati adaptare, quod nulla de hoc apud modestos sit controversia, Cur non prius? Dictio enim prius, temporalem quemdam habet indicationem, quæ opponitur his vocibus, postea et posterius. Cum autem tempus non fuerit, temporalis discretionis nomina prorsus simul tolluntur. Atqui ante tempora et ante sæcula Dominus: inutilis igitur mente præditis in factore sæculorum prioris et posterioris quæstio. Sunt enim omnis intelligentiæ inania talia nomina, cum de tempore non dicuntur. Quoniam igitur ante tempora Dominus, prius certe et posterius nullum prorsus in ipso locum habent. Fortasse hæc sufficiunt ad eversionem eorum quæ collectatore non indigent, sed quæ sua imbecillitate corruunt. Cui enim tantum abs se sua et curis otii est, ut seipsum auditorem præbeat vanitatis sermonum sibi repugnantium, atque etiam nostræ contra res vanas et futes pugne seu disputationis? Sed quoniam impietate præoccupatis, velut quædam quæ non potest elui tinctura, et fraus in-expiabilis et profundum cordibus inusta est, nos paululum adhuc in hoc sermone immorabimur, si quo modo ab hac labe ipsorum animas possimus eluere et detergere. Cum enim protulisset ea quæ sunt dicta, atque etiam subjungens induxisset, secundum institutorem suum Prunicum, inconcinnas quasdam ineptasque, et incongruas contumeliarum et conviciorum octadas, tum demum ad colophonem argumentationum transit, et relicta ratiocinatione carente vanitatis expositione, rursus aculeis dialecticæ sermone armato, syllogistice, ut putat, contra nos hoc absurdum præstruit.

Sic enim habet dictio: Cum omnis generatio non extendatur in infinitum, sed in aliquem finem desi-

25

nati: necesse est omnino eos qui Filii generationem admiserunt, tunc cessasse generari, neque ad principium incredibiliter se habere eorum, quæ desierunt generari, quies firmat generationis et generandi principium: nec his fidem deltrahere licet, cum ex ipsa natura, tum etiam ex divinis legibus. Quoniam igitur secundum sapientiam eorum qui talium periti sunt, universi propositione præmissa, per inductionem præstruere conatur id quod proponitur, generali propositione particularem demonstrationem comprehendens: prius quod universale est intelligamus: deinde sic eorum quæ inducuntur vim examinemus. An pium est ex omni generatione etiam Filii antiæternam generationem indicare? An etiam Unigeniti existentiae communem naturam magistram proponere oportet? Ego quidem neminem eo insaniae venturum esse speraverim, ut tale quid contra divinam generationem cogitatione informet. Omnis, inquit, generatio in infinitum non extenditur. Quodnam est generationis significatum? An carneam et corpoream conceptionem dicit, vel inanimatorum constructionem? sed corporalium generationum manifesti sunt affectus quos nullus ad divinam operationem transferret. Atque ut non naturæ opera describendo sermo supervacaneus esse videatur, hæc talia silentio involuta præteribimus: cujusvis enim mente præditi esse arbitror, a seipso cognoscere causas, secundum quas generatio extenditur, ea nempe quæ incipit et desinit: longum enim esset et superfluum simul omnia accurata subtilitate et diligentia exponere, generantium congressum, et in visceribus, ejus qui generatur formationem, acres parientis dolores, partum, locum, tempus, sine quibus corporis generatio constare non potest. Quæ omnia æqualiter ab Unigeniti generatione divina sunt aliena. Si enim unum quid horum datum esset, reliqua omnia necessario consequentur. Ut igitur omni cogitatione affectibus immersa expurgetur divina generatio, neque intervallis distinctam in illa extensionem intelligamus. Quod enim incipit et desinit, in quadam extensione prorsus spectatur. Omnis autem extensio temporis mensura comprehenditur. Cum autem tempus non sit, quo et finem et principium partus notamus, vanum fuerit finem et principium in generatione dimensione carente intelligere, cum nulla inveniat quæ signet notio, neque in quo incipit, neque ad quod desinit. Quod si ad inanimatas creaturas cernit, et in illis eodem modo et locus, et tempus, et materia, et apparatus, et facultas arte operantis, multaque talia concurrentia, id quod sit ad perfectionem adducunt. Et quoniam cum omnibus quæ per generationem fiunt, omnino simul extenditur tempus, et præstructivæ etiam ad id quod efficitur occasiones simul intelliguntur, cum eo quod creatur, sive quid animatum, sive inanimatum sit, manifesta licet invenire, et principia in his, et extrema constitutionis. Etenim materię copia, principium ejus quod construitur efficitur, et locale quoddam signum quod tempus consequi-

*A καταληγούσης, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τοὺς παραδε-
ξαμένους τοῦ Υἱοῦ τὴν γένεσιν, τότε πεπαύ-
σθαι τοὺτον γεννῶμενον, μηδὲ πρὸς τὴν ἀρχὴν
ἀπλστως ἔχειν τῶν παυσαμένων τοῦ γεννῶσθαι,
παῦλα πιστοῦται τῆς τε γεννήσεως καὶ τοῦ γεν-
νῶσθαι τὴν ἀρχὴν, καὶ τοῦτοις ἀπιστεῖν οὐκ
ἔστιν, ἔκ τε τῆς φύσεως αὐτῆς, ἔτι δὲ καὶ τῶν
θελῶν νόμων. Ἐπειδὴ τοίνυν κατὰ τὴν σοφίαν τῶν
τὰ τοιαῦτα δεινῶν, τὸ καθόλου προσθεῖς, ἐπαγω-
κῶς κατασκευάζειν ἐπιχειρεῖ τὸ προκείμενον, ἐμπερι-
λαμβάνων τῇ γενικῇ προτάσει τὴν ἐπὶ μέρους ἀπό-
δειξιν, πρότερον τὸ καθόλου κατανοήσωμεν· εἰδὲ
οὕτως τὴν τῶν ἐπαγομένων ἐξετάσωμεν δύναμιν.
Ἄρ' εὐσεβὲς ἔστιν ἐκ πάσης γεννήσεως καὶ τοῦ
Υἱοῦ τεκμήρασθαι τὴν προαιώνιον γένεσιν; Καὶ τὴν
κοινὴν φύσιν διδάσκαλον τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑπάρ-
ξεως προβάλλεσθαι χρή; Ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν ἐπὶ τοι-
ούτον ἐλθεῖν τινα μανίας ἐλπίσαιμι, ὡς τοιοῦτόν τι
κατὰ τῆς θείας καὶ ἀκηράτου φαντασθῆναι γεννή-
σεως. Πᾶσα, φησὶ, γέννησις οὐκ ἐπ' ἀπειρον ἐκτεί-
νεται. Τί τὸ τῆς γεννήσεως ἔστι σημαίνόμενον; Τὴν
σαρκώδη καὶ σωματικὴν ἀποκύησιν λέγει, ἣ τὴν
κατασκευὴν τῶν ἀψύχων; Ἀλλὰ τῶν σωματικῶν
γεννήσεων φανερά τὰ παθήματα, ἅπερ οὐκ ἂν τις
ἐπὶ τὴν θείαν γέννησιν μεταφέρει. Καὶ ὡς ἂν μὴ τὰ
τῆς φύσεως ἔργα διαγράψων ὁ λόγος παρέλκειν δο-
κοίη, σιωπῇ τὰ τοιαῦτα παρελευσόμεθα· παντὸς οἴ-
μαι τοῦ γε νοῦν ἔχοντος, ἅρ' αὐτοῦ γινώσκοντος τὰς
αἰτίας καθ' ἃς ἡ γέννησις παρτείνεται, καὶ ἀρχομένη
καὶ λήγουσα· μακρὸν γὰρ ἂν εἴη καὶ περιττὸν ἅμα
πάντα δι' ἀκριβείας ἐκτίθεσθαι, τὴν σύνοδον τῶν
γεννῶντων, τὴν ἐν τοῖς σπλάγγχοις τοῦ γεννωμένου
διάπλασιν, τὴν ὥδινα, τὸν τόκον, τὸν τόπον, τὸν χρό-
νον, ὧν ἄνευ οὐκ ἔστι συστήναι σώματος γέννησιν.
Ἄπερ ἐπίσης πάντα τῆς θείας γεννήσεως τοῦ Μονο-
γενοῦς ἡλλοτριῶται. Εἰ γὰρ ἐν τι τούτων δοθεῖη, καὶ
τὰ λοιπὰ κατὰ πάντα ἀνάγκη συνεισελεύεται. Ὡς
ἂν οὖν καθαρεύοι πάσης ἐμπαθοῦς διανοίας ἡ θεία
γέννησις, οὐδὲ τὴν διαστηματικὴν παράτασιν ἐπ'
ἐκείνης νοήσωμεν. Τὸ γὰρ ἀρχόμενον καὶ παύμενον
ἐν παρατάσει τινὶ θεωρεῖται πάντως. Πᾶσα δὲ παρά-
τασις χρόνῳ διαμετρεῖται· χρόνου δὲ μὴ ὄντος, ὅ
καὶ τέλος τοῦ τόκου καὶ ἀρχὴν σημειούμεθα, μάταιον
ἂν εἴη τέλος καὶ ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ἀδιάστατου γεννήσεως
ἐννοεῖν, οὐδενὸς εὐρίσχομένου σημειωτικοῦ νοήματος,
οὔτε ἐν ᾧ ἄρχεται, οὔτε εἰς ὃ καταλήγει. Εἰ δὲ πρὸς
τὰ ἀψύχα τῶν κτισμάτων ὁρᾷ, καὶ ἐπ' ἐκείνων
ὥσαυτως, καὶ τόπος, καὶ χρόνος, καὶ ὕλη, καὶ παρα-
σκευὴ, καὶ δυνάμεις τοῦ τεχνιτεύοντος, καὶ πολλὰ
τοιαῦτα συνδραμόντα τελεσιουργεῖ τὸ γινόμενον. Καὶ
ἐπεὶ πᾶσι τοῖς γινομένοις συμπαρτείνεται πάντως
ὁ χρόνος, καὶ αἱ κατασκευαστικαὶ πρὸς τὸ γινόμενον
ἀφορμαὶ συνεπινούσονται παντὶ τῷ κτιζομένῳ· καὶ
ἐμψυχόν τι, καὶ ἀψυχόν ἢ, φανερὰς ἔστιν εὐρεῖν καὶ
τὰς ἀρχὰς ἐπὶ τούτων καὶ τὰς τελευτάς τῆς συστά-
σεως. Καὶ γὰρ καὶ ὕλης πορισμὸς ἀρχὴ τοῦ κατα-
σκευάσματος γίνεται, καὶ τοπικόν τι σημεῖον καὶ
ἀκλόουθον χρόνου. Πάντα ταῦτα τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ
τέλη τοῖς γινομένοις ὀρίζει, καὶ οὐκ ἂν τις εἴποι καί-*

ωνίαν ἔχειν τινὰ ταῦτα πρὸς τὴν προαίωιον τοῦ A
μονογενοῦς Θεοῦ ὑπαρξίν. Ὡστε διὰ τῶν ὧδε θεω-
ρουμένων, ἀρχὴν τινὰ καὶ τέλος ἐπὶ τῆς γεννήσεως
ἔκείνης ἀναλογίζεσθαι.

Τούτων οὖν ἡμῖν οὕτως διηρημένων, πάλιν τὸν λό-
γον τῶν ἐναντίων κατανοήσωμεν. Πάσης, φησὶ, γεννή-
σεως οὐκ ἐπ' ἀπειρον ἐκτεινομένης, ἀλλ' εἰς τι τέλος
καταλήγουσας. Ἐπειδὴ τοίνυν νενόηται τὸ τῆς γεν-
νήσεως σημαινόμενον, καθ' ἑκατέραν ἔννοιαν, εἴτε
τὴν ἀποκύψιν τῶν σωματικῶν, εἴτε τὴν κατασκευὴν
ἐθέλοι τῶν πτισμάτων τῷ τοιοῦτῳ σημαίνειν ὀνόματι·
ὧν οὐδέτερον ἐπὶ τῆς ἀκράτου φύσεως τὴν κοινω-
νίαν ἔχει, ἀλλοτρία δέδεικται τοῦ προκειμένου ἢ πρό-
τασις· οὐ γὰρ ἐπειδὴ πᾶσα ποιήσις τε καὶ γέννησις
εἰς τι καταλήγει πέρας, ἀνάγκη πᾶσα, καθὼς ἐκείνος
κατασκευάζει, καὶ τοὺς παραδεξαμένους τοῦ Υἱοῦ τὴν
γέννησιν, διπλοῖς αὐτὴν πέρασι περιγράφειν, ἀρχὴν
καὶ τέλος ἐπ' αὐτῆς ἐννοοῦντας. Μόνα γὰρ τὰ πηλικό-
τητι γεγραμμένα τινι, καὶ ἄρχεται γινόμενα, καὶ εἰς
πέρας λήγει. Καὶ τὸ ἐκ τοῦ χρόνου μέτρον τῷ ποσῷ
τοῦ γεννωμένου παρατενόμενον, τὴν ἀρχὴν παρὰ τοῦ
τέλους δίσσει τῷ μεταξὺ διαστήματι. Τὸ δὲ ἄποσον
καὶ ἀδιάστατον, πῶς ἂν τις ἡ μετρήσειεν ἢ διαστήσειεν;
Ποῖον ἐπὶ τοῦ ἀπόσου μέτρον εὐρών, ἢ ποῖον ἐπὶ τοῦ
ἀδιαστάτου διάστημα; Πῶς δὲ τις πρὸ ἀόριστον τέλει καὶ
ἀρχῇ διαλήψεται; Ἀρχὴ γὰρ καὶ τέλος, τῶν διαστη-
ματικῶν περάτων (α). Διάστασις δὲ μὴ οὐσίης, οὐδὲ τὸ
πέρας ἐστίν· ἀλλὰ μὴν ἀδιάστατος ἢ θεία φύσις·
ἀδιάστατος δὲ οὐσα, πέρας οὐκ ἔχει. Τὸ δὲ ἀπεράτω-
τον, ἀπειρόν ἐστὶ τε καὶ λέγεται. Μάταιον ἄρα τὸ
ἀπειρον ἀρχῇ καὶ τελευτῇ περιγράφειν· τὸ γὰρ περι-
γεγραμμένον ἀπειρον εἶναι οὐ δύναται. Πόθεν οὖν ὁ
Πλατωνικὸς οὗτος Φαῖδρος, τὰ περὶ ψυχῆς ἐκεῖ φιλο-
σοφηθέντα τῷ Πλάτῳ τοῖς ἰδίοις δόγμασιν ἀσυναρ-
τήτως ἐκράπτει; Ὡς γὰρ ἐκεῖνος ἐκεῖ παῦσαν εἶπε
κινήσεως, οὕτω παῦσαν καὶ οὗτος γεννήσεως· εἴπειν
ἐπεθύμησεν, ὡς ἂν τοὺς ἀπείρους τούτων ταῖς Πλα-
τωνικαῖς καλλίφωνταις περιβομβήσειεν. Καὶ τούτοις
ἀπιστεῖν οὐκ ἔστι, φησίν, ἐκ τε τῆς φύσεως αὐτῆς,
ἔτι δὲ καὶ τῶν θείων ὀνομάτων. Ἀλλ' ἡ μὲν φύσις ἐκ
τῶν εἰρημένων οὐκ ἀξιώπιστος εἰς διδασκαλίαν τῆς
θείας γεννήσεως ἡμῖν ἀναπέφηνεν. Οὐδὲ εἰ τὸν κό-
σμον τις αὐτὸν εἰς ὑπόδειγμα φέροι τοῦ λόγου· ἐπεὶ
καὶ τῇ τούτου κτίσει καθὼς ἐν τῇ Κοσμογενεῖα παρὰ
τοῦ Μωσέως ἐμάθομεν, συνδιεξήκει τὸ ἐκ τοῦ χρόνου
μέτρον, ῥηταῖς ἡμέραις τε καὶ νυξίν· ἐκάστῳ τῶν
γινόμενων κατὰ τινὰ τάξιν καὶ ἀκολουθίαν παραμε-
τρούμενον. Ὅπερ ἐπὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστά-
σεως οὐδὲ αὐτὸς ὁ τῶν ἐναντίων δέχεται λόγος·
ὁμολογῶν πρὸ χρόνων αἰωνίων εἶναι τὸν Κύριον.
D

Hæc omnia principia et fines his quæ sunt deter-
minant, nullusque dixerit, hæc aliquam habere com-
munionem cum antæterna Unigeniti subsistentia.
Ita ut per hæc quæ sic spectantur principium aliquid
et finem in illa generatione oporteat animo cogitare.

His igitur a nobis sic distinctis, rursus refracta-
riorum sermonem pensilemus. Cum omnis, inquit,
generatio non in infinitum extendatur, sed in ali-
quem finem desinat. Quoniam igitur generationis
significatum in utroque sensu intellectum est, sive
corporalium conceptum, sive eorum quæ arte sunt,
velit hoc tali nomine constructionem significare:
quorum neutrum in immortalī natura communi-
onem habet, aliena prorsus a subjecto propositio est
demonstrata: non enim quoniam omnis effectio et
generatio in aliquem desinunt terminum, omnino
necesse est, sicut ille præstruit, et eos qui Filii gene-
rationem approbarunt, duobus ipsam terminis cir-
cumscribere, principium et finem mente concipien-
tes. Ea enim sola quæ quantitate aliqua circum-
scribuntur, et incipiunt fieri, et in terminum desi-
nunt. Et quæ tempore constat mensura, dum quanto
eius quod generatur, extenditur, principium a
fine intermedio intervallo distinguit. Quod autem
quantitatis est expers, et dimensionē caret, quo-
modo quis vel metietur vel distinguet? Quamnam
in non quanto mensuram, vel quodnam in eo quod
nullam habet dimensionem, intervallum invenerit?
Quomodo quod infinitum est, sine et principio dis-
pescet? Nam principium et finis, sunt de genere
terminorum quæ intervallis distinguuntur. Ubi au-
tem nulla est dimensio, neque terminus est; atqui
divina natura caret dimensionē. Cum autem sit in-
terminata et dimensionis expers, finem non habet.
Quod enim interminatum est, infinitum est et dici-
tur. Vanum est igitur principio et fine quod infini-
tum est circumscribere. Quod enim circumscrip-
tum est, infinitum esse non potest. Unde igitur
hic Phædrus Platonicus, quæ de animo illic philo-
sophice tractata sunt a Platone, suis decretis inepte
et incongruenter assuit? ut enim ille motionis pau-
sam, id est, quietem illic dixit, sic etiam iste gene-
rationis requiem sive finem dicere concupivit, ut
horum rudes et ignaros his elegantibus Platonici
vocibus bombilaret. Atque his fidem derogare non
licet, inquit, cum ex ipsa natura, tum ex divinis
legibus. Sed natura, ex his quæ dicta sunt, testis
non fide digna ad divinæ naturæ doctrinam a nobis
demonstrata est. Neque si quis mundum ipsum
afferat in exemplum horum de quibus est sermo,
quoniam cum hujus creatione, sicut in libro Gene-
scos a Mose didicimus, temporis mensura simul excurrit dictis diebus et noctibus cuique nascentium
attributis, quodam ordine et consequentia distributa. Quod in Unigeniti subsistentia, neque ipse
adversariorum admittit sermo: confitens ante tempora sæcularia Dominum esse.

Ἵπόλοιπον δ' ἂν εἴη τὴν ἐκ τῶν θείων νόμων συν-
τηγούσαν τοῦ προκειμένου κατανοῆσαι, δι' ἧς ἐπαγ-
γέλλεται καὶ τέλος καὶ ἀρχὴν τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως.
Ἡμέραν τῷ τέλει τῆς δημιουργίας ἐναπέθετο, καὶ
(α) Ἐστὶν ὀνόματα. Sic defectum supplet codex Boicus.

Restat ut patrocinium quod ex divinis legibus
ad probationem rei propositæ adducere conatur,
dignoscamus, quo pollicetur et finem et principium
Filii generationis demonstrare. *Diem*, inquit, *operis*

sui consummationi deposuit, ut esset principii fides et documentum. Non enim primum generationis diem, sed septimum, in quo ab operibus quievit, in memoriam mundi creationis dedit. An aliquis persuadebitur ab illo hæc scripta esse, et non a nobis in calumniam scripti interposita esse illa dicta, ut videretur ridiculus lectoribus, dum quæ nullam habent communionem, cum his quæ in quæstionem vocantur, ad demonstrationem pertrahit? Etenim quod quærebatur hoc erat, ut nempe demonstraret sicut ipse professus fuerat, Filium cum non esset, genitum esse, sed generationis principium accepisse, et cessationis cum genitus est, veluti quodam partu qui generationem tempore protrahat. Ad id vero probandum talis est ejus præstructio: Populum videlicet Hebræum, ex lege septimo quoque die sabbatizare. O quanta est ad id quod probandum proponitur, testimonii consonantia! quandoquidem quiete et otio Sabbatum a Judæo celebratur, demonstratum est, ut iste autumat, Dominum partus principium habuisse, et partum quievisse. Quot alia ad hoc testimonia huic scriptori prætermittuntur, nihilo eo quod dictum est ad quæsitum constitutionem inferiora? quæ octavo die fiebat circumcisio: azymorum, id est, infermentatorum panum hebdomas; mysterium quod decimaquarta lunaris cursus celebrabatur: purgationis sacrificia; lepræ observatio, aries, vitulus, juvenca, hircus emissarius, caper. Quod si hæc a proposito longe remota sunt, quomodo illud intra quæsitum, dicant æmulatores Judaicorum mysteriorum. Nos enim parum decorum et viris indignum existimantes, propositis insidere: ex scriptorum consecutione inquiremus, si quid tale est, quale possit colluctatori sudorem movere. Quæ igitur in sequentibus, de eo quod non oporteat quiddam medium inter Patrem et Filium cogitare, præstruens persequitur, ut quodam modo nostro dogmati convenientia præterito. Esset enim mentis inconsiderata et iniquæ simul et sævæ, in his quæ dicuntur, non discernere quod innoxium est et sine crimine, et quod criminisum est. Siquidem cum Judæis pugnans concessis non acquiescit, immediatam dicens, et connexum non admittens, et non esse aliquid ante Unigenitum cogitans, et esse Filium suspicans, sed de eo qui non erat genitum esse decertans. Parum in his immortalis, quia in antecedentibus abunde satis jam sermo præstructus est, in propositis hærebimus.

Non est ejusdem et nihil superius subsistentia Unigeniti ponere, et ante generationem non esse dicere, sed tunc genitum fuisse cum Pater voluit. Hæc enim adverbium tunc et quando, ad temporalem demonstrationem proprie et naturaliter significantiam referunt, secundum communem sane loquentium consuetudinem, et secundum usitatam in Scriptura significationem. Tunc dicunt in gentibus: et, Quando misi vos; et, Tunc assimilabitur regnum celorum. Et sexcenta (jussimodi per omnem Scripturam ad propositi confirmationem licet sumere, quod talibus orationis particulis Scripturæ consuetudo

της ἀρχῆς τὴν πίστιν. Οὐ γὰρ τὴν πρώτην τῆς γεννήσεως ἡμέραν, ἀλλὰ τὴν ἐξόδομην ἐν ᾗ κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων, ἔδωκε τὴν ὑπόμνησιν τῆς δημιουργίας. Ἄρα τίς πεισθῆσεται παρ' ἐκείνου ταῦτα γεγράφθαι, καὶ οὐχὶ παρ' ἡμῶν ἐπὶ διαβολῇ τοῦ συγγράμματος παρεντεθεῖσθαι τὰ εἰρημένα, ὥς ἂν καταγέλαστος δοκοῖν τοῖς ἐντυγχάνουσιν, τὰ μηδὲν κοινωνοῦντα τοῖς ζητούμενοις εἰς ἀπόδειξιν τῶν προκειμένων ἐπισυρόμενος; Τὸ γὰρ ζητούμενον ἦν, δεῖξαι καθὼς ἐπηγγείλατο μὴ ὄντα τὸν Υἱὸν γεγενῆσθαι· ἀλλ' ἀρχὴν τε λαβεῖν γεννήσεως καὶ λήξεως, γεννώμενον, οἷον τινος ὠδίνος χρόνῳ παρατεινούσης τὴν γέννησιν. Ἡ δὲ εἰς τοῦτο κατασκευὴ τίς; Τὸ σαδδατίζειν ἐκ νόμου κατὰ τὴν ἐξόδομην ἡμέραν τὸν Ἑβραίων λαόν. Ὡς πόση συμφωνία τῆς μαρτυρίας πρὸς τὸ προκείμενον! Ἐπειδὴ τιμᾶται τῇ ἀργίᾳ παρὰ τοῦ Ἰουδαίου τὸ Σάδδατον, ἀποδέδεικται τὸ τὸν Κύριον, καθὼς οὗτος λέγει, ἀρχὴν τε λαβεῖν τοῦ τόκου, καὶ τιτρώμενον παύσασθαι. Πόσαι καὶ ἄλλαι πρὸς τοῦτο μαρτυρίαι τῷ λογογράφῳ παρεῖθσαν, οὐδὲν τῆς εἰρημένης πρὸς σύστασιν τοῦ ζητούμενου λειπούμεναι; Ἡ κατὰ τὴν ὀδὸν περιτομῆς ἡ τῶν ἀζύμων ἐξομότης· τὸ ἐν τεσσαρεσκαίδεκάτῃ τοῦ σελήνιου δρόμου μυστήριον· αἱ τοῦ καθαρισμοῦ οὐσίαι, ἡ περὶ τῶν λεπτῶν παρατήρησις, ὁ κριεὶς, ὁ μόσχος, ἡ δάμαλις, ὁ ἀποπομπαῖος, ὁ χίμαρος. Εἰ δὲ ταῦτα πόρρω τῶν προκειμένων ἔστιν, πῶς ἐντὸς ἐκείνου τοῦ ζητούμενου, λεγέτωσαν οἱ ζηλωταὶ τῶν Ἰουδαίων μυστηρίων. Ἡμεῖς γὰρ μικροπρεπεῖς τε καὶ ἀνάνδρον τὸ τοῖς προκειμένοις ἐπεμβαίνειν νομίζοντες, ἀναζητήσομεν ἐκ τῆς τῶν γεγραμμένων ἀκολουθίας, εἰ τι τοιοῦτόν ἐστιν, οἷον ἰδρῶτα κινῆσαι τῷ προσπαλαίοντι. Ὅσα τοίνυν ἐν τοῖς ἐφεξῆς περὶ τοῦ μηδὲν μέσοντι τοῦ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς ἐννοεῖν, κατασκευάζων διέξεις, ὥς συμβαίνειν τὰς πρὸς ἡμᾶς δόγματι, παρελεύσομεν. Ἀδιακρισίας γὰρ ἂν εἴη καὶ ἀγνωμοσύνης ἅμα, μὴ διακρίνειν ἐν τοῖς λεγομένοις τὸ ἀνεύθυνόν τε καὶ τὸ ὑπαίτιον. Ἐπειδὴ τοῖς Ἰουδαίοις μαχόμενος, οὐκ ἀκολουθῶν τοῖς ὁμολογουμένοις, καὶ τὸ ἀμείνον λέγων, καὶ τὸ συναφές οὐ δεχόμενος, καὶ τὸ μὴ εἶναι τι πρὸ τοῦ Μονογενοῦς ἐννοῶν, καὶ τὸ εἶναι Υἱὸν ὑπονοῶν, ἀλλὰ περὶ τοῦ μὴ ὄντα γεγενῆσθαι διαμαχόμενος. Μικρὸν ἐν τοῦτοις ἀσχοληθέντες, διὰ τὸ τοῖς φθίσασιν ἱκανῶς ἤδη προκατεσκευάσθαι τὸν λόγον, τῶν προκειμένων ἐξόμεθα.

Οὐκ ἔστι τοῦ αὐτοῦ καὶ μηδὲν ὑπερτιθέναι τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως, καὶ μὴ εἶναι λέγειν πρὸ τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ τότε γεγενῆσθαι, ὅτε ὁ Πατὴρ ἡθουλήθη· τὸ γὰρ τότε καὶ ὅτε, κυρίως καὶ προσφύως ἐπὶ τὴν χρονικὴν δεῖξιν τὴν σημασίαν φέρει, κατὰ τὴν κοινὴν τῶν ὑγιῶς φθεγγομένων συνήθειαν, καὶ κατὰ τὴν ἐν τῇ Γραφῇ σημασίαν· Τότε ἐροῦσιν ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ, Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς, καὶ, Τότε ἐμοιωθήσεται ἡ βασιλεία. Καὶ μυρία τοιαῦτα διὰ πάσης ἔστι Γραφῆς εἰς ἀπόδειξιν τοῦ προκειμένου λαβεῖν, ὅτι τοῖς τοιοῦτοις τοῦ λόγου μορίοις τὸν χρόνον ἐπισημιοῦται τῆς Γραφῆς ἡ συνήθεια. Εἰ

οὐν χρόνος οὐκ ἦν, καθὼς ὁ ἀντιλέγων συντίθεται, ἅπαντες ἀντιλέγουσιν· ταύτης δὲ μὴ οὐσίας, τὸ ἀίδιον τῆς ἐννοίας κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ἀντεισελεύσεται· τῇ γὰρ τοῦ μὴ εἶναι φωνῇ, καὶ τὸ ποτε πάντως συνυπακούεται. Εἰ γὰρ χωρὶς τοῦ ποτε τὸ μὴ εἶναι λέγοι, οὐδὲ νῦν εἶναι δώσει. Εἰ δὲ τὸ νῦν διδοὺς πρὸς τὸ ἀίδιον μάχονται, πάντως οὐ τὸ καθόλου μὴ εἶναι, ἀλλὰ τό ποτε μὴ εἶναι δια-
 νενόηται. Τῆς δὲ φωνῆς ταύτης ἀνυποστάτου παντά-
 πας οὐσίας, εἰ μὴ πρὸς τὴν τοῦ χρόνου σημασίαν ἐρεῖδοιτο, ἀνύκτου ἂν εἴη καὶ μάταιον τὸ μήτε τι πρὸ τοῦ Υἱοῦ εἶναι λέγειν, μήτε τὸν πάντοτε Υἱὸν εἶναι κατασκευάζειν. Εἰ γὰρ μήτε τόπος, μήτε χρόνος, μήτε τις ἐτέρα κτίσις ἐστίν, ἐν ᾗ οὐκ ἐστίν ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν Λόγος, πανταχόθεν τοῦ δόγματος τῆς εὐσε-
 βείας ἐξήρηται, τό ποτε μὴ εἶναι τὸν Κύριον. Οὐκ οὖν οὐχ ἡμῖν, ἀλλ' ἐαυτῷ διαμάχεται, ὁ καὶ μὴ εἶναι καὶ εἶναι τὸν Μονογενῆ δογματίζων. Ἐν γὰρ τῷ ὁμολογεῖν μηδὲν τὴν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα διαι-
 ρεῖσθαι συνάφειαν, τὸ ἀίδιον αὐτῷ πάντως προσμε-
 μαρτύρηκεν. Εἰ δὲ ἐν τῷ Πατρὶ λέγοι μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν, τῷ τοιοῦτῳ λόγῳ οὐκ ἀντεροῦμεν αὐτοῖς, ἀλλὰ τὴν Γραφὴν ἀντιθέσομεν, ἣ φησιν, ἐν τῷ Πατρὶ τε εἶναι τὸν Υἱὸν, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ τὸν Πατέρα· τὸ ποτε ἢ ὅτε, ἢ τότε, μὴ προστιθεῖσα τῷ λόγῳ, ἀλλὰ τῇ ὁποιασδήποτε ταύτῃ καὶ ἀπολύτῳ φωνῇ, τὸ ἀίδιον αὐ-
 τῷ μαρτυρήσασα. Τὸ δὲ κατασκευάζειν αὐτὸν ἀγέν-
 νητον παρ' ἡμῶν λέγεσθαι τὸν Μονογενῆ Θεὸν, ἴσόν ἐστι τῷ λέγειν ὅτι καὶ γεννητὸν εἶναι τὸν Πατέρα διοριζόμεθα. Τῆς γὰρ αὐτῆς ἀτοπίας, μᾶλλον δὲ βλασημίας ἐκάτερον. Ὅστε εἰ μὲν συκοφαντεῖν ἔγνων, προστιθέτω καὶ τὸ ἕτερον ἔγκλημα, μηδε-
 νὸς φειδόμενος, δι' ὧν ἂν ἢ δυνατόν χαλεπώτερον ἐκ-
 τραχύνειν καθ' ἡμῶν τοὺς ἀκούοντας. Εἰ δὲ τὸ ἕτερον τούτων διὰ τὸ περιφανὲς τῆς συκοφαντίας οὐκ αἰτιᾶ-
 ται, ἀφίετω καὶ τὸ λειπόμενον· ἴσον γὰρ εἰς ἀσε-
 βειαν καθὼς εἴρηται καὶ τὸν Υἱὸν ἀγέννητον λέγειν, ἢ καὶ γεννητὸν τὸν Πατέρα.

Εἰ μὲν οὖν εὐρίσκεται τις ἐν τοῖς παρ' ἡμῶν γε-
 γραμένοις φωνῇ τοιαύτῃ, δι' ἧς ἀγέννητος ὁ Υἱὸς ὀνομάζεται, καθ' ἡμῶν αὐτῶν τὴν ἐσχάτην ψήφον ἐξοίσωμεν. Εἰ δὲ ψευδεῖς αἰτίας τε καὶ συκοφαντίας κατ' ἐξουσίαν συμπλάσσει, τὸ δοκοῦν ἐπὶ διαβολῇ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων λογοποιῶν, γένοιτ' ἂν ἴσως τοῖς γε νοῦν ἔχουσι καὶ αὕτη τῆς ἐν ἡμῖν εὐσεβείας ἀπό-
 δειξις. Ὅτι τῆς ἀληθείας ἡμῶν ὑπερμαχούσης, τὸ ψεῦδος εἰς κατηγορίαν τοῦ δόγματος ἡμῶν προσστή-
 σατο, ἄλλοτριαν τοῦ ἡμετέρου λόγου κατασκευάζων τὴν τῆς ἀσεβείας γραφὴν. Ἄλλ' ἐστὶν ἐν συντόμῳ πρὸς τὰς αἰτίας ταύτας ἀπολογησασθαι. Ὡς γὰρ ἡμεῖς τὸν ἀγέννητον εἶναι λέγοντα τὸν μονογενῆ Θεὸν ἐπα-
 ρατον κρίνομεν, οὕτω κάκεινος ἐπαράσθω τὸν μὴ εἶναι ποτε τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα διοριζόμενος. Ἐκ γὰρ τοῦ τοιοῦτου δευχθήσεται τρόπου, ὅτε κατὰ ἀλήθειαν, καὶ ὁ συκοφαντικῶς τὰς αἰτίας ἐπάγων. Εἰ δὲ ἡμεῖς ἀρνούμεθα τὰ ἐγκλήματα, καὶ Πατέρα λέγοντες, Υἱὸν τῇ φωνῇ συνεπινοοῦμεν, καὶ Υἱὸν ὀνομάσαντες, ἀλη-
 θῶς εἶναι φάμεν ὃ λέγεται, γεννητῶς ἐκ τοῦ ἀγεν-
 νήτου φωτὸς ἀπαυγασθέντα, πῶς οὐ πρόδηλος ἡ συ-

A tempus denotat. Si igitur tempus non erat, sicut refractarius assentitur, funditus simul tollitur tem-
 poralis significatio, qua sublata, aeternitas neces-
 sario omnino menti et cogitationi occurret. Voci
 enim, *non esse*, vox illa, *quando*, prorsus subau-
 ditur. Si enim absque hac particula *quando* non esse
 diceret, neque nunc esse daret. Si enim nunc dans
 cum aeterno pugnat, prorsus non in universum non
 esse, sed aliquando non fuisse, intelligitur. Cum
 autem haec vox nullo modo possit subsistere, nisi
 temporis significantia innixa firmetur, stultum et
 vanum neque quid ante Filium esse dicere, neque
 semper Filium esse astruere. Nam si neque locus,
 neque tempus, neque ulla creatura est alia in qua
 non est qui in principio erat Verbum, nundique e
 dogmate pietatis exemplum est hoc, nempe ali-
 quando non fuisse Dominum. Non igitur nobis, sed
 sibi ipsi repugnat, qui et non esse, et esse docet.
 Nam dum confitetur, nullo medio Filii cum Patre
 connexionem dividi, ei omnino suo testimonio
 aeternum attribuit. Quod si in Patre dicat non esse
 Filium, tali sermoni non ipsi nos contradicemus,
 sed Scripturam opponemus, quæ asserit in Patre
 esse Filium, et in Filio Patrem: particulam ali-
 quando, vel quando, vel tunc, orationi non adji-
 ciens, sed hac affirmativa et absoluta voce aeternum
 ipsi assignans. Quod autem ipse astruit, ingentum
 a nobis Unigenitum Deum dici, æquale est ac si
 dicat, quod etiam Patrem genitum esse definimus.
 C Ejusdem enim absurditatis, vel potius blasphemiae
 utrumque. Quare si quidem novit calumniari, ad-
 jiciat et alterum crimen nihil parcendo, quo possit
 acerbius exasperare contra nos auditores. Quod si
 horum alterius, quia sit manifesta calumnia, nos non
 accusat, alterum etiam quod superest dimittat.
 Æqualis enim est impietas, sicut dictum est, Filium
 ingentum dicere, vel etiam Patrem genitum.

Si igitur aliqua in nostris scriptis vox talis in-
 venit, qua Filius ingentus nominetur, contra
 nos extremum calculum emittemus. Quod si falsas
 accusationes et calumnias ad libitum confingit,
 quidlibet in nostrorum decretorum calumniam
 conscribens, fortasse apud prudentes, et hæc no-
 stræ pietatis fuerit demonstratio. Quia veritate pro
 nobis propugnante, mendacium in nostri dogmatis
 accusationem in medium protulit, alienam a nostro
 sermone impietatis scripturam construens. Sed
 adversus has criminationes paucis verbis licet de-
 fendere: Ut enim nos ingentum esse Unigenitum
 Deum qui autumat, eum execrabilem judicamus,
 sic et ille abominabilis esto, qui non fuisse aliquando
 eum qui erat in principio determinat. Nam eodem
 modo demonstrabitur, quique secundum veritatem,
 et qui calumniöse criminationes inducit. Quod si
 nos inficiamur crimina, et Patrem dicentes, simul
 etiam Filium hac voce mente concipimus, et Filium
 nominantes, vere esse dicimus id quod dicitur,
 per modum generationis ab ingenta luce effulgen-

tem, quomodo non propalatur calumnia eorum qui Unigenitum ingenuum nos dicere divulgant? Non tamen quoniam per modum generationis ipsum esse dicimus, eum non fuisse aliquando per hoc approbamus. Quis enim nescit immediatam esse secundum significatum contrarietatem entis et non entis? Ita ut alterius dictorum affirmatio contrarii prorsus sit negatio. Et quemadmodum esse, idem est, per omne tempus, in quo quidem aliquis subsistere quid eorum quæ sunt, supposuerit: non enim magis nunc est cælum et sidera, et sol, et reliqua eorum quæ sunt, quam heri et audiustertius, atque in omni antecedente tempore: eodem modo significatum ejus quod dicitur non esse, semper in omni ex æquo id quod non existit continet. Sive quis secundum prius, sive secundum posterius dicat. Non enim magis nunc, quid eorum quæ substituerunt, non est, quam si prius non existisset, sed una eademque est essendi ratio in eo quod non est, in omni temporali intervallo. Quocirca in animalibus ejus quod fuit in rerum natura in id quod non est resolutionem, et ejus quod nondum in rerum naturam accessum habuit, neminibus quidem differentibus, non existentiam significamus, vel non genitum fuisse a principio, vel mortuum esse genitum dicentes: æqualiter autem per utramque vocem, non existentiam oratione repræsentamus. Quemadmodum enim dies nocte continetur, ab utraque parte, non autem dicuntur eodem modo partes quæ continent, sed hoc quidem post vesperam, illud vero ante diluculum, nox autem est quod declaratur secundum utraque: eodem modo, si quis ex mutua inter se comparatione cum eo quod est, quod non est vicissim consideret, nominabit quidem differenter, quod ante constitutionem et quod post dissolutionem ejus quod in rerum natura substiterat; sed unum prorsus idemque significatum per utraque intelliget, et quod ante constitutionem, et quod post dissolutionem ejus quod substiterat. Nam non esse et ejus quod nunquam fuit, et ejus quod mortuum est, idem est, excepta tantum nominum differentia, si tamen exceperis eam quæ in spe est resurrectionem. Quoniam igitur vitæ principem et ipsammet vitam Unigenitum Deum ex Scriptura didicimus, et lucem, et veritatem, et quidquid est nominatum et intellectu dignum et honorabile, absurdum atque impium dicimus esse, cum eo qui vere est, contemplari etiam quod e contrario intelligitur, vel dissolutionem in interitum, vel non existentiam ante constitutionem, sed undique cogitationem ad id quod sæcula præcessit extendentes, nusquam ad id quod non est cogitationibus definimus, æqualem impietatem judicantes, quoniam tandem tempore per non existentiam divinam naturam circumcidere. Idem enim est et mortale dicere immortalem: vitam, et falsam veritatem et tenebrosam lucem, et non esse id quod est. Qui igitur non fore aliquando non concedit, neque

κοφαντία τῶν ἀγεννητῶν λέγειν ἡμᾶς τὸν Μονογενῆ θρυλλούντων; Οὐ μὴν ἐπειδὴ γεννητῶς αὐτὸν εἶναι φάμεν, τὸ μὴ εἶναι αὐτόν ποτε, διὰ τοῦτο παραδεξάμεθα. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι ἀμεσὸς ἐστὶν ἡ κατὰ τὸ σημαίνονμενον ἐναντίωσις τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος; Ὡστε τὴν τοῦ ἐτέρου τῶν εἰρημένων θέσιν, ἀναρῶσιν τοῦ ἐναντίου γενέσθαι πάντως. Καὶ ὅτι καθάπερ τὸ εἶναι κατὰ παντὸς χρόνου ταῦτόν ἐστιν, ἐν ᾧ περ ἂν τις ὕφεσταναι τι τῶν ὄντων ὑπόθῃται· οὐ γὰρ μᾶλλον νῦν ἐστὶν οὐρανὸς καὶ ἄστρα, καὶ ἥλιος, καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ὄντων ἢ χθὲς καὶ πρόωγ, καὶ παντὶ τῷ προάγοντι χρόνῳ· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸ σημαίνονμενον ἐπίσης ἐν παντὶ τὸ ἀνύπαρκτον ἔχει. Ἐτε κατὰ τὸ πρότερον τις, εἴτε κατὰ τὸ ὕστερον λέγοι. Οὐ γὰρ μᾶλλον νῦν τι τῶν ὕφεστώτων οὐκ ἐστὶν, ἢ εἰ πρότερον ἀνύπαρκτον ἦν, ἀλλὰ εἰς ὅ τοῦ μὴ εἶναι λόγος ἐπὶ τοῦ μὴ ὄντος ἐν παντὶ χρονικῷ διαστήματι. Διὸ καὶ ἐπὶ τῶν ζώων τὴν τε τοῦ γεγονότος εἰς τὸ μὴ ὄν ἀνάλυσιν, καὶ τοῦ μηδὲν τὴν εἰς τὸ γενέσθαι πάροδον ἐσχολῶς, ὁνόμασι μὲν διαφόροις τὴν ἀνυπαρξίαν σημαίνονμεν, ἢ μὴ γεγενῆσθαι τὴν ἀρχὴν, ἢ τεθνάναι τὸ γεννώμενον λέγοντες. Ἐπίσης δὲ δι' ἑκατέρας φωνῆς τὸ ἀνύπαρκτον παριστῶμεν τῷ λόγῳ. Ὡς περ γὰρ ἡ ἡμέρα νυκτὶ περιέχεται καθ' ἑκάτερον μέρος, λέγεται δὲ οὐχ ὡσαύτως τὰ περιέχοντα, ἀλλὰ τὸ μὲν μετὰ τὴν ἐσπέραν, τὸ δὲ πρὸ τοῦ ὄρθρου, νῦξ δὲ τὸ δηλούμενόν ἐστι κατ' ἀμφοτέρας· τὸν αὐτὸν τρόπον εἰ ἐκ τοῦ παραλλήλου πρὸς τὸ ὄν ἀντιθεωροῖ τις τὸ μὴ ὄν, κατονομάσει μὲν διαφόρως τὸ τε πρὸ τῆς συστάσεως καὶ τὸ μετὰ τὴν τοῦ συστάντος διάλυσιν, ἐν δὲ νοήσει δι' ἀμφοτέρων τὸ σημαίνονμενον, τὸ τε πρὸ τῆς συστάσεως, καὶ τὸ μετὰ τὴν τοῦ συστάντος διάλυσιν. Τὸ γὰρ μὴ εἶναι, τοῦ τε μὴ γεννηθέντος καὶ τοῦ τεθνηκότος πλήν τῆς διαφορᾶς τῶν ὀνομάτων, ἴσον ἐστὶν, ὑπεξηρημένον τοῦ κατὰ τὴν ἐκπύδα τῆς ἀναστάσεως λόγου. Ἐπειδὴ τοίνυν ἀρηγὸν ζωῆς καὶ αὐτοζωῆν τὸν μονογενῆ Θεὸν παρὰ τῆς Γραφῆς μεμαθήκαμεν, καὶ φῶς, καὶ ἀλήθειαν, καὶ πᾶν ὅτι περ ἐστὶν ἐν ὀνόματι καὶ νοήματι τίμιον, ἄτοπον καὶ δυσσεβὲς εἶναι φάμεν, τῷ ὄντως ὄντι συνθεωρεῖν τὸ ἐξ ἐναντίου νοούμενον, ἢ διάλυσιν εἰς φθορὰν, ἢ ἀνυπαρξίαν πρὸς τῆς συστάσεως, ἀλλὰ πανταχόθεν πρὸς τὸ προαιώνιον ἐπεκτείνοντες ἑαυτῶν τὴν διάνοιαν, οὐδαμοῦ πρὸς τὸ μὴ ὄν ταῖς ἐννοίαις λήγομεν· ἴσον εἰς ἀσέβειαν κλίνοντες οὐδὲ ποτε χρόνῳ δι' ἀνυπαρξίας περικόπτειν τὸ Θεῖον. Ταῦτό γάρ ἐστι καὶ θνητὴν εἰπεῖν τὴν ἀθάνατον ζωὴν, καὶ ψευδὴ τὴν ἀλήθειαν, καὶ σκοτεινὸν τὸ φῶς, καὶ μὴ εἶναι τὸ ὄν. Ὅ τοίνυν τὸ μὴ ἔσεσθαι ποτε μὴ διδοῦς, οὐδὲ τὸ μὴ εἶναι ποτε συνθήσεται, κατὰ τὸν ἡμέτερον λόγον, τὴν αὐτὴν ἀτοπίαν φεύγων καθ' ἑκάτερον μέρος· ὡς γὰρ τὸ ἀτελέστατον τῆς ζωῆς τοῦ Μονογενοῦς οὐκ ἐπικόπτει θάνατος, οὕτως οὐδὲ κατὰ τὸ ὄν ἢ ἀνυπαρξία στήσει πρὸς τὸ αἰδίων αὐτοῦ τὴν ζωὴν προϊούσαν· ὡς ἂν πανταχόθεν καθαρεύοι τὸ ὄντως ὄν τῆς πρὸς τὸ μὴ ὄντως ὄν κοινωνίας. Διὰ τοῦτο πόρρω γίνεσθαι τῆς τοιαύτης πλάνης τοὺς μαθητάς θέλω ὁ Κύριος· ὡς ἂν μὴ ποτε, καὶ αὐτοὶ τὸ πρεσβύτερον τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως ἀναζητοῦντες, πρὸς τὸ ἀνύπαρκτον

ὑπαρχτον τοῖς λογισμοῖς ἀπενεχθεῖεν· Ἐγὼ, φησίν, *ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί*, ὡς οὔτε τοῦ μὴ ὄντος ἐν τῷ ὄντι, εἴτε τοῦ ὄντος ἐν τῷ μὴ ὄντι. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ τοῦ λόγου τάξις, τὸ εὐσεβὲς ἐρμηνεύει τοῦ δόγματος. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ· ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός· διὰ τοῦτο πρῶτον φησίν· Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ· δεικνὺς τὸ μὴ ἐξ ἄλλου, ἀλλ' ἐξ ἐκείνου εἶναι· εἴτα ἀναστρέφει τὸν λόγον, ὅτι *καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί*· σημαίνων ὅτι ὁ ὑπερβὰς τὸν Υἱὸν τῇ πολυπραγμοσίᾳ, καὶ τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς ἐννοίαν συμπαρέρχεται. Ὁ γὰρ ἐν τινι ὢν, ἔξω τοῦ ἐν ᾧ ἔστιν εὐρεθῆναι οὐ δύναται. Ὡστε μάταιος ὁ ἐν τῷ Υἱῷ μὲν εἶναι τὴν Πατέρα μὴ ἀντιλέγων· ἔξω δὲ τοῦ Υἱοῦ κατελιγμέναι τι τοῦ Πατρὸς φανταζόμενος· καὶ μάτην διαπλανᾶται τῶν πολεμούντων ἡμῖν ἢ περὶ τὸ ῥῆμα τῆς ἀγεννησίας σκιομαχία, διὰ τῶν ἀνυπάρχων κενεματοῦσα· μᾶλλον δὲ εἴγε χρὴ πᾶσαν εἰς τὸ ἐμφανὲς ἀγαγεῖν τὴν ἀτοπίαν τοῦ λόγου, μικρὸν ἔτι συγχωρηθῆτω προσδιατρίβει τῷ θεωρήματι. Τοῦ γὰρ μονογενοῦς Θεοῦ ὕστερον μετὰ τὸν Πατέρα γεγενῆσθαι παρ' αὐτῶν λεγόμενον· εὐρίσκειται κατ' ἀνάγκην τὸ ἀγέννητον αὐτὸν, ὅτι ποτε καὶ εἶναι φαντάζονται, τῶν κακῶν τὴν ἐννοίαν συναναφαίνόμενον. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι ὡσπερ τῷ ὄντι τὸ μὴ ὄν ἀντιδιαίρεται, οὕτω καὶ παντὶ ἀγαθῷ πράγματι τε καὶ ὀνόματι, τὸ ἐξ ἐναντίου νοούμενον, οἷον τῷ καλῷ τὸ κακόν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ τὸ ψεῦδος, τῷ φωτὶ τὸ σκότος, καὶ πάντα ὅσα τούτοις ὁμοιοτρόπως πρὸς τὸ ἐναντίον ἀλλήλοις ἀντικαθίσταται, ἐφ' ὧν ἀμεσός ἐστιν ἡ ἐναντίωσις, καὶ οὐκ ἐνδέχεται κατὰ ταῦτόν τὰ δύο μετ' ἀλλήλων εἶναι· ἀλλ' ἡ τε παρουσία τοῦ ἐνὸς ὑπεξαίρει τὸ ἀντίθετον, καὶ ἐν τῇ τοῦ ἐτέρου ὑποχωρήσει, γίνεται τοῦ ἐναντίου ἡ γένεσις;

malorum notionem una secum demonstrans. Quis enim ignorat, quod quemadmodum enti, non ens opponitur, sic etiam omni rei bonæ et nomini, quod e contrario intelligitur, ut bono malum, et veritati mendacium, luci tenebræ, et quæcunque similiter inter se contrario modo opponuntur, in quibus contrarietas caret medio, neque contingit duo simul in eodem esse subjecto eodem modo: sed unius præsentia oppositum perimit, et in alterius cessione alterius contrarii fit generatio?

Τούτων δὲ ἡμῖν οὕτω διωμολογημένων, κάκεινο παντὶ δῆλόν ἐστιν, ὅτι ὡσπερ φησὶ Μωϋσῆς, σκότος εἶναι πρὸ τῆς τοῦ φωτὸς κτίσεως· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, εἰ κατὰ τὸν λόγον τῆς αἰρέσεως τότε ἐποίησεν αὐτόν ὁ Πατήρ, ὅτε ἠθέλησε, πρὶν ποιῆσαι αὐτόν οὐκ ἦν ἐκεῖνο τὸ φῶς ὅπερ ἐστὶν ὁ Υἱός· φωτὸς δὲ μήπω ὄντος, οὐκ ἐνδέχεται μὴ τὸ ἀντικείμενον εἶναι. Καὶ γὰρ διὰ τῶν ἄλλων ἐμάθομεν, ὅτι οὐδὲν εἰκὴ τῶν παρὰ τοῦ δημιουργοῦ γεγονόντων ἐστίν, ἀλλὰ τὸ λείπον ἐπεισάγεται τοῖς οὖσι διὰ τῆς κτίσεως. Ἀἴτιον οὖν ἐστὶ πάντως, ὅτι εἴπερ ἐποίησε τὸν Υἱὸν ὁ Θεός, διὰ τὸ λείπον τῇ φύσει τῶν ὄντων ἐποίησεν. Ὡσπερ οὖν τοῦ αἰσθητοῦ φωτὸς λείποντος σκότος ἦν· καὶ εἰ μὴ ἔγινονε τὸ φῶς, ἐπεκράτει πάντως τὸ σκότος, οὕτως καὶ τοῦ Υἱοῦ μήπω ὄντος, αὐτὸ τε τὸ ἀληθινὸν φῶς, καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ὁ Υἱός, οὕτω ἦν. Τὸ γὰρ ὄν καὶ κατὰ τὴν τῆς αἰρέσεως μαρτυρίαν, τοῦ γενέσθαι οὐ δέεται. Οὐκοῦν εἰ ἐποίησε; τὸ μὴ ὄν πάντως ἐποίησε. Πρὶν οὖν γενέσθαι κατ' αὐτοὺς τὸν Υἱὸν, οὐδὲ ἡ ἀλ-

etiam aliquando non esse consentiet, secundum nostrum sermonem, qui eandem refugit absurditatem ab utraque parte: ut enim vitæ perpetuitatem et æternitatem Unigeniti mors non abscondit, sic neque supra non existentia stare faciet vitam ejus in æternum progredientem. Ut undique quod vere est, purum sit a communione ejus quod non est vere. Propterea Dominus volens discipulos ab hoc errore procul abesse, ut nunquam et ipsi quod est antiquius Unigeniti subsistentia inquirentes, ad id quod non existit cogitationibus transferrentur: *Ego, inquit, in Patre, et Pater in me*, non tanquam non ens in ente, vel ens in non ente. Et hic sermonis ordo pietatem dogmatis explanat. Quandoquidem enim non ex Filio Pater, sed ex Patre Filius, propterea primum ait: *Ego in Patre*, indicans non ex alio, sed ex illo esse. Deinde sermonem invertit, *Et Pater in me*, significans eum qui curiositate Filium transgreditur, simul et de Patre notitiam præterire; qui enim in aliquo est, extra eum in quo est, inveniri non potest. Quare vanus qui in Filio quidem Patrem esse non negans, extra Filium aliquid Patris comprehendisse animo fingit. Quinetiam frustra nobis adversantium de verbo ἀγεννησίας umbratilis pugna oberrat, per ea quæ nequeunt subsistere, inaniter incedens. Imo vero si omnem in apertum proferre sermonis absurditatem oportet, paulisper adhuc concedat, nos in hoc speculamine moram facere. Cum enim Unigenitus Deus ab ipsis dicitur post Patrem genitus esse, necessario invenitur ipsum ingenuum, sive hæc ingenua natura, quidquid tandem esse sibi fingant et somnient; invenitur, inquam, omnium

His autem nobis ita concessis, etiam illud cuivis perspicuum est, quod, quemadmodum ait Moses tenebras fuisse ante lucis productionem: sic et in Filio, si secundum hæreseos rationem tunc fecit ipsum Pater cum voluit, priusquam fecisset ipsum, non erat lux illa quæ est Filius: cum autem nondum esset lux, non contingit oppositum non esse. Etenim per alia didicimus, quod nihil est frustra eorum quæ ab opifice facta sunt, sed quod deficit, adjicitur rebus per creationem. Perspicuum igitur omnino, quod si Filium Deus fecit, propter id quod deficiebat in natura eorum quæ sunt, fecit. Quemadmodum igitur sensibili luce deficiente, tenebræ erant ac nisi facta fuisset lux, tenebræ omnino prævaluissent: sic et Filius cum nondum esset, ipsa vera lux, et omnia quæ Filius est nondum erant. Quod enim est, testimonio etiam hæreseos, generari non indiget. Igitur si fecit, quod non erat procul dubio fecit. Priusquam igitur factus

¹ Joan. xiv, 10.

esset Filius, secundum ipsos, neque veritas nimirum fuerat, neque lux mente cogitabilis, neque fons vitæ, neque in universum ullius honesti et boni natura. Atqui horum uniuscujusque exemptione quod e contrario intelligitur, subsistit. Et si lux non est, non potest fieri quin sint tenebræ, et in aliis eodem modo, loco eorum quæ præstantiora intelliguntur, cum horum aliquod non adest, non contingit contrarium prorsus non esse loco deficientis. Ergo necesse est omnino, si voluntatem esset habiturus Pater faciendi Filium secundum hæreseos sermonem, cum nihil esset eorum quæ Filius est, omnia contraria in ipso fuisse autumare; pro luce tenebras, pro veritate mendacium, pro vita mortem, pro bono malum. Qui enim creat, quæ non sunt creat; siquidem ei quod est, non opus est, ut ait Eunomius, ut generetur. lis vero quæ per oppositionem considerantur, non aliunde contingit meliora non esse, quam ex eo quod sint deteriora. Hæc itaque hæreseos sapientia Patri dono fert, per quæ dederat Filii æternitatem, malorum catalogum ante Filii demonstrationem Patri Deo advehens.

Ac quidem nullus existimet, ab alia creatura scilicet petito argumento, ex hac consecutione dogmatis absurditatem demonstratam evertere. Nam forteditet aliquis, quod quemadmodum cælum cum non esset, nihil erat illi contrarium: sic et Filio nondum genito, qui est veritas, non plane cogimur contrarium fuisse confiteri. Cui respondendum est quod cælo quidem nihil est oppositum, nisi forte quis ipsum non esse ipsius esse oppositum dicat. Virtuti autem, quod secundum vitium est prorsus adversatur. Virtus autem Dominus. Quare cælum si non erat, nihil erat, bonum autem si non erat contrarium erat. Qui igitur bonum non esse asserit, malum esse invitus fatebitur. Atqui Pater, inquit, omnino perfecta est virtus, et vita, et lux inaccessa, omniaque excelsa mentis sensa et nomina: ita ut non sit necessarium, quando unigenita lux nondum erat, quod ex adverso occurrit ex contrario intelligi, nempe tenebras. Sed hic meus est sermo, quod neque unquam tenebræ erant. Neque enim unquam non fuit lux: semper enim in luce omnia sunt lux, sicut prophetia dicit. Quod si secundum sermonem hæreseos alia quidem est lux ingenta, et hæc ab æterno, alia vero quæ postea generatur: necesse est penitus æternæ luci nunquam locum invenire adversarii oppositum; semper enim luce lucente, in ea tenebrarum operatio tempus non habet. In ea autem quæ postea facta est, sicut illi aiunt, non posse fieri, non ex tenebris lucem splendere; sed passim et omnino æternæ luci et ei quæ posterior facta est, medias intercessisse tenebras deprehendetur. Non enim opus fuisset posteriorem hanc lucem condere, nisi ad aliquam utilitatem comparatum esset id quod crearet. Una autem lucis utilitas, ut caligo prævalens ab ipsa dissipetur, sed lux quidem increata,

θεία δηλονότι ἐγεγόνει, οὔτε τὸ νοητὸν φῶς, οὔτε ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς, οὔτε τινὸς καθόλου καλοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ φύσις· ἀλλὰ μὴν τούτων ἐκάστου τῇ ὑπεραιρέσει τὸ ἐξ ἐναντίου νοούμενον παρυφίσταται. Καὶ φωτὸς μὴ ὄντος οὐκ ἔστι μὴ σκότος εἶναι, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως, ἀνθ' ἐκάστου τῶν πρὸς τὸ κρεῖττον νοουμένων, ὅταν μὴ παρῇ τι τούτων, οὐκ ἐνδέχεται μὴ τὸ ἐναντίον πάντως εἶναι ἀντὶ τοῦ λείποντος. Ἀνάγκη οὖν πᾶσα ὡς ἐμέλλε θέλειν ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν ποιῆσαι κατὰ τὸν τῆς αἰρέσεως λόγον, μηδενὸς ὄντος τῶν ὅσα ὁ Υἱὸς ἐστίν, πάντα τὰ ἐναντία περὶ αὐτὸν εἶναι λέγειν· ἀντὶ τοῦ φωτὸς τὸ σκότος, ἀντὶ τῆς ἀληθείας τὸ ψεῦδος, ἀντὶ τῆς ζωῆς τὸν θάνατον, ἀντὶ τοῦ καλοῦ τὸ κακόν. Ὁ γὰρ κτίζων, τὰ μὴ ὄντα κτίζει· τῷ γὰρ ὄντι, καθὼς φησιν ὁ Εὐνόμιος, οὐ δεῖ γεννήσεως. Τῶν δὲ κατὰ ἀντίθεσιν θεωρουμένων, οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως τὰ κρεῖττω μὴ εἶναι, ἢ ἐκ τοῦ τὰ χεῖρονα εἶναι. Ταῦτα τοίνυν ἡ σοφία τῆς αἰρέσεως δωροφορεῖ τῷ Πατρὶ, δι' ὧν ἀτιμάζει τοῦ Υἱοῦ τὸ αἰδίου, τὸν τῶν κακῶν κατάλογον πρὸ τῆς τοῦ Υἱοῦ ἀναδείξεως; προτάγουσα τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ.

Καὶ μηδεὶς ἐκ τῆς ἄλλης κτίσεως ἀνατρέψειν οἰσθῶ τὴν ἐκ τῆς ἀκολουθίας ταύτης ἀναδειχθεῖσαν ἀτοπίαν τοῦ δόγματος. Ἐρεῖ γάρ τις ἴσως, ὅτι ὡσπερ τοῦ οὐρανοῦ μὴ ὄντος οὐδὲν ἐναντίον τούτῳ· οὕτως καὶ τοῦ Υἱοῦ μὴπω γενομένου, ὃς ἐστὶν ἀλήθεια, οὐ πάντως ἀναγκαζόμεθα τὸ ἐναντίον εἶναι συνιθεσθαι. Πρὸς ὃν ἔστιν εἰπεῖν· ὅτι οὐρανῷ μὲν, τὸ ἀντικείμενόν ἐστιν οὐδὲν, εἰ μὴ ἅρα τῷ εἶναι αὐτὸν, τὸ μὴ εἶναι τις λέγει ἀντίθετον. Τῇ δὲ ἀρετῇ τὸ κατὰ κακίαν πάντως ἀντικαθίστηκεν. Ἀρετὴ δὲ ὁ Κύριος· ὥστε οὐρανοῦ μὲν μὴ ὄντος, οὐδὲν ἦν, ἀγαθοῦ δὲ μὴ ὄντος, τὸ ἐναντίον ἦν. Ὁ οὖν τὸ ἀγαθὸν λέγων μὴ εἶναι, τὸ κακὸν εἶναι καὶ μὴ βουλόμενος πάντως συνιθίζεται. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ, φησὶ, καὶ παντελὴς ἐστὶν ἀρετὴ καὶ ζωὴ, καὶ ἀπόρσιτον φῶς, καὶ πάντα τὰ ὑψηλὰ νοήματά τε καὶ δνόματα ὡς μὴ εἶναι ἀνάγκη, ὅτε τὸ μονογενὲς φῶς οὕτω ἦν, τὸ κατάλληλον ἐκ τοῦ ἐναντίου νοεῖσθαι σκότος. Ἀλλ' οὗτος ὁ ἐμός ἐστὶ λόγος, ὅτι οὐδὲ ποτε σκότος ἦν. Οὐδὲ γὰρ ποτε τὸ φῶς οὐκ ἦν, αἰ γὰρ ἐν τῷ φωτὶ πάντα ἐστὶ τὸ φῶς, καθὼς ἡ προφητεία λέγει. Εἰ δὲ κατὰ τὸν λόγον τῆς αἰρέσεως, ἄλλο τὸ ἀγέννητον ἐστὶν φῶς, καὶ τὸ μὲν ἐξ αἰδίου, τοῦτο δὲ μετὰ ταῦτα γενομένον, ἀνάγκη πᾶσα τῷ μὲν αἰδίῳ φωτὶ, μηδέποτε χώραν εὐρεῖν ἀντικαταστήναι τὸ ἀντικείμενον· αἰ γὰρ λάμποντος τοῦ φωτὸς, ἡ ἐνέργεια τοῦ σκότους ἐπ' αὐτοῦ καιρὸν οὐκ ἔχει. Ἐπὶ δὲ τοῦ μετὰ ταῦτα, καθὼς ἐκείνοι φασί, γεγονότος, ἀμήχανον εἶναι μὴ ἐκ σκότους τὸ φῶς λάμψαι, ἀλλὰ πάντῃ καὶ πάντως τοῦ τε αἰδίου φωτὸς καὶ τοῦ ὑστερον γενομένου σκότους τὸ μέσον διαληφθήσεται. Οὐ γὰρ ἂν τῆς κατασκευῆς τοῦ μετὰ ταῦτα φωτὸς χρεῖα ἐγίνετο, εἰ μὴ πρὸς τι χρησίμῳ ἦν τὸ κτιζόμενον. Μία δὲ φωτὸς χρῆσις τοῦ λύεσθαι ἀπ' αὐτοῦ τὸν ἐκκρατούμενα ζόφον. Τὸ μὲν οὖν ἀκτίστος ἦν φῶς, αὐτὸ δὲ ἑαυτοῦ ἐστὶν ὅπερ ἐστὶ τῇ φύσει. Τὸ δὲ κτιζόμενον διὰ τι γίνεται πᾶν

τως. Οὐκοῦν προὑπάρχειν ἀνάγκη τὸ σκότος, οὗ χάριν ἀναγκαίως δημιουργεῖται τὸ φέγγος· καὶ οὐκ ἔστιν οὐδενὶ λόγῳ παραμυθῆσθαι τὸ μὴ προτερεῖν τῆς τοῦ γεννητοῦ φωτὸς ἀναδείξεως τὸ σκότος, ὅταν μετὰ ταῦτα κατεσκευάσθαι πιστεύηται. Ἀλλὰ μὴν πάσης ἀσεβείας τὸ τοιούτον ἔστιν ἐπέκεινα. Ἄρα σαφῶς πεφανέρωται ὅτι οὐχὶ μὴ οὖσαν τὴν ἀλήθειαν ὁ Πατὴρ τῆς ἀληθείας ἐποίησεν· ἀλλὰ πηγὴ ὦν φωτὸς καὶ ἀληθείας, καὶ παντὸς ἀγαθοῦ, ἐξ ἑαυτοῦ τὸ μονογενὲς φῶς τῆς ἀληθείας ἐπηύγαγε, δι' οὗ πάντοτε ἡ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ δόξα χαρακτηρίζεται. Ὡς πανταχόθεν τῶν ὕστερον τῷ Θεῷ διὰ κρίσεως τὸν Υἱὸν προσγεγενῆσθαι λεγόντων τὴν βλασφημίαν ἐλέγχεσθαι.

A ipsa est per se quod quidem est natura; at quæ creata est, propter aliquid procul dubio efficitur. Ergo necesse erat tenebras præexistere, quarum gratia necessario lux conditur et creatur. Neque ullo sermone solari et emollire fas est, quin tenebræ luce genita sint priores, cum postea effectam esse persuasum fuerit. Atqui hoc tale est, quod superet omnem impietatem. Aperte igitur et liquido declaratum est, Patrem veritatis non fecisse veritatem ante non existentem. Sed cum sit fons lucis et veritatis, omnisque boni, ex seipso unigenitam lucem veritatis splendescere fecit, per quam semper substantiæ ipsius gloria figuratur. Ita ut undique eorum qui per creationem Filium posteriorem Deo genitum fuisse autumant, blasphemia redarguatur.

ΚΑΤΑ ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΛΟΓΟΣ Ι.

CONTRA EUNOMIUM LIBER DECIMUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

- α'. Ὁ ἰ' δὲ λόγος τὸ ἀνέφικτον καὶ ἀκατάληπτον τῆς τῶν ὄντων εὐρέσεως διεξέρχεται. Ἐν ᾧ καὶ τὰ περὶ τῆς φύσεως καὶ διαπλάσεως τοῦ μύσμηκος παραδόξως ἐκτίθεται, καὶ τὴν εὐαγγελικὴν ῥῆσιν, Καὶ ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα, καὶ ἡ δόξ, τῶν τε θείων ὀνομάτων τὰς προσηγορίας καὶ ἐρμηνείας, τὴν τε τῶν υἱῶν Βενιαμὴν ἱστορίαν διέξεισιν.
- β'. Ἐκτα τὴν αἰώνιον ζωὴν, τουτέστι, τὸν Χριστόν, τοῖς μὴ ὁμολογοῦσι θανυσσῶς ὑπέδειξε, καὶ θρήνον αὐτοῖς τὸν ἐπὶ τῷ Ἰερεμίου ἐξετραγῶδισε, πρὸς Μορτανὸν καὶ Σαβέλλιον οἰκελὸς ἔχουσιν.
- γ'. Ἐπειτα τὸ αἰῶνον τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως, καὶ τὸ ταῦτο τῆς οὐσίας τῷ γεννήσαντι ἀχώριστον δεικνύσι· τὸ δὲ τοῦ Εὐνομίου ἀνδρότην τοῖς κατὰ ψαμῶθων παλίσουσιν ἀπεικάζει ρηπτοῖς.
- δ'. Μετὰ τοῦτο τὸν κυρίως ὄντα Υἱὸν, καὶ ἐν τοῖς κέλποις ὄντα τοῦ Πατρὸς, ἀπλοῦν τε καὶ ἀσύνθετον, καὶ μὴ κυριευόμενον παρὰ τοῦ Πατρὸς, μήτε δουλεύοντα, τὸν ἡμᾶς τῆς δουλείας ἀπαλλάξαντα, δεικνύσιν. Εἰ καὶ μὴ τοῦτο, οὐκ αὐτὸς μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ, ὡς ἐν τῷ Υἱῷ ὢν, καὶ ἐν ᾧ, δοῦλος ἔσται· ἀπὸ δὲ τοῦ εἶναι ἡ τοῦ ὄντος ἐκωνυμία παρεσχημάτισται. Πάντα δὲ ταῦτα γενναίως καὶ θαυμαστῶς διεξέτασας τὸν λόγον πληροῖ.

Ἀλλὰ τῶν προκειμένων ἐχώμεθα· μικρὸν γὰρ προσελθὼν διαμάχεται πρὸς τοὺς ὁμολογούντας ἀσθενεῖν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν πρὸς τὴν τῶν ἀλήπτων περινοίαν, καὶ τοιαῦτά τινα μεγαλαυχούμενος διεξέρχεται, τὸ καθ' ἡμᾶς εὐτελίζων τούτοις τοῖς ῥήμασιν· Οὐδὲ γὰρ εἰ τις ὁ τοῦς διὰ κακόνουαν ἐσκοτημένος, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲν, μήτε τῶν πρόσω, μήτε τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἐφικτὴν εἶναι τὴν

CAPITA SEU SUMMARIA LIBRI DECIMI.

1. Decimus liber explanat quomodo rerum creaturarum naturæ perfecte investigari et comprehendere nequeant. Ubi etiam de natura et formatione formicæ admirabiliter agit, cum expositione illius evangelici dicti: Ego sum ostium et via, afferens simul divinorum nominum appellationes et interpretationes, et filiorum Benjamin historiam.
2. Deinde vitam æternam, hoc est, Christum, iis, qui eum non confitentur, mirifice ostendit, accinens illis threnos (quos olim super Jeconia rege Jeremias flebiliter decantavit), eo quod similes sunt Montano et Sabellio.
3. Æternitatem generationis Filii, et identitatem substantiæ cum genitore inseparabilem esse docet: et Eunomii insipientiam infantibus in arena ludantibus comparat.
4. Quibus peractis demonstrat eum, qui proprie est Filius, et in sinu Patris existit, simplicem eum, et compositionis expertem, nec ad dominationem a Patre erectum; neque servum eum, qui nos omnes a servitute liberavit: et nisi hoc concedatur, non solum Filium, sed et Patrem servum esse, utpote qui in Filio sit, et cum eodem unum sit; nam ab esse entis appellationem descendere constat. His omnibus generose et admirabiliter declaratis, libro finem imponit.

Sed propositis hæreamus: paulum enim progressus adversus eos qui humanam naturam ad incomprehensibilem plenam intelligentiam infirmam atque imbecillam esse confitentur, acriter decertat, et se magnifice jactans, talia quædam enarrat, hisque verbis nostrum dogma extenuat ac deterit: Neque enim si mens alicujus propter malevolentiam tenebris offusa est, ita ut nec ea quæ sunt ante pedes

videat, idcirco consequens est, neque ab aliis hominibus eorum quæ sunt inventionem attingi posse. Verum huic dixerimus, quod qui asserit, rerum inventionem comprehendi posse, via quadam et consecutionis serie per rerum cognitionem, suam intelligentiam provexit. Et per ea quæ facilius percipi possunt et minora exercitatus per comprehensionem: sic tandem et his quæ omnem notitiam superant, suam comprehensivam visionem sive imaginationem applicuit. Qui igitur gloriatur jactabundus, se eorum quæ sunt scientiam adeptum esse, quod minimum est eorum quæ nobis ante oculos apparent, quæ sit ejus natura nobis explanet, ut ex eo quod notum est de eo etiam quod occultum est et incognitum fidem faciat. Ecquænam sit formicæ natura sermone explicet, utrum spiritu et habitu ejus vita continetur, utrum visceribus dispensatur, similiter atque aliis animalibus, utrum ossibus corpus constructum est, utrum medulla ossium cavitates intus plenæ sunt, an nervis et vinculis compages contenta est; an muscutorum amictibus et adenum sive glandularum nervorum situs continetur; an dorsalibus vertebriis e bregmate ad caudam medulla protenditur; an complexu nervosæ membranæ membris quæ moventur vim impultricem inserit; an in ipsa est jecur et folliculus fellis, id est, expurgatæ e jecore flavæ bilis receptaculum; renesque et cor, et arteriæ et venæ, membranæque et præcordia, sive septum transversum; utrum glabra vel pilis obducta; an in marem et feminam distinguitur; in qua parte corporis vis videndi insidet; an odorandi sensu prædita est; an unam habeat ungulam vel multifidas, sive in multos digitos discretas bases: quandiu vivit; et quis ex sese generationis modus: et quanto tempore fetus concipitur, et quomodo neque formicæ omnes pedestres, neque volucres omnes, sed aliæ humi reptant, aliæ aeris videntur. Qui igitur se jactat eorum quæ sunt naturam adeptum esse, nobis primum formicæ naturam declaret. Deinde potentiam illam quæ omnem intellectum superat, physice tractet. Quod si brevissimæ formicæ cognitionem nondum in natura consecutus est, quomodo eum qui in seipso omnem complectitur creaturam comprehensiva ratione se complexum esse gloriabundus jactitat? et semetipsis sentiunt et fatentur, animi sentiendi instrumenta tenebris et caligine obsita et offusa habere dicit, neque quidquam eorum quæ sunt ante pedes, neque supra caput attingere.

Sed qui eorum quæ sunt cognitionem habet, videamus quid supra alios scit. Ejus tumidam et inflatam vocem audiamus. Vel, inquit, frustra Dominus seipsum ostium nominavit: si nullus est qui ingreditur ad Patris cognitionem et contemplationem: frustra etiam via, nullam præbens facilitatem volentibus ad Patrem venire: quomodo esset lux non minus illustrans, non illuminans animi oculum ad cognitionem sui quæ et supereminens lucis? Si quidem quasdam ratiocinationes domo allatas explicaret subtilitate sua audientium intelligentiam effugientes,

A τῶν ὄντων εὐρεσιν. Ἄλλ' εἴποιμ' ἂν πρὸς αὐτὸν, ὅτι ὁ ἐφικτὴν εἶναι λέγων τῶν ὄντων τὴν εὐρεσιν, ὁδῷ τινι πάντως καὶ ἀκολουθίᾳ διὰ τῆς τῶν ὄντων γνώσεως προήγαγεν ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν. Καὶ τοῖς εὐλήπτοις τε καὶ μικροτέροις ἐγγυμασθεὶς διὰ τῆς καταλήψεως· οὕτως καὶ τοῖς ἐπέκεινα πάσης ἐνοσίας ἐπέβαλεν ἑαυτοῦ τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν. Οὐκοῦν ὁ τὴν περὶ τῶν ὄντων εἰδῶσιν κατελιγμέναι μεγαλαυχούμενος, τὸ μικρότατον τῶν προφαινομένων ἡμῖν, ὅπως ἔχοι φύσεως ἐρμηνεύσάτω. Ὡς ἂν διὰ τοῦ γνωρίμου καὶ περὶ τοῦ κεκρυμμένου πιστώσταιτο. Καὶ τίς ἡ τοῦ μύρμηκος φύσις ἐρμηνεύσάτω τῷ λόγῳ, εἰ πνεύματι καὶ ἄσθματι συνέχεται αὐτοῦ ἡ ζωὴ, εἰ σπλάγχχνος οἰκονομεῖται παραπλησίως τοῖς ἄλλοις ζώοις· εἰ ὁστέοις τὸ σῶμα περιελίγεται· εἰ μυελῷ τὰ κοῖλα τῶν ὁστέων κατὰ τὸ ἐντὸς, εἰ νεύροι καὶ συνδέσμοι τὰς ἀρμονίας τετὼνται· εἰ μυῶν περιβολαῖς, καὶ ἀδένων ἢ τῶν νεύρων περικρατεῖται θέσις· εἰ τοῖς νωτιαίοις σπονδύλοις ἐκ τοῦ βρέγματος ἐπὶ τὸ οὐραῖον ὁ μυελὸς παρατείνεται· εἰ τῇ περιοχῇ τοῦ νευρῶδους ὕμενος, τοῖς κινουμένοις μελεσι τὴν ὁρμητικὴν ἐνδίδωσι δύναμιν· εἰ ἔστιν ἐν αὐτῷ τὸ ἥπαρ, καὶ χοληδόχον ἀγγεῖον ἐπὶ τοῦ ἥπατος, νεφροὶ τε καὶ καρδία, καὶ ἀρτηρίαι καὶ φλέβες, ὕμενες τε καὶ φρένες, καὶ διαφράγματα· καὶ εἰ ψιλὸν ἔστιν, ἢ τετρίχεται, καὶ εἰ πρὸς τὸ ἄρβρον τε καὶ θῆλυ διαμερίζεται, ἐν τίνι τε μέρει τοῦ σώματος τὸ ὀπτικὸν ἐγκαθίδρυσται. Καὶ εἰ τῆς ὁσφραντικῆς μετέχει αἰσθήσεως· εἰ μονονυχὸν τέ ἐστιν, ἢ πολυσχιδεῖς ἔχει τὰς βάσεις· πόσον δὲ βιοῖ χρόνον· καὶ τίς ὁ τρόπος αὐτῆς τῆς ἐξ ἀλλήλων γενέσεως· ἐπὶ πόσον δὲ κυλίσκται τὸ τικτόμενον· καὶ πῶς οὕτε περὶ πάντας οἱ μύρμηκες, οὕτε ὑπόπτεροι πάντες· ἄλλ' οἱ μὲν, τῶν χαμαι ἐρχομένων εἰσὶν, οἱ δὲ διαέριοι φαίνονται. Ὅ τοίνυν τῶν ὄντων κατελιγμέναι τὴν γνῶσιν κομπάζων, τέως ἡμῖν τὴν τοῦ μύρμηκος φύσιν φανερώσάτω. Εἴθ' οὕτω φυσιολογεῖτω τὴν πάντα νοῦν ὑπερέχουσαν δύναμιν. Εἰ δὲ τοῦ βραχυτάτου μύρμηκος οὕτω περιέλαθε τῇ φύσει τὴν γνῶσιν, πῶς τὸν ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν περικρατοῦντα τὴν κτίσιν τῷ καταληπτικῷ περιελιγμέναι λόγῳ μεγαλαυχεῖται; Καὶ τοὺς τὸ ἀσθενὲς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐφ' ἑαυτῶν ὁμολογοῦντας ἐσκοτώσθαι λέγει τὰ τῆς ψυχῆς εἰσθητήρια, καὶ μῆτε τινὸς τῶν πρόσω, μῆτε τῶν ὑπὲρ κεφαλῆς ἐφικνεῖσθαι.

et eos interim qui humanæ naturæ infirmitatem in

D Ἄλλ' ὁ τὴν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων, ὥσμεν τί παρὰ τοὺς ἄλλους ἐπίσταται. Ἀκούσωμεν τῆς ὑπερόψου φωνῆς· Ἡ μάτηρ ἂν ὁ Κῆριος ἑαυτὸν ὠνέμασε θύραν, ψησί, μηδενὸς ὄντος τοῦ διτόντος πρὸς κατανόησιν καὶ θεωρίαν τοῦ Πατρὸς, μάτηρ δ' ἂν ὁδὸς, μηδεμίαν παρέχων εὐμάριαν τοῖς ἐλθεῖν πρὸς τὸν Πατέρα βουλομένοις. Πῶς δ' ἂν εἴη φῶς, μὴ φωτίζων τοὺς ἀνθρώπους, μὴ καταλάμπων τὸ τῆς ψυχῆς ὅμμα πρὸς κατανόησιν ἑαυτοῦ τε καὶ ὑπερκείμενου φωτός; Εἰ μὲν οὖν οἰκοθὲν τινα; λογισμοὺς διεξήκει, ἐκφεύγοντας τῇ λεπτοτάτῃ

τὴν τῶν ἀκουόντων διάνοιαν, δυνατόν ἂν ᾖ ἴσαι· παρακρουσθῆναι τῇ περινοίᾳ τοῦ λόγου, διὰ διδράσκοντος πολλάκις τοῦ ἐγκειμένου νοήματος τὸν ἀκούοντα. Ἐπεὶ δὲ τὰ θεία προβάλλεται ῥήματα, πάντως οὐδεὶς καταμέμφεται τοὺς τὴν θεόπνευστον διδασκαλίαν πᾶσι κοινὴν προκείσθαι πεπιστευκότας. Ἐπειδὴ τοίνυν θύρα, φησὶν, ὠνομάσθη ὁ Κύριος, ἐκ τούτου κατασκευάζεται τὸ καταληπτὴν εἶναι τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν· ἀλλ' οὐ δέχεται τὴν διάνοιαν ταύτην τὸ Εὐαγγέλιον. Αὐτῆς γὰρ ἀκούσωμεν τῆς θείας φωνῆς· Ἐγὼ εἰμι, φησὶν, ἡ θύρα· δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται, καὶ εἰσελεύσεται, καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὕρησει. Τί τοίνυν ἐκ τούτων ἡ γνῶσις τῆς οὐσίας ἐστίν; Πλείονων γὰρ ὄντων τῶν εἰρημένων, καὶ ἰδὶαν ἐκάστου διάνοιαν κατὰ τὸ σημερινόν ἐχοντος· οὗτε πάντα δυνατόν ἐστι τῷ τῆς οὐσίας ἐντίθεσθαι λόγῳ, ὥς ἂν μὴ συμμικτον ἐκ διαφόρων νοηθεῖ τὸ θεῖον. Καὶ τὸ μᾶλλον κυρίως ἐφαρμόσαι τῷ προκειμένῳ δυνάμενον, οὐκ ἐστὶν εὐκόλως ἐκ τῶν κατειλεγμένων εὑρεῖν· ἡ θύρα ὁ Κύριος· δι' ἐμοῦ, φησὶν, ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται, καὶ εἰσελεύσεται, καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὕρησει· τὴν εἰσόδον εἰπωμεν ἀντὶ τῆς οὐσίας λέγειν αὐτόν, ἢ τὴν σωτηρίαν τῶν εἰσιόντων, ἢ τὴν νομὴν, ἢ τὴν ἐξόδον, ἢ τὴν εὐρεσιν; Ἐκαστον γὰρ τούτων ἰδιάζει τῷ σημαίνοντι, καὶ οὐ συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἕτερον. Τὸ γὰρ ἐντὸς γενέσθαι τῷ ἐξελεῖν ἐναντίον ἐκ τοῦ προχείρου δοκεῖ, καὶ τὰ ἄλλα ὡσαύτως. Ἄλλο γάρ τι τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἐστὶν ἡ νομὴ, ἕτερον δέ τι παρὰ τοῦτο ἡ εὐρεσις. Τί οὖν ἐκ τούτων ἡ τοῦ Πατρὸς οὐσία νομίζεται; Οὐ γὰρ δὴ τὰ πάντα τις εἰπὼν μὴ συμφωνοῦντα τῇ σημασίᾳ πρὸς ἄλληλα, τὴν ἀπλὴν τε καὶ ἀσύμθετον οὐσίαν διὰ τῶν ἀσυμφῶνων ἐνδείξεσθαι. Πῶς δ' ἂν ἀληθεύει ὁ Λόγος, ὅτι Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· καὶ, Ὅν εἶδεν ἀνθρώπων οὐδεὶς, οὕτως ἰδεῖν δύναται· καὶ, ὅτι Οὐκ ἔστιν, ὃς δύσεται πρόσωπον Κυρίου καὶ ζήσεται· εἴπωρ ἢ τὸ ἐντὸς τῆς θύρας ἢ τὸ ἐκτὸς τῆς νομῆς ἡ εὐρεσις, οὐσία Πατρὸς νομίζεται; Οὐ μὴν ἐπειδὴ τοῦτο οὐκ ἐστὶν, ἀργόν τε καὶ ἀσημον ἐπὶ τοῦ Κυρίου τὸ ὄνομα τῆς θύρας ὑπονοήσομεν. Ἀληθῶς γὰρ ὁ αὐτός ἐστι καὶ θύρα περιοχῆς, καὶ οἶκος καταφυγῆς, καθὼς ὁ Δαβὶδ ὀνομάζει, καὶ δι' ἑαυτοῦ τοὺς εἰσιόντας δέχεται, καὶ ἐν ἑαυτῷ τοὺς ἐνδον γενομένους σώζει, καὶ πάλιν δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὴν νομὴν τῶν ἀραιῶν προάγει. Καὶ πάντα γίνεται τοῖς σωζομένοις, ἵνα ἐκάστῳ πρόσωπον ἑαυτὸν ποιήσῃ· καὶ ὁδὸς, καὶ ὁδηγὸς, καὶ θύρα περιοχῆς, καὶ οἶκος καταφυγῆς, καὶ ὕδωρ ἀναπαύσεως, καὶ τόπος χλόης, ἣν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ νομὴν ὀνομάζει· ὁ δὲ καινὸς θεολόγος, διὰ τὴν γνῶσιν τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, θύραν φησὶν ὠνομάσθαι τὸν Κύριον. Τί οὖν οὐχὶ καὶ τὴν πέτραν, καὶ τὸν λίθον, καὶ τὴν πηγὴν, καὶ τὸ ξύλον, καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ὀνομάτων πρὸς τὴν αὐτὴν ἔλκει διάνοιαν, ὥς ἂν τῷ πλήθει τῶν ἀλλοκότων μαρτυριῶν τὸ ἑαυτοῦ δόγμα πιστώσαιοτο, δυνάμενος ἐκάστῳ τούτων τὸν αὐτὸν ἐφαρμόσαι λόγον, ὃν περὶ τῆς ὁδοῦ καὶ τῆς θύρας, καὶ τοῦ φωτὸς διεξῆλθεν;

¹ Joan. x, 9. ² Joan. i, 18. ³ 1 Timoth. vi, 16. ⁴ Exod. xxxiii, 20. ⁵ Psal. cxi, 6.

A fortasse decipi et falli contingeret solertia sermonis, notione subjecta auditorem sæpe prætervolante. Sed quoniam divina proponit vocabula, nullus profecto culpatur eos qui doctrinam divinitus inspiratam omnibus communem proponi crediderunt. Quoniam igitur, ait, Dominus nominatus est ostium, ex eo præstruit comprehensibilem esse Dei essentiam. Sed Evangelium hunc sensum non admittit. Ipsam enim divinam vocem audiamus. *Ego sum*, inquit, *ostium: per me si quis intraverit, salvus erit: et ingreditur, et egredietur, et pascua inveniet*¹. Ex his quænam divinæ essentiae cognitio elicitur? cum enim plura sint dicta, et horum quodque secundum suum significatum propriam habeat intelligentiam; neque omnia possunt substantiæ rationi applicari, ne quid commistum ex differentibus natura divina intelligatur. Et quod proprie magis rei propositæ congruere potest, non licet facile ex collectis invenire. Dominus ostium. *Per me*, inquit, *si quis intraverit, servabitur, et ingreditur, et egredietur, et pascua inveniet*; ingressum dixerimus pro essentia ipsum dicere, an salutem ingredientium, vel egressum vel pascuum, vel inventionem? horum enim quodque peculiari et proprio significato distinguitur, neque cum alio consonat. Nam intus esse, ei quod est exire, contrarium ex primo occurrente significato videtur, et alia similiter. Aliud enim est proprio sermone pascuum, aliud vero quiddam præter hoc inventio. Quid igitur ex his Patris essentia censetur? Neque enim omnia si quis dixerit, non inter se significatione concordantia, simplicem et incompositam essentiam per hæc inconcinna et discordantia indicabit. Quomodo autem verum diceret sermo, quod² *Nemo Deum vidit unquam*; et³, *Quem hominum nullus vidit, neque potest videre*: et quod⁴ *Nullus vivet, et videbit faciem Domini*: siquidem vel quod intra ostium est vel extra, et inventio pascui, essentia Patris existimatur? Sed quoniam hoc non est, non tamen hoc nomen ostii in Domino otiosum et significationis expers suspicabimur. Vere enim ipse est et ostium circumstantiæ, et domus refugii, sicut David nominat⁵, et per se ipsum ingredientiæ admittit, et in seipso hos qui sunt intus servat, et rursus per ipsum ad virtutum pascua educit. Et his qui salvi fiunt, omnia sit, ut unicuique seipsam commodum et idoneum reddat: et via, et viæ dux, et ostium circumstantiæ, et domus refugii, et aqua requiei, et locus herbæ viridis, quam in Evangelio pascuum nominat: hic autem novitius theologus, propter cognitionem essentiae Patris, ait Dominum ostium nominari. Cur non etiam rupem et lapidem, et fontem, et lignum, et reliqua nomina ad eandem trahit intelligentiam, ut portentosorum testimoniorum multitudine suum placitum probet, cum possit cuique horum eandem rationem adaptare, quam de via et ostio et luce recensuit?

Ego autem a Scriptura divinitus inspirata hoc A edoctus affirmare audeo, quod qui supra omne est nomen, nobis multis nominibus dicitur secundum varias et multas beneficiorum differentias, dum nominatur, lux quidem cum ignorantiae caliginem dispellit et discutit; vita vero cum immortalitatem gratificatur, via, cum ab errore ad veritatem tanquam manu ducit; sic etiam turris fortitudinis, et civitas complexionis, et fons, et rupes, et vitis, et medicus, et resurrectio, et omnia talia nostri ratione nominatur; vario modo seipsum suis erga nos beneficiis distribuens. Hi vero per hæc nomina essentias interpretantur, qui super humanam naturam acute cernunt, qui quod est incomprehensibile vident, et quod potest comprehendere discipiunt. Quem enim neque hominum quisquam vidit unquam, neque potest videre, hunc non solum se intueri, sed etiam metiri affirmant; fidem vero non animæ oculo cernunt, quod quidem solum et nostræ cognitioni commensum et accommodatum: et cognitionem quæ ex rationibus procedit, huic præponunt et pluris faciunt. Sic audi vi historiam filios Benjamin accusantem, qui quidem ad legem non respiciebant, ad capillum autem capitis funda jaculabantur⁶; sermone, opinor, declarante in re vana et futili ipsorum occupationem: quod inutilium et inanium, neque subsistentium jaculatores quidam erant et periti collimatores; utilium vero et manifeste juvantium imperiti et neglectores: dictis enim subinde addit historia calamitatem quæ ipsis accidit, quod ad Sodomiticum scelus rabie concitati, ab universis copiis Israelitici populi contra ipsos armati funditus eversi sunt. Ac mihi videtur humanum esse junioribus sagittariis suadere, ne contra pilum velint sagittam arcu immittere, ostium vero fidei non videre, sed ut relicto vano illo labore, quem in eo quod non potest comprehendere insumunt, illius lucri quod per solam fidem invenitur.

Sed reliqua inanis illius scripti considerans, piget me sermonem ulterius provelere, horrore quodam ex his quæ dicuntur cor meum procurrente; vult enim aliud quiddam ostendere præter vitam æternam esse Filium, quæ quidem nisi in Unigenito spectetur, vana fides demonstrabitur, inanis prædicatio, superfluum baptismus, martyrum labores et cruciatus incassum suscepti et tolerati, inutiles et infructuosi hominum vitæ apostolorum sudores. Cur enim Christum annuntiarent, in quo æternæ vitæ, ut censet Eunomius, non est potestas? Quorsum eos qui crediderunt, Christi nomine appellant, si non per hunc vitam æternam consecuturi sunt? Mens enim, ait, eorum qui in Dominum crediderunt super omnem sensibilem et intelligibilem essentiam cum sese extulit, neque in Filii generatione subsistere potest: ultra hanc gestit ire, vitæ æternæ desiderio primo occurrere potiri cupiens. Quid magis in his dictis deplem? an quod in Filio vitam æter-

Εγὼ δὲ τοῦτο παρὰ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς δι-
δαχθεὶς, θαρσύνω ἀποφαίνομαι· ὅτι ὁ ὑπὲρ πάντων ὀνομα-
ζόμενος, ἡμῖν πολυώνυμος γίνεται, κατὰ τὰς τῶν εὐεργεσιῶν ποικιλίας ὀνομαζόμενος· φῶς μὲν, ὅταν ἐξαφανίζῃ τῆς ἀγνοίας τὸν ζόφον· ζωὴ δὲ, ὅταν τὴν ἀθανάσιαν χαρίζεται· ὁδὸς δὲ, ὅταν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τῆς πλάνης χειραγωγῇ· οὐτις καὶ πύργος ἰσχύος, καὶ πόλις περιοχῆς, καὶ πηγὴ, καὶ πέτρα, καὶ ἀμπέλος, καὶ ἱατρός, καὶ ἀνάστασις, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα πρὸς ἡμᾶς ὀνομάζεται· ποικίλως ἑαυτὸν ταῖς ἡμετέραις εὐεργεσίαις καταμερίζων. Τίς δὲ οὐσίας διὰ τῶν ὀνομάτων ἐρμηνεύονται οἱ ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὀξυωποῦντες, οἱ τὸ μὲν ἀκατάληπτον βλέποντες, τὸ δὲ καταληπτὸν παραβλέποντες. Ὅν γὰρ οὔτε εἰδὲ τις ἀνθρώπων, οὔτε ἰδεῖν δύναται, τοῦτον οὐ μόνον ὁρᾶν, ἀλλὰ καὶ μετρεῖν διαθεβαίνονται· τὴν δὲ πίστιν οὐ βλέπουσι τῷ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῷ, ὅπερ δὴ μόνον σύμμετρόν ἐστι τῇ ἡμετέρᾳ κατανοήσει· τὴν ἔκ τῶν λογισμῶν ἐπίγνωσιν ἐπιπροσθεν ταύτης ποιούμενοι. Οὕτως ἤκουσα τῆς ἱστορίας τῶν υἱῶν Βενιαμὴν κατηγορούσης, οἱ πρὸς μὲν τὸν νόμον οὐκ ἐβλεπον, κατὰ δὲ τριχὺς ἐτοξάζοντο· δηλοῦντος, οἶμαι, τοῦ λόγου τὴν περὶ τὸ μάταιον αὐτῶν ἀσχολίαν· ὅτι τῶν μὲν ἀνωφελῶν καὶ ἀνυποστάτων, ἐκηθόλοι τινὲς ἦσαν καὶ εὐφυεῖς στοχασταί· τῶν δὲ προδήλως ὠφελούντων, ἀμαθεῖς τε καὶ ἀμελέτητοι· ἐπάγει γὰρ τοῖς εἰρημένους ἱστορία τὴν κατ' αὐτοὺς συμφορὰν, ὅπως πρὸς τὴν Σοδομιτικὴν παρανομίαν λυσσάντες, πανστρατιᾷ τοῦ Ἰσραηλίου λαοῦ κατ' αὐτῶν ὀπισθέντος, ἐξεπορθήθησαν· καὶ μοι δοκεῖ φιλόνητον εἶναι γνώμην εἰσηγήσασθαι τοῖς νέοις τοξόταις, μὴ κατὰ τριχὺς ἐθέλῃν τοξάζεσθαι, τὴν δὲ θύραν μὴ βλέπειν τῆς πίστεως, ἀλλὰ παρέντας τὴν περὶ τὸ ἀληπτον ματαιοπониάν, μὴ ζημιῶσθαι τὸ πρόχειρον κέρδος, τὸ διὰ μόνης τῆς πίστεως εὐρισκόμενον.

quod in promptu parari potest, jacturam non faciant,

Ἄλλὰ τὰ λειπόμενα τῆς λογογραφίας ἐπισκεψάμενος, ὁκνῶ προαγαγεῖν περαιτέρω τὸν λόγον, φρίκης τινὸς ἔκ τῶν λεγομένων τὴν καρδίαν ὑποδραμούσης. Βούλεται γὰρ ἄλλο τι δεῖξαι· παρὰ τὴν αἰωνίαν ζωὴν τὸν Υἱὸν ὄντα, ἥ τις εἰ μὴ ἐν τῷ Μονογενεῖ θεωροῖτο, μάταια μὲν ἡ πίστις ἀποδειχθήσεται, κενὸν δὲ τὸ κήρυγμα, περιττὸν δὲ βάπτισμα, εἰς οὐδὲν δὲ τῶν μαρτύρων οἱ τόνοι, ἀχρήστοι δὲ καὶ ἀνόνητοι τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων οἱ τῶν ἀποστόλων ἰδρωτές. Τί γὰρ κατήγγειλαν τὸν Χριστὸν, ἐν ᾧ τῆς αἰωνίας ζωῆς κατ' Εὐνόμιον οὐκ ἔστιν ἡ δύναμις; Εἰς τί δὲ τῷ ὀνόματι Χριστοῦ τοὺς πεπιστευκότας κατονομάζουσιν, εἰ μὴ διὰ τοῦτο τῆς αἰωνίας μέλλουσι μετέχειν ζωῆς; Ὁ γὰρ τοῦτος, φησὶ, τῶν εἰς τὸν Κύριον πεπιστευκότων, πᾶσαν ἀλσθητὴν καὶ ροπήν οὐσαν ὑπερκύπτει, οὐδὲ ἕκαστος τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως ἰσάσθαι πέφυκεν· ἐκδεκτα δὲ ταύτης ἵεται πόθῳ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐντυχεῖν τῷ πρώτῳ γλιχόμενος. Τί τῶν εἰρημένων πλέον

⁶ Judic. xx, 16.

οδύρωμαι, τὸ μὴ εἶναι τὴν αἰώνιον ζωὴν ἐν τῷ Υἱῷ Ἀ τοὺς δειλαίους νομίζειν, ἢ τὸ χθαμαλὴν οὕτω καὶ πρόσγειον βλέπειν τὴν τοῦ Μονογενοῦς ὑπάρτασιν, ὥστε τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ τοῖς λογισμοῖς ἐπιδάντας, ὑπερχύπτειν ἄνω τῆς τοῦ Υἱοῦ ζωῆς τῇ ἑαυτῶν διανοίᾳ φαντάζεσθαι, καὶ καταλιπόντας κάτω πρὸς τοῦ Κυρίου τὴν γέννησιν, ἐπέκεινα ταύτης ἵεσθαι πόθῳ τῆς αἰωνίου ζωῆς; Ταύτην γὰρ τὰ εἰρημένα τὴν διάνοιαν ἔχει, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς τὴν τῶν ὄντων γῶσιν διερευνώμενος, καὶ τῆς αἰσθητῆς τε καὶ νοητῆς κτίσεως ἑαυτὸν ὑπάρας, καθ' ὁμοιότητα τῶν λοιπῶν, κατώτερον ἑαυτῷ τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα Λόγον Θεὸν καταλείψει· καὶ ἐν ᾧ οὐκ ἦν ὁ Θεὸς Λόγος, ἐν ἐκείνῳ αὐτὸς γίνεται διὰ τῆς πολυπραγμοσύνης τοῦ νοῦ τοῖς ὑπερκειμένοις τῆς τοῦ Υἱοῦ ζωῆς ἐμβατεύων, ἐκεῖ τὴν αἰώνιον ζωὴν ἐρευνώμενος, ὅπου ὁ Μονογενὴς Θεὸς οὐκ ἔστιν. Πόθῳ γὰρ τῆς αἰωνίας, φησὶ, ζωῆς εἰς τὰ ἐπέκεινα τοῦ Υἱοῦ τῷ νῷ φέρεται, ὡς ἐν τῷ Υἱῷ πάντως μὴ εὐρὺν τὸ ζητούμενον. Εἰ οὖν οὐκ ἔστιν ἐν τῷ Υἱῷ ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἀρα ψευδὴς ἄλυσται ὁ εἰπὼν, ὅτι Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ· ἡ ζωὴ μὲν ἔστιν, οὐκ αἰώνιος δέ. Ἀλλὰ τὸ μὴ αἰώνιον, πρόσκαιρον πάντως. Τὸ δὲ τοιοῦτο τῆς ζωῆς εἶδος, κοινὸν καὶ τῶν ἀλόγων ἔστιν. Πού τοίνυν τὸ μεγαλεῖον τῆς ὄντως ζωῆς, εἰ μετέχει ταύτης καὶ ἡ ἀλογος φύσις; Πῶς δὲ ταῦτόν ἐσται τῇ ζωῇ ὁ λόγος, εἰ τῇ ἀλόγῳ φύσει διὰ τῆς πρόσκαιρου ζωῆς εἰσικίλλοιτο; Εἰ γὰρ κατὰ τὸν μέγαν Ἰωάννην, ζωὴ μὲν ἔστιν ὁ Λόγος, πρόσκαιρος δὲ αὕτη καὶ οὐκ αἰώνιος, καθὼς τῇ αἰρέσει δοκεῖ· γίνεται δὲ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἡ πρόσκαιρος, τί κατὰ τὸ ἀκόλουθον συμπεραίνεται; ἢ λογικὰ εἶναι τὰ ἀλογα, ἢ ἀλογον ὁμολογεῖσθαι τὸν Λόγον. Ἀρα ἔτι λόγων πρὸς ἑλεγχον τῆς ἐξαγίστου καὶ ποιητῆς αὐτῶν βλασφημίας δεόμεθα; Μὴ γὰρ τοιαῦτα λεγόμενα, ὡς κεκρυμμένην ἔχειν τὴν συμβουλὴν τῆς τοῦ Κυρίου ἀρνήσεως; Εἰ γὰρ φανερώς μὲν ὁ Ἀποστόλος λέγει· Τὸ μὴ αἰώνιον πρόσκαιρον· οὗτοι δὲ ἐν μόνη τῇ οὐσίᾳ τοῦ Πατρὸς τὴν αἰώνιον ὁρῶσι ζωὴν, τὸν δὲ Υἱὸν τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως ἀλλοτριούντες, συναποτέμνουσι καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς· τί ἄλλο καὶ οὐχὶ ἀρνήσις ἐστὶ περιφανής, καὶ ἀθέτησις τῆς εἰς τὸν Κύριον πίστεως, σφῶς τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος, τοὺς ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ μόνον ἐν Χριστῷ ἡλικιότας ἐλεεινοτάτους ἀπάντων εἶναι; Εἰ οὖν ζωὴ μὲν Κύριος, οὐκ αἰώνιος δὲ, πρόσκαιρος πάντως ἔστιν ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἐφ' ἡμέρας, ἡ κατὰ τὸν παρόντα χρόνον ἐνεργουμένη, ἢ τοὺς ἐλπίζοντας ὁ Ἀπὸστόλος κατοικτίζεται, ὡς τῆς ἀληθινῆς ἀφαρμαρτόντας ζωῆς.

Ἀλλὰ μὴν τοῦτον διαβάνας οἱ κατ' Εὐνόμιον πεφωτισμένοι, εἰς τὸν ἐπέκεινα τοῦ Υἱοῦ τοῖς λογισμοῖς φέρονται, ἐν τῷ ἔξω τοῦ Μονογενοῦς θεωρουμένῳ τὴν αἰώνιον ἀναζητοῦντες ζωὴν. Τί χρὴ λέγειν ἐπὶ τῶν τοιούτων κακῶν ἄλλο πλὴν εἰ τι θρήνον ἔκκαλεῖται καὶ δάκρυον; Ὡς πῶς ἂν ἐπιστενάξαιμεν τῇ δειλαίᾳ ταύτῃ καὶ ἐλεεινῇ γενεᾷ, τοιούτων κακῶν ἐξεν-

nam non esse miseri censeant, an quod sic humilem et abjectam, et terrestrem respiciant Unigeniti subsistentiam, ita ut principium ipsius mentis agitationibus supergressi, sese extollere supra Filii vitam sua ipsorum cogitatione fingant et somnient, et relictæ nescio quo deorsum Domini generatione, supra hanc efferri desiderio vitæ æternæ? Quæ enim ab eo dicta sunt hanc habent sententiam, quod humana mens eorum quæ sunt cognitionem perscrutans, et supra sensibilem et intelligibilem creaturam sese cum extulit, instar reliquorum, inferiorem seipso cum qui in principio erat Verbum, Deum relinquet: et in quo non erat Deus Verbum, in illo ipse efficitur per curiositatem mentis, in his quæ Filii vitam superfeminent incedens, illic æternam vitam scrutans, ubi Unigenitus Deus non est. Desiderio enim, ait, vitæ æternæ supra et ultra Filium mente fertur, ut qui in Filio prorsus quod queritur, non invenerit. Si igitur non est in Filio vita æterna, mendax deprehenditur ille qui dixit, *Ego sum vita*; vel vita quidem est, sed non æterna. At quod non æternum est, procul dubio ad tempus est et momentaneum. Talis autem vitæ species communis est belluarum. Ubinam igitur vitæ veræ prærogativa, si ejus particeps est rationis expers natura? quomodo Verbum idem erit cum vita: si cum rationis experte natura, per vitam quæ est ad tempus in eandem domum introducat? Si enim, ut ait magnus Joannes*, vita quidem est Verbum, temporalis autem hæc nec æterna, sicut hæresi videtur: gignitur autem etiam in aliis vita ad tempus, quid ex consequente conficitur? vel brutæ esse rationis capacia, vel Verbum consilieri rationis expers. An adhuc rationibus ad refutationem eorum improbæ et sceleratæ blasphemix indigemus? Nunquid enim talia cum dicuntur, sic occultum habent consilium abnegationis Domini? Si enim aperte quidem dicit Apostolus: Quod non æternum est momentaneum est: isti autem in sola Patris essentia vitam æternam vident; Filium vero a Patris natura dum abalienant et ab æterna vita abscindunt, quid hoc aliud est quam manifesta negatio et contemptus fidei in Dominum, cum aperte dicat Apostolus*, eos qui in hac vita solum in Christo speraverunt, omnium esse miserrimos? Si igitur vita quidem est Dominus, non autem æterna, plane est momentanea vita etiam unius diei, quæ secundum præsens tempus munere suo fungitur, vel sperantes Apostolus misere deplorat, ut qui vera vita exciderint.

Verumtamen qui secundum Eunomium illuminati sunt, hunc supergressi, ad illa quæ sunt supra Filium mentis acie efferuntur, in eo quod extra Unigenitum spectatur, æternam quærentes vitam. Quid in talibus malis aliud est dicendum quam si quid ad lamentum et lacrymas excitat? O quomodo ingemuerimus, in hac infelici et mise-

* Joan. xiiii, 6. * Joan. i, 4. * I Cor. xv, 49.

rabili generatione, quæ alia invexit mala! Quondam Jeremias zelo accensus, Israeliticum populum deploravit lamentans, cum Jechoniæ idololatriæ duci consensit, et pro violata scelerate religione in captivitatem ad Assyrios condemnati sunt, extorres e sanctuario, et patrum hæreditate procul dejecti. Hæc lamenta mihi nunc videntur proprius et convenientius cantare, quando Jechoniæ imitator ad hanc novam idololatriæ speciem delinitos abstrahit, a paterna hæreditate, id est fide, exterminans. Quibus admodum secundum historiam ad Babylonios fit transmigratio, a superna Jerusalem, hoc est, a Dei Ecclesia ad hanc confusionem sceleratorum placitorum transmigrantibus. Confusio enim Babylon interpretatione explicatur: et secundum mutilatum Jechoniam, et hic sponte sua lucis veritate privatus, factus est præda et spoliū Babylonii tyranni: quia non didicit miser, quod vitam æternam ex æquo in Patre et Filio et Spiritu sancto inspicere docet Evangelium; de Patre quidem sic dicente sermone, quod ipsum cognoscere æterna est vita ¹⁰; de Filio autem, quod omnis qui credit in ipsum habet vitam æternam ¹¹; de Spiritu sancto, quod ei qui gratiam accepit, erit fons aquæ salientis in vitam æternam ¹². Ergo omnis qui desiderat vitam æternam, postquam nactus erit Filium, verum dico et non falsinominem, totum invenit in ipso quod quidem desideravit; quia et ipse est vita, et in seipso vitam habet. Sed hic subtili mente præditus et corde perspicaci insignis, præ multa videndi acie in Filio non reperit vitam æternam, sed supergressus, et hunc relinquens velut quoddam impedimentum, ad id quod quæritur, illic perscrutatur vitam æternam, ubi non esse putat veram vitam. Quidnam horum quis cogitaverit, vel ad blasphemiam horribilius, vel ad lamentationum occasionem tristius? Verumtamen si quis dixerit dogma Sabellii et Montani nostris decretis invulgari, perinde est ac si quis etiam Eunomii blasphemiam nobis affricaret. Nam si quis accurate perspexerit hanc hæreseon fallaciam, magnam cum Eunomii errore familiaritatem habere inveniet: uterque enim judaizat ipso dogmate, neque unigenitum Deum, neque Spiritum sanctum ad deitatis communionem magni apud ipsos et primi dicti Dei admittens. Quem enim Sabellius dicit trinominem, hunc Eunomius nominat ingenitum. Horum autem neuter in Trinitate personarum contemplatur deitatem. Quis igitur adhæreat Sabellio, eorum qui hunc sermonem legerint, judicium definiat. Sed hæc quidem hactenus.

Quoniam vero prolixus est insequentibus, abominabilium argumentorum tetrum commovens odorem quibus unigenitum Deum non aliquando fuisse adstruit: præclare habere dico, cum jam ex iis quæ

Α εγκούση φοράν! Ἐθρήνησέ ποτε τὸν Ἰσραηλῆτην λαὸν ὁ ζηλωτὴς Ἱερεμίας, ὅτε τῷ Ἰεχονίᾳ τῆς εἰδωλολατρίας καθηγουμένης πρὸς τὸ κακὸν συνεφρόνησαν· καὶ ἀντὶ τῆς εἰς τὴν θρησκείαν παρανομίας, τὴν εἰς Ἀσσυρίους αἰχμαλωσίαν κατεδικάσθησαν, ἐξοικισθέντες τοῦ ἁγιάσματος, καὶ πόρρω τῆς τῶν πατέρων κληρονομίας γενόμενοι. Τούτους μοι δοκεῖ νῦν τοὺς θρήνους οικειότερον ᾄδεσθαι, ὅτε ὁ μιμητὴς τοῦ Ἰεχονίου πρὸς τὸ κακὸν τοῦτο τῆς εἰδωλολατρίας εἶδος τοὺς ἀπαγομένους ἐφέλκεται, τῆς πατρικῆς ἐξοικίζων κληρονομίας, τῆς πίστεως λέγω. Οἷς ἀτεχνῶς κατὰ τὴν ἱστορίαν εἰς Βαβυλωνίους ἡ μετανάστασις γίνεται, ἀπὸ τῆς ἀνα Ἱερουσαλήμ, τουτέστιν, ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας; ἐπὶ τὴν σύγχυσιν ταύτην τῶν πονηρῶν δογμάτων μεθισταμένοις. Σύγχυσις γὰρ ἡ Βαβυλῶν ἐρμηνεύεται· καὶ κατὰ τὸν πηρωθέντα Ἰεχονίαν, καὶ οὗτος ἑαυτὸν ἔκουσίως τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθείας στερήσας, λάφυρον γέγονε τοῦ Βαβυλωνίου τυράννου, μὴ καταμαθὼν ὁ δειλαίος, ὅτι τὴν αἰώνιον ζωὴν ἐπίσης Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι ἁγίῳ τὸ Εὐαγγέλιον ἐνορᾶν δογματίζει. Περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς, οὕτως εἰπόντος τοῦ Λόγου ὅτι Τὸ γινώσκειν αὐτὸν ἡ αἰώνιος ἐστὶ ζωὴ· περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὅτι Πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν τὴν αἰώνιον ἔχει ζωὴν· περὶ δὲ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, ὅτι Τῷ δεξαμένῳ τὴν χάριν ἐστὶ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Οὐκοῦν πᾶς ὁ ποθὼν τὴν αἰώνιον ζωὴν, ἐπειδὴν εὗρη τὸν Υἱόν, τὸν ἀληθῆ λέγω καὶ σὺ ψευδώνυμον, ὅλον εὗρεν ἐν αὐτῷ ὅπερ ἐπεπόθησε. Διότι καὶ αὐτὸς ἐστὶν ἡ ζωὴ, καὶ ἐν αὐτῷ τὴν ζωὴν ἔχει. Ὅτι ἅλλ' ὁ λεπτός οὗτος τὸν νοῦν, καὶ διορατικὸς τὴν καρδίαν, ὑπὸ πολλῆς ὀξύωπίας τῷ Υἱῷ τὴν αἰωνίαν οὐκ ἐνευρίσκει ζωὴν· ἀλλ' ὑπερβὰς τοῦτον καὶ καταλιπὼν, ὅσον ἐμπόδιόν τι πρὸς τὸ ζητούμενον, ἐκεῖ διερευνᾷ τὴν αἰώνιον ζωὴν, ὅπου μὴ εἶναι οἶεται τὴν ὄντως ζωὴν. Τί ἂν τις ἐπινοήσῃε τούτων ἢ εἰς βλασφημίαν φρικτότερον, ἢ εἰς θρήνων ἀφορμὴν σκυθρωπότερον; Ἀλλὰ μὴν τὸ Σαβέλλιον τε καὶ Μοντανόν, τοῖς ἡμετέροις δόγμασιν ἐπιθροῦλεῖσθαι, τοιοῦτον ἐστίν, ὅσον εἰ τις καὶ τὴν κατ' Εὐνόμιον ἡμῖν βλασφημίαν προστρίβοιτο. Εἰ γὰρ τις ἐπεσκεμμένος τὴν τῶν αἰρέσεων ταύτην ἀπάτην διεξετάσειεν, εὗρησει πολλὴν ἔχοντα πρὸς τὴν κατ' Εὐνόμιον πλάνην, τὴν οικειότητα. Ἰουδαίζει γὰρ ἑκάτερος αὐτῷ δόγματι, οὔτε τὸν μονογενῆ Θεόν, οὔτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς κοινωνίαν τῆς θεότητος τοῦ μεγάλου παρ' αὐτοῖς καὶ πρώτου λεγομένου Θεοῦ προσδεχόμενος. Ὅν γὰρ Σαβέλλιος λέγει τριώνυμον, τοῦτον Εὐνόμιος ὀνομάζει ἀγέννητον. Οὐθέτερος δὲ τούτων ἐν τῇ Τριάδι τῶν ὑποστάσεων θεωρεῖ τὴν θεότητα. Τίς τοίνυν οικεῖως ἔχει πρὸς τὸν Σαβέλλιον, ἢ τῶν ἐντυγχανόντων τῷ λόγῳ χρίσις ἀποφνηάσθω. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον.

Ἐπεὶ δὲ πολὺς ἐστὶν ἐν τοῖς ἐφεξῆς, τῶν βδελυρῶν ἐπιχειρημάτων ἀνακινῶν τὴν δυσωδὴν, δι' ὧν μὴ εἶναι ποτε τὸν μονογενῆ κατασκευάζει Θεόν, καλῶς ἔχειν φημὶ διὰ τῶν προλαβόντων μετρίως τῆς

¹⁰ Joan. xvii, 5. ¹¹ Joan. v, 40. ¹² Joan. iv, 14.

περὶ τούτων ἡμῖν διανοίας ἐκκαθαρθείσης, μηκέτι συνδιαβαπτίζειν τὸν λόγον τοῖς ὁμοίοις κακοῖς, πλὴν τοῦτο μόνον οὐκ ἄκαιρον ἴσως προσθεῖναι τῶν πολλῶν ἐκλεξάμενον· Φησὶ κατὰ τὸ ἴσον, καὶ τῇ τοῦ Πατρὸς οὐσίᾳ συνεξυχθεῖ τινος τὴν ἀγεννησίαν εἰπόντος. Δ.ὰ τῶν ὁμοίων ὁ λόγος προέρχεται, καθὼς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ συνεπέρανεν σαφῶς διὰ τῆς τῶν ἐναντίων κατασκευῆς, τὸ δόγμα τῆς εὐσεβείας κρατύνεται, τὸ μὴ ταῦτον οἰεσθαι εἶναι τῇ οὐσίᾳ τὴν ἀγεννησίαν τε καὶ τὴν γέννησιν· ἀλλ' ἐπιθεωρεῖσθαι μὲν ταῦτα τῷ ὑποκειμένῳ, ἄλλο δέ τι παρὰ ταῦτα εἶναι τῷ ἰδίῳ λόγῳ τὸ ὑποκείμενον, ἐφ' οὗ μηδεμίαν διαφοράς εὐρισκομένης, διὰ τὸ κεχωρίσθαι τῆς οὐσίας τὴν κατὰ τὸ γεννητὸν τε καὶ ἀγέννητον διαφοράν· λείπεται κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην τὸ ἀπαράλλακτον ἐπ' ἀμφοῖν τὴν οὐσίαν συντίθεσθαι. Ἐτι καὶ τοῦτο τοῖς εἰρημένοις προσεξετάσασμεν· Πῶς κεχωρίσθαι τοῦ Πατρὸς λέγει τὴν γέννησιν, οὐσίαν αὐτὴν νοῶν, ἣ ἐνέργειαν; Ἄλλ' εἰ μὲν ἐνέργειαν οἰεταὶ ταύτην, ἐπίσης πάντως τῷ τε ἐνεργηθέντι, καὶ τῷ ἐνεργούντι συνάπτεται· ὥσπερ ἐπὶ πάσης κατασκευῆς, ὁμοίως ἐπὶ τε τοῦ γινομένου καὶ τοῦ ποιοῦντος· ἔστιν ἰδεῖν τὴν ἐνέργειαν, μήτε τοῦ τεχνιτεύοντος χωρίζομένην, καὶ τῇ κατασκευῇ τῶν ἀποτελεσμάτων ἐμφαινομένην. Εἰ δὲ οὐσίαν αὐτὴν λέγοι τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας κεχωρισμένην, ἐκ ταύτης ὁμολογῶν εἶναι τὸν Κύριον, δηλὸς ἔστι ταύτην ἀντὶ τοῦ Πατρὸς ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς βλέπων, ὡς δύο Πατέρας ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ νοεῖσθαι· τὸν μὲν ὀνομαζόμενον μόνον, ὃν δὴ καὶ ἀγέννητον λέγει, μὴ κοινοῦντα δὲ τῆς γεννήσεως· τὴν δὲ, τὰ τοῦ Πατρὸς ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς ἐνεργοῦσαν, ἣν γέννησιν ὀνομάζει. Καὶ τοῦτο μᾶλλον δι' αὐτῶν τῶν Εὐνομίου λόγων, ἣ διὰ τῶν ἡμετέρων ἐλέγχεται.

Λέγει γὰρ ἐν τοῖς ἐφεξῆς· Ὁ δὲ Θεὸς χωρὶς γεννήσεως ὢν, καὶ πρὸ τοῦ γεννηθέντος ἐστὶ καὶ μετ' ὀλίγον· Ὁ γὰρ ἐκ τοῦ γεννηθῆναι τὸ εἶναι, οὗτος πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν. Οὐκοῦν εἰ ἡ γέννησις μὲν κεχώρισται τοῦ Πατρὸς, τῷ δὲ Υἱῷ ἐκ τοῦ γεννηθῆναι αὐτὸ εἶναι ἐστίν· ἀρα ἀνεξέγγητος ὁ Πατὴρ ἐπὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως, ὁ κεχωρισμένος τῆς γεννήσεως, ἀφ' ἧς ὁ Υἱὸς τὸ εἶναι ἔχει. Εἰ οὖν ἡλλοτρίωται τῆς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως ὁ Πατὴρ, ἢ ἄλλον τινὰ Πατέρα τοῦ Υἱοῦ διὰ τοῦ τῆς γεννήσεως ὀνόματος ἀναπλάσσουν, ἢ αὐτογέννητὸν τινὰ καὶ αὐτογένεθλον τὸν Υἱὸν οἱ σοφοὶ διὰ τῶν εἰρημένων ἀποδεικνύουσιν. Ὅρξας τὸ πεφωραμένον τῆς διανοίας τοῦ τὴν ἀμαθίαν ἡμῖν ἄνω καὶ κάτω διὰ τῶν ἰδίων λόγων προφέροντος· ὡς διαπλανᾶται ταῖς πολυοδίαις, μᾶλλον δὲ ταῖς ἀνοδίαις ἢ βλασημίᾳ, δι' οὐδενὸς βεβαίου πρὸς τὸν σκοπὸν ἐαυτῆς προΐονσα. Καὶ ὡς ἔστιν ἐπὶ τῶν νηπίων ἰδεῖν, ὅταν ὕψ' ἡλικίας ἀθύροντες, ἐν ψάμμῳ τινὶ μιμῶνται τὰς τῶν οἰκοδομημάτων κατασκευάς· οἷς οὐ κατὰ σκοπὸν ἢ μίμησις τεχνικῶς πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ὁμοιοῦται· ἀλλὰ πρότερον ὑπ' ἀνοίας τι κατὰ τὸ συμβᾶν ἐξειργάσαντο· εἴτα βουλευόνται τί χρὴ ὀνομάσαι τὸ κατασκευάσμα. Ταύτην καὶ ἐπὶ τοῦ λογογράφου τὴν ἀγχίνοιαν βλέπω. Οἷον γὰρ τινὰ ψάμμου σωρείαν κατὰ τὸ ἐπελθὼν αὐτῷ τὰ τῆς ἀσε-

A præcesserunt ab istorum lue satis sit expurgata nostra mens, si non amplius similibus malis sermonem nostrum tingamus, præter hoc solum quod ex multis selectum adjecisse fortasse non erit importunum: Idem dicit æqualiter cum eo qui asserit cum Patris essentia copulatam esse ἀγεννησίαν; per similia sermo procedit, sicut in Filio conclusit: aperte per ea quæ adversarii adstruunt, pietatis decretum confirmatur; non idem putare cum essentia ingentit rationem et generationem, sed hæc in eodem subiecto considerari. Subjectum autem propria ratione esse quid aliud præter ista, in quo cum nulla inveniat differentia, qua ab essentia separetur differentia quæ est secundum genitum et ingentitum: restat necessario in ambobus essentiam eandem et minime differentem esse confiteri. Illud etiam præter ea quæ jam dicta sunt, examinemus: Quomodo hic asserit a Patre generationem separatam esse, essentiam ipsam intelligens an vero operationem? Sed si operationem eam esse putat, hanc ex æquo prorsus cum operato et operante conjungit: quemadmodum in omni operis structura, similiter in eo quod sit et in efficiente operationem licet videre, neque ab artifice separatam et in operum structura apparentem. Quod si (generationem videlicet) essentiam ipsam dicat, ab essentia Patris separatam, ex hac Dominum esse confitens: hanc manifesto loco Patris in Filio respicit, ita ut duos Patres in Filio intelligat, illum quidem nomine solum, quem etiam ingentitum dicit, cum generatione nullam communionem habentem, hanc vero quæ sunt Patris in Unigenito operantem: quam generationem nominat. Atque hoc magis ex ipsis Eunomii verbis quam nostris deprehenditur.

Dicit enim in sequentibus: *Deus autem qui est sine generatione, etiam est ante id quod genitum est*; et paulo post: *Cui enim est esse ex eo quod sit genitus, hic priusquam esset genitus non erat. Ergo si generatio a Patre est separata: Filio autem esse est ex eo quod sit genitus: igitur Pater in Unigeniti subsistentia otiosus est, nihilque operans, cum sit a generatione separatus a qua Filius esse habet*. Si igitur Pater a Filii generatione alienatus est, vel alium quemdam Filii Patrem per nomen generationis conflungunt, vel ex se genitum aliquem et cui ipsi a seipso genus est, Filium isti sapientes per ea quæ sunt dicta demonstrant: vides intelligentiam velut in furto deprehensam ejus, qui nobis inscitiam sursum et deorsum suis sermonibus proferet et objicit, quam multis viis oberrat, vel potius inviis sive deviiis locis blasphemia nullo firmo et certo gradu ad suum scopum progrediens. Atque ut in infantibus licet videre, cum præ ætate lusi-tantes in arena quadam ædificiorum structuras imitantur, quibus non ad aliquem scopum imitatio, secundum artis regulas ad archetypum assimilatur; sed prius præ amentia ex eventu aliquid exstruxerunt: deinde deliberant quid nominare oporteat quod exstructum est: eandem in scriptore soler-

tiam perspicio; velut enim arenæ acervum, prout A ei in mentem venit, impietatis verba congerens, postea insanam blasphemiam non animadvertit, absque ulla rationali consecutione fortuito et casu per ea quæ ab eo sunt dicta pullulantem. Non enim arbitror ex proposito generationis subsistentiam ab ipso conflictam esse, loco Patris essentiae Filii accedentem. Neque Patrem a Filii generatione alienum demonstrare, sicut hic, sicut reor, scopus oratori propositus; neque hoc a seipso genus habens portentum, per aliquam antecedentem deliberationem illatum est. Sed omnia talia absque sensu per vomitum ab hoc scriptitatore sunt egesta, ut in his non longa sit accusatione dignus qui errat in documentis, neque sciat, sicut loquitur Apostolus, neque quod dicit, neque de quibus affirmat ¹³.

Cui enim, inquit, esse contingit ex eo quod sit genitus, hic ante generationem non erat: si pro Patre intelligens generationem dicit, ego quoque assentior, et non est qui contradicat: idem enim per utramque dictionem licet significare; et ex eo quod quis dicat, quod Abraham genuit Isaac; et pro genuit, quod pater fuit Isaac: quoniam igitur idem est genuisse et patrem esse, si quis in altera forma accipiat verba, idem esse cum generatione paternitas demonstrabitur. Si igitur sic loquitur Eunomius: quod cui ex Patre est esse, hic ante Patrem non erat, sanus est sermo, et nos dictis calculum album adjicimus. Quod si ad illam sermonem recurrit generationem, et separatam esse a Patre contendit, et cum Filio copulatam, vanum et cassum esse arbitror in rerum inanum et futilium et a ratione deviarum speculatione diutius immorari. Neque enim sive rem in propria subsistentia spectatam generationem putat, neque si ad aliquid quod non subsistat notionibus per hoc nomen pertrahitur, hactenus ex dictis conspiciere potuimus: fertur enim in utramque opinionem non bene compactus nec firmis radicibus innixus sermo, inclinans ad id quod intelligenti magis placuerit.

Sed nondum blasphemiae acerbitates examinatae sunt, quas in sequentibus scriptis adjicit; sed jam ejus dicta ad verbum consideremus. Haud scio sane quomodo horrificam et impiam Christi opugnatoris hæretici scriptionem audere licet ore proferre; vereor ne ori per quod verbum transit, letalium venenorum more mortiferæ amaritudinis reliquias indat. *Oportet*, inquit Apostolus, *accedentem ad Deum credere quia est* ¹⁴. Igitur deitatis proprium indicium est vere esse. Hic autem eum qui vere est, adstruit vel non proprie esse, vel non in universum esse: quod idem est ac si dicat quis, omnino et penitus non esse; qui enim proprie non est, neque est funditus. Quemadmodum is dicitur per phantasiam, sive imaginationem in somnis currere, qui cursus studio currere imaginatur. Sed quoniam falso veri cursus imaginationem

βλαβείας ῥήματα συμφορήσας, μετὰ ταῦτα λογίζεται τὴν ἀδιανόητον βλασφημίαν, πρὸς ὃ τι βλέπει, διχᾶ τινὸς λογικῆς ἀκολουθίας ἐκ τοῦ αὐτομάτου διὰ τῶν εἰρημένων ἀναφύεσθαι. Οὐ γὰρ οἶμαι κατὰ πρόθεσιν αὐτῷ τὴν τῆς γενέσεως ὑπόστασιν ἀναπεπλάσθαι, ἀντὶ Πατρὸς τῇ οὐσίᾳ τοῦ Υἱοῦ γινομένην. Οὐδὲ τὸ ἀλλότριο ἀποδειχθῆναι τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, ὃ σκοπὸς ἦν, ὡς οἶμαι, τῷ ῥήτορι, οὐδὲ ἡ αὐτογένηθλος τερατεία, διὰ τίνος προδουλεύσεως ἐπεισηνέχθη. Ἀλλὰ πάντα τὰ τοιαῦτα διανοίας χωρὶς ἀπημέσθη τῷ λογογράφῳ, ὡς μηδὲ πολλῆς ἀξίον ἐν τοῦτοις κατηγορίας εἶναι, τὸν πλημμελοῦντα μὲν ἐν τοῖς δόγμασιν, οὐκ εἰδὸτα δὲ, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, οὔτε ὃ λέγει, οὔτε περὶ τίνων διαδεχαιούται.

B

Ἐπεὶ γὰρ ἐκ τοῦ γεννηθῆναι, φησὶ, τὸ εἶναι, οὗτος πρὸ τῆς γεννήσεως οὐκ ἦν. Εἰ ἀντὶ τοῦ Πατρὸς νοῶν τὴν γέννησιν λέγει, κἀγὼ συντίθεμαι, καὶ ὁ ἀντιλέγων οὐκ ἔστιν. Ταῦτ' οὖν ἔστι δι' ἐκατέρας σημεῖναι τῆς λέξεως, ἐκ τε τοῦ εἰπεῖν, ὅτι Ἀβραὰμ ἐγέννησεν τὸν Ἰσαὰκ, καὶ ἀντὶ τοῦ ἐγέννησεν, ὅτι πατὴρ ἐγένετο τοῦ Ἰσαὰκ. Ἐπεὶ οὖν ταῦτόν ἐστι τῷ γεγεννημένῳ τὸ πατέρα εἶναι, εἴ τις πρὸς ἕτερον τύπον μεταλάβοι τὰ ῥήματα, ταῦτόν οὖσα τῇ γεννήσει ἢ πατρότης ἀναδειχθήσεται. Εἰ οὖν οὕτω φησὶν ὁ Εὐνόμιος, ὅτι Ἐπεὶ γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ εἶναι, οὗτος πρὸ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἦν, ὑγιαίνει ὁ λόγος, καὶ ἡμεῖς τοῖς εἰρημένοις ἐπιψήφίζομεν. Εἰ δὲ πρὸς ἐκείνην ἀνατρέχει τῷ λόγῳ τὴν γέννησιν, καὶ κεχωρισθαι μὲν φησὶ τοῦ Πατρὸς, συνεζεύχθαι δὲ τῷ Υἱῷ, μάταιον ἡγοῦμαι τῇ τῶν ἀδιανοήτων ἐμφιλοχεῖν θεωρίᾳ. Οὕτε γὰρ εἰ πρᾶγμα κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν θεωρούμενον, τὴν γέννησιν οἰεται, οὔτε εἰ πρὸς τὸ ἀνυπόστατον ταῖς ἐννοίαις διὰ τοῦ ὀνόματος ὑποσύρεται, μέχρι τοῦ νῦν ἐκ τῶν εἰρημένων κατιδεῖν δεδυνήμεθα. Φέρεται γὰρ ὁμοίως πρὸς ἐκατέραν τῶν ὑπολήψεων τὸ ἀπαγὲς τοῦ λόγου καὶ ἀριζόν, πρὸς τὸ δοκοῦν τῷ νοοῦντι περιχλινόμενον.

C

Ἀλλ' οὕτω τὰ χαλεπὰ τῆς βλασφημίας ἐξήτασται· ἅπερ ἤδη τῶν γεγραμμένων ἡ ἀκολουθία προστίθησι, καὶ δὴ τὰ εἰρημένα κατὰ λέξιν διασκεψόμεθα. Οὐδὲ δὲ πῶς ἔστι τολμήσαι προσενεγκεῖν διὰ στόματος τὴν φρικτὴν τε καὶ ἀθεον τοῦ χριστομάχου λογογραφίαν. Δέδοικα γὰρ μήποτε καθ' ὁμοιότητα τῶν δηλητηρίων φαρμάκων ἐναπόθηται τῷ στόματι, δι' οὗ τὸ ῥῆμα παρέρχεται, τῆς φθοροποιῦ πικρίας τὸ λείψανον. Πιστεῦσαι δεῖ τὸν προσερχόμενον· Θεῷ, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι ἔστιν. Οὐκοῦν ἴδιον θεότητος γνωρίσματα, τὸ ἀληθῶς εἶναι· ὃ δὲ κατασκευάζει τὸν ἀληθῶς ὄντα, ἢ μὴ κυρίως εἶναι, ἢ μὴ καθόλου εἶναι, ὅπερ Ἰσὸν ἐστὶ τῷ μηδὲ ὅλως εἶναι. Ὁ γὰρ μὴ κυρίως ὢν, οὐδὲ ἐστὶν ὅλως. Οἷον τρέχειν λέγεται κατὰ τὴν ἐνύπνιον φαντασίαν ὃ τῇ σπουδῇ τοῦ δρόμου ἐμφανταζόμενος. Ἀλλ' ἐπειδὴ ψευδῶς τὴν δόκησιν τοῦ ἀληθοῦς ὑποκρίνεται δρόμου, διὰ τοῦτο ἡ

¹³ 1 Tim. i, 7. ¹⁴ Hebr. xi, 6.

φαντασία ὁρμός οὐκ ἔστιν. Ἀλλὰ κιν οὕτως ἐκ καταχρήσεως λέγεται, ψευδονύμῳ τῇ κλήσει κατονομάζεται. Οὐκοῦν ὁ τολμῶν τὸν μονογενῆ Θεὸν λέγειν ἢ μὴ εἶναι, ἢ μὴ κυρίως εἶναι, σαφῶς τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν διαγράφει τοῦ δόγματος. Τίς γὰρ ἂν ἔτι μὴ ᾖ πιστεύσειεν; Ἡ τίς ἂν πρόσθοιτο τούτῳ, οὗ τὸ εἶναι ἀκυρον ἀποδίδεικται παρὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἀληθινοῦ Κυρίου καὶ ἀνυπόστατον.

Καὶ ὡς ἂν μὴ δόξειεν διὰ τίνος συκοφαντίας κατὰ τῶν ὑπεναντιῶν ὁ παρ' ἡμῶν γίνεσθαι λόγος, αὐτῶν παρὰ τὴν ἑαυτῶν τὴν λέξιν ἔχουσαν οὕτως· Οὐκ ὦν, οὐδὲ κυρίως ὦν, φησὶν, ὁ ἐν κόλποις ὦν τοῦ ὄντος, ἐν ἀρχῇ ὦν, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὦν, κἂν Βασίλειος τοῦ διορισμοῦ τούτου καὶ τῆς προσθήκης ἀμελήσας, ἀπαλλάττει τὴν τοῦ ὄντος προσσηγορίαν παρὰ τὴν ἀλήθειαν. Τί λέγεις; Ὁ ἐν τῷ Πατρὶ ὦν οὐκ ἔστι, καὶ ὁ ἐν ἀρχῇ ὦν, καὶ ὁ ἐν τοῖς κόλποις ὦν, διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν, ὅτι ἐν ἀρχῇ ἔστι, καὶ ἐν τῷ Πατρὶ ἔστι, καὶ ἐν τοῖς κόλποις καθορᾶται τοῦ ὄντος, καὶ διὰ τοῦτο κυρίως οὐκ ἔστιν, ὅτι ἐν τῷ ὄντι ἔστιν; Ὡς κενῶν τε καὶ παραλόγων δογμάτων! νῦν πρῶτως τῆς κενοφωνίας ταύτης ἡκούσαμεν, ὅτι ὁ Κύριος δι' οὗ τὰ πάντα, κυρίως οὐκ ἔστιν. Καὶ οὕτω τοῦτο δεινόν, ἀλλ' ἔτι καὶ τούτου παραλογώτερον, τὸ μὴ μόνον μὴ εἶναι αὐτὸν λέγειν, ἢ μὴ κυρίως εἶναι, ἀλλὰ καὶ τῇ συνθέτῳ τε καὶ ποιτικῇ ἐνθεωρεῖσθαι φύσει· οὐκ ὦν γὰρ, φησὶν, οὐδὲ ἀπλοῦς ὦν. Ὡς δὲ τὸ ἀπλοῦν οὐ πρόσσει, τὸ ποικίλον δηλονότι προσμαρτυρεῖται, καὶ σύνθετον. Πῶς οὖν ὁ αὐτὸς καὶ οὐκ ἔστιν ὅλως καὶ σύνθετος κατὰ τὴν οὐσίαν ἔστιν; Χρὴ γὰρ τῶν δύο τὸ ἕτερον, ἢ καθόλου προσμαρτυροῦντας αὐτῷ τὸ ἀνύπαρκτον, μηδὲ σύνθετον λέγειν, ἢ τὸ σύνθετον ἐπικαλοῦντας αὐτῷ, μὴ ἐξαίρειν τοῦ ὄντος. Ἀλλ' ὡς ἂν πολυειδῶς τε καὶ ποικίλως γένοιτο παρ' αὐτῶν ἡ βλασφημία, πᾶσι σφάλεται τοῖς ἀθέοις νοήμασι· τῇ μὲν πρὸς τὸ ὄν συγκρίσει, μὴ εἶναι Κύριον λέγουσα· τῇ δὲ πρὸς τὸ ἀπλοῦν σχέσει, ἀμοιρεῖν τῆς ἀπλότητος· οὐκ ὦν, οὐδὲ ἀπλῶς, οὐδὲ κυρίως ὦν. Τίς τὴν παραβεβηκότων τὸν λόγον καὶ τὴν πίστιν ἐξομοσαμένων τοσούτων ἐνεδαψιλεύσατο ταῖς ἀρνητικαῖς τοῦ Κυρίου φωναῖς; Ἀντεφιλοτιμήθη τῷ θεῷ τοῦ Ἰωάννου κηρύγματι. Ὅσακις γὰρ ἐκεῖνος τὸ ἦν τῷ Λόγῳ προσμαρτύρησε, τοσαυτάκις οὗτος ἀντιθεῖναι τὸ οὐκ ἦν τῷ ὄντι ἐπιλονεῖσκει. Καὶ τῷ ἀγίῳ στόματι τοῦ πατρὸς ἡμῶν διαμάχεται ταῦτα προφέρων κατ' αὐτοῦ τὰ ἐγκλήματα· ὅτι ἀμελεῖ τῶν διορισμῶν τούτων Βασίλειος, ὄντα λέγων τὸν ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ, καὶ ἐν τοῖς κόλποις ὄντα, τίς τῆς τοιαύτης προσθέσεως τῆς κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν κόλπον, παραγραφόμενης τοῦ ὄντος τὴν ὑπαρξιν. Ὡς κενῶν μαθημάτων! οἷα παιδεύουσιν οἱ παιδευταὶ τῆς ἀπάτης! οἷων δογμάτων εἰσηγῆται τοῖς ἀκούουσι γίνονται! τὸ ἐν τινι ὄν μὴ εἶναι διδάσκουσιν. Οὐκοῦν, ἐπειδὴ ἐντός σου ἔστιν, Εὐνόμε, ἡ καρδία καὶ ὁ ἐγκέφαλος, οὐκ ἔστι κατὰ τὸν σὸν διορισμὸν τούτων ἐκάτερον. Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο κυρίως ὁ Μονογενὴς Θεὸς οὐκ ἔστι, διότι ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς ἔστι κόλποις, πᾶν τὸ ἐν τινι ὄν, τοῦ εἶναι

PATROL. GR. XLV.

A sibi fingit, ideo imaginatio non est cursus. Sed etiamsi abusive ita dicatur, falsa tamen nominis appellatione vocatur. Ergo qui audet Unigenitum Deum, vel non esse, vel non proprie esse dicere, aperte in ipsum fidem abrogat dogmatis. Quis enim amplius ei qui non est crediderit? vel huic assenserit, cujus esse improprium et quod subsistere nequeat, ab inimicis veri Domini demonstratum fuerit.

At ne cui videatur calumnia quadam contra adversarios id a nobis proferri, ipsam apponam impiorum dictionem sic habentem: *Qui non est, inquit, neque proprie est, qui est in sinibus ejus qui est, et qui in principio est, et apud Deum est; etsi Basilius, hac definitione et adjectione neglecta, mutet entis appellationem præter veritatem. Quid dicis? Qui est in Patre non est, qui in principio est et in Patris sinibus, propterea non est, quia in principio est, et in Patre est, et in sinibus ejus qui est conspicitur; propterea proprie non est, quia est in eo qui est? O vana futiliaque et absurda dogmata! Nusquam antea hanc vocis inanitatem sive vaniloquentiam audivimus: quod Dominus, per quem omnia, proprie non est. Nec adhuc hoc grave est, sed illud etiam multo est absurdius, non solum non esse ipsum dicere, vel non proprie esse; sed etiam in composita variaque conspici natura: non enim, ait, ens, neque simplex ens. Cui autem simplicitas non adest, quod est varium nempe attribuitur, et quod compositum. Quomodo igitur idem et non est omnino, et compositum secundum essentiam est? horum duorum alterum oportet, vel omnino ei assignantes quod non existit, neque compositum dicere, vel compositum in ipso vocantes, non eximere ex eo quod est. Sed ut multiformiter et varie ab ipsis fiat blasphemia, omnibus hallucinatur impiis notionibus. Nam ad ens comparisonem facta, non esse Dominum dicit: et relatione cum eo quod simplex est, eum simplicitate privat et destituit. Non ens, inquit, neque simpliciter, neque proprie ens. Quis eorum qui sermonem transgressi sunt et fidem ejurarunt, tam largus est et liberalis in profundendis vocibus, quibus Dominus negatur? Ambitiosa contentione ex adverso repugnat huic divino Joannis præconio. Quoties enim ille quod erat Verbo attribuit, toties hic opponere non erat ei quies, pertinaciter obnixus est. Etori sancto patris nostri repugnat hæc adversus eum proferens crimina: quod nimirum Basilius has definitiones negligit, dicens eum esse qui est in Patre, et in principio et in sinibus, quasi nimirum ejusmodi additio, in principio, et in sinu, præscribat ac definiat ejus qui est existentiam. O inania et nugacia documenta! qualia præcipiunt erroris magistri! qualium decretorum auctores auditoribus sunt! quod in aliquo est, non esse docent. Ergo, quoniam intra te, o Eunomi, est cor et cerebrum, secundum tuam distinctionem, horum utrumque non*

est. Si enim ob eam causam Unigenitus Deus proprie non est, quia in Patris est sinibus, quidquid est in aliquo, funditus e rerum natura sublatum est. Atqui in te cor est et non per se, igitur secundum tuam rationem vel omnino dicendum est non esse ipsum, vel non proprie esse. Sed quod indoctum et blasphemum, id est impie et scelerate prolatum, in ejus dictis tantum est et tale, ut etiam ante nostros sermones mente præditis sit perspicuum et manifestum; ut autem magis ejus cum impietate conjuncta dementia innotescat, hoc iis quæ ante diximus adjiciemus: Si solum proprie esse licet dicere, cui Scripturæ sermo absolutum et liberum attribuit esse, quamobrem veluti aquarii habentes potestatem bibendi, siti enecantur? et hic in promptu habens adversus blasphemiam in Filium præsentaneum remedium, connivens prætercurrit, velut servari metuens. Et Basilium turpi fama differt quod distinctiones silentio tacitus præteriens, solum in se ipso verbum erat in Unigenito exposuit. Atqui poterat, quæ ille vidit, et eorum qui habent oculos unusquisque videt, et hic etiam videre. Quod mihi videtur divino instinctu afflatuque concitatus excelsus Joannes, ut ora eorum qui Christum oppugnant obstrueret, quique propter has accessiones, Christi verum esse et proprium irritum facere conarentur, simpliciter, absolute, et interminate dixisse, Deus erat Verbum, et vita erat, et lux erat, et non solum qui est in principio, et apud Deum, et in sinibus Patris: ita ut per talem relationem proprie esse Domini tollatur: sed dicendo quod Deus erat, hac libera et soluta voce omnem circuitum ad impietatem currentium cogitationibus intercidit. Præterea quod etiam magis adversariorum malignitatem refellit: si enim in aliquo esse argumentum faciunt, quod non sit proprie, neque Patrem proprie esse omnino consentientur qui in Evangelio didicerunt, quod quemadmodum Filius in Patre, sic et Pater in Filio manet, secundum Domini vocem. Æquale est enim in sinibus Patris esse Filium, et in Filio Patrem esse dicere. Obiter etiam hoc examinemus: Quando, ut inquit, non erat Filius, quid continebat Patris sinus? Prorsus enim vel plenum dabunt ipsum fuisse, vel inanem ponent. Si igitur plenus erat sinus; Filius omnino erat sinus plenitudo. Quod si aliquam in Patris sinibus spectant inanitatem, nihil aliud quam ex incremento perfectionem ei assignant, quia ab inani et deficiente ad plenum et perfectum transmigret. Sed non cognoverunt, neque intellexerunt, ait David de his qui in tenebris ambulant; qui enim veræ luci bellum intulit, in luce animum habere non potest. Ideo adjacet ex consequenti, quod hanc impietatem non intellexerunt.

Quinetiam a Patre Filii essentiam imperio regi sive Patris dominio subjici autumat, sic dicens ad verbum: *Non enim hanc sibi ut propriam vindicant dignitatem, qui per Patrem est et vivit, cum etiam hujus dominatrix essentia ad seipsam trahat entis*

A πάντως ἐξίτηται. Ἀλλὰ μὴν ἐν σοὶ ἡ καρδία καὶ οὐ καθ' ἐαυτὴν ἐστίν. Ἄρα κατὰ τὸν σὸν λόγον ἢ καθόλου χρὴ μὴ εἶναι λέγειν αὐτὴν, ἢ μὴ κυρίως εἶναι. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἀπαίδευτον ἐν τοῖς εἰρημένους παρ' αὐτοῦ καὶ τὸ βλάσφημον, τοσοῦτόν τε καὶ τοιούτον, ὡς καὶ πρὸ τῶν ἡμετέρων λόγων καταφανὲς εἶναι τοῖς νοῦν ἔχουσιν· ὡς δ' ἂν μᾶλλον ἐπιδὼλος αὐτοῦ γένοιτο μετὰ τῆς ἀσεβείας ἡ ἀνοία, τοῦτο τοῖς προσηρμένους προσθήσομεν· Εἰ μόνον ἔστι κυρίως εἶναι λέγειν, ὅτι τῆς Γραφῆς ὁ λόγος ἀπολελυμένον τε καὶ ἄσχετον μαρτυρεῖ τὸ εἶναι, διὰ τί καθάπερ οἱ ὕδροφοροῦντες ἐν ἐξουσίᾳ τοῦ πιεῖν τῇ οἰψῇ φεέρονται; Καὶ οὗτος πρόχειρον ἔχων τῆς κατὰ τοῦ Υἱοῦ βλασφημίας τὸ ἀντιφάρμακον, ἐπιμύσας παρέδραμεν, ὥστε τὸ σωθῆναι φοβούμενος. Καὶ ἀδικοῦν αἰτιᾶται Βασίλειον, ὅτι τοὺς προσδιορισμοὺς σιωπῆσας, μόνον ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ ἦν ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς διηγῆσατο. Καίτοι γε δυνατόν ἦν, ἃ ἐκείνος οἶδε, καὶ ἕκαστος τῶν ὀφθαλμοῦς ἔχόντων ὁρᾶν, καὶ τοῦτον ἰδεῖν. Ὁ μοι δοκῇ προφητικῶς κινήθεις ὁ ὑψηλὸς Ἰωάννης, ὡς ἂν ἐμφραγῇ τὰ στόματα τῶν χριστομαχούντων διὰ τὰς προσθήκας ταύτας ἀθετούντων τοῦ Χριστοῦ τὸ κυρίως εἶναι, ἀπλῶς καὶ ἀδιορίστως εἰπεῖν, ὅτι θεὸς ἦν ὁ Λόγος, καὶ ζωὴ ἦν, καὶ φῶς ἦν, οὐ μὴν ἐν ἀρχῇ, καὶ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐν κόλποις τοῦ Πατρὸς ὡς τε διὰ τῆς τοιαύτης σχέσεως ἀναιρεῖσθαι τοῦ Κυρίου τὸ κυρίως εἶναι· ἀλλὰ τὸ εἰπεῖν ὅτι θεὸς ἦν, τῇ ἀσχετῇ ταύτῃ καὶ ἀπολύτῃ φωνῇ, πᾶσαν περιδρομὴν τῶν εἰς ἀσέβειαν τρεχόντων τοῖς λογισμοῖς ὑποτέμνεται. Καὶ ἐτι πρὸς τοῦτοις δ καὶ μᾶλλον ἐλέγχει τὴν τῶν ἀντικειμένων κακόνοιαν· εἰ γὰρ τὸ ἐν τινι εἶναι σημεῖον ποιοῦνται τοῦ μὴ κυρίως εἶναι, οὐδὲ τὸν Πατέρα κυρίως εἶναι πάντως συντίθενται, μεμαθηκότες ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι ὥστερ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, οὕτω καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ μένει, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν. Ἰσον γάρ ἐστι τῷ ἐν κόλποις εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, τὸ ἐν τῷ Υἱῷ τὸν Πατέρα εἶναι λέγειν. Ἐν παρόδῳ δὲ καὶ τοῦτο προσεξετάσωμεν· Ὅτε οὐκ ἦν, ὡς φασιν, ὁ Υἱὸς, τί περιεῖχε τοῦ Πατρὸς ὁ κόλπος; Πάντως γὰρ ἡ πλήρη δύσουςιν αὐτὸν εἶναι, ἢ κενὸν ὑποθήσσονται. Εἰ μὲν οὖν πλήρης ἦν ὁ κόλπος, ὁ Υἱὸς πάντως ἦν τοῦ κόλπου τὸ πλήρωμα. Εἰ δὲ τίνα κενότητα τοῖς τοῦ Πατρὸς ἐνθεωροῦσι κόλποις, οὐδὲν ἕτερον ἢ ἐκ παραυξήσεως αὐτῷ D προσμαρτυροῦσι τὴν τελειότητα, ἀπὸ τοῦ κενοῦ τε καὶ λείποντος ἐπὶ τὸ πλήρες μεθισταμένου καὶ τέλειον. Ἀλλ' οὐκ ἔγνωσαν οὐδὲ συνήκαν, φησὶν ὁ Δαβὶδ περὶ τῶν ἐν σκότει διαπορευομένων. Ὁ γὰρ ἐκπατολεμωμένος τῷ ἀληθινῷ φωτὶ, ἐν φωτὶ τὴν ψυχὴν ἔχειν οὐ δύναται· διὰ τοῦτο προσκείμενον ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦντος τὴν ἀτέδειαν ταύτην ἐπανορθούμενον, ὥστερ ἀρασιὰ πληγέντες κατὰ τοὺς Σοδομίτας οὐ κατενόησαν· castigat, tanquam cæcitate percussi velut Sodomitæ

Ἀλλὰ καὶ κυριεύεσθαι λέγει παρὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν, οὕτω λέγων τῷ ῥήματι· Οὐ γὰρ οἰκεῖται ταύτῃ τὴν ἀξίαν ὁ διὰ τὸν Πατέρα ὢν καὶ ζῶν, τῆς καὶ τοῦτον κυριεύουσας οὐσίας πρὸς ἑαυτὴν ἐλκούσης τὴν τοῦ ὄντος ἔννοιαν. Εἰ μὲν

οὐν τινὲ τῶν ἔξω σοφῶν ταῦτα δοκεῖ, μηδὲν ἐνοχλεῖ-
σθω τὰ Εὐαγγέλια, μηδὲ ἡ λοιπὴ τῆς Θεοπνεύστου
Γραφῆς διδασκαλία. Τίς γὰρ κοινωνία τῷ Χριστιανῷ
λόγω πρὸς τὴν μωρανθεισαν σοφίαν; Εἰ δὲ τοῖς γρα-
φικοῖς ἐπερείδεται, δεῖξάτω τοιαύτην ἐκ τῶν ἁγίων
φωνήν, καὶ ἡμεῖς σιωπήσομεν. Βωῶντος ἀκούω τοῦ
Παύλου, ὅτι *Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός*. Ἄλλ' ἀντιθεὸν τῷ Παύλῳ Εὐνόμιος, δοῦλον ὀνομάζων τὸν
Χριστόν. Ἄλλο γὰρ τι δουλείας ἡμεῖς οὐκ ἐπιγινώ-
σκομεν γινώρισμα, πλὴν τὸ ὑποχείριον εἶναι καὶ κυ-
ριεύεσθαι, δοῦλος πάντως ἐστίν. Ὁ δὲ δοῦλος τῇ φύ-
σει Κύριος εἶναι οὐ δύναται, κἂν ἐκ καταχρήσεως
λέγῃται. Καὶ τί μοι φέρειν εἰς μαρτυρίαν τὴν τοῦ
Κυρίου κυριότητα εἰς τὰς τοῦ Παύλου φωνάς; Αὐ-
τὸς γὰρ ὁ Παύλου Δεσπότης πρὸς τοὺς μαθητάς
φησιν ἀληθῶς εἶναι Κύριος, ἀποδεχόμενος τὴν ὁμο-
λογίαν τῶν διδασκαλῶν αὐτὸν καὶ Κύριον ὀνομαζόντων,
λέγει γὰρ, ὅτι *Ὑμεῖς καλεῖτέ με Κύριον καὶ δι-
δάσκαλον, καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ·* τὸ δὲ αὐτὸ
τοῦτο καὶ τὸν Πατέρα παρ' αὐτῶν ἐνομοθέτησε λέγε-
σθαι εἰπών· *Μὴ καλέσητε καθηγητὴν ἐπὶ τῆς γῆς· εἰς
γὰρ ὑμῶν καθηγητὴς, ὁ Πατὴρ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*.
Τίνι τοίνυν προσεκτέον ἡμῖν ἐν μέσῳ τούτων ἀπει-
λημένοις; Ἐκείθεν αὐτός τε ὁ Κύριος, καὶ ὁ λαλοῦντα
ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Χριστόν, τὸ μὴ χρῆναι δοῦλον
αὐτὸν ἐννοεῖν ἐγκλεῖσθαι, ἀλλ' οὕτω τιμᾶν αὐτόν,
καθὼς τιμᾶται ὁ Πατὴρ. Ἐντεῦθεν Εὐνόμιος δουλείας
ἐπάγει τῷ Κυρίῳ γραφὴν, κυριεύεσθαι λέγων τὸν τοῦ
παντὸς ἐξηγμένον τὸ κράτος. Ἄρα ἀμφίβολος ἡμῖν
τοῦ πρακτέου ἡ αἵρεσις; Ἡ παρ' ὀλίγον ἐστὶν ἡ τοῦ
λυσιτελεστέρου διάκρισις; Ἀτιμάσω Παύλου τὴν
συμβουλήν, ὦ Εὐνόμιε; Μὴ πιστοτέραν ἡγήσομαι τῆς
σῆς; ἀπάτης τὴν τῆς ἀληθείας φωνήν; Ἄλλ' εἰμὶ
ἡλθὼν καὶ ἐλάλησα, φησὶν, αὐτοῖς, ἀμαρτίαν οὐκ
εἶχον. Ἐπεὶ οὖν αὐτὸς ἐλάλησεν αὐτοῖς ἀληθῶς λέ-
γων ἑαυτὸν εἶναι Κύριον, οὐχὶ ψευδῶς ὀνομάζεσθαι·
Εἰμὶ γὰρ, φησὶν, οὐχὶ ὀνομάζομαι... τί ἀναγκαῖον
ποιεῖν, ὃ ἀναπόδραστός ἐστιν ἐκ τοῦ προγινῶναι ἡ
τιμωρία;

Ἄλλ' ἴσως πάλιν ἡμῖν πρὸς ταῦτα τὴν συνήθη σο-
φίαν ἀντιπροβάλλεται, καὶ λέξει τὸν αὐτὸν καὶ δου-
λεύειν καὶ Κύριον εἶναι, ὑπὸ μὲν τοῦ κρατοῦντος κυ-
ριεύομενον, τῶν δὲ λοιπῶν κυριεύοντα. Λέγεται δὲ τὰ
σοφὰ ταῦτα κατὰ τὰς τριόδους παρὰ τῶν ἐραστῶν
τῆς ἀπάτης περιφερόμενα, οἱ διὰ τῶν ἀνθρωπίνων
περιστάσεων τὰς μεταίας ἑαυτῶν ὑπολήψεις περὶ τὸ
θεῖον κρατύνουσιν. Ἐπειδὴ γὰρ αἱ κατὰ τὸν βίον
τούτων συντυχίαι, τῶν τοιούτων ἡμῖν πραγμάτων τὰ
ὑποδείγματα φέρουσιν, οἷον ἐπ' οἰκίας ἐστὶν εὐπορω-
τέρας ἰδεῖν, τὸν δραστηκώτερόν τε καὶ εὐνούστερον
τῶν ὁμοδούλων προτεταγμένον τῶν προσταγμάτων
τοῦ δεσπότη, τὴν κατὰ τῶν ὁμοτίμων ὑπεροχὴν λα-
χόντα, ταύτην μεταγούσιν ἐπὶ τὰ θεῖα δόγματα τὴν
διάνοιαν ὥστε τὸν μονογενῆ Θεὸν ὑπεξευγμένον τῇ
δυναστείᾳ τοῦ ὑπερέχοντος, μηδὲν ἐμποδίζεσθαι τῇ

A notionem. Si quidem alicui externorum sapientum
hæc probantur, nihil interturbentur Evangelia, ne-
que reliqua divinitus inspiratæ Scripturæ doctrina.
Quæ enim communicatio Christianorum sermoni,
cum stulta et fatua sapientia? Quod si scriptis in-
nititur, ostendat talem ex sanctis Scripturis vocem,
et nos tacebimus. Clamantem audio Paulum, quod
Unus Dominus Jesus Christus. Sed Paulo reclamât
et adversatur Eunomius, Christum servum nomi-
nans. Non enim aliud nos servitutis indicium et
certum signum agnoscimus, quam subditum esse
et imperium pati; qui talis est, certe servus est.
Servus autem natura Dominus esse non potest,
quavis abusione dicatur. Quid mihi necesse est
Pauli voces ad demonstrandam Domini dominatio-
B nem in testimonium asferre? Ipse enim Pauli Do-
minus ad discipulos ait se vere Dominum esse, ap-
probans horum confessionem qui ipsum magistrum
et Dominum nominabant; dicit enim: *Vos vocalis
me Dominum et magistrum, et bene quidem dicitis:
sum enim* ¹³. Hoc idem et Patrem ab ipsis jussit
appellari, cum dixit: *Neque vocaveritis magistrum in
terra; unus enim magister vester, Pater qui in cœ-
lis* ¹⁴. Cuinam igitur nobis in medio horum inter-
ceptis adhærendum est? Illinc ipse Dominus, et qui
in seipso habet loquentem Christum, non oportere
ipsum servum animo concipere præcipit, sed sic
ipsum colere sicut colitur Pater. Istinc Eunomius
Domino servitutis actionem intendit, dum asserit
eum qui universi imperium adeptus est, domina-
C tioni subji. An ambigua nobis ejus quod agendum
est electio? an parum interest utilioris discretio?
Consilium Pauli, o Eunomi, contemnâ? Veritatis
vocem tuo errore credibiliorem non arbitrabor?
*Nisi venissem, ait, et eos allocutus essem, peccatum
non haberent* ¹⁵. Quoniam igitur ipse locutus est
ipsis, vere dicens seipsum esse Dominum, non falso
nominari: Sum enim, inquit, non nominor, quid
necesse est facere, cui ex eo quod prænovit inevi-
tabile est supplicium?

Sed fortasse ad hæc rursus usitatam sapientiam
nobis refractarius opponet, et dicet eundem et ser-
vire et Dominum esse; præpotenti quidem subjec-
tum, reliquis vero dominante. Hæc autem docte
dicuntur in triviis ab amatoribus erroris circum-
D ferri, qui per humanas circumstantias vanas suas
de Deo opiniones confirmant. Quandoquidem enim
qui in hac vita contingunt casus talium rerum no-
bis exempla asserunt, cujusmodi in familia copio-
siore licet videre, ex conservis ad agendum prom-
ptiorem magisque benevolum, rebus sui domini præ-
fectum, contra æquales gradum altiores sortitum;
bunc ad divina dogmata conceptum transferunt, ita
ut unigenitum Deum potestati supereminentis sub-
jugatum nihil est quod impediat, quin dominantis
auctoritate inferiorum præfecturam obtineat. Sed

¹³ Joan. xiii, 13. ¹⁴ Matth. xxiii, 9. ¹⁵ Joan. xv, 22.

nos tali sapientiæ cum dixerimus valere, pro nostra intelligentiæ mediocritate de hac re sermonem consideremus. An Patrem natura Dominum consentiunt, an alicujus suffragio ad hoc venisse? Sed neminem eo amentię et infamię processisse arbitror, qui modo quocunque mentis et intelligentiæ sit compos, ut non Deo universorum dominationem natura inesse testetur. Quod enim natura est simplex et partium expers et incompositum, quod quidem fuerit, totum per totum hoc est, non ex mutatione alicujus alterius factum: sed in quo est, permanens in æternum. Quid igitur et de Unigenito existimarunt? utrum simplicem et ejus essentiam contineant, an aliquam in ea compositionem intelligunt? Si igitur aliquid varium et multiplex multisque partibus constans hunc esse arbitrantur; neque plane deitatis nomen ei concedent, ad materiales quasdam et corporales opiniones decretum de Christo traducentes. Quod si simplicem esse consentiunt, quomodo in simplicitate subjecti, contrariorum concursus licet intueri? ut enim vitæ et mortis in contrarium immediata est oppositio, sic cum servitute dominatio nullum habet consortium, et propriis affectionibus alienata est. Si quis enim horum utrumque in seipsis consideret, non æqualem ambobus aptaverit definitionem. Quorum autem definitio non eadem, horum etiam natura omnimodo differt. Si igitur simplex secundum naturam Dominus, quomodo in subjecto contrariorum duplicitas esse possit, servitute nimirum cum dominatione contemperata? Sed si Dominus secundum sanctorum doctrinam conceditur, ipsum expertem esse contrarii simplicitas subjecti testatur. Quod si ipsum servire denuntiant, frustra ei nomen dominationis attribuunt. Quod enim simplex et sincerum natura, ad contrarias proprietates non dividitur. Quod si illud quidem ipsum esse dicunt, hoc vero dici: natura quidem servum, nomine vero dominum: ostendant libere ejusmodi vocem, et nos a contradictionis laboribus longis requiescere facient. Quis enim in vanis tam otio abundans est, ut aperta, clara et indubitata rationibus redarguat? Neque enim si quis sui ipsius cædis scelus indicaverit, accusatoribus labor relinquitur, certis ut demonstrationibus cædem ad probationem adducant, eamque factam esse convincant. Sic nos non amplius argumentis curta ratione exquisitis adversarios reprehendemus, cum hucusque impietate processerint. Qui enim unigenitum Deum servum natura asserit, hunc sibi conservum per quæ ait adstruit: ex eoque duplex absurditas necessario inferetur; vel enim conservum contemnet et fidem negabit, jugo dominationis Christi excusso; vel servum venerabitur, et naturam sui juris et liberam aversatus, quodam modo seipsum pro Deo colet. Si enim in servitute quidem seipsum, in servitute autem videt etiam id quod colitur, in seipsum plane intuetur, qui alium seipsum in eo quod adoratur videt. Enimvero alia omnia quæ necessario in hujus dog-

του δυναστεύοντος ἐξουσίᾳ πρὸς τὴν τῶν καταδεστέρων ἡγεμονίαν. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐρρώσθαι φράσαντες τῇ τοιαύτῃ σοφίᾳ, κατὰ τὸ ἡμέτερον τῆς διανοίας μέτρον τὸν περὶ τοῦτου λόγον διασχεψόμεθα. Ἄρα τὸν Πατέρα φύσει Κύριον ὁμολογοῦσιν, ἡ διὰ χειροτονίας τινὸς πρὸς τοῦτο ἐλθεῖν; Ἀλλὰ οὐκ οἶμαι εἰς τοῦτο μανίας ἐλθεῖν τὸν καὶ ὁπωσὺν διανοίας μετέχοντα· ὡς μὴ τῇ φύσει προσμαρτυρεῖν τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὴν κυριότητα. Ὁ γὰρ ἀπλοῦν τῇ φύσει καὶ ἀμερὲς καὶ ἀνύθետον, ὅπερ ἂν τύχη ὃν, ὅλον διόλου τοῦτό ἐστιν, οὐκ ἐκ μεταβολῆς τινος ἐτέρου γινόμενον· ἀλλ' ἐν ᾧ ἐστίν, διαμένον πρὸς τὸ αἰδίον. Τί οὖν καὶ περὶ τοῦ Μονογενοῦς ὑπελήψασιν; Ἄρα ἀπλὴν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν ὁμολογοῦσιν, ἡ τινα καὶ σύνθεσιν περὶ αὐτὴν ἐνομοῦσιν; Εἰ μὲν οὖν ποικίλον τι χρῆμα καὶ πολυμερὲς εἶναι τοῦτον νομίζουσιν, οὐδὲ τὸ νομα πάντως τῆς θεότητος αὐτῷ συγχωρήσουσιν, εἰς ὕλδεις τινὰς καὶ σωματικὰς ὑπολήψεις τὸ περὶ τοῦ Χριστοῦ δόγμα μεταίροντες. Εἰ δὲ ἀπλοῦν εἶναι συντίθενται, πῶς ἔστι τῇ ἀπλότῃ τοῦ ὑποκειμένου τὴν τῶν ἐναντίων συνδρομὴν ἐνθεωρῆσαι; Ὡς γὰρ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἀμεσὸς ἐστίν ἡ πρὸς τὸ ἐναντίον ἀντιδιτάσις, οὕτως ἡ κυριότης πρὸς τὴν δουλείαν ἀμικτός ἐστι καὶ ἡλλοτριωμένη τοῖς ἰδιάζουσιν. Οὐ γὰρ ἂν τις ἐκάτερον τούτων ἐφ' ἑαυτὸν θεωρῶν, τὸν ἴσον ἀμφοτέροις ἀρμόσειε λόγον. Ὡν δὲ ὁ λόγος οὐχ ὁ αὐτὸς, τούτων καὶ ἡ φύσις πάντως διάφορος. Εἰ οὖν ἀπλοῦς κατὰ τὴν φύσιν ὁ Κύριος, πῶς ἂν γένοιτο περὶ τὸ ὑποκείμενον ἡ τῶν ἐναντίων διπλόη, δουλείας συνανακρινωμένης τῇ κυριότητι; Ἀλλ' εἰ Κύριος κατὰ τὴν τῶν ἁγίων διδασκαλίαν ὁμολογεῖται, ἀμέτοχον αὐτὸν εἶναι τοῦ ἐναντίου ἡ ἀπλότης τοῦ ὑποκειμένου μαρτύρεται. Εἰ δὲ δουλεύειν αὐτὸν ἀποφαίνονται, μάτην αὐτῷ τὸ νομα προσμαρτυροῦσι τῆς κυριότητος. Τὸ γὰρ ἀπλοῦν τῇ φύσει πρὸς τὰ ἐναντία τῶν ἰδιωμάτων οὐ διατρίβεται. Εἰ δὲ τὸ μὲν εἶναι φασιν αὐτὸν, τὸ δὲ λέγεσθαι· τῇ φύσει μὲν δοῦλον, τῷ ὀνόματι δὲ Κύριον· δεῖξά τωσαν ἐν παρήρησι τοιαύτην φωνήν, καὶ ἀναπαύσουσιν ἡμᾶς τῶν μακρῶν περὶ τὴν ἀντίρρησιν πόνων. Τίς γὰρ οὕτως ἐν τοῖς ματαίοις εὐσχολος, ὡς τὰ φανερά τε καὶ ἀναμφίβολα διὰ λογισμῶν ἐξελέγγειν; Οὐδὲ γὰρ εἰ τις ἑαυτοῦ καταμηνύσει τοῦ φόνου τὴ μίλασμα, πόνος τις ὑπολείπεται τοῖς κατηγοροῖς, δι' ἀποδείξεων τινων ἀγειν τὴν μαιφονίαν εἰς ἑλεγγον. Οὕτω καὶ ἡμεῖς οὐκέτι τὸν ἐκ τῆς ἐξετάσεως ἑλεγχον τοῖς ἐναντίοις ἐποίησομεν, ὅταν μέχρι τούτου τῇ ἀσεβείᾳ προέλθωσιν. Ὁ γὰρ δοῦλον τῇ φύσει λέγων τὸν μονογενῆ Θεόν, ὁμῶδουλον ἑαυτῷ τοῦτον δι' ὧν λέγει κατασκευάζει, ἐκ δὲ τούτου διπλὴ ἡ ἀτοπία κατ' ἀνάγκην συνενεχθήσεται. Ἡ γὰρ καταφρονήσι τοῦ ὁμοδοῦλου καὶ τὴν πίστιν ἀρνήσεται, τὸν συγὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ δεσποτείας ἀποσεισάμενος· ἡ ὑποκύψει τῷ δοῦλῳ, καὶ ἀποστραφεῖς τὴν αὐτοκρατίαν τε καὶ ἀδέσποτον φύσιν, τρόπον τινὰ ἑαυτὸν ἀντὶ Θεοῦ σεβασθήσεται. Εἰ γὰρ ἐν δουλείᾳ μὲν ἑαυτὸν, ἐν δουλείᾳ δὲ ὁρᾷ καὶ τὸ σέβασμα, πρὸς ἑαυτὸν ἀτεχνῶς βλέπει, ὁ ἄλλον ἑαυτὸν ἐν τῷ σεβάσματι βλέπων. Ἀλλὰ μὴν τὰ ἄλλα πάντα ὅσα κατ' ἀνάγκην τῇ κακίᾳ ταύτῃ συνθεωρεῖται τοῦ δόγματος, τίς ἂν ἐξαριθμήσαιτο λόγος; Τίς γὰρ εἰς

οἶδεν ὅτι ὁ δοῦλος τῇ φύσει καὶ πρὸς δεσποτικὴν ἀνάγκην ἡτοχολημένος, οὐδὲ τοῦ κατὰ τὸν φόβον πάθους ἐκτὸς ἂν εἴη; συνέξουσιν γὰρ πῶς τῇ φύσει τῆς δουλείας ὁ φόβος. Καὶ τοῦτου μάρτυς ὁ θεὸς Ἀπόστολος εἰπὼν, ὅτι *Οὐκ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον*. Ὡστε καθ' ὁμοιότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ κατὰ τὸν φόβον πάθος ἐπιθροῦλλήσουσι τῷ ὁμοδόλῳ Θεῷ.

Ἄλλ' ὁ μὲν τῆς αἰρέσεως Θεός, τοσοῦτον. Ἡμεῖς δὲ οἱ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἐπ' ἐλευθερίᾳ παρὰ Χριστοῦ κληθέντες τοῦ τῆς δουλείας ἡμᾶς ἐλευθερώσαντος, ὅσα φρονεῖν παρὰ τῶν Γραφῶν ἐδιδάχθημεν, δι' ὀλίγων ἐκθήσομαι. Ἐγὼ γὰρ ἐκ τῆς θείας διδασκαλίας ὁρμώμενος, θαρσύν ἀποφαίνομαι, ὅτι οὐδὲ ἡμᾶς δούλους ὁ θεὸς βούλεται λόγος, μετασκευασθείσης ἡμῖν πρὸς τὸ κρεῖττον τῆς φύσεως. Καὶ ὁ πάντα λαβὼν τὰ ἡμέτερα, ἐφ' ὅτε ἀντιδοῦναι τὰ ἴδια, ὡς τὰς νόσους, καὶ τὸν θάνατον, καὶ τὴν κατάραν, καὶ τὴν ἁμαρτίαν, οὕτω καὶ τὴν δουλείαν ἔλαβεν· οὐχ ὡς αὐτὸν ἔχειν ἂ ἔλαβεν, ἀλλ' ὡς ἐκκαθάραι τῶν τοιούτων τὴν φύσιν, ἐξαφανισθέντων ἐν τῇ ἀκηράτῳ φύσει τῶν ἡμετέρων. Ὡς οὖν οὐκ ἔσται κατὰ τὴν ἐλπιζομένην ζωὴν οὐ νόσος, οὐ κατάραν, οὐχ ἁμαρτία, οὐ θάνατος, οὕτως εἰς ἀφανισμόν καὶ ἡ δουλεία μετὰ τούτων διελεύσεται. Καὶ ὅτι ταῦτα ἀληθῆ λέγω, αὐτὴν πρὸς μαρτυρίαν καλῶ τὴν ἀλήθειαν, ἣ φησι πρὸς τοὺς μαθητάς, ὅτι *Οὐκέτι καλῶ ὑμᾶς δούλους, ἀλλὰ υἱοὺς*. Εἰ οὖν τὸ καθ' ἡμᾶς ἔσται ποτὲ τοῦ τῆς δουλείας ὁνειδούς ἐλεύθερον, πῶς ὁ τοῦ παντὸς Δεσπότης παρὰ τῆς παραπληξίας τε καὶ μανίας τῶν ἐξεστηκότων τούτων καταδουλοῦται; Οἱ κατὰ τὸ ἀκλόουθον πάντως, οὐδὲ γινώσκουσιν αὐτὸν τὰ τοῦ Πατρὸς διορίζονται, διὰ τὴν περὶ τῶν δούλων ἀπόφασιν, ἣ φησιν, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ ὁ κύριος αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅταν ταῦτα λέγωσιν, ἀκουσάτωσαν ὅτι πάντα ἐν ἑαυτῷ τὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς ἔχει, καὶ πάντα βλέπει ὅσα ὁ Πατήρ ποιεῖ, καὶ οὐδὲν τῶν πατρικῶν ἀγαθῶν ἔξω τῆς τοῦ Μονογενοῦς ἔστι γνώσεως. Πῶς γὰρ ἂν τοῦ Πατρὸς μὴ ἔχοι, ὅλον ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα; Οὐκοῦν εἰ δοῦλος μὲν οὐ γινώσκει τί ποιεῖ ὁ δεσπότης, ὁ δὲ πάντα ἐν ἑαυτῷ τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει, νηψάτωσάν ποτε οἱ τῇ μέθῃ παράφοροι, καὶ ἀναβλεψάτωσαν νῦν γοῦν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὅτι ὁ πάντα ἔχων ἐφ' ἑαυτοῦ χαρακτῆρα, καὶ ὁ τοῦ παντὸς βασιλεύων, μὴ ὁμοτίμον ἔχει ἑαυτῷ τὴν μορφὴν. Ἢ πῶς ἡ ἀτιμία τῆς ἀληθινῆς ἀπαυγάζεται δόξης; Ἀτιμία γάρ ἐστιν ἡ δουλεία. Πῶς δὲ ὁ τοῦ βασιλέως Υἱὸς εἰς δουλείαν γεννᾶται; οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστιν. Ἄλλ' ὡς φῶς ἐκ φωτός, καὶ ζωὴ ἐκ ζωῆς, ἐξ ἀληθείας ἀλήθεια, οὕτω καὶ ἐκ Κυρίου Κύριος, βασιλεὺς ἐκ βασιλέως, ἐκ Θεοῦ Θεός, ἐξ ἀδεσπότητος ἀδέσποτος· ὅλον γὰρ ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα, εἰ τι ὁ Πατήρ ἔχει ἐν ἑαυτῷ, πάντως ἔχει, καὶ ἐπειδὴ πάντα τοῦ Πατρὸς ἔστιν, ὅσα καὶ ὁ Υἱὸς ἔχει, ἀνάγκη πάντα παρὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης, εἴπερ ὁ Υἱὸς δοῦλος, καὶ

A matis perversitate spectantur, quis sermo enumeraverit? Quis enim ignorat quod natura servus et Domini necessitate occupatus, neque perturbationis metus et timoris fuerit expers? timor enim quodam modo cum natura servitutis conjunctus est et jugatus. Hujus rei testis divinus Apostolus, cum dixit: *Non accepistis spiritum servitutis iterum in timorem*¹⁸. Ita ut ad similitudinem hominum, atque affectum timoris de conservo Deo prædica-verint.

Sed hæreseos quidem Deus, hactenus. Nos autem secundum Apostolum, qui in libertatem a Christo sumus vocati, qui nos a servitute liberavit¹⁹, quæ sapere et sentire ex Scripturis edocti sumus, paucis exponam. Ego enim ex divina doctrina impulsus confidens pronuntio, quod neque nos divinus sermo servos esse vult, cum nostra sit in melius reparata natura. Et qui omnia nostra sumpsit, ut sua nobis refunderet, ut morbos, et mortem, et maledictionem, et peccatum, sic et servitutum cepit: non quod ipse haberet ea quæ cepit; sed ut naturam talibus expiaret, obsoletis et expunctis in natura incorruptibili iis quæ nostra sunt. Sicut igitur in vita quæ speratur, non erit morbus, non maledictum, non peccatum, non mors: sic ad abolitionem cum his etiam servitus deveniet. Quod autem hæc vera dico, ipsam ad testimonium veritatem voco, quæ ait ad discipulos: *Jam non dicam vos servos, sed amicos*²⁰. Si igitur id quod secundum nos est aliquando a servitutis opprobrio erit liberum, quomodo universi Dominus a perculsione et insania horum furiosorum et mentis impotum in servitutem redigitur? qui secundum id quod consequitur prorsus ipsum non cognoscere quæ sunt Patris determinant; propter illam de servis sententiam quæ ait, quod servus nescit quid dominus suus facit: sed cum hæc dicunt, audiant quod omnia in seipso quæ sunt Patris, Filius habet, et omnia respicit quæ Pater facit, nihilque paternorum bonorum quæ extra Unigeniti cognitionem. Quomodo enim aliquid Patris non habeat, qui totum in seipso Patrem habet? Ergo si servus non cognoscit quid faciat dominus, hic autem omnia in seipso quæ sunt Patris habet: sobrii sint tandem qui ebrietate capti insaniunt, et nunc in veritatem oculos convertant. Quod qui omnem habet in seipso characterem, et qui universi rex est, non honore parem habet in seipso formam; vel quomodo ignominia a vera gloria splendere potest? Ignominia enim est servitus. Quomodo autem regis Filius in servitutem gignitur? hæc non sunt, non sunt hæc, sed ut lux de luce, vita de vita, et ex veritate veritas: sic ex Domino Dominus, rex ex rege, ex Deo Deus, ex libero liber, totum enim habens in seipso Patrem, si quid Pater in seipso habet, prorsus omnia habet. Et quoniam omnia sunt Patris quæcunque habet Filius, necesse est omni-

¹⁸ Rom. viii, 15. ¹⁹ Gal. v, 26. sqq. ²⁰ Joan. xv, 15.

no ab inimicis gloriæ Dei, si quidem Filius servus est, etiam Patrem in servitutem redigi. Nihil enim est eorum quæ in Filio, spectantur, quod prorsus non sit Patris. *Omnia* enim, ait, *mea tua sunt, et tua mea* ²¹. Quid igitur miselli dicent? Quid igitur magis consentaneum Filium regia Patris potestate clarificari, qui dixit: *Omnia tua mea sunt, et clarificatus sum in ipsis, vel Patrem ignominia ob servitutem Filii contumeliose affici? Non enim par est eum qui omnia quæ sunt Filii in seipso complectitur, et qui ipse est in Filio, non etiam in servitute Filii prorsus esse, atque in seipso servitutem habere. Hæc sunt præclara Eunomii sapientiæ documenta, per quæ, dum servitute contumeliose deformat Dominum, eandem ignominiam incorruptibili gloriæ Patris inurit.*

Sed rursus ad ea quæ in scriptis sequuntur recurramus. Quid dicit de Unigenito Eunomius? quod sibi non hanc dignitatem vindicat; dignitatem enim nominat ejus qui est appellationem. O admirabilem philosophiam! Quis unquam post hominum memoriam, sive apud Græcos, sive apud barbaricam philosophiam: quis nostrum, quis omnium ætatum hominum, nomen dignitatis enti imposuit? Quidquid enim existens in rerum natura consideratur, communis loquendi consuetudo, esse dicit: a verbo autem esse, entis denominatio formata est. Sed nunc novo locutionis genere, pro entis significatione, vox dignitatis usurpatur: dicit enim Filium non sibi vindicare dignitatem, qui per Patrem est et vivit; qui neque Scripturam habet ad sermonis patrociniū et defensionem, neque per aliquam consequentiam ad hanc amentiam sermonem produxit, sed veluti flatulentum alimentum visceribus ingerens, indigestum nec ratione conclusum velut quemdam tetrum flatum, blasphemiam eructat. Non, inquit, talem dignitatem sibi attribuit: concedatur ipsi, eius dignitatem nominari. Quid igitur? qui est, esse non sibi proprium facit? Quoniam, inquit, per Patrem est. Ergo non esse dicis eum, qui esse sibi non vindicat? Nam non esse proprium, et alienum esse idem significat: et manifesta significatorum contraria differentia. Quod enim proprium non est, alienum; et quod alienum, non est proprium: qui igitur non sibi proprium esse asserit, alienatus est prorsus ab eo quod dicitur esse. Qui autem ab eo quod est, alienus est, non est in esse. Sed hujus absurditatis necessitatem subinde addidit cum dixit, *Cum hujus dominatrix essentia ad seipsam traxerit entis notitiam*: hujus autem inconcinna quidem locutio silentio prætereatur, sed quod in suis dictis contendit, id vero exquiratur. Quinam est tandem sermo qui demonstret Patris essentiam Unigenito dominari? Rursus ex nimia repletionē nobis eructat: Quis evangelista hujus sermonis est auctor? Quæ incursio dialectica? quæ propositiones, quæ pro-

τὸν Πατέρα εἰς δουλείαν κατάγεσθαι. Οὐδὲν γάρ ἐστι τῶν ἐν τῷ Υἱῷ θεωρουμένων, ὃ μὴ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ πάντως. Πάντα ἄρα, φησί, τὰ ἐμὰ σὰ, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ. Τί οὖν ἐροῦσιν οἱ δελταῖοι; Τί οὖν εὐλογώτερον τὸν Υἱὸν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς ἐνδοξάζεσθαι τὸν εἰπόντα, ὅτι Τὰ σὰ ἐμὰ· καὶ δεδόξασθαι ἐν αὐτοῖς· ἢ τὸν Πατέρα τῇ ἀτιμίᾳ τῆς δουλείας τοῦ Υἱοῦ καθυβρίζεσθαι; Οὐ γάρ ἐστι τὸν πάντα τὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἑαυτῷ περιέχοντα, καὶ αὐτὸν ἐν τῷ Υἱῷ ὄντα, μὴ καὶ ἐν τῇ δουλείᾳ τοῦ Υἱοῦ πάντως εἶναι, καὶ ἐν αὐτῷ τὴν δουλείαν ἔχειν. Ταῦτα κατορθοῦ διὰ τῆς σοφίας Εὐνόμιος, δι' ὧν καθυβρίζει τῇ δουλείᾳ τὸν Κύριον, τὴν αὐτὴν ἀτιμίαν τῇ ἀκηράτῳ δόξῃ τοῦ Πατρὸς προστριβόμενος.

Ἄλλ' ἐπαναδράμωμεν πάλιν ἐπὶ τὴν τῶν γεγραμμένων ἀκολουθίαν. Τί λέγει περὶ τοῦ Μονογενεῖς ὁ Εὐνόμιος; Ὅτι οὐκ οἰκιοῦται ταύτην τὴν ἀξίαν· ἀξίαν γὰρ ὀνομάζει τὸν ὄντος προσηγορίαν. Ὡ παραλόγου φιλοσοφίας! τίς τῶν πώποτε γενομένων ἀνθρώπων, εἴτε παρ' Ἑλλήσιν, εἴτε παρὰ τῇ βαρβαρικῇ φιλοσοφίᾳ· τίς τῶν κατ' ἡμᾶς, τίς τῶν ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ, ἀξίας ὀνομα τῷ ὄντι θεοτο; Πᾶν γὰρ τὸ ἐν ὑποστάσει θεωρούμενον, ἢ καὶ τῶν λόγῳ κεχρημένων συνήθεια εἶναι λέγει. Παρὰ δὲ τὸ εἶναι, ἢ τοῦ ὄντος ἐπωνυμία παρεσχημάτισται. Ἀλλὰ νῦν καινοτομεῖται κατὰ τῆς τοῦ ὄντος σημασίας, ἢ τῆς ἀξίας; φωνή. Λέγει γὰρ τὸν Υἱὸν μὴ οἰκιοῦσθαι τὴν τοῦ ὄντος ἀξίαν, τὸν διὰ τὸν Πατέρα ὄντα καὶ ζῶντα, οὕτε Γραφὴν ἔχον τοῦ λόγου προσήσασθαι, οὕτε διὰ τινος ἀκολουθίας πρὸς τὴν ἀνοιαν ταύτην προσαγαγὼν τὸν λόγον· ἀλλ' ὥς τινα φουσώδη τροφὴν τοῖς σπλάγχνοις ἐνθήμενος, ἀκατάσχευόν τε καὶ ἀσυλλόγιστον, οἶόν τι πνεῦμα δυσώδεις, τὴν βλασφημίαν ἐρεῦγεται. Οὐκ οἰκιοῦται, φησί, ταύτην τὴν ἀξίαν· δεδῶσθαι τὸ ὄν ἀξίαν κατονομάζεσθαι. Τί οὖν; Ὁ ὧν οὐκ οἰκιοῦται τὸ εἶναι; Ὅτι, φησί, διὰ τὸν Πατέρα ἐστίν. Οὐκοῦν μὴ εἶναι λέγεις τὸν εἶναι μὴ οἰκιοῦμενον; Τὸ γὰρ μὴ οἰκιοῦσθαι τῷ ἁλλοτριεῖσθαι ταῦτ' σημαίνει, καὶ πρόδηλος ἡ τῶν σημαινόμενων ἀντιδιαίρεσις. Τὸ τὰ γὰρ οἰκεῖον οὐκ ἁλλότριον, καὶ τὸ ἁλλότριον οὐκ οἰκεῖον. Ὁ οὖν μὴ οἰκιοῦμενος τὸ εἶναι ἁλλοτριεῖται πάντως τοῦ εἶναι. Ὁ δὲ τοῦ εἶναι ἁλλότριος, ἐν τῷ εἶναι οὐκ ἐστίν. Ἀλλὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀτοπίας ταύτης ἐπηγάγεν εἰπὼν, *Τῆς καὶ τοῦτου κυριεύουσας οὐσίας πρὸς ἑαυτὴν ἐλκούσης τὴν τοῦ ὄντος ἐννοιαν*. Τοῦτου δὲ τὸ μὲν κατὰ τὴν σύμφρασιν ἀσυνάρτητον σιωπάσθω· τὸ δὲ σπουδαζόμενον ἐν τοῖς λεγομένοις ἐξεταζέσθω. Τίνος ἀποδείξαντος λόγου τὸ κυριεύειν τοῦ Μονογενεῖς τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν; Πάλιν ἐκ τῆς πληθώρας ἡμῖν προσερεύγεται· Τίς εὐαγγελιστὴς τοῦτου προέστη τοῦ λόγου; Τίς ἐφοδος διαλεκτικῇ, ποῖαι προτάσεις; Τίνες κατασκευαὶ τὸ κυριεύεσθαι τὸν μονογενῆ Θεὸν διὰ τινος ἀκολουθίας ἀπέδειξαν; Ἀλλὰ πρὸς ἑαυτὴν ἔλκει, φησὶν, ἢ τοῦ Υἱοῦ κυριεύ-

²¹ Joan xvii, 10.

οὐσα οὐσία τὴν τοῦ ὄντος ἔννοϊαν. Τί βούλεται αὐτῷ ὁ ἑλκθμός τοῦ ὄντος; Καὶ πῶς προσεβρίφη τοῖς εἰρημένοις ἢ τοῦ ἔλκειν λέξις; Κρίνει πάντως ὁ ἐπισκευμμένος δύναμιν λόγων· ἀλλὰ καὶ τοῦτο σιγήσομεν· ἔχεινον δὲ πάλιν τὸν λόγον ἀναληψόμεθα· ὅτι οὐ δίδωσιν εἶναι κατ' οὐσίαν ἢ τὸ ὄνομα τοῦ ὄντος οὐ καταλείπει, καὶ τί μάτην σκιομαχεῖ περὶ τοῦ μὴ ὄντος μαχόμενος, ὡς τοιοῦδε ὄντος; Τὸ γὰρ μὴ ὄν, οὔτε ὁμοίον τινι πάντως ἐστίν, οὔτε ἀνόμοιον. Ἀλλὰ διδοῦς τὸ εἶναι ἀπαγορεύει τὸ λέγεσθαι. Ὁ κεκῆς ἀκριθείας! ἐν τῷ μείζονι συγχωροῦντα, μικρολογεῖσθαι περὶ τὸν ψόφον τοῦ ῥήματος. Πῶς δὲ ὁ κυριεύων, ὡς φησι, τοῦ Υἱοῦ πρὸς ἑαυτὸν ἔλκει τοῦ ὄντος τὴν ἔννοϊαν; Εἰ μὲν γὰρ τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν ἔλκειν φησὶ τὸν Πατέρα, περιττὸς οὗτος ὁ ἑλκθμός. Πάρεστι γὰρ αὐτῷ τὸ εἶναι καὶ μὴ ἐλκόμενον. Εἰ δὲ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι παρὰ τοῦ Πατρὸς φησιν ἔλκεσθαι, πῶς ἀποσπασθήσεται τοῦ ὄντος τὸ εἶναι, καὶ πρὸς τὸν ἔλκοντα μεταχωρήσει; κατιδεῖν οὐκ ἔχω. Ἄρα μὴ τὴν Σαβελλίου πλάνην φαντάζεται; Ὡς οὐκ ὄντος τοῦ Υἱοῦ καθ' ἑαυτὸν· τῇ δὲ τοῦ Πατρὸς ὑποστάσει συναλειφέντος. Καὶ τοῦτο βούλεται αὐτῷ τὸ ἔλκεσθαι τὴν τοῦ ὄντος ἔννοϊαν παρὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ κυριευούσης οὐσίας, ἢ εἶναι καθ' ὑπόστασιν τὸν Υἱὸν οὐκ ἀρνούμενος, τῆς τοῦ ὄντος αὐτὸν φησὶ σημασίας ἀπομερίζεσθαι. Καὶ πῶς ἐστὶ διαzeugθῆναι τῆς τοῦ εἶναι διαβολίας τὸ ὄν; Ἔως γὰρ ἢ πᾶν ὅπερ ἂν ἦ, μὴ εἶναι ὅ ἐστι φύσιν οὐκ ἔχει.

secerni asserit. Et quomodo potest, id quod est, enim fuerit quidquid fuerit, non esse id quod est

bationes unigenitum Deum imperio subijci per aliquam consequentiam demonstrarunt? Verum, inquit, Filii dominatrix essentia, ad seipsam trahit entis notionem. Quid sibi vult tractus ejus qui est? quomodo verbum trahendi ad ea quæ dicta sunt projectum est? Judicabit plane qui vim sermonum considerarit: sed hoc silentio prætereamus. Illum autem sermonem rursus resumamus: quod non dat esse secundum essentiam ei, cui nomen entis non relinquit, et cur frustra umbratilem pugnam exercet, de eo qui non est, decertans, ut de tali ente? Quod enim non est, neque alicui simile est prorsus neque dissimile. Sed dans esse, prohibet dici. O inanem subtilitatem! Qui quod majus est liberaliter concedit, avarus est et parvus circa inanem verbi strepitum. Quomodo ille qui dominatur, ut ait, Filio ad seipsum trahit entis notitiam? siquidem asserit Patrem suam trahere essentiam, superfluous hic tractus. Adest enim ei esse, etiamsi non trahatur. Quod si Filii esse ait a Patre trahi, quomodo avellatur ab ente esse, et ad trahentem transmigrabit? intelligere non queo. Annon Sabellii errorum somniat? quod Filius non sit per se, sed cum Patris subsistentia, sive persona confusus. Et hoc sibi vult attrahi entis notitiam a Filii dominatrice essentia, vel esse secundum propriam subsistentiam sive personam Filium non negans, ipsum ab entis significantia ab intelligentia ejus quod est disjungi? Quandiu rerum natura non patitur.

ΚΑΤΑ ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΛΟΓΟΣ ΙΑ'.

CONTRA EUNOMIUM LIBER UNDECIMUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΕΝΔΕΚΑΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

- α'. Ὁ ἰα' λόγος οὐ τῷ Πατρὶ μόνον τοῦ ἀγαθοῦ τὴν ἐπωνυμίαν ὀφείλεσθαι, ὡς φησὶν ὁ Εὐνόμιος, ὁ μιμητὴς Μαρικίου καὶ Βαρδισάνου, ἀλλὰ καὶ Υἱῷ, τῷ διὰ φιλιανθρωπίας καὶ ἀγαθότητος τὸν ἀνθρώπων πλάσαντι, καὶ διὰ σταυροῦ καὶ θανάτου ἀναπλάσαντι, ἢ τοῦ ἀγαθοῦ προσήγορία ὀφείλεται, δέκνυσθαι.
- β'. Καὶ ὅτι οὐ διττεῖα ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ὡς Μαρικίῳ ὁ ὁμόφρων αὐτοῦ οἶεται, πανσόφως ἐκ τῆς εὐαγγελικῆς ῥήσεως τῆς, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, λεγούσης, καὶ τῆς τοῦ ἀμπελῶνος παραβολῆς. Ἡσαῖον τε καὶ Παῦλον ἀποδείκνυσθαι· καὶ ὅτι οὐ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ὄντος ἢ ἀγαθοῦ, ἢ τὴν τοῦ Πατρὸς ἀλλοτρίως ὁ Υἱὸς ἀπρεῖται, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν γινόμενων ἐξουσίαν προσηκεῖν αὐτῷ φησὶν.
- γ'. Ἐτα τὴν τοῦ Εὐνομίου ἀμαθίαν καὶ τὸ ἀσυνάρτητον καὶ γελοῖον τῶν λόγων αὐτοῦ ἐκτιθεταί, ἀγγελον τοῦ ὄντος τὸν Υἱὸν λέγοντος, καὶ κατώτερον τῆς θείας φύσεως, ὅσον τῶν ἑαυτοῦ ὁ Υἱὸς ὑπερέχει κτισμάτων. Πρὸς δ

CAPITA SEU SUMMARIA UNDECIMI LIBRI.

1. Undecimus liber ostendit appellationem boni, non soli Patri deberi, ut dicit Eunomius, Manichæi, et Bardesane imitator, sed et Filio, qui ex benignitate et bonitate hominem formavit, et per crucem ac mortem reformavit, hinc boni appellationem deberi ostendit.
2. Non esse duos deos, alterum boni, alterum mali auctorem, ut Marcion, et cum eo sentiens (Eunomius) delirat, admodum pulchre ex dicto illi evangelico: Magister bone, et ex parabola vineæ, ex Isaia insuper, et Paulo demonstrat; ut et illud: appellationem entis vel boni Filio competere, neque a Patre extraneum esse, utpote cui etiam potestas in res creatas conveniat.
3. Eunomii inscitiam, et incompositam ac ridiculam orationem, palam spectandam proponit; qui Filium appellat Angelum ejus, qui est; et tantum infra dicinam naturam constituit, quantum ipse Filius suis creaturas antecellit. Quibus imperterritam e:

vehementem et concitatiorem refutationem opponit; et eum, qui cum Moyse locutus est, esse eum ipsum qui est, unigenitum Filium: qui etiam Moysi roganti: Nisi nobiscum iveris, ne me hinc abducas, dixit: Etiam hunc sermonem tuum complebo: qui itidem Angelus appellatur a Moyse, et ab Isaia, ubi ait: Parvulum nobis natum esse.

4. Postea metuens refutationis prolixitatem, multa adversarii prætermisit, tanquam jam antea refutata. Reliqua, propter eos, qui ea pro firmissimis habebant, in compendium rediguit, et blasphemiam Eunomii redarguit, dicentis: Quod in omni genere rerum animalia et plantæ sunt, quæ ante suam generationem non fuerunt; hoc quoque Christum Dominum esse, et a generatione ranarum non differre, o blasphemiam!

5. Iterum Eunomius vocat illum Dominum et Deum, conditorem omnis tam intelligibilis, quam sensibilis creaturæ, qui a Patre potentiam effectricem, et procuratorem ac tutelam acceperit, instar manuarii opificis, cui a conductore opificium commissum est, qui adscititiam et extrinsecus advenientem operandi facultatem accepit, ex demensa ac destinata sibi virtute secundum stellarum revolutiones et abscessionem, lato cuius ex nascentibus quasi sortem suam distribuente: multisque prætermisitis, ex iis, quæ ipsemet Eunomius scripsit, blasphemiam redarguit: ait enim terræ, et angelis similiter genitum universorum conditorem; et hypostasim Unigeniti, nihil ab altarium rerum omnium generatione discrepare; neque divinum mysterium, neque consuetudinem reverentis, sed nec ullius ad pietatem institutoris vestigia sequens, nisi Manichæi, Columbi, Arii, Aetii, et qui sunt ex eorum schola; quibus omnia quæ sunt Christianorum, pro delirio, et omnes Ecclesiæ consuetudines, et veneranda mysteria pro nugamentis reputantur. Quin neque ab ethnicis dissidet Eunomius, qui magnum quemdam et cæteris excellentiorem Deum ex doctrina nostra architectati sunt. Sic igitur et novus iste idololatra similiter docet: et baptismum in nomine Conditoris seu Creatoris fieri debere; non reformidans execrationem, quæ manet in iis, qui sacris libris aliquid vel addunt, vel detrahunt, et cum hunc Antichristum pronuntiasset, libro finem imponit.

Enimvero ad ea quæ deinceps sequuntur, pergamus. Cum ipse Unigenitus, inquit, reddat Patri quæ soli pro dignitate debetur cognominationem. Qui enim boni appellationem illi soli convenire docuit, qui et suæ et omnis bonitatis est auctor, etiam quodcumque bonum et quod est, et quod sit, in illum refert: vix enim eorum quæ fiunt, potestatem et entis nomen sibi vindicavit. Quod usque igitur quibusdam velamentis suboccultans blasphemiam rationationem ambagibus et circuitibus sensim et latenter in errorem et fraudem incautos pellexit, mentem oportere adhibere putavi his quæ clam dolose et maligne ageret; et quoad fieri potest, oratione interitum et perniciem nudare ac decingere. Quoniam autem omni fallaci larva mendacio Jenudato, claram in dictione blasphemiam exponit; supervacaneum arbitror adversus eos qui impietatem non negant, per ratiocinationes factas

γενναία καὶ σφοδρά ἢ ἀντιθεσις, καὶ ὁ ἐλεγχος ὀργιλωτέρος, καὶ ὅτι ὁ χρηματίζων τῷ Μωϋσῇ αὐτὸς ἔστιν ὁ ὢν, ὁ μονογενὴς Υἱός. ὃς τῷ Μωϋσῇ αὐτοῦντι, εἰ μὴ αὐτὸς συμπορεύῃ ἡμῖν, μὴ με ἀναγάγῃς ἐντεῦθεν, εἰρηκεν· ὅτι καὶ τοῦτόν σου τὸν λόγον ποιήσω· ὃς καὶ ἀγγελος καλεῖται παρὰ τὴν Μωϋσέως, καὶ Ἠσαίου· ἐν ᾧ παραγγέλλεται, ὅτι Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν.

δ. Μετὰ τοῦτο πλήθος τῆς ἀντιθέσεως δεδιώς, τὰ πολλὰ τοῦ ἀντιπάλου παρέδραμεν, ὡς ἤδη προανατραπέντα. Τὰ δὲ λείποντα διὰ τοὺς οἰομένους κράτιστα εἶναι, διὰ βραχέων ἐπιτεμὼν, τὴν τοῦ Εὐνομίου βλασφημίαν διελέγχει, λέγοντος, ὅπερ ἐπὶ πάσης τῆς κτίσεως ὥσπερ καὶ ζωτὰ εἰσι, πρὸ τῆς ἰδίας γεννήσεως μὴ ὄντα· τοῦτο καὶ τὸν Κύριον εἶναι, καὶ ὁμοίως τῆς τῶν βατράχων γενέσεως, φεῦ τῆς βλασφημίας!

ε'. Πάλιν τε Κύριον αὐτὸν, καὶ Θεὸν καὶ δημιουργὸν πάσης τῆς νοητῆς καὶ αἰσθητῆς κτίσεως ὁ Εὐνόμιος καλεῖ, παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν δύναμιν τῆς δημιουργίας, καὶ τὴν ἐπιτροπὴν εὐλογίας, καθάπερ χειροτέχνης παρὰ τοῦ μισθομένου τὴν δημιουργίαν ἐπιτραπέις, ἐπικλητὸν τε καὶ ἐξωθεν τῆς δημιουργίας τὴν δύναμιν εὐλογίας ἐκ τῆς ἀποκλιρωθείσης αὐτῷ δυνάμεως κατὰ τὰς ποιάς τῶν ἀστέρων ἐπιπλοκάς τε καὶ ἀποστάσεις, τῆς εἰμαρμένης ἐπικλωθείσης τοῖς τικτομένοις τὰς ἀποκλιρώσεις τῶν ἀγίων. Καὶ τὰ πολλὰ παρατρέχων ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ γεγραμμένων, τὴν βλασφημίαν ἐλέγχει γὰρ καὶ ἀγγέλοις ὁμοίως γεγονότα τὸν ποιητὴν τῶν ἀπάντων, καὶ μηδὲν τῆς πάντων γενέσεως τὴν τοῦ Μονογενοῦς ἀγγέλειν ὑπόστασιν· μήτε θεῖον μυστήριον, μήτε ἔθος, μήτε τιτὶ τῶν τῆς θεοσεβείας διδασκάλων περὶ ὁμοῦ παρὰ τὴν τῆς εὐσεβείας εὐρεσιν, εἰ μὴ Μανιχαίων. Κίλουθον, Ἀρειον, Ἀέτιον, καὶ τοὺς κατ' αὐτοὺς, λήρον πάντα τὰ τῶν Χριστιανῶν, καὶ παύριον τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἔθνη, καὶ σεβασμὰ ἡγούμενον μυστήρια· μηδὲν τῶν Ἐλλήνων διαφέρων, οὐ μέγα Θεὸν ὑπερέχοντα τῶν ἁλίων ἐκ τοῦ καὶ ἡμῶς ὑπέλαβον δόγματος. Οὕτως οὖν καὶ ὁ νέος οὗτος εἰδωλολάττης ἐμὲως κηρύσσει καὶ εἰς δημιουργὸν καὶ Κτιστὴν τὸ βάπτισμα γίνεσθαι, μὴ δεδιώς τὴν ἀγνῶν τῶν προσθήκων ἢ ἐλλείψεων ἐν ταῖς θείαις πεινιμῶν Γραφαῖς· Ἀντίχριστόν τε τοῦτον ἀποδεικνύς, τὸν λόγον ἀληθεύει.

Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ ἐφεξῆς τοῦ λόγου προέλωμεν. Αὐτοῦ, φησὶ, τοῦ Μονογενοῦς ἀπεδιδόντος τῷ Πατρὶ τὴν μόνω κατ' ἀξίαν ὀφειλομένην ἐπωνυμίαν. Ὁ γὰρ τὴν τὸν ἀγαθοῦ πρόσρησιν μόνω προσήκειν διδάσας ἐκεῖνον τῷ καὶ τῆς σφετέρας καὶ πάσης ἀγαθότητος αἰτίῳ, καὶ πᾶν τὸ ἐν αὐτῷ καὶ γινόμενον ἀγαθὸν ἐπ' ἐκεῖνον φέρει. Σχολῇ γὰρ τῶν τότε γινόμενων ὠκείωσατο τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν τοῦ ὄντος ἐπωνυμίαν. Ἔως μὲν οὖν τισὶ προκαλύμμασιν ὑποκρύπτων τὴν βλασφημίαν ταῖς τῶν λογισμῶν περιδόσις, κατὰ τὸ λεληθὸς τοὺς ἀπατωμένους προσήγετο, προσέχειν ψῆμιν δεῖν τὸν νοῦν τοῖς κατὰ τὸ λανθάνον κακούργοις, καὶ ὡς ἦν οἶόν τε παραγυμνοῦν τῷ λόγῳ τὸν ὄλεθρον. Ἐπεὶ δὲ πάντως ἀπατηλοῦ προσωπεῖον τὸ ψευδὸς ἀπογομνῶσας, λαμπρὰν ἐπὶ λέξεως τὴν βλασφημίαν ἐκτίθεται, περὶ τὸν ἡγούμενον τοῖς οὐκ ἀγνοούμενοις τὴν ἀσέβειαν τοὺς διὰ τῶν λογισμῶν ἐλέγχους ἐπάγων, μάταιον ὑπομένειν

δύλον. Τί γάρ ἂν πλέον εὐρεθείη παρ' ἡμῶν εἰς τὴν ἁκαχοῖας ἀπόδειξιν, οὗν ἐστὶ τὸ ἐκ τοῦ προχείρου παρ' αὐτῶν ἐν τοῖς γεγραμμένοις ἐπιδεικνύμενον; Μόνον ἄξιον τῆς τοῦ ἀγαθοῦ προσηγορίας φησὶ τὸν Πατέρα· μόνῳ ἐκείνῳ τὴν τοιαύτην ἐπωνυμίαν ὀφείλεισθαι, ὡς καὶ τοῦ Υἱοῦ συντιθεμένου τὸ μόνῳ προσήκειν ἐκείνῳ τὴν ἀγαθότητα. Ἀπολελογήται ὑπὲρ ἡμῶν ὁ κατήγορος· τάχα γάρ τις ἐπιπραστής ἐν τοῖς κατόπιν ἐνομιζόμεν τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ἐν οἷς ἀπεδείκνυσεν ἄλλότριον τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος τοὺς χριστομάχους κατασκευάζειν τὸν Κύριον. Ἀλλὰ νῦν οἶμαι διὰ τῆς τῶν ἐναντίων ὁμολογίας ἀποδείδεισθαι τὸ μὴ συκοφαντικῶς ἡμᾶς τὸ τοιοῦτον ἐγκλήμα τοῖς ἐγθροῖς ἐπιφέρειν. Ὁ γὰρ μόνῳ τῷ Πατρὶ κατ' ἀξίαν ὀφείλεισθαι τοῦ ἀγαθοῦ τὴν ἐπωνυμίαν λέγων, καὶ ἐκείνῳ μόνῳ προσήκειν εἰπὼν τὴν τοιαύτην φωνήν, τὴν περιεσταλμένην ἐν τοῖς προάγουσι πονηρίαν νῦν ἀνακαλυμμένῳ δημοσιεύει τῷ λόγῳ. Μόνῳ φησὶ τῷ Πατρὶ προσήκειν τοῦ ἀγαθοῦ τὴν ἐπωνυμίαν. Ἀρα μετὰ τῆς ἐγκειμένης τῇ φωνῇ σημασίας, ἡ διεzeugμένη τῆς οικείας ἐμφάσεως; Εἰ μὲν οὖν τὸ ὄνομα τοῦ ἀγαθοῦ μόνον ἀνατίθεται τῷ Πατρὶ κατ' ἐξάρετον, εἰενὸς ἂν εἴη τῆς ἀλογίας, ῥήματος διακένου ψόφον τῷ Πατρὶ χαριζόμενος. Εἰ δὲ τὸ νόημα τὸ διὰ τοῦ ἀγαθοῦ σημαίνόμενον, μόνῳ προσήκειν οἴεται τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, βδελυκτὸς ἀνεῖη τῆς ἀσεβείας, τῶν Μανιχαίων τὴν νόσον ἐπὶ τῶν ἰδίων δογματῶν ἀνανεούμενος. Ὡς γὰρ ὕψις καὶ νόσος, οὕτως καὶ ἀγαθότης καὶ πονηρία ταῖς ἀλλήλων ἀναιρέσεσι παρωφίστανται· ὥστε τὴν τοῦ ἑνὸς ἀπουσίαν, ὑπαρξὶν τοῦ ἑτέρου γίνεσθαι. Εἰ οὖν μόνῳ τῷ Πατρὶ προσήκειν λέγει τὴν ἀγαθότητα, ἀποκλείει ταύτης πᾶν ὅ τι πάρεστιν ἐν τοῖς οὖσι παρὰ τὸν Πατέρα νοούμενον, ὥστε τοῖς πᾶσι καὶ τὸν μονογενῆ Θεὸν τοῦ ἀγαθοῦ συναπείργεσθαι. Ὡς γὰρ ὁ μόνον γελαστικὸν εἶναι λέγων τὸν ἀνθρώπον, τὸ μηδὲν τῶν λοιπῶν ζώων τῆς ἰδιότητος ταύτης μετέχειν συνεδέξατο· οὕτως ὁ ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἀποφηνάμενος, χωρίζει τὰ πάντα τῆς κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἰδιότητος. Εἰ οὖν μόνος ὁ Πατὴρ κατ' ἀξίαν ὀφειλομένην ἔχει τοῦ ἀγαθοῦ τὴν ἐπωνυμίαν, καθὼς φησιν ὁ Εὐνόμιος, οὐδὲν τῶν ἄλλων ἢ τοιαύτη φωνὴ κυρίως ἐφαρμοσθήσεται. Πᾶσα δὲ προαίρεσις ὀρμητικῇ, ἥτοι κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἐνεργεῖται πάντως, ἢ πρὸς τὸ ἀντικείμενον φέρεται. Τὸ γὰρ πρὸς οὐβέτερον ἐπιβρεπῶς ἔχειν, ἢ τῶν ἀψύχων ἰδίων, ἢ τῶν ἀναισθήτων ἐστίν. Εἰ τοίνυν μόνος ὁ Πατὴρ ἀγαθός, οὐκ ἐπίκτητον ἔχων, ἀλλ' ἐν τῇ φύσει τὴν ἀγαθότητα, οὐ κοινωνεῖ δὲ τῷ Πατρὶ τῆς φύσεως ὁ Υἱός, καθὼς ἡ αἵρεσις βούλεται· ὁ τῆς ἀγαθῆς οὐσίας ἀμέτοχος, καὶ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ πάντως ἐπωνυμίας συνῆλωτοίωται. Ὁ δὲ μήτε τῆς φύσεως τοῦ ἀγαθοῦ, μήτε τῆς ἐπωνυμίας μετέχων, οὐκ ἀγνοεῖται πάντως ὅστις ἐστὶ, καὶ ἐγὼ φείσωμαι τοῦ βλασφήμου ὀνόματος. Παντὶ γὰρ ὀφλόν ἐστιν ὅτι τὸ πονηρὸν τε καὶ ἀντικείμενον εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ ἐνοσίαν ὑποβληθῆναι φιλονεικεῖ ὁ Εὐνόμιος. Ὁ γὰρ μὴ ἀγαθός, πρὸς ποῖον ὄνομα οἰκείως ἔχει, παντὶ φανερόν τῳ διανοίας μετέχοντι. Ὡς γὰρ ὁ μὴ ἀνδρείος, δεῖλός, καὶ ὁ μὴ δίκαιος, ἀδίκος, καὶ ὁ μὴ σοφὸς ἄφρων ἐστίν· οὕτως καὶ ὁ

reprehensiones inducendo, frustra sustinere turbam. Quid enim amplius a nobis inveniri possit ad malevolentiae demonstrationem, quam quod in promptu ab ipsis in scriptis ostenditur, solum appellatione boni dignum Patrem esse? Illi soli, ait, talem appellationem deberi, ut Filio etiam astipulante illi soli bonitas competat. Pro nobis causam egit accusator; fortassis enim sycophanta quidam et calumniator lectoribus existimabar in his quæ prius a me scripta sunt, in quibus Christi oppugnatores Dominum alienum et semotum esse a paterna bonitate præstruere demonstrabam. Sed nunc opinor per adversariorum confessionem demonstratum esse, non malitiose et calumniose nos tale crimen inimicis inferre. Qui enim soli Patri pro dignitate boni appellationem deberi asserit, et talem vocem illi soli convenire qui dixit, contractam in præcedentibus improbitatem nunc aperto et revelato sermone publicat. Soli inquit Patri convenire boni denominationem. Utrum cum insita voci significatione, an vero disjunctam a proprio significato? Si igitur solum boni nomen Patri attribuit per excellentiam, miserabilis fuerit obdementiam, inanis verbi strepitum Patri gratificans. Quod si notionem quæ boni nomine significatur, soli Deo et Patri convenire putat, execrabilis et abominandus fuerit impietatis causa, ut qui Manichæorum morbum in suis decretis renovet: ut enim sanitas et morbus, sic bonitas et improbitas mutuis sublationibus subsistunt: ita ut unius absentia, alterius exsistentia fiat. Ergo si Patri soli bonitatem autumat convenire, ab hac excludit quidquid in rerum natura intelligitur, excepto Patre. Ita ut cum omnibus etiam unigenitus Deus a bono excludatur: ut enim qui dicit solum hominem risui aptum esse natura, nullum reliquorum animalium hujus proprietatis particeps esse simul demonstravit: sic qui in Patre solo bonum esse pronuntiavit, omnia separat a proprietate boni. Si igitur solus Pater pro dignitate debitam habet boni nominationem, sicut ait Eunomius, nulli aliorum vox talis proprie applicabitur. Omnis autem electio quæ motu voluntario fertur, vel secundum bonum prorsus operatur, vel ad contrarium fertur. Nam ad neutrum propendere, vel eorum quæ carent anima proprium est, vel eorum quæ sensu privantur. Si igitur solus Pater bonus, non adventitiam, sed natura insitam habens bonitatem, non communem autem cum Patre obtinet naturam Filius, sicut vult hæresis: qui bonæ essentiae est exsors, et a boni etiam nominatione prorsus est alienus. Qui autem neque boni naturæ, neque appellationis est particeps, non profecto ignoratur quisnam est, etiamsi ego malelico et impio nomini parcam. Cuius enim manifestum est, quod improbum quidam et contrarium in Filii notionem submittere maligne contendit Eunomius. Qui enim non bonus est, quo nomine sit proprie appellandus, cuius rationis discursus participi perspicuum est. Sicut

enim qui non est fortis, timidus est; qui non justus, injustus; qui non sapiens, amens est: sic qui non bonus, perspicuum est quod ex adverso respondens habet nomen: ad quod Unigeniti notationem extrudere Christi oppugnator violentus nititur: alius Manes, vel Bardesanes Ecclesiæ factus. Hæc sunt in quibus nihil esse nostrum sermonem dicimus silentio efficaciorum. Infinita quis prolocutus, quique omnes ratiocinationes commoverit, nihil tale ad accusationem dixerit, quale ab illis ipsis libere prædicatur. Quid enim ad improbitatem quis invenerit acrius quam negare bonum esse eum qui in forma Dei est, quique non est arbitratus rapinam esse Deo æqualem? sed qui ad humilitatem naturæ humanæ descenderit, idque pro sola sua in genus humanum benevolentia hoc fecerit? Cujus causa, dic mihi, hæc Domino redditis? utar enim Moseos ad Israelitas voce. Non bonus, qui te cum pulvis inanimus esses, divina forma exornatum, animatam imaginem suæ potentiae erexit? Non bonus qui propter te forma servi sumpta, et pro gaudio præsentis, tui peccati afflictiones et cruciatus absternit, et pro tua morte se pretium dedit, et pro nobis maledictum sive execratio et peccatum factus est?

Neque Marcion vestrorum decretorum præses, vos in hac parte emendaverit, cui cum vestra sententia communis est deorum dualitas, commune etiam alterum ab altero secundum naturam differre, putare. Sed hoc humanius est, quod Deo Evangelii bonitatem attribuit; vos autem unigenitum Deum a boni natura discernitis, ut etiam ipsum Marcionem dogmatis vestri pravitate præcedatis. Sed sua scripta defendunt, et negant se justa perpeti, dum pro verbis Scripturæ accusantur. Ipsum enim asserunt Dominum dixisse: *Nul-lus bonus est nisi unus Deus*¹. Ergo ne adversus divina verba calumnia vim habeat, ipsum evangelicum sermonem breviter dispescamus. Juvenem hunc novit historia divitem, ad quem hanc vocem dixit Dominus: opinor hunc fuisse aliquem qui his vitæ commodis jucunde frueretur, quique suas opes amaret; ipsum enim doluisse Scriptura testatur ad consilium derelictionis divitiarum, quas ipse possidebat, et noluisse permutare suas opes cum vita æterna. Illic quoniam vitæ æternæ aliquem magistrum advenisse audierat, spe perpetuo fruendi deliciis, si in infinitum vita sibi extenderetur, boni appellatione Dominum blande captans nominavit, imo vero non eum quem intelligeret esse Dominum, sed eum quem in forma servi videret: non enim is erat, qui carnis operimentum posset dissolvere, et divinitatis aditum introspicere. Qui igitur corda intuetur Dominus, sciebat ad quid spectans juvenis ille supplex oraverat, quod non utique ad divinitatem mentis aciem intentam haberet, sed hominem tantum rogabat magistrum bo-

μη αγαθὸς πρόδῳλον ἔχει τὸ ἀντιφωνούμενον ὄνομα· πρὸς δὲ τὴν τοῦ Μονογενοῦς ἔννοιαν ἐξωθεῖν ὁ χριστομάχος βιάζεται· ἄλλος Μάνης, ἢ Βαρδηςάνης τῇ Ἐκκλησίᾳ γινόμενος. Ταῦτά ἐστιν ἐν οἷς οὐδὲν τὸν λόγον ἡμῶν εἶναι φαιμέν τῆς σωπῆς ἐνεργέστερον. Μυρία τις εἰπὼν καὶ πάντας λογισμοὺς ἀνακινήσας οὐκ ἂν εἴποι τοιοῦτον εἰς κατηγορίαν οὐδὲν, οἷον παρ' αὐτῶν ἐκείνων ἐν παρρησίᾳ κηρύσσεται. Τί γὰρ ἂν τις πρὸς κακίαν εὖροι πικρότερον, ἢ τὸ μὴ λέγειν ἀγαθὸν εἶναι τὸν ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχοντα, καὶ οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσασθαι τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἐπὶ τὸ ταπεινὸν τῆς ἀνθρωπίνης καταπάντα φύσεως, διὰ μόνην φιλανθρωπίαν τοῦτο ποιήσαντα; Ἀντὶ τίνος οὖν, εἰπέ μοι, ταῦτα τῷ Κυρίῳ ἀνταποδίδετε; χρήσομαι γὰρ τῇ Μωυσεῶς πρὸς τοὺς Ἰσραηλῆτας φωνῇ. Οὐκ ἀγαθὸς, ὅστις σε κύνιν ἀψυχὸν ὄντα θεοειδεὶ κάλλει κατακοσμήσας, ἐμφυχὸν εἰκόνα τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως ἀνεστήσατο; Οὐκ ἀγαθὸς, ὁ διὰ σὲ μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς τὰ παθήματα τῆς σῆς ἁμαρτίας ἀναμαζάμενος, καὶ δοὺς ἑαυτὸν ἀντάλλαγμα τοῦ σου θανάτου, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κατάρρα καὶ ἁμαρτία γενόμενος;

Οὐδὲ Μαρκίων ἡμᾶς ὁ τῶν ὑμετέρων δογμάτων προστάτης, κατὰ τοῦτο μέρος ἐπανορθώσατο· ὃ κοινὸν μὲν πρὸς τὸ ὑμέτερον φρόνημα τῶν Θεῶν ἢ δυάς, καὶ τὸ παρηλλάχθαι κατὰ τὴν φύσιν ἐκάτερον πρὸς τὸ ἕτερον οἰεσθαι. Φιλανθρωπότερον δὲ τὸ τὴν ἀγαθότητα τῷ Θεῷ τοῦ Εὐαγγελίου προσμαρτυρεῖν. Ὑμεῖς δὲ καὶ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ φύσεως τὸν μονογενῆ Θεὸν ἀπορίζετε, ὡς ἂν καὶ τὸν Μαρκίωνα τῇ κακίᾳ τοῦ δόγματος ὑμῶν παραδράμοιτε. Ἀλλ' ἀντιλαμβάνονται τῶν γεγραμμένων, καὶ οὐ φασὶ δίκαια πάσχειν ὑπὲρ τῶν τῆς Γραφῆς ῥημάτων κατηγορούμενοι. Αὐτὸν γὰρ λέγουσιν εἰρηκέναι τὸν Κύριον τὸ, *Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός*. Οὐκοῦν ὡς ἂν μὴ καὶ κατὰ τῶν θείων ῥημάτων ἡ συκοφαντία τὴν ἰσχὺν ἔχοι, αὐτὸν τὸν Εὐαγγελικὸν λόγον ἐν ὀλίγῳ διαληψόμεθα. Νέον ἦδε τοῦτον ἢ ἱστορίᾳ τὸν πλούσιον, πρὸς ὃν φησι τὴν φωνὴν ταύτην Κύριος· ἀπολαυστικὸν οἶμαί τινα τῶν κατὰ τὸν βίον ἡδῶν, καὶ φιλοκτήμονα· λυπεῖσθαι γὰρ αὐτὸν φησι πρὸς τὴν συμβουλὴν τῆς τῶν προσόντων αὐτῷ ἀποκτήσεως, καὶ μηθ' ἐλέσθαι τῶν κτημάτων τὴν ζωὴν ἀνταλλάξασθαι. Οὗτος ἐπειδὴ τινα ζωῆς αἰωνίας ἐπιδεδομηκέναι διδάσκαλον ἤκουσεν, ἐλπιδι τοῦ εἰς αὐτὸν τρυφῆσαι, παρατεινομένης αὐτῷ τῆς ζωῆς εἰς ἀτέλευτον, προσήει θωπεύων τῇ τοῦ ἀγαθοῦ προσγορίᾳ τὸν Κύριον, μάλλον δὲ οὐχὶ τὸν νοούμενον Κύριον, ἀλλὰ τὸν φαινόμενον ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ. Οὐ γὰρ τοιοῦτος, οἷος διασχεῖν τὸ κατὰ πέτασμα τῆς σαρκὸς, καὶ διιδεῖν ἰσχύσαι τὸ τῆς θεότητος ἄδουν. Ὁ τοίνυν τὰς καρδίας ὁρῶν Κύριος, εἶδε πρὸς ὃ τὴν βλεψάναν ὁ νέος ἰκέτευεν, ὅτι οὐχὶ πρὸς τὸ θεῖον εἶχε τὴν ψυχὴν ἀνεύζουσαν, ἀλλὰ τὸν ἀνθρώπων ἐκίπαρει διδάσκαλον ἀγαθὸν ὀνομάζων οὕτως

¹Deut. xxxii, 6. ²Matth. xix, 17 sqq.

τὴν ἐλπίδα τοῦ μαθεῖν τὸ τοιοῦτο μάθημα, δι' οὗ κω-
λυθήσεται προσεδόχα τὸν θάνατον. Οὐκοῦν εἰκότως
ὁ παρακληθεὶς παρ' αὐτοῦ, οὕτως καὶ ἀποκρίνεται.
Τῆς γὰρ ἐντεύξεως οὐ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον γεγεν-
μένης, ἀκολουθῶς καὶ ἡ ἀπόκρισις ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου
πρὸς τὸν ἐκτεύοντα γίνεται, διπλὴν ἐπάγουσα τῷ νέῳ
τὴν παιδείαν. Διδάσκει γὰρ κατὰ ταῦτόν, ὅτι τε τῷ
βίῳ προσήκει, καὶ οὐχὶ ῥημάτων εὐφημίας θεραπεύειν
τὸ Θεῖον, ἐν τῷ τὰς ἐντολὰς ποιεῖν, καὶ προσόντων
πάντων ὠνεῖσθαι τὴν αἰώνιον ζωὴν, καὶ ὅτι τὸ ἀνθρώ-
πινον ἐν πονηρίᾳ διὰ τὴν ἁμαρτίαν γενόμενον, ἀπο-
κρίνεται τῆς κυρίας τοῦ ἀγαθοῦ κλήσεως. Καὶ διὰ
τοῦτο φησι· *Τί με λέγεις ἀγαθόν*; Διὰ τοῦ εἰπεῖν,
ἐμέ, τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τὴν περὶ αὐτὸν ὑπο-
δεικνύων τῷ λόγῳ· τῇ δὲ θεότητι προσμαρτυρήσας
τὴν ἀγαθότητα, ἑαυτὸν ἀντικρὺς ἀγαθὸν ἀπεφώνητο,
τὸν ἄλλῃως ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου Θεὸν κηρυσσόμενον.
Εἰ μὲν γὰρ ἀπεσχοινέτο τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας
ἰμνογενῆς Υἱὸς, οὐκ ἦν ἀποπον ἰσως τὸ ἄλλότριον
αὐτὸν καὶ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ προσηγορίας οἰεσθαι.

Εἰ δὲ δὴ καὶ προφητῆται, καὶ εὐαγγελισταί, καὶ ἀπό-
στολοι διειδυοῦσι τοῦ Μονογενοῦς τὴν θεότητα· μαρτυρεῖ-
ται δὲ παρ' αὐτοῦ Κυρίου τῷ Θεῷ προσήκειν τὸ τῆς ἀγα-
θότητος ὄνομα· πῶς οὐ κοινώνει τῆς ἀγαθότητος ὁ κοι-
νωνῶν τῆς θεότητος; Ὅτι γὰρ καὶ προφητῆται Θεὸν ὁμο-
λογοῦσι τὸν Κύριον, καὶ εὐαγγελισταί, καὶ μαθηταί καὶ
ἀπόστολοι, οὐδεὶς οὕτω τῶν θείων ἀμύητος, ὥς λόγῳ
δείξεται περὶ τούτων μαθεῖν. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ἐν τῇ
τετάρτῃ καὶ τεσσαρακοστῇ ψαλμῳδίᾳ, ὅτι Θεὸν παρὰ
Θεοῦ χρίμενον, τὸν Χριστὸν ὁ Προφήτης διακηρύσσει
τῷ λόγῳ; καὶ πάλιν τὸν Ἡσαΐαν οὕτω προδήλως
βοῶντα τοῦ Υἱοῦ τὴν θεότητα, τίς ἀγνοεῖ τῶν καθω-
μιληκότων τῇ προφητείᾳ; Ἐν οἷς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ
τοῦτο φησιν, ὅτι *Σαβαίμ, ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σέ
διωθήσονται, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὁπίσω
σου ἀκολουθήσουσι δεδεδέμένοι χειροπέδαις, καὶ
ἐν σοὶ προσεύχονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός, καὶ οὐκ
ἔστι Θεός πλὴν σου. Σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεός. Τίς γὰρ
ἄλλος Θεός ὁ ἐν αὐτῷ Θεῷ ἔχων, καὶ αὐτὸς ὢν Θεός,
πλὴν τοῦ Μονογενοῦς, εἰπάτωσαν οἱ τῆς προφητείας
ἀνήχοι*: τὴν δὲ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐρμηνείαν, καὶ τὴν
τοῦ Θωμᾶ μετὰ τὴν ἐπίγνωσιν ὁμολογίαν, τὴν τε τοῦ
Ἰωάννου μεγαλοφωνίαν, ὥς πρύθλον οὔσαν καὶ τοῖς
ἔξω τῆς πίστεως, σιωπήσομαι. Ἀλλ' οὐδὲ τὰς Παύ-
λου φωνὰς δι' ἀκριβεῖας οἶμαι δεῖν παρατίθεσθαι, πᾶ-
σιν οὖσας σχεδὸν διὰ στόματος· ὅς οὐ μόνον Θεὸν,
ἀλλὰ καὶ μέγαν Θεὸν, καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸν ὀνομάζει
τὸν Κύριον· πρὸς μὲν Ῥωμαίους λέγων, ὅτι *Ὁρ οἱ
πατέρες καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν
ἐπὶ πάντων Θεός εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας*·
πρὸς δὲ τὸν μαθητὴν ἑαυτοῦ Τίτον γράφει, *Κατὰ
τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Τιμοθέῳ δὲ διαβήρδην βοᾷ,
ὅτι *Ὁ Θεός ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν
πνεύματι*. Πανταχόθεν τοίνυν ἀποδειχθέντος τοῦ
Θεοῦ εἶναι τὸν μονογενῆ Θεόν, πῶς ὁ τῷ Θεῷ προσ-

A num appellans : spe discendi talem doctrinam qua
mortem impediri et arceri posse crederet. Merito
igitur qui vocatus erat ab ipso, hic etiam respon-
det : quoniam non ad Deum Verbum facta erat col-
locutio, consequenter etiam ab humanitate ad sup-
plicantem fit responsio, duplicem juveni institutio-
nem inducens : per eundem enim sermonem docet,
quod non bonis verbis, sed recta vita Deum colere
et honorare convenit, in exsequendis ejus mandatis,
et in vendendis omnibus facultatibus, ut inde vi-
tam æternam posset emere. Tum etiam quod hu-
mana natura in malo per peccatum constituta a
vera et propria boni appellatione secernitur. Et
præterea dicit : *Quid me dicis bonum* ? Cum dixit,
me, humanam naturam quæ ipsum circumdabat
B ostendit ; at cum sermone divinitati bonitatem at-
tribuit, seipsum e vestigio bonum pronuntiavit,
qui vere ab Evangelio Deus prædicatur. Si enim
tanquam funiculo divelleretur a Dei appellatione
unigenitus Filius, non esset absurdum fortasse,
ipsum a boni appellatione putare alienum.

Quod si prophetæ, et evangelistæ, et apostoli
Unigeniti divinitatem celebrant, ipse autem Domi-
nus testatur bonitatis nomen Deo convenire, quo-
modo non particeps est bonitatis qui divinitatis
consors est et particeps ? Quod enim etiam pro-
phetæ Dominum Deum confitentur, et evangelistæ,
item discipuli et apostoli, nullus usque adeo rudis
est et ignarus divinarum et non initiatus, ut de
his erudiri sermone indigeat. Quis enim ignorat in
quarto et quadragesimo psalmo, quod Deum a Deo
unctum Christum Propheta prædicat ? Et rursus
Isaiam, tam aperte et clare clamantem Filii divi-
nitatem, quis eorum qui in prophetia versati sunt,
nescit ? in quibus cum aliis hoc etiam effatur :
*Sabaim, viri sublimis ad te transibunt, et tui erunt
servi. Post te ambulabunt, vincti manicis pergent,
et te adorabunt, teque deprecabuntur. Tantum in te
est Deus, et non est absque te Deus. Vere enim tu
es Deus* *. Quis enim alius Deus qui in seipso
Deum habet, et ipse est Deus, præter Unigenitum,
dicant qui prophetiam non audierunt. At vero Em-
manuel interpretationem, et Thomæ post agnitio-
nem confessionem, et Joannis vocis sublimitatem,
D ut notam etiam his qui sunt extra fidem reticebo.
Sed neque Pauli voces exacta subtilitate apponen-
das esse arbitror, ut quæ propemodum sint in ore
omnium, qui non solum Deum, sed etiam mag-
num Deum, et in omnibus Deum nominat Domi-
num ; ad Romanos quidem dicens : *Quorum patres,
et ex quibus est Christus secundum carnem, qui est
in omnibus benedictus Deus in sæcula* *. Ad disci-
pulum suum Titum scribit, *Secundum apparitionem
magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi* *. Ad Ti-
motheum vero aperte clamitat : quod *Deus manife-
status est in carne, justificatus in spiritu* *. Cum
igitur ubique demonstratum sit, unigenitum Deum

* Psal. XLIV, 8. * Isa. XLV, 14, 15. * Rom. IX, 5. * Tit. II, 4. * I Timoth. III, 16.

esse Deum, quomodo is qui Deo bonitatem convenire dicit, ab hac appellatione Filii divinitatem alienam esse demonstrat? praesertim cum Dominus sibi bonum attribuat, in parabola eorum qui mercede conducti sunt in vineam. Cum enim illic qui prius conducti labore defessi erant, indignarentur ob mercedis aequalitatem, mulctamque et damnum proprium judicarent, rem a cæteris operariis prospere gestam, eorum qui ægre ferebant uni dixit justus iudex: *Amice, non facio tibi injuriam, nonne denario diurno tecum conveni? Ecce habes quod tuum est: volo autem et huic ultimo tantum dare quantum tibi. Annon habeo potestatem in meis faciendi quod volo? An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum?* Nullus prorsus de hoc ambitiose contendet, quod ea quæ pro meritis et dignitate sit distributio, proprium judicis munus est; unigenitum autem Deum judicem esse omnes Evangelii discipuli adstipulantur. *Pater, inquit, non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio*⁹. Sed non resistunt scriptis: dicunt enim unius adjectionem proprie ad Patrem respicere. Nullus enim, ait, *bonus, nisi unus Deus*¹⁰. An igitur ad sui patrocinium languescet veritas? An multis locis minimo negotio hanc fallacem et captiosam ratiocinationem erroris licet refellere? Qui enim hæc de Patre dixit, et illa ad Patrem dicit, quod *Omnia mea tua sunt*, et in ipsis glorificatus sum¹¹. Si autem omnia quæ sunt Patris dicit Filii esse, unum autem eorum quæ in Patre spectantur est bonitas, vel omnia non habet, si quidem hoc non habet, et mentiri dicent veritatem; vel si nefas est veritatem ipsam suspicari in mendacium ferri, qui omnia quæ sunt Patris sua esse dicit, neque extra bonitatem esse confessi sunt. Qui enim Patrem in semetipso habet, et quæ sunt Patris complexus est omnia, cum omnibus videlicet bonitatem etiam habet: bonus igitur Filius.

Sed *nullus*, inquit, *bonus nisi unus Deus*. Hoc ab adversariis profertur, neque ipse sermonem rejicio, non tamen propterea Filii bonitatem nego. Qui enim Dominum Deum esse confitetur, et quod bonum est, ei omnino hac confessione attribuit. Si enim bonitas propria est Dei, et Dominus est Deus, bonus itaque per hæc quæ posita sunt Filius ostenditur. Sed, ait, unius dictio Filium boni communione secernit, sed est facile demonstrare quod neque hoc a Filio Patrem dissipat. Etenim in omnibus aliis quod unum est, inopulatam habet significationem; in Patre vero et Filio, quod unum est non in solitudine sive singularitate conspicitur. *Ego enim, inquit, et Pater unum sumus*¹². Si igitur unus quidem bonus; unitas autem quædam in Filio et Patre intelligitur; ergo Dominus qui uni bonitatem attribuit, et sibi ipsi per unius cognominationem assignavit utpote qui sit unus cum Patre, neque a Patris unitate secundum naturam divulsus.

ἤκειν τὴν ἀγαθότητα λέγων, τῆς ἐπωνυμίας ταύτης ἁλλοτριὰν ἀποδείκνυσι τοῦ Υἱοῦ τὴν θεότητα; Καὶ ταῦτα αὐτοῦ τοῦ Κυρίου τὸ ἀγαθὸν ἑαυτῷ προσμαρτυροῦντος ἐν τῇ τῶν μεμισθωμένων εἰς τὴν ἀρπελῶνα παραβολῇ. Ἐκεῖ γὰρ τῶν προκεκμηκότων δυσανασχετούντων τῇ τῶν μισθωμάτων ἰσομοιρίᾳ, καὶ ζημίαν κρινόντων ἰδίαν τῶν τελευταίων τὴν εὐπραγίαν, φησὶ πρὸς τινα τῶν χαλεπαινόντων ὁ δίκαιος κριτὴς, ὅτι, *Ἐταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε. Οὐχὶ δηναρίου συνεζώρησά σοι τὴν ἡμέραν; Ἰδοὺ ἔχεις τὸ σόν· θέλω δὲ καὶ τῷ ἐσχάτῳ χάρισσασθαι ὡσπερ καὶ σοί. Μόνον οὐκ ἔχω ἐξουσίαν ἐν τοῖς ἐμοῖς ποιεῖν ὃ θέλω; Ἡ δ' ὀφθαλμὸς σου πορνῆρος, ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι; Πάντως δὲ οὐδεὶς περὶ τούτου φιλονεικήσει, ὅτι ἡ τοῦ κατ' ἀξίαν διανομή, ἔστιν τοῦ κριτοῦ ἔργον ἐστὶ, κριτὴν δὲ τὸν μονογενῆ Θεὸν εἶναι πάντες οἱ μαθηταὶ τοῦ Εὐαγγελίου συντίθενται. Ὡ γὰρ Πατὴρ, φησὶ, *κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ*. Ἀλλ' οὐ καθίστανται τῶν γεγραμμένων. Φασὶ γὰρ τὴν τοῦ ἐνὸς πρόσθεσιν κυρίως εἰς τὸν Πατέρα βλέπειν. Οὐδεὶς γὰρ, φησὶν, ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός. Ἀρ' οὖν ἀπονήσει πρὸς συνηγορίαν ἑαυτῆς ἡ ἀλήθεια; Ἡ πολλαχόθεν ἔστιν ἐν εὐσυχολίᾳ πολλῇ καὶ τοῦτον ἐξελέγξει τὸν παραλογισμὸν τῆς ἀπάτης; Ὁ γὰρ ταῦτα περὶ τοῦ Πατρὸς εἰπὼν, κάκεῖνα πρὸς τὸν Πατέρα φησὶν, ὅτι *Πάντα τὰ ἐμὰ σὰ ἐστί· καὶ δεδύξασμαι ἐν αὐτοῖς*. Εἰ δὲ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ φησὶν εἶναι, ἐν δὲ τῶν ἐν τῷ Πατρὶ θεωρουμένων ἡ ἀγαθότης, ἡ πάντα οὐκ ἔχει, εἴπερ τοῦτο οὐκ ἔχει, καὶ ψεύδεσθαι φησους τὴν ἀλήθειαν· ἡ εἴπερ ἀθέμιτον καθυπονέσθαι τὴν ὄντως ἀλήθειαν ὡς εἰς ψεύδος ἐκφερομένην, ὁ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἑαυτοῦ λέγων, οὐδὲ τῆς ἀγαθότητος ἐκτὸς εἶναι συνωμολόγησεν. Ὁ γὰρ ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα ἔχων, καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς ἐμπεριείλη· ὡς πάντα, μετὰ πάντων δηλονότι καὶ τὴν ἀγαθότητα ἔχει· οὐκοῦν ἀγαθὸς ὁ Υἱός.*

Ἀλλ' οὐδεὶς, φησὶν, ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός. Τοῦτο παρὰ τῶν ἐναντίων προφέρεται, οὐδὲ αὐτὸς ἀποβάλλω τὸν λόγον. Οὐ μὴν ἀρνοῦμαι διὰ τοῦτο τοῦ Υἱοῦ τὴν ἀγαθότητα. Ὁ δὲ ὁμολογῶν Θεὸν εἶναι τὸν Κύριον, καὶ ἀγαθὸν αὐτῷ πάντως διὰ τῆς ὁμολογίας ταύτης συνεμαρτύρησεν. Εἰ γὰρ ἴδιον Θεὸν ἡ ἀγαθότης, Θεὸς δὲ ὁ Κύριος, ἀγαθὸς ἄρα διὰ τῶν τεθέντων ὁ Υἱὸς ἀναπέφηνεν. Ἀλλὰ, φησὶ, τοῦ ἐνὸς ἡ λέξις ἀποκρίνει τὸν Υἱὸν τῆς τοῦ ἀγαθοῦ κοινωνίας. Ἀλλὰ βῆξιον δεῖξαι ὅτι οὐδὲ τὸ ἐν τοῦτο διαχωρίζει τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἁλίων ἀπάντων, τὸ ἐν ἀσυνδύαστον ἔχει τὴν σημασίαν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Πατρὸς τε καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ ἐν οὐκ ἐν μονότητι καθυορᾶται. Ἐγὼ γὰρ, φησὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐσμεν. Εἰ οὖν εἷς μὲν ὁ ἀγαθός, ἐνόησεν δὲ τις ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πατρὶ θεωρεῖται· ἄρα ὁ Κύριος ἐν μαρτυρίᾳ τὴν ἀγαθότητα, καὶ ἑαυτῷ διὰ τοῦ ἐνὸς τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην προσεμαρτύρησε, τῷ ἐν ὄντι πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ οὐκ ἀπορρήγνυμένῃ τῆς κατὰ φύσιν

Matth. xx, 15 sqq.

9 Joan. v, 22.

10 Matth. xix, 17.

11 Joan. xvii, 16.

12 Joan. x, 30.

ἐνότητος. Ἀλλ' ἔπως ἂν διὰ πάντων ἔκδηλον γένοιτο τοῦ σεμνοῦ λογογράφου τὸ φιλαμαθὲς καὶ ἀπαίδευτον, αὐτὴν κατανοήσωμεν ἐπὶ λέξεως τῶν γεγραμμένων τὴν σύνταξιν. Οὐκ οἰκείουται, φησὶ, τὴν τοῦ ὄντος ἄξιαν ὁ Ὑῖός· ἄξιαν ὀνομάζων, αὐτὸ τὸ εἶναι. Πῶς οἶδεν κυρίως τοῖς πράγμασιν ἐφαρμόζειν τὰ ῥήματα! καὶ ἐπειδὴ διὰ τὸν Πατέρα ἐστίν, ἀλλοτριουῖσθαι αὐτὸν ἑαυτοῦ λέγει. Ὡς καὶ τῆς τοῦτου κυριευούσης οὐσίας πρὸς ἑαυτὴν ἐλκούσης τὴν τοῦ ὄντος ἔννοιαν. Τοῦτο δὲ τοιοῦτόν ἐστιν, ὡς ἂν εἴ τις λέγοι, ὅτι ὁ ἀργυρώνητος, καθὼς ἐστὶ, κατὰ τὴν ἰδίαν ὑπόστασιν, οὐκ ἑαυτὸς ἐστίν, ἀλλ' ὁ ἐωνημένος, τῆς κατ' οὐσίαν ἑαυτοῦ ὑποστάσεως εἰς τὴν τοῦ κυριεύσαντος φύσιν ἀναληφθείσης. Ταῦτα τὰ ὑψηλὰ τοῦ θεολόγου νοήματα, ἢ δὲ τῶν περιεργημένων ἀποδείξεις οἷα; αὐτοῦ, φησὶ, τοῦ Μονογενοῦς ἀποδιδόντος τῷ Πατρὶ, τὴν μόνω κατ' ἄξιαν ὀφειλομένην ἐπωνυμίαν. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐπάγει τὸ μόνον εἶναι ἀγαθὸν Πατέρα. Ποῦ τοῖνυν ἐν τοῦτοις ἀρνεῖται ὁ Ὑῖός τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ὄντος; ὅπερ κατασκευάζει Εὐνόμιος, ταῦτα προστιθεὶς ἐπὶ λέξεως· Ὁ γὰρ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ πρόσρησιν μόνω προσήκειν διδάξας ἐκείνῳ τῷ καὶ τῆς σφετέρας καὶ πάσης ἀγαθότητος ὑψίστῳ, καὶ πάντοτε ὄντι, καὶ τὸ ἡντιμὲν ἀγαθὸν ἐπ' ἐκείνῳ φέρων· σχολή γ' ἂν τῶν ποτε γινομένων ὡκειώσατο τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν τοῦ ὄντος ἐπωνυμίαν. Τί κοινῶναι τοῖς εἰρημένοις ἢ ἐξουσία; Πῶς δὲ μετὰ ταύτης καὶ τῆς τοῦ ὄντος ἐπωνυμίας ὁ Ὑῖός ἡλλοτριούται; Ἀλλ' οὐκ οἶδα τί χρὴ πλεον ἐν τοῦτοις ποιεῖν· γέλῳ τὴν ἀμαθίαν, ἢ ἐλεεῖν τὴν ἀπώλειαν. Ἡ τε γὰρ τῆς σφετέρας λέξις, οὐκ οὕτως ἐκληφθεῖσα ὡς πέφυκέν τε καὶ εἰώθεν ἐν χρήσει γίνεσθαι· παρὰ τοῖς εἰδόσι κεχρησθαι λόγῳ, πολλὴν αὐτῇ μαρτυρεῖ τῆς ἀντονομαστικῆς τεχνολογίας τὴν ἐπιστήμην, ἣν καὶ τὰ παιδάρια παρὰ τοῖς γραμματισταῖς ἀμογητὶ διεξέρχεται. Καὶ τὸ παρενεχθῆναι τοῦ προκειμένου γελοῖως αὐτὸν πρὸς τὰ μηδὲν ἐπικοινωνῶντα τῷ λόγῳ καὶ τῷ σχήματι συμπεραστικῶς, τὸ μὴ κοινωνεῖν τὸν Ὑῖον τῆς ἐπωνυμίας τοῦ ὄντος, ταῖς ἄλλοκότοις ἐφαρμοζόμενον κατασκευαῖς· καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα καθάπερ ἐξεπίτηδες ἐπὶ γέλῳτι σύγκειται. Ὡς τε καὶ παθεῖν τυχὸν τοὺς ἀμελεστέρους καὶ ἐπιγελᾶσαι τῷ ἀσυναρτήτῳ τῶν λόγων. Ἀλλὰ τὸ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν Λόγον, ἢ ἀγαθὸν πάντως μὴ εἶναι· ταῦτα γὰρ κατασκευάζει δι' ὧν τὴν τε τοῦ ὄντος ἐπωνυμίαν καὶ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ μὴ οἰκείουσθαι λέγει. Καὶ τὸ κατασκευάζειν τὴν τῶν γινομένων ἐξουσίαν μὴ προσήκειν αὐτῇ, ταῦτα δακρύων ἄξια καὶ θρηνητικῆς συναυλίας.

Οὐδὲ γὰρ κατὰ τινὰ προπετὴ καὶ ἀπερίσκεπτον ὅρμην ἅπασι ποῦ τὸ τοιοῦτον παραφθεγγάμενος, εἴτα ἐπανορθοῦται τοῖς ἐφεξῆς τὸ πλημμέλημα, ἀλλ' ἐμψιλοχωρεῖ τῇ κακίᾳ, τοῖς δευτέροις φιλονεικῶν ὑπερβαλέσθαι τὰ φθάσαντα· λέγει γὰρ προῖων, τοσοῦτον αὐτὸν εἶναι κάτω τῆς θείας φύσεως, ὅσον ἀπ' ἐκείνου πρὸς τὸ ταπεινότερον ἢ τῶν ἀγγέλων ἀποβέβηκε φύσις· οὐ τοῦτοις γράφων τοῖς ῥήμασιν, ἀλλὰ κατασκευάζων δι' ὧν λέγει τὴν τοιαύτην διάνοιν. Ἐξεστὶ δὲ χρῆναι τὸν λόγον ἐντυγχάνουσιν, ἔχει γὰρ ὅτι τὰ γεγραμμένα· Ὅς τῷ μὲν ἄγγελος ὡνεμί-

A Sed ut per omnia hujus gravis scriptoris ineruditio et inscitia manifeste pateat, scriptorum ad verbum syntaxin consideremus: Filius, inquit, ejus qui est dignitatem non sibi vindicat, dignitatem nominans ipsum esse. Quomodo novit proprie verba rebus accommodare! Et quoniam per Patrem est, illum ab ipso alienatum esse dicit, quia nimirum hujus dominatrix essentia ad seipsam trahat entis notionem: hoc autem tale est ac si quis dicat, quod argento emptus, qua est, secundum suam subsistentiam non ille est, sed qui emptus est, subsistentia secundum sui essentiam ad dominantis naturam assumpta; hæc sunt altæ hujus theologi notiones, sed ante dictorum demonstratio qualis? Cum ipse, inquit, Unigenitus reddit Patri soli secundum dignitatem debitam cognominationem: et hæc locutus subjunxit, solum bonum esse Patrem, ubi igitur in his Filius sibi denegat entis appellationem? quod quidem astruit Eunomius hæc adjiciens ad verbum: Qui enim boni appellationem soli convenire docuit, illi suæ omnisque bonitatis auctori et omnino enti et quod sit bonum, in illum refert, vix eorum quæ sunt, potestatem et entis nomen sibi applicavit. Quid habet commune cum dictis potestas? Quomodo cum hac et ab entis nominatione Filius alienatus est? Sed quid potius in his agendum sit nescio, an ridenda sit inscitia, an miseranda perditio. Etenim ejus dictio non assumpta ut in usu natura solet usurpari apud eos qui oratione uti sciunt, valde peritum esse testatur in eo rhetorices artificio quo nomina alia pro aliis ponuntur, quam gloriolam parvuli apud grammaticistas sine labore sectantur. Et quod ipse a proposito ridicule transferatur ad ea quæ nullam habent communionem cum ratione et figura qua concludi deberet, Filio non esse communem entis appellationem, quod absurdum et portentosis nititur accommodare probationibus. Hæc et ejusmodi quæ veluti de industria ad risum excitandum conflata sunt. Ita ut fieri possit ut etiam stupidiore quid perpetiantur et rideant ob inconcinnitatem ejus sermonum. Verumenimvero quod Deus Verbum non sit, vel quod omnino non sit bonus, hæc enim præstruit per quæ et entis nominationem et boni appellationem dicit non Filio posse proprie convenire; et quod præstruit eorum quæ sunt potestatem non ipsi competere: hæc lacrymis digna et flebili contibicinio sive lamento.

Neque enim præcipiti quodam atque inconsiderato impetu, semel alicubi tale quiddam perperam locutus, in sequentibus deinde erratum emendat; sed in pravitatem immoratur, ac secundis ambitione contendit priora superare: dicit enim progrediens, *Ipsam tanto esse divina natura inferiorem quanto ab illo ad humiliorum angelorum natura descendit*; quod quidem non iisdem verbis scribit, sed per ea quæ dicit talem sententiam astruit; lectoribus autem sermonem licet dijudicare: sic enim scripta verba habent: *Qui ex eo quod angelus no-*

*mmatus est, hoc quidem aperte docuit, per quem sermones annuntiavit, et quis est; ex eo vero quod Deus nominatus est, ostendit eam quæ ipsi propria est super omnia eminentiam. Qui enim eorum quæ per ipsum facta sunt, Deus est, angelus ejus est, qui est in omnibus, Dei. Medium intercidit sermonem ira in cor illapsa, et ad perturbationem effusa est ratio ad iram, per ea quæ dicta fuerunt commota. Ac mihi fortasse talis animi perturbatio non venia indigna videtur. Cui enim ex his ira non incanduerit? præsertim cum Apostolus omnem angelicam naturam Domino mancipatam esse clamat¹³, ad testimonium dogmatis assumens propheticam altiloquentiam. Cum enim ait, primogenitum in orbem terrarum inducit, dicit, Et adorabunt eum omnes angeli ejus; et illud: Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi; et hoc: Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient. Omnia ad demonstrationem Unigeniti Dei hæc cum Apostolus recenset, quid patior cum ex Christi hoste angelorum Dominum angelum esse audio, qui non temere et fortuito talem sermonem projiciat, sed qui in absurditate anxius labore: ut nihil amplius Joanne et Mose ipsum habere præstruat? Dicit enim de illo sermo: *Hic est de quo scriptum est: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam*¹⁴. Angelus igitur Joannes. Tametsi autem hic Domini inimicus, Dominum Deum nominat, ipsum tamen proportionem quadam Mosis divinitati respondere autumat; quoniam et ille ejus qui est in omnibus Dei famulus, Ægyptiorum vero ordinatus est deus. Quin etiam quod in omnibus sit Deus (sicut et in præcedentibus dictum est) commune est Filio cum Patre, id vero Apostoli testimonio probari potest, qui ei talem vocem attribuit, dum dicit: *Ex quibus Christus secundum carnem qui est in omnibus Deus*¹⁵. Sed hic in angeli ordinem redigit eum qui est angelorum Dominus, perinde ac si non audiisset quod *angeli spiritus sunt administratorii, et ignis flammæ*¹⁶. Per hæc enim Apostolus inconfuse atque manifestam facit subjectionem distinctionem. Naturam quidem subditam atque mancipatam, spiritus esse et ignem definientem; dominantem vero potentiam, divinitatis significans nomine. Et cum tot sint qui gloriam Unigeniti annuntiant, solus his omnibus reclamatione Eunomius, dum dicit ipsum esse angelum Dei qui est super omnia, hac differentia quæ eum ab eo qui est super omnia discernit, unum omnium esse determinans: dum vero angelorum nomen illi communicat, nihil ab illis dissidere natura præstruens. Sæpe enim in præcedentibus tale quid asserit, quod quæcunque eandem appellationem habent communem, neque secundum naturam sunt diversa. An igitur amplius redarguentibus sermo indiget, in eo quod præfracte claudat, angelum eum esse qui non proprium, sed ejus qui est sermonem annuntiat? Per hoc enim demonstratur, quod qui in principio erat Verbum, Deus Verbum, non*

σθαι, σαφῶς ἐδίδαξε, δι' ὅτου διηγείλετο τοὺς λόγους, καὶ τίς ὁ ὢν· τῷ δὲ καὶ θεὸς προσειρησθαι, τὴν ἰδίαν ἐδειξε κατὰ πάντων ὑπεροχὴν. Ὁ γὰρ τῶν δι' αὐτοῦ γενομένων θεός, ἀγγελος τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ. Ἐγκρίπτει μεταξύ τῶν λόγων θυμὸς ἐμπεσὼν τῇ καρδίᾳ, καὶ συγχέχεται πρὸς τὸ πάθος ὁ λογισμὸς εἰς ὀργὴν ὑπὸ τῶν λεγομένων παρακινούμενος. Καὶ τάχα μοι τὸ τοιοῦτο πάθος τῆς ψυχῆς οὐκ ἀσύγγνωστον. Τίνι γὰρ οὐκ ἂν ἐκ τούτων ὁ θυμὸς ἐπιζέσσει; Τοῦ μὲν Ἀποστόλου πᾶσαν ἀγγελικὴν φύσιν ὑποχείριον εἶναι τοῦ Κυρίου βοῶντος, συμπαραλαμβάνοντος δὲ εἰς μαρτυρίαν τοῦ δόγματος καὶ τὴν προφητικὴν μεγαλοφωνίαν. Ὅταν γάρ, φησὶν, εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει, καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ, καὶ τὸ, Ὁ ὁρόνος σου, ὁ θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, καὶ τὸ, Σὺ δὲ ὁ αὐτός εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Πάντα πρὸς ἐνδείξιν τοῦ μονογενοῦς θεοῦ ταῦτα τοῦ Ἀποστόλου διεξιόντος, τί πάθω τὸν τῶν ἀγγέλων Κύριον ἄγγελον εἶναι παρὰ τοῦ χριστομάχου ἀκούων, οὐ κατὰ τὸ συμβᾶν τὸν τοιοῦτον ἀπορρίψαντος λόγον, ἀλλ' ἐναγωνιζομένου τῇ ἀτοπίᾳ, ὡς μηδὲν πλέον Ἰωάννου καὶ Μωυσέως αὐτὸν ἔχειν κατασκευάζεσθαι; Λέγει γὰρ περὶ ἐκείνου ὁ λόγος, Οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται· Ἴδου ἔγω ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου. Ἀγγελος οὖν Ἰωάννης. Ἀλλὰ καὶ θεὸν ὀνομάζει τὸν Κύριον ὁ ἐχθρὸς τοῦ Κυρίου, ἀναλογεῖν αὐτὸν κατασκευάζει τῇ Μωυσέως θεότητι, ἐπεὶ καὶ ἐκεῖνος τοῦ μὲν ἐπὶ πάντων θεοῦ θεράπων, τῶν δὲ Αἰγυπτίων ἐτάχθη θεός. Καίτοι καὶ τὸ ἐπὶ πάντων, καθὼς καὶ ἐν τοῖς κατόπιν εἴρηται, κοινὸν τῷ Υἱῷ πρὸς τὸν Πατέρα, τοῦ Ἀποστόλου τὴν τοιαύτην αὐτῷ προσμεμαρτυρηκὸς φωνήν, ἐν οἷς φησιν· Ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεός· ἀλλ' οὗτος εἰς ἀγγέλου τάξιν κατὰγει τὸν τῶν ἀγγέλων Κύριον· ὥσπερ οὐκ ἀκηκόως, ὅτι οἱ ἄγγελοι λειτουργικὰ πνεύματα, καὶ πυρὸς φλόγες εἰσὶ. Διὰ τούτων γὰρ ὁ Ἀπόστολος ἀσυγχύτως καὶ σαφῶς ποιεῖται τὴν τῶν ὑποκειμένων διάκρισιν. Τὴν μὲν ὑποχείριον φύσιν, πνεύματα εἶναι καὶ πῦρ ὀριζόμενος· τὴν δὲ κυριεύουσιν δυνάμιν τῷ τῆς θεότητος διασημαίνων ὀνόματι. Καὶ τοσοῦτων ὄντων τὴν δόξαν τοῦ μονογενοῦς θεοῦ διαγγελλόντων, μόνος τοῖς πᾶσιν ἀντίθεός ὁ Εὐνόμιος, ἄγγελον αὐτὸν τοῦ ἐπὶ πάντων λέγων θεοῦ· τῇ μὲν πρὸς τὸν ἐπὶ πάντων ἀντιδιαστολῇ, ἕνα τῶν πάντων εἶναι διοριζόμενος· τῇ δὲ πρὸς τοὺς ἀγγέλους τοῦ ὀνόματος κοινωνίᾳ, τὸ μηδὲν ἐκείνων παρηλλάχθαι τῇ φύσει κατασκευάζων. Πολλάκις γὰρ τὸ τοιοῦτον ἐν τοῖς κατόπιν φησὶν, ὅτι ὅσα τῆς αὐτῆς κοινωνίᾳ προσηγορίας, οὐδ' ἂν κατὰ τὴν φύσιν ἐτέρως ἔχοι. Ἀρ' οὖν ἐτι τῶν εὐθυνομένων ὁ λόγος προσδέεται, περὶ τοῦ διαβήδην βοῶντος τὸν ἄγγελον μὴ τὸν ἴδιον, ἀλλὰ τὸν τοῦ ὄντος ἀπαγγέλλειν λόγον; Διὰ γὰρ τούτου δείκνυται ὅτι ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν Λόγος, θεὸς Λόγος, οὐκ αὐτὸς Λόγος ἐστίν, ἀλλ' ἐτέρου τινὸς Λόγου γίνεται Λόγος, διάκονός τε καὶ ἄγγελος ἐκείνου

¹³ Hebr. 1, 6 sqq.; Psal. xcvi, 7; xlv, 7; ci, 28. ¹⁴ Marc. 1, 2; Isa. xl, 3. ¹⁵ Rom. ix, 5. ¹⁶ Hebr. 1, 14.

γενόμενος· κάκεινο δὲ τίς ἀγνοεῖ τῶν πάντων, ὅτι τῷ ἄντιδιαστελλας τῷ ὄντι, σαφῶς Ἰουδαΐζει. τὴν τοῦ Μονογενοῦς ὑπόστασιν ὑποκλέπτων τοῦ δόγματος. Ὁν γὰρ ἔξω τῆς τοῦ ὄντος ἐπωνυμίας λέγει, καὶ τοῦ εἶναι πάντως ἐξηρηθῆναι κατασκευάζει. Οὐ γὰρ δὴ τὸ εἶναι διδοῦς πρὸς τὸν τοῦ ῥήματος ἔχον διενεχθήσεται. Ἀλλὰ καὶ τῇ Γραφῇ κρατύνειν ἐπιχειρεῖ τὴν ἀτοπίαν, καὶ προβάλλεται τὸν Μωσέα συνήγορον κατὰ τῆς ἀληθείας.

Ὡς γὰρ ἐκεῖθεν ἡμῖν διαλεγόμενος τοὺς οἰκείους μύθους κατ' ἐξουσίαν διέξεισι λέγων, ὅτι Ὁ μὲν ἀποστέλλων Μωσῆν, αὐτὸς ἦν ὁ ὢν, δι' οὗ καὶ ἀπέστειλλεν καὶ ἐλάλει· τοῦ μὲν ὄντος ἄγγελος, τῶν δὲ ἄλλων ἀπάντων Θεός. Ἀλλ' ὅτι μὲν οὐκ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐστὶν ἡ ῥῆσις, ἐξ αὐτῆς ἐστὶ τῆς Γραφῆς εἰδέναι. Εἰ δὲ τὸν νοῦν φησι τοῦτον εἶναι τοῦ γράμματος, αὐτὸς ἡμῖν ἐξεταστέος ὁ πρωτότυπος τῆς Γραφῆς λόγος. Καὶ πρῶτόν γε καταράσασμεν, ὅτι τὸν μετ' αὐτὸν Θεὸν ὁ Εὐνόμιος ὀνομάσας τὸν Κύριον, οὐδὲν αὐτῷ πλέον παρὰ τὴν ἀγγελικὴν δίδωσι φύσιν. Ἰὺδὲ γὰρ ὁ Μωϋσῆς ἀκούσας θεὸς εἶναι τοῦ Φαραῶ, ἐξέβη τὴν ἀνθρωπότητα· ἀλλ' ἐν τῇ φύσει τὸ ὁμοτίμον ἔχων, τῇ τῆς ἐξουσίας ὑπεροχῇ τῶν ὁμογενῶν ὑπερήρηθη, καὶ οὐδὲν ἐκώλυσεν αὐτὸν πρὸς τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπον, τὸ κληθῆναι θεόν. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἐνα τῶν ἀγγέλων ὁ Εὐνόμιος αὐτὸν εἶναι κατασκευάσας Θεραπεύει τὸ τοιοῦτο πλημμέλημα τῆς θεότητος κλήτει κατὰ τὸν ἀποδοθέντα λόγον, ὁμωνύμια τινὶ πρὸς αὐτὸν τὴν τοῦ Θεοῦ προσγορίαν κοινοποιήσας. Ἐξετάσωμεν πάλιν αὐτὰ τὰ ῥήματα τῆς βλασφημίας ἐκθήμενοι. Ὁ ἀποστέλλων, φησὶ, τὸν Μωσέα, αὐτὸς ἦν ὁ ὢν, δι' οὗ δὲ ἀπέστειλεν, ὁ τοῦ ὄντος ἄγγελος ἦν, οὕτως ὀνομάζων τὸν Κύριον. Οὐκοῦν ὑπ' αὐτῆς ἐλέγχεται τῆς Γραφῆς ἡ ἀτοπία τοῦ λογογράφου, ἐν οἷς ὁ Μωϋσῆς ἱκετεύει τὸν Κύριον μὴ ἀγγεῖλον τῇ ἡγεμονίᾳ τοῦ λαοῦ ἐπιστῆσαι, ἀλλ' αὐτὸν τῆς πορείας αὐτῶν ἀφηγήσασθαι. Ἐχει δὲ οὕτως ἡ λέξις ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· Βάδιζε, κατὰδῆθι, καὶ ὁδήγησον τὸν λαὸν τοῦτον εἰς τὸν τόπον ὃν εἶπόν σοι· καὶ ἰδοὺ ἄγγελός μου προπορεύεται σου ἢ ἂν ἡμέρᾳ ἐπισκέπτεμαι· καὶ μετ' ὀλίγα πάλιν φησὶ· Καὶ συναποστελῶ πρότερόν σου τὸν ἄγγελόν μου. Εἶτα μικρὸν μετὰ τὴν ἀκολουθίαν, γίνεται παρὰ τοῦ θεράποντος πρὸς τὸν Θεὸν ἱκετηρία τοῦτον ἔχουσα τὸν τρίπον· Εἰ εἴρηκα χάριν ἐναντίον σου, συμπορευθήτω ὁ Κύριός μου μεθ' ἡμῶν καὶ πάλιν, Εἰ μὴ αὐτὸς συμπορεύῃ ἡμῖν, μὴ με ἀναγάγῃς ἐνταῦθα. Εἶτα ἀπόκρισις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Μωϋσέα· Καὶ τοῦτόν σοι τὸν λόγον ἐν εἰρηκᾷ ποιήσω. Εἴρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου. Καὶ οἶδά σε παρὰ πάντας. Οὐκοῦν εἰ Μωϋσῆς μὲν παραιτεῖται τὸν ἄγγελον, αὐτὸς δὲ ὁ χρηματίζων αὐτῷ συνέμπορος γίνεται, καὶ καθηγεμὼν τῆς στρατιᾶς, φανερώς ἀποδείκνυται διὰ τούτων, ὅτι ὁ τῇ τοῦ ὄντος ἐπωνυμίᾳ

ipsum Verbum est, sed alterius alicujus Verbi sit Verbum, minister et angelus, id est, nuntius, illius factus. Illud autem quis omnium ignorat quod enti solum opponitur non ens? Quare qui Filium ab eo qui est, distinguit, manifeste judaizat, Unigeniti personam a doginate subripiens. Quem enim extra entis nominationem dicit, ex rerum natura funditus exemptum esse astruit. Non enim qui dat esse, de nudo vocabuli sono litigabit. Verumenimvero Scripturæ testimonio absurditatem confirmare molitur, ac Mosem proponit contra veritatem patronum.

Ut enim illic disserens suas fabulas pro animi arbitrio nobis enarrat, dum dicit, quod *Ille qui Mosem misit, ipse erat qui est*; per quem et mittebat et loquebatur; ejus quidem qui est, angelus; aliorum autem omnium Deus. Sed quod hæc non sint Scripturæ verba, licet ex ipsa Scriptura perspicere. Quod si hanc dicit esse mentem litteræ, ipse nobis primigenius Scripturæ sermo examinandus est. Et primum quidem illud abominabimur quod cum posteriorem Deum nominavit Eunomius Dominum, nihil ei amplius quam naturam angelicam attribuit. Neque enim Moses cum audiit deus esse Pharaonis, humanitatem exiit¹⁷; sed eandem naturam habens, potestatis prærogativa his qui ejusdem generis superexaltatus est; nihilque vetuit ipsum esse hominem, quod vocatus sit deus. Sic et hic unum angelorum ipsum esse cum asseruit Eunomius, tale peccatum sanat, divinitatis appellatione secundum rationem redditam, dum homonymia quadam ipsi Dei appellationem communem facit. Rursus hæc eadem verba examinemus cum blasphemia exponentes. *Qui misit Moysem*, inquit, *ipse erat qui est, per quem autem misit, ejus qui est erat angelus*, sic nominans Dominum. Verum ab ipsa Scriptura vani hujus scriptoris absurditas reprehenditur, in qua Moses supplex Dominum orat ut non angelum ducatui populi præficiat, sed ipsemet itineris ipsorum ducem se præheret. Sic enim habet contextus ex persona Dei: *Vade, descende, et duc hunc populum in locum quem tibi dixi: et ecce angelus meus ante te pergit qua die consideravero*¹⁸; ac paulo post ait rursus: *Et simul mittam ante te angelum meum*¹⁹. Deinde paulo post, consequenter fit supplicatio ministri ad Deum quæ ad hunc modum habet: *Si inveni gratiam coram te, simul proficiscatur Dominus meus nobiscum*²⁰; et rursus: *Nisi ipse nobiscum venias, ne me inde abducas*²¹. Deinde Dei responsio ad Mosem: *Et hunc tibi sermonem quem dixisti faciam; invenisti enim gratiam coram me. Et novi te supra omnes*²². Ergo si Moyses recusat angelum, ipse autem qui loquitur cum ipso, sit comes et dux exercitus, per hæc manifeste demonstratur, quod ille qui ejus qui est, nomine seipsum notum fecit, unigenitus est Deus. αὐτὸν γνωρίσας, ὁ μονογενὴς ἐστὶ Θεός.

¹⁷ Exod. vii, 1. ¹⁸ Exod. xxxiii, 1. ¹⁹ ibid. 2. ²⁰ Exod. xxxiv, 9. ²¹ Exod. xxxiii, 15. ²² ibid. 17, 12.

Quod si quis his contradixerit, Judaicæ opinionis erit patronus, Filium ad populi salutem non simul assumens. Si enim angelus cum Israelitis non pergit, qui autem per ejus qui est denominationem declaratur, non est Unigenitus, sicut vult Eunomius, nihil aliud quam ex Synagoga decreta in Ecclesiam Dei transfertis. Igitur duorum alterum necessario confitebuntur, vel nusquam Mosis adfuisse unigenitum Deum, vel ipsum Filium esse eum qui est, a quo ad ministrum sit sermo. Sed contradicit dictis ipsam Scripturam prætendens, quæ sic ait, angeli vocem præcessisse, ac postea ejus qui est colloquium subsecutum fuisse: hoc non est contradictio sed nostrorum confirmatio. Nam et nos clare dicimus prophetam de Christo mysterium manifestum facere hominibus volentem, angelum, eum qui est, appellasse; ne si sola ejus qui est, nominatio in colloquio inveniretur, ad Patrem sensus eorum quæ dicuntur referatur. Sed quemadmodum noster sermo mentis impulsione index est et internuntius: sic etiam dicimus, verum Verbum quod est in principio nuntians proprii Patris consilium, ob nuntiandi munus quo ipse fungitur, angelum dici. Et quemadmodum sublimis Joannes qui prius ipsum Verbum dixerat, ita subjungit, Deum esse Verbum, ne si Dei appellatio præcessisset, ad Patrem cogitationibus impelleremur: sic et magnus Moses cum eum angelum prius nominasset, ipsum esse eum qui est verbis sequentibus edocet, ut manifeste mysterium Christi pronuntiaretur; siquidem per angelum paterni consilii interpret Verbum Scriptura docet, et per appellationem ejus qui est, eam quæ est secundum essentiam Filii cum Patre naturalem proprietatem. Quod si etiam Isaiam velit obijcere, qui dixit, nomen ejus vocari magni consilii Angelum, neque sic nostrum everterit sermonem. Perspicuum enim quod illic nulla est contradictio, quia incarnationis mysterium per vaticinium significatur. *Parvulus, inquit, natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus imperium super humerum ejus, et vocatur nomen ejus magni consilii Angelus*²³. Ad quod David opinor respexisse, dum regni ejus constitutionem enarrat. Non quod non esset rex, sed quod servilis humilitas, quam per incarnationem subierat Dominus, ad regiam potestatem assumi deberet. *Constitutus sum, inquit, rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, nuntians preceptum Domini*²⁴. Ergo et angelus et Verbum, sigillum et imago, et omnia ejusmodi eodem sensu dicitur qui paternam bonitatem per seipsum notam facit. Quando enim angelus nuntius alicujus efficitur: similiter Verbum, mentis notionem involutam explicat: et sigillum in propria forma archetypum, id est, principem formam, demonstrat, et imago ejus qui depictus est pulchritudinem per se interpretatur. Ita ut hæc omnia significatu inter

ΕΙ δὲ πρὸς τοῦτο τις ἀντιλέγοι, τῆς Ἰουδαϊκῆς ὑπολήψεως ἔσται συνήγορος, τὸν Υἱὸν μὴ συμπαραλαμβάνων εἰς τὴν τοῦ λαοῦ σωτηρίαν. Εἰ γὰρ ἄγγελος μὲν τοῖς Ἰσραηλitaῖς οὐ συναπέρχεται· ὁ δὲ διὰ τῆς τοῦ ὄντος ἐπωνυμίας δηλούμενος, ὁ Μονογενὴς οὐκ ἔστι, καθὼς Εὐνόμιος βούλεται, οὐδὲν ἄλλο ἢ τὰ ἐκ τῆς συναγωγῆς δόγματα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ μεταφέρεται. Οὐκοῦν τῷ· δύο τὸ ἑτερον ἐξ ἀνάγκης ὁμολογήσουσιν, ἡ μηδ' αὐτοῦ παρῆναι· τῷ Μωϋσῇ τὸν μονογενῆ Θεὸν, ἢ αὐτὸν τὸν Υἱὸν εἶναι τὸν ὄντα, παρ' οὗ ὁ λόγος πρὸς τὸν θεράποντα γίνεται. Ἄλλ' ἀντιλέγει τοῖς εἰρημένοις αὐτὴν τὴν Γραφὴν προτεινόμενος λέγουσαν, ἀγγέλου προτετάχθαι φωνὴν, καὶ οὕτως ἐπῆλθαι τὸν τοῦ ὄντος διάλογον. Τοῦτο δὲ οὐκ ἀντιῥήσις, ἀλλὰ βεβαίως τῶν ἡμετέρων ἐστίν. Καὶ ἡμεῖς γὰρ φαμεν ἐναργῶς τὸν προφήτην τὸ περὶ τοῦ Χριστοῦ μυστήριον ἐμφανὲς ποιῆσαι τοῖς ἀνθρώποις βουλόμενον, ἀγγέλον τὸν ὄντα προσαγορεύσαι· ὡς ἂν μὴ μόνως τῆς τοῦ ὄντος ἐπωνυμίας κατὰ τὸν διάλογον εὐρισκομένης, πρὸς τὸν Πατέρα ὁ νοῦς τῶν λεγομένων ἐπαναφέροιτο. Ἄλλ' ὥσπερ ὁ ἡμέτερος λόγος τῶν τοῦ νοῦ κινήματων μνηστῆς τε καὶ ἀγγελὸς γίνεται, οὕτω φαμεν καὶ τὸν ἀληθινὸν Λόγον τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα διαγγέλλοντα τοῦ ἰδίου Πατρὸς τὴν βουλὴν, τῇ ἐνεργείᾳ τῆς ἀγγελίας ἐπονομαζόμενον, ἀγγέλον λέγεσθαι. Καὶ ὥσπερ ὁ ὑψηλὸς Ἰωάννης πρότερον αὐτὸν Λόγον εἰπὼν, οὕτως ἐπάγει τὸν Θεὸν εἶναι τὸν Λόγον, ὡς ἂν μὴ προσηγορευμένης τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας πρὸς τὸν Πατέρα ταῖς ὑπονοαῖς ἀπενεχθείημεν· οὕτω καὶ ὁ μέγας Μωϋσῆς ἀγγέλον προονομάσας, αὐτὸν εἶναι τὸν ὄντα τοῖς ἐφεξῆς ἐκδιδάσκει λόγοις, ὡς ἂν φανερώς τὸ κατὰ τὸν Χριστὸν προαγγελθεῖν μυστήριον· διὰ μὲν τοῦ ἀγγέλου, τὸν ἐρμηνεῖα τοῦ πατρικοῦ βουλήματος Λόγον τῆς Γραφῆς διδασκούσης· διὰ δὲ τῆς τοῦ ὄντος προσηγορίας τὴν κατ' αὐτὸ τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα φυσικὴν οἰκειότητα. Εἰ δὲ καὶ τὸν Ἡσαΐαν προβάλλοιτο, ὡς εἰπόντα καλεῖσθαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἀγγέλον, οὐδὲ οὕτως ἀνατρέψει τὸν ἡμέτερον λόγον. Σαφὲς γὰρ ἔχει καὶ ἀναντιρρότον ὡς ἡ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον οἰκονομία διὰ τῆς προφητείας σημαίνεται. *Παιδίον γὰρ, φησὶν, ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ Υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἀγγελος*. Πρὸς δὲ καὶ τὸν Δαβὶδ οἶμαι βλέποντα, τὴν τῆς βασιλείας κατὰστασιν διηγεῖσθαι. Οὐχ ὡς οὐκ ὄντος βασιλέως, ἀλλ' ὡς τῆς δουλικῆς ταπεινότητος, ἣν ὑπῆλθε κατ' οἰκονομίαν ὁ Κύριος, εἰς τὴν τῆς βασιλείας ἀξίαν ἀναληφοίσης. *Κατεστάθην γὰρ, φησὶ, βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ, ἐπὶ Σιών ἔρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ, διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα Κυρίου*. Οὐκοῦν ἀγγελὸς τε καὶ Λόγος, σφραγὶς τε καὶ εἰκὼν, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν λέγεται, ὁ τὴν πατρικὴν ἀγαθότητα δι' ἑαυτοῦ γνωρίζων. Ὅτε γὰρ ἀγγελος, μνηστῆς τινος γίνεται· καὶ ὁ Λόγος ὡσαύτως ἐκκαλύπτει τὸ ἐγκείμενον νόημα, καὶ ἡ σφραγὶς ἐν τῷ ἰδίῳ τύπῳ τὸ ἀρχέτυπον δεῖκνυσαι, καὶ

²³ Isa. ix, 6. ²⁴ Psal. ii, 6.

ἢ εἰκὼν, τὸ τοῦ ἀπεικονισθέντος· κάλλος δι' αὐτῆς ἔρμηνεύει· ὡς ἰσοδυναμεῖν ταῦτα πάντα τῷ σημαινόμενῳ πρὸς ἄλληλα. Διὰ τοῦτο ἄγγελος τῆς τοῦ ὄντος ἐπωνυμίας προτέτακται, ἄγγελος μὲν λεγόμενος ὡς μηνυτῆς τοῦ Πατρὸς· ὦν δὲ, ὡς οὐκ ἔχων ὄνομα γνωριστικὸν τῆς οὐσίας, ἀλλὰ πάσης ὑπερκεῖμενος τῆς ὀνομαστικῆς σημασίας. Διὸ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὑπὲρ πᾶν εἶναι ὄνομα παρὰ τῆς τοῦ Ἀποστόλου Γραφῆς μεμαρτύρηται. Οὐχ ὡς ἐν τι προτετιμημένον τῶν ἄλλων, ἀλλ' ὡς ὑπὲρ πᾶν ὄνομα ὄντος τοῦ ὄντως ὄντος.

Ἄλλ' ὁρῶ γὰρ εἰς ἀμετρον ῥῆθι τὸν λόγον παρατεινόμενον, καὶ δέδοικα τὸ δοκεῖν ἀδόλεσχός τις εἶναι καὶ περιττὸς τὴν φωνήν, εἰς πλῆθος προαγαγὼν τὴν ἀντίρρῳσιν. Καίτοι πολλὰ τῆς διὰ μέσου γραφίας τοῦ ἀντιπάλου παραδραμῶν προμηθῶς, τοῦ μὴ πρὸς πολλὰς ἐπὶ μὴ μυριάδας ἐκταθῆναι τὸν λόγον. Τοῖς γὰρ φίλοπονωτέροις καὶ τὸ μὴ σύντομον, διαβολῆς ἔστιν ἀφορμὴ. Ὡς δέον μὴ πρὸς τὴν χρεῖαν, ἀλλὰ πρὸς τὴν τῶν ἀργῶν τε καὶ ἀσπούδων ἐπιθυμίαν βλέπειν, οἷς δι' εὐχῆς ἔστιν, ὁλίγοις βήμασι πολλὰ τὰ διὰ τῆς ὁδοῦ διανύειν. Τί οὖν χρή πράττειν ἐφελομένης ἡμᾶς ἐπὶ τὸ πρόσω τῆς βλασφημίας; ἢ τάχα περιττὸν ἔστι καὶ ὄντως ἀδόλεσχον τοῖς ἑμοίοις τῶν ἐπιχειρημάτων ἐναγωνίζεσθαι; Πᾶσα γὰρ αὐτῶν ἡ σπουδὴ καὶ κατὰ τὸν ἐφεξῆς αὐτοῦ λόγον σύμφωνος τοῖς προεξητασμένοις ἔστιν, οὐδὲν καιρὸν εἰς κατασκευὴν παρὰ τὰ προλαβόντα τῶν ἐπιχειρημάτων ἔχουσα. Εἰ τοίνυν ἐρῶνται ἡμῖν ἢ τῶν προεκτεθέντων ἀνατροπὴ, καταλίπωμεν ἃ τῶς προεξητασμένοις συναπελήλεγκται. Εἰ δὲ τοῖς ἑριστικοῖς καὶ ἀντιτύποις ἐν τῷ παρεμμένῳ τὸ κράτιστον εἶναι δοκεῖ, ἀναγκαῖον ἂν εἴη τοῦτων ἐνεκεν διὰ βραχείων ἐπιδραμεῖν τὸ ὑπόλοιπον. Λέγει μὴ εἶναι τὸν Κύριον πρὸ τῆς ἰδίας γεννήσεως, ὁ μηδενὶ τοῦ Πατρὸς αὐτὸν διειργόμενον ἐπιδεικνύειν ἔχων. Καὶ τοῦτό φησιν, οὐκ ἀπὸ Γραφῆς τὸν λόγον πιστούμενος, ἀλλ' ἐκ τῶν ἰδίων λογισμῶν κατασκευάζων τὸ λῆμμα. Τοῦτο δὲ κοινὸν πρὸς ἅπαντα τὰ τῆς κτίσεως ἀποδέδεικται μέρη. Οὐ βάτραχος, οὐ σκύληξ, οὐ κύνθαρος, οὐ πόα, οὐκ ἄκανθα, οὐκ ἄλλο τι τῶν εὐτελεστάτων πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως ἦν. Ὡστε ὑπὲρ διὰ τῆς λογικῆς τεχνολογίας ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ σὺν ἡρώτι καὶ πόνῳ κατασκευάζει, τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν τυχόντων τῆς κτίσεως μορίων προωμολόγηται, καὶ ὁ πολὺς ἔστι πόνος τῷ λογογράφῳ, δεῖξαι τοῖς ἐσχάτοις τῶν ἐν τῇ κτίσει τὸν μονογενῆ Θεὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἰδιωμάτων ὁμότιμον. Οὐκοῦν ἱκανὸν τεκμήριον τοῦ κακῶς αὐτοὺς περὶ τῶν δογμάτων φρονεῖν, τὸ συμβαίνειν αὐτοῖς τὰς ὑπολήψεις τῆν τε περὶ τοῦ μονογενεοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν περὶ τῆς τῶν βατράχων γενέσεως. Εἰτά φησιν Ἰσον κατὰ ἀλήθειαν καὶ δύναμιν τῷ ἀγέννητον μὴ εἶναι, τὸ πρὸ γεννήσεως μὴ εἶναι. Πάλιν δ' αὐτὸς ἀρμόσει καὶ πρὸς τοῦτό μοι λόγος, ὅτι καὶ ἐπὶ κυνὸς καὶ ψυχῆς, καὶ ὄψεως, καὶ οὐτινοσούντων ἐσχάτων, τὸ Ἰσον εἰπὼν τις οὐχ ἁμαρτήσεται. Ἐπεὶ περ Ἰσον κατὰ ἀλήθειαν καὶ δύναμιν τῷ

se æquipolleant. Ob eam causam angelus ejus qui est appellationi præpositus fuit. Angelus quidem dicitur tanquam index et nuntiator Patris; qui est autem ut non habens nomen, quod essentiam ejus notam faciat, sed qui sit supra omnem nomen significantiā. Quocirca et nomen ejus super omne nomen esse ab Apostoli Scriptura confirmatum est. Non ut unum quid aliis honore prælatum, sed quia super omne nomen est²⁵, ille qui vere est.

Sed video me in immensum sermonem jam protrahere, ac vereor ne videar garrulus quidam et nugator esse, et superfluis voce, in turbam nimium producta contradictione. Attamen, multa quæ passim adversarius in scriptis inserit, consilio prætermisi, ne in versus innumerabiles sermo extenderetur. Nam qui quidem laboriosiores et magis industrii, quod non concisum est et breve, in calumniam vertunt, ita ut oporteat non ad necessitatem, sed ad otiosorum et inertium cupiditatem respicere, quibus per votum licet paucis passibus longum iter perficere. Quid igitur agendum, cum nos prorsum trahat blasphemia? An fortasse supervacaneum est et nugatorium similibus argumentationibus contendere? Omne enim ipsorum studium et in his quæ deinceps sequuntur, his quæ prius examinata et disquisita sunt, consentaneum est et consonum, nihil novi habens ad probationem priorum argumentorum præter antecedentia. Si igitur firma nobis est et valida eorum quæ prius exposita sunt eversio, reliquerimus ea quæ cum his quæ ante fuerunt disquisita, ac refutata. Quod si contentiosius et refractariis in eo quod prætermissum est, valentissimum quid et potentissimum esse videtur, necessarium fuerit horum causa quod restat paucis percurrere. Dicit Dominum non fuisse ante suam generationem, qui nullare a Patre disclusum esse demonstrare potest. Et hoc asserit non ex Scriptura sermonem confirmans, sed ex propriis rationibus sumptum astruens. Hoc autem esse commune cum omnibus creaturæ partibus demonstratum est: non rana, non vermis, non scarabeus, non herba, non spina, non aliud eorum quæ in rerum natura sunt vilissima, ante suam constitutionem quidquam erat. Quare quod disserendi artificio, in Filio cum sudore et labore astruere nititur, hoc etiam in quibuslibet creaturæ portionibus ante concessum est, multusque labor est huic scriptitatori, ut ostendat infimis creaturis unigenitum Deum proprietatam communione æqualem esse. Quamobrem certissimum est indicium, de decrejis ipsos male sentire, quod ipsis eadem opiniones accidant et de unigenito Deo et de ranarum generatione. Deinde ait idem esse secundum veritatem et potentiam ingenuum non esse, et ante generationem non esse. Rursus huic etiam

²⁵ Philipp. II, 9.

eadem quadrabit ratio, quod etiam in cane et papillione et serpente, et in quolibet infirmorum animalium, idem si quis dixerit, non errabit, quandoquidem idem est secundum veritatem et potentiam cum eo quod est canem non ingenuum esse, ipsum non esse ante generationem. Quod si secundum ipsorum definitionem, quam multis in locis determinarunt, quæcunque proprietatum habent communionem, etiam naturæ communionem habent, generationem non esse: quod etiam in Filio astruendum esse arbitratur: reliquum argumentationis auditor plane ex consequentia conspiciet.

Sed magis moderate loquitur, humanitatis aliquid ei tribuens, et ait: *Non solum entem et super omnia entia Filium esse dicimus*: qui paulo antea ipsum ab entis nomine disjungit: *sed et Dominum ipsum*, inquit, *et opificem et Deum omnis sensibilis et intelligibilis essentiae dicimus*. Quam quid esse autumat? Creatam esse vel incretam? Si enim omnis intelligibilis essentiae Dominum et Deum et opificem esse Jesum confitetur, necesse est omnino si hanc dicit esse incretam, ipsum mentiri, qui naturæ incretæ opificium Filio attribuit. Quod si creatam credit, idem sui ipsius creatorem esse præstruit. Nisi enim per id quod per se creatum est, et ab intelligibili essentia abstraheretur, nihil amplius quod possit eum discernere relinquitur, quia et sensibilis creatura et intelligens essentia communi mentis notione conciperetur. Sed his subiungit, quod in rerum creatione a Patre demandata est ei omnium visibilium et invisibilium effectio, et eorum quæ facta sunt providentia, cum sufficiat ei distributa potentia ad eorum cum sunt producta generationes: hæc quidem scriptorum congeries cursim cogit percurrere. Sed interim sermonem detinet blasphemia, densum notionum velut venenum jaculantium vesparum examen complectens. Commissa est ei, inquit, a Patre rerum creatio. Quod si de aliquo artifice, qui suis manibus opus conficit, sermo haberetur, ad mentem conducentis opificium tractante, an non iisdem verbis usus esset? Etenim de Beselele idem dicentes non aberraremus, quia a Mose commissus ad tabernaculi fabricationem, opifex eorum quæ illuc commemorata sunt, factus est; qui ad operis confectionem non venerit nisi prius plenam omnis opificii peritiam divino afflatu adeptus, et Mosis mandato opus aggressus esset. Igitur verbum, *commissum esse*, adventitiam ei factam fuisse vim et potestatem operandi demonstrat: ut priusquam commissum esset opificium, neque auderet, neque posset; postquam vero operum faciendorum potestatem accepit, et sufficientem ad opera efficienda potentiam, tunc vero eorum quæ sunt opifex et conditor factus est; cum ei sufficiat, sicut loquitur Eunomius, superne demandata potestas. An non secundum determinationem genethliacorum sermonum, Filii quoque generatio-

α ἀγέννητον μὴ εἶναι τὸν κύνα, τὸ πρὸ τῆς γεννήσεως αὐτὸν μὴ εἶναι. Εἰ δὲ κατὰ τὸν διορισμὸν αὐτῶν, ὃν πολλὰ διωρίσαντο, ὅσα κοινῶν τῶν ιδιωμάτων, κοινῶν καὶ τῆς φύσεως· ἴδιον καὶ τοῦ κυνὸς καὶ τῶν καθ' ἕκαστον τὸ πρὸ τοῦ γενέσθαι μὴ εἶναι· ὅπερ καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ κατασκευάζειν οἴεται χρῆναι· τὸ λειπόμενον τῆς κατασκευῆς ὁ ἀκροατὴς πάντως ἐκ τοῦ ἀκολούθου κατόφεται.

proprium etiam canis et singulorum aliorum ante

Ἀλλὰ πρὸς τὸ μετριώτερον μετάγει τὸν λόγον, νέμων τι καὶ φιλανθρωπίας αὐτῷ, καὶ φησὶν· Οὐ μόνον ὄντα καὶ ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα φημὲν εἶναι τὸν Υἱόν· ὁ μικρὸν ἐν τοῖς κατόπιν τῆς τοῦ ὄντος ἐπωνυμίας αὐτὸν ἀποσχοινίζων· ἀλλὰ καὶ Κύριον αὐτόν, φησὶ, καὶ δημιουργόν καὶ Θεὸν πάσης αἰσθητῆς τε καὶ νοητῆς οὐσίας λέγομεν. Ἦν τί οἴεται; Κτιστὴν εἶναι, ἢ ἀκτιστον; Εἰ γὰρ πάσης νοητῆς οὐσίας ὁμολογεῖ Κύριον καὶ Θεὸν καὶ δημιουργόν εἶναι τὸν Ἰησοῦν· ἀνάγκη πᾶσα, εἰ μὲν ἀκτιστον εἶναι λέγει ταύτην, ψεύδεσθαι τῆς ἀκτίστου φύσεως τὴν δημιουργίαν τῷ Υἱῷ προσμαρτυροῦντα. Εἰ δὲ κτιστὴν πιστεύοι, τὸν αὐτὸν ἑαυτοῦ κτίστην εἶναι κατασκευάζει. Εἰ γὰρ μὴ τῷ καθ' ἑαυτὸν κτιστῷ τῆς νοητῆς οὐσίας ἀφορίζοιτο, οὐδὲν ἔτι τὸ διακρίνον ὑπολειφθήσεται, τῆς τε αἰσθητῆς κτίσεως καὶ τῆς νοεράς οὐσίας ἐπικολίου νοουμένης. Ἀλλ' ἐπάγει τοῦτοις, ὅτι ἐν τῇ τῶν ὄντων κτίσει παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐπιτέτραπται τὴν τῶν ἀπάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀόρατων δημιουργίαν, καὶ τῶν γενομένων τὴν πρόνοιαν, ἀρκούσης αὐτῷ τῆς ἀνωθεν ἀποκληρωθείσης δυνάμεως πρὸς τὰς γενέσεις τῶν δημιουργηθέντων. Ταῦτα βιάζεται μὲν τὸ πλῆθος τῶν γεγραμμένων ἐν συντόμῳ παραδραμεῖν· παρκατέχει δὲ πως ἡ βλασφημία τὸν λόγον, πολὺν ἔσμὸν νοημάτων οἷον τινῶν ὁδῶν σφηκῶν περιέχουσα. Ἐπετρέπη, φησὶ, παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν. Εἰ δὲ περὶ χειροτέχνου τινὸς ὁ λόγος ἐγένετο, κατὰ γνώμην τοῦ μισθομένου μεταχειριζομένου τὴν ἐργασίαν, ἄρ' οὐκ ἂν τοῖς αὐτοῖς ἐχρήσατο λόγοις; Καὶ γὰρ περὶ τοῦ Βεσελεὲλ τὸ ἴσον οὐχ ἁμαρτάνομεν λέγοντες, ὅτι ἐπιτέρας παρὰ τοῦ Μωϋσέως τὴν σκηνοποιίαν, δημιουργὸς τῶν ἐκεῖ μηχανοευθέντων ἐγένετο· οὐκ ἂν ἐπὶ τὴν προᾶξιν ἐλθόν, μὴ πρότερον θεῖα τε δυνάμει τὴν ἐπιστήμην κτησάμενος, καὶ τῇ τοῦ Μωϋσέως ἐπιτροπῇ τῆς ἐνέργειας κατατολμήσας. Οὐκοῦν ἡ τοῦ ἐπιτεράσθαι λέξις ἐπικτητὸν αὐτῷ γεγενῆσθαι τὴν δημιουργικὴν ἐνδείκνυται δυνάμιν τε καὶ ἐξουσίαν· ὡς πρὶν ἐπιτεράσθαι μὴτε θαρσύνετο, μὴτε δυνάμενον· ἐπεὶ δὲ τὴν τῶν ἔργων ἐξουσίαν ἔλαβε, καὶ ἀποχρῶσαν πρὸς τὰ ἔργα τὴν δυνάμιν, οὕτω γεγενῆσθαι δημιουργὸν τῶν ὄντων. Ἀρκούσης αὐτῷ, καθὼς φησὶν ὁ Εὐνόμιος τῆς ἀνωθεν ἀποκληρωθείσης δυνάμεως. Ἄρα μὴ κατὰ τινα τερατείαν τῶν γενεθλιακῶν λόγων, καὶ ἐν εἰμαρμένῃ τινὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν γέννησιν τίθεται, καθάπερ φασὶν οἱ τὴν ματαίαν ταύτην ἐξισχυόμενοι

¹⁰ Exod. xxxi, 2 sqq.

ἀπάτην, κατὰ τὰς ποιὰς τῶν ἀστέρων ἐπιπλοκάς τε καὶ ἀποστάσεις, τὰς ἀποκλιρώσεις τῶν βίων τοῖς τι-
κτομένοις συμβαίνειν, τῆς ἀνωθεν εἰρημῇ τινι φερο-
μένης δινήσεως, τὰς περὶ τὴν δυνάμεις τοῖς γινομένοις
ἐπικλωθούσης· τάχα τι τοιοῦτον ὁ σοφὸς ἐννοεῖ· καί
φησι, τῷ ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, καὶ
κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ
μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι,
καθάπερ ἐν κοίλοις τισὶ καθειργμένοις χωρίοις, ἀνω-
θεν ἀποκακλωθῶναι διαμετρημένην πρὸς τὴν πο-
σότητα τῶν γινομένων τὴν δύναμιν; Παραδραμοῦμαι
καὶ τοῦτον διὰ συντομίας τὸν λόγον, ἐξ ὀλίγης τῆς
τῶν ἐξετασθέντων ἀρχῆς σπέρματα πρὸς τὴν κατα-
νόησιν τῆς βλασφημίας τοῖς συνευωτέροις τῶν ἐντυ-
χανόντων καταβαλλόμενος. Εἶτα διὰ τῶν ἐφεξῆς ἀπο-
λογία τις ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν γέγραπται. Οὐ γὰρ ἂν
ἔτι δοκοῖναι τοῖς ἐντυγχάνουσι παραστοχάζεσθαι
τῆς διανοίας τοῦ λόγου, καὶ πρὸς τὸ ὑπεύθυνον μεθ-
ερμηνεύειν τὰ ῥήματα, αὐτῆς τῆς ἐκεῖνου φωτὸς
ὁμολογούσης τὴν ἀτοπίαν. Ἔχει γὰρ οὕτω τὰ γε-
γραμμένα· Ἡ γὰρ οὐχὶ γῆ μὲν καὶ ἄγγελος οὐκ ὄντα
γέγονεν; Ὅρατε τὸν ὑψηλὸν θεολόγον, ὡς οὐκ αἰσχύν-
νεται τὸν αὐτὸν γῆ τε καὶ ἄγγελος καὶ αὐτῷ τῷ
ποιητῇ τοῦ παντὸς ἐφαρμύζων τὸν λόγον; Οὐκοῦν εἰ
τὰ αὐτὰ πρέπειν οἴεται περὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ Κυ-
ρίου λέγειν, ἢ καὶ ταύτην πάντοις θεοποιήσῃ, ἢ καὶ
ἐκεῖνον ταύτῃ συνατιμάσῃ.

Εἶτα προστίθῃσι τοῖς τοῖς δι' ὧν ἀπογομνοῦνται πλέον
ἢ βλασφημία· ὡς μὴδὲ παιδὶ δυσκατανόητον εἶναι τὸ
ἀποπν. Φημί γάρ, ὅτι μακρὸν ἂν εἴη πάσας ἐπεξεί-
ναι τῶν νογῶν τὰς γενέσεις, ἢ τὰς οὐσίας, αἷς
ἀπάταις οὐχὶ κοινῇ τις ἡ τοῦ μὲν ὄντος φύσις· ἀλλὰ
κατὰ τὰς τοῦ δημιουργήσαντος ἐνεργείας, ἢ παρα-
λαγή. Ταῦτα γὰρ καὶ σιωπῶντων ἡμῶν, ἀρίδην
ἔχει καὶ περιφανῆ τὴν κατὰ τοῦ Υἱοῦ βλασφημίαν,
ὅταν ὁμολογῇ τὸ κατὰ πάσης γενέσεως καὶ οὐσίας
λεγόμενον, μὴδὲν ἀπάρδειν τοῦ περὶ τῆς θείας τοῦ
Μονογενοῦς ὑποστάσεως λόγου. Ἀλλὰ μοι δοκεῖ κα-
λῶς ἔχειν ὑπερβάντα τὴν διὰ μέσου τῆς βλασφημίας
κατασκευὴν, τρόπον τινὰ προδιελεγθεῖσαν ἐν τοῖς
ἐξητασμένοις, ἐπὶ τὰ κεφάλαια τῆς τοῦ δόγματος
αὐτῶν κατηγορίας ἐλθεῖν. Εὐρεθήσεται γὰρ μάταιον
μὲν ἀποδεικνύς τὸ τῆς παλιγγενεσίας μυστήριον,
φάνητον δὲ τὴν μυστικὴν δωροφορίαν, τὴν τε μετου-
σίαν εἰς οὐδὲν πλέον τοῖς μετέχουσι γινομένην· φησὶ
γὰρ μετὰ τοὺς συντόνους ἐκείνους αἰῶνας, ἐν οἷς Οὐ-
αλενείνους τε καὶ Κηρίνθους, καὶ Βασιλίδας, καὶ
Μοντανούς, καὶ Μαρκίωνα εἰς διαβολὴν τοῦ καθ'
ἡμῶν προσέστητο δόγματος, καὶ κατασκευάσας τὸ
μὴδὲ πρὸς τὴν τῶν Χριστιανῶν προσηγορίαν οἰκείως
ἔχειν, τοὺς ἄγνωστον ἀποφαινομένους τὴν θεῖαν φύ-
σιν, ἄγνωστον δὲ καὶ τὸν τῆς γεννήσεως τρόπον. Καὶ
συναριθμήσας τοῖς διαβεβημένοις ἡμῶν, οὕτως ἐπά-
γει τὸν παρ' ἑαυτοῦ λόγον ἐν τοῖς τοῖς ἡμῶν· Ἡμεῖς
δὲ πειθόμενοι τοῖς ἁγίοις καὶ μακαρίοις ἀνδράσιν,
οὕτε τῇ σεμνότητι τῶν ὀνομάτων, οὕτε ἐθῶν καὶ μυ-
στικῶν συμβόλων ἰδιότητι κυροῦσθαι φαμεν τὸ τῆς

nem fato quodam subditam esse supponit, ut aiunt
qui vanam hanc profitentur imposturam, secun-
dum quasdam stellarum conjunctiones et distan-
tias sortitiones vitæ generum nascentibus contin-
gere, serie quadam et nexu supernæ vertiginis
vires sive potentias ad aliquid nascentibus nentis;
fortasse quid tale hic sapiens commentatur et au-
tumat, qui supereminenti omni principatu et po-
testate et dominatione, et omni nomine quod no-
minatur, non solum in hoc sæculo, sed etiam in
futuro, tanquam in cavis quibusdam locis coercito
desuper quasi sortito obtigisse, ad quantitatem
eorum quæ sunt demensam potentiam? Et hunc
concise et breviter sermonem prætercurram, cum
ex illo exiguo principio eorum quæ jam discussa
fuerunt, semina ad blasphemiam dignoscendam,
his qui intelligentiores hæc legunt, disperserim,
Deinde in sequentibus defensio quædam pro nobis
ipsis scripta est. Non enim amplius legentibus
videremur recte conjicere sensum orationis, sed
in crimen ejus verba interpretari, nisi ipsius vox
absurditatem palam confiteretur. Sic enim habent
scripta: An non, inquit, terra quidem et angelus
cum non essent, facta sunt? Videte sublimem
theologum, qui non erubescit eundem sermonem
terræ et angelis, atque universi factori appingere.
Igitur si eadem decere putat, de terra et de Do-
mino asserere, vel etiam hanc plane deificabit, vel
illum cum hac simul dedecorabit.

Deinde his adjicit per quæ denudatur planius
blasphemia, ita ut neque puero absurditas sit per-
ceptu difficilis. Dico enim quod longum esset
omnes recensere intelligibilium generationes, vel
essentias, quibus omnibus non communis est quæ-
dam entis natura, sed per conditoris operationes
inest differentia: hæc enim etiam nobis tacentibus
penitus perspicuam et evidentem habent contra
Filium blasphemiam, cum fateatur quod de omni
generatione et essentia dicitur, nihil discrepare ab
iis quæ de divina Unigeniti subsistentia dicuntur.
Sed operæ pretium mihi videtur prætergressa ea
quam per medium blasphemix astruere nititur pro-
batione, quam quidem in his quæ prius examinata
sunt quodam modo confutavimus, ad summa ca-
pita dogmatis ipsorum accusationis devenire. In-
venietur enim mysterium regenerationis vanum de-
monstrare, vilem etiam mysticam donorum obla-
tionem, ejusque participationem nihil amplius
participantibus conferentem: dicit enim post con-
tinua illa sæcula, in quibus Valentinus et Cerinthos,
et Basilidas, et Montanos, et Marcionas ad calu-
mnia nostræ dogmatis præposuit, et inde præ-
struens, neque ullam cum Christianorum appella-
tione affinitatem habere eos qui incognitam divi-
nam naturam asseverant, incognitum etiam gene-
rationis modum. Et nos etiam connumerans cum
his qui calumniati sunt, sic subjungit suum ser-
monem his verbis: Nos autem sanctis et beatis
viris obtemperantes, neque nomen gravitate,

neque rituum et mysticorum symbolorum proprietate dicimus pietatis mysterium confirmari, sed dogmatum accurata expensione. Quod igitur neque tum ab evangelistis, neque ab apostolis, neque ab ullo eorum qui vetustioris Scripturæ fuerunt magistri, persuasus hæc scribit, cuius planum esse arbitror qui sacram et divinam non ignoraverit Scripturam. Consequens ergo fuerit dicere ipsum existimare sanctos et beatos viros fuisse Manichæum, Nicolaum, Acoluthum, Aetium, Arium et omnes ejusdem chori, quos sequens hæc decernit, quod neque nominum confessio, neque ritus Ecclesiæ, neque mystica symbola confirmant pietatem. Nos autem qui didicimus a sancta voce, quod *Nisi quis denuo fuerit natus desuper ex aqua et Spiritu, non ingreditur in regnum Dei* ²⁷, et quod *Qui manducat meam carnem, et qui bibit meum sanguinem, ille vivet in æternum* ²⁸, credimus divinorum nominum confessione, Patris dico et Filii et Spiritus sancti, ratum fieri pietatis mysterium: et mysticorum rituum et symbolorum communionem salutem confirmari. Dogmata autem accurate ab his etiam, qui sunt extra mysterium, sæpe examinantur et subtiliter disceptantur: multos etiam licet audire qui pro hypothesisi, sive disputationis subiecto sibi ad sermonum concertationem nostrum dogma proponunt; quosdam etiam ipsorum sæpe in veritatem incidere, nihilominus a fide alienatos esse. Quoniam igitur augusta et veneranda nomina aspernatur, per quæ divini generationis virtus participantibus per fidem gratiam tribuit; despicit autem mysticorum symbolorum et rituum communionem, in quibus Christianismus robur habet, illud Prophetæ dicamus, paululum digressi ad auditores erroris et imposturæ: *Quousque tandem gravi corde? ut quid diligitis vanitatem et queritis mendacium* ²⁹? Quomodo non videtis fidei persecutorem ad Christianismi transgressionem eos qui ei credunt provocantem? Si enim venerandorum et honorabilium nominum sanctæ Trinitatis confessio est inutilis, inutiles etiam sunt Ecclesiæ ritus: in his autem ritibus est sigillum, deprecatio, baptismus, peccatorum confessio, ad mandata promptitudo, morum emendatio, temperanter et sobrie vivere, ad id quod justum est respicere, cupiditatibus non assuescere, neque a voluptate vinci, neque a virtute deficere; si igitur nihil talium institutum ad vitam bene instituendam conferre autumat, neque mystica symbola esse optima remedia ad conservanda, sicuti credimus, animi bona: averuncamenta autem et depulsiones illectamentorum, quæ credentibus a maligno insidiosè struuntur: quid aliud hominibus, idque palam inclamat, quam nugæ existimari debere Christianorum mysterium; deridere dignitatem divinorum nominum; ludibrium putare Ecclesiæ ritus et instituta; nugæ, nescio quas, et stultitiam omnia quæ circa myste-

Α εὐσεβείας μυστήριον, τῇ δὲ τῶν δογμάτων ἀκριβείᾳ ὅτι μὲν οὖν οὐδὲ τότε τοῖς εὐαγγελισταῖς, οὐτε τοῖς ἀποστόλοις, οὐτε τινὶ τῶν τῆς ἀρχαιοτέρας Γραφῆς καθηγγησαμένων πεισθεὶς, ταῦτα γράφει, παντὶ ὅλῳ τῷ τῇ ἱερᾷ τε καὶ θείᾳ οὐκ ἀγνοοῦντι Γραφῇ. Ἀκόλουθον δ' ἂν εἴη ἀγίους αὐτὸν καὶ μακαρίους ἑνδρας οἰεσθαι λέγειν, Μανιχᾶτον, Νικόλαον, Ἀκολούθον, Ἀέτιον, Ἀρειον, καὶ πάντας τοὺς τοῦ αὐτοῦ χοροῦ, οἷς ἀκολουθῶν ταῦτα νομοθετεῖ, ὅτι οὐτε τῶν ὀνομάτων ἡ ὁμολογία, οὐτε τὰ ἔθνη τῆς Ἐκκλησίας, οὐτε τὰ μυστικά σύμβολα κυροῖ τὴν εὐσεβείαν. Ἡμεῖς δὲ μεμαθηκότες παρὰ τῆς ἀγίας φωνῆς. ὅτι Ἄν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐκεῖνος ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα· πεπεισμέθα τῇ ὁμολογίᾳ τῶν θείων ὀνομάτων, Πατὸς λέγω καὶ Υἱοῦ, καὶ Πνεύματος ἁγίου, κυροῦσθαι τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον, καὶ τῇ τῶν μυστικῶν ἑθῶν τε καὶ συμβόλων κοινωνίᾳ τὴν σωτηρίαν κρατύνεσθαι. Δόγματα δὲ δι' ἐπιμελείας καὶ τοῖς ἔξω τοῦ μυστηρίου πολλάκις ἐξήτασται· καὶ πολλῶν ἔστιν ἀκούειν ὑποθεσιν ἑαυτοῖς εἰς λόγων ἀμιλλαν τὸ ἡμέτερον δόγμα προβαλλομένων· καὶ τινὰς αὐτῶν, καὶ κατ' ἐπιτυχάνοντας τῆς ἀληθείας πολλάκις, καὶ οὐδὲν ἥττον ἡλλοτριωμένους τῆς πίστεως. Ἐπειδὴ τοίνυν καταφρονεῖ μὲν τῶν σεμνῶν ὀνομάτων, δι' ὧν τῆς θεοσεβείας γεννήσεως ἡ δύναμις τοῖς διὰ πίστεως μετιούσιν τὴν χάριν νέμει, περιορᾷ δὲ τὴν τῶν μυστικῶν συμβόλων τε καὶ ἑθῶν κοινωνίαν, ἐν οἷς ὁ Χριστιανισμὸς τὴν ἰσχύιν ἔχει, εἰπωμεν τὸ τοῦ Προφῆτου, μικρὸν πρὸς ὁδὸν ἔχον, εἰπωμεν τὸ τοῦ Προφῆτου, μικρὸν πρὸς ὁδὸν ἔχον, πρὸς τοὺς ἀκροατὰς τῆς ἀπάτης, ὅτι Ἔως πότε βαρυκαρδιοὶ; Ἰνα τί ἀγαπᾶτε τὴν ἀνὴρ λέγειν καὶ ζητεῖτε ψεύδος; Πῶς οὐχ ὁρᾶτε τὸν διώκτην τῆς πίστεως, εἰς παράδεικτον τοῦ Χριστιανισμοῦ τοὺς πειθομένους αὐτῷ προκαλούμενον; Εἰ γὰρ ἀχρηστος μὲν ἡ τῶν σεμνῶν τε καὶ τιμῶν τῆς ἀγίας Τριάδος ὀνομάτων ὁμολογία, ἀνόνητα δὲ τὰ ἔθνη τῆς Ἐκκλησίας, ἐν δὲ τοῖς ἔθεσι τούτοις ἔστιν ἡ σφραγὶς, ἡ προσευχή, τὸ βάπτισμα, ἡ τῶν ἁμαρτιῶν ἐξάγρευσις, ἡ περὶ τὰς ἐντολὰς προθυμία, ἡ περὶ τὸ ἔθος κατόρθωσις, τὸ κατὰ σωφροσύνην βιοῦν, τὸ πρὸς τὸ δίκαιον βλέπειν, τὸ μὴ ταῖς ἐπιθυμίαις ἐθίζεσθαι, μήτε ἡδονῆς ἡττάσθαι, μήτε ἀρετῆς ἀπολείπεσθαι. Εἰ οὖν μηδὲν τῶν τοιούτων ἑθῶν ἐπ' ἀγαθῷ καταρθούσθαι λέγει, μηδὲ τὰ μυστικά σύμβολα φυλακτῆρα μὲν τῶν περὶ τὴν ψυχὴν ἀγαθῶν, καθὼς πεπιστευκαμεν, γίνεσθαι· ἀποτρόπαια δὲ τῶν κατ' ἐπιβολὴν τοῦ πονηροῦ τοῖς πεπιστευκόσιν ἐπαγομένων· τί ἔτι καὶ οὐχὶ φανερώς ἐμφορᾷ τοῖς ἀνθρώποις, λήρον ἡγεῖσθαι τῶν Χριστιανῶν τὸ μυστήριον, καταγελᾶν τῆς σεμνότητος τῶν θείων ὀνομάτων, παίρνιον οἰεσθαι τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἔθνη, φλυαρίαν τινὰ καὶ μυορίαν τὰ κατὰ τὸ μυστήριον ἐνεργούμενα πάντα; Τί πλέον οἱ τῷ Ἑλληνισμῷ παραμένοντες εἰς διαβολὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς προσφέρουσι δόγματος; Οὐχὶ χάνειναι γέλωτος ἀφορμὴν τὸ σεμνὸν ποιοῦνται τῶν ὀνομάτων

²⁷ Joan. iii, 3. ²⁸ Joan. vi, 55. ²⁹ Psal. iv, 3.

ἐν οἷς ἡ πίστις κρατύνεται, καὶ διαχλευάζουσι τὰ μυ-
στικά σύμβολα, καὶ τὰ διατηρούμενα παρὰ τῶν με-
μνημένων ἔθῃ; Τὸ δὲ ἐν δόγμασι δεῖν μόνοις ὀφείσθαι
τὴν εὐσεβείαν εἶναι, τίνος οὕτως ἴδιον ὡς τῶν Ἑλλή-
νων; Ἐπεὶ καὶ οἱ φασιν εἶναι τι κατὰ τὴν ἑαυτῶν
ὑπὸ λήψιν τοῦ κηρύγματος ἡμῶν πιθανώτερον, καὶ
τινα μέγαν ἐξ αὐτῶν τινες ὑποτίθενται θεὸν, ὑπερ-
αναστηκῶτα τῶν ἄλλων καὶ ὑποχειρίου τινὰς δυνά-
μεις ὁμολογοῦσι, διὰ τίνος τάξεως καὶ ἀκολουθίας,
ἄλλῃ μὲν πρὸς τὸ μείζον ἢ καταδεέστερον δια-
φερούσας, ὑπερκευμένους δὲ πάσας ἐπίσης τῷ ὑπερέ-
χοντι. Ταῦτα τοίνυν καὶ οἱ καθηγηταὶ τῆς νέας εἰ-
δωλολατρίας κηρύσσουσιν· καὶ οὐ δεδοίκασιν οἱ ἐπό-
μενοι τὴν ἐπικειμένην τοῖς παραθεθηκόσι κατάκρισιν.
Ὅτι οὐ συνιέντες, ὅτι τὸ ἔργῳ τι ποιῆσαι τῶν
ἀτόπων, τοῦ διὰ ῥήματος ἐξαμαρτεῖν μόνον παρὰ
πολύ χαλεπώτερον. Οἱ τοίνυν ἔργῳ μὲν τὴν πίστιν
ἀρνούμενοι, καὶ τὰ ἔθῃ φαυλίζοντες, καὶ τὴν τῶν
ὀνομάτων ὁμολογίαν περιορίζοντες, καὶ τὸν ἐκ τῶν
μυστικῶν συμβόλων ἁγισμὸν ἀντ' οὐδενὸς εἶναι κρί-
νοντες· πρὸς δὲ τὰ σεσοφισμένα ῥήματα βλέπειν
ἀναπεισθέντες, καὶ ἐν τῇ τοῦ γεννητοῦ καὶ ἀγεννήτου
τεχνολογίᾳ τὴν σωτηρίαν εἶναι νομίζοντες, τί ἄλλο
καὶ οὐχὶ παραβάται τῶν τῆς σωτηρίας δογμάτων εἰσίν;
docta verba respicere persuasi, et in geniti atque

opinantes, quid aliud sunt, quam transgressores
Ei δὲ τις οἶεται ταῦτα κατὰ τινὰ συκοφαντίαν παρ'
ἡμῶν αὐτοῖς ἐπιφέρεισθαι, καθ' ἑαυτὸν διασκεψάσθω
τὰ παρ' αὐτοῦ γεγραμμένα, τὰ τε προτεθέντα ἡμῖν
εἰς ἐξέτασιν, καὶ ὅσα κατὰ τὸ ἀκόλουθον τοῖς εἰρη-
μνοῖς ἐπάγεται. Φησὶ γὰρ τὸν τοῦ Κυρίου νόμον
παραγράφόμενος (νόμος γάρ ἐστιν ἡ τῆς θείας μυ-
σταγωγίας παράδοσις) μὴ εἰς Πατέρα τε καὶ Υἱὸν
καὶ ἅγιον Πνεῦμα τὸ βάπτισμα γίνεσθαι, καθὼς ἐν-
τειλάτο τοῖς μαθηταῖς παραδίδους τὸ μυστήριον· ἀλλ'
εἰς ἡμετέρῳ καὶ χρίστῳ, καὶ οὐ μόνον Πατέρα
φησὶ τοῦ Μονογενοῦς, ἀλλὰ καὶ Θεόν. Ὁ δὲ ποτίζων
τὸν πλησίον αὐτοῦ ἀνατροπὴν θολεράν! Πῶς ἀνατα-
ράσσει τῇ λαῳδεῖ προσθήκῃ καὶ ἀναβολῇ τὴν ἀλή-
θειαν! Πῶς οὐ δέδοικε τὴν ἐπικειμένην ἀρὰν κατὰ
τῶν προστιθέντων τι ταῖς θεαῖς φωναῖς, ἢ ὑφαίρειν
τολμώντων; Ἀναγνῶμεν ἐπ' αὐτῷ τῶν ῥημάτων τὴν
τοῦ Κυρίου φωνήν. Πορευθέντες, φησὶ, μαθητεύ-
σατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ
ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος. Ποῦ κτίσμα τὸν Υἱὸν προσηγόρευσε;
Ποῦ κτίστην καὶ δημιουργὸν τοῦ Μονογενοῦς τὸν Πα-
τέρα ὁ λόγος ἐδίδαξε; Ποῦ δοῦλος Θεοῦ ἐν τοῖς εἰρη-
μένους ὁ Υἱὸς εἶναι διδάσκεται; Ποῦ Θεὸς τοῦ Υἱοῦ
ἐν τῇ παραδόσει τοῦ μυστηρίου κηρύσσεται; Ἄρα
νοῖτε καὶ συνιέτε, οἱ δὲ ἀπάτης κατασυστρέφοντες πρὸς
τὴν ἀπώλειαν, τίνα τῶν ἰδίων ψυχῶν καθηγητὴν
προεστήσαθε, τὸν νοθεύοντα τὰς ἁγίας Γραφάς, τὸν
μεταποιῶντα τὰς θείας φωνάς, τὸν ἀναθολοῦντα τῷ
ἰδίῳ βορβόρῳ τὸ καθαρὸν τῶν τῆς εὐσεβείας δογμά-
των, τὸν μὴ μόνον καθ' ἡμῶν τὴν ἑαυτοῦ γλῶσσαν
ἐπὶ λίσσοντα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς μετασκευάζειν ἐπιχει-

rium efficiuntur? Quid amplius illi qui in Helleni-
simo permanent, ad calumniam nostræ doctrinæ
proferunt? Non et illi risus occasionem nominum
venerandam dignitatem faciunt, in quibus fides
confirmatur, et subsannant mystica symbola, ritus-
que et instituta quæ ab initiatis observantur? Quod
autem in decretis oporteat solis putare pietatem
consistere, cujus sic proprium sicut Græcorum
est? Quoniam etiam illi aiunt, secundum suam
opinionem aliquid esse nostra prædicatione proba-
bilis: quemdam magnum ex ipsis quidam Deum
supponunt, aliis supereminentem, atque subjectas
illi quasdam potestates constituentur ordine quodam
et serie inter se secundum majus vel inferius
differentes, subjectas autem omnes æqualiter ei
qui supereminet. Hæc quidem novæ idololatriæ
magistri prædicant, neque verentur docere illi qui
hæc sequuntur, transgressoribus condemnationem
imminere. Quasi non intelligant, quod aliquid
absurdum facto perpetrare, multo gravius est
quam verbo solo peccare. Qui igitur facto quidem
fidem negant, et instituta ac ritus parvi faciunt, et
nominum confessionem despiciunt, et ex mysticis
symbolis sanctificationem pro nihilo ducunt, ad
ingeniti artificioso sermone salutem consistere
documentorum salutis?

Quod si quis putat hæc a nobis calumnia quadam
ipsis inferri, quæ ab ipso scripta sunt, per se ipse
consideret, et quæ nobis ad examen proposita sunt,
et quæcunque ex consecutione dictis subjunguntur.
Ait enim Domini legem pervertens (lex enim est
divinæ institutionis traditio), non in Patrem et
Filium et Spiritum sanctum baptismata fieri, sicut
præcepit discipulis tradens mysterium, sed in opi-
ficem et creatorem, et non solum Patrem, inquit,
Unigeniti, sed etiam Deum. Proh! qui proximum
suum potare facit eversionem turbidam! Quomodo
turbat cœnosa adjectione et inquinat veritatem!
Quomodo non extimuit impositam execrationem
adversus eos qui divinis vocibus aliquid adjiciunt,
vel qui subtrahere audent? Legamus in eo verbo-
rum vocem Domini. Euntes, inquit, docete omnes
gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii,
et Spiritus sancti²⁰. Ubi Filium creaturam appel-
lavit? Ubi Patrem, creatorem et conditorem
Unigeniti, esse sermo docuit? Ubi in his quæ dicta
sunt Filius esse servus Dei docetur? Ubi Deus Filii
in mysterii traditione prædicatur? Ergo cognoscite
et intelligite qui errore et impostura pertracti ad
interitum estis, quem animarum vestrarum magi-
strum præfecistis, qui adulterat Scripturas sacras,
qui transmutat divinas voces, qui proprio luto et
cœno pura dogmata pietatis inquinat, qui non
solum contra nos suam linguam armat, sed etiam
ipsas sanctas voces pervertere conatur, qui suam
perversionem Domini doctrina magis ratam et fir-
miorem esse demonstrare ambitiose contendit.

²⁰ Matth. xxviii, 19.

Non videtis, quod seipsum excitat contra nomen, quod adoratur? Ita ut temporis lapsu Domini nomen silentio involutum exolescat, et pro Christo Eunomius celebretur. Nondum rationis iudicio intelligitis, quod meditatio et præparatio et exordium Antichristi adventus hoc impium dogma et præconium a diabolo velut quoddam fundamentum prius factum est. Nam qui suas voces Christi sermonibus plus habere auctoritatis et imperii ostendere ambiciose obnititur, et a divinis nominibus fidem demutare, et a mysticis ritibus et sacramentis ad suum errorem traducere cupide conatur, quid aliud proprie, quam Antichristus dicatur?

Α ρούντα τὰς ἀγίας φωνάς, τὸν κυριωτέραν τὴν ἰδίαν διαστροφήν τῆς τοῦ Κυρίου διδασκαλίας ἀποδείξει· φιλονεικούντα. Οὕτω καθορᾶτε ὅτι ἀντεγείρει ἐαυτὸν τῷ προσκυνομένῳ ὀνόματι· ὥστε σωπηθῆναι μὲν τῷ χρόνῳ τὸ τοῦ Κυρίου ὄνομα, ἀνταρξαθῆναι δὲ ταῖς Ἐκκλησίαις ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ τὸν Εὐνόμιον. Οὕτω λογίζεσθε ὅτι μελέτη καὶ παρασκευὴ καὶ προοίμιον τῆς τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίας τὸ ἄθεον τοῦτο παρὰ τοῦ διαβόλου προκαταδέβληται κήρυγμα· Ὁ γὰρ τῶν τοῦ Χριστοῦ λόγων κυριωτέρας τὰς ἰδίας φωνάς ἀποδείξει φιλονεικῶν, καὶ μεταλλάξει τὴν πίστιν ἀπὸ τῶν θεῶν ὀνομάτων, καὶ τῶν μυστικῶν ἐθῶν, καὶ συμβόλων εἰς τὴν ἰδίαν ἀπάτην, τί ἂν ἄλλο κυρίως καὶ οὐχὶ Ἀντίχριστος λέγοιτο;

ΚΑΤΑ ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΛΟΓΟΣ ΙΒ΄.

CONTRA EUNOMIUM LIBER DUODECIMUS.

CAPITA SEU SUMMARIA LIBRI DUODECIMI.

1. Duodecimus liber dictum illud ad Mariam: Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum, mirifice interpretatur.
2. Deinde commemorans Eunomii blasphemiam a magno Basilio refutatam audentis unigenitum Dei Filium in tenebras ablegare, simulque apologiam et defensionem Eunomii, quam pro se instituit, perspicue demonstrat, Eunomium in Apologia sua priorem suam impietatem valde cumulasse. Ubi etiam de inaccessu et vero lumine perquam sapienter disserit.
3. Adhæc Evangelicum dictum: In principio erat Verbum; et vitam et lucem, et illud: Verbum caro factum est, male ab Eunomio acceptum, egregie explanavit, eversa blasphemiam: et incarnationem Domini ex benignitate, non ex impotentia seu infirmitate, cooperatione Patris accidisse ostendit.
4. Rursus planum facit, Eunomium innascibilitatem ex hieroglyphicis scripturis, et ex Ægyptiorum fabulamentis didicisse: quippe qui in Christianorum doctrinam Anubin, Osirin, et Isin invehit: idque efficere elaboret, ut homines Unigenito pro passione nullas gratias habeant; utpote qui, non voluntarie, sed necessitate compulsus passim mem subierit; quemadmodum igni nihil debemus propter calorem, et aque propter fluxum: ita et hic omnia non ad liberam facultatem, sed ad naturalem necessitatem refert.
5. Deinde iterum disserens de vero et inaccessu lumine Patris et Filii, de proprietate, communitate, de substantia, deque genito et ingenito, quod nullam repugnantiam in significato suo includant, sed quamdam oppositionem et distinctionem immediatam indicent, librum claudit.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΔΩΔΕΚΑΤΟΥ ΛΟΓΟΥ.

- α'. Οὗτος δὲ ὁ ἱεὺς λόγος τὸν πρὸς τὴν Mariam παρὰ τοῦ Κυρίου ἐρηθέντα λόγον, Μὴ μου ἅπτου· ὥπω γὰρ ἀναβέβηκα, θαυμαστῶς ἐρμηνεύει.
- β'. Εἶτα τὴν παρὰ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐλεγχθεῖσαν βλασφημίαν τοῦ Εὐνομίου, εἰς τὴν τοῦ σκότους μοῖραν τὴν Μονοθεῖ ἄφεσιαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν τοῦ Εὐνομίου ἀπολογία· ἥτοι ἀνάλυσιν τῆς παρ' αὐτοῦ ρηθείσης βλασφημίας ἐκθεμένον, πλείονα ἀπὸ τῆς Ἀπολογίας τὴν αὐτοῦ νῦν βλασφημίαν τῆς προτέρας ἀποδείκνυσιν· ἐν ᾧ καὶ περὶ τοῦ ἀπροσίτου καὶ τοῦ ἀληθοῦς φωτός πανσφόως διελέχθη.
- γ'. Πρὸς τοῦτοις τὴν εὐαγγελικὴν ἐρῆσιν τὴν, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ τὴν ζωὴν, καὶ τὸ φῶς, καὶ τὸ, Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, κακῶς ἐπὶ Εὐνομίῳ· παραδόξως ἡρμήνευσε, καὶ τὴν βλασφημίαν ἀνεσκεύασε, τὴν τε εἰσνομίαν τοῦ Κυρίου διὰ φιλονηωπίας εἰς ἀδυναμίαν, Πατρός τε συνεργείᾳ γενημένην δείκνυσιν.
- δ'. Πρὸς τοῦτοις δὲ πάλιν τὸν Εὐνόμιον τὴν ἀνερνησίαν ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν γραφῶν, καὶ τῆς Αἰγυπτίων μυθοποιίας καὶ εἰδωλολατρίας μεμαθηκέναι διελέγχει, Ἀνουβιν, καὶ Ὀσίριν καὶ Ἰσιν τῷ τῶν Χριστιανῶν ἐπεισάγοντα δόγματι· καὶ μὴ χάριν τῷ Μονοθεῖ τὸν ἀνθρώπον ἔχειν, ὡς κατ' ἀνάγκην τὰ πάθη· δεξιόμενον, καὶ μὴ βουλέμενον· καὶ ὡς οὐδὲν τὸ πῦρ τῆς θερμότητος, οὔτε τῆς ῥοῆς τὸ ὕδωρ, ὡς οὐκ εἰς δύναμιν ἐξουσιαστικὴν, ἀλλ' εἰς φύσιν ἀνάγκην τὸ γεγονός ἀναφέροντα.
- ε'. Εἶτα πάλιν περὶ ἀληθοῦς καὶ ἀπροσίτου φωτός Πατρός καὶ Υἱοῦ, ἰδιότητός τε καὶ κοινότητος, καὶ οὐσίας διελεῖται, περὶ τε γεννητοῦ καὶ ἀγεννητοῦ, ὡς μηδεμίαν ἐναντιότητα κατὰ τὸ σημαντικόν ἔχοντος, ἀλλ' ἀντιθέτου τῆς αὐτῆς καὶ ἀντιδιαστολῆς ἀμεστέστερος ἀπεδείξας, τὸν λόγον πληροῖ. Ἔως ὧδε.

Sed quod blasphemiam ex consequenti adjacet videamus, quod quidem patrocinii et defensionis dogmatis ipsorum præcipuum est argumentum.

Β Ἀλλ' εἰδωμεν καὶ τὸ ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ τῇ βλασφημίᾳ προκείμενον, ὅπερ ἐστὶν αὐτὸ τὸ κεφάλαιον τῆς τοῦ δόγματος αὐτῶν συνηγορίας. Οἴονται γὰρ

ισχυροτάτην ἀπόδειξιν ὧν λέγουσιν ἔχειν οἱ τὸ μεγα-
 λειν τῆς τοῦ Μονογενοῦς δόξης εἰς ταπεινοὺς καὶ
 δουλοπρεπεῖς ὑπολήψεις κατὰγοντες, τὸν πρὸς τὴν
 Μαρίαν τοῦ Κυρίου λόγον, ὃν μετὰ τὴν ἀνάστασιν
 πρὸς τῆς ἀνόδου πεποιήται λέγων, *Μὴ μου ἂπτου*,
οὐπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου· πο-
ρεύθητι δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου καὶ εἰπὲ αὐ-
τοῖς, ὅτι ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πα-
τέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου, καὶ Θεὸν ὑμῶν. Τὴν
 μὲν οὖν εὐσεβῆ τῶν εἰρημένων διάνοιαν, καθ' ἣν πε-
 πιστεύκαμεν εἰρηθῆαι ταῦτα πρὸς τὴν Μαρίαν, πρό-
 δηλον οἶμαι τοῖς παραδεξαμένοις ἐν ἀληθείᾳ τὴν πί-
 στιν· προστεθήσεται δὲ ὅμως καὶ παρ' ἡμῶν ὁ περὶ
 τούτου λόγος ἐν τῷ καθήκοντι τόπῳ. Τέως δὲ μαθεῖν
 ἄξιον παρὰ τῶν προφερόντων ἡμῖν τὰς τοιαύτας
 φωνάς, ὅτι τὸ ἀναβαίνειν καὶ τὸ ὀρώμενον, καὶ τὸ
 διὰ τῆς ἀφ᾽ ἧς γνωρίζομενον καὶ ἔτι πρὸς τοῦτοιοις τὸ
 τοῖς ἀνθρώποις διὰ τῆς ἀδελφότητος οἰκείουμενον,
 ἄρα τῆς θείας, ἢ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἴδιον εἶναι
 νομίζουσιν. Εἰ μὲν γὰρ ψηλαφητὸν καὶ ὁρατὸν καὶ
 βρώσει καὶ πόσει διοικούμενον, καὶ τοῖς ἀνθρώποις
 ὁμογενὲς καὶ ἀδελφὸν, καὶ ὅσα περὶ τὴν σωματικὴν
 καθορᾶται φύσιν, πάντα ταῦτα καὶ ἐν θεότητι βλέ-
 πουσιν, λεγέτωσαν περὶ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ καὶ
 ταῦτα, καὶ ὅσα βούλονται μαρτυρεῖτωσαν αὐτῷ, καὶ
 τὴν πορευτικὴν ἐνέργειαν, καὶ τὴν τοπικὴν μετάρτα-
 σιν, ὅπου ἴδιον τῶν ἐν σώματι περιγεγραμμένων
 ἐστίν. Εἰ δὲ ὁ μὲν διὰ τῆς Μαρίας ἀδελφοῖς διαλέ-
 γεται, ὁ δὲ Μονογενὲς ἀδελφούς οὐκ ἔχει· πῶς γὰρ
 ἂν ἐν ἀδελφοῖς τὸ μονογενὲς διασώζοιτο; Καὶ ὁ εἰπὼν
Πνεῦμα ὁ Θεὸς, φησὶ πρὸς τοὺς μαθητάς ὁ αὐτός,
 ὅτι *Ψηλαφήσατέ με, ἵνα δεῖξῃ ὅτι ψηλαφητὴ μὲν ἡ*
ἀνθρωπίνη φύσις, ἀναφῆς δὲ τὸ θεῖον. Καὶ ὁ εἰπὼν,
Πορεύομαι, τὴν τοπικὴν διασημαίνει μετάρτασιν. Ὁ
 δὲ τὰ πάντα συμπεριειληφώς, ἐν ᾧ, καθὼς φησιν ὁ
 Ἀπόστολος, ἐκτίσθη τὰ πάντα, καὶ ἐν ᾧ τὰ πάντα
 συνέστηκεν, οὐδὲν ἐν τοῖς οὖσιν ἔξω αὐτοῦ ἔχει, εἰς
 ὃ κατὰ τινα κίνησιν ἢ μεταχώρησις γίνεται. Οὐδὲ
 γὰρ ἔστιν ἐτέρως ἐνεργῆσαι τὴν κίνησιν, μὴ τοῦ
 μεθισταμένου τὸν μὲν ἐν ᾧ ἦν ἀπολείποντος, ἕτερον
 δὲ ἀντιλαμβάνοντος τόπου. Τὸ δὲ διὰ πάντων ἦκον,
 καὶ ἐν πᾶσιν ὄν, καὶ πάντα περικρατοῦν, καὶ ὑπ'
 οὐδενὸς τῶν ὄντων περιεργόμενον, οὐκ ἔχειν ὅπου
 μεταχωρήσει, τῷ μηδὲν εἶναι κενὸν τοῦ θεοῦ πλη-
 ρώματος. Πῶς καταλιπόντες οὗτοι τὸ ἐκ τοῦ φαινο-
 μένου τὰς φωνάς γίνεσθαι, ταύτας τῇ θείᾳ τε καὶ
 ὑπερεχούσῃ πάντα νοῦν ἐφαρμόζουσι φύσει; Σαφῶς
 τοῦ Ἀποστόλου ἐν τῇ πρὸς Ἀθηναίους δημηγορίᾳ
 τοιοῦτον ἀπαγορεύοντος ἐπὶ Θεοῦ νομίζειν. Ὡς οὐχὶ
 διὰ ψηλαφήσεως εὕρισκομένης τῆς θείας δυνάμεως,
 ἀλλὰ διὰ νοητῆς θεωρίας καὶ πίστεως, ἢ πάλιν ὁ βε-
 βρωκὼς ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν μαθητῶν, ὁ ἐπαγγελάμε-
 νος ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ προάξειν τε καὶ ὀφθῆσθαι, τίνα
 τὸν ὀφθῆσόμενον αὐτοῖς μηνύει; Ἄρα τὸν Θεόν, ὃν
 οὕτε ἐώρακέ τις, οὕτε ἰδεῖν δύναται; Ἡ τὸν σωματι-
 κὸν χαρακτήρα, τουτέστι, τὴν τοῦ δούλου μορφήν, ἐν
 ᾗ ἦν ὁ Θεός; Εἰ τοίνυν φανερώς διὰ τῶν εἰρημένων

A Putant enim valentissimam demonstrationem eor-
 um quæasserunt habere, qui Unigeniti gloriæ
 majestatem ad humiles et serviles opiniones redi-
 gunt, verbum Domini ad Mariam, quod post resur-
 rectionem ante ascensionem fecit dicens : *Noli me*
tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum :
sed vade ad fratres meos et dic eis : Ascendo ad
Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum, et
Deum vestrum ¹. Piam igitur horum dictorum sen-
 tentiam, secundum quam credidimus hæc dicta
 esse ad Mariam, præcognitam his qui in veritate
 fidem acceperunt arbitror ; nihilominus tamen quid
 de eo dicendum sit ac sentiendum, loco congruo
 proponemus. Interea autem ab his qui has tales
 voces nobis proferunt, operæ pretium est discere :
 an id quod ascendit et quod videtur, quodque
 tactu dignoscitur, præterea quod hominibus per
 fraternitatem cognatum est, divinæ, vel humanæ
 naturæ proprium esse rentur. Si enim quod tra-
 ctatur et videtur, et cibo et potu ministratur, et
 hominibus cognatum et germanum, et quæcunque
 in corporali natura cernuntur, hæc omnia etiam in
 divinitate spectant, de unigenito Deo hæc etiam
 dicant, et quæcunque volunt ei attribuant, et
 ambulandi actum et localem migrationem,
 quod quidem est proprium eorum quæ in
 corpore circumscripta sunt. Quod si ille est qui per
 Mariam cum fratribus discessit, Unigenitus autem
 fratres non habet : quomodo enim in fratribus quod
 unigenitum est conservaretur? Et qui dixit, *Deus*
spiritus est ², idem ait ad discipulos, *Palpate me* ³,
 ut ostenderet quod palpabilis quidem natura hu-
 mana, quod autem divinum est, tactu percipi ne-
 quaquam potest. Et qui dixit, *Vado*, localem signi-
 ficat profectionem. Qui autem omnia complexus est,
 in quo, sicut ait Apostolus, creata sunt omnia, et in
 quo consistunt ⁴; nihil eorum quæ sunt extra se
 ipsum habet, ad quod motu aliquo possit secedere.
 Neque enim aliter motum fieri contingit, nisi quod
 transmigrat, eum quidem in quo erat, relinquat,
 alterius vero locum occupet. Quod autem per om-
 nia penetrat, et in omnibus est, et omnia continet,
 et a nullo eorum quæ sunt circumscribitur, non
 habet quo transmigret, quia nihil sit inane et divina
 plenitudine vacuum. Quo modo isti omitentes, has
 voces fieri ab eo quod cernitur et apparet (nempe
 ab humanitate Christi), has divinæ et omnem in-
 tellectum superanti naturæ applicant? Cum Aposto-
 lus aperte in concione ad Athenienses de Deo tale
 prohibeat existimare ⁵. Quia non per palpationem
 et tactum vis divina invenitur, sed per intellectualem
 contemplationem et fidem, vel rursus qui com-
 edit in oculis discipulorum, et qui promisit in
 Galilæa se præcessurum et visum iri, quem viden-
 dum ipsis significat? An Deum? quem nemo un-
 quam vidit, neque videre potest ⁶? an corpoream
 figuram, hoc est, servi formam in qua erat Deus?

¹ Joan. xi, 17.² Joan. iv, 24.³ Luc. xxiv, 39.⁴ Col. i, 17.⁵ Act. xvii, 25⁶ Joan. i, 18.

Si igitur manifeste per ea quæ sunt dicta, ad id quod cernitur et palpatur, et quod movetur, quodque naturæ discipulorum homogeneum, dictorum refertur intelligentia, nihil autem ejusmodi conspicitur in eo qui est inaspectabilis et incorporeus, et qui nec tactu percipi potest, nec forma figurari; quomodo ipsum unigenitum Deum, qui erat in principio et in Patre est, ad æqualem honorem cum Petro et Andrea et Joanne, et reliquis apostolis redigunt? dum etiam dicunt ipsos fratres esse, et conservos Unigeniti. Atque omne studium ipsorum ad hunc scopum spectat, ut demonstrent tantum abesse Patrem secundum naturæ majestatem ab Unigeniti dignitate et virtute et essentia, quantum supra humanam essentiam sese extulit. Atque hujus sententiæ sermonem hunc faciunt patronum: qui ex æquo Patris et Domini, et discipulorum Domini communem facit naturam, ut nulla inter eos secundum naturalem dignitatem intelligatur differentia, in eo quod similiter ipse et hujus et illorum Pater et Deus esse existimetur.

Et talis quædam est quæ ex consequentia elicitur blasphemias astructio. Ita ut vel etiam discipulis per relativam significationem essentiae communitatem cum Patre attribuat; vel neque Dominum per hanc vocem ad communionem naturæ Patris adducat. Et quemadmodum servitutem discipulorum probat ex eo quod ipsorum Deus nominatus est, qui est super omnia: similiter etiam Filium servire Deo per ea quæ sunt dicta constitetur. Quod igitur divinitati Unigeniti verba ad Mariam facta non congruunt, ex hoc verborum sensu licet percipere. Qui enim est per omnia cum ad æqualitatem humanæ brevitatis seipsum humiliasset, ille est qui ea quæ dicta sunt loquitur. Quænam vero ipsorum verborum est intelligentia, exacte sciverint illi qui per Spiritum mysterii profunda perscrutantur. Quæcunque autem ex his percipere potuimus, juxta Patrum expositionem hæc paucis apponemus. Qui natura eorum quæ sunt Pater est, ex quo omnia ortum habent, unus ab Apostoli magniloquentia prædicatur: *Unus, inquit, Deus et Pater, ex quo omnia*¹. Ergo humana natura non aliunde in creaturam venit; neque fortuito aut propria vi in rerum naturam producta est, sed factorem et naturæ suæ conditorem non alium sortita est quam omnium Patrem. Atque ipsum divinitatis nomen, nihil aliud significat præter eam vim qua omnia contemplatur et omnibus providet, quam etiam proprie habuit erga genus humanum. Qui enim facultatem et vim his quæ sunt, ut essent præbuit, Deus est et inspector eorum quæ ab illo facta sunt. Sed quoniam per insidias ejus qui in nobis sevit contumaciæ sive rebellionis lolium, non amplius paterni characteris imaginem natura nostra in seipsa conservavit, sed ad fœditatem peccati deformata est: idcirco per eam similitudinem quæ per electionem fit, et a libero

πρὸς τὸ βλεπόμενον, καὶ ἀντιτιποῦν καὶ κινούμενον, καὶ ὁμογενὲς τῇ φύσει τῶν μαθητῶν, ἡ διάνοια τῶν εἰρημένων φέρεται· τῶν δὲ τοιούτων οὐδὲν περὶ τὸν ἀόρατόν τε καὶ ἀσώματον καὶ ἀναφῇ καὶ ἀνείδεον καθοράται· πῶς αὐτὸν τὸν μονογενῆ Θεόν, τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα, καὶ ἐν τῷ Πατρὶ ὄντα, εἰς τὸ ὁμότιμον Πέτρῳ, καὶ Ἀνδρᾷ, καὶ Ἰωάννῃ, καὶ τοῖς λοιποῖς τῶν ἀποστόλων κατὰγουσιν; ἐν τῷ καὶ ἀδελφοῦς αὐτοὺς λέγειν εἶναι τοῦ Μονογενοῦς καὶ ὁμοδούλου. Καὶ πᾶσα πρὸς τοῦτον αὐτοῖς τὸν σκοπὸν ἡ σπουδὴ βλέπει, τὸ δεῖξαι τοσοῦτον ἀφεστῶτα κατὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς φύσεως, τὸν Πατέρα τῆς τοῦ Μονογενοῦς ἀξίας τε καὶ δυνάμειος καὶ οὐσίας, ὅσον καὶ τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας ὑπερανέστηκε· καὶ τῆς διανοίας ταύτης τοῦτον τὸν λόγον ποιοῦνται συνήγορον, τὸν ἐκ τοῦ Ἰσοῦ τὴν τε τοῦ Πατρὸς καὶ τὴν τοῦ Κυρίου, καὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου φύσιν κοινοποιούντα. Ὡς μηδεμιᾶς μεταξὺ νοουμένης κατὰ τὴν φυσικὴν ἀξίαν διαφοράς· ἐν τῷ παραπλησίως αὐτὸν, καὶ τούτου χάκεινων Πατέρα τε καὶ Θεὸν εἶναι νομίζεσθαι.

Καὶ τοιαύτη τις ἐστὶν ἡ κατὰ τὸ ἀκόλουθον τῆς βλασφημίας κατασκευὴ, ὡς ἡ καὶ τοῖς μαθηταῖς διὰ τῆς σχετικῆς σημασίας τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας πρὸς τὸν Πατέρα συμμαρτυρεῖσθαι, ἡ μὴδὲ τὸν Κύριον διὰ τῆς φωνῆς εἰς κοινωνίαν τῆς τοῦ Πατρὸς ἄγειν φύσεως· καὶ ὡς τὴν δουλείαν τῶν μαθητῶν, τὸν Θεὸν αὐτῶν ὀνομασθῆναι τὸν ἐπὶ πάντων παρίστησι, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, καὶ τὴν Ἰὺδν δουλεύειν τῷ Θεῷ διὰ τῶν εἰρημένων ὁμολογεῖσθαι. Ὅτι μὲν οὖν οὐ τῇ θεότητι τοῦ Μονογενοῦς ἐφαρμόζεται τὰ πρὸς τὴν Μαρίαν ῥήματα, δι' αὐτῆς ἐστὶ τῆς τῶν εἰρημένων διανοίας μαθεῖν. Ὁ γὰρ διὰ πάντων πρὸς τὸ ὁμῶς μόνον τῆς ἀνθρωπίνης βραχύτητος ἑαυτὸν, φασί, ταπεινώσας, ἐκεῖνος φθέγγεται τὰ εἰρημένα. Τίς δὲ αὐτῶν τῶν ῥημάτων ἐστὶν ἡ διάνοια, τὴν μὲν ἀκριβείαν εἰδεῖν ἂν οἱ διὰ τοῦ Πνεύματος τὰ βάθη τοῦ μυστηρίου διερευνώμενοι. Ὅσα δὲ καὶ εἰς ἡμετέραν ἡκεὶ κατάληψιν κατὰ τὴν τῶν Πατέρων ὑφήγησιν, ταῦτα δι' ὀλίγων παραθησόμεθα. Ὁ τῇ φύσει Πατὴρ τῶν ὄντων, ἐξ οὗ τὰ πάντα τὴν γένεσιν ἔχει, εἰς παρὰ τῆς τοῦ Ἀποστόλου μεγαλοφωνίας ἀνακεκήρυκται· *Εἷς γὰρ Θεὸς, φησί, καὶ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα*. Οὐκοῦν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, οὐκ ἀλλαχόθεν ἐπεισῆλθε τῇ κτίσει, οὐδὲ αὐτομάτως ἐνεφύη τοῖς γεννώσιν· ἀλλὰ τὸν ποιητὴν καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας συστάσεως οὐκ ἄλλον ἔσχεν, ἢ τὸν Πατέρα τῶν πάντων. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, εἰτε τὴν ἐποπτικὴν, εἰτε τὴν προνοητικὴν ἐξουσίαν σημαίνει, ἣν οὐκείως ἔχει πρὸς τὸ ἀνθρώπινον. Ὁ γὰρ τὴν δύναμιν παρὰ τῶν τοῖς οὐσι τοῦ εἶναι, Θεὸς καὶ ἐπόπτης τῶν ἐπ' ἐκείνου γεγονότων ἐστίν. Ἀλλ' ἐπεὶ κατ' ἐπιβουλήν τοῦ ἐνσπεύραντος ἡμῖν τὸ τῆς ἀπειθείας ζιζάνιον, οὐκεί τοῦ πατρικοῦ χαρακτήρος ἡ φύσις ἡμῶν τὴν εἰκόνα ἐφ' ἑαυτῆς διεσώσατο· ἀλλὰ πρὸς τὸ αἶσχος τῆς ἁμαρτίας μεταμορφώθη· διὰ τοῦτο διὰ τῆς κατὰ τὴν προαίρεσιν ὁμοιότητος εἰς τὴν πονηρὰν

¹ I Cor. viii, 6.

συγγένειαν τοῦ πατρὸς τῆς ἁμαρτίας εἰσποιήθη. Ὡς ἂν
μηκέτι τοῦ ἀποκηρυχθέντος ἐν τῇ ἰδίᾳ κακίᾳ, τὸν
ἀγαθὸν τε καὶ ἀληθινὸν εἶναι Πατέρα τε καὶ Θεόν·
ἀλλ' ἀντὶ μὲν τοῦ φύσει ὄντος Θεοῦ, τοὺς φύσει
μὴ ὄντας θεοὺς τιμηθῆναι καθὼς φησιν ὁ Ἀπό-
στολος, ἀντὶ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ Πατρὸς, τὸν ψευδώνυ-
μον νομισθῆναι πατέρα· καθὼς που δι' αἰνίγματος ὁ
προφήτης Ἰερემίας λέγων· ὅτι Ἐξώρησε πέρδιξ,
συνήγαγεν δ' οὐκ ἔτεκεν. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ κεφάλαιον
τῆς συμφορᾶς ἡμῶν τοῦτο ἦν, τὸ ἐξοικειωθῆ-
ναι τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς τὸ ἀνθρώπινον, καὶ τῆς θείας
ἐπόψεως τε καὶ κηδεμονίας ἔξω γενέσθαι· διὰ τοῦτο
ὁ πᾶσαν τὴν κτίσιν τὴν λογικὴν ποιμαίνων, καταλι-
πὼν ἐν τοῖς ὑψηλοῖς τὴν ἀπλανῆ τε καὶ ὑπερκόσμιον
ποιμνην, τὸ πεπλανημένον πρόβατον, τὴν ἡμετέραν
λέγω φύσιν, ὑπὸ φιλανθρωπίας μετέρχεται. Πολλο-
σὸν γάρ ἐστι καὶ ἐλάχιστον μέρος, εἰ πρὸς τὸ πᾶν
κρίνοιο, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἡ μόνη κατὰ τὸ τῆς
παρθολῆς αἰνίγμα, τῆς λογικῆς ἑκατοντάδος διὰ
τῆς κακίας ἀποφοιτήσασα. Ἐπεὶ οὖν ἀποξενωθείσαν
τοῦ Θεοῦ τὴν ἡμετέραν ζωὴν δι' ἑαυτῆς πάλιν ἐπὶ
τὴν ὑψηλὴν τε καὶ οὐράνιον χώραν ἀναληφθῆναι
ἀμήχανον ἦν, διὰ τοῦτο, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος,
Ὁ μὴ γινὼς ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτία γίνεται,
καὶ τῆς κατάρας ἡμᾶς ἐλευθεροῖ, τὴν ἡμετέραν
κατάραν οἰκειωσάμενος, καὶ τὴν ἐχθραν ἡμῶν τὴν
διὰ τῆς ἁμαρτίας πρὸς τὸν Θεὸν γεγεννημένην ἀναλα-
βὼν, καὶ ἐν ἑαυτῷ ἀποκτείνας κατὰ τὸν τοῦ Ἀπο-
στόλου λόγον (ἐχθρα δὲ ἦν ἡ ἁμαρτία), καὶ γενομέ-
νος ὅπερ ἡμεῖς, δι' ἑαυτοῦ πάλιν συνήψε τῷ Θεῷ
τὸ ἀνθρώπινον. Τὸν γὰρ καινὸν ἔκεινον ἄνθρωπον
τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα, ἐν ᾧ κατώκησε τὸ πλη-
ρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς, τοῦτον διὰ καθα-
ρότητος τῇ συγγενείᾳ τοῦ Πατρὸς τῆς φύσεως ἡμῶν
προσοικειώσας, πᾶσαν τὴν κοινωνὸν τοῦ σώματος
αὐτοῦ καὶ συγγενῇ φύσιν πρὸς τὴν αὐτὴν χάριν
συνεφειλύσατο. Καὶ τοῦτο διὰ τῆς γυναικὸς οὐ πρὸς
ἐκείνους τοὺς μαθητὰς μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς πάν-
τας τοὺς μέχρι τοῦ νῦν μαθητευομένους λόγῳ εὐαγ-
γελίζεται· ὅτι οὐκέτι ἐν ἀποκηρύκτοις ὁ ἄνθρωπος,
οὐδὲ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἀπόβλητος· ἀλλὰ πάλιν
υἱὸς, πάλιν ὑπὸ τὸν Θεὸν τεταγμένος, τῇ ἀπαρχῇ
τῆς ἀνθρωπότητος συναγιασθέντος καὶ τοῦ φουράμα-
τος. Ἰδοὺ γάρ, φησιν, ἐγὼ καὶ τὰ παῖδια ἃ μοι ἔδω-
κεν ὁ Θεός· ὅθεν ὑμεῖς ἀπεφοιτήσατε, σάρκες καὶ
αἷμα διὰ τὴν ἁμαρτίαν γενομένοι, ἐκεῖ πάλιν ὑμᾶς
ἀναλαβὼν ἐπανήγαγεν ὁ δι' ἡμᾶς κεκοινωνηκὼς
σαρκὸς τε καὶ αἵματος. Καὶ οὕτω γέγονε καὶ ἡμέτε-
ρος Πατήρ καὶ Θεός, οὐ πρότερον διὰ τῆς ἀποστασίας
ἡλλοτριώθημεν. Οὐκοῦν εὐαγγελίζεται τὴν ἀγαθὴν
ταύτην εὐεργεσίαν διὰ τῶν εἰρημῶν ὁ Κύριος. Καὶ
ἔστι τὰ ῥήματα, οὐ τῆς τοῦ Υἱοῦ ταπεινότητος ἐλεγ-
χός, ἀλλὰ τῆς ἡμετέρας πρὸς τὸν Θεὸν καταλλαγῆς
εὐαγγέλια. Τὸ γὰρ περὶ τὸν κατὰ Χριστὸν ἄνθρω-
πον γεγεννημένον, κοινὴ τῆς πίστεως τῶν ἀνθρώπων
χάρις ἐστίν. Ὅσπερ γὰρ τὸ κατωφερός. καὶ εἰς γῆν

mentis arbitrio dependet, ad improbam cognationem
patris peccati ascita est. Ita ut ejus, qui abdicatus
est in suo peccato, non amplius sit bonus et verus
Pater et Deus, sed pro eo qui natura Deus est, illi
qui natura non sunt dii colantur, quemadmodum
ait Apostolus⁹, pro vero autem Patre, falsus pater
existimetur, sicut alicubi per ænigma propheta Jere-
mias dicit: *Perdix vocem edidit, collegit quæ non
peperit*⁹. Quoniam igitur nostræ calamitatis præ-
cipuum caput hoc erat, nempe quod humana natura
a bono Patre exhæredata erat, et a divina intuitionem
et cura divina exclusa erat: ideo qui omnem ratio-
nalem creaturam pascit, relicto in excelsis iner-
rante et superinundano grege, ad errantem ovem,
nostram intelligo naturam, præ benevolentia erga
B genus humanum accedit: multesima enim et mini-
ma pars, si cum universo conferatur, natura hu-
mana, quæ sola secundum parabolæ ænigma ratio-
nalis centuriæ propter vitium a grege secesserat.
Quoniam igitur omnino fieri non poterat, ut a Deo
abalienata nostra vita, per se rursus ad excelsum
et cœlestem locum assumeretur, idcirco quemad-
modum ait Apostolus; *Qui non novit peccatum, pro
nobis peccatum fit*¹⁰, et nos a maledictione liberat,
nostram maledictionem sibi propriam faciens¹¹:
et inimicitiam nostram per peccatum cum Deo ini-
tam assumens, et in semetipso interficiens secun-
dum Apostoli sermonem¹² (inimicitia enim erat
peccatum); et factus idem quod nos, per seipsum
rursus Deo genus humanum conjunxit. Novum enim
C illum hominem qui secundum Deum creatus est, in
quo omnis plenitudo divinitatis corporaliter habi-
tat¹³, hunc per puritatem cognationis Patris naturæ
nostræ adjungens: omnem corpori suo communi-
cantem et cognatam naturam ad eandem gratiam
una etiam traxit. Atque hoc per mulierem non ad
illos discipulos solum, sed ad omnes ad hoc usque
tempus qui instituerentur, evangelizatur: quod non
amplius inter abdicatos homo est, neque a regno
Dei depulsus; sed iterum filius, rursus Deo sub-
jectus, per primitias humanitatis sanctificato etiam
fermento. *Ecce enim, inquit, ego et filii quos mihi
dedit Deus*¹⁴: unde vos discessistis, carnes et san-
guis per peccatum facti, illuc rursus vos assumptos
D reduxit, qui propter nos carnis et sanguinis parti-
ceps esse voluit. Atque sic factus est etiam Pater
noster, et Deus a quo prius per defectionem alie-
nati eramus. Ergo bonum hoc beneficium per ea
quæ dicta sunt evangelizat Dominus. Et sunt verba
hæc, non Filii vilitatis argumentum, sed nostræ
cum Deo reconciliationis evangelia. Quod enim in
humanitate a Christo assumpta factum est, com-
munis fidei hominum gratia est. Quemadmodum
enim cum illud quod suapte natura deorsum ten-
dit et ad terram pondere suo vergit corpus, per
aerem ad cœlos ferri intuemur, credimus secundum

⁹ Rom. i, 21. ⁹ Jerem. xvi, 11. ¹⁰ H Cor. v, 21. ¹¹ Gal. iii, 13. ¹² Ephes. ii, 16. ¹³ Coloss. ii, 9.
¹⁴ Isa. viii, 18.

Apostóli sermonem, *nos raptum iri in nubibus obviam Christo in aera* ¹⁵: sic cum audivimus quod nostrarum primitiarum Pater et Deus factus est, qui verus est Deus et Pater, non amplius ambigimus eundem et nostrum Patrem et Deum factum esse, qui didicimus quod eandem viam ingrediemur, quam noster præcursor pro nobis ingressus est Christus. Quod autem per mulierem ejusmodi gratia significetur, hoc ipsum etiam consonum est notioni redditæ. Quoniam, sicut ait Apostolus, *mulier seducta in pravaricatione fuit* ¹⁶; et defectionis a Deo quæ per inobedientiam facta est dux fuit: idcirco resurrectionis prima fit testis, ut ruinam quæ ex pravaricatione secuta est, per fidem resurrectionis erigeret. Et quemadmodum sermonum ab initio serpentis ad virum ministra et consiliaria facta ¹⁷, principium mali et sequelam vitæ intulit: sic ejus qui morti dedit defectorem draconem, sermones ad discipulos perferens, hominibus dux et princeps fidei efficeretur, per quam merito prima mortis occasio dissolvitur. Sed verisimile est a diligentioribus utiliore aliquam explicationem propositum posse inveniri. Quod si etiam nihil inveniretur, illam tamen quæ ab adversariis proferatur, prorsus otiosam esse et inanem, si ad eam quæ inventa est conferatur, quemlibet pie sentientem astipulaturum esse arbitror. Illa quidem ad Unigeniti gloriæ destructionem conficta est, et nihil amplius: hæc vero (nostra scilicet) œconomiae sive dispensationis secundum hominem scopum continet. Demonstratum est enim quod non ille qui tangi non potest, neque transmutari, neque videri; sed quod cerni et moveri et palpari potest, quod quidem humanæ naturæ proprium est, Mariæ mandatum dabat ad fratres sermonem deferre.

Præterea hoc etiam insuper examinemus, quam defensionem facit pro iis in quibus a magno Basilio reprehensus est, tenebrarum portionem unigenito Deo assignans, dum dicit: Quantum distat genitum ab ingenito, tantum dissidet lumen a lumine. Cum enim ille demonstrasset non secundum remissionem aliquam et intentionem geniti cum ingenito distantiam esse: sed ex diametro oppositionem in significatis esse; atque ex positorum consequentia confecisset, quod si eadem proportionem paternum lumen a Filii lumine differt, ac ingenitum distat a genito, necesse est omnino non luminis imminutionem in Filio intelligi, sed absolutam alienationem, sive privationem. Ut enim non licet dicere generationem esse remissionem æγεννησταν, sive ingenerationem, sed in universum oppositive distant inter se significata ingenerationis et generationis: sic si eandem servant discrepantiam paternum lumen cum eo lumine quod in Filio intelligitur, ex consequentia non amplius Filius esse

ἄβρῑθον τοῦ σώματος, διαίρειον ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς ἰδόντες φερόμενον, πιστεύομεν κατὰ τὸν τοῦ Ἀποστόλου λόγον καὶ ἡμεῖς ἀρπυγῆσθαι ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα. Οὕτως ἀκηκοότες, ὅτι τῆς ἡμετέρας ἀπαρχῆς Πατὴρ καὶ Θεὸς γέγονεν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὐκέτι ἀμφιβάλλομεν, τὸν αὐτὸν καὶ ἡμέτερον Πατέρα καὶ Θεὸν γενέσθαι, μαθόντες ὅτι εἰς τὴν αὐτὴν εἰσελευσόμεθα, ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν ὁ Χριστὸς. Τὸ δὲ διὰ γυναικὸς τὴν χάριν μὴνύεσθαι, καὶ αὐτὸ σύμφωνόν ἐστι τῷ ἀποδοθέντι νοήματι. Ἐπειδὴ γάρ, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, Ἡ γυνὴ ἐξαπατηθεῖσα ἐν αἰρωθᾷσει γέγονε, καὶ τῆς ἀποστάσεως τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς παρακοῆς προηγῆσται· διὰ τοῦτο τῆς ἀναστάσεως πρώτη γίνεται μάρτυς, ἵνα τὴν ἐκ τῆς παραβάσεως καταστροφὴν διὰ τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν πίστεως ἀνορθώσῃ. Καὶ ὥσπερ τῶν τοῦ ὕψους λόγων τὸ καταρχὰς γενομένη πρὸς τὸν ἄνδρα διάκονός τε καὶ σύμβουλος, ἀρχὴν τοῦ κακοῦ τῷ βίῳ καὶ ἀκολουθίαν εἰσῆνεγκεν· οὕτω τοῦ θανατώσαντος τὸν ἀποστάτην δράκοντα τοὺς λόγους τοῖς μαθηταῖς διακομίσασα, ἀρχηγὸς τοῖς ἀνθρώποις τῆς πίστεως γένεται, δι' ἧς εἰκότως ἀναλύεται ἡ πρώτη τοῦ θανάτου ἀπίστας. Ἄλλ' εὐρεθῆναι μὲν εἰκὸς παρὰ τῶν ἐπιμελεστέρων ὠφελιμωτέραν τινὰ τῶν προκειμένων ἐξήγησιν· εἰ δὲ καὶ μὴδὲν εὐρίσκοιτο, ἐκείνην πάντως ἀργεῖν τὴν παρὰ τῶν ἑθρῶν προφερομένην, συγκρίσει τῆς εὐρεθείσης, πάντα οἶμαι τὸν εὐσεβοῦντα συνθίξεσθαι. Ἡ μὲν γὰρ ἐπὶ καταιρέσει τῆς τοῦ Μονογενοῦς διζῆς συμπεπλάσται, καὶ πλέον οὐδὲν· αὕτη δὲ τῆς κατὰ τὸν ἄνθρωπον οἰκονομίας τὸν σκοπὸν περιέχει. Ἐδείχθη γὰρ ὅτι οὐχ ὁ ἀναφῆς τε καὶ ἀμετάθετος, καὶ ἀόρατος, ἀλλὰ τὸ βλεπόμενόν τε καὶ κινούμενον καὶ ψηλαφώμενον· ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἰδιὸν ἐστὶ, τῇ Μαρίᾳ τὴν ἐντολὴν ἐδίδου πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς διακονῆσαι τὸν λόγον.

Ἔτι καὶ τοῦτο προσεξετάσωμεν· οἷαν πεποιήται τὴν ἀπολογίαν ὑπὲρ ὧν ἀπηλέγχθη παρὰ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, εἰς τὴν τοῦ σκότους μοῖραν τὸν μονογενῆ Θεὸν ἀφορίζων ἐν τῷ λέγειν· Ὅσον διέστηκε τὸ γεννητὸν πρὸς τὸ ἀγέννητον, τοσοῦτον παρῆλανται τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς. Δείξαντος γὰρ ἐκείνου μὴ κατὰ ὕψαις τινα καὶ ἐπίτασιν τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον τὴν διάστασιν εἶναι· ἀλλ' ἐκ διαμέτρου τὴν ἀντίθεσιν ἐν τοῖς σημαινόμενοις ὑπάρχειν· καὶ συλλογισαμένου διὰ τῆς τῶν τεθέντων ἀκολουθίας, ὅτι ἀναλόγως τῇ ἀγεννησίᾳ καὶ τῇ γεννήσει, τοῦ πατρικοῦ φωτὸς πρὸς τὸ τοῦ Υἱοῦ παραλλάσσοντος, ἀνάγκη πᾶσα μὴ ἐλάττωσιν φωτὸς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ νοηθῆναι, ἀλλὰ παντελῇ ἀλλοτρίωσιν. Ὡς γὰρ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὑψιμένην ἀγεννησίαν εἶναι τὴν γέννησιν· ἀλλὰ καθόλου διέστηκεν ἀντιθετικῶς ἀπ' ἀλλήλων τὰ σημαινόμενα τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως· οὕτως εἰ τὴν αὐτὴν φυλάττοι παραλλαγῇ τὸ πατρικὸν φῶς πρὸς τὸ ἐν τῷ Υἱῷ νοούμενον φῶς, ἐκ τῆς ἀκολουθίας οὐκέτι ὁ Υἱὸς εἶναι ὑπεληφθήσεται,

Thess. iv, 16. ¹⁵ I Tim. ii, 14. ¹⁷ Genes. iii, 1. sqq.

ἐπίσης αὐτῆς τε τῆς ἀγεννησίας καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν φωτὸς ἐξω γινόμενος· ὁ δὲ ἄλλο τι παρὰ τὸ φῶς ὢν, δηλαδὴ πρὸς τὸ ἀντικείμενον οἰκείως κατὰ τὸ ἀκλόουθον ἔξει. Ταύτης τοίνυν τῆς ἀποπίας ἐκ τῶν θεέντων ἀναφανίστης, ἀναλύειν ἐπιχειρεῖ ὁ Εὐνόμιος ταῖς τεχνικαῖς ἐψόδοις τῶν ἀποδείξεων, οὕτως λέγων· Ἰσμεν γάρ, Ἰσμεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, Ἰσμεν τὸν κτίσαντα τὸ φῶς μετὰ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ἠκούσαμεν αὐτῆς τῆς ζωῆς καὶ ἀληθείας Χριστοῦ λέγοντος τοῖς ἐκείνου μαθηταῖς· Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Μεμαθήκαμεν παρὰ τοῦ μακαρίου Παύλου φῶς ἀπρόσιτον ὁροῦντος τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν, τῇ τε προσθήκῃ διορίζοντος, καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ φωτὸς ἐκδιδάσκοντος. Εἶτα τοσαύτην φωτὸς παραλλαγὴν μεμιθηκότες, οὐκ ἀνεξόμειθα μέχρι ψιλῆς τοῦ ἀκοῆς, τὴν αὐτὴν εἶναι φωτὸς ἔντοιαν; Ἄρα σπουδάζων τὰ τοιαῦτα διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων κατὰ τῆς ἀληθείας προβάλλεται; ἢ τῆς ἀναίσθησίας τῶν ἐπομένων αὐτοῦ ταῖς ἀπάταις ἀποπειρόμενος; Πότερον δύνανται συνιδεῖν τὸν παιδιῶδη παραλογισμὸν τὸν σοφίσματος, ἢ καὶ πρὸς τὴν οὕτω πρόδηλον ἀπάτην ἀναίσθητοῦσιν; Ἐγὼ μὲν γὰρ οἶμαι μηδὲνα οὕτως ἀνόητον, ὥς μὴ συνίεναι τὴν ἐκ τῆς ὁμωνυμίας ἀπάτην, δι' ἧς ὁ Εὐνόμιος ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν παρακρούεται. Φῶς οἱ μαθηταί, φησὶν, ὠνομάσθησαν, φῶς δὲ λέγεται καὶ τὸ ἐν τῇ κτίσει γινόμενον. Εἶτα τίς οὐκ οἶδεν ὅτι ὄνομα μόνον ἐν τούτοις ἐστὶ κοινόν· τὸ δὲ σημαίνόμενον ἐφ' ἑκατέρου διάφορόν; Τὸ μὲν γὰρ ἡλιακὸν φῶς, ὅπως ἐστὶ διακριτικόν, ὁ δὲ τῆς διδασκαλίας τῶν μαθητῶν λόγος, ταῖς ψυχαῖς τὸν φωτισμὸν τῆς ἀληθείας ἐντέλλουσιν. Εἰ μὲν οὖν ταύτην καὶ ἐπ' ἐκείνου τοῦ φωτὸς τὴν διαφορὰν οἶδεν· ὥς τὸ μὲν σώματος οἰεσθαι, τὸ δὲ ψυχῆς εἶναι φῶς, οὐκέτι ἡμῖν ἔσται πρὸς αὐτὸν λόγος οὐδείς, αὐτῆς τῆς ἀπολογίας καὶ πρὸ τῶν ἡμετέρων αὐτὸν λόγων κατακρινούσης. Εἰ δὲ τὴν τοιαύτην ἐπ' ἐκείνου τοῦ φωτὸς διαφορὰν κατὰ τὸν τῆς ἐνεργείας τρόπον εὑρεῖν οὐκ ἔχει· οὐ γὰρ τὸ μὲν ὀφθαλμῶν σαρκὸς, τὸ δὲ διανοίας ἐστὶ φωτιστικόν· ἀλλὰ μία καὶ τούτου χάκεινον τοῦ φωτὸς ἡ ἐνέργεια ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἐνεργουμένη· πῶς διὰ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων καὶ τῶν ἀποστολικῶν λόγων, τὸ παρῆλθαι τὸ μονογενὲς φῶς πρὸς τὸ πατρικὸν φῶς ἀποδείκνυσιν; Ἄλλ' ὁ μὲν Ὑῖδς, ἀληθινόν, φησὶ, λέγεται φῶς, ὁ δὲ Πατήρ, ἀπρόσιτον. Οὐκοῦν οἱ προσδιορισμοὶ τὴν κατὰ τὸ μείζον διαφορὰν τοῦ πατρικοῦ φωτὸς ἐρμηνεύουσιν. Ἄλλο γάρ τι τὸ ἀληθινόν, καὶ ἄλλο τὸ ἀπρόσιτον οἰεῖται. Εἶτα τίς οὕτως ἡλίθιος, ὥς μὴ συνιδεῖν τὴν τῶν σημαινομένων ταυτότητα; Τὸ γὰρ ἀληθινόν τε καὶ τὸ ἀπρόσιτον, ἐπίσης τοῖς κατὰ τὸ ἐναντίον νοουμένοις ἐστὶν ἀπροσπέλαστον· ὥς γὰρ τὸ ἀληθὲς τὴν τοῦ ψεύδους οὐ προσδέχεται μίξιν, οὕτως καὶ τὸ ἀπρόσιτον τὸν τοῦ ἐναντίου προσεγγισμὸν οὐ προσίεται. Κακῶ γὰρ πάντως ἀπρόσιτόν ἐστι τὸ ἀπρόσιτον. Τὸ δὲ τοῦ Υἱοῦ φῶς, κακὸν οὐκ ἔστι· πῶς γὰρ ἐν κακίᾳ τις τὸ

A existimabitur, ex æquo tam ab ipso ingenito quam a lumine quod in ipso est, seclusus et extra positus. Qui autem aliud quid quam lumen est, ex consequentia opposito affine fuerit. Hac igitur absurditate ex positis manifesto apparente, retexere conatur Eunomius artificiosis insinuationibus demonstrationum sic dicens : Scimus enim et recte scimus lumen verum, scimus eum qui creavit lucem post cælum et terram, audivimus ipsam vitam et veritatem Christum dicentem suis discipulis : Vos estis lux mundi¹⁸; didicimus ex beato Paulo, qui lucem inaccessibilem¹⁹ nominat Deum qui est super omnia : ac ejusmodi adjectione definiens atque superexcellentiā lucis docens. Deinde cum tantum lucis discrimen didicerimus, non sustinebimus ne quidem usque ad exilem auditum eandem esse lucis notitiam? An serio agens talia per argumentationes contra veritatem proponit? an sectatorum suorum stuporem suis fallaciis tentat? utrum possint puerilem paralogismum sophismatis percipere, an etiam ad tam perspicuum errorem et fallaciam hebescent sensu carentes? Equidem arbitror neminem tam amentem et stupidum esse, ut non ex æquivocatione intelligat errorem per quem et seipsum suosque fallaciter succutit et evertit. Lux, inquit, discipuli nominati sunt; lux etiam dicitur quæ in creatione facta est. Deinde quis non videt nomen solum in his esse commune, significatum vero in utroque differre? Nam solaris quidem lux visus est discretiva; sermo autem doctrinæ discipulorum animis veritatis illustrationem immittit. Si igitur hanc in illa luce differentiam novit, ut illam quidem corporis, hanc vero animæ lucem esse existimet, nulla nobis cum ipso erit disputatio: cum ipsa defensio præ nostris sermonibus ipsum cōdemnet. Quod si talem in illa luce differentiam ex operationis modo invenire non potest: non enim illa quidem oculorum carnis, hæc vero mentis est illuminatrix: sed una hujus et illius lucis operatio quæ in iisdem operatur: quomodo per solares radios et apostolicos sermones Unigeniti lucem a luce paterna distare demonstrat? Sed Filius quidem vera lux dicitur, Pater vero lux inaccessa: definitiones igitur adjectæ secundum majus, differentiam paternæ lucis denotant: aliud enim quid esse putat verum, aliud inaccessum. At quis ita stolidus est et vecors, ut non intelligat significatorum eandem rationem? Nam lux vera et lux inaccessa contraria sentientibus æqualiter est inaccessa: ut enim verum falsi non admittit missionem, sic et inaccessum contrarii proximitatem non appetit. Malo enim prorsus inaccessum, quod est inaccessum. Lux autem Filii mala non est; quomodo enim in vitio quis verum videat? quoniam igitur non malum est veritas, nec veritati lucem quæ in Patre est, inaccessam esse quis dixerit. Si enim veritatem arceret, mendacio certe adhære-

¹⁸ Matth. v, 14. ¹⁹ I Tim. vi, 16.

seeret. Talis enim appositorum natura, ut in absentia melioris, quod ex opposito intelligitur, appareat. Si igitur quis diceret procul a contraria oppositione lucem quæ in Patre est considerari, apposite ad Apostoli mentem collinans dictionem inaccessæ lucis interpretaretur. Quod si a bono alienationem τὸ ἀπρόσιτον, inaccessum dicat significare, nihil aliud quam ipsum sibi ipsi inimicum et alienum supponet, utpote quod bonum sit et bono oppositum. Atqui hoc ex eorum est numero quæ fieri non possunt. Bonum enim bono familiare est et amicū. Hæc igitur lux cum illa non dissidet. Nam et Filius lux vera, et Pater lux est inaccessa. Dixerim etiam audacter quod qui alternaverit in utroque tales appellationes, non aberrabit. Nam et verum est falso inaccessum, et contra inaccessum in sincera et pura veritate comprehenditur. Ergo idem est verum et inaccessum. Quoniam ex æquo, quo in utroque significatur, malo est inaccessum. Quam igitur in his differentiam comminiscitur, qui per lucis æquivocationem seipsum et suos auditores decipit? Sed neque inexcussum præterierimus quod Apostoli verbum pro suo arbitrio pervertens, ut illius sermonem exponit. Dicit enim Paulus, *qui lucem habitat inaccessam*²⁰; multum enim differt, hoc ipsum esse, et in aliquo esse dicere: qui enim dixit lucem habitans inaccessam, ipsa habitationis voce, non ipsum indicavit, sed quod in ipso: quod quidem secundum nostrum sermonem, idem est cum verbo evangelico, quod dicit in Filio Patrem esse; Filius enim est lux vera; inaccessa autem falso est veritas; lux inaccessa igitur est Filius in quo Pater habitat, vel certe in quo est Pater.

λέγοντι ἐν τῷ Υἱῷ τὸν Πατέρα εἶναι. Φῶς γὰρ ἀληθινὸν ὁ Υἱὸς, ἀπρόσιτος δὲ τῷ ψεύδει ἐστὶν ἡ ἀλήθεια· φῶς ἀπρόσιτον ἄρα ὁ Υἱὸς, ἐν ᾧ οἰκεῖ ὁ Πατήρ, ἥτοι ἐν ᾧ ἐστὶν ὁ Πατήρ.

Sed in vanis et inanibus contendit et dicit: « Ex ipsis rebus et creditis oraculis, eorum quæ dicuntur fidem præbeo: » hæc igitur est ejus pollicitatio. Sin autem pro dignitate eorum quæ promisit sermonem producit, intelligens profecto auditor explorabit. *Beatus, inquit, Joannes, in principio esse Verbum cum dixit, et hoc vitam cum appellavit: tum vero vitam lucem nominavit: et paululum progressus, Et verbum caro factum est, ait. Si igitur est vita, et vita est Verbum, et Verbum caro factum est*²¹, inde manifestum efficitur, quod lux in carne facta est. Quid igitur? quandoquidem lux et vita, et Deus, et Verbum in carne apparuit, ideoque ab ea luce quæ est, in Patre vera lux differt. Quin etiam ex sacro Evangelio testimonium sumitur, quod in tenebris lux cum esset, contrariæ naturæ inaccessa mansit: *Lux enim in tenebris, inquit, illuxit, et tenebræ eam non comprehenderunt*²². Si igitur in contrarium mutata esset, et a caligine in potestatem redacta fuisset, lux quæ fuit in tenebris, validum esset ad demonstrationem volentibus demonstrare

ἀληθινὸν βλέποι; Ἐπεὶ οὖν οὐ κακὸν ἡ ἀλήθεια, οὐκ ἂν τις καὶ τῇ ἀληθείᾳ τὸ ἐν τῷ Πατρὶ φῶς ἀπρόσιτον εἶναι λέγοι. Εἰ γὰρ ἀποσελαιοτο τὴν ἀλήθειαν, τῷ ψεύδει πάντως συνενεχθήσεται. Τοιαύτη γὰρ τῶν ἀντικειμένων ἡ φύσις, ὡς ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ κρείττονος, τὸ ἐξ ἀντιθέτου νοούμενον ἀναφαίνεσθαι. Εἰ μὲν οὖν τις λέγοι πύρρῳ τῆς ἐναντίας παραθέσεως τὸ ἐν τῷ Πατρὶ φῶς θεωρεῖσθαι, ἐστοχασμένως τοῦ ἀποστολικοῦ βουλήματος ἐρμηνεύσει τοῦ ἀπρόσιτου τὴν λέξιν. Εἰ δὲ τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀλλοτρίως ἐννοεῖν τὸ ἀπρόσιτον λέγοι, οὐδὲν ἕτερον ἢ αὐτὸν ἑαυτῷ ἐχθρὸν τε καὶ ἀλλότριον ὑποθήσεται ἀγαθὸν ὄντα, καὶ ἀγαθῷ ἀντικείμενον. Ἀλλὰ μὴν τοῦτο τῶν ἀμηνῶν ἐστὶ. Τὸ γὰρ ἀγαθὸν οἰκείως ἔχει τῷ ἀγαθῷ. Οὐκ ἄρα τὸ φῶς τοῦτο πρὸς ἐκεῖνο παρήλλαχται. Ὅ τε γὰρ Υἱὸς φῶς ἀληθινὸν, ὃ τε Πατήρ φῶς ἐστὶν ἀπρόσιτον. Εἴποιμι δ' ἂν καταθαρσήςας, ὅτι καὶ ὁ ὑπαλλάσσων ἐφ' ἐκατέρου τὰς τοιαύτας προσηγορίας, οὐχ ἁμαρτήσεται. Τό τε γὰρ ἀληθινὸν ἀπρόσιτόν ἐστι τῷ ψεύδει, καὶ τὸ ἀπρόσιτόν τε πάλιν ἐν ἀκραίῳ τῇ ἀληθείᾳ καταλαμβάνεται. Οὐκοῦν ταῦτ' ὁ τῷ ἀληθινῷ τὸ ἀπρόσιτον, ὅτι κατὰ τὸ ἴσόν ἐστὶ τὸ ἐν ἐκατέρῳ σημαινόμενον τῷ κακῷ ἀπροσέλαστον. Τίνα οὖν ἐν τοῦτοις ἐπινώσει τὴν παραλλαγήν ὁ διὰ τῶν φώτων ὁμωνυμίας ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς καθ' ἑαυτὸν φανακίζων; Ἀλλὰ μὴδὲ τοῦτο παραδράμωμεν ἀνεξέταστον, ὅτι παραποιήσας τὴν τοῦ Ἀποστόλου βῆσιν κατὰ τὸ ἑαυτῷ δοκοῦν, ὡς παρ' ἐκείνου τὸν λόγον ἐκτίθεται. Φησὶ γὰρ ὁ Παῦλος, ὅτι *Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον*· διαφέρει δὲ πολὺ τὸ αὐτὸν τὸ εἶναι· καὶ τὸ ἐν τινι λέγειν εἶναι. Ὁ γὰρ εἰπὼν ὅτι φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, τῇ τῆς οἰκήσεως φωνῇ, οὐκ αὐτὸν ἐνεδείξατο, ἀλλὰ τὸ περὶ αὐτὸν ὅπερ ἴσον ἐστὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον λόγον τῷ εὐαγγελικῷ ῥήματι τῷ

ἅλλ' ἐναγωνίζεται τοῖς ματαίοις, καὶ φησιν· « Ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πεπιστευμένων λογίων παρέχομαι τῶν λεγομένων τὴν πίστιν. » Ἡ μὲν οὖν ὑπόσχεσις αὕτη· εἰ δὲ κατ' ἀξίαν τῶν ἐπηγγελμένων προῶγει τὸν λόγον, ὁ συνετὸς πάντως ἀκροατῆς ἐπισκοπήσει. Ὁ μακάριος, φησὶν, Ἰωάννης ἐν ἀρχῇ εἶναι τὸν λόγον φήσας, καὶ τοῦτον ζωὴν προσειπὼν, εἶτα τὴν ζωὴν, φῶς ὀνομάσας, μικρὸν ὑποβάς, καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, φησὶν. Εἰ τοίνυν τὸ μὲν φῶς ἐστὶν ἡ ζωὴ, ἡ δὲ ζωὴ ὁ λόγος, ὁ δὲ λόγος σὰρξ ἐγένετο, αὐτόθεν γίνεταί φανερόν, ὅτι τὸ φῶς ἐν σαρκὶ γέγονε. Τί οὖν; Ἐπειδὴ τὸ φῶς καὶ ἡ ζωὴ, καὶ ὁ Θεὸς, καὶ ὁ λόγος ἐν σαρκὶ ἐφανερώθη, διὰ τοῦτο παρήλλαχται πρὸς τὸ ἐν τῷ Πατρὶ φῶς τὸ ἀληθινὸν φῶς. Καὶ μὴν μαρτυρεῖται παρὰ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτι καὶ ἐν τῷ σκότει γενόμενον, ἀπρόσιτον ἔμεινε τῇ ἐναντίᾳ φύσει. Τὸ γὰρ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ, φησὶν, ἔλαμψε, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. Εἰ μὲν οὖν ἡλλοιώθη πρὸς τὸ ἐναντίον καὶ ἐδυναστεύθη τῷ ζῶντι τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ γενόμενον, ἰσχυρὸν ἂν ἦν πρὸς ἀπόδει-

²⁰ 1 Tim. vi, 16. ²¹ Joan. i, 14. ²² ibid. 5.

ξιν τοῖς βουλομένοις ἐπιδεικνύειν, ὅσον πρὸς τὸ χεῖ-
ρον παρήλλαχται τοῦτο τὸ φῶς πρὸς τὸ ἐν τῷ Πατρὶ
θεωρούμενον. Εἰ δὲ καὶ ὁ Λόγος, κἂν ἐν σαρκὶ γί-
νεται, Λόγος μένει, καὶ τὸ φῶς, κἂν ἐν τῇ σκοτίᾳ
λάμπῃ, φῶς οὐδὲν ἥττον ἐστί, τοῦ ἐναντίου τὴν κοι-
νωνίαν οὐ προσδεχόμενον, καὶ ἡ ζωὴ, κἂν ἐν τῷ θά-
νατῳ γένηται, ἐν αὐτῇ φυλάσσεται· καὶ ὁ Θεός, κἂν
τὴν τοῦ δούλου μορφήν υπέλθῃ, οὐκ αὐτὸς γίνε-
ται δούλος, ἀλλ' εἰς κυριότητα καὶ βασιλείαν ἐξαιρεῖται
τὸ ὑποχείριον, Κύριον καὶ Χριστὸν ποιῶν τὸ ταπεινὸν
καὶ ἀνθρώπινον· πῶς διὰ τούτου πρὸς τὸ χεῖρον τὴν
παράλλαγην τοῦ φωτὸς ἐπιδεικνύουσιν, ἰσως ἐκατέρου
τὸ ἀτρεπετον εἰς κακίαν, καὶ τὸ ἀναλλοίωτον ἔχοντος;
Οὐδὲ τούτῳ προσέχων, ὅτι ὁ πρὸς τὸν σαρκωθέντα
Λόγον ἰδὼν, ὃς ἦν καὶ φῶς, καὶ ζωὴ, καὶ Θεός·
ἐπέγνω διὰ τῆς ὁφείσης δόξης τὸν Πατέρα τῆς δό-
ξης, εἰπὼν, *Ἔθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δό-*
ξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός.

Ἄλλ' ἦλθεν ἐπὶ τὸν ἀνταγώνιστον λόγον, τὸν πά-
λαι μὲν ἡμῖν ἐκ τῆς ἀκολουθίας, τῶν λεγομένων πε-
φωραμένον, νῦν δὲ γυμνῇ τῇ φωνῇ προφερόμενον·
βούλεται γὰρ ἐμπαθῇ τινα καὶ ἐπίκτητον καὶ οὐδὲν
τῆς ὁλικῆς καὶ βρώδους φύσεως διαφέρουσιν ἐπιδει-
ξαι τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν, ὡς ἂν διὰ τούτου τὴν πρὸς
τὸν Πατέρα διαφορὰν ἀποδείξειεν. Φησὶ γάρ, Εἰ μὲν
ἔχει δεικνύναι καὶ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, ὥσπερ ἐστὶν
ἀπρόσιτον φῶς ἐν σαρκὶ γενόμενον, ἢ γενέσθαι
δυνάμενον, ὑπ' ἐξουσίαν ἔλθειν, προστάγμασιν
ὑπακούσαι, νόμοις ἀνθρωπίνους πολιτεύεσθαι, σταυ-
ρὸν ἐνεγκεῖν, ἴσον λεγέτω τῷ φωτὶ τὸ φῶς.
Εἰ ταῦτα παρ' ἡμῶν προεφέρετο διὰ τῶν προκα-
τεσκευασμένων κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἐξευρισκόντων,
μὴ συμμαρτυρούμενα ταῖς ἐκείνου φωναῖς· τίς οὐκ
ἂν ἡμᾶς συκοφαντεῖν ἠτιέασατο, ὡς περινοῶν τινὲν
λόγον πρὸς τὴν ἀτοπίαν ταύτην τὸ δόγμα τῶν
ὑπερναντίων ἐκβάλλοντας; Νυνὶ δὲ συνηγορία τίς ἐστί,
τοῦ πεφροντισμένως ἡμᾶς μετὰ τῆς ἀληθείας εὐθύνειν
τὸν τῆς αἰρέσεως λόγον, τὸ μὴδὲ παρ' αὐτῶν ἐκείνων
τὴν κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἀναφαινομένην ἀτοπίαν σιω-
πηθῆναι. Ἰδοὺ γὰρ πῶς ἀπαράκλητος ἐστὶ καὶ πε-
παρῆρσιαισμένη ἡ κατὰ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ μάχη·
καὶ τὸ κατὰ φιλανθρωπίαν ἔργον διαβολὴ καὶ κα-
τηγορία τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ φύσεως παρὰ τῶν
ἐχθρῶν ἐνομήσθη, ὡς οὐχὶ προνοητικῶς, ἀλλὰ φυ-
σικῶς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν σαρκὶ βίον, καὶ τὸ τοῦ
σταυροῦ πάθος κατολισθήσαντος. Καὶ ὥσπερ φύσις
ἐστὶ τῷ λίθῳ ἢ ἐπὶ τὸ κάτω φορὰ, καὶ τῷ πυρὶ τὸ
ἐμπαλιν, καὶ οὐκ ἀντιμεταλαμβάνουσι τὰς ἀλλή-
λων ιδιότητας αἱ ὕλαι, ὥστε ἀνωφερῆ μὲν εἶναι τὸν
λίθον, βρεθεῖν δὲ τὸ πῦρ ἐπὶ τὸ κάτω φερόμενον· οὕ-
τως κατασκευάζουσι, τῇ μὲν τοῦ Υἱοῦ φύσει συν-
οικειοῦσθαι τὰ πάθη, καὶ διὰ τούτου πρὸς τὸ συγγενὲς
ἐαυτῇ καὶ οἰκεῖον ἔλθειν· τὴν δὲ τοῦ Πατρὸς ἐλευθέραν
οὖσαν τῶν τοιούτων παθῶν, ἀπρόσιτον εἶναι τῇ τῶν
κρῶν προσβολῇ. Φησὶ γὰρ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, ὅ-
σπερ ἐστὶν ἀπρόσιτον φῶς, μήτῃ γενόμενον ἐν σαρκὶ,
μήτῃ γενέσθαι δυνάμενον· ἥρκει τὸ πρότερον τῶν εἰ-

A quantum in deterius demutata est hæc lux ab ea
quæ in Patre consideratur. Quod si Verbum etiam
in carne factum, Verbum manet, et lux etiam in
tenebris luceat, nihilominus lux est, contrarii com-
munionem non admittens; et vita quamvis in
morte fuerit, in seipsa conservatur; et Deus etsi
servi formam induit, non ipse servus efficitur, sed
ad dominationem et regnum extollit quod subjicitur,
Dominum et Christum faciens quod humile et hu-
manum est: quomodo iste in deterius lucem im-
mutatam esse demonstrat, cum utraque nec in vi-
tium verti nec immutari possit? Cum neque hoc
animadvertat, quia qui incarnatum Verbum in-
tuitus est, qui erat et lux, et vita, et Deus, cogno-
vit per gloriam quæ visa est, Patrem gloriæ, cum
dixit: *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Uni-*
geniti a Patre ¹¹.

Sed venit ad refractarium et contraluctantem
sermonem a nobis pridem ex consequentia dicto-
rum deprehensum, nunc autem nuda voce prola-
tum; vult enim quamdam affectibus plenam et
morti obnoxiam a materiali et fluxa natura mi-
nime differentem Filii essentiam demonstrare, ut
per hoc cum Patre differentiam ostendat. Ait enim,
Siquidem potest demonstrare et Deum qui est super
omnia, ut est lux inaccessa, in carne factum esse
vel fieri posse, sub potestatem venisse, et imperiis
obediisse, legibus humanis paruisse, crucem ta-
lisse: æqualem dicat luci lucem. Si hæc a nobis
proferrentur, utpote per ea quæ prius præstructa
fuerunt ex consecutione excogitantibus, non illius
vocibus consentientia, quis nos non accusaret
calumniis impetere, et verborum quadam so-
lertia et vafra commentatione ad hanc absurditatem
adversariorum dogma propellere? Nunc autem patro-
cinium quoddam est, quod prudenter et sollicitè
nos cum veritate hæreseos sermonem corrigimus,
quod neque ab illis ipsis quæ ex consequenti appa-
ret absurditas silentio involvatur. Ecce enim quo-
modo aperta est et libera contra unigenitum Deum
pugna. Opus quinetiam quod pro sua in genus hu-
manum benevolentia Redemptor adimpievit, in
calumniam et vituperium naturæ Filii Dei ab ini-
micis vertitur: quasi non ex sua providentia, sed
naturali quadam propensione in vitam corpoream
et crucis passionem delapsus sit. Et quemadmo-
dum naturale est lapidi ut deorsum cadat, et igni
contra ut sursum feratur, nec materiæ proprietates
inter se in contrarium mutant, ita ut lapis
sursum feratur, et ignis gravitate deorsum depri-
matur: sic præstruunt, cum Filii natura passiones
coire, et propter hoc ad cognatum sibi ipsi et fami-
liare venire: Patris vero naturam, cum ab hujus-
modi passionibus sit libera, malorum appropin-
quationi inaccessam. Dicit enim Deum qui est super
omnia, qui quidem est lux inaccessa, neque fa-

¹¹ Joan. 1, 14.

cium in carne, neque fieri posse: quod prius dictum fuit, satis erat dixisse, quod Pater non in carne factus est; nunc autem duplex quædam est per adjectionem absurdi astructio. Vel enim Filii accusat vitium, vel Patris impotentiam. Si enim in alium est carnis communio, unigenito Deo vitium assignat; si vero bonum est, hæc in genus humanum benevolentia Patrem ad bonum impotentem esse ostendit, dicens ipsum non potuisse per carnem talem gratiam operari. At quis omnium nescit, quod *Sicut Pater vivificat, sic et Filius quos vult vivificat* ²²? nos videlicet mortuos dicens qui a vera vita excidimus. Si igitur quemadmodum Pater vivificat, sic non aliter Filius eandem operatur gratiam, quomodo Deo rebellis et pugnax adversus ambos impiam et maledicam vibrat linguam, Patrem quidem ad bonum impotentia, Filium vero ad malum prona familiaritate contumeliose tractans? Sed non est, inquit, lux luci æqualis, propterea quod illa quidem vera, hæc vero inaccessa dicitur. Lux igitur vera imminutione censetur? Quamobrem? Atqui illorum est sermo, quod propterea major et excelsior Patris divinitas quam Filii intelligitur, eo quod ille quidem verus Deus in Evangelio vocatus est: hic autem sine veri adjectione. Quomodo igitur eadem ratio in divinitate quidem accretionem, in luce vero imminutionem ejus quod intelligitur, significat? Si enim ob eam causam Patrem Filio majorem autumant, quia verus Deus est, eadem ratione Pater major Filius concedatur, quia hic quidem vera lux, ille non sic cognominatur. Sed hæc quidem lux, inquit, quæ sunt humanitatis, operata est, illa vero ad talem gratiam inefficax et otiosa mansit. Novus prælationis sive prærogativæ modus. Quod otiosum fuit ad benevolentiam in genus humanum, eo qui operatus est, superius judicant. Sed neque est, neque erit unquam inter Christianos notio, per quam præstruatur non omne bonum, quod quidem est ejusmodi, ex Patre causam habere. Bonorum autem nostrorum caput, ad vitam reditio apud prudentes et recte sentientes creditur: hæc autem per Domini œconomiam, sive incarnationem, optime perfecta est et adimpleta, Pater interim non otioso et inefficace, sicut hæresis cupide contendit, tempore œconomie sive dispensationis apud se manente. Non enim hoc demonstrat, qui dixit: *Qui misit me, mecum est* ²³; et, *Pater in me manens hæc opera facit* ²⁴. Quomodo igitur hæresis gratiam quæ nostri causa facta est, soli Filio attribuens, gratiarum actionis pro collatis in nos beneficiis Patrem facit exsortem? Solis enim benefactoribus gratiarum actionis retributio naturalitate debetur. Qui autem ad beneficium conferendum est impotens, extra numerum est eorum cui gratiæ pro dato beneficio aguntur. Vides ut per omnia ipsis in contrarium cedit blasphemiae scopus adversus Unigenitum, cum ex consequen-

A ρημένων εἰπεῖν· ὅτι ὁ Πατήρ οὐκ ἐν σαρκὶ ἐγένετα. Νυνὶ δὲ διπλῇ τίς ἐστι διὰ τῆς προσθήκης ἡ τοῦ ἀτόπου κατασκευή. Ἡ γὰρ τοῦ Υἱοῦ κατηγορεῖ κακίαν, ἢ τοῦ Πατρὸς ἀδυναμίαν. Εἰ μὲν γὰρ κακὸν ἡ τῆς σαρκὸς κοινωνία, τῷ μονογενεῖ Θεῷ προσμαρτυρεῖ τὴν κακίαν· εἰ δὲ ἀγαθὸν ἡ φιλανθρωπία, ἀδύνατον εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀποδείκνυσι τὸν Πατέρα, λέγων μὴ ἂν αὐτὸν δυνήθηται τὴν τοιαύτην χάριν διὰ σαρκὸς ἐνεργῆσαι. Καίτοι τίς οὐκ οἶδε τῶν πάντων, ὅτι *Ὁς ὁ Πατήρ ζωοποιεῖ, οὕτως καὶ ὁ Υἱὸς οὗς θέλει ζωοποιεῖ*; Ἡμεῖς δὲ ἡλαδὴ νεκροὺς λέγων τοὺς τῆς ἀληθινῆς ἀποπεσόντας ζωῆς. Εἰ οὖν ὥσπερ ὁ Πατὴρ ζωοποιεῖ, οὕτω, καὶ οὐκ ἄλλως ὁ Υἱὸς τὴν αὐτὴν ἐνεργεῖ χάριν· πῶς ὁ θεομάχος κατ' ἀμφοτέρων κινεῖ τὴν βλάσφημον γλῶσσαν; τὸν μὲν Πατέρα τῇ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀδυναμίᾳ, τὸν δὲ Υἱὸν τῇ πρὸς τὸ κακὸν οικειότητι καθυβρίζων; Ἀλλ' οὐκ ἔστι, φησὶ, τῷ φωτὶ τὸ φῶς ἴσον· διότι τὸ μὲν ἀληθινόν, τὸ δὲ ἀπρόσιτον λέγεται. Τὸ οὖν ἀληθινὸν ἐλαττώσει κρίνεται; Διὰ τί; Καὶ μὴν ἐκεῖνον ἐστὶ λόγος, ὅτι διὰ τοῦτο μέζων καὶ ὑψηλότερα τοῦ Πατρὸς ἡ θεότης παρὰ τὴν τοῦ Υἱοῦ νοεῖται· διότι ὁ μὲν ἀληθινὸς Θεὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ προσεῖρηται, ὁ δὲ χωρὶς τῆς τοῦ ἀληθινοῦ προσθήκης. Πῶς οὖν ὁ αὐτὸς λόγος, ἐπὶ μὲν τῆς θεότητος αὖξιν· ἐπὶ δὲ τοῦ φωτὸς ἐλάττωσιν τοῦ νοουμένου σημαίνει; Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο μέζονα τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα φασιν, ὅτι ἀληθινὸς Θεὸς ἐστὶ, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον μέζων ἂν ὁμολογηθεῖ τὸν Πατέρα ὁ Υἱός, ὅτι ὁ μὲν, ἀληθινὸν φῶς, ὁ δὲ οὐχ οὕτως κατονομάζεται. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν, φησὶ, τὸ φῶς τὰ τῆς φιλανθρωπίας ἐνήργησεν· ἐκεῖνο δὲ πρὸς τὴν τοιαύτην χάριν ἀνενέργητον ἔμεινε. Καὶνὸς προτιμήσεως τρόπος· τὸ ἀπρακτὸν εἰς φιλανθρωπίαν, τοῦ ἐνεργήσαντος ὑπέρτερον κρίνουσιν. Ἀλλ' οὐδὲ ἐστίν, οὔτε γενήσεται τοιοῦτον ἐν Χριστιανοῖς ποτε νόημα, δι' οὗ κατασκευάζεται μὴ πᾶν ἀγαθόν, ὅτι περ ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἐστίν, ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν αἰτίαν ἔχειν· τῶν δὲ καθ' ἡμᾶς ἀγαθῶν τὸ κεφάλαιον, ἡ πρὸς τὴν ζωὴν ἐπάνοδος παρὰ τοῖς εὐφρονοῦσι πιστεύεται· αὕτη δὲ διὰ τῆς κατὰ ἄνθρωπον οἰκονομίας τοῦ Κυρίου κατέρχεται, οὐκ ἀπράκτου καὶ ἀνενέργητου, καθὼς ἡ αἵρεσις βούλεται, τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ καιρῷ τῆς οἰκονομίας ἀπιδιδάσαντος. Οὐ γὰρ τοῦτο ἐνδείκνυται ὁ εἰπὼν, ὅτι *Ὁ πέμψας με, μετ' ἐμοῦ ἐστὶ, καὶ, Ὁ Πατήρ ἐν ἐμοὶ μένων, ποιεῖ τὰ ἔργα ταῦτα*. Πῶς οὖν ἡ αἵρεσις μόνῳ τῷ Υἱῷ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν χάριν προσμαρτυροῦσα, ἀπόμωρον ποιεῖ τὸν Πατέρα τῆς ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν εὐχαριστίας; Μόνους γὰρ κατὰ φύσιν ὀφείλεται τοῖς εὐεργέταις ἡ τῆς εὐχαριστίας ἀντίδοσις· ὁ δὲ πρὸς εὐεργεσίαν ἀδύνατος, ἔξω τοῦ εὐχαριστεῖσθαι πάντως ἐστίν. Ὅρξας ὡς διὰ πάντων αὐτοῖς πρὸς τὸ ὑναντίον ὁ σκοπὸς περιτρέπεται τῆς κατὰ τοῦ Μονογενοῦς βλασφημίας, κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἐπὶ τὸν Πατέρα μεταβαινούσης. Καὶ μοι δοκεῖ κατ' ἀνάγκην τοιοῦτον συμβαίνειν. Εἰ γὰρ ὁ τιμῶν τὸν Υἱὸν τιμᾷ τὸν Πατέρα, κατὰ τὴν θεῖαν ἀπόφασιν, δῆλον ὅτι καὶ ἡ πρὸς τὸ ἐναντίον κατὰ τοῦ Υἱοῦ σπουδὴ, ἐπὶ τὸν Πατέρα

²² Joan. v, 21. ²³ ibid. 37. ²⁴ Joen. xiv, 10.

τὴν ἀναφορὰν ἔχει. Ἐγὼ δὲ ψῆμι δεῖν, τοῖς ἀπλού-
στερον δεχομένοις τὸ περὶ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἀνά-
στασιν κήρυγμα, ἰσῆς εὐχαριστίας πρὸς τε τὸν Υἱὸν
καὶ τὸν Πατέρα, τὴν αὐτὴν χάριν ὑπόθεσιν γίνεσθαι,
καὶ τὸ πατρικὸν θέλημα τοῦ Υἱοῦ τελευτῶσαντος· τοῦ-
το δὲ ἐστὶ τὸ *Πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι*, καθὼς
φησιν ὁ Ἀπόστολος· ὁμοίως ἐπὶ τῇ χάριτι ταύτῃ
τιμᾶν τὸν Πατέρα τε καὶ τὸν Υἱὸν, ὡς οὐκ ἂν γενο-
μένης ὑμῖν σωτηρίας, εἰ μὴ τὸ ἀγαθὸν θέλημα τοῦ
Πατρὸς διὰ τῆς ἰδίας δυνάμεως αὐτοῦ προῆλθεν ἡμῖν
εἰς ἐνέργειαν. Δύναμιν δὲ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν εἶναι
παρὰ τῶν Γραφῶν μεμαθήκαμεν.

honore afficere, quia salus nobis facta non fuisset, nisi bona voluntas Patris per virtutem ipsius ad operationem ad nos processisset. Virtutem autem Patris Filium esse ex Scripturis didicimus.

Πάλιν δὲ τὰ εἰρημένα κατανοήσωμεν. « Εἰ μὲν ἔχει
δεῖκνύναι, » φησὶ, « τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν, ὥσπερ
ἐστὶν ἀπρόσιτον φῶς, ἐν σαρκὶ γενόμενον, ἢ γενέσθαι
δυνάμενον, ἴσον λεγέτω τῷ φωτὶ τὸ φῶς. » Πρόδηλος
γὰρ ὁ τῶν εἰρημένων σκοπὸς δι' αὐτῆς τῆς τῶν ῥη-
μάτων κατασκευῆς· ὅτι οὐκ οἶεται τῇ παντοδυνάμῳ
θεότητι τὸν Υἱὸν καὶ πρὸς τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς φι-
ανθρωπίας ἰσχύσαι· ἀλλὰ τῷ φύσει ἐμπαθοῦς εἶναι,
τὸ κατὰ τὸν σταυρὸν δεῖξασθαι πάθος. Ἀλλὰ μοι σκο-
πούμεν καὶ ἀναζητοῦντι πόθεν ταῖς τοιαύταις τῶν
ὑπολήψεων περὶ τὸ Θεῖον συνέπεσαν, ὡς τὸ μὲν ἀγέν-
νητον φῶς ἀπρόσιτον εἶναι τῷ ἐναντίῳ, καὶ καθαρῶς
ἀπαθὲς καὶ ἀκήρατον οἶεσθαι· τὸ δὲ γεννητὸν ἐπαμ-
φοτερίζειν κατὰ τὴν φύσιν, ὡς οὐκ ἀκραιφνές τε καὶ
καθαρὸν ἐν ἀπαθείᾳ φυλάσσειν τὸ θεῖον· ἀλλὰ τινα
συμμιγῇ τε καὶ σύγχρητον ἔκ τῶν ἐναντίων τὴν οὐ-
σίαν ἔχειν, τὴν καὶ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ μετουσίᾳς ὀρεγο-
μένην, καὶ πρὸς ἐμπαθὴ διάθεσιν μεταρρέουσαν·
ἐπειδὴ παρὰ τῆς Γραφῆς οὐκ ἦν τῆς τοιαύτης ἀτο-
πίας τὰς ὑποθέσεις εὐρεῖν, ἐπὶ ἧλθέ μοι λογίσασθαι,
μήποτε ἄρα τὰς τῶν Αἰγυπτίων περὶ τὸ Θεῖον μυθο-
λογίας θαυμάσας, τὰς ἐκεῖνων δόξας τοῖς περὶ τοῦ
Μονογενοῦς ἐγκαταμίγνυναι λόγοις; Φασὶ γὰρ ἐκεῖνους
τὴν ἀλλόκοτον εἰδωλοποιεῖν, ὅταν ἀνθρωπίνους μέλε-
σιν ἀλόγων τινῶν μορφὰς ἐφαρμόζωσιν, αἰνίγμα λέγειν
εἶναι τῆς συμμίκτου φύσεως, ἣν προσαγορεύουσι δαί-
μονα. Ταύτην δὲ λεπτοτέραν μὲν τῶν ἀνθρώπων εἶναι
καὶ πολὺ τῇ δυνάμει τὴν ἡμετέραν ὑπερφέρουσιν φύ-
σιν· τὸ δὲ Θεῖον οὐκ ἀμύγας οὐδὲ ἄκρατον ἔχειν, ἀλλὰ
καὶ ψυχῆς φύσει καὶ σώματος αἰσθήσει συγκεκρα-
μένον, ἥδονῃν τε καὶ πόνον ἀναδεχόμενον· ὧν οὐδὲν
περὶ τὸν ἀγέννητον εἶναι Θεόν. Καὶ γὰρ κἀκεῖνοι λέ-
γουσι τοῦτο τὸ ὄνομα, τῷ ὑπερέχοντι κατὰ τὰς ὑπο-
λήψεις αὐτῶν Θεῷ τὴν ἀγεννησίαν ἐπιφημιζόντες.
Ἔοικεν οὖν ἡμῖν ὁ σοφὴς θεολόγος οὗτος ἐκ τῶν Αἰ-
γυπτίων ἀδύτων Ἀνουβιν, ἢ Ἴσιν, ἢ Ὀσιριν τῷ κη-
ρύγματι τῶν Χριστιανῶν ἐπεισάγειν, πλὴν τῆς τῶν ὀνο-
μάτων ὁμολογίας· διαφέρει δὲ πάντως οὐδὲν εἰς ἀσέ-
βειαν, ὃ τε ὁμολογῶν τὰ τῶν εἰδωλῶν ὀνόματα, καὶ
ὃ τὰς περὶ τούτων δόξας ἐν ἑαυτῷ κρατύνας, τῶν δὲ
ὀνομάτων φειδόμενος. Εἰ τοίνυν ἐκ μὲν τῆς θείας
Γραφῆς συνηγορίαν τινὰ τῆς ἀσεβείας ταύτης εὐρεῖν
οὐκ ἔστιν, ἐκ δὲ τῶν ἱερογλυφικῶν αἰνιγμάτων ὁ λό-

tia in Patrem transeat. Ac mihi videtur ex necessitate quid tale contingere. Si enim qui honorificat Filium, honorificat et Patrem, secundum divinum effatum, perspicuum quod contrarium adversus Filium studium ad Patrem habet relationem. Ego autem dico, oportere his qui simplicius de cruce et resurrectione præconium acceperunt, æqualis grati animi significationis erga Filium et Patrem, eamdem gratiam fundamentum fieri, præsertim cum Filius Patris voluntatem perfecerit, quæ quidem est, omnes homines salvos fieri, sicut ait Apostolus¹⁶: similiter in hac gratia et Patrem et Filium

Rursus autem quæ dicta sunt, dispiciamus. « Si enim potest demonstrare, inquit, Deum qui est super omnia, quemadmodum est lux inaccessa, in carne factum, vel fieri potuisse, æquale dicat lucem luci. » Perspicuum autem dictorum scopus per eandem verborum constructionem. Quod non putat ex omnipotenti deitate Filium ad talem humanitatis speciem, vim et robur habuisse, sed quia naturæ patibilis esset, idcirco crucis passionem suscepisse. Sed mihi cogitanti et diligenter quærenti, unde in tales de Deo opiniones incidit, ut ingentam quidem lucem inaccessam esse contrario, et pure impassibilem atque incorruptibilem putaret; genitam vero in utramque partem lapsu ancipiti vergere secundum naturam, ut quæ divinitatem sinceram et puram in impassibilitate non conservet, sed commistam quandam et contemperatam ex contrariis essentiam habeat, quæ et boni participationem appetat, et ad passibilem affectionem defluat. Quoniam ex Scriptura talis absurditatis fundamenta invenire non licet, mihi in mentem venit hæc existimatio: numquid aliquando Ægyptiorum de divinitate fabulationes admiratus, illorum opiniones de Unigenito sermonibus immisceat. Aiunt enim illos portentosam simulacrorum fictionem, cum humanis membris quorundam brutorum formas accommodant, ænigma esse naturæ commistæ dicere, quam appellant dæmonem; hanc autem hominibus subtiliorem et potentia multo nostra superiorem esse naturam; divinitatem autem neque immistam, neque puram et sinceram habere, sed cum animæ natura et corporis sensu contemperatam, voluptatis et laboris capacem, quorum nihil in Deo ingenito esse. Nam et illi hoc nomen usurpant, supereminenti secundum opiniones ipsorum Deo, ingeniti rationem honorifice attribuentes. Quamobrem nobis videtur iste sapiens theologus ex Ægyptiorum adytis et penetralibus Anubin, vel Isin, vel Osirin, præconio Christianorum inducere, excepta nominum confessione: nihil autem plane differt ad impietatem, et qui idolorum nomina confitetur, et qui opiniones in seipso habens obfirmatas, nominibus abstinet. Si igitur ex divina Scri-

¹⁶ I Timoth. II, 4.

plura hujus impietatis patrocinium aliquod non licet invenire, sed ex hieroglyphicis ænigmatibus, sive involucris Ægyptiorum, sermo ipsorum robur habet profecto non obscurum quid bene sentientes homines de his deceat cogitare. Quod autem non callumniose et petulanter hanc criminationem inferimus, ipse nobis testis ex propriis sermonibus fiat Eunomius. Qui ingentium quidem, lucem inaccessam appellat, et ad perpersionum experimentum sive tentationem venire non valentem; in genito vero mutuum et cognatam talem dispositionem esse definit, ut neque unigenito Deo, quorum causa passus est, homo quidquam debeat, siquidem casu et fortuito secundum ipsorum rationem ad horum perpersionum et cruciatuum experientiam delapsus est, patibili essentia naturaliter ad hoc pertracta: quod quidem nulla gratiarum actione dignum est. Quis enim in gratiæ parte sive beneficii loco ponat, quod necessario accidit, quamvis sit lucrosus et perutile? Neque enim igni, caloris causa, neque aquæ, fluxus, gratiam habemus, ad naturæ necessitatem quod sit revocantes: quia non possit ignis a calorifica operatione destitui, neque aqua stabili in plano manere, sponte locali inclinatione motum prorsum attrahente. Si igitur naturæ necessitate beneficium incarnationis a Filio hominibus factum esse dicunt, nullam omnino gratiam habent, quia non ad liberam et absolutam potestatem, sed ad naturalem necessitatem quod factum est referunt. Quod si munus id esse sentientes, beneficium decedunt, vereor ne in contrarium retro ipsis convertatur impietas, atque pluris æstimandam patibilem Filii dispositionem faciant, quam paternam impassibilitatem, siquidem in bono, quod in eorum utilitatem cedit, pulchri iudicium faciant. Nam si Filium, sicut de Patre decernunt et docent, perpersionis non capacem esse contigisset, inemendabilis atque irreparabilis mansisset nostra miseria, quia non esset qui per propriam experientiam ad corruptionem sublevaret hominem. Et sic captiosorum ac fallacium magistrorum solertia non animadvertit, quod per ea quibus destruere molitur ingenti Dei ipsum circumagit: siquidem qui potest operari bonum, eo qui ad bonum est impotens præstantior est.

Sed sentio inordinatum sermonis cursum; non enim manet in cursu convenienti, sed, ut fervidis et animosis equorum pullis solet contingere, ab adversariorum impiis conviciis impetuose fertur ad insequendas absurditates eorum quæ supponunt. Ergo ipse cohibendus est ac reprimendus, ne præferox frenum respuens, ultra modum in absurdorum demonstrationem evagetur; veniam autem dabit benignus et candidus auditor ob ea quæ dicta sunt, non nobis incumbentem ex inquisitione absurdorum demonstrationem, sed his qui maligna ponunt principia, imputans. Nobis autem ad aliud quiddam eorum quæ dicta sunt, adigenda speculatio: dicit enim quod etiam nobis Deum compositum efficit, quod lucem quidem communem supponere

αὐτοῖς τὴν ἰσχύον ἔχει, πάντως οὐκ ἄδελον εἰ προσήκει τοὺς εὐ φρονούντας περὶ τούτων λογίσασθαι. Ὅτι δ' οὐκ ἐπιπραστικῶς ταύτην τὴν διαβολὴν ἐπιφέρομεν, αὐτὸς ἂν γένοιτο ἡμῖν μάρτυς διὰ τῶν ἰδίων λόγων Εὐνόμιος, ὃ τὸν ἀγέννητον μὲν ἀπρόσιτον φῶς λέγων, καὶ εἰς πείραν παθημάτων ἔλθειν μὴ δυνάμενον, ἐπὶ δὲ τὸ γεννητὸν κατὰλλήλόν τε καὶ συγγενῆ τὴν τοιαύτην διάθεσιν διορίζομενος. Ὡς μὴδὲ χάριν τῷ μονογενεῖ Θεῷ τὸν ἄνθρωπον ὧν ἔνεκεν ἐπαθεν ἔχειν, εἴπερ αὐτομάτως κατὰ τὸν λόγον αὐτῶν πρὸς τὴν τῶν παθημάτων κατωλίσθη πείραν, τῆς ἐμπαθοῦς οὐσίας φυσικῶς πρὸς τοῦτο κατασυρείσης· ὅπερ οὐδεμιὰς ἀξίον εὐχαριστίας ἐστὶ. Τίς γάρ ἂν ἐν χάριτος δέξαιτο μέρος, τὸ κατ' ἀνάγκην συμβαίνειν, καὶ ἐπικερδὲς καὶ ὠφέλιμον ἦ; Οὕτε γὰρ τῷ πυρὶ τῆς θερμότητος, οὕτε τῷ ὕδατι τῆς ῥοῆς, χάριν γινώσκουμεν, εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς φύσεως ἀνάγοντες τὸ γινόμενον, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὸ πῦρ τῆς θερμαντικῆς ἐνεργείας ἀπολειφθῆναι, ἢ στάσιμον ἐπὶ πρᾶνους μέναι τὸ ὕδωρ, αὐτομάτως τῆς τοπικῆς ἐπικλίσεως ἐφελκομένης ἐπὶ τὸ πρόσω τὴν κίνησιν. Εἰ οὖν φύσεως ἀνάγκη τὴν διὰ σαρκὸς εὐεργεσίαν παρὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι τοῖς ἀνθρώποις λέγουσιν, οὐδεμίαν πάντως χάριν γινώσκουσιν, ὅτι οὐκ εἰς δύναμιν ἐξουσιαστικὴν, ἀλλ' εἰς φυσικὴν ἀνάγκην τὸ γεγονὸς ἀναφέρουσιν. Εἰ δὲ τῆς δωρεᾶς αἰσθανόμενοι τὴν εὐεργεσίαν ἀτιμάζουσιν, δέδοικα μὴ πρὸς τοῦναντίον περιτραπῇ πάλιν αὐτοῖς ἡ ἀσέβεια, καὶ προτιμωτέραν ποιήσωνται τὴν ἐμπαθῆ τοῦ Υἱοῦ διάθεσιν τῆς πατρικῆς ἀπαθείας, ἐν τῷ καθ' ἑαυτοὺς ἀγαθῷ, τὴν τοῦ καλοῦ χρίσιν ποιούμενοι. Εἰ γὰρ καὶ τὸν Υἱὸν καθὼς περὶ τοῦ Πατρὸς δογματίζουσιν, ἀπαράδεκτον εἶναι συνέβη τοῦ πάθους, ἀδιόρθωτος ἔμεινεν ἂν ἡ τῆς φύσεως ἡμῶν συμφορὰ, οὐκ ὄντος τοῦ διὰ τῆς οἰκείας πείρας εἰς ἀφθαρσίαν ἐξαρτυμένου τὸν ἄνθρωπον· καὶ οὕτω λανθάνει σοφιστῶν ἡ δεινότης, δι' ὧν καθαιρεῖν ἐπιχειρεῖ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ τὸ μεγαλεῖον, εἰς μείζονας τε καὶ προτιμωτέρας ὑπολήψεις αὐτὸν περιάγουσα. Ἐπεὶ περὶ ὁ δυνάμενος ἐπιδρᾶσαι, τοῦ ἀδυνατοῦντος πρὸς τὸ ἀγαθὸν προτιμωτέρος.

majestatem, ad majores et honorabiliores opiniones bonum, eo qui ad bonum est impotens præstantior

Ἄλλ' αἰσθάνομαι ὑπατακτοῦντος τοῦ λόγου· οὗ γὰρ ἐπιμένει· τῇ καθήκοντι δρόμῳ, κατὰ τοὺς θερμοὺς τε καὶ θυμῶδεις τῶν πῶλων ταῖς τῶν ἀνταγωνιστῶν βλαφημίαις συνεκφερόμενος πρὸς τὰ τῆς ὑποθέσεως ἀτοπα. Οὐκοῦν καλεχτέον αὐτὸν πέρα τοῦ μετρίου πρὸς κατασκευὴν τῶν ἀτόπων ἀφηνιάζοντα. Συγγνώσεται δὲ πάντως ὁ εὐγνώμων ἀκροατὴς ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, οὐχ ἡμῖν τὴν ἀνακύπτουσαν ἐκ τῆς ἐξετάσεως ἀτοπίαν, ἀλλὰ τοῖς τὰς πονηρὰς ὑποτιθεμένοις ἀρχαῖς λογίζομενος. Ἡμῖν δὲ πρὸς ἑτερόν τι τῶν εἰρημένων μετακτέον τὴν θεωρίαν. Φησὶ γάρ, ὅτι· «Καὶ σύνθετον ἡμῖν τὸν Θεὸν ἀπεργάζεται, τῷ κοινῷ μὲν ὑποθέσθαι τὸ φῶς, ἰδιότησι δὲ τισι καὶ ποικίλαις διαφοραῖς θατέρου χωρίζειν θάτερον. Σύνθετον γὰρ οὐδὲν ἦν τὸν κοινότητι μὲν συνενηγεμένον, διαφοραῖς δὲ

ταῖσι καὶ συνδρομαῖς ἰδιωμάτων χωρίζμενον. ὁ πρὸς Α
 ταῦτα δὲ βραχὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ εὐαπάλλακτος. Ὁ
 γὰρ τοῖς ἡμετέροις ἐπικαλεῖ δόγμασιν, εἰ μὴ διὰ τῶν
 οἰκείων κατασκευάζει λόγων, καθ' ἡμῶν αὐτῶν ὁμο-
 λογοῦμεν τὸ ἐγκλημα· σκεψώμεθα γὰρ τὰ παρ' αὐτοῦ
 γεγραμμένα. Φῶς ἀληθινὸν ὀνομάζει τὸν Κύριον,
 ἀπρόσιτον δὲ φῶς τὸν Πατέρα. Οὐκοῦν τὴν κατὰ τὸ
 φῶς κοινωνίαν καὶ αὐτὸς ὁμολόγησεν, οὕτως ὀνομάσας
 ἑκάτερον. Τῶν δὲ προσηγοριῶν προσφυῶς τοῖς πράγ-
 μασι ἐφηρμοσμένων, καθὼς πολλαχῇ διωρίσατο,
 οὐ ψιλὴν νοοῦμεν τοῦ φωτὸς τὴν φωνὴν ὄχι τινὸς
 διανοίας ἐπὶ τῆς θείας φύσεως λέγεσθαι, ἀλλὰ τινος
 ὑποκειμένου κατηγορεῖσθαι. Οὐκοῦν τῇ κατὰ τὸ ὄνομα
 κοινωνίᾳ καὶ τὴν τῶν σηματινομένων ὁμολογοῦσι ταυ-
 τήτητα. Ἐπειπερ ὦν τὰ ὀνόματα τὰ αὐτὰ, τούτων
 ἀπεφάναντο μὴδὲ τὰς φύσεις ἑτέρας ἔχειν. Ἐνὸς Β
 τοίνυν ὄντος τοῦ κατὰ τὸ φῶς σηματινομένου, ἡ τοῦ
 ἀπροσίτου καὶ ἀληθινοῦ προσθήκη κατὰ τὸν τῆς αἰρέ-
 σεως λόγον, τὸ κοινὸν διορίζει τοῖς ἰδιάζουσιν· ὥς
 ἄλλο μὲν τὸ τοῦ Πατρὸς φῶς, ἕτερον δὲ τὸ τοῦ Υἱοῦ
 νοηθῆναι, τοῖς ἰδιώμασιν ἀπ' ἀλλήλων διακρινόμενα·
 ἡ τοίνυν ἀνατρεψάτω τὰ ὅρια, ἵνα μὴ σύνθετον δι'
 ὦν λέγει κατασκευάσῃ τὸ θεῖον, ἡ μὴδὲ ἡμῶν ταῦτα
 κατηγορεῖται, ἅπερ ἐν τοῖς ἰδίοις βλέπει λόγοις. Οὐδὲ
 γὰρ τὴν ἀπλότητα διὰ τούτων ὁ λόγος λυμαίνεται,
 ἐπειδὴ κοινότης τε καὶ ἰδιότης οὐσία οὐκ ἔστιν·
 ὥστε τὴν συνδρομὴν τούτων σύνθετον ἀποδεικνύειν
 τὸ ὑποκείμενον. Ἀλλ' ἡ μὲν οὐσία καθ' ἑαυτὴν ὁ τί
 ποτε κατὰ τὴν φύσιν ἐστὶ, διαμένει, ἐκεῖνο οὐσα ὅπερ
 ἐστὶ. Ταῦτα δὲ τῶν περὶ αὐτὴν νοουμένων τε καὶ
 θεωρουμένων εἶναι, πᾶς τις ἂν εἴποι διανοίας με-
 τέχων. Ἐπεὶ καὶ πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους ἐστὶ τι
 κοινὸν τῆς θείας φύσεως κατανοῆσαι, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο,
 ἡ ἀνθρωπότης τὸ θεῖον, ἡ θεότης ἐστὶ τὸ ἀνθρώπινον.
 Ἀγαθὸν γὰρ τὸν Θεὸν εἶναι πιστεύοντες, οἶδαμεν καὶ
 ἐπ' ἀνθρώπου τοῦτο τὸ ὄνομα παρὰ τῆς Γραφῆς τεταγ-
 μένον. Ἀλλὰ διαιρεῖ τὴν ἐκ τῆς ὁμωνυμίας κοινό-
 τητα, τὸ ἰδιάζον ἐφ' ἑκατέρου τῆς σημασίας. Ὁ μὲν
 γὰρ πηγὴ τῆς ἀγαθότητος ὦν, ἀπ' αὐτῆς ὀνομάζεται·
 ὁ δὲ μετέχων τῆς ἀγαθότητος, συμμετέχει καὶ τοῦ
 ὀνόματος· καὶ οὐ διὰ τοῦτο σύνθετος ὁ Θεός, ὅτι κοι-
 νωνεῖ πρὸς τὸν ἀνθρώπον τῆς τοῦ ἀγαθοῦ προσηγο-
 ρίας. Οὐκοῦν φανερώς ἐκ τούτων ὁμολογεῖται, ὅτι
 ἄλλος ὁ τῆς κοινότητος, καὶ ἄλλος ὁ τῆς οὐσίας ἐστὶ
 λόγος, καὶ οὐδὲν μᾶλλον διὰ τοῦτο σύνθεσις τις καὶ
 πολυμέρεια περὶ τὴν ἀπλὴν τε καὶ ἀποσον κατα-
 σκευάζεται φύσιν, εἰ τι τῶν ἐπιθεωρουμένων ἢ ἐν
 ἰδιότητι βλέποιο, ἢ κατὰ κοινού τινος τὴν σημασίαν
 ἔχοι.

quod alia est communitatis, alia vero essentiae ratio : nihilo magis tamen ob eam causam, compo-
 sitio quædam et particularum multitudo in simplici et quantitatis experte natura construitur, licet ali-
 quid eorum qua circa ipsam considerantur, vel in proprietate spectetur, vel de communi aliquo signi-
 ficantiam habeat.

Ἀλλ' ἐφ' ἕτερον, εἰ δοκεῖ, τῶν εἰρημένων μετ-
 ῶμεν, τὸν διὰ μέσου λήρον χαίρειν ἑάσαντες. Ὁ
 φιλοπόνως τὴν Ἀριστοτελικὴν τῶν ὄντων διαίρεσιν
 ἐπιθρολλῶν τῷ ἡμετέρῳ λόγῳ, ἐξείργασται γένη, καὶ
 εἶδη, καὶ διαφορὰς καὶ άτομα· καὶ πᾶσαν τὴν ἐν
 ταῖς κατηγορίαις τεχνολογίαν ἐπὶ διαβολῇ τῶν ἡμε-

PATROL. GR. XLV.

oportet, proprietatibus autem quibusdam variisque
 differentiis alterum ab altero separare. Quod enim
 compositum est, nihilominus una communitate
 conjungitur, differentiis tamen quibusdam et pro-
 prietatum concursibus separatur. Ad hæc brevis et
 succincta oratio comparatur. Qui enim nostra ac-
 cusat dogmata; nisi per propria verba procedat,
 contra nos ipsos crimen fatemur: consideremus
 enim ea quæ ab ipso sunt scripta. Lucem veram
 Dominum nominat: Patrem vero lucem inaccessam.
 Ergo ipse etiam fatetur communionem secundum
 lucem, sic utrumque nominans. Cum autem appel-
 lationes rebus ad rerum naturam sint accommodatæ,
 sicut multis in locis definivit, non exilem et nudam
 vocem lucis absque aliqua sententia in divina na-
 tura dici intelligimus, sed de quodam subjecto
 enuntiari. Ergo et nominis communionem etiam si-
 gnificatorum identitatem confluentur: siquidem quo-
 rum nomina sunt eadem, horum neque naturas
 diversas esse asseverarunt. Cum igitur unum sit
 quod per lucem significatur, inaccessæ et veræ additi-
 o secundum hæreseos sermonem, quod commune est,
 suis proprietatibus distinguit: ut alia quidem Pa-
 tris lux, alia vero Filii mente et animo concipiatur
 proprietatibus a se invicem distincta: vel igitur sua
 decreta evertat, ne per ea quæ dicit Deum compo-
 situm præstruat, vel ne nos de his accuset, quæ
 in suis sermonibus perspicit. Neque enim per hæc
 simplicitatem sermo contaminat; quoniam essen-
 tia non est communitas et proprietas: ita ut horum
 concursus compositum demonstret subjectum. Sed
 essentiam quidem per se, quidquid tandem sit,
 secundum naturam permanet, illud existens quod
 quidem est. Hæc ex eorum numero quæ in ipsa in-
 telliguntur et considerantur, esse, quivis ratione
 et mente præditus dixerit. Quoniam etiam apud
 nos homines licet quiddam commune cum divina
 natura intelligere, non tamen propterea vel huma-
 nitas est quod divinum est, vel divinitas quod hu-
 manum; bonum enim Deum esse credentes, sci-
 mus etiam in homine hoc nomen esse a Scriptura
 ordinatum: sed communitatem quæ ex æquivoca-
 tione est, distinguit, quæ in utroque est significa-
 tionis proprietas. Ille quidem Deus, fons cum sit
 bonitatis, ex ipsa denominatur: hic vero (nempe
 homo) bonitatis particeps, etiam nominis consors
 efficitur. Non ideo tamen Deus est compositus,
 quia cum homine boni appellationis communionem
 habet. Quamobrem ex his pro confesso habetur,

quod alia est communitatis, alia vero essentiae ratio : nihilo magis tamen ob eam causam, compo-
 sitio quædam et particularum multitudo in simplici et quantitatis experte natura construitur, licet ali-
 quid eorum qua circa ipsam considerantur, vel in proprietate spectetur, vel de communi aliquo signi-
 ficantiam habeat.

Sed ad aliud, si videtur, eorum quæ dicta sunt, transeamus, nugas quæ in medio sunt valere si-
 nentes. Hic accurate promulgans Aristotelicam di-
 visionem, nostro sermoni affinxit genera et spe-
 cies, et differentias, et individua, et omne quod
 est in categoriis artificium, ad calumniam nostro-

rum decretorum in medium protulit. His itaque omissis, ad grave et ineluctabile ipsius firmamentum oratione progrediamur. Demosthenico enim furore suam orationem contendens, alius quidam nobis Exoltiseridus Pæaniensis apparuit, oratoris acrimoniam in certamine contra nos suscepto imitans. Exponam ad verbum ipsa scriptoris dicta: Sane, inquit, *sed si cum genitum et ingenitum contrario modo se habeant, ex æquo lux genita ad ingenitam lucem subiret, hæc quidem lux fiet, altera vero tenebræ.* Acumen igitur et solertiam occursionis ad oppositionem contrariorum, ex illius sermonibus discat, cui otium fuerit. Ego autem nostrorum histrionem, vel nostra dicere ipsum censuerim, vel quam proxime sermonis imitationem producere, vel sicut institutus est et potest, sermone utendo ex sua persona, et non ex nobis disserere. Nemo enim nostrum sic unquam decipiatur, ut, cum genitum cum ingenito modo contrario se habeat secundum significatum, alterum altero inferiorem existimet. Omne enim oppositum non in contentionis remissione differentiam, sed in absoluta secundum significatum contrarietate differentiam habet, ut dormire aliquem dicimus, vel non dormire; sedere vel non sedere; genitum esse vel non genitum esse; aliaque omnia eadem forma, quorum unius sublatio oppositi est positio. Ut igitur vivere non est remissio ejus quod dicitur non vivere, sed omnino contrarietas: sic genitum esse non remissionem ejus quod non genitum est animadvertimus, sed oppositionem et contrariam differentiam medio carentem, ita ut quod in alterutro significatur, nullo modo cum altero commercium habeat, neque in paucis, neque in majore. Qui igitur asserit, id quod ex contrario intelligitur, inferius esse eo quod ipsi est oppositum, ex sua persona hunc sermonem proferat. Nostra enim vulgaris loquendi forma, ea quæ oppositis conveniunt, æqualiter dicit inter se distare, ac primigenia ipsa inter se differunt. Quare si etiam in luce eandem differentiam quam quæ est in genito ad ingenitum inspicit Eunomius, nostrum repetam sermonem. Quod sicut illic altera contradictionis pars incommunicabilis cum opposito manet; haud aliter, siquidem uni parti oppositorum lux congruat, reliquum conjugatum tenebris procul dubio demonstrabitur, oppositiva necessitate, proportionem habita cum præcedentibus, et lucis rationem ad oppositum discernere faciente. Hæc nos qui absque subtili disserendi ratione scribere aggredimur, sicut ait ille qui nos calumniis impetit, ad novum Pæaniensem per indigenam linguam subrustice loquimur. Quomodo autem adversus oppositionem hanc decertavit, qui calidos illos et ignem spirantes sermones pro sua Demosthenica vehementia contra nos projectit? Quibuscunque autem volupe est ridere, in ipsa oratoris scripta irruant. Quod enim nostrum est, ad impietatis lentum et segne; ad ridendam vero et mordendam, tanquam in comœdia, indoctorum inscitiam, plane est ineptum, nec ullo modo idoneum.

τέρων δογμάτων προχειρίσατο. Ταῦτα τοῖνυν ἔσταντες, ἐπὶ τὸ βαρὺ καὶ δυσανταγώνιστον αὐτοῦ τῷ λόγῳ μετέλθωμεν. Δημοσθενικῷ γὰρ θυμῷ τὸν ἑαυτοῦ λόγον τινύσας, ἄλλος τις ἡμῖν Ἐξολιττήριδος Παιανιεύς ἀναπέφηνε, τὸ δριμύ τοῦ ῥήτορος ἐν τῷ καθ' ἡμῶν ἀγῶνι μιμούμενος. Ἐκθήσομαι δὲ κατὰ λέξιν αὐτὰ τοῦ λογογράφου τὰ ῥήματα. Ναί, φησὶν, ἀλλ' εἰ τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον ἐναντίως ἔχοντος, κατ' ἴσον ὑποβαλεῖν τὸ γεννητὸν τῷ πρὸς τὸ ἀγέννητον φῶς, τὸ μὲν γεννηθήσεται φῶς, τὸ δὲ σκότος. Τὸ μὲν οὖν δέξαι καὶ εὐστοχόν τῆς πρὸς τὴν ἀντίθεσιν ἀπαντήσεως, ὅτῳ σχολή, διὰ τῶν ἐκείνου μαθέτω λόγων. Ἐγὼ δὲ τὸν τῶν ἡμετέρων ὑποκριτὴν ἀξιώσαιμ' ἂν τὰ ἡμέτερα λέγειν, ἢ ὡς ἐγγυτάτω προάγειν τοῦ λόγου τὴν μέμνησιν, ἢ καθὼς πεπαιδευταὶ καὶ δύνανται, κεχρημένον τῷ λόγῳ ἐκ τοῦ ἰδίου προσώπου καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν διαλέγεσθαι. Μὴ ποτε γὰρ οὕτω παραχθῇ τῶν ἡμετέρων μηδεὶς, ὥστε τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον ἐναντίως κατὰ τὸ σημαίνόμενον ἔχοντος, ὑπόδασιν τοῦ ἐτέρου τὸ ἕτερον οἶσθαι. Πᾶν γὰρ τὸ ἀντικείμενον, οὐκ ἐν ὑφέσει τὴν διαφορὰν, ἀλλ' ἐν παντελεῖ τῇ κατὰ τὸ σημαίνόμενον ἀλλοτριώσει τὴν ἀντιδιαστολὴν ἔχει. Οὐκ καθεῦδεν τινὰ λέγομεν ἢ μὴ καθεῦδεν· καθῆσθαι ἢ μὴ καθῆσθαι· γεγενῆσθαι, ἢ μὴ γεγενῆσθαι· τὰλλα πάντα κατὰ τὸν αὐτὸν τύπον, ὧν ἡ τοῦ ἐνὸς ἄρσις θέσις τοῦ ἀντικείμενου γίνεται. Ὡς περ οὖν τὸ ζῆν, οὐχὶ ὑφεσίς ἐστι τοῦ μὴ ζῆν, ἀλλὰ παντελῶς ἐναντίωσις· οὕτως τὸ γεγενῆσθαι, οὐχὶ ὑφείσιν τοῦ μὴ γεννηθέντος ἐνοήσαμεν, ἀλλ' ἀντίθεσιν τινὰ καὶ ἀντιδιαστολὴν ἀμεσίταυτον, ὡς τὸ ἐν ἑκατέρῳ σημαίνόμενον μηδὲν τρόπῳ κοινωγεῖν πρὸς τὸ ἕτερον, μήτε ἐν ὀλίγῳ, μήτε ἐν πλείονι. Ὁ τοῖνυν τὸ ἐξ ἐναντίου νοοῦμενον ὑποβαλεῖν πρὸς τὸ ἀντικείμενον λέγων, ἐκ τοῦ ἰδίου προαγέτω προσώπου τὸν λόγον. Ὁ γὰρ ἡμέτερος ἰδιωτισμὸς, τὰ τοῖς ἀντικείμενοις ἀναλογουντα, κατὰ τὸ ἴσον τοῖς πρωτοτύποις, καὶ πρὸς ἑαυτὰ λέγει δίστασθαι. Ὡςτε εἰ καὶ τῷ φωτὶ τὴν αὐτὴν παραλλαγὴν ἦν τῷ γεννητῷ πρὸς τὸ ἀγέννητον ἐνορᾷ ὁ Εὐνόμιος, τὸν ἡμέτερον ἐπαναλήψομαι λόγον· ὅτι ὡς ἐκεῖ ἕτερον τῆς ἀντιφάσεως μέρος ἀκοινώνητον πρὸς τὸ ἀντικείμενον μένει· οὕτως εἴπερ τῷ ἐν μέρει τῶν ἀντιθέτων τὸ φῶς συναρμολογή, τὸ λειπόμενον συζυγὲς τῷ σκότῳ πάντως ἀναδειχθήσεται, τῆς ἀντιθετικῆς ἀνάγκης ἀναλόγως τοῖς προάγουσι καὶ τὸν τοῦ φωτὸς λόγον πρὸς τὸ ἀντικείμενον διαστελλούσης. Ταῦτα ἡμεῖς, οἱ διὰ λογικῆς ἐντρεχείας ἐπιχειροῦντες τῷ γράφειν, καθὼς φησὶν ὁ διαβάλλων ἡμᾶς, πρὸς τὸν νέον Παιανιέα διὰ τῆς ἐπιχωρίου γλώττης ὑπαγορεύομεν. Πῶς δὲ πρὸς τὴν ἀντίθεσιν αὐτὴν διεγωνίσαστο, τοὺς θερμοὺς ἐκείνους καὶ πῦρ πνέοντας λόγους κατὰ τὴν Δημοσθενικὴν εὐτολίαν καθ' ἡμῶν προβαλλόμενος; Ὅσοις καθ' ἡδονὴν ἐστὶ τὸ γελεῖν, αὐτοῖς ἐπερχέσθωσαν τοῖς γεγραμμένοις τῷ ῥήτορι. Τὸ γὰρ ἡμέτερον, πρὸς μὲν ἑλεγχόν τῶν τῆς ἀσεβείας δογμάτων, οὐ λίαν δυσκίνητον· πρὸς δὲ τὸ χωμωδεῖν τὴν ἀμαθίαν τῶν ἀπαιδευτῶν, παντελῶς ἐστὶν ἀνεπιτήδειον. quidem decretorum refutationem non valde est

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΛΟΓΟΝ

ΛΟΓΟΣ ΙΒ'.

CONTRA EUNOMII SECUNDAM ORATIONEM

LIBRI DUODECIMI PARS ALTERA,

IN QUIBUSDAM CODICIBUS LIBER DECIMUS TERTIUS.

Τὰ μὲν δὴ πρῶτα τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀγώνων, Α
 ἱκανῶς ἤδη κατὰ θεῖαν συμμαχίαν ἐν τοῖς φθάσαισι
 διήνυσται· πόνοις· καθώσπερ ἔστι τοῖς βουλομένοις ἐξ
 αὐτῶν ἡμῖν τῶν πεπονημένων μαθεῖν, ὅπως ἐν τῷ
 ὑπερότερῳ τῶν λόγων, ἡ ἀπάτη κατὰ κράτος ἐλήλεγ-
 κται, καὶ οὐδεμίαν ἰσχὺν ἔτι κατὰ τῆς ἀληθείας ἐν
 τοῖς ἐξητασμένοις τὸ ψεῦδος ἔχει, τοῖς γε μὴ λίαν
 ἐκθύμως ἀναισχυνοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἐπειδὴ
 δὲ καὶ δεῦτερος αὐτῷ κατὰ τῆς εὐσεβείας οἶόν τις λη-
 στρικός συγκεκρότηται λόγος· πάλιν τοῦ θεοῦ συμ-
 μάχουντος δι' ἡμῶν ἡ ἀλήθεια τῇ παρατάξει τῶν
 ἐχθρῶν ἀνθοῦται, καθάπερ τις στρατηγὸς προ-
 καθηγουμένη τῶν ἡμετέρων λόγων, καὶ πρὸς τὸ
 δοκῶν ἑαυτῇ κατὰ τῶν πολεμίων εὐθύνοῦσα· ἥ κατ'
 ἔχνος ἐπόμενοι, θαρβούντως τοῖς δευτέροις τῶν ἀγώ-
 νων ἐπιτολῆσομεν, οὐδὲν καταπαλγάντες τὴν τοῦ Β
 ψεύδους παράταξιν, καὶ ἐν πλήθει προφαίνεται λό-
 γων. Πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγελιάμενος χιλιούς ὕψ' ἐνὸς
 διωχθήσεσθαι, καὶ μυριάδας ὑπὸ δύο μετακινήσε-
 σθαι· ὡς τῆς εὐσεβείας, οὐ τῆς πολυχειρίας ἐχούσης
 τὸ κατὰ πολεμον κράτος. Ὡς περ ὁ πολύσαρκος Γο-
 λιᾶθ, τὴν βαρεῖαν ἐκείνην τοῖς Ἰσραηλῆταις ἐπιστεῖων
 αἰχμὴν, οὐδεμίαν ἐπήγαγε δειλίαν ἀνδρὶ ποιμένι καὶ
 ἀμελετήτῳ τῆς πολεμικῆς εὐστροφίας· ὅς συμπλα-
 καίς κατὰ τὴν μάχην ἀκέφαλος γίνεταί, πρὸς τοῦναν-
 τίον αὐτῷ τῆς ἐλπίδος περιστραφείσης. Τὸν αὐτὸν
 τρόπον καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς Γολιᾶθ ὁ τῆς ἀλλοφύλου καθ-
 ηγούμενος γνώσεως, πρόκωπόν τε καὶ γυμνὴν οἶόν
 τινα ῥομφαίαν τὴν βλασφημίαν τοῖς ἀντιτεταγμένοις
 προτείνων, καὶ στίλβων, ἅμα τοῖς νεοθήκτοις σοφί-
 σμασιν, οὐκ ἐφάνη φοβερός καὶ δυσάνητος τοῖς
 ἰδιώταις ἡμῖν, ὡς κατ' ἐξουσίαν ἔχειν αὐτὸν τῇ ἐρη-
 μίᾳ τῶν ἀντιδιδαινόντων ἐπικομπάζειν· ἀλλ' εὗρεν
 ἡμᾶς ἐκ τῆς τοῦ Κυρίου ποίμνης αὐτοσχεδίου πολε-
 μιστάς, τοὺς μῆτε μαθόντας λογομαχεῖν, μῆτε ζη-
 μίαν τὸ μὴ μεμαθηκέναι νομίζοντας, ἰδιωτικὸν τε καὶ
 ἀγροικίζοντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας κατ' αὐτοῦ
 σφενδονήσαντας. Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ ὁ μνημονευθεὶς
 ἐκεῖνος ποιμὴν τῇ σφενδόνῃ καταβαλὼν τὸν ἀλλόφυ-
 λον, ὑποβράγει τῷ λίθῳ τῆς περιεφραλαίας, καὶ
 πρὸς τὴν βίαν τῆς βολῆς πρὸς τὰ ἐντὸς διασχούσης,
 οὐ τοῦτον ἐποίησατο τῆς ἀνδραγαθίας τὸν ὄρον, τὸ

Jam quidem divino favente auxilio superioribus
 laboribus prima contra Eunomium certamina con-
 fecta sunt, sicut his qui voluerint ex his operibus
 quæ elaboravimus licet perdiscere quomodo in
 priore sermonum parte error potenter refutatus
 est, neque ullum amplius robur adversus veri-
 tatem in his quæ sunt examinata et disquisita,
 habet mendacium, apud eos qui non valde ani-
 mose contra veritatem sunt impudentes. Quoniam
 vero secundus labor ab eo contra pietatem veluti
 prædatorium quoddam agmen collectus est; rur-
 sus, Deo opitulante, per nos instructa acie contra
 hostes armatur veritas, ac ceu quædam dux nostro-
 rum sermonum propugnatrix præsit, atque, ut sibi
 videtur, contra hostes dirigit, quam nos e vesti-
 gio sequentes confidenter secundis certaminibus
 audebimus, nihil reformidantes instructam men-
 dacii aciem, etiamsi multitudine sermonum nostram
 superare videatur. Fidelis enim qui promisit mille
 ab uno persequendos, et decem millia a duobus
 profligandos esse¹, quia pietas non a numerosa
 manu robur ad bellum obtineat. Quemadmodum
 ille corpulentus Goliath gravem illam in Israelitas
 cuspidem obvivrans, nullum incussit terrorem viro
 pastori, bellicæ volubilitatis rudi atque imperito,
 a quo consertus in pugna capite obruncatus est,
 in contrarium ei spe conversa: eodem certe modo
 hic noster Goliath, qui, alienæ et peregrinæ co-
 gnitionis dux et auctor, capulum districtum nu-
 dumque velut ense tenens sacrilegum impiumque
 convicium præterdit et recens acutis sophismatis
 micans, nobis simplicibus et indoctis non est visus
 terribilis, neque occurrit formidabilis, ita ut pro
 suo arbitrio ipse repugnantium penuria possit
 insolenter se jactare; sed nos ex Domini grege
 quasi tumultuarios et ex tempore oblatos bella-
 tores nactus est, qui neque verbis contendere di-
 dicimus, neque non didicisse multam vel damnum
 existimamus, plebeium et rusticum sermonem con-
 tra ipsum velut funibularii jaculantes. Quoniam
 igitur ille jam commemoratus pastor funda per-
 cussu alienigena, et galea contorto lapide perfracta,

¹ Deut. xxxii. 30.

et ad violentiam jactus ad intima discendente, non hunc fecit strenuitatis terminum, ut hostem prostratum videret, sed impetu facto capite adversarium spoliatum victor trophæum ferens ad suos rediit, magniloquum illud caput ad suorum tribulium exercitum reportans. Ob eam causam nos etiam decet in exemplum illud intuentes non lentos ad secundos sermones remollescere, sed, quantum maxime licet, præstantissimam illam Davidis actionem imitari, ac similiter post primum ictum in hostem jacentem incurrere, ut capite obtruncatus et destitutus, veritatis perduellis videatur. Qui enim a fide divulsus est, caput magis habet abscissum et a cervice revulsum quam ille alienigena. Quoniam *Omnis viri caput est Christus*, sicut ait Apostolus ¹, virum autem fidelem omnino verisimile est nominari: non enim infidelium Christus caput esse potest: qui a fide servatrice prorsus rescissus est, capite caret, haud secus quam ille Goliath suo gladio jugulatus, quem adversus veritatem exacerbat, a vero capite diremptus; quod caput non amputare, sed ab ejus humeris amputatum palam monstrare nostri muneris est.

Neque vero quis me existimet ambitione aliqua et humanæ gloriæ cupiditate, ad hoc perpetuum et implacabile bellum descendentem cum adversariis conserere. Si enim procul a negotiis curisque vitam quietam et pacificam agere liceat, longe profecto a proposito abesset ultro tranquillitatem perturbare, ac bellum sponte susceptum adversum nos ex provocatione suscitare. Sed quoniam Dei quidem civitas, id est, Ecclesia obsidetur, magnus autem murus machinis hæreseos quatitur, dum in circuitu agitur: ac periculum non parvum imminet, ne a dæmonum exercitu Dei sermo abreptus, captivus abeat: ob eam causam formidabile esse judicans, anxietatis Christianorum non esse participem et laboris socium, non ad otium et quietem declinavi, sed potius ex laboribus sudores manantes præferendos esse existimavi, quam ex otio et quieta vita remissionem, perfecte sciens quod quemadmodum *Unusquisque pro suo labore*, ut ait Apostolus ², *mercedem accipiet*, sic etiam omnes ob labores, quos pro viribus sustinere potuerunt, contemptos et desertos, supplicia ferent. Quamobrem primam sermonis pugnam audenter ex pastoralis cado, id est, ecclesiasticis decretis, sustinui, hos rudes et impolitos et sponte fusos sermones ad eversionem et ruinam blasphemie dimittens, nulla ex profanis externisque litteris ad institutum certamen indigens armatura; nunc ad secunda certamina venire non recuso, spem ponens, juxta magnum David, in eo *Qui docet manus meas ad prælium, et digitos meos ad bellum* ³, siquidem nobis etiam contingat ex divina virtute manum meam scribentem dirigi ad hæreticorum dogmatum destructionem, digitosque meos subser-

ιδεῖν ἐν πτώματι τὸ πολέμιον· ἀλλ' ἐπιδραμὼν καὶ τῆς κεφαλῆς τὸν πολέμιον ἀποσυλήσας, τροπαιοφόρος τοῖς ἰδίοις ἐπάνεισι, τὴν μεγαλοβόρημον κεφαλὴν ἐκείνην τῷ στρατῷ τῶν ὁμοφύλων διαπομπεύων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡμᾶς προσήκει πρὸς τὸ ὑπόδειγμα βλέποντας, μὴ καταμαλακισθῆναι πρὸς τοὺς δευτέρους τῶν λόγων· ἀλλ' ὡς ἐνι μάλιστα μιμήσασθαι τοῦ Δαβὶδ τὴν ἀριστείαν· καὶ παραπλησίως ἐκείνῳ μετὰ τὴν πρῶτην πληγὴν ἐπεμβῆναι κειμένῳ, ὡς ἂν φανείη μάλιστα τῆς κεφαλῆς ἔρρηκτος, ὁ τῆς ἀληθείας πολέμιος. Ὁ γὰρ τῆς πίστεως διεξευγμένος τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται τοῦ ἁλλοφύλου μάλλον. Ἐπεὶ γὰρ *Κεφαλή πάντος ἀνθρώπου ὁ Χριστός*, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, *ἄνθρωπος δὲ τὸν πιστὸν πάντως εἰκὼς ὁνομάζεσθαι*: οὐ γὰρ δὴ καὶ τῶν ὁπίστων ἂν ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός, πάντως ὁ τῆς σωζούσης πίστεως ἀπομνηθεὶς, ἀκέφαλος ἂν εἴη κατὰ τὸν Γωλιὰθ διὰ τῆς ἰδίας μαχαίρας ἣν κατὰ τῆς ἀληθείας ἐθήξαστο, τῆς ἀληθινῆς κεφαλῆς μεριζόμενος, ἣν οὐχὶ τεμεῖν ἀπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἀποδείξαι τετμημένην ἔργον ἡμέτερον.

Καί με μὴδεὶς οἰέσθω φιλοτιμίᾳ τινὶ καὶ δόξῃ ἀνθρωπίνῃ ἐπιθυμίᾳ πρὸς τὸν ἀσπονδὸν τοῦτον καὶ ἀχέρυκτον πόλεμον ἐτοίμως κατιόντα, τοῖς ἐναντίοις συμπλέκεσθαι. Εἰ μὲν γὰρ ἐξῆν ἀπραγμόνως καθ' ἡσυχίαν διάγειν ἐν εἰρηνεύοντι βίῳ, πόρρω τοῦ καθεστῶτος ἂν ἦν ἐκουσίως ἐπιταράσσειν τὴν ἡσυχίαν αὐθαίρετον ἐκ προκληΐσεως πόλεμον καθ' ἡμῶν αὐτῶν ἐπεγεύραντι. Ἄλλ' ἐπειδὴ πολιορκεῖται μὲν ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ ἡ Ἐκκλησία· κατασείσεται δὲ τὸ μέγα τεῖχος τοῖς μηχανήμασι τῆς αἰρέσεως ἐν κύκλῳ περιδινόμενον· κίνδυνος δὲ οὐ μικρὸς αἰχμάλωτον ὀχέσθαι παρὰ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιστρατείας ἀνάρπαστον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου γενόμενον· διὰ τοῦτο φοβερὸν εἶναι κρίνων, μὴ συμμετασχεῖν τῆς τῶν Χριστιανῶν ἀγωνίας, οὐκ ἐπὶ τὴν ἡσυχίαν ἀπέκλιναι· προτιμωτέρους δὲ μάλλον ἐποιήσάμην τοὺς ἐκ τῶν πόνων ἰδρωτὰς τῆς ἐκ τοῦ ἡσυχάζειν ἀνέσεως, εἰδὼς ἀκριβῶς ὅτι ὡς περ *τὸν μισθὸν λήψεται*, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, *κατὰ τὸν ἰδίον κόπον ἕκαστος*, οὕτω πάντας καὶ τὴν τιμωρίαν ἐπὶ τῇ τῶν κατὰ δύναμιν πόνων ὀλιγωρίᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν πρῶτην τοῦ λόγου μάχην εὐθαρσῶς ὑπέστην ἐκ τοῦ ποιμενικοῦ καδοῦ, τούτεστιν, ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων, τοὺς ἀκατασχεοὺς τούτους καὶ αὐτοφρεῖς λόγους εἰς ἀνατροπὴν τῆς βλασφημίας ἀφελὶς, καὶ οὐδεμιᾶς τῆς ἐκ τῶν ἐξωθεν λόγων ὀπίσσεως ἐπὶ τὸν ἀγῶνα προσδεθείς· καὶ νῦν πρὸς τοὺς δευτέρους τῶν ἀγώνων οὐκ ἀναδύομαι, τὴν ἐλπίδα θέμενος, κατὰ τὸν μέγαν Δαβὶδ, ἐπὶ *τὸν διδάσκοντα χεῖρας εἰς παρὰ τὴν εἰρήνην, καὶ δακτύλους εἰς πόλεμον*. Εἰ πως γένοιτο καὶ ἡμῖν ἡ θείας δυνάμεως εὐθυνθῆναι μὲν τὴν γράφουσαν χεῖρα πρὸς τὴν τῶν αἱρετικῶν δογμάτων ἀναίρεσιν· ὑπηρετεῖσθαι δὲ τοὺς δακτύλους τῇ ἀνατροπῇ τῆς πονηρᾶς παρατάξεως, ἐμπίρως καὶ ἀγωνιστικῶς δια-

¹ I Cor. xi, 3. ² I Cor. iii, 8. ³ Psal. cxliii, 1.

τιθέντας κατὰ τῶν πολεμίων τὸν λόγον. Ὡς περ δὲ ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πολέμων οἱ μὲν ἀνδρεῖα τε καὶ δυνάμει τῶν λοιπῶν διαφέροντες, καὶ κατησφαλισμένοι τοῖς ὅπλοις, καὶ ταῖς πρὸς τοὺς κινδύνους μελέταις, τὴν τοῦ πολεμεῖν ἐμπειρίαν προσιληφότες, ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς φάλαγγος ἵστανται, τῶν κατὰ τὸ βάθος ἐπιτεταγμένων προκινδυνεύοντες· ὁ δὲ λοιπὸς ὁμιλος εἰς μόνην φαντασίαν πλήθους συντείνοντες αὐτῷ τῷ συνασπισμῷ δοκοῦσι τι κέρδος τῷ κοινῷ συνεισφέρειν· οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ἀγώνων, ὁ μὲν γενναῖος τοῦ Χριστοῦ στρατιώτης, καὶ σφοδρὸς κατὰ τῶν ἀλλοφύλων ἀγωνιστής, ὁ μέγας τοῦ Πνεύματος ὁπλίτης Βασίλειος, ὁ τὴν ἀποστολικὴν πανοπλίαν ἐνδεδυκώς, καὶ τῷ θυρεῷ κατησφαλισμένος τῆς πίστεως, τό τε ἀμυντήριον ὅπλον, τὴν τοῦ Πνεύματος λέγω μάχαιραν, ἀεὶ προβαλλόμενος· οὗτος μὲν προπολεμεῖ τῆς τοῦ Κυρίου στρατιᾶς ἐν τῷ πονηθέντι κατὰ τῆς αἰρέσεως λόγῳ, ζῶν τε καὶ ἀμυνόμενος, καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀριστεύων. Ἡμεῖς δὲ τὸ πλῆθος τῷ θυρεῷ τοῦ προμάχου τῆς πίστεως ἑαυτοὺς ὑποκρύψαντες, καθάπερ ἂν προηγήται πρὸς τοὺς ἐναντίους ὁ στρατηγὸς, τῶν κατὰ δύναμιν ἀγώνων οὐκ ἀπεξόμειθα. Ἐπεὶ τοίνυν διελέγχων ἐκεῖνος τὴν ἡπατημένην τῆς αἰρέσεως καὶ ἀνυπόστατον φαντασίαν, οὐδαμῶς ἄλλως τὴν προσηγορίαν τῆς ἀγεννησίας, ἥ κατ' ἐπίνοιαν, φησὶν ἐπιλέγεσθαι τῷ Θεῷ, καὶ τὰς ἀποδείξεις ἐπήγαγε, ταῖς τε κοιναῖς καὶ ταῖς Γραφικαῖς μαρτυραῖς ἡσφαλισμένας. Ὁ δὲ τῆς ἀπάτης εὐρετής Εὐνόμιος, οὔτε συντίθεται τοῖς εἰρημένοις, οὔτε ἀνατρέπει δυνατῶς ἔχει, συνεχόμενος δὲ πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ὅσω τηλαυγέστερον διαλάμπει τῆς εὐσεβείας τὰ δόγματα, τοσοῦτον μάλλον κατὰ τὰ νυκτινομα τῶν ζώων πρὸς τὸ φῶς ἀμελυώτων, καὶ οὐδὲ τὰς συνήθεις τῶν σοφισμάτων καταδύσεις εὐρίσκων, μάτην διαπλανᾶται· καὶ πρὸς τὸ τοῦ ψεύδους ἀδιεξόδευτον εἰσὼν περὶ τὰ αὐτὰ συνειλεῖται. Καὶ πᾶς αὐτῷ σχεδὸν περὶ τὴν αὐτὴν φλυαρίαν ὁ δεύτερος κατησχόληται πόνος. Διὰ τοῦτο καλῶς ἔχει καὶ ἡμῖν ἐν τούτῳ γενέσθαι τὴν πρὸς τοὺς ἀντιτεταγμένους μάχην, ἐν ᾗ καὶ ὁ πρόμαχος ἡμῶν διὰ τοῦ ἰδίου καθηγῆσατο λόγου.

si in eo contra adversarios a nobis pugna ineatur, in quo noster propugnator suo sermone viam præmonstravit.

Πρῶτον δὲ φημι χρῆναι πᾶσαν ἐπὶ κεφαλαίῳ τὴν ἡμετέραν περὶ τῶν δογμάτων ὑπόληψιν καὶ τὴν τῶν ἐχθρῶν πρὸς ἡμᾶς διαφωνίαν ἐπιδραμεῖν, ὥς ἂν γένοιτο καθ' ὁδὸν ἡμῖν ἡ τῶν προκειμένων σκέψις. Ἔστι τοίνυν τὸ κεφάλαιον τῆς τῶν Χριστιανῶν εὐσεβείας, τὸ πιστεύειν τὸν Μονογενῆ Θεόν, ὃς ἐστὶν ἀλήθεια, καὶ φῶς ἀληθινόν, καὶ δύναμις Θεοῦ, καὶ ζωὴ· ἀληθῶς πάντα εἶναι ἃ λέγεται, τὰ τε ἄλλα καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ταῦτα, Θεὸν καὶ ἀλήθειαν, τουτέστι, Θεὸν κατὰ ἀλήθειαν ἀεὶ ὄντα, ὅπερ νοεῖται καὶ ὀνομάζεται· καὶ οὔτε ποτὲ μὴ ὄντα, οὔτε ποτὲ μὴ ἐσόμενον. Οὐ τὸ εἶναι ὃ τίποτε κατ' οὐσίαν ἐστὶ, πᾶσαν ἐκφεύγει καταληπτικὴν ἐφοδὸν καὶ πολυπραγμοσύνην. Ἡμῖν δὲ, καθὼς φησι τῆς Σοφίας ὁ λόγος, ἐκ

A vires ad improbae aciei subversionem, perite et fortiter contra hostes disceptationem disponentes. Quemadmodum autem in bellis humanis, qui fortitudine et robore reliquis præstant, armisque præmuniti et ad subeunda pericula meditationibus bellandi peritiam prius adepti, in fronte phalangis prostant, pro illis qui in profundo constituti sunt, pericula subeuntes; reliqua vero turba ad solam opinionem multitudinis intuens, mutua defensione et clypeorum obtentione communi utilitati servire et commodum afferre videtur: sic etiam in nostris certaminibus generosus quidem et strenuus Christi miles, ut acer contra alienigenas certator, ac sancti Spiritus velut gravioris armaturæ miles Basilios, apostolicam omnem armaturam indutus et fidei clypeo præmunitus, telum propulsatorium, dico gladium Spiritus, semper obtendens: hic quidem antesignanus militiæ Domini propugnat in sermone, quem contra hæresim elaboravit, servens et defendens, ac contra hostes fortissime et optime se gerens. Nos autem ceu plebs sine nomine, et veluti milites gregarii, clypeo illius antesignani et propugnatoris obvelati et protecti, prout ipse belli dux præibit adversus hostes, ab his certaminibus quæ pro nostris viribus fuerint, non abstinēbimus. Quoniam igitur ille redarguens ac refellens fallacem, et quæ non potest subsistere, opinionem, non aliter inquit ingeniiti appellationem de Deo dici, quam ex hominum commento; et demonstrationes subjunxit communibus notitiis et sacræ Scripturæ testimoniis confirmatas. At erroris inventor Eunomius neque assentitur dictis, neque evertere potest; constrictus autem a veritate, quanto fulgentius pietatis dogmata perlucet, tanto magis sicut noctivaga animalia ad lucem caligans et hallucinans, neque consuetas captiosarum argumentationum latebras inveniēns, frustra dubius vagatur, et ad mendacii diverticulum exitu carens ingrediens circum eadem devolvitur. Atque omnis ejus labor secundus in eadem nugatione fere est occupatus. Eam ob causam præclare habet,

D Primum autem dico oportere omnem summam nostram de decretis opinionem et inimicorum contra nos dissensionem percurrere, ut recte atque ordine nobis procedat propositionum consideratio. Est igitur Christianæ pietatis caput et summa, Unigenitum Deum credere, qui est veritas, et lux vera, et Dei virtus, et vita, vere omnia esse quæ dicitur, aliaque et ante alia hæc, Deum nempe et veritatem, hoc est Deum in veritate semper esse, quod intelligitur et nominatur: neque unquam non esse, neque unquam non futurum: cujus esse, quidquid tandem per essentiam est, omnem effugit comprehensivam insinuationem et curiositatem. Nobis autem, sicut inquit Sapientiæ sermo¹, ex

¹ Sap. xiii, 5.

rerum creaturarum magnitudine et pulchritudine A proportionem quadam eorum quæ cognoscuntur in cognitionem venit quod sit, solum fidem per operationes, non cognitionem ejus quod sit gratificans. Cum igitur hæc apud omnes Christianos intelligentia prævaleat, illos autem dico qui hac appellatione sunt digni, qui ex lege nihil adorare quod non sit verus Deus, didicerunt, dum ipsi adorant Unigenitum Deum, in veritate constituentur nec falsinominem Deum esse, corruptrix rubigo Ecclesiæ inolevit, quæ pia semina inutilia reddens, Judaici erroris patrona, habet aliquid Græcanicæ impietatis. In eo enim quod Deum fingat creatum, Græcorum errori patrocinator; in eo vero quod Filium non suscipiat, Judaicum commendat errorem. Hæc igitur hæresis quæ obliterat veram Domini divinitatem, et quæ ipsum non increatum existimandum esse præstruit, nec illud esse quod quidem per essentiam et virtutem et dignitatem est Pater: siquidem ubique veritate circumfulgente nullam habent adstructionem hæc nebuloſa commenta, omnibus posthabitis quæ ad Deo decoram et convenientem aliquam glorificationem a Scriptura inventa sunt nomina, et quæ tam de Patre quam de Filio dicuntur; venerunt ad id quod dicitur nomen ἀγεννησία; ab his ipsis in contemptum majestatis Unigeniti conflictum. Cum enim pia confessio fidem in Unigenitum Deum doceat ut omnes Filium honorent, sicut Patrem ipsum honore afficiunt: omnes istas pias voces quibus Filii amplitudo, pari honore cum Patris dignitate significatur, propulsantes, inde sibi ipsis nefariæ et Deum abnegantis in dogmate impietatis principia et fundamenta comminiscuntur. Quoniam enim unigenitus Deus, sicut vox Evangelii docet, ex Patre exivit, et ab eo est: aliis nominibus intelligentiam perpetram transmutantes, per illa veram fidem dilacerant. Cum enim veritas doceat, quod Pater ex nulla superiore sit causa, isti ἀγεννησίαν, id est, *ingenerationem*, nominarunt talem notionem, et ex Patre Unigeniti subsistentiam generationis nomine significant: deinde duas voces componentes, ἀγεννησίαν, *ingenerationem*, et γέννησιν, *generationem*, contradictorie sibi invicem adversantes, inde consequentium ignaros et imperitos in errorem impellunt. Nam ut quis, exempli gratia, declararit, genitus est, et non est genitus, tale est, quale sedet et non sedet, et quæcunque tali efferuntur modo: hi vero istas voces ab ea quæ est secundum naturam genuina significatione dimoventes sive detorqueutes, aliam sibi ipsis accommodare intelligentiam ad pietatis eversionem perverse contendunt. Cum enim, sicut dictum est, horum verborum significantia æquivalet ei quod dicitur: sedet et non sedet (tollitur enim quodammodo in altero significatorum alterum), hanc quæ est secundum formam prolationis contrarietatem, ejus quæ est secundum essentiam differentiam indicem esse captiose certant, huic quidem, Filio nempe, generationem; illi vero, Patri videlicet, non genera-

μεγέθους καὶ καλλοῦνς κτισμάτων κατὰ τινα τῶν γινωσκομένων ἀναλογίαν εἰς γνώσιν ἔρχεται τοῦ εἶναι, μόνον τὴν πίστιν διὰ τῶν ἐνεργειῶν, οὐ τὴν γνώσιν τοιούτων· χαρίζομενος. Ταύτη, τοίνυν τῆς διανοίας παρὰ πᾶσι τοῖς Χριστιανοῖς κεκρατηκυίας, τοῖς γε τῆς ἐπινοουμένης ταύτης ἀξίους, ἐκείνοις φημι, προσκυνεῖν παρὰ τοῦ νόμου μεμαθηκόσιν μηδὲν ὃ μὴ ἐστὶν ἀληθινῶς Θεός, αὐτῷ τῷ προσκυνεῖν τὴν μονογενῆ Θεὸν, ὁμολογοῦσιν ἐν ἀληθείᾳ καὶ οὐ ψευδῶνυμον εἶναι Θεὸν, ἦλθεν ἡ φθοροποιὸς ἐρυσίδη τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀχρειοῦσα τὰ εὐσεβῆ σπέρματα, ἡ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀπάτης συνήγουρος ἔχουσα τι καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἀθείας. Τῷ μὲν γὰρ κτιστὸν ἀναπλάττειν Θεὸν, τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀπάτης συνήγουρος γίνεσθαι τῷ δὲ μὴ παραδέχεσθαι τὸν Υἱὸν, τὴν Ἰουδαϊκὴν συνίστασι πλάνην· αὕτη τοίνυν ἡ αἵρεσις ἡ παραγραφομένη, τὴν ἀληθινὴν τοῦ Κυρίου θεότητα, καὶ παρασκευάζουσα μὴ ἄκτιστον αὐτὸν εἶναι δεῖν ὑπολαμβάνειν· καὶ μὴ ἐκεῖνο ὅπερ κατ' οὐσίαν καὶ δύναμιν καὶ ἀξίαν ἐστὶν ὁ Πατήρ. Ἐπειδὴ πανταχόθεν τῆς ἀληθείας περιλαμβούσης, οὐδεμίαν ἔχει κατασκευὴν τὰ ζοφώδη ταῦτα νοήματα· πάντα τῶν ὀνομάτων ὑπεριδόντες τῶν εἰς θεοπεριετὴ τινα δοξολογίαν παρὰ τῆς Γραφῆς εὐρεθέντων, ὁμοίως ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ λεγομένων, ἦλθεν ἐπὶ τῆς ἀγεννησίας ὄνομα, τὸ παρ' αὐτῶν τούτων ἐπὶ ἀθετῆται τῆς μεγαλειότητος τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ συμπελασμένον. Τῆς γὰρ εὐσεβοῦς ὁμολογίας τὴν εἰς τὸν μονογενῆ Θεὸν πίστιν δογματίζουσας, ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱὸν καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα, πάσας οὗτοι τὰς εὐσεβεῖς φωνάς, αἷς ἡ τοῦ Υἱοῦ μεγαλειότης ὁμοίως πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς ἀξίαν διασημαίνεται, παρωσάμενοι, ἐντεῦθεν ἑαυτοῖς τῆς ἀθέου περὶ τὸ δόγμα παρανομίας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ὑποθέσεις ἐπινοοῦσιν. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ μονογενὴς Θεός, ὡς ἡ τοῦ Εὐαγγελίου διδασκία φωνῇ, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθε, καὶ παρ' αὐτοῦ ἐστὶν· ἄλλοις ὀνόμασι τὴν παρ' αὐτοῦ διάνοιαν μεταβαλόντες δι' ἐκείνων τὴν ἀληθινὴν πίστιν κατασπαράσσουσι. Τὸ γὰρ μὴ ἐκ τινος ὑπερκειμένης αἰτίας εἶναι τὸν Πατέρα, τῆς ἀληθείας διδασκούσης, οὗτοι ἀγεννησίαν ὀνόμασαν τὸ τοιοῦτον νόμα· καὶ τὴν ἐκ Πατρὸς τοῦ Μονογενοῦς ὑπόστασιν, τῇ τῆς γεννήσεως διασημαίνουσι ῥήματι. Εἴτα συνθέντες τὰς δύο φωνάς, τὴν ἀγεννησίαν τε καὶ τὴν γέννησιν ἀντιφατικῶς ἐναντιούμενας ἀλλήλαις, ἐντεῦθεν τοὺς ἀνοήτους τῶν ἐπομένων αὐτοῖς παρακροῦνται. Τὸ γὰρ ἐγεννήθη καὶ οὐκ ἐγεννήθη, ὡς ἂν τις ὑποδείγματι σαφηνίσαι, τοιοῦτόν ἐστιν, ὅσον καὶ τὸ κάθηται καὶ οὐ κάθηται, καὶ ὅσα τῷ τοιούτῳ λέγεται τρόπῳ· οἱ δὲ τῆς κατὰ φύσιν τῶν ῥημάτων ἐμφάσεως τὰς φωνάς ταύτας παρακινήσαντες, ἄλλην αὐτοῖς ἐφαρμόζειν διάνοιαν ἐπὶ καθαιρέσει τῆς εὐσεβείας φιλονεικοῦσιν. Ἰσοδυναμούσης γὰρ, καθὼς εἴρηται, τῆς τῶν ῥημάτων σημασίας τῷ, κάθηται καὶ οὐ κάθηται· ἀναιρεῖται γὰρ πως ἐν θατέρῳ τῶν σημασιολογίων τὸ ἕτερον· ταύτην τὴν περὶ τὸ σχῆμα τῆς προπορῆς ἐναντιώσιν τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν παραλλαγῆς ἐνδεικτικῇ εἶναι σοφίζονται. Τῷ μὲν τὴν γέννησιν, τῷ δὲ τὴν μὴ γέννησιν οὐσίαν εἶναι διορίζομενοι· καί-

τοὺς ὡς περ οὐκ ἔστιν οὐσίαν ἀνθρώπου νομίσαι, τὸ καθῆσθαι καὶ μὴ καθῆσθαι τὸν ἀνθρώπον· οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν ἂν τις ἀποδοίῃ λόγον, καθέδραν τε ἀνθρώπου καὶ ἀνθρώπον αὐτὸν ὀρίζόμενος· οὕτως ἡ μὴ γεννηθεῖσα οὐσία κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ ῥηθέντος ἡμῖν ὑποδείγματος, ἄλλο τι πάντως ἔστι τῷ ἰδίῳ λόγῳ πρὸς τὸ ἐκ τοῦ μὴ γεννηθῆναι δηλούμενον. Ἀλλ' οὕτοι πρὸς τὸν πονηρὸν ἐκείνον σκοπὸν ἀφορῶντες, ὡς ἂν μάλιστα τῆς τοῦ Μονογενοῦς θεότητος ἡ ἀρνησις αὐτοῖς κυρωθεῖ· οὐχὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς ἀγεννησίαν εἶναι λέγουσιν, ἀλλ' ἀναστρέψαντες τὸν λόγον, οὐσίαν τὴν ἀγεννησίαν ὀρίζονται, ἵνα τῇ πρὸς τὸ γεννητὸν ἀντιδιαστολῇ τὸ τῆς φύσεως παρηλλαγμένον διὰ τῆς ἐναντιώσεως τῶν ὀνομάτων κατασκευάσῃ. Καὶ πρὸς μὲν τὴν ἀσέβειαν μυρίοις ὀφθαλμοῖς βλέπουσι, πρὸς δὲ τὸ ἀμήχανον τῆς περὶ τοῦτο σπουδῆς, ὡς μεμυκότες τὰ δῆματα τῆς ψυχῆς ἀμβλυώττουσι. Τίς γὰρ μὴ παντάπασι λημὼν τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια, οὐ διορᾷ τῆς τοῦ δόγματος αὐτῶν ἀρχῆς τὸ ἀπαγῆς καὶ ἀσύστατον, καὶ ὡς ἐπ' οὐδενὸς βέβηκεν αὐτοῖς ὁ λόγος, ὁ τὴν ἀγεννησίαν οὐσίαν ποιῶν· οὕτω γὰρ αὐτοῖς ἡ ἀπάτη κατασκευάζεται. Λέξω δὲ καθὼς ἐστὶ δυνατόν ἰσχυρῶς τῇ ἐμαυτῇ φωνῇ τὸν τῶν ἐχθρῶν ἀνθυποφέρων λόγον. *est, ingenerationem, facit essentiam* : sic enim fraus mea voce fortiter adversariorum sermonem subiiciens.

Φασὶν, ἀγέννητον τὸν Θεὸν ὀνομάζεσθαι· ἀπλοῦν δὲ εἶναι τῇ φύσει τὸ Θεῖον· τὸ δὲ ἀπλοῦν, μηδεμίαν ἐπιδέχεσθαι σύνθεσιν· εἰ οὖν ἀσύνητος κατὰ τὴν φύσιν ἐστὶν ὁ Θεός, ὃ τὸ τοῦ ἀγεννήτου ἔπεστιν ὄνομα, αὐτῆς ἂν εἴη τῆς φύσεως ὄνομα τὸ ἀγέννητον. Καὶ ἔστιν οὐδὲν ἕτερον εἰ μὴ ἀγεννησία ἢ φύσις. Πρὸς οὗς τοῦτο φαμεν· ὅτι ἕτερον τοῦ ἀσύνθετου, καὶ ἕτερον τοῦ ἀγεννήτου τὸ σημαινόμενον. Τὸ μὲν γὰρ, τὴν ἀπλότητα τοῦ ὑποκειμένου· τὸ δὲ, τὸ μὴ ἐξ αἰτίας εἶναι παρίστησι, καὶ οὐκ ἀπαλλάσσονται πρὸς ἀλλήλας αἱ τῶν ὀνομάτων ἐμφάσεις, καὶ περὶ τὸ ἐν ἀμφοτέροις λέγεται. Ἀλλ' ἐκ μὲν τῆς τοῦ ἀγεννήτου προσσηγορίας, τὸ ἄνευ αἰτίας εἶναι τὸν οὕτως ὀνομασμένον ἐμάθομεν· ἐκ δὲ τῆς τοῦ ἀπλοῦ, τὸ καθαρεύειν συνθέσεως· οὐδέτερον δὲ τούτων ἀντὶ τοῦ ἄλλου λέγεται. Οὐκοῦν οὐδεμίαν ἀνάγκην ἔχει, ἐπειδὴ ἀπλοῦν ἐστὶ τῇ φύσει τὸ Θεῖον, ἀγεννησίαν αὐτοῦ τὴν φύσιν κατονομάζεσθαι. Ἀλλὰ καθ' ὃ μὲν ἀμερὴς ἐστὶ καὶ ἀσύνητος, ἀπλοῦς λέγεται, καθ' ὃ δὲ οὐκ ἐγεννήθη, ἀγέννητος. Εἰ δὲ μὴ σημαίνει τὸ ἄνευ αἰτίας εἶναι ἢ φωνῇ τοῦ ἀγεννήτου, ἀλλ' ἀπλότης ἀντεισέρχεται τῇ σημασίᾳ τοῦ τοιοῦτου ὀνόματος, καὶ διὰ τοῦτο ἀγέννητος κατὰ τὸν λόγον τῆς αἰρέσεως λέγοιτο, διότι ἀπλοῦς ἐστὶ καὶ ἀσύνητος· μία δὲ τοῦ ἀπλοῦ τε καὶ ἀγεννήτου ἡ σημασία, καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ ἀπλότης ἀγεννησία πάντως ὀνομασθήσεται. Ἀπλοῦν γὰρ εἶναι τῇ φύσει καὶ τὸν μονογενῆ Θεὸν οὐκ ἀρνήσονται, εἰ μὴ ἄρα καὶ τὸ Θεὸν εἶναι αὐτὸν ἀρνήσασιντο. Οὐκοῦν οὐδεμίαν κατὰ τὸ σημαινόμενον κοινωνίαν ἢ ἀπλότης πρὸς τὸ ἀγέννητον ἔξει, ὡς διὰ τὸ ἀσύνητον ἀγεννησίαν τὴν φύσιν καὶ νομίζεσθαι· ἵνα μὴ δυοῖν ἀπόποιον τὸ ἕτερον καθ' ἑαυτῶν ἐπισπάσονται, ἢ ἀρνούμενοι τοῦ Μονογενοῦς τὴν θεότητα, ἢ

tionem, essentiam esse definiētes. Atqui quemadmodum non licet existimare essentiam hominis sedere et non sedere; nullus enim eamdem definitionem reddiderit, hominis cathedram et ipsum hominem definiens : sic non genita essentia, secundum analogiam dicti a nobis exempli, aliud quiddam prorsus est secundum propriam rationem, ab eo quod per id quod non est genitum, significatur. Sed isti ad illum improbum scopum prospectantes, ut maxime Unigeniti deitatis abnegatio confirmetur, non essentiam Patris esse ἀγεννησίαν asserunt; sed inversa oratione ἀγεννησίαν, id est, *ingenerationem*, essentiam esse definiunt, ut per differentiam quæ est ad id quod genitum est, naturæ diversitatem per nomen contrarietatem præstruant. Ac quidem ad *B* impietatem innumerabilibus oculis prospiciunt; ad id autem quod in proposito sibi studio omnino fieri non potest, tanquam conniventes et mentis oculos claudentes caligant atque hallucinantur. Quis enim non omnino animi viribus et sentiendi instrumentis lippiens et cæcutiens, non intelligit principium dogmatis eorum nulla compage solidatum, nullo modo posse subsistere, et quod eorum ratio nullo firmamento nititur, quæ ἀγεννησίαν, id est, *ingenerationem*, naturam præstruitur. Dicam enim quoad fieri potest,

Aiunt, Deum ingenitum nominari, deitatem autem simplicem esse natura, nullamque admittere compositionem. Si igitur secundum naturam Deus est simplex et concretionis expers, cui ingeniti nomen inest, ipsius naturæ nomen fuerit quod ingenitum est. Nihilque est aliud natura, nisi ἀγεννησία, id est *ingeneratio*. Ad quos hoc dicimus : Quod aliud est incompositi, et aliud ingeniti significatum; illud quidem simplicitatem subjecti, hoc vero non ex causa esse representat. Nec nomen propriæ significationes inter se mutantur, tametsi de uno ambo dicantur. Sed ex ingeniti appellatione, absque causa esse eum qui sic nominatur didicimus, atque ex simplicis appellatione, eum ab omni concretionem et compositione liberum et purum esse intelligimus : horum autem neutrum pro alio dicitur. Nullam igitur necessitatem habet, quoniam natura Deus simplex est, ἀγεννησίαν, *ingenerationem* ejus naturam nominari. Sed qua partium est expers et incompositus, simplex dicitur; qua vero non est genitus, ingenitus dicitur est. Quod si ingeniti vox sine causa esse non significet : sed simplicitas subingrederetur significationem talis nominis : ideoque ingenitus secundum rationem hæreseos diceretur, propterea quod simplex est et incompositus : una autem simplicis et incompositi significantia, etiam Filii simplicitas ἀγεννησία prorsus nominabitur : simplicem enim esse natura unigenitum Deum non inficiabuntur, nisi sane penitus ipsum Deum esse negent. Ergo nullam secundum significatum simplicitas cum ingenito habebit communio-nem, ut per id quod est incompositum, ἀγεννησία, id est *ingeneratio*, natura existimetur, ne duorum

absurdorum alterum contra seipsos eliciant : vel negantes Unigeniti deitatem, vel etiam in illo ingeniiti rationem celebrent. Si enim Deus natura simplex, nomen autem (secundum ipsos) simplicitatis est ingenitum, vel compositum Filium esse adstruent, cum quo neque Deum esse demonstratur, vel si in ipso deitatem constituentur, simplex autem sicut dictum est, Deus est, eundem ingenitum propter simplicitatem omnino esse præstruunt ; siquidem simplicitas idem cum ἀγεννησία existimatur. Ut autem quod dicitur clarius elucescat, rursus quod est dictum repetam. Nos hoc dicimus, quod in utroque nominum subest quiddam proprium quod significatur, neque per ingenitum, id quod individuum, sive quod partibus caret, significatur, neque per simplex quod est ingenitum, sed in simplici quidem quod incompositum est, mente complectimur, et in ingenito non ex aliqua causa esse significari docti sumus. Filium autem ex Deo Deum esse, ipsumque simplicem credere oportere arbitramur, quia quod Deus est, ab omni concretionem purum est. Atque eodem modo etiam in hoc, neque per Filii appellationem simplicitatem essentialis significare, neque per ipsam simplicitatem Filii significatum repræsentare, sed ex hoc quidem, nempe Filii nomine, quæ ex Patre est subsistentia manifesta fiat : ex simplici vero, id quod vox talis declarat. Quoniam igitur simplicitatis quæ est secundum essentialiam ratio quidem una et eadem et in Patre et in Filio dicatur, neque inminutione aliqua, neque redundantia differens ; genitum autem ab ingenito secundum significatum multum differat : hoc enim in altero nominum licet intelligere, quod in altero non est : propterea dicimus, nullam necessitatem esse, cum sit ingenitus Pater, quoniam ejus essentia simplex est, ἀγεννησίαν, *ingenerationem*, dici ejus essentialiam. Neque enim, simplex cum sit Filius, et idem genitus creditus, simplicitatem ejus dicimus essentialiam. Sed quemadmodum simplex est essentia et non simplicitas, sic et essentia ingenita, et non ἀγεννησία, *ingeneratio*. Eodem modo cum sit etiam genitus Filius, ab omni necessitate soluta est oratio, quoniam simplex est ipsius essentia, essentialiam ejus generationem esse, definire. Verum etiam hic propriam significationem utraque nomina habent. Nam et geniti appellatio ex aliquo esse tibi animo subicit, et qua simplex dicitur, id quod a compositione alienum est et liberum. Sed hæc illis non videntur : volunt enim, quoniam simplex est Patris essentia non aliud quid, quam ἀγεννησίαν, *ingenerationem*, ipsam esse existimari : ideoque et ingenitus dicitur. Ad quos et hoc licet dicere quod quoniam etiam Patrem creatorem et conditorem nominant, simplex autem est secundum essentialiam, qui iis nominibus vocatur ; jam tempus est ut isti sapientes creaturam et opificium Patris essentialiam pronuntient, siquidem omnem significantiam nominis quod in eo dicitur, simpli-

ἀκάκιστον τὴν ἀγεννησίαν ἐπιφημίζοντες. Εἰ γὰρ ἀπλοῦν μὲν τῇ φύσει τὸ Θεῖον, ὄνομα δὲ κατ' αὐτοὺς τῆς ἀπλότητος ἐστὶ τὸ ἀγέννητον, ἡ σύνθετον εἶναι τὸν Υἱὸν κατασκευάσουσιν, ὥς τὸ μηδὲ Θεὸν εἶναι συναποδείκνυνται, ἢ εἰ ὁμολογοῖεν ἐπ' αὐτῷ τὴν θεότητα, ἀπλοῦν δὲ, καθὼς εἴρηται, τὸ Θεῖον ἐστὶ, τὸν αὐτὸν καὶ ἀγέννητον διὰ τὴν ἀπλότητα πάντως εἶναι κατασκευάζουσιν· εἴπερ ἡ ἀπλότης ταῦτ' ἐπ' ἀγεννησίᾳ νομίζεται· ὡς δ' ἂν σαφέστερον τὸ λεγόμενον γένοιτο, πάλιν τὸ βῆθ' ἐν ἀναλήψομαι. 'Ημεῖς τοῦτο φάμεν, ὅτι ἐν ἐκατέρῳ τῶν ὀνομάτων, ἴδιόν τι τὸ σημαίνόμενον ὑπάρχει· καὶ οὕτε τῷ ἀγεννήτῳ τὸ ἀμερὲς ἐρμηνεύεται, οὕτε τῷ ἀπλῷ τὸ ἀγέννητον· ἀλλ' ἐν μὲν τῷ ἀπλῷ, τὸ ἀσύνθετον ἐνοήσαμεν, ἐν δὲ τῷ ἀγεννήτῳ, τὸ μὴ ἐξ αἰτίας εἶναι τινος ἐκδιδοχόμενον. Τὸν δὲ Υἱὸν ἐκ Θεοῦ Θεὸν ὄντα, καὶ αὐτὸν ἀπλοῦν πιστεύειν οἰόμεθα δεῖν· διὰ τὸ πάσης συνθέσεως καθαρεύειν τὸ Θεῖον. Καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦτου, μήτε διὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ προσγορίας τὴν ἀπλότητα τῆς οὐσίας σημαίνειν, μήτ' αὐτῇ ἀπλότητι περιστῆναι τὸ τοῦ Υἱοῦ σημαίνόμενον. 'Αλλ' ἐκ τούτου μὲν, τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπόστασιν φανερύσθω· ἐκ δὲ τοῦ ἀπλοῦ, ὅπερ ἐμφαίνει ἡ τοιαύτη φωνή. 'Επεὶ οὖν ὁ μὲν τῆς κατ' οὐσίαν ἀπλότητος λόγος εἷς καὶ ὁ αὐτὸς καὶ ἐπὶ Πατρὸς λέγεται καὶ ἐπὶ Υἱοῦ, οὕτε ὑφέσει τι, οὕτε πλεονασμῷ διαλλάσσων· τὸ δὲ γεννητὸν τῷ ἀγεννήτῳ πολλὴν κατὰ τὸ σημαίνόμενον τὴν διαφορὰν ἔχει· τοῦτο γὰρ ἔστιν ἐν τῷ ἑτέρῳ τῶν ὀνομάτων νοῆσαι, ὃ ἐν τῷ ἄλλῳ οὐκ ἔστι· διὰ τοῦτο φάμεν μηδεμίαν ἀνάγκην εἶναι, ἀγεννήτου ὄντος τοῦ Πατρὸς, ἐπειδὴ ἀπλῇ ἐστὶν αὐτοῦ ἡ οὐσία, ἀγεννησίαν λέγεσθαι αὐτοῦ τὴν οὐσίαν. Οὐδὲ γὰρ ἀπλοῦ ὄντος τοῦ Υἱοῦ, τοῦ αὐτοῦ καὶ γεννητοῦ εἶναι πεπιστευμένου, ἀπλότητα λέγομεν τὴν οὐσίαν. 'Αλλ' ὥσπερ ἀπλῇ ἐστὶν ἡ οὐσία, καὶ οὐχ ἀπλότης, οὕτως καὶ ἀγέννητός ἐστιν ἡ οὐσία καὶ οὐχ ἀγεννησία. Τὸν αὐτὸν τρόπον γεννητοῦ ὄντος καὶ τοῦ Υἱοῦ, πάσης ἀνάγκης ὁ λόγος κερῶρισταί, ἐπειδὴ ἀπλῇ ἐστὶν αὐτοῦ ἡ οὐσία, γέννησιν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν ὀρίζεσθαι· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἰδίαν ἔμφασιν ἑκάτερα τῶν ὀνομάτων ἔχει. 'Η τε γὰρ τοῦ γεννητοῦ προσγορία, τὸ ἐκ τινός σοι παρίσται, καὶ τῷ ἀπλοῦν, τῷ ἀπληλλάχθαι συνθέσεως. 'Αλλ' οὐ ταῦτα κάκεινοις δοκεῖ· βούλονται γὰρ ἐπειδὴ ἀπλῇ τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ἡ οὐσία, μὴ ἄλλο τι ἢ ἀγεννησίαν αὐτὴν εἶναι νομίζεσθαι· διότι καὶ ἀγέννητος λέγεται. Πρὸς οὗς καὶ τοῦτο ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι ἐπειδὴ καὶ κτίστην τὸν Πατέρα καὶ δημιουργὸν ὀνομάζουσιν· ἀπλοῦς δὲ κατ' οὐσίαν ἐστὶν ὁ ταῦτα ὀνομαζόμενος· ὥρα τοῖς σοφοῖς τοῦτοις κτίειν καὶ δημιουργίαν τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς ἀποφαίνεσθαι, ἐπεὶ περ πᾶσαν σημασίαν τοῦ περὶ αὐτὸν λεγομένου ὀνόματος, ὁ τῆς ἀπλότητος λόγος εἰς τὴν οὐσίαν ἀνάγει. 'Η τοίνυν χωριστάωσαν τοῦ ὀρισμοῦ τῆς θείας οὐσίας τὴν ἀγεννησίαν, ἐπὶ μόνῃς τῆς ἰδίας ἐμφάσεως μένουσαν, ἢ εἴπερ καὶ τὴν ἀπλότητα τοῦ ὑποκειμένου τῇ ἀγεννησίᾳ τὴν οὐσίαν ὀρίζονται, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ τὴν κτίειν καὶ τὴν δημιουργίαν τῇ τοῦ Πατρὸς οὐσίᾳ ἐνθροωνίσαντες. ὡς οὐχὶ κτιζούσης καὶ θε-

μιουργούσης ἐν τῇ οὐσίᾳ δυνάμει, ἀλλ' αὐτῆς τῆς δυνάμειος κτίσμα καὶ δημιουργημάτων νοουμένης. Εἰ δὲ τοῦτο ἀποβάλλουσιν ὡς πονηρὸν τε καὶ ἄτοπον, πεισθήτωσαν ἐκ τῆς ἀκολουθίας κάκεινον τοῦτο συναποβάλλειν τὸν λόγον. Ὡς γὰρ οὐκ ἔστι δημιουργημάτων τοῦ δημιουργοῦ οὐσία, οὕτως οὐδὲ ἀγεννησία ἡ τοῦ ἀγεννήτου οὐσία. Συντομίας δὲ χάριν καὶ σαφηνείας, πάλιν τὸν αὐτὸν ἐπαναλήψομαι λόγον. Εἰ μὴ διὰ τὸ μὴ γεγενῆσθαι, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀπλὴ καὶ ἀσύμθετος οὐσία ὁ Πατὴρ εἶναι, ἀγέννητος λέγεται· διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ ὁ Υἱὸς ἀγέννητος νομισθῆσεται· οὐσία γὰρ καὶ οὗτός ἐστι μονοειδής καὶ ἀσύμθετος. Εἰ δὲ τὸν Υἱὸν ἐπεὶ ἐγεννήθη γεννητὸν ἐξ ἀνάγκης ὁμολογήσωμεν, ὁτλήον ὅτι καὶ τὸν Πατέρα, ἐπεὶ οὐκ ἐγεννήθη, προσερούμεν ἀγέννητον. Εἰ δὲ τοῦτο, ἡ τε ἀλήθεια καὶ ἡ τῶν τεθέντων ἀκολουθία καταναγκάζει, πρὸς ὃλον ὅτι οὐκ οὐσίας ἐστὶ τὸ ἀγέννητον ὄνομα, ἀλλὰ διαφορᾶς τινος νοημάτων σημαντικόν, τῆς τὴν γεννηθέντος διατελλούσης. **B** estimabitur. Essentia enim etiam hic est uniformis et compositionis exsors. Quod si Filium, quoniam genitus est, genitum necessario confitebimur, perspicuum quod etiam Patrem, quoniam non genitus est, dicemus ingentum. Quod si hoc et veritas et positorum series consequens cogit, liquido constat ingentum non esse nomen essentiae, sed differentiae alicujus eorum quae intelliguntur, significativum, quae quod est genitum a non genito facit discrepare.

Εἴτα καὶ τοῦτο τοῖς εἰρημένοις προσεξετάσωμεν· Εἰ τὸ ἀγέννητον ὄνομα φασὶ τὴν οὐσίαν σημαίνειν, καὶ μὴ τὸ ἄνευ αἰτίας τὴν ὑπόστασιν ἔχειν· ποῖον ὀνόματι τὸ ἄνευ αἰτίας εἶναι τὸν Πατέρα συστήσουσι, τῆς ἀγεννησίας εἰς τὴν τῆς οὐσίας ἐνδειξιν παρ' αὐτῶν ἀποτεταγμένης; Εἰ γὰρ μὴ τὴν διασταλτικὴν τῶν ὑποστάσεων διαφορὰν διὰ τῆς τοῦ ἀγεννητοῦ φωνῆς διδασκόμεθα, ἀλλ' αὐτῆς φύσεως ἐνδεικτικὴν εἶναι ταύτην ὑπολήψομεθα, οἷον ἀπορρέουσάν πως τοῦ ὑπερκειμένου πράγματος· καὶ διὰ τῆς τῶν συλλαβῶν ἐκφωνήσεως ἐκκαλύπτουσιν τὸ ζητούμενον, ἀνάγκη πᾶσα ἡ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ἀγέννητον, ἡ μὴ λέγεσθαι, μηδεμιᾶς φωνῆς τὴν τοιαύτην ἔμφασιν ἰδαιζόντως ἐπ' αὐτοῦ παρεχόμενης. Τῆς γὰρ ἀγεννησίας, καθὼς οὗτοι φασιν, οὐ τὸ ἄνευ αἰτίας εἶναι διασημαινούσης, ἀλλὰ τὴν φύσιν ἐνδεικνυμένης, περιτραπήσεται πάντως αὐτοῖς πρὸς τὸναντίον τὸ σόφισμα, καὶ εὐρεθήσεται διαφεύγον τοῦ δόγματος αὐτῶν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγέννητον. Μηδενὸς γὰρ ἐτέρου ῥήματος ἢ ὀνόματος τὸ μὴ γεννηθῆναι τὸν Πατέρα παριστῶντος, τοῦ δὲ ἀγεννήτου κατὰ τὴν σοφίαν αὐτῶν, ἄλλο τι καὶ οὐκ τὸ μὴ γεγενῆσθαι διερμηνεύοντος, οἷσται καὶ συνεβρόλη πρὸς τὸν **D** Σαβέλλιον αὐτοῖς κατολισθήσας ὁ λόγος. Ἀνάγκη γὰρ πᾶσα διὰ τῆς ἀκολουθίας ταύτης, τὸν αὐτὸν εἶναι νομίζεσθαι τῷ Υἱῷ τὸν Πατέρα, τῆς κατὰ τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον διαφορᾶς ἐκ τοῦ δόγματος αὐτῶν ἐκκλαπέσης. Ὡστε δυοῖν θάτερον, ἢ ἀναθήσονται τὴν περὶ τοῦ ὀνόματος δόξαν, ὡς διαφορὰν τῆς ἐκατέρου ἰδιότητος, καὶ οὐκ οὐσίαν σημαίνοντος· ἢ παραμένοντες τοῖς ἐγνωσμένοις, περὶ ταύτης τῆς φωνῆς Σαβέλλιῳ συνθήσονται. Οὐ γὰρ ἔστιν ὅπως ἡ τῶν ὑποστάσεων διαφορὰ τὸ ἀσύγχυτον ἔξει, μὴ τῷ γεννητῷ διατελλομένη πρὸς τὸ ἀγέννητον. Ὡστε εἰ μὲν διαφορὰν σημαίνει τὸ ὄνομα, ἡ οὐσία ἔσται διὰ

citatis ratio ad essentiam reducit. Vel igitur a definitione divinae essentiae ἀγεννησίαν, id est, *ingenerationem*, separent, in sola propria et genuina significatione manentem, vel si propter simplicitatem subjecti τῇ ἀγεννησίᾳ, non geniti ratione, essentiam definiant, propter eandem causam et creaturam, et officium in Patris essentia contemplentur, perinde ac si virtus quae est in essentia, non creet et molitur, sed ipsa virtus et potestas intelligatur creatura et officium. Quod si hoc abjiciunt ut improbum et absurdum, persuadeantur ex consecutione, etiam una cum hoc illum sermonem repudiare: ut enim officium non est officis essentia, sic neque ἀγεννησία, *ingeneratio*, ingenti essentia. Compendii autem et diluciditatis gratia, rursus eundem resumamus sermonem. Nisi propterea quod non genitus est, sed quia simplex et incompressa sit essentia, Pater ingentus dicitur, ob eandem causam etiam Filius ingentus existimabitur. Essentia enim hic est uniformis et compositionis exsors. Quod si Filium, quoniam genitus est, genitum necessario confitebimur, perspicuum quod etiam Patrem, quoniam non genitus est, dicemus ingentum. Quod si hoc et veritas et positorum series consequens cogit, liquido constat ingentum non esse nomen essentiae, sed differentiae alicujus eorum quae intelliguntur, significativum, quae quod est genitum a non genito facit discrepare.

Deinde hoc etiam praeter ea quae sunt dicta exquiramus: Si nomen hoc ingentum substantiam aiant significare, et non absque causa Patrem substantiam habere, quo nomine absque causa Patrem esse constituent, cum ἀγεννησίᾳ ad essentiae indicationem ab ipsis sit ordinata? Si enim differentiam quae subsistentias disjungit, ingenti voce non docemur, sed ipsius naturae hanc indicem esse opinabimur, velut a re subjecta quodammodo effluentem, per syllabarum enuntiationem explicantem quod quaeritur, omnino necesse est vel non esse Deum ingentum, vel non dici, cum nulla sit vox quae talem significationem proprie et separatim in eo praebet. Nam cum nomen ἀγεννησίας, sicut isti asserunt, absque causa esse non significet, sed naturam indicet, in contrarium prorsus eorum sophisma sive cavillum contorquebitur, et invenietur ab eorum dogmate quod ingentum est in Deo effugere. Cum enim nullum aliud verbum vel nomen ingentum esse Patrem animo representet, et ingenti nomen secundum ipsorum sapientiam aliud quiddam quam non genitum esse significet, ad Sabellium abit et confluit eorum delabens sermo. Omnino enim necesse est ex hac consequentia Patrem cum Filio eundem esse existimari, si geniti et ingenti differentia ex eorum dogmate sublata fuerit. Ita ut duorum alterum, vel quam habent de hoc nomine opinionem retractabunt, utpote quod differentiam utriusque proprietatis non naturam significet, vel in suis decretis permanentes, circa hanc vocem Sabellio adstipulabuntur. Non enim est quomodo hypostaseon differentia id quod inconfusum est habeat, si ea quae est geniti cum ingento differentia non distinguatur. Quare si nomen differentiam signat, essentia per appellationem istam

minime significabitur. Alia enim differentiae et alia essentiae ratio. Quod si ad naturam vocis significantiam detorquent, ad hæreticorum qui υιοπάτορες dicuntur, qui Filium et Patrem, eandem esse personam asserunt, errorem pertrahentur, sermonis perspicuitate quoad personas divinas, subtracta. Quod si dicant nihil prohibere per ἀγεννησίαν, ingeniiti cum genito differentiam significari, et eam quoque vocem essentiam repræsentare, nobis distinguant cognatas nominis significationes, ita ut possint proprie congruere utrique bifariam divisæ ingeniiti notioni. Nam differentiae quæ est ex nomine declaratio, ambiguitatem non habet, cum oppositæ differentiae oratione constituitur, siquidem pro eo quod dicitur, genitus est Filius, et non genitus est Pater, hunc quidem ingeniitum, illum vero genitum dici secundum quamdam verborum denominationem, nos etiam assentimur. Essentiae autem indicatio ex qua intelligentia per hoc verbum declarabitur, non possent dicere.

Sed hoc silentio involvens novus theologus, alias nobis nugas in præcedente descriptione nectens persequitur: *Quia simplex cum sit Deus, ingeniitus dicitur, propterea ἀγεννησία Deus est.* Quid habet commune simplicitatis sermo cum notitia non geniti? Etenim unigenitus et genitus est, et simplex esse non ambigitur. *Sed etiam individuus, partibus carens et incompressus.* Quid etiam hoc ad id quod quæritur? neque enim Filius multiformis et composuit, non tamen propterea ingeniitus. *Sed,* inquit, *quantitatis omnique magnitudinis expertus est:* hæc ita sint. Etenim Filius quantitate definiti non potest nec circumscribi, et quantitatis omnis est expertus, et nihilominus Filius. Sed hoc non est quod in quæstione cadit; propositum est enim demonstrare qua ingeniiti significatione essentia dignoscitur: ut enim ex hac voce proprietatum differentiae ratio est comprehensa, sic volebant ambiguam esse etiam naturæ indicationem ex aliquo eorum quæ per eandem hanc appellationem significantur.

At hoc tacitus præterit. Dicit autem, *Non ex mentis commento ingeniiti vocem de Deo celebrandam esse.* Quæ enim sic dicta sunt, inquit, cum, *vocibus ipsis dissolvi solent.* Quid autem eorum quæ dicuntur, non simul ac dictum est etiam dissolvitur? Non enim quemadmodum hi qui vasa ex argilla fingunt, vel lateres, secundum semel in ore factam orationis formationem, quæ voce proferuntur indissoluta servabimus. Sed simul atque vocis sono prolatus est sermo, etiam quod dictum est, non est; rursus enim in aerem vocis spiritu diffuso nullum dictorum vestigium impressum est in loco in quo vocis facta est diffusio. Ita ut si ex eo sermonem, qui sit per commentationem, figurat quod ejusmodi sermo post prolationem non maneat, sed simul cum voce loquentis voce evanescat, non etiam effugiet, omnem sermonem nominans commentationem, cum nullus sit sermo in quo ulla post prola-

τῆς προσγορίας ταύτης ἀσῆμαντος. Ἄλλος γὰρ τῆς διαφορᾶς καὶ ἕτερος τῆς οὐσίας ὁ λόγος. Εἰ δὲ πρὸς τὴν φύσιν τὴν σημασίαν τῆς φωνῆς καθέλκουσιν, εἰς τὴν τῶν υἱοπατόρων λεγομένων ἀπ᾽ τὴν ἀκολουθίας ὑποσυρήσονται, τῆς κατὰ τὰς ὑποστάσεις τρανότητος ὑποσυρήσεως τοῦ λόγου. Εἰ δὲ λέγουσι καλύειν μὴδὲν καὶ τὴν πρὸς τὸ γεννητὸν ἀντιδιαστολὴν ἐκ τῆς ἀγεννησίας σημαίνεσθαι, καὶ αὐτὴν παριστῆναι τὴν οὐσίαν, διαστειλάτωσαν ἡμῖν τὰς προσφύεις τοῦ ὀνόματος σημασίας, ὡς δύνασθαι κυρίως ἀρμᾶζειν πρὸς ἑκατέραν διαχισθεῖσαν τοῦ ἀγεννητοῦ τὴν ἐνοσίαν. Ἡ μὲν γὰρ τῆς διαφορᾶς ἐκ τοῦ ὀνόματος δῆλωσις, ἀμφιβολίαν οὐκ ἔχει, τῷ τῆς ἀντιδιαστολῆς λόγῳ συνισταμένη. Ἀντὶ γὰρ τοῦ, γεγέννηται ὁ Υἱός, καὶ οὐ γεγέννηται ὁ Πατήρ, τὸν μὲν ἀγέννητον, τὸν δὲ γεννητὸν λέγεσθαι κατὰ τινα ῥημάτων παρωνυμίαν, καὶ ἡμεῖς συντιθέμεθα. Ἡ δὲ τῆς οὐσίας δεξις ἐκ ποίας διανοίας διὰ τοῦ πρὸς ῥήματος τοῦτου σαφηνισθῆται, εἰπεῖν οὐκ ἂν ἔχοιεν.

Ἀλλὰ τοῦτο σιωπήσας ὁ καινὸς θεολόγος, ἑτέρους ἡμῖν φληνάφους ἐπὶ τῆς προλαβούσης λογογραφίας εἰρων διέξεισιν. Ὅτι ἀπλοῦς, φησὶν, ὡς ὁ θεός, ἀγέννητος λέγεται, διὰ τοῦτο ἀγεννησία ἐστὶν ὁ θεός. Τί κοινὸν ὁ τῆς ἀπλότητος ἔχει λόγος πρὸς τὴν τοῦ ἀγεννητοῦ διάνοιαν; Καὶ γὰρ καὶ ὁ Μονογενής, καὶ γεννητός ἐστι, καὶ ἀπλοῦς εἶναι οὐκ ἀμφιβάλλεται. Ἀλλὰ καὶ ἀμερῆς, φησὶ, καὶ ἀσύμμετος. Τί καὶ τοῦτο πρὸς τὸ ζητούμενον; Οὐδὲ γὰρ ὁ Υἱὸς πολυειδής καὶ συγκαίμενος, ἀλλ' ὅμως οὐ ἐκ τοῦτο ἀγέννητος. Ἀλλὰ καὶ ποσότητος, φησὶ, καὶ πεληκότητος ἡλλοτριώται· ἔστω καὶ ταῦτα· καὶ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς ἀπεριόριστος τῷ πηλίκῳ καὶ ἄποσι, καὶ ὅμως Υἱός. Ἀλλὰ τὸ ζητούμενον οὐ τοῦτο ἐστὶ· πρόκειται γὰρ ἀποδειχθῆναι κατὰ τινα τοῦ ἀγεννητοῦ σημασίαν ἢ οὐσία γνωρίζεται· ὡς γὰρ ἐκ τῆς φωνῆς ταύτης ὁ τῆς τῶν ἰδιωμάτων διαφορᾶς καταλήφθη λόγος, οὕτως ἔξουσιν ἀμφιβολον εἶναι καὶ τοῦ εἶναι τὴν ἐνδειξιν, ἐκ τίνος τῶν σημαινομένων διὰ τῆς αὐτῆς ταύτης προσγορίας.

Ἀλλὰ τοῦτο μὲν σιωπᾷ. Λέγει δὲ, *Μὴ δεῖν καὶ ἐπίνοιαν ἐπιζημιῶσθαι τῷ θεῷ τὸ ἀγέννητον.* Τὰ γὰρ οὕτω λελεγμένα ταῖς φωναῖς, φησὶ, συνδιαλύσθαι πέφυκε. Τί δὲ τῶν λεγομένων οὐχ ὁμοῦ τῷ λεγθῆναι καὶ διαλύεται; Οὐ γὰρ ὥσπερ κεραμεύοντες ἢ πλινθεύοντες κατὰ τὴν ἅπαρ γενομένην ἐν τῷ στόματι τοῦ λόγου τύπωσιν, ἀδιάλυτα φυλάξομεν τὰ διὰ τῆς φωνῆς προφερόμενα, ἀλλ' ὁμοῦ τε προενηνεκται διὰ τοῦ φθόγγου ὁ λόγος, καὶ τὸ ῥῆθιν οὐκ ἐστὶ. Πάλιν γὰρ πρὸς τὸν αἴρα τοῦ τῆς φωνῆς πνεύματος ἀναχυθέντος, οὐδὲν ἔχονος τῶν εἰρημένων ἐτυπώθη τῷ τόπῳ ἐν ᾧ γέγονε τῆς φωνῆς ἡ ἀνάχυσις. Ὅστε εἰ τοῦτω τὸν κατ' ἐπίνοιαν λόγον χαρακτηρίζει, τῷ μὴ μένειν λόγον, ἀλλὰ τῇ φωνῇ τοῦ φβεγγομένου συναφανίζεσθαι, οὐκ ἂν φθάνοι πάντα λόγον ὀνομάζων ἐπίνοιαν, μηδεμίαν ὑποστάσεως ἐν οὐδενὶ λόγῳ μετὰ τὴν προσφορὰν διαμενούσης. Οὐδὲ γὰρ αὐτὴν τὴν ἀγεννησίαν,

τὴν ἐξαίρει τῆς ἐπινοίας, ἀδιάλυτον καὶ παγίαν· μετὰ τὸ προενεχθῆναι δεῖξαι δυνάσται, τῆς προενεχθείσης διὰ τοῦ φθόγγου ῥήσεως· ἐκ τοῦ στόματος ἐν τῷ ἀέρι μὴ συμμενούσης. Καὶ οὕτω δ' ἂν τις μάθοι τὸ τῶν εἰρημένων ἀσύστατον· ὅτι καὶ σιωπῶντες τὰς τῆς ψυχῆς ἐννοίας ἀπογραφώμεθα, οὐ τὰ μὲν ὑφέστωτα τῶν νοημάτων τὴν διὰ τῶν γραμμάτων σημειώσιν δέξεται, τὸ δὲ ἀσύστατον ἀμοιρήσει τῆς ἐν τοῖς γράμμασι σημειώσεως. Ἐξεστὶ γὰρ πᾶν ὃ τί περ ἂν ἐπὶ νοῦν ἔλθῃ, καὶ ὑφέσται κατὰ τὴν σύνεσιν, καὶ ὡς ἐτέρως ἔχει, κατ' ἐξουσίαν ἐναποθέσθαι τῷ γράμματι. Ταῦτόν δὲ εἰς φανέρωσιν διανοίας ὁ φθόγγος ἐστὶ τῷ γράμματι· ἐπίσης γὰρ δι' ἑκατέρω τὸ νοηθὲν ἐξαγγέλλομεν. Πρὸς τί τοίνυν ὁρῶν μόνη συνδιαλύει τῇ φωνῇ τὴν ἐπίνοιαν, συνιδεῖν οὐκ ἔχω. Παντὸς γὰρ λόγου τοῦ διὰ τινος ἤχου προφερομένου, τοῦ μὲν πνεύματος τοῦ τὴν φωνὴν διαπορθμεύσαντος πρὸς τὸ συγγενές, ἢ μεταχύρσις γίνεται· ὁ δὲ τῶν ῥηθέντων νοῦς διὰ τῆς ἀκοῆς τῷ μνημονικῷ τῆς τοῦ ἀκούοντος ψυχῆς ἐγκαθάσσεται, εἴτε ἀληθὴς εἴτε διεσφαλμένος τύχοι. Οὐκοῦν ψυχρὰν τῆς ἐπινοίας ὁ λογογράφος ἡμῖν τὴν ἐρμηνησίαν ταύτην προτείνει, τῇ διαλύσει τῆς φωνῆς χαρακτηρίσων καὶ ὀριζόμενος. Καὶ τούτου χάριν ὁ συνετὸς ἀκροατὴς ἐκείνος, καθὼς φησιν Ἡσαίας, παραγράφεται μὲν τὴν ἀδιανόητον ταύτην τῆς ἐπινοίας φυσιολογίαν, ὅντως διαλυτὴν αὐτὴν καὶ ἀνυπόστατον ἀποδείξας κατὰ τὸν τούτου λόγον. Τεχνολογεῖ δὲ περὶ τῆς ἐγκειμένης τῇ λέξει δυνάμεως διὰ τῶν γνωρίμων ὑποδειγμάτων, τῇ περὶ τῶν δογμάτων θεωρίᾳ προδιδάσκων τὸν λόγον. Πρὸς δὲ ὁ Εὐνόσιος, διὰ τῆς σεμνῆς ταύτης λογογραφίας ἑαυτὸν ἀντεπαίρων, ἀναλύειν ἐπιχειρεῖ τὰ περὶ τῆς ἐπινοίας διηρθρωμένα, τοῦτον τὸν τρόπον.

Ἄμεινον δὲ ἴσως πρὶν διευθῆναι τὰ γεγραμμένα, τὸν σκοπὸν ἐξετάσαι, τί βουλόμενος ἀποφύγει τὸ κατ' ἐπίνοιαν ἐπιλέγεσθαι τῷ Θεῷ τὸ ἀγέννητον. Δόγμα κοινὸν ἐπὶ πάντων τῶν παραδεδεγμένων τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας κεκράτηκε, τὸ πᾶσαν ἐν τῷ Χριστῷ τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας δεῖν εἶναι. Ὡς οὐκ ἐνδεχόμενον ἄλλως ἐν ἀγαθοῖς γενέσθαι, μὴ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως παρεχόμενης τὸ σπουδαζόμενον. Ταύτης δὲ τῆς διανοίας παγίως ταῖς ψυχαῖς τῶν πεπιστευκότων ἐρηρυσμένης, καὶ πάσης τιμῆς τε καὶ λατρείας καὶ δόξης τῷ μονογενεῖ Θεῷ παρὰ πάντων ὡς ἀρχηγῷ τῆς ζωῆς ἀνακειμένης, τῷ ποιοῦντι τὰ τοῦ Πατρὸς ἔργα, καθὼς αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φησὶ, καὶ μηδεμίαν κατὰ πᾶσαν ἀγαθὴν πράγματός ἐννοίαν ὑπερβολῆς ἐλαττωμένῃ, οὐκ οἶδα πόθεν παρακινήθοντες δυσμενεῖς καὶ φθόνῳ τῆς τοῦ Κυρίου τιμῆς, καθάπερ ζημίαν ἑαυτοῖς κρῖνοντες τὴν γινομένην τῷ μονογενεῖ Θεῷ παρὰ τῶν πεπιστευκότων προσκύνησιν, ἀντεροῦσι ταῖς θεαῖς τιμαῖς, καὶ πείθειν ἐπιχειροῦσιν, ὡς οὐδὲν τῶν περὶ αὐτοῦ λεγόμενων ἀληθῶς λέγεται. Οὕτε γὰρ Θεὸς καὶ ὀνομάζγ-

tionem permaneat soliditas. Neque enim ipsam ἀγεννησίαν, quam ex commentatione eripit, indissolubilem et fixam post prolatum sermonem ostendere poterit, cum per sonum dictio ex ore prolata in aere non permaneat. Et sic dictorum ejus inutilitatem et instabilitatem quis intellexerit, quia etiamsi tacuerimus, tamen animi notiones litteris mandamus, non tamen ea quæ vere subsistunt animi sensa, per litteras significationem accipient, quod autem nequit subsistere, declaratione quæ sit per litteras carebit. Quidquid enim in mentem venerit, sive intelligentia subsistat, sive aliter se habeat, licet pro jure et arbitratu litteris committere. Idem autem est ad declarationem mentis, sonus quod litteræ; ex æquo enim per utraque quod animo et mente conceptum est, enuntiamus. Quid igitur cernens sola cum voce animi notionem dissolvit, non possum intelligere. Omnis enim sermonis qui aliquo sono profertur, spiritus quidem qui vocem transmittit ad id quod sibi cognatum est, sit transmigration; dictorum autem sententia et mens per auditum in audientis memoria imprimitur, sive vera, sive falsa fuerit. Quamobrem iste scriptor nobis hanc commentationis frigidam interpretationem obtendit, dum eam vocis dissolutione figurat et definit. Atque hujus gratia intelligens ille auditor, sicut ait Isaias, incogitabilem hanc ἐπινοίας, commentationis, physiologiam expungit, vere dissolubilem et quæ consistere omnino non potest, demonstrans secundum ejus sermonem. Artificiose autem de vi in dictione posita disserit, exemplis notis; ac per dogmatum speculationem sermonem producit. Contra quem Eunomius, per hanc venerandam sermonum scriptionem seipsum efferens, quæ de commentatione dilucide sunt explicata, dissolvere conatur ad hunc modum.

Sed præstat fortasse priusquam quæ sunt scripta ad normam exigantur, scopum examinare, quæ mente fugit ingeniti nomen de Deo dici κατ' ἐπίνοιαν, id est, ex mentis commentatione. Fides hæc communis in omnibus qui verbum acceperunt pietatis prævaluit, omnem salutis spem in Christo habendam esse. Quod non contingat aliter in bonis esse, id est, æternam felicitatem adipisci, si in Christum fides non præbeat quod expeditur. Cum autem hæc sententia firmiter credentium animis sit defixa, et honos omnis et cultus et gloria unigenito Deo ut vitæ principi sit reposita, qui Patris opera operatur, sicut ipse Dominus in Evangelio dicit*, quique nulla secundum omnem rei bonæ notitiam exsuperantia inferior est Patre, nescio unde commoti infesto odio et invidia honoris Domini tanquam damnum et detrimentum sibi ipsis judicantes, eam quæ exhibetur unigenito Deo ab his qui crediderunt adorationem, ejus divinis honoribus contradicunt, et persuadere conantur quod nihil eorum quæ de ipso dicuntur, vere di-

* Joan. x, 37.

elitur. Neque enim, tametsi Deus quodammodo a Scriptura nominatur, verus est Deus; neque, licet Filius dicatur, veram habet, quæ hac appellatione declaratur, naturam; neque dignitatis, neque naturæ ipsi cum Patre est aliqua communitas; neque enim fieri posse, ut ei qui genitus est, cum eo qui fecit, par honor secundum dignitatem, vel potentiam, vel naturam adsit. Propterea quod Patri quidem indefinita est vita, atque ex æternitate existentia, Filio vero modo quodam circumscrip-ta est vita, quia nempe principium illud, in quo genitus est, vitæ ejus processum in antèr-ius terminet, et ad Patris æternitatem simul extendi prohibeat; ita ut etiam huic vita imperfecta nec integra fuisse existimetur. Et Patrem non semper fuisse quod nunc est et dicitur, sed alter cum prius esset, postea deliberasse ut Pater fieret, imo vero non ut fieret, sed ut vocaretur. Neque enim Filii Pater secundum veritatem nominatus est, sed creaturæ nomen in Filii appellationem suppositum est. Omnino enim aiunt, quod posterius est ab antiquiore, et quod definitum est ab æterno, quod secundum voluntatem ejus qui fecit genitum est, ab ipso qui fecit et potestate, et dignitate, et natura præcipuoque jure temporis, omnibusque aliis honoris prærogativis necessario superari. A quo autem quod perfectum est in divini-oribus opinio-nibus abest, quo quis modo hoc veri Dei honoribus jure ac merito excoluerit? Sic ex his ab ipsis præstruitur, Filium quidem imperfectum potestate, destitutum vitæ perfectione, potenti subjectum, nihil a seipso facientem, præterquam si quid sancitur dominantis imperio; hunc in nullo esse honore Deo decoro et existimatione Deo digna credere, sed Deum quidem nominare, omni tamen magnifica notione vacuum nomen circumferre. Atque ad hæc sic dicta, sine rationum momentis et amplexibus ad iram quodammodo exacuit, et auditorem peregrinæ et insolitæ rei novitate hor-rere facit. Quis enim improbum consiliarium acceperit, nude et imparate eversionem majestatis Christi consulentem? propterea illecebris et lenociniis quibusdam persuasibilibus et fallaciis improbas orationis insidias circumtegentes, externis ac profanis commentationibus dementes auditores maligne decipiunt et ludificantur. Aliis enim præstru-ctis quibus sponte ad hæc pertrahi possit audientium intelligentia, conclusionem catastrophes, sive extremum fabulæ actum auditori relinquunt.

Nam cum dixerunt non esse eundem essentia D unigenitum Deum cum vero Patre, et hoc captiose et fallaciter concluderunt, per ingeni cum genito oppositionem: quod ex hoc sequitur tacentes con-ficiunt, ultro per consequentiæ rationem impietate prævalente. Et quemadmodum veneficus letale vene-nium sumptu facile facit ei quem insidiosè vult ne-care, melle exitium edulcans: atque hic quidem solum dedit; illud autem in visceribus mistum, etiamsi nihil aliud agat veneficus, necem operatur et interitum: quiddam simile ab his conficitur; festivis enim argutiarum et captionum invitamentis

A ταί πως ὑπὸ τῆς Γραφῆς, ἀληθινός ἐστι Θεός· οὗτοι γὰρ λέγόμενος, ἐπαληθεύουσιν ἔχει τῇ προσήορῃ τὴν φύσιν, οὕτε ἀξίας, οὕτε φύσεως αὐτῷ πρὸς τὸν Πατέρα ἐστὶ τις κοινωνία. Μηδὲ γὰρ εἶναι δυνατόν τῷ γεγεννημένῳ, πρὸς τὸν ποιήσαντα, τὸ κατὰ τὴν ἀξίαν, ἢ τὴν δύναμιν, ἢ τὴν φύσιν ὑπάρχειν ὁμοτίμον. Διὸ τῷ μὲν, ἀόριστος ἡ ζωὴ, καὶ ἐξ αἰδίου ἡ ὑπαρξίς· τῷ δὲ Υἱῷ, τρόπον τινὰ περιγέγραπται ἡ ζωὴ, τῆς ἀρχῆς καθ' ἣν γέγονε περατούσης ἐπὶ τὸ ἄνω τῆς ζωῆς τὴν πρόδον, καὶ τῇ τοῦ Πατρὸς αἰδιότητι συμπαταίνεσθαι κωλυούσης· ὥστε καὶ τούτῳ τὴν ζωὴν ἐλλιπῇ νομίζεσθαι· καὶ τὸν Πατέρα μὴ δεῖ εἶναι ὅπερ νῦν ἐστὶ τε καὶ λέγεται, ἀλλ' ἑτερόν ἐστι πρότερον ὄντα, μετὰ ταῦτα βουλευσασθαι γενέσθαι Πατέρα, μᾶλλον δὲ, οὐχὶ δὲ γενέσθαι, ἀλλὰ κληθῆναι. Μηδὲ γὰρ Υἱοῦ κατὰ ἀλήθειαν ὀνομασθῆναι Πατέρα, ἀλλὰ κτίσματος εἰς Υἱοῦ κλήσιν ὑποβληθέντος. Πάντως δὲ, φασὶ, τὸ μεταγενέστερον, τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ τὸ ὀριζμένον τοῦ αἰδίου, καὶ τὸ κατὰ βούλησιν τοῦ πεποιηκότος γεγεννημένον, αὐτὸν τοῦ πεποιηκότος δύναμει τε καὶ ἐξίῃ, καὶ φύσει, καὶ τοῖς ἐκ χρόνου πρεσβείοις, καὶ ἅπασιν τοῖς τιμίοις ἐξ ἀνάγκης ἰλάττωται. Οὐ δὲ τὸ τέλειον ἐν ταῖς θειοτέροις τῶν ὑπολήψεων ἀπεσι, πῶς ἂν τις τοῦτο ταῖς τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ τιμαῖς εὐλόγως ἀποσεμνύνειν; Ὡς ἐκ τούτου κατασκευάζεσθαι παρ' αὐτῶν τὸν ἀτελεῖ μὲν κατὰ τὴν δύναμιν, ἐλλιπῇ δὲ κατὰ τὴν τῆς ζωῆς τελειότητα, ὑποχείριον δὲ τῷ δυναστεύοντι, ποιοῦντα δὲ μὴ δὲν αὐτῷ ἑαυτοῦ, πλην εἰ τι νομοθετεῖται τῷ τοῦ κρατοῦντος προστάγματι· τοῦτον ἐν μηδεμιᾷ θεοπροπείᾳ τιμῇ τε καὶ ὑπολήψει τιπτεῖσθαι εἶναι· ἀλλὰ Θεὸν μὲν ὀνομάζειν, κενὸν δὲ πάσης μεγαλοπροποῦς ἐννοίας περιφέρειν τὸ ὄνομα. Καὶ ἐπὶ ταῦτα οὕτω λεγόμενα δῖχα τῆς τῶν λογισμῶν περιβολῆς παροξύνει πως εἰς ὀργήν, καὶ φρίττειν ποιεῖ τῷ ξενισμῷ τὸν ἀκούοντα. Τίς γὰρ δέχεται πονηρὸν σύμβουλον, γυμνῶς καὶ ἀκατασκευῶς τὴν καθαίρεισιν τῆς μεγαλειότητος τοῦ Χριστοῦ συμβουλεύοντα; Διὰ τοῦτο παραγωγαῖς τιτι πιθαναῖς καὶ ἀπάταις τὴν πονηρὰν ταύτην ἐνέδραν τοῦ λόγου περικαλύψαντες, ταῖς ἐξωθεν ἐπινοίαις τοῦς ἀνοήτους τῶν ἀκροατῶν παρακρούονται. Τὰ γὰρ ἄλλα κατασκευάσαντες δι' ὧν ἂν ἡ δυνατόν αὐτομάτως ἐπὶ ταῦτα κατασυρῇται τὴν τῶν ἀκούοντων διάνοιαν, τῷ ἀκροατῇ τὸ πέρας τῆς καταστροφῆς καταλείπουσιν.

Εἰπόντες γὰρ μὴ εἶναι ταῦτ' οὕτως κατὰ τὴν οὐσίαν τὸν μονογενῆ Θεὸν τῷ ἀληθεῖ Πατρὶ, καὶ τοῦτο σοφιστικῶς συμπεράναντες διὰ τῆς τοῦ ἀγεννήτου πρὸς τὸ γεννητὸν ἀντιθέσεως, τὸ ἀπὸ τούτου σιωπῶντες ἐργάζονται, αὐτομάτως διὰ τοῦ ἀκολουθοῦ τῆς ἀσεβείας κρατυνομένης. Καὶ ὥστε τὸ δηλητήριον ὁ φαρμακεύς εὐπαράδεχτον ποιεῖ τῷ ἐπιβουλεωμένῳ, μέλιτι καταγλυκάνας τὸν ἐλεθρον· καὶ ὁ μὲν ἔδωκε μόνον· τὸ δὲ ἐγκαταμιχθὲν τοῖς σπλάγχνοις, οὐδὲν ἐστὶ πραγματευομένου τοῦ φαρμακεῶς, τὴν φθορὰν κατεργάζεται· ὁμοίον τι καὶ παρὰ τούτων γίνεται. Ταῖς γὰρ κομψαῖς τῶν σοφισμάτων τὸ φθοροποιὸν δόγμα οἶόν

τινι μέλιτε καταχρώσαντες, ἐπειδὴν ἐγγέωσι τὴν ἀπάτην τῇ ψυχῇ τοῦ ἀκούοντος, τὴν περὶ τοῦ μὴ εἶναι Θεὸν ἀληθινὸν τὸν Μονογενῆ Θεόν· τὰ ἄλλα πάντα τούτῳ καὶ σιωπῶντες συγκατεργάζαντο. Τῷ γὰρ πεισθῆναι μὴ ἀληθῶς εἶναι Θεὸν ἐπακολουθεῖ τὸ μὴδὲ ἄλλο τι τῶν θεοπρεπῶς περὶ αὐτοῦ λεγομένων ἐν ἀληθείᾳ λέγεσθαι. Εἰ γὰρ οὔτε Υἱὸς, οὔτε Θεὸς ἐξ ἀληθείας, ἀλλ' ἐκ καταχρήσεως τούτων ἑκάτερον, πάντως ὅτι καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ὀνομάτων, οἷς παρὰ τῆς θείας Γραφῆς ὀνομάζεται, τῆς ἀληθείας κεχώρισται. Οὐ γὰρ ὅτι τὸ μὲν ἀληθῶς ἐπ' αὐτοῦ ῥηθίσεται, τὸ δὲ ἀμοιρήσει τῆς ἀληθείας. Ἀλλὰ πάντως ἀλλήλοις ἀκολουθήσει πάντα ὥστε εἰ μὲν ἀληθῶς εἴη Θεός, καὶ χριστὴν, καὶ βασιλέα, καὶ τὰ καθ' ἑκάστον τῶν λεγομένων εἶναι ὥς λέγεται. Εἰ δὲ ἡ θεότης ψεύδοιτο, μὴδὲ ἄλλο τι τῶν περὶ αὐτοῦ ἀληθεύει. Πεισθόντων τοίνυν τῶν ἡπατημένων τῷ ψευδῶνυμον ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς εἶναι τὴν τῆς θεότητος κλῆσιν· τὸ μὴδὲ λατρεύειν, μὴδὲ σέβεσθαι, μὴδὲ ὅλως τὴν Θεῷ χρεωστούμενην ἀπονέμειν τιμὴν, συγκατασκευάσται. Ἰνα τοίνυν ἐνεργῆς αὐτοῖς ἡ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἐπιχείρησις γένηται, ταύτην εὗροντο τῆς βλασφημίας τὴν μέθοδον· Συμβουλεύουσι μὴ δεῖν τὴν ἐν τοῖς ἄλλοις ὀνόμασι κοινωνίαν ἐπισκοπεῖν, δι' ὧν τὸ ὁμότιμον τῆς ἀξίας τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα διασημαίνεται, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ ἀγεννήτου πρὸς τὸ γεννητὸν ἀντιθέσεως τὸ παραλλαχγμένον τῆς φύσεως συλλογίζεσθαι· τοῦτο γὰρ εἶναι τὴν θείαν φύσιν, ὅπερ σημαίνει τὸ τῆς ἀγεννησίας ὄνομα. Εἴτα πάντων τῶν ἀνθρώπων τῶν γε νοῦν ἔχόντων ἀμήχανον εἶναι λογισομένων δυνάμει τινὶ ῥημάτων τὴν ἀφραστον φύσιν ἐξαγγελλοῦναι, οὔτε τῆς γνώσεως ἡμῶν τοσοῦτον ἐκτεινομένης, ὥς εἰς τὰ ὑπερπέκεινα τῶν γινωσκομένων φθάνειν, οὔτε τῆς τῶν λόγων ὑπηρεσίας τοσαύτην δύναμιν ἐν ἡμῖν κεκληρωμένης, ὥς ἱκανὴν εἶναι τὸ νοηθῆν ἐξαγγελλοῦναι, εἴπερ τι ὅλως ὑψηλὸν τε καὶ θεῖον ἐπὶ νοῦν ἔλθοι. Πάλιν οἱ σοφοὶ οὗτοι πολλὴν ἀβελτηρίαν καὶ τῆς λογικῆς ἐπιστήμης ἀπειρίαν τῶν πολλῶν καταψηριζόμενοι, αὐτοὶ τὴν εἰδέναι διαθεσαιοῦνται ταύτην, καὶ οἷς ἂν ἐθέλωσι δύνασθαι τὴν περὶ τούτων ἐμποιῆσαι γνῶσιν, καὶ διὰ τοῦτο λέγουσι μὴδὲν ἕτερον εἶναι τὴν θείαν φύσιν, πλὴν τὴν ἀγεννησίαν αὐτὴν· καὶ ταύτην κυριωτάτην καὶ ἀνωτάτην καὶ ἀκωτάτω προσαγορεύοντες, ἅπαν τὸ μεγαλεῖον τῆς θεότητος τῇ φωνῇ ταύτῃ ἐγκατακλείουσιν· ὥς ἐκ τούτου κατασκευάζεσθαι· εἰ ἡ ἀγεννησία τὸ κυριώτατον τῆς οὐσίας ἐστὶ, καὶ τὰ λοιπὰ τῶν θεοπρεπῶν ὀνομάτων ταύτῃ συνήρτηται, ἡ θεότης, ἡ δύναμις, ἡ ἀφθαρσία, καὶ τὰ ἄλλα πάντα. Εἰ οὖν ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἡ ἀγεννησία ἐστὶ, πάντως εἰ τοῦτο μὴ λέγεται, οὐδὲ ἐκεῖνα ἐστίν. Ὡς γὰρ τὸ λογικόν, καὶ τὸ γελαστικόν, καὶ τὸ ἐπιστήμης δεκτικόν, ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου ἐστίν· εἰ δὲ τι μὴ ἐστὶν ἀνθρώπου, οὐδὲ ἐν τοῖς ἰδιώμασι πάντως ἔσται τῆς φύσεως, οὕτως εἴπερ ἀγεννησία ἐστὶν ἡ ἀληθινὴ θεότης, ὧς τὸ ὄνομα τοῦτο μὴ πρόσ-ἐστιν, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν τὴν θεότητα χαρακτηριζόντων τούτῳ πάντως ἐφευρεθήσεται. Τῆς οὖν ἀγεννησίας περὶ τὸν Υἱὸν μὴ λεγομένης, τὸ μὴδὲ τὰ λοιπὰ πάντα τῶν ὁψέων τε καὶ θεοπρεπῶν ὀνομάτων, ἐπ' αὐτοῦ

A dogma mortiferum, velut melle quodam filitum, cum in audientis animum ad fallendum infuderint, nempe Unigenitum Deum non esse verum Deum : per hoc alia omnia taciti conficiunt. Nam cum semel persuasi fuerint, non vere Deum esse, hinc consequitur, neque aliud quidquam eorum quæ de ipso Deo decore dicuntur, in veritate dici. Si enim neque Filius, neque Deus ex veritate, sed ex abusu horum utrumque, omnino reliqua nomina, quibus a divina Scriptura nominatur, a veritate separata sunt. Non sane illud quidem in eo vere dicetur, hoc autem veritate carebit, sed plane omnia sese consequentur. Quare Deus si hic vere fuerit, et iudicem, et regem, et quæ de ipso singula dicuntur, sicut dicuntur, esse necessarium est. Quod si deitas falso de eo affirmaretur, neque aliud quidquam eorum quæ de ipso dicuntur, vere enuntiaretur. Persuasis igitur illis qui decepti fuerunt, et in fraudem inducti, in Unigenito deitatis appellationem falsinominem esse, continuo neque eum colendum esse, et pie adorandum, neque ei debitum Deo honoremtribuendum esse, simul præstructum est : ut igitur efficax esset contra Salvatorem conatus et aggressio, hanc viam et rationem excogitarunt. Non oportere consulunt, quæ est in nominibus communionem considerare, quibus par honor dignitatis Filii cum Patre significatur; sed ex ingeniiti cum genito oppositione, naturæ differentiam et discrimen ratiocinatione colligere : hoc enim esse divinam naturam quod nomen ἀγεννησίας significat. Deinde cum omnes homines mente præditi fieri non posse existiment, ut ulla verborum potestate ineffabilis natura enuntiatur, cum etiam neque nostra cognitio tantum extendatur, ut ad illa quæ superant omnia quæ cognoscuntur, pervenire possit, neque sermonum ministerium tantam in nobis potestatem sortitum est, ut satis esse queat ad id quod mente concipitur effereudum, siquidem penitus quiddam excelsum et divinum in mentem venerit. Rursus isti sapientes magnæ inertiae et disceptatricis scientiæ imperitiæ multos accusantes, ipsi se hanc scire confirmant, et quibus velint profitentur se posse de his cognitionem inserere. Atque idcirco dicunt nihil aliud esse divinam naturam quam ipsam ἀγεννησίαν, et hanc principalissimam et supremam, et in summo gradu prædicantes, quidquid magnificum est et eximium de deitate hac voce includunt : ita ut ex hoc conficiatur : si ἀγεννησία est, id quod principalissimum est essentiae, et reliqua omnia quæ Deo conveniunt, hac comprehensa sunt et annexa, deitas, potestas, incorruptibilitas, et alia omnia. Si igitur hæc et huiusmodi est ἀγεννησία, omnino si hoc non dicitur, neque sunt illa : ut enim rationale et risibile, et scientiæ capax proprium est hominis : quod si amplius neque est homo, neque in proprietatibus naturæ erit : haud secus si ἀγεννησία est vera deitas, cui hoc nomen non competit, neque aliud quidquam eorum quæ deitatem expriment, in hoc omnino invenietur. Si ergo ἀγεννησία de Filio non dicitur,

neque reliqua excelsa et Deo decora nomina in eo proprie dici præstructum est; hoc igitur esse divinorum mysteriorum comprehensionem definiunt, nempe Filii deitatem sperni, palam fere et in propatulo exclamantes omni auditum præbenti, quod Licet tibi secundum cognitionem perfecto esse, non credenti Unigenito Deo, quod ipse vere est Deus, neque Filium honore afficienti et colenti, sicut Pater honoratur et colitur, non Filium sed creaturam natura existimanti; non Dominum, non herum, sed servum et subjectum. Ad hoc enim spectat consilii eorum finis, tametsi verbis aliis blasphemia contegitur.

Propterea varie in priore scriptione tripudians argutiarum versutis et varia ingenitum arte tractans, deceptorum surripit intelligentiam, in quibus dicit: *Quare si neque ex commentatione, neque privatione, neque in parte; est enim partis exors; sive individuus, neque in ipso est alterum, unus enim et solus ingenitus: ipse igitur ingenita erit essentia.* Cum igitur doctor noster perspexisset damnum quod ex necessitate consequitur et maligne succussis ac deceptis infertur, quod ipsius est in Dominum confessionis transgressio, nempe assensio hujus propositionis ipsum non esse vere Deum, ad quod verborum horum consecutio contorquet dogma; propterea hoc quidem ut partem non in Deo dici tamen agnitionem non contradicit, simplexque et quantitatis magnitudinisque expers et incompositum etiam ipse Deum confitens, hoc autem neque secundum commentationem oportere in ipso hanc cognominationem dici, et contradicit et demonstrat: quibus non immanens neque acquiescens iste scriptitator, rursus nobis suam sapientiam in secundo sermone ex adverso objicit, his quæ de opinione, id est, commentatione dicta fuerant repugnans.

Sed tempus opportunum fuerit reliquum, quod ad hoc pertinet astruptionis ipsis in memoriam revocare, tantum hoc solum subdentes: Non est in humana natura facultas, ad exactam cognitionem essentiae Dei: fortasse autem hoc in sola humana potentia affirmare parum est; verum etiam incorpoream naturam inferiorem si quis dixerit, quam ut possit capere et complecti cognitione infinitam naturam, neque omnino aberrabit, ut licet exemplis familiaribus animo percipere. Quod cum multa sint etiam differentia quæ per carnem vitam sortita sunt animalia, quædam quidem volatilia, quædam vero terrestria, quodque nubes superat alarum virtute, et quod cavis insidet, et in latibus latitat: si quidem inter se comparentur, non parum distare videbitur aerium a terrestri. Si vero cum sideribus, et non errante orbe fiat comparatio, nihil minus a cælo discretum esse quod in sublimi per volatum fertur, ab animalibus terrestribus putabitur. Sic angelorum potestas eum nostra collata multo plus præcellere videtur, quod nullo sensu inturbata nuda et revelata cognitrice potestate

κυρίως λέγεσθαι κατεσκευάσθη· τοῦτο οὖν εἶναι τὴν κατάλληλιν τῶν θείων μυστηρίων ὀρίζονται, τὸ ἀδεισῆσθαι τοῦ Υἱοῦ τὴν θεότητα, μονοῦ φανερώς ἐμθεῶντες παντὶ τῷ τὴν ἀκοὴν ὑπέχοντι, ὅτι σοὶ ἔξεστι τελεῖν κατὰ τὴν γνῶσιν εἶναι, μὴ πιστεύοντι τῷ Μονογενεῖ Θεῷ, ὅτι ἐστὶ Θεὸς ἀληθῶς· μὴ τιμῶντι τὸν Υἱὸν, καθὼς τιμάται ὁ Πατήρ, μὴ Υἱὸν, ἀλλὰ κτίσμα κατὰ τὴν φύσιν εἶναι νομίζοντι· μὴ Κύριον, μὴ δεσπότην, ἀλλὰ δοῦλον καὶ ὑποχείριον. Πρὸς τοῦτο γὰρ βλέπει τὸ πέρας τῆς συμβουλῆς, καὶ ἐτέροις ῥήμασιν ἡ βλασφημία περικαλύπτεται.

Διὰ ταῦτα ποικίλως κατὰ τὴν προτέραν λογογραφίαν ἐμπυρρίχων τῇ τῶν σοφισμάτων στροφῇ, καὶ διαφόρως τεχνολογῶν τὸ ἀγέννητον, ἐκκλέπτει τὴν διάνοιαν τῶν ἐξαπατήτων, ἐν οἷς φησιν· Οὐκοῦν εἰ μήτε κατ' ἐπίνοιαν, μήτε κατὰ στήρησιν, μήτε ἐν μέρει· ἀμερὴς γάρ· μήτε ἐν αὐτῷ ἐστὶν ἕτερον, εἰς γὰρ καὶ μόνος ἀγέννητος· αὐτὸς ἂν εἴη οὐσία ἀγέννητος. Συνιδὼν τοίνυν ὁ διδάσκαλος ἡμῶν τὴν ἐκ τῆς ἀνάγκης ἐγγινομένην τοῖς παρακρουθεῖσι ζημίαν, ὅτι αὐτῆς ἐστὶ τῆς εἰς τὸν Κύριον ὁμολογίας παράβασις ἡ περὶ τοῦ μὴ εἶναι αὐτὸν ἀληθῶς θεὸν συγκατάθεσις· εἰς ὅπερ ἡ τῶν ῥημάτων τούτων ἀκολουθία καταστρέφει τὸ δόγμα. Διὰ τοῦτο τὸ μὲν ὡς μέρος μὴ ἐπιλέγεσθαι τῷ Θεῷ τὴν ἀγεννησίαν οὐκ ἀντιλέγει, ἀπλοῦν τε καὶ ἄποσον καὶ ἀμέγεθες καὶ ἀσύνθετον καὶ αὐτὸς συνομολογῶν εἶναι τὸ θεῖον, τὸ δὲ κατ' ἐπίνοιαν μὴ δεῖν ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἐπωνυμίαν λέγεσθαι ταύτην, καὶ ἀντιλέγει καὶ ἀποδείκνυσιν· οἷς οὐκ ἐμμένων ὁ λογογράφος, πάλιν ἡμῖν τὴν παρ' ἐαυτοῦ σοφίαν ἀντικαθίστησιν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν λόγων, τοῖς περὶ τῆς ἐπινοίας ῥηθεῖσιν ἀντιμαχόμενος.

Καίριος δ' ἂν εἴη λοιπὸν καὶ αὐτοῖς μνησθῆναι τῆς εἰς τοῦτο κατασκευῆς, τοσοῦτον ὑπειπόντας μόνον· Οὐκ ἐστὶν ἐν ἀνθρωπίνῃ φύσει δύναμις εἰς ἀκριβῆ κατανόησιν Θεοῦ οὐσίας· τάχα δὲ μικρόν ἐστιν ἐπὶ μόνης ἀποφύνασθαι τοῦτο τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως· ἀλλὰ καὶ τὴν ἀσώματον κτίσιν ἐλάττωνά τις εἰπών, ἥ ὥστε χωρῆσαι καὶ περιλαβεῖν τῇ γνῶσει τὴν ἀόριστον φύσιν, οὐ τοῦ πάντος ἀμαρτήσεται, οἷον ἐστὶν ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὑποδείγματων ὑπονοῆσαι. Ὅτι πολλῶν ὄντων καὶ διαφόρων τῶν διὰ σαρκὸς τὴν ζωὴν εἰληχόντων, τῶν μὲν πτηνῶν, τῶν δὲ χερσαίων, τό τε ὑπερνεφές ἐν τῇ τῶν πτερῶν δυνάμει γενόμενον, καὶ τὸ τοῖς κοίλοις καθιδρυμένον καὶ ἐμφωλεῖον. Εἰ μὲν πρὸς ἄλληλα κρῖνονται, οὐκ ὀλίγον ἂν ἀφαστᾶναι δόξη τοῦ χερσαίου τὸ ἐναέριον· εἰ δὲ πρὸς τὰ ἄστρα, καὶ τὴν ἀπλανῆ σφαῖραν ἡ σύγκρισις εἴη οὐδὲν ἐλάττον χωρῆσθαι τοῦ οὐρανοῦ τὸ μετεωροποροῦν διὰ πτήσεως τῶν περὶ γῆν νομισθῆσεται ζώων. Οὕτως καὶ ἡ τῶν ἀγγέλων δύναμις, τῷ μὲν ἡμετέρῳ συγκρινομένῃ, ἀμύπολῳ προέχειν δοκεῖ, ὅτι οὐδεμιᾶς αἰσθησεως ἐνοχλοῦσης. γυμνῇ τε καὶ ἀπαρακαλύπτῃ τῇ γνωτικῇ δυνάμει τῶν ὑψηλῶν

ἐπορεύεται. Εἰ δὲ πρὸς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ὄντως ὄντος καὶ ἡ ἐκείνων κατάληψις ἐξετάζοιτο, τάχα ὁ τολμή-
 σας εἰπεῖν μὴ πόρρω τῆς ἡμετέρας βραχυτέτος καὶ
 τὴν ἐκείνων δύναμιν ἀφαστάναι τῆς θείας κατανοή-
 σεως, οὐκ ἔξω τοῦ εἰκότος ἀποτολήσει. Πολὺ γὰρ
 τὸ μέσον καὶ ἀδιεξήτητον, ᾧ πρὸς τὴν κτιστὴν οὐ-
 σίαν ἡ ἀκτιστος φύσις διατετεῖχται· αὕτη πεπερά-
 τωται, ἐκείνη πέρας οὐκ ἔχει· αὕτη τοῖς ἰδίοις μέτροις
 κατὰ τὸ ἀρέσαν τῇ σοφίᾳ τοῦ πεποιηκότος ἐμπερι-
 εἴληπται· τῆς δὲ μέτρον ἡ ἀπειρία. Αὕτη διαστημα-
 τικῇ τινι παρατάσει συμπαρεκτείνεται, καὶ χρόνῳ
 καὶ τόπῳ περιειργομένη· ἐκείνη ὑπερεκπίπτει πᾶσαν
 διαστήματος ἔννοιαν· καθόπερ ἂν τις ἐπιβάλλῃ τὸν
 νοῦν, κατ' ἐκεῖνο τὴν πολυπραγμοσύνην ἐκφεύγουσα.
 Ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ καὶ ἀρχὴν τοῖς οὖσι καὶ τέλος
 ἔστιν ἐπινοῆσαι· ἡ δὲ ὑπὲρ τὴν κρίσιν μακαριότης
 οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος προσίεται, ἀλλ' ὑπὲρ τὸ ἐν
 ἑκατέρῳ σημαινόμενον πέφυκεν αἰὶ ὡσαύτως ἔχουσα,
 καὶ ἐφ' ἐαυτῆς βεδικυῖα, οὐ διαστηματικῶς ἐκ τινος
 εἰς τι τῇ ζωῇ διοδεύουσα. Οὔτε γὰρ μετουσίᾳ ζωῆς
 ἐτέρας ἐν τῷ ζῆν γίνεται, ὡς ἀκόλουθον εἶναι καὶ
 πέρας καὶ ἀρχὴν μετουσίᾳ νοεῖσθαι. Ἄλλ' αὐτὸ ὅπερ
 ἐστὶ, ζωὴ ἔστιν ἐν' αὐτῷ ἐνεργουμένη, οὔτε μεζῶν
 οὔτε ἐλάττω ἐκ προσθήκης ἢ ὑφαίρεσεως γινομένη.
 Ἡ μὲν γὰρ εἰς τὸ μεζῶν ἐπαύξησις, ἐν τῷ ἀπείρῳ
 χώρῳ οὐκ ἔχει. Τῆς δὲ κατὰ τὴν ἐλάττωσιν ἐπινοίας,
 τὸ κατὰ φύσιν ἀπαθὲς ἀνεπίδεκτον. Ὅσπερ δὲ τὸν
 οὐρανὸν ὁρῶντες, καὶ τρόπον τινὰ διὰ τῶν ὁρατικῶν
 αἰσθητηρίων τοῦ κατὰ τὸ ὕψος ἐφαπτόμενοι κάλλους,
 εἶναι μὲν τὸ φαινόμενον οὐκ ἀμφιβάλλομεν· τὸ δὲ τί
 ἔστιν ἐρωτηθέντες διερμηνεύσαι τῷ λόγῳ τὴν φύσιν
 οὐκ ἔχομεν· θαυμάζομεν δὲ μόνον τὴν ἐγκύκλιον τοῦ
 παντὸς ὁρῶντες περιφορὰν, καὶ τῶν πλανήτων τὴν
 ἐναρμόνιον ἐπὶ τὸ ἐμπαλιν κίνησιν, κύκλον τέ τινα
 τὸν λεγόμενον ζωφόρον, κατὰ τὸ λοξὸν ἐγκυχαγαμέ-
 νον τῷ πόλῳ, ᾧ τὴν κίνησιν τῶν κατὰ τὸ ἐναντιὸν
 εἰλουμένων παρατηροῦσιν οἱ ταῦτα σοφοί· φωστή-
 ρων τε διαφορὰς κατὰ τε τὰ μεγέθη καὶ τὰς αὐγῶν
 διάδητας, ἐπιτολάς τε καὶ δύσεις κατὰ τὴν ἐγκύκλιον
 τοῦ ἔτους περίοδον ἐπὶ τῶν αὐτῶν αἰ καίρων γινο-
 μένας ἀπαρabaύτως συνόδους τε τῶν πλανωμένων, καὶ
 ὑποδρομάς τῶν υποθεδικῶν, καὶ ἐκλείψεις τῶν
 ὑπερκειμένων, καὶ γῆς ἀποσκιάσεις, καὶ ἀποκατα-
 στάσεις τῶν ἐκλειπόντων, τὴν τε πολυειδῆ τῆς σελή-
 νης ἀλλοίωσιν, καὶ τοῦ ἡλίου τὴν ἐπὶ τοῦ μέσου τῶν
 πόλων κίνησιν, ὡς ἀνάπλεως ὦν τοῦ ἰδίου φωτὸς
 καὶ ταῖς ἀκτίσιν ἐν κύκλῳ καταστεφῆς, πάντα τε τῇ
 φωτιστικῇ δυνάμει περιπτυσσόμενος, ἔστιν ὅτε καὶ
 αὐτὸς ἐκλείπει τοῦ σεληναίου σώματος, ὡς φασιν,
 ἐπιπροσθύντος. Καὶ ὡς κατὰ τὸ βούλημα τοῦ δια-
 τάξαντος αἰὶ τὸν ἰδίον δρόμον ἀνῶν, περιπορεύεται
 διὰ τῆς τεταγμένης προόδου καὶ υποβάσεως, τὰς τέσ-
 σαρὰς τοῦ ἔτους ὥρας ἐν ἑαυταῖς ἀνελίσσων. Ταῦτα
 ὁρῶντες, εἶναι μὲν τὰ φαινόμενα δι' ὧν ὁρῶμεν οὐκ
 ἀμφιβάλλομεν· οὐσίαν δὲ λόγων ἐκάστου τοσοῦτον
 τῶν ὄντων ἀπέχον κατανοῆσαι, ὅσον εἰ μὴδὲ τὴν
 ἀρχὴν τῇ αἰσθήσει τὸ φανὲν ἐγνωρίσαμεν. Οὕτω καὶ
 τὸν ποιητὴν τοῦ κόσμου, ὅτι μὲν ἔστιν οἶδαμεν, τὸν
 δὲ τῆς οὐσίας λόγον ἀγνοεῖν οὐκ ἀρνούμεθα.

A quæ sunt excelsa et summa expetit. Quod si cum
 maiestate ejus qui vere est, illorum comprehensio
 examinetur, fortasse qui ausus fuerit dicere non
 longe a nostra brevitate illorum vim a divina
 cognitione distare, non absque probabili ratione
 audebit. Multum enim quod intermedium est et im-
 pervium, quo ad creatam naturam increata natura
 præmunita est et obvallata: ipsa finita est et ter-
 minata, illa vero terminum non habet; hæc suis
 mensuris, sicut ejus qui fecit sapientiæ placuit,
 circumprehensa est, illius vero mensura infinitas
 ipsa; hæc intervallari quadam extensione proten-
 ditur, temporeque et loco coercita, illa omnem inter-
 valli notionem superat. Ad quod quis mentem immi-
 serit, secundum illud curiositatem effugiens in hac
 vita et principium eorum quæ sunt, et finem licet
 intelligere: hæc supra creaturam beatitudo, neque
 principium, neque finem appetit, sed supra id est
 quod in utroque significatur, semper eodem modo
 sese habens, et in seipsa ingressa, non per interval-
 lum ex aliquo ad aliquid in vita iter faciens: non
 enim vite alterius participatione vivendo gignitur,
 ita ut consequens sit, et terminum, et principium
 participationis mente et intelligentia complecti. Sed
 ipsum quod est, vita est in ipso operans, quæ ne-
 que major neque minor ex accessione vel sub-
 stractione fit. Nam quod in majus sit incrementum,
 in infinito locum non habet. Quod enim secundum
 naturam impatibile est, notionis quæ fit secundum
 decrementum, non est capax. Quemadmodum autem
 cælum intuentes, et quodammodo per visoria in-
 strumenta pulchritudinem quæ in sublimi est, attingentes,
 esse quidem quod apparet non ambigimus,
 quid autem sit interrogati definire oratione non
 possumus; sed solum circularem ambitum universi
 contemplantes admiramur. Atque planetarum con-
 cordem et concinnum motum in contrarium: circulumque
 quemdam, qui Zodiacus dicitur, in obli-
 quum polo insculptum, in quo motionem eorum,
 quæ in contrarium volvuntur, observant harum re-
 rum docti et sapientes. Luminarium autem differen-
 tias secundum magnitudines et ipsorum proprietates,
 ortusque et occasus, secundum circularem anni
 circuitum in iisdem semper temporibus factas sine
 errore ullo et evagatione, coitusque errantium et
 subcursus subeuntium, et defectus supereminentium,
 et terræ obumbrationes et revolutiones deficientium,
 multiformemque lunæ mutationem, solisque in me-
 dio polorum motum, ut propria luce plenus
 est, suisque radiis in circulo coronatus omnia
 sua illustrante potestate complectens, interdum
 etiam ipse deficit, lunari corpore, ut aiunt,
 occursante et obumbrante. Atque ut pro voluntate
 ordinantis semper suum cursum conficiens, circuit
 et obambulat per sibi constitutum progressum et
 ordinatum locum, quatuor anni diversa tempora in
 seipsis convolvens, hæc suspicientes quæ apparent,
 esse quidem per ea quæ cernimus non dubitamus,
 sed rationum essentiam ejusque eorum quæ sunt,

tantum abest ut intelligamus, quantum si neque principium sensu quod apparuit cognovissemus : sic et mundi factorem quod certe sit novimus, essentiali autem rationem sive definitionem nos ignorare non negamus.

Qui autem hæc se scire jactant, prius de his quæ inferioris sunt naturæ dicant, quid esse putent cæleste corpus? quænam sit quæ orbes defert per universum machina? in quo motionem fieri opinentur? quod enim quis intelligentia reputaverit, prorsus in dubium et incertum, atque incomprehensibile ratio procedens desinet; sive enim corpus similiter figuratum dicat quis in forma circumscriptum lationem continere, sic semper cursum flectens, consimili modo circum seipsum convolvi, necessitate complectentis ad rectum sursum ferri cohibitum: quomodo dicet, hæc corpora permanere? cur non longa et continua detritione inter se absumantur? Quomodo etiam efficitur motus duorum corporum simul natorum ad formam sibi invicem congruentium, cum alterum immobile maneat; immobilitate enim complectentis, quod intus constringitur, prorsus ad suum actum invalidum erit. Quid est quod continentis illius soliditatem firmat ita ut inconcussum permaneat, a connexo motu non agitatam? Quod si etiam illius secundum intellectus curiosam indagationem sedes aliqua esse existimetur, quæ conservet in solido statum, procul dubio ex consecutione procedens ratio, etiam illius baseos basin curiose inquireret, hucusque aliam, et sic deinceps aliam. Atque ita per similia inquisitio progrediens in infinitum prodibit, et in dubium atque inextricabile desinet, hoc ultimo corpore ad universi constitutionem substrato, aliquod quod sit ulterius semper investigans. Ita ut nusquam stare possit ratio semper complectentis complexum et ambitum inquirens. Sed hæc quidem ita se habere alii negant. Vacuum autem quiddam secundum vanam eorum, qui in his multum studium et operam posuerunt, suspicionem, cælestibus dorsis et convexis circumfusus est. Atque in hoc labens universi vertigo in seipsam reflectitur, nullum ex solido aliquo inveniens repulsum, qui possit ex contraria basi insistere et incidere procedentem in orbem motionem. Quid igitur illud vacuum, quod neque corpus, aiunt, neque notio? et quousque stat? et quid illud suscipit? Quæ autem solidi, et renitentis cum inani et non subsistente cognatio? Quid est, quod sit intermedium his quæ natura disjuncta sunt et differunt? Quomodo per ea quæ sunt diversæ naturæ tanta universi compages, et apta compositio constituitur? Quid autem cælum ipsum esse quis dixerit? an quid mistum ex elementis quæ in eo continentur, vel unum ex omnibus, vel aliud quiddam præter hæc? Quid autem esse stellas ipsas? Unde ipsis splendorem affulgere dixerit? Et hic splendor quid est? Et quomodo constituitur? Differentiæ autem ipsorum secundum pulchritudinem et magnitudinem quænam ratio? Interiores autem circulos contrarium universo motum circumagentes

Οἱ δὲ γινώσκοντες ταῦτα κομπάζοντες, πρότερον περὶ τῶν ἐπιβεβηκότων εἰπάτωσαν· τί τὸ οὐράνιον οἶονται σῶμα; τίνα τὴν κυκλοφοροῦσαν διὰ παντὸς μηχανὴν, ἐν τίνι δὲ τὴν κίνησιν γίνεσθαι; ὅπερ γὰρ ἂν τις τῇ διανοίᾳ λογίσσεται, πάντως εἰς τὸ ἀμήχανόν τε καὶ ἀκατάληπτον ὁ λογισμὸς προῶν καταλήξει. Ἐκτε γὰρ ἕτερον ὁμοιοσημάτιστον σῶμα λέγοιτό τις ἐν τύπῳ περιηρησμένον περικρατεῖν τὴν φορὰν, ὥς αἰετὸν τὸν δρόμον καμπτόμενον ὁμοιοτρόπως περὶ ἑαυτὸν ἀνελίσσασθαι, τῇ ἀνάγκῃ τοῦ περιέχοντος ἐξενεχθῆναι πρὸς τὸ εὐθὺ κυλωόμενον· πῶς ἐρεῖ διαμένειν ταῦτα τὰ σώματα, διὰ τῆς διηνεκοῦς τρίψεως; ἐν ἀλλήλοις οὐ δαπανώμενα; Πῶς δὲ καὶ ἐνεργεῖται ἡ κίνησις, δύο σωμάτων ὁμοφυῶν πρὸς τύπον ἀλλήλοις ἐναρμωτομένων, ὅταν τὸ ἕτερον ἀκίνητον μένῃ. Τῇ γὰρ ἀκινήσει τὸ περιβεβηγμένον τὸ ἐντὸς διασφινγόμενον ἀδυνατήσει πάντως πρὸς τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν. τί δὲ καὶ τὸ ἐδράζον τοῦ περιέχοντος ἐκείνου τὴν παγίωττα· ὥστε διαμένειν ἄσειστον ὑπὸ τοῦ ἐνηρησμένου κινήσεως μὴ τινασόμενον; Εἰ δὲ καὶ ἐκείνου κατὰ τὴν πολυπραγμοσύνην τῆς διανοίας εἶναι τις ἔδρα ὑπολειφθεῖ ἡ συντηρούσα ἐν τῷ παγίῳ τὴν στάσιν, πάντως προῶν κατὰ τὸ ἀκόλουθον ὁ λόγος, καὶ ἐκείνης πολυπραγμονήσει βάσιν τῆς βάσεως, καὶ ταύτης ἄλλην, καὶ τῆς ἐφεξῆς ἐτέραν. Καὶ οὕτω διὰ τῶν ὁμοίων ἡ ἐξέτασις ἀνιούσα, πρὸς τὸ ἀπειρον ἐνεχθήσεται, καὶ εἰς ἀπορον καταλήξει, τοῦ κατὰ τὸ ἔσχατον εἰς τὴν τοῦ παντὸς σύστασιν ὑποβεβλημένου σώματος, τὸ ἐπέκεινα τούτων πάλιν κατεξετάζουσα, ὥς μηδαιμὸν στήναι τὸν λόγον τοῦ αἰετὸς περιέχοντος τὴν περιβολὴν ζητοῦντα. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν, οὐχί· κενὸν δὲ τι κατὰ τὴν ματαίαν τῶν ταῦτα περιελοσοφικῶν ὑπόνοιαν τοῖς οὐράνιοις περιέχεται νότοις· καὶ τούτῳ ἐνολισθαίνουσα τοῦ παντὸς ἡ διήνησις, πρὸς ἑαυτὴν ἀναστρέφει, μηδεμίαν ἐκ στερεοῦ τίνος ἀντιτυπίαν εὐρίσκουσα, τὴν δυναμένην ἐξ ἀντιθέσεως στήσαι, καὶ ἀνακοῦσαι προτούσαν ἐν κύκλῳ τὴν κίνησιν. τί τοίνυν ἐστὶ τὸ κενὸν ἐκεῖνο, ὃ μήτε σῶμα, φασί, μήτε νόημα; Καὶ μέχρι τίνος ἰστάμενον; Καὶ τί τὸ διαδεχόμενον; Τίς δὲ τοῦ ναστοῦ καὶ ἀντιτύπου ἡ πρὸς τὸ κενὸν καὶ ἀνυπόστατον ἐκεῖνο συγγένεια; τί τὸ μεσιτεύον τοῖς παρηλλαγμένοις τῇ φύσει; Πῶς δὲ διὰ τῶν ἑτεροφυῶν ἡ τοσαύτη τοῦ παντὸς εὐαρμωσία συνίσταται; τί δ' ἂν τις εἰποι τὸν οὐρανὸν αὐτὸν εἶναι; μίγμα τι τῶν περιεχομένων στοιχείων, ἢ ἐν ἐξ ἀπάντων, ἢ ἄλλο τι περὶ ταῦτα; τί δὲ τοὺς ἀστέρας αὐτούς; Πῶθεν δὲ αὐτοῖς τὴν αὐτὴν ἀποστολίδειν; τί οὖσαν, καὶ ὅπως συνιστάμενην· τῆς δὲ διαφορᾶς αὐτῶν κατὰ τε τὸ κάλλος καὶ μέγεθος λόγος τίς; τοὺς δὲ ἐντὸς ἐπτὰ κύκλους τὴν ἐναντίαν τῷ παντὶ κίνησιν περιεχομένους, τί εἶναι, ἢ ὑπὸ ποίας ἀνάγκης ἐλαύνεσθαι; τὸ δὲ αἶθρον ἐκεῖνο καὶ αἰθέριον πῦρ, καὶ ὃ ἐγκαχυμένος διὰ μέσου ἀήρ, οἷόν τι διατεχίσμα γενόμενος τῆς θερμαντικῆς τε καὶ ἀναλωτικῆς φύσεως, πρὸς τὴν ὑγρὰν καὶ εὐανέλωτον; Καὶ ὅπως κατὰ τὸ ἔσχατον ἡ γῆ τῷ

verant, necessitas enim ratiocinationum hoc ju-
bet.

Quam miseri et solertia destituti! Quam infelix
ipsis et exitialis considerata philosophia! Quis ita
data opera sponte sua ruit in barathrum, sicut isti
labore et studio lacum blasphemiarum sibi ipsis fo-
derunt? quanta mensura a spe Christianorum fru-
strati sunt et excisi! Quali hiatus ad servatricem
fidem intersepti sunt! Quanto sinu a fide patris
Abraham demigrarunt! Ille (si oportet secundum in-
genii sublimitatem Apostoli mutata voce allego-
rice mentem et sensum historiarum intelligere, ma-
nente nimirum historica veritate), ille, inquam, di-
vino mandato exsul e terra propria et cognatione
sua egressionem fecit viro prophetarum decoram; ad Dei
cognitionem urgenti. Non enim mihi videtur quæ-
dam localis demigratio eorum quæ intelligibiliter
iuvenerunt, conciliare comprehensionem, sed ipse
ex seipso et propria terra, nempe ex terreno et
humili spiritu egressus, ut quoad fieri potest, supra
communis naturæ terminos suam ipsius intelli-
gentiam extollat, animique cum sensibus cogna-
tionem relinquat: ut nullo eorum quæ sensui ap-
parent præpeditus, ad cognitionem eorum, quæ
sensum oculorum effugiant, obscureretur et caliget;
neque auditu circumsonante, neque visu in his
quæ apparent intelligentiam seducente, quemad-
modum ait Apostolus; per fidem ambulans, non
speciem¹⁰, in tantum subrectus fuit cognitionis
magnitudine et excellentia, ita ut humanæ per-
fectionis terminus existimeretur: in tantum Dei
cognitionem adeptus, quantum fas est brevem et
mortalem hanc potentiam extentam capere. Quam-
obrem *omnis creaturæ Dominus*, ac si aliquid in-
venit fuisse patriarchæ factus, proprie *Deus*
Abraham nominatur: veruntamen quid de illo
sermo dicit? quod exivit nesciens quo iret¹¹. Sed
neque illi nomen ejus quem diligebat, discere li-
cuit; neque tamen ob hanc ignorantiam ægre tulit
aut erubuit. Hoc igitur ipsi erat securum et tuta, ad
id quod quærebatur, deductio, quod nulla eorum
quæ prompta sunt ad cognitionem in his notitiis
quæ de Deo sunt, quasi manu duceretur, quodque
nullo penitus eorum quæ comprehendere possunt,
commota ipsius intelligentia progressum ejus sisteret,

Sed quemadmodum indigenam ejus sapientiam,
Chaldaicam dico philosophiam, usque ad ea quæ
apparent consistentem ratiocinatione cum transi-
lisset, atque his quæ sensu cognoscuntur excelsior
factus, ex pulchritudine eorum quæ contempla-
tione percipiuntur, atque ex cælestium miracu-
lorum concinnitate, formis non effictam nec ex-
pressam pulchritudinem videre expectavit: sic et alia
omnia quæ ratiocinatione procedens comprehende-
bat, sive potentiam, sive bonitatem, sive quod est
esse absque origine et principio, sive quod nullo
definitur termino, sive quid aliud tale cogitatum

A δυσχυρίζονται. Ἡ γὰρ τῶν συλλογισμῶν ἀνάγκη τοῦτο
κελεύει.

Ὡς δὲ βέλαιοι τῆς ἀγχινοίας· ὡς δυστυχὲς αὐτοὺς
καὶ διέθριος ἡ κατεσκευασμένη φιλοσοφία! Τίς οὕτω
κατὰ σπουδὴν αὐτομολεῖ πρὸς τὸ βάραθρον, ὡς οὕτω
πόνῳ καὶ σπουδῇ τὸν λάκκον ἑαυτοῦ τῆς βλασφημίας
ὠρύξαντο; ὅσῳ τῷ μέτρῳ τῆς ἐλπίδος τῶν Χριστιανῶν
ἀφωρίσθησαν· οἷψ χάσματι πρὸς τὴν σωζομένην
πίστιν διετειχίσθησαν· ὅσον τὸν κόλπον τῆς πίστεως
τοῦ Πατρὸς Ἀβραάμ ἀπακρίσθησαν! Ἐκεῖνος (εἰ δὲ
κατὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου μεγαλοφυίαν ἀλλάξαντα
τὴν φωνὴν ἀλληγορικῶς τὸν νοῦν τῆς ἱστορίας κατα-
νοῆσαι, μενούσης δηλαδὴ καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας)
ἐξῆλθε διὰ θελοῦ προστάγματος τῆς ἰδίας γῆς, καὶ
τῆς καθ' ἑαυτὸν συγγενείας, ἐξοδὸν ἀνδρὶ προφήτῃ
πρὸς Θεοῦ κατανόησιν ἐπειγομένῳ πρέπουσαν. Οὐ γὰρ
μοι δοκεῖ τις τοπικὴ μετανάστασις τῶν νοητῶς εὐρι-
σκομένων προσεῖναι τὴν κατάληψιν. Ἄλλ' αὐτοὺς ἑα-
τοῦ καὶ τῆς ἰδίας γῆς, τοῦ γῆινου τε καὶ ταπεινοῦ
λέγω φρονήματος ἐξω γενόμενος, καὶ ὑπεράρας ὡς
οἶδεν τε τὴν τῶν κοινῶν τῆς φύσεως ὄρων ἑαυτοῦ τὴν
διάνοιαν, καὶ καταλιπὼν τῆς ψυχῆς τὴν πρὸς τὰς
αἰσθησεις συγγένειαν· ὡς μηδενὶ τῶν κατ' αἰσθησιν
προφαινομένων διοικούμενος, πρὸς τὴν κατανόησιν
τῶν ἀοράτων ἀμαυρωθῆναι, μήτε ἀκοῆς περιχούσης,
μήτε βίβως ἐν τοῖς φαινομένοις τὴν διάνοιαν διαπλα-
νύσης, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, διὰ πίστεως περι-
πατῶν, οὐ διὰ εἰδους, εἰς τοσοῦτον ἐπὶ ῥῆθι τῇ μεγα-
λοφυίᾳ τῆς γνώσεως, ὥστε ὅρος νομισθῆναι τῆς ἀν-
θρωπίνης τελειώσεως· τοσοῦτον γνοῦς τὸν Θεόν, ὅσον
ἦν δυνατόν τὴν βραχείαν καὶ ἐπὶ κτηρὸν ταύτην δύνα-
μιν ὑπερταθεῖσαν χωρῆσαι. Τοιγαροῦν καὶ ὁ πάσης
κτίσεως Κύριος, ὥσπερ τι εὐρημα τοῦ πατριάρχου
γενόμενος, ἰδίως Θεὸς τοῦ Ἀβραάμ ὀνομάζεται.
Ἄλλ' ὅμως; τί φησι περὶ ἐκείνου ὁ λόγος; Ὅτι ἐξ-
ῆλθεν, οὐκ ἐπιστάμενος ποῦ ἀπέρχεται· ἀλλ' οὐδὲ τὸ
ὄνομα τοῦ ἀγαπωμένου μαθεῖν χωρῆσας, οὔτε μὴν
τῇ ἀγνοίᾳ ταύτῃ δυσανασχετῶν τε καὶ αἰσχυρόμενος.
Τοῦτο μὲν οὖν αὐτῷ καὶ ἡ ἀσφαλὴς ἦν τὸ ζητούμενον
ὁδηγία, τὸ μηδενὶ τῶν προγεγῶτων εἰς κατανόησιν ἐν-
ταῖς περὶ τοῦ Θεοῦ διανοίαις χειραγωγεῖσθαι· μηδὲ
τινι ὅλως τῶν καταλαμβανομένων ἐνσεύσασαν αὐτῷ
ποτε τὴν διάνοιαν στήναι τῆς εἰς τὸ ἐπέκεινα τῶν γι-
νωσκομένων πορείας.

ad id quod omnia quæ cognoscuntur superat.

Ἄλλ' ὥσπερ τὴν ἐγχείριον αὐτοῦ σοφίαν, τὴν Χαλ-
δαϊκὴν λέγω φιλοσοφίαν, μέχρι τῶν φαινομένων ἐστῶ-
σαν τῷ λογισμῷ διαβάς, καὶ ὑψηλότερος τῶν διὰ τῆς αἰ-
σθησεως γινωσκομένων γενόμενος, ἐκ τοῦ κάλλους τῶν
θεωρουμένων, καὶ ἐκ τῆς εὐαρμοστίας τῶν οὐρανίων
θαυμάτων, τὸ ἀτύπωτον κάλλος ἰδεῖν ἐπεθύμησεν·
οὕτω καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὅσα προτῶν τῷ λογισμῷ
κατελάμβανεν, εἴτε δύναμιν, εἴτε ἀγαθότητα, εἴτε τὸ
ἀνάρχως εἶναι, εἴτε τὸ πρὸς οὐδὲν πέρας ὀρίζεσθαι,
εἴτε τι τοιοῦτον ἕτερον νόημα περὶ τὴν θεῖαν φύσιν
εὐρίσκειται, πάντα ἐφόδια πρὸς τὴν ἀνω πορείαν, καὶ
ὑποβάθρας ποιούμενος, καὶ ἀεὶ τοῖς εὐρισκομένοις

¹⁰ II Cor. v, 7. ¹¹ Hebr. xi, 8.

ἐπεπειδόμενος καὶ τοῖς ἐμπροσθεν ἐπικτεινόμενος τὰς ἀ
καλὰς ἐκείνας ἀναβάσεις. καθὼς φησὶν ὁ Προφήτης,
ἐν τῇ καρδίᾳ διατιθέμενος, καὶ πᾶν τὸ καταλαμβάνο-
μενον ὑπὸ τῆς ἰδίας δυνάμεως, ὡς τοῦ ζητουμένου
μικρότερον ὑπερβαίνων· ἐπεὶ πᾶσαν ἐν ταῖς περὶ
τοῦ Θεοῦ ὑπολήψεσι τὴν ἐξ ὀνόματος γινωμένην τῆς
φύσεως εἰκασίαν παρέδραμεν, ἐκκαθήρας τὸν λογισμὸν
τῶν τοιούτων ὑπονοῶν, ἀμειγῆ τε καὶ καθαρὰν πάσης
ἐννοίας τὴν πίστιν ἀναλαβὼν, τοῦτο σημεῖον ἐποιή-
σατο τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιγνώσεως ἀπλανές τε καὶ ἐκζη-
λόν, τὸ κρείττω καὶ ὑψηλότερον παντὸς γνωριστικοῦ
σημεῖον τὸν Θεὸν εἶναι πιστεύσαι. Διὰ τοι τοῦτο μετὰ
τὴν ἐπιπισσοῦσαν ἐκείνην ἔκστασιν ἐκ τῶν ὑψηλῶν
θεαμάτων, πάλιν ἐς τὴν ἀνθρωπίνην κατακύψας ἀσθέ-
νειαν· Ἐγὼ δὲ εἰμι, φησὶ, γῇ καὶ σποδός· του-
τόστιν, ἀφωνός τε καὶ ἀνεργήτος, ὡς πρὸς τὴν τοῦ
νοηθέντος ἀγαθοῦ ἐρμηλείαν. Ἡ γὰρ γῆ δοκεῖ μοι
καὶ ἡ τέφρα τὸ ἔψυχον καὶ τὸ ἄγονον ἅμα διασημαί-
νειν, καὶ οὕτω νόμος πίστεως γίνεται τῷ μετὰ ταῦτα
βίῳ· διδάσκων τῇ κατ' αὐτὸν ἱστορίᾳ τοὺς τῷ Θεῷ
προσιόντας, ὅτι οὐκ ἔστιν ἄλλως προσεγγίσαι Θεῷ,
μὴ πίστεως μεσιτευσούσης καὶ συναπτούσης δι' ἑαυ-
τῆς τὸν ἐπιζητοῦντα νοῦν πρὸς τὴν ἀκατάληπτον
φύσιν. Καταλιπὼν γὰρ τὴν ἐκ τῆς γνώσεως πολυ-
πραγμοσύνην, Ἐπίσταυσε, φησὶν, Ἀβραάμ τῷ
Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. Οὐκ
ἐγράφη δὲ δι' ἐκείνου, ὁ Ἀπόστολος λέγει, ἀλλὰ δι'
ἡμᾶς, ὅτι τὴν πίστιν, οὐχὲ τὴν γνῶσιν ὁ Θεὸς εἰς δι-
καιοσύνην λογίζεται τοῖς ἀνθρώποις. Ἡ μὲν γὰρ γνῶ-
σις ὡς ἐμπορικὴν τινα τὴν διάθεσιν ἔχει, μόνῃ τῷ
γινωσκομένῳ συντιθεμένη· ἡ δὲ τῶν Χριστιανῶν
πίστις, οὐχ οὕτως. Οὐ γὰρ τῶν γινωσκομένων, ἀλλὰ
τῶν ἐλπίζομένων ἐστὶν ὑπόστασις· τὸ δὲ διακρατού-
μενον οὐκ ἐλπίζεται. Ὁ γὰρ ἔχει τις, φησὶ, τί καὶ
ἐλπίζει; Τὸ δὲ διαφεύγον τὴν κατανόησιν ἡμῶν, ἡμέ-
τερον ἢ πίστις ποιεῖ, διὰ τῆς ἰδίας βεβαιότητος ἐγ-
γνωμένη τὸ μὴ φαινόμενον. Οὕτω γὰρ φησι περὶ τοῦ
πιστοῦ ὁ Ἀπόστολος, ὅτι Τὸν ἀόρατον, ὡς ὁρῶν
ἐκαρτέρησεν. Μάταιος οὖν ὁ διὰ γνώσεως τῆς μάτης
φυσιοσύνης ἐπιγνώωναι τὴν θείαν οὐσίαν δυνατόν εἶναι
λέγων. Οὔτε γὰρ ἀνθρώπος οὕτω μέγας, ὥστε ἐξισῶ-
σαι τῷ Κυρίῳ τὴν καταληπτικὴν ἑαυτοῦ δύναμιν.
Τίς γὰρ ἐν νεφέλαις ἰσωθήσεται τῷ Κυρίῳ; φησὶν
ὁ Δαβὶδ· οὔτε οὕτω μικρὸν τὸ ζητούμενον, ὥστε ὑπὸ
λογισμῶν ἀνθρωπίνης βραχυότητος περιληφθῆναι.
Ἀποῦε τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ συμβουλευόντος, Μὴ ἐξ-
στεγασθῇς ῥῆμα πρὸ προσώπου Θεοῦ, ὅτι ὁ Θεός,
φησὶν, ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σὺ ἐπὶ τῆς γῆς
κάτω. Δείκνυσιν δὲ, οἶμαι, διὰ τῆς τῶν στοιχείων του-
των πρὸς ἄλλα οἰκειώσεως, μᾶλλον δὲ διαστάσεως,
ὅσον ὑψηλότερα ἡ θεία φύσις τῆς τῶν ἀνθρωπίνων
λογισμῶν περινοίας. Ὅσον γὰρ ἀνώτερα τὰ ἄστρα
τῆς τῶν δακτύλων ἀφῆς, τοσαῦτον, μᾶλλον δὲ πολλα-
πλάσιον καὶ ἡ πάντα νοῦν ὑπερέχουσα φύσις τῶν логи-
σμῶν τῶν γῆινων ὑπερανίστηχεν.

blimior. Quanto enim sidera digitorum tactu sunt altiora, tanto, imo vero multis partibus, quæ omnem

intellectum superat natura, terrenis cogitationibus et rationibus superior exstat.

et animo perceptum de divina natura invenitur, omnia viatica ad supernorum perfectionem faciens, et quasi fulcrum, et sustentaculum præjaciens, semperque inventis innixus et præsentibus inten- tus, pulchras illas ascensiones, sicut ait Propheta¹², in corde disponens, et omne quod comprehenditur a propria facultate, ut eo quod quæritur minus, superascendens; postquam omnem quæ ex nominibus potest ingenerari naturæ conjecturam, circa opiniones quæ de Deo sunt, prætercurrit, talibus suspicionibus rationem expurgatam habens, impermistamque et puram ab omni notitia fidem adeptus, hoc signum erroris nescium et manifestum de Dei cognitione fecit, quod præstantius est et excelsius omni signo ad cognitionem dato, nempe credere, quia Deus est. Propterea post illam mentis commotionem quæ ex illis excelsis speculamentis inciderat, rursus ad humanam infirmitatem revolutus, *Ego vero*, inquit, *sum pulvis et cinis*, id est mutus, iners et inefficax ad explicationem boni quod mente conceperat. Terra enim mihi videtur et cinis, quod animæ expers et sterile simul, significare. Et sic lex fidei sit vitæ posteræ, docens hac historia eos qui ad Deum accedunt, quod non aliter licet Deo appropinquare, nisi fide interveniente, et per se copulante intellectum qui inquirit cum natura incomprehensibili. Relicta enim ex cognitione curiositate, *Credidit*, inquit, *Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam*¹³. Non scriptum est propter illum, ait Apostolus, sed propter nos, quod fidem, non cognitionem Deus ad justitiam hominibus reputat. Nam cognitio velut negotiatoriam quamdam dispositionem habet, soli cognito assentiens, sed Christianorum fides non sic; non enim eorum quæ cognoscuntur, sed quæ sperantur est fundamentum sive substantia. Quod vero tenetur firmiter non speratur. *Quod enim quis habet*, ait Apostolus, *quid etiam sperat*¹⁴? Quod autem nostram cognitionem fugit, nostrum fides facit, spondens propria firmitate quod non apparet. Sic enim ait de fideli Apostolus, *Quod invisibilem tanquam videns fortiter sustinuit*¹⁵. Vanus igitur qui per cognitionem frustra infantem, divinam essentiam posse dignosci autumat. Non enim homo ita magnus, ut comprehensivam suam facultatem Domino æquare audeat. Quis enim, inquit David, *in nubibus æquabitur Domino*¹⁶? neque enim quod quæritur ita parvum est et exile, ut rationibus humanæ brevitatis possit comprehendendi. Audi Ecclesiastem sic consulentem: *Noli proferre verbum ante faciem Dei. Quia Deus*, inquit, *in caelo sursum, et tu in terra deorsum*¹⁷. Demonstrat autem per horum elementorum mutuam conjunctionem, imo vero distantiam, quanto divina natura humanarum ratiocinationum excogitatione est su-

¹² Psal. LXXXV, 6. ¹³ Gen. xv, 6; Rom. vi, 3. ¹⁴ Rom. viii, 24. ¹⁵ Hebr. xi, 27. ¹⁶ Psal. LXXXVIII, 7. ¹⁷ Eccle. v, 4.

Ergo cum didicerimus quantum naturæ discrimen A est, in propriis terminis quiete et tranquille maneamus. Tutius enim simul et religiosius, plus quam quod intelligitur, Dei majestatem et magnificentiam esse credere, quam quibusdam opinionibus gloriam ipsius circumscribentes, nihil supra illam putare; præsertim neque si quis tutum esse dixerit, divinam essentiam non curiose et sollicita perscrutandam, ut inenarrabilem et humanis cogitationibus incomprehensibilem, et intractabilem. Nam obscura velle conjectura perlingero, et aliquam occultorum cognitionem ex humanarum rationum commentatione scrutari, falsis opinionibus et commentitiis aditum et consequentiam præbet, quia qui ea quæ ignorantur conjectavit, non solum verum, sed et ipsum mendacium sæpe, ut verum opinabitur. Evangeliorum autem et prophetiæ discipulus, quod quidem est ille qui est, tam ex sanctis Scripturis quas audivit, quam ex eorum quæ apparent apta concinnitate, et per Providentiæ opera credit. Quid autem et quomodo est, ut inutile simul et ineptum non exquiret, neque ullum dabit mendacio contra veritatem introitum; nam in nimis anxie et curiose inquirendo perversa et fallax ratiocinatio locum invenit, sed omni curiositate cessante prorsus omnis aberrandi necessitas absconditur. Et quod vera ratio adest, ex hoc discendi, quomodo Ecclesiarum hæreses in varias et discrepantes de Deo opiniones cum errore deflexerint, cum alius secundum aliquam aliam mentis motionem seipsum deceiverit. Ut etiam hi ipsi de quibus est sermo, in hoc impietatis barathrum lubrico corruerunt. Annon omnibus esset tutius secundum sapientiæ consilium non quærere profundiora, sed in quiete simplex fidei depositum inviolabile et intactum sibi ipsis custodire? Sed postquam penitus cœpit hominum vilitas et vanitas, temere per ea quæ mente comprehendere non possunt, incedere, ac decretis firmare vanæ opinionis suæ commenta: inde longus catalogus eorum qui veritati bellum inferunt, inter quos hi etiam ipsi de quibus sermo est, qui erroris et fraudis dogmatistæ apparuerunt, qui quod Deus est, circumscriptione quadam complectentes, propemodum aperte suam opinionem velut idolum fingunt, dum hanc intelligentiam quæ est in eorum æγεννησίᾳ deficiant, ut quæ nulla ratione in divina natura cernatur, sed ipsa sit Deus, vel Dei essentia. Atqui fortasse oportebat eos ad sanctorum eorum inspicientes, prophetas intelligo et patriarchas, quibus multifariam multisque modis veritatis sermo insonuit; et postea ipsos etiam inspectores et ministris factos verbi, cum venerari fidei dignam auctoritatem eorum, quæ ab ipso Spiritu testata sunt et confirmata, tum illorum doctrinæ et cognitionis terminis insistere, neque audere in his quæ sanctorum comprehensio non affirmavit. Illi enim, tunc humanæ vitæ incognitum Deum, propter prævalentem circa idola errorem perspicuum et notum

ὁμοῦν μαθόντες ὅσον τῆς φύσεως τὸ διαλλάττειν ἐστὶ, τοῖς ἰδίους ὁροῖς δι' ἡσυχίας ἐμμένωμεν. Ἀσφαλέστερον γὰρ ἅμα καὶ εὐσεβέστερον πλεόν τοῦ νοουμένου τὸ μεγαλοπρεπὲς εἶναι τοῦ Θεοῦ πιστεῦναι, ἢ τισιν ὑπονοεῖν τὴν δόξαν αὐτοῦ περιγράφαντας, μηδὲν ὑπὲρ ἐκεῖνο οἰεσθαι. Καὶ ἄλλως οὐδ' ἂν τις ἀσφαλὲς εἶναι φήσειεν, ἀπολυπραγμόνητον ἔφην τὴν θεῖαν οὐσίαν ὡς ἀπόρρητον καὶ ἀνέπαφον ἀνθρωπίνους λογισμοῖς. Τὸ μὲν γὰρ τῶν ἀδήλων καταστοχάζεσθαι, καὶ τινα τῶν ἀποκρύφων γνῶσιν ἐξ ἐπινοίας ἀνθρωπίνων λογισμῶν ἐρευνᾶσθαι, πάροδον καὶ ἀπολουθον καὶ ταῖς διεψευσμέναις τῶν ὑπολήψεων δίδωσιν. Διότι τῶν ἀγνωστούμενων ὁ ἐστοχασμένος, οὐ μόνον τὸ ἀληθές, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ πολλάκις τὸ ψεῦδος, ὡς ἀληθές ὑπολήφεται. Ὁ δὲ τῶν Εὐαγγελίων καὶ τῆς προφητείας μαθητῆς, ὅτι μὲν ἐστὶν ὁ ὢν, ἐξ ὧν ἀκχοέ τε τῶν ἁγίων, καὶ διὰ τῆς τῶν φανομένων εὐαρμοστίας, καὶ τῶν τῆς Προνοίας ἔργων πιστεύει. Τί δὲ καὶ ὅπως ἐστὶν, ὡς ἀνωφελὲς ἅμα καὶ ἀνόνητον οὐκ ἐξετάζων, οὐδεμίαν δώσει τῷ ψεύδει κατὰ τῆς ἀληθείας τὴν εἴσοδον. Ἐν μὲν γὰρ τῷ πολυπραγμονεῖν καὶ παραλογισμῷς χῶραν εὐρίσκει· πάσης δὲ πολυπραγμοσύνης ἀργούσης, συναποκόπτεται πάντως καὶ ἡ τοῦ διαμαρτεῖν ἀνάγκη. Καὶ ὅτι ἀληθὲς ὁ λόγος πάρεστιν ἐκ' τούτου μαθεῖν, πῶς αἱ τῶν Ἐκκλησιῶν αἵρέσεις εἰς ποικιλίας καὶ διαφόρους τὰς περὶ τοῦ Θεοῦ ὑπολήψεις ἀπεπλανήθησαν, ἄλλου κατ' ἄλλην τινὰ τῆς διανοίας κίνησιν ἑαυτὸν ἀπατήσαντος. Πῶς αὐτοὶ οὗτοι περὶ ὧν ὁ λόγος περὶ τὸ βάραθρον τοῦτο τῆς ἀσεβείας κατώλισθον. Ἄρ' οὐχὶ πᾶσιν ἀσφαλέστερον ἦν κατὰ τὴν συμβουλὴν τῆς Σοφίας μὴ ζητεῖν τὰ βαθυτέρα; Ἀλλὰ δι' ἡσυχίας τὴν ἀπλήν τῆς πίστεως παρακαταθήκην ἀστυλον ἑαυτοῖς ἀσφαλίζεισθαι; Ἄλλ' ἐπεὶ ὅλως ἀρχὴν ἔλαβεν ἡ τῶν ἀνθρώπων οὐδένεια, τοῖς ἀπερινοήτοις ἐμβρατεύειν εἰκῇ, καὶ δόγμασι κρατύνειν τὰ τῆς ματαίας οἰήσεως αὐτῶν παρυσήματα· ἐντεῦθεν ὁ πολὺς κατάλογος τῶν τῇ ἀληθείᾳ προσπολεμούντων, καὶ αὐτοὶ οὗτοι περὶ ὧν ὁ λόγος ἐστίν, οἱ δογματισταὶ τῆς ἀπάτης ἀναπεφύνασιν, οἱ εἰς περιγραφὴν τινα τὸ θεῖον ἄγοντες, μονοουχὶ φανερώς εἰδωλοποιοῦντες ἑαυτῶν τὴν ὑπόνοιαν, ἐν τῇ τὴν ἐμφανισμένην τῇ ἀγεννησίᾳ διανοίᾳ αὐτῇν θεοποιεῖν, ὡς οὐχὶ κατὰ τινα λόγον ἐπιθεωρουμένην τῇ θεῖᾳ φύσει, ἀλλ' αὐτὴν οὖσαν D Θεόν, ἡ οὐσίαν Θεοῦ. Καίτοι γε ἰσως ἐχρῆν πρὸς τὸν τῶν ἁγίων χορὴν ἀποδιδόντας, τοὺς προφήτας λέγων καὶ πατριάρχας, οἷς πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως ὁ τῆς ἀληθείας ἐνεφθέγγετο λόγος· καὶ μετὰ ταῦτα τοὺς αὐτόπτας τε καὶ ὑπηρέτας γενομένους τοῦ λόγου, καὶ δυσωπηθῆναι μὲν τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν ὑπ' αὐτοῦ μαρτυρηθέντων τοῦ Πνεύματος, ἐμμένειν δὲ τοῖς ὁροῖς τῆς ἐκείνων διδασκαλίας καὶ γνώσεως, καὶ μὴ ἐπιτολμᾶν τούτοις ὧν ἡ τῶν ἁγίων κατάληψις οὐκ ἐφάσατο. Ἐκεῖνοι γὰρ ἀγνωσούμενον τέως τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ τὸν Θεὸν διὰ τὴν ἐπικρατούσαν τότε περὶ τὰ εἰδωλα πλάνην ἐμφανῆ καὶ γνώριμον ταῖς ἀνθρώποις ποιοῦντας ἐκ τε τῶν θαυμάτων ἃ τοῖς παρ' αὐτοῦ γεγεννημένους ἐμφαίνεται, καὶ ἐκ τῶν ὀνομάτων δι' ὧν τὸ ποικίλον τῆς θείας δυνάμεως κατανοεῖ-

ται, πρὸς τὴν σύνεσιν τῆς θείας φύσεως χειραγω-
γοῦσι, τὴν μεγαλοπρέπειαν μόνην τῶν περὶ τὸν θεὸν
θεωρουμένων τοῖς ἀνθρώποις γνωρίζοντες· τὸν δὲ τῆς
οὐσίας λόγον, ὡς οὔτε δυνατόν χωρηθῆναι, οὔτε τι
φύροντα τοῖς πολυπραγμονοῦσι τὸ κέρδος, ἀρρήτων
ἀφῆκαν καὶ ἀνεξέταστον. Καὶ γὰρ καὶ τὰλλα πάντα
ὅτι μὲν γέγονε διηγήσαντο, οὐρανὸν, γῆν, θάλασσαν,
χρόνους, αἰῶνας καὶ τὴν ἐν τούτοις κτίσιν· ὅτι δὲ
τούτων ἕκαστον, καὶ ὅπως, καὶ ὅθεν, ἀπεσιώπησαν·
οὕτω καὶ περὶ Θεοῦ, ὅτι μὲν ἔστι, καὶ τοῖς ἐκζητοῦ-
σιν αὐτὸν μισθοποδότης γίνεται, συμβουλευούσι περὶ
θεσθαι· τὴν δὲ φύσιν αὐτὴν ὡς ὑπὲρ πᾶν οὖσαν ὀνομα-
ζοῦσιν, οὔτε ὠνόμασαν, οὔτε ἐμέλησαν. Εἰ γὰρ τι πρὸς δῆ-
λωσιν τῆς θείας κατανοήσεως μεμαθήκαμεν ὄνομα,
πάντα ταῦτα κοινωνίαν ἔχει καὶ ἀναλογίαν πρὸς τὰ
τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων, ἃ τοῦ τινος ἀνθρώπου τὴν
ἰδιότητα δείκνυσιν. Ὡς γὰρ οἱ τὸν ἀγνωστὸν διὰ
τινῶν γνωρισμάτων δηλοῦντες, εὐπατρίδα αὐτὸν, ἀν-
δρῆα, καὶ τῶν εὐγεγονότων λέγουσιν εἶναι, καὶ
λαμπρὸν ἐν πλούτῳ καὶ ἐν ἀξίᾳ περιδλεπτον, ἀνθού-
ντά τε τῇ ὥρᾳ, καὶ ἐπὶ τόσον διανεστῶτα τῷ σώματι, καὶ
τὰ τοιαῦτα λέγοντες, οὐ τὴν φύσιν τοῦ δηλουμένου,
ἀλλὰ τινὰ γνωρίσματα τῶν περὶ αὐτὸν γινωσκομένων
ἐδήλωσαν. Οὕτε γὰρ τὸ εὐγενὲς, οὔτε τὸ πολυχρήμα-
τον, οὔτε τὸ περιφανὲς τοῦ ἀσώματος, οὔτε τὸ κατὰ τὴν
ᾠραν περιδλεπτον ὁ ἀνθρωπῶς ἐστίν, ἀλλ' ἕκαστον τού-
των περὶ τὸν τινα θεωρεῖται· οὕτως καὶ πᾶσαι φωναὶ
τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς δοξολογίαν θεῖαν ἐξυρημέναι,
τῶν περὶ τὸν θεόν τι δηλουμένων ἀποσημαίνουσιν,
ἰδίαν ἔμφασιν ἕκαστῃ παρεχομένη δι' ὧν ἡ τὸ δυνα-
τὸν, ἡ τὸ τοῦ χειρόνος ἀνεστέλεον, ἡ τὸ μὴ ἐξ αἰ-
τίας εἶναι, ἡ τὸ μὴ εἰς περιγραφὴν τέλους ἔρχεσθαι,
ἡ τὸ κατὰ πάντων ἔχειν τὸ κράτος, ἡ ὅπως τι τῶν
περὶ αὐτὸν, διδασκόμεθα· αὐτὴν δὲ τὴν οὐσίαν ὡς
οὔτε διανοίᾳ τινὶ χωρητὴν, οὔτε λόγῳ φραστὴν, ἀπολυ-
πραγμόνητον εἶπασε, σιωπῇ τιμᾶσθαι νομοθετήσασα,
ἐν τῷ κωλύειν τῶν βαθυτέρων τὴν ζητήσιν, καὶ ἐν τῷ
λέγειν μὴ δεῖν ἐξενεγκεῖν ῥῆμα πρὸ προσώπου Θεοῦ.
deterioris non est capax, vel quod non est ex causa, vel quod circumscribi non potest, vel quod
in omnia habet imperium, vel omnino quid eorum quæ in ipso considerantur, docemur : essentiam
autem ipsam, ut neque intelligentia perceptibilem, neque oratione effabilem, non curiose inquiren-
dam dimisit, silentio colendam esse sanciens, dum vetuit profundorum inquisitionem, et dum edixit
non oportere efferre verbum ante faciem Dei.

Διὰ τοῦτο πᾶσάν τις θεόπνευστον φωνὴν ἐρευνώ-
μενος, οὐκ ἂν εὖροι τῆς θείας φύσεως τὴν διδασκα-
λίαν, οὐδὲ μὴν ἄλλου τινὸς τῶν κατ' οὐσίαν ὑφ' ἐσθη-
κότων. Ὅθεν ἐν ἀγνοίᾳ πάντων διάγομεν, πρῶτον
ἐαυτοὺς ἀγνωστοὺς οἱ ἄνθρωποι, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ
ἄλλα πάντα. Τίς γὰρ ἐστὶν ὃς τῆς ἰδέας ἐαυτοῦ ψυ-
χῆς ἐν καταλήξει γεγενῆται; Τίς ὁ ἐπ' ἡμεῶν αὐτῆς
τὴν οὐσίαν; Ὑλικὴ τίς ἐστίν, ἡ ἄυλος; καθαρῶς
ἀσώματος, ἡ τι καὶ σωματοειδὲς περὶ αὐτὴν; Πῶς
γίνεται; Πῶς κινεῖται; πόθεν εἰσέρχεται; πῶς
ἀφίσταται; Τί τὸ συνδεσμὸν καὶ μεσιτεῦον ἔχει πρὸς
τὴν τοῦ σώματος φύσιν; Πῶς ἡ ἀναφῆς τε καὶ ἀσχη-
μάτιστος, ἰδίᾳ τινὶ περιγραφῇ περιείληπται; Τίς
κατὰ τὰς ἐνεργείας διαφορὰ; Πῶς ἡ αὐτὴ καὶ ὑπὲρ

A hominibus facientes, tum ex miraculis quæ in
ipsius operibus elucet, cum ex nominibus, quibus
varietas divinæ virtutis intelligitur, ad divinæ na-
turæ intelligentiam tanquam manu ducunt, magni-
ficentiam solam eorum quæ de Deo considerantur,
hominibus notam facientes; essentiali autem ratio-
nem, ut quæ capi nullo modo possit, neque quid
asserat lucri et commodi his qui nimis anxie et
curiose perquirunt, ineffabilem et non pervestiga-
bilem dimiserunt. Et enim etiam alia omnia certe
facta esse narraverunt, cælum, terram, mare, teni-
pora, sæcula, et quæ in eis sunt, creaturas. Quid
autem horum unumquodque, et quomodo, et unde,
taciti præterierunt : sic etiam de Deo quia est, et
querentibus se sit remunerator¹⁰, consulunt ere-
dere : naturam autem ipsam quæ supra est omnem
nomen, neque nominarunt, neque curarunt. Si
enim nomen aliquod ad declarationem divinæ co-
gnitionis didicimus, hæc omnia communionem
habent, et proportionem cum ejusmodi nominibus
quæ alicujus hominis proprietatem demonstrant.
Quemadmodum enim hi qui quæpiam sibi in-
cognitum, per aliqua indicia et signa declarant,
ipsum ex bono patre ortum et ingentem, si sic
sors tulerit, et ex nobilibus dicunt esse, atque
divitiis claram et dignitate conspicuam, ætate flo-
rentem, et in tantum corpore eminentem, et quæ
sunt ejusmodi dum dicunt, non naturam ejus qui
declarat, sed quædam signa et notas eorum quæ
in ipso cognoscuntur, indicarunt. Neque enim quod
generosum et nobile, neque pecuniosum, neque
illustre dignitate, neque quod ætate floret, et spe-
ciabile est, ipse homo est, sed horum unumquod-
que in aliquo spectatur. Sic etiam omnes voces
sanctæ Scripturæ ad glorificationem divinam in-
ventæ, eorum aliquid quæ in Deo declarantur, si-
gnificant, propriam significationem singulæ præ-
bentes, per quas, vel quod potens est, vel quod

D Ob eam causam qui omnem divinitus inspiratam
vocem perscrutari voluerit, non inveniet divinæ
naturæ doctrinam, nec ullius eorum quæ per essen-
tiam subsistunt : unde in rerum omnium ignoran-
tia et caligine degimus, primum nos ipsos igno-
rantes homines, deinde etiam cætera omnia. Quis
enim est qui suæ propriæ animæ cognitionem per-
ceptam habuit? Quis novit ipsius essentialiam? An
materialis est, an immaterialis? pure incorporea,
an quid in ea corporeum? Quomodo nascitur, quo-
modo temperatur? unde in corpus insinatur?
quomodo abscedit? Quid habet quod colliget et
intermedium veniat ad naturam corporis? Quo-
modo tactum fugit et figuræ omnis expert, pro-

¹⁰ Hebr. xv, 6.

pria quadam circumscriptione comprehenditur? A Quænam secundum operationes ejus differentia? Quomodo eadem etiam supra cælum extenditur, dum curiosa indagatione quæ sunt invisibilia investigat, atque etiam ad materiales affectus delabitur pondere corporis attracta, iramque et metum, dolorem et voluptatem, misericordiam et sævitiam, spem et memoriam, ignaviam et audaciam, amicitiam et odium, et omnia quæ ex contrario animi facultatibus efficiuntur: quæ quis animadvertens, non cogitaverit quemdam populum animatum in seipso coitione quadam coarctatarum et comparatarum habere, cum eorum quæ dicta sunt unumquodque permultum a cæteris differat? et qua parte prævaleat, et in reliqua imperium habeat, ut etiam vis illa ratiocinatrix talium motionum dominationibus et imperiis succumbat et subjiciatur, atque ex seipsa suam etiam operam ad tales impetus, veluti domino cuidam tyrannico conducatur? Hanc igitur vim multiplicem et multiformem eorum quæ in animo intelliguntur, quis ex Scriptura divinitus inspirata nos docuit? Utrum enim quiddam est ex omnibus contemperatum, et quæ contrariorum inter se temperatio et conspiratio, ut quod unum est, multa sit? Sed horum quidque separatim intellectum, velut in amplo vase aliquo, nempe anima inclusum est? Et quomodo omnium sic incumbentium sensum non habemus, confidentes simul et formidantes, odio habentes et diligentes, dolentes et gaudentes, et aliorum omnium confusum et permistum intus motum habentes, sed particulatim ipsorum potentiam cognoscimus, cum aliquid horum, aliis quiescentibus, prævalet et exsuperat? Quænam penitus compositio hæc et dispositio, atque multum inanis in nobis spatiosa capacitas, ita ut cuique proprius locus sit assignatus, velut quibusdam mediis et interjectis sepimentis prohibito ferri ad vicini commercium et commisionem? Hoc etiam ipsum si per essentialiam ira subsistit, vel metus, vel reliqua quæ dicta sunt, vel quænam motiones non subsistentes existunt, quis sermo explanaverit? Si enim per se subsistunt, non una est anima, sicut dictum est, sed quædam animarum in nobis coitio comprehensa est, cum horum quidque in peculiarem, et circumscriptam animam secretum sit ac distinctum. Quod si quamdam motionem quæ subsistere nequeat, hæc nos putare oportet; quomodo quod non essentialiter existit, nobis dominatur et imperat, tanquam ex tyrannide nos in servitutem trahens, quodcumque horum prævaluerit? Et si anima quid est quod mente percipiatur, quomodo in intelligibili, quod multis conflatum est partibus et compositum, potest considerari, cum talis notio absque corporeis his qualitatibus proprie spectari

debeat? Et auctrix animæ potentia, et appetitrix, et alitrix, et immutatrix, et quod omnia quidem

τὸν οὐρανὸν ἀνατείνεται, τῇ πολυπραγμοσύνῃ τῶν ἀοράτων καὶ πρὸς τὰ ὕλικά πάθη κατολισθαίνει τῷ βάρει τοῦ σώματος καθελομένη, θυμὸν τε καὶ φρόν, λύπην τε καὶ ἡδονήν, ἔλεον καὶ ἀπῆνεια, ἐλπίδα καὶ μνήμην, δειλίαν καὶ θράσος, φιλίαν καὶ μῖσος, καὶ πάντα τὰ κατὰ τὸ ἐναντίον ταῖς δυνάμεσι τῆς ψυχῆς ἐνεργούμενα; Τίς ἄρα κατανοήσας οὐκ ἐλογίσαστο μή τινα δῆμον ψυχῶν ἐν αὐτῷ συγκεκροτημένων ἔχει, πάλμπου τῶν εἰρημένων ἐκάστου πρὸς τὰ λοιπὰ διαφέροντος; Καὶ καθὼς ἂν ἐπικρατῇ τὴν κατὰ πάντων ἔχοντος δυναστείαν, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ λογιστικὸν ταῖς ἐπικρατήσεσι τῶν τοιούτων νιγημάτων ὑποπίπτειν καὶ ὑποτάσσεσθαι· καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ συνεργίαν πρὸς τὰς τοιαύτας ὁρμὰς οἷον δεσπότῃ τινι τυραννικῶς συνεισφέρειν; Τὸ οὖν πολυμερές καὶ πολυειδές τοῦτο τῶν κατὰ ψυχὴν νοουμένων, τίς ὁ διδάξας ἡμᾶς ἐκ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς λόγος; Ἰότερον ἐν τῇ ἐστὶν ἐξ ἀπάντων συγκεκραμένον; Καὶ τίς ἡ τῶν ἐναντίων πρὸς ἄλληλα κράσις καὶ σύμψνοια, ὡς ἐν πρᾶγμα τὰ πολλὰ γενέσθαι; Ἀλλ' ἕκαστον τούτων κατ' ἰδίαν νοούμενον οἷον ἐν πολυχώρῳ τινὶ ἀγγεῖῳ τῇ ψυχῇ κατακέκλειται; Καὶ πῶς οὐκ αἰ πάντων ὡς ἐγκειμένων τὴν αἰσθησιν ἔχομεν, θάρβουντες ἅμα καὶ δειλαινόμενοι, μισοῦντές τε κατ' αὐτὸν καὶ ἡδόμενοι, καὶ τῶν ἄλλων πάντων συγκεχυμένην καὶ ἀναμειγμένην ἔνδον τὴν κίνησιν ἔχοντες· ἀλλ' ἀνὰ μέρος αὐτῶν τὴν δυναστείαν ἐπιγινώσκοντες, ὅταν ἐπικρατῇ τὴν τούτων ἡσυχάζοντων τῶν ἄλλων; Τίς δὲ ὅλως καὶ ἡ σύνθεσις καὶ ἡ διάθεσις αὐτῇ, καὶ πολύκενος ἐν ἡμῖν εὐρυχωρία, ὥστε ἐκάστη τὴν ἰδίαν χώραν ἀποταχθῆναι, οἷον τίσι μέτοισι καὶ διατείχισμασι κωλυομένη πρὸς τὴν ἐπιμειξίαν τοῦ γείτονος; Αὐτὸ δὲ τοῦτο, εἰ κατ' οὐσίαν ὑφέστηκεν ὁ θυμὸς, ἢ ὁ φόβος, ἢ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν εἰρημένων, ἢ τινες ἀνυπόστατοι κινήσεις τυγχάνουσι, τίς ὁ διερμηνεύσας λόγος; Εἰ μὲν γὰρ ὑφεστήκασι, οὐ μία ψυχὴ, καθὼς εἴρηται, ἀλλὰ τι συκρότημα ψυχῶν ἐν ἡμῖν περιεληπτὰ, ἐκάστου τούτων εἰς ἰδιάζουσαν καὶ περιγεγραμμένην ψυχὴν ἀποκεκριμένου. Εἰ δὲ τίνα κίνησιν ἀνυπόστατον οἰεσθαι χρή ταῦτα εἶναι, πῶς κατακρατεῖ καὶ δυναστεύει ἡμῶν τὸ ἀνύπαρκτον, καθάπερ ἐκ τυραννίδος ἡμᾶς δουλωσάμενον, ὅτιπερ ἂν τούτων κατακρατῇσαν τύχη; Καὶ εἰ νοητὴν τί ἐστιν ἡ ψυχὴ, πῶς ἐν τῷ νοητῷ θεωρεῖται τὸ πολυμερές τε καὶ σύνθετον, ἰδίως τῆς τοιαύτης ἐννοίας παρὰ τὰς σωματικὰς ταύτας ποιότητας θεωρουμένης; Ἡ δὲ αὐξητική δύναμις τῆς ψυχῆς, ἢ τε ὀρεκτική, καὶ θρεπτική, καὶ ἀλλοιωτική, καὶ τὸ πάντα μὲν τὰ τοῦ σώματος τρέφεσθαι, μὴ διὰ πάντων δὲ διήκειν τὴν αἰσθησιν· ἀλλ' ἐπίσης τοῖς ἀψύχοις ἔνια τῶν ἐν ἡμῖν ἀμοιρεῖν τῆς αἰσθήσεως, ὅστις καὶ χόνδρων, ὀνύχων τε καὶ τριχῶν, καὶ τρεφομένων καὶ οὐκ αἰσθανομένων.

Τὴν οὖν ἡμετέλῃ τῆς ψυχῆς ἐπὶ τούτων ἐνέργειαν

τίς ὁ κατανόησας, εἰπέ μοι; Καὶ τί περὶ τῆς ψυχῆς λέγω; Ἀλλ' οὐδὲ τῆς σαρκὸς αὐτῆς τὰς σωματικὰς ἀναδεδειγμένον ποιότητας ἐναργεῖ τινι καταλήψει μέχρι τοῦ δεῦρο τεθῆραται. Ἐὰν γάρ τις τῷ λόγῳ τὸ φαινόμενον εἰς τὰ ἐξ ὧν σύγκειται διαλύσῃ, καὶ φιλόσως τῶν ποιότητων ἐφ' ἑαυτοῦ κατανοῆσαι φιλονεικήσῃ τὸ ὑποκείμενον, τί καταληφθήσεται τῇ θεωρίᾳ οὐ συνορῶ. Ὅταν γὰρ ἀφέλῃ τοῦ σώματος τὸ χρῶμα, τὸ σχῆμα, τὴν ἀντιτύπιαν, τὸ βάρος, τὴν πηλικότητα, τὴν ἐπὶ τόπου θέσιν, τὴν κίνησιν, τὴν παθητικὴν καὶ ἐνεργητικὴν. τὸ πρὸς τί πῶς ἔχειν· ὧν ἕκαστον οὐδὲν ἐφ' ἑαυτοῦ σῶμά ἐστι, περὶ δὲ τὸ σῶμα τὰ πάντα, τί λοιπὸν ἔσται ὁ τὸν τοῦ σώματος δέχεται λόγος; Οὕτε δι' ἑαυτῶν συνιδεῖν ἔχομεν, οὔτε παρὰ τῆς Γραφῆς μεμαθήκαμεν. Ὁ δ' ἑαυτὸν ἀγνοῶν, πῶς ἂν τι τῶν ὑπὲρ αὐτὸν ἐπιγνοίῃ; Καὶ ὁ τῇ περὶ αὐτοῦ ἀγνοίᾳ προτεισισμένος, ἄρα οὐχὶ φανερώς δι' αὐτοῦ τούτου διδάσκαται πρὸς μηδὲν τῶν ἐξωθεν ἀποκεχυμένων ξενίσθαι; Διὰ τοῦτο καὶ τὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα, τῇ μὲν αἰσθήσει τοσοῦτον γινώσκουμεν, ὅσον τὸ ἐφ' ἑκάστου χρήσιμον πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν δέχεσθαι. Τὸν δὲ τῆς οὐσίας αὐτῶν λόγον, οὔτε ἐμάθομεν, οὔτε τὸ μὴ εἰδέναι ζημίαν ποιούμεθα. Τί γάρ μοι πολυπραγμονεῖν τοῦ πυρὸς τὴν φύσιν, πῶς ἐκτρίβεται, πῶς ἐξάπτεται, πῶς τῆς παρακειμένης δρασσόμενον ὕλης, οὐ πρότερον ἀποχωρεῖ, πρὶν διαφαγεῖν καὶ ἐξαναλῶσαι τὸ ὑποκείμενον; πῶς λανθάνει ὁ σπινθήρ τῷ λίθῳ ἐγκαίμενος; Πῶς ψυχρὸς ὢν τοῖς ἀπτομένοις ὁ αἰθέρος, ἀπογεννᾷ τὴν φλόγα; Πῶς τριβόμενα πρὸς ἑαυτὰ τὰ φύλα πῦρ ἀνάπτουσιν; Πῶς ἀπαυγάζον ἐν ἡλίῳ τὸ ὕδωρ φλόγα ποιεῖ; Τῆς τε ἐπὶ τὸ ἄνω φορᾶς τὴν αἰσαν, καὶ τὴν αἰκίνητον δύναμιν, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα παρέντες πολυπραγμονεῖν τε καὶ ἐξετάζειν, μόνον τὸ ἀπ' αὐτοῦ χρήσιμον εἰς τὸν βίον αὐτῶν ἐνοήσαμεν· εἰδότες ὅτι οὐδὲν ἑλαττον ἔχει τοῦ πολυπραγμονοῦντος, ὁ ἀπραγμόνως τὴν ὑφέλειαν δεχόμενος.

Διὰ τοῦτο ὥσπερ περιττόν τι καὶ ἀνωφελὲς τὸ περὶ τῆς οὐσίας τῶν γενομένων ἀδολεσχεῖν ἡ Γραφή παρήκε. Καὶ μοι δοκεῖ ὅτι ὁ τῆς βροντῆς υἱὸς Ἰωάννης ὁ τῇ μεγαλοφωνίᾳ τῶν κατ' αὐτὸν δογμάτων ὑπερηχῆσας τὰ προλαβόντα κηρύγματα, τοῦτο νοήσας ἐπὶ τέλει τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας, εἶπεν· ὅτι *Πολλὰ ἐστί τὰ ὑπὸ τοῦ Κυρίου γεγενημένα, ἀτινα, φησὶν, ἐὰν γράφῃται καθ' ἑν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία.* Οὐ πάντα ταῦτα λέγων κατὰ τὰς ἰάσεις θαύματα, τούτων γὰρ οὐδὲν ἀφῆκεν ἀμνημόνευτον ἡ ἱστορία· εἰ καὶ μὴ ἐπ' ὀνόματος πάντων τῶν τεθεραπευμένων τὴν μνήμην πεποίηται. Ὅταν γὰρ λέγει νεκροὺς ἐγείρεσθαι, τυφλοὺς ἀναβλέπειν, κωφοὺς ἀκοῦειν, χωλοὺς περιπατεῖν, καὶ πάλιν ἰάσασθαι πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν, οὐδὲν διὰ τούτων ἀνιστόρητον τῶν θαυμάτων ἀπέλιπε, ταῖς καθολικαῖς ἐννοίαις ἐμπεριλαβὼν τὰ καθ' ἕκαστον. Ἀλλ' ἐκεῖνο τάχα τῷ βῆθει τῆς γνώσεως ὁ εὐαγγελιστὴς λέγει, ὅτι τὸ με-

A est ille qui novit, dic mihi? Et quid de anima loquor? Sed neque carnis ipsius corporeas qualitates demonstratas evidenti aliqua et clara comprehensione venatus est. Si enim quis ratione, quod apparet in ea ex quibus componitur, dissolverit, et subjectum qualitatibus denudatum in seipso cognoscere contenderit, quid hac speculatione comprehenderit non viden. Cum enim a corpore colorem et figuram abstraxerit, gravitatem, quantitatem, situm in loco, motum passivum et activum, relationem ad aliquid, quorum unumquodque ex se corpus non est, hæc tamen omnia in corpore spectantur, quid reliquum erit, quod corporis rationem suscipit, neque per nos ipsos intelligere possumus, neque ex Scriptura didicimus. Qui autem seipsum ignorat, quomodo quidquam eorum quæ supra sunt ipsum cognoscat? Qui vero ignorantia sui ipsius est assuefactus, annon per hoc ipsum docetur, se ad nihil eorum quæ extrinsecus sunt occulta et abdita diversari et hospitari? Propterea et mundi elementa sensu cognoscimus tantum, quantum ex unoquoque emolumentum ad vitam nostram licet percipere. Essentia vero ipsorum rationem, neque didicimus, neque nescire damnum facimus. Quid enim mihi prodest curiose et anxie perquirere ignis naturam, quomodo extenditur, quomodo accenditur, quomodo oblatam materiam avide rapiens, non prius abscedit, quam quod subjectum est, exhausit et absumpserit? Quomodo latet in venis silicis abstrusa scintilla, quomodo ferrum cum sit tangentibus frigidum, flammam elicit et generat? Quomodo ligna inter se attrita ignem accendunt? Quomodo in sole aqua resplendens ignem facit? et lationis sursum quæ sit causam et vim semper mobilem, et omnia ejusmodi curiose indagare, et anxie inquirere prætermittentes, tantum quod ex ipso emolumentum capi potest, ad vitam nostram cognovimus, scientes quod tali cura et anxietate utilitatem capit.

Quamobrem ut superfluum et inutile de essentia eorum quæ facta sunt nugari Scriptura prætermisit. Ac mihi quidem videtur quod tonitruum filius Joannes, cum magna voce suorum dogmatum præcedentia præconia intonuisset, hoc etiam novisse, dum in fine evangelicæ historiæ dixit ¹⁰, quod *multa sint alia quæ a Domino sunt facta, quæ, inquit, singula si scriberentur, ne ipsum quidem mundum qui scriberentur libros posse capere arbitror.* Hæc omnia cum dixit, non intelligit ægrorum sanationum miracula, horum enim nullum non commemoratum prætermisit historia, etsi non nominatim omnium sanatorum mentionem fecit. Cum enim dicit mortuos exsuscitari, cæcos videre, surdos audire, claudos ambulare, et rursus omnem morbum et languorem sanasse, nullum per hæc miraculum reliquit, cujus non sit facta in historia commemoratio, universalibus notitiis singularia complexus. Sed illud fortasæ ex profunda cognitione evange-

¹⁰ Joan. xxi, 25.

lista dicit, quod majestas Filii Dei non ex miraculis per carnem operibus solum cognoscenda est; hæc enim parva sunt, si cum reliqua operum magnificentia exquisitè comparentur. Tu vero respice in cælum, vide in eo pulchritudines, transfer tuam cogitationem per terræ latitudinem, ad aquæ profunditatem, mundum mente complexus, et transmundanam naturam ratione cum intellexeris, hæc nosce vera ejus qui tecum in carne conversatus est opera. Quæ, inquit, si singula scriberentur, quid et quomodo, et unde, et quantum, supra mundi capacitatem doctrinæ de ipso mundo erit plenitudo: quoniam enim omnia Deus in sapientia fecit, terminum autem Dei sapientiæ non habet: *Intelligentiæ ejus, inquit, non est numerus*¹⁰; igitur propriis mensuris terminatus mundus in seipso infinitæ sapientiæ rationem non capiet. Si igitur mundus totus minor est, quam ut Domini operum doctrinam possit capere, quot mundi de Deo universorum enarrationem capient? Fortasse neque blasphemata et impia lingua negabit infinitis partibus majorem esse factorem et auctorem omnium, quæ sola ipsius voluntate in rerum natura producta sunt. Si igitur omnis creatura sermonis de seipsa facti non est capax; hoc enim magnus Joannes testatur secundum id quod diximus, quomodo humana brevitatem totum de domino creaturæ sermonem capiet? Dicant magniloqui isti, quid est homo universi comparatione, dum consideratur? Quale geometricum punctum, ita individuum? Quid Epicuri corpusculorum sic vanitate eorum qui hæc contemplantur extenuatur, et prope id quod non est sit, ut humana brevitatem cum universo comparata est nihil? Sicut etiam magnus David ait, præclare mortalium infirmitatem meditatus, *Quoniam substantia mea tanquam nihilum ante te*¹¹: non absolute nihilum esse dicens, sed nihilo similem, quod supra modum est breve cum eo quod non existit facta comparatione significans.

Verumtamen a tali natura concitati, adversus ineffabilem potentiam suam dilatant ora, et appellatione una ineffabilem naturam metiuntur, tunc æγεννησίας nomine Dei essentiam constringentes, ut adversus Unigenitum sibi ipsis per hæc blasphemiam viam sternant. Cum autem magnus Basilius emendasset deceptam et falsam opinionem, et quædam de uominibus exposuisset, ut quæ ex natura non sunt, sed ex hominum inventionem seu commentum rebus ipsis indita sint, tantum absunt, ut ad veritatem revertantur, quin potius veluti visco cuidam adhærescunt his quæ ab ipsis dicta sunt, neque desinunt a captiosa et fallaci argumentatione, neque ex commentatione mentis dici tunc æγεννησιον, sed naturæ esse repræsentativum definiunt. Omnem igitur sermonem persequi et recensere, et deliria proluxaque ad verbum apposita nugatione hanc evertere conari, longi esset otii et temporis

γαλεῖον τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ; οὐκ ἐκ τῶν διὰ σαρκὸς θαυμάτων ποιηθέντων μόνον γινώσκειν χρή· μικρὰ γὰρ ταῦτα ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν μεγαλοουργίαν ἔξεταζόμενα. Σὺ δὲ ἀνάβλεψον εἰς τὸν οὐρανόν, ἴδε τὰ ἐν αὐτῷ κάλλη, μετένεγκε τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς γῆς, ἐπὶ τὰ βάθη τοῦ ὕδατος, πάντα τὸν κόσμον τῇ διανοίᾳ λαβὼν, καὶ τὴν ὑπερκόσμιον φύσιν τῷ λογισμῷ κατανοήσας, ταῦτα γινώθι τὰ ἀληθινὰ τοῦ σοι διὰ σαρκὸς ἐπιδημήσαντος ἔργα. Ἄτινα, φησὶν, ἐὰν καθ' ἕκαστον γράφηται, τὸ τί καὶ ὅπως, καὶ ὅθεν, καὶ πόσον, ὑπὲρ τὸ χωρῆμα τοῦ κόσμου τῆς περι αὐτοῦ τοῦ κόσμου διδασκαλίας ἔσται τὸ πλῆθος. Ἐπεὶ γὰρ τὰ πάντα ὁ Θεὸς ἐν σοφίᾳ ἐποίησεν, ὅρον δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία οὐκ ἔχει, τῆς γὰρ συνέσεως αὐτοῦ, φησὶν, οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς· ὁ τοῖς ἰδίοις μέτροις πεπερασμένος κόσμος οὐ χωρήσει ἐν ἑαυτῷ τῆς ἀόριστου σοφίας τὸν λόγον. Εἰ οὖν ὁ κόσμος ὅλος ἑλαττόν ἐστιν, ἥ ὥστε τὴν διδασκαλίαν τῶν ἔργων τοῦ Κυρίου χωρῆσαι, πόσοι κόσμοι χωρήσουσι τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων διήγησιν; Τάχα γὰρ οὐδὲ ἡ βλάβη ἀνήσεται γλῶσσαι, τὸ ἀπειροπλάσιον εἶναι τὸν ποιητὴν τῶν πάντων, τῶν μόνῃ θελήματι παραχθέντων εἰς γένεσιν. Εἰ οὖν ἡ κτίσις πάσα τοῦ περὶ αὐτῆς λόγου ἐστὶν ἀχώρητος· τοῦτο γὰρ ὁ μέγας Ἰωάννης μαρτυρεῖται κατὰ γε τὸν ἡμέτερον λόγον· πῶς ἂν ἀνθρωπίνῃ βραχύτῃ ὅλον τὸν περὶ τοῦ Θεοῦ λόγον τῆς κτίσεως χωρήσει λόγον; Εἰπάτωσαν οὖν τὰ μέγιστα φεγγόμενοι, τί ἐστὶν ἄνθρωπος, συγκρίσει τοῦ παντὸς θεωρούμενος; Ποῖον γεωμετρικὸν σημείον οὕτως ἀμερές; Τί τῶν Ἐπικουρεῶν ἀτόμων οὕτω τῇ ματαιότητι τῶν ταῦτα θεωρούντων ἀπολεπτύνεται, καὶ ἐγγὺς τοῦ μὴ ὄντος γίνεται, ὡς ἀνθρωπίνῃ βραχύτῃ ἀντ' οὐδενός ἐστι πρὸς τὸ πᾶν κρινόμενη, καθὼς φησι καὶ ὁ μέγας Δαβὶδ, καλῶς ἐπισκεμμένος τῶν βροτῶν τὴν ἀσθένειαν, ὅτι *Ἡ ἐπόστασις μου ὥστε οὐδὲν ἐνώπιόν σου*. Οὐ παντελῶς εἶναι λέγων οὐδὲν, ἀλλ' ὅμοιον τῷ μηδὲν, τὸ καθ' ὑπερβολὴν πᾶσαν βραχὺ τῇ πρὸς τὸ ἀνυπαρκτὸν συγκρίσει διασημαίνων.

Ὅμως ἀπὸ τοιαύτης ὠρμημένοι φύσεως, πλατύνουσι κατὰ τῆς ἀφράστου δυνάμεως τὰ ἴδια στόματα, καὶ προσηγορίᾳ μιᾷ τὴν ἀόριστον φύσιν περιμετροῦσι, τῷ ὀνόματι τῆς ἀγεννησίας τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ περισφίγγοντες, ἵνα τὴν κατὰ τοῦ Μονογενοῦς ἑαυτοῖς βλασφημίαν διὰ τούτων ὁδοποιήσωσι. Τοῦ δὲ μεγάλου Βασιλεῖος διορθωσαμένου τὴν ἡπατημένην ὑπόνοιαν, καὶ τινα περὶ τῶν ὀνομάτων διεξελθόντος, ὡς οὐκ ἐκ φύσεως ὄντων, ἀλλὰ κατ' ἐπίνοιαν ἐπιχειμένων τοῖς πράγμασι· τοσοῦτον ἀπέχουσι τοῦ ἀνελύσαι πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ὅτι καθάπερ ἱζὺ τινι προσκατέχονται τοῖς ἀπαξ περ' αὐτῶν εἰρημένοις, καὶ οὐ μεθίενται τοῦ σοφίσματος, οὐδὲ κατ' ἐπίνοιαν λέγεσθαι τὸ ἀγέννητον, ἀλλὰ τῆς φύσεως εἶναι παρστατικὸν διορίζονται. Τὸ μὲν οὖν πάντα διεξιέναι τὸν λόγον, καὶ τὴν ληρώδη καὶ μακρὰν ἐκείνην παραθέμενον φλυαρίαν ἐπὶ λέξεως ἀνατρέπειν πειρᾶσθαι, μακρὰς ἂν εἴη σχολῆς καὶ χρόνου πολλοῦ καὶ πολλῆς

¹⁰ Psal. cxlvi, 5. ¹¹ Psal. xxxviii, 6.

ἀπραξίας δεόμενον. Καθάπερ ἀκούω καὶ τὸν Εὐνό-
 μων ὑπὲρ τὸν Ἰλιακὸν πόλεμον τῇ πολυετείᾳ φιλοπό-
 νως καὶ καθ' ἡσυχίαν πολλὴν προσεδρεύσαντα, ἐν
 πολλῇ τῷ ὕπνῳ τὸν μακρὸν τοῦτον δνειρον ἑαυτῷ
 συμπλάσαι, ζητοῦντα φιλοπόνως, οὐχ ὅπως ἐρμηνεύσῃ
 τι τῶν νοηθέντων, ἀλλ' ὅπως κατὰ τῶν λέξεων ἐπι-
 σύρηται κατηναγκασμένα νοήματα, καὶ περισυλλέ-
 γοντα τὰς εὐχοτέρας φωνὰς ἐκ συγγραμμάτων τι-
 νῶν. Καὶ ὥσπερ οἱ πτωχοὶ διὰ ἀπορίαν ἐσθῆτος, ἐκ
 βακωμάτων τινῶν τοὺς χιτῶνας ἑαυτοῖς περικεντοῦν-
 τες συρράπτουσιν· οὕτω καὶ τοῦτον ἄλλην ἀλλαχόθι
 λέξιν περιδοσκόμενον, διὰ τούτων ἐξυφῆναι ἑαυτῷ
 τοῦ λόγου τὸν κέντρωνα, οὐκ ἀταλαιπώρως διακολ-
 λῶντα τὴν συμβολὴν τῶν ῥημάτων καὶ συναρμόζοντα.
 Οὐ τὸ γλίσχρον καὶ μειρακιώδες τῆς φιλοτιμίας εἰς
 ἀμίλλαν ἀνδρὶ πρὸς ἀλήθειαν βλέποντι τοσοῦτον ἀπό-
 βλητον, ὅσον ἀθλητῇ τινι τῶν καρτερῶν τε καὶ ἐξ-
 ὤρων τὸ διὰ περιεργίας κομμητικῆς γυναικίζεσθαι.
 Ἀλλὰ μοι δοκεῖ τὸν ἐκοπὸν τοῦ παντὸς ἐγγειρήματος
 δι' ὀλίγων ἐπιδραμόντα, τὰς μακρὰς περιόδους χαί-
 ρειν εἶδαι. Οὐκοῦν εἴρηται παρ' ἡμῶν· οἰκειοῦμαι
 γὰρ τοῦ διδασκάλου τὸν λόγον· ὅτι τῆς θείας φύσεως
 ἀμυδρὴν μὲν καὶ βραχυτάτην ἔχομεν διὰ τῶν λογι-
 σμῶν τὴν ἀντίληψιν· ἀποχρύσαν δ' ὅμως τῇ βραχυ-
 τητι τῆς δυνάμεως ἡμῶν διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν περὶ
 αὐτὴν εὐσεβῶς λεγομένων τὴν γνῶσιν ἐραυζόμεθα.
 Τούτων δέ φαμεν τῶν ὀνομάτων οὐ μονοειδῆ πάντων
 εἶναι τὴν σημασίαν, ἀλλὰ τὰ μὲν τῶν προσόντων τῷ
 θεῷ, τὰ δὲ τῶν ἀποπεφυκῶτων ἔχει τὴν ἔμφασιν·
 οἷον, δίκαιον αὐτὸν καὶ ἀφθαρτον λέγομεν, τῷ μὲν δι-
 καίῳ, τὸ προσεῖναι δικαιοσύνην· τῷ δὲ ἀφθάρτῳ τὸ
 μὴ προσεῖναι φθορὰν ἐνδείκνυμενοι. Ἐξεστὶ δὲ πάλιν
 καὶ ὑπαλλάξαντα τὰς σημασίας κατὰ τὸ ἐμπικλιν
 προσφωῶς ἐφαρμόσαι τῷ θεῷ τὰ ὀνόματα· ὥστε τῷ
 μὲν ἀπεμφαίνοντι, τὸ οἰεῖον, τῷ δὲ προσόντι, τὸ
 ἀλλότριον παραστήσασθαι. Τῇ γὰρ δικαιοσύνῃ τῆς
 ἀδικίας ἀντινοοουμένης, τῇ δὲ φθορᾷ τῆς ἀδιόκλητος
 ἀντικειμένης, δυνατόν ἐστι χρῆσασθαι προσφωρῶς
 ἐπὶ τοῦ θεοῦ τοῖς ἐναντίοις, καὶ μὴ διαμαρτεῖν τοῦ
 προσήκοντος ἐν τῷ εἰπεῖν, αἰεὶ τε αὐτὸν εἶναι καὶ
 δίκαιον μὴ εἶναι· ὅπερ ἰσὺν ἐστὶ τῷ δίκαιόν τε εἶναι
 λέγειν, καὶ φθορὰν μὴ προσδέχεσθαι. Οὕτω καὶ τὰ
 λοιπὰ τῶν ὀνομάτων τῇ ποιεῖ μεταλήψει τῆς σημα-
 σίας πρὸς ἑκατέραν τὴν ἔμφασιν ἐπιτηδεύς ἔχειν
 φαμέν, οἷον τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀθάνατον, καὶ πάντα τὰ
 κατὰ τὸν ὁμοιον ἐκφερόμενα τύπον. Δύναται γὰρ
 ἑκάστον αὐτῶν ἄλλως καὶ ἄλλως μεταληφθῆναι, καὶ
 τὸ προσὸν καὶ τὸ μὴ προσὸν ἐπὶ τῆς θείας ἐνδείξεσθαι
 φύσεως· ὥστε τοῦ σχήματος τῶν ὀνομάτων ὑπαλ-
 λασσομένου, τὴν εὐσεβῆ περὶ τὸ ὑποκείμενον διάνοιαν
 μένειν ἀκίνητον. Ταῦτό γάρ ἐστιν, ἀνεπίδεκτόν τε
 πωρηρίας τὸν θεὸν εἰπεῖν, καὶ ἀγαθὸν ὀνομάσαι· καὶ
 ἀθάνατον ὁμολογῆσαι, καὶ αἰεὶ ζῶντα εἰπεῖν. Οὐδε-
 μίαν γὰρ ἐν τούτοις κατὰ τὸ σημαίνόμενον διαφορὰν
 ἐννοοῦμεν, ἀλλ' ἐν δι' ἑκατέρων τῶν λόγων ἀποση-
 μαίνομεν· καὶ τὸ μὲν θέσιν, τὸ δὲ ἀναίρεσιν τιнос
 ἔχειν δοκῇ.

Namque enim in iis secundum significatum differentiam intelligimus, sed unum utraque oratione

A multa, quodque magna a negotiis vacuitate et a rebus
 gerendis avocatione indigeret. Quemadmodum audio
 Eunomium super Iliacum bellum annorum multi-
 tudine laboriose et sedulo, et in tranquillitate multa
 incumbentem, in multo somno hoc somnium sibi
 confluxisse, quærentem diligenter et solerter, non
 quomodo interpretetur quid eorum quæ intelligun-
 tur, sed quomodo ad dictiones sensa coacta pertra-
 hat, atque sonantiores voces colligentem ex qui-
 busdam scriptis. Et quemadmodum mendici propter
 penuriam vestis ex laceris et detritis quibusdam
 panniculis tunicas acu pungentes consuunt: sic et
 huic aliam alibi dictionem decerpentem, per has
 sibi hujus orationis centonem contexuisse, non
 sine miseria verborum commissuram compingentem
 et componentem, cæjus lubrica et juvenilis ambitio
 ad certamen viro ad veritatem spectanti tam repu-
 dianda est, quam athletæ alicui forti et natu gran-
 diori, neque amoribus amplius idoneo, superfluous
 et comptus muliebris cultus et ornatus est fu-
 giendus. Sed totius argumentationis et conatus
 scopo breviter percurso, longas verborum amba-
 ges et circuitus jubere valere censeo. Igitur dictum
 est a nobis (doctoris enim sermonem mihi prop-
 rium et domesticum facio) de divina natura nos
 perexiguam et obscuram valde per ratiocinationes
 perceptionem et comprehensionem habere: verum-
 tamen nostræ facultatis exiguitate contentos per ea
 nomina quæ de ipsa pie dicuntur, sufficientem co-
 gnitionem nos colligere: horum autem nominum
 dicimus non esse omnium uniformem significatio-
 nem, sed quædam eorum quæ insunt Deo, alia
 vero eorum quæ ab eo absunt, notationem habere,
 ut cum justum ipsum et incorruptibilem dicimus,
 justo quidem inesse justitiam, incorruptibili vero
 non inesse interitum demonstramus. Licet rursus
 etiam mutatis significationibus vice versa Deo no-
 mina cohærenter accommodare, ita ut hoc quidem
 quod nullo modo convenit, quod ipsi proprium
 est, eo vero quod adest, quod ab eo est alienum
 repræsentetur. Nam cum injustitia justitiæ contra-
 ria intelligatur, et interitui æternitas adversetur,
 fas est convenienter uti in Deo contrariis, neque
 aberrare ab eo quod convenit, dicendo semperque
 ipsum esse et injustum non esse: quod huic æquale
 est, nempe dicere justum esse et non interitum acci-
 pere: sic etiam reliqua nomina quadam transsump-
 tione significationis ad utramque declarationem
 apte et congruenter se habere asserimus, ut bo-
 num et immortale, et omnia quæ simili forma effe-
 runtur; potest enim unumquodque horum, aliter
 atque aliter transsumptum, et quod inest et quod
 non inest in divina natura indicare. Ita ut figura
 nominum mutata, pia in subjecto intelligentia ma-
 neat immobilis: idem enim est Deum improbitatis
 non capacem dicere, et bonum nominare; et im-
 mortalem confiteri, et semper viventem dicere.

significamus, quamvis hoc quidem positionem, sive affirmationem, illud vero ablationem seu negationem alicujus habere videatur.

Eodem pacto omnium principium Deum dicentes, et rursus ἀναρχον, id est, carentem principio, nominantes, nihil quoad sensum pugnamus, utroque nomine principem et auctorem universi declarantes. Quare sive principio carentem dixerimus, sive universi auctorem, hoc quidem quod inest, altero vero, quod non inest expressimus. Cum fas sit, sicut dictum est, per significatorum immutationem, nominum significationes in contrarium transmutare, et nunc quidem dissentaneo nomine per quamdam transfigurationem quod inest notum fieri, et altero alterum: licet enim pro eo quod diceretur, Principium ipse non habet, definire ipsum esse universi principium, et contra pro hoc, ipsum solum confiteri modo ingenito sive ingenerabiliter subsistere. Ita ut verba quidem videantur figuræ immutatione differenter se habere, intellectum vero in his quæ dicuntur, unum eundemque permanere; hoc enim est quod studiose perquiritur in his quæ de Deo instituuntur sermonibus, ut non verborum suavem et dulcem sonum, quodque concinnum et modulatum, attendamus, sed ut piam intelligentiam excogitemus, per quam decorum de Deo existimationi conservetur. Quoniam igitur pium est rationem complecti universi auctorem, ipsum causam non habere superpositam: hac sententia nobis firmata et manente, quænam amplius mente præditis et recte judicantibus verborum controversia et pugna relinquitur? Cum vox omnis qua tale animi sensum enuntiatur idem exprimat. Sive enim principium ipsum et causam universi esse dicas, sive principio carentem esse eum nomines, sive ingenito modo esse, sive ex æternitate subsistere, sive universi auctorem, sive ex nulla causa solum, hæc omnia huiusmodi æqualia sunt quodam modo inter se, quantum ad significatorum vim attinet. Et vanus est qui reluctatur et contendit circa talem vocis sonum, tanquam non in mente et sententia, sed in syllabis et sonis consistat pietas. Hac igitur intelligentia a doctore articulate distincta, per quam his qui non hæretico velamine obducti sunt et operi licet perspicere, quod numen quomodocunque se habeat, secundum naturam omnem fugit tactum sensumque, et intellectum superat, omnique comprehensione quæ rationibus constat, sublimior est et altior; humana autem intelligentia curiose et sollicitè pervestigans et perscrutans, quibus potest argumentationibus inaccessam et excelsam expellit et attingit naturam, neque tam acute cernens, ut clare et evidenter quod inaspectabile est queat intueri, neque omnino ita ab accessu et propinquatione sejuncta, ut nullam possit ejus, quod quæritur, adumbratam imaginem capere; sed partem aliquam de eo quod quæritur per ratiocinationum tactum coniectura assecuta est, partim vero ex eo quod nequeat ipsum perspicere, quodammodo cognovit, vel-

A Ὡσαύτως καὶ πάντων ἀρχὴν λέγοντες τὸν θεόν, καὶ πάλιν ἀναρχὸν ὀνομάζοντες, οὐδὲν κατὰ τὰς ἐννοίας μαχόμεθα, καθ' ἑκάτερον τῶν λεγομένων ἀρχηγὸν καὶ αἰτίον εἶναι τοῦ παντός ἀποφαίνοντες. Ὡστε καὶ ἀναρχὸν εἰπόμεν, καὶ τοῦ παντός ἀρχηγέτην, τῷ μὲν τὸ προσόν, τῷ δευτέρῳ δὲ τὸ μὴ προσόν παρεστήσαμεν. Δυνατοῦ ὄντος, καθὼς εἴρηται, διὰ τῆς τῶν σημαινομένων ὑπαλλαγῆς, μεταλλάξαι πρὸς τὸ ἐναντίον τὰς τῶν ὀνομάτων ἐμφάσεις, καὶ τῷ νῦν ἀπεμφαίνοντι τέως ὀνόματι διὰ τινος μετασηματισμοῦ τὸ προσόν γνωρισθῆναι· καὶ τῷ ἑτέρῳ τὸ ἕτερον. Ἐξεστί γὰρ ἀντὶ τοῦ ἀρχὴν αὐτὸν μὴ ἔχειν εἰπεῖν, τὸ ἀρχὴν αὐτὸν τοῦ παντός εἶναι ὀρίσασθαι, καὶ ἀντὶ τούτου πάλιν, τὸ μόνον αὐτὸν ἀγεννήτως ὁμολογεῖν ὑπεστέναι. Ὡστε τὰ μὲν ῥήματα δοκεῖν B τῇ τοῦ σχήματος ἐξαλλαγῇ διαφόρως ἔχειν πρὸς ἀλλήλα, τὸν δὲ νοῦν ἐν τοῖς λεγομένοις ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν διαμένειν. Τὸ γὰρ σπουδαζόμενον ἐν τοῖς περὶ θεοῦ λόγοις ἐστίν, οὐχὶ ῥημάτων εὐφωνίαν εὐκρουτόν τε καὶ ἐναρμόνιον ἐπινοῆσαι· ἀλλ' εὐσεβῆ διάνοιαν ἐξευρεῖν δι' ἧς τὸ πρέπον τῇ ὑπολήψει τῇ περὶ θεοῦ φυλαχθήσεται. Ἐπειδὴ τοίνυν εὐσεβὲς λογίζεσθαι τὸν τοῦ παντός αἰτίον, αὐτὴν αἰτίαν μὴ ἔχειν ὑπερκειμένην· ταύτης ἡμῖν τῆς διανοίας ἐρηρυσμένης, τίς ἐτι περὶ τὰ ῥήματα τοῖς νοῦν ἔχουσιν ὑπολείπεται μάχη; Πάσης φωνῆς, καθ' ἣν τὸ τοιοῦτον ἐξαγγέλλεται νόημα, τὸ αὐτὸ παριστώσης. Εἴτε γὰρ ἀρχὴν αὐτὸν καὶ αἰτίον τοῦ παντός εἶναι λέγοις, εἴτε ἀναρχὸν αὐτὸν ὀνομάζεις, εἴτε ἀγεννήτως εἶναι, εἴτε ἐξ αἰδίου ὑπεστέναι, εἴτε τοῦ παντός αἰτίον, εἴτε ἐξ οὐδενός αἰτίου μόνον, πάντα τὰ τοιαῦτα ἰσοστάσιά πως C ἀλλήλοις ἐστὶ κατὰ τὴν δύναμιν τῶν σημαινομένων, καὶ ὁμοσίμως ἔχει τὰ ῥήματα. Καὶ μάταιος ὁ ζυγισμῶν περὶ τὸν τοιόνδε τῆς φωνῆς ἥχον, ὡς οὐχὶ τῇ διανοίᾳ, ταῖς δὲ συλλαβαῖς καὶ τοῖς φθόγγοις ἐγκειμένης τῆς εὐσεβείας· ταύτης τοίνυν τῆς ἐννοίας παρὰ τοῦ διδασκάλου διηρθρωμένης, δι' ἧς ἐστὶ τοὺς μὴ κεκαλυμμένους τῷ αἰρετικῷ προκαλύμματι σαφῶς διῶδειν, ὅτι τὸ θεῖον ὅπως ἂν κατὰ τὴν φύσιν ἔχη, ἀνέπαφόν τε καὶ ἀκατανόητον, καὶ πάσης ἀντιλήψεως τῆς ἐκ τῶν λογισμῶν ὑψηλότερον· ἡ δὲ ἀνθρωπίνη διάνοια πολυπραγμονοῦσα καὶ διερευνημένη δι' ὧν ἂν ᾗ δυνατόν λογισμῶν, ἐπορέγεται καὶ θιγγάνει τῆς ἀπροσπελάστου καὶ ὑψηλῆς φύσεως· οὕτε τοσοῦτον D ὀξύωπούσα, ὡς ἐναργῶς ἰδεῖν τὸ ἀόρατον, οὕτε καθάπαξ ἀπεσχοινισμένη τῆς προσεγγίσεως, ὡς μηδεμίαν δύνασθαι τοῦ ζητουμένου λαβεῖν εἰκασίαν. Ἀλλὰ τὸ μὲν τι τοῦ ζητουμένου διὰ τῆς τῶν λογισμῶν ἐπαφῆς ἐστοχάσατο, τὸ δὲ, αὐτὸ τῷ μὴ δύνασθαι διῶδειν τρόπον τινὰ κατενόησεν, οἶόν τινα γῶσιν ἐναργῆ τὸ ὑπὲρ πάντων γῶσιν τὸ ζητούμενον εἶναι ποιησαμένη. Τὰς γὰρ ἀπεμφαίνοντα περὶ τὴν θείαν φύσιν ἐνόησε, καὶ ὅσα πρέπει περὶ αὐτὴν ὑπονοεῖν οὐκ ἐνόησεν· οὐ μὴν αὐτὴν ἔχειν ἥτις ἐστὶ περὶ ἣν ταῦτα λογίζεται, κατιδεῖν ἡδυνήθη, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν προσόντων τε καὶ μὴ προσόντων γνώσεως ἰδεῖν, ὃ μόνον ὀφθῆναι δυνατόν ἐστιν. Ὅτι τὸ παντὸς μὲν κακοῦ πόρρωθεν ἰδρυμένον, ἐν

παντὶ δὲ νοούμενον ἀγαθῷ. Πάντως· τὸ τοιοῦτόν ἐστιν ὡς οἷον λέγω τε ἀρόρητον εἶναι, καὶ λογισμοῖς ἀνεπίδρατον δὲ ὄντα. Τοίνυν πάσας μὲν τὰς ἀπρεπεῖς ἐννοίας ἐν τῇ περὶ τῆς θείας φύσεως ὑπολήψει τοῦ διδασκάλου ἡμῶν ἀποκαθάραντος· πᾶν δὲ ὅσον εὐφημόν τε καὶ θεοπρεπὲς περὶ αὐτὴν νοεῖν συμβουλευσάντος καὶ διδάξαντος, ὡς οὔτε τι τῶν φθαρτῶν, οὔτε τῶν διὰ γενέσεως εἰς τὸ εἶναι παρηγμένων, τὸ πρῶτον αἰτιῶν ἐστιν· ἀλλὰ πάσης τοιαύτης ὑπονοίας ἔξω νοεῖται. Ἐκ δὲ τῆς ἀρνήσεως τῶν μὴ προσόντων καὶ ἐκ τῆς ὁμολογίας τῶν εὐσεβῶς περὶ αὐτοῦ νοουμένων, ὅτι ἐστὶ, καταλαμβάνεται.

omnes indecoras notiones quas in divina natura perpurgaverit : quodcumque vero prædicabile et laudabile Deoque decorum in ipsa intelligere consuluerit et docuerit, ita ut neque corruptibilium quidquam, neque eorum quæ per generationem in rerum naturam producta sunt, prima causa sit, sed extra nomen talem suspicionem et cogitationem intelligitur. Atque ex negatione eorum quæ non insunt, et ex affirmatione eorum quæ pie de ipso intelliguntur, quia est, comprehenditur.

Μάχεται τοῖς εἰρημένοις ὁ σφοδρὸς κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγωνιστής, καὶ βούλεται τὸν τοιόνδε τοῦ ῥήματος ἤχον, τὴν τῆς ἀγεννησίας λέγω φωνὴν, ἐμφανῶς δεῖκνυῖναι τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν. Καίτοι παντὶ πρόδηλον τῷ γε μετρίως ἐπεσεκεμένῳ τὰς τῶν ὀνομάτων χρήσεις, ὅτι ἡ ἀφάρκεια διὰ τοῦ ἀφαιρετικοῦ μορίου, τὸ μὴδὲν τούτων προσεῖναι τῷ Θεῷ, μήτε φθορὰν, μήτε γέννησιν ἀποσημαίνει. Ἐπεὶ καὶ ἄλλα πολλὰ τῶν ὀνομάτων ὁμοφώνως λεγόμενα τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ μὴ προσόντος, οὐ τὴν θέσιν τοῦ ὄντος ἐνδείκνυται· τὸ ἀκακὸν καὶ ἀλυπὸν καὶ ἀπόνηρον, καὶ ἀτάραχον καὶ ἀόρητον, ἀπαθὲς, ἀνεπιληπτον, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Λέγεται μὲν καὶ ἀληθῶς ταῦτα, καὶ οἷον κατάλογός τις ἦν καὶ ὁπαριθμησὶς τῶν πρὸς τὸ χεῖρον νοουμένων, ὧν τὸ θεῖον κεχώριται. Οὐ μὴν τι περὶ οὗ λέγεται διὰ τῶν ὀνομάτων ὁ λόγος παρίστησιν. Τί μὲν γὰρ οὐχ ὕγιες, δι' ὧν ἡκούσαμεν ἐδιδάχθημεν; Τί δὲ ἐστίν, ἡ τῶν εἰρημένων οὐκ ἐνεδείξατο δύναμις. Ὅσπερ γὰρ εἰ τις περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως εἰπεῖν τι θέλων, τὸ μήτε ἀψυχὸν λέγει, μήτε ἀναίσθητον, μήτε πετηνὸν, μήτε τετράπουν, μὴ ἐνυδρον, τὸ μὲν ὅν οὐκ ἐνεδείξατο· τὸ δὲ μὴ ὅν διεσάφησε, καὶ οὔτε ψεύδεται ταῦτα περὶ τοῦ ἀνθρώπου διεξιὼν, οὔτε σαφῶς τὸ ὑποκείμενον δείκνυσθαι. Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον πολλῶν τοιούτων περὶ τὴν θείαν φύσιν λεγομένων, ἐν οἷς χρὴ τὸν Θεὸν ὑπονοεῖν εἶναι μανθάνομεν· αὐτὸ δὲ ὅ τί ποτε ἦν κατ' οὐσίαν διὰ τῶν εἰρημένων οὐ διδασκόμεθα. Φεύγοντες δὲ παντὶ τρόπῳ τῶν ἀτόπων τινῶν νοημάτων ἐν ταῖς περὶ Θεοῦ δόξαις συνενεχθῆναι, πολλάκις καὶ ποικίλαις ἐπωνυμίαις κατ' αὐτοῦ κεχρήμεθα, κατὰ τὴν τῶν ἐπινωιῶν διαφορὰν τὰς προσηγορίας ἀρμυζόντες. Ἐπεὶ γὰρ ἂν οὐδὲν ὄνομα περιληπτικὸν τῆς θείας ἐξεύρηται φύσεως κατ' αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου προσφυῶς τεταγμένον· διὰ τοῦτο πολλοὶς ὀνόμασιν ἐκάστου κατὰ διαφόρους ἐπιβολὰς ἰδιόζουσάν τινα περὶ αὐτοῦ τὴν ἐννοίαν ποιούμενοι, τὸ θεῖον προσαγορεύομεν, ἐκ τῆς πολυειδοῦς καὶ ποικίλης κατ' αὐτοῦ σημασίας ὀνόματά τινα πρὸς τὴν κατανόησιν τοῦ ζητουμένου θηρεύοντες. Ἐρωτῶντες γὰρ ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ διεξετάζοντες τί τὸ θεῖόν ἐστι, διαφύρω ἀποφαινόμεθα, οἷον τὸ ὑπερκείμενον

ut cognitionem evidentem, quod super omnem scientiam sit, id quod quaeritur, statuens : nam quæ dissimulata sunt, nec in divinam naturam cadere possunt, intellexit : et quæcumque de ipsa decet opinari, non novit. Non tamen illam ipsam quænam sit de qua hæc ratione colligit conspiciere potuit ; sed ex eorum quæ insunt, et quæ non insunt cognitione novit, quod solum videri potest. Quod longe quidem ab omni malo firmatum est : in omni autem bono intelligitur. Quod quidem omnino tale est, quale dico ineffabile, et rationum momenti incomprehensibile et inaccessibile esse. Cum igitur

Hic tamen vehemens veritatis oppugnator, dictis reluctatur, atque vult talem verborum sonum, vocem τῆς ἀγεννησίας dico, Dei essentiam manifeste demonstrare. At cuius perspicuum et clarum, qui mediocriter usus nominum considerarit, quod incorruptibilitas per privativam particulam, nihil eorum Deo adesse, neque interitum, neque ortum significat. Quoniam et alia multa nomina quæ simili voce dicuntur, abstractionem ejus quod non inest, non positionem ejus quod est ostendunt. Illud nempe innocens et immortuum et innocuum, imperturbatum, impatibile, incomprehensibile et alia id generis, dicuntur quidem vere hæc, et velut catalogus quidam esset et recensio eorum quæ in deterius intelliguntur, a quibus Numen separatum est. Non tamen quid sit, id de quo dicuntur, per hæc nomina sermo exprimit. Quid enim non sanum, per quæ audivimus edocti sumus? Quid autem sit, eorum quæ sunt dicta vis non indicavit. Quemadmodum enim si quis de hominis natura dicere aliquid cupiens, neque inanimatum dicat, neque sensu carens, neque volucrum, neque quadrupes, neque aquaticum; quod quidem est non demonstravit, sed quod non est explanavit, neque mentitur hæc de homine enarrans, neque tamen clare subjectum demonstrat. Eadem ratione multa talia cum divina natura dicuntur, ea in quibus Deum esse opinari oportet discimus : ipsum autem, quid tandem est secundum essentiam, per dicta non docemur. Fugientes autem omni cautione absurdas aliquas notiones, in his quas habere debemus de Deo opinionibus, animis inserere, multis et variis cognominibus in ipsum usi sumus, secundum cogitationum differentiam appellationes accommodantes. Quoniam enim nullo nomen divinæ naturæ comprehensivum inventum est, quod ad ipsius subjecti naturam declarandam sit ordinatum, propterea multis nominibus secundum differentes notiones, cujusque peculiaritatem quamdam de eo notionem facientes, Numen appellamus : ex multiforini variaque de eo significatione ad ejus quod quaeritur cognitionem quæ-

dam nomenclaturas venientes. Interrogantes enim nos ipsos et perquirentes, quid sit Deus, differenter pronuntiamus, velut quod est super constitutionem et administrationem eorum quæ sunt; quod non ex causa existentiam habet, sed reliquis omnibus causa cur sint existit; in quo ortus et principium, interitus et finis non est, neque in contrarium mutationis, neque præstantioris immutatio, neque malum in eo locum habere potest, neque bonum abesse. Quod si quis tales notitias nominibus velit percipere, necesse est omnino illum in deterius mutationem non admittere, et immutabile et invariabile nominare. Hoc autem videlicet primum universi auctorem et causam Deum esse dicere, idem est ac ingenitum appellare, et incorruptibilem, quod interitus capax non est, immortalis autem et indeficientem, quod in nullum desinat terminum, omnipotentem autem quod universo præsit et imperet; et sic alia omnia secundum pias opiniones nomina fingentes, secundum differentias cogitationum aliter atque aliter nuncupamus; vel potentiam, vel imperium, vel perpetuum permanet, per nomina significantes.

Dico igitur hujus nominum fictionis homines esse dominos, pro arbitrio iudicioque cujusque convenienter appellationes subjecto accommodantes, nihilque absurdum esse, quod quidem ut formidabile et horribile, ut nos terrificet, iste scriptor obtendit, nempe recentiores nominum positiones confiteri in omni re quæ cognominatur in ipso Deo: non enim vocabulum Deus est, neque in voce et sono esse habet. Sed Deus quidem est per seipsum quod quidem unquam esse creditus est: nominatur autem ab his qui invocant, non ipsum quod est (ineffabilis enim est natura ejus qui vere est), sed ex his quæ operari et efficere in vita nostra creditus est, cognomina habet, quale et hoc ipsum quod in promptu dicitur; cum enim Deum ipsum dicimus, inspectorem et exploratorem, et absconditorum perspicacem cognitorem commentantes vocamus. Quod si operationibus prior existit essentia, intelligimus autem operationes per ea quæ sentimus, verbis vero quibus possumus enuntiamus; quis amplius relinquitur metus nomina recentiora et juniora rebus ipsis dicere? Si enim non prius aliquid eorum quæ de Deo dicuntur interpretamur, quam animo conceperimus, intelligimus autem ex his operationibus per quas docemur, præcedit autem operationem virtus, virtus vero pendet ex divina voluntate, voluntas autem in potestate divinæ naturæ reposita est: nomine igitur diserte docemur, quod rebus adnascantur eorum quæ insunt significativæ appellationes, et velut umbræ rerum sunt voces ad motiones eorum quæ in ipsis existunt figuratæ? Atque hæc ita esse clare persuadet divina Scriptura per magnam Davidem, qui veluti per quædam propria et agnata nomina, quæ ipsi ex operatione cognita erant, divinam naturam sic appellat. *Misericus, inquit, et miserator Dominus, longanimitas*

της τῶν ὄντων συστάσεως τε καὶ διοικήσεως· τὸ οὐκ ἐξ αἰτίου τὴν ὑπαρξίν ἔχει· τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν αἰτίων τοῦ εἶναι καθέστηκεν· περὶ δὲ γέννησις καὶ ἀρχή, φθορὰ καὶ τέλος· οὐκ ἔστιν, οὕτε πρὸς τὸ ἐναντίον τροπή, οὕτε τοῦ κρείττονος ὕψους. Ὡς μήτε τὸ κακὸν ἐπ' αὐτῷ χώραν ἔχειν, μήτε τὸ ἀγαθὸν ἀπείναι. Εἰ δὲ τις τὰς τοιαύτας ἐννοίας ὀνόμασι διαλαμβάνειν ἐθέλοι, ἀνάγκη πᾶσα τὸ μὲν μὴ προσίστασθαι τὴν πρὸς τὸ χεῖρον τροπήν, ἀτρεπτὸν τε καὶ ἀναλλοίωτον ὀνομάσαι. Τὸ δὲ πρῶτον αἶτιον τοῦ παντός, ἀγέννητον προσεπεῖν· ἀφθαρτον δὲ τὴν φθορᾶς ἀπαράδεκτον· τὸ δὲ εἰς μηδὲν καταλήγον πέρας, ἀθάνατον τε καὶ ἀτελεύτητον· παντοκράτορα δὲ τοῦ παντός ἐξηγουμένον. Καὶ οὕτω τῶν πάντων κατὰ τὰς εὐσεβεῖς ὑπολήψεις ὀνοματοποιούμενους, ταῖς τῶν ἐπινοιών διαφοραῖς ἄλλως καὶ ἄλλως προσαγορεύομεν, ἢ δύναμιν, ἢ κράτος, ἢ ἀγαθότητα, ἢ τὸ μὴ ἐξ αἰτίου εἶναι, ἢ τὸ εἰς ἀεὶ διαμένειν, διὰ τῶν ὀνομάτων σημαίνοντες, secundum differentias cogitationum aliter atque aliter bonitatem, vel quod non ex causa est, vel quod in

Φημί τοίνυν τῆς τοιαύτης ὀνοματοποιίας τοὺς ἀνθρώπους εἶναι κυρίους, κατὰ τὸ φανὲν ἐκάστῃ προσφυῶς ἐφαρμόζοντας τῇ ὑποκειμένῃ τᾷ κλήσει. Καὶ μηδὲν ἄτοπον εἶναι, ὅπερ ὡς φοβερόν τι καὶ φρικτὸς μορμολυττόμενος ὁ λογογράφος προτείνεται, τὸ νεωτέρας εἶναι τὰς τῶν ὀνομάτων θέσεις ὁμολογεῖν ἐπὶ παντός αὐτοῦ τοῦ κατονομαζομένου πράγματος, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Οὐ γὰρ ῥῆμα ὁ Θεός, οὐδὲ ἐν φωνῇ καὶ φόδῳ ἔχει τὸ εἶναι. Ἀλλ' ὁ μὲν Θεός ἐστι καθ' ἑαυτὸν, ὃ δῆποτε καὶ εἶναι πεπίστευσται. Ὀνομάζεται δὲ παρὰ τῶν ἐπικαλουμένων οὐκ αὐτὸ ὃ ἐστίν· ἀφραστος γὰρ ἡ φύσις τοῦ ὄντος· ἀλλ' ἐξ ὧν ἐνεργεῖν τι περὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν πεπίστευται τὰς ὁμωνυμίας ἔχει, ὅταν αὐτὸ τοῦτο, τὸ ἐκ τοῦ προχείρου λεγόμενον· Θεὸν γὰρ αὐτὸν λέγοντες, τὸν ἑφορον καὶ ἐπόπτην, καὶ διορατικὸν τῶν κεκρυμμένων ἐπινοοῦντες, ἐπικαλούμεθα. Εἰ δὲ προϋφίστηκε τῶν ἐνεργειῶν ἡ οὐσία, νοοῦμεν δὲ τὰς ἐνεργείας δι' ὧν αἰσθανόμεθα, ῥήμασι δὲ ὅπως ἂν ἡ δυνατόν ἐξαγγέλλομεν· τίς ἐτι καταλείπεται φόβος, νεώτερα τῶν πραγμάτων τὰ ὀνόματα λέγειν; Εἰ γὰρ μὴ πρότερον ἐρμηνεύομεν τι τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων, πρὶν ἂν νοήσωμεν· νοοῦμεν δὲ δι' ὧν ἐκ τῶν ἐνεργειῶν διδασκόμεθα, προϋφίστηκε δὲ τῆς ἐνεργείας ἡ δύναμις· ἢ δὲ δύναμις ἐξηρτηται τοῦ θεοῦ βουλήματος, τὸ δὲ βούλημα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς θείας ἀπόκειται φύσεως· ἄρ' οὐ σαφῶς διδασκόμεθα, ὅτι ἐπιγίνονται τοῖς πράγμασιν αἱ σημαντικαὶ τῶν γινομένων προσηγορίαι, καὶ ὥσπερ σκιαὶ τῶν πραγμάτων εἰσὶν αἱ φωναὶ πρὸς τὰς κινήσεις τῶν ὑφεστώτων σχηματιζόμεναι; Καὶ ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχει, πείθει σαφῶς ἡ θεία Γραφή διὰ τοῦ μεγάλου Δαβὶδ, τοῦ καθάπερ διὰ τινων ἰδίων καὶ προσφυῶν ὀνομάτων, τῶν ἐκ τῆς ἐνεργείας αὐτῷ νοηθέντων, τὴν θεϊὰν φύσιν ἀνακαλοῦντος. *Οικτὶρμων* γάρ, φησὶν, καὶ *ἐλεήμων* ὁ Κύριος, *μακρόθυμος* καὶ *πολύελεος*. Ταῦτα τοίνυν τί λέγουσιν ἐνεργείας ἔχειν τὴν σημασίαν, ἢ φύσεως; Οὐκ ἂν τις ἄλλο τι παρὰ τὴν ἐνέργειαν εἴπῃ. Πότε

τῶν ἐνεργήσας τοὺς οὐκ ἐπιμενοὺς ὁ θεὸς ἢ τὸν ἔλεον, ἂν ἔσχεν ἐκ τῆς ἐνεργείας τὸ ἐνομα; Ἄρα πρὸ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς; Καὶ τίς ἦν ὁ τοῦ ἔλεους δέμενος; ἀλλὰ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν πάντως· ἡ δὲ ἁμαρτία μετὰ τὸν ἄνθρωπον. Οὐκοῦν μετὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ τοῦ ἔλεειν ἐνεργεία, καὶ τοῦ ἔλεου τοῦνομα. Τί οὖν ἄρα; Μὴ καὶ τοῦ Δαβὶδ καταγινώσεται, ὁ ὑπὲρ τοὺς προφητάς φρονῶν· ὅτι δι' ὧν ἐνόησε τὸν θεόν, διὰ τοῦτων ἐνόμασεν; Ἡ καὶ πρὸς αὐτὸν ζυγομαχήσει, τὴν σεμνὴν ἐκείνην ὥσπερ ἐκ τραγῳδίας προτείνων ῥῆσιν, ὅτι τὴν μακαριωτάτην τοῦ θεοῦ ζωὴν, τοῖς περὶ τῆς ἐπινοίας ἀγάλλει ἐνόμασι, τὴν ἐφ' ἑαυτῇ μόνῃ καὶ πρὸ τῆς τῶν ἐπισκοποῦντων γεννήσεως ἀγαλλομένην; Ἐρεῖ γὰρ πάντως ὁ ὑπὲρ τοῦ Προφήτου λέγων· ὅτι ἡ μὲν θεία φύσις ἐφ' ἑαυτῇ μόνῃ ἀγάλλεται, καὶ πρὸ τῆς τῶν ἐπισκοποῦντων γενέσεως· ὁ δὲ ἀνθρώπινος νοῦς, ὅσον χωρεῖ διὰ τῶν ἐνεργειῶν διδασκόμενος, τοσοῦτον φθίγγεται. Ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλοῆς κτισμάτων ἀναλόγως ἡ σοφία φησὶ, τὸν πάντων γενεσιουργὸν θεωρεῖσθαι. Τῇ δὲ θεῇ καὶ ὑπερεχούσῃ πάντα νοῦν οὐσία τὰς τοιαύτας προσηγορίας ἐπιφημιζόμεν, οὐκ ἐκείνην ἀγάλλοντες δι' ὧν ὀνομάζομεν, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς διὰ τῶν λεγομένων ὁδηγοῦντες πρὸς τὴν τῶν κρυπτῶν κατανόησιν. Εἴτα τῷ Κυρίῳ φησὶν ὁ Προφήτης· θεός μου εἰ σὺ, ὅτι τῶν ἀγαθῶν μου οὐ χρεῖαν ἔχεις. Πῶς οὖν τὴν μακαριωτάτην τοῦ θεοῦ ζωὴν, ἡμεῖς οὕτως, καθὼς φησὶν αὐτός, ἀγάλλομεν, ἣν φησὶν ὁ Προφήτης ἀπροσδεῖ τῶν ἀνθρώπων εἶναι καλῶν; Ἡ ἀντὶ τοῦ ὀνομάζειν τὸ ἀγάλλειν ἐνόησε. Καὶ μὴ ἀκούσμεν παρὰ τῶν ὀρθῶς τῇ λέξει χρωμένων, καὶ δι' ἀκριβείας τῶν ὀνομάτων τὴν χρῆσιν παραπεισθευμένων, μὴ ἐπὶ φιλῆς τῆς δηλώσεως τὴν τοῦ ἀγάλλειν τετάχθαι φωνήν· ἀλλὰ τὸ μὲν τοιοῦτον ἢ γνωρίζειν, ἢ δηλοῦν, ἢ σημαίνειν, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτότερον λέγεσθαι. Τὸ δὲ ἀγάλλειν ἴσον ἐστὶ τῷ ἐπικαυχᾶσθαι, καὶ ἐπευφραίνεσθαι, καὶ εἰ τῆς τοιαύτης ἐμφάσεως ἔχεται. Ὁ δὲ φησὶν ἡμᾶς τοῖς τῆς ἐπινοίας ἐνόμασι τὴν μακαρίαν ἀγάλλειν ζωὴν. Ἡμεῖς δὲ προσθεῖναι μὲν τινα τῇ θεῇ φύσει τιμὴν τῇ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσῇ τιμῇ, μείζον ἢ κατὰ τὴν ἀσθένειαν τὴν ἀνθρωπίνην οἰόμεθα· γνωρίσαι δὲ τι τῶν περὶ αὐτὴν διὰ τῶν εὐσεβῶς ἐπισκοποῦμένων ῥημάτων τε καὶ ὀνομάτων ἐπιχειρεῖν οὐκ ἀρνούμεθα. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὅσον δυνατόν ἡμῖν τὸ εὐσεβὲς ἱγνεύοντες, τὸ μὴ ἐξ αἰτίας ὑπερκειμένης τὸ πρῶτον αἴτιον τὴν ὑπόστασιν ἔχειν, καταλαμβάνομεν. Ὅπερ εἰ μὲν ὡς ἀληθὲς ἀποδέχοιτο τις, ἐπαινετὸν ἂν εἴη διὰ τὴν ἀληθειαν μόνην. Εἰ δὲ ὡς μείζον τῶν λοιπῶν τῶν περὶ τὴν θείαν φύσιν νοουμένων τὸ τοιοῦτον κρῖνοι, καὶ διὰ τοῦτο μόνῃ ταύτῃ τῇ ὑπολήψει λέγοι τὴν θεὸν ἐπιγαυριῶντα καὶ εὐφρανόμενον, ὡς τινι τῶν ὑπερεχόντων ἀγάλλεσθαι, μόνῃς τῆς εὐνομίου μεύσεως ἂν εἴη, τοῦ λέγοντος αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῇ τὴν ἀγεννησίαν ἀγάλλεσθαι, ἣν δὴ οὐσίαν τε λέγει, καὶ μακαρίαν τε καὶ θείαν ὀνομάζει ζωὴν.

Si autem ut majus reliquis quæ de divina natura noscuntur, id judicet, et propterea hæc sola opinione dicat Deum gestientem et lætantem, ut aliquo supereminentium exsultare, hoc solius Eunomii

et nullum misericors²². Quid igitur dicunt? Utrum hæc nomina operationis habent significantiam vel naturæ? non aliud quis præter actum, sive operationem dixerit. Quando igitur operatus miserationes vel misericordiam, Deus ex illa operatione, hoc nomen obtinuit? Num ante humanam vitam? Et quis erat qui misericordia indigebat? Sed post peccatum omnino: peccatum autem post hominem. Ergo post hominem miserandi actus et misericordiae nomen. Quid igitur? Numquid et Davidem condemnabit, qui super prophetas sapiens, quia per quæ Deum novit, per hæc nominavit? An etiam adversus ipsum nobilem illam tanquam ex tragedia dictionem protendens recalcitrabit, quod non oportet beatissimam Dei vitam nominibus ex hominum commentatione ductis exsultare, quæ in seipsa sola et ante intelligentiam ortum exsultabat? Diceret enim plane qui Propheta causam agere voluerit, quod divina certe natura in seipsa sola exsultabat, et ante intelligentium generationem; sed mens humana, quantum capit per has operationes edocta, tantum alloquitur. Nam ex creaturarum magnitudine et pulchritudine, proportionem quadam Sapientia dicit²³, omnium opificem et genitorem considerari. In divina autem et exsuperante omnem intellectum essentia, tales appellationes celebramus, non illam cum exsultatione laudantes per quæ nominamus; sed nos ipsos per ea quæ dicuntur dirigentes ad oeculorum cognitionem. Deinde Dominus dicit Propheta, *Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges*²⁴. Quomodo igitur beatissimam Dei vitam, sic nos, sicut iste autumat, exornamus, quam Propheta prædicat humanorum bonorum non esse indigam? An pro verbo ὀνομάζειν, *nominare*, excogitavit verbum ἀγάλλειν, quod est *exsultare*? Atque audimus ex his qui recte verbo utuntur, et qui exacta subtilitate verborum usum didicerunt, non pro nulla significatione hoc verbum ἀγάλλειν construi, sed hoc tale vel notum facere, vel declarare, vel significare, vel aliud quiddam tali modo dici. Verbum autem ἀγάλλειν idem est, quod exsultare, gloriari, lætari, et si quid talem significationem habet. Hic autem dicit nos nominibus, ex mentis commentatione ductis, vitam beatam ἀγάλλειν, id est, exornare. Nos autem divinæ naturæ quæ omnem superat honorem, aliquem adjicere honorem, humana infirmitate majus arbitramur; aliquid aulem eorum quæ in ea cernuntur, notum facere et celebrare verbis et nominibus pie et religiose intellectus conari non inficiamur. Ideoque quantum fas est, pietatem spectantes, non ex causa supereminente primam causam substantiam habere comprehendimus, quod quidem si ut verum quis approbet, laudabile fuerit propter solam veritatem.

²² Psal. cii, 8. ²³ Sap. xiii, 5. ²⁴ Psal. xv, 2.

mli musæ fuerit dicentis, ipsam in seipsa ἀγεννησάν exsultare, quam certe et essentiam, et beatam, et divinam vitam nominat.

Sed audiamus, quomodo secundum modum usui congruentem et præcedentem formam (sic enim eodem modo formati nominibus rursus nobis efflorescit et sese ostentat), quomodo per hæc dissolvere inquit de eo conceptam opinionem, ac deceptorum ignorantiam coercere. Utar enim ipsius dithyrambistæ similiter desinentibus vocabulis: *Qui diximus, inquit, quod ea quæ ex mentis commentatione dicuntur, solent cum vocibus dissolvi, his addimus: Deus quidem etiam tacentibus et loquentibus iis quæ sunt in rerum natura, etiam antequam facta essent nomina, erat et est ingenuus.* Discamus igitur aliquid commune verborum excogitationi, vel nominum positioni cum rebus ipsis, quas aliqua nominum et verborum voce notamus. Quare si Deus est ingenito modo ante humanam constitutionem, declarativam talis opinionis vocem tanquam sono diffusam improprie oporteat iudicare, si secundum humanam notionem fuerit nominata: haud enim est idem, esse et dici: sed est quidem natura, quod quidem est Deus. Dicitur autem a nobis quantum fuerit possibile enuntiare propter naturæ nostræ egestatem, quæ in anima affectus incognitos sive inconspicuos habet, nisi per vocem et orationem evoluti fuerint. Ergo ipsum non ex causa esse intelligentes, commentatione quadam hanc notionem per ingeniti vocem enuntiamus. Quodnam igitur damnum ei qui sic est, quid sic est, a nobis nominari? Non enim ex eo quod d'catur ingenuus, existere ingenerabiliter dicitur, sed ex eo quod sit, dici etiam ei advenit. Hoc autem non intellexit subtilis et solers ingenio, neque a se posita manifeste animadvertit. Nam vel certe cessasset eos qui per commentationem ἀγεννησας nomen effingunt, improbe insectari. Animadvertite enim quod ait: Quæ per commentationem efferuntur, simul cum vocibus dissolvuntur; Deus autem est genitis prior, et priusquam nomina imposita essent, et erat et est ingenuus. Vides quod esse, quod quidem est, habet ante omnium tacentium et loquentium existentiam, neque magis, neque minus quod est, ipse est. Verborum autem et nominum usus post hominum productionem excogitatus est, qui a Deo rationis et orationis facultate exornati fuerunt. Si igitur creatura creatore posterior est, omniumque creaturarum homo est ultimus; propria autem est hominis oratio; orationis autem partes nomina et verba; nomen vero est ἀγεννησία: quomodo non intelligat, se his quæ præstruit repugnare? Nos enim etiam asserimus nomina ad res declarandas et significandas humana solertia inventa esse: ille vero eos qui oratione utuntur, divina vita posteriores demonstrari confitetur. Divinam autem naturam esse ἀγεννητως, modo ingenerabili, sicut nunc est, et semper erat. Si igitur ille beatam vitam ante homines natos exstitisse confitetur (rursus enim re-

Ἄλλ' ἀκούσωμεν πῶς κατὰ τὸν ἐπιβάλλοντα τῇ χρεῖα τρόπον, καὶ τὸν προλαβόντα τύπον· οὕτω γὰρ τοῖς ἰσοτύποις τῶν ὀνομάτων πάλιν ἡμῖν ἐνωραίζεται· πῶς διὰ τούτων διαλύειν μὲν φησι τὴν περὶ αὐτοῦ γενομένην ὑπόνοιαν, περιστέλλειν δὲ τὴν τῶν ἡπατημένων ἄνοιαν. Αὐταῖς γὰρ χρῆσομαι τοῦ διθυραμβιστοῦ ταῖς ὁμοιοληκτοῦς φωναῖς· *Εἰπόντες, φησὶν, ὅτι τὰ κατ' ἐπίνοιαν λεγόμενα ταῖς φωναῖς συνδιαλύεσθαι πέφυκεν, ἐπηγάγομεν τοῦτοις· Ὁ δὲ θεός, καὶ σωπῶντων καὶ φθεγγομένων γεγονότων, καὶ πρὸ τοῦ γεγονέναι τὰ ὀνόματα, ἦρ τε καὶ ἔστιν ἀγέννητος.* Μάθωμεν τοίνυν κοινῶν ῥημάτων ἐπινόα, ἣ ὀνομάτων θέτει, πρὸς αὐτὰ τὰ πράγματα, ἃ διὰ τῆς ποιᾶς τῆς ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων φωνῆς σημειούμεθα. Ὡστε εἰ ἀγεννητικός ἐστὶν ὁ θεός πρὸ τῆς ἀνθρωπίνης συστάσεως, τὴν ἐμφαντικὴν τῆς τοιαύτης ὑπολήψεως φωνὴν ὡς τῷ φθόγγῳ συνδιαχρησμένην ἀκυρον κρίνειν, εἰ κατ' ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην ὀνομασθεῖσα τύχοι. Οὐ γὰρ ταῦτόν ἐστι τὸ εἶναι, τῷ λέγεσθαι. Ἄλλ' ἐστὶ μὲν τῇ φύσει ὅπερ ἐστὶν ὁ θεός. Λέγεται δὲ παρ' ἡμῶν, ὡς ἂν ἡ δυνατόν ἐξαγγεῖλαι διὰ τὴν τῆς φύσεως ἡμῶν πτωχείαν, ἣ τὰς ἐν τῇ ψυχῇ διαθέσεις ἀδήλους ἔχει, μὴ διὰ φωνῆς ἐκκαλυπτομένης καὶ λόγου. Οὐκοῦν τὸ μὴ ἐξ αἰτίας αὐτὸν εἶναι νοήσαντες, ἐπινόα τὴν νόησιν ταύτην διὰ τῆς τοῦ ἀγεννήτου φωνῆς ἐξαγγέλλομεν. Τίς οὖν ἡ βλάβη τῷ οὕτως ὄντι, τὸ ὡς ἐστὶ παρ' ἡμῶν ὀνομαζεσθαι; Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ ῥηθῆναι ἀγέννητον, καὶ τὸ ὑπάρχειν ἀγεννητικός ἐστὶν, ἀλλ' ἐκ τοῦ εἶναι καὶ τὸ ῥηθῆναι προσγίνεται. Τοῦτο δὲ οὐ συννοοῖεν ὁ λεπτός τὴν διάνοιαν, οὐδὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τεθέντα σαφῶς κατενόησεν. Ἡ γὰρ ἂν ἐπαύσατο τοὺς δι' ἐπινόας τὴν ἀγεννησίαν ὀνοματοποιούντας κακίζων. Ἐκκοπίετε γὰρ ὁ φησι· *Τὰ κατ' ἐπίνοιαν λεγόμενα ταῖς φωναῖς συνδιαλύεται· ὁ δὲ θεός καὶ γεγεννημένων, καὶ πρὸ τοῦ γενέσθαι τὰ ὀνόματα, καὶ ἦν, καὶ ἔστιν ἀγέννητος.* Ὅρξας ὅτι τὸ μὲν εἶναι ὅπερ ἐστὶν, ἔχει πρὸ τῆς τῶν πάντων ὑπάρξεως καὶ σωπῶντων καὶ φθεγγομένων, οὔτε μᾶλλον οὔτε ἥττον ὁ ἐστὶν ὢν. Ἡ δὲ τῶν ῥημάτων τε καὶ ὀνομάτων χρήσις μετὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων κατασκευὴν ἐλογίσθαι τῶν τῇ λογικῇ δυνάμει παρὰ τοῦ θεοῦ τιμηθέντων. Εἰ οὖν ὑστέρᾳ μὲν τοῦ πεποιηκότος ἡ κρίσις, τῆς κρίσεως δὲ πάσης ἔσχατος ὁ ἀνθρώπος ἐστὶν, ἴδιον δὲ τοῦ ἀνθρώπου ὁ λόγος· λόγου δὲ μέρη ῥήματα τε καὶ ὀνόματα, ὄνομα δὲ ἡ ἀγεννησία· πῶς οὐ συνήσιν οἷς κατασκευάζει τοῦτοις μαχόμενος; Ἡμεῖς τε γὰρ φάμεν ἐφευρῆσθαι τοῖς οὔσι τὰ γνωριστικά τῶν ὄντων ὀνόματα διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐννοίας, κάκεινος ὑστέρους ὁμολογεῖ τοὺς κεχρημένους τῷ λόγῳ τῆς θείας ἀναδειχθῆναι ζωῆς· εἶναι δὲ τὴν θεῖαν φύσιν ὡς νῦν τέ ἐστι καὶ ἀεὶ ἦν, ἀγεννητικός. Εἰ οὖν ἐκεῖνος τὸ προὑπάρχειν τῶν ἀνθρώπων ὁμολογεῖ τὴν μακαρίαν ζωὴν. Πάλιν γὰρ ἐπαναστρέφας τῷ αὐτῷ χρῆσομαι λόγῳ· ἡμεῖς τε τὸ χρόνιος ὕστερον φῶναι τοὺς ἀνθρώπους οὐκ ἀντιλέγομεν, ῥήμασι δὲ κεχρηῆσθαι φάμεν καὶ ὀνόμασιν, ἀφ' οὗ τε συνέστημεν καὶ τὸ λογικὸν εἶναι

παρὰ τοῦ πεποιηκότος ἐσχήκαμεν. Ἡ δὲ ἀγεννησία ὀνομά ἐστιν ἐμφαντικὸν τοῦ ἰδίου νοήματος· πᾶν δὲ ὄνομα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου μέρος ἐστὶν ἄρα ὁ προ-
 ὤφαστάναί τῶν ἀνθρώπων τὴν θεῖαν φύσιν ὁμολογῶν,
 μεταγενεστέραν εἶναι τὴν ἐφευρεθείσαν τῇ φύσει
 κλήσιν συντίθεται. Οὐδὲ γὰρ ἦν εἰκὸς τοῦ λόγου τὴν
 χρῆσιν πρὸ τῆς τῶν κεχρημένων κατασκευῆς ἐνε-
 γείσθαι. Ὡς περ οὐδὲ γεωργίαν πρὸ τῶν γεωργούντων,
 οὐδὲ ναυτιλίαν πρὸ τῶν ναυτιλλομένων, οὐδὲ ἄλλο τι
 τῶν κατὰ τὸν βίον ἐνεργουμένων πρὸ τοῦ συστήναι
 τὸν ἀνθρώπινον βίον· τί οὖν ἡμῖν διαμάχεται, μὴδὲ
 τοῖς ἰδίοις αὐτῶν λόγοις ἀκολουθίαν γινώσκων;
 neque agriculturam ante eos qui agros colerent,
 neque navigationem ante eos qui navigarent,
 neque aliud quidquam eorum quæ ad vitæ necessitatem efficiuntur, antequam vita humana con-
 sisteret. Cur igitur nobis repugnat, neque cognitæ suas rationes sequitur?

Ἦν, φησὶν, ὁ Θεὸς, ὅπερ ἐστὶ πρὸ τοῦ γενέσθαι τὸν ἀνθρώπον. Τοῦτο καὶ ἡμεῖς οὐκ ἀρνούμεθα. Πᾶν γὰρ ὅτι περὶ ἐστὶ περὶ τὸν θεὸν νοούμενον, τοῦτο πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ἦν. Ἄλλ' ὀνομάζε-
 σθαι τοῦτόν φαμεν μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν ὀνομάζοντα. Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο χρώμεθα τοῖς ὀνόματιν, ὥστε δι-
 δασκαλίαν ἡμῖν ἐκείθεν τῶν πραγμάτων γίνεσθαι·
 μόνον δὲ τὸ ἀγνοοῦν ἐπιδέξ ἐστὶ τοῦ διδάσκοντος, ἡ
 δὲ θεῖα φύσις διὰ τὸ πᾶσαν ἐμπεριελήφειν τὴν
 γνῶσιν, κρείττων πάσης διδασκαλίας ἐστὶ· δείκνυται
 δὲ διὰ τούτων ὅτι οὐ τοῦ Θεοῦ χάριν, ἀλλ' ἡμῶν ἐνε-
 κεν τὰ ὀνόματα πρὸς δῆλωσιν τοῦ ὄντος ἐπιανεόηται.
 Οὐ γὰρ ὅπως ἂν ἐκεῖνος ἑαυτὸν μάθοι, τὸ τῆς ἀγε-
 ννησίας ὄνομα τῇ φύσει ἐφήρμοσεν. Ὁ γὰρ εἰδὼς τὰ
 πάντα, καὶ ἑαυτὸν πρὸ πάντων, συλλαβῶν καὶ ῥη-
 μάτων πρὸς τὸ μαθεῖν ὡς ἔχει φύσεως καὶ ἀξίας, οὐ
 δέεται. Ἄλλ' ὅπως ἡμεῖς τινα τῶν εὐσεβῶς περὶ
 αὐτὸν νοουμένων χατάληψιν σχοίημεν, ῥήμασι τισι
 καὶ συλλαβαῖς τὰς τῶν νοημάτων διαφορὰς ἐτυπώσα-
 μεν, οἷόν τινα σήμαντρα καὶ χαρακτῆρας τὰς διὰ
 τῶν λόγων τυπώσεις τοῖς τῆς διανοίας κινήμασιν
 ἐπιγράφαντες. Ὡς τε τῶν ἐπιγινόμενων τῇ ψυχῇ κι-
 νημάτων τραπὴν καὶ ἀσύγχυτον ποιεῖσθαι τὴν δῆ-
 λωσιν, διὰ τῶν ἐφηρμοσμένων τοῖς νοήμασι φθόγγων.
 Τί τοίνυν ἐλέγχει τὸν ἡμέτερον λόγον, καθ' ὃν φαμεν
 ἐπιανεόησθαι τὸ τῆς ἀγεννησίας ὄνομα πρὸς ἐνδειξιν
 τοῦ ἀναρχοῦ τὸν θεὸν ὤφαστάναί, τῷ λέγειν ὅτι ὁ
 Θεὸς καὶ λαλούντων καὶ σωπῶντων καὶ διανοουμέ-
 νων, καὶ πρὸ τῆς τῶν γενομένων ἐπινοίας ἦν τε
 καὶ ἐστὶν ἀγέννητος. Εἰ μὲν γάρ τις ἦν ὁ κατα-
 σκευάζων μὴ πρότερον αὐτὸν ἀγέννητον εἶναι, πρὶν
 ἢ παρ' ἡμῶν ἐξευρεθῆναι τὸ ὄνομα, συγγνωστὸς ἂν
 ἦν πρὸς τὴν τοιαύτην ἀτοπίαν ἐκείνα γράφων. Εἰ δὲ
 τὸ προὔφαστάναί καὶ λόγῳ καὶ διανοίας αὐτὸν παρὰ
 πάντων ὁμολογεῖται, ἡ δὲ τοῦ ὀνόματος θέσις καθ'
 ἣν ὁ νοῦς ἐξαγγέλλεται, δι' ἐπινοίας παρ' ἡμῶν εὐ-
 ρῆσθαι λέγεται· ὁ δὲ σκοπὸς αὐτῷ τῆς πρὸς ἡμᾶς
 ἐστὶ μάχης, τὸ δεῖξαι μὴ παρὰ ἀνθρώπων ἐπιανεόη-
 σθαι τὸ ὄνομα, ἀλλ' εἶναι τοῦτο καὶ πρὸ τῆς ἡμε-
 τέρας συστάσεως, οὐκ οἶδα παρὰ τίνος λεγόμενον, τί
 κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν προκειμένην αὐτῷ σπουδῇν, τὸ
 πρὸ τῶν ὄντων ὤφαστάναί τὸν θεὸν ἀγεννήτως λέγειν,
 καὶ τὸ διαβεβαιοῦσθαι μεταγενεστέραν εἶναι διαγωνί-
 ζεσθαι, καὶ λέγειν ἃ εἰσηκεν; Ὅτι μαινομένων ἐστὶ

A volvens eadem utar oratione), nos temporibus
 posteriores natos esse non contradicimus, verbis
 verò et nominibus usos fuisse asserimus, ex quo
 existimus, et ut rationales simus, a conditore
 accepimus : ἀγεννησία autem nomen est propriæ
 notionis significativum. Omne autem nomen hu-
 manæ orationis pars est. Ergo ubi divinam natu-
 ram hominibus prius exstitisse constitetur, appel-
 lationem hanc ab hominibus inventam natura
 posteriore esse consentit. Neque enim erat con-
 sentaneum orationis usum ante hominum consti-
 tutionem oratione utentium operatum fuisse, sicut

B Erat, inquit, Deus quod est, antequam factus
 esset homo : neque nos hoc negamus. Quidquid
 enim de Deo mente et animo cognoscitur, hoc ante
 mundi constitutionem erat ; sed hoc nominari dicî-
 mus, posteaquam qui nominaret esse cœpit. Si enim
 nominibus ob eam causam utimur, ut rerum inde
 nobis doctrina comparatur ; solum autem quod
 ignorat, docente indiget ; divina autem natura quia
 omnem complectitur cognitionem, omni doctrina
 præstantior est : per hæc autem demonstratur quod
 non Dei gratia, sed nostri causa nomina ad ejus
 qui est declarationem sunt excogitata. Non enim
 ut ille se ipsum disceret, nomen ἀγεννησίας naturæ
 accominodavit. Qui enim novit omnia, et seipsum
 ante omnia, syllabis et verbis ad se cognoscendum
 ut fert ejus natura et dignitas, non indiget, sed ut
 nos eorum quæ pie de ipso intelliguntur, aliquam
 comprehensionem adipisceremur, verbis quibusdam
 et syllabis notionum differentias efformavimus, ve-
 luti signacula quædam et notas per sermonum effor-
 mationes, intelligentiæ motionibus inscribentes, ut
 earum quæ adveniunt animo impulsionum per sonos
 mentis conceptibus congruos vera et distincta at-
 que inconfusa fiat declaratio. Cur igitur nostrum ar-
 guit sermonem, quo dicimus nomen ἀγεννησίας
 excogitatum fuisse ad demonstrandum absque ori-
 gine et principio Deum subsistere, dum dicit, quod
 Deus et loquentibus, et tacentibus, et intelligentibus
 prior, et ante eorum quæ facta sunt commentationem
 erat, et est ingenuus. Si enim aliquis esset qui astruo-
 ret, non prius ipsum fuisse ingenitum quam a nobis
 nomen inventum esset, venia dignus esset adversus
 talem absurditatem illa scribens. Quod si ipsum ante
 omnem sermonem et intelligentiam exstitisse omnes
 fatentur ; nominis autem positio, qua mens enuntia-
 tur, commentatione inventa esse dicitur ; scopus au-
 tem contra nos pugnx ei propositus est, demonstrare
 non ab hominibus excogitatum esse hoc nomen,
 sed hoc esse ante nostram constitutionem, nescio a
 quo dictum : quid commune habet cum proposito
 ejus studio, nempe dicere, ante ea quæ sunt, Deum
 modo ingenito subsistere, et magno conatu confir-
 mare posteriorem esse commentationem, et quæ
 dixit, affirmare ? Hominum enim est insanientium

existimare, cogitationem quid antiquius esse his qui excogitant. Estque præterea quæcunque progressus enarrat, quemadmodum neque illud sententium, nempe homines, quamvis Dei opificiorum ultimos. suæ excogitationi præponere. Magnam vim revera habuerit oratio, si quidem aliquis ex insania, vel amentia Deum esse commentationem pronuntiaret. Si autem hæc ratio neque est, neque fuit, (quis enim eo stuporis et vecordiae adegerit, ut cum qui vere est, et qui alia omnia, quæcunque sunt, ad generationem adduxit, non esse per propriam subsistentiam affirmet, sed per nominis excogitationem pronuntiet?) cur frustra umbratili certamine depugnat adversus ea quæ nullus asserit, pugnans? Annon manifesta causa huius insanæ contentionis est, quod dum ob deceptos captivos argumento huius nominis ἀγεννησίας eum pudet, quoniam hoc nomen non permultum ab essentiali significatione separatum esse probatum est, sponte dicta confundit, a nomine ad res controversiam transferens, ut facile incauti hac confusione eludantur, putantes vel commentationem Deum a nobis dictum esse, vel humanorum nominum inventionem posteriorem, ideoque relicto nostro irreprehensibili argumento pugnamentum detorquet. Hoc enim a nobis erat, sicut dictum est, nomen ἀγεννησίας non naturam demonstrare, sed ex commentatione naturæ congruere, per quam ipsum absque causa subsistere significatur. Quod vero ab ipsis astruebatur, ipsius essentiali indicem vocem esse. Ubi igitur astruendum est, vim huius nominis ita se habere? Sed hæc alicubi in aliis disputationibus plane recondita sunt. Omnis autem ei labor occupatus est, ut demonstraret Deum subistere ἀγεννήτως, perinde ac si quis diserte de his interrogaret, quoniam de nomine ἀγεννησίας intelligentiam haberet, utrum existimaret excogitatum ad demonstrandum primam causam principio et origine carere, an vero ipsam essentiali declarare. Hic autem valde graviter et audacter responderet, se non dubitare Deum cæli et terræ creatorem esse. Ut igitur hic sermo a proposito dissonat, neque connexa serie sequitur, eodem modo iuveneri in pulchre descripta contra nos pugna, quod a scopo dissilaneum est et alienum; sic autem perspicimus.

Ingenitum aiunt Deum esse; huic etiam nos assentiamur, sed etiam ἀγεννησίαν essentiali esse, ad hoc a nobis contradictio occurrit: hoc enim nomen dicimus demonstrativum esse, Deum ingenerabiliter subistere, non ἀγεννησίαν esse Deum; hunc sermonem refellere nostrum pollicetur. Quænam igitur refutatio? Quod ante hominum constitutionem erat, inquit, ingenitus. Quid hoc ad id quod quaeritur, quod se demonstraturum proficitur idem esse nomen cum subjecto? essentiali enim ἀγεννησίαν dehinc. Quænam igitur pollicitationum demonstratio? Demonstrare nempe, Deum existere ante homines voce utentes. O mirificam demonstrationem, et cui contradici non possit! hæc est ex disserendi arte

τὸ πρεσβύτερον τῶν ἐπινοούντων ἡγεῖσθαι τὴν ἐπινόησιν· καὶ ἐστὶ πρὸς τοῦτοις ὅσα ὑποβάς ἐξέρχεται, ὥστε οὐδὲ ἐκείνο φρονούντων, τὸ, τοῖς ἀνθρώποις καίπερ ὄντας ὑστάτους τῶν τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων πρεσβύτερον τῆς σφῶν αὐτῶν ἐπινοίας. Μεγάλων γὰρ τῷ ὄντι τὴν ἰσχὺν ὁ λόγος εἶχεν, εἴπερ τις ἐκ μανίας ἢ παραφροσύνης ἐπινόειαν εἶναι τὸν Θεὸν ἀπεφαίνετο. Εἰ δὲ οὗτος μὲν ὁ λόγος οὕτε ἐστίν, οὕτε μὲν γεγένηται· (τίς γὰρ ἂν εἰς τοῦτο παραληξία, ἐλάσειεν, ὥστε τὸν ὄντως ὄντα, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὅσα ἐστὶν εἰς γένεσιν ἀγαγόντα, τοῦτον μὴ καθ' ὑπόστασιν ἰδίαν λέγειν εἶναι, ἀλλ' ἐπινόειαν ὀνόματος ἀποφαίνεσθαι;)· τί μάρτην σχιομαχεῖ, τοῖς οὐ ταῖσι μαχόμενος; ἢ πρόδηλος αἰτία τῆς ἀνοήτου ταύτης φιλονεικίας, ὅτι τοὺς ἐξαπατηθέντας διὰ τοῦ κατ' ἀγεννησίαν οφισματός ἀσχυρόμενος, ἐπεὶ διηλέγχθη πάνπουκα τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν σημασίας χωρισμένον τὸ ὄνομα, ἐκὼν ποιεῖται τῶν λεγομένων τὴν σύγχυσιν, ἀπὸ τοῦ ὀνόματος ἐπὶ τὰ πράγματα μεταδιδάζων τὴν μάχην, ὡς τοὺς ἀνεπιστάτους εὐκόλως διὰ τῆς τοιαύτης παρακρουσθῆναι συγχύσει; νομίζοντας ἢ ἐπινόειαν τὸν Θεὸν παρ' ἡμῶν εἰρῆσαι, ἢ τῆς τῶν ἀνθρωπίνων ὀνομάτων εὐρέσεως δεύτερον· καὶ διὰ τοῦτο καταλιπὼν ἀνέλεγκτον τὸ ἡμέτερον, μεταφέρει τὴν μάχην. Τὸ γὰρ παρ' ἡμῶν ἦν, καθὼς εἴρηται, τὸ τῆς ἀγεννησίας ὄνομα μὴ τὴν φύσιν ἐνδείκνυσθαι, ἀλλ' ἐξ ἐπινοίας ἐφαρμόζειν τῇ φύσει, δι' ἧς τὸ ἀνυπαίτιος αὐτὸν ὑπεστάναι σημαίνεται· τὸ δὲ παρ' αὐτῶν κατασκευαζόμενον ἦν, αὐτῆς εἶναι τῆς οὐσίας ἐνδεικτικὴν τὴν φωνήν. Πῶς τοίνυν κατεσκευάσθη τὸ οὕτως εἶχεν τὴν τοῦ ὀνόματος δύναμιν; ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἑτέροις που πάντως πεταμένται λόγοις. Ὁ δὲ πᾶς αὐτῷ πόνος εἰς τὸ ὑπεστάναι τὸν Θεὸν ἀγεννήτως ἡσυχάζει· ὁμοιον ὥστερ ἂν εἰ τις σαφῶς περὶ τούτων ἤρετο, εἶνα περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἀγεννησίας εἶχει διάνοιαν, εἴτε ὡς ἐπινοουμένου πρὸς ἐλπίσιν τοῦ ἀνάρχου εἶναι τὸ πρῶτον αἰτίον, εἴτε καὶ ὡς αὐτῆς δηλωτικῆς τῆς οὐσίας· ὁ δὲ μάλα σεμνῶς καὶ ἐπιστατικῶς ἀπεκρίνετο, τὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς τὸν Θεὸν ποιητὴν εἶναι μὴ ἀμφιδόλλειν. Ὡς τοίνυν οὗτος ὁ λόγος ἀπάρδει τοῦ προταθέντος, καὶ οὐ συνήρτηται· κατὰ τὸν αὐτὸν τροπὴν εὖροις ἂν καὶ ἐπὶ τῆς καλλιγραφίᾳ αὐτῷ καθ' ἡμῶν μάχης· τὸ πρὸς τὸν σκοπὸν ἀνυάρτητον. Οὕτως δὲ σκοπῆσμεν.

Ἀγεννητὸν φασὶ τὸν Θεὸν εἶναι, τοῦτο καὶ ἡμεῖς συντιθέμεθα· ἀλλὰ καὶ τὴν ἀγεννησίαν, οὐσίαν εἶναι, πρὸς τοῦτο παρ' ἡμῶν ἡ ἀντίρρῃσις. Ὅνομα γὰρ τοῦτό φασιν ἐνδεικτικὸν εἶναι τοῦ ἀγεννήτως τὸν Θεὸν ὑπεστάναι, οὐ τὴν ἀγεννησίαν εἶναι Θεόν· ἐλέγχειν ἐπαγγέλλεται τὸν ἡμέτερον λόγον· τίς οὖν ὁ ἐλεγχος; Ὅτι πρὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων συστάσεως ἦν, φησὶν, ἀγεννητος. Τί τοῦτο πρὸς τὸ ζητούμενον, ὃ δεῖξιν οὗτος κατεπαγγέλλεται, ταῦτον εἶναι τῷ ὑποκειμένῳ τὸ ὄνομα; Ὅσταν γὰρ εἶναι τὴν ἀγεννησίαν ὀρίζεται. Τίς οὖν ἡ τῶν ἐπηγγελμένων ἀποδείξις; Τὸ δεῖξαι προϋφεστώτα τῶν φωνῶν χρημένων, τὸν Θεόν. Ὡς τῆς ἀναντιρρήτου καὶ θαυμαστῆς ἀποδείξεως! αὕτη ἐστίν, ἡ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς

τέχνης λογική τεχνουργία; Πρὸς τὴν τίς ἀντιβλέψει τῶν ἀμυήτων τῆς ἀπορρήτου παιδεύσεως; Ἀλλὰ σεμνῶς ἡμῖν ἐν ταῖς περὶ τῆς ἐπινοίας διαστολαῖς αὐτὸ διακωμῶδει τῆς ἐπινοίας τὸ ὄνομα. Τῶν γὰρ ὁδῶν κατ' ἐπινοίαν λεγομένων, φησὶ, τὰ μὲν, κατὰ τὴν προφορὰν μόνον ἔχει τὴν ὑπαρξίν, ὡς τὰ μηδὲν σημαίνοντα· τὰ δὲ κατ' ἰδίαν διάνοιαν· καὶ τούτων τὰ μὲν, κατὰ αὐξήσιν, ὡς ἐπὶ τῶν κολοσσίων· τὰ δὲ κατὰ μείωσιν, ὡς ἐπὶ τῶν πυγμαίων· τὰ δὲ κατὰ πρόσθεσιν ὡς ἐπὶ τῶν πολυκεφάλων, ἢ κατὰ σύνθεσιν, ὡς ἐπὶ τῶν μιζοθήρων. Ὅρξας εἰς τί τὴν ἐπινοίαν ἡμῖν ὁ σοφὸς διακερμάτισας περαιτέρω τὴν δύναμιν αὐτῆς προελθεῖν οὐκ ἤξισεν· ἀσήμαντον εἶναι φησι τὴν ἐπινοίαν, ἀδιανόητον, τὰ παρὰ φύσιν σοφίζομένην ἢ διακολοδοῦσαν, ἢ ὑπερτείνουσαν τὰ ὠρισμένα μέτρα τῆς φύσεως, ἢ ἐξ ἐτεροφύων συντιθεῖσαν, ἢ τετρα-
 τευομένην ταῖς ἀλλοκοτοῖς προσθήκαις. Ἐν τούτοις καταπαλῆας τοῦ τῆς ἐπινοίας ὀνόματος, ἀχρηστον αὐτὴν καὶ ἀνόητον τῷ βίῳ τὸ κατ' αὐτὸν ἀποδείκνυστι. Πόθεν οὖν τῶν μαθημάτων τὰ ὑψηλότερα; Πόθεν ἡ γεωμετρία, καὶ ἡ ἀριθμητικὴ φιλοσοφία, καὶ τῶν λογικῶν τε καὶ φυσικῶν θεωρημάτων ἡ διδασκαλία, αἱ δὲ τῶν μηχανημάτων εὐρέσεις; Καὶ τὰ διὰ χαλκοῦ τε καὶ ὕδατος ἐν ὠροσκοπίοις θαύματα; Αὐτὴ ἡ περὶ τοῦ ὄντος φιλοσοφία, καὶ ἡ τῶν νοητῶν θεωρία, καὶ συλλήδων φάναι, πᾶσα τε ἡ περὶ τὰ μεγάλα τε καὶ ὑψηλὰ τῆς ψυχῆς ἀσχολία; Τί δὲ ἡ γεωργία; Τί δὲ ἡ ναυτιλία; Τί δὲ ἡ λοιπὴ κατὰ τὸν βίον ἡμῶν οἰκονομία; Πόθεν βᾶσιμος τῷ ἀνθρώπῳ ἡ θάλασσα; Πῶς δεδοῦλεται τῷ χερσαίῳ τὸ ἐναέριον; Πῶς τιθασσεύεται τὸ ἀνήμερον; Πῶς δαμάζεται τὸ φοβερώτερον; Πῶς οὐκ ἀφηνιάζει τὸ ἰσχυρότερον; Ἄρ' οὐ δι' ἐπινοίας ἐφευρέθη ταῦτα πάντα τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ; Ἔστι γὰρ κατὰ τὸν ἐμὸν λόγον ἐπινοία ἐφοδος εὐρετικῇ τῶν ἀγνοουμένων, διὰ τῶν προσεχῶν τε καὶ ἀκολουθῶν τῇ πρώτῃ περὶ τὸ σπουδαζόμενον νοήσει, τὸ ἐφεξῆς ἐξεύρισκον. Νοήσαντες γάρ τι περὶ τοῦ ζητουμένου τῇ ἀρχῇ τοῦ ληφθέντος, διὰ τῶν ἐφευρισκομένων νοημάτων συναρμύζοντες τὸ ἀκλόουθον, εἰς τὸ πέρας τῶν σπουδαζομένων τὴν ἐγχείρησιν ἄγομεν.

consentanea primæ de eo quod studiose quæritur, cum intelleximus aliquid de eo quod quæritur, per quæ inveniantur, quod consequens est adaptantes, ad terminum eorum in quibus elaboramus conatum adducimus.

Καὶ τί μοι τὰ μείζω καὶ ὑψηλότερα τῶν τῆς ἐπινοίας κατορθωμάτων ἀριθμεῖσθαι; Ἐξεστὶ γάρ τῷ μὴ φιλονεικῶς ἔχοντι πρὸς τὴν ἀλήθειαν κατιδεῖν, ὅτι καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὅσα βιωφελῆ τε καὶ χρήσιμα τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων ὁ χρόνος ἐφεῦρεν, οὐχ ἐτέρως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπινοίας ἐξηύρηται. Καὶ μοι δοκεῖ πάντων τῶν κατὰ τὴν ζωὴν ταύτην ἐνεργουμένων ἐν ἡμῖν ἀγαθῶν τῶν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν παρὰ τῆς θείας προμηθείας ἐνυπαρχόντων, τὴν ἐπινοίαν τις προτιμότεραν κρίνων, μὴ ἂν τῆς πρεπούσης κρίσεως διαφυσθῇ. Λέγω δὴ ταῦτα παρὰ τοῦ ἰὼδ διδασκάλου, ἐν ᾧ ὁ Θεὸς τῷ λόγῳ πεποιήται, διὰ λαίλαπος καὶ νεφών, τῷ θεράποντι χρηματίζων· τὰ τε ἄλλα λέγων ὅσα θεῷ πρέπον ἦν λέγειν, καὶ ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ ταῖς τέχναις ἐπιστήσας τὸν ἀνθρώπον, καὶ γυναιξὶ χαρι-

disceptatrix subtilitas et argutia? In quam quis profanus nec arcanis doctrinæ initulatus obtuebitur? Sed graviter nobis in differentiis sive distinctionibus hujus nominis ἐπινοίας, commentationis sive excogitationis ipsum nomen ἐπινοίας traducit. Eorum, inquit, quæ secundum ἐπινοίαν, id est, ex hominum commentatione dicuntur, quædam sola prolotione consistunt, ut quæ nihil significant; alia vero propria intelligentia: et horum alia quidem per amplificationem, ut in colossicis, alia per diminutionem, ut in pygmæis, alia per appositionem, ut in multicipitibus, vel per compositionem, ut in semiferis. Vides quorsum hic sapiens nobis in minutias discerptam ἐπινοίαν ulterius ejus vim procedere noluit. Nihil inquit ἐπινοίαν significare, sensu carere, ea quæ sunt præter naturam captiose ostendentem, vel decurtantem, vel naturæ definitos modos superextendentem, vel ex diversis formis componentem, vel alienis monstrosisque additionibus portenta fingentem. In his ἐπινοίας nomen ludificatio inutilem ipsam prorsus ac nullius commodi humanæ vitæ ex suis demonstrat. Unde igitur altiores disciplinæ? unde geometria, et numerandi scientia, sermocinallium et naturalium perceptorum, sive speculamentorum doctrina? et machinamentorum inventiones, et per æs et aquam in horoscopiis, id est horarum observationibus, miracula? ipsaque de eo quod est philosophia? atque, intelligibilium contemplatio? atque, ut summatim dicam, omnis in magnis et excelsis animi occupatio? Quid autem agricultura? quid navigandi peritia? quid reliqua in vita dispensatio? Unde pervium homini mare? Quomodo a terrestri quod est in aere in servitutem redactum est? Quomodo quod ferum est cicuratur? Quomodo doniatur quod est horribilius? Quomodo frenum non detrectat, et respuit quod est robustius? Annon per ἐπινοίαν, id est commentationem hæc omnia vitæ humanæ inventa sunt? Est enim secundum meam definitionem ἐπινοία, ratio inventrix eorum quæ ignorantur, per adhærentia et notioni, quod deinceps sequitur adinveniens. Nam principium ejus quod sumptum est, per ea sensa

Et quid mihi necesse est ἐπινοίας commentatione beneficia majora et sublimiora numerando recensere? Licet enim homini non contentioso ad veritatem perspicere, quod alia omnia quæ vitæ hominum utilia et necessaria tempus invenit, non aliter quam διὰ τῆς ἐπινοίας, id est, commentatione et subtilitate mentis inventa sunt et excogitata. Ac mihi quidem videtur omnibus bonis quæ in hac vita efficiuntur in nobis, quæque animis nostris a divina Providentia insunt, τὴν ἐπινοίαν, vim commentandi, quis pretiosior et honorabiliorem judicans, non a decente et recto judicio falso aberraturus esse. Hæc autem dico a Job eductus, in quibus Deus sermone per turbines et nubes servo respondens factus est, tum alia quæ Deum decet dicere proferens

cum etiam quod ipse sit qui artibus hominem præfecit, et mulieri gratificatus artem texendi et acupingendi scientiam. Quod enim non actu quodam tales artes docuit, ipse operæ præsidens, quemadmodum in his quæ corporaliter edocentur videre licet, nullus plane contradixerit, qui carnalis et belluinus non sit: sed dictum est ab ipso talium artium nobis insitam esse doctrinam, quia nimirum dederit naturæ excogitandi et inveniendi ea quæ inquiruntur, facultatem, sicque ipse nos ad artes adduxit. Et propter causæ rationem quidquid ex ἐπινοίας, id est commentatione excogitatur, et invenitur atque perficitur, in principem hujus facultatis auctorem refertur: sic medicinam vita invenit, verumtamen Dei donum medicinam qui dixerit, non aberrabit. Et omne quod in vita humana inventum est, et ad aliquid eorum quæ ad pacem et bellum utilia sunt, conducit, non aliunde habuit aditum, sed mens est quæ singula nobis, prout naturæ nostræ congruit, excogitat et invenit. Mens autem opus Dei est. Igitur ex Deo omnia quæ per mentem nobis suppeditata sunt. Quod autem ab adversariis dicitur, fabulosa figmenta et mendacia portentosa hac commentatione conflictata esse et conscripta, neque ego ipse refragor; nam ad nostrum scopum etiam illorum ratio confert. Dicimus enim nos eandem esse contrariorum scientiam, et utilium et eorum quæ contrario modo se habent, ut medicinam, gubernatricem, et si quid aliud tale est. Qui enim novit opem ferre ægrotantibus per medicamenta, noverit etiam (si quidem arte in perniciem abuti velit) sanis mortiferum venenum ingerere; et qui ad portum gubernaculo navigium dirigit, ad saxa etiam latentia et paululum eminentia, et scopulos appellere poterit, si hoc ei cordi fuerit insidiosæ perdere navigantes. Et pictor eadem arte in tabula pulcherrimam formam ostendit, et rursus turpissimam evidenter imitatus est: sic pædotriba sive palæstræ magister, membrum luxatum sive sua sede motum, ungendi peritia congruenter restituit; et quod bene habet, si velit, eadem arte deartuabit.

Et quid opus est singula recensendo multam oratione turbam inducere? Ut igitur his quæ dicta sunt nullus contradixerit, eum qui artem aliquam didicerit, ad id quod est melius efficiendum, posse eadem arte ad ea quæ non conveniunt efficienda uti: sic dicimus vim ἐπινοίας, commentationis, ad bonum quidem a Deo humanæ naturæ inditam esse; abutentibus vero inventrice facultate ministram sæpe et inventricem fieri inutilium inventorum. Quamobrem non quoniam falsa et non existentia probabiliter potest ἐπινοία conflagrare, ideo quæ vere sunt et vere substant, perscrutari non potest; sed hæc ipsa aptitudo et habilitas quam habet ad ejusmodi, aquis et bonis facultatis ad illud testimonium est. Quod enim propositum est ad pavorem, vel animi oblectationem aliquam videntibus ciendam et movendam, commentatione non carere ad id efficiendum quod elaboratur; sed vel multas manus et multa capita habentes homines, vel ignem

σάμενος ὑφαντικὴν τε καὶ ποιικιλτικὴν ἐπιστήμην. Ὅτι γὰρ οὐκ ἐνεργεῖα τινὲς τὰς τοιαύτας τέχνας ἡμᾶς ἐδιδάξατο αὐτὸς προκαθήμενος τῆς ἐργασίας, καθάπερ ἐν τοῖς σωματικῶς διδασκομένοις ἔστιν ἰδεῖν, οὐδεὶς ἀντεῖποι πάντως, μὴ σάρκινος καὶ κτηνώδους τις ὢν. Ἀλλὰ μὴν εἰρηται παρ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι ἡμῖν τῶν τοιοῦτων τεχνῶν ἡ καθήγησις· οὐκοῦν ὁ δοὺς τῇ φύσει τὴν ἐπινοητικὴν καὶ εὐρετικὴν τῶν ζητούμενων δύναμιν, αὐτὸς ἡμᾶς πρὸς τὰς τέχνας ἡγάγε. Καὶ τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ πᾶν τὸ ἐξ ἐπινοίας εὐρίσκόμενον τε καὶ κατορθούμενον, εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς δυνάμεως ταύτης ἐπαναφέρεται. Οὕτως καὶ τὴν ἱατρικὴν ὁ βίος εὐρατο· ἀλλ' ὁμως Θεοῦ δῶρον τὴν ἱατρικὴν εἰπὼν τις οὐχ ἄμαρτῆσται. Καὶ πᾶν ὅπερ ἐστὶ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν ἐξευρημένον, κατ' εἰρήνην καὶ πόλεμον, πρὸς τι τῶν χρησίμων ἐπιτηδεύς ἔχον, οὐδαμῶθεν ἡμῖν ἔσχε τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ τοῦ νοῦ τὰ καθ' ἕκαστον ἡμῖν καταλλήλως ἐπινοοῦντος καὶ ἐφευρίσκοντος· νοὺς δὲ ἔργον Θεοῦ· οὐκοῦν ἐκ Θεοῦ πάντα ὅσα διὰ τοῦ νοῦ ἡμῖν πεπóρισται· τὸ δὲ λέγεσθαι παρὰ τῶν ὑπεναντίων τὰ μὴ ὁδῶν πλάσματα καὶ τὰ ψευδῆ τερατεῖα παρὰ τῆς ἐπινοίας λογοποιεῖσθαι καὶ πλάττεσθαι, οὐδὲ αὐτὸς ἀντιλέγω· πρὸς γὰρ τὸν ἡμέτερον σκοπὸν καὶ ὁ ἐκείνων λόγος συμφέρεται. Φαμὲν γὰρ καὶ ἡμεῖς, τὴν αὐτὴν εἶναι τῶν ἐναντίων τὴν ἐπιστήμην, τῶν τε ἐπωφελῶν, καὶ τῶν ὡς ἐτέρως ἔχόντων, ὅσον τὴν ἱατρικὴν, κυβερνητικὴν, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτόν ἐστιν· ὁ γὰρ εἰδὼς βοηθῆσαι τοῖς ἀρρώστοις διὰ φαρμάκων, ἐπιγινώσκει ἂν, εἴπερ ἐπὶ κακῷ χρώτῳ τῇ τέχνῃ, καὶ τοῖς ὑγιαίνουσιν ἐντερίζει τὸ δηλητήριον· καὶ ὁ πρὸς τὸν λιμένα διευθύνων τῷ πηδαλίῳ τὸ σκάφος, εὐθύνειεν ἂν καὶ ἐπὶ χοιράδας ἡ σκοπέλους, εἰ τοῦτο γένοιτο φιλόν αὐτῷ, τὸ δι' ἐπιβουλῆς διαφθεῖραι τοὺς πλέοντας. Καὶ ὁ ζωγράφος τῇ αὐτῇ τέχνῃ τὴν τε καλλίστην μορφήν ἐπὶ τοῦ πίνακος ἔδειξε, καὶ τὴν αἰσχίστην πάλιν ἐναργῶς ἐμιμήσατο· οὕτως ὁ παιδοτρίβης τὸ ἐξηρρωμένον μέλος διὰ τῆς ἀλειπτικῆς ἐμπειρίας ἐνήρμοσε, καὶ τὸ ὑγιαῖνον εἰ βούλοιο διὰ τῆς αὐτῆς τέχνης ἐξήρμοσε.

sua sede motum, ungendi peritia congruenter restituit; et quod bene habet, si velit, eadem arte deartuabit.

Καὶ τί χρὴ τὰ καθ' ἕκαστον λέγοντα πολὺν ὄχλον ἐπεισάγειν τῷ λόγῳ; Ὡς τοίνυν ἐπὶ τῶν εἰρημένων οὐκ ἂν τις ἀντεῖποι, τὸν πρὸς τὸ χρεῖστον ἐνεργεῖν μεμαθηκότα τέχνην τινὰ δύνασθαι ἂν τῇ αὐτῇ καὶ πρὸς τὰ μὴ δέοντα χρῆσασθαι. Οὕτως φαμὲν καὶ τῆς ἐπινοίας τὴν δύναμιν ἐπ' ἀγαθῷ μὲν ἐντεθεῖσθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει· κατακεχρημένων δὲ τινῶν τῇ ἐφευρετικῇ δυνάμει, διάκονον πολλάκις καὶ συναργὸν γίνεσθαι τῶν ἀνωφελῶν εὐρημάτων. Οὐκοῦν οὐκ ἐπειδὴ δύναται τὰ ψευδῆ καὶ ἀνύπαρκτα πῖθων· ἡ ἐπινοία διαπλάσσειν, διὰ τοῦτο τὰ ὄντως ὄντα καὶ ἀληθῶς ὑφ' ἐστῶτα διερευνᾶσθαι οὐ δύναται· ἀλλ' ἡ πρὸς τὸ τοιοῦτον ἐπιτηδεύουσα, μαρτυρία τοῖς εὐγνώμοσι τῆς πρὸς ἐκεῖνο δυνάμεως γίνεσθαι. Τὸ γὰρ προθέμενον κατέπληξεν τοῖς ὁρώσιν ἡ οὐμηδῶν τινὰ μηχανήσασθαι τῆς πρὸς τὸ σπουδαζόμενον ἐπινοίας μὴ ἀπορῆσαι· ἀλλ' ἡ πολὺ χειρὶς τινας ἡ πολυεφέλους, ἡ πῦρ πνέοντας, ἡ δρακόντων ὀλοκοῖς συνεσπειραμένους εἰδοποιῆσαι, ἡ πρὸς τὸ μεῖζον ἐξῆραι τὴν

συμμετρίαν, ἥ διακολοῦσθαι πρὸς τὸ γελοῖον τὰ μέτρα τῆς φύσεως, ἥ πηγὰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ δένδρα καὶ ὄρνεα γενέσθαι διὰ μεταβολῆς διηγήσασθαι, δι' ὃν ἔστι ψυχαγωγίαν τινὰ τοὺς διὰ τῶν τοιούτων ἡδομένους εὐρεῖν· ἐναργεστὰ τὴν ἀπόδειξιν εἶναι φημι τοῦ καὶ τὰ κρείττω τῶν μαθημάτων δύνασθαι ἂν διὰ τῆς εὐρετικῆς δυνάμεως κατανοῶσαι. Οὐ γὰρ πρὸς μὲν τὴν τῶν ἀνυπάρχων διάπλαιν ἐντελῆς ἡμῖν ὁ νοῦς παρὰ τοῦ δεδωκότος ἐμπέφυκε· πρὸς δὲ τὴν τῶν ψυχαφελῶν εὐρεσιν, οὐδεμίαν δύναμιν ποριστικὴν τῶν λυσιτελοῦντων κεκλήρωται. Ἀλλὰ καθάπερ ἡ ὀρμητικὴ καὶ προαιρετικὴ τῆς ψυχῆς ἡμῶν δυνάμεις, κατὰ μὲν τὸ προηγούμενον πρὸς τὴν τῶν καλῶν τε καὶ ἀγαθῶν ἔφεσιν ἐγκατεσκευάσθη τῇ φύσει· χρήσασθαι δ' ἂν τις καὶ πρὸς τὰ μὴ δέοντα τῇ τοιαύτῃ κινήσει· καὶ οὐκ ἂν τις εἰποι τοῦ πρὸς μηδὲν ἀγαθὸν τὴν προαίρεσιν ῥέπειν, τεκμήριον εἶναι τὸ πρὸς τὰ φαῦλά ποτε τὴν ῥοπήν ἔχειν· οὕτως καὶ ἡ περὶ τὰ μάταιά τε καὶ ἀνόνητα τῆς ἐπινοίας κίνησις, οὐ κατηγόρια τῆς πρὸς τὸ χρήσιμον ἀδυναμίας ἐστίν, ἀλλ' ἀπόδειξις γίνεται τοῦ καὶ πρὸς τὰ ψυχαφελῆ τε καὶ ἀναγκαῖα μὴ ἀπρακτὸς εἶναι. Ὡς γὰρ ἐξεῦρεν ἐκεῖ τὸ πρὸς ἡδονὴν ἥ κατάπληξιν, οὕτως καὶ ἐνταῦθα τῶν πρὸς τὴν ἀληθειαν ἐφόδων οὐχ ἁμαρτήσεται. Ἐν δὲ τῶν ζητούμενων ἦν, εἰ τὸ πρῶτον αἰτίον, ὃ ἐστὶν ὁ Θεός, ἀνάρχος ἐστίν, ἥ τινος ἀρχῆς ἐξηγούμενον ἔχει τὸ εἶναι. Καταλαβόντες δὲ τῇ διανοίᾳ, μὴ δύνασθαι πρῶτον εἶναι τὸ ἐξ ἐτέρου νοούμενον, ἐπενοήσαμεν ὄνομα τῆς τοιαύτης ἐμφατικῆς ὑπολήψεως, καὶ φάμεν τὸν ἀνευ αἰτίας ὑπερκειμένης ὄντα, ἀνάρχως εἶναι ἀγεννήτως εἶναι· τὸν δὲ οὕτως ὄντα, ἀγέννητον καὶ ἀναρχον ὠνομάσαμεν, οὐ τί ἔστιν, ἀλλὰ τί οὐκ ἔστιν, διὰ τοῦ ὀνόματος ἐνδεικνύμενοι. Ὡς δ' ἂν μάλιστα καταφανὲς τὸ ὄνομα γένοιτο, δι' ὑποδείγματός ἐναργεστερόν παραστήσας πειράσομαι. Δεδόσθω περὶ δένδρου τινὸς εἶναι τὴν ζήτησιν, εἴτε φυτευτὸν ἔστιν, ἥ αὐτομάτως γενόμενον. Εἰ μὲν οὖν ἐκ φυτείας εἴη, φυτευτὸν πάντως προσερούμεν τὸ δένδρον, εἰ δὲ αὐτομάτως, ἀφυτευτὸν· τὸ δὲ τοιούτου ὄνομα καὶ τῆς ἀληθείας οὐ διασφάλλεται. Πάντως γὰρ ἥ οὕτως ἥ ἐτέρως ἔσται τὸ δένδρον, καὶ τοῦ φυτοῦ τὴν ἰδιότητα οὐκ ἐνδείκνυται φύσιν. Τὸ μὲν γὰρ αὐτοφύως εἶναι, διὰ τοῦ ἀφυτεύτου ἐμάθομεν· εἰ δὲ πλάτανος, ἥ ἄμπελος, ἥ ἄλλο τι τῶν τοιούτων φυτῶν ἔστι τὸ δηλούμενον, διὰ τῆς τοιαύτης ὀνομασίας οὐκ ἐδιδάχθημεν.

autem naturam peculiarem non indicat; nam sponte natam arborem esse, quia non sit sata, sive plantata, didicimus; si autem platanus, vel vitis, vel talium plantarum est ea quæ declaratur, per talem nominationem non didicimus.

Εἰ δὲ νενόηται τὸ ὑπόδειγμα, καιρὸς ἂν εἴη μεταεἰδᾶσαι τὸν λόγον ἐπὶ τὸ πρᾶγμα οὗ τὸ ὑπόδειγμα. Τὸ πρῶτον αἰτίον ἐξ οὐδεμιᾶς ὑπερκειμένης αἰτίας ἔχειν τὸ εἶναι καταλαβόμεθα. Τὸν οὖν ἀγεννήτως ὄντα Θεὸν, εἰς ὀνόματος τύπον τὴν ἐννοίαν ταύτην παράγοντες, ἀγέννητον ὠνομάσαμεν. Ὅτι μὲν οὖν διὰ γενέσεως οὐκ ἔστιν, ἐκ τῆς τοῦ ὀνόματος ἐμφάσεως ἐδηλώσαμεν· αὕτη δὲ ἡ οὐσία ἥ ἀγεννήτως οὕσα τίς κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν ἐστίν, οὐδὲν ἐκ τῆς ἐπωνυμίας ταύτης πρὸς τὴν κατεῖν ὠδηγῆται. Οὐδὲ γὰρ ἦν

A spirantes, vel draconum spiris involutos simulare et fingere, vel in majus staturam extollere, vel naturæ modos ad ridiculum decurtare, vel homines in fontes, et arbores, et aves transformatos narrare, per quæ licet eos qui talibus delectantur animi solatium aliquod et illecebram invenire, evidentissimum esse argumentum dico, aliquem posse quæ majora sunt et præstantiora in disciplinis, hac inventrice facultate excogitare. Non enim ad eorum quæ non subsistunt signenta perfecta nobis mens ab eo qui dedit, ingenerata est; ad eorum vero quæ animum juvant, inventionem, nullam facultatem utilium suppeditatricem sortita est. Sed quemadmodum impultrix et electrix animi nostri facultas præcipue ad honestorum et bonorum appetitum a natura instructa est, nihil tamen impedit quin aliquis tali impulsione ad ea quæ non decet uti possit neque quis dixerit, certum argumentum et indubitatum signum esse quod electio nullum ad bonum vergat, quia ad mala aliquando momentum habeat et declinet: sic etiam licet ad inania et futilia ingenii solertia moveatur, inde tamen accusari non debet impotentia ad id quod utile est et bonum, imo vero id aperte demonstrat, quod hæc ad ea quæ animo prosunt et necessaria sunt, non sit otiosa et iners. Ut enim illic invenit, quod ad voluptatem vel stuporem confert, sic etiam hic ab his quæ ad veritatem viam sternunt, non aberrabit. Eorum autem quæ quærebantur erat unum, si prima causa quæ Deus est, origine caret, vel ex aliquo principio dependens habet esse. At mente percipientes, non posse primam causam esse quod ex altero intelligitur, excogitavimus nomen hujus expressæ notionis declarativum, et dicimus eum qui est absque supereminente causa, sine origine et principio, sive ingenito modo esse. Eum autem qui sic est, ἀγέννητον καὶ ἀναρχον, id est, *ingenitum et carentem principio*, nominavimus: non quid est, sed quid non est hoc nomine indicantes; ut autem hoc nomen clarissime elucescat, exemplo illustriore conabor docere. Detur de aliqua arbore questionem esse, utrum sativa est an sponte nata et agrestis? Si igitur ex plantatione fuerit, sativam prorsus arborem pronuntiabimus, si sponte fusa et edita, non sativam: tale nomen a veritate non aberrat, omnino enim, vel sic, vel aliter erit arbor, plantæ

Si jam exemplum intellectum est, tempus fuerit sermonem ad rem ipsam transferre, cujus est exemplum. Primam causam ex nulla supereminente causa habere esse comprehendimus. Ergo Deum qui modo ingenito se habet, ad nominis formam notationem hanc adducentes ingenitum nominavimus. Quod igitur per generationem non est ex nominis significatione declaravimus: ipsa autem essentia quæ est ingenita secundum propriam naturam quænam est, nihil ex cognominatione ad conspiciendum

directi sumus. Non enim erat consentaneum in tantum ratiocinationum commentationem valere, ut nos extollat supra naturæ modos, et ad ea quæ comprehendendi non possunt, ascendere faciat, et quorum non est accessus ad nostram cognitionem, hæc nostra cognitione complecti possimus. Sed nostrum magistrum exagitat, et sermonem quem de commentatione habet ille distrahit ac lacerat, et dictis insultat, rursus consueto dictiuncularum sono et plausu lascivians verbis et luxuriis, et ait, Quorum sibi vindicat interpretationem, eorum testimonium præ pudore refugit. Nam cum enuntiasset, partem aliquam eorum quæ a magistro circa commentationem considerantur, in quibus ille non solum in vanis efficacem dicebat esse commentationis usum, sed etiam habere aliquam ad majora vim, per argumenta sumpta a frumento, semine et cibo, inducit eum accusans quod ea quæ ab illo dicta sunt externæ seu profanæ philosophiæ sunt consequentia, et Dei curam seu providentiam circumcidere, quia non confiteatur ab illo nomina rebus indita esse: quinetiam atheis sive Deum negantibus suppelias ferre, et adversus Providentiam divinam arma ferre, atque illorum, nempe impiorum sententiam plusquam divinas leges admirari, illisque majorem sapientiæ laudem tribuere, utpote qui primos Scripturæ sermones considerate non perpenderit, quod nondum ad ortum hominibus adductis fructus et seminis appellatio a Scriptura nominata est. Hæc sunt illius contra nos crimina, non sic illius verbis perscripta animi sensa, sed tantum a nobis locutio submutata est, quantum sat est, ut asperitas et dissonantia syntaxeos verborum providentiæ procuratorem respondebimus?

Nos injuriam facere autumat quod hominem rationis participem a Deo factum esse non negamus, sed verborum inventiones ad ratiocinandi facultatem a Deo naturæ hominum inditam revocamus. Atque hoc est criminum acerbissimum, quo ad atheorum sententiam transfugere pietatis magister accusatur, et illicitæ consuetudinis hæres et patronus et omnia atrocissima nominatur. Dicat igitur nostrorum lapsus corrector: Deus rebus creatis appellationes imposuit, hoc enim ait mysticorum documentorum novus explanator, quia germen et herbam, et fenum, et semen, et lignum, et quæ sunt hujusmodi ante hominis formationem Deus nominavit, cum ad creationem ea quæ sunt facta, jussu suo adduceret. Igitur si in nuda littera permanet, et in hac parte judaizat, id est, Judæorum hæret sententiæ, neque adhuc didicit, quia non litteræ Christianus est discipulus, sed spiritus: *Littera enim, inquit Apostolus, occidit, spiritus autem vivificat*. Nobis enim nudam ad verbum profert litterarum lectionem, ac si Deus hæc exponeret. Et hoc credidit, nihil aliud, quam secundum similitudinem hominum, Deum etiam sermone fuso

εἰκὸς μέχρι τοσούτου τὴν τῶν λογισμῶν ἐπινοίαν ἰσχύειν, ὥστε ὑπερβαίνει ἡμᾶς τῶν μέτρων τῆς φύσεως, καὶ τοῖς ἀλήτοις ἐπιθεβάσκειν, καὶ ὧν οὐκ ἔστιν ἐξοδος εἰς κατανόησιν, ταῦτα τῇ ἡμετέρᾳ γνώσει περιλαμβάνειν. Ἀλλὰ διασαλεύει τὸν διδάσκαλον ἡμῶν, καὶ περισύρει τὸν λόγον, ὃν περὶ τῆς ἐπινοίας ἐκεῖνός φησι, καὶ κατορχεῖ τῶν εἰρημένων πάλιν συνηθῶς τῷ χρότῳ τῶν λεξειδίων, ἐνσατυρίζων τοῖς ῥήμασι, καὶ φησιν, Ὡν σφετερίζεται τὴν ἐρμηνείαν, τοῦτων ἐπαισχύνεται τὴν μαρτυρίαν. Ἐπαγγεῖλιας γάρ τι μέρος τῶν κατ' ἐπινοίαν θεωρηθέντων τῷ διδάσκαλῳ, ἐν οἷς ἐκεῖνος οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ματαίων ἐνεργὸν ἐφασκε τῆς ἐπινοίας εἶναι τὴν χρῆσιν, ἀλλ' ἔχειν τινὰ καὶ πρὸς τὰ μεῖζω δύναμιν· διὰ τοῦ κατὰ τὸν σίτον καὶ τὸ σπέρμα καὶ τὴν τροφήν θεωρηματος, ἐπάγει τὰ εἰρημένα, τῇ ἐξωθεν αὐτὸν φιλοσοφία κατακολουθεῖν αἰτιώμενος, καὶ περικόπτειν τὴν τοῦ Θεοῦ κηδεμονίαν φησὶ, μὴ ὁμολογοῦντα παρ' ἐκείνου τὰς ὀνομασίας τεθεῖσθαι τοῖς πράγμασι, καὶ συμμαχεῖν αὐτὸν τοῖς ἀθέοις, καὶ κατὰ τῆς προνοίας ὀπλιζεσθαι, καὶ τὴν ἐκείνων γνώμην πρὸ τῶν νόμων θαυμάζειν, κάκεινοις πλεῖον εἰς σοφίαν νέμειν, ὥκ ἐπισκεμμένον τοὺς πρώτους τῶν λόγων· ὅτι μήπω παραχθέντων τῶν ἀνθρώπων εἰς γένεσιν, ἡ τοῦ καρπῷ καὶ τοῦ σπέρματος ἐπανυμία παρὰ τῆς Γραφῆς ὀνομάσθη. Ταῦτα καθ' ἡμῶν παρ' αὐτοῦ τὰ ἐγκληματα, οὐκ οὕτως γεγραμμένα τοῖς ἐκείνου ῥήμασι τὰ νοήματα, ἀλλὰ τοσούτον ὑπὲρβληται παρ' ἡμῶν ἡ φράσις, ὅσον τὸ τραχὺ τε καὶ δύσχηον τῆς συντάξεως τῶν εἰρημένων ἐπανορθώσασθαι. Τί οὖν ἡμεῖς; Τί πρὸς τὸν κηδεμόνα τῆς θείας προνοίας ἀποκρινόμεθα;

Ἄδικεῖν ἡμᾶς λέγει, ὅτι τὸ μὲν λογικὸν γεγενῆσθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸν ἀνθρώπον οὐκ ἀρνούμεθα· τὰς δὲ τῶν ῥημάτων εὐρέσεις εἰς τὴν λογικὴν δύναμιν τὴν ἐντεθεῖσαν παρὰ τοῦ Θεοῦ τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων ἀνάγομεν. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ χαλεπώτατον τῶν ἐγκλημάτων, δι' οὗ πρὸς τὴν τῶν ἀθέων γνώμην αὐτομολεῖν ὁ διδάσκαλος τῆς εὐσεβείας κατηγορεῖται, καὶ συνηθείας ἐκθέσμου κληρονόμος καὶ συνήγορος, καὶ πάντα ὀνομάζεται τὰ δεινότερα. Εἰπάτω τοίνυν ὁ διορθωτὴς τῶν ἡμετέρων πταισμάτων· Ὁ Θεὸς ἔθετο τὰς προσηγορίας τοῖς οὖσιν· τοῦτο γάρ φησιν ὁ νέος ἐξηγητὴς τῶν μυστικῶν διδαγμάτων, ὅτι βλάστην, καὶ βοτάνην, καὶ χόρτον, καὶ σπέρμα, καὶ ξύλον, καὶ τὰ τοιαῦτα κατωνόμασε πρὸ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς ὁ Θεός, ἐν τῷ παράγειν εἰς χεῖρ τὰ γεγονότα διὰ προστάγματος. Οὐκοῦν εἰ φιλήπαρμένει τῷ γράμματι, καὶ κατὰ τοῦτο τὸ μέρος Ἰουδαίζει τῇ γνώμῃ, καὶ οὕτω πεπαιδευται, ὅτι οὐχὶ γράμματός ἐστιν ὁ Χριστιανὸς μαθητὴς, ἀλλὰ πνεύματος· Τὸ γὰρ γράμμα, φησὶν, ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ. Προφέρει δὲ φιλήν ἐπὶ ῥήματος ἡμῶν τὴν τῶν γραμμάτων ἀνάγνωσιν, ὡς Θεοῦ ταῦτα διεξελλόντος. Καὶ τοῦτο πεπίστευκεν, οὐδὲν ἔπρην ἡ

²² II Cor. in, 6.

καὶ ὁμοιότητα τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸν Θεὸν διεξο-
δικῶς κερτῆσθαι κατασκευάσει, καὶ φωνῇ καὶ φθόγ-
γῳ διατυπώνει τὰ νοήματα. Εἰ τοίνυν τοῦτο νοεῖ,
πάντως ὅτι καὶ τὰ τοιοῦτοι ἀκόλουθα οὐκ ἀρνήσεται.
Ὁ γὰρ παρ' ἡμῶν λόγος ἐκ τῶν φωνητικῶν ἐκ-
φωνεῖται μορίων, ἀρτηρίας, γλωττίδος, ὀδόντων, στό-
ματος, συνεργούσης πρὸς τὴν ἐκφώνησιν· καὶ τῆς τοῦ
ἀέρος ὀλκῆς καὶ τοῦ ἐνδοθεν πνεύματος. Ὑπὸ τῆς μὲν
γὰρ ἡμῖν ἀρτηρίας κάτωθεν αὐλοῦ τινος δίκην ἐνηρ-
μοσμένη τῇ φάρυγγι· ἡ δὲ ὑπερῶα διὰ τοῦ ὑπερχει-
μένου κενώματος τοῦ κατὰ τοὺς μυκτῆρας διήκοντος,
καθάπερ τις μαγὰς ἀνωθεν ἐπιπλάτνυει τῷ ἤχῳ τὸν
φθόγγον. Ἀλλὰ καὶ αἱ παρειαὶ συνεργοῦσι τῷ λόγῳ,
κατὰ τὰς ποιὰς τῶν ἀφρώων τυπώσεις κοιλαινόμεναι
τε καὶ πλατυνόμεναι, καὶ διὰ στενοῦ πάλιν τὸν φθόγ-
γον προάγουσαι κατὰ τὰς πολυτρόπους τῆς γλώσσης
ἀναστροφὰς, ἃς ποιεῖται ἄλλο τε κατὰ ἄλλο μέρος
ἑαυτῆς, ἢ τοῖς ὁδοῦσιν ἢ τῇ ὑπερῶα τὸ δι' αὐτῆς
παρὶν πνεῦμα παρατραχύνουσα πῶς, ἢ παραθλί-
βουσα. Συντελεῖ δὲ τι καὶ ἡ τῶν χειρῶν ὑπουργία,
ἐν διαφόρῳ τῷ τῆς κινήσεως τρόπῳ ποικίλως συνεφ-
απτομένη τοῦ φθόγγου, καὶ τὸν τῶν ῥημάτων τύπον
συναπαρτίζουσα. Εἰ τοίνυν ὁ Θεὸς τὰ ὀνόματα τοῖς
πράγμασι τίθεται, καθὼς ὁ νέος τῆς θείας ἱστορίας
ἐξηγητῆς διεσάφησε, βλάστην καὶ βοτάνην, καὶ ξύλον,
καὶ καρπὸν ὀνομάζων, ἀνάγκη πᾶσα μὴ ἄλλως τοῦ-
των ἕκαστον εἰπεῖν αὐτὸν, ἢ ὡς λέγεται, κατὰ τὰς
τῶν συλλαβῶν φημι συμπλοκάς, ὧν αἱ μὲν διὰ χει-
λῶν, αἱ δὲ διὰ γλώσσης, αἱ δὲ δι' ἐκατέρων ἀποτυ-
πώνται. Εἰ οὖν οὐκ ἂν ἐτέρως ἐκφωνηθεῖ τὸ ὄνομα,
μὴ τῶν φωνητικῶν μορίων διὰ τῆς ποιᾶς κινήσεως
ἀπογεννώντων τὰς συλλαβὰς καὶ τὸν λόγον, πάντως
ὅτι καὶ ταῦτα προστιθῇσι τῷ Θεῷ, καὶ διὰ τὴν τοῦ
λόγου χρεῖαν διασηματίσει τὸ θεῖον. Ἡ γὰρ ποιὰ
τῶν τὴν φωνὴν ἐκτελούντων μορίων διάπλασις, ἐν
σχῆματι πάντως ἐστὶ· σχῆμα δὲ, σώματος πέρας·
πᾶν δὲ σῶμα τὸ σύνθετον εἶναι οὐ διαπέφευγεν.
Ὅπου δὲ θεωρεῖται σύνθεσις, ἐκεῖ καταλαμβάνεται
πάντως καὶ ἡ τοῦ συνθέτου διάλυσις. Ἡ δὲ διάλυσις,
ταῦτόν κατὰ τὴν ἔννοιαν ἐστὶ τῇ φθορᾷ· οὐκοῦν
τοῦτο τῆς καθ' ἡμῶν νίκης τῷ λογογράφῳ τὸ πέρας,
τὸ δεῖξαι τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ Θεόν, ὃν διὰ τοῦ ὀνόματος
τῆς ἀγεννησίας ἀνέπλασε, φθεγγόμενον μὲν, ἵνα μὴ
ἀμοιρήσῃ τῆς τῶν ὀνομάτων εὐρέσεως· σχηματίζο-
μενον δὲ τοῖς φωνητικοῖς μέλεσιν, ἵνα τὰ ὀνόματα
φθέγγηται· τῆς δὲ τοῦ σώματος φύσεως διὰ τὴν τῶν
σημάτων ἀνάγκην, οὐκ ἀμοιρον. Οὐ γὰρ ἂν ἐφ'
ἑαυτοῦ τι θεωρηθεῖ σχῆμα μὴ ἐν σώματι πάντως
τυπούμενον, κατ' ὀλίγον δὲ προϊόντα πρὸς τὰ συμφυῆ
διάλυσιν· διὰ δὲ ταύτης εἰς φθορὰν καταλήγοντα.

Τοιαύτη τοῦ προσφάτου Θεοῦ ἡ φύσις διὰ τῆς ἀκο-
λουθίας τῶν ἐιρημένων ὑπὸ τοῦ νέου θεοποιῶ ἀναπέ-
φηνεν. Ἀλλὰ ἀντιλαμβάνεται τὸν γεγραμμένον, καὶ
φησι ταῦτα τὸν Μωσῆα διαβρόχῃ βοᾶ· ὅτι *Εἶπεν ὁ
Θεός· καὶ προστιθῇσι τὰ ῥήματα, τὸ Γενηθήτω φῶς,
καὶ Γενηθήτω στερέωμα, καὶ Συναχθήτω τὰ ὕδα-
τα, καὶ Ὁρθήτω ἡ γῆρα, καὶ Βλαστησάτω ἡ γῆ,*

A et discursivo usum fuisse, voce sonoque sua cogi-
tata formantem. Si igitur hoc intelligit et sentit,
omnino quæ his consentanea sunt et sequuntur,
non negabit. Noster enim sermo per particulas
pronuntiationi servientes profertur, arteriam, lin-
guam, dentes, os, adjuvante ad pronuntiationem
aeris tractu et interiore spiritu. Arteria enim au-
limo nobis succinit cujusdam tibie instar gutturi
accommodata. Palatum vero per superpositam inani-
tatem a nares penetrantem velut lyrae hemisphae-
rium e superiora loco vocem sono dilatat: quin-
etiam genæ sermonem adjuvant per quasdam articu-
lorum formationes, dum cavantur et dilatantur, ac
rursus per angustum propellentes sonum secun-
dum multimodas linguæ conversiones, quas facit
B alia atque alia sui parte, vel dentibus, vel palato,
spiritum per eam prætereuntem quodammodo exas-
perans et atterens. Confert autem aliquid labio-
rum ministerium, differente motionis modo varie
contrectans sonum, ac verborum formam compo-
nens. Si igitur Deus rebus nomina imponit, sicut hic
novus divinae historiae expositor explanavit, germen,
herbam et lignum et fructum nominans: omnino ne-
cesse est non aliter horum quidque ipsum dixisse
quam secundum syllabarum complexus, quarum aliae
per labra, aliae per linguam, aliae per utraque effor-
mantur. Si igitur non aliter enuntiatum fuerit no-
men, nisi partes voci inservientes per aliquem
motum syllabas et orationem efformaverint, omni-
no hæc Deo adjicit, et propter orationis necessa-
rium usum Deum etiam figurabit. Nam quælibet
partium vocem perficientium conformatio, prorsus
in figura est; figura autem, corporis terminus:
omne vero corpus compositum esse non fugit. Ubi
autem cernitur compositio, ibi etiam omnino com-
positi dissolutio comprehenditur; dissolutio vero
secundum notitiam idem est cum interitu. Illic igitur
victoriae contra nos scriptori terminus, ut de-
monstret suum Deum, quem per nomen ἀγεννησίαν
confinxit, loquentem quidem, ne nominum inven-
tione careat, membris etiam vocalibus figuratum,
ut loquatur: naturæ etiam corporeæ, propter figu-
rarum necessitatem, non expertem; non enim in
seipsa ulla figura spectari possit, nisi in corpore
plane formatur, paulatim autem progrediendo ad
congenitos corporis affectus, per compositionem
quidem ad dissolutionem, per hanc ad interi-
tum desinentem.

Talis igitur novi Dei natura ex dictorum con-
secutione ab hoc novo Dei fictore apparuit. Sed
vindicta scripta, et assertit Mosem aperte clamare²²:
quod *Dixit Deus*, et verba adjicit: *Fiat lux*, et, *Fiat
firmamentum*, et, *Cogantur aquæ*, et, *Appareat arida*,
et, *Germinet terra*, et, *Producant aquæ*, et omnia
quæ deinceps scribuntur. Quamobrem dictorum

²² Gen. 1, 5. sqq.

in intelligentiam examinemus. Quis ita stolidus et vecors, qui nesciat auditum et sermonem naturalem inter se habere relationem; nec auditum posse fungi suo munere nullo loquente, sic nec sermonem efficacem esse qui non ad auditum dirigitur? Si igitur asserit Deum dixisse, ostendat nobis etiam auditum ad quem dixit; an ad se hæc dicere respondebit? Ergo sibi ipsi imperabit, hæc jubens. Ecquis hoc probabit, Deum sedere quod agendum est sibi imperantem, et se minime mandatorum et exsecutore utentem? Quod si quis hoc pium esse dicere concesserit, quis in seipso verbis et sermonibus indiguerit, quamvis homo sit? Cuique enim mentis agitatio sufficit ad electionis impulsionem excitandam. Sed cum Filio disserere procul dubio dicet. Et quid opus erat ad hoc voce? proprium enim corporeæ naturæ per verba cordis sive animi sensa enuntiare. Unde etiam æquipollens usui vocis per litteras inventa est declaratio: ex æquo epim loquentes et scribentes quod mente conceptum est enuntiamus; sed eorum qui non valde distant, voce auditum pertingimus, ad longe absentes litteris sententiam declaramus, iis vero qui præsentibus adsunt, pro ratione distantia, vel vocis tonum intendimus, vel remittimus: interdum etiam solo nutu, quid agendum sit, his qui prope sunt significamus, et quod in animo est consilium patefacimus, et oculus tali quodammodo affectus indicavit, et manus quædam motio rei gestam probari vel reprobari demonstravit. Si igitur qui corporibus conclusi sunt, mentis abdita sensa nutibus absque voce vel verbo, vel colloquio litteris comprehenso sæpe his qui prope sunt, nota faciunt, nullumque rei gerendæ detrimentum attulit silentium, an immaterialis et intactili, et ut loquitur Eunomius, supremæ et primæ essentia: verbis opus fuit, quæ Patris notionem declararent, et Unigenito voluntatem notam facerent? Verbis, inquam, sicut ait ipse Eunomius, quæ simul cum voce solent dissipari: haud scio si quis mentis compos, hæc ut vera admittet, præsertim cum sonus omnis in aërem prorsus profundatur. Neque enim vox alibi nisi in aere fieri potest. Necesse est prorsus medium quiddam etiam ipsos supponere, inter loquentem et eum ad quem sit sermo: nisi enim medium interjectum fuerit, quomodo ex loquente vox ad audientem permeabit? Quid igitur dicent medium, quo Filium ex Patre determinant? Corporum enim in aere locus efficitur medius, qui est aliud quid secundum propriam naturam præter humanorum corporum substantiam. Qui autem tactus expers, et informis ab omni concretionem purus et immunis Deus cum Unigenito Deo persimiliter, imo vero eodem modo, immateriali et incorporeo propriorum consiliorum particeps et consors: si quidem per vocem communionem haberet, quid intermedium haberet, per quod repens sermo et dimanans in aures Unigeniti influeret, et admitteretur? Si quidem hoc ut consideratione indignum

καὶ Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα, καὶ πάντα ὅσα ἀνέβη ἀναγέγραπται. Οὐκοῦν ἐξετάσωμεν τὴν τῶν εἰρημένων διάνοιαν. Τίς οὐκ οἶδε καὶ τὴν κομιδὴν νηπίων, ὅτι φυσικὴν ἔχει πρὸς πηληλα σχεῖν ἀκοή τε καὶ λόγος, καὶ ὡς οὐκ ἔστιν ἀκοὴν ἐνεργῆσαι μηδενὸς φθεγγομένου, ὥτως οὐδὲ λόγον ἐνεργὸν εἶναι μὴ πρὸς ἀκοὴν εὐα-νόμενον. Εἰ οὖν λέγει τὸ εἰρηκέναι τὸν θεόν, ὑποκρίσας ἡμῖν καὶ τὴν ἀκοὴν πρὸς ἡν εἰρηκεν. Ἡ πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα λέγειν φησὶν; Οὐκοῦν ἑαυτῷ προστάσσει ταῦτα ἐγκειλεόμενος. Καὶ τίς τοῦτο δέξεται καθῆσθαι τὸν θεόν τὸ πρακτέον ἑαυτοῦ διατά-
 τοντα, καὶ ἑαυτῷ διακόνῳ τῶν προσταγμάτων καὶ ὑπηρέτῃ χρώμενον; Εἰ δὲ καὶ τοῦτο δοίη τις εὐ-
 αγὴς εἶναι λέγειν, τίς ἐφ' ἑαυτοῦ ῥημάτων ἐδεήθη καὶ λόγων, κἂν ἄνθρωπος ᾖ; Ἀρκεῖ γὰρ ἐκάστῳ τῆς
 B διανοίας ἡ κίνησις τὴν τῆς προαιρέσεως ὁρμὴν ἐμ-
 ποιῆσαι. Ἀλλὰ τῷ Υἱῷ διαλέγεσθαι πάντως ἔρεϊ. Καὶ τίς ἦν χρεῖα πρὸς τοῦτο φωνῆς; Ἴδιον γὰρ τῆς ἐνσωμάτου φύσεως, τὸ διὰ ῥημάτων ἐξαγγέλλειν τὰ τῆς καρδίας νοήματα· ὅθεν καὶ ἰσοδυναμοῦσα τῇ χρήσει τῆς φωνῆς, ἡ διὰ τῶν γραμμάτων ἐξεύρηται δῆλως. Ἐπίσης γὰρ φθεγγόμενοι τε καὶ γράφοντες, τὸ νοηθὲν ἐξαγγέλλομεν. Ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν μὴ λαν-
 ἀφεστηκότων, φωνῇ τῆς ἀκοῆς καθικνούμεθα· πρὸς δὲ τοὺς πόρρωθεν, γράμμασι δηλοῦμεν τὴν γνώμην, καὶ ἐπὶ τῶν παρόντων, πρὸς λόγον τῆς ἀποστάσεως, ἡ ἐπιτείνομεν τὸν τόνον τῆς φωνῆς, ἡ ὑψίμεν. Ἔστι δὲ ὅτε καὶ διὰ νεύσεως μόνον τὸ πρακτέον τοῖς πέλας
 C διεσαφῆσαμεν, καὶ τὴν ἐν τῇ ψυχῇ προαίρεσιν καὶ ὀφθαλμοῖς τοιῶσδε διατεθεῖς ἐνεδεῖξατο, καὶ χειρὸς ποῖα κίνησις ἡ ἀπειπέ τι τῶν γινομένων, ἡ κατεδεί-
 ξατο. Εἰ τοίνυν οἱ σώμασι περιεληγμένοι τὰ κρυπτὰ τῆς διανοίας κινήματα καὶ δῖχα φωνῆς ἡ ῥήματος, ἡ τῆς ἐν γράμμασιν ὁμιλίας πολλάκις τοῖς πέλας γνωρίζουσι, καὶ οὐδεμίαν ἤνεγκε τῷ σπουδαζομένῳ πράγματι ζημίαν ἡ σιωπὴ· ἄρα ἐπὶ τῆς ἀλλοῦ καὶ ἀναφοῦς, καὶ ὡς φησὶν ὁ Εὐνόμοιος, ἀνωτάτω καὶ πρῶ-
 D τῆς οὐσίας, ῥημάτων χρεῖα τῶν τοῦ Πατρὸς διασα-
 φούντων τὸ νόημα, καὶ τῷ Μονογενεῖ γγνωρίζοντων τὸ βούλημα; Ῥημάτων, καθὼς αὐτὸς φησι, τῇ φωνῇ πε-
 φυκτότων συνδιαλύσθαι· οὐκ οἶδα εἰ τις τῶν νοῦν ἔχόντων ταῦτα ὡς ἀληθῆ παραδέξεται, ἄλλως τε παν-
 τὸς φθόγγου εἰς ἀέρα πάντως προχορόμενου. Οὐδὲ γὰρ δυνατόν γενέσθαι φωνὴν μὴ ἐν ἀέρι συνισταμένην,
 ἀνάγκη πᾶσα μέσον τι τοῦ φθεγγομένου καὶ τοῦ πρὸς ὃν ὁ λόγος γίνεται καὶ αὐτοῦς υποθέσθαι. Μὴ γὰρ ὄν-
 τος τοῦ μεσιτεύοντος, πῶς ἐκ τοῦ λαλοῦντος ἡ φωνὴ διδοεῖται πρὸς τὸν ἀκούοντα; Τί οὖν ἐροῦσι τὸ μέσον, ὃ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς διορίζουσι; Τῶν μὲν γὰρ σωμάτων, ὁ κατὰ τὴν ἀέρα τόπος γίνεται μέσος, ἄλλο τι ὦν κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν παρὰ τὴν τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων οὐσίαν. Ὁ δὲ ἀναφῆς καὶ ἀνείδεος καὶ πάσης συνθέσεως καθαρῶν θεός, τῷ μονογενεῖ θεῷ τῷ παρακλησίῳ, μᾶλλον δὲ ὡσαύτως ἄλλῳ τε καὶ ἀσωμάτῳ τῶν ἰδίων κοινωνῶν βουλευμάτων, εἴπερ διὰ φωνῆς ἐποιεῖτο τὴν κοινωνίαν, τί τὸ μεσιτεῦον εἶχε, δι' ὃ ῥέπων ὁ λόγος καὶ μεθιστάμενος ταῖς ἀκασίς τοῦ Μονογενοῦς εἰσوخίζεται; Εἴγε χρὴ καὶ τοῦτο παραδραμεῖν ἀνθρώπων, τὸ μὴ μεσιτεῖναι τὸ

Θεῖον ταῖς ἀντιληπτικαῖς ἐνεργείαις, ὡς παρ' ἡμῖν διηρημένως ἕκαστον τῶν αἰσθητηρίων τοῦ συγγενοῦς ἐπιδράσεται, τοῦ ὁρατοῦ μὲν ἡ ὄρασις, τοῦ ἀκουστοῦ δὲ ἡ κτῆς τὴν ἀκοὴν αἰσθησις· καὶ οὔτε γεύεται ἡ ἀρῆ, οὔτε ἡ ἀκοὴ τῶν ἀτμῶν ἢ τῶν χυμῶν ἀντιληψὶν ἔχει, ἀλλὰ παραμένει ἕκαστον τῇ μιᾷ ἐνεργείᾳ, εἰς τὴν ἐτάχθη παρὰ τῆς φύσεως, ἀναίσθητον τρόπον τινὰ πρὸς ὃ μὴ πέφυκε διαμένον, καὶ ἀγευστον τῆς ἀπολαύσεως ἧς καρποῦται ἡ γείτων αἰσθησις. Ἐκεῖ δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ὅλον δι' ὅλον τὸ Θεῖον ὁρασίς ἐστι καὶ ἀκοὴ καὶ γνῶσις. Οὐ γὰρ δὴ θέμις καὶ τὰς ζωωδεστέρας τῶν αἰσθήσεων ἐφαρμόζειν τῇ ἀκηράτῳ φύσει, πλὴν εἰ χρὴ τι καὶ ταπεινὸν ὑποθέσθαι, καὶ καταγαγεῖν εἰς χαμαιζήλους ὑπολήψεις τὸ θεῖον· ὥστε λαλεῖν μὲν οἶσθαι ῥήματα διὰ στόματος τὸν Πατέρα, ἐνεργεῖν δὲ τὴν ἀκοὴν τοῦ Υἱοῦ, τί τὸ μέσον ὑποτιθέμεθα τὸ διάγον τὴν πατρικὴν φωνὴν εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ ἀκοήν; Κτιστὸν εἶναι χρὴ τοῦτο ἢ ἄκτιστον· ἀλλὰ κτιστὸν μὲν οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, πρὸ γὰρ τοῦ συστήναι τὴν κτίσιν ὁ Λόγος ἐγένετο. Ἄκτιστον δὲ πλὴν τῆς θείας φύσεως, ἔστιν οὐδέν. Εἰ οὖν κτίσις οὐκ ἦν, ὃ δὲ μνημομευθεὶς ἐν τῇ κοσμογενεῖα λόγος, τῆς κτίσεως πρεσβύτερος ἦν. Ἄρα ὁ λέγων ῥήματα καὶ φωνῆς ἦχον διὰ τοῦ λόγου σημαίνεσθαι, τί τὸ μεταξὺ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς ὑποθήσεται, ᾧ διετυπούτο ἡ φωνὴ καὶ τὰ ῥήματα; Εἰ γὰρ ἐστὶ μέσον, ἐν ἰδιαζούσῃ φύσει πάντως ἐστίν, ὡς μήτε τῷ Πατρὶ ταυτὸν εἶναι, μήτε τῷ Υἱῷ κατὰ τὴν φύσιν συμβαίνειν. Ἄλλ' ἑτερόν τι πάντως ὃν διίστησιν ἀπ' ἀλλήλων τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, μεταξὺ τῶν δύο παρενεύρομενον. Τί οὖν τοῦτο; Κτιστὸν οὐκ ἔστι· νεωτέρα γὰρ ἡ κτίσις τοῦ Λόγου, γεννητὸν τὸν Μονογενῆ ἐδιδάχθημεν, ἀγέννητον πλὴν τοῦ Πατρὸς ἐστίν οὐδέν. Οὐκοῦν ἐξ ἀνάγκης τὸ μηδὲν εἶναι μέσον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ νοεῖν ὃ τῆς ἀληθείας λόγος συναναγκάζει. Ὅπου δὲ διάστασις οὐκ ἐπινοεῖται, τὸ συνημμένον πάντως ὁμολογεῖται· τὸ δὲ διὰ πάντων συνημμένον, φωνῇ καὶ λόγῳ οὐ μεσιτεύεται· συνημμένον δὲ λέγω τὸ ἐν πᾶσι ἀχώριστον· οὐ γὰρ σωματικὴν συνα συμφύειν ἐπὶ τῆς νοεράς φύσεως τὸ δοῦνα τῆς συναφείας ἐνδείκνυται, ἀλλὰ τὴν τοῦ νοητοῦ πρὸς τὸ νοητὸν διὰ τῆς ταυτότητος τῶν ἐσλημάτων, ἔνωσίν τε καὶ ἀνάκρασιν.

non enim corporalem aliquam compagem in intelligente natura nomen compagis indicat, sed intelligibilis cum intelligibili, per identitatem voluntatum, unionemque et temperationem.

Διότι οὐδέ ἐστι διαφορὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς ἐν θελήματι· ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀρχέτυπον τῆς ἀγαθότητος κάλλος, καὶ ἡ εἰκὼν ἐστὶ τῆς ἀγαθότητος. Καὶ ὥσπερ εἴ τις ἑαυτὸν ἐν κατόπτρῳ βλέποι (κωλύει γὰρ οὐδὲν σωματικοῖς ὑποδείγμασι παραστήσαι τὸ νόημα), κατὰ πάντα πρὸς τὸ πρωτότυπον καὶ ἡ εἰκὼν μορφωθήσεται, ὡς αἰτίαν τῆς ἐν τῷ κατόπτρῳ μορφῆς εἶναι τὴν ἐνωρῶσαν μορφήν· καὶ μήτε κινεῖσθαι, μήτε ἐπικλίνεσθαι καθ' ἑαυτὴν τὴν εἰκόνα, μὴ τοῦ ἀρχετύπου τῆς ἐπικλίσεως ἢ τῆς κινήσεως ἄρξαντος. Εἰ δὲ κινήθῃ τὸ προηγούμενον, συγκινεῖσθαι πάντως καὶ τὸ ἐν τῷ κατόπτρῳ δεικνύμενον. Οὕτω φαμὲν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, τὸν Κύριον, πρὸς πᾶσαν θελή-

A præterire oportet, Deum operationibus comprehensivis non esse dispersitum, sicut apud nos separatim sentiendi instrumentorum unumquodque, quod sibi cognatum percipit, visibile quidem videndi facultas, audibile audiendi sensus : neque tactus gustat, neque auditus vapores et sapes percipit, sed unumquodque in una operatione permanet, ad quam a natura ordinatum est, ac quodammodo sensu caret ad id quod non a natura comparatum est, nec ejus suavitatis gustum habet, cujus vicinus sensus voluptatem capit. Illic autem non sic, sed totus per totum Deus est, visus et auditus et cognitio. Non enim jam fas est naturæ immortalis sensus magis animales attribuire, nisi cum oportet aliquid humile supponere, et ad humi depressas opiniones quod divinum est deducere. Quare si putemus Patrem per os verba fundere, auditumque Filii audiendi fungi munere : quid medium supponemus, quod ad Filii auditum paternam vocem deducit? Hoc oportet creatum esse vel increatum : sed creatum dicere fas non est ; priusquam enim creatura consisteret, Verbum erat. Increatum autem nihil est præterquam divina natura. Si igitur non erat creatura, sermo cujus facta est mentio in mundi creatione, antiquior erat creatura. Ergo qui verba dicit et vocis sonum per sermonem significari, quid medium inter Patrem et Filium subjiciet, quo vox et verba efformabantur? Si enim est medium, in peculiari et separata natura est procul dubio. Ita ut contingat, neque cum Patre idem esse, neque cum Filio secundum naturam, sed quid omnino diversum quod Patrem et Filium a se distinguit, quod inter duos inseritur. Quid igitur hoc fuerit? Non est creatum, junior enim Verbo creatura, unigenam Deum genitum esse edocti sumus, ingentum autem, Patre excepto, nihil est. Necessario igitur nihil inter Patrem et Filium medium esse cogitare sermo veritatis adigit. Ubi vero distantia non intelligitur, hoc compactum et connexum prorsus conceditur; quod autem per omnia compactum est, media voce et sermone non utitur. Compactum autem dico quod in omnibus est inseparabile;

D Quocirca neque est differentia Filii et Patris in voluntate, sed secundum prinigeniam bonitatis pulchritudinem, etiam imago est bonitatis. Et quemadmodum si quis seipsum in speculo contempleretur (nihil enim vetat corporeis exemplis notionem repræsentare), per omnia ad exemplar imago formabitur, ut causa sit formæ quæ est in speculo forma quæ intuetur : ita ut neque moveatur, neque inclinetur per seipsam imago, nisi exemplar principium dederit inclinationis vel motionis. Quod si quod præit motum fuerit, simul etiam moveri plane quod in speculo repræsentatur. Sic dicimus imaginem Dei invisibilis Domini, ad omnem volun-

tatis motionem, immediate et absque intervallo A cum Patre affici. Voluit aliquid Pater, et qui in Patre est Filius Patris voluntatem novit: imo vero ipse Patris voluntas est. Qui enim omnia quæ sunt Patris in seipso habet, nihil est eorum quæ sunt quod non habeat. Si jam omnia habet in seipso quæ paterna sunt, imo vero et ipsum Patrem, omnino cum Patre et his quæ sunt Patris, totam voluntatem paternam in seipso habet. Non igitur Patris voluntatem per sermonem discere, ipse cum sit Patris Sermo, sublimiore sermonis significatione. Quis igitur ille sermo qui sit ad eum qui vere est Sermo? et quomodo qui vere est Sermo, rursus alio sermone ad doctrinam indiget? Qui in Deo est, sicut ait Apostolus, *et omnia scrutatur, etiam profunda Dei*²⁷. Si igitur verbum aliquid Deus profert, omnis autem sermo in auditu operatur, illi qui Deum operari sermonibus discursivis asserunt, notum faciant nobis divinorum sermonum auditorium. Ad seipsum loqui non indiget, nec erat Filius indigus ejus doctrinæ quæ constat verbis: *Spiritus*, inquit, *omnia perscrutatur, etiam profunda Dei*. Creatura nondum erat. Ad quem sermo factus est? Sed non, ait, Mos. Scriptura mentitur, per quam Deum aliquid dixisse audivimus. Neque magnus David est e numero mentientium, dicit enim manifeste sic ad verbum, quod *Cæli enarrant gloriam Dei, et opus manuum ejus annuntiat firmamentum. Dies diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam*²⁸. Et cum dixit cælos et firmamentum, et a die, et a nocte cognitionem et verba annuntiari, rursus dictis subjungit, quod hæc non sunt loquelæ neque sermones, neque voces horum audiuntur. Quomodo igitur enarrationes, nuntiationes et verba loquelæ non sunt, neque vox quæ audiendi sensu percipitur? An sibi ipsi adversatur Propheta? An aliquid eorum quæ non contingunt explicat, verbum soni expers et enarrationem sine loquela et nuntiationem absque voce docens? An potius penitus verum est vaticinium quod per dicta hoc instruit, quod enarratio cælestis et verbum quod a die clamatur, vox quidem articulata non est, neque loquela per os, sed doctrina divinæ potestatis sit iis qui audire sciunt tacente voce?

Quid igitur de his existimavimus? (Fortasse enim si hoc noverimus, et quæ a Mose scripta sunt intelligemus.) Sæpe Scriptura ad claram cognitionem rei quæ declaratur, corporalius eorum quæ intelligentia percipiuntur contemplationem præstat, quale jam hoc est decretum, quod quidem mihi videtur David declarare, hoc per ea quæ dixit, docens, nihil eorum quæ sunt ex aliquo fortuito casu exsistere, quemadmodum quidam opinati sunt fortuitas et ratione carentes primorum elementorum connexiones mundum totum et quæ in ipso sunt effecisse, nulla providentia per ea quæ sunt

ματος κίνησιν, ἀμέσως τε καὶ ἀδιαστάτως συνδιατίθεσθαι τῷ Πατρὶ. Ἡθέλησέ τι ὁ Πατήρ, καὶ ὁ ἐν τῷ Πατρὶ ὢν Υἱὸς εἶδε τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς· μᾶλλον δὲ αὐτὸς τοῦ Πατρὸς ἐγένετο θέλημα. Ὁ γὰρ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχων ἐν ἑαυτῷ, οὐκ ἔστιν ὅ τι τῶν τοῦ Πατρὸς οὐκ ἔχει. Εἰ δὲ πάντα ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰ πατρῷα· μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὸν τὸν Πατέρα πάντως μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τῶν τοῦ Πατρὸς, ὅλον τὸ θέλημα ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὸ πατρῷον. Οὐ χρήζει τοίνυν λόγῳ μαθεῖν τοῦ Πατρὸς τὸ θέλημα, αὐτὸς ὢν τοῦ Πατρὸς ὁ Λόγος κατὰ τὴν ὑψηλοτέραν συμμασίαν τοῦ λόγου. Τίς οὖν ἐκεῖνος ὁ λόγος ὁ πρὸς τὸν ὄντως Λόγον γινόμενος; Καὶ πῶς ὁ ὄντως Λόγος λόγου πάλιν ἐτέρου πρὸς διδασκαλίαν προσδέεται; Ὅς ἐν τῷ Θεῷ ἐστι, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, καὶ πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. Εἰ οὖν ῥήματι φθέγγεται ὁ Θεός, πᾶς δὲ λόγος ἐπὶ ἀκοῆς ἐνεργεῖται, οἱ δημιουργοῦν τὸν Θεὸν διεξοδικοῖς λόγοις ἀποφαινόμενοι, γνωρίσάτωσαν ἡμῖν καὶ τὸ τῶν θείων λόγων ἀπροσθήριον. Πρὸς ἑαυτὸν λαλεῖν οὐκ ἐνδέεται, ὁ Υἱὸς ἀπροσδεῆς ἦν τῆς ἐκ βημάτων διδασκαλίας· *Τὸ Πνεῦμα πάντα, φησὶν, ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ*· ἡ κτίσις οὕτω ἦν. Πρὸς τίνα ὁ λόγος γίνετο; Ἄλλ' οὐ ψεύδεται, φησὶν, ἡ τοῦ Μωσέως Γραφή, δι' ἧς τὸ εἰρηκέναι τι τὸν Θεὸν ἀπὸ κἀμάμεν. Οὐδὲ γὰρ ὁ μέγας Δαβὶδ τῶν ψευδομένων ἐστὶ· λέγει δὲ σαφῶς οὕτως κατὰ λέξιν, *ὅτι οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, καὶ ποιῶσιν χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. Ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρευνᾷται ῥῆμα, καὶ νύξ ἀναγγέλλει γνώσιν νυκτὶ*. Καὶ εἰπὼν διηγεῖσθαι τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸ στερέωμα, καὶ παρὰ τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς ἀπαγγέλλεσθαι γνώσιν καὶ ῥήματα, πάλιν ἐπάγει τοῖς εἰρημένοις ὅτι ταῦτα λαλιαὶ οὐκ εἰσιν οὐδὲ λόγοι, οὐδὲ φωναὶ τούτων ἀκούονται. Πῶς οὖν διηγήματα, καὶ ἀναγγελίας καὶ ῥήματα λαλιαὶ οὐκ εἰσιν, οὐδὲ φωνὴ διὰ τῆς ἀκουστικῆς αἰσθήσεως ἐγγινομένη; Ἄρα μάχεται πρὸς αὐτὸν ὁ Προφήτης; Ἄρα τι τῶν οὐκ ἐνδεχομένων διέξευσιν, ἀφορροῖν ῥήμα, καὶ διηγῶσιν ἀλαλόν καὶ ἀγγελίαν δίχα φωνῆς διδάσκων; Ἡ παντὸς μᾶλλον ἀληθὴς ἡ προφητεία ἡ τοῦτο διὰ τῶν εἰρημένων παιδεύουσα, ὅτι τὸ διήγημα τὸ οὐράνιον, καὶ τὸ ῥῆμα τὸ παρὰ τῆς ἡμέρας βοῶμενον, φωνὴ μὲν ἑναρθρὸς οὐκ ἔστιν, οὔτε λαλιὰ διὰ στόματος· διδασκαλίᾳ δὲ τῆς θείας δυνάμεως γίνεται τοῖς ἐπατεῖν ἐπισταμένοις σιωπῆς φωνῆς;

Τί οὖν περὶ τούτων ὑπελήφαμεν (τάχα γὰρ ἐὰν τοῦτο νοήσωμεν, καὶ τὰ παρὰ Μωσέως νενοηκότες ἐσόμεθα); Πολλὰκις ἡ Γραφή πρὸς ἑναργῆ κατανόησιν τοῦ θελουμένου πράγματος, σωματικώτερον διασκαυάζει τὴν τῶν νοητῶν θεωρίαν, οἷον ὅτι καὶ τοῦτο τὸ δόγμα ἐστίν, ὅπερ δοκεῖ μοι ὁ Δαβὶδ ἀποφαίνεσθαι, τοῦτο δι' ὧν εἶπε, διδάσκων οὐδὲν τῶν ὄντων ἐκ τινος αὐτομάτου συντυχίας τὴν ὑπόστασιν ἔχειν, καθάπερ ψήθησαν τινες τυχαίας τε καὶ ἀλόγους τῶν πρώτων στοιχείων αὐτεμπλοχὰς, τὸν κόσμον ἡμῖν ὅλον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ κατεργάσασθαι, οὐδεμίαν προνοίας διὰ τῶν ὄντων ἡκούσης· ἀλλ' ἔστι τι τῆς τοῦ παντός συστάσεως

²⁷ I Cor. II, 10. ²⁸ Psal. XVIII, 1 s. 14

τε καὶ διοικήσεως αἴτιον, οὗ πᾶσα ἐξήπται ἡ φύσις, κακείθεν τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας ἔχει, καὶ πρὸς ἐκεῖνον νένευκέ τε καὶ ἐπιστρέφεται, καὶ ἐν αὐτῷ διαμένει. Καὶ ἐπειδὴ, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἡ αἰτία αὐτοῦ δύναμις καὶ θεότης ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως νοουμένη καθορᾶται, διὰ τοῦτο πᾶσα ἡ κτίσις, καὶ πρὸ γε πάντων, καθὼς φησιν ὁ λόγος, ἡ ἐν τοῖς οὐρανοῖς διακόσμησις, διὰ τῆς ἐμφαινομένης τοῖς γεγονόσι τέχνης, τὴν τοῦ πεποιηκότος σοφίαν ἐνδείκνυται. Καὶ τοῦτό μοι δοκεῖ παραστήσαι θέλων τὴν ἐκ τῶν φαινομένων μαρτυρίαν, τοῦ σοφῶς καὶ ἐντέλως τὰ ὄντα κατασκευάσθαι, καὶ εἰσαεῖ διαμένειν ἐν τῇ δυνάμει τοῦ τοῦ πᾶν οἰκτιζόντος. Αὐτοὺς φησὶ τοὺς οὐρανοὺς, δι' ὧν τὴν σοφίαν τοῦ πεποιηκότος δεικνύουσιν, μονονυχὶ φωνὴν ἀφιέντας, βοᾶν καὶ διακηρύσσειν τοῦ δημιουργοῦ τὴν σοφίαν διὰ φωνῆς. Ἐξεστὶ γὰρ οἰονεῖ λόγῳ ταῦτα διδασκόντων ἀκούειν, ὅτι πρὸς ἡμᾶς ὁρῶντες, ὡ ἄνθρωποι, καὶ τὸ ἐν ἡμῖν κάλλος καὶ μέγεθος, καὶ τὴν ἀεικίνητον ταύτην περιφορὰν, καὶ τὴν εὐτακτόν τε καὶ ἐναρμόνιον, καὶ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχουσιν κίνησιν, νοήσατε τὴν ἐπιστατοῦντα τῆς ἡμετέρας συστάσεως, καὶ διὰ τοῦ φαινομένου κάλλους, τὸ πρωτότυπον καὶ ἀόρατον κάλλος ἀναλογισασθε. Οὐδὲν γὰρ ἐν ἡμῖν ἀδέσποτον ἢ αὐτοκίνητον, ἢ αὐτόματον· ἀλλὰ πᾶν τὸ φαινόμενόν τε περὶ ἡμᾶς καὶ νοούμενον, τῆς ὑψηλῆς τε καὶ ἀφράστου δυνάμεως ἡρτῆται. Ταῦτα λόγος μὲν ἔναρθρος οὐκ ἔστιν, ἐντίθησι δὲ διὰ τῶν φαινομένων ταῖς ψυχαῖς τὴν γνῶσιν τῆς θείας δυνάμεως, μᾶλλον ἢ εἰ διὰ φωνῆς ὁ λόγος ἐκέρυσσεν. Ὡς περ τοίνυν δηγεῖται ὁ οὐρανὸς, καὶ οὐ φθέγγεται, καὶ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα τὴν τοῦ Θεοῦ πόλιν, καὶ φωνῆς οὐ προσδέεται, καὶ ῥῆμα οὐ προῖεται ἡ ἡμέρα, καὶ λαλῶν οὐκ ἔστιν· καὶ οὐκ ἂν τις εἴποι διασφάλλεσθαι τὴν προφητείαν· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐπειδὴ εἰς ἀμφοτέροις τῷ Μωσῇ καὶ τῷ Δαβὶδ ὁ διδάσκαλος, τὸ Πνεῦμα λέγω τὸ ἅγιον, ὁ τὸ πρόσταγμα καθηγῆσθαι τῆς κτίσεως λέγων, οὐ ῥημάτων ἡμῖν δημιουργὸν τὸν Θεὸν ὑποτίθεται, ἀλλὰ πραγμάτων διὰ τῆς τῶν ῥημάτων σημασίας γνωρίζομενων. Ἰνα γὰρ μὴ ἀδεσποτά τινα καὶ αὐτοφύη τὴν κτίσιν εἶναι νοήσωμεν, καὶ γεγενῆσθαι ταύτην παρὰ τῆς τάξεως φιλοσοφῆ τῶν κατὰ τὴν κοσμοποιεῖν ὑπὸ τοῦ Μωσέως ἐν ιστορίας χαρακτηριστικῶς εἰρημένων. Ἡ γὰρ ἂν μᾶλλον, δι' ἐκάστου τῶν γεγραμμένων, τὸ πεπλανημένον τε καὶ μάταιον τῆς τῶν ἐναντίων ὑπολήψεως φανερώς διηλέγθη. Ἐξεστὶ δὲ τῷ βουλομένῳ τοῖς εἰς τὴν Γένεσιν πεπονημένοις ἡμῖν ἐντυχόντι, δοκιμάσαι τῶν τε ἡμετέρων καὶ τῶν ὑπαντίων δογμάτων τὸν ἀκολουθότερον λόγον. Ἀλλ' ἐπὶ τὴν προκειμένην ἡμῖν σπουδὴν ἐπαναχτέον τὸν λόγον.

Ὅτι οὐ πάντως ἐπὶ Θεοῦ φωνὴν καὶ ῥῆμα ἡ τοῦ εἰπεῖν λέξις ἐνδείκνυται, ἀλλὰ τῷ βουλήματι τοῦ Θεοῦ σύνδρομον ἀποφαίνουσα τὴν δύναμιν, αἰσθητικώτερον ἡμῖν τὴν νοητὴν ὑποδείκνυσαι θεωρίαν. Ἐπειδὴ γὰρ βελήματι τοῦ Θεοῦ συνέστη τὰ πάντα, σύνηθες δὲ τοῖς ἀνθρώποις λόγῳ πρῶτον διασημαίνειν τὸ βούλημα,

²⁰ Rom. 1, 20.

A penetrante, sed quædam est universi constitutionis et administrationis causa, ex qua omnis dependet natura, atque illinc principia et causas habet, et ad illum nutat, et convertitur, et in eo permanet. Ac quoniam, sicut ait Apostolus²⁰, sempiterna virtus et deitas a mundi creatura dum intelligitur, conspicitur, propterea omnis creatura, et ante omnia, sicut dicit sermo, in cælis ornatus, per artem quæ in his quæ facta sunt apparet, ejus qui condidit sapientiam demonstrat. Atque hoc mihi videtur velle ex his quæ apparent testimonium exhibere, quod ea quæ sunt sapienter et artificiose constructa, permanent in perpetuum in virtute ejus qui omnia gubernat. Ipsos inquit cælos, per quæ sapientiam ejus qui condidit demonstrant, propemodum vocem B emittentes clamare et prædicare sine voce, opificis sapientiam. Licet enim velut sermone hæc docentes audire, quod in nos cernentes, o homines, et quæ in nobis est pulchritudinem, et magnitudinem semperque mobilem hanc in orbem lationem, et bene ordinatum, ac concinnum per eadem semper et eodem modo habentem motum, animis advertite nostræ constitutionis auctorem et præsidem, et per apparentem pulchritudinem primariam et exemplarem, atque invisibilem pulchritudinem ratione perpendite. Nihil in nobis absque Domino et certo auctore, nihil per se mobile vel casu et fortuito incitatum; sed quidquid in nobis apparet et intelligitur, ex sublimi et inexplicabili potentia pendet. Hæc quidem non sunt sermo articulatus, sed C per ea quæ apparent magis inserunt animis divinæ virtutis cognitionem, potius quam si per vocem sermo prædicaret. Quemadmodum igitur cælum enarrat, nec loquitur, et annuntiat firmamentum Dei operationem, neque voce indiget, nec verbum dies projicit, et non est loquela, neque dixerit quisquam vaticinium errasse: eodem modo quoniam unus ambobus Mosi et David (Spiritus, dico, sanctus) doctor fuit, qui jussum creaturæ præfuisse dicit, non verborum nobis opificem Deum subjicit, sed rerum quæ verborum significatione innotescunt. Ne enim quædam sine certo auctore et sponte sua edita esse, quoad creationem, animo capere-mus, etiam hanc genitam esse ab ordine eorum D quæ in mundi creatione a Mose in historiæ caractere dogmatice dicta sunt, discere licet. Etenim, ex unoquoque Scripturæ loco, vana et erronea adversariorum opinio magis aperte redarguitur, Licet autem cuilibet legere volenti quæ scripsimus in Genesim perpendere, nunquid sit nostrorum decretorum ratio magis consentanea, an adversariorum. Sed ad propositum nobis studium revocanda est oratio.

Quod in Deo vocem et verbum dictio hæc, Dixit, minime demonstrat, sed Dei voluntati comitem potentiam declarans, sensibus accommodatius intelligibilem ostendit contemplationem. Quoniam igitur Dei voluntate consistunt omnia, hominibus autem consuetum et familiare sermone primum volunta-

tem significare, et sic opus voluntati consonum inducere; Scriptura autem de mundi creatione quodammodo ad Dei cognitionem incipientibus introductoria est, per ea quæ sunt promptiora ad cognitionem, robur et potentiam divinæ naturæ repræsentat, promptior autem est ad eorum quæ intelliguntur cognitionem ea quæ fit per sensum comprehensio: hujus causa Moses per id quod dixit Deum jussisse fieri, excitantem voluntatis potestatem exprimit. Cum adjecit, *Et ita factum est* ²⁰, nullam esse voluntatis et actus in divina potentia differentiam ostendit, sed docet in Deo intellectum actui præire, non tamen actum cognito posterioriorem esse, sed simul duo, et secundum idem considerari, et electivam mentis motionem et perfectivam rei potentiam. Nullum enim dedit medium intelligendum ratio electionis et actionis; sed quemadmodum cum accensione flammæ etiam fulgor apparet, qui ex illa est, et cum ipsa effulget: eodem modo opus quidem divinæ voluntatis est eorum quæ facta sunt substantia, non tamen ordine secundo sequitur post voluntatem. Non enim, quemadmodum in aliis quibus aliqua potentia activa est a natura, hoc quidem potentia cernitur, illud vero secundum actus complementum; exempli gratia, semper quidem dicimus esse navium fabricatorem in potentia habentem artem navium fabricandarum, operari autem cum in operibus scientiam ostendit. Non sic in beata vita, sed totum quod quidem in illa intelligitur, efficax est, et actus est, voluntate sine medio ad finem sibi propositum transeunte. Ut igitur qui in cælo est ornatus Opifici gloriam testificatur, et eum qui fecit constitetur, nec tamen voce indiget: sic contra quis sumpto ex Mosis Scriptura loco, mecum reputet, quod Deus qui suo jussu universa in rerum naturam produxit, mundum dicit suam esse creaturam, nec verbis ad hujus notitiæ declarationem indiget. Ut igitur qui auditivæ cœlum enarrare, sermonem enarrativum non quæsiit: mundus enim mente prædito loquitur per ea quæ fiunt, declarationem quæ fit verbis valere sinens: sic et Mosem dicentem si quis audierit, Deum nominatim de singulis mundi partibus edicentem et jubentem, neque prophetam mentiri suspicetur, neque exilibus et humilibus notionibus deterat sublimium speculationem, quasi divinitatem per hujusmodi ad hominis modum transferens, et nostro more emissa mandata et jussa percensere supponens. Sed jussum explicet voluntatem; rerum autem creaturarum nomina ipsam rerum factarum substantiam significant: ita ut duo per hæc dicta discat, et quod Deus omnia volens operatus est, et quod absque opera et labore divina voluntas, natura fiebat.

Quod si quis illud, *Dixit Deus* ²¹, carnaliter et crassius interpretetur, ut per hoc articulatam ser-

καὶ οὕτως ἐπάγειν τὸ ἔργον συμφωνοῦν τῷ βουλήματι· ἡ δὲ Γραφή τῆς κοσμογενείας εἰσαγωγικὴ πως εἰς θεογνωσίαν τοῖς ἀρχομένοις ἐστὶ, διὰ τῶν ἐτοιμοτέρων εἰς κατανόησιν τὴν ἰσχύιν τῆς θείας παρίστησι φύσεως. προχειρότερον δὲ εἰς γνῶσιν τῶν νοουμένων ἢ διὰ τῆς αἰσθήσεως κατὰληψις γίνεται· τοῦτου χάριν ὁ Μωϋσῆς διὰ τοῦ εἰπεῖν τὸν Θεὸν τὸδε γενέσθαι προστάξαι, τὴν ὁρμητικὴν τοῦ θελήματος ἐξουσίαν παρίστησι· διὰ δὲ τοῦ προσθεῖναι τὸ, *καὶ ἐγένετο οὕτως*, τὸ μηδεμίαν εἶναι διαφορὰν βουλήματος τε καὶ ἐνεργείας ἐπὶ τῆς θείας ἐνδείκνυται φύσεως, ἀλλὰ διδάσκει καθηγέσθαι μὲν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῆς ἐνεργείας τὴν νόησιν, οὐκ ἐπιστερίζειν δὲ μετὰ τὸ νοηθὲν τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ἅμα τὰ δύο, καὶ κατὰ ταῦτόν θεωρεῖσθαι, τὴν τε προαιρετικὴν τοῦ νοῦ κίνησιν καὶ τὴν ἀποτελεστικὴν τοῦ πράγματος δύναμιν. Οὐδὲν γὰρ ἔδωκεν ἐννοῆσαι μέτρον ὁ λόγος τῆς προαιρέσεως καὶ τῆς πράξεως, ἀλλ' ὥσπερ τῇ ἐξάψει τῆς ψιλογδὸς καὶ ἡ αὐτὴ συνεκφαίνεται, καὶ ἐξ ἐκείνης οὖσα, καὶ μετ' αὐτῆς συνεκλάμπουσα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔργον μὲν τοῦ θεοῦ θελήματος ἢ τῶν γεγονότων ἐστὶν ὑπόστασις, οὐ μὴν δευτερεύει τῇ τάξει μετὰ τὸ βούλημα. Οὐ γὰρ, ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων οἷς τις πρακτικὴ δύναμις ἐκ φύσεώς ἐστι, τὸ μὲν δυνάμει θεωρεῖται, τὸ δὲ κατὰ τὴν τῆς ἐνεργείας ἐκπλήρωσιν· ὥς, φέρε εἰπεῖν, αἱ μὲν εἶναι ναυπηγὸν φαμεν τῇ δυνάμει τὸν τὴν ναυπηγικὴν ἔχοντα τέχνην, ἐνεργεῖν δὲ τότε ὅταν ἐπὶ τῶν ἔργων δείξῃ τὴν ἐπιειστήμην. Οὐχ οὕτως καὶ ἐπὶ τῆς μακαρίας ζωῆς, ἀλλ' ὅλον ὃ εἴ περ ἐστὶν ἐν ἐκείνῃ νοούμενον, ἐνεργές, καὶ πράξις ἐστὶν, ἀμέσως τοῦ βουλήματος πρὸς τὸ κατὰ πρόθεσιν τέλος μεθισταμένου. Ὡς τοίνυν μαρτυρεῖ τῷ Δημιουργῷ τὴν δόξαν ἢ ἐν τῷ οὐρανῷ διακόσμησις, καὶ ὁμολογεῖ τὸν πεποιηκότα, καὶ φωνῆς οὐ προσθέεται, οὕτω μοι τὸ ἔμπαν ἐκ τῆς τοῦ Μωϋσέως Γραφῆς μεταλαβὼν ἂν τις λογίσαιτο, ὅτι καὶ αὐτοῦ κτίσμα ὁ Θεὸς λέγει τὸν κόσμον ὁ τῷ προστάγματι τὸ πᾶν οὐσιώσας, καὶ ῥημάτων πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐννοίας ταύτης οὐκ ἐπιδέεται. Ὡς οὖν ὁ ἀκούσας οὐρανοῦ διηγούμενου, διεξοδικὸν οὐκ ἐξήτησε λόγον· λαλεῖ γὰρ τῷ νοῦν ἔχοντι διὰ τῶν γινομένων ὁ κόσμος, τὴν διὰ τῶν ῥημάτων δῆλωσιν χαίρειν ἑάσας· οὕτω καὶ τοῦ Μωϋσέως λέγοντός τις ἀκούσῃ, ὥς τοῦ Θεοῦ ὀνομαστὶ περὶ τῶν καθ' ἕκαστον τοῦ κόσμου μερῶν διατάττοντός τε καὶ κελεύοντός, μήτε ψεύδεσθαι τὸν προφήτην ὑπονοεῖτω, μήτε μικροῖς καὶ χαμαιζήλοις νοήμασι κατασμικρυνέτω τὴν τῶν ὑψηλῶν θεωρίαν, οἷον ἐξανθρωπίζων διὰ τῶν τοιούτων τὸ Θεῖον, καὶ κατὰ τὴν ἡμετέραν συνήθειαν φωνῇ τὰ προστάγματα διεξοδεύειν ὑποτιθέμενος, ἀλλὰ τὸ μὲν πρόσταγμα δηλοῦτω τὴν βούλησιν· τὰ δὲ τῶν κτισθέντων ὀνόματα αὐτὴν διασημαίνετω τὴν τῶν γεγονότων ὑπόστασιν· ὥστε τὰ δύο διὰ τῶν εἰρημένων μαθεῖν, καὶ ὅτι βουληθεὶς ὁ Θεὸς τὰ πάντα κατεῖργασται, καὶ ὅτι ἀπραγμόνως τε καὶ ἀκύπως τὸ θεῖον βούλημα φύσις ἐγίνετο.

Εἰ δέ τις τὸ, *Εἶπεν ὁ Θεός*, σαρκικώτερον ἑρμηνεύει, ὥς διὰ τοῦτου τὸν ἑναρθρον λόγον παρ' αὐτοῦ

²⁰ Gen. 1, 7 sqq. ²¹ Gen. 1, 5 sqq.

γεγενῆσθαι κατασκευάζειν, ὁ αὐτὸς οὗτος καὶ τὸ, *Eider* ὁ Θεός, κατὰ τὴν ἀντιληπτίκην ἡμῶν αἰσθησιν διὰ τῆς τῶν ὀφθαλμῶν ἐνεργείας γινώσκειν πάντως ὑπονοήσει. Καὶ τὸ, *Ἦκουσε Κύριος καὶ ἠλέησέ με*, καὶ, *Ὁσφρόνθη ὁ σμῆρ ἐν ὠδίᾳς*, καὶ ὅσα περὶ κεφαλῆς θείας, ἢ ποδός, ἢ χειρὸς, ἢ βλεφάρων, ἢ δακτύλων, ἢ ὑποδήματος ἡ Γραφή σωματικώτερον διεξέρχεται, πάντα κατὰ τὸ προχείρως σημαινόμενον ἐκλαδύν, ἀνθρωποειδὲς ἡμῖν διαγράφει τὸ Θεῖον, καθ' ὁμοιότητα τῶν ἐν ἡμῖν φαινομένων. Εἰ δὲ δακτύλων τις ἔργα τοὺς οὐρανοὺς ἀκούων, καὶ χεῖρα κραταίαν, καὶ βραχίονα ὑψηλὸν, καὶ ὀφθαλμὸν, καὶ βλέφαρα, καὶ πόδα, καὶ ὑποδήματα, θεοπρεπεῖς ἐννοίας δι' ἐκαστοῦ τῶν εἰρημένων ἀναλογίζεται, καὶ οὐ διαμολύνει τὸν περὶ τῆς καθαρᾶς φύσεως λόγον ταῖς σωματικαῖς ὑπολήψεσι καταρτυαίνων, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τὰς τῶν ῥημάτων ἐκφωνήσεις ἐνδεικτικὰς μὲν ἡγεῖσθαι τοῦ Θεοῦ βουλήματος, μὴ μέντοι φωνὰς ἐνάρθρους ὑπολαμβάνειν, ἀλλ' ἐκεῖνο λογίζεσθαι, ὅτι ὁ τῆς λογικῆς φύσεως Δημιουργὸς ἀναλογούντα τῷ μέτρῳ τῆς φύσεως τὸν λόγον ἡμῖν δεδῶρηται, ὥς ἂν ἔχοιμεν ἐξαγγέλλειν δι' αὐτοῦ τῆς ψυχῆς τὰ κινήματα. Ὅσον δὲ ἀπέχει ἡ φύσις τῆς φύσεως, ἡ θέα λέγω τῆς ἡμετέρας, κατὰ τὸ ἴσον μέτρον τῆς ὑποστάσεως πάντα τὰ περὶ αὐτὴν ὄντα τῶν ἐν ἡμῖν θεωρουμένων, πρὸς τὸ μεγαλειότερόν τε καὶ θεοπρεπέστερον τὴν παραλλαγήν ἔχει. Καὶ ὡς ἡ δύναμις ἡ καθ' ἡμᾶς πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ κρινόμενη τὸ μὴδὲν ἐστίν, καὶ ἡ ζωὴ πρὸς τὴν ζωὴν, καὶ τὰ ἄλλα πάντα τὰ ἡμέτερα πρὸς τὰ ἐν ἐκείνῳ κρινόμενα, ὡς οὐθὲν ἐνώπιον αὐτοῦ, καθὼς ἡ προφητεία φησὶν· οὕτως καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος πρὸς τὸν ὄντως ὄντα Λόγον κρινόμενός ἐστιν οὐδέν. Οὗτος μὲν γὰρ ἐν ἀρχῇ οὐκ ἦν, ἀλλὰ τῇ ἡμετέρᾳ συγκατεσκευάσθη φύσει· οὔτε κατ' ἴδιαν θεωρεῖται ὑπόστασιν, ἀλλ' ὡς φησὶ· *πὺ οὐδὲ διδάσκαλος*, τῷ ψόφῳ τῆς γλώσσης συναφανίζεται· οὔτε ἔργον ἔστι τοῦτου νοῆσαι τοῦ λόγου, ἀλλ' ἐν μόνῃ φωνῇ καὶ γράμματι τὴν ὑπόστασιν ἔχει. Ὁ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ Λόγος, Θεός ἐστι, Λόγος ἐν ἀρχῇ ὢν καὶ εἰσαεὶ διαμένων, δι' οὗ τὰ πάντα καὶ ἐστὶ καὶ συνέστηκε, καὶ τοῦ παντὸς ἐπιστατεῖ, καὶ πᾶσιν ἔχει τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐν οὐρανῷ καὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ζωὴ, καὶ ἀλήθεια, καὶ δικαιοσύνη, καὶ εὐεξία, καὶ πᾶν ἀγαθὸν ὢν, καὶ τὰ πάντα ἐν τῷ εἶναι διακρατῶν. Τοιούτου τοίνυν ὄντος καὶ τοσούτου τοῦ Λόγου τοῦ περὶ τὸν Θεὸν νοουμένου, οὗτος τὸν ἐν ὁνόμασι καὶ ῥήμασι καὶ συνδέσμοις συναπαρτιζόμενον λόγον, ὡς τι μέγα χαρίζεται Θεῷ, ἀγνοῶν ὅτι ὥσπερ ὁ τὴν πρακτικὴν τῇ φύσει ἡμῶν χαρισάμενος δύναμις, οὐ τὰ καθ' ἑκαστον ἡμῶν ἔργα δημιουργεῖν λέγεται, ἀλλ' ὁ μὲν ἔδωκε τῇ φύσει τὴν δύναμις, ἐνεργεῖται δὲ παρ' ἡμῶν οἰκία, καὶ βάθρον, καὶ ῥομφαία, καὶ ἄροτρον, καὶ ὅτουπερ ἂν ὁ βλὸς τὴν ψυχὴν δεόμενος· ὦν τὰ καθ' ἑκαστόν ἐστι· μὲν ἔργα ἡμέτερα, εἰς δὲ τὸν ἡμῶν αὐτῶν αἰτίον τὴν ἀναφορὰν ἔχει, τὸν δεκτικὴν πάσης ἐπιστήμης τὴν φύσιν ἡμῶν δημιουργήσαντα· οὕτως καὶ ἡ τοῦ λόγου δύναμις, ἔργον μὲν ἐστὶ τοῦ τοιαύτην ἡμῶν πεποιηκότος τὴν φύσιν, ἡ δὲ τῶν καθ'

monem ab eo factum esse adstruat, hic idem et hoc, *Vidit Deus* ²¹, prout sensus noster percipit, per oculorum actionem cognoscere prorsus suscipitur. Et illud, *Audit Dominus, et mei miseratus est* ²²; et, *Odoratus est odorem suavitatis* ²³, et quæcunque de capite divino, vel pede, vel manu, vel palpebris, vel digitis, vel calceamento Scriptura corporaliter narrat, omnia prompto et vulgari significato accipiens, nobis humana specie prædictum Numen depinget, per similitudinem eorum quæ in nobis apparent. Quod si digitorum opera cælos audiens, et manum firmam, et brachium excelsum, et oculum, et palpebras, et pedem, et calceamenta, Deo decoras notitias per horum quæ dicta sunt unumquodque reputat, nec polluit de pura natura sermonem corporeis opinionibus inquinans, consequens fuerit etiam verborum enuntiationes quidem divinæ voluntatis indices esse existimare, non certe voces articulatas opinari, sed illud ratione complecti, quod naturæ rationalis opifex naturæ modo proportionatum sermonem nobis donavit, ut per eum animi motus possemus enuntiare. Quantum autem natura abest a natura, divina dico a nostra, tantum quæ circa nostram subsistentiam considerantur, differunt ab eo quod est in Deo magnificentius et ipsi convenientius. Et ut nostra potestas cum Dei potentia collata nihil est, et vita cum vita, et alia omnia nostra cum his quæ in illo sunt comparata, ut nihilum coram ipso, sicut ait prophetia ²⁴: sic etiam noster sermo cum eo qui vere est Sermo, comparatus, nihil est. Hic enim in principio non erat, sed cum nostra natura constructus est; neque secundum propriam spectatur subsistentiam, sed, sicut aliquibi dicit magister, cum linguæ strepitu evanescit, neque huius sermonis opus aliquod licet intelligere, sed in sola voce et littera subsistentiam habet. Sed qui ex Deo est Sermo, Deus est, Verbum quod est in principio et in perpetuum permanet, per quem omnia et sunt et constant, et universo præsidet omnemque habet eorum quæ sunt in cælo et in terra potestatem, vita et veritas, justitia et lux, et omne bonum existens, et omnia in natura, ut sint continens. Talis igitur et tantus Sermo cum sit et in Deo intelligatur, iste sermonem, qui in nominibus et verbis et conjunctionibus compingitur, velut quid magnum Deo largitur, ignorans quod quemadmodum qui activam potentiam naturæ nostræ gratificatus est, non quæ sunt in quoque nostrum opera efficere dicitur, sed ille quidem nostræ naturæ vim dedit, a nobis vero domus efficitur, et scamnum, et gladius, et aratrum, et quodcunque opus quo vita nostra indigeat: quorum singula sunt quidem opera nostra, sed ad nostrum ipsorum auctorem relationem habent, qui omnis scientiæ pacem naturam nostram condidit: sic etiam sermonis potentia opus quidem est ejus qui talem

²¹ Gen. i, 4 sqq. ²² Psal. xxix, 11. ²³ Gen. viii, 21. ²⁴ Psal. xxxviii, 6

nostram fecit naturam, inventio vero verborum A singulorum ad rerum significantiæ usum a nobis ipsis excogitata est. Quod hinc manifeste apparet, quia quamplurima quæ dicuntur turpia et indecora prorsus esse censeantur, quorum nullus mente præditus inventorem Deum suspicatus fuerit. Quare tametsi ex Dei persona quædam a sacra Scriptura verba nobis familiaria et assueta dicantur, cognoscendum est quod Spiritus sanctus ex nostris nobiscum disserit: quemadmodum in Actorum historia didicimus²⁶, quod unusquisque in sua lingua in qua natus erat, doctrinam accipiebat, per sibi cognita verba vim sermonum audiens.

Et quod hæc vera sint, magis didicerit, qui diligentius et accuratius Leviticam legum sanctionem perpenderit. Illic²⁷ enim sartaginis, et lagani B sive placentæ, et similæ, et ejusmodi nomina meminit in mysticis sacrificiis, symbolice et per ænigmata animæ utilia quædam dogmata subindicans. Quinetiam mensuras quasdam nominat solito tum more, hyphi quoddam dicens et nebel, et in, et multa ejus generis. Num has appellationes imposuit et nominationes, et a principio sic præscripsit fieri et dici, ita ut hoc quidem semen frumentum diceret, hujus autem medullam nominaret similam; quæ vero in superficie apparent, et sunt membranosa et supernatant bellaria, lagana appellaret: et vas tale in quo massa humida exasatur atque exsiccatur, sartaginem jusserit nominari; humidi vero tantam quantitatem in vel nebel nomine appellare, et fructus aridiores metiri mensura dicta gomor? Nugæ et vanitas Judaica, quæ permultum a Christianorum sublimi natura et excellentia excidit, nimirum pufare magnum et excelsum, et supra omne nomen et animi cogitationem Deum, qui sola voluntatis potestate universum creat, et ad generationem adducit, et in sua natura ipsum conservat, ut aliquem grammatistam, id est ludi litterarii magistrum, ejusmodi nominum positiones inaniter operantem, sedere. Sed quemadmodum surdis signis et gestibus quid agere debeant, indicamus, non quia ipsi vocem non habeamus, cum hoc facimus, sed quia omnino sit inutilis non audientibus quæ sit verbis enarratio: sic natura humana cum sit quodammodo surda et nihil excelsum et sublime audiat, Dei gratiam dicimus multifariam multisque modis in prophetis loquentem²⁸, pro capto nostro et secundum id quod nobis est consuetum et familiare sanctorum prophetarum linguas conformantem, per hæc nos ad sublimium cognitionem velut manu ducere, non vero secundum suam magnitudinem et sublimitatem doctrinam facere: quomodo enim in exiguo quod magnum est caperetur? sed quia ad parvitatem nostram se vis divina demittit. Et quemadmodum motricem animali facultatem Deus cum dedit, non amplius singulos

ἑκαστον ῥημάτων εὗρεσις, πρὸς τὴν χρείαν τῆς τῶν ὑποκειμένων σημασίας παρ' ἡμῶν αὐτῶν ἐπενοήθη. Τεκμήριον δὲ, ὅτι πολλὰ τῶν λεγομένων αἰσχρὰ τε καὶ ἀπρεπῆ παντάπασιν εἶναι νενόμισται, ὧν οὐκ ἂν τις τῶν νοῦν ἔχοντων εὐρετὴν τὸν θεὸν ὑπολάβοι. Ὡστε καὶ ἐκ προσώπου τοῦ θεοῦ λέγεται τινα παρὰ τῆς θείας Γραφῆς τῶν ἡμῖν συνήθων ῥημάτων, γνωστέον ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῶν ἡμετέρων ἡμῖν διαλέγεται. Καθάπερ καὶ ἐπὶ τῆς τῶν Πράξεων ιστορίας ἐμάθομεν, ὅτι ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἐν ᾗ ἐγενήθη τὴν διδασκαλίαν ἐδέχετο, διὰ τῶν γνωρίμων αὐτῷ ῥημάτων τῆς δυνάμεως ἐπαίων τῶν λόγων.

Καὶ ὅτι ἀληθῆ ταῦτα, μᾶλλον ἂν τις μάθοι φιλοπονώτερον τὴν Λευιτικὴν νομοθεσίαν κατεξετάζων. Τηγάνου γὰρ ἔχει, καὶ λαγάνου καὶ σεμιδάλεως καὶ τῶν τοιούτων μέμνηται ὀνομάτων ἐν ταῖς μυστικαῖς ἱεροουργίαις, συμβολικῶς καὶ δι' αἰνίγματος ψυχωφελεῖ τινα δόγματα ὑψιγούμενος. Καὶ μέτρα τινα κατονομάζει κατὰ τὴν τότε συνήθειαν, ὅφρι τι λέγων, καὶ νέβελ, καὶ ἰν, καὶ πολλὰ τοιαῦτα. Ἄρα ποιήσας τὰς προσηγορίας ταύτας καὶ ὀνομασίας, ἡ τὴν ἀρχὴν οὕτω διαταξάμενος, γίνεσθαι καὶ λέγεσθαι, ὥστε τὸ μὲν τοιοῦτον σπέρμα σίτον εἰπεῖν· τούτου δὲ τὴν ἐντερίων ὀνομάσαι σεμιδάλιν· καὶ τὰ ἐπιτόλαια καὶ ὕμενῳδῃ καὶ διηπλωμένα τῶν περμάτων, λάγανα προσεῖπε· καὶ τὸ τοιόνδε σκεῦος ἐν ᾧ τὸ ὕγρον τοῦ φυράματος ἐξοπτᾶται καὶ ἐξηικμάζεται, τήγανον ὀνομασθῆναι προστάξει· τοῦ τε ὕγρου τὴν τοσήνδε ποσότητα τῷ τοῦ ἰν ἡ νέβελ ὀνόματι διαγορεύειν, καὶ τοὺς C ξηροτέρους καρποὺς διαμετρεῖσθαι τῷ γόμορ; Φλυαρία ταῦτα καὶ ματαιότης Ἰουδαϊκῇ πάμπλου τῆς τῶν Χριστιανῶν μεγαλοφυίας ἐκπεπωκυῖα, τὸ οἶεσθαι τὸν μέγαν, καὶ ὕψιστον, καὶ ὑπὲρ πᾶν ὀνομά τε καὶ νόημα θεόν, τὸν μόνῃ τῇ τοῦ βουλῆματος δυνάμει τὸ πᾶν διακρατοῦντα καὶ εἰς γένεσιν ἄγοντα, καὶ ἐν τῷ εἶναι διατηροῦντα, τοῦτον ὡς τινα γραμματιστὴν τὰς τοιαύτας τῶν ὀνομάτων θέσεις διαλεπτοῦργοῦντα καθήσθαι. Ἄλλ' ὥσπερ τοῖς κωφοῖς διασχηματιζόμενοι καὶ χειρονομούντες τὸ πρακτέον ὑποσημαίνουμεν, οὐχὶ τῷ μὴ ἔχειν ἰδίαν αὐτοὶ φωνήν, ὅταν τοῦτο ποιῶμεν, ἀλλὰ τῷ παντάπασιν ἀχρηστον εἶναι τοῖς οὐκ ἀκούουσι τὴν διὰ τῶν ῥημάτων ὑφήγησιν· οὕτω καὶ τῆς ἀνθρώπινος φύσεως κωφευούσης τρόπον τινα καὶ οὐδὲν τῶν ὑψηλῶν ἐπαίουσης, τὴν τοῦ θεοῦ χάριν φαμέν D πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως ἐν τοῖς προφήταις λαλοῦσαν, κατὰ τὸ ἡμῖν εὐσύνοπτόν τε καὶ σύνθετον τὰς τῶν ἁγίων προφητῶν διασχηματίζουσαν γλώσσας, διὰ τούτων ἡμᾶς εἰς τὴν τῶν ὑψηλῶν χειραγωγεῖν κατανόησιν, οὐ κατὰ τὴν ἰδίαν μεγαλοφυίαν ποιουμένην τὴν διδασκαλίαν. Πῶς γὰρ ἂν ἐν τῷ μικρῷ χωρηθῇ τὸ μέγα; Ἀλλὰ τῇ βραχύτητι τῆς ἡμετέρας συγκατιούσαν δυνάμεως. Καὶ ὥσπερ τὴν κινήτικὴν τῷ ζῳῳ δύναντιν δούς ὁ θεός, οὐκέτι δημιουργεῖ καὶ τὰ καθ' ἑκαστον διαθήματα· ἀπαξ γὰρ τὴν ἀρχὴν λαβούσα παρὰ τοῦ πεποιηχότος ἡ φύσις ἑαυτὴν κινεῖ τε καὶ διεξάγει, πρὸς τὸ ἐκάστη τε δοκοῦν ἐνεργοῦσα τὴν

²⁶ Act. 11, 8. ²⁷ Levit. 11, 5 sqq. ²⁸ Hebr. 1, 1.

κίνησιν (πλὴν παρὰ Κυρίου λέγεται τὰ διαδήματα τῶν ἀνδρῶν κατευθύνεσθαι), οὕτως καὶ τὸ δύνασθαι λαλεῖν τε καὶ φθέγγεσθαι καὶ τὸ διὰ φωνῆς ἐξαγγέλλειν τὸ βούλημα παρὰ τοῦ Θεοῦ λαβούσα, ὁδῶ πορεύεται διὰ τῶν πραγμάτων ἢ φύσις σημειά τινα τοῖς οὖσι διὰ τῆς ποιᾶς τῶν φθόγγων διαφορᾶς ἐπιβάλλουσα. Καὶ ταῦτά ἐστι τὰ παρ' ἡμῶν λεγόμενα ῥήματά τε καὶ ὀνόματα οἷς τὴν δύναμιν τῶν πραγμάτων διασημαίνωμεν. Κἂν λέγεται παρὰ τοῦ Μωϋσέως πρὸς τῆς τῶν καρπῶν γενέσεως ὁ καρπὸς, καὶ πρὸ τῶν σπερμάτων τὰ σπέρματα, οὐκ ἐλέγχει τὸν ἡμέτερον λόγον, οὐδὲ μάχεται τοῖς περὶ τῆς ἐπινοίας εἰρημένους ἢ τοῦ νομοθέτου διάνοια. Ὁ γὰρ ἡμεῖς πέρας ὀνομάζομεν τῆς παρελθούσης γεωργίας καρπὸν λέγοντες, ἀρχὴν δὲ τῆς μελλούσης σπέρμα προσαγορεύοντες, τοῦτο τὸ πρᾶγμα τὸ τοῖς ὀνόμασι ὑποκείμενον, εἴτε σῖτον, εἴτε τι ἕλλο τῶν διὰ σπορᾶς πληθυνόντων, διδάσκει μὴ αὐτομάτως γενέσθαι, ἀλλ' ἐν θελήματι τοῦ πεποιηκότος μετὰ τῆς δυνάμεως ταύτης ἀναφυῆναι ὥστε τὸν αὐτὸν τε γίνεσθαι καρπὸν, ἑαυτὸν τε πάλιν ἄγειν σπέρμα γινόμενον, καὶ τῷ περριτεύοντι τρέφειν τὸν ἀνθρώπον, φύεται δὲ κατὰ τὸ θεῖον βούλημα πρᾶγμα οὐκ ὄνομα. Ὡστε τὸ μὲν καθ' ὑπόστασιν ὃν πρᾶγμα τῆς τοῦ πεποιηκότος δυνάμεως ἔργον εἶναι, τὰς δὲ γνωριστικὰς τῶν ὄντων φωνάς, δι' ὧν τὰ καθ' ἕκαστον πρὸς ἀκριβῆ τε καὶ ἀσύγχυτον διδασκαλίαν ἐπιστημιοῦται ὁ λόγος, ταῦτα τῆς λογικῆς δυνάμεως ἔργα τε καὶ εὐρήματα αὐτῇ δὲ ταύτῃ τὴν λογικὴν δύναμιν τε καὶ φύσιν, ἔργον Θεοῦ. Καὶ ἐπειδὴ τὸ λογικὸν ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις, ἀναγκαίως κατὰ τὰς τῶν ὄντων διαφορὰς, καὶ αἱ τῶν ὀνομάτων διαφοραὶ θεωροῦνται. Εἰ δὴ τις ἀνθρωπικῶς τὸ φῶς, ἢ τὸν οὐρανόν, ἢ τὴν γῆν, ἢ τὰ σπέρματα παρὰ τοῦ Θεοῦ προσεῖρησθαι λέγοι, πάντως ὅτι κατὰ μίαν τινὰ γλώσσης ἰδιότητα γεγενῆσθαι κατασκευάσει τὸν λόγον. Τίς οὖν αὕτη, δεῖξάτω. Τὸν γὰρ ἐκεῖνο γινώσκοντα, καὶ τοῦτο μὴ ἀγνοεῖν πάντως οὐκ ἔξω τοῦ εἰκότος ἐστί. Καὶ γὰρ καὶ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ μετὰ τὴν τοῦ Πνεύματος δύναμιν, καὶ πᾶσιν ἐν ἀκοαῖς τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐν τῇ μεταμορφώσει, φωνὴ γίνεται ἡνωθεν διδάσκουσα τοὺς ἀνθρώπους, καὶ σχῆμά τι μὴ τὸ φαινόμενον οἶσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀγαπητὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ πιστεύειν εἶναι ἀληθῆ. Τοιαύτη φωνὴ πρὸς τὴν τῶν ἀκουόντων σύνεσιν ἐν τῷ ἀερίῳ σώματι παρὰ τοῦ Θεοῦ διετυπώθη κατὰ τὴν ἐπικρατούσαν τῶν φθεγγόμενων συνήθειαν γενομένη. Οὕτω τοῦ Θεοῦ, τοῦ πάντας θέλοντος σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς σωτηρίας τῶν ἀκουόντων ἐν τῷ ἀέρι τὸν λόγον ἀρθρώσαντος, καθὼς φησι καὶ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ὁ Κύριος τοὺς οἰόμενους βροντὴν γεγενῆσθαι, διὰ τὸ ἐν ἀέρι συστῆναι τὸν ἦχον, ὅτι *Ὁὐ δι' ἐμέ ἢ φωνὴ αὕτη γέγονεν, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς*. Πρὸ δὲ τῆς τοῦ παντὸς συστάσεως οὐδενὸς ὄντος τοῦ ὑποδεχομένου τὸν λόγον, ἢ σωματώδους στοιχείου τινὸς τοῦ τυπῶσαι τὴν ἔναρθρον δυναμένου φωνήν, ὃ λέγων ῥήμασι τὸν Θεὸν κεχρῆσθαι, πῶς ἀποδώσει τὸ εἰκὸς τῷ λόγῳ; Αὐτὸς ἀσώματος, ἢ κτί-

A gressus efficit, semel enim principium ab eo qui fecit adepta natura seipsam movet et deducit, ad quodcunque libitum est motum efficiens (nisi forte gressus hominis a Domino dirigi dicantur), sic loqui posse, et sonos edere ac per vocem voluntatem enuntiare a Deo cum accepit, viam pergit natura per res signa quædam rebus certa quadam sonorum differentia imponens. Et hæc sunt quæ a nobis dicuntur verba et nomina quibus rerum vim significamus. Et licet a Mose ante fructuum generationem dicitur fructus, et ante seminum ortum semina, non tamen hoc nostrum refellit sermonem, neque his quæ dicta sunt de commentatione repugnat legislatoris sententia. Quod enim nos terminum agriculturæ præteritæ fructum nominamus, principium vero futuræ semen appellamus, hanc rem quæ nominibus subijcitur, sive frumentum, sive aliquid eorum quæ per sationem multiplicantur, docet non casu et fortuito gigni, sed ejus qui fecit voluntate cum hac vi productum esse: ita ut idem fructus nascatur, seipsumque rursus producat, cum sit semen, et eo quod exsuperat hominem alat; divina autem voluntate res non nomen nascitur. Quare res quidem quæ substat conditoris opus est virtutis, voces vero quæ res ipsas notificant, per quas singula ad exactam et inconfusam doctrinam sermo designat, hæc sunt logicæ facultatis opera et inventa. Hæc autem ipsa disserendi et ratiocinandi facultas et natura Dei est opus. Et quoniam omnibus hominibus ratiocinandi facultas inest, necessario secundum gentium varietates, etiam nominum differentiarum spectantur. Quod si quis humanitus lucem, vel cælum, vel terram, vel semina a Deo appellata fuisse asserat, procul dubio secundum unam aliquam linguæ proprietatem factum esse sermonem astruet. Quænam igitur hæc, demonstret. Eum enim qui illud cognoscit, et hoc non ignorare plane est verisimile. Etenim in Jordane post Spiritus potentiam, et rursus in auribus Judæorum, atque in transfiguratione vox fit desuper docens homines ne quod apparebat figuram esse simplicem existimarent, sed etiam dilectum Filium Dei verum esse crederent. Hujusmodi vox ad audientium intelligentiam in D aereo corpore a Deo formata est, secundum invalescentem loquentium consuetudinem facta. Sic etiam cum Deus, qui omnes vult salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire ⁴⁰, ad scopum salutis audientium in aere sermonem articulasset, quemadmodum ait ad Judæos Dominus tonitru esse factum putantes, quia in aere sonus steterat, quia, *Non propter me hæc vox facta est, sed propter vos* ⁴¹. Ante vero universi constitutionem cum nullus esset qui sermonem susciperet, vel corporeum elementum quod posset vocem articulatam exprimere, qui dicit Deum verbis usum fuisse, quomodo quod

⁴⁰ Matth. iii, 17; Marc. i, 9; Luc. ix, 5. ⁴¹ I Timoth. iii, 4. ⁴² Joan. xii, 29.

rationi consentaneum est sermoni suo reddet? ipse A incorporeus est, creatura non erat, nihil circa ipsum materiale ratio permittit intelligere, nondum qui per auditum adjuvantur ulli erant, hominibus autem non existentibus, neque ullus loquendi modus secundum gentis alicujus proprietatem efformatus erat prorsus. Qui igitur ad exilem et nudam litteram spectat, quibus rationibus hunc tulcit, ac si Deus hæc verba et sensa loqueretur?

Quinetiam ex his cognoscere licet vanitatem eorum qui talia loquuntur. Quemadmodum enim elementorum naturæ, quæ sunt opus ejus qui fecit, omnibus eodem modo apparent, nullaque secundum sensum hominibus est differentia in ignis, vel aeris, vel aquæ participatione, sed una est et immobilis in omnibus natura, eodem modo operans, et in nulla re propter eorum qui participant differentias immutata: sic et nominum positio, si quidem a Deo esset rebus applicata, omnibus esset eadem. Nunc autem rerum natura, utpote a Deo fixa, manet immobilis; voces autem horum significativæ ad tot linguarum differentias divisæ sunt, ut neque multitudinem numerare facile sit. Quod si quis confusionem quæ in exstructione turris accidit ut dictis contrariam profert, neque illic linguas hominum facere Deus dicitur, sed quæ erat eam confundere, ut non omnes unam omnium audirent⁴⁴. Quandiu enim erat eadem vita, et nondum in multas gentium differentias dispertiti fuerunt, una voce eodemque sermone utens simul vivebat omnium hominum plenitudo; postquam vero divina voluntate oportuit omnem ab hominibus terram habitari, tunc divulsi secundum vocis communionem alii alio dispersi fuerunt, et cum alio et alio verborum et vocis caractere conjuncti et accommodati fuerunt, conciliatricem quamdam mutæ concordie sermonis consonantiam sortiti, in rerum quidem cognitione non discordantes, sed in nominum forma differentes. Non enim quid aliud apud alios lapis, vel lignum videtur, sed apud singulos materię nomina differunt. Quare sermo nobis fixus manet, qui voces humanas nostræ mentis sive intelligentiæ inventa esse definit. Neque enim a principio quandiu consonum sibi ipsi humanum genus universum fuit, verborum Dei aliquam doctrinam factam esse hominibus ex Scriptura didicimus; neque postquam in varias linguarum differentias dispertiti fuerunt homines, quomodo quisque loqueretur divina lex præstituit, sed volens Deus homines diversis uti linguis, naturam dimisit, ut pergeret pro arbitrio apud singulos sonum articulare ad explanationem hominum. Itaque Moses, multis sæculis post turris ædificationem natus, una ex posterioribus lingua usus est, historice nobis mundi creationem exponens, atque aliquas voces Deo applicat, sua ipsius voce in qua institutus fuit et assuctus hæc enarrans,

σεις οὐκ ἦν, οὐδὲν περὶ αὐτὸν ὑλῶδες ὁ λόγος ἐννοεῖν δίδωσιν, οἱ ὠφεληθέντες ἀνὰ διὰ τῆς ἀκοῆς, οὕτω συνέστησαν, ἀνθρώπων δὲ μὴ ὄντων, οὐδὲ διαλέκτου τρόπος κατὰ τινὰ ἔθνην ιδιότητα τετύπωτο πάντως. Ὅ τοίνυν πρὸς τὸ γράμμα ψιλὸν βλέπων, τίσι λογιζοῖς τῇ τοιαύτῃ διανοίᾳ παρίσταται ὡς τοῦ Θεοῦ ταῦτα φεγγομένον τὰ ῥήματά τε καὶ τὰ νοήματα;

Καίτοι καὶ διὰ τούτων γνοίη τις ἀνὰ τὸ μάταιον τῶν τὰ τοιαῦτα λεγόντων. Ὡς περ γὰρ αἱ τῶν στοιχείων φύσεις ἔργον οὔσαι τοῦ πεποιηκότος, πᾶσιν ὡσαύτως φαίνονται, καὶ οὐδεμία κατὰ τὴν αἴσθησιν τοῖς ἀνθρώποις ἐστὶ διαφορὰ ἐν τῇ τοῦ πυρὸς, ἢ τοῦ ἁέρος, ἢ τοῦ ὕδατος μετουσίᾳ, ἀλλὰ μία ἐστὶ καὶ ἀκίνητος ἐπὶ πάντων ἡ φύσις, ὡσαύτως ἐνεργοῦσα καὶ οὐδὲν πρὸς τὰς διαφορὰς τῶν μετεχόντων ἀλλοιούμενη· οὕτως καὶ ἡ τῶν ὀνομάτων θέσις, εἴπερ ἦν ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῖς πράγμασιν ἐφηρμοσμένη, πᾶσιν ἀνὰ τὴν αὐτὴν ἦν. Νυνὶ δὲ τὸν τῶν πραγμάτων ἡ φύσις ἔτε δὴ παρὰ τοῦ Θεοῦ πεπηγυῖα, μένει ἀκίνητος, αἱ δὲ σημαντικαὶ τούτων φωναὶ πρὸς τοσαύτας γλωσσῶν διαφορὰς διεσχίσθησαν, ὡς μὴδὲ ἀριθμῆσθαι τὸ πλήθος εὐκολον εἶναι. Εἰ δὲ τις τὴν ἐπὶ τῆς πυργοποιίας σύγχυσιν, ὡς ἐναντιουμένην τοῖς εἰρημένους προφέρει, οὐδὲ ἐκεῖ ποιεῖν λέγεται γλώσσας ὁ Θεὸς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ συγγεῖν τὴν οὔσαν ὡς ἀνὰ μὴ πάντες πάντων ἀκούοιεν. Ἔως γὰρ ἦν πᾶσι κατ' αὐτὸν ἡ ζωὴ, καὶ οὕτω πρὸς πολλὰς ἔθνην διαφορὰς ἐμερίσθησαν, μίᾳ συνέζων. φωνῇ πάντων ἀνθρώπων τὸ πλήρωμα· ἐπεὶ δὲ κατὰ θέαν βούλησιν ἔδει πᾶσαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων κατοικηθῆναι τὴν γῆν, τότε διασπασθέντες κατὰ τὴν τῆς φωνῆς κοινωνίαν ἄλλος ἀλλαχῇ διεσπάρησαν, καὶ πρὸς ἄλλον καὶ ἄλλον χαρακτῆρα ῥημάτων καὶ φωνῆς μεθερμόσθησαν συνδυαστικὴν τινὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ὁμονομίας τὴν ὁμοφωνίαν λαχόντες, πρὸς μὲν τὴν τῶν πραγμάτων οὐ διαφωνοῦντες γινώσκιν, πρὸς δὲ τὸν τῶν ὀνομάτων τύπον διαφερόμενοι. Οὐ γὰρ ἄλλο τι παρ' ἄλλοις ὁ λίθος, ἢ τὸ ξύλον δοκεῖ, διάφορα δὲ παρ' ἑκάστοις τὰ τῆς ὕλης ὀνόματα. Ὡστε μένει πάντως ἡμῖν ὁ λόγος, ὁ τὰς ἀνθρωπίνους φωνὰς τῆς ἡμετέρας διανοίας εὐρήματα εἶναι διοριζόμενος. Οὔτε γὰρ ἐξ ἀρχῆς ἔως ὁμοφώνον ἅπαν ἦν ἑαυτῷ τὸ ἀνθρώπινον, Θεοῦ ῥημάτων τινὰ διδασκαλίαν γεγενῆσθαι τοῖς ἀνθρώποις παρὰ τῆς Γραφῆς μεμαθήκαμεν· οὔτε εἰς ποικίλας γλωσσῶν διαφορὰς διατμηθέντων, ὅπως ἀνὰ ἕκαστος φέγγοιτο θεὸς ἐπεστάτησε νόμος, ἀλλὰ θελήσας ὁ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐν ἄλλαις γενέσθαι γλώσσαις, ἀφῆκεν ὁδὴν τὴν φύσιν πορεύεσθαι, κατὰ τὸ ἀρέσκον διαρθροῦσαν παρ' ἑκάστοις τὸν ἦχον πρὸς τὴν τῶν ὀνομάτων σαφήνειαν. Ὅ τοίνυν Μωϋσῆς, πολλὰς ὑπερὶ γενεαῖς τῆς πυργοποιίας γενόμενος, μίᾳ τῶν μετὰ ταῦτα κέχρηται γλώσσῃ, ἱστορικῶς τὴν κοσμογενίαν ἡμῖν διηγούμενος, καὶ τινὰς τῷ Θεῷ προσάπτει φωνὰς. τῇ ἑαυτοῦ γλώσσῃ κατ' ἦν πεπαιδευτὸς τε καὶ συνέθετο ταῦτα διεξιὼν, καὶ οὐκ ἀλλάσων τὰς τῷ

⁴⁴ Gen. xi, 4, sqq.

Θεοῦ φωνὰς ἀλλοιοτρόπως τινὶ καὶ ξενίζοντι φωνῆς A
 χαρακτῆρι, ὥστε διὰ τοῦ ξένου τῆς συνθέλας καὶ
 παρηλλαγμένου τῶν ὀνομάτων, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἶναι
 τὸς φωνὰς κατασκευάζειν, ἀλλὰ τῇ συνήθει χρώ-
 μενος γλώσση, ὁμοίως τὰ τε ἑαυτοῦ καὶ τὰ τοῦ
 Θεοῦ διεξέρχεται. Φασὶ δὲ τινες τῶν ἐπιμελέστερον
 ταῖς Γραφαῖς ἐπηκολουθηκότων μηδὲ ἀρχαῖζεν τὴν
 Ἑβραίων φωνὴν καθ' ὁμοίότητα τῶν λοιπῶν, ἀλλὰ
 μετὰ τῶν ἄλλων θαυμάτων, καὶ τοῦτο τοῖς Ἰσραη-
 λitais θαυματοποιεῖσθαι, τὸ τὴν γλῶσσαν ταύτην
 ἀθρώως μετὰ τὴν Αἴγυπτον σχεδιασθῆναι τῷ ἔθνει.
 Καὶ τίς ἐστι τοῦ Προφήτου λόγος τὸ τοιοῦτον πιστού-
 μενος· Ἐν γὰρ τῷ ἐξελεῖν αὐτόν, φησὶν, ἐκ γῆς
 Αἰγύπτου, τότε γλῶσσαν ἦν οὐκ ἔγνω ἡκουσεν.
 Εἰ οὖν Ἑβραῖος Μωϋσῆς, τελευταία δὲ τῶν ἄλλων ἡ
 τῶν Ἑβραίων φωνή, ὁ μετὰ τὴν τοῦ κόσμου σύ-
 στασιν ὑστερον γεγωνῶς, καὶ τῇ κατ' ἑαυτὸν φωνῇ
 τὰς τοῦ Θεοῦ διηγούμενος ῥήσεις, ἄρ' οὐχὶ σαφῶς
 διδάσκει τὸ μὴ τοιαύτην φωνὴν τὴν κατὰ ἄνθρωπον
 σχηματισμένην ἀναγράφειν ἐπὶ Θεοῦ, ἀλλὰ ταῦτα
 μὲν λέγειν διὰ τὸ μηδὲ δυνατόν εἶναι τὴν νοητὴν
 ἐτέρως εἰπεῖν ἢ ἀνθρωπίναις φωναῖς· σημαίνειν δὲ
 διὰ τῶν λεγομένων θεοπρεπῆ τινα καὶ μεγαλοφυ-
 στέραν διάνοιαν; Τὸ γὰρ οἰεσθαι τῇ Ἑβραϊδὶ γλώσση
 τὸν Θεὸν καχεῖσθαι, μηδενὸς ὄντος τοῦ τοιαύτης
 φωνῆς ἐπαίοντος, οὐκ οἶδα πῶς ὁ λελογισμένος συν-
 θήσεται. Ἐν ταῖς Πράξεσι μεμαθήκαμεν διὰ τοῦτο
 τὴν θείαν δύναμιν εἰς πολλὰς διεσχίσθαι φωνὰς, ὡς
 ἂν μηδεὶς τῶν ἑτερογλώσσων ἀποστεροῖτο τῆς ὠφε-
 λείας. Ὁ δὲ Θεὸς πρὸς τῆς κτίσεως ἀνθρωπικῶς διε-
 λέγετο, τίνα ὠφελεῖν μέλλων ἐκ τῆς τοιαύτης φωνῆς; C
 τὸ μὲν γὰρ συνδιατιθεσθαι τῇ τῶν ἀκούοντων δυ-
 νάμει τὸν λόγον πρὸς τὸν τῆς ὠφελείας σκοπὸν, οὐδὲ
 ἂν τις ἀνάξιον τῆς θείας εἶναι φιλανθρωπίας ὑποτο-
 πῆσειεν, ἐπεὶ καὶ Παῦλος ὁ μιμητὴς τοῦ Κυρίου πρὸς
 τὰς τῶν ἀκούοντων ἑξεις, οἶδεν ἀρμοδιῶς τὸν λόγον
 μεταχειρίζεσθαι· γὰρ τοὺς νηπίους γινώσκων, καὶ
 ἀπερὶὰ τοὺς τελείους τροφῇ. Τὸ μηδενὸς κατορθου-
 μένου σκοποῦ διὰ τῆς τοῦ λόγου τοιαύτης χρήσεως,
 ἔπειτα κατασκευάζειν τοιάδε τινα ῥήματα τὸν Θεὸν
 ἐφ' ἑαυτοῦ ραψωδεῖν, οὐκ ὄντος τοῦ δεομένου τῆς δι-
 τῶν τοιούτων φωνῶν σημασίας, οὐκ οἶδα πῶς ἐστι
 μὴ καταγέλαστον ἅμα καὶ βλάσφημον τὸ τοιοῦτον
 οἰεσθαι. Οὕτε οὖν Ἑβραῖα τοῦ Θεοῦ ἡ φωνή, οὔτε
 καθ' ἑκάτερόν τινα τύπον τῶν ἐν τοῖς ἔθνεσι νενομι-
 σμένων προφερομένη, ἀλλ' ὅσοι τοῦ Θεοῦ λόγοι παρὰ
 τοῦ Μωϋσέως, ἡ τῶν προφητῶν ἀνεγράφησαν, ἐν-
 δεΐξεις εἰσὶ τοῦ θείου θελήματος, ἄλλως καὶ ἄλλως
 κατὰ τὴν ἀξίαν τῶν μετεχόντων τῆς χάριτος τῷ κα-
 θαρῶ τε καὶ ἡγεμονικῶ τῶν ἁγίων ἐλλάμπουσαι.
 Οὐκοῦν ἐφθέγγετο μὲν ὁ Μωϋσῆς ὡς ἐπεφύκει τε
 καὶ πεπαιδευτο· προσετίθει δὲ τῷ Θεῷ τὰς φωνὰς
 ταύτας, καθὼς εἴρηται πολλάκις, διὰ τὸ νηπιώδες
 τῶν ἄρτι τῇ θεογονίᾳ προσαγομένων, πρὸς ἐναργῆ
 τε παράστασιν τοῦ θείου βουλήματος, καὶ ὡς ἂν
 εὐπειθετετέρους ἀπεργάσατο τοὺς ἀκούοντας τῇ ἀξιο-
 πιστίᾳ τοῦ εἰρηκότος δυσωπουμένους.

nec Dei voces immutans alio quodam et peregrino
 vocis caractere, ita ut peregrinis et inusitatis
 nominibus ipsius Dei voces esse præstuat, sed
 familiari utens lingua, similiter et quæ sua sunt
 et quæ ipsius Dei enarrat. Quidam autem qui
 exactiorem Scripturarum cognitionem sunt asse-
 cuti asserunt linguam Hebraicam non ita vetusta-
 tem redolere sicut reliquæ, sed cum aliis miraculis
 et hoc Israelitis miraculose accidisse, nempe lin-
 guam hanc confertim simul post egressionem ex
 Ægypto genti extemporalem factam fuisse. Et
 nescio quis Prophetæ sermo tale quid confirmat;
 nam, *Dum ex Ægypto ipse egrederetur, tunc*, in-
 quit, *linguam quam non noverat audivit* ¹¹. Si
 igitur Moses Hebræus, aliis autem posterior est
 B Hebræorum lingua, qui longe post mundi consti-
 tutionem natus est, et qui propria lingua Dei
 locutiones enarrat, an non clare docet, hanc talem
 vocem ad humanum modum figuratam Deo non
 ascribere, sed hæc quidem dicere, quia fieri non
 possit ut quod cogitatum est aliter quam vocibus
 humanis exprimatur; per ea autem quæ dicuntur
 Deo decoram et magnificam quamdam intelligen-
 tiam significare? Siquidem putare Deum lingua
 Hebraica usum fuisse, cum nullus esset qui talem
 vocem audiret, nescio quomodo qui recta ratione
 usus fuerit assentietur. In Actis apostolorum di-
 dicimus, idcirco vim divinam in multas linguas
 divisam fuisse, ut nullus eorum qui diversis ling-
 uis uterentur utilitate privaretur. Deus autem ante
 creationem humano more disserebat, quemnam
 hac tali voce adjuturus? sermonem enim affectio-
 nem quamdam habere cum audientium facultate
 ad utilitatis scopum, nullus divina benevolentia
 erga genus humanum esse indignum suspicatus
 fuerit, quoniam Paulus Domini imitator ad au-
 dientium habitus novit convenienter et accommo-
 date sermonem administrare, hac quidem parvulis
 factus, adultis, vero et perfectis cibus solidus ¹².
 Quod si cum nullus dirigatur scopus per talem
 sermonis usum, quis astruat Deum in seipso certa
 quædam verba consuere, si non est qui egeat
 significatione quæ sit per ejusmodi voces, haud
 scio quomodo non hoc liceat ridiculum simul et
 D impium convitium putare. Neque igitur Hebræa
 Dei vox, neque secundum aliam formam eorum
 quæ in gentibus usu recepta sunt, proferebatur,
 sed quicunque Dei sermones a Mose vel prophetis
 descripti sunt, divinæ voluntatis sunt indicationes,
 aliter atque aliter pro ratione eorum qui gratiæ
 fiunt participes, sanctorum puro et rationis tenenti
 principatum intellectui illucescentes. Ergo loque-
 batur Moses sicut natus erat et eruditus; Deus
 autem attribuebat has voces, ut dictum est sæpius,
 propter puerilem imbecillitatem eorum qui ad Dei
 cognitionem adducebantur, et ad evidentem et
 claram divinæ voluntatis expressionem, et ut obe-

¹¹ Psal. lxxx, 6. ¹² Hebr. v, 12.

dientiores et ad parendum faciliores efficeret auditores, veritos auctoritatem et dignitatem ejus qui ipsos esset allocutus.

Sed negat Eunomius, qui talia in nos convitia A profert, qui illicitæ et nefariæ consuetudinis est hæres et patronus; conversa enim contumelia in ipsius ignominiam propriis eum verbis excipiam. Sed ipsum sibi Mosem testimonio suo patrocinari confirmat, quod videlicet a Deo qui naturam condidit, et eorum quæ nominantur et nominum usus hominibus datus est, et quod eorum quæ data sunt appellatio utentium generatione est superior, sic omnia ad verbum locutus, siquidem proprium nactus est aliquem Mosem, a quo hæc erudita docetur, atque illinc incitatus talibus confidit sermonibus, quod Deus lege sancit, sicut hic ipse dicit, hominum dictiones, sic jubens et aliter prohibens rebus voces imponi utatur pro suo arbitratu nugis, adiutorem habens sermonis occultum istum Mosem. Quod si solus est Moses, ejus Scriptura communis est disciplina his qui divinum sermonem docti sint, condemnationem accipiemus, si a Mosis lege redarguimur. Ubinam ergo de verbis et nominibus legem invenit? In ejus scriptis proponitur mundi creatio, et deinceps hominum generationum recensio, et quarundam rerum historia, et varia legislatio, deque his quæ ad verum Dei cultum pertinent, et quæ in vitæ ratione sunt observanda, hæc sunt Mosis Scripturæ præcipua capita. Quod si hic autumat esse aliquam verborum legislationem, ostendat legem, et ego tacebo. Sed non posset dicere; non enim clarioribus omissis confirmationibus illa persequeretur quibus ridiculus magis quam probabilis videretur his qui mente sunt præditi et sapient. Nam hoc putare esse pietatis caput, nempe verborum inventionem Deo attribuere, cui parvus ad celebrationem totus mundus, et quæ in ipso sunt miracula, quomodo non extremæ est fatuitatis, magnis omissis ex humanis Deum magnificare? Jussum creationem præcessit, dictum quidem a Mose humano more, Deo vero convenienter et decore factum. Eorum igitur quæ divina potentia sunt constituta voluntas est effectrix; hanc verborum doctrinam accuratus et diligens Scripturarum cognitor pronuntiat. Et perinde ac si Deus dixisset, Fiat verbum, vel sermo constituatur, vel hoc talem quamdam sortiatur appellationem, sic ad patrocinium suarum nugarum proponit motionem illam quæ est in divina voluntate rerum conditricem, præ multa attentione Scripturarum et experientia, neque hoc sciens, quod intellectus impulsio vox sæpe a Scriptura sancta nominetur. Atque hujus testis Moses ipse, quem passim detorquens in hac parte ignoravit. Quis enim vel tantillum in ejus librorum lectione versatus ignorat, quod populus Israeliticus, qui nuper ex Ægypto fugerat, Ægyptiorum incursum confertim in deserto vehementer extinnuit? Cum autem undique gravia ipsis pericula objicerentur, illinc mari transitum obvallante, a tergo hostibus fugam impredientibus, prophetam

'Αλλ' οὐ φησιν ὁ Εὐνόμιος, ὁ τοιαύτας καθ' ἡμῶν τὰς λοιδορίας προφέρων, ὁ τῆς ἐκθέσεως συνηθείας κληρονόμος τε καὶ συνήγορος ὑπαλλάξας γὰρ τὴν ὕδριν εἰς ἀτιμίαν τοῖς ἰδίοις αὐτὸν δεξιώσομαι. 'Αλλ' αὐτὸν αὐτῷ μαρτυρεῖν τὸν Μωϋσέα διόσχυρίζεται, παρὰ τοῦ δημιουργήσαντος, τὴν φύσιν δεδορῆσθαι τοῖς ἀνθρώποις τῶν τε ὀνομαζομένων καὶ τῶν ὀνομάτων τὴν χρῆσιν, καὶ τὴν γε τῶν δεδομένων κλήσιν ἀνωτέραν εἶναι τῆς τῶν χρωμένων γενέσεως, οὕτως πάντα κατὰ λέξιν εἰπῶν· εἰ μὲν οὖν βίον κέκτηται τινα Μωϋσέα παρ' οὗ τὰ σοφὰ ταῦτα διδάσκεται, κακέειδεν ὀρμύμενος τοῖς τοιοῦτοις ἐπιθαρσεῖ τῶν λόγων, ὅτι θεὸς διαθεσμοθετεῖ, καθὼς οὗτος αὐτὸς φησι, τῶν ἀνθρώπων τὰς βήσεις, οὕτως τε καλεῶν, καὶ ἐτέρως ἀπαγορεύων τὰς ἐπὶ τῶν πραγμάτων κείσθαι φωνάς, κεχρήσθω πρὸς τὸ δοκοῦν τοῖς λήροις, σύμμαχον ἔχων τοῦ λόγου τὸν χρυπτὸν Μωϋσέα. Εἰ δὲ μόνον ἐστὶ Μωϋσῆς οὗ ἡ Γραφὴ κοινὸν μᾶθημα τοῖς τὸν θεὸν λόγον παιδευομένοις ἐστὶ, δεξόμεθα τὴν κατὰ γνῶσιν, εἰ ὑπὸ τῶν τοῦ Μωϋσέως ἐλεγγόμεθα νόμων. Ποῦ τοίνυν τὸν περὶ βημάτων τε καὶ ὀνομάτων εὖρατο νόμον; Ἐπ' αὐτῶν ἐκθέσθαι τῶν γεγραμμένων, κοσμογένεια καὶ τῶν καθέξης ἀνθρώπων γενεαλογία, καὶ πραγμάτων τινῶν ἱστορία, καὶ ἡ ποικίλη νομοθεσία, περὶ τε τῶν κατὰ τὴν λατρείαν, καὶ τῶν κατὰ τὸν βίον παρατηρημάτων. Ταῦτα τῆς Μωϋσέως Γραφῆς τὰ κεφάλαια. Εἰ δὲ φησιν οὗτος εἶναι τινα βημάτων νομοθεσίαν, δεῖξάτω τὸν νόμον, καὶ ὡς σιωπήσομαι. 'Αλλ' οὐκ ἂν εἰπεῖν ἔχοι· οὐ γὰρ ἂν τῶν ἐναργεσιέστερων ἀφόμενος ἀποδείξαιεν, ἐκεῖνα διεξῆι δι' ὧν καταγέλαστος μᾶλλον, ἢ πιθανὸς ἐδόκει τοῖς γε νοῦν ἔχουσι. Τὸ γὰρ οἶεσθαι τοῦτο εἶναι τῆς εὐσεβείας κεφάλαιον, τὸ, βημάτων εὕρεσιν προσμαρτυρεῖν τῷ Θεῷ, ὃ μικρὸς εἰς εὐφημίαν ὅλος ὁ κόσμος, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ θαύματα, πῶς οὐ τῆς ἐσχάτης εὐθείας ἐστὶ, τῶν μεγάλων ἀρέμενον ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων σεμνύνειν τὸ θεῖον; Πρόσταγμα τῆς κτίσεως καθηγῆσθαι, βῆθεν μὲν παρὰ τοῦ Μωϋσέως ἀνθρωπικῶς, θεοπρεπῶς δὲ γενόμενον. Τὸ τοίνυν ποιητικὸν τῶν βέλῃ δυνάμει συνεστηκότων θέλημα· τοῦτο βημάτων διδασκαλίαν ὁ ἀκριβὴς ἐπίστωρ τῶν Γραφῶν ἀποφαίνεται. Καὶ ὥσπερ εἰπόντος τοῦ Θεοῦ, Γενήθητω βῆμα, ἡ συστήτω λόγος, ἡ τότε τοιάνδε λαχέτω τὴν κλήσιν, οὕτως εἰς συνηγορίαν προβάλλεται τῶν ἰδίων λήρων τὴν ὑποστατικὴν τῆς κτίσεως ἐν τῇ θεῇ θελήματι κίνησιν, ὑπὸ πολλῆς προσοχῆς τῶν Γραφῶν καὶ ἐμπειρίας οὐδὲ τοῦτο εἰδώς, ὅτι καὶ ὀρμὴ διανοίας φωνὴ πολλάκις παρὰ τῆς Γραφῆς ὀνομάζεται. Καὶ τούτου μάρτυς Μωϋσῆς αὐτὸς, ὃν πολλαχῇ περισύρουσιν κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἡγνώντες. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τῶν ὅπως οὖν καθομιληκότων τῇ βίβλῳ, ὅτι κατεπλάγησαν μὲν ἀθρόως ἐν τῇ ἐρήμῳ τῶν Αἰγυπτίων τὴν ἐφοδὸν ὁ Ἰσραηλῆτης λαὸς, ἔπει τὴν Αἰγύπτου ἀποδράντες; Πανταχόθεν δὲ προσφερομένων αὐτοῖς τῶν δεινῶν, ἐκεῖθεν τῆς θαλάσσης ἀπειχιζούσης τὴν ἀπόδον, κατόπιν τῶν πολέμιων τὴν φυγὴν κωλύοντων, συστάντες πρὸς τὸν προφήτην τῆς

ἀμνηχανίας ταύτης ἐκείνον ἐπητιῶντο. Τοῦ δὲ παρα-
 μιθουμένου τοὺς κατεπιτηχότας τῷ φόβῳ, καὶ εἰς προ-
 ουμίαν παραθρασύνοντος, γίνεται θεόθεν φωνὴ ὀνο-
 μαστὶ τὸν προφήτην προσκαλουμένην. *Τί βοᾷς πρὸς
 μέ; Καίτοι γε πρὸ τῶν εἰρημένων οὐδεμιᾶς ὁ λόγος
 ἐπιμένονταί Μωϋσέως φωνῆς, ἀλλ' ἡ πρὸς τὸν θεὸν
 τοῦ προσήτου διάνοια, φωνὴ τις ὀνομάσθη κατὰ τὸ
 σιωπῶμενον ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς καρδίας νοήματι
 βωμένη. Εἰ δὴ Μωϋσῆς βοᾷ μὴ φθειγόμενος ὑπὸ
 μάρτυρι τῶ τῶν ἀλαλήτων στεναγμῶν ἐπαλόντι, τί
 καινόν, εἰ καὶ τὸ θεῖον βούλημα γνούς ὁ προφήτης
 ὡς δυνατὸν ἦν εἰπεῖν τε αὐτῷ καὶ ἡμῖν ἀκοῦσαι, διὰ
 τῶν γνωρίμων ἡμῖν καὶ συνήθων ἐφανέρωσε λόγων,
 διάλογον Θεοῦ σωματικώτερον διαγράφων, οὐ ῥήμασι
 γινόμενον, ἀλλὰ διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐκφωνοῦμε-
 νον; Ἐν ἀρχῇ ἐποίησε, φησὶν, ὁ Θεὸς οὐ τὸ ὄνομα
 τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ τὸν οὐρανὸν καὶ
 τὴν γῆν. Καὶ εἶπε, Ἐξηθήτω φῶς, οὐχὶ προσηγορία
 φωτός. Καὶ διακρίνας τὸ φῶς ἀπὸ τοῦ σκότους,
 ἐκάλεσε, φησὶν, ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ
 σκότος ἐκάλεσε νύκτα.*

Τούτοις εἰκὸς ἐστὶ τοὺς ἐναντιούμενους ἡμῖν ἐπι-
 στηρίζεσθαι. Συστήσομαι γὰρ ὑπὲρ αὐτῶν τῷ λόγῳ,
 καὶ τὰ παρεθέντα παρ' ἐκείνων ἀνθυποίσω τῇ ἀκο-
 λουσίᾳ τῆς ἐξετάσεως, ὡς ἂν ἰσχυρότερον ἡμῖν βε-
 θαιωθῇ τὸ δόγμα, μηδεμιᾶς ἀντιθέσεως ἀνεξετάστου
 παραλειφθείσης. Ἐκάλεσε, φησὶν, ὁ Θεὸς τὸ στε-
 ρέωμα οὐρανὸν, καὶ τὴν ξηρὰν ἐκάλεσε γῆν· καὶ
 τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα.
 Πῶς οὖν ἐροῦσι, τῆς Γραφῆς ὁμολογούσης παρὰ τοῦ
 Θεοῦ τεθεῖσθαι τούτοις τὰς κλήσεις, ὑμεῖς ἀνθρω-
 πίνης ἐπινοίας εἶναι φατε τὰ ὀνόματα; Τί οὖν πρὸς
 ταῦτα ἡμεῖς; Πάλιν ἐπὶ τὸν ἰδιώτην καταφεύγομεν
 λόγον, καὶ φαμεν ὅτι ὁ πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐκ τοῦ μὴ
 ὄντος ἀγαγὼν εἰς οὐσίαν, πραγμάτων ἐστὶ δημιουργ-
 γός, ἐν ὑποστάσει θεωρουμένων, οὐκ ὀνομάτων ἀνυ-
 ποστάτων, ἐν φωνῇς ἤχῳ καὶ φόρῳ γλώττης συνιστα-
 μένων· τὰ δὲ πράγματα κατὰ τὴν ἐγκειμένην ἐκάστῳ
 φύσιν καὶ δυνάμει διὰ τίνος σημαντικῆς φωνῆς ὀνο-
 μάζεται, κατὰ τὴν ἐπιχωριάζουσαν ἐν ἐκάστῳ ἔθνει
 συνήθειαν τῆς προσηγορίας τοῖς ὑποκειμένοις ἁρμο-
 ζομένης. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὰ πολλὰ τῶν ἐν τῇ κτίσει
 θεωρουμένων, οὐχ ἀπλῆν ἔχει τὴν φύσιν, ὡς ῥήματι
 δυνατῶς ἔχειν ἐμπεριληφθῆναι τὸ ὑποκείμενον, οἷον
 ἐπὶ τοῦ πυρὸς ἄλλο μὲν ἐστὶ τῇ φύσει τὸ ὑποκείμενον
 πᾶν, ἕτερον δὲ τὸ σημαντικὸν τοῦ πράγματος
 ὄνομα· τὸ μὲν γὰρ ἐστὶν ἐκλαμπτικόν, καὶ καυστικόν,
 ξηρὸν τε καὶ θερμαντικόν, καὶ ἀναλωτικὸν τῆς ὕλης
 ἥς ἂν περιδράξῃται· τὸ δὲ ὄνομα φωνῇ τις βραχεῖα
 διὰ μιᾶς συλλαβῆς ἐκφωνουμένη· τούτου ἕνεκεν ὁ
 διαιρῶν λόγος τὰς ἐν τῷ πυρὶ θεωρουμένας δυνάμεις
 τε καὶ ποιότητας ἐκάστην ἰδίως κατονομάζει, καθὼς
 ρηθῆσθαι τῷ πυρὶ εἶποι, ὅταν τις ἢ φανόν, ἢ
 ἀναλωτικόν, ἢ ἄλλο τι τῶν περὶ αὐτὸ θεωρουμένων
 κατονομάσῃ· τῶν γὰρ ἐν αὐτῷ φυσικῶς ἐγκειμένων
 δυνάμεων, σημαντικαὶ εἰσι αὐτοῦται φωναί. Κατὰ

A circumstantes propter illam difficultatem et consilii
 inopiam, illum incusabant. Ipse vero cum attoni-
 tos et metu perculsos consolaretur, et ad alacrita-
 tem animi et fiduciam exhortaretur, a Deo fit vox
 nominatim prophetam appellans: *Quid clamus ad
 me* ⁴⁵? Atqui antea nullius vocis quam Moses protu-
 lisset, Scripturae sermo mentionem fecit: sed co-
 gitatio quam propheta ad Deum erexerat, vox
 quaedam nominata est, per silentium in abscondito
 cordis sensu clamans. Quod si Moses clamat non
 loquens, eo teste qui gemitus audit inenarrabiles ⁴⁶;
 quid novi, si etiam propheta cum divinam volun-
 tatem novisset, quantum fas ei fuit et ei dicere et
 nobis audire, sermonibus nobis notis et consuetis
 patefecit, dialogum Dei corporalius describens, non
 verbis factum, sed per opera ipsa enuntiatum? In
 principio, inquit ⁴⁷, *fecit Deus*, non nomen caeli et
 terrae, sed *caelum et terram*. *Et dixit: Fiat lux*, non
 appellatio lucis. *Et*, discernens lucem a tenebris,
vocavit, inquit, *Deus lucem diem, et tenebras noc-
 tem*.

His verisimile est adversarios nostros inniti.
 Assentiar enim pro ipsis sermoni, et ab illis posita
 postquam examinata fuerint, subinferam, ut vali-
 dius nobis confirmatum sit dogma, nulla oppo-
 sitione indiscussa relicta. *Vocavit*, inquit, *Deus fir-
 mamentum caelum, et aridam vocavit terram, et
 lucem diem, et tenebras vocavit noctem*. Quomodo
 igitur, dicent, Scriptura confitente a Deo his rebus
 inditas esse appellationes, vos humanae commen-
 tationis esse dicitis nomina? Quid igitur nos ad
 haec? Kursus ad nostrum simplicem confugimus
 sermonem, et dicimus quod is qui omnem creatu-
 ram ex nihilo produxit, rerum est opifex et con-
 ditor quae in substantia cernuntur, non nomen
 quae subsistere nequeunt, quaeque in vocis sono et
 linguae strepitu solum consistunt; res autem se-
 cundum naturam et vim cuique inditam significa-
 tiva voce aliqua nominantur, secundum usitatum
 in quaque gente consuetudinem appellatione sub-
 jectis congruente. Sed quoniam multa sunt quae
 creata cernuntur, quae simplicem non habent natu-
 ram, ita ut uno verbo subjectum possit compre-
 hendi: velut in igne, aliud quidem est natura res
 subjecta, aliud vero nomen rei significativum: hoc
 enim est quid lucidum et quod urendi vim habet,
 siccum et calefaciens, et quod materiam quam ap-
 prehenderit consumit: nomen vero vox quaedam
 brevis est, quae una syllaba enuntiatur: hujus
 causa sermo qui dividit voces et aequalitates quae
 in igne cernuntur, unamquamque proprie nominat,
 sicut praediximus, nec quisquam nomen solum igni
 impositum esse dixerit, cum quis vel lucidum, vel
 consumptorium, vel aliud quid eorum quae in ipso
 spectantur, nominaverit: facultatum enim quae in
 ipso naturaliter insunt significativae sunt tales
 voces. Eodem modo et in caelo, et in firmamento,

⁴⁵ Exod. xiv, 15. ⁴⁶ Rom. viii, 26. ⁴⁷ Gen. i, 1, sqq.

quamvis una natura in utroque nomine significetur, tamen proprium quiddam eorum quæ in hac creatura sunt, nominum differentia exprimit. Quare nos ad hoc intuentes, aliud quid discimus cœli appellatione, aliud vero firmamenti. Cum enim sensibilis creaturæ terminum describit sermo, postquam intelligibilis et transmunda creatura succedens desinit, comparatione ejus quod tangi non potest et incorporeum est et forma caret, firmamentum dicitur, principium et finis omnis materialis substantiæ. Cum autem inferiorum corporum ambitum exquirimus, quo omnis materialis continetur natura, hoc cœlum appellamus quod visibilium omnium terminus efficitur. Eodem modo et in terra arida, quoniam in hæc duo elementa deorsum vergit, et gravis natura distributa est, terram dico et aquas, hæc quidem aridæ appellatio distinguit quodammodo ab ea qualitate quæ ex adverso ipsi respondet; oppositione enim ad id quod est humidum arida cognominata est, cum divino mandato aquam circumfusam exuens in propria qualitate apparuit. Nomen autem terræ non amplius unius alicujus earum qualitatum quæ in ipsa sunt, significantiam demonstrat, sed per vim significativam quæ huic dictioni inest, omne complectitur, quod in hoc elemento intelligitur, ut quod durum, quod densum, quod grave, quod resistit, quod ad omnem fructuum et animalium nutritionem aptum est. Igitur non a sermone cognominata est arida, ut sit hoc postremum ei nomen inditum. Non enim deposuit per secundum nomen ut arida sit et dicatur, sed, manente appellatione et hac et illa, utique nominum propria quædam subest significatio : hæc quidem quæ dividit ac distinguit a diversi generis natura et proprietate; illa vero quæ omnem quæ in ipsa spectatur potentiam complectitur: sic et in luce et die, sic rursus in nocte et tenebris invenimus, non syllabæ sonum ab universi conditore factum, sed rerum substantiam quas per has appellationes cognoscimus. Solvuntur Dei voluntate lucis ingressu tenebræ prævalentes per primam creaturam; sed quoniam terra in medio comprehenditur, ac undique eam diversorum elementorum ambitus sustinet, sicut ait Job : *Qui appendit terram super nihilum* ⁴⁸, necesse erat, cum per unam partem lux obiret et oppositam partem mole sua terra obstrueret, ut relinqueretur aliqua pars tenebrarum per obumbrationem. Quoniam vero perpetuo motu circa se polus circumagit istam quæ ex obumbratione advenit caliginem, necesse fuit Deum hunc circulem ambitum ordinasse, ut mensura temporalis extensionis fieret. Hæc autem mensura est nox et dies. Propterea pro sua sapientia historice talia dogmata Moses nobis declarans, hanc ex obstructione subeuntem caliginem absque luce quidem et tenebris nominavit, et eam quæ sit continuo circum locum terrestrem, lucis ad tenebras mensuratum successionem, diem

τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοῦ στερεώματος, μίᾳ φύσει ἐν ἑκατέρῳ τῶν ὀνομάτων σημαينوμένης, ἰδιὸν τι τῶν ἐν τῇ κτίσει ταύτῃ γινόμενων ἡ διαφορά τῶν ὀνομάτων παρίστανται. Ὡστε πρὸς τοῦτο βλέποντας ἡμᾶς, ἄλλο τι μαθεῖν διὰ τῆς τοῦ οὐρανοῦ προσηγορίας, ἕτερον δὲ διὰ τοῦ στερεώματος. Ὅταν μὲν γὰρ τὸ πέρας τῆς αἰσθητῆς κτίσεως υπογράφῃ ὁ λόγος, μεθ' ἣν ἡ νοητὴ τε καὶ ὑπερχόσμιος διαδέχεται, λήξας, συγκρίσει τῇ πρὸς τὸ ἀναφῆς καὶ ἀσώματον καὶ ἀνέιδον, στερεώμα λέγεται, ἡ ἀρχὴ τε καὶ τὸ πέρας πάσης τῆς ὕλης ὑποστάσεως. Ὅταν δὲ τὴν τῶν ὑποκειμένων περιοχὴν ἐξετάζωμεν, ὃ πᾶσα ἡ ὕλις περικρατεῖται φύσις, οὐρανὸν τοῦτον προσαγορεύομεν τὸν τῶν ὀρατῶν πάντων ὄρον γινόμενον. Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τῆς ξηρᾶς, ἐπειδὴ πρὸς δύο ταῦτα στοιχεῖα ἡ κατωφερὴς καὶ βαρεῖα φύσις διεμερίσθη, πρὸς τε τὴν γῆν φημι καὶ τὰ ὕδατα, ἡ μὲν τῆς ξηρᾶς προσηγορία, διασταλτική πως τῆς ἀντιστοιχοῦσης ποιότητος, τῇ γὰρ πρὸς τὸ ὑγρὸν ἀντιπαρθεῖσι, ξηρὰ κατωνόμασται, ὅτε ἀποδυσσμένη θεῖῳ προστάγματι τὸ περιεχόμενον ὕδωρ, ἐπὶ τῆς ἰδίας ποιότητος ἐφάνη. Τὸ δὲ τῆς γῆς ὄνομα, οὐκέτι μίᾳ τινος τῶν περὶ αὐτὴν ποιότητων τὴν σημασίαν ἐνδείκνυται, ἀλλὰ πᾶν ἐμπεριλαμβάνει διὰ τῆς ἐγκειμένης ἐμφάσεως τὸ ἐν τῷ στοιχείῳ νοούμενον, οἷον τὸ ναστὸν, τὸ πυκνὸν, τὸ ἐμβριθές, τὸ ἀντίτυπον, τὸ πρὸς πᾶσαν καρπῶν τε καὶ ζώων ἀνατροφὴν ἐπιτηδεῖον. Οὐκοῦν οὐ μετωνομάσθη παρὰ τοῦ λόγου ἡ ξηρὰ, πρὸς τὸ τελευταῖον ἐπικληθὲν αὐτῇ ὄνομα. Οὐ γὰρ ἀπέθετο διὰ τοῦ δευτέρου ὀνόματος τὸ ξηρὰ καὶ εἶναι καὶ λέγεσθαι, ἀλλὰ, μενούσης τῆς κλήσεως καὶ ταύτης κἀκείνης, ἑκατέρῳ τῶν ὀνομάτων ἰδίᾳ τις ὑπέστη σημασία· ἡ μὲν, ἀντιδιαρετική τῆς ἑτερογενοῦς φύσεως τε καὶ ἰδιότητος, ἡ δὲ περιεκτικὴ πάσης τῆς ἐν αὐτῇ θεωρουμένης δυνάμεως· οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἡμέρας, καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς νυκτὸς καὶ τοῦ σκότους εὐρίσκομεν, οὐ συλλαβῶν ἥχον παρὰ τοῦ ποιητοῦ τῶν ὄλων ἐπὶ τούτων δημιουργούμενον, ἀλλὰ πραγμάτων ὑπόστασιν διὰ τῶν προσηγοριῶν τούτων γινώσκουμεν. Λύεται κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τῇ εἰσόδῳ τοῦ φωτὸς τὸ ἐπικρατοῦν σκότος παρὰ τὴν πρώτην κτίσιν, τῆς δὲ γῆς ἐν τῷ μέσῳ περισχεθείσης, καὶ τῇ πανταχόθεν τῶν ἐτεροφυῶν στοιχείων περιβολῇ αὐτὴν ἀνεχούσης, καθὼς φησιν ὁ Ἰωβ· *ὅτι Κρεμάζων γῆν ἐπὶ μηδενός, ἐπάναγκας ἦν, καὶ ἔν μέρους τοῦ φωτὸς διεδέοντος, ἀντιφρατεούσης κατὰ τὸ ἀντικείμενον ἐν τῷ ἰδίῳ ὅγκῳ τῆς γῆς, ὑπολειφθῆναι τινα διὰ τοῦ ἀποσκιᾶσματος μοῖραν τοῦ σκότους*. Τῆς δὲ ἀεικινήτου περιφορᾶς τοῦ πόλου συμπεριαγούσης αὐτὴ κατ' ἀνάγκην καὶ τὸν ἐκ τοῦ ἀποσκιᾶσματος ἐπισυμβαίνοντα ζόφον, τὴν ἐγκύκλιον ταύτην περίοδον τάξει τὸν Θεὸν εἰς τὸ γενέσθαι μέτρον τῆς χρονικῆς παρατάσεως. Τὸ δὲ μέτρον τοῦτό ἐστιν ἡμέρα καὶ νύξ. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν αὐτοῦ σοφίαν ἱστορικώτερον τὰ τοιαῦτα τῶν δογμάτων ὁ Μωϋσῆς ἡμῖν σαφηνίζων τὴν ἐξ ἀντιφράξεως ἐπεισίνοντα ζόφον χωρὶς μὲν φωτὸς καὶ σκό-

⁴⁸ Job xvi, 7.

τους ὠνόμασε, καὶ τὴν αἰὲ γινομένην περὶ τὸ περι-
γειον χῶρον τοῦ φωτὸς πρὸς τὸ σκότος ἑμμετρον δια-
δοχὴν, ἡμέραν καὶ νύκτα προσεῖπεν. Ὡστε οὐχὶ ἐπι-
κλήτον τὸ φῶς ἡμέρα προσηγορεύθη, ἀλλ' ὥσπερ
ἐγένετο φῶς, καὶ οὐχὶ ψιλὴ προσηγορία φωτὸς, οὕτως
καὶ ἐγένετο τοῦ χρόνου τὸ μέτρον· ἐπηκολούθησε δὲ
τῷ μέτρῳ τὸ ὄνομα, οὐκ ἐν ῥημάτων φάσει παρὰ τοῦ
πεποιηκότος γενόμενον, ἀλλ' αὐτῆς τοῦ πράγματος
φύσεως ἐπισπασμένης τὴν διὰ τῆς φωνῆς σημασίαν.
Καὶ ὥσπερ εἰ τοῦτο σαφῶς εἴρητο παρὰ τοῦ νομοθέ-
του, οἱ πᾶν τὸ φαινόμενον καὶ ὀνομαζόμενον, οὐκ
αὐτοφύες ἐστὶν οὐδὲ ἀπολήτον, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ τὴν
ὑπόστασιν ἔχει, ἀφ' ἐαυτῶν ἂν συνεθήκαμεν, τὸ
πάντα τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ μέρος, καὶ τὴν ἐν-
θεωρουμένην τάξιν καὶ τὴν γνωριστικὴν τῶν ὄντων
δύναμιν τὸν Θεὸν πεποιηκέναι· οὕτως καὶ δι' ὧν εἶπε
πρὸς ταύτην ἐνάγει ἡμᾶς τὴν διάνοιαν εἰς τὸ πει-
τεῦσιν τὸ μηδὲν τῶν ὄντων ἀναρχον εἶναι. Καὶ πρὸς
τοῦτο βλέπων, ὁδῶ καὶ τάξει τὰ καθεστῆς διεξέρχεται,
τῇ τῶν γεγονότων ἀκολουθίᾳ ἀπαριθμούμενος.
Ταῦτα δὲ οὐκ ἦν ἄλλως παραστήσασθαι τῷ λόγῳ, μὴ
διὰ τῶν γνωριστικῶν ὀνομάτων τὴν σημασίαν ποιού-
μενον. Ἐπεὶ οὖν γέγραπται ὅτι ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ
φῶς ἡμέραν, νοητέον, ὅτι ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ
φωτὸς ἡμέραν, ἑτερόν τι οὖσαν κατὰ τὸν ἴδιον λόγον·
οὐ γὰρ ἂν τὸν αὐτὸν ἀποδοίης φωτὸς καὶ ἡμέρας
λόγον, ἀλλὰ φῶς μὲν τὸ ἐκ τοῦ ἐναντίου πρὸς τὸ σκό-
τος νοούμενον· ἡμέρα δὲ, τὸ τοσόνδε τοῦ ἐν τῷ φωτὶ
διαστήματος μέτρον. Ὡσαύτως καὶ νύκτα καὶ σκότος
κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ λόγου διαίρεσιν κατανοήσεις,
σκότος μὲν τὸ ἐξ ἐναντίου πρὸς τὸ φῶς νοούμενον
C ὁριζόμενος· νύκτα δὲ τὴν τοσόνδε τοῦ σκότους περι-
γραφὴν ὀνομάζων. Οὐκοῦν ἔρρωται διὰ πάντων ἡμῖν
ὁ λόγος, εἰ καὶ μὴ τεχνικῶς κατὰ τὰ σχήματα τῆς
διαλεκτικῆς συγκροτῆται· δεικνύς ὅτι Θεὸς πραγμά-
των ἐστὶ δημιουργὸς, οὐ ῥημάτων ψιλῶν· οὐ γὰρ
ἐκείνου χάριν, ἀλλ' ἡμῶν ἕνεκεν ἐπὶ κεῖται τοῖς πράγ-
μασι τὰ ὀνόματα.

Διὰ γὰρ τὸ μὴ πάντοτε δυνατόν ἡμῖν εἶναι πάντα
ἐν ὀφθαλμοῖς ἔχειν τὰ ὄντα, τὸ μὲν τι τῶν αἰὲ πα-
ρόντων γινώσκουμεν, τὰ δὲ τῇ μνήμῃ ἐναπογράφουμεν.
Ἄλλως δὲ οὐκ ἐστὶν ἀσύγχυτον φυλαχθῆναι ἡμῖν τὴν
μνήμην, μὴ τῆς τῶν ὀνομάτων σημασίας διαστελλού-
σης ἀπ' ἀλλήλων τὰ ἐναποκείμενα τῇ διανοίᾳ πράγματα.
Θεῷ δὲ πάντα πάρεστι, καὶ οὐδὲν δεῖ μνήμης αὐτῷ πάν-
των τῇ διορατικῇ δυνάμει περικρατουμένων τε καὶ
θεωρουμένων. Τίς οὖν ἐπ' αὐτοῦ χρεῖα ῥήματος ἢ ὀνόμα-
τος, αὐτῆς τῆς ἐν αὐτῷ σοφίας τε καὶ δυνάμεως, ἀσύγ-
χυτόν τε καὶ διακεκριμένην τὴν τῶν ὄντων φύσιν πε-
ριεχούσης; Οὐκοῦν παρὰ Θεοῦ μὲν τὰ ὄντα καὶ ὑφ' ἐστῶτα
πάντα, τῆς δὲ ἡμετέρας ἕνεκεν ὁδηγίας, ἔπειτα τοῖς
οὔσι τὰ σημειωτικὰ τῶν πραγμάτων ὀνόματα. Ταῦτα
δὲ, κατὰ τὸ ἀρέσκον ταῖς τῶν ἀνθρώπων συνηθείαις
γίνεσθαι τις εἰπών, οὐδὲν εἰς τὸν τῆς προνοίας πλημ-
μελήσει λόγον. Οὐ γὰρ τὴν φύσιν τῶν ὄντων γίνεσθαι
παρ' ἡμῶν, ἀλλὰ τὰ ὀνόματα λέγομεν. Ἄλλως ὀνομά-
ζει τὸν οὐρανὸν ὁ Ἑβραῖος, καὶ ἐτέρως ὁ Χαναανίτης·
νοεῖ δὲ ὡσαύτως ἑκάτερος, οὐδὲν τῇ διαφορᾷ τῶν φθόγ-
γων περὶ τὴν κατανόησιν τοῦ ὑποκειμένου διασφαλλό-

A et noctem appellavit. Quare non quæ jam vocata
fuerat lux, dies appellata est, sed sicut facta est
lux, neque nuda lucis appellatio, sic etiam facta est
temporis mensura : mensuram autem secutum est
nomen, non ex verborum sono a conditore factum,
sed ipsa rei natura trahente sibi eam quæ inest vocis
significationem. Ac velut si a legislatore hoc aperte
dictum esset, quod omne quod apparet et nominatur,
non sponte natum neque non factum est, sed ex
Deo subsistentiam habet, ex nobis ipsis componere
facile potuissemus, nempe universum mundum et
omnes quæ in eo sunt partes, et qui in ipso cernit-
ur ordinem et vim, quæ notificat ea quæ sunt,
Deum fecisse : sic quoque per ea quæ dixit ad hanc
nos inducit intelligentiam, ut credamus nihil eorum
B quæ sunt principio carere. Et ad hoc respiciens
via et ordine ea quæ deinceps sequuntur enarrat,
productorum seriem enumerans. Hæc autem non
aliter quis sermone exprimere poterat, nisi hæc
per nomina quæ rem indicant significaret. Quoniam
igitur scriptum est quod Deus vocavit lucem diem,
intelligendum est Deum ex luce diem fecisse, quæ
est quid alterum secundum propriam rationem :
non enim eandem reddideris lucis et diei definitio-
nem, sed lux quidem est quod ex contrario tenebris
oppositum intelligitur ; dies vero mensura tanta
intervalli quod est in luce. Similiter noctem et te-
nebras per eandem definitionis divisionem co-
gnosces, si tenebras quidem definieris quod ex con-
trario luci oppositum intelligitur, noctem vero tan-
tam tenebrarum circumscriptionem nominaveris.
Quare per omnia nobis confirmata est oratio, licet
non artificiose per figuras artis disserendi con-
structa est, demonstrans quod Deus rerum et opi-
fex et conditor, non verborum nudorum ; non enim
illius gratia, sed nostri causa rebus sunt imposita
nomina.

Quoniam enim non semper possumus omnia quæ
sunt præ oculis habere, semper quidem eorum
quæ adsunt aliquid cognoscimus, alia vero in
memoria inscribimus. Alioquin memoria incon-
fusa aliter conservari non posset, nisi nomi-
num significatio res quæ in mente consignatæ sunt,
a se invicem distingueret. Deo autem adsunt omnia,
neque ei opus est memoria, cum ejus perspicace
potentia omnia contineantur et cernantur. Quis igitur
in eo verbi vel nominis usus, cum ipsa quæ in eo
est sapientia et potentia inconfusam et distin-
ctam eorum quæ sunt naturam contineat ? Quam-
obrem a Deo quidem sunt ea quæ sunt quæ-
que subsistunt omnia, sed nostræ deductionis
causa his quæ sunt significativa rerum imponuntur
nomina. Hæc autem, ut hominum usui et consue-
tudini placet, si quis dixerit fieri, nihil in provi-
dentia rationem peccaverit. Non enim eorum quæ
sunt naturam, sed nomina fieri a nobis asserimus.
Aliter Hebræus cælum nominat, aliter Chananæus ;
sed eodem modo intelligit uterque, nihil propter

sonorum differentiam in subjecti cognitione aberrans. Sed horum sapientum nimium cauta et timida superstitio, per quæ asserit, quod si datum fuerit ab hominibus inditas esse rebus voces, homines Deo principales esse, vana esse redarguitur, et quæ subsistere nequit, ac per ipsum Mosis exemplum quod nobis in Scriptura commemoratur⁴⁹. Quis enim ipsi Mosi indidit nomen? Nonne filia Pharaonis, quæ eum ex eventu nominavit? Moses enim Ægyptiorum lingua dicitur *aqua*. Quoniam igitur secundum tyranni edictum in capsula sive cista impositum infantem parentes fluentis dederant (sic enim quidam historicorum de ipso narraverant), hæc vero cista divina voluntate undarum vortice fluctuans, ripæ admota est, et a filia regis inventa, quæ tunc in illo flumine corpus abluabat, et quod ex aqua puer ipsi acquisitus esset, monumentum fortuiti eventus puero dicitur imposuisse nomen. Quo etiam Deus ipse in suo famulo uti non dignatus est, neque indignum iudicavit barbaræ vocationem in propheta propriam sinere: sic ante hunc Jacob fratris planta manu apprehensa, supplantator ex figura qua editus est in lucem, appellatus est⁵⁰. Ad hoc enim ferre nominis Jacob interpretationem in Græcam vocem transumptam illi qui talia noverunt docent; et Phares obstetrix rursus ex eventu qui accidit in partu nominavit⁵¹. Et nullus ideo, secundum Eunomium, sibi principatum Dei potestate antiquiorem ambitiose voluit arrogare. Sed et patriarchis matres nomina imponunt; Ruben, Simeon, Levi⁵², et reliquis omnibus deinceps similiter. Et nullus secundum hunc nugatorem in illis temporibus divinæ providentiæ sollicitus curator exstitit, qui prohiberet ne per hanc nominum impositionem mulierculæ Deo principales fierent. Quis autem singula quæ ex sacra Scriptura depromi possunt, valeat recensere: aquam contradictionis, et locum luctus, et collem præputiorum, et vallem racemi, et agrum sanguinis, et omnia huiusmodi nomina, quæ quidem ab hominibus imposita, sæpe etiam ex persona Dei commemorantur? Per quæ licet discere quod neque supra humanam dignitatem est ea quæ sit de rebus per verba declaratio, neque per hæc divinæ naturæ potentia plus auctoritatis habet.

Sed alias quidem nugas quas contra veritatem nugatus est delirus, ut nullum contra dogmata robur habentes silentio præteribo, supervacuum esse iudicans in vanis diutius immorari. Quis enim ita demens et melioribus curis vacuus, ut operam et studium in sermonibus amentibus et insanis perdere velit, et altercari adversus eos qui asserunt nos affirmare quod hominum cura Dei sollicitudine et cura principalior est, et potior auctoritatem habet, et quod negligentiam quæ solutiores animos disturbat, ad illius transferimus providentiam? Hæc ad verbum vox calumniantis nos protulit. Ego autem æquale arbi-

⁴⁹ Exod. ii, 10. ⁵⁰ Gen. xxv, 25. ⁵¹ Gen. xxxviii, 29. ⁵² Gen. xxi, 32-34.

Α μενος. Ἡ δὲ λίαν εὐλαβὴς τῶν σοφῶν τούτων ἐθελο-
θηρσκαία δι' ὧν εἰ δοθεῖη παρὰ ἀνθρώπων εἶναι τοῖς
πράγμασι τὰς φωνάς, τὸ ἀρχηγικωτέρους εἶναι τοῦ
θεοῦ τοὺς ἀνθρώπους κατασκευάζει, ἐλέγχεται μα-
ταία τις οὕσα καὶ ἀνυπόστατος, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ
κατὰ τὸν Μωϋσέα μνημονευθέντος ἡμῖν ὑποδείγμα-
τος. Αὐτῷ γὰρ τῷ Μωϋσῇ τίς ἐθετο τὴν προσγορίαν;
Οὐχ ἡ θυγάτηρ τοῦ Φαραὼ ἐκ τοῦ συμβάντος ἐπονο-
μάσατα; Μωϋσῆς γὰρ τὸ ὕδωρ λέγεται τῇ τῶν Αἰ-
γυπτίων φωνῇ. Ἐπεὶ οὖν κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ
τυράννου, κωλυτὶ τὸ βρέφος ἐνθέντες οἱ γεννησάμενοι
τοῖς ρείθροις ἔδωκαν· οὕτω γάρ τινες τῶν ἱστορικῶν τὰ
κατ' αὐτὸν διηγῆσαντο· ἡ δὲ κατὰ θεῖον βούλημα ὑπὸ
τῆς δίνης τῶν κυμάτων ἐκκυμανθεῖσα προσηνέχθη τῇ
δύτῃ, καὶ εὗρημα τῆς βασιλείδος κατ' ἐκείνην τῷ λου-
τρῷ τὸ σῶμα παιδρυνομένης ἐγένετο, ὡς ἐξ ὕδατος
αὐτῇ τοῦ παιδὸς κτηθέντος, μνημόσυνον τῆς συντη-
χίας λέγεται τῷ παιδί θέσθαι τὸ ὄνομα. Ὁ καὶ αὐτὸς
ὁ θεὸς ἐπὶ τοῦ θεράποντος κεχρησθαι οὐκ ἀπηξίωσεν,
οὐδὲ ἀνάξιον ἔκρινε τὴν τῆς βαρβαρίου κλήσιν ἐπὶ τοῦ
προφήτου κυρίαν ἔασαι· οὕτως πρὸς τοῦτο Ἰακώβ.
τῆς τοῦ συγγόνου πετένης ἐπειλημμένος, πετεριστῆς
ἐκ τοῦ σχήματος ᾧ συναπεκυήθη, προσηγορεύθη.
Εἰς τοῦτο γὰρ φέρειν τοῦ Ἰακώβ τὴν ἐρμηνείαν εἰς
Ἑλλάδα φωνὴν μεταληφθεῖσαν οἱ τὰ τοιαῦτα νενοη-
κότες διδάσκουσιν· καὶ τὸν Φαρὲς ἡ μάτα πάλιν ἐκ
τοῦ περὶ τὸν τόκον συμβάντος ὠνόμασε. Καὶ οὐδεὶς
κατὰ Εὐνόμιον, ὡς ἀρχηγικωτέραν αὐτὴν τῆς τοῦ
θεοῦ ἐξουσίας ἐξηγοῦντι πῶς. Ἀλλὰ καὶ τοῖς πατριάρ-
χαις αἱ μητέρες τὰ ὀνόματα τίθενται· Ρουβὲν, Συμεὼν,
καὶ Λευὶ, καὶ τοῖς καθ' ἑξῆς πᾶσιν ὁμοίως. Καὶ οὐδεὶς
κατὰ τὸν νῦν λογογράφον ἐν τοῖς τότε χρόνοις τῆς θείας προνοίας κηδεμῶν ἀνεφάνη, ὥστε
κωλύσαι διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων θέσεως, ἀρχηγικώ-
τερα τοῦ θεοῦ γενέσθαι τὰ γυναῖκα. Τί δ' ἂν τις τὰ
καθ' ἑκαστον ἐκ τῆς ἱστορίας λέγοι, ὕδωρ ἀντιλογίας,
καὶ τόπον πένθους, καὶ βουνὸν ἀκροδυστιῶν, καὶ γά-
ραγμα βότρου, καὶ ἀγρὸν αἵματος, καὶ τὰ τοιαῦτα
πάντα τῶν ὀνομάτων, θεθέντα μὲν παρὰ τῶν ἀνθρώ-
πων, μνημονευόμενα δὲ πολλάκις καὶ ἐκ προσώπου
τοῦ θεοῦ; Δι' ὧν ἐστὶ μαθεῖν ὡς οὐτε ὑπὲρ τὴν ἀνθρω-
πίνην ἀξίαν ἐστὶν ἡ διὰ ῥημάτων γινομένη κατὰ τῶν
πραγμάτων σημείωσις, οὐτε ἡ τῆς θείας φύσεως
δύναμις διὰ τούτων τὴν μαρτυρίαν ἔχει.

Δ Ἀλλὰ τοὺς μὲν ἄλλους φληνάφους, οὓς κατὰ τῆς
ἀληθείας ἐλήρησεν, ὡς οὐδεμίαν ἔχοντας κατὰ τῶν
δογμάτων ἰσχὺν, ὑπερβῆσομαι, περιττὸν εἶναι χρί-
νων ἐμφιλοχωρεῖν τοῖς ματαίοις. Τίς γὰρ οὕτως
ἄφρων, τίς τῶν σπουδαιοτέρων φροντῖδων, ὥστε τοῖς
ἀνοήτοις τῶν λόγων προσαναλίσκειν τὴν σπουδὴν, καὶ
διαμάχεσθαι πρὸς τοὺς λέγοντας ὅτι ἀρχηγικωτέραν
μὲν καὶ κυριωτέραν ἀποφαίνομεν τὴν τῶν ἀνθρώπων
φροντίδα, τῆς τοῦ θεοῦ κηδεμονίας, τὴν δὲ τοῖς ἀμε-
λεστέροις ἐνοχλοῦσαν ὀλιγωρίαν, εἰς τὴν ἐκείνου με-
ταφερόμεν πρόνοιαν; Ταῦτα ἐπὶ λέξεως ἢ τοῦ δια-
βάλλοντος ἡμᾶς ἔχει φωνή. Ἐγὼ δὲ ἴσον ἡγοῦμαι περὶ
τῶν τοιαύτων σπουδάζειν καὶ γρατῶν ὀνειροῖς ἀπο-

σχολάζειν. Τὸ γὰρ ἐν τύπῳ φθόγγων τινῶν ὄλεσθαι τῇ θεῇ φύσει τὸ τῆς ἀρχῆς καὶ κυριότητος ἀξίωμα διαφυλάσσειν, καὶ τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ δύναμιν ἐν τούτῳ δεικνύειν, ἀμελεῖν τε πάλιν τὸν Θεὸν καὶ ὀλιγωρεῖν τῆς προσηκούσης αὐτῷ προνοίας, ἡμᾶς τε διαβάλλειν, ὅτι τὴν λογικὴν δύναμιν παρὰ τοῦ Θεοῦ λαβόντες οἱ ἄνθρωποι, ἔπειτα κατ' ἐξουσίαν τοῖς λόγοις πρὸς τὴν τῶν πραγμάτων δῆλωσιν κέχρηται, τί ἄλλο ἢ οὐχὶ γραῶδης μῦθος ἢ κραιπαλώντων ἐνείρος τὸ τοιοῦτόν ἐστιν; Ἡ γὰρ ἀληθὴς τοῦ Θεοῦ δύναμις τε καὶ ἐξουσία, καὶ ἀρχὴ καὶ κυριότης κατὰ γε τὸν ἡμέτερον λόγον οὐκ ἐν συλλαβαῖς τὸ εἶναι ἔχει, ἢ οὕτως ἂν εἰς ὁμάτιμον ἔλθοι τῷ Θεῷ πᾶς ὁστισοῦν εὐρετῆς ῥημάτων γινόμενος, ἀλλ' αἰῶνες ἄπειροι, καὶ κόσμου κάλλη, καὶ φωστήρων αὐγαί, καὶ τὰ ἐπὶ γῆς καὶ θαλάττης θαύματα, ἀγγέλων τε στρατιαί, καὶ ὑπερχόσμοιοι δυνάμεις, καὶ εἰ τι ἄλλο κατὰ τὴν ἄνω λῆξιν παρὰ τῆς Γραφῆς εἶναι δι' αἰνιγμάτων ἀκούομεν, ταῦτά ἐστι τὰ μαρτυροῦντα τῷ Θεῷ τὴν ὑπὲρ πάντα δύναμιν. Φωνῆς δὲ ἔχον τοῖς πεφυκόσι φθέγγεσθαι μαρτυρῶν τις, οὐδὲν εἰς τὸν δεδωκότα τὴν φωνὴν ἀσεβήσει· οὐδὲ γὰρ μέγα τι τοῦτο οἰόμεθα, τὸ σημαντικὰς τῶν πραγμάτων ἐξευρίσκειν φωνὰς. Ὁ γὰρ ἡ Γραφή κατὰ τὴν ἱστορικὴν κοσμογένειαν, ἀνθρώπου ὄνομα τῷ καθ' ἡμᾶς ἔθετο πλάσματι, τοῦτον ὁ Ἰωὺ βροτὸν ὀνομάζει, καὶ τινες τῶν ἐξωθεν φῶτα, καὶ μέροπα ἔστροι, ἵνα ἑάσω τὰς κατὰ ἔθνος τοῦτου διαφοράς. Ἀρ' οὖν εἰς Ἰσον ἄγομεν τῷ Θεῷ καὶ τὰς ἐκεῖνων τιμὰς, ὅτι Ἰσον δυναμούσας τῇ τοῦ ἀνθρώπου προσηγορῶν χάκειναι τινὰς ἐξεύρον φωνὰς, δι' ὧν ὁμοίως δηλοῦται τὸ ὑποκειμενον; ἀλλὰ ταύτην μὲν τὴν ματαιολογίαν ἑατέον ἡμῖν, καθὼς προείπον, καὶ τὰς ἐφεστῆς λοιδορίας ἐν οὐδενὸς μέρει θετέον. Ἐν αἷς καταψεύδεσθαι τῶν θείων ἡμᾶς λογίων φησὶ, καὶ κατὰ πᾶσαν ἄδειαν συκοφαντεῖν, τὰ τε ἄλλα πάντα, καὶ αὐτὸν τὸν Θεόν. Μετέλθωμεν δὲ τῷ λόγῳ πρὸς τὰ λειπόμενα.

Deinceps sequuntur convitia pro nihilo sunt reputanda, quibus nos contra divina oracula mentiri autumat, atque omni metu sublato calumniari, aliaque omnia et ipsum Deum. Sed ad reliqua pergamus.

Προτίθῃσι πάλιν τοῦ διδασκάλου ῥῆσιν ἔχουσαν οὕτως· Παραπλησίως δὲ καὶ οὐδὲν ἀλλοιότερον τὴν τῆς ἐπινοίας χρῆσιν παρὰ τοῦ θείου δεδιδάγμεθα λόγον. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, τὴν φύσιν τῆς θεότητος τοῖς ἀνθρώποις παραδελῶν, ἰδιώμασι τισὶ τοῖς θεωρουμένοις περὶ αὐτὸν ἀποσημαίνει ταύτην· θύραν ἐναντὶν λέγων καὶ ἄρτον, καὶ ὁδὸν, καὶ ἀμπελον, καὶ ποιμένα, καὶ φῶς. Τὰ μὲν οὖν ἐφ' ὕψει ῥηθέντα καθ' ἡμῶν παρ' αὐτοῦ ἐπὶ τούτοις (οὕτω γὰρ αὐτὸν ἡ διαλεκτικὴ μάχεσθαι τοῖς ἀντιλέγουσιν ἐδιδάξατο), παριδεῖν οἶμαι πρέπειν, καὶ μηδὲν ἐνδεδόξασθαι, ἀλλὰ τὸ δριμύ τοῦτο καὶ ἀφυκτον ῥῆμα κατεξετάσωμεν, ὥστε εἰς ἀνατροπὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς προτείνεται λόγου. Τίς, φησὶ, τῶν ἁγίων ἐστίν, ὃς κατ' ἐπίνοιαν λέγεσθαι τῷ

¹¹ Gen. i, 26. ¹² Job xiv, 1.

(a) D. Basiliius contra Eunomium, lib. 1.

A tror in talibus studiis et operam ponere ac animalium somniis occupari. Nam in forma sonorum quorundam putare divinæ naturæ principatus et dominationis majestatem conservare, et magnam Dei potentiam in hoc esse positam demonstrare, rursusque nos Deum negligere ac pro nihilo habere ipsi convenientem providentiam, itemque calumniari, quod ratiocinandi facultatem a Deo homines adepti exinde pro arbitrio sermonibus ad rerum declarationem usi sunt, quid aliud hoc est nisi anilis fabula vel ebriosorum somnium? Vera enim Dei virtus et potestas, et principatus et dominatio secundum nostrum sermonem non in syllabis esse habet, vel ita certe ad parem honorem cum Deo venerit quicumque verborum fuerit inventor; sed infinita sæcula, et mundi pulchritudo, et luminarium splendores, et quæ sunt in mari et terra miracula, angelorumque militiæ, et supermundiales virtutes, et si quid est aliud quod in superna sede a Scriptura per ænigmata audimus, hæc sunt quæ testificantur Deo quæ est supra omnia virtutem. Vocis autem sonum his qui naturaliter loquuntur qui attribuit, nihil in eum qui vocem dedit impie dicit; neque enim magnum aliquid putamus, nempe significativas rerum voces excogitare. Cui enim Scriptura secundum historicam mundi creationem humano huic figmento ἀνθρώπου hominis nomen indidit ¹¹, hunc Job βροτὸν, mortalem nominat ¹², et quidam externi φῶτα, quasi dicas hominem loquentem et alii μέροπα id est, diversilinguem, vel diversam et articulata vocem habentem, ut omittam secundum singulas gentes hujus nominis differentias. Num igitur adæquamus Deo etiam illorum honores, quia æquivalentes hominis appellationi etiam illi voces invenerunt, quibus similiter declaratur subjectum? Sed hæc vaniloquentia omittenda est nobis, sicut prædixi, et quæ

Proponit rursus magistri verba quæ ita se habent: (a) *Persimiliter autem et non diversiori modo commentationis usum ex verbo divino docti sumus. Dominus noster Jesus Christus naturam deitatis hominibus declarans, proprietatibus quibusdam quæ in ipso peculiariter spectantur, hanc designat: ostium seipsum dicens, et panem, et viam, et vilem, et pastorem, et lucem. Quæ igitur per contumeliam contra nos ab ipso ob hæc dicta sunt (sic enim ipsum dialectica contradicentibus decertare docuit) despiciere arbitror decere, et nihil ad juveniles amentias subvertari. Sed hoc acre verbum et inevitabile examinemus, quod ad eversionem nostri sermonis protendit. Quis sanctorum, inquit, est, qui per commentationem hæc nomina Domino attribui testetur? Quis autem prohibet, ad ipsum hercle dixerim,*

blasphemum esse judicans in commentatione spectare nomen usum? Si enim quia dictum non est, id argumentum esse asserit, quod sit prohibitum, etiam quia vetitum non est, id signum concessum esse procul dubio assentietur. His nominibus Dominus nominatur, an etiam hæc negabit Eunomius? Sed si neget has de Christo voces esse dictas, sine pugna vicimus. Quænam enim illustrior fiat victoria quam quæ demonstret adversarium Deo rebellare, quia divinas Evangelii voces irritas facit et pervertit? Quod si vere confitetur Christum his nominibus appellari, dicat modum quo pie Unigenito accommodantur hæc nomina. Num naturæ ejus lapidem esse indicem definit? num essentiam ipsius per asciam sive securim intellexit? num per ostium Unigeniti deitatis proprietas significatur, vel per unumquodque aliorum (ne multam turbam sermoni inferamus omnia recensentes nomina) non natura Unigeniti unumquodque horum nominum est, non deitas, non essentiæ proprietas? Verumtamen his nominibus vocatur, et appellatio aliquid proprium in se continet. Nihil enim otiosum, nihil quod non significet, in divinis vocibus pium est et sanctum existimare. Ergo rationem dicat si aspernatur, nempe secundum commentationem dici, unde hæc nomina Christo congruunt. Nos quidem dicimus quod, cum multiformiter Dominus humanæ vitæ providcat, quæque beneficii species per unumquodque talium nominum congruenter dignoscitur, providentia et operatione quæ in ipso spectatur, in nominis formam transeunte. Nomen autem hujusmodi dicitur mentis excogitatione sive commentatione nominari. Quod si hoc adversariis non placet, quomodo cuique videatur, sic se habeat. Sed his quæ dicuntur adversatur, qui nominum quæ in Scripturis Deo attribuuntur, rudis est et ignarus. Si enim divinas voces didicisset, utique nosset quod etiam maledictum et peccatum, et juvenca æstro percita, et catulus leonum, et ursæ dubia, et pardalis, et quæ ejusmodi secundum diversas commentationes a Scriptura Dominus dicitur: per quæ nomina sancti et præstantes viri scopum notionis, in quem directo aspiciabant, clare explanant. Etiam si passim usurpata videantur quodammodo hæc nomina, secundum promptam et tritam significationem, quæ quidem singula nisi quis per commentationem in Deo pie dici concesserit, non pura erit dictio ab impia suspicione. Ac prolixum quidem esset omnium repræsentare et denudare sive aperire sensum, quomodo hæc etiam vulgo usurpata sunt secundum communem existimationem ex prompta significatione, quoniam ratio commentationis pietati Dei nomina conciliat. Sed ad ea quæ deinceps sequuntur, progrediamur.

Kursus repetito sermone, ejusmodi nomina in Domino dicuntur, nec eorum quisquam qui in divinitus inspiratis Scripturis versatus fuerit, inficias ibit, hæc dici. Quid igitur, num ipsius naturæ significativas voces definiunt? Ergo, inquit, multi-

A Κυρίῳ ταῦτα μαρτυρεῖ τὰ ὀνόματα; Τίς δὲ ἀπαγορεύει, πρὸς αὐτὸν εἰποιμ' ἂν, βλάσφημον εἶναι κρίνων τὸ ἐν ἐπινοίᾳ θεωρεῖν τῶν ὀνομάτων τὴν χρῆσιν; Εἰ γὰρ τὸ οὐ μὴ εἰρῆσθαι τοῦ κεκωλύσθαι λέγει τεκμήριον εἶναι, καὶ τὸ μὴ κεκωλύσθαι τοῦ συγχωρηθῆσθαι σημεῖον εἶναι πάντως συνθήσεται. Ὑπομάζεται τοῖς ὀνόμασι τούτοις ὁ Κύριος, ἢ καὶ περὶ τούτων ἔξαρνος ὁ Εὐνόμιος γίνεται; Ἄλλ' εἰ μὲν ἀρνείται τὸ λέγεσθαι ταύτας ἐπὶ Χριστοῦ τὰς φωνάς, ἀμαχητὶ κεκρατήκαμεν. Τίς γὰρ ἂν περιφανέστερα γένηται νίκη τοῦ δεξιᾶ φανερώς θεομαχοῦντα τὴν ἀντικείμενον, διὰ τοῦ τὰς θείας τοῦ Εὐαγγελίου φωνὰς παραγράφεσθαι; Εἰ δὲ ἀληθῶς ὁμολογεῖ ταῦτα τὸν Χριστὸν ὀνομάζεσθαι, λεγέτω τὸν τρόπον καθ' ὃν εὐσεβῶς ἐφαρμόζεται τῷ Μονογενεῖ Θεῷ τὰ ὀνόματα. Μὴ τῆς φύσεως αὐτοῦ τὸν λίθον ἐνδεικτικῶς διορίζεται; Μὴ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ διὰ τῆς ἀξίτης ἐνόησεν; Μὴ διὰ τῆς θύρας ἢ τῆς θεότητος τοῦ Μονογενοῦς ἰδιότητος σημαίνεται, ἢ δι' ἐκάστου τῶν αἰώνων (ἵνα μὴ πολὺν ἐπάγωμεν ὄχλον τῷ λόγῳ πάντα καταλέγοντες τὰ ὀνόματα), οὐ φύσιν τοῦ Μονογενοῦς ἕκαστον τούτων τῶν ὀνομάτων ἐστίν, οὐ θεότης, οὐκ οὐσίας ἰδιώμα; Ἀλλὰ μὴν ὀνομάζεται ταῦτα. καὶ ἡ κλήσις τοῦ κύριον ἔχει. Οὐδὲν γὰρ ἄργον καὶ ἀσημαντὸν ἐν ταῖς θείαις φωναῖς εὐαγέες ἐστὶν δεσθαι. Οὐκοῦν εἰπάτω τὸν λόγον εἰ ἀθετεῖ τὸ κατ' ἐπινοίαν λέγεσθαι, πόθεν ἐφαρμόζεται ταῦτα τῷ Χριστῷ τὰ ὀνόματα. Ἡμεῖς μὲν γὰρ τοῦτο φεμεν, ὅτι, πολυειδῶς τοῦ Κυρίου τῆς ἀνθρωπίνης προνοούτος ζωῆς, ἕκαστον εὐεργεσίας εἶδος δι' ἐκάστου τῶν τοιούτων ὀνομάτων καταλλήλως γνωρίζεται, τῆς θεωρουμένης αὐτῷ προνοίας καὶ ἐνεργείας εἰς ὀνόματος τύπον μεταβαίνουσης. Τὸ δὲ τοιοῦτον ὄνομα παρ' ἡμῶν ἐπινοία λέγεται ὀνομάζεσθαι. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο φίλον τοῖς ἀντιλέγουσιν, ὅπως ἂν τῷ δοκῇ, ἐχέτω. Ἄλλ' ἀντιλέγει τοῖς λεγομένοις ὁ τῶν γραφικῶν ὀνομάτων ἀνήκοος. Εἰ γὰρ πεπαίδευτο τὰς θείας φωνάς, ἔγνω πάντως ἂν ὅτι καὶ κατάρτα καὶ ἀμαρτία, καὶ παροιστρῶσα δάμαλις, καὶ σκύμνος λεόντων, καὶ ἄρκτος ἀπορουμένη, καὶ πάρδαλις, καὶ τὰ τοιαῦτα κατὰ διαφόρους ἐπινοίας παρὰ τῆς Γραφῆς ὁ Κύριος λέγεται. τῶν ἁγίων τε καὶ διαφόρων ἀνδρῶν τὸν σκοπὸν τοῦ νοήματος, πρὸς ὃν ἀφώρων, εὐθυβόλως τοῖς ὀνόμασι τούτοις διετρανοῦντων.

D Εἰ δὲ καὶ διαβεβλησθαι ταῦτα δοκεῖ πως κατὰ τὴν πρόχειρον ἐνδεξιὴν τὰ ὀνόματα, ὥστε ἕκαστον εἰ μὴ κατὰ τινὰ τίς ἐπινοίαν εὐαγῶς ἐπιλέγεσθαι τῷ Θεῷ συγχωρήσειεν, οὐ καθαρῶς τῆς ἀσεβείας ὑπονοίας ἢ λέξις. Καὶ μακρὸν ἂν εἴη περὶ πάντων περιστῆναι τε καὶ ἀπογομνοῦν τὴν διάνοιαν, πῶς ταῦτα καὶ διαβεβληθῇ κατὰ τὴν κοινὴν ὑπόληψιν ἐκ τῆς προχείρου ἐμφάσεως, καὶ ὁ τῆς ἐπινοίας λόγος οἰκτιροῖ τῇ εὐσεβείᾳ τοῦ Θεοῦ τὰ ὀνόματα. Ἀλλὰ πρὸς τὸ συνεχὲς τῆς ἀκολουθείας προέλθωμεν.

Πάλιν ἐπαναλαβόντες τὸν λόγον, λέγεται τὰ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων ἐπὶ τοῦ Κυρίου, καὶ οὐκ ἂν τις ἀντίποι τῶν καθωμιληκῶν ταῖς θεοπνεύστοις Γραφαῖς ταῦτα μὴ λέγεσθαι. Τί οὖν ἄρα αὐτῆς τῆς φύσεως σημαντικὰς φωνὰς διορίζεται; Οὐκοῦν πολυειδῶς τινα

φησί, τὴν θεϊαν φύσιν, καὶ πολυσύνθετον κατὰ τὰς A
 διαφοράς τῶν ἐν τοῖς ὀνόμασι σημαυνομένων, τὸ ποι-
 κίλον ἐνδεικνυμένην. Οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ τοῦ ἄρτου καὶ
 τοῦ λέοντος σημασία, οὐδὲ θύρας τε καὶ δαμάλεως,
 οὐδὲ ἀξίνης καὶ ὕδατος, ἀλλ' ἐκάστου τῶν ὀνομάτων
 ἴδιόν ἐστιν ὁρισμὸν ἀποδοῦναι. κατ' οὐδὲν ἐπικοινων-
 οῦντα τοῖς ἄλλοις. Οὐκοῦν φύσιν μὲν οὐ σημαίνου-
 σιν· ἄκυρον δέ τις καὶ ἀσήμαντον εἶπεῖν τὴν κλήσιν
 τῶν ὀνομάτων, οὐκ ἂν τολμήσειεν. Εἰ τοίνυν λέγεται
 μὲν, οὐ κατὰ φύσιν δὲ, πᾶν δὲ τὸ παρὰ τῆς Γραφῆς
 λεγόμενον κύριον πάντως ἐστὶ καὶ προσφωρῶς ἐπιλέ-
 γεται, τίς ἕτερος ὑπολείπεται λόγος τοῦ ἀρμολζόντως
 τῷ Μονογενεῖ Θεῷ τὰς τοιαύτας τετάχθαι φωνάς,
 πλὴν τοῦ κατ' ἐπίνοιαν τρόπου; Ἀλλ' οὐ γὰρ ὅτι πρὸς
 τὸ ποικίλον τῶν ἐνεργειῶν κατὰ διαφορούς σημασίας
 ὀνοματοποιεῖται τὸ θεῖον, ὅπως ἂν νοήσωμεν οὕτως B
 ὀνομαζόμενον. Τί οὖν λυμαίνεται τοῖς εὐσεβεστέροις
 ἡ τοῦ νοῦ ἡμῶν πρὸς τὴν κατανόησιν τῶν γινομένων
 ἐνεργεῖα, ἣν ἡμεῖς μὲν ἐπίνοιαν λέγομεν. Εἰ δέ τις
 ἕτερόν τι καλεῖν ἐθέλοι, οὐ διοισόμεθα. Ἀλλ' οὐ με-
 θίησι, καθάπερ οἱ δεινοὶ τῶν ἀγωνιστῶν, τὴν ἄφρυκτον
 ταύτην καθ' ἡμῶν λαθόν, καὶ φησιν οὕτως κατὰ λέ-
 ξιν, ὅτι Ταῦτα δι' ἐπινόιας ἀνθρωπίνης ἐστὶ τὰ
 ἐνέματα, καὶ κατ' ἐπίνοιαν λέγεται τινῶν, ἃ οὐ-
 δεὶς ἀποστόλων οὔτε τῶν εὐαγγελιστῶν ἐδίδαξε.
 Καὶ μετὰ τὴν ἀμαχον ταύτην ἐπιχειρήσιν, ἐπιφέρει
 τὴν ἱερὰν ἐκείνην φωνήν, τῇ πεπαιδευμένῃ τὰ τοιαῦτα
 φωνῇ τὴν δυσώδη πάλιν καθ' ἡμῶν λοιδορίαν ἐκ-
 πύων. Τοιγάρτοι φησὶ τὴν ἐξ ἀναλογίας ὁμωνυμίαν
 προσφέρειν εἰς ἀνθρωπίνην ἐπίνοιαν, ψυχῆς ἔργον τὸν C
 μὲν ἐρῶμενον νοῦν κατὰ δίκην παρηρημένης, ἀρ-
 ζώσῃ δὲ διανοίᾳ καὶ πεφωρημένῃ τινὶ συνθεσίᾳ
 τοῦ τοῦ Κυρίου λόγους ἐπισκοπούσης. Βαβαὶ τῆς
 διαλεκτικῆς ἀποδείξεως, ὡς τεχνικῶς ὁ λόγος αὐτῷ
 πρὸς τὸν σκοπὸν συμπερίσπινται; Τίς ἂν ἔτι συσταῇ
 τῷ κατ' ἐπίνοιαν λόγῳ; Τοσαύτης ὁσμῆς ἐκ τοῦ
 στόματος αὐτοῦ τοῖς ἐπιχειροῦσι τι λέγειν προχομέ-
 νης; Ἄρ' οὖν ἀφεκτέον καὶ ἡμῖν διὰ τοῦτο τοῖς
 ἐπιχειροῦσι τι λέγειν τῆς πρὸς αὐτὸν τοῦ λόγου συν-
 εξετάσεως, ὡς ἂν μὴ καθ' ἡμῶν τὴν ἀμάραν ταύτην
 τῆς λοιδορίας ὑποκινήσειεν, ἢ μικροψύχων ἐστὶ τὸ
 πρὸς τὰς νηπιώδεις παραφροσύνας ἀντιτραχύνεσθαι.
 Οὐκοῦν συγχωρητέον τῷ ὑφ' ἡμῶν κεχρησθῆναι πρὸς τὸ
 δοκοῦν τῷ τρόπῳ. Ἐπαναληπτέον δὲ τὸν ἐκείνου
 λόγον, ὡς ἂν κάκεῖθεν γένοιτο συμμαχία πρὸς τὴν D
 ἀλήθειαν.

deliria contra exasperari. Ergo contumelioso convitiatori concedendum est, pro libidine uti suo modo. Resumendus est autem illius sermo, ut etiam illinc veritati feratur auxilium.

Ἀναλογίας ἐμνήσθη, καὶ τὴν ἐκ ταύτης ὁμωνυ-
 μίαν ἐνόησε. Πόθεν ταῦτα μαθὼν, καὶ παρὰ τίνος τὰ
 ῥήματα; Μωϋσῆς οὐκ εἶπε, προφητῶν καὶ ἀποστό-
 λων οὐκ ἤκουσεν, εὐαγγελιστὰς τὰς τοιαύτας φωνάς
 σεσιγήκασιν, οὐδεμίαν ἐστὶ Γραφῆς ταῦτα διδασκού-
 σης μαθεῖν. Πόθεν οὖν αὐτῷ τὸ οὕτως εἶπεῖν; Ἄρ'
 οὐκί τῆς τοῦ εἰπόντος διανοίας εὐρημα, ὁ τοιοῦτος
 λόγος ἐστίν, ὁ τὴν ποικίαν τοῦ νοήματος σημασίαν
 ἀναλογίαν προσσαγορεύων. Πῶς οὖν οὐ συνήσιν οἱς
 πολεμεῖ, τοῖς συμμάχοις πρὸς τὸν πόλεμον χρώ-
 μενος; Πολεμεῖ δὲ κατ' ἐπίνοιαν λόγῳ αὐτῆς, διὰ

formem quamdam divinam naturam, multiplicem-
 que secundum differentias significatorum quæ sunt
 in his nominibus quod varium est demonstrantem.
 Non enim eadem panis et leonis significantia, ne-
 que ostii et vitulæ, neque ascie et aque, sed cui-
 usque nominis propria definitio reddenda est, quæ
 nulla in re aliis convenire possit. Ergo naturam
 quidem non significant, impropriam autem et nihil
 significantem nominum appellationem dicere non
 ausus fuerit. Si itaque dicuntur quidem, non au-
 tem secundum naturam, quidquid autem a Scriptura
 dicitur, proprium est omnino et naturæ conve-
 nienter dicitur: quænam igitur alia relinquitur
 ratio cur ejusmodi voces Deo Unigenito congruenter
 attributæ sint, præter modum qui dicitur secun-
 dum commentationem? Perspicuum enim est quod
 pro varietate operationum secundum differentes
 significantias Deus nominatur, ut intelligamus eum
 sic nominatum. Quid igitur piis mentibus nocet
 nostri intellectus operatio ad cognitionem eorum
 quæ sunt, quam nos quidem ἐπίνοιαν dicimus, id
 est commentationem? Quod si quis aliter velit vo-
 care, non refragabimur. Sed non remittit, quem-
 admodum vehementer certatores ineluctabilem
 hanc contra nos ansam et prehensionem et dicit
 sic ad verbum, quod *Hæc per commentationem hu-
 mana sunt nomina et per commentationem quorum-*
dam dicuntur, quæ nullus apostolorum neque evan-
gelistarum docuit. Et post hanc inexpugnabilem
 aggressionem, sacram illam infert vocem, erudita
 ad hæc voce fetidum contra nos convitium expuens.
 Nam, inquit, homonymiam ex aliqua analogia
 desumptam in medium proferre ad stabiliendam
 humanam hanc commentationem, animi opus est,
 mente quidem valida in judicio spoliati, infirma
 vero intelligentia et deprehensa quadam consue-
 tudine Domini sermones explorantis. Papæ! quæ-
 nam hæc dialectica demonstratio? siccine artifi-
 ciose ei ratio ad scopum concluditur? Quisnam
 amplius probare voluerit sermonem commentatio-
 nis, tam gravi odore ex ore ejus in eos qui ali-
 quid dicere aggrediuntur, profluente? Quin etiam
 nobis propterea aliquid dicere aggredientibus, ab-
 stinendum est ab examinando et discutiendo ejus
 sermone, ne contra nos cloacam convitii commo-
 veat, vel ne pusilli animi esse videatur ad puerilia

convitiatori concedendum est, pro libidine uti suo modo.

Analogiæ meminit, et ex ea homonymiam, sive no-
 minis communionem novit. Unde didicit et a quo
 verba hæc? Moses non dixit, prophetas et apostolos
 his vocibus utentes non audivit, evangelistæ tales
 voces silentio involvunt, neque ex ulla Scriptura
 hæc docente licet percipere. Unde igitur accidit ei
 sic dicere? An non inventum intelligentiæ ejus qui
 eum protulit, talis est sermo, qui talem quamdam
 notionis significantiam analogiam appellat. Quo-
 modo igitur non intelligit quos oppugnat his
 auxiliatoribus ad bellum uti? Bellum autem gerit ipse

contra sermonem, qui est secundum commentationem, per sermones qui sunt commentationis, non oportere per commentationem aliquid dicere dum astruit. Sed nullus, inquit, sanctorum hoc docuit. Tu vero in quem veterum referre potes ἀγεννησίας vocem, et quod tale nomen de Dei essentia prædicatur, imo vero ipsum inginitum est essentia? An tibi quidem licet, in quibus aliquid impium concludendum est, placentes voces innovare et excogitare? si autem aliquid ad impietatis eversionem ab alio dicatur, contradicenti hanc potestatem auferre, sævæ tyrannidis reus deprehensus fueris, si hanc tibi ipsi potestatem vindices, ut quæ in aliis prohibes, hæc facere soli tibi licere existimes, et quæ ipse pro licentia audes, ab his alios arcere. Quasi per edictum abrogas hæc per excogitationem dici de Christo nomina, quia nullus sanctorum oportere sic dici edixerit. Quomodo igitur per inginiti vocem velut legem promulgas de verborum rectitudine, ut ea sola proferrantur quæ a Deo inspiratus sermo Scripturæ exposuerit? Ex tuis igitur scriptis inginiti nomen delendum est, quia nullus sanctorum vocem hanc auctoritate sua probavit; sed propter intellectum qui huic vocabulo subest, dictionem approbas. Nos simili modo propter sensum in ea inclusum, vocem hanc ἐπινοίας, id est *commentationis* admisimus, vel duo ex usu eximemus, vel neutrum horum, quia, si fiat, per utraque vincemus. Nam si penitus dictio ἀγεννησίας silentio obruatur, omnis adversariorum contra veritatem vox exstincta est. Atque Unigenito Deo gloria ab omnibus effulgebit, quia nullum erit nomen ex contraria oppositione, quod Domini majestatem imminuat. Si ambo maneant, et sic nobiscum vincet veritas, ad ἐπινοίαν, id est, *commentationem*, ex essentia translato ἀγεννησίας nomine. Sed quandiu ex suis scriptis inginiti vocem non eximit, seipsum abhortetur qui nos lacessit Phariseus, ne prius ad nostram festucam perspiciat, quam trabem sibi incumbentem et molestam ex oculis ejiciat¹⁶. Sed Deus, inquit, et infirmis eorum quæ in terra existunt, pretiosissima tribuit nomina, non dignitatum æqualitatem impertitus, et principalissimis vilissima, non tamen ex nominibus coillata naturali vilitate. Hæc ad verbum dicta sunt, sicut ab ipsis, sic a nobis descripta sunt. Si aliquam in profundo abstrusam habet intelligentiam quæ nos fugiat, dicant qui comprehenderunt ea quæ longius absunt a nostro conspectu, qui initiati sunt et edocti intimam istam, et ineffabilem initiationem. Quod si nihil amplius his quæ in promptu intelliguntur interpretantur, haud scio utros alteris miserabiliores reputaverim, an eos qui talia dicunt, an eos qui aures talibus præbent. Infirmissimis, ait, terrestrium pretiosissima tribuit nomina, non simul dignitatum æqualitatem largitus.

¹⁶ Matth. vii, 5. sqq.

Α τῶν τῆς ἐπινοίας λόγων. τὸ μὴ δεῖν κατ' ἐπινοίαν τι λέγειν κατασκευάζων. Ἄλλ' οὐδεὶς, φησὶ, τοῦτο τῶν ἁγίων ἐδίδαξεν. Σὺ δὲ εἰς τίνα τῶν ἀρχαίων ἀναφέρειν ἔχεις τὴν τῆς ἀγεννησίας φωνήν, καὶ ὅτι αὐτῆς κατηγορεῖται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τῆς οὐσίας, μᾶλλον δὲ αὐτὸ ἐστὶν ἀγέννητον ἢ οὐσία; Ἡ σοὶ μὲν ἔστιν ἐν οἷς ἂν μέλλῃ τι τῶν ἀσεβῶν συμπεραίνεσθαι, καὶ νοτομεῖν τε καὶ παρευρίσκειν τὰς ἀρεσκούσας φωνάς; εἰ δέ τι πρὸς τὴν τῆς ἀσεθείας καθάρσειν παρ' ἐτέρου λέγοιτο, παραιρεῖσθαι τῆς ἐξουσίας τὸν ἀντιλέγοντα, μεγάλης τ' ἂν εἴης τυραννίδος ἐπειλημμένος, εἰ ταύτην σεαυτῇ τὴν ἐξουσίαν κρατύνεις, ὡς ἅπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων κωλύεις, σοὶ ταῦτα ποιεῖν ἐξεῖναι μόνῳ, καὶ ἅπερ αὐτὸς κατ' ἐξουσίαν τολμᾷ, τούτων ἀπειργεῖν τοὺς ἄλλους. Διὰ προστάγματος ἀθετεῖς τὸ κατ' ἐπινοίαν λέγεσθαι ταῦτα τῷ Χριστῷ τὰ ὀνόματα, ὅτι μηδεὶς τῶν ἁγίων τὸ δεῖν οὕτω λέγεσθαι διετάξεται. Πῶς οὖν τῇ τοῦ ἀγεννήτου φωνῇ νομοθετεῖς τῶν βημάτων ὁρθότητας, τὸ μόνον ἔκείνα φθέγγεσθαι ἅπερ ἂν ὁ Θεὸς πνευστος λόγος τῆς Γραφῆς ὑφηγήσῃται; Ἐξαλειπτέον ἂν εἴη τῶν συγγραμμάτων σου, τὸ ἀγέννητον ὄνομα, μηδενὸς τῶν ἁγίων τὴν φωνήν ταύτην θεσμοθετήσαντος· ἀλλὰ διὰ τὸν ἐγκείμενον τῷ προσημασίᾳ τούτῳ νοῦν παραδέχῃ τὴν λέξιν. Καὶ ἡμεῖς ὡσαύτως διὰ τὴν ἐγκειμένην ἔννοιαν, τὴν φωνήν τῆς ἐπινοίας παρεδεξάμεθα. Οὐκ οὖν ἡ τὰ δύο τῆς χρήσεως ἐξαίρεσιν, ἢ οὐθ' ἕτερον· ὅτε δ' ἂν γένηται τούτων, δι' ἐκατέρων νικησόμεν. Σιωπηθείσης μὲν γὰρ καθόλου τῆς ἀγεννησίας, πᾶσα συγκατεσθέρθη τῶν ἐναντίων ἢ κατὰ τῆς ἀληθείας φωνῇ, καὶ πρέπουσα τῷ Μονογενεῖ Θεῷ δόξα παρὰ πάντων ἐκλάμψει, μηδενὸς ὄντος ὀνόματος τοῦ ἐξ ἀντιδιαίρέσεως τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κυρίου κατασμιχρύνοντος. Εἰ δὲ μένοι ἀμφοτέρα, καὶ οὕτως ἐπικρατήσει μεθ' ἡμῶν ἡ ἀληθεία, εἰς τὴν ἐπινοίαν ἐκ τῆς οὐσίας μετατεθέντος τοῦ τῆς ἀγεννησίας ὀνόματος. Ἄλλ' ἕως οὐκ ἐξαίρει τῶν ἰδίων λόγων τὴν τοῦ ἀγεννήτου φωνήν, νουθετήσάτω ἑαυτὸν καθ' ἡμᾶς Φαρισαῖος, μὴ πρότερον πρὸς τὸ ἡμέτερον διαδιέπειν κάρφος, πρὸς τὴν ἐγκειμένην αὐτῷ δοκὸν ἀποβαλεῖν τῶν ὀμμάτων. Ἄλλ' ὁ Θεὸς, φησὶ, καὶ τοῖς ἀσθενεστάτοις τῶν περὶ γῆν τιμιωτάτων μεταδίδωκεν ὀνόματα, μὴ συμμεταδούς τῆς τῶν ἀξιωματικῶν ἰσομοιρίας, καὶ τοῖς κυριωτάτοις, τῶν εὐτελεστάτων, μὴ συμπερομένης ὑπὸ τῶν ὀνομάτων τῆς φυσικῆς εὐτελείας. Ταῦτα κατ' αὐτὴν εἴρηται τὴν λέξιν, οὕτω παρ' αὐτῶν ὡς παρ' ἡμῶν ἀναγράφεται. Εἰ μὲν τίνα κατὰ τὸ βᾶθος ἐγκεχυμένην ἔχει διάνοιαν τὴν ἡμᾶς διαφεύγουσαν, λεγέτωσαν οἱ κατειληφότες τὰ πόρρω τῆς ἡμετέρας ἐπόψεως, οἱ μεμνημένοι παρ' αὐτοῦ τὴν ἐσωτερικὴν τε καὶ ἀπόρρητον μύτην. Εἰ δὲ πλέον οὐδὲν τῶν ἐκ τοῦ προχείρου νοουμένων διερμηνεύουσιν, οὐκ οἶδα ποτέρους ἂν τις ἐλασνότερους τῶν ἐτέρων λογίσαιτο, τοὺς τὰ ταιαῦτα λέγοντας, ἢ τοὺς τὰς ἀκοῆς τοῖς τοιοῦτοις ὑπέχοντας. Τοῖς ἀσθενεστάτοις, φησὶ, τῶν περὶ γῆν, τῶν τιμιωτάτων μεταδίδωκεν ὀνόματα, μὴ μεταδούς τῆς τῶν ἀξιωματικῶν ἰσομοιρίας.

Ὅνκοῦν σκοπήσωμεν τὴν τῶν εἰρημένων διάνοιαν· Ἀ
Τὰ δὸσθερέστατα, φησὶ, ψιλῆς ἀξιούνται τῆς τῶν
τιμῶν προσηγορίας, οὐκ ὅντι τὴν φύσιν ἅπερ
κατονομάζεται. Καὶ τοῦτο ἔργον εἶναι λέγει Θεοῦ,
τὸ διαφεύδουσα τῇ τιμιωτέρᾳ κλήσει τὴν χείρονα
φύσιν, καὶ τὸ ἐμπαλιν τὰς ἀτιμωτέρας φωνὰς τοῖς
κατὰ φύσιν προέχουσι τὸν Θεὸν ἐφαρμόζειν λέγει,
μὴ συμμετατιθεμένης τῇ κλήσει τῆς φύσεως. Ὡς
δ' ἂν μάλιστα καταφανὲς ἡμῖν τὸ λεγόμενον γένοιτο,
ἐπ' αὐτῶν δευχθήσεται τῶν πραγμάτων ἡ ἀτοπία.
Ἐἴ τις τὸν διὰ πάσης ἀρετῆς εὐδόκιμον, ἀκόλαστον
λέγοι· ἢ ἀναστρέψας, τὸν ἴση κακίᾳ διαβεβλημένον,
ἀγαθὸν εἴποι καὶ κόσμιον· ἄρα σωφρονεῖν ὁ τοιοῦτος,
ἢ τίνα τῆς ἀληθείας ἔχειν φροντίδα παρὰ τοῖς νοῦν
ἔχουσι νομισθῆσεται, ἐνηλλαγμένους πρὸς τούναντιον
τὰς προσηγορίας ποιούμενος, μὴ συμμαρτυρούσης
τῇ σημασίᾳ τῶν ὀνομάτων τῆς φύσεως; Ἐγὼ μὲν
οὐκ οἶμαι. Ταῦτα τοίνυν περὶ τοῦ Θεοῦ γίνεσθαι φη-
σιν οὗτος, ὃ οὔτε ταῖς κοιναῖς τῶν ἐννοιῶν, οὔτε
ταῖς γραφικαῖς μαρτυραῖς συμβαίνει. Ἐν μὲν γὰρ
τῇ κατὰ τὸν βίον ἡμῶν συνθεσίᾳ, μόνων τῶν ἐκ μέ-
θης ἢ φρενίτιδος παραπαιόντων ἐστὶ, τὸ διαπλανᾶ-
σθαι πρὸς τὰ ὀνόματα, καὶ μὴ κατὰ τὸ σημαίνον
τοῖς ἐπὶ τῶν πραγμάτων κεχρησθαι φωναῖς, ἀλλὰ
κῦνα μὲν λέγειν, ἂν οὕτως ἔχῃ, τὸν ἄνθρωπον· κυνὶ
δὲ πάλιν ἐφαρμόζειν ἀνθρώπου προσηγορίαν. Ἡ δὲ
θεία Γραφή τοσούτον ἀπέχει τοῦ τῇ συγγύσει ταύτῃ
συντιθέσθαι, ὥστε καὶ φανερώς ἐστὶ τῆς προφητείας
ἐπὶ τοῦτοις σχετλιαζούσης ἀκούειν. Οὐαὶ ὁ λέγων,
φησὶ, τὸ φῶς σκότος, καὶ τὸ σκότος φῶς, ὁ τι-
θεὶς τὸ πικρὸν γλυκὺν, καὶ τὸ γλυκὺν πικρὸν. Πρὸς
τί τοίνυν βλέπων τὴν ἀτοπίαν ταύτην προσμαρτυρεῖν
αἰεταὶ δεῖν τῷ ἰδίῳ Θεῷ; Εἰπάτωσαν οἱ μυσταγωγῆ-
θέντες παρ' αὐτῷ τὰ ἀπόρρητα, τί τῶν περὶ γῆν
ἁσθενέστατον κρίνουσιν, ὃ ταῖς τιμιωτάταις τῶν
ἐπωνυμιῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ σεμνύνεται. Ἀσθενέστατα
τῶν ὄντων τὰ τοιαῦτα τῶν ζώων ἐστίν, οἷς ἡ γένεσις
ἀπὸ σφύεως ἄγρων τὴν ὄψιν αὐτῶν ἔχει. Τιμιώτατα δὲ
τῶν ὄντων ἀρετὴ τε καὶ ἀγιότης, καὶ εἴ τι φίλον τῷ
Θεῷ. Ἀρ' οὐν μυῖαι, καὶ κνίπες, καὶ βάτραχοι, καὶ
οἷς ἐκ κέρπου ἡ γένεσις, ταῦτα τῇ τοῦ ἁγίου, καὶ τῇ
τῆς ἀρετῆς ἐπωνυμίᾳ τετίμηται, ὥστε σεμνύνεσθαι
μὲν τοῖς τιμίῳ τῶν ὀνομάτων, μὴ συμμετέχειν δὲ
τῆς τῶν ἀξιωματῶν ἰσομοιρίας, καθὼς φησιν ὁ Εὐ-
νόμος. Ἀλλ' οὕτω τὸ τοιοῦτον ἠκούσαμεν, ὅτι τὰ
ἀσθενῆ ταῦτα ταῖς μεγαλοφυσέστεραις τῶν προσηγο-
ρίων κατωνόμασται, ἢ ὅτι τὸ μέγα τῇ φύσει καὶ τί-
μιον, τῇ ἐνὸς τούτων καθυδρίσθαι προσηγορίᾳ. Δί-
καιος ἦν ὁ Νῶε, φησὶν ἡ Γραφή, πιστὸς Ἀβραάμ,
καὶ παῖς Μωϋσῆς, καὶ σοφὸς Δανιὴλ, καὶ σώφρων
ὁ Ἰωσήφ, καὶ ἀμειψτός Ἰώδ, καὶ μακροθυμίαν
κωλυθῶς ὁ Δαβὶδ. Εἰπάτωσαν τοίνυν, εἴ πη τού-
των ἕκαστος ἐκ τῶν ἐναντίων τὰς ἐπωνυμίας ἔσχεν,
ἢ καὶ ἐπὶ τῶν πρὸς τὸ χεῖρον μαρτυρουμένων, οἷον
Νάβαλ ὁ Καρμηλῖος, καὶ Φαραὼ ὁ Αἰγύπτιος, καὶ
Ἀβιμέλεχ ὁ Ἀλλόφυλος, καὶ πάντες οἱ ἐπὶ κακίᾳ
μνημονεύόμενοι, εἰ ταῖς δεξιωτέραις τῶν ἐπωνυμιῶν

Ergo dictorum sensum consideremus. *Infirmis-*
sima, inquit, digna censentur exili honorabilium
appellatione, cum non sint natura sicut nominantur.
Ac Dei opus hoc esse ait, appellatione honorabilior
naturam deteriorementem ementiri, ac rursus voces
minus honorabiles, natura præstantioribus Deum
attribuere dicit, natura per appellationem minime
immutata. Ut autem quod dicitur, maxime per-
spicuum nobis fiat, in ipsis rebus demonstrabitur
absurditas. Si quis omni virtutis laude cumulatam,
intemperantem dicat; vel e contrario æquali vitio
damnatam, bonum et modestum dixerit, utrum sanæ
mentis homo talis esse, vel aliquam veritatis curam
habere apud mentis compotes censebitur, in con-
trarium appellationem commutans, significantia
nominum non conveniente naturæ? Ego equidem
non arbitror. Hæc igitur de Deo fieri hic dicit,
quæ neque communibus notitiis, neque Scripturæ
testimoniis congruunt. Nam in consuetudine nostræ
vitæ solum est ebrietate vel phrenitide desipien-
tium, in nominibus errare; et non secundum signi-
ficatum in rebus uti vocibus; sed canem quidem
dicere hominem; cani vero contra hominis appel-
lationem accommodare. Tantum autem abest
ut divina Scriptura huic confusioni assentiatur, ut
etiam manifeste audire liceat prophetam ob hæc do-
lentem. *Væ, inquit, qui dicit lucem tenebras, et tene-*
bras lucem, et qui ponit amarum dulce, et dulce
*amarum*⁶⁶. Quid igitur spectans hanc tantam ab-
surditatem putat oportere Deo attribuere? Dicant
qui ejus arcanis initiati sunt, quidnam in terra
infirmisimum judicant quod honorabilissimis ap-
pellationibus a Deo nobilitatur. Infirmisima eorum
quæ sunt ea sunt animalia, quibus generatio a
putredine humidorum consistit: honorabilissima
vero eorum quæ sunt, virtus et sanctitas, et si
quid Deo charum. An igitur, musca, culices, ranæ
et quibus e stercore ortus, hæc ne sancti et virtutis
appellatione honorata sunt, ita ut honorabilibus no-
minibus illustrentur, minime vero æqualitatem
dignitatum participent, quemadmodum ait Euno-
mius? Sed nondum tale quid audivimus, quod ea
quæ sunt infirma magnificentioribus nominibus ap-
pellata sint, vel quod magnum et honorabile na-
tura, horum unius appellatione contumeliosa fuerit
affectum. Justus erat Noe, inquit Scriptura, fidelis
Abraham, et mansuetus Moses, et sapiens Daniel,
et temperans Joseph, et inculpatus Job, et qui
partes omnes æquanimittatis sive mansuetudinis
implevit, David. Dicant igitur, si alicubi horum
quique ex contrariis nomina sortiti sint, an etiam
hi quorum vitium Scriptura testatur, velut Nabal
Carmelius, et Pharaon Ægyptius, et Abimelech
alienigena, atque omnes qui ob vitia commemorati
sunt, an, inquam, favorabilioribus et faventioribus
nominibus a divina voce honestati sunt? Non hæc
ita sunt, sed ut se habet natura et veritas, sic reæ

⁶⁶ Isa. x. 20.

a Deo judicantur et dicuntur, non ut contrario modo se habent nominatæ, sed ut quæ significantur manifesta fiant, propriis sibi et congruentibus appellationibus enuntiantur.

Iste vero qui mente firma præditus est, qui usitatæ consuetudinis accusator est, qui in iudicio ratiocinatione spoliatus convitiatur, hæc de divina natura cognoscere supponit, has de Deo opiniones exponit, quæsi res ipsas falsinominibus vocibus derideat, et infirmis honorabilissimas appellationes largiatur, et honorabilia probro afficiat rerum vilium nomina ipsis communicans. Fieri quidem potest ut homo, etiam si fuerit ex eorum numero qui in veritatem intuentur, extra veritatem plerumque abductus præ pudore absorbeat. At iste Deo decorum honorem existimat videri res appellationibus falsis ementiri. Non hæc divinæ naturæ oracula tribuunt. *Longanimis et multum misericors et verus Deus*, ait David ⁹⁷ : quomodo igitur verus, qui res ementitur, quique nominum significationibus immutat veritatem? Rectus Dominus Deus ab eodem rursus appellatur ⁹⁸. Utrum igitur rectitudinis est honorabilissimis nominibus honestare ignobilia, exilemque nominationem tribuere et apparentem in verbo dignitatem invidere ei qui appellationem accepit? Hoc theologorum istorum de novo Deo testimonium; hic pervulgatæ dialecticæ solertia terminus, demonstrare Deum ipsorum fraudibus delectari, nec invidiæ vitio purum esse. Fraudis enim, non ut se habet natura et dignitas res infirmas nominare, sed ex præcellentibus desumptas appellationes ipsis frustra largiri, non cum appellatione rerum quæ nominantur virtute collata: invidiæ autem, ut qui possit honorabilius nomen rebus, secundum id quod præstantius est nominatis, gratificari, ipsum gratiam dare pigeat, ac si proprium damnum judicaret infirmiorum felicitatem. Sed ego prudentibus consuluerim, tametsi horum gnosticorum Deus talis esse rationum violentia cogitur, non sic verum Deum Unigenitum Deum putare, sed ipsum ad subjertorum veritatem cernere, et cuique pro merito tribuere, atque ex rebus cognominare. *Venite*, inquit, *benedicti* ⁹⁹ : et, *Ite, maledicti* ¹⁰⁰ : neque eum qui maledictione dignus est, benedictionis nomine honorans, neque contra eum qui benedictionem sibi thesaurizavit, cum sceleratis abiciens.

εὐλογίας τιμῆσας ὀνόματι, οὕτε τὸ ἔμπαινον τὸν τῆν ἀποπεμφόμενος.

Sed quid dicta scriptori volunt? Et ad quem scopum spectat ejus ratio? Ne vero quisquam hoc suspicetur, quod verborum inopia laborans, ut quam maxime videatur in latitudinem extendere orationem, in quibusdam sensu carentibus deblatrans garrulitatem extendit. Sed etiam aliud

παρὰ τῆς θείας φωνῆς ἐτιμῆθησαν; Οὐκ ἔστι ταῦτα· ἀλλ' ὡς ἔχει φύσις τε καὶ ἀλήθεια, οὕτω τὰ ὄντα παρὰ τοῦ Θεοῦ κρίνεται τε καὶ λέγεται, οὐκ ἐναντίως τοῖς οὖσιν ὀνομαζόμενα, ἀλλ' ὡς ἂν μάλιστα καταφανῆ γένοιτο τὰ σημαινόμενα ταῖς οἰκείαις προσηγορίαις ἐξαγγελλόμενα.

Ταῦτα δ' εὐσθενῆς τὴν διάνοιαν, ὁ τῆς πεφωρημένης συνηθείας κατήγορος, ὁ τοὺς παρηρημένους ἐν δίκῃ τὸν λογισμὸν διατύρων, ταῦτα γινώσκειν περὶ τῆς θείας ὑποτίθεται φύσεως. ταύτας περὶ Θεοῦ τὰς δόξας ἐκτίθεται, ὡς κατειρυνουμένου τῶν πραγμάτων ταῖς ψευδυνύμοις φωναῖς, καὶ τοῖς ἀσθενεστάτοις τὰς τιμιωτάτας χαριζομένου προσηγορίας, καὶ τὰ τίμια καθυβρίζοντες τῇ πρὸς τὰ φαῦλα τῶν ὄντων ὁμωνυμίᾳ. Καὶ ἄνθρωπος μὲν τις τῶν πρὸς ἀρετὴν βλεπόντων ἔξω τῆς ἀληθείας καὶ ἀκουσίως πολλάκις παρενεχθεὶς, ὑπ' αἰδοῦς καταδύεται. Θεῷ δὲ πρέπουσαν ἡγείται τιμὴν τὸ φανῆναι διαψευδόμενον ταῖς ἐπωνυμίαις τὰ πράγματα. Οὐ ταῦτα μαρτυροῦσιν αἱ προφητεῖαι τῇ θεῇ φύσει. *Μακρόθυμος καὶ πολυέλεος καὶ ἀληθινὸς Θεός*, φησὶν ὁ Δαβὶδ. Πῶς οὖν ἀληθινὸς; ὁ τῶν πραγμάτων καταψευδόμενος, καὶ ἐπαλλάσσων ἐν ταῖς τῶν ὀνομάτων ἐμφάσεσι τὴν ἀλήθειαν; Εὐθὺς Κύριος ὁ Θεὸς παρὰ τοῦ αὐτοῦ πάλιν προσαγορεύεται· ἄρ' οὖν εὐθύτητός ἐστι τὸ σεμνύνειν τοῖς τιμιωτάτοις τῶν ὀνομάτων τὰ ἄτιμα, καὶ τὴν ἐπωνυμίαν διδόντα ψιλὴν τῆς ἐμφαινομένης ἀξίας τῷ ῥήματι βασκαίνειν τῷ μετεπιληφότε τῆς κλήσεως; Αὕτη τῶν θεολόγων τούτων ἡ περὶ τοῦ νέου Θεοῦ μαρτυρία· τοῦτο τῆς πολυθρυλλήτου διαλεκτικῆς ἀγχινολαῖς τὸ πέρας, τὸ δεῖξαι τὸν Θεὸν αὐτῶν καὶ ταῖς ἀπάταις περιτερόμενον, καὶ τοῦ κατὰ τὸν φθόνον πάθους· οὐ καθαρεύοντα. Ἀπάτης μὲν γάρ ἐστι τὸ μὴ ὡς ἔχει φύσεώς τε καὶ ἀξίας τὰ ἀσθενῆ τῶν πραγμάτων κατονομάζειν, ἀλλ' ἐκ τῶν ὑπερεχόντων εἰς ἐπωνυμίας αὐτοῖς μάτην χαρίζεσθαι, μὴ συμμετατιθέντα τῇ κλήσει τῶν κατονομαζομένων τὴν οὐσίαν· φθόνου δὲ τὸ δυνάμενον τὴν τιμιωτέραν λέξιν τοῖς πρὸς τὸ κρεῖττον ὀνομασθεῖσι χαρίζεσθαι, ὀκνεῖν τὴν χάριν, οἰοεὶ ζημίαν ἰδίαν κρίνοντα τὴν τῶν ἀσθενῶν εὐπραγίαν. Ἀλλ' ἐγὼ συμβουλεύσαιμ' ἂν τοῖς γέ νοῦν ἔχουσιν, καὶ ὁ τῶν γνωριστικῶν τούτων Θεὸς τοιοῦτος εἶναι ὑπὸ τῆς τῶν λογισμῶν βίας καταναγκάζηται, μὴ οὕτω καὶ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν, τὸν Μονογενῆ Θεὸν οἰεσθαι, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν ὑποκειμένων ὁρᾶν, καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἐκάστην προσμαρτυρεῖν, καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων κατονομάζειν. Δεῦτε, φησὶν, *οἱ εὐλογημένοι, καὶ Πορεύεσθε, οἱ κατηραμένοι*, οὕτε τὸν κατάρας ἄξιον τῷ τῆς εὐλογίας ἐκτὸς θησαυρίζοντα μετὰ τῶν ἐξαγίστων

Ἀλλὰ τί βούλεται τῷ λογογράφῳ τὰ εἰρημένα; Καὶ πρὸς τίνα βλέπει σκοπὸν ὁ λόγος; αὐτοῦ; Μὴ γὰρ ὅτι τοῦτο τις ὑπονοεῖται, ὅτι δι' ἀπορίαν ῥημάτων ὡς ἂν μάλιστα δόξειεν εἰς πλάτος ἐκτείνειν τὸν λόγον, ἀδιανοήτοις τισὶν ἐμβατταρίζων, τὴν φλυαρίαν ἐξέτεινεν. Ἀλλ' ἔχει τι καὶ τὸ ἀνόητον τῶν εἰρημένων ὡς πρὸς

⁹⁷ Psal. lxxv, 5, 15; cxliv, 3.

⁹⁸ Psal. xci, 16.

⁹⁹ Matth. xxv, 35. ¹⁰⁰ ibid. 41.

τὴν αἵρεσιν ὑποπτον. Τὸ γὰρ εἰπεῖν τὰ τιμιώτατα τῶν ὀνομάτων καὶ τοῖς ἀσθενεστάτοις ἐπιλέγεσθαι, καὶ μὴ ἰσομοιροῦντα τύχῃ κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ἀξιώματος, κατασκευὴ τίς ἐστὶν αὐτῷ κατὰ τὸ λεληθὸς τῇ βλασφημίᾳ τὴν ἀκολουθίαν ὑπευτρεπίζουσα, ὡς ἂν τοῦτο παρ' αὐτοῦ μάθοιεν οἱ τὰ ἐκείνου μαυθάνοντες, ὅτι καὶ Θεὸς ὁ Μονογενὴς ὀνομάζεται, καὶ σοφία, καὶ δύναμις, καὶ φῶς, καὶ ἀλήθεια, καὶ κριτής, καὶ βασιλεὺς, καὶ ἐπὶ πάντων Θεός, καὶ μέγας Θεός καὶ ἄρχων εἰρήνης, καὶ Πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, μέχρι ὀνόματος αὐτῷ μόνον ἐστὶν ἡ τιμή. Οὐ γὰρ συμμετέχει καὶ τῆς ἀξίας ἣν ἐμφαίνει τῶν ὀνομάτων ἡ δύναμις. Καὶ ὅπερ ἐποίει τοῖς Βαβυλωνίοις ὁ σοφὸς Δανιὴλ, διορθοῦμενος αὐτῶν τὴν περὶ τὰ εἰδῶλα πλάνην, ὡς ἂν μὴ τὸν χαλκὸν, ἢ τὸν δράκοντα σέβοιεν, τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, τὸ παρὰ τῶν ματαίων αὐτοῖς ἐπιπερημισμένον αἰδοῦμενοι, καὶ σαφῶς δι' ὧν ἐποίησεν ἐδείξεν, ὅτι οὐ συμβαίνει τὸ ὑψηλὸν τῆς θεότητος ὄνομα πρὸς τε τὸ ἐρπετὸν θηρίον, καὶ πρὸς τὸ σχῆμα ὧ χαλκὸς ἐτετύπωτο. Ταῦτα πρὸς τὸ ἐναντίον καὶ ὁ ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς Θεοῦ κατασκευάζειν διὰ τῶν δογμάτων φιλονεικεῖ, τοῦτο βούλῃ διὰ ταύτης τῆς προκειμένης αὐτῷ ῥήσεως, ὅτι Μὴ πρὸς τὰ ὀνόματα τοῦ Κυρίου βλέπετε ὧν μετέληφεν, ὡς ἐκ τούτων τὸ ἄφραστον αὐτοῦ καὶ ὑψηλὸν τῆς οὐσίας λογίζεσθαι. Πολλὰ γὰρ καὶ ἄλλα τῶν ἀσθενεστάτων ταῖς ὑπερεχούσαις ἐπωνυμίαις τετίμηται, ὧν ἡ μὲν κλησις τὸ ὑψηλὸν ἔχει, ἡ δὲ φύσις πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῆς προσηγροίας οὐκ ἐξαλλάσσεται. Διὰ τοῦτο λέγει μέχρις ὀνομάτων ψιλὸν γίνεσθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῖς ὑποβεβηκόσι τὴν τῆς τιμῆς μετουσίαν, μὴ συνακολουθούσης τῇ κλήσει τῆς κατὰ τὴν ἀξίαν ἰσότητος. Ὡστε πάντα περὶ τοῦ Υἱοῦ μαθόντας, ὅσα τῆς ὑψηλῆς ἐστὶ σημασίας, μέχρις ὀνόματος οἰεσθαι τὴν ἐν ταῖς φωναῖς τιμὴν προσμαρτυρεῖσθαι αὐτῷ· τῆς δὲ κατὰ τὴν ἀξίαν ἰσομοιρίας ἀμέτοχον κατὰ τὴν ἐν τοῖς εἰρημῶνως τεχνολογίαν.

Ἄλλὰ γὰρ ἐνσχολάζων τοῖς ἀνοήτοις, ἔοικα τι κατὰ τὸ λεληθὸς τοῖς ἐν ἐναντίοις χαρίζεσθαι. Πρὸς γὰρ τὰ μάταια τῶν εἰρημῶν ἀντιτιθεῖς τὴν ἀλήθειαν, ἀποκναίει μοι δοκῶ τοὺς καθομιλοῦντας τῷ λόγῳ πρὸς τῆς τῶν καρτερωτέρων μάχης. Οὐκοῦν ταῦτα ὅπως ἂν ἔχη, τοῖς ἐπιστατικωτέροις τῶν ἀκροατῶν ἐατέον, ἡμῖν δὲ πρὸς τὰ προκειμένα μετενεκτέον τὸν λόγον· σιγάσθω δὲ καὶ τὸ προσεχῶς τοῖς ἐξητασμένοις προκειμένον, ὅτι ταῦτα μέντοι τοῦτον διατάσσεται τὸν τρόπον, οὐ τῆς ἐπινοίας τῶν ἀνθρώπων λαχούσης τὴν ἐξουσίαν τῶν ὀνομάτων. Τίς γὰρ τοῦτο φησι, τὸ μὴ κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν θεωρούμενον, ἐν ἐξουσίᾳ πράγματος εἶναι τιος; Μόνων γὰρ τῶν οἰκειᾶ τινὶ προαιρέσει διοικουμένων, τὸ κατ' ἐξουσίαν τι πράττειν ἐστίν. Ἡ δὲ ἐπινοία τῆς ἡμετέρας διανοίας ἐστὶν ἐνέργεια, καὶ τῆς τῶν φεγγομένων ἥρτηται προαιρέσεως, οὐ κατ' ἑαυτὴν ὑφαστώσα, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν λεγομένων ὁρμῇ τὴν ὑπόστασιν ἔχουσα. Ἀλλ' αὐτεῦ, φησὶ, ταῦτα πάντα δημιουργήσαν-

A habet quod etiam dictorum amentiam redolet et ad hæresim suspectum est. Nam asferre nomina honorabilissima dici de infirmis, quamvis æqualem secundum dignitatem naturam non habeant, quædam est astructio latenter blasphemie consecutionem præparans, ut hoc ab ipso discant qui illius dogmata percipiunt, quoniam etsi Deus Unigenitus nominatur, et sapientia, et virtus, et lux, et veritas, et iudex, et rex, et in omnibus Deus, et magnus Deus, et princeps pacis, et Pater futuri sæculi, et omnia quæ sunt istiusmodi, nomine tenus ipsi solum est honor. Non enim est particeps dignitatis quam ostendit nomen vis. Et quod Babylois faciebat sapiens Daniel, ipsorum circa idola errorem emendans, ne æs vel draconem colerent, nomen Dei, quod a vanis istis hominibus de ipsis celebrabatur, reverentes, et aperte per ea quæ fecit ostendit, quod excelsam divinitatis nomen et in reptilem feram non cadit, et in figuram qua æs efformatum erat. Hæc in contrarium etiam Dei inimicus in Unigenito Deo præstruere per dogmata magnopere contendit, hoc clamitans per hanc ipsi propositam dictionem: Ne respiciatis ad nomina Domini quorum est particeps, ita ut ex his ineffabilem ejus et excelsam essentiam cogitatione percipere liceat. Multa enim etiam alia quæ sunt infirmis supereminentibus appellationibus honorata sunt, quorum appellatio quidem sublimitatem in se continet, natura autem in dignitatem appellationis non immutatur. Propterea dicit nominibus exilibus tenus a Deo inferioribus creaturis honoris participationem fieri, quamvis æqualitas dignitatis appellationem non sequatur. Quare licet de Filio didicerimus omnia quæcumque excelsæ sunt significationis, tamen nomine tenus oportet putare honorem vocibus comprehensum ipsi assignari, æqualitatis vero secundum dignitatem expertem esse secundum artificium quod in dictis illorum apparet.

Sed enim in futilibus et sententia carentibus immorans, videor aliquid clam adversariis gratificari. Nam vanis et inanibus dictis veritatem opponens, tædium mihi videor asferre iis qui præsentem adsunt huic disputationi, antequam ad fortiorum pugnam deveniamus. Hæc igitur quomodocunque se habeant, doctioribus auditoribus relinquenda sunt, nobis autem ad proposita transferenda est oratio. Quocirca silentio prætereamus, quod proxime est conjunctum cum his quæ jam sunt examinata proponitur, quod hæc quidem ad hunc modum ordinata sunt, ut non dicamus commentationem hominum sortitam esse nominum potestatem. Quis enim hoc dicit, ut id quod non in propria substantia consideratur, rei alicujus habeat potestatem? Eorum enim est solum qui propria quadam electione et voluntate reguntur, pro arbitrio aliquid agere. Ἐπινοία autem, id est, commentatio, mentis est operatio, atque ex electione sive consilio loquenda

tium pendet, non per se subsistens, sed in eorum quæ dicuntur impulsione subsistentiam habens. Sed, inquit, hæc ipsa omnia Dei sunt universorum conditoris, atque ipsius relationis et operationis et proportionis, et quilegibus congruentes cuique eorum quæ nominantur appellationes accommodat. Hæc autem vel omnino sensum non habent, vel his quæ prius ab ipso exposita sunt adversantur. Si enim rebus convenienter aptare nomina Deum modo proficitur, quomodo in superioribus asserit, ignobilibus Deum sublimiora nomina gratificari, non tamen dignitatis quæ in nominum significatione declaratur, ipsos participes facere : et contra quæ magna sunt natura, ignobilibus vocibus dedecorare, licet cum vilitate verborum natura non immutetur. Verum fortasse ejus amentiam injuria afficimus, hanc verborum compagem talibus accusationibus insectantes. Hæc enim omnia ab omni sensu sunt aliena, non solum dico a recta in Deum pietate, sed neque quocunque modo ullius rationis esse participia, ab his qui ad amussim examinare sciverint, inveniuntur. Quoniam igitur instar pulmonum marinorum tumorem quemdam habere videntur, tumor autem est phlegma sive humor quidam spumeus, visu quidem abominabilis, sed abominabilior, si in manus accipitur. Propterea ad hæc vana decentissimum silentium judicans, quæ dicta sunt tacitus præteribo. Quanam enim lege reguntur hæc nomina ab eo prolata : operatio, proportio et relatio ? Et quis proportionis et relationis leges et modos Deo imperat ?

Hoc melius fuerit manere inexcussum quam per studium in his nauseam audientibus movere, et a majore studio dignis sermonem advocare. Sed vereor ne omnia identidem quæ ex scriptione Eunonii sunt proposita, nobis sint quædam phlegmata et marini pulmones. Quare necessario nobis in his quæ dicta sunt, disputatio desinat, ut quæ nullam ex scriptis materiam ad operandum inveniat. Ut enim fumus, vel caligo crassum quidem facit et turbidum reddit ærem : in quo si consisterit, etiam naturalem visus orationem impedit, non tamen ita densatur in se, ut qui velit carpat et palmis contineat, et reniti percutienti possit. Tale quid etiam de hac gravi scriptione si quis dixerit, a veri conjectura non aberraverit. Multæ autem in hoc tumido et æstuante sermone nugæ sunt elaboratæ, et ei præsertim qui non est animo valde perspicaci, veluti caligo e longinquo cernenti consistentiam quamdam et imaginationem habere videtur. Quod si quis sui compos fiat et diligenti inquisitione et intelligentia quæ dicta sunt attingat, fumi instar apprehensionem effugiunt notiones, atque in nihilum dissipantur ; neque ulla soliditate et renitentia ferientem recipiunt sermonem. Quid igitur agendum sit, dubium et incertum. Est enim apud querulos in utranque partem calumniæ exposita optio, sive enim veluti per vallem salientes istam vocum inanitatem ad liberum planumque campum sermonem dirigamus, adversus ea quæ videntur vim aliquam habere contra veritatem, stantes per contradictionem, sive etiam omni garrullitate pugnam ad vana et futilia contendamus : sic

τος Θεοῦ, σχέσεώς τε καὶ ἐνεργείας, καὶ ἀναλογίας, καὶ νόμοις προσφυνῶς ἐκάστῳ τῶν ὀνομαζομένων τὰς προσηγορίας συναρμολογοῦντος. Ταῦτα δὲ ἢ καθόλου νοῦν οὐκ ἔχει, ἢ ὑπεναντίως τοῖς προεκτεθείσιν ἔχει. Εἰ γὰρ προσφυνῶς ἀρμολογεῖν τοῖς ὑποκειμένοις μαρτυρεῖ νῦν τῷ Θεῷ τὰ ὀνόματα, πῶς ἐν τοῖς ἀνωτέροις κατασκευάζει τὸν Θεὸν τοῖς ἀτίμοις τὰ ὑψηλότερα τῶν ὀνομάτων χαρίζεσθαι, μὴ συμμεταδιδόντα τῆς ἐμφαινομένης τῇ σημασίᾳ τῶν ὀνομάτων ἀξίας, καὶ πάλιν τὰ μεγάλα κατὰ τὴν φύσιν καθυβρίζειν ταῖς ἀτίμοις φωναῖς, τῇ ταπεινότητι τῶν ῥημάτων οὐ συμμετατιθεμένης τῆς φύσεως. Ἄλλ' ἀδικοῦμεν τάχα τὴν ἀδιανόητον αὐτοῦ ταύτην τῶν ῥημάτων συνθήκην, ταῖς τοιαύταις κατηγορίαις ὑπάγοντες. Ταῦτα γὰρ καθόλου πάσης ἐστὶ διανοίας ἀλλότρια, αὐτὸν μόνον τῆς ὀρθῆς λέγῃ τῆς εἰς εὐσέβειαν, ἀλλ' οὐδὲ ὅπως οὖν μετέχοντά τινος λογισμοῦ τοῖς ἐξετάζουσιν ἀκριβῶς ἐπισταμένοις εὐρίσκειται. Ἐπεὶ οὖν καθ' ὁμοιότητα τῶν θαλασσιῶν πνευμόνων ὄγκον μὲν τινα τὸ φαινόμενον ἔχειν δοκεῖ, ὁ δὲ ὄγκος φλέγμα ἐστὶ, βδελυκτὸν μὲν ἰδεῖν, βδελυκτότερον δὲ εἰς χεῖρας λαβεῖν. Διὰ τοῦτο πρὸς πωδεστάτην πρὸς τὰ μέγιστα τὴν σιωπὴν κρίνων παραδραμοῦμαι τὰ εἰρημμένα σιγῇ. Τίνι γὰρ διοικεῖται νόμος ἐνεργείᾳ τε καὶ ἀναλογία, καὶ σχέσις ; Καὶ τίς ὁ νομοθετῶν τῷ Θεῷ τοὺς τῆς ἀναλογίας καὶ σχέσεως νόμους καὶ τρόπους ;

Quanam enim lege reguntur hæc nomina ab eo

Κρεῖττον ἂν εἴη μένειν ἀνεξέταστον ἢ διὰ τῆς περὶ ταῦτα σπουδῆς, ναυτίαν τε ποιεῖν τοῖς ἀκούουσι, καὶ ἀπάγειν τῶν σπουδαιωτέρων τὸν λόγον. Ἄλλὰ δέδοικα μὴ πάντα ἡμῖν ἐπίσης τὰ ἐκ τῆς λογογραφίας τοῦ Εὐνομίου προκείμενα, φλέγματά τινα ἢ καὶ θαλάσσιοι πνεύμονες. Ὡστε κατ' ἀνάγκην ἡμῖν τὸν λόγον τοῖς εἰρημνοῖς ἐναπολῆξαι, μηδεμίαν ἐκ τῶν γεγραμμένων ὕλην εἰς ἐργασίαν εὐρίσκοντα. Ὡς γὰρ τις καπνὸς ἢ ὁμίχλη βαθύνει μὲν καὶ ἀναβολοὶ τὸν ἄερα · ἐν ᾧ περ ἂν τὴν σύστασιν λάβῃ, καὶ πρὸς τὴν κατὰ φύσιν ἐνεργεσίαν κωλύει τὴν ὄρασιν, οὐ μὴν οὕτω καταπυκνοῦται πρὸς ἑαυτὴν, ὥς καὶ δράξασθαι βουλόμενον, καὶ περισεῖν ταῖς παλάμαις, καὶ ἀντιτοπῆσαι τῷ πλήττοντι. Τοιοῦτόν τι καὶ περὶ τῆς σεμνῆς ταύτης λογογραφίας εἰπὼν τις, οὐκ ἂν τῆς ἀληθοῦς εἰκασίας ἀμάρτοι. Πολὺς ὁ ὕβλος ἐν ὀγκώδει καὶ φλεγμαίνοντι λόγῳ πεπονημένος, καὶ τῷ μὴ λίαν διορατικῷ τὴν ψυχὴν, ὥσπερ ἀγλὺς τῷ πόρρωθεν βλέποντι, σύστασιν ἔχειν τινὰ καὶ φαντασίαν δοκεῖ. Εἰ δέ τις κατ' αὐτὸν γένοιτο, καὶ τῇ ἐξεταστικῇ διανοίᾳ τῶν εἰρημόνων ἐφάπτοιτο, καπνοῦ δίκην διαβρίει τῆς λαβῆς τὰ νοήματα, καὶ εἰς τὸ μὴ ὄν διασκήδνεται, καὶ οὐ δέχεται διὰ τινος στερότητος καὶ ἀντιτυπίας τὸν πλήττοντα λόγον. Τί οὖν χρὴ πράττειν, ἀπορον. Εὐσυκοφάντητος γὰρ πρὸς ἐκάτερον παρὰ τοῖς φιλαίτοις ἡ ἀρεσίς, εἴτε καθάπερ τινὰ φάραγγα διαπηδῆσαντες τὴν κενοφωνίαν, ἐπὶ τὰ πρᾶν καὶ ἐπίδρομα τὸν λόγον εὐθύνομεν, τοῖς δοκοῦσί τινα κατὰ τῆς ἀληθείας ἰσχύον ἔχειν, συσταθέντες διὰ τῆς ἀντιρόψεως, εἴτε καὶ πάσῃ συμπαρεστίνωμεν τῇ φλυαρίᾳ τὴν πρὸς τὰ μέγιστα μάχην · οὕτω μὲν γὰρ ἐπα-

χθής ἔσται τοῖς ἀφιλοπόνοις ἡ σπουδὴ καὶ ἀνόνητος, ἐν πολλαῖς ἐπὶ χιλιάσιν ἐπ' οὐδενὶ χρησίμῳ μηχανομένη. Εἰ δὲ τῶν δοκούντων ἔχειν τινὰ κατὰ τῆς ἀληθείας ἰσχυρὸν μόνων ἀντιλαδοίμεθα, κατηγορίας ἀφορμὴν τοῖς ὑπερναντίοις παρέξομεν, ὡς παρειακότες τινὰ τῶν οὐ δεχομένων ἀντίβρῃσιν. Ἐπειδὴ τοίνυν δύο προκειμένων ἡμῖν, τοῦ τε διὰ πάντων τὸν λόγον ἔλθειν, καὶ τοῦ τοῖς ἀναγκαιότεροις μόνοις ἐπιδραμεῖν· τὸ μὲν ἐπαχθὲς τοῖς ἀκούουσι, τὸ δὲ τοῖς βάλουσι ὑποποιν, καλῶς ἔχειν φημὶ μέσσην τινὰ τραπεζομένην ἐκφυγεῖν ἐκατέρωθεν, ὡς οἴονται, τὸ ὑπαίτιον. Τίς οὖν ἡ μέθοδος; Πάντων τῶν κατὰ τὸ μάταιον πεπονημένων αὐτῷ συντεμόντες ὡς οἶόν τε τὸν πολλὸν συρφετὸν, δι' ὀλίγων ἐπιδραμούμεθα κεφαλαιωδῶς τὰ νοήματα· ὡς μήτε τοῖς ἀνόητοις ἐμβαθύνειν εἰσὶν, μήτε τι τῶν εἰρημένων καθάπαξ περιδεῖν ἀνεξέταστον. Ἄπας τοίνυν ὁ λόγος αὐτῷ ἀσχυρὸς ἔστι πρὸς ταύτην τὴν σπουδὴν, δεῖξαι φιλονεικῶν ἀνθρωπικῶς τὸ θεῖον διαλεγόμενον, καὶ τὰς σημαντικὰς τῶν πραγμάτων φωνὰς αὐτὸν τοῖς οὖσι τὸν τῶν πραγμάτων δημιουργὸν ἐφαρμόζοντα. Καὶ διὰ τοῦτο μαχόμενος πρὸς τὸν εἰπόντα τῆς λογικῆς εἶναι φύσεως, ἣν θεοθεν ἐλάβομεν, τὰ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων, καὶ τῆς ἀληθείας διαμαρτάνειν φησὶ, καὶ τῆς ἰδίας αὐτὸν μὴ κρατεῖν ὑποθέσεως, καὶ ταύτην ἐπαγαγὼν τὴν μέμψιν αὐτῷ, τοιούτοις κέχρηται λογισμοῖς πρὸς ἀποδείξιν· rare dicit, et suum non tenere fundamentum; et

nibus ad demonstrationem usus est :
 Εἶπε, φησὶν, ὁ Βασίλειος, μετὰ τὸ πρῶτον ἐγγινόμενον ἡμῖν περὶ τοῦ πράγματος νόημα, τὴν λεπιοτέραν καὶ ἀκριβεστέραν τοῦ βοηθόντος ἐξέτασιν, ἐπίνοιαν λέγεσθαι. Καὶ τῇ τοιαύτῃ κατασκευῇ διελέγχει τὸν λόγον, ὡς οἴεται Εὐνόμιος, ὅτι ἐν οἷς οὐκ ἔστι πρῶτον καὶ δεύτερον νόημα, οὔτε λεπιοτέρον ἔτερον ἑτέρου καὶ ἀκριβεστέρον, οὐκ ἂν ἔχοι, φησὶ, χώραν τὸ κατ' ἐπίνοιαν· τέως μὲν καὶ τοῦτο δολερῶς ὑφαρπάσας παρὰ τῶν ἐχόντων ἀκοὴν φωραθήσεται. Οὐ γὰρ πάσης ἐπινοίας τοῦτον πεποιήται τὸν ὅρισμόν· ὁ διδάσκαλος ἡμῶν, ἀλλ' οἷον ἰδικὴν τινα τῶν κατ' ἐπίνοιαν θεωρουμένων ὑποδιαίρεσιν ποιησάμενος, ὡς ἂν μὴ πολλὸν ὄχλον ἐπεισάγοι τῷ λόγῳ, τὸ μέρος τοῦτο διασαφήςας, ἀφῆκε τοὺς νοῦν ἔχοντας ἐκ τοῦ μέρους τὸ ὅλον ἐπιλογίζεσθαι. Καὶ ὡς κατὰ ὁμοίωνων καὶ διαφερόντων τῷ εἶδει κατηγορεῖσθαι τις τὸ ζῶον εἰπὼν, οὐκ ἂν ὡς διαμαρτῶν ἀληθείας διελεγχθεῖν, ἰδίως τὸν ἀνθρώπον εἰς ὑπογραφήν ἀγαγὼν· οὐδ' ἂν τις αὐτὸν ὡς ἀποσφαλέντα τοῦ ὄντος εὐθύνειν ἂν, εἰ μὴ κατὰ πτηνοῦ τε καὶ τετραπόδος, καὶ ἐνὺδρου τὸν αὐτὸν ἀποδοιοίη λόγον, ὃν ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρώπον ἀπεφάνητο· οὕτω πολυσχιδῶς καὶ ποικίλως τοῦ κατ' ἐπίνοιαν θεωρουμένου λόγου, οὐκ ἂν ἐλεγχος εἴη τὸ ἐκείνην μὴ εἶναι κυρίως ἐπίνοιαν, τῷ καὶ ἑτερον εἶναι ἐπεῖν. Ὡστε καὶ ἄλλο τι ἐπινοίας εἰδος θεωρηθῇ, τὸ προαποδοθὲν οὐχ ἡμάρτηται. Εἰ μὲν οὖν τις, φησὶ, τῶν ἀποστόλων ἢ τῶν προφητῶν τοιούτοις χρησάμενος ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ τοῖς ὀνόμασιν ἀπεδείκνυτο, εἶχεν ἂν παραμυθίαν τὸ ψεῦδος. Ὅσῃ μαρτυρεῖ τῷ λογογράφῳ τὰ εἰρημένα τῇ ἐν ταῖς Γραφαῖς τοῦ Θεοῦ φιλοπονίαν! Οὐδεὶς εἶπε τῶν προ-

A quidem his qui laborem delrectant, studium molestum erit et inutile, in multis versuum millibus nihil profuturum, si protrahatur. Quod si ea quæ robur aliquod putantur habere contra veritatem sola corripuerimus, accusationis occasionem adversariis præbebitur, ut qui prætermiserimus quædam eorum quæ contradictionem non admittunt. Quoniam igitur duo nobis sunt proposita, et ut ad omnia sermo noster occurrat, et ut sola magis necessaria percurrat : illud quidem auditoribus molestum, hoc vero jaculantibus suspectum, præclare actum erit, si mediam quamdam viam ingressi, utrinque quod crimini est obnoxium, quantum fieri poterit, effugiamus. Quænam igitur erit methodus? Ex iis omnibus quæ ab ipso incassum elaborata sunt, amputantes quoad fieri poterit sordium illuviem, paucis et summatim notiones et sententias percurramus : ita ut neque in sensu carentibus temere immoremur, neque quidquam dictorum prorsus neglexisse inexcussum videamur. Quemadmodum igitur ejus sermo in eo potissimum versatur, ut demonstrare ambitiose contendat humano more Deum disserere, et rerum significativas voces ipsum rerum opificem et auctorem his quæ sunt applicare; ideoque pugnans cum eo qui dixit rationalis esse naturæ, quam a Deo accepimus, talia nomina, eum a veritate aberrantem hanc querelam in ipsum cum adduxit talibus ratio-

Dixit, ait, Basilius, post primam quæ de aliqua re nobis ingeneratur notionem, quod subtilior et accuratior rei intellectus indagatio ἐπίνοια sive commentatio dicitur; et hac præstructione sermonem arguit, ut putat Eunomius, quod in quibus non est prima et secunda notio, neque subtilior altera, neque accuratior, non haberet, inquit, locum quod per commentationem dicitur; tunc igitur et hoc dolose abripuisse ab his qui non auditu carent deprehenditur; non enim omnis commentationis hanc fecit definitionem doctor noster, sed velut speciali quadam eorum quæ per commentationem spectantur subdivisione facta, ne multam orationi turbam induceret, hac parte dilucidius explicata, dimisit mente præditos ex parte totum ratiocinando colligere; atque ut de pluribus et specie differentibus animal enuntiari si quis dixerit, non a veritate aberrasse reprehensus fuerit, si specialiter hominem in exemplum adduxerit; neque quis ipsum, ut a vero deviantem in viam rectam reduxerit, nisi de volatili et quadrupede et de aquatili ipsam definitionem reddiderit, quam de homine protulerat : sic multipliciter et varie cum spectetur ἐπίνοια, commentatio, non argumentum fuerit illam non esse proprie ἐπίνοιαν, quia dixerit etiam aliud quid esse. Quare etiamsi alia quædam species ἐπίνοίας considerata fuerit, quæ prius reddita est, non falsa fuerit. Si igitur, inquit, apostolorum vel prophetarum aliquis his usus in Christo nominibus demonstraretur, mendacium haberet consolationem. Quantum ex suis dictis scriptor hic in divinis Scripturis versa-

tus intelligitur! Nullus prophetarum vel apostolorum dixit, panem, vel lapidem, vel fontem, vel securim, vel lucem, vel pastorem Dominum. Quid igitur David et de quo dicit, *Dominus pascit me*⁶¹; et, *Qui pascis Israel, intende*⁶²; et quid differt pastorem dicere, vel qui pascis? Et, *Apud te fons vitæ*⁶³. Igitur admittit Dominum dictum esse fontem. Et, *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes*⁶⁴. Joannes [Matthæus] autem Domini virtutem vitiorum amputatricem, securis nomine significans, ubi ait: *Ecce securis radici arboris admota est*⁶⁵; non locuples et fide dignus testis dictorum videtur? Moses in luce Deum videns⁶⁶, et Joannes veram lucem nominans⁶⁷; hoc eodem etiam Paulus in prima Dei apparitione luce circumfusus, et postea lucis voces audiens: *Ego sum Jesus, quem tu persequeris*⁶⁸; non ad testimonium idoneus est? De pane vero legat Evangelium: quod a Mose cibus qui de cælo Israelitis suppeditabatur, in Domini figuram ab ipso Domino transumptus est. *Non enim Moses vobis dedit panem; sed Pater meus dat panem verum*, seipsum dicens, *qui de cælo descendit, et qui mundo dat vitam*⁶⁹. Sed ingenuus legis auditor, nullum dicit vel apostolorum vel prophetarum Christo imposuisse hæc nomina. Quid igitur quod deinceps sequitur? Et si ipse seipsum Dominus his nominibus vocavit, quandoquidem de nominibus Servatoris non est aliud quidem primum, aliud vero secundum; neque subtilius aliud alio, neque exquisitius, sed simul omnia et cum æquali subtilitate cognoscit: horum nominum nulli accommodari potest, quæ de commentatione reddita est ab ipso definitio.

Multas ex ejus sermone nugas exhausti; sed lectores precor veniam dare, si neque ea quæ aperte vana sunt inexplorata præterimus, non ut dedecore hujus scriptoris et impudentia nitentes exhibeamus (quid enim lucris nobis affert palam reprehensa adversariorum amentia?) sed ut via procedat per omnia seipsam confirmans veritas. Quoniam, inquit, sibi ipsi has Dominus appellationes attribuit, neque quid primum intelligens, neque secundum, neque subtilius, neque exactius; non licet hæc nomina esse a commentatione asserere. Quomodo meminit sui scopi? quomodo rationes quibus bellum instituit, novit? Horum alicujus quæ in consuetudinem cadunt, ad interpretationem tñs ἐπινοίας magister noster mentionem fecerat, et in exemplis posterioribus mentem explicans, sic sermonis contemplationem ad superiora provelit. Dixit enim quod hoc nomen οἶτος per se una quædam res secundum subsistentiam apparet, sed ad varias proprietates, quæ in ipso considerantur, immutat appellationes, dum sit et semen, et fructus, et cibus, et quæcumque sit, totidem nominatur:

A φητῶν ἡ τῶν ἀποστόλων, ἄρτον, ἢ λίθον, ἢ πηγὴν, ἢ ἀξίνην, ἢ φῶς, ἢ ποιμένα τὸν Κύριον. Τί οὖν ὁ Δαβὶδ, καὶ περὶ τίνος φησὶν, ὅτι Κύριος ποιμαίνει με, καὶ, Ὁ ποιμαίνων τὸν Ἰσραὴλ, πρόσχεε; Ἄρα τί διαφέρει ποιμένα εἰπεῖν ἢ ποιμαίνοντα; καὶ, Παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς. Ἄρα δέχεται τὸ πηγὴν εἰρηθεῖν τὸν Κύριον· καὶ, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμουν οἱ οἰκοδομοῦντες. Ὁ δὲ Ἰωάννης [Ματθαῖος] τὴν ἀναρετικὴν τῆς κακίας δύναμιν τοῦ Κυρίου τῷ τῆς ἀξίνης διασημαίνων ὀνόματι, ἐν οἷς φησιν, Ἦδη ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ρίζαν τῶν δένδρων κεῖται, οὐκ ἀξέσπαστος τοῦτῃ μάρτυς τῶν εἰρημένων δοκεῖ; Ὁ δὲ Μωϋσῆς ἐν φωτὶ τὸν Θεὸν βλέπων, καὶ Ἰωάννης φῶς ἀληθινὸν ὀνομάζων· τῷ δὲ αὐτῷ τοῦτῃ καὶ Παῦλος ἐν τῇ πρώτῃ θεοφανείᾳ περιλαμφθεὶς τῷ φωτὶ, καὶ μετὰ ταῦτα τὰς τοῦ φωτὸς ἀκούων φωνάς, ὅτι Ἐγὼ Ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις· οὐκ ἱκανὸς ἄρα πρὸς μαρτυρίαν ἐστὶ; Περὶ δὲ τοῦ ἄρτου ἀναγνῶτω τὸ Εὐαγγέλιον· ὅτι ἡ παρὰ τοῦ Μωϋσέως τροφὴ, ἡ οὐρανῶθεν τῷ Ἰσραὴλ χορηγουμένη, εἰς τὸν τοῦ Κυρίου τύπον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου μεταλήπται· Οὐ γὰρ Μωϋσῆς δέδωκεν ἡμῖν τὸν ἄρτον· ἀλλ' ὁ Πατὴρ μου ἐδώκεν τὸν ἄρτον τὸν ἀληθινόν, ἑαυτὸν λέγων, τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβῆντα, καὶ ζῶντα διδόντα τῷ κόσμῳ. Ἄλλ' ὁ γνήσιος ἀκροατὴς τοῦ νόμου μηδένα φησὶ τῶν προφητῶν ἢ τῶν ἀποστόλων ταῦτα ἐπιθετικένα· τῷ Χριστῷ τὰ ὀνόματα. Τί οὖν τὸ ἐφεξῆς; Εἰ αὐτὸς ἑαυτὸν τοῦτοις ὀνόμασε Κύριος· ἐπειδὴ γε τῶν τοῦ Σωτῆρος ὀνομάτων, οὐκ ἐστὶ τὸ μὲν πρῶτον, τὸ δὲ δεύτερον, οὔτε λεπτότερον ἕτερον τοῦ ἑτέρου καὶ ἀκριβέστερον· ὁμοῦ τὰ πάντα, καὶ μετὰ τῆς ἰσῆς ἀκριβεῖας γινώσκοντος, οὐδὲ τοῦτων οὐδενὶ δυνατὸν συναρμόσαι τὸν περὶ τῆς ἐπινοίας αὐτῷ βῆθιναι λόγον.

Πολὺν ἐπήνελησα τῷ λόγῳ τὸν ἐκείθεν λήρον· ἀλλὰ παραιτοῦμαι τοὺς ἐντυγχάνοντας συγγνώμην ἔχειν, εἰ μὴδὲ τὰ πρόδηλα τῶν ματαίων περιορώμεν ἀκατανόητα, οὐκ ὡς ἐμφαιδυνόμενοι τῇ ἀσχημοσύνῃ τοῦ λογογράφου (τί γὰρ φέρει κέρδος ἡμῖν ἐλεγχόμενῃ τῶν ἐναντίων ἡ ἀνοία); ἀλλ' ὡς ἂν ὁδῷ πρὸς συνιστώσα δι' ἀπάντων ἑαυτὴν ἡ ἀλήθεια. Ἐπειδὴ, φησὶν, ἑαυτῷ ταύτας προσέθηκε τὰς προσσηγίας ὁ Κύριος, οὔτε τι πρῶτον ἐννοῶν, οὔτε δεύτερον, οὔτε λεπτότερον ἢ ἀκριβέστερον, οὐκ ἔστιν ἐξ ἐπινοίας εἶναι ταῦτα εἰπεῖν τὰ ὀνόματα. Ὡς μέμνηται τοῦ ἰδίου σκοποῦ; Πῶς οἶδε τοὺς λόγους καθ' ὧν τὸν πόλεμον ἐνεστήσατο; Ἐμνήσθη τινὸς τῶν ἐντρεχόντων τῇ συνθεσίᾳ πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐπινοίας ὁ καθηγητὴς ὁ ἡμέτερος, καὶ ἐν τοῖς κατωτέροις τῶν ὑποειγμάτων τὸν νοῦν διασαφῆσαι, οὕτως προοιδοῖ τοῖς ἀνω τὴν θεωρίαν τοῦ λόγου. Εἶπε γὰρ ὅτι καθ' ἑαυτὸν ὁ οἶτος ἐν τι πρᾶγμα κατὰ τὴν ὑπόστασιν φαίνεται· πρὸς δὲ τὰς ἐπιθεωρουμένης αὐτῷ ποικίλας ιδιότητας, ἐξαλλάσσει τὰς κλήσεις, καὶ σπόρος γινόμενος, καὶ καρπὸς, καὶ τροφή, καὶ ὅσα γίνεται, τσαυτὰ ὀνομαζόμενος. Παραπληρώσει

⁶¹ Psal. xxii, 1. ⁶² Psal. lxxix, 2. ⁶³ Psal. xxxv, 10. ⁶⁴ Psal. cxvii, 22; Matth. xxi, 42. ⁶⁵ Matth. iii, 10. ⁶⁶ Exod. xxxiii, 25. ⁶⁷ Joan. i, 9. ⁶⁸ Act. ix, 5. ⁶⁹ Joan. vi, 32 sqq.

δὲ, φησὶ, καὶ ὁ Κύριος· ἔστι μὲν καθ' ἑαυτὸν ὃ τί ποτε κατὰ τὴν φύσιν ἔστί· ταῖς δὲ τῶν ἐνεργειῶν διαφοραῖς συνονομαζόμενος, οὐ μίαν ἐπὶ πάντων ἴσχει προσηγορίαν· ἀλλὰ καθ' ἑκάστην ἔννοιαν τὴν ἐξ ἐνεργείας ἐγγινόμενῃ ἡμῖν μεταλαμβάνει τὸ ὄνομα. Τί οὖν ὁ λόγος ἡμῶν διὰ τῶν ἐιρημένων ἐλέγχεται; Ὁ εἰπὼν δυνατόν εἶναι πολλὰς ἐφαρμοζέσθαι προσηγορίας κατὰ τὰς τῶν ἐνεργειῶν διαφορὰς, καὶ τὴν πρὸς τὰ ἐνεργούμενα σχέσιν, ἐνὶ κατὰ τὸ ὑποκείμενον ὄντι τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ· ὡς καὶ ὁ σίτος εἰς ὧν ἐκ τῶν ποικίλων περὶ αὐτοῦ νοημάτων, διαφόροις ἐπωνυμίαις ἐπιμερίζεται. Πῶς, οὖν, ἀνατρέπει τὰ ἐιρημένα, ὁ λέγων περὶ ἑαυτοῦ ταῦτα τὸν Χριστὸν τὰ ὀνόματα λέγειν; Οὐ γὰρ ὅστις ὁ κατονομάσας, τὸ ζητούμενον ἵν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν ὀνομάτων ἐννοίας ἡ θεωρία προέκειτο· πότερον φύσιν ἐνδείκνυται, ἢ ἐπινοητικῶς ἐκ τῶν ἐνεργειῶν ὀνομάζεται. Ἄλλ' ὁ δριμύς οὗτος καὶ ἀμφιλαφὴς τὴν διάνοιαν, ἀνατρέπων τὸν ἀποδοθέντα περὶ τῆς ἐπινοίας λόγον, τὸν εἰπόντα, δυνατόν εἶναι ἐνὶ τῷ ὑποκειμένῳ πολλὰς ἐξευρεῖν προσηγορίας, κατὰ τὰς τῶν ἐνεργειῶν σημασίας, ἰσχυρῶς κέχρηται καθ' ἡμῶν τῇ μάχῃ, λέγων μὴ παρ' ἐτέρου τινὸς τεθεῖσθαι τῷ Κυρίῳ τὰς τοιαύτας φωνάς. Τί οὖν ταῦτα πρὸς τὴν προκειμένην σπουδῇ; Μὴ ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Κυρίου τὰ ὀνόματα λέγεται, οὐδὲ ὀνόματα δώσει ταῦτα εἶναι, οὔτε προσηγορίας, οὐδὲ φωνὰς νοημάτων σημαντικὰς; Εἰ μὲν γὰρ οὐ δέχεται τὸ εἶναι ταῦτα ὀνόματα, τῇ τῶν προσηγοριῶν ἀναιρέσει καὶ ἡ ἐπίνοια συναντήρηται. Εἰ δὲ οὐκ ἀντιλέγει τὸ τὰς φωνὰς ταύτας ὀνόματα εἶναι, τί βλάπτει τὸν κατ' ἐπίνοιαν λόγον, διὰ τοῦ δεῖξαι μὴ παρ' ἐτέρου τινὸς, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου τὰς τοιαύτας τεθεῖσθαι κλήσεις; Τὸ γὰρ λεγόμενον ἵν, ὅτι παραπλησίως τῷ κατὰ τὸν σίτον ὑποδείγματι, ἐν κατὰ τὸ ὑποκείμενον ὁ Κύριος ὢν, πρόσφορα ταῖς ἐνεργείαις ἔχει καὶ τὰ ὀνόματα. Τοῦ δὲ σίτου κατὰ τὴν τῶν περὶ αὐτὸν θεωρουμένων ἐπίνοιαν τὰς ὀνομασίας ἔχειν ὁμολογουμένου, συγκατασκευάζεται καὶ τὸ μὴ φύσεως εἶναι ταύτας ἐπὶ τοῦ Κυρίου σημαντικὰς τὰς φωνὰς, ἀλλὰ τῷ λόγῳ τῆς ἐπινοίας ἐν ταῖς περὶ αὐτὸν νοουμένοις συνίστασθαι. Ὁ δὲ ἀντιλέγων ὑπὸ πολλῆς προσοχῆς, οὐ πρὸς τὰ τεθέντα ποιεῖται τὴν μάχην. Ἀλλὰ φησιν αὐτὸν ὡς ἑαυτοῦ ταῦτα κατονομάζεσθαι, ὅμοιον ὥσπερ ἂν εἴ τις τοῦ κατὰ τὸν Ἰσαὰκ ὀνόματος τὴν ἐρμηνείαν ζητῶν, πότερον γέλως, ὡς φασὶ τινες, ἐρμηνεύεται, ἢ ἄλλο τι σημαίνει τὸ ὄνομα, ὃ δὲ τις τῶν κατὰ Εὐνὸμιον ἐπιστατικῶς ἀποκρίνοιο παρὰ τῆς μητρὸς τεθεῖσθαι τῷ παιδί τὴν κλήσιν· ἀλλ' οὐ τοῦτο, φαίη τις ἂν, τὸ ζητούμενον ἵν, παρὰ τινὸς ἢ ἐπωνυμία τεπόριστα, ἀλλὰ τί σημαίνει μεταληφθεῖσα πρὸς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν ἡ τοῦ ὀνόματος ἔννοια. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν τῆς ζητήσεως οὕσης, εἰ τὰ ποικίλως ἐπιλεγόμενα τῷ Κυρίῳ κατ' ἐπίνοιαν λέγεται, καὶ οὐχὶ τῆς φύσεως τὴν ἐνδειξιν ἔχει· ὁ τοιαύτην ἐπάγων τὴν ἀποδείξιν, τοῦ μὴ ἐπίνοια θεωρεῖσθαι τὰς προσηγορίας, τῷ παρ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγεσθαι ταύτας, πῶς μετὰ τῶν

A similiter, inquit, etiam Dominus; est enim secundum seipsum quodcumque tandem est secundum naturam; operationum vero differentiis cum nominatur, non unam in omnibus retinet appellationem, sed secundum quamque notitiam quæ ex operatione nobis ingeneratur, nomen assumit. In quo igitur ratio nostra per ea quæ ab ipso dicta sunt, redarguitur? Qui dixit fieri posse ut multæ appellationes secundum operationum differentias, et relationem ad ea quæ ex operatione fiunt, congruant uni secundum subjectum existenti Dei Filio, sicut nomen σίτος cum sit unum, ex variis notionibus quæ de ipso formantur, in diversa nomina dividitur. Quomodo igitur quæ dicta sunt evertit, qui ait de seipso hæc Christum nomina dicere? Non enim quis ille est qui nominavit, quærebatur, sed de notitia nominum consideratio proponebatur: utrum natura demonstratur, an per commentationem ex operationibus nominatur. Sed hic acer et magnus et solers ad excogitandum, evertens assignatam ἐπινοίαν, *definitionem*, quæ dixit, possibile esse uni subjecto multas comminisci appellationes, secundum operationum significationes, contra nos pugna fortiter usus est, dicens non ab aliquo inditas esse Domino tales voces. Quid igitur ad propositum studium? Quoniam a Domino hæc nomina non dicuntur, neque nomina dabit hæc esse, neque appellationes, neque voces notionum significativas. Si enim non admittit esse hæc nomina, appellationum sublatione etiam ἡ ἐπίνοια simul sublata est. Quod si non contradicit voces has nomina esse, in quo lædit id quod de commentatione dicitur, ex eo quod demonstrat non ab alio aliquo, sed ab ipso Domino tales impositas esse nomenclationes? Quod enim dicebatur, id erat, quod quemadmodum in exemplo hujus nominis σίτος, unum secundum subjectum cum sit Dominus, operationibus congrua habet etiam nomina. Cum autem sit confesum σίτος secundum commentationem eorum quæ in ipso spectantur, appellationes habere, simul etiam construebatur has in Domino voces non esse naturæ significativas, sed ratione commentationis in his quæ de ipso intelliguntur consistere. Qui autem contradicit præ multa attentione, non adversus posita pugnam committit. Sed inquit ipsum a seipso his nominibus appellari, simile ac si quis nominis Isaac interpretationem quaerens, utrum risus⁷⁰, ut aiunt quidam, exponitur, an aliud quid significat hoc nomen; aliquis autem eorum qui stant a parte Eunomii, instanter responderet a matre puero impositum esse hoc nomen; sed aliquis dixerit, non hoc erat quod quærebatur, a quo hæc nominatio tributa est, sed quid significet in nostram linguam traducta nominis notitia. Atque hic igitur cum quaestio consistat, utrum quæ in Domino varie dicuntur, per commentationem di-

⁷⁰ Gen. xvi, 12-15; xxi, 2.

cuntur, nec naturæ indicationem habent : qui talem demonstrationem inducit, quod non per commentationem spectentur appellationes, quia hæ ab ipso Domino dicantur, quomodo inter sobrios censetur, qui veritati bellum infert, et talibus addit eum qui bello lacessitur?

Deinde progrediens ut jam ad scopum ipsi conclusa oratione, alia contra nos dictis acerbiora molitur, ut inquit, crimina, et multum flebiliter lamentatus, et præmissa oratione qua nos calumniatur, atque auditorem ob dicenda efficitur exacerbatur, in quibus quædam magis impia criminatur a nobis astrui : quod non solum nos distributas a Deo rebus appellationes commentationibus nostris adaptemus, cum nec dixisset quænam appellationum distributio, et quando et quomodo facta, sed etiam quod omnia confundamus, et ad idem Unigeniti et essentiam et operationem pertrahamus. Cum nihil, inquam, de hoc ipso disseruisset, neque demonstrasset quomodo a nobis idem esse cum essentia operatio præstruitur, tandem subiungit istum colophonem criminum, sic verbis dicens : *Jam, inquit, transiens ab his, et Deum qui est in omnibus, extremis blasphemis, id est, impiis et sceleratis conviciis, circumducit; et sermonibus sermones nostri abrupti fuerint et inter-cisi, et quosdam deficere faciunt a nobis proposita exempla, non omnino tam didicisse indigens, quam demonstrare verborum colluviem et vaniloquentiam hujus scriptoris, quibus blaterans et obstrepens quæ inter viros anilia, et vocularum gravi sono in auribus hæc demirantium fucum facere dum studet, contra seipsum cippum, id est, infamiae notam, proponere apud eruditos et sermonem callentes non intelligit. Sed hoc nihil ad nostrum institutum. Utinam quidem hucusque progredierentur quæ sunt contra ipsum crimina, et nihil circa fidem errans in sola sermonis prolatione peccare putaretur! Ita pro nihilo ducendum esset ad laudem vel calumniam sic vel aliter dictionem habere. Consecutio igitur et series eorum quæ ab ipso contra nos dicta sunt, etiam hoc proponit.*

In frugibus, inquit, et Domino, variis modis cum exercuit commentationes, persimiliter et sanctissimam Dei essentiam differentes admittere commentationes dicit. Hoc est criminum acerbissimum, et ob id gravia contra nos illa tragice ante exaggeravit, impietatem et absurditatem, et omnia talia dictis criminum vertens. Quænam ergo impietatis demonstratio? dixit Eunomius, quædam de frugibus communia hæc, et omnibus in promptu cognita discernens, et quomodo nascuntur, et quomodo perfertæ seu maturæ per fructum alunt, naturalibus quibusdam facultatibus, dum nascuntur et augentur et dispensantur? Et hæc cum disseruit, etiam unigenitum Deum nihil dissentaneum esse ait differentes accipere commentationes, cum pro-

σωφρονούντων ἀριθμηθῆσεται, ὁ καὶ πολέμων τῇ ἀληθείᾳ, καὶ τοιαύταις πρὸς τὸν πόλεμον συμμαχίας χρώμενος, δι' ὧν ἰσχυρότερον ἀποφαίνει τὸν πολεμούμενον;

bellum auxiliis utitur, quibus fortiores esse ostendit

Εἶτα προῶν ὡς δὴ κατὰ σκοπὸν αὐτῷ συμπρασθέντος τοῦ λόγου, ἕτερα προχειρίζεται καθ' ἡμῶν χαλεπώτερα τῶν εἰρημένων, ὡς φησι, τὰ ἐγκλήματα, καὶ πολλὰ προσχετιλάσας καὶ προδιαβαλὼν τὸν λόγον, καὶ σφοδρῶς τὸν ἀκροατὴν ἐπὶ τοῖς μέλλουσι ῥηθῆσθαι παροξύνων, ἐν οἷς δυσσεβέστερά τινα παρ' ἡμῶν αἰτιάται κατασκευάζεσθαι, ὡς μὴ μόνον τὰς ἀποκλήρωθεις παρὰ τοῦ Θεοῦ προσηγορίας ταῖς ἐπινοίαις ἡμῶν προσαπτόντων, οὐκ εἰπὼν, τίς ἡ τῶν προσηγοριῶν ἀποκλήρωσις, καὶ πότε καὶ πῶς γεγενημένη, καὶ ὡς πάντα φυρόντων τὰ πράγματα, καὶ εἰς ταῦτ' ἄγοντων τοῦ Μονογενοῦς τὴν τε οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν. Οὐδὲν περὶ αὐτοῦ τοῦ διαλεχθεῖς, οὐδὲ ἀποδείξας πῶς ταῦτ' εἶναι κατασκευάζεται τῇ οὐσίᾳ παρ' ἡμῶν ἡ ἐνέργεια, τέλος ἐπάγει καὶ τὸν αὐτὸν κολοφῶνα τῶν ἐγκλημάτων, οὕτως λέγων τοῖς ῥήμασιν· Ἦδη δέ, φησί, μεταβαλὼν ἀπὸ τούτων, καὶ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ταῖς ἐσχάταις περιβάλλει βλασφημίαις· καὶ λόγοις ἀπεβρώχασιν οἱ ἡμέτεροι λόγοι, καὶ τινὰς ἀποστατεῖ τὰ παρ' ἡμῶν παραδείγματα, οὐ πάντως τοῦ μαθεῖν ταῦτα δεόμενος, ἀλλ' ἡ δεῖξαι τὸ συρφετῶδες τῶν ῥημάτων τοῦ λογογράφου καὶ ἀκριτόμυθον, οἷς περικτυπῶν τὰ ἐν ἀνδράσι γραῖδια, καὶ τῷ στόματι τῶν λεξειδίων ἐν ταῖς ἀκοαῖς τῶν ταῦτα θαυμάζόντων καλλωπιζόμενος, στήλην καθ' ἑαυτοῦ τὸν λόγον τοῖς πεπαιδευμένοις προτιθεῖς οὐ συνίσιν. Ἄλλ' οὐδὲν τοῦτο πρὸς τὸν σκοπὸν τὸν ἡμέτερον. Εἴθε γὰρ μέχρι τούτων ἦν κατ' αὐτοῦ τὰ ἐγκλήματα, καὶ μηδὲν περὶ τὴν πίστιν ἐξαμαρτάνων, περὶ μόνην τοῦ λόγου τὴν προφορὰν πλημμελεῖν ἐνομίζετο! Ὡς ἀντ' οὐδενὸς ἂν ἦν αὐτῷ πρὸς ἔπαινον ἢ διαβολὴν, τὸ οὕτως ἢ ὡς ἐτέρως τὴν λέξιν ἔχειν. Ἡ δ' οὖν ἀκολουθία τῶν παρ' αὐτοῦ καθ' ἡμῶν, καὶ τοῦτο προσηγορίσιν.

Ἐπὶ τοῦ σίτου, φησί, καὶ τοῦ Κυρίου, διαφόρων γυμνάσας τὰς ἐπινοίας, παραπλησίως καὶ τὴν ἀγιωτάτην οὐσίαν τοῦ Θεοῦ διωφέρως δέχασθαι τὰς ἐπινοίας φησί. Τοῦτό ἐστι τὸ χαλεπώτατον τῶν ἐγκλημάτων, καὶ ἐπὶ τούτῳ τὰ βάρη καθ' ἡμῶν ἐκεῖνα προετραγύδησε, δυσσεβέειαν καὶ ἀτοπίαν καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα τοῖς εἰρημένοις ἐπικαλῶν. Τίς οὖν ἡ τῆς ἀσεβείας ἀπόδειξις; εἶπεν ὁ Εὐνόμιος τίνα περὶ τοῦ σίτου, τὰ κοινὰ ταῦτα, καὶ πᾶσιν ἐκ τοῦ προχείρου γινώριμα διευκρινούμενος, ὅπως τε γίνεται καὶ ὅπως τελειωθείς διὰ τοῦ καρποῦ τρέφει, φυσικαῖς τις δυνάμεις φερόμενός τε καὶ αὖθις καὶ διοικούμενος; Καὶ ταῦτα εἰπὼν, καὶ τὸν μονογενῆ Θεὸν οὐδὲν ἀπεικὸς εἶναι φησι, διαφόρους δέχασθαι ἐπινοίας διὰ τὰς ἐννοίας,

διὰ τε τὰς ἑτερότητας τῶν ἐνεργειῶν, καὶ ἀναλογίας Ἀ
 τινὰς καὶ σχέσεις. Ταῦτα γὰρ κατακόρως ἐπ' αὐτοῦ
 διαθρῦλλει τὰ δόγματα. Ἀλλὰ πῶς, φησὶν, οὐκ ἄτο-
 πον, ἀθέμιτον δὲ μᾶλλον τοῦτοις παραβάλλειν τὸν
 Ἀγέννητον; τίσι τοῦτοις; τῷ σίτῳ, φησὶ, καὶ τῷ
 μονογενεῖ Θεῷ. Ὁρᾷς τὴν εὐλάβειαν Ἰσον ἀπέχειν
 τῆς ἀξίας τοῦ ἀγεννήτου Θεοῦ κατασχευάζει τὸν
 βραχὺν σίτον, καὶ τὸν Μονογενῆ Θεόν. Καὶ οἱ οὐ
 συγκοφαντοῦμεν τὸν λόγον, παρ' αὐτῶν ἔστι τῶν γε-
 γραμμένων μαθεῖν αὐτοῦ τὴν διάνοιαν. Πῶς γὰρ, φη-
 σὶν, οὐκ ἄτοπον, ἀθέμιτον δὲ μᾶλλον τοῦτοις
 παραβάλλειν τὸν Ἀγέννητον; Καὶ ταῦτα εἰπὼν
 ἐπάγει κατὰ τὸ ὁμοίμον τὸν περὶ τοῦ σίτου καὶ τοῦ
 Κυρίου λόγον, Ἰσον εἰς ἀτοπίαν κρίνων, ἐνὶ τούτων
 παραβάλλειν τὸν Θεόν. Παντὶ δὲ γνώριμον πάντως
 τὸ τοιοῦτόν ἐστιν, ὅτι τὰ ἴσω μέτρη τινας ἀφεστη-
 κῶτα καὶ αὐτὰ πρὸς ἄλληλα τὸ ἴσον ἔχει. Ὅστε κατὰ
 τὸν σοφὸν θεολόγον ὁ τῶν αἰώνων ποιητής, καὶ πά-
 σης περιδεδραγμένους τῶν ὄντων φύσεως, ἰσοστάσιος
 ἀνεδείχθη τῷ βραχυτάτῳ σπέρματι, εἴπερ ἐπίσης
 ἀπολείπεται τῆς πρὸς τὸν Θεὸν συγκρίσεως καὶ αὐ-
 τὸς καὶ ὁ σίτος. Ἀλλ' ἡ μὲν ἀσέβεια τοῦ λόγου τοσα-
 αῦτη.

Καίριος δ' ἂν εἴη καὶ αὐτὴν ἐξετάσαι τὴν εἰς τὴν
 βλασφημίαν κατασκευὴν, ἐν τίνι πρὸς ἑαυτὴν τῷ λόγῳ
 δι' ἀκολουθίας συνήρηται. Εἰπὼν γὰρ, ἄτοπον εἶναι
 τῷ σίτῳ καὶ τῷ Χριστῷ τὸν Θεὸν παραβάλλειν, Περὶ
 τοῦ σίτου, φησὶν, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς καθ' ὁμοιό-
 τητα τούτων πρὸς μεταβολὴν ἐπιτήδειος, περὶ δὲ
 τοῦ Μονογενοῦς τὸ μὴ εἶναι αὐτὸν πρὸς μεταβολὴν
 ἐπιτήδειον σιωπῆσας, καὶ διὰ τούτου σαφῶς ἐνδειξά-
 μενος τὸ ταπεινὸν τῆς ἀξίας, ἐν τῷ μὴ δεῖν αὐτὸν ὡς
 καὶ τὸν σίτον τῷ Θεῷ συγκρίνειν, ἀφῆκε τὸν λόγον
 μετέωρον, οὐδενὶ ἄλλῳ λογισμῷ κατασκευάσας ἐν τῷ
 μέρει τοῦτω τὸ πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ ἀπαράβε-
 τον, ὡς ἱκανῶν ὄντων τῶν περὶ τὸν κόκκον θεωρηθέν-
 των, καὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα κατὰ τὸ τα-
 πεινότερον παραλλαγὴν συνεδείξασθαι. Ἀλλὰ περὶ
 τῆς ἀφθαρσίας τοῦ Πατρὸς διαλέγεται, ὡς οὐκ ἐξ
 ἐνεργείας προσοῦσης αὐτῷ. Ἐγὼ δὲ, εἰ μὲν ἐνέργειά
 τίς ἐστὶν ἡ ὄντως ζωῇ, ἑαυτὴν ἐνεργοῦσα, καὶ εἰ ταύ-
 τόν ἐστι τῷ σημαινομένῳ τό τε αἰὲς ζῆν, καὶ τὸ μηδέ-
 ποτε εἰς φθορὰν διαλύεσθαι, οὕτω τῷ λόγῳ προστί-
 θημι, ἀλλὰ τοῖς ἰδίῳς ταμιεύσομαι τόποις. Ὅτι μέν-
 τοι μία τῆς ἀφθαρσίας ἐστὶ διάνοια, ὡσαύτως ἐπὶ τε
 τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ νοούμενη, καὶ κατ' οὐδὲν τὸ
 τοῦ Πατρὸς ἀφθαρτον τῆς ἀφθαρσίας τοῦ Υἱοῦ παρὰ
 λάσσει, οὔτε ὑφέσει τινὴ καὶ ἐπιτάσει, οὔτε τινὴ ἄλλῳ
 διαφθορᾷ τρόπῳ τῆς κατὰ τὴν ἀφθαρσίαν παραλλα-
 γῆς εὐρισκομένης, τοῦτο καὶ νῦν φημι εὐκαιρον εἶναι
 καὶ αἰὲ λέγειν, ὡς ἂν μηδεμίαν ἔχοι διὰ τούτου χώ-
 ραν ὁ λόγος αὐτῷ τῇ κατὰ τὴν ἀφθαρσίαν ἐννοίᾳ τῷ
 Πατρὶ προσμαρτυρῶν τὸ πρὸς τὸν Υἱὸν ἀκοινωνητον.
 Ὡς γὰρ περὶ τὸν Πατέρα ἡ ἀφθαρσία καταλαμβάνε-
 ται, οὕτως καὶ ἔστι τοῦ Μονογενοῦς εἶναι οὐκ ἀμφι-
 βάλλεται. Τὸ γὰρ τῆς φθορᾶς ἀπαράδεκτον, ὅπερ
 ἀφθαρσία καὶ ἔστι καὶ λέγεται, Ἰσον μᾶλλον δὲ τὸν
 αὐτὸν ἔχει λόγον ἐφ' οὗπερ ἂν λέγεται. Τί οὖν μαθὼν

PATROL. GR. XLV.

pter notiones, tum propter diversitates actionum,
 et proportiones et habitudines. Hæc enim ad sa-
 tietatem usque in ipso pervulgat nomina. Sed, in-
 quit, quomodo non absurdum, vel potius nefas
 comparare Ingenitum his nescio quibus, nempe
 frugibus, inquit, et unigenito Deo? Vides homin-
 s circumspectionem seu pietatem: æqualiter distare
 a dignitate ingeniti Dei astruit vile frumentum et
 unigenitum Deum. Et quod non calumniatur
 sermonem, ex ipsis scriptis licet ejus intelligen-
 tiam percipere, Quomodo, inquit, non absurdum,
 imo vero nefarium his comparare Ingenitum? Et
 hæc locutus subjungit parem de frumento et de
 Domino sermonem, æqualem absurditatem judi-
 cans, cum horum altero Deum conferre. Cuivis
 enim notum et planum prorsum illud est, quod
 quæ æquali mensura ab aliquo distant, et ipsa in-
 ter se æqualem habent mensuram. Quare sicut
 censet hic sapiens theologus, sæculorum conditor,
 omnemque eorum quæ sunt, naturam complexus
 æqualis minimo semini demonstratus est, siqui-
 dem æqualiter distat a Dei comparatione et ipse et
 frumentum. Atque hujus quidem sermonis impietas
 tanta est.

Verum jam tempus fuerit examinare blasphemiam
 astruccionem, in quo ad ipsam sermone per con-
 sequentiam annexa pendet. Cum enim dixisset ab-
 surdum esse frumento et Christo Deum componere:
 De frumento inquit, quod non est Deus horum instar
 mutationis capax, de Unigenito autem quod non
 sit ipse ad mutationem aptus cum reticuit; etiam
 per hoc aperte indicavit dignitatis humilitatem, in
 eo quod non oporteat ipsum, sicut et frumentum,
 cum Deo comparare, suspensum sermonem dimisit,
 nulla ratione alia præstruens in hac parte Filii cum
 Patre disparitatem, quasi ea quæ in grano consi-
 derantur, idonea essent ad Filii cum Patre, secun-
 dum id quod est humilium, differentiam demon-
 strandam. Sed de Patris incorruptibilitate disserit,
 quod non insit ei ex actu. Ego autem, siquidem
 actus quidam est vera et essentialis vita, seipsam
 efficiens, et si idem est secundum significationem
 et semper vivere, et nunquam in interitum dissolvi,
 nondum rationi assentior, sed propriis locis reser-
 vabo. Quod quidem una est notio incorruptibilitatis,
 quæ eodem modo in Patre et Filio intelligitur, et
 nulla re quod in Patre incorruptibile est, a Filii
 incorruptibilitate differt, neque remissione aliqua,
 neque intentione, cum nec aliquo alio corruptionis
 mododifferentia, quæ secundum incorruptibilitatem,
 inveniatur, hoc etiam nunc dico opportunum esse
 et semper dicere, quod nullum per hoc locum habet
 ejus sermo, per incorruptionis notionem, Filium
 cum Patre nullam habere essentialis communionem
 asserens. Sicut enim in Patre incorruptibilitas com-
 prehenditur, sic et in Unigenito esse non ambigitur.
 Quod enim interitus non est capax, quod quidem
 incorruptibilitas et est et dicitur, æqualem, vel
 potius eandem habet rationem, in quocunque di-

citur. Quid igitur didicit, cur soli ingenito Deo A attribuit, non ex actu esse ipsius incorruptibilitatem, tanquam per hoc Patris a Filio discrepantiam demonstrans? Si enim corruptibilem supponit creatum suum Deum, præclare corruptibilis cum incorruptibili differentia, eam quæ secundum naturam est, discrepantiam ostendit. Quod si interitus non capax eodem modo est uterque; neque magis, neque minus in incorruptibilitate, quæ secundum naturam est, comprehenditur, quomodo Patrem cum unigenito Filio non posse comparari demonstrat? Vel quid vult non ex actu asserere Patri quod incorruptibile est? Sed scopum evolvit et explicat sermone sequente. Non ex operationibus, inquit, incorruptibilis est, et ingenitus, sed ut Pater et mundi opifex.

Ilic mihi attentas aures præbere auditorem maxime postulo. Quomodo idem esse putat duorum horum nominum significatum, creationis, inquam, et paternitatis? Operationem enim esse horum utrumque ex æquo definit, diserte sic sermone pronuntians: *Incorruptibilis non est ex operatione, Pater autem et mundi opifex ex operationibus nominatur*. Si igitur idem est Patrem et mundi opificem ipsum dici, quia operatio sit ei amborum nominum causa, necesse est omnino operationum effecta eogenerare se habere inter se, ex eo ipso quod ex operatione similiter sint. Hoc autem ad quem blasphemiam terminum per consequentiam effertur, cuius perspicuum est scienti cernere quid cuique consequatur. Ego vero quæcunque de his ratione colligo, sermonum disquisitioni volo adicere. Fieri non potest, ut operatio rei alicujus effectrix ipsa per se subsistat, si non subest aliquid quod operationis motum suscipiat, veluti operari dicimus eum qui æs procudit, effici vero materiam quæ arti subiecta est. Ergo hæc inter se necessariam quamdam relationem habent, efficax et patibilis facultas, quorum si ratione alterum fuerit separatum, non in seipso per se alterum constiterit. Si enim non fuerit quod patitur, quod agat non erit. Quid igitur ex hoc conficitur, si non per se consistit operatio rei alicujus effectrix, si non adsit subjectum patiens? Pater autem, sicut isti aiunt, nihil aliud est quam operatio: patibilis igitur per hæc unigenitus Filius demonstratur, ad motionem operationis quæ ipsum subsistere facit efformatus. Quemadmodum enim universi conditorem dicimus, patibilem aliquam et facile cedentem materiam subiecisse, sicque efficacem sui ipsius operatricem essentiam effecisse: in sensibilibus quidem varias et multiformes subjecto qualitates ad cuiusque eorum quæ sunt effectiorem artificiose inserentem; at vero in intelligibilibus altero modo, non quantitativis sed electivis impulsionibus conformantem subjectum. Sic necessario si efficaciam quis definiat paternitatem, non aliter demonstrabit esse Filii subsistentiam, nisi per aliquam patibilem materiam omnino absolutam. Si enim impatibilis existimaretur, renitens

μόνη προσμαρτυρεῖ τῷ ἀγεννήτῳ Θεῷ, τὸ μὴ ἐξ ἐνεργείας εἶναι τὴν ἀφθαρσίαν αὐτοῦ, ὡς διὰ τούτου τὴν κατὰ τοῦ Μονογενοῦς παραλλαγὴν Πατὴρ δεικνύων; Εἰ μὲν γὰρ φθαρτὸν ὑποτίθεται τὸν κτιστὸν ἑαυτοῦ Θεὸν, καλῶς τῇ τοῦ φθαρτοῦ πρὸς τὸ ἀφθαρτὸν διαφορᾷ, τὴν κατὰ τὴν φύσιν παραλλαγὴν ἀποδείκνυσιν. Εἰ δὲ ἀνεπίδεκτος φθορᾶς ὡσαύτως ἐκάτερος, καὶ οὕτε τὸ μᾶλλον, οὕτε τὸ ἥττον ἐν τῇ κατὰ φύσιν ἀφθαρσίᾳ καταλαμβάνεται· πῶς δεικνύσι τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν μονογενῆ Υἱὸν τὸ ἀσύγκριτον; Ἡ εἰ βούλεται τὸ μὴ ἐξ ἐνεργείας προσμαρτυρεῖσθαι τῷ Πατρὶ τὸ ἀφθαρτὸν; Ἄλλ' ἐκκαλύπτει τὸν σκοπὸν τῷ μετὰ ταῦτα λόγῳ· οὐκ ἐξ ἐνεργειῶν, φησὶν, ἀφθαρτός ἐστι καὶ ἀγεννητός, ὡς Πατὴρ δὲ καὶ δημιουργός.

B

Τούτῳ μοι προσέχειν μάλιστα τὸν ἀκροατὴν ἀξίῳ. Πῶς ταῦτόν οἶται τῶν δύο τούτων ὀνομάτων τὴν σημαινόμενον, τῆς δημιουργίας, λέγω, καὶ τῆς πατρότητος· ἐνεργείαν γὰρ εἶναι τούτων ἐκάτερον ἐπίσης ὀρίζεται, σαφῶς οὕτως διαγορεύων τῷ λόγῳ, ὅτι Ἀφθαρτός μὲν οὐκ ἐνεργεία ἐστὶν, Πατὴρ δὲ καὶ δημιουργός ἐξ ἐνεργειῶν ὀνομάζεται. Εἰ τοίνυν ταῦτόν ἐστι Πατέρα τε καὶ δημιουργὸν αὐτὸν λέγεσθαι, τῷ τὴν ἐνεργείαν ἀμφοτέρων αὐτῷ γίνεσθαι τῶν ὀνομάτων αἰτίαν, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τὰ τῶν ἐνεργειῶν ἀποτελέσματα ὁμογενῶς ἔχειν ἄλλῃλοις, κατ' αὐτὸ τὸ ἐξ ἐνεργείας ὁμοίως εἶναι. Τοῦτο δὲ πρὸς ποῖον βλασφημίας πέρας διὰ τῆς ἀκολουθίας ἐκφέρεται, παντὶ δῆλόν ἐστι τῷ ἐπισταμένῳ βλέπειν πρὸς τὸ ἀκόλουθον. Ἐγὼ δ' ὅσα περὶ τούτων λογίζομαι, βούλομαι προσθεῖναι τῇ συνεξετάσει τῶν λόγων. Οὐκ ἐστὶν ἐνεργείαν ἀπεργαστικὴν τινος πράγματος αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς συστήναι, μὴ τινος ὑποδεχομένου τῆς ἐνεργείας τὴν κίνησιν· οἷον ἐνεργεῖν· τί φάμεν τὸν χαλκεύοντα, ἐνεργεῖσθαι δὲ τὴν ἐγκειμένην ὕλην τῇ τέχνῃ. Οὐχοῦν ἀναγκαίαν ἔχει τινὰ σχέσιν ταῦτα πρὸς ἄλληλα ἡ ἐνεργητικὴ καὶ ἡ παθητικὴ δύναμις, ὥν εἰ χωρισθεὶς τῷ λόγῳ τὸ ἕτερον, οὐκ ἂν ἐφ' ἑαυτοῦ συσταίῃ καὶ τὸ λειπόμενον. Εἰ γὰρ μὴ τὸ πάσχον εἴη, τὸ ἐνεργούν οὐκ ἔσται. Τί οὖν ἐκ τούτου κατασκευάζεται, εἰ οὐ συνίσταται κατ' ἑαυτὴν ἡ ἐνέργεια, ἡ ἀποτελεσματικὴ τινος πράγματος, μὴ ὑποκειμένου τοῦ πάσχοντος; Ὁ Πατὴρ δὲ, καθὼς οὗτοί φασιν, οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἡ ἐνέργεια· παθητὸς ἄρα διὰ τούτων ὁ μονογενὴς Υἱὸς ἀποδείκνυται, πρὸς τὴν κίνησιν τῆς ὑφιστάσεως αὐτὸν ἐνεργείας τυπούμενος. Ὡς γὰρ τὸν τοῦ παντὸς δημιουργὸν φάμεν παθητικὴν τινὰ καὶ εὖεικτον ὕλην ὑποβαλλόμενον ἐνεργὸν ἑαυτοῦ τὴν δημιουργικὴν οὐσίαν ποιῆσαι· ἐπὶ μὲν τῶν αἰσθητῶν, τὰς ποικίλας τε καὶ πολυειδεῖς τῷ ὑποκειμένῳ ποιότητάς πρὸς τὴν ἐκάστου τῶν γινομένων ἀπεργασίαν τεχνικῶς ἐπιβάλλοντα, ἐπὶ δὲ τῶν νοητῶν ἕτερον τρόπον οὐχὶ ποιότησιν, ἀλλὰ προαιρετικαῖς ὁρμαῖς διαμορφούντα τὸ ὑποκείμενον. Οὕτως ἐξ ἀνάγκης εἰ ἐνεργείαν τις ὀρίζοιτο τὴν πατρότητα, οὐκ ἄλλως ἀποδείξει τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπόστασιν, εἰ μὴ κατὰ τινὰ παθητὴν πάντως ἀπεργασθεῖσαν ὕλην. Εἰ γὰρ ἀπείρη νομισθεῖη, ἀντίτυπος πάντως ἡ ἀπάθεια τῷ ἐνεργ-

γούντι γενήσεται, κωλυομένης δὲ τῆς ἐνεργείας, οὐκ ἔσται πάντως τὸ ἐνεργοῦμενον. Ὡς δοῦν ὁάτερον, ἢ παθητὴν διὰ τούτων τοῦ Μονογενοῦς τὴν οὐσίαν ποιήσουσιν, ἵνα τὴν ἐνέργειαν δέξηται, ἢ τοῦτο διὰ τὸ προφανὲς τῆς ἀσεθείας ὁκνοῦντες, τὸ μὴδὲ ὅλως αὐτὴν εἶναι κατασκευάζουσιν. Ὁ γὰρ παθεῖν ἀποπέφυκεν, οὐδὲ τὴν ποιητικὴν ἐνέργειαν ἐφ' ἑαυτοῦ πάντως προσίσταται. Ὁ τοίνυν ἐνεργείας τινὸς ἀποτέλεσμα τὸν ὕδιν διορίζων, ἔν τι καὶ τοῦτον τῶν παθητῶν διορίζεται, ὥσα δι' ἐνεργείας ἔσχε τὴν πρόδοον· ἢ εἴπερ ἀρνοῖτο τὸ πάθος, καὶ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ πάθους ἀρνήσεται. Ἀλλ' ἐπειδὴ καθ' ἑκάτερον τῶν κατὰ τὸ διλήμματος προφαινομένων ἡ ἀσέβεια, καὶ τὸ μὴ εἶναι λέγειν, καὶ τὸ παθητὸν αὐτὸν οἶσθαι, πρόδηλος ἡ ἀλήθεια, διὰ τῆς τῶν ἀτόπων ἀναιρέσεως ἀναφαινομένη. Εἰ γὰρ καὶ ἀληθῶς ἔστι, καὶ παθητὸς οὐκ ἔστιν, ὅλην ὅτι οὐκ ἐξ ἐνεργείας ἔστιν, ἀλλ' ὡς εἰκὸς ἀληθινὸν εἶναι θεὸν ἐκ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τοῦ Πατρὸς, ἀπαθῶς ἐξ αἰδίου ἀπαυγασθέντα τε καὶ ἐκλάμπαντα. Ἀλλὰ κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν, φησὶν, ἀφθαρτὸς ἔστιν ὁ Θεός· τί δὲ ἄλλο τῶν θεοπρεπῶν νοημάτων οὐκ αὐτῆς ἔχεται τοῦ Υἱοῦ τῆς οὐσίας; Τὸ δίκαιον, τὸ ἀγαθόν, τὸ αἰδίων, τὸ τοῦ κακοῦ παντὸς ἀνεπίδεκτον, τὸ ἐν παντὶ τῷ κατὰ τὸ ἀγαθὸν νοουμένῳ ἀπεριόριστον. Ἄρα τίς ἔστιν ὁ λέγων, ἐπίκτητόν τι τῶν καλῶν εἶναι τῇ θεῖᾳ φύσει, καὶ οὐ πᾶν ὃ τί πέρ ἔστι καλὸν ἐκείθεν τε ἀφορμασθαι, καὶ ἐν αὐτῇ θεωρεῖσθαι; Οὕτω τοῦ προφήτου λέγοντος, ὅτι εἴ τι καλὸν, αὐτοῦ, καὶ εἴ τι ἀγαθόν, παρ' αὐτοῦ ἔστι. Συνάπτει δὲ τούτῳ, τὸ καὶ ἀγέννητον κατ' οὐσίαν εἶναι. Ἐγὼ δὲ εἰ μὲν οὕτω νοῶν τοῦτο λέγει, ὅτι ἀγέννητός ἔστι τοῦ Πατρὸς ἡ οὐσία, συντίθεμαι τῷ λεγομένῳ, καὶ οὐκ ἀντιβαίνω τῷ δόγματι. Οὐδὲ γάρ τις ὅλως τῶν εὐσεβοῦντων γεννητὸν εἶναι τὸν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς ὑποτίθεται. Εἰ δὲ τοῦτο μὲν ἐνδείκνυται κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ λόγου, κατασκευάζει δὲ τὸ αὐτὴν τὴν ἀγεννησίαν οὐσίαν εἶναι, τοῦτό φημι δεῖν μὴ παραδραμεῖν ἀνεξέταστον, ὥς ἂν μὴ λάθῃ τοὺς εὐεξαπακτῆρας πρὸς τὴν συγκατάθεσιν τῆς βλασφημίας ὑποποιούμενος. Ὅτι τοίνυν ἄλλο τι τῆς ἀγεννησίας ἔστι καὶ ἀγέννητος, ἀμιγῆ καὶ καθαρὰν οὐσαν πάσης ἑτερότητας καὶ διαφορᾶς. Περὶ τοῦ Θεοῦ ταῦτα λέγει, οὐ τὴν οὐσίαν (α) ἀφθαρσίαν τε καὶ ἀγεννησίαν εἶναι φησι. Τρία τοίνυν ἐπὶ Θεοῦ εἶπεν ὀνόματα, τὴν οὐσίαν, τὸ ἀφθαρτον, τὸ ἀγέννητον. Εἰ μὴ τῶν τριῶν τούτων ὀνομάτων ἐπὶ Θεοῦ ἔστιν ἡ ἔννοια, ἡ θεότης ταῦτα τὰ τρία πάντως ἔστιν. Ὡς εἰ τις λέγοι τὸν ἀνθρώπον χαρὰς τῆς αἰδομένης λογικῆς αὐτὸν εἶναι, γελαστικὸν τε καὶ πλατυνύχον. Ἐφ' ᾧ διὰ τὸ μηδεμίαν κατὰ τὴν φύσιν ἐν ἐκάστῳ διαφορὰν εἶναι ἰσοδυναμεῖν τε ἀλλήλοις τὰ ὀνόματα λέγομεν, καὶ ἔν εἶναι τῷ ὑποκειμένῳ τὰ τρία, τὴν ἀνθρωπότητα, τὴν διὰ τῶν ὀνομάτων ὑπογραφείσαν. Εἰ τοίνυν τοῦτό ἔστιν ἡ θεότης, ἡ ἀγεννησία τε καὶ ἡ ἀφθαρσία καὶ ἡ οὐσία, κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ἐν τῇ τοῦ ἐνὸς τούτων ἀφαιρέσει, συν-

(α) Deest aliquid quod supple ex Boico, ὅτι τοίνυν ἄλλο τι τῆς ἀγεννησίας ἐπὶ τὸ νόημα, καὶ ἄλλος τῆς θείας οὐσίας, ὁ λόγος ἐξ αὐτῶν τῶν παρ' αὐτοῦ λεγομένων ἔστιν ὁ ἑλεγχος. Κατὰ αὐτὴν φησι τὴν οὐ-

A plane impatibilitas operanti foret; impedita autem operatione non erit omnino quod efficitur. Ita ut duorum alterum, vel patibilem per hæc Unigeniti essentiam facient, ut operationem capiat; vel hoc propter evidentem impietatem verentes, neque penitus ipsam esse præstruunt. Quod enim pati natura abhorret, neque effectricem efficaciam in se ipsam omnino admittit. Qui igitur alicujus operationis effectum Filium desinit, hunc etiam unum quid eorum quæ pati nata sunt desinit, quæcunque per operationem processum habent, vel siquidem perperessionem neget, etiam ipsius subsistentiam cum perperessione negabit. Sed quoniam secundum utrumque eorum quæ per dilemma demonstrantur, impietas est, et non esse dicere, et ipsum patibilem esse putare, manifesta veritas quæ per falsorum abolitionem elucet. Si enim etiam vere est, et patibilis non est, perspicuum ex operatione ipsum non esse, sed sicut consentaneum est, verum esse Deum ex vero Deo Patre, impatibiliter ex æterno splendentem et irradiantem. Sed, inquit, secundum essentiam incorruptibilis est Deus. Quid aliud eorum quæ Deum decere intelliguntur non ipsam Filii essentiam possident? Justum, bonum, æternum, nullius mali capax, in omni eo quod secundum bonum intelligitur infinitum. Verum quis est qui dicat aliquid eorum quæ sunt pulchra et præclara, divinæ naturæ esse adventitium, et non quidquid est pulchrum illinc proficisci, et in ea considerari, sic dicente propheta, quod si quid pulchrum est, ipsius, et si quod bonum, ab ipso est? Cum hoc autem copulat ingenitum etiam secundum essentiam esse. Ego equidem si ita sentiens hoc dicit, quod ingenita est Patris essentia, dicto assentior, neque dogmati resisto. Nullus enim prorsus pie viventium Patrem Unigeniti esse genitum ponit. Quod si hoc quidem demonstratur secundum signum sermonis, astruit autem ἀγεννησίαν, et essentiam idem esse, hoc non prætereundum esse inexcussum dico, ut non lateat decepti faciles ad assensionem blasphemix pellirere. Quod igitur aliud quid ab ingeniti actione est etiam ingenitus, immistam et puram ab omni diversitate et differentia. De Deo hæc dicit, cujus essentiam incorruptibilitatem, et ingenierabilitatem esse asserit. Tria igitur in Deo dixit nomina, essentiam, incorruptibile, ingenitum. Si horum trium nominum in Deo est una eademque notio, deitas hæc tria prorsus est. Ut si quis diceret, hominem exprimere volens, rationalem ipsum esse, risibilem et latiuuguem. In quo propterea quod nulla est secundum naturam in unoquoque differentia, hæc nomina inter se vim æqualem habere dicimus, et unum esse in subjecto hæc tria, nempe humanitatem per nomina descriptam. Si ergo hoc est deitas, nempe ἀγεννησία et incorruptibilitas et essentia, omni necessitate horum uno sublato simul etiam deitas tollitur. Ut enim si

σίαν ἀφθαρτὸς ἔστι καὶ ἀγέννητος, ἀμιγῆ καὶ καθαρὰς οὐσίας πάσης ἑτερότητας καὶ διαφορᾶς, περὶ Θεοῦ ταῦτα λέγει, οὐ τὴν οὐσίαν.

quia dixerit neque rationis participem, neque ad
 ridendum aptum natura; neque hominem esse asse-
 ruerit. Ita et in his tribus nominibus, ingenito dico
 et incorruptibili, et essentia, si per hæc deitas no-
 tificatur, quando unum aliquod horum trium non
 adest, procul dubio in eo quod superest abolita est
 deitatis ratio. Ergo respondeat quam de Deo uni-
 genito habet opinionem: genitum ipsum, an inge-
 nitum putet; genitum dicet omnino, siquidem suis
 dictis non repugnet. Si igitur idem est cum inge-
 nito, essentiaque et incorruptibile, per quæ divini-
 tas dignoscitur; cui non adest ingenitum, simul
 ab hoc ablata est plane essentia et quod incorru-
 ptibile, quibus remotis deitas necessario eximitur.
 Quamobrem ad duplicem terminum secundum eorum
 blasphemiam consequentiæ ratio pervenit. Si enim
 secundum idem significatum in Deo dicitur essen-
 tia et incorruptibilitas et ingenitum, manifeste de-
 monstratus est hic novus Dei fabricator, Filium ab
 eo creatum, corruptibilem etiam cognoscere, quia
 non ingenitum noscat; nec hoc solum, sed etiam
 funditus non subsistentem, quia non possit ipsum
 in deitate intueri, in quo ingenitum non cernitur,
 siquidem idem ingenitum et incorruptibile cum es-
 sentia opinatur. Quoniam vero in his perspicua est
 perniciis, miseris aliquis consulat, ut ad id quod
 superest ratione convertantur, nec reluctantur ex
 manifesto contra veritatem, sed assentiantur horum
 singulorum nominum proprium esse significatum,
 quod quidem magis quis per ea quæ opponuntur
 intellexerit. Nam et ingenitum per geniti opposi-
 tionem invenimus, et incorruptibile per corrupti-
 bilis appositionem cognoscitur, et essentia per dis-
 erimen cum eo quod non subsistit spectatur. Sicut
 enim quod non genitum est, ingenitum dicitur, et
 quod non corruptitur, incorruptibile: sic quod
 non est non existens, essentiam nominamus. Et
 contra sicut genitum non dicimus ingenitum, sic
 quod corruptibile est, non incorruptibile nomina-
 mus. Ergo essentia quidem in eo quod est aliquid
 intelligitur: bonum autem vel corruptibile, quale
 quid esse indicat. Alia igitur essentiæ ratio, et alia
 quæ quomodo, vel quale per se declarat.

Ac mihi præclare habere videtur, si intermediam
 nauseam superavero (sic enim arbitror oportere
 amentes ejus contra commentationem aggressionem
 nominare), dum cupidus immoror in proposita no-
 bis notione. Quæcunque enim ad eversionem eorum
 quæ de commentatione a magistro considerata sunt,
 veluti quiddam succus pituitosus ab hoc scriptore
 evomita sunt, talia sunt ut nihil periculi legentibus
 præbeant, etsi admodum aliquis fuerit stolidus,
 et cui verba dare sit facile. Quis enim ita mentis
 inops et vecors, ut quæ exempli gratia de frumento
 a doctore posita sunt, quibus velut artem quamdam
 et aditum ad sublimium contemplationem auditori
 supponebat, hæc dum exiliter Eunomius de essentia
 Dei universorum sermonibus accommodat, arbitre-
 tur ipsum aliquid dicere, et cum aliqua solertia

αναίρει καὶ τὴν θεότητα. Ὡς γὰρ τὸν μὴ λογικὸν οὐδὲ
 γελαστικὸν εἶποι τις ἄν, οὐδὲ ἀνθρώπων· οὕτως καὶ
 ἐπὶ τούτων τῶν τριῶν ὀνομάτων, τοῦ τε ἀγεννήτου,
 φημι, καὶ τοῦ ἀφάρτου καὶ τῆς οὐσίας, εἰ διὰ τού-
 των ἡ θεότης χαρακτηρίζεται, ὅταν ἐν τι τῶν τριῶν
 μὴ ὑπάρχῃ, διεγράφη πάντως τῷ λείποντι καὶ ὁ τῆς
 θεότητος λόγος. Οὐκοῦν ἀποκρινάσθω, τίνα περὶ τοῦ
 μονογενοῦς Θεοῦ ἔχει τὴν δόξαν, γεννητὸν αὐτὸν ἢ
 ἀγεννήτον οἰεῖται; Γεννητὸν ἔρει πάντως, εἴπερ τοῖς
 ἰδίοις μὴ μάχοιτο. Εἰ οὖν ταῦτόν ἐστι τῷ ἀγεννήτῳ ἡ
 οὐσία τε καὶ τὸ ἀφάρτον, δι' ὧν ἡ θεότης γνωρίζε-
 ται, ᾧ μὴ πρόσσεσι τὸ ἀγεννητόν, συναφῆρηται τοῦ-
 του πάντως ἡ οὐσία τε καὶ τὸ ἀφάρτον, ὧν μὴ παρόν-
 των, καὶ ἡ θεότης κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ἐξαιρεθῆσεται.
 Οὐκοῦν εἰς διπλοῦν πέρας τῆς κατὰ τὸ βλάσφημον αὐ-
 τῶν ἀκολούθιας ὁ λόγος κατήντησε. Εἰ γὰρ κατὰ τοῦ
 αὐτοῦ σημαίνοντόν λέγεται ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἡ οὐσία τε
 καὶ ἡ ἀφάρτεια, καὶ τὸ ἀγεννητόν, σαφῶς ἀποδείκνυται
 ὁ καινὸς οὗτος θεοποιὸς τὸν παρ' αὐτοῦ κτισθέντα
 Υἱὸν, φαρτὸν τε γινώσκων, διὰ τὸ μὴ γινώσκειν
 ἀγεννητόν· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ παντελῶς
 ἀνυπόστατον, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι αὐτὸν ἐν θεότητι
 βλέπειν, ᾧ οὐκ ἐνθεωρεῖται τὸ ἀγεννητόν, εἴπερ ταῦτόν
 τὸ ἀγεννητόν τε καὶ ἀφάρτον τῇ οὐσίᾳ οἰεῖται. Ἐπεὶ
 δὲ πρόδηλος ἐν τούτοις ἐστὶν ἡ ἀπώλεια, συμβουλευ-
 σάτω τις τοῖς δειλαίοις ἐπὶ τὸ λειπόμενον τραπήναι
 τῷ λόγῳ, καὶ μὴ ζυγομαχεῖν ἐκ τοῦ προδίκου πρὸς
 τὴν ἀλήθειαν· ἀλλὰ συντίθεσθαι ἰδίῳ ἐκάστου τούτων
 εἶναι τῶν ὀνομάτων τὸ σημαίνον, ὅπερ μᾶλλον
 ἂν τις διὰ τῶν ἀντιδιαστελλομένων νοήσῃ. Τό τε γὰρ
 ἀγεννητόν τῇ πρὸς τὸ γεννητὸν ἀντιδιαστολῇ ἐξεν-
 ρισκομένον, καὶ τὸ ἀφάρτον τῇ πρὸς τὸ φαρτὸν παρα-
 θέσει γνωρίζεται, καὶ ἡ οὐσία τῇ πρὸς τὸ ἀνυπόστα-
 τον παραλλαγῇ θεωρεῖται. Ὡς γὰρ ὁ μὴ ἐγεννήθη,
 ἀγεννητόν λέγεται, καὶ ὁ μὴ φεῖρεται, ἀφάρτον·
 οὕτως καὶ τὸ μὴ ἀνυπόστατον, οὐσίαν κατονομάζομεν.
 Καὶ τὸ ἐμπάλιν ὡς τὸ γεννητὸν οὐκ ἀγεννητόν λέγο-
 μεν, καὶ τὸ φαρτὸν οὐκ ἀφάρτον ὀνομάζομεν. Οὐ-
 κοῦν οὐσία μὲν ἐν τῷ εἶναι τι κατανοεῖται· τὸ δὲ
 ἀγαθὸν ἢ τὸ φαρτὸν, ἐν τῷ ποταπὸν εἶναι. Ἄλλος
 οὖν ὁ τοῦ εἶναι λόγος, καὶ ἕτερος ὁ τὸ πῶς, ἢ τὸ ποῖον
 δι' αὐτοῦ σαφηνίζων.

Καὶ μοι δοκεῖ καλῶς ἔχειν ὑπερβάντι τὴν διὰ μέ-
 σου ναυτίαν (οὕτω γὰρ οἶμαι χρῆναι τὰς ἀνοήτους
 αὐτοῦ κατὰ τῆς ἐπινοίας ἐπιχειρήσεις κατονομάζειν),
 τῷ προκειμένῳ ἡμῖν ἐμφιλοχωρῆσαι νοήματι. Τὰ
 γὰρ ὅσα πρὸς ἀνατροπὴν τῶν περὶ τῆς ἐπινοίας τῷ
 διδασκάλῳ τεθεωρημένων ὑπὸ τοῦ λογογράφου, καθά-
 περ τις χυμὸς φλεγματώδης ἐξήμεσται, τοιαῦτά
 ἐστὶν ὡς μηδὲνα κίνδυνον παρέχειν τοῖς ἐντυγχάνουσι,
 καὶ σφόδρα τις ἡλίθιος ὢν καὶ εὐπαράγωγος τύχη. Τίς
 γὰρ οὕτως ἔξω διανοίας ἐστὶν, ὥστε τὰ ὑποδειγμα-
 τικῶς περὶ τοῦ σίτου παρὰ τοῦ διδασκάλου τεθέντα,
 δι' ὧν οἶονεῖ τέχνην τινὰ καὶ ἐφοδὸν πρὸς τὴν τῶν
 ὑψηλῶν θεωρίαν τῷ ἀχροατῇ ὑπετίθετο, ταῦτα ψιλῶς
 τοῦ Εὐνομίου τοῖς περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων
 ἐφαρμύζοντος λόγοις, οἰηθῆναι τι λέγειν αὐτόν, καὶ
 μετὰ τίνος ἀγνοίας κατὰ τῆς ἀληθείας τεχνάζε-

σθαι· Τὸ γὰρ φάσκειν αὐτὸν πρεπωδεστάτην αἰτίαν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ γεννησαί τὸν Υἱὸν εἶναι τὴν ἀδέσποτον ἐξουσίαν, καὶ τὴν ἀνυπέρβλητον δύναμιν, ὅπερ οὐ περὶ τοῦ κόσμου μόνον καὶ τῶν ἐν αὐτῷ στοιχείων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἔρπετων καὶ θηρίων ἔστιν εἰπεῖν· καὶ τοῦτο ὡς πρέπον ἐπὶ τῆς τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ ὑπολήψεως τὸν σεμνὸν θεολόγον ἐκτίθεσθαι· ἢ τὸ λέγειν καὶ πρὸ τῆς τῶν ὀνομάτων γεννήσεως Ἀγγένητον, ἢ Πατέρα, ἢ τὰ λοιπὰ τῶν ὀνομάτων προσεγορεύεσθαι τὸν Θεόν· καθάπερ δεδιότα, μὴ τοῦ ὀνόματος παρὰ τοῖς μήπω γεγονόσι σιωπηθέντος, ἑαυτὸν ἀγνοήσειεν, ἢ εἰς λήθην ἑαυτοῦ πέσοι, τῇ σιωπῇ τοῦ ὀνόματος ὃ ἔστιν ἀγνοήσας. Ἡ δὲ χλευαστικὴ τῶν ἡμετέρων λόγων καταδρομὴ, ὅσον τὸ δριμύτε καὶ ἀγχίνουον ἔχει, δι' ὧν κατασκευάζει τὸ ἀποποιον, ὅτι ὁ πρὸ πάντων αἰώνων καὶ χρόνων καὶ πάσης αἰσθητῆς τε καὶ νοητῆς φύσεως γεγυῶς Πατήρ, πῶς περιμένει τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα διὰ τῆς τούτων ὀνομασθῇ ἐπινοίας, οὐκ ὀνομαζόμενος, ὡς φησιν ἐκεῖνος, οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἰῶδ, οὔτε ὑπὸ τῶν δι' ἐκεῖνον γεγυῶντων νοητῶν οὐσιῶν· Οὐδένα γὰρ οὕτως οἶμαι κορύζης εἶναι βαθείας μεστὸν, ὡς ἀγνοεῖν ὅτι ὁ μονογενὴς Θεός, ὁ ἐν Πατρὶ ὢν, καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα βλέπων, ὀνόματος ἢ ῥήματος πρὸς τὴν τοῦ ὑποκειμένου γνῶσιν οὐκ ἐπιδέεται, οὔτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ τὰ τοῦ Θεοῦ βάθη διερευνώμενον, διὰ τῆς ὀνομαστικῆς προσηγορίας πρὸς τὴν τοῦ ζητουμένου γνῶσιν ἐνάγεται. Οὔτε ἡ ἀσώματος τῶν ὑπερκοσμίων δυνάμεων φύσις, φωνῇ καὶ γλῶττῃ κατονομάζει τὸ Θεῖον· ἐπὶ γὰρ τῆς ἀόλου καὶ νοερᾶς φύσεως, ἡ κατὰ τὸν κτῶν ἐνέργεια λόγος ἔστιν, οὐδὲν τῇ ὕλικῇ τῶν ὀργάνων ὑπηρεσίᾳ συγχρώμενος. Καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, οὐδὲν ἂν ἐδέχθησεν ἡμῖν τῆς τῶν ῥημάτων τε καὶ ὀνομάτων χρήσεως, εἰ δυνατόν ἦν γυμνὰ προδεικνύνειν ἀλλήλοις τὰ τῆς διανοίας κινήματα. Νυνὶ δὲ τῶν ἐγγινωμένων ἡμῖν νοημάτων, διὰ τὴν σαρκίην περιβολὴν τὴν φύσιν ἡμῶν περιεργεσθαι, φανερωθῆναι μὴ δυναμένων, ἀναγκαιῶς καθάπερ σημεία τοῖς πρᾶγμασι τὰς ποιεῖς τῶν ὀνομάτων θέσεις ἐπιβαλόντες, δι' ἐκεῖνων τὰς τοῦ νοῦ κινήσεις ἀλλήλοις δημοσιεύομεν. Εἰ δὲ πως ἦν ἀπογυμνοῦν ἐτέρως τὰ τῆς διανοίας κινήματα, χαίρειν τὴν περιδοικὴν τῶν ὀνομάτων ὑπηρεσίαν ἑάσαντες, τηλαυγέστερον ἂν καὶ καθαρώτερον ἀλλήλοις συνεγενόμεθα, αὐτὴν τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν, περὶ ἣν ὁ νοῦς καταγίνεται ταῖς τῆς διανοίας ὁρμαῖς ἐκκαλύπτοντες. Νυνὶ δὲ τούτου χάριν τῷ μὲν τινι τῶν ὄντων ὀνομαοῦραν ἐθέμεθα, ἐτέρῳ δὲ γῆν, καὶ ἄλλῳ ἄλλο τι. Καὶ τὸ πρὸς τί πως ἔχειν, ἢ τὸ ἐνεργεῖν, ἢ τὸ πάσχειν, πάντα ταῦτα ἰδιαζούσαις ἐπιστημαίνουσαις ταῖς φωναῖς ὡς ἂν μὴ ἀκοινώνητός τε καὶ ἀγνωστος ἡ τοῦ νοῦ κίνησις ἐν ἡμῖν μένοι. Ἡ δὲ ὑπερχόσμιος ἐκείνη καὶ αὐλὸς φύσις, τῆς σωματικῆς περιοχῆς ἐλευθέρα οὔσα καὶ ἀνετος, οὔτε ἐπὶ τῆς ὑπερκειμένης φύσεως ὀνομάτων δέεται ἢ ῥημάτων, ἀλλ' εἴπου καὶ μνημονεύεται παρὰ τῆς νοερᾶς φύσεως λόγος τις ἐν ἱεραῖς Βιβλοῖς ἀνάγραφτος, ἡμῶν ἔνεκεν τῶν ἀκούοντων τὸ

A contra veritatem architectari? Nam quod ipse asserat causam in Deo decentissimam Filium gignendi, esse liberam potestatem et virtutem superexcellente[m], quod quidem non solum de mundo et de elementis in ipso contentis, sed etiam de reptilibus et feris licet dicere; et hoc ut decorum in unigeniti Dei existimatione gravem et venerandum theologum exponere, vel dum dicit etiam ante ortum eorum qui nominant, ingenitum, vel Patrem, vel reliqua nomina, Deum appellari, quasi metuat ne nomine apud res nondum natas tacito seipsum ignorarit, vel in sui ipsius oblivionem inciderit, silentio nominis quid sit nesciens. At illa cavillatoria nostrorum sermonum insectatio, quantum acrimoniae et solertiae habet, quibus absurdum construit, quod qui ante omnia saecula et tempora, et omnem sensibilem et intelligibilem naturam, fuit Pater, quomodo homines expectat, ut per commentationem his appellationibus nominetur, qui non nominabatur, ut ait ille, neque a Filio, neque ab ullis per illum factis rebus intelligibilibus? Nullum enim ita profunda gravedine oppletum puto, ut ignoret quod unigenitus Deus, qui in Patre est, et in seipso Patrem videt⁷¹, nomine vel verbo ad subjecti cognitionem non indiget, neque Spiritus sanctus, qui etiam Dei abditissima rimatur⁷², per nominativam appellationem ad ejus quod quaeritur cognitionem adducitur. Neque incorporea transmundanarum virtutum natura voce et lingua numen nominat: nam in natura immateriali et intelligente, actus qui fit secundum mentem, sermo est, nihil materiali instrumentorum ministerio utens. Etenim in humana natura, non nobis verborum et nominum usu opus esset, si possemus nudas mentis impulsionem, et animi sensa patefacere. Nunc autem cum in nobis notiones ingenerentur, propterea quod carnali amictu natura praepedita est, cum non possint declarari, necessario tanquam signis et notis quibusdam nominibus impositis illas mentis notiones vicissim expromimus. Quod si aliquo modo liceret cogitationis agitationes denudare, periodicam nominum operam valere jubentes, fulgentius et purius inter nos conversaremur, ipsam rerum naturam, in qua mens occupatur, cogitationis impulsionibus recludentes. Nunc autem hujus gratia singulis rebus nomen posuimus, alii quidem caelum, alii vero terram, et alii quid aliud. Et quoniam aliud ad aliquid relationem habet, vel agit vel patitur, omnia haec peculiaribus vocibus significamus, ne incommunicabilis et incognita mentis notio in nobis resideret. Illa vero supermundialis et immaterialis natura, quae ab omni concreione corporea libera est et soluta, neque in seipsa, neque in supereminente natura nominibus vel verbis indiget, sed sicubi a natura intelligente profectus memoratur sermo aliquis in sacris Libris descriptus, illud nostri causa, qui audimus, dicitur, qui non alio modo

⁷¹ Joan. xiv, 9, 10. ⁷² I Cor. ii. 10.

possumus quod declaratur percipere, quod non per voces et verba enuntiatur. Et si David in Spiritu dicit Domino a Domino aliquid dici⁷¹, est David qui loquitur, qui non potest aliter nobis rei intellectæ doctrinam tradere, nisi per voces et verba mysteriorum cognitionem a Deo in ipso ingeneratam interpretetur.

Omnia igitur quæ contra commentationem ipse disseverit verba, optimum præterire arbitror, tametsi insanix accuset eos qui deitatis nomen ad declarationem supereminentis virtutis putant ab hominibus per commentationem dici. Quid enim hic intelligens putat oportere commentationem conviciis incessere, ex illius sermonibus licet, qui volunt, doceri. Qualia autem nos existimamus de nominum usu, in superioribus diximus. Quod cum ita se res habeant ut earum fert natura, voces rerum interpretes rationalis facultas a Deo insita in natura nostra excogitavit. Quarum si quis causam in eum qui facultatem dedit, referat, neque nos repugnabimus: sicut moveri et videre, et reliqua per sensus efficere, ab illo fieri dicimus a quo talem adepti sumus facultatem. Sic igitur causa quidem nominandi Deum qui est secundum naturam quod quidem est secundum communem rationem in illum ipsum debet referri: potestas autem libera, sensa animi omnia et cogitata sic vel aliter nominandi, in natura sita est, quam sive quis ἐπινοίαν *commentationem*, sive alio aliquo nomine velit appellare non contendemus. Hujus sermonis certissimum argumentum facimus, quod non apud omnes similiter quod Deus est nominetur, sed ut cuique videtur, quod intellectum est interpretetur. Quamobrem omnem ipsius vilem et abjectam de commentatione garrulitatem silentio prætereuntes, decreta tenebimus, tantum nobis adnotantes ex quibusdam eorum, quæ in medio futilitatis sive vaniloquii interjecta sunt, ubi putat Deum primis formatis parentibus, veluti aliquem pædagogum vel grammatistam præsidentem, verborum et nominum doctrinam tradidisse: in quibus ait, ipsos primos a Deo effectos, vel continua serie ex illis genitos, nisi edocti fuissent, quomodo res quæque dicuntur et nominantur, mutos et orationis expertes victuros fuisse; nihilque ait eorum quæ vitæ humanæ sunt utilia peragere potuisse, quia incognita fuisset cujusque et incerta sententia, penuria significantium, nempe verborum et nominum. Tanta est hujus scriptoris amentia, ut non ei satis sit existimare naturæ inditam a Deo facultatem ad omnem methodum rationalis functionis; sed nisi singula didicisset, tanquam qui Hebræorum vel Romanorum linguam ad verbum doceantur, res ipsas quid sunt ignorare, neque ignem, neque aquam, neque aerem, neque reliqua quæ sunt, cognoscentes, nisi per imposita ipsis nomina de

Α τοιοῦτον λέγεται, τῶν ἀδυνατούτων τούτων ἄλλω τρόπῳ μαθεῖν τὸ δηλούμενον, μὴ διὰ φωνῶν καὶ ῥημάτων ἐξαγγελλόμενον. Κἀν ὁ Δαβὶδ ἐν Πνεύματι λέγει τῷ Κυρίῳ παρὰ τοῦ Κυρίου τι λέγεσθαι, Δαβὶδ ὁ λέγων ἐστίν, ὁ μὴ δυνάμενος ἑτέρως ἡμῖν τῆς τοῦ νοηθέντος διδασκαλίαν ποιήσασθαι, εἰ μὴ διὰ φωνῶν καὶ ῥημάτων τὴν ἐγγενομένην αὐτῷ θέλβεν τῶν μυστηρίων κατανόησιν ἐρμηνεύσειε.

Πάντα τοίνυν τὰ κατὰ τῆς ἐπινοίας αὐτῷ φιλοσοφηθέντα ῥήματα, παραδραμεῖν οἶμαι καλῶς ἔχειν, κἀν μανίαν ἐπικαλῇ τοῖς τὸ τῆς θεότητος ὄνομα πρὸς δῆλωσιν τῆς ὑπερεχούσης δυνάμεως παρὰ ἀνθρώπων οἰομένοις δι' ἐπινοίας λέγεσθαι. Τί μὲν γὰρ οὗτος νοῶν, διασύρειν οἰεται δεῖν τὴν ἐπινοίαν, ἐκ τῶν ἑκείνου πάρεστι λόγων τοὺς βουλομένους διδάσκεισθαι. Β Οἷα δὲ ἡμεῖς ὑπολαμβάνομεν περὶ τῆς τῶν ὀνομάτων χρήσεως, ἐν τοῖς κατόπιν εἰρήκαμεν. Ὅτι τῶν πραγμάτων ἐχόντων ὡς ἔχει φύσεως, τὰς ἐρμηνευτικὰς τῶν ὄντων φωνὰς, ἡ τεθεῖσα παρὰ τοῦ Θεοῦ τῇ φύσει ἡμῶν λογικῇ δυνάμει εὐρατο. Ὡν εἰ μὲν τις τὴν αἰτίαν εἰς τὸν δεδωκότα τὴν δύναμιν ἀναφέρει, οὔτε ἡμεῖς ἀντιλέγομεν ὥσπερ καὶ τὸ κινεῖσθαι καὶ τὸ ὀρᾶν, καὶ τὰ λοιπὰ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐνεργεῖν παρ' ἑκείνου λέγομεν γίνεσθαι, παρ' οὗ τὴν τοιαύτην ἐσχέκαμεν δύναμιν. Οὕτως οὖν καὶ τοῦ ὀνομάζειν Θεὸν τὸν ὄντα κατὰ τὴν φύσιν ὅπερ ἐστίν, ἡ μὲν αἰτία κατὰ τὸν κοινὸν λόγον εἰς αὐτὸν ἑκείνου τὴν ἀναφορὰν ἔχει· ἡ δὲ ἐξουσία τοῦ τὰ νοηθέντα πάντα τοιῶσδε ἢ ὡς ἑτέρως κατονομάζειν, ἐν τῇ φύσει κεῖται· ἡ εἴτε τις ἐπινοίαν, εἴτε ἄλλο τι βούλοιο λέγειν, οὐ διοισόμεθα. Γ Τεχμήριον δὲ τοῦ λόγου τούτου ποιούμεθα, τὸ μὴ παρὰ πᾶσιν ὁμοίως τὸ Θεῖον κατονομάζεσθαι, ἀλλὰ κατὰ τὸ δοκοῦν ἐκάστοις τὸ νοηθὲν ἐρμηνεύεσθαι. Οὐκοῦν πᾶσαν τὴν συρφετώδη περὶ τῆς ἐπινοίας αὐτοῦ φλυαρίαν σιγήσαντες, τῶν δογμάτων ἐξόμεθα, τοσούτον ἡμῖν παρασημηνάμενοι ἐκ τινῶν τῶν κατὰ τὸ μέσον αὐτῷ τῆς κενοφωνίας παρεντεθέντων, ὅπου οἰεται τὸν Θεὸν τοῖς πρωτοπλάστοις, καθάπερ τινὰ παιδαγωγὸν ἢ γραμματιστὴν προκαθήμενον, ῥημάτων τε καὶ ὀνομάτων ὑφηγεῖσθαι διδασκαλίαν· ἐν οἷς φησιν, αὐτοὺς τοὺς πρώτους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πλατύντας, ἡ τοὺς προσεχῶς ἐξ ἑκείνων φύντας, εἰ μὴ ἐδιδάχθησαν ὡς ἕκαστα τῶν πραγμάτων λέγεται τε καὶ ὀνομάζεται, ἀφωνία καὶ ἀλογίᾳ συζῆν, καὶ οὐδὲν ἂν, φησιν, τῶν βιωφελῶν κατεπράξαντο, ἀδήλου ἐκάστου διανοίας ὑπαρχούσης δι' ἀπορίαν τῶν σημαινόντων, ῥημάτων δηλαδὴ καὶ ὀνομάτων. Τοσαύτη παραφροσύνη τοῦ λογογράφου, ὡς μὴ ἐφαρκεῖν ἡγεῖσθαι τὴν ἐντεθεῖσαν τῇ φύσει παρὰ τοῦ Θεοῦ δύναμιν πρὸς πᾶσαν μέθοδον λογικῆς ἐνεργείας, ἀλλ' εἰ μὴ τὰ κατ' ἕκαστον μάθοι, καθάπερ οἱ τὴν τῶν Ἑβραίων ἢ τῶν Ῥωμαίων φωνὴν διὰ λέξεων διδάσκόμενοι, ἀγνοεῖν τὰ πράγματα ὅτι ἐστὶ, μὴ τὸ πῦρ, μὴ τὸ ὕδωρ, μὴ τὸν ἀέρα, μὴ τὰ λοιπὰ τῶν ὄντων ἐπιγινώσκοντας, εἰ μὴ διὰ τῶν ἐπικειμένων αὐτοῖς ὀνομάτων τὴν περὶ τούτου γνῶσιν ἐκτήσαντο. Ἡμεῖς δὲ φάμεν ὅτι ὁ τὰ πάντα ἐν σοφίᾳ ποιήσας, καὶ τὸ λογικὸν τούτο

⁷¹ Matth. xii, 41; Psal. cix. 1.

πλάσμα ζωοπλαστήσας, μόνῳ τῷ ἐφεῖναι τῇ φύσει τὸν λόγον, πᾶσαν τὴν δυναμὶν τὴν λογικὴν ἐναπέθετο. Καὶ ὥσπερ τὴν ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις δύναμιν παρὰ τοῦ πλάσαντος τὸν ὀφθαλμὸν καὶ φυτεύσαντος τὴν ἀκοὴν ἐν τῇ φύσει ἔχοντες, παρ' αὐτῶν πρὸς δὲ πέφυκε τῶν αἰσθητηρίων ἐν ἑκάστῳ, πρὸς τοῦτο κεχρημέθα, καὶ οὐ δαήμεθα, οὔτε τοῦ τὰ χρώματα κατονομάσαντος, ὧν ἡ ὄρασις τὴν ἀντίληψιν ἔχει (ἀρκεῖ γὰρ ὁ ὀφθαλμὸς ἑαυτῷ γενέσθαι τῶν τοιοῦτων διδάσκαλος), οὔτε ὧν διὰ τῆς ἀκοῆς, ἢ διὰ τῆς γεύσεως, ἢ διὰ τῆς ἀφ᾽ ἑαυτοῦ αἰσθησόμεθα, ἁλλοτριῶν πρὸς τὴν γνῶσιν διδασκάλων δαήμεθα, οἰκοθεν ἔχοντες ἑκάστου τῶν κατ' αἰσθησιν ἐγγινομένων ἡμῖν τὸ χρητήριον. Οὕτω φαμέν καὶ τὴν διανοητικὴν τῆς ψυχῆς δύναμιν τοιαύτην παρὰ τοῦ Θεοῦ γενομένην, ἀφ' ἑαυτῆς τὸ λοιπὸν κινεῖσθαι, καὶ πρὸς τὰ πράγματα βλέπειν· καὶ ὥς ἂν μηδεμίαν σύγχυσιν ἢ γνῶσιν πάθοι, καθάπερ σήμαντ' αἰνὰ τὰς διὰ τῶν φωνῶν ἐπιστημειώσεις ἑκάστῳ τῶν πραγμάτων ἐπιδάλλειν. Πιστοῦται δὲ τὸ τοιοῦτον δόγμα καὶ ὁ μέγας Μωϋσῆς, εἰπὼν παρὰ τοῦ Ἀδὰμ ἐπιτεθεῖσθαι τοῖς ἀλόγοις τῶν ζώων τὰς ἐπωνυμίας, οὕτως γράφας τῷ ῥήματι· Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, καὶ πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδὰμ ἰδεῖν τί καλέσει αὐτά. Καὶ πῦρ δ' ἐκάλεσεν αὐτὸ Ἀδὰμ ψυχὴν ζῶσαν, τοῦτο ὄνομα αὐτῷ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἀδὰμ ὀνόματα πᾶσι τοῖς θηρίοις τῆς γῆς καὶ κτήνεσι, καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ.

Ἄλλ' εἴκοι καθάπερ τις γλοιώδης πηλὸς, καὶ ἐχέ-
C κολλος, ὁ κατὰ τῆς ἐπινοίας αὐτῷ συντεθεὶς λῆρος παρακατέχειν ἡμᾶς, καὶ μὴ ἔῃ τῶν χρησιμωτέρων προσάψασθαι. Πῶς γὰρ ἂν τις παραδράμοι τὴν σπουδαίαν ἐκείνην καὶ πεφροντισμένην φιλοσοφίαν, ἐν οἷς φησι, μὴ μόνον τοῖς ποιήμασιν ἐμφαίνεσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ μεγαλοπρέπειαν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὀνόμασι διαδείκνυσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν, οἰκείως καὶ προσφῶς ἑκάστῳ τῶν γενομένων τὰς προσγορίας ἀρμόσαντος; Ταῦτα Κρατύλῳ τάχα τῷ Πλατωνικῷ διαλόγῳ, ἢ αὐτὸς ἐντυχῶν, ἢ τινος τῶν ἐντετυχηκότων ἀκούσας, διὰ τὴν πολλὴν οἶμαι πτωχείαν τῶν νοημάτων ἐρράπτει τοῖς ἰδίῳις λήροις τὰς ἐκεῖ φλυαρίας, ὅμοιον ποιῶν τοῖς τὴν τροφὴν ἐκ προσαιτήσεως ἑαυτοῖς συναγείρουσιν. Ὡς γὰρ ἐκεῖνοι βραχύ τι παρ' ἑκάστου τῶν ὀρεγόντων δεχόμενοι, ἐκ ποικίλων τε καὶ πολυειδῶν τὴν τροφὴν ἑαυτοῖς ἐρανίζουσιν· οὕτως καὶ ὁ τοῦ Εὐνομίου λόγος διὰ τὴν τοῦ ἀληθινοῦ ἄρου πενίαν, τὰς πανταχόθεν ψίχας ῥημάτων τε καὶ νοημάτων τῷ ἰδίῳ συνερανίζει πόνῳ. Καὶ τοῦτο χάριν περιτυπηθεὶς τῇ καλλιφωνίᾳ τῆς Πλατωνικῆς λέξεως, πρέπον οἶεται δόγμα τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐκεῖνον φιλοσοφίαν ποιήσασθαι. Πόσαις γὰρ, εἰπέ μοι, φωναῖς κατὰ τὰς τῶν ἐθνῶν διαφορὰς ἡ τοῦ στερεώματος κατονομάζεται κτίσις; Ἡμεῖς οὐρανὸν τοῦτο λέγομεν, Σαμαίμ ὁ Ἑβραῖος, ὁ Ῥωμαῖος Κελούμ, καὶ ἄλλως ὁ Σύρος, ὁ Μῆδος, ὁ Καππαδόκης, ὁ Μαυρούσιος, ὁ Σκυθός, ὁ Θράξ, ὁ Αἰγύπτιος· οὐδὲ ἀριθμῆσαι

A his cognitionem essent adepti. Nos autem dicimus quod ille qui omnia in sapientia fecit ⁷⁴, et qui rationalem hanc creaturam effinxit, hoc solo quod in ejus natura ratio inest, omnem rationalem facultatem indidit. Et quemadmodum in sentiendi instrumentis facultatem ab eo qui finxit oculum, et ab eo qui plantavit aurem in natura habentes, ab ipsis ad quod instrumentorum sentiendi unumquodque natura comparatum est, ad hoc usi sumus, neque egemus eo qui colores nominet, quorum visus perceptionem habet : sufficit enim quod oculus sibi sit talium magister : neque eorum quæ per auditum, vel per gustum, vel per tactum sentimus, alienis ad cognitionem doctoribus indigemus, e domo habentes cujusque eorum quæ per sensum ingenerantur nobis judicandi instrumentum. Sic dicimus etiam intellectualem animi facultatem talem a Deo factam, a seipsa cæterum moveri, et ad res con-
B tueri : atque ut nullam confusionem cognitio pate-
retur, veluti signacula quædam, notas quæ per voces sunt, cuique rei indere. Hoc dogma confirmat etiam magnus Moses, cum dixit ab Adamo brutis animantibus nomina fuisse imposita, sic scribens ad verbum : *Et formavit Deus amplius ex terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cæli, et adduxit ad Adamum ut videret quomodo ea nuncuparet : et omne quod vocasset Adamus animam viventem, hoc nomen ipsi. Et indidit Adamus nomina bestiis terræ, et jumentis et omnibus belluis agri* ⁷⁵.

Sed videtur velut quoddam viscosum lutum, et
C gluten habens, ab eo contra commentationem effictum commentum sive deliramentum nos detinere, nec sinere nos ad ea quæ plus utilitatis habitura sunt, pertingere. Quomodo enim quis illam bonam et accuratam philosophiam præteriret, in quibus ait, non solum in creaturis Dei magnificentiam apparere, sed etiam in nominibus Dei sapientiam demonstrari, qui proprie et ad naturam accommodate singulis rebus ab ipso creatis appellationes aptavit? Hæc fortasse cum in *Cratylum* Platonis Dialogum vel ipse incidisset, vel ex aliquo eorum qui legerunt cum audivisset, ob multam, ut opinor, notionum mendicitatem suis nugis assuit quæ illic sunt nugamenta, simile quid faciens his qui alimentum ex mendicitate sibi ipsis congerunt. Ut enim illi modicum quid a singulis porrigentibus accipientes, ex variis et multiforbibus alimentum sibi ipsis corrogant, sic Eunomii sermo propter veri panis inopiam undique verborum et notionum micas proprio labori corrogat, hujusque causa ob Platonice dictionis elegantiam attonitus, decere opinatur decreta Ecclesiæ philosophiam facere. Quot enim, dic mihi, vocibus secundum gentium differentias firmamenti natura nominatur? Nos (Græci videlicet) οὐρανὸν dicimus, Samaim Hebræus, Romanus cælum, et aliter Syrus, Medus, Cappadox, Maurusius, Seytha, Thrax, Ægyptius. Neque nu-

⁷⁴ Psal. ciii, 24. ⁷⁵ Gen. iii, 19, 20.

merare facile est nominum differentias, quot sunt secundum singulas gentes de cœlo et reliquis rebus. Quodnam igitur, dic, horum nativum et genuinum est nomen, quo magnifica Dei sapientia demonstratur? Si Græcum reliquis præferas, tibi resistet fortasse Ægyptius suum præponens. Et si Hebræo primas deferas, Syrus suam vocem ex adverso opponet, neque Romanus his de primatu cedit. Et Medus non admittet sua non priores partes ferre. Et ex reliquis gentibus quæque suum primas obtinere volet. Quid igitur non patietur dogma ad tot vocum differentias a controversantibus discissum? Sed ex his, inquit, tanquam legibus in aperto positis declaratur Deum naturis congruentes inter se appellationes facere. O magnificentia dignitatis, quales opiniones divinis doctrinis theologus gratificatur, quas neque balneatoribus invident homines! Etenim illis concedunt nomina fingere operationibus, quibus elaborantes occupantur, et nullus ipsos Deo æqualibus honoribus nobilitavit, quando pollubra sive pelluvia, et psilethera, seu unguenta depilatoria, et mantilia, et talia multa his quæ ab ipsis sunt, imponuntur, quæ convenienter verborum significatione rem aperte declarant.

Sed et hæc præteribo, et Epicuream ipsorum naturalem scientiam deinceps positam, quam æquivalere commentationi dicit, qui inane et individuum corpusculum et fortuitas rerum generationes cognitionem quandam habere asserit cum eo quod per commentationem esse declaratur. En quomodo Epicurum novit, dicentes arguimur. Taceatur etiam ejus præses et dogmatum adjutor Aristoteles, cujus opinionem deinceps inquit commentationis sermonibus conferri. Illius enim inquit esse dogma, non per omnia penetrare Providentiam, neque usque ad res terrenas permeare: quod quidem hic consonum his quæ per commentationem exquisita sunt, confirmat; sic considerate per accuratam subtilitatem dogmata dijudicat. Sed progrediens, oportere dicit, vel neque ortum eorum quæ sunt, Deo concedere, vel si hunc dederimus, non auferri nominum positionem. Quinetiam de brutis et rationis expertibus, sicut ante diximus, contrarium a Scriptura docemur, quod neque fecit Adam animalia, neque nominavit Deus, sed a Deo quidem ortus, ab homine vero factorum nuncupatio, sicut a Mose litteris proditum est. Deinde sermonum nobis encomium proprio sermone persequitur, ac si quis ignominia afficeret vim et facultatem sermonis, et ait post illam stolidam et inanem atque insolentem verborum structuram, Providentiæ lege et mensura perfecte copulare cum cognitione et usu necessariorum, nominum traditionem, multaque ejusmodi in profundo somno cum deliravit, ad inexpugnabilem atque ineluctabilem necessitatem sermone pertransit. Dicam autem non ad verbum, sed solam tantummodo sententiam sermonum illius exponens: Non, inquit, poetis assi-

βήδιον τὰς τῶν ὀνομάτων διαφορὰς, ὅσαι κατὰ ἔθνος περὶ τε οὐρανοῦ καὶ τῶν λοιπῶν πραγμάτων ὄσας τυγχάνουσι. Ποῶν οὖν, εἰπέ μοι, τούτων προσφυεῖ ἔστιν ἡνομα, ᾧ ἡ μεγαλοπρεπὴς σοφία τοῦ Θεοῦ διαδείκνυται; Ἄν τὸ Ἑλληνικὸν τῶν λοιπῶν προτιμῆσθης, ἀντιστήσεται σοι τυχὸν ὁ Αἰγύπτιος τὸ ἑαυτοῦ προβαλλόμενος. Κἀν τῷ Ἑβραϊκῷ τὰ πρωτεία νεύρης, ἀντιπαρεξάγει ὁ Σύρος τὴν Ἰβαν φωνήν, οὐδὲ ὁ Ῥωμαῖος τούτοις τῶν πρωτείων ὑφήσεται· καὶ ὁ Μῆδος, οὐ δέξεται μὴ τὰ ἑαυτοῦ προτερεύειν· καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ἔθνων ἕκαστον τὰ ἑαυτοῦ ἀξιῶσει πρωτεύειν. Τί οὖν οὐ πείσεται τὸ δόγμα πρὸς τοσαύτας φωνῶν διαφορὰς ὑπὸ τῶν ἀμφισβητούντων διασχιζόμενον; Ἄλλ' ἐκ τούτων, φησὶ, καθάπερ νόμων ἐμφανῶς κειμένων, δηλοῦται ὅ τὸν Θεὸν ταῖς φύσεσι ἀρεπύσας καταλλήλους ποιεῖσθαι τὰς κλήσεις. Ὡς τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ δόγματος! οἷας ὑπολήψεις ταῖς θεαῖς διδασκαλαῖς ὁ θεολόγος χαρίζεται, ὧν οὐδὲ τοῖς βαλανεῦσι φθονοῦσιν οἱ ἄνθρωποι! Καὶ γὰρ ἐκείνοις συγχωροῦμεν ὀνοματοποιεῖν ἐνεργείας περὶ ὧν ποιοῦντες τυγχάνουσι, καὶ οὐδεὶς αὐτοὺς ἰσοθέοις τιμαῖς ἀπεσέμνυνεν, ὅτε ποδόνιπτρα, καὶ ψιλέθαιρα, καὶ χειρόμακτρα, καὶ τοιαῦτα πολλὰ τοῖς γινομένοις παρ' αὐτῶν τίθενται, προσφυῶς δηλοῦντα τῇ ἐμφάσει τῶν ῥημάτων τὸ ὑποκείμενον.

Ἀλλὰ παραδραμοῦμαι καὶ ταῦτα, καὶ τὴν Ἐπικούρειον αὐτῶν φυσιολογίαν ἐφεξῆς κειμένην, ἣν ἰσοδυναμεῖν τῇ ἐπινοίᾳ φησὶν, ὃ τὸ κενὸν καὶ ἀτομον, καὶ τὰς τυχαίας τῶν ὄντων γενέσεις, συγγενῶς ἔχον λέγων πρὸς τὸ διὰ τῆς ἐπινοίας δηλούμενον. Ὡς πῶς ἐνόησε τὸν Ἐπίκουρον, λέγοντες ἐλεγχόμεθα! Σιγᾶσθαι καὶ ὁ προστάτης αὐτοῦ καὶ σύμμαχος τῶν δογμάτων Ἀριστοτέλης, οὗ τὴν δόξαν ἐν τοῖς ἐφεξῆς φησι τοῖς τῆς ἐπινοίας λόγοις συμφέρεισθαι. Ἐκείνου γάρ φησιν εἶναι τὸ δόγμα, τὸ μὴ διὰ πάντων τῶν ὄντων διήκων τὴν Πρόνοιαν, μὴδὲ μέχρι τῶν περιγείων διαβαίνειν πραγμάτων. Ὅπερ οὗτος σύμφωνον τοῖς κατὰ τὴν ἐπινοίαν ἐξητασμένοις εἶναι δισχυρίζεται, οὕτως ἔστι κρῖναι ἐπεσκευμένως δι' ἀκριβείας τὰ δόγματα. Ἀλλὰ προτὶν χρηναί φησιν, ἡ μὴδὲ τὴν γένεσιν τῶν ὄντων τῷ Θεῷ συγχωρεῖν, ἡ δόντας ταύτην μὴ παραιρεῖσθαι τὴν τῶν ὀνομάτων θέσιν. Καὶ μὴν καὶ περὶ τῶν ἀλόγων, καθὼς φθάσαντες εἰρήκαμεν, τὸ ἐναντίον παρὰ τῆς Γραφῆς διδασκόμεθα, ὅτι οὕτε ἐπολήσεν ὁ Ἀδὰμ τὰ ζῶα, οὕτε ὠνόμασεν ὁ Θεός· ἀλλὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ μὲν ἡ γένεσις, παρὰ δὲ τοῦ ἀνθρώπου τῶν γεγονότων ἡ κτήσις, ὡς ὅπῃ τοῦ Μωϋσέως ἱστορεῖται. Ἐἴτα λόγων ἡμῖν ἐγκώμιον τῷ Ἰδίῳ διέξεισι λόγῳ, ὥσπερ ἀτιμάζοντός τινος τοῦ λόγου τὴν δύναμιν, καὶ φησι μετὰ τὴν ἀσφύλιον ἐκείνην καὶ στομφώδη τῶν ῥημάτων συνθήκην, Πρόνοίας νόμῳ καὶ μέτρῳ τελείως συνάψαι τῇ γνώσει, καὶ τῇ χρήσει τῶν ἀναγκαίων τὴν μετάδοσιν τῶν ὀνομάτων, καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἐν βαθεῖ τῷ ὕπνῳ ληρήσας, ἐπὶ τὴν ἀμαχόν τε καὶ τὴν ἀναταγώνιστον ἀνάγκην μεταβαίνει τῷ λόγῳ. Δέξω δὲ, οὐκ ἐπὶ ῥημάτων, ἀλλ' ἐπὶ μόνῃς τῆς διανοίας τὸν παρ' ἐκείνου λόγον ἐκθέμενος· Οὐ ποιηταῖς, φησὶν, ἀναθετόν τῇ τῶν ῥημάτων εἴρεσιν, τοῖς διαφνευθεῖσιν ἐν ταῖς

περὶ Θεοῦ ὑπολήψεσιν. Οἷα χαρίζεται τῷ Θεῷ ὁ γεννάδας, τὰ τῆς ποιητικῆς ἐξουσίας εὐρήματα τῷ Θεῷ προσάπτων. Ὡστε διὰ τούτου σεμνότερον τοῖς ἀνθρώποις καὶ ὑψηλότερον τὸν Θεὸν δοκεῖν εἶναι, ὅταν πιστεύουσιν οἱ Εὐνομίῃ μαθητεύμενοι, τὸ Λικριφίς, καὶ τὸ Κάρκαιρος, καὶ τὸ Εὐρύξ, καὶ τὸ Κέκαδε, καὶ τὸ Φοχεῖρι, καὶ Σίξ, καὶ Δούπησις, καὶ Κανάχιξ, καὶ Σμερδαλλὸν κονάδις, καὶ Αἰγίξ, καὶ Ἰαχε, καὶ Μερμήρις, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, ὅτι οὐ κατ' ἐξουσίαν τινὰ πρὸς τὸ δοκοῦν οἱ ποιηταὶ διεξέρχονται, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὰ ῥήματα ταῦτα μυσταγωγούμενοι τοῖς μέτροις ἐνέιρουσι. Παρεῖσθω καὶ ταῦτα, καὶ τὸ σοφὸν ἐκεῖνο καὶ ἀμαχὸν ἐπιχείρημα, τὸ τοὺς ἁγίους τῶν ἀνδρῶν μὴ ἔχειν ἡμᾶς ἐπιδεικνύειν τὴν γραφικὴν ἱστορίαν, καὶ νᾶς ἐπεξευρόντας φωνάς. Εἰ μὲν γὰρ ἀτελής ἦν μέχρι τῆς ἀναδείξεως τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, καὶ οὐκ ἔτι χρίτι τῇ λογικῇ συμπεπλήρωτο, καλῶς ἔδει παρ' αὐτῶν ἐπιζητεῖσθαι τὴν τοῦ λείποντος πληρώσιν. Εἰ δὲ εὐθὺς παρὰ τὴν πρώτην ἀπροσδεῆς καὶ τελεία, κατὰ τὴν λογικὴν τε καὶ διανοητικὴν ἐνέργειαν ἡ φύσις ὑπέστη, πῶς ἂν τις ἔτι κατὰ τὸ εὐκόλον ἐπιζητοῖ πρὸς σύστασιν τοῦ κατὰ τὴν ἐπινοίαν λόγου, τὸ τοὺς ἁγίους κατάρξαι φωνῶν ἢ ῥημάτων; Ἡ εἰ μὴ τοῦτο ἔχομεν ἀποδείξει, ἱκανὴν ἑαυτῷ κρίνειν ἀπόδειξιν τοῦ τὸν Θεὸν ἡμῖν νενομοθετηκέναι τὰς τοιάσδε συλλαβὰς καὶ τὰ ῥήματα.

Ἄλλ' ἐπειδὴ, φησὶν, οὐκ ἀπαντρεται τὴν πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ θεράποντας ὁ Θεὸς ὁμιλῶν, ἀκούουθ' ἔστιν οἰεσθαι αὐτὸν, ἐξ ἀρχῆς τὰς προσφθεῖς τῷ πράγματι θεθεῖσθαι προσηγορίας. Τί οὖν καὶ πρὸς τοῦτο ἡμεῖς; Τοῦ μὲν καταδέχεσθαι τὸν Θεὸν τὴν πρὸς ἀνθρώπον ὁμιλίαν, αἰτίαν εἶναι τὴν φιλοanthropίαν διορίζομεθα. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐνδέχεται τὸ τῇ φύσει βραχὺ τῶν ἰδίων μέτρων ὑπεραρθῆναι, καὶ τῆς ὑπερεχούσης φύσεως τοῦ Ὑψίστου ἐφάψασθαι, τούτου χάριν αὐτὸς πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀσθενὲς κατὰ τὴν φιλοanthropίαν δύναμιν, ὡς ἡμῖν δυνατὸν ἦν δέξασθαι, οὕτω τὴν παρ' ἑαυτοῦ χάριν καὶ ὠφέλειαν νέμει. Καθάπερ γὰρ κατὰ τὴν θείαν οἰκονομίαν ὁ ἥλιος τὸ σφοδρὸν τῶν ἀκτίνων καὶ ἀκρατὸν τῷ διὰ μέσου κατακεράσας ἀέρι, σύμμετρον ἐπάγει τοῖς δεχομένοις τὴν αὐγὴν τε καὶ τὴν θερμότητα, καὶ ἑαυτὸν ὦν τῇ ἀσθενείᾳ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀπροστέλαστος· οὕτω καὶ ἡ θεία δύναμις καθ' ὁμοιότητα τοῦ ῥηθέντος ἡμῖν ὑποδείγματος ἀπειροπλασίως ὑπεραίρουσα τὴν φύσιν ἡμῶν, καὶ ἀπρόσιτος εἰς μετουσίαν οὖσα, οἷον τις μήτηρ εὐσπλαγχνὸς τοῖς ἀσθίμοις τῶν νηπίων κυζήμασι συνδιαφελλίζομένη, τοῦτο νέμει τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ὃ λαθεῖν δυνατῶς ἔχει· καὶ διὰ τοῦτο, ἐν ταῖς ποικίλαις πρὸς τοὺς ἀνθρώπους θεοφανείαις καὶ κατὰ ἀνθρώπον σχηματίζεται, καὶ ἀνθρωπικῶς φθέγγεται, καὶ ὀργήν, καὶ ἔλεον καὶ τὰ τοιαῦτα ὑποδύεται πάθη, ὡς ἂν διὰ πάντων τῶν καταλλήλων ἡμῖν χειραγωγοῖτο ἡ νηπιώδης ἡμῶν ζωὴ, διὰ τῶν τῆς Προνοίας λόγων τῆς θείας φύσεως ἐφαπτομένη. Ὅτι

A gnanda est verborum inventio, qui mentiti sunt in opinionibus de Deo. Qualia Deo hic generosus gratificatur, poetices facultatis inventa Deo adaptans? Ita ut per hoc hominibus augustior et excelsior Deus esse videatur, cum credunt Eunomii discipuli hæc verba Licriphis, et Karchaire, et Eurax, et Kechære, et Phochairi, et Size, et Doupese, et Kanachize, et Intonuere poli, et Crebris micat ignibus æther, et Linze, et Ische, et alia ejusmodi poetarum figmenta; quod non per licentiam aliquam ad arbitrium poetæ persequuntur, sed ab ipso Deo hæc verba mystice edocti versibus suis inserunt. Sed et hæc prætermittantur, et doctum illud et inexpugnabile epichierema nos non posse demonstrare ex scripta historia, sanctos viros novas voces excogitasse. Si enim imperfecta erat usque ad manifestationem virorum illorum humana natura et nondum gratia rationali completa erat, præclare oportebat ab ipsis exquirere defectus expletionem. Quod si statim ab initio non indiga, sed perfecta secundum ratiocinatricem et excogitatricem operationem natura subsistit, quomodo quis amplius facile inquirat ad constitutionem sermonis secundum commentationem, quod sancti vocum vel verborum primi auctores fuerunt? Vel si non hoc possumus demonstrare, idoneam sibi ipsi judicare demonstrationem, quod Deus nobis ejusmodi syllabas et verba sanxerit.

Sed quoniam, inquit, non aspernatur Deus cum suis famulis colloquium, consequens est ipsum putare ab initio rei congruas indidisse appellationes. Quid igitur ad hoc nos respondebimus? Quod Deus cum homine in congressum colloquiumque veniat, causam esse in humanum genus benevolentiam definimus. Quoniam vero quod natura breve est, non potest supra proprios modos sustolli, et supereminentem naturam Altissimi attingere. Hujus gratia ipse ad nostram infirmitatem, potentiam hominum generi benevolam adducens, quantum capere possumus, sic suam nobis gratiam et utilitatem distribuit. Quemadmodum enim secundum divinam dispensationem sol suorum radiorum vigorem et sinceritatem cum aere interjecto temperans, moderatum accipientibus splendorem et calorem immittit, quamvis sit per se imbecillitati nostræ inaccessus: sic et divina natura, dicti a nobis exempli similitudine, infinitis partibus nostram naturam superans, et inaccessa ad participationem cum sit, veluti mater benigna et misericors sensu et intelligentia carentibus infantium vagitibus una balbutiens, hoc humanæ tribuit naturæ quod capere potest; proptereaque in variis ad homines Dei apparitionibus, et secundum hominem figuratur, et humanitus loquitur, et iram, et misericordiam et ejusmodi induit affectus, ut per omnia quæ naturæ nostræ sunt congrua, infantilis nostra vita tanquam manu ducatur, per Providentiæ sermones divinam naturam attingens. Quod enim nulli affectui equum

qui per voluptatem, vel misericordiam, vel iram contingunt, Deum obnoxium esse sanctum est existimare, nullus qui vel mediocriter rerum veritatem considerarit, contradixerit. Verumtamen etiam delectari Dominus dicitur in servis suis, et irasci animo in populum qui lapsus fuerat, et misereri rursus ejus cujus misertus fuerit, et similiter misereri, unoquoque talium verborum plausibili sermone nos instruite, quod per nostra idiomata seu proprietates Dei providentia infirmitati nostræ admiscetur : ut qui ad peccatum proclives sunt, terrore ac metu a malis absterneant, et qui in peccatis prehensi ante fuerint, non desperent reditum per penitentiam, in Dei misericordiam respicientes; qui vero ad exactam normam vitam suam dirigunt, et recte conformant, magis virtutibus exsultent, ut qui sua vita ipsum bonorum inspectorem delectent. Quemadmodum autem non licet mutum nominare eum qui per figuras et gestus cum surdo, quatenus audire potest, colloquitur : sic neque humanum sermonem in Deo existimare debemus, quoniam ad homines per dispensationem eo usus est. Etenim nos clygmo, id est, sono acutiore palati seu gutturis, et poppismo, sono quodam qui labris compressis editur, et sibilo brutas animantes dirigere consuevimus. At hoc nobis sermo non est, quo brutorum animalium aures penetramus : sed verum apud bruta animantia congruus strepitus et qualiscunque per gestum sonitus ad necessarium usum satis fuit.

Verum hic religiosus non vult Deum nostris usum fuisse, propter nostram ad vitium propensionem, ignorans hic amicissimus quod propter nos neque maledictum et execratio, et peccatum fieri renuit : tantum est ei benevolentiae et amoris erga homines, ut non bonorum solum, sed etiam malorum nostrorum sponte ad experientiam venerit. Qui autem malorum quidem nostrorum communicationem accepit, quomodo eum pulcherrimi nostrorum bonorum (sermonem intelligo) participem fieri piguit? Sed ad patrocinium David proponit, et ait illum dicere a Deo rebus nomina indita esse, quia scriptum est ad hunc modum : *Qui numerat multitudinem stellarum, et omnibus eis nomina vocat* ⁷⁶. Ego autem cuius mentis compoti perspicuum esse arbitror, quod ejusmodi sermo qui de istis habetur, nullam habet cum his de quibus agitur communionem. Quoniam vero probabile est quosdam huic sermoni inconsiderate astipulari, pauca quædam de his disseremus. Novit sæpe divina Scriptura hujusmodi voces Deo attribuire ut ipsæ a nostris nihil dissonare videantur, ut, *Iratus est furore Dominus* ⁷⁷, et, *Pœnituit* ⁷⁸, ob peccata ipsorum, et, *Deus pœnituerat, quod unxisset Saulcm in regem (super Israel* ⁷⁹); et *Expergefactus est Dominus tanquam soporatus* ⁸⁰. Præterea cathedram, statum, motum et multa ejus-

γάρ οὐδὲν πάθει τῶν καθ' ἡδονήν, ἢ κατ' ἔλεον, ἢ ὀργήν συμβαινόντων εὐαγές ἐστὶν ὑποκεῖσθαι τὸ θεῖον οἰεσθαι, οὐδὲς ἀντίποι τῶν καὶ μετρίως ἐπεσκεμμένων τὴν περὶ τῶν ὄντων ἀλήθειαν. Ἄλλ' ὁμῶς καὶ εὐφραίνεσθαι Κύριος λέγεται ἐπὶ τοῖς δούλοις οὗτου, καὶ ὀργίζεσθαι θυμῷ ἐπὶ τὸν ἐπτακῶτα λαόν, καὶ ἔλεειν πάλιν ὃν ἂν ἐλεήσει, καὶ οἰκτελεῖν ὡσαύτως, δι' ἑκάστου, οἶμαι, τῶν τοιοῦτων ῥημάτων τοῦ κροτοῦ λόγου ἡμᾶς παιδεύοντος, ὅτι διὰ τῶν ἡμετέρων ἰδιωμάτων ἢ τοῦ Θεοῦ πρόνοια τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν ἐπιμίγνυται· ὡς ἂν οἱ τε πρὸς ἁμαρτίαν ῥέποντες, φόβῳ τῆς τιμωρίας ἑαυτοῦς τῶν κακῶν ἀνέχουσιν, οἱ τε προειλημμένοι μὴ ἀπογινώσκουσιν τὴν ἐκ μετανοίας ἐπάνοδον, πρὸς τὸν ἔλεον βλέποντες· καὶ οἱ δι' ἀκριβοῦς πολιτείας κατορθοῦντες τὸν βίον, μᾶλλον ταῖς ἀρεταῖς ἐπαγάλλονται, ὡς εὐφραίνοντες τῷ ἰδίῳ βίῳ τὸν τῶν ἀγαθῶν γινόμενον ἔφορον. Ὡς περ δὲ οὐκ ἐστὶ κωφὸν ὀνομάσαι τὸν διὰ σχημάτων τῷ κωφῷ καθὼς ἐπάειν πέφυκεν ὁμιλοῦντα· οὕτως οὐδὲ ἀνθρώπινον λόγον περὶ τὸν Θεὸν οἰηθῆναι, ἐπειδὴ πρὸς ἀνθρώπους αὐτῷ κατ' οἰκονομίαν ἐχρήσατο. Καὶ γὰρ ἡμεῖς κλυαγμῷ, καὶ ποπυσμῷ καὶ συρίγματι τὰ ἄλλα διευθύνειν εἰώθαμεν. Ἄλλ' οὐ τοῦτο ἡμῖν ὁ λόγος ἐστίν, ὅτι τῆς τῶν ἀλόγων ἀκείῃς καθικνούμεθα· ἀλλὰ πρὸς μὲν ἡμᾶς αὐτοὺς τῇ φύσει κεχρήμεθα, τοῖς δὲ ἀλόγοις, ὃ τε κατὰ ἄλλῳ ψόφος καὶ ὁ ποῖος διὰ τοῦ σχήματος ἦχος πρὸς τὴν χρείαν ἐξήρχεσεν. ἀπὸς nos ipsos naturali quidem sermone ulimur,

Ἄλλ' οὐ βούλεται τοῖς ἡμετέροις ὁ εὐλαβὴς οὗτος τὸν Θεὸν κεχρησθαι, διὰ τὴν πρὸς κακίαν ἡμῶν ῥοπὴν, ἀγνοῶν ὁ φιλιτατος ὅτι δι' ἡμᾶς οὐδὲ κατὰρα καὶ ἁμαρτία ἀπέσχετο γενέσθαι· τοιοῦτον αὐτῷ περίεστι τῆς φιλανθρωπίας, ὡς οὐχὶ τῶν ἀγαθῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν κακῶν τῶν ἡμετέρων ἐκουσίως εἰς πείραν ἔλθειν. Ὁ δὲ τῶν κακῶν τὴν κοινωνίαν δεξιόμενος, πῶς ἂν τοῦ καλλίστου τῶν ἡμετέρων (φημὶ δὲ τοῦ λόγου) τὴν μετουσίαν ὤκνησεν; Ἀλλὰ τὸν Δαβὶδ εἰς συνηγορίαν προβάλλεται, καὶ φησιν ἐκεῖνον λέγειν, παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῖς πράγμασι τὰ ὀνόματα τεθεῖσθαι, διὰ τὸ γεγράφθαι τοῦτον τὸν τρόπον· Ὁ ἀριθμῶν πλῆθῃ ὄστρον, καὶ πᾶσιν αὐτοῖς ὀνόματα καλῶν. Ἐγὼ δὲ πρόδηλον μὲν ἡγοῦμαι παντὶ τῷ νοῦν ἔχοντι τὸν περὶ τούτων λόγον, ὡς οὐδεμίαν ἔχει κοινωνίαν πρὸς τὸ προκειμενον. Ἐπειδὴ δὲ τινας εἰκὸς ἀνεπισχεπτῶς τῷ λόγῳ προστεθεσθαι, βραχέα περὶ τούτων διαληφόμεθα. Οἶδε πολλάκις ἡ θεία Γραφὴ τοιαῦτας τῷ Θεῷ περιτιθέναι φωνάς, ὡς μὴδὲν ἀπάδειν αὐτὰς τῶν ἡμετέρων δοκεῖν· οἶον τὸ, Ὁργίσθη θυμῷ Κύριος· καὶ, Μετενόησεν ἐπὶ τῇ κακίᾳ αὐτῶν· καὶ, Μετεμελήθη χρίσαι τὸν Σαούλ εἰς βασιλεῖα· καὶ, Ἐξηγέρθη ὡς ὁ ὑπνῶν Κύριος. Καὶ ἐπὶ πρὸς τοῦτοις, καθέδραν καὶ στάσιν, καὶ κίνησιν, καὶ πολλὰ τοιαῦτα διέξεισιν· ἃ φύσει μὲν περὶ τὸν Θεὸν οὐκ ἐστὶ, πρὸς δὲ τὴν οἰκονομίαν τῶν παιδευσόμενων οὐκ ἀχρήστως ἔχει. Τοὺς τε γὰρ

⁷⁶ Psal. cxlvi, 4. ⁷⁷ Psal. cv, 40. ⁷⁸ ibid. 45. ⁷⁹ I Reg. xv, 35. ⁸⁰ Psal. lxxvii, 65.

ἐκλυτωτέρους ἢ τῆς ὀργῆς ἐνδείξεις συστέλλαι τῷ φῶδι, καὶ τοῖς δεομένοις τοῦ τῆς μετανοίας φαρμάκου, συμμετανοεῖν ἐπὶ τῇ κακίᾳ λέγει τὸν Κύριον· τοῖς δ' αὖ ἐν εὐπραγίαις τισὶ πρὸς ὕβριν ἐκφερομένοις, τὸ μὴ παραμένειν αὐτοῖς τὴν εὐημερίαν, καὶ ἐκ Θεοῦ τὸ τοιοῦτον εἶναι δοκῇ, διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Σαοὺλ μεταμελείας προδεδείκνυσι. Τοῖς τε μὴ ἐμβαθύνουσι τῷ πτώματι τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ καθάπερ ἐξ ὕπνου τινὸς τοῦ ματαίου διαναστάσι, συνανίστασθαι τὸν Θεὸν καὶ συναφύπνιζεσθαι λέγει· ἐστάναι δὲ τοῖς ἀκλινῶς ἐπὶ τοῦ καλοῦ βεβηκόσι, καὶ καθέζεσθαι τοῖς ἐν τῷ καλῷ καθιδρυμένοις· κινεῖσθαι δ' αὖ πάλιν καὶ περιπατεῖν ἐπὶ τῶν μετακινήθεντων ἀπὸ τῆς ἐν τῷ καλῷ παγίότητος. Ὡς ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ ἡ ἱστορία διέξεισι περιπατοῦντα τὸ δειλινὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τὸν Θεὸν διαγράφουσα, τῷ μὲν δειλινῷ πρὸς τὰ σκοτεινὰ τοῦ πρωτοπλάστου ῥοπὴν διασπείνουσα, τῇ δὲ κινήσει τὸ ἀπαγῆς τοῦ ἀνθρώπου περὶ τὸ καλὸν καὶ τὸ ἄσφατον.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν τοῖς πολλοῖς πόρρωθεν ἴσως ὡς πρὸς τὴν προτεθείσαν ἡμῖν θεωρίαν εἶναι δοξεῖ. Ἐκεῖνο δὲ οὐκ ἂν τις ἀπαόειν εἴποι τοῦ προκειμένου, ὅτι πολλοὶ τὸ ἐαυτοῖς ἀληπτον, οὐδὲ Θεῷ ληπτὸν εἶναι νομίζουσιν, καὶ ὅπερ ἂν ἐκφύγῃ τὴν ἐαυτῶν κατανόησιν, περισσότερον εἶναι τοῦτο καὶ τῆς θείας δυνάμεως ὁφνται. Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ ποσοῦ μέτρον ἡμεῖς τὸν ἀριθμὸν πεποιήμεθα· ὁ δὲ ἀριθμὸς οὐδὲν ἕτερον ἢ σύνθεσις μονάδων ἐστὶ, ποικίλως τῆς μονάδος εἰς πλῆθος ἐπαυξομένης· μονὰς γὰρ καὶ ἡ δεκάς κατὰ σύνθεσιν μονάδων πρὸς τοῦτο περιουμένη, μονὰς πάλιν ἡ ἑκατοντάς ἐκ δεκάδων συνθεσμένη. Ὡσαύτως καὶ ἡ χιλιάς ἄλλη μονὰς, καὶ ἡ μυριάς ὁμοίως, ἀναλόγως ἐκ πολλαπλασιασμοῦ, ἡ μὲν ἐκ χιλιάδων, ἡ δὲ ἐξ ἑκατοντάδων πρὸς τοῦτο κεφαλαιουμένη, ὑπερ ἅπαντα τοῖς ὑποκειμένοις περιρίζοντες, σημεία τῆς ποσότητος τῶν ἀριθμουμένων πραγμάτων ποιοῦμεθα. Ὡς ἂν οὖν παιδευθεῖμεν παρὰ τῆς θείας Γραφῆς τὸ μηδὲν ἀγνωστον εἶναι τῷ Θεῷ, ἐξαριθμεῖσθαι παρ' αὐτοῦ λέγει τοῦ Θεοῦ τὸ πλῆθος τῶν ἄστρον, οὐ τὸν τρόπον τοῦτον γινομένης τῆς ἀριθμήσεως. Τίς γὰρ οὕτως εὐήθης ὡς τῷ περιττῷ καὶ ἀρτίῳ τὸν Θεὸν οἶσθαι διαλαμβάνειν τὰ ὄντα, καὶ διὰ τῆς τῶν μονάδων συνθέσεως, πρὸς τὸ κεφάλαιον τῆς ἀρροισομένης ποσότητος τὸν ἀριθμὸν συμπεραίνειν; Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν ἡμῖν ἡ ἀκριβὴς τοῦ ποσοῦ γνῶσις ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ γίνεται, ὡς ἂν καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ παιδευθεῖμεν, ὅτι πάντα τῇ γνῶσει τῆς σοφίας αὐτοῦ περιελήπται καὶ οὐδὲν ἐκφεύγει τὴν ἀκριβὴ κατανόησιν, τούτου χάριν ἀριθμεῖν τὰ ἄστρον τὸν Θεὸν διωρίσατο, τοῦτο, δι' ὃν λέγει, νοεῖν συμβουλεύων, μὴ κατὰ τὸ μέτρον τὸ τῆς ἡμετέρας γνῶσεως καὶ τὸ Θεῖον οἶσθαι τῶν ὄντων ἐφάπτεσθαι, ἀλλὰ τὰ ἡμῖν ἀληπτα καὶ ἀνεπινόητα πάντα τῇ γνῶσει τῆς θείας σοφίας ἐμπεριείργεσθαι. Τῶν γὰρ ἄστρον διὰ τὸ πλῆθος ἐκφευγόντων τὸν ἀριθμὸν, ὡς πρὸς ἀνθρωπίνην ἐπίνοιαν, ἀπὸ μέρους τὸ πᾶν

A modi commemorat, quæ natura quidem non sunt in Deo, ad dispensationem autem eorum qui erudiuntur non sunt inutilia. Nam dissolutiones iræ indicatio metu contrahit, et pœnitentiæ pharmaco indigentibus dicit Dominum ob peccatum etiam simul pœnitere; qui autem prosperis rebus insolescunt et efferrunt, prosperitatem non eis permānere, tametsi ex Deo esse videatur, per pœnitentiam super Saule ostendit. Et eis qui non demersi sunt in profundo lapsu peccati, sed tanquam ex somno quodam vanæ vitæ exsurgunt, Deum dicit consurgere et simul expurgisci: stare iis qui ad bonum stabiliter ascenderunt, et sedere iis qui in bono collocati sunt; moveri contra et ambulare in his qui a firmitate quæ est in bono dimoti sunt. Ut in Adamo historia enarrat ⁸¹ Deum describens deambulanti ad occasum post meridiem, per occasum ad tenebrosa protoplasti hominis lapsum significans, per motum vero hominis in bono infirmitatem et instabilitatem.

Sed hæc multis longius fortasse videbuntur esse producta quam proposita contemplatio exigat. Illud autem nullus a re proposita discrepare dixerit, quod plerique existiment quod sibi ipsis est incomprehensibile neque a Deo comprehendere posse, et quod quidem effugerit suam ipsorum cognitionem, hoc exsuperantius divina potentia esse putent. Quoniam igitur nos quanti mensuram numerum fecimus; numerus autem nihil aliud quam unitatum compositio est, cum varie unitas in multitudinem excrescat: unitas enim et decas per compositionem unitatum ad hoc progrediens, unitas rursus centuria quæ ex denariis numeris componitur. Similiter et chalias alia unitas, et myrias pariter, proportionem habita ex multiplicationibus, illa quidem ex chiliadibus, hæc vero quæ centuriis summatim colligitur, super omnia de subjectis definientes, signa quantitatis rerum quæ numerantur facimus. Ut igitur a divina Scriptura instituti essemus, nihil Deo incognitum esse, ab ipso dicit stellarum multitudinem numerari, non ad hunc modum numerationis quæ fit a nobis. Quis enim ita stolidus et simplex qui Deum numero impari et pari ea quæ sunt comprehendere putet, et per unitatum compositionem ad summam quantitatis acervatæ numerum completi? Sed quoniam in nobis exacta quanti cognitio ex numero fit, ut de Deo instructi essemus, quod omnia cognitione ipsius sapientiæ comprehensa sunt nihilque ejus accuratam effugit cognitionem, hujus gratia Deum astra numerare definivit per ea quæ dicit hoc intelligere consulens, non ad mensuram nostræ cognitionis Deum opinari ea quæ sunt attingere, sed quæ nobis incomprehensa, nec intellecta, omnia divinæ sapientiæ cognitione concludi. Cum enim stellæ propter multitudinem fugiant numerum, quantum ad humanam commentationem, a parte

⁸¹ Gen. iii, 8.

totum docet sermo, ex eo quod dicat hæc a Deo numerari, nihil eorum quæ a nobis ignorantur, Dei cognitionem fugere testatur. Propterea dicit, *Qui numerat multitudinem stellarum*, non ignorans nimirum stellarum quantitatem priusquam numerasset. Quomodo enim consentaneum est ipsum ignorare quod fecit? Qui enim universi præses est, non quod ejus potentia summam rerum continente comprehensum est ignorat. Quid igitur tandem quod scit numerat? Est enim ignorantium, numero quantitatem dimetiri; qui autem antequam orta essent omnia scivit, ad rerum cognitionem numero non indiget magistro. Verum a Davide dicitur numerare, quia videlicet ad nostram doctrinam pro captu nostro ad perspicuam explanationem sermo descendat, perfecte scire ea quæ nobis sunt incognita per numeri significationem David demonstravit. Quemadmodum igitur numerare dicitur, nihil arithmetica periodo ad rerum creaturarum cognitionem indigens, sic etiam omnibus ipsis nomina vocare. Propheta dicit, non hanc, opinor, quæ fit per vocem, nuncupationem subsignificans. Vel enim ad absurdum quiddam et indignum, quod de Deo in suspicionem veniat, progrediens sermo desineret, siquidem hæc dicit nomina stellis a Deo imposita quæ in consuetudine nostra usurpantur. Si enim daret aliquis hæc a Deo vocata esse, necesse esset omnino Græcorum simulacrorum illinc putare appellationem in stellis pervulgatam esse, et quæcunque fabulosæ historiæ in stellis feruntur nomina, vera existimare, tanquam Deo tales in ipsis voces ratas habente. Sic septenarius stellarum numerus, quæ in polo continentur, inter Græcorum idola distributus, culpa vacare eos qui in his erraverunt ostendit, siquidem hoc a Deo ordinatum esse creditum ac persuasum fuerit. Itaque de Orione et Scorpio fabula ad fidem adducitur, et quæ de Argo narrantur, et Cycnus et Aquila, et Canis, et de Corona Ariadnes fabulatio. Quinetiam suspicandum astruct, Deum invermorem esse eorum nominum quæ in orbe signifero ob quamdam figuræ similitudinem quam cum apparentiis habent, excogitata sunt, si quidem præclare Eunomius putat Davidem dicere hæc ipsis nomina Deum imposuisse.

Quoniam igitur talium nominum Deum putare inventorem esse absurdum est, ne simulacrorum nomina inde principium obtinuisse videantur, optimum erit quod dictum est non sine habita quaestione approbare, sed instar eorum quæ de numero a nobis intellecta sunt, hujus etiam dicti sententiam percipere: siquidem inter nos testimonium exactæ est cognitionis, quod a nobis cognitum est proprio nomine vocari, per hæc nos docet quod eorum quæ a nobis comprehendere non possunt, non solum in summa acervatæ quantitatis plenitudinem comprehendit qui universum continet, sed etiam singula scit exacte et perfecte. Hujus rei causa non solum enumerari stellarum multitudines sermo dicit, sed etiam nominatim singulas vocari, quod quidem

ἐκδιδάσκων ὁ λόγος, ἐκ τοῦ ταῦτα καταριθμεῖσθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ λέγειν, τὸ μηδὲν τῶν ἡμῖν ἀγνώστων ἐκφεύγειν τοῦ Θεοῦ τὴν γνῶσιν διαμαρτύρεται. Διὰ τοῦτο φησιν, Ὁ ἀριθμῶν πλῆθὴ ἀστρων, οὐκ ἀγνῶν δηλαδὴ τὴν ἐξαριθμῆσαι τὴν τῶν ἀστρων ποσότητα. Πῶς γὰρ εἰκὸς αὐτὸν ἀγνοεῖν ὃ ἐποίησεν; Ὁ γὰρ τοῦ παντὸς ἐπιστάτης, οὐκ ἂν ἀγνοοίῃ τὸ ἐμπειριηλὲς, τῇ περιεκτικῇ τῶν ὅλων δυνάμει. Τί δὴ ποτε οὖν ἀριθμεῖ ὅπερ ἐπίσταται; Τῶν γὰρ ἀγνοούντων ἐστὶ, τὸ τῷ ἀριθμῷ διαμετρεῖν τὴν ποσότητα· ὃ δὲ τὰ πάντα εἰδὼς πρὸ γενέσεως, ἀριθμοῦ διδασκάλου πρὸς τὴν τῶν ὑποκειμένων γνῶσιν οὐκ ἐπιδέεται. Ἀλλὰ μὴν ἀριθμεῖν λέγεται παρὰ τοῦ Δαβὶδ, δηλονότι πρὸς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν κατὰ τὸ ἡμῖν χωρητὸν τοῦ λόγου πρὸς σαφήνειαν κατα-
 B ἰόντος, τὸ ἀκριδῶς εἰδέναι τὰ ἡμῖν ἀγνώστα διὰ τῆς τοῦ ἀριθμοῦ σημασίας ὃ Δαβὶδ ἐνεδείξατο. Ὅπερ οὖν ἀριθμεῖν λέγεται, οὐδὲν τῆς ἀριθμητικῆς περιόδου πρὸς τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἐπιθεόμενος, οὕτως καὶ πᾶσιν αὐτοῖς ὀνόματα καλεῖν ἢ προφητεῖα λέγει, οὐ ταύτην, οἶμαι, τὴν διὰ τῆς φωνῆς κλῆσιν ὑποσημαίνουσα. Ἡ γὰρ ἂν εἰς ἀτοπὸν τι καὶ ἀνάξιον τῆς περὶ Θεοῦ ὑπολήψεως ὁ λόγος προῖων καταλήγοι, εἴπερ ταῦτα λέγει τὰ ὀνόματα παρὰ τοῦ Θεοῦ τεθεῖσθαι τοῖς ἀστροῖς τὰ ἐν τῇ συνθελῇ ἡμῶν ἀναστρεφόμενα. Εἰ γὰρ ταῦτά τις δοίη θεοδὲν ἐπιτεκλεῖσθαι, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τῶν Ἑλληνικῶν εἰδώλων ἐκείθεν οἰεῖσθαι τὴν κλῆσιν ἐπιτεφημίσθαι τοῖς ἀστροῖς, καὶ ὅσα τῆς μυθικῆς ἱστορίας ἐπιλέγεται τοῖς ἀστροῦς ὀνόμασιν, ἀληθῆ νομίσαι, ὡς τοῦ Θεοῦ τὰς τοιαύτας αὐτοῖς ἐπι-
 C κυρουντος φωνάς. Οὕτως ἡ ἐξδομάς τῶν περιεχομένων τῷ παντὶ πόλῳ, τοῖς Ἑλληνικοῖς εἰδώλοις ἐπιμερισθεῖσα, ἐξω μέμψως τοὺς πρὸς ταῦτα πεπλανημένους ποιήσει, εἴπερ ἐκ Θεοῦ πιστευθεῖται τοῦτο διατετάχθαι. Οὕτως ὁ κατὰ τὸν Ὠρίωνα καὶ Σκορπίον μῦθος εἰς πίστιν ἄγεται, καὶ τὰ περὶ τῆς Ἀργούσης διηγῆματα, καὶ ὁ Κύνκος, καὶ ὁ Ἀετὸς, καὶ ὁ Κῶν, ἢ τε κατὰ τὸν Στέφανον τῆς Ἀριάδνης μυθοποιία. Καὶ τοῦ ζωφόρου κύκλου τῶν κατὰ τινα σχηματισμὸν ἐπινοηθέντων τοῖς φαινομένοις ὀνομάτων, θεὸν εὐρετὴν ὑπονοεῖσθαι παρασκευάσει, εἴπερ καλῶς ὁ Εὐνόμιος οἶεται τὸν Δαβὶδ λέγειν, ὅτι ταῦτα αὐτοῖς τὰ ὀνόματα ὁ Θεὸς ἐπιτίθειν.

Ἐπεὶ οὖν ἀτοπὸν τῶν τοιοῦτων ὀνομάτων τὸν θεὸν εὐρετὴν οἰεῖσθαι, ὡς ἂν μὴ καὶ τὰ τῶν εἰδώλων ὀνόματα ἐκείθεν τὴν ἀρχὴν ἐσχηκέναι δοκοίη, καλῶς ἂν ἔχοι μὴ ἀνεξετάστως τὸ ῥηθὲν παραδέξασθαι, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα τῶν κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἡμῖν νενοτημένων, καὶ τὸν ἐν τούτῳ νοῦν κατανοῆσαι. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν ἡμῖν μαρτύριον τῆς ἀκριβοῦς ἐστὶ γνώσεως, τὸ ἐξ ὀνόματος παρ' ἡμῶν προσκαλεῖσθαι τὸν γνώριμον, διδάσκει διὰ τούτων ἡμᾶς ὅτι τῶν ἡμῖν ἀληπ-
 πτων, οὐ μόνον τὸ πληῖωμα τῆς ἐν κεφαλῇ ἀνθρω-
 ζομένης ποσότητος διαλαμβάνει τῇ γνῶσει ὃ τὸ πᾶν περιέχων, ἀλλὰ καὶ τὰ καθ' ἕκαστον δι' ἀκριβείας ἐπίσταται. Τοῦτου χάριν οὐ μόνον ἐξαριθμεῖσθαι τὰ πλῆθη τῶν ἀστρων αὐτοῦ ὁ λόγος φησιν, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὀνόματος ἕκαστον ἀποκαλεῖσθαι, ὅπερ σημαίνει.

τὸ μέχρι τῶν λεπτομερεστέρων διήκειν αὐτοῦ τὴν ἀκριβείαν, καὶ οὕτως ἀκριδῶς ἐπιγινώσκειν τὰ καθ' ἕκαστον, ὡς ὁ ἄνθρωπος τὸν δι' ὀνόματος αὐτῷ γνωρίζομενον. Εἰ δέ τις λέγοι ἄλλας εἶναι τὰς παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἄστροις ἐπικειμένας φωνὰς, ὥς ἀγνοεῖν οἶεται τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, περὶ ὧν ὑπολαμβάνει τὸν Δαβὶδ εἰρηκέναι, πόρρω τῆς ἀληθείας ὁ τοιοῦτος ἀποπλανᾶται. Εἰ γὰρ ἦν ἕτερα ἐπὶ τῶν ἄστρον ὀνόματα, οὐκ ἂν ἡ θεία Γραφή τοῦτων ἐποιεῖτο μνήμην τῶν ὀνομάτων, ἀ ἐν τῇ καταχρήσει τῆς Ἑλληνικῆς συνήθειας ἐστίν, Ἡσαίου μὲν λέγοντος, *Ὁ ποιῶν Πλειάδας, καὶ Ἑσπερον, καὶ Ἀρκτοῦρον, καὶ ταμεῖα Νότου*· τοῦ δὲ Ἰωβ τὸν Ὠρίωνα, καὶ τὴν Ἀσπιδὸν ὀνομάζοντος. Ὡς ἐκ τούτου δηλον εἶναι, ὅτι τοῖς ἐν τῷ βίῳ τετριμμένοις ὀνόμασι πρὸς διδασκαλίαν ἡμῶν συγχέχρηται ἡ θεία Γραφή· οὕτω καὶ Ἀμαλθείας κέρας ἐν τῷ Ἰωβ ἀκηκόαμεν, καὶ παρὰ τῷ Ἡσαίᾳ Σειρήνας· τοῦ μὲν τὸ πάμφορον τῶν ἀγαθῶν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπονομίας οὕτω κατονομάζοντος· Ἡσαίου δὲ τὴν ἐξ ἀκοῆς ἡδονὴν τῷ τῶν Σειρήνων παραδηλοῦντος ὀνόματι. Ὡς περ οὖν ἐνταῦθα τοῖς ἐκ τῶν μυθικῶν διηγημάτων ὀνόμασιν ὁ θεόπνευστος συνεχρήσατο λόγος, πρὸς τὸ τῶν ἀκούοντων χρησίμῳ βλέπων· οὕτω καὶ ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπινοίας τοῖς ἄστροις ἐπικληθείσας φωνὰς εἶπεν ἀνεπαίσχυντος ὁ λόγος, διδάσκων ὅτι πᾶν πρᾶγμα παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ὀνομαζόμενον, ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχει, τὸ πρᾶγμα οὐχὶ τὸ ὄνομα. Οὐ γὰρ ὁ ὀνομάζων, ἀλλ' ὁ ποιῶν, φησὶ, *Πλειάδα, καὶ Ἑσπερον, καὶ Ἀρκτοῦρον*. Οὐκοῦν

ἱκανῶς οἶμαι διὰ τῶν εἰρημένων καὶ τὸν Δαβὶδ τῆς ὑμετέρας ὑπολήψεως σύμμαχον ἀποδεδεῖχθαι, οὐ τὸ κατονομάζειν τὸν Θεὸν τὰ ἄστρο διὰ τῆς προφητείας διδάσκοντα, ἀλλὰ τὸ ἀκριδῶς γινώσκειν κατὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων συνήθειαν τῶν ἐκείνους μάλιστα δι' ἀκριβείας ἐπισταμένων, οὓς καὶ ὀνομαστὶ προσκαλεῖσθαι διὰ πολλὴν συνήθειαν δύνανται.

Εἰ δὲ χρὴ καὶ τὴν παρὰ τῶν πολλῶν ἐπὶ τοῖς ῥητοῖς τούτοις τῆς ψαλμῶδίας ἐκθέσθαι διάνοιαν, πολὺ μᾶλλον ἀπελεγχθήσεται τὸ μάταιον τῆς Εὐνομίου περὶ τούτων οἰήσεως. Λέγουσι γὰρ οἱ ἐπιμελέστερον ἐξ-ηταχότες τὸν νοῦν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ὅτι οὐ πάντα τὰ ὄντα τῆς θείας ἐστὶν ἐξαριθμήσεως ἀξία· Ἐν τε γὰρ τοῖς εὐαγγελικοῖς αἰτίοις τοῖς γεγενοῖσι κατὰ τὴν ἔρημον, οὔτε τὸ νηπιῶδες, οὔτε τὸ γυναικεῖον ἀριθμοῦ ἄξιον ἐνομήσθη· καὶ ἐν τῇ ἐξόδῳ τοῦ Ἰσραηλίου λαοῦ μόνον τῷ ἀριθμῷ κατελέγησαν οἱ ἦδη κατὰ τῶν ἐχθρῶν ὅπλα φέρειν καὶ ἀριστεύειν δυνάμενοι. Οὕτε γὰρ πάντων τὰ ὀνόματα τοιαῦτά ἐστιν, ὡς διὰ τοῦ θείου στόματος φέρεσθαι, ἀλλ' ἀριθμεῖται μὲν ἐν τῇ καλόν τε καὶ οὐράνιον· ὁ δὲ τὸ ὕψος τῆς πολιτείας ἀμυγῆς μένον τῆς πρὸς τὸν ζόφον ἐπιμειξίας, ἄστρον λέγεται· ὀνομάζεται δὲ ἐν τῇ κατ' αὐτὸν τὸν λόγον τοῦ ἐγγραφῆναι ταῖς θείαις δέλτοις ἄξιον γίνεται. Περὶ γὰρ τῶν ὑπεναντίων φησὶν, ὅτι *Οὐ μὴ μνησθῶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν διὰ χειλέων μου*. Ὀνόματα δὲ, οἷα τοῖς τοιοῦτοις ἐπιβάλλει ἄστροις

A significat ipsius accuratam diligentiam, etiam subtiliora et partium tenuiorum penetrare, et sic exacte singularia cognoscere, ut homo per nomen vocat eum qui sibi notus est et familiaris. Quod si quis dicat alias esse a Deo stellis appellationes impositas, quas putat humanam naturam ignorare, de quibus existimat Davidem dixisse, longe a veritate talis aberrat. Si enim alia essent stellis indita nomina, divina Scriptura horum utique mentionem nominum non fecisset, quæ in abusu Græcæ sunt consuetudinis, Isaia dicente : *Qui facit Pleiadas, et Vesperum, et Arcturum, et promptuaria Noti* ²², Job nempe Orionem et Aseroth nominante ; ita ut ex hoc sit perspicuum, quod in vita tritis nominibus ad nostram doctrinam usa est divina Scriptura : sic et Amalthææ cornu, in Job audivimus ; et apud Isaiam Sirenes : illo quidem, nempe Job, bonorum omnem affluentiam ex Græcanica opinione sic denominante ; Isaia vero voluntatem ex auditu perceptam Sirenium nomine declarante. Quemadmodum igitur nominibus ex fabulosis narrationibus sermo divinitus inspiratus illic usus est, ad audientium utilitatem spectans : sic etiam hic ex humana commentatione stellis impositas appellationes dixit inverecunde sermo, docens rem omnem, quæ ab hominibus nominatur, a Deo existentiam habere, nempe rem, non nomen. Non enim dicit, qui nominat, sed, *Qui facit Pleiada, et Vesperum, et Arcturum*. Quamobrem abunde per dicta et Davidem nostræ opinioni favore opinor esse demonstratum docentem per vaticinium Deum non stellas nominare, sed exacte cognoscere secundum hominum consuetudinem, qui hos maxime et perfecte norunt, quos etiam nominatim propter multam consuetudinem appellare possunt

Quod si oportet etiam in his dictis hujus canticæ a multis traditam sententiam explanare, multo magis vanitas opinionis, quam de his habet Eunomius, refelletur. Nam qui diligentius Scripturæ divinitus inspiratæ mentem exquisiverunt dicunt quod non omnia quæ sunt divina numeratione sunt digna : si quidem in evangelicis cibationibus in deserto factis, neque puerilis ætas, neque muliebris sexus numero digna existimata sunt : et in egressu populi Israelitici soli numero collecti sunt qui jam contra hostes arma ferre et fortissime pugnare poterant. Neque enim omnium nomina talia sunt ut ore divine efferantur, sed nominatur si quid pulchrum et cœlestē : quod propter altitudinem status sive gubernationis ab omni consortio caliginis et obscuritatis sincerum immistumque manet, stella dicitur ; nominatur autem si quid eadem ratione in divinis Libris scriptu dignum invenitur. Nam de adversariis ait quod, *Non meminero nominum ipsorum per labia mea* ²³. Nomina autem qualia talibus

²² Isa. xiii, 62. ²³ Psal. xv, 4.

imponit stellis Dominus, manifeste ex Isaïæ vaticinio didicimus, quod dicit: *Vocari te nomine tuo, meus es tu*⁸⁴. Quare si quis seipsum possessionem Dei facit, huic nomen opus efficitur. Sed hæc quidem habeant, quomodo habere videantur legentibus. Quod autem adjicit dictis, exordia mundi creationis testari a Deo rebus voces impositas fuisse, quorum quidem in præcedentibus abunde satis examinatorum supervacaneam judico repetitionem, et Adami vocem quam prophetice in Christum et Ecclesiam factam dicit Apostolus⁸⁵, interpretetur pro arbitrio hic sicut vult. Nullus enim ita stolidus et fatuus, ut cum Paulus mysteriorum occulta in virtute Spiritus nobis revelaverit, Eunomium divinorum interpretem fide digniorem faciat, aperte a Deo inspirati testimonii vocibus repugnantem, et non ab Adamo belluarum species nominatas esse, per hujus dicti explanationem astruere extorquentem. Ipsius quoque contumeliosa verba prætereantur, atque illa ingrata inscitia, et veluti fimo et stercore macerata vox cum consueta oris festivitate, hæc contra nostrum doctorem disserens, loliorum satorem appellans, et fructus putredinem, et Valentini perniciem, et ab illo fructum quem in animo auctoris acervatum esse autumat; et reliqua dictorum insuavitas silentio involvatur, quemadmodum corpora putri tabo liquentia terra obruta, ne multis per turbam tetrum odorem emittant.

Sed ad ea quæ ab eo deinceps dicta sunt, transferenda est oratio. Rursus enim quamdam doctoris dictionem traetat, quæ ita habet: (a) *Incorruptibilem enim et ingentium Deum universorum dicimus, secundum diversos mentis conceptus his nominibus utentes. Cum enim ad retro lapsa sæcula intuemur, Dei vitam omnem circumscriptionem, vel omne principium superantem invenientes, ipsum ingentium dicimus; cum vero in sæcula supervenientia mentem intendimus, eum qui sit infinitus et interminatus, nulloque fine comprehensibilis, incorruptibilem appellavimus. Ut igitur quod vite nullum habet terminum incorruptibile, sic quod ejus principio caret, ingentium denominatum est, dum hæc per commentationem ita contemplamur. Convitium igitur quod proœmium dictionum contemplationis fecit, item præteribo, seminis alicujus immutationem, et sationis magistrum, et illud reprehensionis quod nulla ratiocinatione conclusum est, et alia quæcunque insatiabili lingua per inania et vacua vadens persequitur: propter quod autem criminari aggreditur sermonem calumniando, ad hoc nos convertemus. Nos arguere pollicetur, ut dicentes Deum non incorruptibilem esse natura: sed nos a natura illa sola putamus aliena, quæcunque quibusdam adventitia insunt, et quæ amitti possunt:*

⁸⁴ Isa. XLIII, 1. ⁸⁵ Ephes. v, 51, 52.

(a) Verba D. Basilii contra Eunomium lib. 1.

A ὁ Κύριος, σαφῶς παρὰ τῆς Ἡσαίου προφητείας ἐμά-
θομεν, ἣ φησιν· Ἐκάλεσά σε τὸ ὄνομά σου, ἐμὸς
εἶ σύ. Ὡστε εἰ τις ἑαυτὸν κτῆμα ποιεῖ τοῦ Θεοῦ,
ὄνομα τοῦτ' ἐργὸν γίνεται. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐχέτω
ὅπως ἂν ἔχειν δόξῃ τοῖς ἐντυγχάνουσιν. Ὁ δὲ προστι-
θῇσι τοῖς εἰρημένοις, τὰ πρῶτα τῆς κοσμογενείας εἰς
μαρτυρίαν τοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῖς οὖσι τὰς φωνὰς
κεῖσθαι· ὥνπερ ἐν τοῖς κατόπιν ἐξητασμένων ἱκανῶς
περιττὴν κρίνω τὴν ἐπανάληψιν, καὶ τὴν τοῦ Ἀδάμ
φωνήν, ἣν προφητικῶς εἰς Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκ-
κλησίαν γεγενῆσθαι φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἐρμηνεύτω
κατ' ἐξουσίαν οὗτος ὡς βούλεται. Οὐδεὶς γὰρ οὕτως
ἡλίθιος, ὡς Παύλου τὰ κεκρυμμένα τῶν μυστηρίων
ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἡμῖν ἐκκαλύπτοντος,
ἐξιοπιστότερον ἐρμηνεία τῶν θείων ποιήσασθαι τὸν
B Εὐνόμιον, τὸν φανερώς ταῖς φωναῖς τῆς θεοπνεύστου
μαρτυρίας ἀντιμαχόμενον, καὶ τὸ μὴ κατονομάσθαι
παρὰ τοῦ Ἀδάμ τῶν ἀλόγων τὰ εἶδη, διὰ τῆς παρ-
εξηγήσεως τοῦ ῥητοῦ τοῦτου κατασκευάζειν ἐκδιαι-
μενον. Παρεῖσθαι καὶ τὰ τῆς ὕδρευς αὐτοῦ ῥήματα,
καὶ ἡ χάρις ἀμουσία ἐκείνη, καὶ ἡ κοπρώδης αὐτοῦ
καὶ βεβδολιτωμένη φωνὴ διεξιούσα μετὰ τῆς συνήθους
εὐστομίας ταῦτα κατὰ τοῦ διδασκάλου ἡμῶν, τὸν
σπορέα τῶν ζιζανίων, καὶ τὴν τοῦ καρποῦ πρόσσφιν,
καὶ Οὐαλεντίνου παραφθοράν, καὶ τὸν παρ' ἐκείνου
καρπὸν, ὃν ἐν τῇ ψυχῇ λέγει σεσωρευθῆναι τοῦ διδα-
σκάου, καὶ ἡ λοιπὴ τῶν εἰρημένων ἀηδία συγκαλυ-
φθῆτω τῇ σιωπῇ, καθάπερ καὶ τὰ μεμυδηκότα τῶν
σωμάτων τῇ γῇ κατακρυπτόμενα, ὡς μὴ πολλοὶς δι'
C δόχλου τὴν δυσωδίαν γίνεσθαι.

Πρὸς δὲ τὴν ἀκολουθίαν τῶν εἰρημένων μετενε-
κτέον τὸν λόγον. Πάλιν γὰρ ἐκτίθεται τινα βῆσις τοῦ
διδασκάλου ἔχουσαν οὕτως· Ἀφθαρτον γὰρ καὶ
ἀγέννητον τὸν Θεὸν τῶν ὄλων λέγομεν, κατὰ
διαφόρους ἐπιβολὰς τοῖς ὀνόμασι τοῖς αἰῶ-
νοις. Ὅταν μὲν γὰρ εἰς τοὺς κατέστιν αἰῶνας
ἀποβλέψωμεν, ὑπερεκκλίπτουσιν πάσης περιγρη-
φῆς εἰρήσκοντες τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ, ἀγέννητον αὐ-
τὸν λέγομεν· ὅταν δὲ τοῖς ἐπερχομένοις αἰῶσι
τὸν νοῦν ἐπιβάλλωμεν, τὸ ἀόριστον καὶ ἀπειρον
καὶ οὐδενὶ τέλει καταληπτὸν προσηγορεύσαμεν
ἀφθαρτον. Ὡς οὖν τὸ ἀτελεύτητον τῆς ζωῆς
ἀφθαρτον, οὕτω τὸ ἀναρχον αὐτῆς ὠνομάσθη
ἀγέννητον, τῇ ἐπιβολῇ ἡμῶν ἐπιθεωρούμεν
D ταῦτα. Τὴν μὲν οὖν λοιδορίαν ἣν προείμιον τῆς τῶν
εἰρημένων θεωρίας πεποιήται, πάλιν παρήσομεν,
σπέρματός τινος ὑπαλλαγὴν καὶ σπορᾶς καθηγήτην,
καὶ τὸ τῆς μέψεως ἀσυλλόγιστον, καὶ ὅσα ἄλλα τῇ
ἀκορήτῃ γλώσσῃ κενεματῶν διεξέρεται· ἐφ' ᾧ δὲ
διαβάλλειν ἐπιχειρεῖ, συκοφαντῶν τὸν λόγον, πρὶς
τοῦτο καὶ ἡμεῖς τραπησόμεθα. Ἐλέγχειν ἡμᾶς ἐπαγ-
γέλλεται ὡς μὴ φύσει λέγοντας ἀφθαρτον εἶναι τὸ
θεῖον· ἡμεῖς δὲ μόνον τῆς φύσεως ἀλλοτριούμεν ἐκεῖ-
να, ὅσα ἐπὶ κτῆτα γίνεται ἰσὶ καὶ ἀπόκτῆτα. Ὡς δὲ
ἀνευ τὸ ὑποκείμενον νοηθῆναι φύσιν οὐκ ἔχει, πῶς
ἂν τις ἐν αἰτίᾳ γένοιτο, ὡς αὐτὴν ἑαυτῆς διαχωρίζων

τῶν φύσιν; Εἰ μὲν οὖν ἐπιγεννηματικὴν τῷ Θεῷ τὴν ἀφθαρσίαν ὁ ἡμέτερος λόγος ἐπὶρροῦεν, ὥς ποτε περὶ αὐτὸν μὴ οὐσαν, ἣ οὐκ ἐσομένην ποτὲ, καιρὸν ἂν εἶχε ταῦτα ἐπὶ διαβολῇ καθ' ἡμῶν λέγειν. Εἰ δὲ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχει, καὶ ὁ νῦν ἐστὶ πάντοτε εἶναι τὸ Θεῖον ὁ ἡμέτερος διορίζεται λόγος, καὶ οὐδὲν ἐκ παραυξήσεως αὐτῷ τινος καὶ προσθήκης τῶν μὴ προσόντων προσγίνεσθαι, ἀλλ' ἐν παντὶ τῷ κατὰ τὸ ἀγαθὸν νοουμένῳ καὶ λεγομένῳ πάντοτε εἶναι, πῶς μὴ κατὰ φύσιν αὐτῷ προσμαρτυρεῖν τὴν ἀφθαρσίαν διαβαλλόμεθα; 'Αλλ' ἐκ τῆς ὑπαναγνωσθείσης τῷ διδασκάλῳ ῥήσεως τῆς τοιαύτης τοῦ λόγου διαβολῆς εἰληφέναι τὰς ἀφορμὰς σχηματίζεται, ὡς ἐκ τῆς παραθέσεως τῶν αἰώνων, τῷ Θεῷ τὴν ἀφθαρσίαν ἡμῶν πορίζοντες. Εἰ μὲν οὖν παρ' ἡμῶν τὸ ἡμέτερον ῥητὸν προσέφεροτο, ὑποπτος ἂν ἦν ἰσως εἰς ἀπολογίαν ὁ λόγος, ὡς νῦν ἡμῶν ἐπιεισορουμενων, καὶ πρὸς τὸ ἀνεύθυνον μετατιθέντων τὰς ὑπαιτίους φωνάς. 'Επεὶ δὲ παρὰ τοῦ ἐχθροῦ τὰ ἡμέτερα λέγεται, τίς ἂν ἰσχυροτέρα γένοιτο τῆς ἀληθείας ἀπόδειξις, αὐτῆς τῆς τῶν ἀντιδικούντων ἡμῖν μαρτυρίας; Πῶς τοίνυν ὁ παρ' ἡμῶν ἔχει λόγος ὃν ἐπὶ διαβολῇ προχειρίζεται καθ' ἡμῶν ὁ Εὐνόμιος; 'Ὅταν, φησί, τοῖς ἐπερχομένοις αἰῶσι τὸν νοῦν ἐπιβάλλωμεν, τὸ ἀόριστον καὶ ἄπειρον καὶ οὐδενὶ τέλει καταληπτὸν, προσηγορεύσαμεν ἀφθαρτον.' Ἀρα τῷ πορίζαι τὸ προσαγορεύσαι ταῦτόν ὁ Εὐνόμιος οἰεται; Καὶ τίς οὕτως ἔξω τοῦ καθεστηκότος ἐστὶν ὡς τὰς ἰδιαζούσας τούτων τῶν ῥημάτων ἀγνοεῖν ἐμφάσεις; Πορίζει μὲν γὰρ ὁ τὸ μὴ προσὸν αὐτῷ κτησάμενος, προσαγορεύει δὲ ὁ τὸ ὃν σημαντικῶς ὀνομάζων. Πῶς οὖν ἐπὶ τούτοις ὁ τῆς ἀληθείας φωτιστὴς οὐκ αἰσχύνεται, ἐν προδήλῳ τῇ συκοφαντίᾳ τὴν διαβολὴν συμπεραίνων; Καὶ καθάπερ οἱ ἐκ τινος πάθους μὴ βλέποντες, ἐν δῦσει τῶν βλέπόντων ἀσχημονοῦσι, τὸ παρ' αὐτῶν μὴ ὁρώμενον, καὶ παρὰ τῶν ὑγιαίνοντων ἀγνοεῖσθαι νομίζοντες· τοιοῦτόν τι πέπονθεν ὁ ἐξυδερκὴς οὗτος καὶ ταχὺς τὴν διάνοιαν, τὴν ἰδίαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν πήρωσιν, καὶ ἐν τοῖς ἀκούουσιν οἰεται. Καὶ τίς οὕτως ἡλίθιος, ὡς μὴ παραθεῖναι τῇ διαβολῇ τὰ συκοφαντούμενα ῥήματα, καὶ ἐκ τῆς ἐκατέρων ἀνταγνώσεως τὴν κακουργίαν τοῦ λογογράφου φωρᾶσθαι; 'Ὁ ἡμέτερος λόγος προσαγορεύει τὸ ἀφθαρτον, ἐκεῖνος κατηγορεῖ τοῦ τὴν ἀφθαρσίαν πορίζοντος. Τί κοινὸν ἔχει τῷ λέγειν; 'Ἀπὸ τῶν ἰδίων ἕκαστον εὐθύνεσθαι δίκαιον, οὐκ ἐκ τῶν ἀλλοτρίων ὑπέχειν τὰς μέμφεις. Νυνὶ δὲ κατηγορεῖ μὲν ἡμῶν, καὶ ἡ πικρία πρὸς ἡμᾶς βλέπει, κατακρίνει δὲ οὐδένα κατὰ γὰρ τὸν ἀληθῆ λόγον ἢ ἑαυτόν. Εἰ γὰρ τὸ πορίζει τῷ Θεῷ τὴν ἀφθαρσίαν ὑπαίτιον, τοῦτο δὲ παρ' οὐδενὸς ἄλλου πλὴν παρ' αὐτοῦ λέγεται μόνον· ἄρα αὐτὸς ἑαυτοῦ γίνεται ὁ συκοφάντης κατήγορος, τὸ ἑαυτοῦ διαβάλλων, οὐ τὸ ἡμέτερον. Καὶ περὶ τοῦ κατὰ τὴν ἀγεννησίαν ὀνόματος ἡμεῖς μὲν φάμεν ὅτι, ὥσπερ τὸ ἀτελεύτητον τῆς ζωῆς ἀφθαρτον, οὕτως τὸ ἀναρχον αὐτῆς ἀγέννητον ὀνομάσθη· οὐτοὶ δὲ παρὰ τῶν αἰώνων ἡμᾶς λέγει κατὰ πάντων τῶν γεννητῶν προξενεῖν αὐτῷ τὰ πρεσβεῖα.

quod, quemadmodum quod nullum vitæ habet terminum incorruptibile est, sic quod ejus origine

A sine quibus vero subjectum mente percipi natura non potest, quomodo quis culpari possit, ut ipsam a seipsa naturam separans? Si igitur Deo incorruptibilitatem agnatam et ascititiam noster assereret sermo, ut quæ in ipso non aliquando fuisset, vel ut non aliquando futura esset, hæc contra nos per calumniam dicendi occasionem haberet. Quod si eodem modo semper se habet, et quid nunc est semper esse Deum, noster definit sermo, nihilque ex incremento aliquo et adjectione eorum quæ non insunt ei advenire, sed in omni quod secundum bonum intelligitur et dicitur semper esse, quomodo non secundum naturam ipsi incorruptibilitatem attribuire per calumniam accusamur? sed ex prius recitata dictione doctoris sermonem ita calumniandi occasiones cepisse fingit, quasi ex appositione sæculorum, nos Deo incorruptibilitatem tribueremus. Si igitur a nobis nostrum dictum proferretur, fortasse ad defensionem suspectus esset sermo, ut qui videremur emendare, quod non recte dictum fuisset, et voces crimini obnoxias immutando inculpabiles efficere. Sed quoniam ab adversario nostra proferuntur, quænam firmior esse queat veritatis demonstratio, quam adversariorum testimonium? Quomodo igitur noster habet sermo, quem contra nos in calumniam pertractat Eunomius? Cum, inquit, ad supereminentia sæcula mentem intendimus, quod est indeterminatum et infinitum, et nullo fine comprehensum, appellavimus incorruptibile. An tribuere et appellare idem putat Eunomius? Et quis ita mentis impos est et extra se depulsus, ut claras peculiare horum verborum significationes ignoret? Tribuit enim qui quod non adest ipsi acquisivit; appellat autem qui id quod est significanter nominat. Quomodo igitur in his veritatis illuminator non erubescit, in aperta obtreptione calumniam concludere? Ac velut qui ex aliquo morbo non vident, in oculis videntium indecore se gerunt, quod ab ipsis non videtur etiam a bene valentibus ignorari putantes: tale quid usu venit huic acute cernenti, celerique ingenio prædito, qui ad veritatem cæcutiens, illud etiam vitium audientibus inesse existimat. At quis ita hebes et stolidus, ut non calumniæ apponat verba, quæ per invidiam et obtreptionem proferuntur, atque ex utrorumque opposita lectione, scriptoris malitiam non deprehendat? Noster sermo appellat incorruptibile, ille insinuat eum qui incorruptibilitatem tribuit. Quid commune habere et dicere? de suis unusquisque jure arguitur et judicatur, non ex alienis accusari solet. Nunc autem nos quidem accusat, et in nos acerbitas spectat; neminem vero condemnat secundum veram rationem, quam seipsum. Si enim Deo incorruptibilitatem tribuere crimen est, hoc autem a nullo alio præterquam ab ipso solo dicitur. Ergo ipse sycophanta sui ipsius accusator est, quod suum est calumnians, non quod nostrum. Et de nomine ἀγεννησίας nos dicimus

et principio caret ingenitum nominatum est : hic autem a sæculis nos ipsi conciliare et attribuere primatum in omnia quæ genita sunt affirmat.

A
Impium convitium taceo quod Deum unigenitum cum omni genito facit communem, et eadem voce ipsum complectens, eandem quam de cæteris opinionem ingenerat, Dei Filium ad omne quod per generationem subsistit adducens. Sed vesanam ejus malitiam in gratiam auditorum intelligentiorum adjiciam orationi. *A sæculis Basilius conciliat ac tribuit Deo in omnia genita primatum.* Quænam hæc vox inanis et sensu carens : Homo fit Dei conciliator et per sæcula ei conciliat jura primigenia ? Quænam horum verborum quæ subsistere nequeunt, vana et inanis jactantia ? Si quod in divina essentia ex utraque parte exsuperat sæculorum intervallarem extensionem, significativis quibusdam nominibus doctor dixit declarari ; in eo qui, ut Apostolus dixit, neque principium dierum, neque vitæ finem habet⁶⁶, ut differentiis verbis opinionis differentia significetur. Et propterea quod omni principio antiquius, ἀναρχον, id est principio carens dici et ingenitum ; quod vero nullo fine circumscriptum est, immortale et incorruptibile nominari ; hæc attributionem et conciliationem, atque ejusmodi deliramenta scribere non eum pudet. Quin etiam a nobis sæcula dicit bifariam dividi, ut qui non relegit quæ apposuit ; vel ut apud obliviosos eorum quæ dixit sermonem habeat. Quid ait doctor ? si quæ ante creaturam mente concipiamus, et sæcula ratiocinando prætergressi, in circumscriptam vitam æternam ratione complexi fuerimus, ejusmodi mentis conceptum ingeniti nomine significamus ; et si ad id quod deinceps sequitur, cogitationem verterimus, et sæculis abundantioris Dei vitam comprehenderimus, voce infiniti et incorruptibilis hanc cogitationem interpretamur. Ubinam in dictis sermo dividit sæcula, si æternitatem Dei secundum omnem mentis conceptum ex æquo ante apparentem et undique eodem modo habentem, et nullo intervallo dimensam, verbis et nominibus pro facultate nostra enuntiamus ? Quoniam enim vita humana quæ intervallis movetur, ab aliquo principio ad finem aliquem progrediendo pervenit, et quæ hic vita est, in id quod præterit, et quod expectatur est distributa, ut hoc quidem in spem, illud vero in memoriam cadat ; hujus gratia prout nostra fert habitudo, et quod præterit ; quodque expectatur, intervallata extensione intelligimus : sic et in supereminente natura ex abusu dicimus, non quasi Deus per propriam vitam a tergo aliquod relinquat intervallum, et ad id quod præjacet rursus vivendo pergat. Sed sicut nostra fert intelligentia, quæ secundum propriam nostram naturam res concipit, et æternum præterito et futuro dimittitur, quando neque quod a tergo est intercidit notionem in infiniti immensitatem progredientem, neque quod ante est stationem aliquam et terminum infinitæ

Σιωπῶ τὸ βλάσφημον, ὅτι κοινοποιεῖ πρὸς πᾶν γεννητὸν τὸν Μονογενῆ Θεόν, τῇ περιληπτικῇ φωνῇ πρὸς ὁμοτίμους ὑπολήψεις, παντὶ τῷ διὰ γενέσεως ὕφεστώτι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ κατὰγων. Ἀλλὰ τὴν ἀδιανόητον αὐτοῦ κακουργίαν τοῖς συνετωτέροις τῶν ἀχροατῶν προσθήσω τῷ λόγῳ. Παρὰ τῶν αἰώνων προξενεῖ Βασιλεῖος κατὰ πάντων τῶν γεννητῶν τῷ Θεῷ τὰ πρεσβεῖα. Τίς ἡ ἀδιανόητος αὐτῇ κενωφωνία · Πρόξενος Θεοῦ ἀνθρώπος γίνεται, καὶ προξενεῖ διὰ τῶν αἰώνων αὐτῷ τὰ πρεσβεῖα ; Τίς ἡ ματαία τῶν ἀνυποστάτων τούτων ῥημάτων κενεμβασία ; εἰ τὸ ὑπερεκπίπτον τὴν διαστηματικὴν τῶν αἰώνων παράτασιν, ἐπ' ἑκάτερα τῆς θέας οὐσίας ἐμφαντικοῖς τισιν ὀνόμασιν ὁ διδάσκαλος εἶπεν σημαίνεισθαι · ἐπὶ τοῦ, καθὼς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος, μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μήτε ζωῆς ἔχοντος τέλος · ὡς διαφόροις τοῖς ῥήμασι τὸ διάφορον σημαίνθησθαι τῆς ὑπολήψεως. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὲν πάσης ἀρχῆς ἀνώτερον, ἀναρχον λέγεσθαι καὶ ἀγέννητον · τὸ δὲ μηδενὶ τέλει περιγραφόμενον ἀθάνατον ὀνομάσαι καὶ ἀφθαρτον · ταῦτα πορισμὸν καὶ προξένησιν καὶ τὰ τοιαῦτα ληρήματα οὐκ αἰσχύνεται γράφων · ἀλλὰ καὶ διχοτομεῖσθαι παρ' ἡμῶν φησι τοὺς αἰῶνας, ὥσπερ οὐκ ἀνεγνωκῶς ἀπαρέθετο · ἢ ὡς ἐν ἐπιλήσμοσι τῶν λεγομένων, τὸν ἑαυτοῦ λόγον διατιθεῖς. Τί φησιν ὁ διδάσκαλος ; Ἐὰν τὰ πρὸ τῆς κτίσεως ἐνοήσωμεν καὶ τοὺς αἰῶνας τῇ λογισμῷ διαβάδντες, τὸ ἀπερίγραπτον τῆς αἰδίου ζωῆς λογισώμεθα, τῇ τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίᾳ, τὸ τοιοῦτον διαστημαζόμενον νόημα · καὶ εἰς τὸ ἐφεξῆς τὴν διάνοιαν τρέψωμεν, καὶ περισσοτέρᾳ τῶν αἰώνων τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ καταλάβωμεν, διὰ τῆς ἀτελευτήτου καὶ ἀφθάρτου φωνῆς τὴν διάνοιαν ταύτην διεργαζόμενοι. Ποῦ τέμνει τοὺς αἰῶνας ἐν τοῖς εἰρημένους ὁ λόγος, εἰ τὴν διδιδόχην τοῦ Θεοῦ κατὰ πᾶσαν ἐπιβολὴν ἐπίσης προφαινομένην, καὶ πανταχόθεν ὡσαύτως ἔχουσαν, καὶ μηδενὶ διαστήματι μετρούμενην, τοὺς κατὰ δύναμιν ἐξαγγέλλομεν ῥήμασι τε καὶ ὀνόμασιν ; Ἐπειδὴ γὰρ ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ διαστηματικῶς κινουμένη, ἀπὸ τινος ἀρχῆς εἰς τὸ τέλος προϊούσα διέξεισι, καὶ μεμέρισται πρὸς τὸ παρωχηκὸς τε καὶ προσδοκώμενον ὁ τῆδε βίος, ὡς τὸ μὲν ἐλπίζεσθαι, τὸ δὲ μνημονεύεσθαι · τούτου χάριν ὡς πρὸς τὴν ἡμετέραν σχέσιν τὸ τε παρωχηκὸς καὶ τὸ προσδοκώμενον, τῆς διαστηματικῆς παρατάσεως ἐννοοῦντες · οὕτως καὶ ἐπὶ τῆς ὑπερκειμένης φύσεως ἐκ καταχρήσεως λέγομεν, οὐχ ὡς τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἰδίας ζωῆς κατόπιν ἑαυτοῦ τὴν καταλιπόντος διάστημα, καὶ πρὸς τὸ προκεῖμενον πάλιν ἐν τῷ ζῆν διοδεύοντος, ἀλλ' ὡς τῆς ἡμετέρας κατανοήσεως, πρὸς τὴν ἰδίαν ἡμῶν φύσιν περινοούσης τὰ πράγματα, καὶ τὸ αἰδίον ἐν τῷ παρωχηκότητι καὶ μέλλοντι διαμετρούσης, ὅσα μήτε τὸ κατόπιν περικόπτη προϊούσαν εἰς τὸ ἀπειρον τοῦ ἀορίστου τὴν ἔννοιαν, μήτε τὸ ἐμπροσθεν οὐσίας τινα καὶ ὄρον τῆς ἀπείρου ζωῆς ἐπαγγέλλεται. Εἰ ταῦτα καὶ νοοῦεν καὶ λέγομεν, πῶς ἡμῖν ἡ τῶν

⁶⁶ Heb. v. 7.

αἰώνων ἐπιθρυλλεῖται τομή; Εἰ μὴ καὶ τὴν ἁγίαν Γραφὴν διχοτομεῖν τοὺς αἰῶνας ὁ Εὐνόμιος λέγοι, τῇ αὐτῇ διανοίᾳ τῆς θείας ζωῆς τὴν ἀπειρίαν διασημαίνουσαν, τοῦ μὲν Δαβὶδ τὴν πρὸ τῶν αἰώνων βασιλείαν ὑπομνήσαντος, τοῦ δὲ Μωϋσέως τὴν ὑπὲρ τοὺς αἰῶνας ἐκτεινομένην τοῦ Θεοῦ βασιλείαν δειξάντος, ὡς ἐξ ἀμφοτέρων ἡμᾶς διδαχθῆναι ὅτι πᾶν διαστηματικὸν διανόημα ἐντὸς τῆς θείας φύσεως περιεληπταί, τῇ ἀπειρίᾳ τοῦ πᾶν περιέχοντος ἀπανταχόθεν ἐμπερατοῦμενον; Ὁ μὲν γὰρ Μωϋσῆς εἰς τὸ ἐξῆς βλέπων, βασιλεύειν αὐτόν φησι τὸν αἰῶνα καὶ ἐπ' αἰῶνα καὶ ἔτι. Ὁ δὲ μέγας Δαβὶδ πρὸς τὸ κατόπιν ἀγαγὼν τὴν διάνοιαν, εἶπεν· Ὁ δὲ Θεὸς βασιλεὺς ἡμῶν προαἰώνιος· καὶ πάλιν· Εἰσακουσεται ὁ Θεὸς ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων. Ἄλλ' ὁ σοφὸς Εὐνόμιος ἐβρόνθῃ φράσας τοῖς τηλικούτοις καθηγηταῖς, ἄλλην φησὶν ἡμᾶς λέγειν τὴν ἀναρχὸν ζωὴν, ἐτέραν δὲ τὴν ἀτελεύτητον· πάλιν καὶ αἰώνων τινῶν ἐτερότητας καὶ διαφορὰς, συνδιασχίζουσας τῇ ἐτερότητι ἑαυτῶν καὶ τὴν περὶ Θεοῦ φαντασίαν. Ἄλλ' ὡς ἂν μὴ διὰ μακροῦ γένοιτο ἡμῖν ἡ πρὸς τὰ εἰρημμένα μάχη, αὐτὴν προσθήσομεν ἀδασάνιστον καὶ ἀνεξετάστον τὴν ἐν τούτοις τοῦ Εὐνομίου φιλοπονίαν, ἱκανὴν οὖσαν δι' ὧν σπουδάζει περὶ τὸ ψεῦδος ἐκδηλοτέραν ποιῆσαι τοῖς συνετοῖς τὴν ἀλήθειαν.

Ἐρωτᾷ γὰρ ἡμᾶς προῖων τῷ λόγῳ, τί ποτε τοὺς αἰῶνας οἰόμεθα. Καὶ τοι γε δικαιοτέρον ἦν παρ' ἡμῶν αὐτῷ τὰ τοιαῦτα προτείνεσθαι τῶν ἐρωτημάτων. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν ἐπεγνακέναι λέγων, ὁ τῇ ἡμῖν ἀνέφικτα καταληπτὰ τῇ ἰδίᾳ συνέσει διορίζμενος. Οὐκοῦν αὐτὸς ἡμῖν φυσιολογεῖτω τὴν τῶν αἰώνων οὐσίαν, ὃ τὰ ἐπέκεινα κατεληφέναι κομπάζων. Καὶ τὸ ἀμφίερημον τοῦτο καὶ διλήμματον τῆς ἀποκρίσεως, μὴ λίαν φοβερῶς ἐπισηιέτω τοῖς ἰδιώταις ἡμῖν, ὡς, εἰ τόδε τοὺς αἰῶνας εἶναι νομίσαιμεν, τῆσδε τῆς ἀτοπίας ὑπαπαντώσης, καὶ εἰ τὸ ἕτερον, τῆς ἐτέρας. Εἰ μὲν γὰρ αἰδίου, φησὶ, λέγοιτε, Ἕλληνας δισεσθῆ καὶ Οὐαλεντῖνοι καὶ βάρβαροι· εἰ δὲ γεννητοὺς, οὐκέτι, φησὶν, ὁμολογήσετε τῷ Θεῷ τὸ ἀγέννητον. Ὡς τῆς ἀμάχου ταύτης καὶ ἀνανταγωνίστου ἐπιχειρήσεως! Ἐάν τι γεννητὸν ὁμολογήθῃ, ὧ Εὐνόμιε, ἡ τοῦ ἀγεννήτου ὁμολογία περιγραφήσεται. Καὶ ποῦ σοι διεβρύχασιν αἱ τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον τεχνολογίαι, δι' ὧν τὸ ἀνόμοιον τῆς τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν γεγεννηκότα οὐσίας κατασκευάζεται; Ἔοικε γὰρ ἄφ' ὧν νῦν διδασκόμεθα, μὴ ἀνομοίως ἔχειν ὁ Πατὴρ κατὰ τὴν οὐσίαν, ὡς πρὸς τὸ γεννητὸν θεωρούμενος, ἀλλὰ καθόλου τῇ τοῦ ἀγεννήτου ὁμολογίᾳ εἰς τὸ μὴ ὄν ἀναλύεσθαι· εἴπερ ἂν γεννητοὺς εἰπωμεν τοὺς αἰῶνας, εἰς τὸ μηκέτι τὸν ἀγεννητὸν ὁμολογεῖν ἐναγόμεθα. Ἄλλ' ἰδωμεν τὴν ἀνάγκην δι' ἧς ἡμᾶς πρὸς τὴν συγκατάθεσιν τῆς ἀτοπίας ταύτης συναναγκάζεται. Ὅν γὰρ τῇ παραθέσει, φησὶ, προσγιγνεται τῷ Θεῷ τὸ ἀναρχόν, τούτων οὐκ ὄντων, οὐκ ἔσται τὸ προστιθέμενον. Ὡς τῆς ἰσχυρᾶς ταύτης καὶ ἀφύκτου λαθῆς, ὡς ἐκ τῶν μέσων ἡμᾶς τοῖς ἀλλότοις ἀμμασιν ἀθλητικῶς διασφίγ-

A vitæ denuntiat. Si hæc et mente concipimus et dicimus, quomodo nobis pervulgatam asserit sæculorum dissectionem? nisi etiam sacram Scripturam sæcula dividere Eunomius dicat, quæ eadem intelligentia divinæ vitæ infinitatem significat, cum David regnum ante sæcula quod fuit commemoraverit, et Moses super sæcula Dei regnum ostendi demonstrarit, ita ut ex ambobus nos simus edocti quod omne quod intervallis distinctum animo concipitur, intra divinam naturam comprehensum est infinitate ejus qui universum continet, omni ex parte terminatum? Moses enim in id quod deinceps sequitur intuens, ipsum regnare dicit sæculum et in sæculum, et ultra. Magnus autem David ad id quod retro est cogitatione adducta, dixit, *Deus rex noster ante sæcula* 87; et rursus: *Audiet Deus qui est ante sæcula* 88. Sed sapiens Eunomius tantis magistris B valere dicens, aliam ait nos asserere vitam principio carentem, aliam vero fine carentem. Rursus et sæculorum quorundam varietates, et differentias quæ sua diversitate simul etiam de Deo imaginationem discindunt. Sed ne longius nostra adversus dicta protrahatur pugna, ipsam adjiciemus nondum exagitata, neque examinata in his Eunomii industriam, quæ satis est idonea, per quæ studiose occupatur in mendacio, ad illustriorem intelligentibus faciendam veritatem.

Nos enim progrediens sermone interrogat, quidnam tandem sæcula putamus. Atqui erat justius a nobis ipsi tales quæstiones proponi. Ipse etiam est qui Dei essentiam se cognovisse profitetur, quique ea quæ nobis attingere non licet, intellectu suo comprehendere determinat. Igitur ipse nobis edisserat sæculorum essentiam, qui illa superna se comprehendisse jactitat. Atque hoc utrinque præceps et dilèmmaticum responsionis in nos imperitos, ne nimis terribiliter quatiat, ut si hoc sæcula esse arbitremur, hæc absurditas suboccurrat, et si hoc alterum, altera. Si enim, inquit, *sempiterna dicatis, Græci eritis et Valentiniani et barbari. Quod si genita, non amplius, inquit, confitebimini in Deo quod est ingenitum. O inexpugnabilem et ineluctabilem aggressionem!* Si quid genitum, o Eunomi, concessum fuerit, ingeniiti confessio abolebitur. Et quo tibi effluxerunt geniti cum ingenito tanto artificio pronuntiata, per quæ dissimile essentiae Filii cum eo qui genuit præstruitis? Videtur enim ex quibus nunc docemur, non dissimili modo habere Pater secundum essentiam, ut cum genito consideratur; sed in universum ingeniiti confessione ad id quod non est, resolvi: siquidem genita sæcula dixerimus, ad conflendum non amplius esse ingenitum impellemur. Sed videamus necessitatem per quam nos ad assensionem absurditatis hujus necessario cogit. Quorum enim appositione, inquit, Deo advenit, id quod principio caret, si hæc non fuerint, non erit quod adjicitur. O validam hanc et inevitabilem luctam, ut ex mediis nos insolubilibus nex-

87 Psal. XLVII, 15. 88 Psal. LXXIII, 12.

bus athletice constrictos tenet! sæculorum appositione dicit Deo advenire ingenitum. A quo advenire? Quis hoc ait, quod ei qui est absque principio, ex acquisitione per appositionem aliquorum accedit ingenitum. Neque dictio, neque sententia hujus absurditatis in nostris libris deprehenditur. Dictio quidem sui ipsius erit patrona, nihil tale habens quale contra nos prolatum est: dictorum autem significationis, quis fide dignior existimatus fuerit explanator quam ipsi parentes sermonis? Justius est igitur ut nos quid animo sentimus dicamus. Cum ultra et ante sæcula Dei vitam fuisse et esse asseveramus, dicimus hæc sicut in præcedentibus dicta sunt. *Sed, ait, si sæculorum non est appositio, nullo modo potest esse id quod Deo ex hac adjicitur.* Appositam dicit esse ἀγεννησταν. Dicat et a quo tale quid Deo appositum est. Si igitur a seipso, ridiculus fuerit suam amentiam crimini vertens nostris sermonibus; si autem a nobis, dictionem recitet, et accusationem admittemus.

Sed hæc prætereunda esse arbitror, et quæcunque hæc consequuntur. Procul dubio hæc sunt puerulorum ludicra ex arena exstructiones quasdam ædificiorum componentium. Constructa enim quædam membri periodo, vix ad finem pervenit, cum ipsam vitam demonstrat principii exsortem esse, et nullo fine terminatam nostrum votum implens in tali studio. Neque enim a nobis aliud quid asseritur quam quod una est et continua ipsa per se ipsam divina vita, infinita et sempiterna, nullo aliquo termino unquam prohibita ad infinitum. Hactenus scriptor suos labores et sudores veritati quæ est secundum nos largitur, demonstrans ipsam vitam neutra parte terminari, neque si quis quod est ante sæcula exquirat, neque si quod erit post ratiocinetur. Sed in sequentibus rursus ad suam revolvitur confusionem. Cum enim dixisset eandem esse vitam principio et fine carentem, omisso de vita sermone, notiones quæ in divina *vita* reconsiderantur, ad unam omnes notitiam cum redegit, unum omnia fecit. *Si enim vita, inquit, principii expers et fine carens, atque incorruptibilis est et ingenita, idem esset cum ingenito incorruptibilitas, et quod principii est exors cum eo quod finem et terminum non habet.* Atque his adjicit ex ratiocinationibus auxilium. *Non enim fieri potest, ut una quidem sit vita, incorruptibilis vero ratio non sit eadem cum ratione ingeniti:* præclare hic generosus addit. Putat autem neque justitiæ rationem diversam esse ab his quæ dicta sunt, existere, neque sapientiæ rationem et potentiæ et bonitatis, at uniuscujusque nominum quæ Deo decore congruunt. Nulla quoque sit ratio quæ peculiariter et separatim intelligatur, sed in omni nominum recensione unum subijciatur quod significatur; atque una descriptionis ratio de unoquoque eorum quæ dicuntur, definitionem expleat. Et si interrogatus fueris quodnam sit judicis significatum, interpretationem tibi ἀγεν-

νης· ἔχει! Τῇ παραθεσει τῶν αἰώνων προσγίνεσθαι λέγει τῷ Θεῷ τὸ ἀγέννητον. Παρὰ τίνος προσγίνεσθαι; Τίς τοῦτο φησιν, ὅτι τῷ ἀνάρχῳ ὄντι ἐξ ἐπικτήσεως διὰ παραθέσεως τινῶν προσγίνεται τὸ ἀγέννητον; Οὔτε ἡ λέξις, οὔτε ἡ διάνοια τῆς ἀτοπίας ταύτης ἐν τοῖς ἡμετέροις ἐλέγχεται λόγοις. Ἡ μὲν γὰρ λέξις, ἑαυτῆς ἔσται συνήγορος, οὐδὲν ἔχουσα τοιοῦτον οἶον καθ' ἡμῶν προσηνέκεται· τῆς δὲ τῶν εἰρημνίων ἐμφάσεως, τίς ἂν ἐξηγητῆς ἀξιοπιστότερος νομισθεῖται αὐτῶν τῶν πατέρων τοῦ λόγου; Οὐκοῦν ἡμεῖς δικαιοτέροις λέγειν τι νοοῦμεν. Ὅταν ἐπέκεινται τῶν αἰώνων τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ εἶναι διορίζομεθα, λέγομεν δὲ ταῦτα ἅπερ ἐν τοῖς φθάσασιν εἴρηται. Ἀλλὰ, φησὶ, τῆς παραθέσεως τῶν αἰώνων οὐκ οὔσης, ἀδύνατον εἶναι τὸ ἐκ ταύτης τῷ Θεῷ προστιθέμενον. Προσθετῆσθαι δὲ τὴν ἀγεννησίαν λέγει. Λεγέτω καὶ παρ' οὗτοῦ τῷ Θεῷ τὸ τοιοῦτον προστέθεται. Εἰ μὲν οὖν παρ' ἑαυτοῦ, γελοῖος ἂν εἴη, τὴν ἰδίαν ἀνοίαν ἐγκαλῶν τοῖς ἡμετέροις λόγοις· εἰ δὲ παρ' ἡμῶν, ὑπαναγνώτω τὴν λέξιν, καὶ τὴν κατηγορίαν δεξιόμεθα.

Ἀλλὰ παραδραμεῖν οἶμαι χρῆναι καὶ ταῦτα καὶ ὅσα τούτων κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔχεται. Παιδίων γὰρ ἀντικρύς ἐστιν ἀθύρματα κατασκευὰς τινος οἰκοδομημάτων ἐν ψάμμῳ διατιθέντων. Συνθεῖς γὰρ τινα κώλου περίοδον, καὶ μόλις ἐπὶ τὸ πέρας διεξελθὼν, τὴν αὐτὴν ζωὴν ἀποδείκνυσιν ἀναρχόν τε εἶναι καὶ ἀτελεύτερον, ἡμετέραν εὐχὴν πληρῶν ἐν τῇ τοιαύτῃ σπουδῇ. Οὐδὲ γὰρ παρ' ἡμῶν ἄλλο τι λέγεται ἢ ὅτι μία ἐστὶ καὶ συνεχὴς αὐτῇ πρὸς ἑαυτὴν ἡ θεία ζωὴ, ἀπειρὸς τε καὶ ἀίδιος, καὶ οὐδαμῶθεν οὐδὲν πέρατι καλυσομένη πρὸς τὸ ἀόριστον. Μέχρι τούτων ὁ λογογράφος τοὺς ἐκ τοῦ πόνους καὶ τοὺς ἰδρώτας τῇ καθ' ἡμᾶς ἀληθείᾳ χαρίζεται, δεικνὺς τὴν αὐτὴν ζωὴν κατ' οὐδέτερον μέρος περατουμένην, οὔτε εἰ τὸ πρὸ αἰώνων τις ἐξετάζει, οὔτε εἰ τὸ μετὰ τοῦτο λογίζεται. Ἀλλ' ἐν τοῖς ἐφεξῆς πάλιν πρὸς τὴν ἰδίαν ἐπανερχεται σύγχυσιν. Εἰπὼν γὰρ τὴν αὐτὴν εἶναι ζωὴν ἀναρχόν τε καὶ ἀτελεύτερον, ἀφείρας τὸν περὶ τῆς ζωῆς λόγον, τὰς ἐπιθεωρουμένας ὑπολήψεις τῇ θεῇ ζωῇ εἰς μίαν τὰς πάσας ἐνοίαν συντάξας, ἐν τῇ πάντα ἐποίησεν. Εἰ γὰρ ἡ ζωὴ, φησὶν, ἀναρχὸς τε καὶ ἀτελεύτερος καὶ ἀφθάρτος ἐστὶ καὶ ἀγέννητος, ταῦτόν ἂν εἴη τῷ ἀγεννήτῳ ἡ ἀφθαρσία, καὶ τῷ ἀτελεύτερῳ τὸ ἀναρχόν. Καὶ προστίθῃσι τοῖς τὴν ἐκ τῶν λογισμῶν συμμαχίαν. Οὐ γὰρ δυνατόν, φησὶ, τὴν μὲν ζωὴν εἶναι μίαν, τὴν δὲ τοῦ ἀφθάρτου λόγον μὴ τὸν αὐτὸν εἶναι τῷ τοῦ ἀγεννήτου λόγῳ, καλῶς ὁ γενναῖος προστίθῃσιν. Δοκεῖ δὲ μὴδὲ τὸν τῆς δικαιοσύνης λόγον ἕτερον παρὰ τὰ εἰρημνία τυγχάνειν, μὴδὲ τὸν τῆς σοφίας καὶ τὸν τῆς δυνάμεως καὶ τὸν τῆς ἀγαθότητος, καὶ ἑκάστου τῶν θεοπροπεῶν ὀνομάτων. Καὶ μὴδὲς ἔστω λόγος κατὰ τὸ ἰδιάζον νοοῦμενος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ τῷ καταλόγῳ τῶν ὀνομάτων, ἐν ὑποκρίσθω τὸ σημαίνον· καὶ εἰς ὑπογραφῆς λόγος τὸν περὶ ἑκάστου τῶν λεγομένων ὄρον ἀποπληροῦται. Κἂν ἐρωτηθῇς τὸ τοῦ κριτοῦ σημαίνον, τὴν τῆς ἀγεννησίας ἐρμηνείαν ἀπόκριναι. Κἂν τῆς δικαιοσύνης δέῃ τὸν ὀρισμὸν ἀπο-

δοῦναι, τὸ ἀσώματόν σοι πρόχειρον εἰς τὴν ἀπόκρισιν ἔστω. Τί δὲ σημαίνει ἡ ἀφθαρσία, ὅπερ ἡ τοῦ ἐλέους πάντως ἐρεῖς, ἢ ἡ τῆς κρίσεως σημασία παρίσθῃσιν· οὕτω καὶ τὰ καθ' ἕκαστον πάντα προσάλληλα μεταχωρεῖται, μηδεμιᾷ ἰδιαζούσης ἐμφάσεως τὸ ἕτερον τοῦ ἐτέρου διαστελλούσης. Καὶ εἰ ταῦτα νομοθετεῖ ὁ Εὐνόμιος, τί μάτην αἱ Γραφαὶ πολυωνύμως τὴν θεῖαν φύσιν ἀνακαλοῦσιν Θεόν, κριτὴν, δίκαιον, ἰσχυρόν, μακρόθυμον, ἀληθινόν, ἐλεήμονα, καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα κατονομάζουσαι; Εἰ γὰρ οὐδὲν τῶν ὀνομάτων ἐπὶ τίνος ἰδιαζούσης· ἐννοίας καταλαμβάνεται, πάντα δὲ ἀλλήλοις διὰ τῆς κατὰ τὸ σημαίνονμενον συγχύσεως ἀναπέφυρται, μάταιον ἂν εἴη πολλαῖς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ταῖς ἐπωνυμίαις κεχρῆσθαι, μηδεμιᾷ τῇ κατὰ τὸ σημαίνονμενον διαφορᾷ ἀπ' ἀλλήλων τὰ ὀνόματα διαστελλούσης. Τίς ἀπόπληκτος οὕτως ὡς ἀγνοεῖν, ὅτι ἡ μὲν θεία φύσις, ὅτι ποτε κατ' οὐσίαν ἐστὶ, μία ἐστίν, ἀπλή τις καὶ μονοειδής καὶ ἀσύνθετος, καὶ κατ' οὐδένα τρόπον, ἐν ποικίῃ τινὶ συνθέσει θεωρουμένη· ἡ δὲ ἀνθρωπίνη ψυχὴ χαμαὶ κεκλήνη, καὶ ἐν τῇ γῇ τῷ τοῦτῃ βίῳ κατορωρυγμένη, τῇ μὴ δύνασθαι τηλαυγῶς κατεῖδεν τὸ ζητούμενον, πολλαῖς ἐννοίαις τῆς ἀφράστου φύσεως πολυτρόπως καὶ πολυμερῶς ἐπορέγεται, οὐ κατὰ τὴν μίαν τινὰ διάνοιαν τὸ κεκρυμμένον θηρεύουσα. Ἡ γὰρ ἂν εὐκολος ἦν ἡ κατάληψις, εἰ μία τις ἡμῖν ἐφοδὸς πρὸς τὴν θεῖαν ἀπεκέρχίτο γινώσιν. Νυνὶ δὲ διὰ μὲν τῆς ἐμφαινομένης τῇ παντὶ σοφίας, σοφὸν εἶναι τὸν τοῦ παντός ἐπιστατούντα ἐνόησαμεν. Διὰ δὲ τῆς τῶν θαυμάτων μεγαλουργίας, δυνάμειως ἔμφασιν ἐδεξάμεθα. Τὸ δὲ ἐξ ἐκείνου τὸ πᾶν ἐξηγήσθαι πιστεύειν, τοῦ μηδεμίαν αὐτοῦ τῆς ὑπάρξεως αἰτίαν εἶναι τεκμήριον γίνεσθαι.

universum pendere quod credamus, certissimum fit

Πάλιν τὸ βδελυκτὸν τῆς κακίας νοήσαντες, τὸ ἀναλολώτον αὐτοῦ καὶ ἀμιγῆς πρὸς κακίαν καταλαμβάνομεν, τὴν τε τοῦ θανάτου διαφθορὰν κακῶν ἔσχοντο εἶναι νομίσαντες, θάνατόν τε καὶ ἀφάρκτον τὴν ἀλλότριον παντὸς τοιοῦτου νοήματος ὀνομάσαμεν, οὐ τὸ ὑποκείμενον ταῖς ἐννοίαις ταύταις συνδιασχίζοντες, ἀλλ' ὅτι ποτε κατ' οὐσίαν ἐστίν, ἔν εἶναι πεπιστευκότας, πρὸς πάσας τὰς τοιαύτας ὑπολήψεις τὸ νοηθὲν οἰκείως ἔχειν ὑπελήφμεν. Οὐ γὰρ μάχεται πρὸς ἄλληλα τὰ ὀνόματα κατὰ τὴν τῶν ἀντιθέτων φύσιν, ὡς εἰ τὸ ἐν ὑπάρχει, μὴ ἂν τῷ αὐτῷ συνθεωρηθῇ τὸ ἕτερον· ὡς οὐκ ἐνδέχεται ζῶν ἅμα καὶ θάνατον περὶ τὸν αὐτὸν νοηθῆναι, ἀλλὰ τοιαύτη ἐστὶν ἐκάστου τῶν ἐπὶ τῆς θείας φύσεως λεγομένων ἡ ἐμφασίς, ὥστε καὶ ἰδιόζῃ τῷ σημαίνονμένῳ, μηδεμίαν ἴσχειν πρὸς τὸ συνονομαζόμενον ἐναντιώσιν. Τί γὰρ ἐναντιοῦται τῷ ἀσώματῳ τὸ δίκαιον, καὶ μὴ συμβαίνει κατὰ τὴν ἐννοίαν ἀλλήλοις τὰ ῥήματα; Ποίαν δὲ μάχην ἡ ἀγαθότης ἔχει πρὸς τὸ ἀόρατον; Οὕτως οὐδὲ τὸ αἰδῖον τῆς θείας ζωῆς διπλοῖς ὀνόμασι τε καὶ νοήμασι γνωρίζομενον, τῷ ἀτελευτήτῳ καὶ τῷ ἀνάρχῳ, τῇ διαφορᾷ τῶν ὀνομάτων συνδιατέμενται· καὶ οὐδὲ ταῦτόν ἐστι τῷ ἐτέρῳ κατὰ τὴν σημασίαν τὸ ἕτερον ὄνομα. Τὸ μὲν γὰρ τὴν τῆς ἀρχῆς, τὸ δὲ τὴν τοῦ τέλους ἀλλοτριώσιν ἐδείξεν· οὕτε μερισμὸν

A ντισίας, id est, ingeniiti rationis, responde. Et si iustitiæ definitionem te reddere oporteat, quod est incorporeum tibi sit in promptu ad responsionem. Quid autem significet incorruptibilitas; quod misericordiæ omnino dices, vel iudicii significatio repræsentat : sic et singula omnia inter se percurrere, nulla propria et peculiari significatione alteram ab altero distinguente. Et si hæc statuit Eunomius, quid frustra Scripturæ multis nominibus divinam naturam vocat, Deum, iudicem, iustum, fortem, longanimum, verum, misericordem, aliisque multis ejusmodi nominibus appellantes? Si enim nullum horum nominum in aliqua propria, et ab aliis secreta notitia comprehenditur, sed omnia inter se per significatorum confusionem permista sunt et conturbata, vanum fuerit multis in eodem uti appellationibus, si nulla secundum significatum differentia a se distinguat nomina. Quis ita stupidus et attonitus, ut ignoret, quod divina quidem natura secundum essentialiam quidquid est, una est, simplex quædam et uniformis, et incomposita, et quæ nullo modo in aliqua varia concretione cernatur, humana autem anima homini jacens et hac terrena vita obruta, quia non possit quod quæritur clare et dilucide perspicere, multis notitiis ineffabilem naturam multis modis et multifariam expetit, non una aliqua intelligentia, quod abstrusum est, venans. Nam sane facilis esset comprehensio, si unus quidam nobis ad divinam cogitationem aditus secretus esset. Nunc autem per apparentem in universo orbe sapientiam, id sapiens esse quod universo præsidet, intelleximus. Sed per mirabilem mirificentiam potentie significationem accepimus. Ex illo autem argumentum, nullam esse ejus existentie causam.

Rursus abominationem et execrationem peccati cum animadvertimus, incommutabilem ejus naturam et ab omni labe peccati separatam comprehendimus, et mortis perniciem malorum extremum arbitrati, immortalem et incorruptibilem, alienum ab omni mali notione nominavimus, non subjectum his notitiis discindentes, sed quod secundum essentialiam est, unum esse credentes, id quod intellectum est, aliquid proprii habere cum omnibus hisce notionibus existimavimus. Non enim inter se nomina pugnant, secundum oppositorum naturam, ut si unum adest, non in eodem intelligatur alterum : sicut in eodem vitam simul et mortem intelligi non contingit, sed talis est uniuscujusque eorum nominum quæ de divina natura dicuntur significatio, ut tametsi significatu separatum sit, nullam tamen adversus aliud quod simul cum eo nominatur, habeat contrarietatem. Quid enim incorporeo adversatur justum, etsi inter se secundum notitiam verba non convenient? Quam autem habet cum invisibili repugnantiam bonitas? Sic neque divinæ vitæ æternitas, licet duobus nominibus et notionibus dignoscatur, ab eo quod terminum non habet, et principio caret, nominum differentia discinditur; neque idem est cum altero secundum significantiam

alterum nomen. Hoc quidem principii, illud vero finis alienationem ostendit; neque partitionem aliquam subjecti ipsorum nominum, quæ in eo considerantur, differentia præstruxit.

Hæc quidem sunt quæ a nobis dicuntur; quæ vero ab adversario nostro, secundum ipsam dictionis locutionem, talia sunt, ut nullum ex ratiocinationibus auxilium habeant, cum interim ipse prodigiose voces hujusmodi arrogantes sensu omni carentes, in membrorum et periodorum figura temere ac fortuito exspuat. Dictorum autem ejus hic scopus est: nullam esse diversorum nominum secundum significationes differentiam, ut aliquid eorum quæ non insunt ipsi attribuire videamur. Nam cum, inquit, veri sermones ex subjectis et significatis rebus judicium sumant, et alia aliis rebus convenient, sicut et eadem iisdem, necessario oportet duorum alterum esse, vel rem quæ declaratur prorsus diversam, vel neque orationem quæ rem declarat diversam. Hæc et alia multa ad propositi scopi astruccionem persequitur, postquam orationis quasdam relationes, et appositiones, et speciem, et mensuram, et partem, et tempus, et locum in medium protulit, ut per horum subtractiones, sive exceptiones essentialis indicatrix ἀγεννησία fiat. Hujus autem astruccionis ad hunc se habet modum; mea autem dictione sententiam exprimam. Non aliud quid, inquit, est vita quam essentia, ne aliqua compositio in simplici natura intelligatur, in id quod participat et quod participatur notione divisa. Sed idem, inquit, quod est vita, est etiam essentia, præclaram istam philosophiam tradens. Nullus enim eorum qui mentis sunt compotes, contradixerit, hæc non ita se habere. Sed quomodo orationem ad scopum conclusit, si quod principio caret significantes, inquit, vitam significamus, hanc autem vitam essentiam dicere veritatis sermo compellit, ipsius divinæ essentialis, inquit, significativum esse ingenitum? Nos autem quod genita non sit ab alio divina vita (quod quidem significat principio carentis notio) et ipsi assentimur. Ipsum autem quod significatur per verbum non genitum esse, existimare essentiam, solum qui furore concitantur esse arbitramur. Quis enim ita demens ei a ratione avius, ut definitionem essentialis, non esse genitum, pronuntiet? Ut enim generatio cognationem habet cum eo quod genitum est, ita nimirum ingenito non generatio congruet. Cum igitur id quod non est in Patre ἀγεννησία demonstrat, quomodo nos demonstrationem ejus quod non inest, ad essentiam facere constebimur? Sed sibi ipsi cum dedit quod neque a nobis, neque expositorum consequentia ipsi conceditur, nempe ἀγεννησίαν Dei divinæ vitæ esse significativam, conclusit. Ut autem clarissimum fiat in hoc loco ipsius deliramentum, sic sermonem consideremus: per quæ enim in Patre ad ἀγεννησίαν essentialis circumdacta rationem, examinemus, num etiam pariter per easdem argumentationes et Filii essentialiam ad ἀγεννησίαν adducemus.

τινα τοῦ ὑποκειμένου ἢ τῶν ἐπιθεωρουμένων αὐτῶ ὀνομάτων διαφορὰ παρσκευάστε.

Τὰ μὲν δὴ παρ' ἡμῶν ταῦτα, τὰ δὲ παρὰ τοῦ πολεμούντος ἡμῶν κατ' αὐτὴν μὲν τὴν τῆς λέξεως σύμφρασιν, τοιαῦτά ἐστιν, ὡς μηδεμίαν τὴν ἐκ τῶν λογισμῶν συμμαχίαν ἔχειν, ἀλλοχότως αὐτοῦ τὰς τοιαύτας στομφώδεις καὶ ἀδιανοήτους φωνὰς ἐν κώλων καὶ περιόδων σχήματι πρὸς τὸ συμβᾶν ἀποπτύοντος. Ὁ δὲ σκοπὸς τῶν λεγομένων οὗτός ἐστι· τὸ μηδεμίαν εἶναι τῶν ποικίλων ὀνομάτων κατὰ τὰς ἐμφάσεις διαφορὰν, τῷ τι τῶν οὐ προσόντων δοκοῦμεν. Τῶν γὰρ ἀληθῶν, φησί, λόγων ἐκ τῶν ὑποκειμένων καὶ δηλουμένων πραγμάτων λαμβανόντων τὴν ἐπίκρισιν, καὶ τῶν ἐτέρων ἐτέροις πράγμασι συναρμοζομένων, ὥσπερ αὐ καὶ τῶν αὐτῶν τοῖς αὐτοῖς, ἐξ ἀνάγκης δεῖ δυοῖν εἶναι θάτερον, ἢ καὶ τὸ πρῶτον τὸ δηλούμενον πάντως ἕτερον, ἢ μηδὲ τὸν δηλοῦντα λόγον, ἕτερον. Ταῦτα καὶ πολλὰ ἐπὶ τούτοις ἄλλα τοιαῦτα πρὸς τὴν τοῦ προτεθέντος αὐτῷ σκοποῦ κατασκευὴν διεξέρχεται, ἐκβαλὼν τοῦ λόγου σχέσεις τινὰς, καὶ παραθέσεις, καὶ εἶδος, καὶ μέτρον, καὶ μέρος, καὶ χρόνον, καὶ τρόπον, ὡς διὰ τῆς τούτων ὑπεξαίρεσως τῆς οὐσίας ἐνδεικτικὴν τὴν ἀγεννησίαν γενέσθαι. Ἡ δὲ κατασκευὴ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· λέξω δὲ τῇ ἑμαυτοῦ λέξει τὸ νόημα· Οὐκ ἄλλο τι, φησὶν, ἢ ζωὴ παρὰ τὴν οὐσίαν ἐστίν, ὡς ἂν μὴ τις σύνθεσις περὶ τὴν ἀπλὴν νοοῦ το φύσιν, πρὸς τὸ μετέχον καὶ μετεγόμενον τῆς ἐννοίας μερίζομένης. Ἀλλ' αὐτὸ, φησὶν, ὅπερ ἐστὶν ἡ ζωὴ, οὐσία ἐστὶ, καλῶς τὰ τοιαῦτα φιλοσοφῶν. Οὐ γὰρ ἂν τις ἀντίποι τοῦ νοῦν ἐχόντων, μὴ ταῦτα οὕτως ἔχειν. Ἀλλὰ πῶς τὸν λόγον ἐπὶ τὸν σκοπὸν συνεπέρανεν, εἰ τὸ ἀναρχὸν σημαίνοντες, φησὶ, τὴν ζωὴν ἐσημήναμεν, ταύτην δὲ τὴν ζωὴν οὐσίαν λέγειν ὁ τῆς ἀληθείας ἀναγκάζει λόγος, αὐτῆς εἶναι τῆς θείας οὐσίας, φησὶ, σημαντικὴν τὸ ἀγέννητον; Ἡμεῖς δὲ τὸ μὲν μὴ γεγεννηθῆαι παρ' ἐτέρου τὴν θείαν ζωὴν, ὅπερ σημαίνει ἡ τοῦ ἀνάρχου διάνοια, καὶ αὐτὸ συντιθέμεθα. Αὐτὸ δὲ τὸ διὰ τῆς τοῦ μὴ γεγεννησθαι λέξεως σημαίνόμενον, οὐσίαν νομίζειν, μόνων τῶν ἐκ μανίας παραφερομένων οἰόμεθα. Τίς γὰρ οὕτως ἐξέστηκεν, ὡς ὀρισμὸν οὐσίας τὴν μὴ γέννησιν ἀποφύνασθαι; Ὡς γὰρ οἰκείως ἔχει πρὸς τὸ γεννητὸν ἢ γέννησις, οὕτω δηλαδὴ καὶ τῷ ἀγεννήτῳ ἐφαρμοσθήσεται ἡ μὴ γέννησις. Ὁ οὖν οὐκ ἐστὶ περὶ τὸν Πατέρα τῆς ἀγεννησίας ἐνδεικνυμένης, πῶς ἡμεῖς εἰς οὐσίαν τὴν τοῦ μὴ προσόντος ἐνδείξιν συντιθέμεθα; Ἀλλ' ἑαυτῷ δοῦς, τὸ μήτε παρ' ἡμῶν μήτε ἐκ τῆς τῶν τεθέντων ἀκολουθίας αὐτῷ συγχερούμενον, τὸ σημαντικὸν θείας ζωῆς τὴν ἀγεννησίαν εἶναι τοῦ θεοῦ, συνεπέρανεν. Ὡς δ' ἂν μάλιστα καταφανὴς ὁ περὶ τὸν τόπον τοῦτον αὐτοῦ γένοιτο λῆρος οὕτως τὸν λόγον διασκοπήσωμεν. Δι' ὧν γὰρ ἐπὶ τοῦ Πατρός εἰς τὴν ἀγεννησίαν τὸν τῆς οὐσίας περιήγαγε λόγον, ἐξετάσωμεν, εἰ μὴ κατὰ τὸ ἴσον διὰ τῶν αὐτῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τοῦ Ἰϋοῦ τὴν οὐσίαν, εἰς τὴν ἀγεννησίαν ἀνάξομεν.

Δεῖ, φησὶ, τῆς αὐτῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰλικρινῶς μιᾶς, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι λόγον, καὶ τοῖς ὀνόμασι καὶ τῷ τρόπῳ καὶ τῇ τάξει φαίνεται διάφορος. Τῶν γὰρ ἀλλήλως λόγων ἐκ τῶν ὑποκειμένων καὶ δηλουμένων πραγμάτων λαμβανόντων τὴν ἐπικρίσιν, καὶ τῶν ἑτέρων ἑτέροις πράγμασι συναρμολογούντων, ὥσπερ αὐ καὶ τῶν αὐτῶν τοῖς αὐτοῖς, ἐξ ἀνάγκης δεῖν δοῦναι εἶναι θάτερον, ἢ καὶ τὸ πρᾶγμα τὸ δηλούμενον πάντως ἕτερον, ἢ μηδὲ τὸν δηλοῦντα λόγον ἕτερον· μηδενὸς ὑποκειμένου πράγματος παρὰ τὴν τοῦ Υἱοῦ ζωὴν, ὥς τις ἂν ἢ τὴν διανοίαν ἐπερείσειεν, ἢ τὸν ἕτερον λόγον ἐπιρρίψειε. Μὴ τίς ἐστιν ἐν τοῖς εἰρημένους ἀναρμοστία, ὡς οὐ δεόν ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς τὰ τοιαῦτα λέγειν ἢ γράφειν; Οὐχὶ καὶ ὁ Υἱὸς αὐτός ἐστι ζωὴ εἰλικρινῶς μία; Οὐχὶ καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι προσήκει λόγον, καὶ τοῖς ὀνόμασιν ἢ τῷ τρόπῳ καὶ τῇ τάξει φαίνεται διάφορος; Οὐχὶ καὶ ἐπ' ἐκείνου τῶν δύο τὸ ἕτερον ἐξ ἀνάγκης στήσεται, ἢ καὶ τὸ πρᾶγμα τὸ δηλούμενον πάντως ἕτερον, ἢ μηδὲ τὸν δηλοῦντα λόγον, μηδενὸς ὑποκειμένου πράγματος παρὰ τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ὥς τις ἂν ἢ τὴν διανοίαν ἐπερείσειεν, ἢ τὸν ἕτερον λόγον ἐπιρρίψειεν; Οὐδὲν παρ' ἡμῶν τοῖς περὶ τοῦ Πατρὸς εἰρημένους παρὰ τοῦ Εὐνομίου ἐμμέμικται. Ἄλλ' ἐπ' αὐτῆς ἡλθομεν τῆς ὁμολογίας ἑνός.

Εἰ οὖν καὶ αὐτὸς μία ζωὴ εἰλικρινῆς πάσης συνθέσῃ; καὶ πλοκῆς κεχωρισμένη, καὶ οὐδὲν ἀπόκειται πρᾶγμα παρὰ τὴν τοῦ Υἱοῦ ζωὴν. Πῶς γὰρ ἐν τῷ ἀπλῷ μίξις ἀλλοτρίου πράγματος ὑποπεύουτο; Οὐ γὰρ ἂν ἐτι ἀπλοῦν εἴη τὸ μεθ' ἑτέρου νοούμενον· ἀπλὴ δὲ ζωὴ καὶ ἡ τοῦ Πατρὸς οὐσία· ἀπλῆς δὲ ζωῆς κατ' αὐτὸν τὸν τε τῆς ζωῆς, καὶ τὸν τῆς ἀπλότητος λόγον, οὐδεμία τίς ἐστι διαφορά, οὔτε ἐπιτάσσεως, οὔτε ὑφέσεως, οὔτε τῆς κατὰ τὸ ποσόν, ἢ ποιὸν ἑτερότητος τὴν παραλλαγὴν ἐμποιοῦσης, ἀνάγκη πᾶσα τὰ ταῖς αὐταῖς ἐννοιαῖς συμβαίνοντα, καὶ ὑπὸ τῶν αὐτῶν προσηγοριῶν ὀνομάζεσθαι. Εἰ οὖν ἐν τῷ πρᾶγμα τὸ κατὰ τὴν ἀπλότητα τῆς ζωῆς ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καταλαμβάνεται, οὐδεμίαν τοῦ τῆς ἀπλότητος λόγου, καθὼς εἴρηται, παραλλαγὴν δεχομένου, ἀνάγκη πᾶσα τὸ τῷ ἐνὶ ἐφαρμοζόμενον ὄνομα, καὶ πρὸς τὸ ἕτερον προσφυῶς ἔχειν· ὥστε εἰ ἡ ἀπλότης τῆς τοῦ Πατρὸς ζωῆς τῷ τῆς ἀγεννησίας ὀνόματι διασημαίνεται, μηδὲ πρὸς τὴν τοῦ Υἱοῦ ἀπλότητα τὴν φωνὴν ἀνοικεῖως ἔχειν. Ὅσπερ γὰρ τὸ λογικὸν καὶ θνητὸν, καὶ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεστικὸν ἀνθρώπος ὀνομάζεται, ὁμοίως ἐπὶ τε τοῦ Ἀδάμ καὶ τοῦ Ἀβελ· καὶ οὐδὲν τὴν τῆς φύσεως ἑταυρωμένην ὑπήμειψεν, οὔτε ἐπὶ τοῦ Ἀβελ τὸ διὰ γεννήσεως, οὔτε ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ τὸ ἀνευ γεννήσεως εἰς ζωὴν παρελθεῖν, οὔτε εἴπερ τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀσύνθετον τῆς τοῦ Πατρὸς ζωῆς ὄνομα τὴν ἀγεννησίαν ἔχει· ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ ζωῆς ἡ αὐτῇ ἐννοια τῇ αὐτῇ φωνῇ κατ' ἀνάγκην ἐφαρμοσθήσεται· εἴπερ δὴ, καθὼς φησιν ὁ Εὐνόμιος, δοῦναι θάτερον, ἢ καὶ τὸ πρᾶγμα τὸ δηλούμενον πάντως ἕτερον, ἢ μηδὲ τὸν δηλοῦντα λόγον ἕτερον εἶναι.

A Oportet, inquit, ejusdem vitæ et simpliciter unius unum et eundem esse sermonem, quamvis nominibus, et modo et ordine videatur esse diversus: cum enim veri sermones ex subjectis et rebus quæ declarantur dijudicationem sumant; cumque alii aliis rebus congruant, sicut iidem iisdem, necessario duorum alterum esse oportere, vel rem quæ declaratur, omnino diversam, vel neque orationem quæ declarat diversam esse, cum nulla res alia subjecta sit præter Filii vitam, cui quispiam possit cogitationem figere, vel alterum sermonem projicere. Num aliqua est in dictis inconcinnitas, quod non oporteat de Unigenito talia proferre, vel scribere? nunquid etiam Filius ipse est, vita sincera et simpliciter una? nunquid etiam in ipso vitam et eandem convenit esse rationem, tametsi nominibus et ordine, vel modo videatur differre? Nunquid in illo duorum alterum necessario statuatur, vel rem quæ declaratur, omnino diversam, vel neque orationem quæ declarat, nulla re subjecta præter vitam ipsius, in quo quis cogitationem firmare possit, vel alteram orationem abjicere? Nihila nobis his quæ de Patre ab Eunomio dicta sunt immistum est. Sed ad eandem confessionem et consecutionem venimus, solum Filii nomen interponentes καὶ τῆς ἀκολουθίας, μόνον τοῦ Υἱοῦ παρεθέμεναις τὸ

Si igitur etiam ipse una vitæ sincera, ab omni compositione et plexu separata, et nulla res reponitur præter Filii vitam. Quomodo enim in re simplici res alienæ mistio in suspicionem caderet? Non enim amplius simplex fuerit, quod cum altero intelligitur, simplex autem vita et Patris essentia; simplicis autem vitæ secundum eandem vitæ et simplicitatis rationem nulla est differentia, cum nulla sit intentio, neque remissio, neque secundum quantum vel quale diversitas, quæ aliquam discrepantiam faciat, necessarium est omnino quæ iisdem notionibus conveniunt, etiam iisdem appellationibus nominari. Si ergo res una secundum vitæ simplicitatem in Patre et Filio comprehenditur, cum nullam simplicitatis oratio, sicut dictum est, differentiam accipiat, necesse est penitus ut nomen quod uni congruit etiam alteri conveniat. Ita ut si simplicitas vitæ Patris nomine τῆς ἀγεννησίας significatur, neque ad Filii simplicitatem vocem improprie, sive convenienter se habuerit. Quemadmodum enim rationale et mortale, et quod mentis et scientiæ capax, homo nominatur, similiter et in Adamo, et in Abele, et nihil naturæ cognominationem immutavit, neque in Abele quod per generationem, neque in Adamo quod sine generatione ad vitam prodierit, neque siquidem simplex et compositionis expers vita Patris nomen τὴν ἀγεννησίαν habet: eodem pacto et in Filii vita eadem notio eidem voci necessario congruet: siquidem, sicut dicit Eunomius, duorum alterum, vel et rem quæ declaratur omnino diversam, vel æque quæ declarat, orationem diversam esse.

Sed quid incassum et temere vanis immoramur A cum oporteret diligentioribus ad refutandam sermonum ipsius amentiam Eunomii librum protendere, et absque corrigentibus, sive redarguentibus, inde non solum dogmatis blasphemiam, verum etiam consuetudinis languorem et torporem intelligentibus demonstrare? multifariam enim non secundum nostram sententiam, sed secundum quod ei videtur, nomen ἐπινοίας perperam interpretans, tanquam in nocturna pugna, nullo discernente quod amicum est, et quod alienum, per quæ nobis bellum inferre arbitratur, suum dogma se punctim ferire non intelligit. Quod enim maxime ab Ecclesia piorum seipsum alienare oportere putat, hoc est, quod videlicet astruit, tandem aliquando Deum, Patrem esse factum; et paternitatis nomen reliquis nominibus recentius esse, quæcunque de ipso dicuntur. Ex illo enim tempore ipsum Patrem vocatum fuisse, a quo Pater proposuit fieri et factus est. Quoniam igitur in hoc sermone construit, omnes quæ de divina natura dicuntur appellationes secundum significatum inter se mutuo conferri, nullamque in ipsis esse differentiam. Unum autem nominum, quæ de ipso dicuntur, est Pater: ut enim incorruptibilis, et æternus, sic et Pater nominatur, vel etiam in hac voce, eam quam de reliquis habet nominibus sententiam confirmabit, et primam opinionem corrumpet, siquidem cum omnibus appellationibus etiam paternitatis notitia comprehensa fuerit. Perspicuum enim quod si idem fuerit incorruptibilis et Patris significatum, ut semper incorruptibilis, sic semper etiam Pater communi consensu dicetur, cum sit, ut ait, una omnibus nominibus significatio, vel si metuat Deo attribuere ex omni æternitate paternitatem, argumentationem necessario dissolvit, cuique nomini propriam et peculiarem inesse significationem confitendo, et sic ractæ exstinguuntur.

Quod si contrarias esse harum vocum significationes respondeat, quia videlicet sola Patris et opificis appellatio generative Deo adveniat, quandoquidem ex operatione, ut ipse loquitur, utraque voces de Deo prædicentur, nos cohibebit multum in hoc subjecto immorari, dum hæc constitetur, quæ multis essent laboribus a nobis redarguenda. Si enim una est conditoris et Patris vocis significatio (ex operatione enim utraque), æquivalent omnino inter se etiam quæ per voces significantur: quorum enim idem significatum, horum neque subjectum prorsus discrepat. Si ergo ex operatione et Pater et opifex nominatur, plane dicet immutare volentibus nominibus per conversionem uti, et dicere, quod opifex Filii, et pater lapidis est Deus, siquidem patris appellatio nullam naturæ relationem significat. Quod autem per hoc præstruitur, non amplius habet absurditatem ambiguam, apud eos qui mente et intelligentia sunt præditi. Ut enim absurdum est lapidem putare Deum, vel aliud quidquam eorum quæ per creationem substituerunt, sic

Ἄλλα τι τοῖς ματαλοῖς ἐμφιλοχωροῦμεν εἰκῇ; θεὸν αὐτὴν τοῖς φιλοπονωτέροις εἰς ἐλεγχον τῆς ἀνοίας τῶν λόγων προτείνειν τοῦ Εὐνομίου τὴν βίβλον, καὶ δῖχα τῶν εὐθυνομένων αὐτόθεν οὐ μόνον τὸ τοῦ δόγμα-τος βλάσφημον, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς συνθείας ἀτονον τοῖς συνετοῖς ἐπιδεικνύναι. Πολυτρόπως γὰρ οὐκ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐννοίας, ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτῷ δοκοῦν τὸ τῆς ἐπινοίας ἵνομα παρερμηνεύων, καθάπερ ἐν νυκτο-μαχίᾳ μηδενὸς διακρίνοντος τὸ φιλόπονόν τε καὶ ἀλ-λότρινον, δι' ὧν ἡμῖν προσπολεμεῖν οἴεται, τὸ ἴδιον δόγμα κατακεντῶν οὐ συνήσιν. Ὁ γὰρ μάλιστα τῆς Ἐκκλησίας τῶν εὐσεβοῦντων ἑαυτὸν ἀλλοτριοῦν οἴ-ται δεῖν, τοῦτό ἐστι τὸ κατασκευάζειν, ὃψέ ποτε τὴν θεὸν γεγενῆσθαι Πατέρα, καὶ τὸ τῆς πατρότητος ἵνο-μα νεώτερον εἶναι τῶν λοιπῶν ὀνομάτων, ὅσα περὶ αὐτὸν λέγεται. Ἐξ ἐκείνου γὰρ αὐτὸν κληθῆναι Πα-τέρα, ἀφ' οὗ προέθετο γενέσθαι Πατὴρ, καὶ ἐγένετο. Ἐπειδὴ τοίνυν ἐν τῷ λόγῳ τοῦτῳ κατασκευάζει πά-σας τὰς ἐπιλεγόμενας τῇ θεῷ φύσει προσηγορίας κατὰ τὸ σημαίνόμενον ἀλλήλαις συμφέρεσθαι, καὶ μηδεμίαν ἐν αὐταῖς εἶναι διαφοράν. Ἐν δὲ τῶν ἐπι-λεγομένων ἐστὶν ὀνομάτων καὶ ὁ Πατήρ· ὡς γὰρ ἀφθάρτος τε καὶ ἀίδιος, οὕτω καὶ Πατὴρ ὀνομάζεται, ἣ κυρώσει καὶ ἐπὶ τῆς φωνῆς ταύτης τὴν περὶ τῶν λοιπῶν ὀνομάτων ὁρᾶν, καὶ διαφθερεῖ τὴν πρῶτην ὑπόληψιν, εἴπερ πάσαις ταῖς προσηγορίαις καὶ ἡ τῆς πατρότητος ἕννοια συμπεριειλημμένη τύχοι. Ἀήλον γὰρ ὅτι εἰ ταῦτόν εἴη τὸ σημαίνόμενον ἀφθάρτου τε καὶ Πατρὸς, ὡς αἰεὶ ἀφθάρτος, οὕτως αἰεὶ καὶ Πατὴρ ὁμο-λογηθήσεται, μὴδὲ, ὡς φησι, πᾶσι τοῖς ὀνόμασι τῆς σημασίας οὕτως· ἢ εἰ φοβοῖτο ἐξ αἰδίου προσμαρτυρεῖν τῷ Θεῷ τὴν πατρότητα, λύσει κατ' ἀνάγκην τὸ ἐπα-χείρημα, ἐκάστῳ τῶν ὀνομάτων ἐνυπάρχειν ἰδιόζου-σαν ὁμολογῶν σημασίαν, καὶ οὕτως ὁ πολὺς αὐτῷ περὶ τῶν ὀνομάτων ὕβλος, πομφόλυγος δίκην ἀποβ-ραγείας κατασθέννυται.

multæ ipsi de nominibus nugæ bullæ instar con-
Εἰ δὲ ἀπολογοῖτο περὶ τῆς ἐναντιότητος, ὡς μόντης τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς τοῦ δημιουργοῦ προσηγορίας ἐπιγεννηματικῶς τῷ Θεῷ προσγενομένης, διὰ τὸ ἐξ ἐνεργείας, ὡς αὐτὸς λέγει, ἐκατέρως ἐπιλέγεσθαι τῷ Θεῷ τὰς φωνὰς, περιγράφει τὴν πολλὴν ἡμῶν περὶ τὸ προκείμενον ἀσχολίαν, ταῦτα ὁμολογῶν, ἃ πολ-
λοῖς ἔδει πόνοις παρ' ἡμῶν διελέγεσθαι. Εἰ γὰρ μία τῆς τε τοῦ δημιουργοῦ καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς φωνῆς ἡ σημασία (ἐξ ἐνεργείας γὰρ ἐκάτερα), ἰσοδυναμεῖ πάντως ἀλλήλοις καὶ τὰ διὰ τῶν φωνῶν σημαίνόμενα· ὧν γὰρ τὸ σημαίνόμενον τὸ αὐτὸ, τοῦτων οὐδὲ τὸ ὑποκείμενον πάντως διάφορον. Εἰ οὖν ἐξ ἐνεργείας καὶ Πατὴρ καὶ δημιουργὸς ὀνομά-ζεται, ἔξεστι πάντως καὶ ὑπαλλάξασθαι κατὰ τὸ ἀντι-στρέφον τοῖς ὀνόμασι χρῆσασθαι καὶ εἰπεῖν, ὅτι καὶ δημιουργὸς τοῦ Ἰησοῦ, καὶ πατὴρ τοῦ λῑθοῦ ἐστὶν ὁ θεός, εἴπερ ἀμοιρόν ἐστι τὸ τοῦ πατρὸς ἵνομα τῆς κατὰ φύσιν σχετικῆς σημασίας. Τὸ δὲ διὰ τούτου κα-τασκευαζόμενον, οὐκ ἔτ' ἀμφίβολον ἔχει τὴν ἀτοπίαν τοῖς γε νοῦν ἔχουσιν· ὡς γὰρ ἀτοπὸν ἐστὶ λῑθὸν ἡγεῖ-σθαι θεόν, ἢ ἄλλο τι τῶν διὰ κρίσεως ὑποστήντων,

οὕτως ὁμολογήσεται, μηδὲ τῷ Μονογενεῖ Θεῷ δεῖν Ἀ προσμαρτυρεῖν τὴν θεότητα, μῖζ καὶ τῆς αὐτῆς τῆς κατὰ τὴν ἐνέργειαν σημασίας ἀμφοτέρας τῷ Θεῷ τὰς κλήσεις κατὰ τὸν Εὐνομίου λόγον προσμαρτυρούσης, καθ' ἣν καὶ Πατήρ, καὶ Δημιουργὸς ὀνομάζεται. Ἀλλὰ τῶν προκειμένων ἐχώμεθα.

Διαβάλλων γὰρ τὸν ἡμέτερον λόγον τὸν κατὰ δι-
φόρους ἐπιβολὰς λέγοντα τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν ἡμῖν
συναγείρεσθαι, φησὶ μηκέτ' αὐτὸν παρ' ἡμῶν ἀπλοῦν
εἶναι κατασκευάζεσθαι, ὥς μεταλαμβάνοντα τῶν νοη-
μάτων τῶν δι' ἐκάστης προσηγορίας σημαينوμένων,
καὶ διὰ τῆς ἐκείνων μετουσίας συμπληροῦντα ἑαυτῷ
τὴν κατὰ τὸ εἶναι τελείωσιν. Ταῦτα διὰ τῆς ἑμαυτοῦ
λέξεως συντέμνων αὐτοῦ τὴν μακρὰν ἀδολεσχίαν.
'Αλλὰ πρὸς τὴν ματαιὰν ταύτην οἶμαι καὶ ἄνθρωπον
περιπετολογίαν, οὐδὲ τὴν ἀντίρρῃσιν ἂν τινα τῶν εὖ
φρονούντων ἔξω τῆς κατὰ τὴν ἀνοιαν κατηγορίας
ποιήσασθαι. Εἰ μὲν γάρ τι τοιοῦτον ἐν τοῖς παρ' ἡμῶν
εἰρημένους ἦν, ἔδει πάντως ἡμᾶς ἢ ἀνατίθεσθαι τὰ
πακῶς εἰρημένα, ἢ τὸ ἀμφιβολον τῆς διανοίας πρὸς
τὸ ἀνεύθυνον τῆς ἐρμηνείας ἄγειν. Ἐπεὶ δὲ οὕτε
εἴρηται παρ' ἡμῶν τοιοῦτον οὐδὲν, οὕτε ἡ τῶν
εἰρημένων ἀκολουθία πρὸς τὴν τοιαύτην ἀνάγκην
ἐξωθεῖ τὴν διάνοιαν, τί δεῖ τοῖς ὁμολογουμένοις ἐν-
διατρίβοντα ἀποκναλεῖν τοὺς ἐντυγχάνοντας τῇ παρα-
τάσει τοῦ λόγου; Τίς γὰρ οὕτως ἔξω διανοίας ἐστίν,
ὥς ἀκούσας διὰ πολλῶν νοημάτων τὰς εὐσεβεῖς περὶ
Θεοῦ ὑπολήψεις ἀθροίζεσθαι, σύνθετον ἐκ διαφόρων
τὸ θεῖον οἰεσθαι, ἢ ἐκ μεταλήψεως τινων ἑαυτῷ συν-
αγείρειν τὴν τελειότητα; Εὐρατό τις καθ' ὑπόθεσιν
γεωμετρίαν, ὃ δὲ αὐτὸς οὗτος ὑπελήφθω καὶ ἀστρο-
νομίας εὐρετῆς εἶναι, λατρικῆς τε πάλιν καὶ γραμμα-
τικῆς, καὶ γεωργίας, καὶ ἄλλων τοιούτων ἐπιτηδευ-
μάτων τινῶν. Ἄρ' ἐπειδὴ πολλὰ καὶ διάφορα τὰ
ὀνόματα τῶν ἐπιτηδευμάτων περὶ τὴν μίαν θεωρεῖται
ψυχὴν, σύνθετος διὰ τοῦτο ἡ ψυχὴ νομισθῆσεται;
Καίτοι γε πλείστον διαφέρει τὸ κατὰ τὴν λατρικὴν
σημαινόμενον τῆς ἀστρονομικῆς ἐπιστήμης, καὶ ἡ
γραμματικὴ πρὸς τὴν γεωμετρίαν οὐδεμίαν κατὰ τὸ
σημαινόμενον τὴν κοινωνίαν ἔχει· οὐδ' αὖ πάλιν ἡ
ναυτιλία, καὶ ἡ γεοπονία· ἀλλὰ μὴν περὶ τὴν ψυχὴν,
τούτων ἐκάστης τὸν λόγον δυνατόν ἀθροισθῆναι, καὶ
οὐ διὰ τοῦτο πολυσύνθετος ἡ ψυχὴ γίνεται, οὐδὲ
πάντα τὰ ὀνόματα τῶν ἐπιτηδευμάτων πρὸς ἓν σημαι-
νόμενον ἀνακρινᾶται. Εἰ τοίνυν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς
διὰ τοσούτων περὶ αὐτοῦ λεγομένων, οὐδὲν εἰς τὴν
ἀπλότητα βλάπτεται, πῶς ἂν τις οἰηθῇ τὸν θεόν,
εἰ σοφὸς, καὶ δίκαιος, καὶ ἀγαθός, καὶ ἀίδιος, καὶ
πάντα τὰ θεοπρεπῆ καλοῖτο ὀνόματα, εἰ μὴ μία πᾶσι
νομισθῇ τοῖς ὀνόμασι σημασία, ἢ πολυμερῆ γίνεσθαι,
ἢ ἐκ μετουσίας τούτων τὸ τέλειον ἑαυτῷ συναγείρειν
τῆς φύσεως;

'Αλλ' ἐξετάσωμεν αὐτοῦ καὶ τὴν σφοδροτέραν καθ'
ἡμῶν κατηγορίαν ἔχουσαν οὕτως· Εἰ δὲ δεῖ, φησὶν,
ἐπὶ τὸν ἀποτομώτερον χωρησάμενον λόγον, οὐδὲ τὴν
οὐσίαν αὐτὴν ἀνεπὶμικτον καὶ καθαρὰν φυλάσσει
τῶν χειρόνων καὶ τῶν ἐναιτίων. Ἡ μὲν οὖν κατε-
ργεῖα τοσαύτη· ὃ δὲ τῶν ἐγκλημάτων ἕλεγχος τίς;

pro confesso habebitur, neque oportere Unigenito
deitatem attribuire, cum una eademque secundum
operationem significatio utrasque Deo appellationes,
ut opinatur Eunomius, attribuat, secundum quam
et Pater et opifex nominatur. Sed proposita teneamus.

Nostrum enim sermonem calumnians, qui secun-
dum diferentes intellectus applicationes asserit
Dei cognitionem in nobis excitari, ait non amplius
ipsum a nobis simplicem esse præstrui, quia vide-
licet notiones quæ per quamque appellationem si-
gnificantur, alias post alias assumat, et per illarum
participationem sibi ipsi perfectionem essentialiæ
compleat. Hæc propriis verbis recitavi, concidens
ejus prolixam nugationem sive garrulitatem. Sed
ad hanc vanam et invalidam supervacaneamque
loquentiam, neque quemquam qui recte sapiat de-
bere contradicendo respondere sine accusatione
amentitiæ arbitror. Si enim quid tale in nostris
dictis esset, oporteret nos maledicta retractare, vel
quod ambiguum sententiam habet, ad interpreta-
tionis censuram et examen revocare. Sed quoniam
nihil quidquam tale a nobis dictum est, neque dic-
torum consecutio ad talem necessitatem compellit
cogitationem, quid opus est in manifestis et con-
fessis immorantem lectores tædio afficere sermonis
protractione? Quis enim ita extra mentem est, ut
cum audierit per multas notiones de Deo pias opi-
niones acervari, ex diversis numen conflatum esse
putet, vel ex transsumptione quorundam sibi ipsi
perfectionem congerere? Ponamus aliquem inve-
nisse geometriam, hic idem existimetur astronomiæ
inventor esse, medicinæ rursus et grammaticæ, et
agriculturæ, et aliorum quorundam talium studio-
rum. An cum multa et differentia nomina studio-
rum, in una considerantur anima, propter hoc ani-
ma composita existimabitur? Atqui plurimum differt
medicinæ significatum ab astronomica scientia, et
grammatica cum geometria nullam secundum signi-
ficatum communionem habet, neque rursus navi-
gatio et agricultura: verumtamen fieri potest ut in
una eademque anima harum omnium scientiarum
ratio congeratur, neque propterea anima sit com-
posita, neque omnia disciplinarum et studiorum
nomina in uno significato commisceantur. Si igitur
humana mens per totidem quæ de ipsa dicuntur,
nihil in sua simplicitate læditur, quomodo quis
Deum putaverit, si sapiens, et justus, et bonus, et
sempiternus, et omnibus Deo decoris vocetur no-
minibus, si non omnibus hisce nominibus una exi-
stimata fuerit esse significatio, multis partibus
constare, vel ex horum participatione naturæ per-
fectionem sibi accumulare?

Sed ejus vehementiorem contra nos accusatio-
nem examinemus, quæ sic habet. Quod si, inquit,
ad severiorem oportet orationem venire, neque essen-
tiam ipsam impermistam et a deterioribus et contra-
riis puram servat. Hæc igitur accusatio contra nos,
crimini autem probatio, quæ? Videmus ejus

vehementem ipsam et oratoriam contra nos aggressionem. Si, inquit, *secundum id quod vitæ fine caret solum est incorruptibilis, et secundum quod principii est expers solum est ingenuus, quatenus non est incorruptibilis, corruptibilis erit, et qua non est ingenuus, erit genitus*. Et eodem rursus resumpto infit: *Erit igitur secundum id quod principii est expers, ingenuus simul et corruptibilis, et secundum quod finem non habet, incorruptibilis simul et genitus*. Est igitur hæc severior ejus oratio, quam contra nos se prolaturum esse minatus est, ut arguat et convincat nos dicere Dei essentiam deterioribus et contrariis innistam esse. Ego vero apertum et clarum existimo his qui in seipsis habent firmum et validum veritatis iudicium, nullam in his dictis sycophantæ huic magistrum nostrum ansam dedisse, sed hunc pro sua libidine dicta distorsisse, atque hunc puerilem sophismatis sive cavilli jocum conclusisse. Veruntamen ut omnibus manifestius hoc legentibus fiat, illud iterum ad verbum recitabo, et his Eunomii verba apponam: *Incorruptibilem*, ait doctor (a), *et ingenuum Deum universorum dicimus, secundum differentes intellectus applicationes et conceptus his nominibus utentes: Cum enim retro ante sæcula inspicimus, superantem omnem circumscriptionem invenientes Dei vitam, ipsum ingenuum dicimus. Cum vero mentem ad supervenientia sæcula intendimus, quod indeterminatum, infinitum, nulloque fine comprehensum, appellamus incorruptibile. Ut igitur quod vitæ finem non habet, incorruptibile; sic quod principio vitæ caret, ingenuum nominatum est commentatione nostra, qui hæc contemplamur. Hic sermo nostri doctoris est, hoc docens nos per ea quæ sunt dicta, quod vita divina cum sit natura una et in se continua, neque a principio aliquo incipit, neque termino circumscribitur. Et quod notiones quæ in hac divina vita considerantur, nominibus quibusdam licet declarare. Quod enim non est ex aliqua causa ἀνάρχου, id est, principio carentis, et ἀγεννήτου, ingenui voce enuntiamus: quodque nullo fine potest circumscribi neque in interitum dissolvi, hoc incorruptibilis et ἀτελευτήτου finem non habentis significat dictio. Atque hoc definit oportere in divina vita quod principium non habet, ingenui nomine exprimere; quod vero fine caret, incorruptibile nominare. Quoniam quidquid esse desiit, in abolitionem cadit penitus; abolitionem autem ejus quod est, cum audivimus, ejus quod constitit interitum intelleximus. Eum igitur qui nunquam esse desinit, alienusque est ab omni dissolutione quæ fit per corruptionem, incorruptibilem ait nominari.*

Quid igitur ad hæc Eunomius? Si, inquit, *qua vitæ fine caret est incorruptibilis, et qua principii est expers solum est ingenuus, quatenus non est ingenuus, genitus erit*. Quis hæc, o Eunomi, tibi dedit non

A Ἰδωμεν αὐτὴν τὴν σφοδρὰν αὐτοῦ καὶ ῥητορικὴν καθ' ἡμῶν ἐπιχείρησιν. Εἰ κατὰ τὸ ἀτελευτήτου, φησὶ, τῆς ζωῆς μόνον ἐστὶν ἀφθαρτος, καὶ κατὰ τὸ ἀναρχον μόνον ἀγέννητος, καθὼς μὴ ἐστὶν ἀφθαρτος, φθαρτὸς ἐσται, καὶ καθὼς μὴ ἐστὶν ἀγέννητος, γεννητὸς ἐσται. Καὶ ἐπαναλαβὼν πάλιν τὸ αὐτὸ φησιν· Ἔσται ἄρα κατὰ μὲν τὸ ἀναρχον, ἀγέννητος ὁμοῦ καὶ φθαρτὸς, κατὰ δὲ τὸ ἀτελευτήτου, ἀφθαρτος ὁμοῦ καὶ γεννητὸς. Ὁ μὲν οὖν ἀποτομώτερος αὐτοῦ λόγος οὗτός ἐστιν, ὃν καθ' ἡμῶν προόσειν ἠπειλήσεν, εἰς ἐλεγχον τοῦ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ λέγειν ἡμᾶς ἐπιμεμίσχαι τοῖς ἐναντίοις τε καὶ τοῖς χείροσιν. Ἐγὼ δὲ φανερόν μὲν ἡγοῦμαι τοῖς ἐβρώμενον ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸ τῆς ἀληθείας κριτήριον, ὅτι οὐδεμίαν ἐν τοῖς εἰρημένους δεδοκῶτος τοῦ διδασκάλου τῷ συκοφάντῃ λαθὴν, παραποιήσας οὗτος πρὸς τὸ δοκοῦν τὰ εἰρημένα, τὴν μεिरακίωδῃ ταύτην τοῦ σοφίσματος παιδίαν συνδιεπέρανεν. Πλὴν ὡς ἂν ἐκδηλώτερον πᾶσι γένοιτο τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ἐκεῖνον τε πάλιν ἐπὶ λέξεως ἀναγνώσομαι, καὶ ἀντιπαραθήσω τοῦτοις τὰ Εὐνομίου ῥήματα. Ἀφθαρτον, φησὶν ὁ διδάσκαλος, καὶ ἀγέννητον Θεὸν τῶν ὁλων λέγομεν, κατὰ διαφόρους ἐπιβολὰς τοῖς ὁνόμασι τούτοις χρώμενοι. Ὅταν μὲν γὰρ εἰς τοὺς κατὰ πᾶν αἰῶνας ἀποδεύωμεν, ὑπερεκπλέονσαν πάσης περιγραφῆς εὐρίσκοντες τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ, ἀγέννητον αὐτὸν λέγομεν. Ὅταν δὲ τοῖς ἐπερχομένοις αἰῶσι τὸν νοῦν ἐπιβάλλωμεν, τὸ ἀόριστον καὶ ἀπειρον, καὶ οὐδενὶ τέλει καταληπτόν, C προσηγορεύσαμεν ἀφθαρτον. Ὡς οὖν τὸ ἀτελευτήτου τῆς ζωῆς ἀφθαρτον, οὕτω καὶ τὸ ἀναρχον αὐτῆς ἀγέννητον ὠνομάσθη, τῇ ἐπιτολῇ θεωρούντων ἡμῶν ταῦτα. Οὗτος τοῦ διδασκάλου ὁ λόγος, τοῦτο παιδεύων ἡμᾶς διὰ τῶν εἰρημένων, ὅτι μία οὐσα τῇ φύσει καὶ συνεχῆς πρὸς ἑαυτὴν ἡ εἰς ζωὴν, οὕτε ἀπὸ ἀρχῆς τινος ἀρχεται, οὕτε πέρατι τινι περιγράφεται. Καὶ ὅτι τὰς ἐπιθεωρουμένας τῇ ζωῇ ταύτῃ ἐννοίας ἐξεστὶ δι' ὀνομάτων τινῶν φανεράς καταστήσαι. Τῷ τε γὰρ μὴ ἐξ αἰτίας εἶναι τινος, διὰ τῆς τοῦ ἀνάρχου τε καὶ ἀγεννήτου φωνῆς ἐξαγγέλλομεν, καὶ τῷ μηδενὶ περιγράφεσθαι τέλει, μηδὲ εἰς φθορὰν διαλύεσθαι, τοῦτο ἡ τοῦ ἀφθάρτου τε καὶ ἀτελευτήτου διασημαίνει λέξις. Καὶ τοῦτο διορίζεται, τὸ δεῖν ἐπὶ τῆς θείας ζωῆς τὸ μὲν τὴν ἀρχὴν μὴ ἔχειν, D ἀγεννήτως εἶναι λέγειν, τὸ δὲ ἀτελευτήτως εἶναι, ἀφθαρτον κατονομάζειν. Ἐπειδὴ πᾶν τὸ τοῦ εἶναι παυσάμενον, ἐν ἀφανισμῷ γίνεται πάντως· ἀφανισμὸν δὲ τοῦ ὄντος ἀκούσαντες, τὴν τοῦ συνεστῶτος φθορὰν ἐνόησαμεν. Τὸν οὖν μηδέποτε τοῦ εἶναι παύμενον, ἀλλότριόν τε τῆς κατὰ φθορὰν διαλύσεως ὄντα, ἀφθαρτον ὀνομάζεσθαι λέγει.

Τί οὖν πρὸς ταῦτα ὁ Εὐνόμιος; Εἰ κατὰ τὸ ἀτελευτήτου, φησὶ, τῆς ζωῆς μόνον ἐστὶν ἀφθαρτος, καὶ κατὰ τὸ ἀναρχον μόνον ἀγέννητος, καθὼς δὲ μὴ ἐστὶν ἀγέννητος, γεννητὸς ἐσται. Τίς ταῦτά οὖν

(a) Verba Basilii lib. contra Eunomium.

δέωκεν, ὃ Εὐνόμει, ὡς μὴ πάση συνθεωρεῖσθαι τῇ ζωῇ τοῦ Θεοῦ τὴν ἀφθαρσίαν; Τίς διελὼν ἐν δύο τὴν θεϊαν ζωὴν ἰδιαζούσαις φωναῖς ἐπονομάζει τῶν ἡμετέρων ἑκάτερον, ὥστε ὑπερ ἀντμήματι τοῦτο προσῆν τὸ ὄνομα, μὴ προσεῖναι λέγειν αὐτῷ καὶ τὸ ἕτερον, τῆς σῆς αὐτῇ διαλεκτικῆς ἡ δριμύτης, τὸ τὴν ἀνάγκης οὖσαν ζωὴν, φθαρτὴν εἶπεν εἶναι, καὶ τῇ ἀφθάρτῳ μὴ συνθεωρεῖσθαι τὸ ἀναρχον· ὁμοιον, ὥσπερ ἂν εἴ τις λογικὸν τε καὶ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν τὸν ἀνθρώπον εἶναι λέγοι, ἑκάτερον ἐφαρμόζων τούτων τῶν ὀνομάτων τῷ ὑποκειμένῳ, κατὰ διάφορον ἐπιβολὴν τε καὶ ἔννοιαν, ἔπειτα παρὰ τινος τοιούτου καταχλευάζοιτο, διεξιόντος τὰ ὅμοια. Ὅτι εἰ δεκτικὸς νοῦ καὶ ἐπιστήμης ὁ ἀνθρώπος, λογικὸς κατὰ τοῦτο εἶναι οὐ δύναται, ἀλλὰ καθὼ δεκτικὸς ἐστὶν ἐπιστήμης, τοῦτο μόνον ἔσται, τὸ δὲ ἕτερον οὐ χωρήσει ἢ φύσις· καὶ πάλιν, εἰ λογικὸν ὀρίξει τὸν ἀνθρώπον, οὐκέτι αὐτῷ τὸ δεκτικὸν τοῦ νοῦ συγχωρήσεις. Καθὼ γὰρ λογικὸς ἐστὶν, ἀμέτοχος διανοίας ἀναδεικνύσεται. Εἰ δὲ πρόδηλον ἐν τούτοις ἐστὶ παντὶ τὸ γελοῖον τε καὶ ἀνόητον, οὐδὲ ἐπ' ἑκείνου πάντως ἀμφιβολον. Ἀναγνούς γὰρ τοῦ διδασκάλου τὴν ῥῆσιν, σκιάν εὐρήσεις τὴν παιδιάν τοῦ σοφίσματος. Οὕτε γὰρ ἐν τῷ κατὰ τὸν ἀνθρώπον ὑποδείγματι τὸ δεκτικὸν τῆς ἐπιστήμης ὑπὸ τοῦ λόγου κωλύεται, ἢ ὑπὸ τοῦ δεκτικῷ τῆς διανοίας ὁ λόγος· οὕτε τὸ αἰδῖον τῆς θείας ζωῆς, ἢ τὸ ἀφθαρτον οὐκ ἔχει, ἐὰν ἀναρχον ᾖ, ἢ εἴπερ τὴν ἀφθαρσίαν τις αὐτῇ μαρτυρήσειε, τὸ ἀνάγκης εἶναι ἀφαιρεθῆσεται. Ἀλλ' ὁ τῇ τέχνῃ τῆς διαλεκτικῆς ἀγχινοίας ἀναζητῶν τὴν ἀλήθειαν, ἐκ τῶν ἰδίων τῷ ἡμετέρῳ λόγῳ παρενθεὶς ἀ ἐβούλετο, ἑαυτῷ μάχεται καὶ ἑαυτὸν ἀνατρέπει, τῶν ἡμετέρων οὐ προσεπατόμενος. Τὸ γὰρ παρ' ἡμῶν οὐδὲν ἦν ἕτερον, ἢ τὸ τὴν ἀνάγκης οὖσαν ζωὴν, ἀγέννητον δι' ἐπινοίας ὀνομάζεσθαι, οὐχὶ γίνεσθαι, καὶ τὴν εἰς τὸ ἀόριστον προῖούσαν, τῇ τοῦ ἀφθάρτου σημαίνειν προσηγορίαν, οὐ ποιεῖν ἀφθαρτον, ἀλλὰ σημαίνειν οὖσαν τοιαύτην· ὥστε τὸ μὲν ἀόριστον καθ' ἑκάτερον εἶναι τὴν θεϊαν ζωὴν, τοῦ ὑποκειμένου ἰδιον εἶναι· τὸ δὲ οὕτως ἢ οὕτως τὰ ἐπιθεωρούμενα τῷ ὑποκειμένῳ νοήματα λέγεσθαι, περὶ τὴν φωνὴν ἐστὶ μόνην τὴν ἐνδεικτικὴν τοῦ σημαινομένου νοήματος. Ἐν νόημα περὶ τὴν θεϊαν ζωὴν, τὸ μὴ ἐξ αἰτίας αὐτὴν εἶναι, τοῦτο ἢ τοῦ ἀγεννήτου λέξις ἐνδείκνυται· ἕτερον νόημα περὶ τὴν αὐτὴν ζωὴν τὸ ἀόριστον αὐτὴν εἶναι καὶ ἀτελεύτητον, τοῦτο ἢ τοῦ ἀφθάρτου προσηγορίαν παρίστησιν, ὥστε τὸ μὲν ὑποκείμενον ἀναρχον εἶναι καὶ ἀτελεύτητον, ὅπερ ἐστὶν ὑπὲρ πᾶν ὄνομα τε καὶ νόημα. Τὸ δὲ μήτε ἐξ αἰτίας αὐτὸ εἶναι, μήτε εἰς τὸ ἀνύπαρκτόν ποτε παρίστασθαι, ταῦτα διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων τούτων ἐπινοίας σημαίνεται.

Τί τοίνυν ἐκ τῶν ἡμετέρων αὐτὸν πρὸς τὴν ἀνόητον ταύτην παιδιάν παρεκίνησεν, ὥστε πάλιν ἐπαναλαμβάνοντα τὸ ἴσον εἶπεν τούτοις τοῖς ῥήμασιν; Ἔστι γὰρ, κατὰ μὲν τὸ ἀναρχον, ἀγέννητος ὁμοῦ καὶ ἀφθαρτος· κατὰ δὲ τὸ ἀτελεύτητον, ἀφθαρτος ὁμοῦ καὶ γεννητός. Τοῦτο δὲ καὶ μὴ παρ' ἡμῶν διευκρινήθη τῷ λόγῳ, παντὶ πρόδηλόν ἐστι τῷ καὶ ὁπωσοῦν διανοίας μετέχοντι, ὅπως ἐστὶ καταγέλαστόν τε καὶ ἀνόη-

A in omni vita Dei incorruptibilitatem considerari? Quis in duo partitus divinam vitam vocibus separatim significantibus semisectorum utrumque nominat, ita ut quemadmodum si uni segmento hoc inesset nomen, eidem alterum non esse dicat: hæc tuæ dialecticæ subtilitas, vitam quæ est absque principio corruptibilem esse dicere, et cum incorruptibili quod principii est expers non considerari. Similiter ac si quis quod rationis est particeps, mentis et scientiæ capax, hominem esse diceret, utrumque nomen subjecto accommodans secundum differentem mentis conceptam et excogitationem, deinde a nescio quo subsannaretur hæc et similia exponente. Quod si mentis et scientiæ capax homo, rationis particeps secundum idipsum esse non potest, sed quatenus scientiæ est particeps hoc solum erit, alterum vero non admittet natura; et rursus, si rationis participem definias hominem, non amplius ipsum mentis esse capacem concedias: qua enim rationis est particeps, intelligentiæ expers demonstrabitur. Quod si planum est cuius quod in his est ridiculum et amens, neque in illo prorsus erit ambiguum. Nam si doctoris dictionem legeris, umbram invenies cavilli jocum. Neque enim in exemplo de homine scientiæ capax a ratione prohibetur, vel a mentis capaci ratio. Neque divinæ vitæ æternitas vel incorruptibile non habet, si principii expers fuerit, vel si incorruptibilitatem quis ipsi attribuerit, natura principio carente spoliabitur. Sed dum dialecticæ solertiæ arte veritatem exquirat, ex suis nostro sermoni quæ voluit interpositis, secum ipse pugnat, seque ipsum evertit, nostra non attingens. Quod enim asserebamus; non aliud erat, quam vitam principio carentem, ingentem per commentationem nominari, non gigni, et quæ in infinitum procedit, incorruptibilis appellatione significare non incorruptibilem facere, sed eam talem esse significare: quare quod quidem infinita est ex utraque parte divina vita, hoc subjecti est proprium; quod autem sic vel sic, quæ in subjecto conspiciuntur, notionem dicantur, hoc in sola voce consistit quæ notionem significatam indicat. Una in divina vita notio est, quod ipsa non sit ex causa, hanc autem ingenti dictio demonstrat; altera notio de eadem vita, quod ipsa sit infinita et sine careat, hanc autem incorruptibilis appellatio representat: ita ut subjectum quidem principio et sine careat, quod est super omne nomen et notionem, quod autem ipsum neque ex causa est, neque ad id quod non est, unquam deveniet, hæc per nominum horum commentationem significantur.

Quid igitur ex nostris ipsum ad hunc amentem et stultum jocum commovit, ut rursus resumiens, idem etiam dicat his verbis? Est enim secundum quod caret principio ingentis simul et incorruptibilis; secundum vero quod finem non habet, incorruptibilis simul et genitus. Hoc autem, etsi non a nobis sermone dijudicatum est, cuius 'amen' vel quocunque modo mentis compoti perspicuum

est, quomodo ridiculum est, et amentiae plenum, inio vero impium et condemnandum. Quo enim sermone construit incorruptibilis conjugationem cum eo quod est principii expers, eodem modo omne pium et Deo decorum nomen habet ludibrio. Non enim solum hæc duo in divina vita spectantur, esse sine principio, et interitum non appetere, sed etiam materiae expers et iræ nescius dicitur, immutabilisque et incorporeus, inaspectabilis et figura carens, vetusque et justus, et aliae innumerabiles quæ in divina vita notiones considerantur, quarum quæque in seipsa secundum peculiarem et separatam notitiam significativis vocibus enuntiat. Quovis igitur nomine quod Deo decorum et convenientem opinionem significet, licet juxta illam prodigiosam ab Eunomio excogitatam cogitationem connectere: exempli gratia, quod immateriale est, et quod iræ expers, ambo de divina vita dicuntur, sed non in eadem sententia utrumque. Nam a materiali permistione Numen purum esse, per immaterialis notionem cognovimus. In eo vero quod iræ est expers, alienatio ab iræ perturbatione significatur. Per hæc igitur, ut est verisimile, curet Eunomius, eodemque modo in hæc dicta insultabit. Dicit enim pari nexu absurditatem connectens: Si qua a materiali permistione segregatus est, immaterialis dicitur, secundum hoc non erit iræ expers, et si quia non iracundiam appetit, est iræ exsors, non amplius in eo potest quod est immateriale concedi, sed omni necessitate eo quod sit a materia purus, immaterialis simul et iracundus demonstrabitur; et qua in iram non incidit, non iracundus et materialis eodem modo invenietur: sic et in aliis omnibus invenies. Et si placet, alteram conjugationem talem proponamus, quod immutabile est, dico et incorporeum. Cum enim horum duorum nominum utrumque secundum propriam et distinctam significationem de divina vita dicatur, similiter et in his Eunomii sapientia construet absurditatem. Si enim quod semper eodem modo se habet, voce immutabilis significatur, et incorporei appellatio materia abstracta et intellectualem essentiam repræsentat, dicit profecto eadem in his Eunomius, quod dissident et aliena sunt nullamque inter se communionem et societatem habent, quæ in his nominibus considerantur, notiones. In eo enim quod numen eodem modo se habet, solum immutabile erit et non incorporeum; in intellectuali vero et informi essentia, quod incorporeum est habet, ab immutabili autem separatum est: ita consideratur, cum immutabili accidat ipsam etiam ratur, sive quod a materia abstractum est, simul

Hæc sunt Eunomii docta contra veritatem commenta. Quid enim opus est omnia persequentem in nugatoria garrulitate producere, siquidem in omnibus similem hanc licet amentiam et rationis defectum præstrui observare? Etenim et quod verum, et quod justum, similiter inter se secundum

Α τον, μᾶλλον δὲ ἀσεβὲς καὶ κατὰκριτον. Ὡς γὰρ λόγῳ κατασκευάζει τὴν τοῦ ἀφάρτου πρὸς τὸ ἀναρχον συζυγίαν, τῷ αὐτῷ τρόπῳ παντὸς εὐσεβοῦς τε καὶ θεοπροποῦς καταπαίζει ὀνόματος. Οὐ γὰρ μόνον τὰ δύο ταῦτα περὶ τὴν θείαν θεωρεῖται ζωὴν, τὸ ἀνάρχως τε εἶναι, καὶ φθορὰν μὴ προσέσθαι, ἀλλὰ καὶ αὐλὸς τε καὶ ἀόργητος λέγεται, ἀτρεπτός τε καὶ ἀσώματος, ἀόρατός τε καὶ ἀσχημάτιστος, ἀληθής τε καὶ δίκαιος, καὶ ἄλλα μυρία περὶ τὴν θείαν ζωὴν ἐστὶ νοήματα, ὧν ἕκαστον ἐφ' ἑαυτοῦ κατὰ τινα ἰδιάζουσιν ἔννοιαν ταῖς σημαντικαῖς φωναῖς ἐξαγγέλλεται. Παντὶ τοίνυν ὀνόματι, τῷ σημαντικῷ τῆς θεοπροποῦς ὑπολήψεως, ἐξεστί συμπλέξει τὴν ἐπινοηθεῖσαν παρὰ τοῦ Εὐνομίου κατὰ τὸ ἀλλοκοτον συζυγίαν· ὅσον, τὸ αὐλὸν τε καὶ ἀόργητον, ἀμφοτέρω λέγεται περὶ τὴν θείαν ζωὴν, ἀλλ' οὐ κατὰ τῆς αὐτῆς διανοίας ἑκάτερον. Τὸ μὲν γὰρ καθαρεύειν ὕλικής ἐπιμιξίας τὸ θεῖον, διὰ τῆς αὐλοῦ ἔννοιᾳς ἐνόησαμεν. Ἐν δὲ τῷ ἀόργητῳ ἡ ἀλλοτριώσις τοῦ κατὰ τὴν ὀργὴν πάθους σημαίνεται. Ἐπιδραμεῖται τοίνυν καὶ τοῦτο, κατὰ τὸ εἶδος, ὁ Εὐνόμιος, καὶ τὸ ἴσον ἐν τοῖς εἰρημόνευσι ὀρχήσεται. Λέξει γὰρ κατὰ τὸν αὐτὸν εἰρημὸν τὴν ἀτοπίαν συμπλέκων· Εἰ καθὼ χωρίζεται τῆς ὕλικῆς ἐπιμιξίας, αὐλὸς λέγεται, κατὰ τοῦτο οὐκ ἔσται ἀόργητος, καὶ εἰ τῷ μὴ προσέσθαι τὴν ὀργὴν ἐστὶν ἀόργητος, οὐκέτι δυνατόν ἐπ' αὐτοῦ ὁμολογεῖσθαι τὸ αὐλόν, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ἐν μὲν τῷ καθαρεύειν ὕλης, αὐλὸς ὁμοῦ καὶ ὀργίλος ἀναδειχθήσεται, ἐν δὲ τῷ τὴν ὀργὴν μὴ προσέσθαι, ἀόργητός τε καὶ ὕλικός κατὰ ταῦτ' ἐν εὐρεθήσεται· οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων εὐρήσεις πάντων. Καὶ εἰ δοκεῖ, προθῶμεν ἐτέραν συζυγίαν ὀνομάτων τοιαύτην, τὸ ἀτρεπτον λέγω καὶ τὸ ἀσώματον. Τὸν γὰρ δύο τούτων ὀνομάτων ἑκατέρου κατὰ τὴν ἰδιάζουσαν ἔμφασιν ἐπὶ τῆς θείας λεγομένων ζωῆς, ὁμοίως καὶ ἐπ' αὐτῶν ἡ τοῦ Εὐνομίου σοφία κατασκευάζει τὴν ἀτοπίαν. Εἰ γὰρ τὸ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον τῇ φωνῇ τοῦ ἀτρέπτου σημαίνεται, καὶ τὸ νοερὸν τῆς οὐσίας, ἡ τοῦ ἀσώματος προσηγορία παρίστησιν. Ἐρεῖ πάντως τὰ αὐτὰ καὶ ἐπὶ τούτων ὁ Εὐνόμιος, ὅτι ἀσύμθετά ἐστι καὶ ἀλλότρια, καὶ ἀκοινωνήτως ἔχει πρὸς ἄλληλα τὰ τοῖς ὀνόμασιν ἐνθεωρούμενα τοῦτοις νοήματα. Ἐν μὲν γὰρ τῷ πάντοτε ὡσαύτως ἔχειν τὸ θεῖον, μόνον ἀτρεπτον ἔσται καὶ οὐκ ἀσώματον· ἐν δὲ τῷ νοερῷ τε καὶ αἰδεῖται τῆς οὐσίας, τὸ μὲν ἀσώματον ἔχει, τοῦ δὲ ἀτρέπτου χωρίζεται· ὥστε συμβαίνειν, ὅταν μὲν τὸ ἀναλλοιώτον ἐπὶ τῆς θείας θεωρεῖται ζωῆς, μετὰ τοῦ ἀτρέπτου καὶ σῶμα αὐτὴν εἶναι κατασκευάζεσθαι· ὅταν δὲ τὸ νοερὸν ἐξετάζηται, ὁμοῦ τε ἀσώματον αὐτὴν εἶναι, καὶ τρεπτὴν διορίζεσθαι.

ut cum quidem quod immutabile est in divina vita corpus esse astrui; cum vero intellectuale exquiri esse incorpoream et mutabilem definiri.

Ταῦτα τοῦ Εὐνομίου τὰ σοφὰ κατὰ τῆς ἀληθείας εὐρήματα. Τί γὰρ δεῖ πᾶσιν ἐπεξίοντα παρατείνειν ἐν ἀόλοσχῇ τὸν λόγον; Ἔστι γὰρ ὁμοίως ἐπὶ πάντων τὴν ἀλογίαν ταύτην κατασκευαζομένην θεάσασθαι· καὶ γὰρ καὶ τὸ ἀληθινὸν καὶ τὸ δίκαιον ὁμοίως ἀλλήλοις κατὰ τὴν προλαβοῦσαν πλοκὴν μηχανήσεται.

Ἄλλο γὰρ τῆς ἀληθείας, καὶ ἕτερον τοῦ δικαίου τὸ σημαίνον, ὥστε εἰπεῖν ἂν ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦντος καὶ περὶ τούτων Εὐνόμιον, τῷ μὲν δικαίῳ τὸ ἀληθὲς μὴ παρῆναι, τῇ δὲ ἀληθείᾳ λείπειν τὸ δίκαιον· καὶ συμβαίνειν, ὅταν τὸ τῆς ἀδικίας ἀλλότριον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τις λογιζῆται, δίκαιον καὶ ψευδὲς εἶναι τὸ θεῖον κατὰ ταῦτ' ἀποφαίνεσθαι. Ἐὰν δὲ τὴν πρὸς τὸ ψευδὸς αὐτοῦ ἀλλοτριώσιν λογιζώμεθα, ἀληθὲς ἅμα καὶ ἀδικον κατασκευάζειν τὸ θεῖον. Οὕτως τὸ ἄδρατον, οὕτως τὸ ἀσχημάτιστον. Ἐξέσται γὰρ διὰ τούτων κατὰ τὴν ὁμοιότροπον προεκτεθεῖσι σοφίαν, μήτε ἐν τῷ ἀσχηματίστῳ τὸ ἄδρατον εἶναι λέγειν, μήτε ἐν τῷ ἀδράτῳ λέγειν τὸ ἀσχημάτιστον. Ἀλλὰ τῷ μὲν ἀδράτῳ συμπλέξει τὸ σχῆμα, ὁρατὸν δὲ διὰ τῆς ἀναστροφῆς κατασκευάσει τὸ ἀσχημάτιστον. Ταῦτα καὶ ἐπὶ τούτων εἰπὼν, ἃ περὶ τοῦ ἀφθάρτου τε καὶ ἀνάρχου ἐτεχνολόγησεν, ὅτι, Ὅταν τὸ ἀσύμβητον τῆς θείας ζωῆς λογιζώμεθα, ἀσχημάτιστον μὲν αὐτὴν ὁμολογοῦμεν, οὐ μὴν καὶ ἄδρατον. Καὶ ὅταν περὶ τοῦ μὴ δύνασθαι σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς τὸν θεὸν ἰδεῖν ἐννοήσωμεν, τὸ ἄδρατον αὐτῷ συγχωρήσαντες, τὸ ἐξω σχήματος εἶναι οὐ συνθησόμεθα. Εἰ δὲ ταῦτα καταγέλαστα πᾶσιν ὁμοίως δοκῇ καὶ ἀνόητα, πολὺ μᾶλλον ἐκείνων τὴν ἀτοπίαν ὁ νοῦν ἔχων καταψηφίσεται, ὅθεν ὁρμηθεὶς ὁ λόγος ἐπὶ ταῦτα δι' ἀκολούθου τὴν ἀτοπίαν προήγαγεν. Ἀλλ' ἐπιλαμβάνεται τῆς τοῦ διδασκάλου φωνῆς, ὡς οὐ δεόντως ἐν τῷ ἀτελευτήτῳ θεωρούσης τὸ ἀφθαρτον, καὶ ἐν τῷ ἀφθάρτῳ νοούσης τὸ ἀτελευτήτον. Οὐκοῦν τὸ παραπλήσιον τῇ ἀγχινοίᾳ τοῦ Εὐνομίου καὶ ἡμεῖς γελοιάσωμεν. Ἐξετάσωμεν γὰρ τὴν τοιαύτην αὐτοῦ γνώμην περὶ τῶν ὀνομάτων τούτων, τίς ἐστίν.

Ἄλλο τι φησὶ τῷ σημαιομένῳ τὸ ἀτελευτήτον εἶναι παρὰ τὸ ἀφθαρτον, ἢ ἐν ταῖς δύο συνθίσσεται. Ἀλλ' εἰ μὲν ἐν ἀμφοτέροις λέγοι, τῷ ἡμετέρῳ συναγορεύσει λόγῳ. Εἰ δὲ ἄλλο φησὶ τοῦ ἀφθάρτου εἶναι καὶ ἕτερον τοῦ ἀτελευτήτου τὸ σημαιομένον· ἀνάγκη πᾶσα ἐπὶ τῶν ἀλλοτρίως ἐχόντων πρὸς ἀληθείαν, μὴ τὸ αὐτὸ εἶναι κατὰ τὴν δύναμιν τῷ ἑτέρῳ τὸ ἕτερον. Οὐκοῦν εἰ ἄλλη τοῦ ἀφθάρτου ἡ ἔννοια, καὶ τοῦ ἀτελευτήτου πάλιν ἑτέρα, καὶ ἐστὶ τούτων ἑκάτερον ὁπερ οὐκ ἐστὶ τὸ ἕτερον· οὔτε τὸ ἀφθαρτον ἀτελευτήτον εἶναι δώσει, οὔτε ἀτελευτήτον ἀφθαρτον· ἀλλὰ φθαρτὸν μὲν ἐστὶ τὸ ἀτελευτήτον, τελευτήτῳ δὲ τὸ ἀφθαρτον. Ἀλλὰ παραιτοῦμαι τοὺς ἐντυγχάνοντας, μὴ καὶ ἡμῶν τρέψαι τὴν ἐπὶ τῷ γελοίῳ κατάγνωσιν. Ταῦτα γὰρ ἡμεῖς πρὸς τὸν γελοιαστὴν ὑπ' ἀνάγκης ἐπαίξαμεν, ἵνα διὰ τῆς ὁμοίας παιδιᾶς, τὴν μετ' αὐτῶν τοῦ σοφίσματος αὐτοῦ πλοχὴν διαλύσωμεν. Ἀλλ' εἰ μὴ βαρὺ τε καὶ ὀχληρὸν τοῖς ἐντυγχάνουσι φαίνεται, οὐκ ἄκαιρον ἂν εἴη πάλιν ἐπὶ λέξεως ἐκθέσθαι τοῦ Εὐνομίου τὰ ῥήματα. Εἰ κατὰ τὸ ἀτελευτήτον, φησὶ, τῆς ζωῆς μόνον ἐστὶν ἀφθαρτος, καὶ κατὰ τὸ ἀνυπαρχὸν μόνον ἀγέννητος, καθὼς μὴ ἐστὶν ἀφθαρτος, φθαρτὸς ἐστὶ· καὶ καθὼς μὴ ἐστὶν ἀγέννητος, γεννητὸς ἐστὶ. Καὶ ἐπαναλαβὼν τὸ αὐτὸ πάλιν, φησὶ·

A præcedentem complexum pugnabunt. Aliud enim veritatis, et aliud justī significatum, ita ut Eunomius ex consequentia etiam de his dicat, justo quidem verum non adesse, a veritate autem abesse justum; et contingere, ut cum quod ab injustitia est alienum, in Deo quis cogitat, justum et mendacem Deum esse eodem modo pronuntiet. Si vero a mendacio alienationem ejus ratiocinemur, verum simul et injustum Deum astruamus. Sic invisibile, sic quod figuræ est expers. Licebit enim per hæc secundum similem his quæ prius exposita sunt, sapientiam dicere, neque ei quod figura caret, invisibile inesse; neque visibili quod figura caret. Sed quidem in invisibili figuram complectetur, visibile autem per ejusmodi inversionem, quod figuræ est expers, construet. Hæc etiam de his cum dixerit, quæ de incorruptibili et principio carente excogitavit. Quod, quando divinæ vitæ quod est inconcretum ratione contemplamur, ipsam figuræ expertem confitemur, non item inaspectabilem. Et cum cogitabimus neminem Deum corporeis oculis videre posse, invisibile ei concedentes, extra figuram esse non consentimus. Quod si hæc omnibus ridicula videntur similiter et a mente et ratione devia et aliena, multo magis illorum absurditatem, qui mente valet, suo suffragio condemnabit, unde incitata oratio ad hæc per consecutionem absurditatem adduxit. Sed doctoris vocem mordicus carpit, quod non convenienter in eo quod sine caret spectet quod est incorruptibile; et in incorruptibili non recte intelligat quod infinitum est. Ergo quod non absimile est ab Eunomii solertia, nos etiam riserimus. Examinemus enim ipsius sententiam de his nominibus, quæ talis est.

Aliud quid inquit per significatum infinitum esse, aliud incorruptibile, vel unum ambo hæc esse fatetur. Sed si unum ambo dicat, nostro sermoni astipulabitur; si autem alterum dicit esse incorruptibile, et alterum infiniti significatum, necessarium est omnino in his quæ diversa sunt inter se, non idem esse secundum potentiam cum altera alterum. Ergo si alia incorruptibilis notio, et sine carentis rursus alia, et horum est utrumque quod non est alterum; neque incorruptibile dabit esse quod sine caret, neque quod est finis expers incorruptibile: sed corruptibile quidem erit quod finem non habet, et finem habens quod est incorruptibile. Sed lectores deprecor ne nos ob isthæc ridenda condemnet: hæc enim nos adversus irrisorem præ necessitate lusimus, ut per similem lulum, juvenilem ejus sophismatis nexum dissolvamus. Sed si non legentibus grave et molestum videatur, haud fuerit intempestivum, iterum ad verbum exponere Eunomii dicta. Si, inquit, qua vitæ finis est expers, solum est incorruptibilis, et qua principio caret, solum est ingenuus, quatenus non est incorruptibilis, corruptibilis erit, et quatenus non est ingenuus, genitus erit. Et postquam idem resumpsit, rursus inquit: Erit igitur, quatenus est principii

exsors, ingenuus simul et corruptibilis; per id vero quod sine caret incorruptibilis simul et genitus. Nam quæ inepte et importune supervacua interserit, utpote quæ nihilo plus ad sermonis præstructionem conferunt, prætereo. Sed nostrorum sermonum sententiam, ex quibus hic ipse apposuit, cuius puto facile esse intelligere, quod nullam habent communionem cum ea accusatione quæ contra nos ab ipso præstructa est; incorruptibilem enim, et ingenuum Deum universorum dicimus, ait magister, secundum diversos mentis conceptus his nominibus utentes. Nam in eo, inquit, quod omnem circumscriptionem sæculorum exsuperet, secundum omnem distantiam temporalis extensionis, sive quod est a principio, sive quod deinceps sequitur, ratiocinemur, quod secundum utramque notionem æternæ vitæ infinitumque et incircumscriptum est, hoc quidem incorruptibilitatis, illud vero ingenui nomine significamus. Iste vero ait nos docere quod illud quod principio caret, est essentia; et quod finem non habet rursus est essentia, quasi duo segmenta essentialium ex contrario dicta a nobis conferantur. Atque ita quod absurdum est conficit, sua ipsius ponens, et cum suis congressus, et a seipso compositas cogitationes ad absurdum compellens, nihil nostrorum attingit. Quod enim ait Deum incorruptibilem esse, secundum id solum quo finem non habet, huius est, non nostrum. Eodem pacto et incorruptibilem, principii exsortem non esse, ejusdem solertiae commentum est, quæ quod non inest ad essentiæ rationem redigit. Nos enim nihil eorum quæ non insunt, essentiali esse definimus. Atqui Deo non inest neque ad interitum vitam desinere, neque a generatione esse incipere. Quod quidem per hæc duo nomina incorruptibilitatis scilicet et ingenui exprimitur. Hic autem suas nugas cum nostris decretis divulgans, seipsum diffamare per accusationem contra nos institutam non intelligit. Qui enim essentialiam ἀγεννησταν esse destituit, in tantam per consecutionem absurditatem evadet, quantam nostris decretis inurit. Aliud enim principii, et aliud finis nomen secundum rerum intellectarum distinctricem significationem, siquidem unius horum privationem, si quis essentiali esse daret, ex dimidia parte sui ipsius vitam soli principio carenti subsistentem supponeret, ad id vero quod finem non habet, non amplius per naturam se extendentem, siquidem natura, ingenui ratio putaretur. Quod si utraque essentialis esse quis cogeret, omnino necessarium esset, secundum traditam ab Eunomio definitionem, utrumque nomen secundum impositam significationem, et in essentiali ratione esse habere, tantum illud existens, quantum significantia appellationis demonstrat: et sic valida fiet Eunomii ratio, quia neque quod principii expertus est, habet id quod finem caret, neque quod finem non habet, contineret id quod principii est expertus. Quoniam secundum ejus rationem

Ἔσται ἄρα κατὰ μὲν τὸ ἀναρχον, ἀγέννητος ὁμοῦ καὶ φθαρτός, κατὰ δὲ τὸ ἀτελεύτητον, ἀφθαρτος ὁμοῦ καὶ γεννητός. Τὰς γὰρ ἀκαίρους ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιττῶν παρενθήκας ὡς οὐδὲν πλέον εἰς τὴν τοῦ λόγου κατασκευὴν συντελοῦσας παρήμι. Ἀλλὰ τὴν μὲν διάνοιαν τῶν ἡμετέρων λόγων, ἀφ' ὧν αὐτὸς οὕτως παρέθετο, παντὶ ῥάδιον εἶμαι κατανοῆσαι, ὡς οὐδεμίαν ἔχουσιν κοινωνίαν πρὸς τὴν κατασκευασθεῖσαν αὐτῷ καθ' ἡμῶν κατηγορίαν. Ἀφθαρτον γὰρ καὶ ἀγέννητον τὸν Θεὸν τῶν ὧν λέγομεν, φησὶν ὁ διδάσκαλος, κατὰ διαφόρους ἐπιβολὰς τοῖς ὀνόμασι τοῦτοις χρώμενοι. Τὸ γὰρ ὑπερεκπίπτειν αὐτὴν, φησὶ, τῆς τῶν αἰώνων περιγραφῆς κατὰ πᾶν διάστημα τῆς χρονικῆς παρατάσεως, εἴτε τὸ ἐξαρχῆς, εἴτε τὸ ἐφεξῆς λογιζόμεθα, τὸ καθ' ἑκατέραν ἔννοιαν τῆς αἰδίου ζωῆς ἀόριστόν τε καὶ ἀπερίγραπτον, τὸ μὲν τῷ τῆς ἀφθαρσίας ὀνόματι, τὸ δὲ τῷ τῆς ἀγεννησίας διασημαίνομεν. Οὐτοσὶ δὲ φησὶ λέγειν ἡμᾶς ὅτι τὸ ἀναρχον οὐσία ἐστὶ, καὶ ἀτελεύτητον οὐσία πάλιν ἐστὶν, ὡς δύο τμήματα οὐσίαν κατὰ τὸ ἐναντίον λεγόμενα παρ' ἡμῶν συμβάλλεσθαι. Καὶ οὕτω κατασκευάζει τὸ ἄτοπον, τὰ ἑαυτοῦ τιθεὶς, καὶ τοῖς ἑαυτοῦ συμπλεκόμενος, καὶ τὰς παρ' ἑαυτοῦ συντεθείσας διανοίας ἐξωθῶν εἰς τὸ ἄτοπον, κατ' οὐδὲν δὲ τῶν ἡμετέρων προσάπτεται. Τὸ γὰρ κατὰ τὸ ἀτελεύτητον τῆς ζωῆς μόνον τὸν Θεὸν ἀφθαρτον εἶναι, τοῦτου ἐστὶ, καὶ οὐχ ἡμέτερον. Ὡσαύτως καὶ τὸν ἀφθαρτον, ἀναρχον μὴ εἶναι, τῆς αὐτῆς ἀγχινίας τὸ εὐρημα, τῆς τὸ μὴ προσὸν εἰς τὴν τῆς οὐσίας λόγον κατατασσούσης. Ἡμεῖς γὰρ οὐδὲν τῶν μὴ προσόντων οὐσίαν εἶναι διορίζομεθα. Οὐ πρόσεστι δὲ τῷ Θεῷ, οὔτε τὸ εἰς φθορὰν τὴν ζωὴν καταλῆξαι, οὔτε τὸ ἀπὸ γεννήσεως τὸ εἶναι ἀρῆσθαι. Ὅπερ διὰ τῶν δύο τούτων ὀνομάτων τῆς τῆς ἀφθαρσίας καὶ τῆς ἀγεννησίας παρίσταται. Ὁ δὲ τὸν ἴδιον λῆρον τοῖς ἡμετέροις δόγμασιν ἐπιθυρῶν, ἑαυτὸν στηλιτεύων διὰ τῆς κατηγορίας τῆς καθ' ἡμῶν οὐ συνήσιν. Ὁ γὰρ οὐσίαν τὴν ἀγεννησίαν εἶναι διορίζομενος, εἰς τοσαύτην κατὰ τὸ ἀκόλουθον τὴν ἀτοπίαν ἐκθίσεται, ἣν τοῖς ἡμετέροις δόγμασιν ἐπιφέρει. Ἄλλο γὰρ τῆς ἀρχῆς, καὶ ἄλλο τοῦ τέλους κατὰ τὴν διαστηματικὴν παράστασιν νοουμένων, εἰ μὲν τὴν ἐνὸς τούτων στήρῃσιν οὐσίαν τις εἶναι δοίη, ἐξ ἡμισείας αὐτοῦ τὴν ζωὴν ὑποστήσει μόνῳ τῷ ἀνάρχῳ ὑφυστώσαν, πρὸς δὲ τὸ ἀτελεύτητον, οὐκέτι διὰ τῆς φύσεως ἐπεκτείνουσιν, εἰπερ φύσις ἡ ἀγεννησία νομίζοιτο. Εἰ δὲ ἀμφοτέραις οὐσίαν εἶναι βιάζοιτο, ἀνάγκη πᾶσα κατὰ τὸν ἀποδοθέντα τοῦ Εὐνομίου λόγον ἑκάτερον τῶν ὀνομάτων κατὰ τὴν ἐγκειμένην ἔμφασιν καὶ ἐν τῷ τῆς οὐσίας λόγῳ τὸ εἶναι ἔχειν, τοσοῦτον ὑπάρχον μόνον, ὅσον ἡ σημασία τῆς προσηγορίας ἐνδείκνυται· καὶ οὕτως ἰσχυρὸς ὁ τοῦ Εὐνομίου λόγος γενήσεται, οὔτε τοῦ ἀνάρχου τὸ ἀτελεύτητον ἔχοντος, οὔτε τοῦ ἀτελεύτητου τὸ ἀναρχον. Ἐπειδὴ κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ οὐσία τῶν εἰρημένων ἐστὶν ἑκάτερον, καὶ ἀμίκτως τὰ δύο ταῖς ἐννοίαις ἔχει προσάλληλα, καὶ οὔτε ἡ ἀρχὴ πρὸς τὸ τέλος τὸν αὐτὸν ἔχει λόγον, οὔτε τὰ ἀναιρετικὰ τούτων ὀνόματα προσάλληλα ταῖς σημασίαις συμφέρεται. ἐοικὸς γὰρ dicta sunt, utrumque est essentia, et

duo hæc inter se mutuis notionibus non permiscuntur, neque principium cum fine eandem rationem habet, neque quæ hæc vim auferendi habent nomina, inter se significantiis componuntur.

Ὡς δ' ἂν καὶ αὐτὸς ἐπιγνοίῃ τὸν ἴδιον λῆρον, ἐκ τῶν παρ' ἐκείνου ρηθέντων ἔσται ὁ ἐλεγχος. Λέγει γὰρ τοῖς ἡμετέροις μαχόμενος, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ κατὰ τὸ ἀτελεύτητόν ἐστιν ἀγέννητος, καὶ κατὰ τὸ ἀγέννητον ἀτελεύτητος, ὡς μίᾳ τῶν ὀνομάτων ἐν ἑκατέροις οὐσης ἐμφάσεως. Εἰ τοίνυν καὶ κατὰ τὸ ἀτελεύτητόν ἐστιν ἀγέννητος, καὶ ταυτόν ἐστι κατὰ τὸ σημαίνονμενον τὸ ἀτελεύτητόν τε καὶ ἀγέννητον, ἀτελεύτητον δὲ καὶ τὸν Ἰῶν εἶναι συντίθεται, ἀγέννητον ἐκ τῆς ἀκολουθίας ταύτης καὶ τὸν Ἰῶν κατ' ἀνάγκην συνθήσεται, εἴπερ ταυτόν ἐστι, καθὼς εἰρηκε, τῷ ἀνάγκῃ τὸ ἀτελεύτητον. Ὡς γὰρ ἐν τῷ ἀγεννήτῳ βλέπει τὸ ἀτελεύτητον, οὕτως ὁμολογεῖ νενοχθέναι καὶ ἐν τῷ ἀτελεύτῳ τὸ ἀναρχον. Οὐ γὰρ ἂν ἐν τῷ ἴσῳ τὴν τῶν ὀνομάτων ἀναστροφὴν ἐποίησατο. Ἀλλὰ φύσει καὶ οὐ παραθέσει τῶν αἰώνων, φησιν, ὁ Θεὸς ἐστιν ἀγέννητος. Τίς δὲ ὁ περὶ τούτων μαχόμενος, τὸ μὴ φύσει τὸν Θεὸν πᾶν εἶναι ὃ τι καὶ λέγεται; Καὶ γὰρ καὶ δίκαιον, καὶ δυνατόν, καὶ Πατέρα, καὶ ἀφθαρτον, οὔτε τῇ πρὸς τοὺς αἰῶνας παραθέσει λέγομεν τὸν Θεὸν εἶναι, οὔτε τῇ πρὸς ἑτερόν τι τῶν ὄντων ἀναφορᾷ, ἀλλὰ περὶ αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον, ὃ τίποτε κατὰ τὴν φύσιν ἐστίν, πᾶσαν εὐσεβῆ θεωροῦμεν ὑπόληψιν· ὡς εἴγε καθ' ὑπόθεσιν μήτε αἰὼν, μήτε τι ἄλλο τῶν κατὰ τὴν κρίσιν νοουμένων δεδημιουργητο, οὐδὲν ἦτον ἢν ἂν ὁ Θεός, ὅπερ νῦν εἶναι πεπίστευται, οὐδὲν τῶν αἰώνων εἰς τὸ γενέσθαι ὃ ἐστι, προσκείμενος. Ἀλλ' οὐκ ἐπέισακτον, φησιν, οὐδὲ σύνθετον, οὐδὲ διάφορον ἔχει ζωὴν. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ αἰδὶς ζωὴ, κατ' αὐτὴν τὴν ζωὴν ἀθάνατος, κατ' αὐτὴν τὴν ἀθανασίαν ἀφθαρτος. Ταῦτα καὶ περὶ τοῦ Μονογενοῦς μεμαθήκαμεν, καὶ ὁ ἀντιλέγων οὐκ ἔστιν, εἰ μὴ τις ἄρα ταῖς Ἰωάννου φωναῖς ἐκ τοῦ προφανοῦς διαμάχοιτο. Οὐτε γὰρ ἐπεισέχθη τῷ Ἰῶν ἡ ζωὴ. Ἐγὼ γὰρ εἰμι, φησιν, ἡ ζωὴ. Οὐτε σύνθετος αὐτοῦ ἡ ζωὴ, οὔτε διάφορος, ἀλλὰ κατὰ ταύτην τὴν ζωὴν ἐστὶν ἀθάνατος. Τίτι γὰρ ἂν τις ἄλλω τὸ ἀθάνατον πλὴν ἐν ζωῇ θεωρήσει; Καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἀθανασίαν, ἀφθαρτος. Τὸ γὰρ θανάτου κρεῖττον, καὶ φθορᾶς πάντως ἐστὶν ἀνεπίδεκτον. Μέχρι τούτου καὶ ὁ ἡμέτερος ἔπεται λόγος.

morte potentior, atque prorsus interitus omnis est

Τὸν δὲ συγγεγραμμένον τοῖς εἰρημείοις γρίφον, ἐρμηνεύοντες οἱ τῇ Προυνίκου σοφίᾳ ἐγγυμνασθέντες, ἐξ ἐκείνης γὰρ δοκεῖ μοι τῆς παρασκευῆς τὰ εἰρημένα προσηνυομένα. Τί γὰρ φησιν; Ἀναρχος ὢν ἀνάρχως, ἀγέννητός ἐστιν ἀγεννήτως, ἀτελεύτητός ἐστιν ἀτελευτήτως, οὔτε καθ' ἑτερον, οὔτε δι' ἑτερον, οὔτε πρὸς ἑτερον λεγόμενον. Ὁ γὰρ κεκαθαρμένος τὴν ἀκοήν, καὶ διορατικὸς τὴν διάνοιαν, οἶδε καὶ πρὸ τῶν ἐμῶν λόγων, ὅτι πλὴν τοῦ πατάγου τῶν ὀνομάτων, ἀ τῇ ἀλλοκότητι αὐτῶν συμπλοκῇ κατεκρότησεν, οὐδὲν ἔχνος ἐπιστημονικῆς διανοίας ἐν τοῖς εἰρημείοις εὐρίσκειται. Εἰ δὲ ἄρα τις καὶ σκιά νοήματος, τῷ ψόφῳ τῶν ῥημάτων ἐνευρεθείη, ἢ ἀσεβὲς τὸ

Ut autem suas ipse nugas agnoscat, ex illius dictis erit refutatio; dicit enim nostris pugnans, quod Deus et secundum id quod sine caret est ingenuitus, et secundum quod ingenuitum est, est finis expers, ac si utriusque nominis esset una significatio. Si igitur et secundum id quod finem non habet est ingenuitus, et idein secundum significatum τὸ ἀτελεύτητον (quod finem non habet,) et ἀγέννητον (quod est ingenuitum,) Filium autem etiam ἀτελεύτητον finem non habere assentitur, ex hac consequendi necessitate etiam Filium ingenuitum esse necessario constebitur, siquidem idein est, sicut dixit, finem non habere, cum eo quod est principio carere. Ut enim in ingenuito videt quod finem non habet, sic constetur in eo quod finem habet intellexisse, id quod principii est expers, non enim in æquali nominum conversionem fecisset. Sed natura, inquit, et non sæculorum appositione Deus est ingenuitus. Quis de eo contendat, Deum non natura id omne esse quod etiam dicitur? Etenim et justum, et potentem, et Patrem, et incorruptibilem; neque sæculorum appositione Deum esse dicimus, neque cum altero eorum quæ sunt relatione; sed in ipso subjecto, quidquid tandem secundum naturam est, omnem pian opinionem contemplamur: ut si ex suppositione neque sæculum, neque aliud quidquam eorum, quæ secundum creationem intelliguntur, esset conditum, nihilominus esset Deus quod nunc esse creditum est, nihil ut sit quod est sæculis indigens. Sed ait neque adventitiam, neque compositam, neque differentem habere vitam. Ipse enim est æterna vita, secundum ipsam vitam immortalis, secundum immortalitatem incorruptibilis. Hæc etiam de Unigenito didicimus. Nec est qui contradicat, nisi Joannis vocibus ex propatulo repugnet. Neque enim Filio vita aliunde ascita est. *Ego enim sum*, inquit, *vita* *. Neque ejus vita composita, neque differens, sed secundum hanc vitam est immortalis. In quo enim alio quod immortale est, præterquam in vita, contemplaretur? Et secundum ipsam immortalitatem incorruptibilis et expers. Hactenus sermo noster dictis assentitur.

Ascriptum autem in sequentibus griphum interpretentur, qui in Prunici sapientia sunt exercitati: ex illo enim apparatu mihi videtur quæ dicta sunt protulisse. Quid enim ait? *Cum sit principii expers sine principio, ingenuitus est ingenuite, interminatus interminate, quod neque secundum alterum, neque propter alterum, neque ad alterum dicitur*. Qui aurem purgatam habet, et intelligentia est solers ac perspicax, antequam quidquam dixerim, novit præter verborum strepitum, quæ monstroso ipsorum complexu crepuit, nullum scientiam gignentis intelligentiæ vestigium in his dictis inveniri. Quod si aliqua notionis umbra in hoc verborum strepiti

* Joan. xi, 25.

inventa fuerit, vel quod inventum fuerit, omnino **A** impium erit, vel ridiculum. Quid enim intelligens hoc dicis? dic mihi. Quod principii expers sine fine est, et sine carens absque principio. An idem putas esse principium cum fine? Et de uno sensu duas voces positas esse, ut Petri et Simonis appellationes unum quoddam subjectum declarant, huiusque gratia quemadmodum principium cum fine idem esse putas, sic copulans ad unam significantiam duas voces horum utrumque tollentes, finem dico et principium, ex converso intelligens idem esse cum principii experte, id quod fine caret, duas voces confusas inter se unam fecisti. Atque hæc tibi nominum vult commistio, cum dicis ingenitum esse sine fine, et sine carens ingenite. Quomodo in his dictis non advertisti, quod im- **B** pium est simul et quod ridiculum? Si enim ex æquo per hanc novam misionem nominum sit inversio, ita ut ingenitum sit interminate sive sine fine ingenitum, et interminatam sive sine carens sit ingenite interminatam sive sine carens, omnino necesse est omne interminatam non aliter esse nisi ingenite fuerit. Et sic tibi invenitur, o amicissime, pervulgata et multum trita ἀγεννησία, quæ solo tuo iudicio Patris essentiam notat et exprimit, communis facta cum omnibus quæ interitu carent, et omnia faciens Patri consubstantialia, propterea quod omnibus similiter appareat, quibus per immortalitatem vita in infinitum procedit, archangelis, angelis, humanis animis: fortasse etiam ipsi potestati quæ defecit, diabolo et dæmonibus. **C** Si enim interminatam sive sine carens, et incorruptibile, ingenite, ut tu loqueris, plane est, in ingenitum considerari.

In hæc incidunt et revolvuntur absurda, qui priusquam didicerint quæ discere decet, per quæ docere aggrediuntur suam inscitiam publicantes. Si etiam aliquam dijudicandi scientiam haberet, non ignoraret sensum peculiariter reconditum in eo quod principii est expers et quod fine caret. Et quod quidem interminatam sive sine carens commune est omnium quæcunque credita sunt posse vitam in infinitum protendere; principii vero expers solius est qui absque causa est. Quomodo igitur quod omnium commune est, æquivalere illi licet existimare, quod solius Dei, nempe præcipua quadam ratione esse ab omnibus creditum est, ita ut per hoc vel ingenitum commune faciat omnibus immortalitatis participibus, vel nihil immortale esse concedat, siquidem solius est sine carens ingenite esse, et contra, si solius est sine carens ingenite esse? sic enim existimarentur interminata omnia esse ingenita. Sed hæc omittantur, et ejus convitiandi consuetudo quam in sua dicta infudit, cum his silentio involvatur. Ad lectionem consequentem pergamus.

Fortasse autem mihi videtur præclare habere
 " plurima quæ deinceps sequuntur inexcussare. In omnibus enim idem est, non cum

εὐρεθὲν ἔσται πάντως, ἢ καταγέλαστον. Τί γὰρ νῶν τοῦτο λέγεις; Εἰπέ μοι. Ὅτι ἀναρχός ἐστιν ἀτελεῦ. τήτως, καὶ ἀτελευτήτος ἀνάρχως. Ἄρα ταῦτον οἶε τὴν ἀρχὴν εἶναι τῷ τέλει; Καὶ καθ' ἑνὸς κεῖσθαι νοήματος τὰς δύο φωνάς, ὡς Πέτρου καὶ Σίμωνος αἱ προσηγορίαι ἐν τι τὸ ὑποκείμενον δι' ἑαυτῶν δηλοῦσι, καὶ τοῦτου χάριν ὥσπερ τὴν ἀρχὴν τῷ τέλει ταῦτον εἶναι νομίζεις, οὕτως συνάφας πρὸς μίαν σημασίαν τὰς δύο φωνάς τὰς ἑκατέρου τούτων ἀναρετικὰς, τοῦ τέλους λέγω καὶ τῆς ἀρχῆς, ἐκ τοῦ ἀντιστρόφου νοήσας τῷ ἀνάρχῳ ταῦτον εἶναι τὸ ἀτελευτήτον, μίαν τὰς δύο φωνάς συγχύσας ἀλλήλαις ἐποίησας. Καὶ τοῦτο σοι βούλεται τῶν ὀνομάτων ἡ μίξις, ἐν τῷ λέγειν ἀγέννητον εἶναι ἀτελευτήτως, καὶ ἀτελευτήτον ἀγεννήτως. Καὶ πῶς οὐκ εἶδες τὸ ἀσέβες ἐν τοῖς λεγομένοις ἅμα καὶ καταγέλαστον; Εἰ γὰρ ἐκ τοῦ Ἰσού γίνεται διὰ τῆς καινῆς ταύτης μίξεως ἡ τῶν ὀνομάτων ἀναστροφή, ὡς τὸ ἀγέννητον ἀτελευτήτως εἶναι ἀγέννητον, καὶ τὸ ἀτελευτήτον ἀγεννήτως εἶναι ἀτελευτήτον, ἀνάγκη πᾶσα ἀτελευτήτον μὴ ἄλλως εἶναι, εἰ μὴ ἀγεννήτως εἴη. Καὶ οὕτως εὐρίσκεται σοι, ὦ φίλτατε, ἡ πολυθρόλλητος ἀγεννησία, ἡ μόνη κατὰ σὲ τοῦ Πατρὸς τὴν οὐσίαν χαρακτηρίζουσα, κοινοποιουμένη πρὸς πᾶν τὸ ἀθάνατον, καὶ πάντα ποιοῦσα τῷ Πατρὶ ὁμοούσια, διὰ τὸ πᾶσιν ὁμοίως ἐμφαίνεσθαι, οἷς διὰ τῆς ἀθανασίας πρόεισιν ἡ ζωὴ πρὸς τὸ ἀπειρον, ἀρχαγγέλοις, ἀγγέλοις, ἀνθρωπίναις ψυχαῖς· τάχα δὲ καὶ αὐτῇ τῇ ἀποστατικῇ δυνάμει, τῷ διαβόλῳ τε καὶ τοῖς δαίμοσιν. Εἰ γὰρ τὸ ἀτελευτήτόν τε καὶ ἀφθαρτον ἀγεννήτως κατὰ τὸν σὸν λόγον πάντως ἐστὶ, παντὶ τῷ ἀτελευτήτῳ τε καὶ ἀφθάρτῳ συνθεωρεῖσθαι πάντως χρὴ τὸ ἀγέννητον. **D** omni interminato et incorruptibili omnino oportet

Τούτοις περιπίπτουσιν οἱ πρὶν μαθεῖν ἢ προσῆκει μαθεῖν, δι' ὧν διδάσκειν ἐπιχειροῦσι τὴν ἑαυτῶν ἀμαθίαν δημοσιεύοντες. Εἰ γὰρ εἴχῃ τινα διακριτικὴν ἐπιστήμην, οὐκ ἂν ἠγνόησε τὴν ἰδιαζόντως ἐγκειμένην τῷ τε ἀνάρχῳ καὶ τῷ ἀτελευτήτῳ διάνοιαν. Καὶ ὅτι τὸ μὲν ἀτελευτήτον κοινὸν πάντων ἐστίν, ὅσα διαρκεῖν πεπίστευται τῇ ζωῇ πρὸς τὸ ἀπειρον· τὸ δὲ ἀναρχον, μόνου ἐστὶ τοῦ ἀνευ αἰτίας ὄντος. Πῶς οὖν ἐστὶ τὸ πάντων κοινὸν, ἰσοδύναμον ἐκείνῳ νομίζαι, ὃ μόνου τοῦ Θεοῦ κατ' ἐξάρητον εἶναι παρὰ πάντων πεπίστευται, ὥστε διὰ τούτου ἢ κοινοποιῆσαι πρὸς πάντα τὰ τῆς ἀθανασίας μετέχοντα τὸ ἀγέννητον, ἢ μηδὲν ἀθάνατον συγχωρεῖν εἶναι, εἴπερ μόνον ἐστὶ τοῦ ἀγεννήτου τὸ ἀτελευτήτως εἶναι, καὶ τὸ ἐμπάλιν, εἰ τοῦ ἀτελευτήτου μόνου ἐστὶ τὸ ἀγεννήτως εἶναι; Οὕτω γὰρ ἂν εἶναι νομισθεῖη τὰ ἀτελευτήτα πάντα ἀγέννητα. Ἄλλ' ἐάσω καὶ ταῦτα, καὶ ἡ συνήθης αὐτοῦ λοιδορία ἦν τοῖς εἰρημένοις ἐπήντησε, μετὰ τούτων σιγᾶσθω. Πρὸς δὲ τὸ ἀκόλουθον ἐλθωμεν τῆς ἀναγνώσεως.

Τάχα δὲ μοι δοκεῖ καλῶς ἔχειν, καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἐφεξῆς παραδραμεῖν ἀνεξέταστα. Ἐν πᾶσι γὰρ ὁ αὐτός ἐστιν οὐ τοῖς παρ' ἡμῶν συμπλεκόμενος, ἀλλ'

ἐαυτῷ διδούς ὡς ἐκ τοῦ ἡμετέρου λόγου δῆθεν τὰς A
 πρὸς ἀντίθεσιν ἀφορμάς, οἷς τὸ δι' ἀκριθείας ἐπεξεί-
 ναι, μάταιον ἂν τις εἴποι τῶν κρίνειν ἐπεσκεμμένων,
 ἐκάστου τῶν μετὰ διανοίας ἐντυγχανόντων αὐτοῦ τῷ
 συγγράμματι, ἐξ αὐτῶν τῶν λεγομένων τὴν συκοφαν-
 τίαν καταλαμβάνοντος. Προσδυτέραν λέγει τοῦ Θεοῦ
 τὴν ἀξίαν τῆς τοῦ ἡμετέρου καθηγητοῦ ἐπινοίας.
 Οὐδὲ ἡμεῖς ἀντιλέγομεν· ἡ γὰρ τοῦ Θεοῦ ἀξία, ἦν-
 τινα χρὴ καὶ ταύτην νομίζειν εἶναι, οὐ τῆς καθ' ἡμᾶς
 μόνον γενεᾶς προτερεῦει, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς κτί-
 σεως καὶ αὐτῶν ὑπέρχεται τῶν αἰώνων. Τί οὖν ἐκ
 τούτων τῷ λόγῳ προσγίνεται, εἰ μὴ Βασιλείου μόνον,
 ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ὄντων ἀνωτέρα ὁμολογεῖται
 τοῦ Θεοῦ ἡ ἀξία; Ναι, φησὶν, ἀλλὰ τὸ ὄνομα ἡ ἀξία
 ἐστίν. Καὶ τίς ἀπέδειξε, ταῦτόν εἶναι τῇ ἀξίᾳ τὴν
 προσηγορίαν, ἵνα καὶ ἡμεῖς τῷ λεγομένῳ συνθώμεθα; B
 Φύσεως ἡμῶν, φησὶ, διδάσκει θεσμός, ἐν τοῖς ὀνομα-
 ζομένοις πράγμασιν, οὐκ ἐν τῇ τῶν ὀνομαζόντων
 ἐξουσίᾳ κεῖσθαι τὴν τῶν ὀνομάτων ἀξίαν. Τίς οὗτος ὁ
 τῆς φύσεως νόμος; Καὶ πῶς οὐ κατὰ πάντων κεκυ-
 ρωμένος; Εἰ γὰρ φύσις τὸ τοιοῦτον ἐνομοθέτησε,
 κατὰ πάντων κεκυρωμένος. Εἰ γὰρ φύσις τὸ τοιοῦτον
 ἐνομοθέτησε, κατὰ πάντων αὐτὴν ἔδει τὸ κράτος ἔχειν
 τῶν κοινωνούντων τῆς φύσεως, ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα
 πάντα ὅσα τῆς φύσεως ἴδια. Εἰ οὖν νόμος τῆς φύσεως
 ἐκ τῶν πραγμάτων ἡμῶν ἀναφύεσθαι τὰς προσηγο-
 ρίας ἐποίει, ὥσπερ ἐκ τῶν σπερμάτων ἡ τῶν ριζῶν
 τὰ βλαστήματα, καὶ μὴ τῇ προαιρέσει τῶν δηλούντων
 τὰ πράγματα τὰς σημαντικὰς τῶν ὑποκειμένων ἐπω-
 ρμίας ἐπέτρεπε, πάντες ἂν ἦμεν οἱ ἄνθρωποι, πρὸς C
 ἀλλήλους ὁμόγλωσσοι. Μὴ γὰρ παρηλλαγμένων τῶν
 ἐπικειμένων τοῖς πράγμασιν ὀνομάτων, οὐκ ἂν πρὸς
 ἀλλήλους κατὰ τὸ εἶδος διεφωνοῦμεν τοῦ λόγου.
 Ὅσιόν φησιν εἶναι, καὶ τῷ τῆς προνοίας νόμῳ προσ-
 φεστάτον, ἀνωθεν ἐπικεῖσθαι τοῖς πράγμασι τὰς
 φωνάς. Πῶς οὖν ἠγνόησαν οἱ προφηταὶ τὸ ὅσιον, καὶ
 ὃν τῆς προνοίας νόμον οὐκ ἐπαίδεύθησαν, οἱ μη-
 θαμῶς, κατὰ τὸν ὄν λόγον, τὴν ἀγεννησίαν θεοποιή-
 σαντες; Πῶς δὲ καὶ αὐτοὶ ὁ Θεὸς ἀγνοεῖ τὸ τοιοῦτον
 εἶδος τῆς ὁσιότητος, ὃς γε οὐκ ἀνωθεν ἐπιτίθεται τοῖς
 κατ' αὐτοῦ πλασθεῖσι ζώοις τὰς προσηγορίας· ἀλλὰ
 κατὰ τὴν ἐξουσίαν τῆς ὀνοματοποιίας χαρίζεται;
 Εἰ γὰρ προσφύει τῷ τῆς προνοίας νόμῳ, καθὼς φησιν
 ὁ Εὐνόμιος, καὶ ὅσιόν ἐστι τὸ ἀνωθεν ἐπικεῖσθαι τοῖς
 πράγμασι τὰς φωνάς, ἀνόσιον πάντως καὶ ἀνάρμοστον D
 παρὰ τῶν κάτω τοῖς οὖσιν ἐφαρμοσθῆναι τὰς κλήσεις.

Ἄλλ' ὁ πάντων κηδεμὼν, φησὶ, δημιουργίας
 νόμῳ ταῖς ἡμετέραις ἐγκατασπεῖραι ψυχαῖς ἐδι-
 κάλωσε. Καὶ εἰ ταῦτα ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς
 κατεσπάρη, πῶς ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι τῆς σῆς παραβά-
 σεως ὁ τῆς ματαιότητος ταύτης καρπὸς οὐκ ἐβλάστησε
 ταῖς ψυχαῖς, ὡς φησὶ, τῶν ἀνθρώπων ἐγκείμενος, ὥστε
 ὄνομα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὴν ἀγεννησίαν κλη-
 θῆναι. Εἶπε γὰρ ἂν τοῦτο καὶ ὁ Ἀδὰμ, καὶ οἱ καθ'-
 ἑξῆς ἀπ' ἐκείνου πάντες, εἴπερ παρὰ τοῦ Θεοῦ τῇ
 φύσει τὸ τοιοῦτον κατέσπαρτο. Ὅσπερ γὰρ τὰ νῦν ἐκ
 τῆς γῆς φυόμενα ἐκ τῆς σπερματικῆς διαδοχῆς ἀπὸ
 τῆς πρώτης κτίσεως εἰς αἰὲν διαμένει, καὶ οὐδὲν ἐν τῷ

illis quæ a nobis dicuntur manum conserens, sed sane
 sibi ipsi dans velut ex nostro sermone ad opponen-
 dum se occasiones, quibus subtiliter tractandis
 operam ponere quispiam eorum qui considerate
 noverunt judicare, vanum et superfluum esse dixe-
 rit, cum unusquisque eorum qui in ejus scripta
 inciderint, ex ipsis dictis calumniam possit arguere.
 Hic Dei dignitatem doctoris nostri commentatione
 antiquiorem autumat. Neque nos contradicimus :
 siquidem Dei dignitas, quam quidem etiam hanc
 existimare oportet, non solum ætate nostra prior
 est, sed etiam omni creatura, et ipsis sæculis su-
 perior eminet. Quid igitur ex his sermoni accidit,
 si non Basilio solum sed etiam omnibus rebus su-
 perior et antiquior Dei censetur dignitas? Næ, inquit,
 sed hoc nomen dignitas est. Et quis demonstravit
 idem esse cum dignitate appellationem, ut etiam
 nos dicto assentiamur? Nostræ naturæ, a. i. lex
 docet in rebus quæ nominantur, non in nominan-
 tium potestate nominum dignitatem esse positam.
 Quænam hæc naturæ lex? et quomodo non in om-
 nibus sancta et rata est habita? Si enim natura
 quid tale lege sanxit, de omnibus ratum est. Si
 enim natura tale quid edixit, in omnia ipsam ha-
 bere imperium oportet, quæ naturam participant,
 quemadmodum alia omnia quæ sunt naturæ propria.
 Si igitur naturæ lex ex rebus appellationes nasci
 faceret, sicut ex seminibus vel radicibus germina,
 nec hominum instituto et arbitrio qui res ipsas de-
 clarant, significativas rerum nominationes permit-
 teret, omnes homines essemus inter nos unius et
 ejusdem linguæ. Si enim nomina rebus imposita
 non discrepant, neque nos in sermonis specie
 dissonaremus. Sanctum inquit esse, et providentiæ
 legi cognatissimum, voces desuper rebus imponi.
 Quomodo igitur prophetæ hoc ipsum sanctum igno-
 rarunt, nec providentiæ legem didicerunt illi qui
 nunquam secundum tuum sermonem τὴν ἀγεννησίαν
 deificarunt? Quomodo et ipse Deus talem sanctitatis
 speciem ignorat, qui non desuper animalibus a se
 creatis appellationes imponit, sed Adamo fin-
 gendi nomina potestatem gratificatur? Si enim pro-
 videntię legi cognatum, sicut loquitur Eunomius, et
 sanctum est desuper rebus voces impositas esse,
 profanum prorsus, et impium atque incongruum
 ab his qui sunt infra vocabula rebus accommo-
 dari.

Sed, inquit, omnium curator, opificii lege nostris
 animis eas inserere æquum censuit. Et si hæc ani-
 mis hominum sunt inspersa, quomodo ab Adamo
 usque ad tuam transgressionem hujus vanitatis
 fructus non prodiit, animis hominum, ut tu loque-
 ris, insitus, ut nomen essentię vocaretur ἀγεν-
 νησία, illud quippe dixisset etiam Adamus, et qui
 deinceps ab illo exorti sunt omnes, siquidem a Deo
 tale naturæ insitum erat. Quemadmodum enim quæ
 ex terra funduntur, ex seminali successione a prima
 creatione semper permanent, nullumque semen a
 natura in præsentia innovatur, sic et hic sermo

siquidem esset, ut tu ais, naturæ a Deo insitus, A cum prima parentum primigenarum voce pullulasset, et cum posteriorum successione prodixisset. Sed quoniam hoc ab initio non erat, nullus enim primorum fuit usque ad homines hujus ætatis, ad quos tale locutus est, perspicuum plane est quod adulterinum quid et perperam inventum ex hoc holiorum satu enatum est, non ex pulchris illis seminibus quæ naturæ agro, ut cum Evangelio loquar **, Deus mandavit: quæ enim plane sunt in communi natura, non nunc ut sint principium habent, sed ex prima constitutione cum natura apparuerunt: sicut sentiendi instrumentorum functio, et cum ad aliquid homo cupiditate incitatur, vel alienatur, et si quid aliud tale conceditur commune naturæ, quorum nihil in posteris vita innovavit, sed in ipsis proprietatibus a primis usque ad ultimos conservatur semper quod humanum est, nihil natura neque eorum quæ a principio insunt abiciente, neque eorum quæ non insunt assumente. Sicut videre, naturæ quidem munus esse nemo non confitetur, sed artificiose videre ex industria et artificio iis qui scientiis et disciplinis operam impendio dederunt advenit. Non enim omnium dioptræ scientifica cognitio, vel geometricarum linearum demonstrativa contemplatio, vel si quid tale aliud a quibus non videre, sed ad aliquid uti videndi actu, ab arte inventum est: sic ratione utendi munus commune quidem esse humanæ naturæ dixerit et proprium, desuper cum natura et substantia consitum. Sed rebus quæ sunt voces invenire et appellationes rerum significativas hominum esse qui ratiocinandi facultatem a Deo in seipsis habent, qui semper, ut ipsis placet, ad eorum quæ declarantur explanationem dictiones aliquas rerum ipsarum indices et notas excogitant. Sed si hæc robor habeant, duorum inquit alterum astrui, vel his qui comminiscuntur commentationem antiquiorem, vel Deo secundum naturam convenientes appellationes et omnibus præexistentes hominum generatione posteriores. Ergo talibus repugnandum est et obstandum, et ad tam molestam amentiam per rationem conserendum. Ecquis ita simplex ut per talia lædi putet et existimet, si verba ratiocinatricis esse facultatis credantur, ideo etiam confiteatur verborum voces loquentibus esse antiquiores, vel in Deum se peccare existimet, si homines, postquam geniti sunt, pro capto suo Deum nominant? Quod enim supereminens natura non indigeat verbis, quæ voce et lingua exprimuntur, jam dictum est; atque superfluum fuerit per hæc molestiam et fastidium orationi inserere. Nam quod natura nullius rei indignum est, et perfectum nec redundans, nihil non habet eorum quæ sunt necessaria, neque quidquam habet eorum quæ non sunt necessaria. Quoniam igitur non ei opus est nominativa appellatione, ex præcedentibus sermonibus demonstratum est, atque

** Matth. vi., 28, sqq.

παρόντι σπέρμα καινοτομεῖται παρὰ τῆς φύσεως, οὕτως καὶ ὁ λόγος οὗτος εἶπερ ἦν, καθὼς ἐν φῆς, θεόθεν κατεσπαρμένος τῇ φύσει, τῇ πρώτῃ ἂν τῶν πρωτοπλάστων φωνῇ συνεδλάττησε, καὶ τῇ διαδοχῇ τῶν ἐπιγινομένων συνδιεζήρχετο. Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦτο παρὰ τὴν πρώτην οὐκ ἦν, οὐδεὶς γὰρ τῶν πρώτων μέχρι τῶν νῦν ἀνθρώπων πρὸς οὓς τὸ τοιοῦτον ἐφθέγγετο, δῆλον ὅτι νόθον τι καὶ παρευρημένον ἐκ τῆς ζιζανιῶδους ἀνεφύη σποράς, οὐκ ἐκ τῶν καλῶν ἐκείνων σπερμάτων, ἀ τῷ ἀγρῷ τῆς φύσεως, εὐαγγελικῶς εἰπεῖν, ὁ θεὸς κατεβάλετο. Ὅσα γὰρ ἐν τῇ κοινῇ φύσει πάντως ἐστίν, οὐ νῦν τοῦ εἶναι τὴν ἀρχὴν ἔχει, ἀλλ' ἐκ τῆς πρώτης συστάσεως συνανεφάνη τῇ φύσει· ὥς ἡ τε τῶν αἰσθητηρίων ἐνέργεια, καὶ τὸ πρὸς τι τὸν ἀνθρώπου ἐπιθυμητικῶς, ἢ ἄλλοτρίως ἔχειν, καὶ εἰ τι ἄλλο τοιοῦτον ὁμολογεῖται κοινὸν τῆς φύσεως, ὧν οὐδὲν ἐν τοῖς ἐπιγινομένοις ὁ βίος ἐκαινοτόμησεν, ἀλλ' ἐν τοῖς αὐτοῖς ἰδιώμασιν ἀπὸ τῶν πρώτων μέχρι τῶν ἐσχάτων συντηρεῖται διὰ παντός τὸ ἀνθρώπινον· οὐδὲν τῆς φύσεως οὔτε τῶν ἐξ ἀρχῆς προσόντων ἀποδαλλούσης, οὔτε τῶν μὴ προσόντων προσλαμβανούσης. Ὡς περ δὲ τὸ μὲν ὁρᾶν κοινὸν ὁμολογεῖται τῆς φύσεως, τὸ δὲ τεχνικῶς ὁρᾶν ἐξ ἐπιτεδεύσεως τοῖς ἐσπουδακόσι περὶ τὰς ἐπιστήμας προσγίνεται. Οὐ γὰρ πάντων ἐστὶν ἡ διὰ τῆς διόπτρας ἐπιστημονικὴ κατανόησις, ἡ τῶν γεωμετρικῶν γραμμῶν ἡ ἀποδεικτικὴ θεωρία, ἡ εἰ τι τοιοῦτο ἕτερον, ἀφ' ὧν οὐ τὸ βλέπειν, ἀλλὰ τὸ πρὸς τι κεχρῆσθαι τῷ βλέπειν παρὰ τῆς τέχνης ἐφεύρηται· οὕτω καὶ τὸ λογικὸν μὲν εἶναι, κοινὸν ἂν τις εἴποι τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας καὶ ἴδιον ἀνωθεν συγκατασυσμμένον τῇ φύσει. Τὸ δὲ τοῖς οὐσι σημαντικὰς φωνὰς ἐφευρίσκειν καὶ προσηγορίας τῶν ἀνθρώπων εἶναι τῶν τὴν λογικὴν δύναμιν θεόθεν ἐν ἑαυτοῖς κεκτημένων, τῶν ἀεὶ, κατὰ τὸ ἀρέσκειν, αὐτοῖς πρὸς τὴν τῶν δηλούμενων σαφήνειαν λέξεις τινὰς τῶν πραγμάτων ἐμφαντικὰς ἐφευρισκόντων. Ἄλλ' ἂν ταῦτα κρατῇ, δυοῖν φησι κατασκευάζεσθαι θάτερον, ἢ τῶν ἐπινοούντων τὴν ἐπίνοιαν προσθεύσαν ἢ τὰς τῷ Θεῷ κατὰ φύσιν προσηκούσας προσηγορίας καὶ πάντων προὑπαρχούσας, τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως ὑστέρας. Ἄρα γε πρὸς τὰ τοιαῦτα διαμάχεσθαι χρή, καὶ πρὸς τὴν οὕτως ἐκδηλον ἀνοιαν διὰ τοῦ λόγου συμπλέκεσθαι. Καὶ τίς οὕτως εὐτελὴς ὡς διὰ τῶν τοιούτων βλαδῆναι καὶ νομίσαι, εἰ τῆς λογικῆς D δυνάμεως εἶναι πιστευθεῖν τὰ ῥήματα, καὶ προσθευτέρας τῶν λαλούντων ὁμολογεῖν εἶναι τὰς τῶν ῥημάτων φωνὰς, ἢ πλημμελεῖν εἰς τὸ θεῖον οἰεσθαι, τῶν ἀνθρώπων, καθὼς χωροῦσι μετὰ τὸ γενέσθαι ἀνθρώποι, τὸ θεῖον ὀνομαζόντων; Τὸ γὰρ μὴ δεῖσθαι τὴν ὑπερέχουσαν φύσιν ῥημάτων διὰ φωνῆς καὶ γλώττης ἐκπυομένων, ἥδη τε εἰρηται, καὶ περιττὸν ἂν εἴη διὰ τῶν αὐτῶν ὅχλον ἐντιθέσθαι τῷ λόγῳ. Τὸ γὰρ ἀπροσδεῆς τῇ φύσει καὶ τέλειον καὶ ἀπέρριτον, οὗτε τι τῶν δεόντων οὐκ ἔχει, οὔτε τῶν μὴ δεόντων τι ἔχει. Ἐπεὶ οὖν τὸ μὴ δεῖν αὐτῷ τῆς ὀνομαστικῆς κλήσεως ἐκ τῶν φθασάντων ἀποδόδεται λόγων, καὶ ἐκ τῆς κοινῆς τῶν νοῦν ἔχόντων συγκαταθέσεως ὁμολογεῖται,

οὐδεὶς ἂν ἀντίποι τῆς ἐσχάτης ἀσθελας εἶναι τὸ ἅπλοστον
προσπαρτυρεῖν τῷ Θεῷ τὰ μὴ δέοντα.

Ἄλλ' οὐδὲν οἶμαι τούτοις χρῆναι καὶ τοῖς τοιούτοις
ἐνδιατρίβειν· οὐδὲ τὰ καθέξης εἰρημένα δι' ἀκριβείας
ἐλέγχειν. Ἰκανῶς γὰρ τοῖς ἐπιστατικωτέροις αὐ-
τὸς ὁ ἀντιδίκω πονηθεὶς λόγος, συνήγορος τῶν τῆς
εὐσεβείας δογμάτων ἀναφανήσεται. Φησὶ γὰρ τὴν
οὐσίαν αὐτὴν ἀφθαρσίαν εἶναι καὶ ἀθανασίαν, ὡσαύ-
τως. Ἐγὼ δὲ, εἰ τε πρόσσεσι ταῦτα τῇ θεῷ φύσει,
εἰ τε αὐτὰ ταῦτα κατὰ τὸ σημαινόμενον ἡ οὐσία ἐστίν,
οὐδὲν οἶμαι χρῆναι πρὸς αὐτὸν διαμάχεσθαι· ὅ τι γὰρ
ἂν νικήσῃ τῶν εἰρημένων, τὸν ἡμέτερον πάντως συ-
στήσει λόγον. Εἰ μὲν γὰρ προσείη τῇ οὐσίᾳ τὸ μὴ
φθειρῆσθαι, προσέεται αὐτῇ πάντως καὶ τὸ μὴ διὰ
γεννήσεως εἶναι. Καὶ οὕτως ὁ τῆς ἀγεννησίας λόγος
ἔξω τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν σημασίας ἀπωσθήσεται. Εἰ
δὲ, ὅτι οὐ φθείρεται ὁ Θεός, ἀφθαρσίαν τις λέγει τὴν
οὐσίαν εἶναι, καὶ ὅτι θανάτου κρείττων ἐστὶ, διὰ
τοῦτο αὐτὴν τὴν φύσιν ἀθανασίαν εἶναι ὀρίζοιτο·
ἀφθαρτος δὲ ὁ Υἱὸς καὶ ἀθάνατος, ἀφθαρσία ἂν εἴη
καὶ ἀθανασία καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἡ οὐσία. Εἰ οὖν
ἀφθαρσία μὲν ὁ Πατήρ, ἀφθαρσία δὲ ὁ Υἱός, οὐσία
δὲ τούτων ἑκάτερον, οὐδεμία δὲ κατὰ τὴν τῆς ἀφθα-
ρίας ἐννοίαν ἐπινοεῖται διαφορὰ, κατ' οὐδὲν πάντως
ἡ οὐσία τῆς οὐσίας διενεχθήσεται, εἴπερ ἐπίσης ἐπ'
ἀμφοτέρων ἡ φύσις ἡλλοτριώται. Κἂν τὰ αὐτὰ πάλιν
ἐπιναλαμβάνων ταῖς ἀφύκτους ἡμᾶς, ὡς οἴεται, τῶν
διλημάτων ἀνάγκαις καταδῶ, λέγων· *Εἰ μὲν διορί-
ζοιτο παρ' ἡμῶν τὸ προσὸν τοῦ ὄντος, σύνθετον*
τὸ Θεῖον κατασκευάζεσθαι· εἰ δὲ ἡ ἀπλότης, ὁμο-
λογεῖ τὸ τῆς οὐσίας σηματοεικὴν τὴν ἀφθαρσίαν,
καὶ τὴν ἀγεννησίαν πάντως ἀναφανήσεσθαι. Πά-
λιν αὐτὸν σύμμαχον τῶν ἡμετέρων ἀποδείξομεν λόγων.
Εἰ γὰρ πάντῃ σύνθετον ποιεῖ τὴν θεῖαν οὐσίαν, τῷ
προσεῖναι τι λέγειν αὐτῇ, οὐδὲ τὴν πατρότητα πάντως
ἐκτὸς τῆς οὐσίας ἀποποιήσεται, ἀλλὰ φύσει Πατέρα
ὁμολογήσει ὡς ἀφθαρτὸν τε καὶ ἀθάνατον· καὶ οὕτω
ἡ βουλόμενος, εἰς τὴν τῆς φύσεως οἰκειότητα τὸν
Υἱὸν καταδέξεται· οὐ γὰρ ἔσται δυνατόν ἐκείνου φύσει
Πατὲρς ὄντος, τῆς φυσικῆς πρὸς αὐτὸν σχέσεως τὸν
Υἱὸν ἀπορίζεσθαι. Εἰ δὲ ἔξω τῆς φύσεως προσείναι
λέγει τῷ Πατρὶ, ὡς οὐδὲν τῆς ἀπλότητος ἀθετουμένης,
εἰ ἔξω τῆς οὐσίας τὸ κατὰ τὴν ἀγεννησίαν σημαίνοιο·
εἰ δὲ αὐτῆς φησὶ τῆς οὐσίας σημαντικὸν τὸ ἀφθαρτον
καὶ τὸ ἀγέννητον, καὶ ἰσοδυναμεῖν ἀλλήλοις ἑκάτερα
τῶν ὀνομάτων διεσχυρίζοιτο, ὡς μηδεμίαν ἐπ' αὐτῶν
εἶναι διαφορὰν, τῷ ταῦτον ἑκατέρους ἐγκεῖσθαι τὸ
σημαίνόμενον, καὶ μίαν λέγειν τοῦ ἀφθάρτου καὶ τοῦ
ἀγεννήτου τὴν ἐννοίαν, ὃ τὸ ἐν τούτων ὧν, καὶ τὸ
ἕτερον πάντως ἐστίν. Ἀλλὰ μὴν ἀφθαρτος ὁ Υἱὸς εἶναι
καὶ παρὰ τούτων οὐκ ἀμφιβάλλεται. Ἀγέννητος δὲρα,
κατὰ τὸν τοῦ Εὐνομίου λόγον, καὶ οὗτός ἐστιν, εἴπερ
ταῦτο σημαίνει τῇ ἀγεννησίᾳ τὸ ἀφθαρτον, ὥστε
δυοῖν θάπερον, ἢ ἄλλο τι παρὰ τὴν ἀφθαρσίαν τὸ ἀγέν-
νητον σημαίνειν συνθήσεται, ἢ ἐπιμένων τοῖς δε-
δογμένοις πολλαχῶς περὶ τὸν μονογενῆ Θεὸν βλασφη-
μήσει, ἢ τοι φαρτὸν αὐτὸν ποιῶν ἵνα μὴ ἀγέννητον

PATROL. GR. XLV.

A ex communi sapientium consensu et confessione
comprobatur, nullus contradixerit, extremæ impietatis
esse Deo attribuere ea quæ non conveniunt.

Sed in his moram facere et tempus terere non
oportere arbitror, neque deinceps quæ sunt dicta
subtiliter redarguere: abunde enim attentioribus
sermo ab adversario elaboratus decretorum impie-
tatis patronus esse manifestabitur. Asserit enim
ipsam essentiam incorruptibilitatem esse et im-
mortalitatem similiter. Ego vero, sive hæc divinæ
naturæ insunt, sive hæc ipsa secundum significa-
tum sunt ipsamet essentia, nihil arbitror oportere
cum ipso pugnare: quodcumque enim dietorum
vicerit, nostrum omnino sermonem confirmabit.

B Si enim essentia adfuerit, non posse corrupti,
ipsi procul dubio aderit, et non per generationem
esse. Et sic ἀγεννησίας sermo extra significantiam,
quæ est secundum essentiam, repudiabitur. Quod
si, quoniam non corrumpitur Deus, incorruptibili-
tatem quis dicit essentiam esse, et quia morte po-
tentior est, idcirco ipsam naturam immortalitatem
esse definit: incorruptibilis autem est Filius et
immortalis, igitur incorruptibilitas et immortalitas
fuerit Unigeniti essentia. Si igitur incorruptibilitas
quidem Pater, incorruptibilitas vero Filius, essen-
tia autem horum utrumque, nulla autem secun-
dum incorruptibilitatis notionem intelligitur diffe-
rentia, nulla in re prorsus essentia ab essentia diffe-
rent, siquidem ex æquo in utrisque natura alienata
est. C Etsi eadem rursus resumens inevitabilibus, ut
putat, dilemmatum necessitatibus irretit, dicens:
Si discerneretur a nobis quod inest ab ente, compo-
situm Numen id esset astruere; quod si simplicitas
est, essentia significativam incorruptibilitatem et
ἀγεννησίαν prorsus manifestam fore. Rursus ipsam
nostrorum sermonum auxiliatorem demonstrabimus.
Si enim omnino divinam essentiam facit composi-
tam, quia dicat ipsi inesse aliquid, neque paterni-
tatem penitus extra essentiam rejiciat, sed natura
Patrem consuebitur, ut incorruptibilem et immor-
talem. Et sic etiam invitum Filium ad naturæ simi-
litudinem admittet; nam fieri non poterit, si illius
natura sit Pater, ut a naturali cum ipso relatione
D Filius separetur. Quod si extra naturam Patri adesse
dicit, quia in hoc simplicitas ejus minime læditur,
si extra essentiam quod secundum ἀγεννησίαν
significatur; quod si incorruptibile et ingenitum
ipsam essentiam significare, et utraque nomina
eadem vim ac significationem habere contendat,
quasi nulla in ipsis sit differentia, quia idem utris-
que insit significatum, et unam dicat incorruptibilis
et ingeniti notitiam, qui est horum unum et alte-
rum prorsus est. Verumtamen incorruptibilis Filius
esse et ab his non dubitabitur. Ingenitus igitur,
secundum Eunomii rationem, et hic est, siquidem
idem significat incorruptibile quod ingeniti ratio,
ita ut duorum alterum, vel aliud quidpiam præter
incorruptibilitatem ingenitum significare assentie-

tur, vel manens in decretis, multifariam de unigenito Deo impie et irreligiose loquatur vel corruptibilem ipsum faciens ne ingenuum dicat, vel ingenuum esse astruens ne corruptibilem demonstret.

Sed nescio quid conveniat agere: utrum ordine singula quæ ab eo proposita sunt stylo persequi, an his contentus, adversus vana ista pugnam terminare debeam. Quemadmodum enim his qui letalia vendunt venena, in exiguo facta experientia totius medicamenti vim ac facultatem ad interitum et necem inferendam facile spondet; nec ullus est qui dubitet, cum ex aliqua parte perniciem illatam experientia didicit, quin totum quod venditur letale sit ac mortiferum pharmacum: sic oportere puto hoc sermonis mortiferum veneficium per ea quæ sunt superius examinata demonstratum, non amplius ambiguum esse his qui mentis sint compotes, quin sit per omnia tale quale per præcedentia est ostensum. Quocirca expetibilis esse duco in his vanitatibus diutius immorando non prolixius sermonem producere. Sed quoniam multis ex locis quod eos persuadere potest erroris præsidēs sibi ipsis communiiscuntur, ac metus est ne quia aliquid ex his quæ ab ipsis sunt elaborata despectum fuerit, speciosa calumniandi contra nos occasio præbeat, ut qui quod fortius est et valentius reliquerimus: idcirco oratos velim eos qui nobiscum in hoc studio versantur, nulla neglecta garrulitate, alacri animo prompte sequi orationem, quocumque necessario adversus mendacii aggressionē contra sese ferat. Quoniam igitur vix tandem de commentatione somnium in profundo somno confluere desiit, absurdus illis et insanis argumentis seipsum armans, sermonem ad alterum somnium transfert, multo præcedente visione absurdius et amentius. Laboris autem vanitatem et absurditatem licet dignoscere ei qui de privatione captiosum ejus sermonem dignoverit. Sed universæ huic garrulitati et nugationi conseri et implicari, hoc proprium Eunomii fuerit et ejus sectatorum qui nullam rebus maxime seriis et studio dignissimis curam et operam adhibent. Nos autem concise et summatim dicta percurreremus, ut neque quidquam criminum relinquatur, neque quid inane et vanum ad inutilem prolixitatem sermonem producat.

Etenim propositurus hanc præclare contextam orationem de his nominibus quæ privationem significant, se demonstraturum professus est nostrorum decretorum absurditatem, ut ipse loquitur, insanabilem et religionem quamdam simulatam ac reprehensibilem. Pollicitatio igitur hæc est: horum autem criminum demonstratio quæ? Cum quidam dixerint, inquit, privatione generationis Deum esse ingenuum, nos ad reprehensionem horum neque Deo congruere ullo modo hanc vocem, neque notionem dixerimus: demonstret sermonis primum auctorem, si quis post homines natos, sive apud barbaros sive Græcos, quid tale locutus demonstratur, et nos tacebimus; sed post hominum memoriam nullus deprehensus fuerit tale quid dixisse, nisi quis insaniret. Quis enim hic temulentus, quis adeo vel insaniam, vel phrenitide sive delirio e sede mentis suæ depulsus

Α λέγει, ἡ ἀγέννητος εἶναι κατασκευάζων ἵνα μὴ φθαρτὸν ἀποδείξῃ.

Ἄλλ' οὐκ οἷδ' ὅτι προσήκει πράττειν, εἴτε δι' ἀκολουθίας ἐπεξίειναι πᾶσι τοῖς προκειμένοις, εἴτε καὶ τούτοις περιορίσαι τὴν πρὸς τὰ μάταια μάχην. Καθὰ περ γὰρ ἐπὶ τῶν τὰ δηλητήρια πωλούντων, ἡ ἐν ὀλίγῳ πείρα παντὸς τοῦ φαρμάκου τὴν πρὸς τὸν ὄλεθρον δύναμιν τοῖς ὄνουνμένοις κατεγγυᾶται· καὶ οὐδεὶς ἀμφιβάλλει τὴν ἐκ τοῦ μέρους διαφθοράν διὰ τινος πείρας καταμαθὼν, μὴ ὄλον εἶναι τὸ πωλούμενον ὀλέθρου φάρμακον· οὕτως οἶμαι δεῖν καὶ τὴν δηλητηριώδη ταύτην φαρμακείαν τοῦ λόγου διὰ τῶν ἐξητασμένων ἐπιδείχθαι, μηκέτι ἀμφιβολὴν εἶναι τοῖς γε νοῦν ἔχουσι, τὸ διὰ παντὸς εἶναι τοιαύτην, ὅσα διὰ τῶν φθασάντων ἐλήλεγκται. Καὶ τούτου χάριν τὸ μὴ προάγειν εἰς μήκος τοῦ τοῖς ματαίοις ἐμφυλογωρεῖν αἰρετώτερον εἶναι λογίζομαι. Ἄλλ' ἐπειδὴ πολυλαχόντες τὸ πιθανὸν ἑαυτοῖς οἱ προστάται τῆς ἀπάτης εὐρίσκουσι, καὶ δέος μὴ τὸ παροφθῆναι τι τῶν πεπονημένων αὐτοῖς, εὐπρόσωπος καδ' ἡμῶν γένηται διαβολῆς ἀφορμή, ὡς τὸ ἰσχυρότερον ἐλλειοπίπτων, τούτου χάριν παρητησάμην τοὺς καθομιλοῦντας ἡμῶν τῇ σπουδῇ μηδεμίαν καταγνόντας ἀδόλοσχίαν, ἐπεσθαι προθύμως τῷ λόγῳ, πανταχοῦ κατ' ἀνάγκην πρὸς τὰς τοῦ ψεύδους ἐπιχειρήσεις ἑαυτὸν ἀντεξάγοντι. Ἐπειδὴ τοίνυν μόγις ποτὲ τὸν περὶ τῆς ἐπινοίας δνειρον ἐν βαθεῖ τῷ ὕπνῳ διαπλάσσω ἐπαύσατο, τοῖς ἀτόποις ἐκείνοις καὶ ἀδιανοήτοις τῶν ἐπιχειρημάτων ἑαυτὸν καθοπλίζων, μετὰ γὰρ τὸν λόγον ἐπὶ ἕτερον δνειρον, πολὺ τῆς προλαβούσης φαντασίας ἀνοητώτερον. Ἐξέστι δὲ γινῶναι τοῦ πόνου τὸ μάταιον, τῷ τὴν περὶ τῆς στερήσεως αὐτοῦ τεχνολογίαν κατανοήσαντι. Ἀλλὰ τὸ πάσῃ τῇ γλυσσῇ συμπλέκεσθαι, αὐτοῦ ἂν εἴη τοῦ Εὐνομοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν τῶν μηδεμίαν πρὸς τὰ σπουδαιότερα τῶν πραγμάτων φροντίδα. Ἡμεῖς δὲ διὰ συντομίαν ἐπὶ κεφαλαίων τοῖς εἰρημένοις ἐπιδραμούμεθα, ὡς ἂν μήτε τι τῶν ὑπαιτίων παραλειφθῇ, μήτε τι τῶν ματαίων εἰς ἀνόνητον μήκος προαγάγοι τὸν λόγον.

Μέλλων γὰρ προβῆται τὴν περὶ τῶν στερητικῶν ὀνομάτων τεχνολογίαν, ἐπήγγελλται δέξιναι τῶν ἡμετέρων δογμάτων ἀτοπίαν, ὡς αὐτὸς φησιν, ἀνήκεστον καὶ εὐλάβειάν τινα προσποίητον καὶ ἐπιληπτον. Ἡ μὲν οὖν ὑπόσχεσις, αὕτη. Ὁ δὲ τῶν ἐγκλημάτων τούτων ἑλεγχος, τίς; *Εἰπόντων*, φησὶ, *τινῶν*, στερήσει γεννήσεως εἶναι τὸν θεὸν ἀγέννητον, ἡμεῖς ἐκ' ἐλέγχῳ τούτων, μηδαμῶς ἀρμόζειν τῷ θεῷ μήτε τὴν φωνὴν ταύτην, μήτε τὴν ἔννοιαν εἰλωμεν. Δειξάτω τὸν προστάτην τοῦ λόγου, εἰ τις τῶν ἀπ' οὗ γεγόνασιν ἄνθρωποι μέχρι τοῦ νῦν, εἴτε παρὰ βαρβάρους, εἴτε παρ' Ἑλλήσι τοι τοιοῦτον παραφθορεξάμενος δεικνύται, καὶ ἡμεῖς σιωπήσομεν· ἀλλ' οὐκ ἂν ἐλεγχθῇ τῶν ἐν παντὶ χρόνῳ γεγεννημένων ἀνθρώπων οὐδεὶς τοι τοιοῦτον εἰπών, πλην εἰ τις μαίνεται. Τίς γὰρ οὗτος ἐκ μέθης παράφορος, τίς οὕτως ὑπὸ μανίας ἢ φρενίτιδος ἐξεστηκώς τὴν διάνοιαν, ὡς τοῦ-

τον εἰπεῖν τὸν λόγον, ὅτι τῷ ἀγεννήτῳ Θεῷ κατὰ φύσιν μὲν ἔστιν ἡ γέννησις, στερηθεὶς δὲ τοῦ κατὰ φύσιν, ἐκ γεννητοῦ τοῦ πρόσθεν, γέγονε μετὰ ταῦτα ἀγέννητος; Ἀλλὰ ταῦτα τῆς ῥητορικῆς τὰ τεχνάσματα, τὸ, ἐν οἷς ἐλέγχονται προσώπων τινῶν ὑποδοχαῖς τὴν ἐκ τῶν ἐλέγχων αἰσχύνην διαδιδράσκειν· οὕτω καὶ περὶ τῆς ἀπολογίας ἐκείνης ἀπολελόγηται, διχασταῖς καὶ κατηγόροις ἀνατιθεὶς τῆς ἐπιγραφῆς τὴν αἰτίαν, οὐ κατηγόρους, οὐ κρίσιν, οὐ δικαστήριον ἐπιδείξαι δυνάμενος. Καὶ νῦν ὡς ἄλλοτεριαν μωρίαν ἐπανορθούμενος, εἰς ἀνάγκην φησὶ τοῦ οὕτως εἰπεῖν ἐληλυθέναι. Οὗτος ὁ ἐλεγχος τῆς ἀνηκέστου ἡμῶν ἀτοπίας, καὶ τῆς προσποιήτου καὶ ἐπιλήπτου εὐλαθείας. Ἀλλ' ἀπορῶντας ἡμᾶς φησὶν οὐκ ἔχειν ὅ τι χρυσόμεθα τοῖς παροῦσι καὶ τὴν ἀπορίαν ἐπικρυπτόμενους· ἐκείνου μὲν ἐκ τῶν ῥημάτων εἰς τὴν τοῦ κόσμου διαβάλλειν σοφίαν· αὐτοὺς δὲ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἰκείουσθαι διδασκαλίαν. Ἄλλος δυνεὶρος οὗτος τοσοῦτον ἑαυτῷ προσεῖναι τῆς ἔξω σοφίας ὀφείσθαι, ὡς φοβερὸν Βασιλεῖα διὰ τοῦτο δοκεῖν. Οὕτω τινὲς καὶ βασιλεῦσιν ὁμόθεροι, καὶ τῆς ὑψηλοτέρας ἀξίας εἶναι πολλάκις ἑαυτοὺς ἐφαντάσθησαν, τῆς ἡπατήμενης τῶν ἐνυπνίων ὕψεως, ἐκ τῆς καθ' ὑπάρ ἐπιθυμίας, τὴν περὶ τοῦτου δόκησιν ἐντιθείσης. Οὐκ ἔχοντα, φησὶν, Βασιλεῖον, ὃ τι τοῖς εἰρημένοις χρήσεται, διαβάλλειν αὐτὸν ἐπὶ τῇ τοῦ κόσμου σοφίᾳ. Πολοῦ μὲν τοι τὴν τοιαύτην ἀν διαβολὴν ἐτιμήσατο, τὸ φοβερὸς νομισθῆναι τῇ περιουσίᾳ τῶν λόγων, καὶ τῶν ἐπιτυχόντων τινί, μὴ τί γε Βασιλεῖα καὶ τινὶ τῶν κατ' αὐτὸν, εἴπερ τις ὅλως ἐστὶ κατ' αὐτὸν ἡ ἐγένετο. Ἀλλὰ τὸν μὲν διὰ μέσου λόγον, εἴπερ λόγος ἐστὶν ἡ ἀνδραποδῶδης αὐτοῦ λοιδορία, καὶ τὰ ἄμουςα σκώμματα, δι' ὧν κατατρέχειν τῶν ἡμετέρων οἴεται, πάντα παρήσω, βδελυκτὸν τε καὶ ἀηδὲς ποιούμενος τοσοῦτοις μολύσμασι τὸν ἡμέτερον ἐμφορύνεσθαι λόγον, ὥσπερ οἱ τὰ ὀθρῶδη τε καὶ ὀδυρότα τῶν ἐλκῶν μυσσάτομενοι, καὶ δυσανασχετοῦντες τὴν θέαν τῶν ἀπὸ πληθωρικῆς τίνος βαρυχυμίας δι' ἀκροχορδόνων, καὶ ἴλων ἀλλοιωθέντων τὴν ἐπιπάνειαν. Τὸν δὲ νοῦν αὐτοῦ δι' ὀλίγων ἐκθέμενος, τὴν πολλὴν τῶν εἰρημένων παραδραμοῦμεν δυσωδίαν.

Sensum ipsorum cum paucis exposuero multam

Ἔσται δέ μοι τέως κατ' ἐλευθερίαν ὁ λόγος διεξαγόμενος, οὐδὲν πρὸς τὸ ἐπηρεαστικῶς σπαράσσειν τι τῶν λεγομένων ἐπιστρεφόμενος. Πᾶς λόγος ὃ γε ἀληθῶς λόγος, σημαντικὴ τίς ἐστι τῶν κατ' ἐννοίαν κινήσεων φωνή. Πᾶσα δὲ τῆς ὑγιούς διανοίας ἐνέργεια τε καὶ κίνησις, πρὸς τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν τε καὶ θεωρίαν, ὡς ἂν οἶόν τε ἦ, βλέπει. Διχῇ δὲ μεμερίσται τῶν ὄντων ἡ φύσις. εἰς τε τὸ νοητὸν καὶ τὸ αἰσθητὸν διαιρουμένη· ἀλλὰ τῶν μὲν κατ' αἰσθησιν φαινομένων, διὰ τὸ πρόχειρον τῆς κατανοήσεως, κοινῇ πρόκειται πᾶσιν ἡ γνῶσις· οὐδεμίαν περὶ τὸ ὑποκείμενον ἀμφιβολίαν ἐμποιοῦσης τῆς αἰσθητικῆς ἐπικρίσεως· τὰς τε γὰρ τῶν χρωμάτων, καὶ τῶν λοιπῶν ποιότητων διαφορὰς, ὅσας διὰ τῆς ὕψεως καὶ δι' ἀκροῆς, ἡ ὁσφρήσεως, ἡ τῆς κατὰ τὴν ἀφῆν, ἡ τὴν γεῦσιν αἰσθήσεως ἐπικρίνομεν, ὁμοφώνως πάντες οἱ τῆς αὐτῆς κοινωνοῦντες φύσεως, γινώσκομεν τε καὶ

ut hunc sermonem proferat, quod ingenito Deo secundum naturam quidem est generatio, privatus autem eo quod est secundum naturam ex genito Deo quod prius erat, factus est postea ingenitus? Sed hæc sunt rhetoricæ artificia, nempe in his in quibus reprehenduntur quibusdam accersitis personis reprehensionum dedecus subterfugere; sic et de illa defensione defendit, iudicibus et accusatoribus accusationis culpam et causam ascribens, non accusatores, non iudicium, non iudiciale forum valens ostendere. Et nunc ut alienam stultitiam et fatuitatem corrigens, se in necessitatem sic loquendi venisse dicit. Hæc est reprehensio nostræ insanabilis absurditatis, et simulatæ atque reprehensibilis religionis. Sed nos indigos dicit non habere quid in præsentia agamus et quo nos vertamus, quin etiam penuriam nostram occultare; ac illum quidem ex verbis ob mundi sapientiam calumniari: ipsos vero sancti Spiritus doctrinam nobis vindicare. Aliud hoc somnium, tantum sibi ipsi adesse externæ sapientiæ putare, ut propterea terribilis Basilio videatur. Sic quidam etiam cum regibus simul eodem in solio sedere, et altiore dignitate esse sæpe se dignos somniarunt, falsa somniorum imagine ex vera cupiditate hanc ipsis opinionem inserente; non habentem, ait, Basilium quid ad dicta respondeat criminari ipsum ob mundi sapientiam. Magni quidem talem criminationem fecit, ut existimetur terribilis verborum copia cuilibet, nedum Basilio et alicui discipulorum, si quidem quis penitus est secundum ipsum vel fuit. Sed intermedium sermonem, si quidem sermo est servile ipsius convicium, et indocta atque inepta scommata, per quæ in nostra incurrere arbitrat, omnia prætermittam, execrabile et abominandum existimans, tot tantisque pollutionibus sermonem nostrum inferciri, quemadmodum qui prætumida et tetra ulcera abominantur, ægreque ferunt spectaculum eorum quæ ex aliqua gravis humoris repletionem per verrucas et clavos immutata sunt, in cutis superficie. ipsorum graveolentiam prætercurram.

Erit autem mihi pro libertate sermo qui producit, qui non ad calumniose discernendum quidquam eorum quæ dicuntur, convertitur. Omnis sermo qui vere est sermo, significativa est vox impulsione quæ in mente fiunt. Omnis autem sanæ cogitationis functio et agitatio ad rerum cognitionem et contemplationem quoad potest spectat. Rerum autem natura bipartita est; altera mente cernitur, sensu altera percipitur; sed ejus quæ sensui patet, quia sit in senu et facile cognoscatur, communis omnibus proponitur cognitio, nullam de subjecto ambiguitatem faciente sensuum iudicio: colorum enim differentias et reliquarum qualitatum varietates per visum et auditum, vel odoratum, vel tactum, vel gustatum dijudicamus, unanimi consensu omnes qui naturæ communis sunt participes cognoscimus et nominamus. Et reliqua quæcunque comprehensionem

exteriorem, magisque per summa apparentem habere A videntur, quæ in vita nostra versantur, et quæ ad civilem vitam et ad moralem vitæ scopum pertinent. At vero in contemplatione naturæ intelligentis, solaque mente perceptibilis, quia ipsa supra sensuum comprehensionem sita est, conjecturaliter intelligentia appetente ea quæ sensum effugiunt, alii aliter ad id quod quæritur movemur, secundum eam quæ ingeneratur cuique de subjecto intelligentiam quoad fieri potest mentis conceptum enuntiamus, appropinquantes, ut licet maxime, ad intellectuum facultatem per verborum dilucidam significationem.

In his autem sæpe licet per utraque quod quæritur obtineri, cum nec intelligentia aberret a re quæsita, et vox directo mentis conceptum per nativam interpretationem enuntiet. Interdum fortasse B accidit ab utrisque vel horum altero aberrare, cum vel comprehensiva intelligentia, vel interpretativa facultas ab eo quod convenit, transversim et perperam fertur. Cum igitur duo sint quibus omnino oratio dirigitur, nempe certa confirmatio sive securitas, quæ sit in mente et intelligentia; et quæ est in verbis prolatio, præstantius semper quidem fuerit quod per utrumque probatur. Non minus autem bonum a convenienti opinione non aberrare, quamvis intelligentia oratio sit inferior. Cum igitur in excelsis et aciem oculorum effugientibus intelligentia studium et operam ponit, ad quæ sensus non pervenit: loquor autem de divina et ineffabili natura, in quibus audent facinus esset prompte et cito intelligentia quid capere; sed audacius quibilibet vocibus committere ejus quæ nobis ingeneratur opinionis interpretationem, tunc valere jubentes, qui est in verbis, sonum, sic vel aliter loquentium viribus enuntiatum, solam quæ verbis significatur intelligentiam exquirimus utrum sane, sive aliter habet, has verbales vel nominales subtilitates grammaticarum artibus concedentes: quoniam igitur sola quæ cognoscuntur per nominalem appellationem signamus; quæ vero cognitionem superant, notivis quibusdam appellationibus complexi fas non est. Quomodo enim quod ignoratur notaretur? Propterea cum nulla in ipsis nativa inveniatur appellatio, quæ subjectum plane exprimat, multis et diversis nominibus, quoad fieri potest, de divinitate innatam nobis opinionem revelare cogimur. Verumtamen quæ in nostram comprehensionem cadunt, talia sunt, ut omnino, vel in aliqua intervallis distincta extensione considerentur, vel localis capacitatis notitiam præbeant, in qua singularia esse comprehenduntur; vel in principii et finis descriptione in nostro conspectu sunt, ex æquo secundum utrumque terminum eo quod non est incipit, et in id quod non est desinit; vel quod omnium est postremum, per corporalium qualitatum compositionem, quod apparet comprehendimus, cui et interitus et permissio, et conversio, et immutatio, et quæ hujusmodi, copulata sunt. Quamobrem ut nullam cum rebus his infimis cognitionem habere

ονομάζομεν, καὶ ὅσα τῶν λοιπῶν τὴν κατάληψιν ἐπιπολαιότεραν ἔχειν δοκεῖ κατὰ τὸν βίον ἀναστρεφόμενων πραγμάτων, ἃ πρὸς τὴν πολιτικὴν, καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ βίου σκοπὸν καταγίνεται. Ἐν δὲ τῇ θεωρίᾳ τῆς νοερᾶς φύσεως, διὰ τὸ ὑπερκεῖσθαι αὐτὴν τῆς αἰσθητικῆς καταλήψεως, στοχαστικῶς τῆς διανοίας ἐπορευομένης τῶν ἐκφευγόντων τὴν αἴσθησιν, ἄλλοι ἄλλως κινούμεθα τε περὶ τὸ ζητούμενον, καὶ κατὰ τὴν ἐγγινομένην ἐκάστῃ περὶ τὸ ὑποκείμενον διανοίαν, ὅπως οἶόν τε ἦ, τὸ νοηθὲν ἐξαγγέλλομεν, ἐγγίζοντες ὡς ἐνι μάλιστα τῇ δυνάμει τῶν νοηθέντων διὰ τῆς τῶν ρημάτων ἐμφάσεως.

Ἐν δὲ τοῦτοις ἔστι μὲν πολλάκις καὶ δι' ἀμφοτέρων κατορθωθῆναι τὸ σπουδαζόμενον τῆς τε διανοίας οὐχ ἀμαρτούσης τοῦ ζητουμένου, καὶ τῆς φωνῆς εὐθυδῶς τὸ νοηθὲν διὰ τῆς προσφουὸς ἐρμηνείας ἐξαγγελλούσης. Ἔστι δὲ τυχὸν καὶ ἀμφοτέρων, ἡ τοῦ ἐτέρου γε τούτων ἀποτυχεῖν, ἡ τῆς καταληπτικῆς διανοίας, ἡ τῆς ἐρμηνευτικῆς δυνάμεως τοῦ προσήκοντος παρενεχθείσης. Δύο τοίνυν ἔντων δι' ὧν ἅπας εὐθύνεται λόγος, τῆς τε κατὰ τὸν νοῦν ἀσφαλείας, καὶ τῆς ἐν ῥήμασι προφορᾶς, κρεῖττον μὲν ἂν εἴη τὸ δι' ἀμφοτέρων εὐδόκιμον. Οὐχ ἦττον δὲ ἀγαθὸν, τῆς προσηκούσης μὴ διαμαρτεῖν ὑπολήψεως, καὶ ὁ λόγος ἐλάττω τῆς διανοίας τυγχάνη. Ὅταν τοίνυν περὶ τῶν ὑψηλῶν καὶ ἀθεάτων ἡ διάνοια τὴν σπουδὴν ἔχει, ὧν οὐκ ἐπιφικνέται ἡ αἴσθησις· λέγω δὲ περὶ τῆς θείας καὶ ἀφράστου φύσεως· ἐν οἷς τολμηρὸν ἦν καὶ τὸ προχείρως τι τῇ διανοίᾳ λαβεῖν, τολμηρότερον δὲ ταῖς ἐπιτυχοῦσαις ἐπιτρέπειν φωναῖς, τὴν τῆς ἐγγινομένης ἡμῖν ὑπολήψεως ἐρμηνεῖαν, τότε χαίρειν ἔσσαντες τὸν ἐν τοῖς ῥήμασι ἦχον, οὕτως ἡ ἐτέρως κατὰ τὴν δυνάμιν τῶν φθεγγομένων ἐξαγγελλόμενον, μόνην ἐξετάζομεν τὴν διάνοιαν τὴν ἐμφαινομένην τοῖς ῥήμασιν, εἴτε ὑγιῶς, εἴτε καὶ ἄλλως ἔχει, τὰς ρηματικὰς ταύτας ἡ ὀνομαστικὰς ἀκριβολογίας, γραμματιστῶν τέχνας παραχωρήσαντες. Ἐπειδὴ τοίνυν μόνα τὰ γινωσκόμενα διὰ τῆς ὀνομαστικῆς σημειούμεθα κλήσεως, τὰ δὲ ὑπὲρ τὴν γῶσιν ὄντα σημειωτικαῖς τισι προσηγορίαις διαλαμβάνειν οὐχ οἶόν τε. Πῶς γὰρ ἂν τις τὸ ἀγνωστὸν μὲν σημεῖωσται; διὰ τοῦτο οὐδὲ μὴδ' ἐπ' αὐτῶν προσφουὸς εὐρισκομένης προσηγορίας, ἡ τὸ ὑποκείμενον ἱκανῶς παραστήσει, πολλοῖς καὶ διαφόροις ὀνόμασιν, ὅπως ἂν ἡ δυνατόν, ἀνακλύψαι βιαζόμεθα τὴν ἐγγινομένην ἡμῖν περὶ τοῦ θείου ὑπόνοιαν. Ἀλλὰ μὴν τὰ ὑπὸ κατάληψιν ἡμετέραν ἐρχόμενα, τοιαῦτά ἐστιν, ὥστε πάντως, ἡ ἐν διαστηματικῇ τινι παρατάσει θεωρεῖσθαι τὰ ὄντα, ἡ τοπικοῦ χωρήματος παρέχειν τὴν ἐννοιαν, ἐν ᾧ τὰ καθ' ἑκαστον εἶναι καταλαμβάνεται, ἡ τῇ κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος περιγραφῇ ἐντὸς γίνεται τῆς ἡμετέρας ἐμφέσεως, ἐπίσης καθ' ἑκάτερον πέρας, τῷ μὴ ὄντι περιγραφόμενα· πᾶν γὰρ τὸ ἀρχὴν τε καὶ τελευτὴν ἔχον τοῦ εἶναι, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἀρchetαι, καὶ εἰς τὸ μὴ ὄν καταλήγει· ἡ τὸ πάντων ἔσχατον, διὰ τῆς σωματικῆς τῶν ποιότητων συνθήκης καταλαμβάνομεν τὸ φαινόμενον, ἡ φθορὰ, καὶ πῆθος, καὶ τροπὴ, καὶ ἀλλοίωσις, καὶ τὰ τοιαῦτα συνέζευκται. διὰ τοῦτο ὡς ἂν μετρίαν οἰκείωττα πρὸς τὰ κάτω πράγματα

ἡ ὑπερκαίμενη φύσις ἔχειν δοκοῖη, τοῖς ἀποχωριστικοῖς ᾧν τοιούτων νοήμασι τε καὶ ῥήμασιν ἐπὶ τῆς θείας κεχρήμεθα φύσεως. Τὸ ὑπεράνω τῶν αἰώνων, προαιώνιον λέγοντες, καὶ τὸ ὑπὲρ ἀρχὴν, ἀναρχον, καὶ τὸ μὴ τελειούμενον, ἀτελεύτητον, ἀσώματόν τε τὸ χωρὶς σώματος τὴν ὑπόστασιν ἔχον, καὶ τὸ μὴ φθειρόμενον ἀφθαρτον, καὶ τὸ τροπῆς ἢ πάθους, ἢ ἀλλοιώσεως ἀνεπίδεκτον, ἀπαθὲς καὶ ἀτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον. Τὰ δὲ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων, τεχνολογούντων μὲν ὅπως ἂν ἡ φίλον αὐτῶν οἱ βουλούμενοι, καὶ ὀνόματα ἄλλα τοῖς ὀνόμασι τούτοις ἐφαρμοζόντων στερητικὰ, ἢ ἀφαιρετικὰ, ἢ ὅτι φίλον αὐτοῖς ὀνομάζοντες.

na nominibus his applicent, privandi vel auferendi

Ἡμεῖς δὲ τοῦ διδάσκειν ἢ μαθάνειν τὰ τοιαῦτα τοῖς φιλοτιμοῖς παραχωρήσαντες, μόνον τὸν νοῦν ἐξετάσωμεν, εἰ τῆς εὐσεβοῦς τε καὶ θεοπρεποῦς ὑπολήψεως ἐντός ἐστιν, ἢ κεχωρίσται. Εἰ μὲν οὖν ἢ οὐκ ἦν πρότερον ὁ θεὸς ἢ οὐκ ἔσται ποτὲ, οὐκ ἂν κυρίως οὕτε ἀτελεύτητος, οὕτε ἀναρχος λέγοιτο. Ὡσαύτως δὲ οὕτε ἀναλλοίωτος, οὕτε ἀσώματος, οὕτε ἀφθαρτος, εἴπερ ὑπονοοῖτε περὶ αὐτὸν, ἢ σῶμα, ἢ φθορά, ἢ ἀλλοιώσις, ἢ τι τοιοῦτον. Εἰ δὲ τούτων εὐαγὲς ἐστὶν οὐδὲν περὶ αὐτὸν ἐννοεῖν, ἀσεβὲς ἂν εἴη πάντως τοῖς χωριστικοῖς τῶν ἀπεμραινότων ῥήμασιν ἐπ' αὐτοῦ κεχρησθαι, καὶ λέγειν ταῦτα δ' ἡδὴ πολλάκις εἰρήκαμεν, ἀφθαρτόν τε καὶ ἀτελεύτητον καὶ ἀγέννητον, καὶ ὅσα τοῦ τοιοῦτου εἰδους ἐστὶ, τῆς ἐγκειμένης ἐκάστης τούτων τῶν ὀνομάτων ἐμφάσεως, μόνον τὸν χωρισμὸν τῶν ἡμῖν προχείρων εἰς κατανόησιν διδασκούσης, οὐκ αὐτὴν τὴν φύσιν τῶν ἀπεμραινότων κεχωρισμένην ἐρμηνεύουσης. Τί γὰρ οὐκ ἐστὶ τὸ θεῖον τῆς τῶν ὀνομάτων τούτων σημασίας προδεικνυούσης, τί ἐστὶν ἐκεῖνο κατὰ τὴν φύσιν ὁ ταῦτα οὐκ ἐστὶν, ἐν ἀδήλῳ μένει. Ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ὀνομάτων, ὧν ἡ σημασία θέσεώς τινός ἐστιν ἐνδεικτικὴ καὶ ὑπάρξεως, οὐκ αὐτῆς τῆς θείας φύσεως, ἀλλὰ τῶν περὶ αὐτὴν εὐσεβῶς θεωρουμένων τὴν ἐνδειξίν ἔχει· νοήσαντες γὰρ ὅτι οὐδὲν τῶν ὄντων, τῶν τε φαινομένων καὶ τῶν νοουμένων αὐτόματόν τινα καὶ τυχαίαν ἔχει τὴν σύστασιν, ἀλλὰ ὅ τί περ ἐν τοῖς οὐσι καταλαμβάνεται, τῆς πάντων τῶν ὄντων ὑπερκαίμενης φύσεως ἐξήπται, κάκειθεν τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἔχει, τό τε κάλλος καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἐν τῇ κτίσει θαυμάτων κατανόησαντες, ἐκ πάντων τούτων καὶ τῶν τοιούτων ἄλλα νοήματα περὶ τὸ θεῖον λαμβάνοντες, ἰδίους ὀνόμασιν ἕκαστον τῶν ἐγγινομένων ἡμῖν νοημάτων διερμηνεύομεν ἀκολουθοῦντες τῇ συμβουλῇ τῆς σοφίας, ἢ φησιν, ἐκ μεγέθους καὶ καλλοῦς κτισμάτων ἀναλόγως δεῖν τῶν πάντων γενεσιουργὸν θεωρεῖσθαι. Δημιουργὸν μὲν τὸν ποιητὴν τῶν θνητῶν προσγορούμεν, δυνατόν δὲ τὸν τῆς τοσαύτης περικρατήσαντα κτίσεως, ᾧ ἐξήρκεσεν ἡ δύναμις οὐσίαν ποιῆσαι τὴν βούλησιν. Τὸ τε τῆς ζωῆς ἡμῶν ἀγαθὸν ἐννοήσαντες, nihil genitorem oportere contemplari⁹¹. Opificem autem eum qui tantam creaturam suo dominio

A supereminens illa natura videatur, notionibus et verbis quæ a talibus secernant, in divina usi sumus natura. Quod supra et ante sæcula est, hoc προαιώνιον, æternum dicentes, et quod supra principium, ἀναρχον, principii *expers*; et quod nullo fine terminatur ἀτελεύτητον καὶ ἀσώματον *interminatum incorporeumque*, quod absque corpore subsistit; et quod non interit *ἀφθαρτον, incorruptibile* sive *interitus expers*; et quod conversionis vel perperisionis, vel immutationis sive alterationis non est capax, impatibile, invertibile, invariabile, immutabile. Talia autem nomina solerti artificio confingant qui volunt, ut ipsis cordi fuerit, aliaque nominum habentia, vel quod ipsis lubebit, nominantes.

B Nos autem docendi vel discendi talia percupidis libertatem concedentes, solam mentem exquiramus si piam et Deo decoram opinionem in se contineat, vel contra. Si igitur vel non erat prius Deus, vel non erit aliquando, non proprie neque ἀτελεύτητος, id est, *interminatus*, sive *fine carens*, neque ἀναρχος, *principii expers* dicatur. Eodem modo neque immutabilis, neque incorporeus, neque incorruptibilis, si quidem in ipso cogitetur, vel corpus, vel interitus, vel immutatio, vel quid tale. Quod si sanctum est, nihil horum in ipso cogitare, impium esset prorsus verbis quæ dissidentia et abhorrentia ab ipso separant, uti, et hæc dicere quæ jam sæpe diximus, incorruptibile et interminatum sive infinitum et ingenitum, et quæcumque hujus talis speciei, cum imposita cuique eorum nominum significatio separationem eorum quæ nobis prompta sunt ad cognitionem doceat, non vero ipsanmet naturam quæ a non convenientibus secreta est, interpretetur. Nam cum ejusmodi nominum significatio quid Deus non sit præmonstret, quid illud est secundum naturam, quod hæc non est, in obscuro manet; sed reliqua nomina quorum significatio alicujus positionis et existentiae index est, non ejusdem divinæ naturæ, sed eorum quæ in ipsa pie cernuntur demonstrationem habent. Cogitantes enim quod nihil eorum quæ sunt, et quæ apparent et intelliguntur, fortuitam et temerariam quamdam habet subsistentiam, sed quidquid in rerum natura comprehenditur ex supereminente omnium quæ sunt natura dependet, et illinc existentiae causam habet, pulchritudinemque et magnitudinem miraculorum quæ sunt in cœtura animadvertentes, ex omnibus et talibus alias notiones in Deo animo capientes, propriis nominibus notiones, quæ in nobis concipiuntur, singulas interpretamur; Sapientiae consilium sequentes, quæ dicit ex magnitudine et specie rerum creaturum, proportionem habita omnium quidem factorem martalium appellamus; potentem continet, cui satis fuit potentia, ut essentiam

⁹¹ Sap. xiii, 5.

faceret voluntatem. Atque etiam vitæ nostræ bonum mente contemplati, consequenter hujus ducem et auctorem boni appellatione nominamus. Judicii quoque futuri quod incorruptum est et integrum, a divina Scriptura instituti, judicem ipsum et justum per hæc nomina vocamus. Atque ut in pauca contraham, omnes quæ de divina natura in nostris animis ingenerantur notiones, in nominum formam revocamus, ita ut nullum vocabulum absque propria et peculiari aliqua notitia in divina natura dicatur. Quin etiam hanc vocem Θεός ex inspectrice operatione sive contemplandi actu invaluisse comprehendimus. Omnibus enim τὸ Θεόν (Deum) adesse, omnia videre, omnia penetrare persuasi, talem cogitationem hoc nomine significamus, ad hoc a sancta voce deducti; qui enim dixit: *Deus meus, intende mihi* ¹⁹, et, *Vidit Deus* ²⁰, et, *Deus cognoscit cordis abdita* ²¹, manifeste huic voci impositam sententiam interpretatur, quod Θεός nominatur ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, a videndo sive speculando. Nihil autem differt dicere intende, et vide, et speculare. Quoniam igitur quod spectabile qui spectat videt, Θεός merito ejus quod videtur, qui spectat dicitur. Quare per hoc etiam particularem quamdam divinæ naturæ operationem edocti, essentiae ipsius per hanc vocem intelligentes non facti sumus, non tamen quoniam nominis congruentis penuria laboramus, Deum idcirco gloriæ detrimenti aliquid passum esse nos existimamus: impotentia enim enuntiationis eorum quæ enuntiari nequeunt, accusans nobis natura innatam penuriam, majorem gloriæ Dei demonstrationem habet, docens nos, sicut inquit Apostolus, quod solum est Dei nomen congruens, ipsum credere esse quod est supra omne nomen ²². Quod enim ipso omnem cogitationis motum superet, extraque nominalem comprehensionem inveniatur, certissimum argumentum inexplicabilis majestatis hominibus constituitur.

Hæc quidem de nominibus quæ de Deo quancunque forma proferuntur cognoscimus, quorum expositionem rudem et simplicem benignioribus auditoribus apposuimus, contra imbelles Eunonii adversum hæc pugnas, turpe simul et indecorum nobis ipsis judicantes animose et valide resistere. Quid enim quis diceret ei, qui ait nos formam nominum fingere majorem et potentiorum rerum quæ nominantur dignitate, nominibus contra res donantes prærogativam, et inæqualibus æqualem honorem tribuentes? Hæc sic illius voce dicta sunt. Judicet autem qui judicare considerate potest, si quid opportunum contra nos habet vehementer instituta contra nos sycophantæ accusatio, ob quam etiam defendere dignum sit, quod nominibus contra res ipsas privilegium indulgemus, omnibus cum sit perspicuum, quod nullum nomen essentialem per se subsistentiam habet, sed omne nomen quoddam est alicujus essentiae et sententiae indicium et signum, quod ipsum per se neque existit, neque intelligitur.

Α ἀκολουθῶς τὴν ταύτης καθηγησάμενον, τῇ τοῦ ἀγαθοῦ προσηγορίᾳ κατονομάζομεν. Τῆς τε μελλούσης κρίσεως τὸ ἀδέκαστον παρὰ τῆς θείας παιδευθέντας Γραφῆς, κριτὴν αὐτὸν καὶ δίκαιον διὰ τούτων προσγορεύομεν. Καὶ πάντα συνελόντι φάναι, τὰ περὶ τῆς θείας φύσεως ἐγγινόμενα ἡμῖν νοήματα, εἰς ὀνομάτων τύπον μεταλαμβάνομεν, ὡς μηδεμίαν κλησιν δίχα τινὸς ἰδιαζούσης ἐννοίας ἐπὶ τῆς θείας λέγεσθαι φύσεως. Ἀλλὰ καὶ τὴν Θεὸς φωνὴν, ἐκ τῆς ἐποπτικῆς ἐνεργείας κεκρατηκέναι καταλαβόμεθα. Πᾶσι γὰρ παρεῖναι τὸ Θεῖον, καὶ πάντα θεᾶσθαι, καὶ διὰ πάντων ἔχειν πεπιστευκότες, τὴν τοιαύτην διανοίαν τῷ ὀνόματι τούτῳ διασημαίνομεν, πρὸς τοῦτο παρὰ τῆς ἁγίας ὁδηγηθέντας φωνῆς. Ὁ γὰρ εἰπὼν, ὅτι Ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι, καὶ, Ἴδε ὁ Θεός, καὶ τὸ, Ὁ Θεός γινώσκει τὰ κρύβια τῆς καρδίας, σαφῶς τὴν ἐγκειμένην τῇ φωνῇ ταύτῃ διανοίαν ἐρμηνεύει, ὅτι ἐκ τοῦ θεᾶσθαι, Θεός ὀνομάζεται. Διαφέρει γὰρ οὐδὲν, πρόσχες εἰπεῖν, καὶ Ἴδε, καὶ θεᾶσαι. Ἐπεὶ οὖν καὶ θεατὸν ὁ θεώμενος βλέπει, Θεός εἰκότως τοῦ ὀρωμένου ὁ θεώμενος λέγεται. Ὡστε καὶ διὰ τούτου μερικὴν τινα τῆς θείας φύσεως ἐνεργεῖαν διδαχθέντες, τῆς οὐσίας αὐτῆς ἐν περινοίᾳ διὰ τῆς φωνῆς ταύτης οὐκ ἐγενόμεθα, οὐ μὴν ἐπειδὴ ὀνόματος προσφυοὺς ἀπορούμεν, ζημιουσθαί τι τὸ Θεῖον εἰς δόξαν ὑπολαμβάνομεν. Ἡ γὰρ ἀδυναμία τῆς τῶν ἀνεκφωνήτων ἐξαγορεύσεως κατηγοροῦσα τῆς κατὰ τὴν φύσιν ἡμῶν πτωχείας, μερίζονα τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης τὴν ἀποδείξιν ἔχει, διδάσκουσα ἡμᾶς, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι μόνον ἐστὶ Θεοῦ προσφυὲς ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων εἶναι πιστεύειν ὄνομα. Τὸ γὰρ ὑπερβαίνειν αὐτὸν πᾶσαν διανοίας κίνησιν, καὶ ἐξώτερον εὐρίσκεισθαι τῆς ὀνομαστικῆς περιλήψεως, τεκμήριον τῆς ἀφράστου μεγαλειότητος τοῖς ἀνθρώποις καθίσταται.

Περὶ μὲν δὴ τῶν ὀνομάτων τῶν ἐπὶ Θεοῦ καθ' ἐν δῆποτε τύπον ἐκφωνουμένων ταῦτα γινώσκομεν, ὡς τὴν ἔχθειν ἀκατάσχετόν τε καὶ ἀπλὴν τοῖς εὐγνώμονεστέροις τῶν ἀκρατῶν παρεσθήμεθα, πρὸς τὰς ἀτόνους τοῦ Εὐνομίου περὶ τούτων μάχας αἰσχυρὸν ἅμα καὶ ἀπρεπὲς ἡμῖν αὐτοῖς χρίναντες ἐκθύμως ἀντικαθίστασθαι. Τί γὰρ ἂν τις εἰποι τῷ λέγοντι τύπον τῶν ὀνομάτων κυριώτερον ἡμᾶς ποιεῖσθαι τῆς τῶν ὀνομαζομένων ἀξίας, τοῖς ὀνόμασι τὴν κατὰ τῶν πραγμάτων δωρουμένους προνομίαν, καὶ τοῖς ἀνίστοιμίαν; Ταῦτα οὕτως εἴρηται παρὰ τῆς ἐκείνου φωνῆς. Κρινέτω δὲ ὁ κρίνειν ἐπισκευμενός, εἰ τι καίριον τῇ σφοδρᾷ τοῦ συκοφάντου κατηγορίᾳ καθ' ἡμῶν ἔχει, ἐφ' ᾧ καὶ ἀπολογησάσθαι δεῖον, ὅτι δωρούμεθα τοῖς ὀνόμασι τὴν κατὰ τῶν πραγμάτων προνομίαν, πᾶσιν ὄντος προδότηλον, ὅτι οὐδὲν τῶν ὀνομάτων οὐσιωδῶς καθ' ἑαυτὸ ὑπάρτασιν ἔχει, ἀλλὰ γινώρισμά τι καὶ σημεῖον οὐσίας τινὸς καὶ διανοίας γίνεται πᾶν ὄνομα, αὐτὸ ἐφ' ἑαυτοῦ μήτε ὑπάρχον, μήτε νοούμενον.

¹⁹ Psal. lrv, 3. ²⁰ Gen. i, 4, sqq. ²¹ Psal. vii, 10. ²² Philipp. i, 9, sqq.

Τῷ δὲ μὴ ὑφεστηκότι πῶς ἔστι νέμειν τὰς δωρεάς, Α διδασκῆτω τοὺς μαθητὰς τῆς ἀπάτης ὁ προσφυῶς κεχρησθαι τοῖς ὀνόμασιν ἀξιῶν, καὶ τοῖς ῥήμασιν. Τούτων δὲ οὐδ' ἂν ἐπεμνήσθην ὅλως, εἰ μὴ δι' αὐτῶν ἔδει τὴν ἀπόδειξιν τῆς κατὰ τὸν νοῦν τε καὶ τὴν λέξιν ἀτονίας τοῦ λογογράφου ποιήσασθαι. Καὶ ὅσα τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ἀναρμόστως καὶ οὐ κατὰ σκοπὸν ἐπισύρεται, διαφορὰν ἀθανασίας ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων τεχνολογῶν, οὐκοῦδα πρὸς ὃ τι βλέπων, καὶ τί διὰ τούτου κατασκευάζων, καὶ ταῦτα παρήσω. Τὸ γὰρ ἀθάνατον ἕως ἀθάνατον ἦ, τὸ μᾶλλον καὶ ἤ-τον συγκριτικῶς οὐ προσδέχεται. Εἰ γὰρ ὑποστολήν τινα κατὰ σύγκρισιν τὸ ἕτερον τῶν παρατιθεμένων μέρος ἐν τῷ τῆς ἀθανασίας ἔχοι λόγῳ· ἀνάγκη πᾶσα μὴδὲ ἀθάνατον τὸ τοιοῦτον κατονομάζεσθαι. Πῶς γὰρ ἂν ἔτι κυρίως λέγοιτο ἀθάνατον, οὐ τὸ θνητὸν ἢ Β διὰ συγκρίσεως ἀντιπαράθεσις κατηγόρησε; καὶ τὴν λεπτήν ἐκείνην ἀκριβείαν τὸ μὴ κελεύειν ἀδιάφορον εἶναι καὶ μέσσην τὴν τῆς στερήσεως ἔννοιαν, ἀλλὰ τὸν μὲν τῶν κρείττονων χωρισμὸν, τέρησιν λέγειν, τὴν δὲ τῶν χειρόνων ἀπόστασιν, μὴ δεῖν τῷ ὀνόματι τοῦτω διασημαίνειν; Ὡς εἰ ταῦτα κρατήσεις, μηκέτι κατ' αὐτὸν τῆς ἀποστολικῆς ἀληθευούσης φωνῆς, ἣ φησι μόνον αὐτὸν ἔχειν ἀθανασίαν, καὶ τοῖς ἄλλοις παρέχειν. Τί γὰρ ἔχει κοινὸν ἢ ἐπαχθεῖσα ῥῆσις αὐτῷ πρὸς τὸν προάγοντα λόγον, οὔτε ἡμῖν, οὔτε ἄλλοις τισὶ τῶν νοῦν ἐχόντων δυνατὸν ἐννοῆσαι. Καὶ ἐπειδὴ τὰ σοφὰ ταῦτα καὶ λεπτὰ κατιδεῖν οὐκ ἰσχύσαμεν, ἀνεπιστήμονας ὀνομάζει, καὶ τῆς τῶν πραγμάτων κρίσεως, καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων χρήσεως, οὕτως Γ τοῖς ῥήμασι γράφων, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, ὡς οὐδεμίαν ἔχοντα κατὰ τῆς ἀληθείας ἰσχύον, παραδρα-μοῦμαι ἀνεξετάστως, καὶ τὸ διαβάλλειν αὐτὸν τὴν ἐκτεθεῖσαν παρ' ἡμῶν τοῦ ἀφθάρτου τε καὶ ἀσωμά-του διάνοιαν, ὡς ἐκατέρας τῶν προσηγοριῶν τούτων, τῆς μὲν, τὸ ἀδιόστατον, ὃ ἢ ἱριμερῆς τῶν σωμάτων οὐκ ἐνθεωρεῖται διόστασις· τῆς δὲ, τὸ φθορᾶς ἀνεπί-δεκτον σημαίνουσας. Καὶ τὸ λέγειν αὐτὸν, οὕτως Δ τοῖς ῥήμασιν, ὅτι οὐ δικαιούμεν τὸν τῶν ὀνομάτων τύπον, εἰς ἀναρμόστους ἐκπεσεῖν ἐννοίας. Καὶ τοῦ μὴ εἶναι ἢ μὴ προσεῖναι σημαντικὸν ὑπολαμβάνειν τούτων ἕκαστον, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ εἶναι, καὶ ταῦτα σιγῆς δέξια, καὶ βαθείας λήθης εἶναι κρίνας, παρήσω τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἐφ' ἐαυτῶν φωρᾶσθαι τὴν μεμι-γμένην μετὰ τῆς ἀνοίας ἀσέδειαν.

existimemus significare, sed ipsum esse, hæc etiam prætermittam ipsis legentibus in seipsis deprehendere

Ὅς ἀξιόθ, μὴ ἀντιδιαστέλλεσθαι τὸ φθαρτὸν τῷ ἀφθάρτῳ, μὴδὲ ἀπόστασιν σημαίνειν τοῦ χειρόνος τὴν ἀφαιρετικὴν σημασίαν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ εἶναι διὰ τοῦ ὑποκειμένου σημαίνεσθαι. Εἰ τοίνυν οὐκ ἀφαιρε-τικὴ φθορᾶς ἢ τοῦ ἀφθάρτου σημασία παρὰ τοῦ κε-νῶς ταῦτα τεχνολογοῦντος νομίζεται, τοῦναντίον πάντως κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ὁ τοιοῦτος ἐνδείξεται τοῦ ὀνόματος τύπος. Εἰ γὰρ οὐκ ἔστι φθορᾶς ἀλλοτρίωσις ἢ ἀφθορσία, συγκατάθεσις ἔσται πάντως τοῦ ἀπεμ-φαίνοντος· α τὴ μὲν γὰρ τῶν ἀντιθέτων ἢ φύσις, ὡς

Ei autem quod non per se substat, quomodo licet dona tribuere doceat erroris discipulos, qui nominibus et verbis adhæse et congruenter se usum fuisse censet. Horum autem nullam omnino mentionem fecissem, nisi per ipsa imbecillitas tam mentis quam dictionis hujus scriptoris esset demonstranda. Quæcunque autem a divinitus inspirata Scriptura inconcinne et inepte nec ad scopum pertrahit, angelorum et hominum immortalitatis differentiam pertractans, nescio quo spectans, et quid per hoc præstruens, etiam hæc dicere supersedebo. Quod enim immortale quandiu immortale fuerit, magis et minus comparative non accipit. Si enim subtractionem aliquam per comparisonem eorum quæ apponuntur pars altera in ratione immortalitatis haberet, necesse omnino esse neque quod tale est, immortale appellari. Quomodo enim amplius proprie diceretur immortale, cujus mortalitatem facta per comparisonem contraria oppositio accusavit? et illam accuratam subtilitatem, quod non jubeat incorruptibilem esse, et mediam privationis notitiam, sed præstantiorum quidem separationem privationem dicere, deteriorum vero abscensionem sive distantiam non oportere hoc nomine significare? Quod si hæc prævaleant, non amplius secundum ipsum vox apostolica vera probabitur, quæ dicit solum ipsum habere immortalitatem ⁹⁶ et aliis præbere. Quid enim habet commune ab ipsa inducta dictio ad eum quem inducit sermonem, neque nobis, neque aliis quibusdam qui mente sunt præditi, intelligere concessum est. Et quoniam ista docta et subtilia non potuimus perspicere, rerum judicii et usu nominum inscios et ignaros nominat, sic ad verbum scribens, et omnia quæ sunt ejusmodi, ut quæ nullam contra veritatem vim habeant, indiscussa prætercurram, et quod a nobis expositam incorruptibilis et incorporei intelligentiam calumniatur, quod utraque harum appellationum una quidem, quod dimensione caret, in quo tripartita corporum non cernitur distantia; altera vero quod interitus non est capax, significet. Et quod ipse dicat his verbis, propterea quod juste non accipimus nominum formam, in absurdas et inconcinnas notiones excidimus. Et D quod ipsi esse vel adesse horum unumquodque silentio et profunda oblivione digna esse judicans, mistam cum amentia impietatem.

Ut qui censeat corruptibile ab incorruptibili non differre, neque abscensionem significare deterioris abstractivam significationem, sed ipsum esse per subjectum significari. Si igitur incorruptibilis significatio interitus non abstrahere ab eo qui hæc inaniter et incassum arte sua confligit existimatur, contrarium omnino per omnem necessitatem demonstrabit ejusmodi nominis forma. Si enim incorruptibilitas non interitus est alienatio, profecto assensio erit dissentanei: hæc enim est opposi-

⁹⁶ 1 Timoth. vi, 16.

torum natura, ut unius ablatione alterius oppositi positio consequatur. Sed et acerbam illam astru-
ctionem quod Deus natura sit capax mortis, ut
qui contrariam de his habeat opinionem, valere
sinamus. Nos enim in oppositis nihil differre pu-
tamus, vel dicere aliquid esse, vel contrarium
non esse, ut jam in præsentī sermone vitam asse-
rentes Deum esse, hujus confessionis vi ac po-
testate vetamus mortem in ipso cogitare, etsi
non per vocem enuntiamus. Et cum ipsum mortis
non capacem confesi fuerimus, eadem oratione
ipsum vitam esse affirmavimus. Sed non video,
inquit, quomodo ex his quæ non insunt, Deus
super suas creaturas emineat. Et hoc erudito ar-
gumento sive conatu cum impietate bardum sive
stolidum nominat magnum Basilium, qui talibus
verbis uti ausus est, adversus quem dixerim non
valde effuse contra eos qui hæc dicunt contumeliis
usum fuisse, ne iisdem imprudens seipsum
probris afficiat; fortasse enim neque ipse contra-
dixerit, in hoc diviniæ naturæ majestatem cognosci,
in quo nihil habet cum his communionem, quo-
rum natura inflama participes ostenditur. Si enim
unum quid horum esset, neque plus haberet, sed
idem prorsus esset cum unoquoque eorum quæ
proprietas communionem habent. Quod si supra
hæc est, quia nimirum hæc non habeat, supra ea
quæ hæc habent, eminet: quemadmodum dicimus
peccati expertem præstantiorem esse his qui pec-
catis contaminantur; nam a malo separatum esse,
in optimis divitem esse, demonstratio efficitur.
Sed hic quidem contumeliosus conviciator sua na-
tura utatur, nos autem cum exiguum quid eorum
significaverimus quæ sunt in hac parte dicta, ad
proposita orationem reducemus.

Similiter ait, ipsum superare quæ sunt mortalia
ut immortalem, et corruptibilia ut incorruptibilem,
et his quæ sunt genita supereminere, ut inge-
nitum. An non omnibus perspicua est hujus
Deo rebellis impietatis assertio, an oratione im-
probitatem convenit revelare? Quis ignorat quæ
eadem mensura superata sunt, æqualia omnino esse
inter se? Si igitur similiter a Deo superatur cor-
ruptibile et genitum; genitus autem est etiam
Dominus: Eunomius concludat ex positis emer-
gens inexpiabile scelus. Perspicuum enim est quod
generationem idem existimat cum interitu et morte,
ut idem in paulo superioribus sermonibus cum
incorruptibili inge nitum pronuntiavit. Si ergo in
æquali cernit interitum et generationem et simili-
ter assertit, ab his duobus Deum abesse, genitus
autem Dominus: nullus a nobis exigat, quod ex
hac oratione consequitur, proponere, sed ex seipso
conclusionem colligat: siquidem ex æquo et secu-
dum eandem rationem a genito et corruptibili Dei
natura distat. Sed non licet, inquit, mortis et inter-
itus absentia dicere incorruptibilem ipsum et im-
mortalem. Fidem habeant dictis, qui naribus trahun-
tur, et ad id quod cuique videtur circumaguntur,

τῇ τοῦ ἐνὸς ἀφαιρέσει, τὴν τοῦ ἀντικειμένου θέσιν
ἀντεισιέναι. Ἀλλὰ καὶ τὴν θριμείαν ἐκείνην κατα-
σκευὴν τοῦ φύσει τὸν θεὸν ἀνεπίδεκτον εἶναι θανάτου,
ὡς περ ὄντος τοῦ τὴν ἐναντίαν περὶ τούτων ἔχοντος
δόξαν, χαίρειν ἐάσωμεν. Ἡμεῖς γὰρ ἐν τοῖς ἀντι-
θέτοις οὐδὲν διαφέρειν ἡγούμεθα, ἢ τὸ δὲ λέγειν τι
εἶναι, ἢ τὸ ἐναντίον μὴ εἶναι, οἷον δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ παρ-
όντος λόγου ζῶνι εἰπόντες τὸν θεὸν εἶναι, ἀπαγο-
ρεύμεν τῇ δυνάμει διὰ τῆς ὁμολογίας ταύτης τὸν
θάνατον περὶ αὐτὸν ἐννοεῖν, καὶ μὴ διὰ τῆς φωνῆς
ἐξαγγέλλωμεν. Καὶ ὅταν ἀνεπίδεκτον αὐτὸν θανάτου
ὁμολογήσωμεν, τῷ αὐτῷ λόγῳ τὸ ζῶν αὐτὸν εἶναι
κατεσκευάσαμεν. Ἄλλ' οὐχ ὁρῶ, φησὶ, πῶς ἂν ἐκ
τῶν μὴ προσόντων ὑπερέχῃ τῶν αὐτῶν ποιημάτων ὁ
θεός. Καὶ ἐπὶ τῷ σοφῷ τούτῳ ἐπιχειρήματι, μετὰ
ἀσεβείας ἡλίθιον ὀνομάζει τὸν μέγαν Βασίλειον, τὸν
τοῖς τοιοῦτοις ἐπιτολήσαντα λόγοις, πρὸς ὃν εἰποίμι
ἂν, μὴ λίαν ἀφειδῶς κατὰ τῶν ταῦτα λεγόντων κε-
χρησθαι ταῖς ὕβρεσι, μὴ πῃ καὶ ἑαυτὸν λάθῃ τοῖς
αὐτοῖς καθυβρίζων. Τάχα γὰρ οὐδ' ἂν αὐτὸς ἀντεί-
ποι ἐν τούτῳ τὸ μεγαλεῖον τῆς θείας γνωρίζεσθαι
φύσεως, ἐν τῷ μηδεμίαν ἔχειν πρὸς ταῦτα κοινωνίαν,
ὧν ἡ κάτω φύσις μετέχουσα δεικνύται. Εἰ γὰρ ἐν τι
τούτων εἴη, οὐδ' ἂν τὸ πλὸν ἔχοι, ἀλλὰ ταῦτόν ἂν
εἴη πάντως ἐκάστῳ τῶν ἐπικοινωνούντων τοῦ ιδιώ-
ματος. Εἰ δὲ ὑπὲρ ταῦτά ἐστι, τῷ μὴ ἔχειν δηλαδὴ
ταῦτα, τῶν ἔχόντων ὑπερανέστηκε· καθάπερ φαινέ-
ται κρείττονα τῶν ἐν ἁμαρτίαις ὄντων εἶναι τὸν ἀνα-
μάρτητον. Τὸ γὰρ τοῦ κακοῦ κεχωρίσθαι, τοῦ πλου-
τεῖν ἐν τοῖς ἀρίστοις ἀποδοεῖς γίνεται. Ἄλλ' ὁ μὲν
ὕβριστὴς κεκρήσθω τῇ φύσει· ἡμεῖς δὲ μικρόν τι
παρασημανάμενοι τῶν ἐν τῷ μέρει τούτῳ ρηθέντων,
πρὸς τὰ προκείμενα τὸν λόγον μεταζόμεν.

Ὁμοίως φησὶν, αὐτὸν ὑπερέχειν τῶν μὲν θνητῶν
ὡς ἀθάνατον, τῶν δὲ φθαρτῶν ὡς ἀφθαρτον, τῶν δὲ
γεννητῶν ὡς ἀγέννητον. Ἄρα πᾶσιν ἐστὶ πρόδηλος
ἡ τοῦ θεομάχου τῆς ἀσεβείας κατασκευή, ἢ λόγῳ
προσθήκει διανακαλύψαι τὴν πονηρίαν; Τίς οὐκ οἶδεν
ὅτι τὰ τῷ αὐτῷ μέτρῳ ὑπερεχόμενα, ἴσα πάντως ἀλ-
λήλοις ἐστίν; Εἰ οὖν ὁμοίως ὑπερέχεται παρὰ τοῦ θεοῦ
τὸ φθαρτὸν καὶ γεννητὸν, γεννητὸς δὲ καὶ ὁ Κύριος·
Εὐνόμιος συμπερανάτω τὸ ἐκ τῶν τεθέντων ἀνα-
κύπτον ἀσέβημα. Ἀἴλον γὰρ ὅτι ταῦτόν ἡγείται τῇ
φθορᾷ καὶ τῷ θανάτῳ τὴν γέννησιν, ὡς αὐτὸν ἐν
τοῖς πρὸ τούτου λόγοις ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τὸ ἀγέννητον
ἀπεφῆνατο. Εἰ οὖν ἐν ἴσῳ βλέπει τὴν φθορὰν καὶ τὴν
γέννησιν, καὶ ὁμοίως λέγει τὸν θεὸν ἀφαστάναι τῶν
δύο· γεννητὸς δὲ ὁ Κύριος, μηδεὶς παρ' ἡμῶν ἀπαι-
τεῖτω προστεθῆναι τὸ ἐκ τοῦ λόγου ἀκόλουθον, ἀλλ'
ἀφ' ἑαυτοῦ συλλογισάσθω τὸ πέρας· εἴπερ ἐπίσης
καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τοῦ γεννητοῦ καὶ τοῦ
φθαρτοῦ ἢ τοῦ θεοῦ φύσις ἀφίστηκεν. Ἄλλ' οὐχ
ἐστι, φησὶν, ἀπουσίᾳ θανάτου καὶ φθορᾶς, λέγειν
ἀφθαρτον αὐτὸν καὶ ἀθάνατον. Πειθέσθωσαν τοῖς
εἰρημένοις οἱ τῶν ῥινῶν ἐλκόμενοι, καὶ πρὸς τὸ
δοκοῦν ἐκάτῳ περιαγόμενοι, καὶ λεγέτωσαν παρ-
εἶναι τῷ θεῷ τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον ἵνα

ἀθάνατός τε καὶ ἀφθαρτος λέγεται. Εἰ γὰρ οὐχὶ τὴν ἀπουσίαν τοῦ θανάτου καὶ τῆς φθορᾶς, καθὼς φησιν ὁ Εὐνόμιος, αἱ ἀφαιρετικαὶ τούτων προσηγοραὶ σημαίνουσι, πάντως τὸ παρῆναι αὐτῷ τὰ ἐναντία τε καὶ ἄλλότρια διὰ τῆς τεχνολογίας ταύτης κατασκευάζεται. Ἐκαστον γὰρ τῶν νοουμένων ἢ ἀπεισι πάντως τινὲς, ἢ οὐκ ἀπεισιν, οἶον, πῶς, σκότος, ζωὴ, θάνατος, ὑγεία, νόσος καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἐφ' ὧν εἰ τὸ ἕτερόν τις τῶν νοουμένων ἀπειναι λέγοι, τὴν τοῦ μὴ τοῦ θανάτου ἀπουσίαν τὸν θεὸν ἀθάνατον λέγεσθαι, ὁ ἄλλος ἂν εἴη παρουσίαν αὐτῷ θανάτου κατασκευάζων, καὶ διὰ τούτου τὴν ἀθανασίαν ἐπὶ τοῦ θεοῦ τῶν ὄλων ἀρνούμενος. Πῶς γὰρ ἂν εἴη ἀθάνατος ἀληθῶς εἴη καὶ ἀφθαρτος, οὐ μὴ ἀπειναι λέγει τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον; Ἀλλ' ἴσως ἐρεῖ τις ἡμᾶς ἐπιπρεστικώτερον τῷ λόγῳ προσφύεσθαι· μὴ γὰρ ἂν οὕτω μανῆναι τινα, ὥς κατασκευάσαι τὸν θεὸν μὴ εἶναι ἀθάνατον, ἀλλὰ τῶν μὲν ἐν τῷ κρυπτῷ τισι νοουμένων, οὐδεὶς ἀνθρώπων τὴν γνῶσιν ἔχει, διὰ δὲ τῶν λεγόμενων ὁ στοχασμὸς ἡμῖν τῶν κεκρυμμένων ἐγγίνεται. Οὐκοῦν πάλιν τὸ ῥηθὲν ἀναλάβωμεν.

Οὐκ ἀπουσία θανάτου, φησὶν, ὁ θεὸς ἀθάνατος λέγεται. Πῶς δεξόμεθα τὸ λεγόμενον; ὅτι οὐκ ἀπεισι τοῦ θεοῦ ὁ θάνατος, καὶ ἀθάνατος λέγεται; Οὐκοῦν εἰ τοῦτο κελεύει νοεῖν, θνητὸς ἔσται πάντως ὁ Εὐνομίου θεός, καὶ φθορᾷ ὑποκείμενος. Οὐ γὰρ οὐκ ἀπεισι θάνατος ἀθάνατον εἶναι φύσιν οὐκ ἔχει· ἀλλὰ μὴν εἰ μήτε θανάτου μήτε φθορᾶς ἀπουσίαν αἱ προσηγοραὶ σημαίνουσιν, ἢ μάτην ἐπιλέγονται τῷ ἐπὶ πάντων θεῷ, ἢ ἕτερόν τινα νοῦν ἐν αὐταῖς περιέχουσι. Τίς οὖν οὗτος ἐρμηνευσάτω ὁ τεχνολόγος. Ἀλλ' ἡμεῖς οἱ, καθὼς φησιν ὁ Εὐνόμιος, ἀνεπιστήμονες καὶ τῆς τῶν πραγμάτων κρίσεως, καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων χρήσεως, ἄνοσον λέγειν μεμαθήκαμεν, οὐχ οὐ τὸ κράτος, ἀλλ' οὐ ἡ νόσος κεχώριται· καὶ ἀπρον οὐ τὸν ἐξω τῶν συμποσίων ὄντα, ἀλλὰ τὸν μηδεμίαν ἐν αὐτῷ πῆρῶσιν ἔχοντα· καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὡσαύτως, ἢ ἐκ τοῦ παρόντος ἢ ἐκ τοῦ μὴ παρόντος κατονομάζομεν, ἀνδρεῖον, ἀνάνδρον, ὑπνώδη, ἀϋπνον, καὶ ὅσα τῆς συνηθείας ἔχεται ταύτης. Ἀλλ' οὐκ οἶδα τί φέρεται κέρδος τὸ τὰς φλυαρίας ταύτας ἀξιοῦν ἐξετάσεως· ἀνδρὶ γὰρ ἐν πολιῇ ζῶντι, καὶ πρὸς ἀλήθειαν βλέποντι, οὐ μικρὰ πρὸς κατάκρισιν αἰτία, τὸ τὰ γελοῖα τε καὶ ἄσπονδα τῆς τοῦ ἀντιπάλου φιλονεικίας διὰ στόματος φέρειν. Διὸ παρήσω κάκεινα, καὶ τὰ ἐξῆς ἐκείνοις προσκείμενα. Ἔστι δὲ ταῦτα· *Μηδεμίαν*, φησὶ, τῆς ἀληθείας, μήτε τῷ θεῷ *συμφυῖν* προσμαρτυρούσης. Εἰ γὰρ μὴ εἴρητο τοῦτο, τίς ἦν ὁ διψῶν τὸν θεὸν εἶναι λέγων, πλὴν σοῦ, τοῦ πᾶσαν ὀνόματος ἐνοίαν τῇ τοῦ Πατρὸς οὐσίᾳ συμφύοντος, καὶ μηδὲν ἐξω προσεῖναι λέγοντος, ἀλλ' ἕκαστον τῶν περὶ τὸ θεῖον ὀνομάτων, τῇ οὐσίᾳ τοῦ θεοῦ ἐγκεντρίζοντος; Εἶτα, φησὶ, *μήτε μὴν ἐξωθεν καὶ παρ' ἡμῶν πλατωμένην τοιαύτην ἐννοίαν εὐσεβείας νόμοις ἐγγραφεύσης*. Ἀλλὰ παραιτήσομαι πάλιν περὶ τῶν εἰρημένων, ὥς οὐχὶ γελωτοποιῶν τοῖς ἐντυγχάνουσιν

A et dicant Deo interitum et mortem adesse, ut immortalis et incorruptibilis dicatur. Si enim mortis et interitus absentiam, sicut ait Eunomius, subtractivæ horum appellationes non significant, omnino ei adesse contraria et aliena hoc artificio astruitur. Unumquodque enim eorum quæ intelliguntur, vel abest prorsus ab aliquo, vel non abest, ut lux, tenebræ, vita, mors, sanitas, morbus, et quæcunque ejusmodi : in quibus si alterum eorum quæ intelliguntur abesse quis dicat, procul dubio alterius præsentiam construct. Si igitur asserit mortis absentia Deum non dici immortalem, manifeste astruet mortis præsentiam ei adesse, atque idcirco immortalitatem in Deo universorum negabit. Quomodo enim vere immortalis et incorruptibilis ille fuerit, a quo ille non abesse interitum et mortem autumat? Sed dicit aliquis, nos infestius et calumniosius sermoni adhærescere; non enim sic quemquam insanire, ut Deum non esse immortalem astruat, sed eorum quidem quæ in oculo a quibusdam intelliguntur, nullus hominum cognitionem habet, siquidem per ea quæ dicuntur in nobis abditorum sit conjectura. Ergo iterum quod dictum est resumamus.

Non absentia mortis, inquit, Deus immortalis dicitur. Quomodo quod dicitur accipiemus? quod a Deo mors non abest, etsi immortalis dicitur? Igitur si hoc jubet intelligere, erit penitus mortalis Eunomii Deus, et interitui obnoxius, a quo enim mors non abest, immortalis ut sit naturam non habet : verumtamen si neque mortis neque corruptionis absentiam hæ appellationes (privativæ) significant, vel frustra de Deo universorum dicuntur, vel alium quemdam intellectum in ipsis complectuntur. Quis igitur intellectus interpretetur artifex. Sed nos, ut inquit Eunomius, qui sumus et rerum judicii expertes, et nominum usus inscii, sanum dicere didicimus, non a quo robur, sed a quo morbus separatus est; et incolumem, non eum qui est extra convivia, sed qui nullam in se ipso habet mutilationem, et cætera omnia similitet, vel ex præsentē, vel ex non præsentē nominamus, fortem, effeminatum, somnolentum, insomnem, ut quæcumque sunt hujus consuetudinis. Sed haud scio quid lucri afferat, has nugas animadversione dignas censere; viro enim in canitie viventi, et ad veritatem respicienti, non parva ad condemnationem culpa, ridicula et perfidias adversarii ambitiosa contentione maledictis insectari. Quapropter et illa prætermittam, et quæ deinceps illis adjacent. *Nulla, inquit, veritate Deo naturalem conjunctionem attribuentē*. Si enim hoc dictum non esset, quis Deum esse biforem diceret præter te, qui omnem nominis notitiam Patris essentiae coalescere facis, nihilque extra adesse dicis, sed singula nomina de Deo celebrata, in Dei essentia velut in centrum adducens? *Deinde, inquit, neque certe extrinsecus et a nobis confictam talem notitiam pietate legibus inscribente*. Sed de dictis rursus prece-

bor, ut credant, me non ut legentibus risum move-
reiu, has ridiculas voces exposuisse, sed ut audi-
tori persuaderem, a quo iste apparatus sermonum
incitatus, nostram simplicitatem diluit, deinde
contra veritatem audacter loquitur. Quisnam ratione
et qualia profert, auditoribus elephantino corio
obductis usque ad delicias ostentabundus et jacta-
bundus, qui ejus arrogantes has sicci oris voces
mala compositione trajicientes, tanquam omnium
dicendi facultate victorem prædicant, sed ipsam
immortalitatem esse dicit essentiam, Unigeniti
autem essentiam? Quid ais? ad ipsum dixerim,
immortalitatem, an non? quoniam etiam in hac
simplicitas, nullam, sicut ais, connexionem naturæ
appetit. Siquidem negat immortalitatem esse essen-
tiam, perspicuum ad quid respicit. Quod enim im-
mortali ex adverso opponitur, non est subtilis men-
tis cogitare. Ut enim quod non corruptibile corrupti-
bile consequentia oppositæ divisionis demonstrat,
et mutationi est obnoxium quod non est im-
mutabile: sic etiam mortale prorsus, quod non est
immortale. Quid igitur novorum dogmatum expla-
nator? Quid de Unigeniti essentia nobis proprio
nomine dicet? Rursus enim eandem scriptori inter-
rogationem proferam. Dabit et hanc immortalitatem
esse, vel non assentietur. Si igitur non approbet Filii
essentiam immortalem esse, necessario contrario
astipulabitur, per præstantioris ablationem, ipsam
esse mortem præstruens. Quod si absurdum fugiens
immortalitatem etiam Unigeniti essentiam nominet,
nullam ex necessitate propterea secundum essentiam
differentiam esse confitebitur. Si enim ex æquo et
Patris et Filii natura immortalitas est, immortali-
tas autem in seipsam nulla ratione differentię di-
scinditur, nunquid etiam ab ipsis inimicis conceditur, nullam differentię rationem in Patre et Filio
accundum essentiam definiri?

Sed jam tempus fuerit acerbam ipsius contra nos
proponere accusationem, quam in fine orationis
fecit, dicens nos ex nihilo penitus Patrem dicere,
dictionem aliquam ex contextu suffuratus, ipsam-
que exilem et inordinatam ex reliquo corpore de-
tractam vellicare conatur, et stomachum facere
insanis dentibus dilacerans, vel potius salivans (id
est velut salivam sermonem expuens): primum qui-
dem dicam sententiam eorum quæ a doctore de hoc
præclare sunt oratione distinctæ, deinde ipsam
sermonem ad verbum apponam, ut omnibus fiat
manifestarius in contumeliam veritatis in studia
piorum perniciose irrepere. Nos enim adducens ad
ingeniti significationem per suos sermones doctor
noster, talem nobis insinuationem ad cognitionem
ejus quod quæritur, subiecit, demonstrans longe a
notitia quæ est secundum essentiam, esse ingeniti si-
gnificatum. Cum evangelista, inquit, Domini genealo-
giæ quæ est secundum carnem ex Joseph principium
fecisset ⁷⁷, deinde semper progrediens ad tempore
antiquiorem, terminum genealogiæ in Adamo definis-

τὰς ἐπιγελάστους ταύτας ἐξεθέμην φωνάς, ἀλλ' ὡς ἂν
πείσαιμι τὸν ἀκροατὴν, ἀφ' οὗτος οὗτος παρασκευῆς
τῶν λόγων ὁρμώμενος, ὁ τὸν ἡμέτερον ἰδιωτισμὸν
διαπλύνων, ἔπειτα τῆς ἀληθείας καταθρασύνεται.
Τίς ὦν κατὰ τὸν λόγον καὶ οἷα φθειγγόμενος, ὁ τοῖς
παχυδέρμοις τῶν ἀκροατῶν ἐντερυφῶν τε καὶ ἐμπομ-
πεύων, οἱ τὰς στομφώδεις αὐτοῦ ταύτας ξηροστομίας
κακοσυνθῆτως διαπεραίνοντες, ὡς κεκρατηχότα τῶν
πάντων τῇ δυνάμει τῶν λόγων ἀνακηρύσσουσιν, ἀλλ'
αὐτὴν εἶναι φησι τὴν οὐσίαν ἀθανάσιαν, τὴν δὲ τοῦ
Μονογενοῦς οὐσίαν; Τί φης; πρὸς αὐτὸν εἰποίμι ἂν,
ἀθανάσιαν, ἢ οὐχί; Ἐπειδὴ καὶ ἐπὶ ταύτης ἡ ἀπλότης
οὐδεμίαν, καθὼς φης, συμφυτὰν προσέεται. Εἰ μὲν οὖν
ἀρνεῖται τὸ ἀθανάσιον εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν, δῆλον
εἰς ὃ τι βλέπει. Τὸ γὰρ ἀντιδιαστελλόμενον τῷ ἀθανάτῳ,
οὐ λίαν ἐστὶ λεπτῆς κατανοήσαι φρενός. Ὡς γὰρ τὸ
μὴ ἀφθαρτὸν φθαρτὸν ἡ ἀκολουθία τῆς ἀντιδιαίρεσως
δείκνυσιν, καὶ τρεπτὸν τὸ μὴ ἀτρεπτὸν· οὕτω καὶ θνη-
τὸν πάντως, τὸ μὴ ἀθάνατον. Τί οὖν ὁ τῶν καινῶν δογ-
μάτων ἐξηγητῆς; Τί περὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς οὐσίας
ἡμῖν κυριολογήσει; Πάλιν γὰρ τὴν αὐτὴν προσοισωτῶ
λογογράφῳ ἐρώτησιν. Δώσει καὶ ταύτην ἀθανάσιαν
εἶναι, ἢ οὐ συνθήσεται. Εἰ μὲν οὖν μὴ δέχοιτο τοῦ
Υἱοῦ τὴν οὐσίαν ἀθανάσιαν εἶναι, ἀναγκάως τῷ
ἐναντίῳ συνθήσεται, διὰ τῆς τοῦ κρείττονος ἀφαιρέ-
σεως θάνατον αὐτὴν εἶναι κατασκευάζων. Εἰ δὲ φεύ-
γων τὸ ἄτοπον, ἀθανάσιαν καὶ τοῦ Μονογενοῦς τὴν οὐ-
σίαν κατ'ονομάζει, οὐδεμίαν ἐξ ἀνάγκης διὰ τοῦτο κατὰ
τὴν οὐσίαν διαφορὰν εἶναι συνθήσεται. Εἰ γὰρ ἐπίσης
ἢ τε τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ φύσις ἀθανασία ἐστίν, ἀθα-
νασία δὲ πρὸς ἑαυτὴν οὐδενὶ λόγῳ διαφορὰς διασχι-
ζεται, ἄρα καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν ὁμολογεῖται,
τὸ μηδένα διαφορὰς λόγον ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ
Υἱοῦ κατὰ τὴν οὐσίαν εὐρίσκεισθαι;

Ἀλλὰ καιρὸς ἂν εἴη τὴν χαλεπὴν αὐτοῦ καθ'
ἡμῶν προθεῖναι κατηγορίαν, ἣν ἐπὶ τέλει τοῦ λόγου
πεπλήηται, λέγων ἡμᾶς ἐκ τοῦ πάντη μὴ ὄντος τὸν
Πατέρα λέγειν· κλέψας τινὰ λέξιν ἐκ τῆς συμφρά-
σεως, καὶ ψιλὴν αὐτὴν καὶ ἀσύντακτον ἐκ τοῦ λοιποῦ
σώματος ἀφελκύσας, κνίσειν ἐπιχειρεῖ τοῖς ἐκκλη-
τικοῖς ὁδοῦσι κατασπαράσσων, μᾶλλον δὲ κατασιελίζων
τὸν λόγον. Λέξω δὲ πρῶτον μὲν τὴν διάνοιαν τῶν
παρὰ τοῦ διδασκάλου περὶ τούτου διευκρινηθέντων
ἡμῖν· εἰθ' οὕτω τὸν λόγον αὐτὸν ἐπὶ λέξεως παραθή-
σομαι, ὡς ἂν πᾶσι γένοιτο φανερὸς ὁ ἐπὶ λύμῃ τῆς
ἀληθείας ταῖς τῶν εὐσεβούντων σπουδαῖς εἰσφθειρό-
μενος. Προσάγων γὰρ ἡμᾶς τῇ τοῦ ἀγεννήτου σημε-
σίᾳ διὰ τῶν καθ' ἑαυτὸν λόγων ὁ διδάσκαλος ἡμῶν,
τοιαύτην ἡμῖν ἐφοδὸν πρὸς τὴν τοῦ ζητουμένου γνῶ-
σιν ὑπέθετο, δεικνύς πόρρω τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν
ἐννοίας ὅν τοῦ ἀγεννήτου τὸ σηματονόμενον. Τοῦ Εὐ-
αγγελιστοῦ, φησὶ, τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου γε-
νεαλογίας ἐκ τοῦ Ἰωσήφ τὴν ἀρχὴν ποιησαμένου,
εἶτα προϊόντος ἐπὶ τὸν αἰὶ χρόνῳ πρεσβύτερον, καὶ
ἐν τῷ Ἀδὰμ τὸ πέρας τῆς γενεαλογίας ὀρίσαντος,

⁷⁷ Luc. iii, 23 sqq.

καὶ διὰ τὸ μὴ ὑπερκεῖσθαι τοῦ πρωτοπλάστου σωμα-
τικὸν Πατέρα, τοῦ Θεοῦ φήσαντος. Πρόχειρον εἶναι
φησι, τῇ ἐκάστου διανοίᾳ περὶ τοῦ Θεοῦ τοῦτο λαβεῖν·
ὅτι ὁ Θεὸς ἐξ οὗ Ἀδὰμ, οὐ καθ' ὁμοιότητα τῶν ἀν-
θρωπικῶς γενεαλογηθέντων καὶ αὐτὸς ἐξ ἐτέρου τὴν
ὑπόστασιν ἔχει· ἐπειδὴν γὰρ πάντα διεξεληθόντες τὸν
Θεὸν μετὰ πάντα τῶν νῶν λάβωμεν, τὴν πάντων ἀρχὴν
ἐνόησαμεν. Ἀρχὴ δὲ πᾶσα εἴπερ ἐτέρου τινὸς ἐξημ-
μένη τύχοι, ἀρχὴ οὐκ ἔστιν. Οὐκοῦν εἰ ἀρχὴ τοῦ
παντός ὁ Θεός· οὐθ' ὅτι οὐν ἔσται τῆς τῶν πάντων
ἀρχῆς ὑπερκεῖμενον. Αὕτη τοῦ διδασκάλου περὶ τῆς
τοῦ ἀγενήτου σημασίας ἡ ἐκθεσις. Καὶ ὅτι οὐδὲν
ἔξω τῆς ἀληθείας αὐτῷ παρ' ἡμῶν μεμαρτυρεται,
αὐτὴν ἐπὶ ῥημάτων τὴν περὶ τοῦτου ῥῆσιν ἐκθή-
σομαι.

Ὁ εὐαγγελιστής, φησὶ, Λουκᾶς, τὴν κατὰ σάρκα
γενεαλογίαν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ ἐκτιθέμενος, καὶ ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐπὶ
τοὺς πρώτους ἀναποδίζων, ἤρξατο μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰω-
σὴφ· εἰπὼν δὲ τοῦτον τοῦ Ἡλεί, τὸν δὲ τοῦ Ματταθ
καὶ οὕτω κατὰ ἀνάβασιν πρὸς τὸν Ἀδὰμ τὴν ἐξηγή-
σιν ἐπαγαγὼν· εἶτα ἐλθὼν ἐπὶ τοὺς ἀνω καὶ εἰπὼν,
ὅτι Ὁ Σὴθ ἐκ τοῦ Ἀδὰμ· ὁ δὲ Ἀδὰμ ἐκ τοῦ Θεοῦ,
ἐνταῦθα τῆς ἀναβάσεως ἔληξεν. Ὡς περ οὖν ἐκεῖνος
εἶπεν, ὅτι ὁ Ἀδὰμ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἡμεῖς αὐτὸν ἐρωτή-
σομεν· Ὁ δὲ Θεὸς ἐκ τίνος; Ἀρ' οὐχὶ πρόχειρόν ἐστι
τῇ ἐκάστου διανοίᾳ ὅτι ἐξ οὐδενός; τὸ δὲ ἐξ οὐδενός τὸ
ἀναρχόν ἐστι δηλονότι· τὸ δὲ ἀναρχον, τὸ ἀγέννητον.
Ὡς οὖν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων οὐσία τὸ ἐκ τίνος, οὕτως
οὐδὲ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, οὐσίαν ἔστιν εἰπεῖν τὸ
ἀγέννητον. Τίςιν ὀφθαλμοῖς ἐστὶ πρὸς τὴν ὁδηγὸν ὁμῶν
ἀποβλέπετε; πρὸς ὑμᾶς λέγω, τὴν τῶν ἀπολλυμένων
ἀγέλην. Πῶς ἐστὶ τὴν ἀκοὴν ὑποκλίνετε τῷ τοιαύτῳ
στήλῃ τῆς ἰδίας ἀναιδεῖας διὰ τῶν λόγων στήσαντι;
Οὐκ αἰσχύνεσθε νῦν γοῦν εἰ καὶ μὴ πρότερον τοιοῦτω
χειραγωγῷ πρὸς τὴν ἀλήθειαν χρώμενοι; Οὐ σημείψ
χρήσεσθε τοῦτῃ περὶ τῶν δογματῶν αὐτοῦ μα-
νίας, τῷ οὕτω πρὸς τὴν ἀλήθειαν αὐτὸν τῶν γεγραμ-
μένων ἀναισχύντως ἀντικαθίστασθαι; Οὕτως ἡμῖν
καὶ τὰς θέλας ἐρμηνεύει φωνάς; Οὕτω τῆς τῶν δογ-
μάτων ἀληθείας προῖσταται; Ὡς ἀπελέγχειν Βασι-
λειον ἐκ τοῦ πάντῃ μὴ ὄντος γενεαλογεῖν τὸν ἐπὶ
πάντων Θεόν· εἶπω τὴν παρ' αὐτῶν ῥῆσιν, ἐκθῶμαι
τῆς ἀναισχυντίας τὰ ῥήματα, παρίημι τὰς ὕβρεις, οὐ
μέμφομαι ταῖς λοιδορίαις· οὐ γὰρ αἰτιῶμαι τὸν ὄν-
τα τῷ στόματι, ὅτι ὤδωκεν, οὐδὲ τὸν τῷ σώματι
λελωδημένον, ὅτι λελωδῆται. Τὰ γὰρ τοιαῦτα φύσεώς
ἐστὶν ἀτυχήματα, τὴν παρὰ τῶν νοῦν ἔχόντων μέμ-
ψιν ἐκφεύγοντα. Οὐκοῦν ἡ τοῦ ὀβριζέιν σπουδὴ,
λογισμῶν ἐστὶν ἀβρώστια, καὶ δυσκλήρεια ψυχῆς, τὸν
ὕγιαίνοντα λογισμὸν λελωδημένης. Οὐδεὶς οὖν μοι
λόγος ὧν λελοιδόρηται, ἀλλὰ τὴν σφοδρὰν ἐκείνην καὶ
ἄμαχον τοῦ συλλογισμοῦ πλοκήν, δι' ἧς τὴν καθ' ἡμῶν
κατηγορίαν πρὸς τὸν σκοπὸν ἑαυτοῦ συνεπέρανε,
διὰ ῥήδην γράψω κατ' αὐτὰ τὰ ῥήματα. Ἰνα γὰρ,
φησὶ, μὴ κωλυθῇ τὸν ὕδιν ἐκ μετουσίας εἰπεῖν τοῦ
ὄντος, λέλῃθην ἑαυτὸν, τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν ἐκ τοῦ
πάντῃ μὴ ὄντος εἰπὼν. Εἰ γὰρ τὸ μηδὲν τῷ πάντῃ
μὴ ὄντι ταῦτ' ἐκ τὴν ἐννοίαν, τῶν δὲ ἰσοδυναμούν-

A set, et quia non primo formato superior esset corpo-
reus Pater, hunc Dei esse dixit. Promptum esse inquit
cujusque notioni de Deo illud accipere: quod Deus
est, ex quo Adamus, non ad similitudinem eorum
quorum genealogia humano more descripta est,
ipse ex alio substantiam habet, quoniam enim om-
nia percurrentes narrando Deum post omnia mente
capimus, omnium principium intelleximus. Princi-
pium autem omne si quidem ex alio quodam pen-
deat, principium non est. Igitur principium uni-
versi Deus; neque quidquam est quod supra prin-
cipium omnium constitui possit. Hæc doctoris de
ingeniti significatione expositio. Et quod nihil ex-
tra veritatem ipsi a nobis attributum est, ipsam
de hoc ad verba dictionem exponam.

B Lucas evangelista, inquit, genealogiam secundum
carnem Dei et Servatoris nostri Jesu Christi expo-
nens, et a postremis ad primum repedans sive re-
trogrediens, a Josepho quidem orsus est: cum di-
xisset autem hunc Heli, et hunc Mattath, et sic per
ascensum ad Adamum narrationem adducens, deinde
cum venisset ad summos, et dixisset Setbum ex
Adamo, ipsum autem Adamum ex Deo, hic ascen-
dendi finem fecit. Quemadmodum igitur ille dixit,
Adamum ex Deo, nos ipsum interrogabimus, Ipse
vero Deus ex quo? Annon promptum est cujusque
cogitationi quod ex nullo? Quod autem ex nullo
est, id videlicet principii expers. Quod autem prin-
cipii expers, ingenitum est: ut igitur in hominibus
essentia quod est ex aliquo, sic neque in Deo uni-
versorum essentiam licet dicere, quod ingenitum.
C Quibus oculis adhuc ad ducem vestrum aspicitis?
ad vos dico, pereuntium gregem. Quomodo aures
inclinatis ei qui talem columnam suæ impudentiæ
per hos sermones statuit? Non etiam vos pudet
nunc sane, si etiam non prius, tali manu-
ductore ad veritatem utentes? non hoc utemini
signo insanix de decretis ipsis, quod sic adversus
veritatem scriptorum impudenter se ipse opponat?
sic nobis divinas voces interpretatur? sic veritatis
decretorum defensor et assertor prostat? ut
Basilium reprehendat, qui ex eo quod omnino non
est genealogiam Dei, qui est in omnibus, recenseat.
Dixim ipsorum dictionem, exposuerim impuden-
tiæ verba, prætereo contumelias, non accuso con-
vicia et probra, non culpo eum qui olet ore, quod
olevit, neque corpore vitiatum et mutilatum quod
mutilus est. Talia enim sunt naturæ infortunia,
quæ vituperium a prudentibus effugiunt. Ergo con-
tumelia afficiendi studium rationis est insanix, at-
que animi sana ratione vitiatum infortunium. Nulla
igitur mihi sit ratio ejus conviciorum, sed vehemen-
tem illum et inexpugnabilem ratiocinationis nexum,
per quem contra nos accusationem ad scopum per-
duxit, iisdem verbis aperte scribam. Ut enim, in-
quit, non prohibitum sit Filium dicere ex partici-
patione ejus qui est, latuit ipsum dicere Deum, qui
est in omnibus ex eo quod penitus non est. Si
enim nihil idem est cum eo quod prorsus non est,

secundum significatum; eorum autem quæ æqualiter pollent libera est transsumptio, neque prohibetur; qui dicit Deum ex nullo, ex eo quod funditus non est dicit Deum esse. Ad aliquod eorum quæ sunt dicta prius oculos convertamus.

Quod ex participatione Dei Filium putat, his etiam qui non hoc accipiunt oris sui graveolentiam inspergit, vel turpem et somniosam, sive turbulentam sophismatis compositionem, sive structuram disquiramus. Sed quidem ex participatione divinæ naturæ asciscere filios, solum poetarum et fabulatorum esse nemo qui vel paululum prudentiæ et mentis habeat, ignorat. Sic enim qui carminibus fabulas connectunt, Dionysos quosdam et Hercules, et Minos ex dæmoniorum complexu in humana corpora conflunt, atque cæteris hominibus tales superiores et angustiores suo carmine celebrant, ut participatione præstantioris naturæ plus habentes. Ergo hunc quidem sermonem ut e domo amentię et impietatis reprehensionem habentem silentio involvere decet. Sed potius inexpugnabilem illum syllogismum adjicere, ut nostri simplices et imperiti discant, quale et quantum qui artificiosas insinuationes non didicerunt, damnum et detrimentum passi sunt. Si enim nihil, inquit, cum eo quod prorsus non est, idem est secundum sensum: æquipollentium autem non prohibetur transsumptio; qui dicit ex nullo esse Deum, ex eo quod non omnino est dicit esse Deum. Quis dedit ei qui in nos Aristotelicam cuspidem vibrat, dicere aliquem patrem non habere idem esse cum eo quod est ex eo quod nullo modo est ipsum esse? Qui enim eos qui in genealogia recensentur a sacra Scriptura ordine numeravit, semper ejus qui memoratus fuit, superiorem patrem esse nimirum intelligit. Quid enim erat Heli Josepho, quid autem Mattathus Heli, quid etiam Adamus Seth; an non etiam puerulis valde manifestum et notum, quod patrum est enumeratio eorum qui memorati sunt, horum nominum recensio? Si enim Seth filius Adami, pater ejus qui ex ipso genitus est procul dubio est Adamus, sic dic mihi quis pater Dei qui est super omnia, dic interroganti, rumpe vocem, responde, omnem disserendi tuam artem ad hanc interrogationem commove. An invenies aliquam rationem quæ sophismatis tui captionem effugiat? Quis ingeni pater? Potesne dicere quis? Non igitur ingenuus. Sed contritus dices prorsus, quod etiam necesse est, quod nullus. Quid igitur, amicissime, an tibi sic soluta est hæc mollis sophismatis complexio? non intellexisti te in tuos sinus conspuisse, quod ait magnus Basilius, quod ingenuus ex nullo est pater? Nam ex patribus iis qui prius in genealogiæ descriptione sunt recensiti, consequentia per id quod siletur, dat patris additionem pro confesso haberi. Tu ex nullo patre, nihil fecisti. Et contra nihil ad id quod omnino non est complexus, solum illi syllogismum confeciisti. Hæ igitur doctæ solertiæ et artificiosæ ad te transferentur. Quis ingeni pater

των ἀκώλυτος ἡ μετάληψις, ὁ λέγων ἐξ οὐδενὸς εἶναι τὸν Θεόν, ἐκ τοῦ πάντη μὴ ὄντος εἶναι λέγει τὸν Θεόν· πρὸς τι τῶν εἰρημένων πρότερον ἴδωμεν.

Ὅτι ἐκ μετουσίης τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱὸν οἴεται, καὶ τοῖς μὴ τοῦτο δεχομένοις ἐπισκεδάζει τοῦ στόματος ἐκτοῦ τὴν δυσωδίαν, ἢ τὴν ψυχρὰν καὶ ὄνειρμῶδη τοῦ σοφίσματος συνθήκην διεξετάσμεν. Ἄλλ' ὅτι μὲν τὸ ἐκ μετουσίης τῇ θεῇ φύσει προσάπτειν υἱοὺς, ποιητῶν μόνων καὶ μυθοπλαστῶν ἐστίν, οὐκ ἂν ἀγνοοῖ τις τῶν ὁπωσούν μετεχόντων φρονήσεως. Καὶ οὕτω γὰρ οἱ τοῖς μέτροις τοὺς μύθους ἐνεῖροντες, Διονύσιους τινὰς καὶ Ἡρακλέας, καὶ Μίνωας, καὶ ἄλλους τοιοῦτους ἐκ δαιμονίας εἰς ἀνθρώπινα σώματα συμπλοκῇ δια-
 πλάσσουσι, καὶ ὑπεραίρουσι τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων τοὺς τοιοῦτους τῷ λόγῳ, ὡς τῇ μετουσίᾳ τῆς κρείττονος φύσεως, τὸ πλεόν ἔχοντας. Οὐκοῦν τοῦτον μὲν τὸν λόγον ὡς οἰκοθεν τὸν τῆς ἀνοίας ἄμα καὶ ἀσεθείας ἐλεγχον ἔχοντα, σιωπῆσαι προσήκει. Προσθεῖναι δὲ μᾶλλον τὸν ἀμαχον ἐκείνον συλλογισμόν, ὡς ἂν μά-
 θοιεν οἱ καθ' ἡμᾶς ἰδιῶται, οἷων καὶ ὧτων οἱ τὰς τεχνικὰς ἐφόδους μὴ παιδευθέντες ἐξημιώθησαν. Εἰ γὰρ τὸ μηδὲν, φησὶ, τῷ πάντῃ μὴ ὄντι ταῦτόν κατὰ τὴν ἔννοιαν, τῶν δὲ ἰσοδυναμούντων ἀκώλυτος ἡ με-
 τάληψις· ὁ λέγων ἐξ οὐδενὸς εἶναι τὸν Θεόν, ἐκ τοῦ πάντη μὴ ὄντος εἶναι λέγει τὸν Θεόν. Τίς ἔδωκε τῷ τὴν Ἀριστοτελικὴν ἡμῖν αἰχμὴν ἐπισείοντι, ὅτι τὸ λέγειν τινὰ πατέρα μὴ ἔχειν, ταῦτόν ἐστι τῷ ἐκ τοῦ πάντῃ μὴ ὄντος αὐτὸν γεγενῆσθαι; Ὁ γὰρ τοὺς γεγεαλογουμένους παρὰ τοῦ λόγου καθεξῆς ἀριθμή-
 σας, αἶν τοῦ μνημονευθέντος ὑπερκείμενον πατέρα δηλονότι νοεῖ. Τί γὰρ ἦν ὁ Ἥλεις τοῦ Ἰωσήφ, τί δὲ ὁ Ματθαῖος τοῦ Ἥλεις, τί δὲ ὁ Ἀδάμ τοῦ Σῆθ, ἄρ' οὐχὶ πρόδηλον καὶ τοῖς ἁγαν νηπίοις, ὅτι πατέρων ἐστὶν ἀπαριθμησις ὁ τῶν μνημονευθέντων τούτων ὀνομά-
 των κατάλογος; Εἰ γὰρ ὁ Σῆθ τοῦ Ἀδάμ υἱός, πατὴρ τοῦ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένου πάντως Ἀδάμ. Ὡς-
 εἰπέ μοι, καὶ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ πατρὸς τίς; εἰπέ τῷ ἐρωτῶντι, ῥῆξον φωνὴν, ἀπόκριναι, πᾶσαν τὴν λογικὴν σου τέχνην πρὸς τὴν πεῦσιν ταύτην συγκί-
 νησον· ἄρ' εὐρήσεις τινὰ λόγον τὴν τοῦ σοφίσματος σου λαβὴν διαφεύγοντα; τίς ὁ τοῦ ἀγεννήτου πατρὸς; Ἔχεις εἰπεῖν ὅστις; Οὐκοῦν οὐκ ἀγέννητος. Ἀλλὰ
 συνθιβόμενος ἐρεῖς πάντως, ὃ δὴ καὶ εἰπεῖν ἐστὶν ἐπάναγκας, ὅτι οὐδεὶς. Τί οὖν, ὦ φίλτατε, ἀρά σοι οὕτω λέλυται ἡ μαλθακὴ τοῦ σοφίσματος αὐτῇ δια-
 πλοκῇ; Ἄρα συνήκας τοῖς ἰδίοις κόλποις ἐναιεῖλας, εἰ φησιν ὁ μέγας Βασιλεῖος, ὅτι Ὁ ἀγέννητος ἐξ οὐδενός ἐστι πατὴρ; Ἐκ γὰρ τῶν προγεγεαλογηθέντων πατέρων, ἡ ἀκολουθία κατὰ τὸ σιωπώμενον, συνομολογεῖσθαι δίδωσι τοῦ πατρὸς τὴν προσθήκην. Σὺ τὸ ἐξ οὐδενός πατὴρ τὸ μηδὲν ἐποίησας. Καὶ πάλιν τὸ μηδὲν εἰς τὸ πάντῃ μὴ ὄν καταλαβὼν τὸν λε-
 λυμένον ἐκείνον συλλογισμόν συνεπέρινας. Οὐκοῦν τὰ σοφὰ ταῦτα τῆς τεχνικῆς ἀρχινοίας πρὸς σὲ μετα-
 χθήσεται. Τίς τοῦ ἀγεννήτου πατρὸς, ἐρωτῶ; Οὐδεὶς, ἐρεῖς κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην. Ὁ γὰρ ἀγέννητος πα-
 τέρα πάντως οὐκ ἔχει. Εἰ τοίνυν οὐδεὶς τοῦ ἀγεννή-

του πατῆρ, ἐδὲ οὐδεὶς παρὰ σοῦ πρὸς τὸ μηδὲν μετελήφθη· τὸ δὲ μηδὲν κατὰ τὸν σὸν λόγον τῷ πάντῃ μὴ ὄντι ταῦτόν ἐστι κατὰ τὴν ἔννοιαν. Ἀκώλυτος δὲ τῶν ἰσοδυναμούντων, καθὼς φῆς, ἡ μετάληψις. Καὶ εἰπὼν ὅτι οὐδεὶς ἐστι τοῦ ἀγεννήτου πατῆρ, ἐκ τοῦ πάντῃ μὴ ὄντος λέγει τὸν ἐπὶ πάντων θεόν. Τοιοῦτον ὡς ἔοικέν ἐστιν, ὧ Εὐνόμιε, κακόν· τοῖς σοῖς γὰρ χρήσομαι λόγοις· οὐ τὸ δοκεῖν εἶναι σοφόν, πρὸ τοῦ εἶναι τετιμημέναι· μικρὸν ἴσως τὸ τοιοῦτον εἰς δυστυχίαν, ἀλλὰ τὸ ἑαυτὸν ἀγνοεῖν, καὶ μὴ γινώσκειν ὅσον ἐστὶν τὸ διάφορον τοῦ ὑψιπετοῦς Βασιλεῖου καὶ τοῦ χερσαίου θηρίου. Εἰ γὰρ ἐφεώρα τὸν βίον ἡμῶν τὸ ὀξύ καὶ θεῖον θῆμα ἐκείνο, εἰ περιεπόλει τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν τῷ τῆς σοφίας περῶν, ἔδειξεν ἂν καταπτώτας ἐπὶ σὲ τῷ ροίῳ τῶν λόγων, οἷψ τῷ ὀστράκῳ τῆς ἀνοίας συμπεφυκώς, πρὸς τίνα δι' ἀπάτης σεαυτὸν ἀντεπήγειρας, ὕβρεσι ταῖς κατ' αὐτοῦ καὶ λοιδορίαις τὸ δοκεῖν τις εἶναι παρὰ τοῖς γραῖδλοις καὶ τοῖς ἐκτομίαις θηρώμενος. Πλὴν ἀλλ' οὐκ ἀπελπιστέον σοι καὶ τῶν ὀνύχων ἐκείνου. Τὸ γὰρ ἡμέτερον, ὡς μὲν πρὸς ἐκείνον, ἐνυχος μοῖρα κρινόμενον, πολὺ ἂν εἴη. Πρὸς δὲ σὲ τοσοῦτόν ἐστιν, ὅσον ἱκανὸν εἶναι σοι περιβρῆξαι τῆς ἀπάτης τὸ ἔλυστρον, καὶ δεῖξαι τὴν ἐγκεκρυμμένην τῷ ὀστράκῳ ἀσχημοσύνην. portio iudicetur, multum fuerit. Tecum autem tantum est quantum satis esse possit ad erroris involu-

interrogo? nullus, dices necessario. Qui enim ingenuus, patrem omnino non habet. Si igitur nullus ingenui pater, hoc autem, nempe *nullus* a te ad *nil* transsumptum est, hoc autem *nil* secundum tuam rationem idem est cum eo quod *non est* secundum sensum: minime autem prohibetur æqualiter pollentium, sicut loqueris, transsumptio. Et qui dixit nullum esse ingenui patrem, ex eo quod non est prorsus dicit Deum, qui est super omnia. Tale, ut par est, o Eanomi, malum (tuis enim utar verbis) non videri esse sapientem, antequam talis habeatur et honoretur, parvum fortasse hoc est infortunium, sed seipsum ignorare, et non cognoscere quantum sit discrimen inter Basilium in sublimi volantem, et terrestrem bestiam. Si enim vitam nostram exploraret acutus ille et divinus oculus, si vitam humanam circumvolaret sapientiæ ala, in te involans impetu et stridore sermonum, ostenderet quali testa dementia congenitus, in quem per errorem teipsum concitasti, contumeliis et probris in ipsum conjectis, dum apud aniculas et spadones venaris, ut aliquis esse videaris. Verumtamen non tibi desperandum est ab unguibus illius. Quod enim nostrum est, ut quidem cum illo, si unguis

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΥΣΣΕΗΣ

ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΑ ΑΠΟΛΙΝΑΡΙΟΥ.

S. P. N. GREGORII

EPISCOPI NYSSENI

ANTIRRHETICUS

ADVERSUS APOLLINAREM ⁽¹⁾.

Interprete et scholiaste LAURENTIO ZACAGNIO V. C. — GALLAND. *Vol. Patr. Bibl.* tom. VII, p. 317.

I. Aptum conveniensque sermoni nostro exordium A erit Domini vox, quæ jubet cavere a falsis prophetis, qui veniunt, inquit ¹, ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces; a fructibus eorum cognoscetis eos. Si igitur veras oves ab ovium perditore, qui mansuetudinem præ se ferente habitu securus irrepit in ovilis cœtum, fructus discernit et sub mansuetudinis specie latens os inimicum omnibus palam facit, fructuum qualitatem, tam bonorum quam malorum, præstat expendere, quorum ope deceptionis larva detegitur; ait enim, *Ex fructibus eorum cognoscetis eos*. Omnis itaque doctrinæ bonus quidem meo iudicio fructus est, cum ad eorum numerum qui in Ecclesia salvantur sit accessio; noxius vero atque perniciosus, cum ille qui in ea jam permanent dissipantur. Si igitur quis prædicatione sua gregem B adaugeat, et ad omnia domus latera vitem extendat

¹ Matth. vii. 15.

(1) Egregium hoc sancti Gregorii Nysseni opus adversus Apollinarem ex Val. septingentorum circiter annorum cod. eruimus. Illud autem valde notandum habet hic codex, quod æque veteri manu a scriptorum forsitan cōlicum correctore atque emendatore (quem δοκιμάζοντα τὰ γεγραμμένα vocat idem Nyssenus inter epistolas infra editas), ad aliud exemplar ea cautione collatus fuerit, ut quæ in prioris lectionis locum postmodum ab ipso superinducta fuere, adeo eleganter cinnabari scripta fuerint, ut prior etiam lectio atramento delineata non obliteraretur. Nos itaque priore le-

Καλὸν ἂν γένοιτο προοίμιον ἡμῖν τοῦ λόγου ἢ τοῦ Κυρίου φωνή, κελεύουσα προσέχειν ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἐρχονται, φησὶ, πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύματι (2) προβάτων, ἐσωθεν δὲ εἰσι λύκοι ἀρπαγες· ἀπὸ τῶν κυριῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. Εἰ οὖν ὁ καρπὸς διακρίνει τὸ τε ἀληθινὸν πρόβατον, καὶ τὸν τῶν προβάτων φθορέα, τὸν ἐν ἡμέρῳ σχήματι (3) πρὸς τὸ σύστημα τῆς ποίμνης ἀφυλάκτως παραδιδόμενον, καὶ τὸ ὑποκεκρυμμένον τῷ ἡμέρῳ πολέμιον στόμα εἰς τοῦμφανὲς ἀγει, ζητεῖν προσέχει τοὺς καρποὺς τοὺς τε καλοὺς, καὶ τοὺς χείρονας, δι' ὧν τὸ σχῆμα τῆς ἀπάτης ἀνακαλύπτεται· φησὶ γάρ, ὅτι Ἐκ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. Πάσης τοίνυν διδασκαλίας ὁ μὲν ἀγαθὸς καρπὸς κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν ἢ προσθήκη τῶν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν σωζομένων ἐστίν· ὁ δὲ φθαρτικὸς καὶ δηλητήριος ἡ τῶν συνεστώτων διάλυσις. Εἰ τοίνυν τις αὔξει διὰ τῶν λόγων τὸ ποί-

ctione in contextu plerumque servata, antiquas hæc emendationes, variasque lectiones in notis retulimus; nisi tamen tanti ponderis exsistere, ut in orationis contextum eas transferre necessarium visum fuerit; tunc enim lectionem a correctore indicatam in orationis contextum retuli, indicata tamen in meis notis lectione, quæ prius in codice reperiabatur.

(2) Forte ἐνδύμασι, ut in textu Græco S. Matthei.

(3) Corr. ἡμέρῳ τῷ σχήματι.

μνιον, καὶ εἰς πάντα τὰ κλίτη τῆς οἰκίας ἐκτείνει τὴν ἀμπλον καὶ περιφυτεύσει τῇ Δεσποτικῇ τραπέζῃ τοὺς ἀπὸ τῆς (4) ἀγριελαίου πλάνης, εἰς ἐλαίων (5) μεταποιούμενος νεόφυτον, καὶ τὰς μυστικὰς ῥάβδους ἐμβάλη τῷ γλυκεῖ καὶ ποτίμῳ νάματι τῆς διδασκαλίας, δι' ὧν πολυγονεῖται τὰ ποίμνια, ὥστε τοῦ μὲν Λαβάν ἐλαττοῦσθαι τὴν κτῆσιν, εὐθηνεῖσθαι δὲ τὸ μέρος τοῦ Ἰακώβ, καὶ πληθύνεσθαι τῇ ἐπισήμῳ γονῇ (6)· εἰ τοιοῦτόν τις τὸν καρπὸν τῆς διδασκαλίας ἐπιδεικνύοιτο (καρπὸς γάρ ἐστι, καθὼς εἴρηται, ἡ τῆς ἀληθείας ἐπαύξησις), ἀληθῶς ἐστὶ προφήτης, κατὰ τὸν θεῖον σκοπὸν ὑποφητεύων τῷ πνεύματι. Εἰ δὲ τις ἀποκλίνει τῆς ἀμπλῶν τὰς κληματίδας, ἐρημοῖα (7) δὲ τὴν θείαν τράπεζαν, ἀναβρίζων τὴν φυτεῖαν, ἐπιβουλεύει δὲ τῷ πνευματικῷ ποτιστηρίῳ, ὡς (8) μηκέτι τὰ πρὸδῶτα κατὰ τὰς ῥάβδους τοῦ πατριάρχου κισσῶν, μηδὲ ταῖς ἐπισήμοις γοναῖς πληθύνειν τὸ ποίμνιον, ἀλλ' ἀποδουκολεῖσθαι τῆς τροφῆς νομῆς, τοῦτέστι τῶν πατρικῶν παραδόσεων, καὶ ἔξω τῆς μάνδρας αὐλίζεσθαι, καὶ πρὸς ἄλλοτριάς νομὰς διασπιδνασθαι· ὅτ' ἂν τοιοῦτος τὸ λυκαῖον σχῆμα, τὸ ἀποκεχυμένον τῇ τοῦ πρὸδῶτος

ὕδατος ἐξετάσωμεν τί ἡμῖν ἡ τοῦ Ἀπολλινάρου τοῦ Σύρου διδασκαλία ἐβλάστησε, προσθήκην τῶν ποιμνίων ἢ μείωσιν, συναγωγὴν τῶν διεσκορπισμένων ἢ τῶν συνεστώτων διάλυσιν, συνηγορίαν ἢ ἀνατροπὴν τῶν πατρῶν δογμάτων. Εἰ μὲν οὖν πρὸς τὸ κρεῖττον ἡ σπουδὴ τοῦ προεξημένου βλέπει, πρὸδῶτον τῶν, καὶ οὐχὶ λύκος ἐστίν· εἰ δὲ τὸ ἐμπαλιν, *Προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν*, φησὶν ὁ Κύριος· μὴ λανθανέτω τὸ στόμα τὸ ἐπὶ λώβῃ καὶ ἀφανισμῷ τοῦ προσεγγίζοντος σώματος τεθηγμένον τοῖς τῆς καινοτομίας ὁδοῖς καὶ κατασπαράσσον τὸ ὑγιὲς σῶμα τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας. Ὡς δ' ἂν μὴ δοκοῖται λοιδορία τὸ λεγόμενον εἶναι, ἕνα τῶν παρ' αὐτοῦ περιφερομένων λόγων προσθήσομεν, οὗ ἡ ἐπιγραφή ἐστὶν αὕτη· Ἀπόδειξις, φησὶ, περὶ τῆς *θείας συγκώσεως τῆς καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρώπου*. Τάχα δ' ἂν τις δι' ἀκριβείας τὸν τῆς ἐπιγραφῆς νοῦν ἀπογυμνῶσας, οὐκ ἂν δεηθεῖ δι' αὐτῆς τῆς λογογραφίας (9) ἐλέγξει τὴν ἀτοπίαν τοῦ δόγματος. Ἀπόδειξις, φησὶ, περὶ τῆς *θείας συγκώσεως τῆς καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρώπου*. Κρεῖττον δ' ἂν εἴη τὰς *θείας* παραθέσθαι φωνὰς εἰς ἑλεγχον τῆς καινῆς ταύτης ὀνοματοποιίας. Ὁ Λόγος, φησὶ, *σὰρξ ἐγένετο*· καὶ, *Ἡ δόξα κατεσκήνωσεν ἐν τῇ γῇ ἡμῶν*· καὶ, *Ὁ Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί*, ὡς ἂν δι' ἐκάστου

A et circum Dominicam mensam plantet, erraticos oleastri ramos in olivarum novellas transmutans, mysticas denique virgas in dulcia et grata doctrinae fluentia injiciat, per quas ita greges secundantur, ut Laban possessio minuat, abundet vero pars Jacob, et insigni fetu multiplicetur²; si quis talem doctrinae suae fructum ostendat (fructus enim, ut diximus, veritatis incrementum est), hic vere propheta est, utpote qui juxta Dei consilium legem spiritu interpretetur. At e contrario si quis vitis ramos evellat, divinam vero mensam, extirpata plantatione, desertam reddat, et insidias circum spirituale aquarium tendat, ut non amplius oves ante patriarchae virgas concipiant, et insigni fetu augeant gregem, sed ab alibilibus pascuis, paternis videlicet traditionibus, abigat et extra mandram stabulare faciat, et per aliena pascua dispergi: quando, inquam, talem doctrina fructum protulerit, tunc utique lupina forma, sub ovis pelle latens, manifestabitur.

τῆς διδασκαλίας καρπὸς ἦ, πρὸδῶλον ἂν γένοιτο δορᾶ.

II. Inquiramus ergo quid nobis Apollinaris Syri doctrina protulit, incrementumne gregis an diminutionem, dispersorumne collectionem an collectorum dispersionem, defensionemne paternorum dogmatum an subversionem. Si itaque ad id quod melius est Apollinaris studium respicit, ovis utique, et non lupus erit; si vero contra: *Attendite a falsis prophetis*, ait Dominus: non lateat os illud, per acutis novitatis dentibus in damnum perniciemque appropriquantium armatum et sanum Ecclesiae Dei corpus lacerans. Ne autem, quod dicimus, convicium esse videatur, unum ex ejus, qui circumferuntur tractatibus subiungamus, cujus inscriptio talis est, *Demonstratio, inquit, divinae incarnationis ad similitudinem hominis*. Et fortasse quidem accurate patefacto inscriptionis sensu, non esset ulterius alicui laborandum, in dogmatis absurditate per singulas ipsius tractatus partes redarguenda. *Demonstratio, inquit, divinae incarnationis ad similitudinem hominis*. Verum satius fuerit divinas voces apponere in novae hujus fictionis nominum confutationem. *Verbum, ait*³, *caro factum est*, et, *Gloria inhabitavit in terra nostra*⁴, et, *Deus manifestatus est in carne*⁵, ut ex unoquoque horum dictorum discamus divinitatem, quae semper substantia

¹ Gen. xxx, 37 sqq. ² Joan i, 14. ³ Psalm. lxxiv, 10. ⁴ I Tim. iii, 16.

(4) Ita corr. male antea τῆς ἀπὸ τῆς.

(5) Et haec corr. emendatio est; prius enim erat *λαῖον*.

(6) Ἐπίσημος γονή tam hic quam infra aliquis forsitan verteret *varii coloris fetus*, vel *diverso colore respersus fetus*, ut sacrae Scripturae narrationi prius respondere; sed mihi alia versio magis arridet.

(7) In Vat. cod. ἐρημῶν inflexione Attica, nescio an simili exemplo.

(8) Corr. ὥστε.

(9) Nyssenius in toto hoc opere Apollinarem λογογράφον ejusque *De Incarnatione* tractatum λογο-

γραφίαν vocat; quin et Eunomium ejusque scripta λογογράφον, et λογογραφίαν itidem vocat lib. i adversus eundem, et alibi. Videtur autem iis nominibus verbosos atque prolixos utriusque haeretici libros suggillare voluisse Nyssenius. Nam Gregorius alter Nazianzenus episcopus in oratione 51, prope finem, Apollinarem inter alia redarguit, quod μακροῦς λόγους scripsit, eademque de Eunomii libris Nysseni querela est lib. i adversus eundem prope initium. Utitur et λογογράφον voce malo sensu Demosthenes in oratione *De falsa legatione*, p. 232, Hervagianae editionis quarta Graeco-Latinae, cum Aeschini exprobrat, quod λογογράφους et σοφιστὰς

immutabilis est, mutationi obnoxiam induisse naturam, ut propria Immutabilitate nostræ in malum mutationi mederetur. At hic Deum asserit non fuisse in carne manifestatum, quod idem est ac si diceret, carnem factum non fuisse Verbum, quod in hominum forma et similitudine per servilem habitum cum hominibus conversatum est *; sed divinam quamdam incarnationem Verbo affingit, idque dubio adeo sermone, ut incertum mihi sit utrum mutationem divinitatis e simplici ejus et compositionis experte natura in carnem soliditatem transformatæ intelligat, an potius, manente in se ipsa divina substantia, aliam quamdam apparuisse dicat incarnationem divinam, in humanæ et divinæ naturæ confinio positam, quæ nec Deus esset, nec homo, sed ex utroque quodammodo participaret; et prout incarnatio est, humanitati affinis atque cognata existeret; prout vero divina est, longe multo humanæ naturæ modulum superaret. Verum enimvero substantia hujusmodi Deus esse non potest. Divinitas enim res est ex sui natura simplex et a compositione prorsus aliena: a quo autem simplicitas abest, ab eo æque etiam divinitatem abesse necessarium prorsus est. Contra vero neque homo esse potest. Homo enim dicitur qui ex corpore et anima intellectuali componitur; ei autem, in quo hæc duo simul conjuncta non intelliguntur, quomodo hominis nomen conveniet? Hominis enim corpus et animam hominis dicimus, quoad in ipso horum utrumque consideratur. Harum autem duarum rerum concursus homo et est, et dicitur.

III. Quid sit itaque divina incarnatio, quæ nec homo est, neque Deus, quam in tractatus titulo comminiscitur auctor, non licet nobis per ea quæ accurate hactenus indagavimus invenire. *Demonstratio*, inquit, *divinæ incarnationis ad similitudinem hominis*. Rursus quid sibi vult illud, *ad similitudinem hominis*? Divinam, nempe, incarnationem simili modo, atque humanam constare. Et quandonam factum est hoc? In ultimisne diebus? Et ubi virginitatis mysterium? Neque enim ad similitudinem hominis incarnatus est Dominus, quemadmodum scriptor noster ait; sed divina potestate, et Spiritu sancto, quemadmodum in Evangelio dicitur *. An potius ante sæcula? Et quomodo rei non existenti quod existit assimilatur? Postremus enim omnium rerum, secundum creationis ordinem, homo est; Dominus vero rex ante sæcula. Ad cujus itaque hominis similitudinem divina illa incarnatio, si omnia sæcula præcessit, facta fuerit? Adami fortasse? At hic nondum exstiterat. An

* Philipp. II, 7. * Luc. I, 26, sqq.

alios per contumeliam cognominare solitus esset, cum ipsum talem esse constaret. Verba Demosthenis sunt: Λογογράφους τοίνυν καὶ σοφιστὰς ἀποκαλῶν τοὺς ἄλλους, καὶ ὑβρίζειν πειρώμενος αὐτοὺς ἐξελεγχοῦσθαι, τοῦτοις ὦν ἔνοχος. Wollius vertit, Cum autem orationum scriptores, et sophistas alios cognominet, atque exagitare studeat, eum ipsum talem esse constabit.

μάθοιμεν τῶν εἰρημένων ὅτι αἰεὶ δρεπτον ὃν τὸ θεῖον τῇ οὐσίᾳ, καὶ ἀναλλοιώτων, ἐν τῇ τρεπτῇ καὶ ἀλλοιούμενῃ γίνεται φύσει, ἵνα τῷ ἰδίῳ ἀτρέπτῳ τὴν ἡμετέραν πρὸς τὸ κακὸν τροπὴν ἐξιδίσηται. Οὗτοι δὲ φησὶν οὐ θεὸν ἐν σαρκὶ πεφανερῶσθαι, ὅπερ ταῦτόν ἐστι τῷ (10), μὴ τὸν λόγον σάρκα γενέσθαι, τὸν ἐν ὁμοῦματι ἀνθρώπου καὶ σχήματι, τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων διὰ τοῦ δουλικοῦ προσώπου καθομιλήσαντα. Ἀλλὰ θεῖον τινὰ σάρκωσιν ἀνατυπούται τῷ λόγῳ, οὐκ οἶδα τί σημαίνων τῷ ῥήματι, πότερον τροπὴν τῆς θεότητος ἀπὸ τῆς ἀπλῆς αὐτοῦ καὶ ἀσυνθέτου φύσεως εἰς σαρκώδη ἀντιτυπίαν ἀλλοιωθείσης· ἢ μενούσης τῆς θείας οὐσίας ἐφ' αὐτῆς, ἄλλην τινὰ σάρκωσιν θεῖον μεθόριον τῆς τῶν ἀνθρώπων τε καὶ τοῦ θεοῦ φύσεως ἀναφανῆναι, οὔτε ἀνθρώπον οὖσαν, οὔτε θεόν, μετέχουσαν δὲ πῶς (11) ἀμφοτέρων· ἥτις (12) τῷ μὲν σάρκωσις εἶναι, συγγενῶς πρὸς τὸ ἀνθρώπινον ἔχει, τῷ (13) δὲ θεῖα εἶναι, κρείττων ἐστίν, ἢ κατ' ἀνθρώπων. Ἀλλὰ μὴν θεὸς εἶναι οὐ δύναται· ἀπολὺν γὰρ τῇ φύσει τὸ θεῖόν ἐστι καὶ ἀσύνθετον· οὐ δὲ ἡ ἀπλότης (14), τοῦτου κατὰ τὸ ἴσον πάντως καὶ ἡ θεότης καχώριστα. Ἀνθρώπος δὲ αὐτὸ πάλιν οὐκ ἐστι. Ὁ γὰρ ἐκ ψυχῆς νοεράς, καὶ σώματος συνεστηκώς, ἀνθρώπος λέγεται· ὃ δὲ μὴ συνεπινοεῖται τὰ δύο, πῶς ἡ τοῦ ἀνθρώπου κλήσις ἐφαρμοσθήσεται; Ἀνθρώπου γὰρ σῶμα λέγομεν, καὶ ψυχὴν ἀνθρώπου, ὥς ἂν ἐφ' αὐτοῦ ἐκάτερον τούτων θεωρῇται. Ἡ δὲ συνδρομὴ τούτων τῶν δύο, ἀνθρώπος καὶ ἐστὶ, καὶ λέγεται.

Τί οὖν ἐστὶν ἡ θεῖα σάρκωσις, ἡ μήτε ἀνθρώπος οὖσα, μήτε θεός, ἣν ἀναπλάσσει ἡ τοῦ λόγου ἐπιγραφὴ (15), οὐκ ἐστὶν ἐκ τῶν ἐξητασμένων εὐρεῖν. Ἀπόδειξις, φησὶ, περὶ τῆς θείας σαρκώσεως, τῆς καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρώπου. Τί τοῦτο πάλιν ἐνδείκνυται, τὸ καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρώπου; Ὅτι ἡ θεῖα σάρκωσις ὁμοίως τῇ ἀνθρωπίνῃ συνίσταται. Πότε τοῦτο; Ἄρα ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν; καὶ ποῦ τὸ τῆς παρθενίας μυστήριον; Οὐ γὰρ καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρώπου σαρκούται ὁ Κύριος, καθὼς ὁ λογογράφος φησὶν, ἀλλὰ θεῖα δύναμις, καὶ Πνεύματι ἁγίῳ, καθὼς τὸ Εὐαγγέλιον λέγει, ἀλλὰ πρὸ τῶν αἰώνων. Καὶ πῶς ὁμοιοῦται τῷ μὴ ὄντι τὸ ὄν; Τελευταῖος μὲν γὰρ τῶν κατὰ τὴν κτίσιν ὁ ἀνθρώπος· ὁ δὲ Κύριος (16) βασιλεὺς πρὸ αἰώνων. Κατὰ τοιοῦτον τοίνυν ἀνθρώπου ὁμοίωσιν ἐκείνη ἡ θεῖα σάρκωσις κατὰ τὸ προαιώνιον γίνεται; Κατὰ τὴν τοῦ Ἀδάμ; Ἀλλ' οὐπω ἦν. Ἀλλὰ καθ' ἑτερόν τινα ἀνθρώπον; Καὶ τίς οὗτος ὁ προνοούμενος τοῦ Ἀδάμ ἀνθρώπος, ἵνα κατὰ τὸ ἐγκείμενον ὑπόδειγμα ὁμοιωθῇ τοῦ θεοῦ ἡ σάρκωσις; Τὸ

(10) Ita corr. τό erat antea.

(11) Corr. πόσως.

(12, 13) Ita corr. antea τό utrobique.

(14) Ita corr. antea obscuro sensu οὐ δὲ ἡ ἀπλότης, τοῦτου.

(15) Ita corr. antea ἡ τὴ ἀναπλάσει ἡ τοῦ λόγου ἀναγραφὴ.

(16) Corr. iterum, Κύριος.

γὰρ ὁμοιον τῷ ὄντι πάντως οὐ τῷ μὴ ὄντι ὁμοιον γίνεται· ὥστε δύο κατ' αὐτὸν (17) φαίνεται τῷ λόγῳ τὰ διόποια· ἢ γὰρ πρεσβύτερον εὐρίσκεται τὸ πλάσμα τοῦ πλάσαντος, ἢ τῷ μὴ ὄντι ὁμοιοῦται τὸ θεῖον σαρκοῦμενον· κατ' ἀρχὰς γὰρ ἡ μὲν θεότης (18) ἦν, ὁ δὲ Ἀδὰμ οὐκ ἦν. Οὐκ οὖν εἰ καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρώπου σαρκούται ἡ θεία φύσις, τῷ μὴ ὄντι ὁμοιοῦται ἡ θεία σάρκωσις· τὸ δὲ τῷ μὴ ὄντι ὁμοιούμενον, οὐδ' αὐτὸ πάντως εἴη. Ἀλλ' ἑτερόν τινα τρόπον παρὰ τὸν ἀνθρώπινον τὴν σάρκωσιν ἐκείνην γεγενῆσθαι φησι. Καὶ τίς τῶν ἑτεροφυῶν ἡ ὁμοίωσις (19); Εἰ οὖν μήτε κατὰ τὸ προακύνιον ἐνδέχεται τὴν θεῖαν σάρκωσιν καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρώπου γενέσθαι, μήτε ἐπὶ τοῦ ἐσχάτου τῶν χρόνων, ὅτε κατὰ ἀνθρώπων (20) ἡ τοῦ Κυρίου οἰκονομία, καθ' ἣν ἐν σαρκὶ θεὸς ἐφανερώθη, καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρώπου ἡ σάρκωσις γίνεται (οὐ γὰρ παραδέχεται τὴν τοιαύτην ἔννοιαν τὸ κατὰ (21) τὴν παρθενίαν μυστήριον), μάτην ἂν εἴη κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἐννοίας ταύτης τοῦ λόγου τὴν ἐπιγραφὴν ποιησάμενος. Ὅτι μὲν οὖν ἀνεπίστατος ἡ ἐπιγραφὴ καὶ οὐδενὶ συνεστῶτι ἐπεριδομένη νοήματι, μετρίως οἶμαι διὰ τῶν εἰρημένων πεφανερώσθαι τοὺς ἐπιστατικούς ἐπαυροῖσι.

Itaque ex his quæ hactenus diximus probe intelligentibus satis liquere arbitror quid sibi hæc inscriptio velit, certo indagari non posse, utpote quæ nulli secum constanti mentis conceptui innitatur

Κιερὸς (22) δ' ἂν εἴη καὶ αὐτὸν προθεῖναι τῇ ἐξετάσει τὸν λόγον τὸν ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς (23) ταύτης δηλούμενον. Γράψω δὲ τὰ πρῶτα τῇ ἑμαυτοῦ λέξει, δι' ὀλίγων ἐπιδραμῶν τὴν διάνοιαν, ἐν οἷς ἀκίνδυνόν ἐστι τὸ παραδραμεῖν τῶν γεγραμμένων τι ἀνεξετάστον. Μόνον, φησὶ, τὴν εὐσεβῆ πίστιν ἀγαθὸν ἦν νομίζεσθαι (24)· μηδὲ γὰρ τῇ εὐδ' συνενεργεῖν τὴν ἀνεξέταστον πίστιν· ὥστε προσῆκε καὶ τὴν τῶν Χριστιανῶν ἐξετασμένην εἶναι, μὴ που λάθῃ ταῖς τῶν Ἑλλήνων ἢ τῶν Ἰουδαίων (25) συνεμπροσθεῖσαι δόξαις. Ταῦτα διὰ πλείονων προοιμιασάμεναι, ἐπάγει τὸν λόγον εἰπὼν, ὅτι Παρὰ τοῖς ἀπίστοις καὶ τὴν αἰρέσειν προτεδρῦλλεται τὸ μὴ δυνατὸν εἶναι θεὸν ἀνθρώπου γενέσθαι, καὶ πάθεσιν ὁμιλῆσαι, ὃ καὶ παρὰ ταῖς αἰρέσεσιν ἐπὶ σκήματι πίστεως εἰσάγεται, ἀνθρώπου ἐνθεον διὰ τὴν ἐκ γυναικὸς γέννησιν (26), καὶ διὰ τὰ πάθη λεγούσας τὸν Χριστόν. Τίνας μὲν οὖν οἶδεν αἰρέσεις, αἱ τὸν Χριστὸν ἐνθεον ἀνθρώπου λέγουσιν, αὐτὸς ἂν εἰδείη, καὶ εἰ τις τὰ ἐκείνου πεπαλδευται· ἡμεῖς; δὲ πολλοὶς ἐπιβεδημηχότες τόποις, καὶ κατὰ σπουδὴν τοῖς τε κοινωνοῦσι τοῦ δόγματος, τοῖς τε ἀφεστηκόσι περὶ τῶν κατὰ τὸν λόγον ζητουμένων, καθομιλῆσαντες, οὕτω τινὲς ἀκηκόαμεν τὴν τοιαύτην ῥήξαντος περὶ τοῦ μυστηρίου φωνὴν, ὅτι ἀνθρώ-

A potius ad alterius hominis similitudinem? Et quoniam confictus iste Adam prior homo, ut juxta propositum exemplar, ei divina incarnatio similis efficeretur? Quod enim simile est, rei existenti, non autem rei non existenti assimilatur; quare duo in eo Apollinaris sermone absurda apparent: nam vel res condita antiquior suo conditore deprehenditur, vel rei non existenti incarnata divinitas similis esse dicitur; ab initio enim divinitas exsistebat, Adam vero non erat. Itaque si ad similitudinem hominis divina natura carnem assumpsit, rei non existenti divina incarnatio assimilatur; quod autem rei non existenti comparatur, id ipsum nequaquam existere necesse est. Sed alio quam humano modo incarnationem illam factam fuisse dicet. At quænam inter res diversæ naturæ similitudo intercedit? Si itaque ante sæcula divina incarnatio ad hominis similitudinem fieri nequit, atque etiam in plenitudine temporum, quando benigna Dei erga homines dispensatione Verbum carne indutum apparuit, nullo pacto ad similitudinem hominis divina incarnatio facta fuit, id enim sentire conceptus virginæ mysterium non sinit, B

IV. Tempus autem esset ut ipsum quoque examini tractatum subicerem cujus argumentum tali inscriptione designatur. Verum meis primum verbis eorum quæ in ipso opere continentur, sensum paucis percurram, ubi tamen nullum periculum est, ne quidquam inexploratum omittamus. Solam, inquit, piam fidem bonum quid esse censendum est, neque enim Evam quidpiam juisse indiscussam inexploratamque fidem; quare et Christianos in ipsorum religionem accurate inquirere oportet, ne aliqui imprudenter in Ethnicorum, et Judæorum opiniones incidat. Hæc ubi pluribus in tractatus proœmio disseruit, statim hæc subdit, Apud infideles et hæreticos jamdudum promulgatum fuit Deum hominem fieri non posse, neque in humanis passionibus versari; quod quidem ab hæreticis veræ fidei specie in Ecclesiam inducitur, dum Christum per ortum ex virgine, et per quos pertulit cruciatus, divinum hominem existisse dicunt. Porro quasnam sciat hæreses quæ Christum divinum hominem dicant, ipse noverit, et si quis ejus falsa dogmata callet: nos vero multa per loca peregre profecti, et cum iis qui communibus nobiscum sententiæ sunt, et cum aliis qui a nobis circa quæstiones de Verbo agitari solitas, dissident, D

(17) Corr. κατὰ ταῦτόν.

(18) Ita corr. antea scriptum fuerat κατ' ἀρχὰς ἡμῖν θεότης.

(19) Corr. τῇ et mox ὁμοιώσει.

(20) Ita corr. priuserat δὲ ἡ κατ' ἀνθρώπων. F. δετῇ.

(21) Hæc lectio a corr. est, primæva enim manu scribitur τὸ γὰρ κατὰ.

(22) Corr. κέρδος.

(23) Ita corr. antea γραφῆς.

(24) Corr. δεῖ νομίζεσθαι.

(25) Sic legendum: In cod. Vat. scribitur, ἡ τῶν Ἰουδαίων Corr. καὶ τῶν Ἰουδαίων. Sed legendum ἡ τῶν Ἰουδαίων· nam diversissimæ sunt ethnicorum et Judæorum de religione sententiæ.

(26) Corr. γένεσιν.

qui talia de hoc mysterio proferret, Christum A nempe divinum hominem esse. Errantes itaque circa fidei dogmata opiniones corrigere eorumque loco religiosiores inducere cogitantem, non decebat sibi confingere quæ non sunt, cumque rebus minime subsistentibus pugnare, sed adversus ea quæ ab adversariis revera proferuntur, armari. Neque enim peritus quisquam medicus morbis qui nunquam exstiterunt artem opponit, sed invalescenti morbo scientia qua pollet, occurrit. Vel itaque proferat quempiam qui Deum in carne non apparuisse, sed divinum hominem Christum esse affirmaverit, et tunc tractatum istum non abs re conscriptum ab ipso fuisse fatebimur; vel quousque hujuscemodi morbus inveniat, stultum esse omnes fatebuntur cum iis qui non existunt, erroribus conflictari. B

V. Verumenimvero talem scribendi necessitatem non temere prætexuit Apollinaris; sed ut ad proprium suum dogma astruendum, gradum quemdam atque aditum sibi faceret, quod a nemine dictum fuit, tanquam dictum supposuit, ut dum adversus hanc imaginariam hæresim certare videretur, simulata contradictione divinitatem mori posse firmaret: tota quippe ejus scriptio eo tendit, ut unigeniti Filii divinitatem mortalem esse, eundemque non in humanitate passionem suscepisse, sed impassibilem ejus immutabilemque naturam, ad passionem participandam mutatam fuisse astruat. Quare ad quamnam utilitatem Apollinaris sermo respiciat qui ejus callent mysteria nosse poterunt: quæ autem ex ejus dictis consequi vel ipsi infantes agnoscunt, talia sunt qualia nec irreligiosiores Ethnicorum dixerint. Si enim ipsa Unigeniti divinitas obiit, necessario una cum ipsa mortem subiit et vita, et veritas, et justitia, et bonitas, et lux, et potentia; hæc enim omnia secundum diversas notiones unigenitus Deus et est et dicitur. Cum autem simplex et divisionis atque compositionis expers sit, quodcumque ex illis rebus esse dicatur, totus illud est, et non in parte hoc, in parte aliud; ita ut si una ex eisdem rebus existat, omnia in ipso existere intelligantur; sin autem una non existat, omnia simul perimantur. Si igitur per mortem interierit Christi divinitas, per eandem quoque mortem omnia interierint quæ conjuncta eum ejus divinitate intelliguntur. Atqui non simpliciter potestas est Christus, sed Dei potestas, et Dei sapientia. Quando igitur hæc una cum Christi divinitate per mortem extincta sunt, non erat apud Patrem sapientia Dei, non potentia, non vita, non aliud quidpiam eorum quæ boni nomine appel-

πος ἐνθεος ὁ Χριστὸς ἦν. Τὸν τοίνυν μέλλοντα δορυθουῖσθαι μὲν τὰς ἡπατημένας περὶ τοῦ δόγματος ὑπολήψεις, ἀντειστάγειν δὲ τὰς εὐσεβεστεράς, μὴ ἀναπλάσσειν ἑαυτῷ τὰ μὴ ὄντα, καὶ πρὸς τὰ ἀνυπαρκτα μάχεσθαι προσήκον ἦν, ἀλλὰ πρὸς τὰ λεγόμενα παρὰ τῶν ἀντιδιατιθεμένων ὁπλίζεσθαι. Οὐδὲ γὰρ τῶν ἱατρῶν οἱ ἐπιστήμονες πρὸς τὰ μὴ ὄντα πάθη τὴν ἑαυτῶν τέχνην ἀντειστάγουσιν· ἀλλὰ πρὸς τὸ γεγνηὸς ἡδὴ νόσημα διὰ τῆς ἐπιστήμης ἴστανται. Ἡ τοίνυν δειξάτω τὸν εἰρηκότα μὴ θεὸν ἐν σαρκὶ περνανερωῖσθαι, ἀλλ' ἐνθεον ἀνθρωπῶν τὸν Χριστὸν, εἴτα (27) καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ, ὡς οὐ μάτην πεποιημένον παραδεξόμεθα· ἥ ἕως ἂν (28) ἡ τοιαύτη μὴ εὐρίσκειται νόσος, μάταιον εἶναι πάντες ὁμολογήσουσι τὸ (29) τοῖς μὴ οὔσι συμπλέκεσθαι.

B

Ἄλλ' οὐκ εἰκὴ τὴν τοιαύτην τῆς λογογραφίας ἀνάγκην ἑαυτῷ σχηματίζεται (30)· ἀλλ' ὡς ἂν ἐὶς τινα (31) καὶ ἀκολουθίαν πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ καθ' ἑαυτοῦ δόγματος λάβοι, τὸ μὴ λεχθὲν, ὡς εἰρημένον ὑπέθετο, ἵνα τῷ πρὸς ταῦτα δοκεῖν ἀγωνίζεσθαι, διὰ τῆς ἐσχηματισμένης ἀντιβρόχσεως κατασχευάσει τὸ θνητὸν εἶναι τὸ θεῖον. Ἄπας γὰρ αὐτῷ τῆς λογογραφίας ὁ σκοπὸς πρὸς, τοῦτο βλέπει, τὸ θνητὴν τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τὴν θεότητα, καὶ οὐχὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ τὸ πάθος δέξασθαι, ἀλλὰ τὴν ἀπαθῆ καὶ ἀναλλοίωτον φύσιν πρὸς πάθους μετουσίαν ἀλλοιωθῆναι. Ὅθεν πρὸς τί μὲν αὐτῷ χρήσιμον ὁ λόγος βλέπει εἰδεῖν ἂν τῶν μυστηρίων αὐτοῦ ἐπιστορες (32)· δὲ δὲ ἡ ἀκολουθία καὶ τοῖς ἄγαν νηπίοις προσδείκνυσι τοιαυτὰ ἐστίν, οἷα μὴδ' ἂν τοὺς ἀθροιστάτους τῶν Ἑλλήνων εἰπεῖν. Εἰ γὰρ αὕτη (33) τέθηκε τοῦ Μονογενοῦς ἡ θεότης, συναπέθανε (34) ταύτη πάντως καὶ ἡ ζωὴ, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ δικαιοσύνη, καὶ ἡ ἀγαθότης, καὶ τὸ φῶς, καὶ ἡ δύναμις· ταῦτα γὰρ κατὰ διαφόρους ἐπιβολὰς ὁ μονογενὴς θεὸς καὶ ἐστὶ καὶ λέγεται. Ἀπλοῦς δὲ ὢν καὶ ἀμερὴς καὶ ἀσύνητος, ὅπερ ἂν λέγηται, ὅλος ἐστίν, οὐκ ἐν μέρει τοῦτο, καὶ ἐν μέρει τὸ ἕτερον (35). Ὅστε ἐνὸς ὄντος, πάντα ἐν αὐτῷ νοεῖσθαι, καὶ μὴ ὄντος, τὰ πάντα συνδιαγράφεσθαι. Εἰ οὖν ἠφανίσθη τῷ θανάτῳ τὸ θεῖον, συνηφανίσθη τῷ θανάτῳ πάντα τὰ συνημμένως περὶ τὴν αὐτοῦ θεότητα θεωρούμενα. Ἀλλὰ μὴν οὐκ ἀπλῶς δύναμις ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία. Ὅτε οὖν ταῦτα τῇ θεότητι τοῦ Υἱοῦ διὰ τοῦ θανάτου συγκατεστέθη, οὐκ ἦν παρὰ τῷ Πατρὶ Θεοῦ σοφία, οὐ δύναμις, οὐ ζωὴ, οὐκ ἄλλο τι τῶν πρὸς τὸ κρεῖττον ὀνομαζομένων οὐδέν· Θεοῦ γὰρ πάντα ταῦτα εἶναι· τὰ τοῦ Πατρὸς (36) ἐν αὐτῷ εἶναι πιστεύεται, ὅπερ ὄντος μὲν τοῦ Υἱοῦ, ἐστὶ· μὴ ὄντος δὲ, πάντως οὐκ ἐστὶ, διὰ τὸ ἐν αὐτῷ εἶναι πάντα τὰ

C

Ζιγαβένους inseruit in parte secunda *Panopliæ dogmaticæ adversus hæreses*, lit. 13, pag. 529, vers. Si quemadmodum, cum seqq. (34) Ita corr., antea enim συνέπαθε. (35) Ita corr., antea scriptum fuerat, οὐκ ἐν μέρει τὸ ἕτερον. (36) Corr. Θεοῦ γὰρ πάντα εἶναι ταῦτα ὁ Υἱὸς λέγεται, καὶ πάντα τοῦ Πατρὸς. Fort. ταῦτα εἶναι, καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς.

D

(27) Corr. Χριστὸν εἶναι, εἴτα.

(28) Corr. ἕως δὲ ἂν.

(29) Ita corr., antea erat, τῷ.

(30) Ita corr., prius enim scriptum fuerat σχηματίζεσθαι· sed fortasse non nemo legendum censuerit, ἐσχημάτισεν.

(31) Ita corr. nam antea erat, ὡς ἀνοδόν τινα.

(32) Corr. ἐπιστορες.

(33) Totam hanc Nysseni argumentationem usque ad finem capitis in epitomen redactam Euthymius

τοῦ Πατρὸς ὁμολογεῖσθαι. Εἰ οὖν ἀπεσδέσθη (37) τῷ θανάτῳ ἡ δύναμις, Χριστὸς δὲ Θεοῦ ἐστι δύναμις· ποῖα πάλιν ἐκ τοῦ μὴ θντος ἀνεκλήθη δύναμις, τῆς μὲν οὕσης τῷ θανάτῳ ἀφανισθείσης, ἐτέρας δὲ οὐχ ὑπολειφθείσης; Τὴν γὰρ τοῦ Πατρὸς δύναμιν ἐν τῷ Υἱῷ εἶναι καὶ παρὰ τῶν μαχομένων ἡμῖν ὁμολογεῖται (38). Εἰ οὖν μία ἡ δύναμις, αὕτη δὲ ὑπὸ τοῦ θανάτου δυναστευθεῖσα, εἰς ἀφανισμὸν μετεχώρησεν ἐν τῷ καιρῷ τῆς τοῦ πάθους οἰκονομίας, τίς ἄλλη δύναμις παρ' αὐτὸν ἀναπλάττεται ἡ ταύτην ἐκ τοῦ θανάτου ἀνακαλουμένη τὴν δύναμιν; Εἰ γὰρ τοῦτο λέγοιεν ὅτι ἡ μὲν ἀπέθανεν, ἡ δὲ ἀθάνατος ἔμεινεν, οὐκέτι ἐν τῷ Υἱῷ τὴν τοῦ Πατρὸς δύναμιν εἶναι ὁμολογήσουσι, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ τὰς αὐτοῦ (39) τοῦ Κυρίου φωνὰς παραγράφονται, ὡς οὐκ ἀληθῶς ἐχούσας, αἱ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τὰ (40) τοῦ Υἱοῦ εἶναι διαμαρτύρονται. Ὁ γὰρ πάντα ἔχων τὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τὴν ἀθανασίαν πάντως τοῦ Πατρὸς ἐν αὐτῷ (41) ἔχει· ἡ δὲ ἀθανασία, ἕως εἰ (42) τοῦτο δὲ λέγεται, ἀμίκτως τε καὶ ἀκοινωνήτως πρὸς τὸν θάνατον ἔχει. Εἰ οὖν θνητὴν λέγουσι τοῦ Υἱοῦ τὴν θεότητα, τὸ μὴ ἔχειν ἐν αὐτῷ (43) τὴν τοῦ Πατρὸς ἀθανασίαν κατασκευάζουσιν. Ἀλλὰ μὴν ἀληθεύει ὁ λέγων, ὅλον (44) ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα· ψεύδεται ἄρα ὁ θνητὸν κατασκευάζων τοῦτον ὃ πᾶσα ἡ τοῦ Πατρὸς αἰδιότης ἐγκαθορᾶται. Ἐπεὶ οὖν μία Πατὴρ καὶ Υἱὸς κατὰ τὸν λόγον τῶν εὐσεβούντων ἡ δύναμις· ἐν γὰρ τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν βλέπομεν, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ τὸν Πατέρα· σαφῶς ἀποδείκνυται, ὅτι τὸ μὲν ἐμπαθὲς τῇ φύσει τὸν θάνατον δέχεται, τὸ δὲ ἀπαράδεκτον πάθος ἐν τῷ παθητῷ τὴν ἀπάθειαν ἐνήργησεν.

in Patre enim Filium agnoscimus, et in Filio Patrem; hinc manifeste ostenditur id quod sui natura pati poterat, mortem admisisse: quod autem passioni non erat obnoxium, impassibilitatem in eo quod passioni obnoxium erat operatum fuisse.

Ἀλλὰ πρὸς τὸ (45) ἐφεξῆς τοῦ λόγου προέλθωμεν. Λέξω δὲ πάλιν τῇ ἑαυτοῦ φωνῇ, συνελὼν ἐν βραχεὶ τὴν διάνοιαν. Φησὶ γὰρ, τὸ ἀνθρώπον ἐνθεον τὸν Χριστὸν ὀνομάζειν, ἐναντίον εἶναι ταῖς ἀποστολικαῖς διδασκαλίαις· ἀλλότριον δὲ τῶν συνόδων Παῦλον δὲ, καὶ Φωτεινὸν, καὶ Μάρκελλον τῆς τοιαύτης διαστρωφῆς κατάρχει. Εἶτα κατὰ τοὺς δεινοὺς τῶν ἀγωνιστῶν, ὡς προσεμπλαχεῖς τῷ διαλεγόμενῳ (46), καὶ εὐρὼν τὸν αὐθέντην τοῦ ῥήματος, τοῦτό φησι· Πῶς ἐρεῖς ἐκ γῆς ἀνθρώπον, τὸν ἐξ οὐρανοῦ καταβεβηκέναι μαρτυρούμενον ἀνθρώπον, καὶ Υἱὸν ἀνθρώπου ἀνυπορευόμενον (47); Πάλιν ἐν τοῦτοις ἡ κατασκευὴ τῶν προλαβόντων ἐτέρας ἀτοπίας ἐστὶν ἀρχή. Ἵνα γὰρ δεῖξῃ Θεὸν τεθνηκότα, οὐδὲν ὅλως καταδέχεται τῆς γῆτιν φύσεως περὶ αὐτὸν θεωρεῖσθαι. Ἐπειδὴ ὅλως (48) τῇ

lantur: nam Dei hæc omnia propria esse, et cuncta quæ Patris sunt Filio quoque inesse credimus. Quæ, si Filius quidem existat, et ipsa existunt; sin minus, nec ipsa existunt, propterea quod in ipso omnia quæ Patris sunt contineri fateamur. Si igitur per mortem extincta est potentia, Christus autem Dei potentia est, qualis ergo ex eo quod non existit, restaurata est potentia, cum ea quæ exsistebat morte sublata sit, alia vero ab ea diversa non supersit? Patris enim potentiam in Filio esse adversarii etiam nostri non dissentunt. Si itaque una est Dei potentia, hæc autem a morte oppressa, in nihilum tempore dispensationis a Deo per Filii passionem institutæ, redacta fuit, quænam alia ab Apollinari effingitur potentia quæ hanc a morte potentiam revocet? Si enim dicitur aliam quidem potentiam mortem subisse, aliam vero immortalem permansisse, nequaquam in Filio Patris potentiam esse fatebuntur, et consequenter ejusdem Domini voces veluti falsas explodunt, quæ cuncta quæ Patris sunt Filii quoque esse testantur: qui enim cuncta quæ Patris sunt, habet, Patris quoque immortalitatem omnino possidet; immortalitas vero, quandiu id est quod esse dicitur, nullam cum morte communionem atque misionem habet. Si igitur mortalem esse dicunt Filii divinitatem, ipsum in se non habere Patris immortalitatem asruunt. Atqui verum asserit Filius qui totum in se ipso Patrem habere dicit; itaque mentitur qui mortalem illum esse probare conatur in quo tota Patris æternitas conspicitur. Quoniam igitur juxta pie credentium sententiam una Patris et Filii potentia est,

VI. Sed ad illa quæ in Apollinaris tractatu sequuntur, progrediamur, cujus sententiam, in epitomen redactam, propriis ejusdem verbis rursus referam. Christum enim, inquit, divinum hominem nuncupare, apostolicæ doctrinæ contrarium et a synodorum sententia alienum esse, Paulum autem Samosatenum, Photinum, atque Marcellum perversitatis hujus auctores fuisse. Deinde acerrimorum athletarum instar, cum colloquente veluti implicatus et sententiæ illius astipulatorem nactus, ita subjungit: Quomodo terrenum dices hominem quem e cælo descendisse Scriptura testatur, quique Filius hominis appellatur? Rursus in his præcedentis orationis confirmatio alterius absurditatis initium est. Nam ut ostendat Deum mortem subisse, nihil prorsus naturæ terrenæ in ipso spectari posse concedit,

(37) Corr. ἐναπεσδέσθη.

(38) Corr. ὁμολόγηται.

(39) Corr. αὐτάς.

(40) Corr. delet postremum τὰ.

(41) Corr. ἐαυτῷ.

(42) Corr. ἕως ἂν ᾤ.

(43) Corr. ἔχειν αὐτὸ, ἐν ἑαυτῷ.

(44) Ita corr., prius ὅλην.

(45) Corr. τὰ.

(46) Corr. προσδιαλεγόμενῳ.

(47) Corr. legit, Υἱὸν ἀνθρώπου τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸν Υἱὸν ἀναγορευόμενον.

(48) Videtur legendum, ἐπεὶ δ' ὅλως.

sed quoniam mortis perpersio suapte natura ad A terram pertinere omnino videtur, *Non est*, inquit, *homo terrenus, qui e caelo descendit; sed nihilominus homo, quamvis ex caelo descenderit; neque enim in Evangeliiis nomen hoc Dominus respuit*. Quomodo igitur in dictis suis sibi consentaneus est? Si non terrenus homo, sed e caelo ad nos descendit, quomodo Filius hominis qui e caelo descendit nuncupatur? Illud enim omnino concedet, quemadmodum in terra priores filii patres esse intelligimus, ita etiam in homine qui, ut ipse putat, e caelo venit, quandoquidem Filius hominis dicitur, non temere a patre nomen sumere; sed ejus patrem in caelo esse alium hominem, quem humano more priorem esse Filio intelligamus. Si enim verbis illis innitiatur, *Nemo ascendit in caelum, nisi qui descendit de caelo Filius hominis* ^B, et idcirco illum a terreni hominis cognatione sejungit, et e caelo ad nos venisse Filium hominem dicit: aliquem alium prorsus dabit in caelo hominem patrem illius hominis qui ad nos descendit, ita ut in caelesti vita nationes hominum, et populi, et omnia quaecunque in hac vita sunt, reperiri arbitremur. Si igitur qui e caelo venit, Filius hominis est; qui autem ex Maria de semine David secundum carnem natus est, quamvis e caelo venerit, Filius hominis appellatur, falso secundum ipsos Dei Filius dicitur, cum nec terrestris, nec caelestis ille Filius cum divinitate commune quidquam habeat. Sed in summam veluti colligens quae ab ipso dicta sunt, hisce verbis sermoni finem imponit: *Si autem et e caelo Filius hominis et ex muliere Filius Dei, quomodo non idem Deus et homo censetur?* Ego sane et eundem Deum atque hominem credere, omnibus rectae fidei assertoribus convenire aio, non tamen secundum Apollinaris sententiam; neque enim divinitas res terrena, neque humanitas caeleste aliquid existit, quemadmodum ille opinatur; sed e caelo quidem ^C virtus Altissimi per Spiritum sanctum humanæ naturæ obumbravit, hoc est, in ea efformata fuit; ex immaculata vero Virgine carnis portio coaluit; et hoc pacto, quod in ea natum est Filius Altissimi vocatus est, divina quidem potentia humanæ naturæ cum Altissimo affinitatem, carne vero cum homine cognationem Deo conciliante.

VII. *Sed Deus quidem est*, inquit Apollinaris, *per spiritum incarnationem, homo autem per carnem a Deo assumptam*. Quid est rursus incarnatio spiritus præterquam unio cum carne nostra inita? Et undenam assumptus est homo, nisi ex primo homine cujus primam generationem e terra, non e caelo factam fuisse a Moyse ejus genealogiam describente, didicimus? *E terra enim Deus pulvere accepto, hominem finxit*; aliam autem hominis con-

γῆ συγγενῶς ἔχειν δοκεῖ τὸ κατὰ θάνατον πάθος. Οὐκ ἔστι, φησὶν, ἐκ γῆς ἄνθρωπος, ὁ ἐξ οὐρανοῦ καταβὰς ἄνθρωπος. Ἀνθρωπος μέντοι, καὶ εἰ ἐξ οὐρανοῦ καταβέβηκεν· οὐ γὰρ ἀρνεῖται τὴν τοιαύτην προσηγορίαν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Κύριος. Πῶς οὖν ἐν τοῖς εἰρημένοις τὸ ἀχόλουθον σώζει; Εἰ μὴ ἐκ γῆς ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐξ οὐρανοῦ καταβαίνει πρὸς ἡμᾶς, πῶς ἀνθρώπου Υἱὸς ὁ ἐξ οὐρανοῦ καταβαίνων λέγεται; Δώσει γὰρ πάντως, ὥσπερ ἐπὶ τῆς γῆς προεπινοοῦμεν τῶν υἱῶν τοὺς πατέρας, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ κατ' αὐτὸν οὐρανῷθεν ἡκοντος ἀνθρώπου, ἐπειδὴ Υἱὸς ἀνθρώπου λέγεται, μὴ εἰκὴ πατρίθεν κατονομάζεσθαι· ἀλλ' εἶναι αὐτοῦ, κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ἐν οὐρανῷ προθεωρούμενον πατέρα ἄλλον ἄνθρωπον. Εἰ γὰρ στηρίζεται (49) τούτῳ τῷ ῥήματι τῷ εἰρηκῶτι, Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐξ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ διὰ τοῦτο τῆς πρὸς τὸν γῆινον ἀνθρώπον συγγενείας αὐτὸν ἀποσχίζει, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἡκοντα Υἱὸν ἀνθρώπου λέγων· δώσει τινὰ πάντως τοῦ καταβάντος πρὸς ἡμᾶς ἄλλον ἐν οὐρανῷ τοιοῦτον πατέρα· ὥστε καὶ ἐν τῇ οὐρανίῳ ζωῇ ἔθνη ἀνθρώπων, καὶ δῆμους, καὶ πάντα (50), ὅσα κατὰ τὸν τῆδε βίον ἔστιν ὑπονοεῖσθαι. Εἰ οὖν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἡκον, ἀνθρώπου ἐστὶν Υἱὸς· τὸ δὲ ἐκ Μαρίας ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα γεγεννημένον, ἀνωθεν δὲ, ἀνθρώπου Υἱὸς ὠνόμασται· ψευδῶς κατ' αὐτοὺς Υἱὸς Θεοῦ λέγεται, μήτε τοῦ οὐρανοῦ, μήτε τοῦ γῆινου πρὸς τὸ Θεῶν οἰκειουμένου. Ἀλλὰ συναγαγὼν ἑαυτῷ πρὸς τὸ κεφάλαιον τὰ εἰρημένα, ἐν τούτῳ συμπεραίνει τὸν λόγον· Εἰ δὲ καὶ ἐξ οὐρανοῦ Υἱὸς ἀνθρώπου, καὶ ἐκ γυναικὸς Υἱὸς Θεοῦ, πῶς οὐχ ὁ αὐτὸς Θεὸς καὶ ἄνθρωπος; Ἐγὼ δὲ τὸ μὲν τὸν αὐτὸν ἀνθρώπον καὶ Θεὸν πιστεύειν εἶναι, φημί, καὶ πάντες εἶναι τοῦ τὸν ὀρθὸν λόγον πρεσβεύοντος, οὐ μὴν κατὰ τὴν τοῦ λογογράφου διάνοιαν· οὔτε γὰρ τὸ Θεῶν γῆινον, οὔτε ἀνθρώπινον τὸ οὐράνιον, καθὼς ἐκεῖνος οἰεταί· ἀλλ' ἀνωθεν μὲν ἡ τοῦ Ὑψίστου δύναμις, διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἐνεσχιώσθη, ταυτέστιν, ἐνεμορφώθη, ἐκ δὲ τῆς ἀμιάντου Παρθένου ἡ τῆς σαρκὸς μοῖρα συνηρανίσθη· καὶ οὕτως τὸ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, Υἱὸς Ὑψίστου κατωνομάσθη· τῆς μὲν θείας δυνάμεως τὴν πρὸς τὸν Ὑψίστον ἀγχιστεῖαν, τῆς δὲ σαρκὸς τὴν ἀνθρωπίνην οἰκειουμένης συγγένειαν.

Ἀλλὰ Θεὸς μὲν, φησὶ, τῷ πνεύματι τῷ σαρκωθέντι· ἄνθρωπος δὲ τῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προσληφθείσῃ σαρκί. Τί ἐστι πάλιν τοῦ πνεύματος σάρκωσις, ἐκτὸς τῆς πρὸς τὴν ἡμετέραν σάρκα ἐνώσεως; πόθεν δὲ προσελήφθη ἄνθρωπος, εἰ μὴ ἐκ τοῦ πρώτου (ἀνθρώπου) (51), οὗ τὴν πρώτην γένεσιν ἐκ γῆς, οὐκ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ) γενεαλογούντος τοῦ Μωϋσεως ἡκούσαμεν; Λαβὼν γὰρ ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, τὸν ἄνθρωπον ἐπλασεν· ἄλλην δὲ ἀνθρώπου κατα-

* Joan. iii, 13. * Luc. i, 35, sqq.

(49) Locum hunc usque ad illa verba, τοιοῦτον πατέρα, laudat Euthymius Zigabenus in *Panoplicæ* tit. 13, part. ii, pag. 524.

(50) Corr. καὶ δῆμους, καὶ πατριάς, καὶ πάντα.
(51) Quæ includuntur addita sunt a corr.

σπευθὴν ἐξ οὐρανοῦ συστήσαι (52) παρ' οὐδενὸς μεμα-
θήκαμεν. Εἴτα ἐπάγει τοῖς εἰρημένους, ὅτι *Τὸ μυστή-
ριον ἐν σαρκὶ ἐφανερώθη*· καλῶς τοῦτο λέγων, οὗ-
τος ὁ ἡμέτερος λόγος· καὶ ὅτι ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο
κατὰ τὴν ἐνωσίαν· καὶ ταῦτα τῆς ὑγιαίνουσας φω-
νῆς ἐστὶ τὰ ῥήματα. Ὁ γὰρ ἠνώσθη τῇ σαρκὶ τὸν
Λόγον εἰπὼν, οὐδὲν ἕτερον ἢ τῶν δύο τὴν συνδρομὴν
λέγει. Ἀλλ' οὐκ ἄψυχος, φησὶν, ἡ σὰρξ· στρα-
τεύεσθαι γὰρ κατὰ τοῦ πνεύματος εἴρηται, καὶ
ἀντιστρατεύεσθαι τῷ νόμῳ τοῦ νόμου (53). Ὑπέρ-
ευγε τῆς ἀγνωμοσύνης! οὐκ ἄψυχον τῷ Θεῷ περι-
πλάσσει τὴν σάρκα. Οὐκοῦν ἐρωτήσωμεν, εἰ ἔμψυχος
προσελήφθη παρὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἡ σὰρξ, καθὼς
φησὶν ὁ λογογράφος· ἔμψυχα δὲ φάμεν καὶ τῶν ἀλό-
γων τὰ σώματα· ὁ ἀνθρωπίνην σάρκα, καὶ ταύτην
ἔμψυχον, προσοικίζων τῷ λόγῳ, οὐδὲν ἕτερον, ἢ ὅλον
συνάπτει τὸν ἀνθρωπον· οὐδὲν γὰρ ἄλλο παρὰ τὴν
νοερὰν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐστὶν ἰδίωμα,
διὰ τὸ ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις κοινωνίαν εἶναι ἡμῖν πρὸς
τὰ ἄλογα. Τὸ ἐπιθυμητικόν, τὸ θυμοειδές, ἡ κατὰ
τροφὴν ὀρεξις, ὁ κόρος, ὁ ὕπνος, ἡ πέψις, ἡ ἀλλοιω-
σις, ἡ τοῦ ἀχρειωθέντος ἐκποίησης, πάντα κατὰ τὸ
ἴσον ἐν ἡμῖν, καὶ τοῖς ἀλόγοις διὰ τινος ψυχικῆς δυ-
νάμεως οἰκονομεῖται. Ὁ τοίνυν λέγων ἀνθρωπον εἶ-
ναι τὸν προσειλημμένον, ἔμψυχον δὲ τοῦτον διδοῦς,
οὐδὲν ἕτερον ἢ καὶ (54) νοητὴν αὐτῷ προσεμαρ-
τύρησε δύναμιν, ὅπερ ἴδιον τῆς ἀνθρωπίνης ἐστὶ ψυ-
χῆς, ἐξ αὐτῶν, ὧν παρέθετο ἡμῖν, τῶν τοῦ Ἀποστό-
λου ῥημάτων. Ὁ γὰρ εἰπὼν, ὅτι *Τὸ φρόνημα τῆς
σαρκὸς ἐχθρὰ εἰς Θεόν*· τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ
ὑποτάσσεται· τῆς προαιρετικῆς τε καὶ διανοητικῆς
δυνάμεως ἐναργὴ τὰ ἰδίωματα λέγει· τὸ γὰρ ἐπιπει-
θῶς, ἢ ἀντιτύπως πρὸς τὸν νόμον ἔχειν, προαιρέσεως
ἴδιον· αὐτό τε τὸ τοῦ φρονήματος ὄνομα, οὐκ ἂν τις
τῆς κατὰ τὸ φρονεῖν ἐνεργείας ἀποχωρίσει. Τὸ
δὲ φρονεῖν ταῦτόν ἐστιν τῷ νοεῖν (55), οὐδ' ἂν τῶν
κοιμῶν τις νηπιαζόντων ἀνέλποι· ὅ τε ἀντιστρα-
τεύόμενος, καὶ αἰχμαλωτίζων, πῶς ἂν τῆς ἐνεργείας
τοῦ νοεῖν ἀμοιρήσειεν; Οὐ γὰρ πρὸς (56) τὰ φαῦλα
κινεῖσθαι τοῖς κακοῖς τὴν προαίρεσιν, ἀπὸδείξεις τοῦ
μὴ εἶναι νοῦν ἐν ἐκείνοις ἐστίν, ἀλλὰ καλῆς μὲν δια-
νοίας ἐκτός εἰσι, νοοῦσι δὲ ὁμῶς· ἐπεὶ καὶ τὸν ὄφιν
ἐκείνον, ὃν δὴ τῆς κακίας ἀρχηγὸν καὶ εὐρέτην παρὰ
τῶν Γραφῶν ἐδιδάχθημεν, οὐκ ἀνόητον εἶναι φησὶν ὁ
θεόπνευστος λόγος, πλείονα τῶν ἄλλων προσμαρτυ-
ρῶν τούτῳ τὴν φρονιμότητα.

nos docet ¹⁰, non caruisse mente a Deo inspiratus ipsum fuisse testatur.

Οὐκοῦν ἐξ αὐτῶν, δι' ὧν οἶται συνιστᾶν τὸν ἐαυ-
τοῦ λόγον, αἱ παρατιθεῖσαι ἡμῖν φωναὶ τὸ ἀσεβές
τοῦ κατ' αὐτὸν δόγματος διελέγχουσιν. Οὐ γὰρ ἐν
τούτοις μόνοις (57) ὁ Ἀπόστολος ἀνθίστησι τὴν σάρκα
τῷ πνεύματι, τούτεστι, τὴν πονηρὰν προαίρεσιν τῇ

¹⁰ Rom. vii, 23. ¹¹ Rom. viii, 7. ¹² Gen. iii, 1 sqq.

(52) Corr. συστήσαι.

(53) Primæva manu in Vat. cod. scribitur, καὶ παντὶ στρατεύεσθαι τῷ νόμῳ. Corr. autem vetus emendavit, καὶ ἀντιστρατεύεσθαι τῷ νόμῳ τοῦ νόμου. Vide tamen an legendum sit, καὶ ἀντιστρατεύεσθαι τῷ νόμῳ τὸν νόμον νοός μου, vel potius,

Astructionem e cælo exstitisse, nemo unquam nos docuit. Deinde his dictis subjungit Apollinaris, *Mysterium in carne manifestatum fuisse*; recte quidem, nam et nos idem dicimus, additque *Verbum carnem factum fuisse secundum unionem*; quæ quidem etiam sane loquentis sunt verba; qui enim carni unitum fuisse Verbum dicit, nil aliud quam duplicis rei concursum asserit. *Sed caro*, inquit, *non caret anima, militare enim adversus spiritum dictum est ac repugnare legi legem mentis*¹⁰. O miram inscitiam! Non inanimem Deo affligit carnem. Itaque interrogemus an animata caro a Deo Verbo fuerit assumpta, quemadmodum noster scriptor ait, anima autem prædita esse dicimus et animalium ratione carentium corpora. Qui autem humanam B carnem eamque animatam Verbo attribuit, nil aliud quam integrum hominem Verbo copulat; nihil enim tam proprium est humanæ animæ quam intellectu prædita natura, eo quod in aliis omnibus communionem cum brutis habeamus. Concupiscentia, ira, cibi appetentia, satietas, somnus, digestio, alteratio, excrementorum egestio, hæc omnia tam in nobis quam in animalibus ratione carentibus per quamdam animæ facultatem ex æquo dispensantur. Qui igitur dicit hominem esse qui assumptus est, eumque anima præditum esse concedit, nil aliud quam intelligendi facultatem testimonio suo ipsi impertitur; quod humanæ tantum animæ convenire, vel ex ipsis, quæ nobis in medium adducit, Apostoli verbis apparet. Qui enim dicit, *Sapientiam carnis inimicitiam esse in Deum, legi enim Dei non subjicitur*¹¹, manifestas eligentis et cogitantis potentia proprietates exprimit. Nam obsequi legi vel repugnare eligentis proprium est voluntatis, ipsumque φρονήματος, hoc est, *sapientia vel intelligentia* nomen nemo a cogitandi vel intelligendi facultate secreverit. Φρονεῖν autem idem esse ac intelligere et animo versare, nec parvorum infantium quispiam inficias iverit, et qui alteri repugnat, eumque in servitutem redigit, quomodo intelligendi actuositate carebit? Neque enim quod libera eligendi facultas ad mala in improbis movetur, propterea illos mente destitutos esse demonstratur, sed bene quidem non cogitant, at nihilominus cogitant. Quare et serpens ille, quem ma- D hixæ principem, inventoremque fuisse Scriptura sermo dicit, qui prudentiorem cæteris animantibus

VIII. Prolata itaque a nobis in medium ejusdem verba quibus opinionem suam confirmari putat, impietatem dogmatis ab ipso prædicati palam redarguunt. Neque enim in hisce solis verbis spiritui carnem malum videlicet propositum honestæ

ἀντιστρατεύεσθαι τῷ νόμῳ τοῦ νοός, ut habet D. Paulus.

(54) Ita corr., prius et καί.

(55) Ita corr., prius τὸ νοεῖν.

(56) Ita corr. τὸ πρὸς.

(57) Corr. μόνον.

τοῦτο ἡ κατὰ τοῦ Σαμοσατέως ἔδογματις συνόδος; Ἄλλ' ἔω (64) τὰ τῆς γνώμης ἡμῶν πρεσβύτερα. Τί τοιοῦτον ἐν τοῖς κατὰ Νίκαιαν δόγμασιν ἔδειξε, τὸν καταβάντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, ἡ πίστις; λέγειν, καὶ σαρκωθέντα, ὡς μὴ πρὸ τῆς καθόδου νοεῖσθαι τὴν σάρκα, ἀλλὰ δευτερεύειν μετὰ τὴν καθόδον; Τοῦτο παρὰ πάντων ἐν Ἐκκλησίαις κηρύσσεται, τὸν σαρκωθέντα καὶ ἐνανθρωπήσαντα, καὶ οὗτος ἡμέτερος, μᾶλλον δὲ τῆς Ἐκκλησίας ὁ λόγος. Ποῦ τοίνυν ἐν τοῖς εἰρημένοις ἐστίν, ὅτι τὸ Πνεῦμα, τοὔτεστι τὸν νοῦν, Θεὸν ἔχων ὁ Χριστὸς μετὰ ψυχῆς, καὶ (65) σώματος, ἐξ οὐρανοῦ ἀνθρωπος λέγεται; Εἴτε γὰρ ἐπὶ τῆς λέξεως ψυχῆς ἐξετάζοις τὸν λόγον, εἴτε καὶ τὴν τῶν εἰρημένων διάνοιαν, ἐν οὐθετέρῳ τὸ ῥηθὲν εὐρεθῆσεται. Ἡ μὲν γὰρ λέξις τοσοῦτον ἀπέχει τῆς λέξεως καθ' ὅσον ἀπέχουσι, ψαλμικῶς εἰπεῖν, ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν· ἡ δὲ διάνοια τῶν εἰρημένων τί κοινὸν πρὸς τὰ δι' ἐκείνης δηλούμενα δείκνυσι; Φησὶν οὗτος, τὸν σαρκωθέντα τῇ ἀνθρωπίνῃ σαρκὶ Χριστὸν ἐν ἑαυτῷ Θεὸν, τὸ πνεῦμα, τοὔτεστι τὸν νοῦν, ἔχειν· λέγει δὲ τοῦτο ὁ κελεύων ἔνθεον (66) ἀνθρωπον μὴ λέγειν τὸν Χριστὸν, Θεὸν ἔχοντα ἐν ἑαυτῷ, ὡς ἄλλον ἐν ἄλλῳ, αὐτὸς πρὸ τῶν ἄλλων τοῦτο κατασκευάζων. Ἡ δὲ τῆς συνόδου φωνή, τὸν ἐξ οὐρανοῦ καταβάντα, λέγει. Νοεῖται μὲν οὖν ὁ πολὺς καὶ ἀκέραιος τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν πρὸς ἡμᾶς καθόδον· οὐδὲν γὰρ πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπόληψιν διοισόμεθα, καὶ ὡς ἡλιότεραν ὁ νοῦς ἐμφανῆ διάνοιαν (67), μὴ τοπικῶς λέγων καταβαίνειν τὸ Θεῖον, πανταχοῦ ὄν, καὶ περιεδραγμένον τῶν ὄντων· ἀλλὰ τὴν πρὸς τὸ ταπεινὸν τῆς φύσεως ἡμῶν παραδηλῶν συγκατάθεσιν· πλὴν ὅπως ἂν ἡ φίλον τῷ βουλομένῳ δέχεσθαι (68) τὴν καθόδον, τὸν σαρκωθέντα πάλιν ὁ τῆς συνόδου λόγος φησὶ, καλῶς καὶ τοῦτο λέγων· πῶς γὰρ ἂν οἰκειότερον τὴν ἐκ γυναικὸς ἡμῆνευσε γέννησιν; Οὐ γὰρ, ἡ Θεὸς ἐστίν, αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἐκ γυναικὸς ἐγεννήθη. Ὁ γὰρ πρὸ τῆς κτίσεως ὢν, τὸ διὰ σαρκὸς γεγενῆσθαι, αὐτὸ τὸ εἶναι οὐκ ἐπιδέχεται (69)· ἀλλὰ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι προδοποιήσας τὴν τῆς ἰδίας δυνάμεως εἰσοδόν, καὶ μηδὲν τῆς ὑλικῆς ἀφορμῆς πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ οἰκείου στήνους προσδεθελὲς, κατὰ τὸ εἰρημένον περὶ τῆς Σοφίας, Ἐαὐτῷ ψυχοδόμησεν οἶκον (70), τὸν ἐκ τῆς Παρθένου χοῦν ἀνθρωποποιήσας, δι' οὗ συνεκράθη πρὸς τὸ ἀνθρώπινον.

interpretata esset? Non enim, prout Deus est, ipse per semetipsum ex muliere genitus est; nam qui ante creaturarum rerum conditionem exsistebat, per carnis nativitatem non coepit esse; sed Spiritu sancto viam ad ipsius virtutis ingressum præparans, et materiæ subsidio ad proprii habitaculi constructionem nihil indigens, juxta illud quod de Sapientia dicitur, *Ædificavit sibi metipsi domum*¹⁴, terram ex Virginis utero acceptam, per quam cum

humanitate commistus fuit, in hominem efformans.

Ποῦ τοίνυν ἐν τοῦτοις φησὶν ὁ λόγος, ὅπερ τῷ Ἀπο-

λιναρίῳ δοκεῖ, τὸ πνεῦμα, τοὔτεστι τὸν νοῦν, Θεὸν

ἔχων ὁ Χριστὸς μετὰ ψυχῆς καὶ σώματος, εἰκότως ἐξ

sius una cum anima et corpore, jure merito homo e cælo veniens dicitur. Quid hæc dicta cum præcedentibus commune habent? Ubinam hoc congregata adversus Samosatenum synodus definivit? Sed quæ circa nostrum dogma vetustiora sunt, omittamus. Quidnam tale verba illa, Qui de cælo descendit, et incarnatus est, in Nicæni concilii dogmatibus significare fides ostendit, nisi quod ut non ante Filii e cælo descensum carnem exstisisset, sed posteriorem eodem descensu esse intelligamus? Hoc in Ecclesiis ab omnibus prædicatur, incarnatum nempe et hominem factum fuisse Christum; et hic noster, Imo potius Ecclesiæ sermo est. Ubinam igitur in dictis concilii Nicæni dogmatibus reperitur, spiritum, hoc est, mentem

Deum, una cum animæ et corpore habentem Christum, jure merito venientem e cælo hominem vocari? Sive enim, prout nuda verba sonant, hanc Apollinarianam sententiam examines, sive in eorumdem sensum inquiras, neutro modo id quod ipse animo intendit, in illis synodi verbis invenies. Verba enim synodi ab Apollinarianis verbis tantum differunt quantum, ut Psalmorum verba usurpem, oriens distat ab occidente¹⁵; eorumdem vero sensus quidnam commune cum his quæ synodi verba præ se ferunt, exprimit? Ait hic, incarnatum humana carne Christum in se ipso Deum habere qui ejus spiritus, hoc est, mens exsistat; et hæc ille idem asserit qui divinum hominem Christum dici vetat, et eundem Christum in se ipso Deum habere, tanquam alium in alio, primus omnium conatur astruere: synodi vero vox ait, Qui de cælo descendit. Intelligat itaque eximius hic atque sincerus vir Christi e cælo ad nos descensum; in nullo enim circa hoc ad invicem discrepabimus, quamvis sublimiori sensu hæc intelligenda sint, non quasi divinitatem quæ ubique est et cuncta creata continet, localiter ad nos descendisse dicat, sed quod eo loquendi modo Dei ad nostræ naturæ humilitatem condescensio significetur. Sed quocunque modo quis voluerit descensionem istam accipere, synodi textus subjungit, Qui incarnatus est, pulchre et hoc ipsum asserens; quoniam enim pacto magis proprie nativitatem ex muliere

X. Ubinam igitur in his verbis synodi sermo asserit, quod Apollinarianus censet, nempe spiritum, hoc est mentem Deum, una cum animæ atque cor-

¹⁴ Psal. cii, 12. ¹⁵ Prov. ix, 1.

(64) Ita corr., antea ἐα.

(65) Corr. ψυχῆς τε καί.

(66) Vide supra.

(67) Similia habet Nyssenus in orat. *De deitate Filii et Spiritus sancti*.

(68) Corr. δεχέσθω.

(69) In Vat. cod. scribitur, uti editum est. Corr. tamen antiquius emendavit hoc pacto τοῦ διὰ σαρκὸς γεγενῆσθαι αὐτὸ τὸ εἶναι οὐκ ἐπιδέχεται. Sed legendum videtur τῷ διὰ σαρκὸς γεγενῆσθαι αὐτὸ τὸ εἶναι οὐκ ἐπιδέχεται.

(70) Corr. τὸν οἶκον.

pore habentem Christum jure merito cœlestem hominem vocari? Si enim ipsi fas est pro libitu ad ea quæ sibi visa fuerint divina eloquia pertrahere, et, somniorum interpretum more, quancunque voluerit significationem sacris Scriptis aptare, hos aliosque his similes sensus divinis sermonibus ascribat. Si vero *aniles fabulas et profanas vocum novitates* omnimodis explodi oportere ait Apostolus ¹⁷, non est ipsi permittendum ea simul jungere quæ inter se dissident, et invicem componere quæ communionem secum habere non possunt. Sed et rationibus illis, quibus sua dicta uberius confirmare conatur, nobis ad suimet ipsius dogmatis subversionem auxilium potius operamque suppeditat: ait enim Paulum quoque primum hominem Adam, etsi corpore præditum, animam vocare, pulchre quidem et perquam vere id asserens ¹⁸. Nunquid ergo primus homo in animam viventem factus, uti Paulus commemorat, aliquam rationis expertem animam, brutorum instar, habuit? Atqui non vulgarem intelligendi vim atque facultatem in ipsum collatam fuisse sacra testatur Historia: Deus enim cuncta quidem animalia ad eum adduxit, ipse vero quod ad singulorum naturam designandam aptum conveniensque esset, animo concipiens, unicuique nomen imponendi arbitrium habuit ¹⁹. Sed et inobedientia, et ad ea quæ non decebat fieri proclivitas, et male factorum pudor, et delictorum excusatio promptæ adinventæ, hæc omnia mentis facultatem satis superque demonstrant. Curnam igitur intelligendi vim in Adamo Paulus silentio præterit? Num scilicet unius partis denominatione quod reliquum est complectitur, ut in illo, *Ad te omnis caro veniet* ²⁰, per carnem David omne humanum genus significat; et Jacob cum septuaginta quinque animabus ab Ægyptiis hospitio exceptus ²¹, nec carne, nec mente per illud tempus in sacra Scriptura destitutus exhibetur?

XI. Sed inquit Apollinarius: *Secundus homo de cœlo spiritualis dicitur* ²², quod utique hominem qui cum Deo commistus est, mente carere significat. Verum ex his quæ mox apponit verbis, facile hujus ineptiæ confutatio desumitur. Qui enim ait; *Qualis cœlestis, tales et cœlestes*, longe ab hujusmodi opinione nos removet. Si enim qui in venientem e cœlo credunt, a Paulo ²³ et ipsi cœlestes vocantur, utpote qui in cœlos, et alibi ait, per vitæ institutum transmigraverint, et qualis ille cœlestis est tales et hos cœlestes dicit Apostolus; nemo vero eorum qui fidem amplexi sunt, mentis est expertus; necessario itaque ex hac comparatione demonstratur, Christum in similitudinem hominum factum esse, adeoque ei mentem inesse. *Qualis* enim, inquit, *cœlestis, tales et cœlestes*: ita ut vel omnes mente præditos esse, vel nullos necessario fatendum sit. Quemadmodum enim terreni hominis proprietates in his qui ex illo progeniti sunt, con-

οὐρανοῦ ἀνθρώπου λέγεται; Εἰ μὲν γὰρ ἔξεστι κατ' ἐξουσίαν αὐτῷ πρὸς τὸ δοκοῦν ἔλκειν τὰ θεῖα λόγια, καὶ κατὰ τοὺς τῶν οὐνείρων ὑποκριτάς, ὅπερ ἂν ἐβέλη, τοῦτο τῷ γράμματι προσαρμόζειν τὸ νόημα, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα τοῖς θεοῖς λόγοις ἐπιφημιζέτω νόημα. Εἰ δὲ τοὺς γραῶδεις μύθους, καὶ τὰς βεδίλλους κεροφωρίας κατὰ πάντα τρόπον ἀπωθεῖσθαι φησι δεῖν ὁ Ἀπόστολος, οὐδαμῶς συγχωρητέον αὐτῷ συναρμόζειν ἀλλήλοις τὰ ἀκοινώνητα, καὶ προσκολλᾶν τὰ ἀσύμβατα. Καὶ μᾶλλον δ' ἂν ἡμῖν αὐτοῖς δι' ὧν ἐπαγωνίζεται τοῖς εἰρημένοις πρὸς ἀνατροφήν τοῦ δόγματος αὐτοῦ (71) συμμαχήσει· φησὶ γὰρ ὅτι καὶ ὁ Παῦλος τὸν πρῶτον Ἀδάμ ψυχὴν καλεῖ μετὰ σώματος οὖσαν, καλῶς τοῦτο καὶ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας εἰπὼν. Ἄρα οὖν ὁ πρῶτος ἀνθρώπος, ὃς εἰς ψυχὴν ζῶσαν παρὰ τοῦ Παύλου μνημονευθεὶς, κτηνείαν τινὰ ψυχὴν εἶχε, καὶ ἄλογον; Καὶ μὴ οὐκ ὀλίγην αὐτῷ προσμαρτυρεῖ τὴν διανοητικὴν χάριν ἡ ἱστορία· προσήγετο μὲν γὰρ αὐτῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰ ζῶα, τῆς δὲ τῶν ὀνομάτων εὐρέσεως ἐκεῖνος κύριος ἦν, τὸ προσφυὲς καὶ ἀρμόδιον ἐκάστην περινοῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ παρακοή, καὶ ἡ περὶ τὰ μὴ δέοντα συνδιάθεσις, καὶ ἡ ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις αἰσχύνη, καὶ τὸ πρόσφορον ἐπὶ τοῖς ἐγκλήμασιν ἀπολογία εὐρεῖν, πάντα ταῦτα τῆς κατὰ τὸν νοῦν ἐνεργείας ἀποδείξεις γίνονται. Τί δήποτε τοίνυν παρεσιωπήθη παρὰ τοῦ Παύλου τὸ νοερὸν τῆς ψυχῆς ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ; Ἡ δὲ ληρόντι τῷ μέρει συνονομάζεται τὸ λειπόμενον, ὥς τὸ, *Πρὸς σέ πᾶσα σὰρξ ἤξει*, διὰ τῆς σαρκὸς ὅλον σημαίνων ὁ Δαβὶδ τὸ ἀνθρώπινον· καὶ ὁ Ἰακώβ ἐν ἐβδομήκοντα πάντα ψυχὰς τοῖς Αἰγυπτίοις ἐπιξενούμενος, οὐκ ἄνους, οὔτε ἄσαρκος κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ὑπὸ τῆς Γραφῆς ἱστορεῖται;

omne humanum genus significat; et Jacob cum septuaginta quinque animabus ab Ægyptiis hospitio exceptus ²¹, nec carne, nec mente per illud tempus in sacra Scriptura destitutus exhibetur?

Ἀλλὰ φησιν ὁ λογογράφος, ὅτι Ὁ δεῦτερος ἀνθρώπος ἐξ οὐρανοῦ πνευματικὸς λέγεται, καὶ τοῦτο σημεῖον ποιεῖται τοῦ θρόνου εἶναι τὸν τῷ Θεῷ συγκραθέντα ἀνθρώπον. Καίτοι πρόχειρος τῆς ἀληθείας ὁ ἐλεγχος, ἐξ αὐτῶν, ὧν παρέθετο. Ὁ γὰρ εἰπὼν, *Ὁς ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι*, πόρρω τῆς τοιαύτης ὑπονοίας ἡμᾶς ἀφίστησιν. Εἰ γὰρ οἱ πεπιστευότες τῷ ἐξ οὐρανῶν ἦκοντι, καὶ αὐτοὶ παρὰ τοῦ Παύλου ἐπουράνιοι λέγονται, οἱ μετὰ τεθεῖκατοι, καθὼς φησιν, εἰς οὐρανούς τὸ πνεῦμα, καὶ ὅς ἐκεῖνος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτους εἶναι καὶ τοιοῦτους τοὺς ἐπουρανίους φησὶν ὁ Ἀπόστολος· οὐδεὶς δὲ ἄνους τῶν παραβεβημένων τὴν πίστιν· ἀνάγκη πᾶσα τὴν ὁμολογηθεῖσαν ταύτην σύγκρισιν ἀποδείξιν γενέσθαι τοῦ καθ' ὁμοιότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐν ἐκείνῳ τὸν νοῦν εἶναι. Ὅς γὰρ, φησὶν, ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι· ὥστε ἢ ἐν πᾶσι τὸν νοῦν, ἢ ἐν οὐδενὶ κατ' ἀνάγκην ὁμολογήσουσιν. Ὡς περ γὰρ τὰ τοῦ χοίκου ἰδιώματα τοῖς ἐξ ἐκεῖ-

¹⁷ I Tim. iv. 7; vi. 20. ¹⁸ I Cor. xv. 45. ¹⁹ I Cor. xv. 47. ²⁰ Philipp. ii. 20.

(71) Ita corr., antea πρῶτον.

Gen. ii. 19. ²⁰ Psal. lxiiv. 2. ²¹ Gen. xlvii. 27.

νου ἐνθωρεῖται, οὕτως ἐπανάγκης κατὰ τὴν τοῦ Α
Ἀποστόλου ἀπόφασιν, τὴν κατὰ πάντα πεπειραμένον
τοῦ ἡμετέρου βίου, καθ' ὁμοιότητα, χωρὶς ἀμαρτίας
(ὁ δὲ νοῦς ἀμαρτία οὐκ ἔστι) πρὸς πᾶσαν ἡμῶν οἰ-
κείως ἔχειν τὴν φύσιν. Οὕτω γὰρ τὸ ἀποστολικὸν
ἀληθεύεται, τὸ ἡμᾶς κατ' ἐκείνον εἶναι, εἰ ὁμολογη-
θεῖν κάκεινο καθ' ἡμᾶς γεγενῆσθαι, ἵνα ἐκ τοῦ γενέ-
σθαι ὅς ἡμεῖς, ἡμᾶς ποιήσῃ ὅς ἐκείνος.

Πάλιν τοίνυν τῶν παρ' αὐτοῦ ῥηθέντων ἐπιμνησθη-
σώμεθα· Καθὼ καὶ τὸν πρότερον Ἀδὰμ ὁ Παῦλος
ψυχὴν καλεῖ μετὰ σώματος οὖσαν, καὶ οὐκ ἀνευ
σώματος, τῷ δὲ ὅλῳ τὴν ἐπ' αὐτὴν διδούσαν,
καὶ ὅς ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ αὐτὴ κατὰ σύλληψιν τοῦ
πνεύματος καλεῖται ψυχή. Ὁ ταῦτα λέγων ὁμολο-
γεῖται τρία κατὰ σύλληψιν τῷ τῆς ψυχῆς καλεῖσθαι
ὀνόματι, ὥς περιελημμένης (τῆς τε τοῦ σώματος καὶ
τῆς [72]) τοῦ πνεύματος ἐν τῷ αὐτῷ σημασίας. Ἀλλὰ
τὸν ἔσχατον, φησὶ, Πνεῦμα ζωοποιούν ὁ Παῦλος κα-
λεῖ. Ὅτε οὖν ἐν ἐκείνῳ διὰ τοῦ πλεονάζοντος κε-
κρατηκέναι τὴν ἐπ' αὐτὴν κατὰ τῶν λοιπῶν τῶν ση-
μαινομένων ἔδειξε, τοῦτο πάντως καὶ ἐπὶ τούτου τὸ
ἰσοδύναμον (73) ἔχει. Εἰ γὰρ ὁ Ἀδὰμ, ἐπειδὴ ἡμαρτε,
ψυχὴ λέγεται, ὁ τῷ Θεῷ ἔγκραθεις ἄνθρωπος, Ἐπειδὴ
ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησε, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στό-
ματι αὐτοῦ, πνεῦμα τὸ ὅλον κατονομάζεται. Ἀλλ' οὐ
καταδέχεται τὴν τοιαύτην διάνοιαν· φησὶ γὰρ ἐκείνον
μὲν ἐκ γῆς χοιρῶν, διότι τὸ σῶμα ἐκ τοῦ χοῦ πλα-
σθέν ἐψυχώθη. Ἀρα ὁ νοῦς, ὅπερ ὀνομάζει πνεῦμα, οὐ
συγκατεβλήθη τῷ κατὰ τὸν Ἀδὰμ πλάσματι; Οὐκ
οὖν ἐν τίνι αὐτῷ (74) ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοιότης;
τίς δὲ ἡ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐμψυσήματος (75) ἀπορροή, εἰ
μὴ ὁ νοῦς ταῦτα εἶναι πιστεύοιτο; Τούτων δὲ φησὶν
ἐξ οὐρανοῦ διὰ τοῦτο καλεῖσθαι, διότι τὸ Πνεῦμα τὸ
οὐράνιον ἐσαρκιώθη. Τίς Γραφὴ ταῦτα λέγει; εἰς τίνα
τῶν ἁγίων (ἀναφέρει (76) τὸν λόγον), ὅτι Πνεῦμα
ἐσαρκώθη; Οὐχ οὕτως παρὰ τῶν Εὐαγγελίων ἔχου-
σμεν· οὐχ οὕτως παρὰ τῆς μεγάλης τοῦ Ἀποστόλου
φωνῆς· ἐδιδάχθημεν, ἀλλ' ὅτι μὲν ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένε-
το, λέγει τὸ κήρυγμα, καὶ ἐν εἰδεί περιστερᾶς τὸ
Πνεῦμα καταβῆναι φησὶν ἡ εὐαγγελικὴ ἱστορία. Σάρ-
κωσιν δὲ Πνεύματος οὐδεὶς εἶπε τῶν τῷ πνεύματι
λαβόντων μυστήρια. Ἡ δόξα κατεσκήνωσεν ἐν τῇ
γῇ ἡμῶν· καὶ, Ἡ ἀλήθεια ἐκ τῆς γῆς ἀνέτειλε· καὶ,
Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί· καὶ, Δικαιοσύνη ἐκ τοῦ
οὐρανοῦ διέκυψε, καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλά. Πνεῦμα
δὲ σαρκούμενον ἢ θεόπνευστος οὐκ οἶδε Γραφή. Καὶ
προϋπάρχει, φησὶν, ὁ ἄνθρωπος Χριστὸς οὐχ ὡς
ἐτέρου ὄντος παρ' αὐτὸν τοῦ Πνεύματος, τουτέστι
τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ὡς τοῦ Κυρίου ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ
ἀνθρώπου φύσει Θεοῦ Πνεύματος ὄντος. Ταῦτα

aspiciuntur, ita etiam juxta Apostoli dictum, qui
per omnia quæ ad nostram vitam pertinent, tenta-
tus fuit pro similitudine absque peccato ²⁴·²⁵ (mens
autem peccatum non est), necessarium omnino est,
eum cum omnibus naturæ proprietatibus conve-
nientiam conjunctionemque servare. Nam hoc pacto
illud Apostoli verum esse monstratur, nos videlicet
similes illi esse, si fateamur et illum similem nobis
factum fuisse, ut ex eo quod talis factus est qua-
les nos sumus, nos tales efficeret qualis est ipse.

XII. Sed et Apollinaris verba iterum commemo-
renus: *Quemadmodum et priorem Adam corpore
præditum, non vero carentem, Paulus animam vocat, quæ tamen toti denominationem impertiat, licet et hæc per se sola, secundum quod spiritum
B comprehendit, anima nuncupetur.* Qui hæc dicit,
tria per complexionem uno animæ nomine desi-
gnari soletur, ac si spiritus et corporis significa-
tionem simul involvat. Sed postremum Adam, in-
quit, *Spiritum vivificantem*, Paulus vocat ²⁶. Quod
igitur ostendit, Adamum ex eo maxime denomina-
tum fuisse, quod cæteris rebus ex quibus dominari
poterat præstantius esset, illud idem prorsus in
Christo pari ratione obtinet. Si enim Adam quo-
niam peccavit, dicitur anima, homo Deo commi-
stus ²⁷, quoniam peccatum non fecit, nec intentus
est dolus in ore ejus, spiritus absolute appellatur.
Verum Apollinaris hanc interpretationem non re-
cipit; ait enim *illum quidem e terra terrenum dici
C quoniam corpus e limo formatum animam accepit.* Nunc mens, quam spiritum vocat, efformato
Adami corpore conjuncta fuit? Quanam itaque in
re ipsi similitudo cum Deo intercedit? Ecquod in
ipsum divini spiraculi effluvium, nisi mens hoc
ipsum esse credatur? Hunc autem secundum Ada-
num ait Apollinaris cœlestem propterea vocari,
quoniam cœlestis spiritus incarnatus est. At in quo-
nam sacræ Scripturæ loco dicitur? cuinam sa-
crorum auctorum acceptum refert Apollinaris
(quod ipse asserit) Spiritum nempe incarnatum
fuisse? Istud sane ex Evangeliiis non hausimus; non
ita a præclara Apostoli voce edocti sumus, sed
Verbum quidem carnem factum fuisse apostolorum
prædicatio asserit ²⁸, et in columbæ specie Spi-
ritum in Jesum descendisse refert Evangeliorum hi-
D storia ²⁹. Incarnationem vero Spiritus nemo eorum
dixit qui spiritu fidei nostræ mysteria perceperunt.
*Gloria habitavit in terra nostra; Veritas e terra orta
est* ³⁰. *Deus manifestatus est in carne* ³¹. Et *Justitia
e cælo prospexit* ³²; et alia multa hujus generis le-
gimus; Spiritum vero incarnatum divino afflatu
edita Scriptura non novit. Et antea quidem exsi-

²⁴⁻²⁵ Hebr. iv, 15. ²⁶ I Cor. xv, 45. ²⁷ Isa. lxxxiv, 9. ²⁸ Joan. i, 14. ²⁹ Matth. iii, 16. ³⁰ Psal. lxxxiv, 10-12. ³¹ I Tim iii, 16. ³² Psal. lxxxiv, 12.

(72) Quæ semicirculis includuntur adjecta sunt a corr.

(73) Corr. τὴν ἰσὺν δύναμιν.

(74) Corr. ἢν αὐτῷ.

(75) Corr. προσψυσήματος.

(76) Ita corr., prius autem in textu deerant verba inclusa, quæ tamen sermonis series necessario sibi postulare videtur; nam Scripturæ Patres adiungit.

ait, inquit Apollinaris, homo Christus, non ac si Spiritus, hoc est Deus, aliud ab ipso esset; sed ac si Dominus in Dei hominis natura divinus Spiritus foret. Hæc ad verbum sunt ejus dicta. Quoniam vero præ quodam elocutorie facultatis torpore, quid in his sibi velit non admodum patet, primum verborum caligine discussa, insitum ipsis sensum in lucem proferam, ac deinde ejus sententiam examini subjeciam.

XIII. Antea quidem, inquit, existis homo Christus. Hæc duo tanquam simul conjuncta intelligit, Verbum quod in principio erat, et hominem qui apparuit in tempore, quasi ante exstitisset, quam manifestaretur, et clarius in his quæ sequuntur mentis suæ sensum aperit, dum ait *Aliud ab ipso non esse Spiritum*; astruens hisce verbis ipsam Filii divinitatem ab initio hominem esse: quod manifestius deinceps declarat, dum inquit, *Dominus in Dei hominis natura divinus Spiritus erat.* Unam Dei et hominis naturam constituit, et duorum hominum confusionem vocat. Ejus itaque verborum sensus hic est, illum scilicet qui per Virginem manifestatus est in carne, non modo secundum deitatis æternitatem, quemadmodum omnes credimus, sed et secundum ipsam carnem cunctis creatis rebus priorem intelligi. Mox enim subjungit ad hanc suam opinionem confirmandam illud Christi, *Antequam Abraham fieret, ego sum*²²; illud Joannis Baptistæ, *Prior me erat*²³; et illud Apostoli, *Et unus Dominus per quem omnia*²⁴; et, *Ipsæ ante omnes*²⁵; ac præterea alia quædam Zachariæ prophetæ verba, quæ ultipote per vim ad hunc ejus scopum pertracta omitemus. Equidem si aliquo sententiarum involucro absurdæ hujus opinionis probatio tegetetur, recte utique in confutandis quæ occulta forent operam ponerem; quoniam vero aperte impietatem vociferatur, non video quid amplius nostris sermonibus conficeretur. Si ante sæcula caro est, si antequam Abraham fieret jam erat quod de Virgine natus est, ergo Nachor ætate præcedit Virgo; ergo et ante Adam Maria. Verum quid hoc dico? vel ipsa, ut videtur, omnium rerum creatione antiquior erit, ipsisque sæculis vetustior. Si enim incarnatus est in Virgine; caro autem Jesus dicitur; Jesum autem ante omnia esse affirmat Apostolus; ut Mariam coæternam Patri intelligamus, egregius iste scriptor suis, ni fallor, argumentis efficit. Sed incredibilia valde et plane absona, ad quæ in operis progressu hujus novitatis vocationis pervenitur, silentio prætermitto; sagacibus enim viris facile erit absurda hæc ex iis quæ inde consequuntur cognoscere, quamvis eorum turpitudinem nostris verbis non explicemus.

²² Joan. viii, 58. ²³ Joan. i, 15. ²⁴ I Cor. viii, 6. ²⁵ Coloss. i, 17.

(77) Part. δὲ corr. add.

(78) Corr. πνευμάτων.

(79) Similia refert ex hoc Nysseni opere Euthymius Zigabenus in laudato *Panopliæ* cap. 13, pag. 525, vers. *Ut probet*, licet præcisa Nysseni verba non servet.

(80) De his agit infra.

(81) Nachor Abrahami avus, et Nachor alter

μὲν ἐπὶ λέξεως τοῦ λογογράφου τὰ ῥήματα. Ἐπειδὴ δὲ (77) πως τῇ ἀπορίᾳ τῆς ἐρμηνευτικῆς δυνάμεως οὐκ ἄγαν ἐκδηλόν ἐστι ἐν σαφηνείᾳ τὸ νόημα· πρότερον ἀπογομνῶσω τοῦ ζόφου τῆς λέξεως τὴν ἐγκειμένην διάνοιαν, εἰθ' οὕτω προσθήσω τῇ ἐξετάσει τὸν λόγον.

Προϋπάρχει, φησὶν, ὁ ἄνθρωπος Χριστός. Συνεπινοεῖ τῷ ἐν ἀρχῇ ὄντι Λόγῳ τὸν φανέντα ἄνθρωπον, ὡς προϋπάρχοντα πρὸ τῆς φανερώσεως, καὶ ἐπεξεργάζεται διὰ τοῦ ἀκολουθοῦ τοῦ νόημα. Φησὶ γὰρ ὅτι *Οὐχ ἕτερόν ἐστι παρ' αὐτὸν τὸ Πνεῦμα*, κατασκευάζων διὰ τούτου, αὐτὴν τοῦ Υἱοῦ τὴν θεότητα ἐξ ἀρχῆς ἄνθρωπον εἶναι, ὅπερ σαφέστερον διὰ τοῦ ἐφεξῆς δαίνυνται λόγου· φησὶ γὰρ, ὅτι *Ὁ Κύριος ἐστὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπου φύσει, θεῖον Πνεῦμα ἦν.* Μίαν ἐποίησε τοῦ Θεοῦ τε καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὴν φύσιν, καὶ ἀνθρώπων (78) δύο τὴν συναλοιφὴν κατανόμασεν. Ἡ μὲν οὖν διάνοια τῶν εἰρημένων αὐτῇ, ὅτι τὸ διὰ σαρκὸς ἐκ τῆς Παρθένου φανερωθὲν, οὐ μόνον κατὰ τὴν τῆς θεότητος ἀιδιότητα προεπινοεῖται τῶν ὄντων, καθὼς πάντες πιστεύομεν, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν σάρκα (79). Ἐπάγει γὰρ τοῖς εἰρημένους εἰς τὴν τῆς τοιαύτης ὑπολήψεως μαρτυρίαν τὸ, *Πρὶν Ἀβραάμ γενέσθαι, ἐγὼ εἰμι*· καὶ τὴν τοῦ Ἰωάννου φωνήν, τὸ, *Πρώτός μου ἦν*· καὶ, *Εἰς Κύριος, δι' οὗ τὰ πάντα*· καὶ, *Αὐτός ἐστι πρὸ πάντων*· καὶ τινὰ τοῦ Ζαχαρίου φωνήν (80), ἣν, ὡς βεβιασμένους πρὸς τὴν σκοπὴν τοῦτον ἐπισυρρεῖσαν, παρήσομεν. Ἐγὼ τοίνυν εἰ μὲν ἐλάνθανε διὰ τινος νοημάτων περιβολῆς ἡ τοῦ ἀτόπου κατασκευή, καλῶς ἂν περὶ τὸν ἑλεγχὸν τῶν κεκρυμμένων ἐσπουδάζον· ἐπεὶ δὲ διαβρήδην βοᾷ τὴν ἀσέβειαν, οὐκ οἶδα τί ἂν πλέον ἐκ τῶν ἡμετέρων γένοιτο λόγων. Εἰ προαιώνιος ἡ σὰρξ, εἰ πρὸ τοῦ Ἀβραάμ γενέσθαι, τὸ ἐκ Μαρίας ἦν, ἄρα πρεσβύτερα τοῦ Ναχώρ (81) ἡ Παρθένος· ἄρα καὶ πρὸ τοῦ Ἀδὰμ ἡ Μαρία. Καίτοι τί τοῦτο λέγω; αὐτῆς, ὡς ἔοικε, πρεσβύτερα τῆς τῶν ὄντων συστάσεως, καὶ αὐτῶν τῶν αἰώνων ἀρχαιότερα. Εἰ γὰρ ἐσαρκωθὴ μὲν ἐν τῇ Παρθένῳ· ἡ δὲ σὰρξ Ἰησοῦς λέγεται· ἐκεῖνον δὲ πρὸ πάντων εἶναι διὰ τοῦ Ἀποστόλου μαρτύρεται· ὡς ἔοικε, τῇ τοῦ Πατρὸς ἀιδιότητι συνεπινοεῖσθαι καὶ τὴν Mariam, ὃ γενναῖος κατασκευάζει. Καὶ σιωπῶ τὰ λίαν ἀπεμφαινόντα, πρὸς δὲ κατὰ τὸ ἀκολουθοῦν ἡ ἀτοπία τῆς καινοφωνίας (82) ἐκφέρεται· ἴδοι γὰρ ἂν ὁ ἀγχνίους ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ τοῦ ἀτοπον, κἂν μὴ τῇ λέξει τὴν ἀσχημοσύνην παραδηλώσωμεν (83).

Abrahami frater ex Thare prioris Nachor filio, memorantur in libro Genesens cap. xi. Quare cum Christus antequam Abraham fieret se exstitisse affirmet, Mariam secundum falsam Apollinaris hypothesin, Nachor Abrahami avum ætate præcessisse a Nysseno dicitur.

(82) Corr. κεινοφωνίας.

(83) Corr. παραγομνῶσωμεν.

Ἄλλα παραδράμωμεν τὴν τῶν νοημάτων τούτων A
 δυσωδιαν, τοσοῦτον παρασημηνάμενοι μόνον· (84) ὅτι
 εἰ προαιώνιος ἡ σὰρξ, οὐ κεκένωται ἡ θεότης, οὐχ
 ὑπῆρχεν ἐν Θεοῦ μορφή ὁ Ὑῖός, οὐ μετημφιάσατο
 τὸ δουλικὸν πρόσωπον· ἀλλ' ὅπερ ἦν τῇ φύσει,
 τοῦτο ἐφανερώθη νῦν, οὐκ ἐταπεινώθη. Ὡς δὲ
 εἴη τῷ λόγῳ ὁ Λόγος· ἀλλὰ σιωπῶ τὸ λειπόμενον.
 Εἰ πρὸ πάντων ἡ σὰρξ, ἐξ ἀσθενείας ἄρα τὰ πάντα,
 οὐκ ἐκ δυνάμεως· Τὸ γὰρ πνεῦμα πρόθυμον, ἡ
 δὲ σὰρξ ἀσθενής. Ἄρα καὶ μέχρι τούτου τὴν
 ἀτοπίαν ἔστησι. Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ
 εἰς συνημμένα (85) τούτοις κατανοήσεις; Πάντως
 γὰρ πάντα τὰ τῆς σαρκὸς ἰδιώματα συνεπινοήσει τῷ
 μετὰ τῆς σαρκὸς ὄντι πρὸ τῶν αἰώνων, τὸν κόπον,
 τὴν λύπην, τὸ δάκρυον, τὴν δίψαν, τὸν ὕπνον, τὴν
 κατὰ πείναν ἐνδειαν, καὶ τὸ ἔστι (86) τούτου πα-
 ραλογώτερον. Ἐπειδὴ δὲ Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν,
 καθὼς ἡ θεία φωνὴ λέγει (87), καὶ ὥφθη παρὰ τῶν
 ποιμένων ἐν σπαργάνοις ὁ Κύριος, καθὼς (88) φησιν
 ὁ Λουκᾶς, ὅτι Προέκοπτεν Ἰησοῦς ἡλικία, καὶ
 σοφία, καὶ χάριτι, τελειούμενος ὡς (89) ἐπὶ τὸ μέτρον
 προήλθε τῆς ἀνθρωπότητος, ὁδῶ βαδίζων διὰ τῆς φύ-
 σεως, τί ἐροῦσι πρὸ τῶν αἰώνων τὴν σάρκα βλέποντες,
 ποίῳ μέτρῳ τοῦ σώματος πρὸ τῶν αἰώνων ἦν; Διὰ
 πάσης γὰρ ἐν τῷ κατ' ἀνθρώπον βίῳ διεξῆλθε τῆς
 ἡλικίας. Ἄρα παῖς ἦν ἐκεῖνος· ὁ ἀνθρώπος, ὁ πρὸ
 πάσης τῆς κτίσεως ὢν, ἡ βρέφος νήπιον, ἡ μειρά-
 κιον, ἡ εὐθύς ἐν τελείῳ τῷ σώματι; Ἄλλ' εἰ
 παῖδα λέγουσι, πάντως καὶ αἰτίαν προσθήσουσι, πῶς
 τοσοῦτου παρελθόντος αἰῶνος ἐπὶ τὸ τέλειον τῆς ἡλι-
 κίας οὐκ ἐφθασεν; Εἰ δὲ τέλειον λέγουσι, τοῦτο
 μαθεῖν ἀξιώσομεν (90), πῶς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ γενέ-
 σει συστέλλεται εἰς τὴν νηπιώδη βραχύτητα; Ποῦ
 καταλείπει τὸ περιτετεῖον τοῦ σώματος; Πῶς εἰς
 ὠλίγον περιγραφῇ ὁ ὄγκος ἀποσιμυρύνεται; Εἴτα
 πάλιν πῶς πρὸς τὸ ὅριον μέτρον ἐπανάγει τὸν ὄγκον
 τοῦ σώματος; ὅτερον ὅπερ εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ἀναλαμ-
 θάνων διὰ τῆς κατ' ὀλίγον αὐξήσεως, ἢ ἕτερον ἐν
 ἑαυτῷ διὰ τῆς τροφῆς προστιθείς; Ἄλλ' εἰ μὲν τὸ
 ἀρχαῖον φήσουσι, περιτετὴν πάντως τὴν τροφὴν
 ἀποδείξουσιν· εἰ δὲ οὐκ ἀρνοῦνται (91) τροφῆς μετ-
 εσχηνέναι τὸν Κύριον, τί ἐροῦσι περὶ τῆς ἄνω κατα-
 λειφθείσης σαρκός; Ἦς τὸ πολὺ κατὰ τὸ εἶδος κατ-
 ἐλήφθη (92)· μόνον δὲ τοσοῦτον ἀπ' αὐτῆς ἐλήφθη (93),
 ὅσον ἡ νηδὺς τῆς Παρθένου ἐχώρησε. Πάντως γάρ
 τε καὶ περὶ αὐτῆς τερατεύσονται, καὶ συνθήσουσι διὰ
 τούτων ἕτερα δόγματα, ἐφ' ὅπερ αὐτοὺς ἡ ἀκολου-
 θία τῆς ἀτοπίας τῶν μύθων κατ' ἀνάγκην προάγῃ-
 ται (94).

ex assertionibus istis gradum vel inviti sibi facient ad alia confabula dogmata quæ ex hujusmodi fabularum vanitate necessario consequuntur.

⁸⁷ Matt. xxvi, 41. ⁸⁸ Isa. ix, 6. ⁸⁹ Luc. ii, 12, 16. ⁹⁰ ibid., 52.

(84) Hic locus usque ad illa, ἐφανερώθη νῦν lau-
 datur totidem verbis ab Euthymio Zigabeno ubi
 supra, pag. 524, in sequentibus autem usque ad
 verba Εἰ δὲ τέλειον C 2, sensum tantum quorundam
 Nyssemi argumentorum, non etiam verba refert.

(85) Corr. καὶ τὰ συνημμένα.

(86) Lege ἔστι pro ἔστι.

(87) Corr. βοᾷ.

(88) Corr. καὶ καθὼς.

XIV. Sed hujusmodi sententiarum fetorem præ-
 tereamus, hoc tantum obiter adnotantes : si ante
 sæcula caro fuit, non exinanita est divinitas, non
 erat in Dei forma Filius, non servi formam induit ;
 sed quod erat natura id nunc apparuit, non hu-
 miliatus fuit. Ignoscat autem meis verbis Verbum ;
 sed quod reliquum est silentio prætereo. Si ante
 omnium rerum creationem caro fuit, ergo per in-
 firmitatem, non per potentiam cuncta creata sunt,
Spiritus enim promptus est, caro autem infirma ⁸⁷.

Ergo et huc usque hominis istius ineptiæ proce-
 dunt. Et quisnam quæ his consentanea sunt, ex
 consequentiis quæ inde deducuntur, non animad-
 verterit? Cuncta enim quæ carni sunt propria, in
 eo qui ante sæcula carnem habuit, omnino simul
 intelligere oportet, laborem, tristitiam, lacrymas,
 sitim, somnum, famem, et si quid his absurdius.
 Quoniam vero *Parvulus natus est nobis* ⁸⁸, quemad-
 modum Scriptura dicit, et pannis involutus a pa-
 storibus visus est Dominus ⁸⁹, et sicuti Lucas in-
 quit, *Jesus proficiebat ætate, sapientia et gratia* ⁹⁰,
 et tunc in perfectum hominem evasit, cum per
 consuetos naturæ gradus ad virilitatem pervenit,
 quid dicent qui ante sæcula carnem in Christo
 conspiciunt? Quoniam in corporis statu ante sæcula
 erat? nam dum in humanis ageret, omnes humanæ
 vitæ ætates pertransiit. Nunquid puer erat homo
 ille, omnium rerum creatione vetustior, vel parvus
 infans, vel adolescentulus, vel statim perfecto cor-
 pore præditus? At puerum si dicunt, omnino cau-
 sam eos adjungere oportet, cur tot tantorumque
 sæculorum transcurso ad perfectam non pervenerit
 ætatem. Sin vero perfectum hominem dicunt, hoc
 petimus, ut nos doceant, quomodo dum e Virgine
 nascitur, in infantis corpusculum contrahitur?
 Ubinam residuam corporis partem reliquit? Quo-
 modo ejusdem moles sic est imminuta ut terminis
 exiguis circumscriberetur? Deinde quomodo rur-
 sus in pristinum statum eandem corporis molem
 restituit? Eamne quam ab initio habebat carnem,
 paulatim crescendo, iterum sumens, an aliam sibi
 ipse per nutritionem adjungens? Si pristinam dixe-
 rint, ostendent plane supervacaneum illi fuisse
 nutrimentum; sin vero Dominum nutrimenti par-
 ticipem fuisse concesserint, quid dicent de carne
 in cælo relicta? Magnam enim, ut par est, partem
 reliquit; et tantum ex illa sibi duntaxat reserva-
 vit quantum Virginis uterus capere poterat. Sane
 portentosum aliquid de ipsa quoque effluent, et

(89) Corr. ἔως.

(90) Hunc etiam locum usque ad verba illa, ἡ νη-
 δὺς τῆς Παρθένου ἐχώρησεν, ad verbum adducit Eu-
 thymius loco mox laudato, pag. 525, lin. 4.

(91) Ita corr. antea ἀρνοῦνται.

(92) Ita corr. antea καταλείφθαι.

(93) Ita corr. antea ἐλήφθη.

(94) Tria hæc prostrata verba corr. add.

XV. Sed et hæc missa faciamus. Hoc autem ab A istis qui divinam illam incarnationem sæculis anteriorem prædicant, quispiam jure merito postulat. Si enim carnem in ipso semper exstitisse opinantur, Deum utique carnem esse dicunt: omnis autem caro tactui renititur; quod autem tactui renititur, ex materia constat et compositum est; quod autem compositum est dissolutionem admittit. Necesse ergo omnino est ut his omnibus ipsum ex materia constare, et diversis e rebus esse compositum et dissolutionem naturaliter expectare confirmant. Neque enim ignoramus quibus ex rebus Christi corpus, quando humano more cum hominibus conversatus est, constaret; nam ex carne, ossibus, sanguine, aliorum hominum instar, et illud conflatum fuisse, ex clavorum vestigiis et ex profuso per lanceæ vulnus sanguine aperte colligimus; ac præsertim quod illis qui post resurrectionem apparenti non credebant, Dominus dixerit, *Palpate me, et videte, et cognoscite, quoniam spiritus carnem, et ossa non habet, sicut me videtis habere*¹¹. Igitur si divina incarnatio, ut Apollinaris ait, initium non habuit ex Virgine, sed ante Abraham et ante omnium rerum conditionem exstaret: talis omnino fuerit necesse est, qualis a discipulis visa fuit, solida nempe et tactui renitens, et carne ossibusque constans. Hæc itaque omnia nunquam non exsistere nullusque ad humilitatem nostram Christo descendens, sed quod eo usque manebat occultum, cum divinum quid sua natura esset, in incarnationis tempore manifestatum fuit. Quid tale Arius, quid etiam tale Ario pejor Eunomius ad delendam Unigeniti gloriam excogitavit quale in hoc suo tractatu Apollinaris nobis conatur astruere? Deus quidam ante sæcula carne et ossibus constans, capillatus, et ex pelle, nervis, carne et pinguedine coagmentatus, ex diversis rebus compositus, et simplicitate destitutus, dicitur esse Verbum illud, quod in principio est, et apud Deum est, et Verbum et Deus est¹²; qui in ultimis diebus, communione cum naturæ nostræ humilitate inita, caro præ amore quo humanum genus complectitur factus est, et propterea cum humanitate temperatus est, omnem in seipso naturam nostram suscipiens, ut humanitas cum divinitatis admistione in ipso conspiceretur, et per primitias illas tota naturæ nostræ massa sanctificaretur.

XVI. Verum prætereunda censeo quæ ex singulis D sacra Scripturæ locis male intellectis in sui dogmatis confirmationem Apollinaris adducit; nam in iis quæ ultro sese produat discutiendis confutandis-

¹¹ Luc. xxiv, 39. ¹² Joan. i, 1.

(95) Ita omnino videtur legendum, licet in Vat. cod. scribatur contrario sensu οὐκ ἀν' εὐλόγως.

(96) Hæc iterum Euthymius ibidem refert usque ad illa verba, φυσικῶς τὴν διάλυσιν.

(97) Corr. delendum esse monet δέ, quod ante εἶπαι, erat in textu Vat. cod.

(98) Et hic delendum esse art. monet corr.

(99) Corr. πρὸς τοὺς.

'Αλλὰ παρίσθω καὶ ταῦτα. Ἐκεῖνο δὲ τις οὐκ ἀν' εὐλόγως (95) ἐπιζητήσει παρὰ τῶν τὴν θείαν ἐκείνην σάρκωσιν προαιώνιον δογματιζόντων (96). Εἰ γὰρ πάντοτε τὴν σάρκα περὶ αὐτὸν οἴονται, θεὸν (97) εἶναι τὴν σάρκα φασί· πᾶσα δὲ ἡ (98) σὰρξ ἀντίτυπός ἐστι τῷ ἀπτομένῳ· τὸ δὲ ἀντίτυπον ὑλῶδες καὶ σύνθετον· τὸ δὲ σύνθετον καὶ διαλυτόν· πάντως ἀνάγκη πᾶσα διὰ τούτων, καὶ ὑλικὸν αὐτὸν ἐγκατασκευάζεσθαι, καὶ ἐκ διαφόρων συγκείμενον καὶ ἀναμένοντα φυσικῶς τὴν διάλυσιν. Οὐδ' αὖτε γὰρ ὅτε ἀνθρωπικῶς τοῖς ἀνθρώποις ἐπεχωρίσεν, ἐκ τίνων εἶχε τὸ σῶμα τὴν σύνθεσιν· ὅτι διὰ σαρκῶν καὶ ὀστέων καὶ αἵματος καθ' ὁμοιότητα τῶν ἄλλων κακεῖνο ἦν, ἐκ τε τοῦ τύπου τῶν φλῶν, καὶ ἐκ τοῦ προγεθέντος διὰ τῆς λόγῃς αἵματος καὶ ἐκ τοῦ πρὸς ἀπιστοῦντας τῷ φαινόμενῳ εἰπεῖν ταῦτα τὸν Κύριον, ὅτι *Ψηλαφήσατέ με, καὶ ἴδετε, καὶ γινώτε, ὅτι τὸ πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, ὥσπερ ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα*. Εἰ οὖν ἡ θεία σάρκωσις, καθὼς ὁ Ἀπολινάριος λέγει, οὐ τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς Παρθένου ἔσχεν, ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ (99) Ἀβραάμ, καὶ πρὸ πάσης κτίσεως ἦν, τοιαύτη πάντως ἦν, οἷς τοῖς μαθηταῖς ἐωρᾶτο στενὰ καὶ ἀντιτύπη (1), *σαρὶ τε καὶ ὀστέοις διελημμένη*. Οὐκοῦν ταῦτα πάντοτε ἦν καὶ οὐδὲ μίαν πρὸς τὸ ταπεινὸν αὐτῷ γέγονε κάθοδος, ἀλλὰ τὸ λανθάνον, θεῖον κατὰ φύσιν ὄν, τοῦτο τῷ τῆς ἐνανθρωπήσεως ἐφανερῶθη καιρῷ. Τί τοιοῦτον Ἀρειος, τί δὲ ὁ τοῦτου χείρων Εὐνόμιος ἐπὶ καθαιρέσει τῆς δόξης τοῦ Μονογενοῦς ἐνενόησεν, οἷον διὰ τῆς τοιαύτης ἡμῶν λογογραφίας ὑπὸ τοῦ Ἀπολιναρίου κατασκευάζεται; Θεὸς ἐνσαρκος πρὸ αἰώνων, ὁστώδης τις καὶ δέρματι, καὶ νεύροις, καὶ σαρκί, καὶ πιμελαῖς διελημμένος, καὶ ἐκ διαφόρων συγκείμενος, καὶ τὸ ἀπλοῦν τε καὶ ἀσύνθετον ἐν ἑαυτῷ μὴ ἔχων, Ὁ Λόγος δ' ἐν ἀρχῇ ὢν, καὶ πρὸς τὸν θεὸν ὢν, καὶ Λόγος καὶ θεὸς ὢν, ὁ ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν τῇ πρὸς (2) τὸ ταπεινὸν τῆς φύσεως ἡμῶν κοινωνίᾳ σὰρξ ὑπὸ φιλοφροσύνης γενόμενος, διὰ τοῦτο, τῷ ἀνθρώπῳ ἀνακραθεῖς, πᾶσαν (3) ἐν ἑαυτῷ τὴν ἡμετέραν φύσιν δεξάμενος, ἵνα τῇ πρὸς τὸ θεῖον ἀνακρασέει συναποθεωρηθῇ (4) τὸ ἀνθρώπινον, διὰ τῆς ἀπαρχῆς ἐκείνης παντὸς συναγιαζομένου τοῦ τῆς φύσεως ἡμῶν φερέματος.

in ipso conspiceretur, et per primitias illas tota

'Αλλὰ παραδραμεῖν οἶμαι χρῆναι τὴν ἐφ' ἐκάστῳ τῶν εἰς τοῦτο παρατεθέντων αὐτῷ θεῶν λογίων πεπλανημένην ὑπόληψιν· τὰ γὰρ ἐκ τοῦ προχείρου ὄντα καταφανῇ, περιττὸν ἂν εἶη διεξετάζοντα με-

(1) Corr. μαθηταῖς ἐωρᾶτο, ἐωρᾶτο δὲ στενὰ καὶ ἀντίτυπος.

(2) Ita corr. antea πρό.

(3) Corr. καὶ πᾶσαν.

(4) Corr. emendavit συναποθεωθῇ, quæ lectio si magis arripit, vertendum est, *Ut per misionem cum divinitate, humana natura ejus divinitati quodammodo particeps fieret*.

κίνηει τὸν λόγον. Εἰς γὰρ μαρτυρίαν τοῦ αἰεὶ αὐτὸν ἐν σαρκὶ τε καὶ αἵματι εἶναι, τὴν ἀποστολικὴν παρέθετο ῥήσιν, τὴν λέγουσαν, δι' αὐτοῦ ἡμᾶς εἰληφέναι τὴν ἀπολύτρωσιν, διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Ὅπερ ὅτι πρὸς ἐτέραν βλέπει διάνοιαν, οὐκ ἂν οἶμαι τινὰς τῶν νοῦν ἐχόντων ἀμφιδάλλειν. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὸ θεῖον μυστήριον, ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῆς σωτηρίας ἡμῶν τὸ πεπλανημένον (5) πρόβατον μέτεισιν (6); Ἡμεῖς δὲ οἱ ἄνθρωποι ἔσμεν ἐκεῖνο τὸ πρόβατον, οἱ τῆς λογικῆς ἑκατοντάδος ἀποδουκοληθέντες διὰ τῆς ἁμαρτίας. Καὶ λαμβάνει ἐπὶ τῶν ἰσίων ὤμων ὅλον τὸ πρόβατον· οὐδὲ γὰρ ἐν μέρει ἦν τοῦ προβάτου ἡ πλάνη, ἀλλ' ἐπειδὴ ὅλον ἀπεφοίτησε, καὶ ὅλον ἐπαναγέται· οὐχ ἡ μὲν δορὰ βαστάζεται, τὸ δὲ ἐντοσθίδιον καταλείπεται, καθὼς Ἀπολλινάριος βούλεται. Τοῦτο δὲ ἐν τοῖς ὤμοις τοῦ ποιμένος, τούτέστιν, ἐν τῇ θεότητι τοῦ Κυρίου γενόμενον, ἐν πρὸς ἐκεῖνον διὰ τῆς ἀναλήψεως γίνεται, διὰ τοῦτο θέλων ἐπιζητῆσαι, καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός. Ἐπειδὴ εὔρε τὸ ζητούμενον, ἀνέλαθεν ἐφ' αὐτοῦ τὸ εὐρημένον· οὐ γὰρ ἐπὶ τοῖς ἰσίοις ποσὶ, τοῖς πλανηθεῖσιν ἄπαξ, ἐκινεῖτο τὸ πρόβατον, ἀλλ' ὑπὸ τῆς θεότητος ἐκομίζετο. Διὰ τοῦτο τὸ μὲν φαινόμενον, πρόβατον, τούτέστιν, ἄνθρωπος. Τὰ δὲ ἔχνη αὐτοῦ, κατὰ τὸ γεγραμμένον, οὐκ ἐγινώσκετο. Οὐδὲν γὰρ ἁμαρτίας ἡ πλάνης ἔχνος τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ ἐνεσημήνατο, ὃ ἐφ' αὐτοῦ φέρων τὸ πρόβατον· ἀλλ' οἷα εἰκὸς ἦν Θεοῦ ἔχνη διὰ τῆς τοῦ βίου πορείας ἐντυπωθῆναι, ταῦτα ἐφαίνετο, ἅτινα ἦν διδασκαλῖαι, καὶ θεραπείαι, καὶ νεκρῶν ζωοποιήσεις, καὶ τὰ ἄλλα θαύματα. Τοῦτο τοίνυν τὸ πρόβατον ἐφ' αὐτοῦ λαβὼν ὁ ποιμὴν ἐν πρὸς ἐκεῖνο ἐγένετο· διὰ τοῦτο καὶ τῇ τοῦ προβάτου φωνῇ τοῖς ποιμνίοις λαλεῖ. Πῶς γὰρ ἂν ἐχώρησεν ἀνθρωπίνῃ ἀσθένεια θείας φωνῆς προσβολήν; Ἀλλ' ἀνθρωπικῶς, γινώσκοντες ὅτι ἂν τις εἰποι προβατικῶς, ἡμῖν διαλέγεται λέγων, *Τὰ ἐμὰ πρόβατα τῆς ἐμῆς φωνῆς ἀκούει*. Ὁ οὖν ἀναλαβὼν ἐφ' αὐτοῦ τὸ πρόβατον ποιμὴν καὶ δε' ἐκείνου ἡμῖν φθεγγόμενος, καὶ πρόβατόν ἐστι καὶ ποιμὴν· ἐν μὲν τῷ ἀναληφθέντι, πρόβατον· ἐν δὲ τῷ ἀνελιφθέντι, ποιμὴν.

Ἐπεὶ οὖν ἔδει τὸν καλὸν ποιμένα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ (7) θεῖναι ὑπὲρ προβάτων, ἵνα διὰ τοῦ ἰσίου θανάτου καταλύσῃ τὸν θάνατον, τότε γίνεται τὸ συναμφοτέρον ὁ ἀρχηγὸς τῆς σωτηρίας ἡμῶν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, καὶ ἱερεὺς, καὶ ἀμνός, ἐν τῷ δυναμένῳ δέξασθαι τὴν κοινωνίαν τοῦ πάθους, ἐνεργήσας τὸν θάνατον (8). Ἐπειδὴ γὰρ οὐδὲν ἑτερόν ἐστιν ὁ θάνατος, εἰ μὴ διάλυσις ψυχῆς τε καὶ σώματος, πρὸς (9) ἀμφοτέρα αὐτὸν ἐνώσας, πρὸς τε τὴν ψυχὴν, φημί, καὶ τὸ σῶμα, οὐδ' ἐτέρου χωρίζεται, Ἀμεταμέλητα

A que, superfluum esset in longum protrahere sermonem. Ad demonstrandum enim nunquam Verbum carne et sanguine caruisse, Apostoli verba profert, quibus inquit, Per ipsum nos accepisse redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum per carnem ejus ⁴³; quæ verba alio respicere, neminem sanæ mentis dubitaturum fore arbitror. Quis enim divinum mysterium ignorat, quod videlicet princeps auctorque salutis nostræ errantem ovem inquit ⁴⁴? Illa autem ovis nos homines sumus, qui a centeno illo rationalium creaturarum grege, quo humanum omne genus significatur, per peccatum erravimus. Sumit autem super humeros suos totam ovem; neque enim in parte tantum aliqua ovis error erat, sed quoniam tota aberravit, tota ad gregem reducitur: non pellis a pastore portatur, et quod intra pellem est deseritur, quemadmodum vult Apollinaris. Hæc autem pastoris humeris, hoc est, Domini divinitate, gestata, una per assumptionem cum illo efficitur, ut eo pacto quæreret atque salvaret quod perierat. Postquam autem ovem quam quæsiverat reperit, eandem in semelipso assumpsit. Neque enim propriis qui semel erraverant pedibus ovis incedebat, sed a divinitate gestabatur. Et propterea quid quidem apparebat, ovis, hoc est, homo erat; ejus vero vestigia, juxta id quod scriptum est, non cognoscebantur ⁴⁵. Qui enim ovem in seipso portabat, nullum peccati aut erroris in humana vita vestigium impressit; sed qualia par erat Dei vestigia in vitæ cursu fieri, talia re ipsa apparebant, salutare videlicet doctrinæ, morborum curationes, mortuorum ad vitam revocatio cæteraque miracula. Hanc igitur ovem in se ipso pastor assumens, unum cum illa evasit, et propterea ovis voce gregem alloquitur. Quomodo enim humana imbecillitas divinæ vocis impressionem sustineret? Sed humano, et ut quispiam dixerit, ovium more nobiscum disserit, dicens: *Oves meæ vocem meam audiant* ⁴⁶. Pastor igitur, qui in se ipsum ovem assumpsit, et ejusdem ore nobiscum loquitur, ovis est simul et pastor; ovis quidem, quantum ad illud pertinet, quod in se assumpsit; pastor vero quatenus assumpsit.

D XVII. Quoniam vero oportebat bonum pastorem animam ponere pro ovibus, ut moriendo mortem aboleret, ideo salutis nostræ auctor in humana natura utrumque simul evasit, sacerdos scilicet, et agnus, in id, quod passionis capax erat, vim morti atque efficacitatem impertiens. Nam cum mors aliud non sit quam animæ a corpore dissolutio; cum utroque, anima, inquam, et corpore se ipsum uniens Christus ab eorum neutro sejungitur: *Sine penitentia enim*, ut ait Apostolus ⁴⁷, *sunt dona Dei*.

⁴³ Ephes. i, 7. ⁴⁴ Luc. xv, 4; Matth. xviii, 12.

(5) Corr. ἡμῶν ὡς ποιμὴν τὸ πεπλανημένον.

(6) Hunc locum in epitomen redactum laudat Euthymius Zigabenus sæpe laudatus pag. 528, in § Si nos homines.

(7) Corr. αὐτοῦ.

⁴⁵ Psal. lxxvi, 20. ⁴⁶ Joan. x, 16. ⁴⁷ Rom. xi, 29.

(8) Similia prorsus de Christi passione, de latronis salute, deque paradiso habet idem Nyssenius in orat. 1 in Christi resurrectionem, paulo post medium.

(9) Corr. ὁ πρὸς.

Quin imo corpori et animæ se ipsum impertiens anima quidem latroni paradisum aperit, corpore autem vim atque efficaciam corruptionis infringit : et hoc est mortem perimere, corruptionis scilicet vires, per vivificantem naturam e medio sublatis, irritas reddere. Quod enim corpore anima operatur in commune naturæ nostræ beneficium gratiamque cedit, eoque pacto omnia disjuncta resurgendo conjungit, qui ex utroque, hoc est, corpore et anima constat, qui potestate sua corpus quidem tradit in cor terræ ⁴⁴, quemadmodum scriptum est, animam vero a se ipso posuit ⁴⁵, ut Patri quidem dicit ⁴⁶, *In manus tuas commendo Spiritum meum*, ut autem ad latronem ait ⁴⁷, in paradiso, vera utrobique asserens; neque enim divinam illam mansionem, cum Paradisus dicatur, ullo alio in loco esse credendum est, præterquam in amplissima Patris manu, uti propheta ait, ex Domini persona celestem Jerusalem alloquens, *In manibus meis descripsi muros tuos, coram oculis meis semper es* ⁴⁸. Sic igitur et mortem obiiit, et mors ei non dominatur. Quod enim compositum est dividitur, quod autem compositionis expers est, dissolutionem non admittit; sed in divisione quidem compositi integra natura permanet, quæ compositionem non recipit, animaque a corpore separata, ab eorum neutro se jungitur. Hoc autem ita se habere indicio atque argumento est vis atque potestas illa, quæ in corpore quidem incorruptionem, in anima vero paradisi incolatum operatur: verumtamen qui simplex est et ab omni compositione alienus, horum separatione nequaquam una cum ipsis s. inditur; imo e contrario unum quid ex eis efficit; nam insita sibi indivisibilitate, quod secretum est unit; idque verum esse ostendit Paulus, cum inquit, *Deus suscitavit ipsum a mortuis* ⁴⁹; neque enim sicut Lazarus, aut alius quispiam eorum qui revixerunt, alterius ope ad vitam rediit, ita fas est de Domini resurrectione opinari: sed Unigenitus Deus suam a corpore animam propria potestate separando, et rursus cum corpore eandem conjungendo, ipse suscitavit hominem sibi commixtum; eoque pacto totius naturæ nostræ salus peragitur, unde et vitæ auctor ac princeps vocatur; nam per eum qui pro nobis mortem obiiit ac resurrexit, mundum sibi ipsi reconciliavit Unigenitus Deus, nos omnes qui cum eo carne ac sanguine communicamus, veluti captivos quosdam, proprio sanguine qui ejusdem atque noster naturæ est, redimens: ad id enim respicere videtur Apostolus, cum inquit per ipsum nos acceperis redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum per carnem ejus ⁵⁰. Hæc est sententia nostra quam secus atque Apollinaris

ἄρ τοῦ Θεοῦ τὰ χωρίσματα, καθὼς φησιν ὁ Ἀποστολος· ἀλλὰ καὶ τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ ἑαυτὸν ἐπιμερίσας, διὰ μὲν τῆς ψυχῆς ἀνοίγει· τῷ ληστῇ τὸν παράδεισον, διὰ δὲ τοῦ σώματος ἵστησι τῆς φθορᾶς τὴν ἐνέργειαν· καὶ τοῦτο ἐστὶν ἡ τοῦ θανάτου κατάλυσις, τὸ ἀνενέργητον γενέσθαι τὴν φθορὰν, ἐν τῇ ζωοποιῷ φύσει ἀφανισθεῖσαν· τὸ γὰρ ἐπὶ τούτων γενόμενον κοινὴ τῆς φύσεως ἡμῶν εὐεργεσία καὶ χάρις γίνεται· καὶ οὕτω πάντα τὰ διεσπῶτα συνάπτει· διὰ τῆς ἀναστάσεως, ὃ ἐν ἀμφοτέροις ὢν, ὁ κατ' ἐξουσίαν τὸ μὲν σῶμα διδοὺς τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς, καθὼς γέγραπται (10), τὴν δὲ ψυχὴν ἀφ' ἑαυτοῦ τιθεῖς, ὡς μὲν πρὸς τὸν Πατέρα φησιν, ὅτι *Ἐν ταῖς χερσὶ σου παρατίθημι τὸ πνεῦμά μου*· ὡς δὲ πρὸς τὸν ληστὴν, ἐν τῇ παραδείσῳ· ἀληθεύων δι' ἑκατέρων· οὐ γὰρ ἄλλοθί που πιστεύειν χρὴ τὴν θείαν ἐκείνην εἶναι διαγωγὴν, εἴπερ (11) Παράδεισος λέγεται, εἰ μὴ ἐν τῇ πολυχώρῳ τοῦ Πατρὸς παλάμῃ, καθὼς φησι καὶ ὁ προφήτης, πρὸς τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐκ προσώπου Κυρίου τὸν λόγον ποιούμενος, *Ἐὰν τῶν χειρῶν μου ἐζωγράφῃ καὶ σου τὰ τεῖχη, ἐνώπιόν (12) μου εἰ διὰ παντός*. Οὕτω τοίνυν καὶ ἐν τῷ θανάτῳ γίνεται, καὶ ὑπὲρ τοῦ θανάτου οὐ κυριεύεται. Τὸ μὲν γὰρ σύνθετον μερίζεται· τὸ δὲ ἀσύνθετον λύσιν οὐκ ἐπιδέχεται· ἀλλὰ παραμένει μὲν τῷ μερισμῷ τοῦ συνθέτου ἡ ἀσύνθετος φύσις, καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ σώματος ἀποχωρούσης, οὐθ' ἑτέρου χωρίζεται. Τεκμηρίον δὲ ἡ ἐνέργεια, καθὼς εἴρηται, ἐπὶ μὲν τοῦ σώματος τὴν ἀφθαρσίαν, ἐπὶ δὲ τῆς ψυχῆς τὴν ἐν παραδείσῳ διαγωγὴν ἐνεργήσασα. Οὐ μὴν συνδιασπρίζεται τῷ χωρισμῷ τούτων, ὁ ἀπλοὺς καὶ ἀσύνθετος, ἀλλὰ τὸ ἐναντίον, ἐν ἐργάζεται· τῷ γὰρ καθ' ἑαυτὸν ἀδιαιρέτῳ καὶ τὸ διηρημένον εἰς ἑνωσιν ἀγει, καὶ τοῦτο ἐνδείκνυται εἰπὼν (13), ὅτι *Ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν*. Οὐ γὰρ ὡς περ Λάζαρος, ἡ τις ἄλλος τῶν ἀναβεδωκότων, ἄλλοτρίᾳ δυνάμει πρὸς τὸ ἔζῃν ἐπανάγεται, οὕτως (14) εὐαγὲς καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως οἰεσθαι. Ἀλλ' ὁ Μονογενὴς Θεός, αὐτὸς ἀνίστησι τὸν ἀνακραθέντα ἄνθρωπον αὐτῷ, καὶ χωρίσας τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν, καὶ ἐνώσας πάλιν ἀμφοτέρω, καὶ οὕτως ἡ κοινὴ γίνεται σωτηρία τῆς φύσεως· ὅθεν καὶ ἀρχηγὸς ζωῆς ὀνομάζεται· ἐν γὰρ τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι, καὶ ἐγερθέντι, τὸν κόσμον ἑαυτῷ κατήλλαξεν ὁ Μονογενὴς Θεός, οἷον τινὰς δορυαλώτους, ἡμᾶς διὰ τοῦ συγγενοῦς ἡμῶν αἵματος, πάντας τοὺς κεκοινωνηκότας αὐτῷ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος ἐξωνησάμενος, ὡς πρὸς τοῦτο βίβλει τὴν ἀποστολικὴν ῥῆσιν, ἡ φησιν, *ἔχειν ἡμῖς τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ*· τὴν δέσιν τῶν ἁμαρτιῶν διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Οὗτος ὁ ἡμέτερος λόγος, ὃν ἐκ τῶν παρατεθέντων τοῦ Ἀποστόλου ῥημάτων (15) ἐνόησαμεν, καὶ οὐχ ὡς Ἀπολινάριος ἐκείνος (16). Δοκιμαζέτω δὲ ὁ κρίνειν ἐπισκεμμένος

⁴⁴ Matth. xii, 40. ⁴⁵ Joan. x, 18. ⁴⁶ Luc. xxiii, 46. ⁴⁷ ibid. 43. ⁴⁸ Isa. xl, 16. ⁴⁹ Colosa. ii, 12; I Thess. i, 10. ⁵⁰ Ephes. i, 7.

(10) Similia quoque habet Nyssenus in orat. 1, in Christi resurrectionem circa medium.

(11) Forte legendum ἦπερ.

(12) Corr. καὶ ἐνώπιον.

(13) Corr. ὁ εἰπών.

(14) Corr. οὐχ οὕτως.

(15) Corr. τῶν ῥημάτων.

(16) In marg. scribitur eadem corr. πιαπυ, γρ. καὶ τοῦ Ἀπολινάριου ἐκείνος.

τὸν εὐσεβέστερον, εἴτε καθὼς ἡμεῖς φαμεν, ἢ δόξα οἰκονομικῶς κατασκευασθῆναι ἐν τῇ γῇ ἡμῶν, εἴτε καθὼς ἐκείνός φησιν, οὐχὶ ἐπικτητός ἐπὶ τῇ εὐεργεσίᾳ γίνεται ἡ σὰρξ τῇ θεότητι, ἀλλὰ συνουσιωμένη καὶ σύμφυτος.

sationem in terra nostra habitaverit, an vero, quemadmodum ille putat, caro non ascititia divinitati ad benefaciendum hominibus, sed eidem consubstantialis atque connaturalis exstiterit.

Εἰ δὲ Ζαχαρίας ὁ προφήτης εἰς τούτων (17) ἕτερον τοῖς αἰνίγμασι φέρεται, οὐδὲν οἶμαι δεῖν ἐξετάζειν τῷ λόγῳ, εἴτε πρὸς τὸν Κύριον, εἴτε πρὸς ἕτερόν τινα βλέπει τὸ νόημα. Λέγει γάρ, ὅτι *Ῥομφαία, ἐξεγέρθητι ἐπὶ ρομέα μου, καὶ ἐπὶ ἄνδρα σύμφυλόν μου*. Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἀπειλητικῶς οἰόμεθα κατὰ τῶν τῇ ἀδικίᾳ πρὸς τὸ ὁμόφυλον κεχηρμένων κινεῖν τὴν ρομφαίαν τὸν λόγον. Ἀπολλινάριος δὲ φησι κατὰ τοῦ Κυρίου τὴν ρομφαίαν ἐγείρειν διὰ τὴν τοῦ νομέως προσηγγορίαν, οὐκ εἰδὼς ὅτι πολλὰ τῆς Γραφῆς τοὺς εἰς ἀρχὴν τεταγμένους, καὶ ποιμένας καὶ νομέας κατονομάζει ὁ λόγος· ὅσα δὲ πάλιν τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐπισύρεται, οὕτως ἐκδηλον τὴν ἐν ταῖς κατασκευαῖς ἀτοπίαν ἔχει, ὥς παντὶ συνιδεῖν ῥᾶδιον, καὶ (18) εἰ μικρὸν τις μετέχοι φρονήσεως. Ἐπειδὴ γὰρ γέγραπται, ὅτι *Ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐν Ἰλιὶ ἐλάλησεν ἡμῖν ὁ Θεός, ὁ πολυμερῶς, καὶ πολυτρόπως ἐν τοῖς προφήταις λαλήσας τοῖς πατράσι τὸ πρότερον, ἀπόδειξις ἐστὶ, φησί, τοῦ, τὸ ἀνθρώπινον τοῦ φανέντος ἡμῖν Θεοῦ προαιώνιον εἶναι*· φησὶ γὰρ οὕτω κατὰ τὴν λέξιν, ἐφερμηνεύων δὴθεν τὸν Ἀπόστολον· *Ἐστὶ δὲ ἐν τούτοις καταφανές, ὅτι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ὁ λαλήσας ἡμῖν τὰ τοῦ Πατρὸς, Θεός ἐστι ποιητὴς τῶν αἰώνων*, ἀπαύγασμα δόξης, χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ὅτε δὴ τῷ ἰδίῳ πνεύματι Θεὸς ὢν, καὶ οὐ Θεὸν ἔχων ἐν ἑαυτῷ ἕτερον παρ' αὐτὸν, αὐτὸς ὁ δι' ἑαυτοῦ, τούτεστι, διὰ τῆς σαρκὸς, καθάρισας κόσμον ἁμαρτιῶν. Ταῦτα φησὶν ὁ Ἀπολλινάριος ἐπὶ λέξεως, καὶ οὐδὲν παρ' ἡμῶν ἐν τοῖς εἰρημένοις παρραπειοίηται. Εἰ οὖν ἄνθρωπος (19) ὁ λαλήσας ποιητὴς ἐστὶ τῶν αἰώνων, καθὼς τῷ λογογράφῳ δοκεῖ, καὶ ἡ σὰρξ ἐστὶ τὸ ἀπαύγασμα, καὶ ἡ τοῦ δούλου μορφή χαρακτηρίζει τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπόστασιν, οὐκέτι μοι δοκεῖ καλῶς ἔχειν μάχεσθαι πρὸς τὸ εἰρημένον, θρηνεῖν δὲ μᾶλλον τῆς ἀναισθησίας, τοὺς τὴν τοιαύτην παραδεχομένους καινοφρονίαν (20). Ἄνθρωπος ὁ λαλήσας ἡμῖν ἀνθρωπικῶς διὰ τῆς ἡμετέρας φωνῆς, ὁ πτύσας τῷ στόματι (21), καὶ τῇ χειρὶ πηλουργήσας, ὁ ἐμβαλὼν τοὺς δακτύλους ἐν ταῖς τῶν κωφῶν ἀκοαῖς, καὶ τῶν ἀβρώστούντων τε καὶ θεθνεύτων ἀπτόμενος, καὶ ὕπνῳ καὶ καθέδρᾳ ἀναπαύων (22) τὸν κόπον, καὶ δακρύων, καὶ ἀδημονῶν, καὶ λυπούμενος, καὶ πείνας αἰσθῆσιν ἔχων, καὶ τροφὴν προσιέμενος, καὶ ὕδωρ αἰτῶν· οὗτος κατ' αὐτὸ τὸ σαρκῶδες τε καὶ ἀνθρώπινον, τῆς τῶν ὄντων προεπινοεῖται συστάσεως, καὶ Θεὸς ἡ σαρκὸς φύσις λέγεται ἢ σύνθετος, καὶ στερεὰ καὶ ἀντίτυπος; Ἐπιφραξάσθω πᾶσα τῶν εὐσεβῶν

A ille ex allegatis Apostoli verbis expressimus. Pendat autem qui hac de re iudicium ferre possit, ultra ex hisce opinionibus pia magis sit, an scilicet ut nos dicimus, divina gloria per dispensationem in terra nostra habitaverit, an vero, quemadmodum ille putat, caro non ascititia divinitati ad benefaciendum hominibus, sed eidem consubstantialis atque connaturalis exstiterit.

XVIII. An autem in alteram ex duabus hisce sententiis Zacharias propheta suis obscuris locutionibus propendeat, supervacaneum esse arbitror nostris sermonibus inquirere, sive ad ipsum Dominum, sive ad alium quempiam ejus verba spectent: ait enim, *Framea, suscitare super pastorem meum, et super virum coherentem mihi* ". Nos enim verba ista in illos qui erga contribules et populares suos injuste se gerunt gladium intentare putamus; Apollinaris vero ob pastoris nomen frameam adversus Dominum excitare ait, ignorans eos qui in principum ordine censentur pastores in multis Scripturæ locis nuncupari. Cæterum quæ ex Epistola ad Hebræos rursus ad id probandum per vim trahit, manifestam adeo in argumentis inde deductis absurditatem continent, ut eam unicuique, etsi modicum sapiat, facile sit deprehendere. Quoniam enim scriptum est, in novissimis diebus nobis in Filio locutum fuisse Deum, qui multifariam multisque modis olim locutus fuerat patribus in prophetis "; hoc, inquit ille, luculenter ostendit, Dei qui nobis apparuit, humanitatem ante sæcula exstitisse; ita enim disertis verbis Apostolum scilicet interpretans, ait, *Per hæc autem manifestum est illum hominem qui quæ Patris sunt nobis loquitur, Deum esse sæculorum conditorem, splendorem gloriæ, et figuram substantiæ ejus, utpote qui spiritu proprio Deus existat, et non Deum in se ipso diversum a se habeat, ipseque per se ipsum, hoc est, per carnem, mundum a peccatis purget*. Hæc iisdem verbis Apollinaris, nec quidquam a nobis in ejus dictis mutatum fuit. Si igitur homo qui loquitur, sæculorum, ut scriptor iste censet, conditor est, et caro paternæ gloriæ splendor est, et servi forma substantiam Dei repræsentat, non amplius adversus hæc ejus dicta pugnandum mihi videtur, sed satius existimo eorum deslere stoliditatem qui ejusmodi novitatibus sese abduci patiuntur. Homo, qui nobiscum humano more nostraque voce loquitur, qui ore exspuit et manu lutum facit, qui digitos in surdorum aures infert, qui ægrotos et mortuos tangit, qui somno et sessione a labore requiescit, qui lacrymatur, qui mœrore et tristitia afficitur, qui fame laborat cibumque appetit, et aquam poscit; homo iste, quantum ad ipsam carnem et humanitatem pertinet, prior omnium rerum creatione esse intelligitur, Deusque dicitur carnis natura, quæ composita ac solida est,

" Zach. xiii, 7. " Hebr. i, 1.

(17) Corr. τοῦτον.

(18) Corr. ῥᾶδιον εἶναι καί.

(19) Corr. ὁ ἄνθρωπος.

(20) Corr. καινοφρονίαν.

(21) Ita corr., antea στόματι.

(22) Corr. ἀναπαύων.

tactuique renitur? Obstruuntur omnium pie credentium aures, neque divina et incorrupta dogmata: b his fœdentur qui petulanter elati, carnalium affectionum attributis divinitatem dedecorant. Quis enim ignorat Deum qui in carne nobis manifestatus est. juxta piæ quidem traditionis rationem incorporeum, invisibilem, simplicem, infinitum, non circumscriptum et fuisse semper et esse, ac ubique exsistere, et creata cuncta pervadere, juxta id vero quod apparebat, ut cæteri homines corpore circumscriptus conspiciebatur? quippe necessarium prorsus est omne corpus superficie quadam contineri. Hæc itaque superficies corporis in ipsa contenti terminus est; quidquid autem aliqua re terminatur definita quadam quantitate concluditur: quod autem definitum est, infinitum esse non potest. Atqui Propheta inquit, *Magnitudinis ejus non est finis* 7. Si igitur divina natura, ut scriptor noster ait, caro est; hæc autem necessario superficie terminatur, quomodo Dei magnitudo, ut Propheta ait, in infinitum procedit? vel quomodo ex finita re quod infinitum est cognoscitur, et immensum ex eo quod terminum habet intelligitur? vel potius, quod et superius jam diximus, quomodo ex morte fortitudo? Si enim, ut ait, homo ipse qui locutus est sæculorum est conditor, et idem ille est qui per semetipsum, videlicet per carnem, ut Apollinaris interpretatur, cuncta creavit; caro autem divino oraculo infirma et imbecillis vocatur: nihil aliud quam potentiam, fortitudinem, virtutem, et quotquot sublimes Deoque dignæ notiones animo concipi possunt, ab imbecillitate et infirmitate ortum ducere Apollinaris opinatur.

XIX. Et istud quidem non adeo impium est, sed ad ulteriora progrediens oratio, in ea quæ postmodum sequitur disputatione, Patrem ipsum blasphemis appetit. Ait enim hominem esse Dei gloriæ splendorem, et in carnali Deo, quem inanibus suarum rationum commentis, tanquam simulacrum a se effictum obtrusit, Dei substantiam representari ait. Quemadmodum igitur radius cognationem habet cum sole, et cum lucerna lumen quod ex ea resplendet, et hominis figura substantiam refert humanam, ita plane si quod per Incarnationem nobis apparuit, a Patris gloria resplenduit, et figura ejus Patris substantiæ caro est, efficitur profecto ut ex consequenti carnalis quoque sit Patris natura. Neque enim dici potest incorporeum a corpore

A ἀκοή· μηδὲ μολυνθεῖν τὰ θεῖα, καὶ ἀκήρατα ἔγχατα τοῖς σαρκυδεστέροις πάθει παρὰ τῶν ἐξυβριζόντων (23) τὸ θεῶν καθυβριζόμενα. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι ὁ φανερωθεὶς ἡμῖν ἐν σαρκὶ (24) θεὸς, κατὰ μὲν τὸν λόγον τῆς εὐσεβοῦς παραδόσεως ἀύλος, καὶ ἀφανής, καὶ ἀσύνθετος, καὶ ἦν καὶ ἔστιν ἀόριστος, καὶ (25) ἀπερίγραπτος, πανταχοῦ ὢν, καὶ διὰ πάσης τῆς κτίσεως διέκων, κατὰ δὲ τὸ φαινόμενον, ἐν ἀνθρωπίνῃ περιγραφῇ ἑωρᾶτο; ἀνάγκη γὰρ πᾶσα, πᾶν σῶμα ὑπὸ ἐπιφανείας τινὸς περιέχεσθαι. Αὕτῃ τοίνυν ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐν αὐτῇ περιειλημμένου (26) σώματος ὁρος ἐστὶ· πᾶν δὲ τῷ ὄρῳ περιεχόμενον (27), ὠρισμένη τινὶ ποσότητι περιέργεται· τὸ δὲ ὠρισμένον ἀόριστον εἶναι οὐ δύναται. Ἀλλὰ μὴν ὁ Προφήτης φησὶ, ὅτι *τῆς μεγαλοσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας*. Εἰ οὖν ἡ θεία φύσις, καθὼς φησιν ὁ λογογράφος, σὰρξ ἐστίν· αὕτῃ δὲ ἀναγκαίως τῷ τῆς ἐπιφανείας περιλαμβάνεται πέρατι· πῶς ἡ τοῦ θεοῦ μεγαλοσύνη κατὰ τὸν Προφήτην, εἰς ἀπειρον πρόεισιν; ἢ πῶς διὰ τοῦ ὠρισμένου νοεῖται τὸ ἀόριστον, διὰ τοῦ πεπερασμένου τὸ ἀπειρον; Μᾶλλον δὲ, ὁ καὶ φθάσαντες ἐν τοῖς προλαβοῦσιν εἰρήκαμεν, πῶς ἐκ τοῦ θανάτου τὸ ἰσχυρόν; Εἰ γὰρ, καθὼς φησιν, αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος, ὁ λαλήσας (28), ποιητὴς τῶν αἰώνων ἐστίν, αὐτὸς ὁ δι' ἐαυτοῦ, τοὔτεστι, διὰ τῆς σαρκὸς, καθὼς ὁ Ἀπολιναριὸς ἐρμηνεύει, τὰ πάντα ποιῶν. Ἀσθενὴς δὲ παρ' αὐτῆς τῆς θείας φωνῆς ἡ σὰρξ ὠνομάσθη· οὐδὲν ἕτερον, εἰ μὴ τὸ κράτος, καὶ τὴν ἰσχύον, καὶ τὴν δύναμιν, καὶ ὅσα ὑψηλὰ, καὶ θεοπρεπῆ νοήματα, ἔχονα (29) τῆς ἀσθενείας ὁ λογογράφος οἰεῖται.

Καὶ οὕτω τοσοῦτον τοῦτο δεινὸν (30), ἀλλὰ προῖων ὁ λόγος διὰ τῆς κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἐξετάσεως, αὐτῆς ἀπτεται τῆς κατὰ τοῦ Πατρὸς βλασφημίας. Λέγει γὰρ τὸν ἀνθρώπον εἶναι τῆς τοῦ θεοῦ δόξης ἀπαύγασμα, καὶ ἐν τῇ σαρκίνῳ θεῷ, ὃν διὰ τῆς ματαιότητος τῶν λογισμῶν εἰδωλοποιήσας ἀνέπλασε, τὴν τοῦ θεοῦ ὑπόστασιν (31) χαρακτηρίζεσθαι. Ὡπερ (32) τοίνυν συγγενῶς ἔχει πρὸς τὸν ἥλιον ἡ ἀκτίς, καὶ πρὸς τὸν λύχνον τὸ ἐκ τῆς λαμπρόος ἀπαυγάζομενον (33) φῶς, καὶ ὁ τοῦ ἀνθρώπου χαρακτήρ ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν δεικνυσιν, οὕτως πάντως, εἴπερ τὸ ἡμῖν φανὲν παρὰ τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς ἀπηυγάσθη, καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ τῆς ὑποστάσεως σὰρξ ἐστίν, σαρκώδης ἐκ τοῦ ἀκόλουθου καὶ ἡ τοῦ Πατρὸς φύσις κατασκευάζεται. Οὐ γὰρ ἂν εἴποι χα-

77 Psal. cxliv, 3.

(23) Corr. ἐξανθρωπιζόντων.

(24) Corr. ἐν τῇ σαρκί.

(25) Corr. ἀόριστός τε καί.

(26) Ita corr.; prius erat, πεπλημμελημένου, nullo sensu.

(27) Corr. τὸ ὄρῳ περιεχόμενον.

(28) Plenius infra cap. xx, ὁ λαλήσας ἡμῖν τὰ τοῦ Πατρὸς, qui locutus est nobis, quæ Patris sunt. Vide autem an Apollinaris respexerit ad locum Joan. viii, 40.

(29) Corr. νοήματα καὶ ὀνόματα ἔχονα.

(30) Eadem in nonnullis breviora leguntur apud Euthymium Zigabenum in toliet laudato *Panoplie* cap. 13, p. 526, vers. *Dicit præterea*.

(31) Corr. ὑπόστασιν εἶπε.

(32) Hac eadem ratione Patrem Filio secundum divinitatem æqualem esse probat idem Nyssenius in oratione *De deitate Filii et Spiritus sancti* non longe ab initio.

(33) Edita inter Nysseni opera legunt, τὸ ἀπαυγάζομενον φῶς.

ρακτηρίζεσθαι μὲν σῶματι τὸ ἀσώματον (34), ἐκ δὲ τοῦ ἀοράτου τὸ ὁρατὸν ἀπαυγάζεσθαι. Ἀλλ' οἷα ἡ δόξα, τοιοῦτον δηλονότι καὶ τὸ ἀπαύγασμα, καὶ οἷος ὁ χαρακτήρ, τοιαύτη πάντως καὶ ἡ ὑπόστασις, ὥστε εἰ τοῦτο σῶμα, μὴδὲ ἐκεῖνο πάντως ἀσώματον οἶεσθαι. Ἀλλὰ καὶ τοῦ κατὰ Νίκαιαν μέμνηται δόγματος, ἐν ᾧ τὸ ὁμοούσιον ἢ κοινὴ τῶν Πατέρων ἐξεφώνησε σύνοδος. Οὐκ ἂν δέ τις εἴποι τι ἑτερογενὲς, ὁμοούσιον· ἀλλ' ὡν εἷς καὶ ὁ αὐτός ἐστι τῆς οὐσίας λόγος, τοῦτοις ἐφαρμόζει πάντως τὸ ὁμοούσιον. Εἰ οὖν σάρκιος Θεὸς ὁ Υἱός, αὐτὸ ὅπερ ἐστὶ τῇ φύσει σὰρξ ὡν κατὰ τὸ προαιώνιον ὄνομα (35)· ὁμοούσιος δὲ τῷ Πατρὶ καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ λογογράφου οὐκ ἀμφιβάλλεται (36). Ἐκεῖνα δὲ ἀλλήλοις ἐστὶν ὁμοούσια, τὰ τῷ αὐτῷ λόγῳ τῆς οὐσίας ὑπογραφόμενα. Ἄρα καὶ τὴν τοῦ Πατρὸς φύσιν, ἀνθρωπίνην τινὰ καὶ σαρκίαν ὁ Ἀπολινάριος ὑποτίθεται, ἵνα σώσῃ ἐπ' ἀμφοτέρων τῷ ὁμοουσίου τὸ ὄνομα, ὡς τοῖν δυοῖν θάτερον (37), ἢ ἀσώματον τὸν Πατέρα λέγων, σαρκίαν δὲ τοῦ Υἱοῦ (38) τὴν θεότητα, τῷ ἑτεροουσίῳ συνθήσεται· ἢ τὸ κοινὸν τῆς θεότητος τε καὶ τῆς οὐσίας ὁμολογῶν ὁμολοῖς ἐπὶ Πατρός τε καὶ Υἱοῦ, ἀποσαρκύσει καὶ ἐπὶ Πατρὸς τὴν τῆς θεότητος φύσιν. Ἀλλ' ὥσπερ διαρθεύμενος τὴν ἀτοπίαν ταύτην, ἐν τοῖς πρὸ τούτου φησὶ, τοῦ Ζαχαρίου τὴν ῥῆσιν πρὸς τὸ δοκοῦν ἐρμηνεύων, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς περὶ τοῦ Υἱοῦ λέγων εἰρησθαι τὸ σύμφυλον, ὅπερ ἐστὶ συμφυὴς τε καὶ ὁμοούσιον· εἰ μὲν οὖν ὀρθῶς, ἢ μὴ τοῦτο ὑπέληφεν, ἑτέρου λόγου. Ὁ δ' οὖν κατασκευάζει, τοῦτό ἐστι· *Ἀλλοί, φησὶ, διὰ τούτων ὁ προφητικὸς λόγος, ὅτι οὐ κατὰ τὴν σάρκα ὁμοούσιος τῷ Θεῷ, ἀλλὰ κατὰ τὸ πνεῦμα, τὸ ἠνωμένον τῇ σαρκί. Πῶς τοίνυν ἐνοῦται σαρκὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως δὲ σαρκώδης αὐτοῦ Θεός; Ὅτε γὰρ (39) οἱ αἰῶνες οὐκ ἤσαν, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν τῆς κτίσεως ἦν. Ἡ δὲ σὰρξ πολλοστόν τε καὶ ἑσχατον τῶν ἐν τῇ κτίσει γεγονότων ἐστὶ. Ποία τοίνυν ἠνώθη σαρκί, μήπω τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως παρελθούσης εἰς γένεσιν; Ἀλλ' ἑτέραν τινὰ οἶδε σάρκα παρὰ τὸν ἄνθρωπον. Καὶ πῶς φησιν, ὅτι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ὁ λαλήσας ἡμῖν τὰ τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνός ἐστι Θεὸς ποιητὴς τῶν αἰώνων; Τίς ἡμῖν ἐρμηνεύσει τῶν καινῶν τούτων αἰνιγμάτων τὴν ἀτοπίαν; Ἀνθρώπος πρὸ τοῦ γενέσθαι ἄνθρωπον, καὶ σὰρξ τῆς ἰδίας δημιουργίας προγενεστέα, καὶ προαιώνιον τὸ ἐπ' ἐσχάτων χρόνων γε-*

A exprimi, et ab invisibili id quod oculis cernitur resplendere; sed qualis est gloria, talis nimirum et splendor ejus, et qualis figura, talis utique et substantia; quare si corpus est hoc, nec illud quidem ullo pacto incorporeum censendum est. Sed et fidei apud Nicæam conscriptæ mentionem facit, in qua communis Patrum conventus homousion magna voce confessus est. Nemo autem quod diversi generis est homousion et consubstantiale appellavit; sed quibus una eademque substantiæ ratio est, iis prorsus consubstantialis nomen convenit. Si igitur carnem habens Deus est Filius, idque ipsum propria sui natura exsistit, utpote qui caro fuerit juxta nomen quod ipsi ab æterno competit; consubstantialem autem esse Patri nec Apollinarius ipse dubitat; illa autem inter se consubstantialia sunt quæ una eademque substantiæ definitione declarantur: ergo humanam quamdam et carneam Patris naturam Apollinarius ponit, ut in utroque, Patre videlicet et Filio, consubstantialis nomen servet; quare ex duobus absurdum alterum sequetur, vel enim Patrem quidem incorporeum, Filii vero divinitatem carneam asserens, iis utique adstipulabitur, qui diversæ a Patre substantiæ Filium esse dicunt; vel si Patris ac Filii unam eandemque esse divinitatem atque substantiam fateatur, carneam quoque in Patre faciet divinitatis naturam. Sed ineptias hasce velui corrigens superius, ubi Zachariæ verba, prout sibi visum fuit, interpretatur, ex persona Patris ait de Filio dictum fuisse σύμφυλον, quod idem est ac connaturalem atque consubstantialem. Recte itaque an non id opinatus fuerit, alterius est inspectionis; quod autem adstruere conatur, hoc est, *Ostendit*, inquit, *his verbis sermo propheticus non secundum carnem, sed secundum spiritum, qui carni unitus fuit, consubstantialem esse Filium Deo*. Quonam igitur pacto carnalis ejus Deus ante mundi constitutionem carni unitur? Nam quando sæcula non erant, nec ulla etiam alia creaturarum rerum exstabat. Atqui caro eorum quæ in creatione facta sunt minima atque postrema pars est. Quinam igitur carni unita fuit divinitas, humana natura nondum e nihiloeducta? Sed aliam quamdam carnem præter hominem novit Apollinarius. Et quo-

(34) Hic in editis inter Nysseni opera lacuna est; ibi enim ita legitur, χαρακτηρίζεσθαι μὲν σῶματι τὸ ἀόρατον ἀπαυγάζεσθαι.

(35) Ὄνομα hic accipi videtur pro ἰδίωμα, ut idem sit ac divinæ naturæ proprietates, quæ nomine aliquo designatur. Sane utramque vocem in uno eodemque sensu simul jungit Timotheus Apollinarista episc. Beryti in Epistola ad Homonium itidem episc. Apollinaristam apud Leontium Byzantinum in libro *Adversus fraudes Apollinaristarum* tom. IV *Antiq. Lect.* Canis. pag. 149 ex Turrianii Latina versione; Græca enim videre nobis non licuit, ubi sic inquit, *Quia igitur naturam carnis recte confessus es nobis esse homousion, nullo autem modo, συνουσιώσθαι, id est, esse factam consubstantialem divinitati, scripsisti, sed solum unionem nominasti, qualis sit hominis sancti cum*

Deo, non in unam vitam et hypostasim copulati, sed a divina natura separati; cum tamen beatus episcopus magister noster Apollinarius dicat in variis libris, carnem Domini communia habere nomina et proprietates Verbi, manere autem in unione carnem neque mutatam, nec a natura propria alienatam et Verbum etiam nomina carnis et proprietates habere communia, manereque in incarnatione Verbum et Deum, neque mutatam, nec in naturam corporis transfusum.

(36) Corr. λογογράφου εἶναι οὐκ ἀμφιβάλλεται.

(37) Biceps hoc adversus Apollinarem Nyssen. argumentum usque ad illa verba, θεότητος φύσιν, laudat Euthymius Zigabenus in sæpe memorato cap. 13 *Panopiæ* pag. 525 in fine.

(38) Corr. διὰ τοῦ Υἱοῦ.

(39) Corr. add. γάρ.

modo illum ipsum hominem qui nobis quæ Patris **A** μενον, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα κατὰ τὸν λόγον συγκα-
sunt locutus est, Deum esse sæculorum condi-
torem dicit? Quis nobis novorum istorum ænigmatum ineptias explicabit? Homo antequam homo
fieret, et caro sui creationem antiquitate præcedens, et antè sæculis, quod in ultimis tempo-
ribus factum est, et quotquot alia his consentanea in suo tractatu confuse edisserit.

XX. Sed scriptor noster, prout sibi visum fuerit, per suarum ratiocinationum salebras pro libitu
aberret; nos autem postquam apostolicam doctri-
nam, cuius et ipse meminit, ad impias ejus opi-
niones confutandas in medium adduxerimus, ad
alias ejus tractatus partes properabimus. *Qui cum
in forma Dei,*⁸⁸ inquit, *esset.* Non ait, cum formam
Deo similem haberet, quod de eo qui ad similitu-
dinem Dei factus est dicitur, sed cum in ipsa Dei
forma esset, nam omnia quæ Patris sunt in Filio
reperiuntur. Itaque et æternum et quantitatis, ma-
teriæ corporisque expertem esse, ut per omnia pa-
ternæ figuræ forma in Filio servetur. *Et cum esset,*
inquit, *æqualis Deo.* Ecquam differentiam vel
discrepantiam inter Patrem Filiumque nos intelli-
gere sinit æqualitas? Qua ratione etiam rebus se-
cundum naturam inter se discrepantibus æqualitas
convenire poterit? Si enim alter quidem natura
carneus est, alter vero carnis expers, quomodo id
quod tale est ei quod tale non est æquale quisquam
faciet? *Exinanivit*, inquit, *semetipsum formam servi*
accipiens. Quænam est servi forma? Corpus utique;
neque enim aliud quidquam præter hoc eam esse a
Patribus accepimus. Ergo qui Filium servi formam
accepisse dicit, quæ quidem forma sit ipsa caro, **C**
ille profecto etiam asserit eum, cum aliud quid
esset divina forma, servilem formam, quæ itidem
natura aliud quidquam Dei forma sit, assumpsisse.
Sed et verbum *Exinanivit* clare ostendit ipsum non
id semper fuisse quod nobis apparuit, sed esse qui-
dem in divinitatis plenitudine æqualem Deo, et omni
prorsus creaturæ inaccessum multoque minus
brevis et angusto humanæ naturæ ambitu compre-
hensum; tunc autem a fluxa fragilique carnis na-
tura circumscriptum fuisse, cum, ut Apostolus ait,
ineffabilem divinitatis suæ gloriam exinanivit et ad
nostræ naturæ modulum imminuit, ita ut quod
quidem per se erat, magnum esset, atque perfectum,
et incomprehensibile; quod autem assumpsit, naturæ
nostræ modulum non excederet; ait enim, *In si-*
militudinem et habitum hominis factus, utpote qui
ab initio non habuerit in se ipso hujuscemodi na-
turæ similitudinem, neque ad ullam corporalem
formam configuratus sit. Quomodo enim rei incor-
poreæ alicujus figuræ forma impressa fuisset? Sed tunc in corporis speciem factus est, cum ea se
ipsum induit: hæc autem est ipsa corporis humani natura.

XXI. *Inventus* itaque *ut homo.* Nam et homo
erat, quamvis non per omnia homo, sed ut homo,
ob maternæ virginitatis mysterium, ut nempe hinc
manifestum esset ipsum non omnibus humanæ na-
turæ legibus inservisse, sed ea quæ Deum de-
ceret ratione vitam ingressum, et ad proprii corporis

'**A**λλ' ὁ μὲν λογογράφος κατὰ τὸ δοκοῦν ἐν ταῖς τῶν
λογισμῶν ἀνοδίαις διαπλανασθῶ· ἡμεῖς δὲ τὴν ἀπο-
στολικὴν διδασκαλίαν, τὴν παρ' αὐτοῦ τοῦτου μνη-
μονευθεῖσαν, εἰς ἐλεγχὸν τῶν ἀσεβῶν ὑπολήψεων
παραθέντες, πρὸς τὰ ἐξῆς τοῦ λόγου δραμούμεθα.
Ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ, φησὶν, ὑπάρχων. Οὐκ εἶπε,
μορφὴν ἔχων ὁμοίαν Θεοῦ, ὅπερ ἐπὶ τοῦ καθ' ὁμοίω-
σιν Θεοῦ γεγονότος λέγεται, ἀλλ' ἐν αὐτῇ ὑπάρχων
τοῦ Θεοῦ τῇ μορφῇ· πάντα γὰρ τὰ τοῦ Πατρὸς ἐν
τῷ Υἱῷ. Οὐκοῦν καὶ τὸ ἀίδιον, καὶ τὸ ἀπασον, καὶ τὸ
ἄβλόν, καὶ ἀσώματον, ὡς ἂν διὰ πάντων σώζοιτο τοῦ
πατρικοῦ χαρακτήρος ἐν τῷ Υἱῷ ἡ μορφή· καὶ ὡν
Ἰσα Θεῷ· πολὺν ἢ ἰσότης διαφορᾶς τιнос, ἢ παραλ-
λαγῆς ἔννοιαν ὑπολείπεται; Πῶς δ' ἂν ἐφαρμοσθεῖη
τοῖς κατὰ τὴν φύσιν παρηλλαγμένοις τὸ ἴσον; Εἰ γὰρ
ὁ μὲν σαρκώδης τὴν φύσιν, ὁ δὲ καθαρεύων ἀπὸ σαρ-
κὸς, πῶς ἂν τις εἰς ἴσον ἄγοι τὸ τοιοῦτον τῷ μὴ
τοιούτῳ; Ἐκένωσεν ἑαυτὸν, φησὶ, μορφὴν δούλου
λαβών. Τίς ἡ δουλικὴ μορφή; Πάντως τὸ σῶμα· οὐ
γὰρ ἕτερόν τι παρὰ τοῦτου παρὰ τῶν Πατέρων ἡκού-
σαμεν. Οὐκοῦν ὁ εἰπὼν, ὅτι μορφὴν ἔλαβε δούλου,
σὰρξ δὲ ἐστὶν ἡ μορφή, ἄλλο τι ὄντα αὐτὸν κατὰ τὴν
θεῖαν μορφὴν, ἄλλο τι οὖσαν τῇ φύσει τὴν δουλικὴν
μορφὴν εἰληφέναι λέγει. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Ἐκένωσεν
λέξις σαφῶς παρίστησι τὸ μὴ ἀεὶ τοῦτο εἶναι, ὅπερ
ἡμῖν ὠφθῇ, ἀλλ' εἶναι μὲν ἐν τῷ πληρώματι τῆς
θεότητος Ἰσα Θεῷ, ἀπρόσιτον, καὶ ἀπροσπέλαστον,
καὶ μάλιστα γὰρ τῇ βραχύτητι τῆς ἀνθρωπίνης οὐδε-
νεῖας ἀχώρητον (40)· χωρητὸν δὲ τῇ ἐπικτήτῳ τῆς
σαρκὸς φύσει τότε γενόμενον, ὅτε ἐκένωσε, καθὼς
φησὶν ὁ Ἀπόστολος, τὴν ἀφραστον αὐτοῦ τῆς θεότη-
τος δόξαν καὶ τῇ βραχύτητι ἡμῶν συγκάτεσμιφκρυνεν,
ὥστε ὁ μὲν ἦν, μέγα καὶ τέλειον καὶ ἀπερληπτον ἦν·
ὁ δὲ ἔλαθεν, ἰσομέγεθες ἦν τῷ ἡμετέρῳ μέτρῳ τῆς
φύσεως. Ἐν ὁμοιώματι γὰρ, φησὶν, ἀνθρώπου γε-
νόμενος καὶ σχήματι, ὡς οὐκ ἔχων δηλονότι ἐξ
ἀρχῆς περὶ αὐτὸν (41) τῆς τοιαύτης φύσεως τὸ
ὁμοίωμα, οὐδὲ πρὸς τινα σωματώδη τύπον σχηματι-
ζόμενος. Πῶς γὰρ ἂν περιτυπωθεῖη τῷ ἀσώματῳ
σχήματος τύπος; Ἀλλὰ τότε ἐν σχήματι γίνεται, ὅτε
σχηματιζόμενος ἑαυτῷ περιτίθῃσι. Τοῦτο δὲ ἐστὶν ἡ
τοῦ σώματος φύσις

formam configuratus sit. Quomodo enim rei incor-
poreæ alicujus figuræ forma impressa fuisset? Sed tunc in corporis speciem factus est, cum ea se
ipsum induit: hæc autem est ipsa corporis humani natura.

Εὐρεθεὶς τοίνυν ὡς ἀνθρώπος· καὶ γὰρ καὶ ἀνθρω-
πος, εἰ καὶ μὴ δι' ὅλου ἀνθρωπος, ἀλλ' ὡς ἀνθρώπος,
διὰ τὸ κατὰ τὴν παρθενίαν μυστήριον· ὡς ἂν φανερὸν
διὰ τοῦτο γένοιτο, ὅτι οὐ διὰ πάντων τοῖς νόμοις τῆς
ἀνθρωπίνης ἐδοῦλευσεν φύσεως, ἀλλὰ θεϊκῶς ἑαυτὸν
εἰσοικίσας τῷ βίῳ, καὶ μὴ δεηθεὶς τῆς ἐκ τοῦ γάμου

⁸⁸ Philipp. II, 7 sqq.

(40) Corr. ἀχώρητον.

(41) Corr. περὶ αὐτόν.

ἐνεργείας πρὸς τὴν κατασκευὴν (42) τοῦ ἰδίου πλά-
 σματος, εὐρίσκεται οὐ διὰ πάντων κοινὸς ἄνθρωπος,
 διὰ τὸ παρηλλαγμένον αὐτοῦ τῆς συστάσεως, ἀλλ' ὡς
 ἄνθρωπος. Καὶ οὕτως ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, ἀτρέπτως
 γενόμενος ἄνθρωπος. Εἰ γὰρ ἀπ' ἀρχῆς τοῦτο ἦν, ἐν
 τίνι γέγονεν ἡ ταπείνωσις; Νῦν δὲ ὁ Ὑψίστος διὰ
 τῆς πρὸς τὸ ταπεινὸν τῆς φύσεως ἡμῶν ἐνώσεως ἑαυ-
 τὸν ἐταπείνωσεν. Ἐνωθεὶς γὰρ τῇ μορφῇ τοῦ δού-
 λου, ἦν ἑλαβε, καὶ ἐν πρὸς αὐτὴν γενόμενος, οἰκειοῦ-
 ται τὰ τοῦ δούλου πάθη, καὶ καθάπερ καὶ ἐν ἡμῖν
 γίνεται διὰ τῆς πρὸς τὰ μέλη συμφύτας, ἐάν τι τῷ
 ἀκρῷ συμπίπτῃ τοῦ δυνυχος, τὸ πᾶν τῷ πεπονθότι συν-
 διατίθεται, ἐφ' ὅλον τὸ σῶμα διηκούσης τῆς συναισθη-
 σως, οὕτως ὁ ἐνωθεὶς ἡμῶν τῇ φύσει, οἰκειοῦται
 τὰ ἡμέτερα πάθη, καθὼς φησιν Ἡσαίας, ὅτι *Αὐτὸς
 τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀνέλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐδόξασ-
 ται*, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ὑποστάς πληγὴν, ἵνα τῷ
 μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λαθῶμεν· οὐχ ὅτι ἡ θεότης
 ἐμωλωπίσθη, ἀλλ' ὁ προσφύεις διὰ τῆς ἐνώσεως (43)
 τῇ θεότητι ἄνθρωπος, οὗ ἡ φύσις δεκτικὴ μῶλωπος
 γενέσθαι δύναται· ταῦτα δὲ (44) γίνεται, ὅπως ἂν διὰ
 τῶν αὐτῶν πάλιν ὀδῶν ἡ τῆς κακίας ὁδὸς ἀναλυθεῖ.
 Ἐπειδὴ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἀνθρώπου (45),
 ὁ θάνατος (46) (εἰσῆλθε, τοῦτου χάριν διὰ τῆς ὑπα-
 κοῆς τοῦ δευτέρου ἀνθρώπου) ἐξοικίζεται. Διὰ τοῦτο
 ὑπήκοος μέχρι θανάτου γίνεται, ἵνα διὰ μὲν τῆς
 ὑπακοῆς (47) (τὸ ἐκ τῆς παρακοῆς) θεραπείῃ
 πλημμέλημα· διὰ δὲ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τὸν
 συνεισελθόντα τῇ παρακοῇ θάνατον ἐξαφανίσῃ. Ἀφα-
 νισμὸς γάρ ἐστι θανάτου ἢ ἐκ θανάτου τοῦ ἀνθρώ-
 που (48) ἀνάστασις· διό, φησὶ, καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν
 ὑπερύψωσε. Τοῦτο καθάπερ σφραγὶς τις τῆς προ-
 λαβοῦσης διανοίας ἐστὶ. Ἀἴτιον γὰρ, ὅτι τὸ ὑψιστον
 τοῦ ὑψωθῆναι οὐκ ἐπιδέσται, ἀλλὰ τὸ ταπεινὸν εἰς
 ὑψος αἵρεται, νῦν γενόμενον (49), ὃ μὴ πρότερον ἦν.
 Ἐνωθεῖσα γὰρ τῷ Κυρίῳ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις συν-
 επαιρεται τῇ θεότητι, καὶ τὸ ὑψούμενον ἐκείνῳ ἐστὶ τὸ
 ἐκ τοῦ ταπεινοῦ ἐπαυρόμενον· ταπεινὸν δὲ ἡ τοῦ
 δούλου μορφή, διὰ τῆς ὑψώσεως γινομένη Χριστός τε
 καὶ Κύριος. Καὶ ἐπειδὴ ὁ κατὰ Χριστὸν ἄνθρωπος
 κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀκολουθίαν ὀνόματι κατὰ τὸ
 ἰδιόζον προσηγορεύθη, διὰ τῆς γενομένης τῇ Παρθένῳ
 παρὰ τοῦ Γαβριὴλ μυσταγωγίας, καὶ τὸ ἀνθρώπινον,
 καθὼς εἴρηται, Ἰησοῦς ὀνομάσθη· ἡ δὲ θεία φύσις
 ἀπερὶληπτός ἐστιν ὀνόματι· ἐν δὲ τὰ δύο διὰ τῆς
 ἀνακράσεως γέγονε· τοῦτου χάριν καὶ ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ
 ἀνθρώπινου κατονομάζεται. Ἐν γὰρ τῷ ὀνόματι
 Ἰησοῦ πᾶν (50) γόνυ κάμψει, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὑπὲρ
 πᾶν ὄνομα γίνεται, ὅπερ Ἰδιὸν ἐστὶ τῆς θεότητος,
 τῆς δουλωθῆναι μὴ δυναμένης ὑπὸ τινος ὀνομαστικῆς

A constitutionem nuptiarum opere non indigentem,
 reperiri non ut omnino vulgarem hominem, eo quod
 diverso a cæteris hominibus opificio conditus esset,
 sed ut hominem, eoque pacto humiliavit semet
 ipsum, sine ulla sui mutatione factus homo. Si
 enim ab initio id exstitisset, quam in re humi-
 liatus esset? Nunc autem Altissimus per unionem
 cum naturæ nostræ humilitate initam se ipsum hu-
 miliavit. Nam formæ servi, quam assumpsit, unius
 et unum quid cum ipsa factus, servi passiones sibi
 proprias reddidit; et quemadmodum ob membrorum
 inter se connexionem nobis evenire solet, ut si quid
 mali in summitate unguum acciderit, totum una
 cum læsa parte pariter afficiatur, dolore per uni-
 versum corpus pervagante: ita naturæ nostræ
 unitus, passiones nostras proprias sibi fecit, et
 quemadmodum ait Isaias, *Ipse infirmitates nostras
 accepit, et ægrolationes nostras portavit* **, plagas
 pro nobis sustinens, ut ejus livore nos sanare-
 mur; non quod divinitas vibices ex vulneribus
 contraxerit, sed hæc passus est homo, qui per
 unionem ipsi divinitati conjunctus est, quique
 sui natura vibicibus accipiendis patet: hoc autem
 fit, ut per easdem rursus vias antiqua peccati
 semita evertatur. Quoniam enim per hominis in-
 obedientiam mors ingressa est in mundum, pro-
 pterea per secundi hominis obedientiam elimina-
 tur⁶⁰. Et ea de causa obediens sit usque ad mor-
 tem⁶¹, ut per obedientiam quidem inobedienciæ pec-
 cato mederetur, per resurrectionem vero a mortuis
 mortem destrueret, quæ una cum inobedientia
 mundum ingressa est. Destructio enim mortis est
 hominis a morte resurrectio; *Propter quod, inquit,
 et Deus exaltavit illum*. Hoc velut quædam præ-
 cedentis sententiæ confirmatio est. Nemini enim
 latet altissimum exaltatione non indigere, at vero,
 quod humile est, si fiat quod antea non fuerat,
 sublimitatem acquirere. Natura enim hominis Deo
 conjuncta ad divinitatis celsitudinem evehitur, illud
 autem exaltatur quod ex humili sublime fit; hu-
 mile autem quid est forma servi, quæ per exal-
 tationem Christus Dominusque evadit: et quoniam
 Christus, quatenus homo erat, proprio, ut hu-
 manæ naturæ conveniebat, nomine debuit appel-
 lari; ideo humanitas Verbi in divini mysterii
 annuntiatione a Gabriele ad Virginem facta Jesus,
 uti diximus, vocata fuit; cumque divina natura
 nullo explicari nomine possit, et alioquin duo
 per commistionem unum quid fiant: hinc est
 quod et Deus in Christo ex eo quod humanum

** Isa. LIII, 4. ⁶⁰ Rom. v, 19. ⁶¹ Philipp. II, 8 sqq.

(42) Ita corr.; antea enim erat καὶ μὴ συνεργείας πρὸς τὴν κατασκευὴν, manifesto veteris librarii errore.

(43) Corr. ἀνακράσεως.

(44) Corr. adidit δέ; et mox ἵνα διὰ.

(45) Corr. τοῦ ὑπ' ἀνθρώπου. Forte legendum, τοῦ πρώτου ἀνθρώπου.

(46, 47) Quæ semicirculis includuntur a corr. sunt addita.

(48) Hæc verba super illis aliis, τοῦ ἀνθρώπου, de more scripsit corr.; incertum tamen an iis substituenda, an potius una cum eisdem in contextum referenda esse censuerit; sed utrovis modo legatur, integer est auctoris sensus.

(49) Corr. γινόμενον.

(50) Verbum πᾶν add. corr. illudque habet etiam Apostolus.

est denominetur. In nomine enim Jesu omne A
gonu flectitur, et homo est super omne nomen,
quod divinitatis proprium est, quæ nulli deno-
minationi subjecta esse potest, ut quemadmodum
quod sublime est in humili subsistit, ita vicis-
sim quod humile est sublimes proprietates susci-
piat. Nam sicuti per hominem divinitas nomen
obtinere, ita supra nomen fit quod ex humili statu
una cum divinitate exaltatur, et quemadmodum
servilis formæ vilitas ad Deum cum servo com-
mistum refertur, ita et adoratio, quæ a cunctis
creatis rebus Deo exhibetur, ad eum qui cum
divinitate unitus est dirigitur, et hoc pacto in
nomine Jesu Christi omne genu flectitur, cœlestium
et infernorum, terrestrium et infernorum, et omnis lin-
gua constabitur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris¹¹. Amen.

XXII. Sed veluti de semetipso erubescens, et B
præ suorum dictorum ineptiis pudore affectus Apol-
linaris, subvertere quodammodo, quæ variis argu-
mentis astruxerat, neque in Filio aliam hominum
similitudinem quam adventitiā admittere velle vi-
detur. Ait enim: *Ecce ejusdem Jesu Christi cum*
Patre æqualitas præexistens et cum hominibus simi-
lilitudo superveniens. Eorum quæ antea dixit pœ-
nitere videtur, et utinam hoc fieret, modo absur-
dam opinionem ex animo dimitteret, et nos ab
ejus confutatione desisteremus. Sed ex his quæ fa-
cit apparet per bonam quam in his præ se fert
mentem sibi ad alteram absurditatem gradus mo-
liri. Ita enim ad verbum ait, *Et quid his manifestius*
ad ostendendum, non alterum cum altero unitum
esse, hoc est, perfectum Deum cum perfecto homine? C
Sane sermonem hunc nullam cum præcedentibus
connexionem habere, clarum utique erit iis omni-
bus qui scriptorum mentem assequi sciunt. Quo-
modo enim præexistens æqualitas cum Patre, et
similitudo cum hominibus superveniens, quemadmo-
dum loqui amat, illum minime perfectum esse ho-
minem ostendit, per quem perfectus Deus homo
factus est? Perinde enim est ac si quis distare cœ-
lum a terra dicens, deinde ex eo manifestum fieri
asserat, gravius stanno in æquali mole plumbum
esse, et gravitatem idem esse ac cœli a terra distan-
tiam existimet: sic imperfectam esse humanitatem,
per quam naturæ nostræ particeps efficitur Deus,
nemo unquam dixerit ex eo demonstrari, quod Filii
cum hominibus similitudinem de novo ei advenisse
concedatur. Sed impietate atque stultitia hujusce-
modi opinionis demonstranda paulisper superse-
debo: nunc autem quæ deinceps ab eo scripta D
sunt ad verbum persequens, ejus tractatum refutare
conabor, ubi tamen in promptu est quod redar-

¹¹Philipp. II, 10.

(51) Particula hæc cum sequenti additæ sunt a
corr. et exstant in sacro textu.

(52) Secuti hic sumus corr. emendationem, quam
veluti ex ejus ingenio profectam, in marg. adnota-
vit hoc pacto γρ. καὶ ἐπιγεννητικῇ; nam in operis
contextu erat, καὶ δογματικῇ, nullo, ut patet, vel
ad minus parum obvio sensu.

(53) Corr. κατασκευάσαι.

σημασίας, ὡς περ ἐν τῷ ταπεινῷ τὸ ὀψιλὸν γίνε-
ται, οὕτως ἀντιλάβῃ τὸ ταπεινὸν τὰ ὕψηλα ἰδιώματα.
Ὡς γὰρ διὰ τοῦ ἀνθρώπου ὀνομάζεται ἡ θεότης,
οὕτως ὑπὲρ ὄνομα γίνεται τὸ ἐκ τοῦ ταπεινοῦ συν-
επαρθέν τῇ θεότητι· καὶ ὡς περ ἡ ἀτιμία τῆς δουλι-
κῆς μορφῆς εἰς τὸν Θεὸν τὸν ἀνακραθέντα τῷ δοῦλῳ
τὴν ἀναφορὰν ἔχει, οὕτως καὶ ἡ προσκύνησις τῆς
θεότητος, ἡ παρὰ πάσης κτίσεως προσαγομένη, τῷ
ἐνωθέντι πρὸς τὴν θεότητα γίνεται, καὶ οὕτως ἐν τῷ
ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμπτει ἰσουρα-
νίων καὶ (51) ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα
γλῶσσα ἐξομολογῆσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς
εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Ἀμήν.

Ἄλλ' ἔοικεν, οἷον ἐπερὺθριῶν αὐτὸς ἑαυτῷ, καὶ τῇ
ἀτοπῇ τῶν εἰρημένων ἐπαισχυνόμενος, ἀνα-θεσθαι
τρόπον τινὰ τὰ κατεσκευασμένα, καὶ ἐπιγεννητικῇ (52)
τοῦ Υἱοῦ τὴν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ὁμοιότητα βού-
λεσθαι κατασκευάζειν (53). Φησὶ γάρ, Ἰδοὺ τοῦ αὐ-
τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ πρὸς Πατέρα ἰσότης προ-
ϋπάρχουσα, ἡ πρὸς ἀνθρώπους ὁμοιότης ἐπιγνο-
μένη (54). Μεταγινώσκεις ἔοικε ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις,
καὶ ποιεῖται γε τοῦτο, μόνον ἀπὸ καρδίας τῆς ἀτόπου
δόξης μεταβαλλόμενος, καὶ ἡμεῖς τῶν ἐλέγχων παυ-
σόμεθα. Ἀλλὰ δοκεῖ δι' ὧν ποιεῖ. Ἄλλης ἀτοπίας ἐκ
τῆς ἐν τούτοις εὐγνωμοσύνης τὰς ἀφορμὰς καταβάλ-
λεσθαι. Φησὶ δὲ οὕτως κατὰ τὴν λέξιν, Καὶ εἰ τούτων
σαφέστερον, εἰς τὸ μὴ ἕτερον μεθ' ἑτέρου εἶναι.
Θεὸν τέλειον μετὰ τελείου ἀνθρώπου; Ὅτι μὲν (55)
οὐκ οὐδὲ μίαν κοινωνίαν ὁ λόγος οὗτος ἔχει πρὸς τὰ
προάγοντα, φανερόν ἂν εἴη πᾶσι τοῖς ἐπισταμένοις
ἔπεσθαι λόγῳ. Πῶς γὰρ ἀποδείκνυσιν ἡ πρὸς Πατέρα
ἰσότης προϋπάρχουσα, καὶ ἡ πρὸς ἀνθρώπους ὁμοι-
ότης ἐπιγινόμενη, καθὼς αὐτὸς φησι, τὸ μὴ εἶναι
ἀνθρωπον τέλειον, δι' οὗ ὁ τέλειος Θεὸς ἐνηνθρώπη-
σεν; Ὅμοιον γὰρ ὡς περ ἂν εἴ τις ἀφεστάναι τὸν οὐ-
ρανὸν τῆς γῆς λέγων, ἔπειτα διὰ τούτων εἰποι φανε-
ρόν γίνεσθαι τὸ βαρύτερον εἶναι τοῦ κασσιτέρου ἐν
ἰσῷ σηκῷ (56) τὸν μόλυβδον, καὶ βάρος νομίσαι τὴν
οὐρανίαν ἀπόστασιν· οὕτως οὐδὲ τὸ ἑλλειπὲς τῆς ἀν-
θρωπότητος, δι' ἧς ἐν τῇ φύσει ἡμῶν ὁ Θεὸς γίνεται,
εἰποι τις ἂν ἀποδείκνυσθαι ἐκ τοῦ ἐπιγεννηματικῇ
ὁμολογεῖσθαι τὴν πρὸς ἀνθρώπους τοῦ Υἱοῦ ὁμοιότητά.
Ἀλλὰ τὴν μὲν ἀσέβειάν τε καὶ τὴν ἀνοίαν τῆς τοιαύ-
της ὑπολήψεως ἐπιδείξει, μικρὸν ὑπερθήσομαι. Νυνὶ
δὲ καθεξῆς τοῖς γεγραμμένοις κατὰ λέξιν διευθύναι
τὸν λόγον πειράσομαι, ὅσα περ ἂν ὑπαίτια κατὰ τὸ
πρόχειρον ᾖ. Φησὶ γὰρ μὴ εἶναι Θεὸν τέλειον μετὰ
ἀνθρώπου τελείου. Τέως ἐνταῦθα πότερον (57) ἀτελῇ
τῶν εἰρημένων ὀνόμασεν, ἀφῆκεν ἀμφίβολον, καὶ τῷ

(54) In contextu scribitur, ἰσότης ὑπάρχουσα, ἡ
πρὸς ἀνθρώπους ἐπιγινόμενη. Sed satius visum est
corr. emendationem sequi, utpote quæ paulo posi-
in ipso etiam contextu retineatur.

(55) Corr. ἀλλοιῶς part. οὖν.

(56) Corr. ἔγκωψ.

(57) Corr. ὁπότερον.

ἀδῶν τοῦ σημαιομένου πρὸς ἑκάτερον ἐπίσης ἡ διάνοια βλέπει, καὶ οὐκ ἔστιν ἐξ ὧν ἠκούσαμεν περὶ εἶνα νομίζειν (58) τὸ ἀτελὲς διδασθῆναι, περὶ τὸν Θεόν, ἢ τὸν ἄνθρωπον, ἢ καὶ περὶ ἀμφοτέρων τὸ ἴσον οἶται. Αὐτὸν εἶναι φησὶ (59) Θεὸν μὲν πνεύματι, τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν ἔχοντα· ἄνθρωπον δὲ σώματι τὴν τῶν ἀνθρώπων ἄδοξον φορέσαντα μορφήν. Εἶπε Θεὸν, εἶπε καὶ ἄνθρωπον· φανερόν δὲ πᾶσι, ὅτι (60) οὐ ταῦτ' ὧν ὀνομάτων τούτων τὸ σημαινόμενον· ἀλλ' ἰδίος μὲν ὁ τῆς θεότητος, ἕτερος δὲ ὁ τῆς ἀνθρωπότητος ἑρμηνευτικός ἐστι λόγος. Θεὸς μὲν γὰρ ἐστὶ τὸ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον πάντων ἀγαθῶν αἴτιον, οὔτε ποτὲ (61) μὴ ὄν, οὔτε ποτὲ μὴ ἐσόμενον· ἄνθρωπος δὲ (62) τὰ μὲν ἄλλα συγγενὸς πρὸς τὴν τῶν ἀλόγων φύσιν διακαίεται, καὶ διὰ σαρκὸς καὶ αἰσθησεως παραπλησίως αὐτοῖς διοικούμενος· τῇ δὲ τοῦ νόου προσθήκῃ τῶν ἀλόγων κεχωρισμένος, ἐν τούτῳ τὸ ἰδιάζον ἔχει τῆς φύσεως. Οὐ γὰρ ἂν τις ἄνθρωπον ὀρίζομενος, ἀπὸ σαρκῶν τε καὶ ὡστέων καὶ αἰσθητηρίων ὀρίσαιοτο· οὐδὲ τὴν βρωτικὴν τε καὶ ἀλλοιωτικὴν δύναμιν (63) εἰπὼν τις, τὸ ἰδίον τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεδειξατο φύσεως· ἀλλὰ τὸ διανοητικὸν καὶ (64) λογικόν, τὸν ἄνθρωπον ἔδειξεν. Ἰσον οὖν ἐστὶν ἡ διὰ τοῦ ὀνόματος ἑρμηνεύσαι τὴν φύσιν, ἢ διὰ τοῦ ἰδίου παρεπομένου τῇ φύσει. Ὅ τε γὰρ ἄνθρωπον εἰπὼν, τὸ λογικὸν ἐνεδειξατο· ὅ τε λογικὸν ὀνομάσας, τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς φωνῆς ταύτης ἀπέδειξεν (65). Οὐκοῦν καὶ ὁ Ἀπολινάριος Θεὸν καὶ ἄνθρωπον ὀνομάσας, εἴπερ (66) τὰς ἐμφαινομένας τῇ θεότητι σημασίας τῇ φωνῇ ταύτῃ συμπεριέλαβεν, οὐδ' ἂν τοῦ ἀνθρώπου τὸ σημαινόμενον διὰ τῆς ἑρμηνείας λωδῆσαιτο. Ἀλλ' εἴπερ ἄνθρωπος λέγεται, ἐστὶ πάντως ἡ κλήσις ἀληθῆς, καὶ οὐ ψευδῶνυμος· τὸ δὲ ἀληθὲς τοῦ ὀνόματος ἐν τῷ λογικῷ εἶναι ζῶον, τὸν οὕτω κατονομαζόμενον, ἐπιδείκνυται. Ὅ δὲ λόγος ἐκ διανοίας πάντως, ὥστε εἰ ἄνθρωπος, καὶ διανοητικὸς ἐξ ἀνάγκης· εἰ δὲ οὐ διανοητικὸς, οὐδὲ ἄνθρωπος.

ex eo demonstratur, quod rationale animal illud sit quod ita appellatur. Ratio autem ex mente prorsus oritur, ita ut si homo est, necessario mente præditus esse dicatur; si vero mente careat, neque homo esse potest.

Ἀλλ' ἄνθρωπος ἦν τῷ σώματι, φησὶ, τὴν τῶν (67) ἀνθρώπων ἄδοξον φορέσας μορφήν. Ταῦτα μὲν οἴκοθεν, καὶ οὐκ ἐκ τῆς γραφικῆς ἡμῖν διδασκαλίας προβάλλεται· πλὴν ὡς ἂν καὶ ἀπ' αὐτῶν, ὧν λέγει, πρὸς τοῦναντίον αὐτῷ περιτραπείῃ τὸ σπουδαζόμενον, οὕτως τὸν λόγον κατανοήσωμεν. Τὴν ἄδοξον, φησὶν, ἐφόρεσε τῶν ἀνθρώπων μορφήν. Τίς δόξα ἀνθρώπου πρῶτον ἐπισκεψόμεθα, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ τὴν ἄδοξιν νοήσωμεν. Οὐκοῦν δόξα ἀνθρώπου ἡ γε ἀληθῆς δόξα, ἡ κατὰ ἀρετὴν ἐστὶ πάντως ζωή. Τὸ γὰρ εὐχρόα τινι, ἢ ὡρὰ σαρκὸς, ἢ τὸ ἐμπαλιν ἀμορφία σώματος, τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων ἢ τὴν ἄδοξιν ὀρίζεσθαι, τῶν διατεθυμένων ἂν εἴη. Εἰ

A guam: ait enim non esse Deum perfectum cum homine perfecto. Hactenus utrum ex duobus istis imperfectum vocaverit, incertum reliquit, et præ significati ambiguitate ad utrumque ex æquo mens respicit, nec ex his quæ audivimus discere licet utrum eorum imperfectum esse censeat, Deumne, an hominem, an vero de utroque pariter æqualiterque id dici opinetur. Ipsum esse ait spiritu quidem Deum, Dei gloriam possidentem; hominem vero corpore ignobilem, hominum formam gestantem. Dixit Deum, dixit hominem; omnibus autem notum est non eandem esse nominum istorum significationem, sed aliis verbis divinitatem, aliis vero humanitatem explicari. Deus etenim est honorum omnium causa semper una et eadem, et sui similis, quæ nunquam non fuit, et nunquam non erit: at homo alia quidem cum animalibus ratione carentibus communia habet, et non secus ac illa carne sensibusque regitur, sola vero mentis accessione a brutis animantibus secretus, in hoc positam naturæ suæ proprietatem habet. Nemo enim hominem definiturus, carne, ossibus atque sensoriis definit; nec aliquis comedendi, cibumque alterandi facultatem recensens, humanæ unquam naturæ proprietates designavit; sed cogitandi atque disserendi facultas hominem denotat. Idem itaque est alijus naturam vel solo nomine, vel ex eo quod peculiariter illi naturæ convenit, explicare; nam qui hominem dicit, quod rationis capax est exprimit, et qui rationale vocat, hominem hac voce significat. Apollinaris itaque Deum et hominem nominans, si earum rerum significationes quæ in divinitate conspiciuntur hac voce complectitur, profecto nec id quod hominis vocabulo significatur suis interpretationibus agimere poterit. Sed si homo dicitur, vero prorsus et non ementito nomine sic appellatur: veram autem hujus nominis significationem esse

XXIII. Sed homo, inquit, erat corpore vilem hominum formam gestans. Hæc de suo non ex sacra Scripturæ doctrina nobis obtrudit. Verum ut hæc quoque Apollinaris effata in contrarium atque ipse intendit convertamus, ita sermonem instituimus. Ignobilem, inquit, gessit hominum formam. Quænam hominum gloria sit primum videamus, eoque pacto quænam eorumdem ignobilitas sit consequenter intelligemus. Vera itaque hominis gloria, vita est ad virtutis normam instituta; effeminatorum enim erit ex quadam coloris venustate, vel carnis flore aut e converso ex corporis deformitate hominum gloriam vel ignobilitatem metiri. Si itaque gloriam

(58) Lego νομίζει.

(59) Ita corr.; prius enim erat, φασί.

(60) Corr. add. particulam ὅτι.

(61) Adverbium, ποτέ corr. add. utroque in loco.

(62) Ita corr.; prius erat, μὲν.

(63) Secuti sumus hic antiqui corr. lectionem; nam in Vat. cod. textu scribitur, οὐδὲ τὴν βρωτικὴν

δύναμιν, nullo, ut mihi videtur, sensu, nam ex morte nulla oriri potest in homine δύναμις.

(64) Corr. διανοητικὸν τε καί.

(65) Corr. ἐπέδειξεν.

(66) Corr. εἴπερ πάσας τὰς.

(67) Corr. ὁ τὴν.

hominis fatemur esse virtutem, eorum ignobilitas prorsus erit vitium. Verumtamen Appollinaris ait ignobilem hominum formam Deum suscepisse. Si igitur in vitio ignobilitas, vitium autem eligentis voluntatis turpitudine est; eligit autem cogitatio, eaque mentis quidam motus est; qui igitur humanam circa Deum ignobilitatem agnoscit, hominem, per quem in humana vita conversatus est, mente non spoliatur. Et hoc sane cum divinarum Scripturarum eloquiis convenit, ipsum nempe propter nos peccatum esse factum ⁶⁸, hoc est, peccatis obnoxiam hominis animam sibi ipsi copulasse. Dominum, inquit, in servili forma apparentem: servus iste, cujus formam Dominus induit, omnibus ne numeris absolutus erat, an depravatus? quod enim mancum est ac partibus ad animalis perfectionem necessariis orbatum, non immerito quis depravatum nuncupaverit. *Non homo*, inquit, *sed ut homo, quia consubstantialis non erat homini ea ex parte quæ potissima est in homine*. Si non consubstantialis, ergo diversæ omnino substantiæ; in quibus autem ratio est diversa substantiæ, his neque eadem natura, neque idem nomen. Alia neque ignis, et alia aquæ substantia, et horum quoque diversa sunt nomina: Petrus autem et Paulus, quoniam unius ejusdemque naturæ sunt, ideo et commune eorumdem substantiæ nomen habent; uterque enim horum homo est. Si igitur aliud quid Christus substantia erat, non autem homo, et specie quidem tenus hominem referebat, re autem vera secundum naturam differebat ab homine; dicat omnia, quæ de Christo narrantur, vanam quamdam speciem falsamque visionem esse; non verum juxta ejus sententiam cibum, nec verum somnum cepit, quotquot etiam in curandis morbis miracula perpetravit, inanes exstiterent visiones, crucifixio nequaquam fuit, nec in monumento depositus est, nec resurrexit; sed ista omnia ita quidem esse videbantur, re autem vera, juxta scriptorem nostrum, eorum quæ conspiciebantur nihil omnino erat. Si enim homo non erat, quomodo quæ de ipso narrantur exstiterent? Qua ratione autem quis eum esse hominem dixerit qui ab humana substantia alienus est? Neque enim, inquit, consubstantialis est homini secundum potissimam ejus partem. Qui autem potissimam partem, hoc est, mentem aufert ab homine, is quod superest jumentum esse definit; jumentum autem non est homo. Deinde inquit: *Humiliatum in carne, superexaltatum vero a Deo divina sublimitate*. Hoc rursus, ultra impietatem, iis quæ antea protulit dementius est. Aliud dicit humiliatum fuisse, et aliud superexaltatum. Caro, inquit, hu-

⁶⁸ II Cor. v, 21.

(68) Corr. ὡμολόγηται.

(69) Corr. ἐστὶ τό.

(70) Corr. ἐστὶ τι κίνημα.

(71) Locum hunc et multa quæ sequuntur partim ad verbum, partim ad sententiam, sæpe laudato Panopliæ tit. 15 inseruit Euthymius, pag. 528, vers. Dominum in servili forma, cum sequenti

οὐν ἡ ἀρετὴ τὸ ἐνδοξον ἐπ' ἀνθρώπων ὁμολογεῖται (68), ἡ κακία πάντως τὸ ἄδοξον (69). Ἀλλὰ μὴν φησὶ τὸν Θεὸν ὁ Ἀπολλινάριος τὴν ἄδοξον τῶν ἀνθρώπων ὑπεληλυθέναι μορφήν. Εἰ οὖν ἐν κακίᾳ τὸ ἄδοξον, κακία δὲ προαιρέσεως αἰσχρὸς ἐστὶ· προαιρεῖται δὲ ἡ διάνοια, διάνοια δὲ νοῦ τι κίνημα (70). Ἄρα τὴν ἀνθρωπίνην ἄδοξian περὶ τὸν Θεὸν βλέπων οὐκ ἀποσχιζεῖ τῆς διανοίας τὸν ἀνθρώπον, δι' οὗ ὁ Θεὸς τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ καθωμίλησε. Καὶ συμβαίνει γε τοῦτο ταῖς θεαῖς Γραφαῖς, τὸ δι' ἡμᾶς αὐτὸν ἁμαρτίαν γενέσθαι, τοῦτέστι τὴν ἁμαρτικὴν τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴν πρὸς ἑαυτὸν ἐνώσαι. Κύριον, φησιν, ἐν δουλικῷ φανέντα σχήματι· ἄρα (71) ὁ δοῦλος οὗτος, οὗ τὸ σχῆμα ὑπέδου ὁ Κύριος, ἄρτιος ἦν, ἡ λελώθητο; Τὸ γὰρ ἐλ-λειπέες τε καὶ ἡκρωτηριασμένον κατὰ τὴν τοῦ ζώου συμπλήρωσιν, λώθην ἂν τις εἰκότως προσαγορεύσειεν. Οὐκ ἀνθρώπος, φησιν, ἀλλ' ὡς ἀνθρώπος, διότι οὐχ ὁμοούσιος τῷ ἀνθρώπῳ κατὰ τὸ (72) κυριώτατον. Εἰ μὴ ὁμοούσιος, ἑτεροούσιος πάντως· ὦν δὲ ὁ λόγος τῆς οὐσίας ἑτερος, τοῦτοις οὔτε ἡ φύσις κοινὴ, οὔτε ἡ κλήσις. Ἄλλη πυρὸς οὐσία, καὶ ὕδατος ἄλλη, καὶ αἱ προσηγορίαι τῶν δύο διάφοροι· Πέτρος δὲ καὶ Παῦλος, ἐπειδὴ φύσις μία, καὶ τὸ ὄνομα τῆς οὐσίας κοινόν· ἀνθρώπος γὰρ τούτων ἐκάτερος. Εἰ οὖν ἄλλο τι κατὰ τὴν οὐσίαν ἦν, καὶ οὐκ ἀνθρώπος, ἀλλὰ μέχρι (73) τοῦ φαινομένου κατὰ ἀνθρώπον ἐσχηματίζετο, τῇ δὲ ἀληθείᾳ κατὰ τὴν φύσιν παρήλλακτο· λεγέτω πάντα δόκησιν εἶναι τινα, καὶ ἀπατηλὴν φαντασίαν, ψευδὴς κατ' αὐτὸν ἡ βρωσις, ψευδὴς ὁ ὕπνος, ἀνυπαρκτα πάντα τὰ κατὰ τὰς ἰάσεις θαύματα, οὐ γέγονεν ὁ σταυρὸς, οὐχ ἡ ἐν μνημεῖῳ θέσις, οὐχ ἡ ἐκ τοῦ πάθους ἀνάστασις· ἀλλὰ δόκησιν μὲν τὰ πάντα ἐφαίνετο, ἦν δὲ κατὰ τὸν τοῦ λογογράφου λόγον τῶν φαινομένων οὐδέν. Εἰ γὰρ ἀνθρώπος οὐκ ἦν, πῶς τὰ περὶ αὐτὸν ἱστορούμενα ἦν; Πῶς δ' ἂν εἴποι τις εἶναι ἀνθρώπον, τὸν τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας ἄλλοτριον; Οὐ γὰρ ἦν, φησιν (74), ὁμοούσιος τῷ ἀνθρώπῳ κατὰ τὸ κυριώτατον· ὁ δὲ τὸ κυριώτατον ἀφαιρῶν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο δὲ ἐστὶν ὁ νοῦς, κτήνος ἀπέδειξε τὸ λειπόμενον· τὸ δὲ κτήνος, οὐκ ἀνθρώπος. Εἰτά φησιν, *Ταπεινώσαντα σαρκί* (75)· *ὑπερυψώθητα δὲ ὑπὸ Θεοῦ τὴν θείαν ὑψώσιν*. Τοῦτ' ἄλλιν τῶν προλαβόντων μετὰ ἀσεβείας ἀνοητότερον. Ἄλλον φησὶ ταπεινωθῆναι, καὶ ἕτερον ὑπερυψώσθαι. Ἡ σὰρξ, φησὶ, ταπεινώνεται, καίτοι οὐδὲν τοῦ ταπεινωθῆναι προσδεομένη, ἡ τὸ ταπεινὸν ἐκ φύσεως ἔχουσα· τὴν δὲ θεότητα ὑπερυψώσθαι λέγει, καὶ μὴ τὸ ὑψιστον ἀνεπίδεξ τῆς ὑψώσεως. Ποῦ ποῖνον ὑπερυψώθη ἡ θεότης, ἡ τοῦ παντὸς ὑπερκειμένη, καὶ ὑπερᾶνεστῶσα πάσης ὑψώσεως; Ἀλλὰ τὸ τῇ φύσει ταπεινὸν ὑψοῦται, κἂν ὁ λογογράφος μὴ βούληται, καθὼς μικρῷ πρόσθεν ὁ περὶ τούτων λόγος διήρηται.

cujus initium: *Qui quod maxime.*

(72) Corr. διὰ τό.

(73) Ita corr.; prius erat μὲν χρῆ, vel χρὶ τοῦ φαινομένου. Forte legendum, ἀλλὰ μὲν μέχρι τοῦ φαινομένου.

(74) Ita corr.; antea ἂν φησιν.

(75) Corr. ἐκ τῶν σαρκί.

milata fuit, cum tamen quæ suapte natura humilis est humiliari opus non habeat; divinitatem vero superexaltari dicit, quamvis quod altissimum est exaltatione non egeat. Ubinam igitur superexaltata est divinitas, quæ omnia supereminet, omnemque sublimitatem excedit? sed quod sui natura humile est exaltatur, velit nolit scriptor noster, ut in paulo ante habito hisce de rebus sermone disserui.

Πάλιν κατὰ τοὺς ἐν ὕπνῳ παραφθεγγομένους, ἀφ' οἷς Α XXIV. Sed rursus illorum instar qui in somniis perverse loquuntur, eo prætermisso quod consequens erat ut probaret, verba nostra usurpat, et quæ recte de fide sentientium aliquis diceret, hæc et ipse propriis immiscet sermonibus. Id enim quod glorificatur ab eo qui gloriam possidet discernit. *Glorificatur enim, ait, ut homo; gloriam vero habet antequam mundus conderetur, utpote Deus ante sæcula existens.* Hactenus quidem recte sentiens; atqui si intra hosce tantum terminos scriptoris dicta consisterent, fortasse aliquis ipsum pœnitentia ductum ad rectæ fidei magis conformes accessisse sententias censuerit; nunc vero illorum instar qui per flexuosas et in se redeuntias vias incedunt, sanam hanc rectamque sententiam verborum conversione complectens, mox in idem erroris stadium recurrit, multisque adversus nos convitiis usus, et cum Judæorum, tum ethnicorum erroribus fidem nostram æquiparans, sordes quas in antecedentibus evomuerat sequenti sermone resorbet, dum carnem sæculis antiquiorem suorum vanitate verborum Christo affingit, dicens, Filium, qui carne prædita mens erat, ex muliere genitum fuisse; non quod in Virgine caro factus fuerit, sed quod per ipsam, quasi per canalem transiens, talis tunc exterius apparuerit, qualis ante sæcula erat, carnalis videlicet Deus, et, ut ipse loquitur, mens carne prædita: quamobrem subdit ipsum cruci suffixum Dominum gloriæ nuncupari, et a propheta Dominum potestatum dici; indeque fieri ut voces illas imperii et potestatis indices proferat, nempe, *Ego dico tibi* **, et *Ego præcipio tibi* **, et *Ego operor* **, et quotquot alia sublimiorem speciem præ se fuerunt. Quid igitur eximius iste vir dicet? Ubinam ponet materni lactis haustum, pannos quibus involutus fuit, crescentem atque decreascentem vitam, corporis incrementum paulatim factum, somnum, laborem, parentibus obtemperacionem, mœrorem, tristitiam, Paschatis comedendi desiderium, aquæ postulationem, cibi sumptionem, vincula, alapas, plagas flagellis inflictas, spinas capite gestatas, coccineum indumentum, contumeliam arundine illatam, lanceam, acetum, clavos, fel, sindonem, sepulturam, monumentum, lapidem eidem superimpositum? Quomodo hæc Deo aptabit? Si enim carneus ejus Deus id semper erat,

** Luc. vii, 14. ** Marc. ix, 24. ** Joan. v, 17.

(76) Corr. emendasse videtur, εὐγνώμων; ejus enim emendatio, obscuris quibusdam linearum ductibus exprimitur, nec potest clare legi in cod. Vat.

(77) Corr. τὴν προαιώνιον ἐκείνην σάρκα.

(78) Exstat apud Euthymium Zigabenum in parte I: *Panopliæ dogmaticæ*, tit. 13, inter alia excerpta ex hoc Nysseni opere, locus quidam, pag. 527, vers. Nunc ait, cujus nonnulla tantum verba hic

reperiuntur, cætera vero nec hic nec in reliquo opere apparent: at nihilominus censendum est multa ibi de suo Euthymium addidisse, cum suspicari nemo possit, mutilum aut mancum esse exemplar illud, ex quo egregium hoc Nysseni opus primi in lucem edimus.

(79) Corr. primo loco ponit χολήν, secundo loco λόγχην.

quod ex Maria apparuit, et quod apparuit divinitas erat; hæc omnia divinitas patitur, lac sugit, pannis involvitur, nutritur, laborat, crescit, impletur, excrementa egerit, dormit, tristitia atque mœrore afficitur, suspirat, fau-em sitimque sentit, ad flum currit, arboris illius fructus, eorumque tempus ignorat, diem atque horam nescit, verberatur, vinculis constringitur, alapis cæditur, clavis configitur, sanguinem fundit, moritur, sepelitur, in novo monumento collocatur. Nunquid hæc omnia divinitati ante sæcula exsistenti propria et connaturalia esse concedit, eamque corporis incrementum recepturam non fuisse fatetur, nisi lactasset, nec prorsus vivere potuisse, ni vires collapsas cibi sumptione reparasset? Quomodo etiam carnes ejus Deus diem horamque illam ignorat? Quomodo nescit florum tempus, et quod imminente Paschate fructus ad vescendum aptus illa in arbore non inveniretur? Dicat, quisnam est ille qui ignorat? Quisnam tristitia afficitur? Quisnam consilii inopia in angustias adducitur? Quisnam se a Deo derelictum fuisse clamat? Si enim est Patris Filiique divinitas, a quonam derelinquitur, quemadmodum in cruce clamavit? Si una patiebatur divinitas; unam autem esse Patris et Filii divinitatem rectæ fidei cultores confitentur; et qui patiebatur ait: *Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me*? Quomodo una divinitatis substantia in passione dividitur, et alia quidem derelinquit, alia vero derelinquitur; alia quidem moritur, alia in vita permanet; alia quidem necatur, alia vero quod obiit a mortuis excitat? Vel enim unam non esse fatebitur Patris et Filii divinitatem, et per hæc Ario adstipulari deprehendetur; vel si Arium oppugnans unam eandemque divinitatem utriusque esse dicat, a se ipso prorsus dissentiet, cum nullo pacto possit efficere ut ne fabula a se conflictu undique nutet. Sed humiliores hasce et ad concitationem motumque animi pertinentes tum voces tum affectiones humanitati adscribet; divinam vero naturam in ipsa humanarum affectionum communione omnis perturbationis affectusque immunem nullique mutationi obnoxiam perstitisse consentiet. Hujus autem rei testis est vel ipse Apollinarius qui de Filio loquens ait: *Glorificatur quidem ut homo, ex ignobilitate sursum evectus; gloriam vero possidet ante mundi opificium, ut Deus ante omnia exsistens*. Nam ignobilitas prorsus est patibilis natura carnis: æterna itaque gloria erit impatibilis potentia, atque immortalis.

XXV. Verum ne quis nos in his quæ diximus D calumniari existimet, ipsiusmet Apollinarius verba referam in quorum sensum modo inquisivimus. *Ethnici enim, inquit, et Judæi manifeste infideles sunt, utpote qui Deum ex muliere genitum vel fando audire renuunt*. Cur nunc de partu loquens, carnem silentio præterit, quamvis quod natum est ex carne

καὶ πείνης αἰσθάνεται, πρὸς τὴν συκὴν τρέχει (80) ἀγνοεῖ τοῦ δένδρου καὶ τῆς ὥρας τὴν καρποφορίαν, τὴν ἡμέραν, καὶ τὴν ὥραν οὐκ οἶδε, τύπτεται, δεσμεύεται (81). βαπίζεται, κηλιδύεται, ἐνταφιάζεται, μνήματι καὶνῷ ἐναποτίθεται. Ἄρα συντίθεται οἰκεία καὶ κατὰ φύσιν εἶναι τῇ προαιωνίᾳ θεότητι ταῦτα, καὶ μὴ ἀνατραπῆναι, εἰ μὴ ἐθέλησας, μηδ' ἂν ὅλως ἐν τῷ ζῆν εἶναι, μὴ τῷ διαπνευσθέντι (82) τῆς δυνάμεως, τῆς τροφῆς μετουσίᾳ παρεμυθίσαστο; Πῶς δὲ καὶ ἀγνοεῖ ὁ ἔνσαρκος αὐτοῦ Θεὸς τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν ἐκείνην; Πῶς δὲ οὐκ ἐπίσταται τὸν τῶν συκῶν καιρὸν, ὅτι κατὰ τὸ Πάσχα οὐκ ἂν ἐφευρεθείη (83) τῷ δένδρῳ καρπὸς εἰς ἐδωδὴν ἐπιτήδειος; Τίς ὁ ἀγνοῶν, εἰπάτω; Τίς ὁ λυπούμενος; Τίς ὁ ἐν ἀμηχανίᾳ στενοχωρούμενος; Τίς ὁ ἐγκαταλείψθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ βοήσας; Εἰ μία θεότης Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ παρὰ τίνος ἡ ἐγκατάλειψις γίνεται, ἣν ἐπὶ τῷ σταυρῷ ἐξεφώνησεν; Εἰ γὰρ τὸ πάσχον ἡ θεότης, μᾶς δὲ εἶναι θεότητος τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν οἱ εὐσεβοῦντες συντίθενται· φησὶ δὲ ὁ πάσχων, ὅτι *Θεὸς μου, Θεὸς μου, ἴνα τί με ἐγκατέλιπες*; Πῶς μία οὐσία (84) ἡ θεότης ἐν τῷ πάθει μερίζεται, καὶ ἡ μὲν καταλείπει, ἡ δὲ καταλείπεται· ἡ μὲν ἐν θανάτῳ γίνεται, ἡ δὲ ἐν ζωῇ (85) διαμένει· ἡ μὲν νεκροῦται, ἡ δὲ τὸ νεκρωθὲν διανίστησιν; Ἡ γὰρ οὐχ ὁμολογήσει μίαν ἐπὶ Πατρός τε καὶ Υἱοῦ τὴν θεότητα, καὶ συνήγορος Ἀρείου διὰ τοῦτο ἀναφανήσεται; ἦ, εἴπερ Ἀρείῳ μαχόμενος, μίαν λέγοι, οὐδὲ ἑαυτῷ πάντως συνθήσεται, σῆσαι τὸν ἀναπλασθέντα μῦθον ἐν ἑαυτῷ μὴ δυνάμενος. Ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην τὰς ἐμπαθεῖς ταύτας καὶ ταπεινότερας φωνάς τε καὶ διαθέσεις τῷ ἀνθρωπίνῳ προσμαρτυρήσει, ἄτρεπτόν τε καὶ ἀπαθὲς τοῦ Θεοῦ τὴν φύσιν, καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἀνθρωπίνων παθημάτων διαμεμνηχέναι συνθήσεται. Καὶ τούτων μάρτυς αὐτὸς ὁ εἰπὼν περὶ αὐτοῦ, ὅτι *δοξάζεται μὲν ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀδοξίας ἀναβαίνων, ἔχει δὲ τὴν δόξαν πρὸ τοῦ κόσμου ὡς Θεὸς προὑπάρχων*. Ἡ γὰρ ἀδοξία πάντως, ἡ παθητὴ τῆς σαρκὸς φύσις ἐστὶ· δόξα δὲ ἄρα αἰώνιος, ἡ ἀπαθὲς τε καὶ ἀκήρατος δύναμις.

Ἡ δ' ἂν μὴ συκοφαντεῖν ἐν τοῖς εἰρημένοις δοκοίμεν, αὐτῶν τῶν κατὰ νοῦν (86) ἡμῖν προεξεσθέντων καὶ τὴν λέξιν ἐκθήσομαι. Ἕλληνας γὰρ (87) φησὶ, καὶ Ἰουδαῖοι προφανῶς ἀπιστοῦσι, μὴ καταδεχόμενοι Θεὸν ἀκοῦειν τὸν ἐκ γυναικὸς τεχθέντα. Διὰ τί νῦν ἐν τῷ τόκῳ τὴν σάρκα παρεισιώπησε, καίτοι τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἦν πάντως,

⁸⁰ Marc. xi, 13. ⁸⁷ Matth. xxvii, 46.

(80) Corr. ἔρχεται.

(81) Corr. δεσμεύεται.

(82) Corr. τὸ διαπνευσθέν, εἰ μοχ παραμυθούμενον. Sed potius legendum videtur si μὴ τὸ διαπνευσθέν, etc.

(83) Ita corr. antea, οὐχ εὐρεθείη.

(84) Corr. μία οὐσία.

(85) Corr. ἐν τῇ ζωῇ.

(86) Corr. κατὰ τὸν νοῦν.

(87) Corr. μὲν γὰρ.

καθώς φησὶ που ὁ Κύριος; Ἄλλ' ἐπειδὴ βούλεται αὐ-
τὴν τὴν τεχθεῖσαν σάρκα θεότητα εἶναι, καὶ κατα-
σκευάσαι οὐκ ἐν σαρκὶ πεφηνέναι τὸν Θεόν, λέγει·
'Ἀλλὰ Θεὸν ἐνσαρκον πρὸ αἰώνων ὄντα, μετὰ ταῦτα
διὰ γυναικὸς τετέχθαι, καὶ πρὸς τὴν τῶν παθημάτων
πείραν, καὶ πρὸς τὴν τῆς (88) φύσεως ἀνάγκην ἐλ-
θεῖν. Καὶ ταῦτα λέγων, οὐ δίδωσιν αὐτῷ οὐδὲ τὸ ἀν-
θρωπον εἶναι· ἀλλὰ τοῖς μὲν πάθεσιν ὑπάγει ὡς ἀν-
θρωπον, τῆς δὲ ἀνθρωπίνης οὐ μεταδίδωσι φύσεως.
Πῶς γὰρ ἄνθρωπος τὸ μὴ ἐκ γῆς εἶναι λεγόμενος;
'Ἐκ γὰρ τοῦ Ἀδάμ λέγει ἡ Γραφή τὸ ἀνθρώπινον
γενέσθαι, καὶ πρῶτον ἐκείνον διὰ τῆς θελας δυνάμεως
ἐκ γῆς φύσαι. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Λουκᾶς τὸν νομιζόμενον
τοῦ Ἰωσήφ υἱὸν γενεαλογῶν, φησὶ, Τοῦ Ἀδάμ, ἐξ-
άπτων καθ' ἑκάστον τῶν πατέρων τὴν ἀρχὴν τῆς γε-
νέσεως. Ὁ τοίνυν μὴ ἐκ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων
γενόμενος ἄλλο τι πάντως ἐστὶ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος.
Ὁ οὖν μήτε ἄνθρωπος, τῷ μὴδὲν ἔχειν τοῦ ἀνθρω-
πίνου γένους, μήτε Θεός, τῷ μὴ εἶναι ἀσώματος,
ἐκείνος ὁ ἐνσαρκος τοῦ λογογράφου Θεὸς τί ἂν εἴη,
λεγέτωσαν οἱ τῆς ἀπάτης αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ συ-
τήγοροι· Ἄλλ' ἐδέξαντο αὐτ., φησὶν, Ἕλληνας, καὶ
Ἰουδαίους, εἴπερ ἄνθρωπον ἐνθεον εἶναι τὸν τε-
χθέντα ἐλέγομεν, ὥσπερ Ἕλληνας. Καὶ τίς τῶν Ἑλ-
λήνων τὰ κατὰ τὸν Ἥλιαν θαύματα ὡς ἀληθῆ παρ-
εδέξατο; οἷ· πῦρ διχθὲ τῷ σχήματι τυπωθὲν, τὸ μὲν
εἰς ἄρματος εἶδος, τὸ δὲ εἰς ἵππων μορφήν, τὴν ἐναν-
τίαν τῇ οἰκείᾳ φύσει κινεῖται φορᾶν, ἀνωθεν ἐπὶ τὸ
κάτω φερόμενον, καὶ οἷ μετάρσιος ἐπὶ τοῦ φλογίνου
ἄρματος ἡνιοχῶν τὸ πῦρ ὁ Ἥλιος, ἀπαθὴς ἐν τῇ
φλογὶ διασώζεται, τοῦ πυρὸς τὸ πῦρ ἔλκοντος, τοῦ ἐν
τοῖς ἵπποις τὸ ἐν τῷ ἄρματι; Εἰ γὰρ ταῦτά τις δέ-
ξαιτο καθ' ὃν δὲ τρόπον, οἷ αὐτῶν δὴ τούτων τὸν
λόγον (89) πρὸς τὴν τοῦ μυστηρίου παραδοχὴν ἀνα-
δειχθήσεται (90), τυπικὴν τινα προφητείαν περὶ τῆς
τοῦ Κυρίου ἐνανθρωπήσεως ἐν τῷ διηγῆματι βλέπων,
διὰ τῶν γεγονότων προτυπουμένην. Ὡς γὰρ ἀνωφερὲς
ὃν τῇ φύσει τὸ πῦρ, θεῖα δυνάμις πρόσγειον γίνεται·
ὁ δὲ Ἥλιος περισχεθεὶς τῷ οὐρανῷ πυρὶ, πάλιν πρὸς
τὴν κατὰ φύσιν ἐπανατρέχοντι κίνησιν, καὶ αὐτὸς
συνεπαίρεται· οὕτως δῦλός τις οὐσία (91) καὶ αἰδής,
ἡ τοῦ Ὑψίστου δύναμις, τὴν δουλικὴν μορφήν τὴν διὰ
τῆς Παρθένου ὑπόστασιν διαλαβοῦσα, πρὸς τὸ ἴδιον
ὑψος ἀνήγαγεν, εἰς τὴν θεῖαν τε καὶ ἀκήρατον μετα-
στοιχειώσασα φύσιν· ὥστε ὁ πρὸς τοῦτο δυσπειθῶς
ἔχων, οὐδ' ἂν τῇ κατὰ τὸν Ἥλιαν θαυματοποιεῖα προσ-
θοῖτο· ὁ δὲ ἐν ἐκείνῳ προκαταμαθὼν σχισματικῶς
ἐσαν τὴν ἀλήθειαν, οὐδ' ἂν πρὸς αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν
ἀντιτύπως ἔχοι.

Εἴτα ἐφ' ἡμᾶς στρέφει τὴν λοιδορίαν, τοὺς μὴ
παραδεχομένους αὐτοῦ τὸν ἀναπλασθέντα μῦθον, καὶ

A caro omnino sit, ut alicubi Dominus ait ⁸⁸? Sed
quoniam ipsam carnem, quæ ex muliere nata est,
divinitatem esse vult; ac insuper adstruere intendit
Deum in carne manifestatum non fuisse, idcirco
dicit: Sed Deum carne ante sæcula præditum,
postea ex muliere genitum fuisse, et ad passionum
experimenta, cæterasque humanæ naturæ necessi-
tates subeundas in mundum venisse. Hæc autem
asserens nec ipsi hominem esse largitur, sed pas-
sionibus quidem subdit, ut hominem, humanam
vero naturam eidem non impertitur. Quoniam enim
pacto homo esse poterit, quod e terra non esse
dicitur? Ex Adam enim ait Scriptura humanum
genus ortum habuisse, eumque primum e terra
creatum divina virtute fuisse. Quapropter et Lucas,
Christi qui putabatur Josephi filius esse, genealo-
giam texens, ait, *Qui fuit Adam* ⁸⁹, per singulos pa-
tres ordinata serie generationis ejus initium repe-
tens. Porro qui ex hominum genere non oritur, non
homo, sed aliud quid omnino est. Cum itaque car-
neus ille nostri scriptoris Deus neque homo sit,
utpote qui nihil humani generis habeat; neque
Deus, cum incorporeus non sit; quidnam revera sit
dicant ejus erroris discipuli atque defensores. *Sed
nobis assentirentur*, inquit, *Ethnici atque Judæi, si
eum, qui natus est, divinum hominem esse diceremus,
quemadmodum Eliam*. Sed quis ethnicorum quæ de
Elia narrantur miracula ⁹⁰ pro veris habuit, ignem
nempe duplici forma indutum, alium quidem cur-
rus, alium vero equorum specie, e cælo deorsum
versus delatum, alieno ab ejus natura impetu mo-
veri; et Eliam, ignem aurigæ instar moderantem,
flammeo in curru sursum evectum, illasum in igne
servari, igne ignem trahente, eo scilicet qui equos
exprimebat, illum qui currus speciem representa-
bat? Si quis enim hæc eo quo decet pacto acci-
piat, ex hac utique Eliæ historia accommodatam
ad suscipiendum incarnationis mysterium rationem
elicerit, quamdam de Christi incarnatione prophe-
tiam in eadem narratione, per ea quæ Eliæ conti-
gerunt, præfiguratam agnoscens. Nam quemadmo-
dum ignis, cum suapte natura sursum tendat, divi-
na potestate contrario motu terram versus defertur,
et ipse Elias cælesti igne, naturalem motum sur-
sum recipiente, circumfusus, cum illo in altum
tollitur: ita materiæ et cujusvis formæ expers es-
sentia, Altissimi videlicet virtus, servilem formam,
eam nempe quam ex Virgine habuit substantiam
accipiens, illam ad propriam sibi sublimitatem eve-
xit, in divinam atque immortalem naturam transmutans, ita ut qui hæc non credit, neque etiam
Eliæ miraculis fidem habiturus sit, qui vero in eodem Elia adumbratam fuisse veritatem antea di-
dicerit, ipsinet veritati non admodum sit repugnaturus.

XXVI. Deinde adversus nos, qui fabulam ab ipso
confictam explodimus, sua convicia convertit his

⁸⁸ Joan. iii, 6. ⁸⁹ Luc. iii, 33. ⁹⁰ IV Reg. ii, 9 sqq.

(88) Corr. κατὰ τὴν τῆς.
(89) Corr. τῶν λόγων.

(90) Corr. ἐνδειχθήσεται.
(91) Corr. οὐσα.

verbis : Qui autem fidei specie infideles sunt, Deum ex muliere genitum, et a Judæis crucifixum, similiter atque ethnici erubescunt; quare et ipse eos erubescet. Atqui maledictis contra adversarios uti quis ignorat eorum esse qui quod sibi proposuerunt perlicere non possunt? Nos vero tantum dicimus, duobus propositis errorum barathris, ex una quidem parte Apollinaris, ex altera vero Arii, æque illos lædi, qui in alterutrum cadunt; nisi quod in malorum delectu, minus lædi videantur, qui in Arianum errorem dilabuntur. Uterque enim immortalem Unigeniti naturam ad id quod humilior est depimit: sed Arius quidem incorporeæ angelorum naturæ Dominum angelorum æquiparat, et tam hunc quam illos per creationem exstitisse, et increata natura ex æquo minores esse pronuntiat. Hic autem eo usque insaniam promovet, ut Christum non amplioris quam hominem, qui angelis inferior est, dignitatis esse judicet, ejusque naturam carneam esse definiat. Quanto autem præstantior est corporibus incorporea natura, tanto minus absurda Apollinaris errore est Arii impietas. Quisnam igitur est, qui dum Incarnationis ex Virgine mysterium exponit, fidei specie infidelis apparet? Omnium autem oculis nostram fidem, ab Apollinare derisam, ejusque opinamenta subijciam. Nos enim dicimus Deum cum sua substantia materiæ expers, invisibilis, et incorporeus existat, benigna quadam erga homines dispensatione, vergente ad consummationem sæculo, malitia jam ad summum provecta, tunc ad peccatum delendum cum humana temperatum fuisse natura, quemadmodum si quis solem in tenebrosam speluncam induceret et luminis præsentia tenebras dissiparet. Nostras enim sordes in semetipso assumens, earum spurcitiis non inquinatur; sed in se ipso sordes purificat. *Lux enim, inquit, in tenebris luxit, et tenebræ eam non comprehenderunt*⁷¹. Id quod et in medendi arte accidit; siquidem curatione morbo adhibita, ægritudo evanescit, non in medicam artem transfertur. Hæc nostra sententia est. At iste carneum ab initio Deum esse ait, atque ita corpus visibile et palpabile, quod in ultimis diebus ex muliere genitum est et paulatim factis humano alimento accessionibus crevit, non aliud esse putat quam illud quod ante creata cuncta exsistebat, quod hominem cæterasque res tam visibles quam invisibiles condidit, quod et defatigationem sentit et in animi tristitia mortis experimentum capit. Nescio autem quomodo sapiens iste, cum cælum, terra cunctaque alia admiranda in rerum creatione condita sunt, nihil laboris eorum factorem subiisse testetur, cum autem e Judæa

φησιν· Οἱ δὲ ἐν σχήματι πίστεως ἀπιστοὶ τῷ ἐκ γυναικὸς τεχθέντῃ Θεῷ, καὶ σταυρωθέντῃ πρὸς Ἰουδαίων, ὁμοίως ἐκεῖνοις ἐκπαυχύνονται ([92] διὸ καὶ αὐτοὺς ἐκπαυχυνθήσεται αὐτοῦς). Τὸ μὲν οὖν ἀραὶς κατὰ τῶν ὑπεναντιῶν χρησθαι, τίς οὐκ οἶδεν ὅτι τῶν ἀτονούντων ἐστὶ περὶ τῆς σπουδάζουσιν ἰδίῳ; Ἡμεῖς δὲ τοσοῦτόν φαμεν, ὅτι δύο προκειμένων βαρὰθρων, ἐνθεν μὲν τοῦ κατὰ τὸν Ἀπολινάριον, ἐτέρῳθεν δὲ τοῦ κατὰ τὸν Ἀρειὸν πτώματος, ἴσον μὲν καθ' ἕτερον (93) τοῖς καταπίπτουσιν ἐστὶ τὸ σύντριμμα· πλὴν ἐν κακῶν ἐκλογῇ, κουφότερον δοκεῖ τὸ κατὰ τὸν Ἀρειὸν κλάσμα. Ἀμφότεροι μὲν γὰρ πρὸς τὸ ταπεινότερον τὴν ἀκήρατον τοῦ Μονογενοῦς φύσιν καθέλκουσιν· ἀλλ' ὁ μὲν Ἀρειὸς τῇ ἀσωμάτῳ τῶν ἀγγέλων φύσει προσοικεῖοι τὸν τῶν ἀγγέλων ἀεσπότην, κατὰ τὸ ἴσον ἐλαττοῦσθαι τῆς τοῦ ἀκτίστου φύσεως, καὶ τοῦτον ἀκείνους διὰ κτίσεως εἶναι ἀποφηνάμενος. Οὗτος (94) δὲ τοσοῦτον ἐπιτείνει τὴν ἀτοπίαν, ὥστε καὶ ἀνθρώπῳ τῷ παρ' ἀγγέλους ἐλαττομένῳ κρίνειν ὁμότιμον, καὶ σαρκώδη εἶναι τὴν φύσιν αὐτοῦ διορίζεσθαι. Ὅσῳ δὲ κρείττων τῶν σωμάτων ἡ ἀσώματος φύσις, τοσοῦτον ἡ κατὰ Ἀρειὸν ἀσέβεια τῆς Ἀπολινარიῦ πλάνης αἰρετωτέρα. Τίς οὖν ἐν σχήματι πίστεως ἀπιστος, ἐρμηνεύων (95) τὸ ἐκ τῆς Παρθένου μυστήριον; Προθήσω γὰρ τῷ κοινῷ τὴν τε κωμψομένην ἡμῶν παρὰ τοῦ λογογράφου πίστιν, καὶ τὴν ἐκείνου ὑπόληψιν. Ἡμεῖς γὰρ φαμεν, ὅτι ἀϋλὸς τε καὶ ἀειδὴς καὶ ἀσώματος κατ' οὐσίαν Θεὸς (96) ὢν, οἰκονομία τινι φιλανθρώπῳ πρὸς τὴν τέλει τῆς τοῦ παντὸς συμπληρώσεως, ἥδη τῆς κακίας εἰς τὸ (97) ἀκρότατον αὐξηθείσης, τότε ἐπὶ καθαιρέσει τῆς ἁμαρτίας, τῇ ἀνθρωπίνῃ κατακινρῶνται φύσει, οἷόν τις ἥλιος ἐν γνοφώδει (98) σπηλαίῳ εἰσοικιζόμενος, καὶ διὰ τοῦ φωτὸς ἐξαφανίζων τὴν παρουσίαν τοῦ σκότους. Τὸν γὰρ ἡμέτερον ῥύπον εἰς ἑαυτὸν ἀναλαμβάνων, οὐκ αὐτὸς ἐμμολύνεται τῷ μιάσματι· ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ καθαρῖζει τὸν ῥύπον· Τὸ γὰρ φῶς, φησὶν, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐλαμψεν. Ἡ δὲ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. Ὅσπερ καὶ ἐπὶ τῆς λατρείας γίνεται. Ἐπαχθείσης γὰρ τῷ νοσήματι τῆς ἰάσεως, εἰς ἀφανισμόν μεταχωρεῖ τὸ ἀρρώστημα, οὐκ εἰς τὴν λατρικὴν τέχνην ἀντιμεθίσταται. Οὗτος ὁ ἡμέτερος λόγος. Ὁ δὲ φησιν, Ἐνσαρκον εἶναι τὸ καταρχάς (99) τὸν Θεόν, καὶ οὕτως ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν τὸ τεχθὲν ἐκείνο τὸ δρᾶν καὶ ψηλαφῆν τὸ σῶμα, τὸ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης προφῆς ταῖς κατ' ὀλίγον προσθήκαις αὐξανόμενον, ἐκείνο εἶναι ὃ πρὸ τῶν ὄντων ἀπάντων ἦν, ὃ καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐποίησε, καὶ πᾶσαν κτίσιν ὁρατὴν τε καὶ ἀόρατον, ὃ καὶ τοῦ κόπου αἰσθάνεται καὶ ἐν ἀδημονίᾳ θανάτου δέχεται πείραν. Οὐκ οἶδα πῶς ὁ σοφὸς, ὅτε μὲν οἱ οὐρανοὶ, καὶ ἡ γῆ, καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ κτίσει συνίστατο θαύματα, κόπον οὐδένα προσμαρτυρῶν τῷ

⁷¹ Joan. 1, 5.

(92) Quæ semicirculis includuntur corr. add.

(93) Corr. καθ' ἑκάτερον.

(94) Corr. οὐστός.

(95) Corr. ὅπως ἐρμηνεύων.

(96) Corr. ὁ Θεός.

(97) Corr. πρὸς τό.

(98) In Vat. cod. erat οἷόν τις ἥλιον γνοφώδει. Corr. autem emendavit ἥλιος ἐν γνοφώδει, et in margine eadem veteri manu scribitur γρ. καὶ λυχνός, ut sensus sit, tam ἥλιος quam λυχνός eo in loco legi posse.

(99) Corr. εἰς καὶ καταρχάς.

ποίησαντι, ἵνα δὲ διέλθῃ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἐπὶ τὴν Γαλιλαίαν, ἐν κόπῳ αὐτὸν γεγενῆσθαι λέγων· καὶ τοῖς μὲν Ἰσραηλίταις στρέφειν τὴν πέτραν εἰς λίμνας ὑδάτων, αὐτὸν δὲ πιεῖν αἰτεῖν παρὰ γυναῖκος Σαμαρείτιδος· καὶ ἐν τεσσαράκοντα ἔτεσι μὴ κάμνειν, τοσαύταις μυριάσι τὴν οὐρανίαν τροφὴν ἐπιχέοντα, αὐτὸν δὲ πρὸς τὴν συκὴν δραμεῖν ἐλπίδι βρώσεως, τῆς μὴ οὕσης. Τοιαύτης οὕσης παρ' ἐκατέροις τῆς τοῦ δόγματος ὑπολήψεως, ὁ συνετὸς ἀκροατὴς ἐφ' ἑαυτοῦ κρινέτω τίς ὁ σχήματι πίστεως ἀπιστος.

Ἄλλὰ φησι λέγειν ἡμᾶς ὅτι ὁ σταυρωθεὶς οὐδὲν εἶχε θεῖκον ἐν τῇ ἑαυτοῦ φύσει, οὐδὲ αὐτὸ τὸ κυριώτατον, ὃ ἐστὶ πνεῦμα. Πρὸς δὲ τὴν τοιαύτην συκοφαντίαν πρόχειρος ἢ ἐκ τῆς ἀρνήσεώς ἐστιν ἀπολογία. Εἰ γὰρ τὸ πνεῦμα νοῦν ὁ Ἀπολλινάριος οἰεῖται, οὐδεὶς τῶν Χριστιανῶν λέγει ὅτι ἀνακραθέντα τῷ Θεῷ ἄνθρωπον ἡμῖς εἶναι, ἀλλ' ὅλον προσφυῖναι τῇ θεῇ δυνάμει. Πᾶσιν οὖν ἂν ἐθέλῃ τις τὰ μέρη τοῦ ἀνθρώπου προσ-
αγορεύειν ὀνόμασι, εἴτε νοῦν, εἴτε πνεῦμα, εἴτε καρ-
δίαν· λέγεται γὰρ παρὰ τῆς Γραφῆς ἐπὶ τοῦ ἡγεμο-
νικοῦ τὰ τρία· τὸ, *Καρδίαν καθαρὰν κλίσον ἐν ἑμοί, ὁ Θεός· καὶ, Ὁ νοῦμος κυβέρνησιν κτήσεται· καὶ, Οὐδεὶς οἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα, τὸ ἐν αὐτῷ*. Οὕτε οὖν ἀπνοὺς (1), οὕτε ἄνους, οὕτε ἀκάρ-
δος τῇ ἐπισκιάσει τῆς τοῦ Ὑψίστου δυνάμεως, καὶ (2) ἐπελεύσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οὐκοῦν οὐ πρὸς ἡμᾶς ἂν βλέποι ἡ λοιδωρία, ὡς τὸν ἄνθρωπον ἐκείνους οὐκ ἔχοντα ἐν ἑαυτῷ τὸ πνεῦμα, ὃ ἐστὶν ὁ νοῦς, γεγενῆσθαι λέγοντας· ἀλλὰ πρὸς αὐτὸν ἐκείνους τὸν τῆς λοιδωρίας ἐργάτην, τὸν τοῖς ἰδίους ἐνέδωκεν ἡμᾶς βάλλοντα. Ὁ γὰρ πνεῦμα τὸν νοῦν ὀνομάζων, μὴ ἔχειν δὲ νοῦν τὸν κατὰ Χριστὸν ἄνθρωπον λέγων, ἐκείνός ἐστιν, ὃ μὴ ἔχειν πνεῦμα κατασκευάζων τὸν Κύριον. Ἄλλὰ τί τὸ ἐπαγόμενον ἐγκλημα; Φησὶν ἐκείνος ἀδικεῖν ἡμᾶς τοῦτο λέγοντας, ὅτι ὑπὲρ τὴν αὐτοῦ (3) φύσιν ὁ ἄνθρωπος ἔσχε τι μείζον ἑτερον, τὴν ἐν αὐτῷ (4) κατοικοῦσαν θεότητα. Εἰ δὲ τοῦτο ἂν ἐγκλήμασι τίθεται, οὐ φεύγομεν τὴν κατηγορίαν, τῷ Ἀποστόλῳ συνεκβαλλόμενοι. Παρ' αὐτοῦ γὰρ τὸ τωούτου (5) μαθόντες, πιστεύομεν ὅτι Θεοῦ μορφὴ κατὰ τὸ νοούμενον ([6] ὑπάρχων, ἐν δούλου μορφῇ κατὰ τὸ φαινόμενον) γίνεται. Εἰ δὲ προτιμότερα ἢ θεία μορφή τοῦ δουλικοῦ προσώπου, οὐχ ὁμοίτητον πάντως τῷ κρυπτῷ τὸ φαινόμενον. Οὐκοῦν τὸ κατὰ σάρκα βλεπόμενον, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστρεφόμενον, εἶχέ τι ἐν ἑαυτῷ ἑαυτοῦ τιμιώτερον, ὅπερ ὁ λογογράφος ἐγκλημα ποιεῖται κατὰ τῆς πίστεως. Ἄλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ φησιν ὁ Ἀπόστολος *κατοικεῖν πᾶν τὸ πλῆρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς*· ὃ δὲ ἐν αὐτῷ εἰπὼν, οὐ τὸ ἡμῖς τοῦ δηλουμένου ἐσήμενεν, ἀλλ' ὅλον τὸ ὑποκείμενον τῇ σημασίᾳ συμπεριέλαβεν. Εἰ οὖν ἀνθρώπινον σῶμα, ἐν ᾧ κατώκησεν ἡ θεότης, σῶμα δὲ οὐκ ἄδύχον· ἴδιον δὲ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς

A in Galilæam ivit, ipsum in labore fuisse dicat; et Israelitis quidem petram in stagna aquarum convertisse, eundem vero a Samaritana muliere aquæ potum postulasse; et qui per quadraginta annos crelestem cibum tot tantisque Judæorum myriadibus profundens, non defatigatus fuit, illum ipsum spe cibi, qui non aderat, ad sicum cucurrisse. Hæc cum sit utriusque partis circa fidem sententia, prudens cordatusque auditor secum ipse judicet uter fidei specie sit infidelis.

XXVII. Sed nos affirmare ait eum qui crucifixus fuit in sua ipsius natura nil divinum habuisse, nec illud ipsum quod potissimum est, nempe spiritum. Sed adversus hanc calumniam petita ex negatione defensio in promptu est. Si enim Apollinaris spiritum mentem esse putat, nullus Christianorum dicit hominem Deo contemperatum, media sui parte hominem esse, sed integrum hominem adjunctum fuisse divinæ virtuti. Quibuscunque igitur quis hominis partes nominibus appellare voluerit, sive mentem, sive spiritum, sive cor; hæc enim tria de principali hominis parte dicuntur; nempe, *Cor mundum crea in me, Deus*⁷¹, et, *Intel ligens gubernacula possidebit*⁷², et, *Nemo scit quæ sunt hominis, nisi spiritus qui in ipso est*⁷³; certe quidem, nec sine spiritu, nec sine mente, nec sine corde per obumbrationem virtutis Altissimi et superventum Spiritus sancti Christum fuisse dicimus. Ad nos itaque convicium non respicit, ac si hominem illum spiritu, hoc est mente, destitutum fuisse diceremus; sed ad illum ipsum convicii auctorem, qui injuriis quibus ipse merito afficiendus esset nos impetit. Qui enim mentem spiritum vorans, mentem non habere Christum hominem dicit, ille ipse Dominum non habere spiritum adstruit. Sed quale nobis præterea intendit crimen? Ait ille inique agere nos, qui hoc dicamus; nempe quod præter suam ipsius naturam homo ille aliud quiddam majus habuit, habitantem scilicet in ipso divinitatem. Si autem hoc nobis crimini datur, accusationem non refugimus, una cum Apostolo rejecti. Ab illo enim talia edocti credimus Christum, cum Dei forma secundum id quod mente percipitur esset, in servi forma secundum id quod exterius apparebat factum fuisse. Quod si divina forma excellentior est servili persona, profecto quod exterius apparebat nequaquam æqualis erat dignitatis cum eo quod intus latebat. Quod igitur secundum carnem conspiciebatur, et cum hominibus conversabatur, in seipso aliquid semetipso præstantius habuit, quod tamen scriptor noster crimen adversus fidem esse fingit. Atqui etiam *in ipso* ait Aposto-
C
D
⁷¹ Psal. 1, 42. ⁷² Prov. 1, 5. ⁷³ 1 Cor. 11, 14. ⁷⁴ Coloss. 11, 9.

(1) Ita corr., male in textu Val. cod. ἀπνοῦς.

(2) Corr. καὶ τῇ.

(3) Corr. τὴν ἑαυτοῦ.

(4) Corr. ἐν ἀνθρώπῳ.

(5) Ita corr., male antea τῷ τωούτῳ.

(6) Quæ semicirculis includuntur addita sunt a correctore.

corporaliter. Qui autem in ipso dicit, non dimidium, sed integrum subjectum significatione complectitur. Si igitur humanum corpus est, in quo divinitas habitavit, corpus autem non est inanimum; ac præterea humanæ tantum animæ proprium est habere partem intelligentem et rationalem; si enim hæc ab homine sejungatur, quemadmodum sæpe diximus, quod remanet brutorum est: ergo non nos egregius iste, sed Apostolum potius maledictis incessit; imo vero Joannem ipsum clare dicentem, *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*¹⁶. Non enim in aliqua nostri parte dixit; sed omnia pariter quæ in humana intelliguntur natura plurali voce significavit; et Verbum quidem prius a carne separavit, deinde vero eidem univit. Nam Verbum in semetipso erat, et apud Deum erat, et quod Deus erat, hoc et Verbum erat, nam et hoc Deus erat. Sed quando in propria venit, et in tenebris luxit, tunc Verbum caro factum est, propria vir-

ginitate in Virginis utero caro factum. Cesset itaque involvat.

XXVIII. Porro prætermissis iis quæ hic ab Apollinari interjecta sunt, quibus Incarnationis mysterium inficias ire illos censet qui eadem ac ipse non sentiunt, unam tantum earum rerum quas in accusationis æstu ad conflandum nobis calumniam profert commemorabo. Ait enim, *Nos nisi ejus dicta approbemus, necesse esse ut dicamus Christum nec ante terrenam suam natiuitatem, nec ante omnem creaturam fuisse, neque etiam ejusdem ac Deum generis esse*¹⁷. Atqui Christum antequam in terra nasceretur jam fuisse fatemur, si modo ejus carnem terrestris naturæ atque constitutionis esse non dubitatur; ejusdem autem eum generis ac Deum esse, absit ut dicamus: nemo Christianorum adeo humilia et a divina majestate aliena verba conflinxerit, ut qui revera Deus est, ejusdem cum Deo generis, seu cognatum Deo, et non verum Deum esse prædicet. Nec Eunomius ipse ab hac tua de Domino voce usurpanda abhorreret: nam et ille veram in Christo divinitatem negans, cognatum eo modo ipsum Deo esse diceret, quemadmodum¹⁸ concorporales et comparticipes Christi sunt, qui ejus fidem amplectuntur; non quod illud idem sint, quod Dominus est, sed quod illi communicent, et unum idemque cum eo cujus participes sunt nomen obtineant: ita ut dum nobis crimini vertit quod ea non dicamus quæ apud omnes veræ fidei cultores in confesso sunt, eo ipso sententiam nostram esse nullique reprehensioni obnoxiam confirmat. Deinde ut carnem esse divinitatem probet, hæc etiam superius dictis addit: *Quis enim, inquit,*

τὸ νοσρὸν ἐστὶ μέρος. Εἰ γὰρ τοῦτο χωρισθεῖη, καὶ ὡς πολλάκις εἰρήκαμεν, κτηνωδὲς ἐστὶ τὸ λεγόμενον (7). Ἄρ' οὐχ ἡμῶν ὁ γεννάδας, ἀλλὰ τοῦ Ἀποστόλου ταῖς λοιδορίαις καθάπτεται· μάλλον δὲ καὶ τῆς μεγάλης τοῦ Ἰωάννου φωνῆς, ἥ φησιν, ὅτι Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Οὐ γὰρ ἐν μέρει ἡμῶν, ἀλλὰ πάντα τὰ ἐν τῇ φύσει νοούμενα τῇ πληθυντικῇ φωνῇ συνεστήμανε (8), καὶ τὸν Λόγον τῆς σαρκὸς πρότερον μὲν προδιέστειλεν, εἰθ' οὕτως εἰς ἑνωσιν ἤγαγεν. Ἦν γὰρ ἐφ' αὐτοῦ ὁ Λόγος, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἦν. Καὶ ὅπερ ὁ (9) Θεὸς ἦν, ([10] τοῦτο καὶ ὁ Λόγος ἦν)· Θεὸς γὰρ καὶ οὗτος ἦν. Ἀλλ' ὅτε εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ ἔλαμψε, τότε ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, τῇ αὐτοῦ δυνάμει ἐν τῇ Παρθένῳ σὰρξ γενόμενος. Οὐκοῦν φειδέσθω τῆς καθ' ἡμᾶς λοιδορίας, ὥς ἂν μὴ συμπεριλάβοι τοὺς ἁγίους διὰ τῆς ὁδρεως.

luxit, tunc Verbum caro factum est, propria vir-

ginitate in Virginis utero caro factum. Cesset itaque involvat.

XXVIII. Porro prætermissis iis quæ hic ab Apollinari interjecta sunt, quibus Incarnationis mysterium inficias ire illos censet qui eadem ac ipse non sentiunt, unam tantum earum rerum quas in accusationis æstu ad conflandum nobis calumniam profert commemorabo. Ait enim, *Nos nisi ejus dicta approbemus, necesse esse ut dicamus Christum nec ante terrenam suam natiuitatem, nec ante omnem creaturam fuisse, neque etiam ejusdem ac Deum generis esse*¹⁷. Atqui Christum antequam in terra nasceretur jam fuisse fatemur, si modo ejus carnem terrestris naturæ atque constitutionis esse non dubitatur; ejusdem autem eum generis ac Deum esse, absit ut dicamus: nemo Christianorum adeo humilia et a divina majestate aliena verba conflinxerit, ut qui revera Deus est, ejusdem cum Deo generis, seu cognatum Deo, et non verum Deum esse prædicet. Nec Eunomius ipse ab hac tua de Domino voce usurpanda abhorreret: nam et ille veram in Christo divinitatem negans, cognatum eo modo ipsum Deo esse diceret, quemadmodum¹⁸ concorporales et comparticipes Christi sunt, qui ejus fidem amplectuntur; non quod illud idem sint, quod Dominus est, sed quod illi communicent, et unum idemque cum eo cujus participes sunt nomen obtineant: ita ut dum nobis crimini vertit quod ea non dicamus quæ apud omnes veræ fidei cultores in confesso sunt, eo ipso sententiam nostram esse nullique reprehensioni obnoxiam confirmat. Deinde ut carnem esse divinitatem probet, hæc etiam superius dictis addit: *Quis enim, inquit,*

Τὰ δὲ διὰ μέσου παρὲς, δι' ὧν ἀρνήσασθαι τὰ κατὰ τὸ μυστήριον οἴεται τοὺς μὴ τὰ αὐτὰ φρονούντας αὐτῷ, ἐνδὸς τῶν ἐν τῇ καταφορᾷ πρὸς διαβολὴν ἡμετέραν εἰρημένων ἐπιμνησθήσομαι. Φησὶ γὰρ, Ἠμᾶς, εἰ μὴ ἐκεῖνο λέγομεν, μήτε προὐπάρχει τῆς ἐν γῇ γεννήσεως, μήτε πρὸ πάντων εἶναι λέγειν, μήτε σύμφυλον εἶναι Θεοῦ. Ἀλλὰ τὸ μὲν προὐπάρχειν αὐτὸν τῆς γῆνης αὐτοῦ γεννήσεως (11) ὁμολογοῦμεν, εἴπερ ἐκ τῆς γῆνης συστάσεως ἡ σὰρξ εἶναι οὐκ ἀμφιβάλλεται· τὸ δὲ σύμφυλον εἶναι Θεοῦ, ἀπαγε, μηδεὶς οὕτως ἐν Χριστιανοῖς ταπεινά τε καὶ ἐκφυλα τῆς θείας μεγαλοπρεπείας ὀνοματοποιήσεις ῥήματα, ὥστε τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν, σύμφυλον Θεοῦ, καὶ μὴ ἀληθινὸν ἀνακηρύσσειν Θεόν. Οὐδ' ἂν ὁ Εὐνόμιος τῆς τοιαύτης σου φέσαιτο (12) ἐπὶ Κυρίου φωνῆς. Εἴποι γὰρ ἂν καὶ ἐκεῖνος μὴ παραδεχόμενος αὐτοῦ τὸ ἀληθινὸν τῆς θεότητος, τὸ σύμφυλον αὐτὸν εἶναι Θεοῦ, καθὼ καὶ σύσσωμοι τοῦ Χριστοῦ καὶ συμμέτοχοι, οἱ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν παραδεξάμενοι, γίνονται· οὐκ ἐκεῖνο ὄντες, ὅπερ ἐστὶ Κύριος (13), ἀλλ' ἐκείνου μετέχοντες, καὶ τῷ μετεχομένῳ συνονομαζόμενοι· ὥστε ὁ ταῦτα αἰτιώμενος μὴ λέγειν ἡμᾶς, ὅσα παρὰ τῶν εὐσεβούντων ὁμολογεῖται, τὸ εὐσεβὲς τε καὶ ἀνεπιληπτον τῷ καθ' ἡμᾶς λόγῳ προσεμαρτύρησεν. Εἶτα εἰς κατασκευὴν τοῦ εἶναι τὴν σάρκα θεότητα, καὶ ταῦτα τοῖς εἰρημένοις προστίθῃσι. Τίς γὰρ, φησὶν, ὁ ἅγιος ἐκ γεννητῆς; ὥσπερ οὐκ ἀνεγνωκῶς τὴν κατὰ τὴν Ἱερεμίαν γραφὴν, περὶ οὗ φησιν, ὅτι Πρὶν ἐμὲ (14) πλάσαι σε ἐκ κοιλίας (15) ἡγάκᾳ σε. Οὐ γὰρ μόνον ἐκ γεννητῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸ γενέσεως ἐκεῖνος παρὰ τῆς Γραφῆς μαρτυρεῖται ἅγιος. Ἀλλὰ καὶ

¹⁶ Joan. 1, 14. ¹⁷ Ephes. 11, 6.

(7) Lege, λειπόμενον.

(8) Corr. συνεστήμανε.

(9) Corr. art. adl.

(10) Quæ semicirculis includuntur corr. manu sunt addita.

(11) Corr. γενέσεως.

(12) Corr. τοιαύτης οὐ φέσαιτο.

(13) Corr. ὁ Κύριος.

(14) Corr. πρὶν ἢ ἐμὲ.

(15) In Vat. cod. male interpungitur post verba illa ἐκ κοιλίας. Vide tamen an lectio quam idem codex hic exhibet antiqua sit, an potius librorum recentiorum omnia sint alia quædam verba, quæ in Vulg. edit. et apud LXX interpr. leguntur.

ὁ ἐν τῇ γαστρὶ τῇ μητρίᾳ σκιρτήσας, ὁ τοῦ ἀσπα-
 σμαῦ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου τὴν φωνὴν ἐν ἀγαλλιάσει
 δεξάμενος, καὶ αὐτὸς ἂν εἴη ἐκ γεννητῆς ἅγιος, καθὼς
 ἡ τοῦ ἀγγέλου περὶ αὐτοῦ μηνύει φωνή, λέγουσα·
Καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἐτι ἐκ κοιλίας
μητρός. Ἄλλ' ἐπάγει καὶ τοῦτο τοῖς εἰρημένοις· *Τίς*
ἀδιδάκτος σοφός; Ἡμεῖς δὲ τὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ σοφίαν,
 ἣτις ἐστὶν ὁ Χριστὸς, οὐκ ἰδιδάκην, ἀλλὰ διδασκτικὴν
 εἶναι φαμεν· τὴν δὲ ἐνωθεῖσαν τῇ θεῷ σοφίᾳ τῆς
 σαρκὸς ἡμῶν μοῖραν, ἐκ μετοχῆς δέξασθαι τὸ ἀγαθὸν
 τῆς σοφίας οὐκ ἀμφιβάλλομεν, παιθόμενοι τῷ Εὐαγ-
 γελίῳ οὕτως διεξίονται, ὅτι *Τησοῦς δὲ πρόκοπεν*
ἡλικία, καὶ σοφία, καὶ χάριτι. Ὅσπερ ἐν τῷ σώ-
 ματι ἡ κατ' ὀλίγον προσθήκη τροφῆς (16) συνεργίᾳ πρὸς
 τὸ τέλειον τῆς φύσεως πρόεισιν, οὕτως καὶ ἐν τῇ ψυχῇ
 ἡ ἐπὶ τὸ τέλειον τῆς σοφίας πρόδος δι' ἀσκήσεως
 τοῖς μετιούσι προστίθεται. *Τίς*, φησὶν, *ἐν ἐξουσίᾳ τὰ*
τοῦ Θεοῦ ἐργαζόμενος; Πῶς κατασμικρύνει τοῖς
 βρεφικοῖς ἐπιχειρήμασι τὴν ἀφραστον τοῦ Κυρίου
 μεγαλειότητα; Τὸ γὰρ ἐν ἐξουσίᾳ τὰ τοῦ Θεοῦ ποιεῖν
 καὶ ἀνθρώπων ἐστὶ τῆξιμῶν (17) θείας δυνάμεως,
 οἷος ἦν ὁ Ἡλίας κατ' ἐξουσίαν ἀνιέις τε καὶ ἀποκλείων
 τοῖς ἀνθρώποις τὸν δρυβρον, πῦρ ἐπάγων τοῖς ὑπ-
 εναντίοις, γεωργῶν ἐν τῷ κεράμῳ τὸ ἄλευρον, καὶ
 βρύειν ποτῶν ἐν τῷ καμψάκῃ (18) τὸ ἑλαιον, καὶ διὰ
 προσφυσημάτων τῷ ἀψύχῳ ζῶνι χαρίζόμενος, καὶ
 ὅσα ἄλλα περὶ αὐτοῦ ὁ λόγος κατέχει. Ὅτε οὐδὲν
 ὑπὲρ ἀνθρώπου, τὸ ἐν ἐξουσίᾳ τοῦ Θεοῦ ποιεῖν τι τῶν
 θαυμάτων ἐκ θείας δυνάμεως· ἀλλὰ τὸ αὐτὸν εἶναι
 τὴν ὑπερέχουσαν δύναμιν. Ὅπερ δὴ καὶ παρ' ἡμῶν
 καὶ παρὰ πάντων τῶν ἐν ἀληθείᾳ δεξαμένων τὸν λόγον
 πεπίστευται.

agricolatione multiplicavit, qui scatere fecit oleum in lecytho et afflatu vitam mortuo largitus est, et
 quotquot alia de ipso in sacris paginis narrantur⁷⁸. Quamobrem nihil supra hominem, si quis Dei po-
 testate præditus, aliquod miraculum ex divina virtute operetur; sed illud vere supra hominem, ut
 quis sit ipsamet prima cæterisque aliis superior potestas. Quod quidem cum a nobis tum ab aliis
 omnibus, qui in veritate verbum Dei suscipiunt, de Christo Domino creditur.

τὴν δὲ ἀδιανοήτως αὐτοῦ προστεθείσαν τοῖς εἰρη-
 μένοις διαίρεσιν, ὡς οὐ πρόπον ἡμῖν ὅν τὸ κατὰ σπου-
 δὴν διελέγχειν, ταῖς ἐνοαῖς τῶν ἐπιστημόνων παρ-
 ῆσομεν. Τί γὰρ βούλεται αὐτῷ τὸ, *Διαιρῶν μὲν τὴν*
ἐνέργειαν κατὰ σάρκα, ἐξισῶν δὲ κατὰ πνεῦμα.
 Ὅπερ ἐπήγαγε τῇ Εὐαγγελικῇ φωνῇ τῇ λεγούσῃ, ὅτι
Ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ γὰρ ἐργάζο-
μαι. Εἰ τις ἔχει δύναμιν πρὸς τὴν τῶν ἀνοήτων συν-
 ηγορίαν, συνιστάσθω τῷ λόγῳ καὶ λεγέτω, τί νῶν
 ἐπάγει τοῖς εἰρημένοις πάλιν τὸ ὁμοιον, οὕτως καὶ
 τὴν λέξιν (19) ἔχον· *Ὅπερ ἔχει, φησὶ, τὴν ἐν δυνά-*
μει πάλιν ἰσότητα, καὶ τὴν κατὰ σάρκα τῆς
ἐνεργείας διαίρεσιν, καθ' ἣν, φησὶν, οὐ πάντας
ἐξωποιοῖσεν, ἀλλὰ τινας, οὓς ἠθέλησεν. Ἡμεῖς
 γὰρ (20) τὴν ἀπλὴν τε καὶ ἀκατάσχευον ἐξεληφότες
 τῆς θείας Γραφῆς διάνοιαν, οὕτως περὶ τῶν εἰρημέ-

A sanctus a natiuitate? Perinde ac si, quod apud Jere-
 miam scriptum est, ignoraret, de quo dicit Domi-
 nus, *Priusquam te formarem, ex utero sanctificavi*
*te*⁷⁹. Non modo enim a natiuitate, sed et ante
 natiuitatem illum sanctitate præditum fuisse
 Scripturæ testimonio comprobatur. Quin et infans
 ille qui in matris utero exsultavit, qui salutationem
 matris Domini cum lætitia suscepit⁸⁰, ipse quoque
 a natiuitate sanctus exstitit, quemadmodum angeli-
 cus sermo de ipso declarat his verbis: *Et Spiritus*
*sancto replebitur adhuc ex utero matris sue*⁸¹.
 Sed et illud dictis modo relatis subiungit: *Quis*
sapiens, nisi doctus fuerit? At nos Dei sapientiam,
 quæ Christus est, non ab alio quopiam edoctam
 fuisse, sed alios docendi potestate præditam esse
 dicimus; eam vero carnis nostræ portionem, quæ
 divinæ Sapientiæ unita est, sapientiæ bonum per
 participationem suscepisse non dubitamus. Evan-
 gelii auctoritate freti, hæc de Jesu narrantis, *Jesus*
*autem proficiebat ætate, et sapientia et gratia*⁸².
 Nam veluti in nostro corpore paulatim factum in-
 crementum cibi opera ad naturæ perfectionem pro-
 cedit, ita et in anima exercitatione fit ut qui sa-
 pientiæ studio tenentur, ad apicem ejus fastigium-
 que progrediantur. *Quis, inquit, ex potestate, quæ*
Dei sunt operatur? Quomodo puerilibus argumentis
 ineffabilem Domini magnitudinem deprimit? Nam
 ex potestate quæ Dei sunt facere, eorum quoque
 hominum est qui divina virtute digni habiti sunt,
 cujusmodi erat Elias, qui pro arbitrio cadere ho-
 minibus atque cessare fecit pluviam, qui ignem
 immisit in hostes, et in vase fictili farinam mira

XXIX. Porro cum obscuram et incomprehensi-
 bilem quam adjungit distinctionem minime deceat
 nos accuratius confutare, illam doctorum judicio
 examinandam relinquemus. Quid enim sibi vult
 illud, *Distinguens quidem operationem secundum*
carnem; exæquans vero secundum spiritum? Quod
 dictum hisce Evangelii verbis subiunxit, *Pater*
*meus usque modo operatur, et ego operor*⁸³. Si
 quis stultorum cogitatis patrociniū præbere po-
 tis est, huic astipuletur sermoni et dicat quo
 sensu allatis modo dictis similia iterum addat,
 quæ ad verbum ita se habent, *Qui quidem, inquit,*
in potestate rursus æqualitatem obtinet, et distin-
ctionem operationis secundum carnem, qua, inquit,
non omnes vivificavit, sed nonnullos, quos voluit.
 Nos enim simplicem et obvium ex divina Scriptura

⁷⁸ Jer. i, 5. ⁷⁹ Luc. i, 41. ⁸⁰ ibid. 15. ⁸¹ Luc. ii, 52. ⁸² III Reg. xvii, 11, sqq.; IV Reg. i, 10 sqq.
⁸³ Joan. v, 17.

(16) Corr. τῆς τροφῆς.

(17) Corr. τῶν τῆξιμῶν.

(18) Ita corr.; antea, καμψάκει. Sacer tamen

textus habet, καψάκη.

(19) Videtur hic legendum, κατὰ τὴν λέξιν.

(20) Ita corr.; prius erat, αἵμα γάρ.

sensum desumentes, ita de ejus dictis statuimus, A ut cum Dominum in hæc verba loquentem audimus²¹, *Pater suscitavit mortuos et vivificavit, et Filius, quos vult vivificavit*, hæc non ita accipiamus, ac si aliqui a vivificante voluntate rejiciantur, sed quoniam omnia quæ Patris sunt, Filii quoque esse accepimus et credimus, ideo et Patris voluntatem, tanquam illorum omnium unum, in Filio conspiciamus. Si igitur in Filio Patris voluntas est, Pater autem, quemadmodum ait Apostolus²², *Omnes vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire*; profecto qui cuncta Patris possidet totumque in se ipso Patrem habet, omnino una cum cæteris Patris sui bonis, in seipso salvandi etiam voluntatem habet. Si itaque hæc perfecta voluntate non caret, manifestum prorsus est, eos omnes quos Pater vivificari vult, ipsum quoque vivificare et benefica in homines voluntate Patre inferiorem non esse, ut Apollinaris censet, dum ait, non omnes, sed aliquos tantum salvari voluisse. Neque enim divina voluntas in causa est, cur alii salventur, alii vero pereant, alioquin ad illam voluntatem, tanquam ad causam, horum perditio referenda esset; sed ex libera voluntate suscipientium verbum Dei, alios salvari, alios perire contingit. At iste argumentationibus suis hæc insuper addit, *Nemo pro arbitrio suo mortuus est, aut resurrexit*. Idque ubi dixit, illud Evangelii statim profert, *Nemo tollit animam meam a me; potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam*²³. Exquam animam, rationalemne, an irrationalem hic intelligere debeamus, ex his quæsierim qui animam mentis expertem Deo copulant. Si ratione carentem dicant, in Christo jumentum dicent esse, non hominem; sin rationalem, quid aliud putant esse rationem quam mentis agitationem, seu cogitationem? Nam ratio non est vox obscura aut significatione vacua, sed mentis motus initium est ac fundamentum rationis. Quare qui rationalem animam dicit, eam quoque cogitationis compotem fatetur; cogitatio autem mentis est motus et operatio. Quomodo autem mens quæ non aderat, operationes suas edidisset, si Domini animam mente destitutam fuisse affirmaverit? Itaque si Dominus animam habet quam e pecudum genere et irrationalem, sed conditionis humanæ fatetur esse; necessario consequitur humanam animam a Christo assumptam mente præditam exstitisse.

²¹ Joan. v, 21. ²² I Timoth. ii, 4. ²³ Joan. x, 18.

(21) Licet in Vat. cod. sit, οὕτως παρὰ τῶν εἰρημένων γινώσκομεν, quo pacto vertendum esset, *Nos enim, etc., secus ac Apollinaris censuit, ita statuimus, ut cum, etc.*: nos tamen emendandum esse putavimus, οὕτως περὶ τῶν εἰρημένων γινώσκομεν, cum ista lectio planior atque commodior altera videatur.

(22) Ita corr.; ante, τὴν οὖν.

(23) Corr. ζωοποιῖται.

(24) Ita corr.; ante, ἐκείνων.

(25) Corr. καὶ ἀνέστη.

(26) Corr. καὶ ἐξουσίαν.

νων γινώσκομεν (21)· ὅτ' ἂν τοῦ Κυρίου διεξόντος ἀκούσωμεν, ὅτι Ὁ Πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, καὶ ὁ Υἱὸς οὗς θέλει ζωοποιεῖ, οὐχ ὡς τινων ἀποβαλλομένων τοῦ ζωοποιου θελήματος, ἐκ τούτου νοοῦμεν· ἀλλ' ἐπειδὴ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ εἶναι καὶ ἠκούσαμεν καὶ πιστεύομεν, ὁλον· ὅτι καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐν τῶν πάντων, ἐν τῷ Υἱῷ καθορῶμεν. Εἰ οὖν (22) ἐν τῷ Υἱῷ τὸ πατρικόν ἐστι θέλημα· ὁ δὲ Πατὴρ, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, *Πάντας θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν*, δηλαδὴ ὁ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς κεκτημένος, καὶ ὅλον ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα, ὅλον ἔχει πάντως ἐν ἑαυτῷ μετὰ τῶν ἄλλων τῶν τοῦ Πατρὸς αγαθῶν, καὶ τὸ σωτήριον θέλημα· Εἰ οὖν οὐκ ἀπολείπεται τοῦ τελείου θελήματος, πάντως δῆλον ὅτι οὗς ὁ Πατὴρ θέλει ζωοποιηθῆναι καὶ αὐτὸς ζωοποιεῖ, οὐκ ἐλαττούμενος ἐν τῷ φιλανθρώπῳ θελήματι, καθὼς φησιν ὁ Ἀπολλινάριος, ὅτι τινὰς ἠθέλησεν, οὐ πάντας ζωοποιηθῆναι (23). Οὐ γὰρ παρὰ τὴν τοῦ κυριακοῦ θελήματος αἰτίαν οἱ μὲν σώζονται, οἱ δὲ ἀπολλύονται· ἢ οὕτω γ' ἂν εἰς ἐκεῖνο (24) ἐπανόιοι ἢ τῶν ἀπολλυμένων αἰτία· ἀλλὰ παρὰ τὴν προαίρεσιν τῶν δεχομένων τὸν λόγον, συμβαίνει τὸ σώζεσθαι τινὰς ἢ ἀπολλύεσθαι. Ὁ δὲ προστεθῆσαι ταῖς κατασκευαῖς, ὅτι *Οὐδεὶς κατ' ἐξουσίαν ἀπέθανεν, ἢ ἀνέστη* (25). Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐπάγει τὴν τοῦ Εὐαγγελίου φωνήν, τὸ, *Οὐδεὶς αἶρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ· ἐξουσίαν* (26) *ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν*.

(27) Ποῖαν ψυχὴν, λογικὴν ἢ ἄλογον; εἰποὶμι ἂν πρὸς τοὺς τὴν ἀνόητον ψυχὴν τῷ Θεῷ συνορίζοντας. Εἰ ἄλογόν φασι, κτήνος ἐροῦσιν εἶναι περὶ τὸν Χριστόν, καὶ οὐκ ἄνθρωπον· εἰ δὲ λογικὴν, τί ἄλλο παρὰ τὸν λόγον τὴν διάνοιαν οἰονται; Οὐ γὰρ φωνὴ ἀπίστος ὁ λόγος ἐστίν, ἀλλὰ νοήματος κίνησις, ἀρχὴ καὶ ὑπόθεσις τοῦ λόγου γίνεται. Οὐκοῦν ὁ λογικὴν ψυχὴν εἰπὼν, καὶ διανοητικὴν ὡμολόγησεν· ἢ δὲ διάνοια, νοῦ κινήσις ἐστὶ καὶ ἐνέργεια. Πῶς ἂν ὁ νοῦς μὴ παρὼν ἐνεργήσειεν, εἴπερ ἀμέτοχον τοῦ νοῦ τὴν τοῦ Κυρίου ψυχὴν διορίζοντο; Ὡστε εἰ ψυχὴν ἔχει ὁ Κύριος, ἦν κατ' ἐξουσίαν καὶ λαμβάνει καὶ ἀποτίθεται, ψυχὴν δὲ οὐ κτηνώδη καὶ ἄλογον, ἀλλὰ τοῦ ἀνθρωπίνου συγκρίματος, ὁμολογεῖται πάντως ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ προσεῖληφέναι καὶ διανοητικὴν εἶναι.

pro suo arbitrio et sumit et ponit, eamque non
(27) Et ista Nysseni verba usque ad finem hujus capitis, nonnullis resectis vel mutatis, *Panoplia* sup. inseruit Euthymius Zigabenus loco superius indicato pag. 527, vers. *Ab istis ergo*. In cod. autem Vat. legitur, ποῖαν ψυχικὴν, λογικὴν, ἢ ἄλογον; εἰ πῶς μίαν πρὸς τοὺς, etc. Corr. postrema hæc verba emendanda esse censuit hoc pacto, εἰποὶμι ἂν πρὸς τοὺς, quam lectionem sequitur etiam Euthymius, ac præterea pro ψυχικὴν, habet recte ψυχὴν. Legit enim ποῖαν ψυχὴν λέγετε ἔχειν τὸν Κύριον εἰσὶν ἂν πρὸς τοὺς, etc.

Ταῦτα εἰπὼν ὅσα περὶ τοῦ κόκκου φησὶ τοῦ ἀπο-
 θνήσκοντος καὶ οὕτως μετὰ πλείονων κόκκων ἀνα-
 βλαστάνοντος, ἐπειδὴ πρὸς ἡμῶν ἐστὶ καὶ τὸν ἡμέ-
 τερον βεβαίῳ λόγον, ἐκὼν ὑπερβήσομαι. Τίς γὰρ ὁ
 ἀποθνήσκων κόκκος, καὶ τῷ ἰδίῳ τῆς ἀναστάσεως
 στάχυϊ σωρεῖαν κόκκων ἐν ἑαυτῷ συνεγείρων; Οὐκ
 οἶμαί τινα τοσοῦτον τῶν θείων δογμάτων εἶναι ἀμύη-
 τον, ὥς μὴ περὶ τὸν ἀνθρώπον τὸ κατὰ πάθος βλέ-
 πειν (28) μυστήριον. Ἀπὸδειξις δὲ τοῦ λόγου τὸ,
 καὶ ἡμᾶς συναποθνήσκειν αὐτῷ, καὶ συνθάπτεσθαι,
 καὶ συνεγείρεσθαι. Πρὸς γὰρ τὸ ὁμογενὲς ῥάδιον γί-
 νεται τοῖς βουλομένοις ἡ μέμησις· τοῦ δὲ ὑπερβεδη-
 κότος ἡ ὁμοίωσις ἀπορος· ὥστε εἰ μὲν σὰρξ ἐστὶν ἡ
 ὑποστάσις τὸν θάνατον, καὶ ἡμᾶς τοὺς ἐν σαρκὶ ζῶν-
 τας, εὐκολώτερον ἂν εἴη μιμησασθαι τῷ θανάτῳ τὸν
 θάνατον. Εἰ δὲ θεότης τέθηκε, πῶς συντεθνηζόμεθα
 οἱ ἐν σαρκὶ, τῇ θεότητι; Σαρκὶ σὰρξ συναποθνήσκει,
 καὶ συνεγείρεται. Θεότητος δὲ τοῦτο παθούσης, καθὼς
 Ἀπολλινάριος βούλεται, ἄλλας θεότητας ἐπιζητεῖν
 προσήκει, αἱ συντεθνήζονται καὶ συναναστήσονται
 τῇ θεότητι· (29) ὥσπερ γὰρ Χριστὸς ἀπέθανε καὶ
 ἀνέστη, οὕτως καὶ ἡμεῖς, φησὶν ὁ Ἀπόστολος. Τί
 ὅντες ἡμεῖς κατὰ τὴν ἑαυτῶν φύσιν; θεῖα δύναμις,
 ἡ αἷμα καὶ σὰρξ, καθὼς φησὶν ἡ Γραφή (30); Διὸ κε-
 κοινώνηκεν ἡμῖν, ἡμῶν ἔνεκεν, σαρκὸς καὶ αἵματος,
 ὁ δὲ ἡμᾶς καθ' ἡμᾶς γενόμενος. Οὐκοῦν ὅπερ ἡμεῖς
 ἐσμεν κατ' οὐσίαν, καὶ ὁ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανὼν ἦν,
 οὐ πρόκειται τοῖς ὁμογενέσιν ἡ μέμησις. Ἀπὸδειξις
 δὲ τῆς ἀσεθείας τοῦ λόγου τοῦ θνητὴν ἀποδεικνύντος
 τὴν θεότητα, αὐτὸ τὸ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς γινόμενον. Ἐν
 γὰρ τῷ κοινῷ τῶν ἀνθρώπων θανάτῳ τί τὸ ἀποθνή-
 स्कόν ἐστι, καὶ φθειρόμενον; Οὐχὶ σὰρξ μὲν εἰς τὴν
 γῆν ἀναλύεται, ὁ δὲ νοῦς τῇ ψυχῇ παραμένει, οὐδ' ἐν
 τῇ μεταστάσει τοῦ σώματος πρὸς τὸ εἶναι βλαπτό-
 μενος; Τεχμήριον δὲ ὅτι μέμηται τῶν ὑπὲρ γῆς ὁ
 πλοῦσιος, καὶ δέλεται τοῦ Ἀβραάμ περὶ τῶν κατὰ
 γένος (31) συνημμένων αὐτῷ. Τοῦτο δὲ οὐκ ἂν τις
 ἀνοίας εἴποι, τὸ, ἐπειδὴ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀφικτον
 ἔγωγ, πρόνοιάν τινα τῶν ἐπιτηδείων ποιήσασθαι.
 Εἰ τοίνυν ὁ ἡμέτερος νοῦς διαμένει καὶ μετὰ θάνατον
 ἀπαθὴς τε καὶ ἀναλλοίωτος, πῶς εἰκὸς τὸν τριτη-
 μόριον ἐκείνον τοῦ Ἀπολλιναρίου Θεὸν τὸν σαρκώδη
 θάνατον ὑπομεῖναι (32); Πῶς ἀποθανόντα [(33) ἢ
 τίνα τρόπον παθόντα], τὴν τοῦ θανάτου διάλυσιν;
 Οὐδενὶ γὰρ τῶν πάντων τὸ τοιοῦτον ἄγνωστον, ὅτι
 θάνατός ἐστι ψυχῆς καὶ σώματος ἡ ἀπ' ἀλλήλων
 διάζευξις, αὐτὴ δὲ ἡ ψυχὴ, καὶ ἡ διάνοια πῶς ἀφ'
 ἑαυτῆς μερίζεται, ἵνα καὶ αὐτὴ (34) τὸν θάνατον δέ-
 ξηται; Εἰ οὖν ἀνεπίδεκτος ἡ ἡμετέρα ψυχὴ τοῦ θανα-
 τού, πῶς δέχεται θάνατον, εἰπάτωσαν οἱ εἰς μοῖραν
 τὸν Χριστὸν κερματίζοντες.

mortem esse mutuam animæ et corporis separationem; ipsa autem anima et mens, quomodo a

XXX. Porro ea quæ de grano dicit, quod mo-
 riendo ita demum cum sui multiplicatione repul-
 lulat⁶⁷, quandoquidem pro nobis faciunt nostram-
 que firmant sententiam, lubens prætereo. Quid
 enim est moriens granum, et sua qua resurgit
 spica acervum granorum in seipso simul susci-
 tans? Non arbitror quæmpiam usque adeo ignarum
 divinorum dogmatum esse, ut in humanitate pas-
 sionis mysterium adimpletum fuisse non videat.
 Hujus autem assertionis veritas inde ostenditur,
 quod nos commoriamur cum ipso, et conselpiamur
 et simul resurgamus. Nam ea quæ ejusdem generis
 sunt, facile est volentibus imitari; iis vero quæ
 longe supereminent, vix ac ne vix quidem ea quæ
 inferioris sunt naturæ assimilari possunt. Quamobrem
 si caro est quæ mortem sustinuit, nobis
 etiam qui in carne vivimus, facilius utique erit
 morte mortem imitari. Sin vero divinitas mortua
 est, quomodo commoriemur divinitati qui carnei
 sumus? Caro una cum carne moritur, et una cum
 carne resurgit. Si autem divinitas, ut Apollinarius
 vult, id passa sit, alias divinitates inquirere oportet,
 quæ una cum divinitate moriantur et resurgant:
 nam sicut Christus mortuus est et resurrexit, sic
 et nos, inquit Apostolus⁶⁸. Quid nos secundum
 naturam nostram sumus? Divine potentia, an
 sanguis et caro, ut Scriptura dicit? Quamobrem
 communicavit nobis, nostri causa, carne et sanguine,
 qui propter nos similis nobis factus est. Quod
 ergo nos sumus secundum essentiam, id etiam erat
 is qui pro nobis mortuus est, cujus imitatio nobis
 qui ejusdem ac ipse generis sumus, proponitur.
 Porro impietatem opinionis quæ mortalem esse
 divinitatem asserit, id quod nobis ipsis usu evenit,
 clare demonstrat. Quid enim est illud quod in
 communi hominum morte occidit atque corrumpitur
 ? Nonne caro quidem in terram resolvitur;
 mens autem cum anima permanet, neque in cor-
 poris dissolutione, quantum ad essentiam pertinet,
 læditur? Huic autem rei argumento est quod eo-
 rum qui adhuc in terris exstabant dives ille memi-
 nit, precaturque Abraham pro his qui sibi genere
 conjuncti erant. Profecto amentis nemo ascripse-
 rit quod aliquam propinquorum et necessariorum
 curam gerat, postquam de rebus suis actum esse
 cognovit. Si igitur mens nostra citra detrimen-
 tum ullum, aut mutationem, post mortem quoque
 permanet, quomodo consentaneum esse tripartitum
 illud Apollinarius Deum carnis mortem oppetiisse?
 Quonam pacto mortuus est, vel ex morte disso-
 lutionem est passus? Neminem enim prorsus latet,

⁶⁷ Joan. xii, 24. ⁶⁸ I Cor. xv; I Thess. iv, 14.

(28) Corr. τὸ κατὰ τὸ πάθος βλέπειν, antea erat, τὸ κατὰ πάθος βλέπει.

(29) Et hunc locum usque ad finem hujus capitis, quibusdam tamen resectis, Euthymius refert pag. 529, in fine.

(30) Secuti sumus corr. emendationem, Euthy-

mio quoque probatam; nam in textu est ἐπιγραφῇ.

(31) Corr. κατὰ τὸ γένος.

(32) Corr. θάνατον αὐτὸν ὑπομεῖναι.

(33) Verba uncinis inclusa corr. supplevit.

(34) Corr. καὶ ἐν αὐτῇ.

semetipsa disjungitur, ut et ipsa mortem suscipiat? Si igitur anima nostra mortis capax non est, quomodo mortem recipere possit, dicant illi qui Christum in plures dissecant partes.

XXXI. *Sed turbantur, inquit, infidelium perturbatione.* Adversus nos contumeliis utitur, turbatos infideles nos vocans qui evangelica illa verba citra examen accipimus, *Si possibile est, transeat a me calix iste; verumtamen non mea, sed tua voluntas fiat* ⁹⁹. His autem sua propria adjungit verba, quæ ita se habent: *Et non recordantur*, ait, *voluntatem hanc non, sicut ipsi putant, terreni hominis propriam dictam fuisse, sed Dei, qui de cælo descendit.* Quisnam tale commentum unquam protulit? Non horum aliquem dico qui ob hæresim damnati fuere, sed nec ipsum falsitatis atque mendacii patrem aliquid adinvenire posse arbitror, quod atrocioris his, quæ Apollinaris protulit blasphemiam præ se ferat. Putasne, quæ loquitur nostrum ea scriptorem intelligere? Deus, qui e cælo descendit, propriam divinitatis voluntatem circumscribit, et non vult effici, quod illa vult. Ergo diversæ sunt Patris et Filii voluntates. Quomodo ergo erit communis in utroque voluntas? Quo pacto eandem esse naturam ex voluntatum diversitate demonstrari poterit? Necesse enim prorsus est voluntatem congruere naturæ, sicut alicubi Dominus ait, *Non potest arbor bona malos fructus, neque arbor mala bonos fructus facere* ¹⁰⁰. Naturæ autem fructus est voluntatis propositum, ita ut bonæ quidem bonum, malæ vero sit malum. Si itaque diversus in Patre et Filio voluntatis est fructus, necessario diversam esse utriusque naturam constituntur. Cur igitur oppugnatur Arius? Cur ad Eupnomium non accedunt, qui Patris et Filii naturam dividens, simul cum natura voluntatem dividit, et ex eo potissimum eorumdem substantiæ diversitatem æstruit, quia dum inferiorem subjectumque, nempe Filium, a prælato cunctaque eccellente, hoc est Patre, separat, ipsam quoque divinitatis rationem simul discerpit?

XXXII. *Sed quod ab eo dictum est iterum repetamus.* *Non recordantur*, ait, *voluntatem hanc non, sicut ipsi putant, terreni hominis propriam dictam fuisse, sed Dei, qui de cælo descendit.* De quanam voluntate scriptor noster loquitur? De ea profecto quam Dominus fieri non vult, dum ad Patrem ait, *Non mea voluntas, sed tua fiat* ¹⁰¹. Intelligitne in qualem suus sermo contradictionem incidat? Appropinquat passio, et proditor cum armatorum multitudinem propemodum imminet, tumque hujusmodi precatio fit. Qui ita deprecatur, homine est,

(35) Ἀλλὰ ταρασσονται, φησί, τὴν τῶν ἀπλ-
στων ταραχὴν. Καθ' ἡμῶν χρῆται τῇ λοιδορίᾳ, τα-
ρασσομένους καὶ ἀπίστους ἀποκαλῶν τοὺς τῇ εὐαγ-
γελικῇ φωνῇ ἀνεξετάστως προσέχοντας, ἡ φησιν. Εἰ
δυνατὸν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ·
πλὴν μὴ τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω θέ-
λημα. Τοῦτοις δὲ προστίθει τὴν ἰδίαν λέξιν ἔχουσαν
οὕτως· Καὶ οὐ μνημονεύουσι, φησὶν, δεῖ τὸ θέλημα
τοῦτο ἰδίον εἰρηται, οὐκ ἀνθρώπου τοῦ ἐκ γῆς,
καθὼς αὐτοὶ νομίζουν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ
καταβάντος ἐξ οὐρανοῦ. Τί ἂν ἐξεύροι τις τοιοῦτον
εἰπεῖν; Οὐ λέγω τούτων τινὰ τῶν ἐπὶ αἰρέσει κατε-
γνωσμένων· ἀλλ' οὐδ' αὐτὸν οἶμαι τὸν ἀσεβείας τε
καὶ τοῦ ψεύδους πατέρα εὐρεῖν τι τῶν εἰρημένων εἰς
βλασφημίαν δεινότερον. Ἄρα οἶδεν ὁ λογογράφος ἃ
φθέγγεται; Ὁ Θεὸς ἐξ οὐρανοῦ καταβάς τὸ ἴδιον τῆς
θεότητος θέλημα παραγράφεται, καὶ οὐ βούλεται εἰς
ἔργον ἔλθειν, ὅπερ βούλεται. Οὐκοῦν μεμέρισται τοῦ
Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς τὰ θελήματα. Καὶ πῶς ἂν εἴη
κοινὸν ἐπ' ἀμφοτέρων τὸ θέλημα; Πῶς δ' ἂν ἡ τῆς
φύσεως ταυτότης τῇ διαφορᾷ τῶν θελημάτων ἑμ-
φαίνωτο; Ἀνάγκη γὰρ πᾶσα σύνοδον εἶναι τῇ
φύσει τὴν βούλησιν, καθὼς φησί που ὁ Κύριος, Οὐ
δύναται δένδρον καλὸν καρποὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον
σαπρὸν καρποὺς ἀγαθοὺς ποιεῖν·
καρπὸς δ' ἂν εἴη φύσεως ἢ προαίρεσις, ὥστε ἀγαθῆς
μὲν ἀγαθὴν (36) εἶναι, κακῆς δὲ τοιαύτην. Εἰ οὖν
διάφορος ἐπὶ Πατρὸς (37) καὶ Υἱοῦ ὁ καρπὸς τοῦ
θελήματος, διάφορον ἐξ ἀνάγκης εἶναι καὶ τὴν ἑκα-
τέρων φύσιν ὁμολογοῦσι (38). Τί οὖν πολεμεῖται ὁ
Ἄρειος; Τί δὲ οὐκ αὐτομολοῦσι πρὸς τὸν Εὐνόμιον;
ὅς διαιρῶν τὸν Πατρός τε καὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν φύσιν,
συντέμνει (39) τῇ φύσει τὴν βούλησιν, καὶ διὰ τοῦτο
μάλιστα κατασκευάζει τὸ τῆς οὐσίας ἀλλότριον, τῷ
ὑποθετικῷ πρὸς τὸ προέχον συνδιασχίζων τὸν τῆς
θεότητος λόγον.

Πάλιν δὲ τὸ παρ' αὐτοῦ ῥηθὲν ἀναλάβωμεν. Οὐ
μνημονεύουσι (40), φησὶν, δεῖ τὸ θέλημα τοῦτο
ἰδίον εἰρηται, οὐκ ἀνθρώπου τοῦ ἐκ γῆς, καθὼς
αὐτοὶ νομίζουν, ἀλλὰ Θεοῦ τοῦ καταβάντος ἐξ
οὐρανοῦ. Ποῖον θέλημα φησὶν ὁ λογογράφος; Ὁ
βούλεται δηλαδὴ (41) μὴ γενέσθαι ὁ Κύριος, λέγων
πρὸς τὸν Πατέρα, Μὴ τὸ ἐμὸν θέλημα, ἀλλὰ τὸ
σὸν γενέσθω. Ἄρα συνίστην οἷα περιπέτωκεν αὐτῷ
ὁ λόγος (42) ἐναντιότητι; Ἐγγίζει τὸ πάθος, καὶ
ὅσον οὐπω μέλλει (43) ὁ προδότης ἐφίστασθαι μετὰ
τοῦ κλήθους, καὶ τότε γίνεται ἡ τοιαύτη εὐχή. Ὁ

⁹⁹ Luc. xii, 42. ¹⁰⁰ Matth. vii, 18. ¹⁰¹ Luc. xii, 42.

(35) Caput hoc cum sequenti, integrum refertur inter Patrum testimonia de duplici in Christo voluntate, ab apostolica sede ad sextam generalem synod. transmissa, in cuius actione decima recitantur, et ad patriarchii Constantinopolitani cod. conferuntur.

(36) Ita in editis. Vat. vero cod. legit ἀγαθόν.

(37) Corr. Πατρός τε καὶ Υἱοῦ.

(38) Corr. ὁμολογήσουσι. Sexta synod. δεῖ ὁμολογεῖν.

(39) Corr. συνδιατέμνει. Ita et sexta synod..

(40) Sexta synod. καὶ οὐ μνημονεύουσι, ut supra.

(41) Sexta synod. non habet adv. δηλαδὴ.

(42) Sexta synod. ποῖα πέπτωκεν αὐτῷ ὁ λόγος, et ad marg. αὐτῷ.

(43) Corr. ὅσον δὲ μέλλει.

εὐχόμενος, ἄνθρωπος ἢ Θεός; Εἰ Θεὸν εἶναι (44) τὸν εὐχόμενον οἶσται, ἴσῃ αὐτῷ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐνὸρϑὴ τὴν ἀσθένειαν. Πῶς οὖν Θεός, μὴδὲν οἰκοθεν ἀγαθὸν ἔχων, ἀλλὰ τῆς ὑπερκειμένης συμμαχίας δεόμενος; Εἴτα καὶ πῶς καταγινώσκει ἡ θεότης τοῦ ἰδίου θελήματος; Ἀγαθὸν ἦν ἡ κακὸν, ὃ ἡθούλετο (45); Εἰ μὲν γὰρ ἀγαθὸν, διὰ τί οὐκ εἰς πέρας ἀγεται ὃ ἡθούλετο (46); Εἰ δὲ κακὸν, [(47) τίς πρὸς τὸ κακὸν] τῇ θεότητι ἡ οἰκείωσις; Ἀλλ' ὅπερ ἔφη, ὅτι οὐ συνίστην (48) εἰς τὸ ἐναντίον περιτρέπων τὸν λόγον. Εἰ γὰρ τοῦ Μονογενοῦς ἐστὶ Θεοῦ ἡ φωνὴ ἡ λέγουσα, Μὴ τὸ ἐμὸν θέλημα γενέσθω, ἀλλὰ τὸ σὸν, αὐτὸς ὁ λόγος περὶ ἑαυτὸν, ἀεὶ διὰ τίνος ἐναντιότητος στρέφεται (49), καὶ οὐδαμοῦ τὸ στάσιμον ἔχει. Ὁ γὰρ μὴ βουλόμενος (50) τὸ ἴδιον θέλημα γενέσθαι, αὐτὸ τοῦτο (51) βούλεται πάντως, τὸ μὴ γενέσθαι ὃ βούλεται. Πῶς οὖν ἡ εὐχὴ πρὸς πέρας ἀχθήσεται λέγοντος, ὅτι Τοῦτο θέλω ἵνα ὃ θέλω μὴ γένηται; Πρὸς τούναντίον πάντως τοῦ σπουδαζομένου (52) περιτραπήσεται, καὶ ἀμνησθήσεται καθ' ἐκάτερον ὃ τῆς τοιαύτης ἐπαύων εὐχῆς. Ὅπερ γὰρ ἂν ποιήσῃ, πρὸς τὸ ἀβούλητον τῷ εὐχομένῳ περιτρέπει τὴν ἔκθεσιν. Ποιήσῃ τὸ βούλημα (53) τοῦ εὐχομένου; Ἀλλ' ἡ εὐχὴ ἐστὶ τὸ μὴ γενέσθαι ἃ βούλεται (54). Μὴ ποιήσῃ (55) ὃ βούλεται; Ἀλλὰ ὃ εὐχόμενος βούλεται γενέσθαι αὐτῷ (56), ὃ μὴ βούλεται ὥστε κατὰ πάντα τρόπον πάντη μεταλαμβάνομενον ἀσπατήσῃ τὸ νόημα, αὐτὸ ἐκυτῷ μαχόμενον, καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ καθαίρουμενον. Τῆς δὲ τοιαύτης κατὰ τὸν λόγον ἀμνηστίας μὴ γένοιτο ἀν παραμυθία, ἡ ἀληθὴς τοῦ μυστηρίου ὁμολογία, ὅτι τὸ μὲν δειλιῶν πρὸς τὸ πάθος, τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας ἐστὶ, καθὼς φησι καὶ ὁ Κύριος, Τὸ πνεῦμα πρόθυμον εἶναι λέγων ἀσθενῇ δὲ τὴν σάρκα· τὸ δὲ ἀνέχεσθαι (57) τὸ ἐξ οἰκονομίας πάθος, τῆς θείας ἐστὶ καὶ βουλῆς καὶ δυνάμεως. Ἐπειδὴ τοίνυν ἄλλο τὸ ἀνθρώπινον βούλημα (58), καὶ τὸ θεῖον ἄλλο, φθέγγεται (59) μὲν, ὡς ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ τῆς ἀσθενείας (60) τῆς φύσεως πρόσφορον, ὃ τὰ ἡμέτερα πάθη οἰκειωσάμενος· ἐπάγει δὲ τὴν δευτέραν φωνήν, τὸ ὑψηλὸν τε καὶ θεοπρεπὲς βούλημα κυρωθῆναι παρὰ τὸ ἀνθρώπινον ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων

A an Deus? Si Deum esse qui deprecatur existimat, parem in ipso imbecillitatem atque in hominibus conspicit. Quomodo igitur erit Deus, qui nullum ex se ipso bonum habet, sed superno auxilio indiget? Deinde quomodo divinitas propriam voluntatem reprobatur? Bonumne erat, an malum, quod volebat? Si enim bonum, cur ad exitum perducitur quod volebat? Si vero malum, quamnam cum malo divinitati conjunctio intercedit? Sed, quod antea dixi, non animadvertit auctor in contrarium ac intendit sensum sermonem suum converti. Quippe si Unigeniti Dei vox est, quæ dicit: *Non mea voluntas fiat, sed tua*, sermo iste contrarietate quadam semper in seipsum vertitur et nullatenus sibi constat. Qui enim non vult propriam voluntatem fieri, hoc ipsum vult omnino, ut quod vult id nequaquam fiat. Quomodo ergo effectum sortietur precatio dicentis: *Hoc volo, ut quod volo non fiat*? Sane circa contrarium prorsus ei quod intendit precatio versabitur, et circa utrumque hæsitabit qui hujusmodi preces exaudit. Quidquid enim fecerit, semper precantis voluntati contrarius erit eventus. Faciet voluntatem orantis? Sed hic orat ut minime fiat quod vult. Non faciet quod vult? Sed qui orat, sibi vult fieri quod non vult; ita ut quocunque modo, et quocunque sensu accipiat, nunquam ejus sensus constabit, cum sibimet repugnet, et a semetipso destruat. Porro perplexam adeo sermonis hujus ambiguitatem explicare tantummodo poterit vera mysterii confessio, quod nempe passionem quidem formidare, humanæ imbecillitatis est, sicut etiam ait Dominus, *spiritum promptum esse dicens*, *carnem autem infirmam*; sufferre vero eandem ex dispensatione passionem, divini consilii atque virtutis est. Quoniam igitur alia est humana voluntas, alia vero divina; qui proprias sibi fecit infirmitates nostras, loquitur quidem ut homo quæ infirmitati congruunt; subjungit vero posteriora verba quibus sublimem Deoque dignam voluntatem potius quam humanam, propter salutem hominum ratam haberi vult. Nam cum dixit, *Non mea*, humanam his verbis significavit; cum autem sub-

“ Math. xxvi, 41.

(44) Corr. ἢ Θεὸν εἶναι, et mox, ἢ ἴσῃ.

(45) Corr. ἐθούλετο.

(46) Corr. ὃ ἐθούλετο, ut supra. Hæc tamen verba desunt quidem in vulgato sextæ synod. Græco textu; sed habentur in Latina veteri versione.

(47) Quæ semicirculis includuntur addita sunt a corr. et reperiuntur quoque in sexta synod.

(48) Vetus sextæ synod. Latinus interpr. vertit: *Sed quod dixi, quis non intelligit, quod in contrarium circumvertit illum sermonem*? ac si Græce esset, τίς οὐ συνίστην, etc.; sed ejusdem synod. textus Græcus cum Vat. cod. lectione concordat.

(49) In textu Vat. cod. legitur, περὶ ἑαυτοῦ ἀεὶ διὰ τίνος γράφεται. Corr. emendavit, περὶ ἑαυτὸν ἀεὶ διὰ τίνος ἐναντιότητος γράφεται, et in marg. add. γρ. καὶ στρέφεται. Nobis huic postremæ similem lectionem, quæ in sexta etiam synod. exhibetur, utpote clariorem, sequi visum est.

PATROL. GR. XLV.

D (50) Ita corr. et synod. sexta; male in textu cod. Vat. εἰ γὰρ βουλόμενος.

(51) Et hic secuti sumus antiqui corr. et sextæ synod. lectionem; nam in Vat. cod. textu est γίνεταί.

(52) Ita corr. et sexta synod.; sed in Vat. cod. textu legitur, τὸ σπουδαζόμενον.

(53) Corr. τὸ θέλημα; sexta synod. ποιήσῃ το θέλημα.

(54) In sexta synod. ὃ βούληται.

(55) Corr. et sexta synod. μὴ ποιήσῃ.

(56) In sexta synod. legitur αὐτό.

(57) In sexta synod. ἀναδέχεται.

(58) Corr. θέλημα. Ita et sexta synod.

(59) Φθέγγεται — διὰ τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως. Hæc recitat S. Joannes Damascenus lib. *De duab. volunt.*, cap. 35, opp. tom. I, pag. 548, sqq.

(60) Τὸ τῆς ἀσθ. Damasc. τὸ τῇ ἀσθενείᾳ.

38

junxit, *Tua*, conjunctionem divinitatis suæ cum Patre denotavit, in qua nulla est voluntatis differentia ob communionem naturæ; nam cum Patris voluntatem dixit, Filii quoque voluntatem designavit. Hæc autem est omnes homines velle salvos fieri et ad cognitionem veritatis venire⁶¹, quod aliter fieri non poterat, nisi morte absorpta, quæ ad vitam pervenire præpediebat. Humilia autem humanæ formidinis verba atque affectiones sibi asciscit Dominus, ut ostendat vere in seipso voluntatem nostram habuisse, ex affectionum communionem humanam in se naturam esse confirmans. αὐτὸν τὸ ἡμέτερον, ἐκ τῆς τῶν παθημάτων κοινωνίας τὴν φύσιν πιστούμενος.

XXXIII. Atqui, ait Apollinaris, terreni hominis non erat, sicut ipsi putant, quod in ejus unione assumptum fuerat, sed Dei, qui de cælo descendit. In his autem verbis elocutionis defectus et obscuritas efficit ut qui nuda verba attendit, auctoris mentem non assequatur, nisi quod sermonis confusione, ejus sensus ex toto non occultatur. Non sunt terreni hominis, inquit, voces illæ quæ humanas passiones exprimunt, sed Dei qui de cælo descendit. Ex his quæ hactenus diximus, patet Apollinarem in id unum intendere, ut scilicet divinitatem passibilem esse demonstret. Mox locutionis absurditate mentis suæ sensa confundit; nam postquam dixit, *Dei qui de cælo descendit*, statim subdit, *Quod in ejus unionem assumptum fuerat*. Quæ verba non nemo clariori sensu reddens dixerit, Non erat homo qui loquebatur, sed Deus per hominem loquebatur, qui in sui ipsius unionem quod apparebat assumpsit. Undenam igitur assumptus fuit homo ille? Ex terra? Negat. At si in cælis exstitit, ex hominibus non est. Superest itaque ut nullo ex loco advenisse dicat; qua cum assertionem simul astruitur, opinione tantummodo, non veritate exstitisse quod apparebat: quod enim ex nullo loco est, id nec prorsus existit. Atqui ex his quæ subjungit verbis, hominem illum e cælo descendisse dicit. Et sane in terra exstitit Maria, et in terra spelunca exstitit, terrenum et præsepe. Quomodo ergo hic hominem e cælo in terram deducit? Nam cum omnis Scriptura fateatur Virginem, partum, carnem, fascias, ubera, præsepe omnemque apparatus humanum; hic omnibus istis rejectis, alium nobis confingit hominem cujusvis originis expertem nullaque affinitate cum natura nostra conjunctum.

XXXIV. Porro convicia illa quæ suis sermonibus inserit, ratus dogmatis sui falsitatem veritati

σωτηρίας θέλων. Ὁ γὰρ εἰπὼν, *Μὴ τὸ (61) ἐμὲν*, τὸ ἀνθρώπινον τῷ λόγῳ ἐστήμανε. Προσθεὶς δὲ, *τὸ σὸν*, ἔδειξε (62) τὸ συναφές τῆς ἑαυτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα θεότητος, ἧς οὐδεμία θελήματός ἐστι διαφορὰ διὰ τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως· τὸ γὰρ (63) τοῦ Πατρὸς εἰπὼν θέλημα, καὶ τὸ τοῦ Υἱοῦ ἐνεδείξατο. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ πάντας ἀνθρώπους θέλειν σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν· ὅπερ οὐκ ἦν ἄλλως γενέσθαι, μὴ τοῦ θανάτου καταποθέντος (64), τοῦ πρὸς τὴν ζωὴν ἐμποδίζοντος. Τὰ δὲ ταπεινὰ (65) τῆς ἀνθρωπίνης δειλίας καὶ ῥήματα, καὶ πάθος οἰκεῖται ὁ Κύριος, δεικνύς ὅτι ἀληθὲς (66) ἦν περὶ φύσιν πιστούμενος.

Ἄλλ' οὐκ ἦν, φησὶν ὁ Ἀπολινάριος, ἀνθρώπου τοῦ ἐκ γῆς, ὡς αὐτοὶ νομίζουσι, ἀλλὰ Θεοῦ τοῦ καταβάντος ἐξ οὐρανοῦ, τὸ εἰς ἔνωσιν αὐτοῦ προσειλημμένον. Ἐν τούτοις δὲ, τὸ μὲν ἀτονόν τε καὶ ἀστήμαντον τῆς ἐρμηνείας παράγει τῆς κατὰ τὸν νῦν ἀκολουθίας τὸν (67) τοῖς γεγραμμένοις ἐπόμενον, πλὴν οὐ παντελῶς ἀποκέρχεται ἡ διάνοια τῇ (68) συγχύσει τῆς λέξεως. Οὐκ ἀνθρώπου, φησὶ, τοῦ ἐκ γῆς εἰσὶν αἱ περιπαθεῖς ἐκείναι φωναί, ἀλλὰ Θεοῦ τοῦ καταβάντος ἐξ οὐρανοῦ. Μέχρι τούτου δὴλον ἐκ τῶν εἰρημένων τὸ βούλημα, ὅτι τὴν θεότητα ἐμπαθῇ εἶναι κατασκευάζει. Εἴτα συγγεί τῇ ἀτοπίᾳ (69) τῆς λέξεως τὴν διάνοιαν. Εἰπὼν γὰρ, ὅτι Θεοῦ τοῦ καταβάντος ἐξ οὐρανῶν, προστίθῃσι τὸ, *Εἰς ἔνωσιν αὐτοῦ προσειλημμένον*. Ὡς ἂν τις ἐπὶ τὸ σαφέστερον μεταβαλὼν (70) εἴποι τὸν λόγον ἔτι, Οὐκ ἀνθρώπος ἦν ὁ λαλῶν, ἀλλὰ Θεὸς διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐφθέγγετο, ὁ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἔνωσιν προελθὼν τὸ φαινόμενον. Πόθεν οὖν προσελήφθη (71) ἐκεῖνος ὁ ἀνθρώπος; Ἐκ γῆς; Οὐ φησιν. Ἐν οὐρανῷ δὲ γενόμενος, ἀνθρώπων (72) οὐκ ἐστὶ. Λέγεται τὸ μηδαμῶθεν λέγειν, ὅτι συγκατασκευάζεται, τὸ δόκησιν τὸ φαινόμενον εἶναι, καὶ οὐκ ἀληθεῖαν· τὸ γὰρ μηδαμῶθεν ὄν, οὐδὲ ἐστὶν ὄλως. Ἄλλ' ἐξ ὧν παρέθετο λόγος, ἐξ οὐρανοῦ καταβεβηκέναι τὸν ἀνθρώπον λέγει. Καὶ μὴν ἐπὶ γῆς ἡ Μαρία, καὶ ἐν γῇ τὸ σπῆλαιον, καὶ γῆνην ἡ φάτνη. Καὶ πῶς ἡμῖν αὐτὸς (73) οὐρανῶθεν ἀνθρώπον ἐπὶ τὴν γῆν μετοικίζει; Πάσης γὰρ ὁμολογούσης Γραφῆς τὴν Παρθένον, τὸν τόκον, τὴν σάρκα, τὰ σπάργανα, τὴν θηλὴν, τὴν φάτνην, τὴν ἀνθρωπίνην διασκευὴν, οὗτος πάντα καταλιπὼν, ἕτερον ἀνθρώπον ἄβριζον καὶ ἀσυναφῇ πρὸς τὴν ἡμέτεραν φύσιν ἀναπλάσσει τῷ λόγῳ.

Ἄλλ' ὅσας διὰ μέσου λοιδορίας τοῖς λόγοις συμπλέκων, διὰ τούτων οἶεται κρατύνειν τὴν ἀτοπίαν τοῦ

⁶¹ 1 Timoth. 11, 4.

(61) Corr. ὅτι μὴ τὸ, et mox, ἐστήμηνε.

(62) In sexta synod. καὶ ἔδειξε.

(63) In sexta synod. ὁ γὰρ.

(64) Ita corr. legit. Ita et sexta synod., quæ tamen pro καταποθέντος habet καταγωνισθέντος. In Vat. autem cod. antea erat, τῷ θανάτῳ.

(65) In sexta synod. τὸ δὲ ταπεινόν, et mox, καὶ ῥήμα.

(66) Corr. ἀληθῶς, atque ita legisse videtur ve-

tus synod. sextæ interp. licet in vulgatis ejusdem exemplaribus sit ἀληθές.

(67) Ita corr.; antea τὸ.

(68) Corr. ἐν τῇ.

(69) Corr. ἀτονία.

(70) Ita corr.; antea legebatur, μεταλαβών.

(71) Ita corr.; in cod. est, προσελέφθη.

(72) Legendum videtur ἀνθρώπος.

(73) Corr. οὗτος.

δόγματος, δι' ὧν ἂν σφοδρότερον ἡμῶν ταῖς βλαστη-
μαῖς καθικνεῖται (74), παριδεῖν οἶμαι χρῆναι τὸν γε-
νοῦν ἔχοντα, καὶ τῇ ἀκοῇ τῶν ἐντυγχανόντων ἐπιτρέ-
ψαι τὴν κρίσιν, τίνες οἱ παραχαράσσονται τῆς ἀποστο-
λικῆς εἰς πίστεως, ἡμεῖς οἱ κατὰ τὴν τοῦ Παύλου
φωνὴν γινόντες μὲν κατὰ σάρκα Χριστὸν, νῦν δὲ οὐκ
ἔτι γινώσκοντες· ἢ ὁ πάντοτε, καὶ πρὸ τῆς κατὰ
ἀνθρωπον οἰκονομίας, καὶ μετὰ τοῦτο τὸν σάρκινον
ἑαυτοῦ Θεὸν περιφέρειν τῷ λόγῳ· προστίθῃσι (75) δὲ
τὴν παρὰ τῶν Ἰουδαίων γεγεννημένην κατ' αὐτοῦ
βλασφημίαν, τὸ φάγον αὐτὸν λέγεσθαι παρ' ἐκεί-
νων καὶ οἰνοπότην, καὶ φησιν ἀναγκαῖα εἶναι ταῦτα
ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου (76). Τίς οὖν ὁ ἀνθρωπος ὁ παρὰ
τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ βρώσει τε καὶ τῇ πόσει ὀνειδίζο-
μενος; Μετέχων τούτων, ἢ ἀμέτοχος ὢν; Ἄλλ' εἰ
μὲν μὴ μετέχε, δόκησις ἦν· εἰ δὲ μετέχε, γήϊνον τὸ
μετεχόμενον· τὸ δὲ οὐράνιον διὰ τῶν γῆϊνων οὐ τρέ-
φεται. Ὡς τῆς τῶν ἀτόπων ἐναντιότητος! Πῶς ἐν τῷ
αὐτῷ τοῖς ἐναντίοις καταβάλλεται πτώμασι! Νῦν
μὲν λέγει, κρείττονα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἶναι
τὸν σωματικῶς προφαινόμενον (77). Πάλιν δὲ καὶ
τῶν ἀνθρώπων καταδεέστερον δείκνυσιν, ἡκρωτη-
ριασμένον τῷ κρείττονι. Τῶν γὰρ ἐν ἡμῖν τὸ ὑπερ-
έχον ἐστὶν ἡ διάνοια, ἣς ἄμοιρον εἶναι τὴν σάρκα
λέγει, ἐν ἣ ὁ Θεὸς ἐφανερώθη· καὶ τοῦτο σαφῶς διὰ
τῶν ἐφεξῆς ἀγώνων κατασκευάζων, ἐφ' ὧν εἰ μὴ τις
περιττόν ἤγοιτο τὴν ἐπιμελῆ τῶν ματαίων ἐξέτασιν,
δι' ὀλίγων τοῖς εἰρημένους ἐπιδραμούμεθα. Πάλιν γὰρ
πλήθος ὕδρων ἐπαντλήσας τῇ συγγραφεῇ, τοιοῦτον
καθ' ἡμῶν λόγον προτείνεται, ἀδικεῖν λέγων τοὺς ταύ-
τῳ εἶναι φάσκοντας σαρκὸς ἔνωσιν καὶ ἀνθρώπου
πρόσληψιν. Ἐγὼ δὲ κἂν ἀγροικότερον εἶναι δοκῇ τὸ
λεγόμενον, οὐκ ἐπικρούσομαι τὴν ἀλήθειαν, ὅτι οὐθ' ἕ-
τερον τῶν εἰρημένων ὁ καθ' ἡμᾶς ἰδιωτισμὸς δι'
ἀκριθείας συνίσταται. Τί γὰρ διαφέρει σαρκὸς ἔνωσις καὶ
ἀνθρώπου πρόσληψις, οὕτως κατὰ τὸ πρόχειρον ἐρμη-
νεύειν οὐκ εὐπορον, διότι πολλαχῶς νοεῖται ἡ ἔνωσις
καὶ ἀριθμῷ, καὶ εἰδῇ, καὶ φύσει, καὶ ἐπιτηδεύμασι, καὶ
μαθήμασι, καὶ τοῖς κατὰ κακὰ, ἢ ἀρετὴν (78) ἰδιώμασι
καὶ ἐπιτηδεύμασι. Τίς οὖν ἐστὶν ἡ τῆς σαρκὸς ἔνωσις,
εἴτε πρὸς ἑαυτὴν, εἴτε πρὸς ἕτερον ἐνουμένη (79), τῶν
ἐρμηνευόντων τὸν λόγον δεόμεθα. Ἡ τε τοῦ ἀνθρώ-
που πρόσληψις πῶς γίνεται, ποίου, καὶ πόθεν, καὶ
πῶς, καὶ παρὰ τίνος, καὶ τίνα τρόπον προσειλημμέ-
νου, (80), ἐπίσης τῷ περλαβόντι ἡμῖν (81) ἐν τοῖς
ἀγνοουμένοις ἐστίν. Ἔως γὰρ ἂν μὴ τῷ θεῷ τῆς
Γραφῆς ἄλατι τὸν περὶ μυστηρίου λόγον (82) ἐπαρ-
τύων προφέρῃ, τὸ μεμωραμένον τῆς ἔξω σοφίας
ἄλας πατεῖσθαι παρὰ τῶν πιστῶν καταλείψωμεν. Τίς
τῶν εὐαγγελιστῶν σαρκὸς ἔνωσιν διηγῆσάτο; Ποῖον
δὲ τῶν ἀποστολικῶν διηγημάτων τὴν τοῦ ἀνθρώπου

¹¹ II Cor. v, 16.

(74) Corr. καθικνεῖται.

(75) Corr. προστίθεις.

(76) Locum hunc usque ad illa verba διὰ τῶν
γῆϊνων οὐ τρέφεται, laudat Euthymius in toties lau-
data *Panoplia adversus haereses* parte II, tit. XIII,
pag. 526, vers. *Christus*.

(77) Ita corr., antea autem erat τὸ σωματικῶς
προφαινόμενον.

A per ea præpollere posse, per quæ nos maledictis
acrius impetit, contemnenda esse arbitror cuique
sana mente prædito, ac lectorum iudicio relinquen-
dum, quinam vere apostolicam fidem adulterent :
nosne qui juxta Pauli verba ¹¹ cognovimus quidem
secundum carnem Christum, nunc vero jam non
cognoscimus, an iste, qui semper tum ante tum
post dispensationem quæ humanæ naturæ assump-
ptione facta est, Deum carne præditum a se confit-
tum prædicat. Addit autem his quæ modo dixit,
Judæorum adversus Christum blasphemiam, qua
ipsum voracem hominem et vini potatorem voca-
bant, atque hæc necessario esse de homine di-
cenda. Equis igitur homo ille est cui ab Judæis
potus cibique aviditas exprobratur? Cibone, potu-
que utebatur, an secus? Atqui si non utebatur,
inanis ille et simulata species erat; sin autem ute-
batur, terrenus utique erat cibus ille atque potus,
quem capiebat; quod autem cœleste est, terrenis
rebus non alitur. O miram absurdarum rerum re-
pugnantiæ! Ut circa unam eandemque rem in
contrarios errores delabatur! Modo quidem asserit
eum, qui corpore præditus apparebat, præstantiorem
humana exstitisse natura. Mox vero eundem ho-
minibus inferiorem exhibet, ac potiore sui parte
mutilatum. Cuncta enim quæ in nobis sunt, mens
dignitate præcellit, cujus expertem esse carnem, in
qua Deus manifestatus est, asserit; idque multis
deinceps conatibus palam astruit, in quibus modo,
ne quis stulta atque inepta accurate discutere su-
pervacaneum existimet, quæ ab ipso dicta sunt
breviter percurramus. Rursus enim magna injuria-
rum copia suam scriptionem referens, talem
adversus nos sermonem in medium profert, ut im-
pie eos sentire dicat qui unum idemque esse aiunt,
carnis unionem et hominis susceptionem. Ego
autem etsi rusticus loqui videar, veritatem non abs-
condam, neutrum nempe eorum quæ modo dicta
sunt nostræ linguæ idiotismo exacte comprobari.
Quid enim differant carnis unio et hominis sus-
ceptio, haud ita in proclivi est verbis explicare,
quandoquidem multifariam varisque in rebus unio
consideratur, in numero scilicet, in specie, in na-
tura, in institutis, in doctrinis, in malitiæ vel vir-
tutis proprietatibus, et erga alterutram studiis. In-
terpretum itaque explicatione nobis opus est, ut in-
telligamus quænam sit hæc carnis unio, sive cum
semetipsa sive cum alio inita. Hominis etiam sus-
ceptio quomodo, ex quali, et unde fiat, ac præterea
quomodo, undenam, et quanam ratione homo
susceptus sit, æque ac præcedentia nobis ignotum

(78) Ita corr., prius erat κατὰ κακὴν ἀρετὴν :
mala lectio.

(79) Corr. ἐνουμένως.

(80) Ita corr. antea προσειλημμένος.

(81) Corr., περλαβόντι καὶ τοῦτο ἡμῖν.

(82) Corr. περὶ τοῦ μυστηρίου τὸν λόγον. Et mox
ἄλα.

est. Nam quandiu divinæ Scripturæ sale conditum de hoc mysterio sermonem non proferet, evanidum externæ sapientiæ salem fidelibus conculcandum relinquemus. Ecquisnam evangelistarum carnis unionem cominoravit? Quænam apostolica scripta hominis susceptionem hisce quibus ipse utitur verbis nos edocuerit? Quæ lex, qui prophetæ, quænam a Deo inspirata Scriptura, quænam synodica sanctio tale quid nobis custodiendum, commisit? Cæterum ex his duobus verbis, unionem videlicet carnis, et susceptione hominis, unum quidem nobis ascribit, aliud vero sui proprium esse dicit; utrum autem horum sibi vindicet, adhuc ambigimus. Nos enim vel neutrum eorum verborum usurpamus, vel

utrumque; propterea quod nulla in re alterum ab altero differre deprehenditur. Nam et unio cum aliqua re sit, et susceptio non nisi alicujus rei susceptio est; utrumque autem relationem ad alterum denotat; qui enim suscipit, cum suscepto unitur, et quod unitur, utique per susceptionem copulatur.

XXXV. Sed duas personas, Deum et a Deo susceptum hominem nos dicere ille asserit; se vero haud ita prorsus sentire, quinimo dicere incarnatum fuisse Christum, eumque non esse ab incorporeo diversum, sed unum eumdemque ad similitudinem nostræ quam in carne vivimus vitæ. Adhuc nugas suas per ea, quæ stare nequeunt, nobis edisserit. Carneus ejus Deus simplex natura esse non potest; nemo enim est qui in carne simplicitatem possit conspici. Quod autem simplex non est, compositionis experts esse nequit. At iste unum esse dicit, eodem prorsus modo ac unusquisque nostrum unus est, qui ex corpore, inquit, spiritu et anima constamus. Novum numeri genus nunc primum addiscimus, unum ea esse edocti quæ in tria diversi generis dividuntur. Sed in aliud tempus sermonem de spiritu, quem Apollinaris confingit, differamus. Nos vero crassiorem hominis divisionem qua plerique utuntur edocti, ex anima intelligente et corpore hominem constitui fatemur. Quomodo itaque dicemus duo unum esse, cum Apostolus manifeste duos homines in unoquoque nostrum observet, dum inquit, *Licet is, qui foris est, noster homo corrumpitur, corpus intelligens, tamen is qui intus est, renovatur de die in diem*⁸³, animam his verbis subobscurè innuens. Atqui si tres erant secundum Apollinarem homines, duos omnino invisibiles et unum visibilem stauisset Apostolus; ita ut quantumvis ille juxta divisionem nostram humanæ naturæ exemplo ad firmandam suam uteretur, unum vocans quæ duo sunt, a Paulo nihilominus hominem duas in partes dividente refelleretur. Quoniam itaque exemplo ex humana natura desumpto proprium suum dogma confirmat, hoc semel everso, et illud quod de Christo censet, una prorsus confutatur. Quod autem asse-

πρόσληψιν, οὕτως κατὰ τὴν λέξιν ἐδίδαξε; Τίς νόμος, ποῖοι προφῆται, τίς θεόπνευστος λόγος, ποῖον συνόδου δόγμα, τοιοῦτον ἡμῖν (83) παρακατέθετο; Ἐκ τούτων τοίνυν τῶν δύο βημάτων τὸ μὲν ἡμῖν προσνέμει, τὸ δὲ ἴδιον εἶναι λέγει· πρότερον δὲ τούτων ἑαυτοῦ ποιεῖται, μέχρι τοῦ νῦν ἀμφιβάλλον. Ἡμεῖς γὰρ ἢ οὐθ' ἕτερον οἰκείουμεθα, ἢ ἀμφοτέρω, διὰ τὸ μηδεμίαν ἐν θατέρῳ πρὸς τὸ ἕτερον διαφορὰν ἐξευρίσκειν. Ἡ τε γὰρ ἐνωσις πρὸς τι γίνεται, ἢ τε πρὸς ληψίς τινος πάντως ἐστίν· ἐκάτερον δὲ τὴν πρὸς ἕτερον σχέσιν ὑποσημαίνει (84), καὶ ὁ προσλαβὼν ἡγνῶται τῇ προσληφθέντι· καὶ τὸ ἐνωθὲν διὰ προσληψέως ἡγνῶται.

Ἄλλ' ἡμᾶς φησι δύο πρόσωπα λέγειν, τὸν Θεὸν καὶ τὸν παρὰ (85) τοῦ Θεοῦ προσληφθέντα ἄνθρωπον· αὐτὸν δὲ φησι μὴ οὕτως ἔχειν, ἀλλὰ φάσκειν τὸν σαρκωθέντα, καὶ ὄντα οὐχ ἕτερον παρὰ τὸν ἀσώματος, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέρως ἐν σαρκὶ ζωῆς (86). Ἐτι διὰ τῶν ἀσυστάτων ἡμῖν τοὺς φληνάφους διέξεισιν. Ὁ σάρκινος αὐτοῦ Θεὸς ἀπλοῦς εἶναι φύσιν οὐκ ἔχει· οὐ γὰρ ἂν τις ἐν τῇ σαρκὶ τὸ ἀπλοῦν θεωρήσειε· τὸ δὲ μὴ ἀπλοῦν, ἀσύμθετον εἶναι οὐ δύναται. Ἄλλ' οὗτος εἶναι τὸ ἐν λέγει, ὡς καὶ ἡμῶν ἕκαστον, ἐκ πνεύματος, φησὶ, καὶ ψυχῆς καὶ σώματος. Νῦν πρῶτως τὸ καινὸν εἶδος τοῦ ἀριθμοῦ ἐδιδάχθημεν, μαθόντες ὅτι τὰ εἰς τρία ἑτερογενῆ διηρημένα μονάς ἐστιν. Ἄλλ' ὁ μὲν περὶ τοῦ ἀναπλασθέντος αὐτῷ πνεύματος, ὑπερκείσθω λόγος. Κατὰ δὲ τὴν παχυμερεστέραν τοῦ ἀνθρώπου τομὴν, καθὼς οἱ πολλοὶ διαιροῦσιν (87), ἐδιδάχθημεν ἐκ νοερᾶς ψυχῆς καὶ σώματος εἶναι τὴν τοῦ ἀνθρώπου σύστασιν ὁμολογοῦντες. Πῶς εἰπωμεν τὰ δύο ἐν, τοῦ Ἀποστόλου σαφῶς, δύο ἀνθρώπους περὶ ἕκαστον βλέποντας, οὓς φησιν, *Εἰ καὶ ὁ ἔξωθεν ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, τὸ σῶμα λέγων, ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαίνοται ἡμέρα καὶ ἡμέρα, τὴν ψυχὴν ἀνισσόμενος. Καίτοι εἰ τρεῖς ἦσαν κατὰ τὸν Ἀπολλινάριον ἄνθρωποι, δύο πάντως ἂν τοὺς ἀφανεῖς καὶ ἕνα ἐποίησε τὸν φαινόμενον, ὥστε καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐπιδείγματι κρατύνει τὸν ἴδιον λόγον, ἐν ὀνομάζων τὰ δύο, παραγράφεται αὐτὸν ὁ Παῦλος, διαιρῶν τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ διττῇ σημασίᾳ. Ἐπεὶ οὖν διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου τὸν τοῦ δόγματος ἑαυτοῦ λόγον συνίστησι, τῇ τούτου ἀνατροπῇ κάκεινο πάντως συναπελέγχεται· ἢ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι, ὅτι Ὅσπερ ἄνθρωπος (88), εἰς ἐστὶν ἐκ πνεύματος καὶ ψυχῆς, καὶ σώματος. Ἐγὼ μὲν ἡξίουں πρότερον (89) σῆναι τοῦ σώματος, καὶ πόθεν εἰλημμένου, καὶ πότε πλασθέντος, καὶ ποδαπῆς ψυχῆς, ἢ λογικῆς (90), ἢ ἀν-*

⁸³ II Cor. iv, 16.

(83) Pron. ἡμῖν corr. adl.

(84) Corr. ἀποσημαίνει.

(85) Ita ex corr. emendatione; nam in textu erat τὸν πατὴρα.

(86) Et hic corr. emendationem secuti sumus;

antea enim erat ἡμετέραν τῆς ἐν σαρκὶ ζωῆς.

(87) Corr. διαιρεῖν.

(88) Corr. ὁ ἄνθρωπος.

(89) Corr. ἐγὼ μὲν οὖν ἡξίουں τοῦτο πρότερον.

(90) Ita corr.; in cod. enim est εἰ λογικῆς.

θριωπίνης, ἢ ἀλόγου, τουτέστιν, εἰ κτηνείας (91) εἶναι τὸν ἄνθρωπον ἐκείνου οἴεται, εἴθ' οὕτως ἐπεμβαλεῖν τὸ νοερόν, ὅπερ ἄλλο τι παρὰ τὸ πνεῦμα εἶναι φησιν· ἐπὶ μὲν ἡμῶν νοῦν, ἐπὶ ἐκείνου δὲ Θεὸν ὀνομάζων· εἰ γὰρ τις οὐρανόθεν ἀνθρώπου πλάσις καθ' ὁμοιότητα τοῦ χοῖκου παρ' αὐτοῦ πρότερον ἐπεδείχθη, προήχθημεν ἂν δι' ἀκολουθίας τῷ μύθῳ, μαθόντες παρὰ τῆς καινῆς ταύτης σοφίας, ὅτι τὸ μὲν ἐπίγειον τῶν ἀνθρώπων φύλον ἐκ νοερᾶς ψυχῆς καὶ σώματος τὴν σύστασιν ἔχει· γένος δὲ ἐστὶν (92) ἐπουρανίων ἀνθρώπων, οἷς ἄλογος μὲν ἡ ψυχὴ, σῶμα δὲ ἀνθρώπινον, καὶ Θεὸς ἀντὶ νοῦ (93) τῷ λόγῳ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς ἀνακρινᾶται· ἐξ ὧν εἶναι τὸν ἐπὶ γῆς φανέντα Ἀπολινάριος οἴεται. Ἐκείνου δὲ μήτε ἀποδειχθέντος, μήτε ὄντος, τοῦ δὲ διὰ τῆς Παρθένου γεννηθέντος ἀθετουμένου, ὡς οὐδὲ τῆς ἡμετέρας μετασχόντος φύσεως, ἀλλότριον ἡγοῦμαι καὶ ἀνακόλουθον σῶμα μὲν ὀνομάζεσθαι τὸ μὴ σῶμα, ψυχὴν δὲ ἀνθρώπου τὴν μὴ ψυχὴν. Εἰ γὰρ μὴ νοεράν αὐτὴν τις εἶναι ὁμολογοίη, οὐδὲ ἀνθρώπου αὐτὴν ὅλως συνθήσεται. Τούτων δὲ μὴ ὄντων, τίνα καιρὸν ἔχει ἡ τριμερὴς ἐκείνη τοῦ ἀνθρώπου τομὴ (94), ἥς τὸ μὲν διμοῖρον ἄνθρωπος, Θεὸς δὲ τὸ τριτημόριον; Οὐ γὰρ ἂν, φησιν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου γερονῶς εἶη, εἰ μὴ τυγχάνοι, καθάπερ ἄνθρωπος, τοὺς ἔνσαρκος ὦν. Ἐγὼ δὲ εἰ μὲν ἐκείνος ὁ ἀνθρώπος ἄνους ἦν, ἐν ᾧ Θεὸς κατήλλαξε τὸν κόσμον ἑαυτοῦ, εἰπεῖν οὐκ ἔχω· ὅτι δὲ οὗτα γράφων, ἔξω διανοίας ἦν, καθ' ὃν ἔγραφε ταῦτα χρόνον, κἂν ἐγὼ μὴ εἴπω, τὰ γεγραμμένα βοᾷ. Πῶς γίνεται ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου, ὁ ἄλλο τι παρὰ τὸν ἀνθρώπον ὦν, καὶ πάντη τῆς ἡμετέρας φύσεως (95); Εἰ γὰρ νοερά ψυχὴ καὶ σῶμα τὸ ἀνθρώπινον σύγκριμα· μήτε δὲ τὸ σῶμα τοῦτο, μήτε ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ ἀναπλασθέντι ἐστὶ, πῶς δέχεται τὴν ὁμολοσίαν τοῦ ἀνθρώπου τὴ τῆς ἡμετέρας ἐκφυλον φύσεως; Ἀλλ' οὐκ ἀνθρώπον αὐτὸν εἶναι φησιν, ἀλλὰ καθάπερ ἄνθρωπον, ἄνουν, ἔνσαρκον ὄντα. Ταῦτά ἐστιν ἃ με πείθει ἔξω διανοίας εἶναι τὸν γράφοντα. Πῶς ὁμοιοῦται τῇ φύσει τὸ μὴ μέτοχον τῆς φύσεως; Τίς δὲ ἐστὶν ὁ ἔνσαρκος ἐκείνος νοῦς, ὁ συμφυῆς (96) τῆς σαρκὸς καὶ ἀχώριστος, ἀεὶ τοιοῦτος ὦν; Οὐκοῦν καὶ ἐκ τοιοῦτου πάντως ἐστὶν; Οὐ γὰρ ἂν εἴη γεννητὴ σὰρξ, εἰ μὴ ἀπὸ σαρκὸς γένοιτο, καθὼς φησὶ που ὁ Κύριος, ὅτι τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστίν. Ἀλλ' ὕστερον γίνεται. Ποίαν οὖν περιτεθειμένος (97) σάρκα, ἔνσαρκος γίνεται; Τὴν οὖσαν; Ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς. Τὴν μὴ οὖσαν; Οὐκοῦν οὐ λέγεται ἔνσαρκος· οὐ γὰρ ἂν (98) τῷ μὴ ὄντι ἐπονομάζοιτο.

alicui assimilatur, quod ejusdem particeps non est? Quænam etiam est mens illa carne prædita, quæ eidem carni congenita est et ab ea separari non potest, semperque talis existit? Nunquid etiam ex alia re sibi simili prorsus derivatur? Neque enim unquam caro gigni potest, nisi ex carne

rit hujusmodi est : *Quemadmodum homo unum quid est ex spiritu, anima, et corpore constans*. Equidem ab Apollinare postularem ut prius statueret, ex quonam corpore, undenam sumpto, quandonam condito, et ex quali anima, rationaline et humana, an irrationali, hoc est belluina, hominem illum compositum esse arbitretur, et an deinde inditam illi fuisse censeat intellectivam partem quam diversam a spiritu esse dicit, eamque in nobis quidem mentem, in Christo autem Deum vocat. Si enim aliquod cælestis hominis opificium ad terreni hominis similitudinem reperiri prius ab ipso ostensum fuisset, consequentia inde sumpta, adduci forsitan potuissemus ad fidem fabulæ huic ab eodem conflictæ accommodandam, novæ hujus sapientiæ magisterio edocti terrenum hominum genus ex anima intellectu prædita atque corpore constare; aliud vero quoddam cælestium hominum genus esse, quibus ratione carens inest anima, corpus autem humanum, et Deus loco mentis commiscetur animæ, atque corporis constitutioni; e quorum numero hominem illum esse qui in terra apparuit Apollinaris arbitrat. Verum cum istud hominum genus nec esse ostendatur, nec revera sit, ac præterea qui ex Virgine natus est, tanquam nulla in re naturæ nostræ particeps, rejiciatur: absurdum et inconsequens esse arbitror corpus quidem vocare quod corpus non est, animam vero hominis quæ itidem anima non est. Nam si quis eam mente præditam non esse fateatur, is prorsus nec eam hominis esse concedet. Cum autem hæc nullatenus esse possint, cui bono est tripartita illa hominis divisio, cujus duæ: quidem partes essent homo, tertia vero pars Deus? *Neque enim, ait, in similitudinem hominum factus fuisset, nisi instar hominis mens carne prædita esset*. Ego sane, an ille quidem homo per quem Deus sibi mundum reconciliavit, mente careret, non dixerim; illum vero qui hæc scribit, mente captum eo quo scribebat tempore fuisse, quanquam ipse non dicam, ejus tamen scripta clamant. Quomodo in similitudinem hominis fit qui aliud quid ab homine diversum est et a nostra prorsus natura discrepat? Nam si ex anima et corpore homo constat, et corpus hoc anima quæ illa in homine quem ipse confixit, non reperitur; quomodo simile homini esse poterit, quod a nostra natura alienum est? Sed illum non esse hominem, dicit, sed instar hominis, mente destitutum, carne præditum. Hæc sunt quæ mihi suadent mentis non esse compotem qui hæc scribit. Quomodo naturæ

loquitur.

(95) Supplendum hic videtur ἐκφυλον φύσεως, ut mox subdit. vel ἀλλότριον, aut aliquid simile, ut auctoris sensus constet.

(96) Corr. ἡ συμφυῆς.

(97) Corr. περιτεθειμένος.

(98) Part. ἂν corr. add.

(91) Ita corr., antea κτηνίας.

(92) Corr. γένος δὲ τί ἐστίν.

(93) Corr. ἀνθρώπινον, Θεὸς δὲ ἀντὶ νοῦ.

(94) In textu Vat. cod. scribitur ἀνθρώπου ψυχῇ, at in marg. eadem, qua reliquæ corr., manu adnotatur γρ. καὶ τομῇ, ut indicaretur utroque modo legi posse. Nos tamen corrigendum censuimus ἀνθρώπου τομῇ, ut sub initium hujus cap. Nyssenus

nascatur, quemadmodum alicubi ait Dominus, *Quod natum est ex carne, caro est*⁹⁶. Sed inquiet, Mens illa deinceps carne prædita est. Qualem igitur carnem induens carne prædita evadit? Quæ jam exsistebat? Sed hæc non nisi ejusdem generis esse potest. Quæ non exsistebat? Ergo carne prædita dici non potest; neque enim ex re non existente denominaretur.

XXXVI. Sed videamus inevitabilem ejus argumentorum vim, quibus nos cogit ut Unigenitum Deum mentem esse carne præditam concedamus. Si mens, inquit, carne prædita non est Dominus, sapientia utique erit. O invincibilem propositionem! Alterum ex duobus omnino esse Dominum censet, vel mentem carne præditam, vel sapientiam: propterea, inquit, necesse est eum illud esse, nisi hoc est, quoniam cum mens carne prædita non sit, sapientia haud dubio est, quodcumque hujusmodi mens non est. Quid igitur lapis? Quid scarabeus? Quid denique cætera omnia quæ sub oculis cadunt? Omnino enim duorum alterum dabit, vel eam mentem carne præditam esse, vel sapientiam. Atqui neque mens, neque sapientia aliquid horum est. Corruit itaque scriptoris nostri propositio omnesque ejus machinationes dissolutæ sunt, cum ipsius principii subversione tota ejus argumentatione simul concidente. Ostensum siquidem non est hæc duo ita inter se differre, ut si alterum horum existat, alterum esse non possit, vel contra, si unum non existat, alterum esse omnino necesse sit. At nihil obstat quin vel eidem utrumque insit, vel neutrum. Sed et hæc propositio quam infirma sit, ex altera quæ huic contraria ex parte respondet, videamus. Si enim tanquam verum hoc asseritur, si non est mens carne prædita, sapientia erit; verum quoque erit id quod e contrario dicitur, nempe si sapientia est, mens carne prædita non erit. Atqui sapientiam esse Christum, quicumque fidem amplexus est ultro concedit: ergo juxta sapientis hujus assertionem, eundem Christum mentem carne præditam non esse fatebimur; ita ut ex utriusque rationibus, quas primo et secundo loco protulit, et ex aliis quas ad sententiam suam confirmandam in præsentī subjungit, Dominum non esse mentem carne præditam scriptor ipse demonstret. Talis est propositio, talis et assumptio. Ecquid vero utraque dignum conclusio complectitur? *Christi ad nos accessus non fuit adventus Dei, sed hominis ortus*. Hæc dicta illi rideant quibus aliena superbe contemnere moris est; nos vero eorumdem fallaciam et fatuitatem lugere opportunius esse judicantes, ab eorum prolixiori consultatione, ne derisores esse videamur, temperamus. Quis enim nequaquam sibi cohærentem syllogismi

Ἀλλ' ἰδωμεν τὰς ἀφύκτους αὐτοῦ τῶν συλλογισμῶν ἀνάγκας, δι' ὧν ἡμᾶς πρὸς συγκατάβασιν τοῦ ἑνσαρκον εἶναι νοῦν τὸν Μονογενῆ Θεὸν συναναγκάζει. Εἰ μὴ νοῦς, φησὶν, ἑνσαρκός ἐστιν ὁ Κύριος, σοφία ἂν εἴη. Ὡς τῆς ἀμάχου προτάσεως! Τὸ ἕτερον ἐξ ἀμφοτέρων ὀφείσθαι πάντως εἶναι τὸν Κύριον, ἢ νοῦν ἑνσαρκον, ἢ σοφίαν· διὰ τοῦτο φησὶν ἔκτενον εἶναι (99), εἰ μὴ τοῦτο ἐστίν, ὅτι ἂν μὴ νοῦς ἑνσαρκός ἦ, πᾶν ὃ μὴ ἐστὶ νοῦς ἑνσαρκός, σοφία ἐστὶ. Τί οὖν ὁ λίθος; Τί δὲ ὁ κύνθαρος; Τί δὲ τὰ λοιπὰ τῶν φαινομένων; Δώσει γὰρ ἐπὶ τοῦτων πάντως τῶν δύο τὸ ἕτερον, ἢ νοῦν αὐτὰ ἑνσαρκον, ἢ σοφίαν εἶναι· ἀλλὰ μὴ νοῦς οὔτε σοφία τούτων ἐστὶν οὐδέν. Διαπέπτωκεν ἄρα τῇ λογογράφῃ ἡ πρότασις, καὶ διεβρῦν πᾶν τὸ σκαῶρημα, τῇ τῆς ἀρχῆς διαλύσει διαπεπτωκότος (1) τοῦ λόγου. Οὐδὲν γὰρ ἐδείχθη ταῦτα τὴν ἀντιδιαστολήν πρὸς ἄλληλα ἔχοντα, ὥστε εἰ τὸ ἕτερον τούτων εἴη, μὴ εἶναι τὸ ἕτερον, ἢ τὸ ἑμπαλιν, εἰ τὸ ἐν μὴ ὑπάρχοι, τὸ λειπόμενον ὑπάρχει (2) πάντως. Ἀλλὰ κωλύει οὐδὲν καὶ ἀμφοτέρα εἶναι κατὰ ταῦτόν, καὶ οὐδ' ἕτερον. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἀντιστροφίου τὸ τῆς προτάσεως ἀσύστατον ἰδωμεν. Εἰ γὰρ ὡς ἀληθὲς προτείνεται τὸ, εἰ μὴ νοῦς ἐστὶν ἑνσαρκός, σοφία ἂν εἴη· ἀληθὲς καὶ τὸ ἐκ τοῦ ἀντιστροφίου ἀναφανόμενον, ὅτι εἰ σοφία ἐστὶ, νοῦς ἑνσαρκός οὐκ ἐστίν. Ἀλλὰ μὴν σοφίαν εἶναι τὸν Χριστόν, πᾶς ὁ παραδεξάμενος τὴν πίστιν συντίθεται· ἄρα κατὰ τὴν τοῦ σοφοῦ πρότασιν, τὸ μὴ εἶναι αὐτὸν νοῦν ἑνσαρκον ὁμολογεῖται, ὥστε κατ' ἀμφοτέρα κατὰ τὴν πρῶτον, καὶ τὴν δεύτερον, καὶ κατὰ τὸν νῦν λόγον αὐτὸς ὁ λογογράφος, δι' ὧν κατασκευάζει, ὃ βούλεται, τὸ μὴ εἶναι ἑνσαρκον νοῦν τὸν Κύριον ἀποδείκνυσαι. Τοιαύτη ἡ πρότασις, τοιαύτη καὶ ἡ διὰ μέσου κατασκευή. Ἄξιον ἀμφοτέρων καὶ τὸ συμπεράσμα τι (3) λέγει; Οὐκ ἦν ἐπιδημία Θεοῦ (4) ἢ Χριστοῦ παρουσία, ἀλλ' ἀνθρώπου γέννησις (5). Γελάτωσαν ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις ὅσοι ἀγέρωχοι· ἡμεῖς δὲ δακρύειν εὐκαιρον ἐπὶ τῇ ἀπάτῃ τῶν εἰρημένων (6), καὶ τῇ ματαιότητι κρίναντες, ἐπὶ πλεῖον διελέγχειν τὸν λόγον, ὡς ἂν μὴ γελοιάζειν δόξαιμεν, παραιτούμεθα. Τίς γὰρ οὐκ ἂν εἰκότως γελάσειεν ἐπὶ τῇ ἀσυμμετρίᾳ τοῦ συλλογισμοῦ (7) πλοκή; Ἐκθήσομαι δὲ τὴν λέξιν αὐτὴν, κατὰ τὸ ἀκόλουθον οὕτως ἔχουσαν· Εἰ μὴ νοῦς ἑνσαρκός ἐστιν ὁ Κύριος, σοφία ἂν εἴη, φωτίζουσα νοῦν ἀνθρώπου· αὕτη δὲ καὶ ἐν πᾶσιν (8) ἀνθρώποις. Εἰ δὲ ταῦτα, οὐκ ἦν ἐπιδημία Θεοῦ ἢ Χριστοῦ παρουσία, ἀλλ' ἀνθρώπου γέννησις (9). Τὸ μὲν οὖν σοφίαν εἶναι τὸν Κύριον

⁹⁶ Joan. iii, 6.

(99) Corr. ἐκείνην εἶναι.

(1) Corr. συμπεπτωκότος, et mox habet οὐδὲ γάρ.

(2) Corr. ὑπάρχοι.

(3) Ita corr. antea καὶ τῷ συμπεράσματι λέγει.

(4) In textu Vat. cod. nihil monente corr. legitur οὐκ ἦν σοφία Θεοῦ, sed legendum omnino esse ἐπιδημία ex integro Apollinaris argumento quod

mox subdit manifeste apparet.

(5) Corr. γένεσις.

(6) Ita corr., antea ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις.

(7) Ita corr., male antea λογισμοῦ.

(8) Ita corr. antea αὕτη δὲ τὸ ἐν πᾶσιν.

(9) Corr. γένεσις.

sim mors, virtuti vitium et huic vicissim illa, et quotquot alia eadem ratione dicuntur. Quomodo igitur hic ad instar oppositorum ita mentem a sapientia distinguit, quasi impossibile sit in una eademque re et circa unum eundemque duo illa simul esse? Nam ideo dicit, Si mens carne prædita non esset, sapientia esset, ac si quis diceret, morbum esse, si sanitas non sit. Quænam itaque est argumentatio ista? Si in mente, inquit, sapientia inerat, non descendit ad nos Dominus, neque se ipsum exinanivit. O vim argumenti ineluctabilem! Quomodo astruit non descendisse ad nos Dominum ex eo quod ostendatur ipsum sapientiam esse? Itaque si ex eo quod Dominus sapientia sit, ejus ad nos descensus rejicitur, necessario sequitur eum qui descensum Domini ad nos confitetur, eundem Dominum non esse sapientiam affirmare. Atqui Apollinaris Dominum descendisse fatetur. Itaque illum qui descendit, non esse sapientiam idem etiam confiteatur. Talia sunt egregii hujus viri scita adversus veritatem argumenta. Deinde huic propositioni per ineptam consecutionem subdit illationem aliam ex non concessis petitam, quæ ita se habet: *Propterea et homo erat; nam homo secundum Paulum mens est in carne posita*. Lectores obsecro ne a nobis per jocum talia ad risum provocandum, tanquam ex Apollinaris persona, conflictata fuisse arbitrentur; ex ipsis enim ejus scriptis discere licet memoratam modo sententiam ad verbum ab illo prolatam fuisse. Secundum quemnam itaque Paulum mens carne prædita homo dicitur? Dicat an aliquem alium latentem adhuc Paulum habeat? Nam servus Jesu Christi vocatus Apostolus, in omnibus ab ipso exaratis Epistolis nihil tale affirmavit. Si itaque neque series ipsa sermonis, neque testimonium ullum ejus assertiones comprobant, undenam absurda hæc dogmatis conflictio fidem habet? Sed rursus recensitis jam argumentis aliud subiungit: *Quoniam, inquit, terrenus homo iste, homo erat, et quidem cælestis*. Iterum dico hominem hunc oblitum esse Mariæ cui annuntiat Gabriel, super quam venisse Spiritum sanctum creditur, cui oûmbrat virtus Altissimi, quæ Jesum parit qui principatum habet super humeros suos, hoc est qui in se ipso principatum gerit. Principium autem cunctarum rerum Deus Verbum est, qui et in principio erat, et principium erat, quemadmodum alicubi ait Scriptura, nempe, *Ego sum principium* *. Vel itaque ostendat in terra Virginem non extitisse, vel hominem cælestem fingere desinat; nec

τοῖς ἀντιθέτοις ἀντιδιαστέλλει τῷ νῶ τὴν σοφίαν, ὥσπερ ἀμήχανον ἐν τῷ αὐτῷ, καὶ περὶ τὸν αὐτὸν εἶναι τὰ δύο; Διὸ φησιν, Εἰ μὴ νοῦς ἑνσαρκος ἦν (21), σοφία ἦν ὡς εἰ τις λέγῃ, εἰ μὴ ὕψεια ἔσται, νόσον εἶναι. Τίς οὖν ἡ κατασκευὴ; Εἰ σοφία, φησὶν, ἦν ἐν τῷ ρῶ, οὐ κατέβη ὁ Κύριος, οὐδὲ ἐκένωσεν ἑαυτὸν. Ὡς τῆς ἀνανταγωνίστου ἀνάγκης! Πῶς κατασκευάζει τὸ μὴ καταβεβηκέναι τὸν Κύριον ἐκ τοῦ δεῖξαι, ὅτι σοφία ἦν; Οὐκοῦν εἰ ἐκ τοῦ σοφίαν αὐτὸν εἶναι, ἀθετεῖ καὶ ἡ κάθοδος, ὁ τὴν κατὰθασιν ὁμολογῶν, τὸ μὴ εἶναι σοφίαν ἐξ ἀνάγκης κατασκευάζει. Ἀλλὰ μὴν ὁμολογεῖται παρὰ τοῦ Ἀπολιναρίου κάθοδος. Ἄρα (22) καὶ τὸ μὴ εἶναι σοφίαν τὸν κατεληλυθότα παρ' ἐκείνου συνομολόγηται (23). Τοιαῦτα τοῦ γενναίου τὰ σοφὰ κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπιχειρήματα. Εἴτα ἐπάγει διὰ τῆς ἀσυναρτήτου ἀκολουθείας τῇ προτάσει ταύτῃ (24) τὴν ἐκ τῶν μὴ τιθέντων κατασκευὴν, ἔχουσαν οὕτως· Διὰ τοῦτο καὶ ἄνθρωπος ἦν· ἄνθρωπος γὰρ νοῦς ἐν σαρκὶ κατὰ τὸν Παῦλον. Παρατιθεμαι δὲ τοὺς ἐντυγχάνοντας μὴ παρ' ἡμῶν οἰεσθαι κατὰ τινὰ παιδιὰν ἐπὶ γέλωτι τὰ τοιαῦτα, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Ἀπολιναρίου συμπλάσσεσθαι· ἔξεστι γὰρ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν παρ' αὐτοῦ γεγραμμένων μαθεῖν, ὅτι κατὰ τὴν λέξιν ὁ παρ' ἐκείνου προσνήκεται λόγος, οὕτως ἔχων. Κατὰ ποῖον τοίνυν Παῦλον νοῦς ἑνσαρκος ἄνθρωπος λέγεται; Εἰπάτω τίνα ἕτερον ἐν χρυπτῷ ἔχει Παῦλον; Ὁ γὰρ δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ κλητὸς Ἀπόστολος, ἐν πᾶσι τοῖς παρ' αὐτοῦ γεγραμμένοις τοιοῦτον εἶπεν οὐδέν. Εἰ οὖν μήτε ἡ ἀκολουθεία, μήτε ἡ μαρτυρία τὴν λόγον συνίστησι, πόθεν ἡ ἀλλόκοτος αὐτῇ δογματοποιία τὸ πιστὸν ἔχει; Πάλιν ἕτερον τοῖς εἰρημένους ἐπάγει νόημα. Ἐπειδὴ ἄνθρωπος, φησὶν, ἦν καὶ ἐτοιμὸς ὁ Χριστός, οὗτος ὁ χοῖρος. Πάλιν λέγω ἐπιλελῆσθαι τῆς Μαρίας, ἥ εὐαγγελίζεται ὁ Γαβριὴλ, ἐφ' ἣν ἐληλυθέναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα πιστεύεται, ἥ ἐπισκιάζει τοῦ Ὑψίστου ἡ δύναμις, ἀφ' ἧς τίκεται ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἔχων τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, τουτέστιν ὁ βασιλεύων ἐφ' ἑαυτοῦ τὴν ἀρχήν. Ἀρχὴ δὲ πάντως ἐστὶν ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ ἐν ἀρχῇ (25) ὢν, καὶ ἀρχὴ ὢν, καθὼς φησὶ πού τῆς Γραφῆς ὁ λόγος, ὅτι Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀρχὴ. Ἡ τοίνυν δεξιὰ μὴ ἐν γῇ τὴν Παρθένον, ἥ ἄνθρωπον οὐράνιον μὴ πλάσσειτω, μὴδὲ φοβεῖτω τοὺς ἀμειψτέρους, ὡς εἰς τὸ θεῖον ἐξαμαρτάνοντας, ὡς τὸ ἀνθρώπινον (26) παραδεξάμενοι, μὴ συνομολογῶν τὸ θεῖον. Ἡ μὲν γὰρ ἐκ γυναικὸς γέννησις τὸ ἀνθρώπινον ἔχει· ἡ δὲ παρθενία ὑπερητήσατα τῷ τόκῳ, τὸ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἔδειξεν. Ὡς τὸ μὲν γεννηθὲν ἄνθρωπος· ἡ δὲ πρὸς τὴν γέννησιν δύναμις, οὐκ ἐξ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Πνεύματος ἁγίου καὶ τῆς τοῦ Ὑψίστου δυνάμεως. Οὐκοῦν κατὰ τὸν ἀληθὲ λό-

* Apoc. 1, 8.

(21) Et hic corr. emendatio nobis necessaria visa est; nam antea scriptum fuerat, εἰ μὴ νοῦς ἑνσαρκος ἦν, ὡς.

(22) Part. καὶ addita est a corr.

(23) Corr. συνομολόγηται.

(24) Ita corr., antea ταύτην.

(25) Ita corr.; antea enim erat, ὁ ἐν ἀρχῇ (ita) ὢν καθὼς, etc.

(26) Corr. εἰ τὸ ἀνθρώπινον. Porro in sequentibus legendum censeo, μὴ συνομολογῶν, licet contrarium sensum præ se ferat cod. Vat. qui negativa part. caret.

γον καὶ ἀνθρωπός ἐστι καὶ Θεός, τῷ ὁρωμένῳ ἀνθρω-
πος, τῷ νοουμένῳ Θεός. Ὁ δὲ οὐ τοῦτο φησιν ἐν τῷ
συμπεράσματι, τῷ φαινομένῳ τὸ θεῖον, οὐ τῷ νοητῷ
ὀριζόμενος.

est; virginitas vero partui inserviens, quod est supra humanam conditionem ostendit, ita ut qui
natus est ex ipsa, homo quidem sit; generandi vero facultas non ex hominibus, sed ex Spiritu
sancto et Altissimi virtute profluxerit. Secundum veram itaque rationem et homo et Deus est, eo
quidem quod cernitur homo, eo autem quod mente percipitur Deus. Iste autem hoc in sui argumenti
conclusionem non dicit, divinitatem eo quod cernitur, non eo quod mente contemplatur, defi-
niens.

Ἄλλὰ πρὸς τὸ ἐφεξῆς ἐπιχείρημα τῷ λόγῳ μετέλ-
θωμεν. *Εἰ μετὰ τοῦ Θεοῦ, φησὶ, (27) τοῦ ὄντος, καὶ
ἀνθρώπου τοὺς ἦν ἐν Χριστῷ. Τοῦτο ἡ πρότασις.*
Ἡμεῖς δὲ τῷ εἰρημένῳ ἀντιπροτείνομεν. Τίς τῶν
ἀγίων νοῦν τὸ θεῖον ὥριστο; Παρὰ ποταῖς Γραφαῖς
ταῦτόν εἶναι τῷ νῷ τὸν Θεὸν ἐδοχάζθημεν, ὥστε πα-
ραδέξασθαι τὸ λεγόμενον (28), ὅτι ἡ μὲν κατὰ Χρι-
στον ἀνθρωπος, ἄνους· ὁ Θεὸς δὲ νοὺς τῷ ἀνοήτῳ
γίνεται; Ἄρα χρὴ καὶ ὅλον τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου
καταγράφαι τὸν διειδόν· ἀλλὰ δέδοικα μὴ χλευασταῖ
τινες τοῖς ἐντυγχάνουσι διδωμεν, ὡς ἐπὶ γέλῳ τὴν
ἀσχημοσύνην τοῦ λογογράφου δημοσιεύοντες. Πλὴν
ὥς ἂν μὴ ἀτελής μένοι ἡ πρότασις, τὸ συμπέρασμα
μόνον ἐπαγαγεῖν θέον, τὸν διὰ (29) μέσου συρφετὸν
ὑπερβήσομαι. *Εἰ μετὰ τοῦ Θεοῦ, φησὶ, τοῦ ὄντος,
καὶ ἀνθρώπου (30) ἦν ἐν Χριστῷ τοὺς, οὐκ ἄρα
ἐπιτελεῖται ἐν αὐτῷ τὸ τῆς σαρκώσεως ἔργον.* *Εἰ
δὲ μὴ ἐπιτελεῖται τὸ τῆς σαρκώσεως ἔργον ἐν τῷ
αὐτοκινήτῳ καὶ μὴ ἀναγκάστῳ καὶ, ἐν τῷ ἑτερο-
κινήτῳ, καὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ ἐνεργουμένου
σαρκὶ τελεῖται τὸ ἔργον, ὅ ἐστι λύσις ἀμαρτίας·
μεταλαμβάνει δὲ τῆς λύσεως ὁ ἐν ἡμῖν αὐτοκί-
νητος τοὺς, καθ' ὅσον εἰκείοι αὐτὸν Χριστῷ.*
Ὅρᾳς πῶς οἰκεία τῇ προτάσει τὰ συμπέρασματα;
Τίχα δὲ τινος ἐπαποδοῦ καὶ γαλήνῃ (31) προσδεόμενα
πρὸς τὸ διακρίναι ἡμῖν τὰ τῶν ἐνυπνίων αἰνίγματα,
ὥστε εἰπεῖν τί σημαίνει ἡ τῶν βήματων τούτων και-
νοφωνία (32). Ὁ αὐτοκίνητος τοὺς, καὶ ἑτεροκί-
νητος, σὰρξ ἡ ἐπιτελοῦσα (33) τὸ ἔργον τῆς λύ-
σεως. Ἀλλ' ἀφείσθω καὶ ταῦτα τῇ ἀγερῶν τῶν
νέων καταχλευάζεσθαι, ἡμεῖς δὲ πρὸς τὰ ἐφεξῆς τοῦ
λόγου προέλθωμεν. *Εἰ τι πλείον, (34) φησὶν, ἕτερος ἕτερον
κομίζεται, τοῦτο δι' ἀσκησιν γίνεται· οὐδεμία δὲ
ἀσκησις ἐν Χριστῷ· οὐκ ἄρα τοὺς ἐστὶν ἀνθρώ-
πινος.* Πῶς μέμνηται τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς; Ποία
τοῦ Βεσελεὲλ ἀσκήσις τῶν τεχνῶν καθηγέσται; Πό-
θεν δὲ τῷ Σολομῶντι τῶν τοσούτων ἡ γνώσις; Ὁ δὲ
τὰ συκάμυνα κνίζων Ἀμώς, πῶς ἐξ αἰπόλων τοσαύ-
την ἔσχεν ἐν προφητεῖᾳ τὴν δύναμιν; Καὶ ὁμῶς οὐ-
δεὶς τῶν εἰρημένων ἐξ οὐρανοῦ καταβέβηκεν, οὔτε ἐν
ἀρχῇ ἦν, οὔτε Ἰσα Θεὸς ἦν.

que rerum cognitio? Qui vero sycomoros carpebat

^a Exod. xxxi, 1. ^b Amos vii, 55.

(27) Verbum φησὶ corr. add.

(28) Ita corr., male antea, ὥστε τὸ λεγόμενον, et
mox, ὁ Θεὸς νοὺς.

(29) Corr. τὸν δὲ διὰ.

(30) Ita corr., male antea, καὶ ἀνθρωπος.

(31) Corr. καὶ γαζαροῦ, quam lectionem in ver-
sione nostra secuti sumus, quamvis quid vox ista

A de rudioribus sollicitus sit, quasi in divinitatem
peccaturi sint, ut qui humanitatem admittentes,
simul etiam divinitatem in Christo non sint con-
fessuri. Nam ex muliere nasci humanæ conditionis

XXXVIII. Sed ad argumentum, quod sequitur,
nostra progredietur oratio. Si cum Deo, ait, qui
mens est, humana quoque mens erat in Christo. Hæc
prima propositio. Nos autem huic assertioni hæc
vicissim opponimus: Quisnam sanctorum mentem
esse divinitatem statuit? Quænam Scripturæ unum
idemque esse Deum ac mentem nos docuere ut ei
assentiamur, dum ait hominem quidem, qui
Christus erat, mente caruisse, Deum vero eidem
mente destituto mentem factum fuisse? Oporteret
sane contumeliosum hoc argumentum integre des-
cribere; sed vereor ne lectoribus irrisores esse
videamur, ac si scriptoris nostri deformitatem
omnium cachinnis exponeremus. Verum ne im-
perfecta remaneat propositio illa, conclusionem
tantummodo in medium proferendam censeo, quis-
quiliis quas auctor interjecit omissis. Si cum Deo,
ait, mentis vicem supplente, humana quoque mens
erat in Christo, non ergo in ipso conficitur incar-
nationis opus. Si autem non conficitur incarnationis
opus in mente, quæ sua sponte movetur et a nemine
cogitur, certe in carne, quæ per alium movetur et
a divina mente agitur, idem incarnationis opus con-
ficitur, quod est abolitio peccati; hujus autem abo-
litionis nostra mens quæ sua sponte movetur, par-
ticeps fit, quatenus adjungitur Christo. Vides quam
affines primæ propositioni conclusiones sint? For-
tasse autem incantatore vel gazaro aliquo opus
erit ad explicanda nobis hujusmodi somniorum
ænigmata, et ut nobis edisserat quid horum ver-
borum novitas significet: Mens quæ per se mo-
vetur; mens quæ pulsus alieno agitur; caro quæ
abolitionis peccati negotium perficit. Sed et hæc
juvenum petulantia deridenda relinquuntur; nos
vero ad ea quæ in ipsius tractatu sequuntur discuti-
enda procedamus. Si quid, ait, aliud plus alio
acquirat, id exercitatione fit; nulla autem exerci-
tatio in Christo: ergo mens humana non est in
Christo. Siccine divinitus inspiratæ Scripturæ ser-
monum reminiscitur? Quænam exercitatio Beseleel
artes edocuit? Undenam Salomoni tot tantarum-
que rerum cognitio? Qui vero sycomoros carpebat

significet ignoremus. — Scripserit corr. γαζαροῦ,
non γαζαροῦ. Quæ quidem vox occurrit apud LXX,
Interp., Dan. iv, 4. Ubi Theodotio pro Gazarenis ver-
bit ὀύτας, sacrificulos. Videsis Nobilium ad Dan. i, c.

(32) Corr. κενόφωνία.

(33) Ita corr., antea enim erat, ἡ ἐπιτάττουσα.

(34) Verbum φησὶ corr. scite add.

fuit prophetandi facultatem adeptus? Et tamen nec eorum quisquam ex cœlo descendit, nec in principio fuit, nec Deo æqualis.

XXXIX. Sed et hoc argumentum silentio prætereamus, ea potissimum ratione quod affine sit ei quæ ipsum præcedit conclusioni, cujus verba ita se habent: *Ergo non salvatur humanum genus per mentis et totius hominis assumptionem, sed per carnis susceptionem.* Hæc quidem est argumenti conclusio; differentiam vero inter assumptionem et susceptionem illi exponant qui sedulam grammaticis frigiditatibus operam navant, ut pueris secundum artem edisserant hujuscemodi partium sermonis quæ propositiones vocantur, in modico positam discrepantiam; nos enim promiscue, et susceptum assumi et assumptum itidem suscipi non dubitamus, cum Scriptura talem istarum vocum usum nos doceat. *Cum gloria susceperunt me*, inquit David¹; et rursus alio in loco, *Elegit David servum suum, et assumpsit eum de gregibus patris sui*². Igitur qui cum gloria susceptus est, is etiam assumptus est, et qui de gregibus assumptus est, is etiam susceptus est: ad unam enim eandemque rem significandam duo illa verba usurpat; ita ut quid sibi velit, qui Unigenitum ait non assumptione sed susceptione incarnationis mysterium dispensasse, nec ipse qui iis vocibus usus est, fortasse explicaverit. Ego autem in ejus absurdorum verborum cœno sermonem refugiens immergere, potiorē ejus nugarum partem lubens omitto, ratus vel ex ipsa libri lectione ejus dictorum ineptiam satis superque redargui, ita ut qui acriter adversus hanc hæresim invehi velit, non tam excogitatis a se argumentis quam ex ipsismet adversarii verbis, ejusdem fatuitatem coarguere possit; quibus enim rationibus mendacium astruere conatur, iisdem ipsis præ infirma et imbecilli defensione impietatem dogmatis sui palam facit. *Etenim si homini, inquit, perfecto unitus est perfectus Deus, duo utique, non unum essent.* Imperfectum itaque cum perfecto conjunctum pro duobus ab ipso non habentur. Viditne unquam eximius iste vir pueros manus digitos enumerantes, qui parvum una cum magno numerat, unum quidem minorem, majorem alterum nominat? Sed duo tamen esse dicit, si utrumque simul numeret. Omnis enim numerus unitatum est aggregatio, summam quod ex iis congeritur denotans. Etsi autem quod numerari potest, qualescunque fuerit, alteri, quod una cum ipso numeratur, adjunctum, quantitate superet id quod minus est; nihilominus

A Ἀλλὰ σιγάσθω καὶ τοῦτο τὸ ἐπιχείρημα, μάλιστα διὰ τὸ προσφύειν τοῦ προτεθέντος αὐτῷ συμπεράσματος, οὕτως κατὰ τὴν λέξιν ἔχοντος· *Ὁὐκ ἄρα σώζεται τὸ ἀνθρώπινον γένος δι' ἀναλήψεως νοῦ, καὶ δίου ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ προσλήψεως σαρκός.* Τὸ μὲν συμπέρασμα τοῦτο· τὴν δὲ τῆς ἀναλήψεως, (καὶ προσλήψεως [35]) διαφορὰν ἐρμηνευόντων οἱ ταῖς γραμματικαῖς ψυχρολογίαις ἐμμελετήσαντες, ὥστε τῶν τοιούτων τοῦ λόγου μορίων, ἃ προθέσεις κατανομάζονται, τεχνολογεῖν ἐν μειρακίοις τὴν ἐν ὀλίγῳ διαφωνίαν. Ἡμεῖς γὰρ καὶ τὸν προσειλημμένον ἀνειληφθαι νομίζομεν, καὶ τὸν ἀνειλημμένον προσειληφθαι οὐκ ἀμφιβάλλομεν, παρὰ τῆς Γραφῆς τὴν τοιαύτην χρῆσιν τοῦ λόγου μεμαθηκότες. Μετὰ δόξης προσελάβον με, φησὶν ὁ Δαβὶδ· καὶ πάλιν ἐτέρωθι, B Ἐξελέξατο Δαβὶδ τὸν δοῦλον αὐτοῦ, καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸν ἐκ τῶν ποιμνίων τοῦ πατρὸς αὐτοῦ (36). Οὐκοῦν καὶ ὁ μετὰ δόξης προσληφθεὶς ἀνελήφθη, καὶ ἐκ τῶν ποιμνίων ἀναληφθεὶς, προσελήφθη. Περὶ γὰρ τοῦ αὐτοῦ τὰ (37) δύο λέγει, ὥστε τί βούλεται ὁ λέγων, οὐκ ἀναλήψει, ἀλλὰ προσλήψει τῷ Μονογενεὶ τὸ κατὰ τὸν ἀνθρώπον οἰκονομεῖσθαι μυστήριον, οὐδ' ἂν αὐτὸς εἴποι τάχα. Ἐγὼ δὲ φεύγων τῇ ἰλῦτι τῶν ἀσυναρτήτων αὐτοῦ βημάτων συνδιαπατίζειν τὸν λόγον, τὰ πολλὰ τῆς φλυαρίας ἀφίρμι, ἱκανὸν ἔλεγχον εἶναι τῆς ἀτοπίας τῶν λεγομένων οἰόμενος, αὐτὴν ἐπὶ λέξεως αὐτοῦ τὴν τῶν γεγραμμένων ἀνάγνωσιν, ὡς καὶ τὸν σφοδρῶς καταδραμεῖν τῆς αἰρέσεως ἐθέλοντα, μὴ ἂν τοσοῦτον ἐξ οἰκείων λογισμῶν διελέγξει τὴν ἀτοπίαν, ὡς αὐτὸς ὁ λόγος· C δι' ὧν γὰρ κατασκευάζει τὸ ψεῦδος, ἐν τῇ ἀτονίᾳ τῆς συνηγορίας ἀπογοιμνοὶ τὴν ἀσέβειαν. Καὶ γὰρ εἰ ἀνθρώπῳ τελείῳ, φησὶ, συνήχθη θεὸς τέλειος, δι' οὗ ἂν ἦσαν. Τὸ δὲ ἀτελὲς ἄρα τῷ τελείῳ συντεθειμένον, οὐκ ἐν (38) δυάδι παρ' αὐτοῦ θεωρεῖται. Οὐκ εἶδεν ὁ γεννάδας, οὐδὲ παιδία ποτὲ τοὺς ἐπὶ τῆς παλάμης δακτύλους ἐξαριθμοῦμενα, ὁ τὸν μικρὸν τῷ μέζονι συναριθμῶν, ἕνα μὲν ὀνομάζει τὸν ἐλαττοῦμενον, καὶ ἕνα τὸν ὑπερέχοντα; Δύο δὲ ὁμῶς εἶναι φησιν, εἰ μετ' ἀλλήλων ἀμφοτέρους λογίζοιτο (39). Πᾶς γὰρ ἀριθμὸς (40) μονάδων ἐστὶ σύνθεσις, τὸ ἀροισζόμενον ἐκ τούτων ἐν κεφαλῇ σημαίνων. Εἰ δὲ τὸ ἀριθμητὸν, ὃ τί περ ἂν ᾖ, τῷ συναριθμουμένῳ παρατιθέμενον, κατὰ τὴν (41) πληκτικότητα πλεονάζει τῷ ὅγκῳ παρὰ τὸ ἐλαττον (42), ἐν καὶ τὸ ἐλαττοῦμενον ἔσται, κἂν ἐλλείπη τὸ μέγεθος. Ὅτε ἂν μὲν οὖν ἰσομεγέθη δύο τῷ ἀριθμῷ διαλάβωμεν, δύο τέλεια λέγομεν· ὅτε ἂν δὲ τῷ τελείῳ τὸ λειπὸν συναριθμῇσωμεν, δύο μὲν καὶ

¹ Psal. LXXII, 24. ² Psal. LXXVII, 70.

(35) Quæ semicirculis includuntur corr. manu sunt addita.

(36) Super verba illa, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, corr. scripsit, προβάτων, ut cum LXX interp. edit. concordet, quæ habet, ἐκ τῶν ποιμνίων τῶν προβάτων.

(37) Corr. art. add.

(38) Part. οὐκ ἐν, a corr., sensu ita poscente, sunt

additæ.

(39) Ita corr., antea, νομίζοιτο.

(40) In marg. ἀριθμός, manu æque veteri notatur.

(41) Ita corr., antea παρὰ τὴν.

(42) In marg. cor. add. οὐδὲν ἥττον, quæ vocem addendæ sunt forte post ἐλαττον.

οὕτω (43) φαιμέν, ἀλλὰ τὸ μὲν ἔλλειπες, τὸ δὲ τέλειον. Ὁ δὲ πολὺς οὗτος κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἐπιστήμην, εἰ μὲν τελείως ἐκότερον κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν ἔχει, δύο φησὶ λέγεσθαι τὰ οὕτω λεγόμενα· εἰ δὲ τὸ μὲν ἔλλειποι, τὸ δὲ ἕτερον τέλειον εἴη, ἐν ἀμφοτέροισιν γενέσθαι (44), οὐκ οἶδα ὅπως τὸ ἀτελὲς συναλείφω τῷ περιτεύοντι, καὶ διὰ τῶν ἐναντίων ἐπινοῶν τοῖς ἀσυμβάτοις τὴν ἑνωσιν (45). Τέλειον γὰρ τελείω, καὶ ἀτελὲς ἀτελεῖ μᾶλλον ἀρμόζεται τῇ ὁμοιότητι. Τῆς δὲ τοῦ ἐναντίου πρὸς τὸ ἐναντίον ἐνώσεως, τοῦ ἀτελοῦς φημι πρὸς τὸ τέλειον, λεγέτω τὸν τρόπον ὃ τῆς καινῆς ταύτης ἀριθμητικῆς νομοθετίας. stare non possunt, vel ex eo quod inter se contraria sint unionem aspingens. Nam perfectum cum perfecto et imperfectum cum imperfecto potius ob similitudinem copulantur; qua ratione autem contrarium cum contrario, hoc est imperfectum cum perfecto junctum unum fiat, novæ hujus arithmetice regularum conditor dicat.

(46) Ἄλλ' οὐχ' ἡγείται πρέπειν ἀνθρώπινον νοῦν B περὶ τὸν Μονογενῆ Θεὸν ἐννοεῖν, καὶ τὴν αἰτίαν λέγει, ὅτι τρεπτός ὁ νοῦς ὁ ἀνθρώπινος. Οὐκοῦν ὁ αὐτὸς λόγος μὴδὲ τὴν σάρκα τῷ Θεῷ συγχωρεῖται· τὸ γὰρ τρεπτὴν αὐτὴν εἶναι, οὐδὲ ὁ λογογράφος ἀντεῖποι, ἀπὸ νεότητος μέχρι τελειώσεως, ὥσπερ ἐνδύματα, μετενδυομένην τὰς ἡλικίας. Ἡ πῶς οὐκ ἦν τρεπτός, ὁ πρότερον (47) ἐπ' ὠλένης ὑπὸ τῆς μητρὸς κομιζόμενος, εἶτα ἐν παιδίῳ, εἶτα ἐν μεираκίῳ γινόμενος (48), καὶ οὕτω κατ' ὀλίγον προελθὼν εἰς τὸ τέλειον, ὥστε εἰς (49) τὸ μέτρον τῆς ἀνθρωπίνης ἡλικίας ἐλθεῖν; Εἰ οὖν ὁ νοῦς διὰ τὸ τρεπτὸν ἀναβάλλεται (50), διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, μὴδὲ ἡ σὰρξ ὑπ' αὐτοῦ συγχωρεῖσθαι, καὶ οὕτω ψευδὲς κατ' αὐτὸν δειχθήσεται (51) τὸ Εὐαγγέλιον ἅπαν, καὶ κενὸν τὸ κήρυγμα, καὶ ματαῖα ἡ πίστις. Εἰ δὲ οὐκ ἀπιστεῖται C τὸ ἐν σαρκὶ πεφανερωθῆναι, καὶ ταύτῃ τρεπτῇ, οὐδὲ τὸ (52) νοῦν πάντως διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἀπόκλητον ἔχει (53)· ἀλλ' ὥσπερ ἐν σαρκὶ γενόμενος οὐκ ἐμολύθη, οὕτως οὐδὲ τὸν νοῦν παραδεξάμενος, εἰς τροπὴν ἡλلوῖσθαι. Πάλιν δὲ τὸν αὐτὸν ὑπολήψομαι (54) λόγον, ἐκθέμενος τὴν βῆσιν αὐτοῦ ἐπὶ λέξεως. Οὐκ ἄρα, φησὶ, σῶζεται τὸ ἀνθρώπινον γένος δι' ἀναλήψεως τοῦ, καὶ οὐλοῦ ἀνθρώπου· ἀλλὰ διὰ προσλήψεως σαρκὸς, ἥ φυσικὸν μὲν τὸ ἡγεμονεύεσθαι· ἐδοῦτο δὲ ἀτρέπτου τοῦ, μὴ ὑποπλιτορτος αὐτῇ διὰ ἐπιστημοσύνης ἀσθένειαν, ἀλλὰ συναρμόζοντος αὐτὴν ἀδιόσως ἐαυτῷ. Τίς οὐκ οἶδεν, ὅτι τὸ δεόμενον τοῦ ἀνευθεοῦ ἕτερον τῇ φύσει πάντως ἐστὶ, καὶ τὸ πεφυκὸς ἡγεμονεύεσθαι, τοῦ ἐν τῇ φύσει τὸ ἄρχειν ἔχοντος; Ὁμοίως κατὰ τὸν λόγον τῆς οὐσίας παρήλλαχται ὡς ἡ τῶν ἀλόγων φύσις ὑποχειρίως ἔχειν τῇ τῶν ἀνθρώπων κατεσκευάσθαι, καὶ ὁ (55) ἀνθρώπος οὐκ ἐπίκτητος τὴν κατὰ τῶν ἀλόγων ἀρχὴν, ἀλλ' οἰκίαν ἔχει (56). Εἰ οὖν φυσικὸν τῇ σαρκὶ τὸ

unum quoque per se erit quod minus est, quavis magnitudine superetur ab altero. Quando igitur duo æqualis magnitudinis supputamus, duo perfecta dicimus; quando vero quod minus est una cum majori numeramus, duo equidem tunc etiam dicimus, sed illud quidem imperfectum, hoc vero perfectum vocamus. At iste in arithmetica excellens facultate, si utrumque sua natura perfectum est, duo dici ait: si vero unum quidem imperfectum, alterum vero perfectum sit, ex utroque unum fieri putat, nescio quo pacto imperfectum cum præstantiori confundens, et his quæ simul

XL. Sed haud decere putat humanam mentem in Unigenito Deo agnoscere, cujus rei rationem reddit quod scilicet mens hominis est rationabilis. Atqui eadem ratione neque carnem Deo concedet; nam et carnem mutabilem esse nec iste scriptor negabit, cum ea, vestimentorum instar, ab adolescentia usque ad perfectum hominis incrementum, varias ætates induat. Vel quomodo mutationi non erat obnoxius qui prius in ulnis a matre gestabatur, et deinde infans, mox adolescens evasit, atque ita paulatim eo usque maturitatis proventus fuit ut ad virilis ætatis statum pervenerit? Itaque si ob mutabilitatem mens rejicitur, eadem quoque de causa nec caro ab ipso admitti debet in Christo; eoque pacto falsum ex ejus sententia esse monstrabitur omne Evangelium, inanem quoque prædicationem et vanam fidem. Itaque si credit Christum in carne eaque mutabili manifestatum fuisse, pari quoque ratione mentem in eodem omnino debet agnoscere: sed quemadmodum carnem assumens pollutus non est, ita et mentem suscipiens, non est in alium conversus. Rursus autem hac de re sermonem instituiam, sed antea ejus orationem eisdem verbis referam. Humanum itaque genus, ait, per assumptionem mentis atque totius hominis non salvatur, sed per susceptionem carnis, cui a natura ita comparatum est ut ab alio regatur; opus autem carni erat immutabili mente quæ ipsi præscientiæ defectu non obsequeretur, sed eamdem sine ulla coactione sibi ipsi aptaret. Quis ignorat id quod alterius ope indigeat diversum prorsus natura esse ab eo quod nulla re opus habet; et cujus natura ita comparata est, ut ab altero regatur, eum quoque ab illo prorsus differre quod ad regendum natum sit? Simili modo pro essentiae di-

(43) Corr. οὕτως.

(44) Corr. γίνεσθαι.

(45) Verba illa, τὴν ἑνωσιν, corr. add.

(46) Laudat hunc locum usque ad illa verba, εἰς τροπὴν ἡλلوῖσθαι, quibusdam tamen omissis, Euthymius Zigabenus, pag. 527, vers. *Haud decet*.

(47) Corr. πρότερον μὲν.

(48) Corr. γενόμενος.

(49) Corr. ἕως εἰς, et mox, ἤλθοι.

(50) Corr. ἀποβάλλεται.

(51) Corr. ἀποδειχθήσεται.

(52) Corr. οὐδὲ νοῦς.

(53) Corr. τὸ ἀπόκλητον ἔξει.

(54) Corr. ἐπαναλήψομαι.

(55) Artic. additur manu diversa veteri.

(56) Leontius Byzantinus lib. 1 contra Eutychem et Dioscorum apud Canisium tomo IV *Antiquarum lectionum*, pag. 28, inter alia testimonia Patrum

versitate institutum est ut animalium ratione carentium natura humanæ subjecta esset, et homo non adventitium sed suæ innatum naturæ in bruta haberet imperium. Si igitur ea carnis natura est ut ab alio regatur, quemadmodum ait Apollinaris, cunctis vero præesse natura convenit Deo, quoniam pacto, qui hæc concedit, duo illa unum quid natura ab initio esse decernit, cum manifestum sit omnibus aliam subjecti, et aliam ejus qui præest, esse rationem, aliud cui natura inest ut ducatur, et aliud e converso quod natum est ad ducendum? Si igitur contrariæ inter se proprietates in horum alterutro, carne, inquam, et divinitate conspiciuntur, quomodo duæ istæ naturæ sunt una? Quomodo etiam divinam quandam et cælestem carnem Verbo affligit? Imo potius, ipsum Verbum, antequam revera incarnatum fuerit, carnem factum fuisse dicit, ac si in novissimis diebus per dispensationem indutum non fuerit formam nostram, sed semper id exstiterit semperque in eodem illo statu permanserit. Qui enim immutabilitate atque etiam ductore opus habere carnem ait, nostram procul dubio carnem denotat, quæ propter naturæ mutabilitatem in peccatum labitur. Si vero cæleste et divinum corpus, sicut idem ait, in Verbo conspiciatur, mutabilitatem rectorisque indigentiam ei omnino, ut consequens est, non ascribit. Sic autem non noster sed divini oris sermo est, qui non opus esse dicit⁹ valentibus medicum, sed male habentibus. In cælo enim ortus ex peccato morbus non reperitur, sed nos quidem illi sumus qui peccatorum morbo laboramus, qui ex malitiæ admissione ægrotamus; nos eo quod in malum mutati sumus, immutabilitate indigni sumus, qui postquam a via salutari aberravimus, ductore qui ad bonitatem iter ostenderet, opus habuimus: ita ut si revera hæc Dominicæ carni suo testimonio scriptor iste tribuit, ipsam nempe et sua natura sic comparatam esse ut regatur, et duce mutationibus nequaquam obnoxio egere, nil aliud quam terræ nostram nostram massam suo sermone designat. Sin autem, quousque id sit quod esse dicitur, alio, qui neminem et mutationem in pejus non admittat: ergo incassum scriptor iste quæ modo de carne dicta sunt, consarcinavit; nam si divina hæc aliqua caro fuit, ea utique et immutabilis; sin vero mutabilis, divina omnino non fuit.

⁹ Matth. vii, 12.

De duabus in Christo naturis hunc Nysseni locum refert usque ad illa verba, οὕτως τὸ ἐπιδέξαι τοῦ εὐθυνοῦντος. Idem quoque, ut videtur, auctor in altero longe fusiori opere adversus eosdem monophysitas adhuc inedit. quod cum aliis septem ejusdem libris exstat in ms. codice bibliothecæ Vat. breve argumentum ex hoc ipso Nysseni loco repetit, ab illis nempe verbis, Εἰ οὖν ἐν τοῖς ἀναντιοῖς, etc. usque ad illa, πῶς μία αἱ δύο φύσεις εἰσι.

(57) In Vat. cod. est, τοῦ δέ, sed supra art. literis a corr. et totius etiam cod. characterē diversis, sed antiquis, et atramento pictis scribitur, καὶ τοῦ, quam lectionem secuti sumus.

ἡγεμονεύεσθαι, καθὼς φησιν ὁ Ἀπολινάριος, ἡγεμονικὸν δὲ τῇ φύσει τὸ θεῖον, πῶς ὁ ταῦτα διδοὺς, ἐν ἐξ ἀρχῆς εἶναι τὰ ἀμφοτέρω τῇ φύσει διορίζεται, πᾶσιν ὄντος προδῆλον ὅτι ἕτερος τοῦ ὑποχειρίου, καὶ ἄλλος τοῦ ἐπιστατοῦντος ὁ λόγος, καὶ ἄλλο τὸ πεφυκὸς ὀφείσθαι, καὶ ἕτερον πάλιν, ὃ φύσις τὸ ἡγεμονεύειν ἐστίν; Εἰ οὖν ἐν τοῖς ἀναντιοῖς ἰδιώμασιν ἡ θατέρου τούτων θεωρεῖται φύσις, τῆς σαρκὸς λέγω καὶ τῆς θεότητος, πῶς μία αἱ δύο φύσεις εἰσι; Πῶς δὲ θεῖαν τινὰ καὶ οὐρανίαν σάρκα περιπλάσσει τῷ λόγῳ; Μᾶλλον δὲ αὐτὸν προαποσαρκῶν τὸν λόγον, οὐκ οἰκονομικῶς ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν τὴν ἡμετέραν ὑπελθόντα μορφήν, ἀλλ' αἰετὸν τοῦτο ὄντα, καὶ αἰετὸν τῷ αὐτῷ διαμένοντα. Ὁ γὰρ ἐπιδέξαι λέγων εἶναι τοῦ ἀτρέπτου τὴν σάρκα, καὶ τοῦ (57) καθηγουμένου προσδέεσθαι, τὴν ἡμετέραν ἀντικρυς λέγει σάρκα, τὴν διὰ τὸ τρεπτὸν τῆς φύσεως εἰς ἀμαρτίαν πεσοῦσαν. Εἰ δὲ ὑπερουράνιον τι καὶ θεῖον σῶμα, καθὼς φησι, θεωρεῖται περὶ τὸν λόγον, οὐδὲ τὸ τρεπτὸν αὐτῷ πάντως κατὰ τὸ ἀκόλουθον δίδωσι, οὕτε τὸ ἐπιδέξαι τοῦ εὐθύνοντος· καὶ οὗτος οὐχ ἡμέτερος, ἀλλὰ τῆς θείας φωνῆς ἐστίν ὁ λόγος (58) ὁ εἰπὼν, μὴ δεῖσθαι τοὺς υἱαίνοντας λατροῦ, ἀλλὰ τοὺς κακῶς ἔχοντας. Ἐν γὰρ τῷ οὐρανῷ ἡ ἐξ ἀμαρτίας νόσος οὐκ ἐστίν, ἀλλ' ἡμεῖς μὲν (59) οἱ τὴν ἀμαρτίαν νοσήσαντες, οἱ διὰ τῆς τοῦ κακοῦ παραδοχῆς ἀσθενήσαντες· ἡμεῖς διὰ τὸ τραπῆναι πρὸς τὸ κακὸν τοῦ ἀτρέπτου προσδετῆμεν, οἱ τῆς σωζούσης ἀποπλανηθέντες ὁδοῦ, τοῦ καθηγουμένου πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐν χρεῖα γεγόναμεν· ὥστε εἰ ἀληθῆ ταῦτα εἴ περὶ τὸν Κύριον σαρκὶ προσμαρτυρεῖ ὁ λογογράφος, ὅτι καὶ πέφυκεν ἡγεμονεύεσθαι, καὶ ἀτρέπτου τοῦ καθηγουμένου χρῆζει, οὐδὲν ἕτερον, ἢ τὸ ἡμέτερον σύγκριμα διερμηνεύει τῷ λόγῳ. Εἰ δὲ ἐν τῇ σαρκὶ ὀρίζεται τὴν θεότητα, τὸ δὲ θεῖον, ἕως ἂν ᾗ (60) τοῦτο, ὃ λέγεται, ἄλλου τοῦ ὀδηγοῦντος οὐκ ἐπιδέσεται, οὐδὲ γὰρ ἐπιδέγεται τὴν πρὸς τὸ χεῖρον τροπὴν καὶ ἀλλοίωσιν· μάτην οὖν (61) αὐτῷ τὰ περὶ τῆς σαρκὸς νῦν εἰρημένα διεβραβύθηται (62)· (63) εἰ γὰρ θεὸς τις αὕτη, δῆλον ὅτι καὶ ἀτρέπτος· εἰ δὲ τρεπτὴ, πάντως οὐ θεός.

vero carne divinitatem circumscribit, divinitas eam ducat ac regal, non indiget, cum conversione

(58) Verbum, ὁ λόγος, additum est eadem manu diversa veteri, ut in præcedenti emend.

(59) Et hic eadem manu corrigitur ἡμεῖς ἐσμεν.

(60) Hæc lectio a corr. est; nam antea erat, τὸ δὲ θεὸν ἕως ἂν ᾗ.

(61) Adv. οὖν delendum esse corr. advertit.

(62) In cod. Vat. scribitur, διεβραβύθηται, nullo quod sciam, sensu, nihilque monente vet. corr. nos emendandum censuimus, διεβραβύθηται.

(63) Istum Nysseni locum usque ad illa verba πᾶσι ἐνεχομένῃν, laudat Euthymius in *Panoplia* pag. 526, vers. Si qua fuit.

Τίς ἂν οὖν (64) διεξέλθοι τὸν συγκεχυμένον τοῦτον καὶ ἀσύστατον τῶν δογμάτων μῦθον, μηδέποτε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βαίνοντα, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐνυπνίου φαντασίας, ἄλλο τε ἄλλο φαινόμενον; Νῦν μὲν φησι θεῖαν εἶναι τὴν σάρκα τοῦ Λόγου καὶ συναϊδίον, πάλιν ἐπικτητὸν καὶ προσειλημμένην, εἶτα ἄλλοτριως ὡς πρὸς τὴν ἡμετέραν ἔχουσιν φύσιν, τὴν παθητήν (65) καὶ ἐπικτητὸν· πάλιν, ἐπιδεῖα τοῦ εὐθύνοντος, καὶ τῷ κατὰ τροπὴν τε καὶ ἀλλοίωσιν πάθει ἐνεχομένην, καὶ διὰ τοῦτο αὐτὴν ἄνουν ποιεῖ, ἵνα ἱατρευθῇ τῇ θεότητι, (66) ὡς περ ἐμπόδιον ἡγούμενος τὸν νοῦν τῆς θείας ἐπ' ἀνθρώπων κηδεμονίας, καὶ προσφιλέστερον τῷ Θεῷ τὸ ἀνόητον. Οὐκοῦν μακαριστότερον οἶεται τὸ νοῦν μὴ ἔχειν, εἴπερ προσλαμβάνεται, καθὼς φησιν οὗτος, παρὰ Θεοῦ τὸ ἀνόητον. Τί οὖν οὐ διορθοῦται τὸν Σολομῶντα, ὃς φησιν, Ὁ δὲ νοήμων κυβέρνησιν κτήσεται; Οὐδὲ γὰρ ἄλλην οἶμαι τὴν κυβέρνησιν ἐνταῦθα παρὰ τοῦ παροιμιακοῦ αἰνίγματος λέγεσθαι, εἰ μὴ τὴν ἡμετέραν φύσιν, τὴν ἐν κακίᾳ χειμασθεῖσαν, καὶ ναυαγήσαντα, τῇ ἐπιστάσει τοῦ ἀληθινοῦ κυβερνήτου πρὸς τὸν λιμένα τοῦ θεοῦ θελήματος εὐθυνομένην. Εἰ οὖν ἐν τῇ ἀνοίᾳ ὁ ἄνθρωπος σώζεται, πῶς ὁ νοήμων κυβέρνησιν κτήσεται; Τίτι δ' ἂν οἰκιστότερον ἐν φύσει (67) εἴη τὸ θεῖον; Πρὸς τί μᾶλλον καταλήλως ἔχειν τὴν θεῖαν φύσιν ὁ λογισμὸς ὑποτίθεται; Παρεῖδ' αὖτις καὶ ἀντιτυπὴς ἐστὶν ἡ σὰρξ, καὶ πρὸς τὴν γεῶδη φύσιν συγγενῶς ἔχει· νοερὸν δὲ τι καὶ ἀφανές (68) καὶ ἀσχημάτιστον ἡ διάνοια. Τί ἂν μᾶλλον οἰκιστότερον εὐρεθῇ ἐκ τούτων πρὸς τὸ συναρμοσθῆναι Θεῷ, τὸ παχὺ καὶ γεῶδες, ἢ τὸ ἀναφές τε καὶ ἀσχημάτιστον; (69) Ὡς δὲ συναρμόζεται τῷ Θεῷ σὰρξ, ὡς φησιν, ἀδιάστως, ἡ μεταλαμβάνουσα τῆς καθαρᾶς ἀρετῆς; Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὅτι ἀρετὴ προαιρέσεως ἐστὶ κατόρθωμα; Ἡ δὲ σὰρξ ὄργανόν ἐστι τῆς προαιρέσεως, τῇ ὁρμῇ τῆς διανοίας ἐγκείμενον (70), πρὸς ὅπερ ἂν ὁ κινῶν ἄγῃ, πρὸς τοῦτο μετατιθέμενον. Ἡ δὲ προαίρεσις οὐδὲν ἕτερον εἰ μὴ νοῦς τίς ἐστι, καὶ πρὸς τι διάθεσις. Εἰ οὖν μεταλαμβάνειν φήσει (71) τὸν ἄνθρωπον καθαρᾶς ἀρετῆς, ἐν ᾧ νοῦς οὐκ ἐστὶ, τὸ τὴν ἀρετὴν ἐκουσίως ὑποδεχόμενον τί ἂν εἴη; Εἰ μὴ ἄρα τὸ βεβιασμένον ἀβίαστον ὁ λογογράφος νοεῖ. Ὅτι ἂν γὰρ μὴ τοῦ νοῦ συντιθέμενου τῇ προτιμωτέρῃ ῥοπῇ, ἔξω τῶν κατὰ κακίαν ἐνεργημάτων τὸ σῶμα γένηται, ἀνάγκης ἔργον οὐ προαιρέσεως ἐστὶ τὸ κατορθούμενον· ὁ δὲ διὰ τῆς τῶν λογισμῶν ἐπικρίσεως (72) τὸ ἀγαθὸν προαιρούμενος, κρείττων πάσης ἀνάγκης καὶ βίας ἐστίν, οἷοθεν ἔχων τὴν πρὸς τὸ κρείττον ῥοπὴν. Πῶς οὖν τῷ ἀπροαίρετῳ ὁ λογογράφος μαρτύρεται (73) τὸ ἀβίαστον, οὐ μηδεὶς λογισμὸς ἰδὸς πρὸς τὸ καλὸν καθηγῆσται; Τὸ γὰρ μὴ ἐκ

XLI. Quis unquam enariare poterit confusam hanc minimeque sibi constantem dogmatum fabulam quæ uncique nutat, et, ad instar imaginum quæ in somnis conspiciuntur, nunc hoc nunc illo modo apparet? Siquidem nunc carnem Verbi divinam et ipsi cœternam esse asserit, nunc ascititiam et aliunde assumptam, nunc veluti diversam a natura nostra quæ passionibus subjacet, fluxaque et fragilis est; nunc rectore indigentem, nunc mutationis et variationis vitio obnoxiam, ac propterea ipsam mente destitutam fingit ut per divinitatem huic malo medeatur, ratus humanam mentem impedimentum quodammodo fore divinæ erga homines providentiæ, et gratius id Deo esse quod mente careat. Ergo Leatius esse putat mente destitui, si a Deo, quem admodum iste ait, quod sine mente est, assumitur. Quidni igitur Salomonem redarguit aientem, *Intelligens gubernacula possidebit*¹⁰? Neque enim alia arbitror gubernacula hic proverbiali ænigmate significari, præter quam naturam nostram peccati tempestate jactatam naufragiumque passam, quæ veri gubernatoris inspectione atque cura ad voluntatis divinæ portum dirigitur. Si igitur per mentis carentiam homo salvatur, quomodo intelligens gubernacula possidebit? Cuinam aptius divinitas natura conveniet? Cuinam magis rei divinam naturam congruere ratio suggerit? Crassa quædam res atque solida est caro, et cum terrena natura cognationem habet; at vero mens res est materiæ expers, nec tactum figuramque ullam admittit. Harum utra ad conjunctionem cum Deo habendam aptior invenietur, crassane terrenaque caro, an mens quæ nec tactum nec figuram admittit? Quomodo etiam sine ulla sui, ut inquit, coactione caro Deo aptatur, quæ puræ virtutis particeps efficitur? Quis enim ignorat virtutem rectum esse eligentis voluntatis factum? caro autem est eligentis voluntatis instrumentum, motioni mentis inhaerens, et iis omnibus ad quæ movens agit obsecundans. Libere autem eligens voluntas nil aliud quam mens quædam est, et ad aliquid agendum affectio. Si igitur hominem, in quo mens non est, puræ virtutis participem fieri dicet, quidnam erit quod virtutem libere admittit? Nisi forte quod vi cogitur, pro eo quod nullam vim patitur, scriptor intelligit. Quando enim corpus citra ullam mentis ad meliora propensionem atque assensum honestis in actibus versatur, non ex libera voluntate, sed ex necessitate, recte facta

¹⁰ Prov. i, 5.

(64) Ita corr. ; male antea, τίς ἂν οὖν.

(65) Corr. παθητικὴν.

(66) Et hæc idem Euthymius paulo aliter recitat usque ad illa verba τὸν νοῦν μὴ ἔχειν, pag. 528, vers. Si divineæ.

(67) Corr. in marg. scribit ἐμφύη εἰ, nullo, quod sciam, sensu.

(68) In textu Vat. cod. est ἀφανές. Corr. ἀναφανές, emendavit; sed legendum videtur ἀναφές,

ut paulo post habet.

(69) Breve hoc Nysseni dictum usque ad illa verba ἀναφές τε καὶ ἀσχημάτιστον, laudatur ab eodem Euthymio, pag. 528, vers. *Utra magis,*

(70) Forte legendum ἐκκείμενον.

(71) Corr. φή.

(72) Corr. ὑποκρίσεως.

(73) Corr. μαρτυρεῖται.

provenient; qui vero bonum exacto rationis iudicio eligat, quacunque vi atque necessitate superior est, utpote qui ex semetipso ad meliora propensionem habeat. Quoniam igitur pacto scriptor noster eum qui sine electione ac proposito operatur, libertate pollere testatur, quem nulla propriæ mentis actio ad benefaciendum induxit? Quod enim quis non libera mentis electione peccati sit expers, nullam prorsus laudem meretur; alioquin eos etiam, qui vinculis, ne male agant, impediuntur, laudabimus, quos utique a malis actibus non voluntas arcel, sed vincula: *Atqui carnem, ait, sine ulla ejusdem coactione divinitas sibi asciscit*; nempe non coactum, quod voluntarium est, vocat. Quoniam itaque pacto qui propria voluntate caret, virtutem sua sponte capesset? Nam deliberare, et velle, utilia eligere, et noxia vitare, hæc omnia cogitationis actiones sunt; cogitare autem, qui carent mente, non possunt. Si itaque caro sine ulla sui coactione aptatur Deo, hac utique assertionem scriptor testatur carnem eligendi potestate non destitui, nec temere et inconsiderate quod sibi commodum esse appetere; quod autem tale est, ratione carere nemo affirmaverit. Quomodo enim in eo qui ratione caret deliberatio aliqua fieret? Quare non mentem modo inesse homini, sed et præ cæteris inesse dictis suis scriptor affirmat; nam voluntarie aliquem et non coacte ad bonum moveri, perfectam in eo mentem esse testatur, et quod bonum sibi comparare sit cogitantis facultatis actio in sequentibus aperte demonstratur, quæ ad verbum ita se habent, *Largientis enim, inquit, puram virtutem omni subjectæ menti*. Si igitur in mente virtutis puritatem esse fatetur, quomodo mentem ab illa carne excludit, in qua puritatem agnoscit? Necesse enim est alterum de duobus falsum esse, aut nempe mentem virtutis participem esse posse, aut mente carere carnem, quæ libere sibi virtutem comparat.

XLII. Porro quæ præcedentibus nec coherenter, nec consentaneæ subjungit, supervacaneum esse arbitror diligenter excutere, quæ in hunc modum se habent: *Et omnibus, inquit, qui secundum mentem efficiuntur similes Christo, et secundum carnem eisdem non sunt dissimiles*. Quid enim sibi velit nausea ista verborum admiratores erroris hujus educeant; nos enim ad ea quæ subinde sequuntur excutienda progredimur. *Et si homini, inquit, copulatus est Deus, perfectus nempe perfectio, utique duo essent, alter quidem natura Filius Dei, alter vero adoptione*. Lubenter hæc scire cuperem ab his qui talia callent: si mente prædictum perfectumque hominem filium adoptivum vocant, hominem ἀνόητον, ita enim mente prorsus destitutum nuncupant, quomodo appellabunt? Unigenitus enim Deus, cum ex semetipso perfectus sit nullaque re deficiat, veri quidem Filii appellationem obtinet, natura ipsa verum illud nomen esse demonstrante;

(74) Corr. ἀποβολή.

(75) Corr. ἀπροαίρετος.

(76) Corr. ἔχειν.

(77) In cod. Vat. est σκείνης, nos emendavimus ἐκείνης. Vide tamen an legendum sit σκηνής.

(78) Ita corr.; prius erat τῇ ἀρχῇ.

προαιρέσεως ἀναμάρτητον, οὐδὲ ἐπαινετόν ἐστι πάντως, ἢ οὕτως καὶ τοὺς ὑπὸ δεσμῶν πρὸς κακοῦργίαν κωλυομένους ἐπαινεσόμεθα, οὗς ἀφίστησι τῆς τῶν κακῶν ἐνεργείας ὁ δεσμός, οὐχ ἡ γνώμη. Ἀλλ' ἀδιάστως, φησὶ, τὴν σάρκα ἡ θεότης προσάγεται· τὸ ἀδιάστων, δηλαδή, τὸ ἐκούσιον λέγει. Πῶς οὖν ἂν τις ἐθελοντής τῇ ἀρετῇ προσαχθεῖν, θέλημα οἰκεῖον μὴ κεκτημένος; Τὸ γὰρ προαιρεῖσθαι, καὶ βούλεσθαι, καὶ ἡ τοῦ συμφέροντος ἐκλογὴ, καὶ ἡ τοῦ βλάπτοντος μεταβολή (74), ταῦτα πάντα διανοίας ἐστὶ· τὸ δὲ διανοεῖσθαι τῶν ἀνοήτων οὐκ ἔστιν. Εἰ οὖν ἀδιάστως τῷ Θεῷ προσοικεῖται ἡ σὰρξ, μαρτυρεῖται παρὰ τούτων διὰ τοῦ λογογράφου μὴ ἀπροαιρέτως (75) εἶναι ἡ σὰρξ, μηδὲ ἀκρίτως τε καὶ ἀνεπισκέπτως τοῦ λυσιτελοῦντος σχεῖν (76)· τὸ δὲ τοιοῦτον οὐκ ἂν τις ἀλογίαν εἴποι. Πῶς γὰρ ἂν γένοιτο ἐν τῷ ἀλόγῳ ὁ λόγος; Ὡς οὖν μόνον εἶναι τὸν νοῦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, δι' ὧν λέγει συντίθεται, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους εἶναι. Ἡ γὰρ ἐκούσιός τε καὶ ἀδιάστως πρὸς τὸ ἀγαθὸν ὁρμή, μαρτυρία τῆς τοῦ νοῦ τελειότητος γίνεται, καὶ ὅτι διανοίας ἐστὶν ἡ πρὸς τὸ κρεῖττον οἰκειώσις, διὰ τῶν ἐφεξῆς εἰρημένων μάλιστα δέικνυται, οὕτως κατὰ τὴν λέξιν ἐχόντων, *Μεταδιδόντος* γάρ, φησὶ, τῆς καθαρᾶς ἀρετῆς παρὶ τῷ ὑποχειρίῳ νῷ. Εἰ οὖν ἐν τῷ νῷ θεωρεῖ τὴν τῆς ἀρετῆς καθαρότητα, πῶς ἐξοικίζει τῆς σαρκὸς ἐκείνης (77) τὸν νοῦν, ἐν ᾗ τὴν καθαρότητα βλέπει; Ἀνάγκη γὰρ ἐν ἐξ ἀμφοτέρων διημαρτῆσθαι τῷ λόγῳ, ἢ τὸ μετεκτῆναι εἶναι τῷ νῷ τὴν ἀρετὴν, ἢ τὸ ἄνουν εἶναι τὴν σάρκα, τὴν ἀδιάστως τῇ ἀρετῇ (78) προσαχθεῖσαν.

Ὅσα δὲ προσέθηκε κατὰ τὸ ἀπρόσκολλόν τε (79) καὶ ἀναχόλουθον, περιττὸν οἶμαι διεξετάζειν, τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον· *Καὶ πᾶσι, φησὶ, τοῖς νοερώς ὁμοιουμένοις Χριστῷ, καὶ μὴ σαρκικῶς ὁμοιουμένοις*. Τί γὰρ βούλεται ἡ τῶν εἰρημένων ναυτία, διδασκόμεσαν ταῦτα οἱ θαυμασταὶ τῆς ἀπάτης· ἡμεῖς δὲ πρὸς τὰ ἐφεξῆς τοῦ λόγου προέλθωμεν. *Καὶ εἰ ἀνθρώπων, φησὶ, συνήρθη ὁ Θεός, τέλειος τέλει, δύο ἂν ἦσαν, εἰς μὲν φύσει Υἱὸς Θεοῦ, εἰς δὲ Θεός*. Ἦδέως ἂν μάλοιμι παρὰ τῶν τὰ τοιαῦτα πεπαιδευμένων, εἰ τὸν ἔνουν (80) καὶ τέλειον ἀνθρώπον υἱὸν θετὸν λέγουσι, τὸν ἀνόητον ἀνθρώπον, οὕτω γὰρ πάντως τὸν μὴ ἔχοντα νοῦν ὀνομάζουσι, τί προσερῶσιν; Ὁ γὰρ μονογενὴς Θεὸς αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἀνελλιπὴς καὶ τέλειος ὢν, τὴν τοῦ ἀληθινοῦ Υἱοῦ προσηγορίαν ἔχει, ἐπαληθευούσης τὴν κλήσιν (81) τῆς φύσεως· ἢ δὲ προσθήκη τοῦ ἡμιτελοῦς ἀνθρώπου ποῖον ὄνομα ἔχει; Εἰ γὰρ ὁ τέλειος ἀνθρώπος Θεὸς υἱὸς κατὰ τὸν Ἀπολιναρίου λέγεται,

(79) Et hæc corr. emendatio est; nam antea scriptum fuerat ἀπρόσκολλόν τε.

(80) Corr. hæc quoque emendatio est; nam in textu Vat. cod. scribitur οὗ τὸν ἔνουν.

(81) Ita corr.; antea erat τῇ κλήσει.

καὶ ὁ ἡμιτελής ἄνθρωπος, καθ' ὃ ἄνθρωπος, ἡμίθεος δηλονότι υἱὸς καὶ οὗτος ὀνομασθήσεται, ἡμισεύων ἐφ' αὐτοῦ τὴν τοῦ θεοῦ κλήσιν· ὥστε κυριώτερον εἰπεῖν, ἐκείνον μὲν τέλειον τὸν θετὸν εἶναι, τοῦτον δὲ ἡμισυ τῷ (82) τριτημορίῳ λείποντα, κατὰ τὸ βούλημα τῶν ταῖς τοιαύταις τομαῖς (83) μιστυλλευόντων τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ' εἰ ἀνάρμοστον ἐστὶ τῷ Θεῷ τὸ θετὸν ἔχειν υἱόν, ὁμοίως πάντως καὶ ἐπὶ τοῦ τελείου, καὶ ἐπὶ τοῦ ἀτελοῦς ἐστὶ τὸ ἀνάρμοστον· μᾶλλον δὲ καὶ πλεόνεν τῷ ἡκρωτηριασμένῳ τὸ ἄτοπον. Εἰ γὰρ ἀμυδρόν τι (84), καὶ ἔξω τῆς θεοπροποῦς ὑπολήψεως τὸ ἄρτιον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐνομήσθη, περὶ τὸ Θεῖον βλεπόμενον, πολλῶ μᾶλλον αἰσχρὸν ἂν εἴη τὸ λελωδημένην περὶ αὐτὸν καθορᾶσθαι τὴν φύσιν. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ νοῦς οὐκ ἐστὶ, διὰ τοῦτο ἡ σὰρξ πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς φύσιν οἰκείως ἔχει, ἀλλὰ τῆς μὲν τοῦ Πατρὸς οὐσίας, ὁμοίως ἄνθρωπος (85), καὶ ἔλος, καὶ τὸ μέρος κεχώριται, κατὰ τὸν τῆς φύσεως λόγον, καὶ οὐθέτερον τῶν ἐν ἡμῖν, οὔτε ὁ νοῦς, οὔτε τὸ σῶμα πρὸς τὴν ὑπερκειμένην φύσιν τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας ὡκείωται. Κἂν οὐράνιον τι σαρκὸς εἶδος ἀναπλάσῃ περὶ τὸ Θεῖον ὁ μῦθος, οὐδὲ μᾶλλον διὰ τοῦτο ὁμοούσιον εἶναι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τὴν σάρκα ἐκείνην ὁ λελογισμένος συνθήσεται. Εἰ δὲ ἡλλοτριῶται τῆς πατρικῆς οὐσίας ἡ σὰρξ, πῶς ἂν εἴη Υἱὸς τὸ ἀλλότριον; Ἀνάγκη γὰρ πᾶσα (86) τὸ ἀληθῶς ἐκ τινὸς ὄν, ἐκεῖνο κατὰ τὴν οὐσίαν εἶναι ὅπερ ὁ γεννήσας ἐστὶ· ἀλλὰ μὴν ὁ Πατὴρ σὰρξ οὐκ ἐστίν. Οὐδ' ἂν ὁ ἐξ ἐκείνου πάντως σὰρξ εἴη· τὸ γὰρ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος, πνεῦμα, καὶ οὐχὶ σὰρξ εἶναι λέγεται. Εἰ οὖν μὴ ἐστὶν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἡ σὰρξ, Υἱὸς οὐκ ἐστὶ. Τί οὖν ὀνομασθήσεται; Ὅπερ γὰρ ἂν τῇ οὐρανίᾳ ἐκείνῃ τῇ μυθοποιήσῃ παρὰ τοῦ λογογράφου ἐπινοήσωσιν ὄνομα, τοῦτο ἡμεῖς τῇ ἐξ ἀνθρώπων ἀναλειφθείσῃ σαρκὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἐπιθήσομεν, καὶ ὅπερ ἂν τὸ ἡμέτερον ὀνομάσωσι, τῷ αὐτῷ ὀνόματι κακείνῳ κληθήσεται. Οὐκ ἐστὶν Υἱὸς τὸ γήϊνον, οὐδὲ ἐκεῖνο πάντως. Θεοῦ υἱὸς τὸ γήϊνον, οὐκ οὖν κακείνῳ. Υἱὸν δὲ ἄς ἐνταῦθα, κακείνῳ πάντως. Εἰς Υἱὸς ἐν ἐκείνῳ ἡ σὰρξ καὶ ἡ θεότης, τοῦτο καὶ ὤδε. Ἐπειδὴ γὰρ ὁμοίως ἀφέστηκε τῆς θείας οὐσίας ἡ χεῖς πᾶσα, τὸ μὲν ἔξω εἶναι τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως, τό γε (87) γήϊνον, καὶ οὐράνιον ἐπίσης συνωμολόγηται. Λείπεται δὲ ὅπερ ἂν τῷ σκοπῷ τῆς φιλανθρωπίας συμβαίη, τοῦτο εὐλογώτερον περὶ τὸν Θεὸν οἶσθαι. (88) Ὅνομα δὲ αὐτῷ Ἰδιον, ἐφευρίσκειν (89) μηδὲν, ἀλλὰ τῷ πλεονάζοντι καὶ ἐπικρατοῦντι (90) συνονομάζεσθαι. (91) Καθάπερ ἐπὶ τοῦ πελάγους γίνεται· εἰ γὰρ τις σταγόνα ὄρους ἐπιβάλλῃ θαλάττῃ, καὶ ἡ σταγὼν θάλασσα

additamentum verò imperfecti hominis quale nomen habet? Si enim perfectus homo adoptivus filius juxta Apollinarem dicitur, imperfectus quoque homo, quatenus homo est, semiadoptivus utique filius vocabitur, cum dimidia tantum ex parte adoptivi appellationem obtineat: ita ut, si aptius loqui volumus, ille quidem perfectus homo adoptivus sit; hic vero semiadoptivus, utpote qui tertia sui parte ex eorum sententia deficiat qui tam multis sectionibus hominem in minutas dividunt partes. Atqui si Deo non convenit adoptivum habere filium, pari prorsus ratione tam de perfecto quam de imperfecto idem dicitur. Quin et id magis in mutilato absurdum esse deprehenditur; nam si integra atque perfecta hominis natura, cum circa divinitatem consideratur, vile quid et ab opinione quam de Deo habere nos decet, alienum censetur, nullo magis turpe erit mancā mutilamque in eodem intueri naturam. Neque enim caro, quod mente careat, idcirco peculiarem aliquam cum Patris natura necessitudinem habet, sed a Patris quidem substantia tam totus homo quam ejus pars, ratione naturæ æque discernitur, et neutrum eorum quæ nobis insunt, hoc est neque mens, neque corpus, illi naturæ quæ omnes dignitate superat substantiæ ratione convenit. Et quamvis cœlestē quoddam carnis genus divinitati hæc fabula affingat, non ideo consubstantialē Deo carnem illam esse ullus rerum æquus æstimator satebitur. Porro si caro aliena est a Patris substantia, quomodo Filius erit quod a Patre alienum est? Necesse enim prorsus est eum qui vere ex aliquo est, non aliud plane secundum essentiam esse quam quod est ille qui genuit: atqui Pater caro non est. Igitur neque ille prorsus qui ex ipso est, erit caro; quod enim natum est ex spiritu, spiritus utique, non caro esse dicitur. Si itaque non est ex Patre caro, neque Filius profecto erit ex Patre. Quid igitur caro illa vocabitur? Nam quaecunque nomen cœlestis illius carnis quam fabulose fingit scriptor, excogitaverint, id ipsum nos carni ex hominibus assumptæ, congruenter inponemus, et quocunque nomine nostram vocabunt, eodem prorsus et illa vocabitur. Non est Filius quod terrenum est. Itaque nec illud cœlestē omnino Filius erit. Adoptivus est filius quod terrenum est; itaque et illud cœlestē talis erit. Duo hic filii; et illic quoque duo prorsus erunt. Unus in illo cœlesti Filius, caro et divinitas; istud

(82) Corr. ἦτοι τῷ.

(83) Ita corr.; ante τολμαῖς.

(84) Corr. εἰ γὰρ αἰσχρὸν τι καί.

(85) Corr. ἄνθρωπος.

(86) Locum hunc usque ad illa verba σὰρξ εἶναι λέγεται, in *Panopliam adversus hæreses* cum aliis hujus anitrrhetici excerptis retulit Euthymius Zigabenus, pag. 526, vers. *Qui vere*.

(87) Corr. τὸ τε.

(88) Eadem fere habet Nyssenus in *Orat. De deitate Filii et Spiritus S. et De Abraham*, prope finem.

(89) Corr. ἐφευρίσκειν.

(90) Corr. ἐπικρατοῦντι τι.

(91) Hanc similitudinem aceti guttæ mari immisæ, in simili sensu, adhibet Nyssenus lib. IV *Contra Eunomium* et in libro *contra Apollinarem* ad Theophilum. Vide Petavium in *Theologicorum dogmatum* t. IV, qui est *De incarnatione*, lib. 1, cap. 15, num. 8, et præsertim lib. x, cap. 1, num. 6 et seqq. ubi Nyssenum hoc exemplo Eutychianorum erroribus non prævisse, erudite demonstrat; id quod multis ante Petavium sæculis Anastasius Sinaita in *Hodegi* cap. 13 erudite præstitit.

et in terreno locum habet. Nam cum creatæ res universæ a divina substantia æqualiter distent, ideo a Patris natura tam alienum esse terrenum quod est, quam quod cœleste fatemur. Superest autem ut quidquid proposito consilioque beneficiis homines afficiendi congruit, id omne potiore jure de Deo opinemur. Restat quoque ut cum nomen quod ei proprie conveniat non reperiatur, ex eo quod in ipso eminet abundantque, appelletur. Et quemadmodum in mari accidit ut si quis aceti guttam in illud injiciat, gutta quidem illa mare fiat, in aquæ marinæ qualitatem transmutata: ita qui in carne hominibus manifestatus est, verus quidem est Filius et unigenitus Deus, itemque lunien inaccessibile, et per se ipsam vivens sapientia, et sanctificatio, et virtus, et quidquid sublimè dici aut cogitari potest. At carne, quæ propria natura caro est, in incorruptibilitatis pelagus transmutata, quemadmodum ait Apostolus ¹¹, Absorptum fuisse quod mortale est a vita, una etiam cum ipsa carne cuncta quæ secundum eandem carnem tunc apparuerunt, in divinam et immortalem naturam commutata sunt; non pondus, non forma, non color, non renitentia, non mollities, non corporeæ quantitatis circumscriptio, non aliud quidpiam eorum quæ tunc in ipso cœmispiciebantur, permansit; commistione scilicet quæ cum divinitate facta fuit, carneæ naturæ humilitatem in proprietatem divinarum consortium assumente. Itaque nullum nobis periculum est, ne in quaternarium numerum Trinitatis mysterium extendatur, ut Apollinaris ait, neque angelos in hominis servitutem religimus, ut in sua adversus nos fabula asserit. Non enim homini serviunt qui Domino se ipsos inclinant, neque eum adorare erubescunt qui carne suscepta in hoc mundo versatus est. Nam cum *introducitur primogenitum*, inquit, *in orbem terræ, dicit: Et adorent eum omnes angeli ejus* ¹². Porro præter partem nulla prorsus est in hanc vitam ingrediendi ratio, nec potest quispiam in hominum vita commorari, nisi hac via fuerit ingressus. Et hinc est quod ejus in carne nativitatem ingressum in mundum Scriptura nuncupat. Si igitur ipsum in orbem terrarum ingressum angelum omnes adorant, ac ejus ingressus ipsa est in carne nativitas, non ea quæ Domini jam juris sunt nos Domino subjicimus; sed ipsa angelorum natura sileat ille qui temere ac inaniter asserit nos ea quæ sursum sunt deorsum vertere, dum deiferos angelos homini deifero mancipamus.

XLIII. His etiam scriptor addit: *Si ille qui Deum suscipit, Deus verus est, multi uique dii essent, quoniam multi Deum suscipiunt.* Nos vero quid ad hæc? Quod quidem Deus erat in Christo, mundum

A γίνεται, συµμεταποιηθεῖσα τῇ θαλασσῇ ποιότητι, οὕτως ὁ ἀληθινὸς Υἱὸς καὶ μονογενὴς Θεὸς, τὸ ἀπρόσιτον φῶς, καὶ ἡ αὐτοζῶν σοφία τε καὶ ἁγιασµὸς, καὶ δύνამεις, καὶ πᾶν ὑψιλὸν δοῦναι τε καὶ νόημα, ταῦτα ὁ διὰ σαρκὸς φανερωθεὶς τοῖς ἀνθρώποις ἐστὶ. Τῆς δὲ σαρκὸς (92), τῇ ἰδίᾳ φύσει σαρκὸς οὐσης, μεταποιηθείσης δὲ πρὸς τὸ τῆς ἀφθαρσίας (93) πέλαγος, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι Κατεπόθη τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς, συµμετεβλήθη καὶ πάντα τὰ κατὰ τὴν σάρκα τότε φαινόμενα πρὸς τὴν θείαν τε καὶ ἀκήρατον φύσιν· οὐ βάρος, οὐκ εἶδος, οὐ χρῶμα, οὐκ ἀντιτυπία, οὐ μαλακότης, οὐχ ἡ κατὰ τὸ ποτὶν περιγραφή, οὐκ ἄλλο τι τῶν τότε καθορωμένων, οὐδὲν παρῆμει, τῆς πρὸς τὸ θεῖον ἀνακράσεως εἰς τὰ θεϊκὰ ἰδιώματα τὸ ταπεινὸν τῆς σαρκώδους φύσεως ἀναλαβούσης. (94) Ὡς τε κινδυνὸς ἐστὶν οὐδεὶς εἰς τετράδα ἡμῖν τὸν τῆς Τριάδος λόγον πλατύνεσθαι, καθὼς ὁ Ἀπολινάριος λέγει, οὐδὲ τοὺς ἀγγέλους τῷ ἀνθρώπῳ δουλαγωγοῦμεν, ὥς ὁ ἐκείνου μῦθος κατ' ἡμῶν λέγει. Οὐ γὰρ ἀνθρώπῳ δουλεύουσιν οἱ τῷ Δεσπότῃ ἑαυτοὺς (95) ὑποκύπτοντες, οὐδὲ ἐπαυχύνονται προσκυνοῦντες τῷ διὰ σαρκὸς τῇ οἰκουμένῃ ἐπιδημήσαντι. [96] Ὅτε γὰρ εἰσαυγάγη τὸν πρωτότοκον, φησὶν, εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει, Καὶ προσκυνήσάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι (97) αὐτοῦ. Μία δὲ εἰσοδος ἐπὶ τὴν (98) οἰκουμένην, ἡ διὰ τοῦ τόκου ἐστὶ, καὶ οὐκ ἐστὶν ἐτέρως ἐντὸς τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων γενέσθαι, μὴ (99) ταύτῃ τῇ εἰσόδῳ χρησόμενον. Οὐκ οὖν τὴν διὰ σαρκὸς αὐτοῦ γένεσιν εἰσοδὸν εἰς τὴν οἰκουμένην ὀνομάζει ὁ λόγος. Εἰ οὖν εἰσελθόντι αὐτῷ (1) εἰς τὴν οἰκουμένην πάντες προσκυνοῦσιν οἱ ἄγγελοι, ἡ δὲ εἰσοδος διὰ σαρκὸς (2) ἐστὶ γένεσις, οὐχ ἡμεῖς δουλαγωγοῦμεν τῷ Δεσπότῃ τὸ ἴδιον κτήμα· ἀλλ' αὐτῇ τῶν ἀγγέλων ἡ φύσις οὐκ ἄγνοεὶ τὴν ὑπερκειμένην ἑαυτῆς δεσποτείαν (3). Ὡς τε σιγάτω προτιθεὶς (4) ἐκείνα τῷ λόγῳ τὰ μάταια, τὰ ἀνω ποιοῦμεν κάτω, θεοφόρους ἀγγέλους θεοφόρῳ ἀνθρώπῳ καταδουλοῦντες.

C Et oñν εἰσελθόντι αὐτῷ (1) εἰς τὴν οἰκουμένην πάντες προσκυνοῦσιν οἱ ἄγγελοι, ἡ δὲ εἰσοδος διὰ σαρκὸς (2) ἐστὶ γένεσις, οὐχ ἡμεῖς δουλαγωγοῦμεν τῷ Δεσπότῃ τὸ ἴδιον κτήμα· ἀλλ' αὐτῇ τῶν ἀγγέλων ἡ φύσις οὐκ ἄγνοεὶ τὴν ὑπερκειμένην ἑαυτῆς δεσποτείαν (3). Ὡς τε σιγάτω προτιθεὶς (4) ἐκείνα τῷ λόγῳ τὰ μάταια, τὰ ἀνω ποιοῦμεν κάτω, θεοφόρους ἀγγέλους θεοφόρῳ ἀνθρώπῳ καταδουλοῦντες.

D Ἔτι πρὸς τούτοις φησὶν· Εἰ ὁ Θεὸς δεξιμέρος, Θεὸς ἐστὶν ἀληθινός, πολλοὶ ἂν εἴεν Θεοὶ, ἐπειδὴ πολλοὶ δέχονται τὸν Θεόν. Τί οὖν καὶ πρὸς τοῦτο ἡμεῖς; Ὅτι μὲν Ὁ Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ, κύριον

¹¹ II Cor. v, 4. ¹² Hebr. i, 6.

(92) Ita corr. antiquus; antea, σαρκὸς ἐστὶ τῇ ἰδ.

(93) Corr. τῆς ἀθνασίας.

(94) Locus iste usque ad finem hujus cap. editus est in tomo I operum Nysseni, pag. 879, tanquam fragmentum libri cujusdam adversus Apollinarem.

(95) Editā ἑαυτῶν.

(96) Hæc usque ad alium semicirculum desunt in editis.

(97) Corr. οἱ ἄγγελοι.

(98) Corr. εἰς τὴν.

(99) Editā ἐντὸς τοῦ βίου γενέσθαι τὸν ἀνθρώπων, μὴ.

(1) Edit. εἰσελθόντος αὐτοῦ.

(2) Edit. ἡ διὰ σαρκὸς.

(3) Edit. ὑπερκειμένην αὐτῷ δεσποτείαν.

(4) Edit. περιστιθεὶς

ἐαυτῷ καταλλάσσειν, ἰκανὸς εἰς μαρτυρίαν ὁ μέγας Παῦλος. Εἰ δὲ διὰ τοῦτο οἰεταὶ ὁ λογογράφος πλῆθος θεῶν πᾶρ' ἡμῶν ἐπεισάγεσθαι τῷ κηρύγματι, ὅτι ὁμολογοῦμεν ἐν Χριστῷ τὸν Θεὸν ἐαυτῷ (5) καταλλάσσειν τὸν κόσμον, ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις τοῦ Θεοῦ γινομένου, ταῦτα ἀπολογοῦμεθα (6). Εἰ πολλαὶ μητέρες παρθένοι, καὶ πρὸς πολλὰς ἡ μυσταγωγία τοῦ Γαβριήλ, καὶ πρὸς ἐκάστην ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπέλευσις, καὶ ἡ τῆς τοῦ Ὑψίστου δυνάμεως παρουσία· καὶ εἰ περὶ (7) πολλῶν οἱ προφῆται τὴν χάριν κηρύσσουν, ὥστε πληθυντικῶς λέγειν, Παῖδια ἐγεννήθησαν ἡμῖν (8) (καὶ υἱοὶ ἐδόθησαν ἡμῖν), καὶ Αἱ παρθένοι ἐν γαστρὶ λήψονται, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν τεχθέντων πάντων Ἐμμανουὴλ ἐστίν· εἰ πάντες περὶ τῶν κυμάτων ἐπιθατεύουσι, καὶ τῇ ἀφράστῃ δυνάμει τὰς τοσαύτας χιλιάδας ἐπ' ἐρημίας τρέφουσιν, αὔξοντες τῷ κόρῳ τὸν ἄρτον, τὸν ἐν ταῖς χερσὶ τῶν μαθητῶν γεωργούμενον· εἰ πάντες νεκροὺς τετραήμερους ἐκ τῶν χωμάτων ἐγείρουσιν· εἰ πάντες ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ γίνονται, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν Πάσχα θύονται, καὶ τῷ σταυρῷ προσηλοῦσι τὴν ἀμαρτίαν, καὶ καταλύουσι τὸ θάνατον τὸ κράτος, καὶ εἰς ὀφθαλμοὺς (9) τῶν μαθητῶν εἰς οὐρανοὺς ἀνατρέχουσι, καὶ ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς καθέζονται· εἰ πάντες ἐλεύσονται κρίναι τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ ἐν ὀνόματι πάντων ἡ τῶν ἐπουρανίων τε καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων γλώσσα ἐξομολογεῖται, δώσωμεν τὸ πολλοὺς εἶναι θεοὺς, εἴπερ ἐν τούτοις εἶεν οἱ πολλοὶ τοῖς γνωρίσμασιν. Εἰ δὲ εἷς Κύριος Ἰησοῦς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ Ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, καὶ περὶ μόνον αὐτὸν ἡ τοιαύτη τῶν θεοπρεπῶν νοημάτων ἀπαριθμῆσις, τίς κίνδυνος πολλοὺς ἀναπλασθῆναι θεοὺς, ὅτ' ἂν λέγωμεν, Θεὸν διὰ σαρκὸς ἐμψυχον πεφανερῶσθαι; Ὅτι γὰρ ἄνθρωπος τὸ φαινόμενον ἦν, τίς οὕτως τῶν εὐαγγελικῶν διδαγμάτων ἀνῆκοος, ὡς ἀγνοεῖν τὸ παρ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους λεγόμενον· *Nunc deus dicitur me occidere hominem, quod tamen aliter dicitur; ut dicitur, qui tamen aliter dicitur* (10) ἐν τοῖς λεγομένοις, τί τὸ ἀποκτεινόμενον ἄλλως (11) ὑπέδειξεν, εἰπὼν, *Ζητεῖτε με ἀποκτείνειν, οὐ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον*, δι' οὗ ἐφθέγγετο ἡ ἀλήθεια; Οὐ γὰρ ἄνθρωπος ἦν ὁ λαλῶν (12) τὴν ἀλήθειαν· ἀλλὰ δηλονότι, ὁ μὲν λαλῶν Θεὸς ἦν, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐμεσίτευσεν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῇ ἰδίᾳ φωνῇ τὸ λεγόμενον. Δι' ὃ καὶ μεσίτης γέγονε Θεοῦ (13) καὶ ἀνθρώπων, ὡς οὐ δυνάμενης τῆς ἀνθρωπίνης (14) φύσεως ἀκράτῃ προσμίζειν τῇ τοῦ Θεοῦ συνουσίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο δεομένης τῆς συγγενούς αὐτῇ καὶ κατὰ φύσιν φωνῆς, δι' ἧς εἰκὸς χωρεῖσθαι τὴν ἀνωθεν δύναμιν. Καταλειπτέον καὶ τοῦτο, πρὸς δὲ τὸ ἐφεξῆς τρεπτέον τὸν λόγον. Οὐδὲν, φη-

A reconcilians sibi ¹², testis idoneus ac locuples est magister Paulus. Si vero scriptor autumat deorum multitudinem propterea a nobis induci, quod profiteamur Deum sibi in Christo mundum reconciliare, quasi multis cum hominibus se Deus conjungeret, defensionem nostram ita instituimus: Si multae matres simul ac virgines fuere, si multis mulieribus divinae incarnationis mysterium Gabriel annuntiavit earumque singulis Spiritus sanctus supervenit et praesto fuit Altissimi virtus; praeterea si in multos homines tantam a Deo gratiam collatam fuisse prophetae praedicant ut in plurali numero dicant, Parvuli nati sunt nobis, (et filii dati sunt nobis ¹³); et, Virgines in utero concipient ¹⁴; et omnibus quos pepererint nomen erit Emmanuel; si omnes pedibus super undas incedunt, et ineffabili potestate tot tantaque hominum millia in deserto nutriunt, edentium satietate panem augentes, in discipulorum manibus, veluti agricultura quadam multiplicatum; si omnes quatuordecim annos mortuos e tumulis excitant; si omnes Dei agni sunt et pro nobis Pascha immolant et affigunt cruci peccatum et mortis potentiam destruunt et discipulis spectantibus caelos repetunt et ad Patris dexteram sedent; si omnes venturi sunt judicare orbem terrarum in justitia, et in omnium nomine caelestium, terrestrium et infernorum lingua confitetur, tunc utique dabimus multos esse deos, si multos hujusmodi esse modo allatis indicibus dignosceretur. At vero si unus est Dominus Jesus, per quem omnia, et ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia ¹⁵, et in ipso tantum hujusmodi indicia atque insignia divinitatis enumerare licet, ecquid periculi est ne plures deos comminiscamur, cum dicimus Deum humana praeditum anima per carnem manifestatum fuisse? Quod enim id quod conspicietur, homo esset, quis evangelicae doctrinae usque adeo ignarus est ut nesciat dictum hoc ipsius Salvatoris nostri ad Judaeos: *Nunc autem queritis me interficere hominem, qui veritatem vobis locutus sum* ¹⁶? Videntur in his Christi verbis, quidnam occisum fuerit, manifeste significari, dum ait, *Queritis me occidere*, non veritatem, sed hominem per quem veritas loquebatur? Neque enim homo, sed Deus profecto erat, qui loquebatur veritatem; homo vero propria ipsius voce hujus sermonis apud homines interpretem atque internum agbat: quapropter mediator seu interpres Dei hominumque factus est, quippe humanae naturae ad pura cum Deo colloquia fas non erat accedere, ac proinde affini ac ejusdem generis voce indigebat, cujus ope supernae virtutis sensa posset

¹² II Cor. v, 19. ¹³ Isa. ix, 6. ¹⁴ Isa. vii, 14. ¹⁵ Rom. xi, 36. ¹⁶ Joan. viii, 40.

(5) Ita corr.; male antea αὐτῷ.

(6) Corr. ἀποκρινόμεθα.

(7) Praepos. περί corr. add.

(8) Quae semicirculis comprehenduntur, corr. add., qui etiam ante verbum παρθένοι art. delet.

(9) Corr. ἐν ὀφθαλμοῖς.

(10) Ita corr.; antea ὁρᾶν.

(11) Haec lectio nostra est; nam in cod. scribitur, ὅλος.

(12) Corr. ἄνθρωπος ὁ λαλῶν.

(13) Corr. λέγεται.

(14) Corr. ἀνθρωπείας.

percipere. Sed et his prætermisiss, ad ea quæ sequuntur convertendus est sermo : *Nihil, ait, æque conjunctum est Deo, atque caro illa, quam assumpsit. O cordatam hominis sententiam ! Nil ita arcte conjunctum est Deo, atque caro, non bonitas, non æternitas, non incorruptio, non omnipotentia, non alia quæpiam earum notionum quæ Deo maxime conveniunt, sed hæc omnia inferiora sunt carne, quippe quæ cum Deo commista et una cum ipso effecta fuerit, ob conjunctionem illam quæ inter divinitatem et carnem eidem ascititiam intervenit. Hoc autem ipsum scriptor fatetur ; nam qui carnem assumptam fuisse dicit, eandem utique adventitiam esse declarat.*

XLIV. Sed, et his prætermisiss, ea etiam quæ sequuntur, silentio obvolvimus, utpote quæ minime lectoribus nocere queant, et in se habeant unde fabulæ nulla ex parte sibi constantis fictio redarguatur. Nam cum primum statuisset nullam aliam earum rerum quæ de Deo affirmantur, æque Domino conjunctam esse atque carnem illam quam assumpsit, mox in conclusione subjungit, ea quæ hoc pacto conjuncta non sunt, nec eodem pacto adoranda esse, quin et hanc aliam coronidem addit, *Nihil autem ita adorandum est, quemadmodum caro Christi.* Hæc vero, utpote quæ vel pueris ipsis absurda statim videantur, consulto silebimus ; ipsi enim qui sedent in foro luduntque pueri, ita ratiocinarentur : Si tam adorandum nihil est, sicut caro, ergo magis veneranda est Christi caro quam ipsa Patris majestas, et omnipotentia, et summum in res omnes imperium, et si quid aliud natura nostra de divina potentia eloqui valet, ita ut præterminissa Patris, Filii, et Spiritus sancti adoratione, solam venerari, atque adorare antelatum cæteris omnibus ab isto carnem, eidemque omnipotentiam ascribere debeamus. Porro antecedentibus similis est, quæ sequitur ratiocinatio : *Caro, inquit, Domini adoratur, quatenus est una persona et unum animal cum ipso.* Duarum rerum mentionem faciens, Domini videlicet et carnis Domini, ex his duobus unum animal efficit. Nunc jam patet quid in tractatus inscriptione significet, dum de divina incarnatione, ad similitudinem hominum facta, se nos docturum esse promittit ; quia namque anima ad corpus accedente, ex copulatione istarum diversi generis rerum atque mistione, hominum vita constat, nec aliter nos constitui quam per animæ et corporis conjunctionem jure merito

A τὴν, οὕτως ἡνωται πρὸς Θεόν, ὡς (15) ἡ σὰρξ ἡ προσληφθεῖσα. Ὡς τῆς περιεσχεμένης αὐτοῦ ἀποφάσεως ! Οὐδὲν οὕτως ἡνωται πρὸς Θεόν, ὡς ἡ σὰρξ, οὐδὲ ἡ ἀγαθότης, οὐδὲ ἡ ἀειδότης (16), οὐδὲ ἡ ἀφθαρσία, οὐδὲ τὸ ἐπὶ πάντων κράτος, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν θεοπρεπῶν νοημάτων, ἀλλὰ πάντα ταῦτα, τῆς σαρκὸς ἐστὶ δευτέρα, συγκρίσει τῇ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τῇ πρὸς ταύτην τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνώσεως, καὶ σαρκὸς τῆς ἐπικτηθείσης. Ὁμολογεῖ (17) αὐτὸ τοῦτο ὁ λογογράφος : ὁ γὰρ προσειληφθαι αὐτὴν εἰπὼν, τὸ ἐπιγενηματικὸν αὐτῆς ἐνεδείξατο.

B Καὶ παραδραμούμεθα τὰ ἐφεξῆς (18), ὡς αὐτὸς ἐν ἔχοντα τὸν ἐλεγχον τῆς ἀνυστάτου μυθοποιίας, καὶ ἀδολογίας ὄντα τοῖς ἐντυγχάνουσι σιωπήσαντες : προθεῖς γὰρ τὸ, μηδὲν ἄλλο τῶν ἐπὶ (19) Θεοῦ λεγομένων οὕτως ἡνωσθαι τῷ Κυρίῳ, ὡς ἡνωται πρὸς αὐτὸν ἡ προσληφθεῖσα σὰρξ, ἐπήγαγεν ἐν τῷ συμπεράσματι, ὅτι τὰ μὴ οὕτως ἡνωμένα, οὐδ' οὕτως προσκυνητὰ, ἐτέραν ἐπιτίθῃσι κορωνίδα : *Οὐδὲν δὲ οὕτως προσκυνητὸν, ὡς ἡ σὰρξ τοῦ Χριστοῦ.* Ταῦτα ὡς καὶ παιδίοις γινώριμον ἔχοντα τὴν ἀτοπίαν μετὰ τῆς ἐννοίας σιωπησώμεθα (20). Εἴποι γὰρ ἂν καὶ ταῖς ἀγοραῖς ἐγκαθήμενα παιδία, καὶ παίζοντα : ὅτι Εἰ μηδὲν οὕτως ἐστὶ προσκυνητὸν, ὥσπερ ἡ σὰρξ, ἄρα σεβασμιωτέρα ἐστὶν ἡ τοῦ Χριστοῦ σὰρξ καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Πατρὸς μεγαλειότητος, καὶ τῆς παντοδυνάμου ἐξουσίας, καὶ τῆς πάντων ἀρχῆς, καὶ εἰ

C τι ἄλλο χωρεῖ ἡ φύσις ἡμῶν περὶ τῆς θείας δυνάμεως φθέγγεσθαι : ὥστε καταλείποντας τὸ προσκυνεῖν τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μόνην σέβασθαι, καὶ προσκυνεῖν τὴν παρὰ τούτου προτετιμημένην σάρκα, καὶ ἐκεῖνη (21) τὸ κατὰ πάντων τίθεσθαι κράτος. Ὅμοιον δὲ τοῖς προαποδοδομένοις καὶ τὸ ἐφεξῆς ἐπιχείρημα (22), *Ἡ σὰρξ τοῦ Κυρίου, φησὶ, προσκυνεῖται, καθὼς ἐν ἐστὶ πρόσωπον, καὶ ἐν ζῶον μετ' αὐτοῦ* (23). Δύο μνημονεύσας πραγμάτων (24), Κυρίου καὶ σαρκὸς Κυρίου, ἐν ζῶον τὰ δύο ἐποίησε. Νῦν ἀποκαλύπτει σαφῶς τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ λόγου δηλούμενον, ἐν ᾗ διδάσκειν κατεπαγγέλλεται περὶ τῆς θείας σαρκώσεως, τῆς καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρώπου : ἐπειδὴ γὰρ ψυχῆς σῶματι συνδραμούσης, ἐκ τῆς τῶν ἑτερογενῶν τούτων μίξεως τε καὶ κοινωνίας συνίσταται ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ, καὶ οὐκ ἂν τις ἄλλο τι (25) τὴν σύστασιν ἡμῶν ὀρίσαστο, πλὴν σώματος καὶ ψυχῆς κοινωνίαν : τοῦτο αὐτὸ καὶ περὶ τὴν θεῖαν φύσιν φαντασθεῖς ὁ λογογράφος,

(15) Tam hic quam infra corr. add. part. ὡς.

(16) Ita corr. ; male antea παιδιότης.

(17) Corr. ἐπικτηθείσης, ὡς ὁμολογεῖ.

(18) Corr. καὶ τοῦτο παραδραμούμεθα, et interpungit ante τὰ ἐφεξῆς.

(19) Corr. περὶ.

(20) Corr. μετὰ τῆς ἀνοίας σιωπησώμεθα, et mox, καὶ τὰ ταῖς.

(21) Corr. καὶ ἐν ἐκεῖνῃ.

(22) Hoc Apollinaris argumentum, cum Nysseni responsione, ex hoc opere desumpta, refert Euthymius, pag. 529, vers. *Caro, inquit.* Sed argumen-

tum Apollinaris iisdem verbis expressum ibi legimus ; non vero Nysseni responsionem, cujus tantummodo sensum, non itidem verba Euthymius retulit.

(23) Vide an interpungendum sit ante illa verba, μετ' αὐτοῦ, ut sensus sit, carnem Domini adorari cum ipso, quatenus est una persona, et unum animal ; nam proxime sequens Apollinaris argumentum huic interpretationi favere videtur.

(24) Ita corr. ; antea σωμάτων.

(25) Ita corr. ; antea καὶ οὐκ ἄλλο τι.

εὐθὺς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ λόγου διδάσκειν κατε-
 αγγέλλεται, ὅτι καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρώπου καὶ τὸ
 θεῖον ἐν σαρκὶ θεωρεῖται, καὶ νῦν ἐν τῷ μέρει τού-
 του τοῦ λόγου (26) σαφῶς κατασκευάζει, ὅτι ἐν ἐστὶ
 πρόσωπον, καὶ ζῶον ἐν, ἣ τε σὰρξ καὶ ὁ Κύριος, ὡσαν-
 εἰ λέγοι, Παῦλον τὸν αὐτὸν εἶναι τῷ κρυπτῷ τὸν
 φαίνόμενον (27), διὰ τὴν τοῦ σώματος πρὸς τὴν
 ψυχὴν συμφύταν. Τί οὖν ἄρα ἐπεξιώναι προσήκει
 τοῖς εἰρημένοις καὶ ἀντιμάχεσθαι; Καὶ πῶς οὐκ ἂν
 τις ἡμᾶς ἀφραίνειν κατητιάσατο τοῖς παρεξηρημέ-
 νοις τῶν νοημάτων ἐνισταμένους; Οὐκοῦν τὸ μετὰ
 τοῦτο κατανοήσωμεν. *Εἰ μὴδὲν*, φησί, *ποίημα προσ-*
κυνητὸν μετὰ τοῦ Κυρίου, ὡς ἡ σὰρξ αὐτοῦ. Τίς
 ἀγνοοθετῆσει περὶ τῶν ἐν ἀσεβείᾳ πρωτείων ἀγωνι-
 ζομένων τῷ Ἀπολινάριω πρὸς τὸν Εὐνόμιον; τίς ἄρα
 τῶν ἀριστείων ἐν τοῖς κατὰ τῆς ἀληθείας ἰδρῶσιν
 ἀξιοθήσεται; Τάχα ἀκριτος ἐπ' ἀμφοτέρων ἡ νίκη
 τῷ ἀμφηρίστῳ (28) καὶ ἰσοπαλεῖ τῆς ἀσεβείας κα-
 ταλειφθήσεται. Ὁ μὲν γὰρ ποίημα τὸν μονογενῆ
 Θεὸν (29) λέγων, νοερόν τε αὐτὸν, καὶ ἔξω τῆς ἀντι-
 τύπου φύσεως εἶναι οὐκ ἀπομάχεται· αὐτὸς δὲ (30)
 σύνθετον ἐξ ἀρχῆς αὐτὸν ἐξ ἑτεροφυῶν ἀναπλάσας,
 ἐκ σαρκὸς τε καὶ θεότητος συγκεκροτημένον ἐν εἶναι
 ζῶον κατασκευάζει, καθ' ὁμοίωσιν (31) τῆς ἀνθρω-
 πίνης φύσεως. Ἡ μὲν γὰρ τοῦ ποιήματος προσκύ-
 νησις ἐπ' ἀμφοῖν ἴση· ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν τὴν νοεράν τε
 καὶ ἀσώματον φύσιν πεποιθῆσθαι φησιν· οὗτος δὲ προσ-
 τίθῃσι καὶ τὸ, σαρκώδη φύσιν εἶναι περὶ τὸ ποίημα,
 καὶ ταύτην προσκυνεῖσθαι πλεόν τῶν λοιπῶν ποιη-
 μάτων, ὡς καὶ ἄλλοις ποιήμασι παραγομένης τῆς
 προσκυνήσεως, ὃ καὶ τοῖς τὰ Εὐνομίου πρεσβεύουσιν
 ἀσεβὲς εἶναι ὁμολογεῖται. Οὐκοῦν ἐχέτω κατὰ τοῦ
 Εὐνομίου τὰ νικητήρια, καὶ ἐπαγαλλίσθω (32) τοῖς
 τῆς ἀσεβείας στεφάνοις καλλωπιζόμενος· ὅση γὰρ ἐν
 τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα καταδεέστερον,
 τοσοῦτον ἐν τοῖς τὰ ποιήματα προσκυνούσιν, ὃ τὴν
 σάρκα προσκυνεῖν νομοθετῶν τῶν τὸ νοερόν ποίημα
 σεβομένων ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀσεβείας ἐστὶν ἀποπτέ-
 ρος, καὶ μάλιστα εἰ καὶ ἄλλα προσκυνεῖσθαι ποιήματα
 λέγοι, ὧν τὸ πλεόν ἡ σὰρξ διὰ συγκρίσεως κατὰ τὴν
 προσκύνῃσιν ἔχει· Οὐδὲν γὰρ, φησί, ποίημα προσ-
 κυνητὸν, ὡς ἡ σὰρξ τοῦ Κυρίου. Πάντα μὲν γὰρ
 ἐπίσης κάτω τῆς θείας (33) ἐστὶ δυνάμει, ὅσαπερ
 ἐν τῇ κτίσει καταλαμβάνεται, καὶ ἀσώματον ἢ, καὶ
 μετὰ σώματος. Ἀλλ' ἔχει πρὸς αὐτὴν ἡ κτίσις διὰ
 συγκρίσεως ὑπερβολὴν, καὶ ἐλάττωσιν, τῆς τῶν
 ἀσωμάτων φύσεως προτερεπούσης (34) παρὰ τὴν αἰ-
 σθητὴν τε καὶ σωματώδη κατάστασιν. Ὡστε καθὼ
 μὲν τῷ ποιήματι λατρεύειν ὁλονται δεῖν Εὐνόμιός τε
 καὶ Ἀπολινάριος, ἰσοπαλεῖς ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀσεβείας
 εἶσι καὶ ἀμφηρίστοι· ὃ δὲ τῇ σαρκὶ παρὰ τὴν νοεράν
 φύσιν τὰ πρωτεῖα νέμουν, τὸ πλεόν εἰς ἀσέβειαν ἔχει.
 Ἀκουσάτωσαν οἱ μαθηταὶ τῆς ἀπάτης πρὸς τίνα τῷ
 διδασκάλῳ αὐτῶν καὶ περὶ τίνων ἡ ἀμιλλα.

A quispiam affirmaverit; propterea hoc ipsum in di-
 vina etiam natura fieri, inepte animo suo fingens
 scriptor, statim et in ipsa tractatus hujus inscrip-
 tione demonstraturum se pollicetur, divinitatis
 conjunctionem cum carne ad similitudinem homi-
 nis spectandam esse; et nunc in hac ejusdem tra-
 ctatus parte manifeste astruere nititur, carnem et
 Dominum unam personam atque unum animal
 esse, quasi diceret in Paulo ob corporis et animæ
 conjunctionem idem esse quod latet, atque illud
 quod omnium oculis cernitur. Quid ergo ea quæ
 modo commemoravimus accurata disquisitione re-
 fellere convenit? Quis etiam merito nos insipientiæ
 non accusaverit quod hisce perperam excogitatis
 argumentationibus refutandis immoremur? Ergo
 B quod sequitur, expendamus. Si nulla, inquit, res
 creata æque adoranda una cum Domino est, ac ejus
 caro. Ecquis certamini prærit præmiæque ponet
 Apollinari atque Eunomio inter se de impietatis
 primatu certantibus? Uter eorum ob exantlatos
 adversus veritatem labores, palma dignus esse cen-
 sebitur? Fortasse ob parem in asserenda impie-
 tate certantium ardorem, anceps erit, ac neutram
 in partem inclinata victoria. Nam ille unigenitum
 Deum factum esse affirmans, eundem mente præ-
 ditum et a corporea natura alienum esse non neg-
 at; hic vero illum ipsum unigenitum Deum ex
 diversæ naturæ rebus ab initio compositum fuisse
 fingens, eundem unum esse ex carne ac divinitate,
 humanæ naturæ instar, conflatum animal esse stat-
 uit. Uterque enim creaturam æque adorat; sed
 Eunomius quidem eam, etsi factam, nihilominus
 incorpoream et intelligentia prælitam esse dicit:
 hic vero non factam tantummodo, sed et carneam
 esse affirmat eamque præ cæteris creaturis adorari
 oportere, quasi adoratio aliis quoque creatis re-
 bus impertiretur, quod et illi qui Eunomii dogmata
 suspiciunt, impium esse non diffidentur. Victoriæ
 itaque adversus Eunomium præmia ferat, coroni-
 nisque impietatis ornatus exsulet; nam quanto
 in humana natura corpus infra animam est, tanto
 inter creaturarum cultores qui carnem adorandam
 esse statuit, illis, quantum ad impietatem, longe
 ineptior est, qui non nisi intelligentia præditam
 D creaturam colunt; præsertim si non unam ipse,
 sed plures creaturas adorandas esse dicat, quibus
 comparata caro majorem præ illis adorationem
 consequi mereatur: Nulla enim, inquit, creata res
 æque adoranda est atque caro Domini. Nam om-
 nia, quæ in rerum creaturarum numero habentur,
 sive corporea sint, sive incorporea, æque infra po-
 testatem divinam sunt, at nihilominus res creatæ,
 si inter se comparentur, aliæ aliis plus minusve
 dignitatis habent, cum incorporea natura eam

(26) Ita corr.; antea τοῦ λογογράφου.

(27) Ita corr.; antea τὸ φαίνόμενον.

(28) Ita corr.; antea ἀμφορίστῳ.

(29) Hæc lectio a corr. est; nam antea erat Θεοῦ.

(30) Corr. οὗτος δέ.

(31) Verba καθ' ὁμοίωσιν, a corr. sunt addita.

(32) Corr. ἐπαγαλλέσθω.

(33) Ita corr.; prius erat κατὰ τὸ τῆς.

(34) Ita corr.; antea προπορευούσης.

quæ corpore sensibusque prædita est, longe antecellat. Quamobrem Eunomius atque Apollinarius, quatenus quidem res creatas cultu divino dignas censent, in impietatis certamine ac pugna pares sunt; at vero qui carnem intellectivæ naturæ præfert, impietate alterum superat. Audiant erroris hujus discipuli cum quo et quibus de rebus magistro eorum contentio sit.

XLV. Videamus modo compedes illas, ut cum Apollinarius magistro loquar, indissolubilibus syllogismorum catenis instructas, quibus lectores constringere nititur. Si hominem, inquit, magis quam ceteros homines, atque angelos, cum Deo conjungi quis putat. Operæ pretium itaque esset, horum quoque verborum sensum expendere, sed in allatis modo verbis sensum aliquem, si non bonum et exquisitum, at certe ad impii sui dogmatis confirmationem nonnihil saltem conducentem investigare, perinde omnino esset ac in lapidibus animam, aut in ligno intelligentiam quærere. Quin et ex his quæ uno tenore eodemque consilio subjungit, quam incomprehensibilia sint ejus verba, poterit confirmari. Angelos, inquit, ac homines arbitrii libertate spoliabit, quemadmodum et caro libertate destituitur. Corruptio autem est animalis libero arbitrio præditi, non esse sui juris suæque potestatis: natura autem ab ejus conditore non corrumpitur: homo ergo nequaquam Deo conjungitur. Papæ, quæ argumentorum vis! Quam indissolubiles syllogismorum laquei! Liberum homini angelisque arbitrium tollit quæ cum divinitate fit unio, et ejusmodi libertate carere corruptio est animalis libero arbitrio præditi; et si pro veris hæc ut habeantur effecerit, hominem Deo conjungi non posse ex hoc ipso demonstratur. Quid tale unquam ventriloqui effutiant? Quid etiam his unquam simile hariolantur, qui e terra voces edunt, et ex imo pectore vaticinia fundere didicerunt? Homines et angeli arbitrii libertate spoliantur, si Deo humana natura conjungitur. Nunquid homo non erat, qui dixit, *Nunc autem quæritis me interficere hominem, qui veritatem vobis locutus sum*¹⁸? Nonne divina fuit cum natura commistus qui omnem sibi inesse divinam virtutem ostendit, dum quicquid lubet propria efficit potestate? Atqui si non ita res erat, explodatur Evangelii testimonium, mendacii omnino convincitur tum Paulus, tum propheta, tum etiam ii omnes qui mirabilia de Domino pronuntiarunt et qui patrata deinceps ab ipso miracula enarrarunt. Sin vero ita omnino res fuit, ut Deus in carne manifestatus sit, et caro divinæ naturæ commista, unum quid cum ipsa

Ἰδωμεν δὲ καὶ τὴν ἐφεξῆς ἀλυκτοπέδην, κατ' αὐτὸν εἰπεῖν τὸν Ἀπολλινάριον διδάσκαλον, ἦν ταῖς ἀλύτοις σειραῖς (35) τῶν συλλογισμῶν διασφίγγας (36) προτείνεται. *Εἰ ἄνθρωπον*, φησὶν, *οἷσταί τις ἐνοῦσθαι Θεῷ παρὰ πάντας ἀνθρώπους, καὶ ἀγγέλους*. Ἄρα χρὴ καὶ τὴν ἐν τούτοις διεξετάζειν διανοίαν· ἀλλ' ὅμοιον ἂν εἴη ψυχὴν ἐν λίθῳ ζητεῖν, καὶ ἐν ξύλῳ φρόνησιν, καὶ ἐν τοῖς ἐκτεθείσι ῥήμασιν ἔμψασιν τινος ἐνθυμήσεως, οὐ λέγω τῆς κρείττονος, ἀλλὰ τῆς γούν εἰς τὸ ἀσεδῆς συντελοῦσης. Μᾶλλον δὲ (37) ἐκ τῆς συμφράσεως μαρτυρηθεῖη τὸ τῶν λεγομένων ἀδιανόητον. *Ποιήσει μὴ αὐτεξουσίους* (38) *τοὺς ἀγγέλους, καὶ τοὺς ἀνθρώπους*, ὥς οὐδὲ ἡ *σὰρξ αὐτεξούσιος*. Φθορὰ δὲ τοῦ αὐτεξουσίου ζώου, τὸ μὴ εἶναι αὐτεξούσιον· οὐ φθίρεται δὲ ἡ φύσις ὑπὸ τοῦ πηήσαντος αὐτὴν· οὐκ ἄρα ἐνοῦται ὁ ἄνθρωπος Θεῷ. Βαβαί τῆς ἀνάγκης! Ὡς ἄλλοι τῶν συλλογισμῶν αἱ πλεκτάναι! Ἀφαιρεῖται τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀγγέλων τὸ αὐτεξούσιον ἢ πρὸς τὸ Θεῖον ἔνωσις, καὶ φθορὰ τοῦ αὐτεξουσίου ζώου τὸ μὴ εἶναι αὐτεξούσιον γίνεται, καὶ εἰ ταῦτα τιθεῖται ἀποδείκνυται τὸ μὴ ἐνοῦσθαι ἄνθρωπον Θεῷ. Τί τοιοῦτον οἱ ἐγγαστριμύθοι; Τί δὲ οἱ ἐκ γῆς φωνοῦντες, καὶ ἐγκαρδίους μαντείας πεπαιδευμένοι παραπλήσιον τούτοις ἀποροιδάζουσιν; Ἀφαιρεῖται τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀγγέλων ἡ αὐτεξουσιότης, ἐν ἡνώθῃ (39) τῷ Θεῷ τὸ ἀνθρώπων. Μὴ οὐκ ἦν ἄνθρωπος ὁ εἰπὼν, *Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι ἄνθρωπον*, ὃς *τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λέλειπκα*; Μὴ οὐκ ἀνεκράθη τῇ θεῇ φύσει ὁ πᾶσαν (40) τὴν θεϊκὴν δύναμιν ἐν ἑαυτῷ δεικνύς, κατ' ἐξουσίαν ἐνεργῶν ὅπερ ἐβούλετο; Εἰ μὲν οὖν οὐκ ἐγένετο τοῦτο ἐν ἐκείνῳ (41), παραγραφέσθω τὴν εὐαγγελικὴν μαρτυρίαν, ψεύδους πάντως καὶ ὁ Παῦλος ἀλώσεται, καὶ οἱ προφῆται, καὶ πάντες οἱ τὰ θαύματα περὶ τοῦ Κυρίου προκαταγγέλλοντες, καὶ οἱ τὰ μετὰ ταῦτα γεγονότα διηγησάμενοι. Εἰ δὲ ἀληθῶς γέγονε τοῦτο, καὶ Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, καὶ ἡ σὰρξ ἡ ἀνακραθεῖσα τῇ θεῇ φύσει ἐν πρὸς ἐκείνην ἐγένετο, ἄρα, κατὰ τὸν ποιητικὸν μῦθον, ἀπόλωλε τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὸ αὐτεξούσιον, καὶ κατεδουλώθησαν ἄγγελοι, ἐπειδὴ τοῦτο ἐγένετο, ζημιωθέντες (42) τοῦ αὐτεξουσίου τὴν χάριν. Ὡς τῆς παραλόγου καينوφωνίας! οἷα δὲ (43) καὶ ἡ ἐπαγωγὴ τὸ λέγειν, *Φθορὰ δὲ τοῦ αὐτεξουσίου ζώου ἐστὶ τὸ μὴ εἶναι αὐτεξούσιον* (44).

¹⁸ Joan. viii, 40.

(35) Ita emendandum censeo Vat. cod. in quo legitur, *σειραῖς*, nullo sensu.

(36) Ita corr.; antea *διασφίγγας*, manifesto librarii errore.

(37) Corr. *μᾶλλον δ' ἂν*.

(38) In textu Vat. cod. tam hic, *αὐτεξουσίους*, quam infra, *σὰρξ αὐτεξουσίους*, scribitur, sed utrobique corr. emendatio necessaria nobis visa est.

(39) Corr. *ἐνώθῃ*.

(40) Ita corr.; antea *φύσει ἅπαντα*.

(41) Corr. scripsit in margine sine ulla nota, καὶ ἐν τούτῳ ἐκείνῳ; quare incertum est, an hæc verba subiungenda statim sint post, ἐν ἐκείνῳ, an potius adnotatione illa nos monere voluerit, ut legamus, οὐκ ἐγένετο ἐν τούτῳ ἐκείνῳ.

(42) Corr. *μειωθέντες*.

(43) Corr. *καينوφωνίας* οἷα δέ.

(44) Secuti hic sensus corr. emendationem; nam in textu Vat. cod. legitur, τὸ λέγειν, *φθορὰ δὲ τοῦ αὐτεξουσίου ἐγένετο*· ἄρα.

Ἄρα οὐκ ἀριθμεῖ τὸ οἰκετικὸν ἐν τοῖς ζώοις, ὅτι μὴ αὐτεξουσίως οἰκονομεῖται παρὰ τὸν βίον, τῇ ἐπικρατούσῃ δυναστείᾳ δεδουλωμένον; Ἐν γὰρ τῷ αὐτεξουσίῳ τὸ ζῶον εἶναι, τίνα (45) ὁ λογογράφος ὀρίζεται. Ὡ δὲ μὴ πάρεστιν ἡ αὐτοκρατίας τοῦ θελήματος κίνησις, μηδὲ ζῶον οἶσθαι τοῦτον εἶναι νομοθετεῖ. Οὐκοῦν νεκρὸς ἦν ἐκεῖνος ὁ Χαναάν, ὅτε τοῖς ἀδελφοῖς διὰ τὴν ἀταξίαν κατεδουλώθη, νεκρὸς ὁ οἰκέτης τοῦ Ἀβραάμ, νεκρὸς Γιεζὶ τὸ τοῦ Ἑλισαίου παιδάριον, καὶ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις νεκρὸς ὁ Ὀνήσιμος, νεκροὶ πάντες οἱ ἑκατοντάρχαι δουλεύοντες. Καὶ τί ταῦτα λέγω, τεθνᾶσι πάντες οἱ ὑπεξευγμένοι ταῖς τῶν κρατούντων ἀρχαῖς, ἐν οἷς καλύεσται τὸ αὐτεξουσίον βούλημα. Ἀλλὰ καὶ οἷς ὁ Παῦλος νομοθετεῖ ταῖς ὑπερεχούσαις ἐξουσίαις ὑποτάσσασθαι, νεκροὶ πάντως εἰσὶ, καὶ ψυχὰς ὡς, τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ αὐτεξουσίου φθαρέντες, καὶ μηκέτι ζῶα εἶναι δυνάμενοι. Τοῦτο γὰρ κελεύει ὁ Ἀπολιναρίου μῦθος, ἵνα τὴν ἀψυχὸν ἐκείνην σάρκα συζεύξῃ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, εἴτ' οὖν ἀψυχον, εἴτ' οὖν ἀνόητον, πρὸς ἀμφοτέρω γὰρ ἐπίσης ὁ μῦθος βλέπει. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἀψυχον νεκρὸς ἐστὶ. Τὸ δὲ δίχα διανοίας ἐμψυχον κτηνὸς ἐστίν, ὅπερ οὐδὲ αὐτὸς οὗτος ἀποφεύγει ὡς ἀτοπον, ἀφαιρούμενος τῆς σαρκὸς ἐκείνης τὸ αὐτεξουσίον τῶν γὰρ ἀλόγων ἴδιον, τὸ μὴ ἐφ' ἑαυτῶν εἶναι, ἀλλ' ὑποτετάχθαι τῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀρχῇ.

conficta ab Apollinari fabula jubet, ut carnem illam anima destitutam, Deo qui cuncta supereminet, jungat, sive anima sive mente orbata sit caro illa, utrumque enim æque respicit fabula. At qui cadaver quidem est, quod anima caret; quod vero animam sine mente habet jumentum utique est; id quod nec scriptor iste tanquam absurdum refugit, ab illa carne tollens libertatem arbitrii; irrationalium quippe animalium proprium est, hominis imperio subjici, non vero suæ potestatis esse.

Ἄλλ' ἐάσω καὶ ταῦτα, πρὸς δὲ τὰ ἐφεξῆς τοῦ λόγου μεταλθωμεν· λέξω δὲ τῇ ἑαυτοῦ φωνῇ τὴν τοῦ ἐναντίου διάνοιαν συντομίας χάριν. Ἐκ τριῶν εἶναι τὸν ἀνθρωπὸν φησὶ, πνεύματος, καὶ ψυχῆς, καὶ σώματος, ὡς καὶ τοῦ Ἀποστόλου τοῦτο διὰ τῆς πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολῆς δογματικόντος, καὶ ἐπάγει τῆς ὁμωδίας (46) τῶν τριῶν παιδῶν τοῦτο τὸ μέρος, τὸ Εὐλογεῖτε, πνεύματα καὶ ψυχὰς δικαίων· εἰτα καὶ τὸ, Ἐν πνεύματι, φησὶ, λατρεύειν τῷ Κυρίῳ· καὶ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου φωνὴν παρατίθεται, δι' ἧς διδασκόμεθα, τοὺς προσκυνούντας Θεῷ (47) ἐν πνεύματι δεῖν προσκυνεῖν. Ταῦτα διεξελθὼν, προστίθῃσι εἶναι (48) τι παρὰ τοῦτο, τὴν σάρκα τὴν ἀντιστρατευομένην τῷ πνεύματι· ταύτην δὲ οὐκ ἀψυχον λέγει, ὡς διὰ τοῦτο (49) δεῖκνυσθαι τρίτον εἶναι τὸ πνεῦμα παρὰ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα. Εἰ οὖν ἐκ τριῶν, φησὶν, ὁ ἀνθρώπος, ἀνθρώπος δὲ καὶ ὁ Κύριος, ἐκ τριῶν πάντως ἐστὶ καὶ ὁ Κύριος, πνεύματος, καὶ ψυχῆς, καὶ σώματος. Ἵνα τοίνυν τὸ διημαρτημένον αὐτοῦ τῆς περὶ τῶν θείων Γραφῶν ὑπολήψεως γένηται δῆλον, ἐν δόλῳ τὰ καθ' ἑκάστον τῶν εἰρημένων διαληφόμεθα. Καὶ πρῶτόν γε τὸ ἀποστολικὸν ἐξετάσωμεν. Οὐ γὰρ

effecta fuerit: ergo quoniam ita sese res habuit, periit juxta poetam fabulam, in humana natura libertas arbitrii, et servi facti sunt ægeli. liberi arbitrii eadem de causa jacturam passi. O absurdum vocum novitatem! Qualis etiam illatio est dicere, Corruptio autem animalis arbitrii libertate præditi, est eadem libertate privatum esse. Nunquid servos ex animalium albo tollit, quoniam hi sub dominorum potestate positi, per vitæ curriculum ab alterius arbitrio pendent? Nam illum qui liberi arbitrii compos est, animal esse scriptor decernit; at vero qui libero voluntatis motu destituitur, hunc neque animal censendum esse statuit. Igitur mortuus erat Chanaan ille quando ob petulantiam servus effectus est fratrum¹⁹, mortuus erat Abrahami famulus, mortuus et Giezi puer Elisæi, et in posterioribus temporibus mortuus erat Onesimus, mortui etiam centuriones omnes sub alterius potestate constituti. Verum quid hæc aio, mortui sunt omnes, qui principibus rerum dominis subduntur, quorum voluntatis libertas impeditur. Sed et illi quos Paulus mandat summis potestatibus subdi, mortui, omnino sunt, tametsi anima præditi, quod libertate arbitrii carentes perierint, neque amplius inter animantia locum habere possint. Hoc enim

XLVI. Sed, et his omissis, ad alia pergamus, meis autem verbis adversarii sententiam referam, brevitatis causa. Ex tribus rebus constare hominem dicit, spiritu, anima et corpore, quasi hoc Apostolus in Epistola ad Thessalonicenses definiat²⁰; subditque hanc trium puerorum cantici partem, nempe, *Benedicite, spiritus et animæ justorum*²¹; deinde et illud, *In spiritu*, inquit, *servire Domino*²²; et illa Evangelii verba insuper addit, quibus docemur eos qui adorant Deum, in spiritu adorare oportere. Hæc ubi pluribus, disseruit, aliud quid præterea subdit exsistere, carnem videlicet repugnantem spiritui; hanc autem non inanimem esse dicit, ut eo pacto ostendat tertium quid præter animam et corpus esse spiritum. Si igitur ex tribus, inquit, homo constat, Dominus autem homo est; ergo ex tribus prorsus constat et Dominus, spiritu nempe, anima et corpore. Ut autem manifestum fiat quibus in rebus non recte divinarum Litterarum sensum assequatur, breviter de singulis quos allegat Scripturæ locis tractabimus. Et primum quidem in illud Pauli apostoli

¹⁹ Gen. ix, 25. ²⁰ I Thess. v, 23. ²¹ Dan. iii, 86. ²² Rom. i, 9.

(45) Dictio, τίνα, supervacanea videtur esse.

(46) Corr. συνψόδας.

(47) Corr. Θεόν.

(48) Corr. προστίθῃσιν τὸ ἕτερον εἶναι.

(49) Corr. διὰ τούτου.

inquiramus; neque enim in tres illas in quas nos distribuimus partes, hominem dividit Paulus, dum ad Thessaloniceus scribens, Dominum orat, ut ipsi per omnia in corpore, anima et spiritu sanctificentur¹⁵. Sed quædam longe sublimior de nostræ vitæ institute philosophandi ratio est non solum hoc in loco, sed et ubi ad Corinthios verba facit. Novit enim ibi carnalem quemdam hominem, et rursus spiritualem alium¹⁶, et medium inter hos duos animale hominem; eum quidem qui perturbationibus obnoxius est, terrenisque rebus inhæret, carnalem vocans; eum vero, quem corporis sarcina non aggravat, sed in excelsis mentem habet positam, spirituales nominans; illum tandem, qui neutrum eorum prorsus est, et tamen cum utroque communionem habet, animale appellans. Hæc autem asserens, nec carnalem hominem mentis vel animæ actionibus destitutum esse dicit, nec spirituales a conjunctione cum anima et corpore alienum esse ostendit, neque animale hominem vel mente, vel carne carere statuit; sed singulis vitæ institutis ex eo quod in unoquoque eorum magis eminet, nomen imponit¹⁷. Qui enim *judicat omnia, et a nemine judicatur*, et si carnem atque animam habeat, spiritualis nihilominus nuncupatur; et qui libidinis furore abreptus, cubile paternum invaserat¹⁸, nec anima, nec mente orbatus erat: similiter etiam, qui inter probam atque improbam vitæ rationem medium tenet, neutra caret, quippe qui et mente præditus est, et carne circumvestitur; sed quemadmodum diximus, ex eo quod in unoquoque vitæ genere magis apparet, nomen apte desumens Apostolus, eos quidem qui voluptatibus ac intemperantiæ serviunt et ad rixosas contentiones proclives sunt, carnales vocat; illos vero, qui omnes quidem dijudicant, nullam vero iudicii de se ferendi ansam aliis præbent, ob vitæ sublimitatem, spirituales nominat; denique animale nuncupat qui, in horum medio positus, tanto spirituali inferior est, quanto superior carnali. Quoniam igitur eum, qui virtute profecit, non solum vult vitæ sublimitatis testimonio comprobari, sed et insuper ad Deum respicere, cum vel corporis necessitatibus servire cogitur, ac præterea, si quid aliud agat, quod tam ad animæ, quam ad corporis facultates pertineat, nec tunc quidem Dei vult oblivisci, *Sive enim, inquit, manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite*¹⁹, ita ut corporis etiam necessitatibus vacantes glorificando Deo semper incumbere. Idcirco Thessalonicensibus, qui jam per omnia ad perfectiora niti crede-

τὸν ἄνθρωπον τρισὶ τμήμασι καταμερίζων ὁ Παῦλος κατὰ γε τὸν ἡμέτερον λόγον, τοῖς Θεσσαλονικεῦσιν ἐκεῖνα γράφει, ὁλοτελῶς αὐτοὺς ἀγιασθῆναι εὐχόμενος τῷ Κυρίῳ, ἐν σώματι, καὶ ψυχῇ καὶ πνεύματι. Ἀλλὰ τίς ἐστὶ φιλοσοφία περὶ τῆς κατὰ τοῦτον τὸν βίον προαιρέσεως διαφόρων ὑψηλότερα, οὐκ ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν αἷς πρὸς τοὺς Κορινθίους ποιεῖται τὸν λόγον. Οἶδε γὰρ ἐκεῖ τινα σάρκινον ἄνθρωπον, καὶ πνευματικὸν πάλιν ἕτερον, καὶ διὰ μέσου τῶν δύο τὸν ψυχικόν, τὸν μὲν ἐμπαθῆ καὶ ὁλώδη, σάρκινον προσαγορεύων· τὸν δὲ μὴ βαρούμενον τῷ ἐφορκίῳ τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐν τοῖς ὑψηλοῖς τὴν διάνοιαν ἔχοντα πνευματικὸν ὀνομάζων· τὸν δὲ μητέτερον ἀκριβῶς ὄντα καὶ πρὸς (50) ἑκάτερον ἔχοντα τὴν κοινωνίαν, ψυχικὸν ἀποκαλῶν. Ταῦτα δὲ λέγων, οὔτε τὸν σάρκινον τῆς κατὰ τὸν νοῦν ἢ τὴν ψυχὴν ἐνεργείας ἐστερηθῆναι λέγει· οὔτε τὸν πνευματικὸν τῆς πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν συμπλοκῆς ἀλλότριον δείκνυσιν, οὐδὲ τὸν ψυχικόν, ἢ ἄνουν, ἢ ἄσαρκον ὑποτίθεται· ἀλλ' ἐκ τοῦ πλεονάζοντος τὰς ἐπινυμίας ταῖς προαιρέσεσι τίθεται. *Ὁ τε γὰρ ἀνακρίνων τὰ πάντα καὶ ὅπ' οὐδενὸς ἀνακρινόμενος*, καὶ ἐνσαρκὸς ἐστὶ, καὶ ἐμψυχος, καὶ πνευματικὸς ὀνομάζεται· καὶ ὁ κατὰ τῆς εὐνῆς τῆς πατρὸς τῷ τῆς σαρκὸς πάθει λυσσῆσας, οὔτε ἄψυχος ἦν, οὔτε διανοίας κεχώριστο· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ μέσος ἔχων τοῦ τε ἐπαινετοῦ, καὶ τοῦ κατεγνωσμένου, ἐν ἑκατέροις ἐστὶ, καὶ νοῦν ἔχων ἐν ἑαυτῷ, καὶ τὴν φύσιν τῆς σαρκὸς περιειμένους· ἀλλὰ, καθὼς εἴρηται, πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ βίου γνωρίσματα τῆς προσηγορίας κυρίως ἐφαρμοζούσης, οἱ μὲν ἀπολαυστικοί· τε καὶ φιλήδονοι, καὶ πρὸς τὰς ἐριστικὰς φιλονεικίας ἐκθύμως ἔχοντες, σάρκινον λέγονται· οἱ δὲ τὰ πάντα μὲν ἀνακρίνοντες, αὐτοὶ μηδεμίαν παρέχοντες τοῖς βουλομένοις ἀνακρίσεως λαθῆν, διὰ τὸ ὑψηλὸν τῆς πολιτείας πνευματικοὶ ὀνομάζονται· ψυχικὸν δὲ τὸν (51) μεταξὺ τούτων ἐστῶτά φησι, ὃς τοσοῦτον ὑποβέβηκε τούτου, ὅσον (52) ἐκείνου ὑπερανέστηκεν. Ἐπειδὴ τοίνυν βούλεται τὸν δι' ἀρετῆς τελειούμενον μὴ μόνον ἐν τῷ ὑψηλῷ μαρτυρεῖσθαι βίῳ, ἀλλὰ καὶ τῶν σωματικῶν ἐνεργῇ πρὸς Θεὸν βλέπειν, καὶ τῶν μέσων, μὴδὲ οὕτως τοῦ Θεοῦ ἀπολείπεσθαι. *Εἰτε γὰρ ἐσθίετε, φησὶν, εἰτε πίνετε, εἰτε τι (53) ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε*, ὡς καὶ διὰ τῶν (54) σωματικῶν ἀσχολημάτων τοῦ σκοποῦ τῆς θείας δόξης μὴ ἀποπίπτειν. Διὰ τοῦτο τοῖς Θεσσαλονικεῦσιν, ἥδη διὰ πάντων πρὸς τὸ κρεῖττον ὑπειλημμένοις, ὁλοτελῆ τὸν ἀγιασμὸν διὰ τῆς εὐλογίας χαρίζεται, εἰπὼν, *Ὁ δὲ Θεὸς ἀγαπᾷ ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλοκληρον ὑμῶν τὸ σῶμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ πνεῦμα*, τούτεστι πᾶν τὸ σωματικόν, καὶ ψυχικόν, καὶ πνευματικόν ἐπιτήδευμα πρὸς ἀγιασμὸν βλέπει. Οὗτος ὁ ἡμέτερος λόγος. Εἰ δὲ φησὶν ὁ Ἀπ-

¹⁵ I Thess. v, 23. ¹⁶ I Cor. ii, 13; iii, 1; xv, 43.

(50) Corr. ἀκριβῶσαντα καὶ πρὸς.

(51) Ita corr.; antea τό.

(52) Corr. ὑποβέβηκε τοῦ τὸν ὅσον.

(53) Ita corr., et sacer textus; male Vat. cod. scriptor omiserat τε.

¹⁷ I Cor. ii, 13. ¹⁸ I Cor. v, 1. ¹⁹ I Cor. x, 31

(54) Ita Vat. cod.; sed cum inter part. καὶ et art. τῶν vestigium litterarum paucarum quarundam litterarum appareat, nos præp. διὰ hic expunctam a corr. fuisse conjecimus.

λινάριος, διὰ τούτου ἰδίως τὸν νοῦν εὐλογεῖσθαι, καὶ ἅπαντα πάλιν καὶ τὴν ψυχὴν ἰδιαζόντως διαστέλλαι (55) τῆς ἐφ' ἐκάστου τούτων εὐλογίας τὴν δύναμιν, πῶς ὁλόκληρον τὸ σῶμα φυλάσσεται, τὸ πάντῃ, καὶ πάντως ἐν τῷ θανάτῳ διαπεσούμενον; Πῶς ὁλόκληρον τὸ δι' ἐγκρατείας ὑποπιεζόμενον τε καὶ ρικνούμενον, καὶ διὰ τῆς σκληροτέρας δουλαγωγίας σαθροποιούμενον; Πῶς ἂν τις εἴποι τὸν πτωχὸν ἐκείνον Ἀδάρον μὴ διημαρτηκέναι τῆς εὐλογίας, τοῖς τοιοῦτοις ἔλκεσι βρούοντα, καὶ διὰ τῶν ἰγῶρων ἐκδαπανούμενον; Ἀλλὰ, καὶ παράδοξον εἰπεῖν, ἐν ἐκείνῳ τῷ σώματι τῷ διεβρύχοντι τοῖς ἔλκεσιν, ἐντελὴς ἦν ἡ εὐλογία τοῦ Παύλου· ὁλόκληρον γὰρ αὐτοῦ τὸ σῶμα τῇ ψυχῇ διὰ τῆς πνευματικῆς πολιτείας διεσώθη (56), ὅτι οὐ κατεσπάσθη ταῖς τῆς σαρκὸς ἀνάγκαις ἀπὸ τῆς ὑψηλοτέρας ἐλπίδος εἰς τι τῶν ἀπρεπῶν νοημάτων· οὐ γὰρ παρέσχεν ἡ σὰρξ τῇ ψυχῇ περισπασμὸν, οὐδὲ ἐπεθορυβεῖτο πάθει τοῖς σωματικοῖς ἢ διάνοια. **B** **frustratum fuisse, qui tot plagis affectus erat et sanie consumebatur? Sed, licet mirum dictu videatur, in illo tamen corpore, quod ulceribus dif-** fluebat, Pauli benedictio plenum sortiebatur effectum; nam ejus corpus ab anima per spiritualis vitæ disciplinam integrum servabatur, quoniam a sublimiori spe ad inhonestum aliquid cogitandum violentia carnis non fuit adductus; nam caro animam ejus non distraxit, neque ejus mentem ullæ corporis perturbationes exagitavit.

Ἡ τε τῶν τριῶν ὁμνῶν παίδων, πνεύματα καὶ ψυχὰς δικαίων πρὸς κοινωνίαν τῆς δοξολογίας παραλαμβάνουσα, οὐκ ἰδίᾳ τὰς ψυχὰς αἰνεῖν διακελεύεται, καὶ ἰδίᾳ τῶν ψυχῶν τὰ πνεύματα, καθὼς ὁ Ἀπολλινάριος οἴεται. Τίς γὰρ ἂν γένοιτο τῆς ψυχῆς ἰδιαζόντος αἶνος, μὴ διὰ τῆς διανοίας (57) πληρούμενος; ψυχὴ γὰρ διανοίας κεχωρισμένη, καθὼς ἤδη πολλάκις εἰρηται, κτήνός ἐστι τῆς λογικῆς τε καὶ διανοητικῆς ἐνεργείας ἀμέτοχον. Τί οὖν ἄρα τὸν νοῦν, καθὼς οὐτός φησιν, ἀποχωρίζει τῆς ψυχῆς ἡμῶν (58), δεδῶσθαι δυνατόν εἶναι παρὰ τῶν πνευμάτων πληροῦσθαι τὸν αἶνον τῷ Θεῷ, διότι νοῦν εἶναι λέγει τὰ πνεύματα. Εἰ δὲ τὴν ψυχὴν ἄλλο τι παρὰ τὸν νοῦν οἴεται, πῶς αἰνέσει τὸν Θεὸν ὁ ἀνόητος; τίς ἐξ ἀνοίας ἀρέσει (59) τῷ Θεῷ ὁμνῶν; Τίς δ' ἂν εἴη χρεια γένοιτο τοῦ νοῦ τῇ ψυχῇ, εἴπερ ἐπὶ τῆς θείας δοξολογίας αὐτάρκεις εἴη (60) καὶ ἑαυτὴν ὁμνῶν οὐσα, καὶ μηδὲν τῆς τοῦ νοῦ συνεργίας προσδεομένη; Ἀλλ' οὐ ταῦτα παρὰ τῶν ἐξηγησαμένων ἡμῖν μεμαθήκαμεν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἰσάγγελοι εἰσιν αἱ ψυχαὶ (61), τῶν σωματικῶν λυθεῖσαι δεσμῶν, καθὼς ὁ Κύριος λέγει, διὰ τοῦτο τῇ μετὰ τῶν πνευμάτων συζυγίᾳ τὴν πρὸς τοὺς ἀγγέλους τῶν ψυχῶν ὁμοτιμίαν ὁ λόγος ἐνδείκνυται· πνεύματα γὰρ οἱ ἄγγελοι κατὰ τὸν εἰπόντα Προφήτην, Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, μετ' ὧν ὁμνῶν οἱ τρεῖς παῖδες καὶ τὰς τῶν δικαίων ἀξιοῦσι ψυχάς. Ὁ δὲ Σωτὴρ λέγων ἐν πνεύματι δεῖν προσκυνεῖν τὸν Θεόν, οὐ τὸν νοῦν δηλοῖ τῇ προσηγορίᾳ τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τὸ μὴ δεῖν σωματικὰς τι-

XLVII. Canticum quoque trium puerorum, in quo spiritus et animæ justorum ad laudes simul Deo canendas advocantur, animas privatim, itemque spiritus seorsim ab animis Deum laudare non jubet, quemadmodum censet Apollinaris. Ecqua enim laude anima sola, sine ulla mentis actione, Deum prosequi poterit? nam anima, mente carens, quenuadmodum jam sæpe diximus, jumentum est, ratiocinandi et cogitandi facultate destitutum. Quoniam igitur juxta scriptoris nostri sententiam, ab anima nostra mentem Scriptura sejungit, concedatur ergo fieri posse ut a spiritibus Deo laudatio reddatur, cum ipse spirituum nomine mentem intelligat. Si autem animam aliud quidpiam a mente diversum esse putat, quomodo laudabit Deum? mentis expers? Quomodo hymnus Deo placebit quem mentis carentia concinnaverit? Præterea quid mente opus erit animæ, si Deo laudibus celebrando sibi sola sufficiat, per se solam hymnum canens, et mentis ad id peragendum auxilio nihil indigens? Atqui talia a sacris interpretibus nunquam didicimus. Sed quoniam animæ corporeis solutæ vinoulis, æquales sunt angelis, quemadmodum ait Dominus²², propterea dum in illo trium puerorum canticò spiritibus animæ junguntur, animarum parem esse cum angelis dignitatem Scripturæ sermo demonstrat: quippe angeli spiritus sunt, juxta Prophetam dicentem, Qui facit angelos suos spiritus²³; quibuscum tres pueri justorum quoque ani-

²² I Thess. v, 35. ²³ Luc. xx, 36. ³⁰ Psal. ciii, 4.

(55) Corr. διαστελλῇ; sed fortasse legendum, ἰδιαζόντως, ὡς διαστελλαι; facile enim fuit librario ob similem vocis antecedentis terminationem part. illam omittere.

(56) Corr. συνεσώθη.

(57) Corr. μὴ τῆς διανοίας.

(58). Supra ψυχῆς ἡμῶν, corr. scripsit γὰρ καὶ

ὁμνῶν, quod indicare videtur legi etiam posse, ψυχῆς ὁμνῶν.

(59) Ita corr.; ante ἀρμόσει.

(60) Ita corr.; ante εἰ.

(61) Corr. ἰσάγγελοι τῶν δικαίων εἰσιν αἱ ψυχαί, et mox ἐκλυθεῖσαι.

mas hymnum Deo canere postulant. Denique Salvator dum ait, Deum adorari oportere in spiritu ²¹, mentem spiritus appellatione non denotat; sed nil corporeis rebus conveniens de divinitate opinari oportere significat. Cum enim Samaritana mulier dixisset ad Dominum, in monte adorandum esse Deum ²², veluti is loco circumscriberetur; quæ assertio illi opinioni consona est quam de corporeis rebus habemus; propterea ad aberrantem a veritate mulierem Christus ait Deum esse spiritum, hoc est incorporeum, et eos qui adorant eum non posse corporaliter ad incorporeum accedere, sed in spiritu et veritate adorationem adimpleri debere. Admonitionem quippe suam, juxta duplicem mulieris ignorantiam Christus distinguit, dum veritatem quidem a figura, spiritum vero ab opinionibus, ad res corporeas accommodatis, discernit. Quapropter Paulus quoque veritati assensum præbens, dicit, se non in figura, nec in corpore, sed in spiritu servire Domino ²³. Quod autem idem Paulus ait, Carnem legi Dei non subjici, id ipsum ad eorumdem dogmatis errorem redarguendum apprime facit; nam repugnare, et captivare, et non subjici, aliæque omnia his similia, ad libere eligentis facultatis actus pertinent. Quod si mens non sit, profecto nec etiam libere eligendi facultas erit. Quam igitur carnem Apollinaris anima et libere eligendi facultate præditam dicit, eam utique nec mente destitutam esse fatetur. Sed quamvis caro tantum dicatur, nihilominus cuncta, quæ humanæ naturæ conveniunt, in se ipsa continere dicendum est; ita ut homo dici non possit, si aliqua ex illis rebus deficiat, quæ ad ejus naturam omnibus numeris absolvendam requiruntur.

XLVIII. *Atqui ex tribus, inquit, rebus homo constat.* Concedatur hoc, quamvis ratio ista necessario nos ad assentiendum non adducat. *Sed et Dominus, inquit, cum homo dicatur, ex tribus et ille rebus constat, spiritu nempe, et anima et corpore.* Nec huic sententiæ admodum repugnabimus; nam omnia, quæ naturam nostram completam reddunt, si quis in homine illo exstitisse dicat, non aberrabit a vero. *Sed et cælestis homo est* (de Christo hæc dicit) *itemque spiritus vivificans.* Et ista quoque probamus; nam et hæc nostra sententia est, si tamen ab ipso in eum, in quem decet sensum accipiat. Qui enim cum eo quod cæleste est, commiscetur, et per hanc cum re præstantiori commistionem, quod terrenum est in melius transmutat, is jure merito non terrestris, sed cælestis dicitur. Idem de vivificante Spiritu dicendum; qui autem bonos actus in nobis operatur, et ipse spiritus vivificans est. Sed videamus ad quid probandum allatis modo rationibus scriptor utatur. *Si ex illis*

νας (62) περί τὸ θεῖον τὰς ὑπολήψεις ἔχειν. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ Σαμαρεῖτις φησὶ πρὸς τὸν Κύριον ἐν τῷ ὄρει δεῖν προσκυνεῖν τὸν Θεόν, ὡς ἐμπεριγεγραμμένον τόπῳ (63), ὅπερ οὐκ ἔξω τῆς σωματικῆς ὑπονοίας ἐστὶ, διὰ τοῦτό φησὶ πρὸς τὴν πεπλανημένην ἐκ τῆς ἀληθείας ὁ Λόγος, ὅτι πνεῦμα ὁ Θεός (64), τοιούστιν ἀσώματος, καὶ τοὺς προσκυνούντας αὐτὸν, μὴ (65) σωματικῶς δύνασθαι προσεγγίζειν τῷ ἀσωμάτῳ, ἀλλ' ἐν πνεύματι καὶ ἀληθεῖα πληροῦν τὴν προσκύνησιν. Ἀντιδιαστέλλει γὰρ τὰς διορθωτικὰς φωνὰς ταῖς διπλαῖς ἀγνοίαις, τὴν μὲν ἀληθεῖαν τῷ τύπῳ, τὸ δὲ πνεῦμα ἀντιδιαίρων ταῖς σωματικαῖς ὑπολήψεσι. Τοῦτου χάριν καὶ ὁ Παῦλος οὔτε ἐν τύπῳ, οὔτε ἐν σώματι, ἀλλ' ἐν πνεύματι λατρεύειν φησὶ τῷ Κυρίῳ, τῇ ἀληθείᾳ ἐπόμενος. Τὸ δὲ λέγειν, ὅτι Ἡ σὰρξ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ὑποτάσσεται, αὐτόθεν ἔχει τῆς τοῦ δόγματος αὐτῶν ἀπάτης τὸν ἐλεγχον· τὸ γὰρ ἀντιστρατεύεσθαι, καὶ αἰχμαλωτίζειν, καὶ μὴ ὑποτάσσεσθαι, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, προαιρέσεώς ἐστιν ἐνεργήματα. Νοῦ δὲ μὴ δυντός, οὐδ' ἂν ἡ προαίρεσις εἴη. Οὐκοῦν ἦν φησὶν Ἀπολινάριος σάρκα ἐμφύχον (66) καὶ ἐμπροαίρετον, ταύτην οὐδὲ τοῦ νοῦ χωρῖσθαι ὁμολογεῖ. Ἀλλὰ καὶ σὰρξ λέγεται μόνον, τὸν τῆς ἀνθρωπότητος (67) λόγον ἐν αὐτῇ περιέχει, ὡς μὴ δύνασθαι τινος τῶν συμπληρωτικῶν τῆς φύσεως λείποντος, ἀνθρωπον λέγεσθαι (68).

C Ἀλλ' ἐκ τριῶν, φησὶν, ὁ ἄνθρωπος. Δεδόσθω τοῦτο, καὶ μὴ κατ' ἀνάγκην ἡμᾶς ὁ λόγος τῇ συγκατάθεσει προσαγγεῖται. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κύριος, ἄνθρωπος, φησὶ, λεγόμενος, ἐκ τριῶν κἀκείνος, πνεύματος καὶ ψυχῆς καὶ σώματος. Οὐδὲ τοῦτω τέως ἀντιμαχόμεθα· πάντα γὰρ ὅσα τὴν ἡμετέραν συμπληροῖ φύσιν, καὶ περὶ ἐκείνων τὸν ἀνθρωπον εἶναι τις λέγων, οὐχ ἀμαρτῆσεται. Ἀλλὰ καὶ ἐπουράνιος ἄνθρωπος, περὶ τοῦ Κυρίου τοῦτο λέγει, καὶ πνεῦμα ζωοποιοῦν. Καὶ ταῦτα δεχόμεθα· ἡμετέρα γὰρ, εἰ πρὸς τὸ δέον ἐκληφθεῖη αὐτῷ (69) ἡ διάνοια. Ὁ γὰρ ἀνακραθεὶς τῷ ἐπουράνιῳ, καὶ μεταποιήσας διὰ τῆς πρὸς τὸ κρεῖττον ἐπιμιξίας τὸ γήινον, οὐκ ἂν (70) χοῖκος, ἀλλ' ἐπουράνιος λέγοιτο. Καὶ ὁ τῷ ζωοποιῷ Πνεύματι (71)· ὁ δὲ ποιῶν ἐφ' ἡμῶν τὴν ἐνέργειαν, καὶ πνεῦμά ἐστι ζωοποιοῦν. Ἀλλ' ἔωμεν πρὸς τί χρῆται (72) τοῖς εἰρημένοις ὁ λογογράφος. Εἰ ἐκ πάντων, φησὶ, τῶν Ἰσῶν ἡμῖν ἐστὶ τοῖς χοῖκοις ὁ ἐπουράνιος ἄνθρωπος (73), (ὥστε καὶ τὸ πνεῦμα Ἰσῶν ἔχειν τοῖς χοῖκοις), οὐκ ἐπουράνιος ἀλλ' ἐπουρανίου Θεοῦ δο-

²¹ Joan. iv, 24. ²² ibid. 20. ²³ Rom. i, 9.

(62) In textu Vat. cod. legitur ἀλλὰ τὸ δεῖν πνευματικὰς τινάς; sed nobis melior visa est corr. emendatio.

(63) Corr. ἐμπεριγεγραμμένον τῷ τόπῳ.

(64) Corr. ὅτι εἰς τὸ πνεῦμα ὁ Θεός.

(65) Necessariam part. μὴ corr. add.

(66) Corr. ἐμφυχόν τε καί.

(67) Corr. τὸν τελείας τῆς ἀνθρωπότητος.

(68) Corr. ἀνθρωπον ἐστὶ τὸ λατρεύμενον λέγεσθαι.

(69) Corr. αὐτῶν.

(70) Corr. οὐκ ἐστὶ ἄν.

(71) Aut hic nonnulla desunt, aut mendosa est huius loci lectio, cuius Latinam versionem ita concinnavimus, ut integer, vel nulla in re depravatus esse videatur. Cæterum interpunctionem ante part. καὶ corr. add.

(72) Corr. χέρρηται.

(73) Semicirculis inclusa corr. add.

χειρ. Πολὺ μὲν ἐν τοῖς εἰρημένοις ἐστὶ τὸ ἀσαφές, καὶ δυσφώρατον (74), διὰ τὴν ἐρμηνευτικὴν ἀτονίαν· πλὴν ἀλλὰ ῥᾶδιον ἀνακαλύψαι τὸ βούλημα. Φησὶ γάρ, εἰ μὲν ἑλλήτης εἴη τῷ νῷ ἐκεῖνος (74*) ὁ ἄνθρωπος, ἐπουράνιον αὐτὸν εἶναι· εἰ δὲ ἄρτιος εἴη, μηκέτι ἐπουράνιον, ἀλλὰ δοχεῖον γενέσθαι (75) τοῦ ἐπουρανίου Θεοῦ. Ἐν τούτοις δὲ τί ἂν τις τῶν εἰρημένων πρὸ τοῦ ἐτέρου βδελύξαιτο; Τὸ ἐμποδίζεσθαι τῇ ἀρτιότητι τὸ Θεῖον οἶσθαι, ὡς οικειοτέρας παρὰ τὸν νοῦν τῆς σαρκὸς οὕσης πρὸς τὴν τῆς θεότητος ἔνωσιν· ἢ τὸ τὸν Θεὸν μὲν ἐπουράνιον πιστεύειν εἶναι, τὸν δὲ δεξάμενον ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν τὸν οὐράνιον, μὴ ἐκεῖ εἶναι, ὅπου ὁ Θεὸς εἶναι πιστεύεται· ἀλλ' ἐτέρωθεν παρὰ τὸν οὐρανὸν (76) εἶναι καὶ ἄλλω τι παρὰ τοῦτο κατονομάζεσθαι; Εἰ γάρ, φησὶν (77) ὁ Ἀπολινάριος, οὐρανίου Θεοῦ δοχεῖον ἐστίν, ὃ δὲ Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ὄνῃ, καθὼς ὁ Ἐκκλησιαστής λέγει· ἄρα ὁ (78) χωρήσας ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν, μετὰ τοῦ χωρηθέντος ἐστίν, ἐπουράνιος ἀντὶ τοῦ κυρίως λεγόμενος. Ὡς καὶ δι' ὧν φησὶν ὁ λογογράφος, εἴπερ τὸ ἀκόλουθον τοῖς ἰδίαις λόγοις ἐπίστατο (79), σαφῶς τὸ δόγμα τῆς ἀληθείας κατασκευάζεται, τῇ σοφίᾳ τῶν ἐχθρῶν κρατυνόμενον.

admodum Ecclesiastes ait ²⁴: ergo qui in semetipso Deum recipit, uno eodemque in loco est in quo ille manet quem recipit et pro terrestri celestis proprie vocatur. Quamobrem si cohærenter loqui velit Apollinaris, suismet dictis palam astruit verum dogma, quod vel ipsa adversariorum sapientia confirmatur.

Ἀλλὰ τὸ ἐφεξῆς ἐξετάσωμεν. Εἰ δὲ ἡμεῖς μὲν, φησὶν, ἐκ τριῶν· αὐτὸς δὲ ἐκ τεσσάρων· οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλὰ Ἀνθρωπόθεος. Μὴ γελᾶτω πρὸς τὸ μωροφανὲς τοῦ ῥήματος καὶ ἀνόητον ὁ ἐντυγχάνων τῷ λόγῳ· στεναζέτω δὲ μᾶλλον πρὸς τὴν ἐκούσιον πῆρσιν τῶν τῇ ἀλογίᾳ ταύτῃ δεδουλωμένων. Ἐὰν πᾶσα ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τῇ ἐπισκηνώσει τῆς θείας θυνάμεως σῶζεται, Ἀνθρωπόθεος ὁ (80) Θεὸς Λόγος ὀνομασθήσεται, καὶ καθάπερ οἱ μῦθοι, ἐκ διαφόρων συμπλέκοντες φύσεων, τερατεύονται ζῶον, καὶ σχήματα, καὶ ὀνόματα, ἱππελάφους, καὶ τραγελάφους, καὶ τὰ τοιαῦτα πλάσσοντες τε καὶ ὀνομαζόντες, οὕτως καὶ ὁ νέος μυθοποιὸς κατὰ τοὺς διδασκάλους αὐτοῦ τῆς ποιήσεως καταχλευάζει τὸ θεῖον μυστήριον, καὶ τοῦ Ἀποστόλου διαβρόχῃ βλοῦντος, ὅτι Δι' (81) ἀνθρώπου ἀνάστασις ἐκ νεκρῶν, οὐκ ἡμίσεως ἀνθρώπου, οὐδὲ μικρὸν τι ὑπὲρ τὸ ἥμισυ ἔχοντος, ἀλλὰ τῷ ἀπολύτῳ τῆς φωνῆς ἀμείντον ἐνδειξαμένου τὴν φύσιν, τὴν σηματομένην ἐν τῷ ὀνόματι· οὗτος μινώταυρον ἡμῖν διὰ τῆς αἰσχροῦς ταύτης ὀνοματοποιίας τερατεύεται τὸ μυστήριον (82), πολλὰς παρέχων τοῖς ἄλλοις τῆς πίστεως ἀφορμάς, δι' ὧν εἴρηκεν, εἰς τὸ χλευάζειν τὸν λόγον τῆς πίστεως. Οὐ γὰρ ἐστὶ τὸν διασύρειν ἐπὶ γέλῳ τὰ δόγματα θέλοντα, τῆς ἀτόπου ταύτης συνθέσεως τὸν λόγον (83) ἀποτραπῆναι,

²⁴ Eccle. v, 2. ²⁵ I Cor. xv, 21.

(74) Ita corr.; antea erat δυσφώρατον. Vide autem an legendum sit δυσφώραστον, quod verbum apud Suidam reperitur.

(74*) Corr. ἑλλήτης εἴη τῷ νοῖ ὁ ἄνθρωπος, οὐράνιον αὐτόν.

(75) Corr. γίνεσθαι.

(76) Corr. οὐράνιον.

(77) Corr. καθὼς φησιν.

A omnibus, inquit, rebus quæ in nobis, qui terreni sumus, pariter aqualiterque reperiuntur, celestis homo constat (ita ut spiritum quoque, perinde ac terreni homines, habeat), non celestis erit, sed tantum celestis Dei receptaculum. Multa quidem in hisce verbis obscuritas, nec quid sibi velit auctor præ absurda ejusdem elocutione discernitur; sed nihilominus facile erit ejus sententiam palam facere. Ait enim, hominem illum, si mente quidem careat, cœlestem esse; si vero nulla sui parte deficiat, non amplius cœlestem, sed celestis Dei receptaculum esse. In hocce Apollinaris effato, utrumnam quis magis abominetur? Perfectionemne divinitati impedimento esse censere, quominus carni jungatur, quasi caro mentedestituta, aptior convenientiorque ad recipiendam divinitatem exstiterit; an Deum quidem cœlestem esse credere, eum vero, qui cœlestem Deum in semetipso recipiat, non ibi esse ubi Deus manere creditur; sed alio potius in loco quam in cœlo existere, et alio potius nomine, quam celestis hominis nuncupari? Nam si, juxta Apollinarem, celestis Dei receptaculum homo est, Deus autem in cœlo sursum, quem-

admodum Ecclesiastes ait ²⁴: ergo qui in semetipso Deum recipit, uno eodemque in loco est in quo ille manet quem recipit et pro terrestri celestis proprie vocatur. Quamobrem si cohærenter loqui velit Apollinaris, suismet dictis palam astruit verum dogma, quod vel ipsa adversariorum sapientia confirmatur.

XLIX. Sed quæ deinceps sequuntur expendamus: Si autem nos quidem, inquit, ex tribus constamus, ipse vero ex quatuor, non homo erit, sed Homo-Deus. Stultitiam atque dementiam, quam postremum hoc verbum redolet, lector ne rideat; sed potius voluntariam eorum cæcitatem deploret qui ineptiis hisce mancipantur. Si humana natura, dum divina virtus in ipsa inhabitat, integra permanserit, Deus Verbum vocabitur Homo-Deus; et quemadmodum fabulæ, diversas simul jungentes naturas, animal aliquod monstruosum comminiscuntur, figuras, et nomina, equicervos, et hircocervos, aliaque his similia fingentes atque nominantes: ita et novus iste fabularum inventor, juxta magistros qui eum talia figmenta docuerunt, divinum mysterium subsannat; et cum Apostolus alta voce clamet ²⁵, Per hominem resurrectio mortuorum; quibus verbis non dimidium hominem, nec paulo plus dimidio habentem intelligit, sed absolute hominem dicendo, integram esse naturam quæ illo nomine significatur ostendit; hic minotaurum nobis per turpem hanc nominum fictionem incarnationis mysterium esse prodigiose configit, multas suis in verbis ad deridendam fidem nostram illis qui ab eadem dissentiant, ansas præbens.

(78) Corr. ἄρα καὶ ὁ.

(79) Corr. ἡπίστατο.

(80) Art. corr. add.

(81) Præp. corr. hic etiam add.

(82) Corr. γρ. καὶ ποιεῖ τὸ μυστήριον, indicans hoc etiam modo legi posse.

(83) Corr. τῷ λόγῳ.

Nulla enim pacto fieri potest, ut qui nostra dogmata A deridenda cunctis præbere voluerit, absurdam hanc vocis compositionem prætermittat, sive scriptoris sententiam, sive nostram meliorem esse censuerit: utram enim sententiam veram esse dixeris, nunquam efficies ut duarum naturarum compositio nomine illo non exprimatur. Nam qui e cælo carnem esse dicit, eam utique veram carnem esse astruit: caro autem, quæ ab animata quadam natura regitur et vivendi in semetipsa facultatem habet, quemadmodum etiam vult Apollinaris, appellationem hominis proprie obtinet: qui autem ipsam assumpsit perque eam se ipsum manifestavit, diversum prorsus quid ab illa carne natura est; nam et ipsum assumptionis nomen diversitatem naturæ tam assumpti quam assumptis ostendit. Quid igitur vetabit, etiam si hæc locum habeant, Deum qui in carne apparuit, absurda illa nominis fictione traduci, ut qui ita constitutus est juxta temerarium Apollinaris vocabulum Homo-Deus nuncupetur? Nam nec hircocervo, quoniam cervo integro media ex parte species hircina adjuncta fuerit, vel e contrario in illorum animalium mistione acciderit, ut integro hirco cervina pars accesserit, tale idcirco nomen ei fabula imposuit; sed illum utriusque naturæ participem utcumque esse ea nominis compositione denotatur. Quamobrem si, ut scriptor existimat, in uno eodemque homo et Deus est, qualemcumque duo ista inter se connexionem habeant, sive tota utriusque natura, sive pars tantum in ea mitione concurrat, nunquam efficiet ut illa nominis compositio non sit absurda. Quod si ethnici ab ipso talia edocti, mysterium nostrum deriserint, qui blasphemandi ansam præbuerit is quæ inquit, *Væ illis, per quos nomen meum*

L. Sed et ea quæ rursus præcedentibus addit, perpendamus. Si ex duobus, ait, *perfectis constat; nec in quo Deus est, in eo homo est; neque in quo homo est, in eo Deus est.* Atqui si ex perfecto et imperfecto juxta Apollinarem conjunctio illa fieri concedatur, nonne ab his qui talia effutire audent similiter diceretur, hominem in eo non esse in quo Deus est, et Deum in eo non esse in quo homo est? Sane alia prorsus divinitatis atque alia humanitatis est ratio, et nemo unquam divinam naturam humanæ naturæ mutilatione definiri posse censuerit; neque enim divinitatis ratio in eo sita est quod vel humana natura non sit, vel imperfecta humana natura sit, sed utraque res, si scorsim mente comprehendatur, propria sibi unaquæque notione intelligitur. Nam et qui Dei nomen audit, quotquot de Deo par est animo con-

¹⁴ Isa. LII, 5; Rom. II, 24.

(84) Corr. art. add.

(85) Corr. ἐν ἀψύχῳ.

(86) Ita corr.; antea erat ἔχειν.

(87) Ita corr.; antea παρ' ἐκείνου.

(88) Corr. add. quæ semicirculis includuntur.

(89) Et hæc lectio a corr. est; nam antea scri-

κἂν τὸ τοῦ λογογράφου, κἂν τὸ ἡμέτερον ἐπιπρατέ-
στερον εἶναι δόξη· ὅτι γὰρ ἂν ἐξ ἀμφοτέρων εἴπης,
τὴν ἐκ τῶν δύο φύσεων σύνθεσιν οὐκ ἀφαιρήσεις τοῦ
λόγου. Οὐ γὰρ ὁ (84) ἀνωθεν φήσας εἶναι τὴν σάρκα,
τὸ μὴδὲ σάρκα αὐτὴν εἶναι κατασκευάζει· ἡ δὲ σὰρξ
ἐμψύχῳ (85) τινὶ φύσει διοικουμένη, καὶ ζωτικὴν ἐν
ἐαυτῇ δύναμιν ἔχουσα, καθὼς καὶ ὁ Ἀπολλινάριος
βούλεται, τὴν τοῦ ἀνθρώπου προσηγορίαν κυρίως
ἔχει (86)· ὁ δὲ προσλαβόμενος αὐτὴν, καὶ ἐαυτὸν δι'
ἐκείνης φανερώσας, ἕτερος τῇ φύσει πάντως παρ'
ἐκείνην (87) ἐστίν· αὐτὸ γὰρ τὸ τῆς προσλήψεως
ὄνομα τὴν κατὰ φύσιν ἑτερότητα τοῦ προσλαβομένου
παρὰ τὸ προσειλημμένον ἐνδείκνυται. ((88) Τί οὖν
τὸ κωλύον ἔσται), κἂν ταῦτα κρατῇ, τὸν ἐν σαρκὶ
φανερωθέντα θεὸν διὰ τῆς ἀτόπου ἐκείνης ὀνοματο-
ποιίας ὀφείζεσθαι, ὥστε καὶ τὸν οὕτως συνεστηκότα
κατὰ τὴν τολημῆραν τοῦ Ἀπολλιναρίου φωνὴν Ἀνθρωπό-
θεον λέγεσθαι; Οὐδὲ γὰρ τὸν τραγέλαφον (89), ἐπειδὴ
ὅλῳ τῷ ἐλάφῳ ἐξ ἡμίσεως προσεψύχῳ τὸ τράγειον, ἡ
τὸ ἐμπαλιν περὶ τῶν ζώων ἐγένετο μίξις, ὥστε
ἀκεραῖα τράγῃ προσψυγῆναι τὸ ἐλάφιον μέρος, διὰ
τοῦτο κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον ὁ μῦθος ὠνόμασεν,
ἀλλὰ τὸ ὁπωσοῦν μετασχεῖν ἑκατέρας τῆς φύσεως ἡ
τῶν ὀνομάτων σύνθεσις διερμηνεύει. Ὡστε κατὰ τὸν
λογογράφον, εἰ ἔστιν ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος καὶ θεός,
ὁπωσοῦν τὴν συνάφειαν ἔχων, εἴτε πάσης συνδραμοῦ-
σης τῆς φύσεως, εἴτε καὶ ἑλλειπῶς (90) ἐχούσης, τὴν
ἀτοπον ἐκείνην τοῦ ὀνόματος συνθήκην οὐ διαφεύγε-
ται. Καὶ εἰ ταῦτα παρ' αὐτοῦ μαθόντες οἱ Ἕλληνας
κωμωδοῖεν ἡμῶν τὸ μυστήριον, πάντως ὁ τὴν ἀφορ-
μὴν παρασχόντων τῆς βλασφημίας ἐν τῇ προφητικῇ
κατάρτῃ γενήσεται, ἡ φησιν (91), *Οὐαὶ δι' οὗ τὸ
ὄνομα μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν.*

propheticis maledictionibus prorsus erit obnoxius, blasphematur in gentibus ¹⁵!

Οἷα δὲ τοῖς εἰρημένοις προστίθῃσι πάλιν, κατανοή-
σωμεν. Εἰ ἐκ δύο, φησὶ, *τελείων, οὔτε ἐν ᾧ θεός
ἐστίν, ἐν τούτῳ ἄνθρωπος ἐστίν, οὔτε ἐν ᾧ ἄν-
θρωπος, ἐν τούτῳ θεός.* Εἰ δὲ ἐξ ἀπολείποντος καὶ
τελείου κατὰ τὸν ἐκείνου λόγον, εἶναι δοθείη τὸ σύγ-
κριμα (92), ἅρ' οὐχὶ τὸ ἴσον παρὰ τῶν τὰ τοιαῦτα
τολμῶντων ρηθῆσεται, ὅτι ἐν ᾧ θεός ἐστίν ἄνθρωπος
οὐκ ἔστι, καὶ ἐν ᾧ ἄνθρωπος ἐστὶ θεός οὐκ ἔστιν;
ἕτερος γὰρ παντὶ τρόπῳ ὁ τε τῆς θεότητος, καὶ τῆς
D ἀνθρωπότητος λόγος, καὶ οὐκ ἂν τις τὴν ἐλάττωσιν
τῆς ἀνθρωπότητος, ὅρον εἶναι τῆς θείας ὑποστάσεως
φύσεως· οὐ γὰρ ἐν τῷ τοῦτο μὴ εἶναι, ἢ ἀτελῶς εἶναι
ἐκείνός ἐστιν (93), ἀλλ' ἐκότερον ἐφ' αὐτοῦ νοού-
μενον, ἐν ἰδίῳ θεωρεῖται νοήμασιν. Ὡς γὰρ θεὸν
ἀκούσας, ὅσα περὶ θεοῦ πρέπει νοεῖν, διὰ τῆς προ-
σηγορίας ταύτης συμπαραδέξατο, καὶ ὁ τὴν τοῦ
ἀνθρώπου προσηγορίαν παραδεξάμενος, πᾶσαν τὴν

plum fuerat τῶν τραγέλαφων.

(90) Corr. ἑλλειπῶς.

(91) Corr. ὡς φησὶ.

(92) Ita corr.; wale antea εἶναι δοθέντος τὸ σύγκριμα· ἅρ' οὐχί.

(93) Corr. ἐκείνός ἐστιν.

φύσιν διὰ τῆς φωνῆς ταύτης ἀνετυπώσατο, καὶ οὐδε-
 μιαν σύγχυσιν ἢ διάνοια τῶν λεγομένων (94) πάσχει,
 ὥστε ἐν θατέρῳ τῶν ὀνομάτων ἐννοῆσαι τὸ ἕτερον.
 Οὕτε γὰρ ἐν τούτῳ ἐκείνῳ, οὔτε ἐν ἐκείνῳ τοῦτο ση-
 μαίνεται, ἀλλ' ἕκαστα τῶν ὀνομάτων τῇ κατὰ φύσιν
 παραμένει διανοίᾳ, καὶ (95) κατ' οὐδένα τρόπον αἱ
 ἐμφάσεις αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας ὑπαλλαγήσονται. Τὸ
 δὲ ἀτελές, καὶ τὸ (96) τέλειον, ἐτέρων νοημάτων ὑπό-
 θεσις τῷ ἀκούοντι γίνεται. Τέλειον μὲν γὰρ φάμεν
 τὸ συμπεπληρωμένον τῷ ἰδίῳ λόγῳ τῆς φύσεως· ἀτε-
 λές δὲ τὸ ἐναντίον. Οὐδέτερον δὲ τούτων ἐφ' ἑαυτοῦ
 λεγόμενον, οὔτε ἀνθρωπον, οὔτε Θεὸν ἐρμηνεύει, ἀλλ'
 ὥσπερ (97) ἂν συνονομασθῇ πράγματι, ἢ ὀνόματι, ἢ
 πληρῆς, ἢ ἑλλειπὲς (98) τὸ δηλούμενον ἐννοεῖν ὑποτι-
 θεται. Πῶς οὖν, εἰ ἀτελής εἴη ὁ ἀνθρωπος, Θεὸς εἶναι
 τὸ ἀτελές παρὰ τοῦ Ἀπολλιναρίου κατασκευάζεται,
 ὡς συμβαίνουσης τῷ λόγῳ τῆς θεότητος, τῆς κατὰ
 τὴν φύσιν ἡμῶν κολοδωσεως;
 Deum in eo esse quod imperfectum est Apollinaris astruit, quasi naturæ nostræ mutilatio di-
 vinitati magis conveniret?

Πάλιν δὲ πρὸς τὸ ἐφεξῆς προάγων τὸν λόγον, φη-
 σίν· Οὐ δύναται σώζειν τὸν κόσμον ὁ ἀνθρωπος
 μὲν ὢν (99), καὶ τῇ κοινῇ τῶν ἀνθρώπων φορῶν
 ὑποκείμενος. Φημι τοῦτο χάρις· εἰ γὰρ αὐτάρκης
 ἦν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις πρὸς τὸ ἑαυτῇ τὸ ἀγαθὸν κα-
 ταστήσασθαι, περιττὸν τὸ μυστήριον. Ἐπειδὴ δὲ
 ἀμήχανον ἦν ἕξω θανάτου γενέσθαι, μὴ Θεοῦ τὴν σω-
 τηρίαν πορίσαντος, διὰ τοῦτο τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ
 λάμπει διὰ σαρκὸς, ἐν' ἐξορίσῃ διὰ σαρκὸς τὴν ἐκ
 τοῦ σκότους ἀπώλειαν. Ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ Θεοῦ, φησί,
 μὴ ἐπιμυχθέντος ἡμῖν, σωζόμεθα. Σωφρονεῖν ἔοικεν
 ἐν τοῖς λεγομένοις ὁ λογογράφος, καὶ πρὸς τοὺς ἐμ-
 φρονας λογισμοὺς τὴν ψυχὴν ἐπανάγει· ὁ γὰρ μίξις
 εἰπὼν τῶν κατὰ φύσιν διεστώτων σημαίνει τὴν ἑνω-
 σιν. Μίγνυται δὲ, φησί, σὰρξ γενόμενος, τουτέ-
 στιν ἀνθρωπος, καθὼς τὸ Εὐαγγέλιον λέγει, ὅτε
 σὰρξ ἐγένετο, τότε αὐτὸν ἐν ἡμῖν ἐσκηνωκένοι.
 Οὐδὲ ταῦτα τοῦ ὑγιαίνοντος ἀπάδει λόγῳ, εἰ μὴ
 τι παρασπαρεῖ (1) αὐτῷ μετὰ ταῦτα τῆς ζιζανιδώδους
 σπορᾶς. Οὕτος γὰρ ἡμέτερος, μάλλον δὲ τῆς ἀληθείας
 ὁ λόγος, οἷοι τότε (2) ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, ὅτε σὰρξ
 ἐγένετο, καὶ τὸ ἐμπαλιν, τότε σὰρξ ἐγένετο, ὅτε
 ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν (3). Εἰ οὖν ἐξ ἐκείνου ἡ σὰρξ ἀφ'
 οὗ ἢ ἐν ἡμῖν κατασκήνωσις, ἄρα πρὶν εὐαγγελισθῆναι
 ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ τὴν Παρθένον, σὰρξ οὐδέπω ὁ Λόγος
 ἦν· καὶ ψευδὴς ὁ λόγος ἐκ τῶν ἀνωθεν καταβεβηκέ-
 ναι πρὸς ἡμᾶς τὸ ἀνθρώπινον (4), (καὶ πρὸ τῆς
 ἀνθρωπίνης φύσεως ἐκείνου εἶναι τὸν ἀνθρωπον), δι'
 οὗ τὸ θεῖον τῇ ἀνθρωπίνῃ κατεμίχθη ζωῇ. Ἀλλ'
 οὐδὲ λύει, φησί, τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀμαρτίαν,
 μὴ (5) γενόμενος ἀνθρωπος ἀναμάρτητος, εὐδὲ

acipi, appellatione illa dignoscit, et qui hominis
 nomen audit naturam ejus omnem animo percipit,
 nullamque confusionem patitur dictionum illarum
 significatio, ut in eorum alterutro alterum intelli-
 gatur. Nam neque illo nomine istud, nec hoc
 nomine illud significatur, sed unumquodque no-
 men convenientem naturæ suæ sensum obtinet,
 et nullo pacto eorumdem significationes invicem
 commutari possunt. At imperfectum et perfectum
 diversas prorsus notiones in audientium animis
 imprimunt; perfectum enim dicimus quod secundum
 propriæ naturæ rationem completum absolutumque
 est; imperfectum vero quod huic contrarium est;
 neutrum autem horum, si absolute proferatur,
 hominem, aut Deum significat; sed cuicunque rei
 vel nomini adjungatur, facit ut quod vocibus illis
 exprimitur, perfectum vel mancum esse intelliga-
 mus. Quomodo igitur si imperfectus esset homo,

LI. Rursus autem ad alia pergens, sic ait :
 Mundum salvare non potest qui homo quidem est
 et communi hominum corruptioni obnoxius est. Hæc
 et mea assertio est, nam si humana natura ad
 bonum sibi comparandum sola sufficeret, super-
 vacanenum utique incarnationis mysterium fuisset.
 Quoniam vero mortem evadere non poterat, si
 Deus salutem ipsi impertitus non fuisset, pro-
 pterea lux in tenebris per carnem lucet, ut per
 eandem carnem ex tenebris ortam perditionem
 eliminat. Sed neque salvamur, ait, a Deo, si nobis
 commistus non sit. Hisce in verbis recte sentire
 et ad sapientiores cogitationes animum convertere
 scriptor videtur; nam qui mistionem dicit, rerum
 secundum naturam discrepantium unionem si-
 gnificat. Miscetur autem nobiscum, inquit, cum
 caro, hoc est, homo factus fuit, quemadmodum in
 Evangelio dicitur, tunc carnem factum fuisse, cum
 habitavit in nobis. Nec ista a recto sermone dis-
 sona sunt, nisi statim ab ipso aliqua deinceps
 superseminarentur zizania. Nam hic noster, imo
 potius ipsius veritatis sermo est, tunc nempe ha-
 bitasse in nobis, quando caro factum est, et e
 contrario tunc carnem factum esse, cum habitavit
 in nobis. Si igitur ex illo tempore caro fuit ex
 quo habitare cœpit in nobis, ergo Verbum nequa-
 quam caro erat antequam Gabriel Virginem an-
 nuntiasset; et qui dicit humanitatem Verbi ad
 nos e cœlo descendisse (et ante creatam huma-
 nam naturam jam illud hominem existisse), per
 quod humanæ naturæ divinitas commista fuit, men-

(94) Corr. διὰ τῶν λεγομένων.

(95) Part. καὶ corr. add.

(96) Et hic art. corr. add.

(97) Corr. ἀλλ' ὅπερ. Lego ἀλλ' ὥπερ.

(98) Corr. ἑλλειπὲς.

(99) Corr. ὁ ἀνθρωπος. ἀνθρωπος μένων καί, quo sensu vertendum esset: *Mundum salvare non potest homo, qui homo permanset, ei communi, etc.*

(1) Corr. παρασπαρεῖ.

(2) Ita corr.; male antea τό.

(3) Hunc locum usque ad illa Apollinaris verba ἀλλ' οὐδὲ λύει, refert Euthymius in *Panopliæ* part. II, tit. 15, pag. 526, vers. Si tunc Verbum.

(4) Quæ semicirculis includuntur corr. add., et apud Euthymium quoque habentur.

(5) Forte legendum εἰ μὴ, ut mox in altera hujus periodi parte habet Nyssenius.

dax est. Sed neque, ait, peccata hominum delet, *nisi impeccabilis homo factus fuerit : neque mortis in omnes homines imperium destruit, nisi ut homo mortuus sit, et resurrexerit.* Utinam usque ad finem recta saperet, quæ Ecclesiæ sunt, loquens ! Sed iterum ad ingenium redit, et Ecclesiæ doctrinam accusans, nos propriam solius humanæ in Christo naturæ fuisse mortem, existimare ait, et rationem quamdam a se excogitatam, ad sententiam nostram confutandam subjungit, quæ ita se habet : *Mors autem hominis, inquit, mortem non destruit.* Quorum auctor ista proferi ? Nempe ut ipsius Unigeniti divinitatem, ipsam veritatem, ipsam vitam in crucis passione interiisse ostendat, ita ut in triduani illius temporis periodo vita non existerit, non virtus, non justitia, non lux, non veritas, non ipsa demum divinitas. Neque enim una divinitate interempta, alteram divinitatem superstitem fuisse ait, quandoquidem multis in locis ipsum hac de re adversus Arium dimicare unamque esse Trinitatis deitatem astruere apparet ; quæ quidem divinitas, cum in Christo occubuerit, alia, ut ipse suo argumento confirmat, nequaquam superfuit. Porro non video quomodo quis dubitare possit quin divinitatem morti obnoxiam ille non faciat. Nam mors aliud in homine non est quam compositi dissolutio ; humano siquidem corpore in illas ex quibus constat, partes dissoluto, anima simul cum corpore non concidit ; sed quod compositum est dissolvitur ; quod autem ab omni igitur anima morti obnoxia non est, quonam pacto divinitas interire queat dicant qui nesciunt quid loquantur.

LII. Cæterum quæ deinceps ad id probandum subjungit, lubens omittam ; nam in sequentibus ipsam Unigeniti divinitatem mortem obiisse confirmans, ait, *Hominis mors mortem non destruit, neque resurgit qui mortuus non est ; ex quibus, inquit, omnibus patet ipsum Deum interiisse, quandoquidem, inquit, fieri non poterat, ut Christus morti succumberet.* Quæ omnia, utpote manifeste absone et absurda, minime hic discutienda esse arbitror, cum quisquis mente non caret, per se valeat illius impietatem atque dementia perspicere, qui Deum ipsum, mortem in propria natura perpassum, interiisse pronuntiat. Verumtamen illud tantummodo haud alienum erit advertere, nec omnia quæ tanquam a nobis dicta scriptor proferit, mendacio pura atque immunia esse, quinimo in ipsis nonnulla reperiri, quæ sycophantarum more ad nostræ fidei contumeliam continuit. Ait enim, nos dicere Christum ab initio non fuisse, ita ut solummodo Verbum sit Deus. Nos autem in novissimis diebus per carnem manifestatam fuisse Dei virtutem, et sapientiam, et lucem, et vitam, quæ omnia Christus est, nequa-

α την κατά πάντων ἀνθρώπων τοῦ θανάτου βυσιλείαν καταλείπει, εἰ μὴ ὡς ἄνθρωπος ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη. Εἴθε μέχρι τέλους ἦν εὐγνώμων, τὰ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας φεγγόμενος ! Πάλιν δὲ πρὸς αὐτὸν ἐπιέρχεται καὶ φησι, τὸν ἐκκλησιαστικὸν αἰτιώμενος λόγον, ὅτι περὶ τὸν ἄνθρωπον θεωροῦμεν τὸ πάθος, καὶ ἐπάγει τὸν ἴδιον λόγον, εἰς ἐλεγχον τῆς ὑποψέως ἡμῶν, ἔχοντα οὕτως· (6) Ἀνθρώπου δὲ, φησί, θάνατος, οὐ καταργεῖ τὸν θάνατον. Τί κατασκευάζων ταῦτα φησιν ; Ὅτι αὐτοῦ (7) τοῦ Μονογενοῦς ἡ θεότης, αὐτῇ ἡ ἀλήθεια, αὐτῇ ἡ ζωὴ ἐν τῷ κατὰ τὸν σταυρὸν πάθει ἀπενεχρώθη, ὥστε κατὰ τὴν τριήμερον ἐκείνην τοῦ χρόνου περιγραφῆν, μὴ ζῶν εἶναι, μὴ δύναμιν, μὴ δικαιοσύνην, μὴ εὐσ, μὴ ἀλήθειαν, μὴ αὐτὴν τὴν θεότητα. Οὐ γὰρ μιάς ἀποθανούσης θεότητος, ἑτέραν ὑπολείπειν λέγει, διότι πολλὰ καὶ δεικνύονται Ἀρείῳ περὶ τοῦτου μαχόμενος, καὶ μίαν εἶναι κατασκευάζων τῆς Τριάδος θεότητα, ἥς ἐν τούτῳ νεκρωθείσης, καθὼς συγκατασκευάζει τῷ λόγῳ, πάντως ἑτέρα οὐκ ἔν. Καὶ πῶς ἂν τις ὑπονοήσειεν αὐτὸν (8) μὴ θνητὴν ποιεῖν τὴν θεότητα, συνιδεῖν οὐκ ἔχων. Οὐδὲ γὰρ ἑτερόν ἐστιν ἐκ' ἀνθρώπου θάνατος, εἰ μὴ τοῦ συνθέτου διάλυσις ; οὐδὲ γὰρ ἐν ἡμῖν τοῦ σώματος εἰς τὰ ἐξ ὧν σύγκειται λυομένου, καὶ ἡ ψυχὴ συνδιαπίπτει τῇ διαλύσει τοῦ σώματος ; ἀλλὰ τὸ μὲν σύνθετον διαλύεται, τὸ δὲ ἀσύνθετον ἀδιάλυτον μένει. Εἰ οὖν ψυχῆς οὐκ ἄπτεται θάνατος, πῶς ἡ θεότης ἀπενεκροῦται, λεγέτωσαν οἱ μὴ εἰδότες ἃ λέγουσι.

compositione alienum est, integrum permanet. Si divinitas interire queat dicant qui nesciunt quid

Τὰ δὲ ἐχόμενα τούτων, ὅσα τῆς αὐτῆς ἐστὶ κατασκευῆς, ὑπερβήσομαι. Φησὶ γὰρ ἐν τοῖς ἐφεξῆς, κατασκευάζων τὸ αὐτὴν τεθνάναι τοῦ Μονογενοῦς τὴν θεότητα, ὅτι Ἀνθρώπου θάνατος οὐ καταργεῖ τὸν θάνατον, οὐδὲ ἀνίσταται ὁ μὴ ἀποθανών· ἐξ ὧν, φησὶν, πάντων δὴ λόγον, ὅτι αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀπέθανε, καθὼς, φησὶν, οὐκ ἦν δυνατόν κρυπτεῖσθαι τὸν Χριστὸν ὑπὸ τοῦ θανάτου. Ἄπερ ὡς πρόδηλον ἔχοντα τὴν ἀτοπίαν, παραδραμεῖν οἴμαι δεῖν ἀνεξέταστα, πάντος τοῦ γε νοῦν ἔχοντος καθ' αὐτὸν συνιδεῖν (9) δυναμένου τὸ ἀσεβές τε καὶ ἀποπον τοῦ διαβόληθεν ἀποφαινομένου αὐτὸν τὸν Θεὸν τεθνάναι, τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ φύσει ὑποστάντα τὸν θάνατον. Πλὴν τοσοῦτον εὐλόγον ἴσως ἐστὶ παραστημῆσθαι, ὅτι οὐδὲ ὅσα ἐκ τοῦ ἡμετέρου προσώπου λέγει, καθαρῶς τοῦ ψεύδους, ἀλλ' ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, ἃ συκοφαντικῶς ἐπὶ διαβολῇ συμπέπταται τοῦ ἡμετέρου λόγου. Λέγει γὰρ μὴ ἐξ ἀρχῆς εἶναι τὸν Χριστὸν παρ' ἡμῶν λέγεσθαι, ὥστε τὸν Λόγον εἶναι Θεόν. Ἡμεῖς δὲ τὸ ἐκ' ἐσχάτων ἡμερῶν διὰ σαρκὸς πεφανερῶσθαι τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν σοφίαν, καὶ τὸ εὐσ, καὶ τὴν ζωὴν, ἅπερ πάντα ὁ Χριστὸς ἐστίν, οὐκ ἀρνούμεθα ; τὸ δὲ λέγειν μὴ εἶναι ποτε ταῦτα, τὸν

(6) Ab hoc loco usque ad finem capituli hujus, quædam excerpit Euthymius Zigabenus ubi supra pag. 529, vers. *Mors inquit.*

(7) Corr. αὐτῇ.

(8) Locum hunc sine part. negativa legendum esse, ex sequentibus, ni fallor, clare colligitur.

(9) Corr. τοῦ τε νοῦν ἔχοντος, καὶ ἀφ' αὐτοῦ συνιδεῖν.

διὰ τούτων δηλούμενόν τε καὶ ὀνομαζόμενον, Κύριον καὶ Χριστὸν, οὐδὲν ἀνεκτότερον εἰς ἀσέβειαν τῆς παντελοῦς ἀρνήσεως τοῦ ὀνόματος κρίνομεν. Ὁ γὰρ μὴ ἐξ ἀρχῆς λέγων εἶναι Χριστὸν (Χριστὸς δὲ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ πᾶν ὑψηλόν τε καὶ θεοπρεπές ἐστιν ὄνομα), οὐδ' ἂν ἄλλο τι λέγοι εἶναι, ὃ διὰ τοῦ μεγάλου τούτου νοεῖται ὀνόματος. Ὅσπερ γὰρ ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου προσηγορίᾳ τὸ λογικόν ἐστι, καὶ τὸ ἐπιστήμης δεκτικόν, καὶ εἴ τι ἄλλο γνωριστικόν τῆς φύσεως ἰδίωμα λέγεται· εἰ δέ τις μὴ εἶναι λέγοι τὸν ἄνθρωπον, συνανήρηται πάντως τῇ τοῦ ὀνόματος ἀθετήσει καὶ τὰ λοιπὰ τῆς φύσεως ἰδίωματα· τὸν (10) αὐτὸν τρόπον ὁ Χριστὸς ἐστιν ἡ δύναμις, ἡ σοφία, ὁ χαρακτήρ, τὸ ἀπαύρασμα· ὁ ἐκείνων ἐξ ἀρχῆς μὴ εἶναι λέγων, ἀθετήσει πάντως καὶ τὰ μετ' ἐκείνου νοούμενα. Διὸ φαμεν διὰ τῶν ἁγίων Γράφων ὁδηγούμενοι, αἱ τὸν Χριστὸν εἶναι, τῇ τοῦ Πατρὸς ἀιδιότητι συνθεωρούμενον. Ὡς γὰρ πάντοτε Θεὸς ὁ μονογενὴς Θεός, καὶ οὐκ ἐκ μετουσίας γίνεται (11), οὐδὲ διὰ τίνος προκοπῆς ἀπὸ ταπεινοτέρας καταστάσεως ἐπὶ τὴν θεότητα μέτεισιν· οὕτως καὶ ἡ δύναμις, καὶ σοφία, καὶ πᾶν θεοπρεπές ὄνομα, συναϊδόν ἐστι τῇ θεότητι, ὡς μηδὲν ἐπιγίνεσθαι κατὰ προσθήκην εἰς δόξαν τῆς φύσεως, ὃ μὴ ἐξ ἀρχῆς ἦν. Τὸ δὲ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα, διαφερόντως φαμέν ἐξ αἰδίου περὶ τὸν Μονογενῆ θεωρεῖσθαι, ὅπ' αὐτῆς τῆς τοῦ ὀνόματος ἐμφάσεως (12) πρὸς τὴν ὑπόληψιν ταύτην χειραγωγούμενοι. Τῆς γὰρ ἁγίας Τριάδος διδασκαλίαν περιέχει ἡ τοῦ ὀνόματος τούτου ὁμολογία, ἐκάστου τῶν πεπιστευμένων προσώπων ἐμφαινόμενου τῇ προσηγορίᾳ ταύτῃ κατὰ τὸ πρόσφορον. Καὶ ὡς ἂν μὴ παρ' ἑαυτῶν λέγειν τι δοκοῖμεν, τὰ τῆς προφητείας παρατησόμεθα ῥήματα. Ὁ θρόνος σου, φησὶν, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, βάβδος εὐθύτητος, ἡ βάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἐχρίσέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Ἐν τούτοις γὰρ διὰ μὲν τοῦ θρόνου τὴν ἐπὶ πάντων ἀρχὴν διασημαίνει ὁ λόγος. Ἡ δὲ βάβδος τῆς εὐθύτητος τὸ ἀδέκαστον ἐρμηνεύει τῆς κρίσεως. Τὸ δὲ τῆς ἀγαλλιᾶσεως ἔλαιον, τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρίσθησι δύναμιν, ἣ χρίεται παρὰ τοῦ Θεοῦ ὁ Θεός, τουτέστι, παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Μονογενὴς, ἐπειδὴ ἠγάπησε δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησεν ἀδικίαν. Εἰ μὲν οὖν ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν φίλος τῆς δικαιοσύνης, ἐχθρὸς δὲ τῆς ἀδικίας, ἀκόλουθον ἦν τὸ μηδὲ κεχρίσθαι ποτὲ λέγειν, τὸν διὰ τοῦτο κεχρίσθαι λεγόμενον, ὅτι ἠγάπησε δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησεν ἀδικίαν. Εἰ δὲ πάντοτε φίλος δικαιοσύνης, οὐ γὰρ ἂν ποτε ἑαυτὸν μισήσειε, δικαιοσύνη (13) ὣν, πάντοτε δηλονότι καὶ ἐν τῷ χρίσματι θεωρεῖται. Ὅσπερ οὖν ὁ δίκαιος οὐκ ἀδικος (14), οὕτως οὐδὲ ἄχριστος ἂν εἴη ποτὲ ὁ χριστός· ὁ δὲ μηδέποτε ἄχριστος, αἱ πάντως χριστός. Ὅτι τοίνυν ὁ

A quam inficias imus; dicere autem hæc omnia aliquando non fuisse, Christum et Dominum, qui nominibus hisce nobis innotescit atque denominatur, æque intolerandum ob impietatem esse judicamus, ac si absolute planeque ipsummet Christi ac Domini nomen negaret. Quippe cum Christus Dei virtus sit Deique sapientia²⁷ et quodcunque magnificum divinæque majestati conveniens nomen dici aut excogitari potest; qui ab initio Christum non esse dixerit, is profecto nec aliud quidpiam eorum ab initio esse dixerit quæ augustio hoc nomine significantur. Quemadmodum enim quis hominem esse negans, statim atque hominis nomen abolet, cæteras quoque humanæ naturæ proprietates sustulerit necesse est, propterea quod hominis appellatione ratiocinandi vis et discendi facilitas continetur, et si quæ alia proprietas est qua natura humana a cæteris distinguitur. Ita Christus est virtus, sapientia, figura et splendor, et qui illum ab initio non esse dicit, is utique de medio ea penitus tollit quæ ad illius naturam pertinere noscuntur. Quapropter divinas Scripturas secuti, semper Christum esse dicimus, quippe qui ejusdem ac Pater æternitatis esse intelligatur. Nam sicut unigenitus Deus non divinitatis factus est particeps, sed ab initio semper Deus est, nec progressu aliquo ad divinitatem ex humiliori statu pervenit: ita et virtus, et sapientia et quotquot alia apte congruenterque de Deo dici possunt, divinitati cœterna sunt; ita ut quod ab initio non fuerit, id postea ad naturæ divinæ gloriam nequaquam possit accedere. At Christi nomen in Unigenito cæteris ejusdem nominibus excellentius esse dicimus, ab ipsa nominis hujus significatione in hanc sententiam adducti. Doctrina siquidem de sancta Trinitate nominis hujus confessione continetur, cum singulæ personæ, quas Trinitatis esse credimus, hac appellatione convenienter designentur. Ne autem quidpiam de nostro dicere videamur, prophetiæ verba apponemus: *Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi; virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exsultationis præ consortibus tuis*²⁸. His enim verbis per thronum quidem cunctarum rerum imperium designatur. Virga autem directionis rectitudinem judicii significat. Oleum autem exsultationis virtutem Spiritus sancti denotat qua Deus a Deo ungitur, nempe, a Patre Unigenitus, quoniam dilexit justitiam, et odio habuit iniquitatem. Si igitur tempus fuit, quo justitiam non dilexit et iniquitatem odio non habuit, consequens erat ut nec aliquando illum unctum fuisse affirmaret qui propterea unctus fuisse dicitur, quoniam dilexit justitiam, et odio

²⁷ 1 Cor. 1, 24. ²⁸ Psal. xliiv, 7, 8.

(10) Corr. κατὰ τόν.

(11) Corr. τοῦτο γίνεται.

(12) Ita corr.; ante φράσεως.

(13) Corr. μισήσεις, αὐτὴς δικαιοσύνη.

(14) Corr. ὥσπερ οὖν οὐδέποτε ὁ δίκαιος οὐκ ἀδικος; in marg. γρ. καὶ οὐδέποτε ὁ δίκαιος ἀδικος, quibus verbis utroque modo legi posse significat.

habuit iniquitatem. Quod si semper justitiam dilexit, neque enim fieri potuit, ut se aliquando odio haberet, cum ipsamet justitia semper existerit, utique nullo ab initio, sed ex omni tempore admodum itaque justus injustus neutiquam est, Christus, esse poterit. Quamobrem cum qui ungit, nemo negaverit, nisi qui cor Judaico velamento

LIII. Quomodo igitur ait nos ab initio Christum non fuisse dicere? At vero quia Christum ab æterno esse fatemur, non idcirco ea quam Apollinaris confingit carne, ipsum nunquam non præditum fuisse arbitramur, sed eum novimus et ab æterno tempore Christum et Dominum esse, eumque rursus post passionem illud idem esse confitemur, quemadmodum inquit ad Judæos Petrus: *Quia et Dominum eum, et Christum fecit Deus, hunc Jesum quem vos crucifixistis*¹⁵. Hoc autem ita dicimus, non quod duos Christos, vel Dominos in una Christi persona conspiciamus, sed quod unigenitus Deus, cum sui natura Deus esset ac mundi Dominus, et creaturarum omnium dominator, rerumque conditor, et lapsorum erector, naturam nostram ex peccato collapsam non solum a sua communione non repelli, verum etiam in vitam denuo recipere pro summa benignitate sua dignatus est. Porro ipse Christus vita est; ideoque, vergente ad finem humano genere, malitia nostra jam ad summum pro-
vecta, tunc, ne ullum malitiæ genus remedio care-
ret, cum nostræ naturæ humilitate commisceri non recusavit, et in se ipso hominem assumens ipseque in homine existens, quemadmodum discipulis ait: *Ego in vobis, et vos in me*¹⁶, hominem sibi commistum, id quod ipse erat effecit, cumque ipse semper altissimus fuerit, idcirco quod humile erat, exaltavit, nam super omnia altissimus nulla exaltatione indigebat. Verbum autem erat Christus et Dominus, idque ipsum ille etiam evadit, qui assumptus fuit, et cum divinitate commistus; nam qui Dominus est, iterum Dominus non constituitur, sed servi forma ad eandem Domini dignitatem sublevatur, quamobrem *unus Dominus Jesus Christus per quem omnia*¹⁷, dicitur similiter Christus, qui ante sæcula Spiritus gloriam induit (id enim symbolice unctio significat) et post passionem eadem unctione unitum sibi hominem decorans, *Christum facit*; nam: *Clarifica me*, ait, quasi diceret, *Unge me gloria quam habui apud te priusquam mundus esset*¹⁸. Gloria autem, quæ ante mundum et universarum rerum creationem, et ante omnia sæcula esse dignoscitur, quaque unigenitus Deus clarificatur, nostra sane sententia, non alia unquam

Ἀ χρίων ἐστὶ Πατήρ (15), τὸ δὲ χρίσμα τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστι, πᾶς τις ἂν σύνθοιτο (16), ὃ γε μὴ κεκαλυμμένος τὴν καρδίαν τῷ Ἰουδαϊκῷ προκαλύμματι. unctus, id est Christus esse intelligitur. Quem- ita etiam nunquam sine unctione unctus, sive Patrem esse, unctionem vero Spiritum sanctum esse habet obductum.

Πῶς οὖν ἡμᾶς φησι λέγειν μὴ ἐξ ἀρχῆς εἶναι τὸν Χριστόν; Οὐ μὴν ἐπειδὴ Χριστὸν ἀτιδίως εἶναι ὁμολογοῦμεν, ἥδη καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ πλασθεῖσαν σάρκα πάντοτε περὶ αὐτὸν ἐννοοῦμεν, ἀλλ' οἴδαμεν τὸν αὐτὸν καὶ προαιώνιον Χριστὸν τε καὶ Κύριον, καὶ μετὰ τὸ πάθος πάλιν τε αὐτὸ τοῦτο ὁμολογοῦμεν (17), καθὼς φησι πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ὁ Πέτρος· ὅτι *Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ἐποίησεν ὁ Θεός, τοῦτο* **B** *τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε*. Τοῦτο δὲ φαμεν οὐχ ὡς δυάδα Χριστῶν καὶ Κυρίων περὶ τὸν ἓνα βλέποντες, ἀλλ' ἐπειδὴ τῇ φύσει Θεὸς ὡς ὁ μονογενὴς Θεός, καὶ τοῦ παντὸς Κύριος, καὶ βασιλεὺς πάσης κτίσεως, καὶ ποιητὴς τῶν ὄντων, καὶ διορθωτὴς τῶν διαπεπτωκότων, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ, τὸ καὶ τὴν ἡμετέραν (18) φύσιν ἐξ ἀμαρτίας διαπεσοῦσαν, μὴ ἀπόσασθαι τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας, ἀλλὰ πάλιν εἰς τὴν ζωὴν παραδέξασθαι. Αὐτὸς δὲ ἐστὶν ἡ ζωὴ διὰ τοῦτο ἐπὶ τέλει τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἥδη τῆς κακίας ἡμῶν πρὸς τὸ ἀκρότατον αὐξηθείσης, ὡς ἂν μὴδὲν (19) ἀθεράπευτον τῆς πονηρίας ὑπολειφθεῖν, τότε δέχεται τὴν πρὸς τὸ ταπεινὸν ἡμῶν τῆς φύσεως ἐπιμιξίαν, καὶ τὸν ἀνθρώπον ἐν ἑαυτῷ λαβὼν, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γενόμενος, καθὼς φησι πρὸς τοὺς μαθητάς, ὅτι *Ἐγὼ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοί*, ὅπερ αὐτὸς ἦν, τοῦτο καὶ τὸν ἀνακραθέντα ἐποίησεν· αὐτὸς δὲ ἦν αἰὶ ὑπερύψιστος, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ταπεινὸν ὑπερύψωσεν· οὐ γὰρ δὴ ὁ ὑπὲρ πᾶν ὑψίστος, ἐτι τοῦ ὑψωθῆναι ἐδέετο. Χριστὸς δὲ καὶ Κύριος ὁ Λόγος ἦν, τοῦτο καὶ ὁ ἐμμιχθεὶς τε καὶ ἀναληφθεὶς ἐν τῇ θεότητι γίνεται· οὐ γὰρ ὁ ὢν Κύριος, ἀναχειροτονεῖται πάλιν εἰς κυριότητα, ἀλλ' ἡ τοῦ δούλου μορφή Κύριος γίνεται· ὡς καὶ *Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα*, λέγεται Χριστὸς ὡσαύτως, ὁ (20) πρὸ τῶν αἰώνων τὴν δόξαν τοῦ Πνεύματος περιχείμενος (τοῦτο γὰρ σημαίνει διὰ συμβόλων ἡ χρίσις), καὶ μετὰ τὸ πάθος τὸν ἐνωθέντα αὐτῷ ἀνθρώπον, τῷ αὐτῷ χρίσματι **D** καλλωπίσας, Χριστὸν ποιεῖ· *Δόξα σοὶ με γὰρ, φησὶν, ὡσανεὶ, Χριστόν*, ἔλεγε, τῇ δόξῃ. *ἦν εἶχον παρὰ σοὶ πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι*. Ἦ δὲ προκόσμικος, καὶ πρὸ πάσης κτίσεως, καὶ πρὸ πάντων αἰώνων (21) θεωρουμένη δόξα, ἥ ὁ μονογενὴς Θεὸς ἐνδοξάζεται, οὐκ ἂν ἄλλη τις εἴη, κατὰ τὸν ἡμέτερον (22) λόγον, παρὰ τὴν δόξαν τοῦ Πατρὸς (23)· μόνῃ γὰρ πρὸ

¹⁵ Act. II, 36. ¹⁶ Joan. XIV, 20. ¹⁷ I Cor. VIII, 6. ¹⁸ Joan. XVII, 6.

(15) Corr. ὁ Πατήρ.

(16) Ita corr., antea συνθοῖτο.

(17) Ita corr., male antea πάλιν τε αὐτὸν τοῦτον ὁμολογοῦμεν.

(18) Et hæc correctoris est emendatio; nam antea erat τὸ κατὰ τὴν ἡμετέραν.

(19) Ita corr., antea male μηδέ.

(20) Art. hunc, cum præcedenti interpunct., corr. adid.

(21) Corr. πρὸ πάντων τῶν αἰώνων.

(22) Corr. κατὰ γε τὸν ἡμέτερον.

(23) Corr. Πνεύματος.

αἰώνιον τὴν ἀγίαν Τριάδα ὁ τῆς εὐσεβείας παραδί-
δωσι λόγος. Ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων, φησὶ
περὶ τοῦ Πατρὸς ἡ προφητεία. Περὶ δὲ Μονογενοῦς ὁ
Ἀπόστολος, ὅτι, Δι' αὐτοῦ οἱ αἰῶνες ἐγένοντο, καὶ
δόξα πρὸ τῶν αἰώνων περὶ τὸν μονογενῆ Θεὸν θεω-
ρουμένη, τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ ἅγιον. Ὅπερ οὖν ἦν τῷ
Χριστῷ, τῷ παρὰ τῷ Πατρὶ ὄντι, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον
εἶναι, τοῦτο καὶ τῷ ἐνωθέντι πρὸς τὸν Χριστὸν, ἐπὶ
τέλει τῶν αἰώνων γίνεται. Ἰησοῦν γάρ, φησὶ, τὸν
ἀπὸ Ναζαρεθ, ὃν ἐχρίσεν ὁ Θεὸς τῷ Πνεύματι τῷ
ἁγίῳ ὥστε μὴ συκοφαντεῖται τὸν ἡμέτερον λόγον,
ὡς ἡμῶν μὴ ἀεὶ Χριστὸν τὸν μονογενῆ Θεὸν εἶναι λε-
γόντων· ἀλλὰ πάντοτε μὲν ὁ (24) Χριστὸς, καὶ περὶ
τῆς οἰκονομίας, καὶ μετὰ τοῦτο· ἄνθρωπος δὲ οὔτε
πρὸ τούτου, οὔτε μετὰ ταῦτα, ἀλλ' ἐν μόνῳ τῷ τῆς
οἰκονομίας καιρῷ. Οὔτε γὰρ πρὸ τῆς Παρθένου ὁ
ἄνθρωπος, οὔτε μετὰ τὴν εἰς οὐρανούς ἀνοδὸν ἐστὶ ἡ
σὰρξ (25) ἐν τοῖς ἑαυτῆς ἰδιώμασιν. Εἰ γὰρ καὶ ἐγνώ-
κειμέν ποτε, φησὶ, κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ
νῦν οὐκ ἐστὶ γινώσκωμεν. Οὐ γὰρ (26) ἐπειδὴ ὁ
Θεὸς ἐν σαρκὶ ἐφανερώθη, σὰρξ διέμεινεν· ἀλλ'
ἐπειδὴ τρεπτὸν μὲν τὸ ἀνθρώπινον, ἀτρεπτον δὲ τὸ
Θεῖον, ἡ μὲν θεότης πρὸς πᾶσαν τροπὴν ἐστὶν ἀκίνη-
τος, οὔτε πρὸς τὸ χεῖρον (27) ἀλλοιουμένη (τὸ μὲν
γὰρ χεῖρον οὐ παραδέχεται, τὸ δὲ κρεῖττον οὐκ ἐχει)·
ἡ δὲ ἀνθρωπίνη φύσις ἐν Χριστῷ (28) πρὸς τὸ κρεῖ-
τον κέχρηται τῇ τροπῇ, ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ πρὸς τὸ
ἀφθαρτον ἀλλοιωθεῖσα, ἀπὸ τοῦ ἐπικήρου πρὸς τὸ
ἀκήρατον, ἀπὸ τοῦ ὀλιγοχρονίου πρὸς τὸ αἰδίον, ἀπὸ
τοῦ σωματικοῦ καὶ κατεσχηματισμένου πρὸς τὸ ἀσώ-
ματόν τε καὶ ἀσχημάτιστον (29).

Ἐπειδὴ δὲ φασιν ἡμᾶς λέγειν πεπονημένοι τὸν ἄν-
θρωπον, οὐ τὸν Θεόν, ταῦτα παρ' ἡμῶν ἀκουσάτωσαν,
δοτε τὴν θεότητα ἐν (30) τῷ πάσχοντι εἶναι ὁμολογοῦ-
μεν, οὐ μὴν τὴν ἀπαθῆ φύσιν, ἐμπαθῆ γενέσθαι. Ὡς
δ' ἂν σαφέστερον γένοιτο τὸ λεγόμενον, ταύτην ἐχο-

A erit a Patris gloria; solam enim Trinitatem sæculis
priorem esse vera fides nos docet. *Qui est ante
sæcula*, de Patre ait Propheta⁴³, et de Unigenito
Filio, *Per ipsum*, ait Apostolus, *sæcula facta sunt*⁴⁴;
et gloria, quæ ante sæcula in unigenito Deo esse
intelligitur, sanctus utique Spiritus est. Quod igitur
proprium erat Christi, dum apud Patrem, antequam
mundus conderetur, existeret, hoc etiam proprium
sit hominis, qui cum Christo in sæculorum fine
conjunctus est; nam Scriptura inquit, *Jesum a
Nazareth, quem unxit Deus Spiritu sancto*⁴⁵. Quam-
obrem sententiam non calumniatur, quasi unigeni-
tum Deum non semper Christum esse dicamus, sed
semper quidem est Christus, tum ante tum post
incarnationis dispensationem; homo vero neque
ante illam, neque postea, sed in solo dispensatio-
nis tempore. Neque enim homo fuit ante nativita-
tem ex Virgine, nec amplius post ejus in cælos
reditum caro suis in proprietatibus perseverat;
nam inquit Apostolus: *Et si cognovimus secundum
carnem Christum; sed nunc jam non novimus*⁴⁶.
Neque etiam quia Deus in carne apparuit, idcirco
caro immutata permansit; sed quoniam immuta-
bilis quidem divinitas est, humanitas vero mutabi-
lis, propterea divinitas quidem nullis mutationibus
obnoxia est, nec in deterius convertitur; nam quod
pejus est non admittit, et quod melius est obtinere
non potest. At vero humana natura in Christo
mutationem in melius sortitur, dum e corruptibili
in incorruptibilem, e fluxa fragilique in stabilem ac
permanentem, ex temporanea in immortalem, e cor-
porea et figurata in incorpoream nullaue figura
expressam permutatur.

LIV. Quoniam vero asserunt nos dicere hominem
passum fuisse, non Deum, hæc a nobis audiant:
divinitatem quidem in eo qui passus est inesse
fatemur, non vero impatibilem naturam evasisse
patibilem. Ut autem quod dicimus fiat manifestius,

⁴³ Psal. LIV, 20. ⁴⁴ Heb. 1, 2. ⁴⁵ Act. x, 38. ⁴⁶ II Cor. v, 16.

(24) Corr. hunc art. delet.

(25) Hæc Nysseni verba intelligenda sunt non
de proprietatibus carnis, quæ a Græcis *ειδοποιολ*,
a Latinis specificæ dicuntur, sine quibus caro
constare non potest; sed de proprietatibus illis,
quas accidentales vocant, puta corruptibilem,
mutabilem et passionibus obnoxiam esse. Post-
tremis tantum hisce proprietatibus Christi car-
nem post resurrectionem caruisse censuit Nysse-
nus; non vero specificis illis quæ carnem ne-
cessitate naturæ comitantur. Aperie enim fate-
tur tum hic, tum alibi, Christi carnem post re-
surrectionem mutationem in melius sortitam
fuisse. Quin et in resurrectione factam fuisse ani-
mæ cum corpore unionem ait, c. 53, et post
resurrectionem Christum Dominum in cælo car-
nem collocasse, et Christi corpus in cælis exsi-
stere, disertis verbis affirmat in fine hujus anti-
rhetici. Sed quoniam Apollinaris ita unam eam-
demque carnem tam ante quam post resurrectio-
nem Christum habuisse putabat, ut non modo
substantia carnis, sed et eadem corporis forma,
crassities atque moles cæteræque passionēs, quas
accidentales vocant glorificata Christi carne reti-

nerentur, quemadmodum Nyssenus ipse inferius
cap. 57, testatur, hinc factum est, ut idem
Nyssenus adversus Apollinarem disputans, Christi
carnem in cælos assumptam, nec in suis pro-
prietatibus perseverasse, nec corruptibilem, nec
corpoream, nec figuratam fuisse affirmaverit;
non quod ipse Christi carnem in ætheream et
divinam qualitatem conversam fuisse, cum Ori-
gene ejusque assecleis putaret; sed quod non ita
corpoream et figuratam esse diceret, quemad-
modum Apollinaris autumabat. Non negat ergo
absolute Nyssenus in glorificato Christi corpore
substantiam figuratæque carnis, sed ab eodem
corpore excludit duntaxat crassitiem illam, atque
figuram magis sensibilem, quæ Christi humani-
tati in statu mortalitatis competeat, quamque
in eodem corpore adhuc perdurare putabat Apol-
linaris.

(26) Corr. οὐδὲ γάρ.

(27) Ita corr.; antea contrario sensu τὸ κρεῖττον.

(28) Corr. ἐν τῷ Χριστῷ.

(29) Quomodo hæc intelligenda sint, vide in nota
superiori 25.

(30) Corr. θεότης μὲν ἐν

*hæc nostra sententia est: Humana natura ex anima intellectu prædita, corpori conjuncta, subsistentiam habet; hæc autem utriusque conjunctio sit, materiali quadam substantia, veluti quodam fundamento, ante ipsius constitutionem posita. Materies autem illa, divina virtute in animal efformata, homo sit, ita ut si quis ad animal efformandum conditricem Dei virtutem non intervenire, ex suppositione, concedat, otiosa prorsus atque immutata maneat materia, utpote quæ vitam ab effectrice virtute non accipiat. Quemadmodum igitur in nobis vivificam quamdam virtutem materiæ supervenire intelligimus, per quam homo ex anima et corpore constans efformatur: ita in Maria Virgine factum est ut Altissimi virtus, per vivificantem Spiritum in immaculatum corpus immaterialiter insinuata, et incorruptam Virginis puritatem in carnis materiam assumens, partem illam ex virgineo corpore ad efformandum fetum collatam suscepit; eoque pacto conditus fuerit novus revera homo, qui primus solusque talem subsistendi modum in se ipso monstravit, qui divino, non humano more formatus est, divina virtute æqualiter per totam coagmentationis illius naturam ita permeante ut neutrum divinitatis expers fuerit, sed cum utroque, anima inquam et corpore, juxta utriusque modulum coalesceret atque congrueret. Quemadmodum igitur, dum homo gignebatur, opus non habuit gigni divinitas omnibus sæculis antiquior et in æternum permanens, sed semel in hominis generatione atque structura, unum cum ipso facta, in ejusdem etiam hominis ortu una cum illo in lucem editur; ita nec resurgere opus habet quæ nunquam mortua est, sed in eo qui virtute divina ad vitam redit et ipsa resurgit, non quod divinitas a mortuis suscitetur, neque enim cecidit, sed quia in seipsa eum qui ceciderat excitavit. Si igitur divinitas, utpote quæ semper existat, neque nasci neque resurgere opus habet, consequens est Christi quoque passionem ita perfici, non quasi divinitas passa sit, sed quasi ipsa divinitas in eo qui patiebatur existeret, et, per unionem cum eodem initam, illius passionem sibi quoque propriam efficeret. Divina quippe natura tum animæ tum corpori, uti diximus, promiscue insinuata, unumque cum utroque facta, quoniam, *Sine pœnitentia*, inquit, *sunt dona Dei*⁴⁷, ab eorum neutro recedit, sed jugiter permanet. Nihil enim est quod hominem quempiam a conjunctione cum Deo separet, præter peccatum: cuius autem vita ab omni peccati labe immunis est, hujus cum Deo conjunctio nullo unquam pacto dirimi potest.*

LV. Quoniam itaque in neutro, hoc est, in anima et corpore, peccatum locum habuit, in utroque pro

Α μεν τὴν διάνοιαν, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐκ νεαρᾶς ψυχῆς, σώματι συνδραμούσης, τὴν ὑπόστασιν ἔχει· φύεται δὲ τὸ συναμφότερον ἀφορμῆς τινος (31) ὕλη· καὶ προκαταβαλλομένης αὐτοῦ τῆς συστάσεως. Ἡ δὲ ὕλη ἐκείνη θεία δυνάμει ζωοπλασθηθεῖσα, ἀνθρώπος γίνεται, ὡς εἴ γε δοῖη τις, καθ' ὑπόθεσιν, μὴ συμπαρεῖναι τὴν δημιουργικὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν πρὸς τὴν τοῦ πλασσομένου σύστασιν, ἀργὴ πάντως μένει καὶ ἀκίνητος, μὴ ζωογονουμένη διὰ τῆς ποιητικῆς ἐνεργείας ἢ ὕλης. Ὡς περ οὖν ἐφ' ἡμῶν ζωοποιὸς τις δύναμις ἐνθεωρεῖται τῇ ὕλῃ, ἀφ' ἧς ὁ ἐκ ψυχῆς τε καὶ σώματος συνεστέτατο ἀνθρώπος διαπλάσσεται· οὕτως ἐπὶ τῆς παρθενίας ἡ τοῦ Ὑψίστου δύναμις, διὰ τοῦ ζωοποιούντος Πνεύματος ἀθλῶς τῷ ἀμάρταν σώματι ἐμφυεῖσα, καὶ ὕλην τῆς σαρκὸς, τὴν ἀφροδίαν Β τῆς Παρθένου ποιησαμένη, τὴν ἐκ τοῦ παρθενικοῦ σώματος πρὸς τὸ πλασσομένον συνεισφορὰν παρεῖξατο, καὶ οὕτως ἐκτίσθη ὁ καινὸς ὡς ἀληθῶς ἀνθρώπος, ὁ πρῶτος καὶ μόνος τὸν τοιοῦτον τρόπον τῆς ὑποστάσεως· ἐφ' ἑαυτοῦ καταδείξας, ὁ κατὰ θεὸν κτισθεὶς, οὐ κατὰ ἄνθρωπον, τῆς θείας δυνάμεως κατὰ τὸ ἴσον διὰ πάσης τῆς τοῦ συγκρίματος φύσεως διηκούσης, ὡς μὴδ' ἕτερον (32) ἀμοιρεῖν τῆς θεότητος, ἀλλ' ἐν ἀμφοτέροις, ἐν ψυχῇ λέγω καὶ σώματι, καθὼς εἰκὸς, ἑκατέρῳ (33) προσφυῶς τε καὶ καταλήλως εἶναι. Ὡς περ οὖν τοῦ ἀνθρώπου τιεκτομένου, ἡ θεότης τοῦ γεννηθῆναι οὐκ ἐδέετο, πρὸ πάντων αἰώνων οὕσα καὶ εἰς αἰὲ διαμένουσα, ἀλλ' ἅπας ἐν γενομένη (34) κατὰ τὴν σύστασιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατὰ τὴν γέννησιν (35) ἐκείνῳ συναναφαινεται· οὕτως οὐδὲ τοῦ ἀναστῆναι χρήζει ἡ αἰὲ ζωσα, ἀλλὰ ἐν τῷ διὰ τῆς θείας δυνάμεως εἰς τὴν ζωὴν ἐπαγαγομένῳ ἀνίσταται, οὐκ αὐτὴ (36) ἐγειρομένη (οὐ γὰρ πέπτωκεν), ἀλλ' ἐν ἑαυτῇ τὸν πεπτωκότα ἐγείρουσα. Εἰ οὖν τὸ Θεῖον οὕτε γεννήσεως, οὕτε (37) ἀναστάσεως δέεται, δηλονότι καὶ τὸ πάθος, οὐχ ὡς τῆς θεότητος πασχούσης, ἐπιτελεῖται, ἀλλ' ὡς ἐν τῷ πάσχοντι οὐσης, καὶ, διὰ τῆς πρὸς τὸν πεπονθότα ἐνώσεως, τὸ ἐκεῖνο πάθος οἰκειουμένης. Ἡ γὰρ θεία φύσις, καθὼς εἴρηται (38), τῇ τε ψυχῇ καὶ τῷ σώματι καταλήλως ἐμφυεῖσα, καὶ ἐν πρὸς ἑκάτερον γενομένη· ἐπειδὴ (39) Ἀμταμέλητα, φησὶ, τοῦ Θεοῦ τὰ χάρισματα, οὐδέτερον τούτων ὑποχωρεῖ, [40] ἀλλὰ εἰς τὸ διηγεκὲς παραμένει. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶ τὸ χωρίζον τινα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν συναφείας, πλὴν ἀμαρτίας· οὐ δὲ ἡ ζωὴ ἀναμάρτητος, τοῦτου πάντως ἀχώριστος ἡ πρὸς (41) τὸν Θεὸν ἔνωσις.

peccatum: cuius autem vita ab omni peccati labe

Ἐπεὶ οὖν δι' ἀμφοτέρων τὸ ἀναμάρτητον, διὰ φύχης λέγω καὶ σώματος, ἐν ἑκατέρῳ κατὰ τὸ εἶδος ἦν

⁴⁷ Rom. xi, 29.

(31) Ita corr.; male antea ἀμοιρῆς τινος.

(32) Corr. μητέτερον.

(33) Corr. ἐν ἑκατέρῳ.

(34) Ita corr.; male antea ἅπας ἐγγενομένην.

(35) Corr. γένεσιν.

(36) Corr. οὐχ αὕτη.

(37) Corr. τὸ Θεῖον, τὸ αἰὲ ὄν, οὔτε

(38) Ita corr.; antea καὶ ὡς εἴρηται.

(39) Corr. γενομένη διὰ τῆς ἀνακράσεως· ἐπειδὴ ut sit unumque cum utroque per commissionem facta.

(40) Corr. οὐδέτερον τούτων ἀποχωρεῖ.

(41) Corr. ἀχώριστον ἦν ἡ πρὸς.

τῆς θείας φύσεως ἡ παρουσία. Τοῦ δὲ θανάτου τὸν Α
μερισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος ἐργασαμένου,
τὸ μὲν σύνθετον διετέμετο· τὸ δὲ ἀσύστατον οὐ
διέστατο, ἀλλ' ἀδιασπάστως (42) ἐν ἑκατέρῳ ἦν.
Τεκμήριον δὲ τοῦ μὲν ἐν σώματι (43) τὸν Θεὸν εἶναι,
τὸ ἐν ἀφθαρσίᾳ φυλαχθῆναι τὴν σάρκα μετὰ τὸν
Θάνατον· Θεὸς δὲ πάντως ἐστὶν ἡ ἀφθαρσία· τοῦ δὲ
τῆς ψυχῆς μὴ ἀποχωρῆσαι, τὸ δι' ἐκείνης ὁδοποιηθῆναι
τῷ ληστῇ τὴν εἰς τὸν παράδεισον εἰσόδον. Ἐπειδὴ τοί-
νυν ἐπληρώθη τὸ μυστήριον, τῆς θείας (44) δυνάμεως
τῷ διπλῷ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐγγενομένης, καὶ
δι' ἑκατέρου τῷ συγγενεῖ μέρει τὴν ζωοποιὸν ἐναπο-
θεμένης ἐνέργειαν, διὰ μὲν τῆς σαρκὸς τῷ σώματι,
διὰ δὲ τῆς ψυχῆς τῇ ψυχῇ, τῆς νοεᾶς λέγω καὶ οὐ
τῆς ἀλόγου (κτινῶδες γὰρ καὶ οὐκ ἀνθρώπινόν ἐστι
τὸ ἀνόητον) τότε ἡ ἐξ ἀρχῆς ἐγκραθεῖσα τῷ σώματι, Β
καὶ τῇ ψυχῇ θεότης, καὶ μέχρι παντὸς παραμείνασα,
ἐν τῇ ἀναστάσει τοῦ κειμένου ἐγείρεται, καὶ οὕτω
Χριστὸς ἐκ νεκρῶν ἐγγηγῆθαι λέγεται, ὁ αὐτὸς καὶ
ὢν Χριστὸς, καὶ γενόμενος· ὢν μὲν κατὰ τὴν προαιώ-
νιον βασιλείαν, γενόμενος δὲ ὅτε εὐηγγελίζοντο τοῖς
ποιμασίην οἱ ἄγγελοι τὴν μεγάλην χαρὰν, τὴν ἐσομέ-
νην παντὶ τῷ λαῷ ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Σωτῆρος, [45] ὅς
ἐστὶ, φησὶ, Χριστός, Κύριος προσφῶρος ὀνομαζό-
μενος κατὰ τὸν λόγον τοῦ Γαβριήλ, τοῦ εἰπόντος
Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεσθαι τῇ Παρθένῳ καὶ δύναμιν
Υἱοῦ τοῦ ἐπισκιάσειν. Ὁ τοίνυν οὕτω τεχθεὶς εἰκότως,
καὶ ὁ Χριστὸς (46) καὶ Κύριος λέγεται· Κύριος μὲν
διὰ τὴν δύναμιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Χριστοῦ δὲ διὰ τὸ
Πνεῦμα τῆς κρίσεως. Οὐ γὰρ ὁ προαιώνιος τότε
χρίεται, ἀλλὰ περὶ οὗ φησιν, ὅτι Υἱός μου εἰ σὺ, ἐγὼ Γ
σήμερον γεγέννηκά σε. Τὸ γὰρ σήμερον τῶν δύο τοῦ
χρόνου τμημάτων, τοῦ παρερχότος τε καὶ τοῦ μέλλον-
τος, τὸ μέσον ἐστίν. Ὁ δὲ τῶν αἰώνων ποιητής, πῶς ἐν
μέρει τοῦ χρόνου καὶ γεννᾶται καὶ χρίεται; Ὡστε ἡ
θεότης καὶ οὐ τέθνηκε, καὶ ἐγήγερται· οὐ τέθνηκε
γὰρ, ὅτι (47) τὸ μὴ συντεθῆναι οὐ διαλύεται, ἐγήγε-
ρται δὲ, ὅτι ἐν τῷ λυθέντι οὖσα, ἑαυτῇ συνεπαρθῆναι
τὸν κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀνθρωπίνης πασόντα φύσεως
παρασκεύασεν, ὥς ἂν ἑκατέρῳ μέρει τὸ οἰκεῖον προ-
φερομένῳ παροῦσα, τὴν τῶν σωμάτων φύσιν διὰ τοῦ
σώματος, τὴν δὲ τῶν ψυχῶν διὰ τῆς ψυχῆς ἐξιάσαιτο·
πάλιν δὲ δι' ἑαυτῆς τὸ διακεκριμένον ἐνώσασα, ἐν τῷ
ἐπαιρομένῳ ἀνίσταται. Καὶ ὥσπερ· κωλύει γὰρ οὐδὲν
σωματικῶς τὸ μυστήριον τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν
οἰκονομίας ἐνδείξασθαι· καθάπερ τοίνυν (48) εἰ διχῇ
κάλαμος διασχισθεῖ, καὶ τις κατὰ τὸ ἐν πέρας τὰ
ἄκρα τῶν τοῦ καλάμου τμημάτων ἐνώσειεν, ὅλον ἐξ
ἀνάγκης τὸ τμήμα τοῦ καλάμου πρὸς τὸ ὅλον συν-
αρμοσθήσεται διὰ τῆς ἐν τῷ ἐνὶ πέρατι συμβολῆς τε
καὶ σφίγγεως πρὸς τὸ ἕτερον πέρας συναρμοζόμενον·
οὕτως ἡ ἐν ἐκείνῳ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα γενο-

utriusque modulo præsens erat natura divina. Sed
ubi mors ut a corpore anima sejungeretur effecit,
quod quidem compositum erat dissolutum fuit:
compositionis vero expers dissolutionem passum
non est, sed in utroque integra divina natura per-
mansit. Cæterum divinitatem in corpore quidem
perstitisse argumento est, quod post mortem caro
incorrupta permanserit; nam Deo maxime propria
est incorruptio. Eandem vero divinitatem ab anima
tunc non fuisse secretam, inde patet quod per illam
latroni ad paradisi ingressum via patefacta fuerit.
Postquam igitur impletum fuit mysterium, cum
scilicet divina virtus duabus humanæ naturæ par-
tibus sese ingessit, et per utrumque, animum scilicet
et corpus, unicuique parti, eisdem affini atque
cognatæ, vivificantem virtutem indidit, nempe per
carnem quidem corpori, per animam vero animæ,
animam inquam mente præditam et non rationis
expertem; nam quod mente caret, belluinum est,
non humanum; tunc quæ ab initio corpori atque
animæ commista fuit divinitas semperque perman-
sit, in resurrectione ejus, qui occubuit, suscitatur,
atque ita Christus a mortuis resurrexisse dicitur⁴².
qui quidem et jamdudum Christus erat et Christus
tum demum factus fuit: erat quidem juxta suum
ab initio et ante omnia sæcula regnum, factus vero
est quando pastoribus angeli annuntiaverunt gau-
dium magnum, quod futurum erat omni populo in
Salvatoris nativitate, *qui est*, inquit Scriptura⁴³,
Christus Dominus, apposite et congruenter hoc
insignitus nomine, juxta Gabrielis verba qui ait
Spiritus sanctum in Virginem superventurum, et
Altissimi virtutem eidem obumbraturam⁴⁴. Qui
igitur hoc pacto genitus est, tum Christus tum
Dominus jure merito dicitur; Dominus quidem ob
virtutem Altissimi, Christus vero ob Spiritum sanc-
tum. Neque enim tunc ungitur qui æternus est,
sed ille de quo dicitur, *Filius meus es tu, ego hodie
genui te*⁴⁵. Vox enim *Hodie* significat quod inter
duas temporis partes, præteriti videlicet et futuri,
medium est. Sæculorum vero conditor quomodo in
aliqua temporis parte nasci atque ungi potest?
Quamobrem divinitas et non interiit, et tamen re-
surrexit; non interiit, quoniam quod compositionis
expers est non dissolvitur; resurrexit vero, quo-
niam in eo quod dissolutum fuit existens, id quod
secundum humanæ naturæ leges ceciderat, una
secum ut suscitaretur effecit, ut, in utraque parte
naturæ suæ proprietates exhibente manens, cor-
pore quidem corporum naturæ, anima vero anima-
rum itidem naturæ mederetur; et rursus, quod
separatum erat, per semetipsam uniens, in eo qui

⁴² Rom. vi, 4. ⁴³ Luc. ii, 41. ⁴⁴ ibid. 35. ⁴⁵ Psal. ii, 7.

(42) Corr. τὸ δὲ ἀσύνητον οὐ διέστατο, ἀλλ' ἀδια-
σπάστως.

(43) Corr. ἐν τῷ σώματι.

(44) Corr. ἐπληρώθη τοῦ θανάτου τὸ μυστήριον,
τῆς θείας.

(45) Corr. ὅ ἐστι, secus atque sacer textus habet.

(46) Corr. καὶ Χριστός.

(47) Corr. τέθνηκε μὲν, ὅτι.

(48) Corr. add. τοίνυν.

exaltatur, ipsa quoque resurgit. Et quemadmodum si arundo (nil enim vetat quominus similitudine ex corporeis rebus petita mysterium dispensationis quæ per resurrectionem facta est explicemus) in duas partes scindatur, et quis in una extremitate summities hujusmodi duarum partium arundinis conjunxerit, necesse est ut una pars tota arundinis cum altera tota parte copuletur, quia nimirum per unius extremitatis commissuram atque constrictionem altera quoque extremitas simul aptatur. Ita et in Christo animæ cum corpore unio per resurrectionem facta, totam, quatenus unum quid est, humanam naturam, in animam et corpus per mortem bipartito scissam rursus coalescere facit, dum spe resurrectionis disjunctarum rerum concursus efficit; et hoc est quod a Paulo dicitur, Christum nempe resurrexisse a mortuis, primitias dormientium ⁴⁹, et sicut in Adam omnes morimur, ita et in Christo omnes vivificari ⁵⁰. Nam juxta allatum modo arundinis exemplum, ex ea quidem extremitate qua ab Adam initium sumit, natura nostra per peccatum scissa fuit, anima videlicet a corpore per mortem separata; ex ea vero parte qua Christum pertingit, eadem humana natura in pristinum statum restituitur, dum in Christi hominis resurrectione scissura jam facta penitus coalescit. Propterea igitur simul cum eo qui pro nobis mortuus est morimur, non hanc dico necessariam communemque naturæ nostræ mortem; hoc enim et invitis accidet, sed quoniam par est ut ei qui voluntarie mortuus est lubentes volentesque commoriamur, idcirco voluntaria et quæ in potestate nostra posita sit, aliqua nobis reperienda mors est, cum fieri non possit ut eo quod invite ac repugnanter fit, quæ voluntaria sunt imitentur. Quoniam igitur mors, utpote quæ naturæ lege omnibus definita est, tum volentibus tum nolentibus omnino accidet, et quod necessario fit voluntarium nemo unquam dixerit, propterea alio diverso modo, sponte morienti commoriamur, mystica nempe in aqua per baptismum sepulti; nam, *Consepulti*, inquit ⁵¹, *sumus cum illo per baptismum in mortem*, ut mortis imitationi resurrectionis quoque imitatio respondeat.

LVI. Sed ad alia pergamus. *Quomodo*, inquit, *Deus fit homo, Deus esse non desinens, si mentis loco non statuatur in homine?* Intelligitne ipse quæ loquitur? Divinitatem immutabilem esse dicit, idque recte; nam quod semper unum et idem et sui simile est, aliud ab eo quod est fieri suapte natura non potest; sed in alio quidem esse potest, aliud vero fieri non potest. Quid igitur, ut Apollinaris ait, mens illa in homine fuit? Nunquid immutabilis naturæ maiestatem retinuit, an vero e sublimi illo statu ad humilem transitu facto, ita humanæ naturæ angustis se ipsam inclusit, ut quanta hæc est, tanta

⁴⁹ I Cor. xv, 20, 22. ⁵⁰ ibid. 22. ⁵¹ Rom. vi, 4.

(49) Adv. διχῇ corr. add.

(50) Corr. ἀπό. Mox addidi, sensu ita poscente, prop. κατὰ quæ per librarii errorem ommissa fuit in cod. Vat.

(51) Corr. ἐθέλοντας.

(52) Ita corr.; antea, συναποθάνοντι.

(53) Et hæc correctoris emendatio est; antea enim erat ἀκολουθήσῃ

ἀμένη διὰ τῆς ἀναστάσεως ἑνωσις, πᾶσαν κατὰ τὴν συνεχῆς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, διχῇ (49) διὰ τοῦ θανάτου, ψυχῇ τε καὶ σώματι μεμερισμένην, πρὸς συμφύταν ἄγει, τῇ ἐλπίδι τῆς ἀναστάσεως τὴν συνδρομὴν τῶν διεστηχότων ἀρμόσασα· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ παρὰ τοῦ Παύλου λεγόμενον, ὅτι Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων, καὶ ὡς περ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκομεν, οὕτως ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται. Κατὰ γὰρ τὸ τοῦ καλὰμου ὑπόδειγμα, ὅπου (50) μὲν τοῦ κατὰ τὸν Ἀδὰμ πέρας, ἡ φύσις ἡμῶν διὰ τῆς ἀμαρτίας ἐσχίσθη, τῷ θανάτῳ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος διαιρεθείσῃ· ἀπὸ δὲ τοῦ κατὰ τὸν Χριστὸν μέρους πάλιν ἡ φύσις ἑαυτὴν ἀναλαμβάνει, πάντῃ τῆς διαιρέσεως πρὸς ἑαυτὴν ἐν τῇ ἀναστάσει τοῦ κατὰ τὸν Χριστὸν ἀνθρώπου συμφυομένης. Διὰ τοῦτο τοίνυν συναποθνήσκομεν τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι, οὐ τοῦτον λέγω τὸν ἀναγκαζόν τε καὶ κοινὸν τῆς φύσεως ἡμῶν θάνατον· τοῦτο γὰρ καὶ μὴ βουλομένων γενήσεται· ἀλλ' ἐπειδὴ τῷ ἐκουσίως ἀποθανόντι συναποθνήσκειν χρὴ θέλοντας (51), προσήκει τὸν ἐκ προαιρέσεως αὐτοῖς ἐπινοῆσαι θάνατον· οὐ γὰρ ἐστὶ διὰ τοῦ κατηναγασμένου ἢ πρὸς τὸ ἐκούσιον μίμησις. Ἐπειδὴ τοίνυν ὁ ἐκ φύσεως ἐπικείμενος ἐκάστῳ θάνατος, πάντῃ καὶ πάντως γίνεται, καὶ βουλομένων, καὶ μὴ, οὐκ ἂν δέ τις τὸ πάντως γενόμενον τῷ ἐκουσίῳ λογίσαιτο· διὰ τοῦτο ἕτερον τρόπον τῷ ἐκουσίως ἀποθανόντι (52) συναποθνήσκομεν, τῷ μυστικῷ ὕδατι διὰ τοῦ βαπτίσματος ἐνθαπτόμενοι· *Συνετάφημεν* γὰρ αὐτῷ, φησί, *διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον*· ἵνα τῇ μιμήσει τοῦ θανάτου ἐπακολουθήσῃ (53) καὶ ἡ τῆς ἀναστάσεως μίμησις.

πρὸς δὲ τὸ ἐφεξῆς τοῦ λόγου μετέλωμεν· Πῶς, φησὶ, θεὸς ἀνθρώπος γίνεται, μὴ μεταβληθεὶς ἀπὸ τοῦ εἶναι θεός, εἰ μὴ τοῦς ἐν ἀνθρώπῳ κατέστη; Ἄρα συνῆκεν ἄπερ ἐφθέγγετο. Ἀμετάβλητον λέγει τὸ θεῖον, καὶ καλῶς τοῦτο λέγει (54)· τὸ γὰρ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον, ἕτερόν τι παρ' ὃ ἐστὶ, γίνεσθαι, φύσιν οὐκ ἔχει· ἀλλ' ἐν ἐτέρῳ μὲν γίνεται, ἕτερον δὲ οὐ γίνεται. Τί οὖν ὁ νοῦς ἐκεῖνος, καθὼς ὁ (55) Ἀπολλινάριος λέγει, ὁ ἐν ἀνθρώπῳ γινόμενος; Ἄρα ἐν τῷ μεγαλείῳ τῆς ἀμεταβλήτου διέμεινε φύσεως, ἢ πρὸς τὸ ταπεινὸν πεποιήται τὴν μετέατασιν, τῇ τοῦ ἀνθρωπίνου βραχύτητι ἑαυτὸν ἐμπεριγράψας, καὶ ὅσος οὗτός ἐστι, τοσοῦτος (56) καὶ ἐκεῖνος γινόμενος; (57) Οὐκοῦν ἴσως

(54) Corr. ἀμετάβλητον εἶναι λέγει.

(55) Art. corr. add.

(56) Corr. τοσοῦτον.

(57) Hunc locum in epitomen contractum usque ad illa verba. πρὸς τὸ εὐτελέστερον ἡλλοιώθη, refert Euthymius Zigabenus in *Panoplia*, pag. 529, vers. primo.

ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐστὶ τῇ θεότητι, εἴπερ, καθὼς A
 φησὶν ὁ Ἀπολινάριος, νοῦς ἀνθρώπου ἢ θεία φύσις
 ἐγένετο. Εἰ γὰρ ὁμοίως ἡ ἀνθρωπίνη δέχεται φύσις,
 ἡ τὸν νοῦν τὸν ἡμέτερον, ἡ ἀντὶ τοῦ νοῦ τὸν Θεὸν,
 ἰσομεγέθη ταῦτα ἂν εἴη ἀλλήλοις καὶ ἰσοστάσια, εἴπερ
 ἐν ᾧ χωρεῖται ὁ νοῦς, ἐν τούτῳ καὶ ἡ θεότης περ-
 λαμβάνοιτο· ὥς εἰ τις ἀγγέλῳ τινὶ κενῷ (58) σῖτον,
 ἢ ἑτερόν τι τῶν σπερμάτων ἀπομετροίῃ, οὐκ ἂν τις
 εἴποι τὸ τῷ αὐτῷ μέτρῳ ἰσούμενον, κατὰ τὸ ποσὸν
 διαφέρειν τοῦ ἄλλου· ἴσος γὰρ ἐστὶ πυρὸς ταῖς ὀλύ-
 ραις, ὅταν ἀποκενωθέντων τοῦ μεδίμνου τῶν σπερ-
 μάτων ἐκείνων (59) ἀντιπληρώσῃ τὸ ἕτερον ἔργον.
 Οὐκοῦν εἰ ἀντὶ τοῦ νοῦ ἡ θεότης γίνεται, οὐκ ἂν τις
 ὑπερβάλλειν εἴποι παρὰ τὸν νοῦν τὴν θεότητα, εἴπερ
 ὁμοίως ἐκεῖνῳ χωρεῖται καὶ αὐτὴ ὑπὸ τῆς φύσεως.
 Ἡ οὖν ἰσὸς ἐστὶν ὁ νοῦς τῇ θεότητι, καθὼς ὁ Ἀπολι-
 νάριος βούλεται, καὶ ἀπὸ τούτου πρὸς ἐκεῖνον μετα-
 στάς, οὐκ ἡλλοιώθη· ἡ καταδέεστερον ὁ νοῦς παρὰ τὸ
 Θεῖον, ὁ τοῦτο (60) ἐξ ἐκεῖνου γενόμενος, πρὸς τὸ
 εὐτελέστερον ἡλλοιώθη. Ἀλλὰ τίς οὐκ εἶδεν ὅτι κατὰ
 τὸ ἴσον ὑποβέβηκε τῇ ἀπροσίτῳ τε καὶ ἀπροσπέλαστῳ
 φύσει (61) πᾶν τὸ ἐν τῇ κτίσει νοούμενον, ὥς ἴσῃν
 τὴν (62) τροπὴν, κἂν εἰς κτίσμα, κἂν εἰς νοῦν τις
 λέγοι μεταδεδιῆσθαι τὸ Θεῖον; Ὡστε εἰ τὸ ἐν νῷ (63)
 γενέσθαι τροπὴν ὁ Ἀπολινάριος (64) οὐκ οἶσται,
 οὐδὲ τὸ διχα διανοίας καταμιχθῆναι τῷ ἀνθρώπῳ,
 προσμαρτυρεῖ τῷ ἀνακραθέντι τὸ ἀναλλοίωτον· ἀλλ'
 εἴπερ (65) οὐκ ἡλλοιώθη, σὰρξ γενόμενος, πολὺ μᾶλ-
 λον ἐν τῷ ἀτρέπτῳ διέμεινε, καὶ πρὸς τὸν νοῦν ποιη-
 σάμενος τὴν ἀνάκρασιν. Εἰ δὲ τῷ ἐν νῷ γενέσθαι κατ-
 ηγορεῖ τὴν τροπὴν, καὶ ἡ πρὸς τὴν σάρκα οἰκειώσις
 οὐκ ἐκφεύγει πάντως τὴν κατηγορίαν τῆς ἡλλοιώ-
 σεως.

mutationem fieri ex eo arguitur quod in mentis locum substituitur, eandem prorsus mutationem fieri, ex eo quod carnem sibi copulaverit, constabit.

Ἐτι φησὶ (τὰ γὰρ ἐν τῷ μέσῳ παρίημι)· Εἰ μετὰ
 τὴν ἀνάστασιν Θεὸς γέγονε, καὶ οὐκέτι ἐστὶν ἄν-
 θρωπος, πῶς Υἱὸς (66) τοῦ ἀνθρώπου ἀποστελεῖ
 τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ; Καὶ πῶς ὀψόμεθα τὸν Υἱὸν
 τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν; Πῶς
 δὲ καὶ πρὶν ἐνωθῆναι, καὶ ἀποθεωθῆναι λέγει·
 «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν;» Ταῦτα διέξεισιν
 ἐκεῖνος, διὰ τῶν εἰρημένων κατασκευάζων (67), ὅτι
 οὐδὲν πρὸς τὸ θεϊότερον ἢ τοῦ σώματος φύσις μετ-
 εποιήθη· ἀλλ' ὅτι περὶ αὐτὸν αἱ τρίχες, οἱ ὄνυχες, ἡ
 μορφή (68), τὸ σχῆμα, ἡ τοῦ ὄγκου περιγραφή, καὶ

⁵⁵ Matth. xxiv, 30, 31. ⁵⁶ Joan. x, 30.

(58) Ita necessario mihi legendum videtur, licet in cod. Vat. sit καὶνῳ.

(59) Vox ἐκείνων corr. add.

(60) Ita corr.; male antea ὁ τούτου; sed legendum videtur καὶ τούτο.

(61) Corr. τὴν ἀπροσίτον τε καὶ ἀπροσπέλαστον φύσιν.

(62) Corr. ἴσῃν εἶναι τὴν.

(63) Ita corr. male antea ἐν ᾧ.

(64) Locus iste sine part. negativa legitur in cod. Vat.; sed eam necessario hic reponendam esse, non modo subsequens statim negatio indicat,

et ipsa evaserit? Igitur divinitati æqualis est mens humana, si, quemadmodum ait Apollinaris, mens hominis facta est divina natura. Si enim peræque humana natura vel nostram mentem vel mentis loco Deum recipit, magnitudine æquales ac pares inter se essent divinitas et mens humana, quandoquidem in eo quod mentem capit divinitas quoque contineretur. Veluti si quis vase aliquo vacuo frumentum vel quodpiam aliud semen dimetiatur, nemo utique dixerit id quod eadem mensura æquatur quantitate ab alio differre; æquale enim est frumentum avenæ, cum evacuat us illis seminibus modius, ad aliud opus adhibetur. Igitur si mentis locum divinitas occupat, nemo utique dixerit divinitatem mente excellētiorem esse, cum istam perinde ac illam humana natura capiat. Vel igitur æqualis est mens divinitati, ut Apollinaris censet, et e suo statu in illam conversa, non immutata fuit; vel divinitate mens est inferior, et quod in eam conversus est in deterius est commutatum. Atqui cunctis notum est natura illa quam nemo attingere aut æquare potest, inferioris æque conditionis esse quicquid in creaturarum rerum numero habetur, ita ut par sit mutatio, si quis Deum vel in hominis mentem, vel in aliam quamcunque rem creatam mutatum fuisse affirmaverit. Quamobrem si ex Apollinaris sententia, non mutatur divinitas, dum humanæ mentis locum subit, profecto nec etiam mutabitur, si cum homine mente destituto conjungatur; sed si Verbum caro factum non mutatum fuit, multo magis immutatum permansit, dum menti commistum fuit. Quod si mutationem fieri ex eo arguitur quod in mentis locum substituitur, eandem prorsus mutationem fieri,

LVII. Præterea inquit (nam quæ in medio sunt, prætermitto): Si post resurrectionem Deus evasit et non amplius homo est, quomodo Filius hominis mittet angelos suos? Et quomodo videbimus Filium hominis venientem in nubibus cæli⁵⁵? Quomodo etiam priusquam unus cum Deo feret, et deificaretur, ait: Ego et Pater unum sumus⁵⁶? Hæc ille ut astruat, humani corporis naturam nullatenus in magis divinum quemdam statum transiisse, sed unguis, capillos, figuram, habitum molemque corporis, denique cæteras sive

sed tota Nysseni argumentatio, ac potissimum postrema ejus pars, aperte declarat.

(65) Ita corr. antea δὲ ἐπεὶ περ.

(66) Corr. πῶς ὁ Υἱός.

(67) In marg. Vat. cod. manu diversa a reliquo textu, sed veteri, ad hunc locum lector monetur his verbis, Σημειῶσαι, ὅτι τὸ ῥητὸν τοῦτο πεφάσενται. Nota, dictum hoc falsatum fuisse. Quia verba de Apollinaris ne, an Nysseni textu intelligenda sint, ignoro.

(68) Corr. ἡ τροπή.

extiores sive interiores ejusdem corporis partes in Christo adhuc immutatas permanere. Ego vero non oportere humilia adeo atque abjecta de Deo opinari, pluribus probare supervacaneum arbitror, cum ipsemet adversariorum sermo, quam absurda sit hæc sententia palam faciat. Verum ne divina eloquia ad fabulæ hujus confictionem quidpiam sibi conferre censeat, brevibus singula quæque ejus dicta percurram. Quoniam, ait, qui in universi consummatione angelos mittit, Filius hominis dicitur, hinc credendum esse putat illum in iis quæ humano corpori propria sunt, nunquam non esse per totam æternitatem permansurum; nec Evangelii verborum meminit, in quo multis Christum Dominum ore proprio Deum qui est super omnia ⁷⁷, hominem appellavit. Homo erat paterfamilias, qui vineam agricolis locavit, et facta servorum cæde, unigenitum quoque filium suum misit, quem iidem agricolæ extra vineam ejicientes occiderunt ⁷⁸. Equis fuit homo ille qui filium unigenitum misit? Equis etiam fuit filius ille qui extra vineam necatus fuit? Quin et sub illius parabola qui filio nuptias fecit ⁷⁹, nonne hunc ipsum, tanquam hominem, Scriptura describit? Quid si diceremus Christum eorum infirmitati consulturum, qui sibi ipsis similem in eo naturam despicientes, ad ejus divinitatem credendam induci non poterant, idcirco Filium hominis in ultimo judicio missurum angelos dixisse, quo imbecilles infirmasque eorum mentes timore correptas in fide roboraret, ac terribilium rerum expectatione eorumdem circa ea, quæ suismet oculis aspiciabant, incredulitati mederetur? Sed et videbitis, inquit, *Filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute multa et majestate* ⁸⁰. Hoc sane apprime convenit cum iis quæ antea tradidimus sive de homine illo qui vineam plantavit, et de alio homine qui filio suo nuptias fecit, sive de sensu quem illis Scripturæ locis tribui debere docuimus. Quin et evangelicum sermonem nequaquam abjectæ huic Apollinaris opinionioni favere, neque nos in eam sententiam adducere, ut corporeum quidpiam in Christo esse censeamus, ex eo clare demonstratur quod post sermonem illum quo ejus in fine sæculorum apparitio significatur, statim subjiciat, cunctos tunc visuros esse Dominum *in gloria Patris sui* ⁸¹; ut ex dictis necessario censendum sit, vel Patrem quoque humana præditum esse forma, ut Filius qui in specio humana videndus est, in gloria Patris appareat; vel si paternæ gloriæ majestas quæcumque forma aut specie visibili caret, fateri

τὰ λοιπὰ, δηλονότι, ὅσα τε φαινόμενα, καὶ ὅσα (69) τε κρύφια τῶν μερῶν τῶν τοῦ σώματος. Ἐγὼ δὲ τὴ μὲν μὴ (70) δεῖν οὕτως χαμαιριφῆ καὶ χαμαιτρίαι περὶ τὸν Θεὸν ἐννοεῖν, περιττὸν ἡγοῦμαι λόγῳ κατασκευάζεσθαι, αὐτοῦ τοῦ (71) τῶν ἐναντίων λόγου, καὶ δι' αὐτοῦ τὴν ἀτοπίαν κηρύσσοντος. Ὡς δ' ἂν μὴ τὰ θεῖα λόγια συνεργεῖν αὐτῷ πρὸς τὴν μυθοποιῶσαν λογίζοιτο, διὰ βραχείων ἕκαστον τῶν εἰρημένων διαδραμοῦμαι (72). Ἐπειδὴ, φησὶν, ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ παντὸς ὁ τοὺς ἀγγέλους ἀποστέλλων Ὑῖος ἀνθρώπου λέγεται, διὰ τοῦτο μέχρι παντὸς οἴεται δεῖν ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις [(73) αὐτὸν ἰδιώμασι] πιστεύειν εἶναι· καὶ οὐ μέμνηται τῆς τοῦ Εὐαγγελίου φωνῆς, ὅπου πολλὰ διὰ τῶν ἰδίων λόγων ὁ Κύριος, ἀνθρώπων τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν κατωνόμασεν. Ἀνθρώπος ἦν οἰκοδεσπότης, ὁ τοῖς γεωργοῖς τὸν ἀμπελῶνα ἐκδόμενος, ὁ μετὰ τὴν τυχὴ οἰκετῶν ἀναίρεσιν, καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Ὑῖον ἀποστείλας, ὃν ἐκβαλόντες οἱ γεωργοὶ ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος φονεύουσι. Τίς δὲ ὑπῆρχεν ἐκεῖνος ὁ ἀνθρώπος ὁ τὸν μονογενῆ πέμψας; Τίς δὲ ὁ ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος φονευθεὶς υἱός; Ὁ δὲ τοῦ υἱοῦ τοὺς γάμους ἐπιτελῶν, οὐκ αὐτὸς ἀνθρωπικῶς ὑπὸ τοῦ Λόγου διεσκευάσθη; Εἰ δὲ χρὴ καὶ τοῦ[το] εἰπεῖν, ὅτι βοηθῶν τῇ ἀσθενείᾳ τῶν καταφρονούντων τῆς ὁμοιοειδοῦς αὐτοῖς φύσεως, καὶ διὰ τοῦτο πιστεύσαι αὐτοῦ τῇ θεότητι μὴ δυναμένων, ὡς ἂν μάλιστα τὸ χαῦνον τῆς διανοίας αὐτῶν τῷ φόβῳ συστείλας, εἰς πίστιν τὸν ὠσεύει, φησὶ τὸ παρὰ τοῦ Ὑἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους ἐν τῇ κρίσει πέμπεσθαι, ἵν' ἡ τῶν φοβερῶν προσδοκία τὴν πρὸς τὸ φαινόμενον αὐτῶν ἀπιστίαν θεραπεύσειν. Ἀλλὰ καὶ εὐγεσθε, φησὶ, τὸν Ὑῖον τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως πολλῆς. Καὶ τοῦτο συνάδει τοῖς προαποδοδομένοις, εἴτε ἐκεῖνου τοῦ ἀνθρώπου τοῦ τὸν ἀμπελῶνα φυτεύσαντος, καὶ τὸν γάμον τῷ (74) υἱῷ ἐπιτελέσαντος, εἴτε κατὰ τὴν προαποδοθεῖσαν διάνοιαν. Καὶ ὅτι πάντῃ τῆς ταπεινῆς τοῦ Ἀπολλιναρίου ὑπολήψεως ὁ λόγος ἀπῆλλακται, καὶ (75) οὐδὲν σωματικὸν περὶ αὐτὸν ἐννοεῖν ὁ τοιοῦτος ὑποτίθεται λόγος, σαφὲς ἡ ἀπόδειξις ἐκ τοῦ προσκεῖσθαι τῷ λόγῳ, τῷ τὴν ἐμπόρειαν αὐτοῦ τὴν ἐπὶ τέλει τῶν αἰώνων μηνύοντι, ὅτι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ὁφθῆσεται τῇ κτίσει ὁ Κύριος, ὡς ἀνάγκη εἶναι τῶν εἰρημένων (76), ἡ καὶ τὸν Πατέρα νομίζειν ἀνθρωπικῶς διεσκευάσθαι, ἵνα ὁ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον σχῆμα φαινόμενος Ὑῖος, ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς φαίνεται δόξῃ· ἡ εἴπερ καθαρεύῃ (77) πάσης μορφῆς, ἐν εἰδῇ θεωρουμένης, ἡ τῆς πατρικῆς δόξης μεγαλοπρέπεια, μηδὲ αὐτὸν ἀνθρωπικῶς σχηματίζεσθαι, τὸν ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς ὁφθῆσθαι δόξῃ ἐπαγγελλόμενον. Ἄλλῃ γὰρ δόξα ἀνθρώπου, καὶ ἄλλῃ δόξα τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ. Ἀλλὰ, φησὶ, εἰ

⁷⁷ Rom. ix, 5. ⁷⁸ Matth. xxi, 35 sqq. ⁷⁹ Matth. xxii, 2. ⁸⁰ Matth. xxiv, 30. ⁸¹ Matth. xvi, 27.

(69) Corr. καὶ ὅσα κρύφια.

(70) Necessary part. negativam corr. add.

(71) Art. quoque τοῦ corr. add.

(72) Corr. ἐπιδραμοῦμαι.

(73) Duo hæc verba uncinis inclusa corr. add.

(74) Ita corr.; male antea τῷ αὐτῷ ἐπιτελέσαντος.

(75) Hæc Nysseni verba eo modo sunt intelligenda, quo superius in notis ad cap. lvi, hujus operis similia ejusdem verba intelligi debere monuimus.

(76) Corr. διὰ τῶν εἰρημένων.

(77) Corr. καθαρεύει.

σαρκὸς διαλεγόμενος τοῖς ἀνθρώποις, ὅτι Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν. Ὡς τῆς ἀνοίας τοῦ ἀποδείξιν οἰεσθαι, ἀνθρωπικὴν αὐτοῦ μετὰ ταῦτα γενήσεσθαι τὴν ἐμφάνειαν, τὸ εἰπεῖν, διὰ σαρκὸς φθεγγόμενον τὸν Κύριον ἐν εἶναι πρὸς τὸν Πατέρα! Οὐκοῦν διὰ τούτων πάντως κατασκευάζει τῷ λόγῳ, τὸ ἀκριβῶς ἐν σαρκὶ καὶ τὸν Πατέρα ζῆν. Εἰ γὰρ ὁ εἰπὼν ἐν εἶναι (78) αὐτὸν πρὸς τὸν Πατέρα, οὐ κατὰ τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, καθὼς ὁ Ἀπολλινάριος οἰεται, νοεῖν ὑποτίθεται τὴν ἐνότητα, ἅρα τοῦτό ἐστιν ὁ Πατήρ, ὅπερ τότε κατὰ ἄνθρωπον ὁ Υἱὸς ἑωράτο. Ἀλλὰ μὴν ἔξω πάσης σωματικῆς ἐννοίας τὸ θεῖον ἅρα οὐ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον σχῆμα ἡ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἔνωσις ἦν, ἀλλὰ κατὰ τὴν κοινωνίαν τῆς θείας φύσεως τε καὶ δυνάμεως. Καὶ ὅτι ταῦτα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, ἐκ τούτων ἂν γένοιτο μάλιστα δῆλον, ἐν οἷς φησι πρὸς τὸν Φίλιππον· Ὁ ἑωρακὴς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα. Ἡ γὰρ ἀκριβὴς τῆς τοῦ Υἱοῦ μεγαλειότητος κατανόησις, καθάπερ ἐν εἰκόνι τὸ ἀρχέτυπον βλέπειν παρασκευάζει.

naturæ atque virtutis. Hæc autem ita se habere ait, *Qui videt me, videt et Patrem*⁷⁸. Nam qui facile ipsum primigenium ejus exemplar, hoc est

Τῶν δὲ ἐφεξῆς τὸ ἀσυνάρτητον καὶ ἀδιανόητον, ὡς ἂν μὴ μάτην ἐμφιλοχωροῖν τοῖς ματαίοις, ὑπερβήσομαι, δι' ὧν οὐδὲ ὅτι βούλεται λέγειν φανερόν ποιεῖ τοῖς ἐπιστατικῶς ἀκολουθοῦσι τῇ συγγραφῇ. Τί γὰρ αὐτῷ συντελεῖ πρὸς τὸν λόγον τὸ, *μηδὲνα ἀρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ τὰ δοθέντα αὐτῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς πρόβata*, συνιδεῖν οὐκ ἔχω· καὶ ὅτι *Πατρικῇ θεότητι ἔλκει πρὸς αὐτὸν τὰ πρόβata*· καὶ, *Εἰ πρὸς τὸν Πατέρα*, φησὶν, *ἦνται Χριστὸς πρὸ ἀναστάσεως, πῶς πρὸς τὸν ἐν αὐτῷ Θεὸν οὐχ ἦνται*; Τοῦτο γὰρ ὡςπερ ἐξεπίτηδες αὐτὸς αὐτοῦ τὴν μυθοποιᾶν ἐλέγχων, παρεντίθησι ταῖς ἰδίαις κατασκευαῖς, δι' ὧν ἀποδείκνυνται ἡ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον διαφασὶς τε καὶ ἔνωσις. Ὁ γὰρ εἰπὼν, ὅτι *Εἰ πρὸς τὸν Πατέρα ἦνται Χριστὸς*, πῶς πρὸς τὸν ἐν αὐτῷ Θεὸν οὐχ ἦνται; (79) Οὕτως καὶ ὁ κατὰ Χριστὸν ἄνθρωπος, ἕτερος ὢν, τῷ ἐν αὐτῷ ἦνται Θεῷ. Ταῦτα τοίνυν, ὡς αὐτόθεν διὰ τῆς ἀναγνώσεως ἐλέγχοντα τὸ πεπλανημένον τοῦ δόγματος αὐτοῦ καὶ ἀσύστατον, παραδραμοῦμαι τῷ λόγῳ· ἐκείνου δὲ μόνου ἐπιμνησθήσομαι· Ὁ Σωτὴρ, φησὶ, *πέπονθε πείναν, καὶ δίψαν, καὶ κάματον, καὶ ἀγωνίαν, καὶ λύπην*. Τίς ὢν ὁ Σωτὴρ; Ὁ Θεὸς, φησὶν ἐν τοῖς πρὸ τούτου, οὐ δύο πρόσωπα, ὡς ἑτέρου μὲν ὄντος Θεοῦ, ἑτέρου δὲ τοῦ ἀνθρώπου. Οὐκοῦν ὁ Θεὸς πέπονθεν, ἅπερ παθεῖν αὐτὸν εἴρηκε, *Καὶ πάσχει* (80) *τὸ ἀπαράδεκτον πάθος, οὐκ ἀνάγκη φύσεως ἀβουλήτου, καθάπερ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀκολουθία φύσεως*. Ἄρα τίς ἐπαρκέσει διελέγχων τὰ μάταια; Ἐν τίνι διαφέρειν βλέπει τὴν ἀνάγκην τῆς φύσεως, καὶ τὴν ἀκολουθίαν τῆς φύσεως; Ἡ γὰρ ἀλήθεια ταῦτον ἐν ἑκατέρῳ βλέπει τὸ σημαινόμενον· οἷόν τι λέγω,

⁷⁸ Joan. x, 30. ⁷⁹ Joan. xiv, 9.

(78) Ita corr.; antea ὁ εἰπὼν εἶπαι.
(79) Hic nonnulla deesse videntur.

etiam debemus Filium humana specie figuratum non esse, quem in gloria Patris apparitum Scriptura pollicetur; alia est enim gloria hominis, et alia gloria Dei, qui est super omnia. *Sed*, inquit, *per carnem homines allocutus est, dum ait: Ego et Pater unum sumus*⁷⁸. O dementia hominis qui Christum in fine sæculi humana forma apparitum ex eo demonstrari putat quod in carne positus dixerit: *Ego et Pater unum sumus!* Ergo sua hac ratiocinatione prorsus confirmat Patrem quoque in carne plane vivere. Si enim qui ait se ipsum unum esse cum Patre, unitatem illam non spirituali, sed humano modo, ut Apollinaris censet, intelligendam esse significat, ergo Pater illud ipsum est quod tunc secundum humanam naturam Filius esse apparebat. Atqui divinitas ab omni notione, quam corporearum rerum habemus, longe aliena est. Ergo non secundum humanam formam Filii cum Patre unitas erat, sed secundum communionem divinæ ex eo potissimum apparebit quod ad Philippum perfecte Filii magnitudinem animo percipit, is Patrem, quasi in imagine conspicit.

LVIII. Porro eorum quæ sequuntur inconcinnitatem obscuritatemque, ne stultis in rebus immorari videar, prætermittam: quippe qui adeo confuse atque inepte scribat ut ne eruditus quidem doctusque lector quid sibi velit intelligentia et animadversione assequi possit. Quid enim ipsi ad sententiam suam confirmandam conferat, quod ait, *neminem scilicet ex ejus manu oves rapere* posse quæ ipsi a Patre traditæ sunt, intelligere nequeo, quemadmodum et illud, *Oves ad se ipsum paterna divinitate trahit*; ac præterea quod inquit: *Si unus cum Patre ante resurrectionem factus est Christus, quomodo unus cum Deo, qui in ipso est, factus non fuit?* Hoc enim tanquam data opera fabulosas fictiones suas ipsemet redarguere vellet, propriis probationibus inserit, quibus ostendere conatur qua ratione humanitas in Christo et a Deo separetur, et cum eodem jungatur. Nam qui ait: *Si unus cum Patre factus est Christus, quomodo unus cum Deo qui in ipso est non evasit?* Ita et homo Christus, alius existens, Deo qui in ipso est conjunctus fuit. His igitur prætermisiss, utpote quæ ex semetipsis, solaque lectione, dogmatis hujus errores et inconstantiam refellunt, illud tantummodo commemorabo: *Salvator passus est*, inquit, *famem, sitim, laborem, angorem, et tristitiam*. Quis est Salvator iste? Deus est, inquit in præcedentibus, non duæ personæ, quasi una persona Deus esset, altera homo. Igitur Deus illa passus est, quæ eundem passum fuisse dixit, *Et patitur, qui passionum nequaquam capax est, non repugnantis naturæ necessitate, quemadmodum ho-*

(80) Corr. καὶ πῶς πάσχει.

ino, sed naturæ consequentia atque comitantia. Nunquid aliquis ineptiis hisce redarguendis par erit? Quanam in re differre videt necessitatem naturæ, et consecutionem naturæ? Reipsa enim una eademque significatio in utroque deprehenditur, veluti cum dico, Consequens est ut qui oculorum morbo laborat, ægre videat; et rursus id ipsum aio, dum inquit, Necessarium est ut qui oculis ægrotat, is hebetem oculorum aciem habeat. Nunquid non idem est utriusque dicti sensus? Nam qui necessitatem dixit, id quod ex consecutione contingit significat; et qui ejus rei meminit quæ naturæ proprietate consequens est ut accadat, is quod necessarium est denotavit. Cur igitur sapiens noster scriptor, non naturæ necessitate, sed naturæ consequentia atque comitantia, nostræ naturæ passiones Salvatori vult ascribere? *Oportebat*, inquit, *ad similitudinem hominum passiones fieri*. Qui dixit, *oportebat*, nonne manifeste necessarium esse pronuntiavit? Nonne hic Scripturæ usus est? Quin et ex Evangeliiis ipsis in promptu est ut veniant scandala⁶⁶, nam et hæc esse est? qui enim ait necessarium esse ut veniant illis designat; et qui ait, Hæc fieri oportet, quod necessario ad effectum debet produci significat.

LIX. Sed et nugæ confuse, ac temere in stultis ejus ratiocinationibus congestas, quas deinceps profert, rursus prætermittam. Verum prope tractatus finem ita ait, *Corpore etiam in cælis existente, nobiscum est usque ad consummationem sæculi*. Quisnam ille sit, qui nobiscum est nescit scriptor, aperte separans quod disjungi nequit. Nam si corpus quidem in cælo collocat, nobiscum vero esse Dominum dicit, disjunctionem quamdam atque separationem hac sua distinctione palam inducit. Nam non inquit corpus ejus et in cælo manere et nobiscum esse, sed corpore in cælis existente. Ergo cum nos in cælis non simus, aliud quid ab eo quod in cælis est, corpore diversum nobiscum qui in terra degimus esse credidit. Hæc sunt sublimes Apollinaris doctrinæ. Nos autem dicimus Christum, postquam ea dixisset, assumptum fuisse in cælos, et eum qui assumptus fuit, nobiscum esse, nullamque in eo divisionem reperiri; sed quemadmodum est in nobis, unicuique astans, et in medio nostri manens, ita et per omnes pervagatur creaturarum rerum terminos et in omnibus æque mundi partibus manifestatur. Si nobis corporeis incorporaliter adest, cœlestibus utique corporaliter non aderit. Nunc autem ait, ita divisum Dominum, in subjectis sibi rebus, sine ulla congruentia ordineque prorsus contrario, esse

Ἀκόλουθόν ἐστι τὸν μὴ ὑγιαίνοντα τὰς ὀφθαλμοὺς, ἀσθενῶς ἔχειν περὶ τὴν ὄρασιν. Καὶ πάλιν τὸ αὐτὸ τοῦτο φημι, ὅτι Ἀναγκαῖόν ἐστιν, εἰ μὴ τις ὑγιῶς ἔχοι τῶν ὀφθαλμῶν, ἀσθενεῖν τοῦτον περὶ τὴν ὄρασιν. Ἀρ' οὐ ταῦτόν ἐν ἑκατέρω ἐστίν; Ὅ τε γὰρ τὴν ἀνάγκην εἰπὼν, τὸ ἐξ ἀκολουθοῦ συμβαίνειν ἐνέδειξεν· ὅ τε τοῦ ἀκολουθοῦ μνησθεὶς, τὸ ἀναγκαῖον ἐσήμανε. Τί οὖν βούλεται ἡ σοφία τοῦ λογογράφου, μὴ ἀνάγκη φύσεως, ἀλλ' ἀκολουθία φύσεως τῷ Σωτῆρι (81) προσάπτειν τὰ πάθη τῆς φύσεως; Ἐδεῖ, φησί, καθ' ὁμοιότητα τῶν ἀνθρώπων τὰ πάθη κινηθῆναι. Ὅ τε ἐδεῖ (82) εἰπὼν, οὐ φανερώς τὴν ἀνάγκην ἐδόχασεν; Οὐχ αὕτη τῆς (83) Γραφῆς ἡ χρῆσις ἐστὶ; Καὶ ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν Εὐαγγελίων πάρεστι τὰς ἀποδείξεις τοῦ λόγου λαβεῖν. Ἀνάγκη ἔλθειν τὰ σκάνδαλα· καὶ γὰρ δεῖ γενέσθαι ταῦτα. Οὐχὶ μία ἑκατέρας ἐστὶ τῆς φωνῆς διάνοια; Ὅ γὰρ εἰπὼν, ἀνάγκη[ν] εἶναι ἔλθειν τὰ σκάνδαλα, τὸ δεῖν ἔλθειν τὰ σκάνδαλα διὰ τῆς φωνῆς ἐνεδείξατο. Καὶ ὁ εἰπὼν, δεῖ γενέσθαι (84) ταῦτα, τὸ ἀναγκαῖως ὀφείλον εἰς ἔργον ἔλθειν προεμήνυσεν.

est locutionis hujus probationes desumere: necessarium est ut veniant scandala⁶⁷. Nonne una utriusque dicti sententia scandala, is oportere ut scandala veniant verbis

Ἀλλὰ πάλιν καὶ τὸν ἐφεξῆς ὑπερβῆσομαι ὕβλον, χυδῆν, καὶ ὡς ἔτυχεν, ἐκ ματαίων λογισμῶν συμπεφορημένον. Φησὶ δὲ πρὸς τῷ τέλει τοῦ λόγου, ὅτι *Καὶ ἐν οὐρανῷ ὄντος τοῦ σώματος, μεθ' ἡμῶν ἐστι μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος*. Τίς ὁ μεθ' ἡμῶν ὢν, σαφῶς ὁ λογογράφος μερίζων τὸ ἀμέριστον οὐ συνήσιν. Εἰ γὰρ τὸ μὲν σῶμα τῷ οὐρανῷ (85) ἀποτίθεται, μεθ' ἡμῶν δὲ εἶναι φησὶ τὸν Κύριον, φανερώς διάζευξιν τινα καὶ μερισμὸν τῇ τοιαύτῃ τοῦ λόγου διαστολῇ κατεργάζεται. Οὐ γὰρ εἶπεν ὅτι τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ ἐν οὐρανῷ μένει, καὶ μεθ' ἡμῶν ἐστίν, ἀλλὰ τοῦ σώματος ἐν οὐρανῷ ὄντος [(86) ἡμῶν δὲ οὐκ ἐν οὐρανῷ ὄντων]. Ἄρα ἑτερόν τι παρὰ τὸ (87) ἐν οὐρανοῖς ὄν σῶμα μεθ' ἡμῶν τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων πεπίστευκε. Ταῦτα τὰ ὑψηλὰ τοῦ Ἀπολιναρίου διδάγματα. Ἡμεῖς δὲ φαμεν, ὅτι ταῦτα εἰπὼν ἀνελήφθη, καὶ ὁ (88) ἀναληφθεὶς μεθ' ἡμῶν ἐστίν, καὶ μερισμὸς ἐν κελεύσῃ οὐδεὶς, ἀλλ' ὥσπερ ἐν (89) ἡμῖν ἐστίν, ἐκάστῳ παρῶν, καὶ ἐν μέσῳ γενόμενος, οὕτω καὶ (90) ἐπὶ πάντα διήκει τὰ τῆς κτίσεως πέρατα, ὁμοτίμως πᾶσι τοῖς τοῦ κόσμου μέρεσι ἐμφαινόμενος. Εἰ ἐν ἡμῖν τοῖς σωματικοῖς (91) ἀσωμάτως, οὐδὲ τοῖς ὑπερκοσμοῖς ἐν σώματι. Νυνὶ δὲ φησιν, οὕτως μερισθέντα τὸν Κύριον, ἀκαταλλῆως ἐν τοῖς ὑποχείριοις διὰ τῶν ἐναντίων γίνεσθαι, τοῖς μὲν σαρκίνοις ἀσώματον (92), τοῖς δὲ ἀσωμάτοις ἐν σώματι. Ἐν γὰρ τῷ οὐρανῷ καθιδρῶσας τὴν σάρκα, πνευματικῶς

⁶⁶ Matth. xviii, 7. ⁶⁷ Luc. xvi, 4.

(81) Verbum τῷ Σωτῆρι corr. add.

(82) Corr. ὁ τὸ εἶδει.

(83) Corr. οὐχ αὕτη καὶ τῆς.

(84) Corr. δεῖ γὰρ γενέσθαι.

(85) Ita corr.; antea τῷ οὐρανῷ.

(86) Quæ uncinis includuntur corr. add.

(87) Ita corr.; male antea ἑτερόν τινα παρὰ τὸ, etc.

(88) Art. corr. add.

(89) Corr. ἀλλ' ὥσπερ ἐν.

(90) Corr. γενόμενος, τούτῳ καὶ.

(91) Corr. εἰ ἡμῖν τοῖς σωματικοῖς ἀσώματος.

(92) Corr. ἀσωμάτως.

τοῖς ἀνθρώποις ἑαυτὸν καταμίγνυσιν. Ὅσα δὲ ψυχρὸ-
 ραγῶν [(93) πρὸς τῷ τέλει τοῦ λόγου, ὡς περ τισὶν
 ἄσθμασι], τοῖς ἀνυποστάτοις νοήμασι ἐνσυνέχεται,
 παραδραμεῖν οἶμαι δεῖν ἀνεξέταστα· ἐν οἷς στενο-
 χωρούμενος τοὺς Ἑλληνας πρὸς συνηγορίαν τῶν
 ἰδίων μύθων καλεῖ. Καὶ ὅσα ἄλλα τοῖς ἐστὶ παρα-
 πλῆσια, ὅτι φίλον τὴν διὰ πάντων τῆς αἰρέσεως
 ἀτονίαν κατανοῆσαι, αὐτοῖς ἐπεξίτω τοῖς γεγραμμέ-
 νοις. Ἡμῖν δὲ οὐ τοσαύτη σχολή, ὥστε τοῖς τοιούτοις
 λόγοις ἐμβαθύνειν, & πρόδηλον ἂν ἑαυτῶν (94), καὶ
 πρὸ τῆς ἐξετάσεως, ἔχει τῆς ἀτοπίας τὸν ἐλεγχον.
 scripta percurrat; nobis enim tantum otii non suppetit, ut multum immorari possimus in hujusce-
 modi sermonibus discutiendis, qui in semetipsis manifeste prae se ferunt, unde eorum ineptias atque
 errores, citra examen ullum, redarguas.

(93) Quæ uncinis includuntur corr. additamenta
 sunt.

(94) Corr. ἐφ' ἑαυτόν.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΤΑ ΑΠΟΛΙΝΑΡΙΟΥ

ΠΡΟΣ ΘΕΟΦΙΛΟΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ.

EJUSDEM S. GREGORII ADVERSUS APOLLINAREM

AD THEOPHILUM EPISCOPUM ALEXANDRINUM.

Frontone Ducæo interprete.

Οὐ μόνως ἐστὶ τῆς κοσμικῆς σοφίας εὐφορος ἡ Β
 μεγάλη τῶν Ἀλεξανδρέων πόλις, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀλη-
 θινης, τῆς ὄντως σοφίας παρ' ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς βρύουσιν
 αἱ πηγαί. Διό μοι δοκεῖ καλῶς ἔχειν, παρ' οἷς πλείων
 ἢ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐστὶ δύναμις, παρὰ τούτων γί-
 νεσθαι τῆς κατὰ τὸ μυστήριον ἀληθείας τὴν συμμα-
 χίαν· φησὶ γάρ που καὶ τὸ ὑψηλὸν Εὐαγγέλιον, ὅτι
 « Ὁ τὸ πολὺ ἐδόθη, οὗτος τὸ πλεόν ἀπαιτηθήσεται. »
 Οὐκοῦν δίκαιος ἂν εἴης πᾶσαν τὴν ἐκ τῆς θείας
 χάριτος προσοῦσαν σοὶ τε καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ σου δύ-
 ναμιν ἀντιστῆσαι τῇ ψευδυνύμῳ γνῶσει τῶν κατὰ
 τῆς ἀληθείας ἀεὶ τι καινὸν ἐφευρισκόντων, δι' ὧν
 τέμνεται μὲν ἡ κατὰ Θεὸν συμφωνία, σιγᾶται δὲ τὸ
 μέγα καὶ σεβάσμιον ὄνομα τῶν Χριστιανῶν· πρὸς δὲ
 τὰς ἀνθρωπίνους προσηγορίας ἡ Ἐκκλησία καταμε-
 ρίζεται· καὶ τὸ πάντων δεινότατον, ὅτι χαίρουσιν
 οἱ ἄνθρωποι τοῖς πρὸς τὴν πλάνην καθηγουμένοις
 ἐπνομαζέσθαι. Εἰ μὲν οὖν ἦν δυνατόν καθόλου τὴν
 προφητικὴν εὐχὴν εἰς πέρας ἔλθειν, καὶ ἐκλείπειν
 ἀμαρτωλοὺς ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τοὺς ἀνόμους, ὥστε μὴ

Non sæcularis tantum sapientiæ ferax est ma-
 gna civitas Alexandrinorum, sed et ipsius veræ
 atque genuinæ sapientiæ fontes apud vos jam inde
 a principio manant. Quamobrem recte, ut mihi
 quidem videtur, sese res habebit, si quibus ad ea
 quæ recta sunt promovenda plus suppetit virium,
 ab iis ad mysterium veritatis tuendum plus sub-
 sidii conferatur: ut enim ait uspiam sublime
 Evangelium, « Cui multum datum est, plus repe-
 tetur ab eo »; itaque merito feceris, si omnem
 quæ in te est ex gratia divina et in Ecclesia tua
 virtutem falso nominatæ scientiæ opposueris eor-
 um qui semper aliquid novi contra veritatem
 comminiscuntur, a quibus ea quæ secundum Deum
 est societas dirimitur, magnum autem et venera-
 bile Christianorum nomen silentio involvitur, at-
 que in humanas appellationes Ecclesia dividitur;
 quodque omnium est indignissimum, tum gaudent
 homines, cum ab iis quos in errore duces se-
 quuntur, novum se nomen invenisse cognoverint.

¹ Luc. xii, 48.

Ac si quidem fieri posset ut omnino votum prophetici perficeretur, et deficerent peccatores a terra et iniqui, ita ut non essent¹, res ea foret omnibus præferenda. Postquam autem prævalent iniquorum sermones, quibus contra veritatem ab adversarii adjumentis vires dantur, præclare nobiscum agi videbitur, si mala saltem imminuere atque impedire possimus, ne quæ in dies efferuntur, deteriorum rerum incrementa longius provehantur. Quid autem hæc verba sibi volunt? Qui Apollinaris dogmatibus favent, reprehensionibus in nos paratis, res suas stabilire conantur, carnale Verbum, atque sæculorum conditorem hominis Filium et mortalem Filii deitatem facientes. Proferunt enim tanquam quibusdam in catholica Ecclesia duos filios colentibus in dogmate, unum quidem secundum naturam, alterum autem secundum adoptionem, postea acquisitum. Nescio a quo talia audientes, aut cum qua persona luctantes; nondum enim cognovi qui talia effutiret.

Verumtamen quoniam istam proponentes adversum nos causam, ex eo quod videntur tale flagitium impugnare, suas opiniones corroborant, bonum est ut tua in Christo perfectio, prout tibi in mentem injecerit Spiritus sanctus, eorum occasiones amputet qui quarunt adversus nos occasiones, et persuadeat eis qui per calumniam hæc Ecclesiæ Dei crimini vertunt, nullum ejusmodi apud Christianos esse dogma neque prædicari. Non enim propterea quod in novissimis diebus in terris visus est conditor sæculorum, et cum hominibus conversatus est, ideo duo filii in Ecclesia numerantur, unus conditor sæculorum, et alter qui in consummatione sæculorum per carnem humano generi apparuerit. Etenim si quis ex unigeniti Filii Dei apparitione in carne, quæ dispensationis causa facta est, colligat editum fuisse filium alterum, is dinumeratis etiam omnibus quæ se viris sanctis obtulerunt apparitionibus ante unigeniti Dei Filii incarnationem, et iis quæ post illam sanctis rursus oblatae sunt, pro numero divinæ manifestationis multitudinem statuet filiorum, eritque illi unus quidem filius, ille qui cum Abrahamo collocutus est, alter vero qui Isaaco apparuit; et qui cum Jacobo pugnavit; alius etiam et diversus, qui variis apparitionibus Moysi se ostendit in lumine, in caligine, in columna nubis, in visione facie ad faciem, in posterioribus; alius rursus filius qui cum Moysi successore in acie stetit, et alius qui Jobum per turbinem allocutus est, quique in excelsio throno Isaie apparuit, et qui humana specie ab Ezechiele oratione descriptus est; quique post illa Paulum in luce circumfulsit, et qui ante istud in monte Petro in excelsiore gloria apparuit.

Quod si hoc absurdum planeque impium est ut pro numero diversarum apparitionum unigeniti Filii Dei tot etiam filios assignemus, parem profecto absurditatem incurrit is qui ex apparitione

Ἀ ὑπάρχεν, ἐμφανῶς ἦν ἂν τὸ τοιοῦτον τῷ παντὶ προτιμότερον. Ἐπειδὴ δὲ οἱ λόγοι τῶν ἀνόμων ὑπερ-ισχύουσιν, ἐν τῇ τοῦ ἀντικειμένου συνεργίᾳ τὴν κατὰ τῆς ἀληθείας ἔχοντες δύναμιν, ἀγαπητὴν ἂν εἴη ἐλαττωσάι οὖν τὰ κακὰ, καὶ κωλύσαι πρὸς τὸ πλέον προΐουσιν τὴν τῶν χειρῶν ἐπαύξησιν. Τί οὖν ἔστιν ὃ φημι; Οἱ τοῖς τοῦ Ἀπολλιναρίου δόγμασι συνιστάμενοι, διὰ τῆς καθ' ἡμῶν μέμψεως κρατύνειν ἐπιχειροῦσι τὰ ἴδια, σάρκινον τὸν Λόγον καὶ δημιουργόν τῶν αἰώνων τὸν τοῦ ἀνθρώπου ὕδιν, καὶ θνητὴν τοῦ Υἱοῦ κατασκευάζοντες τὴν θεότητα. Προφέρουσι γὰρ, ὡς τινῶν τῶν κατὰ τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν δύο πρεσβυτέρων υἱοὺς ἐν τῷ δόγματι, τὸν μὲν, κατὰ φύσιν ὄντα, τὸν δὲ, κατὰ θέσιν ὕστερον προσγεγόμενον. Οὐκ οἶδα παρ' ὅτου τὸ τοιοῦτον ἀκηκόετες, καὶ πρὸς ποῖον διαπληκτιζόμενοι πρόσωπον· οὕτω γὰρ ἔγνω τὸν ταῦτα παραφθεγγόμενον.

Πλὴν ἐπειδὴ ταύτην προστησάμενοι καθ' ἡμῶν τῇ ὑπόθεσιν, διὰ τοῦ δοκεῖν τῇ ἀτοπίᾳ ταύτῃ συμπλέκεσθαι, τὰς ἐαυτῶν ὑπολήψεις κρατύνουσι, καλῶς ἂν ἔχοι τὴν σὴν ἐν Χριστῷ τελειότητα, καθὼς ἂν τοι ἐπὶ νοῦν ἀγάγοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκκόψαι τὰς ἀφορμὰς τῶν ζητούντων τὰς καθ' ἡμῶν ἀφορμὰς, καὶ πείσαι τοὺς ταῦτα συκοφαντικῶς ἐπικαλοῦντας τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, ὅτι οὔτε ἔστι δόγμα τοιοῦτον ἐν Χριστιανοῖς, οὔτε κηρύσσεται. Οὐδὲ γὰρ, ἐπειδὴ ὁ τῶν αἰώνων ποιητὴς ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστρέφη, διὰ τοῦτο δύο υἱοὶ κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν ἀριθμοῦνται, εἴς ὃ ποιητὴς τῶν αἰώνων, καὶ ἄλλος ὁ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων διὰ σαρκὸς φανερωθεὶς τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ. Εἰ γάρ τις τὴν οἰκονομίαν τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ διὰ σαρκὸς ἐπιφάνειαν εἰς ἑτέρου Υἱοῦ κατασκευὴν λαμβάνει, οὗτος ἀριθμήσας καὶ πάσας τὰς τοῖς ἁγίοις γενομένης θεοφανείας πρὸ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ φανερώσεως, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα πάλιν τοῖς ἁγίοις γεγεννημένας, κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῆς θεϊκῆς ἐμφανείας υἱῶν πλῆθος εἶναι κατασκευάσει, καὶ ἔσται αὐτῷ εἰς μὲν υἱός, ὁ τῷ Ἀβραάμ χρηματίσας, ἕτερος δὲ, ὁ ἐπιφανεὶς τῷ Ἰσαάκ· καὶ ὁ τῷ Ἰακώβ συμμαχήσας, ἕτερος· καὶ ἄλλος, ὁ τῷ Μωϋσῇ φανεὶς ἐν διαφόροις ἐπιφανείαις, ἐν φωτὶ, ἐν γνόφῳ, ἐν στύλῳ νεφέλης, ἐν τῇ κατενώπιον ὄψει, ἐν τοῖς ὀπισθοῖς· ἄλλος πάλιν υἱός, ὁ τῷ διαδόχῳ τοῦ Μωϋσεὺς συμπαραταξάμενος· καὶ ἄλλος, ὁ διὰ λαβίκατος τῷ Ἰὼβ χρηματίσας· καὶ ὁ ἐπὶ ὑψηλοῦ θρόνου τῷ Ἡσαΐᾳ φανείς, καὶ ὁ ἀνθρωπικῷ σχήματι παρὰ τοῦ Ἰεζεκιὴλ τῷ λόγῳ ὑπογραφείς· καὶ ὁ μετὰ ταῦτα ἐν φωτὶ καταστράψας τὸν Παῦλον· καὶ πρὸ τούτου, ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς περὶ τὸν Πέτρον ἐν ὑψηλοτέρᾳ δόξῃ φανείς.

Εἰ δὲ τοῦτο ἄτοπον καὶ παντελῶς ἀσέβες, τὰς ποικίλας τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ θεοφανείας εἰς ἀριθμὸν υἱῶν καταμερίζειν, τὴν ἴσῃν ἀτοπίαν ἔχει καὶ τὴν διὰ σαρκὸς ἐπιφάνειαν ἀφορμὴν εἰς

¹ Psal. ciii, 35.

ἐτέρου υἱοῦ κατασκευῆν ποιῆσαι. Οὐδένα γὰρ οὕτως κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐκάστου δυνάμεως τῶν δεχομένων τὴν θεῖαν ἐπιφάνειαν, αἰ γέγονε τῆς ὑπερεχούσης φύσεως ἡ ὁπτασία, μείζων μὲν καὶ θεοπρεπτετέρα τοῖς δυναμένοις καθικέσθαι τοῦ ὕψους, ἐλάττω δὲ καὶ σμικροπρεπτετέρα τοῖς ἀχωρήτοις τοῦ μείζονος. Οὐ χάριν οὐχ ὁμοίως ταῖς προλαβούσαις ἐπιφανείαις ἐν τῇ διὰ σαρκὸς οἰκονομίᾳ τῇ τῶν ἀνθρώπων ζωῇ ἐπιφαίνεται. Ἀλλ' ἐπειδὴ πάντες, καθὼς φησιν ὁ Προφήτης, ἐξέκλιναν τε καὶ ἡτρεύθησαν, καὶ οὐκ ἦν, καθὼς γέγραπται, ὁ δυνάμενος συνέναι καὶ ἐκζητῆσαι τὸ τῆς θεότητος ὕψος, διὰ τοῦτο τῇ σαρκωδεπτετέρα γενεᾷ ἐπιφανόμενος ὁ μονογενὴς Υἱὸς, σὰρξ γίνεται, κατὰ τὴν βραχύτητα τοῦ δεχομένου ἐαυτὸν συστείλας· μᾶλλον δὲ, καθὼς φησιν ἡ Γραφή, ἐαυτὸν κενώσας, ἵνα ὅσον χωρεῖ ἡ φύσις, τοσοῦτον δέξῃται. Τὸ γὰρ εἶναι τὴν γενεάν ἐκείνην, παρὰ τὰς προλαβούσας, κατάκριτον, σαφῶς παρὰ τῆς τοῦ Κυρίου φωνῆς μαθεύχουμεν, ἐν οἷς Σοδομίτας τε αὐτιῶν ἀνεκτοτέρους εἶναι φησι, καὶ Νινευίτας, καὶ τὴν τοῦ Νότου βασιλείαν κατακρίνειν ἐν τῇ ἀναστάσει τὴν γενεάν ἐκείνην, ὁ Κύριος διαψάσας. Εἰ μὲν οὖν πάντες κατὰ τὸν Μωϋσέα δυνατῶς εἶχον ἐντὸς γενέσθαι τοῦ γνόφου, ἐν ᾧ εἶδεν ὁ Μωϋσῆς τὰ ἀθέατα· ἢ κατὰ τὸν ὑψηλὸν Παῦλον, τριῶν οὐρανῶν ὑπεραρθῆναι, καὶ ἐν τῷ παραδείσῳ περὶ τῶν ὑπὲρ λόγον πραγμάτων διδασθῆναι τὰ ἀρρήτα· ἢ κατὰ τὸν Ζηλωτὴν Ἰλίαν, τῷ πυρὶ πρὸς τὸν αἰθέριον χῶρον συναρθῆναι, καὶ μὴ βαρυνθῆναι τῷ ἐφορκίῳ τοῦ σώματος· ἢ κατὰ τὸν Ἰεζεκιήλ τε καὶ Ἡσαΐαν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς δόξης ἰδεῖν, ἢ ὑπὸ τῶν Χερουδīm ἐπιαιρόμενον, ἢ ὑπὸ τῶν Σεραφīm δοξαζόμενον, οὐδ' ἂν ἐγένετο πάντως χρεῖα τῆς διὰ σαρκὸς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐπιφανείας, πάντων τοιοῦτων ὄντων. Ἐπεὶ δὲ, καθὼς ὁ Κύριος λέγει, γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς ἦν ἡ γενεὰ ἐκείνη· πονηρὰ μὲν, διὰ τὸ, καθὼς φησι τὸ Εὐαγγέλιον, ὅλον τότε τὸν κόσμον ἐν τῷ πονηρῷ κεῖσθαι· μοιχαλὶς δὲ, διὰ τὸ ἀποστᾶσαι αὐτὴν τοῦ ἀγαθοῦ νομφοῦ, καὶ τῷ διὰ κακίας μοιχεύοντι τὰς ψυχὰς ἀνακραθῆναι· τούτου χάριν ὁ ἀληθινὸς Ιατρός, τοὺς κακῶς ἔχοντας θεραπεύων, ὡς ἐπεζητεῖ τὴν θεραπείαν ἡ νόσος, οὕτω προσήγαγε τῷ ἀρρώστοντι τὴν ἐπιμέλειαν, τρόπον τινὰ συνασθενήσας τῇ ἀσθενείᾳ τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ σὰρξ γενόμενος, ἥτις ἐν τῇ αὐτῆς φύσει συνουσιωμένην ἔχει τὴν ἀτθένειαν, καθὼς διδάσκει ἡ θεία φωνή, ὅτι· «Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ, ἀσθενής.» Εἰ μὲν οὖν τὸ θεῖον ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γενόμενον, καὶ ἐν τῷ θνητῷ τὸ ἀθάνατον, καὶ τὸ δυνατόν ἐν τῷ ἀσθενεῖ, καὶ ἐν τῷ τρεπτῷ τε καὶ φθειρομένῳ τὸ ἀναλλοιώτον τε καὶ ἀφθαρτον, ἀφῆκεν ἐπιμεῖναι τῷ θνητῷ τὸ θνητόν, ἢ τῇ φθορᾷ τὸ φθαρτόν, καὶ τὰ ἄλλα τοῖς ἄλλοις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, εἰκότως ἂν τις δοῦναι τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ ἐνθεώρησε, τῶν κατὰ τὸ ἐναντίον θεωρουμένων ἐκᾶτερον ἰδιαζόντως ἐφ' ἑαυτοῦ ἀριθμῶν. Εἰ δὲ τὸ θνητόν ἐν τῷ ἀθανάτῳ γενόμε-

A per carnem ad constituendum alterum filium arripit occasionem. Sic enim censemus pro modulo facultatis eorum qui divinas apparitiones excipiebant, semper illius supremæ ac præstantissimæ naturæ oblatam esse visionem, majorem quidem ac Deo digniorem his qui assequi sublimitatem illam poterant, minorem vero atque ordinis inferioris iis qui majoris capaces non erant. Quocirca neque simili ratione atque in præcedentibus apparitionibus in dispensatione secundum carnem generi humano sese offert. Verum quoniam omnes, ut inquit Propheta⁹, declinaverunt, simul inutiles facti sunt; neque erat, sicut scriptum est¹⁰, qui posset intelligere, et perquirere sublimitatem divinitatis, propterea, ut magis carnali generationi appareat unigenitus Filius, caro sit, seque pro exiguitate ejus a quo excipitur contrahit; vel potius, ut cum Scriptura loquar¹¹, seipsum exinanit, ut quantum capit natura, tantum excipiat. Illam enim generationem, præter cæteras quæ præcesserant, damnationi obnoxiam fuisse palam ex Domini voce didicimus, cum iis tolerabiliores Sodomitæ ac Ninivites fuisse dicit¹², et reginam Austri generationem illam in resurrectione condemnaturam Dominus pronuntiavit¹³. Enimvero si omnes ut Moyses caliginem ingredi potuissent, in qua vidit Moyses quæ spectari non possunt¹⁴; aut quemadmodum sublimis ille Paulus, supra tres cælos attolli, atque in paradiso de secretis doceri rebus, quæ verbis efferri non possunt¹⁵; aut cum illo zelo ardente Elia curru igneo in locum æthereum transferri, neque corporis mole ac pondere gravari¹⁶; vel cum Ezechiele¹⁷ atque Isaia¹⁸ sedentem in gloriæ throno contueri, aut supra Cherubim sublatus aut a Seraphim collaudatum, nihil penitus opus fuisset hac Dei secundum carnem apparitione, si tales omnes fuissent. Sed quoniam, ut inquit Dominus¹⁹, generatio prava et adultera erat illa generatio: prava quidem, quod, sicut ait Evangelium²⁰, totus mundus in maligno tum positus esset; adultera vero quod optimum suum sponsum deseruisset, eique qui per improbitatem animas adulterio polluit, fuisset commista: eam ob causam verus medicus qui male habentes curat, prout medicinam morbus exigebat, ita laboranti sollicitudinem suam et curationem adhibuit, ut quodammodo simul æger ipse ad naturæ nostræ aegritudinem se conformaret, et caro fieret quæ naturæ suæ ac substantiæ insitam habet infirmitatem, ut nobis Dei ipsius verba testantur: «Spiritus quidem promptus est. caro autem infirma²¹». Enimvero si quod divinum erat cum in humanitate positum fuisset, et quod erat immortale in mortali, et quod potens in infirmo, et in mutabili atque corruptibili quod immutabile erat et incorruptibile, manere permisit in mortalitate mortale, corruptibile

⁹ Psal. xiii, 3. ¹⁰ Isa. xl, 13. ¹¹ Philipp. ii, 7. ¹² Matth. x, 15. ¹³ Matth. xii, 42. ¹⁴ Exod. xx, 22, 23. ¹⁵ I Cor. xii, 2 sqq. ¹⁶ IV Reg. vi, 11. ¹⁷ Ezech. x, 1. ¹⁸ Isa. vi, 1. ¹⁹ Matth. xii, 39; xvii, 17. ²⁰ I Joan. v, 19. ²¹ Matth. xxvi, 41.

in corruptione, et alia in aliis eodem modo, merito quis binarium numerum in Filio Dei observavit, cum utrumque eorum quæ contraria ratione spectantur separatim apud se numeraverit. Sin autem mortale in immortalis positum immortalitas factum est, pariterque corruptibile in incorruptionem mutatum est, aliaque omnia pari ratione in impatibilitatem quamdam divinitatemque conversa sunt, quis locus relinquatur eorum commentis qui in differentiam duorum id quod unum est dividunt? Verbum enim et ante incarnationem et post dispensationem in carne Verbum et erat et est; itemque Deus et ante formam servi, et post ipsam est Deus verumque lumen [et antequam illucescat in tenebris et postea].

Si ergo immobilis et immutabilis Deo conveniens omnis notio de Unigenito semper et cernitur, et est ipse idem, eodem modo se habens apud se, qui fieri potest ut ab illo cogamur ejus apparitionem per carnem binarium filiorum numerum appellare, perinde quasi hic quidem Filius sit qui erat ante sæcula, ille autem per carnem alius Filius Deo fuerit in lucem editus? Nos enim naturam quidem humanam Verbo conjunctam servatam esse ex mysterio didicimus et credimus. Filium autem Dei carnalem esse et privatim apud se spectari neque didicimus, neque unde id colligi possit, intelligimus; nam neque quod peccatum et maledictum propter nos factus sit, ut inquit Apostolus¹⁶, et infirmitates nostras acceperit, ut Isaïas testatur¹⁷, peccatum apud se non sanatum, et maledictum et infirmitatem dereliquit, sed mortale quidem absorptum est a vita¹⁸, crucifixus autem ex infirmitate vivit ex virtute¹⁹, et maledictum in benedictionem mutatum est, et quidquid in natura nostra infirmum est et caducum, divinitati commistum in id evasit quod ipsa est divinitas. Unde ergo fieri potest, ut alicui binarius iste filiorum numerus in mentem veniat, tanquam ex necessitate ab ipsa dispensatione in carne ad ejusmodi opinionem impulsio? Qui enim semper est in Patre, semperque Patrem in seipso habet, ipsique unitus, sicut et olim erat, ita et est et erit; et aliud ab illo Filius neque erat neque fuit, neque adeo erit. Primitiæ vero naturæ humanæ, quas jam omnipotens divinitas assumpsit, ut dixerit quispiam apta similitudine usus, tanquam aceti gutta quædam immenso mari commista, sunt illæ quidem in divinitate, non tamen in peculiaribus suis proprietatibus. Sic enim binarius filiorum numerus colligi posset, si ineffabili in divinitate Filii diversi generis natura quæpiam peculiaribus suis insignita notis agnoscere-tur, ita ut hoc quidem infirmum esset, aut parvum, aut corruptibile, aut momentaneum; illud vero

Quando autem omnibus immutatis in divinitatis proprietatibus quæcunque in mortali cum mortali statu cerni possunt, in nullo differentia comperitur: quidquid enim Filii videt quisquam, divinitas est, sapientia, virtus, sanctificatio, impassibilitas:

νον, ἀθανασία ἐγένετο, ὁμοίως καὶ τὸ φθαρτὸν εἰς ἀφθαρσίαν μετέβαλε, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὡσαύτως πρὸς τὸ ἀπαθείς τε καὶ θεῖον μετεποιήθη· τίς ὑπολείπεται λόγος τοῖς εἰς διυκὴν διαφορὰν τὸ ἐν διασχίζουσιν; Ὁ γὰρ Λόγος καὶ πρὸ τῆς σαρκὸς, καὶ μετὰ τὴν ἐν σαρκὶ οἰκονομίαν Λόγος καὶ ἦν, καὶ ἔστι· καὶ ὁ Θεὸς καὶ πρὸ τῆς τοῦ δούλου μορφῆς καὶ μετὰ ταύτην ὁ Θεὸς ἔστι, καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, πρὶν τε ἐλλάμψη τῇ σκοτίᾳ, καὶ μετὰ ταῦτα φῶς ἐστὶν ἀληθινόν.

dispensationem in carne Verbum et erat et est; est Deus verumque lumen [et antequam illucescat

El οὖν ἄπτωτος καὶ ἀμετάθετος πᾶσα θεοπροπῆς ἔννοια διὰ παντὸς περὶ τὸν Μονογενῆ ὁρᾶται, καὶ ὁ αὐτός ἐστιν αἰεὶ πρὸς ἑαυτὸν ὡσαύτως ἔχων· πῶς τις ἡμᾶς ἀναγκάζει τὴν διὰ σαρκὸς γενομένην αὐτοῦ ἐπιφάνειαν υἱῶν δυάδα κατονομάζειν, ὡς τοῦ μὲν προαιωνίου ὄντος Υἱοῦ, τοῦ δὲ διὰ σαρκὸς τῷ Θεῷ γενηθέντος, ἄλλου Υἱοῦ; Ἡμεῖς γὰρ σωθῆναι μὲν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐνωθεῖσαν τῷ Λόγῳ, παρὰ τοῦ μυστηρίου καὶ μεμαθήκαμεν καὶ πιστεύομεν· Υἱὸν δὲ Θεοῦ σάρκινον ἰδιαζόντως ἐφ' ἑαυτοῦ θεωρούμενον, οὔτε ἐμάθομεν, οὔτε ἐξ ἀκολουθίας τινὸς νοεῖν ἐναγόμεθα· οὔτε γὰρ ἁμαρτία καὶ κατὰρα δι' ἡμᾶς, καθὼς ὁ Ἀπόστολος λέγει, γενόμενος, καὶ τὰς ἡμετέρας λαβὼν ἀσθενείας, κατὰ τὴν Ἡσαίου φωνήν, ἀψήκε περὶ ἑαυτὸν ἀνιάτρευτον τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν κατὰραν, καὶ τὴν ἀσθενείαν· ἀλλὰ τὸ μὲν θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς κατεπόθη· ὁ δὲ σταυρωθεὶς ἐξ ἀσθενείας, ζῇ ἐκ δυνάμεως· ἡ τε κατὰρα εἰς εὐλογίαν μετεποιήθη, καὶ ὅσον ἀσθενὲς τῆς φύσεως ἡμῶν καὶ ἐπίκληρον ἀνακραθὲν τῇ θεότητι, ἐκεῖνο ἐγένετο, ὅπερ ἡ θεότης ἐστὶ. Πόθεν οὖν ἂν τις τὴν δυάδα τῶν υἱῶν ἐννοήσειεν, ὡς ἀνάγκη τινὲ διὰ τῆς κατὰ σάρκα οἰκονομίας πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπόληψιν ἐναγόμενος; Ὁ γὰρ αἰεὶ ἐν τῷ Πατρὶ ὢν, καὶ αἰεὶ ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα, καὶ ἡνωμένος αὐτῷ, ὡς ἦν καὶ πρῶην, οὕτω καὶ ἔστι, καὶ ἔσται, καὶ ἄλλο παρ' ἐκεῖνον Υἱὸς οὔτε ἦν, οὔτε ἐγένετο, οὔτε ἔσται. Ἡ δὲ προσληφθεῖσα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀπαρχὴ ὑπὸ τῆς παντοδυνάμου θεότητος, ὡς ἂν εἰποι τις εἰκόνη χρώμενος, ὅῃ τις σταγὼν ὄξους ἀπείρῳ πελάγει κατακραθεῖσα, ἐστὶ μὲν ἐν θεότητι, οὐ μὴν ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτῆς ἰδιώμασιν. Οὕτω γὰρ ἂν ἡ τῶν υἱῶν δυὰς ἀκολουθῶς ὑπενόητο, εἰ τῇ ἀφράτῳ τοῦ Υἱοῦ θεότητι ἑτερογενὲς τις φύσις ἐν ἰδιάζουσι σημείοις ἐπεγινώσκετο, ὡς εἶναι τὸ μὲν ἀσθενὲς, ἢ μικρὸν, ἢ φθαρτὸν, ἢ πρόσκαιρον· τὸ δὲ, δυνατὸν, καὶ μέγα, ἀφθαρτον, καὶ αἰδιον.

aut corruptibile, aut momentaneum; illud vero

Ἐπειδὴ δὲ πάντων τῶν τῷ θνητῷ συνεπιθεωρουμένων ἐν τοῖς τῆς θεότητος ἰδιώμασι μεταποιηθέντων, ἐν οὐδενὶ καταλαμβάνεται ἡ διαφορὰ· ὅπερ γὰρ ἂν τις ἴδοι τοῦ Υἱοῦ, θεότης ἐστὶ, σοφία, δύναμις, ἁγιασμὸς, ἀπάθεια· πῶς ἂν διαίροῖτο τὸ ἐν εἰς

¹⁶ II Cor. v, 21. ¹⁷ Isa. LIII, 4. ¹⁸ II Cor. v, 4. ¹⁹ II Cor. XIII, 4.

δοῖκην σημασίαν, μηδεμιᾶς διαφορᾶς τὸν ἀριθμὸν A
μεριζούσης; Ἡ γὰρ θεότης τὸ ταπεινὸν ὑπερύψωσε,
καὶ τῷ κατωνομασμένῳ ἀνθρωπικῶς τὸ ὑπὲρ πάν
εἶναι ὄνομα ἐχαρίσατο· τὸ ὑποχείριον καὶ δοῦλον,
κύριον καὶ βασιλέα ἐποίησε· καθὼς ὁ Πέτρος φησὶν,
ὅτι Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε. Νοοῦ-
μεν γὰρ διὰ τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν, καὶ διὰ τὴν
ἀκριβῆ ἐνότητά της τε προσληφθείσης σαρκὸς, καὶ
τῆς προσλαβομένης θεότητος, ἀντιμεθίστανται τὰ
ὀνόματα· ὥστε καὶ τὸ ἀνθρώπινον τῷ θεῷ, καὶ τὸ
θεῖον τῷ ἀνθρώπινῳ κατονομάζεσθαι. Διὸ καὶ ὁ σταυ-
ρωμένος Κύριος τῆς δόξης ὑπὸ τοῦ Παύλου καλεῖται,
καὶ ὁ προσκυνούμενος ὑπὸ πάσης κτίσεως τῶν τε
ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, Ἰησοῦς
ὀνομάζεται. Διὰ τούτων γὰρ ἡ ἀληθὴς τε καὶ ἀδιαί-
ρετος ἔνωσις ἐρμηνεύεται ἐκ τοῦ καὶ τὴν ἄφραστον B
τῆς θεότητος δόξαν τῇ τοῦ Υἱοῦ προσηγορίᾳ σημαί-
νεσθαι, ὅταν πᾶσα σὰρξ ἐξομολογήσεται καὶ γλῶσσα,
ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ, ὥστε
τὸν τὰ πάθη τοῦ σταυροῦ καταδεξάμενον, καὶ πε-
ρυνθέντα ἡλοῖς, καὶ διαπαρέντα λόγχῃ. Κύριον
δόξης ὑπὸ τοῦ Παύλου προσαγορεύεσθαι. Εἰ οὖν καὶ
τὸ ἀνθρώπινον οὐκ ἐν τοῖς φύσεως ἰδιώμασι δείκνυ-
ται, ἀλλὰ Κύριος τῆς δόξης ἐστίν, οὐκ ἂν δέ τις εἴ-
πειν δύο κυρίους δόξης τοιμήσειε, μαθὼν ὅτι εἰς Κύ-
ριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα· πῶθεν ἡμῖν
ἐπικαλοῦσι τῶν υἱῶν τὴν δυάδα οἱ τὴν καθ' ἡμῶν
κατηγορίαν εὐπρόσωπον ἀφορμὴν εἰς κατασκευὴν
τῶν ἰδίων ὑπολήψεων προβαλλόμενοι; Τὰ μὲν οὖν
παρ' ἡμῶν εἰς ἀπολογίαν, τοιαῦτα· ζητοῦμεν δὲ παρὰ C
τῆς σῆς ἐν Χριστῷ τελειότητος μείζονα καὶ τελειότε-
ραν τῆς ἀληθείας τὴν συμμαχίαν, ὥς ἂν μηδεμίαν
ἔχοιεν κατὰ τῆς ἀληθείας εἰς κατηγορίαν λαβὴν, οἱ
διὰ τῆς καθ' ἡμῶν μέμψεως τὰς ἰδίας ὑπολήψεις
κρατύνοντες.

A qui fieri potest, ut quod unum est, in notionem
duplicem dividatur, cum nulla sit differentia, qua
numeri distinctio nitatur? Divinitas enim quod
humile fuit, superexaltavit, et ei quod humano
more nominabatur, largita est, ut super omne
nomen esset; quod subditum et servum erat, do-
minum regemque fecit, sicut et Petrus inquit¹⁰,
Dominum eum et Christum fecit Deus. Per Chri-
stum enim regnum intelligimus, et propter ex-
actam unionem assumptæ carnis et assumptis di-
vinitatis communicantur et mutuo dantur nomina,
ita ut et humanum ex divino, et divinum ex hu-
mano denominetur. Quapropter et qui crucifixus
est Dominus gloriæ a Paulo vocatur¹¹, et ille qui
ab omni creatura coelestium, terrestrium et infer-
norum adoratur¹², Jesus nominatur. His enim
vera individuaque unio declaratur, ex eo quod et
ineffabilis gloria divinitatis Filii appellatione desi-
gnetur, cum omnis caro confiteatur et lingua, quia
Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris,
ita ut qui crucis tormenta sit passus, et clavis
confixus, ac lancea vulneratus, a Paulo gloriæ
Dominus appelletur. Si ergo quod humanum est,
non in proprietatibus naturæ esse ostenditur, sed
gloriæ Dominus est, neque ideo quis binos gloriæ
dominos auderet affirmare, cum unum esse didi-
cisset Jesum Christum, per quem omnia : unde
quæso, nobis binarium numerum filiorum obji-
ciunt, aut confictam in nos accusationem, tan-
quam speciosam occasionem ad suas stabiliendas
opinionum prætexunt? Hæc sunt igitur quæ ad de-
fensionem nostram afferre possumus : a tua vero
in Christo perfectione majus ac perfectius ad pro-
pugnandam fidem subsidium exigimus : ne qua
illis ansa ad veritatem insectandam relinquatur,
qui ex nostra reprehensione sua commenta cor-
roborant.

¹⁰ Act. II, 36. ¹¹ I Cor. II, 8. ¹² Philipp. II, 10.

ANG. MAII PRÆFATIO

IN OPUSCULA DUO SEQUENTIA.

(Bibl. nov. t. IV, Rom. 1817.)

I. Fuit hoc complurium auctorum veterum fatum, ut ipsorum libri, in codicibus antea laten-
tes, post inventos typos haud statim integra editione prodirent, sed identidem et per intervalla,
prout se singula opera quærentibus obtulerunt. Certe et magnus ille Gregorius Nyssæ episcopus,
post minutiores aliquot editiones, duobus demum tomis collectus, Parisiis anno 1615 splendidiore luce
coruscus apparebat. Sed ecce mox, sequente anno 1616, Jacobus Gretserus lautam Nysseni mantis-
sam ex Germanorum codicibus excitabat; quam typographus Parisiensis Morellus anno 1618 raptim
recusam, tomi sui posterioris appendicem fecit. Verum catenus res non stetit, etenim L. A. Zacagnius
bibliothecæ Vaticanæ præfectus, nova atque copiosa Nysseni incrementa exhibuit in suo præclaro *Col-
lectaneorum* volumine, anno 1698 Romæ vulgato. Denique I. B. Caracciolus Pisanus antecessor septem
ineditas Nysseni epistolas, in Mediceo codice inventas Florentiæ typis tradidit. Nunc nos postremi ad

cumulandas Nysseni editiones accedimus, duobus adhuc additis tanti Patris tractatibus dogmatici generis, quos Vaticanus codex 1906 bombycinus, vetus, amplus et Nysseni operum plenus, nobis suppeditavit. Quæ duo scripta cum Græce tantum festinanterque, absque ulla declaratione, sub finem nostri scriptorum veterum voluminis superioribus annis impresserimus, nunc, codice rursus inspecto, mendis sublatis, particulis suppletis, interpretatione nostra Latina cum scholiis aliquot addita, SS. Bibliorum etiam testimoniis citatis, ex calce illius veteris ad hujus novi voluminis caput revocamus.

II. Ut autem sermonum horum justam faciant lectores æstimationem, mentem, quæso, convertant ad ea tempora quibus vixit Gregorius, Arianorum aliorumque hæreticorum plenissima, sub Arianis imperatoribus Constantio atque Valente, qui ob orthodoxiam profligandam hæresimque terribilissimam stabiliendam vires propemodum summi imperii exhauriebant. Tunc ad cæteras miseris accessit impius Macedonius, qui his occupata Byzantina sede, virus suum præcipue adversus sancti Spiritus divinam dignitatem effudit. Sed ecce, magno Theodosio principe, Constantinopolitanum primum celebratum fuit anno 381 generale concilium, sedentibus ibi, inter alios, illustrissimis Ecclesiæ Patribus et hæreticorum sui temporis malleis, Cyrillo Hierosolymitano, Gregorio Nysseno, Gregorio Nazianzeno, Amphiloquio Iconienti. Circa illa videlicet tempora, sermones hi Nysseni, et posterior præsertim, conscripti fuerunt. Etenim prior *προσφωνητικός* quidam videtur ad certum hominem missus, sive is orthodoxus fuerit sive in hostium castris constitutus, cui Filii divinitatem auctor suadet. Nam propositis sibi Arii ac Sabellii, præsertimque Achillii Arianorum præcipui, objectionibus ex Evangelio Pauloque apostolo sumpsis, dissolvit eas peracute, fideique veritatem quaqueversus communit. Atque hoc statim prima in pagina notabile occurrit, quod Nyssenus ait a Sabellianis Patrem dictum *υιοπάτωρ*, quia confundentes Patrem cum Filio, illa vocabulorum conjunctione unum eundemque Patrem esse ac Filium denotabant. Neque a se dissentit Nyssenus in *Orat. II contra Eunomium* t. II, p. 733, ubi ait: Qui vocabulum Filii non ad personam, sed ad naturam referrent, eos in hæreticorum errorem incursuros qui dicuntur Hyopatores. Nimirum quia cum sit una Patris Filiique natura, jam distinctio personarum nulla supererit. Clarior adhuc Cyrillus in *Joan.* cap. VIII, p. 243: *Alius est Pater a Filio, nec ut quibusdam ineruditius visum est hæreticis, Hyiopator seu Filiopater inducendus est.* Item canon VII Constantinopolitanus: Sabellianos qui hyiopatoriam docent, etc. Denique Ammonius in *Catena ad Jobum* I, 4: Sabellii, inquit, hæresim per hoc evertit, Patris ac Filii hypostasim designans; non enim hyiopatoriam Ecclesia admittit. Refert hæc omnia testimonia, novo nostro excepto, Suicerus, qui tamen a Nysseno dissentit, ac fallitur, dum Filio potius quam Patri datum Hyiopatoris nomen a Sabellianis putat. Etenim præter quam quod Nysseni auctoritas perspicua est, Sabellianos Filium non admisisse, sed Patrem tantummodo, exploratum aliunde est. Verumtamen multo gravius quam Suicerus falli mihi Allatius videtur (cujus emendandi causa, si hoc in tantum virum licet audere, superiora testimonia invocavi.) Is enim *contra Greghth.* exercit. 10, in argumento p. 165, definiendum sibi proponit quæ sit *υιοπατορίας* hæresis. Tum p. 189 ita scribit: *Sub Damasi papatu exorta hæresis est, sive ab Arianis disseminata, sive ab aliis enata, quæ uti Patrem Filii, ita Filium Spiritus sancti genitorem asseverabat: sicque duos filios in Trinitate substituebat, Filium et Spiritum sanctum; et duos patres, Patrem ac Filium.* Et rursus p. 187: *Auctores ergo υιοπατορίας generari Spiritum a Filio; ideoque Filium, Spiritus Patrem asseverabant; et hac re duos in Trinitate patres, Patrem ingenitum, et Filium genitum introducebant; et duos filios, Filium scilicet et Spiritum sanctum.* Falli, inquam, mihi videtur Allatius; nam prædictis in testimoniis nunquam de Spiritu sancto agitur, nunquam quæritur utrum Spiritus sanctus Filii sit Filius. Igitur hyiopatoria non dicitur a prædictis sacris auctoribus de Filio tanquam Spiritum sanctum gignente, sed tantum de errore Sabellii qui ut Filium cum Patre confunderet, Patrem copulatis vocabulis *υιοπάτωρ* nuncupabat. Quod si hæresi a Damaso damnatæ (Labb. *Concil.* t. II, p. 895 et 901) hyiopatoriæ nomen imponere vult Allatius, is certe secundum Nysseni, Cyrilli, aliorumque mentem non loquitur; apud quos hyiopator est Pater cum Filio confusus, non Filius Spiritus sancti pater. Verumtamen de hac vocabuli controversia, doctiorum esto iudicium.

III. Posterior prolixiorque Nysseni sermo Spiritus sancti majestatem, et cum Patre Filioque æqualitatem, adversus Macedonianos tuetur; objectis sibi refutatisque Pneumatomachorum argumentis, et insuper de suo additis gravis ponderis confirmationibus. Jam vero secundi hujus sermonis contigit mihi ut testimonia quoque antiquorum nanciscerer, quæ p. 20 (col. 1307) in Scholio exposui. Et quod ad Allatium attinet ibi pariter a me laudatum, lectores moneo, testimonium idem ab eo repeti in synodi Ephesine Vindictis cap. 70. Atque ut septis nostris paulo excedamus, narrat etiam Bandinius in Catalogo Bib. Laur. Gr. t. III, p. 324, narrat, inquam, in Mediceo codice octavo, Plut. 86, inter varia Patrum excerpta legi etiam *Gregorii Nysseni fragmentum ex oratione de Spiritu sancto contra Macedonianos.* Num id vero in citatum ab aliis Græcis (ut in adn. nostra) incidat, an diversum sit, equidem sine codicis Florentini inspectione definire nequeo. Sed etiamsi id forte nostris in paginis non legeretur, locus ei superest in lacuna in quam Vaticani sermonis finis demergitur.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΛΟΓΟΣ

ΚΑΤΑ ΑΡΕΙΟΥ ΚΑΙ ΣΑΒΕΛΛΙΟΥ.

S. P. N. GREGORII

SERMO

ADVERSUS ARIUM ET SABELLIUM.

α'. « Ἐξηρεύετο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν (1), » Α ἄρτίως ὁ Ψαλμῳδὸς ἔλεγε. Τοῦτον τὸν ἀγαθὸν λόγον τοῦ Θεοῦ οἱ μὲν κατὰ Ἀρειὸν καὶ Ἀχιλλίον (2) τὴν ἀσεβεστάτην φωνὴν προϊέμενοι, ἐτόλμησαν κτίσμα καὶ ποίημα διακηρύξαι, καὶ πολλοὺς τῇ ἐαυτῶν ἐφέλκυσαν πλάνῃ. Οἱ δὲ κατὰ Σαβέλλιον, τάναντία τούτων φρονούντες, ἀναιρεῖν μὲν πειρῶνται τὴν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ· αὐτὸν δὲ τὸν Πατέρα ἓνα ὄντα δυσὶν ὀνόμασι γεραίροντα οἰόμενοι, υἱοπάτορα (3) προσαγορεύουσιν. Αἱ δὲ ἐκότεραι δόξαι αὐταὶ ὥσπερ παγίδες δύο τέθεινται ὑπὸ τῶν προσηγορευμένων· δίδεισι δὲ μέση τις ὁδὸς στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον· ταύτης οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκκλίνοντες, τῆς ἐτέρας θήραμα γίνονται. Σὺ δέ μοι δοκεῖς (4) δεδοικέναι τὰς ἐκατέρων ἐμπύσεις, καὶ αὐτὴν ἀποφεύγειν τὴν ἀληθείας ὁδὸν, οἰόμενος μὴ δεῖν περὶ Θεοῦ λόγον προχειρίζεσθαι. Ὅρα τοίνυν μὴ, τῇ τῶν δυοῖν πλάνῃ εὐλαβούμενος, ἀσεβείας τιμωρίαν ὀφλήσεις· αὐτὸς ὁ Σωτὴρ πρὸ τῆς ἀληθοῦς ὁδοῦ ἐσθηκῶς κέκραγε λέγων· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια. » Μὴ ἐκκλίνῃς εἰς τὰ δεξιὰ ἢ εἰς τὰ ἀριστερὰ, ὅπως μηδετέρᾳ αὐτῶν προστύχῃς. Καὶ πάλιν· « Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων· ὁ μὴ εἰσὼν δι' ἐμοῦ, ἀλλὰ ἀλλαγόμεν ἀναβαίνων, κλέπτῃς ἐστὶ καὶ ληστῆς, » ὅς καὶ ὑπὸ παγίδος ἀλούς ἀπολείπεται. Ἀκουέτωσαν τοίνυν οἱ πρὸς τὴν τῶν ἐκατέρων πλάνην ἐπιτρέψαντες τὸν νοῦν, ὡς κατὰ φύσιν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς Υἱὸς Θεοῦ ἐστὶ τε καὶ προσαγορεύεται, καὶ οὐ ποίημα ὢν κατὰ χρῆσιν ὀνο-

1. « Eructavit cor meum verbum bonum, » nuper Psalmista dixit¹. Hoc bonum verbum Arii et Achillii asseclæ irreligiosissimo effatu ausi sunt creaturam facturamque prædicare, multosque in errorem suum pertraxerunt. Sabelliani autem, contraria his sentientes, Filii quidem personam de medio tollere conantur; ipsum vero Patrem, unum duobus nominibus præditum putantes, hyiopatorem, id est *Filium simul Patremque*, appellant. Utraque quidem sententia, ceu duplex laqueus, a prædictis intenditur; media vero incedit angusta quædam et arcta via, quæ ad vitam, ut ait Evangelium, ducit; a qua multi homines declinantes, in altera grassationem patiuntur. Tu autem mihi videris in utramque partem lapsum timere, ideoque et ipsam B defugere veritatis viam, dum censes non oportere de Deo verba fieri. Cave igitur ne, dum in utraque via errorem metuis, irreligiositatis pœnam incurras: namque ipse Servator in veræ viæ capite constitutus clamavit dicens: « Ego sum via et veritas². » Cave in dexteram sinistramve partem devies, ne forte in neutra consistas. Et rursus: « Ego sum ostium ovium. Qui per me non introierit, sed aliunde subierit, fur est et latro³, » qui etiam laqueo captus peribit. Audiant ergo qui ad alterutrum Arii vel Sabellii errorem mentem suam converterunt, audiant, inquam, Servatorem nostrum Jesum Christum naturalem Dei esse Filium et appellari, non autem ceu creaturam, abusione

¹ Psal. xlii, 2. ² Joan. xiv, 6. ³ Joan. x, 7.

(1) Hanc psalmi locutionem intellexerunt de Verbi æterni generatione Athanasius in commentario, nec non Cyrillus item in sua explanatione apud nos; denique et Ambrosius *De virginibus* lib. iii, cap. 1. Quia vero alii Patres non de æterno Verbo, sed de prophetico, hic cogitarunt, idcirco Augustinus in sua psalmi huius xlii enarratione ait: *Quis dicit? Pater, an Propheta? Intellexerunt enim quidam Patris personam dicentis: « Eructavit, » etc., commendantis nobis nativitatem quamdam inefabilem.* Nunc ad priorem illam nobilioremque sententiam accedit noster Nyssenus. Sed cur ait,

ἄρτίως, id est *nuper*, *Psalmista dixit*? Nempe quia thema veluti sermonis sui contra Arianos, hunc psalmi versiculum sumpsisse Nyssenus videtur.

(2) Achillius, sive Achilles, diaconus Alexandrinus, inter præcipuos et ferventiores Arii sodales atque consecratos, apud Socratem *Hist.* i, 3, et Theodoretum item *Hist.* i, 4.

(3) Adnotemus vocabulum Sabellianum *hyiopator*.

(4) Loquitur Nyssenus cum aliquo, cui petenti hoc tractatu responderet; vel potius dubitantem in religione hominem, aut omnino hæreticum objugat.

quadam, humano more Filium nominari; neque A eum habuisse initium, sed æternum esse; ideoque per infinita sæcula in propria hypostasi cum Patre regnatum.

2. Atqui dicit fortasse aliquis: Omne quod initio caret, erit item ingnitum. Quomodo ergo Filius recte dicetur esse absque initio, cujus vel ipsum nomen initium demonstrat? Nam Filius ex eo quod sit genitus nominatur. Quod autem generatio notionem initii contineat, nemo negabit. Si ergo Filius est, jam nobis constat eum ex generatione initium esse sortitum: et fortasse etiam finem esse habiturum, dicit aliquis philosophicam rationem secutus. Quin adeo Apostolus ait¹ ipsum fore subjectum illi qui eidem cuncta subjecit, Patrique Deo regnum traditurum: quamobrem arbitrari licet ipsum haud exstitisse antequam gigneretur, rursusque in nihilum fore dissolvendum. Agesis, mecum conscende in tutam fidei arcem, ne, quasi violento flatu ab horum argumentorum fraude abreptus, pulveris instar quem ventus rapit, extra angustam rectamque viam in perditionis barathra projiciaris. Nam si universalis Pater ingnitus est et æternus, sapiens potensque, Apostolus autem, dum fidem erga Jesum nuntiat, ipsum omnibus prædicat ceu Christum Dei virtutem et Dei sapientiam², quomodo audent temporis limitibus concludere ejusdem generationem, neque æternam et absque initio reputare? Nam si secundum nonnullorum opinionem spatio temporis Servatoris nostri generatio cohibetur, violatur C honor non Filii tantummodo, verum etiam Patris, juxta ipsius Filii dictum: « Neque me scitis neque Patrem³. Qui non honorificat Filium, nec Patrem quidem honorificat⁴; » videlicet quasi ille non exstitit antequam gigneretur, vel quasi hic virtutem sapientiamque non habuerit priusquam Filius ipsi esset. Porro consentaneum erit ut hi existiment ne Deum quidem exstitisse, antequam Filii Pater evaderet: nam quo pacto Deus fuerit, nisi virtutem ac sapientiam possederit? Jam vero si Deum ab æterno existentem divinæ nobis Scripturæ id est Christum, secum habuisse credendus est.

3. Memini autem me antea promittere, fore ut Patris imaginem atque Filii tanquam in speculo vobis demonstrarem, quandoquidem humano sermoni res divinæ naturæ non subjacent. Nam et ipse Deus haud secundum propriam magnitudinis virtutem nobiscum loquitur, sed suam humanis auditibus vocem attemperat, quo fieri possit ut divinam vocem auribus percipiamus. Quemadmodum etiam immensam et incomprehensibilem magnitudinem suam humanis accommodat visibus, et cum sit Deus, homo apparuit; exinanivit enim semetipsum, formam servi accipiens⁵, ut possemus homines Deum videre. Sicuti ergo credimus Deum, etsi homo non sit, hominem apparuisse, quanquam suapte natura Deus fuerit et sit, quia immensurabilem suam magnitudinem corpore circumscripsit,

μάζεται, ὡς περ ἡμεῖς, Υἱός· καὶ ὅτι οὐκ ἔχων ἀρχὴν, ἀλλὰ αἰδῖος· διὰ τοῦτο καὶ ἐν ἀτελευτήτοις αἰώσι κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν συμβασιλεύσει τῷ Πατρὶ.

β'. Ἄλλ' ἴσως εἴποι τις ἄν· Πᾶν τὸ ἀναρχον, καὶ ἀγέννητον ἂν εἴη· πῶς ὁ Υἱὸς εἰκότως ἂν προσαγορευοίτο ἀναρχος, οὗ καὶ τοῖονμα ἔμφασιν ἀρχῆς ἔχει; Υἱὸς γὰρ ἐκ τοῦ γεγενῆσθαι ὠνόμασται. Γένεσις δὲ ὅτι ὑπ' ἀρχῇ ὑποπέπτωκεν, οὐκ ἂν τις ἀνῆναιτο. Εἰ οὖν Υἱὸς τυγχάνει, δηλοῦται ἡμῖν ἐκ τῆς γεννήσεως ἀρχὴν εἰληφώς· ἴσως δὲ καὶ τέλος ἔξει, εἴποι τις ἂν κατὰ τὸν φιλόσοφον λόγον· καὶ ὁ Ἀπόστολος δὲ φησι ὑποταγῆσθαι αὐτὸν τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, καὶ παραδῶσειν αὐτὸν τὴν βασιλείαν τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ· ὥς ὑπειληφθαι αὐτὸν οὐκ ὄντα πρὸ τοῦ γεννᾶσθαι, πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι χωρήσειν. Ἀνάδηθί μοι ἐπὶ τῆς ἀσφαλοῦς πίστεως, μὴ συναρπασθῆς ὡς περ βιαία πνοὴ τῇ τῶν τοιούτων λογισμῶν ἀπάτῃ, ὥς χνοὺς ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος, ἐκ τῆς στενῆς καὶ εὐθείας ὁδοῦ ἐπὶ βάραθρα τῆς ἀπωλείας. Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ τῶν ὅλων ἀγέννητος καὶ αἰδῖος, σοφός τε καὶ δυνατός, ὁ δ' Ἀπόστολος, τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν εὐαγγελιζόμενος, διακηρύττει πᾶσι Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν, πῶς ἂν τολμῶσιν ὑπὸ χρόνον ἄγειν αὐτοῦ τὴν γέννησιν, καὶ οὐκ αἰδῖον οὐδὲ ἀναρχον ὑπολαμβάνειν; Εἰ γὰρ κατὰ τὴν τιμὴν ὑπόληψιν ὑπὸ χρόνου μοῖραν πέπτωκεν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γένεσις, ἡτισταται ἔτι οὐ μόνον ὁ Υἱός, ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ κατὰ τὴν τοῦ Υἱοῦ φωνήν· « Οὐτε ἐμὲ οἴδατε οὔτε τὸν Πατέρα. Ὁ μὴ τιμῶν τὸν Υἱόν, οὐ τιμᾷ τὸν Πατέρα⁶ »· ὃς μὲν, ὥς οὐκ ὦν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ὃς δὲ, ὥς μὴ ἔχων δύναμιν καὶ σοφίαν πρὸ τοῦ εἶναι τὸν Υἱόν. Ἀκολουθῶς δ' ἂν ὑπολαμβάνοιεν οἱ τοιοῦτοι μηδὲ Θεὸν εἶναι τὸν Πατέρα ποτὲ, πρὶν γενέσθαι τοῦ Υἱοῦ· πῶς γὰρ ἂν Θεός, εἰ μὴ δύναμιν καὶ σοφίαν ἐκέκτητο; Εἰ δὲ αἰὶ ὦν Θεός ὑπὸ τῶν θεῶν ἡμῖν Γραφῶν θεόσπισται, αἰὶ ἄρα σοφίαν καὶ δύναμιν, τοῦτέστι τὸν Χριστὸν, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ πιστευτός.

nisi virtutem ac sapientiam possederit? Jam vero si testantur, is sapientiam semper atque virtutem,

γ'. Μέμνημαι δὲ ὑποσχόμενος ἔμπροσθεν ὡς περ δι' ἐσόπτρου δειξέιν ὑμῖν τὴν εἰκόνα τῶν περὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν· ἐπέπερ ἀνθρωπίνῃ λόγῳ τὰ κατὰ τὴν θεῖαν φύσιν οὐχ ὑποτετάχεται. Ὅπότῃ γὰρ αὐτὸς ὁ Θεός οὐ κατὰ τὴν ἰδίαν τοῦ μεγέθους δύναμιν διελλεκται ἡμῖν, ἀλλὰ συμμετρεῖται ταῖς ἀνθρωπίναις ἀκοαῖς τὴν ἑαυτοῦ φωνήν, ὅπως οἱοί τε ὦμεν ταῖς ἀκοαῖς τὴν θεῖαν φωνὴν ὑποδέξασθαι. Καὶ γὰρ τοῖς κατὰ τὴν ἀνύπιστον καὶ ἀπερίληπτον μέγεθος αὐτοῦ συμμετρεῖται ταῖς τῶν ἀνθρώπων ὕψεσι, καὶ Θεός ὢν, ἀνθρώπος πέφηνε· ἐκένωσε γὰρ ἑαυτὸν μορφῇ δούλου λαβὼν, ἵνα δυνηθῶμεν οἱ ἄνθρωποι θεάσασθαι Θεόν. Ὡς περ οὖν πεπίσμεθα ὅτι οὐκ ὦν ἄνθρωπος, πέφηνε μὲν ἄνθρωπος, κατὰ φύσιν δὲ Θεός ἦν τε καὶ ἔστι, τὸ ἀπερίληπτον μέγεθος αὐτοῦ σώματι περιγράφας, καὶ δι' ἑαυτοῦ, ὡς περ δι' ἐσόπτρου, τὸ ὅλον ἡμῖν μέ-

¹ I Cor. xv, 24, 28.

² I Cor. i, 24.

³ Joan. viii, 19.

⁴ Joan. v, 23.

⁵ Philipp. ii, 7.

γθος τοῦ Θεοῦ πεφήνας, Ἰν' ὡσπερ διόπτρα τούτῳ Ἀ
 χρησάμενοι, καὶ τοῦ Πατρὸς θεαταὶ γενώμεθα· εἰκὼν
 γὰρ τοῦ ἀοράτου Θεοῦ κατὰ τὸν Ἀπόστολον τυγχάνων
 εἰσρχεν· «Ὁ ἑώρακώς ἐμέ, ἑώρακε τὸν Πατέρα»· οὕ-
 τως καὶ διὰ τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς κατὰ τὸ μέτρον τῶν
 ἀκοῶν ἡμῶν εἰρημένων, μὴ ἀρμοζόντων δὲ πολλαχῶς
 τῇ θεότητι δι' ἀσθένειαν λόγου, ἀναλόγως θεωρῶμεν
 αὐτὸν τῇ διανοίᾳ· ὡσπερ γὰρ Θεὸς σώματι περιέγρα-
 πτος ἡμῖν ὤπται διὰ τὰς ὕψεις, οὕτως καὶ ὁ λόγος,
 μικρότερος ἢ κατὰ Θεὸν, κεκλήρυκται διὰ τὰς ἀκοάς.

δ'. Δέδεικται δὲ, ὡσπερ προέφημεν, διὰ ταύτης
 τῆς Γραφῆς ὡς ἀνθρώπινος λόγος Θεὸν τε καὶ τὰ
 κατ' αὐτὸν οὐκ ἂν ἐνδέξαιτο. Ἐπειδὴ γὰρ οὐχ ὑπολέ-
 λειπτο μέρος λόγου τὸ μνησὺν τὴν ἀδιόκλητα τοῦ
 Υἱοῦ, τῇ προθέσει ὡσπερ αἰνίγματι σημαίνει σύγχρο-
 νον εἶναι τῷ Πατρὶ ἢ Γραφῇ λέγουσα· «Πρὸ ἑωσφό-
 ρου ἐγέννησά σε»· καὶ, «Πρὸ πάντων τῶν βουνῶν
 γεννᾷ με» καὶ ἐκάστω δημιουργήματος. Τοῦτο τὸ
 μέρος τοῦ λόγου προτιθεῖσα ἡ Γραφή, ἀναρχον αὐτὸν
 ἀποφαίνει· τὸ γὰρ προὑπερβατικὸν πάντων ὄν, καὶ
 μάλιστα ὅτε, πρὸ τῶν αἰώνων, λέγει, εἰς τὸ ἄδιον καὶ
 ἀναρχον τρέπει ἡμῶν τὸν νοῦν. Πῶς οὖν τῷ Πατρὶ
 συναεῖ [καθε]ζόμενος (δ) τὸ ἴδιον εἶναι καὶ γεγεννη-
 σθαι ἐπιγράφεται, εἰκόνα σοι τούτων προτείνω,
 ἐπεὶ περ τῶν κατὰ φύσιν οὐ καθικνεῖται ὁ λόγος, τὴν
 ἀκτίνα ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Πῶς οὐκ ἂν φήσεις τετέχθαι
 καὶ τὸ φῶς ὑπὸ τοῦ λύχνου; Ἀλλ' ὡσπερ οὐ πρότερον
 ὁ ἥλιος, ἔπειτα ἡ ἀκτίς, ἀλλ' ἅμα τῷ εἶναι ἢ γεγενέσθαι
 τὸν ἥλιον, ἔστι τε καὶ γέγονεν ἡ ἀκτίς· καὶ ἅμα τῷ
 ὑπάρχει τὸν λύχνον, ὑπῆρξε καὶ τὸ φῶς· καὶ τὸ γεν-
 νώμενον ὑπὸ τοῦ λύχνου, οὐ μετὰ τινα χρόνον, ἀλλὰ
 σὺν αὐτῷ γεννώμενον φαίνεται· οὕτως οὐ πρῶτος
 Θεός, μετέπειτα δὲ ἡ σοφία αὐτοῦ, ἀλλ' ἅμα τῷ εἶναι
 τὸν Θεὸν τῶν ὅλων, ἦν δὲ πάντοτε, ἦν ἄρα καὶ ἡ σο-
 φία, τοῦτέστιν ὁ Χριστός· καίτοι γεννωμένη ὑπὸ τοῦ
 Θεοῦ, καὶ γέννημα εἰκότως προσαγορεύεται ἡ σοφία
 τοῦ διαδοικνουμένου αὐτήν. Τὸ δὲ, «Πρὸ πάντων βουνῶν
 γεννᾷ με», ἐμφαίνει πάντοτε γεννώμενον τοῖς ἀν-
 θρώποις ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τὸν Σωτῆρα. Καὶ τὸ, «Σή-
 μερον γεγέννηκά σε», καίτοι προγεγεννημένον καὶ
 αἰὲ συνόντα, ὑπὸ χρόνου μέρει τὸ σήμερον ἄγουσα ἡ
 Γραφή σημαίνει, αἰὲ τοῖς καθεξῆς προϋτοῦσιν αὐτῷ
 γεννᾶσθαι, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται. Εἰ ποτε δὲ
 πρὸ σήμερον τῷ κόσμῳ τούτῳ συμπεριουσιθῇ τοῖς τέ-
 λεσιν, οὐκέτι γεννᾶται, ἀλλ' ἅπαξ τοῖς ἅπασιν γεγεν-
 νημένος, καὶ πάντων κριτὴς καὶ δικαστὴς καθεσθελὶς
 ζώντων καὶ νεκρῶν εἰς αἰῶνα βασιλεύσει σὺν τῷ
 Πατρὶ.

genitus, et omnium iudex arbiterque sedens vivorum

ε'. Ἰνα δὲ μὴ καὶ τὸ, «Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν
 αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ», ἐμποῖη λογισμοὺς τοῖς δι-
 εφθορόσαι τὴν διάνοιαν, οὐδὲ τοῦτο παριτέον. Οἱ γὰρ
 ἐρμηνεῖς βραχὺ τι τῆς Ἑβραϊδος ἀκριβείας τῶν Γρα-

atque in se ipso, tanquam in speculo, totam nobis
 Dei magnitudinem ostendit, ut eo veluti conspicio
 ulentes, Patris quoque spectatores fieremus; nam
 cum imago Dei invisibilis sit, teste Apostolo*,
 dixit¹⁰: «Qui vidit me, vidit Patrem»: ita etiam
 per ea quæ in Scripturis idonea quidem auditui
 nostro dicuntur, quin tamen divinitati plerumque
 sint congrua, ob sermonis nostri infirmitatem
 proportionali modo ipsum mente intuemur; nam
 sicut Deus corpore circumscriptus nostris se ob-
 tulit obtutibus, ita etiam sermo, qui sane infra Dei
 dignitatem est, auribus nostris prædicatur.

4. Demonstratum itaque est, ut jam diximus,
 Scripturæ hujus testimonio humanum sermonem
 haud posse Deum resque ejus æquiparare. Nam
 quia nulla nobis suppetit pars sermonis, quæ Filii
 æternitatem denotet, verborum circumlocutione,
 prout sequitur, tanquam ænigmate significat con-
 temporalem esse Patri Filium Scriptura, dicens
 videlicet: «Ante luciferum genui te¹¹,» nec non,
 «Ante omnes colles» et quamlibet creaturam
 «gignit me¹².» Hac adjecta sermonis parte, Scri-
 ptura Filium absque initio esse declarat; nam quod
 omnia excedit, præsertim cum et ante sæcula esse
 dicatur, id inquam ad sempiternitatem initique
 negationem mentem nostram convertit. Quomodo
 igitur qui cum Patre æternaliter considet, Filius
 et genitus tituletur, exemplum tibi, quandoquidem
 rei naturam sermo non assequitur, in solis radio
 propono. Quidni etiam dicas partem esse a lucerna
 lucem? Sed sicuti non est antea sol, postea
 radius; sed simul cum substantia naturaue
 solis, et est et gignitur radius; et simul cum lu-
 cerna, lux quoque exsistit; et quod a lucerna gi-
 gnitur, non post aliquod tempus, sed cum ipsa pa-
 riter genitum apparet: sic non antea Deus est, pos-
 tea vero sapientia ejus, sed una cum existente
 omnium Deo, qui semper exstitit, erat utique
 etiam sapientia, id est Christus, quanquam reapse
 genita a Deo fuit, recteque genitura appellatur sa-
 pientia illius qui ipsam ostendit. Verba autem, «Et
 ante omnes colles gignit me,» demonstrant pror-
 sus genitum hominibus a Patre Servatorem. Tum
 et verba, «Hodie genui te¹³,» de jam genito et

secum existente dicuntur; dum tamen vocabulum
 hodie sub temporis conditionem trahit Scriptura,
 declarat semper illum, procedentibus ex ordine
 aliis, gigni, donec prædictum hodie pronuntiabitur.
 Si quando autem hodie mundi fine concludetur,
 tunc haud diutius gignitur, sed semel cunctis jam
 ac mortuorum, æternaliter cum Patre regna-

5. Quominus autem ea verba: «Dominus creavit
 me initium viarum suarum ad opera sua¹⁴,» ratio-
 cinia illorum conturbent qui mentem corruptam ge-
 runt, ne id quidem prætereundum est. Etenim inter-

* Col. i, 13. ¹⁰ Joan. xiv, 9. ¹¹ Psal. cix, 5. ¹² Prov. viii, 25. ¹³ Psal. ii, 7. ¹⁴ Prov. viii, 22.

(5) Ita cod.

preles parum quid ab Hebraicæ scripturæ accurato sensu, dum in Græcum converterent, declinantes dixerunt *creavit* : sed reapse instituto examine *fecit* potius comperies. Quanquam dictio quoque *creavit me*, si sedulo consideretur, haud differre a locutione *fecit me* videbitur. Nam si dixisset tantummodo, *Dominus creavit me*, quæstionem nonnullis iniecisset ; sed quia addidit *initium viarum suarum ad opera sua*, perspicue intelligitur dicere : Dominus fecit me, ut præsim operibus ejus, et initium viarum suarum mihi commisit. Quandonam enim habuit initium viarum suarum Pater ? vel quando operator non fuit ? vel a quonam potentiam et efficaciam accepit ? Nam si quis dicitur non omnia semper apud se habuisse, ab aliquo alio accepisse cognoscitur, ita ut aliquis alter antiquior ipso Deus intelligatur. « Quis autem prior dedit, et retribuetur ei ? » inquit Scriptura ¹⁵. Jam si ab eo sunt omnia, profecto initium viarum ejus atque operum nunquam inveniatur, sed operatorem semper eum fuisse constabit. Quod si omnia per Filium facta sunt, et sine ipso factum est nihil ¹⁶, semper utique operatricem sapientiam apud se habuisse prorsus apparet. Jam etsi semper operatur Pater, sine Filio autem factum est nihil, nequaquam ob dictionem *creatum fuisse* existiment, ideo postea factum esse, ut exin operaretur. Sed locutio *Creavit me initium viarum suarum* significat, mihi vias suas commisisse, ut sub principatu meo sint ; principatum vero haud temporis dicit, sed potentia. Namque et apostoli aiunt ipsum et Dominum a Deo factum esse et Christum ¹⁷. Quod si *fecit* facturam et creationem denotare placuerit, duos sane fecerit, alterum quidem Dominum, alterum Christum. Quod autem christus nuncpetur rex, nemo ignorat, sed tamen *fecit* duas significat potestates a Patre illi traditas, Dominicam scilicet et regalem, vel potius unam potestatem duabus vel pluribus appellationibus præditam. Utrique igitur sibi persuadeant qui alterutro errore sunt irretiti, Filium semper cum Patre exstitisse, genitum simul et absque initio. Nam sine initio reapse est, quia cum Patre ab æterno exstitit ; genitus autem, quia a Patre ut esset sortitus est : veluti diximus de lucerna, quæ causa splendoris est, neque tamen ante splendorem est, sed contemporanea. Sic etiam in æternum manebit, et nunquam regnare desinet ; quandoquidem haud incepit, sed se cum Patre semper operari declarat, cum ait : « Pater meus usque modo operatur, et ego operor ¹⁸. » Sed quia locutio *usque modo* ad alteram refertur, nempe *ex quo* ; quia *ex quo* in tempore versatur ; omnia Jesus locutione *ex quo*, et *usque modo* tantum dicens, demonstravit se omnia semper cum Patre esse operatum. Operatur enim usque modo produciens, vivificans, augens, cuncta gubernans ; nec unquam desinet ; neque enim Deo convenit otium, neque lassabitur operans, ita ut ei requie opus sit.

¹⁵ Rom. ix, 35. ¹⁶ Joan. i, 3. ¹⁷ Act. ii, 36. ¹⁸ Joan. v, 17.

(6) Hebraicus textus כָּרַךְ, Chaldaicus כָּרַךְ, vulg. Lat. *possedit*, itala vetus apud nos in *Spechio* S. Augustini *creavit*.

ἄφῶν εἰς τὴν Ἑλληνίδα περιτραπέντες, εἶπον μὲν, Ἐκτίσέ (6) με, εὖροις δ' ἂν ἐρευνήσας, Ἐποίησέ με. Ὅμως δὲ καὶ τὸ, Ἐκτίσέ με, ἀκριδῶς νοοῦμενον, οὐδὲν ἀπᾶλλον τοῦ, Ἐποίησέ με, δείκνυται. Εἰ γὰρ, Κύριος ἔκτισέ με, εἰρήκει μόνον, ζήτημά τισι καταλέλοιπεν· ἐπεὶ δὲ προσέθηκεν, ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, σαφῶς ἂν νοοῖτο εἰρηκυῖα, Κύριος ἐποίησέ με ἐπιτάττειν τῶν ἔργων αὐτοῦ, καὶ ἀρχὴν τῶν ὁδῶν αὐτοῦ ἐνεχείρισέ μοι. Πότε γὰρ ἔσχεν ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ ὁ Πατήρ ; ἢ πότε οὐκ ἦν ἐνεργής ; ἢ παρὰ τίνος τὸ δύνασθαι καὶ τὴν ἐνεργεῖν εἰληφε ; Τὸ γὰρ μὴ αἰετὰ πάντα ἔχειν παρ' ἑαυτῷ, ἐμφαντικόν ἐστι τοῦ παρ' ἄλλου τίνος εἰληφέναι, ὡς ἑτερόν τινα θεὸν πρεσβύτερον αὐτοῦ νοεῖσθαι. « Τίς δὲ προέδωκε καὶ ἄνταποδοθήσεται αὐτῷ ; » φησὶν ἡ Γραφή. Εἰ δὲ παρ' αὐτοῦ τὰ πάντα, οὐδὲ ποτε ἄρα ἀρχὴ ὁδῶν αὐτοῦ καὶ ἔργων αὐτοῦ εὐρεθήσεται, ἀλλ' αἰετὴ ἐνεργής. Εἰ δὲ πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ γέγονε, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, αἰετὰ ἄρα τὴν ἐργαζομένην σοφίαν παρ' ἑαυτῷ ἔχειν ἀναφανδὸν δείκνυται. Εἰ δὲ αἰετὴ ἐργάζεται ὁ Πατήρ, χωρὶς δὲ τοῦ Υἱοῦ οὐδὲν εἰργασται, μήπως τὸ ἐκτίσθαι ὑπελήψασιν, ὑστερόν ποτε δεδομιουργῆσθαι, ἵνα ἐργάζηται. Ἀλλὰ τὸ, Ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, σημαίνει ὅτι Ἐνεχείρισέ μοι τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, ἢ ὥσιν ὑπὸ τὴν ἐμὴν ἀρχὴν· ἀρχὴν γὰρ οὐ χρονικὴν λέγει, ἀλλὰ τὴν κρατητικὴν. Καὶ γὰρ καὶ οἱ ἀπόστολοι φασιν, ὅτι καὶ Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ἐποίησεν. Εἰ δὲ τὸ, Ἐποίησε, ποιήμα καὶ κτίσμα ὀνομάζοιτο, δύο ἂν εἴεν τινες οὗς ἐποίησεν, ἑτέρον μὲν Κύριον, ἑτέρον δὲ Χριστόν. Χριστὸς δὲ ὅτι βασιλεὺς προσαγορεύεται, οὐδενὶ τοῦτο ἀγνωστον· ἀλλὰ τὸ, Ἐποίησε, σημαίνει δύο ἀρχὰς ἐγκεχειρίσθαι αὐτῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὴν μὲν Κυριακὴν, τὴν δὲ βασιλικὴν, μάλλον δὲ μίαν ἀρχὴν δυοὶ προστηγορίαις γεραυρομένην, [ἢ] πλεοσιν. Ἐκάτεροι τοίνυν πεπεισθῶσαν οἱ ταῖς ἑκατέραις ἐνελημμένοι πλάναις, ὡς αἰετὸν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς γεννητὸς ἅμα καὶ ἀναρχὸς ἐστίν. Ἀναρχος μὲν τῷ αἰετὶ συνεῖναι τῷ Πατρὶ, γεννητὸς δὲ τῷ τὸν Πατέρα ἐσχχέειναι τοῦ εἶναι· ὡς ἐφημεν ἐπὶ τοῦ λύχνου εἰπόντες, ὅτι αἰτίας μὲν αὐτὸς τοῦ φέγγους, οὐ μόνον πρότερον τοῦ φέγγους, ἀλλ' ὁμόχρονος τυγχάνει· οὕτως καὶ εἰς τὸν αἰῶνα ἔσται, καὶ οὐδέποτε παύσεται βασιλεύων· ἐπειδὴ περ οὐδὲ ἤρξατο, ἀλλ' αἰετὸν συνηργηκὼς τῷ Πατρὶ ἑαυτὸν συνεμφαίνει, διὰ τοῦ εἰρηκέναι· « Ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ γὰρ ἐργάζομαι ; » ἐπιζητεῖ δὲ τὸ ἕως ἄρτι, τὸ ἄρ' οὐ· ἐπειδὴ τὸ ἄρ' οὐ, ἐν χρόνῳ τυγχάνει, πα[ρ]εῖς τὸ ἄρ' οὐ, τὸ ἕως ἄρτι μόνον εἰπὼν, ἐνέφηγεν αἰετὰ πάντα αὐτῷ συνειργᾶσθαι. Ἐργάζεται γὰρ ἕως ἄρτι φύων, ζωογονῶν, αὐξων, πάντα ἡνορχῶν· καὶ οὐδὲ ποτε παύσεται· οὐ γὰρ ἀρμόσει θεῷ τὸ ἀργεῖν, οὐδ' ἀποκαμεῖται ἐργαζόμενος ἵνα παύσεται.

ζ'. Οἶμαι μὲν οὖν τοὺς Ἀρειοπλανεῖς ὥσπερ συν- Α
 ηγορία κεχρησθαι τῇ Εὐαγγελικῇ φωνῇ λεγούσῃ·
 « Ὁ πέμψας με μελίζω μου ἐστὶ (7) »· ἀφ' οὗ κτίσμα
 καὶ ποίημα αὐτὸν ὑπελήφασιν. Καὶ τὸ ἀντειπεῖν τῷ
 προσαγορεύσαντι διδάσκαλον ἀγαθόν· Ὁὐδεὶς ἀγα-
 θὸς εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός, ὁ ὑπόνοιαν ἐμπεποιθέναι αὐτοῖς
 ἀνθρωπινόν ὄντα, καταχρηστικὴν προσσηγορίαν ἐσχηκέ-
 ναι τὸν Υἱόν. Καὶ τὸ, « Οὐδεὶς οἶδε τὴν συντελε[σ]τικὴν
 ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν, οὐδ' οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν,
 οὐδὲ ὁ Υἱός, » ἐν τοῖς κατὰ Μάρκον εἰρημένους, « εἰ
 μὴ ὁ Πατὴρ μόνος, » ἀλλότριον τῆς πατρικῆς οὐσίας
 γεγόνεναι τὸν Υἱὸν ὑπόνοιαν αὐτοῖς ἐμποιεῖν οἶμαι.
 Οἱ δὲ κατὰ Σαβέλλιον, « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμέν· »
 καὶ, « Ὁ ἐμὲ ἐωρακώς, ἐώρακε τὸν Πατέρα· » καὶ τὸ,
 « Ὅτε παραδιδῶ τὴν βασιλείαν τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ· » Β
 οὐ μετ' ἀκριβείας κρίσεως ἀνεγνωκότες, εἰς τὴν με-
 γίστην τῆς ἀσεβείας ἐκπεπτώκασι πλάνην, οἰόμενοι
 διὰ μὲν λειποταξίαν ἀνθρωπίνην προεληλυθέναι τὸν
 Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς προσχαίρων, αὐτὸς δὲ μετὰ
 τὴν διόρθωσιν τῶν ἀνθρωπίνων πλημμελημάτων
 ἀναλελυκὸς ἐνδύνατε καὶ ἀναμεμίσχθαι τῷ Πατρὶ.
 Οὐκ ἀνέγνωκας, ὦ Σαβέλλιόφρον, καὶ τὸδε τὸ χωρίον
 τῆς ἀποστολικῆς Γραφῆς, ὃ ἀντιστατὴ σου τῇ δοκίμῃ;
 φησὶ γὰρ μεθ' ἑτέρα· « Κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κρά-
 τος τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ἣν ἐνήργηκεν ἐν τῷ Χριστῷ,
 ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ καθίσας ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ
 ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξου-
 σίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος καὶ παντὸς ὀνομα-
 ζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ
 μέλλοντι. » Οὐδ' ἡ εὐαγγελικὴ φωνὴ σε πείθει οὐ
 πρόσκαιρον εἶναι τὸν Υἱόν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἡ ἐν τῷ μέ- C
 λλοντι αἰῶνι κατὰ πάντων δίκην ἐγχελεῖσται τῷ Υἱῷ;
 « Ὁ γὰρ Πατὴρ, » φησὶ, « κρίνει οὐδένα· τὴν δὲ
 κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ, ἵνα τιμῶσι τὸν Υἱὸν
 καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα· » καὶ ἐτέρωθι πού ὁ Ἀπό-
 στολος· « Ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, »
 φησὶ, « ἀπ' οὐρανοῦ μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ,
 ἐν φλογὶ πυρός, διδοὺς ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι Θεὸν
 καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσιν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου
 ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Ὅρα πῶς οἱ μὴ ὑπακούον-
 τες δίκην τίσουσι, φησὶν, διεθρον αἰώνιον, ὅταν ἔλθῃ
 ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. Τίσουσι δὲ τῷ Υἱῷ,
 ἔν σὺ μηκέτι εἶναι ὑπελήφας.
 num, cum venerit glorificari inter sanctos suos. Pœnas, inquam, solvent Filio, quem tu haud am-
 plius existere opinaris.

ζ'. Εἰ δὲ βούλει γινῶναι ὃ τί ποτὲ ἐστὶ τὸ, « Ὅταν
 παραδιδῶ τὴν βασιλείαν τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ (8-9), » οὐκ
 ἀποκρυπτόεν σοι, εἰ καὶ δυσεπίδεκτος τῆς ἀληθείας

¹⁰ Joan. xiv, 28. ¹¹ Matth. xix, 17. ¹² Marc. xiii, 32. ¹³ Joan. x, 30. ¹⁴ Joan. xiv, 9. ¹⁵ I Cor. xv, 24. ¹⁶ Ephes. i, 19. ¹⁷ Joan. v, 22, 23. ¹⁸ II Thess. i, 7, 8. ¹⁹ I Cor. xv, 24.

(7) S. Gaudentius Brix. ep. totum scribit sermo-
 nem suum 19 de hoc divini Servatoris dicto,
 aitque sub initio : « Hanc habent hæretici Ariani
 famosissimam quæstionem, qua Filium Dei ore sa-
 crilego minorem Patre suo esse contendunt, ipsius
 testimonium proferentes, *Quoniam Pater major me
 est*. Excæcavit eos nequitia cordis eorum, etc. »
 De hoc item dicto habes apud nos *Script. vet.* t. IV,
 celebratum a Græca Ecclesia concilium. Et quidem

PATRQ. GR. XLV.

6. Opinoꝛ autem illos qui Arii errore laborant,
 seu patrocinio quodam uti Evangelico testimonio
 dicente : « Qui misit me, major me est ¹⁰; » ex quo
 dicto arguunt Christum esse creaturam atque fa-
 cturam. Insuper quia Jesus ei a quo magister bonus
 fuerat appellatus responderit : « Nemo bonus, nisi
 solus Deus ¹¹; » hinc sibi opinionem ijectam aiunt
 illum cum homo esset, nonnisi abusivam Filii ap-
 pellationem habuisse. Item illud : « Nemo postremam
 diem horamve novit, ne angeli cœlorum quidem,
 neque Filius, » ut est apud Marcum ¹², « sed solus
 Pater, » id, inquam, alienum eum fuisse a paterna
 substantia, ipsis creare suspicionem arbitror. Sa-
 belliani autem, dum locutiones : « Ego et Pater
 unum sumus ¹³; » et aliam : « Qui me vidit, vidit
 et Patrem ¹⁴; » et denique aliam : « Cum tradide-
 rit regnum Patri Deo ¹⁵; » has inquam dictiones dum
 sine accurato iudicio legerent, in maximum impie-
 tatis errorem præcipientes deciderunt, existimantes,
 propter hominis a Deo defectionem, Filium a Patre
 processisse temporaliter, sed eundem rursus post
 humanorum peccatorum correctionem, reversum
 celsæ semet et cum Patre commisisse. Nonne
 vero legisti, o Sabelliane, hunc quoque apostolicæ
 Scripturæ locum, qui opinioni tuæ contradicit? Ait
 enim post alia : « Secundum operationem potentia
 virtutis ejus, quam operatus est in Christo, susci-
 tans eum a mortuis, constituensque ad dexteram
 suam in cœlestibus super omnem principatum et
 potestatem, virtutemque ac dominationem, et omne
 nomen, quod nominatur non solum in hoc sæcu-
 lo, sed etiam in futuro ¹⁶. » Neque tibi Evangelica
 vox persuadet, non esse temporalem Filium, sed in
 futuro quoque sæculo traditum esse iudicium de
 omnibus Filio? Nam « Pater, » ipquit Scriptura,
 « non judicat nemquam, sed omne iudicium dedit
 Filio, ut omnes honorificent Filium sicut honori-
 ficant Patrem ¹⁷. » Et alibi Apostolus : « In revela-
 tione Domini Jesu, » ait, « de cœlo cum angelis
 virtutis ejus in flamma ignis sumentis vindictam
 de iis qui non obediunt Evangelio Domini nostri
 Jesu Christi ¹⁸. » Videsis quomodo contumaces

D perferent, inquit, pœnas, exitium scilicet sempiter-

7. Si vero cognoscere aves quid significet dictio,
 « Cum tradiderit regnum Patri Deo ¹⁹, » ne hoc
 quidem te celabo, quanquam haud facile veritatem

locus est hic in vetere atque hodierna theologia
 apprimè tritus; de quo a me plura verba fieri su-
 pervacaneum est, præsertim post ea quæ scripsi
 olim ad *Ariana fragmenta* t. III.

(8-9) De hoc Pauli dicto integram et prolixam
 scripsit orationem Nyssenus, quæ exstat in Opp. I.
 p. 838-853. Item Zeno Veronensis tractatum suum
 sextum.

recipis; mihi quominus id agam adversari videtur effatum illud: « Nolite projicere margaritas vestras ante porcos ²². » Sed tamen Deum imitans, spem bonam retinebo, et ne irreligiosos quidem veritatem celabo. Pluit enim æque Deus, diurnamque lucem æque affundit justis et injustis ²³. Tu vero charitatem tantam expertus, veritatem non exquires? Non præbebis mentis auditum, ut persuaderi tibi possit nullam Scripturæ partem alteri contradicere. sed omnia invicem consona esse et consentanea? Itaque non est ad sententiæ tuæ normam intelligenda dictio: « Tunc ipse subjectus erit ei, qui subjecit sibi omnia ²⁴. »; item, « Et cum tradiderit regnum Patri et Deo ²⁵. » Nam si in omnibus factus est similis humano generi, et compassus est, ut ait propheta: « Ipse iniquitates nostras portat, et pro nobis dolet; et languores nostros ipse excepit, et infirmitates nostras ipse portavit ²⁶. »; quandoquidem capacem hujusmodi malorum carnem induit, et pro nobis peccatum exstitit ²⁷, haud equidem hoc expertus, sed specie tenus peccator, ut nos justificaremur; factusque est pro nobis maledictio, ut nos de maledictione redimeret, et maledictus appellatus est ²⁸, compassione sua par nostro nomen sponte assumens. Atque ita, his omnibus in se receptis, humano generi similis factus, ipsaque servi forma suscepta, ceu ipse peccasset, proque humano genere propriam offerens ultro personam, Patrem placavit atque ad misericordiam inflexit. Sed quia non universum hominum genus Filio erat subjectum, ipse vero quanquam reapse subjectus, attamen populi inobedientiam videbatur, et credebatur coram Patre sibi inscripsisse, si omnia Filio tandem aliquando subjiciuntur (nondum enim cuncta subjecta ei videmus), tunc dicet: Omnia mihi subjecta sunt. Cunctis vero ei subjectis, tunc demum ipse videbitur ei subjectus, qui omnia eidem subjecit ²⁹: nam si nos omnes Christi essemus, Christus quoque Dei esset, elique foret subjectus. Quod si nos nondum Christi sumus, ne Christus quidem adhuc Dei est, qui pro nobis dolet. Cum ergo omnes Christi erimus, tunc et Christus Dei erit, per semet cunctos subiciens Patri quos antea ab eodem acceperat, « ut sit Deus omnia in omnibus ³⁰. » Interim non videtur quodammodo Patri subjectus, propterea quod homines ei commissi et quorum gerit imaginem, nondum ei subjecti sunt. Sed cum denique omnia ei subjecta fuerint, tunc videbitur Deo Patri regnum tradere. Porro regnum non est intelligenda dignitas sceptri: non enim Pater indiget ut regalem dignitatem a Filio accipiat, quam ei antea ad usum indulserit, postea vero revocarit. Hoc enim mihi innuere videris. Insuper non adversus Filium tantummodo impie agis, dum ejus hypostasim destruis, verum etiam adversus Patrem, quem regem esse negas;

Α τετύχηκας· καὶ μοι δοκεῖ ἀντιστάναι τῷ παρὰ τοῦ Χριστοῦ προστάγματι, « Μὴ βάλετε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν χοίρων. » Ἀλλὰ θεὸν μιμησάμενος, ἐλπιδὼν μεθέξω καλῶν, οὐδὲ τοῖς δυσσεβέσιν ἀποκρούσας τὴν ἀλήθειαν. Βρῆχει γὰρ ὁμοίως, καὶ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας Ἰσὺν ἐκτέταται δικαίοις καὶ ἀδίκους. Εἴθ' οὕτω φιλάνθρωποι μένος οὐ πείσῃ τὴν ἀλήθειαν; Οὐχ ὑφέξεις τὰς τοῦ νοῦ ἀκοὰς, ἵνα πεισθῇς μηδοτιοῦν πρὸς ἑτερόν τι τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς εἰρημένων ἐναντίωσιν εἶναι, ἀλλὰ συνῶδον καὶ σύμφωνον τὸ πᾶν τῷ παντὶ τυγχάνειν; Διόπερ οὐ νοητέον κατὰ τὴν σὴν ὑπόληψιν τὸ, « Τότε ὑποταγῆσεται αὐτὸς τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα. » καὶ, « Ὅταν παραδῶ τὴν βασιλείαν τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ. » Εἰ γὰρ κατὰ πάντα ὁμοιωτο τῇ ἀνθρωπότητι καὶ συνεπάθησε, κατὰ τὸν προφήτην· « Αὐτὸς τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾷται, καὶ αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε καὶ τὰς νόσους ἐδάσασσε, » ἐπεὶ καὶ τὴν δεξιὰν τούτων σάρκα περιδέβληται, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν, φησὶν, ἀμαρτίαν ἐποίησεν, οὐ πεποιηκώς, ἀλλ' ὡς πεποιηκώς, ἵν' ἡμεῖς δικαιωθῶμεν· καὶ γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρτα, ἵνα τῆς κατάρτας ἡμᾶς ἐξαγοράσῃ, καὶ ἐπικατάρτος ὠνόμασται, τῇ συμπαθείᾳ συνωμῆσαι ἡμῖν ἐλόμενος· εἰ ἐν πᾶσι τούτοις γενόμενος ὁμοιώθη τῇ ἀνθρωπότητι, αὐτὴν τὴν μορφὴν τοῦ δούλου ἀναλαβὼν, ὡς αὐτὸς ἡνομηκώς, ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος τὸ ἴδιον πρόσωπον προβαλλόμενος, ἐνέτρεπε τὸν Πατέρα πρὸς ἑλκος ἐπικαλῶν. Καὶ ὡς οὐχ ὑποτέτακτο τῷ Υἱῷ πᾶσα ἡ ἀνθρωπότης, καὶ αὐτὸς ὢν μὲν ὑποτεταγμένος ἐδόκει, καὶ διελήπτο τὴν ἀνωποταξίαν τοῦ λαοῦ ἐν ἧσει τοῦ Πατρὸς ἐπιγραφόμενος, εἰ δὲ ποτε πάνθ' ὑποταχθεὶς τῷ Υἱῷ (νῦν γὰρ οὐδέπω ὁρῶμεν πάνθ' ὑποτεταγμένα αὐτῷ), ἐρεῖ· Πάνθ' ὑποτετάκται μοι. Πάντων δὲ αὐτῷ ὑποταγέντων, τότε αὐτὸς φανήσεται ὑποτεταγμένος τῷ ὑποτεταχότι αὐτῷ τὰ πάντα· εἰ γὰρ πάντες ἡμεῖς εἴημεν Χριστοῦ, καὶ Χριστὸς Θεοῦ ἂν ᾗ τε καὶ ὑποταχθεὶς. Εἰ δ' ἡμεῖς μὴπω Χριστοῦ, οὐδέπω καὶ Χριστὸς Θεοῦ, ὁ δὲ ἡμᾶς ὀδυνώμενος. Ὅταν οὖν πάντες Χριστοῦ γενώμεθα, τότε ἔσται καὶ Χριστὸς Θεοῦ, δι' ἐαυτοῦ τοὺς πάντας ὑποτάττων τῷ Πατρὶ οὐς πρότερον παρ' αὐτοῦ ἐλήφει, « ἵνα ᾗ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι. » Ἐπεὶ δὲ δοκεῖ πᾶς μὴ ὑποτετάχθαι τῷ Πατρὶ, τῶν ἐγγυημένων ὑπ' αὐτοῦ καὶ ὢν τὴν εἰκόνα φέρει μηδέπω ὑποτεταγμένων αὐτῷ. Ὅποτε δὲ ὑποταχθεὶς αὐτῷ τὰ πάντα, τότε φανήσεται παραδιδούς τὴν βασιλείαν τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ (10). Βασιλείαν δὲ νοητέον οὐ τὸ ἀξίωμα τῆς σκηπτουχίας· οὐδὲ γὰρ ἐτι δεῖται ἀξιώματος βασιλικοῦ ὁ Πατὴρ, ἵνα παραλάβῃ τοῦ Υἱοῦ ὁ πρότερον ὡς εἰς χρῆσιν αὐτῷ συγκεχωρηκώς ἐτύγχανε τοῦτο ἀνακαλούμενος. Τοιοῦτο γὰρ αἰνίττεσθαι μοι δοκεῖς. Ἐτι μὲν ἀσεβεῖς οὐ μόνον εἰς τὸν Υἱόν, ἀναίρων αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Πατέρα ἀποράων αὐτὸν οὐκ ὄντα βασιλέα ποτὲ συγκεχωρηκότα τῷ Υἱῷ τὴν βασιλείαν, εἶτα ἀποληψόμενον παρ' αὐτοῦ ὡς δέον τοῦ ἀξιώματος. Παραδώσει δὲ αὐτῷ οὐ τὸ

²² Matth. vii, 6. ²³ Matth. v, 45. ²⁴ I Cor. xv, 21. ²⁵ Galat. iii, 13. ²⁶ I Cor. xv, 28. ²⁷ ibid.

28. ²⁹ ibid. 24. ³⁰ Isa. l.iii, 3 sqq. ³¹ II Cor. v,

(10) Par sententia est apud sanctum Cyrillum in *Thesaurο* t. V, part. 1, p. 256.

ἄξιωμα, ὡς προέφημεν, τῆς βασιλείας, ἀλλὰ τοὺς Α βασιλευθέντας ἀπ' αὐτοῦ καὶ ὑποταγέντας αὐτῷ. Ταύτην τὴν βασιλείαν προσενηνοχῶς καὶ παραδεδικώς, ἔρει· Τοῦτο βασιλεῖον, τοῦτο ἱεράτευμα, ἔθνος ἄγιον, λαὸς εἰς περιποίησίν μοι· καὶ, « Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός· » αὐτοὺς γὰρ ἔδωκεν αὐτῷ, ὑποτάξας αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη· Ἀῶσω γάρ σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. »

η'. Ἰσθι δὲ καὶ τὸ, « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἓν ἔσμεν, » μὴ ἀναιρεῖν τὴν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ· ἓν γάρ εἰσι τὴν οὐσίαν, ἓν τὸ ἄξιωμα, ἓν εἰσι τὴν γνώμην, ἓν εἰσι τὴν φρόνησιν, οὐχ ἓν δὲ τὴν ὑπόστασιν. Δειχθήσεται δὲ καὶ ἐκ τοῦ Ἀποστόλου ὅτι τὸ ἓν οὐκ ἔστι μὶς καὶ τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως, ὡς πολλάκις τάττεται, ὡς ἐπὶ τοῦ φυτεύοντος καὶ τοῦ ποτίζοντος (11). Τὸ δ' ἐπιμεριζόμενον ὄνομα διαιρεῖ τὴν ὑπόστασιν· « Ἐκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον· » οὕτως τὸ ἓν οὐκ ἀναιρετικὸν τῆς ἑτέρας ὑποστάσεως ὑπάρχον νοηθῆτω. Μηδετέρου τοίνυν τούτων ἀπέδειν ἀλλήλοις ἀποδεδειγμένων, ἀλλὰ συμπεφωνηκότων πρὸς τὴν εὐθειαν πίστιν, πέπαυστο τὰ Σαβελλίου φρονῶν, ἐκκλινον ἀπὸ κακοφροσύνης, καὶ ποιήσων ἀγαθὸν τῇ ἀληθείᾳ πειθόμενος. Ἰκανά σοι καὶ ταῦτα μόνᾳ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ φαῦλα φρονεῖν.

θ'. Ἰσθι μοι καὶ σὺ Ἀρειομανίτην Ἀχιλλίον (12). Πίστιν δὲ δυστυχικῶς τί ποτε καταλιπὼν τὴν εὐθειαν ὥν κατὰ τῶν τῆς ἀτιμίας τοῦ Υἱοῦ βραβύρων ἐλήλακας, ποίημα αὐτὸν καὶ ἀλλότριον τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας ὑποτοπήσας; Οὐχ ἰκανά σοι πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ γεγεννηθῆαι ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ μόνᾳ τὰ ὀνόματα, ὅτι σοφία καὶ δύναμις Θεοῦ προσηγόρευται; Σοφία καὶ δύναμις ὅτι ἀχειροποιήτοι μὲν καὶ ἀκατασκεύαστοι οὔσαι, ἀρεταὶ δὲ ψυχῆς καὶ ὥσπερ ἀποφοραὶ νοῦ ὑπερβιζωμένου τῇ τῆς σοφίας βλάβῃ, πάντως ἀν συνεπινεύσεως. Εἰ δ' ἐκτίσται καὶ κατεσκευάζεται ἡ σοφία, ἐν τίνι χρόνῳ, ὡς ἔφη, ἢ παντὸς χρόνου καὶ δημιουργήματος πρεσβυτάτῃ, τούτεστιν ὁ Υἱὸς, ὅρα μὴ μοι δοκοῖς ἀπαῖδόν σου τῆς οἰήσεως ἀποφαίνων τὸ, « Χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. » Ἡ εἰ ταύτην ἐκτίθεσθαι (13) φαίης, καὶ τοῦτο ἡμῖν ἀναφανδὸν δεῖξιν πεπειρασό, ὡς ἑτέρα τις ἀν εἴῃ σοφία ταύτης πρεσβυτέρα, δι' ἧς ἡ δευτέρα κατεσκευάσται. Ἄνευ γὰρ σοφίας ἀδύνατον κατασκευασθῆναι τι. Διὰ τοῦτο παρὰ τῷ Πατρὶ ἡ σοφία καὶ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ἵνα δι' αὐτῆς τὰ πάντα κατασκευασθῇ. Καὶ λόγος δὲ προσηγόρευται ὁ Υἱὸς ἵνα γεννητὸς ἀποδειχθῇ, καὶ μὴ κτιστὸς ὑποληφθῇ· λόγος γὰρ τίκεται, ἀλλ' οὐ κτίζεται, διὰ στόματος μὲν προφερόμενος, ἐκ καρδίας δὲ κινούμενος. Ὁ Πατὴρ μαρτυρεῖ

si quidem aliquando regnum Filio tradidit, ab eo idem deinde recepturus, ceu hac dignitate indigens. Tradet autem ipsi non regni dignitatem, ut antea diximus, sed regnatos ab se homines et sibi subiectos. Huiusmodi regno exhibito traditoque, dicit: Hæc regalis dignitas, hoc sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis meæ²⁷; nec non: « Ecce ego et pueri, quos mihi dedit Deus²⁷. » Ille enim hos ei dedit, dum cunctas eidem gentes supposuit: « Dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ²⁸. »

8. Scito insuper, verba, « Ego et Pater unum²⁹, » nequaquam Filii hypostasim destruere: una est enim ipsorum substantia, una sententia, una voluntas, non tamen una hypostasis. Demonstrabitur autem etiam ex Apostolo, vocabulum unum haud proprie dici de una eademque hypostasi, quod sæpe evenit, veluti de plantante et rigante. Nam distributivum potius nomen revera personam distinguit, veluti: « Unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem³⁰. » Itaque vocabulum unum non ita intelligendum est, ut hypostasim alteram perimat. Cum ergo neutram ex his locutionem invicem repugnare demonstratum sit, imo vero utramque ad rectam fidem asserendam conspirare, omite Sabellianum errorem, declina a prava sententia, et fac bonum veritati credens. Hæc tibi vel sola sufficiant ad demonstrandum te perverse sentire.

9. Nunc tu quoque cum Achillio plenum furore Achillium cognosce. Cur tu a fide infelicius deficiens, recta via derelicta, in barathra dedecoris contra Filium incidisti, facturam existimans ipsum et a Dei substantia alienum? Nonne tibi satis demonstrabant eum de Patre esse genitum, vel sola nomina, quod nempe sapientia et virtus Dei appellatur? Quod autem sapientia et virtus neque manu neque alio instrumento fiant, sed animæ dotes sint, et quasi fructus mentis, in sapientiæ stipite fundatæ, plane consenties. Quod si creata fuit et fabricata sapientia aliquo tempore, ut ais, illa quæ omni tempore creaturaque vetustior est, nempe Filius, cave ne forte dissonum a tua sententia illud pronuntiare videaris, « Et sine ipso factum est nihil³¹. » Vel si hanc adoptivam putas, nobis perspicue demonstrare nititor, aliam quamdam esse hac antiquiorem, a qua ista altera formata fuerit. Nam sine sapientia impossibile est aliquid fabricari. Idcirco apud Patrem sapientia primogenita fuit omnis creaturæ, ut per eam cuncta efficerentur. Et quidem Filius vocabulo Verbi appellatus est, ut genitus demonstraretur, non autem creatus existimaretur. Verbum enim paritur, non creatur, ore quidem prolatum, sed ex corde excitatum. Testis mihi Pa-

²⁷ 1 Petr. II, 9. ²⁸ Hebr. II, 13. ²⁹ Psal. II, 8. ³⁰ Joan. X, 30. ³¹ 1 Cor. III, 8. ³² Joan. I, 3.

(11) Ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων ἓν εἰσιν· Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt (1 Cor. III, 7).

(12) Ita cod. quarto in casu. Alioqui existimas-

sem Nyssenum apostrophon ad Achillium facere.

(13) Ita cod. Quanquam in sequentibus adhuc de creata sapientia sermo esse videtur.

ter qui ait : « Eructavit cor meum verbum bonum ⁴¹. » Confitetur pariter Filius : « Ego ex ore Altissimi prodivi ⁴². » Quomodo ergo mens tua tale tantumque audaciæ pondus sustinet, ut Filium creaturam esse opinetur?

10. Audisti superiora de Filio, audi jam sequentia, nempe quod verbum erat imperfecto tempore dictum, æternitatis habet significationem : « In principio erat Verbum ⁴³. » Dei vero principium nullum humana mens imaginari potest. Idcirco, ut in precedentibus diximus, hanc sermonis particulam a sacra Scriptura adhibitam, nempe *in principio* fac intelligas principium divinum quod æternum sit. Idem vero significari existima etiam a verbo erat. Denique vocabulum *Verbum* consubstantiali Patri hypostasim declarat : ne autem putemus Filium aliquando fuisse occultum, seu in Patre latentem; neque prolatum Verbum, sed reconditum existimemus, (namque ejusmodi Verbum quomodo cogitari queat aut describi, siquidem non habet per se hypostasim?) idcirco ait Joannes : « Et Verbum erat, » non in Deo, sed « apud Deum : » propriam hypostasim describens, quæ in Verbo ex paterna substantia subsistit. Simili modo, ne artificialis sapientia intelligatur, quæ existentiam suam in re aliqua habeat, sive homine sive creatura alia, dixit, *Erat apud Deum*, ut intelligatur Deus ex Deo existens. Insuper appellationem quoque sumpsit, videlicet : *Et Deus erat Verbum*. Deus est autem, qui initium non habet; alioqui non esset Deus; quam rem haud nos tantummodo, sed etiam philosophi ratam habent, quibus non te decet deterio-rem circa Deum gerere sententiam.

11. Ut autem crederemus subsistentem esse Deum, eum scilicet de se natum, humanam eidem figuram fecit Pater, carne circumscribens, ut humanis obtutibus Filium objiceret. Nunc quum scias ipsum revera subsistentem esse Deum, cave imaginis deterio-rem esse aut minorem, quia is dixerit : « Qui misit me Pater, major me est ⁴⁴. » Namque decebat ipsum hominem factum, modestis sermonibus magnitudinem suam patefacere. Ipsemet enim dixerat : « Laudet te proximus, et non os tuum ⁴⁵. » Etenim quidni oportebat humiliter se dicere minorem Patre incircumscripto et omnia complente, eum qui tunc erat carne circumscriptus, et humani visus modulo definitus? Insuper illum, qui sibi causa existendi fuisset, appellare majorem, non abhorrebat a veritate. Nam nisi Deus exstitisset, ubinam sapientia? Et nisi Pater fuisset, ubinam Filius? Jam mecum observa, Filium ubi-

A μοι λέγων · Ἐξηρεύετο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. » Συνομολογεῖ καὶ ὁ Υἱός · « Ἐγὼ ἐκ στόματος Ὑψίστου ἐξηλθὼν (14). » Πῶς ἡνεγκέ σου ἡ διάνοια τὸ τηλικούτον ἄχθος τοῦ τολμήματος, ποῖημα αὐτὸν ὑπειληφύτα;

ι'. Ἀκήχοας τῶν προειληφύτων περὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀκουε δὴ καὶ τοῦ νῦν ἐπελθόντος, ὡς τὸ ἦν ἐν παρατακτικῷ χρόνῳ κείμενον αἰδιότητος ἔχει τὴν σημασίαν · « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. » Ἀρχὴ δὲ Θεοῦ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ οὐ κατελιπταί. Διὰ τοῦτο δὴ, ὡς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἰρήκαμεν, ὃ δὴ ποτε μέρος λόγου τέθεικεν ἡ Γραφή, τὸ ἐν ἀρχῇ νόει μοι ἀρχὴν θεϊκὴν αἰδιὸν οὔσαν. Ταῦτο δὲ ποθεν σημαντικὸν καὶ τὸ ἦν. Τὸ δὲ, ὁ Λόγος, τὴν ὁμοούσιον ὑπόστασιν πρὸς τὸν Πατέρα δεικνύσι · ἵνα δὲ μὴ δοκῶμεν τὸν Υἱὸν εἶναι ποτε ὅτε ἀφανὴς ἦν ἐν τῷ Πατρὶ κρυπτόμενος, καὶ ἵνα μὴ προφορικὸν λόγον καὶ ἐνδιάθετον ὑπολαμβάνωμεν, (τὸν γὰρ τοῦτον Λόγον ἐν τίνι εἶναι χρὴ ἐννοῆσαι ἢ ἐν γράμματι, καθ' ἑαυτὸν ὑπόστασιν οὐκ ἔχοντα;) διὰ ταῦτα εἰρήκε καὶ ὁ Ἰωάννης, « Καὶ ὁ Λόγος ἦν, » οὐκ ἐν τῷ Θεῷ, ἀλλὰ « πρὸς τὸν Θεόν, » ἰδίαν ὑπόστασιν ἐπιγράφων τῷ Λόγῳ ἐκ πατρικῆς οὐσίας ὑφ' ἑαυτοῦ. Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἵνα μὴ νοοῖτο σοφία ἢ τεχνιτευτική, ἢ τὸ εἶναι ἐν τινι ἔχουσα ἢ ἐν ἀνδρὶ ἢ ἐν κατασκευάσματι, εἰρήκεν, Ἦν πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα νοηθῇ Θεὸς ἐκ Θεοῦ ὑπάρχων. Πρὸς δὲ, καὶ τὴν προσγοριαν εἰληχε · Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος · Θεὸς δὲ ὃ τε ἀρχὴν οὐκ ἂν ἔχοι · ἐπεὶ οὐκ ἂν εἴη Θεός · ὅπερ οὐ μόνον ἡμεῖς, ἀλλὰ καὶ φιλοσόφων παιδὲς θεσπίζουσιν, ὧν οὐ προσήκει σε ἥττονα τὴν κατὰ Θεὸν κεκτηθῆναι γνῶσιν.

ια'. Ἵνα δὲ πιστεύωμεν αὐτὸν ὑφ' ἑαυτοῦ εἶναι Θεόν, αὐτὸν ὄντα ἐξ ἑαυτοῦ, ἐμόρφωσεν αὐτὸν ἀνθρωπίνως ὁ Πατὴρ, σαρκὶ αὐτὸν περιγράφας, ἵνα ἀνθρωπίνως ὀφείσιν ἐμφανίσθαι Υἱόν. Καὶ Θεὸν ὄντα εἰδὼς ὑφ' ἑαυτοῦ εἶναι, μὴ μοι φαντασθῆς εὐτελεστον ἢ μικρότερον τὸν Υἱόν, τῷ εἰρηκεῖναι, « Ὁ πέμψας με Πατὴρ μείζων μου ἐστίν. » Ἔδει γὰρ αὐτὸν ἐνανθρωποῦντα ταπεινόφροσι λόγοις ἐμφαίνειν τὸ ἑαυτοῦ μέγεθος. Αὐτὸς εἰρήκε · « Ἐπαινέιτω σε ὁ πέλας, καὶ μὴ τὸ σὺν στόμα. » Τί γὰρ οὐκ ἔδει ταπεινοφρονοῦντα, ἥττονα τοῦ Πατρὸς ἑαυτὸν ἀποδεικνύναι, τοῦ ἀπεριγράπτου καὶ τὰ πάντα πληροῦντος, τὸν τέως σαρκὶ περιγραφόμενον καὶ ὀφείσιν ἀνθρωπίνως μετροῦμενον; Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸν αἴτιον τοῦ εἶναι μείζονα ἑαυτοῦ ἀποκαλεῖν, οὐκ ἀλλότριον ἀληθείας (15). Εἰ μὴ γὰρ Θεός, ποῦ ἡ σοφία; Καὶ εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, ποῦ ὁ Υἱός; Ὅρα δὴ μοι πάντα καὶ πάντως τὸν Υἱὸν ταπεινοφρονοῦντα, καὶ τὸ θεῖον μέγεθος ἅμα ἐνδεικνύμενον,

⁴¹ Psal. XLIV, 2. ⁴² Eccli. XXIV, 5. ⁴³ Joan. I, 1. ⁴⁴ Joan. XIV, 28. ⁴⁵ Prov. XXVII, 2.

(14) En Ecclesiastici librum inter divina auctoritate pollentes citat Nyssenus.

(15) Confer nostrum in sermone *De fide*, et in illo *De deitate Filii et Spiritus sancti*. Item prædictum concilium a nobis editum, præsertim actione

quinta, in synodali patriarchæ Hierosolymorum sententia. Nonnulli enim Patres ita de Filio etiam tanquam Deo locuti sunt, quatenus nempe Pater auctor illi substantiæ est. Sed legis circa Patrum mentem Petavium *De Trin.* lib. V, 4.

πρῶτον δταν λέγῃ πρὸς τὸν νεανίσκον ἀγαθὸν αὐτὸν προσαγορεύσαντα· « Τί με λέγεις ἀγαθόν; Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός. » Καὶ εἰκότως γε τοῦτο ἀπεφάνητο· Ὡς γὰρ ἀνθρώπως σοι πέφνηα, εἰποι ἄν, ὦ νεανία, σὺ δὲ ὡς ἓνα τῶν γραμματέων διδάσκαλόν με προσειπὼν, προσέθηκας τὸ, ἀγαθόν. Οὐδεὶς δὲ ἀνθρώπων ἀγαθός, μόνον δὲ Θεῷ οἰκαιοῦται ἡ προσηγορία. Μάτην ἄρα ὠνόμασας ἀγαθὸν τὸν τέως ἀνθρώπων σοι πεφνόντα. Οὕτω γοῦν ἀποφηνάμενος, τὴν μὲν ταπεινοφροσύνην τῷ ἀνδρὶ ἐνεδείξατο εἰπὼν· Οὐδεὶς ἀγαθός, ὧν ὑπέλιπας σὺ. Τὸ δὲ, « Εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός » προσθείς, αὐτὸς δὲ καὶ Πατὴρ ἔν εἰσι, μυστικῶς ἄρα μετὰ ταπεινοφροσύνης τὴν ἀλήθειαν διεξηγηλυθὼς, συμμετόχον τῷ Πατρὶ τῆς ἀγαθότητος ἀπαδείκνυε. Τὸ οὖν, « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἔν ἐσμεν » καὶ τὸ, « Ἐγὼ ἔν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἔν ἐμοί, » Ἰσοῦ ἀποδείκνυσιν τῷ Πατρὶ. Δεῖ γὰρ εἶναι τέλειον ἐκ τοῦ τελείου Πατρὸς τὸν Υἱόν.

est **, » æqualem eum Patri demonstrant. Necesse est enim perfectum esse Filium, qui ex Patre perfectio est.

ιβ'. Ἀλλ' ἴσως καὶ τοῦτ' ἂν εἴπῃς· Εἰ ὁ Πατὴρ τέλειος ὧν τὰ πάντα πληροί, πῶσον ὑπολείπεται τῷ Υἱῷ τελείῳ ὄντι εἰς τὸ χωρῆσαι; Ἀλλὰ ἀλλήλων φημι γεγονέναι δεκτικούς καὶ χωρητικούς· « Ἐγὼ » γάρ, φησίν, « ἔν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἔν ἐμοί ἐστίν. » οἱ δὲ ἀλλήλους χωρῶντες, ἴσοι ἂν εἴεν ἀλλήλοις τὸ μέγεθος. Πῶς οὖν ἐν ἀλλήλοις γένοιντο ἄν, πάντως ἀκοῦσαι προφηρῆσαι· δεῖ γὰρ τὸ ἕτερον περιέχεσθαι ὑπὸ τοῦ ἐτέρου. Τὸ γοῦν περιεχόμενον ἐν τῷ περιέχοντι· τὸ δὲ περιέχον οὐκ ἂν περιέχοιτο πάλιν ὑπὸ τοῦ περιεχομένου. Μὴ οἶσιν τὸν Θεὸν κένωμά τε ἔχειν ἐν ἑαυτῷ ὃ ὑποδέδεκται τὸν περιεχόμενον. Ἐπὶ γὰρ ἀνθρώπων τοῦτο νομιστέον· οὔτε γὰρ ἐτέρων χωρητικοὶ τυγχάνομεν, οὐδ' αὖ χωροῦμεν εἰς ἕτερον. Εἰ δὲ καὶ χωροίμεν, κενώματι περιέχομεν τε καὶ περιληφθῆσόμεθα. Ἐπὶ Θεοῦ δὲ τοίνυν τι νοητέον· Ὡς περ ἀνθρώπου ψυχῇ δύο ἐπιστήμαι· ἡ πλείους συνελθούσαι ὁμοῦ τυγχάνοι, λατρικὴ καὶ φιλοσοφικὴ. καὶ ὅσαι ἄλλαι, ὑπ' ἀλλήλων οὐ στενοχωροῦνται ἐν νῷ καὶ ψυχῇς χώρῳ, αἱ πολλαὶ τὸν ἀριθμὸν εὐρυχωροῦμεναι καὶ ἀλλήλαις ἐνδοιοῖται τὸ πᾶν, καίτοιγε πληροῦσαι τὴν ψυχὴν καὶ μὴ ὑπεξιοῦσαι ἑτέρα τῆς ἐτέρας, ὡς μίαν (16) οὐσίαν φαντασίαν παρέχειν τοῖς σκεπτικωτάτοις τῶν ἀνδρῶν, ἐπεὶ καθ' ἑνὸς καὶ ταύτου ἱδρυνταὶ νοῦ, διενηνόχασιν ἀλλήλων, καθότι ἄλλον μὲν λατρικὴ, ἕτερον δὲ φιλοσοφικὴ· οὕτω δὲ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς κατὰ τοῦ αὐτοῦ κεχωρηχότες τόπου, καὶ ἀλλήλων δεκτικοὶ γεγονότες, καὶ ἔν ὄντες, ὡς μικροῦ πρόσθεν ἐφημεν, μόνῃ ὑποστάσει καὶ προσηγορίᾳ θάτερος θατέρου διενήνοχεν, ἐν ἀλλήλοις δὲ τυγχάνουσιν ὄντες. Καὶ ὥς περ μύρου ὁδωδὴ ἀέρι ἐνδιαυθεῖσα κατὰ τοῦ αὐτοῦ χωρίου τ' ἀμφοτέρω τυγχάνοντα, τῷ δοκεῖν μὲν συνδιαέχυνται, κατ' ἀλήθειαν δ' εὐρήσεις ἕτερον μὲν τὸν ἀέρα, ἄλλο δὲ τὴν ὁδωδὴν. Ἡδὴ δὲ καὶ φῶς τὸ ἐξ ἡλίου, καὶ πνοαὶ τῶν ἀνέμων,

que prorsus modeste agentem; et tamen divinam magnitudinem simul ostendentem, primo cum dixit adolescenti a quo bonus fuerat appellatus: « Cur me dicis bonus? nemo bonus, nisi unus Deus ». Et recte ita respondit, videtur enim dixisse: Tibi quidem, o adolescens, homo visus sum, tu vero tanquam unum de scribis magistrum me appellasti, adjecto etiam boni epitheto. Atqui nullus homo bonus est, sed Dei solius propria est hæc appellatio. Temere igitur bonum nuncupasti eum qui hactenus homo tibi visus sum. Hoc itaque responso, modestiam suam homini demonstravit dicens: Nemo illorum bonus est, quos tu putas. Quod autem addidit, « nisi unus Deus, » ipse quidem et Pater unum sunt; sed mystice modesteque veritatem exponens, participem se paternæ bonitatis demonstravit. Igitur verba: « Ego et Pater unum sumus »; et illa: « Ego in Patre, et Pater in me

12. Sed præterea fortasse dices: Si Pater cum sit perfectus omnia implet, quid superest Filio perfecto similiter quod contineat? Atqui ego aio ambo invicem esse recipientes et continentes. « Ego » enim, inquit, « in Patre, et Pater in me est. » Jam qui invicem continent, pari erunt inter se magnitudine. Quanam ergo ratione alter in altero insint, cognoscere omnino stude. Sane oportet [in humanis] alterum ab altero contineri: ergo contentum in continente erit, continens autem a contento vicissim non continebitur. Porro cave in Deo existimes quamdam esse vacuitatem, ubi contentum recipiatur. Nam de homine hoc potius existimandum est; neque enim alterius capaces sumus, neque in alterum continendi transimus. Quod si transiremus, vacuo scilicet contineremus, itemque comprehenderemur. Verum enimvero de Deo diversa ratione cogitandum est. Sicut enim in hominis anima duæ vel plures scientiæ, si simul sint, medica aut philosophica, et quævis aliæ, invicem non angustantur in mente animæque sede, multæ licet numero, commode inhabitantes et mutuo omnia communicantes, quanquam animam compleant, neque altera ex altera recedat, ita ut unicam substantiæ phantasiam acute etiam considerantibus viris præbeant, quoniam in una eademque mente consistunt; invicem autem differunt, quatenus altera quidem est scientia medica, altera philosophica: sic sane etiam Pater et Filius eadem consistentes sede, et alterutrum continentes, atque unum efficientes, ut paulo ante diximus, sola ipsorum persona atque appellatione alter ab altero distinguuntur, mutuo tamen alter in altero sunt. Sicut cum unguenti odor per aerem diffunditur, quoniam eodem in loco tum odor tum aer consistunt, specie

** Marc. x, 17, 18. ** Joan. x, 30. ** ibid., 38.

(16) Ita cod.

quidem sunt confusi, re tamen vera alterum esse comperies aerem, alterum odorem. Insuper et lux de sole, et ventorum flatus, ingesti invicem, et in speciem misti, multam tamen habent diversitatem; nam lux et venti non parum inter se differunt. His compara deitatem; et simul majus quid, quam sermone declarari potest, cogitans, invenies ambos unum substantia voluntatisque concordia; et hoc unum, in Patrem ac Filium, sicuti jam diximus, persona et appellatione distinctum.

13. Omnino et aliam difficultatem mihi objicies: Si omnia replet Pater, itemque Filius, quinam adversariæ potestati relinquitur locus? Nam secum habere adversarium, haud Deum decet. Si autem ubi malitiæ princeps consistit, ibidem forte non est Deus, sequitur ut circumscriptus et partibilis Deus sit. Atqui ego aio et ubiqueesse Deum, nullumque locum Deo carere, etiamsi princeps malitiæ alicubi sit. Nam neque solis radii in lutum tabumve incidentes sordidantur, sed ea purgant potius calore siccantes: sic etiam « Deus noster, ignis consumens » dicitur ¹⁰; et, « Ignis ante eum exardescet ¹¹, » ut dilectis quidem lucerna luxque sit, inimicis autem flamma devorans: « Inflammabit » enim, inquit Scriptura, « in circuitu inimicos ejus ¹². » Quamobrem et malitiæ princeps vitare volens ignea Dei tela, omnia loca circumit ¹³: ubique tamen Deum comperiens, discurrit per universos homines: quos inter si quos Spiritu ferventes nactus fuerit, horum apud quem fugit calorem. Comperto demum latibulo quod aliquem Dei Spiritu carentem, mundato scopis atque ornato, brevi tempore illic diversatus, una cum hospite suo peribit: æque enim hostis videbitur etiam hospes, qui Dei adversarium ad amicitiam receperit.

14. Satis multa ad propositum demonstrandum disseruisse videor. Verumtamen ne hoc quidem oblioso mihi excidat, vel ad alia properanti et violenta quasi procella abrepto, nempe quomodo Filius etiam, æque ac cæteri homines, diem extremam ignoraverit ¹⁴, quanquam in se Patrem habebat, et ipse erat in Patre? Verum enimvero id quoque modestiæ ejus excessum ostendit. Oportebat enim Dei Filium semet maximopere humilitare, quoniam reliquam vivendi humano more rationem apprime susceperat. Dum ergo dixit se nescire, humilitatem suam audientibus patefecit. Ne tamen mendax videretur, subdidit, « Nisi solus Pater: » ita verbo quidem negans se seire, vi tamen ænigmatis conscium se affirmans. Nam quam rem solus scit Pater, eam Filius quoque novit, qui

ἁλλήλων διαπεφυκότα, καὶ τῷ δοκεῖν ἀναμεμιγμένα πολλὴν ἔχουσι τὴν διαφορὰν· φῶς γὰρ καὶ ἀνεμοὶ οὐχ ἡκιστα διεστήκασιν ἀλλήλων. Τούτοις ἀπεικάσων τὴν θεότητα, καὶ μεῖζόν τι τῆς διὰ λόγου ἀποδείξεως διανοηθεὶς, εὖροις ἂν τοὺς ἐκατέρους ἐν κατ' οὐσίαν καὶ ὁμοφροσύνην, καὶ τὸν ἓνα εἰς Πατέρα καὶ Υἱόν, καθάπερ προέφημεν. ὑποστάσει καὶ προσηγορίᾳ διαπ . . . (17) μένον.

17. Πάντως ἄρα κινήσεις μοι καὶ τοῦτο· Εἰ τὰ πάντα πεπλήρωκεν ὁ Πατήρ, αὐθις δὲ καὶ ὁ Υἱός, πόλος ὑπολείπεται τόπος τῇ ἀντικειμένη δυνάμει; Μεθ' ἑαυτοῦ γὰρ ἔχειν τὸν ἐναντίον, οὐκ ἂν ὀρμῶσι Θεῶν. Εἰ δ' ὅτι τυγχάνοι καὶ ὁ τῆς κακίας ἄρχων, μὴ καὶ Θεὸς εἴη ἐνταυθοῖ, περιγρηπτός ἄρα καὶ μερικῶς ἀποδειχθήσεται ὁ Θεός. Ἀλλὰ φημι ἔγωγε πανταχοῦ εἶναι, καὶ μὴ εἶναι ὅπου οὐκ ἔστι Θεός, εἰ καὶ ὁ τῆς κακίας ἄρχων τυγχάνοι που ὢν. Οὐδὲ γὰρ αἱ τοῦ ἡλίου ἀκτίνες κατὰ βορβόρων καὶ λύθρων φερόμεναι μολύνονται, ἀλλὰ μᾶλλον ἀφανιστικαί τυγχάνουσι καταξηραίνουσαι τῷ καύματι· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκων προσαγορεύεται· καὶ. « Πῦρ ἐναντίον αὐτοῦ καυθήσεται· » ἵνα τοῖς μὲν προσφιλέσι λύχνος καὶ φῶς ᾗ, τοῖς δὲ ἐχθροῖς πῦρ καταναλίσκων· « Φλογιεῖ » γὰρ, φησί, « κύκλῳ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. » Διὸ δὴ καὶ ὁ τῆς κακίας ἄρχων βουλόμενος διαφεύγειν τὰς πυρφόρους τοῦ Θεοῦ βολάς, πάντα τόπον διαθεῖ· πανταχοῦ δ' εὕρισκων τὸν Θεόν, δεισιπλάνως ἀνθρωπότητος· εἴθ' εὕρισκε τινας τῷ Πνεύματι ζέοντας, ἀποφεύγει καὶ τὸν παρ' αὐτῶν καύσωνα. Κατάδυσιν δ' ἐρῶν ἐν τινι μὴ ἔχοντι Πνεῦμα Θεοῦ σεσαρωμένην καὶ κεκοσμημένην, ἐπ' ὀλίγον ἀναπαεῖς (18), συναναλωθήσεται τῷ ὑποδεδεγμένῳ· ὁμοίως γὰρ ἐχθρὸς ὀφθήσεται καὶ ὁ ὑποδεδεγμένος, τὸν ἀνταίρωντα τῷ Θεῷ φίλον ποιούμενος.

18. Ἰκανῶς οἶμαι πρὸς ἀπόδειξιν καὶ τούτοις ἐπεξεῖναι. Μὴδὲ τοῦθ' ὑπολείψω μοι λεληθότι, ἥ καὶ τῇ πρὸς τὰ ἄλλα ὀρμῇ παραπλεύσαντι ὥσπερ βιαίῳ συνωσθέντι πνοῇ, πῶς σὺν τοῖς ἁπασιν οὐδ' ὁ Υἱὸς οἶδε τὴν ἡμέραν, ὃ ἐν ἑαυτῷ ἔχων τὸν Πατέρα, καὶ αὐτὸς ὢν ἐν τῷ Πατρὶ (19); Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ταπεινοφροσύνης ὑπερβολῆς (20) ἔμφαντι ἔχει. Ἔδει γὰρ ὑπερβαλλόντως τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ταπεινοῦν ἑαυτὸν, ἐπεὶ καὶ τὴν ἁλλήν πολιτείαν καθ' ὑπερβολὴν κάλλιστα διεδέξατο. Εἰπὼν δὲ μὴ ἔγνωκέναί, τὸ μὲν ταπεινοφρονεῖν τοῖς ἀκρωμένοις ἐνέφηεν. Ἵνα δὲ μὴ δοκῇ ψευδὴς εἶναι, εἶπεν· « Εἰ μὴ ὁ Πατήρ οἶδε μόνος, » τῷ μὲν λόγῳ ἀνηγόμενος εἰδέναι, τῇ δὲ δυνάμει τοῦ αἰνίγματος ὁμολογήσας· εἰδότες γὰρ μόνου τοῦ Πατρὸς, οἶδεν ἄρα καὶ ὁ Υἱός, ἐν ᾧ αὐτὸς καὶ ὁ Πατήρ. Δύο δὲ ἐκ τούτου κατορθώματα συμβέδρε

¹⁰ Hebr. xii, 29. ¹¹ Psal. xlii, 3. ¹² Psal. xcvi, 3. ¹³ Matth. xi, 44. ¹⁴ Marc. xiii, 32.

¹⁵ Spatium vacuum in cod.

¹⁶ cod.

¹⁷ Infer sanctum Cyrillum in *Thesouro* p. 222. ¹⁸ Nam catholici Patres has Arianorum obje-

ctiones dissolverunt.

(20) Cod. ὑπερβολὴν. Videbatur scribendum ὑπερβολῆς aut ὑπερβολικῆν.

τῇ ἀνθρωπότητι, ὑπόθεσις τε ταπεινοφροσύνης καὶ συντελείας ἀγνοία, δι' ἣν ὁ βίος συγκεκρότηται. Τί δ' ἂν εἴη δυσεπιγνωστότερον ἢ ἡμέρα τῆς συντελείας, ἢ αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ; Εἰ δὲ τὸν Πατέρα ἔγνω εἰπών· « Ἴνα γινώσκῃτέ με, καθὼς γινώσκει με ὁ Πατήρ, καὶ γὼ γινώσκω τὸν Πατέρα, » πῶς οὐκ ἂν ἔγνω τὴν ἡμέραν ἥσπερ καὶ δημιουργὸς αὐτοῦς γέγονε; Ὥρῃς γὰρ αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέν. Καὶ τοῦτο τοῖς βραχέσι τούτοις ἀποδεδειγμένος ὁ λόγος ὅπως ἔχει, μὴ ἐμποδῶν τινι γίγνοιτο πρὸς τὴν εὐθείαν πίστιν. Ὑμεῖς οὖν, οἱ κατὰ Σαβέλλιον τε καὶ Ἀρειον, οἱ ἐν τηλικαύτῃ διαφορᾷ γεγονότες, πᾶσαν ἐπεγνωκότες ἐκ τῶν εἰρημένων τὴν ἀλήθειαν, σύνιτέ μοι πρὸς φιλίαν, καὶ εἰς τὸ μεταξὺ τοῖν ἀμφοῖν ἐληλυθότες παγίδειν, εὐρήσετε τὴν τῆς ἀληθείας ὁδὸν, ἥ παρευθύντες, ὄψεσθε τὴν αἰώνιον ζωὴν.

¹¹ Joan. x, 15.

A unum cum Patre est. Duo vero hinc bona humano generi evenerunt, nempe et humilitatis fundamentum, et mundanæ finis ignoratio, quæ ad vitæ rectitudinem summopere confert. Utrum porro difficilius cognitu fuerit, dies mundi extrema, an ipse Deus Pater? Jam si Filius Patrem noverat, quia dixit: « Ut cognoscatis me, sicut cognoscit me Pater, et ego cognosco Patrem »; » quomodo diem illam nesciebat, cujus etiam creator ipse exstitit? Nam sine ipso factum est nihil. Quæ cum ita breviter a nobis demonstrata fuerint, nemo a recta fide tenenda impediatur. Vos itaque, Arii et Sabellii assectæ, qui tantopere a nobis dissidetis, cognita omni ex dictis nostris veritate, mecum in concordiam convenite, et inter utrumque laqueum incedentes, veritatis viam nanciscamini, qua gradientes, æternam vitam videbitis.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΚΑΤΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΝΩΝ ΤΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΟΜΑΧΩΝ.

EJUSDEM S. GREGORII

SERMO

DE SPIRITU SANCTO

ADVERSUS PNEUMATOMACHOS MACEDONIANOS.

α'. Τάχα οὐδὲ ἀποκρίνασθαι προσήκει τοῖς ματαλοῖς τῶν λόγων· τὸ γὰρ σοφὸν τοῦ Σολομῶντος παράγγελμα πρὸς τοῦτο ἔοικε φέρειν τὸ διακελευόμενον μὴ ἀποκρίνεσθαι ἄφρονι κατὰ τὴν ἀφροσύνην αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐπειδὴ κίνδυνός ἐστι μὴ διὰ τῆς ἡμετέρας σιγῆς κατισχύσῃ τῆς ἀληθείας τὸ ψεῦδος, καὶ πολλὴν ἢ σιγητικὴν αὐτῇ τῆς αἰρέσεως γάγγραινα νομὴν κατὰ τῆς ἀληθείας λαβοῦσα, τὸν ὑγιαίνοντα τῆς πίστεως λόγον διαλωθήσῃται, ἀναγκαῖον ἐφάνη μοι μὴ κατὰ τὴν ἀφροσύνην αὐτῶν ἀποκρίνασθαι τῶν τὰ τοιαῦτα κατὰ τῆς εὐσεβείας προτεινομένων, ἀλλ' ἐπὶ διορθώσῃ τῶν μοχθηρῶν ὑπολήψεων. Καὶ γὰρ τὸ παρομῶδες παράγγελμα δοκεῖ μοι μὴ σιγὴν, ἀλλὰ διορθώσῃ τῶν ἀφραϊνόντων παρεγγυᾶν· ὥς δεῖν τὰς ἀποκρίσεις μὴ συντρέχειν τῇ ἀφροσύνῃ τῶν ὑπολήψεων,

¹ Prov. xxvi, 4.

1. Fortasse ne respondere quidem oportet stultis sermonibus; nam sapiens Salomonis præceptum huc spectare videtur jubentis, ne stulto respondeatur juxta stultitiam ejus ¹. Sed quia periculum est ne silentii nostri causa, mendacium veritati prævaleat, multumque hæc putrida hæreseos gangræna incrementum capiens, sanam fidei doctrinam corrumpat, necessarium mihi visum est, haud equidem secundum illorum stultitiam respondere qui talia adversus rectam religionem intendunt, sed pravæ apud eos opinionum emendationem curare. Namque et proverbiale præceptum videtur mihi non ad silentium, sed ad insipientium correctionem adhortari; ita ut responsiones haud propositionum stultitiæ consonent, sed insanæ

potius et erroneas illorum circa dogmata opinion-
nes evertant.

2. Quid ergo nobis obijciunt? Impie se gerere
causantur eos qui de Spiritu sancto sublimiter
sentiant, et quæcunque nos, Patrum dogmatibus
adhærentes, de Spiritu confitemur, hæc isti pro
suo libito intelligentes, ansam inde capiunt ad di-
cam nobis irreligiositatis scribendam. Etenim nos
Spiritus cum Patre ac Filio eo gradu ponendum
profitemur, ut is nulla re differat ex his quæ reli-
giöse de divina natura cogitantur atque dicuntur,
excepto quod hypostasim habere propriam sancti-
tatem Spiritum contemplamur, quia ex Deo est, et
Christi est, ut scriptum legimus¹; neque item ut
Pater, est ingenuitus; neque ut Filius, unigenitus,
ita ut cum his possit confundi. Itaque ob aliquot
peculiares proprietates ipse per se spectatus, in
reliquis omnibus, ut dixi, æqualitatem paritatem-
que servare a nobis creditur; secus autem adver-
sarii alienum ipsum a Patris Filiique naturali
communione dicunt; et propter naturæ diversita-
tem depressum minoremque generatim esse, po-
tentia nimirum, gloria, dignitate, cunctisque sum-
matim quæ Deo digna dicuntur, sive vocabulis,
sive mentis conceptibus: proptereaque majestatis
non participem, atque indignum paritate honoris
cum Patre Filioque pronuntiant; tantum vero po-
tentia ipsi inesse, quantum ei satis est ad desti-
natas quasdam peculiare operationes, verumtam-
en creandi certe potentia prorsus esse alienum.
Quæ cum prævaleat apud eos sententia, conse-
quenter concludunt, nihil in se habere Spiritum
sanctum eorum quæ de divina natura prædicantur
atque creduntur.

3. Quid ergo nos dicimus? Nihil nos novum,
neque arbitratu nostro, his qui talia obijciunt re-
spondebimus, sed divinæ Scripturæ de sancto
Spiritu testimonio contenti erimus, ex quo sancti-
tatem Spiritum et divinum esse et dici didicimus.
Si ergo et isti in hoc consentiunt, neque divinitus
inspiratis Scripturis resistunt, dicant sane ii, qui
ad bellum contra nos sunt alacres, cur non potius
adversus Scripturam quam contra nos præliantur?
Neque enim nos quidquam præter hanc affir-
mamus. Porro divinæ naturæ, quam confitemur,
nullam cognoscimus neque ex Scripturarum magi-
sterio, neque ex communibus notionibus prædicta
in re differentiam; nempe quod divina et excelsa
natura secum ipsa sit divisibilis per extensionem
aliquam aut contractionem, et ob majorem mino-
remve gradum a seipsa differat. Nam quia simplex
et uniformis atque incompressa creditur, nullus-
que cinnus aut dissimilium compositio in ea cerni-
tur, propterea postquam divinam naturam semel
animo cogitaverimus, cujuslibet Deo digni conce-
ptus perfectionem hac Dei appellatione complecti-
mur: nam deitas universæ rei bonæ notionem per-

Α ἀνατρέπειν δὲ μᾶλλον τὰς ἀνοήτους αὐτῶν καὶ ἡπατη-
μένας περὶ τῶν δογμάτων δόξας.

Β'. Τί οὖν ἐστὶν ὃ προφέρουσιν ἡμῖν; Ἀσεβεῖν αἰ-
τιῶνται τοὺς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μεγαλοπρε-
πεῖς ἔχοντας ὑπολήψεις· καὶ ὅσα τοῖς τῶν Πατέρων
ἐσόμενοι δόγμασιν ὁμολογοῦμεν περὶ τοῦ Πνεύματος,
ταῦτα πρὸς τὸ δοκοῦν ἐκλαμβάνοντες, ἀφορμὴν ἑαυ-
τοῖς παρέχουσι καθ' ἡμῶν εἰς ἀσεβείας γραφὴν.
Ἡμῶν γὰρ συντετάχθαι τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμολογούντων, ὡς μηδεμίαν εἶναι
παράλλαγην ἐν μηδενὶ τῶν εὐσεβῶς περὶ τὴν θείαν
φύσιν νοουμένων τε καὶ ὀνομαζομένων, ἐκτὸς τοῦ
καθ' ὑπόστασιν ἰδιαζόντως θεωρεῖσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ
ἅγιον, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, καὶ τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ,
καθὼς γέγραπται· οὕτε κατὰ τὸ ἀγέννητον τῷ Πα-
τρὶ, οὕτε κατὰ τὸ μονογενὲς τῷ Υἱῷ συναναχθεῖν,
ἀλλὰ τισιν ἐξαίρετοις ἰδιώμασιν ἐφ' ἑαυτοῦ θεωρού-
μενον, ἐν τοῖς ἄλλοις πᾶσι καθάπερ ἔφη τὸ . . .
μένον καὶ ἀπαράλλακτον ἔχειν ὁμολογούντων· οἱ
ὑπερναντίοι φασὶν ἀπεξενώσθαι μὲν αὐτὸν πρὸς τὸν
Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν τῆς φυσικῆς κοινωνίας, καὶ διὰ
τὸ τῆς φύσεως διαλλάττον ὑποβεβηκέναι, καὶ ἡλατ-
τῶσθαι τοῖς πᾶσιν ἐν δυνάμει καὶ δόξῃ καὶ ἀξιώματι
καὶ πᾶσιν ἅπασι τοῖς θεοπρεπῶς λεγομένοις ὀνόμασι
τε καὶ νοήμασι· καὶ διὰ τοῦτο δόξης μὲν ἀμέτοχον,
ἀνδρείον δὲ τῆς πρὸς τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν ὁμοτιμίας
φασί· δυνάμει δὲ τοσούτων μετέχειν, ὅσον ἐπαρκεῖ
αὐτῷ πρὸς ἀποτεταγμένας τινὰς καὶ μερικὰς ἐνερ-
γείας, τῆς δὲ δημιουργικῆς ἰσχύος ἔξω παντάπασιν
καθεστάναι. Ταύτης δὲ κρατούσης παρ' αὐτοῖς τῆς
ὑπολήψεως, ἐκ τοῦ ἀκολούθου κατασκευάζεται παρ'
αὐτῶν τὸ μηδὲν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸ Πνεῦμα τῶν περὶ
τῆς θείας φύσεως εὐσεβῶς λεγομένων τε καὶ νοου-
μένων.

Γ'. Τί οὖν ὃ ἡμέτερος λόγος; Οὐδὲν καινὸν ἡμεῖς
οὐδὲ παρ' ἡμῶν αὐτῶν τοῖς τὰ τοιαῦτα προκαλουμέ-
νοις ἀποκρινόμεθα, ἀλλὰ ἀποχρησόμεθα τῇ τῆς
θείας Γραφῆς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μαρτυρίᾳ,
δι' ἧς θεῖον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι τε καὶ λέγεσθαι
μεμαθήκαμεν. Εἰ οὖν συντίθενται καὶ αὐτοὶ τούτῳ,
καὶ μὴ ἀντιβαίνουσιν ταῖς θεοπνεύστοις φωναῖς, εἰ-
πάτωσαν οἱ πρὸς τὸν καθ' ἡμῶν πόλεμον ἐτοιμοί,
τίνος ἕνεκα οὐ πρὸς τὴν Γραφὴν, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς δια-
μάχονται; Οὐδὲ γὰρ ἡμεῖς ἄλλο τι παρὰ τοῦτο φα-
μέν. Θεῖας δὲ φύσεως ὁμολογούντες οὐδεμίαν ἐπι-
γινώσκουμεν οὕτε ἐκ τῆς τῶν Γραφῶν διδασκαλίας
οὕτε ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν κατ' αὐτὸ τοῦτο διαφο-
ράν· ὥστε μεμερίσθαι πρὸς ἑαυτὴν τὴν θείαν τε καὶ
ὑπερέχουσαν φύσιν διὰ τίνος ἐπιτάσεις ἢ ὑφέσεις,
παρὰ τὸ πλεόν τε καὶ ἑλαττον αὐτὴν πρὸς ἑαυτὴν
διαλλάττουσαν. Ἐπειδὴ γὰρ ἀπλή καὶ μονοειδὴς καὶ
ἀσύνθετος εἶναι πεπιστευται, καὶ οὐδεμία πλοκὴ καὶ
σύνθεσις ἐξ ἀνομοίων περὶ αὐτὴν θεωρεῖται, διὰ τοῦτο
ἐπειδὴν ἅπασι θεῖαν φύσιν τῇ ψυχῇ ἐννοήσωμεν, τὸ ἐν
παντὶ θεοπρεπεῖ νοήματι τέλειον διὰ τοῦ ὀνόματος
τοῦτου συμπαραδεξάμεθα· τὸ γὰρ Θεῖον ἐν παντὶ τῷ
κατὰ τὸ ἀγαθὸν λόγῳ τὸ τέλειον ἔχει. Εἰ δὲ ἐλλείπω

¹ Joan. xv, 26; Galat. iv, 6.

τον καὶ ὑστερεῖται κατὰ τί τῆς τελειότητος, κατὰ τὴ ἑλλείπον χωλεῦσαι καὶ ὁ τῆς θεότητος λόγος, ὡς μηκέτι θεῖον ἐν ἐκείνῳ τῷ μέρει ἢ εἶναι ἢ λέγεσθαι. Πῶς γὰρ ἂν τις τῷ ἀτελεῖ καὶ ἑλλείποντι, καὶ τῆς ἐτέρωθεν προσθήκης προσδοκώμενην τὴν προσηγορίαν ταύτην ἀρμόσειε;

δ'. Καθάπερ καὶ διὰ τῶν σωματικῶν ἐστὶ τὸν λόγον πιστώσασθαι. Ἡ γὰρ τοῦ πυρὸς φύσις ἐπίσης πᾶσι τοῖς συμπληροῦσιν αὐτὴν μορίαν, τὴν θερμαντικὴν αἰσθῆσιν τοῖς ἀπτομένοις παρέχεται· καὶ οὐ τὸ μὲν τι τῆς φλογὸς ὑπερτεταμένην, τὸ δὲ ὑφειμένην ἔχει τὴν θερμασίαν. Ἄλλ' ἕως ἂν ᾗ πῦρ, ὅλον διόλου τῇ ταυτότητι τῆς ἐνεργείας ἀδιάστατον πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἑνωσιν ἔχει. Εἰ δέ τι κατὰ τι μέρος καταψυχθεῖ, οὐκέτι πῦρ κατὰ τὸ κατεψυγμένον ὀνομασθήσεται, τῇ πρὸς τὸ ἐναντίον ὑπαλλαγῇ τῆς θερμαντικῆς ἐνεργείας συμμεταποιούμενου καὶ τοῦ ὀνόματος. Ὡσαύτως καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος καὶ πάντων τῶν στοιχειωδῶς ὑποβεβλημένων εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἐφ' ἐκάστου λόγος, οὐ παραδεχόμενος πλεονασμὸν ἢ ἐλάττωσιν. Οὕτε γὰρ τὸ ὕδωρ μᾶλλον ἢ ἑλαττον δύναται λέγεσθαι· ἕως γὰρ ἂν ἐπίσης ὑγρὸν ᾗ, καὶ ἡ προσηγορία τοῦ ὕδατος ἐπ' αὐτοῦ ἀληθεύεται· εἰ δὲ μεταποιηθεῖ πρὸς τὴν ἐναντίαν ποιότητά, συνηλωῖσθαι πάντως ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὸ ὄνομα. Καὶ τοῦ ἀέρος τὸ μαλακὸν τε καὶ ἀνωφερὲς καὶ κοῦφον ἐπίσης πᾶσι τοῖς μορίοις ἐνθεωρεῖται· τὸ δὲ πυκνὸν καὶ ἐμβριθὲς καὶ εἰς γῆν ῥέον διαφεύγει τὸ καὶ ἀήρ ὀνομαζέσθαι. Οὕτως καὶ ἡ θεία φύσις, ἕως μὲν ἂν διὰ πάντος τοῦ περὶ αὐτὴν εὐσεβῶς θεωρουμένου νοήματος τὸ τέλειον ἔχῃ, ἐπαληθεύει τὴν προσηγορίαν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ τελειότητι· εἰ δὲ ὑποσπασθεῖ τι τῶν συντεινόντων εἰς τὸν τῆς τελειότητος λόγον, ψεύσεται κατ' ἐκεῖνον τὸ μέρος τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, καὶ οὐκ ἐφαρμόσει τῷ ὑποκειμένῳ. Ἰσον γὰρ, ἢ καὶ μᾶλλον ἐστὶ τὸ ἀδύνατον, ξηρῷ σώματι τὴν τοῦ ὕδατος ἐπωνυμίαν ἀρμόσαι, καὶ πῦρ προσαγορεύσαι τὸ κατεψυγμένον ἐν τῇ ποιότητι· καὶ τὸ στερεὸν καὶ ἀντίτυπον, ἀέρα εἰπεῖν καὶ θεῖον ὀνομάσαι, ὃ μὴ συνυπακούεται ἡ τῆς τελειότητος ἔννοια.

ε'. Εἰ οὖν ἀληθῶς καὶ οὐ μέχρις ὀνόματος θεῖον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὑπὸ τῆς Γραφῆς καὶ ὑπὸ τῶν Πατέρων ἡμῶν προσηγόρευται, τίς ἐτι λόγος; ἐστὶ τοῖς ἀντιστατοῦσι τῇ δόξῃ τοῦ Πνεύματος; Εἰ γὰρ θεῖον, καὶ ἀγαθὸν πάντως καὶ δυνατόν καὶ σοφὸν ἐνδοξόν τε καὶ αἰδίων, καὶ πάντα ὅσα τοῦ τοιοῦτου γένους ἐστὶν ὀνόματα πρὸς τὸ μεγαλοπρεπὲς τὰς ὑπολήψεις ἡμῶν ἐπαίρουντα. Ταῦτα οὐκ ἐκ μετουσίας ἔχειν ἡ ἀπλότης τοῦ ὑποκειμένου διαμαρτύρεται, ὡς ἄλλο μὲν τι τῇ ἑαυτοῦ φύσει ὑπονοεῖν εἶναι, ἕτερον δέ τι γενέσθαι τῇ παρουσίᾳ τῶν εἰρημένων· ἴδια γὰρ ταῦτα τῶν σύνθετον εἰληχόντων τὴν φύσιν. Ἀπλοῦν δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ πάντων ἐπίσης συνωμολόγηται, καὶ ὁ ἀντιλέγων οὐκ ἐστὶ. Εἰ οὖν ἀπλοῦς ὁ τῆς φύσεως αὐτοῦ λόγος, οὐκ ἐπικτήτων ἔχει τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' αὐτὸ ὅ τι ποτέ ἐστι, ἀγαθότης ἐστὶ, σοφία, δύναμις, ἁγίασμός, δικαιοσύνη, αἰδιότης, ἀφθαρσία, πάντα τὰ ὑψηλὰ τῶν ὀνομάτων καὶ ὑπεραίρουντα· τὸ

fectissime continet. Quod si partim forte deficeret, aut parum quid perfectionis desideraret, ob hunc ipsum defectum ratio deitatis claudicaret, ~~na~~ ut hac in parte deitas neque esset neque diceretur. Quomodo enim quispiam rei imperfectæ et inutilæ, et alieno additamento indigenti, talem tantamque appellationem accommodaret?

4. Perfecto corporalibus etiam exemplis sermonem hunc confirmare licet. Namque ignis naturæ cunctis ejusdem conditionis rebus calidum sensum, si modo ab his tangatur, æque communicat, neque alia quidem res vehementem flammam experitur, alia vero remissionem sentit calorem. Sed quandiu ignis est, totus universim propter efficacæ paritatem firmiter sibi constat. Quod si aliquantum aliqua in parte frigescat, jam non vocabitur ignis id quod frigit, mutato cum calidæ efficacæ in contrarium hypallage etiam rei nomine. Similiter et de aqua, ære, cunctisque elementis singulatim dicendum est, quin incrementum ullum aut diminutio admittatur. Non enim in aquæ natura plus vel minus dici potest; nam quandiu æque humor est, aquæ quoque appellatio in eo vera est; sin in contrariam qualitatem vertatur, nomen simul ejus prorsus mutabitur. Item aeris mollietates et in altum elatio ac levitas, æque in cunctis illius partibus cernitur; contra vero densitas et gravitas et in tellurem devexitas, ab aeris appellatione abhorrent. Sic divina quoque natura, quandiu constanter ac religiose notionis conceptusque sui perfectionem tuetur, verum obtinet nomen juxta bonitatis suæ perfectionem: sin forte aliquid detrahatur eorum, quæ ad perfectionem ipsius pertinent, jam falsa crit, quod ad eam partem, appellatio deitatis, neque subjecto suo congruet: æque enim, vel magis etiam impossibile est Deum nominare id quod perfectionis notio non comitetur, quam arido corpori aquæ appellationem attribuere, et ignem dicere id cujus frigescat qualitas; et ærem denique vocitare rem duram ac resistentem.

5. Si ergo vere et ~~no~~ nomine tenus Spiritus sanctus a Scriptura Patribusque nostris Deus nuncupatur, quid jam dicere habent ii qui honori Spiritus adversantur? Nam si Deus est, prorsus et bonus est et potens et sapiens, itemque gloriosus ac sempiternus est, et quidquid hujusmodi titulorum mentem nostram ad magnificentiam extollit. Porro hæc nequaquam ex participatione quadam eum habere, simplicitas ejusdem contestatur; ne forte aliud quiddam existimetur ejus natura, aliud vero ei accidere ob prædictarum qualitatum præsentiam. Est enim id proprium earum rerum, quæ compositam naturam sortitæ sunt. Simplicem autem esse sanctum Spiritum, uno cuncti ore, nemine contradicente, fatentur. Si ergo simplex est naturæ ejus ratio, non habet acquisitam bonitatem, sed ipse qualis quantusque est, bonitas est, sapientia, potentia, sanctitas, justitia, sempiternitas, incor-

ruptibilitas, excelsa omnia et supereminentia nomina possidens. Talem ergo tantumque, qua mente conflungunt non esse gloriosum ii qui diram blasphemantium in Spiritum damnationem non perhorrescunt? Manifeste enim hoc affirmant, non esse hunc existimandum gloria dignum. Sed nescio certe, qua ratione hi freti utile non judicent, eum qui suapte natura gloriosus est, pro merito suo confiteri.

6. Neque enim illorum defensionem sufficit, quod quia ipsum tertio loco Dominus discipulis revelaverit, idcirco a divinae dignitatis notione alienus videatur. (Etenim in quibus bonitatis operatio nullam deminutionem aut diversitatem habet, quomodo consentaneum rationi fuerit existimare numeri ordinem esse indicium minorationis alicujus vel differentiae? Veluti si quis tribus in lampadibus subdivisam flammam cernens, [supponamus autem, tertii luminis causam esse primam flammam, quae per mediam influens, accendat extremam], postmodum existimaret prima in flamma abundare calorem, in secunda vero decrescere, atque in minorem commutari; denique tertiam ne ignem quidem jam esse appellandam, etiamsi aequae ardeat, luceat, et cuncta ignis officia praestet.) Jam si nihil impedit, quominus ignis sit tertia lampas, etiamsi ex praecedente incenditur flamma, quanam sapientia est illorum, qui ideo sancti Spiritus dignitatem impie delendam existimant, quia is post Patrem et Filium a divino oraculo numeratus fuit? Sane si qua deest dignarum Deo rerum in naturalibus Spiritus attributis, recte ejus majestatem negarent; sin potius magna undique apparet sancti Spiritus dignitas, cur cavillantur de majestatis confessione? Perinde est ac si quis, postquam aliquem esse hominem affirmasset, minime tutum fore judicaret fateri simul hunc esse rationalem atque mortalem, et quidquid aliud hominis proprium dicitur; atque ita quod jam concesserat, denuo subverteret. Nam nisi rationalis

αὐτὸν τριούτου, ἐκ πολλὰς διανοίας ἄδοξον εἶναι κατασκευάζουσιν οἱ μὴ φοβούμενοι τὸ χαλεπὸν τῆς κατὰ τοῦ Πνεύματος βλασφημίας κατάκριμα; Σαφὺς γὰρ τοῦτο προτείνουσι, τὸ μὴ δεῖν αὐτὸ δοξαστὸν εἶναι πιστεῦειν οὐκ οἶδα τὸ τῇ φύσει ἐνδοξον, τίνι λογισμῷ μὴ ὁμολογεῖν ὅ ἐστι, λυσitteλὲς εἶναι κρίνοντες.

ζ'. Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνο αὐταρχες εἰς ἀπολογία ἀντὶ τῶν, ὅτι ἐπειδὴ κατὰ τὴν τάξιν τρίτην ὑπὸ Κυρίου τοῖς μαθηταῖς παραδίδεται, διὰ τοῦτο τῆς θεοπροποῦς ἐννοίας ἀπηλλοτριῶται (1). ('Εφ' ὧν γὰρ ἡ κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἐνέργεια οὐδεμίαν ἐλάττωσιν ἢ παραλλαγὴν ἔχει, πῶς ἐστιν εὐλογον, τὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τάξιν, ἐλαττώσεως τινος, ἢ τῆς κατὰ φύσιν παραλλαγῆς οἰεσθαι σημείον εἶναι; Ὡςπερ ἂν ἐλ τις ἐν τρισὶ λαμπάσι διηρημένην βλέπων τὴν φλόγα (2), [αἰτίαν δὲ τοῦ τρίτου φωτὸς ὑποβήμεθα εἶναι τὴν πρώτην φλόγα ἐκ διαδόσεως διὰ τοῦ μέσου (3) τὸ ἀκρον ἐξάψασαν,] ἔπειτα κατασκευάζει πλεονάζειν ἐν τῇ πρώτῃ φλογὶ τὴν θερμασίαν, τῇ (4) δὲ ἐφεξῆς ὑποβηθέναι καὶ πρὸς τὸ ἐλαττον ἔχειν τὴν παραλλαγὴν· τὴν δὲ τρίτην μὴδὲ πῦρ ἐτι λέγεσθαι (5), καὶ παραπλησίως καίη καὶ φαίνει καὶ πάντα τὰ τοῦ πυρὸς κατεργάζηται [6.]) Εἰ δὲ καλῶς οὐδὲν πῦρ εἶναι τὴν τρίτην λαμπάδα, καὶ ἐκ προλαβοῦσης ἀναλάμψῃ φλογὸς, τίς ἡ σοφία τῶν διὰ ταῦτα τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀξίαν ἀθετεῖν ἀσεβῶς νομίζοντων, ἐπειδὴ περ μετὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν ἡριθμήθη παρὰ τῆς θείας φωνῆς; Εἰ μὲν γὰρ λείπει τι τῶν θεοπροπῶν νοημάτων ἐν τοῖς ἐπιθεωρουμένοις τῇ φύσει τοῦ Πνεύματος, καλῶς αὐτῷ προσμαρτυροῦσι τὸ ἄδοξον· εἰ δὲ διὰ πάντων τὸ μεγαλεῖον τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀξίας κατανοεῖται, τί μικρολογοῦσι περὶ τὴν ὁμολογίαν τῆς δόξης; Ὡςπερ ἂν ἐλ τις ἀνθρώπων τινὰ λέγων εἶναι, μὴκέτι ἀσφαλὲς ἦγοιτο συνομολογεῖν ἐπὶ τοῦτου τὸ λογικὸν ἢ θνητὸν ἢ ἐλ τι ἄλλο περὶ τὸν ἀνθρώπων λέγεται, καὶ διὰ τοῦτο ἀνατρέποι πάλιν ὁ ἔδωκεν. Εἰ γὰρ οὖ

(1) Non semel mihi contigit ut repertorum in codicibus operum, quae deperdita eatenus fuerant, confirmationem deprehenderem in libris auctorum editis, qui ea olim manu scripta legerant, et pro re nata citaverant. Itaque et nunc nactus in Vaticano codice hunc Nysseni contra *Macedonianos* sermonem, forte postea fortuna cognovi quater saltem in impressis ab Allatio neotericorum Graecorum libellis appellatum, cum ejusdem sermonis particula, quae cum sit eadem apud omnes, perspicuum est posteriores auctores a prioribus exscripsisse, ut Byzantini facillime passim solent. Primus ergo, qui hunc Nysseni locum, a nobis unciunculis circumscriptum, protulit, Nicephorus Blemmides est, xiii saeculi homo, in secunda de processione Spiritus sancti Oratione, apud Allatium in *Græcia orthodoxa* t. I, p. 56: 'Ο τῶν Νυσσαίων περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαλαμβάνων, καὶ κατὰ Μακεδονίου φερόμενος, οὕτω διατυποῖ τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν, καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος πρόδον· — ἐφ' ὧν ἡ κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἐνέργεια etc., usque ad καὶ πάντα τὰ τοῦ πυρὸς ἐργάζεται. Secundus Joh. Vercus in epigraphe I de Spiritu sancto, cod. Vat. 606, n. 245, et apud Allat. *Græc. orth.* t. II, p. 537: Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύμα-

τος κατὰ Μακεδονιανῶν λόγῳ etc. Tertius Georgius Trapezuntius de eodem argumento in *Græc. orth.* t. I, p. 530: 'Ο Νύσσης ἐν τῷ κατὰ Μακεδονιανῶν λόγῳ, etc. Quartus denique ipse Leo Allatius in *Enchiridio* suo de *Spiritus S. proc.*, p. 103, qui praecedentia testimonia sine dubio exscripsit, non autem ipso Nysseni ex sermone hausit; alioqui vir eruditissimus notitiam nobis et inediti operis et codicis Vaticani non invidisset; qui certe codex vel ejus oculus fugit, vel sua mole non modica rem occultavit, vel nondum fortasse, vivente Allatio, in pontificiam bibliothecam fuerat illatus. Eadem fere de alio Nysseni fragmento postea narraturus sum.

(2) Al. πρώτην φλόγα.

(3) En processionem a Patre per Filium; cujus causa hanc auctoritatem Nysseni auctores praedicti recitant. Sane nihil evidentius hoc exemplo trium lucernarum est pro dogmate de processione ab utroque.

(4) Al. τὴν.

(5) Hinc Ariani apud Luculentium a nobis editum dicunt *Patrem majorem, Filium minorem, Spiritum sanctum perminorem.*

(6) Al. ἐργάζεται.

λογικός, οὐδὲ ἄνθρωπος. Εἰ δὲ τοῦτο δέδοται, πῶς τὸ συναημμένον μετὰ τοῦ ἀνθρώπου νοούμενον ἀμφιβάλλεται; Οὕτω τοίνυν εἰ ἀληθεύει περὶ τοῦ Πνεύματος ὁ Θεῖον λέγων, οὐδὲ ὁ τίμιόν τε καὶ ἔνδοξον ἀγαθόν τε καὶ δυνατόν εἶναι τοῦτο διορίζομενος, ψεύδεται· τῇ γὰρ τῆς θεϊότητος ἐννοίᾳ πάντα τὰ τοιαῦτα νοήματα συνεισέρχεται· ὥστε ἀναγκαῖον εἶναι τῶν δύο τὸ ἕτερον, ἢ μὴδὲ Θεῖον λέγειν, ἢ μὴδὲν τῶν θεοπρεπῶν νοημάτων ὑποσπᾶν τῆς θεϊότητος. Διὰ τοῦτο δεῖ πάντως μετ' ἀλλήλων τὰ δύο καταλαμβάνεσθαι, καὶ τὴν θείαν φύσιν μετὰ τῆς προσφυσῶς ὑπολήψεως, καὶ τὰς εὐσεβεῖς ἐννοίας περὶ τὴν θείαν τε καὶ ὑπερέχουσαν φύσιν.

ζ'. Ἐπεὶ οὖν εἴρηται τῆς θείας φύσεως εἶναι τὸ Πνεῦμα, καὶ καλῶς εἴρηται, πᾶσα δὲ μεγαλοπρεπὴς ἐννοια τῷ ὀνόματι τούτῳ καθὼς εἴρηται συνεμφαίνε-
ται, ὁ ἐκεῖνο δοὺς τῇ δυνάμει, συνωμολόγησε τὰ λει-
πόμενα, τὸ καὶ ἔνδοξον εἶναι καὶ δυνατόν καὶ εἰ τι
πρὸς τὸ κρείττον φέρει τὴν σημασίαν. Οὐδὲ γὰρ φύ-
σιν ἔχει μὴ ὁμολογεῖσθαι ταῦτα περὶ τοῦ Πνεύματος
διὰ τὸ ἀπεμφαίνειν τῶν ἀντιδιαστελλομένων τοῖς τοι-
ούτοις ὀνόμασιν· ὁ γὰρ ἔνδοξον μὴ διδοὺς, ἄδοξον δώ-
σει· καὶ ὁ τὸ δυνατόν ἀθετῶν ἐπ' αὐτοῦ, τῷ ἐναντίῳ
συνθήσεται. Ὡσαύτως καὶ περὶ τοῦ τιμίου καὶ ἀγα-
θοῦ· καὶ τὰ πρὸς τὰ κρείττονα εἰ μὴ παραδέχοιτο,
τὰ ἐναντία πάντως ὁμολογήσει. Εἰ δὲ φρικτὸν τοῦτο,
καὶ πάσης ἀτοπίας καὶ βλασφημίας ἐπέκεινα, δῆλον
ὅτι τοῖς εὐσημοτέροις ὀνόμασι τε καὶ νοήμασι περὶ
τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἱ εὐσεβοῦντες συνθήσονται,
καὶ ἐροῦσιν εἶναι ταῦτα & δὴ πολλάκις εἰρήκαμεν,
τίμιον, δυνατόν, ἔνδοξον, ἀγαθόν, καὶ εἰ τι ἄλλο τῶν
πρὸς εὐσέβειαν συντεινόντων λέγεται. Ταῦτα δὲ οὐκ
ἀτελῶς προσεῖναι τῷ Πνεύματι, οὐδὲ περιωρισμένην
ἔχοντα τοῦ καλοῦ τὴν ποσότητα, ἀλλ' ἐπὶ τὸ ἀπειρον
ταῖς κλήσεσι συμβαίνοντα· οὐ γὰρ μέχρι τινὸς τί-
μιον, εἴτα ἄλλο τι νοεῖται παρὰ τὸ τίμιον, ἀλλ' ἀεὶ
τοιούτον. Καὶ εἰ κατόπιν τῶν αἰώνων λογίζοιο, καὶ
εἰ πρὸς τὸ ἐφεξῆς ἀποδιλέπης, ἐν οὐδενὶ τὸ λείπον εἰς
τιμὴν ἢ δόξαν ἢ δύναμιν ἐξευρήσεις, ὥς ἡ κατὰ προσ-
θήκην αὐξεσθαι, ἢ ἐλαττωθῆναι δι' ὑφαιρέσεως. Οὐκ
οὖν εἰ ὅλον δι' ὅλου τέλειον, ἐν οὐδενὶ δέχεται τὴν
ἐλάττωσιν. Καθ' ὃ γὰρ ἂν μειωθῇ περὶ τὴν τοιαύ-
την ὑπόνοιαν ἢ τελειότης, κατ' ἐκεῖνο δώσει χώραν
ταῖς ἀτιμωτέραις τῶν ὑπολήψεων· τὸ γὰρ μὴ τελείως
τίμιον, μέρει τινὶ τοῦ ἐναντίου μετέχειν ὑπονοεῖται.
Εἰ δὲ τοῦτο καὶ μέχρις ἐννοίας λαβεῖν, τῆς ἐσχάτης
παραπληξίας ἐστὶ, καλῶς ἔχει πάντως ἀόριστον αὐτῷ
καὶ ἀπερίγραπτον καὶ κατ' οὐδὲν μέρος ἡλαττω-
μένην προσμαρτυρεῖν τὴν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς τελειό-
τητα.

η'. Εἰ δὲ τοιούτῳ ἐστίν, ἐφεξῆς ὁ λόγος καὶ περὶ
τοῦ Υἱοῦ τὸ ἴσον διασχευάσθω, καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς
ὡσαύτως. Ἄρ' οὐχὶ τὸ τέλειον ὁμολογεῖ τῆς τιμῆς καὶ
ἐπὶ τούτου καὶ ἐπ' ἐκεῖνου; Πάντας οἶμαι τοὺς νοῦν
ἔχοντας τοῖς εἰρημένους συνθήσεσθαι. Εἰ οὖν τελεία
τοῦ Πατρὸς ἡ τιμὴ, τελεία δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ, προ-
μαρτυρήθη δὲ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τῆς τιμῆς τὸ
τέλειον, διὰ τί νομοθετοῦσιν ἡμῖν οἱ καινοὶ δογματι-

est, ne homo quidem prorsus est. Quod si homi-
nem esse conceditur, cur de illa re dubitatur, quæ
homini inhærens esse intelligitur? Sic ergo si vere
de Spiritu loquitur, qui Deum hunc dicit, ne ille
quidem mentitur, qui hunc gloriosum, bonum, po-
tentemque esse definit: nam deitatis notionem
cuncta hæc cogitata comitantur: ita ut alterutrum
e duobus sit necessarium, vel Deum non dicere, vel
nullam Deo dignarum notionum subtrahere. Pro-
pterea oportet utramque rem simul complecti, nem-
pe et divinam naturam cum congruo de ea iudicio,
et orthodoxas circa divinam atque omnia exceden-
tem naturam notiones.

7. Quia igitur dictum est, et recte quidem, divina
Spiritus pollere natura, qualibet autem magnifica
notio cum huiusmodi appellatione, prout diximus,
elucet: qui hanc ei concedit virtutem, confitetur
et reliqua, nempe et gloriosum esse et potentem,
et quidvis aliud melioris rei significatum habet.
Neque enim possibile est non confiteri hæc de Spi-
ritu, propter contradictionem illorum quæ his op-
ponuntur vocabulorum. Nam qui gloriosum esse
non concedet, inglorium affirmabit; qui potentiam
ei negaverit, contrarium annuet. Idem fiet de honore
ac bonitate; ac nisi maiora quis admittat, contra-
ria omnino fatebitur. Quod si hoc horrendum est,
et supra omnem absurditatem atque blasphemiam,
constat æquum esse ut gloriosioribus titulis atque
conceptibus circa Spiritum sanctum orthodoxi utan-
tur; dicantque id quod nos inculcavimus, eum
esse honorabilem, potentem, gloriosum, bonum,
et quidquid aliud ad rectum cultum spectare vide-
tur. Hæc autem haud imperfecta Spiritui insunt,
neque definitam habent excellentiæ quantitatem,
sed in immensum appellationes suas extendunt:
non enim aliquatenus honorabilis Spiritus est, et
deinde aliud quid in eo citra honorationem sequi-
tur, sed semper huiusmodi est. Et si sæcula retro
reputes, et si futura prospicias, nullatenus eum
desiderasse honorem aut gloriam aut potestatem
comperies, ita ut vel additamento augeri, vel sub-
tractione minui potuerit. Ergo si quaqueversus
perfectus est, nulla in re minorari potest. Etenim
in quo circa hanc sui notionem minorabitur, illic
ansam præbebit indigniori de se opinioni; nam
quod perfecte non est honorabile, rem contrariam
aliquantum participare videbitur. Quod si hoc vel
in mentem tantum admittere summæ insanix est,
bene est ut omnino confiteamur infinitam esse in
Spiritu et incircumscriptam, ac nullatenus mutilam
honorum omnium perfectionem.

8. Quod si talis est Spiritus, deinceps de Filio
quoque pari ratione, itemque de Patre, dispicia-
mus. Nonne perfectum tum huius tum etiam illius
honorem esse fatemur? Omnes existimo, qui mente
sunt præditi, dicto huic assensuros. Si ergo per-
fectus est Patris honor, perfectus item Filii, et
sancto quoque Spiritui perfectus honor confessione
nostra tribuitur, cur hi neoterici dogmatistæ nobis

præcipiunt non oportere parens illi honorem decernere ac Patri et Filio? Nos certe disquisitioni nostræ consentanei, id quod nullo additamento ad perfectionem indigeat, minus honorabile quam quodvis alterum, neque dicere possumus neque cogitare. Cujus enim excessum ratiocinium nostrum non invenit, quanquam nihil ei perfectionis deest, quanquam in re minutionem ejus comperiet, non video. Qui autem honoris paritatem negant, ii prorsus minorem honoris gradum decernunt. Similiter consequenterque, deminuta ex comparatione cum reliquis persona Spiritus, cunctas de eo religiosas sententias in contrarium vertent, et neque bonitatis, neque potentiae, neque alius cujusvis, quod pie de eodem dicitur, attributi perfectionem constabuntur. Quod si manifestam impietatem vitantes, id quod generatim bonum esse reputatur, perfectum salentur; dicant hi sapientes quomodo haberi possit perfecti perfectum, vel perfectius, vel magis sempiternum. Nam quamdiu perfectionis definitio in rem quampiam cadit, ibi neque plus neque minus in perfectionis notione ratio admittit.

9. Si ergo per omnia perfectum esse Spiritum sanctum concedunt, simulque in confesso est orthodoxum esse credere Patris quoque ac Filii in omni re bona perfectionem; cur nam consentaneum rationi iudicent Spiritum perimere, jam demonstrarunt; nam perimere pari honore fruentem, perinde est atque opinari eum perfectionis non participem. Genus autem honoris divinæ naturæ tribuendi quodnam esse opinantur, quo carere Spiritum sanctum volunt? Utrum hunc ipsum honorem, quem invicem homines largiuntur sermone blandientes et corporis gestu, obsequium comitatu præbentes, et quotquot alia per vanam vitæ consuetudinem honoris officia frequentantur? quæ quidem omnia spontaneo fungentium motu fiunt; quæque si omittere velint, nullus ex propria natura homo causam habet, ut sit præ ceteris honorabilis, qui similiter omnes eodem naturæ modulo comprehenduntur. Res est explorata, nullique dubitationi obnoxia; nam qui hodie propter magistratum quem gerit honorabilior cæteris videtur, eum postea comperiemus in illorum numero qui obsequium exhibent, dignitate in alium translata. Num hoc igitur honoris genus in divina quoque natura esse putant, ita ut volentibus nobis honorem exhibere, vel ab honorando cessantibus, pro arbitrato nostro cesset divinus honor? Nonne ridiculum potius impiusque foret talia opinari? Non enim propter nos Deus honorabilior evadit, sed semper in eodem statu est, neque in pejor aut melius transilire potest: quorum alterum non admittit, alterius possibilitatem non habet.

10. Quanam itaque ratione Deum honorabis? Quomodo extolles Altissimum? Quomodo glorifica-

σται μὴ δεῖν ὁμολογεῖν ἐπ' αὐτοῦ πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν τὸ ὁμότιμον; Ἡμεῖς μὲν γὰρ τοῖς ἐξητασμένοις ἐπόμενοι, τὸ μηδεμιᾶς προσθήκης εἰς τελείωσιν προσδεόμενον, ἀτιμότερον ἑτέρου τινὸς οὔτε λέγειν οὔτε νοεῖν δυνάμεθα. Οὐ γὰρ τὸ πλεονάζον οὐκ ἐξευρίσκει ὁ λόγος διὰ τὸ ἀνελλιπές τε καὶ τέλειον, ἐν τίνι καταλήφεται αὐτοῦ τὴν ἐλάττωσιν οὐχ ὀρῶ. Οἱ δὲ ἀπαγορεύοντες τὸ ὁμότιμον, δογματίζουσι πάντως τὸ ἀτιμότερον. Καὶ π[ά]σ[ας] καὶ ὡσαύτως κατὰ τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν διὰ τῆς κατὰ τὴν σύγκρισιν ἐλαττώσεως, ἐπὶ τὸ ἐναντίον τὰς εὐσεβεῖς ὑπολήψεις περὶ τοῦ Πνεύματος παρατρέφουσι, μὴ ἐν ἀγαθότητι, μηδὲ ἐν δυνάμει, μὴ ἐν ἄλλῃ τινὶ τῶν εὐσεβῶς περὶ αὐτοῦ λεγομένων συμμαρτυροῦντες τὸ τέλειον. Εἰ δὲ τὸ πρόδηλον τῆς ἀσεθείας ἐκκλίνοντες, τὸ ἐν παντὶ τῷ κατὰ τὸ ἀγαθὸν λεγομένῳ νοήματι τέλειον ὁμολογοῦσιν, εἰπάτωσαν οἱ σοφοί, πῶς τελείου τέλειον ἢ τελειότερόν ἐστι ἡ αἰδιώτερον· [ἐ]ως γὰρ ἂν ὁ τῆς τελειότητος ἐφαρμόζεται λόγος, οὔτε τὸ πλεόν οὔτε τὸ ἐλάττω ἐν τῇ τοῦ τελείου ἐννοίᾳ ὁ λόγος οὗτος (7) παραδέχεται.

9. Εἰ οὖν διὰ πάντων τέλειον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι συντίθενται, ὁμολογῆται δὲ πρὸς τοῦτοις εὐσεβὲς εἶναι καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἐν παντὶ ἀγαθῷ τέλειον, τίς ὁ λόγος καθ' ὃν εὐλογον κρίνουσι Πνεῦμα ἀναρρεῖν, δεδώχαι· (8) τὸ γὰρ ἀναρρεῖν τὸ ὁμότιμον, ἀπόδειξις ἐστὶ τοῦ μὴ νομίζειν μετέχειν τῆς τελειότητος. Αὐτὸ δὲ τοῦτο τὴν τιμὴν ἐπὶ τῆς θείας φύσεως τίποτε ἄρα νομίζουσιν, ἥς ἀμοιβον εἶναι τὸ Πνεῦμα βούλονται; Πότερον ταύτην φασὶν ἦν καὶ ἀνθρώποι ἀνθρώποις χαρίζονται λόγῳ τε θεραπεύοντες καὶ σχήματι, τὸ ὑπήκοον ἐνδεικνύμενοι κατὰ τὴν πρόδον, καὶ ὅσα τοιαῦτα τῇ ματαίᾳ τοῦ βίου συνηθείᾳ τῷ τῆς τιμῆς γίνεται λόγῳ; Ἄπερ πάντα τῇ προαιρέσει τῶν ταῦτα ἐργαζομένων συνέστηκεν· ὦν καθ' ὑπόθεσιν μὴ προσλομένων, οὐδεμίαν ἐκ φύσεως ἀφορμὴν ἔχει τῶν ἀνθρώπων οὐδεὶς εἰς τὸ εἶναι τῶν λοιπῶν τιμιώτερος, πάντων ὁμοίως κατὰ τὰ αὐτὰ μέτρα τῆς φύσεως γνωριζομένων. Σαφὴς δὲ ὁ λόγος καὶ οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἔχων· τὴν γὰρ σήμερον διὰ τὴν ἀρχὴν, ἥς προέστηκε, τίμιον τοῖς πολλοῖς εἶναι δοκοῦντα, εὐρήσμεν ἐφεξῆς ἐνα τῶν τιμώντων καὶ αὐτὸν γινόμενον, τῆς ἀρχῆς εἰς ἕτερον μετενεχθείσης. Ἄρ' οὖν τοιοῦτόν τι τῆς τιμῆς εἶδος καὶ ἐπὶ τῆς θείας φύσεως ἐπινουῶσιν, ὥστε βουλομένων μὲν ἡμῶν τὸ τίμιον ἔχειν, παυσάμενων δὲ τοῦ τιμᾶν, τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει συγκαταλήγειν τὴν θεῖαν τιμὴν; Ἡ καταγέλαστόν ἐστι καὶ ἀσεβὲς ἄμα τὰ τοιαῦτα νοεῖν; Οὐ γὰρ δι' ἡμᾶς τὸ Θεῖον ἑαυτοῦ τιμιώτερον γίνεται, ἀλλ' αἰὶ ὡσαύτως ἔχει, οὔτε πρὸς τὸ χεῖρον οὔτε πρὸς τὸ κρείττον μεταθῆναι δυνάμενον· τὸ μὲν γὰρ οὐ δέχεται, τὸ δὲ οὐκ ἔχει.

1. Τίνι τοίνυν τρόπῳ τιμήσεις τὸ Θεῖον; Πῶς ὑψώσεις τὸν Ὑψίστον; Πῶς δοξάσεις τὸ ὑπὲρ πάντων δό-

(7) Sic fortasse in cod.

(8) Ita videtur in cod.

ξαν ; Πῶς ἐπαινέσεις τὸ ἀκατάληπτον ; Εἰ πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγῶν ἀπὸ κάδου, καθὼς φησιν Ἡσαίας, ἐὰν πᾶσα ἡ τῶν ἀνθρώπων ζωὴ συναρμολογῆται ὁμόφωνον ἀναπέμφῃ τὴν δόξαν, τίς ἔσται προσθήκη τῇ κατὰ τὴν φύσιν ἐνδόξῳ τῆς σταγόνος ἡ χάρις ; « Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, » καὶ μικροὶ κήρυκες τῆς ἀξίας νομίζονται· « οἷτις ἐπὶ τῇ ἡμεγαλοπρέπειᾳ αὐτοῦ, οὐ μέχρι τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, τῶν μικρῶ μέρει τῆς θεότητος τῇ σπιθαμῇ τροπικῶς ὀνομαζομένη περιειλημμένων. Καὶ ἄνθρωπος, τὸ ἐπὶ κτην τοῦτο καὶ ὠκύμορον ζῶον, καλῶς τῷ χρότῳ προσεικασμένος, σήμερον ὦν καὶ αὔριον οὐκ ἐσόμενος, ἀξίως τιμῆσαι τὴν θείαν φύσιν πεπίστευεν ; » Ὁμοιον ὥσπερ ἂν εἰ τις ἐξάψας λεπτήν ἴνα ἀπὸ στυππείου, προσθήκῃ τινὰ ταῖς τοῦ ἡλίου μαρμαρυγαῖς διὰ τοῦ σπινθῆρος ὑπολαμβάνοι χαρίζεσθαι. Τί λέγων εἰπέ μοι τιμῆσεις, ἐάν περ ὧλως τιμῆσαι θελήσεις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ; « Ὅτι ἀθάνατόν ἐστι πάντως, ὅτι ἀτρεπτόν τε καὶ ἀναλλοίωτον, καὶ αἰὲ καλόν, καὶ ἀπροσδεὲς τῆς ἐτέρων χάριτος, ὅτι πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργεῖ καθὼς βούλεται, ἅγιον, ἡγεμονικόν, εὐθὲς, δίκαιον, ἀληθινόν, τὰ βάθη ἐρευνῶν τῶν Θεοῦ, ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβανόμενον, καὶ εἰ τι τοιοῦτο. Τί οὖν διὰ τούτων καὶ τῶν τοιούτων χαρίζῃ ; Τὰ προσόντα λέγεις, ἢ διὰ τῶν μὴ προσόντων τιμᾶς ; Εἰ μὲν γὰρ τὰ μὴ προσόντα προσμαρτυρεῖς, ματαία ἡ χάρις, καὶ εἰς οὐδὲν φέρουσα πλέον· ὁ γὰρ τὸ πικρὸν γλυκὺ λέγων, αὐτὸς μὲν ἐψεύσατο, τὸ δὲ ψεκτὸν οὐκ ἐπήνεσε. Εἰ δὲ τὰ ὄντα λέγεις, τῇ φύσει τοιοῦτόν ἐστι πάντως καὶ ὁμολογοῦντος καὶ μὴ. Φησὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος ὅτι· « Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει. »

ια'. Τί οὖν βούλεται ἡ ὑποστολὴ τῆς ψυχῆς καὶ ἡ μεγαλοψυχία, ἐπὶ μὲν τοῦ Πατρὸς φιλοτιμουμένων, καὶ τῷ Υἱῷ τυχεῖν τὰ ἴσα χαριζομένων, ἐπὶ δὲ τοῦ Πνεύματος σμικρολογούντων τὴν χάριν ; Εἴπερ δέδεικται οὐκ ἐκ τῆς προαιρέσεως ἡμῶν πληρουμένη ἡ ἰδίως προσοῦσα τῇ θεῷ φύσει τιμὴ, ἀλλὰ προσφυῶς συνυπάρχουσα. Ἡ μὲν γὰρ ἀγνωμοσύνη τῶν ἀχαρίστων διὰ τῆς τοιαύτης αὐτῶν γνώμης ἐλέγχεται· τὸ δὲ Πνεῦμα τῇ αὐτοῦ φύσει τίμιον, ἐνδοξόν, δυνατόν, πάντα τὰ ὑψηλὰ τῶν νοημάτων ἔσσι, καὶ οὗτοι μὴ βούλονται. Ναί φησιν· ἀλλὰ τὸν Πατέρα μὲν δημιουργὸν εἶναι παρὰ τῆς Γραφῆς ἐδιδάχθημεν ὡσαύτως καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα γεγενῆσθαι ἐμάθομεν, οὐδὲν δὲ τοιοῦτο περὶ τοῦ Πνεύματος ἡμᾶς ὁ λόγος ἐδίδαξεν. Καὶ πῶς ἐστιν εἰκὸς εἰς ἰσοτιμίαν ἀγεῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῷ διὰ τῆς δημιουργίας τοσοῦτο μέγεθος δυνάμειος ἐπιδείξαμένῳ ; Τί οὖν ἡμεῖς πρὸς τοῦτο ἀποκρινόμεθα ; « Ὅτι μάταια ἐλάλησαν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν οἱ νομίζοντες μὴ αἰετὰ μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι, ἀλλὰ κατὰ καιροὺς τινὰς ποτὲ μὲν ἐφ' αὐτοῦ θεωρεῖσθαι, ποτὲ δὲ συνημμένως καταλαμβάνεσθαι. Εἰ γὰρ χωρὶς τοῦ Πνεύματος γέγονεν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ

bis qui omnem gloriam excedit? Quomodo laudabis inintelligibilem? Quoniam omnes gentes quasi stilla situlae sunt, ut Isaias ait ¹, si forte universa hominum vita uno concentu consonam emittat laudationem, quænam fiet accessio ei, qui naturaliter gloriosus est, a guttae gratia? « Caeli enarrant gloriam Dei ², » exiguique censentur dignitatis præcones; « quoniam exaltata est magnificentia ejus » non usque ad cælos, sed supra cælos ³, qui tenui divinitatis parte, quæ palmus tropice nominatur, comprehenduntur. Homo autem, temporaneus hic et brevis ætatis animans, recteque seno comparatus, qui hodie est et mane non subsistet, digne se honoraturum divinam naturam confidet? Veluti si quis accendens tenuem stuppæ fibræ, additamentum aliquod se putaret solis splendoribus hac sua scintilla largiri. Quibusnam verbis, dic mihi, honorabis, si quidem honorare omnino voles, sanctum Spiritum? Nempe dices prorsus esse immortalem, invertibilem, immutabilem, semper bonum, nullo alieno beneficio egentem; et quod cuncta in cunctis operatur prout vult; item, sanctum esse, dirigentem, rectum, justum, veracem, profunda Dei scrutantem, ex Patre procedentem, a Filio accipientem, et si quid præterea est. Quid porro per hæc et alia hujusmodi ei largiris? Eane quæ habet dicis, an ob ea, quæ non habet, laudas? Si quæ non habet de eo prædicas, vana est gratia, nihilque emolumenti conferens; nam qui amarum dicit esse dulce, ipse quidem mentitur; et quod vituperabile est, reapse laude non ornat. Sin autem vera dicis, ea suapte natura talia sunt, sive tu confitearis sive secus. Ait enim Apostolus: « Si non credimus, ille fidelis permānet ⁴. »

11. Quid ergo sibi vult hæc pusillanimitas simul et magnanimitas hominum, qui Patrem quidem honorare certant, paremque Filio gloriam attribuant; erga Spiritum autem tantopere laudis sunt avari? Certe demonstratum est, haud a nostra voluntate gloriam confici, quæ proprie divinæ naturæ inest, sed innatam illi inhærere. Et ingratorum quidem hominum vecordia hac ipsorum pravitate sententiæ coarguitur: Spiritus autem suapte natura venerabilis, gloriosus, potensque est, et quidquid excelsum cogitari potest, etiamsi hi nolint. Utique, aiunt; sed tamen Patrem creatorem esse a Scriptura edocti fuimus: item per Filium omnia facta didicimus: nihil vero hujusmodi de Spiritu sacer sermo nos ducit. Quomodo autem æquum sit, a parem honorem evehere sanctum Spiritum illi, qui per creationem tantam potentiæ magnitudinem exprompsit? Quid ergo nos ad hæc dicimus? Nempe quod vana locuti sunt in cordibus suis, qui existimant non semper cum Patre et Filio Spiritum fuisse, sed certis temporibus modo per se solum spectari, modo conjunctim comperiri. Nam si absque Spiritu factum est cælum ac terra et creatio

¹ Isa. xl., 15. ² Psal. xviii., 4. ³ Psal. viii., 2.

⁴ II Tim. ii., 13.

universa per Filium solum ac Patrem, dicant qui sic loquuntur, quid ageret Spiritus sanctus, dum Pater cum Filio creationem operabatur? Num ad alia opera incumberebat, ac propterea universo creando non vacabat? Quamnam, oro, peculiarem Spiritus occupationem demonstrare queunt, interim dum creatio peragebatur? Certe stultum esset atque insanum de alia aliqua creatione cogitare, præter illam quæ a Patre per Filium conficiebatur.

12. At enim Spiritus fortasse non occupabatur, sed pigritia et otio ac laborum fuga a creandi studio abstinerebat. Utinam nobis condonet hanc verborum insaniam ipsa Spiritus gratia! Etenim nos absurditatem talia dogmatizantium presse sequentes, inviti sensibus illorum, ceu quodam luto, sermonem nostrum sordidavimus. Porro orthodoxa sententia ita se habet: Neque Pater absque Filio unquam cogitatur, neque Filius sine sancto Spiritu intelligitur. Sicut enim impossibile est venire ad Patrem nisi quis per Filium extollatur⁶, ita impossibile est dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto⁷. Itaque convenienter atque conjunctim Pater et Filius et Spiritus sanctus semper mutuaque cum relatione in perfecta Trinitate considerantur; et ante omnem creationem, ante omnia sæcula, ante quamlibet intellectus nostri cogitationem, Pater semper Pater est, et cum Filio Spiritus sanctus. Si ergo inseparabiliter, hæc simul mutuoque existunt, quænam insania est illorum qui separare nituntur individuum et dividere inseparabile, ita ut dicere audeant, solum fecisse omnia Patrem per Filium, Spiritu sancto sub creationis tempus vel non præsentem vel nihil agente? Nam si non aderat, dicant ubinam esset, cum Deus reapse omnia occupet, num videlicet peculiarem aliquam Spiritui stationem assignant, ita ut apud se seorsum creationis tempore esset? Sin aderat, quomodo inactuosus erat? Num quia nihil efficere poterat, an quia nolebat, sponte omittens, an aliqua validiore necessitate repulsus? Nam si sponte otium præoptavit, ne in alia quidem re qualibet is agere paterebatur; mendaxque ex horum sententia evaderet ille qui ait ipsum operari omnia in omnibus prout vult⁸.

13. Quod si Spiritus quidem ad operandum sponte impellitur, superior autem quædam potestas huic proposito obstat, dicant sane quamobrem impedimentum hoc fiat. Num invidia gloriæ quæ ex operibus paritur, ne videlicet in alium quoque transeat recte factorum admiratio, an quia non fidat cooperanti, quasi detrimentum rei præsentis futura sit illius opera? Prorsus harum quoque opinionum causas hi sapientes nobis patefacient. Sin vero neque invidia divinam attingit naturam, neque

Α γῇ καὶ πᾶσα ἡ κτίσις διὰ τοῦ Υἱοῦ μόνου ἐκ τοῦ Πατρὸς, εἰπάτωσαν οἱ ταῦτα λέγοντες, τί ἐποίει τότε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅτε ὁ Πατὴρ μετὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν κτίσιν ἐνήργει; Ἄλλοις τισὶν ἔργοις προστηχολεῖτο, καὶ διὰ τοῦτο τῆς κτίσεως τῶν πάντων οὐ συνεψήπτετο; Καὶ τί ἔχουσι δεῖξαι ἰδιόζον ἔργον τοῦ Πνεύματος, ὅτε ἡ κτίσις συνίστατο; ἢ μωρόν ἐστι καὶ ἀνόητον τὸ καὶ ἄλλην κτίσιν παρὰ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ὑπεστώσαν ἐπινοεῖν.

ιβ'. Ἄλλ' οὐκ ἡσχολεῖτο μὲν. ῥαθυμία δὲ τινι καὶ ῥαπτῶνῃ καὶ τῷ περὶ τοὺς πόνοους ὄκνῃ τῆς περὶ τὴν κτίσιν σπουδῆς ἔχωρίζετο. Ἄλλ' ὡς εἴη ἡμῖν ἐπὶ τῇ ματαιότητι ταύτῃ τῶν λόγων αὐτῇ ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις. Τῇ γὰρ ἀτοπία τῶν τὰ τοιαῦτα δογματιζόντων κατ' ἔχθος ἐπόμενοι ἀδουλήτως ταῖς ἐννοαῖς αὐτῶν οἷόν τινι βορβόρῳ τὸν λόγον κατεβρῦπώσαμεν. Ἡ γὰρ εὐσεβὴς διάνοια τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· Ὅτε Πατὴρ χωρὶς Υἱοῦ ποτε ἐννοεῖται, οὔτε Υἱὸς δίχα τοῦ ἁγίου Πνεύματος καταλαμβάνεται. Ὡς γὰρ ἀμήχανόν ἐστιν ἀνελθεῖν πρὸς τὸν Πατέρα μὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ ὑψωθέντα, οὕτως ἀδύνατόν ἐστι Κύριον Ἰησοῦν εἰπεῖν μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ· οὐκοῦν ἀκολουθῶς τε καὶ συνημμένως ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον αἰ μετ' ἀλλήλων ἐν τελείᾳ τῇ Τριάδι γνωρίζονται, καὶ πρὸ πάσης κτίσεως, καὶ πρὸ πάντων αἰώνων, καὶ πρὸ πάσης καταληπτῆς ἐπινοίας, αἰ Πατὴρ ὁ Πατὴρ ἐστι, καὶ ἐν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Εἰ οὖν ἀχωρίστως ταῦτα μετ' ἀλλήλων ἐστί, τίς ἡ ματαιότης τῶν ἐν καιρῷ τινι διαχωρίζειν ἐπιχειρούντων τὸ ἀτμητόν, καὶ διαιρεῖν τὸ ἀχώριστον, ὥστε τολμᾶν λέγειν, Μόνος ἐποίησεν ὁ Πατὴρ διὰ μόνου τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα, τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν τῷ καιρῷ τῆς δημιουργίας ἢ μὴ παρόντος, ἢ μὴ ἐνεργοῦντος; Εἰ μὲν γὰρ οὐ παρῆν, εἰπάτωσαν ποῦ ἦν, πάντα τοῦ Θεοῦ διεληφότος; Ἡ (9) τίνα ἰδιόζουσιν τῷ Πνεύματι στάσιν ἐπινοοῦσιν, ὥστε ἐφ' ἑαυτοῦ κεχωρισμένως εἶναι κατὰ τὸν τῆς κτίσεως χρόνον; Εἰ δὲ παρῆν, πῶς ἀνενέργητον ἦν; Τῷ μὴ δύνασθαι τι ποιεῖν, ἢ τῷ μὴ βούλεσθαι; Ἐκουσίως ἀπολειπόμενον, ἢ ὑπὸ τινος βιαιοτέρας ἀνάγκης ἱλαυνόμενον; Εἰ μὲν γὰρ ἐκ προαιρέσεως τὴν ἀργίαν ἡσπάζετο, οὐδὲ ἐν ἄλλῃ τινὶ πάντως τὸ ἐνεργεῖν καταδέχεται· καὶ ψευδὴς κατ' αὐτοὺς ὁ λέγων, ὅτι πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργεῖ καθὼς βούλεται.

ιγ'. Εἰ δὲ τούτῳ μὲν ἐστὶν ἡ πρὸς τὸ ἐνεργεῖν ὀρμη, ὑπερχεμένη δὲ τις ἐξουσία κωλύει τὴν πρόθεσιν, εἰπάτωσαν τὴν αἰτίαν τοῦ ταῦτα κωλύοντος. Φθόνῳ τῆς ἐκ τῶν ἔργων δόξης, ὡς ἂν μὴ καὶ εἰς ἄλλον διαδαίη τῶν κατορθωμάτων τὸ θαῦμα, ἢ τῷ μὴ καταπιστεῦναι τῇ συνεργείᾳ, ὡς ἐπὶ λύμῃ τοῦ παρόντος ἐσομένης αὐτοῦ τῆς ἐργασίας; Πάντως γὰρ τῶν τοιούτων ὑπολήψεων καὶ τὰς αἰτίας ἡμῖν οἱ σοφοὶ οὗτοι διασαφῆσουσιν. Εἰ δὲ οὔτε φθόνος τῆς θείας ἀπτεται φύσεως, οὔτε τι σφάλμα περὶ τὴν ἀπταιστον

⁶ Joan. xiv 8. ⁷ I Cor. xii, 3. ⁸ ibid. 8.

⁹ Cod. cl.

φύσιν ἐπινοεῖται, τί βούλεται αὐτοῖς ἡ μικροπρέπεια τῶν νοημάτων, ἡ τῆς δημιουργικῆς αἰτίας ἀφορίζουσα τὴν τοῦ Πνεύματος δύναμιν, δέον ταῖς ὑψηλότεραις τῶν ἐννοιῶν ἀφίεναι μὲν τὰ ταπεινὰ καὶ ἀνθρώπινα τῶν νοημάτων, λογισμὸν δὲ λαβεῖν τοῦ ὕψους τῶν ζητουμένων ἐπάξιον· ὅτι οὕτε ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς συνεργίας τινὸς χρῆζων, διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα ἐποίησεν, οὕτε ὁ μονογενὴς Υἱὸς (10) ἐλάττονα τῆς προθέσεως τὴν δύναμιν ἔχων ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὰ πάντα ἐργάζεται. Ἀλλὰ πηγὴ μὲν δυνάμεως ἐστὶν ὁ Πατήρ, δύναμις δὲ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς (11), δυνάμειος δὲ πνεῦμα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἡ δὲ κτίσις πᾶσα ὅση τε αἰσθητὴ καὶ ὅση ἀσώματος, τῆς θείας δυνάμεως ἐστὶν ἀποτέλεσμα. Καὶ ἐπειδὴ πόνος οὐδεὶς ἐν τῇ συστάσει τῶν περὶ τὴν θεῖαν φύσιν ὑπονοεῖται, ὁμοῦ γὰρ τῷ προελέσθαι, τὸ γενέσθαι δέον, εὐθύς οὐσία ἡ πρόθεσις γίνεται, πᾶσαν τὴν διὰ τῆς κτίσεως ὑποστᾶσαν φύσιν, θελήματος κίνησιν, καὶ προθέσεως ὁρμὴν, καὶ δυνάμειος διάδοσιν, εἰκότως ἂν τις προσαγορεύσειεν ἐκ Πατρὸς ἀρχομένην, καὶ δι' Υἱοῦ προϊούσαν, καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ τελειομένην.

ιβ'. Ταῦτα ἡμεῖς ἰδιωτικῶς καὶ κατὰ τὸν συνήθη τρόπον ἡμῖν ἐννοοῦντες, τὰ σαφῆ ταῦτα τῶν ἀνθυποφερόντων οὐ προσιέμεθα, πιστεύοντες καὶ ὁμολογοῦντες ἐν παντὶ πράγματι καὶ νοήματι ἐγκοσμίῳ τε καὶ ὑπερκοσμίῳ, καὶ τοῖς ἐν χρόνῳ καὶ τοῖς προαιωνίοις, μετὰ Πατρός καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καταλαμβάνεσθαι, μήτε βουλήματος, μήτε ἐνεργείας, μήτε ἄλλου τινὸς τῶν κατὰ τὸ ἀγαθὸν εὐσεβῶς νοουμένων ἀπολειπόμενον· καὶ διὰ τοῦτο, ἐκτὸς τῆς κατὰ τάξιν καὶ ὑπόστασιν διαφορᾶς, ἐν οὐδενὶ τὸ παρηλαγμένον καταλαμβάνομεν, ἀλλὰ τρίτον μὲν τῇ ἀκολουθίᾳ φαμέν μετὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν ἀριθμεῖσθαι· τρίτον δὲ καὶ τῇ τάξει τῆς παραδόσεως. Ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν ἀχώριστον τὴν συνάφειαν ὁμολογοῦντες ἐν φύσει, καὶ ἐν τιμῇ, καὶ ἐν θεότητι καὶ δόξῃ καὶ μεγαλοπρεπείᾳ, καὶ τῇ ἐπὶ πάντων ἐξουσίᾳ, καὶ τῇ εὐσεβεὶ ὁμολογίᾳ. Περὶ δὲ λατρείας καὶ προσκυνήσεως καὶ ὅσα τοιαῦτα μικρολογοῦντες προσφέρουσιν οἱ σοφοὶ παρ' ἑαυτοῖς, ἐκεῖνα λέγομεν, ὅτι πάντων τῶν παρ' ἡμῖν γινομένων ἐκ προαιρέσεως ἀνθρωπίνης ὑψηλότερόν ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ ἡ προσκύνησις ἡμῶν ταπεινότερά ἐστι χρεωστούμενης τιμῆς, καὶ εἰ τι ἄλλο ἡ ἀνθρωπίνη συνήθεια τίμιον ἔχει, κάτω ποῦ τῆς ἀξίας ἐστὶ τοῦ Πνεύματος· τὸ γὰρ τῇ φύσει ἀμέτρητον, μείζον ἐστὶ τῶν ἀπὸ μικρᾶς καὶ περιγεγραμμένης καὶ εὐτελοῦς δυνάμεως τὰ κατὰ δύναμιν αὐτῷ δωροφορούντων. Ταῦτα μὲν οὖν φαμεν πρὸς τοὺς συντιθεμένους τῇ εὐσεβεστέρᾳ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπολήψει, ὅτι τε θεῖόν ἐστι καὶ φύσεως θείας.

ιγ'. Εἰ δέ τις ἀθετοῖ τὴν φωνὴν ταύτην καὶ τὴν διανοίαν τὴν τῷ νόμῳ τῆς θεϊότητος συνεμφαινομένην, λέγοι δὲ τὸ παρὰ τῶν πολλῶν ἐπὶ καθαιρέσεως τῆς τοῦ Πνεύματος μεγαλωσύνης περιφερόμενον, ὅτι οὐχὶ τῶν

A error aliquis in infallibili natura cogitari potest, quid sibi vult hæc istorum æstimandi morositas, quæ creatricem causam Spiritus potentia negat, cum contra oporteat sublimibus sensibus humilia et humana cedere, et pro excelsi dignitate subjecti cogitare. Nam neque is qui omnia excedit Deus, ob alicujus cooperationis necessitatem, cuncta per Filium fecit: neque unigenitus Filius, ideo quod minorem conatu suo vim habeat, in sancto Spiritu omnia operatur. Sed fons quidem potentia, Pater est; potentia vero Patris, Filius; potentia spiritus denique, Spiritus sanctus est: creatura autem omnis tum sensibilis tum incorporea, divinæ potentia effectus est. Et quoniam labor nullus esse intelligitur in iis quæ divinam naturam constituent; nam voluntatem statim sequitur actio, et sine mora propositum in rem confertur; omnem, quæ creando fit, substantiam, voluntatis motum, propositi aggressionem, potentia communicationem, recte dicemus a Patre incipere, per Filium procedere, et in sancto Spiritu perfici.

14. Hanc nos populari more consuetaque nobis ratione sententiam gerentes, sapientia ista adversariorum argumenta non admittimus: credimus enim et confitemur in omni re mundana et supramundana, temporanea atque æterna, cum Patre ac Filio Spiritum sanctum esse consociandum; et neque a voluntate, neque ab actione, neque a re quavis quæ pie creditur bona excludendum: ideoque, excepta ordinis personæque differentia, nullius rei diversitatem admittimus, sed tertium ordine dicimus post Patrem et Filium numerari: tertium item ordine traditionis. In reliquis vero omnibus inseparabilem nexum fatemur, naturæ videlicet, honoris, deitatis, gloriæ, magnificentia, universalis potestatis, religiosæ denique apud nos confessionis. Quatenus vero sapientes hi cavillantur de cultu et adoratione et rebus hujusmodi, hoc nos affirmamus, nempe omni quod nos humanis conatibus præstamus officio excelsiorem esse Spiritum sanctum, adorationem quoque nostram infirmiores esse debito honore, et quidquid humana consuetudo venerationis exprimit, inferius esse Spiritus dignitate: nam qui immensus natura est, major est omni obsequio, quod ei ab exigua ei circumscriptæ vilisque facultatis conatu exhibetur. Hæc cæteroquin illis dicimus, qui religiosiori de sancto Spiritu sententiæ adhærent, quod nempe Deus sit, et divina natura præditus.

15. Quod si quis hoc vocabulum et suppositum eidem vocabulo significatum deitatis debeat, dicat autem id quod a multis ob abolendam Spiritus majestatem jactatur, nempe quod non ex facientibus,

(10) Cod. Θεός, sed fortasse emendatum fuit in ipso codice Υἱός.

(11) Id est Filii, qui est potentia Patris. Nam

Spiritus sanctus dicitur a Paulo, Gal. iv, 6, *Spiritus Filii*.

sed ex factis credendus sit, neque divina natura, **A** sed creata; hanc nos orationem improbamus, quia homines ita opinantes in Christianorum numero habere non didicimus. Nam sicut imperfectum embryonem nemo hominem diceret, sed inchoatam vim quamdam si quando ad hominis nativitatem devenerit, quandiu tamen imperfectus est, nondum esse hominem; sic eum qui totius mysterii veram orthodoxamque formam non exceperit, hunc esse Christianum doctrina nostra non agnoscit. Namque et Judæos audire est Deum, et quidem nostrum, confitentes. Concedit quippe illis in Evangelio Dominus, quod non alium existiment Deum, nisi Unigeniti Patrem, Quem vos, inquit, Deum vestrum dicitis⁹. Num ergo Christianorum nomine nuncupandi sunt Judæi, propterea quod adoratum a nobis Deum ipsi quoque se fatentur colere? Scio et Manichæos nomen Christi celebrare. Quid igitur? Num qui venerabile his quoque habetur adoratum a nobis nomen, idcirco hos etiam in Christianorum numero habebimus? Sic et ille, qui Patrem quidem constituit, Filiumque admittit, Spiritus tamen ab eo majestatem, fidem negavit, et est infideli deterior¹⁰, Christianique nomen mentitur. Perfectum esse hominem Dei jubet Apostolus. Perfectio autem erit in communi quidem homine, si absolutam quaqueversus naturam habuerit; nam rationalem esse oportet, mentis scientiæque capacem, vitæ compitem, statura erectum, risibilem, latis unguibus præditum. Quod si quis hominem nominet, quin dicta naturæ indicia præstare queat, frustra eum hac honorat appellatione. Ita etiam Christianus, fide in Patrem et Filium ac Spiritum sanctum distinguitur: hæc forma est ejus qui veritatis mysterio conformatus fuerit. Quod si aliter forma se habeat, haud agnoscam deformis rei naturam: confusio est potius figuræ, et naturalis formæ alteratio et indicativum humanitatis signorum perversio, cum ad fidei dogma Spiritus sanctus non simul recipitur. Verax est enim Ecclesiastæ dictum: Non est hic homo vivens, sed ossa, ut ipse ait, in ventre prægnantis¹¹. Nam quomodo conflabitur Christum, nisi chrisma cum uncto simul intelligat? « Hunc, » inquit Scriptura, « unxit Deus Spiritu sancto. »¹² γὰρ ὁμολογῆσαι Χριστὸν, ὁ μὴ συνεπινοῶν τῷ χρισθέντι τὸ χρίσμα; ἢ τοῦτον ἔχρισε, » φησὶν, « ὁ Θεὸς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. »

16. Dicant ergo nobis qui Spiritus gloriam ab-
olent, et in ordine subditarum naturarum collocant, cuiusnam rei symbolum unctio sit. Nonne regni? Quid porro? Nonne propria natura regem esse credunt Unigenitum? Sine dubio non negabunt, qui certe Judaico velo cor obvolutum non habeant. Si ergo Filius Deus naturaliter est, regni vero symbolum chrisma, quidnam, oro, tibi consecanea ratio demonstrat? Nempe chrisma non esse alienum ab eo qui naturaliter rex est: neque uti peregrinum et extraneum cum sancta Trinitate

ποιούντων, ἀλλὰ τῶν ποιηθέντων ἐστὶ, καὶ οὐχὶ τῆς
θείας, ἀλλὰ τῆς κτιστῆς φύσεως εἶναι προσήκει νομί-
ζειν, τοῦτον τὸν λόγον ἀποκρινόμεθα, ὅτι τοὺς οὕτως
ἔχοντας ἐν Χριστιανοῖς ἀριθμεῖν οὐκ ἐμάθομεν. Ὡς περ
γὰρ ἄνθρωπον οὐκ ἂν τις προσείποι τὸ ἀτελεσφόρη-
τον ἐμβρυον, ἀλλὰ δύναμιν εἴπερ ἐτελεσφορήθη εἰς
ἀνθρώπου γένεσιν προσλθεῖν, ὥς δ' ἂν ἐν τῷ ἀτελεῖ
ἤ, ἄλλο τί ἐστὶ καὶ οὐκ ἄνθρωπος· οὕτως τὸν μὴ δι'
ὄλου τοῦ μυστηρίου τὴν ἀληθῆ μορφῶσιν τῆς εὐσε-
θείας δεξάμενον, χριστιανὸν οὐκ οἶδεν ὁ λόγος. Ἔστι
γὰρ καὶ Ἰουδαίων ἀκούειν Θεὸν ὁμολογούντων καὶ
Θεὸν τὸν ἡμέτερον. Συντίθεται αὐτοῖς ἐν τῷ Εὐαγ-
γέλιῳ καὶ ὁ Κύριος, ὅτι οὐκ ἄλλον νομίζουσι Θεὸν ἢ
τὸν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς, Ὅν ὑμεῖς, φησὶ, λέγετε
ὅτι Θεὸς ἡμῶν ἐστίν. Ἀρ' οὖν Χριστιανούς ὀνομαστέον
τοὺς Ἰουδαίους, ὅτι τὸν παρ' ἡμῶν προσκυνούμε-
νον, καὶ αὐτοὶ σέβειν ὁμολογοῦσιν; Οἶδα καὶ Μανι-
χαίους τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ περιφέροντας. Τί οὖν;
Ἐπειδὴ σεβάσιμον παρὰ τούτοις τὸ παρ' ἡμῶν προσ-
κυνούμενον ὄνομα, διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὺς ἐν Χριστι-
ανοῖς ἀριθμήσομεν; Οὕτως καὶ ὁ τὸν Πατέρα μὲν ὁμολο-
γῶν, καὶ τὸν Υἱὸν παραδεχόμενος, ἀθετῶν δὲ τὴν
μεγαλοσύνην τοῦ Πνεύματος, ἡρνηταὶ τὴν πίστιν,
καὶ ἐστὶν ἀπίστος χεῖρων, καὶ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ
Χριστιανοῦ καταφεύδεται. Ἀρτίον εἶναι κελεύει τὸν
τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον ὁ Ἀπόστολος. Ἀρτίον δ' ἂν εἴη
ἐπὶ μὲν τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου τὸ παντὶ λόγῳ συμ-
πεπληρωμένον τῆς φύσεως, λογικόν τε γὰρ εἶναι χρῆ,
νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν, ζωῆς μετέχον, ὁρθιον
τῷ σχήματι, γελαστικόν, πλατυδύνυχον. Εἰ δὲ ὀνομά-
ζοι μὲν τις ἄνθρωπον, τὰ δὲ εἰρημένα σημεῖα τῆς
φύσεως μὴ ἔχει ἐπὶ τούτου παρέχεσθαι, μάτην ἐτί-
μησε τῷ προσήματι. Οὕτως καὶ ὁ Χριστιανὸς τῇ
εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα πίστει χα-
ρακτηρίζεται· αὕτη ἐστὶν ἡ μορφή τοῦ κατὰ τὸ μυ-
στήριον τῆς ἀληθείας μεμορφωμένου. Εἰ δὲ ἐτέρως
ἡ μορφή διακειμένη τύχη, οὐκ ἐπιγνώσσομαι τοῦ
ἀμόρφου τὴν φύσιν· σύγχυσις ἐστὶ τοῦ χαρακτῆρος
καὶ τῆς κατὰ φύσιν μορφῆς ἀλλοτριώσεως καὶ παραλ-
λαγῆ τῶν γνωριστικῶν σημείων τῆς ἀνθρωπότητος,
ὅταν μὴ συμπαραληφθῇ τῇ πίστει τὸ Πνεῦμα τὸ
ἅγιον. Ἀληθεύει γὰρ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ὁ λόγος·
ὅτι οὕτως οὐχὶ ζῶν ἐστὶν ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὁσά, καθὼς
ἐκείνος φησὶν, ἐν τῇ γαστρὶ τῆς κυοφορούσης. Πῶς

17. Εἰπάτωσαν οὖν ἡμῖν οἱ καθαιροῦντες τὴν
τοῦ Πνεύματος δόξαν, καὶ τῇ ὑποχειρίῳ φύσει συγ-
κατατάσσοντες, τίνος σύμβολόν ἐστιν ἡ χρίσις. Οὐχὶ
τῆς βασιλείας; Τί δέ; οὐχὶ φύσει βασιλεῖα τὸν Μο-
νογενῆ πεπιστεύκασιν; Οὐκ ἀντεροῦσι πάντως οἱ
γε μὴ καθάπαξ τῷ Ἰουδαϊκῷ καλύμματι τὴν καρ-
δίαν περιεχόμενοι. Εἰ οὖν τῇ φύσει βασιλεὺς ὁ Υἱὸς,
βασιλείας δὲ σύμβολόν ἐστὶ τὸ χρίσμα, τί σοι διὰ τῆς
ἀκολουθίας ὁ λόγος ἐνδείκνυται; Ὅτι οὐκ ἀλλότριόν
τί ἐστὶ τοῦ κατὰ φύσιν βασιλέως τὸ χρίσμα, οὐδὲ ὡς
ξένον τι καὶ ἀλλόφυλον τῇ ἁγίᾳ Τριάδι τὸ Πνεῦμα

⁹ Joan. viii, 14. ¹⁰ II Tim. iii, 47. ¹¹ Eccl. xi, 5. ¹² Act. i, 58.

συνέτακται. Βασιλεὺς μὲν γὰρ ὁ Υἱὸς· βασιλεία δὲ ἡ ζωὰ καὶ οὐσιώδης καὶ ἐνυπόστατος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἥ χρισθεὶς ὁ Μονογενὴς, Χριστὸς ἐστὶ καὶ βασιλεὺς τῶν ὄντων. Εἰ οὖν βασιλεὺς ὁ Πατήρ, βασιλεὺς δὲ ὁ Μονογενὴς, βασιλεία δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰς πάντως τῆς βασιλείας ἐπὶ τῆς Τριάδος ὁ λόγος. Ἡ δὲ τῆς χρίσεως ἐννοία, τὸ μὴδὲν εἶναι διάστημα μεταξὺ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δι' ἀπορρήτων αἰνίσσεται· ὥς γὰρ μεταξὺ τῆς τοῦ σώματος ἐπιφανείας, καὶ τῆς τοῦ ἐλαίου χρίσεως οὐδὲν ἐπινοεῖ μέσον οὔτε ὁ λόγος οὔτε ἡ αἰσθησις, οὕτως ἀδιάστατός ἐστι πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῷ Υἱῷ ἡ συνάφεια, ὥστε τῷ μέλλοντι αὐτοῦ διὰ τῆς πίστεως ἄπτεσθαι, ἀναγκαῖον εἶναι προεντυγχάνειν διὰ τῆς ἀφῆς τῷ μύρῳ· οὐ γὰρ ἐστὶ τι μέρος ὃ γυμνὸν ἐστὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Διὰ τοῦτο ἡ ὁμολογία τῆς τοῦ Υἱοῦ κυριότητος, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ τοῖς καταλαμβάνουσιν γίνεται, πάντοθεν τοῖς διὰ πίστεως προσεγγίζουσι προαπαντῶντος τοῦ Πνεύματος. Εἰ οὖν τῇ φύσει βασιλεὺς ὁ Υἱὸς, ἀξίωμα δὲ βασιλείας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ Υἱὸς χρίεται, τίς ἐπινοεῖται τῆς βασιλείας ἡ κατὰ τὴν φύσιν πρὸς αὐτὴν ἀλλοτρίωσις;

13. Ἐπειτα καὶ τοῦτο σκοπήσωμεν· Ἡ βασιλεία ἐν τῇ τῶν ὑποχειρίων ἀρχῇ πάντως γνωρίζεται. Τί οὖν τῆς βασιλευούσης φύσεώς ἐστι τὸ ὑπήκοον; τοὺς αἰῶνας πάντως καὶ τὰ ἐν τούτοις ὁ λόγος καταλαμβάνει· « Ἡ γὰρ βασιλεία σου, » φησὶν, « βασιλεία αἰώνων. » Αἰῶνας δὲ λέγων, πᾶσαν ἐκ τοῦ περιέχοντος τὴν ἐν αὐτοῖς συστάσεως κτίσιν περιλαμβάνει τὴν τε ὁρατὴν καὶ ἀόρατον· ἐν αὐτοῖς γὰρ ἐκτίσθη τὰ πάντα διὰ τοῦ ποιητοῦ τῶν αἰώνων. Εἰ οὖν ἡ βασιλεία πάντοτε μετὰ τοῦ βασιλέως νοεῖται, ἡ δὲ ὑποχείριος φύσις ἄλλο τι παρὰ τὴν ἀρχουσαν ὁμολογεῖται, τίς ἡ ἀτοπία τῶν αὐτοῖς μαχομένων, τῶν προσιθιέντων μὲν τὸ χρίσμα τῷ κατὰ φύσιν βασιλεῖ ὡς ἀξίωμα, καταγόντων δὲ αὐτὸ τοῦτο εἰς τὴν ὑποχείριον τάξιν ὡς τῆς ἀξίας καταδεέστερον; Εἰ μὲν γὰρ τῶν ὑπηκόων κατὰ τὴν φύσιν ἐστὶ, πῶς τῷ τῆς βασιλείας ἀξιώματι τοῦ Μονογενοῦς συναρμύζεται χρίσμα βασιλείας γινόμενον; Εἰ δὲ τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ διὰ τοῦ συμπαραληφθῆναι εἰς τὴν τῆς βασιλείας μεγαλοπρέπειαν δεικνύται, τίς ἡ ἀνάγκη καθαιρεῖσθαι πάντα εἰς ἰδιωτικὴν τε καὶ δουλικὴν ταπεινότητα τῇ δουλευούσῃ κτίσει συναριθμοῦμενον; Οὐ γὰρ δὴ τὰ δύο περὶ αὐτοῦ λέγοντα, δυνατόν ἐστιν ἐν ἑκατέρῳ τὰ ληθῆ λέγειν, ὅτι καὶ ἡγεμονικὸν ἐστὶ καὶ ὑποχείριον. Εἰ μὲν γὰρ ἡγεῖται, οὐ κυριεύεται· εἰ δὲ δουλεύει, οὐκ ἐστὶ μετὰ τῆς βασιλευούσης φύσεως καταλαμβάνεται. Ὡς γὰρ μετὰ ἀνθρώπων ἄνθρωποι, καὶ μετὰ ἀγγέλων ἄγγελοι, καὶ πάντα μετὰ τῶν ὁμοφύλων ἐπιγινώσκονται, οὕτω μεθ' ἐνὸς ἑκατέρων ὁμολογεῖσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναγκαῖόν ἐστι, ἢ μετὰ τῆς κυριεύουσας, ἢ μετὰ τῆς ὑποκυπτούσης φύσεως. Μέσον γὰρ τούτων ἐπιγινώσκει ὁ λόγος οὐδὲν, ὥστε τινὰ φύσεως ἰδιότητα ἐν μεθόρῳ τοῦ τε κτιστοῦ καὶ τοῦ ἀκτιστοῦ καινοτομηθεῖσαν μεταξὺ τούτων εἶναι νομίζεσθαι, ὥς καὶ ἀμφοτέρων μετέχειν, καὶ οὐδέτε-

A Spiritum cooptari. Nam rex est Filius; regnum autem vivens, et substantiale, et inherens, Spiritus sanctus est, quo unctus Unigenitus, fit Christus atque universi mundi rex. Si ergo rex est Pater, rex item Unigenitus, regnum autem Spiritus sanctus, una est omnino regni in Trinitate ratio. Unctionis autem ænigmatica significatio est ut nullam inter Filium et sanctum Spiritum distantiam esse putemus; nam sicuti inter corporis cutem et olei unctionem nihil intermedium nec ratio nec sensus novit, ita indivisa est Filii copulatio cum sancto Spiritu, ita ut opus sit eum qui Christum fide velit attingere, antea accedere ad unguenti contactum: nullum est enim membrum illud, quod Spiritu sancto sit nudum. Propterea confessio de Filii dominatu, in sancto Spiritu a recipientibus fit, quibus per fidem accedentibus undique occurrit sanctus Spiritus. Si ergo naturaliter rex est Filius, dignitas autem regni ipse sanctus Spiritus, quo Filius inungitur, quænam regni jam excogitatur naturalis a se ipso alienatio?

17. Deinde et hoc consideremus: Regnum ex dominatu in subjectos prorsus dignoscitur. Quid ergo regnanti naturæ subjectum est? sæcula profecto et quæcunque in eis sunt ratio nostra imaginatur. « Regnum tuum, » Scriptura inquit, « regnum sæculorum »¹². Sæcula vero dum ait, universum qui circumambit creatum mundum comprehendit, visibilem et invisibilem: namque in sæculis creata fuerunt omnia ab ipsorum sæculorum auctore. Si ergo regnum una cum rege semper intelligitur, subjecta autem creatura diversum quid esse a dominante in confesso est, quænam insania est istorum qui chrisma quidem ceu dignitatem quamdam addunt ei qui suapte natura rex est; simul tamen idem chrisma ad subditorum ordinem deprimunt, quasi dignitate inferius? Si enim de classe subditorum natura propria Spiritus est, quomodo regali Filii dignitate deponitur, dum unctio regni fit? Sin potius principatus ejus ex assumptione ad participandam regni majestatem ostenditur, cur opus sit hæc omnia pessumdare, dum ad privatam servilemque humilitatem deprimatur, famulæque creaturæ adnumeratur? Neque enim hæc duo de eodem subjecto pronuntiata, utraque vera esse queunt, nempe ut sit Dominus atque subditus. Nam si dominatur, dominium non patitur; sin famulatur, jam non cum regnante natura sociatur. Nam sicut homines cum hominibus, angeli cum angelis et cætera omnia cum homogeneis spectantur, ita cum uno ex alterutris necessario Spiritus sanctus agnoscendus est, vel cum dominante scilicet vel cum subjecta natura. Medium autem in his ratio non agnoscit quidquam; neque existimari potest, aliquam esse naturæ proprietatem inter creatum et increatum, novo modo excogitatam, quæ utrumque participet, neutrum

¹² Psal. CLIV, 13.

tamen perfecte sit. Non enim licet admittere missionem quamdam contrariorum atque connexionem rei creatæ cum increata; neque duo increata in unam hypostasim confundi queunt: etenim non solum evaderet compositum id quod ex hac absurda missione compingeretur, verum etiam dissimilium compositio fieret, et quæ ætate non congruerent: nam quod ex creatione existentiam nanciscitur, omnino recentius est illo quod increatam subsistentiam habet. Si ergo Spiritus naturam ex utraque re mistam dicunt, utique rei antiquioris cum recentiore missionem quamdam sibi animo confligent: eritque, ex horum sententia aliquid se ipso antiquius simul atque recentius, ita ut quatenus increatum antiquius sit, quatenus vero creatum recentius. Quod quoniam in rerum natura fieri nequit, necesse est unum ex his in Spiritu verum evadere, id est increatum.

18. Sed jam et illud quanta scateat absurditate spectemus. Cum creata omnia pari honore sint, propterea quod parem existendi originem habuerint, quænam erit causa Spiritum a reliquis rebus ita secernens, ut eum cum Patre ac Filio possimus simul ordinare? Postulat enim recta ratio ut id a creatione non sit, quod cum increata natura cernitur consociatum: quod si nihilominus a creatione provenierit, nihil magis valebit, quam reliquæ sibi homogeneæ creaturæ, neque cum superiore poterit natura componi. Quod si forte dicant creatum quidem esse Spiritum, sed tamen plus posse quam rem creatam, rursus comperiemus eandem contra se ipsam pugnare creatam naturam, atque inter dominatum servitiumque bifariam divisam, ita ut pars ejus benefaciat, pars vero beneficium recipiat, pars sanctificet, pars autem sanctificetur; et quotquot bona a sancto Spiritu donari creaturæ creduntur ipsi quidem affluenter adsint scatentia et in alios effusa, sed tamen quatenus creatura est, idem egeat beneficiis illinc manantibus atque gratia; nec nisi participatione aliqua communionem bonorum percipiat ex homogenea natura profusorum. Habet enim electionis cujusdam et personalis prælationis speciem, si cum nulla sit honoris in natura præstantia, haud paria possint ii quorum substantia mutuo non differt. Quam rem nemo sana mente præditus, ut puto, comprobabit: nam vel aliis non præbet siquidem naturaliter non habet; vel si dare creditur, jam in confesso erat prorsus habere. Porro hoc unius divinæ naturæ proprium est et peculiare, nempe ut bonorum sit donatrix, ipsa autem nulla re adventitia indigeat.

19. Deinde et hoc observabimus, nempe in sancto baptismo quid studemus? nonne ut vitam impetremus morti ulterius non obnoxiam? Neminem sermoni huic contradicendum puto, qui quomodo-cunque Christianis ascriptus sit. Quid igitur? Num vivifica vis inest aquæ, quæ ad baptismi gratiam adhibetur? Nonne cuivis potius exploratum est, aquam corporalis ministerii causa adhiberi, cum

Α ρον τελείως εἶναι. Οὐδὲ γὰρ ἐνδέχεται μίξιν τινὰ τῶν ἐναντίων καὶ συμπλοχὴν ἐννοῆσαι τοῦ κτιστοῦ πρὸς τὸ ἄκτιστον συνανακρινόμενον, καὶ δύο τῶν ἐναντίων εἰς μίαν ὑπόστασιν συμμικγνυμένων· ὥς μὴ μόνον σύνθετον εἶναι τὸ διὰ τῆς ἀλλοκότου ταύτης μίξεως ἀναπλασσόμενον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνομοίων ἔχον τὴν σύνθεσιν, καὶ κατὰ τὸν χρόνον οὐ συμφωνούντων· τοῦ γὰρ ἄκτιστος ὑφεστῶς, τὸ διὰ κτίσεως τὴν ὑπόστασιν ἔχον, μεταγενέστερον πάντως ἐστίν. Εἰ οὖν μεμίσχθαι τὴν τοῦ Πνεύματος φύσιν πρὸς ἑκάτερα λέγουσιν, ἄρα καὶ τοῦ πρεσβυτέρου πρὸς τὸ νεώτερον μίξιν τινὰ ἐννοήσουσι· καὶ ἔσται κατ' αὐτοὺς ἑαυτοῦ τι πρεσβύτερον, καὶ ἑαυτοῦ τι πάλιν μεταγενέστερον, ὥς καὶ τῷ ἄκτιστῳ τὸ ἀρχαιότερον ἔχειν, καὶ τῷ κτιστῷ τὸ νεώτερον. Ἐπεὶ οὖν τοῦτο φύσιν οὐκ ἔχει, Β ἀνάγκη πάντως τὸ ἕτερον τούτων ἐπὶ τοῦ Πνεύματος ἀληθὲς εἶναι λέγειν, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἄκτιστον.

ιη'. Καὶ γὰρ κάκεινο ὅσῃν ἔχει τὴν ἀτοπίαν σκοπήσωμεν. Πάντων τῶν ἐν τῇ κτίσει νοουμένων, κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ διὰ κτίσεως ἐσχηκέναι τὸ εἶναι, τὴν ὁμοτιμίαν ἐχόντων, τίς ἡ αἰτία ἢ τὸ Πνεῦμα τῶν λοιπῶν ἀποκρίνουσα εἰς τὸ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ συνταχθῆναι; Εὐρίσκεται γὰρ ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ λόγου, οὐκ ὃν ἐκ τῆς κτίσεως τὸ τῇ ἄκτιστῳ συνθεωρούμενον φύσει· ἢ εἰ ἐντεῦθεν εἴη, μὴδὲν πλέον τῆς ὁμοφύλου ἰσχύειν κτίσεως, μὴδὲ δύνασθαι τῇ ὑπερκειμένη συναρμολόγεσθαι φύσει. Εἰ δὲ λέγοιεν καὶ κτιστὸν εἶναι καὶ ὑπὲρ τὴν κτίσιν δύνασθαι, πάλιν εὐρίσκεται αὕτη πρὸς ἑαυτὴν ἡ κτιστὴ στασιάζουσα φύσις, καὶ μεριζομένη πρὸς τὸ κρατοῦν τε καὶ ὑποχείριον, ὥς τὸ μὲν εὐεργετεῖν, τὸ δὲ εὐεργετίζεσθαι, καὶ τὸ μὲν ἀγιάζειν, τὸ δὲ ἀγιάζεσθαι· καὶ πάντα ὅσα παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χορηγεῖσθαι τῇ κτίσει πεπίστευται, ἐκείνῳ μὲν παρῆναι πλουσίως πηγάζοντα καὶ εἰς ἄλλους ὑπερχεόμενα, τὴν δὲ κτίσιν ἐπιθεῖα τῆς ἐκείθεν ἀναδιδομένης εὐεργεσίας καὶ χάριτος καθεστάναι, καὶ ἐκ μετουσίας δέχεσθαι τὴν τῶν ἀγαθῶν κοινωνίαν τῶν ἐκ τοῦ ὁμογενοῦς προχομένων. Ἀποκληρώσει γὰρ ὁμοίων καὶ προσωπολήφια τὸ τοιοῦτόν ἐστι, μὴδεμιὰς ἐν τῇ φύσει προτιμήσεως οὐσης, μὴ τὰ αὐτὰ δύνασθαι τὰ κατ' οὐδὲν ἀλλήλων ἐν τῷ εἶναι τὴν διαφορὰν ἔχοντα. Ἄπερ οὐδένα οἶμαι τῶν εὐ φρονούντων συνομολογεῖν· ἢ γὰρ οὐ παρ- D ἔχει τοῖς ἄλλοις, εἴπερ οὐ φυσικῶς ἔχει· ἢ εἴπερ διδόναι πεπίστευται, τὸ ἔχειν πάντως προσωμολογῆται. Τοῦτο δὲ μόνῃς τῆς θείας φύσεως ἴδιόν ἐστι καὶ ἐξαιρετόν, τὸ παρεκτικὸν ἀγαθῶν εἶναι, αὐτὸ δὲ μετ- ἐνὸς ἐπεισάκτου προσδέεσθαι.

ιβ'. Ἐπειτα καὶ τοῦτο σκοπήσωμεν, τῷ ἁγίῳ βε- πίστεματι· τί διὰ τούτου πραγματευόμενοι. Ἀρ' οὐχὶ τὸ ζωῆς μετέχειν οὐκέτι θανάτῳ ὑποκειμένης; Οὐδέ- ἕνα ἀντειπεῖν οἶμαι τῷ λόγῳ τὸν γε καὶ ὅπως οὖν· Ἀρ' ἐν τῷ ὕδατι ἢ ζωοποιὸς ἐστὶ δύναμις τῷ συμπαραλαμβανομένῳ πρὸς τὴν τοῦ βαπτίσματος χάριν; Ἡ παντὶ δῆλον ὅτι τοῦτο μὲν τῆς σωματικῆς ἐνεκεν διακονίας παρεί-

ληπται, οὐδὲν παρ' ἑαυτοῦ πρὸς τὸν ἁγιασμὸν εἰσφε-
ρόμενον, εἰ μὴ μεταποιηθεῖ διὰ τοῦ ἁγιάσματος· τὸ
δὲ ζωοποιεῖν τοὺς βαπτιζομένους, τὸ Πνεῦμά ἐστι,
καθὼς φησιν ὁ Κύριος περὶ αὐτοῦ τοῦτο λέγων τῇ
ἐκτῇ φωνῇ, ὅτι, « Τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιεῖν. »
Ζωοποιεῖ δὲ οὐκ αὐτὸ μόνον εἰς τὴν τελείωσιν τῆς
χάριτος ταύτης διὰ τῆς πίστεως λαμβανόμενον, ἀλλὰ
χρὴ τὴν εἰς τὸν Κύριον προὑποκεισθαι πίστιν, δι' ἧς
ἡ ζωτικὴ χάρις τοῖς πιστεύουσι παραγίνεται, καθὼς
εἴρηται παρὰ τοῦ Κυρίου, ὅτι Οὗς θέλει ζωοποιεῖ·
ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἡ διὰ τοῦ Υἱοῦ διακονουμένη χάρις
ἡρεται τῆς ἀγεννήτου πηγῆς, διὰ τοῦτο προηγείσθαι
τὴν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς πίστιν ὁ λόγος διδά-
σκει, τοῦ ζωογονούντος ἐκ πάντα, καθὼς φησιν ὁ
Ἀπόστολος, ὡς ἂν ἐκεῖθεν ἀφορμηθεῖσαν τὴν ζωο-
ποιὸν χάριν, καθάπερ ἐκ πηγῆς τινος τὴν ζωὴν πη-
γαζούσης διὰ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, ὃς ἐστὶν ἡ ἀλη-
θὴς ζωὴ, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Πνεύματος τελειοῦσθαι
τοὺς ἀξιουμένους. Εἰ οὖν ἡ ζωὴ διὰ τοῦ βαπτίσματος,
τὸ δὲ βάπτισμα ἐν ὀνόματι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ
Πνεύματος ἁγίου τὴν τελείωσιν ἔχει, τί λέγουσιν οἱ
τὸ παρεκτικὸν τῆς ζωῆς ἀντ' οὐδενὸς λογιζόμενοι;
Εἰ γὰρ μικρὰ ἡ χάρις, εἰπάτωσαν τὸ τῆς ζωῆς τι-
μιώτερον. Εἰ δὲ πᾶν ὃ τι πέρ ἐστι τίμιον τῆς ζωῆς ἐστὶ
θεύτερον, ἐκεῖνης λέγω τῆς ὑψηλῆς καὶ τιμίας, ἥ κατ'
οὐδὲν ἐπικαινωεῖ ἡ ἄλογος φύσις, πῶς τοιμῶσι τὸ
τηλικούτον χάρισμα, μάλλον δὲ αὐτὸ τὸ παρεκτικὸν
τοῦ χαρίσματος κατασμικρύνειν ταῖς ἑαυτῶν ὑπολή-
ψεσι, καὶ κατασπῆν εἰς τὴν ὑποχείριον φύσιν θείας
τε καὶ ὑψηλῆς διασεύξαντες; Εἴτα καὶ εἰ μικρὸν τὸ
τῆς ζωῆς λέγουσι χάρισμα, ὡς μηδὲν διὰ τοῦτο
σεμνὸν τε καὶ μέγα τῇ φύσει τοῦ χαριζομένου ἐμφα-
νεσθαι, πῶς οὐ λογίζονται τὸ ἀκόλουθον, ὅτι ὁ αὐτὸς
ἀναγκάσει λόγος καὶ περὶ τοῦ Μονογενοῦς καὶ περὶ
αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς μηδὲν ὑποτίθεσθαι μέγα τῆς
Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς χορηγουμένης;

κ'. Ὅστε εἰ μικρὸν ὑπολαμβάνουσι τὸ δῶρον οἱ
καὶ τῆς ζωῆς ἑαυτῶν ὕδριστα καὶ πολέμιοι, καὶ διὰ
τοῦτο τὸ παρεκτικὸν τῆς χάριτος ταύτης ἀτιμάζειν
ἐγνώκασιν, μὴ λανθανέντως οὐχ ἐνὶ προσώπῳ τὴν
ἀχαριστίαν περιορίζοντες, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
ματος ἐπὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα τὴν βλασφημίαν ἐκτεί-
νοντες. Ὅσπερ γὰρ ἡ χάρις ἀδιασπάστως ἀπὸ τοῦ
Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τοὺς
ἀξιούς βέβηκε φέρεται, οὕτως καὶ ἡ βλασφημία εἰς
τὸ ἔμπαλιν κατὰ διάδοσιν ἀναλύουσα, ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ
ἐπὶ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν διεξέρχεται. Εἰ γὰρ δι' ἀνθρώ-
που ἀθετηθέντος ὁ ἀποστείλας ἡθέτηται, καίτοι πόσον
τὸ μέσον μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποστείλαντος,
τί χρὴ λέγειν ἡλικὴν ὑποσημαίνει κατὰ κρίσιν τοῖς
κατατολμῶσι τοῦ Πνεύματος; Τάχα διὰ τοῦτο ἀσυγχώ-
ρητον κρίμα κατὰ τῆς τοιαύτης βλασφημίας παρὰ (12)
τοῦ νομοθέτου κεκύρωται, ἐπειδὴ πᾶσα δι' αὐτοῦ ἡ
μακαρία τε καὶ θεία φύσις ἐν τῇ προαιρέσει τοῦ βλασ-
φημοῦντος συγκαθυδρίζεται. Ὅσπερ γὰρ ὁ εὐσεβῶς
τὸ Πνεῦμα δεξιόμενος, εἶδεν ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ

reapse nihil ad sanctificationem conferat, nisi per
sanctificationem vis ejus immutetur? Qui autem
baptizatos vivificat, Spiritus est, sicut ait de
ipso Dominus suæ vocis oraculo: « Spiritus est
qui vivificat ¹⁴. » Vivificat autem non ipse solus
ad hujus gratiæ perfectionem fide susceptus, sed
oportet fidem erga Dominum præcedere, per quam
vitalis gratia credentibus conciliatur, sicut a Do-
mino dictum est ¹⁵, eum nempe quos vult vivifi-
care. Sed quia gratia quoque per Filium ministrata,
abs non genito fonte pendet, idcirco tradit doctrina
nostra præmittendam esse fidem in Patris nomen,
vivificantis omnia, ut ait Apostolus ¹⁶, ita ut illinc
oborta, tanquam ex fonte quodam vitam fundente
per unigenitum Filium qui est vera vita, operante
B Spiritu, in hominibus dignis perficiatur. Si ergo
vita per baptismum fit, baptismus autem in nomine
Patris et Filii et Spiritus sancti perfectus demum
evadit, quid aiunt isti qui ministrum vitæ Spiritum
floci faciunt? Si enim exigua gratia est, dicant
quid vita sit pretiosius. Sin quidquid est pretiosum
vilius est vita, illa, inquam, excelsa et honorabilis
quam nullatenus participat, irrationalis natura,
quomodo audent tale tantumque donum, imo ipsum
doni datorem, suis cogitatibus imminuere, atque
ad subditum naturam deprimere, ab excelsa illa et
divina abstrahentes? Deinde etiamsi tenue dixerint
vitæ donum, ita ut nihil inde augustum ac magnum
de natura donantis reveletur, quomodo non consi-
derant rei consequentiam, nempe quod eadem ra-
tiocinatio coget de Unigenito quoque et de ipso
C Patre nihil magnum, ob ipsam vitam censere, quam
per Spiritum habemus a Patre, mediatore Filio,
suppeditatam?

αὐτῆς ζωῆς, ἣν διὰ τοῦ Πνεύματος ἔχομεν, διὰ τοῦ

20. Quamobrem si forte exiguum æstimant
donum hi vitæ suæ contemptores et hostes, ideo-
que datorem gratiæ hujus debonestandum judi-
cant, nolim nesciant se haud adversus unam per-
sonam esse ingratos, sed blasphemiam suam per
sanctum Spiritum ad sanctam Trinitatem exten-
dere. Sicut enim gratia indivisa a Patre per Filium
ac Spiritum decurrens fertur, sic etiam blasphemia
retrogrado velut cursu revoluta, a Filio ad uni-
versalem Deum pergit. Nam si causa hominis im-
probat, is qui misit improbatur, tantum licet in-
tervallum sit inter hominem illum atque mitten-
tem, quis dicat quanta damnatio portendatur iis
qui adversus Spiritum audent? De tali fortasse
blasphemia inveniabile illud decernitur a legislatore
judicium ¹⁷: quandoquidem tota per Spiritum beata
ac divina natura, voluntate blasphemantis, simul
injuria afficitur. Nam sicut qui pie Spiritum recepit,
cognoscit in ipso Spiritu gloriam Unigeniti; Filium
autem noscens, imaginem noscit infiniti, et per

¹⁴ Joan. vi, 64. ¹⁵ Joan. v, 21. ¹⁶ I Tim. vi, 13. ¹⁷ Matth. xii, 32.

imaginem menti suæ archetypum imprimit, ita scilicet etiam hic maledicus atque contemptor, cum audet aliquid adversus Spiritus majestatem, consequenter ad Patrem usque, intermedio Filio, blasphemiam intendit. Quamobrem paveant, si certe sapiunt, ne quid hujusmodi temere audeant; cujus rei finis erit omnimoda audentis perniciēs, sed pro viribus potius extollant verbis suis Spiritum, imo et ante verba, mente eum subliment: neque enim fieri potest, ut nonnisi cum verbis mens extollatur. Cumque in summum humanarum virium cacumen conscenderis, id est quatenus mens humana intellectum suum in sublimes magnosque conceptus dilatare potest, tunc puta te inferiorem esse illa eximia dignitate, prout dicitur in psalmodia, nempe postquam exaltaveritis Deum nostrum, tunc demum vix adorabitis scabellum pedum ejus¹⁸. Causa vero cur ejus dignitas sit incomparabilis, nulla est alia nisi quia sanctus est.

21. Si ergo quilibet humanarum virium cumulus humilior est adorati majestate (id enim Scriptura significat per pedum scabellum), quæ dementia est existimantium tantas se habere vires, ut arbitrato suo possint inæstimabili naturæ congruum honorem decernere? Proptereaque nonnullis etiam honoris significationibus Spiritum sanctum indignum judicare, quasi ipsorum vires plus valeant, quam Spiritus sancti dignitas capit. O miserandum istorum infelicemque insaniam: non intelligentium quinam ipsi sint qui talia obloquuntur, et quinam Spiritus sanctus cui se ob superbiam contendunt! Quis dicat his populis quod homines sunt spiritus transiens et non rediens, in matris vulva impuro conceptu compacti, cunctique in putrem terram dissolvendi, feno comparabilem vitam sortiti qui brevi tempore in mundano errore florentes rursus arescunt, flusque eorum defluens evanescit, qui neque aliquid ante generationem fuerunt, nec quem ad locum hinc sint migraturi certo sciunt, quia nempe anima futuram sedem suam, quandiu in corpore manet, ignorat? Hæc videlicet hominum conditio est.

22. Spiritus vero sanctus, primo quidem quod ad naturæ sanctitatem attinet, tantumdem est ac Pater suapte natura sanctus, pariterque Unigenitus. Itemque Spiritus sanctus æque vivificans est, incorruptibilis, immutabilis, æternus, justus, sapiens, rectus, dirigens, bonus, potens, bonorum omnium dator, ubique existens, singulis præsens, tellurem complens, in cælo permanens, in supernis virtutibus diffusus, cuncta implens pro cujusque capacitate, et ipse tamen plenus inanens, cum omnibus sanctis versans, neque tamen a sancta Trinitate sejunctus. Is Dei profunda semper scrutatur, semper a Filio accipit, mittitur et non separatur, glorificatur

Α Μονογενοῦς τὴν δόξαν, τὸν δὲ Υἱὸν ἰδὼν τὴν εἰκόνα εἶδε τοῦ ἀορίστου, καὶ διὰ τῆς εἰκόνης ἐνετυπώσατο τῇ γνώσει ἑαυτοῦ τὸ ἀρχέτυπον, οὕτω δηλαδὴ καὶ ὁ κατὰ (13)... μένος καὶ καταφρονήτης. ἐπειδὴν ἀποθρασύνεται τι κατὰ τῆς δόξης τοῦ Πνεύματος, διὰ τῆς αὐτῆς ἀκολουθίας ἐπὶ τὸν Πατέρα διὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν βλασφημίαν ἐξέτεινε. Οὐκοῦν φοβητέον τοῖς γε νοῦν ἔχουσι, μὴ κατατολμᾶν τῆς τοιαύτης θρασυτήτος, ἥς τὸ πέρας παντελὲς ἐστὶν ἀφανισμὸς τοῦ τολμήσαντος· ἀλλ' ὅση δύναμις, ὅψουν μὲν τῷ λόγῳ τὸ Πνεῦμα, ὅψουν δὲ καὶ πρὸ τοῦ λόγου κατὰ διάνοιαν· οὐ γὰρ δυνατόν ἐστι συναναδῆναι τῇ διανοίᾳ τὸν λόγον. Καὶ ἐπειδὴν ἐπὶ τὸ ἀκρότατον φθάσης τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως, εἰς ὅσον ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐξικνεῖται ὕψος καὶ μέγεθος νοημάτων, τότε νόμιζε κάτω εἶναι τῆς ἐπιβαλλούσης ἀξίας, κατὰ τὸ εἰρημίζον ἐν τῇ ψαλμωδίᾳ, ὅτι Μετὰ τὸ ὑψῶσαι Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, τότε μόγις προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ· τό τε αἴτιον τῆς ἀκαταλήπτου ἀξίας οὐδὲν ἄλλο φησὶν, ἢ ὅτι ἀγίός ἐστιν.

κα'. Εἰ οὖν πᾶν ὕψωμα δυνάμεως ἀνθρωπίνης κάτω τῆς μεγαλοπρεπειᾶς τοῦ προσκυνουμένου ἐστὶ (τοῦτο γὰρ ὁ λόγος διὰ τοῦ ὑποποδίου τῶν ποδῶν ὑπαινίσσεται), τίς ἡ ματαιότης τῶν οἰομένων ἔχειν τινὰ δύναμιν ἐν ἑαυτοῖς τοσαύτην, ὥστε ἐπ' αὐτοῖς εἶναι τὸ κατ' ἀξίαν τῆς τιμῆς ὀρίξειν τῇ ἀτιμῇ φύσει, καὶ διὰ τοῦτο, καὶ τινῶν τῶν εἰς τιμὴν ἐπισοουμένων ἀνάξιον κρίνειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς τῆς δυνάμεως αὐτῶν μείζονα δυνάμενης, ἢ ὅσον χωρεῖ ἡ ἀξία τοῦ Πνεύματος; Ὁ τῆς ἐλεεινῆς αὐτῶν καὶ τλαιπύρου παραπληξίας, τῶν μὴ συνιέντων αὐτοὶ τε τίνες εἰσὶν οἱ ταῦτα διαλεγόμενοι, καὶ τί τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ᾧ δι' ὑπερφηανίας ἑαυτοὺς ἀντεξάγουσι! Τίς εἰποι τοῖσδε λαοῖς ὅτι ἄνθρωποι εἰσι πνεῦμα πορευόμενοι καὶ οὐκ ἐπιστρέφον, ἐν μήτρᾳ γυναικὸς διὰ ῥυπαρᾶς συλλήψεως οἰκοδομούμενοι, καὶ εἰς γῆν ῥυπαράν πάντες ἀναλυόμενοι, χόρτῳ προσεικασμένην τὴν ζωὴν λαχόντες, οἱ ἐπ' ὀλίγον διὰ τῆς βιωτικῆς ἀπάτης ἀνθήσαντες, πάλιν ἀποξηραίνονται, καὶ τὸ ἄνθος περὶ αὐτοὺς καταβρύχον ἀφανίζεται, οὔτε τί ὄντες πρὸ τῆς γενέσεως, καὶ εἰς ὃ τι μεταχωρήσουσιν, οὐκ ἀκριδῶς ἐπιστάμενοι, τῆς ψυχῆς τὴν ἰδίαν λῆξιν, ἕως ἂν ἐπιμένη τῇ σαρκὶ, ἀγνοούσης; Ταῦτα οἱ ἄνθρωποι.

κβ'. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πρῶτον μὲν ἀπὸ τῶν κατὰ φύσιν ἁγίων ἐκεῖνὸ ἐστὶν ὅπερ ὁ Πατὴρ κατὰ φύσιν ἅγιος, καὶ ὁ Μονογενὴς ὡσαύτως. Οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ κατὰ τὸ ζωοποιὸν πάλιν, καὶ κατὰ τὸ ἁφ' ἑαυτὸν τε καὶ ἀναλλοίωτον, καὶ αἰδίων, δίκαιον, σοφόν, εὐθὲς, ἡγεμονικόν, ἀγαθόν, δυνατόν, ἀγαθῶν πάντων παρεκτικόν, καὶ πρὸ γε πάντων αὐτῆς τῆς ζωῆς· πανταχοῦν, καὶ ἐκάσθῃ παρὼν, καὶ τὴν γῆν πληροῦν, καὶ ἐν οὐρανοῖς μένον, ἐν ταῖς ὑπερκοσμοῖσι δυνάμεσιν ἐκχεόμενον, πάντα πληροῦν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐκάστου, καὶ αὐτὸς πλήρης μένον, μετὰ πάντων ὄντων ἁγίων, καὶ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐ χωριζόμενον. Ἀεὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ ἐρευνᾷ, αἰὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει, καὶ ἀπο-

¹⁸ Psal. xcvi, 5.

(15) Sic hiat cod.

στέλλεται καὶ οὐ χωρίζεται, καὶ δοξάζεται καὶ δόξαν ἔχει· ὁ γὰρ ἄλλω δόξαν δίδωσι, δῆλον ὅτι ἐν ὑπερβαλλούσῃ δόξῃ καταλαμβάνεται. Πῶς γὰρ δοξάζει τὸ δόξης ἄμοιρον; Ἐάν μὴ τι φῶς ᾖ, πῶς τὴν τοῦ φωτὸς ἐπιδείξεται χάριν; Οὕτως οὐδὲ τὴν δοξαστικὴν δύναμιν ἐπιδείξεται, ὃ ἂν μὴ αὐτὸ ἡ δόξα καὶ τιμὴ καὶ μεγαλωσύνη καὶ μεγαλοπρέπεια. Δοξάζει οὖν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα. Ἀλλ' ὁ εἰπὼν ἀψευδὴς ἔστι, «Τοὺς δοξάζοντάς με δοξάζω.» «Ἐγὼ σε ἐδόξασα,» φησὶ πρὸς τὸν Πατέρα ὁ Κύριος· καὶ πάλιν, «Δόξασόν με τῇ δόξῃ ἣ εἶχον ἀπ' ἀρχῆς παρὰ σοὶ πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι.» Ἀποκρίνεται ἡ θεία φωνή· «Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω.» Ὁρᾷς τὴν ἐγκύκλιον τῆς δόξης διὰ τῶν ὁμοίων περιφορᾶν; Δοξάζεται ὁ Υἱὸς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος· δοξάζεται ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ· πάλιν τὴν δόξαν ἔχει παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, καὶ δόξα τοῦ Πνεύματος ὁ Μονογενὴς γίνεταί· τίνα γὰρ ἐνδοξασθήσεται ὁ Πατήρ, εἰ μὴ τῇ ἀληθινή τοῦ Μονογενοῦς δόξῃ; Ἐν τίνι δὲ πάλιν ὁ Υἱὸς δοξασθήσεται, εἰ μὴ ἐν τῇ μεγαλωσίᾳ τοῦ Πνεύματος; οὕτω πάλιν καὶ ἀνακυκλούμενος ὁ λόγος τὸν Υἱὸν μὲν δοξάζει διὰ τοῦ Πνεύματος, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα.

κγ'. Εἰ οὖν τοσαύτη τοῦ Πνεύματος ἡ μεγαλωσύνη, καὶ εἴ τι καλὸν, καὶ εἴ τι ἀγαθὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Μονογενοῦς, ἐν τῷ πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργοῦντι Πνεύματι τελειοῦται, τί ἐκπολεμοῦσιν ἑαυτοὺς τῇ ἰδίᾳ ζωῇ; Τί ἀπαλλοτριοῦνται τῆς τῶν σωζομένων ἐλπίδος; Τί ἀποκόπτουσιν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν προσκολλήσεως; Πῶς γάρ τις προσκολληθήσεται τῷ Κυρίῳ, μὴ τοῦ Πνεύματος τὴν συνάφειαν ἡμῶν πρὸς αὐτὸν ἐνεργοῦντος; Τί ζυγομαχοῦσι πρὸς ἡμᾶς περὶ λατρείας καὶ προσκυνήσεως; Τί κατεριωεύονται διὰ τοῦ τῆς λατρείας ὀνόματος κατὰ τῆς θείας τε καὶ ἀπροσδεοῦς φύσεως, ὥσπερ οὐχ ἑαυτοὺς εὐεργετοῦντες ἐν τοῖς ὑπὲρ σωτηρίας αἰτήμασι, ἀλλὰ τιμὴν τινα προσάγοντες ἐάν σωθῇναι θελήσωσι; Σὺν κέρδους ἐστὶ τοῦ αἰτοῦντος ἡ δέησις, οὐχὶ τιμὴ τοῦ παρέχοντος. Τί οὖν ὡς χαρίζομενος πρόσθη' τῷ εὐεργετῇ, μᾶλλον δὲ οὐδὲ εὐεργέτην τὸν τῶν ἀγαθῶν παρεκτικὸν ἀξιοῖς ὀνομάζειν; Ἀλλὰ τοῦ ζῆν ἀντεχόμενος τὸν ζωοποιὸν ἀτιμάζεις. Καὶ τὴν ἁγιασμὸν ζητῶν, παραλογίζῃ τὸν τὴν χάριν τοῦ ἁγιασμοῦ διανέμοντα καὶ τὸ δίδονα· τὰ ἀγαθὰ οὐκ ἀρνούμενος αὐτὸν ἔχειν τὴν δύναμιν, τοῦ αἰτεῖσθαι κρίνεις ἀνάξιον. Οὐδὲ τοῦτο λογιζόμενος, ὅσω μείζον ἐστὶ τὸ δοῦναι τι ἀγαθὸν, τοῦ αἰτηθῆναι. Τῷ μὲν γὰρ αἰτηθέντι, οὐ πάντως προσμαρτυρεῖ τὸ μεγαλεῖον ἡ αἰτήσις· δυνατόν γάρ ἐστιν αἰτηθῆναι τι καὶ τὸν μὴ ἔχοντα. Ἐπὶ γὰρ τῇ προαιρέσει τοῦ αἰτοῦντός ἐστι· ἡ δὲ παρασχὼν τι ἀγαθὸν, ἀναμφίβολον τῆς προσοῦσης αὐτῷ δυνάμεως πεποιθται τὴν ἐπιδείξιν. Τί οὖν, τῇ μείζον αὐτῷ προσμαρτυρῶν, λέγω δὲ τὸ δύνασθαι δοῦναι πᾶν ὃ τι καλὸν, ὡς μεγάλου τινὸς ἀποστερεῖς τῆς αἰτήσεως, καίτοι τοῦτο πολλάκις, καθὼς εἴρηται, καὶ ἐπὶ τῶν οὐδενὸς κυρίων δι' ἀπάτης τοῦ προσιόντος γίνεται. Αἰτοῦσι καὶ παρὰ τῶν εἰδῶλων οἱ

A et tamen jam gloriam apud se habebat; nam qui alteri gloriam confert, exploratum est eum in pleniore gloria versari. Quomodo enim glorificaret qui gloria est expers? Nisi ipse lux sit, quomodo lucis gratiam ostendit? Itane glorificam quidem virtutem præ se feret, nisi qui per se ipse sit gloria et honor, magnificentia atque majestas. Glorificat itaque Patrem ac Filium Spiritus. Porro ille non mentitur qui dixit: «Ego glorificantes me glorificabo»¹⁹. «Ego te glorificavi,» ait Patri Dominus²⁰; et rursus, «Glorifica me gloria, quam habui ab initio apud te, antequam mundus fieret.» Respondet divina vox: «Et glorificavi, et iterum glorificabo.» Viden' encyclicum glorificationis inter pares gym? Glorificatur a Spiritu Filius; glorificatur a Filio Pater; vicissim gloriam accipit a Patre Filius, et gloria Spiritus Unigenitus fit: nam quam alia glorificabitur Pater, nisi vera Unigeniti gloria? Rursus quam alia glorificabitur Filius, nisi a Spiritus magnificentia? Ita pariter in gym pergens oratio nostra Filium quidem honorat per Spiritum, per Filium vero Patrem.

23. Si ergo tanta est Spiritus majestas, et si quidquid pulchri bonique est, a Deo per Filium, in Spiritu qui omnia in omnibus operatur, perficitur; cur sibi infensam reddunt propriam vitam? Cur a se alienant servandorum spem? Cur sibi præcidunt conjunctionem cum Deo? Nam certe quomodo quispiam cum Domino conjungetur, nisi Spiritus eam copulam efficiat? Cur rixantur nobiscum de cultu et adoratione? Cur vocabulum derident cultus erga divinam nullaque re indigam naturam. Quasi vero non sibi magis benefaciant petendo salutem, si certe salvari volunt, sed honorem aliquem largiantur? Lucrum tuum est peitentis oratio, non honor annuentis. Cur ergo quasi gratificans beneficienti astas, imo vero ne benefactorem quidem, eum qui bona præstat, appellare dignaris? Sed vitæ cupidus, nihilominus vivificantem spernis, et sanctificationem quærens, falsam geris de gratiæ distributore sententiam. Et cum bona largiendi facultatem ei non neges, tamen a quo postuletur, indignum judicas. Neque hoc reputas quanto majus sit dare aliquod bonum, quam ab aliquo id postulari. Etenim ei a quo poscitur, non testatur magnificentiam postulatio; fieri enim potest, ut poscatur aliquid ex eo qui non habet. Nam postulatio quidem pro arbitrio postulantis fit; qui vero bonum aliquod exhibet, indubiam facit hærentis sibi facultatis demonstrationem. Cur igitur, cum de sancto Spiritu id quod majus fatearis, nempe eum posse bonum aliquod suppeditare, cur, inquam, ceu magnum quid precum honorem dene gas, quanquam hoc sæpenumero, ut dictum est, etiam erga nullius rei potentem errore supplicantis sit? Ecce enim petunt etiam ab idolis vanitatis fa-

¹⁹ 1 Reg. II, 30. ²⁰ Joan. XVII, 4 seq.

multi, quæ sibi optant, neque tamen gloriam aliquam idolis aspergit postulatio: adoratores autem errore decepti, expectationi consequendi quod sperant indulgentes, a postulando non cessant. Tu vero cum satis persuasum habeas quot quantumque munerum dator sit sanctus Spiritus, postulare negligis? Confugisque ad Mosaicam legem jubentem Dominum Deum adorare, et ei soli cultum exhibere²¹? Quomodo tamen ei soli cultum, quæso, exhibebis, dum eum scindis a sua cum Unigenito Spirituque proprio conjunctione? Perfecto hic Judaicus cultus est.

24. Sed dices: Ego dum Patrem cogito, Filium simul hac appellatione complector. Atqui, oro te, dum Filium mente geris, nonne simul Spiritum sanctum comprehendis? Sane contradicere nequis. Quomodo enim Filium, nisi in Spiritu sancto confiteberis? Quandonam igitur a Filio Spiritus sejungitur, ita ut adorato Patre, non simul fiat Filii ac Spiritus adoratio? Ipsam vero adorationem quidnam, oro, esse existimant, quam ut eximium quoddam munus supremo Deo largientes, atque ad ipsum usque Unigenitum, hunc quandoque honorem transferentes, Spiritui tamen id munus negant? Humana quidem consuetudo humi inclinationem, qua subditi potentioribus obsequuntur, adorationem appellat: sicut enim constat Jacobum patriarcham, ut fratris iram compesceret, imparitatem suam et humilitatem hoc habitu corporis, dum ei occurreret, demonstravisse. « Adoravit » enim, inquit Scriptura, pronus in terra ter²². » Fratres quoque Josephi, quandiu ignorabant, illeque ignorantiam coram ipsis simulabat ob dignitatis suæ amplitudinem, adoratione potentium ejus honoraverunt²³. Adoravit item magnus Abrahamus Chetæos terræ incolas advena²⁴, significans, ut puto, quantopere indigenæ inquilinis essent potentiores. Multa alia hujusmodi recitare liceret tum ex antiquis historiis, tum etiam ex præsentibus vitæ exemplis. Num igitur ita censent et isti de adoratione? Quidni vero sit ridiculum, ne hoc quidem obsequio Spiritum sanctum dignari, quo etiam Chananzæos patriarcha dignatus est? An vero aliam aliquam, præter hanc, adorationem esse existimant, ut altera quidem hominibus, altera vero supereminenti naturæ conveniens sit? Cur itaque omnino quamlibet adorationem Spiritui abjudicant, ne illam quidem quæ hominibus conceditur eidem largientes?

25. Quemnam vero judicant proprie Deo assignatum adorationis modum? Verbis prolutum, an corporis habitu factitatum? Sane uterque modus apud homines quoque frequentatur; nam et dicuntur inter homines verba, et corporum gestus fiunt. Quid ergo apud Deum præstantius? Certe cuilibet sano homini constat, nullum habere hu-

A τῆς ματαιότητος δοῦλοι τὰ κατὰ γνώμην αὐτοῖς, ἀλλ' οὐ περὶ τοῦτο δόξαν τινὰ προστίθῃσι τοῖς εἰδώλοις ἢ αἰτήσις· κάκεινοι δὲ δι' ἀπάτης αὐτοὺς παρέχοντες προσδοκίᾳ τοῦ μετασχεῖν τινὸς ὧν ἐλπίζουσιν, αἰτοῦντες οὐ διαλείπουσι. Σὺ δὲ πεπεισμένος ὢν καὶ ὅσων παρεκτικόν ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὑπεροχῆς τῆς αἰτήσεως, καὶ καταφεύγεις ἐπὶ τὸν νόμον τὸν κελεύοντα κύριον τὸν Θεὸν προσκυνεῖν, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύειν; Πῶς οὖν αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις, εἰπέ μοι, ἀποσχίσας αὐτὸν τῆς πρὸς τὸν Μονογενῆ καὶ τὸ Πνεῦμα ἑαυτοῦ συναφείας; ἀλλ' αὕτη Ἰουδαϊκὴ ἡ προσκύνησις.

κδ'. Ἄλλ' ἔρεῖς ὅτι, Πατέρα ἐνοῶν, καὶ τὸν Υἱὸν τῇ προσηγορίᾳ συμπεριέλαβον. Τὸν δὲ Υἱὸν, εἰπέ μοι, τῇ διανοίᾳ λαβὼν, ἄρ' οὐ συμπαρεδέξω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Οὐκ ἂν ἀντείποις. Πῶς γὰρ αὐτὸν ὁμολογήσεις, μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ; Ὅτε οὖν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα χωρίζεται, ὥστε τοῦ Πατρὸς προσκυνουμένου, μὴ συμπεριλαμβάνεσθαι μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τὴν προσκύνῃσιν. Αὐτὴν δὲ τὴν προσκύνῃσιν τί ποτε εἶναι λογίζονται, ἣν ὡς ἐξαιρετόν τι γέρας τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ χαρίζόμενοι, καὶ ἕως τοῦ Μονογενοῦς ἔσθ' ὅτε τὴν τιμὴν ταύτην διαδιδάσκοντες, ἀξιοῦσι τὸ Πνεῦμα τοῦ τοιούτου γέρας; Ἡ μὲν γὰρ ἀνθρωπίνη συνήθεια τὴν πρὸς τὸ ἔδαφος τῶν ὑποχειρίων ἐπικλίσιν, ἣν ἀσπαζόμενοι τοὺς δυνατωτέρους ἐπιτιθεύουσι, τοῦτο προσαγορεύει προσκύνῃσιν· καθὼς φαίνεται καὶ ὁ Πατριάρχης Ἰακώβ τοῦ ἀδελφοῦ τὴν ὀργὴν ἱεούμενος τὸ καταβεβέστερον ὑπὸ ταπεινοφροσύνης, διὰ τοῦ τοιούτου σχήματος ἐν τῇ ὑπαντήσῃ πρὸς αὐτὸν ἐπιδείκνυσθαι. « Προσεκύνῃς » γάρ φησι, « τρίτον (14) ἐπὶ τὴν γῆν. » Καὶ οἱ τοῦ Ἰωσήφ ἀδελφοί, ἕως αὐτοὶ τε ἡγνόνουν, κάκεινος τὴν ἀγνοίαν πρὸς αὐτοὺς ὑπεκρίνετο, διὰ τὸ ὑπερέχον τοῦ ἀξιώματος, τῇ προσκύνῃσει τὴν δυναστείαν ἐτίμωσαν. Προσκυνεῖ δὲ ὁ μέγας Ἀβραάμ τοὺς Χετταίους, τοὺς ἐγγχωρίους ὁ ἔπληξ, δεικνὺς, οἶμαι, δι' ὧν ἐπολεῖ, ὅσον οἱ αὐτόχθονες τῶν παροικούντων ἐπικρατέστεροι. Καὶ πολλὰ τοιαῦτα λέγειν ἐστὶ ἐκ τε τῶν ἀρχαίων διηγημάτων, καὶ ἐκ τῶν παρόντων τοῦ βίου ὑποδειγμάτων. Ἀρ' οὖν τοῦτα νοοῦσι καὶ αὐτοὶ τὴν προσκύνῃσιν; Καὶ πῶς οὐ καταγέλαστον τὸ μήτε τούτου οἰεσθαι δεῖν ἀξιοῦν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ καὶ τοὺς Χαναναίους ὁ Πατριάρχης ἠξίωσεν; Ἡ ἄλλην τινὰ D παρὰ ταύτην νομίζουσι τὴν προσκύνῃσιν, ὡς τὴν μὲν ἀνθρώποις, τὴν δὲ τῇ ὑπερεχούσῃ φύσει προστήκουσαν; Πῶς οὖν καθόλου τὴν προσκύνῃσιν ἀθετοῦσιν ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, μηδὲ τὴν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων συγκεχωρημένην αὐτῷ χαρίζόμενοι;

κε'. Τίνα δὲ καὶ νομίζουσιν ἰδίως ἀποτετάχθαι τῷ Θεῷ προσκυνήσεως τρόπον; Τὸ εἰπεῖν τῷ ῥήματι, ἢ τὸ ἐνεργῆσαι τῷ σχήματι; Ἡ ταῦτα μὲν καὶ πρὸς ἀνθρώπους ἐστὶ κοινά· καὶ γὰρ λέγεται καὶ ἐπ' ἀνθρώπων τὰ ῥήματα, καὶ ἐνεργεῖται τὰ σχήματα. Τί οὖν ἐπὶ Θεοῦ τὸ ἐξαιρετόν; Ἡ παντὶ ὄντι τῷ καὶ ὁποσονοῦν διανοίας μετέχοντι, ὅτι Θεοῦ μὲν ἄξιον

²¹ Deut. vi, 13. ²² Gen. xxxiii, 3. ²³ Gen. xlii, 6. ²⁴ Gen. xxiiv, 7.

(14) Vulgatus Latinus septies. Mem Græcus et alii in polyglottis.

δύωρον ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἔχει οὐδέν· τῶν γὰρ ἀγαθῶν ἡμῶν ὁ Ποιητὴς ἡμῶν χρεῖαν οὐκ ἔχει. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἄνθρωποι τὰς τιμητικὰς ταύτας καὶ ἀγαπητικὰς ἐνδείξεις, ἃς ἐπ' ἀλλήλων ποιούμεθα, ἕτερον τοῦ ἐτέρου ταπεινότερον εἶναι τῇ ὁμολογίᾳ τῆς τοῦ πέλας ὑπεροχῆς ἐνδεικνύμενοι, ταύτας μετηνέγκαμεν εἰς τὴν ὁσέως τῆς χρεῖττονος φύσεως, τῶν ἐν ἡμῖν τὰ τίμια, τῇ ἀτιμότητι φύσει δωροφοροῦντες. Καὶ διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ προσιδόντες βασιλεῦσιν ἢ δυνάσταις οἱ ἄνθρωποι, ὑπὲρ ὧν ἂν γενέσθαι τι αὐτοῖς παρὰ τῶν δυναστεύοντων θελήσωσι, οὐ φιλήν προσάγουσι τοῖς κρατοῦσι τὴν αἴτησιν, ἀλλ' ὡς ἂν μάλιστα πρὸς οἶκτον καὶ εὐνοίαν ἑαυτῶν ἐπαγάγοιντο, ταπεινοῦνται τῷ λόγῳ, καὶ προσκυνοῦσι τῷ σχήματι, καὶ γονάτων ἄπτονται, καὶ εἰς ἑδάφος πίπτουσι, καὶ διὰ πάντων οἰκτιζόμενοι συνήγορον τῆς αἰτήσεως ἑαυτῶν προβάλλονται, δι' ὧν ποιοῦσι τὸν ἐλ... Διὰ τοῦτο οἱ τὴν ἀληθῆ δυνάστεϊαν ἐπεγνωκότες, δι' ἧς πάντα διοικεῖται τὰ ὄντα... τες ὑπὲρ ὧν ἂν ἦ φίλον αὐτοῖς. Οἱ μὲν ταπεινοὶ τὰς ψυχὰς περὶ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ... ζομένων. Οἱ δὲ ὑψηλοὶ τὴν διάνοιαν περὶ τῶν αἰωνίων καὶ ἀπορρήτων ἐλπιδῶν, ἐπειδὴ οὐκ ἔχουσιν πῶς αἰτήσωσιν, οὐδὲ χωρεῖ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐνδείξασθαι τίνα τιμὴν πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς δόξης φθάνουσαν, μετήνεγκαν (15) τὴν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων νενομισμένην θεραπείαν εἰς τὴν τοῦ θεοῦ τιμὴν. Καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ προσκύνησις, ἡ μετὰ ἰκεσίας καὶ ταπεινότητος τῶν καταθυμίων τινὸς αἴτησις γινόμενη. Διὸ καὶ Δανιὴλ κάμπει τῷ Κυρίῳ τὰ γόνατα, ἐπὶ τοῦ αἰχμαλωτοῦ λαοῦ τὴν φιланθρωπίαν αἰτούμενος. Καὶ ὁ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν βαστάσας, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ἐντυγχάνων, διὰ τοῦ ἀνθρώπου ὃν ἀνέλαβε προσπίπτειν ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἐν καιρῷ προσευχῆς ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου ἱσθάρηται, καὶ τούτῳ τῷ σχήματι τὴν εὐχὴν ἐποιεῖτο, νομοθετῶν, οἶμαι, τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ, τὸ μὴ ἀπαθραδιάζεσθαι ἐπὶ τοῦ καιροῦ τῆς αἰτήσεως, ἀλλὰ διὰ πάντων πρὸς τὸ ἐλεεινὸν μεθαρμοζέσθαι, ἐπειδὴ ὁ Κύριος ὑπερφάνοις ἀντιτάσσεται. ταπεινοὶς δὲ δίδωσι χάριν· καὶ που, ὁ ὕψων ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται. » Εἰ οὖν ἡ προσκύνησις οἷον ἰκετηρία τίς ἐστι, εἴτε συνήγορία προβεβλημένη τοῦ σκοποῦ τῆς αἰτήσεως, ἡ δὲ αἴτησις πρὸς τὸν τῆς δυνάμεως Κύριον γίνεται, τίς ἡ διάνοια τῆς καινῆς ταύτης νομοθεσίας; οὐδὲ... παρὰ τοῦ διδόντος αἰτεῖν, μήτε ὑποκύπτειν τῷ ἄρχοντι, μήτε θεραπεύειν τὸν δυναστεύοντα ;...

A manam naturam quod digne Deo exhibeat donum : nam bonis nostris creator noster non eget. Nos autem homines honorificas has atque amicas demonstrationes, quas invicem facimus, dum humiliores alternatim nos confitemur proximique majorem esse gradum testamur, has ipsas, inquam, transferimus ad nobilioris naturæ obsequium, ea quæ sunt apud nos honoris signa, naturæ inestimabili offerentes. Atque ideo, quoniam qui reges adeunt vel dynastas homines, si quid consequi ab his potentibus voluerint, haud nudas his offerunt preces, sed ut maxime ad misericordiam benivolentiamque commoveant, humili sermone utuntur, et proni adorant, et genua attingunt, et sternuntur humi, et omni re se miserabiles efficientes, patronum precum suarum præ se ferunt, per ea quæ faciunt.... Propterea qui verum potentatum agnoscunt, a quo cuncta administrantur... quæ ipsis cordi fuerint. Hi qui sunt depresso animo circa ea quæ in hoc mundo... Qui vero excelsa mente sunt circa æternas reconditasque spes, quia nesciunt quomodo petant, neque valet humana natura ostendere, quinam sit honor ad magnificam majestatem perveniens, transtulerunt illud quod apud homines existimatur obsequium, ad Dei honorem. Atque hæc est adoratio, nempe cum supplicatione et humilitate rei alienius optatæ postulatio. Ideo et Daniel flectit Deo genua, clementiam ejus pro captivo populo exorans¹⁵. Et is qui nostras infirmitates portavit et pro nobis intercedit, in ea quam sumpsit humanitate, procidisse in faciem precum tempore ab Evangelio narratur, atque hoc corporis habitu orasse¹⁶; regulam statuens, ut reor, humanæ vitæ, ne audacter nos geramus precum tempore, sed quaqueversus ad misericordiam commovendam componamur, quia Dominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam¹⁷; » et alibi, « Qui se exaltat, humiliabitur¹⁸. » Si ergo adoratio ceu supplicatio quædam est sive auxilium exhibitum scopo precum, postulatio autem Domino potentiæ sit, quinam sensus est novæ hujus legislationis, ut ne ab eo quidem qui dat petamus, neque ante principem procidamus, neque obsequium dynastæ exhibeamus ?...

¹⁵ Dan. ix, 3. ¹⁶ Matth. xxvi, 39. ¹⁷ Jac. iv, 6; Psal. v, 5. ¹⁸ Matth. xxiii, 12.

(15) Cod. xa.

VARIORUM NOTÆ.

IN ORATIONEM CATECHETICAM.

FRONTONIS DUCÆI NOTÆ.

Catecheticum hunc Nyssem Gregorii librum Latinitate donavit erutum ex bibliotheca V. C. Joannis a Sancto Andrea canonici Parisiensis Ecclesiæ Petr. Morellus Turonensis ann. 1563, itemque Petr. Franc. Zinus et Gentianus Hervetus, nec tamen in recentiori Basiliensi editione ultima fuerat ad cætera nostri auctoris opera aggregatus, quod fortasse novæ protestantium doctrinæ adversaretur. Nam cum ab antiquissimo doctore Theodoro ac promodum cœvo ipsi Gregorio pluribus in locis *Dialogorum* adversus hæreticos citetur, quæ deinceps indicabimus, dubitandum minime fuit, quin tanquam verus ac genuinus ejus fœtus magno esset in pretio habendus. Illam ergo nacti Petr. Morelli editionem, eam cum hac vulgata duobusque manuscriptis libris contulimus ac recensuimus, quorum alterum Dn. Jacob. Vulcobius, alterum Fed. Morellus Professor Regius utendum dederunt; mox etiam tertii codicis auctoritate, quem ex regia bibliotheca serius obtinuimus, hujus illiusve lectionem confirmavimus. Cum illo priori conveniebat interpretatio Herveti pag. 9. *Fideli qui est secundum doctrinam sermonem adducere aures incredulorum, tñ axoñ tñv άπίστων*. Ita et Petr. Morellus, quod *fiet si ad fidelis sermonis doctrinam infideles velut auribus attrahantur*; at in posteriori Fed. Morelli lego ut et in Regio, *τñ άxoñ tñv άπίστων προσαγομέvου* ad aures accedat, vel auribus admoveatur, et paulo post *ταίς κατασκευαίς χειρημένους* non *τάς κατακτ. χρωμένους*.

Col. 14 B. *Et sermo non stab.* In hunc locum annotarat interpres eum corruptum videri, quod Græce scriptum sit *ἀπαγίς λόγος*, et verterat, *ratio quæ non permanet*; nos in utroque manuscripto legimus *ἀκαγής λόγος*, *sermo non stabilis*. Petr. Morel. *potentia instabilis, et verbo infirmo donati sumus*. Dicitur *ἀπαγής*, quod compactum ac solidum non est, unde postea sermonem hunc humanum ait esse *ἐπίκτητον fluxum, caducum et interitui obnoxium, neque permanere, aut cum humana natura subsistere*. Ab eadem mente illud est Athanasii orat. iii, contra Arrian. : Καὶ ἐπειδὴ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γέγονεν ἀνθρώπος, διὰ τοῦτο ὁ λόγος αὐτοῦ παύεται καὶ οὐ μένει · Et quia ex non ente factus est homo, ideo et verbum ejus desinit et non perseverat; et rursus: Τῶν μὲν ἀνθρώπων πολλοὶ καὶ διάφοροι λόγοι κατὰ ἡμέραν παρέργονται· διὰ τὸ τοὺς πρῶτους μὴ μένειν, ἀλλ' ἀφανίζεσθαι · Hominibus multa et frequentia quotidie verba enascuntur, et prætereunt, eo quod priora non maneant, sed evanescent.

Col. 25 A. *In hac enim*. Mutilus erat hic locus in utroque codice Vulcob. et Morel., sed ita tamen ut conjunctis utriusque fragmentis et symbolis in integrum posset restitui, priori parte ex ms. Morel., posteriori ex Vulc. desumpta: quo factum est ut in Herveti et Morelli editionibus truncata sententia sit hactenus expressa, quod neuter satis integro codice usus esset: quia tamen Typographus in hac Græcolatina Parisiensis priora Notarum nostrarum monita secutus non est, emendandum hic restat ex altero istorum πάντως ἐστὶ τῶν τῷ Θεῷ, et περὶ

τούτων καὶ τῆς αὐτῆς ἔχεται. Expunximus igitur ex vulgata versione, *In ea enim assimilatione ad imaginem omnino est enumeratio eorum, quæ Deum expriment, et quæcunque de hac mox sequuntur doctrina*.

Ibid. B. *Ubi enim est forma*. Hæc duo membra, quæ apud interpretem utrumque deerant, ex tribus mss. adjunximus; paulo post ex ms. Morelli addendum fuit apographo Vulcobiano, ἀγαθότης ἐστὶ τοῦτον ἐν κακοῖς γεγενῆσθαι παρὰ τοῦ πεποιητός καθυποπεύσασθαι. Quod additamentum et Herveti interpretatio et illa Zini ut legitimam agnoscit in Euthymii Panoplia parte 1, tit. 6, *Nemo illum cujus procreandi causa bonitas fuit, in malis a procreatore fuisse genitum merito suspicetur*.

Ibid. C. *Ut suorum bonorum*. Mutilus fuisse oportet interpretis codicem, cujus versio hic et illa Zini apud Euthymium sic explenda est, *ad hoc, ut suorum bonorum illum participem faceret, hominem procreavit, et semina virtutum ejus naturæ indidit*. Corrigendum etiam videtur in Græco αὐτοῦ pro αὐτῷ τῶν καλῶν. Sequenti periodo τῆς γὰρ βασιλευσύνης legitimum sensum restituimus, hac expuncta versione, *Regnantis enim non regnans quemadmodum nominaretur imago?* Denique illud immutavimus ad col. 25 A. *Ut libere tollatur quod est animo tuo gratum*. Rectius interpres Euthymii: *Cum igitur liberæ voluntatis hoc proprium sit, ut arbitrato suo, quod magis libet complectatur, Deus qui liberam, etc.*

Col. 26 D. *Propterea locus*. Vitiose legi monueram in Vulc. ἡ λογικὴ καὶ εὐκίνητός ἐστιν, unde verterat Hervetus, *locus est rationis particeps*, melius in mss. Reg. et Mor. λεπτῇ, unde Petr. Morellus expresserat hæc verba, *tenuis et agilis substantia*, sed in uno rursus περὶ pro χωρῶν inendose scriptum fuit, itaque sententia ex utroque coalescere debuit: *λεῖψιν autem vertimus regionem, non sortem, ut apud Chrysostomum Billius Homil. 1, in ii, ad Corinth. : Ὅτι εἰς βελτίονα χώραν μετέστη, καὶ πρὸς ἀμείνω λεῖψιν ἀπεπλήθησεν · Eum ad meliorem regionem migrasse, atque ad præstantiorem sedem transilisse*.

Col. 27 B. *Qui ad nullum malum*. His duobus membris mutilata periodus a nobis redintegrata est ope utriusque Græci manuscripti.

Col. 35 D. *Animis, qui per comm.* Πόρους appellant Græci, quos Latini tophos, ut in definitionibus medicorum πῶρός ἐστιν οὐσία λιθώδης καὶ ἀπόχρωτος. Tophos est substantia callosa et renitens. Nasuntur hujusmodi calli in oculis et in fistulis aliisque ulceribus, atque etiam in cute; de quibus Paulus Ægineta lib. iii, cap. 78, hinc ἐπιπορεύσθαι dicuntur, hoc est in modum calli obliterari, quæ ex ejusmodi morbo in corpore oriuntur; unde Petr. Morellus hic veritatem *callorum excrementa*, sed mutilo codice usus, quemadmodum et Hervetus, integram sententiam non exhibuit, quam habet ms. Vulc., at in eo tamen corrigendum est ex altero ms. Mor. cui et Reg. suffragatur, ἐν τῷ κατὰ χρίσας; non ut illic est κατὰ χρίσας, et apud Hervet-

tum; *tanquam pori quidam materialia existunt incrementa in tempore creationis.* De iudicio enim hic agitur non de creatione animarum. Corrige item col. 36 D. ἀποσαρκωθείσαις.

Col. 38 B. *Attenuatur.* Ut ex quo deprompta essent Scripturæ loco posset agnosci, vulgata editionis Latine verba substituiimus in locum illorum interpretis, et liquitur iis *quæ pro peccato sunt reprehensionibus, propter in imo factam cum malo conjunctionem.* Psalmi xxxviii, 22, verba sunt: Ἐν ἐλεγχμοῖς ὑπὲρ ἀνομίας ἐπαίδευσας ἄνθρωπον, καὶ ἐξέττηξας ὡς ἀράχνην τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. *In incrementationibus propter iniquitatem corripuisti hominem, et tabescere fecisti sicut araneam animam ejus.*

Col. 39 C. *Quinam autem.* Secutus est lectionem codicis ms. Vulcob. interpres, quæ verior est tñi δὲ ἔμπροσθεν ἢ τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου, quam illa cod. Morel. et Reg. quam expressit Petr. Morellus tñi διέφερον ἢ τοῦ. *Cujusnam intererat lapsum erigere?* Ita postea conjungit τὸ θανάτῳ, καὶ τὸ πρῆπον, poterat, eumque decebat. Euthymius citat hunc locum in Panoplia par. 1, tit. 7, cui potissimum conveniebat lapsum excitare? perditum restituere? Rursus emendandum hinc est ex ms. Mor. col. 40 C. διαπεπτωκότα μαρτύροντες. Paulo post ibid. D. μυστήριον τῆς ἀληθείας habuit uterque ms., sed Euthymium legisse μυστήριον τῆς οἰκονομίας constat ex interprete, quibus dispositionis mysterium maxime innuitur, ita postea περὶ τῆς θέας οἰκονομίας λαβεῖν. *Conjecturam sumere de divina dispensatione.*

Col. 40 B. *Progressionem.* Omissa fuerant ab interprete, vel certe a librario, qui Græcum apographum ejus exscripserat, quæ sequuntur usque ad finem periodi, et scripserat μὴ ξισθαὶ sub finem capitis, in Deo minime consequi, non ut habet uterque ms. τὸ καλὸν μὴ πρῆπειν, minime convenire: et interpres Euthymii, qui honesta Deo asserunt non convenire.

Ibid. *Quomodo autem.* Hoc membrum deerat interpretationi Herveti, non duobus mss. τὰς ἀτόμους appellabant philosophi individua corpuscula Democriti, quæ Cicero ii. *De finibus* atomos appellat. Hic ergo intellige ἄτομον corpus individuum hominis, ut vertit etiam hoc loco Zinus apud Euthymium, *Quonam igitur pacto quod infinitum est, individuo corpusculo concludatur?* Justinus etiam dixit, τὸ ἐξαίφνης, τὸ ἄτομον, πῇν σιγμὴν χρόνου, in *erersione dogmatum Aristotelis* p. 105. edit. Commel.

Ibid. *Quis autem hoc.* Citat hunc locum Theodoretus Dialogo 2, qui inscribitur *Inconfusus*, ut probet duas fuisse in Christo naturas; cum dicat Gregorius carnem circumscriptione tanquam vase divinitatem non contineri, sed illic legitur τὸ ἄπειρον τῆς σαρκὸς (mendose pro τῆς θεότητος) περιεληπτὰ, et apud interpretem, *infinitas carnis circumscriptione est, corrige infinitas divinitatis.*

Col. 41 D. *Περίδραγμένῃ.* Emenda ex Mor. ms. περιδραγμένον, *subjectam apprehendens materiam.* Apud Euthymium, *Sicut enim in lucerna materiam circumplexum ignem aspiciamus.*

Ibid. D. *Quæ a subjecto.* In mss. Morel. et Reg. erat καὶ ἐξηρμένην τοῦ ὑποκειμένου, mendose pro ἐξηρμένην. ut suggerit Vulc. *quæ a subjecto dependet, vel subjecto adheret.* Non enim a verbo ἄπτεσθαι deducitur, quod est tangere, ut intellexit Hervetus, *quæ subjectum attingit et apprehendit,* et Zinus apud Euthymium, *flammam attingere subjectam materiam,* sed ab altero verbo ἄπτεσθαι vel ἐξάπτεσθαι quod est conjungi ac dependere, ut dixit Dionysius, ἐξηρμένος χορφῆς, *a summitate dependens.* Potes etiam ad tertium verbum ἄπτεσθαι referre quod sonat accendi, *quæ ex subjecta materia accensa est,* ut dixerat paulo ante τὴν τὸ πῦρ ἐξάπτουσαν ὕλην. *materiam quæ accendit ignem.* Sequitur locus a Theodoro citatus Dialogo 2, ubi

tamen legitur, *προσεγγισμὸν γνωρίσαντας, unionem et appropinquationem cognoscentes, non κατανόησαντας, et διασώσασθαι. non διασώζεσθαι, et πιστεύοντες, quod tamen minus aptum est quam πιστεύοντες.*

Col. 42 A. *Per se bonum.* Aptius interpres Euthymii, et honestum ipsum per se considerare. Opponitur enim turpitudine postea non bonitati, sed honestati.

Col. 43 A. *Et conjunctionis.* Hic quoque suffragatur Herveti interpretationi ms. Vulc., καὶ τὸν τῆς γενέσεως οὐκ ἐπιγινώσκοντες. sed frustra; verior enim lectio ms. Mor. et Reg. quam sequuntur Petr. Morellus et Zinus, καὶ τὸν τῆς ἐνώσεως, *et conjunctionis modum.* Convenit enim magis cum eo quod subditur, τὸν δὲ τῆς ἀνακράσεως τρόπον.

Col. 46 B. *Secuta est corruptio.* Ita maluimus, quam ut interpres, *secutus est interitus,* ut facilius lector agnosceret alludi ad illud Psalmi xvi, 8, et Actorum iii, 31, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἰδε διαφθοράν, *neque caro ejus vidit corruptionem.* Eandem vocem usurpat et postea Nyssenus, καὶ μετὰ θάνατον ἐν διαφθορᾷ γίγεται, *et post mortem ad corruptionem venit.* Petr. Morelli interpretatio hic insignem habet lacunam cap. 12. pag. 27.

Ibid. D. *Verumenimvero.* Hic vice versa ms. Mor. cum Herveti interpretatione mutilis erat, *Aiqui major est natura, qui ostenditur esse natus in iis quæ sunt supra naturam,* nullo penitus certo sensu: at in Vulc. integer et sanus exstabat locus, ut edidimus; in Regio tamen legebatur non γεγενῆσθαι, ut videtur legisse Zinus apud Euthymium, *qui propter hæc natura superior fuisse demonstratur,* sed γεγενῆσθαι ἀποδείκνυμενος, *supra naturam ostenditur fuisse generatus,* et hæc verior lectio censenda.

Col. 47 C. *Primum adeo.* Hanc periodum et sequentem omissam ab Herveto Morelli versio una cum duobus mss. suppeditavit, quas etiam interpres Euthymii Zinus agnoscit, sed paulo post κτήσιν τινα minus apte legitur, quam in Mor. κτῆσιν τινά.

Col. 51 C. *Is generatiori.* Interpres, *Is generosiorum quamdam intelligentem essentiam commiscuit sensili principio, ut est consequens ac consentaneum recte ac feliciter procedente ad finem.* Post sequentem periodum locus occurrit insignis a Theodoro prolatum adversus hæreticos Dialogo 3, pag. 128: Καὶ τοῦτό ἐστι φύσει μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ τὸν θάνατον οἰκονομίας. *Et hoc quidem est Dei naturale, quod attinet ad œconomiam de morte et resurrectione a mortuis.* Ex cujus loci comparatione cum textu Nysseni adducor ut credam pro φύσει legendum apud Theodoretum μυστήριον, et apud Nyssenium περὶ τὸν θάνατον pro περὶ τὸν ἄνθρωπον, siquidem de morte et resurrectione hic, et de duabus his divinæ dispensationis quasi partibus agebatur.

Col. 54 B. *Multitudo boni.* Hervetus ediderat, *divitiæ benignitatis Dei occultam habent utilitatem:* quasi scriptum offendisset, ὁ πλοῦτος τῆς χρηστότητος, sed uterque tamen ms. constanter habuit, ut est apud Davidem, τὸ πλῆθος τῆς χρηστότητος. Psalmi xxx, 20: Ὡς πολὺ τὸ πλῆθος τῆς χρηστότητός σου, Κύριε, ἥς ἐκρύψας τοῖς φοβουμένοις σε! *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!* Χρηστότης bonitatem etiam vertit Hieronymus e Græco in *Commentario in cap. iii, ad Ephesios: Quam infinita multitudo bonitatis tuæ,* et in Psalterio suo ex Hebræo, *Quam multa est bonitas tua:* itemque Aquila et Symmachus: Τὸ πολὺ τὸ ἀγαθὸν σου, ὃ ἐκρύψας! *Quam multa est bonitas tua, quam abscondisti!* Hæc addenda censui propter eos, qui posterioris significationis exemplum in *Thesouro Græcæ lingue* requirunt.

Col. 55 A. *Et incrementum sacri.* In hoc conveniunt duo mss. ut hic legant non θυσίαν, sacrificium, sed ἱερωσύνην, sacerdotium. Solent quidem sancti Patres sanctissimum altaris sacrificium ἀναλ-

μαχτον θυσίαν appellare, sed et incruentum sacerdotium dici potest dignitas sacerdotum, qui incruentas immolant hostias. Gregorius Naz. in Poematib: "Ὁ θυσίας πέμποντες ἀναίμακτους ἱερεῖς." Tractant et hunc locum sæpe iidem doctores, docentque in locum veteris legis sacrificiorum sanctissimum Eucharistiæ sacrificium successisse. Irenæus lib. iv, cap. 32, *Accepit panem et gratias egit, et novi Testamenti novam docuit oblationem, quoniam prior populus cessavit offerre Deo.* S. Joan. Chrysostomus in Psalm xciv, citato Malachiæ loco: "Ὁρα πῶς λαμπρῶς καὶ περιφανῶς τὴν μυστικὴν ἡρμήνευσε τράπεζαν, τὴν ἀναίμακτον θυσίαν." Vide quam luculenter, quamque dilucide mysticam interpretatus est mensam, quæ est incruentum sacrificium, et paulo post: Καὶ πολλὸς ἦν καὶ ἀμετρος ἀριθμὸς θυσίων τῶν κατὰ νόμον, ἡ νέα χάρις ἐλθοῦσα διὰ μιᾶς περιγράφει πάσας, καὶ μίαν ἀληθινὴν ἔστησε θυσίαν. Ominino magnus erat, et modo carens numerus sacrificiorum in lege: quæ omnia nova gratia superveniens uno complectitur sacrificio, unam ac veram statuens hostiam. Eusebius Cæsariensis. *De demonstrat.* Evang. lib. viii, cap.: "Ἡς θυσίας πᾶσιν ἀνθρώποις κατὰ τὰ καινὰ μυστήρια τῆς Καινῆς Διαθήκης παραδόσεως τὰ τῆς Παλαιᾶς περιήρητο." Quo quidem sacrificio cunctis hominibus secundum nova novi Testamenti mysteria tradito, quæ veteris propria erant, sublata sunt. Ait Eusebius Christum ea nocte, qua mysteria discipulis tradidit, omnia legis Mosaiæ sacra finem accipere voluisse, verum id non ostendit ex eo, quod angeli tum temporis in templo voces illas emisserint, μεταβαλῶμεν ἐν τεύθει. Transeamus ex his sedibus, ut putat Josephus Scaliger in *Animadversionibus in Eusebium* pag. 171; sed hæc citat Eusebius, ut ostendat instituto illo sacrificio cætera antiquata esse, ac templum fuisse profanum: Ἀρθείσης γοῦν ἐξ ἐκείνου τῆς θυσίας καὶ σπονδῆς, αἱ μετὰ ταῦτα νομιζόμεναι αὐτόθι ἐπιτελεῖσθαι θυσίαι, ἀσπονδοὶ καὶ ἀνέροι ἐν βεδήλῳ τόπῳ καὶ ὑπὸ βεδήλων καὶ ἀνέρων ἐπιτελοῦντο. Δέχου δὲ καὶ τὰς περὶ τούτων Ἰωσήπου μαρτυρίας. Sublato igitur ex illo deinceps sacrificio ac libatione, quæ posthac existimabantur illic perfici sacrificia, sine gratia, a rebus sacris aliena in profano loco a profanis et a re sacra alienis perficiebantur. Cæterum de his rebus etiam Josephi testimonium accipe. De eo nimirum quod dixerat profanum deinceps templum fuisse, utpote a præsidiis virtutibus desertum, et profanos sacerdotes in eo sacra facientes, licet id post multos annos dictum fuerit. Falsum enim est quod fingit Scaliger pag. 250, Eusebium scripsisse κατὰ τὸ πάθος, tempore passionis hæc esse dicta, et pag. 251, μετὰ πάθος, atque permiscere gesta Passionis cum excidio Hierosolymitano; sed nimio reprehendendi studio præceps actus hic censor antiquitatis non ut desultor aliquis, cum quo Eusebius confert, ex equo labitur solum, sed ut infelix quidam agitator famæ suæ currum ad metam venerandæ Patrum auctoritatis allidit.

Col. 63 A. Nisi aliquam. Legerat Hervetus ut in Vulc. ἐν αὐτῷ θεωρήσαντα, qui aliquam partem carnis in seipso esset contemplatus: sed mendum est: loquitur enim Gregorius de Christo, in quo humani generis adversarius naturam nostram conspiceret potuit, non latentem sub ea divinitatem: melius Mor. et Reg. ἐν αὐτῷ θεωρήσ. et Pet. Morellus ita vertit, ut edidimus, et περιεχάλλυται rectius, quam Vulc. περιχαλῶνται, legitur.

Col. 66 C. Quia ergo. Interpretationem Morelli rursus hic substituiimus in locum istius, Cum ergo a via divina digressi, ab initio. Ita scriptum exhibuit Vulc. ἐπεὶ οὖν τῆς θείας ὁδοῦ κατενεχθέντες, at in ms. Mor. secus erat, et in R. ἐπεὶ οὖν τῆς εὐθείας ὁδοῦ παρενεχθέντες, quæ lectio præferenda visa est, cum ita jungat το παραφέρεσθαι Gregorius a ter Nazian. a Budæo citatus, εἰ δὲ παρενεχθεῖν τοῦ προκειμένου ἡ μεταίσις.

Col. 70 A. Naturam incorrupt. Hic rursus ms. Morel. lectionem suppeditavit aptiorem quam alter Vulcob. et interpretes Hervetus præ se ferunt, εὐεργετῇ τῇ καθάρσει τὴν φύσιν, naturam purgatione afficit beneficio: fuit enim illud beneficium exponendum, et morti atque interitui, vel potius corruptioni, τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φθορᾷ, opponendum εὐεργετῇ τῇ ἀφθαρσίᾳ, unde et Pet. Mor. *naturaque a corruptione asseritur.* Dixerat enim antea col. 68 D: Ἐκ γὰρ τοῦ προσεγγίσει τῇ ζωῇ μὲν τὸν θάνατον, τῷ φωτὶ δὲ τὸ σκότος, τῇ ἀφθαρσίᾳ δὲ τὴν φθοράν.

Ibid. D. Cum autem. Excerpta est magna pars capitis huius ab Euthymio et inserta *Panopliæ dogmaticæ* par. 1, tit. 7, qui nactus codicem videtur in quo esset, τὸν Θεὸν εἰσιόντα, accedentem ad nos Deum in vitam ingredi, quanquam ea additio potest omitti; sed paulo post Zinus ejus interpretes non omisit illud, τις νόσος, nec ullus vitiorum morbus ad summas illas cæli sedes aspirabat. Denique col. 72 B. emendandum ἄλλο τι παρὰ.

Col. 72 D. Unum superest. Monueramus in ms. Mor. legi, ἐν πρέπον ἐστὶ τῷ Θεῷ τὸ εὐεργετ., et hunc textum amplecti debuit typographus, non alterum Vulc. ἐμπρέπον ἐστὶ. Hervetus, *Deum autem decet ei qui opus habet benefacere:* at Pet. Morellus astipulatur Vulcobiano, *unum superest, quod Deo conveniat, nimirum genti benefacere.*

Col. 74 A. Jam si a solo. Pendet sententia jam inde ab his verbis usque ad illa, et abjectum et malum, quibus nota interrogationis est subjungenda, ut ex utroque manuscripto colligitur, ex quo hunc locum corrigendum monueramus; sed adhæsit tamen ex altero codice mendum col. 73 B., ubi ita scribendum, τὸ γενόμενον, τίνα νομοθετοῦσιν ἔταρον. Hervetus in tres periodos istam diviserat ut Zinus apud Euthymium in duas: *Siquidem a solo vitio Deus est separatus, vitii autem non est natura. Mysterium autem dicit Deum esse in homine, non in vitio. Si autem hominis in vitam, etc.*

Ibid. D. Quippe quæ faciant. Prava lectio codicis Græci totam hanc sententiam depravarat ἐνεργούντα τὸν θεάνθρωπον, ἀπρακτον εἶναι, ita ms. Vulcob. et Hervetus, *ut qui Deus est et homo non sit quodammodo inefficax et inutilis, ad id semper quod deficit, per eos qui succedunt, etc.* Rectius autem ms. Mor. ἐνεργ. τὸν θάνατον, ἀπρακτον, et astipulatur Regiuscodex, itemque Zinus apud Euthymium, *mortisque vim assidue nos oppugnantem quodammodo infringunt, debilitant, atque irritam faciunt.* Sed in fine capitis huius perperam illic est, *ex pura Virgine Deus humanæ vitæ conjunctus est;* nihil enim tale nostri codices agnoscunt; itaque vice versa locus ille apud Euthymium ex ista Gregorii editione restituendus est.

Col. 75 B. Nec Sodomiticæ. Expunximus illam interpretationem, neque corporalis flagitii gravis morbus fuerat apertus, utpote natam ex vitiosa lectione ms. Vulcobiani οὐδὲ τῆς σωματικῆς παρανομίας. In ejus locum substituiimus ms. Morel. lectionem: οὐδὲ τῆς Σοδομιτικῆς, et Pet. Morelli versionem, *nec Sodomiticæ iniquitatis, etc.*, sed quod idem de Ægyptiis addit, *nec singulare certamen Ægyptiorum,* ex vitiosa item altera lectione manat hujus codicis, οὐδὲ ἡ τῶν Αἰγυπτίων μονομαχία. quamobrem alteri manuscripto faciem tradat oportet, in quo melius est ἡ τῶν Αἰγυπτίων θεομαχία. Solent enim θεομάχον Ægyptum appellare Græci Patres ut S. Joan. Chrysostomus in Panegyrico Ægyptiis martyribus dicto: Καὶ ἐξ Αἰγύπτου μάρτυρες, Αἰγύπτου τῆς θεομάχου καὶ μανικωτάτης. *Ex Ægypto prodeunt martyres, ex Ægypto illa cum Deo pugnante et insanissima.* Post superbiām Assyriorum ms. Morel. et Reg. addebant, οὐδὲ ἡ τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῶν ὁσίων τοῦ Θεοῦ μαρτυρία, quæ ex Pet. Morelli interpretatione jam expressa sunt. Utamque emendationem confirmat interpretes Eu-

thymii, qui totum hoc caput 29. transtulit in suam *Panopliam* titulo jam a nobis indicato.

Ibid. In Gentilium. Lectionem ms. Vulcobiani excudit typographus. ex qua Hervetus ediderat, et quæcumque historiis non comprehensa in deinceps sequentibus facta sunt generationibus: at emendationem proposueram textum ms. Morel. et Reg. καὶ ὅσα τῆς ἑξω ἱστορίας ἐν ταῖς, et quæcumque ex *Gentilium historia* consequentibus generationibus gesta sunt. Amant enim Græci Patres externas appellare τὰς ἑξω, καὶ τὰς ἑξωθεν ἱστορίας *Gentilium* historias, artes ac disciplinas. Justinus in *Exhortat.* ad Græcos, πεισθέντας ὑμᾶς ἀπὸ τῶν ἑξωθεν ἱστοριῶν, profanis vos historiis persuasos, et *Quæst.* 2 ad *Orthodox.*: Πόθεν οἱ τοῦτων γνωρίζονται κρείττους τῶν ἑξωθεν; *Unde cognosci potest istorum oracula profanis esse præstantiora?* apud Chrysostomum *Homil.* 4 ad *Antiochenos*: Ἡ ἑξωθεν παιδεύσις πολλὴν ἀνελέττουσα λῆρον· *Externa doctrina multas jactans nugas.* Utram volet, eligat sententiam lector: nam et Pet. Morellus priori favet, qui vertit, quæ citra historiam subsequens sæculis designata sunt, et Zinnus apud Euthymium, quæ vel litterarum monumentis consignata, vel silentio præterita sunt.

Col. 75 D. Distribueretur fides. Interpres ediderat, *abdicaretur fides.* Atque ἀποκλήροι quidem dicuntur exheredes in *Pandectis*, et apud Dionysium ἀποκληροῦν τοὺς ἀθέους est impios exheredes facere, sorte privare. Justinus *Quæst.* cxx ad *Orthodox.*: Ἀποκληρονόμους ὁ Παῦλος ἀπέφαίνε, *exheredes regno Dei esse Paulus declaravit;* et Aristoteli ἀποκληροῦν est sortibus excludere: verumtamen apud eundem Dionysium notat Budæus ἀποκληροῦν idem valere, quod attribuere: itaque sententiæ Nysseni hæc magis quadrabit notio, ut non peculiariter huic vel illi homini tribui dicatur fides, sed omnes ex æquo gentes ad Evangelium vocari.

Col. 76 C. Διοχλοῦσαν. Morel. διοχλοῦσαν τὸν βίον, utraque lectio ferri potest, at non interpretatio Zini apud Euthymium: in reliquiis tamen suis vitam producit; non enim hoc vult Gregorius vivere segmenta serpentis hujus, id est vitii, sed vitæ hoc est generi hominum molestiam exhibere. In sequenti periodo multa immutavimus, quod cum legisset interpres, ut habuit ms. Vulc. πᾶσαν ἀφθόνως τὴν εὐεργεσίαν εἶναι vertisset, *Quid autem dicunt? Non ad omnes venit gratia; sed cum aliqui ad verbum accesserint, non est parva pars quæ restat, cum aut Deus noluerit universum abundare beneficium, aut omnino,* etc. melius Morel. et Reg. πᾶσιν ἀφθόνως τὴν εὐεργεσίαν νεῖμαι. Atque ad hanc lectionem interpretationem accommodavimus.

Col. 78 A. Cujus unusquisque. Consentiant in hoc duo manuscripti, οὗ μόνος ἑκαστός ἐστι Κύριος, non ut habuit interpres, *cujus solus est Dominus.* Locus autem insignis est adversus eos qui negant arbitrii libertatem: sed observandum est tamen in editione Petri Morelli mutilam esse sententiam, ubi ait pag. 51, et in amplexanda fide nec ne sui juris est. Omiserat fortasse librarius, qui apographum ejus calamo exaraverat, hæc verba, quæ aesunt et in ms. Mor. et Reg., restituantur autem a Vulc., καὶ αὐτεξούσιον ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς ἀναβολᾶς χεῖμενον. Οὐκοῦν ἐπὶ τοὺς μὴ προσαχθέντας τῇ πίστει.

Ibid. C. Peccare cuivis. Aliter Hervetus, vitium est immobile, dijudicare non poterit vitæ agendæ discrimen. Quia nimirum περὶ ἀκινησίας τῆς προαιρέσεως, de immobilitate liberi arbitrii agit Nyssen, non potuit interpres mendum tollere codicis manuscripti ἀκίνητος ἡ ἀμαρτία, quod etiam Vulcobiano adhæserat, sed correctionem ad marginem appictam incerta manu secutus est typographus; ἀκίνητος ἡ ἀμαρτία, peccatum vinci non potest: rectius ms. Reg. et Mor. ἀκίνητος ἡ ἀμαρτία, periculo caret peccatum, hoc est, ut vertit Petr. Morel. peccare cuivis impune licet. Nam, ut ait Clemens Alexand.

1 *Strom.*: Οὐτε οἱ ἑπαῖνοι, οὔτε οἱ φόβοι, οὐδ' αἱ τιμαὶ, οὐδ' αἱ κολάσεις δίκαιαι, μὴ τῆς ψυχῆς ἐχούσης τὴν ἐξουσίαν τῆς ὁρμῆς καὶ ἀφορμῆς, ἀλλ' ἀκουσίῳ τῆς κακίας οὐσῆς. *Nec laudes, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia justa sunt, si anima non habeat liberam potestatem appelendi et aversandi, sed sit vitium involuntarium.* Ἀπορμή sumitur hic non pro impetu et aggressionem, ut putavit interpres, sed pro evitacione ac fuga. Cyrillus Alexandr. lib. 12, cap. 10, in *Joann.*: Εἰ γὰρ τοῦτο ἀληθές, οὐδὲν ὅλως διακωλύσει τοὺς τοῖς γεγραμμένοις ἀναγκασίως ὑπηρετήσαντας οὐκ ἀπορροάσιτον ἔχειν τὴν ἀμαρτίαν. *Si enim verum id esset, nihil impediret quo minus excusatione se tuerentur, qui, ut scripturæ famularentur, peccata commisissent.*

Ibid. D. Sed in affectionem. Interpres, sed in eos qui per assensionem non admittunt prædicationem. Videtur legisse τῶν μὴ δεχομένων, quod ferri etiam posset, licet duo nostri manuscripti negationem non habeant.

Col. 79 B. *Æternus.* Ita ms. Mor. ὁ ἀεὶ ζῶν, et Petr. Morellus, cujus versionem substituvimus in locum istius Herveti, sequentis alteram Vulcobiani lectionem ὁ ἀεὶ ζῶν. *Neque enim opus habens ut viveret, qui semper vivit, corporalem subito originem.* Et hæc fortasse non rejicienda cum alludere videatur ad illud *Hebr.* vii, 25, Πάντοτε ζῶνεις τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν, *Semper vivens ad interpellandum pro eis.* In periodo sequenti ex lectione utriusque ms. codicis una conflata est, quæ Petr. Morelli interpretationem æquaret. Nam in ms. Vulc. si erat, ἐπεὶ οὖν ἔδει γενέσθαι ὁ λόγος τῆς φύσεως ἡμῶν, at Hervetus scriptum offendit, Ἐπεὶ οὖν ἔδειξεν ὁ λόγος τῆς φύς. *Postquam ergo Verbum ostendit nostræ naturæ futurum rursus a morte reditum.* At Regius cum Morelli codice receptam lectionem tuelur. Sed hic τὸ πῶμα non tam cadaver, quam lapsum videtur sonare, ut postea κύπτει πρὸς τὸν πεπτωκότα dixit col. 80 C.

Ibid. Quoniam enim. Citat hunc locum *Adversus hæreticos* Theodoretus Dialogo 3, qui inscribitur *Impatibilis*; sed variantes lectiones non abs re fuerit adnotasse. Primum enim ὁ θεοδόχος ἀνθρώπος ἦν, homo qui Deum suscepit, vertit idem Hervetus apud Theodoretum, et συνεπαρθεὶς τῇ θεότητι, et huic favent Regius et Morell. codices Nysseni, atque adeo Petr. Morelli interpretatio. Quia enim divinus ille Theanthropus, hoc est Christus Deus et homo, qui resurrectionis intermedio cum divinitate sursum elevatus est.

Ibid. C. *Cruz autem.* Pro ἡμῖν τινα, quod erat in Vulc. emendandum ex Mor. et Reg. εἰ μὲν τινα. Priorem exprimens lectionem scripserat Herv. *Cruz autem nobis aliquam etiam prof. cont. rat. si dederint ii qui res sciunt occultas.*

Ibid. D. In hac etiam. Tertius hic locus est a Theodoro citatus in eodem Dialogo tertio, ex cujus collatione colligimus perperam scriptum fuisse in Vulcobiano παρορᾶν διὰ τὸ ἔτερον. Unde Hervetus, *consequens non negligere, unum quidem aspicere propter alterum*; sed recte editum, παρορᾶν δὲ τὸ ἔτερον. Rursus in sequenti membro varietas est, ἀλλ' ἐν μὲν τῷ θανάτῳ καθορᾶν τὸ ἀνθρώπινον, ἐν δὲ τῷ σκοπῷ πολυπραγμονεῖν τὸ θεϊκότερον. Hervetus apud Theodoretum et hic apud Nyssenum, sed in morte quidem id quod est humanum intueri, in labore vero id quod est divinum intueri, quasi esset ἐν τῷ πόνῳ, licet in Græco excuso legatur ἐν τῷ σκοπῷ, in scopo et instituto; quemadmodum paulo ante dixit idem Nyssen ἡμιτελὴς ἀνὴρ προαίρεσις ἔμειπε, semiperfectum mansisset propositum, et col. 73 B. Ὁ δὲ σκοπός ἐστι διαμένειν ἐν τῇ ζωῇ τὸν ἀνθρώπων, *Is autem scopus est ut homo in vita maneat,* col. 72 A. Τῷ σκοπῷ τῆς ὠφελείας ἐποιεῖτο τὴν ἀνάγκασιν. Denique τῷ τρόπῳ legisse videtur idem Hervetus cum hic verterit, in modo autem perscrutari quod est divinus.

Col. 80 B. *Ἦρὸς ἀπὸρ τῆρ.* Theodoretus πρὸς πᾶσαν τὴν συναίσθησιν ἔχει τὸ. *Ad omnem consensum secum trahit id quod parti unitum est*; sed concinniores esse lectionem alteram vidit alius interpres Theodoretus scribens, *totum hominem unitum illi parti ad sentiendum exsuscitat.*

Ibid. C. *Κατὰ τὸ συνεχές.* Facile abesse potest istud κατὰ sicut a Theodoreti textu abest, ut legamus, ἐπὶ τὸ πᾶν διεξέρχεται τὸ συνεχές, *Transit ad universum, quod est in natura continuum et unitum, ex parte totius impartita et communicata. Quid enim.*

Col. 82 A. *Aut utrorumque.* Ἦ τῶν κατὰ ἕτερον τοῦ παντός περιόντων τὴν σύστασιν. Ita legitur in Vulc., ex quo interpres, *aut eorum quæ sunt in altera universitatis parte consistentiam.* Sanior est dum aliorum codicum textus Reg. et Mor. τῶν κατὰ ἐκάτερον τοῦ παντός περὶ αὐτῶν. Quem secuti sumus.

Ibid. C. *Hoc in loco.* Conjecturamus in margine appositam expressit typographus Vulcobiani codicis; nam in textu erat χαίρειν μὲν • mendose, unde expressit hæc interpres, *hic medium et fastigium una complectitur appellatione, ut qui.* Corrigendum fortasse putavit καὶ ἀρχήν, vel ἀρχαν • sed emendator fuit liberaliter Morel. Regii auctoritate corroboratus, τὴν μέσιν κεφαλὰν μὲν προσήγορα • atque adeo codicis, cuius obligit usus Pet. Morello, ut ex ipsius versione constat, quam hic edimus; κεφαλὰν igitur transversum lignum appellat crucis, a similitudine τῆς κεφαλῆς τῶν νεῶν, antennæ navium, quæ et ipsa transversum est lignum, ex quo velum pendet.

Col. 86 D. *Nam quod omnino.* Truncata exhibebatur magna sui parte in Vulcob. hæc sententia, quemadmodum et apud interpretem: *Nam quod omnino simul versetur, per divinitatem testantur miracula, quomobrem quod Deus adsit, per omnia nullam habent dubitationem.* Nos eam integram ex aliis duobus Reg. et Mor. expressimus.

Col. 87 D. *Et sicut ille.* Vox ἀνωθεν idem valet, quod ἐξ οὐρανοῦ, quemadmodum *Joan.* iii, 31, 'Ὁ ἀνωθεν ἐρχόμενος, *qui desursum venit*: quod aliis verbis deinde repetit, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος. *Qui de celo venit, super omnes est.* Tertullianus quidem ita citat lib. *De baptismo*, cap. x, *Qui de terra est, de terra loquitur: qui de supernis venit, super omnes est: et I Corinth.* xv, 47, *Secundus homo de celo cælestis.* Recte igitur immutavimus illud interpretis, *Et sicut ille qui homo erat, et superius cum accepisset immortalitatem.*

Col. 91 A. *Sive lavacri.* Contrarium penitus asserbat ante Nyssenus errore librarii vel interpretis, *etiamsi lavacri gratiam non acceperit, et in eo minime fuerit initiatus.* Consentiant tamen duo mss. codd. in asserenda recepta sententia.

Col. 94 A. *Per utrumque.* Monueramus omissum fuisse, quod duo inss. suggerebant, δι' ἀμφοτέρων, per utraque hoc est per animam et corpus, sed in Morel. quidem sic erat, ἀνάγκη τοῦ πρὸς τὴν ζωὴν καθηγουμένου τοὺς σωζομένους ἐφάπτεσθαι, *necesse est, ut qui servantur, per utrumque attingant eum, qui ducit ad vitam, cui lectioni faveat et Regius: sed rectius tamen Vulcob. τῷ πρὸς τὴν ζωὴν καθηγουμένῳ τοὺς σωζομένους ἐφάπτεσθαι.* Petr. Morel. *necesse est, ut qui servantur, ejus, qui ad vitam præmonstrat iter, vestigia sequantur.* Similis sententia apud Chrysostomum *Homil.* lxxxiii, in *Matth.*: *Εἰ μὲν γὰρ ἀσώματος εἴς, γυνὰ ἂν αὐτά σοι τὰ ἀσώματα παρέδωκε δῶρα • ἐπεὶ δὲ σώματι συμπέπλεται ἡ ψυχὴ, ἐν αἰσθητοῖς τὰ νοητά σοι παραδίδωσι.* *Nam si tu incorporeus esses, nuda ipsa dona incorporea tradidisset tibi: quoniam vero corpori conjuncta est anima tua, in sensibilibus intelligenda tibi traduntur.*

Ibid. *Quomodo enim.* Ex hoc loco ad finem usque capituli omnia ferme sunt ab Euthymio exscripta, et in titulum translata 21, partis ii, *Panopliæ dogmaticæ*, ut doctrinam de transmutatione Dominici corporis et sanguinis Gregorii nostri auctoritate

confirmaret, atque hoc totum una cum Liturgiis sacris utraque lingua est editum Lutetiae apud Guil. Morellium an. 1509, qua ex editione variantes lectiones excerpemus, ac primum illius loci hujus paginae τῆς ζωῆς ἡμῶν κατήρξατο, nam legebatur illic, τῆς ζωῆς ἡμῶν κατήρξ., et paulo post πρὸς αὐτὴν ἐξομοιοῦ • οὕτω τὸ ἀθανάτισθόν. Et ita Morelli codex, itemque Zinus interpres Euthymii, sic et *corpus illud quod a Deo factum est immortale, in nostrum corpus ingrediens.* Emendandum igitur in utroque textu ἀθανάτισθόν, ita *corpus factum immortale, cum fuerit intra nostrum.* Cyrillus etiam Alexandrinus in explanatione Anathematismi undecimi tom. i. *Concilior.* edit. Romanæ pag. 514, dicit in Eucharistia suscipi, ὡς Ἰδιον σῶμα γεγονός τοῦ πάντα ζωοποιούντος Λόγου, *Ut proprium corpus effectum Verbi quod omnia vivificat.*

Col. 95 B. *Ὡς γὰρ τοῦ φθοροποιῦ.* Editio Morellii ὡς γὰρ τῷ φθοροποιῷ χρ. τ. v. ἀναμειχθέντι, et paulo post, εἰ μὴ διὰ βρώσεως, *nisi per cibum et potum*, ut in eadem pagina, εἰ μὴ διὰ τῆς κοινωνίας.

Ibid. D. *Μέρευν.* Edit. Mor. μένειν ἐφ' αὐτὸ ὅλον, et ms. Mor. ἐφ' αὐτῷ.

Col. 95 C. *Nam si cujusvis.* Omnes libri et calamo exarati et excusi σώματος legunt, cur igitur interpres sic edidit? *Nam si cujuslibet hominis substantia seu consistentia est ex alimento, id autem est cibus et potus.*

Col. 95 D. *Etenim panis.* Zinus aliter vertit, *Etenim corpus illud panis erat potentia.*

Ibid. *Τὸ ἐν ἐκείνῳ.* Manifestum est mendum tollendum ex ms. Mor. et editione Morel. τὸ ἐν ἐκείνῳ σῶμα. Zinus, *Quomodo unum illud Christi corpus omnium hominum, in quibus est fides, naturam vivificaret?* item πρὸς πάντας μερίζμενον.

Col. 96 A. *Ἐτι δὲ οὐχ ἡ αὐτὴ.* Edit. Morel. ἔστι δέ. *Nec eadem tamen est omnibus.*

Ibid. B. *Τροφῆς καθισταμένης.* Rectius edit. Morellii cum ms. Morelli μετισταμένης *in corporis speciem immutato, et non longe ab his διευκρινιζέμεντων.* Ἐγγὺς τοῦ. Ita Mor. ms., at edit. Morelli ἐνός τοῦ εἰκότος.

Ibid. D. *Ἐκείνο γινόμενον.* Emendandum ex edit. Morelli, licet reclamant omnes manuscripti, ἐκείνος γινόμενος, et astipulatur Zinus clare interpretans, *quoniam panis in corpore existens corpus evadit.*

Ibid. *Οὕτω κακῶ.* Edit. Morelli οὕτω κακῶ τὸ θεοδόχον. Zinus, *ita divinum illud corpus, et prout πιστεύομαι*, edit. Morel. πιστεύομεν, *credimus immutari.*

Col. 97 A. *Ἁγιον ἐποίητο.* Edit. Mor. et ms. Morel. ἅγιον ἐποίησε τὸ σῶμα. Zinus, *sanctum effecit illud corpus.*

Col. 97 A. *Ἐν τῷ ζῆν.* Edit. Morel. πρὸς τὸ ζῆν δυναμοῖτο, *ad vivendum corroboretur*; at Zinus receptam tuetur lectionem *in vita potest permanere.*

Ibid. B. *Τὸν αὐτόν.* Edit. Morel. τῷ αὐτῷ τρόπῳ.

Ibid. C. *Ἐκείνου σάρξ.* Edit. Morel. et ms. Mor. cum Herveto ἐκείνου σάρξ. Zinus, *divina illa caro.*

Col. 98 A. *Non eo quidem quod.* Quoniam insignis hic locus est, valetque plurimum ad revincendos cum hæreticos, qui transsubstantiationem negant, tum schismaticos, qui consecrationem vi Christi verborum fieri non ita ut par est, admittunt, idcirco ex collatione codicum mss. restituendus, et suppletis interpretum defectibus exponendus fuit, expunctis illis Herveti verbis, *et orationem non per cibum et potum procedens ad corpus Verbi, sed a verbo, quemadmodum dictum est transmutatus, nempe Hoc est corpus meum.* Dum enim vertit, sed a verbo transmutatus, et Morellus, statim a verbo in corpus, itemque Zinus apud Euthymium per verbum in corpus mutatus, legisse videntur, εὐθὺς διὰ τοῦ λόγου πρὸς τὸ σῶμα, eaque fuit lectio Regii cod. c. Morel. itemque editionis Morelli: at in altero Vulc. sic erat, εὐθὺς πρὸς τὸ σῶμα τοῦ Λόγου μετα-

ποιούμ, *sed quod statim in corpus Verbi transmutetur.* Priori lectioni suffragatur et Justinus martyr. *Apolog.* 2, pag. 77, edit. Commel.: Οὕτω καὶ τὴν δι' εὐχῆς Λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν ἐκείνου σάρκα ἐδιδάχθημεν εἶναι. *Ad eundem modum etiam eam quæ per preces verbi ab ipso profecti benedicta est, alimoniam, illius carnem esse edocui sumus.*

Ibid. B. *Manifestatōem.* Verior lectio ms. Mor. et edit. Morel. φανερωθεὶς Θεός. Zinus, *Deus autem qui nobis se patefecit, et ex iisdem corrigendum illud συναποθεωρηθῇ, scribendumque συναποθεωθῇ.*

Col. 99 B. *Nam prout.* Excusa est lectio codicis Mor., nam Vulcobianus habuit, καὶ τὸ γεννώμενον, id æque Regius præ se fert, unde suspicabar scribendum καὶ τὸ γεννώμενον, quod interpretes ediderunt, *Nam convenienter affectioni cordis ejus, qui accedit ad dispensationem, est in potestate ejus qui gignitur:* et quod præcesserit, ὁ ἐν τῇ Τριάδι γεννώμενος, itemque sequatur paulo post ἐγγεννηθῆναι βίω, καὶ τῇ τῶν γεννώντων φύσει.

Col. 102 A. *Si ergo homo.* Immutavimus verba interpretis, qui negationem non necessariam adjungebat, *Si ergo homo quidem cum sit creatus, Spiritum esse creatum, et unigenitum Deum non esse existimat, is una spe ducetur, ut qui se resolvit a transitu, sed quoniam dixerit ante debere Christianum τῆς ἀκρίτου φύσεως εἶναι πιστεύειν τὴν ἀγίαν Τριάδα, propterea Vulcob. et Mor. codicum lectionem representandam et in versione sequendam censuimus.*

Ibid. 1 B. *Quod videantur.* Ms. Morel. οὐχὶ τῷ ὄντι γεννώμενοι, et Petr. Morellus, *errore seipson implicantes, dum se regeneratos existimant, nec re vera sunt.* Maluimus tamen mutato numero insistere verbis Herveti, qui lectionem alteram Regii et Vulcobiani secutus scripserat, *quod videatur tantum et non sit re vera generatum, οὐχὶ τῷ ὄντι γεννώμενον.* Horum nimirum justitia non est similis illi quam in Aristide laudat Plutarchus versibus Æschyli, οὐ γὰρ δοκεῖν δίκαιος, ἀλλ' εἶναι θέλει.

Ibid. C. *Si ergo quæ fit.* Legerat interpretes, ut editum est e Vulcobiano, quocirca scripserat, *Si ergo fit desuper generatio et reformatio hominis, at manu-*

scriptus alter hæc sic extulit, ἀναστροφιστῶς τις τοῦ ἀνθρώπου, *fit quædam instauratio.* Aptius quoque illud ἀνωθεν verteretur, *denuo quemadmodum* Joan. iii, 3: Ἐάν μή τις γεννηθῇ ἀνωθεν. *Nisi quis natus fuerit denuo, non ut* Joan. iii, 31, ὁ ἀνωθεν ἐρχόμενος, *qui desursum venit.* Paulo post attingitur locus Isaïæ ni fallor ex cap. 1, 16: Λούσασθε, καθαροὶ γίνεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. *Laramini, mundi estote, auferte nequitias ab animabus vestris.*

Col. 103 A. *Animi turpit.* Interpres, *non turpitudine libidinum.* Quidquid legerit, θυμός, aut pro animo, aut pro sola ira, vel furore sumi potest: at ἐπιθυμία, cupiditas vel libido.

Ibid. C. *Suavis Dominus.* Expunximus vitiosam lectionem, *Christus Dominus universis non inferit iram:* utpote natam ex mendosa lectione Χριστὸς κύριος, pro χρηστός, unde et Petr. Morellus, *Christus Dominus non in universos irascitur.* Psalm. cxxlii, 9, Hieronymus, *Bonus Dominus omnibus.* S. Augustinus quod sequitur ex psalmo vii, 12, ita vertit, *non iram adducens persingulos dies, et huc allussisse videtur Paulus, non ad locum Job xxxii, 2, cum ait iii, ad Rom. 5: Μὴ δίκαιος ὁ Θεὸς ὁ ἐπιφέρων ὀργήν; Nunquid iniquus est Deus, qui inferit iram?*

Col. 106 B. *Nunc quidem.* Hæc a præcedentibus divulserant aliæ editiones nova inchoata periodo, cum ad eandem pertineant; qua finita Morelli codex Catecheticum hunc librum finiebat, alter autem Vulcobianus Græca subjiciebat, quorum interpretatio sequitur attexta ex Herveti editione; nam Petr. Morellus ad suæ calcem hæc annotavit: *Hoc loco finem sortitur hic major D. Nysseni Catecheticus in plerisque exemplaribus: unicum quod est D. Herveti ea, quæ sequuntur addidit quæ quanquam non sunt ἀποσπασμένα, libri tamen alicujus adversus Severum præfatio potius, quam hujus Catechetici peroratio esse videntur.* Regius autem manuscriptorum appendicem hanc non habuit. Porro Severus pseudomonachus Eutychianus, dux Acephalorum hæreticorum circa annum Domini 513. longe post Nyssenum vixit, damnatusque fuit in Synodo Constantinopol. a Justino Imperatore congregata. Vide Zonaram et Cedrenum in Justino.

IN EPISTOLAM DE PYTHONISSA.

Celebrem fuisse controversiam et multis utrinque disputationibus agitatam de Pythonissa, quæ Saûli regi Samuelis animam evocare conata est, cum ex sententiis Patrum, quos enumerabimus constat, tum ex Hieronymo in *Catalogo scriptor. Ecclesiast.*, qui Methodium Tyri Episcopum tradit *adversus Origenem* de Pythonissa librum scripsisse, et Eustathium Antiochenum *adversus eundem De engastrimytho*, hoc est *De ventriloqua muliere*; sed Nysseno quoque Gregorio tribuebat hanc epistolam manuscriptorum codex Collegii nostri Lotharingici Pontii ad Montionem, qui nonnulla alia similis argumenti opuscula complectebatur. Quod autem ait non longe a principio quibusdam placuisse veram fuisse ψυχῶν γῶν, id est *evocationem animæ* Samuelis, testantur etiam Origenes tom. xxvii, in *Joannem*, et Hieronymus in 7. *Isaïæ*, atque idipsum auctoritate suæ opinionis confirmant Josephus lib. vi. *Antiquit.* cap. 15; Justinus in *Dialogo* cum Tryphone. Basiliius Epist. 80, ad *Eustachium*. Ambrosius in 1. *Lucæ*, et Augustinus lib. *De cura pro mortuis* pag. 45, idemque inter recentiores docent Lyranus, Tostatus, Dionysius Carthusianus et Caietanus qui gravissimo præcipue nituntur Ecclesiastici testimonio cap. xlii,

23. *Et post hæc dormivit (Samuel) et notum fecit regi, et ostendit illi finem vitæ suæ, et exaltavit vocem ejus de terra in prophetia delere impietatem gentis.*

Col. 107. In tit. A. *De ventriloqua.* Quam LXX. I Reg. xxviii, 7. Γυναικα ἐγγαστριμύθου dixerunt, *ventriloquam mulierem* vertimus secuti Hieronymum jam citatum, Augustinum ii. *De doctrina Christ.* cap. 23, et antiquiorem illis Tertullianum qui lib. iv, *adv. Marcionem* cap. 25, illud Isaï, xlii, 25, Διασκεδάσει σημεῖα ἐγγαστριμύθων, reddit latine, *Disjiciet signa ventriloquorum, eodemque modo Levitici xix, 31, Οὐκ ἐπακολουθήσετε ἐγγαστριμύθοις, Non sequemini ventriloquos.* In quem locum annotat Theodoretus, quosdam a dæmonibus agitato multos decepisse, perinde ac si prædicarent, quos ἐντερομάντις Græci appellant, quippe quod ab intus videatur dæmon loqui. Idem docent Cyrilli et Hesychii lexica, dæmonem scilicet ex ventre mulierum illarum loqui solitum. Apud Hebræos etiam simili ratione videtur dæmonium istud דִּמְיוֹן et דִּמְיוֹן appellari, quod mulierum ejusmodi a dæmone obsessarum ventres instar utres intymescerent. Sumitur autem ea vox et pro mago quovis, qui pacto

cum dæmone inito divinat; unde *Vulgata* illud *Levit. xix, 31* vertit, *Non declinetis ad magos*; et *Isai. xlv, 25. Irrita faciens signa divinatorum*. At *Reg. xxviii, 7*, *mulier Pythonem habens* Hebraice dicitur *אִשָּׁה בַּלְתָּן* *domina Pythonis*, sic Actor. xvi, 16, *Παιδίσκη ἐχούσα πνεῦμα Πύθωνος*, puella spiritum Pythonis habens: ut nomen istud non magis Pythonis serpentis proprium sit, quem Apollo Pythius interecinit, quam serpentis antiqui illius, qui vocatur diabolus et Satanas *Apocal. xii, 9*. Accommodat hanc vocem illis dæmonibus, qui videntur e sepulcris mortuorum, vel subterraneis locis edidisse responsa. *Vulgata* auctor *Isa. xxix, 4. Et erit quasi Pythonis de terra vox tua LXX, οἱ φωνοῦντες ἐκ τῆς γῆς, loquentes de terra*. Ubi Hieronymus notat Aquilam vertisse magos, et *νεφρομαντείας* magorum intelligit, per quam animas evocare dicuntur.

Ibid. B. Animarum evocationem. Sic reddidimus Latine vocem *ψυχαγωγία*, quasi *ψυχαγωγία*, quam et Gregorius Nazianzenus in Julianum conjungit cum *μαντεία*, sit animarum eductio seu evocatio, ut ait Justinus in *Dialogo* pag. 260, τὴν Σαμουὴλ ψυχὴν κληθῆναι ὑπὸ τῆς ἐγγαστριμύθου, *evocatam esse a ventriloqua*. Basilius epist. 80: Καὶ ἡ ἐγγαστριμύθος ἐν ταῖς μαγανείαις αὐτῆς ψυχαγωγῶσα τὸν Σαοὺλ τὰς ἐπιζητούμενας ψυχὰς θεοῦς ἑωρακεῖναι φησίν, quæ Siphanus vertit, *Et Pythonissa ventriloqua divinationibus suis et animarum evocationibus oblectans Saulem*; rectius Mycræus, et mulier illa Pythonica, quæ Saulem ab inferis incantationibus suis evocavit cum videret animas, quæ requirebantur, Deos se videre dicebat. Sed corrigendum est in Græco pro τὸν Σαοὺλ, τὸν Σαμουήλ, et apud utrumque interpretem, quæ *Samuelem*.

Col. 110 A. Hiatum versus impios. Corrigendum est in Græco διήρχετο, pro διήγετο, cæterum vocem *chaos* retinimus, ut alludere constaret Nysseum ad illud Evangelistæ *Lucæ xvi, 26. Χάσμα μέγα ἐστὶν ἔσθληται chaos magnum firmatum est*, vel ut alii legendum putant, *chasma magnum*, tametsi constanter apud Latinos Patres scriptum reperimus *chaos*. Hieronymus in cap. iii, *Ecclesiastæ. Et Evangelium chaos magnum interpositum apud inferos, et Abraham cum Lazaro et divitem in suppliciis esse testatur*. Ambrosius in xvi, *Lucæ. Inter hunc igitur divitem et pauperem chaos magnum est, quia post mortem nequeunt merita mutari*. Augustinus ad Simplicianum quæst. 3. *Cum Dominus inter divitem et illum qui ad januam ejus jacebat magnum chaos interjectum esse testetur*. Tertullianus vero iv, *advers. Marcionem, 54. Magnum ait intercedere regiones istas profundum et transitum utrinque prohibere*. Augustinus denum lib. ii. *Quæstionum Evang. 38, loca intelligit, in quibus torquentur impii, ad quæ jussi etiam si velint transire non possint*.

Ibid. C. Numinis instinctus. In ms. legebatur κατὰ κωλὰς, sed emendandum censuimus κατὰ κωλὰς: nam κατέχεσθαι idem valet, quod ἐνθεον εἶναι. De quo vide Budæum in *Commentariis* pag. 867. Unde apud Plutarchum in *Alexandro* conjungi videmus κατοχὴ καὶ ἐνθουσιασμοῦς. Cæterum pro κατοχῇ scribitur etiam sæpe κατὰ κωλὰς, ut apud Clementem *Alexandr. lib. iii. Pædag. cap. xi, καὶ κατοχῇ τῶν ὁρθῶς εἰρημένων*, et in *Palatino codice, κατὰ κωλὰς τῶν ὁρθῶς*.

Col. 111 B. Dii gentium dæmonia. Locus est *Psal. xcv, 5*. Porro eodem argumento utitur et *Cyrillus Alexand. lib. i. De adorat. in spiritu. Quod si quis putet evocatam revera fuisse prophetæ animam et mulieris verbis tribuere veritatem: ergo quia eadem dixit deos e terra ascendentes se vidisse, non divinationis moribus condonet falsitatem, sed revera deos esse putet quosdam ejusmodi ordinis, qui existant e terra; cum ille, qui secundum naturam Deus est, unus sit ac solus*.

Ibid. C. Cras tu et Jonathan. Hoc eodem tibiciné conjecturam suam fulcire nititur Augustinus lib. ii,

ad Simplicianum quæst. 3: Et forte hoc est quod cum illa imago Samuelis Saulem prædiceret moriturum, dixit etiam secum futurum: quod utique falsum est. Magno quippe intervallo post mortem separari bonos a malis in Evangelio legimus. Tuetur enim hanc sententiam de spectro Samuelis a dæmone efficto præter *Cyrillum* et *Augustinum* jam citatos, *Tertullianus* de anima cap. 57: *Nec enim Pythonico spiritui minus licuit animam Samuelis effingere post Deum mortuos consulente Saule*. Justinus quæst. 52 *ad orthod.:* Ἡ δὲ ἀλήθεια τῶν ῥημάτων γέγονεν ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ δεδωκότος τῷ δαίμονι ἐν σχήματι τοῦ Σαμουὴλ ὁρθῆναι τῇ ἐγγαστριμύθῳ, καὶ δεῖξαι τοῦ μέλλοντος τὴν δόλωσιν. *Veritas autem dictorum a Deo fuit, qui potestatem dæmoni permisit, ut in forma Samuelis Pythonissæ appareret, et futurum eventum significaret*. Idem auctor quæst. *Veteris et Novi quæst. 27, et auctor librorum De mirabilibus sacra Scripturæ lib. ii, cap. xi, Anastasius Quæst. in Script. 37: Procopius et Eucherius in II. lib. Regum: Basilius in cap. viii. Isaia, Isidorus lib. 8. Etymolog. cap. 9*. Sed illa tamen ratio necessaria non est quæ depromitur ex dicto imaginis Samuelis; potuit enim illud *Mecum eris*, non ad æqualitatem felicitatis, sed ad parem conditionem mentis referri, quod uterque homo fuerit, et uterque mori potuerit, jamque mortuus vivo mortem prænuntiabat ut ait ibidem Augustinus, et ad *Dulcitium quæst. 6*. Itaque tutior et verior eorum videtur sententia qui non a Pythonissa evocatam, sed Dei jussu venisse animam Samuelis tradunt ut plerique Patrum jam citati in prima annotatione, et Theodoretus in *I Regum quæst. 62. Deus efformata ut voluit specie Samuelis, protulit sententiam non per adversarios, cum hoc non potuerit facere ventriloqua*.

Ibid. C. Hanc enim consuetudinem. Illustrat hoc exemplis Augustinus *Quæst. 3, ad Simplicianum. Imaginariam illusionem propterea Scripturæ nomine Samuelis appellat, quia solent imagines rerum earum nominibus appellari quarum imagines sunt. Sic ut omnia quæ pinguntur et finguntur ex aliqua parte materiæ metalli aut ligni, quæque videntur in somnis, et omnes fere imagines earum rerum, quarum imagines sunt, appellari nominibus solent: ita Cicero et Sallustius appellantur imagines Ciceronis et Sallustii, Cherubini quoque cælestium potestatum fictæ ex metallo imagines. Addunt alii solere Scripturam non quod ipsa sentit, sed juxta affectum eorum de quibus loquitur, sermonem instituere, ut I Cor. viii, dicit deos esse multos et Dominos multos: et ita exponit Pauli locum *Cyrillus lib. i, contra Julianum ex II, Corinth. iv: Deus hujus sæculi*. In eandem sententiam profert et sequentem locum de Balaam *Numer. xxi, 18. Basilius epist. 80: Ἀλλὰ καὶ ὁ Βαλαὰμ οὐκ ἐκείνης τις ὢν καὶ μάντις καὶ διὰ χειρὸς τὰ μαντεία φέρων, καθὼς φησιν ἡ Γραφή*. Cæterum hic apparet similis memoriæ lapsus in Basilio ei quem notavimus in ejus fratre Nysseo libro *De vita Mosis*, quem et reperies in *Catena in Pentateuchum* interprete Zephyro, ubi dicit in manibus habuisse Balaam vaticinia vel certe τὰ μαντεία διὰ χειρὸς ἔχειν, cum legamus *Numer. xxi, 7: Ἐπορεύθη γερούσια, καὶ τὰ μαντεία ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν. Profecti sunt senatores Moab et Madian, et divinationes in manibus eorum; non Balaam, sed senatores illas habuisse, ait, hoc est pretia divinationis Augustinus autem Quæst. 48, in Numer. veri Dei mandato prohibitum ait. Alii putant Balaam solum consulere dæmones, sed iis fugatis præter morem illi Deum apparuisse; sic Theodoretus Quæst. 4. in Numer.**

Col. 114 A. Carnes porrigerent. Græce erat μεμιασμένων αὐτῷ προῆγεν ἄρτον, cum forte legendum sit προῆγον, ut ad corvos referatur, quibus præcipit Deus, ut Eliam pasceret. *III. Reg. xvii, 4, Nisi de Deo ipso malis intelligi προῆγεν carnes*

porrigeret, corvorum scilicet ministerio. Porro quod ait porrectos fuisse panes quidem mane, vespere autem carnes, non satis explicatur illa ætiologia, quod iis qui incipiunt perfectioribus sit opus, aut solido cibo: nam rudioribus opus esse ait lacte Paulus Hebr. v, 13, perfectorum autem esse solidum cibum. Itaque videtur ὑπουλος hic locus et mendii suspectus, sic ut alterius manuscripti opem impleret.

Ibid. C. Non simpliciter angelum. Principem transgressorum angelorum sive dæmonum, nonnulli recentiores, nescio qua de causa, tanquam proprio nomine Luciferum vocant, cum Isaia xiv, sub figura principis Babylonis comparatione sumpta a stella Lucifero casus ipsius describatur; alii Sathaelem, ut auctor Homil. 3 in *Genesim*, quæ Chrysostomo perperam tribuitur; alii Leviathan ut Albulensis *Quæst.* 62 in xi. *Matthæi* vocant; a Scriptura vero Diabolus dicitur; sed principem eum fuisse terrestrium vel mundanorum angelorum, quibus terræ custodia commissæ erat, non cœlestium, existimarunt veteres quidam theologi, ut docet Augustinus lib. iii. *De Genesi ad litteram* cap. 10 et 11, cap. 19, et Joan. Damascenus lib. ii, *De fide* cap. 4, Tertullianus tamen contra, lib. ii, *adversus Marcionem* cap. 10, scribit eum editum fuisse omnium sapientissimum; *Et in persona*, inquit, *principis Sor ad diabolum pronuntiatur ab Ezechiele: « Tu es signaculum similitudinis, corona decoris: »*

Hoc ut eminentissimo angelorum, ut archangelo, ut sapientissimo omnium. Origenes Tract. 9 in *Matth.* explicans illud, *Novissimi primi*, dicit eum fuisse primum, quando incedebat immaculatus in omnibus vis suis, et factum novissimum, cum in infernum descendit: et in eandem sententiam trahunt quidam Augustinum lib. xi. *De Genesi ad lit.* cap. 15, Cum tamen ibi tantum dicat eum præcessisse alios angelos temporis antiquitate et principatu malitiæ, sed apertius hanc opinionem tuetur Gregorius papa Homil. 34, in *Evangelia*, et D. Thomas i, parte *Quæst.* 63, artic. 7; Augustinus lib. iii, *De Genesi*, archangelum illum fuisse docet, ut et apud Judam apostolum vers. 9, Michael archangelus appellatur, quem tamen probabile est ad supremum chorum angelorum pertinuisse, cum adversus draconem pugnarit, Apocalyps. xii, 7; et princeps Ecclesiæ Christianæ credatur, ut fuit olim Synagoga Daniel x. Licet igitur Dionysius Areopag. *De cœlesti hierarchia*, cap. 6, archangelos non in prima, sed in tertia, hierarchia collocet inferiores principatibus, recte tamen admonent theologi nomina imposita a dono, aut re alias communi omnibus aut pluribus angelis, aliquando in ampliori significatione sumpta usurpari ad significandos angelos alterius chori: ita licet Michael, et princeps dæmonum fuerint ex ordine primo primæ hierarchiæ, archangeli tamen vocantur, quod nomen illud principatum inter angelos sonet.

IN LIBROS CONTRA EUNOMIUM.

Varias restitutiones quas ex codice Boico dederat Jac. Gretserus, textui subjecimus.

Πίναξ τῶν κατὰ Εὐνομίου ἀντιβιβητικῶν λόγων ἡ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, ὡς αἱ ἀρχαὶ αἰδε.

Ordo et dispositio xii librorum Gregorii Nysseni contra Eunomium, quorum hæc sunt initia.

A'. Τοῦ πρώτου.	Οὐκ ἦν, ὡς εἶπε, πάντα σε θέλει εὐεργετεῖν.	I.
B'. Τοῦ δευτέρου.	Ἡ τῶν Χριστιανῶν πίστις εἰς πάντα ἔθνη.	II.
Γ'. Τοῦ τρίτου.	Εἰ τῷ νομικῶς ἀθλοῦντι.	III.
Δ'. Τοῦ τετάρτου.	Καίρως δ' ἂν εἴη καὶ τὴν περὶ τοῦ γεννήματος φυσιολογίαν.	IV.
Ε'. Τοῦ πέμπτου.	Περὶ δὲ τῆς Πέτρου τοῦ ἀποστόλου φωνῆς.	V.
ΣΤ'. Τοῦ ἕκτου.	Ἄλλ' αἰσθάνομαι πέρα τοῦ δέοντος.	VI.
Ζ'. Τοῦ ἑβδόμου.	Ἐπεὶ δὲ φησι τὴν κυρίως λέξιν.	VII.
Η'. Τοῦ ὀγδόου.	Τὰ μὲν ἰσχυρὰ τῶν ἀνομιῶν τοιαῦτα.	VIII.
Θ'. Τοῦ ἐνάτου.	Ἄλλ' ἐπὶ τοὺς ὑψηλοτέρους μετέρχεται λόγους.	IX.
Ι'. Τοῦ δεκάτου.	Ἄλλὰ τῶν προκειμένων ἐχώμεθα.	X.
ΙΑ'. Τοῦ ἑνδεκάτου.	Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἐφεξῆς.	XI.
ΙΒ'. Τοῦ δωδεκάτου.	Ἄλλ' ἴδωμεν καὶ τὸ ἐκ τοῦ ἀκολούθου.	XII.

Ex hoc Elencho librorum adversus Eunomium constat duodecim numero esse libros a beato Gregorio Nysseno *adversus Eunomium* conscriptos. Quod autem Joannes Cyparissiotus tredecim numerat, inde fortasse occasionem habet, quod in quibusdam codicibus manuscriptis, cujusmodi fuit ille V. C. Francisci Pithœi, ex quo editio Parisiensis Græcæ textum expressit, undecim tantum reperirentur: qui ut duodenarium numerum explerent, undecimus in duas partes divisus est: ac deinde præfixus liber primus, aliis duodecim est aggregatus, atque ita tredecim libri sunt reperti. Cæterum suffragatur huic Elencho Vaticanæ codicis synodus

V l. œcumenica actione 10, pag. 416 edit. Romanæ initium libri i, *contra Eunomium* sic efferens: Ἐκ τῶν κατὰ Εὐνομίου κεφάλαι· Οὐκ ἦν, ὡς εἶπεν. Item actione 4, pag. 39, citatur ex libro ii. *contra Eunomium*: Πῶς ὁ Κύριος τὸν κόσμον ἐαυτῷ καταλάσσω, quæ offendens pag. 56, editionis Græcolatinæ tomo ii. Gregorii, libro primo: unde liquet non primum, sed secundum a primo, quem Appendix ista exhibet, esse librum illum numerandum. Synodus vero Lateranensis sub Martino i, pag. 1108 edit. Coloniensis. nuperæ citat ex sermone 4 *contra Eunomium*: Sicut enim non est proprietates: qui locus est in editione Græcolat. Nysseni pag.

165 : 'Ὡς οὐκ ἔστι τὰ τῆς σαρκὸς ἰδιώματα τῷ ἐν ἀρχῇ ὄντι ἐπιθεωρηθῆναι λόγῳ. Ac proinde liber ille qui incipit, 'Ἀλλ' αἰσθάνομαι, non quintus, sed quartus esset : verum emendandus potius Latinæ synodi numerus videtur, cum in eadem sexta œcumenica actione 10, pag. 126 editionis Romanæ proferatur locus alter : 'Ἐκ τοῦ κατὰ Εὐνομίου πέμπτου, οὗ ἡ ἀρχή, Περὶ δὲ τῆς Πέτρου τοῦ ἀποστόλου φωνῆς. 'Ὁ Λόγος πρὸ αἰώνων ἦν, ἡ σὰρξ δὲ ἐπ' ἐσχάτων, quem habes pag. 161. apud Nyssenum libro quarto, qui numerandus est potius quintus, ut in Elencho Vaticano. Postremo in eadem synodo

sexta actione 10, citatur locus ἐκ τοῦ κατὰ Εὐνομίου τόμου 18^ο οὗ ἡ ἀρχή : 'Ἀλλ' ἰδωμεν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦ ἔχουσα οὕτως. Τέως δὲ μαθεῖν ἄξιον. Et idem initium dat libro *contra Eunomium* duodecimo Elenchus hic Vaticanus : quem Græco-Latina editio undecimum indiguit pag. 280, ubi et idem ille locus exhibetur cap. 10, τέως δὲ μαθεῖν ἄξιον.

Vel ab hoc numero et computo differt codex Bavaricus, nisi quod quintum librum non dividit in duos, quo sit ut qui codici illi est sextus, sit septimus, et ita deinceps uno semper numero ordo noster Bavaricum codicem anteverit.

Quotnam S. Gregorius Nyssenus libros contra Eunomium scripserit.

Alii aiunt duodecim : quot scilicet Bavaricus codex continet ; alii tredecim, quot in Livineii codice nominantur : nam qui Bavarico codici duodecimus est, is Livineiano est tertius decimus, cujus initium : Τὰ μὲν δὴ πρῶτα τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀγώνων. Causa diversitatis est, quia codex Livineii et editio Parisiensis librum quintum, cujus initium est : Περὶ δὲ τῆς Πέτρου τοῦ ἀποστόλου φωνῆς, dividunt in duos, sexti libri initio ducto ab illis verbis : 'Ἀλλ' αἰσθάνομαι πέρα τοῦ δέοντος ἀμφιλογησάς τῷ τόπῳ. Quem Bavaricus non dividit, sexti libri initio sumpto ab eo, qui aliis est septimus, cujus exordium : 'Ἐπεὶ δὲ φησι, τὴν κυρίως λέξιν τῆς οὐσίας. Ex hac ergo libri quinti divisione, necessario tredecim libri conficiuntur. Et ut in posterum omnis occasio dubitandi vel hallucinandi amputetur, prima singulorum librorum verba ascribam : editio enim Parisiensis rectam numeri rationem non inquit. Nam cum libro primo omisso, posuerit pro primo secundum, necessario in numero errandum fuit, donec tandem divisione libri ejus, qui nobis est quintus, omissionem primi libri supplevit, et quinto libro ab illis verbis inclinato : 'Ἀλλ' αἰσθάνομαι πέρα τοῦ δέοντος. Tandem eum Codice Bavarico in sexto libro, cujus initium : 'Ἐπεὶ δὲ φησι τὴν κυρίως λέξιν, concurrat.

In codice doctissimi viri Joannis Livineii, quem ex Antuerp. huc ad me misit Andr. Schottus Soc. nostræ, deerant lib. 1 et 11. Utrumque sua manu ex Vatic. exemplar. describere aggressus fuerat anno 1579, prout ipse in suo apographo adnotavit : sed totum primum librum non absolverat, nescio quo casu impeditus. Certe quæ descripsit, non tantum accuratissime, sed et elegantissime descripsit, ita ut manus ejus prope ad venustatem fusilium typorum Græcanicorum, et quidem non vulgarium ac-

cedat. Sed audiamus ipsa doctissimi et vita longiore dignissimi verba : *Descripti Romæ ex codice Vaticano ; in quo duodecim duntaxat legebantur, et cum altero exemplari, in quo erant orationes tredecim contuli anno 1579.* Hæc ille. Causam diversitatis in numero jam aperuimus.

Annotavit idem Livineius horum librorum duplicem inscriptionem : quarum prima sic habet : Τῶν ἐκδοθέντων παρ' Εὐνομίου δύο λόγων μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἀντιβήρητιχὸς εἰς πρῶτον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης. Altera est ista : Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης λόγος ἀντιβήρητιχὸς κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου εἰς τοὺς ἐκδοθέντας παρ' αὐτοῦ δύο λόγους μετὰ τὴν κοίμησιν τοῦ ἁγίου Βασιλείου. Photius tres libellos adversus S. Basilium jam mortuum ab Eunomio evulgatos dicit. Sed inscriptiones istæ et ipse adeo Nyssenus duos tantum libros fuisse indicant. Itaque duodecim Nysseni libri, prout nos numerum inimus, refutationem primi libri Eunomiani continent : liber decimus tertius secundum librum Eunomianum refutat, ut ex titulo et primo ingressu ipsius libri liquet.

In apographo sæpius jam nominati doctissimi, et laboriosissimi Livineii reperi etiam epistolam S. Gregorii Nysseni, ad Petrum fratrem suum episcopum Sebastenum, et alteram Petri ad Gregorium ; utraque deerat in codice Bavarico ut et Summaria Græca singulorum librorum, quæ idem Livineii apographum suppediavit. Utraque Epistola ad hoc opus pertinet : cum Nysseni Epistola totum Petro fratri dedicet ; quorum in S. Basilium fratrem admirabilis observantia in primis observanda est qui eum non aliter, quam *Patrem, doctorem, et magistrum* nominant, imitabili fraternæ concordiae et charitatis exemplo.

IN EPISTOLAM AD THEOPHILUM

ADVERSUS APOLLINAREM.

Adversus Apollinarem hæreticum scripsisse quondam Gregorium Nyssenum discimus ex eo loco Synodi v œcumenicæ collatione 5, fol. 530 et 542, edition. Colonien., in quo hæc epistolæ istius verba proferuntur : *Qui Apollinaris dogmatibus, etc., usque ad illa, neque prædicari, quæ reperies hujus voluminis col. 1271, itemq. apud Enthymium tit. 13. Panopliæ.* Accedit Joannes Cyprissiotæ qui decadis vi, c. 6, ostendens omnes luminis divini apparitiones personæ unius Filii Dei effectus esse, alte-

rum ejusdem epistolæ locum subjicit, *Neque enim, inquit, quia auctor sæculorum novissimis diebus visus est... Non enim propterea quod in novissimis diebus.* Exscripsimus eam ex codice manuscripto Ægidii Davidis I. C. Parisiensis, atque ante annos novem ad Davidem Sartorium misimus Latinitate donatam ; cum nondum nobis innotuisset in lucem editam jam eam fuisse Græce tantum Lugduni Bavorum. Itaque Latine tantum ab eo cum aliis quatuor Nysseni opusculis Græcolatinis est publici ju-

ris facta, Ingolstadii an. 1596. Addidimus et duo fragmenta ex alio Nysseni opere adversus eundem Apollinarem, quorum unius sententia propemodum est eadem, quæ illius apud Euthymium tit. 13, pag. 526, edit. Lugdunens. *Quamobrem sic lux a sole splendens cognitionem habet cum sole, et hominis figura substantiam declarat humanam*: sic enim habet: *Ut enim radius cognitionem habet cum sole et cum lucerna lumen*, etc. Scripsit et Anathematis- mos contra Apollinarem Gregorius Nazianzenus, et Basilius Nysseni frater epistola sua 74 Damasum Papam rogavit, ut eum damnet, quod et in Romana Synodo fecit circa an. 375.

Col. 1270 B. *Non secularis*. In edit. Lugdunensi Raphael. legitur οὐ μόνος ἐστὶ, in codice quo usi sumus οὐ μόνον. Porro floruisse quondam Alexandriæ studia disciplinarum testatur etiam in Vita Gregorii Thaumaturgi noster auctor, cum ait in magnam Alexandri urbem ex omnibus regionibus philosophiæ ac medicinæ studiosam juventutem confluxisse, atque Ammianus Marcellinus, dum scribit medicis ad commendandam artis auctoritatem suffecisse, si dicerent se Alexandriæ eruditos, tanta erat loci dignitas et æstimatio, ut et κατὰ ἐξοχὴν nuncuparetur πόλις, id est civitas, sicut ἄστυ dicebantur Athenæ peculiar ratione, ideoque Apuleius eruditos appellat Ægyptios, Euseb. quoq. l. v. Hist., c. 10, Pantænum tradi Stoicorum disciplina institutum et omni humaniori litteratura præstantem institutioni Christianorum præfectum fuisse, quo in loco consuetudine ab antiquis temporibus ducta sacrarum Litterarum schola habebatur. Pantæni discipulus fuit Clemens Alex., ut idem addit c. 11 et Clementis Origenes, qui et ipsi successit in eo munere, ut Hieronymus auctor est epist. 65.

Ibid. B. *Plus repetent*. In cod. ms. scriptum erat ἀπαυτῆθήσεται, rectius quam in Lugd. ἀπαυτῆσεται, *plus repetetur ab eo*; at 12, 48, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν. Paulo post, *res ea foret*, in cod. ms. deerat adverbium ἐμπρὸς, quod exhibet editio Lugd. *res ea procul dubio foret*. Usus est autem verbis Psalmi ciii, vers. 55: *Deficiant peccatores a terra et iniqui, ita ut non sint*.

Col. 1271 B. *Tua in Christo*. Vitiose legebatur in cod. ms. et in Lugd. τὴν σὴν εὐχῶν τελειότητα· corrigendum τὴν σὴν ἐν Χριστῷ τελειότητα, ut constat ex cod. Bavarico et ex interprete Synodi 5, collat. 5: sic in hac ipsa epistola pag. 266 b: Ζητοῦμεν δὲ παρὰ τῆς σῆς ἐν Χριστῷ τελειότη-

τος· *A tua in Christo perfectione exigimus*. Jamenim tum invaluerat hic mos abstractis ejusmodi, ut vocant, utendi cum honorifica compellatione quadam, ut in epist. de Pythonissa, *Ad tuam reverentiam transmittemus*, Ἀποστέλλομεν σὴ τῇ τιμῷτῃ, et apud Nazianzenum epist. 136: Ἐπόθουν προσειπεῖν σου τὴν τιμῷτῃ· *Præstantiam tuam salutandi desiderio tenebar*, et 147: Γινώσκω τὴν σὴν τιμῷτῃ· *Excellentiam tuam cognitam habeo*, et 179: Αἰσχύνομαι κατηγορεῖν ἐπὶ τῆς σῆς ὀρθότητος· *Pudet apud tuam integritatem accusare*, et 87: Τὰ μὲν οὖν περὶ τῆς σῆς εὐλαβείας τοιαῦτα· *Atque ista quidem de tua pietate*.

Ibid. *Eorum occasiones*. Ne cui forte videatur inepta hujus vocis repetitio, notandum est hac ut locutione solere Scripturam προφάσεις ζητεῖν: Prov. xviii, 4: Προφάσεις ζητεῖ ἄνθρωπος βουλούμενος χωρίζεσθαι ἀπὸ φίλων· *Occasionem quarrit, qui vult ab amicis separari*. Daniel. xvi, 4: Οἱ σατράπαι ἐζήτουν πρόφασιν εὐρεῖν κατὰ Δανιήλ· *Satrapæ quærebant invenire occasionem contra Daniele*. IV Reg. v, 7: Ἴδετε, ὅτι προφασίζεσται· *Videte, quia occasionem quærit*. Deuteronom. xxi, 14: Καὶ ἐπιθή αὐτῇ προφασιστικούς λόγους· *Et imposuerit illi occasionis verbum*. Itaque usus voce ex veteri Testamento deprompta rursus contrariam opponit ex novo ἐκκόψαι ἀφορμὰς, ex Apostolo II Cor. ii, 12: Ἴνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελώντων ἀφορμῆν· *Ut amputem occasionem eorum, qui volunt occasionem*.

Col. 1274 B. *Caliginem ingredi*. Sicut scriptum est Exodi xx, 21: *Moyses autem accessit ad caliginem, in qua erat Deus*. Ita et in lib. de Vita Mosis auctor noster: Τί δὲ δὴ βούλεται τὸ ἐντὸς τοῦ γνόφου γενέσθαι τὸν Μωϋσέα; *Quid autem significat, quod in caliginem se ipsum prius Moyses intromisit?*

Ibid. C. *Sponsum deseruisset*. Corrigenda est edit. Lugd. in qua legitur pag. 172, ἀποστάσης αὐτῆς τοῦ ἀγαθοῦ, ex cod. ms. διὰ τὸ ἀποστάσαι αὐτὴν τοῦ ἀγαθοῦ νομίζου καὶ τῷ διὰ κακίας, ita in epist. de Pythonissa, ὥστε ἀποστάντας τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ προσέχειν τῇ θεραπείᾳ τῶν δαιμόνων.

Col. 1275 B. *Nos enim naturam*. Exscripsit hunc locum Euthymius tit. 13 Panopliæ suæ, cujus interpres ista sic effert pag. 524: *Nos autem naturam quidem humanam Verbo conjunctam servatam esse ex mysterio didicimus, et credimus. Dei autem Verbum ex carne constare, et privatim in seipso vivere neque didicimus, neque, unde id colligi possit, intellegimus*.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

ORATIO CATECHETICA MAGNA, in XL capita divisa.	49	Lib. V.	678
DE PYTHONISSA, epistola ad Theodosium episcopum.	110	Lib. VI.	709
QUOD NON SINT TRES DII.	115	Lib. VII.	718
DE FIDE.	155	Lib. VIII.	766
CONTRA FATUM.	145	Lib. IX.	799
TRACTATUS ADVERSUS GRÆCOS.	175	Lib. X.	826
DE ANIMA.	187	Lib. XI.	854
EPISTOLA CANONICA.	222	Lib. XII (pars 1.)	883
EPISTOLA S. Gregorii ad Petrum Sebastenum	257	Lib. XII (pars altera).	910
EPISTOLA S. Petri Sebasteni ad S. Gregorium fratrem suum.	241	ADVERSUS APOLLINAREM.	1123
CONTRA EUNOMIUM libri duodecim.	245	ADVERSUS EUMDEM.	1270
Lib. I.	247	ADVERSUS ARIUM ET SABELLIUM.	1281
Lib. II.	465	CONTRA MACEDONIANOS.	1501
Lib. III.	571	VARIORUM NOTÆ.	1535
Lib. IV.	645	In Orationem catechetica.	1335
		In Ep. de Pythonissa.	1346
		In libros contra Eunomium.	1350
		In Epist. ad Theophilum adv. Apollinarem.	1353

FINIS TOMI QUADRAGESIMI QUINTI.

RAL-RG 495
Buchbinderei
M. Schedl u. Gebr. Schwab
8 München 5, Erhardtstr. 20

